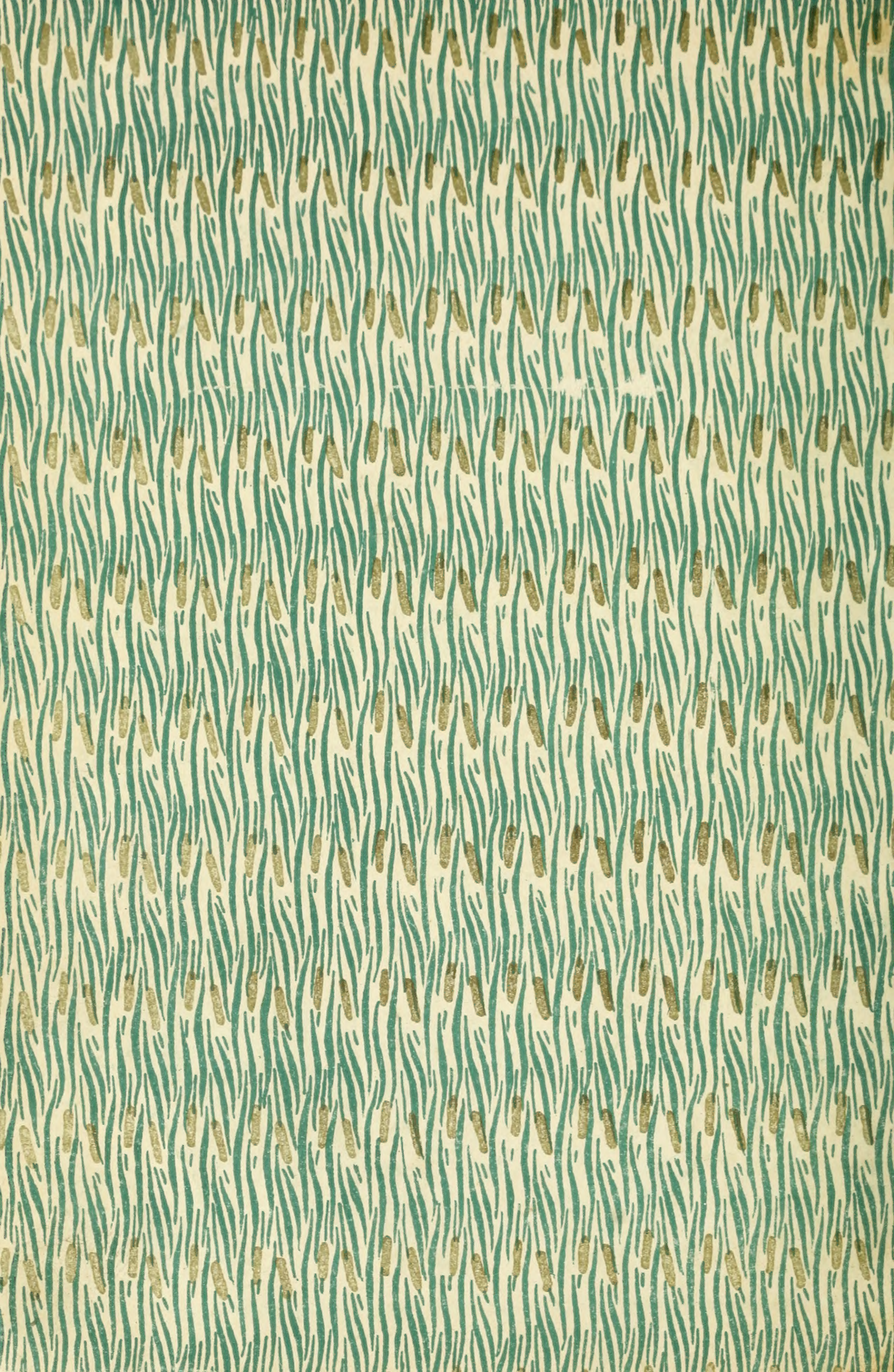

مدنيت اسلاميه تاريخى

دولت اسلاميه‌نك منشأى ، دوائر اداريه و سياسيه وماليه وحربيه‌سى ، ممالك اسلاميه‌نك مقدارى ومساحه‌سى ، عدد نفوسى ، ثروت ومدنيتى ، شان وشوكتى ، خلفانك احوالى، مجلسلرى ، علوم ومعارف ، ادبيات ، آداب اجتماعيه ، عادات ، اخلاق ، مدنيت اسلاميه ايله عصر حاضر مدنيتى آره‌سنده مقايسه كبى مباحث مهمه‌يى محتويدر .

مترجمى :
زكى مغامز

مؤلفى :
(الهلال) صاحب ومحررى
جرجى زيدان

طابع وناشرلرى :
« اقدام » غزته‌سى صاحب امتياز وسر محررى
احمد جودت   و زكى مغامز

برنجى جلد

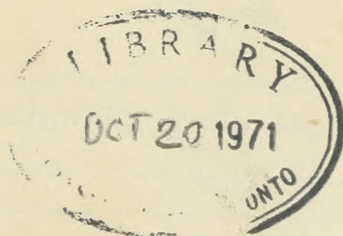
دولت اسلاميه‌نك منشأى ، ممالك اسلاميه‌نك مقدار ومساحه‌سى ، عدد نفوسى ، دوائر اداريه و سياسيه و ماليه و حربيه وسائره‌سنك تاريخنى متضمندر .

« اقدام » غزته‌سنه تفرقه ايدلدكدن صكره كتاب صورتنده باصلمشدر .

درسعادت

« اقدام » مطبعه‌سى

١٣٢٨

LIBRARY
OCT 20 1971
UNTO

مقدمهٔ مؤلف

تاریخ اسلامك اك مهم تواریخ عمومیه‌دن اولدیغنه شبهه یوقدر. چونکه تاریخ اسلام، تاریخ قدیمی قرون اخیره تاریخیله برلشدیرن برابطه‌در. مدنیت قدیمه تاریخ اسلام ایله منتهی اولور، مدنیت حاضره آندن ظهور ایدر. بز بو تاریخی تدقیق ومطالعه‌یه برقاچ سنه اول قویولدق ایدی. (الهلال) مجموعه‌سنك تحریرندن بوش وقت بولدقجه ایلریده مفصل برتاریخ یازمق فکریله اوقودقلرمزی قید ایدردك. بو بابده‌کی عزممزی دها اول دفعاتله اعلان ایتمش ایدك. عون وعنایت حق ایله حالا اوعزمده ثابتز.

بویله برتاریخ کتابنه احتیاج ایسه بدیهیدر. برلسان اهلی؛ کندی لساننه، ملتنه، مملکتنه، مدنیتنه، ادبیاتنه وعادتلرینه تعلق ایدن تاریخی البته خواهشله مطالعه ایدر. ذاتاً (الهلال)ده نشرایتدیکمز وقوعات تاریخیهٔ اسلامیه‌یه متعلق رومانلر ایله‌ده قارئینك نظردقتنی جلبه برزمین حاضرلامشدق. بو تاریخده دخی هرکسك سوه سوه اوقویه‌بیله‌جکی قولای بر اسلوب اتخاذ ایلیورز. چونکه صرف براسلوب مورخانه ایله یازیلان کتابلر قارئینك ـ باخصوص علوم ومعارفجه هنوز دور طفولیده بولنان مملکتمزده ـ اوقدر خوشنه کیتمز. بناءً علیه بزده علوم ومعارفی نشر وتعمیم ایچون سهولت کوسترمکه مجبورز. رومانلرك بوخصوصده اك مؤثر برواسطه اولدیغی شبهه‌سزدر.

شمدی‌یه قدر او یولده آلتی رومان نشر ایلدم. بورومانلر (ابن الزبیر)ك قتلنه وخلافتك (عبدالملك بن مروان)ه بسبتون انتقالنه قدر تاریخ اسلامینك اك مهم وقائعنی مصوردر. قارئیندن کوردیکم رغبت وتشویقات، بومباحث تاریخیه‌ده دها واسع تدقیقات اجراسنه ومدنیت اسلامیه‌نك حقائقنی کشف واظهاره غیرت ایتمکلکمه سبب اولدی. مدنیت مذکوره‌نك آوروپا مدنیت حاضره‌سی ایله نه درلو ارتباط وتعلقی اولدیغنه دائر بعض فضلای محررینك تتبعاتده بولندقلرینی کوردم. حتی بونلردن بعضلری بوخصوصده بوعاجزدن رأی ومطالعه صورمشلردی. ایشته بو آرزو ورغبت عمومیه‌یه کووه‌نه‌رك (الهلال)ك اونجی سنه‌سنه تتمه اولمق اوزره مدنیت مذکوره وبالاستطراد اومدنیتك غرب مدنیت حاضره‌سی ایله ارتباطی حقنده براثر یازمغی مناسب کوردم. فی الواقع برملتك تاریخ حقیقیسی اوملتك تاریخ مدنیتندن عبارتدر. یوقسه، باخصوص تاریخ اسلامده عرب مورخلرینك طوتدقلری یول کبی، اوملتك یالکز تاریخ حروب وفتوحی دکلدر. عرب

مورخلری علی الاکثر وقوعاتی اولدیغی کبی ، یعنی تفریق ایتمکسزین سرد ایله اکتفا ایدرلر واو وقوعاتك عقله موافق کلمسی وحقائق تاریخیه‌نك ذهنده دها کوزل یرلشمسی ایچون اسبابنه ، یکدیکرینه اولان تعلق وارتباطنه‌یك آز اهمیت ویریرلردی . مع مافیه بز انلری معذور کوریورز . چونکه وقائع تاریخیه‌یی کوزلجه تدقیق ایتمك برنتیجه‌یه منتهی اولور . اونتیجه‌ده برحکمی متضمندر. حکم ایسه بالطبع برطرفك لهنه ، دیکر طرفك علیهنه اولور . بی طرفانه تدقیقات اجرا ووقوعات حقنده حکم اعطا ایتمکله معاصرلری ارەسنده اویله مشکل برموقعه دوشمکدن اجتناب ایتدکلرندن طولایی اومؤلفلری معذور کورمك لازمدر . احتمال که اومولفلرك دیکر برمعذرتلری دها وار .

عصر حاضرده‌ایسه بزم‌ایچون اویله برمانع یوقدر .

غرب مستشرقلرندن‌وساٸره‌دن برچوقلری مدنیت اسلامیه‌نك کنه وحقائقنه مطلع اولمق ایچون برچوق اوغراشمشلرسه‌ده مؤلفات عربیه‌ده اومدنیت وترقی حقیقتلری غایت پریشان وطاغنیق بولندیغندن مدونات موجوده‌یی اویله برمقصدك استحصالنه کافی کورمیه‌رك عزملرندن همان همان واز کچمشلردی . حتی بونك ایچوندرکه اویله برکتاب تحریرینه قویولدیغمزی اعلان ایتدیکمز زمان فضلای مومااليهمدن برقاچی بزه مکتوب یازەرق بویله غایت مشکل برایشی درعهده ایتمه‌مزدن طولایی اظهار حیرتدن کندیلرینی آله‌مامشلردی .

فی‌الواقع عزممزی اعلان ایتدیکمز صره‌لرده واسع معلومانه دسترس اوله‌جغمزی امید ایتمیوردك . بوآز امیدله برابر ادبیات ، تاریخ ، سیاسیات وساٸره حقنده مطبوع ، مخطوط اله کچن کتب عربیه‌یی مطالعه‌یه قویولدق . داٸرۀ امکانده بولنان هردرلو سعی وغیرتی بذلدن چکنمدك .

تاریخ ، فتوح ، تقویمه داٸر کتابلردن (ابن‌الاثیر) ، (ابن‌خلدون) ، (ابن خلکان)، (مقریزی)، (بلاذری)،(ابوالفدا) ، (الخمیس) ، (مسعودی) ، (المقری) ، (الفخری) ، (السیوطی) ، (ابن خردادبه) ، (یاقوت) ، (اصطخری) وساٸره‌نك مؤلفاتنی اوقودق . ادبیاته داٸر کتابلردن (الاغانی) یی ، (ابن عبد ربه) نك (العقدالفرید)ی‌ایله(کشکول)ی، (مستطرف)ی ، (سراج‌الملوك)وساٸره‌یی مطالعه ایتدك. تفسیر، حدیث‌وفقهدن(تفسیررازی)یی، (زمخشری) یی، (صحیح بخاری) یی ، (مشکاة المصابیح) ی ، (الهدایه) یی وساٸره‌یی تتبع ایلدك. سیاسیات واداره کتابلرندن(ابویوسف)ك (کتاب الخراج) نی ، (قدامة بن جعفر) ك (کتاب الخراج) و (صنعة‌الکتابة) نی ، (ماوردی) نك (الاحکام السلطانیه) سنی ، (الملك السید) ك (العقدالفرید) ینی ، (ابن خلدون) ك مقدمه‌سنی کوزدن کچیردك. بونلردن بشقه برطاقم کتابلردها مطالعه ایتدك که بوصوك قسم کتابلردن وهلهٔ اولاده استفاده مظنون کورلمیورکن بز انلردن خیلی استفاده ایلدك . نتیجه‌کیم (دمیری) نك (حیاةالحیوان) ی ،

(قزوینی) نك (عجائب المخلوقات)ی وساڑه بوقبیلدندر . كذلك (تهانوی) نك (كشاف اصطلاحات الفنون) ی [*] ، (كشف الظنون) كتابی ، (كلیات ابی البقا) كبی قاموس وفهرست كتابلرندن ده خیلی معلومات اكتساب ایتدك . بونلرك جمله‌سی عرب لسانیله‌در .

دها صكره اسلامیته واسلامیتك تاریخ و آدابنه دائر اوله‌رق اجنبیلرك فرانسزجه ، انكلیزجه ، آلمانجه یازدقلری كتابلردن ده اله كچه‌بیلنلری اوقودق . مثلا فرانسز (له‌بون)ك (عربلرك مدنیتی) [١] ، (لوبو) نك (شرقی روما ایمپراطورلغنك تاریخی) [٢] ، (ژورنال آزیاتیك)ك بعض مقاله‌لری [٣] ، آلمانجه‌ده (فون قره‌مر)ك (شرق مدنیتی) [٤] ، آلمان (فون موللر) ك (تاریخ اسلام) ی [٥] ، انكلیز (لین پول) ك (دول اسلامیه) حقنده‌كی كتابی [٦] ، انكلیز (ژیبن) ك (روما ایمپراطورلغی) [٧] وساڑه كبی .

[*] اقدام مطبعه‌سی علوم اسلامیه‌نك برانسقلوپه‌دیسی اولان بواثرك ایلك جلدینی نشر ایلدی .

[١] La Civilisation des Arades, par Dr Gustave Le Bon.

[٢] Hist. de Bas-Empire, par Lebeau 30 vol.

[٣] Journal Asiatique, Séries.

[٤] Culturgeschichte des Orients unter den Chalifene von A. von Kremer.

[٥] Der Islam im Morgen- und Abendland von Dr Müller.

[٦] The Mohammadan Dynastie by S. Lane-poole.

[٧] Roman Empire, by Gibbon, 2 vol.

كرك عربجه‌ده ، كرك السنهٔ اجنبیه‌ده مطالعه ایتدیكمز كتابلرك مقداری یوزی متجاوزدر . قوامیس عمومیه (محیط المعارف) ومفصلات علمیه‌دن اوله‌رق السنهٔ مختلفه‌ده وموضوعات متنوعه‌ده اوقودیغمز كتابلر ایله سنه‌لرجه شرق تاریخی مطالعه‌ده اكتساب ایتدیكمز رسوخ آریجه‌در . اییته‌بالاده ذكر ایتدیكمز تتبعات ومطالعاتدن صكره اومدنیت عجیبه‌نك سیاسیات ، اداره ، علوم ومعارف ، ادبیات ، اخلاق وتربیه نقاط نظرندن فلسفهٔ تاریخیه‌سنه دائر اوله‌رق آرزو اولنان كتابدن قات قات فضله معلومات بولمغه موفق اولدق . آرتق بومختصرلری جلد جلد نشره مجبوریت كوردك . برنجی جلدینی شمدی نشر ایدیورز . دیكر جلدلری‌ده (الهلال) ك سنین تالیه‌سنده تتمه اوله‌رق ایلریده نشر ایده‌جكز [*] .

دیكر جلدلرك اساسی اولان بوبرنجی جلده عربلر ، مدنیت ، عربلرك ، قبل الاسلام ، ظهور اسلامدن آنجق برمدت اولندن باشلایان دور انتباهه قدر اولان احوالی ، زمان جاهلیتده‌كی شكل حكومتلری ، كعبهٔ معظمه ، ظهور اسلامه قدر قریشك احوالی ، دین اسلامك كیفیت ظهور وانتشاری ، فتوحات اسلامیه ، خلفای راشدین ، امویه ، عباسیه ، فاطمیه وساڑه‌نك كیفیت تشكلی حقنده برطاقم مقدمات تمهیدیه ایله باشلادق . یازدیغمز معلوماتی نظر تدقیق وتنقید ایله تحریر واثبات ایتدك . یعنی هرهانكی

[*] اثر تماماً نشر ایدلمشدر . ترجمه دخی عمومینی احتوا ایده‌جكدر .

حادثه‌یی ذکر ایلدک ایسه آنك سبب وباعثلرینی،
حاصل ایتدیکی نتیجه‌یی ودها صکره خصوصات
سائره‌جه اجرا ایلدیکی تأثیراتی‌ده برابر ایضاح
ایلدك . خصوصا عربلر، مقدارجه آز وسلاح
وتدارکاتجه غیر مکمل اولدقلری حالده روم
وایران ممالکی کبی ایکی کشور وسیعی فتحه
موفق اولملرینه یاردم ایدن احوالی تدقیق وتبیین
ایتدك . بو ؛ فلسفهٔ تاریخك اویله مهم بر بحثنی
تشکیل ایدرکه بوکا دائر بعض آوروپا مدققینك
کتابلرنده علی الاکثر پك مختصر بولنان معلوما-
تدن ماعدا بزدن دها اول هیچ بر لسانده
بو درجه تفصیلات ایله یازلمش معلوماته تصادف
ایدلمز . مع مافیه آنلری بو خصوصده تتبعات
مکمله اجرا ایده‌مه‌ملرندن طولایی مواخذه
ایتمك طوغری دکلدر . چونکه آنلر بو بحثلرك
یابانجیسی اولدقلری کبی عربلرك احوالی، ادیانی،
آداب وتاریخلریله علاقه‌دارده صاییلمازلر. لوم
وتقبیحی آنجق کندیمزه توجیه ایتملی یز. چونکه
بز بو لسانك اولادی اولدیغمز حالده غربیون
بزدن دها اول مملکتمزك ، ملتمزك ، آداب
واخلاقمزك تاریخنی تدقیق ایدرك یازدیلر .
بو یولده‌کی عطالت وتأخرمز بزم ایچون باعث
شین وخجالت اولسه کرکدر .

مقدمات معروضه‌یی یازدقدن صکره اوج
کمالده بولندیغی زمانلرده ممالك اسلامیه‌یی
واحصا آت عمومیه‌سنی تدقیق وتعداد ایلدك .
متعاقباً حکومت اسلامیه‌نك تشکیلات اداره‌سنه
کچه‌رك امور دولتك خلافت وتفرعاتی، وزارت ،
والیلك، بیت المال ، حربیه وسائره کبی مناصب
ودوائره انقسامیله نصل تعدد وتزاید ایتدیکنی
یازدق . کرك دوائر مذکوره‌نك ، کرك انلردن
تشعب ایدن ویا انلره الحاق اولنان مناصب
واقلامك آیری آیری تاریخنی قید واثبات
ایتدك . دوائر ، مناصب واقلامك حقائق
تاریخیه‌سنی بولمقده پك چوق مشکلاته دوشد-
یکمزی سویلمکدن کندیمزی آله‌مایز . زیرا
قوجه بر کتاب اوقوردقده یازدیغمز بحثه دائر
آنجق یابر ، یاخود ایکی فقره بوله‌بیلیوردك .
حتی بعضاً بر حقیقتك تأیید واتمامی ایکی ، یا
اوچ کتابك مطالعه‌سنه توقف ایدردی .

اویولده تصادف ایتدیکمز مشکلاتدن نمونه
کوسترمش اولمق اوزره سویلرزکه مثلا حکومت
اسلامیه‌ده والیلکله قاضیلغك تاریخنی یازدیغمز
صره‌ده خلفای راشدین زماننده بونلردن
هر برینه نه قدر معاش ویرلدیکنی آکلایوب
یازمق ایستدك . (بلاذری)نك(فتوح البلدان)
کتابنده (عمر بن الخطاب) حضرتلرینك
کوفه‌ده ایفای صلاتده امامته وعسکره قوماندا-
نلغه (عمار بن یاسر) ی والی ، امور قضایه
وبیت الماله (عبدالله بن مسعود) ی قاضی ،
مساحهٔ اراضی‌یه باقمق اوزره‌ده (عثمان بن
حنیف) ی کوندردیکی ذکر اولنیورسه‌ده
والی وقاضی‌یه نه قدر معاش ویرلدیکنه دائر
هیچ برشی دینلمیور. دها صکره(طرطوشی)نك
(سراج الملوك) کتابنی مطالعه ایدرکن
« پادشاهلك بیت المالدن صرفیاتی ووالیلرك
احوالی » ندن باحث اولان بابنده « حضرت
عمر عمارك والیلکنه قدر مأمورین حکومت

ایچون معاشلر تقدیر وتعیین ایتمامشدی. عماری
والی تعیین ایدنجه کندی معیتنده بولنه‌جق
مأمور، کتبه ومؤذنلرك معاشاتی ایله برابر
اکا شهری آلتی یوز، (عبدالله بن مسعود) ه
ایسه یوز درهم (بوکونکی پاره‌یه کوره بر درهم
تقریباً بر فرانغه معادلدر) معاش تخصیص
ایلمشدر» [*] معلوماتی کورلمش سه‌ده کرك
(عمار) ك، کرك (ابن مسعود) ك کیفیت
وتاریخ تعیینلری حقنده برمطالعه‌یه تصادف
ایده‌مدك. بناءً علیه هرایکی معلوماتی جمع
وتوحیده مجبور اولدق. وبو جمع وتوحیددن
حضرت عمر زماننده تعیین اولنان والیلره
آیده آلتیشر یوز، قاضیلره‌ده یوز درهم معاش
تخصیص ایدلدیکنی استنتاج ایتدك. فضله اوله‌رق
معلومات مذکوره‌دن وقرائن سائره‌دن حضرت
عمر زماننده نزده امامت، عسکره قوماندا
وظائفنك والیلره وبین الناس رؤیت دعاوی
وظیفه‌سنك‌ده قاضیلره تودیع ایدلمسی اصول
اتخاذ اولندیغنی آکلادق. سائر مشکلاتی اکا
کوره قیاس ایده‌بیلیرسکز.

ایکنجی جلدی ممالکت اسلامیه‌نك واهالیسنك ثروت ومدنیتی، دول معاصره ایله
اولان مناسباتی، خلفانك مصاحبه‌لری،
اکلنجه‌لری، علم وعلمایه، شعر وشعرایه
ویردکلری اهمیت، حضورلرینه کیفیت دخول،
خلفانك خلق ایله مناسباتی، سرایلرده‌کی
معیشتلریله‌یاپدقلری اسرافات، حرکت آلایلری،
خلفانك ضیافتلری، کرم وسخالری، مبانیٔ
اسلامیه، اسلام شهرلری الخ.. بحثلرینه تخصیص
ایده‌جکز.

اوچنجی جلدده قبل الاسلام شام وعراقده
علوم وادبیات، شعر، صنایع وسائره‌نك نه
حالده بولندیغنی، مسلمانلرك اووسائط مدنیه‌یی
نصل اخذ وتلقی ایتدکلرینی، دها صکره نصل
ترقی ایتدیردکلرینی، اوترقیاتك تاریخ ودرجه‌
سنی یازه‌جغز.

دردنجی جلد اوپارلاق عصرلرده‌کی احوال
اجتماعیه حقنده حال وموقعله متناسب معلوماتی
محتوی اوله‌جقدر.

نتیجه‌ده ایسه حال حاضر مدنیتی ایله مدنیت
اسلامیه آره‌سنده بر مقایسه یوروده‌جکز.
مدنیت اسلامیه‌نك اسباب وماهیتی حقنده‌دیکر
جلدلرده معلومات مقتضیه ویرلدکدن صکره
نتیجهٔ کلام اولان بوبحثك پك قولایلقله
آکلاشیله‌جغی درکاردر.

ایشته تفصیلات آنفه‌دن آکلاشیلیورکه
موضوع بحث اولان ماده‌لر غایت کوچ ومشقتلیدر.
بویولده اثر یازمق یکی برشیدر. بزمده درکار
اولان عجز ونقصانمزی اومشکلاته علاوه
ایدرسه‌کز کتابك محتوی اوله‌بیله‌جکی خطیئات
وتقصیرات ایچون بلکه برمعذرت حاضرلانیر.
ارباب فضل وکمالك بواثرمزده شایان ملاحظه
واخطار شیلر کوردکجه بزه بیلدیرمك صورتیله
معاونتده بولنملرینی رجا ایلرز.

[*] مؤلفك بالاده‌کی عباره‌سندن والی به‌معیتنده
بولنان مأمور، کتبه ومؤذنلرك معاشاتی ایله برابر
۶۰۰ درهم ویرلدیکی آکلاشیلیورسه‌ده کتابك
ایلریده کوریله‌جك دیکر بریرنده التی یوز درهم
یالکز والی معاشی اوله‌رق کوستریلیور. طوغریسی
ایکنجی افاده‌در.

مقدمات تمهیدیه

بر ملتك مدنیتندن بحث ایتمك او ملتك
واصل اولدیغی درجهٔ وسعتی، عظمت وشوكتی
ثروت ورفاهیتی ومدنیتك لازم غیر مفارقی
اولان حضارت ایله انك نتایجنده‌كی اسباب وحكمتی
وصف وتعریف ایتمك دیمكدر. علوم ومعارف،
ادبیات، صنایع وبونلرك تفرعاتندن اولان
مكتبلر، كتبخانه‌لر، جمعیتلر، دولتك احوالی،
مناصب ومراتبی، معیشتجه واصل اولدیغی
بوللق وبوكبی وسائط ترقینك هیئت اجتماعیه‌جه
اجرا ایتدیكی تأثیرات وتحولاتك تاریخچه‌سی ده
بو بحثه داخلدر. بو ایسه او ملتك عادات واحوال
اجتماعیه‌سیله بو عادات واحوالك اسبابنی تدقیق
وتحریره توقف ایدر.

انجق اویله بر بحث آچیق وواضح اوله‌بیلمك
ایچون آندن دها اول او ملتك زمان بداوتده‌كی
احوالنی، او حالدن شهر ادمدنیته نصل كیردیكنی،
بوكا نه كبی اسبابك یاردم ایتدیكنی یازمقده
لازم كلیر. بو بحثك تدقیقی، بالخصوص مدنیت
اسلامیه تاریخنده، ضروریدر. چونكه بو مدنیتده
كندیسنه خاص اویله اسباب ومؤثرات واردركه
ملل سائره مدنیتلرنده بولنماز.

بنابرین كتابمزك ایلك قسملرنده عربلرك
قبل الاسلام احوالی، مدنیتله درجهٔ ارتباطلری،
ظهور اسلامه مقدمه اولان احوال ملیه،
جزیرة العربك ظهور اسلام صیره‌سنده احوال
وتشكیلاتی، او صیره‌ده روم وایرانك احوال
ووضعیتی، عربلر عددجه آز، اسلحه ولوازم
سائرهٔ حربیه ومدنیه‌جه ضعیف اولدقلری
حالده اوایكی كشور عظیمی فتح واستیلاده
كندیلرینه یاردم ایدن احوال واسباب، دولت
اسلامیه‌نك كیفیت ظهوری ایله خلفای راشدین
زماننده‌كی شكل دیندن اموی، عباسی،
فاطمیلر زمانلرنده‌كی شكل سیاسی‌یه كیفیت
تحول وانتقالی حقنده بر طاقم مقدمات تمهیدیه
بسط وتحریرینه مجبور اولدق. بو بحثلری
یازدقدن صكره مملكت اسلامیه‌نك وسعتیله دوائر
حكومتنه وسائره‌یه دائر اولان بحثلره باشلایه‌جغز.

عربلر ومدنیت

بعض اجنبی محررلرك زعمنجه عربلر مدنیت
اسلامیه‌یی روما (ویا یونان) ایله ایران
مدنیتلری انقاضی اوزرنده بنا وتشیید
ایتدكلرندن مدنیتجه بیوك بر مزیت كوستره‌-
مامشلردر. ینه انلرك فكرنجه مدنیت اسلامیه
بعض تعدیلاتله سالف الذكر ایكی مدنیتك
امتزاجندن حاصل اولمش بر مدنیتدن بشقه
برشی دكلدر. كذلك او محررلرك ذهابنه
كوره عربلر فطرةً مدنیت وحضارتدن بعید
اولدقلرندن نه زمان جاهلیتده، نه ده دور
اسلامیده كندی كندیلرینه بر مدنیت احداث
ایتمامشلردر.

فكرمزجه اویله بر ادعاده بولنمق بیوك
بر خطا عد اولنور. حقیقت حالده عربلر
قبول مدنیت وحضارتده، ادارهٔ ممالكده الك

زیاده صاحب استعداد وقابلیت ملتلردن معدوددر . دها اول ویا دها صکره طریق مدنیته داخل اولان ملتلرك هیچ برندن بو بولده کری قالمامشلردر . بونك اثباتی آتیده‌کی تمهیداتدن آكلاشیلیر . شویله‌كه :

جزیرةالعرب اهالیسی ایکی بیوك قسمه آیریلیر . برنجیسی (قحطانیه) دینیلن یمن وجواری اهالیسیدرکه بونلر (ارفخشاد) ایله (سام بن نوح) ه منتهی اولان (قحطان) ، یاخود (یقطان بن عابر) ك نسلندندرلر [*] . ایکنجیسی (اسماعیلیه) ، یاخود (عدنانیه) نامنی آلان (حجاز) و (نجد) اهالیسی ایله جزیرةالعرب وسطلرندن مذكور ایکی قطعه‌یه مجاور اولان یرلر اهالیسی‌در . بونلر (اسماعیل بن ابراهیم الخلیل) ه ، زوجه‌سی (هاجر)دن طولایی،منسوب بولنیورلر. بو اقوامه جدلرندن برینك اسمی عدنان اولمسی مناسبتیله (عدنانیه) ، كذلك ینه اویله بر مناسبتله (مضریه) ، (معدیه) دخی اطلاق اولنور .

قحطانیلر (یمن وجواری اهالیسی) اسماعیلیلردن (حجاز ، نجد اهالیسندن) دها اول طریق مدنیته داخل اولمشلردر. چونكه اوته‌کیلرك مملکتی بریکیلرك مملکتندن دها زیاده محصولدار وقابل عمراندر. یمن اهالیسندن فراعنهٔ مصر وملوك بابله معاصر بك اسکی دولتلر ظهور ایتمشد . بونلرك الك مشهورلری (حمیر) ، (سبأ) ، (کهلان) دولتلریدر . (مأرب)، (صنعاء) ، (سبأ) اودولتلرك مشهور شهرلرندن ایدی . (فلسطین) اطرافنده (انباط) دولتی کبی اسماعیلیلردن دخی کرك قبل المیلاد ، کرك دها صکره برطاقم دولتلر ظهور ایتمشدر . طریق مدنیته سالك اوله‌رق بالآخره نام ونشانی قالمیان (عاد) ، (ثمود) ، (طسم) ، (جدیس) قبائلی مدنیته داخل اولان اقوام عربیه‌نك الك اسکیلری عد اولنورلر . بونلرك نسبلری علی الاغلب (لاوذ بن سام) ه منتهی اولنور . تاریخ قدیمده ناملری مشهور اولان (عمالقه) قومی‌ده بونلردندر .

بنابرین مدنیت اسلامیه عربلرك ایلك مدنیتی دکلدی . برچوق عصرلر دها اول (حمیر)، (کهلان) ، (سبأ)لیلر ـ اوزمانلرده‌کی ممالك متمدنه بیننده یمن برطریق توسط تشکیل ایتدیکی ایچون ـ شرق ایله غرب آره‌سنده‌كی مهم واسطهٔ تجارت ایدیلر. هندستان اموال ومحصولاتی بحر محیط هندی طریقیله (یمن) و(حضرموت)جهتلرینه نقل اولنوردی. یمنلیلر بو اموال ومحصولاتی کندی مملکتلرندن (حبشستان) ه ، (مصر) ، (فنیکه) یه ، (فلسطین) ه ، ادومیلره ، عمالقه‌یه ، مدیایه وبلاد غربه نقل وایصال ایدرلردی . اسماعیلیلر دخی قرده اقصای بلاد معموره‌یه قدر تجارتك الك بیوك بر واسطه‌سنی تشکیل ایلیورلردی .

اقامت ایتدکلری یرلرك برمحل توسط تشکیل ایتمسندن ماعدا عربلرك تجارتده ایلری کیتملرینه برسبب دها واردرکه اوده کندی

---

[*] مسعودینك بیانه کوره‌دخی (قحطان) ایله (یقطان) عینی شخصك اسمیدر. (یقطان) ك اصلی (یقطن) ایکن تعریب ایدیله‌رك (یقطان) شکلنه قونمشدر.

لسانلرینك اوصره‌لرده مدنی بولنان ملتلر
لسانلرینه یقین بولنمیدر. چونکه اوزمانلرده
السنهٔ سامیه لفظاً ، معنیً یکدیکرینه قریب
بولنیوردی . اوصره‌لرده السنهٔ مذکوره‌نك
دال بوداق صالمسندن هنوز برچوق زمانلر
کچمامش اولدیغی ایچون — الیوم عوام طرفندن
قوللانیلان عربجه ایله لغت فصیحه آره‌سنده‌کی
فرق کبی — عربلر ، کلدانیلر ، آثوریلر ،
حبشیلر ، فنیکه‌لیلر ترجمانه محتاج اولمقسزین
یکدیکرلریله قونوشه بیلیورلردی. مثلا (حمیر)
ویا (مصر) دن برعرب عراقه کیتسه‌ایدی
برکلدانی وآثوری ایله قونوشمق ایچون ترجمانه
محتاج اولمدیغی کبی فنیکه‌یه ویا حبشستانه کیدنجه
بورالرده دخی — الیوم برشاملی مصرلسانی
نصل آکلایورسه — اهالینك لسانی آکلامقده
هیچ مشکلات چکمزدی. (ابراهیم الخلیل) حقنده
توراتده وارداولان مطالعاتده بونی تأییدایدر.
حضرت ابراهیم میلاددن یکرمی عصر اول
کلدان ممالکندن هجرت ایدرك (سوریه) ،
(فنیکه) وبلادعربدن کچمش، بوقطعه‌لراهالیسی
ایله اختلاط والفت پیدا ایتمش ، کندیلریله
قونوشمق ایچون برترجمانه محتاج اولمامشدر .
کذلك قبل المیلاد اون بشنجی عصرده بنی اسرائیل
(طورسینا) شبه جزیره‌سنده یوللرینی غائب
ایتدکاری زمان جزیرة العربك اقسام شمالیه‌سنده
قرق سنه سرسریانه طولاشمشلر ، فقط
اویرلرده‌کی اهالی ایله کوروشمك ایچون ترجمانه
حاجت کورمامشلردر .

بوندن ماعدا عربلرك اصل وطنلرنده
قابلیت مدنیته مانع برحال وباعث یوقدر. عربلر،
آثوریلر ، فنیکه‌لیلر وکلدانیلرله قاردشدرلر .
اوته‌کیلرده هانکی استعدادوقابلیت موجودایسه
عربلرده‌ده عینی استعداد وقابلیت موجوددر .
آره‌ده برفرق وارایسه اوده عربلرك اقوام
سائرهٔ مذکوره‌نك اشغال ایتدکاری یرلرکبی
معتدل ومحصولدار یرلرده یرلشمك طالعنه
مظهراولمامالری ، اکثر یرلری چول، صوسز،
غیر منبت برجزیره‌یه دوشمش بولنملرندن
عبارتدر . حالبوکه قاردشاری اولان آثوریلر
مصردن زیاده دنیانك اك محصولدار بر اقلیمی
اولان (عراق) کبی برقطعه‌ده بولندیلر . بو
سببدن اکتساب ثروت واظهار مواهب فطرتده
کوجلك چکمدیلر . فقط وقتاکه عربلر
بعدالاسلام اوخطهٔ منبته‌ده یرلشدیلر ،
کوستردکاری آثار مدنیت اوته‌کیلرك مدنیتندن
آشاغی اولمدی .

معمافیه عربلر جزیرةالعربده اقامت ایدن
برقومك کوستره‌بیله‌جکی اهلیت وقابلیت
مدنیه‌ده‌ده قصور ایتمدیلر . یمن اهالیسنك
مدنیتی پك اسکی وپارلاقدر. اومدنیتك آثاری
حالا (حضرموت) ، (مهره)، (یمن) قطعه‌لرنده
قوملر آلتنده کومولی اولدیغی حالده طوریور.
ازمنهٔ قدیمه‌ده یاشایوب صکره منقرض اولان
(عاد) ، (ثمود) وقبائل سائره‌نك مدنیتی دخی
شایان تذکاردر. قبائل مذکوره حقنده بعض
مورخین عربك — بنالرك بیوکلکنه دائر
اولان وحد مألوف ومعقولی کچدیکی ایچون
خرافات قبیلندن عدایدیلن — روایات ونقلیاتندن

بشقه اخلافه مع التأسف بر اثر ومعلومات
واصل اولمامشدر . (ارم ذات العماد) شهری
حقنده تداول ایدن روایات ده بوجمله دندر . نقلیات
واقعه یه کوره « ارم (شداد بن عاد) طرفندن
(احقاف) ده طولاً وعرضاً اوتز فرسخ
بر بقعه ده تأسیس ایدلمش ، دیوارلری کوز
بونجغندن (الجزع الیمانی) یاپیله رق اوزری
آلتون یالدیزلی کموش لوحه لرله قاپلادلمش ،
داخل شهرده یوز بیك کوشك یاپلمش ، بو قصرلر
زبرجد ویاقوتدن دیرکلر اوزرینه رکز ایدلمش ،
دیرکلرك بویی یوزر آرشون ایمش . شهرك
اورته سندن نهرلر کچرمش . نهرلردن کوشکلره
جدوللر کشاد ایدلمش . چاقل طاشلری هپ
آلتون ، جواهر ویاقوتدن مرکب ایمش .. الخ .. »
بوکی روایتلر حد ذاتنده حوصلهٔ امکان وعقله
صیغماز ایسه ده هرحالده بوندن بر حقیقت
آکلاشیلیور . اوده عادلیلرك یابدقلری مبانینك
بعضلرنده دیوارلرك ، یاخود دیرکلرك بر طاقم
احجاری ذی قیمت ایله مزین بولندیغنك آکلاشلمسی
کیفیتیدر که برملت بوکی سفاهت واسرافاتده
بولنه بیلمك ایچون اوملتك طریق مدنیتده
پك زیاده ترقی ایتمش اولمسی لازم کلیر .

دول قحطانیه (یمنیه) نك اك مشهورلری
بالاده عرض اولندیغی اوزره (حمیر) ، (سبأ) ،
(کهلان) نام لریله معروف اولوب بونلر عاد
وثموددن صکره ظهور ایلمشلر ، برچوق آثار
مدنیه براقمشلردر . (صنعا) ، (عدن) ،
(حضرموت) جهتلرینی طولاشان سیاحین
اورالرده راست کلدکلری بعض ابنیهٔ قدیمه دن

قلم حمیری (خط مسند) ایله محرر واکثریا
ادعیهٔ دینیه واکا مشابه شیلره دائر بر طاقم
لوحه لر اله کچیرمشلردر . داخل مملکتده بولنان
اك مهم خرابه لری تحری وحفر ایتمك مع التأسف
هنوز ممکن اوله مدی . چونکه اورالره کیتمك
پك مشقتلی وتهلکه لیدر .

عرب مورخلرینك دول مشارالیهانك
حائز اولدیغی شان وشرف حقنده یازدقلری
معلومات ده جداً شایان اعتباردر . واقعا ظهور
اسلامدن دها اول اودولتلر منقرض اولمش
ایدی ، آنجق اخبار ووقوعاتی هنوز اونودلمـ
مش ایدی . بوواسطه ایله بزه انتقال ایدن
معلومات دول مشارالیهانك پك قدیم برمدنیت
تأسیس ایتدکلرینی ، اومدنیتك آثوریلرك ،
اسکی مصرلیلرك وفنیکه لیلرك مدنیتلرندن دها
آشاغی اولمدیغنی کوستریور . قحطانیلر
شهرلر تأسیس ، کاشانه لر انشا ، باغچه لر تنظیم ،
هیکللر نحت ورکز ایتدکلری کبی معدنلر
حفر وکشاد ، عساکری تنظیم ، ممالکی فتح ،
تجارتی توسیع ایلمشلردی . بشنجی عصر
میلادیده یشایان یونان سیاحیندن (هرودوتس
ـ هه رودوت ـ Hérodote) ممالك مذکوره یی
ذکر ایتدیکی صره ده بخورك انواعی ایله دارچین
وسائره نك یالکز بلاد عربیهٔ جنوبیه ده
بولندیغنی بیان ایتدکدن صکره بلاد مذکوره یی
کندی زماننده جهانك اك زنکین ممالکندن
عد ایدییور .

یمن عربلرینك آثار مخلده سندن اوله رق
تاریخك حالا ذکر وعجائب مبانیدن عدایتدیکی

سـد ـ كه مأرب سـدی نامیله مشهوردر ـ میلاددن ایکی عصر اول ایکی طاغ آره‌سنده جسیم بردیوار شکلنده انشا اولنمشدر . سددن مقصد اوایکی طاغ بیننده تایوکسکلره قدر صویی کول شکلنده جمع ایتمکدر . برر فرسخ (برفرسخ اون ایکی ، یاخود اون بیك آرشوندر) طول وارتفاعنده اوله‌رق بنا ایدلدیکی روایت اولنان بوسد عظیم برچوق تقسیماته ، صویوللرینه منقسم بولنیوردی . فضله صو بریکمك ایچون یتمش دره‌دن آقان سیل

ایکنجی عصر میلادی اورته‌سنده بوسد چورومکه باشلایه‌رق اوصره‌ده دولت دخی سدی تعمیر ایده‌میه‌جك درجه‌ده ضعفه دوشدیکندن اهالی سدك قرب انهدامنی حس ایدر ایتمز اوراردن هجرت ایله مختلف یرلره طاغلمشلردر . شامده بنی غسان (غسانه) ، عراقده آل منذر (مناذره) ، مدینه‌ده (اوس)لر ، عمانده (ازد) لر ، مکه جوارنده (خزاعه) او اقوام مهاجره‌دندر . بوهجرتدن برمدت صکره ایسه سد منهدم وصولر هرطرفی مستولی

شکل ۱ : خط حمیری (یوقاریسنده ایکی ارسلان رسمی)

مجرالری بورایه تحویل ایدلمشدی . بوقدر جسیم برسدك وجوده کتیرلمسی ، هیچ شبهه یوق ، هندسه‌ده مهارته عزمده علو همته توقف ایدر . حتی سد مذکور اودرجه متین ورصین یاپلمش ایدی‌که صولرك صدماتنه ، هوانك تأثیراتنه عصرلرجه مقاومت ایده‌بیلمشدر .

اولنجه اوراده قالمش اولانلر دخی ترك دیار ایلمشلردر . (سیل عرم) دینه معروف اولان سیل ایشته بودر . اغلب احتماله نظراً بوانهدام (سبأ) دولتنك انقراضنی موجب اولمشدر .

قبل المیلاد ایکنجی عصرده یتیشن یونان سیاحیندن (ستراوون Strabon) مأرب شهرینك

كندی زماننده غايت عجيب برشهر اولديغنی ، ابنيه‌سنك
طوانلری آلتون ، فيل ديشی ، احجار قيمتدار
ايله مستور ومزين بولنديغنی ، درونندە
وله‌رس عقول اوله‌جق مصنع اوانیٔ نفيسه
بولنديرلديغنی ذكر وايراد ايليوركه بونی
آكلادقدن صكره عربلرك (ارم ذات العماد)
حقنده يازدقلری شيلر سمعه اوقدر آغر كلمز
ظن ايدرز .

برشو اعتقادده يزكه (حمير) و (سبأ)
پادشاهلرينك پايتختلری اولان (مأرب) و (صنعا)
وسائره‌ده بولنان انقاض بوكون ايجه تفتيش
وتدقيق ايدلسه ـ (نيل) واديسنك آثاری
فراعنه تاريخنی ، ديكر طرفدن (فرات)
واديسنك آثاری‌ده (آثور) و (بابل) پادشا-
هلرينك تاريخلرينی نه‌صورتله كشف وعالم
مدنيته بر يكی تاريخ شكلنده نصل تقديم واهدا
ايتديسه ـ او انقاضده دخی اويله قيمتدار
احافير ـ حفره‌لر ـ بولنوركه عالم مدنيته يكی
برتاريخ كشف واهدا ايده‌جك قابليتی حائزدر .
انجق بونتيجه‌يی الده ايتمك ايچون حفريات
لازمه‌يی اجرا ايتمك اوزره حكومت عثمانيه
طرفندن اوراره برطاقم هيئات علميه اعزام
ايدلمسندن بشقه چاره يوقدر .

(نبايوط بن اسماعيل) ه نسبتله انباط
(نبطيلر) ناميله معروف اولان قوم قبل الاسلام
تمدن ايدن ملل عربيه‌دن اولوب [*] فلسطين
ايله (طورسينا) شبه جزيره‌سی آره‌سنده كائن
پطرا (Petra) شهری بونلرك اولديغی كبی
(طورسينا) شبه جزيره‌سيله ورادن جزيرة-
العربدن (حجاز) ه قدر امتداد ايدن يرلر
دخی كنديلرينه تابع بولنيوردی . بونبطيلر
شرق ايله غرب آره‌سنده واسطهٔ تجارت
ايديلر . قوم مذكور روماليلره اوج
اعتلاده بولندقلری صره‌لرده معاصر اوله‌رق
اكثريا محارباتده روما قومندانلرينه برقوهٔ
معاونه تشكيل ايدييورلردی . حتی نبطيلردن
(الملك الحارث) نامنده برحكمدار بنی غساندن
برقاچ عصر اول برنجی عصر ميلاديده قيصه
برزمان ايچون شامده پادشاهلق ايتمشدی .
(انباط) دولتی ميلادك ايكنجی عصری
اوائلنه قدر دوام ايدرك بوتاريخدن صكره
روملرك حوزهٔ استيلاسنه كيرمش ، اوحاكميت
آلتنده ضايع اولوب كيتمشدر . انقاضی حالا
(پطر) بلادنده طورييور . آثار موجوده
اوزرينه خط نبطی محكوكدر . خط حميری

[*] نبط — Nabathéens جزيرة العرب
ايله عراق وشام آره‌لرنده وعلی الخصوص فرات
واديسنك اشاغی طرفلرنده ساكن ايديلر . بنی
اسرائيل بونلره عرب نظری ايله باقدقلری وبنی اسماعيلدن
عد ايتدكلری حالده عربلر بونلره سريانی وياكلدانيلرك
برشعبه‌سی نظری ايله باقارلردی . وچوق دفعه
كلدانی وسريانيلره بواسمی ويريرلردی . بناءً عليه
بواسمك مدلولی مبهم برحالده اولوب عرب وكلدانی
ايله سريانی جنسلرندن مركب وملمز برقوم بولنمش
اولمسی دخی ملحوظدر . (الفلاحة النبطيه) عنوانی
ايله عربی‌يه ترجمه اولنمش بركتاب مشهور واردركه
كرك فن زراعت ، كرك نبط قومی حقنده معلومات
نافعه‌يی جامع اولديغندن اولجه بعض اوروپا
مستشرقينی طرفندن نشری نيت اولنمش ايسه‌ده
نشر اولنوب اولنمديغی مجهولدر . شهرمزك بعض
كتبخانه‌لرنده موجوددر . قاموس الاعلام

نصل اوقونيورسه بويازدی‌ده اويله‌جه اوقونيور.
خونريزلك وشدت ايله مشهور اولان (عمالقه) دخی [*] قديماً تمدن ايدن ملل عربيه جمله‌سندن معدوددر . مصری فتح واوارلرده عصرلرجه اجرای حاكميت ايتدكلری ظن اولنان (الملوك الرعاة) – چوبان پادشاهلر – انلردن ايديلر . سيل عرمدن صكره عرب

نصل يازيلرسه عربلرده اويله يازمشلردر.
يونانيلر مدنيتلرينك اكثر اركانی مصريليلردن اقتباس ايتدكدن صكره برطاقم احوال طبيعيه الجاسيله او مدنيتی بالخاصه كندی نامرلرينه نسبتله ياد اولنه‌جق درجه‌لره قدر ترقی ايتديرمشلردر . كذلك ايرانيلر كنديلرندن دها اول تمدن ايدن آثوريلرله بابليلر وكلدانيلرك

شكل ٢ : خط نبطی

قحطانيه‌نك تشكيل ايتدكلری شهرلر دخی شايان ذكردر . (بصری) آل غسان طرفندن حورانده ، (حيره) آل منذر طرفندن عراقده تأسيس اولنان شهرلر جمله‌سندن ايدی . بالاده‌كی ايضاحاتدن صكره عربلر فطرةً مدنيتدن بعيددرلر دينيله‌بيليرمی ؟ بونكله برابر مدنيت اسلاميه‌نك (روما)-يونان-(ايران) مدنيتلرينك انقاضی اوزرنده تأسس ايتديكنی انكار ايتميز . فقط يونانيلر ايله ايرانيلر

انقاض مدنيتلری اوزرنده تأسيس مدنيت ايتدكدن ماعدا يونانيلردن دخی اقتباساتدن كيری طورمامشلردی .
آنجق شوراسی جداً شايان دقتدركه كرك يونانيلر ، كرك ايرانيلر دولت تشكيلندن خيلی عصرلر صكره عالم مدنيتده اثبات وجود ايده‌بيلمشلردی. حالبوكه عربلر دولت تشكيل ايتدكدن يالكز برعصر صكره مدنيتلرينی ، فعاليت عقليه‌لرينی عالمه كوسترمشلردر . ايكنجی واوچنجی عصرلرده ايسه عرب علوم وادبياتی بتون جهانی استيلا ايتمش ايدی .
بالآخره جهانك الك بيوك دولتلرينی تشكيل ايدن (جرمن - ژه‌رمن - Germains) اقوامی كرك قبل الاسلام ، كرك دها صكره عصرلرجه روما ممالكنی غارت ، برچوق شهرلرينی فتح و استيلا ايلدكلری ، حتی بعضلری نفس رومايه داخل اولديغی حالده بومتوالی جنك وجدال وفتح و تسخيردن نهب وقتلدن بشقه هيچ بر ثمره حاصل اولمامشدر .

[*] عمالقه Omalécites عرب اقوام قديمه‌سندندر . حجازك شمالنده وفلسطينك جنوبنده ساكن ايديلر . ظن اولنديغنه كوره بنی اسرائيلك بابالرندن ارض مقدسه وصوللرندن اول فلسطينك دخی صاحبلری واهاليسی بونلر ايدی . بونلر وادیٔ شرك وكفرده ثابت بولندقلرندن بنی اسرائيل ايله كنديلری آره‌سنده من القديم منافرت وخصومت اكسك اولمازدی . پك ايری بويلی وقوت وجسارت صاحبلری اولمقله مشهور ايديلر . فرعونيلر زماننده برآره‌لق مصری ضبط ايله مصر قديم تاريخنده (هيكسوس) اسم غريبی ايله ياد اولنان عربلرك دخی عمالقه‌دن اولملری محتملدر . قاموس الاعلام

یا(هون Huns) لرك استیلاسنه‌دیر‌سکز؟ بشنجی عصر میلادی اواسطنده (آتیلا) نك قوماندا‌سی آلتنده اوله‌رق (بحر خزر) سواحلندن آوروپایه طوغری هجوم ایدن بو طغیان روما ممالکنك شمال وشرق طرفلرینی کسوب بیچدکدن و مجارستانی ، رومانیایی وبتون روم ایلی‌یی - عربلرك سوریه ، مصر وعراقی فتح وتسخیر ایتدکلری کبی - قبضهٔ ضبط وتسخیره کچیردکدن صکره اورالرده عمری ایکی یوزسنه قدر امتداد ایتمش بردولت دخی تشکیل ایتدکلری حالده هیچ براثر مدنیت احداث وترك ایلمامشلردر . حال‌بوکه بوهونلر یونان‌مرکز مدنیتنه‌عربلردن دها‌یقین بولنیورلردی. اسلاولر دخی آلتنجی عصر میلادیده شرقی‌روما ایمپراطورلغی ممالکنه هجوم ایدرك حتی درسعادت قپولرینی چالمشلر ایکن مدنیتدن حصه‌یاب اولمقسزین عودت ایتمشلردر .

انلردن ماعدا (تیمورلنك) وساٸره‌نك عسکری کبی (تاتار) و (مغول) عنصرلری ممالك‌عربیه‌یه زمان‌انقراضنده هجوم‌ایله اهالیسنی مغلوب و حکمدارلرینی تذلیل ایتمشلرسه‌ده برمدنیت احداث ایتمك شویله طورسون کندیلرندن دها اول وجود بولان مدنیتی بیله تخریب‌ایتمشلردر. تفصیلات‌معروضه‌دن عربلرك مدنیته اولان قابلیت مخصوصه‌لری تظاهر ایتمزمی ؟

حجازده دور جاهلیت

جزیرةالعربك جنوب وشمالنده بولنان اقوام عربیه مستفید انعام مدنیت اولمش ایکن وسطده بولنان حجاز اهالیسی ، مملکتلری صوسز وغیر منبت ، چول اورته‌سنده ، بیوك دولتلره تماسدن اوزاق بولندیغی ایچون حال بداوتده‌قالمشلردی. فی‌الحقیقه قطعهٔ‌مذکوره‌نك اطرافی اودرجه صرپ وممتنع المرور درکه قبل‌المیلاد اون دردنجی عصرده ، اسکی مصر حکمدارانندن(سه‌زوستریس Sesostris)نامیله معروف‌اولان ایکنجی (رعمسیس Ramsès)، کذلك قبل‌المیلاد دردنجی عصرده (ماکدونیا) قرالی‌بیوك اسکندر،میلاددن‌اول برنجی‌عصرده روما ایمپراطورلرندن (اوغوست قیصر - Auguste) ك دور سلطنتنده مصر والیسی (ایلیوس غالوس Ælius Gallus) کبی‌بیوك فاتحلر بیله مذکور قطعه‌یی فتح وتسخیر ایده‌مامشلردی. بوندن‌ماعدا ایران پادشاهلری دخی سلطنتلرینك اك پارلاق زمانلرنده بیله بورایی‌اله‌کچیرمك‌مظهریتنه نائل‌اوله‌مامشلردی. موقعك بودرجه مناعت طبیعیه‌سی اهالیٔ محلیه‌نك دشمن خارجیدن اندیشه‌ده بولنملرینه محل براقمدیغی کبی ینه بوسایه‌ده محافظهٔ حیات وتأمین منافع ایچون وسائط مدنیه‌یه توسلده‌ده برمجبوریت کورمدکلرندن - چونکه هرشی برمجبوریت ولزوم اوزرینه حاصل اولور - فطرت بشرده مرکوز اولان حب‌تغلب وتحکم تأثیریله بربرلرینه قارشی اجرای نهب وغارت

ویکدیکرینك اموالنی سلب واغتنام ایله اوغراشەرق وقت کچیرمشلر، خارجه باقامامشلردی. معمافیه اهالیٔ مذکوره اوحال بداوتده بولنمقله برابر زمانلردەدخی پارلاق براستقباله قابلیتلرینه دال اولەجق عزت نفس ، وفاکارلق ، جرأت واقدام ، فرط سخا کبی اخلاق عالیه ایله متصف بولنیورلردی .

حجاز اهالیسی مقداری تعیین ایدیلەمین نیجەعصرلری حال فطرت وبداوتله کچیرمشلردر . مدنیت نامنه برشی کوره بیلمشلر ایسه اوده جوار یرلردن کندی مملکتلرینه مهاجرت ایدن یهودیلر واسطەسیله انتقال ایتمشدر . چونکه حضرت موسی زمانلرنده ودها صکره وباخصوص قبل المیلاد اك صوك عصرلرده ، حاکملری بولنان رومالیلردن کوردکاری ظلم وتضییق تأثیریله ، وبالاخص بیت المقدسك ـ قدسك ـ تخریبندن صکره ، برچوق یهودیلر حجازه هجرت ایتمشدی . احتمالکه نبطیلر دخی رومالیلرك قبضهٔ استیلالرینه کچدکدن صکره انلردن کوردکلری استبداد وتضییقات تأثیری ایله اوراره مهاجرت ایتمشلر ومدنی بر قوم اولدقلری ایچون مکه ومدینەیی ، طائفی مقر هجرت اتخاذ ایلمشلردر . یهودیلر ایسه اغلب احتماله کوره مدینەیه مهاجرت ایدرلردی . چونکه کندی ملتلرندن اولان (اوس) ، (خزرج) قبائلی مدینەده مقیم بولنیورلردی.

موسویلرك بعض عادات واخلاق جهتندن عربلر اوزرینه عظیم تأثیرلری اولمشدر . (سیل عرم) تأثیریله یمنده برطاقم قبائلك حجازه مهاجرت ایتدیکنی بالمناسبه دیکر برپرده ذکر ایتمش ایدك . ایشته بوهجرت واختلاطلردن صکره حجاز اهالیسی بری حال فطرت وبداوتده قالان سیار عربلر ، دیکری (مکه) ، (طائف) ، (مدینه) کبی شهرلرده اقامت ایدن اهل حضارت اولمق اوزره ایکی قسم تشکیل ایلمشلردر .

مکه کعبەیی زیارت ایچون اطرافدن کلنلره مقام حج اتخاذ ایدلمش اولدیغی ایچون حجازك اك مشهور شهری ایدی. هرسنه اوقات معینەده اجتماع ایدن حاجیلر سایەسنده مکه مرور زمان ایله برمرکز تجارت کسیلدیکندن اطرافده بولنان قوتلی قبائلك نظری بوشهره توجه ایتمشدی . مکهٔ مکرمه ایلك ازمنهٔ تاریخیەسنده بنی اسماعیلدن اولان حجازلیلرك حوزهٔ تصرفرنده بولنیور ایدی . چونکه (بنی اسماعیل) کعبهٔ معظمەنك سادنلری ، یعنی محافظ وقپوجیلری ایدیلر. فقط بالآخره ایکنجی عصر میلادی صرەلرنده (بنی خزاعه) سیل عرمك وقوعنی متعاقب یمندن حجازه مهاجرت ایدنجه یمندەحکم سوردکاری زمان آلیشدقلری اعتیاد حاکمیت تأثیریله حجازلیلری تحت اطاعته آلمشلردر . اسماعیلیلر (یاخود عدنانیلر) اواثناده ضعیف ومقاومته غیر مقتدر برحالده بولنیورلردی . آنجق چوق زمانلر کچمدن قانون نشو ونما حکمنی اجرا ایدرك بنی خزاعه (یمنلیلر) ضعفه دوشمشلر وعدنانیلر ایسه بالعکس قوت بولەرق بونلردن (کنانه) قبیلەسی و (کنانه) دنده (قریش) قبیلەسی ظهور ایلمشدر .

میلادك بشنجی عصرنده قریش قبیله‌سنك امارت وریاستنده (قصی بن کلاب بن مره) بولنیوردی . مشارالیه عاقل وحکیم وصاحب اداره ودهاء برذات اولدیغی جهتله کعبهٔ معظمه‌نك متولیلکنه نائل اولمق مقصدیله کعبه متولیسی خزاعه‌دن (حلیل بن حبشیه) نك (حبی) نامنده‌کی کریمه‌سی ایله ازدواج ایلدی . (قصی) بوازدواجدن برقاچ چوجغه مالك اوله‌رق بونلرله کسب قوت ایلمش وتجارتله اشتغال ایدرك زنکین اولمشدر . وقتاکه قاین بدری فراش اختصاره دوشدی ، کعبهٔ معظمه‌نك محافظلق وقپوجیلغنی (قصی) ك زوجه‌سی اولان قیزینه وصیت ایلدی . فقط مومالیها کعبهٔ معظمه‌نك محافظلغی قپو آچوب قپامق کبی مشقتلی برخدمتی مستلزم اولمق اعتباریله قوته محتاج اوله‌رق کندیسنك ایسه بوکا اقتدار وقوتی اولمدیغندن قبول ایتمدی . بونك اوزرینه خسته ، سداتی (محترش) نامنده‌کی کندی اوغلنه وصیت ایتدی . فقط مرقوم ضعیف الحال اولدیغندن منصب مذکوری (قصی) یه برطلوم شراب مقابلنده صاندی [١] .

سدانتك اوصورتله خزاعه‌دن اسماعیلیلره کچمسی خزاعه‌لیلره کران کله‌رك ایکی طرف آره‌سنده بوسببدن محاربه‌لر وقوع بولمش ایسه‌ده نهایت ایشك صلح وحکم صورتیله خانه‌قرار ویرلمشدر . حکم اولمق اوزره قریشدن انتخاب اولنان ذات (قصی) ك لهنه حکم ویرمش وکعبه محافظلغی ظهور اسلامه قدر قریشده دوام ایلمشدر .

[١] ابن الاثیر ص ٩ ج ٢

کعبهٔ معظمه قپوجیلغی مکهٔ مکرمه‌نك حاکمیتنی‌ده متضمن ایدی . بوحقی احراز ایدن (قصی) اقربا وتعلقاتندن اولان قریشیلری مکه‌ده واطرافنده جمع ایدرك حاکمیتی انلره طانتدیردقدن صکره مکه‌یی درت قسمه تقسیم وانلره تودیع ایتمشدر . بونك اوزرینه قریشیلر مکه‌یی اعمار ایلمشلردر . (قصی) قریشیلر میاننده هرشیده رئیس کسلمش ایدی .

(قصی) ك وفاتندن صکره اوغلی (عبدمناف) پدرینك موقعنه کچمشدر . (عبدمناف) ك چوجقلری میاننده بری (هاشم) ، دیکری (عبدشمس)ناملرنده ایکی چوجغی واردی . مومالیه ارتحاله یاقلاشنجه کعبهٔ معظمه محافظلغنی (هاشم) ه وصیت ایلمشدر . عبدشمسك امیه (بنی امیه‌نك جدی) اسمنده‌کی اوغلی عمجه‌سنك اوصورتله مقام ریاسته کچمسندن طولایی حسد ایلدیکندن عمجه ایله برادرزاده آره‌سنده منافرت وخصومت حاصل اولمشدر . [*] امیه کندی قبیله‌سی میاننده

[*] (ابن الاثیر) ك (تاریخ الکامل) ینك ایکنجی جلدینك ٨ نجی صحیفه‌سنده بووقعه شوصورتله تصویر اولنیور : روایته کوره (عبدمناف) ك اوغللری (عبدشمس) ایله (هاشم) توأم اوله‌رق بری دیکرندن اول طوغدیغی حالده برینك پارمغی دیکرینك جبهه‌سنده بیتیشك اولدیغی کوریله‌رك فصل ایدلمش . قان آقمش . ایکی قاردش آره‌سنده قان وقوع بوله‌جغی سویلنمش . (عبدمناف) ك وفاتندن صکره عهده‌سنده بولنان کعبه محافظلغی وسقایتی (هاشم) ه انتقال ایدنجه (عبد شمس) ك اوغلی (امیه) عمجه‌سنه بوریاستدن طولایی حسد ایدرك عمجه‌سنك یاپدیغی کبی یاپمغه قالقیشمش . موفق اوله‌مامش . قریشدن بعضلری (امیه) نك بوحالنه نظر شماتت

عمجه‌سندن زیاده صاحب جاه ورفعت اولدیغنی ادعا ایدییوردی. عمجه‌سی انکله آلوب ویرمك ایسته‌میوردی. قریش ایشه کیریشه‌رك عمجه ایله برادر زاده آره‌سنده برمسابقه اجراسنی آرزو ایتدی. دعوایی هرکیم قزانمازسه دیکرینه اللی‌دوه ویرمکله برابر مکه‌دن یکرمی سنه اوزاقلاشمسی بوکا شرط قونلمشدی. امیه بوکا راضی اولدی. عسفاده مقیم کاهن خزاعی حاکم اتخاذ ایدلدی. نهایتده حاکم هاشمه حق غالبیت ویردی. بونك اوزرینه هاشم اللی‌دوه اخذ وذبح ایله اتلرینی خلقه طاغیتدیغی کبی امیه‌دخی شامه کیدرك اوراده یکرمی سنه کچیرمشدر. وقعهٔ مذکوره هاشم ایله امیه آراسنده حادث اولان ایلك عداوت ایدی. مشارالیهمانك اولاد واحفادی تاازمنهٔ اسلامیه‌ده بیله بوعداوتی ارثاً وفعلاً محافظه ایتمشلردر.

هاشمدن صکره کعبهٔ معظمه‌نك تولیتی اوغلی جدنبی، حضرت عبدالمطلبه کچمشدر.

قبیلهٔ قریش سائر قبائل عرب میاننده اسرائیلیلرده لاویلرك وخرستیانلرده روحانیلرك حائز اولدقلری امتیازاته مشابه برطاقم حقوق وامتیازاتله ممتاز ایدی. قرشیلر هیچ برویرکی ایله، هیچ برخدمت مدافعه ایله مکلف دکلدیلر. دیکرلره حاکم اولورلر، کندیلرینه ایسه کیمسه حاکملك ایده‌مزدی. هرهانکی قبیله‌دن اولورسه‌اولسون بلاشرط قیزآلدقلری حالده کندی دین ومذهبلرینه فرط انتساب وتعصبی شرط اتخاذ ایتمدن کیمسه‌یه قیز ویرمزلردی. فروض حجی وضع واتباعنی عالمه امرایدن اهل قریش ایدی. هرشیده کندیلرینه مخصوص حقوق وامتیازاته مالك بولنیورلردی.

ازمنهٔ جاهلیه‌ده عرب حکومتلری

عربلردن مقصدمز حجاز عربلری وبالخاصه قبیلهٔ قریشدر. چونکه شریعت اسلامیه بوقبیله‌ده ظهور ایتدیکی کبی صددنده بولندیغمز مدنیت اسلامیه دخی انلرله قائم اولمشدر.

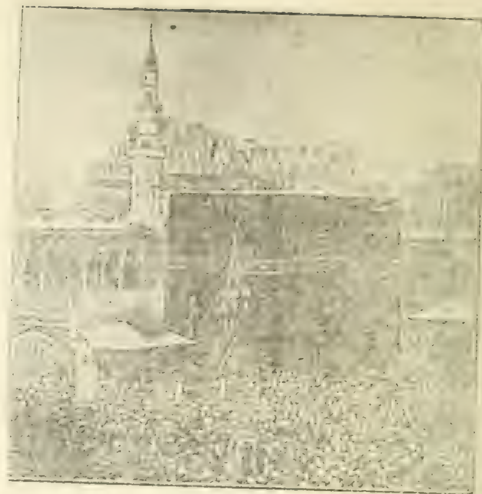
ازمنهٔ جاهلیه‌ده‌کی شکل حکومت شمدیکی بادیه نشینلر آره‌سنده‌کی شکل حکومته بکزر. مصالح حکومت حال بداوتده بولنان اقوامده یالکز امیر قبیله‌نك شخصنده اجتماع ایدر. مثلا امیرهم پادشاه، هم قاضی، هم مالیه ناظری، هم عسکر قوماندانی، هم هرشیدر. شوقدرکه زمان جاهلیتده امارت؛ قبیله ایچنده اك زیاده عقللی، اك چوق صاحب حسن اداره ودهاء ذواته تودیع اولنوردی. بونده طرفکیرلك

ایله باقشلر. بونك اوزرینه امیه قیزمش. عمجه‌سی ایله شرف واقتدارجه برمسابقه آچمق ایسته‌مش. عمجه‌سی ایسه سناً ومقاماً دهابیوك اولدیغندن اویله برمسابقه‌یه کیریشمك ایسته‌مامش. قریش راضی اولمامش، مسابقه‌نك اجراسنی طلب ایتمش. مسابقه‌ده هرکیم غائب ایدرایسه اللی دوه ویرمك ومکهٔ مکرمه‌دن اون سنه مفارقت ایتمکه مجبور اولمسی شرط قونلمش. مسابقه‌یه کاهن خزاعی حکم اتخاذ ایدلمش. کاهن (هاشم)ك غالبیتنه حکم ویرمش. بونك اوزرینه امیه اللی دوه ویره‌رك مکه‌دن اوزاق شامده اون سنه زمان کچیرمشدر. بووقعه هاشم وامیه آره‌سنده وقوع بولان ایلك عداوتی تشکیل ایدر» مترجم

كعبهٔ معظمه ، تجارت ، قريش

يوقاريده بيـان ايدلديكى اوزره قريشيلر شهرلى وتجارتله مشغول ايديلر . اك مهم منابع تجارتلرى ايام مخصـوصه‌ده مكهٔ مكرمه‌يه كلن حجاج ايله قائم ايدى . شوحالده حجاجه يوللرى تسهيل وايفاى حجه خلقى ترغيب ايتمك كندـ يلرينك مقتضاى منفعتلرى ايدى . هرقبيله‌نك كعبه‌ده برصنمى وآنك زيارتى ايچـون بريوم مخصوصى بولنديغى جهتله بوحال قبائل مذكوـ ره‌يى كعبه‌نك زيارتنه تشويق ايديـوردى . هرقبيله كندى صنمنى ايام مخصوصه‌ده زيارت ايدركن اكا قربانلر ذبح ايلردى . كعبـه‌ده بيوك ، كوچك ، بعضلرى انسـان ، برقسمى حيوانات ويا نباتات شكلنده اوچ يوزدن زياده صنم بريكمشدى .

زمان جاهليتـده هرسـنه اشهر حرمده (ذوالقعـده ، ذوالحجه ، محرم ، رجب) طائف قربنده بيوك برپنايرقورولوردى كه (سوق عكاظ) ناميله شهرتشعار اولان بوبازار عمومى‌يه خلق هرطرفدن فوج فوج كله‌رك خرما آغاجلرينك سايه‌سنده خيمه‌لرقورارلر ، آليش ويريشـده ، مبادلاتده بولنورلردى . عربلرك بوپنايردن بشقه‌ديكر يرلرده قورولور ديكر پنايرلرى دها واردى . فقط بوپنـايرلر برشهر وجوارى اهاليسنه مخصـوص كوچك شيلر اولوب هرطرفدن عربلرك اجتماعكاهى اولمق اوزره اك بيوك و عمومى پناير (سوق عكاظ) ايدى . بونكله برابر قرشـيلر قبائل

شكل ٣ : كعبهٔ معظمه‌نك بوكونكى حالى

شايان تجويز كورولمزدى . برقبيله‌ده عينى اوصافده متعدد اشخاص بولنورسـه اك زياده اختيـار وصاحب جاه اولان ترجيح اولنوردى . بوندن ماعدا برقاچ قبيـله خارجى بر تجاوزه قارشى آره‌لرنده برمعاهدهٔ حربيـه عقد ايدرك ايش حربه منجر اولور ايسه اوقبيله‌لرك رئيسـلرى بيننده قرعه چكيلير ، قرعه هركيمه اصـابت ايدرسه بيـوكلك ويا كوچكلكنه باقلميه‌رق رئيس انتخاب اولنوردى .

خيمه نشـين اولان ونهب وغارتله وقت كچيرن عربلرك اوزمانكى حكومتـلرى بالاده عرض ايدلديكى شـكلده ايدى . مكهٔ مكرمه اهاليـنه كلنجه بونلر اويله اولميـوب شهرلى ايديلر . آره‌لرنده رياسـت ، كعبهٔ معظمه‌نك خادم وپرده‌دارينه (سادنته) مخصوص ايدى . بوخدمت بالآخره قريشه انتقال ايدنجه هرشيده حاكميت دخى قريشه كچمشدر .

عربك ذكر اولنان پنایر یرنده اجتماعلرینه برقات دها تشویقاتده بولنمش اولمق اوزره انشاد اشعاره ، نطق ایرادینه ، اظهار اقتدار ودهایه ، اسیر قورتارمغه ، حتی فصل دعاوی وشکایاته مخصوص اماکن ، حکم وحکام تعیین ایلمشلردی که خلق برطرفدن آلیش ویریشده بولنورکن دیکر طرفدنده شعرا ، بلغا شعر ونطقلر انشاد وایراد ایدرك درجه‌لرینه کوره حکم طرفندن مظهر تقدیر اولورلر ، اسیری اولانلر اسیرلرینی قورتارمغه چالیشیرلر ، مشتکیلر شکایتلرینی اظهار ایله نائل عدالت اولورلردی . بوندن ماعدا پنایر یرنده وقوعی محتمل اولان مسائل واختلافاته وانتظام وآسایشه باقمق ایچون آیریجه بر رئیس تعیین اولنوردی که بو رئیس علی‌الاغلب (بنی‌تمیم)دن انتخاب ایدیلیردی . خلق عکاظك انتهاسنده عرفه‌ده طوپلانه‌رق اورادن مکه‌یه کلیرلر ، مکه‌ده مناسك حجی ایفا ایتدکدن صکره هرکس یرلی یرینه طاغیلیردی .

قرشیلر هرسنه برای تجارت ایکی سیاحتده بولنورلردی . بری قیشین یمنه ، دیکری یازین شامه وقوع بولوردی . بوسببدن مکهٔ مکرمه یمن ایله شام آره‌سنده مواصلات تجاریه‌نك مرکزی ایدی . قرشیلر کعبهٔ معظمه‌نك متولیلری اولدقاری ایچون بتون قبائل عرب آره‌سنده برموقع احترام اشغال ایدییورلردی . بوسببدن بشقه‌لری ایچون غایت مخاطره‌لی اولان یوللر کندیلری ایچون هیچ بر تهلکه‌یی داعی بولنمازدی . قرشیلر برچوق دفعه ایران ممالکنه ویا حبشستانه دخی کیدرك غودتلرنده شامدن قماشلر ، ما کولات ، عجمستاندن ایسه شکر ، موم وسائره جلب ایدرلردی .

معروضات آنفه‌دن آکلاشیلیورکه کعبهٔ معظمه مکهٔ مکرمه‌اهالیسنك مدار معیشتلرینی تشکیل ایلیوردی . کعبه اولمسه‌یدی هردرلو قوهٔ انباتیه‌دن محروم اولان او وادیده یاشامق امکان خارجنده قاله‌جقدی . کثرت سیاحتلری وبو سایه‌ده عراق ، شام جهتلرنده عالم مدنیتله اختلاطلری حسبیله علم و عرفانجه ، تجربه و درایتجه عربلرك اك ایلری کلنلری اولان قرشیلر کعبهٔ معظمه‌نك کندی اسباب معیشتلریله اولان درجهٔ ارتباطنی آکلادقلرندن او محل مبارکی حسن اداره‌یه وهرطرفدن خلقك قدومنی تسهیله صرف مساعی ایدرك از جمله اماکن مناسبه‌ده صو ویرمك ویمك یدیرمك ایچون محللر تأسیس ایتدکلری کبی کعبه‌نك اطرافنی اوجوارده حرب وقتال و هردرلو عداوت وجدال ممنوع بر حرم ذی شان عد واعتبار ایلمشلردر .

کندیلرندن برطاقملری صو ویرمکه ، دیکر طاقملری ده حاجیلره یمك اولاشدیرمغه وسائره‌یه باقمغه مامور اولمشلردر . وظائف مذکوره مرور زمان ایله اوقدر چوغالمشدرکه ظهور اسلام یقینلرنده او وظائف برقاچ عشراته بالغ اولیوردی .

اوزمانه کوره عادتا وظائف حاکمیت ویا مصالح حکومت عد ایدیلن وظائف مبحوث عنها قریش قبیله‌سی بطونی ، یعنی آنی تشکیل

ایدن اقسام اصلیه میاننده تقسیم وتوزیع ایدلمش ایدی . قریشك اك مشهور بطونی (هاشم) ، (أمیه) ، (نوفل) ، (عبدالدار)، (أسد) ، (تیم) ، (مخزوم) ، (عدی) ، (جمح) ، (سهم) اولمق اوزره اون بطن ایدی که بونلردن هر برینه بر وظیفه وياخود متعدد وظائف ویرلمش ایدی . وظائف مذکوره شونلر ایدی :

اولا — سدانت : کعبه‌نك حاجبلکی . متولیسی کعبه‌نك قپوجیسی وپرده‌داریدر . کعبه‌نك اناختارلری بوذاتك النده بولنوردی . قپویی بوذات آچوب قاپاردی . عربلرجه اك یوکسك مقام بووظیفه‌نك مقامی ایدی . خدمت مشارالیها عربلرك موسویلردن اقتباس ایتدکاری شیلردندر . چونکه یهودیلرده معبد مقدسی محافظه‌یه مأمور و (حافظ الباب) ، - قپو محافظی - نامیله معروف برکاهن خاص ، یعنی بررئیس روحانیٔ مخصوص موجود ایدی. (العقد الفرید)صاحبی کعبه‌نك سدانت وحجابتنی آیری آیری برر وظیفه شکلنده کوستریبور .

ثانیاً — سقایه : مکه‌ده صویك ندرتنه مبنی کلن حجاجه صو تدارك واعطا ایتمك وظیفه‌سی ؛ بوکا سقایه ، یعنی صو ویرمك دیرلردی . وظیفهٔ مذکوره‌یی درعهده ایدنلر طاتلی صولری قویولردن قربه‌لر وسائر قابلر درونده دوه‌لرله جلب ایله کعبه‌نك اوکلرنده وحوالیلرنده دریدن یاپدقلری حوضلره املا ایتدکدن صکره حجاجه توزیع ایلرلردی . بوحال زمزم صوینك ظهورینه قدر دوام ایلمشدر . زمزم میدانه چیقدقدن صکره ایسه حجاجه صو ، زمزمدن تدارك اولنمغه باشلامشدر. وظیفهٔ مذکوره بنی هاشمك عهده‌سنده ایدی .

ثالثاً — رفاده : فقرای حجاجه اطعمه توزیعی . بوکا (رفاده) دیرلردی . هرموسم حجده قریش بیننده هرکسك حال واستطاعتنه کوره براعانه طوپلانه‌رق مأکولات آلنمق وفقرای حجاج اطعام ایدلمك اوزره متولیسنه ویریلیردی . رفاده‌یی وضع واحداث ایدن سالف الذکر قصی اولوب برمدت (بنی نوفل) عهده‌سنده بولنمش ایسه‌ده نهایة الامر بنی هاشمه کچمشدر .

رابعاً — عقاب : علمدارلق وظیفه‌سی . قریشك عقاب (قره قوش) نامیله معروف برسنجاغی واردی که حرب ظهورنده چیقار- یلیردی . قریش متفقاً برعلمدار انتخاب ایدر- لرسه سنجاغی اکا، ایتمزلرسه اصل مأمورینه توديع ايلرلردی . علمدارلق (بنی امیه) نك عهده‌سنده ایدی .

خامساً — (ندوه) دنیلن دارشورادر . (قصی) طرفندن کعبه‌نك کنارنده انشا اولنان بوبناده اکابر قریش اجرای مشورت ومذاکره ایچون اجتماع ایدرلر وقرق یاشندن آشاغی بولنانلر مجلسه داخل اوله‌مازلردی .

بالعموم ازدواجلر ، برحرب ایچون سنجاق عقد وتسلیمی مراسمی ، قریش قیزلرینه کوملك کیدرمك مراسمی بوراده یاپیلیردی . سن رشده بالغ اولنجه قیزلره کوملك کیدیرمك

قرشیلرجه عادت اولدیغنـدن ندوه متولیسی قیزك کوملکنی ییرتەرق کنـدی الیـله اکا کوملك اکسا ایدردی . دارالندوه عبدالدارك عهدەسنده ایدی .

سادساً — قیادە: یعنی قوماندانلق . حرب ویا تجارت ایچون کیدن فرقهٔ محاربین وقافلەلرك برامیری بولنوردی که اثنـای سفرده اوکده کیدردی . وظیفهٔ مذکوره بنی امیەنك عهدە. سنده و اوائل اسلامده (معاویه) نك پدری ابوسفیانده مستقر بولنیوردی .

سابعاً — مشورة . امور وخصوصـات مهمەده رأی و مطالعەسـنه مراجعت اولنور مستشارلق دیمك اولان بووظیفه (بنی اسـد)ه منحصر ایدی . قرشیلر بر فکری بنی اسده عرض ایدوب رأیلرینی آلمـەدن هیچ برامر مهم حقنده برقرار اتخاذ ایتمزلردی .

ثامناً — اشناق تعبیر اولنوب بورجلری وجزای نقدیلری تقدیر وتعـدیل وتسـویه خصوصـاتنی رؤیت ایچـون احداث ایدیلن بو مأموریت بنی تیمه تخصیص اولنمش ایدی . بو وظیفـه ایله مکلف اولان ذات بو مسـائله دائر هر نەیی تنسیب ایدرسـه قرشلرجەده شایان قبول وتصدیق کورولوردی .

تاسـعاً — (قبه) دینیلن چادر اولوب محاربەیه کیتدکلری زمان انی قورارلر وعسکری تجهیز ایتمك ایچـون هر نه لازم ایسـه بونك آلتنه طوپلارلردی . بوایسه عصرمزه کوره مهمات حربیه دەپوسی دیمکدر .

عاشراً — (اعنه)، یعنی آتلرك دیزکینلری دیمکدرکه بو منصبی احراز ایدن ذات قریشك آتلرینه نظارت ایدر واثنـای حربده ادارە. لرینه باقاردی .

احد عشر — (سفارت) ـ ایلچیلك ـ . اهل قریش ایله قبائل سائره آرەسندەبرمحاربه وقوع بولوبده عقد مصـالحه ایچون اجرای مخابرەیه لزوم کورولور ایسه برسفیر کوندریر. لردی . عرب فرقەلرندن بری ادعای تفـوق ورجحان ایتسەمقابلەایچون ینەاوسفیرەمأذونیت وصلاحیتویریلیردی . قریشك زمانجاهلیتده قبلالاسلام الك صوك سفیری حضرت عمردر.

ثانی عشر — (ایسار) نامیـله معروف اولان قسمت وقرعه اسـولیدرکه یولجیـلق ویا محاربەده عمومی برایشه مباشرت ایدەجك اولسەلر (ازلام) اسمیله معروف اولان قرعه ویا قسمتاوقلرینك برینه(امر) ودیکرینه(نهی) تحریر وبرظرف ایچنـه وضع ایدرلر واللرینی صـوقوب لاعلیالتعیین برینی چیقاریرلردی . چیقان امر ایسه اجرا ، نهی ایسـه ایشـدن فراغت ایدرلردی . بوخصوصه نظـارت حقی (بنی جمح) لك عهدەسنده ایدی .

ثالث عشر — حکومت : بینالناسرؤیت وفصـل دعاوی مأموریتیدر . بوکا (حکومت) دیرلردی . ظهور اسلامدن صکرەکی قضا ویا تحکیمه مشابه بر وظیفه ایدی .

رابع عشر — اموالمحجرەادارەسیدرکه قرشیلرك کعبەدەکی صنملره وقف ایتـدکلری نقود ، مجوهرات وسـائرەدن تشکل ایدر . احتمال که زمانجاهلیتك خزینهٔ مالیەسیبودر .

بووظیفه‌نك تولیتی (بنی‌سهم) ه منحصرایدی.

خامس عشر — عماره : مسجد حرامده کیمسه‌نك بی ادبانه ویا شتومه متعلق سوز سویلمامسنه ، یوکسك‌سس چیقارمامسنه نظارت ایتمك وظیفه‌سیدرکه بوکا (عماره) اطلاق ایدرلردی .

بالاده‌کی ایضاحاتدن آکلاشلدیغی اوزره ذکر اولنان وظائفك بعضلری اوقدر حائز اهمیت برشی دکلدی . فقط شو دخی حس اولنیورکه انلرك وظائف مذکوره‌یی اودرجه چوغالتملری آره‌ده وقوع‌استرقاب ومحاسده‌دن قورقه‌رق بالجمله بطون قریشی ممنون ایتمك ، کعبهٔ معظمه حقنده‌کی حرمت وتعظیمی تزیید ایلمك مقصدیله وقوع بولمشدر . چونکه کعبه حقنده نه قدر اظهار آثار تعظیم ایتسه‌لر اونسبتده اورایه حجاج کلیردی .

کذلك شو دخی آکلاشیلیورکه انلر بوخصوصانده سیاسیات ایله دیانتی ، اموراداره ایله حربی بربرینه مزج وتألیف ایلمشلردی . برده او وظائفی کندی آره‌لرنده جمهوریته مشابه برشکلده تقسیم وتوزیع ایتمشلردی‌که ملل‌متمدنه‌ده‌کا مشابه‌برحکومت‌کوره‌میورز عربلرك‌حکومت‌جاهلیه‌سی بلکه‌بعض جهتلردن حکومت مشروطه‌یه بکزه‌مکده‌در . آنجق حکومت مشروطه‌نك بررئیسی ویا برپادشاهی بولنور . حال بوکه اوحکومتده (دارالندوه)، (سدانه) ناظرلرینك حائز اوله‌بیله‌جکلری نفوذ ریاستدن بشقه حکومت مشروطه ریاست ویاپادشاهلغندن براثر کوریله‌مز .

اسلامیتدن اول عربلرك انتباهی

قبل‌الاسلام عربلرك‌تاریخی مبهم‌وقاریشیق ایسه‌ده انی اوقاریشیقلق و مبهمیت ایله برابر نظر تدقیق ومطالعه‌دن کچیره‌جك اولورسه‌کز بنه غایت عبرت آمیز ودوشوندیریجی برچوق نقاطه راست کلمکدن خالی قالمازسکز . ازجمله عربلرك هانکی قبیله‌وبطندن اولورسه‌اولسون بونلرك هیچ برندن‌قبل‌الاسلام برنجی‌عصردن اول برشاعر ، برخطیب ، برحکیم‌ویا برکاهنك یتشدیکنه پك نادراً تصادف اولنور . بوراده اوعصردن‌اول یتیشن‌رجالدن‌متروکات‌قالمامشدر اعتراضی سرد اولنه‌ماز . چونکه اندن دها برچوق‌عصرلر اولنه‌عائداولان (عاد) ، (ثمود) ، (صالح) و (هود) ه متعلق روایات وحادثات عربلر آره‌سنده محفوظ قاله‌رق عصردن‌عصره انتقال وتداول ایلمشدر . بناءً علیه قبل‌الاسلام قرون اخیره‌ده عربلردن برشاعر ویا برخطیب ظهور ایتمش‌اولسه ایدی انك‌ذکری ومتروکاتی طبیعی بالکلیه اونودیله‌میه‌جق ایدی .

شعرا ، خطبا وحکمانك آنجق ظهور اسلامدن اولکی صوك عصرده دفعةً ظهور ایتملری بردور انتباه عربی ویا بردور اعتلای ادبی تشکیل ایلر . اوانتباه ویا اعتلا شعر وادبیاته منحصر قالمدی . دینه دخی شامل اولدی . اوعصرده برانتباه دینینك اسبابی تهیئه اولنیوردی . هرکس اعتقادات وعباداتده پریشان برحالده بولنیور، کیمه اجرای عبادت، کیمدن طلب خیر وشفاعت ایده‌جکنی بیله‌میور

ایدی . اعتقادات بر برینه اوقدر قاریشمش ایدی که بر آدم اصنامه قربان کسدیکی حالده عین زمانده اللهه عبادت ایدییوردی . جناب حقه قربان کسه‌رك خالق واحده عرض عبادت ایدن بولندیغی کبی طاشه ، آتشه ، اضنامه پرستش ایدنلر دخی وار ایدی . بویله‌جه بر آره‌ده وعین زمانده برچوق دیانتلرك بولنمسی اذهان ناسده قاریشیقلغی واختلافی موجب اولمشدی . فضله اوله‌رق اوصره‌لرده بعض کیمسه‌لر ظهور ایدرك شراب ایچمکی ، پوته (بت) طاپمغی تحریم ایلدکلرندن خلق بسبتون اختلافه دوشمش ایدی . آرتق هرکس بر پیغمبرك ظهوری ایله بوقاریشیقلرك زاله‌سنی تمنی ایلمکده ایدی . برپیغمبرك ظهور ایده‌جکی السنهٔ ناسده تداوله باشلامشدی . حتی خلقك بواستعدادینه بناءً مختلف قبائلدن متعدد اشخاص ادعای نبوت بیله ایتمش ، متعدد دیکر اشخاص‌ده عینی ادعایه حاضرلانمش ایدی . بوایسه خلقك اوصره‌لرده دین ایله نه‌درجه‌ده اشتغال ایتدکلرینی واحوالك نتیجه‌سنی نه‌قدر دوشوندکلرینی ارائه ایلر [*] .

[*] ظهور اسلامیتدن اول عربلر اکثریتله بت‌پرست اولمقله برابر انلرك ایچنده عبادت اصنامی وافعال وحشتکارانه‌یی چرکین کورن ارباب عقل وبصیرت ذوات‌ده وار ایدی . بعثت نبویه‌دن اول وفات ایدن عربلرك خطیب وحکیم مشهوری (قس بن ساعدة الایادی) ، حضرت عمرك عمجه‌سی (ابوسعید بن زید) ، حضرت خدیجه‌نك عمزاده‌سی (ورقة بن نوفل) وحدت الٰهیه‌یه قائل اولانلردن ایدیلر . برقسم خلق دهاوار ایدی‌که بونلر حال فطرتده قاله‌رق هیچ بردین ایله متدین اولمامشلردی .
(مترجم)

بوانتباهك سببی : — عدنانیه عربلرینك فطرةً صفای ذهنه وسرعت خاطر وذکایه مالکیتلرینه بناءً انتباه، استعدادلرینی ومدنیته اهلیتلرینی بالاده‌کی مطالعاتده بسط وتمهید ایتمش ایدك . آنجق بونلر جنك وقتال ایله اشتغال ایلملری وعالم مدنیتدن بعید بولنملری سببیله اواستعداد واهلیتلرینی اظهاره وسیله بوله‌میورلردی . قوای طبیعیه‌ده جاری اولدیغی اوزره اکثریتله انسان جبر وتضییق کورمدن قوای فطریه‌سنی اظهار ایده‌مز . انسان علی الاغلب ورطهٔ احتیاج ومضایقه‌یه ویاخود بر رقیبك رقابتنه دوچار اولمدن طریق تعالی‌یه قولایلقله کندینی آته‌میور .

افراد نصل ایسه ملتلرك حالی‌ده بویله‌در . برملت خارجی ویا داخلی محاربات ایله وارلغی تهدید ایدلمزسه اوملت تعالی وترقی‌یه سلوك اید میور . محاربات خارجیه بوخصوصده دها زیاده مؤثردر . چونکه بوکبی محارباتده اکثریا ملل سائره ایله اختلاط حاصل اولور ، اواختلاط وتماسدن برطرفك مدنیتی دیکر طرفه کچر ، آره‌ده بررقابت ظهور ایدر . تاریخ حیات بشرده بونوعدن اولان وقایع چوقجه‌در .

حبشلیلرك قبل الاسلام الك صوك ایکی عصرده یمنه وقبل الهجره برنجی عصرك اواسطنده مکه‌یی فتح وکعبه‌یی استیلا ایتمك اوزره حجازه وقوع بولان تجاوزلرندن عربلرك دوچار اولدقلری مصائب اوقبیلدن اولان ، یعنی انلری حال انتباهه کتیرن وقایع

جمله‌سندندر . اوصره‌ده کعبه‌نك سدانتی جدنبی (عبدالمطلب)ك عهده‌سنده بولنیوردی. حبشلیلر عسکرلریله ، سلاحلریله ، فیللریله مکه‌یه یاقلاشدیلردی . مکه اهالیسی کعبه‌نك جوار قبائلنجه حائز اولدیغی تعظیم وحرمته وهیچ بردشمندن خوف وخشیت موجود اولمامسنه بناءً اویله تجاوزاته آلیشمامشلردی . حبشلیلری کورنجه دوچار اولدقلری مخاطره‌نك درجه‌سنی آکلایه‌رق دشمنی دفع وتنکیل ایتمك ایچون اتحادك وجوبنی درحال تقدیر ایتمشلر واوسایه‌ده حبشلیلری مملکتلرندن دفع ایلمشلردر . ایشته بوآندن اعتباراً دوشونمکه ، تعالی واظهار مزیت ایتمکه باشلامشلردر . عربلر اووقعه‌یی (عام الفیل) نامیله کندیلری ایچون برمبدأ تاریخ اتخاذ ایلمشلردرکه وقعهٔ مذکوره‌نك عربلر اوزرنده نه‌قدرتأثیراجرا ایتدیکی بونکله‌ده آکلاشیله‌بیلیر.

آتیده ذکر ایده‌جکمز اوزره فرانسه اختلالی (بوناپارت) وقوماندانلرینی بالنتیجه نصل میدانه چیقارمش ایسه حبشلیلر ایله تماس ومجادله دخی عربلرده برانتباه احداث ایلمسی نتیجه‌سی اوله‌رق اداره وقوماندانلق واکا مشابه مزایای عالیه ایله متصف برچوق بیوك آدملر یتشمشدرکه بونلر اسلامیتك سرعتله انتشارینه خدمت ایتمش اك بیوك اسبابدن اولمشلردر .

مع مافیه (عام الفیل) عرب انتباهنك بسبتون اساسی اولمسه‌بیله هرحالده حبشلیلرك یمنه تجاوزلری عربلرده برمبدأ انتباهه باعث اولمش ودها صکره حجازه کلدکلرنده اوانتباه برقات دها توسع وتکمل ایتمشدر. بونکله‌برابر اسباب انتباه هرنه اولورسه اولسون شوراسنی تسلیم ایتمك لازم کلیرکه بلاد عرب اسلامیتی قبول واکا مظاهرت ایتمك ایچون قبل‌الاسلام برانتباه ادبی ودینی حاضرلامشدی . بوکبی برانتباه علی‌الاکثر هردینك ظهورندن اول اودینی قبول ایتمك ایچون قابلیت واستعداد لازمی تهیئه واحضار ایلر .

اسلامیته دعوت

صاحب شریعت اسلامیه نبی ذی‌شان حضرتلری اظهار نبوت وخلقی طریق توحیده دعوت ایتدیکی صره‌ده حجازده بولنان عربلرك حالی بالاده ذکر اولندیغی کبی ایدی . حضرت محمد ٦٠٩ سنهٔ میلادیه‌سنده قرق یاشنده بولندقلری حالده اعلان دعوت ایلمشلردر . پیغمبر ذی‌شانك ترجمهٔ حالنی اوزون تفصیلات ایله یازمغه موقع مساعد دکلدر . یالکز ظهور نبوته رفاقت ایدن واسلامیتك انتشارینه یاردم ایدین احوال واسبابك بیان وایضاحی ایچون سیر نبویه‌دن کتابمزك موضوعنه تعلق ایدن نقطه‌لری ذکر ایتمکله اکتفا ایلیه‌جکز .

نبی ذی‌شان مکهٔ مکرمه‌ده تولد ایلدی . پدرلری کندیسنك تولدندن ایکی آی اول وفات ایلمش ایدی . تولدندن آلتی سنه صکره دخی والده‌لری وفات ایتمکله بیوك پدری

(عبدالمطلب) كنديسنى زير حمايت وكفالتنه آلدى . عبدالمطلب كعبهٔ معظمه‌يه مخصوص وظائفدن (سقايه) و (رفاده) ، يعنى صو و يه‌جك توزيعى مأموريتلرينه وقبيلهٔ قريش ميانده عالى ومحترم برمقامه مالك بولنيوردى. ايكى سنه صكره مشاراليه‌ده داربقايه ارتحال ايلديكندن حضرت محمدك عمجه‌سى اكابر قريشدن (ابوطالب) ذات نبوتپناهيى زير حمايت وكفالته آلدى . (ابوطالب) خلق آره‌سنده غايت محترم برذات ايدى . حضرت محمد مشار اليهك خانه‌سنده عادتا اولادى كبى بيودى . ابو طالب سائر رجال قريش كبى تجارت ايله اشتغال ايتديكندن تجارته چيقدقجه يولجيلقلرنده حضرت محمدى برابر آلير ، كوتورردى . حضرت محمد تا كوچك ياشنده ايكن خلق ايله معاملاتنده درايت وذكا وصدق وصفوتله اشتهار ايتمش وهركس عندنده (امين) لقبنه مظهر اولمشدى . ذات نبوتپناهينك بو مناقب ايله اشتهارى اوزرينه كنديسنى طانيان صاحبات ثروت وتجارتدن حضرت (خديجه بنت خويلد)ذات لامينه اموالنى توديع وانكله اجراى تجارت يتمسنى تكليف ايلمشدر .

حضرت محمد خديجه‌نك سرمايه‌سيله اجراى تجارت ايدرك موفقيت قازاندى . حضرت (خديجه) بونكله برقات دها اوصاف محمديه‌يه مفتون اولدى . كنديسيله ازدواجى تكليف ايلدى . حضرت محمد مشاراليها ايله ازدواج وپاره‌سيله اجراى تجارته دوام ايتدى . كرك حضرت خديجه‌نك ثروتى وكرك كنديسنك سعى وغيرتى سايه‌سنده وسعت حاله مالك اوله‌رق ارباب ثروت ويساردن اولدى. هركسك جداً نظر حرمت ومحبتنى جلب ايتمش ايدى .

وقتا كه قرق ياشنه بالغ اولدى ، خلوت واعتدالى التزام ايدرك زهد وتقوى اربابنك يابدقلرى كبى خلقدن اوزاقلاشمغه، طاغلرده ، واديلرده وقت كچيرمكه باشلادى . مذكور سنه‌نك رمضاننده خديجه ايله برابر مكهٔ مكرمه‌دن اوچ ميل مسافه‌ده كائن (حراء) طاغنده بولنيوردى. بو آيده ملك وحى و الهام رؤياسى تجلى ايلدى[*]. درحال زوجه‌سى حضرت (خديجه)يه كيدرك (حضرت جبرائيلك كنديسنه كورنديكنى، « اقرأ باسم ربك الذى خلق » آيت كريمه‌سنى اوقومغى امر ايتديكنى ، آنى اوقوديغنى، طاغك

[*] فخر عالم افندمز حضرتلرنده وحيك ابتداسى رؤيا ايله اولوب هرقنغى رؤيايى كورسه بعينه‌حال عينى ظهور ايدردى .
مقدمهٔ ابن خلدون ترجمه‌سى
ص ٩٧ ج ٣

ذات پيغمبرى قرق ياشنه واردقلرى زمان رسالت ايله مبعوث بيورولديلر . نبوتدن ايلك تظاهر ايدن اثر رؤياى صادقه ايدى . جناب حق حضرت نبى‌يه خلوت وتنهالغى سوديرديكندن جناب پيغمبر هرسنه حراء طاغى جوارنده برى اقامت ايدردى . حضرت نبى رسالت سنه‌سنك رمضان آينده خانه‌لرى خلق ايله معتاد وجه ايله حراء طاغنه كيدرك اقامت ايتديكى صره‌ده بركيجه حضرت جبريل نزد نبوى‌يه كلدرك « اقرأ الخ » اوقومسنى سويلمشدر . حضرت نبى متعاقباً طاغه چيقه‌رق سما طرفندن حضرت جبريلك « اى محمد . سن اللهك رسوليسك . بن‌ده جبريلم » ديديكنى ايشتمش وجبريلى كورمشدر .
ابوالفدا ص ١١٥ ج ١ مترجم

اورته‌سنه کیتدیکنده سمادن کندیسنه خطاباً :
« ای محمد ، سن اللهك رسولیسك ، بن ده
جبریلم » دیه برسس ایشیتدیکنی ، کندیسنی
خشیت استیلا ایتدیکنی نقل واخبار ایلدی .
حضرت خدیجه‌نك (ورقة بن نوفل) نامنده
بر عمزاده‌سی وارایدی که کتابلر اوقومش ،
تدقیقاتده بولنمش ، تورات وانجیل اهلی ایله ،
یعنی موسوی وعیسویلر ایله اختلاطده بولنه‌رق
اقوال ومطالعه‌لرینه وقوف حاصل اتمش ایدی .
بوذات دینلر وپیغمبرلر حقنده مکه‌ده وسعت
اطلاع ایله شهرت قازانمش ایدی . حضرت
خدیجه (ورقه) نك نزدینه کیتدی ، اخبار
کیفیت ایتدی . مشارالیه : «جانمی ید تصرفنده
طوتان خالق تعالایه قسم ایدرم که ای خدیجه
اکر طوغری سویلیورسه‌ك حضرت موسایه نازل
اولان ناموس اکبر (یعنی جبریل) بوکره‌ده
نازل اولمش دیمکدر . اوحالده محمد بوملتك
پیغمبریدر » [۱] جوابنده بولندی .

خدیجه (ورقه)نك نزدندن عودت ایتدی .
حضرت محمده ورقه‌نك سوزینی نقل وحکایه
ایلدی. ذات نبوتپناهی بوسوزلر ایله متسلی
اوله‌رق مکه‌یه عودت ایتدی . فقط اظهار
دعوته جسارت ایده‌میوردی . چونکه قریشی
وحدانیت الهیه‌یه دعوت ایتمك ، الله دیه
طاپدقلری شیلری ، تکریم ایتدکلری بتلری
تعییب وتحقیر دیمك ایدی. بوایسه اهل قریشه پك
کران کله‌جك ایدی. باخصوص اوبتلری چوروتمك ،
قریشك تجارتی، اموال وآمالنی پریشان ایده‌جکدی.
دیکر جهتدن دخی حضرت نبی اظهار نبوت
ایدنجه خلقك کندیسنه درحال ایناناجغنی امید
ایتمیوردی. ایشته بواسبابه بناءً اسلامیتی کیزلیدن
کیزلی‌یه کندیسنه الك قریب اولان ذوات آره‌سنده
نشر ایتمکه قویولدی . بوصورتله اوچ سنه
کچیردی . بو مدت ظرفنده حضرت پیغمبره
یالکز برقاچ ذات التحاق ایتمش ایدی . (علی
بن ابی طالب) اوجمله‌دن بولنیوردی که اوصره‌ده
هنوز چوجق ایدی . قریش اکابرندن
(ابو بکر الصدیق) و (ابو عبیدة بن الجراح)
وسائره دخی دعوت پیغمبری‌یه ایلك اجابت
ایدنلردندی . [*] بو تاریخدن صکره آرتق
ذات نبوتپناهی خلقی علناً اسلامیته دعوت ایتمکه
باشلادی . الك اول کندیسنه الك یقین اولانلردن
بدء ایتدی . عمزاده‌سی (علی بن ابی طالب) ه ،
بر ضیافت ترتیب ایتمسنی وبو ضیافته اقربا
وتعلقاتلرینی واوجمله‌دن عبدالمطلبك اوغللری
اولان کندی عمجه‌لرنی واوغللرینی ـ که قرق
کشی‌یه بالغ ایدی ـ او ضیافته دعوت ایلمسنی
تکلیف ایلدی . حضرت علی مشارالیهمی پدری
اولان ابوطالبك خانه‌سنه دعوت ایتدی . یمك

[۱] « والذی نفس ورقة بیده لان صدقتنی یاخدیجة لقدجاء الناموس الاکبرالذی کان یأتی موسی وانه نبی هذه الامة . » [متن]

[*] حضرت پیغمبره یاشلی آدملردن ایلك ایمان کتیرن ذات حضرت (ابو بکر بن ابی قحافه)، قادینلردن ایلك ایمان ایدن مخدره حضرت (خدیجه بنت خویلد) وچوجقلردن ایلك ایمان کتیرن صبی (علی بن ابی طالب) ایدیلر. اسلاملر دها صکره تدریجاً چوغالمشلردر . مترجم

ختامه ایرنجه حضرت محمد سوزه آغاز ایلدی . حاضر بولنان اقرباسی حضرت محمدك خالق کیزلیجه اسلامیته دعوت ایتمکده اولدیغی ذاتاً اولجه ایشتمشلر واستخفافده بولنمشلردی . طعامدن صکره ذات نبوتپناهینك سوز سویلمك ایستدیکنی کورنجه کندیلرینی بتلری ترك وخالق ذوالجلاله عبادت ایتمکه دعوت ایلیه جکنی آکلادیلر . انلردن حضرت محمده قارشی اك شدتلی طاورانان عمجه سی (ابولهب) پیغمبره سوز سویلتمدی . مدعولر طاغلدیلر . فقط حضرت محمدده بوندن طولایی فتور ، عزم واقدامنه ضعف عارض اولمدی . بر مدت صکره ضیافتی تکرار ایتدیردی . بو ضیافتده بتون فکرینی سویلمکه قرار ویرمشدی . یمك ختامه ایرنجه حاضر بولنانلره خطاباً دیدی که :

« شمدی یه قدر هیچ بر انسانك عربلری ، سزی دعوت ایتمك ایستدیکم شیدن دها خیرلی بر ایشه دعوت ایتدیکنی بیلمیورم . سزی دنیا و آخرتده موجب خیر وسعادت اولان بر خصوصه دعوت ایدییورم . جناب حق سزه بو دعوتی اجرایه بنی مأمور بیوردی . هانکیکز قرداشم ، وصی یم وخلیفه م اولمق شرطیله بو ایشده بکا ظهیر اولور ؟ »

حاضر بولنانلر سکوت ایتدیلر . فقط سکوتلری باشلیجه استخفاف مقصدیله ایدی . بونك اوزرینه عمزاده سی حضرت علی پیغمبره یاقلاشدی : « ای رسول الله ! انلرك اوزرینه بن سنك ظهیرك اوله جغم » دیدی . حضرت نبی علینك بوینه صارلدی . « بو ، ایچکزده بنم قاردشم ، وصی یم وخلیفه مدر . سوزینی دیکله یك و کندیسنه اطاعتده بولونك » دیدی. مدعولر کولوشه رك آیاغه قالقدیلر وابوطالبه : « سنك اوغلکك سوزینی دیکلمکی وا کا اطاعت ایتمکی امر ایدییور ها ! » دییه رك طاغلدیلر .

مع مافیه بونلرك شو ایکنجی دفعه ده دخی استخفاف واستهزالری ینه حضرت نبینك یأس وفتورینه و کندی قومندن اوزاقلاشمسنه اصلا باعث اولمدی . حضرت نبی خوف واحتراز ایله بو حده قاله جق یرده بالعکس ایلری کیدرك علناً بتلری تشنیع وتعییب وانلره طاپانلری ده آچیقدن آچیغه کفر وضلالتله اتهام ایتمکه باشلادی . اهل قریش حضرت محمدك بویله علناً اصنامی تحقیر وتزییف ایتمکده اولدیغنی کوردکاری زمان عموماً کندیسنه دشمن کسلدیلر . اکا قارشی کلمکه و کندیسنه اذی وجفا ایتمکه قرار ویردیلر . فقط بو قرارلرینی موقع فعله قویمغه امکان بوله مییورلردی . چونکه حضرت محمد عمجه سی (ابوطالب) ك حمایت و کفالتی آلتنده بولنیور ایدی . شو حالده عمجه سنه مراجعت ایتدیلر . (مشهور معاویه نك پدری) ابو سفیان ده بونلرك میاننده ایدی . ابوطالبه : « برادرزاده ك دینمزی تعییب وعقل ودرایتمزی تقبیح ایدیور . بابالرمزی طوغری یولدن صاپمش کورییور . یا سن کندیسنی بوندن واز کچیرسك ، یاخود بزی براق که انك حقندن کلهلم »

اخطارنده بولندیلر . ابو طـالب مراجعت
ایدنلرك خاطرلرینی تطیب ایتدی. خیر وعدیله
کندیلرینی صاودی .

فقط حضرت نبی اصنامی تقبیح وتزییف
ایتمکده دوام ایتدیکندن اهل قریش بو دفعه
بیوك بر حدتله تکرار ابو طـالبه مراجعت
ایتدیلر: «برادر زاده‌کی بوندن‌واز کچیرمزسه‌ك
برطرف هلاك اولنجه‌یه‌قدر هم سکا ، هم اکا
قارشی کله‌جکز» تهدیدنده‌بولندیلر. (ابوطالب)
بو مراجعتدن متأثر اوله‌رق نتیجه‌نك وخامتنی
تقدیر ایتدی . مراجعت ایدنلر صاوولدقدن
صکره برادر زاده‌سنه «ای برادرمك اوغلی !
قومك بکا شویله بویله اخطاراتده بولندیلر»
دیه‌رك انلرك تهدیداتنی نقل ایلدی . جناب
پیغمبر عمجه‌سنك کندیسنی یالکز براقه‌جغنی
ظن ایتدی . بوحال پك زیاده کوجنه کیتدی.
عمجه‌سنه : « عمجه ! کونشی‌صاغ آووجمه‌وآیی
صول آووجمه قویسه‌لر بیله بن بو ایشدن واز
کچمم » دیه‌رك آغلادی ، اورادن کیتمـك
ایستدی . عمجه‌سی کندیسنی چاغیردی :
« ایستدیککی سویله. والله سنی اصلا تسلیم
ایتمم » دیدی . کندیسنی تطمین ایتدی .

بو اثناده حضرت پیغمبرك دعوتی یواش
یواش انتشار ایدییوردی . تاریخ اسـلامیده
پك بیوك موقعلر اشغال ایدن بر طاقم اکابر ،
اسلامیتی قبول ایتمشلردی . (ابوبکرالصدیق)،
(عثمان بن عفـان) ، (زبیر بن العوام) ،
(عبدالرحمن بن عوف) ، عم نبی (حمزه بن
عبدالمطلب)، (عمر بن الخطاب) او جملـه‌دن

ایدیلر . مشـارالیهمدن شو صوك ایکی ذاتك
قبول اسـلامیت ایتملری نزد نبویده بیوك بر
ممنونیتی‌موجب اولمش ایدی. چونکه‌ایکیسی‌ده
ارباب شان وشرف وقوتدن ایدیلر .

دیکر عمجه‌لرینه واقرباسـنه کلنجه بونلر
ابو طالبه مراجعتدن بر فائده حصولندن قطع
امید ایدنجه حضرت نبی‌یه‌طوغریدن طوغری‌یه
وکوزللکله مراجعت ایتمکه وبو ایشدن‌بویله‌جه
واز کچیرمکه قرار ویردیلر . بیوکلری بریرده
طوپلاندیلر ، حضرت نبی‌یی یانلرینه‌چاغیردیلر.
نبی ذی‌شان دعوته اجابتله اجتماعکاهه کلدی .
آلقشلر ایله کندیسنی استقبال ایتدیلر : « ای
محمد ! سنکله قونوشمق ایچون سنی چاغیردق .
عربلردن هیچ کیمسه بیلمیورزکه کندی قومنه
قارشی سـنك مدعیاتك کبی ادعالرده بولنمش
اولسون . سن‌باباره شتمده‌بولنیورسك ، دینی
تعییب وتقبیح ایلیورسـك ، معبودلره طعن
وارباب عقولك عقل ودرایتنی تحقیر ایدییور-
سك ، خلق آره‌سنده تفرقه‌وقوعنه باعث‌اولدك.
سنك ایله بزم آره‌مزده یاپمدیغك فنالق قالمدی.
بویاپدیغك شیلردن مقصـدك آنجق جمع مال
وثروت ایسه سنی ایچمزده اك زنکینی یاپنجه‌یه
قدر کندی‌اموالمزدن طوپلایوب سکاویریرز .
اکر شـان وشرف صاحبی اولمق ایچـون
یاپیورسه‌ك سـنی کندیمزه رئیس یاپارز. اکر
پادشـاهلق ایستیورسه‌ك سنی اوزرمزه پادشاه
اتخاذ ایدرز . یوق ، اکر شو اظهار ایتمکده
اولدیغك افکار ، کورمکده اولدیغك رؤیالر
تأثیریله سکا تغلب ایتمش اوهامدن عبارت ایسه

سنی آندن شفایاب ایدهجه‌یه ، یاخود بوحالکدن کندیمزی معذور کورنجه‌یه قدر مداوانك ایچون نه قدر پاره صرف ایتمك لازم ایسه‌بونی هپ کندی مالمزدن صرف ایتمکده آماده‌یز. » دیدیلر .

حضرت محمد انلره جواباً : « بودیدیککز شیلردن هیچ بری‌بنده‌یوقدر . اعلان ایتدیکم دعوت ایله نه پاره‌کزی طلب ایدییورم ، نه شان وشرف ، نه‌ده اوزرکزه پادشاهلق . لکن جناب حق بنی سزه رسول اوله‌رق ارسال بیوردی . بکا کتاب تنزیل ایتدی . سزه‌بشیر ونذیر (مژده‌جی وانداردجی بولنیجی) اولمغی بکا امر ایتدی . سزه ربمك اوامرینی تبلیغ ایدییورم . ونصیحتده بولنیورم . بو اوامری قبول ایدرسه‌کز دنیا وآخرتده مسعود اولورسکز . رد ایدرسه‌کز جناب حق آره‌مزده ارادهٔ الٓهیه‌سی حکمنی اجرا ایدنجه‌یه قدر صبر وتحملده بولنورم .» دیدی.

معارضین ، ذات نبوتپناهینك طریق نبوتدن دونمیه‌جکنی آکلادقلرندن آرتق بتون غیرتلرینی حضرت محمدك پیغمبرلکنه ایناتوب ده اسلام اولانلره جور واذیت ایتمکه صرف ایلدیلر . مسلمانلر بتون بواذیتلره صبروتحمل ایله کوکس کردیلر . فقط وقتاکه اهل قریشك اذی وجفاسی پك زیاده اشتداد ایتدی ومسلمینك ایتدکلری تحقیرات درجهٔ تحملی کچدی ، حضرت پیغمبر ، کندیسنی حمایه ایده‌جك قبیله‌سی اولمیانلره مکه‌دن مفارقت وحبشستانه مهاجرتی توصیه ایلدی . بونلر بر بری آرقه‌سنده محل مذکوره هجرت ایتدیلر . مهاجرت ایدنلرك مقداری قادینلر وچوجقلر داخل حساب اولمقسزین سکسان اوچ کشی‌یه بالغ اولدی . بو مهاجرت ایلك مهاجرت ایدی . [*] مکه‌دن حبشستانه قدر یولجیلغك نه قدر باعث مزاحم ومشاق اولدیغی تعریفدن مستغنیدر . باخصوص او زمانلرده چولق چوجق ایله

[*] رسالتك بشنجی سنه‌سنده مکه‌دن حبشستانه ایلك هجرت اثناسنده مهاجرت ایدن ذوات (جعفر بن ابی طالب) ك ریاستی آلتنده اوله‌رق اون ارککك وبش قادیندن عبارت ایدی . بونلر اوچ آی صکره تکرار مکه‌یه عودت ایلدیلر .

مؤلفك بحث ایتدیکی هجرت رسالتك یدنجی سنه‌سنده ینه حبشستانه وقوع بولان ایکنجی مهاجرت اولمق لازم کلیر . چونکه بو هجرتده مکهٔ مکرمه‌دن ٨٣ ارکك ، ١٨ قادین مهاجرت ایلمش ویمنده اسلام اولان (ابو موسی الاشعری) قومی ایله برابر انلره التحاق ایتمش ایدی .

اوسنه‌یه‌قدر اسلامیت قبائل آره‌سنده پك زیاده انتشار ایتمکه باشلامش ایدی . قریش قبیله‌سی عاقبتدن تورقدی . حضرت نبی‌یی قتل ایتمك ایستدی . جناب پیغمبری وبنی هاشمدن مرکب عائله‌سی ارکانی شعب مکه ـ مکه‌ده بردره ـ ده تحت محاصره‌یه آلدیلر . انلردن بیه‌جکی کسدیلر . قتل ایتمك ایچون حضرت نبینك تسلیمنی طلب ایلدیلر . حتی خلق اوزرینه عهد ومیثاق حاوی برصحیفه یازه‌رق کعبه‌یه تعلیق ایتدیلر . ایشته بووقعه اوزرینه حضرت نبی اصحابنه مهاجرتی توصیه ایلمش ایدی .

حضرت محمد واقربالری شعب‌ده اوچ سنه قدر محصور قالدیلر . کیزلی الده ایتدکاری شیلردن ماعدا کندیلرینه ارزاق کلازدی . دهاصکره قریش رجالندن بعضلری صحیفه‌ده محرر عهدومیثاقی طوتمدیلر . اووقته قدر صحیفه‌یی‌ده کووه یمش ایدی . حضرت نبی رسالتك اونجی سنه‌سنده بو حصاردن قورتولدی .

مترجم

برابر دكز سیاحتی نه‌قدر مشكل ایدی ! . .
موما الیهمك بو كبی طاقت سوز مشاقی اختیار
ایلملری اسلامیته اعتقاد وایمانلرینك نه درجه‌ده
متین وقوی اولدیغنی اثبات ایدر .

بو موقعـده بر آز طوروب‌ده تاریخجه
اوزون تتبعات اجراسندن صكره دعوت اسلامیه
حقنده ذهنمزده تجسم ایدن مطالعاتی بیـان
ایتمك لزومنی حس ایدییورز :

غیر مسلم بعض محررلر ، حضرت محمدك
آنجق ریاست وتفرد سوداسی ومنافع دنیویه‌یه
میل ورغبت سائقه‌سیله ادعای نبوت ایتدیكنه
ذاهب اولورلر .

بز ایسه بو ذهابك حصولنی تجویز ایدر
برسبب كوره‌میورز . ظهور اسلامیت تاریخی
آچیقدن آچیغه كوستریبوركه حضرت محمد
آنجق كمال صدق واخلاص ایله هركسی دین
اسـلامه دعوت ایتمشدر . جناب رسـالتپناه
من قبل الله مرسل اولدیغنه ، خلقی اسـلامیته
دعوت ایچون اوامر الٓهیه‌تلقی ایتمش بولندیغنه
متین بر اعتقاد ایله قانع اوله‌رق اعلان دعوت
ایلدی . بویله اولمسـه ایدی كندیسی حقنده
روا كوریلن بونجه مقاومته وانواع جفاوعذابه
قابل دكل تحمل ایده‌مزدی .

دها اول كورلدیكی اوزره نبی ذی‌شـان
اظهار دعوت ایتمدن اول مكه‌ده بالجمله اهالی
نزدنده بیوك برموقع حرمت ومحبته مالك ایدی.
كندی اقربا وتعلقـاتی‌ده عموماً كندیسـنی
سـوییور وحرمتده بولنیورلردی . كندیسی
دخی حضرت (خدیجه) نك ثروتی واجرا
ایتدیكی معاملات تجاریه سـایه‌سنده مرفهاً
یاشامق ایچون هردرلو اسباب راحت ویساری
الده ایتمش ایدی . حال بوكه اظهار دعوت
ایتدكدن صكره هركس كندیسنه دشمن كسیلدی.
حقنـده هر درلو حقارت واشـكنجه روا
كورلدی . حتی اقربالری اولدقلرندن طولایی
بتون بنی‌هاشمه اظهار بغض وعداوت ایتدیلر.
آنلر ایله مناكحات عقد ایتمامكه، آلیش ویریشده
بولنمامغه متفقاً قرار ویردیلر وبو اتفاقی برصحیفه
اوزرینه یازه‌رق كعبه‌نك داخلنه آصـدیلر .
(بنی هاشم) بو تضییقاتدن طولایی طـاغلره
التجا ایتمكه واوچ سنه متمادیاً طاغ آره‌لقلرنده
یاشامغه مجبور اولدیلر . بو مدت ظرفنده آنجق
كیزلی اوله‌رق مكه‌یه كیده‌بیلیورلردی. حضرت
نبی‌یه اعلان عداوت ایدن (ابولهب) وامثالی
بالطبع انلردن مستثنی ایدی .

حضرت نبینك ، عمجه‌سی ابو طالبك
حمایه‌سی آلتنده بولنمق سایه‌سنده آنجق بو ثبات
ومتانتی كوسترمه‌یلدیكنی ادعا ایتمك‌ده بالاده‌كی
مطالعه‌مزی نقض ایده‌مز . زیرا كوریبورزكه
حضرت رسالتپناه عمجه‌سنك وفاتندن صكره‌ده
حال حیاتنده كوستردیكی ثبات ومتانتدن دها
زیاده ثبات ومتانت كوستردی . حال بوكه كرك
عمجه‌سنك وكرك بالخاصه حضرت(خدیجه)نك
وفاتلرندن صـكره ـ ایكیسی‌ده هجرتدن اوچ
سنه اول وفات ایتمشـلردی ـ خلق حضرت
محمده قارشی دها زیاده كین وخصومت كوسترمكه
باشلامشلردی . فی الواقع مشار الیهمانك وفاتی
ایله حضرت محمدك اوزرینه فلاكتلر متوالیاً

یاغدی . قریشك کندیسنه قارشی استبدادی هردرلو حدودی كچدی . باخصوص عمجه‌سی (ابولهب) ایله (حکم بن العاص) و (عقبة بن معیط) ك کندیسنه یاپدقلری اذی وجفالر پك ایلری‌یه وارمش ایدی . بونلر پیغمبرك خانه قومشولری ایدیلر . پیغمبرك یمکنه ملوث شیلر آتارلردی . کذلك پیغمبر نماز قیلارکن اوزرینه پیس شیلر آتمقله کندیسنی ازعاج ایدرلردی . بوکبی اذیتلری اودرجه‌یه واردی که آرتق حضرت نبی طایانه‌میه‌رق کندیسنه ظهیر اوله‌جق و دعوتنه ایمان کتیره‌جك کیمسه‌لر بولمق امیدیله (طائف) ه چکلدی . حال بوکه بوراده دخی عین نفرت وتحقیردن بشقه برشیئه مظهر اولمدی . کمال یأس ایله اورادن عودت ایتدی . فقط فکرندن ، تشبثاتندن واز کچمدی . (طائف) اهالیسی نبی‌یه قارشی یوز چویرمك ایله اکتفا ایتمدیلر ؛ بعض اراذل ناسی وکوله‌لری تشویق ایدرك حضرت نبی‌یه شتم ایتدیردیلر ، سوقاقلرده آرقه‌سنده یوها ! دییه باغیرتدیلر . نهایت اهالی طوپلاندی‌ده حضرت نبی‌یی دیوار طرفنه چکمك واو اراذلی اطرافندن طاغیتمق صورتیله قورتاردیلر . جناب پیغمبر ایشته بودقیقه‌ده موقع و وظیفه‌سنك نه‌قدر کوج ومشکل اولدیغنی آکلایه‌رق اللهه تضرعاتده بولندی ومکه‌یه عودت ایلدی . فقط عزم وثباتنه فتور کتیرمیوردی . مکه‌ده ایسه کندی قومنی اولکندن دهازیاده کندیسنه خصم جان کسلمش بولدی . پیغمبرك بواحوالی جداً شایان دقتدر . شو عودتدن صکره اك یقین اقربالرینه‌وارنجه‌یه قدر هرکس کندیسندن قات قات زیاده نفرت ایدییوردی . حال بوکه تعقیب ایتدیکی دعوتدن واز کچسه ایدی هرکسدن آچیقدن آچیغه کندیسنه سویلدکلری کبی محبت ، حرمت واکرام کوره‌جکی محقق ایدی . فقط نبی ذی‌شان بونلرك هیچ برینه اهمیت ویرمدی . شوحالده حضرت رسالت‌پناه نشرینه تشبث ایتدیکی دعوتك صدق وصحتنه و جناب حق طرفندن بو رسالت ایله مکلف اولدیغنه صوك درجه متین براعتقاد ایله قانع اولمسه ایدی . بونجه اذیتلره وحقارتلره البته تحمل ایده‌مز ، واز کچردی .

حضرت پیغمبر کندی اقرباسندن ووطنداشلرندن بویله‌جه نومید اولنجه کندیسنی دیکلیه‌جك کیمسه‌لر بولمق امیدیله حج صره‌لرنده مکه‌یه کلن قبائلی اسلامیته دعوت ایتمکه باشلادی . فقط بوسفر دخی کندی اقربا وتعلقاتی کندیسنه قارشی طوردیلر . بتون مساعیسنی چوروتمك ایستیورلردی . باخصوص عمجه‌سی (ابولهب) حضرت پیغمبرك برجماعت ایچنده اسلامیتدن بحث ایتدیکنی کوردکجه همان او جماعتك ایچنه صوقولور ، محاوره‌یی کسر ، « ای اهالی ! آنجق سزی (اللات) ، و (العزی) نامنده‌کی اصنامکزدن آییره‌رق کندیسنك ایجاد کرده‌سی اولان بدعت وضلالته تبعیت ایتدیرمك ایچون چالیشیور . صاقین آلدانمیکز » دیرایدی . حال بوکه بتون بومقاومات ومشکلات ، پیغمبری عزمندن برلحظه چویره‌مدی . نشر دعوته دوام ایتدی . هر موسم وفرصتدن بالاستفاده خلقی قبول

اسلامیته تشویق ایدردی . ایشته بوعزم وثبات سایه‌سنده نهایت یثرب (مدینه) اهالیسندن برقاچ کشی [*] قبول اسلامیت وپیغمبره عرض بیعت ایتدی‌که بو ذوات اسلامیتك قیصه برزمان ظرفنده شهر مذکورده انتشارینه سبب اولدیلر . احتمال که اسلامیتك اوبلدهٔ مبارکه‌ده سرعت انتشارینه ، اورادہ اهل کتابدن اولدقلری ایچون وحیه اینانان ومعنای الوهیت ونبوت نه‌دیمك اولدیغنی بیلنلرك کثرتله بولنمسی آیری بر سبب اولمشدر . بونلرك ایچنده عبادت اصنام ابطال اولنور ایسه تجارتی ومنفعتی سکته‌دار اوله‌جق کیمسه یوق ایدی . بلکه بونلر اویله بر ترك وابطالی مکه‌نك اهمیتدن دوشمسی و اهمیتك کندی شهرلری اولان مدینه‌یه انتقال ایتمسی ایچون آرزو ایدرلردی . هله حضرت پیغمبر بالذات اورایه مهاجرت ایدر ومدینه یکی دینه مرکز اولور ایسه هرکس مکه‌یه بدل اورایه حج ایده‌جك ایدی . فضله اوله‌رق ایکی شهر اهالیسنك اصل ونسبلرنده موجود اولان مباینت تأثیریله ایکی طرف اهالیسی آره‌سنده بیوك بررقابت ومنافرتده وار ایدی . چونکه مکه اهالیسی عدنانیه‌دن ، مدینه اهالیسی ایسه قحطانیه‌دن (یمنلیلردن) ایدیلر .

مدینه اهالیسی حضرت نبی‌یه تشویقاتده بولندیلر . کندیسنه ظهیر اوله‌جقلرینی وعد ایدرك مشار الیهی شهرلرینه دعوت ایلدیلر . ذات رسالتپناهی ٦٢٢ سنهٔ میلادیه‌سنده مدینه‌یه هجرت ایتدی . کندی قبیله‌سندن کندیسنه بیعت ایتمش اولانلر — اسلام اولانلر — دخی برابر کیتدیلر . بو ذوات اهل مدینه‌دن اولوب کندی شهرلرنده حضرت نبی‌یه نصرتده بولندقلری ایچون (انصار) نامنی آلان دیکر صحابیلردن تفریق ایدیله‌بیلمك ایچون (مهاجرین) نامی ایله معروفدرلر . مسلمانلر ایشته بو هجرتی مبدأ تاریخ اتخاذ ایتدیلر . بوکونه قدر وقائعی بوتاریخ ایله قید ایدرلر .

مدینه‌یه هجرت ایدن مسلمانلر اوراده پك بیوك حسن استقبال والتفاته مظهر اوله‌رق قوتلری تزاید ایتدیکندن مکه اهالیسندن انتقام آلمغه قرار ویردیلر . تجارت طریقیله (شام) ایله (مکه) آره‌سندن کچدکلرینی کوردکجه ودیکر یرلرده فرصت دوشدکجه مکه‌لیلر ایله چارپشمغه باشلادیلر . بومصادماتك الك بیوکی (بدر) غزوهٔ کبراسیدرکه اسلاملر بونده پارلاق بر مظفریته نائل اولدیلر وبو مظفریت دیکر غزوه‌لرده‌کی مظفریتلرینك فاتحه‌سی اولدی . اسلاملر نهایت جزیرةالعربی دائرهٔ اطاعته ادخال ومکه‌یی فتح ایتدیلر . بتون اهل قریش اسلامیتله مشرف اولدی . بوندن صکره حضرت نبی تاریخ کتابلرنده مذکور اولدیغی اوزره خارجه طوغری نصب انظار ایدرك اسلامیته دعوتی متضمن اوزمانك حکمدارلرینه نامه‌لر کوندردی . بو خصوص حقنده دیکر بحثلرده دها زیاده معلومات ویره‌جکز .

[*] آلتی کشی ایدی . (مترجم)

اسلامیتك ظهوری صره‌لرنده

روملر ایله ایرانیلر

میلاد عیسادن ٧٥٣ سنه‌اول روماشهرینك تأسسی ایله برابررروما دولتی‌ده تأسس ایتدی. روما شهری دولت مذکوره‌یه اون بجق عصر پایتخت اولدی . بو دولت نه قدر معمور یر وار ایسه‌جمله‌سنی فتح ایتمش ایدی . ٣٢١ سنهٔ میلادیه‌سنده رومانك تخت سلطنتی (بیزانتیوم)ه نقل ایدلدی . بیوك (قسطنطین) دخی بو پایتخته کلەرك شهره (قسطنطنیه) نامنی ویردی که بو شهر بوکونه قدر بونامی محـافظه ایدر . مشارالیهك ٣٣٧ سنه‌سنده‌وقوع وفاتندن صکره مملکت اوچ اوغلی آره‌سنده تقسیم ایدلدی . دها صکره مملکت ذکر اولنان اوچ برادردن ٣٦٠سنه‌سنده‌وفات ایدن برینك دست‌حاکمیتنه کچدی . انی متعاقب (ژولیه‌ن Julien) ، دهاصکره ٣٦٤ سنه‌سنده (ژوویه‌ن Jovien) موقع حکمداری‌یه‌صعود ایتدیلر. (ژوویه‌ن) تاریخ مذکوره‌دن برقاچ آی صکره وفات ایتدیکندن رومالیلر کندیلرینه (والانتینیه‌ن Valantinien) نامنده برینی ایمپراطور انتخاب ایلدیلر . برمدت‌صکره (والنتینیه‌ن) برادری (والانس Valns) ی رومایه ایمپراطور نصـب ایتمکله روما مملکتی ، بری پایتختی (قسطنطنیه) اولمق اوزره شرقی روما ایمپرا‌طورلغی ، دیکری پایتختی (روما) اوله‌رق غربی روما ایمپراطورلغی نامـلریله ایکی‌یه آیرلدی . بونلردن برنجیسی (یعنی شرقی روما ایمپراطورلغی) دیکرندن دهـا زیاده حسن طالعه‌وطول‌عمره‌مظهر اولدیغندن (قسطنطنیه) شهری منبع علم وعرفان ، مرکز شوکت وسلطنت ومرجع امور دیانت کسیلدی .

شرقی روما مملکتنك بشـنجی عصر میلادیده‌کی حـدودی غربدن (ادریاتیـك) دکزینه وشرقدن دجله سواحلنه قدر امتداد ایدردی . شمالدن ایسه تاتار ممالکنه وجنوبدن حبشستانه‌منتهی اولیوردی. مملکت‌مذکوره‌نك بیـوك قسطنطیندن صـکره الك پارلاق زمانی (ژوسـتینیه‌ن Justinien) دوری ایدی (٥٢٧ سـنه‌سندن ٥٦٥ سنه سنه قـدر) . حکمدار مشارالیه ٣٩ سنه جالس تخت‌سلطنت اولدی . بومدتك ایلك بش سنه‌لرینی او وقت ایرانده حکم سـورن (ساسانیان) دولتنـه قارشی محـاربه ایله کچیردی . بو محـاربه ایکی طرف آره‌سنده « صلح دائم معـاهده‌سی » نامنی آلان بر معاهده‌نك عقدی ایله ختامه ایردی ایسه‌ده دها صکره‌لری صلح ومسالمت دوام ایتمدی .

حکمدار مشارالیه‌حسن طالعندن اوله‌رق جهـانك الك مشهور قوماندانلرندن اولان (بەلیزاریوس Bélisaire) کبی بیـوك بر قوماندانه مظهر اولمش ایدی . (بەلیزاریوس) ایتالیایی فتح ورایات مظفریتنی روما شهرینك سورلری اوزرینه رکز ایلدی . آفریقـانك ممالك شمالیه‌سنی ودها سائر یرلری قبضهٔ ضبط وتسخیره کچیردی . ایمپراطورك سـائر فتو-حاتنده‌ده‌معین وظهیری وتوسیع ممالك‌یولنده‌کی

بالجمله مساعیسنده سیف قاطعی اولدی .

روملر (یونانیلر) ایله عجملر آره‌سنده‌کی عداوت بلکه قبل‌المیلاد بشنجی عصردن دها اولکی زمانلره قدر اتصال ایدر پك اسکیدر . بونك سببی ایکی طرفك عالمی قبضهٔ تسخیر وتحکمه آلمق سوداسیله بربرلرینه رقابت ایلمسیدر . زیرا ایکیسی‌ده او عصرلرده جهانك اك بیوك دولتلری ایدیلر . هر بری بتون جهانك حاکمیتنی دیکرینه رغماً کندی نفسنه حصر ایتمك ایستیور ایدی . بو عداوت تا (اسکندر کبیر) زماننه ودها صکره ادوار اسلامیه‌یه دکین روماللرك زماننه قدر دوام ایتدی .

مشارالیه (ژوستینیه‌ن) زماننده عجمستانده تاج سلطنت عادل لقبیله مشهور اولان (کسری نوشروان)ه انتقال ایلدی. (نوشروان) روملر ایله صلحده بولنمغی بکنمدیکندن اردوسیله روملر ارزرینه‌یورویه‌رك (سوریه) یی فتح ، (انطاکیه) یی احرق و آسیای صغر یی — آناطولی یی — نهب وغارت ایتدی . ایمپراطور (ژوستینیه‌ن) طرفندن اعزام اولنان (به لیزاریوس) عجم اردوسیله محاربه ایدرك انلری کلدکلری یره رجعت ایتدیردی. عجملر دها صکره کندیلرینی طوپلایه‌رق تکرار مهاجماته باشلادیلر . روملرده مقابله‌دن کیری طورمدیلر . محاربه‌لر ایکی دولت آره‌سنده یکرمی سنه قدر (٥٤١ سنه‌سندن ٥٦١ سنه‌سنه قدر) توالی ایتدی . بونك نتیجه‌سنده ذاتاً اختیارلامش اولان ایکی حکمدار آرتق محاربه‌دن بیقمش بر حاله کلدکلرندن صلحه راضی اولدیلر. عقد اولنان صلحنامه‌وجه‌ایله‌ایکی مملکتك حدودی اسکیسی کبی قالمش ایسه‌ده (ژوستینیه‌ن) عجملره سنوی ٣٠,٠٠٠ دینار ویرکی اعطاسنه‌مجبور اولدی .

امپراطور (ژوستینیه‌ن) شرقی‌روما مملکتی تاریخنده ممتاز وعالی بر موقع طوتار . چونکه مشارالیهك دور سلطنتنده شرقی روما مملکتی بیوك بر نفوذ قازاندی . کندیسنك وضع ایتدیکی نظامات وقوانین دها صکره بوکونه قدر تنظیم ایدیلن قوانین ونظاماته اساس اولدی. بوکبی اجراآت‌عظیمه (ژوستینیه‌ن) ك ذکرینی الی‌الابد پایدار ایتمشدر . ایپك صنعتنی اوروپایه ادخال ایدن کندیسی ایدی . کلیسالر ، قلعه‌لر ، سرایلر انشا ایتدیردی . کندیسنه منسوب‌اولان بومبانیدن اك مشهوری ایاصوفیه کلیساسیدر که عثمانلیلر (قسطنطینیه)یی فتح ایتدکلری زمان بوکونه قدر او اسم ایله معروف اولان جامعه تحویل ایلدیلر .

آنجق حکومات مطلقه‌نك مقدراتی ، یعنی سعادت ویا فلاکتی دائما حکمدارلرینك مقدراتنه‌باغلی بولنور. حکمدار بیوك ومسعود آدم ایسه مملکت دخی بیوك ومسعود اولور . کوچك ، بیاغی آدم ایسه مملکت دخی کوچکلکه دوشر . (ژوستینیه‌ن) ك وفاتندن صکره تخت حکمداری‌یه تخته لائق اولمیان کیمسه‌لر جالس اولدیغندن اوته‌کی دورده کوریلن سعادتدن آرتق اثر کورلمز اولدی . (ژوستینیه‌ن) دن صکره برادر زاده‌سی

ایکنجی (ژوستەن Justin) ، دها صکره (تیباریوس) ، انی متعاقب موریس (موریقوس) تخت سلطنته کچدیلر. بوصره‌ده دولت پك ضعیف دوشمشدی . (موریقوس) اوضعنی تلافی ایتمك اوزره شرق ممالکنی فتح ایله دولته قوت ویرمك ایستدی . بو مقصد اوغرنده عجملره قارشی آچدیغی محاربه (نوشروان) ك ٥٨٩ سنه‌سنده وفاتنه قدر یدی سنه دوام‌ایتدی . (نوشروان) ه اوغلی دردنجی (هرمز) خلف اوله‌رق جالس سریرسلطنت اولدی . فقط (هرمز) غایت ظالم وجبار اولدیغندن رعایاسی کندیسنه قارشی اعلان عصیان ایلدیلر . (هرمز) اهالیٔ عاصیه‌سیٔ ایله اوغراشمغه مجبور اولدی . حال بوکه روملر کندی‌مملکتنده عراق جهتندن‌ایلریلیورلردی. ترکمنلر دخی شمال وشرقدن ممالك ایرانیه‌یه تجاوزاتده بولنیورلردی . او درجه‌ده که آز قالدی ، بتون مملکت فاتحلرك النه کچه‌جکدی. فقط او صره‌ده عجملردن (بهرام) نامنده‌بیوك برقوماندانك ظهوری اویله برنتیجه‌نك وقوعنه حائل اولدی . (بهرام) ایکی‌دشمن ایله‌حرب ایده‌رك مملکتنی ایکیسندن‌ده قورتاردی . بونك اوزرینه عجملر (بهرام) ه میل‌ایلدیلر. (هرمز) ی خلع وکوزلرینی کور ایتدیلر . اوزلرینه (هرمز) ك اوغلی (خسروپرویز) ی حکمدار نصب ایلدیلر . بهرام (پرویز) ك حکمدارلغنی قبول ایتمدی . کندیسنی تحقیر وتذلیل ایتدی . بونك اوزرینه (پرویز) (قسطنطینیه)یه فرار وایمپراطور (موریس) ك معاونتنی طلب ایلدی . (موریس) پرویزه معاونت ایتدی . عسکر ویردی . (پرویز) بو عسکرایله (بهرام) ه غلبه ایدرك تخت‌سلطنتی استردادە موفق اولدی . (پرویز) موریسك بو ایلیکنك قدرینی بیله‌رك انك وفاتنه قدر روملره قارشی دوستلغنی محافظه ایلمشدر .

(موریس) ٦٠٢ سنهٔمیلادیه‌سنده‌مقتولاً وفات ایتدیکندن یرینه (فوقاس Phocas) مقام حکمداری‌یه کچدی . (فوقاس) جاهل بر آدم ایدی . انك ایچون اهالی کندیسنی سومدی . کندیلرینی بویله بر حکمدارك‌الندن قورتاره‌جق آدم آرادیلر . اوصره‌لرده یونان والیلری میاننده هه‌راقلوس Héraclus (هرقل) نامنده بری افریقاده والی ایدی . استانبول خلقی ایشته بو آدمه مراجعت وکندیسندن طلب معاونت ایلدیلر . موماالیه اوغلی کوچك هرقلی بر دونمنا ایله استانبوله کوندردی . (هرقل) مظفراً استانبوله کیردی. (فوقاس) ی اولدیردکدن صکره ٦١٠ سنه‌سنده ایمپراطورلق تختنه اکا خلف اوله‌رق کندیسی جالس اولدی . ایشته اسلامیت بو حکمدارك عهد سلطنتنده ظهور ایلمشدر .

ممالك رومده شوصورتده وقوع بولان تحولات وانقلابات (پرویز شاه) ایچون روملره قارشی باب‌رقابتی تکرار آچمغه واعلان خصومت وعداوت ایتمکه وسیله تشکیل ایتمکله مشارالیه دوستی اولان (موریس) ك قاتللرندن انتقام آله‌جغنی ادعا ایدرك ٦١٤ سنه‌سنده عسکریله (سوریه) اوزرینه یوریدی . بورالرده‌کی

موسویلر انك طرفداری ایدیلر . مشار الیه
سوریه‌یی ، مصری ، آفریقایی فتح ایتدی.
انطاکیه ، شام ، قدس و سوریه وفلسطیندن
دها بعض بر طاقم شهرلری ید استیلاسنه
کچیردی . عسکرینه قدسی یغما ایتملرینه
مساعده ایتدی . عسکر قدسی یغما ایتدیلر .
مقبر عیسایی ، قیامه (قمامه) کلیساسنی احراق
وکلیساده بولنان مجوهرات وخزائن وسائره‌یی
یغما ایلدیلر . قدس پطریقنی وصلیب حقیقی‌یی
کندی مملکتلرینه کوتوردیلر . ٦١٦ سنهٔ
میلادیه‌سنه قدر سوریه‌ده قتل ونهب بویله‌جه
دوام ایتدی . عجملرك شواستیلالری اثناسنده
خرستیانلردن قتل ایتدکاری نفوسك مقداری
٩٠ بیکه بالغدر. عجملر دها صکره آناطولی‌یه
دیکر بر اردو کوندره‌رك بورالری دخی فتح
ایلدیلر . هرهانکی طرفه کیتسه‌لر مظفریت
کندی طرفلرینه توجه ایدییوردی . اوقدرکه
آز قالدی ، بوغاز ایچنه آیاق باصه‌جقلردی .

بتون بووقوعات جریان ایدوب طوریور
ایکن ایمپراطور (هه‌راقلوس) کندی سراینه
قاپانه‌رق ذوق وصفا ، اسراف وتبذیر ایله
اشتغال ایدییور ومملکتنی تهدید ایدن تهلکه‌یه
آلدیرمیوردی . فقط نهایةالامر تهلکه‌نك
بیوکلکنی آکلایه‌رق اوزرینه چوکمش اولان
غبار ذلت ومسکنتی سیلکدی ومدافعه‌یه
چیقدی . عسکر تحشید وتجهیزینه صرف
ایدلمك ایچون پاره‌یه مالك اولمدیغندن حربدن
صکره فائضیله برابر تأدیه‌ایدلمك اوزره‌کلیسالرده
بولنان نقود واموالی استقراض ایتدی . جمع
ایلدیکی عسکرایله دکزطریقیله آسیای صغراده
کائن کلیکیا (آطنه) یه چیقه‌رق (ایسوس
Issus) شهرینی [١] اشغال ایتدکدن‌صکره
بوراده عجملر ایله حربه طوتوشدی وانلری
٦٢٢ سنهٔ‌میلادیه‌سنده مغلوب‌ایلدی .مسلمانلرك
مکه‌دن مدینه‌یه مهاجرتلری ایشته بوسنه‌ده
وقوع بولمشدر .

(هه‌راقلوس) عجملر ایله متمادیاً اوچ سنه
اجرا ایتدیکی محاربات نتیجه‌سنده تا عجمستانك
ایچلرینه کیردیکندن آرتق(پرویز شاه)مرکز
مملکتنی مدافعه ایتمك اوزره مصرده وسائرده
بولنان عسکرینی عجمستانه چکمکه مجبور
اولمشدر .

(هه‌راقلوس) دها صکره محاربه‌سز
طورمیه‌رق ٦٢٧ سنهٔ میلادیه‌سنده تکرار
(پرویز شاه) ایله حربه طوتوشمش وبوسفر
عجملری پك بیوك برمغلوبیته دوچار ایلمشدر.
بودفعه روم عسکری آثوریلرك پایتخت قدیمی
اولان(نینوی)یه‌قدر واردیلرکه‌یونانیلرایچون
اورایه آیاق باصمق ایلك دفعه اوله‌رق وقوع
بولمشدی . (پرویزشاه) اوصره‌لرده پك زیاده
اختیارلامش بر حاله کلدیکندن تخت سلطنتی
اوغلی (مردز شاه) ه ترك ایتدی . پرویز
شاهك (شیرویه) نامنده دیکر براوغلی وار
ایدی‌که قاردشنه حسد ایتدی . هم پدرینی،
همده برادرینی اتلاف ایتمکه قالقیشدی .

[١] ایسوس آسیای صغرانك (کلیکیانك) اسکی
برشهریدی. میلاد عیسادن٣٣٣ سنه اول (اسکندر
کبیر) ایران پادشاهی (داریوس) ی بوراده‌مغلوب
ایتمشدر . مترجم

كنديسنه طرفدار بولديغى بعض كيمسه‌لر ايله پرويز شاهك متباقى اون سكز چوجغنى ياقه‌لايه‌رق بونلرى كافةً پدرينك اوكنده قتل واتلاف ايتدكدن صكره پدرينى حبسه آتدى. بوبدبخت پدر وفات ايدنجه‌يه قدر حبسخانه‌ده قالدى . فقط پرويز شاهك وفاتيله برابر (دولت ساسانيه) نك شان وشوكتى ده بيتدى . (شيرويه) دخى پدرينك وفاتندن صكره آنجق سكز آى پاشايه‌بيلدى . بونك اوزرينه عجم حكومتى بسبتون آنارشى ايچنه دوشدى. اودرجه‌ده كه درت سنه ظرفنده طقوز حكمدار ادعاى سلطنت ايتدى . فساد ، پريشانى ، اختلال مملكتى قاپلامشدى . ايشته اسلام فاتحلرى بوراله كلدكلرى وقت مملكت بو حالده بولنيوردى .

بونكله برابر روملر دخى او صره‌لرده اوروپاده ،(غوت Goths) اقوام متوحشه‌سنك مهاجماتى تهلكه‌سنه معروض ايديلر . غوتلر اوائل اسلاميتده مجارستانك جهات غربيه‌سنى قبضهٔ استيلالرينه كچيرمشلر ايدى . فضله اوله‌رق هونلر Huns [١] دخى شرقدن شرقى روما مملكتنى تهديد ايديورلردى .

كرك روم ، كرك عجم ممالكنده اختلال وپريشانى يالكز امورسياسيه واداريه‌يه منحصر دكلدى . او مشهور اولان اختلافات دينيه وانقسامات مذهبيه ايشته اوصره‌لرده الك شديد دورنده بولنه‌رق بتون هيئت اجتماعيه ودينيه‌يى استيلا ايتمش ايدى . روملر آلتنجى عصر ميلادى نهايتلرنده برچوق امور وخصوصاتده وهله حضرت عيسايه متعلق مسائلده فرقه فرقه، مذهب مذهب آيرلمشلر ، پريشانى وكشمكشك منتهاسنه وارمشلردى. غريب شوكه بو اختلافات ومجادلاتك قسم اعظمى معنى وجوهره دكل ، الفاظ وحروفه ونقطه‌لره تعلق ايديوردى .

، مثلا ايمپراطور ايله اركان دولتى حضرت عيسانك ايكى طبيعت وايكى مشيئته (يعنى برى الهى ، ديكرى انسانى) حائز اولديغنى ادعا ايدركن مصرده وشامده بولنان رعاياسى (يعقوبيلر) اكثريتله حضرت عيسانك بر طبيعت وبر مشيئته مالك اولديغنى ادعا ايديورلردى . (هراقلوس) زماننده (منبج) ده يعقوبيلر پطريقى (اطناسيوس) بو كشمكشلره نهايت ويرمك اوزره ايكى طرف مذهبلرينى يكديكرينه تقريب ايتمكله چاليشه‌رق ايمپراطور ايله بالمخابره هر ايكى مذهب آره‌سنده متوسط اوله‌رق ، يعنى حضرت عيسانك ايكى طبيعت وبر مشيئتى حائز اولديغنه دائر ديكر بر مذهب وضع ايتمش وايمپراطوره عرض ايلمشدر . ايمپراطور پطريقك فكرينى اساساً تصويب ايلمش ايسه‌ده مذهب مذكورى رسماً قبول ايتمدن اول اصلاً سوريه‌لى اولان درسعادت پطريقى (بيروس) ايله مذاكره‌ده بولنمق اوزره برآز بكلنمسنى مناسب كورمشدر. حال بوكه (اطناسيوس) ايمپراطور ايله مخابره اجراسندن دهااول (بيروس)ك بوخصوص

[١] بحر خزر سواحلى اهاليسندن اوله‌رق (آتيلا) نك قوماندانى آلتنده بشنجى عصر ميلادى اورته‌لرنده اوروپايه طغيان ايدن وحشى قومه اطلاق اولنور .

حقنده موافقتنی استحصال ایتمش ایدی . نهایت ایمپراطور بومذهب متوسطی بربیاننامهٔ رسمی ایله قبول واعلان ایلدی . مذهب مذکور قدس پطریقی (صوفرونیوس) ایله دیکر بعض متروپولیدلردن واز جمله (عمان) متروپولیدندن وسائر ملکیت کلیسالرندن ماعدا بتون شرق رؤسای روحانیه‌سنجه قبول ایدلدی . بالاده ذکر اولنان برقسم رؤسای روحانیه‌نك وکلیسالرك مخالفت واقعه‌لری امپراطورك پك زیاده کوجنه کیتدیکی جهتله بیاننامه‌سنك حکمنی قبول ایتمیلردن انتقام آلمق سوداسنه دوشدی . مخالفین میاننده بالنفس روملردن‌ده بیوك برفرقه واردی . شوحالده افتراق وانقسام متعدد برحال کسب ایتمش ایدی : امپراطور ، درسعادت ، اسکندریه ، انطاکیه پطریقلری حضرت عیسانك ایکی طبیعت وبر مشیئته مالك اولدیغنه قائل برفرقه تشکیل ایدییورلردی . دیکر طرفدن قدس پطریقی ایله روم کلیسانه تابع سائر خلق ایکی طبیعته وایکی مشیئته قائل ایکنجی برفرقه اولمشلردی . یعقوبیلر واوجمله‌دن قبطیلر ایله (حوران) اهالیسی وسوریه ومصر داخلنده بولنان سائر اهالی‌دخی اوچنجی برفرقه تشکیل ایلمشلردی . (عراق) و (الجزیره) خلقی اولان (نسطوریلر) دردنجی برفرقه اولمشلردی . بونلردن بشقه برطاقم فرقه‌لر دها وار ایدی . مثلا برفرقهٔ عیسویه وار ایدی‌که فرقهٔ خیالیون نامنی آلان بوفرقه حضرت عیسانك حقیقت حالده صلب ایدلمیوب انك یرینه دیکر برینك صلب اولندیغنه قانع ایدی . اندن ماعدا اکیفالیون (باشسزلر) نامیله دیکر برفرقه دها وار ایدی‌که عهد اسلامیده ظهور ایدن خوارج کبی رؤسانك بی‌لزوم اولدقلرینی وآنلره اطاعت ایتامك لازم کله‌جکنی ادعا ایدردی . یعقوبیلر کندی آره‌لرنده دخی فرقه فرقه اولمشلردی .

امور دیانت امور دنیویه وسیاسیه ایله قاریشدیرلمش اولدیغی جهتله دیانتده واقع اولان شو اختلافات و انقسامات امور ادارهٔ مملکتده صوك درجه‌ده فنا برتأثیر اجرا ایلمکده ایدی . اوحالده‌که بو اختلافات وانقسامات دینیه برطاقم ممالکك روملرك الندن چیقه‌رق عجملره التحاقنه سبب اولمشدی . (قسطنطینیه) مجمع دینیسی بالانعقاد حضرت عیساده طبیعت واحده‌نك بدعت اولدیغنی ادعا وانی تحریم ایدنجه ایمپراطور طبیعت واحده اعتقادینه ذاهب اولانلرحقنده شدت کوسترمکه‌باشلادی . ارمنیلر بو اعتقادده بولنانلرك جمله‌سندن‌ایدیلر . بونلر ایمپراطور طرفندن بویله شدتلی‌تضییقات کورملری اوزرینه انك دائرهٔ اطاعتندن چیقه‌رق مملکتلرینی عجملره تسلیم ایلمشلردر . مصرده‌کی قبطیلر دخی بویله یاپمشلردی . (عمرو بن العاص) مصره کیتدیکی زمان مصری فتحنده عینی سببدن طولایی قبطیلر کندیسنه معاونتده بولندیلر .

او زمانلرك تعصبی اثری اوله‌رق بالخاصه موسویلر ایله روملر آره‌سنده حکمران اولان بغض وعداوتی‌ده بالاده عرض ایتدیکمز

پریشانی‌یه وکشمکشه علاوه ایدیکز . بو بغض وعداوت (هەراقلوس) زماننده حد منتهاسنه بالغ اولمشدی . بوسببدن انطاکیه‌ده‌کی یهودیلر اعلان عصیان وپطریقی قتل ایدرك جسدینی بك چرکین برشکلده پارچه‌لادیلر . بونك اوزرینه (هەراقلوس) انطاکیه‌یه عسکر سوق ایتدی ویهودیلردن بر جم غفیر قتل ایتدیردی . ینه بو سببدن یهودیلر فنیکه نك پایتختی اولان (صور) ده دخی شهر والیسنی قتل ایتدکدن صکره صوره کیجه‌لین کیره‌رك ایچنده بولنان خرستیانلری قتل عام ایلمك اوزره فنیکه وفلسطین یهودیلریله عقد اتفاق ایتمشلر ایسه‌ده شهر مذکور مترەپولیدی دها اول کیفیتدن خبردار اوله‌رق حکومته معلومات ویرمش واتخاذ اولنان تدابیر تدافعیه سایه‌سنده کیجه‌لین کلن مهاجملر دفع وتنکیل ایدلمشدر . فقط مهاجملر عودتلرنده شهر جوارنده بولنان کلیسالری ومناسترلری هدم وتخریب و ایچنده بولنان اموال وسائره‌یی نهب ویغما ایتدکدن ماعدا مذکور کلیسا ومناسترلره جوار اولان کویلره‌دخی عینی تجاوزات وتخریباتده بولنمشلردر . بونك اوزرینه حکومت شدتلی تنکیلاتده بولنه‌رق (صور) ده بولنان بالجمله یهودیلری قتل ایتدی . (قیساریه) ده موسویلر طرفندن بوکا مماثل احوال وقوع بولدیغندن ایمپراطور برادری (تئودوروس) ی بونلرك اوزرینه کوندردی . (تئودوروس) دخی بوراده نه قدر موسوی وار ایسه جمله‌سنی کسدی . ایشته بو کبی احوال ووقوعات اوزرینه مملکتك هر طرفنده موسویلرك ، حکومتلری علیهنده‌کی کین وخصومتلری صوك درجه‌یه وارمش ایدی . روملرك موسویلردن دها زیاده خوف وحذر ایتملرینه باعث اولان اسبابدن بری‌ده منجملردن بعضلرینك سنتلی اولانلردن برینك کندی الندن مملکتی آله‌جغنی ایمپراطوره سویلملریدر . عربلر بو کشفده‌کی اهل ختاندن مقصد اهل اسلام اولدیغنی سویلرلر . یهودیلر او دورلرده روملردن انتقام آلمق ایچون اجرا ایتدکلری افعال جمله‌سندن اوله‌رق عجملردن سکسان بیك خرستیان اسیرینی صاتون آلمشلر وجمله‌سنی کسمشلردی .

مع مافیه بوکبی بر بغض وعداوت یالکز روملر ایله موسویلر آره‌سنه منحصر دکل ایدی . جهانك هر یرنده خرستیانلر ایله موسویلر بیننده شدتلی بر نفرت وعداوت حکم سورەیوردی . خرستیان حکومتلر قانونلر تنظیم ووضع ایتدکجه موسویلر حقنده تحقیرواستبداد ایله معامله اولنمسنی متضمن آیریجه ماده‌لر قویویورلردی . نته‌کیم اسپانیاده بولنان (غوت)لر فتوحات اسلامیه صره‌لرنده یاپدقلری کبی که موسویلری حکومتك دشمنی عد ایتمشلردی . قطعهٔ مذکوره‌ده بولنان مجالس ملیه دیانت اسرائیلیه‌نك لغو وابطالنه قرار ویردیکندن حکومت موسویلری اجرای آیین روحانیدن منع وخرستیانلغه اظهار تعظیم وحرمته اجبار ایلمش ایدی . حکومتك تضییقاتی اوقدر ایلری وارمش ایدی‌که موسویلر آرتق انواع شدت وعذابدن قورتولمق ایچون خرستیانلغی

قبوله مجبور اولمشلردی. فقط قلباً ینه موسوی قالمشلر ، کوردکاری مظالمدن طولایی قلبلرینه شدتلی برکین وخصومت مستولی اولمش ایدی . غوتلر بونلرك شو حسیاتنی بیلدکلرندن موسویلکدن خرستیانلغه داخل اولانلری فی الاصل خرستیان اولانلرله بر طوتمازلردی. انلری هردرلو حقوق مدنیه‌دن وکوله صاحبی اولمق حقندن محروم ایتمکله قالمیه‌رق کندیلرینی اوقویوب یازمقدن منع ایتمك درجه‌سنه قدر دخی تحقیر وتذلیللرینه کیتمشلردی. موسویلر بوقدر ظلم واذیت کوردکدن صکره کندی خرستیان حاکملری علیهنه اوله‌رق عربلره نصیر ومعین اولورلرسه بوحال باعث استغراب عد اولنورمی ؟

عجملره کلنجه بونلرده دخی (مانی) و (مزدك) مذهبلرینك تشعب و تعددیله قبل الاسلام اوزون زمانلردن بری فرقه‌لر ، اختلافلر تورەمسندن طولایی هیئت اجتماعیه منتهای انحطاطده بولنیوردی . (مزدك) : « انسانلر قاردش وبربدرك اولادی اولدقلری ایچون قادینلرك واموالك بین الناس متساویاً توزیع واعطا ایدلمسی لزومنی امر ایتمك ایچون طرف حقدن کلدیکنی » سویلك کبی غایت غریب برادعاده بولنمش ایدی. عجم ملوکندن (کی قباد) بومذهبه تابع اولمش ایسه‌ده کندیسندن صکره کلن شاه عکسنی اجرا ایتدی . بونلردن صکره کلنلر ایسه دها بشقه مذهبلر ایجاد ایتدیلر . بوسببلردن مملکتده اختلافات وانقسامات چوغالدیغی کبی اخلاق دخی صوك درجه‌ده بوزوق برحاله کلمش ایدی .

ایشته‌روم‌وایران‌ممالکی‌بویله‌تفسخ واختلال ایچنده بولنورکن عربلر پارلاق برانتباه ایله اوره‌یه چیقه‌رق اتحاد ایله طریق اعتلایه طوغری قدم زن اولمقده وفرقه‌لرك تغلبندن ویاخود حکامك ظلم وغدرندن فرار ایله کندیلرینه التجا ایدن روم وعجملری دائرهٔ انقیادلرینه آله‌رق برقات‌دها کسب قوت ایتمکده ایدیلر .

انتشار اسلامیت

تاریخ اسلامیت هجرت نبویه ایله باشلار . مسلمانلر دیکر بریرده دخی ذکر ایتدیکمز اوزره عدداً هنوز آز اولدقلری ایچون اهل قریشدن کوردکلری تحقیر واذیته قارشی طوره‌مدقلرندن واهل مدینه‌دن (بیعة العقبه) نامیله معروف اوله‌رق اظهار اولنان بیعتله نصرت ومظاهرت کوردکلرندن مدینه‌یه مهاجرت ایتمشلردی . حضرت نبینك امری اوزرینه مدینه‌یه هجرت ایدن مسلمانلر شهر مذکوره مواصلتلرنده اهالی طرفندن صوك درجه حرمت ورعایت کورمشلردی .

حضرت نبینك مدینه‌یه مواصلتنی متعاقب ایلك ایشی اهل مکه‌دن اولان قرشیلر ایله مدینه اهالیسندن بولنان انصار آره‌سنده معاهده عقدی اولدی . دها اول هر ایکی طرف یکدیکریله رقابت ومنافرتدن خالی قالماز ایکن

حضرت نبی اسلامیتی طرفین بیننده واسطهٔ اتحاد اولمق اوزره وضع ایده‌رك ملت واحده اولدقلرینی متضمن ایکی طرف بیننده بر معاهده عقد ایتدی. (ابن هشام) بو معاهده‌نك نص کاملنی کندی تاریخنده ایراد ایلیور. قریشدن اولان مهاجرین اصحاب ایله مدینه‌لی انصاری (مواخاة) نامنی ویردکلری بر طاقم دیکر معاهده‌لر ایله‌ده یکدیکریله قوتلی بر اخوت ایله باغلادی. بو معاهده‌لر دولت اسلامیه بناسی ایچون ایلك وضع ایدیلن تمل طاشی ایدی. او صره‌ده مسلمانلر عشرات ایله صاییله‌بیلیر از مقدارده بولنمقله برابر میانه‌لرنده ارکان اسلامدن اولان فروضی، زکات وصیامی اجرا وحدود وفروض سائره‌یی اقامه وایفا ایدییورلردی. متعاقباً مدینه اکابرندن دیکر دها بعض ذوات اسلاملره انضمام ایتمکله اسلامیت (حمزة بن عبدالمطلب) و (عمر بن الخطاب) ایله نصل کسب قوت وتأیید ایتدی ایسه بونلر ایله‌ده اویله‌جه کسب قوت وتأیید ایلدی.

بالاده‌کی ایشلر بیتدکدن صکره اسلاملر کندیلریله مکه اهالیسی آراسنده موجود اولان خصومتی دوشونه‌رك انلره قارشی جنك وقتاله بولنمغه قرار ویرمشلر وبونك اوزرینه ایلك محاربات اسلامیه‌یی تشکیل ایدن غزوات مشهوره وقوع بولمشدر. محاربات مذکوره عربلرك ازمنهٔ جاهلیه‌لرنده معتاد اولدقلری وجهله جنك وغارت یایمق شکلنده باشلامش ایکن نهایتنده فتح بلدان وممالکه منجر اولدی. غزوه‌لرك الك مشهور ومهمی (بدر) غزوهٔ کبراسی ایدی. بو محاربه‌ده اسلاملرك احراز ایتدکلری مظفریت عزم واقداملرینی تزیید ومحارباته دوامه غیرت وهمتلرینی تقویه ایلدی.

(بدر غزوهٔ کبراسی): - (بدر) مکه ایله مدینه آره‌سنده کائن وبر طاقم قیولری حاوی بر موقعدر که مکه ایله شام آره‌سنده ایشلین تجارت قافله‌لری بورایه قونار. بو قاریده عرض اولندیغی اوزره قرشیلر ارباب تجارتدن بولندقلرندن قافله‌لری شامه کیده‌رك متاعلرینی طاشیردی. اسلاملر ایکنجی سنهٔ هجریه‌ده اهل مکه قرشیلرندن بر قافله‌نك او صره‌ده مکه‌لیلرك الك ایلری کلنی بولنان (ابوسفیان بن حرب) ك ریاستی آلتنده اوله‌رق اوتوز کشینك محافظه‌سیله شامدن اموال واشیایی حاملاً کلمکده اولدیغنی استخبار ایتملری اوزرینه قافله‌یه هجومه قرار ویردیلر. (ابوسفیان) بو عزم نبوی‌یی ایشتدیکندن کوندردیکی بر آدم واسطه‌سیله مکه اهالیسندن امداد ایستدی. امدادینه یوزی سواری اولمق اوزره ٩٥٠ آدم یتشدی. اسلاملر ایسه یتمشی مهاجریندن ودیکرلری انصاردن اوله‌رق عدداً ٣١٣ کشیدن عبارت بولندقلری حالده انلرك اوکنه چیقدیلر. مجاهدین اسلام ایله برابر یالکز ایکی آت ایله یتمش دوه بولنیوردی. مجاهدین اسلام مدینه‌دن خروجلرندن صکره قافله‌نك (بدر) قیولرینه یاقلاشدیغنی خبر آلدقلرندن اندن دها اول مذکور یره یتشه‌رك حضرت نبی ایچون بر سایبان اعمال وکندیسنی (ابوبکر) ایله برابر سایبانه اقعاد ایتدکدن صکره حربه حاضرلانمغه باشلادیلر.

متعاقباً قریش (بدر) موقعنه کلدی . بونلر عدداً اسلاملرك اوچ مثلی ایدیلر . اسلامیته قارشی طوران ونبی ذیشانه تحقیر واهانته بولنان اکابر قریش وازجمله (ابوجهل بن هشام) بونلرك میاننده بولنیورلردی . حضرت نبی بو محاربه‌نك ایکی حالدن برینی یعنی یا اسلاملرك مظفریتی ایله اسلامیتك تأییدینی، یاخود مغلوبیتی ایله پریشان اولملرینی ایجاب ایده‌جکنی آکلایه‌رق قریشیلرك اودرجه‌ده فضله برکثرتله تقربلرینی وآرقداشلرینك‌ده عدداً آزلغنی کورنجه : « الّهی ! بوجماعت مجاهدینی هلاك ایدرسه‌ك روی ارضده سکا عبادت ایده‌جك کیمسه قالماز » دیبه مناجاتده بولندی .

هرایکی طرف قتاله معتاد اولدیغی اوزره مبارزه ایله باشلایه‌رق ابو جهل مقتول اولدی. باشنی حضرت پیغمبره کتیردکلرنده حضرت پیغمبر جناب حقه سجده وشکر ایتدی . محاربه دوام ایلدی . نهایت اسلاملر مظفر اولدی . بومحاربه‌ده اسلاملردن آلتیسی مهاجرین وسکزی انصاردن اولمق اوزره یالکز اون درت کشی شهید دوشدیکی حالده قریشیلردن — ایچلرنده قریشك بتون بطنلری اشرافندن وباخصوص (بنی امیه) ، (بنی مخزوم) و (بنی اسد) دن اوله‌رق — یتمش کشی مقتول اولدی واسلاملرك النه یتمش اسیر دوشدی . اسیرلرك ایچنده حضرت نبی‌یه مکه‌ده ایکن پك چوق اذیت وفناالقده بولنمش اولان (عقبه بن ابی معیط) بولندیغی کورلد-یکندن مرقوم امر نبی ایله اعدام ایدلدی . غزوهٔ مذکوره‌ده عمزادهٔ نبی (علی بن ابی طالب) و عم نبی (حمزه بن عبدالمطلب) مسلمانلر ایچنده الك زیاده حرب ایدنلردن ایدی . قریشیلردن صاغ قالانلر — وازجمله بالآخره اسلاملرك ایکی بیوك قوماندانی اولان (ابو سفیان بن حرب) و (عمرو بن العاص) — اموال وامتعه‌یی میدان محاربه‌ده براقه‌رق مکه‌یه طوغری فرار ایلدکلرندن مسلمانلر مذکور اموال وامتعه‌یی اله کچیردیلر . اول امرده تقسیمنده اختلافده بولنمشلرسه‌ده جناب پیغمبرك امریله آره‌لرنده مساواةً تقسیم ایدلدی . بوغنائمدن حضرت پیغمبر کندی نفسی ایچون هیچ برشی آلمدی . دها صکره قریشیلر فدیه کوندره‌رك اسیرلرینی قورتاردقلرندن نزد مسلمینده برچوق اموال بریکمشدر .

اهل مکه محاربهٔ واقعه نتیجه‌سنده مقهوراً شهرلرینه عودت ایتمکله آرتق شان ونفوذلری منکسر اولمش وبالعکس اسلاملرك شان وشرفی جداً یوکسلمشدی . اسلاملرك اعلای شانلرینه خدمت ایدن خصوصاتدن بری‌ده اسلاملره قارشی شدت ومقاومتیله اشتهار ایتمش اولان (ابو لهب) — که مذکور محاربه‌ده بالذات بولنه‌مدیغی ایچون اوزمانکی عادت وجه‌ایله کندیسنه بدل دیکر بر آدم کوندرمش ایدی — قریشیلرك مغلوبیت ومقهوریت واقعه‌لرینی ایشیدنجه عظیم برحزن ویأسه مغلوب اوله‌رق بوسببله برقاچ کون صکره وفات ایلمسیدر . فی‌الحقیقه (بدر) وقعه‌سی دیکر مظفریات

اسلامیه‌نك برفاتحهٔ كزیده‌سنی تشكیل ایتدیكندن تاریخ اسلامیده صوك درجه‌ده بیوك برموقع اشغال ایدر .

(احد وقعه‌سی) : — قرشیلر مقهوریت واقعه‌دن صكره هجرتك ایكنجی سنه‌سنده طوپلاندیلر . قوماندانلری (ابو سفیان) ایدی . مقدارلری یدی یوزی زرهلی وایكی یوزی سواری اولمق اوزره اوچ بیك ایدی . (بدر) وقعه‌سنده مقتول اولانلرینك انتقامنی آلمق ایچون ایجاب ایدن تداركات حربیه‌یی حاضرلا-دقدن صكره مدینه اوزرینه یورودیلر . بونلره قادینلرده‌التحاق ایتمش ایدی . بوطائفهٔ نسوان مقاتلین بیننده دف چاله‌رق (بدر) مقتوللری ایچون مرثیه‌لر اوقویور ومسلمینك محاربه‌سنه خلقی تحریك وتهییج ایدیورلردی . بالاخره اسلام قوماندانلری میاننده كسب اشتهار ایدن (خالد بن الولید) دخی بوجماعت مهاجمین ایچنده بولنمقده ایدی . بونلرك (مدینه) یه تقربلری اوزرینه حضرت نبی اصحابی ایله استشاره‌ده بولندی . ذات رسالتپنا-هینك فكری حال تدافعیده بولنمق اوزره مدینه‌ده قالمق ایدی . (عبدالله بن ابی بن ابی سلول) نامنده صحابه‌دن بری دخی عینی رأیده بولندی . فقط صحابه‌نك اكثریتی مهاجملره قارشی چیقمق طرفنی التزام ایتدیكندن حضرت نبی اكثریته تابع اولمغه مجبور اولمش وبیك كشی ایله مدینه‌دن چیقه‌رق شهر مذكور ایله (احد) طاغی آره‌سنده‌كی مسافه‌نك اورته‌سنه وارمشدر . احد غزوه‌سی ایشته بوطاغك اسمیله

تسمیه ایدلمشدر . بالاده ذكری كچن (ابن ابی سلول) حضرت نبینك بوخصوصده كندی رأی ومطالعه‌سنه مخالفت ودیكرلرك فكرینه مطاوعت ایلمسنه كوجنه‌رك یولك اورته‌سنه كلدكلرنده كندیسی ایله اتباعندن اوچ یوز كشی كیری قالدی . بومحاربه‌ده اهل اسلام اوچ یوز كشینك عودتیله‌دوچار ضعف اوله‌رق مغلوب اولدیلر . قرشیلر دخی حضرت محمدك مقتول دوشدیكنه‌دائر بر روایت اشاعه ایلدیلر . وقعهٔ مذكوره او وقته قدر اسلاملرك باشنه كلن فلاكتلرك ك بیوكی ایدی . فقط اسلاملر دهااول مظفریت لذتنی طاتمش اولدقلرندن عدم موفقیت واقعه‌یی بالاده ذكری كچن (ابن ابی سلول) ك خیانتنه حمل ایدرك محاربانه دوام ایلمشلردر .

عم نبی (حمزة بن عبدالمطلب) بو وقعه‌ده شهید اولدی . مشارالیهك اسلامیته داخل اولمسی اسلامیت ایچون نصل بیوك برقوت ایدی ایسه بوسفر وقوع بولان شهادتی اسلاملرجه عدم موفقیتك تزایدینه باعث اولمش ایدی . مسلمیندن بووقعه‌ده شهید اولانلرك مقداری یتمش كشی ایدی . حضرت پیغمبر دخی باشندن آلدیغی برضربه اوزرینه مغفرك بعض حلقه‌لری اتنه كیره‌رك مجروح اولمش وقانی آقمشدر . قرشیلرك ، وقعهٔ مذكوره اثناسنده شهیددوشن مسلمینك جسدلرندن انتقام آلمق اوزره او جسدلر اوزرنده ارتكاب ایتدكلری وحشت صوك درجه‌ده شنیع ودهشتلی ایدی . قرشیلر مقتولینك قولاقلرینی ، برونلرینی كسدیلر .

حتى (ابو سفيان) ك زوجه‌سى (ومعاويه‌نك والده‌سى) هندبنت عتبه‌عم نبى حضرت حمزه‌نك قارنى پاره‌رق جكرينى چيقارمش وآغزينه آلوب چيكنه‌دكدن صكره يوتمق ايسته‌مش ايسه‌ده مقتدر اوله‌میه‌رق آغزندن چيقاروب آتمشدى .

(خندق وقعه‌سى) : — قبائل عرب قرشيلرك (احد) وقعه‌سنده نائل اولدقلرى مظفريتى كورملرى اوزرينه مكه‌ليره ميل والتحاق ايلديلر . بونلر ميانده (قريش) ، (غطفان) وسائر قبائل عرب ايله آتيده كوريله‌جكى اوزره اسلاملر طرفندن بولندقلرى يرلردن اجلا ايديلن (بنى نضير) نامنده‌كى قبيلهٔ موسويه بولنمقده ايدى . بونلر قريشى حربه تشويق ايتديلر . (احزاب) ، يعنى فرقه‌لر نامنى آلان بو مهاجمين مقدارلرى اون بيك كشى اولديغى و درت يوز رأس آتلرى وبيك قدر دوه‌لرى بولنديغى حالده مدينه‌يه طوغرى عزيمت ايلمشلردى . مسلمانلر او صره‌ده مقدارلرى اوچ بيكى تجاوز ايتمديكندن بوقدر كثرتلى مقدارده كلن مهاجمينه قارشى انديشه‌يه دوشديلر. مدينه خارجنه چيقمامق لازم كله‌جكنى ذاتاً دها اولكى وقعه‌دن اوكرنمشلردى .

صحابه ميانده او صره‌لرده عجمستان اهاليسندن برذات واردى كه فنون حربيه‌ده صاحب وقوف ايدى . (سلمان) فارسى نامنده اولان بوذات حضرت نبى‌يه خندق حفرينى توصيه ايلدى. عربلر اووقته قدر اويله براصولى بيلميورلردى . (سلمان) حضرت پيغمبره « مملكتمزده دشمنك هجومندن قورقدقجه اطرافمزده خندق حفر ايدردك . خندق حفرى وسائط حربيه‌دندر » ديدى . نبى ذى‌شان بو مطالعه‌يى تصويب وخندق حفرينى امر ايتدى. حتى كنديسى بالذات خندق حفرياتنده بولنوب طوپراق طاشيدى .

اسلاملرك يانده لازم اولان آلات وادوات حفريه موجود اولمديغندن بو آلات وادواتك بعضلرينى (بنى قريظه)دن استعاره ايلمشلر واون كون ظرفنده خندقك حفرينى اكمال ايتمشلردر.

مهاجمين مدينه‌يى يكرمى كون محاصره ايلديلر . بونلر هجومه تشبث ايتدكجه خندق؛ اوكلرنده مانع طورييوردى . بومدت ظرفنده اوق وطاش تعاطيسندن ماعدا حركات حربيه وقوع بولمدى. مهاجمين اويله برخندق حفرينك يكى برخدعهٔ حربيه ، ياخود يكى براصول حرب اولديغنى آكلامشلردى . مهاجملردن برى راكب اولديغى آت ايله خندقك اوزرندن آتلامق ايسته‌مش ايسه‌ده ايچنه دوشه‌رك بيونى قيرلمش وبونك تأثيريله مهاجمينك خوف ودهشتى برقات دها مزداد اولمشدر . محاصره بويله امتداد ايدنجه مهاجملردن ديكر برى اورته‌يه آتيله‌رق مبارزه طلب ايتدى . حضرت على اكا قارشى چيقه‌رق انى مغلوب ايتدى . بونى متعاقب بر چوق ياغمورلر ياغدى ، فورطنه‌لر قوپدى . فرق مهاجمينك خيمه‌لرى ، قاب قاجاقلرى پريشان اولدى. بوصره‌ده اهل مدينه كندى خانه‌لرنده راحت راحت اوطوره‌رق بو ياغمورلردن وفورطنه‌لردن پك آز متأثر

اولیورلردی . مهاجرین بو حاللردن فنا حالده متشأم اولەرق کمال پریشانی وخیبتله کلدکاری یره عودت ایتدیلر . فرقۀ مسلمین (احد) عدم موفقیتنی احزابك بو هزیمتیله تلافی ایلدیلر .

بالاده عرض اولنان محاربات بر طاقم غزوات ومقاتلاتدن عبارت اولوب فتوحاتدن معدود دکلدر . فتوحاته کلنجه ایلك فتح ، موسوی اولان (بنی النضیر) لك اشغال ایتدکاری اراضی یه وقوع بولان استیلا ایدی . قبیلۀ مرقومەنك کندی یوردلرندن چیقارلمسنه لزوم کوسترن بر حادثه اولدی . حضرت نبی ترك دیار ایتملرینی کندیلرینه اخطار ایتدی . (بنی النضیر) اخطاری دیکلەمدیلر . بونك اوزرینه حضرت محمد مجاهدین مسلمین ایله برابر هجرتك دردنجی سنەسنده انلری آلتی کون تحت محاصره یه آلدی . نتیجۀ محاصرەده دوەلرینك سلاحدن ماعدا کوتوره بیلەجکی اشیا و اموالی مستصحباً چیقوب کیتملرینه مساعده اولنمسنی طلب ایلدیلر . حضرت پیغمبر بوکا مساعده ایدنجه (بنی النضیر) چیقوب کیتدیلر . یوردلرنده براقدقلری اموال واشیا آرزو ایتدیکنه ویرمك اوزره خاصةً حضرت نبی یه غنیمت اولەرق قالدی . (قریظه) و (خیبر) دەدخی عین حال واقع اولدی . خیبرك برچوق قلعەلری وار ایدی . اسلاملر بونلری بربری آرقەسنده فتح ایتدیلر .

قرشیلر مذکور خندق وقعەسندن صکره اسلاملر ایله حال متارکەده بولنمقده آرتق بأس کورمامکه باشلادقلرندن هجرتك آلتنجی سنەسی یقینلرنده اسلاملر ایله بر معاهدۀ صلحیه عقد ایلدیلر . مذکور معاهده نامه موجبنجه (مدینه) اهالیسندن (حج) ویا (عمره) ایچون مکه یه کیدنلرك ، یاخود (یمن) و (طائف) ه کیتمك اوزره شهر مذکوردن کچنلرك مال وجانلرینه امین اولەجقلری شرط اتخاذ ایدلدیکی کبی مکه اهالیسندن دخی مدینه یه کیدنلر ایله برابرلرنده بولنانلرك ، یاخود شامه وسائر بلاد شرقیه یه کیتمك اوزره شهر مذکوردن مرور ایدنلرك ده تعرضدن مصون اولەجقلری شرط وضع اولندی .

شو معاهدەنك انعقادندن صکره اسلاملر آرتق نشر اسلامیته حصر همت ایتمکه وقت بولدیلر . احزابك ، یعنی فرق معارضەنك اوقدر چوقلقلریله برابر خندق وقعەسنده دوچار اولدقلری هزیمت وخیبت قبائل عرب میاننده احزاب علیهنه اولەرق فنا برتأثیر حاصل ایتدیکی حالده شان وشرف اسلامیتی آنلرك کوزلرنده بیوتمش ایدی . آرتق کندی کندیلرینه مدینه یه کلوب دائرۀ اسلامیته داخل اولمغه باشلادیلر .

(خالدبن الولید) و (عمروبن العاص) مدینه یه اوصورتله کلەرك شرف اسلام ایله مشرف اولان ذواتدن ایدیلر . جهانك الك بیوك قوماندانلرندن معدود اولان بوایکی ذات بالآخره تاریخ اسلامیده صوك درجەده بیوك وپارلاق بر موقع احراز ایلدیلر . اسلاملرك بوایکی بیوك آدمك کندیلرینه انضماملریله

شوکت وقوتلری واملی وغیرتلری برقات دها
تزاید ایلدی. حضرت نبی برسنه صکره اسلامیته
دعوت ایتمك ایچون حکمداران زمانه ایلچیلر
کوندردیکی کبی شامده روملرایله محاربه ایتمك
اوزره عسکر اعزام ایلدی . جنود اسلامیه
شامك حوران ارقه‌سنده‌کی حدودی اوزرنده
کائن (بلقا) کویلرندن (مؤته) نامنده
برقریه‌ده روم عسکریله محاربه‌ده بولندی .
بومحاربه عربلرك روملرایله وقوع بولان ایلك
محاربه‌لری ایدی . عربلر اووقته قدر هنوز
منتظم عسکر شکلنده محاربه‌یه آلیشمامش
اولمدقلرندن محاربهٔ واقعه‌ده موفق اوله‌مدیلر.
کندیلرندن صحابه‌نك الك کزیده‌لرندن برقاچ
کشی وازجمله حضرت علینك برادری اولان
(جعفربن ابی‌طالب) شهید دوشدکدن صکره
مدینه‌یه عودت ایلدیلر .

(مکه‌نك فتحی) ـ اوصره‌لرده اسلاملر
ایله قریشلر بیننده صلحی بوزمغه باعث برحادثه
وقوع بولدی . (ابوسفیان) قریشلرك آرتق
اسلاملره قارشی طوره‌میه‌جقلرینی کوره‌رك
اولجه منعقداولان معاهدهٔ صلحیه‌یی تجدیداملیله
بالذات مدینه‌یه کیتدی. اسلاملرایسه دشمنلرینك
آرتق ضعیف برحاله دوشدکلرینی آکلایه‌رق
فرصتی قاچیرمامغه قرار ویردیلر . ابوسفیانه
قارشی صلحه طرفدار کبی کوروندیلر . عقد
صلح ایده‌جکلرینی وعد ایتدیلر[*] . (ابوسفیان)
مکه‌یه عودت ایتدی . اسلاملر مکه اهالیسی
اسباب مدافعه‌یی حاضرلامدن اول بردن بره
اوزرلرینه هجوم ایتمك اوزره سرعتله تدارکاتده
بولنه‌رق مکه‌یه یوللاندیلر. مقدارلری مهاجرین
وانصاردن وطرافدارلری اولان قبائل عربدن
مرکب اوله‌رق اون بیك کشی‌ایدی. اوصره‌ده
(ابوسفیان) ایله اکابر قریشدن بعضلری
مکه‌دن چیقوب اطرافی تجسس ایدییورلردی.
عم نبی (عباس بن عبدالمطلب) یولده انلره
راست کلدی . (ابوسفیان) اسلاملرك عزم
و حرکتلری حقنده عباسدن معلومات آلمق
ایستدی. عم نبی اسلاملرك نه‌قدر قوهٔ عسکریه‌یه
مالك اولدقلرینی ونه درجه‌یه قدر کسب نفوذ
ایتدکلرینی ابوسفیانه آکلاتدی . (ابوسفیان)
عباسه خطاباً : « برادر زاده‌کك حال وموقعی
حقیقةً پك بیوك بر اهمیت آلدی » دیدی .
(عباس) ابوسفیانه عرض استیمان ایتمسی
لزومنی توصیه ایتدی . (ابوسفیان) بوندن
بشقه برطریق نجات کوره‌مدیکندن (عباس)
ایله برابر اردوکاه مسلمینه کیدرك حضرت
پیغمبره عرض استیمان ایلدی. حضرت پیغمبر
مشار الیهی حسن صورتله استقبال ایتدی .

[*] ابوالفدا تاریخنده مکه‌نك فتحی بحثنده بونك
عکسی بیان اولنیور . (ابوسفیان) تجدید صلح
ایچون اسلاملره مراجعت ایتدیکی زمان کرك حضرت
نبی ، کرك حضرت ابوبکر وعلی ، کرك سائر صحابهٔ
کرام طرفندن تجدید صلحه موافقته دائرهیچ برسوز
آله‌مامشدر . حتی خانهٔ نبی‌یه کیروب مندره اوطورمق
ایستدیکی زمان کندیسنك کریمه‌سی وحضرت نبینك
زوجه‌سی (ام حبیبه) مندری چکه‌رك « سن مشرکسك ،
پیسسك ، پیغمبرك مندرینه اوطوره‌مازسك » دیمشدر .
(ابوسفیان) بوکبی موفقیتسزلکله مکه‌یه عودت
ایتمشدر . مترجم

صحابه‌دن بعضلری مشارالیهه فنالق یاپمق ایستیورلردی . حضرت پیغمبر بوکا میدان براقمدی ، انلری منع ایتدی . حتی ابوسفیان حقنده اوقدر توجه والتفات کوستردی که مکه‌نك بالآخره وقوع بولان فتحی کونی ابوسفیانك خانه‌سنه التجا ایدنلری مسجده کیرنلر کبی هردرلو تعرض وتجاوزدن مصون قیلدی . ابوسفیان حضرت محمدایله ملاقی ونائل التفات رسالت‌پناهی اولدقدن صکره مکه‌یه عودت ایدرك اهل مکه‌یه کوردیکی هرشیئی نقل وحکایه ایلدی . اهالیٔ مکه ابوسفیانك ضعف عقلنه حکم ایدرك کندیسندن نفرت واکا تقبیح وشتمده بولندیلر . حتی انك زوجه‌سی (هند بنت عتبه) زوجنك بیقلرینی چکه‌رك : « شو قوقمش ، پیس ، متعصب حریفی اولدیرك . برقومك اویله پیشدارینه لعنت اولسون » دیدی . (ابوسفیان) بونلرك هیچ برینه اهمیت ویرمدی .

اسلاملر مکه‌یه کیره‌رك شهری فتح ایتدیلر . حضرت نبی طوغریدن طوغری‌یه کعبهٔ معظمه‌یه کیدرك اطرافنده ودروننده بولنان اصنامك کافه‌سنی قیردی . کعبه‌نك دیوارلری اوزرنده مرسوم اولان ملائکه وسائره‌نك تصویرلرینی‌ده چیقاردی . حضرت پیغمبرك بو اجرا آتی جزیرة العربده بتپرستلکه خاتمه ویردی . کعبهٔ معظمه اوآندن اعتباراً دروننده جناب حقه عبادت اولنور برمسجده تحول ایتدی . مکهٔ مکرمه اهالیسی‌ده - میانه‌لرنده (ابوسفیان) ایله اوغللری وبونلردن بالآخره دولت امویه‌یی تأسیس ایدن (معاویه بن ابی سفیان) داخل اولدیغی حالده - کافهٔ اسلام اولدیلر .

(المؤلفة قلوبهم، قلبلری تألیف اولنانلر) : حضرت نبی مکه‌نك فتحندن صکره اسلامیتی قبول ایدن مکه اکابرینه ، اسلامیتی تأییدوتقویه ایچون کندی قوملرینك تألیف قلوبنه باعث اولمق اوزره قلبلری تألیف اولندیغنه اشارت اوله‌رق (المؤلفه) ، یاخود (المؤلفة قلوبهم) نامنی ویردی . (السیرة الحلبیه) نامنده‌کی کتابده بیان اولندیغنه نظراً مؤلفه اوچ قسم ایدی . برقسمی ، اسلامیتی قبول ایچون حضرت نبی طرفندن قلبلری تألیف ایدیلنلردی : (صفوان ن امیه) کبی . برقسمی‌ده اسلامیتده ثابت قالمق ایچون تألیف اولنمشدی : (ابوسفیان) اوجمله‌دن ایدی . برقسم ایسه دفع مضرتلری ایچون تألیف ایدلمشدی . جناب پیغمبر ایلریده کوریله‌جکی اوزره بونلره سائر صحابه‌دن ممتاز برشکلده عطیه و احسان ویرمکله کوکللرینی آلیردی . بوایسه حضرت محمدك نه قدرحسن اداره ، نه درجه حلم و وسعت صدر صاحبی اولدیغنی کوستریر .

مکه‌نك فتحندن صکره حضرت نبی خلقی اسلامیته دعوت ایتمك اوزره شهر مذکورك جوارلرینه سریه‌لر کوندردی . متعاقباً (حنین) و (طائف)ه غزا ایلدی. طائفه ایلك التجاسی ایله شمدیکی عزیمتی آره‌سنده نه بیوك فرق واردی ! . اوزمان بوشهر اهالیسندن نصرت ومظاهرت طلب ایتمك ایچون کیتمشدی . بوسفر ایسه فاتح صفتیله کیدیوردی . حضرت پیغمبر بو غزوه‌ده طائف اهالیسنی مغلوب

ایتدی . کندیلرندن مقداری ۲٤٠٠٠ دوه ، ٤٠٠٠٠ قیون و ٤٠٠٠ اوقیه[*] کموشه بالغ اولمش غنائم آلدی . حضرت محمد غنائم مذکوره‌یی اصحابنه توزیعه باشلانجه اولا مؤلفه‌دن بدء ایده‌رك (ابو سفیان) ایله اوغلی (معاویه) یه ودیکر اوغلی (یزید) ه یوزر دوه ایله قرقر اوقیه کموش ویردی . ابو سفیان ایله اوغللرینك بو اموال غنائمدن آلدقلری حصه اوچ یوز دوه ایله یوز یکرمی اوقیه کموشه بالغ اولدی . بونك اوزرینه (ابوسفیان) حضرت نبی‌یه : «بابام، آنام سکا فدا اولسون ، ای رسول‌الله ! سن هم حرب، هم صلح زمانده جومردسك» دیدی.

حضرت نبی بویله برامتیاز وسخایی مشهور ابو جهلك برادری (حارث بن هشام) و(صفوان بن امیه)کبی اکابر حقنده دخی روا کوردی . حال بوکه شو امتیاز وسخا اسلامیتك الك بیوك رکنی اولان وشرف اسلامیتله الك اول تشرف ایدن مهاجرین وانصاره کران کلدی . فی الحقیقه اسلامیتی الك اول قبول وبواغورده بونجه فداکارلقلر اختیار ایدن مهاجرین وانصارك ، اسلامیتی پك صکره وآنجق بر مقهوریت ومغلوبیت نتیجه‌سی اوله‌رق قبول ایدن مؤلفه‌نك اموال غنائمدن مستثنی برشکلده فضله آلملرینی خوش کورمه‌ملری پك طبیعی برشی ایدی . صحابه یکدیکرینه شو صورتله حسبحال مشتکیانه‌ده بولنیورلردی : « قلینجلرمز حالا قریشك قانی ایله آلوده طوریـیور . حضرت نبی قریشه ویروب بزی نه‌دن محروم براقیور ؟ » . صحابه‌نك بو سوزلرینی حضرت نبی خبر آلدی . انلری طوپلادی ، بو خصوصده کندیلرندن استیضاحاتده بولندی . اصحاب کرام بو سوزلری سویلدکلرینی اعتراف ایتدیلر . حضرت رسالتپناه کندیلرینك فکرلرینی تصویب ایتمکله برابر انلره : «کفردن دها پك آز زمان اول قورتولمش اولانلره ویریورم که کوکللرینی خوش ایده‌یم ، اسلامیتده پایدار اولسونلر ودیکرلری کندیلرینك اثرینه بالاقتفا اسلام اولسونلر . سزی ایسه غیر متزلزل وثابت اولان اسلامیتکزه حواله ایدییورم . ای انصار کرام ! خلقك قویون ودوه ایله اکتفا ایتملرینه قارشی رسول‌اللهك سزه رفاقت ومصاحبتی سزه دها قیمتدار وشرفلی کلمیورمی ؟ . . » دیدی . مهاجرینه‌ده عین سوزلری سویلدی . هپ راضی اولدیلر .

اسلاملر هجرتك طقوزنجی سنه‌سنه طوغری مدینه‌یه عودت ایتدیلر . آرتق بیوك بر نفوذ کسب ایتمشلر ، صیت بلند موفقیتلری جزیرة العربك هرطرفنه یاییلمش ایدی . خلق آرتق فوج فوج مدینه‌یه کلیور ، اسلامیت ایله مشرف اولیورلردی .

اسلاملر بویله کسب نفوذ ایتدکدن وتقریباً جزیرة العربك هرطرفی کندیلرینه عرض اطاعت ایلدکدن صکره دائرهٔ فتوحاتی توسیع ایچون صرف غیرته دوام ایلدیلر . حضرت نبی هجرتك طقوزنجی سنه‌سنده روملره قارشی تدارکاتده بولنلمسنی امر ایلمکله اون بیکی سواری اولمق اوزره اوتوز بیك کشیدن مرکب برقوهٔ عسکریه جمع وتجهیز ایدلدی .

[*] هر اوقیه قرق درهمدر (ترجمهٔ قاموس)

مذکور قوهٔ عسکریه اسلاملرك اوزمانه قدر
تحشید ایده‌بیلدکلری قوهٔ عسکریه‌نك‌اك بیوکی
ایدی . اسلاملر بوقوهٔ مجاهده‌یی جمع وتحشید
ایچون‌مالجه، آدمجه‌هردرلو فدا کارلغی‌اختیاردن
چکنمدیلر . فقط قوهٔ مجاهده اثنـای راهده
غایت شدتلی برصوسزلغه معروض اوله‌رق پك
چوق صیقندی چکدی . مجاهدین مسـلمین
روملرك ، برابرلرنده (لخم) و (جذام) عربلری
بولندیغی حالده ، (تبوك)ده تجمع ایده‌جکلرینی
ظن ایده‌رك موقع مذکوره نازل اولدیلر .
(ایله) امیری (« ایله » شام طرفنـدن بحر
احمر ساحلنده عقبه کورفزینك منتهاسنده کائن
برشهردر) عسکر مسـلمینه مراجعت وجزیه
(ویرکی) اوزرینـه کندیلریله عقد مصـالحه
ایلدی . مذکور سفر عسـکری صره‌لرنده
(خالد بن ولید) مدینه ایله شام آره‌سـنده
شامدن یدی میل‌مسافه‌ده کائن (حومةالجندل)
امیرینی ــ که (کنده) قبیله‌سندن وعرب خر-
ستیانلرندن ایدی ــ مغلوب ومقهور ایتدی .
کندیسـنی اسیر آلدی ، برادرینی اولدیردی.
کندیسندن ایپکدن معمول وصرمه داللر ایله
مزین برقفتان آله‌رق اسلاملره کوندردی .
مذکورقفتان اسلاملره واصل‌اولنجه‌تعجبلرینی
موجب اولمشـدی . چونکه عربلر او وقته
قدربویله مزین البسه‌کورمامشلردی . عساکر
مسـلمین بو دفعه بلاد رومدن هیچ بر شی
فتح ایتمکسزین مدینه‌یه عودت ایلدیلر .

صاحب‌شریعت اسلامیه هجرتك اون‌برنجی
سنه‌سنده اسلامیت هنوز یکی انتشار ایتمش بر
دین حالنده ایکن وفات ایتدیکندن اسلامیتك
ظهوریله منفعتلری ونفوذ و موقعلری مختل
اولانلر فرصتدن‌بالاستفاده تحریکاته قالقیشه‌رق
مدینه ، مکه ، طائف اهالیسندن ماعدا اولجه
قبول اسلامیت ایدن قبائل عربدن چوقلری
طریق ارتداده صاپمش وبویوزدن اسلامیت
پك بیوك بر تهلکه‌یه دوشمش ایسه‌ده آتیده
کوستریله‌جکی اوزره حضرت ابو بکرك وقوع
بولان همت وغیرتی سایه‌سنده احوال مذکو-
ره‌نك اوکی آلنمشدر .

خلفای راشدین

حضرت نبی حال حیاتده ایکن اسلاملرك
امیری ، محاربه‌لرده قوماندانی ، نمازده‌امامدری
واحوال سـائره‌ده قاضیلری ایدی . وفاتنده
ذکور اولاد براقمدیغی کبی کندیسندن صکره
خلافتی کیمسه‌یه وصیت ایتمـدیکندن بو حال
خلیفه‌انتخابنده اختلاف حصولنه سبب اولدی.

حضرت پیغمبره خلیفه اولمغه هرکسدن
زیاده مهاجرین وانصاری تشکیل ایدن‌اصحابنك
حقی ایدی . مهـاجرین : « حضرت نبینك
اقربا و اصحابی اولدیغمز و اقربا وتعلقاتمزی
وشهریمزی براقه‌رق‌کندیسیله هجرت ایتدیکمز
ایچون خلافته هپسندن زیاده حقمز واردر »
دیدیلر . انصار ایسه : « بز حضرت نبی‌یی
یانمزه آلدق ، کندیسنه ظهیر اولدق . خلافته
دها زیاده حق‌صاحبی بز » ادعاسنده بولندیلر.

آره‌لرنده‌كی اختلاف او قدر شدتلی بر حال
آلدی كه آز قالدی نزاع وجداله منتهی اوله‌جقدی.
حضرت ابو بكر ، ائمه قریشدندر ، مفهومنی
متضمن بولنان حدیث شریفی درخاطر ایتدیر-
دی ده بو صورتله اختلافك اوكی آلندی .
انصار، حدیث شریفك حكمنه اطاعت ایده‌رك
ادعالرندن واز كچدیلر .

فقط بونكله تهلكه مندفع اولمامش ایدی.
چونكه بو مقامه انتخاب ایدیله‌جك ذات حقنده
مهاجرین آره‌سنده دخی اختلاف حكمران
اولمقده ایدی . اسلاملرك الك بیوك آدمی
اولان حضرت عمر بو تهلكه‌یی درحال حس
ایتدی . اسلامیتك آنجق اتحاد ایله كسب
شان وشوكت ایتدیكنی اعلی بیلیوردی . همان
حضرت ابو بكره اعلان بیعت ایتدی .
حضرت عمر ابو بكره بیعت ایدركن خلق
باقیورلردی . هر كس حضرت عمر كندی
نفسی ایچون خلافتی طلب ایده‌جك دییه انك
شدت وصولتندن قورقیوردی . حضرت
فاروقك كندیلرندن اول ابو بكره كیدوب
بیعت ایتدیكنی كورنجه درحال انلر دخی ابو
بكره بیعت ایلدیلر . بو صورتله مشكل حل
اولندی .

ایچلرنده بنی هاشمدن واهل بیت نبویدن
عم نبی (العباس) وعم زادهٔ نبی (علی بن ابی
طالب) وسائره كبی ذوات بولندیغی حالده
سائر مهاجرینه بیعت ایدلمیوب ده ابو بكره
توجیه خلافت اولنمسی شایان نظر دقت كورولور.
بوخصوصده كرك حضرت عمر و كرك سائره
طرفندن مختلف مواقعده واقع اولان بیاناته
نظراً بنی هاشم نور نبوت كندیلرندن ظهور
ایتمش بولنمقله ذاتاً بیوك بر مقام احراز
ایتمشلردی . بو بیوك وممتاز موقعه برده مقام
خلافتی علاوه ایتمك بسبتون فضله اوله‌جقدی.
احتمال كه اسلاملر بو خصوصده حضرت
نبینك اثرینه اقتفا ایتمشلردی . چونكه عم نبی
(العباس) بر دفعه حضرت نبیدن بر ایشه
مأمور یاپمسنی ایستمش ایكن حضرت نبی انك
مسئولنی اسعاف ایتمامشدی . بنی هاشم بالذات
بو خصوصی اعتراف ایتمشلردی . ازجمله امام
حسن بن علی ، معاویه‌یه ترك خلافت ایتدیكی
زمان « جناب حق نبوت وخلافتی ایكیسنی بردن
بزده جمع ایتمكی آرزو ایتمامشدر » دیمشدی .

حضرت ابو بكرك (عمر) ، (عثمان) ،
(طلحه) ، (زبیر) كبی بنی هاشمدن اولمیان
مهاجرینه تقدماً مقام خلافته انتخاب اولنمسنه
یاردیم ایدن احوالدن بری ده اسلامیتده صاحب
قدم اولمسیدی . چونكه (ابو بكر) بنی
هاشمدن اولمیان بتون مهاجریندن اول
داخل دائرهٔ اسلامیت اولمشدی . بوندن ماعدا
عربلرجه تازمان جاهلیتلرندن بری مهم عد
اولنان دیكر بر سبب دها واردی . اوده سن
مسأله‌سیدر . (شیخ) كلمه‌سی عربلرجه هم
اختیاره ، هم ده صاحب ریاسته اطلاق اولنور.
عربلر كندیلرنجه مقام امارت وریاستده نامزد
اولانلرده صفات لازمه‌یی مساوی كوردكلرنده
الك زیاده یاشلی اولانی – حائز اولدیغی موقع
معنوی دخی نظر دقته آلنه‌رق – ترجیح

ایدرلردی . نته کیم قبیلهٔ (قریش) ایکنجی
(فجار) محاربه‌سنده اویله یاپمش ایدی . قریش
مذکور محاربه اثناسنده بتون بطونی ، یعنی
اقسامنی جمع وتوحید ایدرك هر قسمك باشنده
بر رئیس موجود ایکن بونلرك جمله‌سنك
فوقنده (حرب بن امیه) یی رئیس اوله‌رق
نصب ایلمشلردی . (ابن الاثیر) دییورکه :
« عبد مناف جهتندن سناً ومنزلةً موقع ومکانتدن
طولایی » کندی اوزرلرینه رئیس اتخاذ
ایتمشلردر . حضرت (ابو بکر) دخی سائر
اهل قریش اوزرینه کرك جاهاً و قدراً وکرك
سناً ارجحیتی نفسنده جمع ایتمش ایدی . فضله
اوله‌رق حضرت نبی خسته اولدقلری صره‌لرده
مسلمینك نمازنده اماملق وظیفه‌سنی ایفا ایتمك
اوزره کندی طرفندن بالنیابه بولنمغه ابوبکری
مأمور ایتمش ایدی . بوایسه حقوق امامتندر.

حضرت (ابوبکر) کندیسنه بیعت اولندقدن
صکره اسلامیتك حقیقتنی وسرعتله انتشارینه
وشان وشوکتنك تأییدینه باعث اولان سر
وحکمتی مبین اوله‌رق ایراد ایتدیکی ایلك خطبه
شو ایدی : « ای اهالی ! ایچکزده اك
لائقکز دکل ایکن اوزریکزه خلیفه اولدم .
ایی حرکت ایدرسه‌م بکا معاونتده بولنکز .
فنا حرکتده بولنورسه‌م بنی طوغرلدیکز .
صدق امانتدر . یالانجیلق خیانتدر . سزدن
هر قوی ، اوزرنده‌کی غیرك حقنی بن آلندن
آله‌سی‌یه قدر نظرمده ضعیفدر. هر ضعیف ده ،
حقنی بن آکا آلیویرنجه‌یه قدر نظرمده قویدر.
سزدن هیچ بر کیمسه جهادی ترك ایتمسون .
چونکه هر هانکی قوم جهادی ترك ایتدی
ایسه مطلق او قوم جناب حق طرفندن دوچار
ذلت ومسکنت اولمشدر . بن الله ورسولنه
اطاعت ایتدکجه سزده بکا اطاعتده بولنکز .
الله ورسولنه مخالفت ایدرسه‌م او زمان سزدن
بکا اطاعت لازم کلمز . »

حضرت (ابوبکر) زمام خلافتی الله آلدیغی
زمان بالاده ذکر اولندیغی اوزره واقع اولان
ارتداددن طولایی اسلامیت بحران واضطراب
ایچنده بولنیوردی. ارتدادك باشلیجه اسبابندن
اوله‌رق اسلامیته عرض مطاوعت ایدن وهنوز
اسلامیته عقلاً وقلباً متین بر مربوطیتله مربوط
اولمیان بعض قبائل عرب حضرت پیغمبرك
وفاتنده نبوتك قولای بر شی اولدیغنه ذاهب
اولدیلر . کندیلری طرفندن اعلان ایدیله‌جك
دعوتی قریشدن دها چوق اولان کندی قبیله‌لری
آدملریله تأییده مقتدر اولدقلرینی ظن ایلدیلر.
برده اهل قریش عدداً دها آز بولنورکن
بتون جزیرة العربی قبضهٔ تسخیره کچیرملرینی
استرقاب ایتمشلردی . ایشته بوسائقه ایله انلردن
برقاچ کشی ادعای نبوت ایتدی . (بنی اسد)
قبیله‌سندن (طلیحة الاسدی)، (تمیم) قبیله‌سندن
(سجاح)، (یمامه)ده مقیم بنی حنیفه‌دن (مسیلمه)
ودها سائر برطاقم اشخاص ادعای نبوت ایدنلر
جمله‌سندن ایدی . بونلردن هر بری کندی
قبیله‌سنك مظاهرت ومعاونتیله حرکت
ایدییوردی. بو حال سائر قبائل میاننده قاریشیقلق
ظهورینه باعث اولدی . قبائلدن بعضلری
اسلامیتی ترك ایله ذکر اولنان مدعیلره تبعیت

ایتدی . بعضلری‌ده ادای زکاتدن امتناع ایتمکله اکتفا ایلدی . زکات ارکان اولیهٔ اسلامیه‌دندر . دولتك مالیه‌سنده الڭ بیوك موقعی اشغال ایدر . هرزمان ومکانده پاره قیام دول ایچون ضروریدر. قبائل عربدن دیگر بعضلری‌ده اسلامیتدن ارتداد فکریله دکل ، زکاتی زمان جاهلیتده تأدیه ایتدکلری اتاوه (خراج) قبیلندن عد ایله اعطاسندن امتناع ایلمشلردی .

ارتداد مسأله‌سی شدتلی برشکل آلمش ایدی. ارباب ارتدادك جرأتلری‌ده آرتدقجه آرتیوردی. اودرجه‌ده‌که اسلاملرك پایتختی اولان مدینه‌یه هجوم ایتدیلر . حتی آز قالدی شهری اله کچیره‌جکلردی. حضرت (ابوبکر) بو احواله قارشی غایت حکیمانه وعاقلانه طاوراندی. نزدنده بولنان کزیده قوماندانلره ، ارباب حزم واقتداره سنجاقلر ویره‌رك محاربه‌یه مأمور ایتدی . مشارالیهك بو احوالده ویردیکی سنجاقلرك عددی اون بره بالغ اولمشدر . بونلر اون بر قوماندانه تودیع ایدلدی. (خالد بن الولید) ، (عکرمة بن ابی جهل) ، (عمرو بن العاص) اوقوماندانلر میاننده بولنیوردی .

شو تاریخدن اعتباراً ایکی سنه کچمدن بحرانك بسبتون اوکی آلندی. خلافت حضرت ابوبکرده مستقر اوله‌رق هرکس زمان نبویده‌کی حاله عودت ایلدی . حضرت ابوبکر احوالك شو صورتله کسب سکون ایتدیکنی کورنجه حضرت پیغمبرك آرزو واملنی یرینه کتیرمك اوزره انك اثرینه تبعاً شام وعراق جهتلرینه نصب انظار ایدرك ایکی طرفه‌ده عسکر کوندردی . هجرتك اون اوچنجی سنه‌سنده مشهور (یرموك) وقعه‌سی وقوع بولدی که بووقعه (شام) قطعه‌سنك فتحنه سبب اولدی. (بدر) غزوهٔ کبراسی اسلاملرك کسب قوت وشوکت ایتملرینه نصل خدمت ایتدی ایسه بووقعه دخی اویله‌جه کسب قوت وسطوت ایتملرینه خدمت ایتدی .

حضرت ابو بکر خلافتی حضرت عمر بن الخطابه وصیت ایتدکدن صکره سنهٔ مذکوره‌ده ارتحال دار بقا ایلدی . حضرت عمر مهاجرینك سناً الڭ بیوکلری دکل ایدی . فقط حضرت ابوبکر خلافتی کندیسنه وصیت ایتدکدن صکره آرتق مهاجرین مشارالیهك خلافتنده اختیار صاحبی بولنیورلردی . آتیده کوستره‌جکمز اوزره شامده ، مصرده ، عراقده ، آفریقا وسائر یرلرده وقوع بولان الڭ مهم فتوحات حضرت عمر زماننده میسر اولدی .

صدر اسلامده فتوحات اسلامیه

محررلر ، ارباب تنقید ونظر عربلرك روم وایران ممالکنی فتح وتسخیر ایتملرینه یاردیم ایدن احوال واسبابه دائر اوزون مباحثات وشدتلی مطالعات یازمشلردر . فی الواقع عربلر اوایکی کشور عظیمی فتح وقیاصره واکاسره‌یی قهر ایتدکلری صره‌لرده مقدارلری او ایکی دولتدن برینك یالکز برشهرده اقامت ایتدیره-

بیلدیکی عساکر محافظه‌نك مقداریندن بیله آز ایدی . بوندن ماعدا عربلر اوزمانلرده غایت ساده برمعیشتله مألوف ایدیلر . فنون حربیه‌ده پك آز تجربه کورمشلردی . احوال مالیه‌جه ضعیف ، آلات وادوات حربیه‌جه پك ناقص بولنیورلردی . روملر ایله ایرانیلره کلنجه بونلر اوصره‌لرده جهانك الك بیوك دولتلری ایدیلر . مکمل آلات وادوات حربیه‌یه ، حسابسز عسکره ، هریرده منتظم قلاع واستحکاماته مالك بولنیورلردی . فضله اوله‌رق عربلر عدداً آز واحوالجه بسیط وضعیف اولمغله برابر فتحنه کیتدکلری مملکتلره او مملکتلری بیلمکسزین واهالیسندن مظاهر ومعین صاحبی اولمقسزین مهاجم صفتیله کیدیورلردی . هپسندن دها غریبی او ایکی مملکتی بردن اون سنه‌یی تجاوز ایتمین برزمان ظرفنده فتح وتسخیره موفق اولملری ایدی . عجبا بوکا نصل موفق اولدیلر ؟

ارباب انتقاد وتدقیقك بو خصوصده الك معروف حکملری عربلرك اوموفقیت عظمالری یوقاریده بیان ایتدیکمز وجه ایله اسلامیتك ظهورینه یقین روم ایله ایران دولتلری بیننده توالی ایدن محاربات نتیجه‌سی اوله‌رق او ایکی مملکتك دوچار اولدیغی ضعف وپریشانی واضمحلالدن استحصال اولندیغی مرکزنده‌در . بزم فکرمزه کوره یالکز اوضعف وپریشانی ذکر اولنان موفقیت ومظفریتك یکانه سببی دکل ایدی . چونکه یالکز اویله اولسه ایدی بلاد عرب صحرالرندن کله‌رك ایکی دولتی ده بردن مغلوب ایدن اویله کوچك برملته بدل اودولتلردن بری کندی قومشوسی اولان دیکر دولتك اراضیسنی استیلا ایتمسی دها قولای اوله‌جقدی . اوت ، کرك روم ، کرك ایرانیلرك اوصره‌لرده ایچنده بولندقلری حالت ضعف وپریشانینك فتوحات اسلامیه‌یی تسهیله نه‌درجه‌ده تأثیری اولدیغنی انکار ایتمیز . آنجق اوحال فتوحاتك یکانه سبب اصلیسی دکل ایدی . کوستره‌جکمز وجه ایله دیکر اسباب حقیقیه دها وار ایدی .

(عجبا عربلری اوفتوحاته تشویق وکندیلرینه بوخصوصده جرأت ویرن شی نه ایدی ؟) :

— فی الحقیقه من القدیم بادیه‌نشین اوله‌رق یاشایان عربلره عصرلردن بری روملره وعجملره نظر حرمت وهیبتله باقه‌رق حتی انلرك وسعت ممالکنی ضروب امثاللری میانه‌ادخال واسملرندن خوف واحترازی اعتیاد ایتدکلری حالده وجودلری قبا البسه ایله مستور ، طعاملری داری وارپه‌دن عبارت ، سلاحلری ایپ ایله باغلانمش مزراقلردن ، بله بز پارچه‌لریله صلمش قلنجلردن مرکب برزمرهٔ قلیله ایله اوایکی ملك وسیعی فتح ایتمکه نصل جرأت ایتدکلرینی واسلامیتدن اول اویله برتشبثه نه‌دن جرأت ایتمدکلرینی تدقیق ایتمك برتاریخ نویس ایچون الك اول ترتب ایدن وظائفدن عد اولنور .

بونك جوابی شودرکه عربلر اسلامیتدن صکره اسلامیتدن اولکی حالدن بشقه برحال کسب ایتدیلر . عربلر قبل الاسلام طارمه طاغنیق برطاقم قبائلدن عبارت ایدیلر . فقط

اسلامیتدن صکره هیسی برقلبده یالکز برملت، ملت واحده کسلدیلر . مع مافیه یالکز بوحال اوممالکی فتح ایتمک کبی غایت بیوك وجسیم برتشبثده بولنملرینه جرأت ویره جك برسبب کافی دکلدی . انلره اصل قوت وجسارت ویرن شی قبول ایتدکلری دین اسلامیتك صدق وصحتنه اعتقاد واحکامنه اطاعت تامه لری ایدی . اسلاملر آنجق کلمةاللهك اعلای شان وشوکتی اوغورنده مملکتلری فتح ایتمکده اولدقلرینه ، جناب حقك روی ارض اوزرنده نشر اسلامیته کندیلرینی مأمور ایتدیکنه ، کندیلرندن بو اوغورده اوله جکلرك شهید اوله جغنه ، آخرتده بودنیانککندن دها قیمتدار ، دها پایدار مکافاتلر موجود بولندیغنه براعتقاد متین وغیر متزلزل ایله قانع بولنیورلردی . عربلرك اوعظیم ومشقتلی تشبثاتی اقتحام ایتملری خصوصنده کندیلرینه قوت وجسارت ویرن شی ایشته اواعتقادمتین اسلامی ، اوفیض دین محمدی ایدی . حضرت نبی زماننده اجرا ایدیلن غزوه لر ایله سوق اولنان سریه لردن استحصال ایدیلن مظفریاتك لذتیده کندیلرینه بویولده باعث تشویق اولمش ایدی . انسان برایشده موفقیت کوردکجه تهلکه یی کورمامکه باشلار . . اهل اسلامده مظفریت قازاندقجه تهلکه لری آرتق بیوك کورمیورلردی .

اسلامیتك بین المسلمین باعث اتحاد اولدیغی اوزمانکی اسلاملرك هرحال وحرکتلرنده مشاهده اولنور . بالاده ذکر ایدلدیکی اوزره برنجی سنهٔ هجریه ده آره لرنده عقد ایتدکلری معاهده وتأسیس ایلدکلری اخوت بومدعایه شاهددر . قرآن عظیم الشان واحادیث شریفه مطالعه اولنورسه اسلامیتك اتحاد اساسی اوزرینه مؤسس اولدیغی درحال تظاهر ایدر . صدر اسلامده کرك خلفا ، کرك امرا طرفندن ایراد اولنان نطقلرك ایچنده هیچ برنطق بولنماز که عربلرك زمان جاهلیتده کی تفرقه وتشتتندن و اسلامیتك احکامی وجهایله ، عصبیتی براقه رق اتحاده غیرت اولنمسی لزومندن باحث اولمسون . خلیفه نك ، یاخود خلیفه یه بالنیابه انك مقامنه قائم برذاتك آرقه سنده اسلاملرك کونده بش دفعه نمازده اجتماعلری آره لرنده اتحادك متانتنی برقات دها تزیید ایتمشدر . نمازاسلاملرده اتحادك حصولنه ، انلرك خلیفه یه اطاعت ایتملرینه پك بیوك خدمت ایلمشدر . (بلاذری) دییورکه : « ابوسفیان مکه هنوز فتح ایدلمدن وکندیسی اسلام اولمدن اول اسلاملرك نزدینه کاوب کندیلرینی نمازده بولنجه ونبی ذی شان رکوعه واردقجه انلرکده رکوعه واردقلرینی وحضرت نبی سجده ایتدکجه انلرك دخی سجده ایتدکلرینی کورنجه « والله ، حیرت افزا برشی کوریورم . شورادن ، بورادن طوپلانان برطاقم خلق اوقوجه روم وعجملری کولکده براقه جق صورتده غایت مطیع کسلمشلردر » دیه رك اظهار حیرت ایتمشدر . »

عربلرك نشر ایتدکلری دعوتك حق اولدیغنه قناعت تامه صاحبی بولندقلرینه ودنیا ایچون دکل ، آنجق آخرت ایچون چالیشدقلرینه کلنجه بو ، فتوحات صره لرنده انلرك

اقوال وافعالندن آچیقدن آچیغه آکلاشلمقده‌در. (قادسیه) محاربه‌سنده عجم قوماندانی (رستم) طرفندن (مغیره) یه خطاباً : « سز مقصدکز اغورنده اولومی هیچ مرتبه‌سنده کوریبورسکز» دینلمسنه قارشی مغیره : « بزدن اولنلر جنته ، سزدن مقتول اولانلر ایسه آتشه داخل اولور. بزدن صاغ قالانلرده سزدن صاغ قالانلره غالب کله‌جکدر » مقابله‌سنده بولنمشدر . کذلك مصر والیسی (مقوقس) عبادة بن الصامتی روم عسکرینك چوقلغی ایله قورقوتدیغی وانلره غلبه ایتمك ممکن اولمدیغنی کندیسنه سویلدیکی زمان عباده (مقوقس) ه جواباً : « بو سوزلر ایله کندیکی ، آرقداشلریکی اغفال ایتمه . رومیلرك قوت وکثرتی ایله بزی قورقوتمق وانلره قارشی کله‌میه‌جکمزی سویلمك بزی قورقوده‌ماز وعزممزدن چویره‌مز . اکر شو دیدیکك طوغری ایسه ، یعنی انلر اویله قوتلی وچوق ایسه‌لر بوحال بزی محاربه‌یه دها زیاده ترغیب واشتیاقمزی تزیید ایدر . چونکه انلر ایله محاربه‌ده برفردیمز قالمینجه‌یه قدر هپمز شهید اولورسه‌ق جناب حقك حضورینه دها زیاده معذور برحالده چیقارز وانك نعمت رضوانته دها زیاده مستحق اولورز. بو ایسه آرزو ایتدیکمز منتهای سعادتدر. بزم ایچون بوندن دها قیمتدار برشی اوله‌ماز . سزکله محاربه ایتمکده ایکی نعمتدن برینی بکلرز . یاسزه غالب کله‌رك دنیا نعمتنه مظهر اولورز . یاخود سزه مغلوب اوله‌رق نعمت آخرته نائل اولورز . الزدن کلن جهد وغیرتی صرف ایتدکدن صکره بو ایکنجی نعمت بزجه اوبرندن دها زیاده آرزو اولنور . جناب حق قرآن عظیم الشانده عدداً قلیل نیجه جماعتلرك عدداً کثیر جماعتلره غالب کلدکلرینی ، الله صبر ایدنلرك یاردمجیسی بولندیغنی تبلیغ بیورمشدر . ایچمزده هیچ بر کیمسه یوقدر که شرف شهادت ایله مشرف اوله‌رق کندی مملکتنه ، کندی یوردینه دونمامکی ، چولوق چوجغنه قاووشمامغی هرکون صباح آقشام جناب حقدن تمنی ایتمسون. بزدن هیچ کیمسه آرقه‌سنده براقدیغی شیلری دوشونمز . هرکس چولوق چوجغنی ، عیالنی وسائره‌سنی الله‌ه تودیع ایتمشدر . آرقه‌مزه باقمیز ، هپ اوکه باقارز . معیشتجه ، حالجه ضرورت واحتیاج ایچنده بولندیغمزه دائر اولان سوزلریکه کلنجه : بز کندیمزی بو حالمزله جهانده الک زیاده وسعت حاله مالك ، الک زیاده بختیار انسانلردن عد ایدرز . جهان هپ بزم اولسه شو فانی دنیادن کندی نفسمز ایچون شمدیکی حائز اولدیغمز مقداردن زیاده برشیئه رغبت ایتمیز » دیمشدر .

بوکبی شیلر تاریخ اسلامیده پك چوقدر . حتی برمسلم قاردشنی ، باباسنی مشرك کورسه ایکله بلا تردد ویاپدیغی شیئك الك مقدس بر وظیفه اولدیغنه قناعت تامهٔ وجدانیه ایله امین اوله‌رق مقابله‌یه کیریشیردی . دیکر دینی تاریخلرده مشهور اولان بوقبیلدن احوال دخی بالاده عرض ایتدیکمز حقائقی تأیید ایدر . انسان بر خصوص ایچون کندی حیاتنی تهلکه‌یه آتمق اوشی حقنده دین درجه‌سنده اعتقاد وایمان صاحبی اولمغه توقف

ایدر . ادیان سائره تاریخلرنده شهیدلرك ترجمهٔ حالنده بوقبیلدن کافی درجه‌ده مثاللر واردر .

بوندن ماعدا شام وعراق طرفلرینك غایت محصولدار وزنکین اولمسی عربلرك او جهتلری استیلا ایتملرینه باعث اولمشدر. چونکه عربلرك اقامت ایندکلری یرلر محصولدار دکل ایدی . و یرلر بر اشتباه دینی صاحبی اولدقدن صکره کندیرینی بسلیه‌مزدی . بزده اصل اکابر مسلمین محضا آخرت ایچون جهادده بولندقلری حالده بعض قبائل اموال غنائم ایچون محاربه ایدرلردی . (حنین) و (طائف) غزوه‌لرندن صکره وقوع بولان بعض احوال بونی کوستریر . (ابن هشام) دیورکه : « بو غزوه‌لرده اموال غنائم پك چوق ایدی . محاربه ختام بولدقدن صکره واسیرلر اعاده اولندقدن صکره حضرت پیغمبر بیندی . خلق «ای رسول الله! دوه وقویونلردن حصه‌لرمزی اوزرمزه تقسیم ایت » دییه‌رك حضرت نبینك آرقه‌سندن کیدییورلردی . جناب رسالتپناهی‌یی اوقدر صیقیشدیردیلرکه بر آغاجك آلتنده طورمغه مجبور اولدی . حضرت پیغمبرك باشنده‌کی اورتو (رداء) آغاجه طاقلدی . حضرت نبی خلقه خطاباً « ای اهالی ، اورتومی بکا اعاده ایدیکز . والله ، تهامه‌ده‌کی آغاجلر عددنجه مواشیکز اولسه جمله‌سنی سزه تقسیم ایدردم . هیچ بروقت بنی خسیس ، قورقاق ، یالانجی بوله‌مازسکز » بیوردی .

*
* *

عجبا فتوحات واقعه‌لرنده اسلاملره نه کبی احوال یاردیم ایتدی ؟ — عربلری فتوحاته تشویق وکندیلرینه بو خصوصده جرأت ویرن احوالی بالاده عرض ایتدك . شمدی او فتوحاتی تسهیل ایدن وکندیلرینه باعث موفقیت اولان احوالی‌ده ذکر ایده‌لم .

اولا : اسلاملره فتوحات واقعه‌لرنده یاردیم ایدن خصوصاتدن بری عربلرك همت وغیرت صاحبی اولملری وآغیر یوکلری اولمامسی‌در . چونکه عربلر بادیه‌نشین اوله‌رق بیومش وپك ساده بر معیشته آلیشمش اولدقلرندن آچلغه وصوسزلغه اهمیت ویرمزلردی . انلردن بری محاربه‌یه کیتسه صرتنی یوره‌جق ویاخود دوه‌سنه آغیرکله‌جك هیچ بر شی کوتورمزدی . هر نه قدر بعضاً برابرلرنده ییه‌جك ، ایچه‌جك کوتوررلردی ایسه‌ده اصل کچنملرینی یولده الده ایتدکلری اموال غنائم تشکیل ایدردی .

بوندن ماعدا دوه‌لرك‌ده عربلرك موفقیاتنه بیوك خدمتلری اولمشدر . چونکه عربلرده دوه‌لر روملرعندنده آرابه‌لرك ، آتلرك وسائر حیوانلرك کوردیکی خدمتك عینی کورردی . برعرب دوه‌سنه هم کندیسی بینر ، هم یوکنی طاشیدر ، هم سودی ایله تغذی ایدر ، هم کولکه‌سنده بارینیر . دوه چوللرده قوری‌ده اولسه بوله‌بیلدیکی اوتلر ایله کچینیر ، آچلغه ، صوسزلغه کونلرجه تحمل ایدر . حال بوکه برروم ویا عجم محاربه‌یه آنجق ذخائر وارزاقدن مرکب یوکلر ایله ، آغرلقلر ایله کیده‌بیلیر- دی . اوبله‌یوکلر ، آغیرلقلرکه بونلری طاشیمق ایچون آرابه‌لره ، آرابه‌ر ایسه جر ایچون

حیواناته ، حیوانات ایسه یم وصویه محتاج ایدی . بوحالبزه (غوردون) پاشایی (خرطوم) دن قورتارمق ایچون ۱۸۸٤ سنه‌سنده سودانه سوق اولنان قوهٔ عسکریه صره‌سنده مشاهده ایتدیکمز احوالی تخطر ایتدیریور . برانکلیز عسکری برابرنده پکسمات ، پیشمش اتلر ، شکر ، چای ، قهوه ، موم ، صوتاپلری ، چادرلر ، امتعهٔ سائره وبرچوق حیواناتك یمی وسائره‌سندن مرکب برچوق یوکلر ، آغیرلقلر اولمقسزین بریردن دیکر یره انتقال ایده‌میوردی . بوقوهٔ عسکریه ۱۵۰۰ عسکردن عبارت ایکن بونلرك ارزاق ولوازمنی درت بیك دوه ایله دوه‌جیلری وسائره طاشیوردی . بوحال قوهٔ عسکریه ایچون جداً بربارکران ایدی . حال بوکه برسودانلی بونلرك جمله‌سندن مستغنی ایدی . برآز قوری داری‌یی حاوی اوله‌رق قولتوغی آلتنده طاشیدیغی برطوربه اکا کفایت ایدییوردی .

ثانیا : اسلاملرك قضا وقدره وبرانسانك اجلی کلمدن اولمیه‌جکنه ، اجلی کلیرسه نره‌ده اولورسه اولسون وحتی فراش نعیم وراحتده بولنسون ینه اوله‌جکنه واجلی کلمامش ایسه اك کسکین قلینجلر آلتنده اولسه بیله حیاتی قورتوله‌جغنه اعتقادلری او فتوحاتده موفق اولملرینه پك چوق خدمت ایتمشدر . بواعتقاد اسلاملرده پك زیاده متمکین ایدی . وقوعات مشهوره‌ده کوستردکلری شجاعت وبسالت فوق‌العاده‌یه سبب ده بو اولدی .

ثالثاً : آته بینمك واوق آتمقده‌کی مهارتلری مظفریت وموفقیتلرینه بیوك خدمت ایلمشدر . عربلر اسبسوارلقده و اوق آتمقده روم وعجملردن دها زیاده مهارت صاحبی ایدیلر . عرب آتلری‌ده اوته‌کیلرك آتلرندن دها ایی ایدی . بوندن ماعدا محاربه‌لرك چوقلرنده قتال او زمانه کوره جاری‌اولان عادت وجه‌ایله افراد آره‌سنده مبارزه‌صورتیله وقوع‌بولوردی . ایکی طرف محاربدن ایکی اسب سوار انتخاب اولنوردی . هانکیسی غالب کلسه منسوب اولدیغی طرف غالب، دیکر طرف ایسه‌مغلوب عد اولنوردی . عربلر علی‌لاکثرمبارزه‌ده غالب کلیرلردی . حتی اکثریتله مظفریتلری اویله‌برمبارزه‌ده غالب کلمك ویاخود بر اوق‌ایله دشمن‌قومانداننی اتلاف‌ایدرك بوصورتله دشمن اردوسنك قوهٔ معنویه‌سنی قیرمق ایله حاصل اولیوردی . ایلریده یازه‌جغمز سلاح بحثنده بوخصوصه‌دائر دها زیاده تفصیلات ویره‌جکز .

رابعاً : صدر اسلامك ، مظفریت وموفقیتی احراز ایده‌جك اوصاف ومزایا ایله متصف رجاله مالك اولمسی مظفریات اسلامیه‌یه خدمت‌ایدن اسباب جمله‌سندن ایدی . چونکه (ناپولئون) دوری فرانسه‌نك دها اول طوغوره‌مدیغی بیوك قوماندانلرایله نصل کسب تمیز ایتدی ایسه صدراسلام دخی اعاظم رجال ایله‌ممتاز بردورایدی . (ناپولئون) ك قوماندانلرینی فرانسه اختلال کبیری نصل یتشدیردی ایسه صدر اسلامده ظهور ایدن اعاظم رجال اسلامیه‌یی‌ده حبشلیلرك (عام‌الفیل) نامنی آلان تجاوزلری یتشدیرمشدر . زیرا تجاوزمذکور

عربلری حرکت وغیرته کتیرمش واوصورتله وقوع بولان تماس عربلرك فطرتلرنده مرکوز اولان قوت واستعدادك ظهورینه سبب اولمشدر. او کبی وقوعات عظیمه‌یی علی الاکثر برانتباه تعقیب ایدرکه اوانتباهده قوای طبیعیه ومواهب فطریه تظاهر ایلر . تاریخ بوکا الك بیوك شاهددر. صانکه جناب حق عربلره نصرت وموفقیتی تقدیر بیورمش ده کندیلرینی محاربه‌لرده ،سیاسیاتده ، علم ، ذکا ودهاده جهانك الك بیوك وکزید آدملرینه مظهر ایلمشدر . (خالدبن ولید) ، (خالد بن سعید) ، (ابوعبیدة بن الجراح) ، (سعدبن ابی وقاص) ، (یزیدبن ابی سفیان) ، (حمزة بن عبدالمطلب) ، (علی بن ابی طالب) بسالت واقدامده واردولره قوماندا ایتمکده جهانك الك بیوك آدملرندن معدوددرلر . (عمرو بن العاص) ، (معاویة بن ابی سفیان) ، (مغیرة بن شعبه) ،(زیاد بن ابیه) ذکا ودهاده وسیاست واداره‌ده اعاظم رجالدن ایدیلر . (ابو بکر الصدیق) ، (عمر بن الخطاب) عزم وحزمده، تقوی وصلاحده بی نظیر ایکی نادرهٔ زماندرلر .

اوائل اسلامیتده بوکبی اعاظم رجالك یتشمسی اسلامیتك سرعتله احراز موفقیت ایلمسنه خدمت ایدن الك بیوك مؤثراتدن ایدی. اسلاملر بونی تقدیر ایتمشلردی . حتی بالذات حضرت نبی دعوت اسلامیه‌نك اوائل انتشاری صره‌لرنده : « الهی ! اسلامیتی (ابوجهل بن هشام) ایله تأیید بیور » دیمشدی . حضرت (حمزه) ودها صکره (عمر بن الخطاب) داخل دائرهٔ اسلامیت اولنجه:« اسلامیت حمزه وعمر ایله تأیید ایتدی » بیورمشدر . ابوبکر، عمر، علی ، ابن العاص ، معاویه ، خالد کبی ذوات بوعصرده دخی یتشسه‌لر ایدی ، عصر حاضر مدنیتكده الك بیوك آدملری اولورلردی .

امویلر وعباسیلر دورنده یتشن اعاظم رجال مسلمینی‌ده بوراده درخاطر ایتمامك انصافه موافق دکلدر .

خامساً : عربلرك محاربه‌لر اثناسنده ابراز ایتدکلری صبر ومتانت ودشمنه قارشی اختیار ایلدکلری مطاوله ، یعنی وقت غائب ایتدیره‌رك ضعیف دوشورمك اصولی‌ده فتوحاتده‌کی موفقیتلرینه پك بیوك خدمت ایلمشدر . عربلر سکزنجی سنهٔ هجریه‌ده سوریه ولایتی داخلنده (بلقا) یه تابع (مؤته) موقعنده روم اردوسی ایله محاربه اجراسندن صکره روملرایله محاربه‌نك اهل بادیه ایله محاربه کبی اولمدیغنی ، روملرك میدان محاربه‌یه نه قدرعسکر چیقاره‌بیلدکلرینی، نه صورتله حرب ایتدکلرینی آکلادقلرندن آنلره قارشی مظفر اولمق آنجق کوستره‌جکلری صبروثبات ایله وانلره وقت غائب ایتدیره‌رك ضعیف دوشورمکله قابل اوله‌بیله‌جکنی تقدیر ایتمشلردی . بوکبی برصبر ومطاوله عربلر ایچون پك قولای برشی ایدی . چونکه دیکر بر یرده بیان ایتدیکمز وجه ایله ییه‌جکدن ، البسه‌دن پك آز برشی کندیلرینه کفایت ایدییوردی . ییه‌جکلری آز قالیرسه آقین یاپه‌رق بوصورتله اله‌کچیردکلری مواشی،بغدای وسائره ایله دفع جوع ایده‌بیلیورلردی .

عربلرك شام وعراق اوزرینه ایلك

يورودكارى زمان اجرا ايتدكارى محاربات محاربه‌دن زياده غارتلره بكزييوردى . دها طوغريسى اوفتوحاتك اكثرنده اويله براصول اوزرينه حركت ايتمشلردى . مثلا فتح ايتمك ايستدكلرى شهره غارت ايتمك اوزره - بعضاً اساس مقصدلرى فتح ده اولماز - اولا كنديلرندن برجماعت كوندريرلردى . بوكيدن آدملر اوشهرك اطرافنده طولاشيرلر ، شهرك فتحنه فرصت دوشونجه‌يه قدر غارتله مشغول اولورلردى . دها صكره فرصت دوشديكنده شهرى فتح ايدرلردى . كرك صدر اسلامده وكرك دها صكره وقوع بولان فتوحاتك اكثرنده بويله اولدى . نته‌كيم (موسى بن نصير) (طارق بن زياد) ى ٩٢ سنهٔ هجريه‌سنده اسپانيا سواحلنه فتح ايچون دكل ، غارت ايچون كوندرمش ايدى . (طارق) عربلره شامك فتحنى تسهيل ايدن اسباب واحواله مشابه اورالرده برطاقم اسباب واحواله تصادف ايتمكله اندلسه داخل اولمشدر . (موسى بن نصير) بالآخره بوفتحدن خبردار اولنجه اظهار تعجب ايتمش وكنديسى بومملكتك فاتحى اوله‌مامقدن متحصل برحسده دوشه‌رك (طارق) ه دها ايلرى كيتمامكه اوامر كوندرمشدر . مشاراليهما آره‌سنده اوصره‌لرده جريان ايدن احوال معلومدر . اندن دها اول آفريقانك واطرافنده بولنان يرلرك فتحنده دخى عين حال واقع اولمش ايدى .

سادساً : فتوحات اسلاميه‌يه ياردیم ايدن احوالدن برى ده عربلرك يكديكرينه نجدت ، يعنى معاونت ومظاهرت ايلمريدر . اسلاميت ابتداى امرده برانتباه وانقلاب عربيدن عبارت ايدى . چونكه اسلام اولانلر عرب ايديلر . حتى آنك ايچون اسلام ، عرب لفظلرى اكثر احوالده كلمات مترادفه صره‌سنه كچمش ايدى . اسلام ديلنجه عرب وعرب ديلنجه اسلام آكلاشيلير . دى . ذاتاً ديانت اسلاميه بودين ايله افتخارى مستثنى بر صورتده عربلره تخصيص ايلديكى جهتله بودينى الك اول قبول ايدنلر كنديلرى ايديلر . بوكيفيت ، باخصوص حضرت عمرك غير مسلم اولانلرك جزيرة العربدن چيقارلمسنه دائر امر اصدار ايتديكى صره‌ده ، هركسك ذهننده يرلشمش ايدى . امر عمرى اوزرينه غير مسلم اولانلر جزيرة العربدن چيقمش ، اورلرده اسلاملردن بشقه كيمسه قالمامشدر . نته‌كيم بوكون دخى قطعهٔ مذكوره‌ده بتون اهالى اسلامدرلر .

اسلاملر شام وعراق جهتلرنده بولنان شهرلره اول امرده طوغريدن طوغرى‌يه هجومده بولنميه‌رق مذكور قطعه‌لرك چوله يقين يرلرنده آقين وغارت اجراسيله اوزون بر زمان كچيرديلر . مذكور يرلرك اهاليسى كنديلرى كبى عرب ايدى . شام قطعه‌سى حدودى اوزرنده كائن (بصرى) و (حوران) جهتلرنده (آل غسان) - غساسنه - وعراق حدودى اوزرنده واقع (حيره) طرفلرنده‌ده (آل منذر) - مناذره - اقامت ايتمكده ايديلر . بونلردن غساسنه روملره ومناذره ايرانيلره تابع ايديلر . فقط بو عربلر نه روملرى ، نه‌ده ايرانيلرى سوميه‌رك آنجق صورت

جبریه‌ده انلره اطاعت ایدرلردی . باخصوص بونلردن (آل منذر) ابو قابوس لقبیله ملقب اولان (النعمان بن المنذر) ك قتلندن طولایی عجملره قارشی بیوك بر بغض عداوت بسلیورلردی . (خسرو پرویز) نعمانی قتل ایتمش ایدی . ایشته بو سببله عربلر ایله عجملر آره‌سنده (ذوقار) نامنده‌كی موقعده مشهور بر محاربه وقوع بولمش ومحاربه‌یه (ذوقاروقعه‌سی) اسمی ویرلمشدر . عربلرك عجملره حدلرینی بیلدیردكلری الك بیوك وقعه‌یی تشكیل ایدن محاربهٔ مذكوره‌ده عجملر پك فنا وشدتلی بر هزیمته دوچار اولمشلردی . تصادفات غریبه دندركه وقعهٔ مذكوره (بدر) وقعهٔ كبراسنك وقوع بولدیغی عین سنه‌ده وقوع بولمش وعربلر ایكیسنده‌ده مظفر اولمشلردر .

(خالد بن الولید) ك قوماندسی آلتنده اوله‌رق عراقك فتحنه كیدن عساكر اسلامیه‌نك اورالره مواصلتنه قدر (مناذره) ایله عجملر آره‌سنده بغض وعداوت دوام ایتمش ایدی. خالد (مناذره) یه قبول اسلامیت ، یاخود اعطای جزیه (ویركی ویرلمسنی) ، یاخود اختیار محاربه‌یی تكلیف ایلدی . (مناذره) جزیه‌یی قبول ایلدیلر وسنوی بر ویركی ویرمك اوزره خالد ایله عقد مصالحه ایتدیلر . (خالد بن الولید) ك عراقدن شام طرفنه كچدیكی اثناده بو طرفلرده (بصری) ، (عین تمر) ، (صندوداء) ، (قراقر) مواقعنده وسائره‌ده بولنان واوزمانلرده اكثریتله خرستیان مذهبنه سالك اولان عربلر ایله دخی عین حال وقوع بولدی.

بوندن ده آكلاشیلیوركه عربلر بالاده عرض ایتدیكمز سببلردن وهرقبیله‌یه مخصوص اسباب سائره‌دن طولایی علی العموم اسلامیتك الك یقین والك اول مظاهر ونصیرلری اولدیلر . عجملرك قبل الاسلام یمنی فتح ایتملری قطعهٔ مذكوره اهالیسنك‌ده عجملر حقنده نفرت وعداوتنی موجب اولمشدی . اودورده عجمستانه تابع (الجزیره) قطعه‌سنده مقیم اولان (ربیعه) قبائلی دخی عجملری سومدكلرندن اسلاملرك اثنای فتوحاتنده عجملردن انتقام آلمق مقصدیله اسلاملره معاونت ایتمشلردی .

بوندن ماعدا علی الاكثر كرك بوعربلر ، كرك شام قطعه‌سی اهالئ اصلیه‌سندن اولان اقوام سائره ـ انطاكیه قربنده (پیاس) ایله (لوقه) اره‌سنده وقتیله موجود شهر اهالیسی اولان جراجمه ـ (مرده) ـ نك (لكام) طاغنده یاپدقلری كبی ـ جزیه ویرمامك ایچون روملرك علیهنه عربلره معاونت ومظاهرتده بولنیورلردی . (حبیب بن مسلمة الفهری) (جراجمه) اوزرینه یوریدیكی زمان بونلر طلب صلح ایتدیلر . (جبل لكام) ده اسلاملره معاون اولمق وروملرك حركاتنی تجسس ایتمك ویرلری اسلاملر ایچون اسلحه یری اولمق وبوكا مقابل كندیلرندن جزیه آلنمامق اوزره انلر ایله مصالحه عقد اولنمش ایدی . (جزیرة العرب ایله عراق وشام آره‌لرنده وعلی الخصوص (فرات) وادیسنك آشاغی طرفلرنده ساكن اهالیدن اولان) نبطیلردن اولوب اوصره‌لرده اوراده بولنان تجار، خدمتكار واتباع وكویلیلرده

یورودکاری زمان اجرا ایتدکلری محاربات
محاربه‌دن زیاده غارتلره بکزییوردی . دها
طوغریسی اوفتوحاتك اکثرنده اویله براصول
اوزرینه حرکت ایتمشلردی . مثلا فتح ایتمك
ایستدکلری شهره غارت ایتمك اوزره — بعضاً
اساس مقصدلری فتح ده اولماز — اولاکندیلرندن
برجماعت کوندریرلردی . بوکیدن آدملر اوشهرك
اطرافنده طولاشیرلر ، شهرك فتحنه فرصت
دوشونجه‌یه قدر غارتله مشغول اولورلردی .
دها صکره فرصت دوشدیکنده شهری فتح
ایدرلردی . کرك صدر اسلامده وکرك دها
صکره وقوع بولان فتوحاتك اکثرنده بویله
اولدی . نته‌کیم (موسی بن نصیر) (طارق بن
زیاد) ی ۹۲ سنهٔ هجریه‌سنده اسپانیا سواحلنه
فتح ایچون دکل ، غارت ایچون کوندرمش ایدی .
(طارق) عربلره شامك فتحنی تسهیل ایدن
اسباب واحواله مشابه اورالرده برطاقم اسباب
واحواله تصادف ایتمکله اندلسه داخل اولمشدر .
(موسی بن نصیر) بالآخره بوفتحدن خبردار
اولنجه اظهار تعجب ایتمش وکندیسی بوملکتك
فاتحی اوله‌مامقدن متحصل برحسده دوشه‌رك
(طارق) ه دها ایلری کیتمامکه اوامر کوندرمشدر .
مشارالیهما آره‌سنده اوصره‌لرده جریان ایدن
احوال معلومدر . اندن دها اول آفریقانك
واطرافنده بولنان یرلرك فتحنده دخی عین حال
واقع اولمش ایدی .

سادساً : فتوحات اسلامیه‌یه یاردیم ایدن
احوالدن بری ده عربلرك یکدیکرینه نجدت ،
یعنی معاونت ومظاهرت ایلریدر . اسلامیت
ابتدای امرده برانتباه وانقلاب عربیدن عبارت
ایدی . چونکه اسلام اولانلر عرب ایدیلر . حتی
آنك ایچون اسلام ، عرب لفظلری اکثرا احوالده
کلمات مترادفه صره‌سنه کچمش ایدی . اسلام
دینلنجه عرب وعرب دینلنجه اسلام آکلاشیلیر-
دی . ذاتاً دیانت اسلامیه بودین ایله افتخاری
مستثنی بر صورتده عربلره تخصیص ایلدیکی
جهتله بودینی الك اول قبول ایدنلر کندیلری
ایدیلر . بوکیفیت ، باخصوص حضرت عمرك غیر
مسلم اولانلرك جزیرة العربدن چیقارلمسنه دائر
امر اصدار ایتدیکی صره‌ده ، هرکسك ذهننده
یرلشمش ایدی . امر عمری اوزرینه غیرمسلم
اولانلر جزیرة العربدن چیقمش ، اورلرده
اسلاملردن بشقه کیمسه قالمامشدر . نته کیم
بوکون دخی قطعهٔ مذکوره‌ده بتون اهالی
اسلامدرلر .

اسلاملر شام وعراق جهتلرنده بولنان
شهرلره اول امرده طوغریدن طوغری‌یه
هاجماتده بولنمیه‌رق مذکور قطعه‌لرك چوله
یقین یرلرنده آقین وغارت اجراسیله اوزون
بر زمان کچیردیلر . مذکور یرلرك اهالیسی
کندیلری کبی عرب ایدی . شام قطعه‌سی
حدودی اوزرنده کائن (بصری) و (حوران)
جهتلرنده (آل غسان) — غسانه — وعراق
حدودی اوزرنده واقع (حیره) طرفلرنده‌ده
(آل منذر) — مناذره — اقامت ایتمکده
ایدیلر . بونلردن غسانه روملره ومناذره
ایرانیلره تابع ایدیلر . فقط بو عربلر نه
روملری ، نه ده ایرانیلری سومیه‌رك آنجق صورت

جبریه‌ده انلره اطاعت ایدرلردی . باخصوص
بونلردن (آل منذر) ابو قابوس لقبیله ملقب
اولان (النعمان بن المنذر) ك قاتلندن طولایی
عجملره قارشی بیوك بر بغض عداوت بسلیور-
لردی . (خسرو پرویز) نعمانی قتل ایتمش
ایدی . ایشته بو سببله عربلر ایله عجملر
آره‌سنده (ذوقار) نامنده‌کی موقعده مشهور
بر محاربه وقوع بولمش ومحاربه‌یه (ذوقار وقعه‌سی)
اسمی ویرلمشدر . عربلرك عجملره حدلرینی
بیلدیردکلری الك بیوك وقعه‌یی تشکیل ایدن
محاربهٔ مذکوره‌ده عجملر پك فنا وشدتلی
بر هزیمته دوچار اولمشلردی . تصادفات
غریبه‌دندرکه وقعهٔ مذکوره (بدر) وقعهٔ
کبراسنك وقوع بولدیغی عین سنه‌ده وقوع
بولمش وعربلر ایکیسنده‌ده مظفر اولمشلردر .

(خالد بن الولید) ك قوماندانی آلتنده
اوله‌رق عراقك فتحنه کیدن عساکر اسلامیه‌نك
اورالره مواصلتنه قدر (مناذره) ایله عجملر
آره‌سنده بغض وعداوت دوام ایتمش ایدی . خالد
(مناذره) یه قبول اسلامیت ، یاخود اعطای
جزیه (ویرکی ویرلمسی) ، یاخود اختیار
محاربه‌یی تکلیف ایلدی . (مناذره) جزیه‌یی
قبول ایلدیلر وسنوی بر ویرکی ویرمك اوزره
خالد ایله عقد مصالحه ایتدیلر . (خالد بن
الولید) ك عراقدن شام طرفنه کچدیکی اثناده
بو طرفلرده (بصری) ، (عین تمر) ، (صند-
وداء) ، (قراقر) مواقعنده وساٸره‌ده بولنان
واوزمانلرده اکثریتله خرستیان مذهبنه سالك
اولان عربلر ایله دخی عین حال وقوع بولدی .

بوندن ده آکلاشیلیورکه عربلر بالاده عرض
ایتدیکمز سببلردن وهر قبیله‌یه مخصوص اسباب
ساٸره‌دن طولایی علی العموم اسلامیتك الك یقین
والك اول مظاهر ونصیرلری اولدیلر . عجملرك
قبل الاسلام یمنی فتح ایتملری قطعهٔ مذکوره
اهالیسنك‌ده عجملر حقنده نفرت وعداوتنی
موجب اولمشدی . اودورده عجمستانه تابع
(الجزیره) قطعه‌سنده مقیم اولان (ربیعه)
قبائلی دخی عجملری سومدکلرندن اسلاملرك
اثنای فتوحاتنده عجملردن انتقام آلمق مقصدیله
اسلاملره معاونت ایلمشلردی .

بوندن ماعدا علی الاکثر کرك بو عربلر ،
کرك شام قطعه‌سی اهالیٔ اصلیه‌سندن اولان
اقوام ساٸره - انطاکیه قربنده (پیاس) ایله
(لوقه) اره‌سنده وقتیله موجود شهر اهالیسی
اولان جراجمه - (مرده) - نك (لکام)
طاغنده یاپدقلری کبی - جزیه ویرمامك ایچون
روملرك علیهنه عربلره معاونت ومظاهرتده
بولنیورلردی . (حبیب بن مسلمة الفهری)
(جراجمه) اوزرینه یوریدیکی زمان بونلر طلب
صلح ایتدیلر . (جبل لکام) ده اسلاملره
معاون اولمق وروملرك حرکاتنی تجسس ایتمك
ویرلری اسلاملر ایچون اسلحه یری اولمق
وبوکا مقابل کندیلرندن جزیه آلنمامق اوزره
انلر ایله مصالحه عقد اولنمش ایدی . (جزیرة.
العرب ایله عراق وشام آره‌لرنده وعلی الخصوص
(فرات) وادیسنك آشاغی طرفلرنده ساکن
اهالیدن اولان) نبطیلردن اولوب اوصره‌لرده
اوراده بولنان تجار، خدمتکار واتباع وکویلیلرده

مذكور صلحه كيردی . بونلره (تابعلر) ديمك اولان وياخود مثلاً (قوهٔ معاونه) ديه ترجمه‌سی ممكن بولنان (روادف) نامی ويرلمشدی .

سابعاً : خط رجعته مالك اولمق عربلرك موفقياتنه خدمت ايدن اسبابدن بری ايدی . عربلر اجرا ايتدكلری محارباتده خط رجعتی محافظه ايتمكی اعتياد ايتمشلردی . بويله بر احتياطده بولنمقسزين ايرانيلر ويا روملر ايله محاربه‌ده بولنمازلردی . خط رجعتی محافظه ايتمك انلر ايچون قولای ايدی . التجا كاهلری اولان چولی آرقه‌لرنده بولنديردقلری حالده حربه كيريشيرلردی . شايد مغلوب اولورلرسه چوله التجا ايدرلردی . روملر وياعجملر غالب كليرلر ايسه چوللرده انلره يتشه‌مزلردی . ياخود انلری تعقيب ايتمكه اهميت ويرمزلردی . فقط روملر كندی موقعلرينه عودت ايدنجه عربلر تكرار روملرك اوزرينه مهاجماتده بولنورلردی . ايشته عربلر مقدارلری دها آز بولنسه دخی بويله‌جه روملری تعجيز ايدرلر ، ضعيف ، درمانسز دوشورورلردی .

متفرق ومتوالی مصادمات شكلنده وقوع بولان مهاجمات مذكوره عربلرجه يكديكرينه توصيه ايتدكلری برعادت مالوفه ايدی . عرب قوماندانلرندن (مثنی بن حارثةالشيبانی) نك آتيده‌كی سوزلری اوقاعده‌يی كوزلجه ايضاح ايدر . مشاراليه اسلاملرك عراقده ايرانيلر ايله محاربه‌ده بولنمق اوزره كلدكلرينی خبر آلديغنده اسلاملره بيانات آتيه‌يی ارسال ايلدی : « عجملر ايله كندی مملكتلرينك منتهای حدودی اوزرنده وعرب طوپراغنه‌ك يقين نقطه‌ده محاربه ايديكز . انلر ايله كندی مملكتلری داخلنده حرب ايتميكز . زيرا اسلاملر غالب كليرلرسه آرقه‌لری امين واوكلری آچيق اولمليدر . مغلوب اولورلر ايسه كندی طوپراقلرنده صيغنه‌جق ير بولمليدرلر . تا كه اوراده كنديلرينی بردها طوپلايوب تكرار هجوم ايده‌بيلسونلر . »

مركز خلافت اولان (مدينه) ايله ممالك اسلاميه‌نك سائر اطرافی آره‌سنده خط مواصله‌نك دائما موجود ومحفوظ اولمسی ايچون كنديسی ايله سائرمسلمانلر آره‌سنده صو(نهر ، دكز) بولنمامسی حقنده حضرت عمر طرفندن اظهار اولنان ميل وآرزو دخی صددنده بولنديغمز بحثی تأييد ايدر . حضرت عمر ايران ومصرك فتحندن صكره اطرافده بولنان قوماندانلرينه ـ سعد بن ابی وقاص (مدائن كسری) ده وعمرو بن العاص (اسكندريه)ده قامت ايدييورلردی ـ شويولده برامر يازمشدی: « بنمله سزك آره‌كزده حائل بر صو بولنمامسنه غيرت ايديكز . تا كه نه زمان دوه‌مه بينوب يانكزه قدر كلمك ايستەسەم كله‌بيله‌يم » . بوامر اوزرينه سعد (كوفه)يه وعمرو (فسطاط)ه تحويل مكان ايدرك عسكرلرينی چادرلرده اوطورتديلر . بوخيمه‌گاهلر بالآخره شهر اولمشلردر .

(يرموك) : ـ هجرتك ١٣ نجی سنه‌سنده حضرت ابوبكر حال حياتده ايكن (يرموك) وقعهٔ مشهوره‌سی وقوع بولدی . (يرموك)

شام قطعه‌سنده (بصری) جوارنده كائن بر وادی‌در . ایچندن برصو آقار. بوصو (طبریه) كولنه دوكولور . (یرموك) ك اسم یونانیسی Hieramax در . عربلر بو اسمی عربلشدیره‌رق (یرموك) شكلنه تحویل ایلدیلر . مبحوث عنه محاربهٔ مدهشه ایشته بو صوكناررنده وقوع بولدی . وقعهٔ مذكوره‌نك شام قطعه‌سنده وقوع بولان سائر فتوحات اسلامیه آره‌سنده پك بیوك برموقعی واردر . چونكه اسلاملرك بومحاربه‌ده مظهر اولدقلری موفقیت وغلبه فتوحاته دواملرینه غیرت وهمتلرینی تزییده ورروملرك دوچار ضعف ومقهوریت اولمسنه باعث اولمشدر .

مذكور محاربه‌نك صورت جریانی تدقیق اولنورسه موفقیت ومظفریت اسلامیه‌یه (عمرو بن العاص) ك حسن رأی وتدبیریله (خالد بن الولید)ك بسالت وشجاعتنك سبب اولدیغی كورولور . شویله كه :

روملر شام قطعه‌سنده عربلرك مهاجمات متوالیه‌سنه معروض قالدقلرینی كورنجه اللرنده بولنان عموم قوتی طوپلایه‌رق براوروشده عربلری محو وپریشان ایتمكه قرار ویردیلر . حال بوكه اسلاملر شام وعراق جهتلرنده طاغنیق برحالده ایدیلر . بونك اوزرینه یكدیكریله مخابراتده بولندیلر . (عمرو بن العاص): «بنم فكرم شودركه هپمز بریرده طوپلانملی‌یز . بویله طوپلی اوله‌رق محاربه ایدرسه‌ك آزلقدن طولایی مغلوب اولمه‌یز . طاغنیق برحالده بولنورسه‌ق هرفرقه‌مز دشمنك فضله قوه‌بیله‌جكی قوهٔ عسكریه‌یه قارشی مغلوب اولور » مطالعه‌سنده بولندی . حضرت ابوبكردن مطالعه‌صوردیلر . مشارالیه دخی عینی رأیده بولندی . بونك اوزرینه عساكر اسلامیه عراقدن واطراف سائره‌دن كله‌رك بریره طوپلاندیلر . روملر (ابن الاثیر)ك روایتنه نظراً ۲٤۰,۰۰۰ مقداررنده اولدقلری حالده (یرموك) ده (خالد بن الولید) ك قومانداسنده بولنان ۵۰,۰۰۰ دن مركب مجاهدین اسلامه‌ملاقی اولدیلر . (خالد) عسكره خطاباً محاربه‌ده ثبات ومتانت اظهاری ایچون تشویقاتی متضمن برنطق ایراد ایتدكدن صكره عساكری فرقه‌لره تقسیم وهرفرقه‌یه برقوماندان تعیین ایلمشدر . عساكری بویله فرقه‌لره تقسیم ایتمك آتیده كوریله‌جكی وجه ایله عربلرجه اووقته قدر معروف برشی دكل ایدی . ظاهر حالدن آكلاشلدیغنه نظراً (خالد) روملره قارشی كله‌بیلمك ایچون روملرك تعبیه‌ده اتخاذ ایتدكلری اصوله تطبیقاً عسكرینی اویله تعبیه ایتمكه لزوم كورمشدر .

(خالد بن ولید) عساكر مسلمینك روملرك كثرتندن قورقدقلرینی حس ایدرك حتی برعسكرك : « روملر نه قدر چوق ، اسلاملر نه قدر آز ! » دیدیكنی ایشیدنجه او آدمه خطاباً : « روملر نه قدر آز ، اسلاملر نه قدر چوقدرلر ! عسكرك چوقلغی آنجق مظفریتله ، آزلغی‌ده مقهوریتله‌در » جواب بسالتكارانه‌سنده بولنمشدر . اسلاملر بوراده حرب ایله مشغول اولدقلری اثناده حضرت ابو بكرك خبر وفاتی اردویه واصل اولدی .

قوماندانلر کیفیتی عسکره قارشی کیزلی طوتدیلر . هرحاللریله قهرمانلق کوسترديلر . زیرا بو محاربه‌ده مغلوبیت کندیلرینك بالجمله اعمال و آمالنی محو ایده‌جکنی بیلیورلردی . مدهش برجلادت ، بیوك برشدتله محاربه ایتدیلر . حتی قادینلرده‌صوپالر ایله حرب‌ایدییورلردی . نتیجهٔ محاربه‌ده اسلاملر مظفر اولدی . عراقده (قادسیه) محاربه‌سی ایرانیلر اوزرینه وقوع بولان مظفریاتك نصل مقدمه‌سی اولدی ایسه (یرموك) مظفریتی‌ده عربلرك شام قطعه‌سنده احراز ایتدکلری بالجمله موفقیاتك مقدمه‌سنی تشکیل ایدر . پك چوق سورن بومحاربه اثناسنده اسلاملرك کوستردکلری متانت ، صبر وثبات جداً شایان حیرت ایدی .

ثامناً: روم وایرانیلرك دیکر بریرده ذکر ایتدیکمز وجه ایله دیانت و سائره‌دن طولایی کندی مملکتلرنده کندی آره‌لرنده فرقه‌فرقه آیرلمش بر حالده بولنملری ، هیئت اجتماعیه‌لرینك انحطاطه اوغرامش اولمسی ، اخلاق بوزوقلغی‌ده اسلاملرك موفقیاتنه خدمت ایدن اسباب جمله‌سندن‌ایدی . اهالیٔ اصلیه‌دن اولان رعایا (باخصوص مصر وشام قطعه‌لرنده) ایله حاکملری آره‌سنده برلشمش اولان خصومتی‌ده ذکر اولنان احواله علاوه ایده‌بیلیرز . مصر اهالیٔ اصلیه‌سی اولان قبطیلر اوزون عصرلر امتدادنجه اجنبیلرك (ایران ، یونان و رومالیلرك) تحکمی آلتنده بولندقلرندن بویوزدن دوچار اولدقلری مظالم وتضییقاتدن قورتلق مقصدیله برمحکومیتدن دیکر برمحکومیته انتقالی پك قولای کوره‌جك برحالده ایدیلر . کذلك آرامیلردن ، سریانیلردن ، نبطیلردن ، موسویلردن وسائره‌دن مرکب شام قطعه‌سی اهالیسی‌ده قومشولری بولنان مصرلیلر ایله عین حالده بولنه‌رق انلر کبی استقلالدن آرتق امیدلرینی بسبتون کسمش اولدقلرندن بونلرکده‌حاکملرینك روم‌ویاعرب اولدیغنه باقمیه‌رق حاکم هرکیم‌اولورسه اولسون آنك زیر تابعیتنده برآز راحت یاشامقدن بشقه برشی دوشونه‌جك حالده دکلدیلر . بلکه‌ده بونلر نسب واخلاق جهتیله کندیلرینه دها یقین بولنان عربلری دیکرلرینه ترجیح ایدییورلردی . بوندن ماعدا انسان طبیعتی اقتضاسنجه منفعتی ، کندیسنه یقین بولنانلردن زیاده کندیسندن اوزاق اولانلردن بکلر . خیری یانندهکیلردن زیاده کله‌جك مجهوللردن توقع ایلر . خصوصاً روملر ایله عربلر آره‌سنده یکسنظرده کوریله‌بیلن فرق کبی او ایکی شی آره‌سنده بیوك برفرق‌بولنورسه ، چونکه روملر اوصره‌لرده دور انحطاطلرنده ایدیلر ، هیئت حاکمه‌لرینك اخلاقی ، تربیه‌سی پك فنا بوزولمش ایدی . حال بوکه عربلر دور نشو ونماده وانتباهلرینك اوائلنده بولنیورلردی . عدل ومساواتی غایهٔ آمال اتخاذ ایتمشلردی . فضله اوله‌رق مذکور ایکی قطعه ، یعنی مصر وشام قطعه‌لری اهالیسی ایله حاکملری اولان روملر آره‌سنده دها اول ذکر ایتدیکمز انقسامات دینیه حکمران اولمقده ایدی . بو انقسامات مذکور ایکی قطعه اهالیسنه دیکر

هرهانکی دولت اولورسه اولسون اکا طاعت وحاکملری علیهنه اولهرق اکا معاونت ایلمکی پك طبیعی کوسترهجك قدر فنا تأثیرات اجرا ایتمش ایدی .

تاسعاً : روم ممالکنده موسویلرك بولنمسی فتوحات اسلامیهیه خدمت ایدن اسبابدن بری ایدی . روملر برچوق جماعتلره ، فرقهلره منقسم ایدیسهلرده موسویلر حقنده شدت وتضییق استعمالی امرنده عموماً متفق ایدیلر . اسلاملر شام قطعهسنی فتحه کلدکلری زمان موسویلر ایله روملر آرهسندهکی منافرت وخصومت صوك درجهیه بالغ اولمش ایدی . حتی موسویلر روملردن انتقام آلمق ایچون جانلرینی،ماللرینی ویرمکه بیله حاضر ایدیلر . بناءً علیه بونلر اثنای فتوحاتده علی الاکثر عساکر اسلامیهیه معاونت و (قیساریه) نك فتحنده واقع اولدیغی وجهایله روملرك ضعیف نقطهلرینی وشهرلره کیریلهجك یرلری کوسترمکدهمسلمینه دلالت ایدرلردی . اسلاملر مذکور (قیساریه) شهرینی یدی سنه محاصره ایتدکلری حالده ایچنده بولنان عساکر مدافعهنك کثرتی وشهرك استحکاماتجه مناعتندن طولایی فتحنه بردرلو موفق اولهمیورلردی . چونکه شهرك سورلرینی هرکیجه یوز بیك روم عسکری بکلیوردی . اوصرهده اسلام اردوسنك قوماندانلغی (معاویه بن ابی سفیان) ك عهدهسنده بولنمقده ایدی . شهر اهالیسندن (یوسف) اسمنده بر موسوی معاویهیه مراجعت ایتدی . کندیسنی واقربا وتعلقاتنی حمایه ایتمك اوزره عساکر مسلمینه یر آلتنده بر صو یولنی کوستردی . عساکر مسلمین بویولدن داخل اولهرق شهری فتح وتسخیر ایلدیلر .

بو قبیلدن اولهرق (ابو عبیده) موسوی اولان (سامره) اهالیسی ایله ، مسلمانلره یول کوسترمك وروملرك حرکاتنی تجسس ایتمك وبوکا مقابل کندیلرندن شخصی ویرکی (جزیه) آلنمامق واراضیلری محصولی کندیلرینه قالمق شرطلریله،مصالحه عقد ایلمش ایدی . موسویلر روملردن انتقام آلمق ایچون برچوق شهرلرك فتحی صرلرنده عربلره بویولده خدمتلرده بولنمشلر ایدی .

عاشراً : اهل اسلامك کوستردکلری عدالت ،رفق وملایمت، زهد وتقوی اوموفقیات عظیمهلرینه باعث اولان اك مهم اسبابدن ایدی . اهل اسلامك ارائه ایتدکلری بومناقب روم ویا عجم دولتلری رعایاسندن حاکمیت اسلامیه آلتنه کیرنلر اوزرینه پك بیوك بر حسن تأثیر اجرا ایدییوردی . مناقب مذکوره فتوحاتك جملهسنده رهبر حرکت اتخاذ اولنوردی .

حضرت(ابوبکر)عساکر مسلمین ایله شام قطعهسنه طوغری توجه ایدن (اسامه) یه اك اول شووصایاده بولندی : « فتوحاتکز اثناسنده کیمسهیه خیانت ، غدر ایتمیکز ، اسیرلرك قوللرینی باغلامیکز . کیمسهیی اذیتله اولدیرمیك . چوجقلری، اختیارلری، قادینلری قتل ایتمیکز . کیمسهنك خورمه آغاجلرینی کسوب یاقمیکز . میوهدار آغاجلری کسمیکز . الله یولنه اولمازسه قیون ، صیغیر ، دوهلردن بر شی بوغازلامیکز .

يولكزده مناسترلره چكلمش آدملره تصادف
ايده‌جكسكز. بونلرى كندى حاللرنده براقه‌رق
كنديلرينه طوقونميكز . »

اسلاملر بيننده مساواتك تأسس ومرعيتى ده
زير حاكميت اسلاميه‌يه داخل اولان اهالى
اوزرنده بيوك برحسن تأثير ياپيوردى . (غسان)
اميرى اولان (جبلة بن الايهم) حقنده اجرا
اولنان معامله اوزمانلرده مساواته نه درجه‌ده
رعايت ايدلديكنى كوستريز . امير موما اليه
حضرت عمر زماننده شرف اسلام ايله مشرف
اوله‌رق احجار قيمتدار ايله مرصع باشنده
برتاج بولنديغى حالده مطنطن برآلاى ايله مدينه‌يه
كيتدى . حضرت عمر موما اليهك اسلاميتيله
مسرور اولمشدى. فقط اميرك بوموقعى، بوحالى
حضرت عمرى انك حقنده احكام شرعيه‌يى
تطبيقدن آليقومدى . (جبله) كعبهٔ معظمه‌يى
طواف ايدركن (بنى فزاره) قبيله‌سندن برآدم
كنديسنك اتكنه باصدى . جبله اليله اوآدمك
بروننه اوره‌رق برونى قيردى . بونك اوزرينه
(فزارى) حضرت عمره كيدوب شكايت
ايلدى. حضرت عمر (جبله) يى نزدينه چاغردى،
كيفيتى صوردى . جبله : « اى اميرالمؤمنين !
اوآدم اتكمه باصدى . كعبه‌نك حرمتى اولمسه
ايدى قليجله باشنى ايكى كوزى اورته‌سندن
ياره‌جقدم» جوابنى ويرنجه حضرت عمر: «يابديغك
شى اعترافكله ثابت اولدى . شمدى او آدمى ارضا
ايتمكلكك لازم كلير . يوقسه اكا يابديغك كبى
انك ده سكا عين فعلى اجرا ايتمسى، يعنى برونكى
قيرمسى ايچون امر ويريرم » ديدى . جبله :
« اى اميرالمؤمنين ! بن اميرم ، او ايسه عوام
ناسدندر . بونصل اولور ؟ » ديديكنده دخى
حضرت عمر : « اسلاميت ايكيكزى مساوى
طوتار . برمسلم ديكرندن تقوى وعافيتدن بشقه
هيچ برشى ايله ممتاز اولماز » جوابنده بولندى.
بونك اوزرينه (جبله) حضرت عمرك حكمندن
قورتولوش اولمديغنى آكلايه‌رق استانبوله فرار
ايلدى ، بردها بلاد عربه آياق باصمدى .

(عمرو بن العاص) ك اوغلى طرفندن
ضرب اولنان قبطينك وقعه‌سى دخى بوقبيلدن
ايدى . مضروب حضرت عمره كيده‌رك شكايت
ايتدى . حضرت عمر (عمرو) ى واوغلنى
مصردن نزدينه چاغيردى . مشاراليهما حضور
عمرى‌يه كيردكلرنده حضرت عمر قبطى‌يه بر
دكنك ويره‌رك (عمرو) ك اوغلنه اورمسنى
امر ايتدى . قبطى (عمرو)ك اوغلنه اوردى .
حضرت عمر (عمرو) ه ده اورلمسنه امر
ويرمك ايستدى ايسه‌ده عمرو : « انى اوران
يالكز اوغلم ايدى » ديه‌رك كنديني قورتاردى.
حضرت عمر (عمرو بن العاص)ه توبيخ مقامنده:
«اى عمرو ! خالق آنالرندن حر اوله‌رق طوغدقلرى
حالده سز نه‌حق ايله انلرى كوله اتخاذ
ايديورسكز ؟ » ديدى .

بوكبى مناقب عاليه‌نك فتوحاتى تسريع
خصوصنده نه درجه‌يه قدر تأثيرى اولديغى
يكنظرده آكلاشيلير . باخصوص شام، عراق،
مصر قطعه‌لرى اهاليسى كندى حاكملرينك
ظلم واستبدادلرندن ، كنديلرى حقنده روا
كوردكلرى سوء معامله وتحقيردن صوك درجه

مشتكى ايديلر . اسلاملرك بويله عدالت ، رفق
وملايمتلرينى ايشيتدكلرنده درحال انلره ميل
ورغبت ايتديلر .

حادى عشر : زير حاكميت اسلاميه يه داخل
اولان اهالينك ديانت، معاملات وامور سائره‌ده
هانكى حالده ايديلر ايسه كنديلرينه طوقونلميه‌رق
او حالده قالملرينه مساعده ايدلمسى موفقيات
اسلاميه يه ياردم ايدن اسباب جمله‌سندن
ايدى . عربلر بر مملكتى فتح ايتدكلرى زمان
اوراده بولنان اهالينك ديانتلرينه ، امور
ومعاملاتنه، تابع اولدقلرى احكام مدنيه وقانونيه‌يه
وسائر احوال وخصوصاتنه طوقونلميه‌رق
كنديلرينى بوخصوصاتده سربست براقيرلردى .
(عمرو بن العاص) طرفندن مصر قطعه‌سى
فتح اولندیغى صرده‌ده بويله يابلمش ايدى . (عمرو
بن العاص) بوراده قبطيلرى كندى امور
ومعامله‌لرنده كنديلرندن اولان حاكملرك
حكمنه تابع براقدى . اسلاملر فتح ايتدكلرى
ديكر ممالكك اكثرنده‌ده بو صورتله حركت
ايلديلر .

برده آتيده كوريله‌جكى اوزره اسلاملرك
بادئ امرده‌كى فتوحاتى براشغال عسكريدن
عبارت ايدى. جزيه اوله‌رق آلدقلرى اموال‌ده
اهالى يى تجاوزاتدن صيانت بدلى مقامنده ايدى.
دها اول روملر (شام) قطعه‌سى حدودنده مقيم
(غسانه) وسائر عربلره ـ ايرانيلره قارشى
معاونتلرينى تأمين ايتمك اوزره ـ اويله پاره‌لر
اعطاسنه آليشمشلردى . ايرانيلر دخى عراق
جهتلرنده بولنان عربلرى روملره قارشى
كنديلرينه معين بولنديرمق ايچون پاره ايله
كنديلرينه طرفدار اتخاذ ايدرلردى . بو
عصرده بيله حالا بعض دول معظمه كندى
مملكتلرينه مجاور اولان قبائله بوكبى ويركيلر
ويرييور . فقط عربلر جزيه‌يى آنجق اهالى يى
دائرهٔ اطاعته ادخال ايتدكدن صكره آليرلردى .
بونكله برابر اهالينك جان ، عرض ومالارينى
محافظه وصيانتىده درعهده ايدرلردى . بو
صيانت اهالئ اصليه‌يه روملرك تجاوزات
وتعدياتنك منعنه مصروف ايدى .

(عبادة بن الصامت) مصر واليسى (مقوقس)
ايله سائر قبطيلرى اسلاميته دعوت ايتديكى
صره‌ده كنديلرينه توجيه ايلديكى آتيده‌كى
سوزلردن اوزمان جزيه ، حمايه وصيانت نه
شكلده بولنديغى آچيقدن آچيغه آكلاشيلير :
« جزيه‌دن بشقه‌شى ايله راضى اولمازسه‌كز
او حالده هرسنه آره‌مزده حاصل اوله‌جق اتفاق
ايله اعطاسى تقرر ايده‌جك مقدارده واطاعتله
جزيه‌يى تأديه ايديكز . بو حال بز وسز صاغ
قالدقجه دوام ايتسون. اكا مقابل بزسزه جان
واموالكزه واراضيكزه تجاوزاتده بولنه‌جقلر
ايله سزك يركزه حرب ايتمكى تعهد ايدييورز .
سز حمايه‌مز آلتنده بولندقجه واوزرمزه اويله
بر عهد صاحبى اولدقجه بز بو وظيفه‌يى ايفاده
تردد ايتمه‌يز . . الخ » . (خالد بن الوليد) ك
عراقده (ابن نسطونا) يه يازديغى مكتوب ايله
اهل ذمته ، يعنى اسلاملرك زير حمايه‌سنه كيرن
اهالى يه تعهداتى متضمن ارسال اولنان ديكر
مكتوبلر دخى بالاده عرض ايديلن مألده ايدى.

بوكبی مکتوبلر پك چوقدر .

اسلاملرك كنديلرينه تابع اولان اهالينك حمايه‌سنی بالفعل ايفا ايتمكسزين جزيه آلمنی قبول ايتمدكلرينی شو وقعه‌دخی تأييدايدر: اسلاملر (يرموك) محاربه‌سی صره‌لرنده محل مذكورده اجتماعه دعوت اولندقلری زمان حمص اهاليسی كنديلرينك تحت ذمتلرنده (حمايه‌لرنده) ايديلر. اسلاملر محاربهٔ مذكوره ايله اشتغاللرندن طولايی اهالیٔ مذكوره‌يی حمايه ايده‌ميه‌جكلرينی آكلادقلرندن كنديلرندن آلمش اولدقلری اموال جزيه‌يی انلره اعاده ايدرك : « شمدی بشقه شی ايله مشغولز. سزه معاونت ومدافعه ايده‌ميه‌جكز . باشكزك چاره‌سنه باقيكز » ديديلر . حمص اهاليسی او وقته قدر اسلاملرك مناقب عاليه و وفاكارانه‌سنی آكلامش بولندقلرندن : « سزك حاكميتكز، عدالتپرورلككز دها اول ايچنده بولنديغمز حال مظلوميت ومغدوريته بزجه قات قات مرجحدر. واليكز بزده قالسون . روم عسكری شايد شهره تجاوز ايدرسه و اليكزله بز انلری دفع ايدرز» ديه‌رك قدر شناسلقلرينی كوسترمشلردی. اهل اسلام كنديلرينك زير حاكميتلرينه كيرن غير مسلم اهالی كنديلريله برابر دشمنه قارشی محاربه ايتمكی تعهد ايدرلرسه انلری علی الاكثر جزيه‌دن معفو طوتارلردی . بوحال اكثريتله خرستيان عربلر حقنده وقوع بولوردی . مع مافيه ديكر بر يرده ذكری كچديكی وجه ايله (جراجمه) وسائره كبی عرب اولميانلرك‌ده جزيه‌دن استثناسی بر قاچ دفعه وقوع بولمشدر.

بالاده ايضاح ايتديكمز اسبابدن طولايی اسلاملرك استيلا و حاكميتی اهالیٔ اصليه‌يه كران كلمك شويله طورسون اهالی بالعكس اسلاملری ظلم وقهرلرينه معروض اولدقلری اولكی حاكملرينه ترجيح ايدرلری . اسلاملره تأديه‌سنی درعهده ايتدكلری (جزيه) دخی رومه‌لره ويا ايرانيلره ويره‌كلدكلری ويركيلرك مجموعندن پك‌چوق آز ايدی .

(خلاصه) : — اسلاملره اجرای فتوحاته جرأت ويرن وبوخصوصده كنديلرينه ياردیم ايدن اسباب واحوال بالاده بيان اولنديغی وجه ايله دينه ارتباط قوتلری ايله برابر مظفريته قناعت كامله‌لری و آته‌بينمك و اوق آتمقده‌كی مهارتلری ، مالك اولدقلری قوهٔ بدنيه ، بداوت حالی ايله ياشامق نتيجه‌سی اولان سرعت حركت ونشاط ، محاربه‌لرده دشمنی اوفاق تفك مصادمات ايله تعجيز وبو صورتله ضعيف دوشورمك ايچون اتخاذ ايتدكلری اصول وايچلرندن ذكا و اقدام صاحبی بيوك آدملر يتشمسی ، فتح ايلدكلری ممالكده اهالی‌يه حقانيت ، عدالت ، رفق وملايمتله معامله‌ده بولنملری وكرك روم ، كرك ايران ممالكنك حال فساد وپريشانيده بولنمسندن عبارتدر . اسلاملر بو سببلردن طولايی اون سنه كچمدن حضرت عمر زماننده شام ، فلسطين، مصر، عراق ، ايران قطعه‌لرينی فتح وتسخيره موفق اولديلر . فتوحات اسلاميه حضرت عثمان بن عفان ايله مشاراليهدن صكره كلنلر زمانلرنده دخی توالی ايلدی .

خلفای راشدین بحثنه عودت

(فتنه) : — حضرت عثمان زماننده ظهور ایدوب مشارالیهك ۳۵ نجی سنهٔ هجریه‌سنده شهادتنی انتاج ایلین فتنه تاریخ اسلامینك طور وشکلنی دکیشدیرمشدر . مذکور فتنه‌نك سببی شودر : هجرتك ۲۳ نجی سنه‌سنده حضرت عمر (مغیرة بن شعبه) نك کوله‌سی (ابولؤلؤه) نك بچاغیله‌قارنندن یاره‌لانه‌رق اجل موعودینك تقربنی حس ایدنجه صحابه‌دن بر قاچنی وازجمله (عثمان بن عفان) ، (طلحة بن عبدالله) ، (زبیر بن العوام) و (علی بن ابی طالب) ی نزدینه دعوت ایدرك زوجهٔ نبی حضرت عائشه‌نك خانه‌سنده بالاجتماع کندیسندن صکره مقام خلافته جالس اوله‌جق ذاتی انتخاب ایتملرینی توصیه ایتدی . صحابهٔ کرام حضرت عمرك وفاتندن صکره بنی امیه‌دن کندیلرندن سنّاً اك بیوك اولان حضرت (عثمان بن عفان) ی خلیفه انتخاب ایلدیلر .

بنی امیه مقدار نفوسجه بطون قریشك اك بیوکی وبناءً علیه اك قوتلیسی ایدی . فقط بونلرك اکثری اسلامیتی آنجق مکه‌نك فتحندن ورئیسلری اولان ابوسفیان اسلام ارلدقدن صکره قبول ایتمشلردی . دولت اسلامیه‌نك ایلك تملرینی تشکیل ایدن غزوه‌لرده هیچ بر خدمت وجهادلری اولمامشدی . ایشته بوسببدندرکه حضرت (ابوبکر) مقام خلافتده بولندیغی زمانلرده بونلره مأموریت ویرمزدی . احتمال که حضرت ابوبکر بنی امیه‌نك قبول اسلامیته‌کی یکیلکلرینی ، یاخود بر مغلوبیتدن صکره مجبوراً اسلامیتی قبول ایتملرینی نظر دقته آله‌رق اسلامیته صداقتلرینی درجهٔ کفایه‌ده متین بولموردی . حتی (بنی امیه) مأموریت طلب ایتدکجه حضرت ابوبکر کندیلرینه : « اخوانکزك فضیلت جهادده واردقلری موقعه یتیشکز » دیردی . حضرت ابوبکر بونلری ، اهل ارتدادی دائرهٔ اطاعته آلمق ایچون اجرا اولنان محاربه‌لر ایله دها صکره شام طرفلرنده وقوع بولان محاربه‌لره کوندرمش ایدی . مع مافیه (بنی امیه) بنی هاشمدن دها قوتلی وعدداً کثرتلی اولملری حسبیله موقع حاکمیتی احرازه کندیلرینی سائر بطون قریشدن زیاده لائق وحقلی عد ایتمکدن کندیلرینی آله‌میورلردی . زمان جاهلیتده‌کی مناصب بحثنده کورلدیکی اوزره اوزمانلرده محاربه‌لرده قومانداناق منصبی (بنی امیه) نك عهده‌سنده‌ایدی . عم نبی ابوطالبك وفاتندن صکره نفوذلری دها زیاده آرتمش‌ایدی . بوندن ماعدا دها اول کوسترلدیکی اوزره هاشمیلر ایله امویلر آره‌سنده تا زمان جاهلیتدن باشلامش بر رقابت موجود ایدی .

وقتا که حضرت (عثمان بن عفان) مقام خلافته کچدی (بنی امیه) کندیسی ایله کسب قوت ایتدیلر . حضرت عثمان حسن سیرت وصلاح صاحبی اولمقله برابر کندی اقربا وتعلقاتنه نضله‌جه میل اظهارندن کندینی آله‌میوردی . بناءً علیه والیلکلری وسائر مناصب دولتی بونلره توجیه ایتمکه باشلادی . بوحال دها اول او مناصبی اشغال ایدن صحابه‌یه کران کلدی .

بوندن ماعدا بوراده شرح وبيانی اوزون
سوره‌جك دها برطاقم احوال وقوع بولدی كه
بو حاللر اطرافده بولنان ممالك اسلاميه اهاليسنك
حضرت عثمان حقنده كين وخصومت پيدا
ايتملرينه باعث اولدی . هر طرفدن اهالی واز
جمله (مصر) ، (كوفه) ، (بصره) اهاليسی مدينه‌يه
كله‌رك كندی نفسنی مقام خلافتدن خلع ايتمسنی
حضرت عثمانه تكليف ايلديلر . حضرت عثمان
تكليف واقعی قبول ايتمديكندن قرآن عظيم
الشانی تلاوت ايدركن كنديسنی شهيد ايتديلر .
بو جرأت مقام خلافته قارشی اظهاری واجب
اولان حرمت ورعايتی پايمال ايدن حركاتدن
معدود اولمقله برابر عربلرك اوصره‌لرده
متصف اولدقلری عزت نفس ، حريت شخصيه
وعلو همته آچيق بر دليل تشكيل ايتمكدن ده
خالی قالماز .

حضرت عثمان بويله شهيد ايديلنجه كندی‌
يسنه خلف اوله‌رق مقام خلافته انتخابی لازم
كلن ذاتك انتخابنده اختلاف حاصل اولدی .
مصر اهاليسی حضرت علی يی ، بصره اهاليسی
قدمای صحابه‌دن (طلحه) يی ، كوفه اهاليسی
كبار صحابه‌دن حضرت نبينك خاله زاده‌سی
(زبير) ی ايستيورلردی . مشار اليهم ، يعنی
علی ، طلحه ، زبير صحابه ايچنده مقام خلافتی
اك زياده آرزو ايدنلر ايدی . چوقلری بنی
اميه‌دن اولان شام مسلمانلرينك اكثری ايسه
خلافتی حضرت عثمانه ، ياخود كنديلرندن
اكا خلف اوله‌جق برينه آرزو ايدييورلردی .
مدينه اهاليسنه كلنجه بونلر حضرت نبينك
كندی نزدلرينه مهاجرت ايتديكی زماندن
بری اهل بيت نبوی‌يه قارشی ارائه‌سنی اعتياد
ايتدكلری مظاهرت ونصرته تبعاً خلافتی
حضرت علی‌يه ايستيورلردی . حضرت علی‌يه
طرفدار اوله‌رق ربيعه قبائلی ويمن اهاليسی ده
مدينه اهاليسنه انضمام ايتمشلردی . شو حالده
حضرت علی‌يه طرفدار اولانلر مقدارجه
ديكرلرينه طرفدار اولان سائر فرقه‌لردن
چوق ايديلر . فقط بو طرفدارلر اكثريتله
اهل مدينه‌دن اولمق اوزره متفرق قبائلدن
متشكل بولنيورلردی .

مكه ومدينه اهاليسی آره‌سنده اسكيدن
بری يرلشمش بر رقابت موجود ايدی كه
بو رقابت مدينه اهاليسنك هجرتدن صكره
اسلاملره واقع اولان مظاهرتلرنده كورلديكی
وجه ايله بعد الاسلام دخی بردوام اولمشدی .
ذكر ايتديكمز اوزره مدينه اهاليسی مكه‌دن
اووقت نزدلرينه مهاجرت ايدن اهل اسلامه
مظاهرت وانلر ايله مكه‌يی فتح ايتمشلردی .
بونك اوزرينه مدينه اسلاملرك پايتختی اولمش
ايدی . تجارت ، نفوذ هپ بو شهره تحول
ايتمش ، مكه ايسه اهميتدن دوشمش ايدی .
مدينه اهاليسی حضرت علی‌يه بيعت ايدنجه
(طلحه) ، (زبير) ده كنديسنه سائرلری كبی
بيعت ايتمشلردی . فقط متعاقباً ايكيسی ده مكه‌يه
كيتديلر . بوراده‌كی اهالی مدينه اهاليسنه قارشی
ضدينه حركت اولمق اوزره مقام خلافته كچمك
ايچون (طلحه) و (زبير) ه مظاهرت ايلديلر .
مشار اليهما مكه‌ده كوردكلری شو مظاهرت

اوزرینه دها زیاده طرفدار بوله‌رق کسب قوت
ایتمك ایچون عراق طرفنه عزیمت ایتدیلر .
حضرت علی کیفیتدن خبردار اولنجه عسکریله
انلرك آرقه‌سنه کیتدی . حضرت عائشه‌نك
عسکریله مشارالیهما طرفدارانندن متشکل
اردو آره‌سنده بصره جوارنده مشهور (جمل)
محاربه‌سی وقوع بولدی . مذکور وقعه‌ده
طلحه وزبیر تاریخ کتابلرنده تفصیلات لازمه‌
سیله ذکر ایدلدیکی وجه ایله شهید اولمقله
خلافت حضرت علی‌یه قالدی . حضرت امام
اسلاملرك پایتختنی مدینه‌دن کوفه‌یه نقل ایتدی .
مدینه‌ده‌کی طرفدارلرینی براقه‌رق عراق
اهالیسنه اعتماد ایتمسی برخطا ایدی .

حضرت علی طلحه وزبیرك شهادتلرندن
صکره آرتق اوکنده هیچ برمانع ورقیب
قالمدیغنی ظن ایده‌رك شامده (معاویة بن
ابی سفیان) کبی صاحب نفوذ برآدمك کندی
نفسی ایچون ادعای خلافت ایده‌جکنی دوشو-
نمامش ایدی . دیکر یرلرده کورلدیکی وجه
ایله کرك ابوسفیان ، کرك اوغللری اسلامیتی
مظفریت ونجاتدن آنجق مأیوس اولدقدن صکره
قبول ایتمشلردی . شو حالده معاویه خلافتی
آنجق منافع دنیایه واصل اولمق ایچون ایستر-
دی . حضرت عثمان شهید اولنجه معاویه شامده
بولنیوردی . اطرافنده دخی قریشك کزبده
رجالندن برچوق ذوات واردی . بونلر کافةً
بنی امیه‌نك کثرت وقوتنه بناءً معاویه‌یه
مظاهرت واوغرنده جانلرینی فدا ایتمکه حاضر
ایدیلر . دیکر جهتدن نورنبونك بنی هاشمدن
ظهوری امویلره کران کلمش وبونلرك هاشمیلره
اولان بغض وعداوتلری آرتمش ایدی .
هاشمیلر زمان نبوتده مکه‌دن مدینه‌یه هجرت
ایتدکلری زمان امیه اوغللری مکه‌ده رقیبسز
قالمشلر واوصره‌لرده زمرهٔ مجاهدین اسلامیه
ایله اجرا ایتدکلری (بدر) وسائره کبی اومشهور
محاربه‌لرده ریاستی کندی نفسلرینه حصر
ایتمشلردی . چونکه بتون اومحاربه‌لرده ریاستی
(معاویه) نك پدری اولان (ابوسفیان) درعهده
ایلمش ایدی . حضرت ابوبکر ، زمان خلافتنده ،
بونلری محاربه‌لره کوندردیکی صره‌لرده بنی
امیه‌دن ابوسفیانك اوغلی (یزید) شامه والی
اولمش ایدی . (یزید) ك وفاتندن صکره
حضرت عمر زماننده یزیدك برادری اولان
معاویه شام والیلکنه تعیین اولندی . حضرت
عثمان مقام خلافته کچنجه معاویه‌یی مذکور
والیلکده ابقا ایتدی . معاویه‌نك معیتنده بولنان
عسکر اکثریتله قریشدن ایدیلر . نهایة الامر
ریاست زمان جاهلیتده اولدیغی کبی بعدالاسلام
دخی بنی امیه‌نك وبالخاصه (ابوسفیان) عائله‌سنك
عهده‌سنه تکرار کچمش وهاشمیلر شرف
نبوت ایله بالاکتفا مناصب دنیادن ال
چکمشلردر .

حضرت عثمانك شهادتندن صکره معاویه
کندی نفسی ایچون ادعای خلافته وسیله
بولدی . اکا اولان قرابتنه بناءً حضرت
عثمانك قان ایله ملمع اولان کوملکنی شام
جامعنده تشهیر وخلقی اخذ انتقامه دعوت ایتدی .
حضرت علی ایله طرفدارلرینی حضرت عثمانك

قتلی ایله اتهام ایلدی . اول امرده عراقده
حضرت علی ایله طلحه وزبیر آره‌سنده محاربه
وقوع بولمقده اولدیغنی کورنجه زبیر وطلحه‌نك
حضرت علی‌یه قارشی کله‌جکلرینی ومحاربه
اجراسنه کندیسنه حاجت بر اقیه‌جقلرینی ظن
ایتمش ایدی . فقط طلحه وزبیر شهیدوحضرت
علی مظفر اولنجه آرتق محاربه‌یه لزوم کوره‌رك
حضرت عثمانك انتقامنی آلمق ادعاسیله اورته‌یه
آتلدی . معاویه اسلامیته منافع دنیویه نقطه‌
سندن باقان دهاة عربدن برطاقم ذوات وازجمله
(عمرو بن العاص) ی کندیسنه طرفدار ایدی .
حضرت عثمان حال حیاتده ایکن (عمرو بن
العاص) ی مصر والیلکندن عزل ایتمش
ایدی . (معاویه) مشارالیهی کندیسنه بند
ایدرك مظفر اولدیغی تقدیرده مصر والیلکنه
تعیین ایتمکی اکا وعد ایلدی . (عمروبن العاص)
معاویه ایله برابر هجرتك ۳۷ نجی سنه‌سنده
(صفین) محاربه‌سنده حضرت علی علیهنه حرب
ایتدی . حضرت علی‌مذ کورمحاربه‌ده معاویه‌یه
غلبه چاله‌جقدی . لکن (عمرو بن العاص)
طرفندن قوریلان برخدعه وحیله محاربه‌نك
عکسی برنتیجه‌یه منجر اولمسنه وخلافتك اهل
بیتدن بنی امیه‌یه کچمسنه باعث اولدی .
(عمرو) معاویه‌نك معیتنده بولنان آدملره
متارکه عقدی ایچون طلب مخابره‌یه اشارت
اولمق اوزره مصحفلری مزراقلرك اوجلریله
قالدیرملرینی امر ایتدی . امری وجه ایله
حرکت ایلدی . حضرت علینك آدملری
حیله‌یه قاپلدیلر ، محاربه‌یی طوردیرمق ایچون

حضرت علی‌یه الحاح وابرامده بولندیلر .
حضرت علی اصرار واقع اوزرینه محاربه‌یی
طوردیرمغه مجبور اولدی . ایکی طرف آره‌
سنده جریان ایدن مخابره نتیجه‌سنده ایشك
حکم صورتیله حلنه قرار ویرلدی . طرفینك
برر حکم تعیین ایتمسی لازم کلیوردی . اصحاب
علی صحابه‌دن (ابوموسی الاشعری) یی ، معاویه
طرفی ایسه (عمرو بن العاص) ی انتخاب وتعیین
ایتدیلر . فقط ذکاودهاجه ایکی حکم آره‌سنده
نه قدر بیوك فرق واردی ! . . ایکی طرف
بوایکی ذاتك ویره‌جکی حکمه راضی اوله‌جقلر-
ینی بیان وقراری استماع ایچون بریوم مخصوص
دخی تعیین ایلدیلر . فقط (عمرو بن العاص)
حیله ایله ابو موسانك عقلنه تغلب ایتدی .
اسلاملر ایستدکاری ذاتی خلیفه انتخاب ایتمك
اوزره کرك حضرت علینك ، کرك معاویه‌نك
خلعلری طرفداری اولدیغنی کوستردی . ابو
موسی آلداندی . بوفکری قبول ایتدی .
(عمرو) قوردیغی حیله‌یی اکمال ایچون ابو
موسانك سناً وموقعاً دها بیوك اولمسی جهتیله
کندیسندن دها اول حکمنی تبلیغ ایتمسنی
تکلیف ایلدی . (ابوموسی) حیله‌یه قاپیله‌رق بو
تکلیفه‌ده راضی اولدی . بونك اوزرینه (ابوموسی)
خلق آره‌سنده طوره‌رق حکمنی شوصورتله تبلیغ
ایتدی : « ای اهالی ! ملتك اختلافنی موجب
اولان خصوصی تدقیق ایتدك . ملته الك زیاده
یارایه‌جق و پریشانلغنی ازاله ایلیه‌جك
برحله بن وعمرو متفقاً قرار ویردك . اوده
حضرت علی‌یی ومعاویه‌یی ایکیسنی بردن خلع

اتمكدر . خلق ایسته‌دكلرینی خلیفه انتخاب
ایتسون. ایشته بن حضرت علی‌یی خلع ایدییورم.
آرتق سز ایشكزه صاحب اولكز . واهل
كوردیككزی خلیفه انتخاب ایلیكز . »

متعاقباً (عمرو بن العاص) خلق اورته‌سنده
طوره‌رق بسبتون بشقه بر قرار تبلیغ ایتدی :
« ابو موسانك دیدیكلرینی ایشتدیكز . موكلنی
خلع ایدییور. كندیسی موكلنی نصل خلع ایلیور
ایسه بن ده اونی خلع و موكلم اولان معاویه‌یی تأیید
وتثبیت ایدییورم . زیرا معاویه حضرت عثمانك
دوستی ومظاهری وقاتلنك مطالبی وخلق آره‌سنده
آنك مقامنه كچه‌جك اك زیاده حق صاحبیدر »
دیدی .

خلق (عمرو) ك بو بسبتون بشقه حكمنی
ایشیدنجه ایشده بر حیله چویرلدیكنی آكلادیلر.
فقط نه چاره كه بو حیله پك چوق تأثیراتی موجب
اولدی . یالكز خلافتك معاویه‌یه انتقالنی منتج
اولمقله قالسه‌یدی اوقدر اهمیتی اولمازدی . فضله
اوله‌رق حضرت علی طرفدارلرینك كندی
علیهنه انقساملرینی ده موجب اولدی . چونكه
طرفدارانندن بعضلری تحكیمی قبولندن طولایی
حضرت علی‌یی شایان مؤاخذه كوره‌رك كندیسندن
آیرلدیلر . تاریخ اسلامده بر موقع مخصوص
اشغال ایدن خوارج ایشته بونلردر . حضرت
علی بونك اوزرینه ایكی دشمن اورته‌سنه
دوشدی . خوارج او ایكی دشمندن كندیسی
حقنده اك شدتلیسی ایدی . مشار الیه هجرتك
قرقنجی سنه‌سنده كوفه مسجدنده بونلردن
برینك طعنه‌سیله شهید اولدی .

حضرت حیدرك ذكر ایلدیكی وجه ایله
شهادتی اوزرینه كوفه اهالیسی اوغلی حضرت
حسنه بیعت ایتدیلر . حال بو كه (معاویه)
كندی نفسی ایچون خلافتی ایسته‌مكدن كیری
طورمیوردی . حضرت حسن معاویه‌یه قارشی
محاربه ایله غالب كله‌میه‌جكنی آكلادیغندن
بوشنه‌قان دوكولمامك ایچون خلافتدن چكلدی.
بونك اوزرینه شامده معاویه‌یه بیعت ایدلمكله
كرسی خلافت كوفه‌دن شامه انتقال ایتدی .
خلفای راشدین دولتی ده بو صورتله منقضی
اولدی .

(خلفای راشدین زمانی) : — شمدی‌یه
قدر ویردیكمز معلوماتدن آكلاشلدیغی اوزره
خلفای راشدینك دولتلری زهد وتقوی ،
صلاح ودیانت اوزرینه أسس وحقانیت وعدالت
ایله تأیید ایدلمش بر حكومت ایدی. خلفای راشدین
صلاح وتقوادن طولایی اك بسیط بر حیات
كچیرمشلردر . خلفای مشار الیهم زماننده
مقام خلافت بر حكومت ریاستندن زیاده دینی بر
مقام ایدی . خلفای كرام عادی بزدن
البسه . لیفدن معمول آیاق قابی كیرلردی .
طاشیدقلری قلیجلرك آصقیسی ده لیفدن
ایدی . سوقاقلرده رعایادن بری كبی هیچ
فرقسز بر حالده كزرلردی . اك عادی بر آدم
ایله قونوشدقلری زمان ادن كندی سوزلرندن
دها سرت ، دها شدتلی سوز ایشیدیرلردی .
خلفای مشار الیهم بو حاللری دیانت اسلامیه
احكامندن عد ایدرلردی. خلق اوزرینه حاكمیتلری
صلاح وتقوی ، عدل واحسان ایله ومناقب عالیه‌یه

مثال کوسترمکله قائم ایدی .
خلفای راشدینك طعاملری دخی اهالیدن الك فقیرلرینك تناول ایتدکاری یمکلردن دها ساده ایدی . مشارالیهمك بو خصوصده بویله محرومانه بر قناعتله اکتفا ایتملری یوقلقدن ویا عجزدن ایلری کلیوردی . بومحرومیتی کندی رعایالرندن فقیر اولانلر ایله همحال اوله‌رق بوصورتله انلرك کوکللرینی تطییب ایتمك ایچون اختیار ایلرلر ایدی . حتی کندی ایرادلرندن الەهرنه‌کچیریرلر ایسه جمله‌سنی فقرایا ویریرلردی . اوجمله‌دن حضرت علی کندی املاك ذاتیه‌سندن آلدیغی‌مهم برایرادی هپ ارباب فقر واحتیاجه طاغیدیردی .

مشارالیهم پاره‌یه ، ثروته اصلا اهمیت ویرمدکلری کبی اوزمانلرده سائر صحابهٔ کرام دخی بویولده عین اخلاقده ، عین حالده‌ایدیلر . احتمال که مشارالیهمك بوحاللری زمان پیغمبرینك هنوز اوزاقلاشمامش وهیبت ورهبت نبوتك‌ده قلبلرنده جداً یرلشمش اولمسندن ایلری کلیوردی . فی‌الواقع عهد نبوتده ودها صکره اکاقریب زمانلرده قدر دنیامالنه رغبت آزدی . فقط اودور اوزاقلاشدقجه رهبت نبوت یواش یواش هرکسك قلبندن زائل اولمغه باشلایه‌رق دنیا منافعی آرقه‌سنده قوشمق زیاده‌لشدی . قرائن احوالدن آکلاشلدیغنه نظراً اسلاملرده دنیایه رغبت خلفای راشدین زماننك صوکلرینه طوغری باشلامشدر . (مسعودی) دیبورکه : « صحابه ، حضرت عثمان زماننده چفتلکلر واموال صاحبی اولدیلر . حضرت عثمانك ، شهادتی صیره‌سنده ، خزینه‌دارینك نزدنده یوز اللی بیك دیناری وبیك بیك (بر ملیون) درهمی واردی . (وادی القری) و (حنین) ده وسائره‌ده کائن قریه‌لری ایسه یوزبیك دینار قیمتنده ایدی . پك چوق دوه وآت دخی براقشدر . اکابر صحابه‌دن (زبیر) ك ، وفاتی متعاقب ، ترك ایتدیکی ثروتك سکزده بری اللی بیك دیناره بالغ اولمشدی . بوندن ماعدا مشارالیه‌بیك قصراق‌ایله‌بیك جاریه‌ترك‌ایلمشدی . (طلحه) نك عراق جهتندن هرکونکی وارداتی بیك دیناره بالغ ایدی . (سراة) جهتندن‌کلن وارداتی‌ایسه اوته‌کندن دها زیاده ایدی . صحابهٔ کرامدن (عبدالرحمن بن‌عوف) ك آخورلرنده بیك آت موجود ایدی . بوندن ماعدا بیك دوه‌سی واون بیك قیونی دخی واردی . مشارالیهك وفاتندن‌صکره ترك ایتدیکی اموالك ربعی‌سکسان‌درت‌بیك دیناره‌بالغ‌اولمشدی . کبار صحابه وانصاردن (زیدبن ثابت) اوقدر چوق آلتون وکموش براقشدی‌که انلری کسرایله قیرمغه مجبوریت حاصل اولمش ایدی . بوندن باشقه مشارالیهك براقدیغی چفتلکلر واموالك قیمتی یوزبیك دینار راده‌سنده ایدی . (زبیر) بری بصره‌ده ، دیکری (مصر) ده ، اوچنجیسی (کوفه) ده ، دردنجیسی (اسکندریه) ده اولمق اوزره کندیسی ایچون درت قوناق انشا ایتدیرمش ایدی . (طلحه) دخی کندی نفسی ایچون (کوفه) ده برقوناق یاپدیردیغی کبی مدینه ده بولنان خانه‌سنی دخی کیرچ وکره‌مید و ساج آغاجی کراسته‌سندن

انشا ایتدیردی . کذلك کبار صحابه‌دن اولوب
قوماندانی آلتنده بولنان عسکرله « قادسیه »
مظفریتنی احراز ایتمش اولان « سعد بن ابی
وقاص » مدینه‌نك « عقیق » نامنده‌کی موقعنده
قالین و یوکسك دیوارلی وکنیش حولیلی بر
قوناق یاپدیره‌رق بوقاری جهتلرنده‌دخی بالقونلر
انشا ایتدیرمشدی . ینه کبار صحابه‌دن و « بدر »
غزوه‌سنده چوق یارارلق کوسترن مجاهدیندن
« مقداد » دخی مدینه‌ده خارجاً وداخلاً
کیرچلنمش برخانه یاپدیرمش ایدی . کذلك
« یعلی بن منبه » اللی بیك دینار ایله اوچ
یوزبیك درهم قیمتنده بولنان عقارات واموال
سائره براقمشدی .

خلفای راشدینك زمان خلافتی اوتوز
سنه‌دن فضله سورمه‌مش ایسه‌ده بوزمان ظرفنده
میسر اولان فتوحات اسلامیه غربدن آفریقانك
برقسم مهمنه وشرقدن « خراسان » و « سمرقند » ه
قدر کسب وسعت ایتمشدی .

بنی امیه دولتی

حضرت علینك شهادتندن واوغلی حضرت
حسنك خلافتدن فراغتندن صکره خلافت
اسلامیه‌نك بنی امیه‌یه ـ امیه اوغللرینه ـ نقل
انتقال ایتدیکنی بالاده‌کی بحثده کوسترداك . بونلردن
برنجی حکمدار معاویه ایدی . بنی امیه‌نك
خلافتی خلافت راشدینه بکزه‌مز . راشدین
زماننده خلیفه زهد وصلاح ایله تمیز
ایدییوردی . دور امویه‌ده ایسه خلافت
سلطنت دنیویه شکلنه کیردی . راشدین زماننده
خلیفه صفوت ، حقانیت ، عدالتله کندینی
خلقه سودیره‌رك اجرای حاکمیت ایدرکن
امویلر زماننده خلیفه حال وموقعه کوره
حرکتله خلقی ترهیبات ایله ، یاخود معاش
واحسانلر ایله کندینه طرفدار اتخاذ ایدییور
وبوسایه‌ده حاکمیتنی تأمین ایلیوردی . بونك
سببی خلافتی الده ایدن « معاویه » نك خلفای
راشدین کبی سعادت اخرویه مقصدیله طلب
خلافت ایتمامسیدر . احتمال که شامده موجود
اولان بیوك زنکینلك اولمسه ایدی معاویه خلافتی
الده ایتمکه موفق اولمیه‌جق ایدی . مشارالیه
خلافتی الده ایدنجه بذل اموال ایله اطرافنده
بولنانلرك معیشتلرینی توسیعه باشلادی . بو
پاره‌لری صورت مخصوصه‌ده بنی هاشمه بذل
ایدییوردی . بوندن مقصدی خلافتی کندیلرندن
آلدیغندن طولایی حقنده پرورده ایتدکلری
حس عداوت وانتقامی تسکین وتعدیل ایتمك
ایدی . بناءً علیه بنی هاشمدن بری کندیسنك
زیارتنه کلدکجه اکا پك زیاده التفات واکرامده
بولنور ، کندیسنی ممنون ایتمکه چالیشیر ، هرنه
ایشی وارایسه جمله‌سنی ترویج ایدردی . پك
چوق دفعه‌لر بنی هاشم ، معاویه‌نك حضورنده
بولندقلری اثناده خلافته اولان حقلرینی سویلرلر
ومعاویه‌نك یوزینه قارشی خلافتی اختلاس
ایتدیکندن دم اوررلردی . معاویه بونلرك
جمله‌سنه سکوت ومسامحه ایله مقابله‌ده بولنور
وعطیه و احسان و حلم وملایمتله لسانلرینی
کسر ایدی .

معاويه تبذير واسراف وسائلی وسلطنتده آلایش ودبدبه‌یی روملردن اقتباس ایده‌رك کندیسنه « حرس » دنیلان محافظلر تعیین واقامه ایلدی . معاویه یورودکجه ونمازه کیتدکجه بو محافظلر ویاسلاحشورلر اللرنده حربه‌لر بولندیغی حالده کندیسی ایله برابر کیدرلردی . مشارالیه کندیسنه مخصوص بر سرای انشا ایتدیره‌رك بوسرایده تخت سلطنتی قوردی . قپوسنه یاور وتشریفاتجی طوردیردی . جامعده دخی نمازه کلنجه نمازینی ایچنده قیلمق اوزره کندیسنه مخصوص بر محفل انشا ایتدیردی . معاویه احتمال که بو احتیاطلری حضرت علی حقنده وقوع بولدیغی کبی کندی حقنده سوء قصد وقوعندن قورقه‌رق اتخاذ ایتمش ایدی . ذاتاً کندیسی حقنده دخی دها اول برسوء قصد وقوع بولمش و حیاتی نصلسه اوتهلکه‌دن قورتارمش ایدی . معاویه ایپکلی وقدیفه‌لی البسه کیمکده‌ده روملری تقلید ایتمشدر . آتیده تفصیلاتی کوستریله‌جکی اوزره ایران وروملرده اولدیغی کبی پوسته واستخبارات اصولنی قبول ومهر دیوانی - دائره‌سنی - تشکیل ایدن کندیسی ایدی .

معاویه‌نك اسلامیتده احداث ایتدیکی شیلر جمله‌سندن اوله‌رق اوته‌دنبری انتخاب ایله قائم اولان خلافتی کندی نسلنه ارثی برشکله تحویل ایلمسیدر . اسلاملردن بونی ایلك یاپان کندیسی اولدی . معاویه‌اوغلی (یزید) ه بیعت ایتدکدن صکره خلقی‌ده آنك ولیعهدلکنه بیعت ایتمکه مجبور ایلدی . حضرت حسنه پدری حضرت علینك وفاتندن صکره وقوع بولان بیعت اوقبیلدن دکلدی . چونکه حضرت حسنه اهالی کندی آرزولریله بیعت ایتمشلردی . حضرت علی خلافتی کندی‌اوغلنه وصیت ایلمامش‌ایدی .

(عجبا بنی امیه‌نك مقام خلافتی الله کچیرملرینه نه کبی احوال یاردم ایتدی ؟) — کرك معاویه ، کرك کندیسنه بیعت ایدن بالجمله خلق خلافتك اهل بیت نبوینك حقی اولدیغنی بیلدکلری حالده خلافتی اهل بیتدن آله‌رق کندی سلاله‌سنه حصر ایتمکه معاویه‌یه یاردم‌ایدن احوال‌جداً شایان‌تدقیقدر . بواحوال واسباب متعدددر . برقسمنی دها اول ذکر ایلدك . قسم دیکرینی شمدی کوستره‌جکز . بالاده کورلدیکی اوزره معاویه مقصدینه وصول ایچون (عمروبن‌العاص) کبی الك‌مشهور دهاتی کندیسنه طرفدار اتخاذ ایتمش ایدی . (عمرو) مصر والیلکی وعدی مقابلنده درحال معاویه‌یه بیعت ایلمش ایدی . اوجمله‌دن اوله‌رق باباسی معلوم اولمیان وفقط دها ودرایت صاحبی اولان زیاد بن ابیه « کندی باباسنك اوغلی زیاد » ی‌ده کندیسنه طرفدار آلمش ایدی . معاویه « زیاد » ك پدر جهتندن اولان شو شائبه‌سنی ازاله ایتمك ایچون برسرکذشت اویدوردی . « زیاد » ك ، پدری ابوسفیان جهتندن قاردشی اولدیغنی ادعا وکندی نسبنه الحاق ایله کندیسنه « زیاده بن ابی سفیان » نامنی ویردی . بوسببله زیاد معاویه‌نك الك بیوك مظاهر ومعاونلرندن اولدی . وعراق وسائر جهتلرده بنی امیه‌نك نشر وتأیید حاکمیتلری

اوغورنده بیوك خدمتلرده بولندی . حضرت
علینك اوغلی حضرت حسینی اومشهور وقعه‌ده
شهید ایدن ؛ بو « زیاد » ك اوغلی « عبدالله »
ایدی . زیادك اوغللری واحفادی اوچنجی
خلیفهٔ عباسی « مهدی » نك زماننه قدر
« ١٥٩ ﻫ » قریشه انتساب ایله کچنمشلرایکن
خلیفهٔ مشارالیه انارك نسبلرینی « ثقیف »
قبیله‌سندن « عبیدالرومی » نامنده بر آدمه‌ارجاع
ایله کندیلرینی سلالهٔ قریشدن چیقارمشدر .

معاویه‌نك بویولده کندیسنه طرفدار
یاپدیغی دهاتدن بری‌ده (مغیرة بن شعبه)
ایدی . اوغلی « یزید » ه بیعت ایتمکه
وخلافتی کندی سلاله‌سنه حصر ایتمکه معاویه‌یی
تشجیع وترغیب ایدن و « زیاد بن ابیه » ی
معاویه‌یه کتیروب اکا طرفدار یاپان ایشته‌بوذات
ایدی .

مورخلر بودرت آدمی عربلرك الکبیوك
داهیلری اولمق اوزره عد ایدرلر . حتی او
مورخلردن بری بونلری شو صورتله
توصیف ایلیور : « معاویه کبی حلم وتأنیسی
چوق آدم کورمدم . طوپلی برحالده بولنان
آدملره غالب کلمکده وحیاتی تهلکه‌یه آتمقده
(عمرو بن العاص) قدر مقتدر آدمه
راست کلمدم . (زیاد) قدرباطنی ظاهرینه‌بکزر
آدم بولنه‌ماز . (مغیره) یه کلنجه‌بو آدم سکز
قپولی برشهرده بولنوب اوقپولردن هیچ برندن
حیله‌وخدعه یاپمقسزین چیقلماز اولسه‌ٔوسکز
قپونك جمله‌سندن چیقمغه مقتدردر . »

حضرت علینك حاکمیتده حیله‌یی وامور
اداره‌ده قورنازلغی مناسب کورمامسی معاویه‌نك
مظهر موفقیت اولمسنه یاردم ایدن شیلردن
ایدی . حضرت عثمانك شهادتندن صکره
حضرت علی‌یه بیعت اولندیغی صره‌ده حضرت
علیدن صادر اولان احوال بومدعایه دلالت
ایدر . چونکه او صره‌ده (مغیره) کندیسنه
کله‌رك مقام خلافتك زمام امورینی بسبتون
الده ایدنجه‌یه‌قدر (زبیر) ، (معاویه) و (طلحه) یی
وسائر والیلری حضرت عثمانك زماننده‌ٔولدیغی
کبی موقعلرنده ابقاایتمسی وبالجمله اهالی کندیسنه
بیعت ایتدکدن صکره اوزمان ایستدیکنی اجرا
ایلمسی کبی‌بك عاقلانه مطالعاده بولنمش ایدی .
حضرت علی بوسوزلری خدعه ظن ایدرك اکا
اهمیت ویرمدی . عم‌زاده‌سی (عبدالله بن عباس)
دخی عینی نصیحتده بولندی . حضرت امام
بونی‌ده دیکله‌مدی . (مغیره) سوزلرینك تأثیرسز
قالدیغنی کورنجه حضرت علینك فکرینه اویغه
قرار ویره‌رك ایرتسی کونی حضرت علینك
نزدینه کیتدی ، برکون اولکی محاوره‌ده حضرت
علی طرفندن درمیان اولنان مطالعاتك پك مصیب
اولدیغندن بحث ایتدی . حالبوکه حضرت امام
(مغیره) ایله (ابن عباس) ك رأی ومطالعه‌لرینه
کوره حرکت ایتمش اولسه‌ایدی انلردن هیچ
بری کندیسنه قارشی دشمن کسلمز ، نه‌مغیره ،
نه‌ده طرفدارانندن دیکرلری طرفدارلغندن
چیقماز ، (جمل) و (صفین) واقعه‌لری اولماز ،
خلافت‌ده امویلره انتقال ایتمزدی .

معاویه وسائر امیه اوغللرینك تأییدحاکمیتی
ایچون استعمال ایتدکلری دیکر برقوهٔ مؤثره‌ده‌ها

واردركه اوده « پاره » ايدى . بونلر پاره ايله ، منفعت كوسترمكله كنديلرينه طرفدار فرقه‌لر الده ايدييورلر ، كذلك ينه اوقوۀ مسخره ايله كندى دوشمنلرينى كنديلرينه تقريب وبند ايليورلردى . شهرت صاحبى بر شاعر ، موقع صاحبى برذات انلره مراجعت ايدنجه انى عطيه‌لر، احسانلر ايله غريق لجۀ منت ايدييورلردى. بوقوتله حضرت على يه و اولاد واحفادينه غالب كلديلر. حال بوكه حضرت على وطرفدارانى پاره‌نك بوصورتله استعمالنى تنزل ايدلميه جك براخلاقسزلق عد ايدرك يالكز حق صاحبى اولمه‌نك اوحقى استحصال ايچون موفقيتى تأمينه كافى اولديغنه ذاهب اوليورلردى . واقعا خلق هنوز آمال ومنافع شخصيه‌يه دوشمدن اول اسلاميتك اوائلنده هيبت نبوت هركسك اوزرنده تأثير اجرا ايدركن بو مطالعه موفقيت كوستردى . لكن دها صكره زمين وزمان دكيشمش ايدى . پاره ومنفعت آرتق پك بيوك بر تأثير اجرا ايدييوردى . بز ظن ايتميزكه اورته‌ده پاره‌اوينامامش اولسه ايدى (كوفه) اهاليسى حضرت حسينه ايتدكلرى بيعتدن دونمزلر واحوال مشاراليهك شهادتنى انتاج ايتمك كبى فجيع بر نتيجه‌يه وارمازدى . شوحالده حضرت حسينى شهيد ايدنلر پاره ايله شهيد ايتمشلر ايدى. حضرت عليدن صكره خلافتى كندى نفسى ايچون احرازه چاليشان كبار صحابه‌دن (عبد. الله بن الزبير) ى شهيد ايدنلر دخى كذلك پاره قوتيله اولديرمشلر ايدى . (عبدالله بن الزبير) بنى اميه كبى اوپاره‌لرى كنديسى بذل ايتمش اولسه ايدى خلافت بنى اميه‌نك دكل ، بلكه كنديسنك وسلاله‌سنك اوله‌جقدى. حضرت عبدالله اموال كعبه‌يى خلقه ويرمك ايسته‌مدى . فقط كندى نفسنه فنالق ياپمش اولدى . حتى انك خصمى اولان بنى اميه خلفاسندن (عبدالملك) بو نقطه‌يى آچيقدن آچيغه سويليور . (عبدالملك) اولوم دوشكنده ايكن : « امور خلافتى اداره ايده‌جك بندن دها مقتدرى يوقدر . (ابن الزبير) چوق نماز قيلار ، چوق اوروج طوتار ، لكن خستندن طولايى النـدن اداره ، ايش كلمز » ديمش ايدى .

فقط غريبى شودركه حضرت عبدالله حقنده خلق طرفندن بويله بخيللك اسناد اولنوركن انك برادرى اولان (مصعب بن الزبير) او صره‌ده كندى نفسى وتعلقاتى ايچون پك چوق پاره‌لر صرف ايدييوردى . حتى حضرت حسينك كريمه‌سى حضرت (سكينه) نك ازدواجنه بر ميليون درهم (فرانق) صرف ايتمشدى . حال بوكه عسكر بيوك برصيقندى ايچنده ايديلر. پاره‌ايستيورلردى، انلره ويرلميوردى ، ديكر جهتلره اسراف ايدلميوردى . بونك اوزرينه (عبدالله بن همام) (عبدالله بن الزبير) ه حالدن شكايتى متضمن شومألده اوچ بيت يازوب كوندردى :

« امير المؤمنينه آلداتمق ايسته‌مين بر نصيحتكاردن شوسوزلرى تبليغ ايله. عسكر قوماندانلرى آچ براقيله‌رق بر قيزك جهاز ودوكوننه بر ميليون ويرلمز. حضرت عمره بو سوزلريمى سويلسه‌م ،

سزه ایتدیکم بوشکایتی اکا ایتسه‌م، اورکردی »
(عبدالملك) کندی حاکمیتنی تأیید وتحکیم ایچون بنی امیه پادشاهلری ایچنده نقود واموال ابذالنده الك زیاده ایلری کیدن ایدی. مشهور (حجاج بن یوسف) (ابن الزبیر) ی کعبهٔ معظمه‌ده محاصره ایتدیکی زمان آدملرینه کعبه‌نك منجنیقه طوتولمسنی امر ایتمش ایدی، عسکره برقورقو عارض اوله‌رق امرك تنفیذینه جسارت ایده‌مدیلر . (حجاج) بر صندالیه کتیرتدی ، اوزرینه اوطوردی . عسکره خطاباً : « ای شام اهالیسی ! عبدالملکك عطیه‌واحسانلرینی درخاطر ایدیکز . عطیه‌لره کیم نائل اولمق ایستیورسه حرب ایتسون » دیدی . بونك اوزرینه عسکر حجاجك امرینی یرینه کتیردیلر .

(عبدالملك) پك چوق دفعه‌لر خلق اوزرینه پاره‌لر صاچه‌رق کندینه طرفدار اولمیانلرك مضرتنی دفع و زاله ایدردی . بو صورتله خلق کندیسنی براقه‌رق پاره ایله مشغول اولورلردی. مشارالیه ایله بیت المال ناظری (عمرو بن سعید بن الا-شدق) آره‌سنده جریان ایدن وقعه بوقبیلدن ایدی. (عمرو بن سعید) شامی عبدالملکدن آلمغه قالقشمش ایدی . عبدالملك (عمرو بن سعید)ه امان ویره‌رك حیله ایله کندی حضورینه کتیردکدن صکره غدراً انی اولدیردی. (عمرو)ك طرفدارلری انك اولدورولدیکنی آکلاینجه مسلحاً عبدالملکك سراینی قوشاتدیلر . (عبدالملك) عاقبتك وخامتندن قورقه‌رق (عمرو) ك باشنی خلقك کوزلری اوکنه آتدیردی . او صره‌ده عبدالملکك اوغلی (عبدالعزیز) خلق اوزرینه پاره طولی کیسه‌لر آتمه‌یه باشلادی. سرایی قوشاتانلر باشی وپاره‌لری کورنجه پاره‌لری طوپلامقله مشغول اولمشلر واله کچیردکاری پاره‌لری آله‌رق سرایك اطرافندن طاغلمشلردر .

عباسیلر زماننده پاره‌نك تأثیری بوندن‌دها چوق ایدی . حتی انلرك حاکمیت ونفوذلری خلیفه‌نك عسکره بذل ایتدیکی پاره‌نك مقدارینه تبعاً کاه قوتلی ،کاه ضعیف اولوردی. باخصوص ترك کوله‌منلری نفوذی اله آلدقدن صکره بونلرك مظاهرت ونصرتلری آنجق پاره ایله صاتون آلنیردی . بوکوله‌منلر هر خلیفه دکیشدکجه اوخلیفه‌دن بیعت حقنی ایسترلردی. حتی امضاً برسنه‌لك ویا دهازیاده زمان ایچون معاش طلب ایدرلردی .

امویلرك حاکمیتنی تأیید وتحکیم ایدن موادن بری‌ده دینه مخالفتی واهانه اهانتی موجب اولسه بیله کندی منفعتلرینه موافق کلن هرشیئی اجرادن کیری طورمامالریدر . امویلر حضرت نبینك کریمه‌سی اوغلنی شهید ایتدیلر . کعبهٔ معظمه‌یی منجنق ایله دوکدیلر . عم زادهٔ نبی ودامادینه جامعلرده‌کی منبرلرده لعنت اوقوتدیلر. لعنت ایتمینلری‌ده قتل ایتدیلر. بوقبیلدن برچوق شیلر دها یاپدیلر .

(بنی امیه خلافاسی) : — (معاویه)بالاده بیان اولندیغی اوزره خلافتی کندی نسلنه ارثی یاپمش ایسه‌ده بو ارث اصولی کندی چوجقلرندن اوته‌یه کچمدی . کندی اولادندن کندیسی

حال حیاتده ایکن ولی عهدلکه تعیین اولنان یالکز
(یزید) خلیفه اولدی . بوده برقاچ سنه‌دن
زیاده خلیفه‌لك ایتمدی . فقط بوخلیفه زماننده
حضرت علینك مخدومی حضرت حسینی شهید
ایتمك کبی مدهش حادثه‌لر وقوع بولدی .
(یزید) وفات ایدنجه خلیفه انتخابی امرنده
خلق بیننده اختلاف حاصل اولدی . یزیدك
معاویه اسمنده براوغلی واردی . انی (ایکنجی
معاویه) نامیله خلیفه نصب ایتدیلر . حالبوکه
بوذات خلافتك کندیلرینك ، یعنی بنی امیه‌نك
حقی اولمدیغی فکرنده ایدی . آز برمدت صکره
وفات ایتدی. بونك اوزرینه امیه اوغللری برنجی
معاویه‌نك نسلندن اولمیان وفقط خاندان امویدن
بولنان (مروان بن الحکم) نامنده اختیار بر
آدمه بیعت ایتدیلر (سنه ٦٥ هـ). (مروان)
مقام خلافتده برقاچ آی بولندقدن صکره وفات
ایتدی ایسه ده خلافت کندیسندن صکره کندی
نسلنه انحصار ایلدی . بو تاریخدن صکره بنی
امیه‌دن نه قدر خلیفه کلمش ایسه هپ (مروان)ك
نسلندن ایدیلر . بونلرك اك مشهوری بالاده
ذکری کچن (عبدالملك بن مروان) در. مشار
الیه ٦٥ سنۀ هجریه‌سندن ٨٦ سنه‌سنه قدر مقام
خلافتده بولندی .

(عبدالملك بن مروان) مدنیت اسلامیه
تاریخنده مهم برموقع اشغال ایدر . چونکه
ممالك اسلامیه‌ده دوائر رسمیه هر مملکتده
او مملکت اهالیسنك لسانی ایله واولسانه آشنا
یرلی مأمورلر واسطه‌سیله اداره اولنورکن
او اصولی ترك ایله عربجه‌یی امور حکومتده
لسان رسمی یاپان کندیسی ایدی . ازجمله مصر
دیوانینك (دائرۀ حکومتك) لسان رسمیسی
لسان قبطی واداره‌یه باقانلر قبطیلر ایدی .
کذلك شامده لسان رسمی رومجه و دوائر
حکومتی اشغال ایدنلر مذکور لسانی بیلن
یرلی خرستیانلری ایدی . عراقده ایسه لسان
رسمی لسان فارسی وایشه باقانلرده اولسانه آشنا
یرلی مأموریندن متشکل ایدی . (عبدالملك)
بونلرك جمله‌سنده عرب لساننك استعمال
وامور حکومتكده اسلاملردن مأمورلره
تودیع اولنمسنی امر ایتدی . بوتشبثك دولت
اسلامیه‌نك تأیید حاکمیتی امرنده نه قدر بیوك
برتأثیر اجرا ایتدیکی محتاج ایضاح مواددن
دکلدر . چونکه بوتشبث عربجه‌یی مملکتك
هر طرفنده تعمیم ایتمش واهالینك مرور
زمان ایله کندی لسانلرینی ، اصللرینی اونوده‌رق
کندیلرینی عرب صانمغه باشلاملرینه باعث
اولمشدر . بونکله برابر عربجه‌نك بوصورتله
تعممنه باعث اولان دیکر بر سبب دخی دینك
لسانی اولمسیدر .

بوندن ماعدا (عبدالملك) عربجه سکه
ضرب ایتدی . آتیده تفصیلاتی کوریله‌جکی
اوزره (طراز) ی (ایپك وقدیفه‌دن معمول
وخلفایه ورجال دولته مخصوص البسه‌یی)
رومجه‌دن عربجه‌یه تحویل ایدن‌ده کندیسی
ایدی . بونك تفصیلاتی ایلریده کله‌جکدر .
عبدالملك زماننده عراق والیکنده ، دهاء
وشدت وغلظتی ایله مشهور اولان (حجاج بن
یوسف) بولنیوردی . بو آدم عبدالملکك

تأیید وتحکیم سلطنتی اغورنده بك چوق غیرتلر
صرف ایتدی . بنی امیه یه قارشی ادعای خلافت
ایدن (عبدالله بن الزبیر) ی کعبهٔ معظمه
داخلنده محاصره ایله کعبه یی منجنیق ایله دوکن
و (عبدالله) ی شهید ایدرك خلافتك
(عبدالملك) ه بسبتون انحصارینه خدمت
ایدن ایشته بو (حجاج) ایدی .

(عمر بن عبدالعزیز بن مروان) دخی
خلفای امویه نك اك مشهورلرندندر . مشارالیه
۹۹ سنه سندن ۱۰۱ سنه سنه قدر ایکی سنه
مقام خلافتده بولوندی . (عمر بن عبدالعزیز)
خلفای امویه ایچنده خلفای راشدینك حال
ومسلکنه اك زیاده یاقلاشان ذات ایدی .
احتمال که مشارالیهك بو حالی حضرت (عمر
بن الخطاب) ه قرابتندن ایلری کلیوردی .
چونکه (عمر بن عبدالعزیز) حضرت (عمر
بن الخطاب) ك حفیده سنك اوغلی ایدی .
وقتا که مقام خلافته کچدی، زهد وعدالتده
بیوك پدری حضرت عمرك اثرینه اتباع
ایلدی . امیه اوغللری ، خلافتی ادعا ایتدکلری
تاریخدن اعتباراً جوامع منبرلرنده حضرت
علی یه لعنت اوقومغی اعتیاد ایتمشلردی .
حضرت (عمر بن عبدالعزیز) بو حرکت
مکروهه یی روح اسلامیته مخالف کوره رك
ابطال ایتدی . فقط مشارالیهك بو کبی
اجراآتی امیه خاندانجه خوش کورنمدی .
باخصوص (عمرو بن عبدالعزیز) حضرت
(عمر بن الخطاب) ك اقربا وتعلقاتنه یاپدیغی
کبی امویلری املاك صاحبی اولمقدن منع ایتمش
ایدی . بنی امیه (عمر بن عبدالعزیز) ك بو
یولده کی اوامرینی دیکله مینجه انلرك النده
بولنان املاکی استرداد ایتمش ایدی . بونك
اوزرینه امویلر مشارالیهك خلافت زماننك
اوزامسندن وخلافتك کندی اللرندن
کیتمسندن قورقه رق حیاتنه خاتمه چکمکه
مسارعت ایلدیلر .

مشارالیهك تسمیم ایله وقوع بولان
وفاتندن صکره مقام خلافته (عبدالملك) ك
اوغلی (یزید) کچدی . (عمر بن عبدالعزیز) ك
عمزاده سی اولان بو ذات سفاهته ، مسکراته ،
چالغی یه صوك درجه منهمك ایدی . امور خلافتله
اوغراشمغه بدل بری (سلامه) ودیکری (حبابه)
ناملرنده ایکی جاریه ایله مشغول اولدی . حبابه
(یزید) ك عقل وقلبنی بسبتون قبضهٔ تسخیره
آله رق مملکتده دخی حکمدار کسلمش ایدی .
ایستدیکنی نصب ، ایستمدیکنی عزل ایدیوردی .
(یزید) ایسه دنیاده نه اولیور ، نه اولمیور ،
بی خبر ایدی . نهایت برادری (مسلمه) کندیسنه :
« عمر بن عبدالعزیز کبی عادل بر خلیفه دن
صکره مقام خلافته کچدك . امور دولتی براقوب
بو جاریه ایله مشغول اولیورسك . قپوکده
اوزاق یرلردن کلمش برچوق هیئت مخصوصه لر ،
برچوق ارباب شکایت بکلیور . باغیروب
چاغیریورلر . سن ایسه انلره قارشی غفلتله
وقت کچیریورسك ، بونصل اولور ؟ » یوللی
مواخذاتده بولندی . (مسلمه) نك بو سوزلری
حسن تأثیر حاصل ایدرك (یزید) عیش ونوشی
براقمق ایسته دی . حتی برقاچ کون (حبابه) ایله

كورشمدی . فقط (حبابه) (يزيد) ی بويله
برقاچ كون كورهمينجه اكا مشتاق اولدی .
جمعه كونی جاريهلرندن برينه : « اميرالمؤمنين
نمازه چيقارسه بكا خبر وير » ديه تنبيه ايتدی .
(يزيد) نمازه چيقنجه جاريه خانمنه خبرويردی .
(حبابه) الده برعود اولديغی حالده (يزيد) ی
قارشيلايهرق شو بيتی تغنی ايلدی :

الا لائمه اليوم ان يتبلدا
فقد غلب المحزون ان يتجلدا [١]

(يزيد) اللريله يوزينی قاپادی ، (حبابه) يه
« امان ، يانمه » ديدی . (حبابه) دوام ايتدی :

فماالعيش الا ماتلذ وتشتهی
وان لام فيه ذوالشنان وفندا [٢]

(يزيد) آرتق طايانهمدی . (حبابه) يه
ياقلاشهرق : « والله حقلی سويليورسك . سنی
سوديكمدن طولايی بنی مواخذه ايدنلر قهر
اولسون . اوغلان ! (معيتندهكی كولهيهخطاباً)
كيت ، (مسلمه) يه سويله . اهالی ايله نماز
قيلسون » ديدكدن صكره (حبابه) ايلهاسكيسی
كبی عيش ونوشه وذوق وصفايه قاپانوب طالدی .
(يزيد) حبابه وفات ايدنجهيه قدر بوحالده
دوام ايتدی . (حبابه) اولنجه كنديسی ده
فرقت وحسرتنه طايانهميهرق آز صكره ترك
حيات ايلدی . بونلرك سركذشت وفاتلری شو
شكلدهوقوع بولمش ايدی : (يزيد) وقت كچيرمك
ايچون (حبابه) ايله برابر (فلسطين) جهتلرندهباغ
وباغچهلريله وايی شرابی ايله مشهور اولان (بيت رأس)
قريهسنه نازل اولمش ايدی . كندی كنديه شويله
دوشونيوردی : « بتون كون ذوق وصفا
سوردكدن صكره اوكونك كيجهسنده مطلق
اوذوق وصفايی اخلال ايدر برحال واقع اولور
ديرلر . بونك طوغری اولوب اولمديغنی كندم تجربه
ايدهجكم » . كندی معيتندهبولنانلره ده : « يارين
بتون كون بكا هيچ برشی سويلهميكز ، هيچ بر
مكتوب كتيرميكز » امرينی ويردكدن صكره
(حبابه) ايله برابر خلوته چكلدی . ييهجك ،
ايچهجك هرنهلازم ايسه جملهسی اوخلوتكاهده
حاضرلانمش ايدی . (حبابه) بواثناده برنار
ييدی . نارك دانهلرندن بری بوغازنده قالدی .
قادين وفات ايتدی . يزيد جنازهيی اوچ كون
بكلدی . رنكی تبدل ايله فنا قوقولر نشر
ايدنجهيه قدر دفن ايتديرمدی . بتون بومدت
ظرفنده (يزيد) حبابهنك جسدينی قوقليور ،
اوپيوردی ، جسدی براقق ايستهميوردی .
نهايت اقربا وتعلقاتی كنديسنی تعييب
ومواخذه ايتديلر . بونك اوزرينه جنازهنك
دفننه مساعده ايتدی . فقط كنديسی دخی
معشوقهسنك وفاتندن صكره يالكز اون بش
كون ياشايهبيلهرك جسدی (حبابه) نك يانته
دفن اولندی (١٠٥ سنهٔ هجريهسنده) .

(يزيد) دن صكره مقام خلافته برادری
(هشام) كچهرك ١٠٥ دن ١٢٥ سنهٔ هجريهسنه
قدر اجرای حكومت ايتدی . هشام عقللی

---

[١] عاشق آوارهيی بوكون حسسزكبی طورديغندن طولايی مواخذه ايتمه ، زواللی محزون نهياپسون . صبر وتحمله طاقت كتيرهميور .

[٢] حيات كوكلك لذت بولديغی ، آرزو ايتديكی شيدن عبارت . دشمن هرنهديرسه ديسون سوزينی ، مواخذهسنه باقمه .

بر آدم ایدی . یالکز صوك درجه‌ده بخیل
ایدی - جومردلك واسراف اوزرینه تأسس
ایدن برحکومتده بخیللك نه قدر مضردر -
(هشام) دن صکره ایسه (یزید) ك اوغلی
(ولید) کرسیٔ خلافته کچدی . بوذات مقام
خلافتی احراز ایتمدن اول باباسی کبی ذوق
وصفایه ، عیش ونوشه ، چالغی‌یه پك زیاده
مبتلی ایدی . حتی بو یولده اشعاری‌ده واردر .
وقتاکه کرسیٔ خلافته جالس اولدی ، ذوق
وصفاده وارتکاب معاصیده برقات دها ایلری
کیتدی . فضله اوله‌رق کندی اقربا وتعلقاتنه
فنالقلرده بولنه‌رق کندی حقنده کین وعدا-
وتلرینی دعوت ایتدی . بونك اوزرینه اقربا
وتعلقاتی رعایاسنك ایلری کلنلریله برابر اوزرینه
هجوم ایدرك کندیسنی قتل ویرینه (عبدالملك) ك
حفیدی و (ولید) ك اوغلی (یزید) ه بیعت
ایلدیلر . (یزید بن ولید) امور دولتی اصلاح
فکرنده بولنمش ایسه‌ده اووقته قدر بنی امیه
دولتی اصلاح ایدیله‌میه‌جك درجه‌ده پریشان
ومضمحل بر حاله وارمش وعباسیلر نامنه
خلافتی طلب ایدنلر دخی چوغالمش اولدیغندن
برشی یاپه‌مدی . کندیسنه خلف اوله‌رق جالس
مقام خلافت اولان (مروان بن محمد بن مروان)
زماننده خلافت امویلردن عباسیلره انتقال
ایلدی (١٣٢ ﻫ) .

دولت عباسیه

(عباسیلرك ادعای خلافت ایتملری) :—
حضرت ابوبکرك زمان خلافتندن بحث ایتدیکمز
صره‌ده اسلاملرك هم نبوت ، هم خلافتك بنی
هاشمده برآرده بولنمسنی آرزو ایتمدکلرندن
خلافتی قریشدن بنی‌هاشمدن اولمیانلره تخصیص
ایتدکلرینی سویلمش ایدك . حالبوکه هاشمیلر ،
خلافتك کندیلرندن بشقه‌سنه کچمسنی حقسزلق
واکا الکزیاده حقلی اولانلرك کندیلری اولدیغنی
عد ایدرك بو حقی احرازه چالیشمقدن کیری
طورمامشلردی . خلافتی طلب ایدن هاشمیلر
بر قاچ قسم ایدی . بر قسمی حضرت (علی بن
ابی طالب) ك اولادندن متشکل علویلر
ایدی‌که بونلر دخی بری حضرت (فاطمة
الزهراء) نسلنه ، دیکری حضرت علینك
فاطمه‌دن غیری بر زوجه‌دن اوغلی اولان
محمد بن الحنفیه نامنه طلب خلافت ایدر ایکی
قسم ایدیلر . بر قسمی‌ده عم نبی حضرت
عباسك سلاله‌سی اولان عباسیلر نامنه ادعای
خلافت ایدییوردی . ذکر اولنان اقسامه
منسوب اولان ذواتدن هر بری خلافتی کندی
نفسنه ایستردی . خلق کندیلرینه کیزلیدن
کیزلی‌یه بیعت ایدرلر ، علناً کورنمزلردی .
وقتاکه امویلرك ضعف واضمحلالی کوزه
چارپمغه باشلادی ، خلق ده انلرك علیهنه
دونمکه ودائرهٔ اطاعتلرندن چیقمغه یولی قولای
بولدیلر . بالخصوص اهالی خلافتك بنی‌هاشمك
حقی اولدیغنه معتقد اولدقلرندن امویلره
اطاعتلری وطرفدار اولملری پاره واحسان
وموقعه رغبت ، یاخود انلرك انتقام ومضر-
تلرندن خوف ورهبتدن ایلری کلیوردی .
عباسیلر بو صره‌لرده خراسان اهالیسندن

(ابو مسلم خراسانی) نامنده ایرانلی بر آدمی کندیلرینه طرفدار یاپمغه موفق اولمشلر وکندی نام‌لرینه طلب بیعت ایتمك اوزره مشارالیهی دولت امویه‌نك مرکز خلافتندن اوزاق بولنمسی سببیله (خراسان) ه کوندرمشلردی. (ابو مسلم) بو مأموریتنده شایان حیرت بر موفقیته نائل اولدی . حرب ایدرك ، هردرلو فداکارلقلری اختیار ایلیه‌رك نهایت خلافت اسلامیه‌یی عباسیلر نامنه آلوب ۱۳۲ سنهٔ هجریه‌سنده عباسیلرك ایلك خلیفه‌سی اولان (سفاح) ه تسلیم ایتدی . دولت عباسیه‌نك تأسیسنده (ابو مسلم) ك خدمتی معاویه‌نك خلافتنه (عمرو بن العاص) ك وقوع بولان خدمتندن دها بیوك ایدی . زیرا (عمرو بن العاص) معاویه‌یه یالکز حسن رأی وتدبیری ایله خدمت ایتمش ایدی. (ابومسلم) ایسه عباسیلره قلیجی ایله وقومنك قوتیله مظاهرت وخدمت ایتمشدر .

(دولت عباسیه) : — امویلر دولتی حقنده هرنه دینیرسه دینلسون بودولت حقیقی بر عرب دولتی اولمقله عباسیلر دولتندن کسب تمیز ایدر. چونکه بعض کاتبلر وطبیبلر وبونلره مماثل بعض مأمورلردن بشقه دولت امویه‌نك والیلری وبتون رجالی عرب ایدی . عباسیلره کلنجه : بونلرك زمان حکومتلرنده امور دولت اکثریتله ایرانلی عنصرك النده ایدی. چونکه عباسیلره استحصال خلافته معاونت ایدنلر بر آز اول ذکر ایدلدیکی اوزره ایرانلیلر ایدی. انك ایچون عباسیلر وزرایی ایرانیلردن اتخاذ ایلدیلر . اسلامیتده وزرایی ایلك اتخاذ ایدن عباسیلر بو منصبی ایلریده کوروله‌جکی اوزره ایرانیلردن اقتباس ایتمشلردی.

عباسیلرك برنجی خلیفه‌سی (سفاح) ایدی. مشارالیهك برقاچ برادری وعمجه‌لری وار ایدی که بونلری هپ تأیید حاکمیتی یولنده استخدام ایلدی .

(سفاح) بغدادك غربنده وفرات کنارنده کائن (انبار) شهرنده اقامت ایدییوردی . وفاتنه قدر بوراده اقامت ایتدی . مدت خلافتی برقاچ سنه‌دن عبارتدر . وفاتندن صکره اك بیوك برادری (ابوجعفر منصور) مقام خلافته کچدی (۱۳۶ ـ ۱۴۷ ه) . بوذات دها وذکاده، اداره وسیاستده، شجاعت وبسالتده اعاظم رجال اسلامیه‌دن معدوددر. مشارالیه (کوفه) یه یقین بریرده تأسیس ایتدیکی هاشمیه نامنده‌کی شهرده خراسان ولایتی اهالیسندن (راوندیه) نامنی آلان بر جماعتك هجوم وشورشنه دوچار اولدیغندن مذکور شهردن بوسببدن وکوفه‌یه قربندن طولایی نفرت ایتمکه باشلادی . چونکه حضرت علی‌یی وحضرت حسینی شهید ایتدکاری ایچون (کوفه) اهالیسندن قورقیوردی .بونك اوزرینه بو شهری ترك واسلاملرك اك مشهور پایتختی اولان (بغداد) شهرینی تأسیس ایلدی . دها صکره مشار الیه، ابومسلمك، خلافتی عباسیلر نامنه نصل آلدی ایسه کندیلرینك الندن آلمغه‌ده اك مقتدر آدم اولدیغنی وبو آدم صاغ قالدقجه کندیسنك موقعی تهلکه‌ده قاله‌جغنی کوره‌رك انی حیله‌ایله تلف ایتدی . منصورك

بو خصوصده معذرتی شوکه ابومسلم برتهلکه ایدی ، ازالەسی اقتضا ایتدی .
(منصور)ك دورخلافتی هپ محاربەوفتوحات ایله کچمشدر . کندیسندن صکره اوغلی (محمدالمهدی) ، دها صکره (موسیالهادی) ، بونلردن صکره (هارونالرشید) ،(هارون) ن صکره اوغللری (امین) و (مأمون) مقام خلافته جالس اولدیلر . (رشید) و(مأمون) ك دور خلافتلری دولت عباسیەنك اكپارلاق ، اك شانلیوقوتلی دوریایدی . ایلریده یرلی یرنده تفصیلاتیله کوستریلەجکی اوزره ایشته بو دورده علوم ومعارف رواج بولدی ، کتابلر ترجمه اولندی، مملکت ثروت وسعادته مستغرق اولدی .
(منصور) ، خلافتی کندی الندن آلیر دییه ، ایرانلی اولان ابومسلمی اتلاف ایتدیکی حالده کندی حکومتنده برچوق ایرانلیلری استخدام ایلمکدن چکنمامشدی. (منصور) دن صکره مقام خلافتی احراز ایدن سائر خلفای عباسیه اویولدهحرکتایدرك ایرانلیلری اووقت دولتك اك بیوك مسندیاولان وزارتهوارنجەیه قدر مناصب عالیەده بولندیردیلر . ایرانلیلرك بوصورتله الده ایتدکلری نفوذ (رشید) ك زماننده دولته بیوك برغائله تشکیل ایتدی . ایرانلی اولان ودولتك اكعالی مناصبنی اشغال ایدن (برمکیلر) رشیدك زماننده بتون امور حکومتیخلیفەیەبدل کندی اللرینه آلەرق آرزو وکیفلرینه کوره حرکت ایتمکه باشلادقلرندن (رشید) مشهور اولدیغی وجه ایله بونلری اتلاف واستیصال ایلدی .
(مأمون) دن صکره ۲۱۸ سنۀ هجریەسنده مقام خلافته جالس اولان (معتصم بالله) دولت عباسیەنك تشکلندن بری ترکستان ولایتلرندن هدایا جملەسندن اولەرق خلفا سرایلرینه کوندریله کلن ترك کولەلرینی امور حکومتده چوقجه استخدام ایتمکه باشلادی . خلفا بونلردن چهرەجه اك کوزللرینی و وجودجه اك صاغلاملرینی سچەرك کندی سرایلرنده استخدام ایدرلردی . بونلره (ممالیك) - کولەمن - نامی ویریلیردی .
دها صکره خلفا چوق مقدارده کولەمن استخدامنەوبونلرك چوقلغیله افتخارەباشلادیلر. اودرجەده که (معتصم) دورندهبویولدهاستخدام اولنان کولەمنلرك مقداری یکرمی بیکه بالغ اولمش ایدی . بونلرهپ اسلام اولەرق تعلیم وتربیه کورمش واقتدار ودرایت کوسترمش اولدقلرندن خلیفەلرمناصب دولتك برچوقلرینی بوکولەمنلرك عهدەلرینەتودیع ایلدیلر. کولەمنلر مناصب دولتده ترقی ایده ایده نهایت امارت وعسکرلکك اك یوکسك درجەلرینه واردیلر. بونك اوزرینه امور دولت بری ترك ، دیکری ایرانلی اولەرق یکدیکرینه معادل ایکی قوتك تأثیر وتسخیری آلتنه کیردی .
(معتصم) معیتنده بولنان عرب عسکرندن ماعدا مصرده حوف (شرقیه ودقهلیه) هالیسندن بر طاقم آدملری عطیه واحسانلر ایله کندیسنه بنده ایدرك عسکر قبیلندن معیتنده استخدام ایلمش وبونلره (مغاربه) نامنی ویرمش

ایدی . كذلك (سمرقند) ، (اشروسنه) ، (فرغانه) اهالیسندن دخی برطاقم آدملر دها طوپلایه‌رق بونلری (فراغنه) اسمی ایله تسمیه ایتمش وكندیسنه طرفدار اتخاذ ایلمش ایدی. (معتصم) دن صكره كان خلفا بو یولده دها ایلری كیدرك اقوام سائره‌دن بویله معیت خلقی وعسكری اولمق اوزره برچوق آدملر قوللاندیلر. بونك اوزرینه امور حكومتده دولت علیهنه اجنبی عناصرك نفوذی چوغالمش وبو حال خلفانك النده قوت ونفوذ قالمامسنه ووالیلرك آرتق مركز خلافتك اوامرینی دیكله‌میه‌رك یواش یواش كسب استقلال ایتملرینه باعث اولمشدر .

آرتق خلفانك نفوذ وحاكمیتی اوقدر آزالمش ایدی كه كندیلرینه طوغریدن طوغری یه تابع قالان یرلر یالكز (فرات) ایله (دجله) آره‌سنده‌كی محللردن عبارت ایدی . هجرتك دردنجی عصری اوائلنده ایسه خلفانك نفوذ وحاكمیتی (بغداد) دیوارلرینك اوته‌سنه كچه‌میور ایدی . حتی بغدادده بیله بسبتون صاحب نفوذ دكلدیلر . عصر مذكورك ربع اولنده خلیفه (راضی بالله) زماننده ممالك اسلامیه آتیده‌كی حالده بولنیوردی :

ولایات — امراسی (طوائف ملوك)

بصره : (ابن رائق) ك النده

خوزستان : (بریدی) نك النده

ایران : (عمادالدین بن بویه) ك النده

كرمان : (ابوعلی محمد بن الیاس) ك النده

ری ، اصفهان ، جبل جهتلری : (ركن الدوله بن بویه وسائره) نك النده .

موصل ، دیاربكر ، مضر ، ربیعه : (بنی حمدان) ك النده .

مصر وشام قطعه‌لری : (اخشید) ك النده .

خراسان وماوراءالنهر : (سامانیه) نك النده .

طبرستان وجرجان : دیلملیلرك النده

بحرین ، یمامه : قرامطه‌نك النده

حال وموقعه برقات دها وخامت ویرن مواددن بریده سرای خدمه‌سی ایله عسكرك خلفا سرایلرنده نفوذ وتحكم مطلقه مالك اوله‌رق امور دولتده ایستدكاری كبی حركت وخلیفه‌لر حقنده هرنوع حقارت واذیت واشكنجه اجراسنه جرأت ایتملریدر . نته‌كیم (مغاربه) وكوله‌منلرك ٢٥٥ سنهٔ هجریه‌سنده كندیلرینه آرزو ایتدكاری مقدارده معاش ویره‌مدیكندن طولایی خلع ایتدكاری خلیفه (معتز) حقنده روا كوردكاری معامله كبی . مذكور وقعه‌ده (مغاربه) وكوله‌منلر خلیفه‌نك اوطه‌سنه كیردیلر . آیاغندن طوتوب قپویه سوروكلدیلر . طوپوزلر ایله دوكدیلر . كوملكنی ییرتدیلر . برچوق حقارتلردن صكره كندیسنی كونشده طوردوردیلر . بدبخت خلیفه كونشك شدتندن آیاقده طوره‌میوردی . بر آیاغنی قالدیروب دیكرینی ایندیریوردی . متجاوزلردن بعضلری حالا اكا سیلیلر یرلشدیریورلردی . زواللی آدم بو سیله‌لره قارشی اللرینی سپر یاپیوردی متعاقباً كندیسنی براوطه‌یه صوقدیلر . قاضی (ابن ابی الشوارب) ی برجماعتله برابر كتیره‌رك بونلری خلعنه شاهد اتخاذ ایتدكدن صكره طالعسز خلیفه‌یی كندیسنه دها زیاده اشكنجه ایده‌جك اشخاصه تسلیم ایلدیلر . اوچ

كون ، اوچ كيجه (معتز) ، صو ، يمك ويرلمدى .
بواشكنجه‌لر بيتنجه‌دخى بر آلتنده بر بودرومه
قويه‌رق منفذينى كيرچ ايله محكم صورتده قاپاتديلر .
بودروم خليفه‌نك هم ديرى ، هم اولو ايكن
مزارى اولدى .

مع مافيه خلفانك دوچار اولدقلرى بونجه
ضعف وذلته رغماً خلافتى عباسيلرك الندن آلمغى
نه ايرانليلر ، نه تركلر ، نه مغاربه ، نه فراغنه ،
نه ده قريش عربلرندن اولميان سائرلرى خاطرلرينه
كتيرمامشلردر .

عباسيلرك بغدادده خلافتلرى تاتارلرك
چين چوللرندن مواصلتلرينه قدر دوام ايلدى .
تاتارلر بغداده كلنجه شهرى فتح وخليفه‌يى قتل
ايتديلر (٦٥٦ ه) . خليفه‌نك اقرباوتعلقاتندن
صاغ قالانلر مصره فرار ومصر حكمدارلرى
اولان كوله‌منلره التجا ايلديلر . كوله‌منلر بونلرى
حرمت ورعايت ايله قبول ايتديلر . عثمانلى
پادشاهى سلطان سليم ٩٢٣ سنه‌سنده مصرى
فتح ايدنجه بحث مخصوصنده كوستريله‌جكى
اوزره خلافت بونلردن كنديسنه انتقال ايلدى .
عباسيلردن اللى خليفه قدر كلمشدر . بونلردن
اوتوزيدى‌سى برنجيلرى (سفاح) وصوڭكجيلرى
(مستعصم) اولمق اوزره عراقده خليفه‌لك
ايتمشلردر . ديكرلرينك خليفه‌لكى مصرده ايدى .

اندلسده‌كى دولت امويه

اسلاملردن اندلسه ايلك داخل اولانلر
٩٢ سنهٔ هجريه‌سنده شامده‌كى دولت امويه
زماننده (طارق بن زياد) و (موسى بن نصير)
ايدى . مشار اليهما قطعهٔ مذكورده‌يى فتح
ايتدكدن صكره برطاقم امرا بوراده خلفاى
امويه نامنه اجراى حكومت ايلدى . بالآخره
خلافت اسلاميه‌نك عباسيلره انتقالى ايله
(سفاح) بتون امويلرى قتل واستيصال
ايتديكى زمان بونلردن خليفه (عبدالملك)
نسلندن (عبدالرحمن بن معاويه بن هشام
بن عبدالملك) نامنده بر دليقانلى جانى
قورتاره‌رق قاچمغه موفق اولمش ومغرب (تونس ،
جزاير ، فاس) دن مرور ايتدكدن صكره
دكزى آشه‌رق اندلسه كيرمشدر . اوصره‌ده
اندلسده (عبدالرحمن بن يوسف الفهرى)
اسمنده برى اجراى حكومت ايدييوردى .
(عبدالرحمن بن معاويه) انك الندن مملكتى
آله‌رق قيصه برمدت ايچون (سفاح) نامنه
خطبه اوقوتدى . متعاقباً عباسيلر كنديسنى
عزل ايتدكلرندن آرتق انلرى طانيمه‌رق
١٣٨ سنهٔ هجريه‌سنده كندى نامنه اجراى
حكومت ايتمكه باشلادى . مشار اليه (اندلس)
قطعه‌سنك اوصره‌ده پايتختى اولان (قرطبه) يى
اقامتكاه اتخاذ ايلمش ايدى . كنديسندن صكره
برچوق امرا اندلسده اجراى حكومت
ايتدى . بونلر ٣١٧ سنه‌سنه قدر كنديلرينه
(امير) لقبنى ويرييورلردى . مذكور سنه‌ده مقام
حاكميته (اوچنجى عبدالرحمن) كچمكله كندى
نفسنه خليفه نامنى ويردى . مشار اليه اندلس
قطعه‌سنده مقام سلطنته جالس اولان خلفاى
امويه‌نك الك بيوكيدر . دفعات ايله فرنكلر ايله

محارباتده بولنەرق انلری مغلوباً کیری چویرمشدر . مشارالیهك وفاتندن صکره بر چوق ذوات مقام خلافتده کندیسنه خلف اولمش ایسه‌ده انلردن هیچ بری اکا نظیر اولەمامشدر . بشنجی عصر هجریده اندلس حکومت اسلامیەسی طوائف ملوك نوعندن برطاقم انقساماته اوغرادی . هریرده بر رئیس اجرای حکومت ایتمکه باشلادی . بونلرك اك بیوکی (اشبیلیه) عربلرندن متشکل (عبادە) ایدی . دها صکره بتون حاکمیت طوائف ملوك حالندن (عبادە) یه انتقال ایلمش ایسەده بونلر فرنکلره قارشی طوره‌بیلمك ایچون مغرب (فاس ، جزائر ، تونس) سرحدلرنده بولنان حکمدارلرك معاونتلرینه محتاج اولمشلر وبریکیلر اندلسه کیردکلرنده قطعهٔ مذکوره‌یی بکنەرك برآز زمان صکره فتح وکندی مملکتلرینه ولایت اولەرق الحاق ایلمشلردر . اندلس قطعەسی متعاقباً مختلف احوال وحادثاتك صحنهٔ وقوعی اولدقدن صکره نهایت ۱٤۹۲ سنهٔ میلادیەسنده فرنکلرك (اسپانیانك) زیر حاکمیتنه کچمش وتاریخ مذکور اسلاملرك بوقطعه‌ده اك صوك علاقەلری زمانلرینی تشکیل ایتمشدر .

اندلس قطعەسی تاریخ اسلامیده جداً پك بیوك برموقع اشغال ایدر . چونکه مذکور قطعه‌ده پك چوق علما وشعرا یتشمش ، بر چوق مکتبلر ، کتبخانەلر تأسیس ولنمش ، بر چوق مبانئ عالیه وسرایلر انشا ایدلمشدر . بونلری ایلریده یرلی یرنده ذکر ایده‌جکز .

مصرده فاطمیلر دولتی

دولت مذکوره مغرب بلادنده (مصردن ماعدا آفریقاسواحل شمالیەسی) ظهور ایلدی . فاطمیلر (جعفرصادق) واسطەسیله کریمهٔ نبی حضرت (فاطمه) یه انتساب ایدرلر . بونلردن ایلك اظهار خلافت ایدن ذات اوچنجی عصر هجری اواخرنده (عبیدالله مهدی) ایدی . بوندن طولایی دولت مذکوره‌یه (عبیدیه) دخی دینیلیر . دردنجی عصر هجری اورته‌سنده خلفای فاطمیه‌نك حاکمیتی سردار (جوهر) واسطەسیله مصره قدر توسع ایلدی . مصر اوصره‌ده عباسیلره تابع ایدی . (جوهر) ۳٦۰ سنهٔ هجریه‌سنه طوغری قطعهٔ مذکوره‌یی فاطمیلر نامنه فتح و (قاهره) شهرینی تأسیس ایتدی . بوکون دخی بونام ایله معروف اولان قاهره شهرینه خلفای فاطمیه‌دن مصره ایلك دخول ایدن (المعزلدین الله) ه نسبتله (قاهرهٔ معزیه) نامی ویرلمش ایدی . خلیفهٔ مشارالیهدن صکره کلن خلفای فاطمیه کردلردن وترکلردن مرکب عرب اولمیان عناصره دولت امورینك تودیعندن طولایی (بغداد) ده‌کی دولت عباسیه‌نك اضمحلال وانقراضنی موجب اولان عین اسباب ایله‌دوچار انقراض اولنجه‌یه قدر بوراده اجرای حاکمیت ایلدیلر .

فاطمیلردن صکره مصرده حاکمیت ٦٦۷ سنهٔ هجریه‌سنده مشهور (صلاح الدین ایوبی) یه انتقال ایتدی . دولت فاطمیه مصرده حالا کوزه چارپار بیوك اثرلر براقمشدر . بالنفس

قاهره شهری ایله (ازهر) جامعی اوجمله‌دندر. (صلاح الدین) دن صکره حاکمیت، مشار الیهك اوغللرینه و برادرلرینه کچدی. قاهره قلعه‌سی (صلاح الدین ایوبی) نك مصرده براقدیغی آثار جمله‌سندندر. ایوبیلردن صکره ایسه کوله‌منلر مقام حاکمیته کچه‌رك عثمانلی پادشاهی یاوز سلطان سلیم طرفندن ۹۲۳ سنهٔ هجریه‌سنده مصر فتح اولننجه‌یه‌قدر قطعهٔ مذکورده‌ده اجرای حکومت ایتدیلر.

ظهور اسلامیتدن بری تأسس ایدن حکومات اسلامیه اوقدر چوقدرکه بونلری تعداد ایتمك لازم کلسه بحثمزی پك چوق اوزاتمغه مجبور اولورز. دول مشار الیهانك اسمارینی، پایتختلرینی، حکمدارلرینك عددینی، حاکمیت سنه‌لرینی مبین برجدول ترتیب و (الهلال) ك دردنجی سنه‌سنك ایکنجی نسخه‌سنده نشر ایلمش ایدك. بونك خلاصه‌سندن مستبان اولدیغنه نظراً ظهور اسلامدن بو آنه قدر تأسس ایدن دول اسلامیه‌نك مقداری ۱۰٤ وعرب، ایرانلی ترك، چرکس، کرد، هندلی، تاتار، مغول، افغانلی عنصرلردن خلفا، سلاطین، ملوك، امرا، آتابکلر، اخشیدلر، خدیولر، شرفا، بکلر، دایلر وسائره داخل اولمق اوزره مذکور دولتلرده اجرای حکومت ایدن ذواتك مقداری‌ده (۱۱۹۵) ه بالغ اولمقده‌در. حکومات اسلامیه‌نك اك مشهور پایتختلری (مدینه)، (کوفه)، (شام)، (بغداد)، (قاهره)، (قیروان)، (قرطبه)، (استانبول)، (صنعا)، (عمان)، (دهلی) وسائره‌در.

کتابمزك ابتداسندن بری دولت ومدنیت اسلامیه‌نك نصل تأسس ایلدیکی حقنده‌یازدیغمز مقدمات تاریخیه بوندن صکره یازه‌جغمز مدنیت اسلامیه تاریخنه کچمك ایچون برطاقم تمهیدات قبیلندندر. مقدمات مذکوره‌ده کورلدیکی اوزره اسلاملر مختلف عصرلرده برچوق مدنی حکومتلر تأسیس ایلمشلردر. آنجق حکومات مذکوره آره‌سنده مدنیتله الك اول والك زیاده اشتهار ایدن دولت اسلامیه حکومت عباسیه اولدیغندن یازه‌جغمز بحثلرده علی الاکثر بو دولتك تاریخ مدنیته اهمیت ویره‌جکز.

مملکت اسلامیه وعدد نفوسی

ایلك دولت اسلامیه مقدمات آنفه‌ده کورلدیکی وجهله برنجی سنهٔ هجریه‌ده (مدینه) ده تأسس ایتدی. اوصره‌ده اسلاملرك مقداری اوننر ایله صاییله‌بیلیر درجه‌ده آز ایدی. (مدینه) دیوارلرینك اوته‌سنده بولنان هربر اسلاملرك اولدیغی کبی صحابه‌دن اولمیان هر انسان دخی اسلاملرك دشمنی عد اولنوردی. اواثناده مملکت اسلامیه‌نك حدود ومساحه‌سی مدینه ایله اطرافنده بولنان بعض یرلردن عبارت ایدی. مسائل شرعیه وامور حکومت مسجدده، یاخود حضرت پیغمبرك خانهٔ سعادتلرنده، یاخود صحابهٔ کرامك خانه‌لرنده رؤیت اولنوردی. دولت اسلامیه دردنجی سنهٔ هجریه‌یه قدر بو حالده دوام ایتدی. سنهٔ مذکوره‌ده (بنی

نضیر) ك اراضیسی مملکت اسلامیه یه الحاق ایدلدی . برسنه صکره (خیبر) ، دها صکره (فدك) ، (وادی‌القری) ، (تیماء)جهتلری‌ده بربری آرقه‌سنده فتح ایدیله‌رك مملکت اسلامیه‌یه علاوه اولندی . اسلاملر دهاصکره (مکه) ، (طائف) ، (تباله) ، (جرش) ی ، شمالدن (تبوك) و (ایله) یه قدر اولان یرلری ، جنوبدن ایسه (نجران) ، (یمن) (عمان) ، (بحرین) ، (یمامه) قطعه‌لرینی بربرینك آرقه‌سنده فتح ایلدیلر .

پیغمبر ذی‌شان هجرتك اوننجی سنه‌سنده ارتحال ایتدکاری زمان شوکت اسلامیه بتون جزیرة‌العربی‌قاپلامشدی. حضرت پیغمبر تأسیس ایتدیکی مملکتك شمالاً (تبوك) و (ایله) دن جنوباً (یمن) سواحلنه وشرقاً عجم کورفزندن غرباً بحر احمره قدر ممتد اولدیغنی بالذات کورمشلردی .

حضرت (ابوبکر) مقام خلافته کچه‌رك مرتدلر مسأله‌سنی برطرف ایلدکدن صکره (شام) و (عراق) قطعه‌لرینی فتح ایتمك ایچون عسکر کوندرمش وحضرت عمر طرفندن مذکور ایکی قطعه‌نك فتحی اکمال ایدلمشدر . حضرت عمر مصری فتح ایلدی . فتوحاتك اکثری حضرت عمر زماننده وقوع بولدی . حضرت عمردن صکره حضرت عثمان دورنده دخی دیکر ممالك ، ممالك اسلامیه یه الحاق اولندی . مشارالیهك شهادتنی متعاقب اسلاملر ظهور ایدن فتنه ایله مشغول اولدیلر . خلفای راشدین دورندن صکره (معاویه) مقام خلافته کچنجه رایات اسلامیه (شام) ، (مصر) (نوبه)، (آفریقا) ، (عراق) ، (ایران) ، (ارمنستان) ، (آذربجان) ، (جرجان) ، (طبرستان)و(اهواز) قطعه‌لری اوزرنده تموج ایتمکده ایدی .

اوصره‌لرده خلیفه (مدینه) ده (یاخود کوفه‌ده) اقامت ایدر و آدملرینی ولایتلره‌والی اوله‌رق کوندریردی . ولایات اسلامیه‌نك اك بیوکی شام ولایتی ایدی. (حمص) ، (قنسرین)، (اردن) ، (فلسطین) اردوکاهلری ایله‌سرحدلر بوولایته تابع بولنیوردی . شامدن صکره ایکنجی‌درجه‌ده ولایت عراق قطعه‌سی ایدی. (فرات) ایله (دجله) نهرلری آره‌سنده‌واقع اولوب (سواد) نامیله تسمیه ایدیلن محللر مذکور ولایته تابع یرلرك اك مهمی ایدی . بو ولایتك مرکزی (فرات) اوزرنده کائن (کوفه) شهری ایدی . (سواد) دن ماعدا (بصره) جهتلری ایله (قرقیسیه) ، (ری) ، (اصفهان)، (نهاوند) ، (اذربجان) ، (حلوان)، (همدان) ، (ماذادان) جهتلری دخی عراقه تابع ایدی . جزیرة‌العربده‌کی ممالك اسلامیه (مکه) ، (طائف) ، (بحرین) ، (عمان) و (صنعا) دن مرکب ایدی . آفریقاده‌ایسه مصر قطعه‌سی ایله مغرب ممالکی (طرابلس غرب ، تونس ، جزائر) و (نیل) وادیسنك یوقاریلرنده کائن (نوبه) قطعه‌سندن متشکل ایدی . خلیفه‌لر مدینه‌دن (ویاخود کوفه‌دن) شامدن ماعدا مذکور قطعه‌لرك جمله‌سنه رأساً مأمورلر تعیین و اعزام ایدرلردی . یالکز شام قطعه‌سی والیسی شام شهرنده اقامت ایدر

ومعيتنده بولنان اردوكاهلره كندى طرفندن مأمورلر تعيين ايلردى . كذلك مصرده بولنان والى على الاكثر (آفريقا) و (نوبه) يه كندى طرفندن مأمورلر تعيين ايدر ، كوندريردى .

حضرت (عمر بن الخطاب) ك زماننـدن خلفاى راشدينك صوك دورينه قدر شام واليلكى (معاويه) نك عهده‌سنده ايدى . دها صكره يوقاريده كوسترلديكى اوزره مشاراليه كنديني خليفه ياپه‌رق مركز خلافتى شامه نقل ايلدى . اول امرده بتون (جزيرة العرب) معاويه‌يه بيعتدن چكنه‌رك حضرت على‌يه ، دها صكره اوغللرينه بيعتده دوام ايتدى . حضرت حسين شهيد اولنجه جزيرهٔ مذكوره (عبدالله بن الزبير) ك عهده‌سنده قالدى . متعاقباً مشاراليه ٧٢ سنهٔ هجريه‌سنده بشنجى خليفهٔ اموى (عبدالملك بن مروان) ك عهد سلطنتنده (حجاج) طرفندن شهيد ايدلمكله او زمان (جزيرة العرب) ممالك امويه‌يه التحاق ايلدى .

دولت اسلاميه ممالكى امويلر زماننده دها زياده كسب وسعت ايتدى . امويلر اندلس ومغربك اقسام غربيه‌سنى فتح ايتدكدن صكره اسپانيانك آرقه‌سنده (پيره‌نه Pyrénées) طاغلرينى آشه‌رق آوروپانك وسطنه ايلريلك اوزره فرانسه‌يه آياق باصديلر و ١١٤ سنهٔ هجريه‌سنده (رون Rhone) نهرينه قدر فرانسه‌نك ايچريلرينه طوغرى كيتديلر . فرنكلر بو تجاوز اوزرينه اسپانياده اولديغى كبى كندى مملكتلرينك‌ده اسلاملرك استيلاسى آلتنده دوشمندن قورقه‌رق يكديكرلريله برلشمكه و هردرلو فداكارلقلرى اختيار ايله اسلاملرى رد ومغلوب ايتمكه قرار ويرديلر . ايكى طرف بيننده فرانسه داخلنده (تورس Tours) ايله (پواتيه Poitiers) آره‌سنده برقاچ كون امتداد ايدن خونريز محاربه‌لر وقوع بولدى . عربلر بو محاربات حقنده غايت مختصر بعض معلوماتدن بشقه برشى يازميورلر . حال بوكه فرنكلر بو محارباتى تفصيلات لازمه واهميت فوق العاده ايله يازييورلر [*] وعربلرده

---

[*] (غول) قطعه‌سنك جهت جنوبيه‌سى اندلس عربلرينك فتوحاتنه معروض بولنيوردى . (آكوئى‌ته‌ن) دوقى اولوب (لوآر) نهرينك جنوبنده‌كى حواليه حاكم بولنان مشهور (اود) اسلاملره قارشى ابراز مقاومته خيلى اوغراشدى ، حتى ٧٢١ تاريخنده بر محاربه بيله قازاندى . فقط اسلاملر ٧٢٥ سنه‌سنده (قارقاصون) و (سبتيانى) ايالتلرينى (نيم) شهرينه قدر فتح ايتديلر وبوندن ماعدا (رون) نهرى حوضه‌سنك جهت علياسنه قدر ايلروليه‌رك (اوتون) شهرينى دخى فتح وتخريب ايلديلر . بونك اوزرينه (اود) دوق اسلاملر ايله مذاكره‌يه كيريشوب عقد مصالحه ايلدى . فقط (شارل مارتل) دوقك شو حركتندن مغبر اولدى . دوقه قارشى اعلان حرب ايليه‌رك (لوآر) نهرينك اوته طرفنه طوغرو ايكى اردو سوق ايتدى . مذكور اردولردن برى (واسقونيه) يه قدر الريليه‌بيلمشدى . ايرتسى سنه اسلاملر عبدالرحمنك قومانداسى آلتنده اوله‌رق (غول) قطعه‌سنك جنوب غربى حواليسنى تكرار اشغال و (بوردو) شهرينى يغما و (پوآتيه) شهرنده بولنان (سنت هيليه‌ر) كليساسنى احراق ايلديلر . اسلاملر (تور) شهرى ايله بو شهر داخلنده بولنان مشهور (سن مارتن) كليساسى اوزرينه يورومكده ايكن (اود) دوقنك مراجعتى اوزرينه قوشوب يتشمش اولان شارل مارتل (پوآتيه) ده‌كى

كوردكلرى بسالت وشجاعت حقنده ستايشده
بولنمقدن‌ده كنديلرينى آله‌ميورلر . محـاربات
مذكوره ايمپراطور (شارلمان)ك بيوك پدرى
مشهور فرانسز قوماندانى (شارل مارتل .
Charles-Martel) زماننده وقوع بولمش
ايدى . فرانسزلر (شارل مارتل) ايله عربلر
آره‌سنده ٧٣٢ سنهٔ ميلاديه‌سنده غايت دهشتلى
وخونريز محاربه‌لر وقوع بوله‌رق عربلرك
اسپانيايه رجعتاريله منتهى اولديغنى وبو محاربه‌لرده
عربلرك قوماندانى عبدالرحمن شهيددوشديكنى
ذكر ايديورلر . (ابن الاثير) تاريخنده اويله
بر وقعه‌يه دائر يالكز شو معلومات كوريليور :
«اندلس اميرى (عبدالرحمن بن عبدالله الغافقى)
١١٤ سنهٔ هجريه‌سنده (بو سنه تقريباً ٧٣٢
سنهٔ ميلاديه‌سنه تقـابل ايدر) فرنك مملكتنه
غزايه چيقمش ايسه‌ده كرك كنديسى ، كرك
برابرنده بولنان عسكر شهيد دوشمشدر » .

(شارل مارتل) زماننده وقوع بولان محاربه‌لر
ايشته مشاراليه عبدالرحمن ايله معيتى عسكرى
طرفندن وقوعى بيان اولنان بوغزا اولسه‌كرك .

بوراده الك زياده نظر دقت واعتباره آلنمسى
لازم كلن بر نقطه‌يى ذكر ايتمدن كچه‌ميه‌جكز :
عربلر اوروپاده فرانسزلر ايچون بيوك بر مظفريت
عد ايديلن مذكور محاربه‌لرده مظفر اولـه‌
ايديلر اسلاميت فرانسه‌ده و دها صكره بتون
اوروپاده انتشار ايده‌جكدى .- چونكه فرانسزلر
عربلرى مدافعه‌ده ، اوروپا اقوامنك الك قوتليسى
ايديلر - لسان عربى دخى آسيا و آفريقا قطعه‌
لرنده بولنان اقوامك قسم اعظمنك وسائر عالم
اسلامينك نصل لسـانى اولدى ايسه اوروپا
اقوامنك ده لسانى اوله‌جقدى .

امويلرك (ايران) و (خراسان) مملكتلرنده‌كى
فتوحاتى‌ده هندستان حدودينه قدر توسع
ايتمش ايدى. امويلر زماننده مملكت اسلاميه‌نك
اقسامى آتيده‌كى جدولده كوسترلمشدر :

١ شام (درت اردوكاهه منقسم ايدى)
٢ كوفه
٣ بصره (ايران ، سجستان ، بحرين ،
عمان قطعه‌لرينى شاملدى)
٤ ارمنستان
٥ مكه
٦ مدينه
٧ آفريقا
٨ مصر
٩ يمن
١٠ خراسان

بالآخره خلافت ، عباسيلره كچجنه ولايتلر

پارلاق مظفريتى سـايه‌سنده عربلرى طوردردى .
(٢٥ تشرين اول ٧٣٢) . بو محاربه (پوآتيه)
جوارنده و اليوم (سه‌نون) تعبير اولنان موقعده ،
يعنى (شاتلله‌رو) ناحيه‌سنده (كيان) و (ويه‌ن)
صولرينك اتصال پيدا ايتـديكارى نقطه‌ده وقوع
بولمش ونتيجه‌ده عبدالرحمن شهيد اولمشدر . بونك
اوزرينه اسـلاملر كيجه‌نك قراكلغندن بالاستفاده
رجعت ايلديلر .

غرب خرستيـان عالمنى تخليص ايتمـش اولان
بو مظفريت جهانك هرطرفنده شايع اوله‌رق هركس
بو محـاربه حقنده مبالغه‌لى روايتلر اشـاعه ايتمكه
باشلادى . حتى (اود) دوق پاپا يدنجى (غره‌غوآر)ه
يازديغى مكتوبنده اثناى محاربه‌ده (٣٧٥٠٠٠)
اهل اسلامك شهيد ايدلديكنى بيان ايتمكدن چكنمدى .
(غراند انسيقلوپه‌دى)

بو وجهه آتی ترتیب ایدلمشدر :

١ کوفه ، سواد (فرات ایله دجله آره‌سنده‌کی محللر) ولایتی

٢ بصره ولایتی (مرجان قبادن دجله اطرافنده‌بولنان بلده‌لره وجنوباً بحرین وعمانه قدر بتون یرلر بوولایته داخل ایدی)

٣ حجاز ویمامه ولایتی

٤ یمن ولایتی

٥ اهواز (خوزستان وسوزیانا) ولایتی

٦ فارس (ایران) ولایتی

٧ خراسان ولایتی

٨ موصل ولایتی

٩ الجزیره‌ولایتی (بین‌النهرین، ارمنستان، اذربیجان)

١٠ شام ولایتی

١١ مصر وآفریقا ولایتی

١٢ سند ولایتی (هندستان حدودنده)

١٣ اندلس ولایتی

دولت عباسیه زماننده ممالك اسلامیه‌نك کسب ایتدیکی وسعت ظهوراسلامدن بو آنه‌قدر کسب ایتدیکی وسعتك اك بیوکنه بالغ اولمش ایدی . امویلرك النه کچن (اندلس) کبی بعض قطعاتك عباسیلرك الندن‌چیقمسی و (طاهریه) ، (سامانیه) ، (اغالبه) ، (طولونیه) وسائره کبی بعض امارتلرك استقلال‌ایتمسی بو دیدیکمزی اخلال ایده‌مز . زیرا (اندلسدن ماعدا) ممالك مذکوره‌نك جمله‌سنده خلیفهٔ عباسی نامنه‌خطبه اوقونوردی . برده بو دولتلر نه مرتبه آیری بولنورایسه بولنسون ، اسلام مملکتی ایدی ؛ حکمدارلری‌ده مسلمان ایدی .

عباسیلردورنده مملکت اسلامیه‌نك‌حدودی شمالاً آسیاده ترکستانك یوقاری طرفلرینه واسپانیانك شمالنده (پیرنه) طاغلرینه، جنوباً عرب دکزینه وبحر محیط هندی‌یه و آفریقا صحرای کبیرینه ، شرقاً هندستاندن سندوپنجاب مملکتلرینه وغرباً دخی بحر محیط اطلانتیکی‌یه قدر ممتد بولنیوردی . بو مساحه اوروپا قطعه‌سنك ایکی مثلندن زیاده‌در .

موضوع بحثمز اولان شومملکت واسعه‌نك عباسیلر دورنده بالغ‌اولدیغی‌بیوکلکی کوسترمك ایچون (اعمال) لك ـ والیلکلرك ـ اسملریله مقدارینی بیان ایده‌لم :

سواد	همدان	طبرستان	فرات‌یولی
اهواز	ماسبذان	تکریت	قنسرین‌وعواصم
ایران	مهرجان‌قذق	شهرزور	حمص
کرمان	ایغارین	صامغان	دمشق (شام)
مکران	قم وقاسان	موصل	اردن
اصبهان	اذربیجان	دیار ربیعه	فلسطین
سجستان	ری	ارزن‌ومیافارقین	مصر
خراسان	قزوین	طرون	حرمین
حلوان	زنجان	ارمنستان	یمن
کوفه	قومس	آمد	یمامه‌وبحرین
بصره	جرجان	دیارمضر	عمان

عباسیلره تابع ممالك اسلامیه‌ده بولنان (اعمال) ـ والیلکلر ـ بونلر ایدی . اندلسده امویلره تابع اولان مملکتلر بو جدوله داخل دکلدر . اندلسده‌کی دولت

امویه بغدادده‌کی دولت عباسیه‌یه معاصر بولنیوردی . اندلس امویلری بحرسفیدده‌کائن آطه‌لردن صقلیه – سیجیلیا – ، مالطه‌وسائره‌یی فتح ایلمشلر ایدی. مذکور ولایتلردن هرولایته ایلریده کوریله‌جکی اوزره خلیفه، یاخود وزیری، یاخود قائممقامی طرفندن بر (عامل) والی تعیین اولنوردی . مذکور اعمالك – بو زمانك اصطلاحنه کوره والیلکلرك – عددی قرق دردە بالغ اولمش ایدی . بونلرك هر برنده بروبادها فضله آیریجه بیت‌المال(دفتردارلق‌ومحاسبه) ، آیریجه‌خراج‌دیوانی (ویرکی دائره‌سی) ، آیریجه قاضی(نائب) بولنوردی . ممالك مذکوره‌نك اهالیسی عرب ، ایرانلی ، ترك ، کرد ، مغول ، افغانلی ، هندلی ، ارمنی ، سریانی ، کلدانی ، روم ، غوت ، قبطی ، نوبه‌لی ، بربری‌لردن اولمق اوزره اوزمانکی‌عالم مدنیتده یاشایان اقوامك قسم اعظمنی تشکیل ایدییوردی . اقوام مذکوره عربی ، فارسی، پهلوی ، هندی ، رومجه ، سریانی ، ترکجه ، ارمنیجه ، قبطیجه ، بربریجه وسائره‌لسانلریله تکلم ایدرلردی . مرور زمان ایله بونلرك بر قسمی شام ، مصر ، مغرب ، عراق قطعه‌لری اهالیسی کبی لسان‌اصلیلرینی بسبتون اونوده‌رق عربجه انلرك لسانی کسلمش ، بر قسمی‌ده ایران ،ترکستان، هندستان ، افغانستان‌اهالیسی کبی عربجه ، لغت اصلیه‌لرینه قاریشمشدر . بوکونه قدر آسیا وآفریقا اقوامندن قسم‌اعظمی کندی لسانلرینی عربجه حرفلر ایله یازارلر . بوایسه ذکر ایتدیکمز او بیوك مدنیتك براثر باقیسیدر .

(مملکت اسلامیه‌نك عدد نفوسی) : — مملکت اسلامیه‌نك او دورده‌کی عدد نفوسنی بیلمك بوبحثه تعلق ایدن موادندر . فقط بو یولده مکمل معلومات‌بولمق امکان‌خارجنده‌در. چونکه عربلر کندی‌مملکتلرنده بولنان‌نفوسك تعدادینه پك آز اهمیت ویرمشلردی . مملکت مذکوره‌نك‌اوزمانلرده‌کی نفوسی‌حقنده‌اولدقجه طوغری معلومات ویره‌بیلمك ایچون شمدیکی حالی‌ایله تابع اولدیغی دولتلری ومقدارنفوسنی ذکر وحال حاضری ایله حال سابقی آره‌سنده بر مقایسه اجرا ایلمکدن بشقه چاره‌یوقدر . ممالك مذکوره الیوم آتیده‌کی حالده بولنیور:

مملکتلرك اسملری	تابع اولدقلری دولت	حال حاضرده‌کی مقدار نفوسی
بتون‌ایران‌مملکتی	مستقل	٩,٠٠٠,٠٠٠
افغانستان	«	٤,٠٠٠,٠٠٠
بلوجستان	انکلتره	٥٠٠,٠٠٠
سند	«	٣,٠٠٠,٠٠٠
ترکستان	روسیه	٤,٠٠٠,٠٠٠
قافقاسیا	«	٥,٩٠٠,٠٠٠
ارمنستان‌وکردستان	عثمانلی	٢,٥٠٠,٠٠٠
عراق والجزیره	«	٢,٥٠٠,٠٠٠
سوریه‌وفلسطین	«	٢,٧١١,٠٠٠
جزیرة‌العرب	«	٥,٠٠٠,٠٠٠
مصر قطعه‌سی	«	١٠,٠٠٠,٠٠٠
نوبه وسودانك بعض اقسامی	سودان حکومتی	١,٠٠٠,٠٠٠(؟)
طرابلس غرب	عثمانلی	١,٠٠٠,٠٠٠

جزایر	فرانسه	٤,٤٢٩,٠٠٠
تونس	«	١,٥٠٠,٠٠٠
فاس	مستقل	٩,٠٠٠,٠٠٠
اسپانیا	«	١٧,٠٠٠,٠٠٠
قبرص	انکلتره	٢٠٩,٠٠٠
کرید	عثمانلی	٢٩٤,٠٠٠
		٧٢,٦٤٣,٠٠٠

اوزمانکی مملکت اسلامیه‌یی تشکیل ایدن قطعاتك بوکونکی مقدارنفوسی بالاده کورلدیکی اوزره (٧٢) میلیون، (٦٤٣) بیکدن عبارتدر. حال بوکه بو عصرده برچوق اسلام شهرلری وممالکی ، باخصوص عراق قطعه‌سی ، یاخود فرات ایله دجله آره‌سنده‌کی یرلر وعلی‌الاخص بغداد ، بصره ، کوفه وسائر عراق شهرلری اودورده‌کی حالنه نسبتله پك خراب برحالده بولنمقده‌در .

(اصطخری) (بصره) نك اوزمانکی حالنی عقله وله وحیرت ویره‌جك صورتده توصیف ایلیور . مشارالیهك بو خصوصده ویردیکی معلوماتی (عراق) جهتلرینك اودور زرینده نه‌حالده بولندیغنی کوسترمك ایچون بروجه آتی نقل ایدییورز :

« بصره ، عربلر طرفندن تأسیس اولنمش بیوك برشهردر . صوینی هپ نهرلر تشکیل ایدر . سیاحیندن بعضلرینك روایتنه کوره (بصره) نك اطرافنده بولنان نهرلر (جدوللر) (بلال بن ابی برده) نك والیلکی زماننده تعداد اولنه‌رق جمله‌سی قایق مرورینه مساعد اولمق اوزره بونلرك یوزیکرمی بیکدن زیاده اولدیغنی کورلمشدر . (بلال) زماننده جدوللرك بوقدر چوقلغنه احتمال ویره‌یوردم . فقط دها صکره بصره جهتلرینك برچوق اقسامنی بالذات طولاشدم. بعضاً براوق آتمندن زیاده مساحه‌سی اولمیان یرلرده متعدد جدوللر کورییوردم . بوکوچك نهرلرك جمله‌سنده کوچك قایقلر ایشلیوردی. جدوللردن هر برینك ، حفرایدن ذاتك اسمنه ، یاخود دوکولدیکی یره نسبتله بر اسمی واردر . بناءً علیه بو مسافه‌نك طول وعرضنده اومقدارده جدوللر بولندیغنه احتمال ویرمکه باشلادم » . یوز یکرمی بیك جدول حفرینه لزوم کوسترن بریرده اهالینك نه‌درجه چوق اولمق لازم کله‌جکنی آرتق سزدوشونکز.

مرکز خلافت و (دارالسلام) اولان (بغداد) لكده اودورلرده بالغ اولدیغی درجهٔ معموریت ومدنیتی نظر دقته آلمق لازم کلیر . مشارالیه (اصطخری) دردنجی عصر هجریده شهرمذکوری بالذات مشاهده ایتدکدن صکره شویولده توصیف ایلیور : « بغدادده خلفا سرایلری ایله باغچه‌لری بغداددن (بین) نهرینه قدر فاصله‌سز بردیوار ایله ایکی فرسخ (هرفرسخ اون ایکی بیك آدیم) مسافه‌یی اشغال ایتدکدن صکره (بین) نهرندن دجله کنارینه متصل اولور . مبانیٔ مذکوره بونقطه‌ده دارالخلافه ـ خلافت سرایی ـ ایله برلشیر و (دجله) اوزرندن بش میل امتدادنجه (هرمیل درت بیك آدیم) (شماسیه) یه چیقار . (شماسیه) غرب طرفندن حربیه‌جهتنه قارشی قارشی‌یه‌در. مبانیٔ مذکوره بورادن دخی (کرخ) لك صوکنه

قدر (دجله) بونجه امتـداد ایدر . . الخ . »
مشارالیه بغداد سرایلرینك وسعتی حقنده مذکور
معلوماتی ویردکدن صکره (فرات) ایله (دجله)
آره‌سنده بولنان یرلرا، معموریتی حقنده دخی:
« بغداد ایله کوفـه (یاخود دجله ایله فرات)
آره‌سی یکدیکرینه بتیشـیك وخالی یر قالمامق
شرطیله کثرتلی کوی وقصـبه‌لردن مرکبدر .
بونلرك جمله‌سندن (فرات) دن آلنمش نهرلر
مرور ایدر » معلوماتنی ویره‌رك (فرات) دن
(دجله) یه قدر حفر اولنان نهرلری‌ده تعداد
ایلیور .

شـمدی راو‌معموریتی دوشونملی ، بر ده
(بغداد)ك بوکونکی حالنی کوز اوکنه کتیرملی.
آره‌ده نه دهشـتلی فرق کورولور ! . . بتون
بصره ولایتنك حال حاضرده مقـدار نفوسی
۲۰۰,۰۰۰ وبغـداد ولایتنك مقدار نفوسی‌ده
۸۵۰,۰۰۰ دن عبـارتدر . فکریمزه کوره
بوایکی ولایتـك بوکونکی مجموع نفوسی
اودورلرده یالکز (بغـداد) شهرینك حاوی
اولدیغی نفوسدن پك چوق آشـاغیدر . الیوم
اهمیتدن دوشمش برحالده‌بولنان (شام) وسائره
شهرلرینی‌ده آکا کوره قیـاس ایده‌بیلیرسکز .
بوندن ماعـدا دها برطـاقم شهرلر واردرکه
اوصره‌لرده الك پارلاق بردور کچیرمش ایکن
الیوم اسمی وار ، جسمی یوق شیلر صره‌سنه
کچمشـدر . مصرده (فسـطاط) ، عراقده
(کوفه) ، آفریقاده ـ تونسده ـ (قیروان) ،
حورانده (بصری) شهرلری وبوراده ذکری
تطویلدن بشقه فائده‌یی موجب اولمیان سـائر
شهرلر کبی .

مصره کلنجـه عرب مورخلرینك ویرد-
کلری معلوماته نظراً اسلاملر قطعهٔ مذکوره‌یی
فتح ایتدکلری زمان مصرك سن رشـده بالغ
اولانلر ایله بوسندن دها بیوك بولنان ذکوردن
مرکب اولمق اوزره عـدد نفوسی (قادینلر ،
چوجقلر ، اختیـارلر بوتعداده داخل دکل)
سکز کره بیك بیك ، یعنی ۸,۰۰۰,۰۰۰ ایدی.
نفوس مـذکوره‌دن یالکز اسـکندریه‌ده
۳۰۰,۰۰۰ بولنیوردی . ذکر اولنان مقداره
قادینلر ایله چوجقلرك واختیارلرك عدد نفوسنی
علاوه ایدرسه‌ك مقدار نفوس (۳۰) میلیونه
بالغ اولور . حال‌بوکه بومقـدار الیوم مصر
قطعه‌سی اهالیسنك اوچ‌مثلنه معادلدر . احتمال که
ذکر ایلدیکمز شومعلومات وهلهٔ اولاده شایان
قبول کورولمز . فقط تعمیقـات اجرا اولنور-
ایسه شبهه‌لر ، ترددلر یاواش یاواش زائل اولمغه
باشلار . عرب مورخلرینك ویردکاری معلوما-
تك خلاصه‌سنه باقیلیرسـه مصر او صره‌لرده
بوللق وثروت ایچنـده ومعموریتك منتهاسنده
بولنیوردی. (مقریزی) دییورکه : « (هشام
بن‌عبدالملك) (۱۰۸ سـنهٔ هجریه‌سی) مصر
خراجی اوزرینه مأمور بولنان (عبیدالله بن
الحبحاب) ه قطعهٔ مذکوره‌ده مساحه اجراسنی
امر ایتمش ایدی . (عبیدالله) اراضی‌یی
بالنفس مسـاحه ایتدی . (نیل) نهرینـك
صولادیغی اراضیٔ زراعیه‌نك ۳۰,۰۰۰,۰۰۰
فدانه (برفدان‌تقریباً ۴۲۰۰ مترومربعنده‌مصرده
مستعمل برنوع‌دونم) بالغ اولدیغی آکلاشلدی.

حال بوكه بومقدار اراضی بوكون مصرده زرع ايدلمكده اولان اراضينك اوچ ثلثيدر . چونكه مصر حكومتنك اراضیٔ زراعيه‌نك تزييدی ايچون صرف ايتديكی بونجه مساعی وفداكارلغه رغماً بوكون قطعهٔ مذكوره‌ده موجود اولان اراضیٔ زراعيه‌نك مقداری آلتی ميليون فداندن آزدر . برده اساساً (نيل) واديسنك بتون مساحه‌سی يعنی نيل نهرينك ايكی كناری اوزرنده كائن (بحری) و (صعيد) جهتلرينك بالجمله اراضيسی آلتی ميليون فداندن پك آز فضله ساحه‌ده بولنيور . اوحالده فتوحات اسلاميه صره‌سنده اراضیٔ زراعيه‌نك بومقدارك بش مثلی اولمسی محال كبی عد اولنور . فقط قرائندن وسائره‌دن آكلاشيليوركه عربلر نيل واديسنه مجاور شرق جهتندن بحر احمره وجنوب جهتندن (وادی النطرون) ه طوغری اولان يرلری ده قابل زراعت برحاله كتيرمشلردی . مصر قطعه‌سنك مساحهٔ سطحيه‌سی (ليبيا) صحراسنده بولنان واحه‌لر ونيل ايله بحر احمر آره‌سنده كائن يرلر ونهر مذكور ايله (عريش) ه قدر بحر سفيد آره‌سنده بولنان اراضی جملةً داخل اولديغی حالده (٤٠٠) بيك ميل مربعندن فضله‌در . بوايسه ١٨٧ ميليون (فدان) ه معادلدر . بناءً عليه بوقدر بيوك اراضيدن ٣٠ ميليون فدانك قابل زراعت برحاله كتيرلمش اولمسی واهاليك ده اوتوز ميليوندن مركب بولنمسی مستبعد كورلمامليدر .

بوكا دليل اولمق اوزره عرب مورخلری مصرك مساحه‌سنی واراضیٔ زراعيه‌سنی ذكر ايتديكمز مساحه‌يه پك قريب برصورتده تقدير ايدييورلر . (مقريزی) دييوركه : « مصر قطعه‌سنده الك صوك اجرا اولنان كشفيات وتدقيقات نتيجه‌سنده مصر اراضيسنك مدت حراثتی آلتمش كون ومساحهٔ اراضيسنك ١٨٠,٠٠٠,٠٠٠ فدان وبوندن زرع اولنان اراضينك (اوچنجی عصر هجری اواسطنده) ٢٤,٠٠٠,٠٠٠ فدان اولديغی آكلاشلمشدر . مصردن ، دائمی صورتده چاليشير چفتجيلرك عددی (٤٨٠) بيكه بالغ اولمازسه ، تمام خراج آلنه‌ماز . . الخ » . ديمك اومعموريت حقيقی ايدی . بوكبی بيوك بر معموريته (قرطبه Cordoue) ، (غرناطه Grenade) ، (طليطله Tolèds) كبی اندلس قطعه‌سنده بولنان بلاد مهمهٔ اسلاميه دخی مستغرق بولنيوردی . عراق قطعه‌سنده تعداد ايديله‌ميه‌جك درجه‌ده پك چوق شهرلر موجود ايدی كه اوصره‌لرده بيوك برشهر ايكن بوكون برركوی مرتبه‌سنه تحول ايلمشدر .

بالاده عرض ايتديكمز معموريتی واوزمانكی احوال سائره‌يی نظر دقته آله‌جق اولورسه‌ق ممالك اسلاميه‌نك الك معمور بولنديغی زمانلرده‌كی مقدار نفوسنی (٢٠٠) ميليوندن (٢٥٠) ميليون راده‌سنده تخمين ايتمكلكمز اقتضا ايدر . بوايسه بتون آوروپا قطعه‌سی اهاليسی مقدارينه ياقلاشير . ايلريده (ثروت مملكت) بحثنده بو موضوعه عودت ايده‌جكز .

دولت اسلامیه‌ده مناصب
و
دوائر حکومت

(دولت اسلامیه) : — برنجی سنهٔ هجریه‌ده (مدینه) ده عدداً عشراتی تجاوز ایتمین مهاجرین وانصاردن مرکب صحابهٔ کرامدن تشکل ایدن دولت اسلامیه مساوات ، اخوت ومعاونت اساسلری اوزرینه قورولمشدر. حضرت پیغمبر « کیم یتیم وعیال ترك ایدر ایسه بزه ، کیم مال ترك ایدرسه ورثه‌سنه قالیر » مآلنده اولان حدیث شریفندن مستفاد اولدیغی اوزره بین المسلمین اموالی ، امور وخصوصاتی توحید ایتمك صورتیله کندیلرینی قاردش یاپمش ومنافعده بوصورتله اشتراك اسلاملر آره‌سنده اتحادك ازدیادینه باعث اولمشدر . او صره‌لرده امور سیاسیه واداریه ودینیه‌دن عبارت بولنان دولتك امور وخصوصاتی حضرت پیغمبرك ذاتنه انحصار ایدییوردی . بونلرك باشلیجه‌لری دینه متعلق اولان صلات ، زکات وسائره‌در . بز بوخصوصاتدن دینی بر نظر ایله دکل ، آنجق دولتك تأسیسنده حائز اولدیغی دخل وتعلقدن طولایی بحث ایده‌جکز .

جماعتله نماز قیلمق دنیاده اتحاد وامامه اطاعت فوائدینی موجب اولمشدر .

زکاته کلنجه بو ، دولتك مدار قیام واس انتظامیدر . زکات بوکون مالیه نظارتی تسمیه ایتدیکمز (بیت المال) ك اصل ومنشأیدر .

معلوم اولدیغی اوزره دولتلر ، سلطنت ، یاخود جمهوریت نوعندن اولسون ، مقید ویا مطلق بولنسون ، هرنه شکلده اولورسه اولسون یکدیکرندن مختلف وتعدادی غیر قابل برطاقم قوانین ونظاماته تابع بولنورلر . آنجق یالکز ایکی شیده برلشیرلر. اوده (پاره) ایله (عسکر) دن‌در چونکه بر دولت هر هانکی شکلده اولورسه اولسون پاره‌سز ، عسکرسز اوله‌مازویاشایه‌ماز. احتمال که دیکر زمانلردن زیاده بالخاصه زمان تأسیسنده دولتجه پاره وعسکره احتیاج دها زیاده اولور . ایلك دولت اسلامیه‌ده اسلاملر؛ عسکری ونماز واخوت ایله اتحادلرنی ؛عسکری نظاماتنی ، زکات دخی عسکره لازم اولان اموالی تشکیل ایدییوردی .

دولت اسلامیه‌نك رکن اصلیسنی « واقیموا الصلاة وآتوا الزکاة وارکعوا مع الراکعین » آیت کریمه‌سنده وارداولدیغی وجه‌ایله «صلات، زکات ، رکوعه وارانلر ایله رکوع » تشکیل ایدر .

زکاتدن مقصد زنکین اسلاملردن ماللرندن آرتان فضله‌دن برمقدارینی آلوب فقیراسلاملره ویرمکله‌دین اسلامینك اساسی اولان اتحادی تقویه وتمکین ایتمکدر. بوفضله ، زکات اوله‌رق آلنیر، صدقه اوله‌رق ویریلیر . حضرت پیغمبر کبار صحابه‌دن (معاذبن جبل)ی یمنه کوندردیکی زمان جانب پیغمبریدن کندیسنه توجیه اولنان آتیده‌کی سوزلر ذکر ایتدیکمز نقطه‌یی نه‌قدر بلیغ کوستریور : « اهل کتابدن برطاقم خلقه وارییورسك . کندیلرینی وحدت الهیه ونبوت محمدیه شهادتنه دعوت ایت . اطاعت ایدرلر ایسه

جناب حقك كونده بش دفعه نمازى فرض
بيورديغى كنديلرينه بيلدير . بوكا اطاعت
ايدرلرايسه زنكينلرندن آلنوب فقيرلرينه
ويريلير ، كنديلرى اوزرينه جناب حق طرفندن
برصدقه فرض اولنديغنى آكلات . بوكا اطاعت
ايدرلرسه صاقين انلرك اصل ماللرينه طوقونمه.
مظلومك بددعاسندن حذرايت . زيرامظلومك
تظلمى ايله جناب حق آره‌سنده پرده وحائل
يوقدر . »

زكاتك زنكينلر اوزرينه فرض ايديلوب
فقيرلره ويرلمسنده غايت بيوك برحكمت واردر.
چونكه بواصول ، باخصوص استبدادواحتكار
ايله تميز ايدن ابتدائى عصرلرده ، ملتك
اكثريتنى تشكيل ايلين فقرايى خشنود ايدر .
اسلاميت ضعيفه معاونت ايتمك وضعيف ايله
قوتلى يى مساوى قيلمق ايچون نازل اولمشدر.
ايشته بو سببدندركه حضرت محمده دشمن
كسيلنلر فقرايى كندى ماللرنده شريك اتخاذ
ايتمك ايسته‌مين وانلر ايله مساوى برحالده
بولنمغه تنزل ايتمين بيوكلر وزنكينلر ايدى .

ايكنجى سنهٔ هجريه‌ده (بدر) غزوه‌سنك
وقوعندن صكره غنائم وجزيه‌دن واردات
كلمكه باشلادى . بونك اوزرينه كرك حضرت
محمد ، كرك (ابوبكر) زمانلرنده واردات
دولت برى زكات ،ديكرى غنائم ، برديكرى ده
جزيه وسائره اولمق اوزره اوچ منبعه انحصار
ايدييوردى . زكات اسلاملرك زنكينلرندن
طوپلانيلوب فقيرلرينه ويريليوردى . غنائم
محاربه‌لرده الەكچن اموال اولوب مجاهدين بيننده
آتيده كوستريله‌جكى صورتده تقسيم ايديليوردى.
(جزيه) ايسه (جزيرةالعرب) وسائره‌ده مقيم
موسويلر وخرستيانلردن اسلاملرك حمايه‌لرى
آلتنه كيرن اقوامدن آلنان ويركى ايدى . بو
اموالك جمع وتوزيعنه نظارت اولجه حضرت
نبى ، دها صكره خلفانك عهده‌سنده ايدى .
مدينه‌يه مال كلدكجه مسجده كوتورولور ،
حضرت پيغمبر ، ياخود خليفه‌سى طرفندن
هيچ برشى قالميه‌جق قدر هپ اسلاملره توزيع
اولنوردى . بوتوزيعاتده بيوك، كوچك، حر،
كوله، اركك ، قادين آره‌سنده فرق طوتولمازدى.

حضرت (عمربن الخطاب)ك زمان خلافتنده
ممالك فتح ايديله‌رك عربلر ، روم وايرانيلر ايله
اختلاط وحاكميت اسلاميه توسع ايدنجه منابع ثروت
چوغالدى .بناءً عليه بوواردات برقيدوضبط آلتنه
آلمغه وواردات ومصارفاتك آكلاشلمسنه لزوم
كورلدى . حضرت (عمر) وارداتك بردفتره
قيد وضبطنى وبو وارداتدن رجال حكومته
هركسك استحقاق ولياقتى درجه‌سنده سنوى
معين معاشلر ويرلدكدن صكره فضلهٔ وارداتك
لزومنده اندن استفاده ايدلمك اوزره حفظ
وابقاسنى مناسب كوردى . مشاراليهك بوتشبثى
هجرتك يكرمنجى (ديكر بر روايته كوره اون
بشنجى) سنه‌سنده وقوع بولدى . تشكيل
اولنان بو دائره ايرانيلرده ورومليرده او وقت
موجود اولان دوائر قبيلندن اوله‌رق (ديوان)
ناميله معروف ايدى .

حضرت عمر اطرافنده بولنان مسلمانلرك
دولت اسلاميه‌نك تأسيس وتوسيعى امرنده

مختلف موقع ونفوذه مالك اولدقلرینی کوردیکندن بونلردن هر برینه دولت اسلامیه‌نك تأسیس وتوسیعی اوغرنده‌کی درجهٔ خدمتنه کوره معاشلر تخصیصنی مناسب کوردی . بونکله برابر حضرت پیغمبره اولان قرابتی‌ده نظر دقته آله‌رق بونلری ایلریده تفصیلاتیله یازه‌جغمز اوزره صورت مخصوصه‌ده ممتاز طوتدی . دولتجه وقوع بولان بو واردات ومصارفاتك قید وضبطی خصوصنی برکاتبه حواله ایلدی .

فقط بالآخره منابع وارادات دها زیاده آرته‌رق (مدینه) یه پك چوق پاره‌لر کلمکه باشلادیغندن حضرت عمر اموالك وضع وضبطنه مخصوص برخزینه ویا برخانه تأسیس ایدرك بوکا (بیت المال) نامنی ویردی . خلفای اسلامیه ایچنده (بیت المال) ی ایلك تأسیس ایدن ذات حضرت عمردر . واقعا حضرت (ابوبکر) زماننده دخی (بیت المال) ك اسمی ذکر اولنیوردی . فقط اودورده کلن اموالدن حفظ ایدلمك اوزره برشی قالمدیغندن بالفعل (بیت المال) موجود دکل ایدی .

خلفای راشدین دوری بیتدیکی زمان (٤٠ سنهٔ هجریه‌سی) مناصب حکومت شکل آتیده ایدی : (١) خلیفه ، (٢) ولایاتده والیلر ، (٣) مخابراته وواردات ومصارفات قیودینه باقق اوزره خلیفه‌نك کاتبی (٤) خلیفه ایچون حاجب نامی ایله تسمیه اولنان خصوصی خدمتجی ، (٥) بیت المال متولیسی اوله‌رق خزینه‌دار ، (٦) دعاوی‌یه باقق ایچون قاضی .

متعاقباً خلافت امویلره کچنجه خلافت پادشاهلق شکلنی آلدی ، اسلاملرك غرب اولمیانلر ایله اختلاطلری آرتدی ، بناءً علیه امور حکومتده نشوونما قانون عمومیسنه تبعاً دها زیاده توسع وتشعب ایلدی . امویلر امور اداره‌جه برچوق شیلری روم وایرانیلردن اقتباس ایله کندی حکومتلرینه ادخال ایتدیلر . ترفه ودبدبه اظهاری جهتنی التزام ایتملری نتیجه‌سی اوله‌رق خدمه ، معیت مأمورینی ، یاورلر ، محافظلر استخدام ایتدکلرندن کندی دولتلرنده بر طاقم مناصب تأسیسنه مجبور اولدیلر . ایلریده کوستریله‌جکی اوزره امویلر کندی دولتلرنده (حرس) نامیله معیت محافظلرینی ، مهر دائره‌سنی (دیوان الخاتم) ، برید دائره‌سنی (مأمورین حکومتك وخلیفه دشمنلرینك احوال وحرکاتنی آکلایوب اخبار ایتمکه ومخابرات نقلنه مخصوص دیوان) ، خراج دائره‌سنی (دیوان الخراج) تشکیل ایلمشلردر .

دها صکره خلافت عباسیلرك عهده‌لرینه انتقال ایدنجه اجنبیلر ایله اختلاط برقات دها آرتمش وخلفانك اسراف وراحت ورفاهیته انجذابلری دها زیاده توسع ایلمشدر . بونك اوزرینه خلفا راحت ایتمك ایچون کندی طرفلرندن بالنیابه امور دولت ایله اوغراشه‌جق آدم تعیین ایتمکه لزوم کوردیلر . ایشته بولزومه بناءً وزارت ، حسبه منصبلرینی ومناصب سائره‌یی احداث ایلدیلر . دها صکره امور حکومت دها زیاده توسع ایدنجه مناصب ووظائف اونسبتده تکثر وتعدد ایتدی . ممالك اسلامیه‌ده هر دولت بو مناصب ووظائفی بولندیغی حال

وموقعه كوره اتخاذ ايلديكندن (بغداد) ده ـ
كى حكومتك مناصبى (قرطبه) ده تشكيل
اولنان مناصب دولته بكزه‌مزدى. (قاهره) ـ
ده‌كى مناصب دخى او ايكى يركيلرينه مشابه
دكل ايدى .

(دوائرحكومتك تزايد وتشعبى) :ـ دولت
اسلاميه ساده بر حالده بولنديغى ايلك زمانلرده
دوائر وامور حكومته خليفه طرفندن بالذات
نظارت اولنوردى . اوصره‌لرده‌كى واليلرارباب
زهد وتقوادن بولندقلرندن انلرك احوال
وحركاتى تفتيشه لزوم يوق ايدى . خليفه دخى
كاتبلر ، دفترلر استخدامنه احتياج كوستره‌جك
خصوصى اموال ويا كوينده مالك دكل ايدى.
خليفه واليلردن برينه بر مكتوب يازديغى زمان
او مكتوبى كندى الى ايله مهرلردى . بعضاً
دخى او مكتوبى كندىسى بالذات يازاردى .
فقط بالآخره مملكت توسع وخلافت شكل
دينيدن پادشاهلغه تحول ايدرك خلفا دخى راحت
آرزوسيله اموردولتده روم وايران پادشاهلرينى
تقليده باشلايجه مملكتك آلديغى وسعت وحال
وموقعك كوستردىكى لزوم اوزرينه امورحكومتى
رؤيت وتسويه ايتمك ايچون بر طاقم دوائر
ومناصب حكومت تأسيسنه حاجت كورلمشدر .
بونك اوزرينه خليفه طرفندن امور دولتى
اداره ايتمك اوزره وزيرلك ، ولايتلرده‌كى
واليلرك احوال وحركاتنى تفتيش ايچون (بريد
ديوانى) امينلكى ويا ناظرلغى ، ديوان خلا ـ
فتدن صادر اولان اوامرى مهرلمك وقيدايتمك
ايچون (اوامرسلطانيه‌ومهر) امينلكى ويا ناظرلغى
وخلفانك املاك وچفتلكلرينه باقمق ايچون
چفتلكلر ديوانى امينلكى وخليفه‌نك معيتنده
بولنان خدمه ومأمورين سائره‌نك معاشات
وسائره‌سنه باقمق ايچون (ديوان خاص) ـ دائرهٔ
خاصه ـ متوليسى كبى دوائر ومناصب تشكيل
واحداث ايدلمشدر . دولتك داخل اولديغى
حال حضارته بناءً سكه ضربنه ، طراز
(صرمه‌لى ونقشلى البسه) تخاذينه دخى لزوم كورلد ـ
يكندن سكه ضربنه مخصوص اوله‌رق (ضربخانه)
وطراز اعمالى ايچون ده (طراز ديوانى)
تأسيس ا لنمشدر. بوندن ماعدا (ديوان الترتيب)،
(ديوان العزيز) ناميله تسميه ايديلن دوائر
كبى بر طاقملرى محررانك عرض وتقديمنه ،
ديكرلرى ديكر امور و خصوصاته باقمق
اوزره برقاچ دائره ومنصب دها احداث
ايدلمش ايدى . اوصره‌ده‌كى (ديوان العزيز)
بوكونكى باب عالى‌يه مشابه ايدى .

خلفاى راشدين زماننده حضرت عمر
طرفندن تشكيل اولنان (ديوان) ده مشار
اليهك وضع ايتديكى اصول اوزره خراج
وجزيه وسائره‌دن كلن اموالى وعسكره ،
واليلره ، قاضيلره و سائره‌يه ويريلن معاشاتى
قيد وضبط ايدن ووالیلر ايله مخابراتى يازان
يالكز خليفه‌نك كاتبى ايدى . دها صكره
مملكت وامور دولت كسب وسعت ايدنجه
مذكور دائره‌دن برچوق دوائر تشعب ايلمشدر.
(خراج) و (جزيه) امورينه باقمق ايچون
(خراج ديوانى) ، عسكره وسائره‌يه ويريلان
معاشلرك حساباتنه باقمق ايچون (زمام ونفقه

ديوانى) ناميله بر دائره احداث اولنديغى كبى سائر خصوصاته باقمق ايچونده (اقطاع «مقاطعات» دائره‌سى) ، (معادن دائره‌سى) كبى برطاقم دوائر دها تشكيل ايدلمشدر . عسكرك اساميسى ايله رتبه ومعاشلرينك قيد وتدويننه مخصوص (ديوان الجند) ـ دائرهٔ عسكريه ـ دخى مذكور ايلك (ديوان) دن تشعب ايدن اداره‌لر جمله‌سندندى . بودائرهٔ عسكريه‌دن (اساطيل) دونمالر وسرحدلر ديوانلرى وسائره تشعب ايتمشدر . واليلر وسائره ايله مخابراتده بولنمق اوزره (ديوان الرسائل) ، ياخود (ديوان الانشاء) ناميله (مخابره دائره‌سى) ده اوجمله‌دن اوله‌رق تشكيل ايدلمش ايدى .

وقتيله بالجمله اموال مسلمينك وضع وحفظنه مخصوص عمومى برمخزن شكلنده بولنان (بيت المال) دخى عباسيلر زماننده برى صدقات اموالنه ، ديكرى اموال مظالمه ـ ظلم اربابندن مصادره اولنان پاره‌لره ـ ، برديكرى ورثه اموالنه ، ديكرلرى‌ده ديكر اموره مخصوص اوله‌رق برقاچ دائرهٔ فرعيه‌يه انقسام ايتمش ايدى . كذلك سائر مصالح دولت تعددى غير ممكن برشكلده تعدد ايدرك ازجمله قضاء (عدليه) دن شكايات ، حسبه ، ضابطه اداره‌لرى ظهور ايتمش ايدى .

بز بوكتابمزده دوائر اساسيه‌نك كيفيت تشكيلى ايله تاريخى واحوال سائره‌سى حقنده معلومات ويرمكه چاليشه‌جغز . فقط بومعلومات آچيق اوله‌بيلمك ايچون دوائر مذكوره‌نك اصلنى ، نصل نشأت وتشعب ايلديكنى ، نه كبى احوال بوكا لزوم كوستردكنى تدقيق ايتمك اقتضا ايدر . بناءعليه اولا خلافت وتفرعاتى حقنده ايضاحات ويردكدن صكره واليلك ووزارتى يازه‌جغز . متعاقباً عسكرلك وماليه‌يى بر فصل ايله كوستره‌رك ديكر دوائر بحثنه كچه‌جكز .

خلافت

ماهيتى ، شروطى ، حقوقى

(ماهيتى) : ـــ خلافت ؛ اسلاميته مخصوص برنوع پادشاهلقدر . اسلاميتك بشقه‌سنده دها اول اويله برپادشاهلق موجوددكل ايدى . خلافت بردرجه‌يه قدر سلطنت مطلقه نوعندن ايسه‌ده دنيوى ودينى حاكميتى بردن جامع بولنمق وعموم خلقى امور ومعاملات دنيويه ودينيه‌ده احكام شرعيه‌يه تطبيقاً حركته اجبار قوتنى حائز اولمقله قيصرلرك ، ايمپراطورلرك ، كسرالرك حاكميتلرندن تميز ايدر . ديكر سلطنتلر يالكز دنيوى نظاماته تابع بولنور .

مذكور ايكى حاكميت آره‌سنده بيوك برفرق واردر . مع مافيه ايكيسنك مرجعى بر نقطه‌يه انحصار ايدر . چونكه خلقا زرينه حاكميت مطلقه ايله حاكم اوله‌بيلن ذات امور حكومتده يا بر قانون معينه ، ياخود كندى كيف وآرزوسنه كوره حركت ايلر . ممالك متمدنه‌ده حكمدارلرك اكثرى ملتك عقلاسى

ودولتك اكابرى طرفندن وضع اولنان قوانين ونظاماته تطبيقاً اجراى حاكميت واهاليى او قوانين ونظامات موجبنجه حركته مجبور ايدرلر . اسلاميتدن اول روم و ايران پادشاهلرى بويولده سلطنت سورديلر . بوكون اوروپاده مطلقيتله اجراى حكومت ايدن پادشاهلرده بويله‌در . حال بوكه خلافت، بر طاقم قوانين دينيهٔ شرعيه ايله مقيد اولوب خليفه اولان ذات صاحب شريعت حضرت پيغمبره بالنيابه اواحكام دينيهٔ شرعيه موجبنجه اجراى اداره و حاكميت وامتنى او احكامه كوره حركت ايتمكه اجبار ايلر . خلافتك امامته شمولى بونقطهٔ نظردندر . خليفه‌يه امام دينلمسى ، امامه نمازده خلق نصل اتباع واقتدا ايديورسه خليفه‌نك شرعه موافق اولان اوامرينه‌ده اويله اتباع واقتدا ايلدكلرندن طولايى آره‌ده‌كى مشابهتدن نشأت ايتمشدر .

(شروط خلافت) : — خلافتك ، خليفه‌ده بولنمسى لازم اولان دورت شرطى واردر . اوده علم ، عدالت ، كفايت ، سلامت حواس . نسباً قريشدن اولمق ، يعنى خليفه اوله‌جق ذاتك قريش قبيله سندن بولنمق دن عبارت اولان بشنجى بر شرطده اختلاف حاصل اولمشدر . بو شرطه رعايت ايديله‌جك اولور ايسه عربدن اولميان بر كيمسه خليفه نامى آلتنده اسلاملر اوزرينه حاكميت ايده‌مز ديمك چيقار . بو شرطك منشأى ابو بكره وقوع بولان بيعت بحثنده بيان ايتديكمز وجه ايله انصار كندى نفسلرى ايچون خلافتى آرزو ايتدكلرى صره‌ده قريش طرفندن مقام احتجاجده سرد اولنان حديث شريفدر . بو شرط دول اسلاميه‌نك عمومنده صوك درجه‌ده مرعى ايدى . قريشليردن ماعدا خلافتى طلب ايدن اصلا بولنمدى . حتى دولت عباسيه‌نك صوك دورلرنده خلفانك دوچار اولدقلرى ضعف و امرا طرفندن هردرلو نفوذ دنيويدن تجريددرجه‌سنه قدر كوردكلرى تحكم واستبداده ومذكور امرانك دولتلر تشكيل ايله كندى نفسلرينه سلطان لقبنى ويرملرينه رغماً انلردن هيچ برى ادعاى خلافت ايتمكى ، ياخود كنديني خليفه اعلان ايلمكى خاطرينه كتيرمامشدر.

مثلا ايران وعراق جهتلرنده حكم سورن (آل بويه) ايله (سلچوقيلر) ، (غزنويلر) ، خراسانده اجراى حكومت ايدن طاهريه (بنى طاهر) دولتلرى وسائره هپ استقلال ايدرك حتى بونلردن بعضلرى بالذات خلفايه اجراى تحكم ايتمش ايكن يالكز (سلطان) لقبى ايله اكتفا ايتمشلردر . بلكه بونلر كندى حاكميتلرينك تأييد وتثبيتى ايچون خلفانك مودت وتوجهلرينه مظهر اولمغه چاليشيرلردى . نته‌كيم (صلاح الدين ايوبى) مصرده بويله يابدى . مشاراليه مصر حاكميتنى اك صوك خليفهٔ فاطميدن آلمش ايدى . كنديسنه قارشى حاكميتده رقيب يوق ايدى . بتون مملكت النده بولنيوردى . مع مافيه اعلان استقلال ايتمك ايسته‌نجه خليفهٔ عباسى نامنه خطبه اوقوتدى . كندى نفسنه يالكز سلطان لقبنى ويرمكله اكتفا ايلدى .

قريشلك غيرندن اوله‌رق خلافتى ايلك

احراز ایدن ذات عثمانلی پادشاه نامداری یاوز
سلطان سلیم خان اولدر [*]. ائمهٔ حنفیه وعلمای
اسلام سلطان مشارالیهك بو مقام عالی یه آتیده كی
حقوقه بناءً الكلایق واك حقلی ذات اولدیغنه
متفقاً قرار ویرمشلردر :

اولا ، حق سیف : یعنی مقام خلافتی احراز
ایده جك ذاتك كندیسنه رقیب طوره میه جق
قوتده طرفدار وعسكر ، شان وشوكت
صاحبی اولمسیدر . سلطان سلیم حكمداران
اسلام میاننده الك بیوك واك زیاده صاحب شان
وشوكت ایدی .

ثانیاً حق انتخاب : اهل رأی ونفوذك ،
یعنی ائمه وعلمای امتدن متشكل مجلسك تصدیقی .
ائمهٔ حنفیه وعلمای اسلامیه دیورلركه بو مجلس
اسلامیتك اوائلنده مدینه ده ایدی . دها صكره
شامه ، بغداده ، قاهره یه تحویل ایدلدی . بونك
قاهره دن استانبوله نقلی البته جائزدر ، ذاتاً
سلطان (سلیم اول) مصردن درسعادته عودت
ایدركن جامع الازهر علماسندن برچوق ذواتی
كندیسی ایله برابر درسعادته كتیرمش ایدی .
مشارالیهمه ترك علماسی التحاق ایلدی . بر
مجلس تشكیل ایتدیلر . عموماً حضرت سلیمك
خلافتنی تنسیب وتصدیق ایتدكدن صكره سیف
خلافتی كندی اللریله خلیفهٔ مشارالیهه قوشاتدیلر .
(ابوایوب انصاری) جامعنده خلفایه قلیچ
قوشاتمق مراسمی دولت عثمانیه ده حالا جاری
براصولدر .

---

[*] خلافت اسلامیه - جناب پیغمبرك حین
وفاتنده دها جنازه سی دفن ایدلمدن اسلامك بیوكلری
اجتماع ایدرك اسامی مشورت واجتماع امته ، یعنی
قرآن كریم ایله سنت نبویه دن اخذ اولنان حكملره
مستند اولمق اوزره خلافت اسلامیه یی تأسیس ایدرك
(حضرت ابوبكر الصدیق) حضرتلرینی پیغمبر
وكیلی (خلیفه) تعیین ایتدیلر . بعده حضرت
(عمر) ، حضرت (عثمان) وحضرت (علی) خلیفه
اولدیلر ایسه ده امام علی خلافتنده وارتحال پیغمبریدن
٤١ سنه صكره خلافت عربلر آره سنده (بنی امیه)
دینیلن خاندان اولادندن (معاویه) یه كچدی
وشامده دولت امویه نامیله براسلام حكومتی تشكل
ایتدی . بو حكومت (٩١) سنه قدر دوام ایتدكدن
صكره نوبت خلافت جناب پیغمبرك عمجه لری حضرت
(عباس) سلاله سنه انتقال ایلدی . بو دولته دخی
(دولت عباسیه) دینیلدی كه پایتختی (بغداد) ایدی .
خلافتك عباسیلره انتقالی وفات (سید المرسلین) دن
١٣٢ سنه صكره در . دولت عباسیه (٥٠٨) سنه
قدر دوام ایتمش و ٣٧ خلیفه گلمشدر . بونلردن الك
صوك خلیفه اولان (المستعصم بالله) زماننده مغول
خانی مشهور (جنكیز) ك طورونی (هلاكو) خان
بغدادی ضبط ایدرك عباسیه خلافتنی تارمار ایلمش
و (المستنصر بالله) نامنده باقی قالان برعباسی خلیفه ،
حضرت پیغمبرك امانتلرینی آله رق مصره كیدوب
اوزمان مصرده حكومت ایدن (ممالیك بحریه) دن ،
یعنی ترك غلاملری سلطانلرندن (ملك ظاهر) دن
پك زیاده حرمته نائل اولمشدر . حتی ملك ظاهر (مستنصر) ك
نامنه خطبه اوقوتمش وسكه كسدیرمشدر . ایشته
مصرده یكیدن تأسیس ایدن بو درلو برخلافت عباسیه دن
اون درت خلیفه دها گلمش واون دردنجیسی (متوكل
علی الله) بولنمش ایدی . سلطان سلیم ، مشارالیهی
برابرینه آله رق استانبوله كتیرمش وآیاصوفیه
جامعنده غایت مكمل برمجلس عقد ایلمشدر . متوكل ،
جامع شریفده منبره چیقوب سلطان سلیمك خلافته
استعداد واستحقاقنی بیان ایدرك آره سنده كی رسمی
فراجه یی چیقارمش وخلافتی رضاسیله ترك ایلدیكنی
تصریحاً سلطان مشارالیهه كیدیرمشدر . ایشته بو
وقعه دن صكره عثمانلی پادشاهلری خلافت اسلامیه یی
حائز اولمشلردر . (رسملی وخریطه لی تاریخ عثمانی)

ثالثاً ، وصيت : يعنی بر خليفه‌نك كنديسندن صكره كله‌جك خليفه‌يی نامزد ايتمسی . عباسيلرك مصرده‌صوڭ خليفه‌سی اولان (متوكل) خلافتی حضرت سليم اوله وصيت ايتمشدر . [*]

رابعاً ، حرمينك حمايه‌سی : سلاطين عظام عثمانيه مقام خلافتی احراز ايتدكلری زماندن اعتباراً (اونجی عصر هجريده صنعا امامليری حرمينی استيلا ايتدكلری يدی و وهابيلرك استيلاسنده دخی كذلك يدی سنه‌دن بشقه) هرزمان حرمين شريفينی بحق حمايه وحرمينه جداً خدمت ايلمشلردر .

خامساً ، امانات مباركه‌نك حفظی : امانات مباركه درسعادتده محفوظ بولنان مخلفات نبويه‌در . بو امانات تاتارلرك بغداده استيلالری صره‌سنده قورتاريله‌رق خلفای عباسيه ايله برابر قاهره‌يه كتيرلمش ايدی . سلطان سليم مصری فتح ايدنجه‌يه قدر اوراده قالدی . سلطان مشاراليه درسعادته عودتنده امانات مباركهٔ مذكوره‌يی درسعادته نقل ايلدی . امانات مشاراليها كموشدن برصندوق درونده اوله‌رق اليوم طوپ قپو سراينده دائرهٔ مخصوصه‌ده محفوظدر .

خلفايه بيعت

(شكل بيعت) : — خلافت خلفای راشدين دورنده مشورتله ايدی . خليفه صاحب كفائت ولياقت كورديكی ذواتدن برينی كنديسنه خلف اوله‌رق نامزد ايدردی . حضرت (ابوبكر) ك حضرت عمری نامزد ايتمسی كبی . فقط حضرت ابوبكر حضرت عمری آنجق اصحاب ايله مشورت ايتدكدن

---

[*] مؤلفك افاده‌سی عيناً بويله‌در . فقط حقيقت حالده متوكل خلافتی سلطان سليم اوله وصيت ايتمه‌مش ، بلكه على ملأ الناس رياست اسلاميه‌يه مشاراليهك احق اولديغنی بيان ايله خلافتی كنديسنه فراغ ايلمشدر . مرحوم كمال بكك سلطان سليم اولك ترجمهٔ حالنه دائر اولان رساله‌سنده بو بحث تحقيقات موشكافانه‌اوزرينه شوصورتله سرد واتيان ايدلمشدر :

« سلطان سليم خيرالدين پاشايه برقاچ سفينه‌وايكی ، اوچ بيك عسكر ايله امداد ايدرك كنديسنی اوروپانك اكمال فتوحاتنه مأمور ايتدكدن صكره مصرده‌تمديد اقامتنی اقتضا ايدر بروظيفه كورمامك حهتيله‌ينه ايران سفيری ايله اشتغال ايچون عودته قرار ويردی واك اول خلفای عباسيه بقاياسندن مصرده موجود اولان ذاتی استانبوله جلب ايله آياصوفيه جامعنده حق خلافتی علناً خاندان عثمانی‌يه ترك ايتديردی . ايشته اندلسده امويه ومصرده فاطميه‌نك ظهوری ايله انقسام ايتمش طوائف ملوكك تغلبی آلتنده بتون بتون قوتنی ضايع ايلمش اولان خلافت اسلاميه (هلاكو) نك بغداده استيلاسندن بری حكومت جسمانيه‌دن تماماً تعری ايله وظيفه‌سی يالكز كنديسنه مراجعت ايدن حكمدارلرك مأموريتنی تصديقه منحصر اولق اوزره برنوع رئيس روحانی حكمنه كيرمش ايدی . سلطان سليم خليفهٔ عباسی‌يی ، كه متوكل ثالثدر ، استانبوله جلب ايله حق خلافتی خاندان عثمانی‌يه ترك ايتديره‌رك رياست روحانيه بدعتنی الغا ايلمشدركه بوصورت كنديسنك جمع اسلام وتسخير عالم مقصدينه پك بيوك مدار اولدقدن بشقه برانسان بيعت وياوراثت طريقيله مسلمانلرك رياستنه كچديكی ايچون دليه الصلاة افندمزك روحانيت ومعنويانته خلف اولمق لازم كلميه‌جكنی وسيادتك خادميتدن عبارت اولديغنی ميدانه قويديغی ايچون دين محمدی‌يه اولان خدمتلرينك اك بيوكی صاييليرِ » [اوراق پريشان ـ سلطان سليم]

صكره نامزد ایتمش ایدی . خلیفه اویله بر نامزدلكك قیل وقالی موجب اوله‌جغنی حس ایدر ایسه خلیفه انتخابی ایچون برجماعت تعیین ایدردی ؛ حضرت عمرك یاپدیغی كبی . خلفای راشدیندن هیچ بری خلافتی كندی نسلنده ارثی یاپمغی دوشونمامشدر . حتی حضرت عمر خلیفه انتخابی ایچون شورایی تعیین ایتدیكی زمان اوغلی (عبدالله) ی اومیانده تعیین ایتمش ایسه‌ده انك انتخاب ایدلمامسنی وصیت ایلمش ایدی . بونك اوزرینه حضرت عثمانی انتخاب ایلدیلر . مشارالیه دها صكره شهید اوله‌رق وصیتده بولنمدی . خلق شوراده بولنمقسزین حضرت علی‌یی انتخاب ایلدیلر . بوانتخاب اكابر صحابه‌دن برچوقلرینه كران كلدی . چونكه مشارالیهم حضرت عثمانك شهادتی صره‌لرنده ولایتلرده بولنیورلردی . حضرت علی‌یه وقوع بولان بیعتده حاضر دكلدیلر . مع مافیه بونلردن بعضلری حضرت علی‌یه بیعت ایتدی . بعضلری ایسه خلقك اجتماعنه وبین المسلمین مشورت انعقادیله یكیدن خلیفه انتخابنه قدر ایشی معلقده براقدیلر . بونك نتیجه‌سنده او مشهور فتنه ظهور ایلدی .

حضرت علی شهید اولنجه طرفدارلری خلافتی حضرت نبی نسلندن اولان مشارالیهك اولاد واحفادینه حصر ایتمك ایستدیلر . حضرت علی فراش احتضارده ایكن كندیسنه « حضرت حسنه بیعت ایدلمی ؟ » دیيه صوردقلرنده حضرت امام : « سزه بونی نه توصیه ایدرم ، نه یاپمیكز دیرم » جوابنده بولندی . حضرت علی فرقه‌سی حضرت حسنه بیعت ایتدیلر . حضرت حسن دخی خلافتی (معاویه)یه ترك ایلدی .

خلیفه انتخابنده خلفای راشدینك طوتد- قلری یول ملل متمدنه‌نك شمدی‌یه قدر بوله- بیلدكلری طرق انتخابیه‌نك الك ایییسیدر . چونكه بوصورت انتخاب جمهوریتی ، سلطنت مطلقه‌یی ، مشروطیتی اوچنی بردن جامعدر . جمهوریدر ، چونكه خلیفه جمهور اسلام طرفندن بلا قید وشرط انتخاب اولنور . مشروطیتدر ، چونكه انتخاب مشورتله اولور . سلطنت مطلقه‌در ، چونكه خلیفه مقام حاكمیته كچنجه ایستدیكی كبی حركت ایدر . بوكا بالاده ذكر اولنان درت شرطده علاوه اولنورسه جهانك علی الاطلاق الك كزیده حكومتی بو اولور . چونكه بر حكمدار علم وعدالتی ، كفایت واهلیتی ، سلامت حواسی كندی نفسنده جمع ایدر ایسه مملكتك ترقی وتوسیعنه ، رعایاسی آره‌سنده اتفاق ومحبتك حكمران اولمسنه خدمت ایده‌جك الك مقتدر آدم اولور . خلفای راشدینك تراجم احوالنده كوردیكی اوزره اویله بر حكمداره او صلاح حالی ، او زهد وتقوایی‌ده ویریكز . جهانده بوندن دها مكمل ، دها عادل ، دها لائق حكومت تصور اولنورمی ؟

(بنی امیه) زماننده معاویه دیكر دولتلره باقه‌رق انلرده سلطنتك ارث طریقیله انتقال ایتدیكنی كورنجه خلافتك كندی نسلنه حصرینی دوشوندی . بوخصوصده اولامرده خواص اوداسیله استشارده بولندی .

(مغیره) کندیسنی بو ایشه تشجیع ایتدی . (معاویه) نك کندیسندن صکره خلافتی معلقده براقمقدن حصولی ممکن اولان قاریشقلقدن قورقوسی ده اکا بر قات دها قوت قلب اولدی . چونکه خلف نامزد ایتمدن وفات ایده جك اولور ایسه امویلر ایله هاشمیلر آره سنده یکیدن بر فتنه ظهوری پك منتظر ایدی . بونك اوزرینه حال حیاتده ایکن اوغلی (یزید) ه بیعت ایلدی . (معاویه) بو بیعتدن طولایی خلقدن قورقیوردی . اهالیدن بر فنالق کورمینجه راحت ایتدی . معاویه دن صکره مقام خلافتی احراز ایدن خلفای امویه هپ بو اثره اقتفا ایلدیلر . یالکز (عمر بن عبدالعزیز) خلفای راشدین یولنی طوتمق ایستدی ایسه ده موفق اوله مدی . کندیسندن صکره ینه (معاویه) نك طوتدیغی یولده حرکت ایدلدی .

خلفای عباسیه دن (مأمون) دخی اویله بر حرکته قیام ایدرك امام علی نسلندن (جعفر صادق) ی (الرضا) نامیله ولی عهد یاپمش ایسه ده موفق اوله مدی . عباسیلر خلافتك او صورتله کندیلرندن انتقالنی چکمدکلرندن (مأمون) ی خلع و عمجه سی (ابراهیم بن المهدی)-یه بیعت ایلدیلر . (مأمون) خلافتك کندی النـدن چیقه جغنی آکلایه رق یاپدیغنی تلافی یه وخلافتك ارث صورتیله انتقالی اصولنی قبوله مجبور اولدی . بتون عباسیلر ، فاطمیلر وسائر خلفای مسلمین خلافتی ارثی یاپمشلردر .

(بیعت و یمینی) : — بیعت اطاعتی تعهد ایتمك دیمکدر . بر آدم بر امیره بیعت ایتمسی صانکه او آدم امور وخصوصاتنی رؤیت واداره یه او امیری وکیل اتخاذ وانك اجرا آتنه بلا اعتراض اطاعتی تعهد ایلمش کبیدر . عربلر بر امیره بیعت ایتدکلری زمان عهدده پایدار اوله جقلرینه دلیل مقامنده اولمق اوزره اللرینی او امیرك اللرینه قویه رق آلیش ویریشده یاپیلان حرکته مشابه بر حرکتده بولندقلرندن تعهد واقعه — بیع حرکتنه مشابهتنه بناءً — (باع — صاتدی) نك مصدری اوله رق « بیعت » نامی ویرلمشدر . دها صکره « بیعت » مصافحه شکلنه تحول ایلدی . بیعت لغةً دخی مصافحه معناسنی تضمن ایدر . اسلامیتده ایلك وقوع بولان بیعت (عقبه بیعتی) ایدی . بو بیعت یمیننـدن دها صکره خلفانك عهد ومیثاقده دوام ایچون ایتدیردکلری بیعت یمینی نشأت ایلدی . بو یمین نه قدر یمینلر وار ایسه جمله سنی حاویدر .

خلفایه بیعت یمینی دولتلرك واحوالك اختلافنه کوره مختلف شکللرده ایدی . انصار حضرت نبی یه عقبه ده بیعت ایتدکلری زمان پیغمبره شویله دیمشلردی : « ای رسول الله ! دیارمزه کلنجه یه قدر سنك حق وحرمتکدن مسؤل دکلز . بزه کلیرسه ك حق وحرمتك اوزرمزه واجب اولور . کندمزی ، چوجقلرمزی ، قادینلرمزی هر نه دن صیانت ایدرسه ك سنی ده اندن صیانت ایدرز » . عقبه ده وقوع بولوب « بیعة النساء » نامی ایله معروف اولان دیکر بر بیعتك نصی ده شویله ایدی : « اللهه شریك اتخاذ ایتمامکه ،

سرقت ، زنا ارتکاب ایتمامکه ، چوجقلرمزی اولدیرمامکه ، افترا وبهتانده بولنمامغه ، جناب حقه قارشی ایی‌لکده عاصی اولمامغه بیعت ایتدك » .

(ابو مسلم خراسانی) طرفندن عباسیلر نامنه استحصال خلافته تشبث ایدلدیکی زماندن اعتباراً عباسیلره ایدیلن بیعت یمینی شوایدی : « اللهك کتابی ورسول‌الله صلی‌الله علیه‌وسلمك سنتی واهل بیت رسول‌اللهدن الرضایه اطاعت اوزرینه سزه بیعت ایدیورم . بوکا سزك اوزرکزه اللهك عهد ومیثاقی ، طلاق ، عتاق ، بیت‌الله الحرامه قدر پیان کیتمك اولسون . اولیای امورکز سزه ویرمك ایسته‌مدن معاش ، یبه‌جك ایسته‌میه‌جکسکز »

خلیفه‌یه بیعت ایدلدیکی زمان اولا اکابر دولت ، دها صکره ایکنجی درجه‌ده اصحاب مناصب بیعت ایدرلردی . دولت عباسیه‌ده اك اول بیعت ایدنلر عسکر وسردارلر ـ قوماندانلر ـ وبغداد قضاتی ایدی . علی‌الاکثر بیعت زماننده اردوکاتبی طوروب بیعت‌ایدنلره یمین ایتدیرمك وظیفه‌سنی ایفا ایدردی . کاتب انلری هرکسی اسمی‌ایله بربرر دعوت ایدرك کندیلرینه یمین ایتدیرردی . خلیفه‌یه بیعت مراسمی تمام اولنجه کندیسنه برطاقم القاب عرض ایدرلردی . خلیفه اوالقابدن برینی انتخاب ایلردی . بوالقاب اسلامیتك ظهورندن صکره احداث ایدیلن شیلردندر. دولت‌عباسیه اوائلنده خلفایه (أمین) ، (مأمون) ،(رشید) کبی بسیط لقبلرویریلیر ایکن(معتصم)زماننده لقبه اسم جلال دخی علاوه اولنه‌رق خلیفهٔ مشارالیه(معتصم‌بالله)لقبی‌ویرلدی.(معتصم)دن صکره اسم جلالی حاوی برلقب ایله‌یاد اولنمق خلفای عباسیه‌جه برعادت حکمنه کیردی .

خلیفه‌یه کندی سراینده بیعت اولنور ایسه خلافت آلایی خلیفه‌نك خانه‌سنه کتیریلیردی. بوآلای اکرلی برچوق آتلردن مرکب‌ایدی. هرآتك یاننده مزین البسه کیمش برسائس طوروردی . خلیفه کندیسنه تخصیص اولنان آته بینر واکابر دولت اسبسوار اوله‌رق اطرافنده بولنورلردی. خلیفه‌نك‌اوکنده النده حربه‌بولنان‌برآدم یورردی . یولك‌ایکی طرفنده عسکرلر ایکی‌صف تشکیل ایدرلردی .خلافت آلایی بوترتیب‌ایله عسکر صفلری آره‌سندن بغدادده (دارالعامه) دیه معروف اولان خلافت سراینه کیدردی . مقتضای حاله‌کوره اطرافدن کلن هیئات‌مخصوصه وقاصدان‌طرفندن خلیفه‌یه‌تبریك مراسمی‌بورادەوقوع بولوردی.

دهایوقاریده دخی بیان ایتدیکمز وجه‌ایله خلفایه بیعت یمینی وخلافت آلایی مراسمی هریرده وهرزمانده برشکلده وقوع‌بولیوردی. هر دولت بشقه برشکلده یاپاردی . مع‌مافیه بیعت یمینی اساس اعتباریله برایدی . چونکه بویمین خلیفه ایله رعایاسی آراسنده کتاب‌وسنت شریفه احکامنه تطبیقاً حرکت ایدیله‌جکنه‌دائر متقابلاً تعاطئ تعهدات ایتمکدن عبارتدی . اسلاملرك اوائل حکومتلرنده بو یمینك شکلی پك مختصر ایدی . اولجه برقاچ کلمه‌دن مرکب وشفاهاً سویلنوب کچیلیر بریمین اولان بوبیعت

یمنی بالآخره دولتلرجه تفخیمات وتعظیماته وتبجیلات وتطویلاته حاصل اولان میل اوزرینه برطاقم حشویات واطنابات ایله اوزادقجه اوزامش ویازیلوب حفظ ایدلمکه باشلانمشدر. سکزنجی عصر هجری اورته سنده مصرده مقام خلافتی احرازایدن خلیفهٔ عباسی (حاکم بالله)ه یاپیلان بیعت یمیننك صورتی بوکتابك درت صحیفه سنی اشغال ایده جك قدر اوزون ایدی .

(ولی عهده بیعت) : — خلافت ارث طریقنه کیردکدن صکره خلیفه لر کندی اوغللرینی ویا اقربالرندن دیکرلرینی ولی عهد تعیین ایتدکاری صرهده خلفایه بیعت ایدیلیر ایکن یاپیلان مراسم کبی برطاقم مراسم یاپیلیردی. علی الاکثر خلفا ولی عهده بیعت ایتمدن خلفای عباسیه دن (منصور) ك ، اوغلی (مهدی) یه بیعت ایتمك ایستدیکی زمان یاپدیغی کبی اکابر رجال دولت واصحاب رأی ودرایتله استشاره ایدرلردی . مشار الیهك (مهدی) ی ولی عهد اتخاذ ایتمسنه دیکر اوغلی (جعفر) معترض ایدی . بونك اوزرینه (منصور) خلقی طوپلادی . خطیبلر نطقلر ایراد ایدرك فکرلرینی بیان ایلدیلر . شاعرلرده (مهدی) نك اوصاف ومدائحنی متضمن قصیده لر اوقودیلر . (منصور) بوندن افکار عمومیه نك کندی طرفندن وقوع بولان انتخابی ترویج ایتدیکنی آکلایه رق (مهدی) یی ولی عهد یاپدی .

خلیفه لر کندی اوغللرندن ویابرادرلرندن بردن زیاده ذواتك خلافته اهل اولدقلرینی کوردکاری زمان بونلردن برینه دیکری فلان ، یاخود فلانی استخلاف ایتمك شرطیله بیعت ایدرلردی . نته کیم امویلرك سکزنجیسی (یزید بن عبدالملك) ولی عهد تعیین ایتمك ایستدیکی زمان اویله یاپدی . کندیسنك اوغلی کوچك برياشده بولنیوردی. بناءً علیه اوغلی (ولید بن یزید) ی ولی عهد اتخاذ ایتمك شرطی ایله برادری (هشام) ه بیعت ایتدی . چوق دفعه لر خلفا لزوم کوردکجه آرزو ایتدکلری کبی شروط بیعتده تبدیلات اجرا ایدییورلردی. بعضاً خلیفه لر ولی عهدی واکا ولی عهد اوله جق ذاتی تعیین ایتمکله برابر ایکنجی ولی عهدك قبول ویا عدم قبولنی برنجی ولی عهدك اختیارینه براقیرلردی . نته کیم بشنجی خلیفهٔ عباسی (رشید) اویولده حرکت ایدرك کندیسنه ولی عهد اولمق اوزره اوغللری (امین) و (مأمون) ی وبونلردن صکرده ولی عهد اوله رق دیکر اوغلی (قاسم) ی تعیین ایلدی . فقط قاسمك ولی عهدلکنی قبول ویا رد ایتمکی (مأمون) ك اختیارینه براقدی .

ولی عهدلره وقوع بولان بیعتلر برعهدنامه (ویا فرمان) شکلنده یازیلوب خلیفه نك واقربا وتعلقاتنك مهرلریله مهرلندکدن صکره ولی عهده وکوچك ایسه وصیسنه تسلیم اولنوردی. ولی عهدلر ویا وصیلر عهدنامه یی لزومنده ابراز ایتمك اوزره بریرده حفظ ایدرلردی . بعضاً بوعهدنامه لر برخزینه ، یا بر مسجد ، یاخود کعبهٔ معظمه کبی غایت امین یرلرده محافظه اولنوردی . نته کیم خلفای عباسیه دن

(هارون‌الرشید) کندی اوغللری (امین) و (مأمون) ی و مأموندن صکره‌ده (قاسم) ی ولی عهد تعیین ایتدیکی زمان یازدیغی ایکی عهدنامه‌یی کعبهٔ معظمه‌ده حفظ ایتمش ایدی .

علامات خلافت

عهد سالفده خلفا کندیلرنجه بعض علامات اتخاذ ایتمشلردی که انلرده خرقه ، مهر ، عصادن عبارتدر .

(خرقه) : — حضرت نبی ذی‌شانك خرقهٔ شریفه‌سیدر . جناب پیغمبر بو خرقه‌یی شاعر مشهور (کعب بن زهیر بن ابی سلمی) یه احسان ایدنجه‌یه قدر کیمشلردی . (کعب) حضرت محمدی هجو ایدرك قاچمش ایدی . بالآخره اسلاملر مکه‌یی فتح ایدنجه (کعب) ه برادری شویولده برمکتوب یازوب کوندردی: « رسول‌الله مکه‌ده کندیسنه ذم و تشنیع و اذیتده بولنان بعض کیمسه‌لری اعدام ایتدیردی . قریش شعراسندن برحیات قالانلر قورقولرندن بر طرفه فرار ایلدیلر . کندی حیاتکه محبتك وار ایسه همان اوچه‌رق قوش ، حضرت رسول‌الله‌ه صیغین . جناب نبی توبه ایله کندیسنه التجا ایدنلردن کیمسه‌یه طوقونماز . »

(کعب بن زهیر) توبه و التجادن بشقه بر طریق نجات بوله‌مینجه (مدینه) یه کاوب حضرت نبی‌یه تسلیم نفس ایدرك :

بانت سعاد فقلبی الیوم متبول
متیم اثرها لم یفد مکبول

مطالعی ایله باشلایان اومشهور (قصیدهٔ برده) ایله حضرت محمدی مدح ایلدی .

حضرت نبی ذی‌شان (کعب) ی حسن قبول بیوردی . صحابهٔ کرامدن بعضلری شاعردن انتقام آلمق ایستیورلردی. حضرت محمد انلری منع و شاعری مستغرق التفات و توجه ایلدی . التفاته دلیل اولمق اوزره دخی اوزرنده بولنان خرقه‌یی (کعب) ه احسان بیوردی . عربلرجه (برده) و ترکلرجه (خرقه)ناملریله معروف اولان بو کسوهٔ شریفهٔ نبویه (کعب) ك تعلقاتی نزدنده محفوظ قالدی. (معاویه) ؛ مقام خلافته کچنجه انی ورثه‌دن یکرمی بیك درهمه (تقریباً ١٦٠٠ انکلیز لیراسنه) صاتون آلدی . خرقهٔ شریفه ارث طریقیله دیکر خلفای امویه‌یه و دها صکره عباسیلره انتقال ایلدی. (ابوالفدا) خرقهٔ شریفه‌نك بغداده استیلا ایدن تاتارلر طرفندن آلنوب کوتورلدیکنی روایت ایدییور. بو روایت طوغری دکلدر . خرقهٔ شریفه دها اول کوسترلدیکی اوزره الیوم درسعادتده محفوظ بولنان امانات مبارکه میاننده‌در . احتمال که (ابوالفدا) تاتارلرك بغداده هجوم و استیلالرندن و خلفانك فرارلرندن تاتارلرك خلفا سرایلرندن یغما ایتدکلری اشیا میاننده خرقهٔ شریفه‌یی ده برابر آلمش اولدقلرینه ذاهب اولمشدر. حقیقت حالده عباسیلر مصره کلیر ایکن (خرقه) یی برابر کتیرمشلردی . یاوز سلطان سلیم مصری فتح و خلافتی احراز ایدنجه بو متروکات نبویه‌یی ده آلمشدر .

(مهر) : — خلفا، مهری حضرت نبینك

اثرینه اقتفاءً قوللانمشلردر . حضرت پیغمبر اسلامیته دعوتی متضمن (قیصر) و(کسری) یه نامه‌لر کوندرمك ایستدیکی زمان جناب نبی‌یه : «بونلر اجنبیدرلر ، مهرسز مکتوب قبول ایتمزلر» دینلدی . بونك اوزرینه حضرت نبی بر مهر [*] اتخاذ ایدرك اوزرینه (محمد رسول الله) عباره‌سنی نقش ایتدی . بو مهر حضرت نبیدن صکره حضرت ابوبکره ، دها صکره حضرت عمره ، متعاقباً حضرت عثمانه انتقال ایلدی . حضرت عثمان مهری (أریس) قیوسنه دوشوردی . آرانوب بولنه‌مدی . بونك اوزرینه حضرت عثمان یکیدن انك کبی بر مهر قازدیردی . مشارالیهدن صکره مقام خلافتی احراز ایدن هر خلیفه کندیسنه مخصوص بر مهر قازدیریردی . دیوان خلافتدن صادر اولان اوامرك زیرینه ویا بالاسنه طین مختوم (برنوع قرمزی طوپراق) ویا مرکب ایله مهر باصیلیردی . دها صکره نامه‌لر دورلدکدن صکره خارجدن‌ده موم ایله مهرلنمکه باشلاندی . نامه‌لری خارجدن موم ایله ایلك مهرلین خلیفه (معاویه) ایدی . مشارالیه بو اصولی نامه‌لر درونده تزویرات ایقاعنه حائل اولمق ایچون اتخاذه مجبور اولمش ایدی . چونکه مشارالیه کوفه‌دکی والیسی بولنان (زیاد بن ابیه) ه (عمر بن الزبیر) ه یوز بیك درهم (فرانق) اعطاسی امرینی حاوی بر نامه یازه‌رق پاره‌یی آلمق اوزره نامه‌یی (عمر بن الزبیر) ه تسلیم ایتمش ایکن (عمر بن الزبیر) نامه‌ده بولنان یوز بیکی ایکی یوز بیك یاپه‌رق (زیاد) دن پاره‌یی اویله‌جه آلدی . بالآخره (زیاد) حساب تقدیم ایدنجه تزویر میدانه چیقدی . بونك اوزرینه (معاویه) نامه‌لر دورولدکدن صکره ایکی یاندن موم ایله مهرلنمسنك اصول اتخاذینی امر ایتدی .

(بلاذری) دییورکه : «اسلاملردن (زمام ومهر) دیوانی ایلك تشکیل ایدن ذات عراقده والیکی صره‌سنده (زیاد بن ابیه) ایدی . (زیاد) بو خصوصده ایرانیلری تقلید ایتمش ایدی . قبل الاسلام ایران پادشاهلرینك ، هر بری بر خصوصده استعمال اولنور متعدد مهرلری واردی . بر مهر مخابرات خفیه‌یه ، بر مهر کوندریلان مأمورین مخصوصه‌یه ، بر مهر سجلاته ومقاطعاته ، بر مهر خراجه مخصوص ایدی . بو مهرلر اوزرینه مأمور ایدیلان ذاته دخی (صاحب الزمام) ـ ازمهٔ امور متولیسی ـ مهردار نامی ویریلیردی » .

مهر دیوانی معاویه زماننده عباسیلرك دوری اورته‌سنه قدر الك بیوك دوائر دولتدن معدود ایدی . عباسیلر دوری اورته‌لرنده ایسه امور دولت بر طاقم امرا ، وزرا وسلاطینك النه انتقال ایتمکله آرتق مهر دائره‌سی‌ده اسکی اهمیتدن دوشدی . (رشید) وزیری بولنان (فضل بن یحیی برمکی) یرینه برادری (جعفر بن یحیای) یی وزیر اتخاذ ایلك آرزو ایتدیکی زمان پدرلری (یحیی بن خالد) ه : «باباجغم ! مهری صاغ الدن صول المه تحویل

[*] اویله نقشی محتوی اولان یوزك دخی مهر دینمکدر . عربلر مهری یوزك اوزرینه حك ایدرلردی .

ایتمك ایسترم » دییه‌رك وزارتی مهر ایله افاده ایتمش ایدی . بو ایسه مهرك خلفـا نزدنده وقتیله نه قدر مهم عد ایدلدیکینی کوستریر .

خلفانك مهرینه پك بیوك حرمت وتعظیم اظهار ایدیلیردی . وزیر ، یاخود دیکر بر دولت‌مأموری نامه‌یی مهرلمك ایچون مهری النه آلمق ایستدیکی زمان مقام خلافته تعظیماً آیاغه قالقـاردی . نامه‌لر مهرلندیکنده طین مختوم نامیـله اوزمانلرده مستعمل قرمزی انجه طوپراقدن یاپیلان مرکبله ، یاخود سیاه مرکب الله طوغریدن طوغری‌یه کاغـده ، یاخود موم کبی یموشاق مواده باصارلردی . بعضاً نامه‌نك زیرینه ، بعضاً ده بالاسنه باصیلان مهردن دهـا اول تحمید ویا تسبیحی ، یاخود خلیفه‌نك اسمنی متضمن ویاخود او زمانلره کوره اصطلاح اولمش دیکر بر خصوصی مفید منتظم بر قاچ کلمه یازیلیردی . بو کلمه‌لر نامه‌نك صحتنه اشارت مقامنه قائم اولوردی . حتی‌اویله بر اشـارتی حاوی اولمیان نامه‌لر حکمسز عد اولنـوردی . مهره « عـلامت » نامی دخی ویریلیردی .

عالم اسلامیده طوائف ملوکی تشکیل‌ایدن سـلطنتلر توره‌دیکی زمان بونلرده کنـدی حکومتلرینه خلفانك استعمال ایتدکلری مهر علامتی کبی برعلامت اتخاذ ایدرك بوکا (طغرا) نامنی ویردیلر . طغرا معلوم اولدیغی اوزره حکمدارك اسم والقـابنی حاوی قالین قلمله یازلمش برنقشـدر . بو (طغرا) حکمدارك اشارت مخصوصه‌سی‌یرینه قائم ایدی . سلاطین

وامرا زماننده فرمانلر وبیانـامه‌لر (طغرا) ایله موشح‌اولنجه حکمدارلرك کندی دستلری ایله دیکر براشارتك قونلسنه لزوم کورلمزدی . سلچوقیلر انشا (مکاتبات) دیواننه (طغرا دیوانی) نامنی ویریرلردی .

روایته کوره طغرایه بونامـك ویرلمسی مشهور (لامیةالعجم) قصیده‌سی ناظمی اولان (حسین ابو اسماعیل الطغرائی) یه منسـوب اولمسندن نشـأت ایلمشدر . (طغرائی) ملوك سلچوقیه‌دن سلطان مسعودك وزیری ایدی . کوزل یازیسی واردی . طغرائی او کوزل یازی ایله یازاردی . ایشته اکا نسبتله (طغرا) دینلدی. حتی‌ایلك(طغرا) یازان‌ده کندیسیدر. موما الیه ٥١٥ سنهٔ هجریه‌سنده‌اعدام ایدلمشدر. بزم ده فکرمزه کوره طغرانك اصلی بواولمق لازمکلیر.(لامارتین) و(ژوانن Jouannin)ك دیدکلری کبی سلطان مرادك آووجنك شکلی دکلدر .

اوائل اسـلامیتده خلیفه‌لر ، مهرلرینه کندی‌اسملرینه بدل برطاقم وعظ وحکمتلری متضمن عباره‌لر حك‌ایدرلردی . حضرت ابو بکرك نقش خاتمی (نعم القادر الله ـ جناب حق اك عالی صـاحب قدرتدر) وحضرت عمرکی (کفی بالموت واعظـاً یا عمر ـ ای عمر ، موت انسانه واعظ کافیدر) ایدی . حضرت عثمانك نقش خاتمی (لتصبرن اولتند- من ـ صبر ایتملی ، یا پشیمان اولملی) وحضرت عـلی نککی دخی (الملك لله ـ ملك اللهه مخصوصدر) عباره‌لرینی حاوی ایدی .

اموى وعباسى خليفه‌لر دخى اويولده حركت ايدرك هر برى ديكرندن فرقلى بر عباره اتخاذ ايلمشـدر . على الاكثر اوعباره‌لر عائد اولديغى خليفه‌نك اسمى ايله بر مناسبت معنويه‌يى حاوى بولنوردى . خلفاى عباسـيه‌دن (مأمون) ك نقش خاتمى (عبدالله يؤمن بالله مخلصاً ــ عبدالله جنـاب حقه كمال اخلاص ايله ايمان ايدر) ، (واثق) ككى (الله ثقة الواثق ــ جناب حق واثقك اعتمادكاهيدر) ، (متوكل) ككى (على الله توكلت) ، (معتمد) ككى ده (اعتمادى على الله وهوحسبى ، اعتمادم الله‌در ، اوبكا كفايت ايدر) شكلرنده ايدى . ديكر خلفانك كيلرينى بونلره قياس ايديكز . اليوم خلافت علامتلرندن مقصد مخلفات مباركهٔ نبويه آكلاشيلير . بو مخلفات اولجه دخى ديديكمز وجه ايله درسعادتده اسكى سراى ناميله معروف اولان سراى داخلنـده بر دائره‌ده كموش بر صندوق درونند محفوظدر . امانات مبحوث عنهاشونلردر :

(١) خرقهٔ شريفه ، (٢) حضرت نبى ذى شـانك بر ديشى ، (٣) پيغمبرك صاچندن برقاچ صاچ (لحيهٔ سـعادت) ، (٤) پيغمبرك كيديكى نعلين ، (٥) علم نبوى ، (٦) حضرت (ابراهيم الخليل) ك زمزمدن صـو ايچديكى روايت اولنان دميردن معمول ايكى صـوقابى ، (٧) امام ابو حنيفه‌نك جبـه‌سى ، (٨) سيدنا يحيانك قولى . خلفاى آل عثمان هرسنه رمضانك اون بشـنده رجال دولتدن مركب محتشم بر آلاى ايله مذكور سرايه كيدرك بو متروكات نبويه‌يى زيارتله تبرك ايدرلر . [١]

---

[١] اميرمكه (سـيد بركات) ك اوغلى شريف (ابونمى) وداعتيله سلطان سليم اوله كوندرديكى امانات مباركه‌دن بعضلرى :

حضرت پيغمبرك برعدد ديشى . حضرت پيغمبرك اكى نعلنى . حضرت پيغمبرك خرقهٔ سعادتى . ابوبكر الصديق حضرتلرينك سجاده‌سى . حضرت پيغمبرك بر قليج قبضه‌سى . حضرت پيغمبرك براوق . پيغمبر حضرت نوحك نجره‌سى . اوزرنده قدم سـعادت نشـانه‌سى بولنان برطاش . حضرت پيغمبرك سجاده‌سى . حضرت پيغمبرك لواى سـعادت احتواسى (سنجاق شريف) . برى انبيادن شعيب عليه السلامك ايكى عصاى شريف . پيغمبر حضرت ابراهيمك قزغانى . پيغمبر حضرت داودك قليجى . مكهٔ مكرمه‌ده آلتون اولوق . مكهٔ مكرمه‌ده مقام ابراهيمك كموش قپاغى . غسـل نبوى صـويى . چاريار كزين حضراتنك عمامه‌لرى . چاريار كزين حضراتنك قليجلرى . اصحابدن جعفر طيار حضرتلرينك قليجى . اصحابدن خالد بن زيد حضرتلرينك قليجى . اصحابدن شرحبيل بن حسن حضرتلرينك قليجى . پيغمبر حضرت يوسـفك كوملكى . مكهٔ مكرمه‌نك آناختارى . مكهٔ مكرمه‌ده (باب التوبه) ديديلن قپونك قناديى . برپارچه بالچق . چاريار كزين سنجاقلرى . چاريار كزين حضراتنك تسـبيحلرى . عشرهٔ مبشره حضراتنك آلتى عدد قليج قبضه‌لرى . اصحابدن معاذ بن جبل حضرتلرينك قليجى . حضرت حسـن وحسينك سنجاقلرى . ويس القرنى حضرتلرينك تاجى . حضرت عثمانك كندى ال يازيسى ايله قرآن كريم نسخهٔ شريفه‌سى . امام على حضرتلرينك ال يازيسى ايله قرآن كريم نسخهٔ شريفه‌سى . اصحابدن زين العابدين حضرتلرينك ال يازيسيله قرآن كريم نسخهٔ شريفه‌سى وسائره .

خرقهٔ سـعادت كموش صندوق درونند اوله‌رق اندرون همايونده تخت اوده‌سنده محفوظ اولديغى كبى ديكر امانات مباركه دخى ينه كموش قوطيلر ايچنده اوله‌رق براوطه‌نك راف وجوارلرنده حفظ ايدلمكده‌در . هر رمضـان شريفده وعلى الاكثر اون بشـنده پادشاهلرمزك طوپقپو سراينه آلايله كيدرك زيارت ايتدكلرى خرقهٔ سعادت بودر . (كعب بن زهير) نامنده كى

عصا ، علامات خلافتك اوچنجیسیدر . خلیفه جالس تخت خلافت اولنجه خرقه ، مهر ، عصایی اکا کوتورزلردی . کرك امویلر ، کرك عباسیلر زماننده بواوچ شی خلفایه مخصوص علائم ممیزه‌دن اوله‌رق دوام ایلدی .

خطبه ، سکه ، طراز

خلافته مخصوص علاماتدن اوله‌رق اوچ شی دها واردرکه بونلرده (خطبه) ، (سکه) ، (طراز) در .

(خطبه) : — جامعلرده نمازده منبرلر اوزرنده خلیفه ایچون اوقونان دعایه خطبه دینیر . خطبه‌نك اصلی شویله ایدی : اوائل اسلامیتده نمازده امامتی بالذات خلیفه‌لر ایفا ایدرلر ونمازی حضرت پیغمبره صلوات وصحابهٔ کرامه رضوان دعالریله بیتیریرلردی. بالآخره اسلاملر توسیع ممالك ایلیه‌رك هرطرفه والیلر اعزام ایدنجه بووالیلر بولندقلری یرلرده نمازده امامق ونمازك نهایتنده دخی خلفایه دعا ایتمكه باشلادیلر. والیلردن بویولده ایلك حرکت ایدن ذات حضرت علینك خلافتی زماننده بصره‌یه والی اولان (عبدالله بن عباس) ایدی . مشارالیه منبرده طوره‌رق : «اللهم انصر علیا — الٓهی ! حضرت علی‌یی مظفر ایت » دیدی . دها صکره خلفایه دعا ایتمك عادت اولدی . حتی بریرده برخلیفه‌یه دعا ایتمك اوخلیفه‌نك اویرده حاکمیتنه علامت اتخاذ ایدلدی. بغدادده خلیفه‌لرك حاکمیت ونفوذی آرالدیغی زمانلرده متغلبه‌دن اولان سلاطین وامرا بودعاده خلفایه مشارکت ایتمکه باشلایه‌رق خطبه‌ده اولا خلیفهٔ زمانك ، دها صکره کندیلرینك اسمی ذکر اولنوردی . دها صکره خلیفه‌نك اسمنی بسبتون قالدیره‌رق یالکز کندی اسملرینی ذکر ایتدیررلردی . جامعلرده‌کی منبرلرده خلفایه دعا بوکونه قدر دوام ایتمکده‌در .

(سکه) : — خلافته ودها طوغریسی علی‌الاطلاق حکمدارلغه مخصوص اولان علامتلردن بری‌ده سکه‌در. سکه خلیفه‌نك ، یاخود حکمدارك اسمنی حاوی دمیردن برمهرك نقود اوزرینه باصلمسیدر [*] . ایشته بوکا سکه اطلاق اولنور . سکه دولتلر ایچون پك لزوملیدر.

(قبل‌الاسلام عربلرده سکه) : — عربلر اسلامیتدن اول ایران وروم حکمدارلرینك نقودینی استعمال ایدرلردی . بونقود (درهم) و (دینار) ناملریله معروف ایدی . الیوم بزده بولنان آلتون ومجیدیه سکه کبی اوصره‌لرده دینارلر علی‌الاجمال آلتوندن ودرهملر کموشدن ایدی . آلتونی افاده‌ده (عین) وکموشی افاده‌ده (ورق) تعبیرلرینی استعمال ایدرلردی . باقر

صحابیٔ معزز حضرت پیغمبره برقصده تقدیم ایلمش وبو قصیده فوق‌العاده ممنونیت رسالتپناهی‌یی موجب اولمغله مبارك خرقه‌لرینی مشارالیه احسان ایتمش ایدی. ایشته بزده‌کی خرقهٔ سعادت بودر . خرقهٔ سعادت دائره‌سنی سلطان سلیم اول بنا ایلمشدر .
(رسملی وخریطه‌لی عثمانلی تاریخی)

[*] دها اولکی ادوار ابتدائیه‌ده بشریت معادنی کولچه ویا چبوق حالنده تمغاسز سکه اوله‌رق قوللانمشدر . مترجم

سکه‌لر دخی موجود ایدی . مع‌مافیه بونقودك
جمله‌سی طـارتی‌یه باغلی ایدی . چونکه
(دینار) دن آ کلادقلری شی انی ضرب ایدن
پادشاهك ، یاخود امیرك نقشنی حاوی برمثقال
آغرلغنده برپارچه آلتوندن عبارتدی . کذلك
بردرهم پاره بردرهم آغرلغنده برکموش پارچه‌سی
دیمك ایدی . (درهم) ه (وافی) نامنی دخی
ویریرلردی . اوزمانکی (دینار) بوکونکی
سکه‌یه کوره اون فرانغه معـادل عد ایدیلیر .
اوزمانلرده (دینار) اون (درهم) ه مسـاوی
اعتبار اولندیغی کبی بعضـاً حال وموقعه کوره
١٣ و ١٥ درهم اعتبـار ایدلدیکی‌ده واقع
اولوردی . بردرهم ایسـه برفرانق ودیکر
برتعبیر ایله بوکونکی مصر پاره‌سی اوله‌رق
تقریباً درت غروش قیمتنده ایدی .

شکل : ٤ روم دیناری

(احکام سلطانیه) نامنده‌کی کتاب مؤلفی
اودورلرده استعمال ایدیلن نقوددن بحث ایتدیکی
صرده دییورکه : « ایران درهملری اوچ نوع
آغرلقده بولنیوردی . بری برمثقال یکرمی
قیراط اعتباریله درهم ایدی که بوکا (دراهم بغلیه)
دیرلردی . دیکری اون‌ایکی قیراط ، اوچنجیسی
اون قیراط آغرلغنده ایدی . »

دیکر ذواتك ویردکاری معلوماته نظراً
دخی (دراهم سمریه) نامیله تسمیه اولنـان
هربری آلتی‌مثقال و (خفیف سمریه درهملری)
نامی ویریلن بش مثقـال وزننده درهملر
ـ آقچه‌لر ـ مستعمل ایدی . بونلر هپ
ایران سکه‌سی ایدی .

اسلامیتدن اول عربلرجه استعمال اولنان
دینارلر ایکی نوع ایدی . بری (دنانیر هرقلیه
ویارومیه) دیدکاری روم ، دیکرلری (دنانیر
کسرویه ویا فارسـیه) نامنی ویردکاری ایران
آلتون سکه‌لری ایدی . درهملر دخی هم‌روم ،
هم ایران سـکه‌لرندن ایدی . فقط عربلر
علی‌الاکثر روملرك دینـارلرینی و ایرانیلرك
درهملرینی ، یعنی روملرك آلتون وایرانیلرك
کموش سـکه‌لرینی استعمال ایدرلردی . بونك
ایچون روم آلتونلرینی دها قیمتدار ودهـا
مرغوب عد ایدرلردی . حتی روم آلتونلرینك
کوزلکـنی ، پارلاقلغنی ضروب امثال صره‌سنه
کچیرمشلردی .

دینار ، لاتینجه برکلمه‌در . فی‌الاصل اون
(اس) قیمتنـده بر پارچه کموش افاده ایدر .
(اس) دخی روم درهملرندن ـ آقچه‌لرندن ـ
برینك اسمی ایدی . ابتدای امرده بومقصده
بناءً ضرب اولنان (دینار) لفظی اون دیمك
اولان Deni کلمه‌سندن مشتقدر . دینارك وزنی
روما اوقیه‌سـنك یدیده بری ، یاخود رطلك
(لیبره‌نك) یوزده بریدر . یعنی انلر کموشدن
برلیبره‌یی یوزدیناره تقسیم ایدرلردی . دهاصکره
آلتوندن دخی دینار تداول ایتمکه باشلادی .
ایرانلیلر بو سکه‌اصولنی روملردن اقتباس ایدرك

كنديلرينه مخصوص نقود ضرب وعيني اسملر ايله تسميه ايتديلر .

شكل : ٥ ايران ديناری

(نقود اسلاميه) : — عربلر ظهور اسلاميه قدر روم وايران نقودينی استعمال ايتديلر . متعقباً ممالكی فتح ودولت تأسيس ايدنجه بر مدنيت وضع وتشكيلنه قويولەرق سكه ضرب ايلديلر . فقط بو سكەيی اول امرده روملر وايرانيلر ايلە مشتركاً ضرب ايتمشلردر . (خالدبن الوليد) طرفندن هجرتك اون بشنجی سنەسنده (طبريه) ده ضرب اولنان سكه اويولده ضرب اولنان سكەلردن بری ايدی .

شكل : ٦ خالد بن الوليد طرفندن ضرب اولنان سكه

بو سكه صليبی ، تاجی ، عصای سلطنتی وسائرەيی حاوی اولەرق طبقی روم ديناری شكلندەدر . برطرفنه حروف يونانيه ايله خالدك اسمی (XAΛEΔ) وشو (BON) حرفلری منقوشدر . بورسمی نقل ايدن آلمان مؤرخی دوقتور (موللر) حروف مذكورەنك (خالد بن وليد) ك كنيەسی اولان (ابوسليمان) ی

افاده ايتمك اوزره اختصار ايدلمش حرفلردن عبارت اولديغی ظن ايدييور .

(معاويه) نامنه ضرب اولنمش ديكر برسكه واردركه بوسكه ايران ديناری نقش وشكلندەدر . يالكز اوزرنده معاويەنك اسمی محرردر . بورسمی دخی موماليه دوقتور (موللر) دن نقل ايدييورز .

شكل : ٧ معاويه طرفندن ضرب اولنان سكه

(دميری) ، (بغليه) نامنده بولنان برنوع نقوددن بحث ايدرك بونك (رأس البغل) اسمنده برذات طرفندن حضرت عمر نامنه ايران سكەسی تمثاليله ضرب ايدلمش اولديغی وبوسكه اوزرنده پادشاهك رسمی وتخت شاهی آلتنده (نوش خور) عبارۀ فارسيەسی وضع اولنديغی روايت ايدييور .

مرحوم جودت پاشا دخی خلفای راشدين زماننده بولنان امرا وولاة طرفندن ضرب اولنمش سكەلر كورديكنی وبونلرك اك اسكيسنك (طبرستان) ده (هرتك) قصبەسنده هجرتك ٢٨ نجی سنەسنده ضرب اولنانی اولديغی ، بو سكەنك دائرەسی اوزرنده خط كوفی ايله (بسم الله ربی) ديبه حك ايدلمش بولنديغنی بيان ايليور . مشاراليه ٣٨ سنۀ هجريەسنده

ضرب اولنمش دیکر بر سکه‌اوزرنده دخی بالاده‌کی عباره‌یی منقوش کوردیکنی سویلدکدن صکره ارزرنده پهلوی خطی ایله (عبدالله بن الزبیر امیرالمؤمنین) دیه یازلمش اوله‌رق هجرتك ٦١ نجی سنه‌سنده (یزد) ده ضرب اولنمش دیکر بر سکه دها مشاهده ایلدیکنی سویلمکده‌در .

بونکله برابر ذکر اولنان مسکوکات دول اسلامیه‌جه رسماً طانیلیوردی . معاملاتك اکثری روم وایران نقودی ایله وقوع بولیوردی . خلفای امویه‌دن (عبدالملك بن مروان) زماننده (٦٥ سنه‌سندن ٦٨ سنهٔ هجریه‌سنه قدر) بر حادثه وقوع بوله‌رق نقود اسلامیه‌نك استعماله باعث اولدی . مشارالیه (طراز) ی (صرمه‌لی ونقشلی البسه‌یی) ـ بحث مخصوصنده تفصیلاتی ایله کوریله‌جکی اوزره ـ رومجه‌دن عربجه‌یه تحویل ایتمك ایسته‌مش ایدی . خلیفه‌نك بو تشبثی روم پادشاهنه خوش کلمیکندن دینارلر اوزرینه شتم نبی‌یی حاوی عباره‌لر نقش ایده‌جکندن بحثله (عبدالملك) ی تهدیده قالقیشدی . تهدید واقع (عبدالملك) ك پك کوجنه کیتدیکی جهتله اسلاملرك ایلری کلنلرینی طوپلایه‌رق کندیلریله استشاره ایلدی . بونلردن بری بو خصوص حقنده اون ایکی امامدن اولوب مدینه‌ده مقیم بولنان (محمد باقر) ك مطالعه‌سنه مراجعت ایدلمسی لزومنی کوستردی . (عبدالملك) خلافتده کندیسنه رقیب اولان بنی هاشم ائمه‌سندن برینه عرض احتیاج ایتمکی کبرینه یدیرمك ایسته‌میوردی . فقط نهایت چارناچار اکا مراجعتدن بشقه چاره بوله‌مدی . مدینه‌ده‌کی والیسنه (محمد باقر) ك شامه اعزامی ایچون شو یولده بر امر کوندردی : « محمد بن علی بن الحسینه خرجلق اوله‌رق یوز بیك ویول مصرفی ایچون‌ده اوتوز بیك درهم ویره‌رك مشارالیهی معززاً ومرفهاً شامه کوندر . کرك کندیسنك ، کرك کندیسی ایله برابر کله‌جك رفیقلرینك راحتی ایچون‌دها نه اقتضا ایدرسه جمله‌سنی یاپ » . محمد باقر شامه مواصلتنده (عبدالملك) قیصر رومك اسلامیت حقنده ایقاعنی دوشوندیکی اهانته قارشی نه‌کبی تدابیر اتخاذ ایتمك لازم کله‌جکنه دائر مشارالیه ایله استشاره‌ده بولندی .

محمد باقر (عبدالملك) ه شو جوابی ویردی : « قیصر رومك تهدیدینه قارشی تلاشه لزوم یوق . درحال بر طاقم صنعتکارلری یانکه چاغیر . انلره آلتون وکموشدن سکه ضرب ایتدیر . سکه‌نك بر طرفنه عبارهٔ توحیدی ، دیکر یوزینه‌ده اسم نبی‌یی قورسك . درهم ویا دینارك کنارینه ضرب اولندیغی سنه‌یی وشهری علاوه ایدرسك . درهمی اون ودیناری یدی مثقال آغرلغنده یاپدیریرسك » . [*]

عبدالملك مطالعهٔ واقعه‌یی موافق کوره‌رك اکا کوره ضرب ایتدیردیکی سکه‌لری مدلك

[*] بری اون ، دیکری آلتی ، اوچنجیسی بش مثقال ثقلتنده اوله‌رق اوصره‌ده معروف اولان اوچ نوع دینارك وزن وسطیسی ، یعنی مجموع وزنك اوچده بری دینارك وزنی ایچون مقیاس اتخاذ ایدلمشدر . اصلده بولنان ایکی اوچ سطرلق عباره بو مقصدی افاده ایده‌جك قابلیتدن پك اوزاق کورولدیکندن معناسز دوشمر دیه ترجمه ایتمدك . مترجم

اسلامیه‌نك هرطرفنه كوندرمش وكرك درهم، كرك دینار اولسون نقود مذكوره‌دن بشقه نقود ایله معاملاتده بولنه‌جق كیمسه‌لری اعدام ایله تهدید ایلمش ، دها اول موقع تداولده بولنان مسكوكات اجنبیه‌نك نقود اسلامیه‌یه تحویل وقلب ایدیلنجه‌یه قدر تداولنی قطعیاً منع ایتمشدر .

(ابن‌الاثیر) (عبدالملك) ه ذكر اولنان مطالعه‌ده بولنان ذاتك ـ (دمیری) نك بالاده‌كی روایتك خلافنه اوله‌رق ـ (خالد بن یزید بن معاویه) اولدیغنی ادعا ایدییور . دیكر برطاقم مؤلفلر ایسه (دمیری) و (ابن‌الاثیر) ك دیدكلرینه مخالف دیكر روایاتده بولنمقده‌درلر . (عبدالملك) طرفندن ضرب اولنان دینارلره (دنانیر دمشقیه) ـ شام آلتونلری ـ نامی ویرلمش ایدی. بوندن ماعدا (عبدالملك) عراق والیسی (حجاج) ه دخی دینار ضربنده مستعمل اولان قیراط وزنی اوزره اون بش قیراط ثقالتنده درهملر ضرب واوراده موقع تداوله وضع ایتمسنی امر ایلمشدر . بوتاریخدن اعتباراً عراقده والیلك ویا امیرلك ایدنلر علی‌الاكثر امویلر نامنه سكه ضرب ایتمكه باشلامشلردر .

امویلر طرفندن ضرب اولنان سكه‌لرك بریوزینه : « لااله‌الله وحده لاشریك‌له » وبونك كنارینه : « بسم‌الله ، ضرب هذاالدرهم فی بلد كذا سنة كذا ـ بسم الله بو درهم فلان‌شهرده فلان سنه‌ده ضرب اولنمشدر » ودیكر یوزینه دخی سورهٔ اخلاص « الله ، احد الله الصمد لم یلد ولم یولد ولم یكن له كفواً احد » وبونك اطرافنه‌ده : « محمد رسول‌الله ارسله بالهدی ودین‌الحق لیظهره علی‌الدین كله ولو كره المشركون » نقش اولنوردی . بویازیلر دینار ودرهملره فرقسز اوله‌رق بر شكلده وضع ایدیلیردی .

« شكل ٨ : عبدالملك بن مروانك نقودی

ایشته بو تاریخدن اعتباراً اسلاملر روم وایران نقودینی بالكلیه ابطال ایلدیلر. امویلره منسوب اولان الك ایی نقود (عمر بن هبیره) طرفندن امویلر نامنه ضرب اولنان (هبیریه) اسمنده‌كی سكه‌لر ایله (خالد بن عبدالله‌البجلی) طرفندن كذلك انلرك نامنه ضرب ایدیلان (خالدیه) و (یوسف بن عمر) طرفندن ینه امویلر نامنه ضرب اولنان (یوسفیه) اسمنده‌كی سكه‌لردر . ذوات مشارالیهمك اوچیده امویلر طرفندن عراقده والیلك ایتمشلردر .

بالآخره خلافت عباسیلره كچدیكی زمان خلیفه (منصور) خراج بدلی اوله‌رق بنی‌امیه مسكوكاتندن اولمق اوزره اهالیدن ذكر اولنان اوچ نوع نقوددن بشقه‌سنی قبول ایتمامشدر .

نقود اسلامیه‌نك بیوك برتاریخی واردركه بوراسی آنك یری دكلدر. (یكی مصر تاریخی) نامنده‌كی كتابمزده نقود اسلامیه‌نك اكثرینك رسملریله ضرب ایدنلرك اسامیسی مذكوردر.

بوراده مجملاً دیرزکه نقود اسلامیه اسلاملرك عراق ، شام ، اندلس ، خراسان ، هندستان وسائر ممالکنده بالجمله پایتختلرده ومشهور شهرلرده ضرب اولنمشدر . نقود مذکوره دولتلره وعصرلرك اختلافنه کوره رسم ، حجم ویازیلرجه بربرندن مختلف برحالده بولنمقده ایدی .

شکل ۹ : صلاح الدین ایوبینك اوغلی عزیزك سکه‌سی

نقود اسلامیه‌ده استعمال اولنان خط اول امرده خط کوفی ایکن بالآخره ٦٣١ سنهٔ هجریه‌سنده صلاح‌الدین ایوبینك اوغلی (عزیز محمد) زماننده عادی خط نسخی‌یه تحول ایلدی .

قرائن احوالدن آکلاشلدیغنه کوره اسلاملر ایکنجی عصر هجری ابتدالرینه قدر سکه‌لر اوزرینه سکه‌نك ضرب ایلدیکی شهرك اسمنی قویمیورلردی . ضرب تاریخنی ذکر ایتدکلرنده‌ایسه اندن‌اول (سنه) کلمه‌سنی قوللانیرلردی . دها صکره بوکلمه‌یه بدل عینی معناده بولنان (عام) کلمه‌سی اتخاذ ایدلدی . چوق دفعه‌لرسکه‌لره :« فلان سنه‌لك آیلرنده »، یاخود « فلانك زمان حکومتنده » کبی شیلرده یازیلیردی . ایلك صره‌لرده تاریخ جمله (ابجد) حرفلری ایله افاده اولنورکن بالآخره رقملر ایله یازلمغه باشلانمشدر . رقم‌ایله تاریخی حاوی الڭ اسکی اوله‌رق بولنان‌سکه ٦١٤ سنهٔ‌هجریه‌سی تاریخنی محتوی اولاندر .

(ضربخانه) : — عربلرجه (دارالضرب) تعبیر اولنان ضربخانه بوعصرده دولتلر ایچون نصل ضروری ایسه او زمانلرده دخی دول اسلامیه‌ایچون اویله‌جه ضروری‌ایدی . جهانك هیچ بریرنده مدنی‌بردولت یوقدرکه‌ضربخانه‌یه مالك اولمسون . ایشته بوضرورته بناءً دول اسلامیه هردورده پایتختلرنده ومشهورشهرلرنده برچوق ضربخانه‌لر تأسیس‌ایلمشلردر . (بغداد)، (قاهره) ، (شام) ، (بصره) ، (قرطبه) وسائربلادمشهورهٔ اسلامیه‌ده‌برچوق‌ضربخانه‌لر موجود ایدی . ضربخانه‌لر ضرب ایتدکلری مسکوکات ایچون (اودون بدلی) و (ضرب اجرتی) نامیله‌بر اجرت آلیرلردی‌که بواجرت هریوز درهم ایچون بردرهم ، یعنی یوزده بر ایدی . بعض یرلرده بو اجرت ذکر ایتدیکمز مقداردن دهافضله ویادها آزاولوردی . فقط هرحالده دولت بویوزدن مهم برواردات تأمین ایدردی .

دول اسلامیه‌نك وقتیله نه مقدار سکه ضرب‌ایتدیکنه کلنجه‌هردولتك ضرب‌ایتدیکی نقود مقدارینك دیکر دولتلرده ضرب اولنان نقودك عینی مقدارنده اولمامسی وسکه‌نك دول مذکوره‌جه هپ بر حال وسیاقده بولنمامسی حسبیله دول اسلامیه‌نك مقدارنقودینی صورت صحیحه‌ده تعیین ایتمك بك کوجدر . زیرا برچوق دفعه‌لر واقع اولمشدرکه دول‌اسلامیه‌دن

بری سنه‌لرجه زمان دیکر بردولتك نقودی‌ایله اجرای معاملات‌ایله بالاکتفا ضربخانه تأسیس ایتمزدی . بعضاً دخی حکومت کندی نامنه سکه ضرب ایتدیکی حالده کندیسندن دها اول دیکر دولتلر طرفندن ضرب ایدلمش اولان مسکوکاتی‌ده قوللانیردی . مع مافیه بوبابده الزم کچن معلوماتی نمونه‌قبیلندن اوله‌رق بروجه آتی قید ایدییورز .

(نفح الطیب) کتابنده : « اندلسده‌کی ضربخانه اداره‌سنك هجرتك دردنجی عصرنده (بنی مروان) ك زمان حکومتلرنده آلتون مسکوکات ضربندن سنوی وارداتی ایکی یوز بیك دیناره بالغ اولمشدر » دینیلیور . بردینار اون‌یدی درهم‌ایدر ایدی . واردات مذکوره ضرب اولنان نقودك‌یوزده‌بری اعتبار اولنور. ایسه‌ممالك اسلامیه‌دن یالکز اندلس قطعه‌سنده هرسنه ٢٠,٠٠٠,٠٠٠ ملیون دینار ، یاخود اون میلیون انکلیز لیراسی ضرب ایدلدیکی تظاهر ایدر . حال‌بوکه بومقدار الیوم انکلتره حکومتنك ، شان‌وسطوتك ذروه‌سنده‌بولندیغی حالده ، سنه‌ده ضرب ایتدیکی نقودك ایکی‌مثلنه معادلدر . شمدی بو مقداره دولت فاطمیه‌نك پایتختی اولان‌قاهره‌ده ودولت عباسیه‌نك پایتختی اولان بغدادده وسائر بلاد مشهورهٔ اسلامیه‌ده اوصره‌لرده ضرب ایدیلن مقدارلری‌ده علاوه ایدرسه‌ك ممالك اسلامیه‌ده اوزمانلرده ضرب اولنان نقودك‌غایت جسیم بریکونه بالغ‌اوله‌جغی کورولور .

اوزمانلرده‌سکه‌ضرب‌ایتمك صنعتی ، بوصنعتك کچیرمش اولدیغی الك بسیط دورلرنده ایدی . نقوده یازلق ایسته‌نیلن عباره دمیردن برتمغایه ترس اوله‌رق حك اولنوردی . آلتون‌وکموش دینار ویادرهم آغیرلغنده پارچه‌پارچه‌یاپیلیردی. مذکورتمغاریاقالب بوپارچه‌لراوزرینه‌قونیله‌رق قالبك رسمی چیقنجه‌یه قدر آغیر برچکیج ایله اوریلوردی . ایشته سکه بوصورتله میدانه کلیردی. (سکه) کلمه‌سی اول‌امرده قالبی‌حاوی اولان بودمیر پارچه‌سنه اطلاق اولنورکن دها صکره‌لری دمیرك اثری اولان نقشه ، دها صکره سکه ضربی صنعت وتفرعاتنده اطلاق ایدلمشدر .

(طراز) : — خلفایه مخصوص‌علاماتدن عد ایدیلن (طراز) روم وایران دولتلرنده حاکمیتی مبین استعمال ایدیلن اسکی علامات ممیزه‌دندر . حکمدارلر کندی اسمارینی ویا برطاقم علامات مخصوصه‌یی کندیلرینه خاص اوله‌رق ایپکدن اعمال ایدیلن البسه‌یه قماش نسج‌ایدلدیکی‌زمان وضع‌ایتدیریرلردی. بویازیلر ویا علامات‌مخصوصه یاآلتون صرمه ایله،یاخود قماشك رنکنه مخالف ایپکله یاپیلیردی . ایشته بو یازیلره وعلامات مخصوصه‌یه (طراز) نامی‌ویریلیوردی . (طراز) مقام‌ورتبه‌یه کوره کرك خلفانك ، کرك‌سائر رجال دولتك البسهٔ رسمیه‌سی ایدی . بوکون دولتلرجه مستعمل اولان البسهٔ رسمیه وعسکریه نصل ایسه اوزمانلرده بونك یرینه طراز اصولی استعمال اولنوردی . بوندن مقصد بوکونکی البسهٔ رسمیه‌دن آرانان‌مقصدکبی کیینن‌ذواتك خاقه ،

رجال دولتدن اولدقلرینی احساس ایدر بر
قیافت ایله کورنمه‌لرندن عبارتدر .

ایران وروم حکمدارلری بوطرازی کندی
رسملرینی ، یاخود حاکمیته دلالت ایدن بر
طاقم رسم وشکللری حاوی اوله‌رق استعمال
ایتدیریرلردی . وقتاکه اسلاملر اکاسره وقیا-
صره‌نك تخت حاکمیتلری اوزرینه پا بر جای
قراراوله‌رق شان وسطوت دولتلری هرطرفی
قاپلادی ، عادات وآداب سلطنتده روم وایران
حکمدارلرینی تقلیده میل ایلدیلر . تصویر
استعمالی احادیث نبویه ایله تحریم ایدلمش
اولدیغندن طرازده‌کی رسملره بدل اسم وتفأل
ویا دعایی متضمن عباره‌لر یازلمسنی مناسب
کورمشلردی .

خلفای اسلامیه‌دن طرازی عربجه‌یه ایلك
تحویل ایدن ذات امویلردن (عبدالملك بن
مروان) ایدی . خلفای راشدین دها اول
کورلدیکی اوزره غایت ساده بر حیات کچیره‌رك
اویله شیلره اهمیت ویرمامشلردی . خلافت
امویلره کچه‌رك یونان روملر ایله اختلاط
ایدنجه انلرك اثرینه اقتفا ودولتك پك چوق
امور وخصوصاتنده روملری تقلید ایتمشلردر .
طرازلی البسه ، طرازلی خانه پرده‌لری
و (اوانی والبسه صارمغه مخصوص) طرازلی
بوغچه‌لر ومندیللر اوصره‌لرده اقتباس اولنان
شیلر جمله‌سندن ایدی .

اسلاملر طرازی الك اول روملردن اولدیغی
کبی عیناً ، یعنی اوزرنده یونانی یازی رومجه
اوله‌رق قبول و (عبدالملك) زمانه قدر اویله‌جه
استعمال ایتمشلردر . مشارالیه طرازی عربجه‌یه
نقله تشبث ایدنجه مصرده اعمال اولنان بوغچه
ومندیللردن باشلامشدر .

مصر اهالیسی اواثناده اکثریتله خرستیان
قالمش اولدقلرندن بوغچه‌لره ومندیللره رومجه
طراز وضع ایدرلردی . بوطراز ایسه « پدر ،
اوغل ، روح قدس نامنه » دعاسندن متشکل
بولنیوردی . اسلاملر مصر وشام قطعه‌لرینی
فتح ایتمش ایکن طرازی بویله براقمشلر ایدی .
نهایت برکون (عبدالملك) کندی مجلسنده
اوطورورکن بربوغچه کوره‌رك اوزرنده محرر
اولان رومجه عباره‌یی آکلامق ایستدی .
عربجه‌یه ترجمه ایتدیلر . کلمه‌لرك معناسنی ونه
مقامده قوللانلدیغنی آکلاینجه طرازك او
صورتده دوامنی چرکین کوردی : « بوحال دین
اسلامیجه نه‌قدر چرکیندر ! بوغچه‌لرده‌کی
نقشلر بویله اولسونده بونلر ممالك اسلامیه‌نك
هرطرفنده قوللانلسون ! » دیدی . مصرده
والی بولنان برادری (عبدالعزیز بن مروان)ه
بر امرنامه یازدی . بالجمله اقمشه وسائره‌ده
استعمال اولنان مذکور رومجه طرازك بتون
ترکی ایله انك یرینه (لااله‌الاهو) وضع
ایدلمسنی امر ایلدی . خلیفه‌نك امری وجه
ایله حرکت ایدلدی . (طراز) لر هپ اسلام
طرازی شکلنه تحول ایتدی . دول اسلامیه‌نك
سائر زمانلرنده طراز بوشکلده دوام ایلدی .
(عبدالملك) سائر طرفلره دخی عین اوامری
اعطا ایدرك روم طرازی شکلنده طراز اعمال
واستعماله دوام ایدنلر بولنورسه بونلرك مؤلم

دایاق ومدید حبس ایله مجازات ایدلمسی لزومنی بیلدیردی .

اواخرِ واقعه‌دن صکره ممالك اسلامیه‌ده اعمال اولنان اقمشه وبوغچه‌لر ممالك رومده امپراطور طرفندن کوریلوب ترجمه‌سی آکلاشیلنجه امپراطور حدت ایتدی . (عبدالملك)ه : «مصرده یاپیلان مندیل وبوغچه وسائره‌نك اعمالی روملره عائددر . شمدی‌یه قدر انلرك طرازی قوللانیلیوردی . سندن اول کلن خلفا بوکا اعتراض ایتمدیلر . اکر انلر عدم اعتراض ایله اصابت ایتمشلر ایسه سنك اعتراض ایله خطا ایتمش اولمقلغك لازم کلیر . اکر سن اصابت ایتدك ایسه انلر خطاده بولنمش دیمکدر . بوایکی حالدن برینی تسلیم ایدیکز» مألنده بر نامه یازوب کوندردی . وتکرار روم طرازینك استعماله موافقتنی استحصال ایچون برطاقم هدایا یوللادی . (عبدالملك) بوهدیه‌لری رد واعاده ایتدکدن ماعدا نزدینه کلن ایلچی‌یه قیصره جواب اوله‌جق برشی موجود اولمدیغنی بیان ایدرك صاودی . روم ایمپراطوری ایکنجی دفعه دها چوق هدیه‌لر کوندره‌رك جواب بکلمش ایسه‌ده جواب آله‌مدیغندن غضبه کله‌رك روم سکه‌سی اوزرنده سب نبی‌ی حك ایده‌جکنی مقام تهدیدده (عبدالملك)ه بیلدیردی . بو تهدیدات خلیفهٔ مشارالیهی بالاده کوردلدیکی وجه ایله حقیقی نقود اسلامیه ضربنه ایقاظ وتشویق ایلدی .

قرائن احوالدن آکلاشلدیغنه نظراً البسه اوزرنده بولنان طراز بووقعه‌دن اعتباراً اسلاملرك نظر دقتنی جلب ایلمش وبوزماندن صکره رجال دولت وعسکر البسه‌سنه علامت خلافت وضعنه باشلانلمشدر . بواشارت خلیفه‌نك اسم ، یاخود لقبی وسائره‌دن عبارت ایدی . کذلك دولك سائر خصوصاتنده ، کسوه‌لرده ، بیراقلرده بوطراز استعمال اولنوردی . طراز دولتك حاکمیتنی ارائه ایدن الك مهم علاماتدن معدود ایدی . حتی والیلردن بری حکومتك علیهنه اعلان عصیان ایتمك ایسته‌سه خلیفه نامنه خطبه‌یی کسدیکی کبی طرازدنده اسمنی چیقاریردی . نته‌کیم (مأمون) (خراسان) ده والی ایکن برادری (امین) ك کندیسنی ولی عهدلکدن چیقاردیغنی ایشیدنجه انك نامنه خطبه قرائتنی وطراز استعمالنی ابطال ایله اعلان عصیان ایلمش ایدی .

خلفا طراز اعمالنه مخصوص کندی سرایلرنده (طراز اعمالاتخانه‌لری) نامی ایله دائره‌لر تأسیس ایلرلردی . بواعمالاتخانه‌لرده نسج اولنان البسه خلیفه‌نك طرازی ایله موشح بولنوردی . اعمالاتخانه‌لره نظارت ایدن ذواته (صاحب الطراز) نامی ویریلیردی . منصب مذکوری احراز ایدن ذات بواعمالاتخانه‌لرده ایشلین قیوجیلره وآلات وادوانه وطوقوجیلره نظارت و آیاقلرینی صرف و اعطا ایلردی . امویلر وعباسیلرك دولتلرنده بو اعمالاتخانه‌لر الك پارلاق درجه‌لره بالغ اولمشدر . خلفا بو اعمالاتخانه‌لره نظارت ایتمك اوزره کندیلرینه الك زیاده منسوب وصادق کیمسه‌لری تعیین ایدرلردی . اندلسده‌کی دولت امویه ایله

مصرده بولنان دولت فاطميه واو عصرده ياشايان اجنبی دولتلر بوقبیلدن اولان اعمالاتخانه‌لره پك زياده اهميت ويريرلردی .

دولت فاطميه زماننده (دارالكسوه) ناميله تسميه اولنان اعمالاتخانه‌لر ايشته بوقبيلدن اولوب بونلرده هر نوع البسه بيچيلوب ديكيليردی . هر سنه بو اعمالاتخانه‌لردن چيقان البسه‌نك قيمتی ٦٠٠,٠٠٠ دينار راده‌سنده ايدی . خلفای فاطميه‌نك امرايه احسان ايتدكاری خلعتلر آلتون صرمه‌لی الك مكلف البسه ، آلتون صرمه‌لی صاريقلردن مركب ايدی . بو كبی صرمه‌لی بر كسوه ايله صرمه‌لی برصاريق بش يوز دينار قيمتنده ايدی . خلفای فاطميه بری قيشه ، ديكری يازه مخصوص اوله‌رق بتون رجال حكومته وكندی سرايلری آدملرينه وخدمه وسائره‌يه صاريقدن شالوارلره وارنجه‌يه قدر سنه‌ده ايكی كره البسه توزيع ايدرلردی . ٥١٦ سنهٔ هجريه‌سنده بو قبيلدن توزيع اولنان البسه‌نك عددی (١٤,٣٠٥) قطعه‌يه بالغ اولمشدر . (مقريزی) ده او صرلرده توزيع اولنان البسه‌نك انواع واشكالی حقنده بر فصل مخصوص محرردر .

دول مشاراليها ضعف واضمحلال دورلرينه دوچار اولنجه‌يه قدر بو (دارالطراز) لر ذكر ايتديكمز شكلده پارلاق دورلر كچيردكدن صكره تابع اولدقلری دولتلر كبی اضمحلاله طوغری قدمزن اوله‌رق بر چوق يرلرده تعطيله اوغرامش ايسه‌ده البسه‌ده طراز استعمالی ابطال ايدلمه‌مش ودولتلره اقتضا ايدن بو كبی آلتون صرمه‌لی ومكلف البسه ، خصوصی صنعتكارلردن اشترا صورتيله تدارك ايدلمكه باشلانمشدر . مصرده‌كی كوله‌من امراسی بو قبيلدن اولان البسه‌يی اوصورتله تدارك ايدرلردی . خلاصه بو طراز او اسكی دولتلره كوره اليوم دولت عثمانيه‌ده مستعمل اولان آرمه ورجال حكومتك وضابطانك البسهٔ رسميه‌لری ودول سائره‌ده مستعمل او كبی علامات رسميه قبيلندن اوله‌رق علامات مخصوصه والبسهٔ رسميه حكمنده ايدی .

ذكر اولنان خلفا دولتلری زماننده آتيده كوريله‌جكی اوزره بيراقلرك رنكی وهر دولتك بر رنك ايله تخصصندن بشقه بيراقلرده دولت عثمانيه‌ده مستعمل (آی ويلديز) مقامنه قائم اولمش بر شيئه راست كلمه‌مدك . قرائن احوالدن آكلاشلديغنه كوره خلفای مشار اليهم كندی اسم ويالقبلرينی سكه‌اوزرينه حك ايتدكاری كبی بيراقلر واسلحه اوزرينه‌ده نقش ايلرلردی . بونقوش دولتك وحكمدارك علامات مخصوصه‌لری يرينه قائم اولوردی .

(ابن خلكان) خلفای فاطميه‌دن (العزيزبالله) ك ترجمهٔ حالنده مشاراليهك ممالكی كسب وسعت ايلديكنی ، (حمص) ، (حما) ، (شيزر) ، (حلب) فتح اولنه‌رق انك ممالكنه الحاق ايدلديكنی ، موصل اميری (مقلد بن مسيب) طرفندن خليفهٔ مشاراليه نامنه موصلده خطبه اوقونديغی كبی خليفه‌نك نامی سكه‌يه وبيراقلره نقش ووضع اولنديغنی بيان ايديبور . (ابوالفدا) دخی خلفای عباسيه زماننده اميرالامرا لقبنی

احراز ایدن (بجکم) ك (بغداد) ه استیلاسندن
بحث ایتدیکی صره‌ده مشار الیهك دها اول خلافت
مشار الیها امیر الامرالرندن بولنار (ابن رائق) ك
خدمتنه انتساب ایتدیکنی، حتی طاشیدیغی
بیراغه‌را ثقلق نانی وضع ایلدیکنی سویلمکده‌در.
بوندن آکلاشیلیور که دول اسلامیه‌ده بیراقلر
اوزرینه اسم وضع ایتمك اوائل اسلامیتده یالکز
خلفایه مخصوص برشی ایکن بالآخره امرایه
ومقام حاکمیته کچن هر ذاته شامل اولمشدر.

سریر، منبر، تخت، کرسی دخی حاکمیت
علامتلرندن عد اولنوردی. کذلك سنجاق
وبیراقلر ایله آلات موسیقیدن مرکب اوله‌رق
(آلت) تسمیه ایدیلن شیلر دخی خلافت
علاماتندن اوله‌رق ذکر ایدیلیور. بوخصوصه
دائر عسکر بحثنده معلومات ویره‌جکز.

والیلکلر

(قبل الاسلام والیلکلر) :— حکمدارلر
طرفندن پایتختك خارجنده بولنان مملکتلره
تعیین اولنان بیوك مأمورلره والی وبونلرك
حاکمیتی آلتنده بولنان یرلرده ولایت نامی
ویریلیر. بونوع اداره تقسیماتی اسکیدر.
اسلاملر شام قطعه‌سنی فتح ایتدکلری زمان
بوقطعه اون بر اقلیمه منقسم و (شرق ولایتی)
نامیله روم مملکتنه تابع بر ولایت ایدی. هر
اقلیمه متعدد شهرلر تابع بولندیغی کبی هر
اقلیمك برمرکزی واردی. مذکور اقلیملر
ایله مرکزلری وبو اقلیملره تابع اولان شهرلر
آتیده‌کی جدولده کوسترلمشدر:

اقلیمك اسمی	اکا تابع شهرلر	مرکز اداره
١ برنجی سوریه	٩	انطاکیه
٢ ایکنجی «	٧	حما
٣ اوچنجی «	١٣	منبج
٤ برنجی (یاخود بحری) فنیکه	١٢	صور
٥ ایکنجی (« لبنان) «	١٣	شام
٦ عربستان، حوران	١٤	بصری
٧ الجزیره یاخود ما بین النهرین	١٣	دیاربکر
٨ اسروانا	١٢	اورفه
٩ برنجی فلسطین	٦	قیساریه
١٠ ایکنجی «		بیسان
١١ اوچنجی «		بطر الحجریه

هر اقلیمك بر والیسی، یاخود متصرفی
واردی. بو والی ویا متصرف علی الاکثر اصلزاده‌کاندن اولوردی. مفردی (بطریق Patricuis)
وجمعی (بطارقه ـ رؤسای عسکریه) نامیله
معروف اولان بو اصلزادکان وقتیله روما
دولتنك ایالت تأسیسی ایله تورده‌مش ومملکتده
پك بیوك بر نفوذ صاحبی اولمشلردی. روما
دولتنك ایکی یه انقسامی اوزرینه بونلرك نفوذی‌ده
دوچار انحطاط اوله‌رق حکومتده اشغال
ایده‌جك یرلری قالمامش ایدی. فقط بالآخره
دولت مذکوره‌نك حاکمیت ونفوذی آفریقایه
وشرقك سائر طرفلرینه امتداد ایدنجه بو اوزاق
ولایتلرك اداره‌سی ایچون هیبت وسطوت
صاحبی آدملره لزوم کورلمش وبونك نتیجه.

سنده دولتك بو مستعمراتى و ازجمله شام
و مصر ولايتلرى واطرافى بو اصلزادكانه توديع
ايدلمكه باشلامشدر .

شام قطعه سندهكى اقليملرده بولنان واليلر
اقليمك مركزنده ومعيتلرنده بولنان عسكرده
مركزلرك قلعه‌لرنده اقامت ايدرلردى. مذكور
اليملر اوزرينه انطاكيه ده اقامت ايدر عمومى
بر والى وار ايدى كه بو والى اقليملر واليلرندن
ايستديكنى تعيين و ايستهمديكنى عزل ايتمك
صلاحيتنى حائز ايدى . خراجك جبايتى ،
عسكره معاش توزيعى و ولايتك بتون امورى
بو والئ عموميه راجع ايدى . مصر قطعه سى
دخى اقليملره تقسيماتى جهتندن عين قانونه
تابع اوله‌رق مصر عموم واليسى اسكندريه ده
اقامت ايدردى .

عراق و ايران قطعه لرى ده تقسيمات
واداره جه ذكر اولنان اصوله مشابه بر اصوله
تابع ايدى . شوقدركه اورالرده بولنان واليلر
مركز سلطنته (ايرانه) دها زياده قريب
بولندقلرى ايچون بلكه شام ومصر واليلرندن
دهازياده قيد ونظارت آلتنده طوتوليورلردى.

(اسلاميتده ولايات) — : اسلاميتك
ظهورى ايله اسلاملر فتح ممالكه تشبث ايدنجه
فتح ايچون كوندردكارى قوماندانلرى فتح
اولنه جق يرلره حركت ايتمدن اول او يرلره
والى تعيين ايدرلردى . ياخود اويرلرى فتح
ايده جك اولورلرسه اويرلرك اميرى اوله جقلرى
وعدى ايله كوندريرلردى. اسلاملر تا حضرت نبى
زماننده بو اصول اوزره حركت ايديلر. حضرت
پيغمبر هجرتك سكزنجى سنه سنده خلقى اسلاميته
دعوتى حاوى بر نامۀ پيغمبريى حاملاً (ابو
زيد انصارى) و (عمرو بن العاص) ى اعزام
ايتديكى زمان كنديلرينه : « خلق حق شهادتنى
قبول واللهه ورسولنه اظهار اطاعت ايدرلر
ايسه (عمرو) موقع امارته كچه جك و (ابوزيد)
نمازه و خلقى دائرۀ اسلاميته ادخاله وانلره
قرآن وسنن شريفه يى تعليمه مأمور اوله جقدر »
ديمش ايدى . نته كيم بويله ده اولدى .

دها صكره حضرت (ابوبكر) مقام خلافته
كچه‌رك شام جهتلرينه سوقيات عسكريه ده
بولنديغى صرده بر شهرك ويا بر اقليمك فتحى
ايچون بر قوماندانه سنجاق ويردكجه او قوماندانى
او شهر ويا اقليمه ـ كيتمدن اول ـ والى تعيين
ايدردى . نته كيم ايلك اعزام ايتديكى قواى
عسكريه اثناسنده اويله يابمش ايدى . اعزام
اولنان قواى عسكريه اوچ فرقه ايدى . برى
(عمرو بن العاص)ك قوماندانى آلتنده اوله‌رق
(أيله) طريقيله (فلسطين) ك ، ديكرى
(يزيد بن ابى سفيان) ك قوماندانسنده (تبوك)
طريقى ايله شامك ، اوچنجيسى ده (سرحبيل
بن حسنه) نك قوماندانى آلتنده اوله‌رق ينه
(تبوك) طريقيله (اردن) جهتلرينك فتحنه
كوندرلمش ايدى . حضرت (ابوبكر) ذوات
مشاراليهمى كوندريركن فتحنه كيتدكارى يرلرك
واليلكلرينه تعيين ايليه‌رك عسكره : « قتالده
بولنديغكزده معيتنه مأمور اولديغكز والى يى
اميركز اولمق اوزره طانيمليسكز » ديدى .
متعاقباً حضرت عمر خليفه اولنجه (ابو

عبيدة بن الجراح) ى بتون شام قطعه‌سى واليلكنه وحرب وصاحه‌ده عموم عسكر قوماندانلغنه تعيين ايتدى . (ابوعبيده) نك بو عمومى واليلكى شام قطعه‌سنك اسلاميتدن اولكى شكل اداره‌سنى آكديرەقده‌در . چونكه بالاده كورلديكى اوزره شام قطعه‌سى اسلاميتدن اول برطاقم اقليملره منقسم ايدى، هراقليمك آيريجه بر واليسى وار ايدى، بو واليلرك فوقنده‌ده عمومى بر والى موجود ايدى . شيمدى يالكز فرق اوله‌رق روم والئ عموميسى انطاكيه‌ده اقامت ايديوردى . عرب والئ عموميسى ايسه اورايه بدل دكزدن اوزاق وبلاد عربه‌ده‌ها يقين بولنمسندن طولايى شامى محل اقامت اتخاذ ايلدى . زيرا حضرت عمر يوقاريلرده كورلديكى وجه ايله كنديسى ايله اسلاملر آره‌سنده حائل تشكيل ايده‌جك برصو بولنمسنى آرزو ايتمزدى .

واليلكلر ابتداى امرده تملكدن (استملاكدن) زياده اشغال عسكرى‌يه بكزييوردى . واليلرده شهرلرك اطرافنده مواقع مستحكمه‌ده اردوكاه قوران عساكر اشغاليه ومحافظه‌نك قوماندانلرندن عبارت ايديلر . اسلاملرك قواى عسكريه‌سى بالاده بيان اولنان اسبابدن طولايى سواحلدن زياده چوله يقين يرلرده تأسيس اولنان عسكرى مواقعده اقامت ايدرەرقه‌لره تقسيم اولنوردى . بوسببدن شام قطعه‌سنى اشغال ايدن قوهٔ عسكريهٔ اسلاميه برى (شام) ، ديكرى (حمص) ، اوچنجيسى (اردن) ، دردنجيسى (فلسطين) اولمق اوزره درت اردوكاه تشكيل ايليوردى . مذكور درت اقليمه اجناد (اردوكاهلر) دينلمسى بوندن نشأت ايديور . عراق قطعه‌سنده بولنان قوهٔ عسكريه (كوفه) و (بصره) ده و مصر قطعه‌سنى اشغال ايدن عساكر اسلاميه دخى (فسطاط) ايله (اسكندريه) اطرافنده اقامت ايدرلردى . عسكر كوى وقصبه‌لرده اقامت ايتمزلر واهالى ايله اختلاطده بولنمازلردى . حضرت عمر اسلاملرى زراعت ايله اشتغالدن منع ايلمش وبو خصوصده تشديداتده بولنمش ايدى . مجاهدين اسلاميه اهالى ايله اختلاطده بولنمقسزين بتون سنه كندى اردوكاهلرنده اقامت ايتدكدن صكره ايلك بهارده آتلرنى كويلرده‌كى چايرلره چيقاريرلردى . آتلرك چايرينه خدمه مقوله‌سى اولان اشخاص باقاردى . نظارت واداره ايسه ضابطلر وقوماندانلر طرفندن اجرا اولنوردى . عساكر اسلاميه كندى آتلرينك تربيه‌سنه وسميزلمسنه صوك درجه دقت ايدرلردى . (عمرو بن العاص) طرفندن معيتنده بولنان عسكره خطاباً ايراد اولنان آتيده‌كى سوزلر آتلره نه‌قدر دقت واهميتله باقلديغنى كوستريرر:

« كنديسنى شيشمان ، آتنى ضعيف يابان آدمى وظيفه‌سنى حسن ايفا ايتمامش عد ايدرم . عسكرى نصل نظر تفتيشدن كچيرييورسه‌م آتلرى‌ده ويله‌جه نظر تفتيشدن كچيره‌جكم . بر معذرت مشروعه‌يه مبنى اولميه‌رق هركيمك آتنى ضعيف وناتوان كوريرسه‌م او آدمك تيمار وعلوفه‌سندن ـ مخصصاتندن ـ او نسبتده تنقيصات اجرا ايده‌جكم » .

(عمرو بن العاص) ايلك بهار كلديكى زمان معيتنده بولنان عسكرى چايره چيقمق وسوت

حیواناتی صاغمق ایچون ایستدکلری یرلره
کیتمك اوزره ترخیص ایدردی. جنود اسلامیه
حامل اولدقلری سنجاقلر و منسوب بولندقلری
قبائل ترتیبیله کویلره وبالخصوص (منوف) ،
(سمنود) ، (اهناس) ، (طحا) جهتلرینه
طاغیلیرلردی . مصرك هر طرفنده کویلر او
صره‌ده قبطیلر و روملر ایله مسکون ایدی .
چونکه اسلامیت مصر کویلرنده آنجق هجرتك
یوزنجی سنه‌سندن صکره انتشاره باشلادی .
یوز اللنجی سنه‌سندن صکره ایسه برقات دها توسع
ایلدی . بونکله برابر مصرده اسلامیت آنجق
اوچنجی عصر هجریده قوت بولدی. اسلاملرك
بو تاریخدن دها اول مصر کویلرنده جامع انشا
ایتملری بو دیدیکمزی تأیید ایدر. بوندن ماعدا
او صرلرده قبطیلر عصیان ایتدکجه اسلاملری
یورارلردی . عصیانك تسکینی‌ده پك مشکل
اولیوردی . بو حال بویله‌جه ۲۱۶ سنهٔ هجریه سنه
قدر دوام ایتدی . سنهٔ مذکوره‌ده (مأمون)
عصیانده بولنان قبطیلر و روملر حقنده شدت
استعمال ایدرك کندیلرینی دائرهٔ اطاعته آلدی.
اسلامیت ایشته بو تاریخدن صکره کویلرده انتشار
ایتمکه باشلادی .

(اندلس) ده دخی شکل اداره شو بیان
ایتدیکمز حالده ایدی . ۹۲ سنهٔ هجریه‌سنده
قطعهٔ مذکوره فتح اولندقدن صکره اهالیٔ
اصلیه امور اداریه ، سیاسیه ودینیه‌ده اسکیدن
نصل ایدیلر ایسه او حالده براقلمش و ادارهٔ
حکومت اهالی‌یه ترك ایدلمشدی . اسلاملر
یالکز عمومی ریاست و عسکری قوماندانلغی
ایله اکتفا ایلیورلردی . شام کبی امویلرك
وعراق کبی عباسیلرك مرکز خلافتلرینه یقین
بولنان یرلردن ماعدا اسلامیتك ابتدالرنده
بتون ولایتلر شو ذکر ایتدیکمز حالده
بولونیوردی .

خلفای راشدین زماننده تعیین اولنان
والیلر والی بولندقلری یرلری فتح ایتمش
اولان قوماندانلر ایدی . وظیفه‌لری‌ده فتح
ایتدکلری ممالکده آسایش وانتظامه باقمق ،
صلاتی اقامه وخراجی جبایت ایلمکدن عبارت
ایدی . بالاده بیان ایتدیکمز اوزره شام ،
مصر وعراق قطعه‌لرنده فتح اولنان مملکتلرده
امور اداره امویلر زماننك اورته‌لرینه قدر
قبل الفتح نه حالده ایدی ایسه او حالده قالمش
ایدی . مع مافیه خلفای راشدینك صوك
زمانلرندن اعتباراً حکومت یرلی حکومت ،
یعنی حکومت اسلامیه شکلنی آلمغه باشلامشدی.
وقتا که (عبدالملك بن مروان) مقام خلافته
کچدی ، معاملات رسمیه‌یی عربجه‌یه تحویل
وامور حکومتی اسلاملره تودیع ایتمکله حاکمیت
اسلامیه‌یی اکمال ایلدی . بو تاریخدن صکره
والیلکلر زمان وموقع مقتضاسی اوله‌رق بر
قاچ نوع ودرجه‌لره تنوع وانقسام ایتمش ایسه‌ده
(عمومی امارت ـ صلاحیت واسعه ایله
والیلك) ، (خصوصی امارت ـ صلاحیت
محدوده ایله والیلك) ناملریله ایکی نوع امارته
انحصار ایدردی . (عمومی امارت) دخی
بری (امارت استکفاء ـ طوغریدن طوغری‌یه
خلیفه‌نك انتخابیله والیلك) ، دیکری امارت

استيلاء ـ خليفه‌نك يالكز تصديقيله اولان واليلك) ناملريله ايكى درلو ايدى .

(امارت استكفا) : — امارت استكفا ويا امارت تفويض اهالينك وحكومتك هر درلو امور وخصوصاتنه باقق اوزره خليفه طرفندن ارباب اهليت واقتداره صلاحيت واسعه ايله تفويض اولنان واليلكدر. بو صورتله تعيين اولنان واليلر شو يدى ماده ده تعداد يديلن وظائف ايله مشغول اولورلردى : (١) ادارهٔ عسكريه‌يه نظارت وعسكرى ايجاب ايدن مواقعده ترتيب وتحشيد ، معاش وارزاقنى تقدير وتعيين ايتمك (شايد خليفه طرفندن تقدير وتعيين ايدلمامش ايسه) ، (٢) امور اداريه نظارت ومأمورين وقضاتى تعيين ايلمك ، (٣) خراجك جبايتنه وصدقاتك جمعنه باقق وبونلره اقتضا ايدن مأمورلرى تعيين ايتمك وارباب استحقاقه ، يعنى حكومت مأمورلرينه استحقاقلرينه كوره تأدياتده بولنمق ، (٤) دين وعرضه تجاوزات وقوع بولمامسنه دقت ايتمك ، (٥) حدود شرعيه‌نك اقامه‌سنه باقق ، (٦) نمازده اماماق وظيفه‌سنى ايفا ايتمك ، (٧) حجاجه معاونت وتسهيلات كوسترمك . بوكبى واليلرك محل مأموريتلرى دشمن بر مملكت حدودى اوزرنده كائن ايسه والى‌يه سكزنجى بر وظيفه ترتب ايدركه اوده دشمن ايله محاربه ايتمك و (عسكر وماليه) بخشنده كوريله‌جكى اوزره آلنان غنائمى مجاهدين بيننده تقسيم وخمسنى اهلنه ويرلمك اوزره تفريق ايلمكدن عبارتدر . ولايات اسلاميه‌نك اكثرى وباخصوص بنى اميه زماننده عراق ، عباسيلر زماننده مصر وشام وهر ايكيسنك دور خلافتلرنده خراسان كبى مركز خلافتدن اوزاق اولان ولايتلر بو شكلده ايدى .

امويلر زماننده عراقده بو نوع استكفا واليلرينك اك مشهورلرى (زياد بن ابيه) ايله اوغلى (عبيدالله) ، (بشر بن مروان) ، (حجاج بن يوسف) ، (يزيد بن مهلب) ، (مسلمة بن عبدالملك) ، (عمر بن هبيره) ، (خالد بن عبدالله القسرى) ، (يوسف بن عمر الثقفى) ، (عبدالله بن عمر بن عبدالعزيز) ، (يزيد بن عمر بن هبيره) در . مشاراليهمك واليلكلرينه (كوفه) و (بصره) يى حاوى اولمسندن طولايى (عراقين امارتى) ـ واليلكى ـ نامى ويريليردى . بو واليلردن هربرى نفوذى آلتنده بولنان يرلرده يوقاريده بيان ايتديكمز امور وخصوصاتده مستقل بر حكمدار كبى حركت ايدردى . تحت حاكميتنده بولنان شهر وقصبه‌لره اقتضا ايدن متصرفلرى وسائر مأمورين دولتى تعيين ، اموال حكومتى تحصيل وجبايت وبو پاره‌لردن عسكرك ومأمورينك معاشاتنى ومملكتك عمرانته خادم كوپريلر انشا وقناللر حفرينه وسائر امور نافعه‌يه مقتضى مبالغى صرف ايتدكدن صكره بقيهٔ وارداتى شامده (بيت المال) ه ارسال ايلردى .

مصره تعيين اولنان واليلر دخى (عمرو بن العاص) زماننده دها صكره‌كى زمانه‌قدر بوقبيل واليلردن ايدى . بلكه مصر واليلرى ـ باخصوص معاويه‌يه حضرت على عليهنه مظاهرت ايتدكدن صكره معاويه‌نك امريله صوك دفعه

والی تعیین اولنان (عمروبن العاص) زماننده
دیکر ولایتده‌کی والیلردن زیاده استقلال صاحبی
ایدیلر . احتمال که معاویه (خراسان) ه والی
نصب ایلدیکی زمان (زیاد بن ابیه) ه و(کوفه)یه
والی تعیین ایتدیکی صره‌ده (مغیرة بن شعبه)یه
دخی ـ بو داهیلری برقات دها کندیسنه جذب
وبند ایتمك ایچون ـ اویله بر صلاحیت واسعه
ویرمش ایدی .

خلافت عباسیلره کچنجه بونلرده بویولی
طوتدیلر . مع مافیه مرکز خلافته یقینلغندن
طولایی علی الاکثر عراق اوزرینه اویله مطلق
ومستقل والی تعیین ایتمزلردی . شام ، مصر ،
خراسان وعراقك شرق جهتندن ترکستانك
صوك حدودینه وماوراءالنهره قدر اولان یرلر
کبی اوزاق ولایتلره ایسه اویله صلاحیت واسعه
ایله والیلر کوندریرلردی . برمکیلر دولت
عباسیه‌ده بیوك برموقع ونفوذ صاحبی اولنجه
بونلردن بری ، (جعفر بن یحیی) (هرون الرشید)
طرفندن (انبار) دن اعتباراً آفریقا داخل
اولمق اوزره بتون غرب ممالکنه مستقل والی
تعیین ایدلدی . کذلك (رشید) بر مکیلردن ،
مشارالیه (جعفر) ك برادری اولان (فضل
بن یحیی) یی دخی ۱۷۶ سنهٔ هجریه‌سنده
(شروان) دن ترك ممالکنك منتهای حدودینه
قدر بتون شرق والیلکنه عین صلاحیت واسعه
ایله نصب ایلدی . (جعفر) بووالیلکی اثناسنده
مصرده اقامت ایدرك شام وآفریقا وسائره‌یه
مأمور نصب واعزام ایتمك صورتیله ادارهٔ
حکومت ایتدی . برادری (فضل) ایسه اویله
بر یرده اوطورمیوب بالذات خراسانه قدر
کیتمش واورالرده بولنان مأمورین حکومتدن
مناسب کورمدکلرینی تبدیل ویرلرینه مناسبلرینی
تعیین ایتدکدن وبر طاقم اصلاحات یاپدقدن
صکره (عراق) ه عودت ایلمشدر .

بر چوق دفعه خلفا کندیلرینه منسوب
خواص رجالدن برینه والیلك توجیه ایتدکلری
زمان بو ذات کندی یرینه قائم اوله‌جق دیکر
برینی والی اوله‌رق کوندریر وکندیسی مقر
خلافتده قالیردی . بو کبی حاللر اکثریتله
عباسیلر زماننده وقوع بولیوردی . دولت
عباسیه‌نك بر طاقم حکومات مستقله‌یه دوچار
انقسام اولمسنه باعث اولان اسبابدن بری ده
اویله بر صلاحیت واسعه واستقلال تام ایله
تفویض اولنان بو استکفا والیلکلری ایدی .
چونکه والی کندی ولایتی داخلنده فضلهٔ
وارداتی خلیفه‌یه کوندرمکدن وخلیفه نامنه
خطبه اوقوتمق وسکه ضرب ایتمکدن واقتدار
وصلاحیتنی تضییقه اوغراتمیه‌جق سائر بر طاقم
خصوصاتدن ماعدا عادتا بر حکمدار مستقل
شکلنده حرکت ایدردی . بناءً علیه بوقدر
بیوك بر نفوذ واقتدار وصلاحیتی حائز اولان
والی قورناز اولور وخلیفه‌یی ضعیف کوررسه
ولایت اهالیسنی کندیسنه طرفدار ایدرك
یا بسبتون ، یاخود بغدادده‌کی خلیفه‌یه برویرکی
ویرمك ، یا خود دیکر بر طاقم شرائط
آلتنده بولنمق اوزره کسب استقلاله موفق
اولیوردی . ایشته بو صورتله آفریقاده‌کی
اغالبه (تونس ، طرابلس غرب وسیچیلیاده

اجرای حکومت ایدن بنی اغلب) ، خراسانده ابن طاهر (٢٠٧ تاریخندن ٢٥٩ تاریخنه قدر خراسانده حکم سورن بنی طاهر حکومتی) ، مصرده (ابن طولون) کسب استقلال ایتمشلردر. مع مافیه ولایات مذکوره کسب استقلال ایتدکلری حالده ینه بونلر (استکفا امارتلری) نامیله عباسیلره تابع امارتلر اعتبار اولورلردی.

(استیلا امارتلری) : — استیلا امارتلری ویا والیلکلرندن مقصد بر امیرك بر ولایته توت بازو ایله استیلا ایتدکدن صکره خلیفه‌نك او والی‌یی ایستر ایستمز والی طانیمسی ومأموریتنی تصدیق ایتمسیدر . خلیفه بو کبی امرانك والیلکلرینی تصدیق وامور حکومتك مستقلاً اداره‌سنی کندیلرینه تفویض ایلردی. بو نوعدن اولان امرا بولندقلری یرلرده امور اداره‌یی ایستدکلری کبی کندی امرلری ایله وامور دینیه‌یی‌ده خلیفه نامنه نیابت صورتیله رؤیت وتنفیذ ایدرلردی . مع مافیه بو استقلاله مقابل امرا اوزرینه شو صورتله بر طاقم شرائط وضع اولنوردی : (١) امامت منصبنك خلیفهٔ پیغمبری‌یه حصری ایله امور ملتك حسن صورتله تدویری ، (٢) احکام دینیه‌یه اطاعت، (٣) مسلمانلر سائرلره قارشی قوتلی اوله‌بیلمك ایچون آره‌لرنده‌کی اتحاد وائتلافك تقویه‌سی ویکدیکرلرینه معاونت وسائلنك تزییدی ، (٤) تولیت عقود دینیه‌سنك جائز و احکامنك نافذ اولمسی ، (٥) اموال شرعیه‌نك صورت مشروعه ومحققه‌ده استیفاسی ، (٦) حدود شرعیه‌نك ، شروط لازمه‌سی بحق جامع و آنجق مستحقلر حقنده جاری اولمسی ؛ (٧) احکام دینك محافظه‌سی. استیلا امیری کندی معیتنده وزیر وسائره تعیین واستخدامنه صلاحیته مالك ایدی. ایشته بو نوع امارتلردن دولت عباسیه بالاده ذکر اولنان (بنی طاهر) ، بویهیه (ایران وعراق) جهتلرنده حکم سورن آل بویه) ، غزنویه ، طولونیه ، اخشیدیه وسائره حکومتلرینه تشعب وتفرعه منتهی اولمشدر . مذکور حکومتلر مستقل بر امارت اولمقله برابر بونلرده منبرلرده خلیفه نامنه خطبه اوقونور ، کذلك سکه خلیفه نامنه ضرب اولنور وخلیفه‌یه سنوی معین بر پاره ویریلیردی . بوکا مقابل خلیفه دخی بو امرانك مأموریتنی تصدیق ایدردی. مذکور امارتلرده حاکمیت ـ خدیویت مصریه‌نك دولت عثمانیه‌یه قارشی موقعی نصل ایسه انك کبی ـ متسلسلاً امیرك نسلنه انتقال ایلردی .

(خصوصی امارت) : — خصوصی امارت ویا والیلکده والینك کوره‌جکی وظیفه‌لر حدود معینه دائره‌سنده عسکرك تنظیم واداره‌سنه ورعایانك تمشیت وادارهٔ مصالحنه باقمغه واسلامیته وقوع بولان تجاوزاته قارشی طورمغه وعرض وناموسك صیانت وحمایه‌سنه منحصر ایدی. بو صورتله والی اولان ذات قضاء (امور شرعیه وعدلیه) یه، یاخود تنفیذه ، یاخود خراجك وصدقاتك جبایت وجمعنه قاریشه‌مازدی. حتی نماز ده امامت ایتمزدی . زیرا بو نوع والیلکلرده امامت بعضاً قاضی‌یه تفویض ایدیلیردی . خلیفه بو والیلکلرده قاضیلری

ومال مأمورلرینی طوغریدن طوغری‌یه تعیین ایلردی . مال مأمورلری دخی اموال دولتی بیت المال نامنه تحصیل ، عسکرك معاشاتنی وسائردیی تأدیه وباقی قالان فضله‌ٔ وارداتی بیت‌الماله ارسال ایلرلردی . عباسیلر دورنده بونوع والیلکلر پك آز ایدی .

(والیلرك معاشاتی) : ـ حضرت عمر دیوان‌دولتی‌تأسیس‌وعسکرك‌معاشات‌ومخصصاتنی تعیین ایتدیکی صره‌ده والیلرك معاشانی‌ده تعیین ایتمش ایدی . مشارالیهك ایلك تخصیص ایتدیکی والی معاشی قدمای صحابه‌دن (عماربن یاسر) نامنه ایدی . حضرت عمر (عمار) ی کوفه والیلکنه تعیین ونمازده امامتلق وعسکره قوماندانلق وظیفه‌لرینی کندیسنه‌تفویض ایتدیکی زمان آیده اکا آلتی یوز درهم (فرانق) تخصیص ایلدی . معیتنده بولنان متصرفلره ومأمورین وکتبه‌یه ومؤذنلره وسائره‌یه دخی معاشلر تعیین ایتدی [١] . اراضی مساحه مأمورلغنه صحابه‌دن (عثمان بن‌حنیف) ی ، کوفه قاضیلغنه قدمای صحابه‌دن (عبدالله بن مسعود) ی وبصره قاضیلغنه‌ده کذلك صحابه‌دن (شریح بن‌الحارث الکندی) یی نصب ایدرك بونلردن (عثمان) ه کونده بر قیون ربعی وبش درهم وسنوی‌بش بیك‌درهم و(عبدالله)ه آیده یوزدرهم ایله کونده‌برربع قیون و (شریح) ه دخی آیده یوز درهم ایله اون جریب (اوطلق ذخیره) تخصیص ایلدی . بوندن آکلاشلدیغنه نظراً حضرت عمر (عمار بن یاسر) ی دیکر مأمورینك جمله‌سنك فوقنده طوتدی . بوایسه (عمار)ك نماز وعسکراوزرینه مأموریتندن نشأت‌ایدییور . چونکه اوزمانلرده امارت ویاوالیلك‌بوایکی شی ایله قائم ایدی . حضرت عمر (معاویة بن‌ابی سفیان) ی شامه والی تعیین ایتدیکی زمان مشارالیهه سنوی بیك درهم (فرانق) معاش تخصیص ایلدی . حضرت‌عمر والیلردن‌حساب آرامقده پك شدتلی طاورانیردی . والیلرك بر شیدن پاره قازاندقلرینی آکلادقجه اللرنده بولنان پاره‌لرك نصفنی آلوب (بیت‌المال) ه ویریردی .

خلافت امویلره کچنجه (معاویه)والیلره کندیسنه میل وانجذابلرینی برقات دها تأمین ایتمك ایچون برچوق امتیازات ویردی . او جمله‌دن (زیاد بن‌ابیه)ی (بصره)، (خراسان) و (سجستان) ه والی تعیین ایتدیکنده ایستدیکی قدر معاش آلمنه مساعده ایلدی . مصره (عمرو بن‌العاص) ی تعیین ایتدیکی زمان بوکاده عین مأذونیتی ویردی . حکومت اسلامیه عباسیلره انتقال ایدنجه بونلر دخی او یولده حرکت ایتدیلر . حتی (مأمون)

[١] مؤلفك بوراده کی افاده‌سی بومأل‌ده‌در . حال‌بوکه مقدمه‌ده یازدیغی عباره‌دن عمارك معیتنده بولنان مؤذنلر وسائره‌نك معاشاتی‌ده بوآلتی یوز درهم ایچنده بولندیغی آکلاشیلیوردی . طوغریسی بوراده‌کی افاده‌در . زیرا مؤلف کتاب دخی مترجم عاجزه اخیراً یازدیغی برمکتوبده مقدمه‌ده‌کی عباره‌یی (سراج‌الملوك) کتابندن نقل ایتدیکنی ، انك معنی بوشمولنه دقت ایدمدیکنی ، کتابنك‌ایکنجی طبعنده اکا کوره تصحیح ایلیه‌جکنی بیان ایله ملاحظه‌مزی تصدیق‌ایدییور . (مترجم)

طرفندن شرق واليلكنه (« شروان » دن ترك
ممالكنك منتهاى حدودينه قدر اولان يرلر)
تعيين اولنان (فضـل بن سهل) ه سـنوى
٣,٠٠٠,٠٠٠ درهم (فرانق) معاش تخصيص
ايدلمشدر . بالاده‌كى معلوماتدن كورلديكى اوزره
واليلرك معاشـاتى بر اطرادده جريان ايتميوب
واليلكك نوعنه وولايتك وسـعت واهميتنه
كوره مختلف مقدارلرده ايدى .

وزارت

اميرالامرالق ، سلطنت

وزارت مراتب دولتك اك بيوكى ايدى .
بورتبه اسلاملرك ايجاد ايتدكلرى برشى دكلدر .
اصلى ايرانليدر . عباسيلر دورنده اسـلاملره
كچمشدر . معمافيه وزارتدن مقصد خليفه‌نك
كنديسنه ظهير اوله‌جق ديكر بر ذاتدن معاونت
كورمسى ايسه اوحالده وزارت تااوائل اسلاميتده
موجوددر دينيله‌بيلير . چونكه حضرت نبى بالذات
صحابه ايله مشورت وعمومى وخصوصى ايشلرده
انلرك رأى ومطالعه‌لرندن استفاده ايتـدكدن
ماعدا حضرت (ابوبكر) ى بعض خصوصاتده
عادتا مستشار خاص اتخاذ ايلمش ايدى . حتى
اسلاميتدن اول روملر وايرانليلر ايله اختلاطده
بولنوب وزيرلك نه‌ديمك اولديغنى آكلايان بر
قسم عربلر حضرت (ابوبكر) ى (وزيرنبى)
ديه تسميه ايدرلردى . (ابوبكر) حضرت نبى
نزدنده هانكى موقعده بولنمش ايسـه حضرت
عمردخى حضرت (ابوبكر) وحضرت (على)
و(عثمان)ده حضرت عمر نزدلرنده عينى موقعى
طوتمشلردى . فقط اوائل اسلاميتده اسلاملرجه
(وزير) منصبى معروف دكل ايدى .

امويلر خلافتى سلطنت شكلنه افراغ واستبقاى
حاكميتى سياست ودهاء اوزرينه بنا ايدنجه قبائل
وفرقه‌لرى كندى طرفلرينه جلب وبونلردن
طرفدار اتخـاذ ايتمك ايچون حسـن رأى
ومعاونتلرندن استفاده ايديله‌جك آدملره محتاج
اولديلر . بومقصدله استخدام ايتدكلرى ذوات
معنىً وزير ديمك ايديلر . معمافيه قرائن احوالدن
آكلاشيليوركه اوزمانلرده بومقامى اشغال ايدن
ذواته وزيرنامنى ويرميورلردى . دولت امويه‌نك
انتهاسنه قدر وزارتك شـكلى بيان ايتديكمز
حالده قالدى .

بالآخره خلافت عباسيلره كچوب ده مملكت
كسب اعتلا ومراتب دولت دخى احراز اهميت
ايدنجه وزيرك مقامى ده بيومش وبالنيابه تدوير
امور مملكت وزرايه انتقال ايلمشدر . وزارته
(محاسـبات ديوانى) ، دها صكره خليفه‌نك
اسرارينه كيمسه مطلع اولماماق ايچون مخابرات
مهمهٔ دولت وظيفه‌سى علاوه ايدلمكله منصب
مذكور هم سيف ، هم قلمى جامع بيوك برمقام
اولمشدر .

دولت عباسيه‌ده (وزير) نامى اينه ايلك
تسميه اولنان ذات (سفاح) زماننده بووظيفه‌يه
تعيين اولنان (ابوسلمه حفص بن سليمان همدانى)
ايدى . مشاراليه تاريخ اسـلاميده دخى ايلك
وزير عداولنور . (ابن خلكان) : « نه امويلر
زماننده ، نه‌ده سائر زمانلرده مشاراليهدن دها

اول بونام ایله طانمش کیمسه یوقدر » دییور . (ابومسلم خراسانی)به (امیر آل محمد) دینیلدیکی کبی (ابوسلمه) یه ده (وزیر آل محمد) دینیلیوردی . بونلرك ایکیسی ده ایرانلی ایدی . اسلامیتده وزرایه الك اول اعتماد ایله امور دولتی انلرك النه ایلك تودیع ایدنلر عباسیلر ایدی . اودورلرده وزرا هپ ایرانلی ایدیلر . وزرای عباسیه نك الك مشهورلری برمکیلردر . بونلر مرور زمانله نفوذ دولتی بسبتون اله کچیره رك استبداد و تحکمه قالقیشنجه (رشید)ك امریله اتلاف ایدلمشلردر .

عباسیلر زماننده وزارت بر چوق تقلبات احوال کچیردی . اوجمله دن اوله رق دردنجی عصر هجریده وزیر اسمنه برده (صاحب) لقبی علاوه ایدلدی . بولقب ایله ایلك تلقیب اولنان ذات (ابن عباد) نامیله عالم علم وادبجه بیوك برشهرت صاحبی اولان (ابوالقاسم اسماعیل ابن ابی الحسن عباد بن العباس) ایدی . مشارالیه آل بویه دن (مؤید الدوله) نك وزیری ایدی . (صاحب) نامی ایله معروف اولدی . کندیسندن صکره مقام وزارتی احراز ایدن ذواتك جمله سی (صاحب)نامیله تسمیه ایدلدیلر .

بالآخره دولت عباسیه ده خلفانك نفوذ وحاکمیتلری ضعفه منجر اولنجه وزارتك ده اهمیتی قالمدی . واللیلردن هر بری مملکتك برقطعه سنده اعلان استقلال ایدرك خلفا النده برشی براقمدقلرندن خلافت نصل اسمی وار، مسماسی یوق شیلر حکمنه کیردی ایسه وزارت دخی دوچار اضمحلال اوله رق انك یرینه (امیرالامرالق)توره دی .

(امیرالامرا) : ــ امیرالامرا دردنجی عصر هجریده ودها صکره دولت عباسیه دن تشعب ایدن (آل حمدان) و (آل بویه) دن بعض کوچك حکومات اسلامیه یه خلفای عباسیه طرفندن ویریلن لقبدر . امیرالامرا بعضاً بسبتون، بعضاً بردرجه یه قدر مستقل برحکمدار حالنده ایدی . امیرالامرالقله ایلك تلقیب اولنان ذات (آل حمدان) دن (ابن رائق) ایدی . بوذات (بصره) و (واسط) امیری ایکن خلفای عباسیه دن (راضی بالله بن المقتدر) طرفندن ٣٢٤ سنهٔ هجریه سنده امیرالامرا یاپلدقدن ماعدا امور مملکتك اداره سی اکا تفویض ومنبرلرده نامنك خطبه یه کچیرلمسی امر ایدلمش وکندیسنه خلعت اکسا و سنجاق اعطا اولنمشدر . (ابن رائق) ی (بغداد پادشاهی) ، یاخود (بغداد سلطانی) نامیله ده تسمیه ایدرلردی . لقب مذکور ٤٤٩ سنهٔ هجریه سنه قدر (آل بویه) ده دوام ایدرك ذکر اولنان تاریخده ترك سلچوقیلرینه کچمشدر . سلچوقیلرك برنجیسی (طغرل)بك ایدی . اندن صکره مقام حاکمیته زمانك الك بیوك حکمدارلرندن اولان (الب آرسلان) کچمشدر . (امیرالامرا) لقبی سلچوقیلرده ٥٤٧ سنهٔ هجریه سنه قدر دوام ایتدکدن صکره بونلرك بغداده کی (عراق) حکومتلرینك سقوطی ایله بو لقب دخی کندیلرندن دوشمشدر . (آل بویه) نفوذ حاکمیتدیك ایلری کیتدکاری زمان امیرالامرایی کندی طرفلرندن نصب وتعیین ایدرلردی . وخلفایه (رئیس رؤسا) نامی ایله تسمیه ایدیلن

بروكيل تعيينندن بشقه اقتدار وقوت براقامشلردى.
فقط دها صكره خلفا سلجوقيلر زماننده تكرار
امير الامرايى كنديلرى تعيين ايتمكه باشلامشلردر.

دولت عباسيه زماننده منصب وزارتك
تاريخى تدقيق ايديله جك اولورسه منصب
مذكورك دولت مشار اليهانك انحلال واضمحلالنه
باعث اولان اسباب جمله سندن اولديغى تظاهر
ايدر. چونكه خلفا بتون امور دولتى وزرايه
براقه رق برطرفه چكلدكلرندن مرور زمان
ايله صفات حاكميتدن مجرد واجراى نفوذدن
عاجز برحاله كلمشلردر.

ديكر دول اسلاميه يه كلنجه مصرده اجراى
حاكميت ايدن دولت فاطميه نك ايلك وزيرى
(يعقوب بن يوسف بن كاس) ايدى.
مشار اليه ٣٦٨ سنهٔ هجريه سنده خلفاى فاطميه دن
(عزيز بالله) ك وزيرى اولدى. اندلسده كى دولت
امويه يه كلنجه بو دولتده وزارت منصبى شامده كى
امويلر دورنده وزارتك بولنديغى شكل
وحالده بولنيوردى. بو دولتده وزارت خليفه
طرفندن معاونتلرندن ورأيلرندن استفاده
ايدلمك ايچون تعيين اولنان بر طاقم ذوات
بيننده مشترك ايدى. خليفه بو ذواتى كندى
مجلسنه مأمور ايدردى. انلردن برينى دولت
عباسيه ده وزير مقامنه قائم اولان ذات كبى
كنديسنه بالوكاله ادارهٔ امور ايتمك ايچون انتخاب
ايلردى. بو ذاته اول امرده حاجب (تشريفاتچى ،
مابينجى) نامى ويريليوردى. دها صكره (وزير)
نامى ويرلدى. اندلس دولتى زماننده بو منصب
بغداده كى برمكيلرده اولديغى كبى معروف بر
طاقم عائله لره ارث طريقيله منحصر طوتوليوردى.

(وزارت تفويض) : — وزارت، بالاده ذكر
اولنان امارتده اولديغى كبى ، ايكى درلو ايدى.
برى (وزارت تفويض) ، ديكرى (وزارت
تنفيذ) در . وزارت تفويض ؛ امور ادارهٔ دولتى
النه آله رق كندى رأى واجتهادى ايله تدوير
مصالح ورؤيت مهام حكومت ايتمك اوزره
انتخاب ونصب اولنان وزيرك منصبنه اطلاق
اولنور . وزير دولتك بالجمله امور وخصوصاتنى
يد ادارهسنه آله رق خليفه نك نامنه رؤيت ايدردى.
يالكز شو اوچ شيئه قاريشه مازدى : (١) ولى
عهدلكه . چونكه ايستديكنى ولى عهد اتخاذ
ايتمك خليفه يه عائد بر صلاحيتدر . وزيرك بو
خصوصه قاريشمغه صلاحيتى يوق ايدى .
(٢) خليفه وزيرك نصب ايتديكى مأمورينى عزل
ايتمك حقنى حائز ايدى. وزير ايسه خليفه نك تعيين
ايتديكى مأمورينى عزل ايتمك صلاحيتنه مالك دكل
ايدى . (٣) امامتدن استعفا خليفه يه مخصوص
بر حق ايدى . وزير بوكا قاريشه مازدى .
دولت عباسيه ده برمكيلر ايله (يحيى بن اكثم)،
(ابن الفرات) وسائره و دولت فاطميه ده
(امير الجيوش) او نوع تفويض وزراسندن
ايديلر . دولت عباسيه ده خلفا وزرايه كندى
طرفلرندن ايستدكلرى امور وخصوصاتده
طوغريدن طوغرىيه مهر باصمق وامرلر
تنفيذ ايتمك درجه لرينه قدر بيوك صلاحيتلر
ويرمشلردى . (رشيد) ك ، مهرى برمكيلر
دن (جعفر) دن آلوب برادرى (فضل) ه
تسليم ايتديكى صرده وقوع بولان حال

وزرانك اودورده نه درجه‌ده واسع بر نفوذه مالك اولدقلرینی پك قطعی بر شكلده كوسترير.

وزير (جعفر بن يحيى) ايله (رشيد) ك عم زاده‌سى (عبدالملك بن صالح) آره‌سنده وقوع بولان بر سركذشتى وزراى عباسيه‌نك وسعت نفوذينى ارائه ايچون بورايه نقل ايدييورز : (جعفر) بر كون مجلس نوش وطرب قوره‌رق اكلنيوردى . آپ آنسزين (عبدالملك) بومجلس محرمه كيريويور . جعفر (عبدالملك) ك ذوق وصفاك انواعنى جامع بويله بر مجلسه كيرمسندن وكنديسنى نشوهٔ ذوق ومستى ايچنده كورمسندن اوتانه‌رق كنديني طوپلامق ايستر . (عبدالملك) : «خير ، بن‌ده بوذوق وصفايه‌اشتراك‌ايتمك‌ايسترم. مساعده ايديكز ، برلكده صحبت ايليه‌لم »دير. بونك اوزرينه‌مجلس‌طرب جوشش‌وخروشنده دوام ايدر. چالغى، ايچكى ،لذت ومسرت‌توالى ايلر . هركس برنشوه اولديغى صره‌ده(جعفر) (عبدالملك) ه:« بوزيارت وصحبتكزله بنى‌منتدار ايلديكز . كوربله‌جك بر ايشكز ، اجرا ايديله‌جك برامركز وارايسه سويليكز .بتون اقتدارمله خدمتكزه حاضرم » دير .

عبدالملك : — اوت ، براسترحامم وار . خليفه (رشيد) بندن بر آز مغبردر . بو اغبرارى ازاله ايتمكزى رجا ايدرم .

جعفر :— رشيدك حقكزده‌كى اغبرارى بو دقيقه‌دن اعتباراً زائل اولمشدر ، امين اولكز .

— برده اون بيك دينار بورجم وار .

— بو بورج طرفمدن تأديه‌ايديله‌جكدر . خليفه دخى بونك برمثلنى سزه ويره‌جكدر .

— اوغلم ابراهيمى خليفه‌نك‌شرف صهريتى ايله‌مشرف ايلمكى آرزو ايدييورم .

— خليفه ، قيزى (غاليه)يى اوغلكزه شمديدن تزويج ايدييور .

— اوغلمك باشى اوزرنده رايات‌امارتك تموج ايتديكنى كورمك ايسترم .

— اميرالمؤمنين اوغلكزى‌مصروالیلكنه تعيين ايلمشدر .

بومحاوره‌دن صكره (عبدالملك بن صالح) اورادن آيرلارق خانه‌سنه كيدر . فقط جعفر بتون‌بوخصوصاتى خليفه‌دن استيذان ايتمكسزين قطعى برصورتده وعد ايتمش ايدى . ايرتسى كونى جعفر (رشيد)ك حضورينه چيقنجه‌رشيد كند سندن‌كچن كونى نه‌ايله كچيرديكنى صورار . جعفر نصل‌وقت كچيرديكنى حكايه ايتمكه‌باشلار. (رشيد) بر ياصديغه طايانمش اولديغى حالده جعفرى دیكلر . سوز (عبدالملك) ك‌اومجلس طربه دخولنه وارنجه‌رشيد طوغريلير. جعفره: « عشق اولسون سكا ! سندن‌برشى‌ايستديمى؟» ديه صورار .

— اميرالمؤمنينك حسن رضا وتوجهنه نائلتى استرحام ايتدى .

— پكى ، سن نه جواب ويردك ؟

— اميرالمؤمنينك رضاسى حقكده‌استحصال ايدلمشدر ، امين‌اولكز ديدم .

— انك حقنده‌كى اغبرارم زائل اولدى .

دها نه ايستدى ؟

— اون بیك دینار بورجی اولدیغندن بحث ایتدی . بن‌ده امیرالمؤمنین بو بورجکزی تسویه ایده‌جکدر ، جوابنی ویردم .

— بو بورجنی‌ده اوده‌رز . دها برشی ایستدیمی ؟

— اوت، امیرالمؤمنینك، اوغلی ابراهیمی شرف صهریتیله وایه‌دار ایدرك بو صورتله قدرینك اعلاایدلمسنی استرحام ایتدی. امیرالمؤمنین اوغلکزه قیزی (غالیه) یی تزویج ایده‌جکدر وعدنده بولندم .

— بوکاده موافقت ایتدم . دها بشقه برشی ایستدیمی ؟

— اوغلنك بر والیلکه تعیین اولنمسنی‌ده ایستدی . بن‌ده امیرالمؤمنین انی مصره والی تعیین ایده‌جکدر دیدم .

— بوده اولسون ، کندیسنی اورایه والی تعیین ایتدم .

رشید بتون بوشیلری درحال انفاذ ایلدی .

بر چوق دفعه خلفا وزرایه وزارت منصبی ایله برابر دیکر برمنصب دها توجیه ایدرلردی. نته کیم (مأمون) زماننده (فضل بن سهل) ه وزارتله برابر ریاست سیف (سردارلق) ده توجیه اولنمش وبوسببدن مشارالیهه (ذوالریاستین) لقبی ویرلمشدر .

(وزارت تنفیذ) : — وزارت تنفیذ ایله وزیر اولان ذاتك وظیفه‌سی خلیفه طرفندن صادر اولان اوامری تنفیذ ایتمکدن عبارتدر. بو نوعدن اولان وزرا خلیفه ایله رعایاسی آره‌سنده واسطه اولمق خدمتنی ایفادن بشقه برشی یاپه‌مازلردی . والی تعیینی وعسکر تحشیدی کبی خصوصاته متعلق خلیفه طرفندن صادر اولان اوامری تنفیذ واجرا وامور دولتده مهم اولان شیلری خلیفه‌یه عرض وتقدیم ایلرلردی.

بو وزارت ایله (وزارت تفویض) آره‌سنده پك بیوك بر فرق واردر. چونکه (وزارت تفویض) ایله منصوب اولان وزرا ایستدکلرینی نصب ، ایسته‌مدکلرینی عزل ایتمك وامور دولتی غیر محدود برصلاحیتله رؤیت وتمشیت ایلمك اقتدارینی حائز ایدیلر . بوندن ماعدا خلیفه وزارت تنفیذ اموری ایچون بری مصالح حربیه‌یه، دیکری خراج ایشلرینه باقق اوزره عینی وقتده ایکی وزیر تعیین ایده‌بیلیردی . حال بوکه وزارت تفویض اموری ایچون بر وزیردن فضله تعیین ایده‌مزدی .

(وزرا معاشلری) : — وزرا معاشلری زمانك وشخصك اختلافی ایله مختلف مقدارلرده ایدی . مع مافیه معاشلر یالکز وزرایه تخصیص ایدلمیه‌رك وزرانك برادرلرینه ، چوجقلرینه ومعیتلری آدملرینه معاشلر ویریلیردی . دولت فاطمیه‌ده وزرایه واقربا ومنسوبیننه مقادیر آتیه‌ده معاشلر اعطا اولنیوردی :

شهری معاش

٥٠٠٠ دینار وزیره

٢٠٠-٣٠٠ « برادرلرندن وچوجقلرندن هر برینه

٣٠٠-٥٠٠ « منسوبیننده هر برینه

وزرایه ویریلن مقاطعات ایله ایام مخصوصه‌ده کندیلرینه اعطا اولنان هدایا وخلعتلر بوحسابه

داخل دكلـدى . شو حالده بر وزيره كرك كنـديسنه وكرك اقربا ومنسـوبيننه ويريلن معاشار ايله هدايا وخلعتلر ومقاطعات حساب ايديله‌جـك اولورسه هيئت عموميه‌سى بلكه سنوى ۱۰۰,۰۰۰ ديناره بالغ اولور .

(سلطنت) : — سلطان لقبى دولت عباسـيه وزراسنه تعظيم وتفخيم ايچون خلفا امريله ويريلن برلقبدر . (ابن‌خلدون) (جعفر بن يحيى) يه سـلطان نامى ويرلديكنى ذكر ايدييور . بزم اوقوديغمز عربجه كتابلردن خلاصةً آكلاشيليوركه (سلطان) لقبى وقتيله بغداد وشـام واليلرينه اطلاق اولنيوردى . مذكور واليلر بلكه بوكونكى پوليس ناظرينه وشهر اميننه مشـابه برحالده ايديلر . بعضاً ده سلطان لفظندن‌بالذات خليفه‌يى‌مراد ايدرلردى . فقط لفظ مذكورك مدلولى‌هانكى معنى‌اولورسه اولسون او صره‌لرده اطلاقى مجـاز قبيلندن ايدى . چونكه (سلطنت) بر رتبـهٔ رسميه اوله‌رق آنجق (محمود غزنوى بن‌سبكتكين) ك زمان حكومتنده طانلمشدر . اسلاميتده رسماً ايلك سلطان لقبنى احراز ايدن ذات مشار-اليه ايدى . (محمود غزنوى) دردنجى عصر هجرى اواخرنده بالاده ذكرى گچن (اميرالامرا) لقبنه بدل (سلطان) نامنى آلمشدر . احتمال كه (اميرالامرا) لقبى (وزير) اسمى كبى پك مبتذل برحالده كورلديكندن سلطان ديبه بويكى لقبه تحويلنه لزوم كورلمشدر . دهـا صكره سلطان لقبى سلجوقيلر ، ايوبيلر ، كوله‌منلر* ، عثمانليلردن وسائره‌دن ترك ، كرد ، چركس حكمدارلرينه لقب اولمشدر . سلطنت مقامى وزارت شكلنده ايكن انتقـالنده ارث شرط دكلدى . فقط بالآخره برحكمدارلق‌شكلنده سلطنت مرتبه‌سنه تحول ايدنجه انتقالنده ارث شرط اتخاذ ايدلمش وسلطان وفات ايتمدن اول ولى عهد تعيين ايتمكه باشلامشدر .

مع‌مافيه(ابن خلكان)ك‌طبيب (رازى)نك ترجمهٔ حالنده ويرديكى معلوماته كوره ملوك سامانيه كندى پادشاهلرينه (سلطان‌السلاطين) نامنى ويريرلردى . سـامانيلر غزنويلردن اول ايديلر . شـو حالده لقب مذكور دها اول حكمدارلره اطلاق ايدلمش ديمك اوليور . سلطان‌لقبنك دهااول‌وصورتله‌استعمال‌ايدلديكى صحيح‌اعتبار اولنورسه غزنويلره‌ويريلن‌بولقبك سامانيلردن كنديلرينه انتقال ايتديكنه حكم ايتمك اقتضا ايدر . فقط بزم‌بوخصوصده‌اجرا ايتديكمز تدقيقات (ابن‌خلكان) ك روايتندن زياده ديكر مطالعه‌يى ، يعنى (محمودغزنوى)دن دهـا اول سلطان لقبيله هيچ بر حكمدارك رسماً تلقيب ايدلديكنى تأييد ايدييور . يوق ، اويله دكل ايسه ، اوحالده سامانيلر اسلاميتى قبول ايتمدن دها اولكى زمانلرده سلطان لقبنى استعمال ايتمشلر ديمكدر . بناءً عليه اسلاميتده سـلطان لقبنى رسماً ايلك احراز ايدن ذات (سلطان محمود غزنوى) در ديمك طوغرى عد اولنور .

مذكور لقبـك احداثى صره‌لرنده قوت ونفوذ سلطانلرك‌النده اولمقله برابر ينه سلاطينه سلطان لقبنى ويرن خلفا ايدى . زيرا مذكور

لقبك خليفه طرفندن توجيه ايدلمسی دين نظرندن ضروری كوريليوردی . سلطنت لقبنك توجيهی پك پارلاق احتفالات ودبدبه‌لر ايله اجرا اولنوردی . خليفه كنديسنه (سلطان) لقبنی توجيه ايتديكی ذاته يدی خلعت احسان ايدر ، اكا كردانلق ، تاج وايكی بيله‌زيك كيديرير ، النه سنجاق تسليم ايدر ، كنديسنه قليچ قوشادير ، نامنه خطبه اوقوديردی . ازجمله خلفای عباسيه‌دن (مستظهر بالله) بغدادده (محمد بن ملكشاه) ه‌برادری (سنجر)ك حضورنده سلطنت لقبنی توجيه ايتديكی زمان (مستظهر) اوموزنده خرقهٔ نبی وباشنده‌خلافت صاريغی (دستار خلافت) والنده عصای سلطنت اولديغی حالده تاج قبه‌سنده تخت خلافته اوطوره‌رق سلطان محمده مراسم مخصوصه ايله خلعتلر ، كردانلق ، تاج ، بيله‌زيك كيديرمش ، النه سنجاق توديع ايتمش ، بلنه ايكی قليچ قوشاتمش ، مجهز بش آت اهدا ايلمش ، بغداد جامع كبيرنده‌ده نام سلطنتنه خطبه اوقوتمش ايدی . سلاطينه سلطان لقبی توجيهی مراسمی اجرا أولنديغی صره‌لرده خلافتك انلر ايله تأييد ايلديكنی مفيد اوله‌رق كنديلرينه (ناصرالدوله) ، (سيف الدوله) ، (عضدالدوله) وسائره كبی القاب دخی ويريليردی .

عسكرلك وتفرعاتی

عسكرلكك تاريخی

(عسكرلكك اصلی) : — انسانلر ايلك دورهٔ مدنيتده بولنديقلری زمانلرده عسكر كنديلری اولمق اوزره برطاقم قبائلدن متشكل ايديلر . محاربه‌يه احتياج مس ايدنجه هيچ برنظام وترتيبه تابع اولميه‌رق طوپلانيرلر ، حرب ياپارلردی . محاربه‌لردن استحصال اولنان اموال غنائمدن هركس قوت ، شجاعت وحربجولغی نسبتنده مستفيد اولوردی . انسانلر بالآخره بوحالدن دها مدنی ، دها مترقی بردوره‌يه دخول ووظيفه‌لری پايلاشه‌رق‌دولتلر تشكيل ايدنجه الك اسكی صنعتلردن اوله‌رق (كهانت) و (عسكرلك) توره‌دی . جهانده الك اول عسكر تنظيم ايدن دولت مصر فراعنه دولتی ايدی . دولت مذكوره ميلاد عيسادن يكرمی عصر اول سودانيلردن و حبشلردن عسكر تنظيم ايدرك بوعسكر ايله بحر احمر سواحلنده بولنان اهالی‌يی تحت اطاعته آلدی . دها صكره عسكرلك آثور ، بابل ، فنيكه ، يونان دول قديمه‌سنده ومتعاقباً روماليلرده ، دها صكره عربلرده انتشار ايلدی .

فراعنه دورنده حربده جاری اولان عسكرلك اصولی يكديكرينی تعقيب ايدن وصيقی بولنان صفلر ايدی . اودوردن بودوره ميراث قالمش اولان آثار اوزرنده بوصفلرك پك چوق تصاويری مشاهده ايدلمكده‌در . يونانيلر بواصولی فراعنه‌دن بعض تعديلات ايله اقتباس ايتمشلر وكندی لسانلرنده Phalanx لفظی ايله تعبير ايتدكلری طابورلری تشكيل ايلمشلردر . طابور اصولی عسكری يكديكری آرقه‌سنده صيقی صفلر شكلنده ترتيب ايتمكدن

عبارتدر . هرطابور درت بيك كشيدن مركب ايدى . طابورلرى تشكيل ايدن افراد بربرندن آنجق برقاچ آياق اوزاقلغنده طوره‌رق بربرينك آرقه‌سنده منتظم صفلر تشكيل ايدرلردى . بيوك اسكندرك پدرى (فيليپ) زماننده هر طابورك موجودى ايكى قات دها فضله ياپلدى . اسكندر كبير دورنده ايسه درت قات فضله‌يه ابلاغ ايدلدى . فضله اوله‌رق افراد آره‌سنده‌كى مسافه اوموزلرى يكديكرينه تماس ايده‌جك درجه‌يه قدر ياقلاشديرلدى . بوندن ماعدا اسكندر بعضلرى يكرمى درت قدم طولنده مزراقلر ايله عسكرى تسليح ايلدى . عسكرك ايلك صفنده مزراقلر قيصه ايدى. آرقه‌سنده‌كى صفده دها اوزون، اوچنجى صفده برنجى وايكنجى صفلرككندن دها اوزون بولنيوردى . بشنجى صفه كلنديكنده ايسه بو صفك حامل اولديغى مزراقلرك اوزونلغى ايلك صفدن اوچ آرشون ايلرى كچه‌جك بويده ايدى . (فيليپ) حال حياتنده بر فرقه سوارى تشكيل ايتمش ايدى . اوغلى (اسكندر) بوفرقه‌يه ويرديكى اسلحه‌يه منجنيقى‌ده ضم ايلدى . اسكندر كبيرك ميلاد عيسادن درت عصر اول عالم جنك وجدالده احراز ايلديكى موفقيت جهانكيرانه ايشته بو اصول ونظام عسكرى سايه‌سنده ميسر اولمش ايدى .

(روملرك عسكرى) : ـ روما دولتى تأسس ايتديكى وقت بودولت طابورلر اصولنى يونانيلردن اقتباس وكندى عسكرلكنه ادخال ايلدى . دولت مشار اليهانك دور اعتلاسنده اردوسى هر برى ٦,٠٠٠ كشيدن مركب بر طاقم فرقه‌لردن تشكل ايديوردى . بوفرقه‌لرى تركيب ايدن افراد اوچ صنف ايدى : (١) زمان حربده طابورك ايلك صفنى تشكيل ايدن دليقانليلركه برنجى ، (٢) دها ياشلى آدملركه ايكنجى ، (٣) تجربه ديده وكارآزموده آدملركه اوچنجى صفلرى تشكيل ايدرلردى . پياده‌نك هر فرقه‌سنه سوارى بر مفرزه الحاق اولنوردى‌كه بومفرزه اوق ، صپان ، قارغيلر آتمقله دشمنى پياده ايله محاربه ايتمكدن منع ايدردى .

دها صكره روماليلر مذكور فرقه‌لرى صف تشكيلى ايله مقيد اولمقسزين بر طاقم بلوكاره تقسيم ايدرك هر فرقه‌يى اون بلوك وهر بلوكى اوچ قسم وهرقسمى‌ده ايكى فصيله ياپديلر . فصيله‌لردن هر برى يوز كشيدن تركب ايدردى . بو اصول و نظام عسكرى بالاده ذكرى كچن طابورلر اصولنه مخالف ايدى. چونكه اصول لاحقده عسكر برصف ويا بر طابور ايله مقيد اولميه‌رق ايلريده تفصيلاً يازه‌جغمز اوزره برقاچ طابوردن مركب برر فرقه شكلنده ايديلر. روماليلرك زمان حربده‌كى عسكر اصول ونظامى فتوحات اسلاميه‌يه قدر بوشكلده دوام ايلدى .

اسلاميتك ظهورى صره‌لرنده روملرك قوهٔ عسكريه‌سى ١٢٠,٠٠٠ كشيدن مركب ايدى . بونلردن هراون بيك كشى على الاكثر اصلزادكاندن (پطريق) اوله‌رق بر قوماندانك

امر وادارەسی آلتنده ایدی . قوماندانك معیتنده دها کوچك رتبەده (طومرخان) Τουρμαρχαι نامیله ایکی ضابط وار ایدی که بونلردن هر بری بش بیك کشی یه قوماندا ایدردی. (طومرخان) ك معیتندەده هر بری بیك کشی یه قوماندا ایدر (طرنغار Drungrii) نامیله بش ضابط بولنیوردی . (طرنغار) دن صکره دها کوچك رتبەده اولمق اوزره هر بری ۲۰۰ کشی یه قوماندا ایدر (قومس Comes) نامیله بش ضابط وار ایدی . (قومس) دن صکره (قطرخ Centuriones) وبوندن دها کوچك رتبەده اولەرق (دامرخ)

ایرانیلره کلنجه بونلرك عسکری درت صنفدن مرکب ایدی. برنجیسی بیوك قوماندانلر صنفی ایدی که بونلره (میرمیران) دینیلیردی . هر میرمیرانك معیتنده دخی (اصفهبذ) نامیله درت ضابط بولنوردی . هر (اصفهبذ) ك قوماندا سنده درت (مرزبان) ، هر مرزبانك قوماندا سنده درت سالار ، هر سالارك قوماندا سندەده اون سواری (اساوره) وبش پیاده (مشاة) وار ایدی .

(عربلرك عسکری) : ـ عربلر اسلامیتدن اول حال بداوتده بولندقلرندن عسکرلکجه برنظام وانتظامه تابع دکل ایدیلر . عرب

شکل : ۱۰ روم قوماندانلری ایله عسکری وآلات حربیه وسلاحلری

نامیله چاوشلر و اونباشیلر موجود ایدی . بونلردن (دامرخ) اون کشی یه قوماندا ایدردی . روملرك ذکر ایتدیکمز تقسیمات عسکریەسی ایله الیوم مرعی اولان اصول عسکری آرەسنده بیوك بر مشابهت واردر .

قبائلندن بری حرب یاپەق ایستەسه قبیله آدملری سواری وپیاده حالنده جاهلیت زماننده مستعمل اوق ، مزراق ، قلیچ کبی اسلحه ایله حربه کیدرلردی . (حمیر) پادشاهلری اولان (تبابعه) و (حیره) پادشاهلری اولان

(مناذره) كبی اسلامیتدن اول تمدن ایدن دول
عربیه بودیدیكمزدن مستثنادر . زیرا بودولتلر
عسكر تنظیم ایتمشلردی . حتی (منـاذره)
دولتنك بری (دوسر) ، دیكری (شهبـاء)
نامليه ایكی منتظم فرقهٔ عسكریه‌سی واردی .
فقط حجاز عربلری اسلامیتدن اول دیدیكمز
كبی حال بداوتده بولنیورلردی .

دها صكره اسلامیت ظهور ایدنجه اسلاملر
سـائر عربلردن آیریله‌رق كندیلرینـه قارشی
كلنلره دین اتحادی آلتنده یكوجود برشكلده
مدافعه‌ده بولنمغـه وحرب ایتمكه باشـلادیلر .
ایلك اسلام اولانلر بیوك كوچك هپ عسكر
ایدیلر . (مهاجرین) ، اسلامیتك ایلك عسكر-
لرینی تشكیل ایدرلر . متعاقباً اسـلاملر مدینهٔ
منوره‌یه كیـدرك (انصـار) ایله اتحاد ایدنجه
كرك مهاجرین ، كرك انصار یكوجود برفرقهٔ
عسكریه اولدیلر . بوفرقهٔ مجاهده‌نك قوماندانی
حضرت پیغمبر ایدی . عسـكرك آره‌لرنده‌كی
رابطه‌یی‌ده اخوت ومحبت تشـكیل ایدردی .
معمافیه بونلر عدداً پك آز ایدیلر .

اسلاملر كرك حضرت نبی ، كرك حضرت
(ابوبكر) زماننـده وقوع بولان فتوحاتده
كندیلرینه انضمام ایدن حجـاز ، یمن ، نجد ،
یمـامه قبائلی ایله چوغالمغه باشـلامشلر ودین
اتحادی آلتنده برلشه‌رك شـام ، عراق ومصر
قطعه‌لرینی فتح وتسـخیر ایلمشلردر . قطعـات
مذكوره‌یی فتح ایدن اسلام عسكری اوقطعه-
لرده انتخاب وتعیین اولنان مواقع مخصوصـه‌ده
اقامت ایدر برطاقم اقسامه تقسیم ایدلمش ایدی .
هرموقعده بولنان عسكر منسوب اولدیغی قبائل
وبطونه كوره اقسامه منقسم بولنوردی . مثلا
(بصره) ولایتی (اخماس) نامیله بش قسـمه
تقسیم ایدلمش ایدی . هرقسمده قبائل اسلامیه‌
دن بری اقامت ایدردی . بوبش قسـمده
اقامت ایدن‌بش قبیلهٔ اسلامیه (ازد) ، (تمیم)،
(بكر) ، (عبدالقیس) ، (عالیه اهالیسی)
ایدی . (عالیـه) و (كوفه) اهالیسـنه شهر
اهـالیسی نامی ویریلیردی . ذكر اولنان هر
خمس اوزرنده اوقـبائل امراسندن برامیر
بولنوردی . اسـلاملرك تأسیس ایتـدكلری
مواقعدن (كوفه) و (فسطاط) ده وعراق ،
شام ومصرك سـائر یرلرنده بولنان عسـاكر
اسلامیه‌یی آكا كوره قیاس ایدیكز . عساكر
اسلامیه هریرده‌اوصورتله اقسامه آیرلمش ایدی .

اسلاملر ابتدای امرده هپ عسكر ایدیلر .
عسكرلكدن بشقه هیچ بر شی ایله اشـتغال
ایتمزلردی . حضرت عمر اسلاملری زراعتله
اشغالدن منع ایتمش ایدی . احتمال‌كه مشارالیه
اسلاملرك فتوحات اسلامیه‌دن صكره حاكمیت
اسلامیه آلتنه كیرن ممالكده كوردكلری بوللق
اوزرینه راحت وثروت ایله یاشامق وجهادی
اهمال‌ایتمك‌ایچون‌كندیلرنده‌برمیل حاصل اولمغه
باشلادیغنی حس ایدرك اوممنوعیتی روا كورمش
ایدی . حضرت عمر اویله بر میلك حصولنه
حائل‌اولمق اوزره‌برمنادی چیقاره‌رق عسكری
قوماندانلرینه كندیلرینك وعائله‌لرینك معاش
ومخصصاتنی هر وقت ویریله‌جكنی وزراعتـله
اشـتغاله لزوم اولمدیغنی آكلاتمشدر . بلكه

مشاراليه بو منعدن اسلاملرك شهرلرده توطن
ايتاملرينی قصد ايتمش ايدی . تا كه سائر
يرلرده بولنان ديندا شلرينه معاونت ، ياخود
بعض بلاد اسلاميه‌يی تجاوز خارجيدن صيانت
ايتمك ضرورتی كورلدكجه كنديلرينك اوطرفلره
اعزامی مشكل اولمسون .

اسلاملرده عموميت حالنده اولميه‌رق مستقل
برشكلده عسكر تنظيمی حضرت عمر زماننده
فصل مخصوصنده كوريله‌جكی وجه ايله ديوان
حكومت تأسيس ايدلديكی صره‌ده باشلامش
وامويلر زماننده اتمام ايدلمشدر . قرائن
احوالدن آكلاشيليوركه صورت اجباريه‌ده
عسكرلك امويلر دوری اورته‌لرينه طوغری
باشلادی . دها اول عسكر ؛ دين يولنده
جهادده بولنمق واله كچن غنائمدن حصه دار
اولمق اوزره كوكللی اوله‌رق حربه كيدرلردی.
حضرت عثمانك ٣٥ سنهٔ هجريه‌سنده وقوع
شهادتندن صكره ظهور ايدن فتنه صره‌لرنده
اسلاملر كندی آره‌لرنده بر مدت حرب ايله
مشغول اولديلر . بوفتنه اثناسنده عموم فرق
اسلاميه صرف حقی مدافعه ايتدكارينه قانع
اوله‌رق فتنه‌يه منجذب اوليور ، حرب
ايديورلردی . وقتا كه خلافت امويلره كچه‌رك
اسلاملر دولت واحده اولدی وخاندان امويينك
تغلبی ايله فرقه‌لرك (احزابك) قوت وتأثيری
ضعفه اوغرادی ، خلق محاربه‌يه كوكللی اوله‌رق
كيتمك ايچون اورته‌ده سبب كورمامكه باشلاديلر .
خلفا بوحالی كورنجه صورت اجباريه‌ده عسكر
تنظيمنه مجبور اولديلر . احتمال كه اسلاميتده
الك اول عسكرلكی مجبوری ياپان (عبدالملك
بن مروان) زماننده (حجاج بن يوسف)
ايدی . دولت امويه او صره‌لرده اوج اقباله
وارمش ، اسلاملر دخی چوغاله‌رق زراعت
وسائره ايله اشتغاله باشلامشلردی . دها اول
معاويه زماننده دخی اسلاملر راحت جهتنی
التزام ايتمك ايسته‌مشلر ايسه‌ده معاويه حسن اداره
ومعاشلر ايله انلری بوعزمدن وازكچيره‌مشدی .
معاويه‌نك اوغلی (يزيد) ، دها صكره ايكنجی
(معاويه)، بعده (مروان بن الحكم) بربرينی
متعاقب مقام خلافته كچوب ده بونلردن هيچ
بری اهالينك قلبلرينی جذب ويا ترهيب اقتدارينی
كوستره‌مينجه عسكر وظيفهٔ عسكريه‌لرنده
تكاسل اظهار ايتمكه باشلامشلردی. (عبدالملك)
جالس سرير خلافت اولديغی زمان عسكرلك
فنا بوزولمش ايدی . خليفه‌نك امرينه اطاعتله
كيمسه حربه كيتميوردی . مشاراليه بوحالدن
متأثر اوله‌رق پوليس رئيسی بولنان (روح
بن زنباع) ايله بوخصوصده دائر استشاره‌ده
بولندی . (روح بن زنباع) معيتنده بولنان
(حجاج بن يوسف) ی توصيه ايتدی : «بو آدمی
سردارلغه تعيين ايدرسه‌كز عسكری ايسته‌
ديككز كبی دائرهٔ اطاعته آلير » ديدی .
عبدالملك (روح بن زنباع)ك توصيه‌سی وجه ايله
(حجاج) ی عسكر اوزرينه سردار ياپدی .
حجاج پك شدتلی وظالم بر آدم اولديغندن
كوستر ديكی شدت وسطوت تأثيريله (روح بن
زنباع) ك معيتنده بولنان عسكردن ماعدا
هيچ بر كيمسه انك امرندن طيشاری چيقه‌

مامغه باشلادی . اردوده اطاعت حکمفرما اولدی . فقط (حجاج) او معیت آدملرینك اویله مستثنی بر حالده قالملرینی چکه‌میوردی . بر کون عسکر حرب ایچون حرکت ایتمش ایدی . (روح) ك آدملری ایسه یرلرندن قیردامامشلردی . بونلر یمك ایله مشغول ایکن (حجاج) یانلرینه کیتدی ، « امیرالمؤمنین حرکت ایتمش ایکن سز نصل بوراده طوریورسکز ؟ » دییه صوردی . اوته‌دن بری کوردکلری مسامحه ورخاوتدن پك شیماریق بر حالده بولنان افراد مذکوره (حجاج) ه : « به حریف ، نه‌اوزون ایدییورسك ! سن ده کل ، برابر ییه‌لم » جوابنی ویریرلر . حجاج : « هیهات ، او اسکی حاللر کچدی » دییه‌رك بونلره برر دایاق آندیردقدن وعسکر ایچنده کزدیره‌رك توبیخ ایتدکدن صکره (روح بن زنباع) ك اوتاقلرینی وچادرلرینی احراق ایلر . (روح بن زنباع) بو معامله‌دن فنا حالده متأثر اولمش وآغلایه‌رق (عبدالملك) ك حضورینه کیرر . (عبدالملك) طرفندن وقوع بولان استفهام اوزرینه (روح) : « ای امیرالمؤمنین ! وقتیله معیتمده استخدام ایتدیکم (حجاج بن یوسف) آدملریمه دایاق آتدی ، اوتاقاریمی یاقدی » شکایتنده بولنور . (عبدالملك) حجاجی چاغیریر . حجاج (عبدالملك) ك حضورینه کیرنجه خلیفه کندیسندن : « بونی نیچون یاپدك ؟ » دییه صورار . حجاج جواباً : « ای امیرالمؤمنین ! بونی یاپان بن دکلم » دیر . (عبدالملك) : « او حالده کیم یاپدی ؟ » دییه صورار . حجاج : « افندم ، بونی یاپان سزسکز ، چونکه بنم الم آنجق سزك الکزدر ، قامچیم ده آنجق سزك قامچیکزدر . امیرالمؤمنین (روح بن زنباع) ه بر چادر یرینه ایکی چادر وبر آدم یرینه ایکی آدم ویره‌رك قلبنی وزیاننی تعمیرایده‌بیلیر . فقط کندی خدمتنده کندیسنك تأیید خلافت ونفوذی اوغرنده وقوع بولان اجرا آتمدن طولایی بنی قیرماملیدر » جوابنی ویریر . عبدالملك (حجاج) ك جوابنی موافق کورور . (روح بن زنباع) ه ضرر وزیاننی تأدیه ایدر . بو وقعه حجاجك درایتنه دلالت ایدن ایلك اثر ایدی . ایشته (حجاج) ك موقعی بو وقعه‌دن صکره بیومکه باشلادی .

(حجاج) ك بو حال وحرکتی اسلامیتده اجباری عسکرلك تاریخنك باشلانغجنه بکزه‌یور . دها صکره مجبوری عسکرلك واجب الاتباع براصول کسلمش وعساکر اسلامیه بری مرتزقه (معاشلی) ودیکری متطوعه (کوکللی) اوله‌رق ایکی نوع عسکر شکلنه تحول ایتمشدر . مع مافیه کرك معاشلی ، کرك کوکللی اولسون بو عسکر یمن وحجاز ونجد اهالیسندن (قحطانیه وعدنانیه‌دن) عرب ایدیلر . بونلرك ایچنده یالکز برمقدار موالی (آزادلیلر ، یعنی عرب اولمیانلر) وکوله واردی .

(دور اسلامیتده عرب اولمیانلردن عسکر) : — دها اول کوروله‌جکی وجه ایله عباسیلر کندیناملرینه استحصال خلافت وتأیید حاکمیت ایچون عرب اولمیانلرك معاونته محتاج اولمشلر ایدی . ایشته بو احتیاج عرب اولمیانلردن

برقاچ فرقەنك دولت عباسیەنك خدمت عسکر-
یەسنه کیرمسنه باعث اولدی . بونلردن خدمت
عسکریهٔ اسلامیەیه ایلك داخل اولانلر
(ابومسلم خراسانی)نك معیتندە خلافت اسلامیەیی
استحصال وعباسیلره تسلیم ایدن (خراسان)
اهالیسی ایدی . بوسببدن ایکنجی خلیفهٔ عباسی
(منصور) زماننده عساکر اسلامیه یمنلی
(قحطانیه)، حجازونجدلی (عدنانیه) ، خراسانلی
(ایرانلی) فرقەلردن مرکب ایدی . دها صکره
مذکور فرقەلره خلفا طرفندن کندی
موقعلرینی محافظه واختلاللری تسکین واطفا
ایچون معیت خاصه عسکری قبیلندن اتخاذ
اولنان بردردنجی فرقه علاوه ایدلدی . فقط
غریبی شوکه خلفا کندی حاکمیتلرینی تأمین
ومحافظه ایچون اتخاذ ایتدکاری عین واسطه
حاکمیتك کندی اللرندن چیقمسنه سبب اولدی.

٢١٨ سنهٔ هجریەسنده خلافت سکزنجی
خلیفهٔ عباسی (معتصم بالله) ە کچدیکی زمان
عرب اولمیان عناصر امور دولتده پك بیوك
برنفوذ پیدا ایتمشلر ایدی . خلفا آرتق حیا-
تلرندن امین دکلدیلر . (معتصم) دخی اوتأ-
ثیرات ایله کندی حیاتندن قورقدیغی ایچون
کتابمزك دیکر بریرنده دخی ذکر ایدلدیکی
اوزره مصرده حوف (شرقیه ودقهلیه) اها-
لیسندن برفرقه تشکیل ایدرك کندی معیتنده
استخدام ایلمش واکا (مغاربه) نامنی ویرمشدر.
بوفرقه ایچنده احتمال که مغرب (شمالی آفریقا)
اهالیسندن برقاچ کشی بولنمش اوملیدرکه بونامك
اطلاقنه سبب اولمشدر . (معتصم) ینه اولجه
بریرده ذکر ایتدیکمز وجه ایله ترکستانده کائن
(اشروسنه) ، (سمرقند) ، (فرغانه) اهالیسندن
اولەرق بغداد اسیر بازارلرندن تدریجاً اشترا
ایلدیکی کولەلردن دیکر برفرقهٔ عسکریه تشکیل
ومعیتنده عساکر خاصه قبیلندن استخدام
ایلمشدر. بوعسکره اولجه (فراغنه) ، صکرەلری
(اتراك) نامی ویرلمشدر . بونلر دیکر عسکر
فرقەلرندن زیاده دولت عباسیەیی تهلکەیه
دوشوردیلر . بو عسکر پك چوق شمارەرق
رجال دولته قارشی غرور واستبدادایله معامله
اظهارینه وعرب عسکرینی استصغار و تحقیره
وسائر بغداد اهالیسنی ازعاجه باشلادیلر .
حتی پك چوق دفعه بونلر راکب اولدقلری
آتلری بغداد سوقاقلرنده قوشدیریرلر ،
خلقی ، چولق چوجقلری چکنرلردی .
اهالی بوتجاوزاته قارشی طایانەمیەرق (معتصم) ە
شدتلی شکایاتده بولندیلر . (معتصم) بواحوالك
تلافیسی ایچون عسکرینی بغداد شهرندن
چیقارمقدن بشقه برچاره بولەمدی . مشارالیه
٢٢١ سنهٔ هجریەسنده عسکرك اقامتنه مخصوص
(سامرا) شهرینی تأسیس وعسکر ایله برابر
اوراده اقامت ایلدی .

(معتصم) ك خلافتی عربلرك کندی
خلیفەلرندن نفرت وشکایت ایتملرینك باشلانغجی
اولدی . او دورده عربلرك غیرندن اولان
عسکره جند (عسکر) وعرب عسکرینەده
(حربیه)ناملرینی ویررلردی. بونلرك کافەسی
پیادەایدی . (متطوعه) دینیلن کوکللی عسکره
کلنجه بونلر آرزوی ذاتیلریله عسکرلکه

داخل اولدقلرندن على الاكثر ممالك اسلاميه حدودی خارجنده محاربه ایله مشغول بولنورلردی. خلفانك معیتنده بولنان اردوده اوقجی (تیرانداز)، نفطجی، منجنیقجی، طاشجی فرقه‌لری‌ده واردی. اوقجیلر حربده اوق استعمال ایدنلر، نفطجیلر دشمن قلعه‌لرینی یاقمق ایچون نفط آتانلر، منجنیقجیلر (بوکونکی طوپجیلر کبی) دشمنی منجنیقه طوتانلر وطاشجیلرده طاش ایله طاشلایانلر ایدی. بوکونکی دول متمدنه‌ده نصل ایسه اوزمانلرده دخی حال صلح وحربده عسکرلر ایله برابر طبیبلر واجزاجیلر بولندیریلیردی.

دها صکره مذکور ترك عسکری فرقه‌سندن دیکر بر طاقم فرقه‌لر توره‌دی. بونلر نفوذ دولتی اله کچیرمکده بربرلرینه رقیب کسیلمشلردی. خلفای عباسیه‌نك اون دردنجیسی اولان (مهتدی) زماننده توره‌ین (شاکریه) فرقه‌سی اوجمله‌دن ایدی. بوفرقه (مستعین بالله) زماننده دهاش بر حال کسب ایتمشدی [*] او اثناده خلفا سراینده بر نوع خاصه محافظلری دخی توره‌یه‌رك (غلمان) نامیله معروف اولدی. مصرده‌کی دولت فاطمیه‌ده دخی بو نوع خاصه عسکری واردی. عباسیلرده عرب پیاده عسکرندن دخی بیوك بر قسم (مصافیه) نامنی آلان بر فرقه‌یه تحول ایتدی. دها صکره (مقتدر بالله) ك والیلرندن بری اولان (ابن‌ساج) نامنه نسبتله (فرقهٔ‌ساجیه) اسمی ایله عسکردن برفرقه دها تشکل ایلدی. کرك ترکلردن، کرك سائره‌دن اوله‌رق عربجه کتابلرده اسملری تصادفاً نظر دقتمزه چارپان (بلالیه)، (سعدیه) وسائره کبی دیکر فرقه‌لر دخی توردمشدی. مذکور فرقه‌لردن هر بری قوتنك یتشدیکی درجه‌یه قدر امور دولتده اعمال نفوذ ایتمکه چالیشیردی. اکثریتله بوفرقه‌لر بربرلریله، یاخود خاصه عسکری ایله اختلال چیقاریرلردی. ایشته بوتأثیر ایله نهایت ایلریده کوروله‌جکی اوزره حاکمیت فعلیه عربلرك الندن چیقدی، قرشیلرك وعربلرك اهمیتی قالمدی، بتون نفوذ ترکلره وسائره‌یه کچمکله بونلردن اومشهور طوائف ملوك ظهور ایلدی.

دیوان الجند

دائرهٔ عسکریه ویا حربیه دائره‌سی دیمك اولان بودیوان عساکر اسلامیه‌نك اسملریله معاش ومخصصاتلرینك قید وتدوینه مخصوص حضرت عمر طرفندن مدینه‌ده تأسیس ایدلمش ایدی[*]. معمافیه بودیوان اوصره‌ده (دیوان

---

[*] (مهتدی) خلفای عباسیه‌نك اون دردنجیسی (٢٥٥ـ٢٥٦ ﻫ) و (مستعین بالله) ایسه اون ایکنجیسی (٢٤٨ ـ ٢٥٢ ﻫ) اولدیغی جهتله مؤلفك بوافاده‌سنده بر سهو موجود اولمق لازم کلیر. مترجم

[*] دیوان اهل جیش واهل عطیه‌نك اسم ورسم وعلوفه ووظائفلرینه متعلق دفاتر وصحائفك مجتمعنه اطلاق اولنور. اسلامده ابتدا انی حضرت عمر تأسیس ایلدی. دیوان عسکرك وعلوفه خوارلرك اساملری تحریر اولنان اوراق ودفاترك وتحریر ایدن کاتبلرك جمعیتکاهی اولان یر دیمکدر. ابتدا تسمیه ایدن نوشروان‌در. برکون زمرهٔ کتاب قرارکاهی اولان قلمه کلوب بونلرك سرعتله حساب وکتابلرینی

الجند) نامیله معروف دکل ایدی. آکا یالکز
(دیوان) دینیلیوردی . بودیوانده مهاجرین
وانصاردن ونابعیندن اولان اسلاملرك حضرت
نبی‌یه اولان قرابتلرینه واسلامیته‌دکی قدملرینه
کوره اسملری وکندیلرینه تخصیص اولنان
معاشلر مقداری قید وضبط اولنوردی . هر
مسلمانك کندیسنه ، عائله‌سنه وچوجقلرینه
ویریلیر معاشلری واردی. اواثناده بتون اسلا-
ملر عسکر اولدقلری جهتله دیوان مذکور ،
عسکری دیواندن زیاده اسلاملر دیوانی دیمك
ایدی. ذکر اولنان نسب وقدم اربابی قالمینجه‌یه
قدر معاشات ومخصصات نسب وقدمه کوره
ویریلیوردی . بونلردن اثر قالمینجه عساکر
اسلامیه تشکیلاتنده یالکز شجاعت واقدام
آرانیله‌رق اویولده عسکر تنظیم ومعاشلر
تعیین ایدلدی .

برآدمك عسکرلکه قبولی برطاقم شرطلره
تابع ایدی . اوجمله‌دن اوله‌رق برکیمسه سلك
عسکری‌یه داخل اولمق ایسته‌سه دیوان
عسکری صاحبنه (رئیسنه) براستدعا تقدیم
ایتمکه مجبور ایدی . رئیس مستدعینك اهلیتنی
تدقیق ایدردی . عسکرلکه اهلیت حر ، بالغ ،

تماشا ایلینجه استعجاب واستعظامله «این کار دیوانست»
یعنی بوامر عظیم طوق انساندن خارجدر دیمکله
دهاصکره بولفظ یازدقلری جریده — صحیفه — ده
قرارداه اولدی . اسلامده حضرت عمر صیانةً
لبیت المال وضع ایلدی . بعده دفتر مرقوم ترتیب
اولنان موضعه‌ده اطلاق اولندی که حالا دفترخانه
تعبیر اولنور . وتوسعیله دعاوی دیکلنوب احکام
اجرا اولنان محضر پادشاهان وامرایه اطلاق اولندی.
ترجمهٔ قاموس

مسلم ، وجودجه صاغلام ، جرأت واقدام
صاحبی اولمقله تبین ایدردی . مستدعیده بو
صفات موجود کورولورسه سجلات عسکریه‌یه
اسمی ایله برابر نسبی ، بویی ، رنکی وعلامات
سائرهٔ فارقه‌سی یازیلیردی. تاکه اسماً کندیسنه
مشابه دیکر بری ایله قاریشدیرلمسون .

دیوانده قیودك ترتیباتجه حضرت عمر
طرفندن وضع ایدیلن اصول وجه ایله نسب
وقدمه تبعیتده دوام ایدلمشدر . عسکرلری
هر شیدن اول قبیله و جنس اعتباریله قید
ایدرلردی . تاکه برقبیله‌نك دیکرندن وبر
عنصرك دیکر برعنصردن تفریقی ممکن اولسون.
عسکر یا عرب ، یا سائر عناصر اسلامیه‌دن
ایدیلر . عربدن ایسه‌لر منسوب اولدقلری
قبائل حضرت نبی‌یه اولان قرابتنه کوره ترتیب
اولنوردی. الک اول اصل نسب نبویدن باشلا-
نیلیردی ، صکره تفرعاتنه کچیلیردی . مثلا
(عدنان) و (قحطان) دن اولان عربلر
قید اولننجه عدنان عربلری نور نبوت
کندیلرندن ظهور ایتدیکی ایچون قحطان
عربلرینه تقدیم ایدیلیردی . عدنان حد
ذاتنده (ربیعه) و (مضر) قبائلنی جامعدی.
بو ایکی قبیله‌یه منسوب اولانلر قید ایدیله‌جك
اولورسه بونلرده دخی (مضر) دیکرینه
تقدیم ایدردی . چونکه بوقبیله‌نك حضرت
نبی‌یه قرابتی دها زیاده ایدی . (مضر) دخی
قریشه وسائره‌یه منقسم ایدی . قریش نسب
نبوی جهتندن سائر اقسامه تقدیم ایدیلیردی .
کذلك قریش بنی هاشم ، بنی امیه وسائره‌یی

جامع ايدی . نور نبوت كنـديلرندن ظهور
ايتديكی ايچون هاشميلر ديكرلره تقدم ايدر-
لردی . شو حالده هاشميلر ترتيب صره‌سنك
محوری ايديلر . بونلردن صكره ديكرلری
نسب صره‌سيله قيد اولونورلردی . عرب
اوليان عسكرك قيودينه كلنجه بونده نسبه
رعايت ايدلمزدی . بونلرك ترك ، هندلی كبی
جنسلری ، ياخود (خراسانيه) ، (فراغنه)
(مغاربه) كبی مملكتلری نظر اعتباره آلنيردی.
فقط بونلرك ايچنده اسلاميتده قدمليلر وار
ايسه قدملرينه كوره ديوان سجلاتنده صورت
مخصوصه‌ده قيد اولونورلردی . اويله خدمتلری
يوق ايسه ولی الامره اولان تقرب وموقعلرينه
باقيله‌رق اكا كوره ترتيب اولونورلردی .
بونده مساوات كورولور ايسه او زمان ولی
الامره بونلردن هانكيلری دها زياده اطاعت
كوسترمش ايسه انلر تقدم ايدرلردی .

عسكری ديواننك بری مخابراته ، ديكری
معاشلرك تأدياتنه ، بر ديكری مصارفات
حربيه‌يه ، ديكرلری دخی امور سائره‌يه
مخصوص اوله‌رق زمان وموقع اختلافيله مختلف
اشكاله تحول ايتمش بر طاقم شعبه‌لری وار
ايدی .

عسكری معاشاتی

آيده ويا سنه‌ده ازمنهٔ معينه‌ده ومعين
مقدارلرده عسكره ويريلن پاره‌يه معاش اطلاق
اولنور. حضرت نبی زماننده عساكر اسلاميه‌نك
معاشاتی معين ومحدود دكل ايدی . الا كچن
اموال غنائم وخراج چوق ايسه چوق ،
آز ايسه آز ويريليردی . حضرت نبی اموال
مذكوره‌دن بر خمسی كندی نفسنه ابقا
ايتدكدن صكره متباقی درت خمسی صحابه‌يه
قدم ونسبه باقمقسزين مساوات اوزره تقسيم
ايدردی . حضرت (ابوبكر) دخی بو يولده
حركت ايلدی . وقتا كه حضرت عمر مقام
خلافته كچه‌رك (ديوان) ی تأسيس ايتدی ،
آتيده‌كی جدولده كوروله‌جكی وجه ايله
اسلاملری نسب وقدم اعتباريله ترتيب ايدرك
بر طاقم صنفلره تقسيم وهر صنفه حضرت
نبی‌يه اولان قرابتنه واسلاميتده‌كی قدمنه وسائر
اسباب موجبه‌يه كوره ممتاز بر صورتده معاشلر
تخصيص ايتدی . آتيده‌كی جدولده كورولن
رقملر اوائل اسلاميتده سنوی اوله‌رق تعيين
اولنان معاشلری مبيندر :

٥,٠٠٠	بدر وقعهٔ كبراسنده بولنان مهاجرين وانصاردن هر برينه
٤,٠٠٠	بدر وقعهٔ كبراسنده بولنميان مهاجرين وانصاردن هر برينه
١٢,٠٠٠	حضرت نبينك هر زوجه‌سنه
١٢,٠٠٠	عم نبی حضرت عباسه
٥,٠٠٠	حضرت حسن وحسينه
٣,٠٠٠	عمر بن الخطابك اوغلی عبدالله (خليفه‌نك اوغلی)
٢,٠٠٠	مهاجرين وانصارك اوغللرندن هر برينه
٨٠٠	مكه اهاليسندن هر برينه
٣٠٠ـ٥٠٠	بلافرق اسلاملردن هر برينه
٢٠٠ـ٦٠٠	مهاجرين وانصار قادينلرينه

حضرت عمر زماننده اسلاملره ، یاخود عسکره ویریلن معاشلر (بعض روایاتده غایت جزئی فرقلر موجود اولمقله برابر) بالاده کوستریلن مقدارلرده ایدی . ذکر اولنان معاشلر زمان حاضرده ویرلمکده اولان معاشلر ایله مقایسه ایدیلیرسه آره‌ده پك بیوك بر فرق کورولور . بردرهمی برفرانق اعتبار ایدرسه‌ك ـ که تقریباً اکا معادلدر ـ اسلامیتده اك بیوك ذاته ویریلن سنوی معاشك بش بیك فرانغی ، یاخود ایکی یوز انکلیز لیراسنی تجاوز ایتمدیکی آکلاشیلیر . برده اوزمانکی بتون اسلاملری عسکر اعتبار ایده‌جك اولورسه‌ق مهاجرین وانصار وازجمله حضرت عمر اوعسکرك ضابطلری عد ایدلمك اقتضا ایدر .

جدولده « بلا فرق اسلاملر » تعبیری ایله افاده ایتدیکمز افراد اسلامیه عسکرلکده نفرلری تشکیل ایدرلردی . بونلره ویریلن معاشلر اوبرلرینه اعطا اولنان معاشلره نسبةً پك آز ایدی . نفرك معاشی منسوب اولدیغی قبیله‌نك موقعی ، جهادده‌کی غیرتی واسلامیته خدمتی کبی بعض اعتباراته تبعاً ۳۰۰ دن ۵۰۰ درهمه قدر مختلف مقدارلرده ایدی . بناءً علیه حضرت عمر زماننده عساکر اسلامیه ضابطلرینك سنوی معاشلری ۴,۰۰۰ ایله ۵,۰۰۰ ونفرلرك معاشاتی‌ده ۳۰۰ ایله ۵۰۰ درهم آره‌سنده دیمکدر . بونلرك زوجه‌لرینه وچوجقلرینه آیریجه مخصصات ویرلدکدن ماعدا کندیلرینه‌ده آیده ایکی (جریب) بغدای اعطا اولنوردی . جریب ۳,۶۰۰ ذراع مربعنده بولنان ارض پارچه‌سنه اطلاق اولنور . بوراده‌کی جریبدن مقصد مذکور مساحه‌ده یتشن محصولدر . خلاصه اوائل اسلامیتده عسکر نفرلرینه تخصیص اولنان معاشلر عصر حاضرده نفرلره ویریلن معاشلردن فضله ایدی . ضابطانککی ایسه بونك عکسیدر .

عساکر اسلامیه‌نك معاشات و مخصصاتی راشدین دوری امتدادنجه ذکر اولنان مقدارلرده دوام ایتدی . راشدیندن صکره امویلر خلافتی اله کچیرمکه قویوله‌رق بونلردن (معاویه) نائل مقصد اولمق ایچون عربلرك مظاهرت ومعاونتنه محتاج اولنجه بو یولده استعمال ایتدیکی وسائط جمله‌سندن اوله‌رق پاره‌لری کلیتله بذل ایتمکه باشلادی . معاویه‌نك معیتنده آلتمش بیك عسکر موجود ایدی . بو آلتمش بیك عسکره سنه‌ده آلتمش میلیون درهم صرف ایدردی . شو حالده عسکرك هر برینه سنه‌ده بیك درهم ویریلیوردی . بوایسه حضرت عمر طرفندن تعیین اولنان معاشك ایکی مثلندن زیاده ایدی .

(معاویه) یه مظاهرت وکندیسی ایچون حرب ایدن وخلافتنی تأیید ایلاین قبائل طلیعه‌سنده یمن قبائلی بر موقع مخصوص اشغال ایتمشلردر . بونلر بوخدمتی آنجق معاویه‌نك معاش ومخصصاتنه طمعاً ایفا ایلمشلردی . چونکه اووقته قدر راشدین دورینك مروری ورهبت نبوتك انقضاسی ایله مجرد جهاد ایچون حربه رغبت حسی سونمکه باشلامشدی . (معاویه) ایکی بیك مقدارنده بولنان بو یمنلیلری دیکرلری

ایله اختلاطده بولنماز مستقل برفرقهٔ عسکریه
حالنده طوته‌رق بونلره ایکی قات معاشلر
تخصیص ایتمشدی . قوماندانلرینیده کندیسنه
یاقلاشدیروب انلر ایله مهام امور حقنده
استشاره‌ده بولنوردی . یمنلیلر بویله بر موقع
ممتاز آلنجه‌شیمارمغه باشلادیلر. دولت امویه‌نك
کندیلری سایه‌سنده تأسس ایتدیکنی و آرزو
ایدرلرسه حجاز ونجد عربلرینی واو جمله‌دن
امویلری شامدن چیقارمغه مقتدر اولدقلرینی
شوراده ، بوراده سویلیه‌رك مغرورانه طورلر
آلدیلر. معاویه بونلره اوقدر یوز ویردیکندن
طولایی پشیمان اولدی . تلافیٔ مافات ایچون
(قیس غیلان) قبیله‌سندن اویله ممتاز دیکر
بر فرقه تشکیل وبونلره دخی اونسبتده فضله
معاشلر تخصیص ایلدی . (معاویه) دکز
محاربه‌لرینه یمنلیلری وقره‌محاربه‌لرینه قیسیلری
کوندریبوردی . بوحال یمنلیلره کران کلد-
یکندن (معاویه) ایکی فرقه‌یی برلشدیره‌رك
حربه معاً کوندرمکه باشلادی .

معاویه پاره‌یی یالکز عسکری کندینه
جذب وبند ایتمکده استعمال ایتمزدی. کندیسنه
طرفدارلر تشکیل وعلیهنده بولنانلرك کین
وعداوتنی تسکین ایتمك ایچونده بذل ایدردی.
حتی چوق دفعه‌لر برطاقم ذواتك حضرت علی‌یه
طرافدار اولدقلرینی بیلدیکی حالده بونلرك
تزیید معاشاتنی والیلرینه امر ایلردی . حال
بوکه والیلر عقللرینك قیصه‌لغندن طولایی
معاویه‌نك اصل مقصدینی تقدیر ایده‌مدکلرندن
بواوامری تنفیذ ایتمزلردی . بوقبیلدن اوله‌رق
کوفه اهالیسی حضرت علینك اك غیرتلی طرا-
فدارلری ایدیلر . (معاویه) اوراده بولنان
والیسی (نعمان بن بشیر)ه کوفه اهالیسی مخصصاتنه
اون دینار ضم ایدلمسنی امر ایتدی . (نعمان)
ضم ایتمك ایسته‌مدی ، فقط بو مخالفت اکا
فائده ویرمدی .

دها صکره خلفای امویه‌دن (یزید) ،
(مروان) ، (عبدالملك) زمانلرنده‌ده معاشلر
وعطیه‌لر اوحالده دوام ایتدی . (عبدالملك)
کندی زماننده نفسلرینه طلب خلافت ایدنلره
مقاومت ایچون طرفدارلر تشکیل ایتمك
خصوصنده پاره صرف ایتمکده پك ایلری
کیتمش ایدی . حجاج (عبدالملك) ك امریله
(رتبیل)ه سوق ایتدیکی قرق بیك عسکره
(معاشلر وقوماندانلره‌ویریلان عطیه‌واحسانلردن
ماعدا) ایکی میلیون درهم صرف ایتمش
ایدی. اونجی خلیفهٔ اموی (ولید بن یزید)
مقام خلافته کچنجه جلوسی کونی عسکرك
معاشاتنه اون درهم ضم ایلدی . احتمال که
مشارالیه کندیسنده بولنان اکریلك واسرافی
نظر دقته آله‌رق عسکرك کوزینی قاپاتمق
ومحبتلرینی جلب ایتمك ایچون بو ضمی اختیار
ایتمش ایدی . مع مافیه امویلر دولتنك صوك
کونلرینه طوغری معاشلر آزالمغه باشلایه‌رق
نهایت ٥٠٠ درهمه تنزل ایتدی .

خلافت عباسیلره کچنجه ایلك خلیفهٔ عباسی
(سفاح) نفرك آیلق معاشنی سکسان درهم
یاپدی . (سنه‌ده ٩٦٠ درهم) . صانکه سفاح
نفرك معاشنی بنی امیه‌نك اوائل خلافتنده‌ویریلن

مقداره ابلاغ ایتمك ایستدی . سواری‌یه دخی نصفی حیوانك مصارفنه قارشیلق اوله‌رق پیاده‌یه ویریلن معاشك ایکی مثلی اعطا اولنوردی . قرائن‌احوالدن آکلاشلدیغنه‌نظراً خلافت‌عباسیه دورنده عسکرك معاشاتی‌دولتك ترقی‌واعتلاسی نسبتنده ترقی وتزاید ایتمدی . بالعکس دولت ترقی وتعالی ایتدکجه بو معاشلرك مقداری او نسبتده تناقص ایدییوردی . (مأمون) زماننده پیاده‌نفرینك معاشی‌یکرمی وسوارینککی قرق درهمه تنزیل ایدلدی . ۲۰۱ سنهٔ هجریه‌سنده (عیسی بن محمد بن ابی خالد) ك معیتنده‌بولنان‌اردو ۱۲۵ بیك پیاده‌وسواریدن متشکل ایدی . پیاده‌لره یکرمیشر وسواریلره قرقر درهم معاش تأدیه اولندی . فضله اوله‌رق عباسیلر دورنده آلتون فیأتی اوائل اسلامیته‌کی فیأتدن زیاده یوکسلمش ایدی . بر دینار حضرت عمر زماننده اون درهم قیمتنده ایدی . (مأمون) ك زماننده ایسه اون بش درهم ایتمکه باشلادی .

بالاده‌کی معلوماتدن آکلاشلدیغی اوزره معاشلر امویلر دورنده دور راشدین مقدارندن یوقاری آرتمش ، عباسیلر زماننده‌ایسه‌بالعکس تناقص ایلمشدر . بونك سببی امویلر زماننده عربلری طرفدار یاپمق ضرورتنك موجودیتی ایدی . امویلر حاکمیتلرینی تأیید ایچون عربلری پاره وسائره ایله استجلابه مجبور ایدیلر . بو سببدن معاشلرك بول بول ویرلسنه لزوم کورلمش ایدی . حال بوکه عباسیلر زماننده بو مجبوریت همان همان زائل اولمش ایدی . زیرا عربلر او وقته قدر هر طرفه طاغیله‌رق اقوام سائره ایله اختلاط وکار وکسب ایله اشتغاله باشلامشلردی . بوندن ماعدا عباسیلر کندیلرینه معاونت ایتدکلرندن طولایی عرب اولمیانلردن چوقجه آدملر استخدام ایتمشلردی . بناءً علیه دولت عباسیه عربدن و سائره‌دن ایستدیکنی استخدام ایتمکده مختار بولنیوردی . برده عرب اولمیانلر عربلردن زیاده کوچك بر معاشه راضی اولیورلردی . (ابن خرداذبه) نك دیدیکی طوغری‌ایسه اسلام نفرینه ویریلن اك کوچك معاش اوصره‌لرده روملرك کندی عسکرلرینه ویردکاری معاشك بر قاچ مثلی ایدی . مشار الیهك ویردیکی معلوماته‌کوره روملرده عسکره ویریلن سنوی معاش ۱۸ ایله ۱۲ دینار آره‌سنده مختلف ایدی . فضله اوله‌رق بومعاش آنجق اوچ ویا درت سنه‌ده برصرف اولنوردی . حال بوکه عرب عسکری معاشاتی سنه‌لك ، آیلق ، یاخود بر قاچ آیلق اوزرینه تقسیط صورتیله اوقات‌معینه‌ده منتظماً تأدیه اولنوردی . تأدیات آنجق دولت عباسیه‌نك صوك دورلرینه طوغری سکته‌یه‌اوغرادی ، یالکز بوصره‌لرده عسکر معاشلری تراکم ایتمکه باشلادی . ایشته بودورده هر دولتك انقراض واضمحلالی زمانلرنده اولدیغی کبی عسکری هر کیم دها زیاده ممنون ایدر ایسه خلیفه او اولیوردی .

عسکر معاشلری سلجوقیلر زماننه قدر نقداً تأدیه اولنمشدر . بوزماندن اعتباراً نقد یرینه مقاطعات ویرلمکه باشلادی . معاشلری

بوشكله ايلك تحويل ايدن ذات (آل سلچوق) وزراسندن اولوب ٤٨٥ سنهٔ هجريه‌سنده ارتحال ايلين (نظـام الملك طوسى) ايدى . اعاظم رجالدن معدود اولان بوذات سلچوقيلره وزير اوله‌رق دولتلرينه برچوق اصـلاحات ادخال ايلدى. بغدادده‌كى مدرسه‌لرى (دارالفنونلرى) ايلك تأسيس ايدن كنديسى ايدى . بغدادده كندى اسمنه نسبتله (مدرسهٔ نظاميه) ناميله تأسيس ايديلان اومشهور بيوك دارالفنون بو ذاتك اثرى ايدى . مشاراليه الب آرسـلانه ، دها صكره اوغلى مشهور (ملك شاه) ه وزيرلك ايتدى. يكرمى‌سنه امتداد ايدن‌زمان وزارتنده بتون امور سلطنت كنديسـنك النده ايدى . حكمدار؛ تخت سلطنت صاحبى اولمقدن وصيد وشكار ايله اوغراشمقدن بشقه‌برايش ياپمازدى. عاقل وحسن نيت صاحبى‌اولان بوذات كندى زماننده دولت سـلچوقيه‌نك توسع ايتديكنى كورنجه مقاطعات صـورتيله محافظه‌سنى آرزو ايدرك اراضى‌يى مقاطعه‌لره تحويل وعسـكره تفويض ايلدى . مشـاراليه اراضـينك بوصورتله عسـكره تفويضى ايله برقات دهـا معمور اوله‌جغنى دوشونمش ايدى . چونكه اراضى بويله برچوق اللرده بولنورسـه بواللر كندى‌منفعتلرى ايجاباتندن اوله‌رق اواراضينك اعمارينه غيرت ايدر . بالعكس يالكز دولتك بردائرهٔ رسميه‌سنك همتنه قاليرسه اوقدر معمور اولماز . (نظام‌الملك) ك بوتشبثى فى‌الواقع ايى ثمره‌لر ويره‌رك مملكت معمور اولدى ، محصولات آرتدى . مشاراليهدن صكره كلن ملوك وسلاطين دخى كچن عصرك اوائلنه قدر بو اصـول اوزره حركت ايلديلر . مقاطعات حقنده ايلريده معلومات ويره‌جكز .

عسكرك مقدارى

دها اول ديديكمز كبى صدر اسلامده بتون مسلمانلر عسـكر ايديلر . او حالده انلرك مقدارى اوزمانكى عساكر اسلاميه‌نك‌مقدارى ديمكدر. برنجى سنهٔ هجريه‌ده عساكراسلاميه‌نك عددى برقاچ عشراتى تجاوز ايتميوردى ، محل اقامتلرى‌ده‌مدينه ايدى. دهاصكره بوعسكرك مقدارى قبائلدن اسلاميته داخل اولانلر ايله آرتدى . (بخارى) ده وارد اولان برحديث شريفدن آكلاشـلديغنه نظراً حضرت نبى اسـلاميتى قبول ايدنلرك تحرير اولنمـلرينى آرزو بيورمش ، بيك بش يوز كشى‌يه بالغ اولدقلرى تبين ايتمش ايدى .

غزوه‌لرك صوكنجيسى اوله‌رق طقوزنجى سنهٔ هجريه‌ده وقوع بولان (تبوك) غزوه‌سى اثناسنده اسـلاملرك مقدارى اوتوز بيـك پياده واون بيك سواريدن عبارت ايدى . حضرت نبى زماننك صـوكارينه طوغرى عرب عسـكرى ايشته شـو ذكر اولنـان مقدارده‌ايدى . دها صكره حضـرت (ابوبكر) وحضرت عمر زمانلرنده عسـاكر اسلاميه آرته‌رق يوز اللى بيكى تجاوز ايتديلر . خلفاى راشـدينك صوك زمانلرنده ايسـه بو مقدار برقات دها آرتمشدى .

بنى اميـه‌نك اوائل خلافتـلرنده بصره وكوفه‌ده بولنان عسـاكر اسلاميه يوز قرق

بیكه بالغ اولمقده ایدی . بونلردن ٨٠ بیـكی بصرده ، ٦٠ بیـكی كوفه‌ده بولنیوردی . زوجه وسـائره وچولق چوجقدن مركب اوله‌رق انلرك عائله‌لری ٢٠٠ بیـك نفوسه بالغ ایدی . مصرده دخی عائله افرادی داخل اولمقسزین یالكز آدم اولمق اوزره قرق بیك اسلام واردی . شام قطعه‌سنده بولنان عساكر اسلامیه دخی اومقدارده ایدی. ایران ممالكنده وقطعات سائره‌ده بولنان عساكر اسلامیه ایسه بشقه‌در .

صدر اسلامده مقام خلافتی احراز ایدن ذوات حضرت نبینك یابدیغنه اقتفاءً اسلاملرك مقدارینی تعداده اهمیت ویریورلردی . بناءً علیه بو وظیفه‌یی ایفا ایتمـك ایچون هر قبیله اوزرینه بر آدم تعیین ایتمشلردی . بو آدملر هر كون قبیله‌لرك ایچنده : « دون كیجه كیمسه‌یه چوجق طوغمشمی ، كیمسه‌یه مسـافر نازل اولمشمی ؟ » دییه‌رك طولاشیرلر ، یكی طوغان چوجقلری ونازل اولان مسافرلری یازه‌رق دائرهٔ حكومته (دیوان) ه اخبار ایدرلر وقید ایتدیریرلردی .

بوتحریر نفوس زمان زمان هر ولایتـده آیری آیری اوله‌رق تجـدید ایدیلیردی . حكومت اسلامیه زماننده مصرده ایلك اجرا اولنان تحریر نفوس (عمروبن‌العاص) طرفندن اجرا ایدلدی . دهاصكره ٦٥ سنهٔ هجریه‌سندن ٨٦ سـنهٔ هجریه‌سـنه قدر مصر والیلكنده بولنـان (عبدالعزیز بن مروان) ، متعـاقباً ٩٠ سنه‌سندن ٩٦ سنه‌سنه‌قدر مصر والیلكنده بولنان (قره بن شریك) و ١٠١ سنهٔ هجریه‌سنده كذلك بووالیلكده بولنان (بشر بن صفوان) زمانلرنده دخی مصرده تحریر نفوس اجرا اولندی . عربلرك ممالك اسـلامیه‌ده الك صوك اجرا ایتـدكاری تحریر نفوس ١٠٥ سـنهٔ هجریه‌سندن ١٢٧ سـنه‌سنه قدر مقام خلافتده بولنان (هشام بن عبدالملك) ك زماننده ایدی. فقط او احصاآت بزه انتقال ایتمدی . چونكه بونلر امویلرك ضـائع اولان سـائر آثاری میاننده ضائع اولدی .

خلافت عباسیلره كچنجه بونلر دها اول كورولدیكی اوزره عربلره اهمیت ویرمدیلر ، ایرانلی وتركلردن وسـائره‌دن اوله‌رق عرب اولمیانلری استخدام ایلدیلر . حتی (معتصم بالله) ٢١٨ سـنهٔ هجریه‌سنده مقـام خلافته كچدیكی زمان بالجمله ولایتلره برامرنامه كوندره‌رك دوائر حكومتده مسـتخدم بولنان عربلرك ترقین قیدلریله معاشلرینك قطعنی امر ایلدی . بوحال عربلره آغیر كلدیكندن قارشی كلمك ایستدیلر ایسه‌ده مقـاومتلری برفائده‌یی منتج اولمدی . ایشـته بوآندن اعتباراً عرب دولتی منقرض اولدی ، دولتك عسكری هپ ایرانلیلر وسـائره‌دن اوله‌رق عرب اولمیانلردن تشـكل ایتـدی . عربلرك خلفای عباسیه‌دن بوسببدن نه‌درجه دلكیر اولدقلرینه شو فقره بر نمونه تشكیل ایدر. (معتصم) ك وفاتیله‌یرینه (واثق) مقام خلافته كچدیكی صرده‌ده شـاعر مشهور (دعبل خزاعی) صـمیره‌ده بولنیوردی . (معتصم) ك وفاتی و (واثق) ك جلوسی

کندیسنه اخبار ایدیلنجه شاعر: «حمد اولسون بوحاله . فانیلر خواب ابدی‌یه طالدقجه بونلر ایچون حزن والم ، تعزیت لازم کلیور . برخلیفه اولور ، دیکری یرینه جلوس ایدر . فقط هیچ برکیمسه نه‌برینك وفاتندن محزون ، نه‌ده دیکرینك جلوسندن مسرور اولور» مألنده اولان شو ایکی بیتی سویلدی :

الحمدلله لاصبر ولاجلد
ولاعزاء اذا اهل البلا رقدوا
خلیفة مات لم‌یحزن‌له احد
وآخر قام لم یفرح به‌احد

کرك دولت امویه ، کرك عباسیه زمانلرنده حال حرب وصلحده استخدام اولنان عسکرك مقدارینی تماماً بولمق امکان خارجنده‌در . شوقدرکه محاربه‌یه سوق ایتدکلری عسکرك مقدارینی نظر دقته آلیرسه‌ق مذکور دولتلرك بك چوق عسکره مالك اولدقلری آکلاشیلیر. (یزید بن مهلب) جرجان وطبرستان اوزرینه حرکت ایتدیکی زمان معیتنده عرب اولمیانلردن وکوکللیلردن بشقه ١٢٠ بیك معاشلی عسکر بولنیوردی . خلفای عباسیه‌دن (هارون‌الرشید) معیت آدملری وخدمه وکوکللیلردن ماعدا ١٣٥ بیك عسکر ایله روم مملکتنده کائن (هرقله) شهری اوزرینه حرکت ایتمش ایدی. مصرده (دولت اخشیدیه) نك مؤسسی اولان (محمد بن طغج) ك اردوسی ٤٠٠,٠٠٠ عسکر و٨,٠٠٠ کوله‌مندن متشکل ایدی . هر آقشام بو کوله‌منلردن ایکی‌بیکی مشارالیهی بکلرایدی. (ابن خلدون) خلفای عباسیه‌دن (معتصم) ك آناطولیده کائن (عموریه) شهرینك فتحنه ٩٠٠ بیك عسکر سوق ایتدیکنی بیان ایدییور . اصلاً عرب اولمیان عسکر ایله عساکر خاصه‌وسائره‌یی داخل حساب ایتمیه‌رك شرقاً وغرباً یقین، اوزاق بالجمله‌حدود اسلامیه اوزرنده بولنان اردوکاهلرده بولنان عساکر محافظه‌نك نه مقدارده اولمسی لازم کله‌جکنی نظر تأمله آلیرسه‌ق بالاده قید اولنان مقدارلری طبیعی کورمك لازم کلیر . خلفای عباسیه‌دن (مأمون) ك یالکزعساکر خاصه‌سی تحریر اولندیغی زمان ٣٣ بیکه بالغ اولدیغی کورلمشدی .

رتب وانواع عسکریه

زمان جاهلیتده عربلرك عسکری یوق ایدی . بناءً علیه عسکری رتبه دخی موجود دکلدی. مع مافیه انلر اوادوار قدیمه‌ده قبیله امیرنی قوماندان تعیین ایدرلردی . امیر غارت اجراسی ویاسائر برخصوص ایچون‌کوندره‌جکی بر مفرزهٔ عسکریه‌یه بالنیابه بر قوماندان تعیيننه لزوم کورنجه او زمانلرده (منکب) نامیله تسمیه ایتدکلری بر آدم تعیین ایدردی . (منکب) دن صکره رتبه‌جه (عریف) کلیر . منکب بش‌عریفه، عریف‌ده اونه قدر ویاخود دها فضله افراده قوماندا ایدردی .

عربلر اوائل اسلامیتده جاهلیتك ذکر ایتدیکمز اصولنه دوام‌ایدرك عسکری هربری اون کشی‌یه قوماندا ایدر عریفلره تقسیم ایلمشلر وقوماندانلغی‌ده قدم وتجربه اربابندن ذواته تودیع ایتمشلردی . ایلك فتوحات

اسلامیه‌ده عسکرلر ایشته بوبولده ترتیب ایدلمش ایدی . دها صکره عریفلر یدیشر یدیشر یاپیله‌رق بونلرك عددی یوزه ابلاغ اولنمش وهر عریفك معینته قدم وتجربه اعتباریله تصنیف اولنان عسکرك صنفلرینه کوره اوتوز، قرق وبعضلرینك معیتنه ۲۰ نفر ویرلمشدر . عریفلر اوزرینه (امراءالاسباع) نامیله قوماندانلر بولنوردی . عریفلره معاش توزیعنی قوماندانلر ونفرلره معاشلر توزیعنی عریفلر ایفا ایدرلردی .

امویلر زماننده عسکرك شو ترتیباتنده پك آز تبدلات وقوع بولدی . دولت عباسیلره کلنجه ترتیبات عسکریه‌ده هر اون کشی‌یه قوماندا ایتمکه (عریف)، هر اللی کشی‌یه (خلیفه)، هر یوز نفره (قائد)ناملریله رؤسا تعیین اولندی . دهاصکره بشقه صورتله تعدیلات یاپلدی : هر اون کشی‌یه عریف ، هر اون عریفه (۱۰۰ نفره) نقیب ، هر اون نقیبه (۱۰۰۰ کشی‌یه) قائد ، هر اون قائده (۱۰,۰۰۰ آدمه) امیر ترتیبی اتخاذ اولندی . دیکر دول اسلامیه بعض فرقلر ایله بو ترتیب اوزره حرکت ایتدیلر .

بالاده ذکر ایتدیکمز رتب عسکریه‌یی احراز ایدن ذوات ، هیچ شبهه‌یوق، بوکونکی ضباط عسکریه‌نك حائز اولدقلری رتب عسکریه اونیفورمه‌لری کبی رتبه‌نك نوع ودرجه‌سنی ارائه ایدر علامات مخصوصهٔ ممیزه‌یی حاوی کسوه‌لر اکتسا ایدرلردی . لکن مع التأسف او کسوه‌لرك شکل واشارتلرینه‌دائر هیچ بریرده آچیق معلوماته راست کله‌مدك. (طراز) بحثنده کسوه‌لر حقنده بوله‌بیلدیکمز معلوماتی دها اول یازدق . اندن فضله بوبابده معلوماته مالك دکلز . بوقبیلدن اوله‌رق هردولتك آتلری دیکر دولتك آتلرندن تفریق ایدلمك ایچون آتلره داغ اوررلردی . هردولتك کندیسنه مخصوص برداغی واردی . امویلرك استعمال ایتدکلری داغ (عده) کلمه‌سنی حاوی ایدی . نته‌کیم عربلر زمان جاهلیتده‌دوه‌لرینی بوصورتله داغلایه‌رق هرقبیله‌نك دوه‌لری دیکر قبائل دوه‌لرندن بشقه بر (داغ)ی حامل بولنوردی. حیواناتی داغلامق بوکونکی دول متمدنه نزدنده دخی جاری برعادتدر .

عسکری کچید رسملری

عسکره کچید رسمنی یاپدیرمق اسلامیتدن اول تأسس ایدن دول متمدنه‌جه قدیم برشیدر . اسکندر کبیر کندیسی بالذات عسکره کچید رسمنی یاپدیریر ، عسکرك ، سلاحلرینك ، آتلرینك احوالنی بالذات نظر تفتیشدن کچیریردی . اسلامیتك ظهوری صره‌لرنده ایرانیلر سنه‌ده‌اوقات معینه‌ده عسکرلرینه کچید رسمنی یاپدیریورلردی . کچید رسمنده ایرانیلرك اصولی برنجی درجه‌ده بولنان سواری‌نك کچمسی تشکیل ایدردی . بو سواری ، آته راکب اولدیغی ویاننده اوشاغی بولندیغی حالده کچردی . سواری زره ، مغفر ، زرهلی الدیون کیمش ، قالقان ، مزراق ، قلیچ ، طوپوز ، خنجر، یای، اوق طاشیمش وایپلك، ایکنه‌یه وارنجه‌یه قدر کرك کندیسنه ، کرك

حیوانئه اوزمان محاربلرینده هر نه لازم ایسه
جمله‌سی ایله مجهز برحالده بولنوردی .

وقتاکه عربلر داخل دائرهٔ مدنیت اوله‌رق
عسکر تشکیل وتنظیم ایلدیلر، بوعادتی ایرانیلرده
نه شکلده ایدی ایسه اوشکلده اقتباس ایتدیلر. مع مافیه
قرائن احوالدن آکلاشیلیورکه عربلر تمدن وعسکر
تنظیم ایتمدن اول حرب آدملرینه کچید رسمنی
یاپدیررلردی . حضرت نبی بالذات اصحابنه
کچید رسمنی یاپدیرمشدر . سیر نبویه‌ده وارد
اولدیغی اوزره حضرت پیغمبر هجرتك ایکنجی
سنه‌سنده (بدر) واقعهٔ کبراسی کونی اصحابنه
کچید رسمنی یاپدیردقدن صکره النده تویسز
براوق اولدیغی حالده انلری صف صف شکلنده
دیزمشدر . عسکرك صفلرینی کوزدن کچیرر-
کن (سواد) نامنده برآدمی صفدن چیقمش
کوردی . حضرت نبی اوق ایله سوادك قارننه
باصه‌رق اکا (سواد ! طوغری طور) دیدی .
صکره کندیسنه قوریلان سایبانه عودت ایتدی.

خلفای راشدین ، متعاقباً امویلر دخی
حضرت نبی کبی عسکره کچید رسمنی
یاپدیریرلردی . (حجاج) عسکره کچید رسمنی
یاپدیریرکن عسکردن برر برر اسملرینی ،
منسوب اولدقلری قبائلی ، حاللرینی ، سلاحلرینی
صورارلردی .

عباسیلر زماننده ایسه کچید رسملری
ایرانیلرککنه دها زیاده بکزیبوردی . چونکه
عباسیلر کچید رسمنی ایرانیلردن اقتباس
ایتمشلردی . کچید رسمنی مشاهده ایتمك
ایچون خلیفه بالذات ، یاخود وزیر حاضر
بولنوردی . بعضاً خلیفه صانکه بر محاربه‌یه
حاضرلانمش کبی زره ومغفر کیه‌رك کچید رسمنه
نظارت ایدردی . برمأمور مخصوص صره ایله
قوماندانلرك اسملرینی سویلردی . قوماندانلر
معیتلری عسکر ایله کچرلردی . خلیفه بونلری
نظر تفتیشدن کچیره‌رك آتلری ایله آلات
وادوات حربیه‌لرینی منتظم کوریرسه کندیلرینه
مکافات اعطا ایدردی . بو مکافات کچید
رسمنه مخصوص بر مکافات ایدی . بعضاً بیوك
قوماندانلر بومکافاتی آلمقدن استنکاف ایدرك
معیتلرنده بولنان آدملره ویریرلردی . بوقبیلدن
اوله‌رق خلفای عباسیه دن (معتمد) زماننده
(۲۷۱ سنهٔ هجریه‌سی) عمرو بن لیث بویله
یاپیوردی . (عمرو) خلیفه‌نك توجهنه نائل
اولمش ، مملکتك قوانیننده وعسکرلکده
اختصاص کسب ایتمش ایدی . هر اوچ آیده
برکره عسکره معاش توزیع ایدردی .
توزیعاتده بالذات حاضر بولنوردی . کچید
رسمنه نظارت ایدن ذات پاره‌لر یاننده اولدیغی
حالده موقع مخصوصنده اوطوروردی. منادی‌اك
اول (عمروبن لیث) ك اسمنی ذکر ایدردی.
بونك اوزرینه مشارالیهك آتی بر سواری‌یه
لازم اولان اسلحه وادوات کامله ایله کچید
رسمنه نظارت ایدن ذاتك اوکندن کچیریلیردی.
آت نظر تفتیشدن کچیرلدکدن صکره (عمرو)
نامنه اوچ یوز درهملك برمکافات ویریلیردی .
بومکافات برچیقین درونده اوله‌رق (عمرو)ه
کوتورلدیکنده مشارالیه مکافاتی آلیر ،
اوپردی . «امیرالمؤمنینك مکافاتنه لایق اوله‌جق

درجه‌یه قدر انك خدمتنده بنی موفق ایدن جناب حقه حمد اولسون » دیه‌رك چیقینی چزمه‌سنه صوقاردی . مكافات چزمه‌یی انك آیاغندن چیقاره‌جق كیمسه‌نك اولوردی. دها صكره صره ایله عسكر قوماندانلری ، ضابطانی ونفرلر مرور ایدردی . لباسلرینه ، آتلرینه ، سلاحلرینه دقتله باقیلیردی . بتون عسكر آلات وادوات حربیه‌لرینی تماماً كوسترمكه مجبور ایدیلر . بونلردن هانكیسنده قصور كورولورسه انك معاشی كسیلیردی . بر كون مشارالیه (عمرو بن لیث) ك حضورنده كچید رسمی اجرا اولنوركن مشارالیه آتی غایت ضعیف بر سواری كوره‌رك : « یاهو ! پاره‌مزی قار یكه‌ییدیروب انی سمیزلدیورسك . اوزرنده حربه كیتدیكك وسایه‌سنده یاشادیغك آتی ضعیف ‹وشوریورسك . بورادن چكیل ، كیت . سنك كبی بر آدم بزه لازم دكل » تكدیریله قوومق ایستر . بونك اوزرینه اوسواری : « افندم ، مرحمت ایدیكز . قادیم بو حیوانك كچدیكی كبی اوككزدن كچوبده كوزلككنی كورسه ایدیكز سزده بو ضعیف حیوانمی سمیزلدیردیكز » جوابنی ویریر . (عمرو) بوجواب اوزرینه كولر ویكی بر آت آلمق ایچون سواری‌یه غطیه ویریر .

عسكرك اقامتكاهلری

صدر اسلامده مسلمانلر (كه عساكر اسلامیه انلر ایدی) بر شهری فتح ایتدكلری زمان اقامتكاهلرینی او شهرك برطرفنده قورارلردی . حضرت عمرك آرزوسی وجه ایله كندیلری‌ایله مدینه بیننده بر نهر ویا دكز بولنان یرلرده اقامت ایتمزلردی . ایشته بونك ایچون مصری فتح ایدن عساكر اسلامیه اوزمان مصرك پایتختی اولان (اسكندریه) ده اقامت ایتمیوب (حصن بابل) ـ بابل قلعه‌سی ـ جوارنده بالآخره (فسطاط) نامنی آلان بر یرده قوردقلری چادرلرده اقامت ایلدیلر . كذلك ایرانی تسخیر ایدن عساكر اسلامیه اوزمان (كسری) نك مقر سلطنتی اولان (مدائن) ده اقامت ایتمیه‌رك فرات نهرینك شام‌بادیه‌سی جهتی كنارنده بصره و (كوفه)یه نازل اولدیلر . صدر اسلامده فتح اولنان دیكر ممالكی فتح ایدن عساكر اسلامیه دخی عین صورتله حركت و والیلكلر بحثنده بیان ایلدیكمز وجه‌ایله بلادمفتوحه‌نك جواروا‌طرافنده محضا اوشهرلری حمایه ایچون اماكن مخصوصه‌ده اقامت ایلدیلر . عرب عسكری محاربه‌لره قاریلریله ، چوجقلریله برابر كیتدكلرندن برشهری فتح ایلدكلری وقت جوارنده عائله‌لریله برابر اقامت ایدرلردی . ایشته‌بوندن طولاییدركه اویرلرده تأسیس ایتدكلری اردوكاهلر مرور زمان ایله معمور شهرلره منقلب اولدی .

عربلر بالآخره دها زیاده مدنی اولنجه چوجق چولغی كندی یوردلرنده براقه‌رق حربه یالكز كیتمكه باشلادیلر . فقط ینه بو حالده دخی اردوكاهلری شهرك خارجنده قورمقده دوام ایلدیلر. مصرده (فسطاط) ،

عراقده (کوفه) و (بصره) او اردوکاهلردن
توره‌ن شهرلر جمله‌سندندر . فسطاط (عمرو
بن العاص) ك اوتاغی اطرافنده عساکر
اسلامیه‌نك خیمه قوردقلری خالی بر یر ایکن
مرور زمان ایله کسب عمران ایدرك (فسطاط)
نامی ایله بر شهر اولدی . (فسطاط) ك
تأسسندن بر وکسور عصر زمان صکره عباسیلر
خلافت اسلامیه‌یی احراز ایله امویلری
استیصال ایتدکلرنده خلفای امویه‌نك صوکنجیسی
اولان (مروان بن محمد) مصره فرار وفسطاطه
التجا ایتدی . عباسیلر (صالح بن علی) نك
قومانداسی آلتنده مشارالیهی تعقیب ایدرك
(فسطاط) جوارنده اردو قوردیلر . بواردو
محلنه (عسکر) ـ اردوکاه ـ نامنی ویردیلر .
بوراسی دخی مرور زمان ایله معمور اوله‌رق
اونام ایله (فسطاط) کبی برشهره منقلب
اولدی . تاریخ مذکوردن کذلك بر وکسور
عصر صکره ۲۵۷ سنهٔ هجریه‌سنده (احمد بن
طولون) مصر والیلکنی احراز ایدنجه معیتنده
بك چوق عسکر ومعیت آدملری وآلات
وادوات حربیه بولندیردیغندن (فسطاط) وئلری
استیعاب ایده‌مامشدی . بونك اوزرینه مشارالیه
(مقطم) طاغی جوارنده براردوکاه تأسیس
وکندی نفسی ایچون برقوناق وبرمیدان انشا
واحداث ایتدیکی کبی معیتنده بولنان عسکری
ورجال حکومتی واتباعی‌ده اقامتکاهلر تأسیسنه
تشویق ایلدی . بوصورتله انشا اولنان اماکن
(فسطاط) ه قدر امتداد ایدرك برشهر شکلنی
آلمش وبویکی شهره (قطائع) نامی ویرلمشدر .

مذکور زماندن بر وکسور عصر صکره دخی
۳۶۵ سنهٔ هجریه‌سنده دولت فاطمیه قوماندانی
(جوهر) مصری فتح ایچون کلدیکنده عینی
شیئی یاپدی . مشارالیه معیتنده بولنان عسکره
(المقطم) طاغنك اتکنده‌و (فسطاط) و (قطائع)
شهرلری خارجنده اردوکاه قوردورمشدی .
(جوهر) بتون مصر قطعه‌سنی فتح وتسخیر
ایدنجه مذکور اردوکاهك یرینه بوکونه قدر
باقی قالان (قاهره) شهرینی تأسیس ایلدی .
اسلاملر طرفندن تأسیس اولنان سائر شهرلر
بوصورتله تأسس ایتدی . مثلا خلفای
عباسیه‌نك ایکنجیسی اولان (منصور) بغدادی
آنجق کندیسی وعسکری ایچون مستحکم
برموقع اولمق اوزره تأسیس ایتمش ایدی .
کذلك اوغلی (مهدی) عین مقصدله بغدادك
خارجنده‌کی (عسکر) شهرینی بنا ایلمش ایدی.
دیکر اسلام اردوکاهلرینی هپ اوصورتله
قیاس ایده‌بیلیرسکز . اسلاملر بواردوکاهلری
عموماً شهرلرك خارجنده وخلقدن اوزاق
مواقعده تأسیس ایدرلردی. ایشته بوسببدندرکه
حجّاج (حجّاج) وقعه‌سندن صکره عسکرینی
(کوفه) اهالیسنك خانه‌لرنده یرلشدیرنجه
اهالی صوك درجه‌ده دلکیر اولمشلر وحجاجك
بوحرکتنی برظلم واعتساف عد ایتمشلردی .
(حجاج) دن صکره تعیین اولنان والیلر
علی الاکثر وبالخصوص ایران ممالکنده
عسکری اهالینك خانه‌لرنده یرلشدیریرلردی .
بوایسه حقوق اهالی‌یه برتجاوز ایدی .

سنجاق ، یاخود بیراق

(سنجاق وبیراقلرك تاریخی) ـ لوا ، رایت (سنجاق ، بیراق) ایکیسی بردر. احتمال که لوا (سنجاق) رایتدن دها کوچکدی . یاخود رایت (بیراق) حرب ایچون عسکره تودیع ایدیلنجه لوا (سنجاق) نامیله تسمیه اولنوردی. اوزمانلرده (اعلام) ، (بنود) دیه تسمیه ایدیلن وزمان حاضرك اصطلاحنجه سنجاق وبیراق ناملریله معروف اولان (لوا)،(رایت)لر ایشته بونلر ایدی . بیراقلر تاریخجه پك اسکیدر . قدیم مصرلیلرایله انلره معاصر بولنان ، یاخود کندیلرندن اقتباس مدنیت ایدن اقوام سائره نزدنده معروف ایدی . اسلامیتدن اول عربلرده دخی بیراق استعمالی تعمم ایتمش برعادت ایدی . هرقبیله کندیسنه مخصوص بربیراق استعمال ایدردی .

بیراقلرك محاربه‌لرده طوتدیغی موقع چوق بیوکدر . چونکه خلق محاربه‌لرده آنجق بیراقلرك سایه‌سی آلتنده طوپلانیرلر وبیراقلرك زوالی ایله کندیلری‌ده طاغیلیرلر . عربلرك زمان جاهلیتلرنده‌کی حکومتلرندن بحث ایتد-یکمز صره‌ده بیراقدارلق اوزمانلرده موجود بولنان مناصب جمله‌سندن اولدیغی بیان ایلمش ایدك . عربلرك استعمال ایتدکلری بیراق ویا سنجاق (عقاب) ـ قره‌قوش ـ نامیله معروف ایدی . حربه چیقدقلرنده سنجاغی چیقاریر-لردی . مذاکره‌دن صکره بالاتفاق بر ذاته تودیعی تقرر ایدرسه اوذاته تودیع ایدرلردی. اویله خصوصی براتفاق اولمازسه اصل بیراقداره تسلیم ایلرلردی . بیراقدارلق وظیفه‌سی نوبت ایله گاه (بنی امیه) ده ، گاه (بنی‌عبدالدار) ده بولنوردی . قرائن احوالدن آکلاشیلیورکه عربلرك کندی بیراقلرینه عقاب (قره‌قوش) نامنی ویرملری رومالیلردن اقتباس صورتیله وقوع بولمشدر . چونکه (قره‌قوش) روما-لیلرك برعلامت مخصوصه‌لری اولوب بیراقلرینه وضع وانشا ایتدکلری ابنیه اوزرینه نقش ایدرلردی . عربلر بوعلامت مخصوصه‌یی انلردن اقتباس ایتمشلردر .

(السیرةالحلبیه) نامنده‌کی کتابده وارد اولدیغی اوزره (بدر) غزوهٔ کبراسنده اسلاملرك بری بیاض ، دیگر ایکیسی سیاه رنکلردن اوچ سنجاقلری واردی. بیاض سنجاق حضرت نبی طرفندن قدمای صحابه‌دن (مصعب‌بن‌عمیر) ه ودیگر سیاه سنجاقلردن بری حضرت علی‌یه تودیع اولنمشدر . (عقاب) نامنده اولان بو ایکنجی سنجاق حضرت عائشه‌نك چارشفندن یاپلمش ایدی . اوچنجی سنجاق انصاردن بر ذاته تودیع اولنمشدر . (ابوسفیان) ایسه وقعهٔ مشارالیهاده (رایةالرؤساء) ـ رؤسا سنجاغنی ـ حامل بولنیوردی . بوسنجاغك اسمی دخی (عقاب) ـ قره‌قوش ـ ایدی . بوندن آکلا-شیلیورکه عربلرجه (عقاب) اسمی‌رومالیلردن اقتباساً برنوع سنجاقلره اطلاق اولنوردی . یالکز برسنجاغك اسمی دکلدی .

وقتاکه اسلامیتك ظهوریله عربلر شام ، ایران ومصر قطعه‌لرینه یاییله‌رق دولتلری وقبیله‌لری تعدد وتنوع ایلدی ، سنجاقلرینك

نوع ، رنك وشكلرىده چوغالدى . بيراقلرى
اوزون ياپمغه ومختلف اسملر ايله تسميه
ايتمكه باشلاديلر . (ابومسلم خراسانى)
عباسيلر نامنه استحصال خلافته تشبث ايتديكى
زمان اون درت آرشون بويندە برقارغى اوزرينه
سنجاق ياپەرق سلالهٔ عباسيەدن (ابراهيم الامام) ە
كوندرمشدر . مذكور سنجاغك اسمى (ظل)
ـ سايه ـ ايدى . (ابو مسلم)ك كذلك
مشار اليهە كوندرديكى (سحاب) نامنده ديكر
برسنجاق اون اوچ آرشون طولنده برمزراق
اوزرينه ياپلمش ايدى . سنجاقلرك بويله بيوك
ياپلمسى اهالىيه القاى خوف ودهشت مقصديله
ايدى . خلفاى عباسيەنك اونجيسى اولان
(متوكل) ٢٣٥ سنهٔ هجريەسنده كندى اوغللرى.
نى ولى عهد تعيين ايتديكى زمان اوغللرندن
هربرينه ايكى سنجاق توديع ايلمشدى . بونلردن
برى ولى عهدلكه مخصوص سياه ، ديكرى
واليلكه مخصوص بياض رنكده ايدى. خلفاى
عباسيەنك يدنجيسى اولان (مأمون) (فضل
بن سهل) ى رياست حرب (سردارلق)
انضمامى ايله بتون شرق واليلكنه تعيين
وكنديسنه (ذوالرئاستين) لقبنى توجيه ايتديكى
زمان اكا حربەسى ايكى شعبەلى برسنجاق
ياپديروب ويرمشدر . خلاصهٔ كلام سنجاقلر
وبيراقلرك اشكالى مرور زمان ايله تعدد ايتد-
يكى كبى خلفا وسلاطينده سنجاقلرك تعددى
ايله افتخار ايدرلردى . خلفاى فاطميەدن
(عزيز بالله) شام قطعەسنك فتحنه حركت
ايتديكى صرەده معيتنده بولنان عسكرك حامل
اولدقلرى سنجاقلرك مقدارى بش يوز
وبوريزنلرك عددى كذلك بش يوزه بالغ
اولمشدر . بعضاً سنجاقلرك اوزرينه خلفانك
وسلاطينك ، ياخود عسكرك قوماندانلغنده
بولنان ذواتك اسملرى يازيلىردى . نتەكيم
(بجكم)ك حامل اولديغى سنجاغه (ابن رائق) ه
نسبتله (رائق) ديبه يازديغى كبى .

(سنجاقلرك رنكى): ـ (عقاب) سنجا-
غككندن ماعدا جاهليتده استعمال اولنان
سنجاقلرك رنكلرى حقنده هيچ معلوماتمز يوقدر.
(عقاب) سنجاغنه كلنجەدها اول بيان ايتديكمز
وجهايلە بونك رنكى سياه ايدى. حضرت پيغمبرك
سنجاغى دخى سياه رنكده ايدى . (آثار
اول) ـ آثار اولين ـ نامندەكى كتاب مؤلفى
حضرت نبينك بياض رنكده دخى سنجاقلرى
اولديغى بيان ايدييور . مع مافيه دول اسلاميەجه
قوللانيلان سنجاقلرك رنكى دولتلرك اختلافنه
كوره مختلف ايدى. مثلا امويلرك سنجاقلرى
قرمزى ايدى. دولت علويەيه طرفدار اولانلرك
جملەسنك سنجاقلرى بياض رنكده ايدى .
عباسيلرك خلافتنه طرفدار اولانلرك سنجاقلرى
ايسه سياه ايدى . ذاتاً على الاطلاق
سياه رنك عباسيلرك علامت مميزەسى ايدى .
عباسيلر بو رنكى امويلر طرفندن بنى هاشمدن
مقتول اولان شهيدلرينه علامت ماتم اولمق
اوزره اتخاذ ايتمشلردى . ايشته بونك ايچون
عباسيلره (مسوده) ـ سياهى التزام ايدنلر ـ
اطلاق اولنمش ايدى . وقتا كه هاشميلر آير-
يلەرق طالبيلر هر طرفده عباسيلرك خلافتنى

طانیمامغه باشلادیلر، وعباسیلرك علامت ممیزه‌لرینه مخالف علامات اتخاذ ایدرك بیاض سنجاقلر قوللاندیلر . بو سببدن انلره (مبیضه) - بیاضی التزام ایدنلر - نامی ویرلمشدی . قرائن احوالدن آكلاشیلیور كه شیعه‌دن (بنی هاشم) طرفدارلرینك علامت ممیزه‌لری یشیل رنك ایدی. ایشته بوسببدن (مأمون) احفادحضرت علیدن(علی بن موسی الكاظم)ی ولی عهد تعیین ایتدیكی زمان عسكره سیاه البسه‌یی چیقاروب یشیل البسه كیملرینی امر ایتمش ایدی . فقط مشار الیه بوبیعتدن دونمكه مجبور اولدیغنده سیاه رنكه دونمكه‌ده مجبور اولمش ایدی .

مغربده (صنهاجه) وسائرده‌ده تأسیس حكومت ایدن بربر ملوكنه گلنجه بونلر یالكز بر رنكده سنجاقلر اتخاذ ایتمیه‌رك متعدد رنكلر قوللاندقدن ماعدا سنجاقلرینی رنكلی خالص ایپكدن معمول آلتون صرمه‌لی قماشدن یاپارلردی . شرقده ترك دولتلری حكمداره مخصوص برسنجاق استعمال ایدرلردی . سنجاغك باشنه (شالش) و (چتر) نامیله تسمیه ایتدكلری بیوك بر طوتام قیل (توغ) باغلارلردی . بوقیل انلرجه حكمدارك علامت سلطنتی عد اولنوردی . دها صكره بونلرده‌ده سنجاق اشكالی تعدد ایلدی . تركلر بیراغه سنجاق دیرلردی [*] .

[*] توغ — علم — هلال : قدیمدن بری ممالك شرقیه‌ده ، تركستانده ، ترك دولتلریله هند وچین حكومتلرنده بیوك بر سنجاق اوزرینه بویالی آت قویروغی قیللرندن ، طاغنیق صاچه مشابه بر علامت وضع اولنه‌رق عسكرك ایلروسنده كوتورولور وبوكا (حالیش) دینور ایدی . بالآخره بونك شكلی دكشدیریلوب بر صریغك اوجنه ، پریشان بر حالده آشاغی‌یه صارقان وقرمزی‌یه بویانان آت قیللرینك بالاسنه بیاض وسیاه قیللرك اورولمه‌سندن متحصل برقاچ بوكوم صاچ براقلدقدن صكره بونك اوست طرفنه‌ده یالدیزلی طوپ شكلنده بر « فلكه » وضع اولنمشدر . بو حالیشلره مؤخراً « توغ » دیلمشدر . سلطان سلجوقی « علاءالدین ثانی » طرفندن عثمان غازی‌یه كوندریلن توغ‌ده بوقبیلدن ایدی . بو توغلر بالآخره دولتمزده بیوك رتبه‌لی ذواته علامت فارقه اولق اوزره ویرلمشدر. میرلواره ویا سنجاق بكلرینه بر ، میرمیرانلره ویا بكلربكلرینه ایكی ، وزرایه اوچ ، صدراعظمه بش‌ویریلیر ومحاربه زمانلرنده پادشاهك ركابنده یدی توغ بولنوردی .

سلطان علاءالدین ثانی طرفندن یوللانیلان سنجاق بیاض رنكده ایدی . ایلك زمانلرمزده پادشاهلرك اوكلرنده بیاض بایراق چكلمشدر . صكره یشیل بر زمین اوزرنده بیاض قلاپدان ایله ایشلنمش اوچ هلالی ویاخود قرمزی برزمین اورته‌سنده ویشیله بویانمش برشكل بیضی ، دورنده صاری صیرمه ایله بربرینك كیروسنده كذلك اوچ هلالی محتوی بولنان ایكی نوع سنجاق دخی استعمال اولنمشدر . مرادخان اولك سنجاغی یشیله وسلطان محمدك قرمزی‌یه تحویل ایتدكلری مرویدر .

برروایته كوره دولت سلجوقیه بایراقلرینك صیریقلری اوجنده هلال شكلنده برفلكه موجود ایدی . حتی سلطان سلجوقی طرفندن كوندریلن بیاض سنجاغك بالاسنده دخی بر شكل هلال وار ایمش . بو سنجاق عثمانلیلرجه علامت استقلال عد ایدلدیكندن مؤخراً عثمانلیلرك بایراقلرنده هلال ترسیمنه بوندن طولایی میل ایدلمشدر . شمدیكی بایراقلرمزده‌كی هلالك اورته‌سنده‌كی یلدیزه گلنجه اسكی دكلدر . سلطان عبدالمجید زماننده (تنظیمات خیریه) دن صكره قبول ایدلمشدر . (رسملی وخریطه‌لی عثمانلی تاریخی) .

(سنجاق تودیعی) : ـ صدر اسلامده خلفا حربه بر اردو سوق ایتدکلری زمان قوماندانلره ـ هر قوماندانه کندی قبیله‌سنه مخصوص اولمق اوزره ـ سنجاقلر تودیع ایدرلر وتودیع صره‌سنده عسکرك مظفریتنه دعا وصبر وجلادت اظهارینه تشویق ایلرلردی . حضرت عمر سنجاق تودیع ایتدکجه آتیده‌کی نطقی ایراد ایدردی : « اللهك اسمی ایله وعون وعنایتیله بو سنجاغی تودیع ایدییورم . تأیید الٰهی ایله کیدیکز . مظفریت آنجق جناب حقدندر وآنجق حقی التزام وصبر وتحمل ایله‌در . اللهی طانیمیانلر ایله الله اغورنده حرب ایدیکز . تعدی وتجاوزده بولنمیکز . زیرا جناب حق تعدی وتجاوزده بولنانلری سومز . دشمن ایله قارشی قارشی‌یه کلدیککز زمان قورقاق اولمیکز . نشوهٔ مظفریتله کیمسه‌یی اشکنجه ایله اولدورمیکز . غالبیت غروری ایله دشمنه لزومسز تلفات وخسارات ویردیرمیکز . اختیارلردن ، قادینلردن ، چوجقلردن کیمسه اولدیرمیکز . ایکی طرف اردوسی مصادمه ایتدیکی وغارت یاپیلدیغی زمان اویله کیمسه‌لری اولدیرمکدن توقی ایدیکز . »

سنجاق تودیعی اثناسنده اجرا قلنان دعا ووصایاده هرخلیفه‌نك کندیسنه مخصوص بر طرز واسلوبی واردی . شوقدرکه معنی‌اعتباریله بالاده‌کی کبی هپ بر مآلده ایدی . بر طرفه والی‌تعیین ایدیلنجه ، باخصوص اوائل اسلامیت صره‌سنده ، والی‌یه سنجاق تودیع ایتمك ده عادت ایدی . چونکه اوصره‌لرده والی عسکر قوماندانی ایدی . بوسنجاقلر تفألاً ییلدیزلرك قرانلری زمانلرنده صاپه کچیریلوب قوماندانلره ووالیلره تودیع اولنوردی . عباسیلرده برقوماندانه ، یاخود سرحدلرده بولنان بر اردوکاه رئیسنه (سرحدمحافظنه) سنجاق تودیع ایدلدیکی زمان اوقوماندان ، یاخود محافظ‌محل مأموریتنه کیتمك اوزره خلیفه‌نك سراینده چیقارکن علمدارلردن وداوولجیلردن مرکب بیوك آلایلر ایله تشییع اولنوردی . بوآلایلر اوقدر محتشم ومدبدب اولوردی‌که خلفایه مخصوص آلایلرده دها چوق سنجاقلر ، یاخود خلفانك بالخاصه کندیلری ایچون انتخاب ایتدکلری رنکده سنجاق بولندیرلمسه ایدی بونلری خلفا آلایلرندن تفریق ایتمك مشکل ایدی .

دولت فاطمیه‌نك مصرده (خزانةالبنود) نامیله سنجاق وضعنه مخصوص بردائره‌سی واردی . بودائره‌ده سنجاق وبیراقلردن ماعدا دریدن معمول قالقانلر وسائر ادوات حربیه محافظه اولنوردی . دولت مشار الیها سنه‌ده بودائره ایچون ۸۰,۰۰۰ دینار مصرف اختیار ایدردی . فاطمیلر دائرهٔ مذکوره‌یی اوصورتله اداره‌ده برعصر دوام ایتمشلردر . بودائره‌ده سنجاقلردن ، هردرلو اسلحه‌دن ، هرنوع آت اکر وکملرندن بك چوق شیلر تراکم ایتمش ایدی . ایچنده کموشلی وآلتونلی شیلرده واردی . دها صکره مذکور دائره محترق اولمقله ایچنده بولنان بالجمله آلات وادوات حربیه دخی محترق اولدی . بودائره‌ده

محترق اولان اشیا سکز میلیون دینار قیمتنده
ایدی . حریقدن پك آز شیلر قور-
تاریله‌بیله‌رك اوجمله‌دن برسنجاق وار ایدی که
(لواءالحمد) نامیله معروف ایدی .

موسیقی

عسکرلکده موسیقی استعمالی اسکی بر
عادتدر . بونك عسکرلکده استعمالندن مقصد
اصلی اثنای حربده عسکرك حسیاتنی غلیانه
کتیرمك ، یاخود اوکلرنده بولنان مخاطره‌لری
وتهلکه‌لری دوشونمامك ایچون ذهنلرینی مشغول
ایتمکدر . عسکرك اوکنده شرقی سویلمك ویا
نشیده اوقومق دخی اوقبیلدندر . چونکه تغنی
ونشیده موسیقی نوعندندر . عربلر زمان
جاهلیتلرنده موسیقی آلاتندن داوولدن بشقه
برشی بیلمزلردی . بالآخره اسلامیت ظهور
ایدنجه اسلاملر سلطنت آلایشلرندن اجتناباً داوول
وبوری قوللانمقدن چکنمشلر ایسه‌ده خلافت
اوطور زاهدانه وعفیفانه‌دن سلطنت شکلنه کیردیکی
زمان حال بشقه‌لاشه‌رق موسیقی‌یی قوللانمقده
بأس کورمامکه باشلادیلر . چونکه بوزماندن
صکره امور معیشتجه بوللغه نائل اولدقلری کبی
اسکی ومدنی دولت آدمی اولان ایرانیلر
وروملر ایله اختلاطده بولندقلرندن انلردن
رفاهیت معیشت وتبذیرات واسرافاته متعلق
اقتباس ایتدکلری شیلر جمله‌سندن موسیقی‌یی‌ده
اقتباس ایلدیلر . وسلطنت وحاکمیته نشانه‌اولمق
اوزره موسیقینك استعمالنه رجال دولته ووالیلره
مأذونیت ویردیلر . متعاقباً موسیقی‌یی پك
چوق استعمال ایتمکه باشلادیلر . مع مافیه
عسکرده موسیقی داوول وبوری دن عبارت
ایدی . بعضاً اردوده یوزلرجه داوول وبوری
بولنوردی .

اسلحه

عربلرده زمان جاهلیتده قلیج ، قارغی ،
یای وقالقاندن بشقه سلاح یوق ایدی . فقط
عربلر بوسلاحلری پك بیوك بر مهارتله
قوللانیرلردی . چونکه بواسلحه ایله وبالخصوص
یای واوق ایله عرضلرینی مدافعه ومعیشتلرینی
تأمین ایدییورلردی .

(یای) : — عربلر بادیه معیشتی اثری
اوله‌رق قوت نظره مالکیتلرندن و اوزمان
سائر اسلحه‌دن زیاده یایه احتیاجلرندن طولایی
یای استعمالنده پك بیوك مهارت صاحبی ایدیلر .
یایلری محاربه‌لردن بشقه جیلان آونده دخی
استعمال ایدرلردی . یای ایله اوق آتمقده
اینانلمیه‌جق درجه‌لره قدر مهارتی ایلری
کوتورمشلردی . حتی انلردن بر تیر انداز بر
جیلانی کوزندن اورمق ایسته‌سه درحال آرزو
اولنان کوزندن اوردی . ایشته انك ایچون
ماهر تیراندازلره (رماة الحدق) - جیلان
کوزینی اورانلر - نامی ویرلمش ایدی . تیراندازلرك
بعضلری کوستبکی آغاجه آصه‌رق ایستدکلری
اعضاسنی وجودندن برشی قالمینجه‌یه قدر
هر اوق آتمنده برر برر دوشوررلردی ،
هدفه اصابت ایتمین اوق اولمازدی .

بالآخره اسلامیت ظهور ایدنجه عربلرك
بو اوق آتمقده‌کی مهارتلری روملرك اوزرینه
احراز غالبیت ایتملرینه باعث اولان اسباب

جمله‌سندن اولدی . چونکه رو لر ـ دها
اول فتوحات اسلامیه بحثنده ذکر ایتدیکمز
وجه‌ایله ـ اوق آتمقده مهارت صاحبی دکلدیلر .
اسلام قوماندانلری عربلرك اوقجیلقده‌کی
مهارتلرینی وبو مهارتك موفقیاته نه‌درجه‌ده
تأثیری اولدیغنی کوزلجه تقدیر ایتدکلرندن
آدملرینی اوق آتمقده کسب رسوخ وممارسه‌یه
تشویق وترغیب ایدرلردی . حضرت نبی :
« اسبسوارلقده و اوق آتمقده مهارت صاحبی
اولمغه غیرت ایدیکز . نظرمده مهارتله اوق
آتان ، ماهر اسبسواردن زیاده قیمتلیدر »
بیورردی . « مؤمن یالکز اوچ شی ایله
وقت کچیرملیدر : آتنه تعلیم اجرا ایتمك ،
ممارسه ایچون اوق آتمق ، زوجه‌سنه خوش
معامله ایتمك ایله . جناب حق کندی اغورنده
اوق آتانی آتدیغی یالکز بر اوقدن طولایی
جنته ادخال ایدر » و « اقتدارکزك یتشدیکی
درجه‌ده قوتلی بولنکز . قوت آنجق اوق
آتمقده‌در ، قوت آنجق اوق آتمقده‌در ،
قوت آنجق اوق آتمقده‌در » سوزلری دخی
اقوال نبویه‌دندر .

حضرت پیغمبردن صکره موقع اقتداره
کچن خلیفه‌لر وقوماندانلر دخی اوق آتمقده
احراز مهارت ایچون آدملرینه تشویقات
وترغیباتده بولندقلری کبی آتلرینه ایی باقمغی‌ده
توصیه ایدرلردی . عربلر اسبسوارلقده‌ده
بیوك مهارت صاحبی ایدیلر . عرب آتلری
خفت وسرعتده وسهولت اداره‌ده مشهوردر .
قوماندانلر معیتلرنده‌بولنان آدملره زوجه‌لرینه
نصل باقیورلر ایسه آتلرینه‌ده اویله بر اعتنا
ایله باقملرینی توصیه ایدرلردی .

عربلر قرون وسطاده اوقجیلقده پك
ایلری کیدرك حتی یای و اوقه متعلق مرکب
وصنعتلی آلات وادوات ایجاد ایتمشلردر .
احتمال که (مجراة) کبی بونلرك بعضلرینی
ایرانیلردن اقتباس ایلمشلر ایدی . مذکور
آلت ایرانیلر طرفندن تاتارلر ایله محاربه
یاپیلدیغی صره‌لرده ایجاد ایدلمشدر . بوآلت
اوق وضعنه مخصوص یاریغی حاوی بر دمیر
ویاتخته بورودن عبارت ایدی . یاریغه اوق
قونیلیردی وعصر حاضرده تفنکدن تورشون
نصل آتیلیورسه اوقده او آلتدن اویله‌جه
شدت وسرعتله آتیلیردی . آلت مذکوره‌ده
استعمال اولنان اوقلر قیصه بولنوردی . مع
مافیه عربلر بوآلتی پك آز استعمال ایتمشلردر .

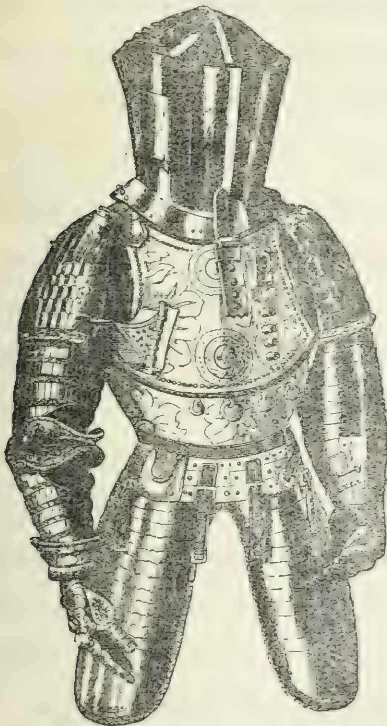

شکل ١١ : اندلسده قوللانیلان قالقان
(غرناطه قالقانی)

(قلیج) : ـــ قلیجی اسلحه‌نك اكشرفلیسی

عدایدن عربلر قوللاندقلری قلیجلری خارجدن تدارك ایدرلردی . انلرجه اك مشهور قلیجلر یمن ، هندستان ، سلیمانیه ، شام ، خراسان قلیجلری ایدی . بونلره (سیوف عتیقه) نامی ویریلیردی . بو قلیجلردن منشأنه کوره هر نوعنك برشکل ویا برعلامت مخصوصه‌سی وار ایدی . مثلا جاهلیتده یاپیلان یمن سیوف عتیقه‌سنك اصل دمیر قبضه‌سنده هر بری بر طرفده ایکی دلیك بولنوردی . بعضاً ودلیكلردن بری بریوزده ، دیکر یوزککندن دها بیوك ، یاخود هرایکی دلیك مساوی برحالده بولنوردی . قبضه‌نك اورته‌سی ایکی باش طرفدن دها اینجه ایدی . یمن قلیجلرندن اورته‌سی چقورلی برنوع واردی‌که بونلره (سیوف محفوره) دینیلیوردی . قلیجك بوینجه بولنان چقور مدور براکه ایله حفر اولنوردی . بعضلری دخی مربع شکلنده اویمه‌لی ایدی . دیکر بعض قلیجلر ایسه غیر منتظم اویوقلی بولنوردی . دال رسملرینی حاوی اولمیان یمن قلیجی نادر ایدی . داللردن ماعدا بونوع قلیجلر اوزرنده نقشلر ، یاخود رسملر ، یاخود یازیلر بولنوردی . یمن قلیجلری اك زیاده یموشاق شیلری کسرلردی . دمیر ، یاخود سائر قورو شیلرده استعمال اولننجه قیریلیرلردی . روم قلیجلری بوقلیجلردن دها متین ایدی . چونکه روملر قلیجه دمیری کسه‌جك درجه‌ده ایی صو ویریرلردی . ایشته بوسببدن عربلرك اله کسکین برقلیج دوشرسه آره‌لرنده زبانزد برشی اولور ومدح وثناسنده پك ایلری کیدیلیردی .

اوائل اسلامیتده حضرت علینك (ذوالفقار) نامنده‌کی قلیجی ایله یمن اشرافندن وکبار صحابه‌دن (عمرو بن معدی کرب) ك (صمصامه) اسمنده‌کی قلیجی وسائر برطاقم قلیجلر بویله‌جه شهرتکیر اولمشلردی . احتمال‌که بوایکی قلیج فی‌الاصل روم قلیجلرندن ایدی .

شکل ۱۲ : اندلس ملوك اسلامیه‌سنك صوکنجیسی اولان (ابوعبدالله) ك زرهی

(ذوالفقار) قلیجی تاریخ اسلامیده پك بیوك برموقع طوتار . بوقلیج سلالهٔ حضرت علی بیننده ارث طریقیله تناقل ایتدکدن صکره عباسیلردن اوچنجی خلیفه (مهدی) طرفندن آلندی . دها صکره (هادی) یه ،

متعاقباً (هرون‌الرشید) ه کچدی ، روایته کوره مذکور قلیجه (ذوالفقار) دینلمسی دمیرنده اون سکز فقره (بل کمیکی شکلی) بولنمسندن ایلری کلیور [١] .

(قارغیلر) : — قارغیلر اکثریتله آت اوزرنده استعمال اولنور . مع مافیه عربلر قارغیلره اوقدر کوونمزلردی . چونکه قارغیلر چابوق قیریلیر . (آثار دول) مؤلفنك قارغی‌یه وکیفیت استعمالنه دائر آتیده‌کی سوزلری حرب اثناسنده عربلرجه قارغینك نصل استعمال اولندیغنی کوستریر :

« میدانلرده وخلفا حضورنده اجرا اولنان قارغی اویونلری حربده‌کی قارغی استعمالنه بکزه‌مز . حربده قارغی شو صورتله استعمال اولنور : حربده دشمن ایله قارشی قارشی‌یه کله‌رك هجوم ایده‌جك اولورسه‌ك قارغی‌یی قولتوغكك آلتنه آلیرسك . اوحالده قارغینك براوجی آتك قولاقلری اورته‌سنده اولور . قارغی‌یی بویله‌جه مستوی برشکلده طوته‌رق هجوم ایدرسك . قارشیکده‌کی دشمنه یاقلاشدیغکده دشمن قارغی‌یی صاغ طرفه آلمش ایسه سن قارغیکی صول طرفه آلیرسك . دشمن قارغی‌یی صول طرفه آلمش ایسه سن قارغیکی صاغ طرفه آلملیسك . ایلك حمله‌یی سن یاپمغه چالیش . قارغینك اوجنی دائما اکا طوغری طوتمش اولدیغك حالده انی شاشیرتمق ایچون صاغه ، صوله چویریرسك . آرتق طعنه نره‌دن کله‌جکنی آکلایه‌مسون . بوصورتله یاقلاشوب اورورسه‌ك قارشیکده‌کی الکده بولنان قارغی ایله اوروشدن کندینی مدافعه ایده‌مز . یاخود بشقه صورتله قارغی‌یی قوللانیرسك . قارغی صاغ الکده واوموزك اوزرنده واوجی هواده بولنور . بووضعیتله سرعتله حرکت ایدوب اوررسك . اوصورتله‌که قارشکده‌کی سکا هانکی طرفدن اوره‌جغنی شاشیرسون . . . شاید ایکی سواری‌یه قارشی چیقارسه‌ك وبوسواریلر برندن آیری طوررلرسه سکا اك یقین اولانه هجوم ایت . سکا یاقلاشمشلرایسه برینه ، رفیقنه هجوم‌ایده‌جککی کوستریر جعلی بروضع آلدقدن صکره ینه اکا حمله ایدرسك . بوحمله‌یی‌ده تمام یاپمازسك ، همان دیکرینه دونوب اوررسك . اکر بوسواریلری مبارزه‌ده ماهر وعلیهکه یکدیکرندن آیریلیور برحالده کوررسه‌ك بر طرفه طورمغه‌باق . صاقین اورته‌لرنده طورمه . سکا اك یقین اولانه حمله ایت . ایکیسی سندن بریقینلقده بولنورلرسه انلردن دها ضعیف کوردیککی شاشیرت ، دها قوتلیسنه حمله‌ده بولون . قوتجه انلری بربرینه معادل کوررسه‌ك وایکیسی بریرده طوریورلرسه کندیلرندن اوزاقلاش . انلر سنی تعقیب ایتسونلر . تعقیب ایتدکلرنده همان دون . سکا اك یقین بولنانه طعنه یرلشدیر . برکچیدن کچدیکك صره‌ده قارشیکه قارغی ایله برآتلی چیقارسه

---

[١] (ذوالفقار) سحاب وزننده (عاص بن منبه) نام کافرك قلیجی لقبیدرکه ملحمهٔ (بدر) ده طعمهٔ شیر شمشیر اولمغله طرف حضرت نبوی‌یه عائد اولدقده حیدر کرار کرم‌الله وجهه حضرتلرینه احسان بیوردیلر . متننده فقره‌لر اولمغله (ذوالفقار) ایله تسمیه اولندی . [ترجمهٔ قاموس]

صاقين آتله اوزرينه هجوم ايتمه . آتدن يره
اين . يردن اكا قارغيي صاپلا . . . اكر
بركيدده اوككده برسواري، وآرقه‌كده ديكر
برسواري بولنيور ايسه بوراده‌دخي آتدن آشاغي
اينوب سكا الك يقين اولان سوارييه اوررسك ،
ديكرينه قارشي آتكي سپر اتخاذ ايدرسك . . . »

قارغيلرك حربه‌لري شعبه‌لي ، كنيش ،
اينجه، اكري ، طوغري ، طالغه‌لي كبي مختلف
شكللرده ايدي .

(قالقان) : ـ قالقانلر هربري برموقعده
استعماله الويريشلي برقاچ نوع ايدي . مسطح،
اورته‌سي چقورلي مستطيل ، اورته‌سي قبه‌لي
بونوعدن قالقانلر ايله اوق ، طاش وقليجدن
وقايهٔ نفس ايديله‌بيليردي . مستطيل شكلنده
اولان قالقانلر ايله اوقدن صيانت نفس
اولنوردي. چونكه قالقانك باشي سوارينك
باشني وبقيه‌سي سوارينك سائر وجودني ستر
ايدردي . سواري بركوزي ايله قالقانده‌كي سطح
مائلدن باقه‌رق باشني كوسترمزدي . مسطح
قالقان ايسه قارغينك طعنه‌لرينه مانع اولمق
ايچون قوللانيليردي . بعضاً ايكي كشي بر
دشمن ايله مبارزه‌ده بولنوركن قالقانلر ايله
يكديكرلريني طعنه‌وضربه‌لردن محافظه‌ايدرلردي.

اسلاملر قالقانلر اعمالنده پك ايلري

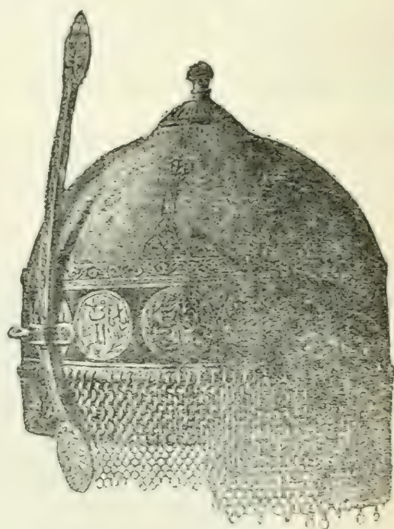

شكل : ١٣ اندلسده بولنان ملوك اسلاميه‌نك صوكنجيسي اولان
(ابو عبدالله) ك مغفري

واطرافي منحني مدور شكللري او نوعلر
جمله‌سندن ايدي. هرنوعك كنديسنه مخصوص
فائده‌سي واردي . انسان ؛ اورته‌سي قبه‌لي
واطرافي منحني اولان قالقان ايله قارغيلرك
طعنه‌سندن وقايهٔ نفس ايده‌مزدي . چونكه
اورولشده قارغي بوكا صاپلانوب قاليردي .
كيتمشلردي. قالقانلر اوزرينه آيتلر ، عبارات
حكميه واشعار نقش ايدرلردي . هر مملكتك
قالقانلري بر شكل مخصوصده بولنيوردي .
شام قالقانلري ، عراق قالقانلري ، غرناطه
قالقانلري وسائره آيري آيري شكلده‌ايديلر .

(زره) : ـــ عربلر زرهلرك برچوق

انواعنی استعمال ایتمشلردر . بوزرهلر دمیردن وچلیکدن، یاخود کتاندن معمول بولوردی . کتاندن یاپلمش اولان زرهه (دلاص) نامی ویریلیردی . عربلردن زره صاحبی اولانلر اکثریتله سواریلر ایدی . زرهلر علی الاکثر روم وایران معمولاتندن ایدی . عربلرجه (خالد بن جعفر) ك زرهی کبی اسملری مشهور بر طاقم زرهلر واردی . مذکور زره (ذات الازمه) ـ طورطوپلی ـ نامی ایله معروف ایدی . چونکه دوکمه‌لری واردی . کیین آدم صیغامق ایستسه اتکلری او دوکمه‌لره کچیریردی .

شکل : ١٢ مصر کوله‌منلرندن برینك مغفری

زره (جوشن) ـ کوکسلك ـ وباشه مخصوص اوله‌رق (بیضه) ـ توغلق ـ و (مغفر) نامیله بر طاقم اجزادن مرکب اولدیغی کبی قوللره ، بجاقلره ، اللره مخصوص اقسامی‌ده واردی .

اسلامیتك ابتدالرنده عربلرك قوللاندقلری اسلحه ایشته بوذکر ایتدیکمز شیلردن عبارت ایدی . اسلامیتدن صکره ایسه مذکور اسلحه‌یه ایرانیلردن وروملردن خنجر ، طبر (Hache)، بالطه وسائره علاوه ایدلدی. عربلر موقع وزمانه کوره بونلری مختلف شکلرده اعمال ایدرلردی . شام قلیجی عراق قلیجندن ومصر زرهی اندلس زرهندن بشقه شکلده ایدی . درج ایتدیکمز شکللرده بری اندلس ، دیکری مصرده یاپلمش ایکی مغفر شکلنی کوربیورسکز . بونلرك آره‌لرنده نه‌قدر فرق وار ایسه دیکر اسلحه آره‌سنده دخی موقع وزمان اختلافی حسبیله شکلاً اوقدر فرق موجود ایدی . بوفرقی یازمق اوزون سورر .

محاصره آلات وادواتی

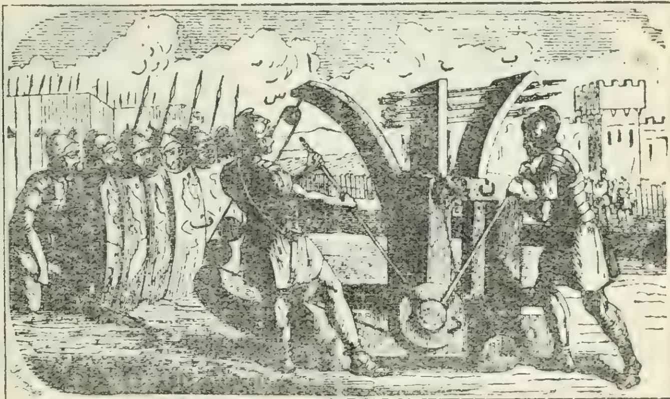
عربلر اسکیده محاصره‌یه مخصوص آلات وادواته مالك دکلدیلر . چونکه محاصره‌لرایله اوغراشمامشلردی. سورسز ، خندقسز آچیق چادرلرده اقامت ایدرلردی . عربلرك محاربه‌ده ایلك حفر ایتدکلری خندق دیکر بریرده ذکر ایتدیکمز وجهه ایله بشنجی سنهٔ هجریه‌ده (سلمان فارسی) نك رأی ودلالتیله مدینه‌ده (احزاب) محاربه‌سنده‌ایدی. فقط عربلر دها صکره عرب اولمیانلرایله‌اختلاط ایدنجه‌سائرشیلر کبی محاصره آلات وادواتی‌ده انلردن اقتباس ایتمشلردر . بو محاصره آلات وادواتنك الك مهمی (منجنیق) و سور تخریبنه مخصوص اوله‌رق عربلرجه (دبابه) ـ چارپا ـ و (کبش) ـ قوچ ـ Bélier اسمی ویریلن ادوات سائره

ویونان آتشی ایدی .

(منجنیق) : — آتیجی بر آلتدر . پك اسکیده فنیکه‌لیلر بو آلتی استعمال ایلدیلر. دها صکره کندیلرندن یونانیلره واسرائیلیلره انتقال ایلدی . (تورات) ده مکابیین کتابنده (سفرنده) منجنیقك ذکری بر قاچ دفعه کچمشدر . (منجنیق) یونانیلر واسطه‌سیله جهانك دول سائره‌سنه انتقال ایلمشدر . ایرانیلر منجنیقی یونانیلردن آلمشلردی . عربلر بعدالاسلام منجنیقی ایرانیلردن آلدیلر.

اك مشهور روایته کوره عربلر بو آلتی روملروایرانیلر ایله‌وقوع بولان اختلاطلرندن صکره آنجق برنجی عصر هجری اورته‌سنده استخدام ایلدیلر . حال بوکه (السیرةالحلبیه) عربلره کوستردیکی شیلر جمله‌سندن اوله‌رق (طائف) ك محاصره‌سنده منجنیق استعمالنی‌ده اوکرتمش ایدی . حتی روایته کوره اوزمان منجنیقی بالذات کندیسی الیله یاپمشدی . کذلك بو کتاب مؤلفنك روایتنه کوره اسلاملر خیبرده (صعب) قلعه‌سنی فتح ایتدکاری زمان قلعه‌ده بر قاچ منجنیق ودابه — چارپا — بولمشلردی .

منجنیقلر ، بیوك ، کوچك قطعه‌لرده بعضلری چرخ ، بعضلری یای ایله اداره اولنور برقاچ نوع ایدی . برنوعی‌دخی صپان کبی قوللانیلیردی . بو نوع آلات حربیه اوق ، طاش ، نفط قابلرینی ، عقرب وسائره کبی اذیت ومضرت ویرن شیلری آتمق ایچون استخدام‌ایدیلیردی.

شکل : ۱۳ اوق آتمغه مخصوص روما منجنیق

کتابنده مذکور آلتك حضرت‌نبی‌زماننده (طائف) ك محاصره‌سنده استعمال ایلدیکی ذکر اولنیور . کتاب مذکورده ویریلن معلوماته نظراً (سلمان فارسی) ایرانیلرده جاری ومستعمل اصول و آلات حربیه‌دن

مرمیات خفیف بر ماده‌دن ایسه قورشون ایله آغیرلشدیریلیردی . نفط وسائره کبی مایع شیلر ایسه بیوك کاسه شکلنده ترازی کوزی کبی زنجیرلی بر قابه قونوله‌رق آتیلیردی .

روماليلرده اوق آتمغه مخصوص استعمال

اولنان بر نوع منجنیقك (١٣) رقمی ایله درج ایتدیکمز شکلنده کورلدیکی اوزره اوقلر (ب ، و ، ج) اشارتلی ایکی قائمه‌یه کچیرلمش . اوقلرك اوجلری دشمنه طوغری توجیه ایدلمش ، ایکی آدم (د) مقاره‌سنی چویرییور. بو مقاره دخی دیشلی (ن) مقاره‌سنی چویرمکده‌در . (د) مقاره‌سنه ـ (ا) قائمه‌سی یانندن (س) مقاره‌سنه و (ف) ایکی مقاره‌سنه ممتد ـ بر ایپ صارلمقده‌در . اوصورتله که قورلدقدن صکره (ا) قائمه‌سی آرقه‌یه طوغری منحنی اولور . مذکور قائمه بربرینه دری ویا دمیردن زمبرك ایله بتشدیرلمش برقاچ پارچه‌دن مركبدر . آلت قورلدقدن صکره صالیویریلنجه قائمه اوقلرك اوجنه شدتله چارپه‌رق انلری اوزون مسافه‌یه آتار .

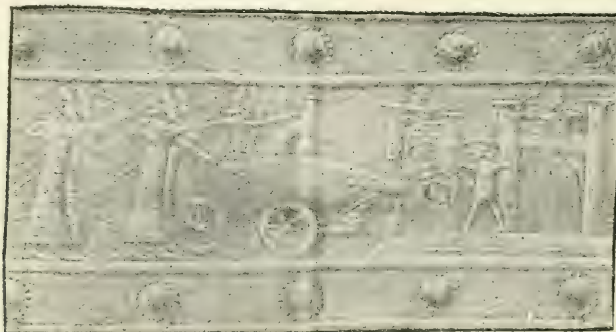
(١٤) نجی شکلده دخی طاش آتمغه مخصوص بر منجنیق رسمنی کوروسکز . بو منجنیق بر دیرکه طاش وضعنه مخصوص بر صپانك باغلی اولمسندن عبارتدر . دیرك ایپلر ایله آرقه‌یه

شکل ١٤ : طاش ونفط آتمغه مخصوص منجنیق

طوغری قورولور . آشاغی طرفده دیرکه بتشیك بر زنبرك موجود . دیرك ایی قورولدقدن صکره صالیویریلیرسه سطح مائله طوغری سریع بر حرکت یاپه‌رق صپانده بولنان طاشی اوزاق مسافه‌یه آتار . ذکر اولنان ایکی منجنیق شکلنه مشابه دیکر برطاقم منجنیقلر دها واردی .

زمان سالفده منجنیقلر بیوك طاشلر ایله سورلری تخریب ، یاخود دشمنه اوق انداخت ایتمك ، یاخود نفط ایله دشمن اردوکاهلرینی احراق ایلمك وسائره ایچون استخدام اولنوردی . نفطی دشمنه آندقلرنده قابلر دروننده

شکل : ١٥ سور هدمنه مخصوص آتوری (دبابه) ـ چارپا

شكل : ١٦ بروتونلرك سورلرينه هجوم ايدن برروما كبشى ـ قوچى ـ بروتونلر تسليم اولمق ايچون سور خارجنه چيقمشلردر .

والولى برحالده دميردن برشبكه ايچنه قويوب (١٤) نجى
شكلده‌كى نوعدن بر منجنيق ايله آتارلردى .

منجنيقلر جسامتجه بر برندن مختلف ايدى .
زمان حاضرده زرهلى سفائن حربيه‌يه وبيوك
طوپلره زرهليلرك وطوپلرك نوع وشكلنه كوره
نصل اسملر ويريليور ايسه اوزمانلرده
على الاكثر منجنيقلره اويله اسملر تعيين
اولنوردى . (حجاج بن يوسف) ك (عروس)
ـ كلين ـ ناميله برمنجنيقى واردى كه بونى
بش يوز كشى اداره ايدردى . (محمد بن القاسم)
مذكور منجنيقى ٨٩ سنهٔ هجريه‌سنده هندستان
پادشاهنك محاربه‌سنه كوتورمش وبونكله
اورالرده بربت معبدينى هدم ايلمشدر .

(دبابه) : ـ چارپا ـ قالين وصيقى آغاجدن
معمول متحرك برآلت ايدى . آغاجك
اوزرينه آتشك تأثيراتنه قارشى كلمك ايچون
سركه‌يه باتيرلمش كچه ، ياخود درى كچيريلير.
دى كه بوكچه ويادرى زره مقامنده قائم بولنو.
ردى. مذكور آلت تكرلكلر اوزرينه بينديريله‌رك
بوصورتله جرى قولايلاشديريليردى . بعضاً
بوآلت عادتا تخته‌دن يابلمش برقلعه شكلنده
بولنوردى. آلت مذكوره‌يى تكرلكلر اوزرنده
بريردن ديكر بره جر ايدن محاربين انى
سورلره ياناشديره‌رق اوزرينه چيقارلر وآتيده
كوستريله‌جكى وجه ايله اورادن سورلره آتلار.
لردى . (دبابه) منجنيقدن دها اسكيدر .
قديم مصرليلر وآثوريلر بوآلتى استعمال
ايتديلر. كنديلرندن صكره يونانيلر ورومالبلر
ودها صكره عربلر استعمال ايلمشلردر .
آلت مذكوره تكرلكلر اوزرينه قورلمش سيار
برقلعه‌دن عبارت اولوب سورلر اوزرنده
محاربه ايدنلره هجوم ايچون قوللانيليردى .

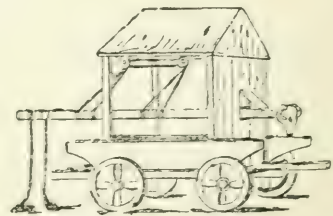
بعضاً چارپايى سورلرك تخريبى ايچون ده
استخدام ايدرلردى . بومقصدله قوللاندقلرى
زمان انى سورلره دايه‌رق ديوارلرينى سپر اتخاذ
ايدرلر وكسكين وآغير برشكله وضع ايتدكلرى
باشى ايله ديوارلرى تخريب ايلرلردى .

(كبش) قوچ Bélier :ـ بوآلت چارپايه
مشابه ايدى. شوقدر كه اوك طرفنده قوچ باشى كبى
بر باشى وار ايدى . عسكر ، شكلده كورلديكى

اوزره، آلتك داخلنده تحصن ایدرلردی .
(قوچ) آلتی سورلرك هدمنده استخدام اولنوردی . اوكده بولنان باش ، آلتك داخلنده قالین بر دیركه متصل وبو دیرك ایپلر ایله طاوانده بولنان مقارهلره مربوط بولنور . كرك آلتك داخلنده ، كرك آرقهسنده بولنان عسكر ذكر اولنان باش ایله سورلری دوكهرك دلرلردی .

۱٦ نجی شكلده بر روما قوچی شكلنی كوریرسكز . مذكور شكل رومالیلرك ، بروتونلرك سورلرینه هجوملرینی وبروتونلرك بیراق كشیده ایدرك تسلیمه كلدكلرینی ارائه ایدییور .

اسلاملر سورلره طیرمانمق، یاخود سوری ییقمق ویا دلمك ایچون بر چوق محاربهلرده چارپا وقوچ آلتلرینی استخدام ایتشلردر. همان هر اردووه سورلره چیقمق ایچون علیالا كثر هر بری بر قاچ كشی استیعاب ایدهبیلهجك

شكل ۱۷ : قوچ باشی

كوچك حجمدهمتعدد چارپا بولنوردی. خلفای عباسیهدن (معتصم بالله) آناطولیده كائن (عموریه) شهرینی محاصره ایتدیكی زمان اون عسكر استیعاب ایدهجك بیوك حجمده چارپالر یاپدیرهرق بونلر ایله مذكور شهرك سورلرینی دوكمشدر .

سورلری تخریبده چارپالر شو صورتله استعمال اولنوردی : عسكر چارپالره بینهرك سورلره یاقلاشیرلردی . سورك اوكنده یاقلاشمغه مانع خندق وارایسه خندق اوزرینه دیركلر آتیلهرق كوپری قورولور واوستندن كچیلیردی. خندق كوپری یاپامیهجق درجهده كنیش بولنور ایسه چارپالر ایله كوتوریلن اودون ، طوپراق وسائره آتیلهرق بر كچید محلی طولدورولور، اوزرندن مرور ایدیلیردی. عمله بو عملیاتی یاپاركن عسكر انلری سپرلر ایله محافظه ایلرلردی . نهایت چارپا سوره دایانجه سوری دلمكه مسارعت اولنوردی . سوری دلر ایكن آچیلان بر چوكمامك ایچون دیرك ایله دستك قورولوردی . شاید قوچ وچارپانك بویی سورك اوستنه یتشمز ایسه مردیونلر قورهرق سوری آشمغه چالیشیرلردی. بوكا امكان حاصل اولمینجه قارشی قارشییه محاربه ایله اوغراشیرلردی .

(یونان آتشی) : — یونان آتشی عربلرك روملردن اقتباس ایتدكلری شیلر جملهسندندی. حال بوكه بو آتش روملرك دكل ، شرقلیلرك اثر ایجادیدر . شرقلیلر محاربهلرده ماهیتی آوروپالیلرجه آنجق یدنجی عصر میلادیده آكلاشیلهبیلن چابوق الو آلیر بر ماده استعمال ایدرلردی . بو آتشك (قالینیقوس) نامنده بر شاملی واسطهسیله یونانیلره انتقال ایلدیكی ظن اولنیور . روملر عربلرك كرك استانبوله ، كرك اوروپا وآسیا

قطعه‌لرنده بولنان سائر روم شهرلرینه وقوع بولان هجوم وصولتلرینه قارشی اوصره‌ده اویله بر آتشه صوك درجه‌ده محتاج بر حالده ایدیلر . بو سلاحی اله کچیرمکله مقصدلرینه موفق اولدیلر . چونکه عربلر دفعات ایله استانبولی محاصره ایتدکاری حالده بو آتش ایله مدافعه ایدلدیکی ایچون فتحنه مقتدر اوله‌مدیلر . روملر مذکور آتشی ترکیب ایدن ماده‌لری فوق‌العاده مکتوم طوتارلردی . نهایت عربلر بو ماده‌لرك ماهیتنه واقف اولدیلر . بو آتش کوکرد وصمغلردن ومواد دهنیه‌دن مرکب برمایعدن عبارت ایدی . بو مایعی کمینك باش طرفنده بولندیریلان طونجدن مستطیل بر اسطوانه‌دن اولی مایع حالنده ، یاخود نفطه باتیرلمش بز پارچه‌لریله آتارلردی . بوصورتله آتیلان مرمیلر کمیلرك ، یاخود اولرك اوزرینه دوشه‌رك کمیلری واولری یاقاردی . قرائن احوالدن آکلاشیلیورکه (حصین بن نمیر) ك (عبدالله بن الزبیر) ه ٦٤ سنهٔ هجریه‌سنده وقوع بولان محاصره‌سی اثناسنده کعبهٔ معظمه آنجق بو مرمیلر ایله محترق اولمشدر .

پارس کتبخانهٔ ملیسنده ١٨ نجی شکلده کورلدیکی اوزره بر طاقم عربلرك بعضیلری سواری وبعضلری پیاده اوله‌رق اللرنده یونان آتشنی حاوی بز پارچه‌لرینی حاملاً دشمنه آتمقده اولدقلرینی مصور ال ایله یازلمش اسکی برمسوده موجوددر . عربلر یونان آتشنه (نفط قاذف) - آتیجی نفط - اطلاق ایدرلردی .

(باروتك اختراعی) : غایت مهم اختراعاتدن اولان باروتك کشفی اوروپالیلره اسناد اولنورسه‌ده حقیقت حالده بونك موجدی عربلر ایدی . باروتك اختراعی حقنده اوروپالیلرجه الك مشهور روایت مادهٔ مذکوره‌نك ١٣٢٠ سنهٔ میلادیه سنده (٧١٩ سنهٔ هجریه‌سی) (شوارتز) نامنده بر ذات طرفندن اختراع ایدلدیکی مرکزنده‌در . حال بوکه اون‌اوچنجی عصر میلادی رجالندن (روغر باکن) نامنده انکلیز بر راهب کندی عصرنده استعمالی شائع اولمش بارود قبیلندن برماده‌نك وجودندن بحث ایتمش ایدی . حقیقت حالده بارودی ایلك استعمال ایدنلر عربلر ایدی . عربلر بالذات باروتك موجدی دکل ایسه‌لر ، هیچ‌شبهه یوق ، قرون وسطاده واصل اولدیغی درجه‌یه ایصال ایدنلر کندیلری ایدی .

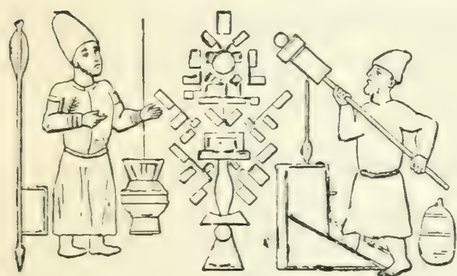
شکل ١٨ : عربلر طرفندن یونان آتشنك استعمالی

١٨٢٠ سنهٔ میلادیه‌سنده وفات ایدن اسپانیا مستشرقیندن (قوندی) مراکش اهالیسنك ١١١٨ سنهٔ میلادیه‌سنده‌سیچیلیاده کائن‌سرقوسه (سراقوزه) شهرینه‌وقوع بولان مهاجمه‌لرنده اسلحهٔ ناریه‌یی استعمال ایتدکلرینی ذکر ایدییور .

فضله اوله‌رق عرب تاریخ کتابلری دخی بو نوع سلاحلرك اون اوچنجی عصر میلادیده مغرب بلادنده وقوع بولان محارباتده اسلاملر طرفندن استعمال ایلدیکنی کوسترمکده‌در . (ابن‌خلدون) مراکش سلطانی (ابویوسف)ك ٦٧٢ سنهٔ هجریه‌سنده (١٢٧٢ م) مغرب اقصا (مراکش)ده کائن (سجلماسه) یی (عبدالواد) اوغللرندن آلمق اوزره شهر مذکوره مواصلته دائر یازدیغی مطالعاتده‌بونی پك صریح بر یولده یازییور . دییورکه :

« سلطان (ابویوسف) مغرب بلادینی فتح ایله‌دائرهٔ اطاعت‌وانتظامه آلمش و(عبدالمؤمن) اوغللرینك خلافتنی ازاله وطنجه وسبته‌یی دخی فتح ایلمش ایدی . بونك اوزرینه‌جنوبده بولنان ممالکی فتح ایله توسیع سلطنت امل بالا پروازینه قاپیله‌رق (سجلماسه) یی (عبدالواد) اوغللرندن آلمق اوزره اردوسی ایله برابر ٦٧٢ سنهٔ هجریه‌سنده شهر مذکور اوزرینه حرکت ایتدی . اورایه مواصلتنده شهری محاصر آلتنه آلوب هرطرفنه منجنیقلر وعراده‌لر ـ منجنیقدن دها کوچك برمحاصره آلتی ـ ونفط قاذف آلات وادواتندن مرکب برچوق محاصره آلتلرینی قوردی . نفط قاذف آلاتی بارود ایله یاقیلان آتشله ونفط ایله‌غایت حیرت انکیز برقونله دمیر پارچه‌لرینی دشمن اوزرینه یاغدیردی . مشارالیه شهر مذکوری بعض فاصله‌لر ایله تام برسنه محاصره ایلدی . نهایت برکون‌سورك برطرفی منجنیقلردن آتیلان طاشلره قارشی تحمل ایده‌میه‌رك ییقلدیغندن عسکر آچیلان کدیکدن کچه‌رك شهری اشغال ایلدیلر . »

ایشته بو سوزلردن آچیقدن آچیغه آکلاشیلیورکه بارود (شوارتز) طرفندن کشف اولندیغی ادعا ایدیلن زماندن‌یارم‌عصر اول عربلرجه معروف ومحاربه‌لرنده مستعمل ایدی . عربلرك بارودك مرکب اولدیغی اجزایه دائر اون اوچنجی عصر میلادیده ویردکلری معلومات مذکور ماده‌نك بوکونکی ترکیباتنه پك زیاده مشابه‌در .

شکل : ١٩ عربلرك بارودی اختراعلری

(پترسبورغ) کتابخانه‌سنده اسلحهٔ ناریه ایله مشغول ایکی عربی مصور اسکی بررسم موجوددر . (شکل : ١٩) . بوایکی آدمدن صاغ طرفده بولنانی الندہ تفنکه مشابه برشی طوتیور . تفنك بارود واوفاق کله‌ایله مجهزدر . طونان آدم [مذکور آلات ناریه‌یی اوکنده

بولنان بر الوه یاقلاشدیرمش . تا که آتش آلسون وحاوی اولدیغی مرمی‌یی آتسون .

۲۰نجی شکلده‌دخی لزومنده نفطه‌باتیریلوب دشمنه آتلق اوزره صاچاقلی قماشه صارلمش بربورویی حامل بر سواری کوروسکز . سوارینك ایکی طرفنده بولنان ایکی پیاده دخی اویله صاچاقلی البسه کیمشلردر . نته‌کیم سوارینك وآتك اوزرلری‌ده صاچاقلی اقمشه ایله مجهزدر . ایشته بوقماشلر اقتضاسی زماننده نفط ایله استعمال اولنورلردی .

محاربه‌ده اصول تعبیه

عسکرلکك تاریخی بحثنده ذکر ایتدیکمز اوزره ملل متمدنه‌ده اصول تعبیه صف تشکیلاتندن عبارت ایدی . عربلر ، زمان جاهلیتلرنده ، محاربه‌ده هیچ برنظام وانتظامه تابع دکللر ایدی . محاربه‌لرده (کروفر) ـ هجوم وفرار ـ ایله تعریف ایدیلن اصولده حرکت ایدرلردی . بواصول ، اسمندن دخی

شکل : ۲۰ — نفط ادواتی

آکلاشیله‌جغی وجه ایله برقاعده‌یه تابع اولمقسزین محاربه‌ده دشمنه هجوم ، اکا قارشی ضعف حس اولنور ایسه اوکندن فرار ، ینه فرصت بوله‌رق تکرار هجوم ، ینه تکرار فرار ایتمکدن عبارتدر . بالآخره اسلامیت ظهور ایدنجه آیت وحدیثلر ایله حربك صف شکلنده اجراسنی امرایتمشدر . « جناب حق کندی اوغرنده بربرینه صیقی صیقی به یاپشمش بنا کبی ، یعنی ثباتده یکدیکرینه ظهیر اوله‌رق صف صورتیله محاربه ایدنلری سور » مآلی ، برآیت کریمه‌نك مدلولی اولدیغی کبی [*] « برمؤمن برمؤمنه اقسامی صیقی برشکلده یکدیکرینه یاپشمش بنا کبیدر » مآلی دخی برحدیث شریفدر [**] . بناءً علیه حضرت پیغمبر زماننده محاربه‌لر (زحف) نامیله یاد اولنان صف شکلنده وقوع بولوردی . اسلاملر نمازده نصل صف تشکیل ایدییورلر ایسه محاربه‌ده دخی اویله صفلر تشکیل ایدرك صفلر ایله یکپا برحالده دشمنك اوزرینه یورورلردی .

اسلاملر ایشته بوصورتله بدویلرك بیلمدکاری براصول حرب ایله بدویلر ایله محاربه ایدرك بوبکی اصول حرب ، محاربه‌ده ـ کروفر ـ دن‌ماعدا اصول بیامین قبائل‌اوزرینه ، مظفریت اسلامیه‌یه باعث اولان اسباب جمله‌سندن اولدی . بیوك اسکندر ، عثمانلی پادشاهی سلطان سلیم اول ، بوناپارت کبی جهانکیرلرك مظفریاتی ده بوقبیلدن ایدی ؛ چونکه بوجهانکیرلرك عالمه وقوع بولان غلبه واستیلالری آنجق کندی

[*] « ان‌الله یحب‌الذین یقاتلون فی سبیله صفاً کانهم بنیان مرصوص »

[**] المؤمن للمؤمن کالبنیان المرصوص یشد بعضه بعضا

عسكرلريني دشمنده موجود اولميان براصول حرب ايله تعبيه ، ياخود عسكرلريني كذلك دشمنده بولنميان مكمل اسلحه ايله تجهيز ايتمش اولملرى نتيجه‌سى ايدى .

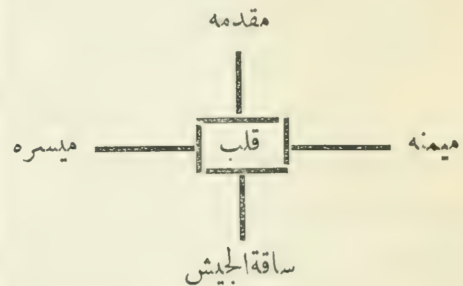
(كر و فر) اصولى ايله محاربه ايدنلر ، كندى آدملريني ، ميدان محاربه‌نك آرقه‌سنده دوه‌لر ويوكلرك بولنديرلمسيله فراردن منع ايدرلردى . اموالك بوصورتله تهلكه‌يه معروض بولنمسى حرب ايدنلره محاربه‌ده ثبات كوسترمك ايچون برباعث تشكيل ايدردى . اسلاملر دخى محاربه‌لرده كوستردكلرى ثبات ايله برابر اثناى محاربه‌ده ميدان كيرودار آرقه‌سنده دوه‌لريني ، چولق چوجقلريني ، مهمات وارزاقى بولند-يريرلردى‌كه بوحال محاربه‌ده برقات دها فداكارانه ثبات كوسترملريني انتاج ايلردى .

حضرت نبى زماننده عساكر اسلاميه آز وياچوق بولنمسنه كوره بر ويا ايكى صف صورتنده ترتيب اولنوردى . اسلاملر دهاصكره خلفاى راشدين زماننده چوغالنجه عسكر ، حامل اولدقلرى سلاحلرك نوعى وحال وموقع اعتباريله ، متعددصفلره تقسيم وترتيب ايديليردى . حضرت على طرفندن ٣٧ سنهٔ هجريه‌سنده (صفين) واقعه‌سنده‌عسكره خطاباً ايراد اولنان آتيده‌كى وصايا راشدين زماننده جارى اولان اصول تعبيه‌يى ارائه ايدر :

«صفلركزى صيقى برنباكبى ياپيكز . زرهلى آدملرى اوكه ، زرهسزلرى آرقه‌يه قوييكز . ديشلريكزى غيجيردايكز ، بوغيرتله قليج ضربه‌لرى بوشه كيدر . قارغيلره اكيليكز ، بوصورتله حربه‌لر اپى حسن محافظه اولنور . هرشيئى خوش كوريكز ، بوصورت قابه غيرت وقوت ويرير . سسلريكزى يواش طوتيكز ، زيرا بويواشلق مغلوبيتك منعنه دها زياده خادم وهيبت ووقار دها زياده لايقدر . سنجاقلريكزى طوغرى طوتيكز ، اكرى بولنديرميكز . بونلرى بهادرلريكزدن بشقه كيمسه‌يه توديع ايتميكز . صدق ، صبر وثبات ايله محاربه ايديكز . نه درجه‌ده صبر وثبات كوستريرايسه‌كز اونسبتده مظفريته نائل اولورسكز . »

كراديس (طابورلر) : — خلفاى راشدين دورندن صكره امويلر زماننده اسلاملر دها زياده چوغالارق عرب اولميانلر ايله اختلاطده بولننجه — عسكرلك تاريخى بحثنده يازديغمز وجه‌ايله — عسكرى فرقه‌لريني (طابورلر) شكلنده تعبيه ايتمكه باشلاديلر . بواصول تعبيه روملردن اقتباس ايدلمشدر . روملر محاربه‌يه عسكر سوق ايتدكلرى زمان اردولريني كراديس Κοορτις (كورتيس) ناميله بر طاقم اقسامه تقسيم ايدرلردى . (كورتيس) طابور ، ياخود فرقه ديمكدر . عربلر بوكلمه‌يى تعريب ايدرك مفردينه (كردوس) وجمعنه (كراديس) ديمشلردر . روملر عسكرى بويله‌جه طابورلره تقسيم ايتدكدن صكره حكمداردن ، ياخود اردونك باش قوماندانندن ومعيتى آدملرندن وسنجاقلردن متشكل اولان فرقه‌يى اورته‌يه قويه‌رق بوكا قلب (اردونك مركزى) نامنى ويريرلردى . مركزك اوكنده على الاكثر سواريدن مركب

بر فرقه بولنـدیریله‌رق بوکاده (مقـدمه) ـ پیشـدار ـ دیرلردی . مرکزك صـاغنده بولندیریلان فرقه‌یه میمنه (صـاغ جناح) وصولده یرلشدیریلن دیکر فرقـه‌یه‌ده میسره (صول جناح) اطلاق اولنوردی . مرکزك آرقه‌سنده بولندیریلان فرقه‌دخی (ساقة‌الجیش) ـ اردو دمداری ـ تسمیه ایدیلیردی. اوحالده اردو شو صورتله تشکل ایدردی :

بوصورتله یاپیلان تعبیه‌بش قسمدن‌متشکل بولنوردی. عربلرك اردویه (خمیس) دیملری ایشته بوندن نشأت ایدییور . اردو بوصورتده تشکل ایدنجه عین ترتیب ایله دشمن اوزرینه حرکت ایدردی . بعضاً عسکرك آرقه‌سـنده ایرانیـلرك یاپدقلری کبی کندیلرینـه قوت ویره‌جك شـیلر بولندیریلیردی . ایرانیـلر محاربه‌لرده فیللری استخدام ایدرلردی. فیللرك اوزرینه تخته‌دن کوشـکلر کبی قله‌لر یاپه‌رق بونلری عسـکر ، سلاح ، سـنجاقلر ایله طولدیریرلردی . بو فیللر اردونك آرقه‌سنده قلعه‌لر شکلنده بولنمقله عسکرك قوهٔ معنویه‌لری برقات دها آرتاردی . بعضاً سلطنت تختلرینی پناه اتخـاذ ایدرلردی . حکمـداره اردونك اورته‌سنده برتخت قوریله‌رق حکمدارك معیت ارکانی وخاصـه رجالی واغورنده هردرلو تهلکه‌یی کوزه آلان فداکاران رؤسـاسی تختك اطرافنده طوپلانیر وتختك کنـارلرنده سـنجاقلر رکز اولنـوردی . بونلرك اطرافنـده نشانجیلردن وپیـاده‌دن مرکب صفلر علاوه اولنوردی . بوکتله بیوك بر جسـامت آلیردی وعسکره قوت وملجـأ تشـکیل ایدردی . ایرانلیلر بعضـاً کروفر ـ هجوم وفرار ـ اصولیله محـاربه ایتدکلری زمان دخی عسکره ینه اویله بر ملجأ ومرکز تشکیل ایلرلردی. ایشته‌بوسببدن عربلر، صدر اسلامده‌رومل وایرانیلر ایله‌وقوع‌بولان‌برچوق محاربه‌لرنده ـ (خالد بن‌الولید)طرفندن ١٣ نجی سنهٔ‌هجریه‌ده (یرموك) محاربه‌سنده یاپلدیغی کبی ـ (کرادیس) ـ طابورلر ـ اصول تعبیه‌سیله محاربه‌ایدرلردی(خالد)مذکورمحاربه‌ده‌عسکرینی او وقته قدر عربلرجه معرف اولمیان بواصول تعبیه‌ده‌ترتیب‌ایتمش‌ایدی. مشارالیه‌معیتنده‌بولنان عسکری ٣٦ دن ٤٠ طابوره قدر طابورلره تقسیم ایدرك طـابورلردن (قلب) مرکزه افراز ایلدیکی قوته (ابوعبیـده) یی ، کذلك طابور شکلنده (میمنه) صاغ جناحه تخصیص ایتدیکی قوهٔ عسکریه‌یه (عمرو بن‌العاص) ی و (شرجبیل بن حسـنه) یی و (میسره) صول جناحده ینه طابور شکلنده بولندیردیغی قسمه دخی (یزید بن ابی سفیان) ی قوماندان نصب ایتدی . (سعد بن ابی وقاص) دخی ١٤ نجی سنهٔ هجریه ده‌وقوع بولان (قادسیه) محاربه‌سنده‌عسکری‌بوشکلده تعبیه ایتمش ایدی.

مع مافيه تتبعات واقعه‌دن آ کلاشیلیورکه عربلر ، اوصره‌ده بو اصول تعبیه‌یی آنجق روملره کندی اصول تعبیه‌لری کبی بر تعبیه ایله قارشی که‌بیلمك ایچون بالمجبوریه اختیار ایتمشلردی . عربلر طابور اصول تعبیه‌سنه تابع اردولری آنجق ۱۲۸ سنهٔ هجریه‌سنده خلفای امویه‌نك صو کنجیسی اولان (مروان بن محمد) زماننده صورت قطعیه‌ده تشکیل وتنظیم ایتمشلردر . مشارالیه اردوده صفلر اصولنی ابطال ایدرك طابور اصولنی قبول ایلمش وبوصورتله تعبیه ایتدیکی عسکر ایله خوارجدن (ضحاك) ودها صکره (خیبری) ایله محاربه‌ده بولنمشدر . صفلر تشکیلی ابطال ایدیلنجه (زحف) اصولی‌ده‌اونودولمشدر . دها صکره خلقك مظهر اولدقلری ثروت وانتظام‌معیشته بناءً اردونك آرقه‌سنده دوه وسائره‌دن تشکیل ایدیلن صفدن دخی واز کچلمش وعسکرك چوجق چولقلریله حربه کیتمسی عادتی ده ترك ایدلمشدر .

مع مافیه اهل بیت نبویدن طلب خلافت ایدنلرك بعضلری محاربه‌لرده صف تشکیلاتندن عدول ایله طابور اصول تعبیه‌سنك قبولنی اسلامیتده بدعت نوعندن عد ایدرك کندیلری ایچون تهلکه‌یی داعی اولسه بیله صف شکلنده زحف‌اصولنه دوام ایلمشلردر . نته‌کیم حضرت (حسن بن علی) نك حفیدی (ابراهیم بن عبدالله) خلفای عباسیه‌دن (منصور) طرفندن کوندریلن(عیسی بن موسی) نك اردوسی ایله محاربه ایتدیکی صرده‌ده اوصورتله حرکت ایتمشدر . ایکی اردو (کوفه) دن ۱۶ فرسخ مسافه‌ده بولنان (اخمرا) .ده یکدیکرینه ملاقی اولونجه (ابراهیم) ك دوستلرندن بعضلری، مشارالیهه ار ونك طابور اصولی ایله تعبیه ایدلمسی لزومنی توصیه ایتدی . « چونکه طابور اصول تعبیه‌سی محاربه‌لرده مهاجمات دشمنه قارشی دها زیاده مقاومت ایدر . زیرا بر طابور مغلوب اولورسه آرقه‌سنده‌کی طابور محاربه‌یه دوام ایلر . حال بوکه صف، اصولنده محاربه اجرا اولنورکن صفك بر قسمی بوزیلیرسه دیکر قسمی‌ده دایانه‌ماز ، پریشان اولور » . (ابراهیم) ایله برابرنده بولنان آرقداشلری « ان الله یحب الذین یقاتلون فی سبیله . . . الخ » آیت کریمه‌سنك دلالتنه اشارت اولمق اوزره جواباً : « اهل اسلام صفندن بشقه صف یاپمه‌یز » دیدیلر ، فقط نتیجه‌ده کندیلری مغلوب اولدیلر .

اسلاملر بالآخره مدنیتده دها زیاده کسب رسوخ ایدنجه کندیلرندن دهااول داخل دائرهٔ مدنیت اولان اقوامك آثارندن ترجمه ایتدکلری مؤلفاتدن فنون حربیه‌یه‌دائر اقتباس ایلدکلری شیلرك مطالعه وتدقیقی ایله عسکر تعبیه‌سنده یك ایلری کیتدیلر . اودرجه‌یه‌که اصول تعبیه یدی‌یه بالغ اولمشدی . واقعا بویدی اصول تعبیه‌یی بردن استعمال ایتمزلردی ، لکن بونلرك جمله‌سنی فنون حربیه‌لری صره‌سنه کچیرمشلردی . ذکر اولنان یدی اصول تعبیه شونلر ایدی : برنجی تعبیه‌ده عسکر هلال شکلنده ترتیب اولنوردی . روایتلرینه کوره

اسكی ایرانیلر بوشكلده تعبیه‌ده بولنورلردی . بوده ایكی درلو ایدی : بری (هلال مرسل) ویا (هلال حاد) دركه سماده‌كی هلال شكلی كبی ایدی (◡) . دیكری (هلال مركب) اصول تعبیه‌سیدركه (هلال) ك ایكی طرفنده صانكه برر قناد كبی برر شبه هلال بولنوردی.

شكل ٢١ : الك يوكسك درجهٔ تكملده براسلام اردوكاهی

ایشته بو، ایکنجی تعبیه‌یی تشکیل ایدییوردی. اوچنجی تعبیه‌یه کلنجه بو ، مربع مستطیل شکلنده ایدی . دردنجی تعبیه هلال مرسلك ایکی اوجی نصل یوقاری‌یه طوغری ایسه بو تعبیه‌ده هلال ترسنه اوله‌رق اوجلری آشاغی بولنوردی (⌒) . بشنجی تعبیه‌ده عسکر (معین) ، یاخود (مربع منحرف) شکلنده ترتیب اولنوردی . آلتنجی اصول تعبیه‌ده عسکر مثلث ، یدنجی تعبیه‌ده ایسه دائرهٔ مزدوجه شکلنده تنظیم ایدیلیردی . دائرهٔ مزدوجه بربری ایچنده ایکی حلقه شکلیدر . عسکرك مقداری آز ودشمنککی چوق اولور ایسه بو صوك اصول تعبیه‌یه مراجعت اولنوردی . بو اصول تعبیه عصر حاضر ملل متمدنه‌سنك اك صوك مدار اعتماد اتخاذ ایتدکلری اصول تعبیه‌یه ، یعنی (ناپولئون بوناپارت) ك جهانی تسخیر ایتدیکی مربع اصولنه بکزر . خلاصه اسلاملر حرب ایچون براردو تعبیه ایتدکلری زمان بواردویی حال وموقع ایجاباتنه کوره یا طابورلر اصولنده ، یاخود مربعلر، مثلثلر شکلنده ، یاخود برقسمنی طابور ودیکر قسمنی مربع ویا هلال ، یاخود معین ویامثلث شکللرنده ترتیب وتنظیم ایدرلردی.

(اردوکاهلر) : — اردوکاهلر قورمق اوائل اسلامیتده برعلم وفن مخصوصه تابع دکل ایدی . عربلر زمان جاهلیتده اعتیاد ایتدکلری حال نه ایسه اوحال ایله چادرلرینی رکز وترتیب ایدرلردی . اوشکلده امیرك اوتاغی اورته‌ده بولنوردی . انك اطرافنده امرای سائره‌نك وخواص رجالك اوتاغلری قورولوردی . اردو ایله چولق چوجق کیتمش ایسه بونلر اردوکاهك آرقه‌سنده یرلشدیریلیردی . بالآخره عربلر حربه چولق چوجقله کیتمکی ابطال ایتدکلری زمان اردوکاه قورمقده روملر وایرانیلری تقلید ایتمکله وحال وموقعه کوره اردوکاهلری مختلف شکللرده یاپمغه باشلادیلر . دها صکره عسکری فرقه‌لر تنوع ومعیت خلقی وکوله‌من وخدمه وسائره تکثر ایدنجه اردوکاهلر عسکردن ماعدا کاتبلر ، فقها ، اطبا ، کحال ، داوولجی وسائره‌یی حاوی قوجه بر شهر حالنی آکدیرییوردی . (۲۱) نجی شکلده‌کی اردوکاه اسلاملرده اك یوکسك درجهٔ تکمله واران بر اردوکاهی کوستریر .

عسکرلکده استعمال اولنان قوماندالر

اوائل اسلامیتده اردو حاضرلاندیغی زمان قوماندانلر « النفیر النفیر! » قوماندا‌سنی ویریرلردی . بوقوماندا بوکون عسکرلرجه مستعمل « هجومه حاضر اول! »، «هجوم ! » قوماندالری کبی هجوم ایچون استعمال اولنوردی . قوماندانلر عسکرك رجعتنه قوماندا ویرمك ایستینجه : « الرجعه الرجعه ! » دیرلردی که بو ، الیوم مستعمل اولان « کری‌یه ! » قوماندا‌سنه مقابل ایدی . عسکرك آتلره بینملری ایچون قوماندا ویرلمك آرزو اولنجه: « الخیل الخیل ! » دینیلیردی . بو قوماندا عصر حاضر عسکرلکنجه مستعمل اولان : «بینمکه حاضر اول ! » ، « بین ! » قومانداللری کبی

ایدی . آتدن اینمك ایچون قوماندا ویرمك ایستدکلری زمانده ایسه : « الارض الارض ! » دیرلردی که بوقوماندا : « اینمکه حاضراول ! »، « این ! » قومانداسنه معادل ایدی .

اسلاملر دها صکره مدنیتده دها زیاده ایلری کیدنجه عسکرك اقسامی تعدد وقوماندا کلمه‌لری تزاید ایلدی . عسکره ایستدکلری وضعیت وحرکتی یاپدیرمق ایچون هر وضعیت وحرکته مخصوص بر کلمه وضع ایتمشلردی که بو کلمه‌لر شونلردن عبارت ایدی : (١) المیل ـ بر طرفه میل ایتمك ـ (٢) الانقلاب ـ کیری دونمك ـ ، (٣) الانفتال ـ بوکلمك ، یوزی بر طرفه چویرمك ـ (٤) تسویة الانفتال ـ طوغرولمق ، (٥) استدارة صغری ـ کوچك دور یاپمق ـ (٦) استدارة کبری ـ بیوك دور اجرا ایتمك ـ (٧) تقاطر ـ یان یانه کلمك ـ ، (٨) اقتران ـ برلشمك ـ ، (٩) رجوع الی الاستقبال ـ اوکه رجوع ایتمك ، (١٠) استدارة مطلقه ـ تام دور یاپمق ـ ، (١١) اضعاف ـ قات قات اولمق ـ ، (١٢) اتباع المیسرة ـ صول جناحه التحاق ایتمك ـ ، (١٣) اتباع المیمنه ـ صاغ جناحه التحاق ایتمك ـ ، (١٤) جیش منحرف ـ منحرف اردو حرکتی یاپمق ـ ، (١٥) جیش مستقیم ـ طوغری اردو حرکتی ـ ، (١٦) جیش مورب ـ میللی اردو حرکتی ـ ، (١٧) ـ رض ـ یرنده ثبات ایتمك ، (١٨) تقدم ـ ایلری حرکت ـ ، (١٩) حشو ـ صیقلاشمق ـ ، (٢٠) رادفه ـ بربری آرقه‌سنده بولنمق ـ ، (٢١) ترتیب بعد ترتیب ـ ترتیب ترتیب آرقه‌سنده اولمق .

بر قوماندان ، معیتنده بولنان عسکری برطرفه چویرمك ، یاخود برشکل مخصوص وضعیتده بولندیرمق ، یاخود ذکر اولنان حرکتلردن برینی اجرا ایتدیرمك ایستسه آلف البیان کلمه‌لردن بری ایله قوماندا ویریردی . عسکر دها اول تعلیم کوره‌رك ویریلن قوماندادن مقصد نه اولدیغنی اوکرنمش برحالده بولندقلرندن اوسوز تلفظ اولنور اولنماز بوکونکی منتظم عسکرده اولدیغی کبی آرزو ایدیلن حرکت عسکریه‌یی اجرا ایدرلردی . دها صکره مذکور کلمه‌لر (هوجوّا) ، (هوبرا) ایکی کلمه‌سیله اختصار ایدیله‌رك مقصودی تماميله آکلاتمق ایچون اشارتلر استعمال اولندی . بونك ایچون عسکر کوزلرینی قوماندانن آیرمامغه مجبور ایدیلر . تا که بر طرفه میل ایدنجه کندیلری‌ده اوطرفه میل ایدیونلر . مذکور کلمه‌لردن (هوجوا) یی ـ یوزلر قارشی قارشی‌یه کلسون ـ مقامنده استعمال ایدرلردی . (هوبرا) نك دلالتی ایسه بونك عکسی ایدی .

(شعار الجند ـ عسکری علامت مخصوصه ـ پارولا ـ) : ـ عربلر زمان جاهلیتلرنده اجرا ایتدکلری محاربه‌لر اثناسنده یکدیکرینی طانیمغه مخصوص بر طاقم الفاظ استعمال ایدرلردی . (شعار) نامنی ویردکلری بو الفاظ معین ومطرد شیلردن دکل ایدی . بونلری اصطلاحاً قبول وحال وموقعه کوره استعمال ایدرلردی .

(اُحد) واقعه‌سنده (احزاب) ك علامت مخصوصه‌سی - پارولاسی - « ياللعزی ! يالهبل ! [١] » ايدی . (حيره) ده‌کی (تنوخ) قبيله‌سنك اشارت مخصوصه‌سی : « يا آل عبادالله » ايدی . حضرت نبی مهاجرين وانصاره آيری آيری علامت مخصوصه قويدی. (مهاجرين)-کی : « يابنی عبدالرحمن » ، (اوس) قبيله-سنککی : « يابنی عبيدالله »، خزرج قبيله‌سنك کی‌ده : « يا بنی عبدالله » ايدی . حضرت نبی آتلره : « خيل الله » نامنی ويرمش ايدی . اسلاملر دها صکره دخی بربرلرينی طانيمق اوزره علامات مخصوصه استعمال ايدرلر ايدی.

ثغور ، عواصم

ثغور وعواصمدن مقصد مملکت اسلاميه‌نك براً وبحراً حدوديدر . ديکر بر يرده دخی کورلديکی وجه ايله عربلر شام قطعه‌سنك فتحنه کلدکلری زمان صحرا طرفنده بولنان (حوران) جهتلرندن باشلامشلردر . چونکه روملرك قوهٔ حربيه‌سنك قسم اعظمی سواحلده بولنيور ايدی . بوسببدن عربلر فتوحاتی قره‌دن دکزه وعربلر ايله اهالئ اصليه‌دن

[١] عزی - ضم عين وتشديد را والف مقصوره ايله - برآغاجدن عبارت اوله‌رق عربلرك زمان جاهليتده عبادت ايتدکلری برمعبود ايدی . قريش بومعبوده پك زياده اعتقاد ايدردی. حضرت نبی مکه‌يی فتح ايتدکدن صکره (خالد بن وليد) ی اعزام ايدرك بوآغاجی کسديرمشدر.
(هبل) دخی جاهليتده کعبه درونده بولنان اصنامدن ايدی . آلتوندن ياپلمش ايدی . مکه‌نك فتحی اثناسنده سائر اصنام ايله برابر کسر ايدلمشدر .

روملره امتداد ايتديرمك يولنی طوتديلر . ايشته بوصورتله شامی فتح ايتدکدن صکره (ابو عبيده) نك شام واليلکی زماننده باشده (يزيد بن ابی سفيان) وبرادری (معاويه) اولدقلری حالده ساحله طوغری يورويدلر . (بيروت)، (صيدا) ، (جبيل) بردرجه‌يه قدر فتح اولندی . فقط روملر بحراً بيوك برقوته مالك اولدقلرندن تکرار کله‌رك بو شهرلری استرداد ايتديلر . مذکور شهرلر بوصورتله حضرت عثمان مقام خلافته کچنجه‌يه قدر روملرك النده قالدی . مشاراليه خليفه اولنجه شام واليلکی (معاويه) نك عهده‌سنده بولنيوردی . اوصره‌ده طرابلس شام ممالك اسلاميه‌يه الحاق ايدلمش ايدی . (معاويه) دکزده محاربه‌لر اجرا ايتمك ايستديکی حالده حضرت عثمان دها اول حضرت عمر کبی دکزدن احتراز ايدييوردی. نهايت (معاويه)-نك اصرار والحاحی ايله حضرت عثمان دکز محاربه‌لرينه مساعده ايتدی . بونك اوزرينه شام سواحلنده بولنان بتون شهرلر اسلاملرك النه کچدی. وحاکميت اسلاميه آلتنده بورالره هرطرفدن وقوع بولان مهاجرت ايله بيوك برمعموريت کسب ايلدی .

شام قطعه‌سنك خلفای راشدين زماننده‌کی حدودی خلفای عباسيه‌دن (رشيد) طرفندن (عواصم) نامی ويريلن (انطاکيه) وسواحل شهرلری ايدی . اسلاملر بوحدود خارجنده بولنان يرلر اوزرينه مهاجماتده بولنورلردی . اوصره‌ده روملرك (اسکندرون) ايله (طرسوس)

آره‌سنده بعض مواقعده برطاقم قوای عسكريه‌لری واردی . امويلر مقام خلافتی احراز ايدنجه روملرك اورالرده‌كی حاكميتلرينه نهايت ويرديلر . عباسيلر زماننده بلاد مذكوره دها زياده معمور اولدی . اوصره‌ده روملر عربلر اوزرينه مهاجمات اجراسندن واز كچميورلردی . عباسيلر بو مهاجماتك دفعی ايچون اورالرده بولنان شهرلری اقتضا ايدن عسكر ومهمات حربيه ايله تجهيز ايتدكدن ماعدا اورالرده يكيدن قلعه‌لر تأسيس وروملر طرفندن دها اول انشا اولنان قلعه‌لری ترميم ايتديلر . بوقلعه‌لرده اقامه ايتديردكلری عسكره وقوماندانلره بيوك معاشلر باغلايه‌رق بونلری محاربه‌يه مأمور ايلديلر .

بو جهتدن اويله استحكامات ياپيلديغی كبی قره جهتندن دخی موقعاً مستحكم اولان شهرلری حدود اتخاذ ايدرك بونلری قلعه‌لر وسورلر ايله تحكيم وعسكر اقامتنه تخصيص ايتديلر .

شوحالده ممالك اسلاميه‌نك حدودندن بعضلری روم وبعضلری ايران ممالكنه متصل بولنيوردی . روم ممالكنه متصل اولان حدود اسلاميه‌نك برقسمی دكزدن ، بر قسمی قره‌دن ، ديكر بر قسمی دخی هم قره‌دن ، هم دكزدن كسب اتصال ايدييوردی .

دكز حدودينی شام ومصر بلاد ساحليه‌سی تشكيل ايليوردی . بو حدود شمالدن (طرسوس) دن باشلايه‌رق اذنه (آطنه) ، مصيص (مسيس) ، عين زربه (آطنه ولايتنده آنازاروه) ، كنيسه ، هارونيه (مرعش قربنده برقصبه) ، بياس ، نقابلس شهرلرينی احتوا ايدردی . مذكور شهرلرك سنوی وارداتی يوز بيك دينار ايدی . واردات مذكوره تماماً بو شهرلرك استحكاماتنه وعسكرك مصارفاتنه واداره‌سنه صرف اولنوردی . بوندن بيت المال برپاره كيتمزدی . بلكه بيت المال اوسته اوله‌رق كندی طرفندن عسكرك معاشاتنی تأديه ايدردی . (رفح) ، (عريش) ، (دمياط) ، (اسكندريه) مصر بلاد حدوديه‌سندن ايدی .

شمالدن شام بلاد حدوديه سندن صكره صره (جزيرة العراق) ه نسبتله (ثغورجزريه) تسميه اولنان حدود شهرلرينه كلير . بونلرك برنجيسی (مرعش) ايدی . دها صكره (حدث) وحدث دن (شمشاط) ، (ملطيه) شهرلرينه قدر صره ايله بولنان قلعه‌لر ، يعنی مستحكم شهرلر بو قسمدن ايدی . (ملطيه) ايله برابر مذكور شهرلرك وارداتی ٧٠ بيك دينار ايدی . مبلغ مذكوردن يرلی اداره‌يه ٤٠,٠٠٠ دينار صرف اولندقدن صكره ٣٠,٠٠٠ دينار قاليردی . بو بقيه‌ دخی صرف اولندقدن ماعدا اثنای حربده دشمنلره قارشی اسلاملره التحاق ايدن قوای معاونه‌يه ١٧٠,٠٠٠ دينارك دها صرفنه لزوم كورولوردی . بو مبلغه ذكر اولنان بقيه علاوه ايديلير ايسه فضلهٔ مصارفات ايكی يوز بيك ديناره بالغ اولوردی كه بونی حكومت خزينه‌سی تأديه ايدردی . غزا اجراسی ايچون ترتيب اولنان قوای عسكريه مصرفی بو حسابه داخل دكلدر . ذكر اولنان بلاد حدوديه

روم ممالکنه آقین یاپان عساکر اسلامیه‌نك مرکزی ایدی . مذکور شهرلرك مرکزلری (دلوك) ، (رعبان) ، (منبج) ایدی . شرقده هندستان حدودی اوزرنده بولنان حدود شهرلری بشقه‌در .

(غزوه‌لر) : — مملکت اسلامیه‌نك حدودینی تشکیل ایدن مذکور شهرلر خلفای عباسیه‌دن (هارون‌الرشید) طرفندن ۱۷۰ سنهٔ هجریه‌سنده (الجزیره) و حلبك ۲۵ کیلو مترو جنوب غربیسنده کائن (قنسرین)دن آیری طوتیله‌رق بونلره (عواصم) نامی ویرلمشدر . اسلاملر هر سنه اسلامیت‌اغورنده جهاد مقصدیله بو شهرلردن براً محاربه‌لره چیقارلردی. جهاد، اسلاملرك اوزرینه فرض ایدی . حضرت (ابو بکر) مقام خلافته کچنجه : « جهادی‌سزدن کیمسه ترك‌ایتمسون. چونکه هر هانکی ملت جهادی ترك ایتمش ایسه اوملت جناب حق طرفندن ذلته محکوم اولمشدر » دییه‌رك ایراد ایتدیکی نطقده کورلدیکی اوزره خلفا اسلاملری جهاده تشویق ایدرلردی . بحراً اجرا اولنان محاربه‌لرده‌سفائن حربیه شام ومصر سواحلنده طوپلاندقدن صکره (قبرص) جزیره‌سنده برلشیردی . بو سفائنك مقداری ۸۰ ایله ۱۰۰ آره‌سنده ایدی . طوپلی صورتده برلشن سفائن حربیه‌نك مجموعنه (اسطول) — دونما — نامی ویریلیردی . دونمانك قوماندانلغی شام لیمانلرندن کلن سفائن حربیه رئیسنه تودیع اولنوردی . کرك مصر ، کرك شام سواحلندن محاربه‌یه اعزام اولنان بو دونمانك مصارفی یوز بیك دیناره بالغ اولوردی .

محاربه سفرلری موسملره کوره تعیین اولنوردی . یاز ، قیش ، ایلك بهار سفرلرینی تشکیل ایدن بو محاربه‌لردن برنجیسنه مایسك اونجی کونی حرکت ایدیلیردی . او صره‌ده اسلاملر آتلرینه چایر یاپدیرمش و آتلردخی کندینی طوپلامش بر حالده بولنوردی . عساکر اسلامیه حزیرانك اوننه قدر ، یعنی اوتوز کونلك بر مدت روم ممالکنده محاربه ایله مشغول اولورلردی . بوصره‌ده روم اراضیسی چایردن خالی اولمازدی . عساکر اسلامیه اورالرده‌ده ایکنجی دفعه اوله‌رق آتلرینی چایره چیقارمش بولنورلردی . اوتوز کونلك مدتی بویله‌جه محارباتله کچیردکدن صکره تکرار ممالك اسلامیه طرفنه دونرلردی. بوراده ۲۵ کون قالدقدن و آتلرینه ایی یم ویره‌رك دها زیاده قوتلی یاپدقدن صکره تموزك بشنجی کونی یاز محاربه‌سی ایچون طوپلانیرلردی . عساکر تموزك اوننجی‌اعتباراً ایکی آیلق زمانی بو یاز محاربه‌سی ایله کچیریرلردی . بعضاً بو یاز محاربه‌سنی ایکی دفعه اجرا ایدرلردی . برینه : (صائفهٔ یمنی) ، دیکرینه (صائفهٔ یسری) ، یعنی (صاغ ، صول یاز محاربه‌لری) دیرلردی .

قیشین محاربه‌لر آز اولور ویکرمی کوندن زیاده سورمزدی . عساکر اسلامیه قیش محاربه‌لرینه‌شباطك صوکنده باشلایه‌رق مارتك

صوكلرينه طوغرى عودت ايدرلر وحيوانلرينى چايره چيقاريرلردى .

بالاده كى معلوماتدن آكلاشيليوركه خلفا يالكز ممالك اسلاميه يى محافظه ايله اكتفا ايتمزلردى . ممالك اسلاميه مجاور يرلر ايله حرب ايتمكى ده بر وظيفه عد ايدرلردى . بو محاربه لر ، ديديكمز كبى ، الله اغورنده جهاد نوعندن ايدى . خلفاى عباسيه جهاده رغبت ايدن خلفانك الك ايلرى كانلرندن ايديلر . خلفاى مشاراليهم خلافت اسلاميه يى احراز وموقعلرينى تحكيم ايتدكدن صكره روم الكاسى اوزرينه جنك وقتال اجراسنه صرف غيرت ايتديلر . خلافت عباسيه اوائلنده خلفا حجاج ايله برابر نصل اميرالحج كوندريرلر ايسه هرسنه روم ممالكنه دخى جنك وقتال اجراسى ايچون قوماندانلرندن بعضلرينى اعزام ايدرلردى . دها صكره خلفا بالذات بو محاربه لره چيقمغه باشلاديلر . خلفاى مشاراليهمدن (مهدى) ١٦٣ سنۀ هجريه سنده كنديسى بالذات روملر ايله محاربه يه چيقديغى كبى ١٦٥ سنه سنده دخى ٩٥,٩٢٠ موجودلى براردو ايله اوغلى (رشيد) ى اعزام ايلدى . مذكور اردو بولده روم سرحد ودربندلرينى كچه رك بونلرك عمومى قوماندانندن ١٩٤,٤٥٠ دينار و ٢١,١٤٠,٨٠٠ درهم مقدارنده برپاره ايله صلح عقد ايلدكدن صكره استانبول خليجنه قدر كلدى .

(رشيد) معيتنده بولنان غزاة مسلمين ايله استانبول اطرافنده اردو قورونجه استانبول اهاليسى بيوك برتلاشه دوشديلر . اوصره ده كرسئ سلطنتده امپراطوريچه (ايرينى) بولنيوردى . (ايرينى) اوچ سنه مدتله سنوى يتمش بيك دينار ويرمك وعرب اردوسنه رهبرلر ووسائط نقليه ويرلمك اوزره (رشيد) ايله عقد مصالحه ايلدى . اسلاملرك بوغزوه ده بالاده كى پاره لردن ماعدا اله كچيردكارى اموال غنائم ٥,٦٤٣ اسير ، ٢٠,٠٠٠ آت ، يوزبيك قيون وصغره بالغ اولمش واجرا اولنان جنك وجداللرده روملردن ٥٤ بيك كشى مقتول دوشمشدر . اله كچن حرب اسيرلرينك مقدارى ايسه بوحسابه داخل دكلدى . بو اموال غنائم اسلاملرك حربه اولان رغبتلرينى برقات دها آرتديرييوردى .

دونمالر

(دكز سفرى) : — ملوك تبابعه زماننده (حمير) و (سبا) كميلرندن ماعدا اسلاميتدن اول عربلر دكز سفرينى اجرا ايتمديلر . دها اول كوستردكى اوزره حمير وسباليلر ارباب تجارتدن اولدقلرندن برچوق كميلره مالك ايديلر . حجاز عربلرينه كلنجه بونلر بوكونكى بدويلر كبى دكزه بينمكدن قورقارلردى . فقط بالآخره اسلاميت ظهور ايدرك شام ومصر سواحلى اسلاملرك حوزۀ فتوحاتنه كچنجه اسلاملر وروملرك كميلرينى ودكزده كى محاربه لرينى كوره رك بحراً دخى جنك وقتال اجراسنه ميل ورغبت ايلديلر . اسلاملردن ايلك دكز سفرينى اجرا ايدن ذات صحابه دن (علاءالدين بن عبدالله الحضرمى) ايدى .

مشاراليه حضرت عمر طرفندن بحرين (عمان ايله احسا آره‌سی) اوزرينه والی اولديغی اثناده كميلر ايله بصره كورفزينی كچه‌رك ايران سواحلنی فتح ايتمك ايستدی ايسه‌ده موفق اوله‌مدی. (علاءالدين) حضرت عمردن بوسفر ايچون مأذونيت استحصال ايتمامش ايدی. بونك اوزرينه حضرت عمر مشاراليه حقنده مغبر اوله‌رق مجازات اولمق اوزره كنديسنی اوصره‌ده كوفه واليسی بولنان (سعد بن ابی وقاص) ك معيتنه مأمور ايلدی. حضرت عمر اسلاملری دكزه بينمكدن شدتله منع ايتمش ايدی. اواثناده (معاوية بن ابی سفيان) شام واردن اردوكاهلری قوماندانلغنده بولنيوردی. (معاويه) بيوك تشبثاته ميال بر آدم ايدی. دكزه بينه‌رك بحراً محاربه اجراسنی آرزو ايديوردی. بناءً عليه حضرت عمردن بوخصوصده استيذانده بولندی. حضرت عمر موافقت ايتمدی. (معاويه) اصرار والحاح ايله بويولدن پك چوق اموال غنائم اله كچه‌جكنی تأمين ايتدی. حضرت عمر مصرده والی بولنان (عمرو بن العاص) ه مكتوب يازه‌رق دكز سفری حقنده معلومات ايستدی. (عمرو) حضرت فاروقه شوصورتله جواب ويردی: «ای اميرالمؤمنين! دكزی غايت بيوك، اكا راكب اولانلری‌ده اكا نسبتله غايت كوچك برر مخلوق قبيلندن كوردم. دكزده بولنانك اطرافنده صو وسمادن بشقه برشی بولنماز. دكز راكد اولورسه حزن ويرير، آزارسه باشدن عقل واذعانی كيدرير. دكزده نجات اميدينه نجاتسزلك انديشه‌سی غالبدر. دكزه راكب اولانلرك حالی بردال اوزرنده بولنان قورتلرك حالنه بكزر. دال ميل ايدرسه بوغولمق محققدر، نجات ميسر اولورسه بيوك برنعمت صاييلير». حضرت عمر بوجوابی آلنجه انی عيناً و: «هيچ براسلامك بويله بر تهلكه‌يه آتلسنه مساعده ايتمم» مطالعه‌سيله (معاويه) يه كوندردی.

دها صكره حضرت عثمان مقام خلافته كچنجه معاويه‌نك الحاح وابرامنه دايانه‌ميه‌رق محاربات بحريه‌يه مأذونيت ويردی. فقط دكز محاربه‌لرينه عزيمت مسأله‌سنك اختياری اولمسنی وهيچ بركيمسه‌نك، آرزوسی خلافنه اوله‌رق دكز محاربه‌سنه سوق ايدلمامسنی شرط قيلدی. بونك اوزرينه معاويه كوكلليلردن مركب برقوۀ عسكريه ايله ٢٨ نجی سنۀ هجريه‌ده كميلره بينه‌رك قبرصه كيتدی. جزيره اهاليسی هرسنه ٧,٢٠٠ دينار ويرملك اوزره (معاويه) ايله عقد مصالحه ايلديلر. بوسفر بحری اسلاملر طرفندن بحرسفيدده ايلك اجرااولنان سفر بحری ايدی. بوتاريخدن اعتباراً اسلاملر دكزده نائل اولدقلری مظفريتلردن ممنون اوله‌رق هر سنه اوقات معينه‌ده دكز اوزرنده دخی جنك وجدال اجراسنی اعتياد ايتديلر.

(اسلاملرده دونمالر): — عربلر كميجيلكده وقوف وتجربه صاحبی اولمدقلرندن ابتدای امرده انشا ايتديردكلری دونمالرك انشا آتنده تحت حاكميتلرينه كچن روملری استخدام ايلديلر. روملرك ايچنده كمی انشا

واداره‌سنده صنعت ورسوخ اربابی وار ایدی . ایشته بونلر طرفندن انشا اولنان سفائن حربیه عربلر طرفندن عسکر و آلات حربیه ایله تجهیز ایدیله‌رك بحری محاربه‌لره چیقاریلیردی . سفائن حربیه‌نك مجموعنه اطلاق اولنان (اسطول ــ دونما ــ کلمه‌سی Στολος لفظ یونانیسندن معربدر . بالخاصه بحر سفید حوضه‌سی اسلام دونمالرینك جولانگاهی ایدی . شام ، آفریقا واندلس سواحلنده بولنان ممالك اسلامیه‌ده عموماً گمیجیلکه اهمیت ویرلمش وسفائن انشا وتجهیزی ایچون هر طرفده دارالصناعه‌لر (ترسانه‌لر) تأسیس ایدلمشدر . اسلامیتده ایلك دارالصناعه (ترسانه) خلفای امویه‌دن (عبدالملك بن مروان) زماننده (٦٥ ــ ٨٦ ﻫ) تونسده تأسس ایتدی . خلیفهٔ مشار الیه آفریقا والیسی بولنان (حسان بن نعمان) ه ترسانه تأسیسی لزومنی یازدی . (حسان) آلدیغی امر موجبنجه ترسانه تأسیس ایدرك حرب گمیلرینی انشا وبوگمیلری عسکر ومهمات حربیه ایله تجهیز ایلدی . بوصورتله وجوده گلن دونما سیچیلیانك فتحنه گیتمش ایسه‌ده موفق اوله‌مدن عودت ایتدی . مذکور آطه آنجق بنی اغلبدن (زیادة‌الله بن ابراهیم) زماننده مشاهیر فقهادن (اسدیه) نام کتاب مؤلفی (اسدبن‌الفرات) طرفندن فتح اولنمشدر . (اسد) قوصره (آق دکزده تونسك مهدیه اسکله‌سی ایله سیچیلیا جزیره‌سی آره‌سنده بر آطه) یی‌ده فتح ایتمش ایدی . بوفتوحات اسلاملره دکز محاربه‌لری ایچون باعث شوق ورغبت اولدی . بونك اوزرینه گرك آفریقا سواحلنده ، گرك اندلس لیمانلرنده دونما انشاسنه صوك درجه‌ده گرمی ویرلدی . دردنجی عصر هجری اورته‌لرنده خلیفه (عبدالرحمن ثالث) زماننده یالکز اندلس دونماسنی تشکیل ایدن سفن حربیه ایکی یوزه بالغ اولمقده ایدی . آفریقا سواحلی دونماسی‌ده بومقدار سفائندن تشکل ایدییوردی . اندلسك اك مشهور لیمانلری بجایه (جزایرده کائن Bougie) و اسپانیانك جنوب شرقی ساحلنده‌کی مریه (آلمریه) ایدی . اوصره‌ده هرطرفده ترسانه‌لر چوغالمش ایدی . هر ترسانه بردونما انشاسیله مکلف ایدی . هردونماده برقوماندان وبررئیس بولنوردی . قوماندان عسکر ، اسلحه ومحاربه اموری ایله ، رئیس‌ده گمیلرك اداره وسوقیله اشتغال ایدرلردی . بتون دونما بردشمنه هجوم ایتمك ویابشقه برخصوص ایچون طوپلی گیتمك اقتضا ایتدیگی زمان مرکز حرکات اتخاذ اولنان موقعده برلشه‌رك عمومنی شامل اولمق اوزره باش قوماندانلغنه مملکتده اك زیاده حائز نفوذ واعتبار اولان برذات تعیین اولنوردی .

مصرده ترسانه‌لر آتیده گوستریله‌جکی وجه ایله هجرتك برنجی عصری اواخرنده تأسیس ایدلمشدر . مصرده ایلك دونمایی انشا ایدن ذات خلفای عباسیه‌دن (متوکل) ك مصرده والیسی بولنان (عنبسة بن اسحق) ایدی . بوکا سبب ده شو وقعه اولمش ایدی : رومل ٢٣٨ سنهٔ هجریه‌سنده (دمیاط) ه عسکر

چیقاره‌رق شهری اشغال ایلمشلر وقتل واسر
نفوسده بولنمشلردی . مصر والیسنه بوتجاوز
كران كلدی . سفائن حربیه انشاسی ایله دونما
تشکیلنی وقره عسکری کبی دکز ایچون دخی
عسکر ترتیبنی امر ایتدی ، عساکر بحریه‌یه
عساکر بریه کبی معاشلر باغلادی . بونك
اوزرینه خلق چوجقلرینی کمیجیلکه وبحری
محارباته آلشدیرمغه باشلادیلر . (عنبسه)
بوصورتله انشا ایتدیردیکی مجهز دونمالری
مقتدر قوماندانلرك النه تودیع ایله آفریقا ،
اندلس، شام دونمالریله‌برابر روملرایله محاربه‌یه
پاره‌یه (فدیه) نامی ویرلدی .

اسلام اسیرلرینی پاره (فدیه) ایله ایلك
قورتاران ذات ١٨٩ سنهٔ هجریه‌سنده خلفای
عباسیه‌دن (هرون‌الرشید) ایدی . دها اول
حرب اسیرلری بره برمبادله صورتیله قورتا.
ریلیردی . تاریخ اسلامیده‌ اك مشهور اسیر
تخلیصی ١٣ در . بونلرك جمله‌سی عباسیلر
زماننده وقوع بولمشدر . اك صوکنجیسی
خلفای عباسیه‌دن (مطیع‌لله) زماننده ٣٣٥
هجریه‌سنده واقع اولدی . مذکور مدت
ظرفنده خلفا طرفندن فدیه‌یه مقابل قورتار.

شکل ٢٢ : برعرب دونماسی روملرایله محاربه‌ایدرکن روملرطرفندن دونمایه‌یونان آتشی آتلمقده‌در

مأمور ایتدی . اسلاملر ایله روملر آره‌سنده
محاربات بلا انقطاع دوام ایدردی . بومحاربه.
لرده ایکی‌طرف بربرینی‌اسیرایتمکه چالیشیردی.
ایشته بوسببدن خلفا اسلام اسیرلرینی پاره ایله
قورتارمغه مجبور اوله‌رق بویولده ویریلن
یلان حرب اسیرلرینك مقداری ٥٠,٠٠٠
راده‌سنده ایدی . فدیه مذاکرات واموری
علی‌الاکثر آطنه سواحلنده طرسوس قربنده
(لامش) ده وقوع بولوردی . اسیر قورتار.
یلیرکن اسلاملردن بیوك برجماعت حاضر

بولنوردی . فدیه معاملاتی اون ، اون بش کون ، یاخود دها زیاده سورردی . ایلك فدیه زماننده (رشید زمانی) اسلاملردن بش یوز بیك کشی حاضر بولندی . بونلر عموماً اك مکمل اسلحه ولوازم حربیه ایله مجهز ، اك کوزل آتلره مالك ایدیلر . عساکر اسلامیه‌نك چوقلغندن طاغلر ، اووه‌لر طولمش ایدی . اوصره‌ده روم کمیلری‌ده اك مکمل اسلحهٔ حربیه ایله مجهز اولدیغی حالده اسلام حرب اسیرلرینی حاملاً اورایه کلدی. مذکور کمیلرده ٣,٧٠٠ اسلام حرب اسیری واردی . جمله‌سی فدیه ایله قورتارلدی . اسیرلرك او صورتله تخلیه‌سی عالم اسلامیتجه پك بیوك برتأثیر حاصل ایتدیکندن اوصره‌ده حسیات عمومیه‌یه ترجمان اولان مشاهیر شعرای عربدن (مروان بن ابی‌حفصه) هارون‌الرشیده خطاباً شومألده مدائحده بولنمش ایدی :

« وطندن ، دوست ویاراندن اوزاق اوله‌رق محبسلرده ایکه‌ن اسلام اسیرلرینی ، بتون اسلاملر بونلری تخلیصدن عاجز قالمش وخرستیان حبسخانه‌لرینك انلره مقبر کسیله‌جکنه قناعت کتیرمش ایکن ، سن قورتاردك . بو بیوكلك بتون اسلامیتی ممتدار ایلدی . »

وفکت بك الاسری التی شیدت لها
محابس مافیها حمیم یزورها
علی حین اعیي المسلمین فکاکها
و قالوا سجون المشرکین قبورها

مصر قطعه‌سی آفریقا پادشاهلری اولان عبیدیلر (فاطمیلر) ك حوزهٔ حاکمیتلرینه کچنجه ، اسکندریه ، (دمیاط)و(قاهره)-ده دونمالر انشاسنه صرف غیرت ایدلمشدر . بونلرك زمان حکومتلرنده عساکر بحریه‌نك مقداری معین معاشلی اوله‌رق بش‌بیك ایدی. عساکر مذکوردنك (جامکیه) نامیله اون قوماندانی واردی . هر بری ١٠ دینـاردن یکرمی دیناره‌قدر آیلق آلیردی. دها کوچك رتبه‌ده بولنانلره ایسه‌دها آز آیلق ویریلیردی. بحریه نفرلرینه ویرلن اك کوچك معاش ایکی دیناردن آشاغی اولمازدی . معاشدن فضله بونلره بر طاقم مقاطعات دخی ویریلیر-ایدی‌که بو مقاطعاته (ابواب الغزاة) اطلاق اولنوردی . محاربه‌یه کیدلدیکی زمان ذکر اولنان اون قوماندادن بری دونما ریاستنه انتخاب وبتون امر ونهی بو رئیسه توديع ایدیلیردی . اعاظم رجال دولتدن برذات دخی بو رئیسه رفاقت ایدردی . بحریه امرا ، ضابطان وافرادینه آیلق توزیعی بو سلکده بولنانلرك اهمیت وحیثیتلرینی خلقه کوسترمك وقدرلرینی اعلا ایلك اوزره بالذات خلیفه طرفندن وزیر حاضر اولدیغی حالده اجرا ایدیلیردی . خلفای فاطمیه‌نك برنجیسی اولان (معز لدین‌الله) زماننده مصر دونماسنی تشکیل ایدن سفائن حربیه‌نك مقداری آلتی یوزه بالغ اولمشدی . دها صکره بو مقدار آزاله‌رق یوزه اینمشدر .

دونمالر محاربه‌لره چیقارلدیغی زمان تشییعنده غایت پارلاق مراسم اجرا اولنوردی . خلفا

قاهره خارجنده (مقس) نامنده‌کی موقعده قوریلان محل مخصوصه اوطوره‌رق بالذات مراسمده حاضر بولنورلردی . حرب کمیلری بورادن برر برر کچرلردی . کچرکن حرب زماننده یاپیلان مناوره‌لرك عینی اجرا ایدرلردی . قوماندانلر ، امرا وضابطان ، افراد بحریه حرب وضعیتنی آلیرلردی . منجنیقلردن مرمیات آتیلیردی . هجوم ، فرار وسائر حرب حرکتلری اجرا اولوردی . بو مناوره‌لر ختام بولنجه دونمارئیسی وقوماندانی حضور خلیفه‌یه چیقارلردی . خلیفه بونلره راسه‌ٔ وداعی ایفا وموفقیتلرینه دائر دعا ایلدکدن صکره قوماندانه ١٠٠ ورئیسه ٢٠ دینار عطیه ویریردی . دونمانك محاربه‌لردن عودتنده دخی بویله‌جه احتفالات اجرا اولنوردی . (صلاح الدین ایوبی) زماننده مصرده دونماره بر (دیوان مخصوص) تشکیل ایدلدی . بوکا (دیوان الاسطول) ـ دونمادائره‌سی ـ نامی ویرلمش ودونما ایچون مبالغ معینه تخصیص اولنمشدر .

ممالك اسلامیه‌نك کسب وسعت ایلمسنه دونمالرك بیوك خدمتی اولدی . چونکه اسلاملر بوقوای بحریه ایله بحرسفیدده بولنان آطه‌لرك اك مشهورلرینی و از جمله (سردانیة) ـ ساردینیا ـ ، (صقلیة) ـ سیچیلیا ـ ، (مالطه) ، (أقریطش) ـ کرید ـ (قبرص) وسائره‌یی فتح ایتدکلری کبی بودکزك اوروپایه یقین بولنان برچوق سواحلنی فتح وتسخیر ایلدیلر . اسلام دونمالری عساکر اسلامیه وادوات ملمه‌ٔ حربیه ایله مجهز اولدیغی حالده سیچیلیادن ایتالیانك سواحل شمالیه‌سنه کیدرك اوروپا حکمدارلرینی تهدید وترهیب وممکلتلرینی هرج مرجه القا ایدردی . باخصوص فاطمیلر زماننده (سیچیلیا) ده فاطمیلر نامنه اجرای حکومت ایدن (بنی الحسن) ـ حسن اوغللری ـ دورنده بو تهدید وهرج مرج شدتلی بر حال کسب ایتمش ایدی . فرنکلر او صره‌لرده دونمالرینی بحر سفیدك شمال شرقی جهتنه چکمکه ودکزك دیکر بتون اقسامنی اسلام دونمالرینك حاکمیت فاتحانه‌لرینه ترك ایتمکه مجبور اولدیلر . اسلاملر نصل قره حکمدارلری ایسه اویله‌جه دکز حکمدارلری دخی اولمشلردی . فرنکلر مصرده‌کی دولت عبیدیه (فاطمیه) ایله اندلسده‌کی دولت امویه ضعف وفساده دوچار اولنجه‌یه قدر غایت زبون وضعیف قالمشلردی . ذکر اولنان دول اسلامیه اوحاله دوشونجه فرنکلر اویانه‌رق کندی مملکتلرندن حاکمیت اسلامیه آلتنه کچن یرلری استردادە باشلادیلر . بو یرلری استرداد ایتدکدن ماعدا اصل ممالك اسلامیه‌یه تجاوزده بولندیلر . بوتجاوزات ، تاریخده (اهل صلیب محارباتی) نامیله شهرت آلان محاربه‌لری تشکیل ایلر .

آرتق بو زماندن صکره اسلاملر خواب عطالته قاپیله‌رق دونمایه اهمیت ویرمامکه باشلامشلر وعساکر ورجال بحریه یتشدیرمکی اونوتمشلردی . حتی (دونما دیوانی) بیله الغا اولنوب نام ونشانی قالمامش ایدی . اولجه بحریه عسکری « الله اغورنده مجاهدلر »

و « الله دشمنلرینه قارشی غازیلر » کبی القاب
شرف ومفخرتی حائز اولور وهرکس انلرك
حسن دعاسیله تبرك ایدرکن دها صکره
مصرده (اسطولی) ـ بحریه‌لی ـ لفظی بر
لفظ تحقیر واهانت کسیلدیکی کبی خدمت
بحریه دخی معیباتدن عد ایدلدی . بوحال
مصرده مشهور کوله‌من ملوکندن (ظاهر
بیبرس بندقداری) نك زمان حاکمیتنه قدر
(٦٥٨ — ٦٧٦ ه) بویله‌جه دوام ایتدی .
مشارالیه کرسیٔ سلطنته جالس اولنجه دونمایه
اهمیت ویره‌رك اسکی حالنه ارجاع ایتمك
ایستدی ایسه‌ده دونماشان وشوکت اسلامیه‌نك
اعتلاسی زمانلرنده‌کی حالنه‌بردها واردیریله‌مدی.

مصر وشام دونمالری ذکر ایتدیکمز
وجه ایله دوچار ضعف وانحطاط اولمش ایکن
اندلس وآفریقا دونمالری قوتلرینی محافظه
ایلمشلر وبونلردن مغرب دولتی خاصةً الك
قوتلی دونمایه مالك قالمشدر . بو ایکی دولت
حاکمیتلرینك صوك کونلرینه قدر قوای بحریه‌
لرینی محافظه ایلدیلر . (ابن خلدون) لك
ویردیکی معلوماته کوره مذکور ایکی دولتك
آوروپاو آفریقا سواحلنده بولنان قوای بحریه‌سی
یوزدونماتشکیل ایدییوردی. ایشته بودورلرده،
یعنی آلتنجی عصر هجریده مغرب دونمالرینك
مشهور قوماندانی (احمدالصقلی) ـ سیچیلیالی
احمد ـ یتشوب محاربات بحریه‌ده کسب شهرت
ایلدی . مشارالیهك زماننده اسلام دونمالری
نه کندیسندن اول ، نه دها صکره واصل
اوله‌مدیغی بردرجهٔ بالا ترینه بالغ اولمشدی .

فقط بوحال دوام ایده‌میه‌رك دولت حال
انحطاط وضعفه‌اوغرامقله دونمالردخی‌انحطاطه
دوچار اولمش واندلسده‌کی دولت اسلامیه‌نك
انقراضی ایله دونماسی‌ده انقراض بولمشدر .

(دارالصناعه) : ـ ترسانه ـ اوزمانلرده
(دارالصناعه) نك دلالت ایتدیکی شی الیوم
ترکلرده (ترسانه) وعربلرده (ترسخانه)
تسمیه اولنان بحری دستکاهلردر . ذاتاً کرك
ترسانه ، کرك ترسخانه (دارالصناعه) دن
محرفدر . چونکه فرنکلر ممالك عربیه‌یی
فتح ایتدکلری زمان عربلردن اقتباس ایتد-
کلری صنایع میاننده کمی یاپمق صنعتنی‌ده
اقتباس‌ایتمشلردی. اسپانیالیلر کندی مملکتلرنده
تأسیس ایتدکلری ترسانه‌لره دارالصناعه
Darcinah نامنی ویردیلر . دیکر آوروپالیلر
بولفظی اسپانیالیلردن آله‌رق استعمال ایلدیلر.
لفظ مذکور تأثیر استعمال ایله یونتیله‌رق
آرسنال Arsenal شکلنه کیردی . متعاقباً
عربلر ترکلر واسطه‌سیله اسپانیوللردن‌دارالصنا-
عه‌یی ترسانه Tarsanah شکلنده کوره‌رك
(ضربخانه)و(طوبخانه) یه قیاساً (ترسخانه)
شکلنده آلوب استعمال ایتدیلر . حال بوکه
(دارالصناعه) شکلنده استعمالی دها طوغری
ایدی . بونك کبی دخی (آمیرال Amiral)
لفظی عربجه « امیرالبحر » ترکیبندن محرفدر.

بالاده کورلدیکی اوزره اندلس ، آفریقا،
شام ومصرده پك‌چوق ترسانه‌لرتأسیس اولنمش
ایدی . دور اسلامیده مصرده ایلك ترسانه
هجرتك برنجی عصری اواخرنده (روضه)

جزیره‌سنده (فسطاط) لـ قارشیسنده تأسیس
ایدلمشدر . دها صکره (احمد بن طولون)
مصرده حاکمیتی زماننده (٢٥٧ – ٢٨٠ ه)
بو ترسانه‌یی توسیع واکماله صرف همت
ایلدی . هجرتك دردنجی عصری ابتداسنده
(اخشید) – محمد بن طغج – زماننده فسطاط
ایله ترسانه آره‌سنده‌دکز بولوندیرمامق مقصدیله
ذکر اولنان ترسانه (فسطاط)ه نقل ایدلدی .
دها صکره فاطمیلر تأسیس ایتدکاری (قاهره)
شهرینك قربنده (مقس) نامنده‌کی محلده بر
ترسانه یاپدیلر . بو ترسانه‌لرده اوجمله‌دن نیلده
سفر کمیلری ایله سفائن حربیه داخل اولمق
اوزره هرنوع کمیلر انشا اولنوردی . (نیل)
ایچون یاپیلان سفائن (صعید) لـ یوقاریلرنده
(نیل) منابعنه قدر ذخائر وسائره‌یی حاملاً
سیر وسفر خدمتنی ایفا ایدردی . سفائن
حربیه ایسه جهاد ایچون عسکر واسلحه نقلنه
مخصوص ایدی که بونلرك مجموعنه دیکر بریرده
ذکر ایتدیکمز وجه‌ایله (اسطول) – دونما –
دینیلیردی .

(سفائن حربیه‌نك اشکالی وتجهیزاتی) – :
سفائن حربیه شکل ، حجم وقوت اعتباریله
بربرندن مختلف نوعلردن متشکل ایدی .
اوجمله‌دن (شونه) – قالیون – نوعی ایدی که
بونلر بیوك مراکب حربیه‌دن ایدی. اوزرلرینه
مدافعه ایچون قله‌لر و قلعه‌لر انشا ایدیلیردی .
دیکری (حراقه) – یاقیجی – نامی ویریلن
برنوع سفائن حربیه ایدی که بونوع کمیلر کوچك
منجنیقلر ایله‌مجهز بولنوردی. (عراده) نامیله
تسمیه ایدیلان ومنجنیقلردن دها کوچك اولان
بو آلت حربدن دشمن اوزرینه آتشلی
نفط آتیلیردی . بر اوچنجی نوع سفائن
(طراده) – تعقیب ایدیجی – اسمیله معروف
ایدی که بوکمیلر حجماً کوچك وسیر وحرکتده
سریع بولنوردی . بونلردن بشقه سائر خد-
متلرده قوللانلغه مخصوص (شلندات)
و(مسطحات) نامنده‌کی کمیلر کبی برطاقم سفائن
حربیه دها موجود ایدی . اسلاملر کمیلرینی
یونان ورومالیلرك کمیلری شکلنده انشا ایدر-
لردی . چونکه دها اول دیدیکمز وجه ایله
بوصنعتی یونان ورومالیلردن آلمشلردی .
مع‌مافیه اسلاملر بوصنعته بعض‌تعدیلات ادخال
ایلمشلردر .

سفائن حربیه‌نك آلات‌وادوات حربیه‌سی
جمله‌سندن‌اوله‌رق زرهلر ، خوده‌لر (مغفرلر)،
دریدن‌ودمیردن‌معمول‌قالقانلر، قارغیلر، یایلر،
چنکللر وقانجه‌لر و (باشارنده یوارلاق دمیر
بولنان‌زنجیرلردن‌عبارت‌اولان)باسلیقلر وعراده‌لر
استعمال اولنوردی . دیرکلرك یوقاریلرنده
اوستی آچیق برطاقم صندوقلر بولندیریرلردی که
بونلره (تابوت) نامنی ویریرلردی . حرب
کمیلری دشمن ایله چارپیشمدن اول عسکردن
بعضلری مذکور صندوقلره چیقه‌رق ایچنده
اوطورورلردی . درونی چاقل طاشلریله
طولی اوله‌رق برابر کوتوردکاری طوربه‌لری
صندوقلرك یانلرینه آصارلردی ، صندوقلرده
جسملری هرطرفدن مستور اولدیغی حالده
طوربه‌لرده بولنان طاشلر ایله دشمنی طاشلار-

لردی . بعضاً بونلر ، یاقوب آتمق اوزره نفط
چوملکلریله ، یاخود کیرچ وزرنیخ توزندن
مرکب (نوره) نامنده‌کی ماده‌یی حاوی دستیلر
ایله مجهز بولنورلردی . ذکر اولنان دستیلر
دشمن کمیلرینه آتیلیردی . بونلرك صاچدیغی
توز دشمنك کوزلرینی کور ایدردی . یاخود
بودستیلر صاچیلنجه آتش آله‌رق دشمنه
خسارات ایقاع ایلردی . صندوقلر دروننده
بولنان آدملر بعضاً دخی دشمن اوزرینه ییلان
وعقرب ، یاخود یموشاق صابون طولی دستیلر
آته‌رق دشمنی پریشان ایتمکه چالیشیرلردی .
یموشاق صابون دشمن کمیلرینی قایار برحاله
قوردی، ایچنده‌کیلرك آیاغی طوتماز اولوردی.
کمیلرك اطرافنی وکوکرته‌سنی ، نفط آتشنك
تأثیرینه مانع اولمق اوزره سرکه ، یاخود صو
وشاب ونطرونه [١] باتیرلمش دری ویا کچه
ایله قاپلارلردی . بعضاً احتیاطاً بورق [٢]
ونطرونه، یاخود سرکه‌ایله یوغورلمش خطمی‌یه
قاریشدیرلمش برچامور دخی طلا ایدرلردی .
چونکه بوماده‌لر نفطك تأثیراتنه‌مقاومت‌ایلردی.

او صره‌ده احتیاط قبیلندن اجرا ایتدکلری
شیلر جمله‌سندن اوله‌رق کیجه اولنجه کمیلرده
آتش یاقمدقلری کبی خروس دخی بولندیر-
مازلردی . کیزلنمکده صوك درجه‌یه وارمق
ایستدکلری زمان ایسه اوزاقدن کورلمامك
ایچون کمیلری ماوی یلکنلر ایله اورترلردی .

کمیلرك باشنه بالطه شکلنده بر آلت قور-
لردی‌که بوکا «کم» دیرلردی . بوآلت ، باشی
صوك درجه‌ده کسکین ، قیچ طرفی مجوف
اوله‌رق قارغی حربه‌سی شکلنده اوزون بر
دمیردن عبارت ایدی ، کمینك باشنده اوکه
چیقمش بر دیرکه کچیریلیردی . او صورتده‌که
کمینك باشنده اوك طرفه اوزانمش بر مزراق
حربه‌سنی آکدیریردی . اثنای محاربه‌ده بر
کمی دیکر کمی‌یه هجوم ایدنجه بوکسکین باش
ایله‌اوته‌کی کمی‌یی اورمغه چالیشیردی . برحرب
کمیسی دیکر حرب کمیسنه بو باش ایله شدتلی
چاربه بیلیرسه چارپیلان کمی دلینیر ، صو آلمغه
باشلاردی . ایچنده بولنانلرده غرق اولمقدن
قورقه‌رق تسلیمه مجبور اولورلردی .

چنکللر وقانجه‌لره کلنجه بونلری دشمن
کمیلرینه آته‌رق انلری حرکتدن منع ایدرلردی.
دشمن کمیلرینی بویله یاقالادقدن صکره کندی
طرفلرینه چکرلر ویاقالاشدیرنجه اوزرلرینه
آتدقلری اسکله‌لردن ایچلرینه کچه‌رك دروننده
بولنانلر ایله محاربه ایدرلردی . دشمن قوتلی
اولورسه چنکللری چلیکدن آغیر بالطه‌لر ایله
قیره‌رق تأثیرسز براقیردی .

بیت‌المال

بیت‌المال بحثی ، خراج ، صدقه ، اعشار ،
اخماس ، جزیه وسائره‌دن مرکب اولان اموال
دولته متعلق بالجمله مباحثی شاملدر . بیت‌المالك

[١] (نطرون Natron) قیومجی بوره‌سی ، قاربونیت سود Carbonate hydraté naturel de soude.

[٢] بورهٔ فارسی

واردات ووظائفی شو صورتله تعریف اولنور: « اسلاملره عائد استحقاقاتدن اولوب مالکی تعیین ایدیله‌مین هرشی بیت‌الماله عائددر . اسلاملرك منفعتی ایچون صرفی لازم کلن هرشیئی تأدیه‌یه بیت‌المال مجبوردر » . اسلاملرك مستحق اولدقلری اموال اوچدر : صدقه ، غنیمت ، فیٔ حصه‌لری . بونلردن هر برینك آتیده کوستریله‌جکی وجه‌ایله احکام مخصوصه‌سی واردر . (بیت‌المال) ك تأدیه‌سنه مجبور اولدیغی اموال ایسه عسکر آیلقلری ایله حیوان وسلاح اثمانی ومنافع عمومیه ایچون صرف اولنان مصارف سائره‌در .

صدقه

صدقه زکات دیمکدر . بونلر اسماً ایکی ایسه‌ده مادةً بردر . زکات ، یاخود صدقه اسلاملرك زنکینلرندن آلنیر ، فقیرلرینه ویریلیر . بونك اصلنی دها اول ذکر ایتمش ایدك . صدقه ایچون مرکز خلافتده بر دیوان (دائرهٔ مخصوصه) وبونك سائر ولایاتده وشهرلرده شعبه‌لری واردی . هرشهرده صدقه متولیسی اوشهرك اغنیاسندن صدقه‌لری آلوب بینه‌اوشهرك فقراسنه توزیع خصوصنده مستقلاً حرکت ایدردی .

زکاتك ، مواشی زکاتی ، آلتون وکموش زکاتی ، میوه‌لر زکاتی ، مزروعات زکاتی اولمق اوزره درت منبعی واردی .

مواشی زکاتی دوه ، صغیر وقیوندن آلنیردی . بونك احکامی بالذات حضرت نبی طرفندن تعریف ایدلمشدر . حضرت (ابوبکر) طرفندن (انس بن مالك) بحرینه اعزام اولندیغی زمان یازیلان آتیده‌کی نامه احکام مذکوره‌یی ارائه ایلر .

نامه‌نك صورتی : « بسم الله الرحمن الرحیم . جناب حق طرفندن امر اولنوب رسول مجتباسی صلی الله علیه وسلم طرفندن فرض ایدیلن صدقه احکامی شودر . هر هانکی بر مسلمدن بو احکام دائره‌سنده صدقه طلب اولنور ایسه او مسلم او صدقه‌یی ویرملیدر . بوندن زیاده‌سی ایستیلیرسه فضله‌سی ویرلمامليدر : یکرمی درت ودها آشاغی دوه‌ده هر بش دوه ایچون بر قیون . دوه‌لرك مقداری یکرمی بشدن اوتوز بشه بالغ اولور ایسه بر یاشنده بر دیشی دوه . اوتوز آلتیدن قرق بشه بالغ اولورسه ایکی یاشنده بر دیشی دوه . قرق آلتیدن آلتمشه بالغ اولور ایسه بالغ اولمش (اوچی بیتیروب درده کیرمش) بر دیشی دوه . آلتمش بردن یتمش بشه واریرسه بش یاشنده بر دیشی دوه . یتمش آلتیدن طقسانه بالغ اولور ایسه بر یاشنده ایکی دیشی دوه . طقسان بردن یوز یکرمی‌یه بالغ اولورسه بالغ اولمش (اوچ یاشنی بیتیروب دردنجی‌یه کیرمش) ایکی دیشی دوه . یوز یکرمیدن زیاده اولور ایسه هرقرق ایچون بر یاشنده بردیشی دوه وهر اللی ایچون بالغ بردیشی دوه . درتدن زیاده دوه‌سی اولمیانه صدقه ترتب ایتمز . بش دوه اولور ایسه برقیون . قیون صدقه‌سنده ایسه مرعی حیواناتندن قرقدن یوز یکرمی قیونه قدر برقیون . قیونك عددی یوزدن زیاده ایکی یوزه بالغ اولور ایسه ایکی

قیون . ایکی یوزدن زیاده اوچ یوزه بالغ اولور ایسه اوچ قیون . اوچ یوزدن زیاده اولور ایسه هر یوز ایچون برقیون . قیونك مقداری قرقدن بر آشاغی ایسه بونده صدقه لازم کلمز . (رقه) نك، یعنی مضروب درهملرك صدقه‌سی عشرك ربعیدر. بو درهملر یوز طقساندن فضله دکل ایسه اکا صدقه لازم کلمز » . فقهالك بو خصوصده ایضاحات مفصله‌سی واردرکه انلری بوراده ذکر ایتمکه مقام مساعد دکلدر . آت ، قاطر ، مرکبلردن زکات آلنماز .

کموشدن آلنان صدقه‌یه کلنجه ایکی یوز درهمدن آشاغی کموش ایچون زکات یوقدر . ایکی یوزدرهمك صدقه‌سی بش درهمدر . یعنی یوزده ایکی بچق وقرقده بر حسابی دیمکدر . بو حساب اوزره آلتونك هریکرمی مثقالندن یاریم مثقالی صدقه آلنیر . یکرمی مثقالدن یوقاری آرتدقجه زکاتی دخی ذکر اولنان حساب دائره‌سنده آرتار . اموال تجاریه واکا مشابه اولان شیلر ایسه کموش وآلتون قبیلندن عد اولنور .

میوه‌لرك زکاتی صولانمه نوعنه کوره مختلفدر. یاغمور ویا نهر صویله کندی کندینه یورغونلغه محتاج اولمقسزین وصوطاشیمقسزین صولانیورسه بونك زکاتی عشریدر. یورغونلق وآدملر ایله اسقا اولنیورسه بونك زکاتی عشرك نصفیدر . فقط هرحالده میوه‌لرك مقداری بش وسقدن (هروسق بردوه یوکی) زیاده اولمازسه زکات ترتب ایتمز . بر وسق عراق اولچکی ایله آلتمش صاع، بر صاعده بش رطل بر ثلث (هر رطل ۱۲۰ درهم) وزننده‌در. خرماقلر، باغلر وسائره میوه‌لر حکمنه داخلدر .

بغدای، پرنج ، فصولیه، نخود وسائره کبی حبوباتك انواعندن متشکل اولان مزروعاتك مقداری دخی بش وسق ، یعنی بش دوه یوکنه بالغ اولورسه زکات آلنیر . بونك زکاتی میوه‌لردن آلنان زکات مقدارینك عینیدر .

زکات اموالنك صرف اولنه‌جغی جهتلر قرآن کریمك شو آیتنده ذکر ایدلمشدر : « انما الصدقات للفقراء والمساکین والعاملین علیها والمؤلفة قلوبهم وفی الرقاب والغارمین وفی سبیل الله وابن السبیل». بناء علیه اموال زکات سکز پایه تقسیم اولنوردی . بر قسمی هیچ برشیئه مالك اولمیان فقرایه ویریلیردی . ایکنجی پای (مساکین) ه اعطا ایدیلیردی . مساکیندن مقصد کندیلرینه کفایت ایده‌میه‌جك اسباب معیشته مالك اولانلردر . بونلر دیکرلرندن دها زیاده شایان مرحمتدرلر. صدقه‌لرك مقداری صدقه متولیسنك تقدیریله هرفقیرك حالنه، مقدار احتیاجنه کوره تقدیر اولنوردی . فقط اوشرط ایله‌که بر فقیره ویریلن صدقه‌نك مقداری ایکی یوز درهمی کچمه‌ملیدر . چونکه ایکی یوز درهمی کچرسه بوپاره‌یه زکات ترتب ایدر . قاضی (ابو یوسف) طرفندن حضرت عمردن نقلاً بوخصوصه دائر روایت ایدیلن معلوماته کوره بوراده‌کی (مساکین) لفظی خرستیان وموسوی فقراسنی متضمندر، (فقرا) لفظی ایسه اسلام فقراسنه عائددر . ذکر اولنان پایلردن اوچنجیسی صدقه‌یی

تحصیل وتوزیع خدمتنده بولنان مأمورینه ویریلیردی. بوخدمتده اجرتله امین ، مباشر ، آمر ، مأمور کبی نامله ایله بر طاقم مأمورلر استخدام اولنوردی . بونلره تفریق اولنان حصه، مأمورینك معاشاتندن زیاده کورولورسه آرتان پاره دیکر حصه‌لره علاوه ایدیلیردی . دردنجی پای (قلبلری تألیف ایدیلنلر) ه اعطا اولنوردی . بونلر دیکر بریرده دخی ذکر ایدلدیکی وجه ایله حضرت نبی وخلفا طرفندن یا اسلاملره مضرتلرینی دفع ، یاخود اسلامیته رغبتلرینی جاب ایتمك ، یاخود کندی قوم وعشیرتلرینی دائرهٔ اسلامیته دخوله تشویق ایتمك مقصدلریله قلبلری تألیف ایدیلنلردن ایدیلر . مؤلفه‌دن بری غیر مسلم ایسه انك پایی زکات اموالندن ویرلیه‌رك غنائم ، یاخود فیٔ اموالندن تأدیه اولنوردی . بشنجی قسم آزاد ایدلمك اوزره اسیرصاتون آلمغه مخصوص ایدی . آلتنجیسی غارمینه ویریلیردی . غارمین بورجلی اولانلردر . بورجلرینی تأدیه ایتمك ایچون بوپاره‌لر کندیلرینه اعطااولنوردی. یدنجی حصه الله اغورینه مخصوص ایدی . غازیلره وارباب جهاده محاربه‌لرده محتاج اولدقلری مصرفه قارشیلق اوله‌رق اعطا اولنوردی . سکزنجی پای ابنای سبیله ویریلیردی . ابنای سبیل یول مصارفنی تدارکدن عاجز اولان یولجیلردر .

صدقه متولیلری صدقه‌دن جبایت ایتدکلری اموالی مأذونیته محتاج اولمقسزین توزیعده صلاحیتدار اولمق ایله سائر مال متولیلرندن ممتاز ایدیلر . مکر خلیفه طرفندن منعی حاوی صورت مخصوصه‌ده برامر صادر اوله. حالبوکه فیٔ ویاغنیمت اموالنك متولیلری خلیفه، یاخود انك وکالتنی حائز والیلر ویا وزرا طرفندن مأذونیت آلمینجه تأدیاتده بولنه‌مازلردی .

غنائم

غنائم اسلاملرك محاربه‌لرده اله کچیردکلری اموالدن عبارتدر . بواموال درت درلودر : حرب اسیرلری ، عادی اسیرلر ، اراضی ، اشیا . حرب اسیرلری دشمن عسکرندن محاربه‌ده اسیردوشنلردر. شریعت اسلامیه‌ده بونلرحقنده ائمه‌طرفندن تعریف وتعیيننده اختلاف حاصل اولمش بر طاقم شروط واحکام واردرکه انلرك تفصیلاتنه کیریشمکه مقام مساعد دکلدر . فدیه قبولی ایشته اواحکام جمله‌سندندر . فدیه‌بر اسیرك قورتارلمسی ایچون ویریلن پاره‌در . بو یوزدن آلنان پاره‌لر سائر اموال غنائمه علاوه ایدیلیردی . عادی اسیرلره کلنجه بونلر اثنای محاربه‌ده اسلاملرك النه کچن قاریلر وچوجقلردر. بونلری قتل ایتمك جائز دکلدی . سائر اموال غنائم ایله توزیع اولنورلردی. بونلر ایچونده فدیه قبول ایتمك جائز ایدی .

محاربه‌لرده اله کچن اراضی یاقوهٔ جبریه ایله آلنه‌رق اهالیٔ اصلیه‌سی قهراً اندن چیقارلمش اولوردی ، یاخود اصحاب اصلیه‌سی محاربه ایتمیه‌رك قورقودن یرلرینی براقوب کیتمش بولنورلردی ، یاخود برطاقم شرائطله صلحاً اسلاملرك حاکمیتی آلتنه کیردی . شو حالده بواراضی (فیٔ) قبیلندن عداولنوردی.

ذكر اولنان احوالك اختلاف واشتراكی سببیله اراضیٔ مذكوره‌یه وضع ایدیلن خراج ، عشر وسائره كبی ویركیلرك انواعی دخی مختلف ایدی .

اموال منقوله‌یه كلنجه بونلر مواشی واموال كبی نقلی ممكن اولان شیلردركه عسكره توزیع اولنوردی . اموال غنائم اسلامیتك ابتدالرنده برقاعده‌یه تابع اولمقسزین تقسیم ایدیلیردی . حضرت نبی انی آرزو ایتدیكی كبی توزیع ایلردی . اسلاملرك ایلك غنائمی اوچنجی سنهٔ هجریه‌ده (بدر) غزوهٔ كبراسنده اله كچن اموال غنائم ایدی . مهاجرین وانصار بونلرك تقسیمنده اختلافه دوشدكلرندن حضرت نبی كندیلری‌ده داخل اولدقلری حالده مذكور اموال غنائمی مساوات اوزره تقسیم ایلدی . دها صكره اموال غنائمك بشه تقسیمی حقنده‌كی : « واعلموا انما غنمتم من شیٔ فانلله خمسه وللرسول ولذی‌القربی والیتامی والمساكین وابن‌السبیل » آیت كریمه‌سی نازل اولدی . اسلامیتده بوصورتله ایلك تخمیس اولنان اموال غنائم سنهٔ مذكوره‌ده وقوع بولان (بنی قینقاع) [*] غزوه‌سنده اله كچن اموال غنائم ایدی . اموال مذكوره بش قسمه تقسیم ایدیله‌رك دردی مجاهدین اسلامیه‌یه وبشنجی قسمی حضرت نبی نامنه آیرلدی . ذات رسالتپناهه تخصیص اولنان بوپای بشه تقسیم اولنوردی . حضرت پیغمبر بوقسملردن برینی كندی نفسنه وزوجه‌لرینه واسلاملرك منافعنه صرف وایكنجیسنی اقرباسنی تشكیل ایدن بنی هاشمه وخاصةً بنی عبدالمطلب بن عبد منافه توزیع ایلردی . قریشدن ذكر اولنان ذواتدن ماعدالرینك بوحصه‌دن آلمغه حقلری یوق ایدی . اوچنجی حصه محتاج برحالده بولنان یتیملره اعطا اولنوردی . بونده ذكور واناث آره‌سنده فرق یوق ایدی . دردنجی حصه كچنمكه كافی شی بوله‌میان مساكینه (فقرایه) توزیع اولنوردی . بشنجی حصه ایسه یول مصرفلرینی تداركدن عاجز اولان ابنای سبیله (یولجیلره) اعطا ایدیلیردی .

مسلوبات دخی اموال قبیلندن معدوددر . مسلوبات ، دشمندن مقتول اولانلرك البسه واسلحه‌سیدر . بونلر مجاهدینه توزیع اولنوردی . هركس اولدیردیكی آدمك اوزرنده بولنان اشیایی آلیردی .

كرك محاربه‌ایله جبراً ، كرك صلحاً اسلاملرك النه كچن اراضی‌یه كلنجه صدر اسلامیتده بر طاقم ذوات بواراضی‌یی اموال غنائم كبی فاتحلر آره‌سنده تقسیم ایتمك ایسته‌مشلردی . حضرت عمر بوكا موافقت ایتمدی . عراقك فتحندن صكره مشارالیه طرفندن (سعد بن ابی وقاص) ه یازیلان آتیده‌كی مكتوب ذكر اولنان آرزویی وكندیسنك عدم موافقتنی ارائه ایدر : « مكتوبكی آلدم . خلقك انه كچن

[*] موسویلردن ایلك نقض عهد ایدنلردن ایدیلر . حضرت پیغمبر ایكنجی سنهٔ هجریه‌نك شوالنده بونلری اون بش كون محاصره ایتدكدن صكره یرلرندن اجلا ایلش وبتونماللری حضرت پیغمبره ومعیتنده بولنان مسلمانلره غنیمت قالمشدر . (تاریخ ابی الفدا) مترجم

اراضی‌یی واموال غنائمی کندیلرینه تقسیم
ایتمکلککی آرزو ایلدکلرینی ذکر ایدییورسك.
بومکتوبمی آلدیغك زمان الده بولنان حیوانات
واموال قبیلندن غنائمی آدملریکه تقسیم ایت .
فقط اراضی وانهاری صاحبلری اولان
چفتجیلره براق . تاکه بونلرك وارداتی ایله
مأمورین وعسکرك معاشاتی تأدیه اولنسون .
اکر سن بواراضی‌یی آدملریکه ویریر ایسه‌ك
سندن وانلردن صکره کله‌جك اسلاملره برشی
قالماز » .

اراضی‌یی تقسیم ایتمك فکرنده بولنانلرك
بعضلری بوکا اعتراض ایدرك کندی قلیجلریله
فتح ایتدکلرندن بحثله اراضینك کندیلرینه
عائد برحق اولدیغنی ادعا ایلمشلر ایسه‌ده حضرت
عمر انلره قارشی طورمقده دوام ایتدی .
فقط اراضی اوزرینه (خراج) وصاحبلری
اوزرینه (جزیه) قویه‌رق وبوصورتله حاصل
اوله‌جق وارداتی قرناً بعد قرن اسلاملره
تخصیص ایدرك اسلاملری اراضینك اموال
غنائم شکلنده توزیعندن واز کچیردی .
بناءً علیه حضرت عمر خراج وجزیه‌یی عراق
اراضیسنه وسائر بلاد مفتوحه‌یه وضع وبونلرك
مقدارلرینی دها اول ایرانیلر وروملرده
اولدیغی کبی دفترلرده قید وضبط ایلدی .
اسلامیتده (دیوان) ، اولجه ذکر ایتدیکمز
وجه ایله ، ایشته بوکبی لزوملر نتیجه‌سنده
تشکل ایتدی .

فیء

بیت‌الماله عائد اولان سائر اموال (فیء)
نامی ویریلیر . لسان شرعیده فیئك تعریفی
شودر : « محاربه اجرا ایتمکسزین و آرقه‌سنده
قوشلمقسزین مشرکیندن کندی کندینه کلن
اموال » . جزیه ، خراج ، اعشار وسائره (فیء)
جمله‌سنه داخلدر. حضرت نبی حال حیاتده‌ایکن
بونك خمسی کندیسنه افراز اولنوردی . بو
خمس دخی غنائمدن افراز اولنان خمس کبی
تقسیم ایدیلیردی . حضرت نبینك ارتحالندن
صکره بوخمس غنائم خمسی کبی بیت‌الماله عائد
اولدی . زمان نبویده فیئك دیکر درت خمسی
(مهاجرین) و (انصار) دن مرکب اولان
عساکر اسلامیه‌یه مساوات اوزره توزیع
اولنوردی . بالآخره حضرت عمر طرفندن
ذکر ایتدیکمز وجه‌ایله دیوان تشکیل وعسکرك
معاشاتی تعیین ایدیلنجه فیئدن کلن اموال
بیت‌الماله تسلیم اولنمغه وهرکسه تعیین اولنان
مقدارلر دائره‌سنده تأدیات اجرا ایدلمکه
باشلاندی .

بالاده ویردیکمز معلوماتدن آکلاشلدیغی
وجه‌ایله صدقه اربابی فیء وغنیمت اربابنك
غیری ایدیلر . ایشته بو سببدن صدقه‌لر فیء
اربابنه وفیء اموالی‌ده صدقه اربابنه ویرلمزدی.
چونکه فیء وغنیمت اموالی اسلامیت اغورنده
جهادده بولنان هجرت‌وحرب آدملرینه‌منحصر
ایدی . حال بوکه صدقه اربابی نه حرب ،
نه‌ده هجرت آدملری ایدیلر . اسلامیتك صدر
اولنده هجرت اسمی اسلامیته داخل اولمق
اوزره کندی وطنندن‌مدینه‌یه مهاجرت‌ایدنلره
اطلاق اولنوردی . عموماً مهاجرت وقبول

اسلامیت ایدن قبائله (برره) ـ صلحا ـ وقسماً مهاجرت ایلین قبائله‌ده (خیره) ـ کزیده ـ دینیلیردی . شوحالده (مهاجرین) هم (برره) ، هم (خیره) ایدیلر . فتوحات اسلامیه‌دن صکره بو هجرتك حکمی قالمیه‌رق اسلاملر (مهاجرین) و (اعراب) ـ بدویلر ـ نامنی آلدیلر . چونکه عهد نبویده صدقه اربابنه (اعراب) وفیء اربابنه (مهاجرین) دینیلیردی .

اوائل اسلامیتده خلفا بو ایکی قسمی بربرندن آیری طوتمغه دقت ایدرلردی . خلیفه منافع عمومیهٔ اسلامیه‌یه تعلق اولمیان بر خصوص ایچون بر کیمسه‌یه فیء مالندن عطیه ویرمزدی . اویله کیمسه‌لره صدقه مالندن عطیه ویریردی . حضرت عمر بو قاعده‌یه صوك درجه‌ده رعایتده بولندی . بوخصوصه متعلق وقوعات جمله‌سندن اولمق اوزره اعرابدن بری حضرت عمره کله‌رك چولق چوجغنك چپلاق ومحتاج بر حالده بولندقلرندن باحث بر شعر انشاد وعطیه طلب ایدر. حضرت عمر اموال حکومتك یرلی یرینه صرفی امرنده غایت دقتلی طاوراندیغندن اعرابی‌یه : « پکی ، عطیه ویرمزسه‌م نه اولور ؟ » جوابنده بولنور . اعرابی : « شمدی ویرمزسه‌کز او بردنیاده سزدن حسابی صوروله‌جقدر » دیر . بونك اوزرینه حضرت عمر ، صقالنی کوز یاشلریله غرق ایدنجه‌یه قدر آغلار . کندی کوله‌سنه : « اوغلم ، شوتك کوملکمی بو آدمه ویر . شعری ایچون دکل ، ذکر ایتدیکی کون ایچون آلسون . والله بو کوملکدن بشقه بر شیئه مالك دکلم » دییه‌رك عطیه‌یی اموال مسلمیندن دکل ، کندی خصوصی مالندن ویریر . چونکه بویولده ویریلن عطیه اهل اسلامك منافع عمومیه‌سنه تعلق ایتمیوردی .

حضرت عثمان بو فرقه دقت ایتمیه‌رك عطیه واحسانلری فیء اموالندن ویردیکی ایچون کندی حقنده اسلاملرك نظر مؤاخذه‌سنی جلب ایتمش ایدی . فقط بالآخره زمان هجرت تحوبده اسلامیت دولت شکلنه کیرنجه لزومنه کوره بر جهت اموالنك دیکر جهته صرفی تجویز ایدلدی . دها صکره ممالك اسلامیه‌نك کسب وسعت ایتمسی اوزرینه فیء منابعی‌ده تزایدوتنوع ایلدی . فیء اموالی یرینه (جبایت اعمال) ـ اموال دولت ـ نامی قوللانلمغه باشلاندی. بو (جبایت اعمال) اموالی‌جزیه ، خراج ، صدقات ، سفائنه طرح ایدیلن عشر، معدنلره ومرعالره قونیلان خمس ، ضربخانه ، کمرکلر ، چفتلکلر ، مستغلات وسائره‌دن جبایت اولنان اموالدن متشکل ایدی . صدقات حقنده دها اول معلومات ویردك . شمدی فیء منابعندن باقی قالانلرك اك مهملرینه دائر معلومات ویره‌لم .

جزیه

جزیه ، خراج هرایکیسی غیر مسلملردن تحصیل اولنور بر مال اولمق اعتباریله بربرینه مشابهدر . ایکیسی‌ده فیء اموالی جمله سندندر . بونلر هر سنه اوقات معینه‌ده جبایت اولنوردی . مع مافیه جزیه انسان باشنه وضع

اولنمش بر ویرکی ایدی . او انسان اسلام اولورسه
اندن آرتق جزیه آلنه‌مازدی . خراج اراضی ،
یاخود محصولات اوزرینه موضوع اولدیغی
ایچون حکمی ساقط اولمازدی . ایشته جزیه
وخراج آره‌سنده بو نقطه‌دن فرق واردی .

(جزیه‌نك تاریخی) : — جزیه اسلامیتله
حادث اولمش برشی دکلدر . مدنیت قدیمه‌نك
ایلك دورلرندن اعتباراً جزیه موجود ایدی .
آتینه یونانلیلری میلاد عیسادن اول بشنجی
عصر صره‌لرنده فنیکه‌لیلرك مهاجماتندن صیانت
ایتمکه مقابل آسیای صغری (آناطولی)
سواحلی اهالیسی اوزرینه جزیه‌وضع ایتمشلردی .
اوصره‌ده فنیکه‌لیلر ایرانیلرك حمایه‌سی آلتنده
بولنیورلردی . شو حالده مذکور سواحل
اهالیسی جانك صیانتی اغورنده مالك فدا
ایدلمسنده بأس کورمامشلردی . رومالیلر
دخی تحت حاکمیتلرینه آلدقلری اقوام اوزرینه
جزیه وضع ایتمشلردی . فقط رومالیلر طرفندن
طرح ایدیلن جزیه‌مقداری دها صکره اسلاملر
طرفندن وضع اولنان جزیه‌دن پك چوق زیاده
ایدی. رومالیلر غالیا ـ غول(فرانسه) ـ قطعه‌سنی
فتح ایتدکلری زمان سنه‌ده هر آدم باشنه
مقداری ۹ ایله ۱۵ لیرا آره‌سنده مختلف بر
شخصی ویرکی (جزیه) قویمشلردی . بومقدار
اسلاملر طرفندن قونیلان جزیه مقدارینك
یدی مثلی ایدی. مع مافیه رومالیلرك فتح ایتدکلری
ممالکك جمله‌سنده بونسبتده بیوك جزیه طرح
ایتمزلردی. روایته کوره فرانسه وسائر بعض یرلرده
جزیه‌نك اویله بیوك برمقدارده بولنمسی ارباب
اصالتدن هم کندیلرینی ، هم کوله‌واوشاقلرینی
شامل اوله‌رق آلندیغی ایچون ایدی . ایرانیلر
دخی زیردست حاکمیتلرنده بولنان رعایادن جزیه
جبایت ایدرلردی . هندستان مشاهیر علماسندن
دوستمز (شبلی نعمانی) افندینك مطالعه‌سنه
کوره (جزیه) کلمه‌سنك اصلی (کزیت) کلمهٔ
فارسیه‌سیدر . [*] موما الیه بو ادعاسنی ۱۸۹٤
سنه‌سنده نشر ایلدیکی انکلیزجه بر مقاله‌ده
یازمشدر . (ابن الاثیر) کسری نوشروانك
ایرانده خراج وعسکرلکده وقوع بولان
اجرا آتی حقنده سرد ایتدیکی معلومات جمله‌
سنده دییورکه : « ایرانده ـ اعاظم رجال دولت
وارباب اصالت وعسکر ومرزبانلر وکتبه
وحکمدارك خدمتنده بولنان کیمسه‌لردن ماعدا ـ
اهالی اوزرینه هرکسك موقع واستطاعتنه کوره
اون ایکی، سکز، آلتی، درت درهم جزیه وضع
ایدلدی » . بوندن آکلاشیلیورکه عربلر
(کزیت) ی لفظاً ومعنیً آله‌رق (جزیه)
شکلنده عربلشدیردقلری کبی کیفیت طرح
وجبایتنده‌ده تعدیلات اجرا ایلدیلر . اسلاملرده
اعاظم رجال دولت وارباب اصالت وعسکر
اسلاملردن عبارت اولدقلری جهتله (کسری)
طرفندن اوکبی ذوات جزیه‌دن نصل استثنا
ایدلمش ایسه عربلر طرفندن دخی اسلاملر
جزیه‌دن استثنا ایدلدی .

(جزیه‌نك مقداری) : — اسلاملر طرفندن

---

[*] شارحك بیاننه کوره جزیه (جزا) ماده .
سندندر . لکن معرباتده جزیه (کزیت) فارسی
معربی اولمق اوزره مشروحدر (ترجمهٔ قاموس)

طرح اولنان جزیه‌نك مقداری حضرت نبی
زماننده بالذات جناب رسالتپناه طرفندن
حال وموقع ایجاباتنه وجزیه‌یی ویره‌جك
اولانلر ایله وقوع بولان اتفاق وجه ایله
تقدیر وتعیین ایدیلیردی . حضرت محمد
(نجران) [*] اهالیسی ایله عقد مصالحه ایتدیکی
زمان اهالیٔ مذکوره‌یه هر سنه صفر آینده
٢،٠٠٠ ورجبده ١،٠٠٠ طاقم البسه جزیه
وضع ایتمش ایدی . هر طاقم البسه‌نك قیمتی
بر (اوقیه) اولمق اوزره تعیین اولنمش ایدی .
بر اوقیه قرق درهم دیمکدر . حضرت نبی
(اذرح) [**] اهالیسی ایله هر سنه رجب آینده
تأدیه ایدلمك اوزره یوز دینار جزیه ایله عقد
صلح ایلمشدر . (مقنا) اهالیسنه کذلك طرف
نبویدن وضع اولنان جزیه کراسته وایپلك
وحیوان وزره ومیوه‌لرینك ربعی تشکیل
ایدییوردی . حضرت نبی جزیرةالعربك سائر
موسویلری ایله‌ده بوکا مشابه جزیه‌لر ایله عقد
صلح ایتمشدر .

جزیه بویله‌جه بر شکل ومقدار معینده
اولمقسزین حضرت (ابوبکرالصدیق) ك اواخر
خلافتنه قدر دوام ایتدی . حضرت عمر مقام
خلافته کچه‌رك فتوحات اسلامیه‌نك چوغالدیغنی
کورنجه جزیه مقدارینی تعیین ایلدی . مشار
الیه اطرافده بولنان قوماندانلره صقالی ، یعنی
کلمش آدملره جزیه وضع ایدلمسنه وکموش
اربابنه (یعنی جزیه‌یی کموش آقچه ایله تأدیه
ایتمك ایستینلره) هر آدم باشنه قرق درهم
و آلتون اربابنه‌ده هر آدم باشنه درت دینار
تعیین اولنمسنه دائر امرنامه‌لر کوندردی .
جزیه کذارلر وشامده والجزیره‌ده بولنان
مسلمیندن هر برینه ارزاق اوله‌رق آیده ویرلمك
ایکی مدی (هر مدی اون طقوز صاع)
بغدای ومعین برمقدار زیتون یاغی [*]
اعطاسنه‌ده مجبور طوتولمشلردی . دها صکره
جزیه مقداری مکلفلرك موقع واقتداری
اعتبا یله تعدیل وتعیین ایدلدی . زنکینلکلری
مشهود اولانلره هر آی درت درهم ویرلمك

[*] نجران — یمنك شمال شرقی کوشه‌سنده
ودها صحرای کبیرینك کنارنده بر یردر . بونك
اهالیسی اوته‌دن بری دین عیسوی‌یی قبول ایتمشلردی .
حتی موسوی المذهب بولنان ملوك یمندن (ابونواس)
بونلری کندی دیننه دعوت ایدوب قبول ایتمدکلرندن
ایچلرندن یکرمی بیك کشی قتل ایتمکله آیت
کریمه‌ده (اصحاب الاخدود) اسمیله مذکوردر .
وقت سعادتده نجرانیلر مبعوثلر کوندروب صلحاً
تابع اولمشلردر . بعده خلافت جناب فاروقیده
عموم جزیرةالعربدن غیر مسلم اولانلر اخراج اولندیغی
صره‌ده بونلر دخی چیفتلقلریله‌رق واراضی واملاکلرینك
بدلی ویرلدرك کوفه قربنده ینه (نجران) تسمیه
ایتدکاری بر محله انتقال ایتمشلردی . شمدیکی اهالیسی
قرامطه مذهبنه تابع شیعیلردر .

[**] اذرح — شامك جنوب جهتنده وحجاز
قربنده بر مملکت اولوب جوارنده اولان (جربا) ایله
برابر زمان سعادتده ٩ تاریخ هجریسنده صلحاً فتح اولنمش
ایدی . حضرت علی ایله معاویه آره‌سنده‌کی منازعات
صره‌سنده (عمروبن العاص) ایله (ابوموسی الاشعری)
آره‌سنده جریان ایدن وقوعات (اذرح) ایله (جربا)
آره‌سنده وقوع بولمشدر . (قاموس الاعلام)

[*] اصلده زیتون یاغنك مقداری اوچ قسط
دینیلیور . ترجمهٔ قاموسده « (قسط) برکونه اولچکه
دینور که نصف صاع آلور » صورتنده تعریف ایدلمکده‌در .

اوزره سنوی قرق‌سکز واورته حاللی اولانلره
هر آی ایکی درهم اعطا ایدلمك اوزره یکرمی
درت وضعیف الحال بولنانلره آیده بردرهم
ویرلمك اوزره سنوی اون ایکی درهم جزیه
وضع اولندی. قادینلردن وچوجقلردن وسقط
وعاجز اولانلردن وخلق ایله اختلاطده بولنمیان
پاپاسلردن جزیه (شخصی ویرکی) آلنمازدی .
جزیه‌نك بومقداری صورت خصوصیه‌ده
جزیه شرطلری تعیین اولنمش ممالکدن بشقه
هریرده جاری ایدی. نته‌کیم (عمرو بن العاص)
طرفندن مصر اهالیسی‌ایله عقداولنان خصوصی
جزیه معاهده‌سنده اختیارلر ایله قادینلر وچو-
جقلر مستثنی اوله‌رق سن رشده بالغ اولمش
زنکین ، فقیر هر قبطینك هرسنه ایکی دینار
اعطا اتمسی وکندیلرینه کله‌جك اسلاملرك
اوچ کون مسافر قبول ایدملری وسائره جملهٔ
شرائطدن اتخاذ ایدلمش ایدی .

معمافیه اسلاملر بعضاً عراقده جزیره
اهالیسی ایله یاپدقلری کبی جزیه‌یی اهالینك
کندی نفقه‌لرندن صکره اللرنده باقی قالان
مقدارلره کوره تعیین ایدرلردی . مذکور
جزیره‌یی فتح ایدن ذات (عیاض بن غنم ۱۷هـ)
نفوس باشنه بردینار جزیه طرح ایتمش ایدی .
بالآخره خلافت امویلردن (عبدالملك بن مروان)ه
انتقال ایدنجه مشارالیه بو ویرکی‌یی آزکوره‌رك
اوراده‌کی والیسنه بوبابده تعلیمات مخصوصه
کوندردی. بونك اوزرینه نفوس تعداد ایدلدی.
اهالی هپ ایشلیجی عد اولندی . انلردن
برینك سنه‌ده نه قدر پاره قازاندیغی حساب
اولنه‌رق حاصل اولان یکوندن مأکولات
ومشروبات والبسه مصرفی وبایرام کونلری
اخراج اولندقدن صکره باقی قالان مقدارك
درت دینار اولدیغی آکلاشلدی . بناءً علیه
آدم باشنه بومقدار جزیه قونلدی. بتون خلق
بوخصوصده یالکز برصنف اعتبار ایدلمش
ایدی .

جزیه دها اول دیدیکمز وجه ایله غیر
مسلملره طرح اولنوردی. بونلردن هرهانکیسی
اسلام اولور ایسه اندن جزیه‌نك حکمی ساقط
اولوردی . مع مافیه (عبدالملك بن مروان)
زماننده بوکا مخالف حاللر وقوع بولدی .
عراقده والیسی بولنان (حجاج بن یوسف)
غیرمسلملردن اسلام اولانلره‌ده جزیه قویدی.
(عبدالملك) مصرده دخی بوقاعده‌نك تطبیقی
ایچون قطعهٔ مذکوره‌ده والی بولنان برادری
(عبدالعزیز بن مروان) ایله مخابرانده بولندی.
(عبدالعزیز) خواص رجالندن بری اولان
(عبدالعزیز بن حجیره) ایله بوخصوصه دائر
استشاره ایتدی . بو ذات (عبدالعزیز بن
مروان) ه : « مصرده اویله برشیئی ایلك یاپان
کیمسه سز اولمیکز . بوراده‌کی غیر مسلملر
کندیلرندن پاپاس اولانلرك جزیه‌سنی ویرمك
بیله ایستیورلر . کندیلرندن اسلام اولانلر
اوزرینه جزیه طرح ایتمك نصل اولور ؟ آرتق
کیمسه اسلام اولورمی ؟ » دییه‌رك (عبدالملك)
طرفندن کلن اوامری تنفیذه میدان براقدی.
دها صکره امویلردن زهد وتقواجه مشهور
اولان (عمر بن عبدالعزیز) مقام خلافته

لکنجه عراقده غیر مسلملردن اسلام اولانلر اوزرینه وضع ایدلمش اولان جزیه‌یی ابطال ایتدی . بوتاریخدن صکره هیچ برمسلم اوزرینه جزیه وضع ایدلمدی .

عرب بتپرستلرندن ، یاخود اسلامیتی قبول ایتدکدن صکره ارتداد ایلینلردن ماعدا هر نه مذهبدن اولور ایسه اولسونلر غیر مسلملرك جمله‌سندن جزیه قبول اولنوردی . ذکر اولنان بتپرستلر ایله مرتدلردن ایسه یا اسلامیت ، یاخود محاربه‌دن بشقه برشی قبول اولنمازدی . خرستیانلر ایله موسویلر وعربدن اولمیان مجوسیلر وبتپرستلر قبول اسلامیت ، یاخود اعطای جزیه ، یاخود اجرای محاربه‌ده مختار ایدیلر .

بواصوللرك وضعندن مقصد عرب ملتنك توحیدی ایدی . ایشته بوکا بناءً حضرت نبی حال حیاتده‌ایکن جزیرة‌العربدن بتپرستلکی بسبتون قالدیرمش ایدی . دها صکره حضرت عمر مقام خلافته لکنجه اورالرده بولنان خرستیانلری وموسویلری چیقاردی . بالاده ویردیکمز معلوماتدن آکلاشیلدیغی اوزره جزیه سن رشده وارمش صاغلام وجودلی ذکور اوزرینه طرح اولنوردی . بوایسه (قتل) و (قتال) ه قارشیلق دیمك ایدی . یعنی جزیه ویرنلر نه‌قتل اولنورلر ، نه‌ده قتاله (محاربه‌یه) دعوت‌ایدیلیرلردی. استبداد زماننده ممالك عثمانیه‌ده غیر مسلملردن آلنان بدل عسکری بوجزیه‌یه مشابهدر . بدل عسکری غیرمسلملرك خدمت‌عسکریه‌دن‌معفو طوتللری ایچون تأدیه ایدیلیوردی .

خراج

(تاریخی) : ــ دها اول ذکر ایتدیکمز وجه ایله اراضی ، یاخود محصولاتی اوزرینه وضع اولنوردی . خراج ویرکی انواعنك الك اسکیسیدر . بونك اصل ومنشأی انسانلرك‌اراضی‌یی پادشاه مالی عدایتملری‌ایدی. بواعتقاد پك اسکیدر . (تورات) ده اراضینك فراعنه‌یه نصل کچدیکنه دائر برطاقم اقوال صریحه موجوددرکه (کتاب تکوین) ك قرقیدنجی فصلنده‌مشهور قحط‌وغلا تفصیلاتی آره‌سنده ذکر اولنیور . مصرلیلر قحط اثناسنده آچ قالنجه اللرنده ، آووجلرنده بولنان بالجمله کموش وآلتون ومواشی‌یی حضرت یوسفه صاتدیلر . اللرنده اراضیدن بشقه برشی قالمینجه بونی‌دخی اکمکه مقابل حضرت یوسفه ویردیلر .

اراضی ممالك قدیمه‌نك جمله‌سنده بوحالده حکمدارلرك مالی عد ایدیله‌رك اهالی آنجق انك وارداتندن مستفید اولوردی. بووارداتدن حکومتك برحصه‌سی وار ایدی‌که ایشته بوحصه خراجی تشکیل ایدردی . تاتارلر نزدنده برانسان مستقلاً مواشی صاحبی اولور، فقط افراددن بری اویولده اراضی‌یه مستقلاً صاحب‌اوله‌مازدی.اسکی‌جرمنلرده Germains دخی امرا ورؤسادن ماعدا کیمسه‌نك اراضی‌یه تملکی‌جائزدکلدی.جرمنلرده رئیس‌قبیله‌اراضی‌یی ایکنجی سنه مناوبةً دیکر افراده ویرملك‌اوزره برسنه ایچون‌بعض‌افراد قبیله‌یه تقسیم ایدردی.

اوصورتده که برقطعه ارضی عینی آدم بر برینی متعاقب ایکی سنه استغلال ایده‌مزدی . بوکا مشابه برعادت الیوم بیله بعض اسلاو اقوامی آره‌سنده جاریدر .

رومالیلر بواساس اوزرینه کندی مملکتلری اراضیسنه وازجمله کندیلرندن اسلاملر طرفندن فتح اولنان مصروشام قطعه‌لری وسائره‌ده بولنان اراضی‌یه ویرکیلر وضع ایدرلردی . هرولایتده خراج ایشلرینك وایراد ومصرفنك قید وضبطنه مخصوص بر دیوانلری - دفتر خانه‌لری - واردی . اهالیٔ اصلیه‌دن ویا هیئت حاکمه‌دن بو دوائرده کاتبلر ، تحصیلدارلر و مأمورین سائره استخدام ایدیلیردی . عراقده وبالتفس ایران ممالکنده دخی بو اصول اوزره حرکت اولنوردی . چونکه ایرانیلر بر چوق قوانین و نظاماتی یونانیلر ورومالیلردن اقتباس ایتمشلردی .

وقتا که اسلاملر ظهور ایله شام ، مصر وعراق قطعه‌لرینی وسائره‌یی فتح ایتدیلر ، روملر وایرانیلر طرفندن مذکور یرلرده تأسیس ایدیلن دیوانلری حال اصلیسی ایله قبول ایلیه‌رك بونلرده هیچ تغییرات یاپمدیلر . دها اول مذکور دوائر مأمورلری مملکتك اهالیٔ اصلیه‌سندن خرستیانلر ایله مجوسیلردن متشکل ایدی . اسلاملر بونلری یرلی یرنده ابقا ایتدیلر . مصرده‌کی خراج دیوانی مأمورلری اهالیٔ اصلیه‌دن اولان قبطیلردن متشکل ایدی . معاملاتی‌ده کندی لسانلریله یازارلردی . شام قطعه‌سنده بولنان خراج دائره‌سنك مأمورین و مستخدمینی ده روملردن ایدیلر . قیود و معاملاتی رومجه ضبط ایدرلردی . عراقده‌کیلر ایسه معاملات رسمیه‌ده لسان فارسی‌یی استعمال ایلرلر ایدی .

اوصرده‌ده عربلر دنیادن زیاده امور اخرویه‌یه اهمیت ویردکلرندن صانکه ممالکی فتحدن مقصدلری تملك دکل ایمش کبی مذکور مأمورینه نظارت وتحصیل اولنان مبالغی قبض ایتمکله اکتفا ایدرلردی . فقط بالآخره دولت امویلره کچه‌رك اسلاملر سادگیٔ بداوتدن آلایش مدنیته و (امیت) - یازوب اوقومامق - دورندن اوقویوب یازمق دورینه انتقال ایدنجه وعربلردن وموالیلرندن - اصلاً عرب اولمیان اسلاملر - کتابت وحسابده ماهر آدملر یتیشنجه دوائر مذکوره‌ده مستعمل اولان السنه‌یی عربجه‌یه تبدیل ومأموریتلری‌ده اسلاملره تودیع ایلدیلر . بونی ایلك یاپان‌ذات خلفای امویه‌دن (عبدالملك بن مروان) - ٨١ سنهٔ هجریه‌سی صره‌لرنده - ایدی . بو تاریخدن صکره خراج دوائرنده عربجه استعمال ایدلدی . احتمال که خراج دوائرنده بو انقلاب مشارالیه زماننده باشلامش ودها صکره کان خلفای امویه طرفندن اکمال ایدلمشدر . چونکه مصر خراج دیواننك عربجه‌یه تحویلی آنجق ٨٧ سنهٔ هجریه‌سنده (ولید بن عبدالملك) دورنده وقوع بولمشدر .

حجاز دیوانی دها اول بیان ایتدیکمز وجه ایله مدینه‌ده حضرت عمرطرفندن وضع ایدیلن شکل واصولده جریان ایتمکده ایدی .

بوديوان دفترخانهٔ عسكرى‌يه، ياخود واليلكلر
وتحصيلات دائره‌سنه بكزبيوردى . چونكه
بوديوانك قيود ومعاملاتى صحابه‌نك اسملريله
كنديلرينه تخصيص اولنان معاشلر وصحابه‌نك
طبقـاتى وشام، مصر وعراق قطعه‌لرندن
عسـاكر محليه‌نك معاشـاتى تسويه ايدلدكدن
صكره خراج وجزيه اموالندن آرتان مبالغدن
مدينه‌يه واصل اولان اموالك قيود وحساباتندن
عبارت ايدى .

ايلك دورلرده خراجك طرح وتوزيعنه
وتحصيل وضبطنه بالذات خلفا طرفندن نظارت
اولنوردى . بالآخره دولت اسلاميه عباسيلره
انتقال ايدنجه معيتده بولنان سـائر دوائرى
شامل اوله‌رق بغدادده دائرهٔ مركزيه اولمق
اوزره بر خراج ديوانى تشـكيل ونظارتى
خلفـانك غيرينه توديع ايدلدى . مذكور
دائره (سـفاح) طرفندن تأسـيس اولنمش
وامور وخصوصاتى برمكيلرك بيوك پدرلرى
اولان (خالد بن برمك) ه توديع ايدلمشدى .
وظيفهٔ مذكوره‌نك (خالد) ه توديعى، برامكه‌
نك امور حكومتـه مداخله ومال دولتى
ايستدكلرى كبى صرف واعطايه احراز صلاحيت
ايتملرينه ايلك خطوه‌يى تشـكيل ايلمشـدر .
برمكيلر اموال دولتده ايسـتدكلرى كبى اجرا
ايتدكلرى حركات جمله‌سندن اوله‌رق خراجى
كندى چوجقلرينه وآدملرينه التزام صورتيله
احاله ايدرلردى . نتـه كيم (يحيى بن برمك)
خلفاى عباسيه‌نك اوچنجيسى (مهدى) زماننده
ايران خراجنى التزام ايتـدى، زيان ايدرك
مطلوبات دولتى تأديه ايده‌مدى . بو تاريخدن
اعتباراً خراج ديوانى سائر دوائر حكومت كبى
وزرانك عهده‌سـنه كچه‌رك دولت عباسـيه
دوچار ضعف وانحطاط اولنجه‌يه قدر بونلرك
عهده‌سنده قالدى . اموردولت امرايه (امراى
متغلبه‌يه) انتقال ايدنجه (راضى بالله) زمانـنده
(٣٢٢ ـ ٣٢٩ هـ) بوديوانلر دخى ابطـال
ايدلدى .

(خراجك تقـديرى) :ـ عربلرك،
خراجى دها اول روملر وايرانيلر زماننده نه
حالده ايديسه اوحالده ابقا ايتدكلرينى يوقاريده
ذكر ايتمش ايدك . (مقريزى) نك بياناتندن
آكلاشـلديغنه كوره روملر زماننـده خراج
(مقـاسمه) نامنى ويردكلرى تخمين وتقدير
صورتيله طرح وجبايت اولنوردى . يعنى بر
كوى معمور اولور واهاليسى چوغاليرسـه
خراجده اونسـبتده تزييد وبالعكس اهاليسى
آزالوب خراب اولور ايسـه اونسبتده تنقيص
ايديليردى .

شـام قطعه‌سنك خراجى دخى شـكل
مذكورده طرح وجبايت اولنوردى . ايرانيلر
ايسـه اسلاميتدن اول ظهور ايدن (قباد بن
فيروز) [*] زمانه‌قدر ذكر اولنان تقديرشكلى

---

[*] قباد ملوك ايراندن ساسانيان سلاله‌سنك
اون طقوزنجى حكمدارى وبرنجى فيروزك اوغلى
وبلاشك برادر وخلفيدر . ٤٩٠ تاريخ ميلاديسنده
ايران تختنه جالس اولدى . (مزدك نيشابورى)
طرفندن وضع اولنـان اشتراك اموال وازدواج
مذهبنى قبول وترويج ايتديكندن ٤٩٨ سنه‌سنده
اسـقاط وحبس اولندى . درت سـنه صكره

قبول ایلمشلردی . (قباد) ایران تختنه جالس
اولنجه ارضك مساحه‌سنه کوره خراجی تقدیر
ایدرك محصولدار اولسون ، اولمسون ارضك
هرجریبنه (برجریب ۳،۶۰۰ آرشون مربعیدر)
بر درهم وبرقفیز خراج وضع ایلدی .

دها صکره اسلاملر ممالك مفتوحه‌ده حال
وزمانك مقتضیاتنه کوره اراضی خراجنده
بعض تعدیلات اجرا ایلدیلر . اسلاملرك
اراضی‌یه متعلق بر طاقم قوانین عمومیه‌لری
واردر. بوقوانینه کوره اراضی دورت قسمدر:
(۱) اسلاملر طرفندن احیا اولنان اراضی .
بوقبیلدن اولان یرلر اراضیٔ عشریه‌در .
وعشری امام مسلمینه عائددر . احیاء موات
قبیلندن صاییلیر . (۲) صاحبلری اکا مالك
ایکن اسلام اولان اراضی . بواراضی صاحب
اصلیلرینك حقیدر. بودخی اراضیٔ عشریه‌دن
عد اولنور . (۳) محاربه ایله اسلاملرك النه
کچن اراضی. بو اراضی‌اسلاملره غنیمت اعتبار
ایدیلیر . بودخی اراضیٔ عشریه‌دن صاییلیر .
(٤) صاحبلری‌ایله خرج‌اوزرینه عقد مصالحه
ایدیلن‌اراضی. بو اراضی اراضیٔ خراجیه‌در .

بو کبی یرلرك خراجی صاحبلری اسلام اولسه‌لر
بیله الغاوابطال ایدلمز. اویله یرلره طرح ایدیلن
خراج‌او یرلرك تحملنه کوره اولوردی .

اسلاملر طرفندن عراق فتح اولندیغی
زمان حضرت عمر مذکور قطعه‌نك (سواد)
جهتلرینه دها اول ایرانیلر طرفندن وضع
ایدیلن خراج مقدارنده ، یعنی هر جریب
ایچون بر درهم وبر قفیز خراج طرح ایلدی.
قفیز جریبك عشری ، یعنی ۳۶۰ ذراع مربعیدر.
مع مافیه عراقك بعض یرلرنده خراج مقدارینك
محصولك نوعنه تابع اولمسی کبی بشقه براصول
دخی تطبیق ایدلدی . حضرت عمر عراقده
مساحه‌مأموری بولنان صحابه‌دن (عثمان بن حنیف)ه
مساحه اجراسنی امر ایلدی. (عثمان بن حنیف)
مساحه اجرا ایدرك باغ وباغچه‌لرك هرجریبنه اون
وخرمالقلرك هر جریبنه سکز وشکر قامشی
حاوی اولان اراضینك هر جریبنه آلتی وسبزه
بوستانلرینك هر جریبنه بش وبغدای ترلالر-
ینك هر جریبنه دورت و آرپه ترلالرینك هر
جریبنه ایکی درهم خراج وضع ایدلمسنی تنسیب
ایلمکله بو مقدارلر حضرت عمر طرفندن‌ده
مناسب کورلدی .

عراق اراضیسی خلفای عباسیه‌نك ایکنجیسی
اولان (منصور) زماننه قدر بالاده‌کی اصول
ومقدارلرده خراجه تابع طوتلقده دوام
ایتدی . خلیفهٔ مشارالیه زماننده اراضینك
حاصلاتی ، محصولاتك فیئاتجه حاصل اولان
تدنیدن طولایی ، اراضی اوزرینه موضوع
خراجی تأدیه ایده‌میه‌جك برحاله کلمش ایدی.

همشیره‌سنك سعی ایله یکیدن مقام حکمداری‌یه
کچدی . روم ایمپراطوری (آناستاس) ایله
جزیره جهتنده محاربه ایدرك آکا غالب کلمش
ایسه‌ده بعده (بلیزار) طرفندن مغلوب اولمشدر .
۳۶ سنه حکومت سوردکدن صکره ۵۳۱
سنه‌سنده وفات ایتمشدر . مشهور نوشیروان عادل
بونك اوغلی وخلفیدر . (قباد) ك حاکمیتی
آلتنده بولنان ممالکده برچوق ابنیه وسائر
آثاری واردر . روم تاریخلرنده قباد (قبادس
Cabadès) شکلنده مذکوردر . قاموس‌الاعلام

فرات ایله دجله آره‌سنده‌کی اراضیٔ زراعیه‌یی تشکیل ایدن (سواد) قطعه‌سی خراب اولمش ایدی . بونك اوزرینه تعدیلات اجراسنه لزوم کورلدی . مشارالیه خراجك تقدیرنده (مقاسمه) اصولنی ، یعنی محصولاتك ازدیاد ویا تناقصنه کوره چوق ویا آز خراج تقدیری قاعده‌سنی قبوله مجبور اولدی . خراجك تقدیر مقداری خلیفه‌یه عائد ایدی . شوقدر وارکه خراج محصولاتك نصفندن زیاده وخمسندن اکسك اوله‌مازدی .

(ملکیت اراضی) : — اراضی ، أوائل اسلامیتده اولدیغی کبی ، امام المسلمینك ملکی اوله‌رق دوام ایتدی . (اواسی) ، یاخود (رزقه) ویا سائره ناملریله معروف اولوب بوراده تفصیلنه لزوم کورلمین بعض اراضیٔ ممتازه‌دن ماعدا بالجمله اراضیده اهالی اراضی‌یی استغلال ایدرلر . حکومت حاصلاتدن حصه آلیر . ممالك اسلامیه‌ده اون طقوزنجی عصر میلادی ابتدالرینه قدر بویله‌جه دوام ایدن بو اصول عصر مذکورك ابتدالرندن اعتباراً ممالك عثمانیه‌ده و از جمله مصر قطعه‌سنده اجرا ایدیلن اصلاحات خیریه نتیجه‌سنده عصر حاضره دها موافق بر شکل آلدی . مصر والیلکنده بولنان محمد علی پاشا بر چفتجینك کندی ارضنه صاحب اولمازسه کرکی کبی چالیشمیه‌جغنی وبو حالك دوامی ایله ثروت مملکت آرزو اولندیغی درجه‌ده تزاید ایتمیه‌جکنی تقدیر ایتدی . مشار الیه مصره والی اولدیغی صره‌ده اراضی ارباب ثروت ونفوذدن بر طاقم آدملر طرفندن التزام اصولی ایله الله کچیریلیوردی . بونلر چفتجیلری قوللانه‌رق اراضی‌یی استغلال ایدییورلردی . حاصلاتدن حکومته عائد حصه‌یی ویردکدن صکره باقیسنی کندیلری آلیورلردی . محمد علی پاشا مصر قطعه‌سنی بر طاقم مدیریتلره ومدیریتلری مرکزلره ومرکزلری‌ده ناحیه‌لره تقسیم ایدرك بونلرك جمله‌سنده امور اداره‌یه باقق اوزره مأمورلر اقامه و ویرکیلرك تحصیلی ایچون تحصیلدارلر تعیین ایلدی . التزام اصولنی‌ده ابطال وهر ناحیه‌نك اراضیسنی او ناحیه اهالیسنه توزیع ایتدی . او صورتله که ایشه مقتدر هر چفتجی بر مقدار اراضی‌یه نائل اولیوردی .

دها صکره سعید پاشا مقام خدیویته تعیین اولننجه ٥ آغستوس سنه ١٨٥٨ تاریخلی مشهور لائحه‌سنی نشر ایدرك اهالی‌یه اراضی ملکیتنی اکمال ایلدی . چونکه بو لائحه موجبنجه اراضی ذریته انتقال ایدر بر ارث شرعی حکمنی کسب ایتدی . بو تاریخدن اعتباراً اراضی مصرلیلرك مالی اولدی . ممالك عثمانیه‌نك سائر جهتلرنده دخی بو یولده اصلاحات اجرا ایدلدی . باب عالی سعید پاشانك ذکر اولنان لائحه‌سنی بر خط همایون ایله تصدیق ایلمش ایدی .

(خراجدن سنوی واردات دولت) : — خراجدن هر سنه جبایت اولنان وارداتك یکوننه (ارتفاع الخراج) نامنی ویریرلردی . بو یکونی بر شکل قطعیده بولمق پك کوجدر . چونکه بو یکون زمان ومکانك اختلافی ایله براطرادده دکلدی . بوندن ماعدا عرب مؤرخلری

خراجك مجموع وارداتنی ذکر ایتدکلری زمان علی الاکثر جزیه ایله خراجی بربرینه قاریشدیریرلردی . مثلا خراجك ارتفاعی دیدکلرنده بوندن هم خراج ، هم جزیه وارداتنك مجموعنی مراد ایدرلردی . جزیه وارداتی خراج وارداتندن دها آز ایدی. فضله اوله‌رق اندن دها آز ثابت بر منبع واردات تشکیل ایلیور ایدی. چونکه غیرمسلملر مرور زمان ایله اسلام اولدقجه جزیه وارداتی‌ده او نسبتده تناقص ایدییوردی . بوندن ماعدا مذکور مؤرخلر احتمال که خراج وارداتنه أعشار وسائره وارداتنی‌ده ادخال ایدرلردی . آتیده‌کی مقادیری امویلر زماننده مملکت اسلامیه‌ده جبایت اولنان خراج وارداتنه برنمونه قیاندن نقل ایدییورز :

حضرت عمر زماننده ـ (۲۰ سنهٔ هجریه‌سی) ـ فرات ایله دجله آره‌سنده‌کی (سواد) قطعه‌سنك سنوی واردات خراجیه‌سی ۱۲۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم ایدی. بوواردات (عبدالله بن زیاد)ك والیلکی زماننده (٦٢ سنهٔ هجریه‌سنده) ۱۳٥,۰۰۰,۰۰۰ و (حجاج بن یوسف) زماننده (۸٥ سنهٔ هجریه‌سی) ۱۸۸,۰۰۰,۰۰۰ درهمه بالغ اولدی. (عمر بن عبدالعزیز) دورنده (۱۰۰ سنهٔ هجریه‌سی) ۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰ درهمه اینـدی . دها صکره (ابن هبیره) ـ عسکرك طعامی ومجاهدینك معاشاتندن ماعدا ـ ۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰ مقدارنده جبایت ایدردی . اندن دها صکره (یوسف بن عمر) خراج حاصلاتندن مرکز خلافته ٦۰,۰۰۰,۰۰۰ ایله ۸۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم آره‌سنده بر مبلغ کوندردکدن صکره بقیهٔ خراجدن ۱٦,۰۰۰,۰۰۰ درهمنی معیتنده بولنان شام عسکرینه و ٤,۰۰۰,۰۰۰ درهمنی بریده (پوسته واستخبارات دائره‌سنه) و ۲,۰۰۰,۰۰۰ درهمنی غیر منتظر احوال ووقوعاته صرف ایدردی. بقیه اوله‌رق نزدنده اون میلیون درهم قالیردی که بوده فقرای اطفال وآزادلی قادینلره صرف اولنوردی . شوحالده مشارالیهك زماننده عراقك خراجی ۱۰۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم طوتیوردی .

مصره کلنجه بوقطعه‌ده (عمرو بن العاص) طرفندن وقوع بولان جبایت ۱۲,۰۰۰,۰۰۰ دیناره بالغ اولمشدی . (مقریزی) نك افاده‌سنه کوره حاصلات مذکوره هر آدم باشنه ایکی دینار اولمق اوزره طرح ایدیلن یالکز (جزیه) واردات عمومیه‌سی ایدی . ینه مؤلف موما الیهك افاده‌سنه کوره (عمرو) دن صکره (سعد بن ابی سرح) طرفندن جزیه ۱٤,۰۰۰,۰۰۰ دینار مقدارنده تحصیل وجمع ایدلدی. مصرك خراجی امویلر زماننده تناقص ایلدی . (هشام بن عبدالملك) مقام خلافته کچنجه (۱۰٥ ـ ۱۲۷ هـ) بوتناقصی نظر اهمیته آله‌رق مصرده‌کی والیسنه مذکور قطعه‌ده مساحه اجرا ایدلمسنی امر ایلدی . والی بالذات مساحه‌یه چیقدی . نیل نهرینك یتشدیکی اراضیدن معمور ، متروك نه‌قدر یرلر وار ایسه جمله‌سنی مساحه ایتدی . بویرلر مقدارینك ـ مملکت اسلامیه وتعداد نفوس بحثنده یازدیغمز وجه ایله ـ ۳۰,۰۰۰,۰۰۰ فدان اولدیغی آکلاشلدی . بو حساب ایله

جبایت اولنان خراج ٤,٠٠٠,٠٠٠ دینار طوتدی . حال بوکه اوصره‌ده محصولاتده اوجوزلق واردی . خلفای امویه‌دن (سلیمان بن عبدالملك) زماننده (٩٧ سنهٔ هجریه‌سنده) (اسامه بن زید) ك والیلکنده مصر خراجی ١٢,٠٠٠,٠٠٠ درهمه تنزل ایتدی . بوتاریخدن اعتباراً مصردن آلنان خراج مختلف مقدارلرده اولیوردی . فقط بومقدارلر کیتدکجه آزالیوردی . باخصوص دها صکره خلافت اسلامیه عباسیلره کچنجه مصر مرکز خلافتدن اوزاق دوشدی . بونلرك دورنده مصر خراجی ٨٠٠,٠٠٠ دیناره قدر اینمش ایدی . بالآخره (احمد بن طولون) مصرده‌کی امارتی زماننده (٢٥٧ هـ) مملکتك عمراننه صرف همت ایدرك مصر خراجنی ٤,٣٠٠,٠٠٠ دیناره قدر یوکسلتدی . حال بوکه اوصره‌ده فیأتلرده اوجوزلق واردی . اون اردب [١] بغدای بردیناره صاتیلیوردی . عباسیلرك سائر دورلرنده مصر خراجی ذکر اولنان حالده دوام ایتمشدر .

شام قطعه‌سنك خراجی ایسه (عبدالملك بن مروان) زماننده ١,٧٢٠,٠٠٠ دینار طوتیور ایدی . مقدار مذکوردن ١٨٠,٠٠٠ ی (اردن) ، ٣٥٠,٠٠٠ ی (فلسطین) ، ٤٠٠,٠٠٠ ی شام و ٨٠٠,٠٠٠ ی حمص ، قنسرین وعواصمك خراج وارداتنی تشکیل ایدییوردی .

(خراجك التزام ایله احاله‌سی) : — خراج ایکی شکلده التزامه ویریلیردی :

اولا ولایتلرده بولنان والیلره خراجی التزام صورتیله ویرمك . بو اصول شریعت اسلامیه نظرنده باطلدر . چونکه والی‌یه امور ولایت امانت صورتیله تودیع ایدیلیر . قانوناً آلنه‌جق شیئی آلیر ، ویریر . بوصورتله بر والی بروکیل دیمکدر . عهده‌سنه تودیع اولنان وظیفه‌یی حسن ایفا ایدنجه وارداتده تناقص وقوع بولمش ایسه بوندن مسئول اولماز ، کذلك فضله‌یی‌ده کندیسی آله‌ماز . صدر اسلامده صحابه بوکبی التزامات وقوعنی شدتله منع ایدرلردی . روایته کوره برآدم (ابن‌عباس)ه کیدرك بصره‌ده کائن (ایله) باغچه‌لرینك یوز بیك درهم بدل ایله ویرلمسنی طلب ایتمش . (ابن عباس) مرقومه جزا ، سائره‌یه عبرت اولمق اوزره یوز دکنك اوردقدن صکره کندیسنی حیاً صلب ایتدیرمش . فقط دهاصکره خلافت پادشاهلق شکلنه تحول ایدنجه خلفا بوایشده بعضاً مسامحه اجراسنه وخراجی والیلرینه برمبلغه مقابل احاله‌یه باشلادیلر . والیلر (یحیی بن برمك) وسائره‌نك یاپدقلری کبی خراجی جبایت وتعهد ایتدکلری بدلی تأدیه ایتدکدن صکره باقی قالان مبالغی ، هر نه‌مقدارده اولورسه اولسون ، کندی نفسلری

[١] اردب همزه‌نك کسری ایله قرشب وزننده مصر ولایتنه مخصوص برنوع اولچك اسمیدر . حالا همزه‌نك فتحیله اردب دیدکلریدر . بعضیلری دیدیلرکه یکرمی درت صاع مقداری نسنه وعلی قول آلتی ویبه استیعاب ایدن اولچکه دینور . مؤلفه کوره صاع درت مد اوله‌جقدر . وهرمد بررطل ایله بررطلك تلثیدر . ورطل اون ایکی اوقیه‌در . وهر اوقیه قرق درهمدر . (ترجمهٔ قاموس)

ایچون آلیقورلردی . دها صکره آتیده کو.
ستریله جکی اوزره قضاء (قاضیلك) ، حسبه
(محتسبلك) ، شرطه (ضابطه) منصبلری ده
خراج کبی التزام صورتیله احاله ایدلمکه
باشلاندی .

ثانیا خراجك ملتزملره احاله سی. بوملتزملر
ارباب ثروت ویا اصحاب نفوذدن متشکل
ایدیلر . خراجی ، متولیسندن مزایده ایله
التزام ایدرلردی . مثلا بونلردن بری برکویی،
یاخود برشهری ، یاخود برولایتی التزام
ایتدیکنده اورلری زرع ایدر، حاصلاتنی آلیر،
ایچندن بدل التزامنی ویردکدن صکره متباقیسنی
کندی نفسنه آلیردی . اراضینك بوشکلده
التزام ایله احاله سی اسلاملر طرفندن احداث
ایدلمش برشی دکلدی. بواصول قدیماً یونانیلرده
جاری ایدی . دها صکره رومالیلره انتقال
ایلدی . رومالیلردن ده عربلره کچدی .

مملکت اسلامیه ده اراضینك التزام صورتیله
احاله سی تایقین زمانه قدر ذکر ایتدیکمز
اصولده دوام ایتدی . فقط بواوزون زمان
ظرفنده برچوق شکللره کیرمکدن ده قورتیله.
مدی . ممالك عثمانیه ده بوکونه قدر جاری
اولان اعشار التزام اصولی اوقبیل التزاماتدندر.

(خراجك تفرعاتی) :ـ حکومت اسلامیه نك
منابع وارداتی جمله سندن اوله رق اراضی خراج
واعشاری ، صدقات وجزیه دن ماعدا سفائنه
طرح اولنان اعشار ایله معدنلره ومرعالره
وضع ایدیلان خمس ، ضربخانه لر ، کمرکلر ،
چفتلکلر وارداتی، صو اثمانی، مملحه واورمان
وسائره وارداتی دها وار ایدی که بونلر دخی
خراج نوعندن معدود ایدی .

سفائنه عشر ، مملکت اسلامیه نك بعض
لیمانلرندن مرور ایدن سفائن اوزرینه طرح
اولنوردی . مذکور لیمانلردن کچن
سفائن ، حموله سنك اونده برینی نقداً
ویا عیناً حکومت محلیه یه ویرمکه مجبور
طوتولوردی . یمن والیلری بوویرکی یی عود
آغاجنك انواعی ایله کافور ، عنبر ، صندل ،
دارچین وسائر محصولاتی حاملاً هندستاندن
کله رك یمن لیمانلرینه اوغرایان سفائندن عیناً
تحصیل ایدرلردی . خلفای عباسیه دن (واثق
بالله) زماننده سفائندن آلنان اعشار وارداتی
پك چوق بر یکون طوتمشدی .

اندلسده کی اسلاملر دخی (جبل طارق)
بوغازندن مرورایدن سفائندن عزیمت وعودتده
بوویرکی یی تحصیل ایدرلردی. فرنکلر مذکور
بوغازدن کچدکجه اندلسك الك جنوبی نقطه سنده
کائن (طریف) وبوکونکی اسمی (طریفه)
Tarifa شهرنده سفائن ویرکیسنی تأدیه ایلر-
لردی . فرنکلرك ادعاسنه کوره انلرجه
ادخال واخراج اولنان امواله موضوع رسوم،
یاخود بورسومك مقادیری ، یاخود فیأت
جدولی معنالرینی متضمن اولان Tariff کلمه سی
ذکر اولنان (طریف) لفظندن محرفدر .
چونکه وقتیله مذکور شهرده تأدیه ایتدکلری
سفائن رسومنه (طریف رسومی) نامنی
ویریرلردی . دها صکره رسوم کلمه سی اهمال
ایدیله رك طریف قالمش . حال بوکه (تعریفه)

كلمهٔ عربیه‌سی حد ذاتنده تقریباً فرنکلرك مراد ایتدكلری معنایی افاده ایدر. شوحالده فرنكجه Tariff كلمه‌سنك عربی (تعریفه) لفظندن منقول، یاخود (طریف) كلمه‌سندن محرف اولمسی جائزدر.

معدنلر خمسه گلنجه بو؛ داخل ارضدن استخراج اولنان معادن وسائره‌یه طرح اولنوردی. معادن ایكی نوع ایدی. بری یر یوزنده بولنان سورمه، طوز، زفت، نفط كبی معدنلر ایدیكه بونلر شریعت اسلامیه‌ده پیكارلردن آقان صولر كبی هركس ایچون مباح ایدی. احتكارلری جائز دكل ایدی. خلقك مساواةً بوندن استفاده‌یه حقلری واردی. دیكری داخل ارضده اولوب حفریات ومزاحم اختیار ایتمكسزین اله كچمین معادنی تشكیل ایدییوردیكه آلتون، كموش، طونج، دمیر، قورشون معدنلری بوقبیلدندی. ایشته آنجق بوكبی معدنلر، ایشلدیله‌رك حاصلاتنك خمسی بیت‌الماله ویرلمك اوزره، طالبلرینه احاله اولنوردی.

ضربخانه وارداتی دها اول مسكوكات بحثنده ذكر ایتدیكمز وجه ایله مسكوكات ضربندن آلنان یوزده بردن تركب ایدردی‌كه بویوزدن حاصل اولان واردات دخی بیت‌الماله عائد ایدی. اندلسده (بنی مروان) زماننده ضربخانه‌نك سنوی وارداتی ٢٠٠,٠٠٠ دیناره بالغ اولمش ایدی.

حكومت اسلامیه‌ده استیفا اولنان ویركیلر جمله‌سندن اوله‌رق مفردی (مكس) وجمعی (مكوس) - كمرك - نامیله یاد ایدیلن دیكر برویركی دها واردیكه بوكون كمرك رسمی نصل ایسه اوزمانلرده بورسم دخی اموال تجاریه‌نك انواعنه، یاخود دنكنه، یاخود سائر شكل وحالنه كوره طرح ایدیلیردی. بو (مكس)، یاخود (مقس) - كمرك - رسمی عربلرك زمان جاهلیتلرنده دخی موجود ایدی. مدینه‌ده قبطی وایرانلی تجاردن تجارتلرینك اونده بری (مكس) - كمرك - رسمی اوله‌رق استیفا اولنوردی. دها صكره اسلامیت ظهور ایدنجه حضرت عمر بورسمی ابقا ایلدی. بورسم آنجق برتاجر كندی مملكتندن دیكر برمملكته كیتدیكنده آلنیردی. مثلا برشاملی تاجر بتون شام قطعه‌سنی كزسه كندیسندن عشر، یاخود (مكس) آلنمازدی. فقط مصره، یاخود عراقه كیدر ایسه بورسم كندیسندن تحصیل ایدیلیردی. بوكمرك رسمی حضرت عمر طرفندن آتیده‌كی اوچ مقدارده تعیین اولنمش ایدی: (١) خرستیان وموسویلردن عشرك یاریسی، یعنی هر یكرمی درهم دن بردرهم، (٢) اسلاملردن عشرك ربعی، یعنی هر قرق درهمدن بر درهم. ایكی یوز درهمدن آز قیمتده بولنان اموال واشیایه رسم یوق ایدی. (٣) رعایادن اولمیان عربلردن تام عشر آلنیردی. مع مافیه بورسم ارباب زهد وورع نظرنده مكروه كورولدیكندن دولت اسلامیه‌ده رواج بولمدی. باقی قالان سائر انواع رسومی بوكا كوره قیاس ایدیكز.

(مقاطعات): — مقاطعاتدن كلن واردات

دخی خراجه تابع تفرعاتدر . مقاطعه
اصولی دولتلرده پك اسكیدر . بونك منشأی
شودر : بر حكمدار بر مملكتی فتح ایدوب ده
اومملكتك بقا واستقلالنی آرزو ایدنجه انی
معیتنده بولنان قوماندانلره ؛ محاربه وزحمتلرینه
مقابل صانكه براجرت كبی ؛ تقسیم ایدردی .
فرنكجه‌ده مقاطعه لفظنك اصلاً (اجرت)
معناسنه كلمسی‌ده بونی تأیید ایلر . قوماندانلر
حكمداردن آلدقلری اراضی‌یی معیتلرنده
بولنان ضابطانه ، ضابطان دخی عسكره ،
یاخود عسكر مقامنه قائم اولان اشخاصه تقسیم
ایدرلردی . حكمدار بواراضی‌یی قوماندانلرینه
ویردیكنده كرك حربده ، كرك زمان صلحده
كندیسنه صادق قالملرینی شرط اتخاذ ایدردی .
بونلردن بری خیانتده بولنسه النده‌كی اراضی
هبه ایدنه ، یعنی حكمداره اعاده اولنوردی .
صداقتسزلك كوسترن كیمسه كوچك عسكر
ایسه النده‌كی اراضی ضابطنه ، ضابط ایسه
قوماندانك عهده‌سنه كچردی . قومانداندن
ایسه حكمداره كیدردی . ایشته بونك نتیجه‌
سی اوله‌رق اراضی ، بوراده تفصیلاتنه لزوم
اولمیان برطاقم شرطلر وطرزلر ایله ، دائما
حكمدارلرك النده بولنوردی . نتیجه‌سنده
دخی حكمدار ایله رعایاسی وعسكر مملكتك
مدافعه‌سنده یكوجود برشكلده متحداولورلردی .
چونكه منفعت كندی آره‌لرنده مشترك
بولنوردی . مقاطعه اصولی نااسكیلرده اوروپاده
انتشار ایدرك اهالینك كندی مملكتلرندن
رومالیلری طرد ودفع ایلملرینه یاردم ایلدی .

مملكت اسلامیه‌یه كلنجه : بورالرده مقا‌
طعه‌لر اصولی مذكور شكلدن بشقه برشكلده
بولنیورایدی . امام (ابویوسف)ك یازدیغنه
كوره اسلاملرك یدحاكمیتلرینه كیروب اكا
مالكیت ادعا ایده‌جك صاحبی بولنمیان اراضی
ـ كه فتحدن اول مملكت حكمدارینك مالی
اولان ، یاخود حربده مقتول اولمش برآدمدن
قالان ، یاخود بطاقلقدن قورودولان وسائر
بوقبیلدن اراضی كبی ـ بونوع اراضینك خلفای
راشدین طرفندن آرزو اولنان ذواته ، بیت
المال عشری ویاخود خلیفه‌نك تنسیبنه كوره
عشردن دها زیاده ویا فضله عائدات ویرملك
اوزره ، مقاطعه صورتیله اعطاسی تجویز
ایدیلیردی. حضرت عمر زماننده سواد اراضیٔ
زراعیه‌سندن ـ فرات ایله دجله آره‌سنده‌كی
اراضیدن ـ بوشرطلرآلتنه كیرن محللرك سنوی
خراجی ۷,۰۰۰,۰۰۰ درهمه بالغ اولمشدی.
مشارالیهدن صكره كلن خلفا وامرا حضرت
فاروقك بویولده‌كی اثرینه تبعیت ایتدیلر .
حضرت عثمان زماننده ذكر اولنان مقاطعه‌لرك
وارداتی ۵,۰۰۰,۰۰۰ درهم طوتمشدر .
بالآخره (جماجم) سنه‌سنده ـ ۸۲ هـ ـ
(عبدالرحمن بن اشعث) فتنه‌سی صره‌سنده [*]

[*] هجرتك ۷۵ نجی سنه‌سنده حجاجك عراقده
والیلكی اثناسنده (عبدالرحمن بن الاشعث) اعلان
عصیان ایدرك طرفدار طوپلادیغی خوارج ایله
خراسانی پنجهٔ استیلاسنه كچیردكدن صكره حجاجك
بولندیغی عراق طرفنه كچمش وكوفه‌ده دخی غالب
كلمكله قوت وشوكتی مزداد اولمش ایدی . حجاج
خلیفه (عبدالملك بن مروان) طرفندن اعزام

دیوان احراق ایدلدیکندن هرکس ، النـده مقاطعه شکلنده بولنان اراضی‌به صاحب کسلدی.

امویلر ایله عباسیلر کندی بعض اقربا وخواصلرینه اراضی‌یی اقطاع ایدرلردی . فقط بونلردن خراج آلنمازدی . بوایکی دولت زماننده عسکر معاشاتی ومصارفات سائره هریرده خراج وارداتندن تأدیه اولنوردی . تأدیاتدن صکره متباقی قالان مبالغ بیت‌المـاله کوندریلیردی . مقاطعات اراضیسی ایسه اصحابی النده قالیر ، اندن برشی آلنمازدی .

بالآخره حاکمیت خلفادن ملوك سلجوقیه‌یه کچنجه مقاطعات اصولی ـ عسکرك معاشاتی بحثنده دها اول یازدیغمز وجه ایله ـ وزیر نظام‌الملك واسطه‌سیله عموماً مشاشدیرلدی . بونلردن صکره کلن سلاطین وازجمله مصرده‌کی ایوبیلر مشارالیه نظام‌الملك طرفندن وضع ایدیلن بواصول اوزره حرکت ایلدیلر . سلطان (صلاح‌الدین) حاکمیتی آلتنده بولنان ممالکك وازجمله مصر قطعه‌سنك هرطرفنی معیتنده بولنان امرا وضابطان وعسکره مقاطعه صورتیله ویردی . دها صکره مقاطعاتده بعض تعدیلات وقوع بوله‌رق اراضی قسماً مقاطعات ، قسماً صاتیلق ، قسماً دخی وقف اولدی .

(مقریزی) کندی عصرنده (طقوزنجی عصر هجریده) مصر اراضیسی حقنده معلومات ویردیکی صره‌ده دییورکه : « مصر اراضیسی یدی قسم ایدی : برنجیسی حکمدارك املاك خاصه‌سنی تشکیل ایدردی . ایکنجیسی امرا وعسکر رؤساسنه عائد مقاطعات ایدی . اوچنجیسی جامعلر ، مدرسه‌لر وخانکاهلره وواقفلرك ذریتلرینه وقف ایدلمش اراضی . دردنجیسی (احباس) نامیله معروف اولان ارضی . بواراضی بعض آدملره برمسجده ، یاخود اکا مشابه یرلره خدمتده بولندقلری ایچون مأکل تشکیل ایدردی . بشنجیسی بیت‌المالدن صاتون آلنمش اولدیغی ایچون ملکیت کسب ایتمش اراضی . بونوع اراضی صاتیلوب اشترا اولنه‌بیلدیکی کبی هبه ومیراث صورتیله‌ده انتقال ایدردی . آلتنجیسی عدم قدرتدن طولایی زرع ایدیله‌مین اراضی . یدنجیسی نیل صوینك یتیشه‌مدیکی یرلردن مرکب اراضیٔ خالیه ایدی . »

مقاطعات ایکی نوعدر : بری استغلال ، دیکری ملکیت مقاطعه‌لری . بونلرك ایکیسی‌ده معموریت ، محصولدارلق ، صلحاً ویا حرباً آلنمسی نقطه‌لرندن ارضك نوعنه وبتون بوشیلرده خلیفه‌نك رأی واراده‌سنه کوره مختلف احکامه تابع ایدی .

عباسیلر زماننده دوتك مقدار وارداتی وبووارداتك ثروت مملکته اولان علاقه‌سنی کتابمزك ایکنجی جلدنده مملکت اسلامیه

اولنان قوای امدادیه ایله (ابن الاشعث)ه قارشی کلدی . نتیجه‌ده (ابن الاشعث) ك آدملری طاغیله‌رق کندیسی‌ده فراره مجبور اولدی . (ابن الاشعث) ترك حکمدارینه التجا ایلمش ایسه‌ده ترك حکمداری حجاجك تهدیدینه قارشی طوره‌مدیغندن کندیسنی رفقاسندن قرق کشی ایله برابر طوته‌رق حجاجك نزدینه اعزام ایلدی . (ابن الاشعث) ٨١ سنه‌سنده حجاجه کوتورولورکن یولده کندینی دامدن آشاغی آته‌رق حیاتنه خاتمه چکدی . (ابوالفدا) مترجم

ثروتی حقنده یازه‌جغمز معلومات مفصله صره‌سنده بیان ایده‌جکز .

برید (پوسته واستخبارات)

دول اسلامیه‌ده تشکیل اولنان برید ـ پوسته ـ دائره‌سی عصر حاضرده موجود اولان پوسته اداره‌سی کبی دکلدی . دول مذکوره زماننده (برید) اداره‌سنك مدیر ویا رئیسی خفیه رئیسنه ، یاخود مأمورین حکومت مفتشنه بکزردی . (برید) رئیسی خلیفه‌نك ، یاخود امیرك خصوصی جاسوسی ، یاخود کورن کوزی ، ایشیدن قولاغی ایدی . والیلرك احوال وحرکاتی ایله خلیفه‌یه ویا امیره دشمن اولانلرك اعمال وتشبثاتی تحقیق ایله اخبار ایدردی . شوحاله کوره برید دائره‌سی بر استخبارات اداره‌سی دیمك ایدی .

خلفا برید اداره‌سی ریاستنه آنجق ارباب عقل ودرایتدن کندیلرینه اعتماد ایتدکلری ذواتی تعیین ایدرلردی . چونکه خلفانك والیلر ایله وسائر معاصرین ایله‌معاملاتی برید رئیسنك ویردیکی معلوماته کوره اولوردی . (کسری) برید اداره‌سی ریاستنه کندی چوجقلرندن بشقه کیمسه تعیین ایتمزدی .

(برید اداره‌سی) : — اسکیدر. ایرانیلرده وروملرده موجود ایدی . اسلاملردن برید اداره‌سنی ایلك تشکیل ایدن ذات (معاویة بن ابی سفیان) ایدی . مشارالیه بو دائره‌یی شامده کندیسندن اول بولنمش اولان هیئت حاکمه‌یه تقلیداً ، یاخود عراقده‌کی والیلرینك رأی ومطالعه‌لرینه تبعاً تأسیس ایتمشدی . (برید) ایلك تأسس ایتدیکی زمان اندن مقصد شامده بولنان خلیفه ایله مصر ، عراق وایرانده بولنان والیلری آره‌سنده جریان‌ایدن مخابراتك‌تسریع ایصالندن عبارت ایدی . دها صکره بو مأموریت توسیع ایدیله‌رك والیلر وسرای رجالی وسائر مأمورین حکومت حقنده تحقیقات واخباراتده بولنمق وظیفه‌سی علاوه ایدلدی . (خراسان) ده بنی طاهر حکومتنی تأسیس ایدن (طاهر بن حسین) خراسان‌ولایتنده والی ایکن استقلال سوداسنه دوشه‌رك مذکور شهرده یدنجی خلیفهٔ عباسی (مأمون) ك نامنه‌خطبه‌یی کسنجه‌بریدمأموری کندیسنی‌مواخذه ایتدی . (طاهر) خطبه‌نك کسلمسی بر اثر سهو اولدیغندن بحث ایله بونك خلیفه‌یه اخبار ایدلمامسنی رجا ایلدی . فقط طاهردن بوحال اوچ دفعه تکرر ایدنجه برید مأموری موقعندن قوقه‌رق موما الیه طاهره : « بوراسی ایله بغداد آره‌سنده تجار طرفندن دائما مکتوبلر تعاطی اولنیور . بندن بشقه واسطه ایله خلیفه ایشدن خبردار اولور ایسه بنم موقعم تهلکه‌یه دوشر » اخطاریله وقوعاتی یازه‌جغنی آکلاتدیغندن طاهر « بکی ، یاز » دیمش ، مأمورده کیفیتی (مأمون) ه یازمشدر .

برید اداره‌سی والیلر ایله خلیفه آره‌سنده رابطه‌یی تشکیل‌ایدییور ایدی. خلیفه طرفندن صادراولان‌اوامر والیلره ووالیلرك احوالی‌ده

خلیفه‌یه بو اداره واسطه‌سیله ایصال ایدیلیردی. برید رؤساسی عسکر ، اموال دولت ، حکومته متعلق سائر خصوصات حقنده تقریر تنظیم وتقدیمی مأموریتیله طرف دولتدن منصوب مفتشلر قبیلندن ایدیلر . بر والی ایله خلیفه آره‌سنده‌کی مناسبات بوزولوب‌ده والی اعلان استقلال ایتمك ، یاخود تمردده بولنمق ایستینجه خلیفه‌یه بریدی - پوسته‌یی - کسردی . نه‌کیم (مأمون) پدری (رشید) ك حال حیاتنده خراسانده والی ایکن پدرینك وفاتندن صکره مقام خلافته کچن برادری (امین) ك کندی بیعتنی نقض ایله اوغلی موسایی ولی عهد تعیین ایتدیکنی ایشتدیکی زمان امینك نامنی (طراز) دن چیقارمش وکندیسنه پوسته‌یی‌ده کسمشدر .

عباسیلر سائر خلفادن زیاده برید اداره‌سنه اهمیت ویرمشلردی . حتی بونلردن برینك والیلر ایله سائر مأمورینك ورعایانك احوالنه مطلع اولمق ایچون بالذات بو اداره‌نك ریاستنی درعهده ایتدیکی روایت اولنور . احتمال که بو برید اداره‌سی واسطه‌سیله عوام ناسك احوالنی تجسس ایتمك درجه‌لرینه قدرده ایلری کیدرلردی . خلفادن بعضلری تجسساته عائد مأمورلر بیله تعیین ایدرلردی . وزیرك رفاقتنه اویله برجاسوس مأمور ایدیلیردی . وزیر بو جاسوس حاضر اولمقسزین هیچ بر کیمسه‌یه ایشلکده بولنه‌ماز ، هیچ بر کیمسه ایله کوریشه‌مزدی . وزیرك هر حرکتی جاسوس طرفندن خلیفه‌یه اخبار اولنوردی . قاضی ، نائب (وکیل)، والی کبی مأمورینك نزدلرنده‌دخی اوکبی خفیه‌لر بولندیریلیردی. خلفای عباسیه‌نك ایکنجیسی اولان(منصور) شویله‌دیمش ایدی :

« دولتك ارکانی اولمق اوزره درت عفیف آدمه احتیاجم وار . امور دولت آنجق بونلر ایله حسن اداره اولنور . بری طوغریلقدن آیرلمیان قاضی ، دیکری ضعیفك حقنی قویدن آلمغه مقتدر ضابطه مأموری ، اوچنجیسی رعایایه ظلم ایقاع ایتمکسزین اموال دولتی حسن جبایت ایدن خراج رئیسی . . » (منصور) بو صوك سوزه کلنجه شهادت پارمغنی اوچ دفعه دیشلری آره‌سنه آله‌رق هر دفعه‌سنده « آه . . آه » دییه سویلنمش . « ای المؤمنین ! دردنجیسی .. ؟ » دییه صوریلنجه (منصور) : بو اوچ مأمورك احوالنی طوغری اخبار ایدن بر برید ناظری » دیمش .

بوندن آکلاشیلیورکه اوزمانکی برید ناظرلری بوکونکی خفیه مأمورلری کبی ایدیلر. برید رؤساسی ایله خلفا، یاخود امرا آره‌سنده واسطه یوق ایدی. بر برید رئیسی بر خصوصی عرض ایتمك ایچون خلیفه‌نك سراینه کلنجه طوغریدن طوغری‌یه حضوره چیقار وعرض ایتمك ایستدیکی مسأله‌یی بالذات عرض ایدردی . بو معروضات خلیفه ایله برید رئیسی آره‌سنده سر قالقه‌رق افشاسی لازم کلنجه برید رئیسی طرفندن کندی تقدیر واجتهادی ایله افشا اولنوردی .

علی الاکثر سلاطین ، یاخود امرا برید رئیسلری ایله کندیلری بیننده کیزلیجه بر

علامت مخصوصه اتخاذ ایدرلردی . ذکر
اولنان سلاطین وامرا برید رئیسلرندن
آلدقلری مکتوبلرده او اشارت بولنمازایسه
- برید رئیسنك خط دستی ایله یازلمش ومهری
ایله مهرلنمش اولسه بیله - اومکتوبلره
اعتماد ایتمزلردی . زیرا مکتوبلرك صورت
جبریه‌ده یازدیرلمش اولمسی احتمالی واردی .
نته‌کیم دولت عباسیه‌یی عباسیلر نامنه استحصال
ایدن (ابومسلم خراسانی) ایکنجی خلیفهٔ عباسی
(منصور) طرفندن خراساندن بغداده
چاغیریلوب عاقبتدن قورقدیغی زمان اویله یاپمش
ایدی . (ابو مسلم) منصورك دعوتی اوزرینه
شهر مذکوردن مفارقت ایدنجه معیتی عسکرك
قوماندانلغنی بالوکاله (ابو نصر مالك بن هیثم) ه
تودیع ایدرك : « سکا مکتوبم کلنجه یه قدر
بوراده بکله . اکر مکتوبم سکا یاریم مهر
ایله کلیر ایسه او مکتوبی کندم مهرلدیکمی
آکلارسك . بتون مهر ایله واصل اولور ایسه
اوحالده بن مهرلمش اولمام » توصیه‌سنده
بولندی . (ابومسلم) (مدائن) ه واروب ده
قتل ایدیلنجه منصور (ابومسلم) لساننده
(ابونصر) ه نزدنده براقدیغی ثروتی آلوب
برابر کلمسی امرینی حاوی برمکتوب یازه‌رق
ابو مسلمك مهری ایله مهرلدی . (ابونصر)
مهری تمام کورنجه ابو مسلمك اومکتوبی
یازمامش اولدیغنی آکلادی .

برید اداره‌سی بیوك ومهم بر اداره ایدی .
بونك رئیسلکنده ویا ناظرلغنده بولنان ذات
برچوق معیت مأمورلرینه محتاج اولدیغی کبی
بونلرك تأمین صداقتی ایچون کندیلرینه بول
بول معاشلر اعطاسی لازم اولدیغنه کوره
کلیتلی مصرفه محتاج ایدی . یوللرك قطاع
طریقدن ، خرسزلردن ودشمنك تجاوزاتندن
محافظه‌سی ولزومنده قره‌دن ودکزدن خفیه‌لر
اعزامی برید ناظرینك جملهٔ وظائفندن ایدی .
حدود قوماندانلرینك واطراف والیلرینك
مکتوبلری بو دائره‌یه تودیع اولنوردی . برید
دائره‌سی بومکتوبلری الك قیصه یول والك سریع
واسطه ایله یرلی یرینه ایصاله مجبور ایدی .

(برید یوللری) : — بریدك مرکز
خلافتدن ممالکك سائر طرفلرینه وبورالردن
دخی جوار ممالك اجنبیه‌یه متصل برچوق یوللری
وار ایدی . هریول موقفلره تقسیم ایدلمش
ایدی . هرموقفده آتلر وهجین دوه‌لری
بولندیریلیردی . پوسته سوریجیلری سرعتله
یول قطع ایتمك اوزره هرموقفدن کچدکجه
راکب اولدقلری آتلری او موقفده راحت
ایتمش دیکر آتلر ایله تبدیل ایدرلردی .
عربلر علی الاکثر پوسته نقلیاتنده هجین دوه‌لرینی
استخدام ایلرلردی . ایرانلیلر ایسه یالکز
آت قوللانیرلردی . دولت عباسیه زماننده
پوسته یوللری (٩٣٠) ه وپوسته نقلیاتی
ایچون قوللانیلان حیوانلرك اثمانی ایله یم
مصرفلری وسوریجی وسائره اوله‌رق استخدام
اولنان مأمورینك معاشات وسائره‌سی سنوی
١٥٩,١٠٠ دیناره بالغ اولمشدر . امویلر زماننده
سواد قطعه‌سندن جبایت اولنان خراج بختنده
دها اول یازدیغمز اوزره دولت مشارالیها

دورنده برید ادارەسنه درت میلیون درهم صرف اولنیوردی . مبلغ مذکور عباسیلر زماننده اختیار اولنان سالف الذکر مبلغك ایکی مثلیدر. بوایسه امویلرك کندی سلطنتلرینی تقویه وتحکیم ایچون پك چوق پارەلر صرف ایتدکلرینه دائر دها اول مکرراً ویردیکمز معلوماتی تأیید ایدر .

پوسته قطاری ـ قافلەسی ـ بردن تاقرق، یاخود اللی حیواندن تشکل ایدردی . چوق دفعەلر پوسته آتلری خلفا ، یاخود امرا طرفندن جلبی طلب اولنان کیمسەلرك ـ سرعت ایصاللری مقصدیله ـ نقلی ایچون استخدام اولنوردی. پوستەنك سرعتی یولك واستخدام اولنان حیواناتك نوعنه ـ دوه ویاآت اولمسنه ـ کوره مختلف ایدی . حیوانلرك بیونلرینه چاکلر وکوچك چاکلی کردانلقلر وضع ایدرلردیکه بونلر صاللاندقجه ازاغه قدر سسی کیدردی . بوکا قعقعة البرید ـ پوسته پاتیردیسی ـ دیرلردی . بعضاً پوستەلر کمیلرایله دکز طریقندن دخی ارسال اولنوردی .

پوسته ایله مخابره وسائطندن اولەرق حیوانلر اوزرنده قرەدن وکمیلرده دکزدن مکتوبلر نقلندن ماعدا ساعیلر استخدامی دخی جاری ایدی . بونلر سرعتله یورومکه ویورلماغه آلیشمش آدملردن متشکل ایدیلر . اوچ کونلك مسافەیی برکونده قطع ایدرلردی . قیر اهالیسی بووظیفەیی ایفایه شهر اهالیسندن زیادەاستعداده مالکدرلر. دولت عباسیه دورنده ساعیلری ایلك استخدام ایدن ذات آل بویەدن عراق امیری (معزالدوله) ایدی . مشارالیه برادری اصفهان امیری (رکن الدوله) یه احوال جاریەدن سرعتله معلومات ویرمك ایچون بغدادده ساعیلره مخصوص براداره تشکیل ایلدی . اوزمانلرده بری (فضل)، دیکری (مرعوش) اسمنده ایکی ساعی شهرت آلمشدرکه بونلر عموم ساعیلرك قوقنده سرعتله پوسته ایصاله مقتدر ایدیلر . ذکر اولنان ساعیلردن هر بری کونده قرق فرسخ ، یعنی ٢٤٠ میل مسافه قطع ایدردی .

آنف البیان وسائطدن ماعدا مخابراتی ایصالده حمام زاجل ـ پوسته کوکرجینلری ـ دخی استخداماولنوردی. بونوع کوکرجینلرك پك بیوك اهمیتی واردی . واقعا کوکرجین ایله مخابرات نقلی اسکیدە امم قدیمه نزدنده معروف ایدی، شوقدرکه اسلاملر پوسته کوکرجینلری یتشدیرمکه ومخابراتده استعمال ایتمکه اقوام سائرەدن زیادەاهمیت ویرمشلردی. بوخصوصی (الهلال)ك اونجی سنەسنك یدنجی جزئنده مفصلاً یازمش ایدك .

مذکور دورلرده خبر ایصالی ایچون استعمال اولنان وسائط جملەسندن اولەرق بیلدیرلمسی آرزو اولنان شی برکاغده یازیلیر ، کاغد برقامشك اوجنه آصیلیر ، قامشده بر طوتام اوته رکز ایدیلەرك نهره صالیویریلیردی. اوت صویك جریانه قاپیلوب یوزه یوزه نهایت مرسل الیه طرفندن کوریلەرك آلنیردی . ینه اوجملەدن ، اخباری آرزو اولنان معلومات براوق اوزرینه یازیلەرق آتیلیردی . بوشکلده

مخابره اكثريتله محاصره زمانلرنده ديكر وسائطك انقطاعى صره‌لرنده وقوع بولوردى.

بريد خدمتنده مستخدم ساعيلردن ماعدا (شعوذى) ناميله برمأمور قوللانيليردى‌كه بومأمور امرا طرفندن بريد ايله كوندريلن مأمور مخصوص صفتنى حائز بولنوردى. استطلاعات اجراسنه مخصوص اوله‌رق استخدام اولنان اشخاصه (كوهبانيه) — كوهبانلر — نامنى ويريرلردى‌كه بونلرده بريد مأمورلرى جمله‌سندن ايديلر. پوسته ايله كلن طوربه‌لرى خلفانك حضورنده آچمق خدمتنى ايفايه مأمور آدملر دخى استخدام اولنوردى. پوسته طوربه‌لرى دريدن اعمال ايديليردى. بو طوربه‌لره مكتوبلر قونلدقدن صكره آغزلرى مرسلك مهرى ايله مهرلنير، مرسل اليهنه كوندريليردى. مرسل اليه ياكندى اليله، ياخود استخدام ايتديكى مأمورمخصوص واسطه‌سيله مهرى فك ايدردى.

قضاء

قضانك تاريخى

(اسلاميتدن اول قضاء) : — خلق آره‌سنده تحدث ايدن اختلافاتك فصلنه مخصوص مأموريت ديمك اولان قضاء پك قديمدر. چونكه انسان تا ايلك وارلغندن اعتباراً كنديسى ايله ديكرلرى بيننده وقوع بولان اختلافاتى فصل ايده‌جك ديكر برذاته احتياجدن مستغنى اولامامشدر.

قبائلك قاضيلرى او قبيله‌لرك عقلا واكابرى ايديلر. بونلر عين زمانده او قبائلك حكدارلرى واميرلرى ايديلر. بر انسان عقل وقوتجه ممتاز اولنجه قبيله‌سنك حاكمى وقاضيسى كسيله‌رك قبيله آره‌سنده تحدث ايدن دعوالرى حل وفصل ايدردى. بداوت دورنده بولنان بتون انسانلرك حالى بويله ايدى. عربلر دخى جاهليت زماننده او حالده ايديلر. عقل ونفوذ ايله تفرد ايدن اكابر وعقلايه دعوالرينى عرض ايدرلردى. قبل الاسلام بو قبيل قضاتدن بر چوق ذوات اشتهار ايلدى. بونلرك هر برى كندى قبيله‌سنده قاضيلق ايدردى. (تميم) قبيله‌سندن (حاجب بن زراره) ، (اقرع بن حابس) ، (ربيعة بن مخاشن) ، (ثقيف) قبيله‌سندن (غيلان بن مسلمه) ، (قريش) قبيله‌سندن (هاشم بن عبد مناف) ، (عبدالمطلب بن هاشم) ، حضرت نبينك عمجه‌سى (ابوطالب بن عبد المطلب) ، (عاص بن وائل) ، (بنى اسد) قبيله‌سندن (ربيعة بن جذار) ، (كنانه) قبيله‌سندن (سلمى بن نوفل) او يولده اشتهار ايدنلر جمله‌سندن ايديلر. بونلردن ماعدا (اكثم بن صيفى) ، (عامر بن الظرب) وسائره بتون قبائل بيننده كسب شهرت ايتمشلردى. عربلر كاهنلره ومنجم وفالجيلره دخى دعوالرينى رؤيت ايتديريرلردى.

(اسلاميتده قضاء) : — اسلاميتده امور قضايى ايلك درعهده ايدن ذات بالنفس حضرت نبى ايدى. دهاصكره خلفاى پيغمبر بو وظيفه‌يى درعهده ايتديلر. چونكه قضاء

خلافته داخل وظائف جمله‌سندندر . بوسببدن صدر اسلامده مقام خلافته کچن ذوات بالذات بو وظیفه‌یی درعهده ایدرلر ، دیکرلرینه حواله ایتمزلردی . دها صکره دولت اسلامیه توسع ومهام امور تزاید ایدنجه خلفا کرك مرکز خلافتده ، کرك ولایتلرده کندی طرفلرندن بالنیابه دعاوی ناسی رؤیت ایتمك ایچون مأمور مخصوصلر استخدامنه مجبور اولدیلر . اسلامیتده بویولده مأمورلر تعیین ایدن ایلك ذات حضرت عمر ایدی . مشارالیه (ابوالدردا) یی کندیسی ایله برابر (مدینه) یه ، صحابه‌دن شریحی (بصره) یه ، (ابو موسی الاشعری) یی کوفه‌یه قاضی تعیین ایلدی . حضرت عمر اوصره‌ده ابو موسایه بر مکتوب یازدی . بو مکتوب فقه اسلامینك تمامی تشکیل ایدر . بوکونه قدر قاضیلرك احکامی بو مکتوبك محوری اطرافنده دونر . مشهوردر .

مصره کلنجه بوراده قاضی تعیینی والیلره مودوع صلاحیتلردن ایدی . قاضیلری والیلر تعیین ایدرلردی . بوصلاحیتك والیلره کچمسی شو سببدن نشأت ایلمش ایدی : حضرت عمر (مدینه) ، (بصره) و (کوفه) یه قاضیلر تعیین ایتدیکی کبی مصره دخی قاضی تعیینی آرزو ایدرك (عمرو بن العاص) ه (کعب بن یسار بن ضنه) یی قاضی نصب ایلمسنی یازدی . (کعب) زمان جاهلیتده قاضیلق ایتمش بر ذات ایدی . بر قاضینك اصدار ایده‌جکی حکملرك هر نقطه‌دن عدالت وحقانیت تامه‌یه مقارنتی کوچ اولدیغندن قاضی اولمغی قبول ایتمدی : « جاهلیتده قاضیلق ایتدم . اسلامیتده بر دها قاضیلق ایتمم » دیدی . بونك اوزرینه (عمرو بن العاص) (عثمان بن قیس بن ابی العاصی) یی مصره قاضی نصب ایلدی . دولت اسلامیه عباسیلره انتقال ایدنجه‌یه قدر مصر قاضیلری مصر والیلری طرفندن تعیین اولنوردی . عباسیلر مقام خلافته کچنجه مصرده‌کی نفوذلرینی تقویه ایتمك ایستیه‌رك قاضینك نصبنی کندی صلاحیتلری داخلنه آلدیلر . خلفا طرفندن مصره طوغریدن طوغری‌یه ایلك تعیین اولنان قاضی (عبدالله بن لهیعه الحضرمی) ایدی . ١٥٥ سنهٔ هجریه‌سنده (منصور) طرفندن تعیین ایدلدی . مذکور تاریخدن بوکونه قدر مصره قاضی تعیین ایتمك حقی خلفایه انحصار ایلدی .

ابتدای امرده اقلیملره (ولایتلره) هر اقلیمه بر قاضی تعیین اولنوردی . دها صکره مملکت کسب معموریت و وسعت ایدنجه هر یره بر قاضی تعیین ایدلمکه وحتی بیوك شهرلرده متعدد قاضیلر بولندیرلمغه باشلانلمشدر . بوکبی بیوك شهرلرك هر طرفنده بر قاضی بولندیریلیردی . بونلر هپ خلیفه طرفندن نصب ایدیلیردی . خلفای عباسیه‌دن (هرون الرشید) زماننده بغداد شهری بیوك بر وسعت کسب ایتمش ایدی . او صره‌ده مشهور قاضی (ابو یوسف) فضل وعرفان ایله کسب تمیز ایلمکله (رشید) کندیسنه صوك درجه‌ده حرمت ورعایتده بولنه‌رق اکا (قاضی القضاة) ـ شیخ الاسلام ـ نامنی ویردی . (ابو یوسف)

بو نامایله ایلك تلقیب اولنان ذات ایدی. مشار ـ الیه علو همت واقتـدار ایله متصف بر ذات اولدیغندن کندیسنه توجیه اولنان مقامه بیوك خدمتلرده بولندی. علمایه کسوهٔ مخصوصه تعیین ایله سائر خلقدن ممتاز برقیافتده قیلان ایلك ذات کندیسی ایدی . دها اول علمـایه مخصوص کسوه موجود اولمیه‌رق سلك علمی‌یه منسوب اولان ذوات سـائر خلق کبی کیرلردی. (ابو یوسف) دن صـکره کلن قاضی‌القضاتلر بغداد قاضیلرینی ، دهاصکره بتون مملکت قاضیلرینی تعیین ایتمکه باشلادیلر . اندلسـده ومصرده عباسیلره معاصر اولان ، یاخود دها صکره کلن خلفا بوبابده عباسیلرك اثرینه اقتفا ایدرك کندیلری قاضی القضاتلری ، قاضی‌القضاتلرده سائر قاضیلری تعیین ایدرلردی .

صدراسلامیتده قاضینك وظیفه‌سی خصملر بیننده تحدث ایدن دعاوی‌یی فصـل ورؤیتدن عبارت ایدی . دها صـکره خلفانك امور سائره ایله اشتغالاتنه تبعاً حال وموقع مقتضیاتنه کوره قاضیلر سائر برطاقم امور وخصوصات ایله اوغراشمغه باشلادیلر . قاضـیلرك وظائفنه مجنونلر، یتیملر، مفلسلردن وسفاهت اربابندن محجور اولانلره عائد امواله ، اسـلاملرك وصیتنامه‌لری، وقفلری، ولیلرك عدم وجودی حالتده طول قادینلرك تزویجی خصـوصاتنه نظارت ایتمك کبی مسلمینك حقوق عمومیه‌سنك حسن جریانی تأمین ایتمك وظیفه‌لری علاوه ایدلدی . دها صکره یوللر وابنیه خصوصاتی ، شاهدلرك تزکیه‌سی ، ارباب وقوفك ونوابك تحقیق احوالی‌ده قاضیلره عائد وظائف جمله‌سنه داخل اولدی . بعض خلفـا قاضیلره تودیع اولنان وظائفی توسیعده پك ایلری کیدرك یازین غزایه ارسال اولنان قوهٔ عسکریه قوماندانلغنی‌ده قاضی‌یه توجیـه ایلدیلر . (یحیی بن اکثم) اوقبیلدن اولان قضـاتدن ایدی . مشـارالیه (مأمون) زماننده یازین ممالك رومـه اعزام اولنان قوهٔ مجاهده قوماندانلغنده بولنوردی . اندلسده‌کی خلفای امویه‌دن (عبدالرحمن ثالث)ك قاضیسی (منذر بن سعید) دخی عینی وظیفه‌یی ایفا ایدردی . خلفای فاطمیه‌دن (عزیز بالله) قاضی (علی بن نعمان) ه مصر قاضیلغنی توجیه ایتدیکی زمان شام، حرمین ، مغرب ومملکتنك سائر جهاتی قاضیلقلرینی ، خطابتلرینی ، امامتلرینی علاوهٔ مأموریت اوله‌رق کندیسنه تودیع ایتدیکی کبی آلتون وکموشك عیارینه واکیال وموازینك طوغریلغنه باقمق وظیفه‌سنی دخی کندیسنه تفویض ایلمشدی .

فاطمیلردن (مستنصر) زماننده قاضیلق منصبی ٤٤١ سنهٔ هجریه‌سنده (ابو محمد البازوری)نك عهده‌سنه تفویض ایدلمش ووزارت منصبی دخی علاوهٔ مأموریت اوله‌رق کندیسنه تودیع اولنمشدر . مشار الیه مذکور ایکی مأموریتی بردن جمع ایدن ایلك ذات ایدی . دها صکره کلن قاضیلرك بعضـلری بو ایکی منصبی بردن جمع ایتمشلردر .

بالاده‌کی مطالعاتدن آکلاشیلیورکه قضاء منصبی صوك درجه‌ده واسـع وظائفی حائز بر منصب ایدی . ینه آکلاشیلیورکه بومنصب

هر عصرده عین وسعتده اولمیوب دولتلرك اختلافی ایله مختلف حاللرده بولنوردی . صدر اسلامده یتیشن خلفا اهل عصبیتلرندن اولان عربلردن، یاخود حلف ویا رق ویا اصطناع[*] ایله کندیلرینه موالی اولان سائر اسلاملردن اوله‌رق اقتدار وکفایتنه وآلدیغی معاش ایله قناعت ایده‌جکنه اعتماد ایتدکلری ذواتدن ماعدا کیمسه‌یی منصب قضایه تعیین ایتمزلردی. دها صکره خلافت دیانت دورندن سلطنت دورینه انتقال ایدنجه شرط مذکوره دقتله باقلمامغه باشلاندی . متعاقباً حکومت عرب اولمیانلره انتقال ایلینجه قاضینك وظیفه‌سی تدریجاً متخاصمین آره‌سنده تحدث ایدن دعاوینك فصلنه وخصوصات شخصیه حقنده حکم اعطاسنه انحصار ایتدی. نهایت بوکونکی محاکم شرعیه‌ده اولدیغی کبی خصوصات شخصیه‌یه منحصر اولدی .

ابتداده قاضیلر خلق آره‌سنده فصل دعاوی ایتمك ایچون جامعلرده اوطورورلردی . دعواجیلر قاضیلرك یاننه کله‌رك دعوالرینی اسماع وفصل ایتدیررلردی . قضاء وظیفه‌سی دیانت نظرندن غایت مشقتلی ومخاطره‌لی صاییلیردی. چونکه قاضی بریا کلشلق اثری اوله‌رق حق وعدالته غیر موافق ویره‌جکی برحکم ایله بلا قصد برحق صاحبنك حقنی ابطال واو آدمه حقلی ایکن ظلم ایده‌بیلیر . بوایسه دین نظرندن برمخاطره‌در . وجدان عذابنی ومسئولیتی‌ده داعیدر . ایشته بوسببدن برچوق علما وارباب تقوی قضایی درعهده ایتمکدن چکینیرلردی. یوقاریده کوردیکی اوزره حضرت عمر مصر قاضیلغنی (کعب بن یسار) ه توجیه ایتدیکی زمان بوذات ایشته اویله برعذاب ومسئولیت وجدانیه‌دن وحضور الٰهیده حساب ویرمکدن احتراز ایدرك بومأموریتی قبول ایتمامش ایدی . امام (ابوحنیفه) دخی ایکنجی خلیفهٔ عباسی (منصور) طرفندن قضایه تعیین ایدلمك ایستنلدیکی زمان عین احتراز ایله بومنصبی رد ایلمش وشو سوزلری سویلمش ایدی : « اللهدن قورق . اللهدن قورقانلردن بشقه کیمسه‌یه‌ده تودیع ایتمه . بندن دائما ممنون قاله‌جغکزه امین دکلم. نره‌ده قالدی که بندن انتقام آلمغه قالقیشمیه‌جغکزه امین اوله‌یم . بردعواده علیهکزه حکم ویرمکلکم لازم کلسه علیهکزه حکم اعطا ایده‌جکم . اما سز بنی فراته آتوب بوغمق ایله تهدید ایدرسکز ، بوبکا قطعیاً تأثیر ایتمز . فراتده بوغولمغی کمال حقانیتله ویردیکم برحکمی استرداده ترجیح ایدرم . حال بوکه معیتکزده قایرلمغه محتاج برطاقم ذوات وار . بومنصب دها زیاده انلرك ایشنه کلیر . بن اکا لائق دکلم » . قاضیلق منصبی برذاته توجیه اولندیغی زمان اوذات برآلای ایله جامعه کوتورولور واوراده تعیییننه دائر صادر اولان (سجل) برات ـ لك قرائتی مراسمی اجرا اولنوردی . مصر قاضیلری شافعی مذهبنك ظهوری

[*] اسیرلکدن آزاد ایدلمك، یاخود حمایه آلتنه آلنمق صورتیله عربلردن آزاد ایدنلره ویاخود حامیلرینه انتساب ایدن عربلرك غیری دیمکدر . بونك ایضاحاتی دردنجی جلدده کوریله‌جکدر . مترجم

تاریخندن اعتباراً بو مذهب قاضیلرندن ایدیلر . مع مافیه بومذهبدن اولان قاضی مذاهب سائره‌دن بولنان قاضیلردن ایستدیکی ذاتی وکیل اتخاذ ایدردی . ٥٢٥ سنهٔ هجریه‌سنده خلفای فاطمیه‌دن (الحافظ بن محمد) زماننده منصب وزارتده بولنان (ابواحمد بن الافضل) طرفندن هر بری مذاهب اربعه‌دن برینه کوره حکم ایتمك اوزره درت قاضی تعیین ایدلدی . دها صکره کوله‌منلر زماننده حال بومنوال اوزره دوام ایتدی .

قاضی‌یه ویریلان معاشه کلنجه دولتلرك وزمانك اختلافنه کوره مختلف مقدارلرده ایدی . دها اول یازدیغمز وجه ایله حضرت عمر (شریح) ی بصره قاضیلغنه تعیین ایتدیکی زمان کندیسنه هر آی یوز درهم نقد ایله اداره‌سنه کافی برمقدار بغدای تخصیص ایلمش ایدی . خلفای راشدین زماننده قاضیلرك آیلقلری بومقدارده دوام ایتدی . امویلر زمانه کلنجه بودورده عسکر وسائر مأمورین دولتك معاشاتی نصل تزیید اولندی ایسه قاضیلرك معاشلری‌ده اویله‌جه تزیید ایدلدی . عباسیلر دورنده ایسه مصر قاضیسنك معاشی شهری اوتوز دیناره ابلاغ اولندی . بومعاشی ایلك قبض ایدن ذات بالاده بیان ایدلدیکی اوزره (منصور) طرفندن تعیین اولنان (ابن لهیعه) ایدی . دها صکره (مأمون) زماننده قاضیلرك معاشاتی پك چوق آرتدیرلدی . اوصره‌ده مصرده قاضی بولنان (عیسی بن المنکدر) ه شهری ٤,٠٠٠ درهم ، یعنی ٢٨٠ دینار معاش ویرلدی . احتمالکه معاشك بودرجه‌یه ابلاغی برمقصد مخصوصه مبتنی ایدی. چونکه اومبلغك فوقنده بیك دینار دها مکافات اعطاسی‌ده جائز کورلمش ایدی . مذکور تاریخدن یکرمی سنه صکره مصر قاضیسنك معاشی سنه ده بیك دیناره ارجاع ایدلدی . بومقدارده معاش آلان ایلك ذات ٢٤٥ سنهٔ هجریه‌سنده (احمد بن طولون*) زماننده مصر قاضیلغنه تعیین اولنان (بکار بن قتیبه) ایدی . فاطمیلر دورنده ایسه قاضینك معاشی سنه‌ده ١,٢٠٠ دیناره ابلاغ ایدلدی . اوصره‌ده قاضی (قاضی القضاة) لقبنی حائز اولمقده ایدی . قاضی‌یه ویریلن ارزاق وهدایا بشقه‌در . احتمالکه قاضینك معاشی دها صکره ایوبیلر زماننده وانلردن صکره کلن سائر سلاطین زمانلرنده دخی بومقدارده دوام ایلمشدر .

عباسیلر دورنده بغدادده‌کی قاضیلره ویریلان معاشاتك مقدارینه دائر هیچ بریرده برقید واشارته تصادف ایده‌مدك . شو قدرکه قضانك اوصره‌لرده التزام اصولنه کیردیکنی کوردك . قاضیلر قاضیلق منصبنی خلیفه‌یه ، یاخود امرایه تأدیه‌سنی درعهده ایتدکلری بربدل مقابلنده التزام ایدییورلردی . قضایی التزام ایله درعهده ایدن ایلك ذات ٣٥٠ سنهٔ هجریه‌سنده آل بویه‌دن (معزالدوله) زماننده (عبدالله بن حسن بن ابی الشوارب) ایدی . موما الیه سنوی ٢٠٠,٠٠٠ درهم تأدیه ایتمك اوزره بغداد قاضی القضاتی اولمش

ایدی. دها صکره قاضیلق منصبنك التزام صورتیله توجیهی بر عادت حکمنه کیردی . حسبه (محتسب منصبی)، شرطه (ضابطه مأموریتی) دخی التزام اصولی ایله توجیه اولنیوردی .

دیوان المظالم

مظالم ـ ظلمدن شکایت ـ دیوانی قضا توابعندندی. بر درجه‌یه قدر بوکونکی محاکم استینافیه‌یه بکزر . بوندن مقصد قاضیلردن وسائره‌دن خلقك شکایاتنی استماع ، تدقیق وفصل ایلمك ایدی . عربلر زمان جاهلیتده دخی بوجهته اهمیت ویره‌رك خلقك اوزرندن ظلم وقوعنی رد وازاله‌یه آره‌لرنده عهد وپیمان ایدرلردی . نته‌کیم قریش قبیله‌سی قبل الاسلام بویله یاپمش ایدی . قریش آره‌سنده رؤسا چوغاله‌رق اختلاف منافع وسودای غلب ایله رقابتلر آرتدیغی زمان مذکور قبیله‌نك بطونی ـ اقسامی ـ بریرده طوپلانه‌رق ظلمك رد وازاله‌سنه ومظلومك ظالمدن حمایه‌سنه عهد وپیمانده بولندیلر . بو محالفه حضرت نبی ٢٥ یاشنده ایکن مکه‌ده عقد اولنان مشهور (حلف الفضول) نامنده‌کی محالفه‌در . دور راشدین اثناسنده خلفای راشدیندن حضرت علیدن ماعدا هیچ بری شکایات ناسی دیکلمك ایچون مظالم مجلسنی عقد ایتمدی . چونکه اسلامیتك صدر اولنده هرکس کندی نفسنده موجود اولان حق وانصافپرستلکك ، یاخود دیکه‌دیکی مواعظك حسن تأثیری ایله دیکرینه تعدی وتجاوزده بولنمازدی . خلافت حضرت علی‌یه انتقال ایدنجه مشارالیه خلقك شکایاتنه باقمغه لزوم کوردی . مع‌مافیه بو صره‌ده‌کی رؤیت شکایات شکلی دها صکره آلدیغی شکل کبی دکلدی . حضرت علی خلقك شکایاتنی دیکلمك ایچون مخصوص بر کون ، معین بر ساعت تخصیص ایتمامش ایدی . برمشتکی نزدینه کلدکجه انی استماع وشکایتنی تدقیق ایدرك مظلومیتدن قورتاریردی . دها صکره کلن خلفا ایسه ارباب شکایاتك مدعالرینی استماع وتدقیق ایچون بریوم مخصوص تعیین ایلدیلر . بوتنی ایلك یاپان ذات خلفای امویه‌دن (عبدالملك بن مروان) ایدی. فقط (عبدالملك) کندیسنه تقدیم اولنان شکایاتك ایچنده حلی مشکل وحکمه محتاج برشیئه دوشونجه او ایشی قاضیسی بولنان (ابن ادریس ازدی) یه تودیع ایدردی . شو حالده ایشه باقان (ابن ادریس) وآمر (عبدالملك) ایدی . خلقك شکایاتنی دیکلمکه نفسنی تخصیص ایدن ایلك ذات مشهور (عمر بن عبدالعزیز) ایدی . دها صکره خلفا طرفندن شکایت دیکلمك خصوصی تاعباسیلرك دورینه قدر اهمال ایدلدی . خلفای عباسیه دوری کلنجه خلفا اهالینك شکایتلرینی دیکلمکه باشلادیلر . مشارالیهمدن بر مجلس مخصوصده اوطوروب شکایاتی دیکلمکله اشتغال ایدن ایلك ذات مهدی (١٥٨ ـ ١٦٩ هـ) ایدی . دها صکره (هادی)، (رشید) ، (مأمون) عینی یولده حرکت ایتدیلر . خلفای عباسیه‌دن بو یولده حرکت ایدن الصوك خلیفه (مهتدی بالله محمد بن الواثق) (٢٥٥ـ ٢٥٦ هـ) ایدی. خلفا اهالینك شکایتلرینی بالذات دیکلرلر

ومظلومیتلری تحقق ایدنجه ظلمی ازاله ایدر-
لردی . مشتکیلر ایچنده والیلر ومتصرفلردن،
مال تحصیلدارلرندن ودوائرحکومت کاتبلرندن
آیلقلرنی تأدیه ده وقوع بولان تقصیراتدن ،
یاخود بالذات خلفانك چوجقلرندن وامرا
وسائره دن برمال ویا کوی غصب ایلدکلرندن،
یاخود قاضیلردن حق وعدالته مخالف حکملر
ویردکلرندن ، یاخود بیوك ، کوچك هرکیم
اولورسه اولسون دیکر اشخاصدن تعدی وظلم
ارتکاب ایتدکلرندن طولایی اشتکا ایدنلر
بولنوردی . شوحاله کوره بومرجع شکایات
(استیناف محاکمی) ندن پك چوق زیاده
حائز صلاحیت ایدی . بونکله برابر حکمی
وتنفیذی دخی دها تأثیرلی وسرعتلی ایدی .
خلفانك بوصورتله ازاله ایتدکلری مظالمه بر،
ایکی مثال ایراد ایدهلم : (عمر بن عبدالعزیز) بر
کون نمازه چیقمش ایدی . کندیسنه یمنلی بر
آدم راست کله رك : « امان ، مظلومم » دیدی.
عمر « سکا کیم ظلم ایتدی ؟ » دیه صوردیغنده
یمنلی « ولید بن عبدالملك کویمی غصب ایلدی »
جوابنی ویردی . عمر درحال انتقالات دفترینی
جلب ایتدیردی . « فلان کویك فلانك عهده-
سندن (ولید بن عبدالملك) ك عهده سنه
کچدیکنه » دائر قید کورنجه کویك صاحبنه
اعاده ایدلمسنی واو آدمه ویریلن معاشك ده ایکی
قات اوله رق ویرلمسنی امر ایلدی .

خلفای عباسیه دن (مأمون) خلقك
شکایاتنی فصل ایچون بازار کوننی تخصیص
ایتمش ایدی . برکون شکایات مجلسندن
چیقارکن اوستی باشی پژمرده بر قادین ایله
قارشی قارشی یه کلدی . قادینك بالذات
(مأمون) ك اوغلی (عباس) دن بر شکایتی
واردی . (مأمون) عباسی قادین ایله یان یانه
طوردوردی . قادینی حقلی کورنجه لهنه حکم
ویردی . خلفای عباسیه نك اون دردنجیسی
اولان (مهتدی) - ٢٥٥ - ٢٥٦ ه - دن
صکره خلفای عباسیه دن هیچ بری مظالم
رؤیتی ایچون اوطورمدی . مع مافیه خلفای
مشارالیهم علی الاکثر بوخصوصاتك رؤیتنی
کندی وزیرلرینه تودیع ایدرلردی . نته کیم
چوق دفعه برایشلری (مأمون) زماننده
قاضی القضاة - شیخ الاسلام - بولنان (یحیی بن
اکثم) ه و (معتصم) ده کندی دورنده
قاضی القضاة بولنان (احمد بن ابی داود) ه
تودیع ایدرلردی . دها صکره امرا نفوذ
دولتی خلفانك الندن آلنجه مظالمی رؤیت
وظیفه سی ده کندیلرینه تحول ایلدی .

مصره کلنجه ، بوراده خلقك شکایاتنه
باقان ایلك ذات - ٢٥٧ سنهٔ هجریه سنده
کسب استقلال ایتدیکی زمان - (احمد بن
طولون) ایدی . مشارالیه بونك ایچون
هفته ده ایکی کون تخصیص ایتمش ایدی ،
کندیسندن صکره کلن خلفلری - مصر ،
فاطمیلر طرفندن فتح وقاهره تأسیس ایدیلنجه یه
قدر - بودعاوی رؤیتنی بالنیابه دیکر ذواته تودیع
ایدرلردی . وقتاکه فاطمیلر مصری فتح
ایتدیلر ، رؤیت مظالمه اهمیت ویردیلر . بودورده
مظالمی دیکله مك ایچون ایلك اوطوران ذات

قوماندانلری مصر فاتحی سردار (جوهر) ایدی. مشارالیه رؤیت ایتدیکی شکایتنامه‌لره ویردیکی حکمی بالذات کندی الی ایله یازاردی. جوهردن صکره خلفای فاطمیه مظالمك رؤیتنی قاضی القضاتلره، یاخود اعاظم رجال دولتدن بعضلرینه تودیع ایدرلردی. بالآخره فاطمیلرك حاکمیتی دوچار انحطاط اوله‌رق امور دولت وزرانك النه کچنجه رؤیت مظالم دخی وزرایه انتقال ایلدی. بو وظیفه‌یی درعهده ایدن وزیرلرك الك مشهوری خلفای فاطمیه‌دن (مستنصر) زماننده (٤٢٧-٤٨٧ هـ) (امیرالجیوش) لقبنی احراز ایدن (بدر جمالی) ایدی. بو ذات کندیسی اوطوروب مظالمی رؤیت وفصل ایدردی. مشارالیهدن صکره کلنلر کندیسنك اثرینه اقتفا ایلدیلر. (دیوان مظالم) ك قپوسنه بر منادی قورلر ایدی. منادی: «کیمك شکایتی وار ایسه کلسون» دییه باغیریردی. شکایتی اولانلر دیوانه کلیر، عرض شکایت ایدر، دعوالری رؤیت اولنوردی.

(دارالعدل): — مصر حکومتی ملوك ایوبیه‌یه کچنجه بونلر مظالمك رؤیت وفصلی ایچون بر قوناق انشا ایدرك بوکا (دارالعدل) — عدالت دائره‌سی — نامنی ویردیلر. (ملك عادل نورالدین زنکی) ایوبیلردن دها اول شامده اویله بر دائره تأسیس ایتمش ایدی. بو ذات اصلاً ترك ایدی. ایوبیلر بالذات (دارالعدل) ده بولنه‌رق خلقك شکایتلرینی تدقیق وفصل ایدرلردی. دها صکره کلان کوله‌من امراسی ده عین یولده حرکت ایتدیلر. ایوبیلر بو دعاوینك رؤیتنه وخلق آره‌سنده حق وعدالتك جریانه پك بیوك اهمیت ویریرلر ومجلس قضایه — محکمهٔ کبرایه — بر حرمت مخصوصه کوستریرلردی. مظالمه باقدقلری زمان تخت سلطنت اوزرنده اوطورمازلردی. تختك یاننده آیاقلری یره دکه‌جك بر حالده بر کرسی اوزرنده جالس اولورلردی. سلطان بو کرسی‌یه اوطورنجه صاغ طرفنه مذاهب اربعه قاضی القضاتلری و اوکنده بیت المال وکیلی — متولیسی — وسائر مأمورلر ایله محافظلر وخواص بندکان اخذ موقع ایدرلردی. بو میانده شکایتلری سلطانه اوقویه‌جق ذوات ده داخل بولنوردی. شکایتلر اوقوندقجه سلطان قاضیلره، یاخود عسکر قوماندانلرینه متعلق اولان خصوصاتی کندیلرندن صوردقدن صکره موافق کوردیکی حکمی ویریردی.

اسلام سلاطین وامراسی، رعیه طرفندن تقدیم اولنان شکایتلری رویت وتدقیق ایتمکه وتظلم کندیلرینك، یاخود اوز چوجقلرینك حقنده واقع اولمش اولسه بیله او ظلمی رفع وازاله ایلمکه فوق العاده صرف غیرت ایدرلردی. تاریخ اسلامیه‌ده بو قبیلدن اولان حادثات پك چوقدر. اهالی دخی شکایتلرینی معین کونلرده خلیفه ویا سلطانلرینه عرض ایتمکی اعتیاد ایتمشلردی. حتی بونی برفرض، بروجیبه عد ایدرلردی. بنابرین شاید خلیفه ویا سلطان معین کونلرده بردفعه ویا برقاچ دفعه رؤیت دعاوی ایچون چیقماز ایسه اهالی تلاشه، سرزنشه دوشرلردی. خلفادن بعضلری

بوشکایتلری برطاقمی عسکردن شکایت ، دیکر طاقمی والیلردن شکایت ، دیکر طاقملریده دیکر اشخاصدن شکایت اوله‌رق متعدد اقسامه تقسیم ایدرلردی .

(حسبه) : — قضاء قبیلندن بروظیفهٔ دینیه‌در. حسبه مأموری ـ محتسب ـ منکراتی، یعنی شریعته مخالف افعالی تحقیق ایدرك اصحابنی هربری جرمنه کوره تعزیر وتأدیب ایتدیکی کبی یوللرده مارین وعابرینك مرور وعبورینه مانع حاللری ازاله ، حماللری وسفائنی تحمللری فوقنده حموله آلمقدن منع ، مائل انهدام مبانینك اصحابنه اومبانی‌یی هدم ایتملرینه حکم ایله بویوزدن یولجیلره وقوعی ملحوظ اولان تهلکه‌یی دفع ، مکتبلرده وسائر اماکن تعلیمیه‌ده معلملر شاکردانی شدتله ضرب ایتدکلری تقدیرده آنلر حقنده مجازات ترتیب ایتمك کبی منافع عمومیه‌یه متعلق خصوصاته نظارت ایلردی . بوندن ماعدا محتسب ارزاق ومأکولات ومشروباتده حیله قاریشمسنی ، ناقص اوزان واکیال استعمال اولنمسنی منع ایتمك کبی بوکون بلدیه‌لرك وظائفندن اولان خصوصاته دخی باقاردی . ذکر اولنان خصوصات فی‌الاصل قاضیلره متعلق وظائف جمله‌سندندی. فقط قاضینك مقامنی بوکبی امور وخصوصاتك آرقه‌سنده طولاشمقدن دها عالی طوتدقلری ایچون بوایشلره باقمغه آیریجه بومأموریتی احداث ایتدیلر . معمافیه کرك مصرده‌کی فاطمیلر ، کرك اندلسده‌کی امویلر زماننده وظائف مذکوره‌یی علی‌الاکثر قاضیلره توديع اولنان وظائف جمله‌سنه ادخال ایدرلردی. بالآخره سلطنت مقامی خلافتدن آیریلنجه حسبه وظائفی والیلره متعلق وظائف میانینه کیردی .

حسبه برخدمت دینیه اولدیغندن منصبنه اعیان مسلمیندن بشقه کیمسه تعیین اولنمازدی. احتساب ناظری سائر ولایتلره وقصبه‌لره احتساب وظائفنه باقمق اوزره کندی طرفندن مأمورین مخصوصه توظیف واعزام ایدردی . احتساب ناظری ویامحتسب هرکون جامعده اوطورور ومعیت آدملرینی اصناف دکانلرنده طولاشدیریردی . قاهره‌ده‌کی محتسب مناوبةً برکون قاهره جامعنده ، برکونده (فسطاط) جامعنده اوطورردی . وبورادن آدملرینی قصاب ، آشجی دکانلرینك تفتیشنه ویوك حیواناتنه فضله یوك یوكلدلمسنك منعنه کوندریردی . حیواناته فضله یوك تحمیلنه مساعده اولنمازدی. احتساب مأمورلری سقالره طاشیدقلری صوقربه‌لرینه وطلوملرینه قماش اورتدیریرلردی . صو ایچون برمقیاس وضع ایلمشلر ایدی . بومقیاس هرقووه‌سی قرق رطل [*] اولمق اوزره یکرمی قووه‌دن عبارتدی . سقالرك ماوی قیصه شالوارلر کیمش اولملرینه دقت ایدیلیردی . ینه بومعیت مأمورلری مکتبلری طولاشه‌رق معلملرك اطفاله شدتلی اورمالرینی وخصوصاً اولدیره‌جك بریره ضربدن حذر ایتملرینی

[*] هررطل یوز اوتوز درهمدر .
(ترجمهٔ مقدمهٔ ابن خلدون)

كنديلرينـه تنبيه وتوصـيه ايلرلردى . كذلك
اوسـته‌لره ، معيتلرينه اولاد ناسدن آلدقلرى
چراقلرى باشـدن چيقارماملرينه دائر توصيه
واخطارانده بولنورلردى . سـوء احوال ايله
اشتهارايدنلرى نظر تفتيشدن دور طوتمازلردى.
ترازيلرك ، اولچولرك طوغرو اولمسـنه دقت
ايدرلردى . دارالعياره ـ عيارخانه‌يه ـ نظارت،
محتسبه عائد وظائف جمله‌سندن ايدى .

اندلسه كلنجه بوراده احتساب وظيفه‌سنه
(خطةالاحتساب) نامى ويريليردى وبرقاضينك
عهده‌سـنه تفويض اولنوردى . اوراده عادت
اولديغى اوزره قاضى اسبسوار اولديغى وآدملرى
اطرافدن كنديسـنى احاطه ايتديكى وانلردن
ايلرى كلن برمأمور اكمكك وزننه مخصوص
برترازى حامل بولنديغى حالده چارشـولرى
طولاشـيردى . قصابلر اتاوزرنده‌اتك بهاسنى
حاوى بركاغد بولنديرمغه مجبور ايديلر . بر
قصاب محتسـب طرفندن وضع اولنان بهـادن
فضله‌يه ات صـاته‌مازدى . صاتار ايسـه جزا
كورردى . ارزاق ومأكولات صاتان اصنافك
موضوع بهادن فضله بربها ايله ، ياخود اكسيك
بروزن ايله صـاتامامه‌لرى ايچون لزومنده
محتسب طرفندن صورت مخصوصه‌ده برچوجق،
ياخود برجاريه كونديله‌رك مختلف وشبهه‌لى
دكانلردن اشيا مبايعه ايتديريليردى . اكسيك
وزن ، ياخود فضله بها ايله صـاتانلر ، ياخود
حيله قاريشديرانلر بوصورتله اله كچيريليردى .
بواحواله اجتسـار ايدنلر هركسه قارشى عين
فعلى ارتكاب ايتمش عدايديله‌رك لائق اولدقلرى
جزالره دوچار ايديليرلردى . احتسـاب
وظيفه‌لرينه دائر برطـاقم قوانين ونظـامات
واردركه احكام فقهيه نصـل تعليم وتطبيق
ايديليرسه احتسـاب احكامى دخى اويله‌جه
تدريس وتطبيق اولنوردى .

(شرطه) ـ ضـابطه : ـ شرطه دخى
فى‌الاصل قضـا توابعندندر . چونكه بوندن
مقصد قاضيلر طرفندن صـادر اولان احكامى
تنفيذ ، ياخود جرائمك وقوعنه مانع اوله‌جق
تدابيرى اتخـاذ ايلمك وارتكاب جرائمـدن
چكنمينلرى تعزير وتوبيخ ايلمكدن عبارتدر .
شوحالده (شرطه) ـ ضابطه ـ قضايه خادم
بروظيفه ايدى . مجرملرك اثبـات جرملرى
امرنده قاضيلره معـاونت ايتديكى كبى قاضيلر
طرفندن اصدار اولنـان حكملرك تنفيـذى
ايچون‌ده حكومتك بر واسـطۀ اجرائيه‌سنى
تشكيل ايليوردى. (شرطه) رئيس ويامديرى
ارتكاب زنا ايدنلر ايله مسـكرات قوللانانلر
حقنـده شرعاً اقامه‌سى لازم اولان حدودى
اجرا ايدردى . بونك كبى امور شرعيـه‌دن
اولوب مقـاملرينه حرمةً قاضيلره توديع
اولنميان ديكر برچوق خصوصات دهاضابطه‌يه
عائد وظائف ميانته ادخال ايدلمش ايدى .

دها صـكره بغداده‌كى دولت عباسـيه
واندلسـده‌كى دولت امويه ومصرده‌كى دولت
فاطميه زمانلرنده‌طوغريدن طوغرى‌يه جرائمه
باقمق وحدودى اقامه ايلمك وظائفى قاضيلردن
آلنه‌رق ضابطه رئيسنه توديع ايدلدى. ضابطه
وظيفه‌سى‌ده بيوك منصب عد ايديله‌رك بيوك

قوماندانلره وخلفانك اعاظم رجال خاصه‌سنه تفویض اولنوردی . اندلسده ضابطه اداره‌سی بری (بیوك ضابطه) ، دیکری (کوچك ضابطه) اوله‌رق ایکی‌یه تقسیم ایدلمش ایدی . بیوك ضابطه خواص رجال ورؤسا واصحاب مراتبه متعلق اموره باقاردی . بوذواتدن، یاخود اقربا وتعلقاتندن ، یاخود انلره منسوب ارباب نفوذدن بری برظلم وتعدیده بولنسه انك حقندن کلیردی. (کوچك ضابطه) نك حکمی ایسه عوام ناسه منحصر ایدی. (بیوك ضابطه) رئیسی حکمدارك قپوسنده‌قوریلان برصندالیه‌یه اوطورووردی . معیتی ارکانی ، اطرافنده اخذ موقع ایدرلردی . بونلر رئیسدن امر صادر اولمدن یرلرندن قیملدانه‌مازلردی . ضابطه رئیسلکی منصبی وزارته ، یاخود حکمدارك حاجبلکنه (مابینجیلکنه) برمخرج عد اولنیوردی. (شرطه) رئیسنه (صاحب المدینه) ـ شهرامینی ویاوالیسی ـ ،یاخود (صاحب اللیل) ـ کیجه محافظی ـ نامی ویریلیردی . امرا ـ طوائف ملوك ـ دولتلرنده ضابطه رئیسنه (والی) ، آفریقاده ایسه (حاکم) دیرلردی. آکلاشلدیغنه نظراً ضابطه وظیفه‌سی قضاء ایله باشلامش ، فقط اندن غیری مستقل بر وظیفه شکلنده آنجق امویلر زماننده اولمشدر.

دیوان الانشاء

(کتابت) : ـ زمان جاهلیتده عربلر میاننده بر قاچ کشیدن ماعدا اوقویوب یازان یوق ایدی . یازدقلری یازی دخی الیوم معروف اولان حروف عربیه ایله دکل ایدی. عربلر موسویلردن اقتباس ایتدکلری آداب وامور دینیه‌یه متعلق خصوصات جمله‌سندن اوله‌رق یازیلرینی عبرانی حرفلر ایله یازارلردی. حضرت خدیجه‌نك دایی زاده‌سی (ورقة بن نوفل) عربلردن خط عبرانی ایله یازی یازانلر جمله‌سندن ایدی . یاخود برنجی عصر میلادیده رومالیلرك قهر وتحکملرندن فرار ایله حجازه هجرت ایدن نبطیلردن اقتباساً (حروف نبطیه) ایله یازی یازارلردی . فکرمزه کوره الیوم استعمال ایتمکده‌اولدیغمز خط عربی ذکر اولنان‌خط نبطیدن آلنمشدر. چونکه ایکی خط آره‌سنده بیوك بر مشابهت موجوددر . خط کوفی‌یه کلنجه بوخط اولجه عراق جهتلرنده‌سریانیلر ویا کلدانیلر طرفندن استعمال‌اولنان(خط سطرنجیلی)دن‌توره‌مشدر. (خط سطرنجیلی) عربلر طرفندن عربجه یازمق ایچون اقتباس ایدیله‌رك تأثیر استعمال ایله تبدلاته اوغرامش ونهایت بیلدیکمز شکله تحول ایلمشدر . مذکور خطه خط کوفی دینلمسی‌ده اصلاً عراقدن واسلامیتدن صکره توره‌دیکنه دائر اولان مدعامزی تأیید ایدر. چونکه کوفه شهری‌اسلامیتدن صکره اسلاملر طرفندن تأسیس ایدیلن شهرلردندر .

اسلامیت ظهورایدنجه عربلردن‌اوقویوب یازانلرك عددی‌اون‌بش، یکرمی کشیدن عبارت ایدی . بونلرك جمله‌سی صحابه‌دندی . (علی بن ابی طالب) ، (عمر بن الخطاب) ، (طلحه)،

(عثمان) ، (ابوسفیان) واوغللری (معاویه) و (یزید) وسائره اوجمله دندر. (علی) ،(عثمان)، (زید بن ثابت) ، (عبدالله بن ارقم) حضرت نبی یه کاتبلك ایتمشلردر . چونکه حضرت پیغمبر اوقویوب یازماز ایدی. ذوات مشارالیهم حضرت محمده سور قرآنیه یی واسلامیته دعوت ایچون حکمداران زمانه یه ارسال اولنان نامه لری یازمشلردر . ذکری کچن ذواتدن بعضلری حضرت پیغمبرك خصوصی کاتبلکنی ایفا ایدرلردی. بعضلری مکه ده خلق آره سنده، دیکر بعضلری ده قبائل میاننده وصو یرلرنده وانصارك خانه لرنده قادین وارککلر بیننده قیدی آرزو اولنان خصوصاتی یازارلردی . حضرت ابوبکر مقام خلافته کچنجه حضرت عثمان اکا کاتب اولدی . جانب خلافتدن والیلره وقوماندانلره یازلمسی ایجاب ایدن اوامری یازاردی . اووقته قدر کاتبلك مناصب حکومتدن دولتك استغنا ایده میه جکی برمنصب اولمش ایدی . حضرت عمر مقام خلافته کچدیکی زمان کندیلرینه اك اول (زید بن ثابت) کاتبلك ایتدی . دها صکره بشقه لری کاتبلك ایتدیلر . بالآخره فتوحات اسلامیه توسع ودیوانلر تأسس ایدنجه حضرت عمر هرولایته اوولایتك امور کتابتنه باقق ایچون برکاتب تعیین ایلدی . کاتب، اول امرده عسکری دفترخانه وبیت المال ایشلرینی یازاردی. دها صکره حضرت عثمان وحضرت علی نك دور خلافتلری وبونکله خلفای راشدین زمانی منقضی اوله رق بودورلرك جمله سنده هریرده بر کاتبدن فضله استخدام ایدلمامشدر . بو کاتب عسکرك معاشاتی ایله اسملرندن عبارت اولان حساباتی قید ومحررات مقتضیه یی تحریر ایدردی. معمافیه دیکری بیت الماله متعلق خصوصاتك قید وتحریریله مشغول اولمق اوزره ایکی کاتبك استخدام ایدلمش اولمسی ده محتملدر .

خلافت اسلامیه نك بالآخره امویلره انتقالی ایله دها اول کورلدیکی اوزره مصالح دولت تزاید وتنوع ایتدیکی زمان برچوق کاتبلرك استخدامنه مجبوریت کورلدی . بونك اوزرینه کاتبلك بش صنفه آیرلدی : والیلر ایله امرا وحکمدارلر وسائره ایله تعاطی اولنان مخابراتی یازمق مأموریتیله مکلف تحریرات کاتبی . خراجك واردات ومصارفنی قید وضبط ایتمکه مأمور خراج کاتبی . عسکرك اسملریله اوصاف ودرجه لرینی ومقدار معاشلرینی واسلحه مصرفنی وسائره یی تحریر وضبط ایتمکه مخصوص عسکر کاتبی . بین الناس وقوع بولان معاملات ودیتلر تقریرلرینی یازمغه مأمور (شرطه) ـ ضابطه ـ کاتبی . قاضیلر حضورنده عقد اولنان شروط وصادر اولان حکملری ضبط ایتمك خدمتیله موظف قاضی کاتبی .

(دیوان الانشاء) : — کتبه صنفلرینك اك مهمی تحریرات کاتبی ایدی . بوصنف، کتبه صنفلرینك اك قدیمیدر . بو نوع کاتبلره بعضاً (کاتب اسرار) نامی ویریلیر . تحریرات کاتبی خلیفه نك الی وکاتبی واسرارینك ودیعه کاهی ایدی . نته کیم حضرت عمر حضرت ابوبکر وحضرت عثمان حضرت عمرجه اویله

بر موقعده ایدیلر . اوائل اسلامیتده خلفا
بو منصبه حائز اولدیغی اهمیته مبنی اقربالرندن
وکندیلرینه کووندکلری خواصدن ماعدا
کیمسه‌یی تعیین ایتمزلردی . خلفا کتابتی ،
عباسیلره انتقال ایدنجه ایلك دورده کاتبلر
خلفا نامنه آرزو ایتدکلری کبی امر ونهیده
بولونورلردی . دها صکره کتابت وظیفه‌سی
وزرایه انتقال ایلدی . مع مافیه وزرا محررات
وسائره‌یی کندی اللریله یازمیه‌رق بوکونکی
باش کاتبلر کبی یازیلان محرراته امضا وضع
ایدرلردی . خلفا محرراتنه امضا وضع ایدن ایلك
وزیر (رشید) طرفندن امور دولتده ایستدیکنی
یاپمغه کندیسنه واسع صلاحیت ویریلن (یحیی
بن جعفر برمکی) ایدی . شکایتی ، یاخود
معاش طلبنی وسائره‌یی حاوی بر استدعا تقدیم
اولندقجه (یحیی) او استدعایه کندی الیله
بر درکنار قوردی . مشارالیهدن صکره کان
وزرا تقدیم اولنان شکایتلر واستدعالر حقنده
اجراسی مقتضی معامله‌یه دائر شرحلر
قویمغه باشلادیلر . بعضاً تحریرات دیوانی
مستقل بر وزیرك عهده‌سنده بولونوردی .

دولت عباسیه‌نك صوك زمانلرنده کاتبلك
وظیفه‌سی مستقل بر مأموریت یاپیله‌رق وزرانك
غیرینه تودیع ایدلدی . بغدادده دیوان انشا
کاتبلرینه (انشا کاتبلری) وبیوکلرینه (دیوان
انشا رئیسی) ، یاخود (دیوان انشا صاحبی) ،
یاخود (کاتب سر) نامی ویریلیردی . بودیوان
وزیرك معیتنده بولونوردی . اکا (دیوان ـ
العزیز) دخی دیرلردی . حکمداران اجانب
بو دیوان واسطه‌سیله خلفا ایله مخابره اجرا
ایتدکلرندن خارجیه نظارتی وظیفه‌سی‌ده بو
دیوانك عهده‌سنده بولنوردی .

(توقیع) : — حال حاضرده‌کی حکومت
دوائرنده توقیعدن مقصد (امضا) آکلاشیلیر .
خلفا زمانلرنده ایسه توقیع دیمك خلیفه‌لره
تقدیم اولنان استدعالره اجراسی اقتضا ایدن
معامله‌یی ، یاخود اعطاسی لازم کلن جوابی
حاوی ـ بوکونکی درکنارلر کبی ـ خلیفه
طرفندن یازدیریلان شرح دیمك ایدی . بوشرح
انشا دیواننك رئیسی ، یاخود انك یرینه قائم اولان
ذات طرفندن یازیلیردی . دیوان رئیسی خلیفه‌نك
حضورنده بولنه‌رق خلیفه طرفندن آرزو
اولنان درکنارلری ـ فقط اك مختصر براسلوب
ایله ـ یازاردی . وظیفهٔ کتابته اقتدار قلمیسی
مسلم اولان ذوات انتخاب اولنوردی . (جعفر
بن یحیی برمکی) رشیدك حضورنده عرضحا ـ
للره درکنارلر یازه‌رق صاحبلرینه ویریردی .
مشارالیه طرفندن یازیلان درکنارلر ارباب
فصاحت وبلاغت نزدنده بیوك بر قیمتی حائز
ایدی . بودرکنارلر بین البلغا دیلدن دیله تداول
ایدردی . اوقدر معتبر ایدی که هر بری یوز
دیناره صاتیلیوردی .

صدر اسلامیتده خلفا کندیلری بالذات
بو درکنارلری یازارلردی . یاخود کندیلری
سویلیوب کاتبلره یازدیریرلردی . خلفای
مشارالیهمك یازدقلری درکنارلر اکثریتله
بر آیت ویاحدیثدن ، یاخود بر حکمت ویا
مشهور بر بیتدن مقتبس شیلردن متشکل

بولنوردی . ذکر اولنان درکنارلره مثال
اوله‌رق عراق والیسی (سعد بن ابی وقاص)
بر خانه انشاسی ایچون حضرت عمردن
استیذانده بولنمش ایدی . حضرت عمر
تحریراتك آلتنه « اوکله صیجاغندن و یاغمورك
ازعاجندن سنی وقایه ایده‌جك قدر بر بنا
یاپ » دییه یازمشدر . حضرت عمر مصر
والیسی بولنان (عمرو بن العاص) ك بر
تحریراتنه شو درکناری یازمش ایدی : « امیرك
سنك حقکده نصل اولمسنی آرزو ایدییورسه‌ك
سن ده خلق حقنده اویله اول » . (مروان
بن الحکم) دن شکایت ایچون حضرت
(عثمان) ه مراجعت اولندیغنده حضرت
عثمان شکایتنامه‌یه « سکا اطاعت ایتمزلرسه
یاپدقلرکزدن مسئول دکلم دی » مألنده اولان
« فان عصوك فقل انی بریء مما تعملون »
آیت کریمه‌سنی یازه‌رق (مروان) ه کوندرمشدر .
حضرت علی کندی اوغلی حضرت حسندن
آلدیغی بر مکتوب اوزرینه شو سوزلری
تحریر ایلمشدر : « بر اختیارك مطالعه‌سی بر کنجك
دریسندن ایيدر » . سلمان فارسیدن جناب
حقك روز محشرده خلقدن نصل حساب
صوره‌جغی سؤالنی متضمن وارد اولان نامه‌یه
حضرت علی « رزقنه نائلیتلری کبی حساب
ویره‌جکلر » درکناری ایله جواب ویرمشدر .
(معاویه بن ابی سفیان) ك یازدیغی درکنارلر جمله‌-
سندن اوله‌رق (عبدالله بن عامر) طرفندن
طائفده بر مالك کندیسنه اعطاسی طلبنی حاوی
وارد اولان مکتوبه معاویه « عش رجباً تر
عجباً » - چوق یاشایان چوق کورر - هامسنی
یازمشدر . ینه بو قبیلدن (زیاد بن ابیه) معاویه‌یه
بر مکتوب یازه‌رق بو مکتوبده (عبدالله بن
عباس)ك معاویه‌نك خلافتنی ذم و تقبیح ایتدیکنی
اخبار ایلمش ایدی . معاویه نامه‌نك زیرینه
« ابو سفیان ایله ابو الفضل (یعنی معاویه‌نك
پدری ایله عبداللهك پدری) زمان جاهلیتده
متفق دوست ایدیلر . بو دوستلق پایداردر .
سنك سوء تدبیرك انی اخلال ایده‌مز » دییه
یازمشدر . کذلك خلفای امویه‌دن (عبدالملك
بن مروان) عراق اهالیسنك عدم اطاعتندن
چکدیکی زحمتلردن بحث ایله عراق اشرافنك
قتلی حقنده استیذانی حاوی عراق والیسی
(حجاج) دن آلدیغی بر مکتوبك آلتنه شو شرحی
یازمشدر : « والی یمنلی اولورسه طاغنیق
اولانلر برلشیر ، مشئوم اولور ایسه الفتده
بولنانلر بیله طاغیلیر » . کندیسنه اعلان عصیان
ایدن (عبدالرحمن بن الاشعث) دن آلدیغی نامه‌یه
دخی : « قصورلرینی تعمیره چالیشدیغم آدم حماقت
و دناءتندن بنی ییقمق ایسترایسه ، بوکا نه دینیر ؟ »
مؤدسنده اولان :

فما بال من اسعی لاجبر عظمه
حفاظاً و ینوی من سفاهته کسری

بیتنی یازمش ایدی .

(قتیبه بن مسلم) خلفای امویه‌دن (سلیمان
بن عبدالملك) ه بر مکتوب یازه‌رق کندیسنی
خلع ایتمکله تهدید ایلمش ایدی . سلیمان
مکتوبك آلتنه شو مألده اولان بیتی تحریر
ایتمشدر : « فرزدق مربعی قتل ایده‌جکنی

ادعا ایدییور . «مژده مربعه ! مربع چوق یاشایه‌جقدر .»

زعم الفرزدق ان سیقتل مربعاً

فابشر بطول سلامة یامربع

(قتیبه) سلیمانه‌دیکر بردفعه دهابوتهدیدی یازمشدر . سلیمان بو سفر نامه‌نك ذیلنه «صبر واتقاده بولنورسه‌کز انلرك کید وغدرلری سزه مضرت ویرمز» مدلولنده بولنان «وان تصبروا وتتقوا لایضرکم کیدهم شیئا» آیتنی تحریر ایلمشدر . والیلردن بری (عمر بن عبدالعزیز) دن بر شهرده تعمیرات اجراسنی استیذان ایتمش ایدی . مشارالیه درکنارنده جواب اوله‌رق : «شهری عدالت ایله بنا ایت ، یوللرینی ظلمدن تمیزطوت» دییه یازمشدر . کذلك عراق والیسی (عمر بن عبدالعزیز) ه اهالیدن شکایتی متضمن بر تحریرات کوندرمش ایدی . عمر بوتحریراتك آلتنه «کندی نفسکه‌خوش کوردیکك شیلری انلره‌ده خوش کور . بویله یاپدقدن صکره شاید بر قصور کوررسه‌ك اوزمان جزا ویر» درکنارینی یازوب کوندرمشدر . (عمر بن عبدالعزیز) طرفندن یازیلان درکنارلر پك چوقدر . (یزید بن عبدالملك) بر والیدن عرض تظلم ایدن بر آدمك استدعاسنه «وسیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون» آیت کریمه‌سنی یازوب ویرمشدر .

عباسیلرك یازدقلری درکنارلردن‌ده برقاچ مثال ایراد ایدهلم : (انبار) اهالیسندن بعضلری (سفاح) ه بر عریضه تقدیم ایدرك انشاسنی امر ایتدیکی‌بنایه‌خانه‌لری آلنوب‌ادخال ایدلدیکی‌حالده‌قیمتلری کندیلرینه ویرلمدیکندن شکایت ایتمشلردی . (سفاح) شکایتنامه‌یه «بوبنا تقوانك غیری اوزرینه تأسیس اولنمشدر» درکنارینی یازه‌رق خانه‌لری اثمانننك اعطاسنی امر ایتمشدر . کوفه اهالیسی کندی والیلرندن شکایتی متضمن (منصور) ه براستدعا تقدیم ایلدکلرنده منصور : «سز نصل ایسه‌کز حاکمکزده اویله اولور» توقیعنی یازمشدر . احتیاجندن باحث اوله‌رق عرضحال تقدیم ایدن بر آدمك عرضحالنه : «اللهدن دیله ، رزاق کریم اودر» شرحنی تحریر ایلمشدر . کذلك (منصور) حمص والیسندن خطابی حاوی برتحریرات آلدیغنده زیرینه : «یاکاتبکی دکیشدیر ، یاخود سنی‌دکیشدیریرم» درکنارینی یازه‌رق والی‌یه کوندرمشدر . (ارمینیا) والیسی اهالینك اطاعتسزلکندن شکایتی حاوی (مهدی) یه برنامه تقدیم ایتمش ایدی . (مهدی) مذکور نامه‌یه : «عفو ایله معامله ایت ، خلقی طوغرو یوله سوق ایله . جاهلمره آلدیرمه» درکنارینی یازمشدر . بعضلری (مهدی) یه خراسانده بولنان والینك اهالیتندن شکایت ایدنجه مشارالیه شکایتنامه‌نك اوزرینه «بن بیدارم ، سن اویویورسك» شرحنی یازه‌رق والی‌یه کوندرمشدر . (هرون الرشید) طرفندن یازیلان درکنارلر جمله‌سندن اوله‌رق خراسانده‌کی‌والیسنه «بیومه‌دن یاره‌کی تداوی ایتمکه باق» ومصرده‌کی والیسنه : «بنم خزینه‌م وبرادرم یوسفك خزینه‌سنی

تخریبدن صاقین . بونك جزاسنی حضرت
یوسفدن وداها بیوك جزایی جناب حقدن
بولورسك » دییه یازمش ایدی . (ابن‌هشام)
مأمونه برخصوصدن شکایتی متضمن عرضحال
تقدیم ایتدیکنده مأمون عرضحالك اوزرینه :
« مرد وناموسلی آدم مافوقلرینه ظلم ایدر.
مادونلرینك ظلمنی چکر. بونلردن‌هانکیسیسك؟»
شرحنی تحریر ایتمشدر . خلفانك سائر
درکنارلرینی‌ده بونلره کوره قیاس ایدیکز .

مع‌مافیه اوصورتله درکنارلر یازمق یالکز
خلفایه مخصوص دکلدی . امرا وسائر اعاظم
رجال دولت دخی مستدعیات اوزرینه اویله‌جه
شرحلر یازارلردی . (زیاد بن ابیه) ، (ابو
مسلم خراسانی) ، (جعفر بن یحیی) کبی ذوات
اوصلاحیتی حائز اولانلردن ایدیلر . بونلردن
(جعفر) ك بالاده ذکر اولندیغی وجه ایله
درکنارلر یازمقده پك بیوك شهرتی واردی .
اوجمله‌دن (جعفر) برمحبوسدن آلدیغی استدعایه:
«لکل اجل کتاب ـ هرشیئك وقت مرهونی وار»
یازمشدی . والیلردن بری حقنده شکایتی متضمن
برعرضحال اوزرینه والی‌یه خطاباً « شکایتجیلرك
چوغالدی ، ثناخوانلرك آزالدی . یاتعدیل
مسلك ایتملی ، یاخود چکلملی » جمله‌سنی تحریر
ایلمشدر . حجه کیتمك ایچون استیذانده بولنان
برآدمه : « اللهه کیدن نائل مرام اولور »
درکنارینی یازمشدر . والی تعیین اولنمسنی
طلب ایدن برذاتك استدعاسنه « ظالملر اوزرینه
ظالم تعیین ایتمم » ودفعات ایله احسان آلان
برآدمك عطیه طلبنی حاوی اولان عرضحاله
« ممه‌یی براق‌که سکا نصل سوت ویردی ایسه
بشقه‌سنه‌ده ویرسون» شرحلرینی تحریر ایلمشدر.
بویولده یازیلان درکنارلرك حد وحسابی یوقدر.
(مأمون) ك وزیری ذوالریاستین (فضل بن
سهل) و (طاهر بن الحسین) وسائره توقیع
یازان ذوات جمله‌سندندر .

استدعا وشکایتنامه‌لر اوزرینه یازیلان
درکنارلری ، اختصار ایله یازمغه اوقدر صرف
دقت ایدیلیردی که بوصورتله حصوله کلن عباره‌لر
بلاغته نمونه تشکیل ایدردی . مدینه‌ده ظهور
ایدن قحط وغلا اوزرینه حضرت عمر طرفندن
بغدای وارزاق سائره یتشدیرلمسی لزومنی
حاوی (عمرو بن العاص)ه یازیلان مکتوب
اوقبیلدن برمثال عد اولنور . حضرت عمر
مشارالیه شوصورتده بر مکتوب یازوب
کوندرمش ایدی : « امیرالمؤمنین عمردن
عاصی اوغلی عاصی‌یه سلام . ای (عمرو)! سن
وارتداشلرك قارنلرکزی طویوردقدن صکره
بن واطرافمده بولنانلر هلاك اولسه‌ق‌ده بزی
دوشونمزسك . امداد ! امداد ! » . بونك
اوزرینه (عمرو بن العاص) حضرت فاروقه
شو جوابی یازدی : « اللهك قولی امیرالمؤمنینه
اللهك قولی (عمرو بن العاص) طرفندن .
لبیك ! لبیك ! سکا اویله یوك کاروانی کوندر-
دم‌که برطرفی بکا ، دیکر طرفی سکا منتهی اولور
والسلام » بوقبیلدن نمونه‌لر پك چوقدر .
آرزو ایدنلر ادبیات کتابلرنده آراسونلر .

بواختصار خلفا ایله والیلر بیننده جریان
ایدن مخابراته منحصر دکلدی . عموم مکاتباتده

بو اصول جاری ایدی . اسپانیا حکمداری (ادفونش) طرفندن تهدیداتی حاوی مراکش سلطانی (یوسف بن تاشفین) ه یازیلان مکتوبه مشارالیه طرفندن تحریر اولنان جواب بوخصوصده بر نمونه تشکیل ایدر . (یوسف بن تاشفین) ادفونشك تهدیدکارانه اوزون مکتوبنه : « نه اوله جغنی کوره جکسك » جواب مختصری ایله اکتفا ایتمش ایدی .

(خلفا مخابراتی) : — خلفا طرفندن دیکرلرینه یازیلان نامه لرده حضرت عمر ایله (عمرو بن العاص) آره سنده جریان ایدن مخابره ده کورولدیکی وجه ایله اك اول خلفانك اسمنی ذکر ایتمك عادت ایدی . بوکا مخالف حرکت عفو اولنماز برقصور عد اولنوردی . خلفای عباسیه دن (منصور) ی دولت عباسیه نك تأسسنه اك بیوك خدمتده بولنان (ابومسلم خراسانی) نك قتلنه سوق ایدن اسبابدن بری ده ابومسلمك برکره منصوره تقدیم ایتدیکی عریضه ده کندی اسمنی دها اول ذکر ایتمسی ایدی . اوزمانلره عائد محرراتده بوکا مخالف برشی کوررسه کز انی ناسخلرك سهوینه حمل ایتملیسکز .

بوحال آل بویهك نفوذ حکومتی اله آله رق خلفایی مغلوب ومحکوم ایتدکاری زمانه قدر دوام ایلدی . بوتاریخدن اعتباراً خلیفه لر بر طرفه چکلدیلر . تولیتلردن ماعدا کندیلری طرفندن یازیله جق بر شی قالمامش ایدی . مکاتباتك قسم اعظمی وزرایه تودیع ایدلدی . محرراتده خلیفه نك ذکرینه لزوم کوریلیرایسه مقام تعظیمده بر طاقم دینی اوصاف والقاب استعمال اولنوردی . (خلیفه) نك ذکری یرینه « مواقف مقدسه » ، « مقامات شریفه » ، « سدهٔ نبویه » ، « دارعزیزه » ، « محل ممجد » تعبیراتی استعمال ایدیلیردی . دها صکره امرانك تعظیم وتفخیمنه کچیله رك مقام امارته « مجلس عالی » ، « حضرت سامیه » وامثالی تعبیرلر قوللانمغه باشلادیلر .

(اشارت ، یاخود رمز) : — مکاتباتده اوزون اوزادی یه ایضاحات ومطالعات یازمغه بدل برحرف ویااشارت ایله افادهٔ مرام ایتمك ده اتخاذ اولنان اصوللر جمله سندن ایدی . سلطان (محمود غزنوی بن سبکتکین) سلطنتده کسب استقلال ایتدکدن صکره بغدادده کی خلیفه یه برمکتوب یازه رق اسمنك خطبه یه وسکه یه کچیرلمسنی طلب ایلمش ایدی . خلیفه بوتکلیفی قبولدن امتناع ایتدی . سلطان محمود ایکنجی بر مکتوب کوندره رك خلیفه یه تهدید مقامنده « بغدادده بولنان طاشی ، طوپراغی فیللر اوزرینه (غزنه) یه نقل ایتمك ایسته سه م بونی اجرایه قادرم » دیبه یازدی . بونك اوزرینه خلیفه سلطان محموده قپالی برمکتوب کوندردی . سلطان محمود نامهٔ خلیفه یی آچنجه ایچنده بسمله ، بسمله دن صکره بر الف ممدوده ، آچیقلغك اورته سنده (ل) ومکتوبك آخرنده (م) حرفلری ، دها صکره اللهه حمد ونبی اوزرینه صلوات دن بشقه برشی کوره میه رك حیرته دوشدی . اطرافنده بولنانلر دخی بوندن نه معنی قصد اولندیغنی آکلایه مامشلردی .

نهایت کبار علمادن (ابوبکر قهستانی) کله‌رك دوشونه دوشونه مقصدی آکلادی . سلطانه «مقصدی آکلادم» دیدی . سلطان اکا : «سویله ، نه ایسترسه‌ك ویریرم» جوابنی ویردی . (ابوبکر) : «سز خلیفه‌یی فیللر ایله تهدید ایلدیکز . اوده سزه جواب اوله‌رق بومکتوبی کوندرییور . مکتوبده (الف لام میم) وار. بوحرفلر: «ربکك فیل صاحبلرینه نصل یاپدیغنی کورمدکمی الخ» معناسنی متضمن اولان «ألم ترکیف فعل ربك باصحاب الفیل الخ» آیت کریمه‌سنی افهام ایدییور» دیدی . بونك اوزرینه سلطان محموده برقورقو استیلا ایتدی. ایشده برشأمت کوردی. پشیمان اولدی. خلیفه ایله اك خوش صورتده کچنمکه باشلادی .

بشنجی عصر هجری اورته‌لرنده (شیزر) قلعه‌سی امیری بولنان (سدیدالملك علی بن مقلد)ك دوچار اولدیغی حادثه دخی بو خصوصده دیکر برمثال تشکیل ایدر. (علی بن مقلد) جسور وبهادر بر آدم ایدی. ذکا وفطانت ایله دخی مشهور ایدی . (شیزر) قلعه‌سنه صاحب اولمدن اول حلبه کیدوب کلیردی . او صره‌ده حلب امیری (تاج الملوك محمد بن صالح) ایدی . آره‌لرنده بر منافرت حاصل اولدی . سدیدالملك (تاج الملوك) ك غدرندن قورقه‌رق طرابلس شام امیری بولنان (جلال الملك بن عمار) ه التجا ونزدنده اقامت ایلدی . (تاج الملوك) علی بن مقلدك نره‌ده بولندیغنی آکلاینجه برحیله ایله اورادن کندی نزدینه کتیرمك وجلب ایتدکدن صکره تلف ایتمك ایستدی . کاتبی اولان (ابو نصر محمد بن حسین) ه (علی بن مقلد) ه خطاباً غایت توجهکارانه بر مکتوب یازیله‌رق حلبه چاغیرلمسنی امر ایلدی . (سدیدالملك) ك دوستی اولان کاتب بومکتوبدن مقصد نه اولدیغنی آکلادی . فقط چار ناچار مکتوبی یازمغه مجبور ایدی . (تاج الملوك) ك امری وجه ایله مکتوبی یازدی . فقط (ان شاءالله تعالی) سوزینه کلنجه بوراده‌کی (ان) ك همزه‌سنه فتحه ونونه شده قویدی. مکتوب بویله‌جه (سدیدالملك) ه کیتدی . (سدیدالملك) مکتوبی آله‌رق اوقودی . طرابلس شام امیری (ابن عمار) ه دخی کوستردی . کرك (ابن عمار) ، کرك خواص ومقربینی (تاج الملوك) ك حسن توجهندن (وسدیدالملك) ی سودیکی ایچون حلبه دعوتندن طولایی ممنون اولدیلر . فقط (سدیدالملك) مکتوبده‌کی نکته‌یی آکلامش ایدی. «مکتوبده سزك کوره‌مدیککز بر شی کورییورم» دیدی. کلن مکتوبه مقامه مناسب بر جواب یازه‌رق عباره‌لر آره‌سنه «لطفکزك منتداری اولان بو خدمتکاریکز» معناسنده بولنان «انا الخادم المقر بالانعام» سوزلرینی تحریر ایدرکن (انا) ضمیرنده‌کی الفك آلتنه بر همزه ونونك اوزرینه‌ده برشده قویوب کوندردی . مکتوب (تاج الملوك) ه وارنجه بوذات او همزه‌دن ونونك شده‌سندن بر شی آکلایه‌مدی . فقط کاتبی نه معنی قصد اولندیغنی آکلامشدی . کاتب (ابونصر) کلن جوابدن ممنون اوله‌رق دوستلرینه : «بن ذاتاً امین ایدم . سدادالملك

ذکیدر . اشارتی آکلایه‌رق اکا کوره حرکت ایتدی » دیدی . ابونصرك (ان) ی تشدید ایتمکدن مقصدی « خلق سنی اولدیرمك ایچون طوزاق قوریبورلر » مدلولنی متضمن اولان « ان الملأ یأتمرون بك لیقتلوك » آیت کریمه‌سنی افهام ایتمك ایدی . (سدیدالملك) ك جوابنده (انا) نك تشدیدی ده « انلر بولندقجه اورایه بزالبته کیرمیه‌جکز » معناسنی مفید اولان « انا ان ندخلها ابدا ماداموا فیها » آیت کریمه‌سنه اشارت ایدی .

(عضدالدوله بن بویه) طرفندن شام متولیسی (ابو منصور افتکین) ه یازیلان مکتوب دخی مخابراتده بوقبیلدن استعمال ایتدکلری طرزلر جمله‌سندندر . (افتکین) عضدالدوله‌یه « شام بسبتون راحت . مملکت الله کچدی . مصر امیرینك هیچ حکمی قالمدی . پاره وسلاح ایله بنی تقویه ایدرسه‌ك دشمن ایله تا کندی مملکتنده محاربه ایدرم » عباره‌لرینی متضمن بر مکتوب یازمش ایدی . عضدالدوله کلمه‌لری بربرینه مشابه وشکللری اکال ونقطه‌لری وضع اولنمدن اوقونمسی غیر ممکن برجواب یازه‌رق کوندردی . بو کبی برتدبیرك اتخاذندن مقصد مکتوبك دشمن النه کچرسه آکلاشلمامسی ایدی . (افتکین) جوابی آلنجه مضمونی آکلامشدر .

(یازی آلات وادوتی) : — قلم شمدیکی حالده نصل قامشدن یاپیلیورسه او زمانلرده دخی عینی قلم قوللانیلیردی . « مداد » دینیلان مرکبه کلنجه آکلاشلدیغنه کوره بونی کمرر

توزندن ویاخود صمغ وسائره کبی یاپشقان بر ماده ایله مخلوط قندیل ایسندن یاپارلردی .

شکل : اسکی یازی ادواتی

عربلرك کاغد مقامنده اوله‌رق الك اسکی قوللاندقلری شی (رق) نامنده اولان دری ایدی . قماشلر اوزرینه دخی یازی یازارلردی . یازی یازمغه الویریشلی قماشك الك مشهوری مصرده نسج اولنان بر نوع قماش ایدی . بوکا (قباطی) دیرلردی . قبل الاسلام مشهور (معلقات سبع) ایشته بوقماش اوزرینه یازلمش ایدی . رق ویا قباطی اله کچمز ایسه اوزمان تخته ، یاخود کمیك ، یاخود خزف (دستی ، چوملك نوعندن) یاخود طاش پارچه‌لری وبونلره مماثل شیلر اوزرینه یازارلردی .

عربلر مصری فتح ایتدکلری زمان برنوع ساز اولان (پاپیروس) ی ده استعمال ایتمکه باشلادیلر . امویلر دورنده یازیلان شیلرك اکثری بو پاپیروس وقباطی اوزرنده ایدی . قاهرده‌ده کتبخانهٔ خدیویده مصر قطعه‌سنك بعض جهتلرنده بولنمش خطوط عربیه‌یی حاوی بر طاقم شیلر موجوددر . بونلرك ایچنده پاپیروسدن بعض یاپراقلر وقباطیدن برطاقم پارچه‌لر کوردك . بو کوردیکمز شیلر بك

اسکیمش وچورومش ایکن 'وزرنده‌کی یازی
کورونیوردی . کذلك مذکور کتبخـانه‌ده
اوزرنده عربجه یازی بولنـان بر چوملك
پارچه‌سنی دخی کوردك . ذکر اولنان مخطو.
طـاتك الك اسکیسی برنجی عصر هجرینـك
صوکنی تجاوزایتمز. بونلرك جمله‌سی کتبخانه‌نك
صالوننده انظار عمومیه‌یه تشهیر ایدلمشدر .

لوندره‌ده بریتانیا موزه‌سنده قماش‌اوزرینه
یازلمش عربی بر خط واردرکه بونك ایکنجی
عصر هجرینـك ابتـدالرنده یازلدیغی ظن
اولنیور .

بالآخره دولت عبـاسیه ظهور ایدنجـه
(فضل بن یحیی‌البرمکی) زماننده مشارالیهك
توصیه‌سیله مکاتباتده کاغدقوللانلمغه وکاغداعمال
ایدلمکه باشـلاندی . الك طوغری محـاکمه‌یه
کوره عربلر کاغدی چینلیلردن اقتبـاس
ایلدیلر. زیرا چینلیلر میلاد عیسادن اول کاغد
اعمالنده کسب مهارت ایدرك کاغد استعمال
ایدرلردی . عربلر (سمرقـنـد) ی فتح
ایتـدکلری زمان کاغدی چینلیلردن اقتبـاس
ایلدیلر . مع مافیه دولت عبـاسیه زمانه قدر
استعمالنه اهمیت ویرمامشلردی . دولت مشار
الیها زماننده کثرت معاملاتدن دری وسائره
ایله‌باشه چیقیله‌میه‌جغی آکلاشلدیغندن مخابرات،
دفاتر وسجلات وسـائره‌ده کاغد استعمالنه
مجبوریت حاصل اولدی . (فضل) ك توصیه.
سیله بغداد وشام وسـائر بیوك اسلام شهرلرنده
کاغد فابریقه‌لری تأسیس ایدلدی .

کاغد اعمـالی صنعتنك یریوزنده انتشـار
وتعممنه‌واسطه اولانلر اسلاملر ایدی. چونکه
اوروپالیلر قرون وسطاده اویانجه شام کاغدینی
عربلرده کوره‌رك آلوب قوللاندیلر . بوکاغد
انلرجـه Charta damascena نامی ایله
معروف ایدی . کاغـد یاپمق صنعتی اندلس
طریقی ایله اوروپایه انتقال ایلدی . اندلسـك
(شاطبه) ، (بلنسیه) ، (طلیطله) شهرلرنده کاغد
اعمالنه مخصوص فابریقه‌لر وار ایدی . قطعهٔ
مذکوره اسپانیوللرك تحت حکمنه کیرنجه
کاغد فابریقه‌لری‌ده انلرك النه کچدی . کاغد.
جیلق صنعتی اسپانیوللردن سائر اوروپا اقوامنه
انتقال ایتدی . کاغد اوزرینه یازیلان الك اسکی
عربجه‌یازیلردن بری (غریب‌الحدیث) نامنده‌کی
کتابدن برنسخه‌در . بونسخهٔ خطیه‌هولانده‌ده
کائن (لیدن) کتابخانهٔ عمومیسنده بولنیور .
بونك اوچنجی عصر هجری اوائلنده یازلمش
اولدیغی ظن ایدلمکده‌در . ینه کاغد اوزرینه
الك اسـکی یازیلر جمله‌سندن اوله‌رق دردنجی
عصر هجری اوائلنده یازلمش (دیوان‌الادب)
کتابندن برنسخه بریتانیا موزه‌سی کتبخانه‌سنده
بولنمقده‌در .

حجابت (مابینجیلك)

دول اسلامیه‌ده حاجبلك وظیفه‌سی بوکونکی
سرای تشریفـاتجیسنك ، یاخود مابینجیسنك
وظیفه‌سنه بکزر. حاجب ، پادشاهك ویا امیرك
حضورینه چیقه‌جق ذواته‌استیذانده ورهبرلکده

بولنوردی . پادشاهلغك وقار وهیبتنی محافظه
ایچون اویله بر مأمورك بولنمسی ضروریدر .
دولت طریق مدنیتده ایلریلیه‌رك احتشام
ودبدبه‌سی تزاید ایتدکجه پادشاه ایله رعایاسی
آره‌سنده‌وساطتی تشکیل ایدن‌بونوع مأمورلرك
عددی دخی او نسبتده چوغالیر . راشدین
زماننده‌کی خلفا قپولرینی‌هرکس ایچون آچیق
بولندیریرلردی . هر کیم ایستسه‌کیره‌بیلیردی .
خلفا فقیر ، زنکین ، بیوك، کوچك واسطه‌یه
وکلفته حاجت براقمقسزین هرکس ایله قونو.
شورلردی .

فقط بالآخره خلافت پادشاهلق شکلنه
کیرنجه حاجبلر - ماببنجیلر - استخدامنه
وخلفانك حضورینه چیقه‌جقلرك هر کس
کندی صنفنه و نسبنه کوره ترتیبنه لزوم
کورلدی . بولزومی ایلك تقدیر ایدن
ذات (معاویة بن ابی سفیان) اولدی .
معاویه‌نك بو خصوصه نظر دقتنی جلب ایلین‌ده
(زیاد بن ابیه) ایدی . خلیفه‌نك حضورینه
دخول‌ایچون مراسم تشریفاتیه‌ده الك‌اول ارباب
نسب تقدم ایدردی . نسب مساوی کلیر ایسه
مسن اولانلر ، سناً دخی مساوات کوریلیرایسه
اهل علم وادب احراز تقدم ایلردی . مع‌مافیه
درت کشی هر نه وقت اولور ایسه اولسون
استیذان‌ایدلمکسزین‌حضوره ادخال‌اولنوردی:
نمازه قالدیران مؤذن ، کیجه خبر کتیرن ساعی
حدوددن کلن مأمور، یمك کتیرن آدم . (زیاد)
کندی تشریفاتجیسنه شو یولده توصیه‌ده
بولنمش ایدی : « سنی تشریفاتجیلکمه تعیین
ایلدم . درت کشی‌یه حکمك یوقدر : صلات
وفلاحده جناب حقه دعوت ایدن بومنادی
(مؤذن) . اکا ایلیشه‌مزسك . کیجه‌لین کلن
ساعی . بونی حضوریمه کلمکدن منع ایتمه .
چونکه او قره بر خبر کتیرمشدر. ایی بر
خبر کتیرمش اولسه کیجه کلمز . حدوددن
کلن مأمور ، انی درحال یانمه کتیر . زیرا
برساعت تأخیره اوغرارسه بوندن حاصل
اوله‌جق مضرت برسنه‌ده تلافی ایدلمز . یاناقده
اولسه‌م بیله انی یانمه ادخال ایت . یمك کتیرن
آدمی‌ده براق کیرسون . چونکه یمك تکرار
ایصیدیلیر ایسه طادی بوزولور » .

دهاصکره خلافت‌عباسیلره کچه‌رك مشهور
اولان اقبال‌واحتشامه بالغ‌اولنجه امور وخصو.
صات مهمه‌دن ماعدا خلقك حضور خلیفه‌یه
چیقملرینه ممانعتی برقات دها تزیید ایلدیلر .
(ابن خلدون) بوکا « ایکنجی تشریفات
دوری » نامنی ویرییور . بودورده خلیفه‌نك
حضورینه چیقمق ایسته‌ینلر ایچون خواصك
قبولنه مخصوص دائره‌وعمومك قبولنه مخصوص
دائره ناملریله ایکی دائرهٔ قبول تأسس ایلدی .
خلیفه بودائره‌لرده تشریفاتجیلرك ترتیباتی وجه
ایله خواص‌وعوامی آیری آیری قبول ایدردی.
دولت عباسیه دور انحطاطه کیرنجه دها صیقی
اوله‌رق اوچنجی برسد تشریفات وضع‌ایدلدی.
حکمدارلك حضورینه چیقمق ایچون بوکبی
صیقی موانعك بولنمسی حکمدارلك شدتلی بر
تضییق آلتنه دوشدیکی زمانلرده اولور .

اوصره‌لرده رجال دولت شهزاده‌لری مقام

حاكميتـه اجلاس ايدنجه امور حكومتنده ايستدكلرى كبى اعمال نفوذ ايده‌بيلمك ايچون انلرى معيت مأمورلرى وسـائره ايله كثرت اختلاطـدن منع ايدرلر وبوكبى اختـلاطلرك هيبت وآداب حكمدارى‌يه مخـالف اولديغى اعتقادينى ذهنلرينه يرلشـديريرلردى . نته‌كيم دولت عباسـيه‌نك صـوك زمانلرنده بويله اوليوردى . ذاتاً بوحال آنجق دولتك صوك دورنده عارض اولور .

نقابت اشراف

بومقامه (نقابت اشراف) دينلمسى سـلالۀ نبى‌يى تشكيل ايدن شرفايه مخصوص اولمسندن طولابيدر . اهل بيت پيغمبريدن اولان ذواته اسلاميتك اوائلنـده پك بيوك حرمت وتعظيم كوستريليردى . سلالۀ مشاراليها ايچون بررئيس تعيين اولنـوردى . (نقيب الاشراف) نامنى آلان بو رئيس سلالۀ نبوى‌يه منسوب افرادك ايشلرينه باقار ، نسـبلرينى ضبط وقيد ايدر ، تولداتى ، وفياتى دفتره كچيرير ، انلرى عادى صـنعتلره كيرمكدن وفنا احوالده بولنمقدن منع ايدر ، حقلرينى مدافعه وكنديلرينى تأديۀ حقه مجبور ايلر ، فئ وغنيمتدن سلالۀ پيغمبرى‌يه عائد اولان حصه‌يى طلب واخذ ايله افراد سلاله آره‌سنده توزيع ، سلالۀ مشار اليهايه منسوب طول قادينلرك كفو اولميانلر ايله ازدواجلرينى منع ايلردى . خلاصه نقيب الاشراف خاندان پيغمبرى افرادينـه عمومى بروصى حكمنده ايدى .

نقيب‌الاشرافلق منصبى‌الك‌يوكسك مناصبدن عد اولنوردى . خليفه‌دن صكره الك يوكسـك موقع نقيب‌الاشرافه مخصوص ايدى . ايشته بوسـببدن خليفۀ عباسى (قادربالله) زماننده نقيب‌الاشراف بولنان (الشريف‌الرضى) خليفۀ مشاراليهه خطاباً يازديغى بيتارده : « آره‌مزده برفرق وار ايسه اوده سن خليفه‌سك . بن دكلم . سائر جهتلردن بربرمزدن فرقمز يوق » ديمش ايدى .

خلفا طرفندن نقيب الاشرافلره يازيلان فرمانار وبراتلرده بومقامى احراز ايتمش اولان ذواتك علو قدر ومنزلتلريله متناسـب الفاظ تعظيميه استعمال اولنوردى . نقيب‌الاشرافلره على‌الاكثر حج سـقايت وظيفه‌سى ، ديوان مظـالم رياستى كبى عالى مأموريتـلر توديع ايديليردى . دول اسلاميه هردور وهرعصرده نقيب‌الاشرافلره حرمت وتعظيمده بولنمشدر . دولت عثمانيه‌دخى بوحرمتى ايلك تشكلندن برى محافظه‌ايتمكده‌در . دولت‌عثمانيه‌ده نقيب‌الاشراف بالجمله رجال دولتـه وحتى صدر اعظم وشيخ الاسلامه تقدم ايدر .

طرق صوفيه مشيختى

طرق صوفيه مشيختى ، طرق صوفيه‌نك ظهورندن صكره نشأت ايتمش دينى مناصبدن

بريدر . طريقتلر شيخنك بالجمله طرق صوفيه يه نظارته حقى واردر . مع مافيه بوطريقتلردن هربرينك آيريجه برشيخى، هرشيخك كويلرده وقصبه‌لرده خليفه‌لرى، هرخليفه‌نك‌ده مريدلرى واردر . شيخ خلفـايى ، خليفه‌ده مريدلرى ارشاد ايلمك ، كنديلرينه نظارتده بولنمق ، ايبلكه سوق ايتمك، فنالقدن اجتناب ايتديرمك، تربيه‌لرينه باقمق وظيفه‌لريله مكلفدرلر . شيخ المشايخ ايسه بونلرك جمله‌سنه نظارت ايدر . وقتيله طرق صوفيه‌نك عمومى بر مشيختى يوق ايدى . هرطريقت ، ياخود هرزاويه مستقل برصورتده حركت ايدردى . بونك سببيله فتنه وشورش اكسك اولمازدى . وقتاكه سلطان (صلاح الدين ايوبى) سعيد السعدانك خانقاهنى انشا ايدرك خانقاهه (دويرة الصوفيه) نامنى ويردى، بورايه تعيين اولنان شيخه ديكر مشايخ صوفيه اوزرينه برنوع حق تقدم بخش ايلدى . سلطان صلاح الدين بومشيخته وزرات، امارت وعسكرى قوماندانانى احراز ايتمش اولان شيخ الشيوخ ابن حمويه‌نك اوغللرى كبى اعاظم رجال دولت واكابر واعياندن بشقه كيمسه تعيين ايتمزدى . ذوالرياستين وزير صاحب تقى الدين عبدالرحمن ابن بنت الاغر وسائره بو مشيختده بولنانلر جمله‌سندن ايديلر . بوحال بوبله‌جه دوام ايدرك نهايت طقوزنجى عصر هجريده طرق صوفيه مصرده توحيد ايدلمش ومشيختنه (سيد محمد شمس الدين بكرى) تعيين اولنمشدر . سيد محمد شمس الدين عصرينـك علماً ودينا الك بيوك آدملرندن ايدى . (شعرانى) مشار اليه حقنده «زماننك الك عالمى اولديغنى ادعا ايتسه‌م طوغريدن آيرلمش اولمام » ديمشدر . كنديسندن صكره بومقامه اوغلى مفسر شيخ الاسلام (ابوالسرور البكرى) كچدى . بومشيخت حالا ذكر اولنان سلاله‌نك عهده‌سنده‌در .

برنجى جلدك صوكى

اخطار

بوجلدك بشنجى فورمه‌سنك صحيفه رقملرى (٦٥) دن (٨٠) ه قدر صره ايله قونولمق لازم كلير ايكن مرتب سهوى اوله‌رق دردنجى فورمه‌نك رقملرى عينـاً تكرار ايدلمش اولمقله قارئين كرامك اكا كوره تصحيح بيورملرى رجا اولنور .

مدنیت اسلامیه تاریخی

برنجی جلدك فهرستی

٣ مقدمهٔ مؤلف
٨ مقدمات تمهیدیه
٨ عربلر ومدنیت
١٥ حجازده دورجاهلیت
١٨ ازمنهٔ جاهلیه‌ده عرب حکومتی
١٩ کعبهٔ معظمه ، تجارت ، قریش
٢٣ اسلامیتدن اول عربلرك انتباهی
٢٥ اسلامیته دعوت
٣٤ اسلامیتك ظهوری صره‌لرنده روملر ایله ایرانیلر
٤١ انتشار اسلامیت
٤٣ و ٦٩ خلفای راشدین
٥٣ صدر اسلامده فتوحات اسلامیه
٧٥ بنی امیه دولتی
٨٣ دولت عباسیه
٨٧ اندلسده‌کی دولت امویه
٨٨ مصرده فاطمیلر دولتی
٨٩ مملکت اسلامیه وعدد نفوسی
٩٨ دولت اسلامیه‌ده مناصب و دوائر حکومت
١٠٢ خلافت وتفرعاتی
١٠٥ خلفایه بیعت
١١٠ علامات خلافت
١١٤ خطبه ، سکه ، طراز
١٢٤ والیلکلر
١٣٢ وزارت ، امیرالامرالق ، سلطنت
١٣٨ عسکرلك وتفرعاتی (تاریخی)
١٤٥ دیوان‌الجند
١٤٧ عسکرك معاشاتی
١٥١ عسکرك مقداری
١٥٣ رتب وانواع عسکریه
١٥٤ عسکری تجهید رسملری
١٥٦ عسکرك اقامتکاهلری
١٥٨ سنجاق ، یاخود بیراق
١٦٢ موسیقی
١٦٢ اسلحه
١٦٧ محاصره آلات‌وادواتی
١٧٤ محاربه‌ده اصول تعبیه
١٧٩ عسکرلکده‌استعمال اولنان‌قوماندالر
١٨١ ثغور ، عواصم
١٨٤ دونمالر
١٩٢ بیت‌المال
١٩٥ غنائم
١٩٧ فیء
١٩٨ جزیه
٢٠٢ خراج
٢١٣ برید (پوسته واستخبارت)
٢١٧ قضاء
٢٢٢ دیوان مظالم
٢٢٥و٢٢٦ محتسبلك وضابطه
٢٢٧ دیوان‌الانشاء
٢٣٦ حجابت (مابینجیلك)
٢٣٨ نقابت اشراف
٢٣٨ طرق صوفیه مشیختی

مدنیت اسلامیه تاریخی

دولت اسلامیه‌نك منشأی، دوائر اداریه و سیاسیه ومالیه وحربیه‌سی، ممالك اسلامیه‌نك مقداری ومساحه‌سی، عدد نفوسی، ثروت ومدنیتی، شان وشوکتی، خلفانك احوالی، مجلسلری، علوم ومعارف، ادبیات، آداب اجتماعیه، عادات، اخلاق، مدنیت اسلامیه ایله عصر حاضر مدنیتی آره‌سنده مقایسه کبی مباحث مهمه‌یی محتویدر.

مترجمی:
زکی مغامز

مؤلفی:
(الهلال) صاحب ومحرری
جرجی زیدان

طابع وناشرلری:

«اقدام» غزته‌سی صاحب امتیاز وسر محرری

احمد جودت و زکی مغامز

ایکنجی جلد

دولت اسلامیه ایله خلفا وسائر رجال دولتك ثروتلری، بو ثروتك سبب حصول واعتلاسی، دها صکره سبب انحطاطی، مملکت اسلامیه‌نك، شهر وکویلرك ثروتی حقنده معلوماتی متضمندر

«اقدام» غزته‌سنه تفرقه ایدلدکدن صکره کتاب صورتنده باصلمشدر.

درسعادت

«اقدام» مطبعه‌سی

۱۳۲۹

مقدمهٔ مؤلف

کچن سنه بو موسمده نشر ایتدیکمز برنجی جلد ، موضوعك اهمیتی وبو اثرك لسانده یکیلکی حسبیله ، عالم مطبوعاتده مهم برتأثیر حصوله کتیردی. غزته‌لر بوجلد حقنده تقریظ وتقدیرده بولندقلری کبی انی تنقید دخی ایلدیلر . مصر، سوریه، اوروپا، آمریقا، ایران وهندستاندن تدقیقات ونشریاتده دوامز ایچون تشویقاتی حاوی بزه بر چوق مکتوبلر کلدی . حتی مکتوب کوندرن ذوات آره‌سنده برطاقملری واردی که بونلر موجود اولان مأخذلرك ندرتنه مبنی بویله بر کتاب تحریرینك عدم امکانه اولجه ذاهب اولمش ایکن بالآخره بو ذهابك طوغری اولمدیغنی آکلادقلرینی بیان ایدییورلر . ایشته بوتشویقات درعهده ایتدیکمز شو خدمت مهمه‌ده تزیید غیرت واقدام ایتمه‌مزه باعث اولدی .

فقط غریبی شوکه بو کتابی یازمغه تشبث ایتدیکمز صره‌لرده یالکز برجلدینی طولدیره‌بیله‌جك ماده‌لره تصادف ایده‌جکمزی ظن ایتمش ایکن تدقیقات اجراسنه باشلادیغمز زمان ظن وتخمینمز خلافنه اوله‌رق اجالهٔ قلم ایچون دها وسعتلی زمینلر، ماده‌لر ، یعنی بر جلد یرینه درت جلد طولدیره‌جق شیلر بولدق . بناءً علیه برنجی جلدی عربلرك عهد اسلامدن اولکی زمانلردن اعتباراً اسلامیتدن بر آز اول ظهور ایدن انتباه دورینه قدر اولان حاللری ایله ظهور وانتشار اسلامیته، حکومت اسلامیه‌نك تشکلاتیله ، مناصب ودوائر حکومت وعسکرلك وبیت‌المال تاریخلرینه حصر ایدرك بقیهٔ کتابی اوچجمده دیکر اوچ جلدده یازه‌جغمزی برنجی جلدك مقدمه‌سنده بیان ایلمشدك .

ایکنجی جلدی یازمغه باشلادیغمزده ایسه زمین بحثك دها واسع اولدیغنی ، بقیهٔ کتابك اوچ جلدله دکل ، درت ، بش جلدله بیله یازیله‌میه‌جغنی ، حتی بتون کتابك آلتی ، احتمال که یدی جلده بالغ اوله‌جغنی ، دها طوغریسی قاچ جلده بالغ اوله‌جغنك آنجق تحریرك ختامنده آکلاشیله‌جغنی کوردك .

شو ایکنجی جلدی (مملکت اسلامیه‌نك ثروتی) کبی اومدنیتك الك بیوك ارکاننده برینه تخصیص ایدییورز . بحثلری‌ده شو صورتده تقسیم ایلدك :

اولاً دولت اسلامیه‌نك ثروتی که بوراده حکومتك ورجال حکومتك ثروتلرینی بیان ایتدك .

ثانیاً بلاد اسلامیه‌نك ثروتی‌كه بوراده مملكتك واهالیسنك ثروتنی كوستردك .

بحثلرمز یالكز تاریخه دكل ، حكمت تاریخه دخی تعلق ایتدیكی ایچون تازمان نبیدن باشلایه‌رق كرك عهد نبوتده ، كرك خلفای راشدین ، كرك امویین وعباسیین زمانلرنده ثروت اسلامیه‌نك تاریخنی بسط وتمهیدایتدكدن صكره مذكور دولتلر تبدل ایتدكجه ثروتك دخی بشقه برشكل آلدیغنی ، هردولتك طبیعت ونظامات وقوانیننه كوره اواختلافك اسباب موجبه‌سنی تدقیق ایتدك . عباسیلرك زماننه مصادف اولان تاریخ مالی‌یی اعتلا ، انحطاط دورلری اولمق اوزره ایكی‌یه آییردق . ایلك دورده حكومت ومملكتك ثروتی ذروهٔ علیایه واصل اولدیغی ایچون تفصیلات ممكنه‌سیله یازدق . بحثه مقدمه اوله‌رق اوعصرك تاریخندن و دولت عباسیه‌نك ظهورینه یاردم ایدن اسباب واحوالدن بحث ایلدك . بوتمهیدا‌تدن اصل تاریخ مالی‌یه كچدك . یازدقلرمزی ذهنه دها زیاده سهولتله یرلشدیرمك ایچون اوچنجی عصر هجریده ممالك اسلامیه‌نك جغرافیه‌سنی یازه‌رق ممالك مذكوره‌نك یكدیكرینه اولان مناسباتنی مبین برخریطه علاوه ایتدك . برنجی خلیفهٔ عباسی (سفاح) زماننده دولت عباسیه دور طفولیتده ایكن احوال مالیه‌سنی وثروت عمومیه‌سنی بیان ایتدكدن صكره دور اعتلاسنه مصادف اولان بشنجی خلیفهٔ عباسی (رشید) ویدنجی خلیفه (مأمون) دورلرنده وارداتجه حاصل اولان تزایددن بحث ایتدیكمز صره‌لرده ایكی دور آره‌سنده‌كی فرقلری مبین اوچ جدول ترتیب وایكی زمان تاریخ مالیسی آره‌سنده برمقایسه اجرا ایتدك . بومقایسه‌یه كوره هرسنه بیت‌المالده ۳۰۰ میلیون درهم (بردرهم تخمیناً برفرانق) قدر برفضلهٔ واردات قالدیغی آكلاشلدی‌كه بوثروت شمدی‌یه قدر هیچ بردولته نصیب اولمامشدر . بونتیجه پك زیاده نظر دقتمزی جلب ایلدیكندن اوثروت عظیمه‌نك اسبابنی وطبیعت بحثك تأثیریله منبع وكیفیت جبایتنی ، وارداتدن هرسنه اونسبتده بیوك برپاره آرتمسی اسبابنی تدقیقه مجبور اوله‌رق اكا درت سبب بولدق : اولا ممالك اسلامیه‌نك وسعتی ، ثانیاً اهالینك زراعت واعمار مملكتله اشتغاللری ، ثالثاً ویركیلرك آغیرلغی ، رابعاً جبایت اموال ایله مكلف اولان والیلرك ومأمورلرك استقامتی .

مصارفاتك وارداتدن آز اولمسنه كلنجه بوده اوچ سببه حمل اولنور : اولا مأمورین حكومتك ازمقدارده اولمسی ، ثانیاً حكومتك بورجلی اولمامسی، ثالثاً ایلك خلیفه‌لرك مقتصد وقناعتكار ذواتدن بولنملری .

دولت عباسیه‌نك ایلك دورلرینه متعلق تاریخ مالی‌یی یازدقدن صكره دور انحطاطنه كچدیكمز صره‌ده اوانحطاطی موجب اولان علل واسبابی واوزمانلرده جاری اولان اصول جبایتی تدقیق ایتدك . زمان انحطاطده وارداتك آزالدیغنی ، مصارفاتك ایسه بالعكس چوغالدیغنی كوره‌رك حكمتنی تحری ایلدك. نتیجه‌ده وارداتك آزالمسنه باعث اولان اسبابك اولا مملكتك

کوچلمسی ، ثانیاً ویرکیلرك تخفیفی ، ثالثاً والیلرك ارتکاب وسوء استعمالاتی ، رابعاً خلقك ایش کوجی ترك ایدرك فتنه ومفسدتله اشتغاله قویلری ، خامساً ظهور اضمحلال ایله اراضیٔ مملکتدن قسم اعظمنك رجال حکومت وارباب نفوذه مخصوص چفتلکلر حالنه تحول ایتمسی کبی باشلیجه بش سبب اولدیغنی کوردك. مصارفك تزایدی ایسه اولا کرك خلفانك ، کرك حرملرینك اسرافاتی ، ثانیاً مصالح دولتده تزاید مصارف ایچون پك چوق قپولر آچلمش اولمسی ، ثالثاً معاشلرك آرتمسی ، رابعا خلفایه بیعت اولندیغی صره‌ده پك چوق مصرفلرده بولنلمسی ، خامسا رجال دولتك اموال حکومتی قونترولسز اوله‌رق ایستدکلری کبی اخذ وادخار ویاصرف ایده‌بیلملرندن عبارت کذلك بش سببدن ایلری کلدیکی کورلدی . خلفانك وزوجه‌لرینك اسرافاتندن بحث ایتدیکمز صره‌ده اوزمانلرده خلفا زوجه‌لرینك ثروتلری مقدارینی تحقیق وتحریر ایتدیکمز کبی معاشلرك آرتمسی بحثنده دخی حکومتك ولاة ، کتاب ، وزرا ، قضاة کبی مأمورینك ، خلفانك تعلقاتی وسرای مأمورلرینك ، مأمورین عسکریه‌نك وسائره‌نك معاشلری حقنده معلومات ویردك. رجال دولتك اموال حکومته کیف مایشا تصرفلرینی یازارکن انحطاط دورنده وزیرلرك احوالنی ، اختلاس وارتکابلرینی ، جمع ایتدکاری ثروتلری ، عین زمانده بیت المال نصل بوم بوش طوردیغنی ، ینه عین زمانده خلفانك نصل فقر وفاقه‌دن شکایت ایتدکلرینی کوستردك . طبیعی بوحال بالآخره وزرانك واعاظم رجال حکومتك اموال واملاکنك صورت جبریه‌ده مصادره ایدلمسنی موجب اولمشدر . والیلرك ، کاتب وحاجبلرك ـ مابینجیلرك ـ احوالی حقنده دخی اوقبیلدن بحثلر یوروتدك وبوموضوعه دائر برخلاصهٔ اجمالیه ایله بحثه خاتمه ویردك .

دها صکره ایکنجی قسمده ، بلاد اسلامیه ثروتی ، یعنی مملکتك واهالینك ثروتی مدار بحث وتدقیق اتخاذ ایله اوعصرده مملکتك مختصراً احوالنی ، اهالی علی‌العموم فقر وپریشانی ومحکومیت ایچنده بولندیغی حالده ثروتك یالکز بیوك شهرلره وهیئت حاکمه ایله اکا منسوب ارباب وجاهت ونفوذه انحصاری اسبابنی بسط ایلدك . وخاتمهٔ بحثده بصره ، کوفه ، فسطاط ، بغداد وسائره کبی مصر ، شام ، عراق ومغرب ـ آفریقای شمالی ـ قطعه‌لرنده بولنان بلاد مشهورهٔ اسلامیه ایله بوشهرلرك مدنیت مذکوره زماننده بالغ اولدیغی ثروت ومعموریت حقنده توصیفات لازمه‌ده بولندق .

کتابمزك برنجی جلدی نشر اولندیغی زمان فضلای عصر ، کتابك اهمیت موضوعنی وبوبابده‌کی تدقیقاتك کوجلکنی تقدیر ایدرك بونلردن بعضلری مدح وستایشلری حاوی مقاله‌لر نشریله تزیید شوق وغیرتمزه همت ایلدکلری حالده بعضلری‌ده مأخذلرمزدن بی‌خبر اولمق سائقه‌سیله کتابك بعض جهتلرینی تنقید وبزی تخطئه‌دن چکنمدیلر . بونك اوزرینه یازدیغمز ردلرده انتقادات واقعه‌نك

مدار اعتماد اتخاذ ایتدیکمز مأخذلری منتقد-
لرمزك کورمامش اولمسندن ایلری کلدیکنی
اثبات ایتدیکمز کبی تنقید ایدیلن نقاطیده
مؤرخین طرفندن صحتنه اجماع واقع اولان
مصدر ومأخذلرینه اسناد وارجاع ایتدك .
کذلك برطاقم غزته‌لرده دخی بعض منتقدین
مقاله‌لر نشر وبونلرده بعض نقطه‌لرده خطا
ایتدیکمزه حکم ایلدیلر. حال بوکه بوخصوصده
خطا بزدن دکل ، کندیلرندن صدور ایدییو-
ردی . چونکه بز حقائق تاریخیه‌یی برنجی
جلدك مقدمه‌سنده بر چوقلرینك اسملرینی
ذکر ایتدیکمز ثقات مؤرخیندن نقل ایدرك
یازدق. کندی کندیمزه خلق وایجاده‌بولنمدق.
منتقدلرمز اومصدر ومأخذلره مراجعت
کلفتنی اختیار ایتمش اولسه‌لردی بوانتقاد زحمتنه
دوشمیه‌جکلردی . فی‌الواقع مذکور جلدی
یازدیغمز صره‌لرده اوحقائقك مأخذلرینی
صحیفه‌لرك ذیلنه تحریر ایتمکی دوشوندکدی .
فقط صحیفه‌لری بوشنه اشغال ایتمامکی دهاموافق
کوره‌رك اوکبی قیدلردن‌واز کچدکدی. فی‌الحقیقه
بر مطالعه بیان ، یاخود بر وقعه تحریر
ایتدیکمزده مأخذ اوله‌رق بر کتابدن ویاخود
متعدد کتابلردن آلوب یازییوردق . صحیفه‌لرك
ذیلنده او کتابلره اشارت قید ایتمك صحیفه‌لرك
برقسمنی اشغال ایتمزمی ایدی ؟ لکن اویله
یاپمش اولسه‌یدك کرك منقدینی ، کرك بزی
بی‌لزوم آلوب‌ویرمکدن قورتاره‌جق ایدك .

مع‌مافیه کرك انتقاد، کرك تقریظ صورتیله
یازیلان شیلردن ارباب اقلامك اومأخذلری
ذکر ایتمه‌مزی‌ایستدکلرینی آکلار کبی‌اولدق.
بوندن ماعدا اهل فضل وعرفاندن خیلی‌ذوات
دخی وازجمله تاریخ وآداب اسلامیه‌یه کثرت
اطلاعی ایله‌معروف اولان (حیدر آباددکن)ده
علوم وفنون ناظری (شیخ شبلی النعمانی) کبی
هندوایران علماسی بزه طوغریدن طوغری‌یه
خصوصی مکتوبلر یازه‌رق مأخذ ذکری
لزومنی آچیقدن آچیقه بیان ایتدیلر .
فاضل مشارالیه برنجی جلدك انتشاری
اوزرینه محرر عاجزه خطاباً تقدیرات عالمانه‌یی
متضمن ومأخذ ذکری لزومنی مبین یازدیغی
برمکتوبده شو یولده بیاناتده بولنیوردی :
« مدنیت اسلامیه تاریخی کتابنی کمال اشتیاق
ایله آلدم ، اوقودم. چونکه کتابك موضوعی
نجه صورت مخصوصه‌ده حائز اهمیتدر . کتابی
هر کیمه کوستردم ایسه بیان تقدیر وتحسین
ایلدی . کتابکزك اردو لساننه ترجمه
اولنه‌جغنه وبالجمله بلاد اسلامیه‌ده مظهر
حسن قبول وتقدیرات اوله‌جغنه شبهه یوقدر.
یالکز بر نقطه حقنده بیان مطالعه ایتمکلکمه
مساعده ایدیکز . تألیف وتحریرده مصدر
ومأخذلری کتابك باشنده اجمالاً ذکر ایله
اکتفا ایتدکدن صکره هر محلده استشهاد
صورتیله مرجع ومأخذ قید وانبا ایتمامك
طریقنی اختیار ایدییورسکز . بو ایسه بر
چوق محذوراتی داعیدر . اوجمله‌دن اوروپا
مستشرقلرندن برچوقلرینی کوردك‌که بر چوق
کشفیات فنیه ومخترعات علمیه‌یی عربلره اسناد
ایدرلر . اکا بناءً بزده اعلان فخر وغرور

ایدیورز. فقط دهاصکره تحقیقات اجرا ایدنجه هپ اوشیلری برر خیالدن عبارت کوریورز. انلرك یالان سویلك ایستدکلرینی ادعا ایتمیورز. خطالی استنتاجاتده بولندیلر دیمك ایستیورز . قصورلری اوقدردر . شوحالده یازدقلری شیلرك مصدر ومأخذلرینی کوسترمش اولسه‌لر ایدی بزم ایچون عنداللزوم مراجعت تسهیل ایدلمش اوله‌جقدی. بوندن‌ماعدا تاریخ کتابلری درجات وثوق واعتبارده بردکلدر. مأخذ ذکر ایدلمزسه مصدر ومنبعك نه درجه‌ده شایان اعتماد وحائز اهمیت وجدیت اولدیغی بالطبع آکلاشیله‌ماز . »

ایشته بزده بوجلدی یازمغه تشبث ایتدیکمز زمان اولجه خاطره‌کلن دوشونجه‌مزه عودتله ـ کتابلرك اسمنی، جلدینی ، صحیفه‌سنی یازمق صورتیله ـ ماخذلریمزی صحیفه‌لرك ذیلنه قید ایتمکی مناسب کوردك . بوشـنه یر اشغال ایتمـامك ایچون اوقیودك الدن کلـدیکی قدر مختصر اولمسنه غیرت ایتدك . بوایشك آیریجه تدقیقات اجراسنه وزحمت اختیارینه احتیاجی آشکاردر . بوجلدی اوقومدن اول صحیفه‌لرینی علی‌العاده چویریرسه‌کز تحریرنده چکدیکمز زحمتك درجه‌سنی آکلارسکز. باخصوص بو موضوعده وطرزده‌یازیلان ایلك اثراولدیغنی‌ده اونوتمامليدر .

شوراسنی دخی سویلیه‌لم‌که مدنیت اسلامیه تاریخی عوام ایچون برا کلنجه ویاخود لطائف ویا رومان وسـائره کتابی قبیلنـدن اولمیوب مدنیتك اسباب ظهور وانتشـار وانحطاطنی مبین بربحث تاریخی واجتماعی وبونك میانده او اسبابك یکدیکرینه اولان علاقه وارتباطی وعبرت وموعظه کبی تولید ایتدیکی نتـائجی متضمن مطالعات فلسفیه‌دن متشکل اولدیغندن بونك مطالعینی خواص ناسـدن ترکب ایدر .

تاریخ اسلامی‌یه متعلق اوله‌رق بوندن دها اول نشر ایتدیکمز رومانلرقارئین کرامك ذهنلرینی بوتاریخی مطالعه‌یه حاضرلامشدی . بر طاقم معاشقات شکلنده یازیلان مذکور رومانلردن صکره شمدی بو حقیقی تاریخ اسـلامی‌یی یازیورز . فکرمزجه بر ملتك تاریخی برنجی جلدده دخی تکرار ایلدیکمز وجه ایله اوملتك وقوعات حربیه‌سندن عبارت دکلدر . اوملتك نشأت وانتشاری ، حکومت تشکیلی ، ثروتی ، علوم ومعـارفی ، آداب وعاداتی ، قوانین مدنیه‌سی ، نتیجۀ احوالی تاریخیـدر . یعنی تاریخ مدنیتیدر . برتفصیل عرض ایتدیکمز صعوبات کتابمزده کوریله‌بیله‌جك خطاونقصان ایچون حقمزده بر معذرت تشـکیل ایدر . ولیس الکمال الالله وحده .

مدنیتك ظواهر وحقیقتی

دولت اسلامیه‌نك مدنیتنی تدقیق ومحاکمه ایچون تمهیدات قبیلندن اوله‌رق برنجی جلدده دولت اسلامیه‌نك کیفیت نشأت وظهوری ایله تاریخ مصالح اداریه وسیاسیه ومالیه‌سنی مختصراً بیان ایلمش ایدك . هرمدنیتك درحال هرنظره

چارپار ظـواهری اولدیغی کبی آنجق تدقیق وتتبعله کشـف اولنه‌بیلیر بر طاقم حقائق‌ده واردر . ظواهر مدنیت انك نتیجه‌سی اوله‌رق کوریلن ثروت، عظمت، علوم، ادبیات، صنائع، تجارت ، هیئت اجتماعیه‌نك انتظام و آدابی کبی شیلردر. حقائق ایسه مدنیتدن اومدنیت اهلنه ویاخود عموم انسانیته سعادت ویاسفالت قبیلندن حاصل اولان خیرویاشردن تشکل ایدر. ثروت، علم ، ادبیات ، صـنائع ، تجارت ، هیئت اجتماعیه‌نك انتظام و آدابی مدنیت اسلامیه‌نك‌ده جملهٔ ظـواهرندن ایدی . بوجلدده منحصراً مملکت اسلامیه‌نك ثروتندن بحث ایده‌جکز .

برمملکتك ثروتی حقنده بحثده بولنه‌بیلمك ایچون اوثروتك منسوب اولدیغی دولت ودور اعتباریله منبع ومصدرلرینی واسباب ووجوهنی، هردورك کندینه مخصـوص ثروتی ، ثروتك افراد آره‌سنده ویاخودبرقاچ کشیده ، حکومت ویارجالنده کیفیت اجتماع وانحصـارینی تدقیق وتتبع ایتمك اقتضا ایدر . مملکتك، شهرلرك، ابنیه وسـائره‌نك عظمت وثروتی بحثی‌ده بو موضوعه داخلدر .

معلوم اولدیغی اوزره مملکت اسـلامیه ، ثروتده اك یوکسك درجه‌یه ، عباسیلر دورنده بالغ اولمشـدر . بحثمز مذکور ثروتك تعریف وتوصیفنه منحصر اولسه ایدی تحصیل اولنان پاره‌لردن بیت‌الماله نه‌مقدار کوتورلدیکنی ، کرك خلفانك ، کرك معیتلری خلقنك نصل زنکینلك واسرافات ایله وقت کچیردکلرینی ، اوثروتك منبع ومصـدرلرینی ذکر وتعـداد ایله اکتفا ایدردك . فقط بز ، اویله مختصر کچمیه‌جکز. تدقیقات لازمه اجراسیله هر حادثه‌یی سـبب وحکمتیله کوسـترمکه ، اسـبابك ده اصل ومنشألرینی بولغه‌وبونلرك زمان ومکان اعتباریله احوال عمومیه‌یه اجرا ایتدیکی تأثیراتی ایضاح ایتمکه چالیشه‌جغز .

بونکله برابر شوراسی معلوم اولسـون‌که مملکت اسلامیه تخصیص صورتیله ذکر ایدلمك لازم کلیرسه دولت اسـلامیه‌نك غیری اوله‌رق کوسترلمك اقتضـا ایدر . چونکه حـکومت اسلامیه حکومت ورجال حکومتدن عبارتدر. مملکت اسلامیه ایسـه بتون مملکت ایله اها - لیسندن تشکل ایدر. بناءً علیه ثروت مذکوره‌یی بری (حکومت اسـلامیه) ثروتی ، دیکری (مملکت اسلامیه) ثروتی اوله‌رق ایکی قسمه تقسیم ایتمك وهر دوره کوره ثروتندن بحث ایتمك دها موافق اولور .

ممالك اسلامیه‌نك هردورینه کوره ثروتی کوستره‌بیلمك ایچون اولاحضرت نبی زماننده باشلایه‌رق صره ایله خلفای راشـدین ، دها صکره اموی وعباسیلر دورلرینه کچه‌جکز . هردوری برطاقم بابلره تقسیم ایده‌جکز . بو بابلرك بعضلری حکومت اسلامیه‌نك ، یاخود بیت‌المالك ـ خزینهٔ دولتك ـ ، بعضـلری ده حکومت آدملرینـك ثروتلرندن باحث اوله‌جقدر . بوبحثلری یورودور ایکن اوثروتلرك اسبابنی تحری وکشف ایچون اقتضاایدن تتبعات وتدقیقاتده بولنه‌جغز. ثروتك چوقلغی ویاآزلغی نه‌کبی احوالدن نشأت ایتدیکنی تحری ایلیه‌جکز.

خراج ، جزیه‌وسائره‌نك تاریخندن ومصارفاتك انواعندن‌ده بحث ایده‌جکز .

دولت اسلامیه ثروتی بش دور ویا عصر کچیرمشدر : (١) حضرت نبی زمانی ، (٢) خلفای راشدین دوری ، (٣) امویلر دوری ، (٤) عباسیلرك برنجی ، یاخود اعتلا دوری ، (٥) عباسیلرك ایکنجی ، یاخود انحطاط دوری . مصر ، اندلس وسائره‌ده تشکل ایدن دیکر حکومات اسلامیه‌یه کلنجه بونلرك ثروتی حقنده استشهاد ویا مثال قبیلندن اوله‌رق بعض شیلر ذکر ایده‌بیله‌جکز . چونکه نظر اعتباره آلدیغمز مدنیت اسلامیه آنجق او مشهور مدنیت عباسیه‌در .

دولت اسلامیه ثروتی

(١) حضرت نبی زمانی - برنجی سنهٔ
هجریه‌دن ١١ نجی سنه‌سنه قدر

دولتك ثروتندن مقصد وارداتدن مصرف اخراج اولندقدن صکره قالان فضله ، یاخود دولتك مصارفاتی تأدیه ایدلدکدن صکره حفظ وادخار اولنان اموال وسائره ایسه دولت اسلامیه‌نك حضرت نبی زماننده حقیقی بر ثروتی یوق ایدی . چونکه اوزمانلرده پاره آرتدیروب صاقلامازلردی . (بیت المال) دخی یوق ایدی . انلر ، اله برغنیمت کچیردکجه آره‌لرنده تقسیم ایدرلردی . صدقاتده دخی حال اومرکزده ایدی . صدقات درحال اربابنه توزیع اولنوردی . شاید اندن برشی قالسه لزومنده قوللانلق اوزره حفظ ایدرلردی . امواله وتوزیعاتنه نظارت بالذات حضرت نبی طرفندن اجرا اولنوردی . صدقه‌لرك قسم اعظمی مواشی ، دوه‌وآتلردن متشکل بولنوردی . حضرت نبی بوحیواناتك هر نوعنه دیکر نوعندن آیری برداغ اوروردی .

بنابرین حضرت نبی زماننده دولت اسلامیه‌نك ثروتی زکاتدن متباقی قالان دوه ، آت ومواشیدن عبارت ایدی . بوحیوانات بر طاقم خصوصی مرعالر ایله سائر اهالینك حیواناتندن ممتاز طوتولوردی . حیوانات مذکوره (مدینه) قربنده (بقیع) موقعنده حمی [١] نامی ویریلن مرعالرده رعی ایدیلیر وبالذات حضرت پیغمبر طرفندن اوریلان بر داغی [٢] حامل بولنوردی . حضرت نبی زماننده بواموال دوه ، آت وسائره اوله‌رق (٤٠,٠٠٠) ه بالغ اولمشدی [٣] . اموال مذکوره ایله اکا علاوه ایدیلن صدقه نقودندن غزوه‌لر مصرفی ، زکاتك تحصیلی مصرفی ، فقرا وسائره‌نك نفقه‌سی تأدیه‌اولنوردی .

(٢) خلفای راشدین دوری - ١١ سنهٔ
هجریه‌سندن ٤١ سنه‌سنه قدر

اسلامیتك دور زرینی ایشته بودوردر . عدالت ، تقوی دوری بودر . چونکه حکومت بودورده عدالت ، استقامت ، دیانتك حقیقی قواعد واصولنه کوره حرکت ایدییور ،

[١] ماوردی ١٧٦ [٢] بخاری ١٩٠ ج ١
[٣] شرح الموطأ (الیازیسی)

منافع خسیسهٔ دنیایی دوشونمیوردی. اسلاملرك نمونهٔ امتثال اتخاذ ایتدکاری وهرنه زمان بر دولت اسلامیه طریق حق وعدالتدن چیقار ایسه اکا عودت وخلفای راشدینك اثرینه اقتفا ایتدیرمك ایستدکاری دور ایشته بو دور عالیدر. بو دوردن صکره حکومت اسلامیه یکی برشکله، یعنی خلافت دینیه حالندن دنیوی پادشاهلق حالنه انتقال ایلدی. کرك خلیفه‌لرده، کرك والیلرده طمعکارلق حرصی اویاندی. هر نه واسطه‌ایله اولور ایسه اولسون پاره جمع وادخارینه قویولدیلر.

(بیت المال): ـ حضرت نبی ارتحال ایتدکاری زمان مأمورین حکومتی وعسکری اسلاملر تشکیل ایدییورلردی. یوقاریده ذکر ایتدیکمز اسبابدن طولایی (بیت المال) یوق ایدی. اودورده بولنان اسلاملرده احتیاجات ضروریه‌دن فضله پاره، منفعت آرقه‌سنده قوشمق حرصی موجود دکل ایدی. اسلاملرك الندکی اموال علی الاکثر صدقه‌دن وغنیمتدن مواشی، بغدای، آت وبونلره مماثل شیلردن تشکل ایدرك الده نقود پك آز بولنیوردی. بالآخره شام، ایران ومصر قطعه‌لری فتح ایدیلنجه اموال؛ آلتون وکموش شکلنده کلمکه باشلادی. اوصورتله کلن آلتون وکموش مسکوکاتك کثرتی ابتدای امرده اسلاملرك باعث حیرتی اولمش ایدی. بوزماندن اعتباراً آرتق نقوده اهمیت ویرمکه باشلادیلر. روایت اولندیغنه نظراً صحابه‌دن بحرین والیسی (ابو هریره) محل مذکوردن برچوق نقودی حاملاً حضرت عمرك نزدینه کلمش ایدی. حضرت عمرك: «نه کتیردك؟» دییه واقع اولان سؤالنه (ابوهریره) «بش یوز بیك درهم» جوابنی ویردی. حضرت عمر مقداری چوق بوله‌رق «نه دیدیککی بیلیورمیسك؟» دییه صوردی. (ابوهریره): «اوت، بش کره یوز بیك» جوابنده بولندی. بونك اوزرینه حضرت عمر منبره چیقه‌رق: «ای اهالی! بزه پك چوق پاره‌لر کلدی. اولچو ایله آلمق ایسترسه‌کز اولچو ایله، صایی ایله آلمق ایسترسه‌کز صایی ایله سزه ویریرز» [١] دیمشدر. پاره‌نك بوصورتله چوقجه کلمکه باشلامسی حضرت عمر طرفندن دیوان ـ دفترخانه ـ تشکیل اولنمسنه واسلاملرك هربرینه [٢] اسلامیتده‌کی سبقنه وحضرت نبی‌یه اولان قرابتنه کوره معاش تخصیص ایدلمسنه باعث اولان اسباب جمله‌سندن اولدی. مع مافیه حضرت عمر پاره ادخارینی منع ایلمشدی. کندیسنه: «ای المؤمنین! ظهوری محتمل اولان احواله قارشی احتیاط اولمق اوزره بیت المالده برشی براقسه‌کز فنا اولمازمی» دییه وقوع بولان ملاحظه‌یه مقابل حضرت عمر ملاحظه‌ده بولنان آدمی تکدیر وتوبیخ ایدرك: «بوملاحظه‌ك شیطان القا آتیدر. الله بنی اندن وقایه بیورسون. بوسوزلر بندن صکره کله‌جکلر ایچون ده برمفسدت تشکیل ایدر. بن وقوعی ملحوظ اولان حادثاته قارشی اللهه ورسولنه اطاعتدن بشقه هیچ برشی حاضرلامام.

[١] مقریزی ٩٢ ج ١ (٢) مدنیت اسلامیه تاریخنك برنجی جلدی صحیفه ١٤٧

بو حاله يتشمه مز ايشته اوسايه دور » [١] جوابنده بولنمشدر .

حضرت عمر زماننده اموال دولت تزايد ايله ديوان حكومت تأسس ايتديكي زمان مشاراليه واليلره وقاضيلره معاشلر تخصيص ايلمش واموال ادخارينى منع ايتديكي كبى اسلاملرى چفتلك صاحبى اولمقدن وزراعتله اوغراشمقدن، ياخود ارباب زراعتله اورتاقلق وسائره صورتيله ايش كورمكدن ده منع ايتمشدى [٢] . چونكه اسلاملرك وعائله لرينك وحتى كوله و آزادليلرينك معيشتلرى بيت المالدن تأمين ايدلمش ايدى. حضرت عمر بو كبى ممنوعيتدن اسلاملرك دائما عسكر قالملرينى ، دائما سفره حاضر بولنملرينى ، زراعت محصوانك ، ياخود رفاهيت وسفاهتك حركتلرينه مانع تشكيل ايتمامسنى آرزو ايتمش ايدى . مملكتك اهالئ اصليه سندن برى اسلام اولور ايسه دها اول مالك اولديغى اراضى وخانه كندى قريه سى اهاليسنه قاله رق آره - لرنده تقسيم اولنوردى . انلرده او اراضى ايچون اولجه تأديه اولنان خراجى تأديه ده دوام ايدرلردى . اسلام اولان كيمسه يه سائر اموالى ، كوله لرى ، حيواناتى تسليم اولنور وسائر مسلمين كبى ديوان طرفندن كنديسنه معاش باغلانيردى [٣] .

حضرت عمرك بو قاعده دن مقصدى اسلام اولميانلرك اسلاملرك اكمال جهاد ايچون محتاج اولدقلرى اموالى تدارك واعطا ايتمكه واسلاملر ايچون عصراً بعد عصرٍ واردات منبعى اولمغه دوام ايتملرى ايدى . اسلاملر چفتلكلر اشترا ايتدكلرنده ايسه حاصلاتندن مستقلاً يالكز كنديلرى مستفيد اوله جقلردى. وبو چفتلكلر برايكى عصر كچمدن كنديلرينه مخصوص املاك حكمنه كيره جكدى [١] . حال بوكه حضرت عمر او كويلرك هنوز حاكميت اسلاميه آلتنه كيرمين يرلرى دها صكره فتح ايده جك مجاهدين اسلاميه يه منبع واردات قالمسنى ، صاتلمامسنى ، ارث صورتيله انتقال ايتمامسنى آرزو ايديور ايدى . باخصوص جهاد هر مسلم اوزرينه فرض اتخاذ ايدلمش ايدى [٢] . خلفاى امويه دن (عمر بن عبدالعزيز) بوقاعده يى تأييد ايتمك ايستدى. هر خصوصده حضرت فاروقك اثرينه توفيق حركت ايدن بوذات : « اسلاملرك عهد وذمتى آلتنه كيرمش هر هانكى غير مسلم اسلام اولور ايسه اسلاميتى انك نفسنى ومالنى صيانت ايدر . دها اول مالك اولديغى اراضى منفعتى عموم مسلمينه عائد اراضى حكمنه كچر . جزيه اعطاسى شرطى ايله عقد مصالحه ايدن اقوام افرادندن هر هانكيسى اسلام اولور ايسه مالك اولديغى خانه ايله اراضى منسوب اولديغى قومك افرادينه قالير » ديمشدر [٣] . ايشته بونك وامثالنك تأثيرى اوله رق اسلاملر تجارت ، زراعت وسائره ايله اوغراشمغه تنزل ايتمزلردى .

---

[١] ابن الاثير ٢٤٨ ج ٢ والفخرى ٧٥
[٢] مقريزى ٢٥٩ ج ٢
[٣] ابن عساكر (قره مر نسخه سى)

---

[١] ابو يوسفك كتاب الخراجى ١٤ [٢] ابن عساكر
[٣] مقريزى ٧٧ ج ١

(خلفانك ووالیلرك ثروتلری) : بالاده ویردیکمز معلوماتدن آكلاشلدیغی وجه ایله خلفای راشدین کندی نفسلری ایچون ثروت آرامازلردی . حضرت (ابو بکر) ارتحال ایتدیکی زمان مشارالیهك نزدنده حکومت پاره‌سندن اوله‌رق یالکز بر دینار بولنمشدرکه اوده بیت‌الماله عائد بر چوالدن دوشمش ایدی [١] . مشارالیه کلن پاره‌لری مساوات اوزره اسلاملره توزیع ایدر ، کندی نفسنی دوشونمز ایدی . حتی اسلامیتدن اول مالك اولدیغی کندی اموال خصوصیه‌سنی هپ صرف ایتمش ایدی . او اموال خصوصیه قرق بیك درهم مقدارنده ایدی . تجارتدن قازانه‌رق او یولده صرف ایتدیکی مبالغ ایسه داخل حساب دکلدر . ابو بکر کندی نفقه‌سنی تأمین ایچون تجارتله اشتغال ایدردی . دها صکره تجارتله اشتغالی اسلاملرك امور وخصوصاتنی رؤیته مانع اولمسون دییه مشارالیهك وعائله‌سنك نفقه‌سنه قارشیلق اولمق اوزره اموال مسلمیندن کندیسنه بر معاش تخصیص اولندی . مشارالیه ارتحاله یاقلاشنجه مالك اولدیغی بر ارضك صاتیله‌رق اثمانی ایله مال مسلمیندن آلدیغی پاره‌نك تأدیه اولنمسنی وصیت ایلمشدر [٢] . ارتحالنده ایکی اثوابی واردی . انلر ایله تکفین ایدلمسنی وصیت ایتمشدی .

حضرت عمرك زهد ونزاهته متعلق روایت اولنان احوال وافعالی هر درلو شهرتك فوقنده‌در . خلاصهٔ دینیله بیلیرکه دولت اسلامیه‌یی

[١] ابن الاثیر ٢٠٤ ج ٢
[٢] ابن الاثیر ٢٠٧ ج ٢

اك قوی اساسلر اوزرینه تأسیس ایدن ذات حضرت عمر ایدی . مشارالیه بو دولتی ، عدالت ، تقوی ، زهد ، حق وحقیقتی مدافعه ایچون فداکارلق اساسلری اوزرینه تأسیس ایتدی . او قدر مزایالك بر ذاتده بر آرده اجتماعی پك نادر اولدیغندن مشارالیه حقنده روایت اولنان احوال وافعال وهلهٔ مبالغه‌لی ظن اولنور . فقط او مناقب عالیه‌دن هیچ بر تاریخده مثلی کورلمین بر شکلده حاصل اولان نتائجی نظر دقته آله‌جق اولورسه‌ق اکا پك قولایلقله اینانیرز . عهد فاروقیده وقوع بولان فتوحاتی ، مدینه‌ده‌کی بیت‌الماله هر طرفدن اموال ونقودك اولوقلردن یاغمور بوشانیرجه‌سنه هجوم ایتمسنی ، بوکا رغماً حضرت عمر سائر صحابهٔ اولینه قیاساً کندی نفسنه تخصیص ایتدیکی معاشدن ماعدا او پاره‌دن برشی آلمامسنی ، آلمغی خاطرینه بیله کتیرمامسنی دوشونملك سائر مآثر عمریه‌یی آکلامغه کفایت ایدر . حضرت عمر کندی معاشندن فضله بر مقدار پاره‌یه محتاج اولدیغی زمان او پاره‌یی بیت‌المال متولیسندن استقراض صورتیله آلیر وبعده آیلقلرندن محسوبنی اجرا ایتدیره‌رك ایفا ایدردی [١] . مشارالیه یاره‌لاندوبده اجلنك تقرب ایتدیکنی حس ایدنجه اوغلنه « بیت‌المالدن سکسان بیك درهم استقراض ایتدم . چوجقلریمك اموالندن تأدیه اولنسون بو کافی کلمزسه بقیه‌یی خطاب عائله‌سی تأدیه ایلسون » دیمش ایدی [٢] . حضرت عمرك

[١] ابن الاثیر ٢٩ ج ٣ [٢] یعقوبی ١٨٣ ج ٢

مأكولات وملبوساتده‌کی زهدی‌ده شهرتکیردر.

حضرت عمر اویولده هانکی مناقبه مالك ایسه حضرت علی دخی عینی‌مناقبی حائزایدی. حضرت امام زهـد وعندالتده پك ایلری کیتمش ایدی: « فاطمه ایله ازدواج ایتدیکم زمان بر قوچ دریسندن بشقه یتاغم یوق‌ایدی. کیجه‌لین اونك اوزرنده یاتاردق. کوندوزین صو طاشیان حیوانمزه ینه انك اوزرینه یم ویریردك. فاطمه‌دن ماعدا بکاخدمت‌ایده‌جك کیمسه‌م یوق‌ایدی » سوزلری امام مشارالیهدن صادر اولان اقوال جمله‌سندندر. حضرت علینك خلافتی زماننده کندیسنه (اصفهان)دن بر طاقم اموال کلمش ایدی. حضرت امام اموال مذکوره‌یی یدی قسمه تقسیم ایتدی. تقسیمدن صکره بر اکمك آرتدی. مشارالیه بو اکمکی‌ده یدی‌یه تقسیم وهر قسمنی او یدی پایدن برینه‌علاوه ایتدکدن‌صکره اسباع‌امراءنی چاغیروب هانکیسنه دها اول ویره‌جکنی قرعه ایله تعیین ایلدی. حضرت علی بر طوغله‌یی دیکر بر طوغله، بر طاشی دیکر بر طاش، بر قامشی دیکر بر قامش اوزرینه بنا ووضع ایتمدی. مدینه‌دن‌حبوباتنی برطغارجق ایچنده کتیریردی. روایته کوره مشارالیه بازاره بر قلیج چیقاره‌رق صاتدقدن صکره: « چارشف بهاسی اوله‌رق درت درهمم اولسه ایدی بوقلیجی صاتمازدم » دیمشدر. حضرت علینك بویولده‌کی مناقبی بی حسابدر [۱].

خلفای راشدین دورنده ولایاته والی تعیین اولنان ذواتدن اکثرینك زهد وتقوی واسلامیت حقنده حسن اعتقاد صاحبی بولنملری خلفای مشارالیهمك عدالت وحقانیتی نشر وتأییدایتملرینه کندیلرینه پك چوق یاردیم ایلدی. حضرت عمر والیلردن برینك معین اولان معاشندن ماعدا تجارت طریقیله ویاخود سائرصورتلرایله پاره قازانه‌رق زنکینلشدیکنی آکلارسه اووالینك‌النده‌کی ثروتك نصفنی آلوب(بیت‌المال)ه تسلیم‌ایدر وبومقاسمه‌ده بر حقسزلق کورمزدی. نته‌کیم کوفه والیسی (سعد بن ابی وقاص) ومصر والیسی (عمرو بن العاص) وبحرین والیسی (ابو هریره) وسائره حقنده اویولده معامله‌ده بولنمشدی [۱].

هیچ شبهه یوقدرکه والی خلیفه‌سنی زاهد، صلاح پرور، منافع شخصیه‌دن مجتنب، ملته خدمت امرنده فداکار کوررایسه کندیسی‌ده فکراً مخالف اولسه‌بیله فعلاً خلیفه‌سنك اثر صالحنه تبعاً حرکته مجبور اولور. مع‌مافیه او زمانکی‌خلفا کندی‌فکر ومسلکلرنده‌بولنمیانلری والی تعیین ایتمزلردی. باخصوص حضرت عمر والیلر حقنده پك شدتلی طاورانیردی. هرسنه والیلر حقنده تفتیشات وتحقیقات اجرا ایدر واك کوچك برقباحتدن طولایی والیلری عزلده تردد ایتمزدی. روایت اولندیغنه کوره حضرت عمر (عمیر بن سعد) نامنده برذاتی حمصه والی تعیین ایتمش ایدی. تعییننندن بر سنه صکره حضرت عمر بووالی‌یه « یانمزه‌کل » دیه یازار. (عمیر) یایان ویالین آیاق والنده

---

[۱] ابن‌الاثیر ۲۰۲ ج ۳

[۱] یعقوبی ۱۸۱ ج ۲

بردکنك اولدیغی وادوات سفریه‌سی وطغارجق وچوملکی صرتنده بولندیغی حالده آپانسزین نزد خلیفه‌یه کلیر . حضرت عمر انی بوحالده کورنجه: «ای عمیر! بزیمی آلداتمق ایستیورسك، یوقسه بولندیغك مملکتمی فنادر ؟ » دییه صورار . (عمیر) : « ای امیرالمؤمنین ! فنا سویلکدن وسوء ظنده بولنمقدن سزی جناب حق منع بیورمدیمی ؟ اموال دنیادن هرنه‌یه مالك ایسه‌م انی برابر کتیردم » جوابنده بولنور . حضرت عمرك « یکی ، نه کتیردك ؟ » دییه واقع اولان سؤالنه (عمیر) : « اوزرینه طیاندیغم وبردشمنله قارشی قارشی‌یه کلسه‌م اودشمنی دفع ایده‌جکم دکنك ایله ایچنه یمکمی قویدیغم طغارجق » دیر . حضرت عمرك «شو حالده والیلکك اثناسنده نه‌یاپدك ؟ » دییه‌رك واقع اولان سؤالنه‌ده (عمیر) : « دوه‌لری دوه صاحبی اولانلردن (یعنی زکاتی اصحاب زکاتدن) وجزیه‌یی غیر مسلملردن آله‌رق فقرا ، مساکین ، ابنای سبیله طاغیتدم . اندن یانمده برشی قالمش اولسه ایدی انی سزه کتیره‌جکدم » جوابنی ویریر . بونك اوزرینه حضرت عمر بوذاته :« اویله‌ایسه تکرار والیلککه کیت » دییه‌رك محل مأموریتنه تکرار والی اوله‌رق کوندریر [١] .

بوراده برآز طوروب‌ده تفسیره محتاج بر خصوصی دوشونمکلکمز لابددر . حضرت عمرك مال، ثروت طوپلامدیغنی ، پاره‌ادخارینی‌ده منع ایلدیکنی یوقاریده بیان ایلمش ایدك . شوحالده مشارالیه زماننده ، حضرت نبی ومتعاقباً حضرت ابوبکر دورلرنده کلن اموال غنائم حقنده یاپلدیغی کبی بیت‌الماله کلن اموال مساوات اوزره تقسیم وتوزیع ایدلسه ایدی ، مال ادخار ایتمك امکان خارجنده اوله‌جقدی . حال‌بوکه حضرت عمر زماننده اویولده تقسیمات وتوزیعات اصولی قالدیریله‌رق اکا بدل اسلاملره سنوی معاشلر تخصیص اولنمش ایدی. اندن ماعدا بودورده‌کی واردات دولت ، فتوحات ایله توسع ایدن ممالك اسلامیه‌دن جبایت اولنمغه باشلایان اموالك انضمامیله دها اولکی زمانلرك وارداتنه نسبةً پك چوق آرتمش ایدی. ممالك مفتوحه هپ خراج، جزیه تأدیه ایدییوردی . غنائمدن دخی برچوق اموال کلیوردی . شوحاله کوره حضرت‌عمر بوکلن اموالدن‌معاشاتك تأدیه‌سندن صکره آرتان مقداری نه یاپاردی ؟ ظاهر حالدن آکلاشیلیورکه حضرت عمر بو آرتان مبالغی ارباب احتیاج‌وضرورته توزیع ایدردی. یاخود اوکبی ضرورتدیدکانه عندالحاجه توزیع اولنمق ایچون آلیقوردی . معمافیه بو حال ادخار دیمك دکلدی . چونکه حضرت عمر آنجق حرب ایچون احتیاطاً اموال ادخارینی منع ایلمش ایدی .

(اسلاملرك اموال صاحبی اولملری) : — ٩٣- بوکه لزومنده صرف اولنمق‌ایچون احتیاطاً پاره‌ادخار ایتمامك دولتلرك وهر نوع حاکمیتك تمللرینی تشکیل ایدن قواعد اساسیه‌یه مخالفدر. الده قوت اولمق اوزره احتیاطاً پاره صاقلامق

[١] مستطرف ٩١ ج ١

حاكميتك تأسس واستقراری ايچون امور ضروريه‌دن معدوددر . اساس حاكميت بويله ايكن پاره ادخار ايتمامك نصل اولور ؟ فقط ايلك اسلاملر خلافتی برحاكميت سياسيه عد ايتمزلردی . ايشته بوسببه مبنی انلرك زمانلری دور نبوتك انقضاسنه ودهشت نبوتك زوالنه قدر دوام ايده‌بيلدی . بوزمان بيتنجه خلق اسكی فطرتلرينه عودتله ادخار اموال وثروته واحراز حاكميت ايچون رقابته قويولديلر .

خلق بويوله حضرت (عثمان بن عفان) زماننده (٢٣-٣٥ سنهٔ هجريه‌لرنده) دوكولديلر . چونكه حضرت عثمان حضرت عمر كبی شدتلی طاورانمازدی . بونكله برابر مشاراليه امويلردن ايدی . بوسببدن امويلر كنديسی ايله كسب قوت ايتديلر وزمان جاهليتده كندی اللرنده ايكن اسلاميتدن‌صكره حضرت نبی هاشميلردن اولديغی ايچون هاشميلره انتقال ايلين حاكميتی تكرار الده ايتمكی دوشونمكه قويولديلر [١] . حضرت عثمان واليلكلره كندی اقربالرندن آدملر تعيين ايتمكه باشلادی . بونلرك ايچنده اسلامله غلبه ايده‌مامكدن حاصل اولان نوميدلك نتيجه‌سنده اسلاميتی قبول ايدن ذوات‌ده واردی . مشاراليه زماننده پك چوق فتوحات ميسر اولمشدی . پك چوق اموال غنائم كليردی . حضرت عثمان بوغنائمدن حكومت مأموريتلرينه تعيين ايتديكی كندی اقربا وتعلقاتنه سائر صحابه‌دن فضله مقدارلر ويريردی . نته‌كيم ٢٧ سنهٔ هجريه‌سنده آفريقادن كلان اموال غنائمده يابديغی كبی . اسلاملر (حضرت عثمانك سوت قارداشی اولان) عبدالله بن سعدك قوماندای آلتنده اوله‌رق قطعهٔ مذكوره‌ده محاربات‌ده بولنمشلر و ٢,٥٠٠,٠٠٠ دينار قيمتنده اموال غنائم اله كچيرمشلردی . حضرت عثمان بونك خمسنی (مروان بن الحكم)ه ويره‌رك قيزينی اكا تزويج ايلدی [١] . حالبوكه بوخمس بيت‌المالك حقی ايدی . حضرت عثمان واليلردن حساب صورلمسنی ابطال ايتدی . چونكه واليلر كندی اقرباسندن ايديلر . بونك اوزرينه واليلر وسائر مأمورين‌حكومت حرص وطمعه دوشه‌رك جمع ثروته باشلاديلر . باخصوص (معاوية بن ابی سفيان) - كه شام قطعه‌سی واليسی ايدی - هپسندن زياده دها وذكا ، هپسندن‌زياده بيوك‌امللر صاحبی ايدی . بناء عليه اسلاملرك زراعتدن ، كوی وچفتلك وسائره صاحبی اولمقدن ممنوعيتلرينه دائر حضرت عمر طرفندن وضع ايديلن قاعده‌يی ابطال ايدنلرك پيشدارلری اولدی .

اسلاملر شام قطعه‌سنی فتح ايله اراضی‌يی اصحاب اصليه‌سنك النده ابقا ايتدكلری صره‌لرده اوواراضينك بيوك برقسمی روم قوماندانلری اولان (بطارقه) نك ملكی ايدی . روملر مغلوب اولوب‌ده بطارقه دخی فرار ايلدكدن ، ياخود مقتول اولدقدن صكره تحت تملكلرنده بولنان كويلر وچفتلكلر صاحبسز قالمش ايدی . اسلاملر بويرلری بيت‌الماله وقف ايلديلر . برانسان كندی كوينی نصل ايجاره ويرير ايسه

[١] كتابمزك برنجی جلدی صحيفه ٦٩

[١] يعقوبی ١٩١ ج ١

واليلرده بو كويلری اويله‌جه ايجاره ويريرلر واويوزدن كلن حاصلات بيت‌الماله تسليم اولنوردی. وقتاكه (معاويه) شام واليلكنده يرلشه‌رك اسرافاتده وچوق معيت آدملری قوللانمقده روملری تقليده قويولدی، آلديغی معاش كنديسنه كفايت ايتممكه باشلادی. حضرت عثمانده دخی بو خصوصده ضعف وميل كورديكندن كنديسنه تخصيص اولنان معاشك اردو وامراسی طرفندن كلمكده اولان هيئات مخصوصه ومأمورين ايله روملر جانبندن كوندريلن مأمورين وهيئات مخصوصه ايچون اختياری لابد اولان مهماننوازلق مصرفنه يتشمامكده اولديغی خليفهٔ مشاراليهه يازدی. بو مكتوبده ذكر اولنان كوی و چفتلكلرك موجوديتندن بحث ايله بونلرك صاحبسز يرلردن متشكل اولديغی، اسلاملرك عهد وحمايه‌سی آلتنده بولنان غيرمسلملرك كويلرندن وخراجه تابع اراضيدن اولمديغی بيان وبونلرك كنديسنه اقطاع ايدلمسنی طلب ايلدی [١]. حضرت عمر (معاويه) يه سنوی بيك دينار معاش تخصيص ايتمش ايدی [٢]. بومقدار معاش اوزمانلرده ديكر واليلره تخصيص اولنان معاشلره نسبةً چوق ايدی. (معاويه) ذكر اولنان كويلرك كنديسنه مقاطعه صورتيله ويرلمسنی طلب ايدنجه حضرت عثمان طلب واقعی اسعاف ايلدی. (معاويه) بو چفتلكلر اوزرينه وضع يد ايدرك وارداتنی كندی خانداننه منسوب محتاجينه تخصيص ايتدی.

(معاويه) نك بو خصوصده‌كی موفقيق بالآخره خليفه اولديغی زمان برچوق اراضی صاحبی اولوب صاتمغه وعينی صلاحيتی عموم اسلاملره اعطايه كنديسنه باعث جسارت اولدی.

(معاويه) نك طوتديغی بويوله سائر واليلر ايله صحابه طرفندن سلوك ايديله‌رك بونلر وازجمله (طلحه) ، (زبير) ، (سعد) ، (يعلی) وسائره كبی اكابر صحابه‌دن برطاقم ذوات كوی وعقار صاحبی اولمشلر ويك چوق مالله مالكيتله آچيقدن آچيغه زنكين كسلمشلردر. حضرت عثمان دخی بالذات برچوق كويلره مالك اولمش، برچوق اموال جمع وادخار ايلمشدر. مشاراليه ارتحال ايتدكدن صكره خزينه‌دارينك نزدنده ١٥٠,٠٠٠ دينار و ١,٠٠٠,٠٠٠ درهم بولنمشدر. حضرت عثمانك (وادی القری) و (حنين) وسائره‌ده كائن كويلری ١٠٠,٠٠٠ دينار قيمتنده ايدی. آت ودوه‌دخی براقمشدر [١]. قرائن احوالدن آكلاشيليوركه حضرت عثمان وارداتدن كلن اموالده فضله آرتمقده اولديغی كوره‌رك اسلاملرك ثروت صاحبی اولملری ايچون تسهيلات كوسترلمسی جهتنه ميل ايتمشدر. اطرافنده بولنان اقرباسنك وباخصوص معاويه‌نك تشويقاتی‌ده اوميلی تقويه ايدن اسباب جمله‌سندن اولمشدر. دها صكره عقارات صاحبی اولمق مألوف وجاری برعادت حكمنه كيرمشدر.

حضرت عثمان ايله كنديسندن صكره كلن خلفانك ، صاحبلری غيرمعروف برطاقم

---

[١] ابن‌عساكر (الباذبسی) [٢] مقريزی ٥٩ ج ١

[١] مسعودی ٣٠١ ج ١

اراضی‌یی ایجار ویاالتزام قبیلندن بیت‌المـاله برمقـدار پاره تأدیه ایدلمك شرطیله مقـاطعه صورتیله ویرملری‌ده اسلاملر میاننده املاك واراضی صـاحبی اولمق عادتنك انتشـارینه سـبب اولان خصوصات جمله‌سـندن ایدی . وقتـا که ۸۲ سنهٔ هجریه‌سـنده خوارجدن (عبـدالرحمن بن اشـعث) فتنه‌سی وقوع بوله‌رق دیوان محترق اولدی ، هرکس الده بولنان اونوع اراضی‌یه صاحب کسلدی [۱] .

مع‌مافیه اسلاملر (معاویه) نك بوخصوصده وقوع بولان اجرا آتنـدن ممنون دکلدیلر . چونکه بونده مساواته رعایت ایتمامش ایدی . بناءً‌علیه اسلاملر وبالخاصـه فقها وارباب زهد وتقوی (معاویه) یه خصم کسلدیلر . صحابه‌دن (ابوذرغفاری) ایله معاویه آره‌سـنده جریان ایدن وقوعات معـاویه حقنده اظهـار اولنان خصومته کافی برنمونه تشکیل ایدر . (ابوذر) حضرت عمر طرفندن وضـع ایدیلن قاعده‌یه شدتله متمسك برذات‌ایدی . مشارالیهك فکرینه کوره « برمسلمك برکون وبرکیجه ییه‌جك وایچه‌جکندن ، یاخود فی سـبیل‌الله انفاق ایدیله‌جك ، یاخود کریم برآدمـه ویریله‌جك مقـداردن فضله برشـیئه مالك اولمسی جائز دکلدر » [۲] . (ابوذر) شامده طوره‌رق شویولده مواعظده بولنیوردی : « ای زنکینلر طاقمی ! فقرایه مواساتده بولنکز . آلتون وکموشی صاقلایوب‌ده الله‌یولنده صرف ایتمینلر یوم قیامتده آتشـدن داغلر ایله آلنلرینك ، یان طرفلرینك ، بللرینك داغلانه‌جغنه امین اولسونلر » . مشـارالیه بونی دیـه دیـه ، تکرار ایده ایده نهایت فقرا اکا مفتون اولمش وبوقاعده‌یی زنکینلر حقنـده تطبیقه باشـلا-مشـلردر . ارباب ثروت فقرای اهالیـدن چکدکلرینی معاویه‌یه اخبار ایله شکایت ایتدیلر . معاویه ذاتاً اوزنکینلردن زیاده حالدن مشتکی ایدی . چونکه (ابوذر) معاویه‌یه اموال جمع وادخار ایتـدیکندن طولایی برقاچ دفعـه توبیخـاتده بولنمش ایدی . اوجمله‌دن معـاویه شامده (خضرا) قصرینی انشا ایتدیکی زمان (ابوذر) دن : « بونی نصل کورییورسك ؟ » دییه صـورمش ایدی . (ابوذر) معاویه‌یه : « اکر بوقصری اللهـه عائد اولان اموالدن انشـا ایتدك ایسـه اللهه خیانتده بولنمشـسك دیمکدر . اکر کندی پاره‌ك ایله یاپدك ایسـه اوحالده‌مسرف‌عد اولنورسك» دیمش‌ایدی(۱).

(معـاویه) ابو ذرك توبیخـاتندن صوك درجه‌ده دلکیر اوله‌رق کندیسنی تحت محاکمه‌یه آله‌جق برطوزاغه دوشورمك ایستدی . اکا برواسطه ایله بیك دینار کوندردی . معاویه‌نك مقصدی (ابوذر) ی بوپاره ایله اغرا واغوا ایتمك ، دها صـکره پاره ادخاریله کندیسـنی اتهـام ایلمك ایدی . (ابوذر) پاره‌لری آلنجه درحال انی فقرایه طاغیتدی . حال‌بوکه بوپاره‌لر کندیسنه کیجه واصل اولمش ایدی . ایرتسی کونی صـباحلین (معاویه) طرفندن

(۱) ماوردی ۱۸۳
(۲) ابن الاثیر ۵۵ ج ۳

(۱) ابن الفقیه ۱۵۶

بر آدم ابوذرك نزدينه كله‌رك پاره‌لری یاكلشلقله كنديسنه ويرمش اولديغنی بيان ايله اعاده‌سنی طلب ايتـدی . (ابوذر) پاره‌يی آلديغی كبی درحال طاغيتمش اولديغنی سـويليه‌رك پاره‌يی بولوب تأديه ايتمك ايچـون اوچ كون امهـال ايدلمسنی طلب ايلدی . بونك اوزرينه معاويه (ابوذر) ی فتنه‌جيلكله اتهامدن بشـقه برشی بوله‌ميه‌رق حضرت عثمانه : « ابوذر ايله شامی كندی حقكده برفتنه وفساد منبعی يابدك » ديه يازار. حضرت (عثمان) بوكا جواباً : « ابوذری مندرسز سـمرلی بردوه‌يه بينديره‌رك يانمـه كوندر » [١] امرينی ويرير . (ابوذر) مدينه‌يه وارنجـه حضرت عثمان انی مواخـذه ومحاكمه ايدر . (ابوذر) اصلا قورقميه‌رق بنی اميه‌نك حرص وطمعده پك ايلری كيتمكده وطريق حقدن آيرلمقده اولدقلرينی علناً بيـان ايلر . بونك اوزرينه حضرت عثمان (ابوذر) ی قوهٔ جبريه ايله مدينه‌دن چيقـاره‌رق (ربذه) يه كوندرير . (ابوذر) بوراده ارتحالنه قدر اقامت ايدر . ابوذرك منفاده بوصورتله وفاتی حضرت عثمان طرفندن وقوع بولوب اوزمانكی اسلاملرك نظرخصومتنی دعوت ايدن حاللردن برينی تشكيل ايلدی .

بالآخره ٣٥ سنهٔ هجريه‌سنده حضرت عثمانك شهـادتيله برابر خلافت فتنه‌سی ظهوره كلنجه كندی نفسی ايچون خلافتی آرزو ايدن (معاويه) خلافتی ايستينلر میاننده نسباً وسابقةً كنديسندن دها حقلی برطاقم ذوات موجـود اولديغنی

[١] يعقوبی ١٩٩ ج ٢

وبناءً عليه مقصده وصول ايچون پاره استعمالی ضروری بولنديغنی كوره‌رك طرفدار الده ايتمك اوزره لزومنده بذل واعطا ايچون پاره جمعنه برقات دهـا اهميت ويردی . فی‌الواقع پاره اويله برقوتدركه هرهانكی شكلده قوللانيرسه‌كز اوشكله كوره برقوت كسبلير . پاره من‌القديم بيوك تشبثاتك مرجعيدر . بوكون دخی عالم مدنيتك امور سـياسيه‌سی بومحور اوزرينـه دونمكده بردوامدر . دنياده هيچ برمحاربه ، بر مصالحه ، براتفاق ، برمعاهده ، هيچ بر فتح ، برمحاصره وقوع بولمامشدركه « پاره » اكا محرك ويا باعث اولمسون . (معاويه) دخی بويولده حركت ايدرك كنديسـنه دها وذكا ويا سيف وجلادت ايله مظاهرت ايدن دهاة عربدن برطاقملرينی پاره قوتی ايله اسـتخدام ايتمش وبوسايه‌ده (صفين) وقعه‌سندن صكره خلافتی الده ايتمكه موفق اولمشدر . مع مافيه خلافت ،مشاراليهك عهده‌سنده ، آنجق قرقنجی سنهٔ هجريه‌سنده حضرت علينك شهادتی واوغلی حضرت حسـنك خلافتدن فراغتی اوزرينـه بسبتون تقرر ايلشدر . معاويه‌نك پاره قوتی ايله خلافتی اله كچيرديكنی خلق بيليوردی . حتی امام علی‌حفيديـك اوغلی (زين‌العابدين): « معاويه كندی آلتونك قوتی ايله حضرت علی‌يه محاربه ايديبوری » ديمشدی [١] . دها صكره سـائر خلفـای امويه (معاويه) نك بويولده‌كی اثرينـه تابع اوله‌رق پاره‌يی كرك بنی‌هاشمدن خلافتی طلب ايدنلره ، كرك خارجيلره

[١] مقريزی ٤٣٩ ج ٢

وسائره یه غلبه ایچون اك بیوك معین اتخاذ
ایلدكلرندن آتیده كوستریله جكی وجه ایله
بو احوالك سائقه سیله هر هانكی وسیله ایله
اولورسه اولسون چوق پاره لر الده ایتمكه
مجبور اولمشلردر .

شو حاله كوره خلفای راشدین زماننده
اسلاملرك ثروت صاحبی اولملری حقنده وقوع
بولان تحریم اوزون مدت دوام ایده مدی .
چونكه انك دوامی حضرت عمرك ، یاخود
انك مناقب وتقواسی ایله متخلق ذواتك
مقام حاكمیتده بقالریله برابر عربلركده حال
فطرت وبداوتده قالملریله ممكن ایدی . بوایسه
عمران ومدنیت قوانینه مخالفدر . ایشته بو
سببدن عربلر روملر وایرانلیلر ایله اختلاط
ایدر ایتمز تنعم وراحته وثروت جمعنه منجذب
اولدیلر . امویلرك نائل امل اولمق ایچون
پاره یه رغبتلری اومیلی برقات دها آرتدیردی.
بوصورتله خلفای راشدین دوری منتهی اولدی.
لكن اسلاملر دها صكره اوله بر دور كورمدیلر.
حضرت ابوبكر وحضرت عمرك ذكرلری
عصراً بعد عصر اسلاملر نزدنده ضروب امثال
صورتنده دوام ایدر . هرنه زمان برحاكم ویا
برخلیفه ده اكریلك كورلسه مشارالیهمانك
اثرینه اتباعه دعوت ایدیلیر باخصوص حضرت
عمرك عدالت ، حزم ، حقانیتده كی شدتی ایله
تشبه ایتمك ایسته نیلیردی . حتی بنی امیه نك
ظلم ودهاجه اك مشهور والیلری اوناثره اقتفا
ایتمك ایسته مشلرسه ده یاپه میه رق تهوره دوشمشلر
واقتدارلری ظلم واعتسافه منقلب اولمشدر .

روایته كوره (زیاد بن ابیه) حسن اداره ٔ
امورده وحزم وشدتده حضرت عمره بكزه مك
ایسته مش ایدی . فقط پك ایلری كیدرك
حدودی تجاوز ایتدی . دها صكره (حجاج
بن یوسف) زیادك اثرینه اتباعی آرزو ایتمش
ایسه ده خلقی اهلاك وتدمیر ایلدی [۱] .

۳ بنی امیه دوری

۴۱ سنهٔ هجریه سندن ۱۳۲ سنه سنه قدر

بنی امیه دولتی خلفای راشدین دولتندن
حاكمیتك خلافت دینیه شكلندن سلطنت سیاسیه
شكلنه تحول ایلمسیله كسب تمیز ایتدیكی كبی
دولت عباسیه دن دخی صرف عرب دولتی ،
عربلقده شدتله متعصب وعربلردن غیری
عناصره برنظر حقارتله باقار بردولت اولمقله
كسب تمیز ایدر . ایشته بونك ایچون كرك
اسلاملرك حمایه سی آلتنه كیرن غیر مسلملر ،
كرك مملكتك سائر اهالی ٔ اصلیه سی خلفای
امویه دن و والیلرندن تحملفرسا معامله لره
دوچار اولمشلردر . حتی بو اهالیدن اسلام
اولانلر بیله عربلر طرفندن كوله معامله سنی
كوررلردی . عربلر اودورده بو اسلاملره
(موالی) ـ آزادلیلر ـ نامنی ویریرلر وكند-
یلرینی بونلر اوزرینه ولی نعمت عدایدرلردی.
چونكه انلری كفردن تخلیص ایتمشلردی .
موالی مسجدلرده عربلرك آرقه سنده نماز

[۱] ابن خلكان ۱۲۴ ج ۱

قیلسەلر عربلر بوحالی جناب حقه قارشی کندیلری ایچون برتواضع عد ایلرلردی . عربلردن بری ، اوکندن براسلام جنازەسنك کچدیکنی کورنجه « کیمك جنازەسی ؟ » دییه صورادی . «قرشی» دیرلر ایسه «واه قومم!» دیردی. «عربی» دیرلر ایسه « واه همشهریم!» دیردی . « مولی » دیرلر ایسه : « اللهك مالیدر . ایستدیکی زمان آلیر، ایستدیکی زمان براقیر » دیردی . موالی‌یی کنیه طاشیمقدن منع ایدرلردی . انلری اسم و لقبدن بشقه بر شی ایله چاغیرمازلردی . انلر ایله برصفده ، بر صرەده یورومزلردی [١] . موالی‌یه (علوج) ـ عربدن اولمیان کافرلر ـ نامنی ویریرلردی . (جاحظ)ك (کتاب‌الموالی) سنده ذکر اولندیغنه کوره (حجاج)، ابن اشعث ایله محاربه ایدن موالی‌یی دردست ایتدیکی زمان بردها طوپلانمامرینه میدان براقامق اوزره انلری طاغیتمق ایستدی . هربرینك الی اوزرینه کوندردیکی شهرك اسمنی نقش ایتدی. بونقش(بنی عجل)قبیله‌سندن برآدم طرفندن یاپلمش ایدی[٢]. کتابمزك دیکر بر جلدنده مملکت اسلامیه‌ده هیئت اجتماعیه‌نك احوالندن بحث ایده‌جکمز صرەده بوخصوصده تفصیلات ویره‌جکز . بوراده بالاده‌کی معلوماتی ویرمکلکمز امویلر دولتنك ، مسلمان اولسه‌لر بیله عرب اولمیانلر حقنده‌نه‌درجه‌ده متعصب طاوراندیغنی کوسترمك ایچوندر .

[١] العقدالفرید ٧٣ ج ٢ [٢] العقدالفرید ٧٤ ج ٢

امویلر ، فتح ایتدکاری ممالك اهالیسی ایله‌ماملکلرینی‌عربلقده متعصب اولملری وسائر اقوامی حقیر کورملری نتیجەسی اولەرق کندیلرینه مخصوص حلال بر رزق عد ایتمشلردی . عراق‌والیسی (سعیدبن‌العاص) ك: « عراق اراضی زراعیەسی قریشه مخصوص برباغچەدر . ایستدیکمزی آلیر ، ایستدیکمزی براقیرز » [١] سوزی بونی تأیید ایدر . اسکندریه جوارنده کائن (اخنا) امیری‌جزیه اولمق اوزره کندیلرندن نه مقدار پاره مطلوب اولدیغنی (عمرو بن العاص) دن صوردیغی زمان (عمرو) ك : « بیز آنجق بزم بر خزینەمزسکز . پارەیه چوق احتیاجمز اولورسه سزدن چوق ، آز احتیاجمزاولورسه سزدن آز ایسترز » [٢] دیمسی‌ده اوقبیلدن اولان ادلەدندر . ایشته امویلر بو احوالی اموال ناسدن ایستدکارینه وضع ید ایتمك و آلمق ایچون بر وسیله اتخاذ ایتمشلردی . کندیلرینه بویولده جسارت ویرن (معاویه) ایدی . چونکه معاویه بر طاقم ولایتلری‌بعض والیلره مأکل اولەرق توجیه ایتمش ، دیکر بعض ولایتلری‌ده کوچك بر مبلغه مقابل التزام صورتیله ویرمش ایدی . معاویه بو حاللری ایلك اوکجه او والیلری کندیسنه مظاهرتده بولندیرمق ایچون ترغیب مقصدیله اختیار ایتمش ایدی . متعاقباً کرك کندیسی ، کرك کندیسندن صکره کلن خلفای امویه هاشمیلرك طرفدارلری ایله ، خوارج وسائره

[١] اغانی ٣٠ ج ١١ [٢] مقریزی ٧١ ج ١

ایله متوالیاً محارباتده بولنمق مجبوریتنه دوشه‌رك بو محاربات ایچون چوق مقدارلرده پاره‌یه محتاج اولدیلر . بناء علیه بو پاره‌یی الده ایتمك ایچون خراج وجزیه صورتیله اهالیدن طوپلامقدن بشقه بر یول بولمدیغندن اقدام وبساتدن ماعدابو اموالی جبایتده‌ده اقتدارلرینه امین اولدقلری برطاقم والیلر استخدام ایلدیلر . اوقبیلدن اولان والیلرك اك شدتلی ودهشتلیسی (عبدالملك) ك عراقده والیسی بولنان (حجاج بن یوسف) ایدی . (عبدالملك) کندیسنه خلافتده رقیب طوران ذواته وازجمله مکه‌ده کندی نامنه اعلان خلافت ایدن (عبدالله بن الزبیر) ه وعراقده اهل بیت نبینك انتقامنی آلمق اوزره (محمد بن الحنفیه) نامنه خلافتی استحصاله قیام ایدن (مختار بن ابی عبید) وسائره‌یه قارشی طورمغه مجبور اولدی . بو مقصد ایچون (حجاج) وامثالنی استخدام ایتدی . بونلر اهالیدن حقلی ، حقسز پاره تحصیلنده عنف وشدت استعمال ایلدیلر [١] .

(والیلرك جور وظلمی) : — بنی امیه والیلری اسلاملرك ذمت وحمایه‌لری آلتنه داخل اولان غیر مسلم اصحاب اراضی‌یه کرك پاره جبایتنده ، کرك امور سائره‌ده جور واعتساف ایله معامله ایدرلردی . اهالینك النده محصولدن بر شی قالوب قالمامسنه اهمیت ویرمزلردی . اوصره‌ده (خراج) مساحه حسابی اوزرینه وضع ایدلمش ایدی . اراضی زرع ایدلسه ، ایدلمسه معین اولان خراج آلنیردی . مع مافیه اراضی اصحابنه برفلاکت ویا آفت زماننده تلافیٔ حال ایتمك اوزره محصولاتدن بر مقدار براقمق خراج شرائطندن ایدی . روایته کوره (حجاج) او بقیه‌یی ده اراضی اصحابندن آلمق ایچون استیذانده بولنمش ایدی . (عبدالملك) اکا : « آلدیغك پاره‌دن زیاده براقدیغك پاره‌یی دوشونه . انلرده ات براق که بو ات اوزرینه یاغ باغلاسونلر »[١] جوابنی یازدی . آکلاشلدیغنه نظراً کوی اهالیسنه واراضی اصحابنه بویولده وقوع بولان شدت وتضییقات تأثیریله انلردن بعضلری دین حمایه‌سی آلتنده بولنمق ایچون اسلام اوله‌رق « موالی » حکمنه کیرمشلردی . فقط بوحال کندیلرینی (خراج) و (جزیه) تأدیه‌سندن تخلیص ایده‌مدی . چونکه (حجاج) بو قبیلدن اولانلری خراج وجزیه ایله مکلف طوتمقده دوام ایتدی [٢] . حال بوکه بونلر او ویرکیلردن قورتلمق ایچون ترلالرینی کندی اقربالرینه ترك و کویلرندن مفارقتله شهرلرده اختیار اقامت ایتمشلردی . (حجاج) بونلری تکرار کندی کویلرینه اعاده وکندیلرندن خراج بدلنی طلب ایلدی [٣] . اسلاملر اووقته قدر کندیلری طرفندن تأسیس اولنان شهرلردن بشقه یرلرده اقامت ایتمزلردی . مملکتك اهالیٔ اصلیه‌سی ایسه زراعتله مشغول اولمق اوزره کویلرده اختیار اقامت ایلردی.

---

[١] ابن الاثیر ١٠ ج ٥ و ابو یوسفك کتاب الخراجی ٦٢

[١] ماوردی ١١٤ [٢] ابن خلکان ٢٧٧ ج ٢ [٣] ابن الاثیر ٢٢٥ ج ٤

اهالیدن هر نه‌کیسی اسلام اولور ایسه اندن آلنان خراج رفع اولنور و دها اول مالك اولدیغی اراضی وخانه قریه اهالیسنه قالیردی . قریه اهالیسی او خراجی ویرمکله مکلف طوتولوردی . اسلام اولانلر آرتق (کوفه) ، (بصره) ، (فسطاط) کبی اسلام شهرلرینه کیدرك اورالرده اقامت ایدرلردی . (حجاج) زماننده برچوق غیر مسلملر بو قاعده‌یه تبعاً وکوردکلری تضییقات وشدتدن قورتولمق مقصدیله اسلام اولمشلر ایسه‌ده (حجاج) بونلر حقنده خلاف مأمول بالاده بیان اولندیغی وجه ایله معامله‌ده بولنمشدر . (حجاج) بتون اطرافه : «هر کیمك اصلی کویدن ایسه کوینه عودت ایتسون. اندن جزیه وخراج آلنه‌جقدر» دیه یازمشدی . (حجاج) ك بو حرکتی (ابن اشعث) ك خروج و محارباتی زماننده وقوع بولمش ایدی. بونك اوزرینه اهالی کوزلری یاش ایله طولی اولدیغی و« یامحمداه ! یامحمداه !» دیه باغیردقلری حالده فوج فوج طوپلانه‌رق نره‌یه باش اوره‌جقلرینی ، هانکی طرفه کیده‌جکلرینی شاشیرمشلردی . نهایت (حجاج)ك علیهنه اوله‌رق (ابن اشعث) ه التحاقه مجبور اولدیلر [١] .

بوکبی معامله‌لر بنی امیه والیلرندن یالکز (حجاج) ه مخصوص برشی دکلدی . خلفای امویه‌نك سکزنجیسی (یزید بن عبدالملك) ك افریقاده والیسی اولان (یزید بن ابی مسلم) [٢] ، (عمر بن عبدالعزیز) دورنده

[١] ابن الاثیر ٤٨ ج ٥ [٢] ابن خلکان ٢٧٧ ج ٢

خراسانده والی بولنان (جراح) [١] وماوراءالنهرده دیکر ولاة دخی [٢] عینی حرکتده بولندیلر . (سمرقند) اهالیسی کندیلرندن جزیه رفع اولنمق شرطیله اسلام اولمشلردی . جزیه اخذی دوام ایدنجه تکرار اولکی دینلرینه عودت ایتدیلر .

اسلاملرك ذمت وحمایه‌سی آلتنه کیروب دیانتلرینی محافظه ایدن خرستیانلر وسائره‌یه کلنجه بونلرك اوزمانلرده‌کی حاللرینی آکلامق ایچون کندیلرندن اسلام اولانلرك بالاده ذکری کچن حاللرینی کوز اوکنه آلمق کفایت ایدر . جزیه تحصیل ایدیلیرکن بونلره اذیت واشکنجه ایله معامله اولنوردی . غیرمسلملر اسلام اولمقله‌ده یقه‌یی قورتاره‌میه‌جقلرینی آکلاینجه بعضلری راهب البسه‌سنی کیمکه قویولدی . چونکه راهبلر اوزرینه جزیه‌یوق ایدی. فقط والیلر چوق کچمدن ایشی آکلایه‌رق پاپاسلر اوزرینه‌ده جزیه وضع ایلدیلر . والیلردن پاپاسلر اوزرینه ایلك ویرکی قویان ذات مصر والیسی (عبدالعزیز بن مروان) ایدی . پاپاسلرك مقدارینی تحریر ایتدی [٣] ، هرپاپاس اوزرینه بردینار جزیه وضع ایلدی . بوجزیه رهباندن ایلك آلنان جزیه ایدی . بنی امیه تاریخنده بوکبی وقوعات پك چوقدر .

امویلرك پاره تدارك وجمعی یولنده ارتکاب ایتدکلری احوال اوقدر ایله قالمدی . خلفای راشدین زماننده تقدیر ووضع ایدلمش اولان خراج مقدارینی‌ده تزیید ایلدیلر . بوخصوصه

[١] ابن الاثیر ٢٤ ج ٥ [٢] ابن الاثیر ١١١ ج ٥ [٣] مقریزی ٤٩٢ ج ٢

تا (معاویه) زماننده باشلانلدی . (معاویه) خراجی برقیراط تزید ایتمك ایستیه‌رك مصر والیسی (عمرو بن العاص) ك آزادلیسی (وردان) ه : « قبطیلردن آدم باشنه برقیراط زیاده قوی » دییه یازدی . فقط (وردان) معاویه‌یه : « اللرنده بولنان عهدنامه‌لرده فضله ایسته‌مامك مشروطدر . زیاده‌یی نصل تکلیف ایده‌یم ؟ » جوابنده بولنه‌رق امری تنفیذ ایتمدی [١] . مصر (عمرو بن العاص) ه اکمکلك اوله‌رق ویرلمش اولدیغی ایچون احتمالکه بوکا (عمرو) موافقت ایتمامش ایدی فقط (عمرو) دن صکره مصر ، خلفای امویه‌یه انتقال ایدنجه بونلر خراجده ایستدکلری درجه‌ده تزییداتده بولندیلر . او یولده تزییداتده بولنان اك مشهور ذات خلفای امویه‌نك طقوزنجیسی (هشام بن عبدالملك) زماننده (١٠٥ - ١٢٥ ھ) خراج متولیسی بولنان (عبیدالله بن الحبحاب) ایدی . بو آدم قبطیلرك خراجنده هر دینار باشنه برقیراط تزیید ایلدی . قبطیلر اووقته قدر مملکتده اکثریتی تشکیل ایتدکلرندن تزیید واقعه قارشی تحمل ایده‌میه‌رك اختلال چیقاردیلر . بونك اوزرینه اسلاملر قبطیلر ایله محاربه وقبطیلردن پك چوق آدم اتلاف ایلدیلر . خراج متولیسی (اسامه بن زید تنوخی) زماننده دخی اوکبی احوال وقوع بولمش ایدی . (اسامه) خرستیانلری تنکیل ومماللرینی ضبط ومصادره ایلدی . بو آدمك زماننده

[١] بلاذری ٢٢٧

پاپاسلغه التجا چوغالمش ایدی . (اسامه) خراج وجزیه‌نك تناقصنه باعث اولدیغی ایچون بوحالی منع ایتمك ایستدی . بتون مناسترلری ، پاپاسلری تعداد ایتدیردی . پاپاسلرك اللرینه دمیر برحلقه ایله برداغ وضع ایلدی . حلقه‌نك داخلنده پاپاسك اسمی ، منسوب اولدیغی مناستر ، تمغا وضعی تاریخی محرر ایدی . هر هانکی برراهبده بوتمغا کورلمز ایسه اوراهبك الی کسیلیردی . هر خرستیان دخی حکومته اولان بورجنی تأدیه ایتدیکنه دائر برقوچان طاشیمغه مجبور ایدلدی . (اسامه) معیتنده بولنان مأمورلره برامرنامه یازه‌رق هر هانکی برخرستیان اوقوچانی حائز کورلمزسه اندن اون دینار جزای نقدی آلنمسنی اشعار ایلدی . دها صکره مناسترلری باصه‌رق داغمز دردست ایلدیکی بر قاچ پاپاسدن برقسمنك باشلرینی کسدی ، دیکر قسمنی ده دکنك آلتنده دوکه دوکه اولدیردی [١] .

معمافیه (اسامه) طرفندن ارتکاب اولنان بواحوال خلیفه‌نك رضاسنه موافق دکل ایدی . (هشام بن عبدالملك) بواحوالی ایشیدنجه مصرده‌کی والیسنه برنامه یازه‌رق خرستیانلرك کندی عادتلرینه کوره حرکتلرینه طوقونلما‌مسنی واللرنده بولنان عهدنامه‌لرده محرر مکلفاتدن زیاده برشی طلب ایدلمامسنی امر ایلدی. فقط بو امرك حکمی اوزون سورمدی. والیلر وازجمله (حنظلة بن صفوان) تکرار ظلم واعتسافه باشلادیلر . (حنظله) خراجك

[١] مقریزی ٤٩٢ ج ٢

مقدارینی تزیید ایتدکدن ماعدا حیواناتیده تعداد ایتمش وهرخرستیانی برآرسلان رسمی ایله تمغالامشدی . انلری تفتیشدنده کری طورمیوردی . بوعلامتسز هرکیم طوتولورایسه انك النی کسردی [١]. خلفای امویه والیلرینك خرستیانلر ایله موسویلر وعرب اولمیان اسلاملر (موالی) وسائره حقنده کوستردکلری اعتساف وشدتلره دائر بوکا مشابه پك چوق امثله واردر.

امویلرك خراج وجزیه‌یی تزییدده ایقاع ایتدکلری مظالم جمله‌سندن اوله‌رق عراقده جزیره اهالیسنك آدم باشنه سنوی جزیه‌لری بردینار، ایکی مد بغدای ، ایکیشر قسط زیتون یاغی وسرکه‌دن متشکل ایدی . (عبدالملك بن مروان) جالس تخت خلافت اولنجه بومقداری آز کوردی . اوراده‌کی والیسنه یازدیغی اوامر اوزرینه اهالی تعداد اوله‌رق جمله‌سی ایشجی عد ایدلدی . بر ایشجینك سنوی قازانجی حساب اولندی. مجموعدن ایشجینك مأکولات وملبوساته متعلق نفقه‌سی وبتون سنه‌ده یورطی کونلری طرح ایدلدکدن صکره هر آدمك النده سنوی درت دینار قاله‌جغی آکلاشلدی. (عبدالملك) اوراده هر آدم باشنه درت دینار جزیه قویدی . بتون جزیه کذارلر برصنف اعتبار ایدلدی [٢] .

معمافیه امویلر زماننده بو ویرکیلر وتعدیلر غیر مسلم اولانلره وموالی‌یه منحصر دکلدی . بالذات عرب اسلاملرینه دخی تشمیل ایدلمش ایدی . (حجاج بن یوسف) ك برادری (محمد) یمنه والی اولنجه سوء اداره‌ده و اهالی‌یه ظلم واعتسافده بولنه‌رق حقسز اوله‌رق اهالینك یرلرینی اخذوغصب ایتدیکی کبی اهالی اوزرینه (وظیفه) نامی آلتنده خراج دخی وضع ایلدی . بالآخره (عمر بن عبدالعزیز) مقام خلافته کچنجه یمنده‌کی والیسنه بر نامه یازه‌رق بو ویرکینك الغا اولنمسنی وعشر ایله اکتفا ایدلمسنی امر ایتدی [١] . ایرانده بولنان بنی امیه والیلری میوه‌لری دها اول تخمین وبو تخمین اوزرینه بهای حقیقیدن آشاغی بر بها تقدیر ایده‌رك میوه‌لری بو بها اوزرینه کوتورو برصورتده کندیلری آلیرلردی [٢].

خالی وخراب اولان اراضی‌یه ویرکیلر وضع ایتمکده او والیلرك کثرتله پاره جمعی مرنده ایجاد ایتدکلری اصوللر جمله‌سندن ایدی . بوندن ماعدا اهالی اوزرینه نیروز ـ نوروز ـ بایرامنده هدیه نامیله بر ویرکی طرح ایدلمش ایدی که بو هدیه‌نك حاصلاتی معاویه زماننده ١٠,٠٠٠,٠٠٠ درهمه بالغ اولمش ایدی [٣] . ازدواج ایدنلر ایله عرضحال یازانلر اوزرینه‌ده برویرکی وضع ایتمشلردی [٤]. والی ایچون بشقه ، چفتجی ایچون بشقه کیله‌لر استعمال اولنوردی . مأمورینك ییه‌جك وایچه‌جکی ، یملك حموله‌سی ، کاغد ومرکب پاره‌سی ، کیله وکیله‌جیلرك اجرتی وارزاقی هپ اهالی اوزرنده ایدی . اهالیدن بری خراجدن

[١] مقریزی ٤٩٣ ج ٢ [٢] بلاذری ٧٣

[١] ابو یوسفك کتاب الخراجی ٢٤ [٢] طبقات ابن سعید (وان ولوتاندن) [٣] یعقوبی ٢٥٩ ج ٣ [٤] طبری ١٣٦٧ ج ٣

بو رجنه محسوباً پاره کوتوردیکی زمان تحصیلدار اوپاره‌نك بر قسمنی آیریر و « بو دکری وصرافلغی‌در » دییه‌رك کندیسی آلیردی [١].

بنی امیه والیلری ومأمورلری بو افعالی دائما کندیلری طوغریدن طوغری‌یه ارتکاب ایتمزلردی . دها اول ذکر اولندیغی اوزره (معاویه) طرفندن (وردان) ه کیدن امر کبی والیلرومأمورلر برچوق دفعه خلیفه‌لردن آلدقلری اوامره توفیقاً حرکت ایدرلردی . (معاویه) چوق پاره تحصیل اولنمسنی امر ایدردی . انك والیلری‌ده او پاره‌لری تدارك ایچون یکی یکی اصوللر ایجاد ایدرلردی [٢] . (معاویه) دن صکره کلن خلفای امویه وباخصوص (عبدالملك) هپ بو یولده حرکت ایتدیلر . (عبدالملك) پاره‌یه شدتله محتاج ایدی . انك زماننده (حجاج) کبی بر آدم یتشدی . پاره تدارك وجلبی ایچون نه قدر یول وار ایسه جمله‌سنی استعمال ایلدی . خلفای امویه بو مظالم واعتسافاتی منع ایتمك ایسته‌سه‌لر ایدی منع ایده‌بیلیرلردی . حضرت عمر زماننده والیلر بو کبی احوال ارتکاب ایدنجه مشارالیه انلره قارشی سکوت ایتمزدی . (اهواز) والیلری حضرت عمر زماننده جور واعتسافده بولندیلر . حقلرنده شکایت کلیر کلمز حضرت عمر انلرك ثروتلرینك نصفنی بیت المال نامنه مصادره ایتدکدن ماعدا بعض برادرلرینك ثروتلرندن بر قسمنی‌ده مصادره ایلدی [٣] .

[١] ابو یوسفك کتاب الخراجی ٦٢ [٢] یعقوبی ٢٥٨ ج ٢ [٣] بلاذری ٣٨٥

حضرت عمر طرفندن والیلردن ثروتلرینك نصفنك بیت المال نامنه مصادره اولنمسی دها صکره معاویه ایچون والیلردن ثروتلرینی مصادره‌یه بهانه و وسیله اولدی . والیلر اولدقجه براقدقلری ثروتك یاریسی (معاویه) طرفندن ورثه‌دن آلنیردی . معاویه بو مصادره‌ده بولنورکن: « بو حضرت عمر طرفندن وضع ایدیلمش بر اصولدر » دیردی . مشارالیه والیلرك ثروتنی مصادره‌دن تدریجاً اهالینك اموالنی‌ده مصادره‌یه کچدی . بونی ایلك یاپان ذات کندیسی ایدی [١] .

هرشیده ایلك وانتظام باشدن باشلار . باش ایی اولورسه جسمك اعضای سائره‌سی‌ده بیلکده باشه تابع اولور . کچن معلوماتدن آکلاشلدیغی وجه ایله امویلر تأیید حاکمیت ایچون هر نه یولده اولور ایسه اولسون پاره تدارك ایتمك ایستدیلر . والیلرینه بیوك بیوك صلاحیتلر ویره‌رك ، منفعتلر تأمین ایدرك آرزو ایندکلری یوله دوکدیلر . والیلر هم خلفا ، هم کندی نفسلری ایچون پاره طوپلامغه قویولدیلر . کاتبلر ، تحصیلدارلر وسائره کبی کوچك مأمورلر دخی آمرلرینك بو یولده‌کی اثرلرینه تابع اوله‌رق اعتسافاتده پك ایلری کیتدیلر . اصحاب اراضینك شکایاتی آرتق پك زیاده چوغالمشدی . بونك اوزرینه والیلر جبایت وظیفه‌لرینی عربلرك النه‌دن آله‌رق موالی‌یه وازجمله عراقده کوی صاحبلری اولان (دهاقین) ه تودیع ایتمکه مجبور اولدیلر. بونی ایلك یاپان ذات ٦٤ سنهٔ هجریه‌سنده عراقده

[١] ابن الفقیه ١٠٩

خراج متولیسی بولنان (ابن زیاد) ایدی. بعضلری طرفندن کندیسنه توجیه اولنان مؤاخذه‌یه (ابن زیاد) شوجوابی ویرمشدی: «خراج تحصیلاتنده هرنه‌زمان عرب استخدام ایتدم ایسه خراجده نقصان وقوع بولدیغنی کوردم. بونقصانی اومأمورلردن، یاخود منسوب اولدقلری عشیرتلردن تحصیله قالقیشسه‌م و عشیرتلری کوجندیره‌جکم. تحصیله قالقیشمسه‌م بیله بیله مال دولتك تحصیلنده قصور ایتمش اوله‌جغم. بو کوی صاحبلرینی جبایت اموالده سزدن ماهر، دها امین، اهالی‌یه دها ملایم کوردم. معمافیه کیمسه‌یه ظلم وغدرده بولنملرینه میدان قالمامق ایچون سز انلره نظارت ایدیکز» [١].

قاضی (ابویوسف) ك خراج مأمورلری حقنده (رشید)ه وقوع بولان وصیتنامه‌سنده‌کی بیانات آتیه‌سی اوکوچك مأمورلرك اوصره‌لرده اهالیدن نه صورتلر ایله پاره تحصیل ایلدکلرینی ارائه ایدر: «آلدیغم معلوماته کوره بعضاً والیلرك معیتلرنده اویله آدملر بولنورکه بونلردن برقسمی والینك تعلقاتندن، دیکر قسمی‌ده بروسیله ایله انلره انتساب پیدا ایدنلردندر. بونلر طوغری‌واخلاقلی کیمسه‌لردن اولمدقلری حالده والیلر بونلری امور حکومتده قوللانه‌رق مرتبات امیریه‌نك تحصیلی ایچون شورایه بورایه کوندریرلر. بومقوله آدملر کندیلرینه توديع اولنان وظائفی حسن استعمال ایتمامکله برابر اهالی‌یه دخی حق وانصاف ایله معامله‌ده بولنمزلر. مقصدلری خراج مالی اولسون، اهالی مالی اولسون، هرنه اولور ه اولسون اله پاره کچیرمکدن عبارتدر. هم استطلاعاتمه کوره بو پاره‌یی اعتساف، ظلم وتعدی ایله تحصیل ایدییورلر... اشکنجه اولمق اوزره خراج اهالی کونشده طوردوررلر. صوك درجه‌ده شدتله انلره دایاق آتارلر. بیونلرینه دستیلر آصارلر. نماز قیلمغه مانع بوقاغو ایله بوقاغولارلر... بوایسه عندالله بیوك برجرم، اسلامیت نظرنده شنیع بر حالدر» [١].

امویلر ایله والیلری وسائر مأمورلریله تحصیلدارلری (عمربن عبدالعزیز) مقام خلافته کچنجه‌یه قدر هپ ذکر اولنان یولده ظلم واعتساف ایله حرکت ایتدیلر. مشارالیه جالس تخت خلافت اولنجه مفطور اولدیغی عدل وانصاف وزهد وتقوی سائقه‌سیله امور دولتی همنامی اولان ووالده‌سی جهتندن بیوك پدری بولنان (عمربن الخطاب) زماننده‌کی حاله ارجاع ایتمك ایستدی. بناءً علیه بتون والیلره امرنامه‌لر کوندره‌رك کندیسندن دهااول ارتکاب اولنان مظالم واعتسافاتی یکان یکان تعداد وبونلرك ابطالنی امرایلدی [٢]. منبرلر اوزرنده حضرت علی‌یه لعن ایتمك عادتنی ترك ایتدیردی. اووقته قدر اقرباسی اولان امویلر برچوق کویلره وچفتلکلره مالك اولمشلر وبونلرك بر چوقلرینی غیر مسلملردن حقسز اوله‌رق غصب ومصادره ایلمشلردی. (عمر بن عبدالعزیز) قپولرنی

[١] ابن الاثیر ٦٩ ج ٤

[١] کتاب الخراج ٦١ و ٦٢ [٢] طبری ١٣٦٦ ج ٣ وابن الاثیر ٢٩ ج ٥

شکایتجیلره آچدی : « هرکیمک شکایتی وار
ایسه مراجعت ایتسون » دییه اعلان ایتدی .
بونك اوزرینه مشتکیلر و بونلرك میاننده
خرستیانلر ، موسویلر ، موالی وسائره هپ
خلیفهٔ عادله مراجعت ایلدیلر . بونلردن بر
طاقمی اموال واشیاسنك اختلاس، دیکر طاقمی ده
کویلرینك وترلالرینك اخذوغصب اولندیغندن
شکایت ایدییورلردی . (عمربن عبدالعزیز) بو
شکایتلره قارشی حق وعدالت هرنه ایسه ،
حتی کندی اوغللری، برادرلری، عمزادهلری
علیهنه بولنسه بیله [١] انی اجراایدییور ،
حق . منصور ، ظلمی مقهور ایلیوردی .
بعضلری طرفندن (عمر بن عبدالعزیز)ه : « بو
صورتله چوجقلریکه برشی قالمیهجق . انلری
نه یاپهجقسك؟» دییه واقع اولان سؤاله مشارالیه
کمال وقتدن آغلایهرق « انلری اللهك عنایت
وحمایتنه تودیع ایدرم » دیمشدر . مشارالیه
عمجهلری وعمزادهلرینك غصب ایته دکلری
اموالی اللرندن آلهرق بونلره « اموال مظالم »
نامنی ویرمشدر . (عمر بن عبدالعزیز) ك اقربا
وتعلقاتی اولان امویلر بوحالی کورنجه حاکمیتك
کندی اللرندن چیقمسندن قورقمغه باشلادیلر.
چونکه بونلرك حاکمیتلری پاره قوتی اوزرینه
تأسس ایتمش ایدی . اللرنده بولنان ثروت
وسامان ، املاك واراضی کیدر ایسه حاکمیتی
دخی غائب ایدهجکلردی . امویلر مشارالیهك
خالهسی (عمهسی) مروانك کریمهسی فاطمهیه
مراجعت وعمرك یاپدیغی شیلردن شکایت

[١] الخمیس ٣٥٣ ج ٢

ایتدیلر . (فاطمه) حضرت عمرك نزدینه
کیدرك وساطتده بولنمق ایستهدی . مشارالیه
خالهسنه : « جناب حق نبی اکرم محمد صلی الله
تعالی علیه وسلم حضرتلرینی بتون انسانلره
رحمت اولسون دییه ارسال بیوردی ، عذاب
اولسون دییه بعث بیورمدی » جوابی
ویردی [١] .

موالی - عربلرك غیری اولان مسلمانلر -
خلیفهنك عدل وتقواسنی کورنجه فرصتدن
بالاستفاده دوچار اولمقده بولندقلری مذلت
وتضییقاتی کندیسنه عرض ایلدیلر . اوصرهده
(خراسان) والیسی (جراح بن عبداللهحکمی)
شامه (عمر بن عبدالعزیز) ك نزدینه ایکیسی
عربلردن وبری موالیدن متشکل بر هیئت
مخصوصه کوندرمش ایدی . عربلر حضور
خلیفهده بولنورکن سوز سویلدیلر . حال بوکه
مولی ساکت قالدی . حضرت عمر بو سکوتی
کورنجه مولایه « سن هیئت مخصوصهدن
دکلمیسك ؟ » دییه صوردی . مولی : « اوت »
جوابندهبولندی. عمر «نهیهسوزسویلیورسك؟»
دییه سؤال ایدنجه مولی : « ای امیرالمؤمنین !
موالیدن یکرمی بیك کشی معاشسز، ارزاقسز
اولهرق جهاد ایله اشتغال ایدییورلر . بونلر
اهل ذمتدن ایکن اسلام اولمشلر . فقط حالا
بونلردن خراج آلنیور . شمدیکی والیمز
عادتا حجاجك قلیجلرندن بر قلیج کبی
اجری حکم ایلیور . اجرا آتی هپ ظلم
واعتسافدر » [٢] دییهرك تظلمده بولندی .

[١] ابن الاثیر ٣٠ ج ٥ [٢] طبری ١٣٥٤ ج٢

(عمرو بن عبدالعزیز) مولایه : « مأمور مخصوص اولمق اوزره سنك كبی آدم كوندرمك لازم » دیدكدن صكره (جراح) ه « آرقه‌كده هركیمك نماز قیلدیغنی كوررسه‌ك اندن جزیه آلمه » امرینی یازدی . بوامر اوزرینه خلق اسلامیتی قبوله رغبت واسلام اولمغه مسارعت ایتمكه باشلادیلر . هرطرفده اسلامیت كمال سرعتله انتشار ایدییوردی . بوحالی خوش كورمین بعضلری (جراح) ه : « هركس جزیه‌دن قورتولمق مقصدیله اسلام اولیور . بونلر سنت اولیورلرمی اولمیورلرمی ؟ بركره تفتیش وتحقیق ایتسه‌كز ایی اولور » مطالعه‌سنده بولنورلر . (جراح) كیفیتی (عمر بن عبدالعزیز) ه یازار . مشار الیه جراحه : « جناب حق حضرت محمدی خلقی طریق هدایته دعوت ایدیجی اولەرق ارسال بیوردی، سنتجی اولەرق كوندرمدی»[١] جوابنده بولنور .

(عمر بن‌عبدالعزیز) عین معامله‌یی مصرده والیسی بولنان (حیان بن شریح) حقنده دخی اجرا ایلدی . (حیان) حضرت خلیفه‌یه : « خلقك اسلام اولملری جزیه وارداتنه سكته ویردی . اوقدركه دیوان مأمورلرینك معاشاتی تأدیه ایچون (حارث بن ثابته) دن یكرمی بیك دینار استقراض ایتمكه مجبور اولدم . استقراض اولنان پاره‌نك امیرالمؤمنین طرفندن تأدیه‌سنه امر صدورینی استرحام ایدرم » دییه یازمش‌ایدی . (عمر بن عبدالعزیز) حیانه شوجوابی كوندرمشدی : « تحریراتكی آلدم . ضعفكی واداره‌سزلككی بیله‌بیله‌سنی مصره والی تعیین ایتمش‌ایدم . بوسفر كوندردیكم آدمه باشكه یكرمی دكنك اورمسنی امر ایتدم . اسلام اولانلردن جزیه‌یی قالدیر . رأی وتدبیرك مردوددر . زیرا جناب حق حضرت محمدی هدایت ایدیجی اولەرق ارسال بیوردی ، پاره تحصیلداری اولەرق كوندرمدی . (عمر) ایچون بتون عالمك كندی واسطه‌سیله اسلامیته داخل اولدیغنی كورمك كبی عالی برمظفریت ، بیوك بربختیارلق نره‌ده . . . » [١]

مشارالیه سائر والیلر ومأمورلر حقنده اویولده حركت ایدردی . بونلردن اخلاقه ، استقامت وعدالتنه امین اولمدیغی ذواتی هپ عزل ایتمش ایدی . بونك اوزرینه رجال دولتدن برچوقلری كندیسنه معارض كسلدی . مشارالیه امور دولتی دفعةً وعنف وشدتله اصلاح ایتمك ایسته‌مشدی . حال‌بوكه اودرجه فنالغه اوغرایان بردولتی اویله یكدن اصلاح ایتمك امكان خارجنده ایدی . امویلردن ووالیلردن بوحالدن ممنون بركیمسه قالمامش ایدی . بونلر (عمر بن‌عبدالعزیز) ك خلافتنی اوچ سنه‌دن فضله چكه‌مدیلر . نهایت مشارالیهی زهرایله شهید ایتدیلر . تاریخ نویسلر (عمر بن عبدالعزیز) ی خلفای راشدیندن [٢] عد ایدرلر . « عمر ین » دیدكلرنده‌دخی كندیسی‌ایله حضرت(عمر بن الخطاب)ی [٣] قصدایدرلر.

[١] ابن‌الاثیر ٢٤ ج ٥

[١] مقریزی ٧٨ ج ١ [٢] الخمیس ٣٥٤ ج ٢
[٣] قرمانی

یوقاریدن بری ویردیکمز معلوماتده اسلامیتك مؤسس اولدیغی قواعد واحکام اصلیه‌نك انصاف ورفق وملایمتی آمر اولدیغنی وشوقدرکه امور حکومتی درعهده ایدنلرك طوتدقلری خط حرکتلره کوره مختلف شکللر آلدیغنی کوردك . (عمر بن عبدالعزیز) اسلامیتك قواعد واحکامنی خلفای راشدین زمانلرنده‌کی حاله ارجاع ایتمکه موفق اوله ایدی بنی امیه طرفندن ارتکاب اولنان مظالم واعتسافاتی بسبتون قالدیره‌جقدی . نه چاره‌که مشارالیه کندیسنه لائق اولمیان بر زمانه یتشدی . بونك ایچون صرف ایتدیکی مساعی ثمره ویرمدی . مشارالیه ارتحال ایدنجه احوال اسکی مجرایه برعکس العمل ایله برابر عودت ایلدی . اولکندن دها شدتلی ، دها اعتسافکارانه مظالم وتعدیات وقوع بولمغه باشلامش ووالیلر وسائر حکومت مأمورلری اولکندن دها زیاده استبداده قویولدقلری کبی خراجك جبایتنده دخی دها شدتلی طاورانمشلردر . بونلر خراجی تزیید ایده ایده نهایت اصحاب اراضیدن بعضلری خراج مأمورلریله تحصیلدارلرینك ظلم وتعدیسنی تأثیرسز براقمق ایچون مالك اولدقلری اراضیی‌یی آتیده کوریله‌جکی وجه ایله خلفانك ، یاخود والیلرینك اقربالرندن برینك نامنه قید ایتدیرمکه وبوحمایه آلتنده اجرای زراعت ایتمکه مجبور اولمشلردی .

خلفایه کلنجه بونلر تنعم واسرافده پك ایلری کیتمشلردی . بونلردن اویوله ایلك سلوك ایدن خلیفه (یزید بن عبدالملك) ایدی . بوذات کندینی بسبتون ذوق وصفایه ، ایچکی‌یه ویردی . امور دولت ایله اوغراشمغه بدل (سلامه) و (حبابه)ناملرنده‌کی ایکی جاریه‌سی ایله مشغول اولدی . (یزید) ك بوایکی جاریه ایله اولان سرکذشتی مشهوردر [١] . (یزید) دن صکره برادری (هشام) مقام خلافته جالس اولدی . هشام خسیس برآدم ایدی . دها اول یازدیغمز وجه ایله مصرده ویرکیلرك (ابن الحبحاب) واسطه‌سیله تزییدی بوخلیفه زماننده وقوع بولدی . (هشام) دن صکره تخت خلافته (ولید بن یزید بن عبدالملك) کچدی . بوذات ذوق وصفابه وایچکی‌یه ابتلاده پدری (یزید) کبی ایدی . بونك خلافتی چوق سورمدی . اقرباسی طرفندن قتل ویرینه ١٢٦ سنهٔ هجریه‌سنده (یزید بن الولید بن عبدالملك) اجلاس ایلدی . مشارالیه ، کندیسنه بیعت اولندیغی زمان ایراد ایتدیکی نطقدن آکلاشلدیغی وجه ایله [٢] (عمر بن عبدالعزیز) ك اثرینه تبعاً امور دولتی اصلاح ایتمك تصورنده بولنمش ایسه‌ده بو خصوصده عمرك دوچار اولدیغی عین موفقیتسزلکه کندیسی‌ده دوچار اولدی . چونکه احوال اصلاح ایدیله‌میه‌جك درجه‌یه کلمش ایدی . کندیسندن صکره کلن (مروان بن محمد) زماننده عباسیلر غالب کله‌رك خلافت اسلامیه انلره انتقال ایلدی .

اوصره‌لرده امویلر تنعم واسرافاته، ذوق

---

[١] کتابمزك برنجی جلدی صحیفه ١٨١ [٢] ابن الاثیر ج ٥ ٢١٧

وصفایه ، ایجکی‌یه طالمشلر وحاکمیتلرینی تحکیم ایده‌جك وسائله باقامغه باشلامشلردی . تعیین ایتدکلری والیلر ایله مأمورین دولتك حسن انتخابنه اهمیت ویرمزلردی. حتی بعضاً بر آدمی بر جاریه‌نك توصیه‌سیله ، یاخود تقدیم ایتدیکی برهدیه‌یه مکافات اوله‌رق بر ولایته والی تعیین ایدرلردی . نته‌کیم خلفای امویه‌نك اونجیسی اولان (هشـام بن عبـدالملك) جنید بن عبدالرحمن حقنده اویله یاپمش ایدی. (جنید) هشـامك زوجه‌سنه احجار قیمتدار ایله مرصع بر کردانلق اهدا ایتمش ایدی . (هشـام) کردانلغی بکنمش ایدی . (جنید) اِلك کبی دیکر بر کردانلق دها اهدا ایدنجه هشام انی ١١١ سنهٔ هجریه‌سنده خراسـانه والی تعیین ایلدی [١] . امویلر زماننده (ذلفا) نامنده برجاریه‌نك بهاسی ١٠٠٠,٠٠٠ درهمـه بالغ اولمش ایدی [٢] .

والیلرك بتـون همتلری بیوك بر ثروت طوپلامغه ، برچوق بندکان ومنسوبین صاحبی اولمغه منصرف ایدی . کندی نفسلرنده حس عدالت وحقانیت طویان ذوات خلفا طرفندن هر نه صورتله اولورسـه اولسون جمعی طلب ایدیلن پاره‌لری صـورت مشروعه‌ده جبایت ایده‌میه‌جکلرینی آکلایه‌رق والی ویاسائر دولت مأموری اولمقدن چکنیرلردی . نته‌کیم خلفای امویه‌نك یدنجیسی اولان (سلیمان بن عبدالملك) عراق والیلکنی (یزید بن مهلب) ه توجیـه ایتـدیکی زمان (یزید) کنـدی کندینه شویله دیمش ایدی: «حجاج عراقی برخرابه‌زاره چویردی . شـمدی او قطعه اهالیسی بندن عدالت ، حقـانیت بکلرلر . اورالره کیدوب حجاج کبی خراجی اشکنجه ایله تحصیله قالقیشسه‌م خلقك باشـنه بر بلا کسیله‌جکم ، حجاجك او دهشتلی زندانلرینی تکرار آچه‌جغم ، اوحالده جهان بنی لعنتله یاد ایده‌جك . بویله یاپمیوب‌ده حجاجك طوپلادیغی خراجدن دها از خراج طوپلاسه‌م خلیفه راضی اولمیه‌جق » [١] . عدالت ، رقت وملایمت حسی ایله متخلق اولان سـائر ذوات هپ بویولده دوشـونورلردی . بنـاءً علیه والیلکلره وسائر حکومت مأموریتلرینه منافع شخصیه‌یی هرشیئه ترجیح ایدن اشخاصـدن ماعدا کیمسـه رغبت ایتمزدی . بوندن بشقه خلفا والیلره ایستدکلرینی یاپدیرمق ایچون انلرك معاشلرینی پك چوق تزییـد ایتمشلردی . دولت امویه‌نك صوك زمانلرنده عراقده والیلك ایدن (یزیدبن عمر بن هبیره)نك سنوی مخصصاتی ٦٠٠,٠٠٠ درهم (فرانق) ه بالغ اولمش ایدی [٢]. والیلر، مأموریتلرینك دوامندن امین اولمدقلرندن والیلکلری زمانی هر وقت اله کچمز برفرصت عدایدرك ثروت جمع وادخارندن بشقه برشی دوشونمزلردی. بونلرك ایچنده بیوك ثروت صاحبی اولانلر پك چوق ایدی . (هشام بن عبدالملك) زماننده عراق والیسی بولنان (خالدالقسری) نك غله‌سی - دخل وحاصلاتی - ١٣,٠٠٠,٠٠٠ درهم [٣]،

[١] ابن الاثیر ٧٢ ج ٥ [٢] اعلام الناس ٣٥

[١] طبری ١٣٠٦ ج ٢ [٢] ابن خلکان ٢٨١ ج ٢ [٣] ابن خلدون ٩٦ ج ٣

یعنی تقریباً برمیلیون دینـاره بالغ اولمش ایدی . بونك اوزرینه خلیفه‌لر والیلری عزل ایتـدکجه مالك اولدقلری ثروت ایچـون کندیلرندن حساب صورارلردی . (معاویه) زمانـنـده والیلردن ـ حضرت عمرك یاپدیغنه اقتداءً ـ ثروتلرینك نصفی آلنیرکن‌دها صکره والیلر تحت محـاکمه‌یه آلنمغه وانلرك املاك واموالندن بولنه بیلن شیلر مصـادره ایدلمکه باشلانمشدر . ذکری کچن (خالدالقسری) حقنده اویله‌جه معامله یاپلمش ایدی . (خالد)ك کاتبی (حیـان نبطی) خالدك ٣٦،٠٠٠،٠٠٠ درهم مقدارنده بر ثروت جمع ایتدیکنی اخبار ایتمش‌ایدی . بونك اوزرینه (هشام) طرفندن مأمورین مخصوصه کوندریله‌رك کرك خالددن ، کرك معیتنده بولنان مأموریندن اخبار اولنان ثروتك قسم اعظمی میدانه چیقاریله‌رق ضبط ایدلمشـدر [١] . « استخراج » نامی ویریلن بواجرا آتده صـوك درجه‌ده شدت استعمال اولنوردی . بوسببدن والیلر ایله خلفا آره‌سنده بنی امیه دولتنك تهلکه‌یه طوغری سقوطنی تسریع ایدن بر نفرت پیدا اولمش ایدی .

امویلر زماننده دولت اسلامیه وارداتنه، یعنی خراج ، جزیه وسـائره‌دن جبایت اولنان پاره‌نك مجموعنه کلنجه: اودورلرده ظهور ایدن فتنه وشورشلر نتیجه‌سنده امویلرك ضائع اولان سـائر وثائق میاننده بوده ضائع اولمشـدر مملکت اسـلامیه امویلر زماننده دها صکره عباسیلر دورنده اکتساب ایتدیکی وسعته یقین بـوك بروسعت وجسامت احراز ایتمش ایدی . بونکله برابر الکبیوك واساسلی واردات عراق، جزیره، شام ومصردن کلیردی. سائر جهتلردن آلنان وارداتایسه آنجق والیلر ایله استخدام ایدیلن کاتبلر وتحصیلدارلر ومأمورین سائره‌نك معاشـلرینه کفایت ایدردی . دیکر دها بك چوق یرلر وار ایدی‌که اورالردن شـایان تذکار برشی آلنمازدی . چونکه امویلرك حاکمیتی اویرلرده لایقیله تأسس ایتمامش ایدی.

عراق ، شام ، مصر وارداتی سـنه‌لرك ووالیلرك اختلافنه کوره مختلف مقـدارلرده ایدی . برنجی جلدك ٢٠٧ نجی صحیفه‌سنده بو خصوص حقنـده تفصیلات لازمه‌یی یازدق . اوتفصیلاتك خلاصه‌سی‌شودرکه امویلر زماننده عراقك سـنوی واردات متوسـطه‌سی ١٣٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم ومصر قطعه‌سـنك وارداتی ٣,٠٠٠,٠٠٠ دینـار (یاخود ٣٦,٠٠٠,٠٠٠ درهم) وشـام قطعه‌سـنك سـنوی وارداتی ١,٧٠٠,٠٠٠ دینار (یاخود ٢٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم) ایدی . شـو حالده مذکور قطعه‌لردن سـنه‌ده آلنان وارداتك مجموعی ١٨٦,٠٠٠,٠٠٠ درهم دیمکدر . مبلغ مذکوره دیکر جهتلرك، مقدارینی بیله‌مدیکمز وارداتی‌ده علاوه ایتمك لازمکلیر .

خلاصهٔ کلام امویلر زمانـنـده واردات کثرتله جبایت اولنوردی . معمافیه او وارداته ثروت دینله‌مزدی . چونکه پاره‌لر امویلرك تأییـد حاکمیتلری ایچون محـاربه‌لره صرف ایدیلیردی . امویلر حضرت علی ایله، مخدومی

[١] یعقوبی ٣٨٨ ج ٢ وابن‌الاثیر ١٠٤ ج ٥

حضرت حسین ایله ،(مختار بن ابی عبید ثقفی)
ایله ، (عبد الله بن الزبیر) ایله ، خارجیلر ایله
وسائره ایله محاربه ایتمشلردی . یمن عربلری
ایله حجاز ونجد عربلری، یاخود عربلرایله موالی
ـ عربلردن اولمیان اسلاملر ـ آره‌سنده‌ده پك
چوق فتنه وشورشلر ظهور ایدردی . بوفتنه ـ
لری تسکین ایچون کلیتلی پاره‌لر صرف اولنوردی.
بوندن ماعدا خلفا وامرانك ذوق وصفالرینه،
اسرافاتنه‌ده پك چوق پاره‌لر کیدردی .

٤ دولت عباسیه

دولت عباسیه‌نك یکدیکرندن صوك درجه‌ده
فرقلی ایکی دوری واردر . برنجی دور ـ که
اکاپارلاق دورنامنی ویریرلر ـ دولت مشارالیهانك
١٣٢ سنهٔ هجریه‌سنه مصادف اولان تاریخ
تأسسندن باشلایه‌رق ٢١٨ سنه‌سنده یدنجی خلیفهٔ
عباسی (مأمون) ك صوك کونلرینه قدرامتداد
ایدر . دولت عباسیه ایشته بودورده شان
وشوکتنك ذروه‌سنه بالغ اولمش ومدار بحثمز
اولان مدنیتی تأسیس ایلمشدر . ینه بودورده‌درکه
دولت اسلامیه‌نك ثروتی سائر دول اسلامیه‌دن هیچ
برینك دورنده بالغ اوله‌مدیغی جسامته واصل
اولمشدر. بوکتابده مدار بحثمز ایشته بوثروتدر.

ایکنجی دوره کلنجه بو کا دور قهقری
ویا دور انحطاط نامنی ویریرلر . بودور ٢١٨
سنهٔ هجریه‌سنه مصادف اولان (معتصم) ك
خلافتندن باشلایه‌رق دولت عباسیه‌نك بغداددن
زوالی ایله منتهی اولور . دور مذکورده مدنیت
اسلامیه سقوط وانحطاطه اوغرامش ، ثروت
آزالمش، دولت ضعیف دوشه‌رك نهایت زوال
وانقراض بولمشدر .

عباسیلرك برنجی دوری

١٣٢ سنه‌سندن ٢١٨ سنه‌سنه قدر

.(دولت عباسیه‌نك اسباب تأسسی) : —
دها اول ویردیکمز معلوماتده کورلدیکی
وجه ایله خلافت خلفای راشدیندن امویلره
انتقال ایدنجه شکل دینیدن شکل دنیوی‌یه تحول
ایتدیکی کبی خلفای امویه و والیلری‌ده پاره
طوپلامقدن ماعدا هیچ برشیئه اهمیت ویرمه‌
مشلردی . کذلك امویلر دورینك عربلقده
تعصب وسائر اقوامه وخصوصاً کندیلرینك
تحت حاکمیتلرینه کچن مصر ، شام ، عراق ،
ایران ، خراسان وسائره اهالیسی اولان
نبطیلر، روملر، سریانیلر ، کلدانیلر، ایرانیلر ،
ترکلر وسودانلیلره وحتی بونلردن اسلام
اولانلره نفرت وحقارت کوسترمکله عباسیلر
دورندن تمیز ایتدیکنی‌ده اولجه کوسترمش
ایدك . دولتك شو تعصب وحقارتنه خراج
تحصیلنده استعمال ایدیلن شدت وسائر خصو-
صاتده ارتکاب اولنان مظالمك انضمامیله اهالی
حکومتدن صوك درجه‌ده دلکیر اولمشلر واویله
برحکومتك تابعیتندن چیقمغه وخلفای امویه‌نك
خلعی ایچون چالیشانلره معاونت ایتمکه حاضر

لانمشلردی [١] . باخصوص موالی ـ عربلردن اولمیان اسلاملر ـ صوك درجه‌ده دلگیر ایدیلر. بونلر اسلام اولمقله اراضی وخانه‌لری کندی اللرندن کیتدیکی حالده دولتك تأیید نفوذی ایچون حربه سوق ایدلمکدن بشقه برشیئه نائل اولمامشلردی . امویلر بونلری پیاده ، معاشسز ، غنائمدن حصه‌سز اوله‌رق محاربه‌یه کوندریرلردی . دولت امویه‌نك بوحالده دوام ایتدیکنی کورن رقیبلری فرصت بکلیه‌رك احوالدن بیزار اولان موالی‌یه مراجعت وکندیلرینه معاشلر تأمین ایدرك امویلر علیهنه طرفدار اتخاذ ایلرلردی . بویولده حرکت ایدن ، یعنی موالی‌یه مراجعتله معاونت مقابلنده کندیلرینه معاش ومنفعت تأمین ایلین ایلك ذات حضرت حسین‌ك قاتللرندن انتقام آلمق اوزره ٦٦ سنهٔ هجریه‌سنده کوفه‌یه کیدن (مختار بن ابی عبیدالثقفی) ایدی . (مختار) ك عرب اولمیانلری عربلر اوزرینه بوصورتله ظهیر اتخاذ ایتمسی عربلره کران کلدی. عربلر مختارك موالی‌یی آتلره بیندیرمسنی وانلره معاش تخصیص ایتمسنی خوش کورمیه‌رك : « مختار موالیمزی شیمارتدی . آتلره بیندیردی . بزه عائد اولان معاشاتی انلره ویردی » دیدیلر . مختار : « بکی ، موالی‌یی براقه‌یم ، غنائم ومعاشاتی‌ده سزه ویره‌یم . امویلر علیهنه بنمله محاربه ایدرمیسکز ؟ . . » دییه صوردی . عربلر بو خصوص حقنده آره‌لرنده مذاکره اجرا ایلدیلر . انلردن بری : « سوزیمی دیکلیه‌جك اولورسه‌کز انکله برابر حربه چیقمامیلیسکز. چونکه آره‌کزده بر اختلاف ظهوریله بربریکزدن آیرلمکزدن ویکدیکرکزه خصم اولمکزدن قورقارم . مختار ایله برابر بهادرلرکز وسواریلرکز موجود . . . فضله اوله‌رق کوله‌لریکز وموالیکزده انکله برابر . بونلر متحد برحالده بولنورلر . موالیکز ـ عرب اولمیان اسلاملر ـ سزك حقکزده دشمنکزدن زیاده کین وعداوت بسلرلر . سزکله عرب شجاعتیله وعرب اولمیانلرك عداوتی ایله محاربه ایدرلرده پریشان اولورسکز » [١] مطالعه‌سنده بولنمقله مختارك تکلیفنی قبول ایتمدیلر .

موالی بنی امیه‌نك ازالهٔ دولتلری ایچون اهالی‌یی آیاقلاندیران هرکیم اولورایسه اولسون اکا اویله‌جه مظاهرت ایتدکلرندن امویلر زماننده خارجیلر چوغلمش وعربلر میاننده خلافت ایچون قریشدن اولمق شرط اولمدیغی فکری‌ده میدان آلمشدی [٢] . مع‌مافیه بوفکر اسلاملرده آنجق برقاچ عصر صکره یرلشه‌بیلدی . اوصره‌لرده خلافتی طلب ایدنلرك اکثری سلالهٔ نبویه‌دن وبوجمله‌دن حضرت نبینك عمزاده‌سی حضرت علی نسلندن اولان علویلر وعم نبی حضرت عباس نسلندن بولنان عباسیلردن متشکل ایدی. (خراسان) لیلر ذکر ایتدیکمز اسبابه بناءً امویلره الك زیاده دشمن کسیلنلردن ایدیلر . (ابومسلم خراسانی) عباسیلر نامنه طلب خلافت ایدنجه درحال معیتنه

[١] ابن‌الاثیر ١٨٩ ج ٣

[١] ابن‌الاثیر ١١٣ ج ٤ [٢] الاستقصاء ٦٠ ج ١

كچەرك عباسيلره مظاهرت ايلديلر . مملكت اسلاميەنك هرطرفندە عرب اولميان اسلاملر ايلە غير مسلملر بونلرك قيامنى كورنجە درحال انلر ايلە برابر آياقلانديلر . بونك اوزرينە امويلر دولتى زوال پذير اولەرق عباسيلر احراز موفقيت ايلدى . عباسيلر پايتختلرينى كنديلرينە مظاهرت ايدنلرە يقين اولان عراقدە تأسيس ايتديلر .

عباسيلر بنى اميە دولتنك ذكر اولنان اسباب زوالنى آكلامش اولدقلرندن دولتى اويلە برسقوط وتهلكەيە دوشورمكدن احترازاً ايرانيلردن عسكر وطرفدار اتخاذ ايتدكلرى كبى اسلاميتك ركنى اولان عرب عصبيتنى محافظە ايتمك مقصديلە (ربيعە) و (مضر) قبائلندن عرب عسكرينك استخدامنىدە ابقا ايلديلر . معمافيە هرايكى عنصرى بردن ممنون ايدەميورلردى . عباسيلر حال ومصلحت سائقەسيلە ايرانيلر ايلە اختلاط ايتمكە وايران ملبوساتندن كلاه وسائرە كيمكلە انلرە بكزەمكە مجبور اولمشلردى . حتى اويلە البسە كيمكى مجبورى اتخاذ ايتمشلردى . اويولدە البسەيى اك اول استعمال ايدن واستعمالنى مجبورى ياپان ذات ١٥٣ سنۀ هجريەسندە (منصور) يدى[١]. مشاراليە اهالى‌يى صوك درجەدە اوزون كلاه كيمكە مجبور ايتمش ايدى . ذكر اولنان عصردە يتيشن مشاهير شعراى عربدن (ابودلامە) حالدن ممنون اولميان عربلر جملەسندن اولەرق اوصرەدە كيلن كلاهى شو ايكى بيت ايلە توصيف ايليور :

وكنا نرجى من امام زيادة
فزادالامام المصطفى فى القلانس
نراها على هام الرجال كأنها
دنان يهود جللت بالبرانس

« خليفۀ زماندن اسلافك مآثرندن زيادە اجرا آت حسنە بكليور ايدك . خليفۀ كزين بوزيادەيى كلاهلردە ياپدى . خلقە كيديرديكى كلاهلر هركسك باشندە برنسلر ايلە اورتولمش يهودى كوپلرى كبى طورييور . »

مع مافيە عربلرك عدم ممنونيتى امور وخصوصات دولتك ، طوتديغى مجرادە جريانە مانع اولەمدى . خلفا ، زوجەلرينى ايرانيلردن انتخاب ايتديلر . بوزوجەلردن كلن چوجقلر ايرانيلرە فطرةً برميل مخصوص پروردە ايتمش اولدقلرى حالدە بالآخرە مقام خلافتە كچديلر . (برامكە) وسائرە كبى استخدام ولنان وزرا ومستشارلرك تأثيرى ايلە ايرانلى عنصرك خلفا سرايلرندە نفوذ متغلبانەلرى كيتدكجە آرتدى . معمافيە ايرانيلر دولت عباسيە اغورندە غايت صادقانە وفداكارانە خدمت ايدلردى . چونكە كندى مملكتلرينك ايلكى بودولتك بقاسى ايلە قائم ايدى .

(عربلر وبيعت) : — بونكلەبرابر خلفا كعبۀ معظمە وقبر نبيدن متشكل حرمينى (ايكى حرمى) حاوى اولان جزيرة العربدن مستغنى اولەميورلردى . چونكە حرمينە حرمت دين اسلامى‌يە حرمت دېمكدر . خلافت ايسە اسلاميت ايلە قائمدر . فضلە

---

[١] طبرى ٣٧١ ج ٣

اوله‌رق عباسیلر حرمین اهالیسنك حضرت
علی نسلنه طرفدار اولملرندن قورقارلردی .
مدینه فقهاسنك بیعتنه دخی خلافت وبیعتده
حائز اولدقلری تأثیر ومقامه بناءً محتاج
ایدیلر . حتی خلفادن ورع وتقوی صاحبی
اولانلر او فقهایه طایشمدن ایش کورمز-
لردی [١] . بو حالی چکه‌مین ایرانیلر نفوذك
تکرار عربلره انتقالی ایله کندیلرندن انتقام
آلنمسندن وصرف ایتدکاری مساعینك بوشنه
کیتمسندن قورقه‌رق بلاد عربی اهماله چالیشدیلر.
حال بوکه کعبه بلاد عربده بولندقجه اورالری
اهمال ایتمك امکان خارجنده‌در . کعبه اسلاملرك
قبله کاهی وحج یریدر . حج ایسه ارکان
اسلامیه‌دندر . مع‌مافیه وقوع بولان تلقینات
اوزرینه (منصور) کعبه‌یه بدل عراقده خلق
ایچون دیکر بر زیارتکاه اتخاذینی دوشوندی .
کعبه‌نك اهمیتنی تنقیص مقصدیله بر بنا انشا
ایدرك بوبنایه (قبهٔ خضرا) - یشیل قبه -
نامنی ویردی [٢] . مدینه‌یه دکزدن ارسال
اولنان مهمات حربیه‌یی‌ده کسدی [٣] .
بونك اوزرینه عربلر (منصور)ك شو افعالنی
عباسیلرك خلعنه سبب اتخاذ ایدرك حضرت
علی نسلندن (محمد بن عبدالله) ه بیعت
و (منصور)ی خلع ایلدیلر . اما مشهور
(مالك بن انس) انلره بوخصوصده فتوی
ویرمشدی [٤] . اندلسده بولنان امویلر دخی
دها اول یازدیغمز وجه‌ایله (عبدالرحمن بن
معاویه‌نك)ك اندلسه دخولی اوزرینه بر
مدت عباسیلر نامنه اجرای حکومت ایتدکدن
صکره عباسیلردن قطع علاقه ایلمشلر [١]
ومملکتك عباسیلردن اوزاقلغندن بالاستفاده
اعلان استقلال ایتمشلر ایدی . متعاقباً (محمد
بن عبدالله) مدینه‌یی استیلا ایدنجه (منصور)
قورقمغه باشلادی . محمدی اتلاف ایچون بتون
نفوذینی صرف ایتدی . پك چوق زحمتدن
صکره بوکا موفق اوله‌بیلدی .

(منصور)ك حرمینی اهمال ایتمکله دوچار
اولدیغی بوسوء عاقبت کندیسندن دها صکره
جالس سریر خلافت اولان عباسیلره مدار
عبرت اولدی . منصورك اوغلی اوچنجی خلیفهٔ
عباسی (مهدی) مقام خلافته کچر کچمز
حرمین اهالیسنه اکرام واحسانده بولنه‌رق
کعبهٔ معظمه‌یه یکی برکسوه کیدیردی . عراقدن
حرمینه برابر کوتوردکی ٣٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم
ایله مدینه‌ده ایکن مصردن آلدیغی ٣٠٠,٠٠٠
ویمندن کلن ٢٠٠,٠٠٠ دیناری اهالی‌یه
اکرامیه و عطیه اوله‌رق توزیع ایلدی .
فضله اوله‌رق اهالی‌یه ١٥٠,٠٠٠ البسه
طاغیتدی . بوصره‌ده مسجد شریفی دخی
توسیع ایتدیردی . عساکر خاصه اولمق
اوزره احفاد انصاردن بش یوز کشی انتخاب
ایدرك بونلری برابر بغداده کوتوردی .
وکندیلرینه اراضی اقطاع ایتدی [٢] . بوندن
ماعدا (واسط) ده بولنان (صله) نهرینی

---

[١] ابوالفدا ٢٠٩ ج ١ [٢] طبری ١٩٧ ج ٣
[٣] ابن‌الاثیر ٢٦١ ج ٥ [٤] ابن‌الاثیر ٢٥١ ج ٥

[١] ابن‌الاثیر ٢٣٥ ج ٥ و ٤٥ ج ٦ وابن
خلدون ٢٨٠ ج ٣ [٢] طبری ٤٨٣ ج ٣

حفر واطرافنده بولنان اراضی‌یی احیا
ایتدیره‌رك بواراضیدن كله‌جك وارداتی حرمین
اهالیسنك اكرامیه‌سیله حرمینك محتاج اولدیغی
مصارفه تخصیص ایلدی [۱]. تاریخ مذكوردن
صكره اوصورتله حرمین اهالیسنه اكرامیه
ویره‌رك حرمین حقنده تعظیم كوسترمك
عباسیلر حجه كیتدكجه ، یاخود كندی اوغللرینه
بیعتده بولنمق ایستدكجه بر عادت حكمنه
كیردی . اوجمله‌دن بشنجی خلیفهٔ عباسی (رشید)
۱۸۶ سنهٔ هجریه‌سنده ایكی اوغلی (امین)
و (مأمون) ایله حجه كیتدیكی زمان مدینه‌ده
بری كندیسی ، دیكر ایكیسی ایكی اوغلی نامنه
اوچ اكرامیه ویرمش ایدی . مكه‌ده دخی
عین صورتده حركت ایلدی . بوحج صره‌سنده
(رشید) ك توزیع ایتدیكی پاره‌لر ۱،۰۵۰،۰۰۰
دیناره بالغ اولمشدی . مشارالیه اوراده
بولندیغی صره‌ده ایكی اوغلنك ولی‌عهدلكلرینه
دائر برنامه یازه‌رق كعبهٔ معظمه‌ده حفظ
ایتدیردی [۲] . حرمین مصرفی آرتق
حكومتك مصارفات ضروریه‌سی حكمنه
كیرمش ایدی . بناءً علیه عربلرك شان ونفوذی
تكرار كندینی كوسترمكه باشلادی . خلفا
تأیید حاكمیت ایچون بونی ضروری كوریورلردی.

عباسیلر دیكر جهتدن ایرانیلردن‌ده
استغنا ایده‌میورلردی . وزیرلر، مستشارلر هپ
ایرانلیلردن ایدی . بناءً علیه ایكی عنصر آره‌-
سنده رقابت آرتدقجه آرتیوردی . بونك
تأثیری اوله‌رق نهایت (امین) ایله (مأمون)
آره‌سنده‌كی وقوعات ظهوره كلدی . (مأمون)
ایرانلی بر والده‌دن طوغمش اولدیغی ایچون دایلر-
ی اولان خراسان عسكرینی [۱] ظهیر اتخاذ
ایتدیكی كبی (امین) دخی هاشمیلردن عرب
بر والده‌دن [۲] تولد ایتمش اولمق حسبیله
عرب عسكرینك مظاهرتنه نائل اولدی . ایكی
طرف آره‌سنده محاربه‌لر وقوع بولدی. نتیجه‌ده
(مأمون) غالب كله‌رك مقام حاكمیته كچنجه
دولتده موقع ونفوذ تكرار ایرانلیلره انتقال
ایلدی . عربلر بو حالی كران كوردكلرندن
مشارالیه حقنده بغض وعداوتله متحسس
اوله‌رق دیكرینه بیعت وكندیسنی حاكمیتدن
تجرید ایچون چالیشمغه باشلادیلر [۳] .
(مأمون) بو حالی كورنجه عربلردن بر قات
دها نفرت ایتمك وانلره التفات ایتمه‌مك یولنی
طوتدی . مشارالیه شامده بولندیغی صره‌ده
كندیسنه : « ای امیرالمؤمنین ! خراسان
ایرانلیلرینه التفات ایله باقدیغكز كبی شام
عربلرینه‌ده اونظر التفات ایله باقسه‌كز . . »
خطابنی توجیه ایدن بر ذاته بیانات آتیه‌ده
بولنمشدر : « عربلره لزومندن پك فضله ظهیر
اولمق ایستیورسكز . خزینه‌مده تك بر پاره
قالدیغی حالده (قیس) قبائلنی عداوتدن واز
كچیروب ممنون ایتدیكمی بر كون كورمدم .
یمنه كلنجه اورایی اصلا نه بن سودم ، نه او
بنی سودی . (قضاعه) ایسه انك اكابری
بنم یریمه (سفیانی) یی بكلیورلركه اكا طر-

(۱) قدامه ۲۴۲ (۲) ابن الاثیر ۶۹ ج ۶

(۱) ابن الاثیر ۹۰ و ۹۲ ج ۶ (۲) طبری ۹۳۷ ج ۳ (۳) ابن الاثیر ۱۲۶ ج ۶

قدار اولسونلر . (ربیعه) یه کلنجه بو ، جناب پیغمبرك (مضر) دن انتخاب وارسال بیورلدیغی دقیقه‌دن اعتباراً اللهه کوسوب اکا دشمن کسلمشدر . بونلری ممنون ایتمك قابلیدر ؟ » [١] .

(معتصم) ٢١٨ سنهٔ هجریه‌سنده مقام خلافته کچوب‌ده ترکلری وفرغانه‌لیلری استخدام ایدنجه عربلر هریرده وحتی مصرده رجال دولتك نظر اعتبارندن دوشه‌رك مأمو- ریتلردن اوزاقلاشدیرلمشلردر . عربلردن مصره اك صوك والی اولان ذات ٢٣٨ سنه‌سنده (عنبسة بن اسحق ضبی) ایدی [٢] . (معتصم) بغداد قربنده (سامرا) شهرینی تأسیس وعسکرینی اورایه نقل ایتدکدن صکره عربستاندن بسبتون مستغنی اولمق ایستدیکندن مذکور شهرده بر کعبه ، اطرافنده طواف یری ، منی ، عرفات ایچون یرلر تأسیس ایلدی . (معتصم) بونی خد تنده بولنان بر طاقم عسکری امرانك حجه کیتمك ایستدکلری زمان کندیسندن مفارقت ایتمسونلر دییه انلری آووتمق ایچون یاپمش ایدی [٣] . بو صره‌لرده (عرب) لفظی اك حقیر الفاظه مرادف طوتولیوردی . « عربلر کوپك کبیدر . بر عربه بر پارچه اکمك آت‌ده باشنی قیر » جمله‌لری ایله « عربلردن هیچ بری یاننده کندیسنه مظاهرت ایده‌جك بر پیغمبر بولنماز ایسه بر موفقیته مظهر اوله‌ماز » [٤] سوزلری عربلرك علیهنه اوصره‌ده زبانزد اولان تعبیرات جمله‌سندندی . بتون امرا ، وزرا وسائر رجال ومأمورین دولت ایرانیلردن ، ترکلردن ، دیلملیلردن وسائره‌دن تشکل ایتمکده ایدی . خلفا موقعلرینی عسکر وپاره ایله طوته بیلیور- لردی . عربلره و عرب فرقه‌لرینه پك نادر اوله‌رق اهمیت ویریلیوردی .

فقط دیکر طرفدن عربلر دخی ایرانیلر ایله عرب اولمیان سائر اقوامه قارشی اظهار نفرت وعداوتدن وانلر حقنده علناً طعن وتشنیعدن کیری طورمدقلری کبی خلیفه‌لر اولسه بیله انلره میل ومظاهرت ایدنلره ده نظر نفرت وحقارتله باقارلردی . ایشته بوسببدن (معتصم) ارتحال ویرینه (واثق) احراز خلافت ایتدیکی زمان (صمیره) ده بولنان مشاهیر شعرای عربدن (دعبل خزاعی) ارتحال وجلوس خبرینی آلیر آلماز شو ایکی بیتی سویلمش ایدی :

الحمد لله لاصبر ولا جلد
ولاعزاء اذا اهل البلی رقدوا
خلیفة مات لم یحزن له احد
وآخر قام لم یفرح به احد

« اللهه حمد اولسون . اویله بر زمانه یتشدك که فانیلر وفات ایتدکجه تأثر ، حزن والم ، تعزیت لازم کلیور . بر خلیفه ارتحال ایتدی ، کیمسه محزون اولمدی . دیکری جالس تخت خلافت اولدی ، کیمسه سوینج طویمدی . »

خلاصهٔ کلام خلفای راشدین زماننده

---

[١] ابن الاثیر ١٧٦ ج ٦ [٢] مقریزی ٤٥٥ ج ٢ [٣] مقدسی ١٢٢ [٤] طبری ١٥٨٨ ج ٣

اتحاد اسلامی صرف عربی رابطه ایله تأسس ایتمش ایدی . برنجی مقصدده اسلامیتی روی ارض اوزرینه نشر ایتمکدن عبارت ایدی . اسلاملرك بو یولده صرف ایتدکلری همت وغیرتلر رسالتك صدقنه وجناب حقك کندیلرینی بو وظیفه ایله مکلف طوتدیغنه دائر مالك اولدقلری اعتقاد متین سائقه‌سیله ایدی . دها صکره وقتا که امویلر احراز خلافت ایلدیلر ، اواعتقاد پاره طوپلامغه تحول وخلافت دخی شکل دینیدن دنیوی پادشاهلق شکلنه انتقال ایتدی . مع مافیه بونلرك زماننده‌ده اتحاد ورابطهٔ عربیه متین قالمش ایدی . متعاقباً حاکمیت عباسیلره کچنجه بونلر عرب عصبیتنه بدل عرب اولمیانلرك مظاهرتنه میل ایدرك انلری کندیلرینه بند ایتمك ایچون پاره‌یه محتاج اولمشلر و والدەلر واسطه‌سیله انلرك زمره‌سنه کچمشلردر. بونك نتیجه‌سنده آتیده کوریله‌جکی وجه ایله ایرانلیلر ، ترکلر ، دیلملیلر ، صغدلیلر ، فرغانه‌لیلر وسائره‌دن متشکل اعاجم ــ عرب اولمیانلر ــ پاره قوتیله نفوذ دولتی اله کچیرمکه وبربرلریله مسابقه‌یه قویولمشلردر .

عباسیلرك برنجی دورنده

دولت عباسیه ثروتی

ایشته شمدی بوجلدك موضوعنه کلدك . چونکه ثروت اسلامیه آنجق بودورده حد کماله واردی . بناءً علیه بو دور اوزرینه بنای مطالعات ایده‌جکز . بر دولتك ثروت مالیه‌سی وارداتدن مصارفات اخراج اولندقدن صکره قالان فضله ایله مقایسه اولنور . ع الاطلاق واردات ایله مقایسه اولنماز. زیرا بعضاً واردات چوق بولنور ایکن مصارفات اندن‌دها چوق بولنورده دولت بر آچیغك بارکرانی آلتنه دوشر. شوحالده ثروتی ذکر اولنان معناده تلقی ایده‌جك اولورسه‌ق برنجی دورده دولت عباسیه‌نك ثروتی غایت بیوك وجسیم کوروروز. فی الواقع دولت مشارالیهانك ایلك بش خلیفه‌سی زماننده‌کی بودجه‌سنی کوره‌مدیکمزدن اوزمانلرده (ارتفاع دولت) تعبیریله افاده اولنان سنوی واردات عمومیه‌نك نه‌مقدار طوتدیغنی بیلمیورز. چونکه خلفای عباسیه‌دن (امین) ایله (مأمون) آره‌سنده وقوع بولان محاربات اثناسنده دیوان (دفترخانه) محترق اولدیغی جهتله مارالذکر بش خلیفه زمانلرینه‌متعلق حسابات اومیانده محترق اولمش ایدی [١] . نته‌کیم دها اول (جماجم) سنه‌سنده‌امویلرك‌دیوان حکومتی محترق اولدیغی صره‌ده بو دولتـه متعلق اوراق وحسابات دخی یانمش ایدی [٢] . مع‌مافیه خلفای مشارالیهمك‌اجرای حاکمیت‌ایتدکلری‌زمانلرده جمع وادخار ایتدکلری پاره‌لردن اودورلرده دولتك ثروتنی آکلامق امکان داخلنده‌در .

(دولتك ایلك دورلرنده‌کی ثروتی) : ــ دولت‌عباسیه‌نك ایلك‌خلیفه‌سی اولان (سفاح) درت‌سنه‌دن‌زیاده‌حکم سوره‌مدیکی کبی (١٣٢دن

---

[١] قدامه ٢٣٦ [٢] ماوردی ١٨٣

١٣٦يه‌قدر) بوزمانی‌ده محاربه‌لر ایله کچیره‌رك
پاره ویلامدی . ارتحالنده خانه‌سنده طقوز
جبه ، درت کوملك ، بش طون ، درت باش
وبیون‌شالی، ایپك وتفتیکدن معمول دیکردرت
دکومی شالدن بشقه برشی بولنمدی [١] .
ایکنجی خلیفه (منصور) ه کلنجه بو ذات
٢٢ سنه (١٣٦ - ١٥٨) حکم سوردی .
حزم‌پرور ، صوك درجه‌ده احتیاطکار ، پاره‌یه
وپاره ادخارینه شدتله حریص بر ذات ایدی .
فقط پاره‌یه اولان حرصی خست طبعدن دکل،
ظهوری محتمل اولان فتنه واختلاللره قارشی
کله‌بیلمك ایچون انك لزومنی تقدیر ایتدیکندن
ایلری کلیوردی . وفات ایتدیکی زمان
بیت‌المالده ٦٠,٠٠٠,٠٠٠٠ درهم ایله
١٤,٠٠٠,٠٠٠ دینار براقدی [٢] . ذکر
اولنان دینارلر - هردینار اوعصره کوره
تقریباً اون بش درهم اعتبارله - درهملره
تحویل اولنور ایسه (منصور)ك ترك ایتدیکی
پاره‌نك مجموعی ٨١٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم اولدیغی
تظاهر ایدر . (بر درهم تقریباً بر فرانق) .
مشارالیه اجلنك تقربنی حس ایتدیکی صره‌ده
اوغلی (مهدی) یه وصیت اوله‌رق شو بیاناتده
بولنمش ایدی : « بوشهرده سکا اوقدر پاره
بریکدیردم‌که خراج اون سنه متوالیاً اکسلك
جبایت اولنسه‌بیله ینه‌عسکرك معاش ونفقه‌سنه ،
اقربا وتعلقاته ، حدودك محافظه‌سنه ویریله‌جك
مخصصاته اوپاره کفایت ایدر . بوپاره‌یی حسن
محافظه ایت . زیرا بیت‌المالك معمور اولدقجه

[١] طبری ٨٨ ج ٣ [٢]مسعودی ١٧٧ ج ٢

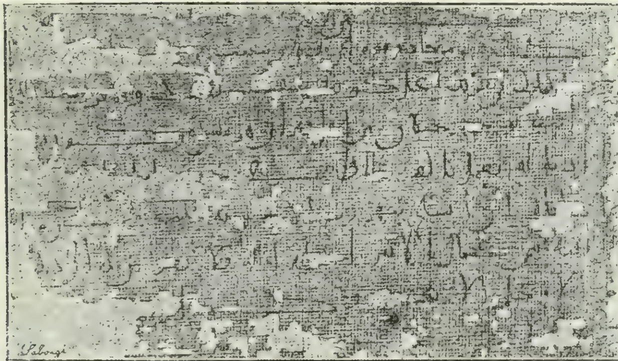
سن‌ده قوتلی وتاثلی قالیرسك » [١] . بوحال
(منصور)ك ذکا ودرایتنه وتقلبات زمانه
قارشی دقت واحتیاطنه‌دلالت ایدرکه‌مشارالیهك
بتون ترجمهٔ حالی‌ده حزم واقتدارینی ، عظمت
ودهاء ، ذکا ودرایتنی کوستریر . فی‌الحقیقه
(منصور) دولت عباسیه‌نك بنیانی تحکیم
وتأیید ایدن ذات ایدی . بودولتك سلامتی
اغورنده پك چوق محاربه‌لر اختیار ایدرك
اوبولده پك‌چوق پاره‌لر صرف ایلمش ایدی .
ازجمله آفریقاده خوارج ایله (حکومته قارشی
عصیان ایدنلر ایله) ١٥٤ سنهٔ هجریه‌سنده
وقوع بولان محاربه‌ده ٦٣,٠٠٠,٠٠٠ درهم
صرف ایتدی . دیکر محاربه‌لرده - که پك
چوق ایدی - نه‌قدر پاره صرف ایتدیکنی‌ده
بوکا کوره قیاس ایدیکز. بوندن ماعدا کندی
اقربا وتعلقاتنه پك چوق پاره‌لر ویریوردی .
بونلردن برطاقملرینه برکونده ١٠,٠٠٠,٠٠٠
درهم ویرمشدی [٢] (منصور)بغدادك تأسیسنه
٤,٨٣٣,٠٠٠ درهم صرف ایلدی [٣] .
اسقای اراضی وکوپریلر انشاسی ایچون اختیار
ایتدیکی مصرفلری‌ده اونوتمامليدر . بونلری
هپ نظر دقته آلیرسه‌کز مشارالیه زماننده
بیت‌المالە کیرن پاره‌ك علی‌الاقل بر ملیار
١,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠ درهمله تقدیرینی موافق
بولورسکز . بومقداری مشارالیهك حکمران
اولدیغی سنه‌لره (٢٢) تقسیم ایدر ایسه‌ك هر
سنه‌یه ٤٥,٠٠٠,٠٠٠ درهم دوشدیکنی کورورز.

[١] طبری ٤٤٤ ج٣ [٢] ابن‌الاثیر ١٣ ج ٦
[٣] مقدسی ١٢١ وسیرالملوك ٥٤

منصورك واليلرى عزل ايتدكجه كنديلرندن مصادره ايلديكى پاره‌لر بوحسابه داخل دكلدر. چونكه مشاراليه واليلرى عزل ايله پاره‌لرينى مصادره ايتدكجه « بيت مال المظالم » نامنى ويرديكى مستقل برخزينه‌يه توديع ايدر وهرمالك اوزرينه صاحبنك اسمنى يازار ايدى. (منصور) اجلنك تقربنى حس ايتديكى زمان اوغلى (مهدى) يه بومالار حقنده شو وصيتده بولنمش ايدى : « سكا بو خزينه‌ده بر طاقم اموال براقيورم . بن اولنجه پاره‌لرينى مصادره ايلديكم كيمسه‌لرى چاغيروب هركسه تكرار مالنى وير . بويله ياپارسه‌ك هم پاره صاحبلرى ، هم خلق سندن ممنون اولورلر » [١] . (مهدى) مقام خلافته كچنجه بووصيتك حكمنى انفاذ ايلدى . (منصور) ك امويلرى قهر وتدمير ايتدكدن

ضبط ومصادره اولنان پاره‌لر (مال اهل بيت اللعنه) ـ لعنت اوى افراد ينك پاره‌سى ـ نامى ايله ياد اولنان آيريجه برخزينه‌ده حفظ ايدلمشدى [١] .

مع‌مافيه (منصور) ك ثروتى بشنجى خليفهٔ عباسى (رشيد) ك ثروتنه نسبةً آز عد اولنه‌بيلير . زيرا (رشيد) ١٩٣ سنهٔ هجريه‌سنده ارتحالى صره‌سنده بيت المالده ٩٠٠,٠٠٠,٠٠٠ درهمدن زياده بر پاره براقمش ايدى [٢] . (رشيد) ك مدت حكمرانيسى (منصور) ك دورحا كميتى قدردر. بونكله برابر (رشيد) سخا وكرم ايله مشهور ايدى، پك چوق اسرافاتده بولنمش ايدى. بوكا رغماً بيت المالده اوقدر بيوك بر ثروت طوپلانمسى حيرتله تلقى‌يه سزادر . ذكر اولنان پاره‌نك (منصور) ، (مهدى) ، (هادى)

شكل ١ : ايكنجى عصر هجرى ابتداسنده قماش اوزرينه يازلمش عربجه يازى

صكره انلرك پك كثرتله بولنان اموالنى مصادره ايتمسى بوزندن اوقدر چوق پاره‌لر جمع ايده‌بيلديكى احتمالكه خاطره كلير . فقط بو احتمال طوغرى دكلدر . چونكه امويلردن

[١] طبرى ٤١٥ ج ٣

زمانلرنده بريكه‌رك (رشيد) زماننده تزايد ايلديكى وبتون اوپاره‌نك (رشيد) ك دورنده جمع وادخار ايدلمديكى ملاحظه‌سى وارد خاطر

[١] ابن الاثير ٤٠ ج ٦ [٢] طبرى ٧٦٤ ج ٣ و ابن الاثير ٨٥ ج ٦

اوله‌بیلیر . حال بوكه حقیقت اویله دكلدر . (مهدی) ١٥٨ سنه‌سندن ١٦٩ سنه‌سنه قدر امتداد ایدن دور خلافتنده (منصور) زماننده قالان بتون پاره‌لری صرف ایتدكدن ماعدا كندی زماننده جبایت اولنان اموالی‌ده صرف ایلمشدی [١] . چونكه صوك درجه‌ده سخی بر آدم ایدی . (هادی) یه كلنجه بو ذات برسنه ایله بر قاچ آیدن زیاده حكومت سورمدی. فضله اوله‌رق بوخلیفه اوقدر افراط ایله سخی ایدی‌كه روایته كوره (عبدالله بن مالك) ه احسان قبیلندن بر ویریشده پاره وسائره یوكلی قرق قاطر اعطا ایتمشدی . سخاده بودرجه ایلری كیدن ومدت حاكمیتی برسنه ایله برقاچ آیدن عبارت اولان برخلیفه زماننده شایان ذكر برپاره‌نك بریكمسی مستبعد عد اولنور . شوحالده (رشید) ك بیت‌المالده ـ خزینهٔ دولتده ـ ترك ایتدیكی ثروت جسیمه كندی زمان حاكمیتنده جبایت اولنان اموالدن بریكمش دیمكدر . مع‌مافیه بو ثروتی (رشید)ك سنین حاكمیتنه نسبت ایده‌جك اولورسه‌ق (منصور)ك ترك ایتدیكی ثروتدن پك چوق زیاده كورمیز . زیرا (هرون‌الرشید) ایله (منصور) آره‌سنده سخا وكرمده پك بیوك برفرق وار ایدی . رشید اوقدر سخی بر آدم ایدی‌كه پاره‌نك هیچ قیمتنی بیلمزدی [٢] . (منصور) ایسه بالعكس خست ایله معروف ایدی [٣] . بوندن ماعدا (رشید)ك زماننده

[١] مسعودی ١٧٧ ج ٢ [٢] طبری ١٣٣ ج ٢
[٣] ابن‌الاثیر ١٢ ج ٦

(برمكیلر) كبی ذوات بولنه‌رق بونلر معلوم اولدیغی وجه‌ایله پك چوق كویلره وچفتلكلره مالك اولدیلر. وپك چوق پاره‌لر صرف وبذل ایلدیلر .

(رشید) ١٩٣ سنهٔ هجریه‌سنده ارتحال ایدنجه ایكی اوغلی (امین) ایله (مأمون) احراز خلافت ایچون بربرلریله محاربه ایتدیلر . او صره‌ده (امین) بغدادده بولنیوردی . والده‌سی (زبیده) پدرینك خزینه‌لرینی كتیروب كندیسنه تسلیم ایتدی [١] . (مأمون) ایسه (خراسان) ده بولنیوردی . ایكی قاردش محاربه‌سی برقاچ سنه دوام ایلدی . بومدت ظرفنده (امین) بیت‌المالده ـ خزینه‌ده ـ بولنان بتون پاره‌لری محاربه وكندی سرایی اسرافاتی یولنده صرف ایتدی . مشارالیه ؛ خلافتی امتدادنجه ذوق وصفایه ، ایچكی‌یه منهمك اولدی ، برچوق پاره‌لر بذلیله كندیسنی اكلندیره‌جك وسائط ورجال طرب بوله‌رق بونلره معاشلر وتخصیصات باغلادی . قاردشلرینی ، عائله‌سی خلقنی براقوب عیش ونوش ایتمك اوزره خلوته چكلدی وتزنده بولنان پاره‌لری ومجوهراتی كندیسنی اكلندیرن حرم آغالریله قادینلر بیننده تقسیم ایلدی [٢] .

امینك ١٩٨ سنهٔ هجریه‌سنده مقتول اولمسی اوزرینه شرقاً وغرباً مملكتك هرطرفی (مأمون) ه عرض اطاعت ایتدی. مشارالیهك دورخلافتنده خراسانلیلرك نفوذی پك زیاده آرتمشدی . چونكه (مأمون) ه تأمین

[١] ابوالفدا ٢٠ ج ٢ [٢] ابوالفدا ٢٢ ج ٢

خلافت ایدنلر خراسانلیلر ایدی . بودورده مملکت عباسیه سکون وراحت ایله بردور کچیرمش ومأمون علوم وفنونی عربجه یه نقل ایله مشغول اولمشدر. علوم وادبیاته دائر تخصیص ایده جکمز دیکر بر جلدده بوخصوصده تفصیلات مقتضیه یی یازه جغز .

(مأمون)ك زمانندهكی ثروته کلنجه خلقك سکون وراحتله ، ایش وکوج ایله وقت کچیرملرینه ومملکتده منافرت ونفاق میدان آلمامسنه بناءً ثروت پك زیاده وسعت کسب ایتمش ایدی. (مأمون) ۲۲ سنه حکم سوردی. بومدت پدری (رشید) ك وبیوك پدرینك پدری (منصور) ك مدت حاکمیتلری قدردر . مع مافیه مشار الیه وفات ایتدیکی زمان بیت المالده نه قدر پاره براقدیغی معلوم دکلدر . احتمالکه بومعلومات اوزمانکی مورخلرك بو کبی بحثلره اهمیت ویرماملری یوزندن ضائع اولان بوقبیلدن سائر معلومات جمله سنده اوله رق ضیاعه اوغرامشدر .

هرحالده پاره جمع وادخار ایتمك خلفای راشدین دورندن صکره هر مملکتده وهر عصرده اسلام حکمدارلرنجه مألوف برعادت حکمنه کیرمش ایدی . روایته کوره ۳۰۰ سنهٔ هجریه سندن ۳۵۰ سنه سنه قدر مقام حاکمیتده بولنمش اولان اندلس خلیفهٔ مشهوری (عبد الرحمن ناصر) ـ ثالث ـ ۳٤۰ سنه سنه قدر بیت المالده ـ خزینه سنده ـ ۲۰،۰۰۰،۰۰۰ دینارقدر بریکدیرمشدر [۱]. مشار الیه زماننده

[۱] ابن حوقل ۷۷

اندلسك جبایتی ـ وارداتی ـ ٥،٤٨٠،٠٠٠ دینار ایدی. (سوق ومستخلص دن) بنی بازا لرده وقوع بولان معاملات دادوستددن واملاك ویرکیسندن سنوی ۷٦٥،٠٠٠ دینار وارده سنده دیکر بر واردات دها آلنیردی . پك چوق اله کچن غنائمدن آلنان خمس ایسه بوحسابه داخل دکلدی[۱]. عبدالرحمن ثالث عسکرینه ذکر اولنان وارداتدن آنجق ثلثنی صرف ایدردی [۲] . (ابن خلدون) مبالغه یه دوشه رك مشارالیهك بیت المالده ترك ایتدیکی پاره نك ٥،٠٠٠،٠٠٠،٠٠٠ دینار اولدیغنی بلا تردد ذکر وادعا ایدییور . حتی شك وشبهه براقمامق ایچون بوپاره لری طارتی یه تحویل ایدرك ٥٠٠،٠٠٠ قنطار آلتون طوته جغنی [۳] سویلیور . صحتی بالکلیه مستبعد اولان بوادعانك اوقوجه حکیمك قلمندن نصل صدور ایتدیکنه شاشیلیر . ادعای واقعك مستبعد اولدیغنه دلیل اولمق اوزر اندلس دولتی عصرنده یاشامش اولان اعاظم جغرافیون اسلامدن (ابن حوقل) مشارالیه عبدالرحمن ثالثك مخدومی (حکم) ك بیت المالنده پدرینك وفاتندن صکره بریکن پاره یی تقدیر ایتدیکی صره ده ٤٠،٠٠٠،٠٠٠ دینار دن فضله تخمین ایده مامکده وبومقداری دخی پك چوق کوره رك حتی اوعصرده هیچ بردولتك بوقدر برپاره یی جمع مقتدر اوله مدیغنی علاوةً بیان ایتمکده در [٤] . شایان دقتدرکه بو عصرده بغداد انحطاط دورنده ایدی . اندلس

[۱] نفح الطیب ۱۷۹ ج ۱ [۲] ابن خلکان ۳۰ ج ۲
[۳] ابن خلدون ۱۱٥ ج ۱ [٤] ابن حوقل ۷۷

بویله ثروت ایچنده بولنورکن بغداده خلفا ،
قوماندانلر ، وزرا پاره ایچون بربرلریله غوغا
ایدییورلر ، یکدیکرینك اموالنی مصادره ایله
وقت کچیرییورلردی .

هرحالده شوراسی محققدرکه (مأمون)
زماننده واردات صافیه اوله‌رق هرسنه بیت‌
المالده بریکن پاره‌لر کرك مسلم ، کرك غیر
مسلم هیچ بردولتك خزینه‌سنده بریکمامشدر.
(ابن خلدون) ك مقدمه‌سنده مذکور دورده
دولتك مقدار حاصلاتی حقنده (جراب الدوله‌
دولت طغارجغی) نامنده‌کی کتابدن نقلاً بر
موازنه جدولنی کوردك [١]. جدول مذکور
دول اسلامیه‌نك حساباتی مبین المزه کچن
اك اسکی وثیقه‌در . ایکنجی اوله‌رق (قدامه
بن جعفر) طرفندن نقل اولنان دیکر برحساب
جدولی ، اوچنجی اوله‌رقده (ابن خردادبه)
طرفندن ایراد ایدیلن برجدول دها موجوددر.
بونلرك هپسی اوچنجی عصر هجرینك اورته‌
لرینی تجاوز ایتمز. اودورده‌کی ثروتی آکلامق
ایچون بونلرك اوچنی درج و آره‌لرنده مقایسه
اجرا ایده‌جکز .

فقط دولتك مقدار وارداتی یازمدن اول
ولایتلرك یکدیکرینه ومرکز حکومته نسبةً
نه‌حالده بولندیغنی آکلامق ایچون (مأمون) ك
زماننده مملکت اسلامیه‌نك جغرافیه‌سی حقنده
برخلاصه یازمغی مناسب کورییورز .

[١] ابن خلدون ١٥٠ ج ١

مأمونك دورنده

مملکت اسلامیه‌نك جغرافیه‌سی

(حدودی) : — مملکت اسلامیه شرقاً
هندستان اراضیسی ، چینك بعض اقسامی ،
بحر محیط هندی، غرباً روم مملکتی (بوکونکی
تعبیره کوره بحرسیاه ، آناطولی) وبحرسفید،
شمالاً آسیاجهتندن سریر(سیبریا)، بحرخزر ،
لان (قفقاسیا) واوروپا جهتندن پیره‌نه طاغلری
وجنوباً بصره کورفزی ، بحر محیط هندی
ومصرده نوبه مملکتی ایله محدود ایدی .
مملکتك مساحه‌سی ایله مقدار نفوسی حقنده
برنجی جلدك ٩٤نجی صحیفه‌سنده بیان معلومات
ایتمش ایدك .

مملکت اسلامیه دولتلرك وازمنه‌نك اختلافنه
کوره مساحه‌جه وسائر بعض خصوصاتجه
یکدیکرندن فرقلی بر قاچ ولایته تقسیم ایدلمش
ایدی . مملکتك (مأمون) زمانی صره‌لرنده
نصل تقسیماتده بولندیغی اودورك جغرافیونندن
وبالخاصه (اصطخری) ، (ابن حوقل) ،
(ابن الفقیه)دن نقلاً کوستره‌لم. مملکت اسلامیه
اوصره‌ده یکرمی یدی اقلیمه منقسم ایدی .
بونلرك یدیسی غربده، یکرمیسی شرقده ایدی.

غرب اقلیملری

دیارالعرب (جزیرة العرب)
بحر فارس (بحرمحیط هندی وبحراحمر)

دارالمغرب (مصردن ماعدا آفریقانك سواحل شمالیه‌سی)
مصر
شام (بتون سوریه قطعه‌سی)
بحرالروم (بحر سفید)
الجزیره (فرات ایله دجله آره‌سی)

شرق اقلیملری

عراق	الجبال (ایران طاغلری)
خوزستان (اهواز)	دیلم
فارس	طبرستان
کرمان	جرجان
مکران	قومس
طوران	خراسان چولی
سند	سجستان
ارمینیه (ارمنستان)	خراسان
اذربیجان	ماوراءالنهر
	خوارزم

ران مملکتی (اذربیجانك شمالنده آراس ایله کور نهرلری آره‌سنده کائن قطعه)
شمدی مذکور اقلیملرك موقعلری واحوالی حقنده مختصراً معلومات ویره‌لم :

(دیارالعرب) — جزیرة العرب دیمکدر . بو قطعه دجله نهرینك دکزه مصبی اولان (عبادان) دن اعتباراً بحر فارس اطرافندن (بحرین) و (عمان) ه امتداد ایتدکدن صکره مهره ، حضر موت ، عدنه ویمن سواحلنی تعقیب ایدرك جده ، مدین و دها صکره (ایله) یه منتهی اولور . بحر فارسدن مقصد بتون جزیرة العربی احاطه ایدن دکزدر . مع‌مافیه باب‌المندبدن (ایله) یه‌قدر اولان قسمه (بحر قلزم) — بحر احمر — دخی اطلاق ایدرلردی . (جزیرةالعرب) غرب شمالی جهتندن بر خط منحنی ایله شام وفلسطین قطعه‌لریله محدوددر . بو خط (ایله) دن باشلایه‌رق صره ایله بحر لوط ، شراة ، بلقا ، اذرعات ، سلمیه وخناصره‌دن کچدکدن صکره فرات نهرینه وبورادن رقه ، قرقیسیا ، رحبه ، کوفه ، بطائح (بطاقلقلر)و واسطدن مرور ایده‌رك (عبادان) ه منتهی اولور .

دیار عرب ویا جزیرةالعرب مکه ، طائف ، مدینه ، یمامه وبونلرك مخالیفنی — قضا وسنجاقلرینی — حاوی اولان حجاز ، (بحرین) اراضیسنه متصل اولان نجد حجازی ، عراق بادیه‌سی ، جزیره بادیه‌سی ، شام بادیه‌سی ، (تهامه‌یی شامل اولان) یمن قطعه‌سی ، نجد یمنی ، عمان ، مهره ، حضر موت قطعه‌لری ، صنعاء وعدن شهرلری ایله یمن مخالیفی — قضا وسنجاقلری — قسملرینه منقسم ایدی .

(بحر فارس) : — بوندن مقصدعراقده کائن دجله مصبندن (ایله) یه قدرجزیرةالعربی احاطه ایدن دکزك جمله‌سی ایدی [١] . شو حالده بحر مذکور بصره کورفزی ایله عرب دکزی (بحرهندی) وعدن خلیجی (دکزی)، بحراحمر وعقبه کورفزندن متشکل بولنیوردی.

(دیار مغرب) : — اوزمانه کوره دیار

[١] اصطخری ٢٨

مغربدن مقصد غرباً مصر حدودندن صکره اولان بتون شمالی آفریقا سواحلی ایدی . اولا برقه ، ثانیا افریقیه ـ تونس ـ ، ثالثا جزائرده تاهرت Tiaret ، رابعا مراکشده طنجه ، سوس ، زویله بو قطعه اقسامندن ایدی .

بونلردن (برقه) وسطده واقع بر شهر اولوب مستوی ومحصولدار اراضی اوزرنده کائندر . اطرافنی ، بربر قبائلی ایله مسکون بادیه احاطه ایدر . (برقه) ایله (افریقیه) آره‌سنده طربلس غرب شهری کائندر . افریقیه‌یه تابع اولان بو شهر طاشدن انشا ایدلمشدر . طرابلس غربدن صکره (مهدیه)، دها صکره (تونس) شهرلری کلیر . تونس محصولدار بر نقطه‌ده واقع بیوك بر شهر در . دها صکره (قیروان) کلیرکه بوشهر (افریقیه)نك مرکز اداره‌سی وقره‌ده واقع الك بیوك شهری ایدی . (تاهرت) قسمنك مرکز اداره‌سی ینه بو نامده اولان بلده ایدی . (سجلماسه) شهری بو قطعه‌یه تابع شهرلردن اولوب صحرا اورته‌سنده اوزاق بر موقعده کائندر .

اندلس قطعه‌سنه کلنجه بو قطعه‌یی (بلاد مغرب) دن عد ایدرلردی . چونکه فتح اولندیغی صره‌لرده بورایه تابع طوتولمش ایدی. اندلس ـ اسپانیا ـ بیوك بر مملکتدر . پایتختی (قرطبه) ایدی . حدودی معلومدر . (جیان) ، (طلیطله) ، (سرقسطه) ، (وادی‌الحجاره) ، (ترجاله) ، (قوریه) ، (مارده) ، (باجه) ، (غافق) ، (لبله) ، (قرمونه) ، (استجه) ، (ریه) بوقطعه‌نك الك مشهور شهرلرندن ایدی . (شنترین) ، (مالقه) ، (جبل طارق) وسائره بلاد ساحله‌سندندر .

(مصر) : — مصرك اوزمانکی حدودی تقریباً بوکونکی حدودی کبی ایدی . بجه (بحر احمر ساحلنده) ، نوبه‌یی ، بحر احمرك مصر طرفنده‌کی سائر سواحلنی وعقبه‌یی بوقطعه‌یه علاوه ایدرلردی .

(شام) : — عموم سوریه دیمك اولان بوقطعه یدی قسمه منقسم ایدی: (۱) فلسطین اردوکاهی ، (۲) اردن اردوکاهی ، (۳) حمص اردوکاهی ، (٤) دمشق (شام) اردوکاهی ، (٥) قنسرین اردوکاهی ، (٦) عواصم ، (۷) ثغور .

فلسطین اردوکاهی غرباً شام اردوکاهلرینك ایلکیدر. مصر جهتندن (رفح)، شمالدن (لجون) ایله محدوددر . یافا ، اریحا ، بیت‌لحم ، غزه ، شراة ، بحیرهٔ منتنه ـ بحرلوط ـ غوربیسان ـ بیسان اراضیٔ منحطه‌سی ـ ، نابلس بواردوکاه داخلنده کائندر. (فلسطین)ك مرکز اداره‌سی (رمله) در . رمله‌دن صکره بیوکلکجه بیت مقدس ـ قدس ـ کلیر .

اردن اردوکاهنك مرکز اداره‌سی (طبریه) در .

دمشق ـ شام ـ اردوسنك مرکز اداره‌سی دمشق در . بوشهر بتون سوریه قطعه‌سنك الك بیوك شهریدر .

حمص اردوکاهنه کلنجه : بونك مرکز

ادارەسی حمص شهریدر. حمص بلاد مشهورەدن ایدی. چول کنـارنده کائن انطرطـوس Antardus ، سلیمیه ایله شیزر (عاصی نهری اوزرنده واقع)، حما بواردوکاهه تابعدر. بوصوك ایکی شهر وقتیله کوچك ایدی.

قنسرین اردوکاهنـك مرکز ادارەسی حلب شهری ایدی. حلب بوکونەقدر شهرتی محافظه ایتمش بیوك برشهر اولوب ثغور وعواصم ایله عراق آرەسـندەکی طریق اوزرنده واقع اولدیغندن پك بیوك اهمیتی وار ایدی. قنسرین وشاعر حکیم معرینك مسـقط رأسی اولان معرةالنعمان بواردوکاهه تابع شهرلردندی. قنسرین کوچك برشهر ایدی.

عواصمه کلنجه: بونلردن مقصـد شام قطعەسنك حلبك آرقەسندن اسکندرونه قدر یوقاری اولان طرفلرندن عبارتدر. بویرلرك مرکز ادارەسی (انطاکیه) شهری ایدی. بوشهر تنزهکاهلر،باغچەلرجهتیله شامدن صکره ایکنجی درجـەده کلیر. روملرك حاکمیتی زماننده انطاکیه شام قطعەسنك مقر ادارەسی ایدی. وصوك درجەده بیوك برسور ایله محاط بولنیور ایدی. روایته کوره برآتلی بوسورك محیطنی ایکی کونده دور ایدەبیـلیردی [١]. فرات اوزرنده واقع (بالش) وقرەده کائن (منبج) شهرلری بوقسمه تابع اولان شهرلر جملەسندندی.

ثغور، عواصمك آرقەسنده کائن اولوب آناطولیده طوروس طاغلری حدودیـه قدر امتداد ایدن یرلردن متشـکل ایدی. فرات اوزرنده واقع سمیساط ایله (اك بیوك حدود شهری اولان) ملطیه، حصن منصور بوقسمه داخل اولان اك مشهور شهرلردن ایدی. حدث (ملاطیه ایله مرعش آرەسنده)، مرعش، زبطره (ملاطیه ایله سمیساط آرەسنده کائن ایدی)؛ هارونیه (مرعش قربنده واقع)، مصیصه (مسیس)، أذنه (آطنه)، طرسوس بوقسمه تابع ایدی. بعضاً ثغوربلادی عواصم ضمرەسنه ادخال ایله هرایکیسنه بردن (عواصم) نامنی ویریرلردی. اوزمانلره کـوره مفردی (ثغر) اولان بو (ثغور) لفظنـدن مملکت اسلامیه ایله روم مملکتی آرەسنده بولنان حدود اوزرنده واقع شهرلر دیمك ایسترلردی. بو جهتله یعنی شام قطعەسی طرفندن ثغور شامیه، دیکری الجزیره جهتندن حدود جزریه نامیله ایکی حدود موجود ایدی.

(بحرالروم) ـ بحرسـفید ـ بودکزدن مقصـد حاوی اولدیغی آطەلردن عبارتدر. بونلر ایسه بحثمزه تعلق ایتمز.

(الجزیره): ــ (دجله) ایله (فرات) آرەسنده کائن و (مابین النهرین) نامیله معروف اولان قطعەنك شمال قسـمنه (الجزیره) وجنوب قسمنه (عراق) اطلاق اولور. هر ایکی قسم آرەسـنده نقطۀ فصل، دجله اوزرنده واقع (تکریت) ایله انبار، یاخود فرات اوزرنده کائن (هیت) شهرلریدر. مذکور ایکی نهر سـواحلنك اوته طرفلرنده واقع بعض یرلرده برطاقم شهرلر دخی الجزیره

[١] اصطخری ٦٢

المملكة الاسلامية
في القرن الثالث للهجرة
تركستان
بلاد الخزر
بحر نيطاس
بلاد الروم
ارمينية
خراسان
قوهستان
سجستان
كرمان
مكران
فارس
خوزستان
بحر الروم
افريقية
اقريطش
قبرص
بيروت
الفسطاط
اسوان
النيل
بلاد النوبة
بلاد البجة
بحر القلزم
اليمامة
عمان
اليمن
حضرموت
بلاد الحبشة
بحر فارس
الاندلس
ديار المغرب
ميورقة
منورقة
سردانية
البحر الاخضر

قسمنه الحاق اولنوردی . الجزیره ، شمالاً (میاقارتین) ایله (ملطیه) قربنده فراته قدر (میافارقین) ه غرباً مجاور اولان یرلر ، جنوباً فرات نهری اوزرنده واقع (هیت) و (دجله) کنارنده کائن (تکریت)، غرب جنوبیدن جزیره بادیه‌سی، شرقاً ایران طاغلری واذربیجان ایله محدوددر . الجزیره عراق اراضیسی کبی غایتله منبت ومحصولداردر . الك مشهور شهرلرندن اولان (موصل) بوقطعه‌نك غرب جهتنده (دجله) اوزرنده کائندر . کذلك الجزیره‌نك الك مشهور شهرلرندن اولان (سنجار) دیار ربیعه نامنده‌کی چولده قیر اورته‌سنده واقعدر. بوشهرده بولنان خرماقلر قدر الجزیره‌نك هیچ بریرنده خرماقلر یوقدر . (نصیبین) دخی الجزیره‌نك الك لطیف هوالی ، باغلی باغچه‌لی مشهور برشهری ایدی (دارا) بوقطعه داخلنده کوچك برشهر ایدی. (رأس عین) (دارمضر) نامیله معروف اولان چولده دوز بریر اوزرنده واقعدر . (آمد) شهری دجله‌نك یوقاری طرفلرنده و(جزیرهٔ ابن عمر) ـ عمر اوغلی آطه‌سی ـ کذلك دجله نهری اوزرنده کائن‌در . (رقه)، (قرقیسیا) ، (حدیثه) ، (هیت) شهرلری الجزیره‌نك (فرات) نهری کنارنده واقع اولان شهرلر جمله‌سندندر . مذکور قطعه‌نك اورته‌سنده (حران) شهری کائن اولوب بوشهر صابئلرك ـ آفتابپرستلرك ـ شهری ایدی . (رها) ـ اورفه ـ سریانیلر زماننده مکتبلر وعلوم و معارفله شهرت آلمش برشهردر .

(سروج) دخی محصولدار واوزومنك کثرتیله معروف شهرلردن ایدی .

جزیره قطعه‌سنده برطاقم چوللر موجوددر. بونلردن شمال شرقیده واقع چوللرده (ربیعه) وجنوب غربی جهتلرنده کائن چوللرده (مصر) عشائری اقامت ایدرلردی . عشائر مذکوره تااسلامیتدن اول اورالرده اقامت ایلرلردی . بوعشائر آت ، قویون ، دوه بسلمکله برابر کوی وشهرلر ایله‌ده علاقه صاحبی اولدقلرندن بونلر عینی زمانده هم بدوی ، هم مدنی ایدیلر. (تکریت) الجزیره‌نك (دجله) نهری اوزرنده کائن الك صوك شهریدر . بوشهر اهالیسنك قسم اعظمی خرستیان ایدی .

(عراق): ــ عراق مابین النهرینك جنوب قسمی ایله بوقسمه جوار اولان یرلردن متشکلدر. طولاً شمال جهتندن دجله اوزرنده کائن اولان (تکریت) شهرندن جنوبده بحر فارس ساحلنده دجله مصبنده واقع (عبادان) ه وعرضاً غربده کائن (کوفه قادسیه‌سی) ندن شرقده واقع (حلوان) ه قدر امتداد ایدر . بوقطعه‌نك محیطی شوشکلده ایدی : (تکریت) دن باشلا. نیرسه شرقاً (شهر زور) ، دهاصکره جنوب شرقیدن (حلوان) وصره ایله (سیروان) و (صمیره) و (سوس حدودی) ندن مرور ایله (عبادان) ه واریلیر . بورادن دخی منحنی برخط ایله (بصره) یه کیدلدکدن صکره بادیه‌ده بصره اراضیٔ زراعیه وبطاقلقلری اوزرندن شمال وغربه طوغری یوقاریدن یورییه‌رك کوفه‌یه کلنیر . کوفه‌دن صکره (فرات) سواحلی

طوتولور . (انبار) ه واریلیر . بورادن دخی شمالدن (تکریت) ه تکرار کلنیر . بوقطعه‌ده (فرات) ایله (دجله) آره‌سنده واقع اولان اراضی (سـواد) نامی ایله معروف ایدی . مدنیت اسـلامیه صره‌لرنده عراقك حدودی ذکر ایتدیکمز شکلده بولنیوردی . بوحدود شمدیکی حدوددن مختلف کورولور . برطاقم نهرلرك اسکی مجرالرینی دکیشدیرملری بواختلافه باعث اولان اسباب جمله‌سندندر . بوخصوص حقنده دیکر بریرده تفصیلات ویره‌جکز .

عراقك الك مشهور شهری (بغداد) در . ایکنجی خلیفهٔ عباسی (منصـور) طرفندن تأسیس اولنان بوشهر عراقك مرکز اداره‌سی وممکلت اسلامیه‌نك الك پارلاق دورنده پایتختی ایدی . (بصره) دخی عراقك الك مشهور شهرلرندن ایدی . بوشهر (عمر بن الخطاب) زماننده اسلاملر طرفندن تأسیس ایدلمشدر . بصره‌نك برطاقم بطاقالقلری واردرکه بونلرك تاریخلری حقنده دیکر بریرده معلومات ویره‌جکز . (واسط) دخی عرب شهرلرندن ایدی، حجاج طرفندن (سواد) ك اورته‌سنده تأسیس ایدلمشـدر . (فرات) ك غربنده واقع (کوفه)دخی عربلر طرفندن تأسیس اولنـان شهرلردندر . (نهروان) دجله نهرینـك شرقنـده کائن برشهر اولوب الیوم قورومش اولان (نهروان) نهری کنارنده تأسـیس ایدلمش ایدی . عراقك شرقاً حـدودینك نهـایتنده کائن (حلوان) شهری طاغ قربنده واقع بیوك برشهر ایدی . (کوفه) نك قربنده کائن (حیره) وبصره قربنـده واقع (ایله) شهرلری‌ده عراقك بلاد معروفه‌سندن ایدی .

(خوزسـتان) : ـ بوقطعه عراقك شرقنده وعراق ایله فارس آره‌سنده کائندر . شمالدن جبال ـ طاغلر ـ سنجاقلری (عراق عجمی) ، شرقدن فارس واصپهان ، غربدن عراق وجنوبدن بصره کورفزی ایله محدوددر. (خوزستان) نك مقر اداره‌سی ، (اهواز) شهری ایدی . خوزسـتان قطعه‌سی بوشهره نسبت ایدیله‌رك اکا (اهواز) قطعه‌سی دخی دینیلیردی . بوقطعه برطاقم کوره‌لره ـ قضـا وسـنجاقلره ـ انقسـام ایدردی . بونلرك برنجیسی (اهواز) ایدی . (جندی سابور) ، (سـوس) ، (تسـتر) ، (رامهرمز) ، (سرق) ، (عسکر مکرم) مذکور قطعه‌نك دیکر سنجاقلرینی تشکیل ایدرلردی . بوسنجاقلرك مرکز اداره‌لری ینه بونامل ایله معروف شهرلردر .

(بلاد فارس) : — بوقطعـه غرباً (خوزسـتان) ، شرقاً (کرمان) آره‌سـنده کائندر . شمالاً (اصـفهان) ایله خراسـان چولی وجنوباً وغرباً فارس دکزی ایله محدوددر . بوقطعه بش سـنجاغه منقسم ایدی . الك بیوکی (اصـطخر) ایدی . بونك مرکز اداره‌سی (اصطخر) شهری ایدی . ایکنجی درجه‌ده (اردشیرخره) سنجاغی کلیرکه بونك مقر اداره‌سی (جور) شهری ایدی . بتون فارس قطعه‌سـنك مرکز اداره‌سی اولان ودارالاماره‌یی ـ والی قوناغنی ـ ودوائر حکو-

متی حاوی بولنان (شیراز) شهری بوسنجاق داخلنده ایدی . (دارابجرد) ، (مرکز اداره‌سی ارجان اولان) (ارجان) و (کازرون شهرینی حاوی بولنان) (سابور) سنجاقلری مذکور قطعه‌نك دیکر اوچ سنجاغنی تشکیل ایتمکده‌ایدی . (سابور) سنجاغی بوسنجاقلرك اك کوچکی ایدی . (بلاد فارس) ده برطاقم بقعه‌لر واردرکه بورالرده یوز یوردی متجاوز کرد عشائری اقامت و (رموم) نامیله یاد اولنان برطاقم بقعه‌لرده حیوانات بسلمك وچفت سورمکله تأمین معیشت ایدرلردی . یالکز (بلاد فارس) ده مقیم اولان بوقبائل بش یوز بیك خانه ایله تقدیر اولنوردی . بوقبائل ، عربان قبائلی کبی قیش ، یاز اوتلاق محللره قونارلردی . برخانه‌ده بولنان افرادك مقداری عائله ارکانی ایله ایرغاد وچوبانلرداخل اولمق‌اوزره بعضاً اون کشی‌یه بالغ‌اولور . برهر خانه افرادینی بش اعتبار ایده‌جك اولورایسه‌ك مذکور قبائلك نفوسی ایکی بچق میلیونه بالغ اولدیغی آکلاشیلیر .

(کرمان) : — بوقطعه فارس قطعه‌سندن بیوکدر . غربدن فارس ایله شرقدن (مکران) و (سجستان) آره‌سنده کائندر. شمالدن خراسان چولی وجنوبدن بحر فارس ایله محدوددر . (شیرجان) . (بم)، (جیرفت) ، (هرموز) ، ـ هرمز ـ بوقطعه‌نك اك‌مشهور شهرلرندن ایدی.

(مکران) : — بو قطعه (کرمان) ك شرقنده واقعدر . شرقده (طوران) وسند مملکتنك برقسمی ، شمالده سجستان‌وهندستان، جنوبده بحر فارس (مکران) ی احاطه‌ایدر . بو اقلیم (کرمان) اقلیمندن دها بیوکدر . (تیز) ، (کیز) ، (درك) ، (رسك) بوقطعه‌نك باشلیجه شهرلرندندر .

(طوران) : — فارس اقلیمندن کوچك ایدی . غربدن (مکران) ، شرق وشمالدن سند مملکتی وجنوبدن بحر فارس آره‌سنده کائندر . اك مشهور شهرلری (محالی) ، (کیزکانان) ، (قصدار) در .

(سند) : ـ بو قطعه شرقده مملکت‌اسلامیه‌نك صوك حدودینی تشکیل ایدییوردی . بونك اك مشهور شهری هندلیلرجه (برهماناباذ) نامیله معروف اولان (منصوره) در . دکز ساحلنده کائن (دیبل) ایله (ملتان) وسائره بو قطعه‌ده بولنان معروف شهرلردن ایدی . مارالذکر (منصوره) شهری(مهران) نهرندن‌برخلیج اوزرنده واقع اولوب بوخلیج شهری بر شبه جزیره اوزرنده کائن بر حاله کتیرمشدر . اهالیسی عموماً اسلام ایدی . (اصطخری) مکران ، طوران وسنده جملةً بردن (سند) نامنی ویرییور .

(ارمنیه) : ـ ارمنستان ـ الجزیره‌نك فوقنده ومملکت‌اسلامیه‌نك یوقاری طرفلرنده کائندر. شرقدن (اذربیجان) و (ران) ، غربدن بلاد روم (آسیای صغری ـ آناطولی) ، شمالدن جبال القبق (قفقاسیا طاغلری) ، جنوبدن‌الجزیره ایله‌محدوددر . مرکزاداره‌سی دار الاماره‌یی‌حاوی (دبیل) شهریدر. بوشهرده چوق‌خرستیانلر واردر. (خلاط) ، (ارزن)،

(قاليقلا) ، (ميافارقين) بو قطعه داخلنده
بولنان شهرلردندر . ميافارقيني بعضلري
الجزيره‌يه الحاق ايدرلر . بز دخي اويله يابدق.

(اذربيجان) : — الجزيره‌نك شرقنده
واقعدر. غرباً (جزيره) و (ارمينيه)وشرقاً
(بحرخزر) و (ديلم مملكتي) وشمالاً
(ران مملكتي) وجنوباً جبال سنجاقلري ايله
محاطدر . مقر اداره‌سي اردو مركزيني
ودارالاماره‌يي محتوي اولان (اردبيل)شهريدر.
شهرك طول وعرضي ايكيشر ميلدر. (اردبيل)دن
صكره بيوكلكجه (مراغه) شهري كلير .
بوشهر دها اول مقر ولايت ايدي. (مراغه) دن
صكره (شراة كولي) — ارميه كولي — كنارنده
كائن (ارميه) شهري كلير . (سلماس) ،
(مرند) ، (شيز) بو قطعه داخلنده بولنان
باشليجه شهرلرندندر .

(بلادالران) — ران مملكتي : (اذربيجان) ك
شمالنده كائن اولان بوقطعه شرقاً بحر خزر ،
غرباً (ارمينيه) ، شمالاً جبال قبق (قفقاسيا
طاغلري) ، جنوباً (اذربيجان) ايله محدوددر.
اك بيوك شهري (برذعه) در . ايكنجي درجه‌ده
(تفليس)، (باب) شهرلري كلير . (بيلقان)،
(شاوران) وسائره بوقطعه‌يه تابع شهرلر
جمله‌سندندر .

(جبال) — طاغلر — : جبالدن مقصد
فارس (ايران) طاغلريدر . بو قطعه بر طاقم
سنجاقلره منقسم ايدي. بونلرك اك مشهورلري
(دينور) دن عبارت اولان (ماه‌الكوفه) —
كوفه‌شهري —و(نهاوند) ك اسم ديگري بولنان
(ماه‌البصره) — بصره شهري — سنجاقلريدر .
جبال قطعه‌سي شرقدن (خراسان چولي)
و (فارس قطعه‌سي) وغربدن (عراق)
و(الجزيره)، شمالدن (اذربيجان) ، (ديلم) ،
(ري) و (قزوين) ، جنوبدن (خوزستان)
و (عراق) ايله محدوددر . بو قطعه بر طاقم
مشهور شهرلري محتوي ايدي. بونلرك اك بيوكلري
(همذان) ، (دينور)، (ماسبذان) ،(اصبهان) ،
(قم) ، (قاشان) ، (نهاوند) ، (لور) ،
(كرج) ، (قزوين) ، (شهر زور) ،
(حلوان) در . بونلردن (همذان) شهرينك
مساحه‌سي برر فرسخ طول وعرضدن متشكل
ايدي . شهرك دمير قپولي بر سوري واردي .
دينور (ماه‌الكوفه) شهري همذانك ايكي
ثلثي جسامتنده ايدي . (اصبهان) آره‌لري
ايكي ميل قدر مسافه‌يه ممتد ايكي شهردن مركب
ايدي . نهاوند (ماه‌البصره) برطاغ اوزرنده
واقع وابنيه‌سي چاموردن معمولدر. (حلوان)
شهري عراقه ناظر اولان طاغ اتكنده
واقعدر . (شهرزور) عراقه يقين بر موقعده
بولنيور. (قزوين) فارس قطعه‌سنك يوقاري
طرفلرنده كائندر و (ديلم) ك حدود شهريني
تشكيل ايدر . (قم) محصولدار بر موقعده
وسور داخلنده‌مبني‌در . (قاشان) ايسه كوچك
بر شهر ايدي .

(ديلم) : — بوقطعه بحر خزر — بحر
قزوين — ه ناظر اولان طاغلردن متشكلدر .
جنوباً (قزوين) ايله اذربيجانك بر قسمي ،
شمالاً (بحر خزر) ، شرقاً (قومس) ،

غرباً (اذربیجان) ایله محدوددر . دیلم قطعه‌سی اهالیسی طاغ و اووه اهالیسی اوله‌رق ایکی قسمدن متشکلدر . (ری) ، (أبهر) ، (زنجان) ، (طالقان) ، (قزوین) ، (رویان) بو قطعه‌یه تابع شهرلردن ایدی .

(طبرستان) : — بو قطعه‌شرقاً دیلمدن صکره کلیر . بو دخی بحر خزر اوزرنده واقعدر . شرقدن (جرجان) وغربدن (دیلم) ایله محدوددر . اك بیوك شهری ولایت‌مرکزی اولان (آمل) در . (ساریه) دخی بوقطعه‌نك بیوك شهرلرندن اولوب صویی پك مبذولدر . (دماوند) ، یاخود (دمباوند) بو قطعه‌یه تابع بیوك شهرلردن ایدی .

(جرجان) : — (طبرستان) ك شرق وشمالنده کائندر. شمالاً (ترکستان) ، جنوباً (قومس)، شرقاً (خراسان) ، غرباً(بحرخزر) ایله‌محدود در . اك‌بیوك‌شهری (جرجان) در. بو شهر (آمل) شهرندن بیوکدر . ایکنجی درجه‌ده جنوبده (استراباد) و دکز ساحلنده (دهستان) کلیر .

(قومس) : — جرجان وطبرستانك‌جنوبنده واقعدر . بوایکی شهر (قومس) ك شمالدن حدودینی تشکیل ایدرلر . جنوبدن ایسه خراسان چولی وغربدن ری مملکتی ایله محدوددر. مقراداره‌سی (دامغان) شهری‌ایدی.

(خراسان چولی) : — شرقده بولنان قطعه‌لرك اورته‌لرنده واقع برچولدن متشکلدر. شمالاً (قومس) ، جنوباً فارس مملکتی وسجستان ، شرقاً ینه سجستان وخراسان ، غرباً جبال وری ممالکی ایله محدوددر . بوبادیه بادیة‌العربك حاوی اولدیغی اهالیدن دها از اهالی‌یه مالکدر . بو چولك برقسمی خراسانه ، دیکر قسمی فارس و کرمان ولایتلرینه تابع ایدی . صرپ بر چولدر . صویك آزلغندن ایچنده آت ایله سیاحت پك کوجدر .

(سجستان) : — (مکران) ك شمالنده واقعدر . شرقدن بوقطعه ایله سند آره‌سنده کائن چول ، جنوبدن (مکران) ، شمالدن هند اراضیسی ، غربدن خراسان چولی ایله محاطدر . (زرنج) ، (بست) ، (طاق) وسائره اك بیوك شهرلرندندر .

(خراسان) : — شرقده بولنان اك محصولدار واك‌واسع ممالکندندر . شرق‌شمالیدن (ماوراءالنهر) ، شرق جنوبیدن سند ممالکی وسجستان، شمالدن (خوارزم) وترکستانده کائن (غز ـ اوغوز ـ ممالکی) جنوبدن‌خراسان‌چولی وفارس قطعه‌سی ، غربدن (قومس) ایله محدوددر . خراسان بر طاقم کوره‌لره ـ قضا ویا سنجاقلره ـ منقسم ایدی . بونلرك اك بیوکاری (نیسابور) ، (مرو) ، (هرات) ، (بلخ) سنجاقلریدر . ایکنجی درجه‌ده قوهستان ـ کوهستان ـ ، طوس ، نسا ، ابیورد ، سرخس ، اسفزار ، بوشنج ، باذغیس ، زم ، آمل سنجاقلری کلیر .

خراسانك مقر اداره‌سی(نیسابور) شهری ایدی . (نیسابور) بواقلیمك اك بیوك شهریدر. (أبرشهر) نامیله دخی تسمیه ایدیلن بو بلده

دوز اراضی اوزرنده کائن وابنیه‌سی چاموردن مصنوعدر . شهرك مساحه‌سی بر فرسخ طول وبرفرسخ عرضدن متشکلدر. (مروالشاهجان) نامیله‌معروف اولان (مرو) پك‌اسکی برشهردر. خراسـان قطعه‌سنك شهرلری واهالیسی چوق واراضیسی محصولداردر . اسـلاملر بورادن پك بیوك واردات آلیرلردی .

(ماوراءالنهر) : ـ شمال شرقی جهتندن اسلاملرك الك صوك ممالکی‌ایدی. شمالاً ترکستان وهندممالکی ، غرب‌جنوبیدن ـ آره‌ده جیحون نهری فاصل اولمق اوزره ـ خراسان ، شمال غربیدن خوارزم ، جنوبدن طخارستان ایله محـدوددر . باغ وباغچه‌لری و کثرت وارداتی ایله اسلاملرك الك محصولدار اقلیملرندن معدود ایدی . الك‌مشهور ناحیه‌لری (بخارا) ،(سمر قند) ، (کش) ،(نخشاب) ، (بیکند) ، (ساغانیان) ، (فرغانه) ، (سغد) ، (شاش)، (أشروسنه) ،(خوجند)ـ خوقند ـ در .

(خوارزم) : ـــ مشاهیر جغرافیوندن (اصطخری) طرفنـدن (ماوراءالنهر) ه تابع عد ایدیلن بوقطعه مستطیل شکلده‌در . شمالده جیحون نهری اوزرنده امتداد ایدر . شمالدن خوارزم دکزی ـ آرال دکزی ـ ، جنوبدن (خراسان) و (سغد) مملکـتی ایله محدود وشرق وغربدن چوللر ایله محاطدر . مرکز اداره‌سی (خوارزم) شهربدر .

مأمونك خلافتی صره‌لرنده مملکت اسلامیه‌نك خلاصهٔ جغرافیه‌سی وولایتلرینـك یکدیکرینه اولان موقعلری بوقاریده کوسترلدیکی کبی ایدی. بومعلوماتی مملکت اسلامیه وارداتی حقنده یازه‌جغمز مطالعانه تمهید قبلندن اتخاذ ایلدك . چـونکه اوصره‌ده واردات دولت اندلسدن‌ماعدا بالاده ذکری کچن‌بتون اقالیمدن جبـایت اولنوردی . مع مافیه ذکر اولنان اقلیملردن هر برینـك خراجی او اقلیم نامنه مستقلاً تأدیه اولنمیه‌رق اقالیمك بعضلری دیکر اقلیملرك جبایت حسابنه ادخال ایدیلیردی .

بوحال زمانك اختلافنه تبعـاً مختلف بر طرزده دوام‌ایتدی. بعضاً حسابه فلان اقلیمك خراجی دییه کچیریلن مبلغ والینك قاچ اقلیمه حکمی کچیورسه اکا کوره ایکی ویا دها زیاده اقلیملرك خراجی دیمك ایدی . چونکه خلفا علی‌الاکثر بروالی‌یی حصر وتحدیدی غیرممکن برطاقم اسـبابدن طولایی برنام آلتنده متعدد اقلیملره والی تعیین ایدرلردی .

اقلیملردن ـ ولایتلردن ـ جبایت اولنان خراج مقدارلریله دولتك واردات عمومیه‌سنی ذکر ایتمـدن اول مذکور اقلیملرك خراج ارسالاتی نقطهٔ نظرندن پایتخت اولان (بغداد) ایله علاقه ومناسـبتلری حقنده‌ده برقاچ سوز سویلمك ایسترز .

ولایات عباسیه‌نك پایتخت ایله علاقه ومناسباتی

برنجی جلدده ولایتـلر حقنده معلومات ویردیکمز صره‌ده بونلرك فتحی اثناسـنده

اورالرده تأسيس اولنان حاكميتك تملكدن زياده براشغال عسكرى‌يه مشابه اولديغنى بيان ايلمش ايدك. خلفاى راشدين زماننده اورالرده بولنان واليلر اويرلرى فتح ايدن عسكرى قوماندانلرندن متشكل ايدى . بونلرك وظيفه‌لرى فتح ايتدكلرى يرلرده احكام عموميه‌نك حسن جرياننه ، نمازه ، خراج تحصيلنه نظارت ايتمكدن عبارت ايدى . شوحالده بوممالكتلرك امورى قبل الفتح هانكى شكلده ايدى ايسه بعدالفتح عينى حالده قالمش ايدى. اوصره‌لرده خراجك تحصيلى وامور حكومتك اداره‌سى اهالئ اصليه‌دن مأمورلر طرفندن ايفا اولنور ايدى . بونلر جزيه وخراجى تحصيل وبوندن جبايت مصرفنى اخراج ايتدكدن صكره قالان مبالغى اسلام والى‌يه تسليم ايدرلردى . اسلام والى دخى آلديغى پاره‌دن معيتنده بولنان قوماندانلرك وعسكرك معاشلرينى واراضينك اسقا واروا سنه مقتضى سد وكوپرى كبى انشا آته لازم اولان مصرفى تأديه ايتدكدن صكره متباقيسنى مملكتك پايتختنده بولنان بيت‌المال ـ خزينهٔ دولت ـ كوندريردى .

خلفاى راشدين دورنده اسلام ولايتلرينك حالى بويله ايدى . دور مذكوردن صكره حاكميتك امويلره انتقالى اوزرينه (معاويه) طرفدارلر قازانمغه مجبور اولديغندن واليلرك نفوذينى تزييد وبرطاقم ولايتلرى بعض واليلره اكمكلك شكلنده ترك ايلمش وبوصورتله واليلرك استقلالى تزييد ايدلمشدر . دها صكره برطاقم احوالك الجاسيله اسلاملر بلاد مفتوحه‌ده دها زياده نفوذ صاحبى اوله‌رق امور دولتى كندى اللرينه آلدقلرى كبى (عبدالملك بن مروان) ايله اندن صكره كلن خلفا زماننده معاملات رسميه اوممالكتلرك لسان اصليلرندن عربجه‌يه تحويل اولنمشدر . مع‌مافيه خراجك تحصيلنده مملكتك اهالئ اصليه‌سندن مأمورلر استخدامنه دوام ايدلمش ايدى . تحصيلدارلر مصرده قبطيلردن وعراق وفارسده (دهاقين) دن متشكل ايديلر . واليلر خراج پاره‌لرينى بوتحصيلدارلر واسطه‌سيله آلمغه ، معاشلرى ومصارف سائره‌يى تأديه ايتدكدن صكره متباقى‌يى شامده بولنان بيت‌المال‌ه كوندرمكه دوام ايتمشلردى . بوكوندريلن پاره‌يه ـ كه واردات صافيه ايدى ـ (ارتفاع جبايت) نامنى ويريرلردى . شايد تحصيل ايديلن پاره معاشلره ومصرفه كفايت ايتمز ايسه اوست طرفنى خليفه‌دن ايسترلردى [١] .

عباسيلر مقام خلافته كچنجه ولايتلر ذكر اولنان حالده دوام ايلدى . بوراده بزجه الك مهم جهت ولايتلرك پايتخت ايله اولان علاقه‌سنى تحصيل اموال نقطه‌سندن تتبع ايتمكدر . قرائن احوالدن آكلاشيليوركه عباسيلر زماننده واليلرك نفوذ وصلاحيتى امويلر زماننده‌كى نفوذ وصلاحيتلرندن دها زياده آرتدى . اودرجه‌ده‌كه بالآخره خراجك التزام صورتيله آلنوب ويرلمسنه قدر وارلدى. ملتزم بغدادده‌كى بيت‌المال سنه‌ده برمبلغ معينك تأديه‌سنى درعهده ايتدكدن صكره اهاليدن

[١] مقريزى ٧٧ ج ٣

خراج وجزیه‌یی و سائر ویرکیلری کندیسی تحصیل ومصرفی ایستدیکی کبی تأدیه ایدر وخلیفه اندن بدل معیندن بشقه برشی طلب ایتمزدی . بوحال استیلا امارتلرنده ـ تغلب ایله احراز اولنان امارتلرده ـ وقوع بولوردی . نته‌کیم (رشید) افریقیه والیسی اولان (ابراهیم بن اغلب) ایله اویله یاپمش ایدی . اقلیم مذکور حکومت اوزرینه بربار ایدی . هرسنه مصردن اورایه مصرفلری قاپاتمق اوزره ۱۰۰,۰۰۰ دینار کوندریلیردی . (ابن اغلب) بواقلیمه والی اولنجه بوپاره‌یی ترك ایتدکدن ماعدا هرسنه قرق بیك دینار اعطاسنی تعهد ایتمش ایدی [۱] . (رشید) بونك کبی برحالی (برقه) یه دخی روا کوردی . مشارالیه بو جهتلری ادارهٔ آیری احکامه تابع طوته‌رق آزادلیلرندن برینی مأموراً بورایه تعیین ایلمش وبومأمور خراج عائداتندن سنوی بیت‌الماله یکرمی درت بیك دینار تأدیه‌سنی درعهده ایتمش ایدی [۲] . یدنجی خلیفهٔ عباسی (مأمون) دخی (عبدالله بن طاهر) ایله عینی معامله‌ده بولنمش ایدی . مشارالیه ۲۱۱ و۲۱۲ سنهٔ هجریه‌لرنده خراسان والیسی عبد-الله‌ه خراسان وتوابعی خراجنی آتیده ذکری کله‌جك برمبلغ معینه مقابل احاله ایلمشدی . (فضل بن مروان) ك فارس واهواز و(عمران بن موسی) نك سند خراجلرینی التزاملری‌ده بوصورتله وقوع بولمش ایدی [۳] .

[۱] ابن‌الاثیر ۶۳ ج ۶ [۲] یعقوبی (کتاب البلدان) ۱۳۳ [۳] ابن‌خرداذبه ۳۴ و ۴۳ و ۴۸ و ۵۷

ذکر اولنان ذوات ، حقنده اتفاق حاصل اولان مبالغی تأدیه ایتمك شرطی‌ایله اویرلره والی اولمشلردی . بالآخره واردات دولت تدریج ایله بسبتون التزام صورتیله ویرلمکه اشلادیغندن بوحال والیلرك کسب استقلال ایتملرینه ودولتدن طوائف ملوك توره‌مسنه یاردم ایلمشدر .

خلاصهٔ کلام اوزمانلره کوره فلان شهردن ویا مملکتدن کلن خراج بدلندن مقصد اویرك جبایت اولنان وارداتندن اوراده مقیم عسکرك معاشاتی ، تحصیل مصرفی ، اراضی اسقاسنه خادم وسائطك اصلاحی ایچون مقتضی مبالغ وسائر مصرفلر تأدیه اولندقدن صکره بیت‌المال‌ه کوندریلن بقیه‌دن ، یاخود یوقاریده کوسترلدیکی وجه ایله بدل مقطوع ایله والیلره احاله‌اولنان‌خراج وارداتندن‌عبارت ایدی[۱] . ولایتلردن طوپلانوب کوندریلن پاره‌نك مجموعی دولتك پایتختنه کلن واردات صافیه‌سی دیمك ایدی‌که بوپاره‌دن تفصیلاتی آتیده کوریله‌جکی اوزره خلیفه وتعلقاتی وبغداده‌کی دوائر حکومت مأمورلری معاشاتندن بشقه تأدیات وقوع بولماز ایدی . (ابن خلدون) ، مشهور مقدمه‌سنده ، مأمون زماننده‌کی دولت وارداتنی « مأمون زماننده هرطرفدن بغداد-ده‌کی بیت‌الماله ایصال اولنان مبالغ‌که بونی (جراب‌الدوله) کتابندن نقل ایلدم » [۲] صورتیله تعریف ایلیور . شوایضاحاته کوره

[۱] مقریزی ۹۷ ج ۱ [۲] ابن‌خلدون ۱۵۰ ج ۱

دولتك واردات عمومیه‌سی حقنده ذکری کچه‌جك اولان مبالغ واردات صافیه اوله‌رق اعتبار ایدلمك لازم کلیر .

برنجی دورده

دولت عباسیه‌نك واردات عمومیه‌سی

بالاده‌کی تمهیداتدن صکره شمدی مأمون زماننده هر ولایتدن سنه‌ده وارد اولان مبالغ اعتباریله دولت عباسیه‌نك واردات عمومیه‌سنك ایضاحنه باشلایه‌لم . فقط شوراسنی نظر دقته آلمق لازم کلیرکه بوکا موفقیت تاریخ اسلامیده نادراتدن‌عداولنور. چونکه‌اسلام‌تاریخ‌نویسلری وفتح ومحاربات‌وقتلك ذکر وتفصیلاتیله بالاکتفا دیکر خصوصات ووقوعاته دائر بك آزشیلر یازارلردی . (ابن خلدون) ، (قدامه) ، (ابن خردادبه) نك درج ایتدکلری قائمه‌لره (جدوللره) کلنجه بزبونلره‌تصادفاً راست‌کلدك.

(۱) (ابن خلدون) ك جدولی : — بوجدول دها اول دخی ذکر ایتدیکمز وجه ایله بو قبیلدن اولان جدوللرك الك اسکیسیدر. (ابن خلدون) «بر دولتك آثاری اودولتك‌حائز اولدیغی قوۀاصلیه ایله متناسبدر» بحثی حقنده معلومات ویریرکن بو جدولی بحثه ادخال ایلیه‌رك بونی (جراب‌الدوله) کتابندن نقل ایتدیکنی سویلیور . بو جدول مأمون زماننده خراج اموالندن بغدادده‌کی بیت‌الماله ایصال‌اولنان پاره‌لری مبیندر. مذکور زمانی تدقیق ایتمدن اول بوجدوله زمان‌تأثیریله تطرق ایدن خطالره قارئینك نظر دقتنی جلب ایده‌جکز. (ابن‌خلدون) ك مصر و سوریه‌ده طبع اولنان مقدمه‌سی نسخه‌لرینی نظرتدقیقدن کچیردیکمزده مذکور جدولده ذکری کچن بعض مملکت‌اسملرنده خطا بولندیغنی کوردك. بوخطالرك ، بعض اسملرك تشابهندن طولایی، ناسخلر طرفندن وقوع بولدیغی مظنوندر . شوحالده الك اول بوخطالری تصحیح ایتمك ایسترز . چونکه خراجی تأدیه ایدن مملکتك اسمنده خطای لفظینك‌بقاسی خطای معنوینك وقوعنه‌ده باعث اولور. خطالر ایشته بونلردر:

۱ کنکر : [۱] بولفظ بوموقعده هیچ بر معنایی حائز کورلمیور . بونك طوغریسی « کسکر »در. زیرا کسکرسوادده ـ فرات‌ایله دجله آره‌سنده ـ واقع‌اولان اقلیملردن بریدر.

۲ طبرستان، رویان‌ونهاوند : [۲]بوراده‌کی (رویان) ك طوغریسی یا ایله (رویان) در . (دیلم) اقالیمندندر . محلنده ذکر ایلدك . (نهاوند) ه کلنجه بوشهر ، برنده کوستردیکی وجه ایله ، جبال سنجاقلرندن (ماه‌البصره)نك مرکزیدر . نهاوند (طبرستان)و(رویان)دن بعید اولدیغندن بوندن مراد مذکور ایکی یره دهاقریب‌برشهراولمق‌لازم کلیر. بوشهرخراسان سنجاقلرندن بولنان (دماوند) اولسه کرك .

۳ مابین‌الکوفه والبصره : [۳] هیچ بر

---

[۱] ابن‌خلدون مقدمه‌سنك بولاق باصمه‌سی ص ۱۵۰ [۲] مذکورصحیفه‌نك ۲۱ نجی سطری [۳] عین صحیفه‌نك ۲۶ نجی سطری

جدولده ، هیچ بریرده بونامده بر سنجاغه
تصادف ایتمدك . آلمان مورخی بارون (فون قره مر)
دخی بونقطه یه دقت ایتمش ایسه ده محل مذکورك
سواد سنجاقلرندن فراتك آرقه سنده کوفه ایله
بصره آره سنده واقع بر سنجاق اولدیغنی
ودیکر جدوللره بشقه بر نام ایله کچمش
بولندیغنی ظن ایلیور [١] . کندی تدقیقاتمزه
کوره بو ، ناسخلردن نشأت ایتمش برخطادر .
ناسخلر (ماه) ك تثنیه سی اولان (ماها) ،
یاخود (ماهین) ی یا کلشلقله (مابین) اوقومشلر .
شو حالده بوندن مراد « ماها الکوفة والبصره »
درکه بونلر جبال اقلیمنده ایکی سنجاقدن
عبارتدر . برنجیسنك مرکزی اولجه کوستردیکی
وجه ایله (نهاوند) ودیکرینککی (دینور)
شهرلریدر . مذکور ایکی سنجاغك (ابن خلدون) ك
جدولنده ذکر اولنمامسی بودیدیکمزی
تأیید ایدر .

٤ ماسبذان ودینار : [٢] بونلردن (ماسبذان) ،
دها اول بیان ایلدیکمز وجه ایله ، جبال اقلیمی
سنجاقلرندندر . (دینار) ه کلنجه بونك بلاد
اسلامیه ده مسماسی یوقدر . بو جدولده
(ماهین) ی کورمامش اولسه ایدك (دینار) ك
(ماه الکوفه) سنجاغنك قصبه سی اولان
(دینور) دن محرف اولدیغنه ذاهب اوله جقدق .
شو حالده (دینار) کلمه سی اغلب احتماله کوره
عراقده (کسکر) قربنده کائن (ریان) سنجاغی
اسمندن محرف اولمق لازم کلیر .

[١] Cult. Gesch. des Orients I. 356

[٢] ابن خلدون مقدمه سنك ١٥٠ نجی صحیفه سی

مذکور جدولده ناسخلر طرفندن ایقاع
ایدیلوب جزئی برتأمل ایله حقیقتی آکلاشیله -
بیلن بر طاقم خطالر دها مشاهده ایدلمکده در .
ازجمله دجله سنجاقلرینك خراجی یکرمی
بیك درهم وسکز درهم کوستریلیور . حال
بوکه دیوانلرده درهملرك آحادینی قید ایتمك
عادت دکل ایدی [١] . بونك طوغریسی
اغلب احتماله کوره ، (سکز یوز بیك درهم)
اولمق لازم کلیر . کذلك (اهواز) ك جبایتی
یکرمی بش بیك درهم کوستریلیور . بونكده
صوابی یکرمی بش بیك بیك درهم اولمق اقتضا
ایدر . چونکه دیکر ایکی جدولده بو مقدارده در .
کذلك بولاق باصمه سنده (قومس) ك خراجی
« کموش کولجه ایکی کره بیك بیك وبش
یوز بیك » شکلنده کوستریلیور . ظنمزه کوره
بونك صوابی « وبیك کموش کولجه » ، یعنی
مذکور یرك خراجی ١,٥٠٠,٠٠٠ درهم ایله
١,٠٠٠ کموش کولجه اولمق اقتضا ایدر . بو
قبیلدن دخی موصلدن کلن بالك مقداری
ایچون ٢٠,٠٠٠,٠٠٠ رطل (هر رطل ١٣٠
درهم) دینیلیور . بونك یالکز ٢٠,٠٠٠
رطل اولمسی حقیقته دها موافقدر . کذلك
مصر خراجی « الف الف ـ بیك کره بیك
الخ » کوستریلیور . بونك دخی صوابی مصرك
اوعصرده کی وارداتنه نظراً « الفاالف ـ ایکی
کره بیك بیك الخ » اولمق لازم کلیر . بوراده کی
خطا ایکی لفظك خطاً یکدیکرینه مشابهتندن
طولایی نسخ اولنورکن وقوع بولمشدر .

[١] طبری ١٤٦٨ ج ٣

مدار بحثمز اولان جدولك تاريخی (ابن خلدون) طرفندن « مأمون زماننه عائد » دينيلمكله صريح برشكلده بيان ايدلمش ايسه‌ده مأمون دورينك هانكی سنه‌سنه عائد اولديغی تعيين اولنميور . معلوم اولديغی اوزره (مأمون) ١٩٦ سنه‌سندن ٢١٨ سنه‌سنه قدر ٢٢ سنه مقام خلافتده بولنمشدر . بغداده‌كی بيت‌المال حسابی (امين) ايله (مأمون) آره‌سنده وقوع بولان محاربات صره‌لرنده محترق اولدقدن صكره واردات دولت آنجق ٢٠٤ سنهٔ هجريه‌سنی متعاقب قيد وتدوين ايدلمكه باشلانمشدر [١] . بنابرين مذكور جدولك ٢٠٤ ايله ٢١٨ سنه‌لری آراسنده يازلمش اولمسی اقتضا ايدر . فقط بو جدولده‌كی (خراسان) خراجی مقداری ايله مأمون طرفندن ٢١١ و ٢١٢ سنه‌لرنده (ابن طاهر) ه مقطوع اوله‌رق وضع وترتيب اولنان مقدار آره‌سنده مهم برفرق موجود اولديغی جهتله جدول مذكورك ٢٠٤ ايله ٢١٠ سنهٔ هجريه‌لری بيننده يازلمش اولمسی دها مرجح كورونور .

بارون (فون قره‌مر) ابن خلدونك جدولی حقنده برطاقم تنقيدات يوريديور . بوتنقيداتدن خلاصةً آكلاشلديغنه نظراً مذكور جدول (مأمون) زماننه دكل ، مأموندن اولمرجه سنه‌لر اول (مهدی) ، ياخود (هادی) يه قدر واران زمانلره ، يعنی ١٥٨ ايله ١٧٠ سنهٔ هجريه‌لری آره‌سنده‌كی زمانه عائد اولمق لازم كليرمش . بارون (فون قره‌مر) بوخصوصه دائر سرد ايتديكی دليللر جمله‌سندن اوله‌رق «چونكه بوجدولده (سند) و (افريقيه) خراجلری ذكر اولنيور . حال بوكه مذكور ايكی قطعه مأمونك زمانندن اول بغدادك حاكميتندن چيقه‌رق كسب استقلال ايتمش ايدی . بوندن ماعدا (قدامه) و (ابن خرداذبه) كندی جدوللرنده بوايكی قطعه‌يی ذكر ايتميورلر» ديور . فی‌الحقيقه بارون (فون قره‌مر) مدقق ومحقق برذاتدر . بوخصوصده آلمان مورخلری آره‌سنده ممتاز برموقع اشغال ايدر . بوجهتله تاريخ اسلامی ومدنيت وآداب اسلاميه بحثنده ايراد ايتديكی مطالعات استخفاف ايديله‌مز . مع مافيه بوخصوص حقنده‌كی مطالعاتنده اسباب آتيه‌دن طولايی ظنياته قاپلديغنی كورييورز :

اولا اوزمانلرده اقاليمك — ولايتلرك — بغدادك حاكميتندن كسب استقلال ايتمسی خلافت عباسيه‌دن استقلالنی ومقر خلافته پاره ارسالنك قطعی التزام ايتمز ايدی . اوت ، (بنی اغلب) افريقيه‌ده كسب استقلال ايدرك حاكميتی ١٨٤ سنه‌سندن ٢٩٦ سنه‌سنه قدر ارثاً كنديلرينه حصر ايتمشلردی . لكن بو استقلال مصر ، خراسان وسائره‌ده كسب استقلال ايدن سائر امرانك ياپدقلری كبی انلری مقر خلافته معين برمبلغ تأديه ايتمكدن منع ايلمزدی . ذكر اولنان امرا بولندقلری يرلرده بغداده‌كی خليفه نامنه خطبه اوقوتدقلری كبی كنديلرينی‌ده يالكز ديانت جهتندن خليفه‌يه تابع عد ايلرلردی . خراسانده‌كی (دولت طاهريه) ، مصرده‌كی (دولت طولو-

[١] قدامه ٢٣٦

نیه) مستقلاً اجرای حکومت ایتدکلری حالده ینه‌مقر خلافته قارشی بویولده حرکت ایدرلردی [١] . امرانك بعضلری بوپاره‌یی هدیه ، بعضلری‌ده خراج ویا استیجار ـ التزام ـ وسائره بدلی نامارله تقدیم ایلرلردی . فضله اوله‌رق افریقیه اقلیمی ١٨١ سنهٔ هجریه‌سنه قدر بیت‌الماله پاره کوندرمزدی . بوولایت آنجق (ابراهیم بن اغلب) ذکر اولنان سنه‌ده والی اولدقدن صکره پاره کوندرمکه باشلادی . موما الیه سنوی ٤٠,٠٠٠ دینار اعطاسنی تعهد ایلمش ایدی . شوحالده (بنی اغلب) ك (مأمون) ك زماننه قدر بوپاره‌یی اعطایه دوام ایتمش اوللری مستبعد عد اولنماز . باخصوص خلفای عباسیه ، بنی اغلب حکومتی زمانندك کافه‌سنده افریقیه‌یی کندی مملکتلرندن دایمه وبنی اغلبی ایکنجی درجه‌ده مأموراعتباریله اووایه برنجی درجه‌ده مأمور اولمق اوزره بغدادن والیلر تعیین ایدوب کوندرمکه‌دوام ایلمشلردی [٢] . (سند) مملکتنده دخی عین حال جاری ایدی . حتی بوراده (ابن خلدون) ك صحت روایتنه دها قوتلی بردلیل بولورز . چونکه (مأمون) بالذات ٢١٦ سنهٔ هجریه‌سنده‌هردرلو مصارفدن صکره برمیلیون درهم تأدیه ایتمك اوزره [٣] اووایه (عمران بن موسی العتکی) نامنده بر والی تعیین ایلمشدی [٤] . هرنه‌قدر بومبلغ (ابن خلدون) ك قید ایتدیکی مبلغدن پك چوق ایسه‌ده اوصورتله والی تعیینی وویرکی آلنمسی (مأمون) ك (سند) ده‌کی استقرار حاکمیتنی ارائه ایدر . مبلغلرك تخالفی زمانك اختلافی ایله سند مملکتی حدودنده وقوع بولان تبدلاتدن ایلری کلمکده‌در . بو ایکی اقلیمك ، یعنی افریقیه وسندك (قدامه) و (ابن خردادبه) نك جدوللرنده ذکر اولنمامسنه کلنجه بونی (ابن خلدون) دن صکره اورالردن ویرکی آلنمسنك انقطاع ایتمش بولنمسنه ، یاخود اواقلیملرك دیکر اقلیملره علاوه وادخال ایدلمش اولمسنه ویاخود مذکور ایکی جدولك قارشی قارشی‌یه تدقیقندن آکلاشیله‌جغی اوزره دیکراسبابه عطف ایتمك اقتضا ایدر . هرحالده ذکر اولنان اسبابی فرض ایتمك تبصر وتحقیق ایله الك بیوك ثقاتدن معدود اولان (ابن خلدون) کبی بیوك بر عالمك خطا ویا توهم ایله اتهامندن دها زیاده طوغری عداولنور. باخصوص (ابن خلدون) مذکور جدولده‌کی وارداتك (مأمون) زماننده بیت‌الماله کلمش اولدیغنی صورت صریحه‌ده بیان ایلیور .

ثانیاً (ابن خلدون) مأمون زماننه عائد واردات ومصارفات دولته دائر برطاقم اوراق رسمیه اله‌کچیرمش ایدی . بووسائر خصوصلر حقنده یازدیغی شیلری او وثائقه مراجعت ایدرك یازییوردی [١] .

ثالثاً دولت عباسیه‌نك قیود رسمیه‌سنی حاوی اولان دیوان (دفتر خانه) امین

---

[١] مقریزی ٣٢١ ج ١ [٢] ابن‌الاثیر ٤٥ ج ٧
[٣] ابن خردادبه ٥٧ [٤] ابن‌الاثیر ١٧١ ج ٦

[١] ابن‌خلدون ٣٢٩ ج ١

زمانـنده وقوع بولان یانغیننده محترق اولدی . دهـا اول بیـان ایتـدیکمز وجه ایله اوتاریخدن صکره دولت عباسیه‌ده حسـابات آنجق ۲۰٤ سنهٔ هجریه‌سندن صکره قیدوتدوین ایدلدی . دهـا اول نه قدر قیود وحسـابات وار ایدی ایسـه جمله‌سی اویاغیننده ضـایع اولمشدی .

بو جهتله (ابن خلدون) ك بیان ایتدیکی معلوماتده محق اولدیغنی وبارون (فون‌قره‌مر) طرفندن سرد اولنـان اعتراضات وهمه مستند بولنـدیغنی مرجح کوریرز . وفوق کل ذی علم علیم .

(۲ً) (قدامه) نك‌جدولی : — بغدادلی کاتب (قدامه بن جعفر) بوجدولی (کتاب الخراج) نامیله یازدیغی بر اثرده نشر ایلمشدر . بو کتـابدن مشهور هولانده مستشرقلرندن (دوغویـه) نك همتیله (لیدن) ده طبع اولنان‌بعض‌پارچه‌لردن بشقه‌بزه برشی‌یتشمدی . (قدامه) ۳۳۷ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایلدی . پدری خرستیان ایدی . کندیسی (مکتفی) دورنده (۲۸۹ ـ ۲۹۵ ﻫ) اسـلام اولدی . دولت عباسیه مناصبندن بیوك بر منصبه نائل اولمش وبرچوق اثرلریازمشدر . ذکرایتدیکمز (کتاب‌الخراج) یازدیغی آثار جمله‌سندندی . قرائن احوالدن آکلاشیلیورکه مشـارالیه بو کتابی اله کچیردیکی بر طـاقم اوراق رسمیه‌یه مستنداً ۳۱٦ سنهٔ هجریه‌سی صره‌لرنده تحریر ایلمشدر . کتابك مطالعه‌سندن مملکتك‌وارداتی حقنده درونـنـده وارد اولان قیودك ۲۲۵ سنه‌سی وارداتنه عائد اولدیغی آکلاشلمقده‌در .

(۳ً) (ابن خرداذبه) نك جدولی : — اسمی (عبدالله بن خرداذبه) اولان بو ذات (فهرست) نامنده‌کی کتاب مؤلفنك بیـانـنه کوره جبال ممالکنده برید ـ پوسته واستخبا ـ رات ـ مأمـوری ایدی . قرائن احوالدن آکلاشلدیغنه‌نظراً مشارالیه مذکورمأموریتده بولنـدیغی صره‌ده مبحوث عنه جدولی حاوی اولان (المسالك والممالك) نامنـده‌کی اثرینی تحریرایلمشدر . کتابك‌ناشری اولان (دوغوییه) مشـارالیهك مذکور اثری ۲۳۲ سنه‌سـنده یازدیغی حالده دهـا صکره ۲۵۰ سنه‌سنه قدر اکا برطاقم علاوه‌لر قید ایتـدیکنی ظن ایلیور .

دولت عباسـیه‌نك وفرت ثروتی زماننده دولتك وارداتنی محتوی اولان بواوچ جدولی قدم صره‌سی‌ایله بر وجه‌آتی درج ایدییورز . بونلرك الك اسکیسی (ابن‌خلدون)ك جدولیدر. ایکنجی درجه‌ده اسکیلکده (قدامه) نك ، اوچنجی درجـه‌ده (ابن خرداذبه) نك جدوللری کلیر .

اولا (ابن خلدوندن نقلاً مامون زماننده)

دولت عباسیه‌نك وارداتی

اقلیملرك اسمی	كلن واردات درهم اعتباریله	كلن اموال وذخائر
سواد	٢٧,٨٠٠,٠٠٠	ونجران البسه‌سندن ٢٠٠ البسه و ٢٤٠ رطل طین مختوم
كسكر	١١,٦٠٠,٠٠٠	
دجله نواحیسی	٢٠,٨٠٠,٠٠٠	
حلوان	٤,٨٠٠,٠٠٠	
اهواز	٢٥,٠٠٠,٠٠٠	و ٣٠,٠٠٠ رطل شكر
فارس	٢٧,٠٠٠,٠٠٠	و ٣٠,٠٠٠ شیشه كل صویی و ٢٠,٠٠٠ رطل زیتون یاغی
كرمان	٤,٢٠٠,٠٠٠	ویمن قماشندن ٥٠٠ پارچه ثیاب نفیسه و ٢٠,٠٠٠ رطل خرما
مكران	٤٠٠,٠٠٠	
سند وتوابعی	١١,٥٠٠,٠٠٠	و ١٥٠ رطل عود هندی
سجستان	٤,٠٠٠,٠٠٠	ومعین البسه‌دن ٣,٠٠٠ قطعه قماش
خراسان	٢٨,٠٠٠,٠٠٠	و ٢,٠٠٠ كموش كولچه و ٤,٠٠٠ بیكیر و ١,٠٠٠ اسیر و ٢٠,٠٠٠ قطعه قماش و ٣٠,٠٠٠ رطل اهلیلج
جرجان	١٢,٠٠٠,٠٠٠	و ١,٠٠٠ دسته ایپك
قومس	١,٥٠٠,٠٠٠	و ١,٠٠٠ كموش كولچه
طبرستان ، ریان ودماوند	٦,٣٠٠,٠٠٠	و ٦٠٠ قطعه طبریه دوشمه‌سی و ٢٠٠ كسوه و ٥٠٠ البسه و ٣٠٠٠ دستمال و ٣٠٠٠ جامهٔ حمام
ری	١٢,٠٠٠,٠٠٠	و ٢٠,٠٠٠ رطل بال
همدان	١١,٣٠٠,٠٠٠	و ١,٠٠٠ رطل رمانین ربی و ١٢,٠٠٠ رطل بال
ماهاالبصره والكوفه	١٠,٧٠٠,٠٠٠	
ماسبذان ، ریان	٤,٠٠٠,٠٠٠	
شهر زرو	٦,٧٠٠,٠٠٠	
یكون	٢٢٩,٦٠٠,٠٠٠	

	٢٢٩,٦٠٠,٠٠٠	نقل يكون
موصل و توابعى	٢٤,٠٠٠,٠٠٠	و ٢٠,٠٠٠ رطل بال
اذربيجان	٤,٠٠٠,٠٠٠	
الجزيره‌وتوابعى‌اولان نواعئ فرات	٣٤,٠٠٠,٠٠٠	و ١,٠٠٠ رأس اسير و ١٢,٠٠٠ طلوم بال و اون طغان قوشى و ٢٠ كسوه
ارمينيه	١٣,٠٠٠,٠٠٠	و ٢٠ قاليجه و ٥٣٠ قطعه‌چبوقلى الاجه‌قماشى و ١٠,٠٠٠ رطل‌سور ماهى تسبيحى و ٢٠٠ قاطر و ٣٠ طاى
برقه	١,٠٠٠,٠٠٠	
افريقيه	١٣,٠٠٠,٠٠٠	و ١٢٠ كليم
	٣١٨,٦٠٠,٠٠٠	يكون درهم
	دينار اوله‌رق	
قنسرين	٤٠٠,٠٠٠	و ١,٠٠٠ يوك زيتون ياغى
دمشق	٤٢٠,٠٠٠	
اردن	٩٧,٠٠٠	
فلسطين	٣١٠,٠٠٠	و ٣٠٠,٠٠٠ رطل زيتون ياغى
مصر	٢,٩٢٠,٠٠٠	
يمن	٣٧٠,٠٠٠	امتعه‌دن ماعدا (ذكر اولنميور)
حجاز	٣٠٠,٠٠٠	
	٤,٨١٧,٠٠٠	يكون دينار

بومبلغ هردينار اوزمانكى ذكرى اولان ١٥ درهم اعتبارى ايله درهملره تحويل اولنديغنده ٧٢,٢٥٥,٠٠٠ درهم طوتار .

او حالده درهم اعتبارى ايله يكون	٧٢,٢٥٥,٠٠٠
بو مقداره بالاده ذكراولنان ديكر اقاليمك وارداتى علاوه ايديلنجه	٣١٨,٦٠٠,٠٠٠
جملهٔ يكون	٣٩٠,٨٥٥,٠٠٠ درهمه بالغ اولور .

بالاده‌كی جدولدن آكلاشلديغی اوزره شرق
جهتلرنده بولنان ولايتلرك خراجی درهم
و(برقه وافريقيه‌دن ماعدا) غربده بولنان
ولاياتك خراجی دينار حسابيله تقدير اولنوردی.
ديكر ايكی جدولده دخی عينی حالی كوررسكز.
آكلاشلديغنه كوره بوفرق كموش معدنلرينك
شرق طرفلرده‌كی ممالكده وآلتون معدنلر.
ينك‌ده غرب جهتلرنده‌كی ممالكده دها زياده
بولنمسندن ايلری كليوردی .

برقه وافريقيه ايله برابر شرق طرفلرنده‌كی
اقاليمك — ولايتلرك — مجموع وارداتی
٣١٨,٦٠٠,٠٠٠ درهم وغرب جهتلرنده‌كی
ولايات ونواحينك وارداتی‌ده ٤,٨١٧,٠٠٠
دينار طوتيوردی . بودينارلری هر دينار
اوزمانكی قيمتی اولان اون بش درهم اعتباريله
درهمله تحويل ايتديكمزده ٧٢,٢٥٥,٠٠٠
درهمه وبومبلغی شرق جهتلرده‌كی اقليملرك
وارداتنه علاوه ايلديكمزده عموم يكونك
٣٩٠,٨٥٥,٠٠٠ درهمه بالغ اولديغی كورولور .

بارون (فون قره‌مر) ك (ابن خلدون) ك
جدوانلدن (كرج) و (جيلان) ناملريله ايكی
مملكت دها نقل ايتديكنی كوردك كه نزدمزده
بولنان نسخه‌لرده بونلر موجود دكلدر .
بوماليهك بونلری (فون هامر) نسخه‌سندن
نقل ايتديكنی ظن ايدرز . برنجی مملكتك
خراجی ٣٠٠,٠٠٠ وديكرينك‌كی ٥,٠٠٠,٠٠٠
درهمدر . نقل واقعك صحت ويا عدم صحتنی
تدقيق ايتمه‌نك محلی بوراسی دكلدر .

هرحالده معلومات آنفه‌دن (مأمون)
زماننده دولت عباسيه وارداتنك ، حقيقت
قيمتنی بيله‌مديكمز اموال وامتعه‌دن وذخائر
وارزاق كبی غله‌لردن ماعدا ، ٤٠٠ ميليون
درهم قدر بريكون طوتديغی تظاهر ايدييور .
مبلغ مذكوره بردها نظر دقتمزی عطف
ايده‌جك اولورايسه‌ك بونك پك بيوك بريكون
تشكيل ايلديكی درحال كوزه چارپار . جبايتی
تقدير ايتمكده متخذ اولان اصول ، غله‌لر ،
دكرلری اولان نقدايله تقدير ايديله‌رك طوتديغی
مبالغك واردات نقديه‌يه ضم وعلاوه
ايدلمسی ايدی . نته‌كيم « جراب الدوله » ـ
دولت طغارجغی ـ نامنده‌كی كتاب مؤلفی
قسم اعظمی بغدايدن متشكل اولان سواد
غله‌لری حقنده اويله ياپمش ايدی . كذلك
(قدامه) و (ابن خرداذبه) نك جدوللرنده
دخی سواد نواحيسی خراجنده اوصورتله
حركت ايدلمشدر .

دها اول يازديغمز وجه ايله بغدادده
بيت المال خزينه‌سنه ايصال اولنان اموال ،
واردات صافيه ايدی . تحصيل اولنديغی ولا.
يتلرده عسكر معاشاتی وتحصيل مصرفی واسقای
اراضی وسائره‌يه مقتضی يرلی مصارفی تسويه
اولندقدن صكره بقيهٔ واردات اوله‌رق مقر
خلافته كوندريليردی . بوپاره‌لرك اوزرينه
بغدادده ديوانلر مصارفی اوله‌رق خليفه
ووزراسنه وكاتبلرينه وسرای خلقنه مقتضی
مصرف ومعاشلردن بشقه تحميل ايديله‌جك
مصرف قالمازدی . بالاده ذكر اولنان واردات
صافيه مقدارينك برعشری بيله عصر حاضر

دولتلرندن هیچ برینك خزینه‌سنده قالمدیغنه نظراً اوزمانکی دولتك ثروتی ایله بوکونکی حکومتلرك موازنهٔ مالیه‌لری آره‌سنده بیوك برفرق واردر . بوجهتله احتمالکه (ابن خلدون) ك بوبابده ویردیکی معلوماتك صحتی شایان تردد کورولور . شو حالده دیکر ایکی جدول ایله (ابن خلدون) جدولی آره‌سنده مقابله ومقایسه اجرا ایدلمك اوزره انلری ده کوستره‌لم.

ثانیا (قدامة بن جعفردن نقلاً ـ معتصم زماننده)

دولت عباسیه‌نك وارداتی

سوادجهتلری جبایتنك قسم اعظمی بغدای و آربه‌دن متشکل ایدی (قدامه) مذکور قطعه‌نك شرق وغرب (طسوجی) ناحیه‌لری اعتباریله هربرندن آلنان مقدارلری مفصلاً ذکر ایدییور.

سوادك غرب جهتنده کائن ناحیه‌لری

ناحیه‌نك اسمی	بغدایك مقداری کر (قرق اردب)	اربه‌نك مقداری کر (قرق اردب)	درهم
انبار ونهر عیسی	١١,٨٠٠	٦,٤٠٠	٤٠٠,٠٠٠
مسکن ناحیه‌لری	٣,٠٠٠	١,٠٠٠	١٥٠,٠٠٠
قطربل «	٢,٠٠٠	١,٠٠٠	٣٠٠,٠٠٠
بادوریا «	٣,٥٠٠	١,٠٠٠	١,٠٠٠,٠٠٠
نهر سیر	١,٧٠٠	١,٧٠٠	١٥٠,٠٠٠
رومقان	٣,٣٠٠	٣,٣٠٠	٢٥٠,٠٠٠
کوثی	٣,٠٠٠	٢,٠٠٠	٣٥٠,٠٠٠
نهر درقیط	٢,٠٠٠	٢,٠٠٠	٢٠٠,٠٠٠
نهر جوبر	١,٥٠٠	٦,٠٠٠	١٥٠,٠٠٠
باروسما ونهرالملك	٣,٥٠٠	٤,٠٠٠	١٢٢,٠٠٠
زوابئ ثلاثه	١,٤٠٠	٧,٢٠٠	٢٥٠,٠٠٠
بابل وخطرنیه	٣,٠٠٠	٥,٠٠٠	٣٥٠,٠٠٠
فلوجهٔ علیا	٥٠٠	٥٠٠	٧ ,٠٠٠
فلوجهٔ سفلی	٢,٠٠٠	٣,٠٠٠	٢٨٠,٠٠٠
طسوج النهرین	٣٠٠	٤٠٠	٤٥,٠٠٠
« عین التمر	٣٠٠	٤٠٠	٤٥,٠٠٠
« الحیه والبداة	١,٥٠٠	١,٦٠٠	١٥٠,٠٠٠
سورا وبرنسیا	١,٥٠٠	٤,٥٠٠	٢٥٠,٠٠٠
برس اعلی واسفل	٥٠٠	٥,٥٠٠	١٥٠,٠٠٠

فرات بادقلى	٢,٠٠٠	٢,٥٠٠	٦٢,٠٠٠
طسوج السيلحين	١,٠٠٠	١,٥٠٠	١٤٠,٠٠٠
روذستان وهرمزجرد	٥٠٠	٥٠٠	٢٠,٠٠٠
تستر	٢,٢٠٠	٢,٠٠٠	٣٠٠,٠٠٠
ايغاريقطين	١,٢٠٠	٢,٠٠٠	٢٠٤,٨٠٠
كسكر	٣٠,٠٠٠	٢٠,٠٠٠	٢٧٠,٠٠٠
شرق جهتندهكى سواد ناحيه‌لرى :			
طسوج بزرجسابور	٢,٥٠٠	٢,٢٠٠	٣٠٠,٠٠٠
« الراذانين	٤,٨٠٠	٤,٨٠٠	١٢٠,٠٠٠
« نهربوق	٢٠٠	١,٠٠٠	١٠٠,٠٠٠
كاواذى ونهربين	١,٦٠٠	١,٥٠٠	٣٣٠,٠٠٠
جازر ومدينهٔ عتيقه	١,٠٠٠	١,٥٠٠	٢٤٠,٠٠٠
روستقباد	١,٠٠٠	١,٤٠٠	٢٤٦,٠٠٠
سلسل ومهروذ	٢,٠٠٠	١,٥٠٠	١٥٠,٠٠٠
جلولا وجللتا	١,٠٠٠	١,٠٠٠	١٠٠,٠٠٠
ذبيين	١,٩٠٠	١,٣٠٠	٤٠,٠٠٠
دسكره	١,٨٠٠	١,٤٠٠	٦٠,٠٠٠
بندنيجين	٦٠٠	٥٠٠	٣٥,٠٠٠
طسوج برازالروذ	٣,٠٠٠	٥,١٠٠	١٢٠,٠٠٠
نهروان اعلى	١,٧٠٠	١,٨٠٠	٣٥٠,٠٠٠
نهروان اوسط	١,٠٠٠	٥٠٠	١٠٠,٠٠٠
بادراياوباكسايا	٤,٧٠٠	٥,٠٠٠	٣٣٠,٠٠٠
كور دجله (دجله ناحيه‌لرى)	٩٠٠	٤,٠٠٠	٤٣٠,٠٠٠
نهرالصله	١,٠٠٠	٣,١٢١	٥٩,٠٠٠
نهروان اسفل	١,٧٠٠	١,٣٠٠	٥٣,٠٠٠
يكون	١١٥,٦٠٠	١٢٣,٩٢١	٨,٨٢١,٨٠٠

شو ايضاحاته كوره سواد قطعه‌سنك محتوى اولديغى ناحيه‌لر اعتباريله جبايتى ١١٥,٦٠٠ (كر) بغداى و ١٢٣,٩٢١ (كر) آربه و ٨,٨٢١,٨٠٠ درهم طوتيوردى . مع مافيه بويكون (قدامه) طرفندن بالاده‌كى مفردات ايراد اولندقدن صكره بيان ايديلان يكوندن فرقليدر . زيرا مشاراليه يكونى افاده ايتمك مقصديله : « بصره صدقاتندن ماعدا سوادك ارتفاعى ـ وارداتى ـ ١٧٧,٢٠٠ كر بغداى و ٩٩,٧٢١ كر آربه و ٨,٠٩٥,٨٠٠ نقد درهم ايدى » ديبور [١] . احتمال كه آره‌ده‌كى بو

[١] كتاب الخراج (ليدن باصمه‌سى) ٢٣٩

فرق بعض رقملرك اوقونمسنده وقوع بولان خطادن نشأت ايدييور . معمافيه بوفرق بيوك اولمقله برابر بحثمزه كوره شايان اهميت برشى دكلدر . شمدى ذكر اولنان بغداى وآربه‌يى درهمله تحويل ايده‌لم . (قدامه) بو تحويلى بالذات ياپمشدر . مشاراليهك ياپديغى حسابه كوره بغداى وآربه‌نك بربرى اوزرينه هرايكى كرى ٦٠ دينار وهردينار ١٥ درهم اعتباريله مذكور بغداى وآربه‌نك بهاسى ١٠٠،٣٦١،٨٥٠ درهمه بالغ اولمقده‌در . (قدامه) بصره صدقاتى ارتفاعنك ــ وارداتنك ــ سنه‌ده ٦،٠٠٠،٠٠٠ درهمه بالغ اولديغنى سويليور . شو حالده بونلرى هپ بر آره‌ده طوپلارسه‌ق آتيده كوستر لديكى اوزره ١١٤،٤٥٧،٦٥٠ درهم مقدارنده بريكون طوتديغى كورولور :

درهم	
٨،٠٩٥،٨٠٠	نقداً طوپلانان درهملر
١٠٠،٣٦١،٨٥٠	بغداى وآربه‌نك درهم اعتباريله بدلى
٦،٠٠٠،٠٠٠	بصره صدقاتى
١١٤،٤٥٧،٦٥٠	يكون درهم

سواد قطعه‌سنك وارداتى بالاده كوستردكدن صكره مذكور قطعه ايله برابر كرك شرقده ، كرك غربده بولنان سائر اقليملرك ــ ولايتلرك ــ ينه (قدامه) طرفندن بيان اولنان جبايتلرينى ــ وارداتى ــ ذكر ايده‌لم :

شرق اقليملرى

	درهم
سواد	١١٤،٤٥٧،٦٥٠
اهواز	٢٣،٠٠٠،٠٠٠
فارس	٢٤،٠٠٠،٠٠٠
كرمان	٦،٠٠٠،٠٠٠
مكران	١،٠٠٠،٠٠٠
اصبهان	١٠،٥٠٠،٠٠٠
سجستان	١،٠٠٠،٠٠٠
خراسان	٣٧،٠٠٠،٠٠٠
حلوان	٩٠٠،٠٠٠
ماه الكوفه	٥،٠٠٠،٠٠٠
ماه البصره	٤،٨٠٠،٠٠٠
همدان	١،٧٠٠،٠٠٠
ماسبذان	١،٢٠٠،٠٠٠
مهرجان قذق	١،١٠٠،٠٠٠
ايغارين	٣،١٠٠،٠٠٠
قم وقاشان	٣،٠٠٠،٠٠٠
اذربيجان	٤،٥٠٠،٠٠٠
رى ودماوند	٢٠،٠٨٠،٠٠٠
قزوين وزنجان وابهر	١،٨٢٨،٠٠٠
قومس	١،١٥٠،٠٠٠
جرجان	٤،٠٠٠،٠٠٠
طبرستان	٤،٢٨٠،٧٠٠
تكريت وطيرهان	٩٠٠،٠٠٠
شهر زور وصامغان	٢،٧٥٠،٠٠٠
موصل وتوابعى	٦،٣٠٠،٠٠٠
قردى وبذيدى	٣،٢٠٠،٠٠٠
ديار ربيعه	٩،٦٣٥،٠٠٠
ارزن وميافارقين	٤،٢٠٠،٠٠٠
طرون	١٠٠،٠٠٠
آمد	٢،٠٠٠،٠٠٠

دیار مضر	٦,٠٠٠,٠٠٠
طریق فرات ناحیه‌لری	٢,٩٠٠,٠٠٠
یکون درهم	٣١١,٥٨١,٣٥٠
غرب اقلیملری	دینار
قنسرین وعواصم	٣٦٠,٠٠٠
جند حمص (حمص اردوکاهی)	٢١٨,٠٠٠
« دمشق (شام اردوکاهی)	١١٠,٠٠٠
« الاردن (اردن اردوکاهی)	١٠٩,٠٠٠
« فلسطین	٢٩٥,٠٠٠
مصر واسکندریه	٢,٥٠٠,٠٠٠
حرمین	١٠٠,٠٠٠
یمن	٦٠٠,٠٠٠
یمامه وبحرین	٥١٠,٠٠٠
عمان	٣٠٠,٠٠٠
یکون دینار	٥,١٠٢,٠٠٠

هر دینار ١٥ درهم اعتباریله ذکر اولنان دینارلری درهملره تحویل ایدر ایسه‌ك ٧٦,٧١٠,٠٠٠ درهم طوتار . بو درهملری شرق والجزیره اقلیملرینك مجموع وارداتنه ضم وعلاوه ایتدیکمزده جملهٔ یکونك ٣٨٨,٢٩١,٣٥٠ درهمه بالغ اولدیغی کورولور. ایشته (قدامه) نك تقدیر وتحریرینه کوره خراج وارداتی بوقدر طوتیوردی [١] .

[١] قدامة بن جعفرك جدولنده مفردات ایله یکون آره‌سنده ناسخلر طرفندن وقوعی محتمل اولان بر اختلاف کوردیکمزدن الدن کلدیکی قدر انی تصحیح ایلدك .

ثالثاً (ابن خردادبه‌نك روایتنه کوره اوچنجی عصری هجری اورته‌لرنده)

دولت عباسیه‌نك وارداتی

(ابن خردادبه) سواد ناحیه‌لری وارداتی (قدامه) نك مفصلاً یازدیغی کبی یازدقدن صکره فضله اوله‌رق بوراده سرد وایرادی اوزون سوره‌جك اولان غله انبارلری ایله خرمنلرك مقدارینی‌ده ذکر ایتمشدر. بز بوراده یالکز بغدای و آربه ودرهم مجموعنك ذکری ایله اکتفا ایده‌جکز. شویله‌که: سواد ناحیه‌لرینك واردات عمومیه‌سی مجموعی ٦٣,٤٠٠ کر بغدای، ٩١,٨٥٠ کر آربه و ٨,٤٥٦,٨٤٠ نقد درهمدن عبارت ایدی . بغدای و آربه بربری اوزرینه هر ایکی کری آلتمش دینار وهر دیناری ١٥ درهم قیمتنده اعتبار ایتدیکمزده بدلی ٦٩,٨٦٢,٥٠٠ درهم طوتار . بونی درهم (نقد) صورتیله تحصیل اولنان وارداته علاوه ایده‌جك اولور ایسه‌ك سواد نواحیسندن آلنان واردات نقدیه ٧٨,٣١٩,٣٤٠ درهمه بالغ اولور .

(ابن خردادبه) سوادك حاصلاتی حقنده بالاده‌کی معلوماتی ویردکدن صکره حکومت طاهریه (بنی طاهر) زماننده خراسان ایله اکا ملحق اولان اقالیمك ، ٢١٢ سنهٔ هجریه‌سنده طرح اولنان مقداره کوره ، خراج وارداتنك تفصیلاتنی یازییور . مشار الیهك ضبط ونقلنه نظراً مذکور یرلرك مجموع وارداتی ٤٤,٨٤٦,٠٠٠ درهم ایله ١٣ بینك حیوانی و ٢,٠٠٠ قیون وغز (اوغوز) عشیرتندن

۲,۰۰۰ رأس اسیر ایدی. ذکر اولنان حیوان واسیرلرك قیمتی ۶۰۰,۰۰۰ درهم طوتیوردی. کذلك کندج بزندن ۱,۱۷۸ طوپ (ثوب) ویاری یاری یه ۱,۳۰۰ قطعه دمیربیل ودمیرلوحه دخی خراج جمله سندن ایدی. خراسان اوصره لرده اللی قدر سنجاق وناحیه یی محتوی ایدی . (ری) ، (قومس) ، (جرجان) ، (کرمان) ، (سجستان) ، (نیسابور) ، (طخارستان) ، (طالقان) ، (وبخاری وسغد وسائره نواحیسنی شامل اولان ماوراءالنهر ناحیه لری) خراسانه تابع ناحیه لردن ایدی . (بنی طاهر) اورالرده استقلال ایله اجرای حاکمیت ایتدکاری حالده بوویرکی یی ویرییورلردی . تطویلدن احترازاً بورالرینی بویله مختصراً کچیورز . سواد ناحیه لری وخراسان وارداتی حقنده صورت مفصله ده معلومات آلمق ایستین (ابن خرداذبه) نك (کتاب المسالك والممالك) نه مراجعت ایلسون . مشارالیهك دیکر اعماله (ولایتلره) متعلق اوله رق ذکر ایلدیکی معلوماتی ـ ینه طوتدیغمز اختصار دائره سنده ـ درج ایله جدولنی اکمال ایده لم :

شرق اقلیملری	درهم
سواد	۷۸,۳۱۹,۳٤۰
خراسان وملحقاتی	٤٤,۷٤٦,۰۰۰
شهر زور وصامغان	۲,۷۵۰,۰۰۰
ماسبذان ومهرجان قذق	۳,۵۰۰,۰۰۰
قم	۲,۰۰۰,۰۰۰
اهواز	۳۰,۰۰۰,۰۰۰
فارس	۳۳,۰۰۰,۰۰۰
قزوین	۱,۲۰۰,۰۰۰
ماه الکوفه	۳,۸۰۰,۰۰۰
اصبهان	۷,۰۰۰,۰۰۰
دیار مضر	۵,۶۰۰,۰۰۰
موصل	٤,۰۰۰,۰۰۰
دیار ربیعه	۷,۷۰۰,۰۰۰
ارمینیه	٤,۰۰۰,۰۰۰
یکون درهم	۲۲۷,۷۱۵,۳٤۰

غرب اقلیملری	دینار
قنسرین وعواصم	٤۰۰,۰۰۰
جند حمص	۳٤۰,۰۰۰
« دمشق	٤۰۰,۰۰۰
« اردن	۳۵۰,۰۰۰
« فلسطین	۵۰۰,۰۰۰
مصر	۲,۱۸۰,۰۰۰
یمن	۶۰۰,۰۰۰
یکون دینار	٤,۷۷۰,۰۰۰

مذکور دینارلری درهمه تحویل ایتدیکمزده ۷۱,۵۵۰,۰۰۰ درهم طوتار . بومبلغ ذکر اولنان شرق اقلیملری وارداتنه علاوه اولنورسه ایکیسی بردن آشاغیده کوستریلن یکونه بالغ اولور :

درهم	
۲۲۷,۷۱۵,۳٤۰	شرق اقلیملری وارداتی
۷۱,۵۵۰,۰۰۰	غرب « «
۲۹۹,۲۶۵,۳٤۰	یکون

دولت عباسیه وارداتنك خلاصه‌سی

بالاده ذکری کچن معلومات شو صورتله خلاصه اولنه‌بیلیر : دولت عباسیه وارداتی (مأمون) زماننده اك یوکسك مقدارده بولنیوردی. مشارالیهدن صکره واردات دولت آزالمغه باشلامش وبوتناقص ایلریده کوستره‌جکمز اسبابدن طولایی آنجق اوچنجی عصر هجری اورته‌لرندن صکره کوزه چارپمشدر . اوزمانلردن اول ایسه بودولتك وارداتی بالاده درج اولنان اوچ جدولدن آکلاشیلدیغی وجه ایله پك زیاده چوق ایدی . آنف الذکر جدوللرك جمله‌ٔ یکونلرینی شورایه نقل ایده‌لم :

	درهم
(٢٠٤ ایله ٢١٠ سنه‌لری آره‌سنده) مأمون زماننده دولت عباسیه‌نك وارداتی	٣٩٦،١٥٥،٠٠٠
معتصم زماننده، یاخودبر آز زمان صکره ٢٢٥ سنه‌سنه‌قدر دولت عباسیه‌نك وارداتی	٣٨٨،٢٩١،٣٥٠
اوچنجی عصر هجری اورته‌لرنده دولت عباسیه‌نك وارداتی [١]	٢٩٩،٢٦٥،٣٤٠

[١] ذکراولنان ازمنه‌یی علی‌وجه‌التقریب تعیین ایلدك . مثلا (ابن خرداذبه) نك جدولنده براقلیمك خراجی (ابن خلدون) ك ویا (قدامه) نك جدوللرنده ذکر اولنان مقدارله مطابق، یاخود عکسی اوله‌بیلیر. بز اکثریتی‌نظر اعتباره آلیورز. (مؤلف)

بالاده‌کی رقملرك یکدیکرینه مقایسه‌سندن واردات دولتده وقوع بولان تناقص اوچنجی عصر هجرینك برنجی نصفنده بیله کورنمکه باشلامشدر . باخصوص خراج جمله‌سندن اوله‌رق (ابن‌خلدون) ك جدولنده وارد اولوب قسماً ذکر ایتمدیکمز اموال وامتعه ومحصولات نظر دقته آلنیرسه بوفرق دها زیاده کوزه چارپیور . هرحالده شوتحقق ایدییورکه دولتك سنوی وارداتی حد وسطی اوله‌رق ٣٦٠ میلیونه بالغ اولیوردی . بوواردات دها اول دخی بیان ایدلدیکی اوزره واردات صافیه ایدی . حال بوکه بر دولتك بو مقدارده واردات صافیه صاحبی اولمسی نه اسکی ، نه‌ده یکی زمانلرده کورولوب ایشیدلمامشدر . مکر روم وایران دولتلری حقنده بعضلرینك تصادفاً ومختصراً ایراد ایتدکلری روایتلر نظر اعتبار وتصدیقه آلنه . روما دولتی تاریخی مؤلفی(ژیببون) مذکور دولتك دورسطوت ووسعتنده سنوی وارداتنك مجموعی درت‌یوز میلیون درهم مقدارنده بولندیغنی ، بونك ١٣٥،٠٠٠،٠٠٠ درهمنك آسیا (آناطولی) [١] وارداتنی تشکیل ایتدیکنی ذکر ایدییور. (ابن خرداذبه) دخی‌ایران دولتنك (خسرو پرویز) زماننده‌کی وارداتنك ٤٢٠،٠٠٠،٠٠٠ مثقاله ، یاخود ٧٢٠ میلیون درهمه بالغ‌اولدیغنی روایت ایلیور . بو رقملرك صحتنی تصدیق ایدر ایسه‌ك اوایکی دولتده مصارفك دخی نه مقداره

(١) Gibbon's Roman Empire I.110

بالغ اولدیغنی‌ده آرامقلغمز لازم کلیر . زیرا احتمال که او دولتلر بو وارداتك قسم اعظمنه معادل صرفیاته مجبور ایدیلر . حال بوکه دولت عباسیه آتیده کوروله‌جکی اوزره اویله دکل ایدی . روما وایران دولتلرندن ماعدا سائر دولتلره کلنجه بونلرك مقدار وارداتی ایله دولت عباسیه‌نك مقدار وارداتی آره‌سنده اولان فرق پك بیوکدر . از جمله دولت عثمانیه اونجی عصر هجری اورته‌لرنده سلطان سلیمان قانونی زماننده وسعتنك اك بیوك درجه‌سنه واصل اولدیغی صره‌ده وارداتی ۸,۰۰۰,۰۰۰ دوقه آلتونندن [۱] ، یاخود ۶۵,۰۰۰,۰۰۰ درهمدن زیاده دکلدی . بو واردات ایله دولت عباسیه‌نك وارداتی آره‌سنده نسبت وارمیدر ؟ زیرا اوته‌کنك وارداتی بونککنك بر قاچ مثلنی تشکیل ایدر . عصر حاضر دولتلرینك خزینه‌لرنده فضله‌ٔ واردات اوله‌رق قالان مبالغ اعتباریله بونلری‌ده اویله‌جه قیاس ایدیکز .

شمدی دولت عباسیه وارداتنك صرف اولندیغی جهتلر حقنده معلومات ویره‌لم .

دولت عباسیه‌نك مصرفلری

اسکی مورخلرك عربجه‌ده یازدقلری شیلرده بو خصوصه دائر معلوماته تصادف ایتمدك . بو مورخلر بوسکوتی قصداًمی اختیار ایلدیلر ، یوقسه یازدیلرده یازدقلری معلومات هرج ومرج زمان آره‌سنده ضایع اولوب‌می کیتمشدر ، بیله‌میورز . یالکز شوراسنی بیلیورزکه اسلام مورخلری وقائع حربیه‌یی ، یاخود بزم انس وطربلری یازدقلری صره‌ده تصادفاً ایراد ایتدکلری معلوماتدن ماعدا مدنیت اسلامیه ویاتفرعاتنه متعلق اولان واردات ومصارفات دولت ، ثروت مملکت ، مملکتده‌کی احوال علم ومعرفت ، یاخود اودولتی تشکیل ایدن خلقك احوال اجتماعیه‌سی بحثلرینه دائر پك آز شیلر یازارلردی . مع مافیه (ابن خلدون) اومور-خلر میاننده براستثنا تشکیل ایدر . مشار الیه دولتك اعتلاسی دورنده‌کی اسرافاتی یازارایکن انك وارداتنی‌ده یازمشدر . (قدامه) و (ابن خرداذبه) یه کلنجه بونلر پوسته یوللرندن بحث ایتدکلری صره‌ده دولتك مقدارووارداتنی‌ده قید ایتمشلردر . بعض جغرافیه مؤلفلری دخی اثرلرنده خراجی یازمشلردر . شوقدرکه بونلردن هیچ بری مدار بحثمزی تشکیل ایدن دورده خراجدن طوپلانان وارداتك نه کبی یوللرده صرف اولندیغنه دائر بر شی یازمامشدر .

مع مافیه مدنیت اسلامیه حقنده الده ایتمش اولدیغمز معلوماته بناءً دیه‌بیلیرزکه ذکر اولنان پاره‌دن بغدادده‌کی عسکر ، کاتبلر ایله دوائر حکومتده بولنان سائر ارباب مناصبك و برید — پوسته واستخبارات — مأمورلری وسائره کبی بعضاً بغداددن تعیین اولنوب مأموریتلری خارجده اولدیغی حالده

[۱] Porter's Const. Hist. of Turkey, Ms

معاشلری بیت المالدن تأدیه ایدیلن[١] مأمورینك معاشلری تسویه اولندقدن صکره هر نه قالیر ایسه خلیفه‌نك اجتهاد وامرینه تابع اولمق اوزره بیت المال خزینه‌سنده حفظ ایدیلیردی[٢].

دیوانلرده عسکر ایله مأمورین سائره‌یه صرف اولنان مبالغی صورت قطعیه‌ده تعیین ایتمك امکان خارجنده‌در. چونکه بو صرفیات زمانك واحوال خلفانك اختلافنه کوره تبدل ایدردی. بوندن ماعدا نه برنجی دور عباسی، نه ده سائر دورلرده بو خصوصه دائر صریح معلوماته راست کلمدك.

بونکله برابر بارون (قره‌مر) ك همتیله (احمد بن محمد طائی) نك التزامدن طولایی بیت الماله تقدیمنی تعهد ایتدیکی مبالغه دائر بر جدول الده ایتمکه موفق اولدق. بو جدول خلفای عباسیه‌دن (معتضد) ك ایلك سنین خلافتی اثناسنده ـ سنه ٢٧٩ هـ ـ بیت المال خزینه‌سی طرفندن تأدیه اولنان مبالغی محتویدر [٣]. معاشلری بیت المال طرفندن تأدیه ایدیلن مأمورین صنوفنه ویریلن پاره‌لرك مقداریی حاوی بو جدوله کوره سنوی صرفیات ٢,٥٠٠,٠٠٠ دینار راده‌سنده ایدی. مبلغ مذکور یومی ٧,٠٠٠ دینار اوله‌رق عسکره ودواوین حکومت مأمورلرینه وخدم وحشم مقوله‌لرینه آتیده‌کی شکلده توزیع اولنوردی.

[١] ابن خرداذبه ١٥٣ [٢] ماوردی ١٧٩

[٣] Einnahmebudjet des Abbasiden Reiches

٢٧٩ سنهٔ هجریه‌سنده معتضد بالله زماننده یومی اوله‌رق

دولت عباسیه‌نك مصارفاتی

دینار اوله‌رق کونده	
١,٠٠٠	نوبت آغالری و بونلره مماثل قپو اوغلانلرینك معاشاتی. جنابه‌لی وبصره‌لی بیاض رنکلیلر وباب عامه‌ده (طیش ـ قپوده) بولنان یساقجیلر وسائره ایله سیاهیلر وناصرك کوله‌لرینك [١] قسم اعظمی بوجمله‌یه داخلدر.
١,٠٠٠	ناصر طرفندن آزاد ایدیلوب غلمان خاصه نامیله معروف اولان ایچ آغالرینك معاشاتی
١,٥٠٠	ممتاز حرلردن اولان سواریلرك معاشاتی
٦٠٠	هر قوماندانلقدن انتخاب اولنوب مردلك وشجاعتله معروف بولنان کزیده عسکرك معاشاتی
٥٠٠	ناصر زماننده خدمتده بولنان سواریلرك معاشاتی
١١٠	سرای ومحررات خصوصیه‌ده مستخدم اولان اون یدی نوع مأمورلرك، قرائت مأمورینك، منقبه کویانك، مؤذنلرك، منجملرك، موقتلرك، علمدارلرك، بوریزنلرك، کولدیریجیلرك، داوولجیلرك وسائره‌نك معاشاتی.
٥٠	بغداد شهرنده وسائره‌ده ضابطه

[١] بوراده‌کی ناصردن مراد (ناصرلدین الله موفق ابو احمد متوکل) در.

خدمتنده بولنان معاشلی عسکرك تخصیصاتی

٣٠٠ كوله‌من وسائره‌نك مأكولاتی اثمانی

٣٣٣½ مطابخ خاصه ومطابخ عامه‌نك وفرونلرك مصرفلری ایله حرم وسرای خلقنك اطعمه‌سی وسیاهیلرك فرونلری مصرفی

١٠٠ خاصه وعامه ایچون مشروبات مخصصاتی وآلات وادواتی اثمانی ، ملبوسات ، خلعتلر، عطریات خزینه‌لری ، آبدست ادواتی ، سلاح ، مفروشات الخ خزینه‌لری مصرفلری

٤ سرایده خزینه‌لره ، فرونلره ، سرای خانه‌لرینه ، اوطه‌لرینه ، مستخدمیننه الخ قربه‌لر ایله صو طاشیان سقالرك معاشلری

١٦٧ خدمهٔ خاصه و (بیوك پایه‌ده حرمأمورلر مستثنی اوله‌رق) او قبیلدن اولان ایچ اوغلانلری وكوله‌منلر وبونلره علاوه اولنان امكدار معیت خدمه‌سی معاشاتی

١٠٠ مشروبات عامه وكسوه خزینه‌لرنده موظف اولان مأمورین وخدمه ایله قیوجی ، ترزی، دوكمه‌جی، پشمقجی، دمیرجی،یامه‌جی، كوركجی، ایشلمه‌جی، یورغانجی، كاغدجی، عطار، مرانغوز ، طوغرامه‌جی ، چیقیریقجی ، سپتجی وسائره كبی صنایع اربابنك معاشاتی

١٠٠ حرم معاشاتی

٤٠٠ بش اصطبل‌ده بولنان حیواناتك یم بدلی

٦٦⅔ آت، دوه وحیوانات سائره‌نك مبایعه‌سی ایچون صرف اولنان پاره

٣٠ آشجیلرك معاشاتی

٣٠ دوشمه‌جیلر ومحلبیجیلر ومفروشات محافظلری وحماللرك معاشاتی

٥ اوزنكی ، یدك آت ، اكر خدمه‌سی ایله پوسته حیواناتنه باقان خدمه‌نك معاشاتی

٤٤ مصاحبلر وایلری كلن ندیملر ایله بوقبیلدن سائر مأمورینك معاشاتی

٢٣½ اطبا ومعیتلرنده بولنان معاونلری الخ معاشاتی

٧٠ بازیاری (قوشجی باشی) ، فهاد (آرسلانجی باشی) ، كلابزری (آو كوپكلری آغاسی) وسائره كبی معیت آو مأمورلرینك معاشاتی

١٦⅔ طیاره، شذه، حراقه وامثالی مراكب بحریه‌نك خدمتنده بولنان مأمورین وطائفه

٤ مشعله‌لر و نفط چراغلری ایچون نفط وفتیل اثمانی وبونلرك خدمتنده بولنان آدملرك معاشاتی

١٥ هركون صباح نمازنده سیاه بر چیقین درونده كتیریلن صدقه

٣٣⅓ متوكلك اوغللرینه ویریلن معاشلر

١٦⅔ واثقك اوغللرینه « «

١٦⅔ ناصرك « « «

٢٠ بنی هاشم مشایخی ایله اصحاب مراتب ومسجدلرده‌كی خطبایه ویریلن معاشات

٣٣½ عباسیلردن وطالبیلردن اولمق اوزره بنی هاشمدن بر طاقم ذواتك معاشاتی

٣٣½ عبیدالله بن سلیمان (وزیر) ك معاشی ایله اوغلی (قاسم) ه عسکری کچید رسمی ایچون ویریلن (شهری) بش یوز دینار

١٥٦½ بیوك کاتبلرك ودیوانلر رؤساسنك وخزینه‌دارلرك وقپو آغالرینك ومدیرلرك ومعاونلرینك ودیوانلرده بولنان سائر مأمورلرك معاشاتی ودفتر ، کاغد اثمانی (تأدیات دیوانلرینك کاتبلری ایله توزیعات مجلسلرنده انلرك مقامنه قائم اولان مأمورلر ورفیق ومعاونلرینك وبیت المال خزینه‌دارلرینك معاشاتی بوندن مستثنادر . چونکه بونلر معاشلرینی کسیلن معاشاتدن وآتلرینه اپی باقمایانلرك معاشلرندن جزا اوله‌رق وقوع بولان توقیفاتدن آلیرلردی)

١٦½ قاضی (اسحق بن ابراهیم) ایله خلیفه‌سی ابو عمرك پدری (یوسف بن یعقوب) ه وهر ایکیسنك اوغللرینه وفقهادن اون ذاته ویریلن معاشات

٣½ مسجدینده بولنان مؤذنلر ایله تکبیر خوانلرك وقیملرك واماملرك معاشاتی وقندیللر ایچون زیتون یاغی ، قباحصیر ، مصر حصیری وصو ویاز ایچون پرده ورمضان ایچون البسه وقندیل وسائره اثمانی

٥٠ حبسخانه‌لر مصرفی ومحبوسینك نفقه‌لری

١٠ بغداده‌کی ایکی کوپرینك مصرفی ایله تبدیل اولنان دوبه‌لری اثمانی ومحافظه‌لرنده مستخدم مأمورلرك معاشاتی

١٥ بیمارستان صاعدی‌نك (خسته‌خانه‌نك) مصارفاتی (او صره‌ده بوندن ماعدا خسته‌خانه یوق ایدی) وطبیبلرك ، کحاللرك ، مختل الشعور خسته‌لر تیمارجیلرینك ، قپوجیلرك ، جنازه تجهیز ایدنلرك وسائره‌نك معاشاتی وما کولات ، ادویه ومشروبات اثمانی

٦,٩٧٤ یکون

بالاده‌کی یکوندن آکلاشلدیغی اوزره (معتضد) زماننده (٢٧٩ سنۀ هجریه‌سنده) دولت عباسیه‌نك یومی مصرفی یدی بیك دینار راده‌سنده بولنیوردی . بونك سنوی مجموعی ایکی بچق میلیون (٢,٥٠٠,٠٠٠) دیناره بالغ اولور . دولت مشارالیهانك (مأمون) و (معتصم) زمانلرنده‌کی مصارفنی بومقدارده اعتبار ایدر ایسه‌ك ـ که اوچنجی عصر هجری صوکلرنده غلمان وممالیکك ـ کوله‌منلرك ـ مقداری مذکور عصرك ابتدالرنده بونلردن استخدام اولنان مقداردن دها فضله اولمسنه نظراً فکرمزجه مصرف اوعصرك نصف اولنده دها آز اولمق لازم کلیر ـ ، خلاصه (مأمون) ایله (معتضد) زمانلرنده‌کی مصارفات دولتی بربرینه مساوی فرض ایلیه‌رك ذکر اولنان دینارلری حد اعظم اوله‌رق یکرمی درهم اعتباریله درهملره تحویل ایدر ایسه‌ك یکونك ٥٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم طوتدیغنی کورورز .

شمدی بومقداری واردات صافیه اوله‌رق‌اولجه ذکر ایتدیکمز ٣٦٠ میلیوندن اخراج ایدر ایسه‌ك‌الده ٣١٠ میلیون، یاخود اون‌میلیونی‌دها آته‌رق ٣٠٠ میلیون درهم قالیر. بیت‌المال خزینه‌سنده بوقدر جسیم بر فضله واردات قالان بر دولت البته زنکینلکك منتهاسنده بر دولت عد اولنور. زیرا روما وا-سکی ایران دولتلری حقنده روایت‌اولنان کثرت وارداتدن ماعدا هیچ بر دولتك خزینه‌سنده دولت عباسیه خزینه‌سنده فضله واردات اوله‌رق قالان مبلغ، یاخود نصفی، یاخود ربعی ویا عشری قدر پاره قالدیغی کورلمه‌مشدر.

فضله اوله‌رق‌دولت عباسیه‌نك ذکراولنان مصرفی وارداتنك کوچك بر جزئی ایدی. بو مصرف (احمد بن محمد طائی) نك التزام صورتیله آلدیغی یرلرك خراج حاصلاتندن عبارت ایدی‌که بویرلر فرات ودجله نهرلرینك صولادقلری اراضی ایله جوخی، واسط، کسکر، بوق نهری نواحیسی، ذیبین، کلواذی، نهربین، رذانین، خراسان یولندن متشکل ایدی. ذکر اولنان یرلرك جمله‌سی عراقده واقع ایدی. حتی (قدامه) نك ٦٤ نجی صحیفه‌ده مندرج‌اولان جدولندن آکلاشیله‌جغی اوزره بویرلر بتون عراق دکل، عراقك بر قسمندن عبارت ایدی. شو حالده دولت عباسیه مصارفاتنك ولایتلرینك بعضلرندن کلن خراج وارداتندن قاپادلدیغنده شبهه قالمیور.

ثروت مذکوره‌نك بوکونکی

پاره ایله تقدیری

دولت عباسیه وارداتی مقدارینی دهاایی آکلامق ایچون بوکونکی پاره‌یه تحویل ایده‌لم. اوچنجی عصر هجری اوائلنده هر اون بش درهم بر دینار طوتدیغنه کوره واردات مذکوره‌نك یکرمی میلیون دیناره معادل اولدیغی لدی‌الحساب آکلاشیلیور. هر دینار بوکونکی پاره‌یه نظراً یارم انکلیز لیراسنه‌معادل طوتولور ایسه مذکور دورده هرسنه دولت عباسیه‌نك بیت‌المال خزینه‌سنده اون میلیون انکلیز لیراسی قالدیغی تظاهر ایدر.

برده نقودك‌قیمتی محصولات اثماننك وعمله اجرتنك اوجوز ویا بهالی اولمسنه کوره دکیشیر. بریرده محصولات وعمله اوجوز ایسه نقود قیمتلی وعکسی ایسه عکسی اولور. مثلا بربغدای چوالنك اللی غروشه صاتلدیغی بر یرده بیك لیرالق آدم اوبغدای چوالنك یوز غروشه صاتلدیغی بریرده ایکی بیك لیراصاحبنه معادلدر.

بوحال عین مملکتده بیله زمانك اختلافی ایله‌دکیشیر. مملکتلرمزده کچن عصرك‌ابتداسنده برقاچ‌بیك غروشك‌صاحبی زنکین‌عد ایدیلیردی. چونکه اوزمانلرده احتیاجات معیشت پك اوجوزایدی. دها صکره نفوسك چوغالمسی وخلقك طرق معیشتده ترقی ایتملری واسباب سائره‌دن طولایی حوائج‌معیشت بهاجه‌یوکسلمکه

باشلادیغی جهتله بوکون اومبلغ اورته حالده بولنان بر آدم طرفندن بر آی ظرفنده صرف اولنسان اهمیتسز بر پاره حکمنه کچدی . شو صوك سنه‌لر اثناسنده مصرده آلتونك قیمتنده آچیقدن آچیقه بر فرقك وقوعنی کوردك که مأمورلرینك معاشلرینه تعلق جهتیله حکومتك نظر دقتنی جلب ایتسه سزادر . حوائج معیشتك و مساکن کرالرینك ترقیسی اوزرینه عائله‌لرك مصرفی ده‌بش، یاخود آلتی سنه اولکی زمانه کوره دورتده برنسبتنده آرتدی. مثلا آیده‌بیك غروش ایله عائله‌سنی کچندیرن برمأمور بوکون آنجق ١٢٥٠ ویاخود ١٣٠٠ غروش ایله کچینه‌بیلیور . حال بوکه حکومت مأموری دها اول بیك غروش آلیور ایسه بوکونده عینی معاشی آلمقده‌در . ایشته بوحال آلتونك قیمتنده دوشکونلك وقوعندن ایلری کلمشدر . معین معاش آلانلرك بویله زمانلرده معاشلرینك تزییدی لازم کلیر .

دولت‌عباسیه‌ثروتنك بوکونکی نقودك‌قیمتنه نظراً حقیقتنی اڭلامق ایچون محصولاتك اوزمانکی قیمتی ایله زمان حاضرده‌کی قیمتی وهر ایکی زمانده‌کی عمله اجرتی آره‌سنده بر مقایسه یاپمقلغمز اقتضا ایدر . دها اول ویردیکمز معلوماتده کورلدیکی اوزره (قدامه) زماننده بغدای و آربه‌نك بر (کر)ی اوتوز دینار دکرنده ایدی [١]. هر (کر) قرق (اردب)ه معادلدر [٢] . بوکون بر(اردب) بغدای و آربه بر انکلیز لیراسی‌قیمتندن آشاغی بر قیمتله تقدیر ایدیله‌مز . شو حالده بوکون قرق اردب قرق‌انکلیز لیراسی ، یاخودسکسان دینارقیمتنده‌در . بومبلغ (کر)ك اوزمانلرده‌کی دکرینك اوچ مثلی دیمکدر .

منصور زماننده بریاپی اوسته‌سنك یومیه‌سی بر قیراط کموش و(روزکاری) نك،یعنی رنجبرك کونده‌لکی ایکی حبه [١] ایدی . بر قیراط ؛ دینارك یکرمیده بری [٢] وبر حبه کذلك دینارك آلتمشده بری اولمسنه کوره براوسته‌نك یومیه‌سی اوچ ربع درهم وبوکونکی نقوده کوره اوچ غروش ورنجبرك کونده‌لکی‌ده قرق پاره‌دن عبارت ایدی . بو اجرت الیوم بوکبی عمله‌یه ویرلمکده اولان اجرتك برثلثی‌قدردر . شوحالده اوزمانلرده‌کی نقودك شمدیکندن لااقل اوچ‌قات فضله بهالی اولدیغنی ودولت عباسیه وارداتنك بوکونکی پاره‌نك قیمتنه نظراً اوتوز میلیون انکلیز لیراسنه معادل بولندیغنی تسلیم ایتمك لازم کلیر . بتون بوپاره بیت‌المالده خلیفه‌نك تنسیب ایتدیکی ، یاخود دولتك منفعتنه موافق کوردیکی جهتلره صرف ایدلمك اوزره اجتهاد وامرینه تابع طوتولوردی . بومعلوماته اطلاع حاصل اولدقدن صکره فلان خلیفه‌نك برشاعره یوز بیك درهم ، یاخود اون بیك دینار عطیه ویردیکنی کورر ایسه‌ك اوبیوك سخابی شایان استغراب کورماملی‌یز . بوکون بیله بررسمی یوزبیك وبر آنتیقه‌یی یاریم میلیون لیرایه صاتون آلان زنکینلر کورولیور . بوکبی حاللر دهشتلی برزنکینلك نتیجه‌سیدر .

[١] قدامه ٢٣٩ [٢] محیط المحیط

[١] ابن‌الاثیر ٢٧٢ ج ٥ [٢] محیط‌المحیط

بو کونکی دولتلرك منـابع وارداتی دهـا زیاده تعدد وتنوع ایتدیکی حالده خزینه‌سـنده برمیلیوندن زیاده فضله‌ٔ واردات قالان بردولته راست کلنه‌مز. مثال اوله‌رق الك بیوك وبزه (یعنی مصره) الك یقین دولتلردن اولان انکلتره‌نك بودجه‌سنی نظر دقته آله‌لم . دولت مشارالیهانك ۱۹۰۰ سنه‌سنه عائد وارداتی ۱۲۰ میلیون انکلیز لیراسندن مرکبدر .

اوجمله‌دن :

لیرا	
۲۲,۰۰۰,۰۰۰	مشروبات کئولیه ، توتون ، چای رسومی
۳۲,۰۰۰,۰۰۰	بو وامثالی مشروباتك بیعیـه رخصتی رسومی
۱۸,۵۰۰,۰۰۰	ایراد ویرکیسی
۱۳,۰۰۰,۰۰۰	پوسته وارداتی
۳,۰۰۰,۰۰۰	تلغراف »
۸,۵۰۰,۰۰۰	عقود وسندات پول وارداتی
۹۷,۰۰۰,۰۰۰	یکون

بوپاره‌نك منابع وارداتندن بشده درده‌ی دولت عباسیه‌نك اوائلنده بالکلیه مجهول ایدی.

خلاصه عصرحاضر دولتلرینك خزینه‌لرنده برمیلیون لیرا فضـلهٔ واردات قالمسی نادراً وقوع بولان حالاتدندر . علی‌العـاده دولت خزینه‌سنده یاآز مقدارده برپاره قالیر ، یاخود محاربه وامثالی کبی احوالك ایجاباتی ایله مصار-فات فضله کله‌رك دولت استقراضه مجبور اولور. نته‌کیم انکلتره آفریقـای جنوبی محـاربه‌سی اثناسـنده معلوم اولدیغی وجه ایله مصارفاتی وارداتی اوزرینه اوقدر آرتمش ایدی‌که استقراض عقدینـه مجبور اولمش ایدی . عجبـا دولت عباسیه‌نك بودجه‌سی ایله عصر حاضر دولتلر-ینك بودجه‌سی آره‌سنده‌کی فرق نه‌دن نشأت ایدییور ؟ دولت عباسیه ثروتنك اسبابنی ذکر ایتمدن بوفرق حقیله آکلاشیله‌ماز . بناءعلیه بواسبابی ذکر ایده‌لم .

ثروت عباسیه‌نك اسبابی

امور بدیهیه‌دندرکه اویله جسیم برثروتك بریکمسی ایچون هر حالده وارداتك چوق ومصـارفاتك آز اولمسی لازم کلیر . مبحوث عنـه ثروت ؛ وارداتدن مصرف چیقدقدن صکره قالان فضله‌دن متشکل ایدی . اوحالده هم منابع واردات ، هم‌ده ابواب مصـارفاتی نظر تدقیقدن کچیره‌لم‌که وارداتك اسباب کثرتی ومصارفاتك اسباب قلتی تظاهر وتبین ایتسون.

منابع واردات

اولجـه دخی بیـان ایتدیکمز وجـه ایله هجرتك ایلك سـنه‌لرنده واردات دولت زکاته منحصر ایدی . متعاقباً (بدر) غزوهٔ کبرا-سـندن صکره غنـائم ، دها صکره حضرت نبی ایله صلح عقد ایدن جزیرةالعرب عیسوی وموسیلرندن جزیه وارداتی حاصل اولدی .

حضرت پیغمبر وفات ایتدیکی زمان منابع
واردات دولت زکات ، غنائم وجزیه‌دن
عبارت بولنیوردی . بالآخره شام ، عراق
ومصر جهتلرینك فتحی ایله اراضی اوزرینه
خراج واعشار وتجارت اوزرینه‌ده کمرك
رسومی وضع ایدلدی . خلفای راشدین
زماننده منابع واردات ذکر اولنان حالده
ایدی . دها صکره حاکمیت امویلره انتقال
ایدنجه بونلر مارالذکر ویرکیلرك جبایتنه دوام
ایتمکله برابر غیرمشروع دها برطاقم ویرکیلر
وضع ایلمشلر وامور جبایتده شدت واعتساف
ایله حرکت ایتمشلردر . امویلر زماننده یکیدن
طرح اولنان ویرکیلر جمله‌سندن اوله‌رق
(محمد بن مروان) ٧٢ سنهٔ هجریه‌سنده
ارمنیه‌ده والی بولندیغی اثناده بالق اوزرینه
ویرکی طرح ایلمشدی [١] . مراکب بحریه
اوزرینه اعشار ، معادن اوزرینه خمس ناملریله
عربلردن ایلك ویرکی وضع ایدنلرك امویلر
اولدیغنی ظن ایدرز . منابع واردات ترقی
وتشعب ایده ایده نهایت عباسیلر زماننده
(١) صدقه وزکات، (٢) جزیه ، (٣) خراج،
(٤) مکوس (دنك) ، (٥) مملحه‌لر وبالقلر ،
(٦) مراکب بحریه اعشاری، (٧) معدنلر
خمسی ، (٧) مراصد (کمرك) ، (٩)
ضربخانه وارداتی ، (١٠) مستغلات ،
(١١) اصناف عائداتی اولمق اوزره اون بره
بالغ اولمشدر .

مع مافیه واردات دولتك الك بیوك منبعی
خراجدن تشکل ایدییوردی . اوقدرکه بتون
واردات دولته‌بعضك کله اطلاقی‌قیلندن‌اوله‌رق
(خراج وارداتی) نامنی ویرمشلردی .
مثلا « فارس قطعه‌سنك خراجی بوقدر ایدی »
دیدکلرنده جمله ویرکیلردن وارداتی دیمك
ایسترلردی . شوحالده اولا برنجی دورعباسیده
خراجدن وچوقلغی اسبابندن بحث ایتدکدن
صکره سائر ویرکیلری مختصراً بیان ایده‌لم .

خراجك چوقلغی اسبابی

خراج ؛ اراضی ، یاخود حاصلاتی‌اوزرینه
وضع‌ایدیلن ویرکیدر. دولت عباسیه‌نك برنجی
دورنده خراج وارداتنك چوقلغی شو درت
سببدن نشأت ایدییوردی : (١) مملکت
عباسیه‌نك وسعتی ، (٢) اهالینك زراعتله
اشتغاللری، (٣) خراج‌ویرکیسنك آغیرلغی ،
(٤) جبایت اولنان وارداتك تحصیلنده
و بیت‌الماله ایصالنده والیلرك استقامتی .
شمدی بو درت سبب حقنده بر آز معلومات
ویره‌لم .

١ مملکت عباسیه‌نك وسعتی

مملکتك الك بیوك منبع وارداتی خراج
اولور ایسه وارداتك چوق اولمسی اراضینك
واسع ومحصولدار بولنمسنه توقف ایدر .
عباسیلرك برنجی دورنده مملکت اسلامیه صوك
درجه‌ده واسع ایدی . حق (اسپانیانك
داخل اولدیغنی عد ایتمز ایسه‌ك) مدنیت

---

[١] ابن‌الاثیر ١٩٦ ج ٤

قديمه‌نك اك واسع مملكتی ایدی دینیله‌بیلیر . یالکز اسکندر کبیرك ممالکی بلکه بوکا یقین برمساحه‌ده ایدی . مملکت عباسیه‌نك مساحه‌سی آنجق بوکون انك یرینه‌قائم اولان ممالکك مساحه‌سندن آکلاشیلیر. اوممالکتلر شونلردر :

اوچنجی عصر هجریده

مملکت عباسیه‌نك مساحه‌سی

مملکتك اسمی	الیوم تابع اولدیغی دولت	میل اعتباری ایله مساحه‌سی
بتون ایران	ایران شاهی	٦٢٨,٠٠٠
افغانستان	مستقل	٢١٥,٠٠٠
بلوجستان	انکلتره	١٣٠,٠٠٠
سند	»	٤٨,٠٠٠
یالکز ترکستان روسی	روسیه	٢٥٧,٠٠٠
قافقاسیا (تفلیس)	»	١٥,٣٠٠
ارمینیه و کردستان	ترکیه	٧٢,٥٠٠
عراق والجزیره	»	١٠٠,٢٠٥
سوریه وفلسطین	»	١٠٩,٥٠٩
جزیرةالعرب	»	٢٠٠,٠٠٠
مصر	»	٤٠٠,٠٠٠
نوبه وسودانك برقسمی	سودان	٣٠٠,٠٠٠
طرابلس غرب	ترکیه	٣٩٨,٠٠٠
جزائر	فرانسه	١٨٤,٥٠٠
تونس	»	٥١,٠٠٠
مراکش (فاس)	مستقل	٢١٩,٠٠٠
	یکون	٣,٣٢٨,٠١٤ میل مربع

ذکر اولنان جدولدن آکلاشلدیغی اوزره مملکت عباسیه‌نك مساحهٔ سطحیه‌سی ۳٫۳۲۸٫۰۱۴ میل مربع مقدارنده ایدی‌که بووسعت بوکونکی اوروپانك بتون مساحه‌سنه قریبدر . مع مافیه الیوم اسلاملر اوروپانك خراجنی جبایت ایتسه‌لربیله بوخراج ینه‌مملکت عباسیه‌نك خراجندن فضله بر یکون طوتماز . حال بوکه بوکون اوروپاده جهانك اك بیوك واك مدنی ملتلری اقامت ایدرلر . اوروپا دولتلرینك وارداتی خراج اوزرینه مؤسس اولسه ایدی او دولتلر پك کوچ بر موقعده بولنه‌جقلردی . انلرك اساس وارداتی اوله‌جه کورلدیکی اوزره مشروبات کئوليه وکمرك رسومی تشکیل ایدر .

بونکله برابر مملکت عباسیه‌نك یالکز وسعتی ذکر اولنان درجه‌ده کثرت وارداتی ایجاب ایده‌جك بر سبب کافی دکل ایدی . زیرا ممالك عثمانیه سلطان سلیمان قانونی زماننده ممالك عباسیه‌نك وسعتنه یقین بر وسعت کسب ایتمش ایکن واردات دولت دیکر بریرده دخی کوسترلدیکی اوزره ٦٥٫٠٠٠٫٠٠٠ درهمدن فضله‌یه بالغ اولمامش ایدی . عباسیلرك ایلك دورنده واردات دولتك چوق اولمسنه‌اهالینك زراعت ایله اشتغاللری ، ویرکیلرك آغیرلغی ، اراضینك محصولدارلغی وسائره کبی اسباب دخی یاردیم ایتمشدر .

٢ اهالینك زراعتله اشتغاللری

دولت امویه زماننده پاره جمع وتحصیلنده والیلر طرفندن اهالی حقنده کوستریلن ظلم واعتساف تأثیریله اهالی زراعتله اوغراشمامغه باشلامش وبوسببدن بر چوق اراضی متروك وغیر مزروع بر حالده براقلمش ایدی . فارس ، عراقده ومملکت اسلامیه‌نك سائر جهتلرنده آره‌ده صره‌ده ظهور ایدن فتنه‌لر واختلاللر دخی آسایش مملکتی زیر وزبر ایدرك زراعتی تا کوکندن قوروتمش ایدی . فضله اوله‌رق اهالی کندی حکومتلرندن‌صوك درجه‌ده‌دلکیراولدقلرندن برطرفدن حکومتدن انتقام آلمق ، دیکرطرفدن‌ده آرتق زراعتدن بر فائده قالمدیغندن بوشی بوشنه مشغولیتدن تخلیص نفس ایتمك ایچون زراعتدن فراغت ایتمشلر ایدی . بونجه چفتلکلری و کویلری حاوی اولان مملکت بر خرابه‌زاده دونمش ایدی [١] . وقتاکه خلافت عباسیلره کچه‌رك بونلر هر طرفده اجرای معدلت وعرب اولمیان مسلم وغیر مسلم اهالی‌یه حسن معامله ایتدیلر ، هرکس جاندن، مالندن وحقوقندن امین اوله‌رق زراعت ایله اشتغاله باشلادی .

دولت عباسیه‌نك ایلك خلیفه‌لری مملکتده تقریر آسایش وراحته ، ترقی وعمرانه ، غیر مسلم اهالی ایله عربدن اولمیان مسلمانلره حسن معامله‌ده بولنمغه صوك درجه‌ده غیرت ایتمشلردی. ایکنجی خلیفهٔ عباسی (منصور) ظالم والیلرك احوالنی دائما تفتیش ولزومنده انلری عزل ایلدکدن ماعداماللرینی دخی ضبط ومصادره ایله (بیت مال المظالم) — مظالم اموالی خزینه‌سی — نامیله تسمیه ایتدیکی

[١] الفخری ١٥٠

خزینه‌ده حفظ ایدردی [١] . مشارالیه هرطرفه امین آدملر کوندره‌رك اهالیك بربرینه ظلم وغدرده بولنملرینه مانع اولمق ایچون محصو. لاتك فیأتلرینه ، قضاة طرفندن اصدار اولنان حکملره، والیلر طرفندن وقوع بولان اجرا آته و بیت الماله وارد اولان پاره‌لره وهرخصوصه دائر تحقیقات اجرا ایتدیریردی . فیأتلرده تبدلات کوردیکنده اسبابنی آراشدیریردی . بر قاضی طرفندن شبهه‌لی بر حکمك صدور ایتدیکنی کورر ایسه اوقاضی‌یی تحت استجوابه آلیر وکندیسنی توبیخ ایدر ایدی [٢] . موالی ــ عربلردن اولمیان اسلاملر ــ امویلر زماننده عادتا اسیر کبی ایکن عباسیلر دورنده اعاظم رجال دولت وحامی ٔ خلافت کسلمشلردی. حتی خلفای عباسیه بونلر وبالخاصه خراسان اهالیسی حقنده رعایت وتوجه کوسترلمسی لزومنی یکدیکرینه توصیه ایدرلردی . بو قبیلدن اوله‌رق (منصور) اوغلی (مهدی) یه شو وصیتده بولنمش ایدی : « موالیکه ــ عربلردن اولمیان اسلام رعایا که ــ توجه ایله باق . کندیلرینه اییلکده بولون . انلری سکا یاقلاشدیرمغه چالیش . کندیلرندن چوق دوست اتخاذ ایله . چونکه بر صیقندی‌یه دوشرسه‌ك انلر درحال سنك معاونتکه شتابان اولورلر. خراسان اهالیسنی صورت مخصوصه‌ده توصیه ایدرم . چونکه انلر بو دولت اغورندهماللرینی ، قانلرینی فدا ایتمش الك بیوك یاردیمجیلرك وطرفدارلرکدر»[٣].

یدنجی خلیفهٔ عباسی (مأمون) ایله دیکر خلفا دخی عین حرکتده بولنمشلر ایدی . (منصور) بتون کونی خراج ایشلرینه ، دولتك مصرفلرینه ، رعایانك مدار معیشتنی تأمین ایدن خصوصاته ، اهالی حقنده حسن معامله کوسترمکه وسکون وانتظام ایله یاشاملرینه معاونت ایتمکه صرف ایدردی. (منصور) ك: «اوغلم، تقوی وصلاحسز سلطنت ایلری کیتمز. رعایا دخی پادشاهلرینه اطاعت ایتمزلر ایسه انلرده فلاح بوله‌مازلر . مملکت ؛ عدالتك تعمیمی قدر هیچ برشی ایله معمور اولماز » سوزلری اوغلی (مهدی) یه توجیه ایتدیکی سوزلر جمله‌سندندی .

دولت عباسیه‌نك ایلك خلیفه‌لرینك عدالت وتقوالرینی ارائه ایدن ادله پك چوقدر . (مهدی) والیلر وقاضیلر و کندی اقربا وتعلقاتی حقنده شکایتده بولنان اهالی یی کندیسی بالذات استماع ایدر وحکم عدالتی اجرا ایلردی . (رشید) ك عدالتنه دائر زبانزد اولان مناقب عد واحصادن افزوندر . مشار۔ الیهك حضورنده بر ظالمك وقوعی حکایه اولنسه رقتندن آغلاردی . بوکا مثال اوله‌رق بر کون (رشید) (ابوالعتاهیه) نامنده‌کی شاعر مشهوری حبس ایدرك شاعرك حبسخانه‌ده نه‌دییه‌جکنی کندیسنه اخبار ایتمك اوزره بر مأمور دخی تعیین ایلمش ایدی . (ابوالعتاهیه) حبسخانه‌ده کمال تأثرله وقت کچیریرکن حبسخا۔ نه‌نك دیوارینه : « حقیقةً ظلم شنیعدر. فنالق یاپان دائما ظالم عد ایدیلیر. هپمز حضور آلهی یه

---

[١] ابن الاثیر ١٣ ج ٦ [٢] طبری ٤٣٥ ج ٣
[٣] ابن الاثیر ٨ ج ٦

كيده‌جكمز. هپمزك اوراده حاكم عادلمز اللهدر »
مألنده اولان شو ايكى بيتى يازمشدر :

اما والله ان الظلم لؤم
وما زال المسئ هو الظلوم
الى الديان يوم الدين نمضى
وعند الله تجتمع الخصوم

بو ايكى بيت (رشيد) ه اخبار ايديلنجه مشاراليه هونكور هونكور آغلامش. درحال (ابوالعتاهيه) يى تخليه ايتمش. كنديسى ايله حلاللاشمش. فضله اوله‌رق اكا بيك دينار عطيه ويرمش. (ابوالعتاهيه) (رشيد) ايله بوندن دها غريب برحال كچيرمشدر. (رشيد) بر ضيافتده پارلاق ونفيس برسفره ترتيب وبونك توصيفنى (ابوالعتاهيه) دن طلب ايلمش ايدى. شاعر (رشيد)ك اوحال سعادت وصفاسنى توصيفه بدل عكسنه اوله‌رق شوألده بر قاچ بيت سويلشدر :

« ايستديككك قدر صحت وعافيتله وذوق وسعادتله، اك فرح افزا كاشانه‌لرده ياشا. هرشى سكا منقاد، هر آرزوك سكا تابع اولسون. فقط وقتاكه نچهٔ اجل كوكسكه صاپلانوبده اوموقع هولناكه دوشرسك، ايشته اوزمان دنيانك سنى نه‌قدر آلداتديغنى آكلايه‌جقسك »

عش مابدا لك سالماً
فى ظل شاهقة القصور
يسعى عليك بما اشتهيـ
ـت لدى الرواح وفى البكور
فاذا النفوس تقعقعت
فى ظل حشرجة الصدور
فهناك تعلم موقناً
ماكنت الا فى غرور

(رشيد) ابياتى ايشيديرايشيتمز آغلامغه باشلامشدر. وزير (فضل بن يحيى) (ابوالعتاهيه) يه: « اميرالمؤمنين مفرح شيلر سويليه‌سك ديه سنى چاغيردى. سن بالعكس انى محزون ايتدك» ديه‌رك تكدير ايتمك ايستەمش ايسه‌ده (رشيد) مانع اولمش. « بو آدمى تكديره حقمز يوق. كوزمزك اوكنده بر پردهٔ عمى چكلمش كوردى‌ده بزى بوغفلتده براقق ايسته‌مدى » ديه‌رك ابوالعتاهيه‌نك ايقاظاتنى ممنونيتله تلقى ايلمشدر[١].

(رشيد) و (مأمون) ك بوكبى حاللرى بر كتابده صيغه‌ميه‌جق درجه‌ده پك چوق ايدى. برمملكتك حكمدارلرى بومرتبه‌ده عادل، بونسبتده مرحمتلى اولورايسه اومملكتده انلرك سايه‌سنده آسايش نصل حكمفرما اولماز؟ حمايه‌لرى آلتنده زراعت وتجارت نصل فيض وبركت بولماز؟ هرطرفدن انلرك اطرافنده طوپلانه‌رق كنديلرينه نصل فداكارانه خدمت ايدلمز؟ نصل اولوركه برمملكت فيض عدالتله معمور اولمسون؟ فيض عدالت كه جناب حقك كندى عبادى مياننده برترازيسيدر. عدالت اولمدن هيچ بر معموريت، هيچ برحيات اولەماز. هيچ برپادشاه عدالتسز بختيار وشوكتلى اوله‌ماز. چونكه پادشاهلق رجال ايله، رجال پاره ايله، پاره‌ده معموريت ايله، معموريت ايسه عدالت ايله قائمدر [٢]. عدالت اساس ملكدر.

[١] ابن الاثير ٨٨ ج ٦ [٢] ابن خلدون ٢٤٠ ج ١

ممالك عباسیه‌نك كسب عمران وثروت
ایتمسنه باعث اولان اسباب جمله‌سندن اوله‌رق
خلفای عباسیه دهااول امویلر زماننده خراب
برحاله كتیریلن كوی وچفتلكلری انلری اعمار
واحیا ایده‌جك كیمسه‌لره ویرمكله كسب فیض
ومعموریت ایتملرینه صوك درجه‌ده بذل غیرت
وهمتدن كیری طورمازلردی [١] . بوندن
ماعدا نهر صولرینی اوزاق مسافه‌لره ایصال
ایله زراعتك تزیید وتوسیعنه خدمت ایتمك
اوزره قناللر حفری وسدلر انشاسی وسائره
كبی اسقای اراضی‌یه متعلق وسائطك اتخاذنده‌ده
پك بیوك فداكارلقلر اختیار ایلرلردی .

(سواد قطعه‌سی) : — ایشته بوسایه‌ده
مملكت معمور اولدی . حاصلات بیوك برفیض
وبركت ایله چوغالدی . باخصوص سواد
(یاخود عراق جهتی) جهانك اك محصولدار
بر قطعه‌سی اولدیغی جهتله بوراده‌كی كثرت
محصولات ، فیض وبركت صوك درجه‌یه
وارمش ایدی . بوقطعه‌دن آلنان خراج اورالرك
اوزمانلرده نه درجه كسب عمران ایتدیكنی كوستریر .
زیرا بوقطعه‌نك خراجی ١٢٠,٠٠٠,٠٠٠
درهم ایدی . بومبلغ ممالك عباسیه وارداتنك
ثلثنی تشكیل ایدر. مع مافیه بوقطعه‌نك خراجی
ایرانلیلر زمانلرنده‌ده چوق ایدی . عراق خراجی
(كی قباد بن فیروز) زماننده ١٥٠,٠٠٠,٠٠٠ [٢]
و (كسری بن قباد) زماننده ٢٨٧,٠٠٠,٠٠٠
درهم [٣] مقدارلرنده ایدی. دیكر ایران حكمدا-
رلری دورنده دخی - اكاسره‌نك سفره مصر-
فلری ایچون (وضائع) نامیله معروف صنف
خلقدن آلنان ٣,٠٠٠,٠٠٠ درهمدن ماعدا
- مذكور قطعه‌نك خراجی ١٢٠,٠٠٠,٠٠٠
درهم طوتیوردی [١] . بوخراج چوق اولمقله
برابر بنه اهالی‌یه ظلم واعتساف ایقاع ایدلمكسزین
تحصیل اولنوردی. چونكه قناللر حفری وسد
وكوپریلر انشاسی ایله اسقای اراضی‌یه پك زیاده
غیرت ایدیلیردی . معلوم اولدیغی اوزره (فرات)
وادیسی برچوق جهتلردن نیل وادیسنه صوك
درجه‌ده مشابهدر . نیل وادیسی كبی اراضیسی
فوق العاده منبت ومحصولداردر . صویی بولدز-
هر سنه فیضان ایدر . آره‌ده برفرق وارایسه
اوده نیل جنوبدن شماله آقدیغی حالده فرات
ایله دجله‌نك شمالدن جنوبه آقمسی ونیل نهری
یازین فیضانده بولنورایسه مذكور ایكی نهرك
قیشین فیضان ایلملریدر . بوقیش فیضانندن
صكره عراق قطعه‌سی ، فیضانك تخریب ایتدیكی
كوپریلری وسدلری ترمیم وتعمیر ایتمكه مجبور
اولور .

(دجله) نهری اسكیده شمدیكی مجراسندن
بشقه برمجراده آقاردی. یعنی اسكیده بوكونكی كبی
بغداددن جنوبه طوغری (مدائن) ، (دیر)
(عاقول) ، (جرجوایا) ، (جابول) دن
كچدكدن صكره (ماذرایا) یه واریر وبورادن
غربه طوغری بوكوله‌رك عمودی برشكلده
(فم صلح) ه ، بورادن دخی (واسط) ه
كلدكدن صكره فرات ایله ملاقی اولدیغی (بطائح)

[١] الفخری ١٥٧ [٢] ابن خرداذبه ١٤ [٣] ماوردی ١٦٥

[١] ابن الفقیه ٢٠٥

نامنده‌كی بطاقلقلره منصب اولوردی . بورادن دخی بصره قربنده (دجلة العورا) يه ودها صكره (عبادان) قربنده بصره كورفزينه آقاردی. دها صكره نهر مذكور شرقاً (ماذرايا)دن مرور ايتدكدن صكره جنوب شرقی طرفنه بوكوله‌رك بوكونكی مجرايی تعقيب ايلمشدر . (فرات) نهری ايسه ايكی‌يه آيرلمش ايدی . بری كوفه‌نك يانندن كچردی . ديكری انك شرق طرفندن آقاردی . ايكيسی‌ده بطائحه منصب اولوردی .

(بطائح) : — عراقك آلت طرفلرنده كوفه ايله بصره آره‌سنده برطاقم بطاقلقلردن ، ياخود صو آلتنده قالمش يرلردن عبارت ايدی. بو بطاقلقلغك حصولنه سبب (كی قباد بن فيروز) زماننده (كسكر) قربنده (دجله) نهرندن بيوك برقسمك تحويل مجری ايتمسی ايدی. يكی مجرانك اصل مجرايه اعاده‌سنه غيرت ايدلمديكندن كيتدكجه صولر بوجهتدن آقمغه باشلامش واو طرفلرده دجله‌يه يقين بولنان بر چوق معمور اراضی صو آلتنده قاله‌رق خراب اولمشدر . بالآخره مشهور (نوشروان عادل) مقام سلطنته كچديكنده حكمدار مشار اليه سدلر ياپيله‌رق صولرك اسكی مجرايه اعاده‌سنی امر ايلمش وياپيلان سدلر سايه‌سنده صو آلتنده بولنان يرلرك برقسمی قورتاريله‌رق معموريتنه چاليشلمشدر . دها صكره مشار اليهك اوغلی (پرويز) ك عهد سلطنتنده (هجرتك آلتنجی سنه‌سنده) (دجله) ايله (فرات) نهرلری مثلی كورلمامش برشكلده كثرتله فيضان ايلدكلرندن يكی يكی بيوك مجرالر حاصل اولمشدر . (پرويز) بو يكی مجرالری قاپامق ايچون بيوك بر غيرتله چاليشمش وحتی بر كونده قرق قدر صو بندی انشا ايتديرمش ايسه‌ده صولری آلدقلری مجرالردن چويرمكه مقتدر اوله‌مامشدر . بو حال اسلاملرك فتح ايچون عراق طرفلرينه كلملرينه قدر بويله‌جه دوام ايلدی . بو صره‌ده ايرانيلر عربلر ايله محاربه ايله مشغول اولديلر . آرتق بوسدلر ايله كيمسه اوغراشه‌ميوردی . صولر فيضان ايتدكجه يكی يكی مجرالر آچيلمغه باشلامش وكوی صاحبلری بونی تلافی‌يه مقتدر اوله‌مدقلرندن صولرك بر چوق يرلره استيلاسيله بطاقلقلر بيوك برجسامت كسب ايتمشدر [١] . مع مافيه بو بطاقلقلرك خراجی بيوك بر مقداره بالغ اوليوردی. (معاويه)لك زمان خلافتنده (عبدالله بن دراج) طرفندن بو بطاقلقلردن ٥،٠٠٠،٠٠٠ درهم خراج جبايت اولنمش[٢] ايسه‌ده بطاقلقلرك اصلاحنه وغرق ايتديكی اراضی‌يی اعماره اهميت ويرلمامش ايدی . دها صكره (حجاج) عراقه والی اولنجه هيچ بر شيئه باقيه‌رق ياالكز محاربه‌لرايله مشغول اولمشدر. حجاجك واليلكی زماننده ديكر مجرا ك آچلمسيله بطاقلقلر دها بيوك برجسامت پيدا ايلديكندن (حجاج) خليفه (وليد بن عبدالملك)ه كيفيتی اخبار ايده‌رك صولری اسكی مجرالرينه چويرمك ايچون ٣،٠٠٠،٠٠٠ درهمك صرفی لزومنی بيلديرمشدر . (وليد) بو پاره‌يی چوق كورديكندن برادری (مسلمة بن

[١] قدامه ٢٤٠ [٢] ماوردی ١٧١

عبدالملك) : « سدلر ایچون اقتضا ایدن پاره‌لری بن ویریرم . فقط اوشرط ایله که امین اولدیغك آدملر واسطه‌سیله پاره‌لر صرف اولندقدن صکره یالکز صو آلتنده قالان منحط یرلرك خراجنی بکا ویریرسك » دیمش و(ولید) بوکا موافقت ایلمشدر . بویولده صرف اولنان نقود ومساعی نتیجه‌سنده ولیدك النه بر چوق اراضی ونواحی کچمشدر . (ولید) ایکی قنال حفرایتدیره‌رك بونلره (سیبین) نامنی ویرمشدر . (ولید) ه ودها صکره (هشام) ه بو بطاقلقلردن برچوق پاره‌لر کلیردی . دولت امویه‌نك صوك زمانلرینه‌قدر بوحال اویله‌جه دوام ایتمشدر [١] .

بالآخره خلافت عباسیلره بالانتقال بونلر مقر حکومتلرینی (سواد) ده تأسیس ایدنجه قناللر کشادی وسدلر وکوپریلر انشاسی صورتیله اراضی‌یی احیایه صرف همت ایلیه‌رك بونك نتیجه‌سنده بورالرده کائن اراضیٔ زراعیه یکدیکرینه متصل چفتلکلر وکوی وقصبه‌لردن متشکل برقطعه حالنی آلمش وحفر اولنان قناللر واسطه‌سیله فراتك صولری بوقطعهٔ معموره‌نك هرطرفنه ایصال ایدلمشدر [٢] .

عراقك دیکر هرجهتی دخی اویله برمعموریته مظهر اولمش ایدی . عراق، دولت اسلامیه‌نك حاکمیتی آلتنده ، آنجق عباسیلر دورنده بو حال فیض وعمرانی اکتساب ایلمشدر . چونکه بر طرفدن اهالینك ایشه میل ورغبتی ، دیکر طرفدن خلفانك مملکتك اعمارینه مصروف اولان همت وغیرتلرینه انضمام ایدن اراضینك

[١] قدامه ٢٤١ [٢] اصطخری ٨٣

قابلیتی اومعموریته باعث اولمش ایدی .

(خراسان) : — خراسان جهتلرینه کلنجه بوقطعه دخی عباسیلر زماننده خراجی بیوك برفضله ایله آرتان ممالك جمله‌سندن ایدی . خراسان ولایتی واسع ومحصولدار اولمقله برابر دولت عباسیه‌یه ظهیر اولمق میلنی پرورده ایتمش اهالی ایله مسکون بولنیوردی . بوولایتك خراجی ٤٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم طوتمقده ایدی . بومبلغ عراقك خراجنه ضم ایدیلیرسه یکون ، دولت عباسیه‌نك بتون وارداتنك نصفنه معادل بر مقداره بالغ اولور . بوجهتله عباسیلر هریردن زیاده بوایکی یر ، یعنی عراق وخراسان ایله حجازه اهمیت ویریرلردی . عراقه اهمیت ویرملری پاره ، خراسانه اهمیت ویرملری پاره وعسکر ، حجازه اهمیت ویرملری ده بیعت وخلافتی تأمین وتمکین ایچون ایدی . خراسانك اوصره‌لرده‌کی معموریتی شبهه کوتورور مسائلدن دکلدر . (مقدسی) عراق شهرلرندن بر طرز اطنابکارانه‌ده بحث ایتدیکی صره‌ده : « عراق شهرلری ایشته بونلردر . حال بوکه خراسان قطعه‌سنده اویله‌چوق کویلر واردرکه انلر بوشهرلردن دها بیوك ودها معموردر » دییور [١] . خلفای عباسیه علی الاکثر خراسانی مملکتك جمله‌سنه معادل طوتارلردی [٢] .

خراسان ولایتنه تابع طوتیلان ماوراءالنهر مملکتی‌ده صوك درجه‌ده محصولدار ایدی . (ابن حوقل) دییورکه : « بلاد اسلامیه‌دن هیچ بر شهرك اطرافنی بخارانك اطرافی قدر

[١] مقدسی ١٢٢ [٢] یعقوبی ٥٥٥ ج ٢

معمور و كوزل كورمدم. بخارانك (قهندز)ندن، يعنى شهرك اورته‌سنده كائن قلعه‌سندن شهرك اطرافنه باقيلديغنده هر جهتدن يشيللكى آسمانك رنك ماويسنه اتصال پيدا ايتمش مزروع ترلالردن، باغچه‌لردن بشقه برشى كوريله‌مز. صانكه سما كبودى برستره شفاف شكلنده يشيل بر بساط اوزرينه كريلمش‌ده جابجا سرپيلن مبانى آيينه كبى مستوى اولان او يشيل اراضيده آسمانده‌كى يلديزلرى تنظير ايدييور». ينه مشاراليه: «جهانده اك مشهور باغچه‌لر سمرقندك (سغد) نامى ايله معروف اولان فرحفزا واديسى، (أبله) نهرى وشامك غوطه‌دينيلن باغچه‌لريدر» دييور [١]. او پارلاق عصرده سائر بلاد اسلاميه‌نك معموريتى‌ده اونوتماملق اقتضا ايدر. (بو جلدده نشر اولنان مملكت اسلاميه خريطه‌سنه مراجعت اولنسون)

(مصر قطعه‌سى): — دولت عباسيه زماننده ممالكك بودرجه‌يه قدر كسب عمران ايتمسنى غريب كورماملیدر. زيرا عدالتك استقرارى ايله‌مملكتده آسايش، امن‌وراحت مستقر اولنجه اهالى جان، مال وحقلرندن امين‌اوله‌رق ايشه، كوجه حصر همت ايدرلر. بو صورتله مملكت عمرانه، اهالى رفاهيت وراحته مظهر اولور. مملكتك خراجى‌ده بوسايه‌ده كسب ازدياد ايدر. بوكا مثال اوله‌رق مصر قطعه‌سى دخى كوستريله‌بيلير. مذكور قطعه‌نك اسلاملر طرفندن فتح اولنديغى صره‌لرده‌كى مقدار نفوسى بتون عرب مورخلرينك متفقاً روايتلرينه كوره ٢٠,٠٠٠,٠٠٠ ايدى. فقط بومقدار نفوس مؤلفين متأخرين وباخصوص كچن عصرك ابتدالرى مؤلفلرى نظرنده مستبعد كوروليور. كچن عصر ميلادى مؤلفلرندن دوقتور قلوت بك عرب مورخلرينك مصر قطعه‌سى نفوسى حقنده متفقاً ذكر ايتدكلرى بالاده‌كى مقدارى نقل ايتدكدن صكره: «بو روايتك حقيقت حاله مخالف اولمق لازم‌كله‌جكنى، چونكه‌اراضينك قابليت واستعدادى روايت اولنان يكرمى ميليون اهالينك تلثندن فضله آرتمسنه مساعد اولمديغنى» [١] يازييور. حال بوكه بوكونكى مصر اهاليسى او مقدارك ثلثنى دكل، نصفنى بيله تجاوز ايتدكدن ماعدا كوندن كونه‌ده آرتمقده‌در.

قلوت بك بو ادعايى سرد ايتديكى زمان (١٨٤٠ سنه‌سى) مصر قطعه‌سنك نفوسى ٣,٠٠٠,٠٠٠دن‌عبارت‌ايدى. مشاراليه‌عربلرك فتوحاتى زماننده مصرك مقدار نفوسى حقنده عرب مؤرخلرينك ويردكلرى معلوماتى مستبعد عد ايتديكى صره‌ده عائلهٔ خديوينك برنجيسى محمد على پاشا زماننده مصرك مظهر اولديغى عدالت واراضينك احراز ايتديكى معموريت سايه‌سنده مصر قطعه‌سى نفوسنك دها اول كوله‌منلر زماننده‌كى مقداردن فضله آرتمسنه قارشى‌اظهار تعجب‌ايتمكدن‌ده كندينى آله‌ميور. مشاراليه محمد على پاشادن اول

[١] ابن حوقل ٣٤٥

(١) Aperçu Gén. sur l'Egypte I.165.

كوله‌منلر زماننده مصر قطعه‌سی نفوسنك مقداری ۲،۰۰۰،۰۰۰ ی كچمیوردی . او صره‌لرده زرع ایدیلن اراضی مقدارینك‌ده مصرلیلرك اوكوله‌منلردن دوچار اولدقلری ظلم واعتساف واستبداده نظراً ، برمیلیون ایله كسور فدانی كچمش اولمیه‌جغنی ظن ایدرز . كوله‌منلردن صكره احراز حاكمیت ایدن محمد علی پاشا ایله خلفلری زمانلرنده مصرده عدالت منتشر اولمقله اهالینك نفوسی آرتدیغی كبی اراضیٔ زراعیه مقداری‌ده آرتمشدر . الیوم مصرده اكلمكده اولان اراضی ۵،۵۰۰،۰۰۰ فدان ومقدار نفوس اون میلیون راده‌سنده‌در . كرك اراضی ، كرك نفوس كوندن كونه آرتمقده‌در . معلوم اولدیغی اوزره واردات دولت معموریت مملكت وازدیاد نفوس ایله آرتار . بو معموریت و كثرت آنجق عدالت حقیقیه‌نك تعممی ایله ساحه آرای ظهوراولور. مصر قطعه‌سنك هردوره كوره وارداتی نظر دقتدن كچیریرسه‌كز بوقاعده اوزرینه جریان ایتدیكنی كوررسكز .

مصر قطعه‌سنك خلفای راشدین زماننده‌كی وارداتی دور اسلامیتده اورادن جبایت اولنان وارداتك اك یوكسك درجه‌سنی تشكیل ایدر. حضرت عمر زماننده(عمرو بن العاص)طرفندن تحصیل اولنان سنوی واردات ۱۲،۰۰۰،۰۰۰ دینارایدی. اوزمانكی والیلرك تقدیر ومساحه‌سنه كوره اراضیٔ زراعیه‌ده ۳۰،۰۰۰،۰۰۰ فدان مقدارنده بولنیوردی. (عمرو بن العاص) دن صكره حضرت عثمان زماننده مصر والیسی اولان (عبدالله بن سعد) طرفندن سنوی ۱٤،۰۰۰،۰۰۰ دینار واردات آلنمش ایسه‌ده بو پاره‌نك تحصیلی آنجق شدت واعتساف استعمالی ایله وقوع بولمش ایدی [۱] . امویلر زماننده والیلر هریرده ظلم واعتساف ایله حركت ایتدكلرندن واردات هر یرده تناقص ایتدیكی كبی مصرده دخی تناقص ایلمشدر. امویلر زماننده مصرك سنوی جبایتی ۳،۰۰۰،۰۰۰ دیناری كچمیوردی . یالكز (هشام بن عبدالملك) ك مصرده والیسی بولنان (ابن الحبحاب) زماننده تحصیلاتده صوك درجه‌ده صرف غیرت وخراج بدلی تزیید ایدلدیكندن طولایی واردات ٤،۰۰۰،۰۰۰ دیناره بالغ اولمشدی . عباسیلر زماننده مقر خلافت مصردن اوزاق بولندیغی جهتله مصر وارداتی امویلر زماننده‌كندن فضله آرتمامشدر . دولت عباسیه بالآخره انحطاطه اوغرانجه مصر خراجی‌ده انحطاطه اوغرامشدر . او درجه‌ده‌كه اوچنجی عصر هجرینك بعض سنه‌لرنده ۸۰۰،۰۰۰ دیناردن فضله طوتمیوردی . (احمد بن طولون) ۲۵۷ سنهٔ هجریه‌سنده مصره والی اولنجه صرف ایتدیكی مساعی نتیجه‌سنده خراج ٤،۰۰۰،۰۰۰ دیناره ترقی ایتمشدر . حال بوكه اوصره‌ده محصولاتده اوجوزلق واردی . بغدایك هر اون اردبی بر دیناره ایدی [۲] . دها صكره حكومت طولونیه وحكومت اخشیدیه‌نك انقضاسیله مصر ۳٦۳ سنهٔ هجریه‌سنده فاطمیلرك زیر حاكمیتنه كچنجه قائد(سردار) جوهر طرفندن

[۱] ابن حوقل ۸۸ [۲] مقریزی ۹۹ ج ۱

وقوع بولان جبایت ۷،۰۰۰،۰۰ دینار طوتمشدر [۱] . وارداتك بو مقداری طوته‌بیلمسی فدانلر اوزرینه موضوع اولان خراج بدلاتنك تزییدی سایه‌سنده ممکن اولمش ایدی. دها صکره مصرك واردانی زمانه ودولتلره کوره کاه چوق ، کاه آز اولیوردی .

مصر وارداتنك الكصوك انحطاطنی بالاده ذکر ایدلدیکی اوزره اون سکزنجی عصر میلادی صوکلرنده کوله‌منلر دورنده کوریبورز . بوصره‌لرده ویرکیلر غایت آغیر اولمقله برابر تحصیلنده صوك درجه‌ده شدت استعمال اولندیغی حالده واردات حکومت پك زیاده آز ایدی . مصر حکومتنك ۱۲۱۳ سنهٔ هجریه‌سنه (۱۷۹۸ م) عائد اولان بودجه‌سی شو ایدی :

واردات

میده ، یاخود نصف	
۸۰ ، ٤٦۰ ، ۰٦۸	کویلردن و اوقافدن کلن اموال امیریه
۱۰ ، ۸۷۰ ، ۷۷۳	ایراد دن کلن اموال امیریه
۲۲ ، ۸۱۱ ، ۸۰۵	صنایع ومأکولاتدن
۲ ، ۵۰۹ ، ۰۸۱	باش اوزرینه واردات امیریه (یعنی شخصی ویرکی)
۱۱٦، ٦۵۱، ۷۲۷	

مصارفات

میده ، یاخود نصف	
۲ ، ۹۳۹ ، ۲٤۷	کبار مأمورینك معاشلری
۲۹ ، ۸۷۲ ، ٦۵۷	عسکر معاشاتی
۲ ، ٦۵۳ ، ۵۸۵	مختلف معاشلر
۸ ، ٤۳۸ ، ۹۹٤	علما ، تعلیم ، وقفیه‌لر معاش ومصرفی
۱۳ ، ۸۹۲ ، ۱۳۹	مأمورین دینیه ، جوامع وسائره‌یه
٤۲، ۰۷۱، ٦۵٤	حج مصرفی

۹۹،۷٦۸،۲۷٦	بومصارفات بالاده‌کی وارداتدن اخراج اولننجه
۱٦،۷۸۳،٤۵۱	باقی یکون

[۱] ابن جوقل ۱۰۸

ذکر اولنان بقیهٔ وارداته (خزنه) نامی ویریلیر و هرسنه استانبوله کوندریلیردی . بالآخره مصر امراسی دولت عثمانیه‌یه قارشی اظهار تمرد ایدنجه امرادن بعضلری بو پاره‌یی ویرمامکه چالیشدقلری کبی بعضلری‌ده تنزیل وتقلیل ایتمکله اوغراشدیلر . نهایت مذکور پاره‌دن مصارفات فوق‌العاده نامی ایله مفرداتی آتیده کوستریلن ۹,۲۸۳,٤٥۱ نصف کسلدکدن صکره قالان مبلغ درسعاته ارسال اولنوردی :

میده ، یاخود نصف	
۳,۰۰۰,۰۰۰	قاهره قلعه‌لرینك ترمیمی
۱,٥۰۰,۰۰۰	مصرك سائر قلاعنك ترمیمی
۲,۰۰۰,۰۰۰	شکر وسائره اثمانی
۲,۷۸۳,٤٥۱	شیخ البلد (شهر متولیسی) نك امرینه تابع دیکر مصارف
۹,۲۸۳,٤٥۱	یکون

مبلغ مذکور خزنه نامی ایله بالاده ذکری کچن مبلغدن اخراج اولنور ایسه بقیه اوله‌رق ۷,٥۰۰,۰۰۰ میده قالیر [۱].

بومقامده بزم ایچون الك مهم نقطه کوله‌منلر زماننده مصرك مجموع وارداتی ۱۱٦,٦٥۱,۷۲۷ نصف ، یاخو میده اولمسیدر . او زمانلرده (میده) تقریباً درت سانتیم دکرنده ایدی [۲] . یاخود هر ۲۸ نصف بر فرانق طوتاردی . شو حسابه کوره مصرك اوزمانکی واردات عمومیه‌سی ٤,١٥٠,٠٠٠ فرانق دیمك ایدی . مع مافیه نقوك اوزمانکی دکری ایله بوکونکی دکری آره‌سنده فرق واردر . بو فرقك مقداری اشیا ومأکولاتك فیأتلرندن آکلاشیلیر . او صره‌لرده قیون اتنك رطلی یدی وبغدایك اردبی ۲٤۰ نصف ایدردی [۳] . بوفیأتلری بوکونکی فیأتلر ایله مقایسه ایدر ایسه‌ك (میده) ویاخود (نصف) ك بوکونکی پاره‌یه کوره تقریباً یاریم غروش مصر پاره‌سی طوتدیغنی کورورز . شو حالده کوله‌منلر دورنده مصرك واردات عمومیه‌سی ٥۸,۰۰۰,۰۰۰ مصر غروشی ، یاخود ٥۸۰,۰۰۰ مصر لیراسی طوتدیغی آکلاشیلیر . بالآخره خاندان خدیوی مقام حاکمیته کچه‌رك مصرك معموریتنه صرف همت ایدنجه مصر وارداتی آرتمغه باشلادی . مصرك کچن سنه‌یه عائد (۱۹۰۲ م) اولان واردات عمومیه‌سی ۱۱,۸٥۰,۰۰۰ مصر لیراسنه بالغ اولمشدرکه بو مقدار واردات کوله‌منلر زماننده‌کی مقدار وارداتك یکرمی قاتندن فضله‌در. حال بوکه نیل ینه اونیلدر . مواسم اربعه ینه عینی او مواسمدر . دیدیکمز کبی عدالتدرکه نفوسك مقدارینی ، محصولاتك فیض وبرکتنی ، ثروت وسعادت مملکتی آرتدیریر . بو اویله بر قانون التهیدرکه انی دکیشدیره‌مزسك .

---

[۱] Descrip. d' Egypte XII [۲] خطط توفیقیه ١٥٥ ج ٢٠ [۳] خطط توفیقیه ١٥٥ ج ٢٠

٣ ویرکیلرك آغیرلغی

ممالك عباسیه‌ده اراضی اوزرینه وضع ایدیلن خراج ولایتلره کوره مختلف شکللرده ایدی. بعض یرلرده مساحه اوزرینه، یعنی زرع اولنسون، اولنمسون ، مقداری معلوم یراوزرینه سنوی معین برپاره طرح اولنوردی. دیکر یرلرده ایسه خراج مقاسمه شکلنده جبایت ایدیلیردی . یعنی اویرده یتیشن محصولاتك برقسمی خراج اوله‌رق آلنیردی . اراضی زرع ایدلمز ایسه بوویرکی‌ده آلنمازدی . کرك مساحه ، کرك مقاسمه اصوللرینك برطاقم نوع ودرجه‌لری وارایدی که انلری‌ده صره‌سیله کوستره‌جکز . سواد اراضیسی (فرات ایله دجله آره‌سی) دها اول بیان ایتدیکمزاوزره خراج جهتیله دولت عباسیه‌نك الك مهم اقلیمنی تشکیل ایتدیکندن بوراده الك اول اندن باشلایه‌جغز .

(سواد) : — بو قطعه فتح اولندیغی صره‌ده خراجی (جریب) حسابیله مساحه اوزرینه طرح ایدلمش ایدی . جریب ؛ طول وعرضی آلتمشر آرشون اولان برمربعدن، یعنی ٣,٦٠٠ آرشون مربعنده بولنان برقطعه ارضك مساحه‌سندن عبارتدر . عربلردن اول ایرانیلر بوراده هرجریب اوزرینه بر (قفیز) وبردرهم خراج طرح ایتمشلرایدی [١] . بر(قفیز) ارض عتباریله جریبك عشری ومحصول اعتباریله سکز رطل وپاره اعتباریله اوچ درهم ایدی[٢] خراجك (قفیز) حسابیله جبایت اولندیغی عربلرجه تا ازمنهٔ جاهلیه‌لرنده معروف ایدی. اوجمله‌دن (زهیر بن ابی سلمی) نك شو بیتی صدق مدعامزی تأیید ایدر :

تغل لکم ما لا تغل لاهلها
قری بالعراق من قفیز ودرهم

شو حالده قفیزی اوچ درهم اعتبار ایدر ایسه‌ك سنه‌ده اوتوز درهم حاصلات ویرن جریبدن درت درهم خراج آلندیغی آکلاشیلیر. بوویرکی یوزده ١٣ ½ دیمکدر . زرع ایدلمدیکی حالده ویرکیسی تأدیه ایدیلن بر چوق اراضی قالمسه ایدی بوخراجك مقداری آغیر برویرکی عد ایدلمزدی .

حضرت عمر زماننده بوقطعه فتح اولندیغی وقت مشارالیه ایرانیلر طرفندن نه‌یولده خراج آلندیغنی آکلایه‌رق اراضینك مساحه ایدلمسنی امر ایلدی. اراضی مساحه ایدلدی . مزروعاته کوره خراجده بعض تعدیلات یاپلدی. بوتعدیلاتك خلاصه‌سندن آکلاشلدیغنه کوره حضرت عمر بغدای اوزرینه ایرانلیلر طرفندن نه‌مقدار خراج آلنیوردی ایسه انی عیناً، یعنی هرجریب اوزرینه برقفیز وبردرهم ، یاخود درت درهم اوله‌رق ابقا ایتدی . دیکر محصولاته کلنجه بونلردن هر جریب باغ اوزرینه اون ، هرجریب خرما اوزرینه سکز ، هر جریب قامش اوزرینه آلتی، هرجریب یونجه اوزرینه بش ، هرجریب آربه اوزرینه‌ده ایکی درهم خراج وضع ایلدیکی کبی قادینلر وچوجقلر مستثنی اوله‌رق صنفنه کوره هر آدم باشنه‌ده ١٢، یاخود ٢٤ ، یاخود ٤٨ درهم وضع ایلدی[١].

[١] ماوردی ١٦٥ [٢] ماوردی ١٤١

[١] ابو یوسفك کتاب الخراجی ٢٠

حضرت عمر زماننده واليلر طرفندن
سوادن جبايت اولنان ١٢٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم
خراج ؛ اراضينك (٣٠) ميليون (جريب)
مساحه‌سنده بولنمسی اعتباريله ايدی . بوقطعه
خلفای راشدين زماننده معمور وقسم اعظمی
مزروع برحالده دوام ايتمش ايدی . دهاصكره
حضرت عثمانك وقوع بولان شهادتی اوزرينه
ظهور ايدن فتنه واختلال اثناسنده اسلاملر
امويلرك تأسس دولتلرينه قدر محاربه‌لر ايله
ومتعاقباً امويلر زماننده معاويه وحجاج وسائره
كبی ذوات مملكتده‌كی منابع ثروتی سوزوب
آلمقله اشتغال ايلدكلرندن اهالی‌ده دها اول
ذكر ايلديكمز وجه ايله جان ومالدن امين
اولميه‌رق وچاليشمقدن فائده كورميه‌رك زراعتله
مشغول اولمامغه باشلامشلادر. مملكتك زراعتی
وسائر اسباب ثروتی بودركه‌يه قدر انحطاطه
اوغرامش ايكن ينه (حجاج) ك عراقده‌كی
واليلكی زماننده خراج حضرت عمر زماننده‌كی
مقدارده ، يعنی ١٢٠ ميليون درهم اوله‌رق
جبايت اولنيوردی . (حجاج) ك بو پاره‌لری
تحصيل ايدر ايكن صوك درجه استعمال شدت
ايتديكنه شبهه يوقدر. اراضی اصحابی اراضی‌يی
اكسه‌لر، اكمسه‌لرده ، هرايكی حالده خراجنی
ويرمكه مجبور ايديلر . برسنه ايچون بورجنی
ويره‌مين چفتجی اوزرينه بو بورج سنه‌دن
سنه‌يه تراكم ايدردی . بورجلر تراكم
ايتدكجه اصحاب اراضی‌ده كوندن كونه دهاشديد
فقر وسفالته دوچار اوليورلردی . بويله بويله
اومعمور يرلر خراب اولدی . اهالی ترك
دارودیار ايتمكدن بشقه برطريق نجات بوله‌ميور-
لردی . حجاجدن صكره عراقه والی اولان
ذوات‌ده شدت واعتسافده حجاجك طوتديغی
يولی طوتديلر . اوقدر ايلری كيتديلركه بر
قسم اصحاب اراضی دها اول بيان ايتديكمز
وجه ايله كوردكلری تضييقات واعتسافاتدن
قورتولمق مقصديله مالك اولدقلری اراضی‌يی
خلفايه ، ياخود واليلره منسوب ذوات نامنه
قيد ايتديره‌رك بوسپر آلتنده اجرای زراعته
مجبور اوليورلردی . بوندن ماعدا امويلرك
عربلقده صوك درجه‌ده متعصب اولملری
وعرب اولميانلره اسلام اولسه‌لر بيله حقارتله
معامله‌ده بولنملری دولت امويه حقنده سواد
اهاليسنك قلبلرينه بيوك بر نفرت وعداوت
حسنی القا ايتمش ايدی .

وقتا كه ١٣٢ سنهٔ هجريه‌سنده خلافت
عباسيلره انتقال ايلدی، بونلرصورت مخصوصه‌ده
سواده اهميت ويرديلر . عباسيلردن بوقطعه‌يه
ايلك اهميت ويرن ذات ايكنجی خليفه (منصور)
ايدی . بوصره‌ده (سواد) ذكر ايتديكمز
اسبابدن طولايی همان خراب برحالده بولنيوردی.
مشاراليه خراجك اوصورتده مساحه اوزرينه
قالمسنی ظلم كوره‌رك عراقك اك بيوك محصوللرينی
تشكيل ايدن بغدای وآرپه‌نك خراجنی مقاسمه
شكلنه تحويل ايلدی . مقاسمه اصولی ذكر
ايتديكمز وجه ايله خراجك اراضی محصولندن
استيفاسی ديمكدر . اراضی زرع اولنور-
ايسه خراج آلنير ، زرع ايدلمزسه خراج
آلنماز . (منصور) ايكنجی درجه‌ده اهميتده

بولنان سائر حبوب وذخائر ایله خرما وسائر
آغاجلقلرك خراجلرینی مساحه اوزرینه
براقدی [١] . مشارالیهك ذكر اولنان مقاسمه
اصولی وجه ایله بیت المال خزینه سنه نه مقدار
عائدات تخصیص ایتدیكنی بیلمیور ایسه كده
اوغلی (مهدی) زماننده (١٥٦ دن ١٦٩ سنه
سنه قدر) بومقاسمه دن آلنان حصه یی بیلیورز.
(مهدی) كندی كندینه اسقا اولنان اراضی
محصولاتنك نصفنی ، (دوالی) دینیلن قووه ایله
صوچكمك اصولیله اسقا ایدیلن اراضی
محصولاتنك ثلثنی، دولابلر ایله صولانان اراضی
محصولاتنك ربعنی خراج اوله رق تعیین ایتمش
ایدی . خرمالقلر ، باغلر وباغچه لرك خراجنی
اسكیسی كبی مساحه اوزرینه براقمش ایدی .
یالكز بونلرك بازار یرلرینه وصاتیش محللرینه
یقینلقلری واوزاقلقلری اعتباریله خراج مقداری
دها چوق ویا دها آز طرح اولنور ایدی .
خراجلرده بوصورتله تعدیلات اجراسی
مشارالیهك وزیری (معاویة بن یسار) لك
توصیه سی اوزرینه وقوع بولمش ایدی [٢] .
بوجهتله عراقك خراجی ، محصولاتنك تقریباً
نصفندن عبارت ایدی . چونكه اورالرده
بولنان اراضینك قسم اعظمی كندی كندینه
صولانیر اراضیدن متشكل بولنیوردی. بوخراج
پك آغیر بر ویركی اولدیغی حالده اوصره ده
اهالی بونی بیوك برنعمت عدایلمشلردی .
قرائن احوالدن آكلاشیلیوركه دردنجی

[١] ماوردی ٧٧ و ١٦٨ [٢] ماوردی ١٦٨
والفخری ١٦٤ وبلاذری ٢٩١

خلیفهٔ عباسی (هادی) یاخود (رشید)
بوخراج مقدارینه برده عشر طرح ایلمشدر .
بونك اوزرینه خراج محصولك نصفی ایله بر-
عشرینه ، یعنی آلتی عشرینه بالغ اولمشدر .
بوحال ١٩٢ سنهٔ هجریه سنه قدر دوام ایلدی.
تاریخ مذكورده (رشید) عشری الغا ویالكز
نصف حاصلاتی خراج اوله رق ابقا ایتدی[١].
سواد اهالیسی ٢٠٤ سنهٔ هجریه سنه قدر
اراضیدن آلدقلری حاصلاتك نصفنی خراج
اوله رق ویرمكه دوام ایتدكدن صكره تاریخ مذ-
كورده (مأمون) طرفندن خراج ایكی خمسه
تنزیل ایدلدی [٢] . خراجی ایكی خمسه تنزیل
ایتمك اسكی خراج مقدارنده یوزده یكرمی
تنزیلات اجرا ایتمك دیمك ایدی . مشارالیه
(سواد) دن بشقه (ری) كبی سائر بعض
ممالكك خراجنده ده تنزیلات اجرا ایلدی .
(مأمون) ٢١٠ سنهٔ هجریه سنده (ری) ه
كیده رك اوراده برمدت اقامت ایتدكدن صكره
بوقطعه نك خراجنده تنزیلات اجراسنی امر-
ایتمش ایدی . مشارالیه ری دن مفارقت ایتد-
كدن صكره (قم) اهالیسی ذكر اولنان تنزیلاتدن
خبردار اولنجه كندیلرینك ده خراجلرنده
تنزیلات اجراسنی طلب ایتدیلر . (مأمون)
موافقت ایتمدی . (قم) اهالیسی بوعدم موافقته
قارشی تمرد وعصیانده بولنه رق دولته تأدیه
ایده كلدكلری ٢,٠٠٠,٠٠٠ درهم مقدارنده كی
خراجی تأدیه دن امتناع ایلدیلر. بونك اوزرینه

[١] طبری ٦٠٧ ج ٣ وابن الاثیر ٤٨ ج ٦
[٢] الفخری ١٩٨ وابن الاثیر ١٤٧ ج ٦ وطبری
١٠٣٩ ج ٣

(مأمون) عاصیلره قارشی قوهٔ جبریه استعمال
ایدرك خیلی محاربه‌لردن صکره انلری تحت
اطاعته آلمش وخراجی جزا اولمق اوزره اوسنه
کندیلرندن ۷,۰۰۰,۰۰۰ درهم اوله‌رق تحصیل
ایلمشدر [۱] .

بالاده‌کی معلوماتدن آکلاشلدیغی اوزره
عباسیلر دورنده سوادك خراجی خلفای راشدین
زماننده‌کی مساحه اوزرینه اولان مقدارینه نسبةً
آز ایدی . زیرا خلفای راشدین زماننده
هر (جریب) ایچون درت درهم خراج
آلنیوردی . جریبك فدانه نسبتی (۱,۲٦۰) ك
(٤,۲۰۰) ه ، یاخود (۱۰۰ ك (۳۳۳⅓) ه
نسبتی کیبدر . جریب ایچون درت درهم
خراج آلنمق بر فدان ایچون ۱۳⅓ درهم
آلنمق دیمکدر . بوخراج زرع اولنان
اراضی‌یه کوره آغیر بر ویرکی دکل ایدی .
فقط اکینسز قالان اراضی نظر دقته آلنیر ایسه
ایشته اوزمان آغیر کورولور. مع مافیه احتمال که
خراج هرایکی اصولده ، یعنی کرك مساحه ،
کرك مقاسمه اصوللرنده اساس اعتباریله یکد-
یکرینه معادل ایدی. (سواد)دن خلفای راشدین
زماننده مساحه اوزرینه آلنان واردات ایله
عباسیلرك الك پارلاق زمانلرنده مقاسمه اصولیله
جبایت اولنان واردات مقدارلری آره‌سنده مهم
برفرق بولنمامسی بونی تأیید ایدر . بونکله برابر
کرك مساحه ، کرك مقاسمه اصولی ایله اولسون
بوکونکی حاله قیاس ایدرایسه‌ك ، حتی مأمونك
زماننده بیله ، سواد خراجنك پك آغیر بر ویرکی
اولمق اوزره دوام ایتدیکی آکلاشیلیر . بونك
آغیرلغنی آکلامق ایچون زرع ایدیله‌مین اراضی
خراجنك یوزده (۱۳⅓) ه انضمامی وویرکی
اوله‌رق حاصلاتدن نصف ، ثلث ، ربعنك آلنمسنی
نظردقته آلمق وبوکونکی عشرایله مقایسه ایتمك
کفایت ایدر . بوکون عراقده بریر یوقدرکه
حاصلاتنك خمسندن ، یاخود عشرندن فضله
برخراجه تابع اولسون . الیوم عراقده بیوك
برقسم اراضی یالکز عشره تابعدر. جبل لبنانده
خراج ظاهراً مساحه اوزرینه‌در. فقط حقیقت
حالده مقاسمه اصولی اوزرینه مؤسسدر .
چونکه اراضینك مساحه‌سی اجرا ایدلدکدن
صکره غله ومغروساتی اعتباریله حاصلاتی
نظردقته آلنه‌رق خراجی وضع اولنمشدر .
مثلا حاصلاتی برکیله زیتون ، یاخود بربیوك
طوت یاپراغی ، یاخود بر (مد) تخم بغدای ،
یاخود ۳٦۰ غروش دکرنده سائر برمحصولدن
عبارت اولان قطعهٔ ارضه (سهم) نامی ویر-
یله‌رك هرسهمه ۲۲ غروش برربع اکسك
خراجه تابع طوتولمشدر .

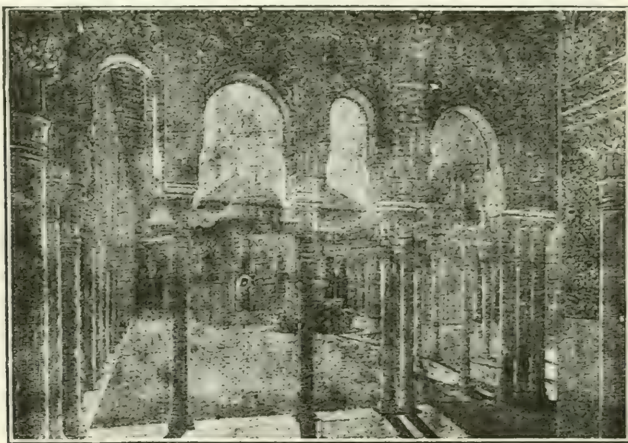
شوحالده جبل لبنانده خراج یوزده آلتی
دیمکدر .

(مصر) :— ممالك اسلامیه ایچنده عراقدن
صکره محصولدار اولمقده ایکنجی درجه‌ده کلن
مصرك خراجی (فدان) اوزرینه طرح ایدلمش
ایدی. برفدان اسکی حسابه کوره درت یوز قصبه
ـ قامش ـ مساحه‌سنده بر قطعهٔ ارضدن
عبارتدر. برقامش دولکر آرشونی اعتباریله بش
وقماش آرشونی اعتباریله آلتی ذراع ایکی ثلث

[۱] طبری ۱۰۹۳ ج ۳

بوینده‌در[١].الیوم مصر حکومتنك حسابنه کوره برفدان ٣٣٣¼ قامش وهر قامش ٣,٥٥ مربع مترودن متشکلدر . بوحسابجه برفدان ٤,٢٠٠ مربع مترو دیمکدر. مع مافیه برفدان بومساحه‌دن یا بر آز چوق، یاخود بر آز آزفرق ایدر [٢] .

مصر اهالیسنك امویلر زماننده نه‌درجه ظلم واعتسافه دوچار اولدقلرینی ، ویرکیلرك تزییدی ایله نه‌مرتبه تضییق ایدلدکلرینی دها اول بیان ایلمش ایدك . عباسیلرك دولتی تأسس ایتدیکی زمان مصرك قسم اعظمی دولت امویه والیلرینك خراجی تزییدلری وتحصیل اموالده وجه‌ایله هردینار اوزرینه برقیراط فضله وضع ایلمکله مملکتده بیوك برعصیان واختلال ظهورینه سبب اولمش‌ایدی . مصرده بنی‌امیه والیلرینك تضییقات ، ظلم واعتسافلرینه قارشی عصیان واختلاللر متوالیاً ظهور ایدردی . عباسیلر دورنده خلفا مصر والیلرینی تعیین ایدرلردی ایسه‌ده عراق والیلرینك ومأمورین حکومتنك احوالنی تحقیق ایتدکلری کبی بووالیلرك احوال وحرکاتنی یرك مرکز خلافتلرینه اوزاقلغندن ناشی تحقیق وتفتیش ایده‌میورلردی. بوسببدن والیلر حتی دولت عباسیه‌نك اوائلنده بیله

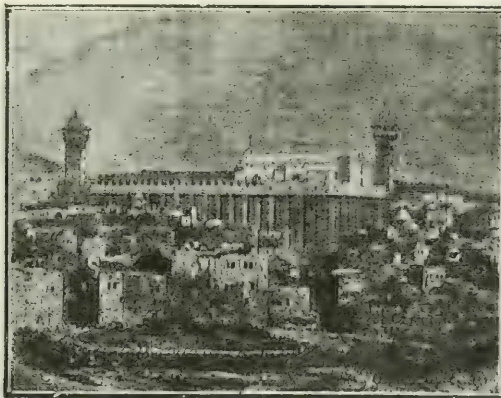
شکل ٢ : اندلسده الحمرا سراینده آرسلان حوضنك اطرافی

استعمال ایتدکلری شدت تأثیریله خراب برحالده بولنیوردی . اویولده معتسف والیلرك الك مشهوری (هشام بن‌عبدالملك) زماننده(عبدالله بن‌الحبحاب) ایدی . بوآدم دها اول یازلدیغی مصرده خراجی تزیید وتحصیلنده استعمال شدت ایدییورلردی . نته‌کیم ١٥٦ سنهٔ هجریه‌سنده (منصور) ك اواخر خلافتنده (موسی بن‌علی) و (مهدی) زماننده‌ده (موسی بن‌مصعب) او صورتله حرکت ایدرك خراج مقدارینی تزیید وتحصیلنده شدت واعتساف استعمال

[١] مقریزی ١٠٢ ج ١ [٢] مصرقوانین عقاریه‌سی

ایلمشلردر [١] . احتمال که بو ایکنجی والی خلیفه‌دن آلدیغی امر اوزرینه حرکت ایتمش ایدی . زیرا (مهدی) دها اول کورلدیکی اوزره عراق خراجنی‌ده تزیید ایتمشدر .

مأمونك زمانه ، یعنی ثروت اسلامیه‌نك چوقلغی زماننه کانجه بو دورده مصر اوزرینه طرح ایدلمش اولان خراج هر فدان اوزرینه ایکی دینار مقدارنده ایدی [٢] . او زمانلر ایله بو زمانلرك فیأتلری آره‌سنده‌کی فرقی نظر دقته آلیرسه‌ق ذکر اولنان خراج مقدارینی عصر حاضرده جبایت اولنان خراجه مقاسمه اصولندن کلمشدر . چونکه مصر قطعه‌سی بر طاقم ناحیه‌لره تقسیم ایدلمش وهر ناحیه‌نك قابلیت انباتیه‌سنه کوره خراجی تقدیر اولنمشدر . الك منبت ومحصولدار عد ایدیلن نواحیده بر فدانك خراجی ١٨٠ غروشدن فضله دکلدر [١] . فقط بو نسبتده خراج ویرن فدانلرك مقداری پك آزدر . اکثریتله فدانلر اوزرینه موضوع اولان خراج یوزر غروشدر . خراجی یکرمی ، یاخود اون غروش اولان فدانلرده واردر . اراضیدن آلنان محصولاتی ویریلن خراجه نسبت ایدر

شکل ٣ : حبرونده (یعنی خلیل الرحمن‌ده) مسجد الخلیل

نسبةً آغیر کورورز . بوکون مصر اراضیٔ خراجیه‌سی اوزرینه (که اراضینك قسم اعظمنی تشکیل ایدر) موضوع اولان خراج ارضك انباته قابلیتنه کوره مختلف مقدارلرده‌در . واقعا بوکون ویرکی مساحه اوزرینه جبایت اولنیور . فقط بو اصول اساس اعتباریله ایسه‌ك خراجك تقریباً محصولاتك خمسنی کچمدیکنی کورورز . چونکه مثلا خراجی یوز غروش اولان فدان بش ویا آلتی انکلیز لیراسی بدل ایله ایجار اولنمقده‌در .

مصر خراجنی فدانلرك مقدارینه کوره حساب ایدر ایسه‌ك هر فدانك حد وسطی

[١] مقریزی ٣٠٨ ج ١ [٢] مقریزی ٩٩ ج ١

[١] مصر قوانین عقاریه‌سی ١٦٤

اوله‌رق خراجنك ٨٥ غروشی كچمدیكنی
كوروز. الیوم مصرده قابل زراعت ٥،٥٠٠،٠٠٠
فدان موجوددر . بو اراضینك كچن سنه‌یه
عائد اولان خراجی ٤،٦٥٢،٥٧٠ مصر لیراسی
ایدی [١] . بوندن آكلاشیلیوركه بربری
اوزرینه هرفدانك خراجی ٨٥ غروشدن
عبارتدر . دها اول بیان ایتدیكمز اوزره
بوكونكی بر غروش عباسیلر زماننده‌كی بر
غروشك ثلثنه معادل ایدی . بوجهتله مأمونك
زماننده‌كی ایكی دینار خراج بوكونكی پاره‌یه
كوره آلتی دینار ، یاخود اوچ مصر لیراسی
دیمكدر . او حالده مأمون زماننده مصردن
جبایت اولنان خراج بدلی بوكونكی مصر
خراجنك اوچ مثلندن فضله دیمك ایدی .

لكن قرائن احوالدن آكلاشیلیوركه
مصر خراجی (مأمون) دن صكره دها فضله
تزیید ایدلمش ومصری فاطمیلر نامنه فتح
ایدن قائد جوهر مصره كلدیكنده خراجی
اوچ بچق دینار مقدارنده كوره‌رك بونی یدی
دیناره ابلاغ ایلشدی [٢] . بو درجه آغیر
بر ویركی انسانه دهشت ویریر .

(مقدسی) نك (احسن التقاسیم) نامنده‌كی
كتابنده : « مصر اوزرینه طرح ایدلمش
خراج یوق ایدی . چفتجی اراضی‌یی حكومتدن
آلیر ، اكردی . محصول بچیلوب دوكلدكدن
وطوپلاندقدن صكره رسم تخته‌سیله مهرلنوب
براقیلیردی . محصول بویله‌جه حاضرلاندقدن

[١] مصرك ١٩٠٢ سنه‌سنه عائد بودجه‌سی
صحیفه ١٢ [٢] ابن حوقل ١٠٨

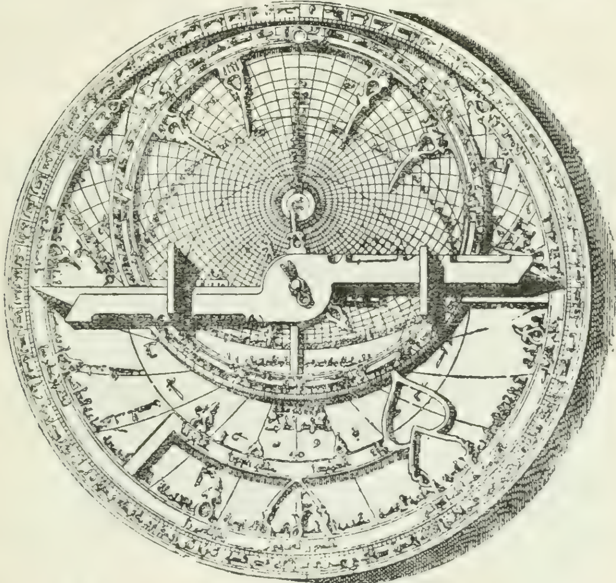
صكره طرف حكومتدن منصوب خازن وامین
كله‌رك محصولدن ارضك اجرتنی آلیرلر وباقیسنی
چفتجی‌یه ترك ایدرلردی » مطالعه‌لرینی
كوردك . فقط بو حال عموم اراضی‌یه دكل ،
صاحبسز بولندیغی ایچون حكومت طرفندن
ایجار ایله ویریلن بر قسم اراضی‌یه مخصوص
بر شی ایدی . بو اراضی دها اول مملكتده
اجرای حاكمیت ایدن روم والیلرینك ویا
قوماندانلرینك مالی ایدی . بونلر اثنای
فتحده قسماً فرار ایلدیلر . اولجه مالك
اولدقلری اراضی بو صورتله صاحبسز قاله‌رق
بیت المالك عهده‌سنه كچمش ایدی . ایشته
بو وسائر صورتلر ایله صاحبسز قالان اراضیدركه
اویولده اكدیریلیردی. بو یرلر حكام طرفندن
التزام ایله آلنه‌رق چفتجیلره ویریلیر وعائدتی
چفتجیلردن یا نقداً ، یاخود عیناً آلنیردی .

(دیكر ممالك) : — سواد ومصردن
ماعدا دها بر طاقم ممالك وار ایدیكه بونلرك
بعضلرینك خراجی مساحه ، دیكر بعضلرینككی ده
مقاسمه صورتیله طرح ایدلمش ایدی . مثلا
فارس قطعه‌سنك خراجی اوچ شكل اوزره
ایدی : (١) مقاسمه ، (٢) مساحه ، (٣)
قوانین دینیلن مقاطعات . مع مافیه بو قطعه‌نك
اكثر یرلرینك خراجی مساحه اوزرینه ایدی.
خراج مقداری ده یره كوره مختلف ایدی .
بو قطعه‌ده اك آغیر خراجلی اولان یر ،
شیراز جهتلری ایدی [١] . چونكه بوراده
بغدای ویا آرپه جریبنك خراجی ١٩٠

[١] اصطخری ١٥٧

ويونجه وقاوون وقاربوز جريبنك خراجی ٢٣٧½ درهم وپاموق جريبنك خراجی ٢٥٦ درهم ايله درت دانق (هر دانق برسدس درهم) وباغ جريبنك خراجی ١٤٢٥ درهم ايدی. آنجق بوراده‌كی جريبك مساحه‌سی دها بيوك ايدی. يعنی هر جريب يتمش ذراع ميريدن مركب ايدی. بر ذراع ميری طقوز قبضه ايدی [١]. شمدی بوراده‌كی جريبی عرق جريبنك ايكی مثلی اوله‌رق فرض ايتسه‌ك خراجی دخی پك زياده آغير ايدی. اورالرده (عباس بن ابراهيم بن اغلب) زماننده فدانك خراجی ١٨ ديناره بالغ اولمش ايدی. ظن ايتميزكه بويله آغير ويركيلر اصحاب اراضيدن دائما جبايت اولنه بيلسون. بو حاللر آنجق بعض سنه‌لره و احوال فوق‌العاده‌يه مخصوص اولسه كرك.

والحاصل خراج، عباسيلرك برنجی دورنده آغير اولمقله برابر بو آغيرلقدن نه اهالی چوق

شكل ٤ : يلديزلرك موقع وارتفاعنی تعيين ايتمكه **مخصوص** بر عرب اسطرلابی (Astrolabe)

بيله ينه بو خراجی پك زياده آغير بولورز. بو، مذكور يرلرك دردنجی عصر هجری اورته‌لرنده تأديه ايتديكی خراج ايدی. (مأمون) زماننه عائد خراجی حقنده ايسه معلوماته راست كلمه‌دك.

(بنی اغلب) زمانلرنده مغرب طرفلرينك شكايت ايدردی، نه‌ده تحصيلنده مشكلات چكيليردی. يدنجی خليفهٔ عباسی (مأمون) شامدن كچديكی زمان وقوع بولديغی كبی بعضاً بر والی بر قاچ كون ظرفنده قولايلقله ميليونلرجه درهم طوپلايه‌بيليردی. مشاراليه، برادری (معتصم) ك شامده واليلكی زماننده شهر مذكوردن كچديكی صره‌ده نزدنده بولنان

[١] مقدسی ٤٥١

پاره‌یی آز کوره‌رك برادرینه بیـان حال ایلمش ایدی. (معتصم) برادری خلیفه‌یه : « هیچ مراق ایتمیکز . بر هفته کچمدن آرزو ایتد- یککز قدر پاره حاضر اولور » دیمش ایدی . فی‌الواقع هفته‌ـی منقضی اولمـدن (معتصم) خراج پاره‌سندن ۳۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم تحصیل ایدرك (مأمون) ه تسلیم ایلدی . (مأمون) همان طوردیغی یرده بوپاره‌نك الك بیوك قسمنی طاغیتدی [۱] .

سائر منابع واردت

بوراده‌صره‌سی کلمش ایکن بحثمزك متمماتندن اولان برنجی دورعباسیده‌کی سائرمنابع وارداتی‌ده ذکر ایده‌لم .

اولا(مراکب بحریه‌اعشاری):ـ مهم بر ویرکی تشـکیل ایدن بواعشار بیت المال خزینه‌سنه بیوك مقدارلرده واردات کتیریردی . برنجی دور عباسیده بویوزدن دولتك خزینه‌سنه‌ایصال ایدیلن وارداتك مقـدار وتفصیلاتی حقنـده معلومات صریحه مفقود ایسـه‌ده او دورده عراق ایله هندسـتان وچینه قدر دنیـانك اطراف سـائره‌سی آره‌سنده تجـارتك کسب ایتـدیکی وسعته دائر الده بر طـاقم معلومات موجود اولدیغندن بوخصوصده برفکرویرمك کوچ دکلدر . شوراسی محققدرکه اوصره‌لرده سفائن تجاریه پك چوق مقدارده بولندیغی کبی بونلرك حموله‌لری‌ده علی‌الاکثر قیمتدار امتعه واشـیادن تشکل ایدردی . تاریخ ؛ هجرتك آلتنجی عصرنده بصره‌ده (حسن بن عباس) نامنده ارباب تجارتدن بر ذاتی ذکر ایدییور . بوذات هندستانك منتهاسنه قدر سیر وسفرایدرر بر چوق کمیلره مالك ایدی . یالکز بوکمیلرك سـنوی اعشاری ۱۰۰,۰۰۰ دینـاره بالغ اولیوردی [۱] . بر آدمك‌مالی اولان سفائنك شـو سنوی ویرکیسنی نظر دقته آله‌رق کرك بصره‌ده ، کرك سائر بلاد سـاحلیهٔ اسلامیه‌ده بولنان دیکر اصحاب سفائنی‌ده اکا کوره قیـاس ایدیکز . باخصوص اویله سـاحلی شهرلر وار ایدی‌که وارداتنك قسم اعظمی بو اعشـاردن تشکل ایدردی . اوجمله‌دن اوله‌رق دردنجی عصر هجریه‌ده (عدن) شهری سفائن اعشارینك بدل احاله‌سی ۲۰۰,۰۰۰ دینـار ایدی [۲] . آلتنجی عصر هجریه‌ده ایسه بوبدل ۱۱٤,۰۰۰ دینـاره اینمش ایدی [۳] . مع مافیه قرائن احوالدن آکلاشیلیورکه بواعشـارك برنجی دور عبـاسیده‌کی وارداتی دهـا صوکره بالغ اولدیغی مقداردن آز ایدی . چونکه خلفای عباسیه‌دن (مقتدر) ك وزیری (علی بن‌عیسی) طرفندن ۳۰٦ سنهٔ هجریه‌سنده خلیفهٔ مشارالیهه تقدیم اولنان واردات دولت حساب جدولنده بصره‌ده مراکب بحریه‌دن آلنـان عائداتك ۲۲,۵۷۵ دینـاردن عبارت‌اولدیغی ذکر اولنیور. حال بوکه اوته‌ده کورلدیکی اوزره اوزماندن ایکی‌عصرصکره شهرمذکورده یالکز برتاجردن

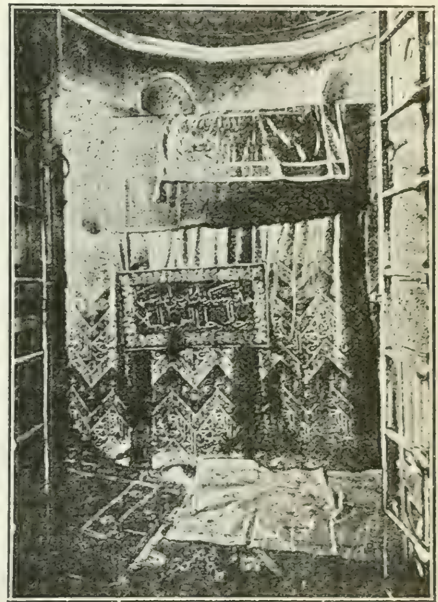
[۱] طبری ۱۱٤۳ ج ۳ — بن الاثیر ، ابو الفدا والفخریده ذکر اولنان پاره اوتوز کره بیك بیك بیك ۳۰,۰۰۰,۰۰۰ مقدارنده کوستر- یلیورسه‌ده بو ، ناسخلردن وقوع بولمش برخطادر .

[۱] ابن حوقل (ذیل)

[۲] ابن حوقل ۲۰ [۳] ابن حوقل (ذیل)

تحصیل اولنـان سفائن رسومی مبلغ مذکورك برقاچ مثلنی کچیوردی .

ثانیاً (معدنلرك خمسی) : — معادن ایکی نوع ایدی . بری روی ارضده بولندیغی ایچون اخراجی بیوك زحمت اختیارینه محتاج اولمیان معدنلردر : سورمه، طوز، زفت ، نفط معدنلری کبی . بونلر کیمسه‌یه احاله ایدلمیه‌رك صـو کبی هرکس ایچون مبـاح طوتولوردی . دیکری

شکل : ٥ خلیل الرحمن‌ده حضرت ابراهیمك زوجه‌سی حضرت ساره‌نك قبری

یر آلتنده بولنوب اخراجی حفریات عظیمـه اجراسنه وبیوك زحمت اختیارینه محتاج اولان معدنلر ایدی . ایشـته حکومت بو معدنلری خمس وارداتی کندیسـنه عائد اولمق اوزره طالبلرینه احاله ایدردی [١] . مملکت عباسیه

[١] ماوردی ١٨٧

غایت واسع بر مملکت اولدیغندن آلتون ، کموش ، باقر ، جیوه ، فیروز ، زبرجد وسائره داخل اولمق اوزره مملکتده برچوق معدن اوجاقلری ایشلدیلیردی .

بو معدنلرك محللرینی ذکر ایدهلم : خراسانده آلتون ، کموش ، فیروز ، مرمر ، طین مختوم، نوشادر ، جیوه معدنلری بولندیغی کبی [١] ماوراءالنهرده آلتـون وچوقلقده هیچ بر یرده مثلی بولنمیان جیوه معدنلری موجود ایدی [٢] . فارس ممالکنده کموش ، دمیر، قورشون وقالای ، کوکرد ، نفط ، طونج ، جیوه کبی معادنك انواعی بولنمقده ایدی . اصبهانك غربنده سورمه [٣]، کرمان داخلنده (دمندان) نامنده‌کی شهرده آلتون ، کموش، دمیر ، باقر ، نوشـادر ، طونج معدنلری کبی پك چوق معدنلر موجود ایدی [٤] . آفریقای شمالی سواحلنده اویله چوق مرجان طالغیچ یرلری وارایدی‌که یالکز براوجاقدن چیقـاریلان مرجان هر قایقـده یکرمی رطل اولمق اوزره اللی ویا دها زیاده قایغك حموله‌سنی تشکیل ایدردی [٥] . سوریه قطعه‌سنده بیروت جوارنده دمیر ، حلبده ودیکر بر یرده (جبال الحمر) نامنده‌کی طاغلرده اعلی مغره ــ آشی تعبیر اولنـان قرمزی چامور ـ ، فلسطینده مرمر ، کوکرد معدنلری موجود ایدی[٦]. مصرده صعید جهتلرنده شـاب معدنلری وار

[١] مقدسی ٢٢٦ [٢] ابن حوقل ٣٣٧
[٣] اصطخری ١١٥ و ٢٠٢ [٤] ابن الفقیه ٢٠٦
[٥] ابن حوقل ٥١ [٦] مقدسی ١٨٤

ایدی که عربان طرفندن طوپلانه‌رق (اخمیم) ، (اسیوط) ، (بهنسا) طرفلرینه کتیریلیر ونیلك فیضانی زمانلرنده بورالردن اسکندریه‌یه نقل اولنوردی . هر سنه بوندن روم تجارینه هرقنطاری [*] درتدن آلتی دیناره قدر ۱۲,۰۰۰ قنطار صاتیلیردی . کذلك نیلك ساحل غربیسنده ومصرك سائر جهتلرنده (نطرون) معدنی موجود ایدی . هر سنه بو معدندن ۱۰،۰۰۰ قنطار استخراج اولنوردی . بو معدن بعض سنه‌لرده ۱۰،۰۰۰ دینار بدل ایله ایجاراولنوردی [۱]. نوبه‌ده اصوانه موازی بر یرده مشهور بر آلتون معدنی موجودایدی. (ابن حوقل) دییورکه : « بو معدن مصر اراضیسنده دکل ، مذکور قطعه‌نك بحر احمر سواحلنده (بجه) نامیله معروف اولان اراضیده واقع ایدی . معدن مذکور (عیذاب) ه قدرامتداد ایدر . معدنك بولندیغی یر ، قوملق وچاقل طاشلغی اوله‌رق دوز اراضیدن متشکلدر. مبایعات ایچون کلن تجار (علاقی) قصبه‌سنده اجتماع ایدرلردی » [۲] . مغرب بلادنده (سجلماسه) نك آرقه‌سنده تاسودان اراضیسنه قدر آلتون وکموش [۳] ، مصرده صعید قطعه‌سنده نیلك جنوبنده (کذا) اراضیٔ معموره‌دن اوزاق برقیرده زبرجد معدنلری [٤] موجود ایدی . بحرین طرفلرنده بصره کورفزنده اینجی طالغیج یرلری ، صنعاده عقیق معدنی ، (ینبع) ایله (مروه) آره‌سنده آلتون معدنلری ، عدن ومخا سواحلنده عنبر حاصلاتی وار ایدی [۱].

دولتك معدنلردن آلدیغی خمس حقنده بر فکر ویرمك ایچون بالاده‌کی معلوماتی نمونه قبیلندن ذکر ایلدك . مقاطعه ویاخود بر بدل معین ایله ایجار صورتلریله احاله اولنان بو معدنلرك بدلاتی بعضاً بیوك بریکون طوتیور ایدی . اوجمله‌دن دردنجی عصر هجری اورته‌لرنده نیسابورده بولنان فیروزمعدنی ۷۵۸,۷۲۰ درهم بدل ایله ایجار ایدلمش ایدی [۲] .

ثالثاً (جزیه‌وزکات) : — اوائل اسلامیتده جزیه وارداتی پك بیوك ایدی . دها صکره خلق اسلامیته داخل اولملقله‌بو واردات آزالمشدر. زکاته کلنجه اوائل اسلامیتده بونك اهمیتی پك بیوك ایدی. دها صکره اواهمیت آزالمشدر. ایلریده بوخصوص حقنده معلومات ویره‌جکز.

رابعاً (مکوس ومراصد) : — کرك براً ، کرك بحراً نقل اولنان هر نوع مصنوعات ومنسوجات وسائره‌دن وحتی اسیرلردن استیفا اولنان کمرك رسومی وعائدات سائره دیمکدر . بویوزدن خزینهٔ دولته نه‌قدر واردات کیردیکی معلوم دکلسه‌ده هیچ تك دردنجی عصری اورته‌لرنده مصرده هرنقطه‌ده وبازار یرلرنده درلو درلوناملر ایله ستیفا اولنان کلیتلی رسوم وعائداته باقیلیر ایسه بویوزدن حاصل اولان وارداتك مهم بریکون طوتدیغنه حکم ایتمك لازم کلیر . بوواردات زمان ومکانك اختلافی

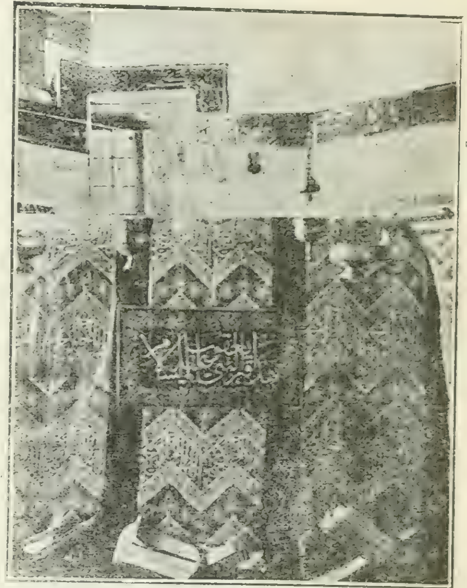
[*] هر قنطار یوز یکرمی رطل وهر رطل یوز اوتوز درهمدر . (ابن خلدون ترجمه‌سی)

[۱] مقریزی ۱۰۹ ج ۱ [۲] ابن حوقل ۱۰۷

[۳] مقدسی ۲۳۱ [٤] اصطخری ٥۱

[۱] مقدسی ۱۰۱ [۲] مقدسی ۳٤۱

ایله اشکال طرح وجبایتی مختلف ایدی . بعضاً عین شهرده زمانك وکذلك عین زمانده شهرلرك اختلافی ایله مختلف بولنوردی. بواختلافاتی حصر واحاطه ایتمك امکان خارجنده‌در . بوبابده (شمس الدین مقدسی) نك دردنجی عصر هجریده مصرده (تنیس) و(دمیاط) ده استیفا اولندیغنی بالذات مشاهده

شکل : ٦ خلیل الرحمن‌ده حضرت یعقوبك قبری

ایلدیکی رسوم وعائدات حقنده ویردیکی معلوماتی یازمقله اکتفا ایده‌جکز . مشارالیه دیبورکه : « تنیس ودمیاطده ونیل ساحلنده اهالی اوزرینه طرح ایدلمش بولنان رسوم وعائدات پك آغیردر . مصرده (شطاة) قریه‌سنه نسبتله معروف اولان ثیاب شطویه‌یی برقبطی اولجه حکومت طرفندن تمغالاتمدن نسیج ایده‌مز . بوقماشلر مخصوص دلاللردن بشقه واسطه‌لر ایله صاتیله‌ماز . حکومت دادوستده نظارت ایدر . بونلردن هر نه صاتیلیر ایسه بردفتر مخصوصه قید اولنور . امتعه‌دن برشی فروخت اولندیغی زمان بونی دوره‌جك ، صاره‌جق ، سپت ایچنه قویه‌جق ، باغلایه‌جق آدملره تسلیم ایدیلیر . بو آدملرك هر بری بر رسم آلیر . اسکله‌نك باشنده‌ده بر رسم تأدیه اولنور . رسوم مأمورلری رسملری استیفا ایتدکجه سپتلرك اوزرینه اشارت مخصوصه قورلر. کمیلر حرکت ایتمدن اول برکره دها تفتیش اولنور . (تنیس) ده برطولوم زیتون یاغنك رسمی بردینااردر . بوراده سائر اشیا وامتعه اوزرینه بونسبتده رسوم آلنیر . نیل ساحلنده فسطاطده استیفا اولنان ویرکیلر دخی بویله‌جه آغیردر . تنیس ساحلنده برکمرك مأمورینی کوردم . بتون کون استیفای رسوم ایله اشتغال ایدردی . روایته کوره بو یرك بدل احاله‌سی هرکون بیك دینااردر . صعید واسکندریه ساحللرنده‌ده اوکبی متعدد کمرك مرکزلری واردر . مغرب طرفلرینك کمیلری ایچون اسکندریه‌ده ، شام کمیلری ایچون‌ده (فرما) ده آیریجه کمرك دائره‌لری تأسیس ایدلمشدر . بحر احمرده هریوك ایچون بردرهم کمرك رسمی استیفا اولنور » [١] .

(ابن حوقل) یالکز اذربیجاندن (ری) جهتلرینه اصدار اولنان اسیر ، حیوانات وهرنوع اموال تجاریه‌نك کمرك رسمی وعائدات سائره‌سنك سنوی ١,٠٠٠,٠٠٠ درهم طوتدیغنی ذکر ایدییور [٢] .

[١] مقدسی ٢١٣ [٢] ابن حوقل ٢٥٣

معمافيه بوكمرك وامثالى ويركيلرى دولت عباسيه‌نك دور اعتلاسنده بيوك بر رواجه مظهر اولمديغى جهتله پك بيوك بريكون تشكيل ايتمز ايدى . بونوع واردات آنجق انحطاط دورنده چوغالمشدر .

خامساً (مستغلات وضربخانه وارداتى) :
مستغلات وارداتى يرلرى حكومتك اولديغى حالده اهالى طرفندن اوزرينه چارشو ، خانه ويادكرمن كبى انشا ايديلن اماكندن حكومته تأديه اولنان اجرتدر [١] . (ابن خرداذبه) نك ويرديكى معلوماته كوره بغدادده بولنان چارشو، دكرمن كبى مستغلات ايله ضربخانه‌لرك سنوى وارداتى ١,٥٠٠,٠٠٠ درهمه بالغ اولمقده ايدى [٢]. (سامرا) نك غلات و مستغلاتنك سنوى مجموعى ١٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم ايدى [٣] .

معمافيه دولت عباسيه دور اعتلاده بو ويركيلردن برچوق واردات آليردى . فقط واردات اساسيه‌سنى بونلر دكل ، خراج حاصلاتى تشكيل ايدردى .

---

٤ مأمورين حكومتك اموال دولتى تحصيل وتسليمده صدق واستقامتلرى

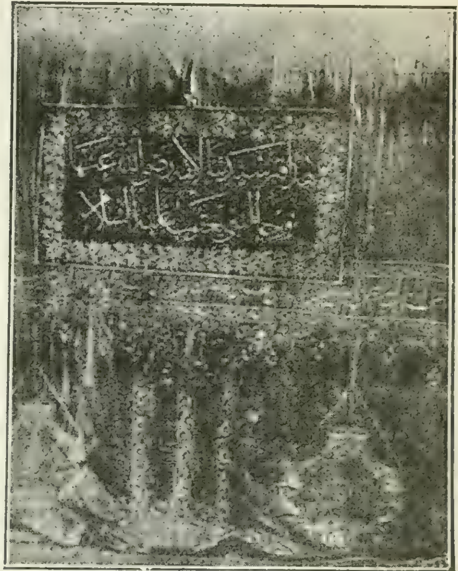
بنى اميه واليلرينك ظلم واعتسافلرى حقنده دها اول ويرديكمز معلوماتدن آكلاشلديغى اوزره امويلر زماننده‌كى واليلر على الاكثر تحصيل ايتدكلرى خراج بدللرينى (عمرو بن العاص) ك ياپديغى كبى (چونكه حضرت على عليهنه معاويه‌يه ظهير اولمق اوزره مصر واليلكنى يقالامشدى) ياخليفه‌نك اذن ومساعده‌سيله ، ياخود حجاج زماننده واقع اولديغى كبى محاربه اجراسى ايچون پاره‌يه احتياج ظهورى بهانه‌سيله ، ياخود عوامدن برمتمردك آغزينى قاپاتمق داعيه‌سيله كندى جيبلرينه آتارلردى [١] . ياخود والى - (يزيد بن عبدالملك) ك خلافتى زماننده عراقده والى بولنان مشاراليهك برادرى (مسلمة بن عبدالملك) ك ياپديغى كبى - طوپلاديغى خراج پاره‌سنى بلا سبب تأديه‌دن امتناع ايله بلع ايدردى [٢] . روايته كوره خليفه (يزيد) او پاره‌يى برادرندن طلب ايتمكدن اوتانمش ايمش . فقط حقيقت حالده اوتانمق مسأله‌سى سوزدر . (يزيد) برادرينك تمرد وعصياننددن قورقمش اولسه كرك . بنى اميه واليلرينك فئ وغنائم اموالندن اختلاس ايتدكلرى مبالغده پك چوق ايدى . معلوم اولديغى اوزره بويولده الده ايديلن اموال بيت المالك حقى ايدى . بعض واليلر بويوزدن نه‌قدر اموال الده ايدلديكنى خلفايه يازارلردى . فقط ويرمزلردى . نته‌كيم (يزيد بن مهلب) ٩٨ سنهٔ هجريه‌سنده جرجانى فتح ايتدكدن صكره برچوق اموال غنائم اله كچيرمش وبوندن بيت الماله ٦,٠٠٠,٠٠٠ درهم قالمش ايدى . (يزيد) كيفيتى خليفه‌يه

---

[١] ابن حوقل ٢١٧ [٢] ابن خرداذبه ١٢٥
[٣] يعقوبى (كتاب البلدان) ٣٨

[١] ابن الاثير ١٤٣ ج ٢ [٢] ابن الاثير ٤٧ جّ ٥

یازمش ایسه‌ده پاره‌یی ویرمیه‌رك کندیسی یمشدر [١] . ایشته بو و امثالی احوال خلفایه صورت جبریه‌ده والیلرك اموالنی مصادره‌یی سوق ایلمش ایدی .

شکل : ٧ خلیل الرحمن‌ده حضرت یعقوبك زوجه‌سی حضرت لائقه (لیئه) نك قبری

خلفای عباسیه زماننه کلنجه بودولتك ایلك دورلرنده والیلرك اکثری خلفانك الك یقین اقربالرندن ایدیلر. دهاصکره خلفاظهیرلری اولان ایرانیلری استخدام ایلدیلر . ایرانیلر دولت عباسیه‌نك دوام و اعتلاسنی هرکسدن زیاده آرزو ایدرلردی . دیکر جهتدن دخی خلفا والیلرك معاشلرینی تزییدده قصور ایتمزلردی. او قدرکه مأمون زماننده بر والینك معاشی سنوی اوچ میلیون درهمه بالغ اولمش ایدی .

[١] طبری ١٣٣٤ و ١٣٥٠ ج ٣

بومعاش شرق ولایتی والیسی (فضل بن سهل) ه تخصیص ایدلمش ایدی[١] . بنی امیه والیلرندن بوندر بیوك معاش آلان والی یوقدر. چونکه امویلر زماننده بروالی‌یه‌ویریلن الك بیوك معاش ٦٠٠,٠٠٠ درهمدن فضله دکل‌ایدی. بومعاش‌ده عراق والیلکنده بولنان (عمر بن هبیره) یه تخصیص اولنمش ایدی [٢] .

عباسیلرك اوائل دولتلرنده بر طاقم‌دکرلی وحسن رأی وتدبیر صاحبی وزرا وبالخصوص برمکیلر کبی ذواتك موقع اقتداره کچملری خلفانك‌انتظام‌ودرایتله‌ادارهٔ امور مملکت‌ایتملرینه ووالیلرك ارباب صداقتدن انتخاب اولنملرینه یاردیم ایتمش ایدی . فی‌الحقیقه برمکیلر دولت عباسیه‌نك محور انتظامی وغنچهٔ مدنیتی ایدیلر. بوندن‌ماعداعلی‌الاکثر ایرانیلر دولت‌عباسیه‌نك بقا واعتلاسی اغورنده هر درلو فدا کارلغی اختیاردن چکینمزلردی . چونکه بونلردولت امویه‌نك عرب اولمیانلر حقنده مسلك سیاسیٔ حکومت اوله‌رق روا کوردیکی معاملات تحقیریه واعتسافیه‌یی چکدکدن صکره اندن قورتوله‌رق دولت عباسیه‌نك حاکمیتی آلتنده بولنمغی بیوك برنعمت الهیه عد ایدییورلردی.

(مأمون) زماننده محارباتك وفتنه وشورشلرك آز وقوع بولمسی کبی ثروتك ازدیادینه باعث اولمش برطاقم اسباب دها واردی. معلوم اولدیغی اوزره اوکبی احوال دولته بیوك مصرفلر آچمقله ثروتی تنقیص ایتدیکی کبی

[١] طبری ٨٤١ ج ٢
[٢] ابن خلکان ٢٨١ ج ٢

اهالی‌یی زراعت وتجارتدن آلیقومقله ثروت مملکتی‌ده پریشان ایدر .

مصارفاتك آزلغی اسبابی

شمدی‌یه قدر یازدیغمز معلوماتده دولت عباسیه‌نك ایلك دورنده خراج وارداتنك امویلر زماننده‌کی خراج‌وارداتندن دها زیاده‌اولمسنه باعث اولان اسبابی کوستردك . بواسباب‌ثروت عباسیه‌نك قسم اولیدر . شمدی ایکنجی قسم اولان مصارفاتك آزلغی اسبابی بحثنه کله‌لم . دولت عباسیه‌ده مصارفاتك آزلغی اولا مأمورین دولتك آزلغی ، ثانیاً حکومتك بورج آلتنده بولنمامسی ، ثالثاً ایلك خلیفه‌لرك اقتصاد وحسن تدبیر صاحبی اولملری کبی باشلیجه اوچ سببدن نشأت ایدییوردی .

اولا مأمورین دولتك آزلغی

بر دولتده مأمورلرك عددی او دولتك شکل تنظیماتنه تبعاً چوق ، یاخود آز اولور . هر حالده خلاصةً دینیله‌بیلیرکه حکومات مستبده حکومات مقیده‌دن دها آز مأمور استخدام ایدرلر . چونکه حکومات مطلقه‌ده قیود وحساباتك انتظامنه ، هر شیئك قانون دائره‌سنده ضبط وربطنه باقلماز. بوفرقی آکلامق ایچون محاکم‌عرفیه‌ایله محاکم‌نظامیه‌یی نظر دقته آلمق کفایت ایدر . محکمهٔ عرفیه جنحه ، جنایت ، حقوق کبی انواعه وبدایت ، استیناف تمییز کبی درجاته منقسم اولمیه‌رق افرادی محدود بر هیئت ایله ایش کورر . حال بوکه محاکم نظامیه متعدد درجات وانواعه منقسم اولدیغندن اکا کوره رؤسا واعضاسی ، مدعیٔ عمومیلری ، ضبط کاتبلری وسائره‌سی فضله اولور . سائر دوائر حکومتی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز. بونلرده‌ده عینی سببدن طولایی مأمورلرفضله ویا آزبولنور . مصرده بوکونکی مأمورین حکومتك عددی ایله تنظیماتدن دها اولکی مأمورلرینك مقداری آره‌سنده برمقایسه اجرا اولنور ایسه بو فرق بر قات دها تظاهر ایدر .

اون سکزنجی عصر میلادینك صوکلرینه طوغری (ناپولئون بوناپارت)ك استیلاسندن اول مصرده‌کی حکومت مأمورلرینك مقداری سلطان سلیم اول واوغلی سلطان سلیمان طرفندن وضع اولنان تشکیلاته تبعاً پك محدود ایدی. رأس کارده درسعادتدن نصب واعزام ایدیلیر بر والی (پاشا) و والینك معیتنده اون ایکیسی الك‌مهم حکومت مأمورلری اولمق اوزره یکرمی درت بك بولنوردی که بو بکلر مناصب آتیه‌یی اشغال ایدرلردی :

١ کهیا ـ پاشانك (والینك) وکیلی وباش کاتبی ایدی .

٢ دفتردار ـ خراج ایشلرینه باقاردی . او زمانه کوره بو کونکی مصر مالیه ناظری دیمك ایدی .

٣ امیرخزنه‌ـخزینه‌ـبوذاتك‌مأموریتی‌دولت

عثمانیه‌نك مصردن آلدیغی خراج پاره‌سنی درسعادته ایصال ایتمك ایدی .

٤ امیر حج ـ حجازه کیدن موکب حجك قوماندانلغنی ایفا ایدردی .

٥ سویش ، دمیاط ، اسکندریه لیمانلرینك قوماندانلغی ایچون اوچ قپودان

٦ جرجا ، بحیره ، منوفیه ، غربیه ، شرقیه مدیرلکلری ایچون بش مدیر

بونلردن ماعدا قلیوبیه ، منصوره ، جیزه وفیوم‌ناحیه‌لرندن هربرنده(کشاف) نامیله بردن درت مأمور بولنوردی‌که بونلرك مأموریتی سائر اقالیمك مدیرلری اولان بکلرك مأموریتی کبی ایدی .

قاضی ، ضربخانه امینی ، محتسب سائر مناصب حکومتدن ایدی .

مصرده بولنان عسکر آلتی فرقه‌دن عبارت اوله‌رق بونلره (اوجاقلر) نامی ویریلیردی‌که شونلر ایدی :

١ متفرقه‌اوجاغی: بوفرقه پادشاهك‌عساکر خاصه‌سندن متشکل ایدی .

٢ چاوشلر اوجاغی : بو فرقه فی‌الاصل سلطان سلیم اول اردوسنك ضابط معاونلرندن مرکب ایدی . خراجك تحصیلی بونلره تودیع اولنمش ایدی .

٣ هجینلیلر اوجاغی

٤ تفنکجی اوجاغی

٥ یکیچری اوجاغی : بونلر دولت علیه‌یه تابع قبائلدن منتخب وجنسلری مختلف عسکر ایدی . ممالکك محافظه‌سی بونلره تودیع ایدلدیکی ایچون کندیلرینه‌مستحفظلر نامی دخی ویریلیردی .

٦ عزب اوجاغی

بو اوجاقلردن هربری (اوجاقلی) نامی ایله یاد اولنور افراددن متشکل بولنیوردی . هراوجاغك اوزرینه (آغا) اسمی‌ایله برضابط قوماندا ایدردی . اوجاقده آغا ایله برابر کهیا ، دفتردار ، خزینه‌دار ، روز نامه‌جی بولنوردی [١] .

سائر اوجاقلردن بو ضابطلرك اجتماعندن پاشانك (والینك) مجلس شوراسی تشکل ایدردی‌که والی بو مجلسك تصدیقنه اقتران ایتدیرمکسزین بر امر ویرمز ایدی .

مصر حکومت مرکزیه‌سی ایشته شو ذکر ایتدیکمز شکلده ایدی . اردو ضابطانی مستثنی اولمق اوزره مرکزده باشلیجه‌مأمورین حکومتك مقدارینی اللیدن فضله بوله‌مازسکز. شمدی بونلره الحاق ایدیلن کاتبلر ومعاونلرك مقدارینی‌علاوه‌ایدر ایسه‌ك بلکه بتون‌مأمورین حکومتك عدی ٢٠٠ ، یاخود حد اعظم اوله‌رق (٤٠٠) ی تجاوز ایتمز . اوزمانلرده بو مأمورلرك وظائفی آتیده کوروله‌جکی اوزره مأمورینی ایکی بیکدن زیاده اولان بوکونکی نظارتلرك ، مجلس نظارك ، معیت خدیوینك ، صحیه ، پولیس، حبسخانه وسائره اداره‌لرینك مقامنه قائم ایدی .

الیوم مصر حکومتنده مستخدم اولان مأمورین مأمور وخدمه اولمق اوزره ایکی صنفدر . مأمورلر امور حکومتی اداره ایدن

---

[١] تاریخ مصرالحدیث ٦٧ ج ٢

ذواتدر. ناظرلر، دوائررؤساسی ، قلم‌مدیرلری، کاتبلر ، حساب مأمورلری بو جمله‌دندر . ایکنجی صنف اوطه‌جیلر وقپوجیلر وسائره‌دن تشکل ایدر . مصرده برنجی قسمدن اولان مأمورین حکومتك نظارتلر ، دوائر حکومت وقلملر اعتباریله مقداری آتیده‌کی جدولده کوسترلمشدر [١] :

خدیویت مصریه‌نك ١٩٠٢ سنه‌سنده‌کی
مأمورین رسمیه‌سنك مقداری

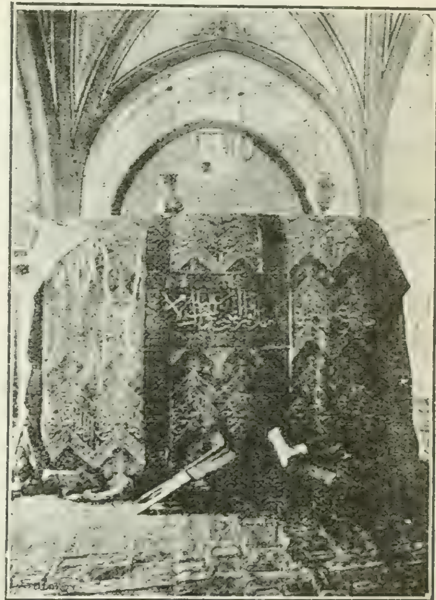
عدد	
١،١٢١	معیت خدیویه وتوابعی
١٨	مجلس نظار
٢٦	شورای قوانین مجلسی
٢٤	خارجیه نظارتی
٤١٩	مالیه »
٤٢٤	معارف »
١٨٦	داخلیه »
٢،٧٦٠	عدلیه »
٦٢٩	نافعه »
٣،٣٠٦	حربیه »
١،٧١٥	اقالیم (ولایات) اداره‌لری وماليه‌لری
٦،٦٤٤	پولیس اداره‌سی
٥٢٦	صحیه »
١٠٥	حبسخانه‌لر »
١٥	منع اسارت »
٣٦	دفتر خاقانی »
٥١٠	کمرك »
٢١٨	محافظهٔ سواحل اداره‌سی
١٤٠	دخولیات (سبزه ومیوه وسائره‌نك شهره ادخالنده انلردن آلنان دخولیه‌لر) اداره‌سی
٤	بالقخانه »
١٣	رساله (سیرسفائن) »
١،٩٣٨	دمیر یولی »
٣٢٧	تلغراف »
٢٩	اسکندریه‌لیمانی »
٥٥٠	پوسته »
١٠٣	فنارلر »
٦	عموم لیمانلر »
١٥	آلتون وکموش معمولاتی تمغااداره‌سی
٣٠١	معارف نظارتنه تابع مکتبلر
١١	کتابخانهٔ خدیوی
٤	موزه
١٤	مطبعهٔ امیریه
٩٠	املاك امیریهٔ مستقله ومشترکه
٢٢٧	بلدیه قومیسیونی
٢٢،٤٥٤	یکون

بالاده‌کی جدولدن آکلاشلدیغی اوزره خدیویت مصریه دوائر حکومتنده مستخدم اولان مأمورین رسمیه‌نك مقداری ٢٢،٤٥٤ در. باشلی باشنه وارداتی اولان آتیده‌کی اداره‌لرك مأمورلرینی ـ چونکه بو دوائرك ادارهٔ امور حکومته تعلقی یوقدر ـ مذکور یکوندن طرح ایده‌جك اولور ایسه‌ك مأمورین حکومت اولمق اوزره ١٧،٧٧١ قالیر . ذکر اولنان اداره‌لر شونلردر :

[١] خدیویت مصریه‌نك ١٩٠٢ سنه‌سنه عائد بودجه‌سی صحیفه ١٢

عدد	
١,٩٣٨	دمیر یولی اداره‌سی
٣٢٧	تلغراف «
٢٩	اسکندریه‌لیمانی «
٥٥٠	پوسته «
١٠٣	فنارلر «
٦	عموم لیمانلر «
١٥	تمغا قلمی
٢,٩٦٨	یکون

بویکونه عدد مأمورینی (١,٨١٥) ه بالغ اولان اقلیملر (قاهره حکومت مرکزیه‌سنك خارجنده‌کی دوائر حکومت) اداره‌سنی علاوه

شکل : ٨ خلیل‌الرحمن‌ده حضرت یوسفك قبری

ایدرایسه‌ك ایکیسنك مجموعی ٤,٦٨٣ مقدارینه بالغ‌اولور. ایشته‌بومقداری اصل یکوندن تنزیل ایتدیکمزده ١٧,٧٧١ عددی قالیرکه بورقملر

خدیویت مصریه‌نك اردودن ماعدا نظارتلرنده وسائر دوائر حکومتنده استخدام ایتدیکی مأمورین رسمیه‌نك مقدارینی افاده ایدر . کوله‌منلر زماننده‌کی مأمورین حکومتك مقداری ایله خدیویت مصریه‌نك بوکونکی مأمورین حکومتی مقداری بیننده‌کی غایت بیوك اولان بوفرقی نظر دقته آله‌رق دولت عباسیه زماننده‌کی مأمورین حکومتك مقدارینی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز .

بونکله برابر بوفرق دولت عباسیه‌نك ٧١ نجی صحیفه‌یه دها اول درج ایتدیکمز مصارفاتی جدولندن دخی آکلاشیلیر. مذکور جدولده کورلدیکی اوزره معاش صاحبلرینك قسم اعظمی عسکر ، سرای خدمه‌سی ، خاصه محافظلری، سرای آغالری، بندکان، اثوابجی، دوشمه‌جی، آومعیت آدملرندن وسائردن متشکل بولنیوردی. بونلر حکومتك مأمورین اصلیه‌سی دکلدیلر . اصل حکومت مأمورلری مذکور جدولده « اکابر کتاب ودیوان رئیسلری، خزینه‌دارلر، قپوجیلر الخ . . وزیر عبدالله بن سلیمان، قاضی اسحق بن ابراهیم ، سواریلر ، حبسخانه مصرفی ، علوفه الخ » عباره‌لریله کوستریلن جزئی قسم ایدی . هرحالده ذکر اولنان دورده اصل حکومت مأمورلرینك معاشاتی ایله حقیقی دوائری مصارفاتنك مصارفات دولتك (یعنی ٢,٥٠٠,٠٠٠ دینارك) نصفنی کچه‌جکنی ظن ایتمیز . حالبوکه بوکون مصر خدیویتنك یالکز دوائرادارہ وتحصیلات وضابطه مصارفاتی ٣,٢٥٠,٠٠٠ مصر لیراسنه بالغ اولمقده‌در .

مصر ایسه اوقوجه مملکت اسلامیه‌یه نسبةً کوچك بر جزء عد اولنور . زمان حاضرده بویله فضله مصارفات اختیار اولنمسی منتظم حکومت تشکیلی مقصدیله استخدامنه لزوم کوریلن مأمورلرك چوقلغندن نشأت ایدییور.

معمافیه دولت عباسیه‌نك ذکر ایتدیکمز دورنده مصارفاتك آزلغنه باعث اولان سبب یالکز حکومت مأمورلرینك آزلغی دکل ایدی . بعض مأمورلرمعاشاتنك، الده ایدیلوب وارداته ادخال اولنمیان پاره‌لردن تأدیه ایدلمسی کبی بر اصولك موجودیتی‌ده مصارفاتك آز کورلمسنی موجب اولیوردی. دولت عباسیه‌نك ذکر ایتدیکمزمصارفات جدولنده یومی ۱۵٦ دینار مصرف قلمنده کوستریلن « اکابر کتاب ودیوان رئیسلری ، خزینه‌دارلر الخ ..» بتون مأمورین دولت دیمك دکلدی . بونلر آنجق اکابر مأمورین دولت ایدیلر. اومصرف قلمنده صوك طرفلره طوغری « صرفیات دیوان کاتبلری ایله توزیعات مجلسلرنده‌کی نائبلری ومعاونلری ، بیت المال خزینه‌دارلری بوندن مستثنادرلر. بونلرك معاشاتی؛ کسیلن معاشاتدن وآتلرینه باقیانلرك معاشلرندن جزا اولمق اوزره اجرا اولنان توقیفاتدن حاصل اولان پاره‌دن تأدیه اولنوردی » صورتیله ویریلن ایضاحات‌ده بونی کوستریور . بوندن ماعدا بو کوچك مأمورلره اوصورتله معاش تأدیه‌سی حسابات دولتك بوکون منتظم بربقال دکاننده طوتیلان حساباته یاقیشدیریله‌میه‌جق برطرزده مختصر طوتولدیغنی ارائه ایدییور . چونکه منتظم برحساب طوتولمق لازم ایسه معاشلری کسیلن کیمسه‌لرك معاشاتی ایله معاشلردن اجرا اولنان توقیفات واردات قسمنه کچملی واو کوچك مأمورلرك معاشلری‌ده مصارفات صره‌سنده کوسترلملیدر . بونکله برابر ذکر اولنان واردات ومصارفاتك اووقت دولت دفاترنده قید ایدلمامش اولمسنی مستبعد کوریرز. بلکه قیدی اجرا اولنمش ایکن اختصار مقصدیله ویا دیکر بر سببله درج ایتدیکمز مصارفات جدولنه کچیرلمامشدر .

ثانیاً دولتك بورجلی اولمامسی

مدنیت حاضره‌نك سیئاتندن بری‌ده اوروپا حکومتلرینك بورج آلتنه دوشمسیدر. حال حاضرده بورجلی اولمیان دولت یوق کبیدر. دولتلرهرسنه‌کی وارداتندن بورجلرینك فائضنی ، یاخود فائض ایله برابر بورجدن برقسمنی تأدیه ایدرلر . زمان حاضرده بوبورج دولتلر ایچون آغیر بریوك اولدیغی کبی دولت عباسیه زماننده غیر معروف ویاخود پك خفیف بولنان بر طاقم مختلف ویرکیلردن جبایت ایدیلن برچوق وارداته رغماً دولتلرك خزینه‌سنده پك آز فضله واردات قالمسنه باعث اولان بیوك برسبب تشکیل ایتمکده‌در. دها اول یازدیغمز اوزره ۱۲۰ میلیون انکلیز لیراسنه بالغ اولان انکلتره حکومتنك واردات سنویه‌سنك بشده‌دردی ازمنهٔ اخیره‌یه مخصوص

ویركیلردن تشكل ایتمكده ومصارفات دولت
بتون بوواردانی استهلاك ایلمكده‌در. اوجمله‌دن
اوله‌رق بوواراداتك برربعی دولتك مدیون
اولدیغی بورجك فائضنه كیدییور . بو بورج
اولمسه ایدی بوكونكی وارداته كوره هرسنه
انكلتره‌خزینه‌سنده (٣٠) میلیون انكلیزلیراسی،
یعنی ثروت عباسیه مقدارنده بر پاره قاله‌جق
ایدی . انكلتره یالكز اوله‌رق بورجلی بر
دولت اولمیوب اوروپا دولتلرینك چوغی
مختلف مقدارلرده بورجلی بولنمقده‌درلر. دول
حاضره‌نك اون طقوزنجی عصرده‌كی بورجلرینك
مقداری میلیونلرك كسورلرندن صرف نظرله
آتیده‌كی جدولده اكثریت اعتباریله ترتیب ایلدك:

جهانك اك مشهور دولتلرینك بورجلری[١]

	انكلیز لیراسی
فرانسه	١،٢٥٠،٠٠٠،٠٠٠
انكلتره	٧٠٠،٠٠٠،٠٠٠
روسیه	٢٠٠،٠٠٠،٠٠٠
متفقهٔ آمریقا	٢٠٠،٠٠٠،٠٠٠
دولت عثمانیه	١٢٨،٠٠٠،٠٠٠
اوستریا	١٢٠،٠٠٠،٠٠٠
مصر	١٠٣،٠٠٠،٠٠٠
آلمانیا	١٠٠،٠٠٠،٠٠٠
فلمنك	٩٣،٠٠٠،٠٠٠
چین	٥٤،٠٠٠،٠٠٠
ژاپونیا	٤٨،٠٠٠،٠٠٠
ایتالیا	٢٢،٠٠٠،٠٠٠
اسپانیا	١٢،٠٠٠،٠٠٠
یكون	٣،٠٣٠،٠٠٠،٠٠٠

(١) Statesman.s year book.

ذكر اولنان بورجلر بو دولتلر اوزرینه
عصرلرجه زماندن بری محاربه، بیوك انشاآت
وتأسیسات كبی برطاقم امور مهمه‌نك الجاسیله
تراكم ایتمشدر . دولت عباسیه دخی اوكبی
مصرفلردن آزاده دكل ایدی . شوقدركه
اعتلاسی زمانلرنده بورج ایتمكه محتاج اولمدن
بوكبی مصرفلری فضلهٔ وارداتدن بیت‌المال
خزینه‌سنده تراكم ایدن پاره‌دن تأدیه ایدردی.
فقط دها صكره انحطاط دورنده واردات
آزالوب‌ده مصارفات چوغالنجه محاربه‌لرده
اختیار اولنان مصارفه قارشیلق اوله‌رق بیت‌المال
خزینه‌سنده برشی قالمدیغندن بیوك ارباب
ثروتك وباخصوص دولت مأموریتلرندن
ویا اختلاس وارتكاب طریقندن ثروت
صاحبی اولان وزرا ، ولاة وباش‌كاتبلر كبی
بیوك مأمورینك اموالی مصادره ایدلمكه
باشلانمشدر . بومعامله‌یه « مصادره » نامنی
ویرمشلردی . آتیده بوبحثه دائر معلومات
ویره‌جكز .

بونكله برابر دولت عباسیه بعض احوالده
وعده‌سی حلول ایتمین برطاقم اوراق مالیه‌یی
قارشیلق كوسترەرك بعض بیوك تجاردن پاره
استقراض ایدییوردی . بوپاره‌لری اكثریا موسو-
یلردن آلینیوردی . موسویلرك فائضجیلقده
اك ماهر برملت اولدقلری معلومدر . بو
استقراضلره مقابل تأدیه اولنان فائض یوزده
یكرمی‌یه بالغ اولیوردی . اوجمله‌دن دردنجی
عصر هجری اوائلنده (مقتدر) ك وزیری
(علی بن عیسی) پاره‌یه محتاج اولدقجه

ولایتلردن کلن ووعده‌سی حلول ایتمین پولیچه‌لر اوزرینه تجاردن پاره استقراض ایدردی . استقراض ایتدیکی پاره ایچون ویردیکی فائض هردینار باشنه آیده بربچق (دانق) مقدارنده ایدی . شو حالده مثلا اون بیك دینار بورج ایتسه ایدی فائض اوله‌رق شهری ۲,٥۰۰ درهم ویریردی . وزیر (علی بن عیسی) لك کندیسی ایله بویولده معامله یاپدیغی بغداد موسوی صرافلرندن الك مشهوری (یوسف بن فنحاس) نامی ایله معروف اولان (اهواز) تجارندن بری ایدی . (هرون بن عمران) اسمنده دیکر برموسوی صراف ایله‌ده اویولده معاملات مالیه یاپیلیردی . بوایکی آدم ایله سائر صرافلر اون آلتی سنه امتدادنجه وزیر مشارالیهه صرافلق ایتمشلردر [١] . مع‌مافیه بواستقراضلر دولتلرك بوکونکی دیون عمومیه‌سی نوعندن عد ایدیله‌مز .

ثالثا ایلك خلفانك اقتصاد وحسن تدبیر صاحبی بولنملری

تاریخ سیاسیده امور مقرره‌دندرکه بردولتی تأسیس ایدن حکمدارلر ایله معیتلرنده بولنان حکومت آدملری علی‌الاکثر مقتصد ومدبر آدملردن تشکل ایدرلر . بونلر بومناقبه مالك اولمسه‌لر ایدی دولتك تأسیسنه وتحکیم اساسنه بلکه موفق اوله‌مازلردی . دولتك اودوره‌سنه

[١] Ein. Abb. 63

حکمت تاریخ اصطلاحنجه (دور صباوت) اطلاق اولنور . صباوت دوری نشوونما ایچون ادخاری ایجاب ایتدیریر . بوندن صکره دولت دور شبابه واره‌رق نشوونماسنی اتمام ایدنجه عمر انسانیده واقع اولدیغی کبی کنجلکدن اختیارلغه طوغری نصل برطریق سقوط تعقیب اولنیور ایسه دولت دخی اویله بررجعت قهقریه‌یه اوغرار . ایشته بواساس اوزره دولت عباسیه (سفاح)ك قوجاغنده برطفل نوزاد اوله‌رق تغذیه وتمیه ایدیله‌رك (رشید) و (مأمون) زمانلرنده دور شبابه وارمش وبودوردن صکره دیکر خلفا زمانلرنده ایسه آرتق بررجعت قهقریه ایله صره ایله کهولت، شیخوخت ، هرم دورلرینه اوغرامشدر .

(سفاح) درت سنه اجرای حاکمیت ایتدکدن صکره بعض البسه‌دن بشقه برشی براقمقسزین وفات ایتمش ایدی [١] . بوذات طمعکار برآدم اولسه ایدی امویلرك اموالندن کثرتله اله کچیریلن غنائمه انضمام ایدن واردات دولت وسائره‌دن پك چوق پاره‌لر جمع وادخار ایده‌بیلیردی .

مشارالیهدن صکره مقام خلافته کچن برادری (منصور) یکرمی بوقدر سنه مقام حاکمیتده بولنمش ودها اول کوستردیکی اوزره وفاتی صره‌سنده بیت‌المالده ۸۱۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم براقمشدر . (منصور) پاره‌یه فرط حرصندن طولایی خست ایله اتهام اولنوردی . حال‌بوکه مشارالیه خسیس برآدم دکل ایدی .

[١] ابن الاثیر ۲۱۹ ج ٥

يالكز كرم وسخايى محلندن بشقه بر پاره صرف ايتمك ايستەمز ايدى . (منصور) دولتك تأييد حاكميتنه منفعت كورمديكى خصوصاتك هيچ برى ايچون پاره صرف ايتمز ايدى . اسلاميت حضرت عمر طرفندن نصل تأييد وتحكيم ايدلمش ايسه دولت عباسيه دخى (منصور) ك حزم ، شدت وعدالتى سايه‌سنده اويله‌جه تأييد وتحكيم ايدلمشدر . مشاراليهك ، اوغلى (مهدى) يه يازديغى وصيتنامه‌ده سويلديكى سوزلر ، كنديسنك نه‌درجه‌ده مقتصد ، نه‌درجه‌ده حسن تدبير واصابت نظر صاحبى اولديغنى كوسترمكه كافيدر . كندى اوغلنه ازجمله شو وصيتلرده بولنمش‌ايدى : « سكا اويله بر ثروت ترك ايتدم‌كه خراج وارداتى اون سنه قيريق جبايت اولونسه ينه بوپاره عسكر معاشاتنه ، مصارفات سائره‌يه ، خاندان خلافتك اعاشه‌سنه ، قوۀ عسكريه سوقى ايچون اقتضا ايدن مصارفاته كفايت ايدر ... قادينلرى صاقين امور حكومته قاريشديرمه . استبداددن ورعايانك اموالنى كندى نفسكه حصر ايله اسراف وتبذير ايتمكدن صاقين . حدودى عسكر ايله طولدير . مملكتك هرطرفنى تحت انضباطه آل . يوللرك آسايشنه دقت ايت . اهالينك تسهيل معيشت وراحتلرينه خادم وسائطى اتخاذه وكنديلرينه فنالق كتيره‌جك شيلرك ازاله‌سنه چاليش . پاره‌لرى بوش يرلره صرف ايتميه‌رك انلرى طوپلايوب صاقله . چونكه تقلبات زمانه‌يه كووه‌نلمز . زمانك حالى بويله‌در . الكدن كلديكى قدر آتلريكى ، آدملريكى ، عسكريكى چوغالت . بوكونكى ايشكى صاقين يارينه براقمه . چونكه بوكونكى ايشك يارينكى ايشكه قاريشيرده هانكيسنى ياپه‌جغكى شاشيروب قاليرسك . اوايشلرده حقيله ياپيله‌ماز . كيجه‌نه اوله‌جغنى اوكرنمك ايچون كوندوزدن وكوندوز نه‌اوله‌جغنى اوكرنمك ايچون‌ده كيجه‌دن مأمورلر حاضرله . هرايشى كندك بالذات رؤيت ايت . اوصانمه ، اوشانمه . حسن ظنى استعمال ايله . واليلركك وكاتبلركك حقنده سوءظنده بولون . ودائما متيقظ طاوران » [١] .

(منصور) بتون مدت خلافتنده كندى خانه‌سنده اكلنجه ، اويون ، جديتسزلك نوعندن بر حالك وقوع بولديغنى كورمامشدر . يالكز بركون اوطوررگن بركورلتى ايشيدير . باشى اوجنده خدمتنده بولنان (حماد تركى) يى كورلتينك سببنى آكلامق ايچون كوندرير . حماد كيدر . ايشى تحقيق‌ايدر . مكر (منصور) ك خدمه‌سندن براوشاق طنبور چاليورده‌اطرفنده بولنان‌جاريه‌لر كوليور . (حماد) عودت و (منصور) ه اخبار كيفيت ايدر . منصور طنبورك نصل شى اولديغنى بيلمديكندن : « بوطنبور دينيلن شى نه‌در ؟ » دييه صورار . (حماد) طنبورك نه‌اولديغنى تعريف ايدر . منصور (حماد) ه خطاباً « سن‌ده طنبورى نه‌دن بيليورسك ؟ » دييه صورار . حماد : « خراسانده كوردم » جوابنى ويرير . بونك اوزرينه (منصور) يرندن قالقه‌رق جاريه‌لرك بولنديغى يره كيدر . جاريه‌لر كنديسنى كورنجه قورقولرندن برطرفه قاچوب طاغيليرلر .

[١] ابن‌الاثير ٨ ج ٦

(منصور) طنبورچالان خدمتكارى طوتدوره‌رق طنبور پارچه‌پارچه‌اولنجه‌يه قدر باشنه اورلمسنى امر ايدر. متعاقباً خدمتكارى معيتندن چيقاروب صاتار .

(منصور) البسه كيمكده كندى نفسنه بخيل ايدى. البسه اولمق اوزره هرات معمولاتندن برجبه كيردى . كوملكنى يامه‌لار ايدى . كنديسندن پاره ايستدلدكجه صرفياتك لزومنه قانع اولمدن كيمسه‌يه بش پاره ويرمز ايدى . بعضاً اولوركه كنديسندن بردرهم ايستنيليردى‌ده ويرمزدى . بونك عكسنه اوله‌رق بعضاً هيچ ايستنلمدن بيك درهم ويريردى. مثال‌اوله‌رق اسكى طانيدقلرندن برى احراز خلافتدن صكره كنديسنه راست كلير . بو آدم فقرندن بحث ايله (منصور) دن عطيه طلب ايدر . (منصور) او آدمدن « نه قدر عيالك وار ؟ » ديبه صورار. او آدم « اوچ قيز چوجقى ايله بر زوجه » جوابنى ويرير. منصور: « اوحالده سن عربلرك اك زياده زنكينى صاييليرسك . چونكه اوكده درت ايك ونيور » ديبه‌رك اكا برشى ويرمز. ديكر طرفدن خاصه محافظلرى رئيسى (عيسى بن نهيك) وفات ايتديكى زمان (منصور) عيسانك نه قدر پاره براقديغنى انك خدمتكارندن صورار . خدمتكار : « بيك دينار براقدى ، انى‌ده زوجه‌سى مأتمنه صرف ايتدى » جوابنى ويرير . (منصور) عيسانك قاچ قيز براقديغنى سؤال ايدر. خدمتجى آلتى قيز براقديغنى سويلر. بونك اوزرينه (منصور) بر مدت دوشوندكدن صكره عيسانك قيزلرندن هر برينه اوتوز بيك درهم ويردكدن ماعدا تزويجلرينه‌ده چاليشير . (منصور) بر كونده كندى خانه خلقنه وتعلقاتنه ١٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم طاغيتمشدر [١] .

(منصور) ك وفاتندن صكره مقام خلافته اوغلى (مهدى) كچدى . (مهدى) بر چوق جهتلردن وازجمله الك اوفاق ايشلرى بيله بالذات كورمك جهتندن پدرينه بكزر ايدى. بونك زماننده وزير (معاوية بن يسار) ك همتيله دواوين حكومت ترتيب واداره‌ٔ دولت تنظيم وقوانين اساسيه وضع ايدلدى [٢] . (مهدى) رؤيت مظالم (شكايات) مجلسلرينه بالذات رياست ايدردى . زهد وتقوى صاحبى اولمقله برابر پدرى كبى اقتصاد پرست دكل ايدى . (مهدى) دن صكره مقام خلافته (هادى) كچمش ايسه‌ده بونك زمان حاكميتى اوزون سورمدى. دهاصكره خلافت (رشيد)ه انتقال ايلدى. اوزمانه قدر اداره‌ٔ امور دولت برمكيلردن اولان وزرايه كچمش ومعاشات وثروت مملكت‌ده آرتمش بولنيوردى. برمكيلر كرم وسخاصاحبى اولدقلرندن خلفانك‌ده برقات دها جومرد اولملرينه باعث اولديلر . برمكيلر خلفايى كوچك ياشدن اعتباراً بو يوله آليشديريرلردى . نته‌كيم (يحيى بن برمك) رشيدى اويله آليشديرمش ايدى . بر كون يحيى (رشيد) ايله برابر يورركن بر آدم (رشيد) ه ياقلاشه‌رق « اى اميرالمؤمنين ! آتم سقط اولدى » دير . رشيد : « بو آدمه

[١] ابن الاثير ١٣ ج ٦ [٢] الفخرى ١٦٣

بش يوز درهم احسان ويرلسون» امرينى اعطا ايدر . بو امرى ويريركن يحيى كنديسنه بر كوز اشارتنده بولنوز . احسان طلب ايدن آدم كيتدكدن صكره (رشيد) يحيايه خطاباً : «باباجغم ! پاره اعطاسنى امر ايتديكم زمان بكا بر اشارتده بولنديكز . اندن نه مقصدكز واردى ؟» ديه صورار . يحيى : «افندم ! سزك كبيلرك لساننه اويله اوفاق بر مبلغ ياقيشماز . بيوكلككزه كوره اللى بيك ، يوز بيك ديمك لازم . .» دير . (رشيد) «بردهااويله برموقعده بولنورايسهم نه‌ديه‌يم؟» ديه صورار. يحيى: «امثالى كبى كنديسنه آت مبايعه‌اولنسون ديمليسكز» جوابنده‌بولنور[١].

معمافيه رشيد فطرةً كريم وسخى بر ذات ايدى . لكن يحيى نك بويولده‌كى ارشادات وترغيباتى كنديسنى برقات دها جومرد ياپمش ايدى . بالآخره (رشيد) بويولده افراطه وارديغندن كنديسنى بر حدده طوردورمغه مجبور اولمشلردى [٢] . رشيددن صكره كلن خلفا اسرافات وتبذيراتده افراط درجه‌سنه وارديلر . بوحال آتيده كوستريله‌جكى اوزره دولتك سقوط واضمحلالنى موجب اولان اسبابدن برينى تشكيل ايلدى .

خلاصهٔ كلام دولت‌عباسيه‌نك ازدياد ثروتنه باعث اولان شى وارداتك كثرتى ومصارفاتك قلتى ايدى . وارداتك كثرتى‌ده اولا مملكتك وسعتى ، ثانياً آسايش وراحتك استقرارى سايه‌سنده‌اهالينك زراعت وتجارتله اشتغاللرى ، ثالثاً اراضى اوزرينه طرح ايديلان خراجك آغرلغى ، رابعاً واليلرك طوپلانان پاره‌يى بغداده ارسال ايتمكده‌صدق واستقامت صاحبى اولملرندن عبارت اولمق اوزره درت سببدن نشأت ايدييوردى . مصارفاتك آزلغنه كلنجه بوده اولا حكومتجه آز مأمور استخدام ايدلمسى ، ثانياً دولت اوزرنده بورج بولنمامسى ، ثالثاً ايلك خلفانك مقتصد وحسن تدبير صاحبى اولملرندن ايلرى كليوردى .

دور انحطاطده

دولت عباسيه‌نك ثروتى

اوانحطاطك اسبابى حقنده برتمهيد

هر دولتك ، طفوليتدن شيخوخته قدر اولان ادوار حياتيه‌يه مشابه ، برطاقم دورلرى واردر . دولت عباسيه دورهٔ شبابنه عباسيلرك اك پارلاق زمانى اولان (رشيد) و (مأمون) زمانلرنده بالغ اولدقدن‌صكره برطريق سقوط ايله كهولت وشيخوخت دورينه دوشمشدر . نته‌كيم دولت امويه دور شبابنى (عبدالملك بن مروان) ايله اوغلى (وليد) زمانلرنده بولمش ايدى . كذلك اندلسده‌كى دولت امويه (عبدالرحمن ثالث) واوغلى (حكم) زمانلرنده دور شبابنه بالغ‌اولمش‌ايدى . سلطان سليمان قانونينك دور سلطنتى‌ده دولت عثمانيه‌نك دور شبابى عد اولنور . وقس‌عليه .

(ابن خلدون) دولتك كچيرديكى دورلرى

[١] سيرالملوك ٧٨ [٢] طبرى ١٣٣٢ ج ٣

اولا فتوحات ومظفریات ، ثانیاً استبداد ، ثالثاً ایشسزلك وراحت ورفاهیت ، رابعاً صلحپرورلك وقناعت ، خامساً اسرافات وتبذیرات دورلرینه تقسیم ایدییور [١] . بوتعریف اویله برتعریف مجملدرکه برطاقم تأویلات ایله اکمال ایدلمز ایسه بلکه دولتلرك احوالنه تماماً مطابق دوشمز . دولتك دورهٔ عمری اعتباریله یاپیلان تقسیماته کلنجه بوتقسیمات پك صریح وواضحدر . عباسیلرك دور انحطاطنده ثروت عباسیه بحثنه کیرمدن اول بوجهلك موضوعنه تعلق جهتیله اوانحطاطه باعث اولان اسباب حقنده بیان مطالعاتی مناسب کورورز .

(عربلر ایله ایرانلیلر) : دها اول یازدیغمز معلوماتدن آکلاشلدیغی اوزره دولت عباسیه آنجق ایرانلیلرك وبالخاصه خراسان اهالیسنك نصرت ومظاهرتیله تأسس ایتمشدی. بونلرك بونصرت ومظاهرتلری عربلقده فرط تعصب صاحبی اولدیغندن طولایی ــ اسلام اولسهلر بیله ــ عربلردن غیری کندیلرینه تابع اولان سائر اقوامه حقارتله معاملهده بولنان امویلردن انتقام آلمق مقصدیله وقوع بولمش ایدی . عباسیلر مقام حاکمیته کچنجه ایرانلیلرك بوخصوصده وقوع بولان خدمتلرینی تقدیر ایدرك کندیلرینی ادارهٔ دولتده استخدام وانلردن وزیرلر ، والیلر ، باش کاتبلر وسائره اتخاذ ایلدیلر. بوکبی مهام امور دولت ایرانیلرك النه تودیع ایدیلنجه عربلرك قوتی بالطبع ضعفه اوغرامش وبونلر اسکی نفوذلرینی استردادادن

[١] ابن خلدون ١٤٧ ج ١

عاجز قالدقلری حالده دولته برنظر حذر ورقابتله باقمغه باشلامشلردی . برمکیلر زماننده ایسه اك یوکسك مناصب دولت ایرانلیلره کچدیکندن عربلرك ایرانلیلر حقنده‌کی حقد وعداوتلری برقات دها آرتدی . عربلر برمکیلری ــ کرم وسخالرینه وحسن اخلاقلرینه رغماً ــ دوشورمکه غیرت ایلدیلر . احتمال‌که برمکیلر سخاده پك ایلری کیتمکی موقعلرینی مدافعه مقصدیله اختیار ایدرلردی . بوکا رغماً برمکیلر عربلره طرفدار اولان برطاقم حاسدلردن قورتولهمدیلر . ارباب حسد برمکیلری « کندی نفسلری ایچون ادعای سلطنت ایدهجکلر » دییه اتهام ایتمکله نهایت (رشید) انلری اتلاف ایتدی . برمکیلر حقنده ترتیب مفسدت ایدنلرك اك مشهوری (فضل بن ربیع) ایدی . بوذات اصلاً عرب دکلدی . یالکز حضرت عثمانه منسوب برآزادلینك ــ عربلردن اولمیان برآدمك ــ احفادندن ایدی . عربلره انتسابی ایشته بوقدر ایدی [١] .

وقتا که برمکیلر دوچار نکبت وپریشانی اولدیلر ، عربلر اسکی شان وشوکتلرینی استرداد ایدهجکلرینی ظن ایتمشلردی . متعاقباً (رشید) وفات ایدوبده ایکی اوغلی (امین) ایله (مأمون) آرهسنده خلافت اوزرینه اختلاف ظهور ایدنجه بغداد اهالیسی وعرب عسکری (حربیه) والدهسی منصورك حفیدهسی زبیده اولدیغندن طولایی پدر ووالدهدن عرب اولان

[١] ابن خلکان ٤١٢ ج ١

(امین) طرفنه التحاق ایتدیلر . (مأمون) ه کلنجه بونك والده‌سی ایرانلی اولدیغی کبی کندیسی‌ده اوصره‌ده خراسانده کندی دایپلری وطرافدارلری نزدنده بولندیغندن [۱] خراسانلیلر مأمونك اجدادینه نصل نصرت ومظاهرت ایتدیلر ایسه مأمونه دخی اویله‌جه نصرت ومظاهرتده بولندیلر . اخلاف واقع (امین) نك مقتولیتی و (مأمون) ك مظفریتی ایله نتیجه بولدیغی جهتله ایرانلیلر تکرار موقع نفوذ واقتداره کله‌رك عربلری تکرار خیربه‌لامغه باشلادیلر . عربلر بوتفوقدن وباخصوص مجوسی‌الاصل اولوب یقین برزمان اول اسلامیتی قبول ایدن (حسن بن سهل) ك موقع اقتداره کچمسندن فنا حالده کوجنه‌رك موماالیهك اسلامیتی فاسد اولدیغنی ادعا و « مجوسی اوغلی مجوسی‌یی قبول ایتمه‌یز » دیه‌رك حکومته قارشی اعلان تمرد وعصیان ایلدیلرسه‌ده قهراً دائرهٔ سکون واطاعته ادخال ایدلدیلر [۲] . (مأمون) بغداده کله‌رك کندی نفسنه وطرافدارلرینه تماماً تأمین حاکمیت ایلدکدن صکره علوم وفلسفه ایله اشتغال ایدرك بونك نتیجه‌سنده قرآن‌عظیم الشانك مخلوق اولدیغنی ادعا ایلدیکندن عربلر کندیسندن برقات دها نفرت ایتمکه باشلادیلر. لکن انی هیچ‌بولدن چویرمکه مقتدر اوله‌مدیلر .

(ترکلر) : — مأمون ۲۱۸ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدنجه خلافت برادری (معتصم‌بالله) ه کچدی . معتصمك والده‌سی ترکستانده سغد

[۱] ابن‌الاثیر ۲۹۲ ج ٦ [۲] ابن‌الاثیر ۱۲۹ ج ٦

مملکتندن اصلاً ترك ایدی [۱] . بوجهتله (معتصم) ترکلره محبت پرورده ایتمش اوله‌رق بیومش ایدی . برادری (امین) ی اولدور- دکلرندن طولایی کندی نفسی ایچون ایرانلیلر- دن آرتق امین بولنمیوردی . ایرانلیلرك او حرکتلری خلفا اوزرینه آچیقدن آچیغه اولان جرأتلرینك ایلکی ایدی . دیکرجهتدن (معتصم) دها اولکی خلفا طرفندن حقلرنده روا کوریلن اذلال وقهردن ضعیف دوشمش کوردیکندن طولایی عرب عسکرینه کووه‌نه‌میوردی . فضله اوله‌رق برادری (مأمون) وفاتی صره‌سنده کندیسنه عربلره دائما قارشی کلمسنی وکندیلرینی قهر وتنکیل ایلمسنی وصیت ایلمش ایدی . بوجهتله (معتصم) عربلردن وایرانلیلردن غیری کندیسنه ظهیر اوله‌جق برقوت صاحبی اولمغه محتاج ایدی . او وقته قدر فتوحات اسلامیه ماوراءالنهره قدر وارمش ایدی . اورالرده بولنان والیلر خلفایه کوندردکلری هدایا میاننده ترکلردن وفرغانه‌لیلردن بر طاقم چوجقلر ارسال‌ایدرلردی . (معتصم) یازدیغمز کبی‌والده جهتندن ترك‌اولدیغندن بوکوله‌منلری قولایلقله اطرافنه طوپلادی . مشارالیه قسماً مبایعه ، قسماً‌ده هدیه صورتیله بیکلرجه ترك کوله‌منلری‌الده‌ایتدی. بونلرك‌عدد چوغالدقجه چوغاله‌رق‌اون‌سکز بیك‌مقدارینه واردی[۲]. بغدادشهری آرتق بونلرك ازدحامنی چکه‌مدیکی کبی اهالی دخی‌سوء معامله وتعدیات واقعه‌لرینه

[۱] ابن‌الاثیر ۲۱۵ ج ٦ [۲] ارمانی ۱۵۷

تحمل ایده مدکلرندن (معتصم) بوکوله منلر ایچون (سامرا) شهرینی تأسیس ایتمکله وکندیلرینی اوراده اقامت ایتدیرمکله مجبور اولدی [١] .

(معتصم) بوکوله منلره معاشلر تخصیص وکندیلرندن عسکر تشکیل ایلدی . قابل انکار دکلدرکه بوکوله منلر معتصمك تأیید حاکمیتنه وترك وروملر علیهنده کی محاربه لرده موفقیت ومظفریتنه یاردیم ایتمشلر ایسه ده دیکر جهتدن پاره یه حرص وطمعلری ونفوذ دولتی اله کچیرمکده کی فرط رغبتلری تأثیری ایله دولت عباسیه نك سقوط و اضمحلالنه ده سبب اولمشلردی . او درجه یه قدرکه دولت عباسیه ایله بیت المالی وخلفاسی بونلرك پنچه آمال وتحرصاتنده اویونجاق اولمشدی .

(مأمون) عالم وحکیم بر ذات اولدیغی کبی معیتی مأمورلری ایله همبزم الفتی اولان ذوات دخی ارباب علم وکمالدن ایدیلر . بونکله برابر مشارالیه نزاکت وتواضعی ایله ده مشهور ایدی . بغداد قاضی القضاتی علم وفضلی ایله مشهور اولان (یحیی بن اکثم) مأمونك تواضع ونزاکتنی کوسترمك اوزره دییورکه : « کونك برنده مهدینك کیمه سی (مؤنسه) نك باغچه سنده (مأمون) ایله برابر یورودم . بن کونش طرفندن یوریبور وکولکه م ایله انی کونشك حرارتندن ستر ایدیبوردم . دوندیکمز زمان کونش طرفنه کچوب کونشه قارشی ینه سپر اولمق ایستدم . (مأمون) براقمدی . « خیر ، اویله یاپمکز . شمدی صره بندر. سز

[١] یعقوبی (کتاب البلدان) ٣٢

کونشه قارشی بنم ایچون نصل سپر اولدیکنز ایسه شمدی بن ده سزه اویله جه سپر اوله جغم» دیدی. « فقط ای امیرالمؤمنین ! جهنم آتشندن سزی وقایه ایده بیله جکمی بیلسه م حیاتمی اسیرکه مم . کونشك حرارتندن سزی وقایه ایتمکلکم هیچ مرتبه سنده قالیر » دیدیکمده « خیر ، آرقداشلغك آداب ونزاکتنه کوره بوجائز دکلدر » جوابنی ویردی . کونش جهتدن یوریدی . کندیسنه بن نصل سپر اولدم ایسه اوده بکا اویله جه سپر اولدی » [١] .

ینه یحیی دییورکه : « برکیجه (مأمون) ك یاننده اویویوردم . کیجه صوصادی . بنی اویاندیروب ازعاج ایدردییه اوشاغی چاغیرمق، صو ایستمك آرزو ایتمدی . یواش یواش قالقدی . صویك بولندیغی یره قدر پارماقلرینك اوزرینه خفیف خفیف یورودی . بولندیغمز یر ایله صو ابریقلرینك بولندیغی محل آره سنده اوچ یوز آدیم قدر مسافه واردی . اوراده بر ابریق آلوب صو ایچدکدن صکره ینه پارماقلرینك اوجلرینه باصه رق عودت ایتدی . بولندیغم یتاغه یاقلاشنجه بنی اویاندیرمسون دییه دها خفیف ودقتلی یورودی . بویله جه یتاغنه واردی » .

(مأمون) معیتی خلقنه ورجال دولتنه قارشی اوقدر نزاکت وتواضع ایله معامله ده بولنوردیکه بوحال انلرك بك زیاده یوز آلملرینه سبب اولمشدی. (عبدالله بن طاهر) دییورکه : « برکون (مأمون)ك نزدنده بولنیوردم. اوشاغی

[١] العقد الفرید ٢٠٩ ج ١

چاغیرمق ایچون اوغلان ! دیـه باغیردی . کیمسه کلمدی . ایکنجی دفعه چاغیردی. بونك اوزرینـه بر ترك کوله‌سی ایچری کیره‌رك : « اوغلان یـیـوب ایچمزمی ؟ حضـورکدن چیقدقجه یاغلام، یاغلام ! دییه باغیریورسك. نه وقته قدر بویله یاغلام باغیره‌جقسـك ؟ » جواب جرأتکارانه‌سنده بولندی . (مأمون) اوزون مدت کوزلرینی یره‌دیکوب دوشوندی. بو جرأتکار کوله‌نك کله‌سنی کسمکلکمی امر ایده‌جکنـه هیچ شبهه ایتمیوردم . (مأمون) کوزلرینی یردن قالدیردی . بکا باقدی : « ای عبدالله ! بر انسان حسن اخلاق صاحبی اولورسه اوشاقلرینك اخلاقی بوزولور . بوزوق اخلاق صاحبی ایسـه اوشاقلرینك تربیـه‌سی دوزلیر. اوشاقلرمزك تربیه‌سی دوز کون اولسون دییه حسن اخلاقمزك بوزولمسنی آرزو ایتمیز » سوزلرینی ایراد ایلدی » [١] .

ایشته مأمون بویله‌جه نزاکت وتواضع ، حلم ، علم وعرفان ، ادب وفضیلت ، سعهٔ صدر کبی مناقب عالیه ایله مشهور ایدی. کندیسندن صـکره مقام خلافته کچن (معتصم) عکسنه اوله‌رق علم وکماله بیـکانه ایدی . آنجق غایت بسیط بر صورتده اوقویه‌بیلیردی [٢] . حدید طبعلی وشدتله انتقامجو بر آدم ایدی[٣]. بتون همتی آته بینمك ، صولجان (چوکان) ایله اوینامغه مصروف ایدی [٤] . بوکا قوهٔ بدنیه‌سی ده مساعد ایدی. چونکه بیك رطللك (هر رطل ١٣٠ درهم) بر آغیرلغی قالدیره‌رق بر قاچ آدیم یورووردی [١] . رجال دولت (مأمون) ایله بو ایکی خلیفه (معتصم) آره‌سـنده نسبتسز بر فرق کوردکلرندن بوایکنجی‌یه فرط محبت واخلاص کوستره‌مدیلر. بو حال(معتصم)ایچون کندی کوله‌‌لرینه وفرغانه‌لیلرینه دها فضله میل ایتمسـنه باعث اولدی . برده (معتصم) برادری مأمون کبی قرآنك مخلوق اولدیغنـه قائل ایدی . حتی بومذهبی تأیید ایچون عنف وشدت استعمال ایلدی . امام شهیر (احمد بن حنبل) ی بر کون نزدینه دعوت ایدرك قرآن حقنـده‌کی رأینی صوردی . امام احمد قرآن حقنده‌کی ادعایی قبول ایتمدیکندن (معتصم) ك امریله امامه شدتلی بر دایاق آتلدی. اوقدر که امام (ابن حنبل) دایاغك آجیسندن بایلمش، دریسی پارچه‌لنمشدر . امام بو دایاقدن صکره آیاقلرنده بوقاغی اولدیغی حالده حبسه آتلمشدر [٢]. بو کبی احوالدن عموم اسـلاملرك وبالخاصه عربلرك نفرتنی برقات دهـا آرتمش ایکن ینه (معتصم) آلدیرمیوردی . چونکه مشارالیه آنجق بر آز زمان اول اسـلامیته ومدنیت اسلامیه‌یه داخل اولان آسیای وسطی عسکرینه کووه‌نیوردی . بو عسکر هنوز حال بداوتده بولنان بر مملکتدن کلمشلردی. اسلامیت ومدنیتدن بی بهره ایدیلر . انك ایچـون او مدنیت اسلامیه‌یه قارشی بر حائل کسلدیلر . بواحوال مملکتده خلوص نیتی وانتظام اموری اخلال ایتدیکندن او آندن اعتباراً دولت اضمحلاله

[١] مستطرف ٩٦ ج ١ [٢] قرمانی ١٥٥
[٣] ابوالفدا ٣٧ ج ٢ [٤] ابن الاثیر ٢١٦ ج ٦

[١] الفخری ٢٠٩ [٢] ابن الاثیر ١٨١ ج ٦

طوغرى آديم آتمغه باشلادى .

(پاره) :- خلفاى راشدين زماننده اسلاملرك غايهٔ آمالى اسلاميتى تأييد وعربلغك شانى اعلا ايلمكدن عبارت ايدى . متعاقباً امويلر احراز خلافت ايدنجه پاره‌يه محتاج اوله‌رق هرنه شكلده اولور ايسه اولسون پاره جمع وتبذيرينه حصر همت ايلديلر . امويلر زماننده اسلاميتى نشر وتأييد ايتمك غيرتى صغومش ايسه‌ده بونلر عربلقده تعصب اظهارينه دوام ايتمكله برابر بوكا برده عرب اولميان سائر اقوامه حقارت ايتمكى علاوه ايلديلر . امويلرك مطمح انظارى «عربلق ايله پاره» دن عبارت ايدى . دهاصكره عباسيلر مقام حاكميته كچنجه عربلغى براقه‌رق اكا بدل على العموم اسلاملره نصرت ومظاهرت طريقنى التزام ودولتلرينك اعتلاسى زمانلرنده‌ده علم وفلسفه ، تجارت وسائره كبى عوامل مدنيت ايله اشتغال ايتمشلر وبوخصوصده ايرانليلرى معين اتخاذ ايلمشلردر . ايرانليلر فتوحات اسلاميه‌دن اول تأسيس مدنيت ايتمش ، مدنيته فطرةً مستعد برقوم ايديلر . بوندن ماعدا دولت عباسيه تأيد وتعالى ايتدكجه كندى مملكتلرينك‌ده معمور اوله‌جغنه قانع بولنيورلر ايدى . باخصوص مركز خلافت ـ بغداد ـ كندى مملكتلرنده ايدى . بوجهتله دولت عباسيه‌يه كمال خلوص وصداقتله خدمت ايتديلر . مملكت بوسايه‌ده معمور اولدى . منابع ثروت چوغاله‌رق هر طرفدن خلفانك وسائر رجال دولتك خزينه‌لرينه طوغرى برسيل خروشان كبى آقوب كلدى . خلفا ورجال دولت بوفيض ثروتله اسرافات وتبذيراته دوكوله‌رك راحت ورفاهيته طالديلر . (رشيد) و (مأمون) دورى كلنجه دولت شان وشوكتك ذروهٔ علياسنه وارمش ايدى . دها صكره (معتصم) ك دورى تعقيب ايدوب‌ده بوذات معيتنده كثرتله ترك كوله‌منلرينى استخدام ومناصب دولتدن برچوقلرينى بونلره توديع ايدنجه آرتق رجال دولتك غايهٔ آمالى كندى نفسلرى ايچون ولوكه مملكتك تخريبى ايله اولسون پاره طوپلايوب ادخار ايتمكدن عبارت اولدى . چونكه نه مملكت بونلرك مملكتلرى ، نه‌ده مملكت اهاليسى كنديلرينك تعلقاتندن ايدى . بتون همت وغيرتلرينى پاره طوپلايوب كندى مملكتلرينه كوندرمكه حصر ايتمشلر ايدى [١] . خلفا ايسه بواحوالك اوكنى آله‌ميه‌جق درجه‌ده ضعيف دوشمكلرندن ذكر اولنان كوله‌منلردن وسائره‌دن توره‌ين واليلر ووزرا بوضعفدن بالاستفاده مستبداولمغه وعموماً جمع ثروت ايچون بربرلريله مسابقه ايتمكه باشلاديلر . بونك اوزرينه ثروت عباسيه خليفه‌يه وبيت الماله كيتمكه بدل وزيرلر ، واليلر ، باش كاتبلر ، قوماندانلر وسائره‌نك جيبلرينه تحويل مجرى ايلدى . فقط ديكر جهتدن خلفا دخى كندى حاكميتلرينى تأمين ايتمك ايسترلردى . حال بوكه بوحاكميت آنجق عسكر ايله ، عسكره مالكيت‌ده انجق پاره ايله ممكن ايدى . پاره ايسه وزرا وولاة وكتاب نزدنده بريكمش ايدى . بوسببدن خلفا اله پاره كچيرمك ايچون اووزرا ، ولاة وكتابك اموالنى ضبط ومصادره‌دن بشقه

[١] ابن الاثير ٢٠٩ ج ٦

چاره بوله‌مدیلر . حالبوکه مصادره اجراسی‌ده آدمـه (عسکره) محتـاج ایدی . بولرده آنجق پاره ایله ایش کوررلردی .

ایشته بوزماندن اعتباراً پاره دولتك وارلغنی محافظه ایچون محور اصلی‌یی تشکیل ایتدیکی کبی خلفانك تأمین بیعت وتأیید خلافتلری ، دشمنلریله محاربه وحتی کندی سرایلری داخلنده تأمین حیاتلری ایچون یکانه واسطه کسیلدی . امویلره قارشی مکه‌ده تأسیس خلافت ایدن (عبدالله بن زبیر) ك برادری اولان (مصعب) ك اوغلی (عیسی) نك ٧١ سنهٔ هجریه‌سنده کندی پدری اولان (مصعب) ایله خلفـای امویه‌دن (عبدالملك بن مروان) آره‌سنده وقوع بولان محـاربه اثناسنده « اوغلم ! بنی یالکز براق . شهید اوله‌یم . سن جانکی قورتار » دییـه پدری طرفندن ایراد اولنان نصیحته اطاعت ایتمامسنه وقریشدن اوتانه‌رق حیاتنی اولومه القا ایلمسنه باعث اولان حمیت وحماست قرشه‌دن هیچ بر اثر قالمامش ایدی . هرفردی حقیقی قهرمانلغه برنمونه تشکیل ایدن زبیر خاندانندن (مصعب بن الزبیر) مذکور محاربه‌ده برادری حضرت عبدالله ك خلافته اولان حقنی مدافعه ایدرکن کندی حیاتندن قطع امید ایتمش ایدی . اوصره‌ده (عبدالملك بن مروان) ك برادری (محمد بن مروان) یاننـه کله‌رك تسلیم نفس ایده‌جك اولورسه حیاتنه امین اوله‌جغی حقنده کندیسنه تأمینات ویردی . (مصعب) کندی نفسی ایچون تکلیفی رد ایتدی . فقط اوغلی عیسـایه ـ محافظهٔ حیات ایچون ـ تسـلیمه تشـویقاتده بولندی . قهرمان دلیقانلی ایسـه پدرینه : « باباجغم ، جانمی قورتاره‌یم دیه‌سزی براقیرسه‌م قریش قادینلری میاننده بدنام اوله‌مزمی‌یم ظن ایدییورسکز ؟ » خطابنده بولنور . (مصعب) اوغلنه : « اوغلم ، آرقداشـلرکله برابر مکه‌یه عمجـه‌کك یاننه کیت . عراق اهالیسنك نه‌یاپدقلرینی کندیسنه آکلات . بنی براق . زیرا بن هرحالده مقتول اوله‌جغم » نصیحتنی تکرار ایدر . اوغلی : « قریشه سکا دائر اصلاخبر کوتورمم . لکن باباجغم ، یامطیع بولنان بصره‌یه ، یاخود امیرالمؤمنینك ـ عبدالله بن‌الزبیرك ـ نزدینه التحاق ایدیکز » مطالعه‌سنی سرد ایلر . بوسـفر پدری برقات دها حمیت وحماسته مغلوب اوله‌رق : « قریش فرار ایتدم دیمیـه‌جکمی ؟ » دیدکدن صـکره اوغلنه : « هایدی ایلری ، سنی‌ده بواغورده فداایده‌یم » دیر . بونك اوزرینـه اوغلی ایلری‌یه هجوم ایدر . هپ مقتول دوشـونجه‌یه قدر محـاربه ایلرلر [١] .

هرحالده دولتك ثروتی اودولتك بولندیغی اعتلا ویا انحطاط دورلرینك تأثیراتنه تابعدر . دولت عباسیه (رشید) و (مأمون) زمانلرنده مدنیت وعمرانك اك یوکسك مرتبه‌سنده ایدی . ثروت دولت دخی اك یوکسك مقدارده بولنیوردی . دها صکره (معتصم) دورندن اعتباراً ثروت بردن بره انحطاط یولنی طوتدی . بری (ابن‌خلدون) ك ٢٠٤ ـ ٢١٠ ، دیکری

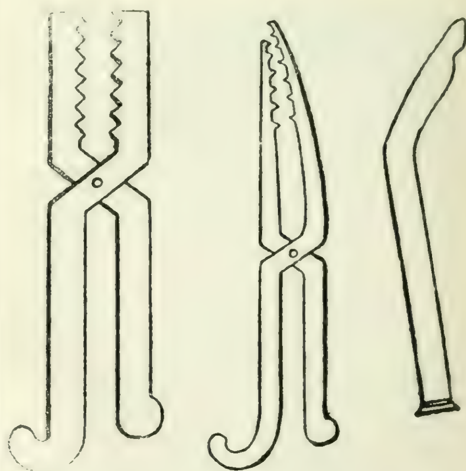
[١] ابن‌الاثیر ١٥٩ ج ٤

(قدامه) نك ٢٢٥ ، دیکری ده (ابن خرداذبه) نك ٢٥٠ سنه‌لرینه عائد اوله‌رق دها اول درج ایلدیکمز اوچ جدولنك مقایسه‌سندن‌ده اوجدوللردن الك اسکیسنك الك بیوك یکونی حاوی اولدیغی وارداتك کیتدکجه تناقص ایلدیکی آکلاشلمقده‌در .

جدوللرك خلاصه‌سی شوایدی :

٣٩٦،١٥٥،٠٠٠	درهم	ابن خلدون
٣٨٨،٢٩١،٣٥٠	«	قدامه
٢٩٩،٢٥٦،٣٤٠	«	ابن خرداذبه

خلاصه شوراسی آکلاشیلیور که اوچنجی عصر هجرینك ابتدالرنده واردات دولت اموال وامتعه وغله‌لردن ماعدا (٤٠٠) میلیون درهم

شکل : ٩ عربلرده دیش چکمك ادواتی

مقدارنده ایدی . مذکور عصرك ربع اولی کچمدن واردات غله‌سز اوله‌رق ٣٨٨ میلیونه ایندی . بوعصرك نصفنده ایسه (٣٠٠) میلیون درهمدن دها آزه دوشدی . وارداتده بوتناقص دولت عباسیه‌نك صوك کونلرینه قدر بو نسبتده دوام ایلمشدر . بونکله برابر اوزمانلرده دولتجه منتظم بر بودجه طوتولمامسندن، یاخود اوکبی اوراق رسمیه‌نك داخلاً ظهور ایدن اختلاللر اثناسنده محترق اولمسندن طولایی المزه‌یك از وثائق کچدیکندن هر دور وعصره کوره او تناقص وانحطاطی صورت صریحه‌ده تعیین واثبات ایتمك ممکن دکلدر .

انحطاط دورنده

واردات دولتك مقداری

بودورده بیت المالده فضله واردات اوله‌رق قالان پاره‌لری نظر دقته الیر ایسه‌ك بوفضله‌نك ایلك خلیفه‌لر زماننده بیت المال خزینه‌سنده آرتان فضله واردات ایله قابل قیاس اولمدیغی کورولور . مع‌مافیه مقتصد ومدبر برخلیفه مقام خلافته کچه‌رك بیت‌المالده پاره آرتدیردقجه اندن صکره مسرف وتدبیرسز دیکر بر خلیفه کلوب اوفضله‌یی اسراف وتبذیر ایدردی . حتی مشهور ضروب امثال صره‌سنه کچمشدر: «سفاح، منصور ، مهدی ، هادی ورشیدك طوپلادقلری پاره‌لری (امین) یدی (سنه ١٩٣ — ١٩٨) . مأمون ، معتصم وواثقك طوپلادیغی پاره‌یی متوکل صرف ایتدی (سنه ٢٣٢ — ٢٤٧) . منتصر ، مستعین ، معتز ، مهتدی ، معتمد ، معتضد ومکتفینك طوپلادقلری پاره‌لری‌ده (مقتدر) خرج ایلدی (سنه ٢٩٥ — ٣٢٠) » دیرلر .

بودورلرده دولتك سنوی وارداتی حقنده (مقتدر) زماننه متعلق معلوماتدن ماعدا هیچ بر یرده معلومات مفصله‌یه راست کلمه‌مدك . (مقتدر) دورینه عائد بو معلوماتده وقتیله بر ضرورت اوزرینه تحریر ایدلمش ایدی . بیت المال وارداتی ایله مصارفی آره‌سنده بر آچیق ظهور ایلدیکندن ودورك وزیری (علی بن عیسی) او آچیقدن تبرئهٔ نفس ایتمك اوزره دولتك ۳۰۶ سنهٔ هجریه‌سنه عائد وارداتی مبین بر تقریر یازه‌رق (مقتدر) ه تقدیم ایتمکه مجبور اولمش ایدی . بو تقریرك صورتی غائب اولمش ایدی . نهایت بارون (فون قره‌مر) بونی بولمش و « دولت عباسیه‌نك ۳۰۶ سنه‌سنه عائد وارداتی » [۱] نامیله تحریر ایتدیکی بر اثرده نشر ایلمشدر. موماالیه کتابنه آلمانجه یازدیغی مقدمه‌ده بو تقریری نصل بولدیغنی ، انی اوقور ایکن نه‌قدر زحمت چکدیکنی تعداد ایدییور . چونکه تقریر آتیده‌کی شکلده کوروله‌جکی اوزره غیرمألوف بر خط عربی ایله یازلمشدر . بوندن ماعدا تقریر حقنده‌کی مطالعات مخصوصه‌سنی‌ده ذکر ایلیورکه اوزونلغی جهتیله بورایه نقلنی مناسب کورمیورز . یالکز جدولی درج ایله اکتفا ایده‌جکز .

تقریری تشکیل ایدن جدول درت قسمه منقسمدر : برنجیسی سواد قطعه‌سی ایله ملحقاتنك وارداتی ، ایکنجیسی شرق ممالکنك ، یعنی سواد قطعه‌سنك شرقنده کائن مملکتلرك وارداتی ، اوچنجیسی غرب ممالکنك ، یعنی سواد قطعه‌سنك غربنده کائن مملکتلرك وارداتی ، دردنجیسی املاك خاصه (سلطانیه) وموقوفه وارداتی .

بارون (فون قره‌مر) طرفندن اوقونان

دولت عباسیه‌نك

۳۰۶ سنهٔ هجریه‌سنه مخصوص واردات جدولنك ایلك صحیفه‌سی

جدولك ترجمه‌سنی دیکر صحیفه‌لرده کوررسکز.

---

(۱) Einnahmebudget des Abbasiden Reiches .

دولت عباسیه‌نك ٣٠٦ سنهٔ هجریه‌سنه مخصوص وارداتی

(مقتدر) ك وزیری (علی بن عیسی) طرفندن تنظیم ایدیلن جدولدر ـ (فون قره‌مر) ك اوقودیغی وجهله‌در [١]

١ — سواد قطعه‌سی وارداتی

سواد قطعه‌سی وآتیده ذکر اولنان معمور ولایتلر قسمی

دینار	
١,٥٤٧,٧٣٤	سواد ونواحیسندن وبصره‌ده کائن مغرب اراضیسنك صدقاتندن وبصره‌ده مراکب بحریه‌دن وسائره‌دن آلنان واردات

(تفصیلاتی)

	باذوریا ، کلواذی ، نهر بین ١٦٦،٢٨٣ درهم
١٩٨,٣١٣	انبار ، قطربل ، سد
٧٥،٥٧٦	نهر سیر ، رومقان ، ایغار یقطین ، جازر ومدینهٔ عتیقه
٢٥,٠٠٠	کوثی ، نهر درقیط
٩,٥٢٦	زاب اعلی ، نهر کشتاسب
١٦,٧٣٦	فلوجهٔ علیا ، ارحاء
١٣,٠٨٥	فلوجهٔ سفلی ، نهرین ، عین تمر
١٤٠,٢٥٩	سیب اعلی ، سورا ، بابل ، خطرنیه ، باروسماالاعلی
٣٨,٣٥٠	نهرالملك ، مورجا ، نهر جوبر ، اساسان و مالکیات
٤٦,٣٣٦	باروسمای اسفل
١١٠,١٥٤	کوفه ناحیه‌لری ومخزنلری
٦٧٣,٨٣٥	یکون

[١] بوجدول (فون قره‌مر) طرفندن پك قاریشیق اسکی بر یازیدن اوقوندیغی وجه‌ایله صورتی نشر ایدلمش اولدیغندن ضبط وربط ، معنی جهتلرینه باقلمامشدر. بوسببدن ترجمه‌ده پك چوق زحمتلر چکدك . اصل عربی ایله بوترجمه مقایسه ایدیلیر ایسه‌ترجمه ایدر ایکن نه قدر زحمت چکدیکمز آکلاشیلیر . مترجم

٦٧٣,٨٣٥	نقل يكون
٥٠,٢١٩	(سرمن‌رأى) ده‌كى عمارتلر
٢٠,٥٩٠	نهر بوق ، دير اسفل
٢٤,٣٠٠	بزرجسابور
٣٠,٠٣٥	راذانان
١٣,٦٦٦	روستقباد
٤٦,٤٨٠	نهروان اعلى ، سمنطاى
٤٠,٣٢٧	نهروان اوسط
٦٠,٥٣٢	نهروان اسفل
١٥٩,٠٨٩	صلح ومنازل
٤٢,٤٩٩	بادرايا ، باكسايا
٣١٠,٧٢٠	واسط (مصارفات مرتبه‌نك اخراجندن صكره املاك خاصه ومستحدثه وعباسيه داخلدر)
١٢١,٠٩٥	بصره ايله دجله ناحيه‌لرى
٢٢,٥٧٥	بصره‌ده مراكب بحريه‌دن آلنان واردات
٤٢,٧٥٠	التزاماتدن آلنان مبالغ ايله نهرلردن اسقا وارداتى (آيريجه مفردات جدولى واردر)
٨٠,٢٥٠	بهيت‌ده صو ويركيلرى
١٦,٩٧٥	بغداد ، سرمن رأى ، واسط ، بصره وكوفه‌ده‌كى قيون بازارلرى
٦٠,٣٧٠	بغداد ، سرمن رأى ، واسط ، بصره وكوفه‌ده‌كى ضربخانه‌لر
١٦,٠٠٠	بغدادده جبايت اولنان جزيه وارداتى
١٣,٨٧٤	املاك ويركيسى ، آغاجلر ومقاطعات اموالى اوله‌رق مقام خلافته تأديه اولنان مبالغ
١,٨٤٦,١٨١	جملهٔ يكون [١]

٢ — شرق ممالكنك ، يعنى فراتك شرقنده بولنان ممالكك واردات قسمى

١,٨٤٠,٩٢٢	ابراهيم بن عبدالله مسبع وسائره‌نك التزام صورتيله عهده‌لرنده بولنان اهواز ناحيه‌لرى

---

[١] بويكون ايله جدولك باشنده بولنان يكون آره‌سنده برفرق كوزه چارپيور . احتمال كه بوفرق اصلده بولنان رقملرك اوقونمسنده وقوع بولمش بر خطادن نشأت ايديور . بز ياشده‌كى يكونه اعتبار ايديورز . مؤلف

١،٦٣٤،٥٢٠	فارس قطعه‌سی وارداتی ایله مونس خادمك كندی ارا‌ضیسی ایچون اعطاسنی تنسیب ایتدیکی [١] پاره‌لر واطرافده‌کی مأمورینك اللرنده بولنان اراضی ایچون تقدمه شکلنده ویردکلری مبالغ (بونك يالكز يكونی آلنمشدر)
٢٥٨،٠٤٠	ذکر اولنان نواحیده‌كائن امرا چفتلكلری ایله سیرافده سفائن بحریه ویرکیسی
٣٦٤،٣٨٠	کرمان ایله امرا چفتلکلری وارداتی (عهد ، ورح ویرکیلری ، چول‌قریه‌لری اموالی ومونس‌خادمك مخزنلر وصرافیه‌اموالندن اعطاسنی تنسیب ایتدیکی پاره‌ر حسابه داخل دکلدر)
٨٠،٠٠٠	عمان مقاطعه‌سی (خلیفه‌یه تقدیم اولنان‌هدیه داخل دکلدر)
٣،٥٩٧،٨٦٢	

شرق ممالکنك خراجی ایله بوطرفلرده بولنان اهالی کویلرینك مقاوله نامه‌لر موجبنجه امانت والتزام صورتلریله واردات صافیه‌سی ١،٥٧٠،٥٢٥ (درهم)

٤٦٥،٠٧٨	ری ودماوندك خراج ، اعشار ، اخماس وارداتی (ابن‌داودان واحمدبن علینك‌استخراج ایتدکلری مبالغ داخل‌حساب‌دکلدر)
١٢٢،٦٤٤	اوراده‌کی چفتلکلر (املاك سلطانیه)

قزوین ، زنجان وابهر

١١٥،٧١٠	خراج
٥٨،٢٩٠	چفتلکلر (املاك سلطانیه)

قم

١٩٧،٢٢٩	خراج
٨٠،٢٢٩	چفتلکلر (املاك سلطانیه)
١،٠٣٩،١٨٠	
٤،٦٣٧،٠٤٢	یکون

[١] مونس خادم (مقتدر) دورنده یتیشن امرای متغلبه‌دن ایدی . املاك واراضیسی ایچون نه مقدار خراج اعطاسنی تنسیب ایدر ایسه دولتجه او قدر آلنه بیلدیکی آکلاشیلیور . مترجم

نقل يكون		٤,٦٣٧,٠٤٢
اصفهان		
مجدداً مقاوله‌لره ربط ايديلن يرلرك خراجى ايله كردلرك خراجى، ايغاراصولندن واملاك خاصهٔ سلطانيه‌دن استغلال اولنان واردات	٤١٠,١٧٨	
اصفهانده‌كى چفتلكلر (املاك سلطانيه)	١٨٩,٣٣٤	
ماه البصره وايغارين		
خراج	١٨٥,٦٣٦	
چفتلكلر (املاك سلطانيه)	٢٦٧,٥٢٠	
همدان		
خراج	١٥٠,٤٨٠	
چفتلكلر (املاك سلطانيه)	٥٥,٧٨٩	
ماسبذان		
خراج	٥٧,٧٤٦	
چفتلكلر (املاك سلطانيه)	١٦,٧٥٠	
ساوه و اوراده‌كى ضربخانه وارداتى	١٧,٦٢٥	
ماه الكوفه‌نك خراج وارداتى (اولجه موجود اولان چفتلكلر ايله يكيدن آلنان چفتلكلر ومأكل اوله‌رق احسان اولنان يرلر بو حسابه داخل دكلدر)	١٠٥,٦٧٨	
اوراده‌كى املاك سلطانيه	٨٩,٥٠٠	
حلوان خراجى ايله املاك خاصه‌سى	٣٠,٠١٥	١,٥٧٦,٢٥١
فيأتلر اوزرينه تقرر ايدن بدل موجبنجه اذربيجان وارمينيه وارداتى		٢٢٦,٣٧٠
جملهٔ يكون		٦,٤٣٩,٦٦٣

٣ — غرب ممالكنك (فراتك غربنده كائن ممالكك) وارداتى

غربده‌كى عامه چفتلكلرى وخراجى و اردوكاهلرينك بيانى (اصول وقوانين مخصوصه موجبنجه واليلر طرفندن خراجدن اسقاط اولنان احتساباتدن صكره مقاطعه‌لر وانواع غنائم اثمانى وقبرص اهاليسى ايله هرسنه جزيره اوزرينه اعطاسى تقرر ايدن ويركى داخل حساب دكلدر) . مذكور ولايتلر و واردات بروجه آتى كوسترلمشدر :

مجموع اعتباريله

مغرب واردوكاهلرينه متعلق وار ات

٤،٧٤٦،٤٩٢

تفصيلاً بياني

٢٩٠،٧٧٣	احتسابات قديمه‌نك اسقاطندن صكره مصر واسكندريه
١،٠٨٠،٠٠٠	و ماذرائيلرك [١] مصادره‌سندن و بازارلرك حاصلات متنوعه‌سندن ، تجارت طريقى ايله وقوع بولان ادخالاتدن وغنائم أثماننددن ماعدا
	احتساباتدن صكره فلسطين اردو كاهى
٨٠،٧٥٠	مال (نقود)
٢٣٠،٦٤٧	
	احتساباتدن صكره اردن اردوسى
٤٠،٤٦٠	مال (نقود)
	احتساباتدن صكره شام اردوسى
١١٣،٠٥٧	مال (نقود)
٣١٥،٣٠٠	
	احتساباتدن صكره حمص اردوسى
٢٠٠،٤٦٠	مال (نقود)
١١٥،١١٤	
	بعدالاحتسابات قنسرين وعواصم اردوسى
١٣٣،٠٩٧	مال (نقود)
٣٥٢،٥٧٠	
١٥،٧٦٥	دلوك ورعيان
٣،٠٧٠،٠٥٥	يكون

[١] مصرده مشهور بر عائله ايدى . مفردينه ماذرائى ديرلر .

نقل یکون	٣,٠٧٠,٠٥٥
ثغور شامیه (کاتب احمد بن‌الحسین‌دن صلحاً آلنان پاره‌لر داخل دکلدر) [١]	٥٢,٩٨٥
شمشاط ، حصن منصور وکیسوم (ترك ، یعنی اسقونطو ایدیلن پاره‌لردن‌صکره) مال (نقود)	٥,٣٩٧
	٦٥,٣٣٢
احتساباتدن صکره سمیساط وملطیه	
مال (نقود)	١٤,٥٠١
	٣٤,١٢٠
آمد وارداتی (احتساباتدن‌صکره‌ومقاطعاتدن وکاسه‌ده جمع‌اولنان‌اموالدن‌ماعدا)	
مال (نقود)	٥,٤٧٨
	٨٢,٤٢٢
احتساباتدن صکره ارزن ومیافارقین	
مال (نقود)	٥٦,٧٥٠
	٨٢,٤٢٢
دیار مضر	
	٢٥٧,٢٢٥
احتساباتدن صکره دیار ربیعه	
مال (نقود)	٢٢,٨٩٧
	٣٠٤,٠٩٣
احتساباتدن صکره موصل ، ماردین ، بهذرا ونواحئ جبلیه	
مال (نقود)	١٧,٧٥٠
	٤٩٢,٤٣٠
طریق‌الفرات	٩٦,٥٨٤
جملهٔ یکون [٢]	٤,٦٥٩,٣٤١

[١] او صره‌لرده بر حکومت مأموری اموال میریه‌دن ذمتنه برشی کچیردکدن صکره انکاره صاپار ، یاخود تأدیه‌سندن اظهار عجز ایدر ایسه او پاره اوزرینه صلحاً کندیسی ایله اویشولوردی . بوراده‌کی معنادن بو آکلاشیلیور . مترجم

[٢] بویکون ایله برقاریسنده بولنان یکون آره‌سنده برفرق کورولیور. بزبالاد کی یکونه اعتماد ایده‌جکز. مولف

٤ — اموال خاصه وارداتی

آتیده ذکر اولنان ولایات ایله اموال‌خاصه واموال موقوفه وسائره وارداتی

٢٨٩،٠٣٦	خاصه حقنده جریان‌ایدن معـاملهیه توفیقاً واسطك التزامندن صـکره‌ضیاع مستحدثه‌نك (مجدداً آلنان چفتلکلرك) وارداتی
٥١٦،٤٤٧	اموال‌خاصه(واسط نواحیسنده‌بولنان‌اموال‌خاصه بورایه‌داخل دکلدر. چونکه بونلر اموال عامه‌یه علاوه ایدیله‌رك واردات ومصارفاتجه انلره قاریشدیرلمشدر)

١٨٥،٤١١ عبر (سواحل رسومی)
١١٦،١٢٠ اهوار (بطاقلقلر وارداتی)
٧٢،٦٦٦ مشرق
١٠٤،٧٠٠ مغرب

١٨،٧٧٨	هیت وملحقاتی . شکر کوبلری داخل دکلدر .

٨،٢٤٠ عبر (سواحل رسومی) | ٥٨،٤٥٠ مغرب
٥،٢٦٢ اهوار (بطائلقلر وارداتی) | ٦٢،٢٠٠ مشرق

١٤٤،٧٦٠	عباسیلره عائد چفتلکلر. واسط ناحیه‌لرنده بولنان چفتلکلردن ماعدا

١٤،٧٣٢ عبر
١٤،٢٤٦ اهوار
٣٠،٦٧٢ مشرق
٧٥،١١٦ مغرب

٤،٥٧٠	مساجده موقوف اموال . واسطده کائن اولانلردن ماعدا

٢٢،٨٦٩ مشرق
١٢،٧٦٠ مغرب

٦١٧،١٢٦	فرات چفتلکلری اموالی

١٧٠،٣٢٦ عبر (سواحل رسومی)
١٢٩،٧٢٤ اهوار (بطاقلقلر وارداتی)
٩٧،٣٣٦ فارس
٩٥،٢٧٨ مشرق
١١٤،٢٢٥ مغرب

١،٥٩٠،٧١٧	یکون

١،٥٩٠،٧١٧	نقل يكون
١٠٠،٣١٨	اوچ يوز اوچ سنه‌سنك متفرق چفتلكلر وارداتی
٧٦،٩٨٠	مخزنلر وصرافيه اموالی (اصل اموال ايله برابر واليلرك جمع ايتدكاری پاره‌لر وفارس قطعه‌سنده مونس خادمك اوراده‌كی املاكی ايچون اعطاسنی تنسيب ايتديكی مبالغ و واسطه التزامنه داخل اولان وارداتد
١،٧٦٨،٠١٥	جمله‌ٔ يكون

خلاصه

١،٥٤٧،٧٣٤	سواد وارداتی
٦،٤٣٩،٦٦٣	شرق «
٤،٧٤٦،٤٩٢	غرب «
١،٧٦٨،٠١٥	املاك خاصه وموقوفه وارداتی
١٤،٥٠١،٩٠٤	يكون دينار

واردات مذکوره‌نك برنجی عصر عباسیه‌ده‌کی واردات ایله مقایسه‌سی

اون درت میلیون دینـاردن زیاده اولان بالاده‌کی یکون درهملره تحویل ایدیله‌جك اولورسه دولت عباسیه‌نك دور اعتلاسی وارداتنه قریب برمبلغه رسیده اولور . فقط دور انحطاطده‌کی وضعیت مالیـه دور اعتلا وضعیت مالیه‌سـنك بسبتون غیریدر . چونکه شـو صوك واردات چوقلغیله برابر دولتك مصـارفاتنه کفایت ایتمیوردی . بوصره‌ده دولتك مصارفاتی آتیده

دینار	
٣١٥,٤٢٦ ½	حرمین وطریق حج مصـارفاتی
٤٩١,٤٥٦	حدود شهرلری «
٥٦,٥٦٩	مملکتده‌کی قاضیلرك معاشاتی
٣٤,٤٣٩	بتون مملکتده‌کی حسبه ومظالم مأمورلرینك معاشاتی
٧٩,٤٠٢	برید رئیسلرینك «
٩٧٧,٢٩٢ ½	یکون

ذکر اولنان مصـارفاتدن هیچ بری (معتضد) زمانـنـه عائد واردات جدولنده

شکل : ١٠ مدینهٔ منوره‌نك منظره‌سی

کوستره‌جکمز اسبابه بناءً پك زیاده چوغالمش ایدی. مشارالیه وزیر (علی بن عیسی) زماننده دولتك مصارفاتی جمله‌سنه کچن و (عنوان السیر) نامنده‌کی کتابدن نقلاً بارون (فون قره‌مر) طرفندن علی العاده مصارفات جمله‌سندن اولمیه‌رق صورت مخصوصه‌ده ذکر ایدیلن آتیده‌کی برقاچ قلم مصرف بومدعای تأیید ایدن دلیللردندر : موجود دکلدی . مشارالیه (علی بن موسی) زماننده عسـاکرك مقداری وسـائر مصرف قپولری پك زیاده آرتمش برحاله کلدیکندن دولتك مصارفاتی دولتك وارداتنی ٢,٠٨٩,٨٩٤ دینار آچیق ایله کچمش ایدی [١] .

[١] بارون فون قره‌مرك Ein. Abbasiden کتابنده ذکر اولنان (عنوان السیر) کتابی .

كرك مقتدردن دها اول ، كرك دها صكره بيت‌المالك احوالنى‌ده ـ خلفـا ، وزرا وزمان واحوالك اختلافى ايله كلى ، جزئى فرقلر بولنمقله برابر ـ ينه اساس اعتباريله بالاده‌كى ايضـاحات دائره‌سنده قيـاس ايده‌بيليرز . هر حالده شـو جهت برقات دهـا ثابت اوليوركه دولت عباسيه يدنجى خليفه (مأمون) دن صكره نصل دوچار انحطاط اولدى‌ايسه ثروت دولت دخى‌اويله‌جه برانحطاطه تابع اولمشدر. ينه‌تكرار ايدرز : ثروتدن مقصد وارداتدن مصـارفات چيقدقدن صكره آرتان پاره‌در، يالكز واردات دكلدر . (مأمون) دن صـكره توالى ايدن دورلرده بيت‌المال خزينه‌سـنده پك نادراً وبر طاقم احوال خصوصـيه تأثيريله وآز مقدارده پاره قاليوردى . سـائر اوقاتده خزينه‌ده پاره بولنمازدى. (معتصم) بيت‌المالده ٨,٠٠٠,٠٠٠ درهم [١] و (مستعين) ـ سـنه ٢٥١ ـ يالكز ٥٠٠,٠٠٠ دينار براقمشـدر [٢] . يالكز (مكتفى) ـ سنه ٢٩٥ ـ بيت‌المـالده (١٥) ميليون دينـار براقمش ايدى . ظاهر احوالدن آكلاشيليوركه بوپاره (مكتفى) دن دها اولكى خلفا زمانندن اعتباراً تدريجاً طوپلانمش ايدى . مشار ليهدن صكره مقام خلافته كچن (مقتـدر) بوپاره‌يى صرف ايتـدكدن ماعـدا كندى زمانـنـده اله كچن كرك خراج وارداتنى ، كرك مصـادره اموالنى‌ده صرف ايلمشدر [٣] . (مقتدر) اوقدر اسرافات وتبذيراتده بولنمش ايدى‌كه مصـارفات دولتدن

[١] الفخرى ٢٠٩ [٢] طبرى ١٥٤٥ ج ٣
[٣] ابن‌الاثير ٤ ج ٨

ماعدا صرف اسراف وتبذير نوعندن اوله‌رق صرف ايتديكى پاره‌نك مجموعى (٧٠) ميليون دينـار تخمين ايدلمشـدر [١] . بونكله برابر مشاراليه عسكر وغلمانى كنديسنه جلب وبند ايتمك ايچون نهايت كويلرينى ، سراى مفروشـاتى وآلتون اوانيسنى صاتمغه مجبور اولمش ايدى [٢] . (مطيع) زماننده ـ سنه ٣٦١ ـ بيت‌المـال خزينه‌سى اوقـدر فقير دوشـمش ايدى‌كه بغدادده ظهور ايدن عصيان عسكرى اثناسـنده عسكر طرفندن كنديسـندن طلب اولنـان ٤٠٠,٠٠٠ درهمى تأديه ايده‌بيلمك ايچون كندى اثوابنى وسراينك انقاضنى صاتمش ايدى[٣] ٣٢٢ سنهٔ هجريه‌سنده (راضى‌بالله) ك زمان خلافتنده ايسه خليفه‌لرك حال وموقعلرى بسـبتون دكيشـه‌رك حاكميت خلفـانك الندن كيتمش ، سكه وخطبه‌لرده اسـملرينك ذكرندن بشقه برتأثيرلرى قالمامش ايدى [٤].

اعتلا دورنده موجود دكل ايكن انحطاط دورنده طرح ايديلن برطـاقم غير مـألوف ويركيلرده دولت عباسيه‌نك تناقص ثروتنه باعث اولان اسبابك بعضلرينى تشكيل ايلمشدر .

ايكنجى عصر عباسيده

ثروت عباسيه‌نك اسباب انحطاطى

برنجى عصر عباسيده ثروتك چوقلغنه وارداتك كثرتى ايله مصـارفاتك آزلغى نصل

[١] ابن الاثير ٩٠ ج ٨ [٢] صلة تاريخ الطبرى ٤٤ [٣] ابن‌الاثير ٢٤٤ ج ٨ [٤] الفخرى ٢٥٢ و ابن‌الاثير ١٤٢ ج ٨

سبب ایدی‌ایسه ایکنجی دور عباسیده ثروتك انحطاطنه‌ده اوحالك عكسی ، یعنی وارداتك آزلغی ایله مصرفلرك چوقلغی سبب اولمق لازم كلیر . بوایکنجی دورده وارداتك آزالمسی آتیده‌کی بش سببدن نشأت ایدییوردی : (١) مملکت عباسیه‌نك كوچولمسی ، (٢) خراج ویركیسنك تخفیفی ، (٣) والیلرك واردات‌دولتی كندی جیبلرینه كچیرملری ، (٤) اهالینك ایشی ، كوجی براقه‌رق فتنه وفساد وتعدیات ایله وقت كچیرملری ، (٥) اراضیٔ مملکتك قسم اعظمنك رجال‌دولته عائدچفتلكلر حالنی آلمسی. ایشته بو بش سببدن واردات دولت كوندن كونه انحطاط وتناقصه اوغرادی .

وارداتك آزالمسی اسبابی

١ مملکت عباسیه‌نك كوچولمسی

مملکت عباسیه (رشید) و (مأمون) زماننده اك بیوك وسعتنه بالغ اولدقدن صكره شرح وتفصیلی موجب تطویل برطاقم اسبابك تأثیریله بعض ولایتلرك جسم دولتدن انفصالی ایله مملکت كوچولمكه باشلادی . ایلك اعلان استقلال ایدن ولایت افریقیه ـ تونس ـ ولایتی ایدی. بوولایت دها اول بیان ایدلدیكی اوزره تا (رشید) زماننده كسب استقلاله باشلامش ایدی . دها صكره خراسان ولایتی (مأمون) ومصر ولایتی اوچنجی عصر هجری‌اورته‌لرنده (معتمد) زمانلرنده كسب استقلال ایتدكلری كبی فارس و ماوراءالنهرولایتلری و سائره دخی تدریجاً مستقل اولدیلر .

دردنجی عصر هجرینك ربع اولی كچمدن عباسیلرك اومملکت‌واسعه‌سی‌هر بری برحكومت اسلامیه عهده‌سنده اولمق اوزره اوندن زیاده اقسامه انقسام ایتمش ایدی [١] . مع مافیه ذكراولنان حكومتلرك اكثری خلیفهٔ عباسی‌یی رئیس دینیلری عد ایدرك اكا بعضلری‌ایجار بدلی ، بعضلری مصالحه ، دیكر بعضلری‌ده هدیه نامليه ويا سائرصفتلر ایله پاره‌لر ویریرلردی . انلرك قسم اعظمی بوپاره‌یی آنجق بر قاچ سنه‌ده بركره اعطا ایدردی . طبیعیدركه مملکتك بوصورتله تشتت وانقسامی وارداتك آزالمسنی‌ده موجب اولمش ایدی .

٢ خراجك تخفیفی

مملکتده‌وباخصوص عراق جهتلرنده‌ویركیلرك آغیربولنمسنی دولت عباسیه‌نك اك پارلاق‌دورنده ثروت عباسیه‌نك چوق اولمسنه باعث اولان اسباب جمله‌سندن ذكر ایلمش ایدك . چونكه (مأمون) زماننه قدرمحصولاتك نصفی‌مقاسمه صورتیله دولتك خزینه‌سنه آلنیردی . بوعقللی خلیفه برطرفدن بوویركینك آغیر اولدیغنی ، دیكرطرفدن‌ده بیت‌المالده بول‌بول پاره‌بولندیغنی نظر دقته آله‌رق ویركینك تخفیفنی مناسب كوردی . محصولاتك‌نصفنه بدل عراق‌خراجنی ایكی خمسه تنزیل ایلدی [٢] . یعنی مشارالیه بوتنزیل ایله خراجدن یوزده یكرمیسنی تنقیص

---

[١] برنجی جلدك٨٦نجی صحیفه‌سی[٢] الفخری ١٩٨ وابن‌الاثیر ١٤٧ ج ٦ وطبری ١٠٣٩ ج ٧

ایتمش ایدی . بو ایسه غایت بیوك تنزیلاتدن ایدی . تنقیص واقعدن صکره دولتك عراق وارداتنده برحال برفرق کورولدی . چونکه عراقك خراج وارداتی (قدامه) نك جدولنده ۱۱٤,٤٥٧,٦٥٠ درهم ایکن (ابن خردادبه) نك جدولنده ۷۸,۳۱۹,۳٤٠ درهمه تنزل ایتمشدر. آکلاشلدیغنه کوره برنجی جدولده‌کی خراج ، محصولاتك نصفی وایکنجیده‌کی ایکی خمسی اعتباریله تقدیر اولنمشدی .

(مأمون) دن صکره کلن خلفا ویرکیلرك تخفیفی خصوصنده مشارالیهك اثرینه اقتفا ایلمدیلر. (واثق) ۲۳۲ سنهٔ هجریه‌سنده مراکب بحریه اعشارینی ابطال ایتدی [۱] . حال بوکه

ایلدی . بوتأخیر برسبب اوزرینه مبنی ایدی . ایرانلیلر اسلامیتك ظهورندن اول خراجك تحصیلنه نوروزده باشلارلردی . (نوروز) انلرك نزدنده حزیرانك بشنه تصادف ایدردی. ایرانلیلر هر یوز یکرمی سنه‌ده بر آی سنهٔ کبیسه‌یه ادخال ایتمکه مجبور اولورلردی‌که بو صورتله (نوروز) تکرار حزیرانك بشنه تصادف ایتدیریلیردی . شو حالده هر یوز یکرمی سنه کچدکجه بر آی فضله آله‌رق حزیرانك بشنی مایسك بشی اعتبار ایدرلر وبو تاریخدن بر آی کچمدن ، یعنی بو تکرار ایتدکلری آی ختامه ایرمدن نوروز بایرامنی یاپمازلر وکندیلرندن خراج طلب اولنمازدی .

شکل : ۱۱ شامده حضرت فاطمه‌نك تربه‌سی

اولجه کورلدیکی اوزره بو ویرکی مهم برمنبع واردات ایدی . بوندن بیت‌الماله برچوق پاره‌لر کلیردی . (واثق) دن صکره مقام خلافته کچن (متوکل) دخی اویولده حرکت ایدرك خراجك زمان تحصیلنی ایکی آی قدر تأخیر ایتمکله اهالی حقنده اظهار رأفت ومرحمت

اسلاملر طرفندن عراق وفارس قطعه‌لری فتح ایدیلنجه خراج اسکیده هانکی زمانلرده تحصیل اولنیوردی‌ایسه تحصیلنه اویله‌جه دوام اولندی. نهایت (خالد قسری) نك عراقده‌کی والیلکی زماننده او یوز یکرمی سنه‌لك دور ختامه ایردیکندن ایرانلیلر والی‌یه مراجعت وبرآیك علی‌العاده دوشورلمسنی طلب ایلدیلر. (خالد)

[۱] طبری ج ۳ ۱۳٦۳

بو ایشدن واز کچلمسنی امر ایتدی . « اوله
بر آیی حسابدن قاچیرمق بر آدم کندیسنه
استیداع اولنان بر شیئك ضبطنی عن قصد ترك
ایلمك دیمك اولان نسیٔ نوعندندرکه بونك
حقنده نهی الهی وارد اولمشدر » دیدی .
(خالد) خلیفه (هشام بن عبدالملك) ك بو
بابده‌کی فکرینی صورنجه اوده والیسنك عین
ذهابنه ذاهب اوله‌رق کبسك – سیویشك –
ابطالنی موافق کوردی. بونك اوزرینه تحصیلات
حسابی محصولاتك یتشمسی اوزرینه مؤسس
اولان حساب حقیقیدن بر آی ایلری برحالده
دوام ایتدی. ایرانلیلر کبسك اجراسنه حکومتك
موافقتنی استحصال ایچون صرف مساعیده
دوام ایتدیلر ایسه‌ده موفق اوله‌مدیلر . دها
صکره (رشید) جالس سریر خلافت اولنجه
ایرانلیلر وزیر (یحیی بن خالد برمکی) یه
مراجعت وخلیفه نزدنده بو بابده وساطتده
بولنمسنی استرحام ایلدیلر . (یحیی) اهالینك
بو حقلی استرحاماتنی نظر دقته آله‌رق طرف
خلیفه‌دن برامر استحصالی ایله حسابی دوزلتمك
ایسته‌مش ایسه‌ده علیهنده فرصت بکلین رقیب
ودشمنلرینك بو فرصتدن بالاستفاده کندیسنی
(زردشت) مذهبنه میل ایله اتهام ایده‌جکلرینی
آکلادیغندن بو تشبثدن واز کچمکه مجبور
اولدی . آنجق سنه‌لر کچدکجه حسابده‌کی بو
فرق بیویور ایدی . حتی خلیفه (متوکل)
زماننده نوروز مزروعاتیم یشیل بولندیغی
نیسان آینده وقوع بولمغه باشلادی . حال بوکه
تحصیلات او زمانده وقوع بولیور ایدی . او
صره‌ده بالتصادف (متوکل) بر باغچه‌دن
کچر ، مزروعاتی یشیل کورر . یاننده بولنان
بر رفیقنه : « مزروعات بویله یشیل بولنورکن
طرف حکومتدن اهالیدن خراج بدلاتی طلب
اولنیور . بو نصل اولور ؟ » دییه صورار .
رفیقی ایشك سبب وحکمتنی کندیسنه آکلادیر.
بونك اوزرینه (متوکل) نوروزك وقت لازمنه
تصادف ایتمسی ایچون کیری قالان کونلرك
حسابه علاوه ایدلمسنی امر ایلر . کیری قالان
کونلر او زمانه قدر ایکی آی ایله بر قاچ کونه
بالغ اولمش ایدی . (متوکل) نوروزك وقت
لازمنده حلول ایتمسی ایچون مذکور مدتك
اسقاطنه دائر ۲۴۳ سنهٔ هجریه‌سنده برامرنامه
اصدار ایلدی . اهالی بو امرنامه اوزرینه
صوك درجه سوندیلر [۱] . چونکه بو حسابك
دوزلمسی یوزندن اوسنه اهالی اوزرندن خراجك
خمسی تنزیل ایدلمش دیمك ایدی. فحول شعرادن
(بحتری) نوروزك ازدشیر طرفندن وضع
اولنان اصوله ارجاع ایدلدیکی مألنده اولان
شو بیتده اسقاط واقعی افاده ایدییور :

ان یوم النوروز عادالی العهـ
ـد الذی کان سنه ازدشیر

مع مافیه بوندن برمدت صکره (متوکل)
مقتول اوله‌رق احوال دخی پك فنا قاریشمش
اولدیغندن ذکر اولنان امرنامه‌نك احکامی
تماماً تنفیذ ایدیله‌مدی . متعاقبا (معتضدبالله)
مقام خلافته کچنجه بومسأله ایچون کندیسنه
وقوع بولان مراجعت اوزرینه ۲۸۱ سنهٔ هجریه‌

---
[۱] بیرونی ۳۱

سنك صوكلرنده نوروزك آلتمش كون صكره يه تأخير ايدلمسنه دائر بر امرنامه اصدار ايلدى. نوروز ٢٨٢ سنه سنده محرمك ابتدالرينه تصادف ايدييوردى . خليفه نوروزك او سنه ربيع اولك ١٣ نجى كوننده اولمسنى امر ايلدى. نوروز دها اول حزيرانك بشنه تصادف ايتديريليرايكن مذكور تاريخدن صكره حزيرانك اون برينه تصادف ايتديريله رك ايرانليلرك هر درت سنه سنه بر كون علاوه سيله سنهٔ كبيسه ياپلمسنه قرار ويرلدى [١] . (متوكل) بونى اهالى حقنده مرحمت ورفاهيتلرينه خدمت مقصديله ياپمش ايدى [٢] .

بوندن دها اول خليفه (مهتدى) - سنه ٢٥٥ - مساحه اوزرينه استيفا اولنان خراجدن اهالى ذمتنده قالان بقايايى الغا ايتمش ايدى . اولجه بيان ايتديكمز وجه ايله (منصور) طرفندن عراقك خراجى مساحه اصولنده مقاسمه اصولنه تحويل اولنديغى زمان اراضينك بر قسمى اسكيسى كبى مساحه اصولنده براقلمش ايدى . بو اراضينك خراجندن اصحابى اوزرينه هر سنه بر طاقم بقايا قاليردى . حكومت اهاليدن بو بقايايى ايستردى . (مهتدى) مقام خلافته كچنجه بو بقايايى عفو ايتدكدن ماعدا امثالى بقايانك تحصيلندن ده صرف نظر اولنمسنى امر ايلدى . بو بقايا سنه ده ١٢,٠٠٠,٠٠٠ درهم قدر بر مبلغ طوتيوردى [٣] .

بالاده كى معلوماتك خلاصه سى كوستريبوركه دور انحطاطده خراج منابعى (رشيد) و (مأمون) زمانلرنده كى منابعه ومقدارلره نسبةً آزالمش وبوحال واردات عموميه نك تناقصنه ياردیم ايلمشدر .

(جزيه ، زكات) : — اهالينك كوندن كونه اسلامته داخل اولملرى ايله جزيه ده وقوع بولان تناقص دخى دولتك واردات عموميه سنك تناقصنه باعث اولمش ايدى . حتى اوچنجى عصر هجرى اورته لرنده بغداد پايتختنده جزيه وارداتى ١٢٠,٠٠٠ درهمه قدر تنزل ايتمش ايدى [١] . وزير (على بن عيسى) طرفندن تنظيم اولنوب دها اول درج ايلديكمز حدولده كورلديكى اوزره بغدادك جزيه وارداتى ١٦٠,٠٠٠ دينار طوتيوردى . يعنى (ابن خردادبه) نك ذكر ايتديكى مقدارك ايكى مثلى يدى . شوحالده اوصره لرده جزيه ؛ مقدار وسطيسى اوزرينه ، يعنى هر آدم باشنه ٢٤ درهم اوله رق تقدير اولنديغنى اعتبار ايدر ايسه ك اوصره ده بغدادده غيرمسلم يالكز ٩,٠٠٠ آدم بولنديغى تظاهر ايدر . شمدى بوعدد ذكوره قادينلرى وچوجقلرى علاوه ايتديكمزده اوچنجى عصر هجرينك اورته لرنده او پارلاق دورده برميليوندن زياده اهالى يى حاوى اولان بغدادده غيرمسلم اوله رق ٤٠,٠٠٠ نفوسدن زياده قالمديغى آكلاشيلير . ديكر شهرلرى ده اكا كوره قياس ايديكز .

جزيه مرور زمان ايله نصل تناقصه اوغرامش ايسه زكات دخى اويله جه تناقصه

---

[١] مقريزى ٢٧٣ ج ١ [٢] ابن الاثير ١٨٦ ج ٧ [٣] ماوردى ٧٧

[١] ابن خردادبه ١٢٥

اوغرامش ایدی . حتی زکات وارداتی همان
هیچ دینیله‌جك درجه‌ده تناقص ایتمش ایدی.
خلقدن زکات طلب ایتمك ده اهالینك شدتله شکایاتنه
هدف اولیوردی [١] . مصرده زکات بسبتون
اهمال وابطال ایدلمش ایدی. (صلاح الدین ایوبی)
موقع حاکمیته کچنجه زکاتی تکرار اعاده ایلدی.
بوراده‌کی اسلاملر زکاتدن شکایت وکندیلرندن
زکات طلب ایدنلری تقبیح ایدرلردی . نهایت
٦٧٨ سنهٔ هجریه‌سنده (منصور قلاوون) مصرده
مقام حاکمیتی اشغال ایدنجه زکاتی بسبتون ابطال
ایلدی [٢] .

٣ والیلرك اموال دولتی کندی جیبلرینه کچیرملری

اویلر دورنده والیلرك اموال دولتی نصل
غصب ودرجیب ایتدکلرینی ، عباسیلرك زمان
حکومتلرنده والیلرك احوالی نصل انتظام بولدیغنی
دها اول یازدیغمز معلوماتده کورمش ایدك .
فقط عباسیلر دورنده والیلرك بو انتظام واستقامت
احوالی چوق دوام ایتمدی . خلیفه‌لر ضعیف
دوشونجه والیلر بالعکس قوتلی کسیله‌رك
حاکمیتده استقلال واموال امیریه‌یی کندی نفسلرینه
حصر ایتمکه چالیشدیلر . بونك اوزرینه خلفا
والیلر ایله اویوشمغه وتحصیل اولنان اموالدن
اکسیك اولسه بیله ایجار ویا مقاطعه نامی ایله بر مبلغ
آلمق ایله اکتفا ایتمکه مجبور اولدیلر . نته‌کیم
(مأمون) ٢٠٥ سنهٔ هجریه‌سنده سنه ده بر

[١] ابن الاثیر ٨٢ ج ٨ [٢] مقریزی ١٠٦ و ١٠٨ ج ١

میلیون درهم ویرمك اوزره (سند) ولایتنی
(بشیر بن داود) ه مقاطعه صورتیله ویرمش
ایدی [١] . حال بوکه مذکور ولایتك واردات
حقیقیه‌سی ١١,٥٠٠,٠٠٠ درهم ایدی [٢] .
خلیفه (راضی) زماننده (بریدی) دخی هر
سنه مقسطاً ٣٦٠,٠٠٠ دینار ویرمك اوزره
(اهواز)ی استیجار صورتیله آلمش ایدی[٣].
حال بوکه بو قطعه‌نك خراج حقیقیسی
مبلغ مذکورك درت مثلندن زیاده ایدی. بونکله
برابر مستأجر ویاخود ملتزملر تعهد ایتدکلری
مبالغدن آنجق بر مقدارینی تأدیه ایدرلردی .
شاید خلیفه مطالبه‌ده الحاح ایدرایسه اوملتزملر
الحاح واقعی بسبتون استقلاله وسیله اتخاذ ایلر-
لردی . بونك اوزرینه خلیفه عسکرك معاونت
ومظاهرتنه مراجعت ایدردی . عسکرك تأمین
مظاهرتلری ایسه پاره‌یه محتاج ایدی . او حالده
پاره‌یی هر کیم ویررسه حاکمیتی اواله کچیریور
وامور حکومتده ایستدیکی کبی حرکت
ایدییوردی .

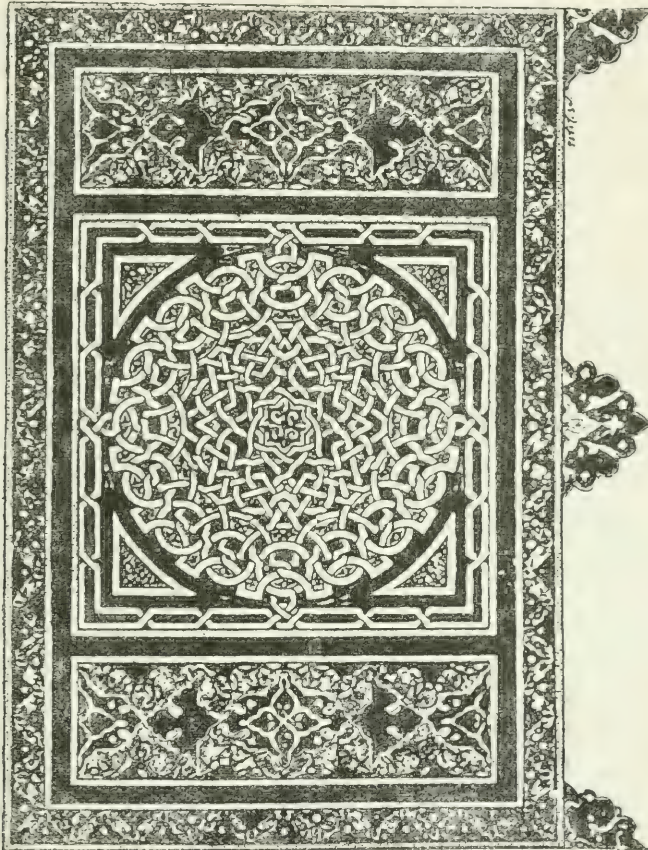
٤ اهالینك ایشی ، کوجی ترك و فتنه وفساد ایله اشتغال ایتملری

انحطاط دورنده عسکر طوائفی بیننده
ویاخود عسکر ایله والیلر آره‌سنده فتنه وشورشلر
توالی ایدنجه اهالیده تجارت وزراعتلرینی
براقه‌رق محاربات داخلیه ایله مشغول اولدیلر .
مملکتده دیکر هر درلو فعالیت آثاری طوردی.
مأکولات ومشروباتك فیئاتلرنده بهالیلق حاصل

[١] ابن الاثیر ١٤٩ ج ٦ [٢] ابن خلدون ١٥٠ ج ١ [٣] ابن الاثیر ١٢٦ ج ٨

اولدی . هله آسایشك فقدانی ایله زراعت بسبتون طوردیغندن واردات حكومت ده بالكلیه تدنی یه اوغرادی. حال بوكه والیلر وقوماندانلر بوهرج مرج زماننده هر وقتدن زیاده پاره یه محتاج ایدیلر . پاره الده ایتمك ایچون ظلم

تأثیری ایله چفتجی زراعتدن ، تاجر تجارتدن صنایع اربابی ده صناعتدن یوز چویریر. بونك وبالی هپ دو لتك بوینه در. دولت رعایا ایله قائمدر. اهالینك احوالی تمامی ایلمز ایسه دولتك شان وسطوتی اولماز . مشهور معنایه كوره ظلم بر

شكل : ١٢ اسكی بر قرآن كریم محفظه سی

واعتساف استعمالندن بشقه برچاره بولنمدیغی جهتله مملكت ازدیاد مظالم ایله بر قات دها خراب اولدی. ذاتاً ظلم قدر معموریتی تخریب ایده جك بر شی یوقدر . چونكه ظلم اللری باغلار ، خلقی چالیشمقدن الیقور . ظلمك

مالی صاحبندن بلا سبب ولا بدل اخذ وغصب ایتمك دیمكدر. فقط ظلم معنیً بوندن پك چوق دها زیاده شمولیدر . هر كیم كه بلا حق بر مالی صاحبندن آلیر ، یاخود استفاده سنی غصب ایدر ، یاخود حقسز اوله رق اندن مطالبه ده

بولنور ، یاخود قانونك قویمدیغی بر حقی وضع
ایلر ، بونلر هپ ظلمدر . شو حالده حقسز
پاره تحصیل ایدن تحصیل مأمورلری، اموال ناسه
اطاله دست تعدی ایدن غاصبلر ، اموال ناسی
اخذ واختلاس ایدن مرتکبلر ، بونلره معاونتده
بولنان هر نوع مخلوقات ظالمدرلر . بر مملکتده
ظلم حکمفرما اولور ایسه او مملکته انقراض
واضمحلال درحال چوکر .

او صره‌لرده فلاکت واضمحلالی بر قات
دها تزیید خدمت ایدن شیلردن بری ده دولت
عباسیه‌نك دور اولنده اصلاحکار وعمرانپرور
خلفا طرفندن اراضینك کثرتله حاصلات
وواردات ویرمسی ایچون بیوك فداکارلقلر
اختیاریله حفر اولنان قناللر ونهرلرك اومحاربات
صره‌سنده قاپاندیریلوب تخریب ایدلمسی ایدی .
چونکه برق محاربین دشمن سفائننك مرورینی
منع ایتمك ایچون اکثریا قناللری ونهرلری سد
وتخریب ایتمکه مجبور اولورلردی [۱] . اسقانك
بو صورتله تعطیلی ایله زراعته ومزروعاته ویریلن
مضرات عظیمه ایسه محتاج ایضاح دکلدر .
فضله اوله‌رق مأمورین حکومت طرفندن اظهار
اولنان قیدسزلق واهمال ثری اوله‌رق برچوق
وسائط اسقا بوزولمش ، برچوق اراضی خراب
اولمش ایدی .

٥ کویلرك قسم اعظمنك رجال
حکومتك عهده‌سنه کچمسی

دولت عباسیه زماننده کویلر علی الاکثر
خلفا ، یاخود اقربالری ، یاخود ولاة ووزرا ،
یاخود کتاب دولت ، یاخود رجال حکومته
منسوب ارباب نفوذدن مرکب اولمق اوزره
حکومت مأمورلرینك عهده‌لرنده بولنیوردی .
دها اول کورلدیکی اوزره وقتیله حضرت عمر
حربه دائماً مهیا اولمق ایچون اسلاملری زراعتدن
وکوی صاحبی اولمقدن منع ایتدیکی کبی بیت
المالده پاره ادخارینی ده موافق کورمامشدی .
لکن بو ممنوعیت وعدم موافقت چوق دوام
ایتمدی . خلافت امویلر زماننده شکل دینیدن
مجرای سلطنته کیردیکی زمان اسلاملر جمع
ثروت ایتمك واملاك واراضی وکوشك وییلاقه‌لر
صاحبی اولمق ایچون صرف غیرت ایلمکه
باشلامشلردی . بونلردن صکره کلن تابعین
وتابعینك تابعلری دخی اویولده حرکت ایلدیلر .
خلفای امویه بو طریقی اختیار ایدنلرك الك
اسکیلری ایدیلر . بونلر پك چوق کوی
وچفتلکلره وکوشك وییلاقه‌لره مالك اولمشلردی .
حتی بونلرك بعض اقربالری راست کله خلقك
اموال واملاکنی غصب ایدرلردی . اموال
واراضی صاحبلری ایسه عربلقده صوك درجه‌ده
متعصب اولان واقوام سائره‌یه نظر حقارت
ونفرتله باقان حکومته عرض شکایتدن برفائده
کورمزلردی . بوندن ماعدا امویلر فتح ایتدکلری
یرلرك کندیلری ایچون برملك حلال اولدیغنی ،
بونلردن ایستدکلرینی اخذ ، ایستمدکلرینی
ترك ایتمك حائز اولدقلری حقوق جمله‌سندن
بولندیغنی عد ایدرلردی [۱] . بو مظالم
واعتسافات کمال شدتله دوام ایدرکن (عمر بن
عبدالعزیز) کبی عادل بر خلیفه یتیشه‌رك هیچ

[۱] ابن الاثیر ۱۸۱ ج ٦ و ۲۲٦ ج ۸

[۱] مقریزی ۷۷ ج ۱ واغانی ۳۰ ج ۱۱

بر قانون وحق وعدالتله قابل تأليف اولميان احوال واقعه يه مانع اولمق ايسته مش وخرستيانلردن وموسويلردن وسائر غير مسلم اهاليدن غصب وضبط اولنان اموال واراضى يى حقيقى اصحابنه اعاده ايچون صرف نفوذ ايلمش ايسه ده بو اجرا آتدن منافعى مختل اولان اقربا وتعلقاتى او خليفهٔ عادلى ياشاتميه رق حياتنه خاتمه چكديلر . ارتحالندن صكره احوال اولكندن دها فنا برمجرايه عودت ايلدى .

١٣٢ سنه سنده خلافت عباسيلره كچنجه بونلر امويلرى قتل وتنكيل ايله اوغراشديلر . امويلر ماللرينى ، ملكلرينى براقه رق فرار ايلديلر. عباسيلر او اموال واراضى يه وضع يد ايدرك كندى عهده لرينه كچيرديلر. وبونلرك اخذ وتملكنده شروط خلافته مخالف بر مانع كورمديلر. چونكه عباسيلر امويلره عائد اموال واملاكك مصادره سنى كندى دولتلرينك تحكيم وتأييدى ايچون اجراسى ضرورى بر تدبير ، ياخود حاكميته تابع برحق عد ايليه رك ديانت نقطه سندن بونى منع ايده جك احكام صريحه موجود اولمديغنه قائل بولنيورلردى . انسان امكان بولور ايسه دنيا مالنه كثرتله مالك اولمغه ، قوتى ادخار ايتمكه فطرةً ميالدر . بونكله برابر عباسيلرك ايلك خليفه لرى اهالى حقنده عدل وانصاف اجراسى ايله انلره امويلر زماننده كى حاللرى ايله كنديلرى زماننده كى حاللرى آره سنده برفرق كوسترمكه غيرت ايتمشلردى . هيچ بر كوى ويا برمالى غصب ايتميورلردى . يالكز انلرك خدمتنه داخل اولان ويا انتساب پيدا ايدن

امرا واكابردن بعضلرى اموال ناسه ال اوزاتمقدن چكنميورلردى . فقط خلفا اويله برتجاوزك وقوعنى آكلادقلرنده درحال اموال مغصوبه يى ويا مغصوب كويلرى صاحب اصليلرينه اعاده ايديورلردى [١] . مع مافيه بوحال رجال دولتك طمع وحرصلرينه مانع اوله ميوردى . ولاة ، وزرا وسائره حقلى ، حقسز برچوق كوى وابنيه يه مالك اولديلر . خلفا بونلرى بويولدن امكان دائره سنده منع ايتمكه چاليشيرلردى. شايد بونلر ايلكه او يولدن واز كچمزلر ايسه حال حياتلرنده ، ياخود وفاتلرندن صكره ماللرى وملكلرى خلفا طرفندن مصادره اولنوردى . نته كيم (رشيد) بصره واليسى (محمد بن سليمان) ك ثروتنى اويله جه مصادره ايتمش ايدى. محمدك كويلر ، عقارات ومستغلاتدن بشقه نقد اوله رق ثروتى ٥٠،٠٠٠،٠٠٠ درهم ايدى . هر كونكى وارداتى ده ١٠٠،٠٠٠ درهم طوتيوردى[٢] . بو يولده وقوع بولان مصادره لر پك چوق ايدى . ايلريده برچوق مصادره لرك تفصيلاتنى يازه جغز . بوصورتله مصادره اولنان كويلر خليفه نك، ياخود دولتك مالى كسلديكندن ضبط ومصادره اصولنك تواليسى ايله بالذات خلفا دخى پك چوق كوى وچفتلكلره مالك اولديلر .

مع مافيه كويلر اكثريتله خلفانك معيتنده بولنان سراى خلقى ايله اقربا وتعلقاتنك عهده لرنده بولنوردى . بوحال حكومات استبداديه ده وباخصوص حكمدار حسن اخلاق صاحبى

---

[١] ماوردى ٨٧ [٢] مسعودى ١٨٨ ج ٢

وياخود اقربا وتعلقـاتی ومعیتی مأمورلرینـك توسـط واصراری کندیسنه تأثیر ایده‌بیله‌جك درجه‌ده ضعیف بولنور ایسـه پك طبیعی عـد اولنور . بناءً علیه دولت‌عباسیه‌ده مرور زمان ایله رجال دولتك عهده‌سنه پك چوق کویلر کچدی . او درجه‌ده‌که رجال دولت کویلری بربرلرینه هدیه وبرقصیده ویا برعریضه ویا بر لطیفـه مقابلنده‌ده عطیـه صـورتلریله ویرمکه باشلامشلردی. بر نکیلره اسناد اولنان حکایه‌لرده بوقبیلدن اولان عطیـه واحسـانلر پك چوق کورولور . بونوعـدن اولمق اوزره عراق والیسی (حسن بن سهل) قیزی (بوران)ی (مأمـون)ه تزویج ایتـدیکی زمان کویلرینی هر کویی برکاغده یازه‌رق بوکاغـدلری عطیـه قبیلندن قوماندانلرك باشلری اوزرینه سرپدی. هرکیمك النه بوکاغدلردن بری کچدی ایسـه دروننده محرر اولان کویه مالك اولدی [١].

سرای خلقنـك ورجال دولتـك ـ حتی دولت عباسـیه‌نك اوائلنده بیله ـ پك چـوق کوی صاحبی اولملرینه یاردیم ایدن احوالدن بری‌ده دولت امویه زماننـدن معطـل اوله‌رق قالان اراضینك کثرتلی مقـدارده بولنمسـی ایدی . خلفا کندی اقرباسندن ویا خواصندن بعضلرینی بونوع اراضی‌یی اعمار واحیایه مأمور ایدردی . بونلر نهـایت اراضی‌یه صـاحب اولورلردی . نته‌کیم (منصور) اهوازده بولنان بویله برطاقم معطل چفتلکلرك بوصورتله اعمـارینی اوغلی (صالح) ه امر ایتمش ایدی [٢] . برارضـی

[١] ابوالفدا ٣١ ج ٢ [٢] الفخری ١٥٧

هرکیم احیا ایدر ایسه او یر انك اولور .

(الجا) : ـ سرای ودولت آدملرینك عهده‌لرینه برچوق کویلرك کچمسنه یاردیم ایدن دیکر برحال دخی کوی صـاحبلرینك خراج مأمور وتحصیلدارلرینك ظلم واعتسافلرینه حائل اولمق اوزره کویلرینی وباغ وباغچه‌لرینی خلفانك اقربا وتعلقاتی، یاخود ولاة ومنسوبینی ناملرینه قید ایتدیرملری ایدی . اراضی اصحابی آنف الذکر اعاظم رجاله مراجعت وکویلرینی انلرك ناملرینه قید ایتدیرمکه موافقتلرینی استحصال ایتدکدن صکره کویلر اوناملره قیـد ایدیلنجه تحصـیلدارلر تحصیل خراجـده آرتق شـدت واعتساف کوستره‌مزلر ونامدن قورقه‌رق حتی بعضـاً خراجك نصـفی ویا ربعی ایله اکتفـا ایدرلردی. (الجا) نامیله معروف اولان بومعامله اوزرینه دفاتر حکومتده اصل کوی صاحبلری عادی چفتجی مرتبه‌سنه اینرلردی. مال صاحبلری اولمق اوزره او ارباب نفوذ ذکر اولنوردی . نهایت او کویلر مرور زمان ایله مارالذکر ارباب نفوذك عهده‌سنه کچردی [١] . صاحب اصلی ایسه یالکز محصولاتده شریك مرتبه‌سنه دوشردی. هرهانکی زمانده هرهانکی یرده استبداد چوکمش ایسه اورالرده بوحالك عینی واقع اولمشدر.

اسلامیتده بوالجا اصولی امویلر زماننده اعتباراً باشلامشدر . سواد قطعه‌سی ـ فرات ایله دجله آره‌سی ـ اهالیسی کویلرینی (ولید بن عبدالملك)ك خلافتی دورنده برادری (مسلمه)نك عراقده والیلکی اثناسنده خراج مأمورلرینك تعدیاتنه حائل

[١] ابن الفقیه ٢٨٢ وابن خلدون ٣٠٨ ج ١

اولمق اوزره موما اليه (مسلمه) نك نامنه قيد ايتديرمشلردى . دها صكره بوكويلر مسلمه‌نك مالى اوله‌رق كنديسندن صكره اولاد واحفادينه انتقال ايلدى . بالآخره خلافت عباسيلره انتقال ايدنجه امويلردن مصادره اولنان اموال واراضى ميانده بوكويلرده ضبط ومصادره ايديله‌رك (داود بن على بن عبدالله بن عباس) ه اقطاع اولندى . دها صكره املاك خاصهٔ سلطانيه‌دن اولدى [١] . كذلك (مروان بن محمد) ارمينيه‌ده والى بولنديغى صره‌ده (اذربيجان) ده (مراغه) اهاليسندن بعضلرى كويلرينى بووالينك نامنه كچيرمشلردى . امويلرك اموال واراضيسى مصادره اولنديغى صره‌ده بوكويلرده اوجمله‌دن مصادره ايدلدى [٢] . (الجا) اصولى امويلر زماننده عباسيلر زماننه استمرار ايله امتداد ايلدى . (زنجان) اهاليسى املاك واراضى به تجاوزده بولنان آياق طاقملرينك ويا سرسريلرك تعجيزات وازعاجاتندن قورتولمق و (رشيد) ك اوغلى (قاسم) ه انتساب پيدا ايتمك مقصديله كويلرينى مشاراليه قاسمك نامنه كچيرمشلر ايدى . بوكويلرده بالآخره املاك خاصهٔ سلطانيه نامنه ضبط ايدلدى [٣] . فارس قطعه‌سنده برطاقم كويلر وارايدى كه بونلرده الجا صورتيله سراى خلقى اكابرى نامنه قيد ايتديرلمش ايدى . بونلر اونامله يازلمش بولنديغى ايچون خراجك بربعى دوشورلمش ايدى . مذكور كويلر عصرلرجه بوحالده دوام ايدرك سراى اكابرينك مالى اولدى . آره‌لرنده بيع ويا ارث طريقيله تناقل ايديوردى . اصل اراضى صاحبلرى ايسه عادى چفتجى منزله‌سنه اينمش ايدى [١] .

والحاصل برنجى دور عباسى هنوز منقضى اولمدن خلفا ايله اقربالرينك ورجال دولتلرينك عهده‌لرينه غيرقابل تعداد درجه‌ده پك چوق كويلر وچفتلكلر كچمش بولنيوردى . حكومت بونوع كويلرك وچفتلكلرك خراج واعشارينه باقمق اوزره (ديوان الضياع) ـ چفتلكلر ديوانى ـ ناميله آيريجه بردائره احداثنه مجبور اولمش ايدى . بو املاك اوقدر چوغالمش ايدى كه برچوق يرلرده سائر اراضيدن زياده ايدى . ٣٠٦ سنهٔ هجريه‌سى وارداتنه دائر اولمق اوزره وزير (على بن عيسى) طرفندن تنظيم اولنه‌رق دها اول درج ايتديكمز جدولده كورولديكى وجهله ايله بونوع كوى وچفتلكلرك خراجى نظر دقتى جالبدر . جدولده ذكرى كچن خاصه كوى وچفتلكلرينك جمله‌سى شرق ممالكنده ، رى ، دماوند ، قزوين ، زنجان ، قم ، اصفهان ، همدان ، ماسبذان وسائره‌ده كائن ايدى . بعض ممالكده بوكبى اراضينك خراجى اراضئ سائره خراجندن فضله كوروليور . مثلا (ماه البصره) و (ايغارين) ده املاك خاصه خراجى ٢٦٧,٥٢٠ ديناره بالغ ايكن اهالينك مالى اولان اراضينك خراجى يالكز ١٨٥,٦٣٦ دينار طوتيور . حال بوكه خاصه كوى وچفتلكلرى استثنائيته تابع اوليه‌رق

[١] قدامه ٢٤١ [٢] ابن الفقيه ٢٨٤
[٣] ابن الفقيه ٢٨٢

[١] اصطخرى ١٥٨

اهـالی اراضیسی کبی خراجده عینی معـامله کورسـه ایدی ویردیکی خراج بدلنك برقاچ مثلنی تأدیه‌یه مجبور اوله‌جقدی . چونکه بو کوی وچفتلکلرك خراجی سـائر اراضی خراجنه نسبةً پك دون ایدی . بوندن ماعدا اکثریتله بوخاصه اراضیسنك خراجی اصحابنك دولتجه اشـغال ایتدکاری موقع ونفوذه بناءً سنه‌لرجه ایستنلمز وآلنمازدی . بعضاً بوخراج بوصورتله سـنه‌لرجه تراکم ایتدکدن صـکره اصحاب اراضـینك موقع اقبالدن دوشـملریله حکومتجه طلب اولنوردی [١] .

املاك سلطانیه

کوی وچفتلکلر باشلیجه ایکی قسم ایدی . بری املاك عامه ایدی . بوقسم اراضی رجال دولتك واهالیدن وسـائره‌دن اولان ارباب ثروتك مالی ایدی . دیکری املاك سـلطانیه ایدی . بوایکنجی قسم زیرده کوسـترلدیکی اوزره هرقسم کندی نوعنی مفید اسملر ایله تسمیه ایدلمش برطاقم اقسامه منقسم ایدی :

اولا املاك خاصه : بواملاك هیچ برکیمسه ایله مشترك اولمقسزین بالذات خلیفه‌نك مالك اولدیغی کوی وچفتلکلردن متشـکل ایدی . وزیر (علی بن عیسی) نك جدولنده کورلدیکی وجه ایله بوقسم اراضینك خراجی ٥١٦,٤٤٧ دینـار طوتمقده ایدی . (جدولده واسـط نواحیسنده بولنان املاك خاصه خراجی حسابه ادخال ایدلمامشدی . چونکه بواملاکك خراجی املاك عامه حسابنه قاریشدیرلمشدی) .

[١] ابن‌الاثیر ١٨٢ ج ٧

ثانیا املاك عباسیه : بواراضینك اصحـابی علی‌الاکثر خاندان عبـاسی افرادندن مرکب ایدی . یدنجی خلیفهٔ عبـاسی (مأمون) زماننده بوخاندانه منسـوب افرادك مقداری (٣٣,٠٠٠) ایدی [١] . بونوع اراضـینك خراجی ٣٠٦ سـنهٔ هجریه‌سنده (واسط) ده بولنان اراضیـدن ماعدا ١٤٤,٧٦٠ دینـاره وارمش ایدی .

ثالثاً املاك مستحدثه (یکیدن الده ایدیلن چفتلکلر) : بو نوع اراضینك مذکور سنه‌یه عائد خراجی ٢٨٩,٠٣٦ دینـاره بالغ اولمش ایدی .

رابعاً املاك فراتیـه : بواراضی فرات نهرینك کنارلرنده واقع اولدیغی ایچون بونام ایله تسمیه اولنمش ایدی . اراضیٔ مذکوره‌نك آنف‌البیان سـنه‌یه عائد خراجی ٦١٧,١٢٦ دینار ایدی .

ذکر اولنان املاك بغداد ، کوفه ، بصره ، واسـط ، اهواز ، اصفهان اراضیٔ زراعیه‌سندن ایدی [٢] . بعضاً سـنوی معین بربدل ایله ایجـاره ویریلیردی [٣] . بواراضـینك اداره‌سنه مخصوص دائره‌لر ، کاتبلر ، مأمورلر واردی .

بونوع املاك مملکتك الك محصولدار اراضیسندن متشکل اولدیغی حالده صورت عمومیه‌ده خراجی از مقدارده ایدی . چونکه خلفـا ووالیلر بونوع اراضی‌یه ترتب ایدن خراج مطلوباتنی

[١] ابوالفـدا ٢٤ ج ٢ [٢] ابن‌الاثیر ٤٣ ج ٨ [٣] ابن‌الاثیر ٦٨ ج ٨

تحصیلده اغمـاض عین ایدرلردی [١] . بعضاً
بومرتبات میریه‌نك استیفاسندن بسبتون صرف
نظر ایدیلیردی . بتون بواحواله رغماً واسطه
وسـائره‌ده کائن اراضیٔ سـلطانیه‌دن ماعدا
بالاده ذکر اولنان سـائر مملکتلرده بولنـان
املاك سـلطانیه‌نك خراجی بربچق میلیون
دیناردن فضـله‌یه بالغ اولیوردی‌که بوایسـه
املاك مذکوره‌نك نه‌قدر چوق ونه‌قدر واسع
بولندیغنی کوستریر . قرائن احوالدن آکلا-
شیلیورکه بونوع املاك سـلطانیه‌نك توره‌مسی
حکومات مستبده‌نك ایجابات طبیعیه‌سندندر .
دها اول یازدیغمز وجه ایله دولت عثمانیه‌نك
سـلطان سلیمان قانونی دورنده‌کی واردات
عمومیـه‌سی ٨,٠٠٠,٠٠٠ دوقه آلتونی ایکن
بونك ٥,٠٠٠,٠٠٠ دوقـه آلتونی یالکز
املاك سلطانیه وارداتی تشکیل ایدییوردی [٢].

(ایغـار) : — خراجك اسـتهلاکی ،
یعنی طوپدن اعطـاسی ویاقیردیرلمسی ایچون بر
اصـول جاری ایدی‌که اکا (ایغـار) نامنی
ویریرلردی . (ایغـار) ك فی‌الاصل معناسی
(استیفا) در . « والی خراجی ایغار ایتدی »
دیجـه « والی خراجی اسـتیفا ایتـدی »
دیمك ایسترلر ایدی . دها صکره بو (ایغار)
کلمه‌سی اراضی صاحبنك دفعةً ویردیکی برمبلغه
مقابل او اراضینك خراجدن معفو طوتولمسی
معناسنه استعمال ایدلدی . شـوایکنجی معنایه

(١) Ein. Abb. 80

(٢) Porter's Const. Hist. of Turkey MS

کوره « پادشاه فلانك اراضیسنی ایغار ایتدی »
دینیر ایسه « پادشـاهك اواراضی‌یی خراجدن
معفو قیلدیغی » دیمك ایسـته‌نیلیردی . یاخود
(ایغار) کوی ویا چفتلکلر اصحابنك والیلرك
وسائر حکومت مأمورلرینك ظلمندن اجتناباً
طوغریدن طوغری‌یه خلیفه‌یه مراجعت وخراجی
اکامقطوع برصورتده دفعةً اعطا ایتملری دیمك
ایدی . کوی وچفتلك اصحابی فرصت وامکان
بولدقچه کوی وچفتلکلرینی ایغار ایدرلردی .
دولت عباسیه زماننده (یقطین) نامنده‌کی ذاتك
ایغاری مشهور ایغارلردن ایدی. بوذاتك متعدد
ناحیه‌لرده کائن برقاچ کویی وچفتلکی اوصورتله
ایغـار ایدلمش ایکن کویلری الندن آلنه‌رق
املاك سلطانیه‌یه کچمکله کیفیت شهرت بوله‌رق
(ایغار یقطین) نامیله زبانزد اولمشدی [١] .

عباسیلرك انحطاط دورنده

مصارفات دولتك اسباب ازدیادی

١ خلفانك وقادینلرینك اسرافاتی

بردولتده‌واردات‌چوغالیرایسه حکمدارلرك
اسراف وتبذیره میل ایتملری مجرای عمرانك
نتائج طبیعیه‌سندندر. بوحال‌باخصوص حکومات
مطلقه‌ده وبالاخص دولت عباسیه‌ده پك طبیعی
عدایدلمیدر . چونکه دولت عباسیه‌ده خلیفه
بیت‌المالده تصرف مطلقه مالك ایدی [٢] .
بونکله برابر اسـکی زمانه کوره خلفـا دائما

[١] ندامه ٢٤١ [٢] ماوردی ٢٠٣

رقیبلردن خالی قالمدقلرندن موقعلرینی تأمین
ورقیبلرینی مغلوب ایتمك ایچون طرفدارلر ایله
عسکره مالك اولمغه وبناءً علیه برچوق مصرفلر
اختیار ایلمکه مجبور ایدیلر . پاره ایله طرفدار
پیدا ایدرك خصملری ضعیف دوشورمك
خصملر ایله محاربه یاپمقدن دها آز تهلکه‌لی
ودها زیاده قولایدر. اولجه‌ویردیکمز معلوماتدن
آکلاشلدیغی اوزره او دورلرده وبالخاصه
(رشید) و(مأمون) زمانلرنده پاره بول بول
موجودایدی. بوجهتله مشارالیهمانك دولته
ایصالی آرزو اولنان مضراتی دفع ایتمك وارباب
فتنه وفسادك آغزلرینی قاپامق یولنده برچوق
پاره‌لر صرف ایتملرینی غریب کورمامليدر .
مع مافیه خلفا صرفیاتجه بوراده‌ده قالمدیلر .
انواع اسرافات وتبذیراته قاپیله‌رق جاریه‌لر،
تفتیك ، دیبا وایپك مفروشات وسیم وزر
اوانی [١] اتخاذایتدکلری کبی کندی نفسلری
ایچون باغچه‌لر . کاشانه‌لر، شهرلر انشاوندیملر
ایله برابر چالغی وذوق وصفا بزملرینی احداث
ایلمشلر وملبوسات ومأکولات ومفروشاتجه
هردرلو تبذیراتی روا کورمشلردر . عراق
وفارس قطعه‌لرنده ایرانلیلرك فتوحات اسلامیه‌دن
بر آز زمان اول وقوع بولان اسرافات
وتبذیراتندن هنوز بر چوق زمانلرك مرور
ایتمه‌مش اولمسیده خلفانك بو یوله دوکوللرینی
تسهیل ایلمش ایدی [٢]. بوندن ماعدا خلفا کندی
زوجه‌لرینك ووالده‌لرینك ومعیتلری خلقنك‌ده
بو یوله دوکوللرینه مساعده ایتمشلر ایدی .

[١] اعلام الناس ٩٨ [٢] ابن الاثیر ٢٥٤ ج ٢

(خلفاقادینلرینك ثروتلری) :ـ عباسیلرك
برنجی خلیفه‌سی اولان (سفاح) بردانه‌دن بشقه
زوجه آلمدی [١] . برادری ایکنجی خلیفه
(منصور) ، اوغلی اوچنجی خلیفه (مهدی)یه
« قادینلری دولتك ایشنه قاریشدیرمامسنی »
وصیت ایتمش ایدی [٢] . فقط بوکا رغماً
(رشید) ك والده‌سی (خیزران) کرك (هادی)،
کرك (مهدی) زمانلرنده بالجمله امورك مرجع
حل وعقدی اولدیغی کبی مهدینك وزیری
یحیی‌ده انك امری آلتنده بولنیوردی [٣] .
(خیزران) بونفوذ وتأثیرایله پك بیوك برثروت
طوپلامشدی . اوقدرکه سنوی وارداتی
١٦٠,٠٠٠,٠٠٠ درهمه بالغ اولمش ایدی [٤].
بوواردات اودورده دولت عباسیه‌نك بتون
وارداتنك نصفنه معادل ایدی. حال بوکه عصر
حاضرده الك بیوك زنکینلرك وارداتی واردات
مذکوره‌نك ایکی ثلثی کچمز. روایت اولندیغنه
کوره آمریقالی مشهور زنکین (روقفللر) ك
سنوی وارداتی ١٠,٥٠٠,٠٠٠ انکلیز لیراسی
تخمین اولنیور. حال بوکه (خیزران) ك وارداتی
١٠,٥٠٠,٠٠٠ دیناردن فضله ایدی . دها اول
بیان ایتدیکمز وجه ایله اوزمانکی نقودك قیأتی
بوکونکی قیأتنك اوچ مثلی ایدی . او کونکی
دینار بو کونکی یاریم انکلیز لیراسنه معادل
ایدی . بوکونکی یارم انکلیز لیراسی ایسه اوزمانه
کوره بربچق انکلیز لیراسی دیمك ایدی. شوحالده
بوکونکی (روقفللر) ك وارداتی (خیزران) ك

[١] اعلام الناس ٤٥ [٢] ابن الاثیر ٨ ج ٦
[٣] ابن الاثیر ٤٠ ج ٦ [٤] مسعودی ١٨٨ ج ٢

سنوی وارداتنك ایکی ثلثندن فضله دکلدر .
(خیزران) کندیسی ایچون محافظهٔ نفوذ وادامهٔ حاکمیت خصوصنده اوقدر حریص وشدیدایدی که اوغلی(هادی)نك کندیسنه قارشی طورمغه باشلادیغنی حس ایدنجه اوغلنك خسته بولنمسندن بالاستفاده جاریه لر واسطه سیله یوزینه اورتولر قویدوره رق کندیسنی بوغدرتدی [١]. (خیزران) وفات ایتدیکی زمان (رشید) انك ثروتنه وضع ید ایدرك کویلرینی اهالی یه اقطاع ایلدی [٢] .

مع مافیه (خیزران) صاحبات علم ودرایت قادینلردن ایدی . بویله بر قادینك دولت عباسیه نك اعتلاسی دورنده اوقدر زنکین اولمسی اودرجه شایان استغراب عد ایدلمسه کرك . اصل شایان استغراب اولان شی دولت عباسیه نك انحطاط واضمحلالی دورنده بیت المال خزینه سی بوم بوش طورر کن خلفا والده . لرینك پك بیوك ثروتلر طوپلاملریدر . زیرا خلفای عباسیه نك اون اوچنجیسی اولان (معتز) ك والده سی (قبیحه) نك بودروملرده وسائرده صاقلی اوله رق براقدیغی ٢,٠٠٠,٠٠٠ دینار نقدی ثروتدن ماعدا تقدیر قیمتی غیر ممکن بر چوق مجوهرات واشیای نادره دخی ترك ایلمشدی . ازجمله بر مکوك (برطاس طولوسی) قیمتدار زمرد ویاریم مکوك ایری اینجی وبر کیلجه (بر ثلث طاس) قدر قرمزی یاقوت براقمشدی که بونلرده ٢,٠٠٠,٠٠٠ دینار قیمتنده تقدیر ایدلمش ایدی . فقط بو

[١] ابن الاثیر ٤٠ ج ٦ [٢] سیرالملوك ٨٥

قدر بیوك بر ثروته رغماً بوقادین - (قبیحه) - کندی اوز اوغلی، (معتز) ی ٥٠,٠٠٠ دینار ایچون قتله معروض براقمش ایدی [١] .

بوندن دها غریبی خلفای عباسیه نك طقوزنجیسی (واثق)ك زوجه سنك ثروتیدر. (قراطیس) اسمنده بولنان مشارالیهانك سنوی وارداتی ١٠,٠٠٠,٠٠٠ دینار مقدارنده ایدی[٢]. بوقادین (خیزران) ك سنوی وارداتنه یقین اولان بوواردانی کندی جاریه لری اوزرینه صرف ایدییوردی . خلفای عباسیه نك اون سکزنجیسی (مقتدر) ك (شعب) اسمنده اولان والده سنك تربه سنده ٦٠٠,٠٠٠ دینار بولنمشلردی . بوپاره لر تربه ده صاقلانمش ایدی . کیمسه نك بوندن معلوماتی یوق ایدی . حال بوکه اوصره لرده اوغلی (مقتدر)ك وبیت المالك مضایقه سی صوك درجه ده بولنیوردی [٣] . کرك عراقده، کرك دیکر بلاد اسلامیه ده سائر خلفا والده لرینك احوالنی ده اکا کوره قیاس ایده بیلیرسکز . بو قادینلر هر یرده اله کچیردکاری نفوذ وتأثیر سایه سنده عسکر قوماندانلری ایله بالاتفاق دولتك هر درلو امور وخصوصاتنه قاریشیرلر وثروت مملکتی کندی خزینه لرینه چکرلردی . نته کیم خلفای عباسیه نك اون ایکنجیسی اولان (مستعین) - ٢٤٩ هـ - والده سی ایله امرادن (اتامش) و (شاهك خادم)ك اموردولتده وبیت المال خزینه سنده ایستدکاری کبی حرکت ایتملرینه مساعده ایلمش ایدی . اطرافدن

[١] طبری ١٧١٩ ج ٣ [٢] طبری ١٧٢٠ ج ٣
[٣] ابن الاثیر ٧ ج ٧

كلن پاره‌لرك قسم اعظمی بونلرك خزینه‌لرینه
كیدردی [١] .

بردولتده بواحوال بولندقجه زنكینلكك
قادینلره وسرای آغالرینه وقوماندانلره انتقال
ایتمسی غریب كورلمز. نصل استغراب اولنوركه
(مستعین)ك والده‌سنك اشیاسی میاننده
طوقومسی وتزیینی ١٣٠,٠٠٠,٠٠٠ دیناره
(دها طوغریسی درهم اولسه كرك) مال
اولمش بر كلیم موجود ایدی. كلیمك اوزرینه
برطاقم حیوانات وقوش شكللری ترسیم اولنمش
ایدی . حیوانات وقوشلرك جسملری آلتوندن
وكوزلری مجوهراتدن یاپلمش ایدی [٢] .
قادینلرده او زنكینلك بولندقجه بر قادین بر
شاعرك آغزینی اینجی ایله طولدیرمش ده او
شاعر او اینجی‌یی یكرمی بیك دیناره صاتمش
دینیرسه شایان استغراب كورولورمی ؟ [٣] .
كذلك (قطرالندی) وسائر خلفا قادینلرینك
اعطا ایتدكلری هدیه‌لرك بیوكلكنی‌ده مبالغه‌لی
ظن ایتمامللی [٤] .

كرك خلفای عباسیه‌نك، كرك سائرخلفانك
سرایلرنده بولنان قهرمانه‌لرك ـ خزینه دار
اوسته‌لرك ـ احوالی‌ده جداً شایان مطالعه‌در.
بو قهرمانه‌لر وزیر ایله ، یاخود وزیرك یرینه
قائم‌اولان ذات ایله سرایلرك‌اداره‌سنه ومصرفنه
باقارلردی [٥] . بو قادینلرك خلفا سرایلرنده
وامور دولتده پك بیوك نفوذلری وار ایدی .

[١] ابن‌الاثیر ٤٧ ج ٧ [٢] مستطرف ١٣٤ ج ١
[٣] ابن خلكان ١٩٩ ج ٢ [٤] مستطرف ٤٦
ج ٢ [٥] ابن‌الاثیر ٣٧ ج ٨

نته‌كیم دردنجی عصر هجری اوائلنده (مقتدر)
زماننده (ام‌موسی) نامنده‌كی خزینه داراوسته
اویله‌جه پك بیوك نفوذه مالك ایدی [١] .
قهرمانه‌لرك خلفا سرایلرنده‌كی اسرافاتی
سرایلرده‌پك چوق‌جاریه‌لرك وخدمه وسائره‌نك
بولنمسندن ایلری كلیوردی .

(جاریه‌لر وغلاملر): ـ دها اول كوردیكمز
اوزره (منصور) زماننده بر كوله طنبور
چالدیغی ایچون (منصور)ك امری ایله طنبور
انك باشی‌اوزرنده پارچه‌لاندیرلدیغی كبی كوله‌ده
خدمتدن چیقاریلوب صاتدیرلمش ایدی .
فقط (منصور) دن صكره قرق سنه كچمدن
خلفا سرایلری تغنی‌یه وذوق وصفایه برر صحنه
كسلمش ایدی . روایته كوره (رشید)ك
سراینده كیمی چنكی ، كیمی عود ، كیمی
دف ، كیمی قانون ، كیمی مزمارچالمغه ، كیمی‌ده
شرقی سویلكه ورقص ایتمكه وسنطور چالمغه
مخصوص اوچ یوز جاریه موجود ایدی .
سرایه منسوب اولان ندیملر ایله شاملی خوش
اطوار (شیخ ابوالحسن) [٢] و (ابن ابی
مریم المدنی) [٣] وسائره كبی نكته‌كویان
ولطیفه پردازان ایسه بشقه‌در . بوجاریه‌لردن
هربری بیك ، یاخود اون بیك دیناردن [٤]
یوز بیك دیناره قدر مبالغ عظیمه ایله صاتون
آلینیور ایدی . بوكبی جاریه‌لرك ملبوسات
ومجوهراتنه صرف اولنان مبالغده پك چوق
ایدی . خلفای عباسیه‌نك اوچنجیسی (مهدی)

[١] ابن‌الاثیر ٢٤ ج ٨ [٢] اعلام الناس ٩٧
[٣] طبری ٧٤٣ ج ٣ [٤] ترتیب الدول ١٢٦

يوز بيك دينار ايله بر يوزوك مبايعه ايتمش ايدى [١] . وقس عليه .

خلفانك كندى معيتلرنده بولنديردقلرى كوله‌لر وغلاملر دخى پك چوق بر مقدارده ايدى . (مقتدر)ك خدمتنده بولنان يالكز رومو زنجى حرم آغالرينك مقدارى (١١,٠٠٠)ه بالغ اولمش ايدى [٢] . بونسبتده بيوك برمعيت خلقى ايچون نه قدر مبانى ومفروشات وسائره لازم اولديغنى دوشونمكه لزوم يوقدر. آل بويه ملوكنك اوچنجيسى (معزالدوله) تبديل آب وهوا ايچون بغدادده انشا ايتديرديكى برسرايه ١٣,٠٠٠,٠٠٠ درهم صرف ايتمش ايدى [٣] . (امين) دخى ٢٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم صرفيله بغدادده (خيزرانيه) جهتلرنده قصرلر انشا ايتديرمش ايدى [٤] . مشاراليه (دجله) نهرنده سيروسفر ايتمك اوزره برى آرسلان، ايكنجيسى فيل، اوچنجيسى قره‌قوش، دردنجيسى ييلان، بشنجيسى آت شكلنده اوله‌رق بش حراقه ـ سفينه ـ انشا ايتديره‌رك بونلر ايچون پك چوق پاره‌لر صرف ايتمش ايدى . او دورك فحول شعراسندن (ابونواس) امينك مدحنه دائر يازديغى اشعارده بو سفينه‌لرى اسملرى ايله برابر ذكر ايدييور .

اوزمانكى اسراف وسفاهته نمونه اوله‌رق شو وقعه‌يى ايراد ايده‌لم : بركون مشاراليه (امين)

(١) ابن الاثير ٤٤ ج ٦
(اصلده (مهدى) نك يرينه سهواً رشيد ديفيليور)
(٢) الفخرى ٢٣٤ (٣) ابن الاثير ٢١١ ج ٨
(٤) ابن الاثير ١١٢ ج ٦

(منصور) طرفندن بنا ايدلمش اولان (خلد) نامنده‌كى قصرده كنديسى ايچون بر نشيمن اوزرينه مفروشات فاخره سريله‌رك وهرطرفى پك چوق اوانئ سيم وزور ومجوهرات قيمتدار ايله تزيين ايديله‌رك صنعتكار ـ آلاتى ومغنى ـ يوز جاريه‌نك اونر اونر نزدينه چيقوب پك آهنك اوله‌رق بر روشرقى تغنى ايلملرينى جاريه‌لرينك قيمه‌سنه ـ رئيسه‌سنه ـ امر ايلمش ورئيسه تلقى ايتديكى امرى آرزوسى وجه ايله اجرا ايتمشدى [١] . خلفانك بوقبيلدن اولان اسراف وسفاهتلرى حقنده‌كى تفصيلاتى كتابمزك هيئت اجتماعيه مباحثنه متعلق اولان جلدنده يازه‌جغز .

(كرم وسخا) : ـــ مع مافيه اسرافاتك اك بيوك قسمى كرم وسخا قبيلندن اوله‌رق بذل اولنان پاره‌لردن تشكل ايدييوردى . او جمله‌دن برطاقم يومى صرفيات عادتا بربورج حكمنه كيرمش ايدى. (رشيد) كندى اموال خصوصيه‌سندن زكاتدن ماعدا هركون بيك درهم صدقه ويريردى [٢] . (مأمون) كندى تعلقات وخواصنه كونده ٦٠,٠٠٠ درهم مصرف ياپاردى [٣] . بو يومى صرفياتك سنه‌لكنى حساب ايدر ايسه‌ك (مأمون) طرفندن سنه‌ده او يولده ٢,٠٠٠,٠٠٠ درهم صرف اولنديغى آكلاشيلير . مع مافيه بوپاره‌لر خلفانك هبه وعطيه قبيلندن ويردكلرى مبالغه نسبةً بيوك برشى دكل ايدى . (منصور) بركونده كندى خانه‌سى خلقنه ١٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم توزيع

[١] ابن الاثير ١٢٠ ج ٦ [٢] طبرى ٧٤٠ ج ٣ [٣] الفخرى ٢٠٧

ایتمشدر [١] . (مأمون) بر كونده يالكز اوچ
شخصه ١٠،٥٠٠،٠٠٠ درهم ويرمشدر [٢] .
بوندن ماعدا دها اول يازلديغى اوزره شامده
بولنوركن آلديغى ٣٠،٠٠٠،٠٠٠ درهمدن
٢٤،٠٠٠،٠٠٠ درهمنى آياغى اوزنكيده ايكن
معيتنه طاغتمشدر . (رشيد) اوغلى (مأمون) .
١٠٠،٠٠٠،٠٠٠ درهم اعطاسنى وصيت ايتمش
ايدى . (معتصم)ك زمان خلافتنده صدقه اولەرق
ويرديكى پارەلرك مجموعى ١٠٠،٠٠٠،٠٠٠
درهمه بالغ اولمشدر [٣] . (مقتدر) معاشلردن
بشقه بوشنه اسرافات وتبذيرات قبيلندن صرف
ايتديكى پارەلر ٧٠،٠٠٠،٠٠٠ دينار مقدارنده
ايدى [٤] . شعرا وسائرەدن خلفايه مراجعت
ايدنلره ويريلن وبعضاً بر دفعەده يوز بيك
درهمه بالغ اولان عطيه واحسانلر بسبتون
بشقەدر . (ابن خلكان)ك روايتنه كوره
(خاسر) شهرتيله معروف اولان سالم نامندەكى
شاعر (مهدى) نك مدحنه دائر بر قصيده
يازەرق مكافات اولمق اوزره يوزكره بيك بيك
١٠٠،٠٠٠،٠٠٠ درهمدن آشاغى آلميەجغنه
يمين ايتمش و(مهدى) اوقدر پارەيى بو شاعره
ويرمش ايمش . . بو روايتده پك آچيق بر مبالغه
واردر . بونكله برابر بوندن اوزمانلرده جارى
اولان كرم وسخانك پك بيوك بر مقياسده بولنديغى
آكلاشيلور [٥] . برچوق وقتلرده شعرايه
پارەدن ماعدا كويلر دخى احسان ايدرلردى [٦] .

[١] ابن الاثير ١٣ ج ٦ [٢] ابن الاثير ١٦٧ ج ٦ [٣] طبرى ١٣٢٩ ج ٣ [٤] ابن الاثير ٩٠ ج ٨ [٥] ابن خلكان ١٩٨ ج ١ [٦] طبرى ١٤٦٨ ج ٣

بونلرى حقيقةً ياپيورلرمى ايدى ؟

عصر حاضر آدملرى او درجەده سخا
وكرمى ، معروف اولان قواعد اقتصاديەيه
مخالف بولدقلرى ايچون مستبعد وخرافات
نوعندن عد ايدرلر . فقط خلفانك وياخود
امرونهيده انلرك يرينه قائم اولان وزرا وكتابك
امرينه تابع اولەرق بيت المالده دها اول كوستره
ديكمز وجهه ايله پك كثرتلى فضلهٔ وارداتك
قالديغى نظر تأمله آلنيرسه ايشى اوقدر استبعاده
محل قالماز ظن ايدرز . مكركه او وارداتك
اومقدارده كثرتلى اولمسنده شبهه ايدلسون .
حال بوكه او واردات حقنده شبهەده بولنمق
بتون تاريخ حقنده شبهەده بولنمق قبيلندندر .
زيرا بالجمله مورخلر ــ منسوب اولدقلرى زمان
ومكانك اختلافنه رغماً ــ كورديككز كبى بو بابده
واقع اولان بياناتمزده متفق بولنمقدەدرلر .
بوندن ماعدا آتيەدەكى جلدلرده كوستره جكمز
اوزره شعرانك وامثالنك اوزمانلردەكى هيئت
اجتماعيەيه وحتى بالنفس خلافت مقامنه اجرا
ايتدكلرى تأثيرى نظر دقته آلەجق اولور ايسەك
اوقدر بيوك عطيه واحسانلرك ويرلديكنه ايناتمقده
كوجلك كورميز . بو عصر زنكينلرندن هيچ
بر منفعت ومضرتى اولميان بر تصوير ويا آثار
عتيقەدن بر شى ايچون ٥٠،٠٠٠ ، ياخود
١٠٠،٠٠٠ ليرا ويرن بولنديغنى مشاهده
ايديورز . دهادون اوقويور ايدك : آمريقانك
مشهور زنكينلرندن (مورغان) بعض موزەلره
اهدا ايتمك اوزره بر ميليون ليرايه بر طاقم
رسملر مبايعه ايلمشدر .

بوندن ماعدا صحتی شبهه کوتورمین برطاقم وقایعك سیاقیده اوصره‌لرده امثالی مشهود اولمیان برکرم وسخانك حکمفرما اولدیغنی کوستریور . شاعر (مؤمل) ایله (مهدی) آره‌سنده وقوع بولان برسرکذشت بوقبیلدندر . (مؤمل) مهدی ولی عهد بولندیغی صره‌ده انك ایله اولان سرکذشتنی شویله‌جه حکایه ایدییور : « (مهدی) ولی عهد ایکن (ری) ده یاننه واردم . کندیسنك مدحنه دائر یازدیغم برطاقم بیتلره مکافاةً بکا یکرمی بیك درهم عطیه ویردی . پدری (منصور) کیفیتدن خبردار اولنجه (مهدی) یه مؤاخذه‌یی حاوی برمکتوب یازدی . بومکتوبده اوغلنه « بوشاعر سنك قپوکده برسنه مسافر قالدقدن صکره اکا یالکز دورت بیك درهم ویرملی ایدك ، او قدر کافی ایدی » دیمش . دها صکره (منصور) بنی نزدینه جلب ایتدی . یاننه واردیغمده : « سویله باقه‌لم . تجربه‌سز بر چوجق بولدکده آلداتدك ، دکلمی ؟ » دییه صوردی . بن ایسه : « اوت ، شان وشوکتکز مزداد اولسون ، تجربه‌سز ، سخی وکرمپرور برچوجغه عرض افتقار ایتدم ، اوده آلداندی . آلدانمق ایسه کرمپرورلرك شانندندر » دیدم . (منصور) سویلدیکم ابیاتی دیکلمك ایستدی . ابیاتی سویلدم . « ابیاتك کوزل . فقط یکرمی بیك درهم ایتمز » دیدی . آلدیغم پاره‌یی نه یاپدیغمی صوردی . « یانمده‌در » دیدم . حاجبی (ربیع) ه « بو آدمی آل . یانندہ‌کی پاره‌دن دورت بیك درهمی کندیسنه ویر . قالانی آل » دییه امر ویردی . (ربیع) پاره‌دن بکا دورت بیك درهم ویره‌رك باقیسنی الدن آلدی » [١] .

بو حکایه‌دن شو آکلاشیلیورکه شعرك قیمتی بیکلرجه درهم ایله تقدیر اولنیوردی .

خلفا کندی خصوصی ثروتلرندنمی بو اسرافاتی یاپارلردی ؟

فقط عجبا خلفا عطیه ومکافات قبیلندن اوله‌رق بو ویردکلری پاره‌لری کندی اموال خصوصیه‌لرندنمی ، یوقسه حکومتك خزینه‌سی اولان بیت‌المالدنمی اعطا ایدییورلردی؟ بوراسنی آکلامق ایسترز . بو خصوصده وقوع بولان تدقیقاتمزده مورخلرك بو مسأله‌یه دائر قطعی بیاناتنه راست کله‌مدك . هپ بو جهتی سکوت ایله کچشدیرمشلردر. بو سکوت اولسه اولسه اوپاره‌لرك بیت‌المال خزینه‌سندن تأدیه ایدلدیکنه دائر اولان ظنی تقویه ایدر . آنجق خلفا بو صرفیاتدن طولایی مؤاخذ ایدیله‌مز . چونکه اسلاملرجه خلیفه بیت‌المالك ولیسیدر. اجتهادینه کوره اسلاملره نافع کوردیکی شیلره پاره‌یی صرف ایدر. خلیفه برشاعره احسان، برعالمه‌هبه اعطاسنده دولت ایچون بعضاً برمنفعت کوره‌بیلیر .

بونکله برابر خلفای عباسیه‌نك دردنجیسی اولان (هادی) زماننده خصوصی بیت‌المالك – خزینهٔ خاصه‌نك – ذکرینه راست کلدك . خلفا زمانلرنده وقوع بولان بعض حادثاتك

---

[١] طبری ج ٣ ٤٠٦

سیاق وارتباطندن آکلاشیلیورکه خلفا برشاعره وسائره یه عطیه واحسان امر ایتدکجه اوعطیه نك آنجق (بیت مال المسلمین) دن تأدیه ایدلمسنی آرزو ایدرلردی . وزرا بر چوق دفعه اوبولده وقوع بولان اسرافاتدن اوصانج کتیره‌رك تأدیاته دائر اولان اوامری تنفیذ ایتمزلردی . نته کیم (عیسی بن دأب) ه (هادی) طرفندن ویریلن احسان مسأله سنده اویله بر حال وقوع بولمش ایدی . (عیسی بن دأب) حجاز ادباسی میاننده نظم ونثرده وکوزل سویلکده ممتاز بر ذات اولدیغی جهتله (هادی) نزدنده کندیسندن دها اول هیچ بر کیمسه‌نك نائل اوله‌مدیغی بر حسن توجه احراز ایتمش ایدی . (هادی) بر کون کندیسنه دفعةً اوتوز بیك دینار احسان اعطاسنی امر ایدر . (ابن دأب) ایرتسی کونی بو پاره‌یی آلمق آوزره قهرمانی ـ خزینه‌داری ـ حاجبه ـ سرای مابینجیسنه ـ کوندریر . حاجب خزینه‌داره : « بوامرك بکا تعلقی یوقـدر . دیوان ناظری مهرداره مراجعت ایدیکز » جوابنی ویریر . خزینه‌دار عودتله کیفیتی (ابن دأب) ه نقـل ایدر . ابن دأب « بکی ، طورسون » دیر . (هادی) بر کون بر (مستشرف) نده ـ اطرافه ناظر بر کوشکنده ـ اوطورور ایکن (ابن دأب) ك پالکنز بر اوشـاق ایله اورادن کچـدیکنی کوره‌رك یاننه چاغیریر . (ابن دأب) حضوره وارنجه (هادی) کندیسـنه خطاباً : « حالا بیقانمش اثواب کیدیککی کوریبورم . حالبوکه شیمدی قیشدر . یکی البسـه کیمك لازم »
سوزلرینی توجیه ایدر . (ابن دأب) ایسه : « افندم ، قولاجم قیصه‌در » جوابنی ویریر . هادی : « بو نصل اولور ! احوالکه انتظـام ویرمك ایچون سکا اقتضا ایدن پاره‌نك ویرلمسنی امر ایتمدکمی ؟ » دیر . (ابن دأب) « احسانکیزی آله‌مدم » جوابنده بولنور . بونك اوزرینـه (هادی) بیت مال الخاصه ـ خزینهٔ خاصه ـ ناظرینی نزدینه چاغیره‌رق : «شمدی همان اوتوز بیك دینار کتیر » امرینی ویریر . پاره‌لردرحال کتیریلوب (ابن دأب) ه ویریلیر » [١] . شو حکایه‌نك سیاقندن آکلاشیلدیغنه کوره خلیفه (ابن دأب) ه بیت المال عمومیـدن بو پاره‌یی ویرمك ایسته‌مش ایکن اورادن ویرلمدیکندن کندی خزینهٔ خاصه‌سندن تأدیه ایلمشدر .

(رشید) طرفندن وزیری (یحیی بن خالد بن برمك) ه اصدار اولنان برامردخی اوقبیلدن دیکر برمثال تشکیل ایدر. (رشید) برجاریه‌نك بدلی اولان ١٠٠,٠٠٠ دینارك صرفنی یحیایه امر ایتمش ایدی . یحیی مبلغی چـوق کوره‌رك پاره‌یی ویرمکده تعلل کوسـتریر . (رشید) تعلل واقعه‌دن کوجنیر . بونك اوزرینه (یحیی) دولته هیچ بر منفعتی اولمیان بو نوع تبذیراته بیت المال خزینه‌سنك تحملی اولمدیغنی محسوس برمثـال شکلنده کوسترمك ایچون یوز بیك دینارك درهم اعتباریله طوتدیغی ١,٥٠٠,٠٠٠ درهمی کموش مسـکوکات اوله‌رق صـایوب (رشید) ك آبدست آلدیغی زمان کذرکاهی اولان صوفه‌یه وضع ایتـدیریر . (رشـید)

[١] ابن الاثیر ٤٣ ج ٦

پاره‌یی کورنجه استکثار ایدر . بو پاره‌نك جاریه‌نك بدلی اولدیغنی کندیسنه سویلدکلرنده‌ده سرافتنك بیوکلکنی آکلار . شو قدرکه کندیسنه بویولده مقاومت اولنمسنك بر جرأت اولدیغنی وبوندن اسرافاتنه برحد وضع ایدلمك ایستنلدیکنی آکلایه‌رق مغبر اولور . روایته کوره بو وقعه (رشید) ی بر مکیلری تنکیله سوق ایدن اسباب جمله‌سندن بری اولدی[١] . خلفای عباسیه‌نك طقوزنجیسی اولان (واثق) ایله وزیری (ابن الزیات) آره‌سنده دخی بر جاریه‌نك اثمانی تأدیه‌ده اویله برحال وقوع بولمش ایدی . (ابن الزیات) جاریه‌نك اثمانی تسویه‌ده تعلل کوسترنجه (واثق) جزا اولمق اوزره کندیسنه پاره‌یی ایکی قات اوله‌رق تأدیه ایتدیرمشدر [٢] .

(رشید) طرفندن بغداده کلمکه دعوتی حاوی مجتهدیندن (سفیان ثوری) یه تحریر اولنان نامه‌یه جواباً سفیانك (ابوذر) طرفندن معاویه‌یه قارشی استعمال اولنان لسانه مشابه شدید برلسان ایله رشیده یازدیغی مکتوبك مندرجاتندن‌ده (رشید) ك عطیه واحسانلری (بیت‌مال المسلمین) دن تأدیه ایتدیردیکی آکلاشیلیور . (رشید) کوفه‌ده بولنان (سفیان ثوری) یه برمکتوب کوندرمش وکندیسنی بغداده کلمکه دعوت ایلمش ایدی . (رشید) مکتوبنده : « هرکسك کندیسنك نزدینه قوشدیغنی وکندیسنك‌ده خزینه‌لرینی آچه‌رق احسان وهدایای سنیه ایله انلری تلطیف ایتدیکنی الخ . . . » بیلدیرمش ایدی . (سفیان) بونامه‌یه پك شدتلی برمکتوب ایله مقابله‌ده بولندی . یازدیغی شیلر جمله‌سندن دییوردیکه : « سنکله هردرلو علاقه‌یی قطع ایتدیکمی ، سکا قارشی آرتق هیچ برحرمت بسله‌مدیکمی ، بیت‌مال المسلمینه هجوم ایله اموال مسلمینی ایجاب ایدن جهتلردن غیری وحکم شرعك خلافی طریقلرده صرف ایتدیککه دائر مکتوبکده بالذات وقوع بولان اقرار واعترافك اوزرینه بنی شاهد اتخاذ ایلدیککی سکا آکلاتمق ایچون بوجوابی یازییورم . بندن اوزاق اولدیغك حالده شو یاپدقلرکله اکتفا ایتمیورسکده یاپدیغك شیلره بنی‌ده شاهد اتخاذ ایتمك ایچون بکا مکتوب یازییورسك . کرك بن ، کرك مکتوبکك قرائتنده حاضر بولنان رفیقلرم سنك اوزریکه شاهد اولدق . یارین عادل مطلق جناب حقك حضورنده بوشهادتی ادا ایده‌جکز . ای هرون! بیت‌مال‌المسلمینه مسلمانلرك رضاسی اولمقسزین هجوم وتجاوزده بولنمشسك . عجبا شو یاپدیغك شیلره روی زمینده بولنان مؤلفه ـ قلبلری تألیف ایدیلنلر ـ ایله اویولده صرف مساعی ایدنلر وفی‌سبیل‌الله مجاهدین وابنای سبیلمی موافقت ایتدیلر ، یاخود حملهٔ قرآن واهل علممی ؟ یاخود یتیملر وطول قادینلرمی ؟ . . . یاخود رعایا کدن خلقمی ؟ . . . . » [١]

ایشته بووامثالی وقوعات خلفانك بیت‌المال

[١] طبری ٢ ١٣٣٢ ج ٣ [٢] ابن‌الاثیر ١٣ ج ٧

[١] دمیری ١٨٨ ج ٢

خزینه‌سی پاره‌سیله هدیه واحسانلرده واسرافات وتبذیراتده بولندقلرینی کوستریبور .

٢ دولتجه مصرف قپولرینک چوغالسی

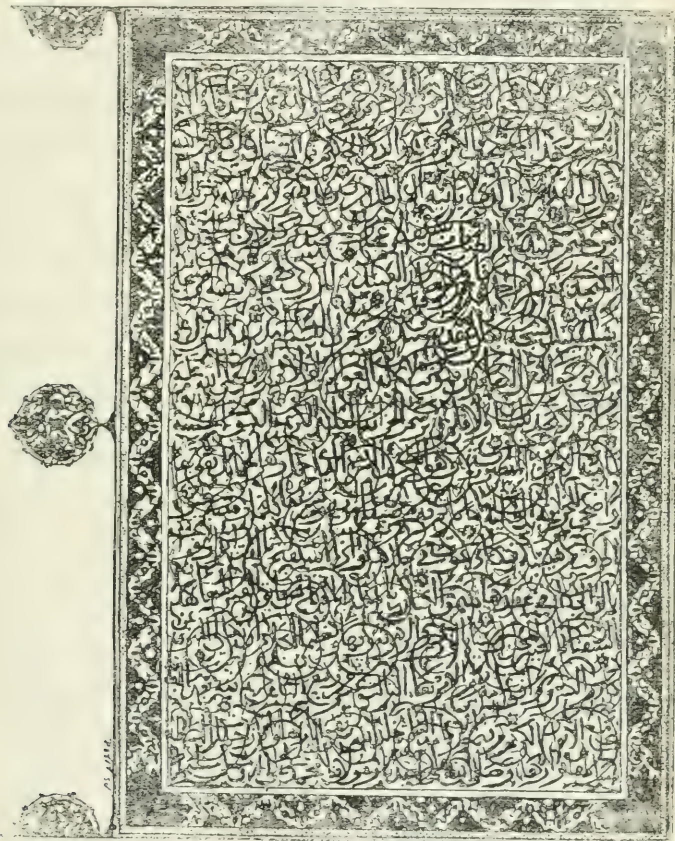
عهد نبویده دولت اسلامیه‌ده امیر ، وزیر ، قاضی ، قوماندانلق حضرت پیغمبرك ذاتنه مختص ایکن دها صکره خلفای راشدین زماننده دولت مأموریتلرینک آلتی مقامه بالغ اولدیغنی ، متعاقباً امویلر وعباسیلر دورلرنده ازدیاد مدنیت واتساع مملکتله مأمورین حکومتك ده اونسبتده چوغالدیغنی برنجی جلدك ١٠٠ نجی صحیفه‌سنده ذکر ایتمش ایدك . مرور زمان ایله واردات دولت چوغالدقجه وخلفا واعاظم رجال حکومتك راحت ورفاهیته طوغری میل وانجذابلری تزاید ایتدکجه مصالح حکومت دخی چوغالمقده ایدی . بوجهتله مثلا (رشید) ك زماننده (منصور) ك زماننده کندن و (مأمون) ك دورنده (رشید) ك دورنده کندن زیاده دولتجه مأمور استخدام ایدلمش ایدی . مشار الیهمادن صکره کلن خلفا زمانلرینی‌ده آکا کوره قیاس ایدیکز . خلفای عباسیه‌نك اون آلتنجیسی اولان (معتضد) زمانته (٢٧٩ ﻫ) عائد اوله‌رق دها اول نشر ایلدیکمز مصارفات جدولنده سرای خلقندن خاصه غلاملری وکوله‌لر ومطبخ امینلری ومصاحبان واوزنکی آغالری (رکابداران) کبی معاش وتعیینات آلان برطاقم مأمورین کوریلیورکه دولت عباسیه اوائلنده بونلرك ذکری موجود دکلدی . حکیملر ، مغنیلر ، ندیملر وسائره کبی معیت خاصه سائر انواع مأمورینك ازدیادینی‌ده اکا کوره قیاس ایتمك اقتضا ایدر . فی الحقیقه دولت طریق حضارتده ترقی ایتدکجه بوازدیاد ، اسرافات ورفاهیتك بر نتیجهٔ طبیعیه‌سیدر .

بوندن ماعدا دولتك بعض مصرفلری اولجه بیت المال خزینه‌سنك غیرندن تسویه اولنور ایکن کشفی امکان خارجنده اولان برطاقم سببلردن طولایی بوپاره‌لر بالآخره بیت المال خزینه‌سندن تأدیه ایدلمکه باشلانلدی . واقعا بوجهتی کوستریر معلومات صریحه مفقوددر . شوقدر وارکه کوریلن بعض معلومات ضمناً بوحهتی تأیید ایتمکده‌در . نته‌کیم (معتضد) زمانه عائد اولان مصرف جدولی ایله وزیر (علی بن عیسی) نك (٣٠٦ ﻫ) زمانته عائد مصارفات جدولی آره‌سنده برفرق کوریبورز . (علی بن عیسی) زمانه عائد جدولده حرمین مصارفاتی ومملکتده قضاتك واحتساب امینلرینك وبرید رؤساسنك معاشاتی وسرحدلر مصارفاتی ناملریله ذکر اولنان مصارفاتك مثلی (معتضد) زمانته عائد مصارفات جدولنده کورلمیور . چونکه دها اول کوستردیکمز اوزره بومأمورلر معاشلرینی جبایت ایتدکلری وارداتدن طوغریدن طوغری‌یه آلیرلردی . دها صکره خلفا ضعیف دوشوب‌ده والیلر تمرد ایدنجه دولت ، مأمورلرك معاشاتنی بیت المالدن تأدیه‌یه مجبور اولدی .

برنجی جلدده بیان ایتدیکمز وجه ایله

سرحدلردن آلنان واردات محلی مأمورینڭ معاشاتنه ومصارفات سائرەسنه صرف ایدیلەرك بوواراداتدن بیت‌المـاله برشی کوندرلمزدی . معمافیه دولت عباسیەنك اوائلنده اجرا اولنان آقینلر سـایەسنده بویرلردن غنائم وسـائره حاصـلاتندن پك چوق واردات آلنمقـده

چکمکه مجبور اولدی . سرحـدلر مصرفی تزاید ایده ایده نهـایت (مقتدر) زمانـنده ٥٠٠,٠٠٠ دینـاره بالغ اولمشـدی . حال بوکه دها اول بومصرف ١٠٠,٠٠٠ دینـاردن عبارت ایدی . سرحدلرك وارداتی حدذاتنده اومبلغی طوتاردی . برطرفدن آلنوب محلی

شکل : ١٣ بر قرأن کریمك صون صحیفەسی

ایدی [١] . دهـا صکره ایسـه دولت دور انحطاطه کیرمکله آقینلر آزالوب غنائم کلمامکه باشـلادیغندن بیت‌المال سرحـدلر مصرفلرینی

مصارفاتنه ویریلیردی [١] . عسکر وسائره مصارفاتنده وقوع بولان ازدیادك درجەسنی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکنز .

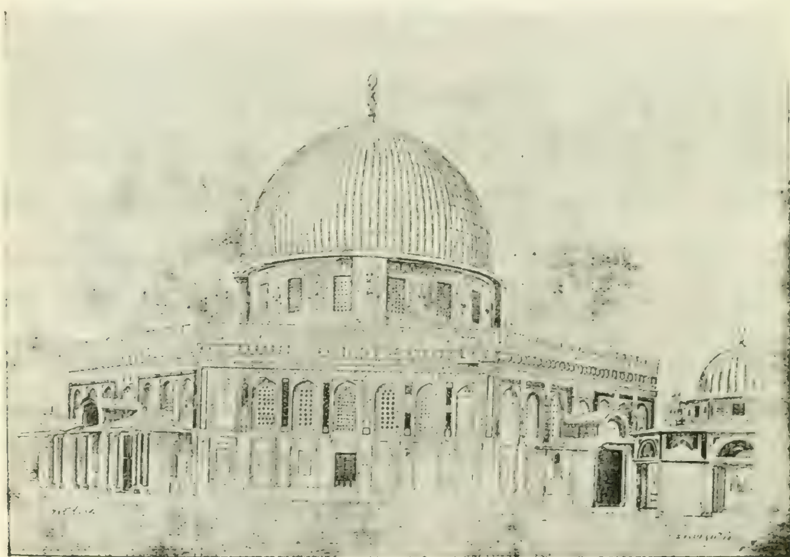
[١] ابن الاثیر ٢٧ ج ٦

[١] قدامه ٢٥٣

٣ معاشاتك تزايدی

دهااول موجود اولمیان بر طاقم مأموریتلرك احداثی یوزندن مصارفاتك ازدیادی ایله اکتفا ایدلمدی . اسکیده موجود اولان مأموریتلرك معاشاتی ودوائر حکومتك مصارفاتی ده آرتدیرلدی . ذاتاً واردات دولت چوغالدقجه حکومت مأمورلرینك تزاید معاشات و تعییناتی ده ایسه اهالینك چالیشمغه اولان هوسلرینی کسر ایدر ۰ مملکتده برقات دها فقر وسفالته دوچار اولور .

اسلاملر حضرت پیغمبر وابوبکر زمانلرنده اله کچن اموال غنائم ایله کچینیرلردی. هرکسك حصه‌سی غنائمك چوق ویا آز اولمسنه کوره مختلف بولنوردی . دها صکره حضرت عمر زماننده دیوان تأسیس ایدیلنجه مشارالیه هر

شکل : ١٤ قدس شریفده جامع عمری

امور طبیعیه‌دندر . شوقدرکه بنیان دولت ضعیف برتمل اوزرینه قورولمش ایسه برمدت صکره ثروت حکومت انحطاطه دوشه‌جکی حالده معاشلر اسکیسی کبی بیوك مقدارلرده قاله‌جغندن بیت المال انلری تأدیه‌ده اظهار عجز ایدر . بونك اوزرینه حکومت آغیر ویرکیلر طرح وبو ویرکیلری تحصیل ایچون شدت استعمال ایلمکه مجبور اولور . بویله بر حالك نتیجه‌سی مسلم ایچون سنه‌ده معین بر معاش تخصیص ایلمش وبو معاشلری کورولن ایش اعتباریله دکل ، حضرت نبی‌یه اولان قرابت درجه‌سنه واسلامیتی قبولده‌کی قدمه کوره تقدیر وتعیین ایتمش ایدی[١]. اوصورتله‌که برمسلم کاتب ، یاخود والی، یاخود قاضی اولوردی‌ده معاشنده بر فرق بولنمازدی. دها صکره مصالح دولت تعدد وتشعب ایدنجه

[١] برنجی جلد ١٤٧

مامورلره ایفا ایتدکلری وظائفه وحائز اولدقلری مناصبه کوره معاشلر تخصیصنه مجبوریت حاصل اولمش وعسکره، واليلره، کاتبلره، مابينجی وتشريفاتجيلره، قاضيلره وسائره يه آيری آيری معاشلر تعيين ايدلمشدر . عباسيلر دورنده وزارت رتبه‌سی احداث اولنديغی زمان سائر مستحدث مناصب کبی اومقامی احراز ايدن ذاته‌ده آيريجه برمعاش تخصيص اولنمشدر. بومعاشلر دولتلرك وازمنه‌نك اختلافنه کوره مختلف مقدارلرده تعيين ايدلمشدی . شمدی مناصب مذکوره‌دن الك مشهورلرينه تخصيص اولنان معاشلرك مقدارينی تدقيق ايده‌لم .

(واليلرك معاشاتی) :— والی معاشی اوله‌رق حضرت عمر زماننده آيده ٦٠٠ درهم تخصيص ايدلديکی حالده [١] بالآخره بومعاش واليلرك وولايتلرك اختلافنه کوره مختلف مقدارلرده تعيين اولندی. ازجمله حضرت عمر شام واليسی بولنان (معاويه) يه سنوی معاش اولمق اوزره (١,٠٠٠) دينار تخصيص ايتمش ايدی [٢] . دها صکره حاکميت امويلره انتقال ايدنجه واليلکلر عادتا بر آنارشی يه دوشدی . چونکه بر طاقم واليلر امويلره مظاهرت ايتدکلرندن طولايی ولايتلری مأکل اوله‌رق ياقه‌لادقلری کبی ديکر بر قسمی‌ده علويلر ايله محاربه ايچون پاره‌نك لزومندن بحث ايله بولندقلری ولايتلرده ايستدکلری کبی حرکت وواردات‌ده کيف مايشا تصرف اجرا ايدرلردی. معمافيه بومساعده يالکز عراقين (عراق عرب وعراق عجم) ، مصر، خراسان واليلری کبی بيوك ولايتلر واليلری حقنده جاری ايدی. امويلر زماننده عراق اميری - واليسی - بولنان (يزيد بن عمرو بن هبيره) نك معاشی سنوی ٦٠٠,٠٠٠ [١] وينه اودولت زماننده بصره اميری (خالدقسری) نك سنوی وارداتی ١٣,٠٠٠,٠٠٠ درهمه بالغ اولمش ايدی [٢]. معمافيه خالدك بووارداتی معاش قبيلندن اولمديغی ايچون مقيس عليه اوله‌ماز .

ذکر اولنان واليلرك معيتلرنده بر طاقم کوچك واليلر - متصرفلر - بولنوردی که عراقده (حجاج) ومصرده (عمرو بن العاص) ك ياپدقلری کبی واليلر بومعيت مأمورلرينی اقتضا ايدن يرلره تعيين ايدرلردی. بوکوچك واليلرك معاشلری آيده اوچ يوز درهمی تجاوز ايتمامك اوزره تحديد ايدلمش ايدی [٣] . مذکور معاشلر (مأمون) ك زمانه قدر اومقدارلرده دوام ايتدی. مشاراليه زماننده ثروتك چوغالمسی وخراسانليلردن (مأمون) ه ظهير اولانلرك جلب ممنونيتی مطلوب اولمسی حسبيله وزير ذوالرياستين (فضل بن سهل) طرفندن تزييد اولنان معاشلر جمله‌سندن اوله‌رق اوکوچك واليلرك ويامأمورلرك معاشاتی‌ده تزييد ايدلدی. معمافيه معاش مقداری ولايتلره کوره بشقه بشقه اعتبار اولنوردی . والی يالکز اوفاق برولايته تعيين اولنمش ايسه معاشی‌ده اونسبتده آز اولوردی . متعدد ولايتلره ، ياخود بيوك

[١] سراج الملوك ٢٧٧ [٢] مقريزی ٩٥ ج ١

[١] ابن خلكان ٢٨١ ج ٢ [٢] ابن خلدون ٩٦ ج٣ [٣] طبری ٤٣٤ ج ٣

بو ولايته نصب ايدلمش ايسه محيط مأموريتك اهميت ووسعتی وخليفه‌نك واليسنك شخصی حقنده‌کی درجهٔ توجهی نظر دقته آلنه‌رق اکا کوره معاش تقدير ايديليردی . اوجمله‌دن (مأمون) شرق ولايتنی مشاراليه (فضل بن سهل)ه سنوی ٣،٠٠٠،٠٠٠ درهم معاش ايله توجيه ايتديکی صره‌ده حربه‌سی ايکی شعبه‌لی برمزراق اوزرنده بربيراق عقدايله کنديسنه تسليم ايلمش و(رياست سيف وقلم)ديمك اولان (ذوالرياستين) لقبنی دخی توجيه ايتمشدی [١] . بوندن ماعدا فضلك قليجنك برطرفنه کموش ايله (رياسة الحرب) وديکر طرفنه (رياسة التدبير) کلمه‌لرينی نقش ايتديرمشدی [٢] . بوشرق ولايتی طولاً همدان طاغندن تبته وعرضاً فارس دکزندن (بصره کورفزندن) بحر ديلم (بحر قزوين) وجرجانه قدر امتداد ايدييوردی . (مأمون)ك بوفوق العاده توجيهاتی مشاراليه (فضل بن سهل)ك (امين)ه قارشی کنديسنه واقع اولان فوق العاده مظاهرتنه مکافاةً اختيار ايلمش ايدی . طبيعی ديکر واليلر وازجمله مشاراليه (فضل بن سهل)ك مأمور اولديغی قطعهٔ جسيمه‌ده معيتنده بولنان اونی متجاوز واليلر نائل اولماز- لردی . مع مافيه بومأمورلرك مأموريتی ولايته کوره مختلف ايدی . (ابن حوقل) کوچك واليلرك - متصرفلرك - خراسانده وماوراء النهرده حکومت سورن سامانيلرك آلتنجيسی (منصور بن نوح) (٣٥٠-٣٦٥ھ) زماننده‌کی معاشلر- ينك ٣٠٠ ايله ١،٠٠٠ درهم آره‌سنده بولنديغنی

[١] ابن الاثير ج٦ ١٠٣ [٢] طبری ج٣ ٨٤١

ذکر ايدييور [١] . بونلرك سائر زمانلرده‌ده بومقدارده معاش آلدقلری قياساً تخمين اولنه‌بيلير .

هرحالده طوغريدن طوغری‌يه خليفه‌يه مربوط اولان بيوك ولايتلر واليلرينك معاشلری (فضل بن سهل)ك معاشنده کورولديکی اوزره پك بيوك مقدارلرده ايدی . دردنجی عصر هجری ابتدالرنده مصرده والی بولنان (حسن بن علی ماذرانی) نك واليلك معاشی آيده ٣،٠٠٠ دينار [٢] ، ياخود ٦٠،٠٠٠ درهم ايدی . بوحساب ايله سنه‌لك معاشی ٧٢٠،٠٠٠ درهمه بالغ اولور . ديکر مستقل واليلرك معاشنی‌ده اکا کوره قياس ايديکز .

ذکر اولنان معاشلری بوکونکی معاشلر ايله مقايسه ايدرايسه‌ك جداً پك فضله اولديغنی کوروروز . دولت عثمانيه‌نك کچن دوراستبدادنده ولايتلر اوچ صنف ايدی . برنجی صنف واليسنك آيلق معاشی ٢٥٠ ، ايکنجينککی ٢٠٠ واوچنجينککی ١٥٠ ليرا راده‌سنده ايدی . انکلتره‌نك هندستان والیٔ عموميسنك شهری معاشی ٢٠،٨٣٣ روپيه [٣] ، يعنی سنوی تقريباً ٥٠٠،٠٠٠ راقدرکه بوعصرده بروالينك اك بيوك معاشی‌ده بودر . بونکله برابر بو معاش ذکر اولنان (ماذرانی) نك معاشندن دها آزدر . دولت عباسيه زماننده واليلرك تجارتدن وسائره‌دن قازاندقلری پاره‌لر ايسه بسبتون بشقه‌در .

[١] ابن حوقل ٣٤٢

[٢] Ein. Abb. 80

[٣] Whitaker's Almanack 466

(دیوان کاتبلرینك معاشاتی) : — (مأمون)ك زماننه قدر کاتبلرك (مکتوبجیلرك ویاتحریرات مدیرلرینك) معاشاتی کوچك واليلرك معاشاتی کبی آیده ٣٠٠ درهمدن فضله دکل ایدی . دهااول کورولدیکی اوزره (مأمون)ك وزیری (فضل بن سهل) طرفندن بومعاشلر تزیید اولنمشدی . آنجق وقوع بولان ضمائمك نه مقدارده اولدیغی حقنده معلوماته راست کله‌مدك . بوضمائم امثالنه قیاساً بیوك مقدارلرده اولمق لازم کلیر . معاشلردن ماعدا بوکاتبلره یومی ارزاق تعییناتیده ویریلیردی . (مقریزی) کرك بوکاتبلردن هربرینك وکرك عائله‌لری افرادینك مصرده دولت فاطمیه زماننده کونده سبزه وبهارات وحلویات (طاتلیلر) واثمار وفواکه‌دن وعطریات وسائر اطعمه‌دن ومفروشات وملبوساتدن آلدقلری تعییناتی تعداد ایچون بوکتاب صحیفه‌لری حجمنده ایکی ، اوچ صحیفه طولوسی یازی یازمشدر . بزاختصار مقصدیله بوقدر سویلمکله اکتفا ایدییورز . تفصیلاتی آرزو ایدنلر اورایه مراجعت ایتسونلر [١] .

(وزیرلرك معاشاتی) : — وزارت دولت عباسیه‌نك احداث ایتدیکی مناصبدندر . بودولتده ایلك کسب شهرت ایدن وزرا برمکیلر ایدی . بونلرك مقدار معاشلرینی کوستریر معلومات بوله‌مدق . معمافیه قرائن احوالدن آکلاشیلیورکه برمکیلرك آلدقلری معاشلر پك بیوك مقدارلرده ایدی . برمکیلر اموردولتده ایستدکلری کبی کسوب بیچرلردی. عباسیلرك اون آلتنجی خلیفه‌سی اولان (معتضد) زماننه عائد اوله‌رق بوجلدك ٧١ نجی صحیفه‌سنه درج اولنان مصارفات جدولنده خلیفهٔ مشارالیهك دورنده وزیرك یومی معاشنك (٣٣⅓)، یاخود شهری معاشنك (١,٠٠٠) دینار اولدیغنی کورییورز . آلتون وکموشك بوکونکی دکرلرینه باقار ایسه‌ك مذکور معاشك بوزمانه کوره ١,٥٠٠ انکلیز لیراسندن فضله طوتدیغی آکلاشیلیر. بوعصرده هیچ بروزیرك بوقدر معاش آلدیغی یوقدر . دور استبدادده دولت عثمانیه‌ده بروزیرك (ناظرك) معاشی آیده ٣٠٠ لیرا ایدی . یالکز صدراعظم بیك لیرا معاش آلیردی . مصرده برناظرك معاشی (٢٥٠) انکلیز لیراسیدر . انکلتره‌نك اك بیوك وزراسنك (ناظرلرینك) معاشی ایسه سنوی ٢,٠٠٠ لیرادن عبارتدر [١] .

معمافیه دول اسلامیه‌ده وزرانك معاشلری دولتلرك وزمانك اختلافنه کوره مختلف مقدارلرده بولنور ایدی . اندلسده (عبدالرحمن ثالث) زماننده وزیر سنه‌ده ٨٠,٠٠٠ دینار معاش وهدیه‌لر آلیردی [٢] . آلتنجی عصر هجری اورته‌لرنده خلفای عباسیه‌نك اوتوز برنجیسی اولان (مقتفی) نك وزیری (یحیی بن هبیره) نك سنوی معاشی ١٠٠,٠٠٠ دینار مقدارنده ایدی [٣] . وزرایه ویریلن معاشلردن ماعدا اوغللرینه وبرادرلرینه وخدم

[١] مقریزی ٣٩٩ ج ١

[١] ویتاقر ١٧٠ [٢] نفح الطیب ١٦٨ ج ١
[٣] الفخری ٢٧٨

ومنسوبیننده آیریجه معاشلر اعطا وکرك وزیر ، کرك ذکر اولنان تعلقات ومنسوبیننه ـ باخصوص مصرده ـ برچوق ارزاق وآریه‌لقلر تخصیص اولنوردی . مصرده تأسیس حکومت ایدن دولت فاطمیه‌ده وزیرك معاشی آیده ٥,٠٠٠ دینار واوغللریله برادرلرندن هر برینك شهری معاشی ٢٠٠ الی ٣٠٠ دینار و تعلقاتندن عددلرینه کوره هر برینك معاشیده ٣٠٠الی٥٠٠ دینار بولنمقده ایدی . بومعاشلر وزرا وتعلقاتنه ویریلن مقاطعه‌لر[١] وارزاق وسائره تعییناتندن بشقه‌در. فاطمیلردن (عزیز بالله) زماننده وزیر بولنان (ابن عمار) ه وحرمی خلقنه ویریلن ات وبهارات تعییناتی آیده ٥٠٠ دینار طوتیوردی. بردینار قیمتنده برسبت میوه ، بردینارقیمتنده اون رطل موم ، یاریم یوك خرما دخی ویریلیردی [٢] .

(قاضیلرك معاشاتی) : — خلفای راشدین زماننده قاضینك معاشی آید یوز درهم ایله احتیاجات بیتیه‌سنه کفایت ایده‌جك برمقدار معین بغدایدن عبارت ایدی [٣] . بومعاش امویلر زماننده سائر معاشلر کبی ترقی ایتدیرلمش و ٨٨ سنهٔ هجریه‌سنده مصر قاضیسنك سنوی معاشی ١,٠٠٠ دیناره [٤] ، یعنی خلفای راشدین زماننده‌کی مقدارینك اون مثلنه ابلاغ ایدلمشدر . متعاقباً خلافتك عباسیلره انتقالی

[١] مقریزی ٤٠١ ج ١ [٢] مقریزی٣ج٢
[٣]سراج‌الملوك (مقدمه‌نك هامشی اوزرنده)٢٧٧
[٤] سیوطی ١١٥ ج ٢

اوزرینه معاشلر تنزیل ایدلدیکندن ایکنجی خلیفه (منصور) زماننده مصر قاضیسنك شهری معاشی ٣٠ دیناره ایندیرلمشدر . (منصور) ك خلفلری زماننده معاشلر تکرار تزیید ایدیله‌رك نهایت (مأمون) زماننده (سنه ٢١٣ ه) مصر قاضیسنك معاشی آیده ٤,٠٠٠ درهم ، یعنی تقریباً ٢٧٠ دیناره ابلاغ اولنمشدر . دها صکره (ابن طولون) زماننده مصر قاضیسنك معاشی تکرار سنه‌ده ١,٠٠٠ دیناره تنزیل ایدلمشدر [١] .

بغداده کلنجه دولت عباسیه‌نك اوائلنده قاضیلره نه قدر معاش تخصیص ایدلدیکنه دائر معلومات بوله‌مدق . شوقدرکه خلفای عباسیه‌نك اون آلتنجیسی (معتضد) زماننه عائد اولان مصارفات جدولنده قاضینك یومی معاشی معتنده بولنان فقهادن اون ذاته وقاضی وکیلنه ویریلن اجرتلرده داخل اولدیغی حالده ($16\frac{2}{3}$) دینار، یاخود آیده ٥٠٠ دینار اولدیغی کوستریلیور . ذکر اولنان فقهایه ووکیله نه قدر اجرت ویریلیر ایدی ویرلسون ینه بومعاش زمان حاضرده‌کی قاضیلره ویریلن معاشدن فضله‌در . دولت عثمانیه‌ده استبداد دورنده درسعادتده بولنان شیخ‌الاسلامك معاشی ٥٠٠ عثمانلی لیراسی ایدی. اوزمانکی نقودك قیمتی ایله بوکونکی نقودك قیمتی بیننده‌کی فرق نظر تأمله آلنیرایسه آره‌ده‌کی فضله آکلاشیلیر .

(خلفانك واقربالرینك معاشاتی) : — وزرا وکتابك اقربا وتعلقاتنه معاشلر تخصیص

[١] سیوطی ١١٩ ج ٢

ایدن خلفانك کندی نفسلری وکندی اوغللری واقربا وتعلقاتلری ایچون معاشلر تخصیص اولنمسنی اولی واحق بوله جقلری درکاردر . ذاتاً بیت المال خزینه سی خلفانك الندہ بولنیوردی. بونکله برابر خلفانك کندی عائله لری افرادینه غیر مطرد صورتده ویلمسنی امر ایتدکلری کوی وچفتلکلر وپاره دن ماعدا بوخصوصده صریح وقطعی معلوماته راست کله مدك . بوتأدیات وتخصیصات علی الاکثر برخلیفه نك جلوسی صره سنده اقرباسندن رقیبلری بولنور ایسه انلرك موافقتلری تأمین ایدلمك ایچون اعطا اولنوردی . نته کیم ایکنجی خلیفهٔ عباسی (منصور) کندی اوغلی (مهدی) ایچون ـ کندیسی واوغللری ایچون ـ ولی عهدلکی برادری (عیسی بن موسی) دن ۱۱،۰۰۰،۰۰۰ درهم ایله اشترا ایلمش ایدی [۱] . کذلك (منصور) کندی عمجه لرینك سعهٔ حالنه خدمت ایتمك وکندیسنه نصرت ومظاهرتلرینی تأمین ایلمك ایچون انلرك هر برینه بیت المال خزینه سندن برمیلیون درهم اعطاسنی امر ایتمش ایدی[۲]. تاریخ اسلامیده بونی ایلك یاپان ذات (منصور) ایدی . برده قرائن احوالدن آکلاشلدیغنه نظراً مذکور پاره لر هر سنه مشار الیهمه تأدیه اولنوردی . (منصور)ك اوغلی (مهدی) وفات ایتدیکی زمان عائله سی افرادندن هر برینه سنوی ٦،٠٠٠ درهم معاش تخصیص ایلمشدر[۳]. ظاهر حالدن آکلاشیلورکه دهاصکره خلافت خاندانی افرادینه بونسبتده معاش اعطاسنه دوام اولنمشدر . بونلره وبا خصوص خلفا اوغللرینه وعلی الاخص ولی عهدلره ویریلن بیوك هبه لر داخل حساب دکلدر . دردنجی خلیفهٔ عباسی (هادی) ۱۷۰ سنهٔ هجریه سنده اوغلی (رشید)ی ولی عهدلکدن محروم ایتمکی دوشوندیکی زمان (رشید) ه برمیلیون دینارایله خراجك نصفنك کندیسنه اعطا اولنمسنی امر ایلمش ایدی [۱].

(رشید)ك ؛ خلافتی زماننده اقربا وتعلقاتنك معاشاتنی تزیید ایلدیکی قرائندن آکلاشلمقده در. کذلك (مأمون) زماننده عموم معاشلر تزییداولندیغی صره ده خلافت خاندانی افرادینك معاشاتی ده تزیید ایدلمش اولمسی لازم کلیر . او وقته قدر خاندان خلافت افرادی چوغالمش وبونلرك مقداری (مأمون)ك زماننده ۳۳،۰۰۰ نفوسه بالغ اولمش ایدی . (مستعین) ۲٤۸ سنهٔ هجریه سنده مقام خلافتی احرازایدنجه متوکلك اوغللری اولوب (منتصر) طرفندن ولی عهدلکدن خلع ایدلمش بولنان (معتز) و (مؤید) دن بتون माللرینی اشترا واوزرلرینه بوخصوصده شاهداتخاذ ایلمش و (معتز)ه سنه ده ۲۰،۰۰۰ و (مؤید) ه سنه ده ٥،٠٠٠ دینار واردات کتیریر عقارات براقدقدن صکره ایکیسنی ده حبسه القا ایتمشدر [۲] .

وقتا که دردنجی عصر هجری اوائلنده دولت عباسیه امیرالامرا (ابن رائق)ك تمرد وتغلبی آلتنه دوشدی ، خلفانك بیت المالدن صرفیاتنده کی صلاحیتلری کندیلرندن چیقه رق

[۱] ابن الاثیر ۲۷٥ ج ٥ [۲] طبری ٤۲۰ ج ۳ [۳] سیرالملوك ٦٥

[۱] ابن الاثیر ٤۰ ج٦ [۲] طبری ۱٥۰۷ ج۳

رجال دولته انتقال ایلدی. بیت المال خزینه سندن الچکدیریلن ایلك خلیفه ٣٢٩ سنهٔ هجریه سنده وفات ایدن (راضی بالله) ایدی . بو تاریخدن اعتباراً سردارلر وسائر رجال دولت بیت المال خزینه سنی وبتون اموال دولتی اله کچیره رك ایستدکلری کبی حرکته باشلادقلاندن اللرنده پاره ونفوذ قالمیان خلفا معاشه محتاج اولمشلر وبو احتیاج نتیجه سنده کندیلرینه اوفاق بر معاش تخصیص ایدلمشدر [١] .

آکلاشیلیورکه بوزماندن دها اول خلفانك غنائمدن شرعاً کندیلرینه تخصیص اولنان حصه دن ماعدا معین معاشلری یوق ایدی . یالکز حضرت (ابوبکر) بودیدیکمزدن مستثنی ایدی. چونکه مشارالیه کرك کندیسنك وکرك عائله سی خلقنك مصارفات ضروریه سنه قارشی ٦,٠٠٠ درهم معاش تخصیص ایدلمش ایدی [٢]. (ابوبکر)دن صکره مارالذکر (ابن رائق) ك زمانه قدر خلفایه مخصوص معاشاتك ذکرینی هیچ بر یرده کوره مدك . دیلملی (آل بویهدن) معزالدوله ٣٣٤ سنهٔ هجریه سنده بغدادی تسخیر ایتدیکی صره ده خلیفه (مستکفی) یه مصارفاتنه قارشی اوله رق کونده ٥,٠٠٠ درهم معاش تخصیص ایلدی . لکن بو معاش نادراً تأدیه اولنوردی. [٣] . بوندن صکره ایسه محلنده کوستره جکمز اوزره خلفانك فقروفاقه دوری باشلار .

حکمدارلره وعائله لری افرادینه آیلقلر تخصیص ایتمك عصر حاضر متلری میاننده دخی جاری بر عادتدر . دول متمدنه ده بو معاشلر علی الاکثر دولتك بودجه سنده محرر بولنور . انکلتره ده عائلهٔ حکمدارینك کچن سنه یه عائد (١٩٠٢ م) سنوی معاشلری آتیده کوسترلمشدر :

انکلتره ده خاندان حکمدارینك معاشاتی

انکلیز لیراسی

١١٠,٠٠٠	قرال ادواردك معاشی
١٢٥,٨٠٠	سرای مستخدمینی معاشی
١٩٣,٠٠٠	سرای مصارفاتی
٤١,٢٠٠	دیکر مصرفلر وصدقه لر
٤٧٠,٠٠٠	(قرالك مجموع تخصیصاتی)
١٦٠,٠٠٠	عائلهٔ حکمدارینك سائر افرادینك معاشاتی
٦٣٠,٠٠٠	یکون

عائلهٔ خدیوینك سنهٔ مذکوره یه عائد معاشاتی ده بروجه آتیدر :

مصر لیراسی

١٠٠,٠٠٠	خدیوك معاشی
٩٧,٩٢٧	عائلهٔ خدیوی افرادینك معاشاتی
٥٧,٤٣٤	خدیوك معیتی مصارفاتی
٢٥٥,٣٦١	

دولت عثمانیه ده خاقان مخلوع عبدالحمیدك مصارفات ومخصصات سائره داخل حساب اولمامق اوزره آیده معاشی ٧٥,٠٠٠ ، یاخود سنوی معاشی ٩٠٠,٠٠٠ عثمانلی لیراسی ایدی.

[١] الفخری ٢٥٤ [٢] مقریزی ٩٥ ج ١
[٣] ابن الاثیر ١٧٦ ج ٨

(خلفانك معيتنده بولنان مأمورين وخدمه‌نك معاشاتی) : — خلفانك معيت خلقندن مقصد حكيملر ، ماينجيلر ، خاصه محافظلری كبی وظيفه‌لری دولته دكل، طوغريدن طوغری‌يه خليفه‌يه تعلق ايدن مأمورلردر . بونلرك معاشلری خليفه‌نك خزينهٔ خاصه‌سندن تأديه اولنوردی . معمافيه بونلره بعضاً خزينهٔ ماليه‌دن‌ده معاشلر تخصيص ايديليردی. بومعاشلر (رشيد) زماننده خاصه حكيم باشيسی بولنان (جبريل بن بختيشوع) ه تاديه ايديلن معاشلردن استدلال اولنديغنه نظراً بيوك مقدارلرده ايدی . مشاراليه (جبريل) ه بعضلری رشيدك خزينهٔ خاصه‌سندن ،ديكرلری‌ده بيت‌المال خزينه‌سندن نقد اوله‌رق متعدد معاشلر ويريليوردی . (جبريل) ك كندی كاتبنك خط دستی ايله محرر كوريلن معاشلری ديكر صحيفه‌ده كوسترلمشدر [١] :

[١] طبقات‌الاطباء ١٣٦ ج ١

(رشید)ك حكيم باشيسى (جبريل بن بختيشوع) ك سنوى مرتباتى

		درهم
	خزينهٔ ماليه‌دن	
نقدى معاش	١٢٠,٠٠٠	
مسافرلرينه اطعمه پاره‌سى	٦٠,٠٠٠	١٨٠,٠٠٠
	خزينهٔ خاصه‌دن	
نقدى معاش	٥٠,٠٠٠	
قيمتنده البسه	٥٠,٠٠٠	
خرستيانلرك پرهيز يورطى (Pâques) كوننده هديه	٥٠,٠٠٠	
شعانين (Dimanche des Rameaux) يورطيسنده هديه ايديلن قماش پاره‌سى	١٠,٠٠٠	
عيد فطرده نقداً هديه	٥٠,٠٠٠	
« « البسه واقمشه اوله‌رق هديه	١٠,٠٠٠	
رشيددن سنه‌ده ايكى كره قان آلمق ايچون (هر دفعه سنده ٥٠,٠٠٠)	١٠٠,٠٠٠	
رشيده سنه‌ده ايكى دفعه ايچيريلن علاج ايچون (هر دفعه سنده ٥٠,٠٠٠)	١٠٠,٠٠٠	٤٢٠,٠٠٠
رشيدك منسوبيندن نقد ، البسه وعطريات اوله‌رق		
عيسى بن جعفردن (منصورك حفيدى، يعنى رشيدك عمزاده‌سى)	٥٠,٠٠٠	
زبيده ام جعفردن (رشيدك زوجه‌سى)	٥٠,٠٠٠	
عباسه‌دن (رشيدك همشيره‌سى)	٥٠,٠٠٠	
ابراهيم بن عثماندن	٣٠,٠٠٠	
فضل بن ربيعه‌دن	٥٠,٠٠٠	
فاطمه ام محمددن	٧٠,٠٠٠	
البسه ، عطريات ، بينك حيواناتى	١٠٠,٠٠٠	٤٠٠,٠٠٠
	برمكيلردن	
يحيى بن خالددن	٦٠٠,٠٠٠	
جعفر بن يحيادن (وزير)	١,٢٠٠,٠٠٠	
فضل بن يحيادن	٦٠٠,٠٠٠	٢,٤٠٠,٠٠٠
	چفتلكلرندن كلن واردات	٨٠٠,٠٠٠
	مقاطعه‌سنك فضلهٔ حاصلاتندن	٧٠٠,٠٠٠
	يكون	٤,٩٠٠,٠٠٠

بالاده‌كی جدولدن آكلاشلدیغی وجه ایله (رشید) ك حكیم باشیسی (جبریل) ك سنوی مرتباتی ٤،٩٠٠،٠٠٠ درهم ایدی . (جبریل) یكرمی اوچ سنه (رشید) ك خدمتنده بولندی. بومدتی نظر اعتباره آله‌رق حساب یاپه‌جق اولور ایسه‌ك طبیب موماالیهك دولت عباسیه پاره‌سندن ١١٢،٧٠٠،٠٠٠ درهم آلدیغی تظاهر ایدر . مبلغ مذكوردن (برمكیلر) ك نكبت وفلاكتی سببیله صوك اون سنه ظرفنده كسیلن معاشلرینك بالغ اولدیغی ٢٤،٠٠٠،٠٠٠ درهم طرح ایدیلیرایسه ٨٨،٧٠٠،٠٠٠ درهم قالیركه بومبلغ (جبریل بن بختیشوع) ك جسیم عطیه واحسانلردن ماعدا دولت عباسیه‌دن قازاندیغی پاره‌لری كوستریر . شمدی بوپاره‌نك نره‌لره كیتدیكنی آكلامق ایچون طبیب موماالیهك مصارفاتی مبین اولان آتیده‌كی جدولده نظر ایده‌لم :

درهم	
٢٧،٦٠٠،٠٠٠	كندی نفسی وخانه‌سی خلقی ایچون سنوی ١،٢٠٠،٠٠٠ دن ٢٣ سنه‌لك مصرف
٧٠،٠٠٠،٠٠٠	خانه، باغچه، تنزهكاهلر وبینك حیواناتی وكوله وسائره اثمانی
٨،٠٠٠،٠٠٠	آلات وادوات اثمانی وصنعتكار اجرتی وسائره
١٢،٠٠٠،٠٠٠	كندی تعلقاتنه صاتون آلدیغی كوی وچفتلكاره كیدن پاره‌لر
٥،٠٠٠،٠٠٠	مجوهرات ومدخرات اثمانی
٣،٠٠٠،٠٠٠	ایلك واحسان وعطیه یولنده صرف ایتدیكی پاره
٣،٠٠٠،٠٠٠	ودیعه اصحابنك انكار ایتدكلری مبالغ
١٢٨،٦٠٠،٠٠٠	(مجموع اصلی ٩٠٠،٠٠٠ دینار و ٩٠،٦٠٠،٠٠٠ درهمدر)

اوصره‌لرده خلیفه‌نك معیتنده مستخدم سائر خاصه مأمورلرینك معاشاتی‌ده بوكا قیاساً تقدیر ایتمك لازم كلیر . زیرا (رشید) ك خاصه محافظلر آغاسنك ـ صاحب الحرسنك ـ معاشی سنه‌ده ٣٠٠،٠٠٠ وعسس باشی آغاسنك ، یعنی ضابطه ناظرینك ـ صاحب الشرطه‌سنك ـ معاشی سنه‌ده ٥٠٠،٠٠٠ ومابینجی وتشریفاتجیسنك — حاجبنك — معاشی سنه‌ده ١،٠٠٠،٠٠٠ درهم ایدی [١] .

(عسكرك معاشاتی) :— اوائل اسلامیتده بتون اسلاملرك نصل عسكر اولدقلرینی ، حضرت عمر طرفندن بونلره ـ جناب پیغمبره درجهٔ قرابت واسلامیته‌كی مرتبهٔ قدملری اعتباریله ـ نه‌مقدارلرده معاشلر باغلاندیغنی ، بومعاشلرك امویلر دولتی اوائلنده نصل آرتدیریلوب دولتك صوك زمانلرینه طوغری نصل تنقیص ایدلدیكنی ، متعاقباً عباسیلرك اوائل دولتلرنده بومعاشلر تكرار نصل تزیید ایدیلوب دها صكره (مأمون) زماننده پیاده نفرك معاشی ـ جنك وجداله كیدر ایسه اعطاسی طبیعی اولان غنائم حصه‌سی مستثنی اوله‌رق ـ ٢٤٠ درهمه وارنجه‌یه قدر نصل ایندیكنی برنجی جلده یازدیغمز عسكر بحثنده

(١) طبقات الاطباء ١٣٢ ج ١

١٤٦ نجی صحیفه‌ده بیان ایلمش ایدك . مع‌مافیه قرائن‌احوالدن آکلاشیلیورکه دولت عباسیه‌نك اوائلنده غنائم حصه‌سی عسکره ویرلمامکه باشلانمش ایدی . ایشته بوسببه مبنی عسکر ١٩٨ سنهٔ هجریه‌سنده خلیفه (امین)ه مراجعت وجنك وقتاله کیدن عسکره اموال غنائمدن حصه ویرلمسنی استدعا ایلمشلر و(امین) طلبلرینی ترویج ایتدیکندن هر برینه آلتی دینار اصابت ایتمشدی [١] .

رشیدك اوغللری مشارالیه (امین) ایله (مأمون) آره‌سنده خلافت ایچون محاربه‌لر باشلادیغی زمان بونلردن هر طرف ، معیتنده بولنان عسکری عطیه واحسانلر ایله حربه تشویق ایدیبوردی. نتیجه‌ده (طاهربن حسین)ك قومانداسی آلتنده بولنان (مأمون)ك اردوسی ١٩٥ سنهٔ هجریه‌سنده (علی بن عیسی بن ماهان)ك قوماندای تحتنده بولنان (امین) ك اردوسنی مغلوب ایدنجه (مأمون) طاهرك اردوسنی تشکیل ایدن عسکرك معاشاتی تزیید ایلیه‌رك هرنفرك آیلغی سکسان درهمه (سنه‌ده ٩٦٠ درهمه) ابلاغ ایتمش [٢] ، یعنی برنجی خلیفهٔ عباسی (سفاح) زماننده‌کی مقدارینه اعاده ایلمشدر. دها صکره بومحاربه‌لر بسبتون برطرف ایدیلنجه نفرك سنوی معاشی تکرار ٢٤٠ درهمه تنزیل ایدلمشدر .

(افشین وبابك) : ـ (مأمون) دن صکره ٢١٨ سنه‌سنده مقام خلافتی احراز ایدن برادری (معتصم) ترکلردن ، فرغانه‌لیلردن ، مغاربه‌دن معیتنه آدم آله‌رق بونلری عسکر یاپتقله دها اول کوستردکمز اسبابدن طولایی خلفا ضعیف دوشمش وهرشیده قوتك مرجعی عسکره انتقال ایلمشدی . (بابك خرمی) نك [*]

---

[١] طبری ٩٧٢ ج ٣

[٢] طبری ٨٣٠ ج ٣

(*) (بابك) مأمون خلیفه‌نك زماننده ظهور اتمش برزندیقدرکه قتل وزنا وسائر محرماتی مباح ایدرك یکی بر مذهب چیقارمش ایدی . بر چوق خلق کندیسنه تابع اولوب (بابکیه) و (فرخیه) تعبیریله یاد اولنورلردی . بابك (بذ) قصبه‌سنی ملجأ ومرکز اتخاذ ایدرك ٢٠ سنه قدر مقاومت ایتمش واطرافه صارقیندیلق ایدرك برچوق غنائم واسرا طوپلامشدی . نهایت (معتصم) ك زمان خلافتنده و٢٢٣ تاریخنده (افشین) نام قائد طرفندن طوتیلوب بغداده (طوغریسی سامرادر) کوتورلمکله اعدام اولنمشدر . بوکا کندی طائفه‌سی (بابك فرخ) دیرلردی . قاموس الاعلام

(بابك) ٢٠١ سنهٔ هجریه‌سنده (اذربیجان) ایله (اران) آره‌سنده کائن (بذ) ناحیه‌سنده ظهور ایلمشدی . بابك مذکور ناحیه امیری (جاویدان بن سهل) ك روحی کندیسنه انتقال ایتدیکنی ادعا ایدیوردی . نشر ایتدیکی مذهبه کوره بر انسانك کندی والده‌سی وهمشیره وقیزی ایله نکاحده بولنمسی جائز کورلدیکندن طرفدارلری بومذهبه (مسرت مذهبی) نامنی ویریرلردی . بوندن ماعدا بو مذهب طرفدارلری ارواحك برحیواندن دیکرینه انتقاله، یعنی مذهب تناسخه قائل ایدیلر . (افشین) بابك اوزرینه احراز غالبیت ایدنجه طرفدارلرینی قلیجدن کچیرمشدی . (بابك) بومغلوبیت اوزرینه فرار وروم مملکتنه التجا ایتمك ایسته‌مش ایسه‌ده موفق اوله‌میه‌رق یولده دردست ایدلمشدر. محاربه نتیجه‌سنده (بابك)ك طرفدارلرندن ٣,٣٠٣ کشی اسیر ایدلمش واسلاملردن قادین ، چولق چوجق اولمق اوزره نزدنده اسیر بولنان ٧,٦٠٠ نفوس اسارتدن قورتارلمشدر .

مترجم

ارمنیه واذربیجانده کسب نفوذ وطغیان ایتمسی
اوزرینه تأدیبی ایچون عسکر سوقی اوقوت
ونفوذك مقدمه‌سنی تشکیله وسیله اولمشدر .
(بابك) تا (مأمون) زماننده تقمص - تناسخ -
اساسی اوزرینه مؤسس یکی بر دینه خلقی
دعوت ایتمك اوزره اورته‌یه آتیلمش وخلیفهٔ
مشارالیه طرفندن کوندریلن قوای عسکریه‌یی
دفعات ایله مغلوب ایتمش‌ایدی . (معتصم) زمام
خلافتی اله آلیر آلماز بتون همتنی (بابك) ی
استیصاله صرف ایتدی . چونکه (بابك) ك
کوندن کونه توسع ایتمکده اولان نفوذی
خلیفهٔ عباسینك موقعنی تهلکه‌یه دوشوریوردی.
بوجهتله (معتصم) بابکی استیصال ایچون معیتنده
بولنان ترك عسکرینی استخدام وبونلری
ینه معیت خاصه امرای اترا کندن (افشین
حیدر بن کاوس)ك قوماندا‌سی آلتنده‌اوله‌رق
۲۲۰ سنهٔ هجریه‌سنده سوق ایلدی . دها
صکره بو قوتی اموال وارزاق لازمه ایله
برابر معیت امرای اترا کندن (بغاالکبیر)
و (جعفرالخیاط) ك اعزاملریله تزیید ایتدی.
متعاقباً عسکره مقتضی علوفه ونفقه‌یه صرف
ایدلمك اوزره ینه کوله‌من امراسندن (ایتاخ)ه
تودیعاً (افشین) ه ۳۰،۰۰۰،۰۰۰ درهم
کوندردی . (معتصم) ك عسکری ایله (بابك)
وطرفدارلری آره‌سنده ایکی سنه دوام ایدن
محاربه‌لر نتیجه‌سنده (افشین) غالب کلیر. (بابك)
وبرادری (عبدالله) اسیر ایدیله‌رك (سامرا) یه
کتیریلیر . (بابك) اوزرینه احراز غالبیت ایدلمسی
مأمول دکل ایکن بو صورتله حصول بولان
مظفریت فوق‌العاده عد اولنور . (معتصم) ك
اوغلی (واثق) ایله سائر اقربا وتعلقاتی شهرك
خارجنه چیقه‌رق اردویه پارلاق بر استقبال
اجرا ایدرلر . (بابك) یکرمی سنه مدت غصب
اموال وقتل نفوس ایله مملکتی هرج مرج
ایتمش ، بومدت ظرفنده ۲۵۵،۵۰۰ نفوس
قتل ایلمش، (مامون) و(معتصم) قوماندانلرینك
اکثرینی مغلوب ایتمش ایدی . (بابك)
سامرایه کتیریلنجه (معتصم) ك امری ایله بر
فیل اوزرینه ارکاب اولنه‌رق خلقه تشهیر
ایدیلیر . بابك عظیم‌الجثه بر آدم ایدی . تشهیر
معامله‌سی بیتدکدن صکره (بابك) خلیفه‌نك
سراینه کتیریلیر . (معتصم) بالنفس (بابك) ك
جلادینه بابکك قوللرینی وبجاقلرینی کسمسنی
امر ایدر . جلاد امری انفاذ ایلر . (بابك)
یره سریلیر . (معتصم) جلاده بابکك ذبحنی
امر ایدر . جلاد بابکی ذبح ایلر . بوعملیه‌دخی
بیتدکدن صکره بابکك قارنی یاریلیر . (معتصم)
بابکك کله‌سنی لاجل‌التشهیر خراسانه کوندریر
وبدننی‌ده سامراده صلب ایتدیریر . (بابك) ك
برادری (عبدالله) حقنده عین معامله اجرا
ایدلمك اوزره (بغداد) ه کوندریلیر [۱] .
احوال مسروده‌نك وقوع بولدیغی کون بیوك
بر کون ایدی . (معتصم) بابك غائله‌سنی دفع
ایتمکله کندی سلطنتنی تأمین ایلمش و (افشین)
ایله معیتی خلقنك بوخصوصده‌کی خدمتلرینی‌ده
تقدیر ایتمشدر . (معتصم) افشینی محاربه‌یه
کوندردیکی کوندن تا عودتنه قدر هر کون

[۱] ابن الاثیر ۱۹۵ ج ٦

کندیسنه خلعت واحسانلر کوندرمکی کسمامش ایدی . (معتصم) (بابك) عائله‌سی ایله مشغول بولندیغی بتون مدت ظرفنده هرکون (افشین) ه بر خلعت وبر آت کوندردکدن ماعدا حرب ایتدیکی هرکون ایچون ١٠,٠٠٠ وحرب ایتمدیکی هرکون ایچون ٥,٠٠٠ درهم تخصیص ایتمش ایدی . (ویریلن ارزاق ومسافر مصرفی وسائره بشقه‌در). (افشین) محاربه‌دن عودت ایتدیکی زمان (معتصم) بالذات کندیسنه مجوهرات ایله مرصع ایکی وشاح - کردانلق - کیدیردیکی کبی اون میلیونی کندی نفسنه مخصوص اولمق ودیکر اون میلیونی عسکرینه طاغیتمق اوزره کندیسنه یکرمی میلیون درهم احسان ویرمش و (سند) امارتنی اکا تفویض ایلمکله برابر کندیسنی تکریماً شعرانك انك نزدینه کیره‌رك حقنده مدحیه خوان اولملرینه مساعده ایتمشدر [١] .

بوندن آکلاشیلیورکه (افشین) ك - (معتصم) ك اثنای محاربه‌ده متمادیاً کوندردیکی خلعت وپاره‌لر ومحاربه‌دن عودتنده ویردیکی احسانلرده کورلدیکی اوزره - (بابك) ایله محاربه‌ده ثبات کوسترمسی آنجق پاره تأثیری ایله وقوع بولمشدی . (افشین) - حتی میدان محاربه‌ده بولندیغی صره‌ده - آلدیغی پاره‌لری وهدیه‌لری هپ کندی مملکتنه کوندریرایدی . موما الیه کرك غنیمت ، کرك هدیه طریقندن کلسون یانده پاره بیریکدکجه کندی مملکتی

[١] طبری ١٢٣٢ ج ٣

اولان ماوراءالنهرده کائن (اشروسنه) یه کیزلی کیزلی ارسال ایدردی . پاره‌لری نقل ایدنلر خراساندن کچمکه مجبور ایدیلر . بونلر اورادن کچدکجه (خراسان) والیسی (عبدالله بن طاهر) ایشدن خبردار اولور وکیفیتی معتصمه یازاردی . ذاتاً (معتصم) بو قبیلدن اولان احوالدن کندیسنه معلومات ویرلمسنی امر ایتمش ایدی . (افشین) بردفعه‌سنده کندی مملکتنه پك چوق پاره‌لر کوندرمش وپاره‌لری - کورونمامك ایچون - کمرلره طولدیره‌رق آدملرینك بللرینه صاردیرمش ایدی . پاره‌یی حامل اولان آدملر (خراسان) دن کچنجه (ابن طاهر) اوستلرینی یوقلایه‌رق پاره‌لری کورر . « بو پاره‌لر سزه نره‌دن کلدی ؟ » دییه واقع اولان سؤالنه پاره‌نك (افشین) ه عائد اولدیغنی بیان ایلرلر . (ابن طاهر) (افشین) ك اویله بر شی یاپمیه‌جغنی ادعاسنده کوزونه‌رك پاره حامللرینی خرسز عد وپاره‌لری اللرندن اخذ وضبط ایدر . بو دقیقه‌دن اعتباراً (ابن طاهر) ایله (افشین) آره‌سنده بو سببدن طولایی بر منافرت حاصل اولور . نهایت (افشین) (معتصم) ك توجهنی غائب ایده‌رك حبسه آتیلیر . محاکمه‌سی نتیجه‌سنده اسلامیتی آنجق پاره‌یه طمعاً قبول ایتمش اولدیغی وکندیسنك حالا مجوسی مذهبنده بولندیغی تحقق ایلر [١] .

(معتصم) ك سائر عسکرینی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز . زیرا بونلر آنجق پاره قازانمق

[١] ابن الاثیر ٢٠٩ و ٢١١ ج ٦

وقازاندقلری پاره‌لری شرقك منتهاسنده بولنان
کندی مملکتلرینه کوندرمك ایچون حرب
ایدرلردی – بر دولتك عسکری بو حالده
اولور ایسه ایشی نصل ایلری کیدر؟ – بونکله
برابر خلفا بو عسکرك نصرت ومظاهرتنه
محتاج ایدیلر. حال بوکه بونصرت ومظاهرتك
پاره‌دن بشقه بر شی ایله تأمیننه امکان یوق
ایدی . بو جهتله خلفا بونلره – (معتصم) ك
کندیلرینه یاپدیغی کبی – هبه ایتدکلری هدایا
وسائره‌دن ماعدا بیوك بیوك معاشلر تخصیص
ایدرلردی . (معتصم) بونلر ایچون (سامرا)
شهرینی تأسیس وکندیلرینه بر چوق مقاطعات
اعطا ایتدکدن بشقه انلرایچون جاریه‌لر صاتون
آله‌رق تزویج – وکندیلرندن چوجقلر توره‌
یوب‌ده بربرلرندن قیز آلوب ویرنجه‌یه قدر
مولدیندن برقیز ایله ازدواج ویاخود مولدیندن
برینی مصاهرته قبول ایتمکدن کندیلرینی منع
ایلمشدی . (معتصم) ترك جاریه‌لرینه دخی
معاشلر تعیین واسملرینی رسماً دوائر حکومتده
قید وتدوین ایلدیکندن بو کوله‌من عسکر
خاصه‌دن هیچ بری زوجه‌سنی تطلیق ، یاخود
اندن افتراق ایده‌مزدی [١] .

شمدی بو قادین معاشلریله ارکك معاشلرینی
وبونلرك محتاج اولدقلری مأکولات ومشروبات
وخرجلق نظر دقته آلنیر ایسه بونك نه قدر
بیوك بر یکون طوته‌جغی درحال تظاهر ایدر.
(طبری) ٢٥٢ سنهٔ هجریه‌سنه عائد وقائعی
ذکر ایدرکن دیبورکه : « اتراك ، مغاربه ،
شاکریه عسکرینك بوسنه‌یه عائد معاشاتی تقدیر
ایدیلنجه سنه‌ده بونلرك محتاج اولدقلری مصرفك
٢٠٠,٠٠٠,٠٠٠ دیناره بالغ اولدیغی آکلاشلمشدر.
بو ایسه بتون مملکتك ایکی سنه‌لك خراج
وارداتی دیمکدر » [١] . ظنمزه کوره طبری
بوراده (درهم) دییه‌جك ایکن (دینار) دیمش.
چونکه خراج وارداتندن ایکی سنه‌ده بوقدر
دینار کلمسی مستبعددر. (طبری) نك روایت
ایتدیکی دینارلری هر دینار او زمانکی دکری
اولان یکرمی درهمدن حساب ایدر ایسه‌ك
مملکتك سنوی خراجی ٢,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم
اولمق لازم کلیر . حال بوکه دها اول کوستر-
لدیکی اوزره دولت عباسیه نك الك پارلاق زماننده
خراجدن سنوی وارداتی ٤٠٠,٠٠٠,٠٠٠
درهمدن فضله دکل ایدی. بونکله برابر دیناری
درهم اعتبار ایتسه‌ك بیله (طبری) نك روایتی
وجه ایله عسکره سنوی ٢٠٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم
مصرف یاپمق – باخصوص او زمانلرده پاره‌نك
فضله قیمتی نظر دقته آله‌رق – او دورلره
کوره پك بیوك برشی عد اولنمیلدر . آنجق
بو مصرف زمان حاضرده مصارفات عسکریه
ایچون اختیار اولنان فداکارلقلره نسبةً
برشی دکلدر. چونکه مدنیت حاضره برچوق
عسکر بسلمك وپك چوق مهمات حربیه‌یه مالك
اولمق کبی صوك درجه‌ده احتیاطلی طاورانمغی ایجاب
ایتدیکندن مصارفات عسکریه – باخصوص دونما
مصارفی علاوه اولنور ایسه – پك عظیم مقدارلره بالغ
اولمقده‌در . مثلا انکلتره دولتی بری وبحری

[١] یعقوبی (کتاب البلدان) ٣٣

[١] طبری ١٦٨٥ ج ٣

عسكرلكنه سنه‌ده ٤٠,٠٠٠,٠٠٠ انكليز ليراسى، يعنى ١,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠ فرانق، ياخود درهم صرف ايدييور . فرانسه وروسيه‌نك مصارفات حربيه‌سى‌ده بورا‌ده‌در. زمان حاضرده شو مصارفات حربيه ـ نقودك او دوره نسبةً بوزمانده‌كى اوجوزلغيله برابر ـ دولت عباسيه‌نك بالاده ذكرى كچن مصارفات حربيه‌سنك تقريباً ايكى مثلنه معادلدر . بويله ايكن ينه او زمانك مصارفات حربيه‌سنى پك بيوك كوريورز . چونكه او زمانلرده عسكرك نفقه ومصرفى بسبتون بشقه برصورتده تعيين وتأمين اولنيوردى .

اوصره‌ده عسكره تخصيص اولنان مصارفاته، عسكرك؛ اهالينك خانه‌لرندن ومغازه‌لرندن الك كوچك سببلردن طولايى غصب ايتدكلرى پاره‌لرى واشياىى‌ده علاوه ايديكز . عسكر شونك بونك اموالنه تعرض وغصب ايدرلردى. خلفا ايسه بو تعدياته جرأتلرندن طولايى عسكرى مواخذه ايتمزلردى . بلكه امتعه واشيالرينى عسكرك كوره‌ميه‌جكلرى يرلرده صاقلايه‌مدقلرندن طولايى اموالى غصب ايديلن بيچاره اهالى‌يى شايان مواخذه كوررلردى .

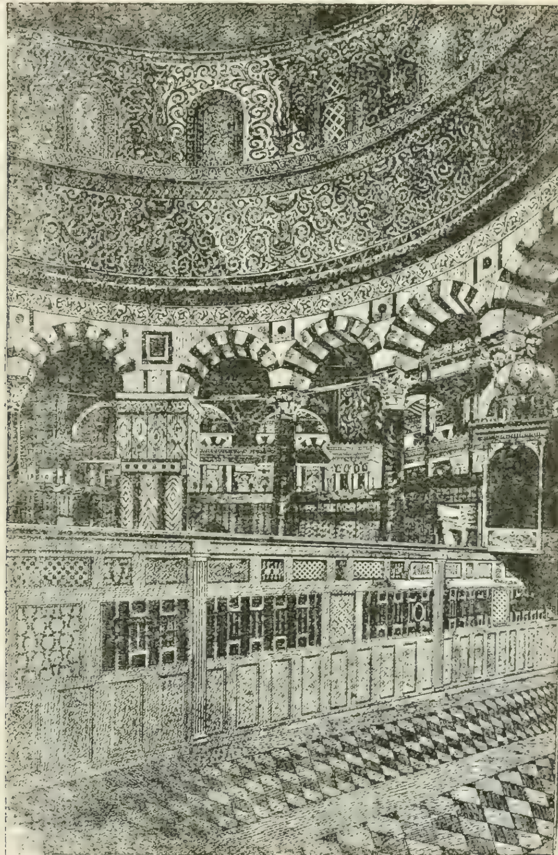
عسكرى شيمارمغه وطمعكارلقده ايلرى كيتمكه تشويق وترغيب ايدنلر بالذات خلفا ايدى . خلفا هرموقعده وحتى ميدان محاربات‌ده « بو ايشى ياپاره‌ك سكا بوقدر مكافات وار » كبى براصول ايله عسكرى ايشه سوق ايدرلردى. او قدركه مثلا ميدان محاربه‌ده خليفه ، ياخود امير ـ قوماندان ـ اردوسنك معنىً دوچار ضعف اولديغنى حس ايدر ايسه ـ خلفاى عباسيه‌نك اون سكزنجيسى اولان (مقتدر) ك ٣٢٠ سنهٔ هجريه‌سنده ياپديغى كبى ـ اردوده « اسير كتيرنه اون وكله كتيرنه بش دينار مكافات وار ! . » ديه باغيره‌رق عسكرى ترغيبات ايله سوق ايلردى [١] .

---

[١] ابن الاثير ٩٠ ج ٨

مقتدرك قتلنى منتج اولان بو وقعه حقنده (ابن الاثير) ده شو معلومات كورليور : ٣٢٠ سنه‌سنده (مقتدر) ايله امرادن (مؤنس خادم) آره‌سنده برمنافرت ظهور ايتمش ايدى . بونك اوزرينه (مؤنس) بغدادى ترك ايله موصله كيدر. موصلده عسكر (مؤنس)ك اطرافنه طوپلانه‌رق كنديسنه « بزى خليفه‌نك نزدينه كوتور . ياخود معاشلريمزى ويرير ، ياخود كنديسى ايله حرب ايدرز » ديرلر . (مؤنس) عسكر ايله برابر بغداده حركت ايدر . بغدادده‌كى عسكر مؤنسك عسكر ايله برابر كلمكده اولديغنى خبر آلنجه شورش چيقاره‌رق (مقتدر) دن معاشلرينك صرفى طلب ايلرلر . مقتدر بونلره برچوق پاره‌لر طاغيدير ايسه‌ده انلرى بردرلو دويوره‌ماز . (مقتدر) مونسك قارشيسنه برقوهٔ عسكريه سوق ايدر . فقط كوندرديكى عسكر حرب ايتمكسزين هر يرى برطرفه طاغيلير. او وقته قدر مونسك عسكرى بغدادك قپوسنه وارمش ايدى. (مقتدر) واسطه صاووشوب اورادن عسكر ايله برابر بغداد اوزرينه يورومك ايستر . معيتى خلقى ايسه بوصورتله كيتمسى فنا تأثير حاصل ايدر ديه كنديسنى قانديره‌رق ميدان محاربه‌يه چيقاريرلر . برتپه اوزرنده اخذ موقع ايدر . ايشته بواثناده عسكرينه « كله كتيرنه بش ، اسير كتيرنه اون دينار وار ! . . » ديه باغيرير . فقط معيتنده بولنان عسكر تشويقات واقعه‌يه اهميت ويرميه‌رك كنديسنى براقوب صاووشدقلرندن يالكز باشنه قالير . مغاربه وبربر عسكرندن برطاقملرى مشاراليهى اله كچيره‌رك قتل ايلرلر . (مقتدر) مرقوملرك كنديسنى قتل ايده‌جكلرينى آكلاديغى زمان « مرحمت ايديكز ،

دولت عباسیه زماننده عسکره سنه‌ده معین برصوتده ویریلن معاشات - خلفای عباسیه‌نك اون آلتنجیسی اولان (معتضد) (٢٧٩ - ٢٨٩ ھ) زماننه عائداوله‌رق ٧١ نجی صحیفه‌ده درج ایتدیکمز جدولدن آکلاشیلدیغی وجه ایله - سواری وکوله‌من وسائره معاشاتی داخل اولدیغی حالده ١,٥٠٠,٠٠٠ دینار، یاخود ٣٠,٠٠٠,٠٠٠ درهمدن فضله دکل ایدی .

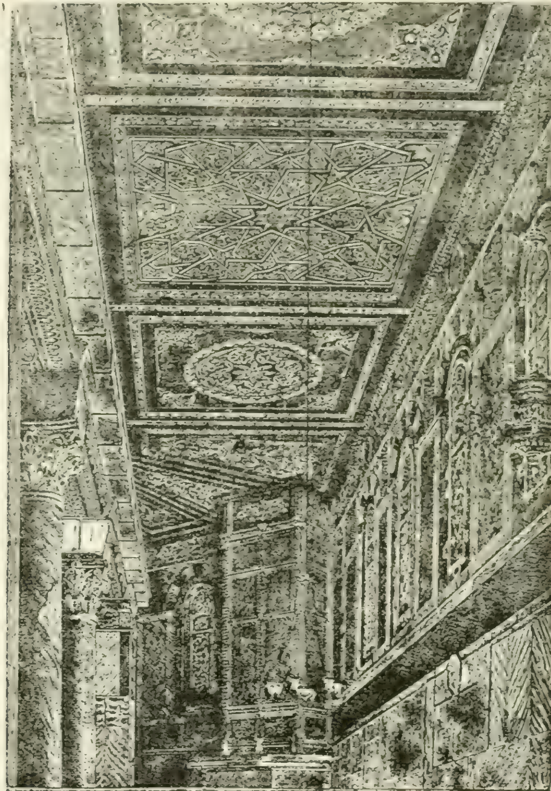

شکل : ١٥ قدس شریفده جامع عمرینك داخلی

خلیفه‌یم » دیر ایسه‌ده قاتلر « خیر ، سن ابلیسك خلیفه‌سی‌سك . سن کله ایچون بش ، اسیر ایچون اون دینار وعد ایدیوردك » مقابله‌سنده بولنورلر. قاتلر مقتدری قتل ایتدکدن صکره کله‌سنی کسه‌رك برصیریغه طاقارلر . اوزرنده نه قدر ملبوسات وار ایسه جمله‌سنی آلوب کندیسنی چیر چیلاق براقیرلر . دها صکره اوراده برچقوره دفن اولنور. (مقتدر)ك کله‌سی (مونس) ه کوتورلدیکی زمان مؤنس آغلار و « خائنلر ! بویله یاپیکز دیمدم . هپمز مقتول اوله‌جغز » سوزی ایله اظهار تأثر و عاقبت احوالی انبا ایلر . فی الحقیقه مقام خلافته کچن (قاهر بالله) طرفندن اوسنه قتل ایدیلنلر میاننده (مؤنس) دخی اعدام ایدیله‌رك بونلرك کله‌لری تمیزلندکدن صکره کله خزینه‌سنده حفظ اولنور . مترجم

فقط ذکر اولنان دوردن صکره مرور زمان ایله ترك عسکری بیوك بر اهمیت کسب ایتمش و صنفلری ومعاشلری حصر وتعیینی غیر ممکن درجه لرده تعدد وتزاید ایلمشدر . زمان دکیشدکجه عسکر صنوفنده ومعاشاتنده تغیرات وقوع بولوردی. شوقدرکه مورخلر تصادفاً قید ایتدکلری

٢٠,٠٠٠ ایدی . بونلرك آیلقلری ١٢٠,٠٠٠ دینار ایدی که بوحسابجه هر برینك آیلغی آلتی دینار دیمکدر . سواری عسکرینك مقداری دخی ١٢,٠٠٠ و آیلق معاشلری ده ٥٠٠,٠٠٠ دینار ایدی . بوحسابجه هر سواری یه ٤٢ دینار آیلق تخصیص ایدلمش ایدی . درهم حسابیله

شکل : ١٦ قدس شریفده جامع عمری مدخلنك طاوانی

اوفاق تفك معلوماتدن ماعدا بوخصوص حقنده منتظم وصریح برشی یازمیورلر .

٣١٧ سنهٔ هجریه سنده (مقتدر) ك خاصه عسکرندن سرایك خدمتنه مأمور اولان (مصافیه) نامنده کی پیاده فرقه سنك مقداری

اعتبار ایدر ایسه ك هر سواری سنه ده ١٢,٠٠٠ وهر پیاده سنوی ١,٤٤٠ درهم آلیوردی دیمکدر . معاشلر بومقدارده چوق ایکن ینه اوعسکر چوق دفعه لر اختلالر چیقاره رق معاشلرینك تزییدینی طلب وشاید طلبلری

ترويج ايدلمز ايسه خليفه‌يی قتل ايله تهديد
ايدرلردی [١] . عسكر كوندن كونه احراز
ايتدكلری نفوذ ايله نهايت خلفانك سرايلری
امورينه مداخله ومقام خلافتی نتيجهٔ تحكملرينه
ادخال ايليه‌رك ايستدكلرينی نصب وتعيين ايتمكه
باشلادقلری كبی دولت خزينه‌سنه برطرفدن
برپاره كله‌جك اولور ايسه — ترك عسكری
امراسندن (اتامش) و (شاهك) ك ٢٤٩
سنه‌سنده (مستعين) زماننده يابدقلری كبی —
اوپاره‌لردن آنجق غايت آزبرمقدارينی خليفه‌يه
وديوان حكومته براقه‌رق اوست طرفنی كندی
آره‌لرنده تقسيم ايدرلردی [٢] .

امرای عسكريه خلفايی نصل خوار
كورورلر وحقلرنده نصل مستبدانه معامله
اجرا ايدرلر ايسه اويولده برحركتی كندی
معيتلرنده بولنان عسكره دخی روا كوره‌رك
پاره‌لری يالكز كنديلری آليرلردی . بوجهتله
برچوق دفعه عسكر كندی قوماندانلری عليهنه
دخی اختلالر چيقاره‌رق پاره ايسترلر
وتهديداتده بولنورلردی . شايد تهديدلرينه
قولاق آصلماز ايسه قوماندانلرينی قتل
ايدرلردی . نته‌كيم ٢٥٣ سنهٔ هجريه‌سنده ترك
قوماندانلرندن (وصيف تركی) يی اويله‌جه قتل
ايتمشلردی . مذكور تاريخده (ترك)، (فرغانه)
(اشروسنه) عسكری عصيان ايدرك درت آيلقلر-
ينك تأديه‌سنی طلب ايلمشلردی . امرادن (بغا)
(وصيف) ، (سيما) عسكرك قارشيسنه

[١] صلة تاريخ الطبری ١٤٢ – ١٥١
[٢] طبری ١٥١٢ ج ٢

چيقه‌رق بونلردن (وصيف) عسكر حقنده
سرت برلسان قوللانمش و « طوپراق ييك ..
پاره‌مز يوق . . . » ديمشدی . بونك اوزرينه
عسكر (وصيف) ك اوزرينه صيچرايه‌رق
كنديسنی قتل ايلديلر [١] . عسكر پك چوق
دفعه‌لر خلفايه مراجعت وقوماندانلرك مملكتده‌كی
كوی وچفتلكلری ودولت خراجنی سكته‌دار
ايده‌جك درجه‌ده مقطعات صاحبی اولدقلرندن
واك بيوك قوماندانلرك ترتيبات قديمه‌يه بناءً
مصرف ومعاشلرنده وقوع بولان ضمائم ايله
برابر قادينلره وبيانجيلره ويرلمكده اولان
معاشلرك خراجك قسم اعظمنی استغراق
ايليه‌جك برحالده بيوك مقدارلره وارديغندن
بحثله عرض شكايت ايدرلردی [٢] . حتی
قوماندانلرندن اوقدر اوصانمشلر ايدی‌كه
انلردن قورتولمق ايچون خليفه‌نك برادرينك
عسكره قوماندان اولمسنی طلب ايلمشلردی .

(زمان حاضرده عسكر معاشلری) : —
خلفای راشدين زماننده دولت عباسيه‌نك
صوك كونلرينه‌قدر كچن زمانلرك اختلافيله‌برابر
عساكر اسلاميه‌نك معاشاتی بوكون عسكره
ويرلمكده اولان معاشلردن جداً پك فضله
اولديغنی كورورز . دها اول ويرديكمز
معلوماتدن آكلاشلديغی اوزره خلفای راشدين
دورنده برنفرك معاشی سنه‌ده ٣٠٠ دن ٥٠٠
درهمه قدر ايدی . امويلر زماننده بومعاش
١،٠٠٠ درهمه ابلاغ ايدلمش ايدی . عباسيلر

[١] ابن الاثير ٧٠ ج ٧
[٢] طبری ١٧٩٦ ج ٣

دورنده اسـه مختلف شکللر آلەرق نهایت (مقتدر) زماننده اولجه کوستردیکمز اوزره پیاده ایچون سنه‌ده ۱،٤٤۰ وسواری ایچون ۱۲،۰۰۰ درهمه ابلاغ اولنمشدی . حالبوکه الیوم انکلتره‌ده پیاده نفرینه برشیلین وسو. اری‌یه برشیلین ایله ۹ پنی یومیه معاش ویریلیور . بوحسابجه سنه‌ده پیاده‌یه ٤٥٥ فرانق (یاخود درهم) وسواری‌یه ۸۰۰ فرانق اعطا اولنیور دیمکدر . بونکله برابر انکلتره حکومتنده بومعاش کرك پیاده‌لرك ، کرك سواریلرك منسوب اولدقلری فرقه‌لره کوره مقدارجه اختلاف ایدر . فقط هرحالده انکلتره‌ده عسکره ویریلن معاشلر سائر دولتلرجه عسکره ویریلن معاشلردن فضله‌در . بویله ایکن بیله انکلیزعسکرینه اعطا ایدلمکده بولنان معاشلر دولت عباسیه عسکرینه ویریلن معاشاتدن ـ باخصوص هرایکی زمانده‌کی نقودك قیأتنی نظر دقته آلیرسه‌ق ـ دها کوچکدر .

بوکون عسکری مصارفاتنك چوق اولمسنه باعث اولان اسبابدن بری ده اردولرده ضابطانك چوق مقدارده بولنمسی وبونلره بیوك معاشلر تخصیص ایدلمش اولمسی‌در . مارالذکر دول اسلامیه زمانلرنده عسکر ضابطانی تشکیل ایدن قوماندان وسردارلرك نه‌قدر معاش آلدقلرینی بیلمیورز . چونکه بوخصوصه دائر معلومات بوله‌مدق .

انکلیز عسکرینك اك بیوك ضابطندن نفره قدر معاشلری [۱] ایله عثمانلی ومصر ضابطان ونفراتنك معاشلری آتیده کوسترلمشدر :

انکلیز عسکرینك انکلیز لیراسی ، شیلین وپنی حسابی ایله یومی معاشلری

	سواری			پیاده		
	ل	ش	پ	ل	ش	پ
جنرال (مشیر)	۸	—	—	۸	—	—
فریق	٥	۱۰	—	٥	۱۰	—
لوا	۳	—	—	۳	—	—
میرآلای	۱	۱	٦	—	۱۸	—
قائممقام	۱	۱	٦	—	۱۸	—
بیکباشی	—	۱٥	—	—	۱۳	۷
یوز باشی	—	۱۳	—	—	۱۱	۷
ملازم اول	—	۷	٦	—	٦	٦
ملازم ثانی	—	٦	۸	—	٥	۳
نفر	—	۱	۹	—	۱	—

[۱] ویتاقر ۲۲۰

عثمانلی عسکرینك آیلقلری		مصر عسکرینك آیلقلری	
عثمانلی غروشی		مصر غروشی	
٢٥,٠٠٠	مشیر		مشیر (یوقدر)
١٠,٠٠٠	فریق	٧,٥٠٠	فریق
٦,٠٠٠	میرلوا	٦,٥٠٠	میرلوا
٢,٥٠٠	میر آلای	٤,٧٠٠	میر آلای
١,٨٠٠	قائممقام	٣,٠٠٠	قائممقام
١,٢٠٠	بیکباشی	٢,٥٠٠	بیکباشی
٨٠٠	قول آغاسی	١,٥٠٠	صاغ قول آغاسی
٥٠٠	یوز باشی	٩٠٠	یوز باشی
٢٥٠	ملازم اول	٦٠٠	ملازم اول
٢٠٠	« ثانی	٥٠٠	« ثانی
٢٠	نفر	٣٠	نفر

(دیکر معاشلر):ـ او عصرلرده سلطنتی حسن اداره ایتمك خلفاجه قلملرندن، یاخود لسانلرندن، یاخود طرافدارلرندن قورقولان بعض کیمسه‌لرك کوکلنی خوش ایتمکی ایجاب ایتدیرییوردی . چونکه مملکت علویلردن ، خارجیلردن وسائره‌دن کندی نفسلری ایچون طلب خلافت ایدنلردن خالی اولمازدی ـ حکمدارلر انتقام آلمق ایچون فرصت بکلین حاسدلردن آزاده قالمازلر ـ او صره‌لرده خطابت وحماست افکار عمومیه اوزرنده بو کونکی مطبوعاتدن زیاده اجرای تأثیر ایدردی . حسن تدبیر صاحبی اولان خلفا کندیلرینه قارشی طوران او کبی کیمسه‌لرك فنالقلرینه میدان براقمامق ایچون انلر حقنده احسان ورفق ایله معامله‌ده بولنمغی ترجیح ایدرك ـ بوزمانلرده بعض حکمدارلرك مطبوعاته سکوتلرینی قازانمق ، یاخود طرفدار یاپمق ایچون معاش ویردکلری کبی ـ خلفا دخی قلم ونفوذ صاحبلرینی موقت عطیه، یاخود دائمی معاشلر ایله صوصدیریرلردی . شعرا ، خطبا وامثالی ذوات او عصرلرده بو کونکی مطبوعاتك موقعی کبی برموقع طوتیورلرایدی. بو جهتله خلفانك انلری ممنون ایتمك ایچون کندیلرینی اموال وعطیه‌لر ایله مستغرق ایلملری شایان استغراب عد اولنماز .

اسلامیتده بو مسلکی ایلك اختیار ایدن ذات (معاویة بن ابی سفیان) ایدی . مشارالیه کندی قولاغی ایله کندی شخصی علیهنده سوزلر ایشتدیکی حالده کندیسنه مقاومت ایدنلره عطیه واحساندن بشقه بر طریق مجازات اختیار ایتمزدی . ایشته بونك ایچون شاعرك قطع

لسانی اکا عطیه ویرمك دیمك ایدی [١] . (معاویه) شعرایه وارباب وجاهت ونفوذه وسائره‌یه بو معامله‌ده بولنوردی . مشارالیهدن صکره کلن خلفا دخی بو یولی تعقیب ایدرك بنی هاشمدن وطالبیلردن وسائره‌دن اولان فرقه رؤساسنه معاشلر تخصیص ایتدکلری کبی نفوذ وتأثیرلرندن قورقدقلری سائر کیمسه‌لره ده عطیه‌لر و احسانلر ویرمکه باشلامشلردر . خلفانك عطیه واحسانلرینه الك زیاده مظهر اولانلر قاصدان وشعرا ایدی . بونلره ویریلن پاره‌لر آنجق او مقصده خدمت فکری ایله اعطا اولنورایدی .

خلفا بعضاً سلطنتده کندی رقیبلری علیهنه نصرت ومظاهرتلرینی امید ایتدکلری بر طاقم کیمسه‌لره معاشلر باغلارلردی . نته‌کیم خلفای فاطمیه‌دن (عزیز بالله) ٣٨١ سنهٔ هجریه‌سنده (آل مغربی) دن (علی بن حسین) بغداددن کندی نزدینه کلدیکی زمان حقنده اویله بر معامله یاپمش ایدی . (عزیز بالله) (علی بن حسین) ه سنه‌ده ٦٠٠٠ دینار معاش تخصیص ایتدکدن ماعدا کندیسنه مشایخ دولت پایه‌سنی توجیه ایلمشدی[٢]. بوندن ماعدا (اخشید) ك مصرده دردنجی عصر هجری اوائلنده یاپدیغی کبی ارباب احتیاجه‌ده معاشلر تخصیص اولنوردی. (اخشید) عائله دوشکونلرندن ضعیف ومستور الحال ارباب فاقه‌یه و(ایچلرنده عسکر ، معیت خلقی ، مأمورین دولت بولنمامق اوزره) سائر محتاجینه معاشلر تعیین ایتمشدی . بو معاشلر

[١] مستطرف ٣٤ ج ١ [٢] مقریزی ٤٥٩ ج ٢

(کافور اخشیدی) زماننده سنه‌ده ٥٠٠،٠٠٠ دیناره بالغ اولمشدی [١] . دولت عباسیه زماننده دخی بونوعدن معاشلر تخصیص ایدلمش اولمسی لابددر .

معاشاری مصارفات دولت میاننده تأدیه ایدیلن خاصه معیت مأمورلری وسائره کبیلره تخصیص اولنان معاشلری‌ده اونوتماملیدر . بو معاشلر دیکر بر یرده کوستردیکی اوزره بیوك مقدارلرده ایدی ینه بو قبیلدن اولمق اوزره امرا ، ولاة، وزرا وسائره‌نك معیتلرنده بولنان مأمورینی‌ده نظر اهمیتدن دور طوتمامق لازم کلیر . زیرا بعضاً او کبی اعاظم رجال دولتدن بعضلرینك معیتنده بر قاچ بیك ویا دها زیاده آدم بولنوردی [٢] .

آی کونلرینك مقداری

دولت عباسیه ؛ ثروتنك الك پارلاق زمانلرنده معاشلری تزییده باشلامش ایدی . او زمانلرده هرطرفدن بیت‌الماله پاره‌لر آقوب کلدیکی جهتله اجرا ایتدیکی ضمائمك آغیرلغنی حس ایتمیوردی . فقط بو دوردن صکره واردات آزالمغه باشلادی . مأمورین حکومت ایسه خلفانك اثرینه تبعاً اسراف وتبذیرانه وخدمه وکوله صاحبی‌اولمغه آلیشمشلر ایدی. حکومت بو سببدن بونلرك معاشلرینی تنقیص ایده‌میوردی . دیکر جهتدن دخی معاشلرك

[١] مقریزی ٩٩ ج ١ [٢] ابن‌الاثیر ١٨٣ ج ٧

تنزیلی ایله او مأمورلرك بر مفسدته قالقیشملرندن قورقیوردی .

معاشلری آچیقدن آچیغه تنقیص وتنقیح ایده‌میه‌جکلرینی آکلایان وزرای دولت کوزل بر حیله‌یه توسلدن وبوصورتله بر چوق پاره‌لری اقتصاد ایتمکدن بشقه بر چاره بوله‌مدیلر . اوده معاشلری آیلق حسابندن کون حسابنه تحویل ایلمکدر . مثلا تنقیص وتنقیحی آرزو اولنان معاشلر ١،٠٠٠ دینار ایسه بومعاشلری ٨٠٠ دیناره تنزیل ایتمکه بدل معاشلری حالی اوزره براقه‌رق آیك کونلرینی تزیید وآیی ٤٠ ، یاخود ٥٠ کون اعتبار ایتمکدر . بو اصولك تطبیقندن مأمورین حکومتدن همان هر صنف ایچون دیکر صنوفککندن بشقه معاش مدتی توره‌دی .

(معتضد) زماننه عائد اوله‌رق بو جلدده ٧١ نجی صحیفه‌ده درج ایلدیکمز مصارفات جدو- لنده ذکر اولنان صنوف مأمورینده هر برینك معاش مدتی ده بو صورتده بشقه بشقه ایدی . (ناصر) طرفندن آزاد ایدلدیکی ذکر اولنان خاص غلاملرك آیلقلری قرق کون ایدی . بونلر بر کون معاشلرینی طلب ایدرکن ادبه مخالف حرکاتده بولندقلرندن (ناصر) طرفندن بونلرك معاش مدتلری مجازات اولمق اوزره اللی کونه ابلاغ ایدلدی . دها صکره (معتضد) مقام خلافته کچنجه اومدتی آلتمش کونه چیقاردی. حر وممتاز سواریلرك آیلقلری اللی کون ایدی . (معتضد) بو مدتی طقسان کونه ابلاغ ایتدی . بوجهتله بونلره (تسعینیه- طقسانلق) نامی ویریلیردی . دها صکره بونلردن بعضلرینك آیلق مدتلری ١٢٠ کون یاپلدی . ینه مذکور جدولده کورلدیکی اوزره هر فرقهٔ عسکریه‌دن سچیلوب آلنان و(مختارین) نامنی طاشیان عسکرك معاش مدتی ایسه ٧٠ و (ناصر) زماننده خدمتده بولنان سواری عسکرینك آیلق مدتی‌ده ١٢٠ کون ایدی . بغداده‌کی شرطه(ضابطه)خدمتده بولنان موظف معاشلی عسکرك وسقالرك معاش مدتلری دخی ١٢٠ کون اعتبار اولنیور ایدی. مذکور جدول ایله سائر جدوللرده ذکر اولنان دیکر مأمورینی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز . شو حاله کوره بیك دینار معاش آلان بر مأمورك آیلغی ١٢٠ کون اعتبار اولنور ایسه بوصورت تأدیه ایله معاشك ربعه تنزیلی آره‌سنده فرق یوق دیمکدر. بونکله برابر بیت المال خزینه‌سی بوقدر تنزیلاته اوغرایان معاشاتی ده اکثریا وقت معینده ویره‌میور ایدی . معاشاتك تأدیه‌سی تأخراته اوغرادقجه عسکر شورش واختلال چیقاریورلر ایدی . بو اختلاللر یا خلیفه‌نك خلعی ، یاخود قتلی ایله منتهی اولیوردی . وپاره‌یی کیم ویریر ایسه خلیفه مقامنه او کچیوردی .

٤ بیعت مصرفی

اولجه ویردیکمز معلوماتدن آکلاشلدیغی اوزره دولت عباسیه اوائلنده خلفا کندیلرینه ایدیلن بیعتی تأیید ایتمك ایچون حرمین اهالیسنك

ممنونيتی قازانمغه محتاج ايديلر . بو جهتله انلره برچوق پاره‌لر كوتوروولر ، كنديلرينه عطيه‌لربذل وهديه‌لر توزيع ايدرلردی. سكزنجی خليفهٔعباسی (معتصم) ك دوروندن صكره عربلر اهميتدن دوشوب ده ترك عسكری كسب قوت ايدنجه حرمين اهاليسنه دها اول كوستريلن اهميته كيمسه باقامغه باشلادی. بتون قوت ترك عسكرينه ، ياخود دها طوغريسی پاره‌يه‌انتقال‌ايلمش‌ايدی. چونكه عسكر كيمده پاره وار ايسه اكا مظاهرت وانك اغورنده حرب ايدردی . خلفايه بيعت مسأله‌سی‌ده عسكرك كيف وآرزولرينه ، ياخود پاره‌يی ويرن كيمسه‌نك امر واراده‌سنه تابع برشكله كيرمش‌ايدی. بونكله‌برابر خلفايه‌بيعت‌ايدلدكجه عسكری ممنون ايتمك وبر طاقم هدايا ايله تلطيف ايلمك دولت عباسيه‌نك ايلك تشكلی زماننده‌ن‌اعتباراً جاری برعادت ايدی . عسكره بويولده ويريلن پاره‌لره (حق البيعه) - بيعت پاره‌سی - نامنی ويريرلردی . آلتنجی خليفهٔ عباسی(امين)جالس‌سرير خلافت‌اولنجه‌عسكره يكرمی‌درت آيلق بردن طاغتمشدی [١]. ذاتاً مشاراليه بويله ياپماسه ايدی برآی بيله خليفه‌لك ايده‌ميه‌جك ايدی . (مأمون) ٢٠١ سنهٔ هجريه‌سنده سلالهٔ پيغمبريدن (موسی الكاظم)ك مخدومی علی رضانك خلافته ولی عهدلكنه بيعت ، يعنی انی ولی‌عهد تعيين ايتديكی زمان محصول يتشديكنده متباقيسنی تأديه ايتمك اوزره عسكره بر آيلق معاش طاغيتدی [٢]

[١] ابن الاثير ٨٩ ج ٦ [٢] طبری١٠١٣ ج٣

عسكر بوكا راضی اولمامشلردی . احتمال‌كه (مأمون) بتون‌پاره‌يی‌همان يتشديروب ويره‌بيلسه ايدی عسكر انك ايستديكی آدمه بيعت ايده‌جكلردی . امويلر استحصال بيعته مقابل بر ولايتی برقاچ سنه مأكل اولمق اوزره ويريبورلردی . نته‌كيم بشنجی خليفهٔ اموی (عبدالملك بن مروان) ٧٢ سنهٔ هجريه‌سنده (عبدالله بن خازم) حقنده اويله بر حالده بولنمش ايدی . (عبدالملك) اوصره‌ده مكه‌ده (ابن‌الزبير) ايله محاربه ايديبوردی . ديكر طرفدن (ابن خازم) دن‌ده قورقيوردی . (عبدالملك) (ابن خازم) ه خبر كوندردی . كنديسنه بيعت اولنمسنی طلب وبوكا مقابل خراسانی يدی سنه آربه‌لق اوله‌رق ويره‌جكنی اكا وعد ايلدی [١] .

خلفايه بيعت برتجارت اولمق اوزره عد اولنمسنه كلنجه بوحال (معتصم) ك زماننده‌ن صكره باشلادی . ايشته بوزماندن اعتباراً پاره‌يه ، ياخود عسكره هركيم صاحب ايسه خلافته او نائل اوليوردی . پاره‌يه ، ياخود عسكره مالك اولمق هر ايكيسی معنیً بردر . عسكر پاره‌يه طمعاً خلفايی خلع ايتمكده بر مسرت طوييورلردی . چونكه يكی خليفه كلدكجه اندن حق بيعت ايله برابر حرص وطمعلرينك‌درجه‌سنه كوره آلتی آيلق، ياخود برسنه‌لك ، ياخود دها آز ويا دها چوق مدت معاشلرينی طلب ايدرلردی [٢] . بوقبيلدن

[١] ابن‌الاثير ١٦٨ ج٤
[٢] ابن‌الا ثير ٧٥ ج ٨

وقوع بولان مطالباته دائر حدسز ، حسابسز مثاللر واردر . تفصيلات آلمق ايستينلر خلفای عباسیه تاریخنه مراجعت ایتسونلر . بونك نتیجه‌سنده خلفا ادارهٔ امور مملکته بدل بوحاللر ایله مشغول اولدیلر . امور دولت مختل اولدی . خلفا آرتق کندی جانلرینی وچفتلکلرینی محافظه‌دن بشقه برشی دوشونه‌میورلردی . مملکت عسکرك ، یاخود عسکری الده ایدنلرك النده بازیچه اولدی . خلق زراعت وتجارتی براقدیلر . مملکتده ایش، کوچ صورت عمومیه‌ده سکته‌یه اوغرادی.

مملکتك دوچار اولدیغی شو فلاکتی تزیید ایدن احوالدن اوله‌رق عسکر قوماندانلری پاره‌یه محتاج اولوب‌ده بیت‌المال خزینه‌سنده احتیاجلری نسبتنده پاره بولنماز ایسه پاره‌یی اهالیدن اخذ وغصب ایتمکه باشلاملریدر . بوحال علی‌الاکثر خلیفه اجلاسی مسأله‌سنده عسکر فرقه‌لری آره‌سنده اختلاف وقتال ظهوری زمانلرنده وقوع بولوردی. اوجمله‌دن (دیلم) عسکری ٣٢٤ سنهٔ هجریه‌سنده خلیفهٔ عباسی (مطیع لله) ك خلافتی مسأله‌سندن طولایی بنی حمداندن (ناصرالدوله) ایله آل بویهدن (معزالدوله) آره‌سنده وقوع بولان محاربه‌لر اثناسنده بغداد اهالیسنك اموالنی نهب ویغما ایتمشلردی . بونلرك بو وقعه‌ده یالکز معروف ذواتك اموالندن نهب ویغما ایتدکلری شیلر ١٠,٠٠٠,٠٠٠ دینار قیمتنده ایدی [١] . خلیفه (مستکفی) سنهٔ

[١] ابن‌الاثیر ١٧٨ ج ٨

مذکوره‌ده (شیرزاد)ه امیرالامرا پایه‌سنی توجیه ایدنجه (شیرزاد) اوکبی تعیینلر زماننده عسکره عطیه ویرمك عادت اولدیغنی کوره‌رك عسکر عطیه‌لرینی پك زیاده آرتدیرمش ایدی . آنجق اومقدارده پاره بیت‌المال خزینه‌سنده موجود اولمدیغندن بوپاره‌لری تقسیطلر ایله تأدیه ایدلمك اوزره والیلر ، کتاب (مکتوبجیلر) وتجار اوزرینه طرح ایلمش وتحصیلنده انواع مظالمی ارتکاب ایتمشدر. بونك اوزرینه بغدادده برچوق اشقیا توره‌یه‌رك خلقك اموالنی سرقت وغصب ایلدکلرندن ارباب تجارت بغداددن فراره مجبور اولمش ومملکت آثارشی ایچنده قالمشدر [١] .

بوامثالی احوال فلاکتلرك مملکت اوزرینه متوالیاً یاغمسنی موجب اولمشدر. شهرلر اهالیسی بوقاریشقلر آره‌سنده تجارت وصنعتی ترك ایتدکلری کبی کویلرده بولنان ارباب زراعت‌ده اجرای زراعتدن واز کچمشلردر . بوسببدن فیاتلرده بهالیلق وقوع بوله‌رق بتون عراق شهرلری وبالخاصه بغداد سنه‌لرجه آجلق چکمشدر . ایشسزلکدن وآجلقدن خرسزلرك ویانکسیجیلرك وسرسریلرك انواعی توره‌مشدی. بونلر هرفرصتده وباخصوص قاریشقلق ظهورنده هرطرفه صالدیره‌رق خلقك اموالنی نهب وسرقت ایتمکدن بشقه برایش ایله اشتغال ایتمزلردی . خلفانك بواحوالك اوکنی آلمق ایچون عسکر استیجار ایتمکه پاره‌لری قالمامش ایدی . مع‌مافیه بعض خلفا پاره‌یه مالك اولدقلری حالده بیله نفوذك کندیلرندن بشقه‌لری النده بولندیغی

[١] ابن‌الاثیر ١٧٦ ج ٨

كورەرك بوفنالقلری ازاله ایچون پاره صرف ایتمکدن چکینیرلردی . نته‌کیم خلفای عباسیه‌نك اون سکزنجیسی اولان (مقتدر) ٣٢٠ سنه‌سنده بوصورتده حرکت ایتمش ایدی . کندیسنده ووالده‌سنده پاره موجود ایکن اعطاسندن چکینه‌رك بوسبیله ترك امراسندن (مونس مظفر) ویا (مونس خادم) ك مساعیسی نتیجه‌سنده مقتول اولمشدر . (مؤنس) ك بو حرکتی اطرافده بولنان امرانك خلفا اوزرینه جرأتلرینی تزیید وحتی خلفانك اموالنی یغما وضبط ومصادر ایتملرینه تشویق ایتمشدی [١] . نته‌کیم خلفای عباسیه‌نك یکرمی اوچنجیسی اولان (مطیع) حقنده‌ده بویله بر معامله روا کورلمش ایدی . ٣٦١ سنهٔ هجریه‌سنده روملر الجزیره جهتندن ممالك اسلامیه‌یه تجاوز ایدرك (نصیبین) ه قدر وارمشلر وکیردکلری یرلرده اموال اهالی‌یی نهب وغصب وقادین وچوجقلری اسیر وشهرلری احراق ایلمشلردی . (نصیبین) اهالیسندن بعضلری خلیفه‌دن وعسکرندن و بغداد اهالیسندن معاونت ومظاهرت طلب ایتمك اوزره بغداده کلمشلردی . بغداد اهالیسی بر کورولتی قوپاره‌رق روملرك دها زیاده یاقلاشملرندن قورقویه دوشدیلر . او صره‌ده پدرندن صکره مقام امارتده بولنان وبغدادده مرجع کافهٔ امور اولان آل بویهدن (معزالدوله) نك مخدومی (عزالدوله بختیار) روملر ایله محاربه ایده‌جك غزاة اسلامیه‌یه مقتضی مصارفاتك اعطاسی لزومنی خلیفه (مطیع)ه بیلدیردی . (مطیع) : « حاکمیت المده اولسه ایدی و واردات دولتدن کلن اموال امریمه تابع بولنسه ایدی محاربه‌یه عسکر سوق ایتمك ومصرفلرینی تأدیه ایلك وسائر خصوصات مسلمینه باقمق وظیفه‌م اولوردی . فقط بن بو حالده بولندقجه او وظیفه بکا ترتب ایتمز . بوکون مملکت کیمك النده ایسه بو وظیفه‌ده اکا دوشر . خطبه‌ده ناممك ذکرندن بشقه هیچ بر موقع ونفوذم یوقدر . ایسترسه‌کز بو خلافتدن چکیله‌یم » جوابنی ویردی . مع‌مافیه بوجوابك تأثیری اولمدی . (مطیع) اثوابنی ، خانه‌سنك انقاضنی وسائره‌یی صاتمغه و ٤٠٠,٠٠٠ درهم تأدیه ایتمکه مجبور اولدی. بونك اوزرینه « خلیفه‌نك اموالی مصادره اولندی » شایعه‌سی هر طرفه یایلدی . فقط غریبی شوکه مذکور پاره‌لر مجاهدین اوزرینه صرف ایدلمدی . (بختیار) پاره‌یی کندی امور شخصیه‌سنه صرف ایتدی [١] . خلفای عباسیه‌نك ترك عسکرلریله اولان حاللری سلاطین آل عثمانك اون سکزنجی عصر میلادیده ودها صکره یکیچریلر ایله اولان حاللرینه نه قدر بکزه‌یور ! . . سلطان محمود ١٨٢٦ سنه‌سنده انلری استیصال ایتمسه ایدی سلاطین عثمانیه‌نك موقعی نه قدر مشکل اوله‌جقدی ! . .

دولت عباسیه‌ده او صره‌لرده توالی ایدن اضطرابات و اختلاللر یوزندن هرکس ایشی کوجی براقوب مملکت خراب اولدیغندن آرتق دولت ادارهٔ امور حکومت ایتمك وعسکر

[١] ابن الاثیر ٩٠ ج ٨

[١] ابن الاثیر ٢٤٤ ج ٨

بسلمك ايچون اقتضا ايدن مصارفاتى تأديه يه
منابع وارداتدن محروم اولمشدى . حال بوكه
عسكره مالك اولمق بر دولتك بقاسى ايچون
صورت قطعيه ده لازمدر . آل بويهدن ذكرى
كچن (معزالدوله) (مطيع) ك زمان خلافتنده
بغداده استيلا ايتديكى زمان عسكر كنديسنه
قارشى بر كورلتى قوپارديلر وكنديسنه آغير
سوزلر سويلديلر . (معزالدوله) انلره
معاشلرينى تأديه ايده جكنى تعهد ايتدى .
فقط بالآخره صورت مشروعه ده استحصال
اولنه جق واردات ايله بو معاشلرى تأديه
ايده ميه جكنى آكلاديغندن خلقك اموالنى
شرع وقانونك تجويز ايده ميه جكى بر يولده
ضبط ومصادره يه مجبور اولدى . بو احوالك
ارتكابى ايله ده عسكرك معاشاتنى تأديه ايده-
مديكندن كنديلرى اكديروب حاصلاتنى
آلمق اوزره كويلرى وچفتلكلرى عسكره
تسليم ايتمكدن بشقه چاره قالمديغنى كوره رك
خلافته واملاك اصحابنه عائد كويلرى عسكره
توديع ايتدى . بونك اوزرينه ديوانلرك
(دوائر دولتك) اكثرينه لزوم قالمامقله الغا
ايدلدى . وايلرده ده ايشدن كف يد ايتدير-
لدى . او زمانه قدر مملكت هپ خرابه زاره
دونمش ، معمور اوله رق يالكز بر قاچ كوى
قالمش ايدى . بو معمور كويلر قوماندانلرك
النه كه رك بونلرك نفوذى ايله بر قات دها
معمور اولدى . خراب كويلر ايسه نفرلرك
حصه سنه دوشمكله بر قات دها خرابه اوغرادى .
نفرلر اوكويلرى اعاده ايله يرينه ديكرلرينى
آلديلر . اسقا وسائطنه وطرق مواصله يه
باقلمديغى ايچون كويلرك بر چوقلرندن اثر
بيله قالمامشدى . مقاطعات اصحابى آدملرينك
چفتجيلره حقنده روا كوردكلرى مظالم واعتسافات
فلاكتك برقات زياده آرتمسنه ياردم ايتمش
ايدى . والحاصل ذكر ولنان احوالك
تأثيريله (معزالدوله) بر غائله ويا حادثه نك
وقوعنده صرف ايدلمك ايچون هيچ بر احتياط
آقچه سنى ادخاره موفق اوله مدى . مشاراليه
خاص عسكرى اولان توركاره فضله معاشات
ايله برابر فضله مقاطعات اعطا ايتديكندن
بو حال بو عسكر ايله (ديلم) عسكرى آره سنده
اوته دن برى موجود اولان نفرت وعداوتك
برقات دها تزايدينه باعث اولمش ايدى [١] .

٥ رجال دولتك وارداتى

كندى جيبلرينه كچيرملرى

بر دولت؛ ثروتنك اك عالى درجه سنه وارير،
حكمدار راحت ورفاهيته، ذوق وصفايه طالار،
امور مملكتى بالذات اداره ايتمز ايسه اوزمان
نفوذ حكومت وزير، والى ، باش كاتب، مابينجى،
قوماندان كبى او حكمدارك اطرفنده بولنانلره ،
ياخود الك طرفندن ادارۀ امور ايدنلره ،
ياخود حكمدار ايله اهالى آره سنده وساطتى
تشكيل ايلينلره انتقال ايدر . مملكتده امر
ونهى بونلرك اللرينه كچر . بونك نتيجه سنده

(١) ابن الاثير ١٧٩ ج ٨

بو رجال دولت کلن وارداتی کندی جیبلرینه تحویل ایدرك اله کچیره‌بیلدکلرینی کچیریرلر ، بولندقلری موقع ومتصف اولدقلری اخلاقه تبعاً کندیلری‌ده اسرافات وتبذیراته طالارلر . بوحال آنجق امور وخصوصاتی تفتیشاتدن وحساب ویرمکدن آزاده اولان حکومات مطلقه‌ده وقوع بولور . بونوع حکومتلرك اسرافات وتبذیرات دورنده حکمداره وکالت ایدن هر هانکی وزیر ویا باشکاتب ویاخود مابینجی مطلقا اویله بر نفوذه مالك اولور . باخصوص دولت عباسیه‌ده وزرانك وباش کاتبلرك بو صورتله احراز ایتدکلری نفوذی طبیعی کورملیدر . زیرا دولت عباسیه‌ده دولتك بونوع اعاظم رجالی ایرانلیلردن ایدیلر . دولت عباسیه آنجق ایرانلیلر ایله تأسس ایتدی . مدنیت عباسیه دخی آنجق ایرانلی علما ایله پارلادی . ایشته بو سببدن دولت عباسیه‌ده ، حتی الك پارلاق زمانلرنده ، وزرانك موقعی ، سوزی پك بیوك ایدی. دولت مشارالیهاده وزیرك نه قدر بیوك ونفوذلی بر مقام اشغال ایتدیکنی آکلامق ایچون بر مکیلرك (رشید) زماننده‌کی موقعنی نظردقته آلمق کافیدر . (رشید) زماننده‌بتون واردات دولت برمکیلرك النده ایدی . حتی (رشید) بعضاً آز بر پاره‌یه محتاج اولوردی‌ده بوله‌مازدی [۱] . برمکیلر (رشید) ك آرزو ایتدیکی تبذیرات واستبداده حائل اولمق ایستینجه (رشید) ده ـ مشهور اولدیغی

[۱] مسعودی ۲۰۱ ج ۲

وجه‌ایله ـ کندیلرینی پریشان ایلدی [۱].

(رشید) دن دها اول (مهدی) دخی وزیری (یعقوب بن داود) حقنده اویله یاپمش ایدی . (مهدی) یعقوبی وزیر اتخاذ ایتدیکی زمان اکابر ناموردولتی ودوائر حکومتی ترك ایدرك ذوق وصفایه ، چالغی وشرقی دیکلمکه طالدی. فقط خلیفه‌نك بوحالی اهالی‌یه وباخصوص عربلره کران کلمکله (یعقوب) ی هجو ایتدیلر .

از جمله مشاهیر شعرای عربدن (بشار بن برد) شو ایکی بیتی سویلمش ایدی : « ای بنی امیه ! اویانکز . اویقوکز اوزادی. زمان استفاده زمانیدر . زیرا بو کون حقیقی خلیفه (یعقوب بن داود) در. ای اهالی ! خلافتکز محو اولدی . آرتق خلیفة اللهی‌نی وعود آره‌سنده آراییکز »

بنی امیة ! هبوا طال نومکم
ان الخليفة يعقوب بن داود
ضاعت خلا تكم ياقوم ! فالتمسوا
خليفة الله بين الناى والعود [۲]

بو دیدی قودیلر (مهدی) یه اخبار ایدیلنجه (مهدی) یعقوبی نزدینه چاغیره‌رق دردست ایلمش وحبسه القا ایتمشدر . (یعقوب) سنه‌لرجه حبسخانه‌ده قالمشدر .

(مأمون) قاضی القضاة (یحیی بن اکثم)ه تودیع امور مملکت ایدرك [۳] (رشید) ك برمکیلر حقنده کوستردیکی توجه و امنیت

[۱] طبری ۱۲۳۲ ج ۳ [۲] الفخری ۱۶۶ [۳] ابن خلکان ۲۱۷ ج ۲

قدر کندیسی‌ده یحیی حقنده اویله بر توجه وامنیت کوسترمش ایدی . فقط دها صکره یحیادن ممنون اولمدی. وفاتی صره‌سنده برادری (معتصم) ه شو وصیتده بولندی: « صلاحیت واسعه ایله صاقین وزیر اتخاذ ایتمه . یحیی بن اکثم) ك خلقه روا کوردیکی معامله‌لردن وکندیسنك سوء احوالندن چکدیکم فلاکتلری بیلیرسك» [۱] . عربلر وزرایی ، باخصوص بونلر اکثریتله ایرانلی اولدقلرندن طولایی ، سومزلردی . وزرایی قورقاقلق ، خست ورشوت قبولی ایله توصیف ایدرلردی . بر اعرابی‌نك ـ بدوینك ـ شو ایکی بیتی وزرانك بو اوصاف ایله نصل زبانزد اولدقلرینی کوستریر :

« اویله آدم‌که وجدانك عکسنه اوله‌رق اظهار زهد ایدر . هدیه‌لری پك زیاده سور. اطرافی آدملر ایله احاطه اولنمش . کندیسنده وزیر اولدیغنه دلالت ایدن قورقاقلق ، خست کبی اوصاف کوربیورم . »

ومظهر نسك ماعلیه ضمیره
یحب الهدایا بالرجال مکور
اخال به جبناً وبخلاً وشیمةً
تخبر عنه انه لوزیر [۲]

مع مافیه برچوق دفعه‌لر وزرا بر استفادهٔ شخصیه ایچون دکل ، محضا بیت‌المال پاره‌سنك اسرافات وتبذیرات ایله هدر اولمامسی مقصدیله پاره‌یی خلفادن اسیر کرلردی . نته‌کیم خلیفه (واثق) ایله وزیری (ابن‌الزیات) آره‌سنده اویله بر وقعه اولمش ایدی . (واثق) (علم)

[۱] طبری ۱۱۳۹ ج ۳ [۲] طبری ۱۰۸۸ ج ۳ .

اسمنده بر جاریه‌نك تغنی ایلدیکی بر شرقی بی پك زیاده بکنه‌رك جاریه‌نك صاحبنه بش بیك دینار اعطاسنی امر ایتمش ایدی . وزیر (ابن‌الزیات) پاره‌نك تأدیه‌سنی کجکدیردی . (واثق) بو تأخیردن طولایی طاریله‌رق پاره‌نك ایکی‌قات اوله‌رق اعطاسنی امر ایندی . بونك اوزرینه وزیر مجبوراً جاریه صاحبنه اون بیك دینار ویردی [۱] .

فقط اغلبیت اعتباریله وزرا خلیفه‌لرده ضعف وعجز کوردکجه پاره ایشلرنده دها زیاده نفوذ صاحبی اولمق واللرندن کلدیکی قدر پاره‌لری کندی جیبلرینه تحویل ایتمك ایچون چالیشیرلردی . ایشته بو سایه‌ده پاره‌نك قسم اعظمی انلرك النه کچمش ایدی .

(وزرا) : — وزرا دولتك دور انحطاطنده ، دولتك پارلاق دورنده‌کی خلفانك ، یاخود بیت‌المالك ثروتنه معادل بیوك ثروتلره مالك اولمشلردی . صانکه دولتك وارداتی وزرانك خانه‌لرینه تحویل مجری ایلدی . بونك اوزرینه وزیرلك آمال عظیمه اصحابنك مطمح نظری اولدی. بومنصبی الده ایتمك ایچون رشوت وهدیه‌لر بذل ایدلمکه باشلاندی . بونکله برابر برچوق دفعه وزارت عسکره معاش تأدیه ایده‌بیلنلره بدلسز اوله‌رق ده تکلیف وتوجیه اولنوردی [۲] . فقط اکثریتله بو منصبه نائلیت برچوق پاره‌لرك بذلی ایله ممکن اولیوردی. بوصورتله وزارت یاطوغریدن

[۱] ابن الاثیر ۱۳ ج ۷ [۲] ابن الاثیر ۸۳ و ۸۶ ج ۸ و صلة تاریخ الطبری ۷۹

طوغری‌یه خلیفه‌دن ، یاخود خلیفه‌نك رجال خاصه‌سندن بری واسطه‌سیله استحصال اولنوردی . نته‌کیم هجرتك دردنجی عصری اوائلنده خطاط شهیر (ابن مقله) بو منصبی الده ایتمك ایچون خلیفه (راضی)یه ٥,٠٠٠,٠٠٠ دینار ویرمشدی . کذلك (قائم بامرالله) ك وزیری (ابن‌جهیر) منصب وزارتی استحصال ایچون خلیفهٔ مشارالیهه ٣٠,٠٠٠ دینار تأدیه ایلمشدی [١] . خلیفه‌نك خواص رجالندن بری واسطه‌سیله استحصال وزارت دخی ینه پاره بذلنه متوقف ایدی . وزرا بو ویردکلری پاره‌لرك بر قاچ قاتنی اثنای مأموریتلرنده تعیین ایده‌جکلری والیلردن ، ناظرلردن (متصرف ویا مدیرلردن) ، کاتبلردن (مکتوبجیلردن) وسائره‌دن آله‌جقلری رشوت ایله چیقاره‌جقلرینی بیله‌رك پاره‌یی ویریرلردی .

وزرانك ارتکاب و ارتشالری غرائب وقوعاتندن اوله‌رق روایت اولنورکه خلیفه (مقتدر) ك وزراسندن (خاقانی) ارتکاب وارتشاده اوقدر ایلری کیتمش ایدی‌که بر کونده اون طقوز کشیدن رشوت آله‌رق کوفه‌یه ناظر تعیین ایلمش . بونلر محل مأموریتلرینه کیدرکن یولده بولوشمشلر ، اون طقوز کشی عین زمانده عین محلده عین مأموریته تعیین ایدلمش ایدی . بونلر بریرده طوپلانه‌رق نه یاپه‌جقلرینی دوشوندیلر . نهایت اك صوك تعیین اولنانك ، چونکه اندن صکره یکرمنجی اولمق اوزره دیکر برینك کلمسنه مبنی ، او مأموریته حقی اولدیغنه قرار ویردیلر . اك صوك کلن اون طقوزنجی محل مأموریتنه کیتدی . دیکرلری وزیرك نزدینه عودت ایتدیلر . وزیر بونلری دیکر مأموریتلره تعیین ایلدی . ایشته بو سببدن شعرادن بری وزیر مشارالیهی شو مآلده هجو ایتمش ایدی :

« اویله بر وزیرکه حیاسزلقدن اوصانماز . شمدی تعیین ایتدیکنی بر ساعت صکره عزل ایدر . پاره ایله کلنلری یانه یاقلاشدیریر . پاره‌سز مراجعت ایدنلره یوز چویریر . ارباب رشوت نزدینه کیتدکلری زمان بونلردن اك زیاده توجه کوره‌جك آدم اك زیاده رشوت کوتورندر » [١] .

وزیر لایمل من‌الرقاعه
یولی ثم یعزل بعد ساعه
ویدنی من تعجل منه مال
ویبعد من توسل بالشفاعه
اذا اهل الرشی صاروا الیه
فاحظی القوم اوفرهم بضاعه

والیلر وسائر مأمورین حکومت وزرانك توجهلرینی استبقا ایتمك ایچون هدیه نامی آلتنده هر سنه وزرایه معین بر پاره تقدیم ایدرلردی .

بونکله برابر وزرادن بعضلری پك نادر اوله‌رق نه رشوت قبول ، نه ده حقدن انحراف ایدرلردی . اونجی خلیفهٔ عباسی (متوکل علی‌الله) ك وزیری اولان (عبید الله بن یحیی بن خاقان) بویله‌جه عفیف ومستقیم بر آدم

[١] الفخری ٢٥٣ و ٢٦٦

[١] الفخری ٢٤١

ایدی. (الفخری) نك روایتنه کوره مصر والیسی دها اولکی وزرایه هدیه تقدیمی اعتیادیله (عبیدالله) ه هدیه اوله‌رق ٢٠٠,٠٠٠ دینار ایله اوتوز سفط ـ سپت ـ طولوسی مصر قماشی کوندرمش ایدی . هدیه وزیرك حضورینه کتیریلنجه وزیر مصر والیسی طرفندن کلن آدمه : « ... ، بن بونی قبول ایده‌مم ، والیلر اوزرینه اویله بار اوله‌مام » دیمش . سپتلری آچمش ؛ انلردن یالکز بر مندیل آله‌رق دیزی آلتنه صوقمش . بتون پاره‌لرك وقماشلرك دیوان خزینه‌سنه کوتوریله‌رك قید ایدلمسنی وبو پاره‌لر ایله مصر حکومتی نامنه خانه‌لر مبایعه اولنمسنی امر ایتمشدر [١] .

خلیفه (مقتدر) ك وزراسندن اولوب اولجه درج ایتدیکمز خراج جدولی ترتیب ایلین (علی بن عیسی) دخی عفت ، صدق واستقامتله اشتهار ایدن وزرادن ایدی . اودورلر بونلر کبی عفت واستقامتله حرکت ایتمش دیکر وزرادن‌ده خالی دکلدی . فقط اجمالاً دینیله‌بیلیر که عباسیلرك دور انحطاطنده علی الاکثر وزرا منصب وزارته آنجق ثروت صاحبی اولمق ایچون کچرلردی . (مقتدر) زماننده (ابوالحسن بن الفرات) اوچ دفعه وزیر اولدی . برنجی دفعه ٢٩٦ سنهٔ هجریه‌سنده ایدی . اوچ سنه وزارتده قالدی . بونك نتیجه‌سنده مشارالیهك نزدنده ٧,٠٠٠,٠٠٠ دینار بریکدی . هپ مصادره ایدلدی . (ابن الفرات) ٣٠٤ سنه سنده تکرار وزارته نصب و ٣٠٦ سنه‌سنده تکرار عزل ایدلدی . اوچنجی دفعه اوله‌رق ٣١١ ده وزیر تعیین و ٣١٢ سنه سنده تکرار عزل اولندی . بو صوڭ ایکی دفعه‌ده وزارتده اوچ سنه قالمش ایدی . عزل ایدلدیکی زمان یاننده بولنان ثروت ١٠,٠٠٠,٠٠٠ دینار دن فضله ایدی . بوندن ماعدا سنه‌ده ٢,٠٠٠,٠٠٠ دینار واردات کتیریر کوی وچفتلکلره مالك بولنیوردی [١] . بویله ایکن بیله بو ذات پك سخی ومکرم بر آدم اولدیغی ایچون هیچ بر عرب مؤرخی انك حقنده فنا بر شی یازمیور.

(ابن الفرات) مقام وزارته کچدکجه قار ، موم وکاغد فیأتلری یوکسلیردی . چونکه وزیرك خانه‌سنده بواوچ شیدن چوق صرف اولنوردی. انك خانه‌سنده فصول ثلاثه‌ده ـ ربیع ، صیف ، خریف ـ صو ایچن هر کیم اولور ایسه اولسون اکا ساده صویه بدل قارلی صو ایچیریلیردی. کذلك وزیرك خانه‌سنده غروبدن صکره هر کیم چیقسه بیوك ، تمیز بر موم ایله مفارقت ایدردی. مشارالیهك خانه‌سنده (کاغد اوطه‌سی) نامیله معروف بر اوطه وار ایدی که بواوطه‌یه کیرن کیمسه کاغده محتاج ایسه اندن ایستدیکی قدر آلمغه ماذون ایدی [٢] .

محدثین ـ ارباب حدیث ـ ه یکرمی بیك ، شعرایه کذلك یکرمی بیك ، ادبایه ٢٠,٠٠٠ ، فقهایه ٢٠,٠٠٠ ، صوفیونه ٢٠,٠٠٠ درهم تخصیص ایتمش ایدی [٣] . اهل علم ودیانتدن ، اشرافدن ، فقرادن بش بیك کشی‌یه معاش باغلامشدی . بونلره ویریلن معاشلرك اك بیوکی

[١] الفخری ٢١٦

[١] ابن خلکان ٣٧٢ ج ١ [٢] الفخری ٢٤٠

[٣] ابن الاثیر ٥٧ ج ٨

١٠٠ دینار واك كوچكی بش درهم اولوب سائر
معاشلر ایسه بو ایکی مبلغ آره‌سنده مختلف
مقدارلرده ایدی [١] دها اول برمکیلر
طرفندن اختیار اولنان سخا وکرم انلرك حرص
وطمعلرینی وشایان مواخذه سائر احوالنی نصل
اورتوب قپاتدی ایسه وزیر مشارالیهك کرم
وسخاسی دخی افعال طمعکارانه‌سنی بر پوشیدهٔ
مسامحه ایله اورتدی ، شعرانك لسانی کسدی ،
مورخلرك ده قلملرینی قیردی .

بونلرکبی بیوك ثروتلر طوپلایه‌رق رفاهیت
واسرافاتك هر نوعنه طالان دها پك چوق
وزرا کلمشدر . طرز قدیمده تشکل ایدن
حکومتلرده بو کبی احوالك وقوعنی طبیعی
کورملیدر. وزرا ، عراقده اولسون ، مصرده
اولسون ، اندلسده اولسون ، هر یرده پك
چوق پاره‌لر طوپلایورلردی . مصرده (بنی
طولون) دولتی وزراسندن اولان (مادرانی)
کندیسندن دها اول بر آدمك عهده‌سنه پك
نادرکچه‌بیلن اوبله بیوك چفتکلره مالك ایدی که
بونلرك خراجدن ماعدا سنوی حاصلات
صافیه‌سی ٤٠٠,٠٠٠ دینار طوتیوردی . بو
ذات پك چوق هبه‌لر ، عطیه‌لر ، صدقه‌لر
ویرمشدی . (٢٧) دفعه حجه کیتمش ، هر
دفعه‌سنده ١٥٠,٠٠٠ دینار صرف ایلمش
ایدی [٢] . ینه بو جمله‌دن اوله‌رق فاطمیلرك
ایلك وزیری (یعقوب بن کلس) مالك اولدیغی
املاك واراضی میاننده شامده سنوی ٣٠٠,٠٠٠

[١] ابن خلکان ٣٧٢ ج ١
[٢] مقریزی ١٥٥ ج ٢

دینار واردات کتیریر مقاطعه‌لری واردی .
وفاتنده ترك ایتدیکی املاك وچفتلکلر وحیوانات
وسائره‌نك قیمتی ٤,٠٠٠,٠٠٠ دیناره بالغ
اولمشدر . کریمه‌سنك جهازی ایچون صرف
ایتدیکی ٢٠٠,٠٠٠ دینار بشقه‌در . مشارالیه
خدمتکار جاریه‌لردن ماعدا ٨٠٠ حظیه‌ـ قلفه‌ویا
اوطه‌لق ـ و (طائفهٔ وزیریه) نامنی آلان ٤,٠٠٠
کوله ترك ایلمشدر [١] . خلفای فاطمیه‌دن
(مستنصر) ك وزیری (افضل امیرالجیوش)
[*] امثالی ایشیدلمین عظیم بر ثروت ، یعنی
آلتون اوله‌رق ٦٠,٠٠٠,٠٠٠ دینار [٢] و ٢٥٠

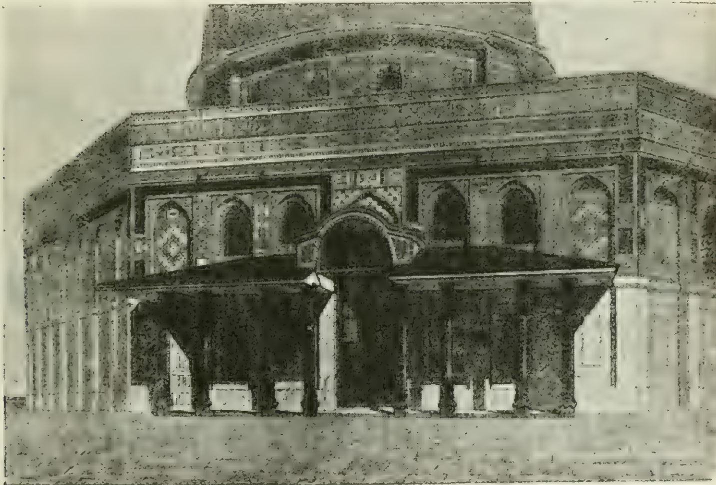
[١] مقریزی ٦ ج ٢
[*] اصل اسمی (بدر) اولان افضل اصلاً
ارمنی ایدی . (جمال الدوله بن عمار) طرفندن کوله
اوله‌رق صاتون آلنوب تربیه ایدلمشدی. اصابت رأی،
مردلك ، شدت عزم صاحبی رجالدن معدود ایدی .
فاطمیلردن (مستنصر) صاحب ترجمه‌یی اول امرده
(صور) ودیکر بر روایتـه کوره عکایه قائممقام
تعیین ایلمش ایدی. فقط دها صکره دولت فاطمیه‌نك
اموری فنا کیتمکه باشلادیغندن وقوع بولان توصیه
اوزرینه (مستنصر) صاحب ترجمه‌یی قاهره‌یه دعوت
وعهده‌سنه وزارت منصبنی توجیه ایلدی (٤٦٦ ه).
مشارالیه هم وزیر، هم سر عسکر اولدیغندن کندیسنه
(امیرالجیوش) لقبی ویرلمش ایدی . اسکندریه‌ده
عطارلر چارشوسنده‌کائن جامعی بنا ایدن کندیسیدر.
سکسان یاشنی متجاوز اولدیغی حالده ٤٨٨ سنه‌سنده
قاهره‌ده وفات ایلمشدر . (ابن خلکان) مترجم
[٢] اصلده آلتی یوز بیك بیك دینار ٦,٠٠٠,٠٠٠,٠٠٠
دینیلیور. حال بوکه اوقدر بر پاره‌نك بر آدمده بریکمسی
مستبعددر . زیرا بوقدر بر پاره مصر خراجنك یوز
سنه‌لکندن فضله‌در. بونك طوغریسی آلتمش کره بیك
بیك اولملق اقتضا ایدر. هم درهمدن زیاده دینار اولملق
حقیقته دها قریبدر . چونکه مصرده ثروت پك نادر
اوله‌رق درهم ایله امداد اولنوردی . مؤلف

اردب مقـداری نقود مصریه‌دن درهم ، ٧٥،٠٠٠ طوپ اطلس قماشی ، ٣٠ دوه یوکی عراق آلتوننددن معمول عطریات قابلری(؟) ، ١٢،٠٠٠ دینار قیمتنده مجوهرات ایله مرصع بر آلتون دیویت ـ دوات ـ وحدسز حسابسز ملبوسـات ، آت ، قاطر ، مواشی ، جاریه ، کوله وسائره براقمشدر [١] .

اندلسده بولنان وزرانك احوالنی‌ده بوكا كوره قیاس ایدیكز . وزیر (ابن شهید) لك تقدیم ایتـدیکی هدیه اورالرده‌ده وزرانك نه

احوال وقوع بولمشدر. وزرا بو دولتده دخی واسع چفتلکلره مالك اولورلردی . چفتلکلرك خراجنـدن ، یاخود اعشارندن کنـدیلرینی قورتارمق ایچـون وارداتنك قسم اعظـمی کنـدی وارثلرینه عائد اولمـق شرطیله او چفتلکلری بعض جوامع ومساجده وقف ایتمك حیله‌سنه مراجعت سایه‌سنده وارداتی کندی نفسلرینه و وارثلرینه تأمین ایلرلردی [١] .

دولت عباسـیه‌ده وزرانك بیوك ثروتلر بیرکدیرمك ایچون بولدقلری ابواب واردات

شکل : ١٧ قدس شریفده جامع عمری

قدر بیوك بر ثروته مالك اولدقلرینی کوستریر. (ابن خلدون) و (المقری) بو هدیه‌یی ذکر ایدییورلر. (المقری) هدیهٔ مذکوره‌نك تفصیلاتنی اوچ بیوك صحیفه‌ده پك کوزل یازییور [٢] .

دولت عثمانیه‌ده دخی، ثروتنك الده‌ یوکسك زمانده وانده بر آز زمان صکره ، بوكا مشابه

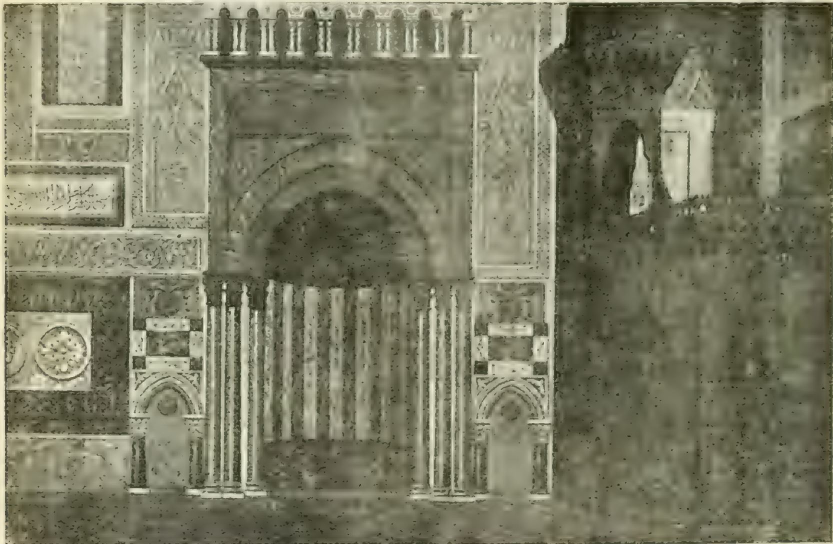
اولا بالاده کوستردیکمز وجه‌ایله مأمورتعییننددن آلنان رشوت ، ثانیاً عینی یولده والیلردن کلن هدایا ، ثالثاً حائز اولدقلری نفوذ قوتیله غصب ایتـدکلری کوی وچفتلکلر ، رابعـ خراج اموالندن ارتکاب ایتدکلری اختلاسلردن تشکل

[١] ابن خلکان ٢٢٢ ج ١ [٢] نفح الطیب ١٦٨ ج ١

(١) Porters's Const. Hist. of Turkey, Ms

ایدردی. وزرا نفوذ وزارتله حدسز، حسابسز تارلا وچفتلکلر غصب ایتدکلری کبی خراجدن کلن وارداتدن‌ده ایستدکلری قدر سرقت ایدرلردی . دها اول بیان ایتدیکمز وجه‌ایله او زمانلرده طوتیلان دفترلرده اتخاذ اولنان طرز حسابات اختلاسی منع ، یاخود اظهار ایده‌جك حالده دکل ایدی .

صکره خزینه‌دن تمام قبض ایدرلردی . فقهایه واشرافه ویریلن معاشاتی دخی اویله‌جه قیرارلردی . بوایسه مأمورینك نصف معاشاتنی آلمق دیمك ایدی . وزرا حوائج ضروریه‌دن اولان ارزاق وامتعه‌دن ماعدا برشهری ، یاخود برخراجی التزام ایدنلردن‌ده رشوت ، یاخود حصه قیلندن برپاره آلیرلردی . کذلك نفوذ

شکل : ١٨ قدس شریفده مسجد اقصانك محراب ومنبری

بوندن ماعدا معاش قیرمق دخی وزرایه برمنبع واردات تأمین ایدردی. بعض مأمورلر مأموریتلری باشندن آیریله‌مازلردی . پاره‌یه محتاج ایدیلر . بو احتیاج ایله معاشلرینی هرنه شکلده اولور ایسه اولسون آلمق ایسترلردی . وزرا کندی طرفلرندن آدملر قورلردی . بو آدملر واسطه‌سیله او مأمورلرك معاش سند وقوچانلرینی یاریم بهایه آلیرلردی [١] . دها

وزارتك استعمالی وخلفانك اغماض عین ایتملری سایه‌سنده ارباب تجارتدن‌ده برچوق اموال غصب ایدرلردی [١] . بوصورتله وزرانك قازاندقلری پاره‌لره مرافق وزرا ـ منافع وزرا ـ نامنی ویریرلردی . بوقازانج قپولری بین الناس مشهور ایدی . نقودك عیارینی تنقیص ایتمك دخی وزرانك قازانجلری جمله‌سندن ایدی . وزرا دینارلری اکسك اوله‌رق ضرب ایدرلر

[١] ابن الاثیر ٨٤ ج ٨

[١] طبری ٧٠٣ ج ٣

وبوندن پك بيوك برپاره قازانيرلردی [١] .

ايشته اوزمانلرده وزرانك حالی بويله ايدی .
بتون مهام امور دولت بونلرك الندهبولنور ايدی .
حال بويله ايكن عسكر معاشاتنك تأديه سی ايچون
مطالبه اولنانلر ، صيقيشديريلانلر خلفا ايدی .
ترك عسكرينك خدمت دولته نصل كيردكلرينی ،
خلفا حقنده نصل مستبدانه حركاته قيام
ايتدكلرينی ، معاش ومصرفلرينی نصل طلب
ايلدكلرينی يوقاريلرده ويرديكمز معلوماتده
كوسترمش ايدك . بونك اوزرينه تضيق
كورن خلفا پاره مسأله سنده وزرايی صيقيشديرمقدن بشقه چاره بوله مديلر . وزرا
طلب اولنان پاره يی قولايلقله ويرمزلر ايسه
كنديلرندن صورت جبريه ده آلنيردی . ايشته
شوصورتله زور ايله پاره آلمسنه « مصادره »
نامی ويريريردی . عباسيلرك انحطاط واضمحلال
دورنده بومصادره اصولی پك زياده حال رواجده
ايدی . چونكه بواصوله مراجعت ايتمكسزين
مصارفات دولتی تأديه ايتمك امكان خارجنده
ايدی . حتی اودورده وزير اولانلردن مالنك
مصادره سی وياكنديسنك قتلی ، ياخود هم
اموالنك مصادره سی ، هم كنديسنك قتلی
عاقبتلرينه اوغرامامش وزرايه همان تصادف
ايدلمز .

(مصادره) : — مصادره اسلاميتده پك
اسكيدر . تا راشدين زماننده باشلادی . اك
اول مالاری مصادره اولنان مأمورين حكومت
واليلر ايدی . اودورده بروالی كندی معاشندن
بشقه كرك برطريق تجارتدن ، كرك سائر
يوللردن برپاره قازانديغی كورولور ايسه خليفه
والينك قازانديغی پاره نك نصفنی آلير وبيت المال
خزينه سی اموالنه علاوه ايلردی . حضرت
عمر (كوفه) ، (بصره) ، (بحرين) واليلری
حقنده بويولده حركت ايتدی [١] . اوصره ده
بومعامله يه (مقاسمه) ويا (مشاطره) - پايلاشمق -
نامی ويرييورلردی . دها صكره حاكميت امويلره
انتقال ايدوب ده واليلر مستبدانه حركت
واموال دولتی مستقلاً احرازه قويولدقلرندن
دولتك صوك زمانلرنده خلفا واليلری عزل
ايتدكجه انلردن حساب صورمدن واموال
وثروتلرندن اله كچه بيلن شيلری اخذ وضبط
ايتمه دن يقه لرينی براقمازلردی . اوصره ده
بومعامله يه (استخراج) نامنی ويرمشلردی .

دها صكره عباسيلر مقام خلافته كچنجه
بونلرك اوائل دولتلرنده واليلرك قسم اعظمی
كنديی برادرلرندن وعمجه لرندن تشكل
ايديوردی . بوواليلردن بعضلری فنا احوال
ارتكاب ايتسه لربيله بوصره ده اويله براستخراج
ويا مقاسمه اجراسنه لزوم كورولمزدی .
بالآخره ولايتلر خلفانك اقربا وتعلقاتنك
غيری اولان رجال دولتك النه كچنجه بوواليلر
(منصور) زماننده بيله حرص وطمعه وپاره
قازانوب ادخار ايتمك ايچون استعمال شدته
باشلاديلر . ايسته بوسببدن (منصور) واليلری
عزل ايتدكجه ثروتلرينی مصادره و « بيت مال
المظالم » ناميله تأسيس ايتديكی خزينه يه توديع

[١] ابن الاثير ١٤٩ ج ٨

[١] يعقوبی ١٨١ ج ٢ وبلاذری ٨٣ و ٣٨٥

ایدردی [١] . دها صکره (مهدی) زماننده (١٥٨ - ١٦٩ ﻫ) والیلرك ظلم واعتسافاتی پك زیاده آرتدیغندن خلیفه خلقك شکایاتی بالذات کورمکه مجبور اولدی . بو شکایتلر آنجق والیلر حقنده ایدی . دها صکره (هادی) ، (رشید) ، (مأمون) واوچنجی عصر هجری اورتەلرنده خلیفه (مهدی) یه قدر بتون خلفا بونوع شکایتلری - مظالمی - استماع ورؤیت ایتدیلر .

والیلرك ظلم و اعتسافاتنه خلفانك نظر دقتنی جلب ایدنلر وزرا ایدی . چونکه وزرا وباخصوص برمکیلر خلفا طرفندن بالوکاله رؤیت امور ایدرلردی . خلیفه بروالینك تعیيننده وزیردن استشاره ایتدیکی زمان وزیر تعیینی آرزو اولنان والی حقندەکی معلوماتی بیان ایدردی . بوقبیلدن اولەرق (رشید) (علی بن عیسی بن ماهان) ی خراسانه والی تعیین ایتمك ایستدیکی وقت وزیری (یحیی بن خالد بن برمك) ایله استشارەده بولندی . یحیی تعیینی مناسب کورمدی . (رشید) یحیایی دیکلەمیەرك (علی بن عیسی بن ماهان) ی والی تعیین ایلدی . علی (خراسان) ده وارنجه اهالی حقنده انواع مظالم واعتسافاتی روا کورەرك برچوق پارەلر طوپلادی . (رشید) ه آت ، اسیر ، البسه ، مسك وسائر اموالدن مرکب اولەرق مثلی کورولمامش برچوق هدایا کوندردی . هدیه-لری رشید کورنجه بکندی . اوصرەده (یحیی بن برمك) یاننده طوریبوردی . (رشید) یحیایه : « بو آدمی والی یاپمیەلم دییوردك . سکا مخالفتده نەقدر برکت وارمش ، کوریبو-میسك ؟ » سوزلرینی توجیه ایدنجه یحیی : « افندم ، عمر واقبالکز مزداد اولسون . هر نەقدر فکر ورأیمك مصیب چیقمسنی آرزو ایدر ایسەمده امیرالمؤمنینك رأیجه دها عالم وفراستجه دها مصیب اولمسنی جاندن ایسترم . . فقط ایشده محذور اولمامق شرطیله . . . امین اولکزکه بووالی مملکتك ایلری کلنلری واهالی حقنده ظلم واعتساف اجرا ایتمسه واکثرینی تعدی وغصب ایله آلمسه ایدی سزه بوهدایایی کوندرەمزدی . اهالی حقنده اویله معاملەلر اجراسنه راضی اولور ایسەکز همان بو اعتده بوهدایانك ایکی مثلنی کرخ (بغداد شهرینك برمحلەسی) تجارندن بعضلرندن آلەبیلیرم » مقابلەسنده بولندی .

رشید طرفندن : « نصل آلەبیلیرسك ؟ » دییه واقع اولان سؤاله دخی یحیی : « برآز اول (عون) نامندەکی تاجر بزه برسپتده مجوهرات کتیردی . بازارلغه کیریشدك . ٧,٠٠٠,٠٠٠ درهم ویردك . قبول ایتمدی . شمدی آرزو بیوررسەکز کهیامی اکا کوندرەیم . مجوهراته یردها باقمق ایچون تکرار کتیرمسنی امر ایدەیم . مجوهراتی کتیردیکنده ایسه الندن آلوب حریفی قپودن طیشاری ایدەلم . کندیسنه اویله برشی کتیرمدك دییه انکار ایدەلم . ایشته بوصورتله ٧,٠٠٠,٠٠٠ درهم قازانمش اولورز . انك کبی دیکر ایکی تاجر حقندەده

[١] طبری ١٠، ٤ ج ٣

اویله یاپارز ، هدایا قیمتندن زیاده المزه پاره واشیا کچر » جوابنده بولندی [١] . یحیانك بوسوزلری شایان نظردقتدر. زیرا اوزمانلرده وزرانك ووالیلرك بی‌حساب پاره اله کچیرمك ایچون نه‌قدرقدرت وقوت صرف ایده‌بیله‌جکلرینی کوستریر .

یوقاریده کوستردیکمز اوزره والیلرده پاره صاحبی اولمق ایچون حرص و طمع عباسیلرك الك پارلاق زمانلرنده دخی باشلامشدی. مع‌مافیه برمکیلر بوخصوصده حسن خدمتده بولنورلردی . بو سایه‌ده والیلری اجرای مظالمدن منع ایتمشلردی . فقط برمکیلرك فلاکتلرندن صکره یرلرینه کلن وزرانك بعضلری حسن نیت وصدق واخلاص صاحبی اولدقلری حالده دیکر بعضلری ایسه منافع شخصیه . لرندن بشقه برشی دوشونمین کیمسه‌لردن اولدقلرندن والیلر فرصت بوله‌رق پاره طوپلامغه ودها اول کوسترلدیکی اوزره تأمین موقع ایچون وزرایه رشوت ویرمکه باشلامشلر وبیوك بیوك ثروت صاحبی اولمشلردر .

(والیلر) : — اوعصرلره کوره بر والینك زنکین اولمسی حائز اولدیغی استقلال وقدرته نظراً پك قولای برشی ایدی . باخصوص هرشیده ایستدکلرینی اجرایه مقتدر اولان استیلا والیلری - تغلب ایله والی اولانلر - ایچون پك آز برزمان ظرفنده زنکین اولمق هیچ برشی دکلدی . والیلره پاره کتیرن منابع وارداتده پك چوق ایدی . اوجمله‌دن بر والی

مرکز مأموریتنه مواصلت ایدر ایتمز اهالی‌ا کا هدیه کتیریرلردی . بوهدیه‌لرینك حیواناتی ، جاریه‌لر ، پاره‌لر ، البسه وسائره‌دن متشکل پك بیوك برمقداره بالغ اولوردی[١] . والی بعضاً بوهدیه‌لری کندیسی آلماز ، مأموریتی کندیسنه توجیه ایدن ، یاخودبوبابده معاونتده بولنان خلیفه‌یه ، یاخود وزیره ، یاخود سرای خزینه‌دار اوسته‌سنه ، یاخود باش‌کاتبه ، یاخود مابینجی‌یه ، یاخود سرای ارکانندن دیکر برینه ترك ایدردی [٢] . مع مافیه والیلر امتعه وکرسته وسائره ایله تجارت کبی دیکر منابعدن دخی پاره قازانیرلردی [٣] . بوندن ماعدا پاره‌یه احتیاجلری نسبتنده درلو درلو ویرکیلر ایجاد ایدرلر وبو ویرکیلرك بعضلرینی ایکی ، اوچ کره تحصیل ایلرلردی . چونکه برطرفدن وزرایه تأمین موقع ایچون پاره ویره‌جکلردی. دیکرطرفدن کندیلری‌ده معزولیت زماننده تأمین معیشت ورفاهیت ایچون پاره صاحبی اولمق ایستیورلردی . والیلره اك زیاده واردات کتیرن شی تجارت اموالندن آلنان کمرك رسومی ایدی . (مقدسی)نك روایتنه کوره یمن تجارینك اموالندن اوچده بری کمرك رسمی اوله‌رق میری طرفندن آلنیردی [٤] . یمنده بریوك بغدایك کمرك رسمی یاریم دینار ایدی .

انشاآت وتعمیرات دخی والیلره برقازانج منبعنی تشکیل ایدردی . مثلا والی برحکومت قوناغنی انشا ، یاخود برکوپری ، یاخود برقنال

---

[١] طبری ٧٠٢ ج ٣

[١] ابن‌الاثیر ٥١ ج ٦ [٢] Ein. Abb. 80

[٣] مقریزی ١٠٩ و٣٣٣ ج ١ [٤]مقدسی ١٠٤

حفر ایتدیردیکنده بیك دینار صرف ایتمش ایسه مصارفاتی اون بیك ، یاخود یوز بیك دینارصورتنده کوستره‌رك اختلاساتده بولنوردی. حتی بعضاً والیلرصرف ایتدکاری اون دیناری آلتمش بیك دینارشکلنده کوستریرلردی [١]. وزرا کبی والیلردخی اهالیدن اراضی وچفتلکلر غصب ایله تأمین منفعت ایلرلردی [٢] . بوندن ماعدا اهالیدن طوبلادقلری ویرکیلری کموشدن آلتونه تحویل ایله حسابی ویریرکن پاره فرقندن ده براستفاده تأمین ایدرلردی . بو قدر واسع وارداته مالك اولدقدن صکره (رشید)ك بصره‌ده والیسی بولنان (محمد بن سلیمان)ك کوی وچفتلکلر ، خانه کبی املاك وسائر مستغلاتدن ماعدا ثروتنك ٥٠,٠٠٠,٠٠٠ درهمه بالغ اولمسی غریب کورولورمی ؟ بو والینك یومی وارداتی ١٠٠,٠٠٠ درهم مقدارنده ایدی [٣] . دها اول ذکری کچن (خراسان) والیسی (علی بن عیسی بن ماهان) ك ثروتی ٨٠,٠٠٠,٠٠٠ درهمه بالغ اولمشدی [٤] . ایشته بوسببدن (رشید) بونلرك اموالنی مصادره‌دن بشقه چاره بوله‌مامشدی .

ابتدای امرده اکثریتله والیلرك مالاری وقوع وفاتلرندن صکره مصادره اولنیوردی . نته‌کیم ذکری کچن بصره والیسی (محمد بن سلیمان) ك اموالی وفاتندن صکره ضبط ایدلمش ایدی . دها صکره والیلر حال حیاتده ایکن

[١] Ein. Abb. 76

[٢] ماوردی ٧٨ [٣] مسعودی ١٨٨ ج ٢

[٤] طبری ٧١٣ ج ٣

دخی ثروتلری مصادره اولنمغه باشلاندی . نته‌کیم (رشید) دها اول ذکری کچن خراسان والیسی (علی بن عیسی بن ماهان) حقنده او صورتده معامله یاپمش ایدی . (رشید) والئ موماالیهی عزل ایله برابر اموالنی ضبط ومصادره ایلدی. علی نك مصادره اولنان پاره‌سی واموالی واثاث وسائره‌سی ١,٥٠٠ دوه یوکنی تشکیل ایتمش ایدی . موماالیهك اوغلی(عیسی)نك (بلخ) ده‌کی قوناغنك باغچه‌سنده کومه‌رك مصادره‌دن قورتاردیغی ٣٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم ایسه بشقه‌در [١] .

(وزرانك اموالنی مصادره ایتمك) : — مع مافیه والیلر برمدت صکره کسب استقلال ایتدکلرندن والیلرك ثروتنی مصادره زمانلری چوق سورمدی. علی الاکثر والیلردن بیت المال خزینه‌سی طرفندن طلب اولنان شی التزام وسائره بدلی قبیلندن معین بر مبلغدن عبارت قالمش ایدی . ثروت واغتصابات بوصره‌ده وزرایه تحول ایلمش ایدی . بوجهتله خلفا بیت المال خزینه‌سنك احتیاجاتنی تلافی ایتمك ایچون وزرانك ثروتلرینی مصادره ایتمکدن بشقه برچاره بوله‌میورلردی . خلفا وزرانك النه کچن ثروتی بیت المال خزینه‌سنه عائد وارداتدن غصب واختلاس ایدلمش پاره‌لردن عد ایتدکلری جهتله مصادره اجراسنده براثر تعدی واعتساف کورمیورلردی .

دولت عباسیه‌ده وزرانك مصادرهٔ ثروتی تا اوائل دولتده باشلامشدی . شوقدر که

[١] ابن الاثیر ٨١ ج ٦

باشلانغجده مصادره تنكيل ومجازات شكلنده اجرا اولنوردی. اندن مقصد دخی سیاسی برجرمدن طولايی وزيردن انتقـام آلمق ، ياخود ديكر برسببه بناءً اندن قورتولمقدن عبارت ايدی . عباسيلرك ايلك وزيری (ابوسامی الخلال) آنجق اوكبی برباعث ايله قتل ايدلمش ايدی . (ابومسلم خراسـانی) دولت عباسيه‌يی قليجی ايله نصل تأسيس وتأييدايتدی ايسه (ابوسلمی الخلال.) دخی قوهٔ ماليه‌سيله اويله‌جه تأييدوتأسيسنه خدمت ايتمش ايكن دولتی عباسيلرك الندن چيقاره‌جق ديه (سفاح) ه خبر ويرلدی . بونك اوزرينه (سفاح) (ابوسلمی) يی (ابومسلم) ه قتل ايتديردی. فقط بالآخره عينی حال (ابومسلم) كده باشنه كلدی . زيرا (سفاح) عينی تهمت ايله (ابومسـلم) كده حياتنه قيدی . (رشـيد) زماننده برمكيلرك و (معتصم) زماننده (فضل بن مروان) ك [*] باشلرينه كلن فلاكت ونكبتلر دخی اوكبی اسبابدن نشأت ايلمش ايدی . ذكر اولنان (فضل بن مروان) حقنده روا كوريلن عزل وحبسدن پاره‌سنك مصادره‌سی آرزوسی دخی واردی . چونكه (معتصم) وزير موما اليه ٢٢١ سنه‌سنده عزل وحبس ايتديكی زمان قوناغندن ١,٠٠٠,٠٠٠ دينار قيمتنده نقد ايله برابر ينه ١,٠٠٠,٠٠٠ دينار قيمتنده اثاث واوانی ضبط ومصادره ايلمشدر [١]. فقط دها صكره انحطاط دوری ايلريله‌دكجه وزرانك مصادره‌سندن مقصد مجرد مالك اولدقلری ثروتی اله كچيرمكدن عبارت اولمشدر .

خليفه (مقتدر) زماننده (٢٩٥ - ٣٢٠ هـ)

---

[*] (مأمون) ك خلافتی اواخرنده (مأمون) ه ودها صكره جالس تخت خلافت اولان (معتصم) ه پك بيوك بر نفوذ ايله وزيرلك ايتمش بر ذاتدر . (مأمون) ك وفاتی اوزرينه (معتصم) ه تأمين بيعت ايدن بوذات ايدی . بوندن ماعدا معتصمی كندی النده بيوتمش ايدی . ايشـته بوتأثيرلر ايله اموردولتده مستقلاً حركت ايدردی. اصلاً خرستيان اولان بوذات علوم ومعارفدن پك چوق آكلاماز ايسه‌ده خلفايه خدمت اصولنی پك كوزل بيليوردی. مشاراليهك برمكتوبات مجموعه‌سی وكورديكی احوال ووقوعاته دائر (كتاب المشاهدات والاخبار) نامنده ديكر براثری واردر . « بركاتب (دولاب) چرخ كبيدر. طوروروسه قيريلير » سوزی مشاراليهكدر. روايته كوره (فضل) بركون كلن عرضحالره باقمقله اشتغال ايدركن درونده آتيده‌كی اوچ بيتی حاوی بركاغده راست كلمشدر :

تفرعنت يافضل بن مروان فاعتبر
فقبلك كان الفضل والفضل والفضل
ثلاثة املاك مضوا لسبيلهم
ابادتهم الاقياد والحبس والقتل
وانك قداصبحت فی الناس ظالماً
ستودی كما اودی الثلاثة من قبل

ابياتده ذكر اولنان اوچ فضلدن مراد رشيدك وزيری (فضل بن يحيی برمكی) ورشيد ايله امينك وزيری (فضـل بن ربيع) ومأمونك وزيری (فضل بن سهل) در . دها صكره (معتصم) صاحب ترجمه (فضل بن مروان) ه طـاريلهرق كنديسنی بش آی حبس ايلمش واموالنی مصادره ايتمشدر . حبسدن صكره كندی خانه‌سنده اقامته مأمور ايدلمشدر . (معتصم) صاحب ترجمه‌يی دردست وحبس ايتديكی صره‌ده « بنی ممنون ايتمك ايچون اللهی دلكير ايديوردی . بوجهتله الله ده بنی اكا مسلط ايتدی » ديمشدر . (فضل بن مروان) سكسـان وبر روايتده طقسان اوچ ياشنده اولديغی حالده ٢٥٠ سنهٔ هجريه‌سنده وفات ايلمشدر .

ابن خلكان مترجم

[١] ابن خلكان ٤١٥ ج ١

مصادره الك شدتلى دوربنه وارمشدر . خليفهٔ
مشاراليه اون اوچ یاشنده ایکن مقام خلافته
کچدیکی جهتله وزرا اوکلرنده میدانی خالی
بولمشلردی . بوندن ماعدا بوخلیفه‌نك زماننده
امور دولت خلیفه‌نك والده‌سی وحرملری
وخدمه‌سنك النده‌دونیوردی. بونك نتیجه‌سنده
دولت خراب اولدی. بیت المال خزینه‌لری بوم بوش
قالدی . خلیفه خلع ایدلدی ، تکرار اجلاس،
ینه تکرار خلع ، نهایت قتل اولندی [١] .
بو خلیفه‌نك زماننده وزیر تبدیلی چوق وقوع
بولدیغی کبی وزیر اموالی مصادره‌سی ده چوق
تکرر ایتدی . (مقتدر) ك ایلك وزیری
(ابن الفرات) ایدی . کندیسنه اوچ دفعه
وزرلك ایتدی . بو ذاتك نزدنده نه قدر
ثروت بریکدیکنی یوقاریلرده کورمش ایدك .
بوپاره‌لرهپ کندیسندن آلندی. (ابن الفرات)دن
صکره (مقتدر) ك وزیرلکی مقامنه (خاقانی)
کچدی . دها اول کوسترلدیکی وجه ایله بو
ذات صوك درجه‌ده سوء سیرت صاحبی ایدی .
دها صکره مقام وزارتی (علی بن عیسی)
احراز ایتدی . فاضل وعفیف اولان بو ذات
امور مملکتی اصلاح ایله اوغراشمش ایسه ده
فساد، دولتك طمارلرینه قدر ایشلمش اولدیغی
ایچون بر شی یاپمغه مقتدر اوله‌مدی . متعاقباً
(مقتدر) ه (حامد بن عباس) وزیر اولدی .
بو آدم پاره چیقارمقده پك قانی یوركلی ایدی .
بونلردن ماعدا (عبیدالله بن محمد) ، (احمد
بن عبیدالله بن الخصیب) ، خطاط شهیر (ابن

[١] الفخری ٢٣٦

مقله) ، (سلیمان بن حسن بن مخلد) ،
(عبیدالله بن محمد کلواذی) ، (حسین بن
قسم) (مقتدر) ه وزیر اولدی [١] . فقط
بونلرك ایچنده دردست اولنوب حبسه آتلمامش،
یاخود قتل اولنوب املاك واموالی مصادره
ایدلمامش کیمسه یوق کبیدر. بو دورده یالکز
وزرانك دکل ، قاضیلرك ، قادینلرك وخدمه‌نك
اموالی‌ده مصادره ایدلمکده ایدی . (مقتدر)ك
بو مصادره‌لردن طوپلادیغی پاره‌لرك مجموعی
بلکه ٤٠,٠٠٠,٠٠٠ دینـاردن فضله‌یه بالغ
اولمشدی . دیکر بر یرده دخی بیان ایتدیکمز
وجه ایله خلیفهٔ مشارالیهك تبذیرات واسرافات
قبیلندن اوله‌رق بوشنه صرف ایتدیکی پاره‌لر
٧٠,٠٠٠,٠٠٠ دینـاردن زیاده ایدی . محلنه
ولزومنه بناءً صرف ایتدیکی پاره‌لر ایسه
بشقه‌در [٢] . سائر وزرانك احوالنی‌ده اکا
کوره قیاس ایدیکز .

مرور زمان ایله مصادره پاره الده ایتمك
ایچون مراجعت ایدیله‌جك الك مهم واسطه
کسلمش ایدی . والیلر رعایانك ، وزیرلر
والیلرك ، خلفا وزرانك وهر نوع اهالینك
اموالنی مصادره ایدییورلردی . مع مافیه بو
کون اوروپا دولتلری بر محاربه، یاخود بیوك بر
تشبث صره‌سنده مصارفات مقتضیه‌یی تأدیه‌ایتمك
ایچون استقراض عقدینه نصل توسل ایدییورلر
ایسه خلفا دخی مصادره‌یی آنجق عسکر
آیلقلرینی ، یاخود دیکر مصارفات دولتی تأدیه

[١] الفخری ٢٣٩ - ٢٤٩
[٢] ابن الاثیر ٩٠ ج ٨

ایچون پاره‌یه شدتله محتاج اولدقلری زمانلرده اجرا ایدرلردی .

دها اول کوسترلدیکی وجه ایله وزرانك اللرنده بولنان پاره‌لر بیت‌المال خزینه‌سی حقوقندن مغصوب اموالدن عدایدلدیکی جهتله اوپاره‌لرك مصادره‌سی عدالته مخالف برحرکت صایلمازدی . او صره‌ده اوبله براصولك مرعیتی دولتی عصر حاضرده اوروپا دولتلرینك بار کرانی آلتنده ایکلمکده اولدقلری دیون عمومیه‌دن قورتارمشدر. بو کون بعض دولتلر واردات دولتك ربعنی، یاخود ثلثنی بورجلرینك تأدیهٔ فائضی، یاخود استهلاکی ایچون ویرمکده‌درلر . بو جهتله مذکور دولتلر واز جمله انکلتره بو یوکك آلتندن قالقه‌بیلمك ایچون درلودرلو ویرکیلر ایجاد وتحصیلنه مجبوراولمقده وکچنمك ایچون انسانك توسل ایتدیکی هر ایشدن بیله بر ویرکی آلمقده‌درلر .

(کاتبلر) : — دولتك اموالنه وضع ید ایدرك پاره‌لری جیبلرینه چویرن دها بر طاقم صنوف مأمورین وار ایدی‌که خراج کاتبلری او جمله‌دن ایدیلر . بو مأمورلر اصل منابع وارداته بولنه‌رق طوغریدن طوغری‌یه معاملات تحصیلیه‌یه باقدقلرندن پاره آشیرمقده کوجلك چکمزلردی . بومأمورلر کرك امویلر زماننده ، کرك دها صکره خراج پاره‌لرینی درجیب ایتمکدن خالی قالمامشلردی . شوقدرکه بونلرك ایشی آزدیرملری ودولتك باشنه بربلا کسلملری آنجق دولت عباسیه‌نك دور انحطاطنده وقوع بولمشدر . بوجهتله عباسیلرك طقوزنجی خلیفه‌سی (واثق)٢٢٩ سنهٔ هجریه‌سنده بوکاتبلری حبس ایتدیره‌رك اختلاس ایتدکلری پاره‌لره مقابل اوزرلرینه بر پاره طرح ایلمش واستعمال شدتله بو پاره‌یی کندیلرندن تحصیل ایتمشدر [١] . اون اوچنجی خلیفهٔ عباسی (معتز) دخی ٢٥٥ سنه‌سنده بوصنف مأمورلر حقنده عینی معامله‌یی تطبیق واجرا ایلمشدر[٢]. مصرده (ماردانی) عائله‌سی بوکتابت یوزندن زنکین اولمقله شهرت قازانان کاتبلردن ایدی[٣].

زنکینلك یالکز خراج وسائردوائرحکومت کاتبلرینه مخصوص دکلدی. خلفانك واقربالرینك وسائر رجال دولتك خصوصی کاتبلری‌ده زنکین کسیلیورلردی . بونلرك قازاندقلری پاره‌لرا کثریتله رشوت واختلاس یولندن کلیردی. بویولده اوقدر ایلری کیتمشلر ایدی‌که وزرا ظلم واعتساف ایله نصل کسب شهرت ایتمشلر ایسه بونلرده ظلم وتعدی ایله شهرت قازانمشلر وشعرانك طعن وتشنیعلرینه اوغرامشلردی .

والیلره وسائرمأمورینه مأموریت استحصالی ایچون وساطت اجراسیله رشوت آلمق بوکاتبلره منفعت تأمین ایدن قازانچ قپولرندن بری ایدی. نته‌کیم خلیفه (مأمون)ك باش کاتبی (احمدبن ابی خالدالاحول) موفقیت حصولنده ٣,٠٠٠,٠٠٠ درهم آلمق اوزره (طاهر بن الحسین)ك خراسانه والی تعیینی ایچون (مأمون) نزدنده توسطده بولنمش ایدی[٤] . ولایتلرده‌کی دیوان کاتبلری ـ مکتوبجیلر ـ والیلره کلن

[١] طبری . ١٣٣ ج ٣ [٢] ابن‌الاثیر ٨٥ ج ٧ [٣] مقریزی ٣٣١ ج ١ [٤] یعقوبی ٥٥٤ ج٢

هدیه‌لر ورشوتلرده والیلر ایله اورتاقلاشیرلردی. بعضاً بوپاره‌لری یاری یاری‌یه پای ایدرلردی[١].

(حاجبلر ـ مابینجی وتشریفاتجیلر) : ـ ثروت مملکت اولیـای امور نزدنده موقع صاحبی اولانلرك جمله‌ســنه وبالخاصه خلفـانك قپوسنده طوران حاجبلره ـ مابینجی وتشریفاتجیلره ـ مباح طوتلمش ایدی . حاجبلرخلفـا نزدنده نفوذ صـاحبی اولدقلرندن بونلر ده بونفوذی علی الاکثر پاره قازانمق ایچون صرف ایدرلردی . خلیفـه‌نك حضورینـه چیقمق ایستینلری تقدیم وتأخیر ، ادخال ویا منعه اولان صلاحیتلرینی سوء استعمال ایدرك مشـکلات ایقاع ایتمکسزین حضوره چیقارمق ایچون پاره آلیرلردی . بوحال راشدین زماننده دخی وقوع بولیوردی . (مغیرة بن شـعبه) : « حضرت عمرك حضورینه کیرمه‌می تسهیل ایتمك ایچون (یرفا) یه ویرمك ایسـتدیکم درهم بعضاً آووجمده ترلردی » دییور [٢] . بوحاجبلر چوق دفعه‌لر رشـوت ایله مناصب ومراتبـك توجیهنه‌ده توسط ایدرلردی . نته‌کیم ایکنجی خلیفهٔ عباسی منصورك حاجبی (ربیع بن یونس) (یعقوب بن داود) دن ١٠٠,٠٠٠ دینار آله‌رق کندیسنه منصب وزارتك توجیهنه توسط ایتمش ایدی [٣] . خلفـا ، امرا نزدنده اك عادی خدمه‌دن اولســون موقع احرازینـه موفق اولانلرك احوالی هپ بویله ایدی .

[١] مقریزی ٩٩ ج ١

[٢] ابن‌دسته‌نك (الاعلاق النفیسه) نامنده‌کی کتابی ١٩٥ ج ٧ [٣] الفخری ١٦٦

خلاصه

یوقاریدن بری ویردیکمز معلوماتك خلاصه‌سی شودرکه دولت عباسیه عسکرك تحکمی وترك قوماندانلرینك استبدادی آلتنه دوشونجه ثروت دولت دخی بیت‌المـال خزینه‌سـندن والیلر ، وزرا ، کاتبلر ، مابینجیلر وسـائره کبی خلیفه طرفندن بالنیابه ایش کورن ، یاخود خلیفه ایله اهالی آره‌سنده واسطه تشکیل ایدن رجال دولته انتقال ایلدی. خلفا بوآندن اعتباراً ذکر اولنان مأمورینك ثروتلرینی ضبط ومصادره ایتمکسزین ادامهٔ حاکمیته امکان بوله‌میورلردی. حال بوکه بوصورتله استبقای حاکمیت برانسانك کندی اتندن ییه‌رك استبقای حیات ایتمك ایسته‌مسنه بکزر . طبیعی بوحال دولتی منتهای ضعف وپریشانی‌یه اوغراتدقدن صکره بسبتون انحلال واضمحلالنه باعث اولدی .

دولت عباسیه‌ده ویرکیلرك آغیرلغی دولتك سـقوط واضمحلالنـه باعث اولان باشـلیجه اسـبابدن اولدیغی وارد خاطر اوله‌بیـلیر . فی‌الحقیقـه دولت عباسـیه‌نك ثروت وعرفان دوری اولان اك پارلاق زمانلرده دخی ویرکیلر پك آغیرایدی. فقط اوزمانلرده اهالی ویرکیلرك آغیرلغندن شکایت ایتمدیلر . اهـالینك فلاکتی دها صکره انحطـاط دورنده ویرکیلر تخفیف ایدلدیکی زمان باش کوستردی . واقعا ویرکیلرك تخفیفی حـد ذاتنده اهالی‌یی فلاکته طوغری سوروکله‌یه‌مز . بالعکس ممنون ایدر . آنجق ذکر اولنان زمانلرده تخفیفك وقوعی بیت‌المال

خزینه‌سنه مخصوص اولان ثروت منابعنی تقلیل ایلمکله برابر رجال دولتـدن حرص وطمع صـاحبلرینك پاره‌یه اولان احتیاجاتنی تزییـد ایلمش ایدی. ذاتاً اووقته قدراولجه‌کوستردیکمز اسبابـدن طولایی احوال دولت دخی اخلاقك فسادی‌ایله مختل‌اولمش‌ایدی . بونك نتیجه‌سنده جان ، مال وعرض ایچون امنیت منسـلب وممالکتك انتظـام عمومیسی مختـل اولدی . هر کس ایش کوجدن چکنمکه باشلادی . کلیر آزالدی. رجال دولتك حریص‌اولان‌قارنلرینی طویوره‌جق کیمسـه‌ده پاره قالمـدی . بونك اوزرینـه رجال دولت پاره الده ایتمك ایچون شدت واعتسـاف استعمالنه قویولدیلر. بونك نتیجه‌سنده اضطراب بیودی. اهالیده صیقندی قات قات زیاده‌لشدی. اودرجه‌ده‌که اهالی زیر حاکمیتده یاشادقلری دولتده جانلرینه ومالارینه امین اولمـدقلری ایچون آرتق حیاتدن بیـله بیقمشلردی .

ویرکیلرك چوقلغی ممالکی تخریب ایتمش اولسـه ایدی کندی مملکتنده عربلرك خاطر وخیالنه‌کلین پك چوق آغیرویرکیلر طرح ایلمش اولان انکلتره‌نك هردولتدن‌اول‌خراب‌وپریشا اولمسی‌لازم‌کلیردی . انکلتره هردرلو محصولات و اردات‌اوزرینه طرح‌ایتمش‌اولدیغی‌ویرکیلردن ماعدا هرکس‌ایله‌وارداتنی‌پایلاشیرجه‌سنه ایرادلر اوزرینه‌ویرکی‌قویمش، محاماة ــ دعوی وکالتی‌ــ وطبیبلکه وارنجه‌یه قدر بالجمـله ارباب حرف وصنـایعدن تعاطیٔ صنعت ایتمرینـه مأذونیته مقـابل بر رسم استیفا ایتمکده بولنمشدر . بو ویرکیلر پك آغیر اولوب مثلا حاکملك انواعنك اختلافنه‌کوره حاکملردن ٢٠ لیرادن ٥٠ انکلیز لیراسـنه قدر برویرکی آلنمقـده‌در . طبیبلر ، اجزاجیلر ، دعوی‌وکیللری ، خطیب‌وواعظلر ، بانقه‌لر ، بانقنوطلر ، سندات ، زواج ، طلاق وسائره اوزرینـه موضوع اولان ویرکیلری‌ده اکاکوره قیاس‌ایدیکز. بوویرکیلردن‌انکلتره‌نك خزینه‌سنه پك چوق پاره‌لر تأمین‌ایدلمکده‌در .

انکلیزلرده‌ایرادویرکیلرینه‌کلنجه‌بوویرکیلر عموم تجارت ، صنائع ، بانقه‌لر وسائره انواعی ایله برابر واعظـلره وخطیبلره وارنجه‌یه قدر انسانلرك کار وکسب ایچون توسل ایتدکلری هر ایشه شامل بولنمقده‌در . انکلتره حکومتی پاره‌یه محتاج اولدقجه ویرکیلری وبالخاصه ایراد ویرکیسنی تزیید ایدرك بودجـه‌سنی دوزلدیر . بو احتیاج اکثریتله حرب حالنده یوزکوستریر. دولت‌مشار الیها ١٩٠١ سنه‌سنده (ترانسوال) ایله محاربه‌ده‌بولندیغی‌اثناده اوسنه‌کی‌بودجه‌سنده ١١٧،٠٠٠،٠٠٠ انکلیز لیراسی‌وارداته مقابل مصارفات ١٥٤،٠٠٠،٠٠٠ انکلیز لیراسنه بالغ اولمش ایدی . آره‌ده‌کی آچیق (٣٧) میلیون انکلیزلیراسی‌ایدی. انکلتره حکومتی‌بو آچیغك قسـم اعظمنی ویرکیلره قویدیغی ضمائمدن کلن واردات ایله قپاتمشـدر . انکلتره‌ده ایراد ویرکیسی‌لیراده سکز(پنی)، یعنی‌یوزده ٣½ ایکن لیراده‌برشیلینه ، یعنی یوزده بشه ابلاغ‌ایدلمشدر. بوتزییددن کلن وارداتك‌مجموعی ٩،٠٠٠،٠٠٠ لیرا طوتمشدر . بیرا ویرکیسی وزرینه طرح اولنـان ضمیمه‌دن سنوی ١،٧٥٢،٠٠٠ لیرا

واردات جبايت اولنمشدر . سائر مشروبات كحوليه اوزرينه قونيلان ويركيدن سنوى ١،٠١٥،٠٠٠ وتوتون اوزرينه طرح ايديلن رسومدن ١،١٠٠،٠٠٠ وچاى اوزرينه وضع اولنان ويركيدن ده ١،٨٠٠،٠٠٠ انكليز ليراسى طوپلانمشدر . محاربه ختامنه ايرنجه ضميمه صورتيله طرح ايديلن مذكور ويركيلرك رفعنه غيرت ايديلهرك ايراد ويركيسندن درت پنى تنزيل ، يعنى اسكى حالنه ارجاع اولنمش وبو تنزيل اوزرينه حكومتك ايراد ويركيسى وارداتى ٨،٥٠٠،٠٠٠ ليرا آزالمشدر . حكومت محاربهدن صكره بغداى وسائره ويركيلرينى ده تنقيص ايلمشدر .

والحاصل انكلتره دولتى بوقدر چوق ويركيلرى وبلنى بوكن بونجه بورجلريله برابر بوكون جهانك اك پايدار واك زنكين دولتلرندن معدوددر . هيچ شبهه يوقدر كه ويركيلرك تخفيفى اهالى ايچون بر رحمت وبركتدر . آنجق ويركيلرك چوقلنى وآغيرلنى مملكتك اضمحلالنه باعث اولماز . برمملكتك خراب واضمحلالى آنجق « ظلم » ايله اولور . چونكه ظلم بناى دولتى تا تملندن ييقار ، محو ايدر . چونكه ظلم اهالى يى ايش كوجدن ، چاليشمقدن منع ايلر . ارباب زراعت زراعتدن ، اصحاب تجارت تجارتدن ، ارباب صنايع ده صناعتدن يوز چويريرلر . مملكته پاره كتيرن خلقدر . بونلر چاليشمازلر ايسه مملكتده پاره اولماز . پاره اولماز ايسه مملكت ، دولت پريشان ومضمحل اولور . ايشته بونك ايچوندركه اولين وآخرين « عدالت اساس ملكدر » ديمشلردر .

دولت عباسيه سكزنجى خليفه (معتصم)دن صكره بريغما وغنيمت مالى كبى عسكرك ويبانجيلرك النه دوشوبده پارهلر عسكرك ويبانجيلرك مملكتلرينه كوندرلمكه باشلانلديغى ووزيرلر ايله واليلرك غايهٔ آمالى ثروت طوپلامق بولنه دوكولديكى وخلفانك دخى مملكتده وحتى كندى سرايلرنده واوشاقلرى وجاريهلرى اوزرنده هيچ بر حاكميت ونفوذلرى قالمديغى زمان بتون بوسيئات اهالينك باشنده پاتلادى . چونكه مصدر واردات اهالى ايدى . مملكت حسن اداره ايله تغدى ايتملى دركه حاصلات ويرهبيلسون . حال بوكه رجال دولت اويله برغدا ويرمهدن واردات آلمق ايستيورلردى . غداسنه وتربيهسنه باقلمقسزين صاغيلان براينك نه حاله كليرايسه مملكت دخى ايشته اويله برحاله كلهرك نهايت محو ومضمحل اولدى . بوكونكى دولتلره كلنجه بونلرك اس قوانينى حريت شخصيه وقواعد اقتصاديه اوزرينه مؤسسدر . هيچ بركيمسهدن تأديهسى كنديسى ايچون بر بورج اولديغنه قانع اولمديغى برپاره طلب ايديلهمز . طلب ايديلير ايسه شكايت ايدر . بوشكايت ده همان ديكلهنير . ديكر جلدلرده بوموضوعدن تكرار بحث ايدهجكز .

مملكت عباسيهنك ، يعنى شهرلر ايله اهاليسنك ثروتى

شمدى يه قدر يازديغمز معلوماتده دولت

عباسیه ایله رجال دولتك ثروتلرندن بحث ایلمش ایدك . بوندن صکره مملکتك ، یعنی شهرلر ایله اهالیسنی تشکیل ایدن ارباب تجارت وزراعت وصنائع وسائره کبی هر صنف خلقك ثروتلری حقنده معلومات ویره جکز . مملکت بری شهرلر ، دیکری کویلر اولمق اوزره ایکی قسمه منقسم ایدی .

(شهرلر) : — مدنیت ، او زمانکی قاعدهٔ مدنیته تبعاً ، شهرلره انحصار ایدردی . کویلرده آثار مدنیت کورلمزدی . چونکه او زمانلره کوره اولیای امور ، یعنی خلیفه ایله تعلقاتی ، سرای خلق ، والیلری ، وزیرلری نره ده بولنورلرایسه ثروت ورفاهیت ، شان وشوکت دخی اوراده بولنوردی . بونلر ایسه شهرلرده وبالخاصه پایتختلرده اقامت ایدرلردی . بوجهتله (بغداد) ، (بصره) ، (شام) ، (فسطاط) ، (قاهره) ، (قیروان) ، (قرطبه) ، (غرناطه) وسائره شهرلری معمور اولمش وکویلر ایله چفتلکلر زراعته مخصوص یرلر شکلنده قاله رق شهرلرده بولنان مبانیدن ومدار بحثمز اولان سائر آثار مدنیتدن حصه دار اولمامشدر .

ایشته یالکز او شهرلرده در که منابع ثروت اسلامیه فیض نثار اولمش ، اهالی خلیفه نك ورجال دولتنك اطرافنده انلردن مکافاتلره ، احسانلره ، هدیه لره ، خلعتلره نائل اوله رق یاخود کندیلرینه مجوهرات ، اشیا ، قماشلر صاته رق بوللق وراحت ایله یاشامشدر . ایشته اوشهرلرده در که علما ، شعرا ، مغنیلر ، ندیملر طوپلانیرلر وخلیفه نك ، یاخود امراسنك ، یاخود سائر رجال دولتنك فیض سخا وکرملریله کچنیرلردی .

(رشید) ك وزیری (فضل بن یحیی)نك شو سوزلری او صره لرده هیئت اجتماعیه نك تشکیل ایتدیکی طبقات ناسی کوستریر . (فضل) دییورکه: «خلق درت طبقه در. اولا پادشاهلر. درکه استحقاق انلری او موقعه اعلا ایلمشدر. ثانیاً وزرادرکه فطانت ودرایتلریله کندی موقعلرینی احراز ایتمشلردر. ثالثاً خلقك یوکسك قسمیدرکه بونلر زنکینلکله بوموقعی طوتمشلردر. رابعاً وسط طبقه درکه بونلر دیکر طبقه لره علم وادب ایله التحاق ایلمشلردر. شو درت طبقه دن صکره کلن خلق ایسه بوش ، دکرسز ، لایعقل مخلوقاتدن عبارتدر . بونلر ییوب یاتمقدن بشقه بر شی دوشونمزلر » [١] .

(ابن خلدون) حکمداری عالمك بازار رواجی ومادهٔ عمرانك ده منبع و مصدری عد ایتدیکی جهتله حکمدار طرفندن تخصیص اولنان معاشات ووقوع بولان صرفیات وویریلن عطیه واحسانلری ، یعنی حکمدارك ودولتك عمومی صرفیاتنی ثروت مملکته اصل ووارداتك کثرتنه ده سبب وباعث اعتبار ایدییور. مشارالیه بو بابده مطالعات آتیه ده بولنمقده در: « حکمدار پاره لری ، یاخود واردات دولتی کندی نفسی ایچون بر طرفه صاقلار ، یاخود پاره لر اورته دن غائب اولوب ده انی اقتضا ایدن یرلره صرف ایلمز ایسه معیت مأمورلری ایله ارکان دولتك ومأمورین حکومتك وعسکرك

[١] ابن الفقیه ١

اللرنده پاره‌لر آزالیر . بونلر بالطبع معیتلرنده بولنـان آدملره واقربا وتعلقاتلرینـه معاش ویره‌مزلر . بونك اوزرینـه بوقسم خلقـك مصرفلری آزالـیر . حال بوكه خلقك قسم مهمی بونلر تشكیل ایدر . مملكتده اخـذ واعطـایی الك زیاده حركته كتیرن وبازارلری جانلادان الك مهم شی دیكرلرندن زیاده بونلرك خرج ایتدكلری پاره‌لردر . بونلر خرجایه‌جق پاره بوله‌مازلر ایسـه او زمان مملكتده بازارلر كسـاده اوغرار . آلیش ویریش طورر . تجارتدن پاره قزانمـق كوجله‌شـیر . بونك نتیجه‌سـنده خراج وواردات دولت آزالیر . چونكه واردات دولت مملكتده معموریتـك توالیسی ، آلیش ویریشـلرك رواجی وقازانج قپولرینك دوامی ایله قائمدر . اهالی قازانه‌جق قپولر بوللیدرلركه ویركی تأدیه ایده‌بیلسونلر . صرفیات وقوع بولمامسیله بو یوزدن وارداتده ظهور ایده‌جك تناقصدن طولایی مسئول اولان دولتدر . چونكه دیدیكمز كبی دولت واردات ومصارفاتجه خلقك الك بیـوك بازار رواجی ، یاخود رواج بازارلرینـك جمله‌سی واصـلی وماده‌سیدر . دولتك اخذ واعطاسی كساده اوغرایوب ده مصرفلری آزالیرسـه دیكر بازارلرك وآلیش ویریشـلرك او كبی ویاخود دها شدتلی بر سـكته‌یه وتناقصه اوغرایه‌جغی طبیعیدر »

اسلام شهرلری اصل اولان حكمدارلردن وایكنجی درجـه‌ده رجال دولتدن تشكل ایدییوردی . حكمدارلرك ، رجال دولتی بو درجـه‌یه اعلا ایتملری بریكیلرك فطـانت ودرایتلرینه بنـاءً ایدی . اوچنجی درجه‌ده زنكینلر ودردنجیسنده مرتبـه‌لری علم وادب ایله تعالی ایدن متوسط طبقه كلیردی . بوایكی طبقه‌دن متشكل اولان خلق دیكر ایكی طبقه‌نك كیف وآرزوسنه تابع ایدی . بونلردن دهـا آشاغی اولان خلق ایسه انسان مرتبه‌سنده عد ایدلمیوردی . حالی بوكه هیئت اجتماعیه‌نك ذكر اولنان تقسیماتی حریت شخصیه عصری اولان زمان حاضرده‌كی هیئت اجتماعیه‌نك تقسیماتنه مخالفدر . بوكون بشریتك هر فردی ایشجی اولسـون ، كاتب اولسـون ، تاجر ، یاخود حكومت مـأموری اولسون كندی ایشنده مستقل یاشار وكنـدینی جمعیت بشریه‌ده وجودندن استغنا حاصل اولماز بر عضو عـد ایدر .

عصر عباسیده شهرلرك اهالیسی خلفا وامرا وسائر رجال دولتك اطرافنده كچینیرلر ، انلرك سـایه‌سنده یاشارلردی . خلفا وامرا وسـائر رجال حكومت اله كچیردكلری واردات دولت ایله انلری مستفید ایدرلردی . واردات چوق كلیر ایسه بو استفاده‌ده او نسبتده چوق ، آز كلیر ایسه او نسـبتده آز اولوردی . دولتك وارداتی خراجدن كلیردی . خراج اراضیدن حاصل اولوردی . اراضی ایسه چفتجیلرك ایچنده چالیشدقلری كویلردن عبارتدی . شو حالده ثروت عباسـیه‌نك مصـدری كویلر ایدی وچفتجیلرك آلننـك ترندن طوپلانیردی . چفتجیـلر هر عصرده وبالخاصـه زراعت

مملكتلرنده ثروتك ركن اساسيسيدر . حال بوكه چفتجي باخصوص مدنيت قديمه دورلرنده واو طرزده مدنيت ايله كچينن ممالكده على اكثر ثروتدنك زياده محروم اولان انساندر. چونكه او دورلرده واويله يرلرده ثروت وقوت حكمدارلرك، ياخود حكمدارلر طرفندن بالنيابه اجراى حاكميت ايدنلرك وكرك حكمدارلره، كرك نائبلرينه منسوب اولان سائر رجالك النده بولنور . خلقك افرادى ايسه رجال حكومتك معيتلرى ، ياخود معين ومظاهرلرى، ياخود اوشاق وقوللرى اعتبار اولنورلر . بشريتك بو ايكنجى كتلهسندن برقسمى رجال دولتك محتاج اولهبيلهجكلرى انواع ابنيه والبسه واثاث ومجوهراتى احضار ايتمك ايچون صنائع ايله اشتغال ايدر . ديكر بر قسمى ينه رجال حكومته قوناقلرنده وكاشانهلرنده خدمت ايلمك اوزره طبابت وكتابت صنعتلرينى اوكرهنير. ديكر برقسمى فئهٔ متغلبهٔ حاكمهنك كيفنى كتيرمك ايچون چالغى ، شرقى اوكرنمكه چاليشير . بر قسمىده ينه هيئت حاكمهنك ممنونيتنى جلب ايلمك ايچون نظم ونثر وسائره ايله اوغراشير. ياخود اراضيدهاجراى زراعتله مشغول چفتجى اولور . چفتجيلر هر زمان ومكانده مملكت اهاليسنك اكثريتنى تشكيل ايدر . بو بحث حقنده دها زياده تفصيلاتى كتابمزك آداب اجتماعيهدن باحث اولان جلدنده يازهجغز .

شو حالده شهرلرك ثروتى ذكر ايتديكمز اسبابدن طولايى حكومتك ، ياخود رجال حكومتك ثروتنه تابع ايدى . (رشيد) ك سرايى وفود (قاصدان) - اطرافدن نزد خليفهيه كلن مسافرلر - ايله وبيت المال خزينهسىده پاره ايله مالامال اولديغى وبرمكيلر طرفندن پارهلر آووج آووج بذل واعطا ايدلديكى زمانلرده بغدادده بولنان ارباب تجارت وبالخاصه مجوهرات ونفيس مفروشات تجارى بيوك بر سعادت وثروت ايچنده ايديلر . چونكه مدنيتك رفاهيت وصرفيات دورى بو ايكى نوع تجارتك رواجنه خدمت ايدر . دها اول كوسترلديكى اوزره بغدادده (كرخ) محلهسنده بولنان تجاردن برجواهرجينك برسبت ايچنده ارائه ايتديكى مجوهرات ايچون (يحيى برمكى) طرفندن بازارلغه كيريشيلهرك او مجوهراته ۷,۰۰۰,۰۰۰ درهم ويرلمش ايكن جواهرجى بهايى موافق بولميهرق صاتمامشدى [۱] . حال بوكه بو مجوهرات او تاجرك مغازهسنده بولنان مجوهراتك بر قسمى ايدى . اويله بر تاجرك مجموع ثروتى پك بيوك تقدير ايدلملك لازم كلزمى ؟ بو مجوهرات تاجرندن ماعدا (ابن الجصاص) نامنده ديكر بر جواهرجى وارايدى كه بو آدمك ثروتى ۳۰۲ سنهٔ هجريهسنده خليفه (مقتدر) طرفندن مصادره ايدلمش واثناى مصادرهده خانهسندن اخذ وضبط اولنان انواع اموال واشيانك قيمتى ۲۰,۰۰۰,۰۰۰ دينارى كچمشدر [۲] . بغدادده اشرافدن (محمد بن عمر) نامنده بر ذات وار ايدى كه مالك اولديغى املاكك سنوى خراجى

---

[۱] طبرى ۲۰۷ ج ۳
[۲] ابن الاثير ۳۳ ج ۸

٢,٥٠٠,٠٠٠ درهمه بالـغ اولمشدی [١] . بغدادده وسائر شهرلرده بولنان دیکر تجارتلری اکا کوره قیاس ایدیکنز . (اصطخر) شهرنده (بنی حنظله) یه منسوب بر عائله وار ایدی‌که بوعائله افرادندن بری اولان (عمرو بن‌عیینه) پك بیـوك بر زنکینلکه مالکیتـدن ناشی بر میلیون درهمله مصحفلر صاتون آله‌رق اسلام شهرلرینه مجاناً توزیع ایلمشدی. مذکور عائله‌نك مالك اولدیغی چفتلکلرك سنوی خراجی ١٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم مقدارنده ایدی . ینه بو زنکینلر جمله‌سندن اوله‌رق (مرداس بن عمر)ك اراضی وعقاراتنك خراجی ٣,٠٠٠,٠٠٠درهم طوتمقده ایدی . بونك عمزاده‌سی (محمد بن واصل) دخی انك ثروتی قدر بیوك بر ثروته مالك ایدی [٢] . (سیراف) شهرنده پك زنکین اویله تاجرلروار ایدی‌که انلردن برینك ثروتی ٦٠,٠٠٠,٠٠٠ درهمی تجاوز ایدیپوردی. بو آدم او قدر بیوك بر ثروتی دکز تجـارتی طریقیـله عود ، کافور ، عنبر ، مجوهرات ، خیزران ، فیل دیشی ، ابنوس ـ ابانوز ـ ، فلفـل ـ سیاه بیبر ـ وسـائره‌دن قازانمش ایدی [٣] . بونلردن اویله‌سی وار ایدی‌که بر قوناغك انشاسی ایچون ٣٠,٠٠٠ دینار صرف ایدردی [٤] . زنکینلردن بری ثروتنك ثلثی بر جهته صرف اولنمسنی وصیت ایتمش ایدی . بو ثلث لدی‌الحساب مستقل سفائن بحریه والآت وادواتندن متشکل اولمق اوزره ١,٠٠٠,٠٠٠ دیناره بالغ اولمش‌ایدی [١]. شرق شهرلرینك اکثرنده بوکبی زنکینلکلرك امثالی پك چوق ایدی .

وزرا وباش کاتبلر ووالیلردن ماعدا دولتك زنکینلکی زماننده خلفایه انتساب واتصال پیدا ایدرك خلفانك احسـان وعطیه‌لرینـه نائل اولانلرك ، یاخود سرایلرده خلفـایه خدمت ایدنلرك ثروتلرینی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکنز. وزیرلر، باش کاتبلر، والیلره کلنجه‌بونلر وحتی خلفانك مغنیلری وشاعرلری پك بیوك ثروت صاحبی اولمشلردی . (رشید)ك مغنیسی اولان (ابراهیم الموصـلی) وفات ایتـدیکی زمان ٢٤,٠٠٠,٠٠٠ درهم مقدارنده بر ثروت ترك ایلمشـدی [٢] . کذلك (رشـید) ك حکیم باشیسی بولنان (جبریل بن بختیشوع)وفاتنده چفتلکلر ، مجوهرات ونقوددن مرکب اوله‌رق ٩٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم قیمتنده برثروت براقمش ایدی .

سائر شهرلری واحوالی نظر دقته آله‌جق اولورسه‌ق اکثریتله ثروتك خلفـا ایله انلره منسـوب اولان ذواتك نزدنده بولنـدیغنی کوروروز. حتی اوصره‌لرده تجاره وارنجه‌یه‌قدر بالجمله ارباب ثروت ـ بعض نادر مثاللر مستثنی اوله‌رق ـ آنجق خلفایه وسائر رجال حکومته انتساب ایتمکله ثروتلرینه امین اوله‌بیلیرلردی .

(کویلر) : ـ کویلرك اهالیسی اهـالیٔ اصلیه‌دن (اهل‌الخراج) ـ خراج کذارلر ـ

[١] ابن‌الاثیر ٢٠ ج ٩
[٢] اصطخری ١٤٢
[٣] اصطخری ١٥٤
[٤] ابن حوقل ١٩٨

[١] ابن حوقل ٢٠٧
[٢] سیرالملوك ١١٣

ناميله تسميه ايتدكلري چفتجيلردن متشكل ايدي . بونلر اراضي صاحبلري اولان خلفاء ياخود امرايه ، ياخود انلره منسوب بولنان ارباب نفوذه وبالخاصه قبل الاسلام عراقده وفارسده بيوك مقاطعات اصحابي اولوب (دهاقين) ناميله معروف اولانلره اجرت ايله ، ياخود اورتاقلقله چاليشيرلردي .

مملكتده اسلاميت انتشار ايدنجه بو دهقانلر مالك اولدقلري ثروت ومملكت اهاليسي بيننده حائز اولدقلري نفوذ ووجاهت تأثيري ايله حكومت آدملري نزدنده موقع

اكا راضي ايديلر . هر حالده بونلرك اكثريتي شدتلي برفقر واحتياج ايچنده وقت كچيريردي . حتى مدت عمرنده ديناري كورمين آدملر بيله وار ايدي . تجليات خلقت جداً شايان حيرتدر . شهرلرده كي رجال دولت دينارلري آووجلر ايله صرف ، هبه ، احسان ايدركن كويلرده كي بيچاره خلق دهشتلي برفقر ، شدتلي برمحروميت ، اليم بر سفالت ايله وقت كچيريرلردي . حتى انلردن بري بر دينارك يوزيني كورسه سوينجندن اني دفعات ايله اوپوب باشنه قويه جقدي . ياخود او بيچاره‌لردن برينه اون ويا

شكل : ١٩ شامده جامع كبيرك حوليسي

صاحبي اولديلر [١] . اصل چفتجيلر ايسه دها اول ذكر ايتديكمز اسبابدن طولايي اراضي‌يه واملاكه نادراً مالك اولورلردي .

شو حالده كويلر اهاليسي چفتجيلر ايله اوصنفدن اولان خلق تشكيل ايديور ايدي . بونلر كچينه‌جك درجه‌ده برشي بولورلر ايسه

يكرمي دينار ويرلسه سوينجندن چيلديروب درحال وفات ايده‌جكدي . نته‌كيم اويله بر حادثهٔ رقت آميز اوچنجي عصر هجري اورته‌لرنده مصر اميري بولنان (احمد بن طولون) ايله بر بالقجي آره‌سنده وقوع بولمشدي . (احمد بن طولون) انشا ايتديرديكي سرايلر وقورولقلر وباغچه‌لر واصطبللردن

[١] ابن الاثير ١٠١ ج ٥

طولانی سخا واسراف ایله مشهور ایدی. هر آی فقرایه بیك دینار تصدق ایدردی. مشارالیه بذل وعطاده اوقدر ایلری کیتمش ایدی که فقرایه صدقه توزیع ایدن وکیلی کندیسنه مراجعت و « بعضاً اوستی چارشفلی ، پارمغنده آلتون یوزوك بولنان بر طاقم قادینلر کلوب صدقه آلمق ایچون ال اوزادییورلر . بو کیلره ویره‌یممی ؟ » سؤالنی ایراد ایتمسی اوزرینه (ابن طولون) : « صدقه دیله‌مك ایچون سکا هر کیم ال اوزادیر ایسه اکا ویر » جوابنی ویرمش ایدی [١] . صغوق بر کونده (ابن طولون) آته بینه‌رك (فسطاط) جوارنده (مقس) جهتلرنده طولاشمغه چیقمش ایدی . (نیل) کنارنده نیم چبلاق وپژمرده بربالقجی ایله یاننده اوحالده بولنان برچوجغه راست کلدی. بالقجی آغنی نهره آتمش ایدی. (ابن طولون) بالقجی ایله چوجغك صغوقده اوحال فقر وسفالتنی کورنجه متأثر اولدی . یاننده بولنان (نسیم) نامنده‌کی اوشاغه : « نسیم ! بوبالقجی‌یه یکرمی دینار ویر » امرینی اعطا ایدوب کچدی . اوشاق بالقجی‌یه پاره‌یی ویردکدن صکره افندیسنه التحاق ایتدی . (ابن طولون) برآز طولاشه‌رق ینه اورادن مرور ایلدی . بالقجی ترك حیات ایتمش ، یره سرلمش ایدی . چوجق‌ده میتك باشی اوجنده طوره‌رق آغلایور ، فریاد ایلیوردی . (ابن طولون) اول امرده کندی معیتنده بولنان سیاهیلردن بعضلرینك بو آدمی اولدوره‌رك النده‌کی پاره‌یی آلدقلرینی ظن ایتدی . چوجقدن کیفیتی صوردی . چوجق آغلایه‌رق : « بو آدم (الی ایله ابن طولونك پاره ویرن اوشاغنی کوستره‌رك) بابامه برشی ویردی. بابام اوشیئی النده چویره چویره نهایت دوشوب اولدی» جوابنی ویردی. (ابن طولون) اوشاغنه : « بو آدمی آرا ، پاره‌لر اوزرنده‌می، کوره‌یم» دیدی. اوشاق آتدن ایندی. حریفك اوزرینی آرادی. پاره‌نك حالی اوزره طوردیغنی کوردی. چوجغه پاره‌یی آلمسنی تکلیف ایلدی. چوجق رد ایتدی. « بوشی بابامی اولدوردی. بن آلیرسه‌م بنی‌ده اولدورر » دیدی . بونك اوزرینه (ابن طولون) فرط رقته کله‌رك (مقس) قاضیسنی ومشایخنی چاغیردی . وارداتی چوجغه ویرلمك اوزره بش یوز دینار ایله ایرادلی برخانه‌نك مبایعه اولنمسنی انلره امر ایتدکدن ماعدا چوجغك اسمنی مخصصات اربابی دفترینه قید ایتدیردی . « بوچوجغك باباسنك وفاتنه سبب اولان بنم . زنکینلك تدریج ایله اولمق لازمدر. بوبالقجی‌یه دینارلری برر برر ویرمك اقتضا ایدییوردی . پاره‌یی اویله متفرق برصورتده آلسه ایدی کوزینه اوقدر بیوك کورنمیه‌جکدی » مطالعه‌سنده بولندی [١] .

برپایتخت جواری اهالیسندن برینك حالی بویله اولورایسه دولتك اسرافات وتبذیراتندن مخصصات و معاشلرندن اوزاق بولنان کویلرده‌کی اهالینك احوالی نصل اوله‌جغنی آرتق سز دوشونکز .

---

[١] ابن خلکان ٥٥ ج ١

[١] مقریزی ١٢٣ ج ٢

اسلام شهرلری

اسلام شهرلرندن مراد اسلاملرك كندی نفسلری ایچون تأسیس ایتدكلری شهرلردن عبارتدر . بوشهرلر اسلاملرك روم وایران ممالكندن فتح وتسخیر ایتدكلری شهرلردن بشقه‌در . اسلاملر طرفندن (عراق) ، (شام) ، (مصر) ، (افریقیه) و (اندلس) قطعه‌لرنده وسائره‌ده تأسیس ایتدكلری شهرلر متعدددر . بونلردن (بصره) ، (بغداد) ، (قاهره) كبی بعضلری بوكونه قدر معموریتلرینی محافظه ایتمش ایسه‌ده مصرده (فسطاط) واندلسده (زهراء) كبی‌دیكر بعضلری‌ده بسبتون منقرض اولدی . بوجلدك موضوعنه تعلق جهتیله تتمه اولمق اوزره اوشهرلردن الك مشهورلرینك مدنیت اسلامیه زمانلرنده بالغ اولدقلری درجهٔ معموریت حقنده معلومات ویره‌جكز . فقط بومعلوماتی یازمدن اول عربلرك ، یاخود اسلاملرك مذكور شهرلری تأسیس ایتملرینه باعث اولان اسباب حقنده مختصراً بر ایكی سوز سویلمك ایسترز .

اوائل اسلامیتده اسلاملر خیمه نشین ومواشی وآت صاحبی عربلردن عبارت ایدیلر . بونلر سور داخلنده وشهرلر ایچنده اقامت ایتمكی سومزلر ایدی . وقتاكه اسلامیت قوت بوله‌رق عربلر (عراق) ، (شام) و (مصر) قطعه‌لرنده‌كی ممالكی فتح ایتمك ایچون برآره‌ده طوپلاندیلر ، برغزوه‌یه كیتدكجه قاریلرینی چوجقلرینی برابر آلیرلر وبرشهری فتح ایدنجه اوشهرك اطرافنده چادرلریله ، چركه‌لریله اقامت ایدرلردی . بواقامتكاهلر انلرك اردوكاهلرینی تشكیل ایدر ایدی . حضرت عمر اطرافده‌كی ممالكده مقیم اولان عساكر اسلامیه‌یه انلر ایله كندیسی آره‌سنده صو بولنمیان یرلرده اقامت ایتملرینی اوزرلرینه شرط اتخاذ ایلردی . تا كه لزومنده دوه‌سنه بینه‌رك عسكره التحاق ایتمك ایسته‌سه آره‌ده حائل برصو بولنمسون . ایشته بوتوصیه‌یه مبنی (عمرو بن العاص) (فسطاط) ده و (سعد بن ابی وقاص) كوفه وبصره‌ده اختیار اقامت ایلمشلر ایدی [١] . عموماً بوشهرلر مملكتی فتح ایدن عسكرك قوناق یرلری ایدی . بوكبی یرلره (رابطه) ، یاخود (معسكر) نامنی ویریرلردی . عربلر بویرلرده اوزون مدت اقامت ایده‌جكلرینی آكلادقلرنده اراضی‌یی جاده وزقاق وبازارلره تقسیم وكندیلری ایچون خانه وكوشكلر انشا ایدرلردی . اوائل اسلامیتده هپ بویولده حركت ایدرلردی . (بصره) ، (كوفه) ، (فسطاط) شهرلری ایشته بوصورتله تأسس ایلدی .

دهاصكره عربلرك حاكمیتی كسب جسامت ایدرك دول اسلامیه تعدد ایلینجه شهرلری یابرفتحه یادكار اوله‌رق قالمق ، یاخود بردشمنه قارشی تحصنكاه برمحل اوله‌رق اتخاذ ایتمك اوزره تأسیس ایتمكه باشلادیلر . نته‌كیم ایكنجی خلیفهٔ عباسی (منصور) (بغداد) ی كندیسنه برتحصنكاه اولمق اوزره تأسیس ایلمش ایدی . فاطمیلرك (قاهره) یی تأسیس ایتملری‌ده عینی

[١] كتابمزك برنجی جلدی صحیفه ٦٢

سببك تأثیری ایله ایدی . برچوق دفعه خلفا خلقك پاطیردیسندن اوزاقلاشەرق درونندە راحتلنمك اوزرە شهرلر تأسیس ایدرلردی . (سامرا) ، (متوکلیه) ، (زهراء) وسائرە کبی شهرلر اویله برمقصد ایله تأسیس اولنان شهرلر جملەسندن ایدی . بونوع شهرلر حقندە فضله معلومات ویرمك بحثی اوزادەجغی ایچون الك‌مشهور اسلام شهرلری ایله ثروت عصرندەکی معموریتی بحثنه کلەلم .

عصر حاضردەکی سیاحین زیارت ایتدکلری شهرلری نصل‌تعریف وتوصیف ایدییورلرایسه اسلام‌مورخلری‌دەشهرلری‌اکثریتله‌اویله‌تعریف وتوصیف ایتمشلردر. یالکز اسلام مورخلری اوشهرلرك عـدد نفوسنی ومقدار مساحەسنی پك نادر اولەرق یازارلردی. اسلام مورخلری اهمیتی آنجق تعریف وتوصیف ایتدکلری شهرلردە بولنان جامعلری وحمـاملری تعدادە حصر ایدرلردی . بونکله برابر علی‌الاکثر آتیـدە کوریلەجکی اوزرە حوصلهٔ تصـدیقه صیغمیەجق درجەلرە قدر بوخصوصدە مبالغەیی التزام ایلرلردی . الك مشهور اسلام شهرلری قدم صرەسیله شونلردر :

بصرە

اسـلاملر طرفندن تأسیس اولنان الك اسکی شهرلردن ، یاخود الك اسکی شهردر . بوکونه قـدر پایدار طوران بوشهر هجرتك ۱۶ نجی سنەسندە [۱] (عتبه بن غزوان) [*]

[۱] ابن‌الفقیه ۱۸۸

[*] (عتبة بن غزوان) ـ ابو عبدالله ، یاخود

طرفندن تاسـیس ایدلمشدر [۱] . بصرەنك موقعی بادیٔ امردە مکه ایله انك آرەسندە صو حائل اولماز براردوکاه اولمق اوزرە اتخاذ ایدلمش ایدی . (فرات)ك جهت غربیەسندە تأسیس ایدیلن بوشهر ایله مکه آرەسندەکی یرلر قومساللر ، طاغلر ، اووەلردن متشکل ایدی . آرە یردە هیچ‌برنهرموجود دکل‌ایدی . بصرە اول امردە قامشـدن بنا ایدلمش ایدی . دها صـکرە یانغیندن قورتیلەرق (کوفه) حقنـدە ویرەجکمز معلوماتدە کوریلەجکی‌اوزرە حضرت عمردن استحصال اولنان مأذونیتله کرپیچ ایله انشا اولندی . شهر عساکر اسلامیەیی تشکیل ایدن قبـائله کورە هر قبیله بر خـط داخلندە اولەرق برطاقم قسملرە تقسیم ایدلمش ایدی . شهرك الك بیوك جادەسنك کنیشلکنی آلتمش آرشون یاپمشلردی . بوجادە شهرك مربدی ـ خرما سـوروب قورودەجق محـلی ـ ایدی .

ابو غزوان ـ قدمای صحـابەدن اولوب قریشدن بنی نوفل بن عبد منافك خلفی واسلامه کلنلرك یدنجیسی ایدی . قرق یاشـندە اولدیغی حالدە حبشـه هجرت وبعدە مکه‌یه عودت‌ایتمش‌ومقداد ایله برابر وعکرمه بن ابی جهل معیتندە مسـلمینه قارشی کیدن کفـار قریشـه قاتیلوب عبیدە بن الحارثك معیتندەکی سریهٔ مسلمینه تلاقی‌ایدنجه مشارالیه مقدادایله برابرعساکر مسلمینه التحاق ایدرك مدینەیه داخل‌اولمش ؛ وبدر غزاسیله سـائر غزواتك جملەسـندە بولنمش ایدی . خلافت جناب فاروق عهدندە اهل فارسه قارشی‌بصرە جهتنه مأمور اولوب خیـلی خدمتی کورلمش ، والك اول بصرە شهرینـك اساسنی وضع ایدوب قامشدن اورادە برجامع شریف بنا ایتدیرن بوذات اولمشدر.
قاموس الاعلام

[۱] ابن‌الفقیه ۱۸۸

دیگر جاده‌لری یکرمی‌وزقاقلری یدی آرشون
کنیشلکنده انشا ایتمشلردی . هرایکی قبیله
آره‌سنده‌کی خطك وسطنده بیوك بر میدان
یری براقلمش ایدی‌که بویرلر آت باغلامغه
و اولو دفن ایتمکه تخصیص ایدلمش ایدی .
خانه‌لر ایسه یکدیکرینه بتشبیك یاپلمش ایدی[۱].
بصره عراق قطعه‌سنك اسکله‌سی وشام
وفارس قطعه‌لری آره‌سنده متوسط بر شهر
اولمق اعتباری ایله حائزاولدیغی موقع تجاری‌یه
بناءً آز برزمان ظرفنده معمورتجه پك ایلری
کیتمش‌وامویلر زماننده‌عراقك مرکزاداره‌سی
اوله‌رق اتخاذ ایدلمش ایدی . بصره امویلر
دورنده بیوك برمعموریته مظهراولمش ایدی.
حتی (خالد بن عبدالله القسری) نك والیلکی
زماننده طولاً ایکی وعرضاً کذلك ایکی فرسخ
یعنی ۳٦ میل‌مربع مساحه‌سنه وارمش ایدی.
شهرك بولندیغی یر طاغسز ، دوز اراضیدن
متشکلدر . بومساحه الیوم قاهره شهرینك
کثرت‌مبانیسی‌ایله برابر اشغال‌ایتدیکی‌مساحه‌دن
بیوکدر .

بصره شهری ارباب تجارتك اجتماعگاهی
کسلدیکی جهتله عباسیلر دورنده پك بیوك بر
ثروت‌ویساره مظهراولمشدی . بوشهرك تجارتی
شرقاً هندستان وچینه وغرباً اقصای مغربه
(مراکش واندلسه) وجنوباً حبشستانه قدر
امتداد ایدییوردی . سفائن تجاریه بصره
لیماننده دمیرآته‌رق قماش وعطریات وسائره‌دن
مرکب اموال تجاریه‌نك انواعنی نقل ایلردی.

[۱] ماوردی ۱۷۱

اجرای تجارت ، یاخود اختیار اقامت ایتمك
ایچون هر طرفدن کلن‌خلقك کثرتی ایله شهرك
ثروتی‌ده چوغالمش ایدی . شهرده برچوق
کاشانه‌لر ، باغچه‌لر ، میدانلر ، حوضلر انشا
ایدلمش ایدی . (ابن حوقل) : « بصره
شهری کوزل اجتماعگاهلر ، لطیف منظره‌لر ،
عجیب‌میدانلر ، نفیس‌میوه‌لر ، کنیش‌حوضلر
ایله مشهوردر . یوللری کلن کیدن ارباب
تنزهدن ، یاخود یولجیلردن بر آن خالی
اولماز . . . » دیبور .

بصره لیمانی یوزلرجه تجارت کمیلرینك
مرساسی ایدی . حکومتك بصره‌ده یالکز
برتاجردن آلدیغی سنوی ویرکینك ۱۰۰,۰۰۰
دیناره بالغ اولدیغی‌دها اول ذکرایتمش ایدك .
شهرك بیوك، کوچك سائر تجارینك او دورده
نه مقدارلرده ثروت صاحبی اولدقلرینی‌ده اکا
کوره قیاس ایتملیدر .

بصره اهالیسی‌تجارت مقصدی‌ایله‌هرطرفه
اختیار سفر ایتمکله کسب شهرت ایتمشلر وحتی
بوخصوصده ضروب امثال‌صره‌سنه‌چکمشلردی.
« جهانده تجارت آرقه‌سنده اك زیاده قوشانلر
بصره‌لیلر ایله خوزستانلیلردر . فرغانه‌ده
(اوزمانه کوره اقصای‌شرق) ، سوس‌اقصی‌ده
(اوزمانه کوره اقصای غرب) ، هرنره‌ده
اولور ایسه اولسون اورالرده بربصره‌لی‌یه ،
یاخودبرخوزستانلی‌یه ، یاخودبرحیره‌لی‌یه راست
کلمامك ممکن دکلدر » دیرلر ایدی [۱] .
اوزمانلرده بصره‌لیلرایله خوزستانلیلر بویولده

[۱] ابن الفقیه ۱۹۱

اصل ایسه بوکونکی سوریه‌لیلرده عینی حالده
جهانك هرطرفنه قوشارلر. سوریه‌لیلرك بوحالی
احتمال‌که تا فنیکه‌لیلر زمانندن بری توالی
ایدییور .

بصره شهرینك (بلال بن برده) ۱۱۸ھ ـ
زماننده‌کی وسعتی ایله قناللرینك مقدارینی ،
حتی قایق مرورینه مساعد اولان بوقناللرك
(۱۲۰،۰۰۰) ه مقدارنده بولندیغنی ، هرکس
کبی (اصطخری) دخی بوقدر قناللرك
بولنمسنی شایان استغراب کوره‌رك بالذات دردنجی
عصرده تحقیقات اجرا ایلدیکنی ونتیجه‌ده اوقدر
قنال وجدوللری بالنفس کوره‌رك مقدارده
مبالغه بولمدیغنی برنجی جلدده ذکر ایتمش
ایدك . (اصطخری) دن اورایه نقل ایتدیکمز
فقره شو ایدی :

« بلال زماننده جدوللرك وقناللرك بوقدر
چوق بولنمسنه احتمال ویرمیوردم . فقط دها
صکره بصره جهتلرینك برچوق اقسامنی بالذات
طولاشدم . بعضاً براوق آتمندن زیاده مساحه‌سی
اولمیان یرده متعدد جدوللر کوریور ایدم .
بوکوچك قناللرك جمله‌سنده کوچك قایقلر
ایشلیوردی . جدوللردن هر برینك ، حفر
ایدن ذاتك اسمنه ، یاخود منصب اولدیغی یره
نسبتله براسمی واردی . بناءً علیه طولاً
وعرضاً بوقدر بیوك اولان مذکور قطعه‌ده
اومقدارده چوق جدوللر بولندیغنه احتمال
ویرمکه باشلادم » [۲] . (ابن حوقل) دخی
(بصره) دن بحث ایتدیکی صره‌ده بوسوزلرك
عینی سویلیور [۱] . مشارالیهمانك بیاناتی
اودرجه قطعی ایکن ینه بز بوقدر جدوللرك
بولنمسنی چوق کوریوردك . نهایت برچوق
سنه‌لر بصره‌ده اقامت ایتمش مدقق برذاته
راست کلدك . کندیسنه بوبابده‌کی فکریمزی
سویلدك . بوذات بصره ولایتنك اوزمانلرده‌کی
وسعتندن ، اهالینك پك چوق جدوللر حفر
ایتدکلرندن ، بوقیصه جدوللردن برشبکه
حاصل اوله‌رق عدداً بیوك برمقداره بالغ
اوله‌بیله‌جکندن ، بوجدوللره اورالرده نهر
اسمی اطلاق اولندیغندن بحثله کرك (اصطخری)،
کرك (ابن حوقل) طرفندن واقع اولان
مطالعات آنفه‌نك اوقدر مبالغه‌لی عد ایدلمامسی
فکرنده بولندی . بوفکری مؤید اولان
ادله جمله‌سندن اوله‌رق بصره‌دن مقصد دخی
۳٦ میل مربع مساحه‌سنده بولندیغی ذکر
ایتدیکمز یالکز شهر دکل ایدی ، فارس
دکزی (بصره کورفزی) ساحلنده کائن
(عبادان) ه قدر بتون تولالر واراضی‌ده
داخل ایدی . بوتولالر واراضی هپ مزروع
ومعمور بولنیوردی . (ابن حوقل)
و (اصطخری) دیبورلرکه :

« بصره قطعه‌سنك (عبدسی) موقعندن
(عبادان) ه قدر اللی فرسخ امتدادنده
یکدیکرینه بتشك خرماالقلر واردرکه انسان
نره‌ده بولنسه کندینی برنخلستان وبر جدول
اوکنده کوریر . یاخود نخلستان کوزی

---

[۱] ابن الاثیر ۹۳ ج ٥
[۲] اصطخری ۸۰

[۱] ابن حوقل ۱۵۹

اوكندن غائب اولماز ».

شمدی طولاً اومقدارده بولنان مسافه‌يی عرضاً علی‌الاقل انك نصفی اعتبار ايتسه‌ك ، يعنی ١٥٠ ميل طولك ٥٧ ميل مربع عرض ايله حسابی ياپسه‌ق مدار بحث اولان اراضئ معموره‌نك مساحه‌سی ١١،٢٥٠ ميل مربعه بالغ اولوركه اوحالده هر ميل مربعده اون كوچك جدول بولنيوردی ديمكدر . بوايسه عقلاً مستبعد عد ايدلمز . والله‌اعلم .

كوفه

بوشهر بصره‌نك تأسيسندن برقاچ آی صكره (سعد بن ابی وقاص) طرفندن تأسيس ايدلمشدر . سبب تأسيس‌ده شو ايدی : (سعد) عراقی فتح وايرانليلری مغلوب ايتدكدن صكره ايرانليلرك پايتختی اولان (مدائن) ده اختيار اقامت ايتمش وفتح ومظفريتی اخبار ايتمك اوزره مدينه‌ده خليفه حضرت عمره برهيئت مخصوصه اعزام ايتمش ايدی . هيئت مخصوصه‌يی تشكيل ايدن ذوات نزد خليفه‌يه وارنجه حضرت عمر بونلرك رنكلرنده وحاللرنده برنوع تغير وقوع بولديغنی كوره‌رك سببنی صوردی . ذوات مشارٌاليهم « مملكتك وخامت هواسی بزده بوتبدلی حاصل ايتدی » ديديلر. بونك اوزرينه حضرت عمر ــ عربلرك دوه‌لرينه موافق كلين يرلر كنديلرينه‌ده موافق كله‌جكی جهتله ــ اسلاملرك اقامتی ايچون مناسب بريرانتخاب اولنمسنی امر ايلدی . حضرت عمر (سعد بن ابی وقاص)ه شويولده برامر يازدی : « سلمان ايله حذيفه‌يی كوندر ، آراسونلر ، هم بری ، هم بحری اولمق وسزك ايله آره‌مده بردكز ويا بركوپری بولنمامق اوزره مناسب براقامت يری بولسونلر » [١]. (سعد) آلديغی امروجه ايله حركت ايتدی . (فرات) ك آرقه‌سنده و (فرات) ايله (حيره) آره‌سنده بريرانتخاب ايلديلر . خانه‌لر چادرلره يقين اولسون ديه اول امرده (بصره) ده اولديغی كبی (كوفه) ده‌ده قامشدن ياپلمش ايدی . فقط چوق كچمدن بواولر محترق اولدی . كرپيچ ايله انشا اولنمسنی حضرت عمردن استيذان ايلديلر . حضرت عمر هرآدم اوچ اودن فضله انشا ايتمامك وبواولر چوق اوزون ياپلمامق اوزره‌مأذونيت ويردی . حضرت علی شهادتی زمانه قدر (كوفه) شهرينی پايتخت اتخاذ ايتديكندن شيعيلرجه بوشهرك پك بيوك براهميتی وارايدی.

فسطاط

مصرده اسلاملر طرفندن تأسيس اولنان ايلك شهردر . شهر مذكور ١٨ نجی سنهٔ هجريه‌ده (عمرو بن العاص) طرفندن بوكونكی (قاهره) ايله مصر عتيق آره‌سنده تأسيس ايدلمشدی . عمروك جامعی ايله انك اطرافنده بولنان و (مقطم) طاغنه قدر امتداد ايدن خرابه‌لر وانقاض شهر مذكوردن بوزمانه انتقال ايدن بقايادندر . عربلر بوكون مصر عتيقده (ديرالنصاری) ــ خرستيان مناستری ــ ويا (ديرمار جرجس) ناميله معروف اولان بابل قلعه‌سنی فتح ايتمك ايچون كلدكلری زمان

[١] ابن‌الاثير ٢٥٩ ج ٢

(فسطاط) محلنی اردوکاه اتخاذ ایتمشلردی . قلعه‌یی فتح ایدنجه اسکندریه‌یی فتح ایلمك ایچون اورادن مفارقت ایتمك ایستدیلر . (عمرو بن العاص) کندی اوتاغنك سوکیلوب کوتورلمسنی امر ایلدی . اوتاغی ییقمق ایستدکلرنده ایچنده بریبان کوکرجیننك یاورو یاپمش اولدیغی کورولدی . (عمرو) : « بو حیوان بزه صیغندی . اکا فنالق کتیریله‌مز » دیدی . اوتاغك حالی اوزره براقلمسنی امر واوراده قالان قبطیلری اوتاغی محافظه‌یه مأمور ایتدی . (عمرو بن العاص) اورادن اسکندریه‌یه کیتدی . شهری فتح ایلدکدن صکره مدینه‌ده بولنان خلیفه حضرت عمره بوبابده حاصل اولان موفقیتی یازدی . محل اقامت ایچونده استشاره‌ده بولندی . حضرت عمر مکتوبی کوتورن آدمدن : « بنم ایله اسلاملر آره‌سنده حائل برصو وارمیدر ؟ » دییه صورنجه او آدم « اوت ، ای‌امیرالمؤمنین! نیل نهری فیضان ایدر ایسه صو حیلولت ایدر » جوابنی ویردی . بونك اوزرینه حضرت عمر (عمرو بن العاص) ه شو مألده بر امر یازدی : « کرك قیشین ، کرك یازین اولسون ، اسلاملری کندیلری ایله بنم آره‌مزده بر صو حائل اوله‌جق بر موقعده اقامت ایتدیرمکی آرزو ایتمم . اویله بر یرده بولنملرینی ایسترم‌که دوه‌مه بینوب یانکزه کلمك ایسته‌سه‌م کله‌بیله‌یم » [١] . (عمرو بن‌العاص) امر عمری‌یی آلیر آلماز اسکندریه‌ده بر قوهٔ

[١] مقریزی ٢٩٦ ج

عسکریه براقه‌رق سائر مجاهدین ایله برابر بابل قلعه‌سنه عودت ایلدی . بورایه کلدکلری زمان براقدقلری اوتاغی اسکیسی کبی قورولمش وایچی کوکرجین‌ایله طولمش بولدیلر . عساکر اسلامیه‌اوتاغك‌اطرافنده کوچلرینی ایندیردیلر . و اوتاغی اردوکاهلرینه مرکز اتخاذ ایلدیلر . بو موقعه تا او زماندن (فسطاط) - اوتاغ - نامنی ویرمشلردی . دها صکره قبائل بربرینه انضمام‌ایدرك عسکرك اقامتی ایچون اولرانشاسنه باشلادیلر . بونك اوزرینه (عمرو بن العاص) حصن بابل - بابل قلعه‌سی - نك شمالنده شهرك تقسیماتنی یاپوب اکا (فسطاط) نامنی ویردی . بو اساسه کوره شهر یکرمی محله‌یه تقسیم ایدلمش ایدی . محله‌لره (خطط) نامی ویرلمشدی . (عمرو) خلقی فرقه‌لرینه وقبیله‌لرینه‌کوره بومحله‌لره یرلشدیرمك ایچون معیتنده بولنان اعاظم رجالدن درت ذاتی مأمور ایتمش ایدی .

متعاقباً اسلاملرك مصرده موقع ونفوذلری تزاید ایتدکجه (فسطاط) ك معموریتی‌ده او نسبتده آرتدی . او درجه‌ده‌که بر چوق جهتلردن (بصره) و (کوفه) شهرلرینه تفوق ایدییوردی . (فسطاط) ك (نیل) بوینجه طولی اوچ میله بالغ اولمش ایدی [١] . عرب مورخلری بو شهرك درجهٔ معموریتنی کوسترمك مقصدیله ایچنده ٢٦،٠٠٠ مسجد ، ٨،٠٠٠ شارع مسلوك - ممرناس چیقار یول - ، ١،١٧٠ حمام بولندیغنی ذکر ایدییورلر . بو

[١] ابن حوقل ٩٦

روایت مستبعد كورولور . مع مافیه او كبی
مبانینك اویله مبالغه ایله ایرادی شهرك پك
بیوك بر معموریته واردیغنی كوستریر .

فسطاطده اهالی اوقدر چوغالمش ایدی‌كه
بونلری استیعاب ایچون خانه‌لری قاتلی یاپمشلر
وبونلردن بعضلرینك قاتلرینی درده وحتی
یدی‌یه ابلاغ ایلمشلردی . بعضاً بر بناده ۲۰۰
نفوس اقامت ایدردی . بونلردن بر بنانك
انشاآت مصرفی ۷۰۰,۰۰۰ دیناره بالغ اولمش
ایدی . اوده (احمد بن طولون) ك اوغلی
(خمارویه) ك حرم قوناغی ایدی [۱] .

مذكور بنالردن بیوكلكی وصاحبلرینك
زنكینلكی ضرب مثل اولمش مشهور بر قوناق
وارایدی‌كه اكا (دارعبدالعزیز) ـ عبدالعزیزك
قوناغی ـ دیرلردی . (نیل) اوزرنده كائن
اولان بو قوناق اوقدر بیوك وایچنده
بولنانلر اوقدر چوق ایدیلركه هر كون اكا
درت‌یوز راویه ـ طولوم ـ صو كوتورولوردی.
بعضلرینك روایتنه كوره نیل كنارنده بولنان
اولرك پنجره‌لرندن نیلك اوزرینه مقاره وایپ
ایله اوزادلمش اولان قووه‌لرك مقداری
(۱٦,۰۰۰) ه بالغ ایدی . اوچنجی عصر
هجری صوكلرنده (احمد بن‌طولون) ك اوغلی
(خمارویه) زماننده (فسطاط) ی زیارت
ایدن بر آدم شهرك معموریت وثروتندن بحث
ایتدیكی صره‌ده دییوركه : « خدمتمه باقمق
ایچون بر اوشاق آرادم ایسه‌ده بوله‌مدم . « بو
شهرده اوقدر چوق خدمتجی قوللانیرلركه بر

[۱] مقریزی ۳۳۰ ج ۱

اوشاق ایكی ، اوچ كشی‌یه بردن خدمت ایدر»
دیدیلر . « شهرده نه قدر اوشاق واردر ؟ »
دییه صوردیغمده « یتمش (؟) اوشاق وار .
بونلردن هر بری لااقل اوچ كشی‌یه خدمت
ایدر . بو صنعتدن پاره قازانوب ترك خدمت
ایدنلر مستثنی اولمق اوزره بو اوشاقلردن هر
بری اوچ كشی‌یه بردن خدمت ایدر » جوابنی
ویردیلر » [۱] .

ذكر اولنان مطالعه فسطاط شهرنده مقیم
اهالینك زنكینلكنی وتنعم ورفاهیتنی كوستریر.
بو قبیلدن اوله‌رق (فسطاط) اهالیسی پك
چوق یتاق قوللانیرلردی . بعضاً بر آدمك
بردن بیك ، اون بیك یتاغی اولوردی .
(فسطاط) اهالیسندن برینك هر یتاغی بر
اوطه‌لق جاریه‌یه مخصوص اولمق اوزره اوچ
یوز یتاغی بولندیغی مرویدر . البسه وسائره‌ده
دخی بویله یاپارلردی . بعضاً بو شیلرك اثمانی
پك بهالی اولوردی‌ده زنكینلكدن ناشی او
بهالیلق تأثیر ایتمزدی . (قضاعی) دییوركه :
« (خمارویه) ك قیزی (قطرالندی) نك
جهازی جمله‌سندن اوله‌رق هر بری اون‌دینار
قیمتنده بیك اوچقور وار ایدی‌كه بونك‌مجموع
اثمانی اون بیك دیناره بالغ اولمش ایدی » .
بیه‌جك وایچه‌جكده آرادقلری نفاست واختیار
ایتدكلری صرفیاتی‌ده اكا كوره نسبت ایدیكز.
بونك تفصیلی اوزون سورر . (مقریزی)
وسائر مورخین فسطاطدن بحث ایتدكلری
صره‌ده بو جهتلری مفصلاً یازمشلردر .

[۱] مقریزی ۳۳۰ ج ۱

عباسیلرك پایتختی ایدی . ایكنجی خلیفهٔ عباسی (منصور) طرفندن ١٤٥ سنهٔ هجریه‌سنده تأسیس ایدلمشدر. موقعی دفعات ایله دكیشدیکی حالده شهر حالا پایدار طورر . تأسیسنه سبب شو ایدی : برنجی خلیفهٔ عباسی (سفاح) احراز خلافتله عراقده وفارسده طرفدارلرینی چوغالتدقدن صكره برادری (منصور) ایله برابر (كوفه) ده اختیار اقامت ایلدی . دها صكره (سفاح) (انبار) شهری قربنده بر شهر تأسیس ایدرك بوشهره عباسیلر ایله‌علویلر آرسنده‌كی رابطه‌یه اشارت اولمق اوزره (هاشمیه) نامنی ویردی، برادری ایله برابر بورایه نقل مكان ایلدی [١]. (سفاح) بوشهرده ارتحال ایتدی. قبری بوراده‌در. (سفاح)دن صكره مقام خلافته كچن برادری ایكنجی خلیفه (منصور) بوشهرده برقاچ سنه اقامت ایتدكدن صكره (راوندیه) جماعتنك وقوع بولان مهاجماتی (*) اوزرینه شهردن نفرت ایتمكه باشلایه‌رق اوزرینه مستحكم برشهر تأسیس ایلمك ایچون بر یر آرامغه قویولدی . بغدادك موقعنی كوستردیلر ، اك مناسب یردر دیدیلر. (منصور) اوراده برشهر تأسیس ایدرك اكا (بغداد) نامنی ویردی . بو شهر (مدینة المنصور) ـ منصورك شهری ـ اسمی ایله معروف اولدی .

(منصور) بغداد شهرینی (دجله) نهرینك غرب طرفنده مستدیر برشكلده تأسیس واطرافنی سرایی خلقنه وموالیسنه واتباعنه مقاطعه صورتنده تخصیص ایتدی . دها صكره مقام خلافته اوچنجی خلیفه (مهدی) كچنجه عسكر اردوكاهنی (دجله) نك شرق جهتنه نقل وبورایی (عسكرالمهدی) ـ مهدی اردوكاهی ـ نامیله تسمیه ایلدی. متعاقباً ارباب نفوذ ورجال دولت بوطرفه كچمكه باشلایه‌رق برچوق ابنیه انشا ایتدیلر . دها صكره خلیفه دخی بوطرفه كچدی . خلفا سرایلری وباغچه‌لری بوطرفده نهر بوینجه امتداد ایتمكده ایدی . (بغداد)ك ذكر اولنان شرق طرفنه (رصافه) وغرب طرفنه (كرخ) نامنی ویرمشلردی .

بغداد شهری (مأمون) ك زماننده معموریتنك حداعظمنه بالغ اولمش ایدی . روایته كوره اوصره‌ده بغدادك مبانیسی وباغچه‌لری ٥٣،٧٥٠ جریب مساحه‌سنی اشغال ایتمكده

---

[١] ابن خلكان ١٥١ ج ١

(*) خراسان ولایتی داخلنده (راوند) شهری اهالیسندن آلتی یوز كشی‌قدر برجماعت ١٤١ سنهٔ هجریه‌سنده ارواحك تناسخنه وحضرت آدمك روحی (منصور) ك حرس (محافظلر) رئیسی (عثمان بن نهیك) ده تجسم ایتدیكنه وكندیلرینه حیات ورزق ویرن خالقك (منصور) اولدیغنه قائل اولمق كبی برمذهب ایله اورته‌یه آتیله‌رق هاشمیه‌ده (منصور) ك قوناغنه كیتمشلر و« اللهمزی كورمك ایسترز » دیه باغیرمغه باشلامشلردر . (منصور) بونلرك رؤساسندن ایكی یوز كشی قدرینی حبس ایدرك دیكرلرینی طاغیتمق ایستەمش ایسه‌ده حریفلر بوش برتابوت اوموزلایه‌رق حبسخانه‌یه كیتمشلر ، كندنلرندن حبس ایدیلنلری چیقارمشلر ، تجاوزاته باشلامشلردر. بونك اوزرینه شدت استعمالنه لزوم كوریله‌رك راوندیلرك جمله‌سی اتلاف اولنمشدر .

ابن الاثیر (مترجم)

ایدی . بومساحه‌دن ٢٦,٧٥٠ جریب مقداری شرق و ٢٧,٠٠٠ جریب مقداری‌ده غرب جهتلرنده ایدی [١] . معلوم اولدیغی اوزره بر (جریب) ٣,٦٠٠ ذراع مربعنده‌در . (فدان) ه نسبتی‌ده (١٠٠) ك (٣٣٣ ⅓) ه نسبتنه معادلدر . اوحاله کوره بتون بغدادك مساحه‌سی ١٦,٠٠٠ فدان قدر دیمکدر (هر فدان ٤,٢٠٠ مربع متره) . بوایسه پك بیوك برمساحه‌در . مع‌مافیه قرائن احوالدن آکلا-شلدیغنه نظراً بغداد یکدیکرینه ملاصق متعدد شهرلردن تشکل ایدییوردی . (خطیب بغدادی) نك تاریخنده بغدادك قرق شهردن مرکب اولدیغی و (مأمون) زماننده بغدادده بولنان حماملرك (٦٥,٠٠٠) مقدارنده بولندیغی ذکر ایدییور [٢] . (سیرالملوك) نامنده‌کی کتاب مؤلفی‌ده (بغداد) ك بالغ اولدیغی معموریتی کوسترمك ایستدیکی صره‌ده شو معلوماتی ویرییور: « اوصره‌ده بغدادده ٦٠,٠٠٠ حمام وار ایدی. هر حمامده لااقل بر حمامجی ، برقالفه ، برچوبجی ، بر آتشجی ، برسقا اولمق اوزره بش کشی بولنور. شوحالده بوحماملرده ٣٠٠,٠٠٠ آدم اشتغال ایدییوردی دیمکدر . هر حمامك اطرافنده بش مسجد موجود ایدی. بوحسابه کوره بغدادده اوچ یوز بیك مسجد واردی . هر مسجدده بشر مأموردن آشاغی بولنمیه جغنه نظراً ذکر اولنان مسجدلرده بیك کره بیك وبش یوز بیك

(١,٥٠٠,٠٠٠) کشی مستخدم اولدیغی آکلاشیلیر » [١] .

بالاده ویریلن معلومات معموریتك بو کونکی بیلدیکمز احوال وقواعدینه مطابق اولمدیغی جهتله انی اوحالی ایله قبول ایده‌میه جکز. شوقدرکه بومبالغه‌لر اوحیرتفزا مدنیت زماننده (بغداد)ك خارق العاده برمعموریته واصل اولدیغنی ارائه ایتمکدن خالی دکلدر . (طبری) نك بغدادده ٢٥٥ سنهٔ هجریه‌سنده ظهور ایدن اختلالدن بحث ایتدیکی صره‌ده ویردیکی معلومات‌ده بالاده‌کی مطالعاتی تأیید ایلمکده‌در. مشارالیه « روایته کوره فتنه اثناسنده اهالیدن قایقلر ایله ایکی کوپری‌یی کچنلرك مقداری ١٠٠,٠٠٠ کشی ایدی » دییور [٢] . قاچانلر بوقدر ایسه قاچامایانلرك مقداری طبیعی دها زیاده پك چوق اولمق لازم کلیر . شوحالده بغداد شهرینك اوصره‌لرده‌کی مقدار نفوسنی بربچق میلیون ، یاخود ایکی میلیون اعتبار ایدر ایسه‌ك مبالغه‌ده بولنمش عد ایدلمیز .

بغدادك اطرافنده وفرات ایله دجله آره‌سنده بولنان یرلرك او زمانلرده احراز ایلدیکی معموریتی‌ده اونوتمامليدر . دردنجی عصر هجری صره‌لرنده او یرلری رأی‌العین کورن (ابن حوقل) : « بغداد ایله کوفه آره‌سی یکدیکرینه ملاصق وحدودی فرق اولنماز اراضیٔ معموره‌دن متشکلدر . بویرلر عموماً

---

[١] سیرالملوك ٥٥
[٢] ابن خلدون ٢٨٧ ج ١

[١] سیرالملوك ٥٥
[٢] طبری ١٧٣٠ ج ٣

فراتدن کشاد اولنان قنالار ایله اسقا اولنور...
الخ » دییور.

بالاده ذکری کچن شهرلردن ماعدا مغربده
- تونسده - (قیروان) وعراقده (واسط)
ومصر وشام وفارس قطعه‌لرنده سائر شهرلر
کبی اسلاملر طرفندن تأسیس اولنمش برطاقم
مهم شهرلر دها واردر. برده دها اول تأسیس
ایدلمش اولان (شام)، (قرطبه)، (غرناطه)،
(طلیطله)، (اسکندریه) کبی شهرلر اسلاملر
زماننده دها زیاده بیومش، اسکیسندن دها
بیوك معموریته مظهر اولمش ایدی. آتیده‌کی
جلدلرده بوشهرلرك احوال اجتماعیه‌سی حقنده
بحث ایده‌جکمز صره‌ده آثار واحوال مدنیه‌سنه
دائر اقتضا ایدن تفصیلاتی یازه‌جغز.

ایکنجی جلدك صوکی

اخطار

بوجلدك ٦١ نجی صحیفه‌سنه درج اولنان ابن خلدون جدولنده (سجستان) وارداتی حذاسنه علاوه ایدیلن اموال وامتعه میاننده اصلده (و ۲۰ رطل فانید) ، یعنی (ایران معمولاتندن بونام ایله‌معروف حلوادن یکرمی رطل) دینلدیکی کبی ینه بوجدولده (ارمینیه) نك اموال و ذخائر وارداتی میاننده‌ده ۱۰,۰۰۰ رطل صونج (قورو بالق وامثالی کبی برشی اولمق لازم کلیر) ذکر اولنیور . مقدمهٔ ابن خلدونك ترکجه ترجمه‌سنده بو ایکی قلم موجود اولمدیغی کبی بونلرك اساس بحثه تعلقلرینی‌ده کورمدیکمزدن جدولدن طی ایلدك .

کذلك ذکر اولنان جدولده (ارمینیه) نك وارداتی آره‌سنده (و ۵۳۰ رطل رقم) دینلدیکنی کوردك . (رقم) چبوقلی آلاجه نوعندن برقماش اولمسنه نظراً رطل ایله تعیین مقداری براثر سهو اوله‌بیله‌جکندن رطل یرینه قطعه قویه‌رق تصحیحنه مجبور اولدق .

ینه بوجلدك ٥٠ نجی صحیفه‌سنده مؤلف ایرانده بولنان کردلری ذکر ایتدیکی صره‌ده هرچادرده یکرمی نفوس بولندیغنی تقدیر ایتمك کبی براثر ذهول کوستردیکی کورولدی. بزایسه هرخانه خلقنی حد وسطی اوله‌رق بش نفوس اعتبار ایدرك اکا کوره تصحیح ایلدك .

کذلك بوجلدك ۷۱ نجی صحیفه‌سنده مندرج اولان مصارفات جدولنك ۷۳ نجی صحیفه‌یه تصادف ایدن قسمنده (بیمارستان صاعدی) نك خدمتنده بولنان مأمورین وخدمهٔ صحیه‌دن (مأنین) نامنده برنوع مأمورلر ذکر اولنیور . کلمه‌نك معناسنی هیچ بریرده بوله‌مدیغمز جهتله مؤلف کتابدن صوردق . آلدیغمز جوابده لفظ مذکورك اوموقعده بولنمسنه نظراً خسته‌خانه‌ده موظف برنوع مأمورلرك اسمی اولمق لازم کله‌جکی وشوقدرکه انلرك نه کبی خدمتلر ایفا ایتدکلرینی صورت قطعیه‌ده تعیین وترجمه ایتمك ممکن اولمدیغی بیان ایدلدیکندن بزده ترجمه‌سندن صرف نظر ایتمکه مجبور اولدق .

ینه مذکور مصارفات جدولنك ۷۲ نجی صحیفه‌یه تصادف ایدن قسمنده (مشروبات عامه وکسوه خزینه‌لرنده) موظف اولان ارباب صنایع میاننده اصلده ذکر اولنان (مشهرین) ك ـ تشهیر ایدیجیلر ـ كده اصل معناسنی بوله‌مدیغمز ایچون مؤلفندن صوردق . مؤلفندن : (عطار کبی برشی اولسه کرك) کبی غیر معین برجواب کلدیکی کورلدیکی جهتله بونك‌ده ترجمه‌سندن صرف نظر ایلدك. مع‌مافیه ذکر اولنان شیلرك جمله‌سی اساس بحثه تعلقلری یوقدر. بونلری بورایه اخطار صورتنده علاوه ایتمه‌مز حائز اولدقلری اهمیت ایچون دکل ، ترجمه‌ده دقتی نه‌قدر التزام ایتدیکمزی کوسترمك ایچوندر .

کذلك (ابن خلدون) ك جدولنده ٦١ صحیفه‌ده (ریان) ك ایکی یرده تکرو ایتدیکی کوریله‌رك عیناً ابقا ایدلمش ایسه‌ده بالآخره (ترجمهٔ مقدمهٔ ابن خلدون) ه مراجعتمزده برنجینك (رویان) و ایکنجیسنك (ریان) شکلنده کوستردیکی کورلدی . بونك طوغریسی برنجیسی (رویان) وایکنجیسی (ریان) در . مربری آیری اقلیمدر .

ینه ذکر اولنان صحیفه‌ده کوریلان (رمانین ربی) (رب الرمانین) ك ترجمه‌سیدر . نار بکمزی ویا خلاصه‌سی دیمکدر . مقدمهٔ ابن خلدون ترجمه‌سنده (رمانین ربی) صورتنده ترجمه ایدلدیکی کورولدیکندن بزده عینی تعبیری قوللاندق .

بوندن ماعدا دولت عباسیه‌نك مأمون زماننده‌کی وارداتی ابن خلدونك جدولنده ۳۹۰,۸۵۵,۰۰۰ درهم کوسترلمش ایکن ٦۹ نجی صحیفه‌ده مندرج اولان خلاصه‌ده ۳۹٦,۱۵۵,۰۰۰ درهم شکلنده کوسترلمسنك ٦۳ نجی صحیفه‌ده مندرج اولان (کرج) و (جیلان) نامنده‌کی ایکی مملکتك ۵,۳۰۰,۰۰۰ درهم طوتان وارداتنك علاوه ایدلمش اولمسندن نشأت ایتمکده اولدیغنی سویلمکه لزوم کوریبورز . تاکه آره‌ده‌کی فرق وهلهٔ یاکلش عد اولنمسون .

خطا

٦۳ نجی صحیفه‌نك برنجی ستوننك صوك سطرنده (شوحالده) دنیله‌جك یرده هرحالده دینلمش . اکا کوره تصحیح ایدلملیدر .

۸۹ نجی صحیفه‌ده‌کی سرلوحه‌ده (خراج ویرکیسنك آغیرلغی) دنیله‌جك ایکن سهواً ویرکیلرك آغیرلغی دینلدیکی کبی بوخطا احتمال که کتابك دیکر بر ایکی یرنده دها تکرر ایتمشدر . صوابی قرینه ایله دخی آکلاشلمقده‌در .

مدنیت اسلامیه تاریخی

ایکنجی جلدك فهرستی

٣ مقدمهٔ مؤلف
٧ مدنیتك ظهور وحقیقتی
٩ دولت اسلامیه‌نك ثروتی : حضرت نبی زمانی
٩ « « « خلفای راشدین دوری
١٩ « « « بنی امیه دوری
٣٢ برنجی دور عباسی
٣٨ عباسیلرك برنجی دورنده دولت عباسیه ثروتی
٤٣ مأمونك دورنده مملکت اسلامیه‌نك جغرافیه‌سی
٥٣ ولایات عباسیه‌نك پایتخت ایله علاقه ومناسباتی
٥٦ برنجی دورده دولت عباسیه‌نك واردات عمومیه‌سی
٦٩ برنجی دورده دولت عباسیه‌نك وارداتنك خلاصه‌سی
٧٠ دولت عباسیه‌نك مصارفاتی
٧١ معتضد دورنده دولت عباسیه‌نك مصارفاتی
٧٤ ثروت مذکوره‌نك بوکونکی پاره ایله تقدیری

﴿ خراجك چوقلغی اسبابی ﴾

٧٧ مملکت عباسیه‌نك وسعتی
٧٩ اهالینك زراعتله اشتغاللری
٨٩ خراجك آغیرلغی
٩٧ سائر منابع واردات
١٠١ مأمورین حکومتك اموال دولتی تحصیل وتسلیمده صدق واستقامتلری

﴿ مصارفاتك آزلغی اسبابی ﴾

١٠٣ مأمورین دولتك آزلغی
١٠٧ دولتك بورجلی اولماسی
١٠٩ ایلك خلفانك اقتصاد وحسن تدبیر صاحبی بولنملری
١١٢ دور انحطاطده دولت عباسیه‌نك ثروتی

١١٢ بو انحطاطك اسبابى
١١٩ انحطاط دورنده واردات دولتك مقدارى،
١٢٠ دولت عباسيه‌نك ٣٠٦ سنه‌سى وارداتى
١٢٩ واردات مذكوره‌نك برنجى عصر عباسيده‌كى واردات ايله مقايسه‌سى

ايكنجى عصر عباسيده ثروت عباسيه‌نك انحطاطى اسبابى

١٣١ مملكت عباسيه‌نك كوچولمسى
١٣١ خراجك تخفيفى
١٣٥ واليلرك اموال دولتى كندى جيبلرينه كچيرملرى
١٣٥ اهالينك ايشى ، كوجى ترك وفتنه وفساد ايله اشتغال ايتملرى
١٣٧ كويلرك قسم اعظمنك رجال حكومتك عهده‌سنه كچمسى

عباسيلرك انحطاط دورنده مصارفات دولتك اسباب ازديادى

١٤٢ خلفانك وخلفا قادينلرينك اسرافاتى
١٥١ دولتده مصرف قپولرينك چوغالمسى
١٥٣ معاشاتك ازديادى
١٧٤ خلفايه بيعت مصرفلرينك آرتمسى
١٧٨ رجال دولتك واردات دولتى كندى جيبلرينه كچيرملرى خلاصه
١٩٣ خلاصه
١٩٥ مملكت اسلاميه واهاليسنك ثروتى
٢٠٢ اسلام شهرلرى

مدنيت اسلاميه تاريخى

دولت اسلاميه‌نك منشأى ، دوائر اداريه و سياسيه وماليه وحربيه‌سى ، ممالك اسلاميه‌نك مقدارى ومساحه‌سى ، عدد نفوسى ، ثروت ومدنيتى ، شان وشوكتى ، خلفانك احوالى ، مجلسلرى ، علوم ومعارف ، ادبيات ، آداب اجتماعيه ، عادات ، اخلاق ، مدنيت اسلاميه ايله عصر حاضر مدنيتى آره‌سنده مقايسه كبى مباحث مهمه‌يى محتويدر .

مترجمى :
زكى مغامز

مؤلفى :
(الهلال) صاحب ومحررى
جرجى زيدان

طابع وناشرى
قراءت كتبخانه‌سى صاحبى
الياس

اوچنجى جلد

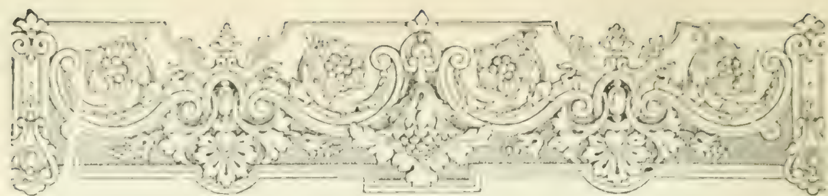
علوم وفنون وادبيات ايله قبل الاسلام عربلرده بولنان علوم و معارف و ادبيات ، اسلاميتك ظهورى اوزرينه افكارده حاصل اولان انقلاب وترقيات ، السنهٔ اجنبيه‌دن عربجه‌يه نقل وترجمه ايديلن علوم وفنون ، مدنيت اسلاميه‌نك ذكر اولنان خصوصاتك جمله‌سنه اجرا ايتديكى تأثيراتى حاكيدر .

« اقدام » غزته‌سنه تفرقه ايدلدكدن صكره كتاب صورتنده باصلمشدر .

درسعادت « اقدام » مطبعه‌سى

١٣٢٩

قناعت كتبخانه و مطبعه سى
بابعالى جاده سنده نومرو ۲۰

مقدمه

مدنيتك اك بيوك واك قوتلى تملى علم ومعرفت ايسه تاريخـلرى يازلمق يستنيلن اقوامك علوم وآدابندن بحث ايتمكده برمورخ ايچون اك مهم وظائفدن عداولنور. اسلام تاريخنده علوم وآداب بحثىصورت مخصوصهده حائز اهميتدر. چونكه علوم اسلاميه اسـلام دولتلرينك احوالى وامور ادارهسـيله بيوك بر ارتباطى حائزدر . بوجهتله مدنيت اسلاميهنك علوم وآدابندن باحث اولان بوجلد ؛ محتوى اولديغى بحثلرك اهميتى اعتباريله ؛ ديكر جلدلردن دهـا مهم عد اولنمليدر . باخصوص اسلاميتده علوم ومعارف تاريخنك اسلاميتدن دها اولكى ازمنه ايله اولان تسلسل ارتباطى بحثه برقات دها اهميت ويرير . زيرا اسلاملر مبدأ مدنيتدن كندى زمانلرينه قـدر كرك عقليات ، كرك نقلياته دائر عقول بشريهنك زادهٔ مساعى واجتهاداتنك قسم اعظمنى كندى لسانلرينه نقل ايتدكلرندن كلدانيلرك ، فنيكهليلرك ، اسكى مصرليلرك ، ايرانليلرك ، يونانليلرك وهنديلرك وارثى وخلفى اولمشلردى . عربلرك ذكر اولنان اقوامك علوم وترقياتندن نقل واقتباس ايتدكلرى شيلرى تدقيق وتحرير ايلديكمز صرهده بوعلوم وترقياتك اواقوامك هربرنده كچيرديكى صفحات تاريخيهيىده يازمغه مجبور اولدق . بناءً عليه مدنيت اسـلاميه تاريخنه عائد اولان بوجلد اسـلاميتدهكى علوم ، حكمت وادبيات تاريخندن ماعدا علوم ، حكمت وادبياتك مدنيت بشريهنك ابتداسندن اسلاميتك ظهورينه قدر كچيرديكى ادوار تاريخيهنك خلاصهسنىده محتوى كبيدر .

غرب وسائره مؤلفلرندن بعضلرى اسلاملرك ، ياخود عربلرك علوم ومعارفه پك آز خدمت ايتدكلرى ، چونكه بوعلوم وفنونى يونانليلردن نقل ايدرك اكا برشى عـلاوه ايلمدكلرى فكر واعتقادنده بولنمقدهدرلر . حتى برطاقملرى بوفكر

ایله اکتفا ایتمیه‌رك اسلاملرك علوم یونانیه‌یی حالی اوزره نقل ایله‌یوب اوعلومی برطاقم تحریفات ایله چرکینلشدیردکلرینی ادعایه قدر ایلری وارمشلردر. غریبدرکه بوذهاب تعصب دورنده ظهور ایدرك تواتر ایله عصر حاضرك ابتدالرینه‌قدر کلمش ایکن بونك تحقیقنه، یاخودتنقیدینه عربلردن ویااسلاملردن هیچ بری اقدام ایتمدی.

مع مافیه برجهت قابل انکار دکلدرکه غرب مستشرقلرندن منصف اولانلر مدنیت اسلامیه‌نك علوم وترقیاته ایتدیکی خدمتلری بیاندن کیری طورمیورلر. بونلرك بر قصورلری وارایسه اوده او خدمتلری مختصر یازمقدن عبارتدر. مستشرقیندن برطاقملری‌ده او مدنیت حقنده اویله معلومات مجمله ویرمشلردرکه برعرب انی اوقورایسه نشوه‌سی کلیر، فقط تحقیقاته کیریشیر ایسه مساعیسندن چوغی بوشنه کیدر. مدنیت اسلامیه‌یه متعلق خصوصاتك صحتی اوشیلرك اسکی عرب مؤلفلرینك آثارنده محرر اولمسنه توقف ایدر. چونکه اسلامیت ومسلمین وآداب اسلامیه تاریخنك یکانه مرجعی او آثاردن عبارتدر. ذاتاً فرنکلرك‌ده بوبابده یازدقلری شیلرك‌اکثری عرب مؤلفاتنه مستنددر. شوحالده اوروپالیلرك کتابلرنده عربلره متعلق بر منقبت کوروب ده انك ذکرینی عرب مؤلفاتنده بولمازسه‌ق اومنقبتك صحتی حقنده‌کی اعتقادیمز متزلزل اولور. چونکه او شی بعض اوروپالیلر طرفندن قرون وسطاده تحریر اولنان سیاحتنامه‌لردن منقول اوله‌بیلیر. حال بوکه مثلا موسوی بنیامین التودلی (بانیامن دوتودل Benjamin de Tudèle) ك سیاحتنامه‌سنده اولدیغی کبی او سیاحتنامه‌لرك مندرجاتی اکثریتله تحقیق وتدقیقه محتاجدر. موماالیه اون ایکنجی عصر میلادیده‌قسطنطنیه، مصر، سوریه، ایران وچین حدودینه قدراجرا ایتدیکی سیاحته دائر یازدیغی سیاحتنامه‌ده اویله وقوعات واحوال ذکر ایدییورکه وهلهٔ اولاده‌کوزه چارپان مبالغه‌لر وغرابتلردن ماعدا اوشیلر تاریخه بالکلیه مخالفدر. فی‌الاصل عبرانیجه یازلمش‌اولان بوسیاحتنامه اون آلتنجی عصر میلادیده لاتینجه‌یه واون سکزنجی عصرده فرانسزجه‌یه واون طقوزنجی عصردده انکلیزجه‌یه ترجمه اولنمشدر.

مذکور سیاحتنامه‌ده روایت‌اولنان اصلسز شیلره مثال اولمق اوزره

فاطمیلر دورنده اسکندریه‌ده یکرمی مدرسهٔ علمیه وقاهره‌ده مقداری بك
چوق دارالفنونلر بولندیغی بیان ایدلمکده‌در . حال بوکه ایلریده مدرسه‌لرك
تاریخی حقنده ویره‌جکمز ایضاحاتدن آکلاشیله‌جغی وجه ایله مصرده مدرسه‌لر
آنجق دولت فاطمیه‌نك انقضای حاکمیتندن صکره بنا وتأسیس اولنمشدر .
حقیقت بویله ایکن مؤلفلرمزدن بعضلرینك ذکر اولنان معلوماتی حادثهٔ تدقیقدن
کچیرمکسزین نقل وبوکبی اصلسزشیلری مآثرمفخرتدن عداتمکدن چکنمدکلرینی
کوریورز . حال بوکه بومؤلفلر تحقیقات اجرا ایتسه‌لر ایدی اویله دیپسزمآثر
ذکرندن وازکچرلردی . مکتوبندن برخلاصه‌یی بوندن اولکی جلدك مقدمه‌سنده
درج ایتدیکمز هندستان علماسندن دوستمز (شبلی نعمانی) افندی بوخصوص
حقنده نظر دقتمزی اك زیاده جلب ایدن ذواتدن ایدی . مشار الیه
تحریر ایتمکده اولدیغمز شوکتاب ایچون مأخذ یاپدیغمز کتابلرك صحیفه‌لرینی
ذکر ایله‌مزی‌ده توصیه ایتمش ایدی . بزده بوفکری مناسب کوره‌رك اکا
کوره حرکت ایلمش ایدك . ذاتاً تدقیقات وتحقیقاتمز اثناسنده مورخلرك بوقبیلدن
اوقدر چوق خطالرینه راست کلدککه نصوص صریحهٔ تاریخیه‌یه ، یاخود
او مرتبه‌ده قوتلی برقرینه‌یه استناد ایله تأیید اولنان موادن بشقه هیچ برشیئه
اعتماد ایتمامکه باشلادق .

مع مافیه (هرون الرشید) طرفندن فرانسز ممالکی قرالی وغرب
ایمپراطوری (شارلمان Charlemagne) ه اهدا ایدلدیکی روایت اولنان ساعت
ایله اوروپالیلرك (رقاص) ی [١] اندلس عربلرندن تعلم واقتباس ایتملری کبی
انلرك تاریخنه متعلق اولان خصوصات حقنده ویردکاری معلوماته اینانمقلغمز
اقتضا ایدر . کذلك کیمیا تاریخندن بحث ایدن اوروپالیلر طرفندن مثلا
« عربلر شوترکیبی وفلان مادهٔی کشف ایلدیلر » دیه ویریلن معلوماتی‌ده
قبول ایتملی‌یز . فقط بوجهتلرك غیرینه کلنجه بونلر ایچون یالکز تاریخ وعلوم
ادبیه ولسانیه‌یه دائر اولان عرب مؤلفاتنه مراجعت واستناد ایتمك ضروریدر .
اوکبی عرب مؤلفاتی بك چوقدر . انسان بونلری مطالعه وتدقیق ایدر

[١] (رقاص) چالار ساعتك ماکنه‌سنك حرکتنی تعدیله مخصوص اوله‌رق ،
معادن مختلفه‌دن مرکب کفجه شکلنده آلتکه ایشلدکجه افقی حرکتده بولنور .

ايسه بك چوق فوائد مهمه بولور . بونكله برابر اوروپا مستشرقلرينك عرب كتابلرينك طبع ونشرنده بذل ايتدكارى همت وغيرتى انكار ايتمك ده جائز دكلدر . حتى انلر اولمسه ايدى اوكتابلر يا ضايع اوله جقدى ، يا خود كوشهٔ اهمالده قاله جقدى . موضوعمزه متعلق وفوائد كثيره‌يى جامع اولەرق مستشرقلر طرفندن طبع اولنان بركتابى صورت مخصوصه‌ده ذكر ايده‌جكز ؛ بوكتاب (ابن النديم) ك (كتاب الفهرست) نامنده‌كى اثريدر . كتاب مذكور مستشرق (غوستاو فلوغل) ك همتى ايله طبع اولنمش وطابع موماليه طرفندن اكا برجلد طولوسى مطالعات مفيده وتدقيقات مهمه علاوه ايدلمشدر .

ايشته اسباب مشروحه‌يه بناءً بوكتابده قيد وتحرير ايتديكمز معلومات تاريخيه‌يى تدقيقات مخصوصه اجراسندن صكره مؤلفات عربيه‌دن استخراج ايلدك . معمافيه بحثلرمزك توسيع وتتميمنه خادم اولمق اوزره فضلاى مستشرقينك انكليزجه ، فرانسزجه وآلمانجه آثارينه مراجعتدن‌ده كيرى قالمدق . بالاده ذكرى كچن (شبلى نعمانى) افنديك اردو لسانى ايله يازمش اولديغى (رسائل شبلى) نامنده‌كى اثرى‌ده مطالعه ايتدك . عربلرك مدرسه‌لرى ، خسته‌خانه‌لرى ، كتبخانه‌لرى ، كتابلرى حقنده معلوماتى حاوى اولان بو اثر ، قيمتدار كتابلردن معدوددر . علمانك بوموضوعه دائر ويردكارى معلوماتى كوزدن كچيردكدن صكره عربجه مأخذلره نوبتله بونلرى تدقيق وامعان ايله مطالعه ايلدك . بومأخذلرده شوجلدده مفصلاً كوريله‌جكى اوزره اومدنيتك بيوكلكنه وخاصةً علوم وادبيانه دائر شاشيله‌جق درجه‌ده چوق وقيمتدار معلومات بولدق .

بوجلدك موضوعى

بوجلدده بحثى (قبل الاسلام عربلرك علوم ومعارفى) و (بعد الاسلام عربلرك علوم ومعارفى) قسملرينه تقسيم ايتدكدن صكره زمان جاهليتده عربلرك علوم وآدابنى تشكيل ايدن نجوم (هيئت) ، انواء (تقلبات هوائيه) ، اساطير وخرافات (ميتولوژى) ، كهانت وعرافت (معرفت غيب) ،

طب ، شعر ، خطابت ، مجالس ادب ، انساب وتاریخه متعلق معلوماتی ذکر ایله علوم مذکوره‌نك عربلره نره‌دن انتقال ایتدیکنی حکمت تاریخ نقطهٔ نظرندن تدقیق ایلدك . متعاقباً بعدالاسلام عربلرك علوم وآدابی بحثنه کچدك . بوعلومی شو صورتله تدقیق ایتدك : اولا اسلامیتك ایجاب ایتدیکی علوم . بوکا علوم اسلامیه نامنی ویردك . ثانیاً زمان جاهلیتده بولنوب دور اسلامیده ترقی ایدن علوم . بوده آداب عربیهٔ جاهلیه‌دن عبارتدر. ثالثاً سائرلسانلردن نقل واقتباس اولنان علملر . بونلری (علوم دخیله) نامی آلتنده یازدق .

اقسام مذکوره حقنده بیان مطالعاتدن اول برطاقم مقدمات تمهیدیه‌ده بولندق: اولا اسلامیت وعلوم اسلامیه ایله عربلرك بوعلومی تدریجاً نصل وضع ایتدکلری وبو علملرك یکدیکرینی نصل استلزام ایلدیکی، ثانیاً عربلر، قرآن، اسلامیت بحثلری، قرآنك عربلر اوزرینه نصل برتأثیر اجرا ایدرك انکله نصل اکتفا ایلدکلری، ثالثاً بو اکتفانك سائر اقوامك مخلفاتندن اللرینه کچن کتابلرك وبالخصوص اسکندریه کتبخانه‌سنك احراقنی نصل انتاج ایتدیکی ، رابعاً روما لیلر، اسلامیت، علوم بحثی، اسباب مدنیت امرنده روما لیلر ایله عربلر آره‌سنده مقایسه اجرا ایده‌جك اولانلرك عربلر حقنده حقسز حکم ویره‌جکلری ، بومقایسه‌نك روما لیلر ایله یالکز عربلر آره‌سنده دکل ، بلکه رومالیلر ایله اسلاملر آره‌سنده اجراسی اقتضا ایده‌جکی، خامساً اسلامیتده حملهٔ علمك (ارباب علوم ومعارفك) علی الاکثر عربلرك غیری اولدیغی وبونك سببی ، سادساً اسلامیتده علوم ومعارفك قید وتدوینی وعربلرك برنجی عصر هجرینك صوکنه قدر بوتدویندن چکنملرینه سبب اولان احوال، سابعاً خط عربی وتاریخی ، حرکه ونقطه‌لرك وضعی وبونلری ایجاب ایدن اسباب حقنده معلومات ویردك .

بومقدماتی بیتردکدن صکره علوم اسلامیه بحثنه کچه‌رك بونلری اولا علوم شرعیهٔ اسلامیه ، یعنی دینیه ، ثانیاً علوم لسانیه ، یاخود لغویه ، ثالثاً علوم تاریخیه قسملرینه تقسیم ایتدك . علوم شرعیه بحثنده اولا قرآن عظیم الشاندن وتاریخ جمع وتدوین وقرائت وتفسیرندن واسلوبنك خلق اوزرنده اجرا ایتدیکی تأثیردن باشلایه‌رق حدیث بحثنه کچدك. حدیثك وضع واسنادینه باعث

اولان اسباب ایله عدد احادیث حقنده معلومات مقتضیه‌یی ویردك . دها صکره فقهدن بحث ایتدك . فقهك منبع ومصدرینی ، فقهایی ، رأی وقیاسی ، فقهانك خلفا نزدنده احراز ایتدکاری موقع ومنزلتی ، اوعلومك یکدیکرینه اولان ارتباطی جهتیله بربری اوزرینه نصل ترتیب وتنظیم ایلدیکنی کوستردك . بونی متعاقب علوم لسانیه‌یه نقل کلام ایدرك علوم مذکوره‌نك [اسلامیتك ایجاب ایتدیکی شیلردن اولدیغنی کوستردکدن ونحوك وضع وتدوینی موجب اولان اسبابی ده صورت مفصله‌ده یازدقدن صکره ادبیات ولسانك بصره وکوفه‌ده کچیردیکی صفحات تاریخیه‌یی وبونلرك امور ادارهٔ مملکت ایله اولان علاقه‌سنی بیان ایلدك . بلاغت انشا وتاریخ بلاغت وکچیردیکی احوال ایله اسباب فلسفیه‌سی حقنده آیریجه بر بحث یازدق . دها صکره

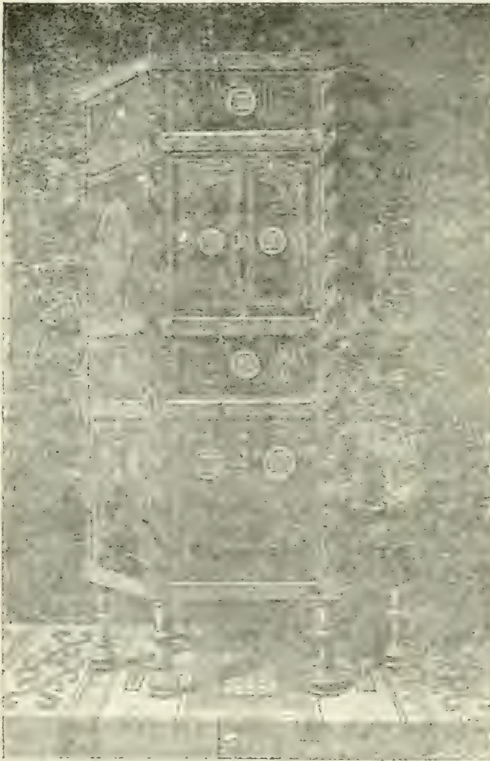

عرب معمولاتندن فیل دیشی ایله قابارتمه‌لی برصندوقجه

علم تاریخ وعلم جغرافیه بحثنه کچه‌رك بوایکی علمك وضع وتدوینه باعث اولان اسباب ایله بو علملرك لسان عربیه‌ده سائرالسنه‌ده کندن زیاده حائز اولدقلری مزیت مخصوصه حقنده معلومات ویردك . ادبیات عربیهٔ جاهلیه‌یی تشکیل ایدن خطابت وشعردن بحث ایتدیکمز صره‌ده اسلامیتك بوایکی صنعت ادبیه‌یه اجرا ایتدیکی تأثیراتی بیان ایله برابر اسلاملرده‌کی خطابت ایله ملل سائره نزدنده‌کی

خطابت آره‌سنده برمقایسه یاپدق . شعر ایله درجاتی ، اسلوبی ، راویلری ، دولتده‌کی تأثیری، شعرانك عددی ، اشعاری حقنده‌ده معلومات ویردك .

بالاده‌کی بحثلری بیتردکدن صکره اسلاملرك خارجدن لسان عربی‌یه نقل ایتدکلری علوم دخیله‌یه (علوم وفنونه) کچدك . بحثك قولایلقله آکلاشلمسی ایچون اوعلملر هانکی لسانلردن نقل اولنمش ایسه او لسانلر صاحبی اولان ملتلرك تاریخ ، علوم وادبیاتی حقنده برطاقم تمهیدات ایله سوزه باشلادق . او ملتلرك باشلیجه‌لری یونانلیلر ، ایرانلیلر ، هندلیلر وکلدانیلر ایدی . بو جهتله یونانلیلرك علوم وفنونی کلدانیلر ایله اسکی مصرلیلر وفنیکه‌لیلردن اقتباس ایتدکلری تاریخدن اعتباراً کندیلری طرفندن تاریخ ، فلسفه ، نجوم (هیئت) وسائره علومی وضع ایدلدیکی زمانه ودها صکره اسلامیتك ظهورینه قدر لسان یونانینك تاریخ علوم وادبیاتندن بحث ایلدك . مذکور لسانده فلسفه‌نك تاریخنی و (سقراط) ، (افلاطون) ، (ارسطو) زمانلرینه قدر کچیردیکی صفحاتی وارسطونك مؤلفاتنی صورت مخصوصه‌ده مفصل یازدق . دها صکره اسکندریه کتبخانه‌سنك فتوحات اسلامیه قدر یونان وروما دورلرنده‌کی احوال

سلطان (محمد بن قلاون) ك کموش ایشلمه‌لی طونجدن معمول ماصه‌سی

تاريخچه‌سنى كوستردك . كذلك لسان فارسينك علوم وادبياتنى يازه‌رق علوم وادبيات يونانيه‌نك (جنديسابور) مدرسه‌سنده ومدارس ايرانيهٔ سائره‌ده لسان فارسى اوزرينه اجرا ايتديكى تاثيرات حقنده معلومات ويردك . بونك كبى دخى بر طاقم اسباب متسلسلهٔ مترابطه ايله هنديلرك وسريانيلرك علوم وادبياتندن‌ده بحث ايلدك .

متعاقباً عربلر وخارجدن نقل ايتدكلرى علوم (علوم دخيله) وعلوم مذكوره‌يى نقل ايتملرينه باعث اولان اسباب ايله دولت عباسيه‌دن اول عربلردن بوعلملر ايله ايلك اشتغال ايدن ذوات حقنده‌كى بحثلره كچه‌رك ايكنجى خليفهٔ عباسى (منصور)ك علم هيئت وعلم طبى هنديلردن وايرانيلردن نقل ايله نصل اشتغال ايتديكنى ومشاراليهك بو يولده صرف مساعى ايتمسنه نه كبى اسباب باعث اولديغنى وكنديسندن صكره (مهدى) و (رشيد) زمانلرينى ذكر ايتدك . خلفاى عباسيه‌نك يدنجيسى اولان (مأمون) ايله فلسفه ومنطق علملرى و مشاراليهك بو ايكى علمى عربجه‌يه نقل ايتمسنه ياردم ايدن اسباب حقنده معلومات مفصله ويردك . دور عباسيده يتيشن نقلهٔ علوم (مترجمين) ايله مختصراً ترجمهٔ حاللرينه دائر بر فصل مخصوص يازدق . بونلر خرستيان ، موسوى ، صابئ (*) مجوسى ، سامرى (**) وسائره اولمق اوزره عموميتله غيرمسلم ايديلر . بعضلرى يونانيدن ،

(*) يونان قديم اساطيرينه مشابه اوله‌رق سياراته وسائر اجرام سماويه‌يه عبادتدن عبارت اسكى بر مذهبه تابع آدم كه بومذهب باشليجه جزيره وشام وعراق جهتلرنده بولنوب (حران) ده بعدالاسلام دخى طول مدت باقى ايدى .

(**) ساماريا Samarie فلسطينك غرب جهتنده (مناس) سبطى مملكتنده وافرائيم حدودنده اسكى برشهر ايدى . بروقت اسرائيل دولتنك وبعده (ساماريتيده) اسميله تشكل ايدن حكومت مخصوصه‌نك مركزى ايدى . ميلاد عيسى‌دن ٩١٢ سنه اول تأسيس اولنوب قبل‌الميلاد ٧١٨ تاريخنده آثور حكمدارى سالمانصر طرفندن ضبط واهاليسى فراتك اوته‌سنه سوق اولنه‌رق آثوريادن نقل اولنان بر قوم ايله اسكان ايدلمش ايدى . ساماريالِيلرك آثوريلر وسائر اقوام اجنبيه ايله اختلاطلرندن آيينلرينه بت‌پرستلك قاريشمش ايدى . يالكز توراته معتقد اولوب سائر كتب يهوده اعتبار ايتمزلردى . كنديلرينه مخصوص پك اسكى بر خطلرى واردر . ساماريلردن اليوم نابلس ويافه‌ده بعض افراد بولنوب بشقه‌لرى ايله اخلاط وامتزاج ايتمزلر . قاموس‌الاعلام

بعضلری فارسیدن ، یاخود هند لساننده ، یاخود لسان نبطیدن کتابلر ترجمه ایلمشلردر . کذلك سوریه‌لیلر حقنده بر فصل مخصوص یازه‌رق بوفصلده سوریه‌لیلرك اك اسکی زماندن بری اقوام آره‌سنده علوم ومعارفی نقل ونشر ایتمکله نصل اشتغال ایلدکلرینی کوستردك .

آنف‌الذکر بحثلردن صکره صددنده بولندیغمز انتباه علمی دورنده عربجه‌یه ترجمه اولنان مؤلفاته کچدك . هرلساندن نه‌قدر کتاب ترجمه اولندیغنی آیری آیری ومفصلاً کوسترمکله برابر موضوعلرینی ومؤلفلرینی وبونلرك حذاسنده‌ده مترجملرینی ذکر ایلدك . یونانجه‌دن ، فارسیدن ، هندجه‌دن ، نبطیدن ، عبرانیدن ، قبطیدن ترجمه اولنان ویوزلر ایله صاییله‌بیان مؤلفاتی کوستردك . بو مؤلفات اویله برسرعتله نقل اولنمشدی‌که هیچ برملتك تاریخنده بوکا مشابه بر مثال کوریله‌مز . بوجهتله اوسرعتك وقوعنه یاردیم ایدن اسبابی تحقیق وذکر ایلدك . خلفا طرفندن غیر مسلم علما حقنده کوستریلن آثار حمایه وخاطر نوازینك ذکر اولنان سرعته باعث اولان اسباب جمله‌سندن اولدیغنی آکلاتدق . دها صکره علوم دخیله‌نك ممالك اسلامیه‌ده نصل انتشار ایتدیکنی ، مملکت اسلامیه‌نك بر اوجندن اوبر اوجنه قدر نه کبی حکما ، اطبا یتشدیککنی ، خلفا وامرانك بالذات علوم ومعارف ایله نصل اشتغال وارباب علم وعرفانی نصل تشویق ایتدکلرینی وکتاب تألیفیله کندیلرینه تقدیم ایدلمسی ایچون نصل رغبتلر کوستردکلرینی ، بویولده نه قدر پاره‌لر صرف ایلدکلرینی تحریر ایتمکله برابر مؤلفلر ایله کثرتلری ویازدقلری آثارك عددی ایله بیوکلکی حقنده معلومات ویردك .

معلومات مذکوره‌یی یازدقدن صکره مدنیت اسلامیه‌نك او علوم وفنونه اجرا ایتدیکی تأثیردن بحث ایتدك . بو مبحثده فلسفه‌دن باشلایه‌رق علم کلامك بونك نتیجه‌سنده نصل ظهور ایتدیکنی ، فلسفه‌نك شرق ممالکنده یردن یره انتقالی تاریخنی ، انتباه عباسیدن صکره خلفانك فلسفه اربابی حقنده اجرا ایتدکلری تضییقاتی ، او تشدیدات وتضییقاتك بر طاقم جمعیات خفیه‌نك وازجمله (اخوان الصفا) جمعیتنك تشکلنه نصل سبب اولدیغنی ، فلسفه اربابنك یازدقلری رساله‌لرك (اندلس) طرفنه نصل انتقال ایلدیکنی

واندلسده فلسفه‌نك تاریخنی یازدق . دها صکره علم طبك تاریخی بحثنه کچدك . بونده طبابت اسلامیه ایله یونان ، ایران ، هند طبابتلری آره‌سنده‌کی فرقلری یازدق . و طبابت اسلامیه‌نك ذکر اولنان طبابتلرك جمله‌سنی جامع اولدیغنی کوستردك . اسلام طبیبلرینك مقدارینی ودور اسلامیه‌ده تأسیس اولنان خسته‌خانه‌لرك تاریخنی ، اسلاملرك فن طبه وانك شعبه‌لری اولان کیمیا ، اجزاجیلق ، نباتات وسائره فنلرینه کندیلرینك محصول اکتشافاتی اوله‌رق ادخال ایتدکلری ترقیاتی بسط وبیان ایلدك. متعاقباً اسلامیتده علم نجوم ، یاخود علم فلك (علم هیئت) ایله رصدخانه‌لرك تاریخلری ، علم تنجیم (ییلدیزلر واسطه‌سیله مقدرات وحادثاتی کشف ایتمك) ایله علم نجوم آره‌سنده بولنان فرق ، اسلامیتده هیئت شناسلر وبونلرك بوعلمده وجوده کتیردکلری ترقیات و اختراع ایلدکلری آلات رصدیه وبوعلمه مناسبتی اولان حساب ، جبر ، هندسه کبی ریاضیات حقنده معلومات ویردك . دها صکره فنون جمیله (صنایع نفیسه) تاریخندن بحث ایدرك اکثریتله ظن اولندیغی وجه ایله اسلاملرك بو فنونده کیری قالمدقلرینی اثبات ایلدك . خاتمهٔ مقال اوله‌رق مدرسه‌لر (مکتبلر ودارالفنونلر) ایله تاریخ تأسیسلرندن وبونلرك تأسیسلرینه لزوم کوسترن اسبابدن بحث ایتدکدن صکره مکاتب (کتبخانه‌لر) بحثنه کچه‌رك اسلامیتك او حیرتفزا مدنیت دورنده علوم ومعارفك نه قدر بیوك وعالی برموقع طوتدیغنی کوسترن بوکتبخانه‌لر ایله انلرك محتوی اولدقلری مؤلفاتك مقدارینه دائر مطالعاتده بولندق . هرجمله‌نك وهر مطالعه‌نك صحته مقارنتی ایچون امکان ومکانك حوصله‌ٔ وسعتنده بولنان بالجمله مساعیٔی صرفدن کیری طورمدق .

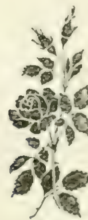
بویولده مصروف اولان مساعیٔمزی ممنونیت وتقدیر ایله تلقی وکندیلرینه لایق اثنیه ومحامد اینه ذکر ایدن افاضل علمایه بو وسیله‌دن بالاستفاده بیان تشکرات مخصوصه ایلرز . بونلردن بالخاصه اوروپا اعاظم مستشرقیننی ذکر ایده‌جکز . مشارالیهم کتابمزك برنجی و ایکنجی جلدلرینی کوردکدن صکره بزه مکتوبلر کوندره‌رك تقدیرات وتشویقاتده بولندیلر. بعضلری کتابمز حقنده تقریظلر یازه‌رق اوروپا رسائل موقوته‌سیله نشر ایلدیلر. تشویقات واقعه اثر

طرفندن احیای علوم و آدابنه بزدن اول غیرت ایدیلن وبوسایه‌ده بزم ایچون تدقیقات وتحقیقات یولی تسهیل اولنان بولسانه خدمت خصوصنده کندیلرینك اثرینه اقتدا ایلمکه بزم ایچون باعث شوق وغیرت اولدی . بزه بویولده مکتوب یازه‌رق تقدیرات وتشویقاتده بولنان ذواتك اسملرینی بوراده ذکر ایله بیان تشکرات ایتمکلکمزه مساعدهٔ مخصوصه‌لرینی رجا ایدرز . ذوات مشارالیهم حروف هجا ترتیبی ایله شونلردر :

معلم	دوغویه	de Guyé	لیدن ده
»	دەرانبورغ	Derenbourg	پاریس‌ده
»	روزان	Rosen	پترسبورغده
»	غولدتزیر	Goldzihr	پشته‌ده
»	غویدی	Guidi	رومادە
»	مارغولیوت	Margoliouth	اقسفورده‌ده

مشارالیهمك کوندرکاری مکتوبلری انشاءالله دیکر بر فرصتده نشر ایده‌جکز . بو جلدکده نظر تقدیرلرینه مظهر اوله‌جغنی امید ایدرز .

بو کتابك دردنجی جلدی بوجلددن صکره نشر اولنه‌جق وموضوعی ممالکت اسلامیه‌ده طبقات (صنوف) ناس ایله آداب اجتماعیه‌دن متشکل اوله‌جقدر . والله الموفق فی کل حال .

قبل الاسلام عربلرك علوم ومعارفی

جزيرة العرب ایله اهالیسی حقنده بر تمهید

جزيرة العرب چوللرجه فقير وصحرالر ايله، طاغلرجه زنكين اولديغی جهتله اراضينك محصولدار اولمامسندن طولايی اهاليسی زراعت ايله اشتغال ايتمامشدر. انسان بولنديغی موقعه كوره تكون ايدر. بو جهتله عربلر محصولسز مملكتلرك ايجاب ايتديكی احواله تبعاً دوه بسلمكله تأمين معيشته واوتلاقلر آرامق ايچون سيار بر حيات كچيرمكه مجبور اولمشلر وبو مجبوريت تأثيری ايله انلرده حسيات بداوت حسيات حضارته غالب كلديكی كبی اك زياده همت وغيرتلری ده مواشی تربيه سنه انحصار ايتمشدر. نزدلرنده بولنان مواشی انلرك بوكبی حيوانانه اولان احتياجلری درجه سندن دها آشاغی اولديغندن بو حيواناته مالكيت امرنده آره لرنده بر رقابت ظهور ايدرك بو رقابت نتيجه سنده كيجه كوندوز بر سمای صاف آلتنده يكديكرلرينه غارت ايتمكه وخيمه لريله، حيوانلريله اوتلاقدن اوتلاغه وناحيه دن ناحيه يه كوچمكه مجبور اولمشلردر. بوبله يردن يره تبديل مكان ايدن ابتدائی بر خلق يوللرك، اوتلاقلرك محللرينی تعيين ايتمكه محتاج ايديلر. بونك ايچون يلديزلری وموقعلرينی او محللری تعيين ايتمك اوزره رهبر اتخاذ ايلديلر. دشمنلرينی تعقيب ايچون او دشمنلرك كيزلی يرلرينی كشف ايده جك ايزلری تحقيقه دخی لزوم كوردكلرندن (قيافة الاثر) - ايز آكلامق - اصولنی ايجاد ايتديلر. كذلك بو احوالك نتيجه سی اوله رق ياغمور، فورطنه وسائره كبی تقلبات جويه وهوائيه دن صاقنمق امرنده حاصل اولان مجبوريت اوزرينه وقوعندن اول ياغمور ياغه جغنی واسمه دن اول روزكار اسه جكنی خبر ويرمك اصولنی احداث ايلديلركه بوكا علم انواء (تقلبات جويه) ومهاب الرياح (تقلبات هوائيه، روزكارلرك اسديكی جهتلری بيلمك) نامنی ويرديلر.

غزو وغارت ایله مألوف اولملری طرفدار فرقه‌لر تشکیل ایتملرینه لزوم
کوستردیکی جهتله یکدیکرلری آره‌سنده ارتباط حصولی ایچون انساب جهتنه
اهمیت ویردیلر . علم انساب ایشته بولزوم اوزرینه نشأت ایتمش ایدی . غزو
وغارت وسائره اجراسی ایچون یردن یره کوچمك ، ایی سلاح یاپمق وایی آت
یتشدیرمکده اقتضا ایتدیریر . عربلر اوزمانلرده مدنی بر حالده بولنمدقلرندن
سلاح جهتنی مکمل یاپه‌مدیلر. فقط آت تربیه ایتمك ، ایینی سچمك ، خسته‌
لقلرینی معالجه ایتمك خصوصلرنده پك ایلری کیتدیلر .

عربلر ارکان مدنیت قدیمه‌دن اولان کلدانیلر ایله بابلیلر ، فنیکه‌لیلر
وسائره‌نك قارداشلری اولدقلری جهتله ذکا وعقلجه انلره معادلدرلر . انلر
کبی (فرات) ، یاخود (نیل) وادیلرنده اقامت ایتمش اولسه‌لر ایدی انلرك ،
یاخود قومشولری بولنان تبابعه‌نك (یمن دولتلرینك) کوستردکلری آثار
مدنیتك عینی کوستره‌جکلردی . عربلر سمای صاف ، آفتابی براق برچولده
امرار حیات ایلدکلری ایچون سما وآفتابلری کبی صاف وبراق برذهنه مالك
اولدیلر . قریحه‌لری شعره تحول ایلدی . وقائعی ، نسبلرینی ، حسیات کونا
کونلرینی شعر ایله افاده وتوصیف ایدرلردی . بلاغت ملکه‌لری دخی پك زیاده
ترقی ایتدیکندن نطق ایرادنده بیوك بر مهارت کوستردیلر . بو نطقلر
اهالی‌یی غیرته کتیرمك ، یاخود بر محاربه ویا مصالحه‌یه سوق ایتمك ، یاخود
مفاخره ویامنافره (مسابقهٔ رفعت وشان) اجرا ایتمك ایچون ایراد اولوردی .
عربلر فطرةً مالك اولدقلری عقل وذکا اولمسه ایدی بحر احمرك غرب
ساحلنده اقامت ایدن اهالیدن زیاده برمزیت کوستره‌میه‌جکلردی. ذکر اولنان
ساحلده اقامت ایدن خلق مدنیتجه برچوق عصرلر اول نه‌حالده ایدیلر ایسه
الیوم اوحالده بولنمقده‌درلر . عربلرك زمان جاهلیتده‌کی حاللری یونانیلرك
(هومر Homère) دورنده‌کی حاللری قبیلندندر . عربلر طریق مدنیته
داخل اولنجه یونانیلرك کوستردکلری مدنیت کبی برمدنیت کوستردیلر .

معمافیه عربلر کهانت وعرافت (غائبدن خبر ویرمك) ، زجر طیر
(قوشلر ایله تفأل وتشأم ایتمك) [*] ، خط رمل (رمل آتمق) ،

[*] (زجر) منع ونهی ایتمك ، یاخود سس ایله طرد ایتمك دیمکدر . قوش ایله

وتعبير رؤيايه اعتقادده كنديلرينه معاصر اولان بيوك ملتلرك صاپدنلری يوله صاپمقدن قورتوله‌مديلر . انسانيتده بوكبی احوال طبيعت بشر مقتضاسی اوله‌رق هر شيئك اسبابی بيلنمك ايستنلديكی حالده بيله‌مامكدن نشأت ايدر . بو جهتله عربلرده كاهنلر وعرافلر وسائر اوكبی آدملر چوغالمشدی .

جزيرة العربده اسلاميتدن اول انتشار ايدن علوم ومعارف بواقليم ايله اهاليسنك طبيعتلری اعتباريله ضروری شيلردن ايدی . بونلره علوم ومعارف نامنی ويرمه‌مز ديكرملتلرده علوم ومعارف عصرنده اكا مماثل بولنان علملره قياساً‌در . يوقسه عربلر بوعلملری نه مكتبلرده اوكرنمشلر ، نه يازيلی اوله‌رق اوقومشلر ، نه‌ده بونره دائر بركتاب يازمشلردی . چونكه عربلر امی آدملر ايديلر . نه اوقومه‌لری ، نه‌ده يازمه‌لری واردی . انلرجه بومعلومات آنجق عصرلرك تواليسيله واقتباس

تفأل ايدوب فالی فنا كورمكله قوشی حايقروب سورمك معناسنه‌در . و بو عيافه‌دن بشقه‌در . كرچه بوده اوجمله‌دندر . معلوم اوله‌كه بعض اجلاف عرب شرعده وارد اولميان بعض اشيا واحوال ايله تفأل وتطير ايدرلردی . عرافت وكهانت دخی انلره مخصوصدر . كذلك زجر وعيافه وطيره عندلرنده امر معتادر . بواوچ شی وضعاً بردر . نوعلری مختلفدر . عرافت بعض براق شيلره وصو ايله قدحه وقرص آفتابه وجسم بلوره نظر ايدرلر . وزعملرنجه انده جينلری كوروب مغيباتدن خبر آليرلر . حالا برطاقم صاف دل نسوانك آياصوفيه حرمنده برقويويه نظر ايلملری دخی اوجمله‌دندر . حقيقی حيله‌كارانه براويوندر . پاره دوزاغيدر . وكهانت برقاچ كونه‌در . ازجمله مثلا يدی دانه طاش اولوب هر برينه نشانلر ايدرلر . وبعض كلمات سويلرلر . وآوجنی آچوب اول طاشلرك وضعندن وشكلندن خير وشره حكم ايدرلر . وصنعته طرق دخی ديرلر . وزجر وعيافه رفتار وحوش وآواز مرغان ايله بعض حوادثك وقوعنه استدلال ايلمكدن عبارتدر . مثلا سفره ويا شكاره چيقسه‌لر اكر وحشی صاغ طرفدن كاور ايسه تفأل وصولدن كاورسه تشأم ايدرلر . وآواز كلاغ ـ يبان قارغه‌سی ـ ايكيشر ايكيشر اولسه شوم ـ مشئوم ـ واوچر اولسه مسعود عد ايدرلر . خير وشر كلمه‌لرينك حرفلری عددلرينه اعتبار ايدرلر . اكر كلاغ درخت سبز اوزره قونسه خير وعاری اوزره قونسه شر وكريه عد ايدرلر . مؤلفك مثال مزبوردن مرادی مثلا قارغه بريره قونمق صددنده ايكن انك وجه مذكور اوزره قونه‌جق محلره وقوندقدن صكره اوتمه‌سنه بالتفأل منتظر اولورلر . اكر زعملرنجه وجه مبارك اوزره اولور ايسه صفاياب اولوب اكر غير مرضی اولور ايسه انفعاللرندن آزار ايله ، ياخود طاش ايله اوروروب طرد ايلمكارينه مبنيدر . ترجمهٔ قاموس

ويا استنباط طريقلريله حافظه‌لرنده طوپلانمش ، اسلافدن اخلافه تناقل ايتمش ، مرور زمان ايله توسع وتزايد ايلمشدى . ظهور اسلاميت صره‌لرنده بوعلملر اون نوعدن زياده يه بالغ اولمش ايدى . بونلرك بعضلرى طبيعيات ، بعضلرى رياضيات ، ياخود ادبيات ، ياخود كهانت ، ياخود بونلره مشابه شيلر نوعندن ايدى . بوعلومى تفصيلاً يازمق اوزون سوره‌جكى ايچون مختصر كچمكى دها مناسب كوروروز .

عرب باقر معمولاتندن اسكى برواز

علوم و معارف مذكوره امعان ايله تدقيق ايديله‌جك اولورسه انلردن بعضلرينك عربلره مخصوص اولديغى ، يعنى كنديلرى ايجاد ايتدكارى ، ديكر بعضلرى ايسه ملل سائره‌دن اقتباس ايدلديكى تظاهر ايدر . عربلرك كنديلرينه مخصوص اولان علملر علم انساب ، علم شعر وعلم خطابتدر .

دخيل اولان ، يعنى ديكر ملتلردن اقتباس اولنان علملر ايسه علم نجوم ، علم طب ، علم انواء (احوال جويه) ، علم الخيل (آت وقصراقدن آكلامق) ، علم مهاب الريح (تقلبات هوائيه) ، اساطير (ميتولوژى) ، كهانت ، عيافت [*] ، قيافت (ايز تتبعى) وسائره‌دن عبارتدر .

[*] عيافه قوش قسمى ايله تطير ايلمك معناسنه‌دركه اعراب عادتيدر . مثلا قوشك اسمى وصوتى ونزول ومرورى مقوله‌سى اوضاع واحوالنى اعتبار ايدوب زعملرنجه

اولا : عربلرده علم نجوم (علم هیئت)

کلدانیلر علم نجوم (هیئت) ده جهانك معلملریدیلر . چونکه بوعلمك تمانی قویان ، دیرکارینی قوران انلر ایدی . سمالرینك براقلغی ، هوالرینك قورولغی وافقلرینك مستویلکی بو خصوصده کندیلرینه یاردیم ایلدیکندن بوندن قرق بو قدر عصراول برطاقم آلات فلکیه (رصدیه) ایله یلدیزلری رصد وموقعلرینی تعیین ایتدکاری کبی برجلری ، منازل قمر وشمسی (آی وکونش فلکارینی) ترسیم وخسوف قمر وکسوف شمسیده حساب ایلشلردر . مدنیت قدیمه ایله اشتهار ایدن یونانلیلر ، هندلیلر ، اسکی مصرلیلر وملل سائره بوعلمی کلدانیلردن آلمشلردر .

کلدانیلر ، یاخود بابللیلر میلاد عیسادن سکز عصر اولنه کلنجه‌یه قدر دولت وسلطنت صاحبی اوله‌رق یاشامشلر ایکن عصر مذکورده آثوریلرك استیلاسی آلتنه دوشمشلردر . فقط هر ایکی قومك لساناً ودیناً یکدیکرینه مشابهتی جهتیله استیلای واقع کلدانیلرك آداب اجتماعیه‌سنه هیچ برتأثیر اجرا ایتمامشدر. بشنجی عصر هجریده ایسه کلدانیلر ایرانلیلرك تجاوزینه معروض اولدیلر. ایرانیلر کلدانیلرك مملکتنی فتح ومعبودلرینی تبدیل ایتدکاری کبی حقلرنده دخی ظلم واستبدادایله معامله‌ده بولندیلر. بوحال کلدانیلره پك زیاده آغیر کله‌رك جهانی طار کورمکه باشلادیلر . بونك نتیجه‌سنده بر چوقلری جوار ممالکه وبالخاصه بلادعربه مهاجرت ایلدی . بلاد عرب بر طرفدن صیجاق صحرالر ایله کله‌جك عسکره مسدود اولمسی ودیکر جهتدن السنهٔ سامیه آره‌سنده موجود اولان مشابهت کلیه تأثیری ایله اطرافدن کان مهاجرینك اورالرده قولایلقله کچینه بیلملری جهتیله عراق ، مصر وشام قطعه‌لرندن مهاجرت ایدنلرك منبع بر التجاکاهی مقامنده بولنیوردی .

بو مهاجرلر میاننده بر طاقم کاهنلر وهیئت شناسلر وار ایدی . عربلر

موافق مقتضالری اوزره تفأل وتشأم ایدرلر . بوفن بین‌الاعراب علم تعبیر وعلم قیافه کبی علم مخصوصدر . بغایت اعتنا ایدرلر . ترجمهٔ قاموس

ایشته بو هیئت شناسلردن علم هیئت حقنده بر طاقم معلومات آلمشلر و یلدیزلرك اسملرینی و برجلرك موقعلرینی و منطقه‌لرینی و آی و کونشك فلکلرینی بونلردن اوکرنمشلردر . احتمال که عربلر بوتاریخدن دها اول کندیلرینك اثر استنباطی ویاخود هندستان وسائره طریقیله وقوع بولان اقتباس نتیجه‌سنده علم هیئت حقنده برطاقم معلومات صاحبی ایدیلر. آنجق اجمالا دینیلیرکه عربلر علم هیئتده کلدانیلره مدیوندرلر . عربلرك کلدانیلره (صابئه) ـ آفتاب واختر پرستلرـ نامنی ویرملری‌ده بونی مؤیددر . صابئه بالذات کلدانیلر دکل ایسه هر حالده انلرك خلفلری ، یاخود شاکردلری اولمق لازم کلیر [١] . بلاد عربده چوق صابئلر واردی . عیسوی وموسویلر اورالرده نصل بر موقع صاحبی ایدیسه‌لر انلرده ویله بر موقع صاحبی ایدیلر . عربلر بونلردن علم هیئتی اصطلاحاتی واسملریله‌برابر اقتباس ایتدیلر . بونکله‌برابر سیاراتدن قسم اعظمنك عربجه‌ده‌کی اسملری اصل کلدانیسنه ارجاع ایدیله‌بیله‌جك حالدن چیقمشدر . احتمال که بو حالی موجب اولان اسبابی کوسترن معلوماتده ضائع اولمشدر . مع‌مافیه (مریخ Mars) کبی سیاراتدن بعضلری حالا کلدانیده‌کی اصللرینی کوسترمکده‌در. (مریخ) کلدانیده لفظاً ومعنیً (مرداخ) ه تقابل ایدر. آنجق اواسملرك چوقلری مشابهت لفظیه‌یی غائب ایدرك آرده‌ده یالکز مشابهت معنویه قالمشدر . مثلا (زحل) ك عربجه‌ده معناسی (ارتفاع وعلو ـ یوکسکلك) اولدیغی کبی کلدانیده‌کی اسمی اولان (کاون) دخی اولسانده عین معناده بولنمقده‌در . برجلر ایله منازل قمر (فلك قمر) ه کلنجه بونلر کلدانیده هانکی اسملرده بولنیور ایسه عربجه‌ده‌ده لفظاً ومعنیً اوحالده قالمشدر. منطقهٔ بروجك عربلر ایله کلدانیلرده‌کی اسملرینی آتیده کوستریبورز :

عربجه اسملری	کلدانی اسملری
حمل ، یاخود کبش	امر
ثور	ثورا
جوزاء ، یاخودتوأمین	تامی
سرطان	سرطان

---

[١] مختصر الدول ٢٢٦

اسد	اریا
سنبله	شبلتا
میزان	ماساتا
عقرب	عقربا
قوس ، یاخود رامی	قشتا
جدی	کدیا
دلو	دولا
حوت ، یاخود سمکه	نونا [*]

منازل قمر ومنازل شمسه گلنجه سیارهلرك اسملرنده واقع اولدیغی کبی بونلردن بعضلرینك اسملرندهده تبدل وقوع بولمشدر . آنجق بوعلمك قواعدی ایله اصطلاحاتنده اکثریته اعتبار اولنور. (منازل قمر) و (منازل شمس) لفظلرینه وارنجهیه قدر او قواعد واصطلاحات کلدانیلرده نه حالده ایسه عربلردهده اوحالده بولنیور . (منازل قمر) و (منازل شمس) تعبیرلری کلدانیلرده بوموقعده استعمال اولنان تعبیرلرك عینیدر . کلدانیلردن علم هیئتی اقتباس ایدن سائر ملتلر بوتعبیرلری دیکر تعبیرات ایله تبدیل ایتمشلر ایسهده یالکز عربلر ایله یهودیلر دکیشدیرمامشلردر .

---

[*] منطقهٔ بروجك فرانسزجه مقابلی شونلردر :

حمل	Bélier
ثور	Taureau
جوزاء	Noix
سرطان	Écrevisse
اسد	Lion
سنبله	Epi
میزان	Balance ou Fléau
عقرب	Scorpion
قوس	Arc ou Sagittaire
جدی	Chevreau
دلو	Urne
حوت	Poissones

عربلرك علم نجوم ايله اشتغاللری مشهوردر . يوقاريده كورلديكی اوزره عربلر سياره‌لری وبرجلری اوكرندكدن ماعدا ثوابتك (كواكب ثابته‌نك) بك چوقلرينی اوكرنمشلر وملل سائره هيئت شناسلرينك رأی ومطالعه‌لرندن آيری اوله‌رق بوخصوصده برمسلك مخصوص طوتمشلردر [١] . بو يلديزلره لسان عربيده موضوع اولان اسملرك اسكيلكی‌ده عربلرك او يلديزلری وموقعلرينی پك اسكی زمانلرده اوكرندكلرينه دلالت ايدر . بنات نعش الكبری Filles du Grand Cercuel (يديكر) ، بنات نعش الصغری Filles du Petit Cercuel (دب اصغر شكلنده يدی يلديزدن مركب) ، سها (بنات نعش صغری ايچنده كوچك بريلديز) ، ظبا Daim [٢] ، ربع ، رابض ، عوائذ [٣] ، ذئبين [٤] ، نثره [٥] ، فرقد ، قدر ، راعی [٦] ، كلب الراعی [٧] ، اغنام ، رامح ، سماك ، عصا الضياع ، اولادالضياع ، سماك رامح [٨] ، حارس سها ، اظفار ، فوارس ، كف مخضب ، خباء ، عيوق ، عنز ، جديين وسائره اونوعدن اولان يلديز اسملرندندر .

---

[١] (دميرينك هامشی اوزرنده) قزوينی ٥٠ ج ١

[٢] ظبا ، اولاد ظبا برطاقم يلديزلرك اسميدر . (قطرالمحيط)

[٣] عوائذ فلكده درت كوكب معهوده اطلاق اولنوركه مختلف تربيع ايله مركوز ووسطلرنده بركوكب دخی واردركه اكا ربع ديرلر . (ترجمهٔ قاموس)

[٤] ذئبان عوائذ ايله فرقدان بيننده ايكی دانه بياض كوكبه اطلاق اولنور . عوائذ قطب شمالی قربنده درت كوكبدركه مختلف التربيعدر . وسطلرنده ربع اطلاق اولنور بركوكب دخی واردر . وفرقدان ينه قطب شمالی قربنده (بنات نعش صغری) نهايتنده ايكی كوكبدركه دو برادران تعبير ايدرلر . (اظفار الذئب) ذكر اولنان عوائذ وفرقدان اوكارنده برنجه خرده كواكبه اطلاق اولنور .

[٥] نثره منازل قمردن برمنزل اسميدر. واول ايكی كوكبدن عبارتدركه ميانه‌لری برقارش مقدار اولوب جرملرنده بياض بلوط پاره‌سنه شبيه آقلق اثری واردر. (ترجمهٔ قاموس)

[٦] راعی الجوزاء وراعی النعائم ايكی كوكب اسميدر. (قطرالمحيط)

[٧] كلب بر كوكب آديدر وبو بر كوكب دكلدر . بلكه نيجه كواكبدن منتظم اولمش بر كلب صورتيدر ، سرطان برجنك جنوبنده (شجاع جبار) آره‌سنده وسفينهٔ نوحك قيچ قاره‌سنك اوست طرفنده واقع اولمشدر . باشنده واللری اوكنده وبطننده وقالچه‌سی اوزره برر كوكب براق واردر . عربلر بطننده اولان پك براق كوكبه كلب اطلاق ايللريله مؤلفك مرادی اول كوكب اوله‌جقدر . (ترجمهٔ قاموس)

[٨] (السماك الرامح) فكه وقصعة المساكين ديدكلری صورت شماليه‌نك اوك طرفنده

عربلر منازل قمری ـ آی منزله‌لرینی ـ هندلیلرك اصولنه مخالف اوله‌رق یكرمی سكزه تقسیم ایتمشلردی . حال بوكه هندلیلرده منازل قمر ۲۷ دن عبارت ایدی . عربلرك بوتقسیماتدن مرادلری‌ده هندلیلرك مرادلرندن بشقه ایدی . عربلرك بوندن مقصدلری تبدلات هوائیه‌یی وفصول اربعه‌ده وقوع بولان تقلبات جویه‌یی آكلامقـدر . چونكه امی ایدیلر . بر شیئی اوكرنمك ایچون انی كوز ایله كورملری اقتضا ایدییوردی . ایشته بوسببدن انواء بحثنده كوریله‌جكی اوزره بومنازلی او تحولات وتقلباتی آكلامق ایچون عـلامت قبیلندن اتخاذ ایتدیلر . عربجه‌ده [۲۸] ه تقسیم ایدلمش اولان منازل قمر شونلردر :

ثریا	جبهه	اكلیل	سعدالسعود
دبران	زبره	قلب	سعدالاخبیه
هقعه	صرفه	شوله	فرغ مقدم
هنعه	عواء	نعائم	فرغ مؤخر
ذراع	سماك	بلده	بطن الحوت
نثره	غفر	سعدالذابح	شرطان
طرف	زبانیان	سعد بلع	بطین

عربلر منـازل قمری تعداد ایتـدكلری زمان اقلیملرینه متعلق اسـبابدن طولایی شرطاندن باشـلارلردی . دولت عباسیه اوائلنده عرب طرفدارلغنده متعصب اولانلر عربلرك علم هیئتده صوك درجـه‌ده براعت واقتدار صـاحبی اولدقلرینی ادعا ایلمشـلردی . اوجمله‌دن (ابن قتیبه) عربلرك عرب اولیـانلره لزوم ترجیحلری نامی ایله یازدیغی كتـابده عربلرك كواكب ایله مطـلع و مسقطلرینی بیلمكده جهـانك بالجمله ملتلرینـه فائق اولدقلرینی بیـان

بر كوكب اسمیدر . بونك اوكنده بر كوكب دخی واردركه انك رمحیـدر دیرلر . اكا بنـاءً سماك رامح اطلاق ایلدیلر وبو منازلدن دكلدر. وحذاسنده بر كوكب دخی واردركه (سماك اعزل) دیرلر . اوكی بوش اولدیغی ایچون . وسماك رامح بغـایت حمرتلودر .
(ترجمهٔ قاموس)

ایتمشدی [۱] . اوکی سوزلر مبالغه‌لی اولمقله برابر عربلرك بو علمه دائر معلومات واسعه صاحبی اولدقلرینه دلالت ایتمکدن‌ده خالی دکلدر .

یلدیزلر عربلره یولجیلقلرنده وسائر احوالده جهت تعیینی ایچون رهبر تشکیل ایتدکاری جهتله بو یلدیزلری وموقعلرینی بیلمکده عربلرك بیوك برمهارت کسب ایتملرینی غریب کورمامك اقتضا ایدر. عربلر یوللری وجهتلری تعیینده یلدیزلری اوقدر استعمال ایدرلر ایدی‌که بر آدم انلردن برشهره کیدن یولی صورسه « فلان وفلان یلدیزلر طرفنه کیت .. » دیرلردی . او آدم او یلدیز طرفنی طوته‌رق وارمق ایستدیکی محله واریردی . بعضاً موقع تعیینی ایچون روزکارلرك اسدیکی جهتلری‌ده قوللانیرلردی . بونلره (جهات) دیرلردی. اوجمله‌دن اوله‌رق (سلیك بن سعد) (قیس بن مکشوح مرادی) دن کندی قومنك یوردلرینی تعریف ایتمسنی طلب وکندیسی ده کندی قومنك یوردلرینی تعریف ایلیه‌جکنی‌وعد ایلمش ایدی ، متقابلاً موافقت ایتمشلر، یالان سویلامکه قرار ویرمشلردی . (قیس بن مکشوح) دیمش‌که : « جنوب ایله صبا روزکارلری آره‌سنده کیدرسك . آغاجك کولکه‌سی نرده‌ده‌در آکلایامیه‌جق حاله کلنجه‌یه قدر یوروسك . صولر کسیلنجه دزت کیجه کیدرسك . نهایت برقوماغه واریرسك . قوماغك اوته‌سندن کیدرك قومم (مراد وخثعم) ه واصل اولورسك» (سلیك) ایسه شو تعریفاتده بولنمشدی : « سهیل یلدیزینك محل طلوعی ایله جوزاء یلدیزینك صول طرفی آره‌سنده‌کی محلی طوتارسك . بو جهته طوغری کیده کیده قومم (بنی سعد بن زیدمناة) ك یوردلرینه واریرسك » . عربلردن جاهلیتده برطاقم قبائل علم نجومی ایی بیلمکله اشتهار ایتمشلردرکه (بنی ماریة بن کلب)، (بنی مرة بن همام الشیبانی) اوجمله‌دن ایدیلر [۲] .

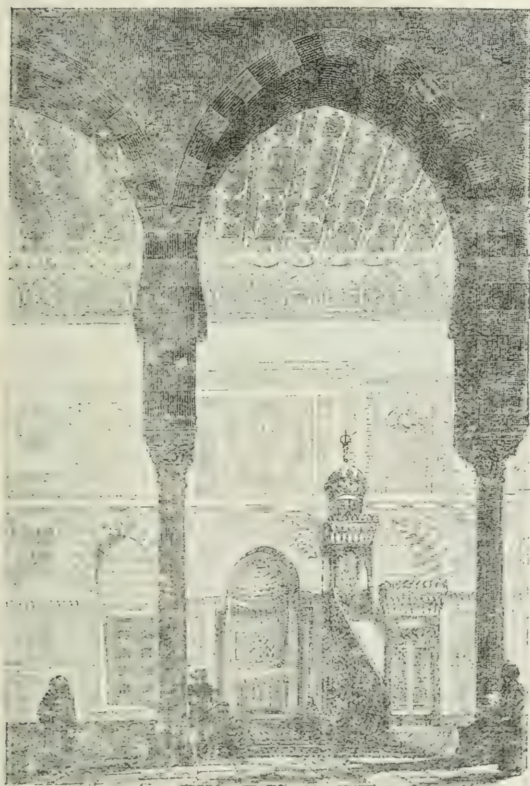
[۱] بیرونی ۲۳۸

(ابومحمدعبدالله بن مسلم بن قتیبه المروزی) مشاهیر نحویوندن وعلمای لغتدن ایدی . برمدت (دینور)ده قاضیلك ایتمشدر. ۲۱۳ سنهٔ هجریه‌سنده بغدادده تولد و ۲۷۶ سنه‌سنده وفات ایلمشدر . قرائت ، حدیث ، فقه ، نحو ، ادبیات وسائره یه دائر بر چوق کتابلر یازمشدر . تاریخه دائر یازدیغی (المعارف) کتابی آثارینك اك مشهوریدر .

[۲] بیرونی ۳٤۱

ثانیاً : انواء ومهاب الریاح

عربلرك علم انواءدن مرادلری بوكونكی علم احوال جویه‌دن مراد اولان یاغمورلره وروزكارلره متعلق تبدلات وتحولاتی آكلامقدن عبارتدر . آنجق عربلر تحولات وتبدلات مذكوره‌نك حصولنی ییلدیزلرك طلوع ویا غروبنه اسناد ایدرلردی . بو جهتله علم انواء علم نجومدن بر شعبه ایدی . منزله‌نك طلوعنه منزله‌نك نوئی ، یعنی نهوضی – قالقمسی – نامنی ویرمشلردی . طلوعك تأثیرینی (بارح) وسقوطك تأثیرینی‌ده (نوء) تسمیه ایتمشلردی . بونلردن برینك طلوعندن انی تعقیب ایدن دیكرینك طلوعنه قدر اوچ كونلك مدت واردر . یالكز (جبهه) منزله‌سی بو مدته مخالفدر . زیرا بو منزله ایله انی ولی ایدن منزله‌نك طلوعی آره‌سنده‌كی مدت ١٤ كوندر. انلرك مشهور سوزلرینه كوره : « زمان اساس اعتباریله اربعه وهر ربع اسباعه منقسمدر . هر سبعده شرقده بر یلدیز چیقار وغربده بر یلدیز دوشر. بر نجمك طلوعندن انی تعقیب ایدن یلدیزك طلوعنه قدر اون اوچ كیجه مدت واردر . »

قاهره‌ده (المؤید) جامعنك داخلی

مع مافيه بو مسأله‌لرده خيلى اختلافانده بولنمشلردى . بعضلرينك ادعاسنه كوره بر منزله‌نك طلوعندن صكره انى ولى ايدن منزله‌نك طلوعنه قدر هر نه تأثيرات حاصل اولور ايسه طلوع ايدن منزله‌يه اسناد ايتمك لازم كلير . ديكر بعضلرينك مطالعه‌سنه كوره ايسه هرمنزله‌نك طلوعى ايله سقوطنه مخصوص بر مدت واردركه بومدت ظرفنده نه‌وقوع بولور ايسه اكا اسناد اولنور . بومدت منقضى اولدقدن صكره ايسه وقوع بولان تبدلات وتحولات اكا اسناد اولنه‌ماز . شايد او زمانه مخصوص تأثيرات مشاهده ايدلمز ايسه اويلديز ، ياخود منزله سقوط ايتمش ديمكدر . چونكه ياغمور ، حرارت ، صغوقلق و روزكارك مسببى يلديزلر ظن ايدرلردى [١] . حتى بر ايش آرته‌سنده قوشوب اكا موفق اولميانلره ضرب مثل اوله‌رق استعمال ايتدكلرى « اخطأ نوؤك – ييلديزك بوشه‌چيقدى » سوزى اودلالت اعتباريله وضع اولنمشدى [٢] .

شام معمولاتندن كموش مينالى باقردن بروازو

بيان ايتديكمز وجه ايله ياغمور ياغنجه بوياغمورك اوصرده حكمران اولان ييلديزك تأثيرينه حمل ايدلديكى اوزمانكى عربلرك برچوق سوزلرنده تصادف ايدلمكده‌در . « مجره ييلديزى ياغمورى ياغدى » ، « بو خريف دوشكون ييلديزيدر . (شعرى) ياغموريدر » مثاللرنده اولديغى كبى . فكرلرينه كوره نوءدن مقصد منازل يلديزلرندن غربده فجر ايله برابر برييلديزك دوشوب اكا متقابل ورقيب اوله‌رق شرقده بر يلديزك چيقمسيدر . بو جهتله انلر

[١] بيرونى ٢٣٩ [٢] ميدانى ٢٠٢ ج ١

٢٨ نوء ، یاخود یلدیز موجود اولدیغنه ذاهب ایدیلر. یاغمورلره ، روزکارلره ، صیجاقلره ، صغوقلره سببده بو یلدیزلر عد اولنوردی . اوزمانلرده اوقویوب یازمق پك نادر اولدیغندن حفظه قولایلق اولمق اوزره احوال جویه‌نك ویاخود فصول اربعه‌نك کواکبك اقترانی ویاخود طلوعی ایله اولان مناسباتنی شعراً نظم ایتمشلردی . او جمله‌دن اولەرق شعراً « قمر ثریا ایله اقتران ایتدیکی زمان قیش کچمش بولنور . کذلك (دبران) آیك اون دردی ایله اقتران ایلر ایسه جهانك هریرنده قیش اولور . الخ . . » دیرلردی [١] .

بونکله برابر کلدانیلرده اولدیغی کبی عربلر دخی یلدیزلرك افعال بشریه‌یه تأثیری اولدیغنه اعتقاد ایدرلردی [٢] .

عربلر اکثریا بلوطلرك شکل ورنکلری ایله یاغمور یاغوب یاغمیه‌جغنی استدلال ایدرلردی . انلرك اعتقادینه کوره اك آز یاغمورلی بلوط بیاض رنکلی ، اندن صکره دها چوق یاغمورلی قرمزی رنکلی ، دها صکره اك چوق یاغمورلی سیاه رنکلی بلوطلردر . « بیاض بلوط بوشدر . قرمزی بلوط آز یاغمورلیدر . سیاه بلوط ایسه اك چوق یاغمور یاغار » جمله‌لری زبانزد سوزلرندی [٣] .

عربلر یولجیلقلرنده یوللری وجهتلری بیلمك ایچون روزکارلرك اسدیکی طرفلری بیلمکه محتاج اولدقلرندن او یرلری کوستریر اسملر وضع ایلمشلر ایسه‌ده یالکز عددنده اختلافده بولنمشلر ایدی . بعضلری روزکارلرك اسیم یرلرینی آلتی اعتبار ایتدکاری حالده دیکر بعضلری درت اعتبار ایلمشلردی . درت اعتبار ایدنلر اولا شمالدن اسن (صبا) ، ثانیاً غربدن هبوب ایدن (شمال) ، ثالثاً جنوبدن اسن (دبور) ، رابعا شرقدن هبوب ایدن (جنوب) اولمق اوزره درت روزکار واردر ، دیرلردی . آلتی اعتبار ایدنلر ایسه ذکراولنان روزکارلره (شمال) ك یانندن اسن (نکباء) وجنوبك یانندن هبوب ایدن (محوه) نامنده ایکی روزکار دها علاوه ایدرلر ایدی .

---

[١] بیرونی ٢٣٦

[٢] Rawlinson's Ancient Monarchies 111. 426

[٣] میدانی ١٠٩ ج ١

ثالثاً : علم اساطیر (میتولوژی)

اوروپالیلرجه (میتولوژی) نامیله معروف اولان علم اساطیر وخرافات علم نجومدن بر شعبه عد ایدیلیر . میتولوژی اسکی دورلرده کندیلرینه صفت الوهیت ویریلن یلدیزلر آره‌سنده یونانیلیلرك معبودلرینه اسناد اولنان بشریته مخصوص حالات قبیلندن وقوعی روایت اولنان محاربات ، یاخود زواج وسائره‌دن عبارتدر . عربلر یونانیلیلر کبی اجرام جویه‌یه صفت الوهیت ویره‌رك انلری معبود اتخاذ ایتمشلردی . فقط عربلرده بوخصوص حقنده‌اولان‌معلومات قید وتدوین ایدلمدیکندن ضائع اولدی. یالکز صنملرك اسملرینه وبعض آدملرك شکل عبادتلرینه دائر نظر اطلاعمزه واصل اولان شیلردن عربلرده او کبی اساطیرك بولندیغنی آکلایورز . عربلرك زمان جاهلیتلرنده (لات) [*] صنمی (زهره) نامنه رکز ایدلمش ایدی . بونك وکونش، آی، شعری [**] نك عبادتی ایله پك چوق آدملر اشتهار ایتمشلردی. بومعبودلردن هانکیسی دیکرلرندن دها عالی وخیرلیدر دییه آرەلرنده مناظرەلر دخی توالی ایدردی . ادعالرینه کوره « (شعری) یه الك اول عبادت ایدن (ابوکبشه) ایمش. بو آدم « شعری؛ سمایی عرضاً قطع ایدییور. حال بوکه اندن بشقه سمایی عرضاً قطع ایدن برشمس ، یاخود برقمر ، یاخود بریلدیز بوله‌مازسکز » دیرایمش » [١]

---

[*] لات، زمان جاهلیتده ثقیف قبیله‌سنه‌مخصوص مشهور برصنم ایدی. (عزی) ایله برابر عربلر آره‌سنده پك معتبر ایدی . طائفده مربع‌الشکل بر طاشك اوزرنده مؤسس واوسطنده بر قبه موجود ایدی. جزیرةالعربك هرطرفندن زیارتنه کیدیلیردی. اسلامیتك ظهوری اوزرینه صنم مذکور امر پیغمبری ایله هدم واحراق ایدلمشدر .

[**] شعری فلکده ایکی کوکب اسمیدرکه برینه (شعری العبور) ، دیکرینه (شعری‌القمیصا) دیرلر . عربلرك زعمنه کوره (شعری) بیلدیزلری (سهیل) نامنده‌کی کوکبك قیز قرداشلریدر. مترجم دیرکه اولکی (شعرای یمانی) وثانی (شعرای شامی) در . (سهیل) یمن قطرنده مرئی بر کوکبدر . (شعرای یمانی) یه عربدن (بنی خزاعه) پرستش ایدرلردی . (ترجمهٔ قاموس)

[١] الخمیس ٦٥ ج ١

اجرام مذکوره‌نك تشخیصی ایله انسان شکلنه ادخال ایدلمسی عربلرجه معروف وجاری ایدی . میتولوژی حکایاتندن اوله‌رق انلرجه تداول ایدن اساطیرده شویله روایت اولنوردی : «(دبران) ثریایه نشانلانمق ایسته‌مش . قمرده بونلری تزویج ایتمکی آرزو ایتمش . فقط (ثریا) قبول ایتمیه‌رك قاچمش . قمره « پاره‌سی اولمیان بو زوکوردی نه یاپه‌جغم » دیمش . بونك اوزرینه (دبران) کوچنی طوپلایوب انکله ثروت بولمغه قویولمش . ثریا نره‌یه کیدرسه دبرانده انك آرقه‌سنده قوشار وکوچنی مهر اولمق اوزره اوکنه سوق ایدر » . ینه بوجمله‌دن اوله‌رق دیرلردی که : « (جدی) نعشی قتل ایتمش . ایشته بوسببدن نعشك قیزلری ـ بنات نعش ـ (جدی) ك اطرافنده حرکت ایده‌رك آنی یقالامق ایسترلر» . کذلك نقل ایدرلردی که : « سهیل آیاغی ایله (جوزا) یی تپمش . جوزا دخی انی آیاغی ایله تپه‌رك بولندیغی موقعه دوشورمش . فقط بوکا مقابل سهیلده انی قلیج ایله اوره‌رق اورته‌سندن کسمش ». ینه بوقبیلدن دیرلردی که : « شعرای یمانی (شعرای شامی) ایله برابر یاشایوردی . دها صکره شعرای شامی شعرای یمانی‌یی براقه‌رق مجره‌یی (کهکشان ـ حاجیلر یولی) کچمش . شعرای یمانی انك افتراقنی کورنجه کوزلری چپاق طوتونجه‌یه قدر آغلامش . بوسببدن اکا (الشعری القمیصاء) ـ چپاقلی شعری ـ نامی ویرلمش » [۱] .

عربلرك پادشاهلردن ، یاخود قوماندانلردن ، یاخود سائر اسلافدن الك مشهورلرینك بعضلرینه صفت الوهیت ویرملری ودیکر بعضلرینی‌ده ملائکه ویا جنیلر نسلندن اعتبار ایتملری بوقبیلدن عداولنور . مثلا اسکی عربلرك اعتقادینه کوره (بلقیس) ك والده‌سی جنیلردندر . (جرهم) [*] ایسه پدر جهتندن ملك ، والده جهتندن انسان ، یعنی ملك برپدر وانسان بر والده‌دن طوغمش . (ذوالقرنین) دخی انلرك اعتقادنجه انسان بر والده‌دن وملك بر پدردن تولد

---

[۱] میدانی ۲۱۲ ج ۲

[*] جرهم بونام ایله معروف اولان بیوك برقبیلهٔ منقرضه‌نك جد اعلاسی ایدی . بوقبیله اصل عرب دیمك اولان (عرب عاربه) دن ایدی . اول امرده یمنده اختیار اقامت ایدییوردی متعاقباً حجازه مهاجرت ایلمش ایدی . حضرت اسماعیل بونلردن بر قیز ایله ازدواج ایتمکله نسلندن عرب مستعربه ظهور ایتمشدر . اصل جرهم قبیله‌سی منقرض اوله‌رق یالکز دیللرده نامی قالمشدر .

ایتمش [١]. بو اعتقاداتك اصـللرینه کلنجه بونلر یا هنـدلیلردن ، یاخود یونانلیلردن ، یاخود مصرلیلردن اقتباس ایدلمشدی. زیرا کلدانیلر بوکبی شیاره پك آز اهمیت ویریرلردی .

رابعا : کهانت وعرافت

کهانت وعرافت برمعنایه دلالت ایدن ایکی لفظدن عبارتدر . بونکله برابر بعضـلری بونلری آیری آیری اعتبار ایده‌رك (کهانت) ك امور مسـتقبله یه و (عرافت) ك امور ماضیه‌یه مخصوص اولدیغنی سویلمشـلردر . دلالت کرك مستقبله ، کرك ماضی‌یه اولسـون هر ایکی لفظدن مقصد غائبدن خبر ویرمکدن بشـقه برشی دکلدر. فی‌الحقیقه عربلرکاهنلرك هرشیئه‌قادر اولدقلرینه‌ایناندقلرندن ایشلرنده کاهنلره مراجعتله استشارده بولنورلر و آره‌لرنده اختلاف ومخاصمات وقوعنده انلرك حکمنه مراجعت ایدرلردی . خسته دوشـدکاری زمان دخی مداوانلرینه عرض افتقار ایلرلردی . بر مشکل اوکنده بولنورلر ایسه انلرك مطالعه‌لرینی صورارلردی . رؤیا کورنجه انلره تعبیر ایتدیریرلردی. استقباللرنده نه اوله‌جغنی انلردن آکلامق ایسترلردی . والحاصل کاهنلر بابلیلر ، فنیکه‌لیلر ، اسکی مصرلیلر وسائره‌کبی بتون اسکی اقوام نزدنده نصل بر موقع طوتمشلر ایسه اسکی عربلرده دخی بونلر علم، فلسفه ، طبابت، قاضیلك ، دین آدملری صنفنی ، یعنی علوم مذکوره‌یی یدانحصاره آلمش رؤسای روحانیه‌یی تشکیل ایدرلردی.

کهانت عربلره خارجدن کندیلرینه مجاور اولان بعض اقوام واسطه‌سیله کلش علوم‌دخیله‌دندر. فکرمزه‌کوره کلدانیلر علم‌نجوم‌ایله برابرکهانتی‌ده عربلره کوتورمشلردر . بونی مؤید ادله‌دن اوله‌رق عربجه‌ده کاهنه (حازی) ، یاخود (حزاء) نامی دخی ویریلیر . بو ایسه (کوریجی) ، یاخود (باقیجی) معناسنه برلفظ کلدانیدر . بوندن ماعدا بو لفظ کلدانیلرده (حکمتشناس) و (پیغمبر) معناسنه‌ده دلالت ایدر . (کاهن) لفظنه کلنجه عربلر بونی بالآخره قدسـده

[١] دمیری ١٨ ج ٢

وخصوصاً قدس ۷۰ سنهٔ میلادیه سنده روما ایمپراطورلرندن طیطس (تیتوس Titus) طرفندن تخریب ایدلدکدن صکره دوچار اولدقلری فلاکتلر اوزرینه بلاد عربه مهاجرت ایدن موسویلردن اقتباس ایتمشلردر . عربلر موسویلردن بو بحثه تعلق اولمیان دها برچوق آداب وعادات آلمشلردی .

اغلب احتماله کوره علم نجومی عربلره ایصال ایدنلر بالذات کلدانی کاهنلر ایدی . کهانتده اوجهتدن انتقال ایتمش اوللیدر . عربلرك (حزاء) کلمه سنی هم کاهنه، هم منجمه اطلاق ایتملری ده بونی تأییدایدر [۱]. بابل اهالیسی ظهور اسلامیتدن صکره‌کی زمانه قدر بلاد عربه مهاجرته دوام ایتمشلر وعلم وتعقللری جهتیله عربلر نزدنده دائما مظهر حرمت ورعایت اولمشلردر .

بالاده دیدیکمز وجهله عربلر کاهنلرك هرشیئی بیلدکلرینه وبو بیلکینك ارواح واسطه‌سیله کندیلرینه ایصال ایدلدیکنه اعتقاد ایدرلردی . ارباب توحیددن اولانلر کاهنلرك ملائکه‌دن غیبی آکلایه‌رق سویلدکلرینه وبت پرست بوانانلر ایسه صنملرده روحلر موجود اولوب بوروحلرك کاهنلر وساداتلره ـ بتخانه قپوجی وخادملرینه ـ اسرار طبیعتی افشا وتلقین ایلدکلرینه ذاهب اولورلردی . عربلرك اعتقادنجه « صنملرده جنیلر (یعنی ارواح) بولنور . بوجنیلر کاهنلر ایله قونوشور . جنی ، کاهنه سماده نه اولیور ایسه اکا دائر معلومات کتیریر » . عربلر بوجنی‌یه بعضاً (هاتف) نامنی ویریرلردی . « احبار [۲] موسویلردن ، رهبان خرستیانلردن وکهّان عربلردندر » دیرلردی .

کاهنك ـ رئیس روحانینك ـ یاپدیغی هر شیئك مرجعی علم غیب ایدی . بری کاهنه برریح ـ (یل) ویا برصداع (باش آغریسی) ندن طولایی تداوی ایچون مراجعت ایتسه کاهن آنی رقی ـ افسون ـ (اوقویوب اوفورمك اصولی) ایله تداوی ایدردی . مشکل برایش حقنده مطالعه‌سنی صورسه کاهن رمل آتارق ، یا خود بر ایپده دوکوملر یاپوب اوزرینه اوفوره‌رك

[۱] السیرة الحلبیه ۴۸ ج ۱

[۲] (حبر) وجمعی (احبار) کبار علما دیمك ایسه‌ده بوموقعده خاخاملر معناسنه استعمال ایدلمشدر .

کندیسنه مطالعه سوارلردی[١] . ایکی دعواجی کاهنی حکم اتخاذ ایتسه‌لر کاهن قرعه اوقلریله فصل دعوی ایلردی . برسرقلك کشفی ایچون کندیسنه مراجعت ایدلسه کاهن النه برقمچی - کوکم - آله‌رق ایچنه اوفورمك ویا سائر بوکبی حرکات وهمیه اجرا ایتمك صورتیله خرسزی کشفه چالیشیردی . بررؤیانك تفسیری ایچون کاهنه کیدلسه کاهن آکلاشلماز سوزلر سویلیه‌رك وغیبدن استطلاعاتده بولندیغنی کوستره‌رك تفسیر ایلردی .

دها اول دیدیکمز وجه ایله کهانت (بین‌النهرین) دن عربلره انتقال ایتمش اولدیغندن عربلرده اسکی کاهنلرك اکثری (عربلرك صابئه دیدکاری) کلدانیلردن عبارت ایدی . علوم ومعارف بوکاهنلرك شخصنه انحصار ایتمش ایدی . دها صکره موسویلردن وسائره‌دن کاهنلر توره‌دیکی کبی عربلر دخی بوصنعتی اوکرنه‌رك انلردن‌ده کاهن یتشمکه باشلامشدر . بونکله برابر بعض عربلر کهانت علومندن یالکز بری ایله اکتفا ایلرلردی . اوحالده هربری طبابت ، یاخود تعبیر رؤیا ، یاخود قیافت - ایز تتبعی - ، یاخود فصل دعاوی صنعتلرندن برینی تعاطی ایدردی .

بلاد عربده کاهن وکاهنه‌لردن برچوق کیمسه‌لر اشتهار ایلمش ایدی . بونلرك الك قدیملری (شق) و (سطیح) در . بوایکی کاهن حقنده روایت اولنان حکایه‌لر خرافات وافسانه قبیلندندر . اسکی عربلره نظراً (شق) نامنده‌کی کاهن برانسان یاریغی (یعنی اورته‌دن بولنمش انسان نصفی) ایدی . بونك یالکز بر الی وبر آیاغی وبر کوزی واردی . کذلك عربلرك خرافاتنه کوره ذکر اولنان (سطیح) نامنده‌کی کاهن قماش کبی دورولور برات پارچه‌سی ایدی . قفا طاسندن بشقه کمیکی یوق ایدی . یوزی‌ده کوکسنده بولنوردی . بوایکی کاهنك برقاچ عصر یاشادقلری وسائره کبی برچوق اوهام وخرافات دها مرویدر . (خنافر بن‌توأم الحمیری) و (سواد بن قارب الدوسی) دور انتباه عربی صره‌لرنده ظهور ایدن مشهور کاهنلردن ایدیلر . بونلرك بعضلری

---

[١] براییده دوکوملرباپوب اوزرینه اوفورمکه عربلرجه (نفث العقد) دیرلردی . آیت کریمه‌ده‌کی (ومن شر النفاثات فی العقد) نصی بوصنعتی تعاطی ایدن کاهنه‌لردن استعاذه‌یی متضمندر . مترجم

منسوب اولدقلری مملکت ویاقبیله نامیله معروف ایدی . قریش کاهنی ، یمن کاهنی ، حضرموت کاهنی وسائره نامکری ویریلیردی .

کاهنلر حقنده بالاده ویردیکمز معلومات عرّافلره دخی شاملدر . چونکه هر ایکیسی عینی صنعت اربابندن ایدیلر . بونلرده علی الاکثر منسوب اولدقلری مملکتك ویا قبیله‌نك اسمی ایله اشتهار ایدرلردی . (عراف هذیل) ، (عراف نجد) کبی . بونلرك اك مشهوری (یمامه عرافی) اولوب بوبابده‌کی شهرتنی (عروة بن حزام) ك شو :

اقول لعراف الیمامة داونی　　　فانك ان داویتنی لطبیب

بیتی تأمین ایتمش ایدی . اوصره‌ده بیوك شاعرلرك ممدوحلری بیوك بر شهرت آلیرلردی .

طائفۀ نسادن کاهنه‌لره کلنجه بونلر متعدد ایدیلر . یمن کاهنه‌سی (طریفه) اوجمله‌دن اوله‌رق کاهنه‌لرك اك اسکیسیدی . بوکاهنه‌نك (مأرب) سدینك ییقیله‌جغنی و (عرم) سیلنك کله‌جکنی وقوعندن اول خبر ویرمش اولدیغنی روایت ایدرلر . (شحر) و (حضر موت) آره‌سنده (زبراء) و (سلمی الهمدانیة الحمیریه) و (عفیراء الحمیریه) ومکه‌ده (فاطمة الخثعمیه) و (زرقاء الیمامه) وسائره دور جاهلیتده کسب شهرت ایدن کاهنه‌لر جمله‌سندن ایدیلر . بوکاهنه‌لر منسوب اولدقلری شهر ، یاخود قبیله اسملری ایله یاد اولنورلردی . (بنی سعد) کاهنه‌سی کبی . بوکاهنه‌نك (شق) و (سطیح) دن دها اسکی زمانلرده یتشدیکنی ومذکور ایکی کاهنی کندیسنه خلف اتخاذ ایتدیکنی روایت ایدرلر [١] . کهانت « لا کهانة بعد النبوة - نبوتدن صکره کهانت یوقدر » حدیث شریفی ایله ابطال ایدیلنجه‌یه قدر عربلرده دوام ایلمشدی [٢] .

کاهنلرك کندیلرینه مخصوص مسجع ومقفی وتعقید ومبهمیتله آلوده برلسانلری وارایدی که (کاهن سجعی) نامی ایله معروف ایدی . احتمال که او کاهنلر او تسجیع ومبهمیتدن مقصدلری الیوم بر طاقم منجملرك

[١] السیرة الحلبیه ٣٦ ج ١
[٢] کشف الظنون ٣٢٩ ج ٢

رقالجیلرك یالانلری اورتەیه چیقنجه تأویله وقصوری خلقك آکلامامسنه اسناده وسیله بولمق اوزره اختیار ایتدکاری ایکی معنالی سوزلرکبی مخاطبلرنده بر وهم وتأثیر حاصل ایتمك وسوزلرینك عکسی اولور ایسه تأویله میدان بولمقدن عبارت ایدی . یمن کاهنەسی (طریفه) دن منقول اولان سوزلر کاهنلرك استعمال ایتدکاری مسجع جملەلره بر نمونه تشکیل ایدر . مأرب اهالیسی (مزیقیاء عمر بن عامر) ك سلطنتی زماننده (عرم) سیلندن قورقەرق بوکاهنەیه مراجعت ایتدکاری زمان کاهنه کندیلرینه : « لاتؤموا مکة حتی اقول وما علمنی ما اقول الاالحکم المحکم رب جمیع الامم من عرب وعجم ــ سزه کیدیکز دینجەیه قدر مکەیه کیتمیکز ، دیەجکمی بکا اوکردن آنجق حاکم محکم وعرب وعجم بالجمله امتك ربی اوکرتدی » سویلمش ایدی . « مطالعەك ندر ؟ » دییه صوردقلرنده ایسه « خذوا البعیر الشدقم . فخضبوه بالدم . تکن لکم ارض جرهم . جیران بیته المحرم ــ شدقم جنسندن دوەیی آلیکز . انی قان ایله بویایکز . بیت الله المحرم جوار نشینانی اولان جرهمك یری سزك اولور » [۱] دیمشدی .

قیافت : ــ قیافت دخی کهانت قبیلندندر . شوقدرکه علم قیافت ایزلرك تتبعی ایله مؤثرلرینك کشف وتعیینه مخصوصدر . قیافت بری (قیافة الاثر) ، دیکری (قیافة البشر) نامLری ایله ایکی قسم ایدی . برنجیسی انسانلرك وحیواناتك قوم ویا طوپراق اوزرنده بولنان آیاق ایزلرینی معاینه وتتبع ایله اوایزلرك اصحابنی کشف وتعیین ایتمکه مخصوص ایدی . بوندن مقصد حال فرارده بولنان انسانلرك ویا حیوانلرك نرەیه کیتدکارینی آکلایوب بولمقدر . عربلر بو علمده اوقدر کسب مهارت ایتمشلر ایدی‌که حتی بعضلری آیاق ایزندن باصانك اختیار ویا کنجمیدر ، ارکك ویا قادینمیدر ، قیز ویا ثیبمیدر ، نه اولدیغنی آکلامق درجەسنه قدر ایلری کیتمشلردی .

ایکنجیسی اولان (قیافة البشر) ایکی شخصك اعضاسی اشکالی بیننده‌کی مشابهتی مقایسه ایله او ایکی شخصك نسب وولادتده براولوب اولمدیغنی وسائر حاللرینی آکلامقدر . بو ، علم فراست نوعندندر .

---

[۱] اغانی ۱۱۰ ج ۳

علم قیافت عموم عربلر نزدنده منتشر وجاری ایکن بالآخره بعض قبائل بونکله تخصص ایلدی . عربلردن قیافت اثر ایله اك زیاده شهرت قازانانلر (بنی مدلج) و (بنی لهب) ایدیلر . بو معرفت قیافت نجد قبائلنك بعضلرنجه بوکونه قدر معروف وجاریدر . روایته کوره مذکور قبائلدن بوعلمی اك ایی بیلنلر (بنی مره) در . بوخصوصده اوقدرفراست صاحبی ایمشلرکه بر انسانك نه اولدیغنی آیاغنك ایزندن آکلارلر ، حتی بعضاً بر دوه‌نك آیاق ایزندن او دوه‌نك کیمه عائد اولدیغنی کشف ایلرلر ، بر آدمك عراقلی ، یاخود شاملی ، یاخود مصرلی ویا مدینه‌لی اولدیغنی‌ده برکورشده تعیین ایدرلرمش .

علم فراست اسکی عربلرك استعمال ایتدکاری علومدندی . بونده پك ایلری کیتمشلردی . انسانك هیئتندن وشکل ورنکندن واقوال وافعالندن اخلاق ومناقبنی وحسنات وسیئاتنی کشف ایلرلردی . فراست شدت ذکا ، سرعت انتقال نوعندن برخاصهٔ فطریه‌در .

عربلرجه شائع وجاری اولان تعبیر رؤیا علمی دخی کهانت قبیلندن برشیدی . عربلر رؤیا کوردکجه تفسیری ایچون کاهنلره قوشارلردی . معمافیه کاهن اولمیانلردن بر چوق ذوات بو علمی تعاطی ایدرلردی . بونلرك اك مشهوری حضرت ابوبکر ایدی [١] .

زجر طیر (قوشلر ایله تفأل وتشأم ایتمك) ، خط رمل (رمل آتمق) بوبحثه داخل اولان علملر نوعندندر . اختصار مقصدیله بونلر حقنده بیان مطالعات ایتمکدن صرف نظر ایلیورز .

خامساً : زمان جاهلیتده علم طب

علم طب بابل کاهنلری اولان کلدانیلر طرفندن تملری وضع ایدیلان علملر جمله‌سندندر . چونکه خسته‌لقلره علاج بولمقله ایلك اشتغال ایدنلر کلدانیلر ایدی . کلدانیلر خسته‌لرینی زقاقلرده وخلقك کچید محللرنده تشهیر ایدرلردی . تاکه اورالردن مرور ایدنلردن اویله برخسته‌لغه دوچار اولمش

[١] السیرة الحلبیه ٢٩١ ج ١

بر آدم کچر ایسه نه ایله تداوی اولندیغنی سویلسونده اکا کوره خسته نك تداویسنه باقلسون . کلدانیلر بویولده استحصال ایتدکاری معلومات وتجاربی لوحه لره یازه رق اولوحه لری عبادتخانه لرنده تعلیق ایدرلردی . ایشته بوسببدن انلرده طبابت کاهنلره مخصوص صنعتلردن عد اولنوردی . سائر اسکی ملتلر وازجمله عربلر علم طبی کلدانیلردن آلمشلردر . اسکی طبابتك مصرده ، فنیکه ده وآتوریلرده بربرینه مشابه اولمسی بوسببدن نشأت ایدییور. دهاصکره علم طب یونانلیلره انتقال ایدنجه بونلر بوعلمی ایلری کوتوره رك تنظیم وترتیب ایلدیلر. رومالیلره وایرانلیلره بو علم یونانلیلردن انتقال ایتدی . عربلر بودولتلره معاصر اوله رق یاشادقلری جهتله بونلرك علوم طبیه سندن اقتباساتده بولنه رق آلدقلری شیلری دها اول کلدانیلردن اقتباس ایتدکاری معلوماته وتجربه ایله کندیلرینك طوغریدن طوغری یه بولدقلری تداویلره علاوه ایلدیلر . ایشته بو معلوماتك طوپلانمسیله زمان جاهلیتده علم طب دیدیکمز معلومات طبیه وجوده کلدی . بو معلومات طبیه دن پك چوق شیلر حالا چول قبائلنده معروف ومستعملدر . عربلرده طبابت ایکی اصوله تابع ایدی . بری کاهن وعرافلرك اصولی ایدی . دیکری حقیقی علاج شکلی ایدی . کاهنلر ؛ خسته لری اولجه بیان ایتدیکمز وجه ایله اوقویوب اوفورمك ، سحر یاپمق ، یاخود کعبه ده قربان کسمك ودعاده بولنمق ، یاخود مسخه (نسخه) یازمق وسائر بوکبی شیلر ایله تداوی ایدرلردی .

اوقومق و اوفورمك ایله تداوی بتون اقوام قدیمه ده شائع اولان اصوللردندر . اسکی مصر بقایاسی میاننده خسته لرك تداویسی ایچون توصیه اولنان بر چوق مسخه لر بولنمشدر . انلردن انتقال ایدن معلوماتدن آکلاشلدیغنه نظراً اوزمانلرده بر کاهن برخسته نك تداویسی ایچون دعوت اولندیغی زمان کاهن معیتنده بری مسخه و دعا کتابی ، دیکری اجزای طبیه یی حامل اوله رق ایکی آدم بولندیردیغی حالده کیدردی . اسکی مصرلیلر هم مسخه ودعا ، هم علاجلر ایله خسته لری تداوی ایدرلردی . کرك مسخه یازمقده ، کرك اوقومقده سوزی معبودلرندن برینه وخصوصاً اسکی مصر

معبودلرندن (ایزیس Isis) [*] و (اوزیریس Osiris) و (رع Râ) ه توجیه ایدرلردی . علاجی یاپار ایکن ، یاخود آنی خستەیه ایچیریرکن بر طاقم مخصوص دعالر اوقورلردی . بونلره مثال اولاق اوزره آتیدەکی دعا خسته علاج ایچرکن تلاوت اولنوردی : « بتون خستەلر ایچون شفا کتابی بودر . ای ایزیس ! (حوریس Horus) ی برادری (ست Set) طرفندن پدری (اوزیریس) اولدیرلدیکی زمان آنك یوزندن دوچار اولدیغی آلام واوجاعدن شفایاب ایتدیککی کبی بنیده شفایاب ایدرمیسك ؟ ای ایزیس ، ای بیوك ساحره ! اوغلك (حوریس) ی نصل قورتاردك ایسه بنیده مؤلم ومکدر وفنا وشیطانی شیلردن ، بکا عارض اولەبیلەجك مزمن واولدیریجی وخبیث خستەلقلرك جملەسندن شفایاب ایدوب قورتار . . . » [۱] انلرك زعمنجه انسانك ایچنه کیرەرك خستەلقلری تولید ایدن ارواح خبیثەیی چیقارمق ایچون مخصوص دعالر واردی . اسکی مصرلیلرده بو کبی شیلر فکر بشریته نصل مستولی اولمش ایسه عربلرده دخی عینی احوال وقوع بولمشدر . عربلر خستەلقلری زماننده کندی صنملرینه اوکی دعالر ایله خطاب ایدرلردی .

---

[*] (ایزیس) اسکی مصرلیلرك باشلیجه الٓهەلرندندر . (اوزیریس) ك همشیره وزوجەسی و حوریس (اوریس) ایله (هاربوقرات) ك والدەسی ایدی . قارداشی ایله برلکده اوزون مدت مصرده اجرای سلطنت ایتمش وهر ایکیسی قطعهٔ مذکورده زراعتك ترقیسنه خدمت ایتمشدر . (اوزیریس) هندستانك تسخیرینی متعاقب قارداشی (تیفون) طرفندن اتلاف ایدلنجه (ایزیس) (تیفون) علیهنه حرکت ایتمك اوزره براردو تشکیل و عسکرك قوماندانلغنی ایکی تاربەده دشمنه قهرمانانه برصورتده غلبه ایدن اوغلی (اوریس) ه توديع ایتمشدی.

(ایزیس) وفاتی عقبنده ، الٓهەلر مرتبەسنه اصعاد ایدلدی . هر شیئك پدری عد اولنان (ایزیس) بعضاً قمر ، بعضاً شمس شکلنده تجسیم ایدلمکده وبعضاً اوکوز (آپیس) ایله مزج اولنمقدەدر . باشنده بوینوزلری ویاخود برکرهٔ شمس بولندیغی حالده اوطورمش وقوجاغندەکی « اوروس » ی ارضاع ایدر بروضعیتده کنج برقادین صورتنده تصویر ایدلمکدەدر .

مصرلیلر (ایزیس) ك شرفنه اولەرق مراسم مخصوصه ، آیینلر اجرا ایدرلردی. بتون بوشیلر بالاخره یونان وایتالیادەده تعمم وانتشار ایتمشدر .

(فرانسزجه تاریخ وجغرافیه قاموسی)

[۱] بغیة الطالبین ۲۵۸

انسانلره دخول ایتدکارینه ذاهب اولدقلری شیطانلری ده اوقومقله ، مسحه یازمقله چیقارمق ایسترلردی . او اعتقادات جمله‌سندن اوله‌رق بر وبادن قورقدقلری زمان مرکب کبی آکیریرلردی . انسان مرکب کبی آکیریر ایسه وبادن قورتولورمش . ینه او اعتقاداته کوره پادشاهلرك قانی ناچ وکوتوروملك دوای شافی ایمش .

عربلرك اجزای طبیه ایله اجرای مداوات اصولنه کلنجه بو اصول اسکی مصرلیلرده وسائر اقوام قدیمه‌ده نه حالده ایدی ایسه عربلرده ده اویله بر حالده بولنیور ایدی . عربلر بسیط اجزای طبیه و شربتلر وباخصوص بال کبی مواد ایله خسته‌لقلری تداوی ایدرلردی . انلرجه بال امراض بطنیه ایچون اك مؤثر دوا عد اولنوردی . بونکله برابر خسته‌لقلری تداویده اك بیوك اهمیت حجامت (قان آلمق) ، کی (دمیر ایله داغلامق) کبی جراحت جهتنه ویریلردی . « هر خسته‌لق نهایت کی ایله کسیلمشدر . شو حالده طبابتده اك صوك چاره داغدر » جمله‌لری عربلرك مشهور سوزلرندندر . بر چوق دفعه اعضایی کسمك ایله تداوی ایدرلر وبو قطع عملیاتی آتش ایله وقوع بولوردی . چونکه آتش او زمانلرده بوکون بزده‌کی مضاد تعفن مواد برینه قائم اولیوردی . انسانك اعضاسندن برینی کسمك ایستدکاری زمان آتشده بیوك بر بچاق قیزدیره‌رق انکله او عضوی کسرلردی . نته کیم مشهور شاعره‌لردن (خنسا) نك برادری (صخر بن عمرو) ك آلدیغی بر طعنه‌نك تأثیری ایله قارننده جکر کبی بر شیش ظهور ایدنجه بر بچاق قیزدیره‌رق انکله او شیشی کسمشلردی [۱] .

عربلر کوز شاشیلغنی ، کوزی ، دونن دکرمن طاشنه نصب ایتدیرمکله تداوی ایدرلر وکوزك دکرمن طاشنه بو صورتله باقه باقه طوغریله‌جغنه ذاهب اولورلردی . او زمانکی ذهابلر جمله‌سندن اولوب بوکون خرافات نوعندن عد ایتدیکمز شیلردن اوله‌رق بر مجروح صو ایچه‌جك اولور ایسه وفات ایدر زعمنده بولنورلردی [۲] . بر قادین بر شیدن قورقوب ده یورکی صغور ایسه اکا صیجاق صو ایچیریرلردی [۳] .

[۱] اغانی ۱۲۷ ج ۱۳ [۲] اغانی ۱۳۱ ج ۱٤ [۳] اغانی ۲۲ ج ۱۰

طبیبلر — طبیبلره گلنجه بونلر اول امرده کاهنلردن ایدیلر . دها صکره عربلردن روملر وایرانلیلر ایله اختلاط ایله بو علمی انلردن اقتباس ایدن بر طاقم آدملر طبابتی تعاطی وبو علم ایله کسب شهرت ایلدی . بونلرك اکثری آلتنجی عصر میلادی صره‌لرنده اسلامیتدن اولکی ابتداء عربیی تشکیل ایدن آدملردن ایدی . مع مافیه او طبیبلردن بعضلری اندن دها پك چوق اسکی زمانلرده یتشدیلر . (لقمان) عربلرك الك اسکی طبیبلریدر . مشارالیه عینی زمانده عربلرك حکیم وفیلسوفیدر . (لقمان) ك اصلی ایله بولندیغی زمان حقنده اختلاف واردر . مشارالیهدن صکره (تیم الرباب) دن (ابن حذیم) کلیرکه بوذات طبابتده‌کی مهارت وحذاقتی ایله عربلر آره‌سنده ضروب امثال صره‌سنه کچمشدی . عربلر بر طبیبك حذاقتنی کوسترمك ایستدکلری زمان «ابن حذیم دن دها حاذق» دیرلردی . (اوس بن حجر) ك شو بیتی اوجمله‌دندر :

فهل لکم فیها الی فانني بصیر بما اعیی النطاسی حذیما

(حرث بن کلده) زمان جاهلیتك الك صوك طبیبلرندن ایدی . (۱۳) نجی سنهٔ هجریه‌ده وفات ایتدی . (بنی ثقیف) دن وطائف اهالیسندن اولان بو ذات ایران ممالکنه کیدرك (جندیسابور) ده علم طبی اوکرندکدن واورالرده بوصنعتی تعاطی ایله‌پاره قازاندقدن صکره کندی مملکتنه عودت و (طائف) ده اختیار اقامت ایلش وبو صنعتده بیوك بر شهرت کسب ایتمش ایدی . اسلامیتك ظهورینه یتشدی . حضرت نبی هرکیمده خسته‌لق اولور ایسه بو ذاته کیدوب کندینی تداوی ایتدیرمسنی توصیه ایدردی . (ابن ابی رومیة التیمی) ، (نضر بن حرث بن کلده) دخی زمان جاهلیت اطباسندن ایدیلر .

ذکر اولنان طبیبلردن اکثری طبابتی ایران وروم مملکتلرنده اوکرنمشلردی . مناسترلرده وعبادتخانه‌لرده وسائره‌ده بولنان کاهن وخاخاملردن طبی تلقی ایدنلرده وار ایدی . بونلر علم طبی تلقی ایدرکن بعضاً اسکی فلسفه‌دن برطاقم معلوماتده اقتباس ایدرلردی . نته‌کیم مارالذکر (نضر) اویولده اقتباساتده بولنمش ایدی . قرائن احوالدن آکلاشلدیغنه کوره طبابتی تعاطی ایدنلرك بعضلری امور جراحیه‌یه تخصیص نفس ایدرك طبیب لقبندن زیاده جراح لقبی ایله اشتهار

ایدرلردی . زمان جاهلیتك اك مشهور جراحی بالاده ذکری کچن (ابن ابی رومیة التیمی) در . جراحاق ایله اشتغال ایلردی [١] .

بوندن ماعدا عربلر آتلره ودوه‌لره پك زیاده اهمیت ویردکلرندن اطبادن بعضلری بو کونکی بیطارلر قبیلندن اوله‌رق حیواناتك تداویسنه تخصیص نفس ایدرلردی . (عاص بن وائل) زمان جاهلیت بیطارلرندن ایدی [٢] .

سادساً : زمان جاهلیتده شعر

عربلرجه شعرك تعریفی مقفی وموزون سوزدن عبارتدر . حالبوکه بو تعریف نظم ایچون اطلاق اولنه بیلیر. اصل شعرك تعریفی بودکلدر. چونکه نظم شعرك غیریدر . بر انسان شاعر اولورده نظم بیلمز . کذلك بر انسان ناظم اولورده نظم ایتدیکی سوزلرده شعر اطلاقنه سزا بر شی بولنماز . بونکله برابر نظمك شعره نه‌قدر طلاوت ولطافت ویردیکی وانك حسیانه اولان تأثیرینی نه قدر تزیید ایتدیکی قابل انکار دکلدر . هر حالده نظم شعرك بر قالبندن عبارتدر . معنای عمومیسی ایله شعره کلنجه بونی شامل اولدیغی اسالیب افاده ونثرك فوقنده اوله‌رق حسیاته اجرا ایتدیکی تأثیرات جهتیله مختصر برعباره ایله تعریف ایتمك قابل دکلدر. نثر ایله شعر آره‌سنده‌کی فرق شودرکه نثرده انفعال حیاتدن کوردیکمز ، یاخود استنتاج ایتدیکمز شیلری قیاسه، یاخود دلیل وبرهانه بناءً افاده ایدرز. شعرده ایسه انفعالات نفسیه ایله تولد ایدن حسیاتمزی قیاس ودلیل آرامقسزین تصویر ایلرز . شو حاله کوره نثر « عقل لسانیدر » وشعر « روح ، یاخود قلب لسانیدر » دیمك چیقار . بعضلرینك تعریفنه کوره شعر « غیر ظاهر حقائقك صور ظاهره‌سیدر » .

بو سببدن شعر پك قدیمدر. اسکیده اولسون ، یکیده اولسون عالمده هیچ بر ملت شعردن خالی قالمامشدر . شعر اقوامك مرآت آدابی ودیوان اخلاق

[١] طبقات الاطباء ١١٦ ج ١

[٢] ابن قتیبه‌نك (المعارف) کتابی ١٩٤

ووقائع واديانيدر . زيرا انسان عقلاً ترقى وادراكجه انتظام كسب ايتمه‌دن اول حسياتجه تعالى‌يه وقلباً حركته مظهر اوله‌رق علم ايله تكلم ايتمه‌دن اول شعر ايله تكلم ايلمشدر . وقائع بشريه‌نك اك اسكيسنك خيالات قبيلندن اولمسى وشعر كتابلرينك مدونات امه‌دن محفوظ قالان شيلرك اك قديمى بولنمسى او سببدن نشأت ايليور. بوشعر كتابلرنده اسلاف مراسم دينيه وادبيه وحماسته‌كارانه‌لرينى وياخود صور انفعالات نفسيه‌لرندن سائر شيلرى قيد وتدوين ايلمشلردر. هنديلرده (مهابهاراتا Maha- Baharata)و(رامايانا Ramayana)، يونانيلرده (ايلياد واوديسه L'Iliade et l' Odyssée)، روماليلرده(اياده Enéide)؛ يهوديلرده توراتك بعض اسفارى وايرانيلرده شهنامه اوملتلرك باخصوص عبادات ومعبودات جهتندن عادات ، اخلاق ووقائعنى متضمن شعردن بشقه بر شى دكلدر . چونكه بيان ايتديكمز كبى شعر لسان حسياتدر. روحده حاصل اولان انفعالاتى تصوير ايدر . نفس انكله مقصودينه ايرمك ايستر . انده قياس ودليل آراماز . دين ايسه تسليميت وعالم خيالده جولان ايچون روحه اك زياده خادم غدالردندر .

شعر عبرانى :ــ اقوام ساميه خيالاته اك چوق منجذب اقوامدن اولدقلرى ايچون حواس ايله تماس ايتمين اعتقادانه سائر مللدن زياده ميل ايتدكارى كبى‌ينه بو سببله تصورات شاعرانه‌ده اقوام سائره‌دن زياده ايلرى كيتمشلردر . اقوام ساميه‌نك براقدقلرى آثار شعريه‌ده بونى پك آچيق كوروسكز . ساميلرك بوقبيلدن اك اسكى اثرى توراتدر . تصورات شاعرانه توراتك اك اسكى اسفارنده كورلمشدر . (سفرتكوين ــ كتاب تكوين) (ص ٤ ع ٢٣) ده (لامك) ك كندى ايكى زوجه‌سى (عاده) و (صله) يه توجيه ايتديكى سوزلر ؛ تمامى ضائع اولوب يالكز مطلعى قالمش اولان واصل عبرانيسى موزون ومقفى شعر اولديغى كوسترمكده بولنان برنشيده (منظومه) نك برقسمندن بشقه برشى دكلدر [*] .

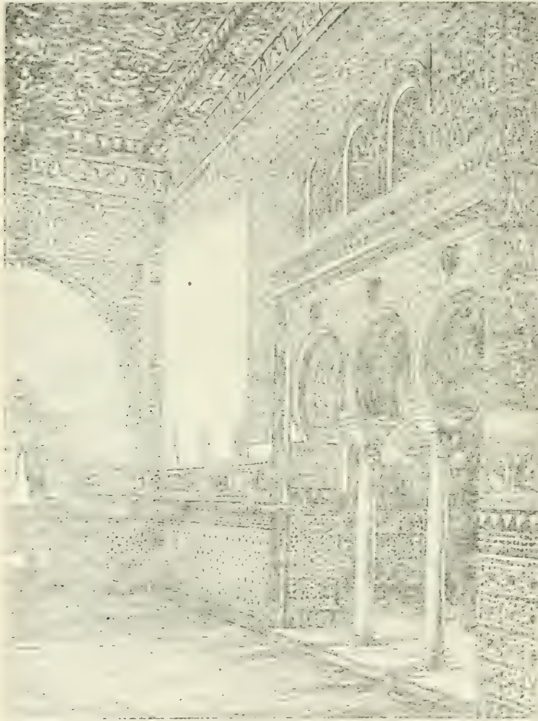
---

[*] ذكر اولنان عباره‌نك نصى شودر :

٢٣ ولامك زوجه‌لرى عاده ايله صله‌يه اى لامك زوجه‌لرى سوزيمى ايشيدوب كلاممى ديكله‌يكز زيرا يارهم ايچون بر آدم وبرهم ايچون برحيوان قتل ايلدم ٢٤ ايمدى قاين ايچون يدى قات انتقام آلنور ايسه لامك ايچون يتمش يدى قات [آلنور] ديدى . توراتك تركجه ترجمه‌سى

بو سوزلر عبرانیلرده منظوماتك اك قدیمنی وعلی الاطلاق بتون عالمده قافیه‌لی اشعارك اك اسكیسنی تشكیل ایدر .

توراتده تصورات شاعرانه قبیلندن دها بك چوق مثاللر واردر . حضرت موسی النده ایكی لوحهٔ شهادت بولندیغی حالده طاغدن ایندیكی زمان (خروج ٣٢ : ١٧) یشوع حضرت موسایه « اردوده بر محاربه سسی واردر » دینجه حضرت موسی : « اوسس مظفریت ، یاخود هزیمت سسی دكلدر . ایشیتدیكم تغنی سسیدر » جوابنی ویرمشدی [*] . بو فقره‌نك بربیت اولدیغی وحضرت موسی انی بو موقعده صرف ایلدیكی ظن اولنیور وقس علیه .

اندلسده اشبیلیه‌ده القصر سراینك برصالونی

توراتده (سفر ایوب) كبی برطاقم اسفار دها واردركه بونلر بسبتون شعردر . حتی (سفر ایوب) ك فی الاصل برشعر عربی اولدیغی‌ده روایت اولنیور . (سفر اشعیا) ، (مزامیر داود) وسائره هپ شعردر . شعر عبرانی حضرت (سلیمان) زماننده حكمران اولان آسایش وانتظام ، وسعت ملك ،

[*] عبارەنك اصلی شودر :
« ١٧ وقوم چاغرشدقلرنده یشوع صدالرینی ایشیدوب موسایه اردوده محاربه صداسی وار دیدی - ١٨ او دخی بو غالب اولانلرك صداسی (عبرانیجه چاغرش صداسی) دكل ومغلوب اولانلرك صداسی دكلدر . بن ترنم صداسی ایشیدیورم دیدی »
توراتك تركجه ترجمه‌سی

اهالينك معيشتنجه حاصل اولان بوللق ورفاهيت سايه‌سنده، اك عالى دوريته وارمش ايدى . عربلرجه (مأمون) ك زمانى نصل بر دور زرين ايسه موسويلرجه ده، حضرت سليمانك دورى اويله‌جه بر دور زرين عد اولنور. برده (مأمون) نصل حكيم وشاعر ايدى ايسه حضرت سليمان دخى حكيم وشاعر ايدى .

شعر عربى : — عربلر عبرانيلر كبى اقوام ساميه‌دن اولمق حسبيله شعر سويلمكده، وعالم خياله طالمقده، انلر كبى براستعداد فطرى‌يه مالكدرلر . نضله اوله‌رق عرب لسانى حائز اولديغى الفاظ مترادفه ومتوارده واساليب معانى وبيان جهتيله تصورات شاعرانه‌يى افاده‌يه عبرانيدن دها زياده مستعددر . اقليم واحوال معيشتى نظر دقته آله‌جق اولور ايسه‌ك عربلرك چوللرده، امرار حيات ايلملرندن وحركات، فكر وسائر احوالده حر ومستقل بولنملرندن طولايى تصورات شاعرانه‌يه عبرانيلردن زياده لياقت صاحبى اولدقلرينى كورورز . بوجهتله عربلرك اكثر اشعارينى حماست وفروسيت قبيلندن اولان شيلر تشكيل ايدردى . عبرانيلرك اشعارينه كلنجه بونك خواص مميزه‌سى ذلت، انكسار وتدين‌دن عبارت ايدى .

شعرك نظمى كيفيتنده، اقوامك طوتدقلرى اصوللر مختلف اولمقله برابر شعر على الاكثر منظوم اولور . بعض ملتلر شعرك منظوم اولمسى ايله اكتفا ايدەرك قافيه‌يه اهميت ويرمديلر . بعضلرى انك عكسى اوله‌رق شعرى غير موزون، فقط متقى يابديلر . بعضلرى ايسه شعرك هم موزون، هم مقفى شكلنده اولمسنى التزام ايلديلر . عربلرده شعر، منظوم وقافيه‌لى اولمق شرطدر. بوقسه اوكى سوزلر، يعنى منظوم ومتقى اولميان جمله‌لر شعر نوعندن عد ايدلمز . حال بوكه قاردشلرى اولان سريانيلر ايله عبرانيلرده اشعارك شكلى انك عكسيدر. اسكى سريانيلر (افرام سريانى) و (اسحق انطاكى) نك شعرلرنده اولديغى كبى شعرده قافيه التزام ايتمكسزين يالكز نظم ايله اكتفا ايدرلردى[١] . عبرانيلرك اشعارنده ايسه نه وزن، نه ده قافيه آرانيردى . بلكه يالكز قافيه جهتى التزام اولنوردى . بوسببدن عبرانيلر قافيه ايله برابر تصورات شاعرانهٔ دينيه‌يى حاوى

[١] سريانى شاعرلر ١

اولان آیات قرآنیه‌یی ایشیتدکلری زمان کندی لسانلرندکی شعره قیاساً انی شعر ظن ایتمشلردی .

هیچ شبهه یوقدرکه قافیه و وزنك برطنانیتی واردرکه بوطنانیت معنای شاعرانه‌نك نفسه اولان تأثیرینی تزیید ایدر . فقط هیچ بروقت یالکز وزن وقافیه سوزی شعر یاپه‌ماز . خطابت موزون ومقفی اولمدیغی حالده انسانه تأثیر وحسیاتی تهییج ایلیور . بوده تصورات شاعرانه نوعندندر . لکن مقفی وموزون دکلدر. خطابت حقنده بحث مخصوصنده معلومات لازمه‌یی ویره‌جکز.

نظم اصولی نصل بولمیلر ؟ : — بیان ایتدیکمز وجه ایله عربلرده تصورات شاعرانه فطری برشی ایسه‌ده نظم صنعی اوله‌رق صکرددن حادث اولمشدر . احتمال که اول امرده شعری ضروب امثال قبیلندن حفظ وتداول ایدلمك اوزره مختصر عباره‌لردن تشکیل ایتمشلردر . امثال حکمیه‌ده بوقبیلدندر. قرائن احوالدن آکلاشیلیورکه شعراوحالده ، یعنی امثال قبیلندن اوله‌رق برچوق عصرلر کچیرمشدر . بوندن صکره بری مثل سویلرکن سوزی بالتصادف بر ، یاخود بربرینه یقین معناده ایکی ضرب مثل شکلنده مسجع ایکی قسم یاپمش . بوسجعلرك ظهوری ایله سوزده برطنانیت کورمکله انی برمقام ایله ترنم ایتمش . خلق بونی انك آغزندن ایشیدنجه اندن اقتباس ایله سونج زمانلرنده ، یاخود دوه‌لر آرقه‌سنده تغنی ایتمکه باشلامشلر . معلوم اولدیغی اوزره لسان تغنی ؛ برلسان طبیعیدر . بوصورتله وزن وقافیه‌نك طنانیتی خلقك خوشنه کیدرك برقافیه اوزرینه بر ویاخود ایکی مصراع علاوه ایتمشلر . بونك اوزرینه اك بسیط حالنده (رجز) وزنی ظهور ایتمش . بر مفاخره ، یاخود مشاتمه، یاخود منافره (جاه ورفعت مسابقه‌سی) ایچون برشاعرك قریحهٔ شاعرانه‌سی تهیجه کلدکجه (رجز) دن ایکی ، اوچ بیت شعر سویلیه‌رك عصرلر کچمش . مرور زمانله بیوك برشاعر یتشدکجه شعرده تدریجاً ترقیات وقوع بولمش . اوقبیلدن (عجاج) و (اغلب عجلی) نامنده‌کی شاعرلر (رجز) ده ترقیات واصلاحات اجراسنه موفق اولانلرجمله‌سنده ذکر اولنیورسه‌ده بواصلاحات وترقیاتك زمان وقوعی حقنده معلومات ویرلمیور .

[۲] مزهر ۲٤۳ ج ۲

قصيده‌لره كلنجه بوكا كشايش ويرنلرك اك مشهورلرى امام‌الشعراء (امرؤالقيس) ايله بشنجى عصر ميلادى رجالندن اولان بيوك پدرى (مهلهل) در . روايته كوره عربلرده ايلك قصيده سويلاين بو (مهلهل) وقصيده‌لرى ايلك اوزون ياپان ، شعرده ايلك تنوع وتفنن كوسترن ، شعره كشايش ويرن ، آغلاپان (امرؤالقيس) ايدى. آتلرى سريع‌الحركه قره قوشلره ، كيكلره ايلك تشبيه ايدن ينه (امرؤالقيس) در [١] . (امرؤالقيس) كذلك عربلرده ايلك رقيق غزل وسائره ياپان ذاتدر . احتمال كه (امرؤالقيس) روم ممالكنه وقوع بولان سياحتلرنده انلرك ، ياخود يونانليلرك اشعارينى ايشيده‌رك شعر عربيده بو ترقياتى وجوده كتيرمكى دوشونمشدر . ذاتاً ذكاى فطرى اختلاط ايله برقات زياده پارلار . مشار اليه قريحهٔ شاعرانه‌سنى او تكملاتى كورمكدن حاصل اولان معلومات ايله تقويه ايدرك شعر عربيه ادخال ايتديكى تجدداتى ياپمشدر . دور جاهليت شعراسى روم ممالكنه پك نادر اوله‌رق آياق باصارلردى. بونلر بلاد عربدن چيقسه‌لر بيله پك نادرلرى مستثنى اوله‌رق (بنى غسان) يانده (بلقا) دن و(آل منذر) يانده (حيره) دن اوته‌يه كچمزلردى .

عربلر من الازل طبيعت شاعرانه ايله مفطوردرلر . چونكه اولا فطرةً خيال صاحبى اولان اقوام ساميه‌دندرلر . ثانياً چوللرده اقامت ايدرك حريت واستقلاله آليشمش برقومدرلر . ثالثاً امور وخصوصات بداوتكارانه‌لرى آره‌لرنده مخاصمات ومفاخراتك حدوثنه سبب اولمش . بوكبى احوال ذهنى ، قريحه‌يى آچمغه خدمت ايدر . رابعاً لسانلرينك نظمه پك زياده قابليتى واردر . عربلر پك اسكى برمات اولدقلرى ايچون اك اسكى زمانلرده شعر تنظيم ايتمش اولملرى اقتضا ايدر . حال بوكه عربلرك آثارندن كورديكمز اك اسكى شعرلر اسلاميتدن اول ايكى عصردن اوته‌يى كچميور . عجبا عربلر اوزمانلردن دهااول شعر سويله‌ميورلرمى‌ايدى ؟ فكرمزه‌قالير ايسه عربلر اوزمانلرده‌ده عبرانيلر كبى شعر تنظيم ايلمشلر ايدى . يوقاريده ذكرى كچن (سفرايوب) ك او اسكى عرب اشعارى بقاياسندن اولمسى وبونك لسان عبرانيده محافظه ايديله‌رك اصل عربيسنك ضايع اولمش بولنمسى احتمال داخلنده‌در . بوشعر عبرانيده حفظ

[١] الشعر والشعراء ٥٢

ایدلمامش اولسه‌ایدی عربلرك اوقویوب‌یازمه بیلمامرلندن واوقویوب‌یازمق بیلن ملتلردن اوزاق برحالده یاشـاملرندن طولایی سـائر اسکی عرب اشـعاری کبی ضائع اوله‌جقدی .

عربلرده شعرك کثرتی : — عربلرك اسـلامیتدن اول وقوع بولان صوك اتبـاهلری صره‌لرنده‌کی زمانه عائد اوله‌رق بزه ترك ایتدکاری اشـعارك چوقلغی دها اسکی زمانلرده‌ده کثرتله شعر یایدقلرینه دلیل تشکیل ایدر . عربلر او صوك بر ، یاخود ایکی عصرظرفنده اوقدر چوق شعر تنظیم ایتمشـلردرکه دیکر ملتلرده ، باخصوص بداوت زمانلرنده ، برقاچ عصر ظرفنده اوقدر شعر یاپلمشـدر . (هومه‌ر) ك (ایلیادواودیسه) سی یونان زمان جاهلیتنه منسوب اشـعارك قسم اعظمنی تشکیل ایدییور . حال بوکه او ایکی اثر منظومك عدد ابیـاتی ۳۰,۰۰۰ ی کچمز . کذلك هنـدلیلرك (مهابهـاراتا) سی ۲۰,۰۰۰ و (رامایانا) سی ۴۸,۰۰۰ [۱] بیتدن فضله دکلـدر . عربلره کلنجه قبل‌الا- سلام صوك اتباهلری اثناسنده تنظیم ایتدکاری اشعاره دائر کوردیکمز معلوماته کوره بونلر ذکر اولنان مقدارلردن قات قات فضله شعر سویلمشلردر . عربلر منظومـه‌لرینی بیت ایله دکل ، قصیده‌لر ایله تعداد ایدرلردی . روایتـه کوره (کتاب الحماسه) مؤلفی (ابو تمام) زمان جاهلیت شعراسنه منسوب اولمق‌اوزره قصـائد ومقاطیع‌دن ماعـدا ۱٤,۰۰۰ ارجوزه حفظ ایدردی [۲] . (حمـاد راویه) [*] حروف هجـادن هرحرفك قافیه‌سندن بیـك قصیده اولمق اوزره ۲۷,۰۰۰ قصیده ازبر ایتمش ایدی [۳] .

خلیفه (رشید) زماننده یتیشن عرب‌تاریخ وادبیاتی علماسندن (اصمعی) ۱٦,۰۰۰ ارجوزه [٤] و (ابو ضمضم) ده جماعـه‌سنك اسمی (عمرو) اولمق اوزره یوز شاعرك اشعارینی حفظ ایتمشلر ایدی [٥] . بو روایتـلرده مبالغه

---

[۱] Litt. Hist. of India 213

[۲] ابن خلکان ۱۲۱ ج ۱ [۳] النجوم‌الزاهره ۴۲۰ ج ۱ [٤] ابن خلکان ۱۲۱ ج ۱ وطبقات‌الادبا ۱٥۱ [٥] الشعروالشعرا ٤

[*] حماد راویه — اصلاً دیلمی اولان بوذات اسـکی‌عرب محاربات مشهوره‌سی، اشعاری ، انسابی ، تاریخی حقنده خارق‌العاده احاطه ومعلومات صاحبی اوله‌رق کرقه‌ده یتیشن اك بیوك علمادن ایدی . عصرینـك علامهٔ بی مدانیسی اولدیغی ایچون بنی امیه

بولنديغى مظنون اولمقله برابر ينه بونلر عربلردن قالان منظوماتك پك چوق اولديغنه دليل تشكيل ايتمكدن خالى قالماز . باخصوص دور اسلاميتده‌كى شعر راويلرينه انتقال ايدن شيلرك آنجق زمان جاهليت اشعارندن برقسمى اولديغى نظر دقته آليرسه‌ق . چونكه زمان جاهليت شعرلرى راويلرندن برچوقلرى فتوحات اسلاميه اثناسنده مقتول اولمشلر ايدى . بوجهتله بونلرك حافظه‌لرنده بولنان اشعارده انلر ايله برابر ضائع اولوب كيتدى . (ابو عمرو بن العلاء) ديبوركه : « عرب اشعارندن سزه آز برشى قالدى . او شعرلر تماماً سزه انتقال ايتمش اولسه ايدى دها پك چوق معلومات واشعار كورورديكز » [١] .

فضله اوله‌رق عربلر پك چوق اشعار تنظيم ايتدكلرى زمان يونانيلرى وهنديلرى شعر تنظيمنه سوق ايدن دولت ، اتحاد ، دين وسائره صاحبى اولمق كبى بر باعث ومشوقه تابع اولميه‌رق همان حكومتسز وذكر اولنان سائر اسباب تشويقيه‌دن محروم بولنوركن محضا فطرتلرنده مندمج اولان طبيعت شاعرانه‌يه تبعاً شعر سويلمكه قويولمشلردى . اويله اولمسه ايدى روماليلرده وقوع بولديغى كبى شعرتنظيمى ايچون دولت تشكيلى ايله قريحه‌لرى آچيلنجه‌يه قدر بكليه‌جكلردى .

ملوكى آره‌صره كنديسنى نزدلرينه دعوت ومعلوماتندن استفاده ايدرلردى . بركون ملوك امويه‌دن (وليد بن يزيد) حماددن (راويه) اسمنى هانكى استحقاق ايله احراز ايتديكنى صورار . حماد شوجوابى ويرير : « چونكه طانيديغكز ، ياخود نامنى ايشيتديككز نه قدر شاعر وار ايسه جمله‌سنك اشعارينى حافظه‌مده طوتدقدن ماعدا نامنى طانميغكز ، ايشيتمديككز اندن‌دها پك‌چوق شعرانك اشعارينى‌ده‌حفظ ايدرم. اوكمده هيچ‌برى برشعر سويلمزكه اوشعرك اسكى ، ياخود يكى اولديغنى درحال آكلايه‌مايم . » (وليد) : « او حالده نه قدر شعرحفظ ايدرسك ؟ » ديه توجيه سؤال ايدنجه حماد : « پك چوق . سزه اشعار جاهليه‌دن اولمق اوزره قطعه‌لردن ماعدا حروف هجادن هر حرف اوزرينه يوز بيوك قصيده ازبردن‌سويليه‌بيلرم » ديه‌جواب‌ويرير. بونك اوزرينه(وليد) سنى‌امتحان ايده‌جكم دير . (حماد) انشاده باشلايه‌رق ساعتلرجه شعر سويلر . (وليد) آرقه‌سى كلين بواشعارك كثرتندن ملال كتيرديكندن‌كنديسنه امنيت ايتديكى برذاتى‌كندى‌طرفندن وكيل اتخاذ ايدرك براقير ، كيدر . (حماد) متمادياً ازبردن شعر سويلر . ايكى بيك طقوز يوز قصيده سويلينجه او ذات « طور » دير . بومقدار كافى كورولور . حافظه‌نك بودرجه وسعتى طوغريسى شايان حيرتدر . (حماد) ٩٥ سنهٔ هجريه‌سنده تولد وآلتمش ياشنده اولديغى حالده ١٥٥ سنه‌سنده وفات ايتمشدر .   (ابن خلكان) مترجم

[١] مزهر ٢٣٧ ج ٢

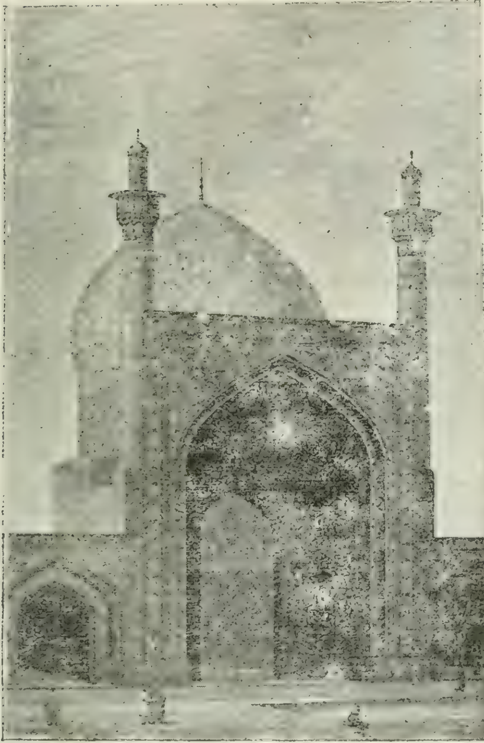
چونکه روماليلر شعری دولت تشکیلندن برقاچ عصر صکره تنظیم ایلمشلردر . لاتين شعری آنجق رومانك تأسسنك سکزنجی عصری صرهلرنده (برنجی عصر میلادیده) اوغسطس (اوغوست Auguste) وطيباريوس (تیبهر Tibère) زمانلرنده دور زرینه بالغ اولمش ، دها صکره دور انحطاطه دوشمشدر . بوکونکی اوروپا اقواممنده ده عین حال وقوع بولمشدر . چونکه بونلرده شعر آنجق دولت تشکیل ایتدکدن وعلوم ومعارفده ایلری کیتدکدن صکره دور تکمله ایرمشدر .

شعرك اقسامی : — شعر موضوع اعتباریله ایکی بیوك قسمه منقسمدر . برنجیسی شاعرك کندی حسیاتی ، یاخود کندیسنه تعلق ایدن اشخاصك (قبیله وملتك) حسیاتی متضمن اولور . ایکنجیسی شاعرك سائرهنك احوالنی توصیف ایتدیکی اشعاردن عبارتدر . برنجی قسمه اوروپالیلر Lyric یعنی شرقی ، یاخود موسیقی نامنی ویریرلر . بواسم (عود) معناسنه اولان Lyre دن کلیور . محبت ، اشتیاق ، عشق ، مرثیه ، حماست ، فخر ، انتقام نوعندن اولان نفسك تحسساتی ایله امثال وحکم وسائره کبی کثرت تجربه وتعقل ایله حاصل اولان شیلر بوقسمه داخلدر . ایکنجیسی شعرك سائر انواعنی شاملدر . اوروپالیلرجه Epic نامی ویریلن شعر قصصی (وقعه تصویرینی متضمن اشعار) و Drama نامی ایله معروف اولان شعر وصفی وتمثیلی (تیاترویه دائر اشعار) بوقسمه تابع اولان انواع جملهسندندر . اقوام سامیهنك وباخصوص عبرانیلرك اکثر اشعاری برنجی قسمدندر . عبرانیلر مرثیه خوانلقده ، آغلامقده ، اعلان شکایاتده جهانده الک ایلری موقعی طوتارلر . توراندهکی (مزامیر) و (مراثی) وسائره تحسسات قبیلندن و (امثال) و (جامعه) ایسه حکم نوعندندر . اجمالاً دینیلهبیلیرکه عبرانیلرده تخیلات شاعرانه تعبد ، تشکی ، تسلیمیت کبی حسیات دینیهیه منحصرفدر .

عبرانیلره اطلاق اولنان بومطالعات عربلر حقنده دخی اطلاق اولنهبیلیر . شوقدرکه عربلرده تخیلات شاعرانه کندیلرینك حال وموقعلرینك ایجاب ایتدیکی مفاخره ، حماست ، غزل ، قلیج وآت توصیفی کبی شیلره منصرف اولمشدر . عرب اشعارنده اوندن زیاده انواع شعر تعداد ایتمشلردر . بونلرك

اكثرى غزل ، فخر ، مدح ، هجاء ، عتاب ، اعتذار ، زهد ، رثاء ، تهنيت ، وعيد (تهديد) ، تحذير ، حماست كبى تحسساتى مصور اولان (شعر موسيقى) قبيلندن وبعضلرى زهريات وخمريات (چيچك وشرابه دائر اشعار) كبى وصف ، بعضلرى‌ده اخلاق وحكمت كبى مواعظ نوعندندر . بونلرك معنالرى تدقيق اولنور ايسه شاعرك حيات شخصيه‌سنى ، ياخود منسوب اولديغى قبيله‌نك حياتنى مصور شيلردن عبارت كورولور .

شعر وصفى ، ياخود شعر قصصى‌يه كلنجه بونك اساس اعتباريله لسان عربيده موجود اولمديغى سويليه‌مز سه‌كده شعر عربيده وباخصوص زمان جاهليته عائد اشعار مياننده بوكبى شعرلرك آز بولنديغنى اعتراف ايتمكه مجبورز . بو نوعدن بولنه بيلان اشعار عربيه بعض آلات وادواتك ، ياخود بعض حيواناتك ، ياخود بعض قصه وقائعك توصيفاتنى حاوى شيلردن عبارتدر . (هومر) ك (ايلياد) ى و (فردوسى) نك (شهنامه)سى طرزنده‌اولان

اصفهانده جامع كبير

شعر قصصى‌يه كلنجه عربلرده بو نوعدن آثار شعريه يوقدر . بونكله برابر اوطرزده اثر بولنمامسى عربلرك اوكبى اثرلر نظم ايتمدكلرينى كوسترمز . قوياً ظنمزه كوره عربلر كندى قبيله‌لرى آره‌سنده وقوع بولان مشهور محاربانك

صفحاتنی نظم ایتدکلری حالده عدم قید وتدوین یوزندن اوشعرلر ضائع اولهرق انلردن یالکز هر قصیده‌سی بر وقعه‌نك تمامنی ، یاخود برقسمنی ناطق برطاقم پارچه‌لر قالمش وظهور اسلامیتدن صکره شعر قید وتدوین ایدلدیکی زمان اثر اولین اولمق اوزره بوپارچه‌لر قید اولنمشدر . طوتدیغمز اختصار مسلکی بوبابده دها زیاده ایضاحات اعطاسنه مساعد دکلدر .

عربلرده شاعریت فطری وعمومی ایدی . ایچلرنده شعر سویله‌مینلر پك نادر بولنوردی . حتی مجنونلر وخرسزلر بیله شاعر ایدیلر [١] . ارککلر نصل ایسه قادینلر دخی فطرت شاعریت ایله مفطور اولدقلرندن بونلردن ده پك چوق شاعره‌لر یتشمش ایدی . عربلردن شاعر اولمیانلر شعر انشادینه مخصوص اجتماعکاه عمومیلره دوام ایدرك شعردن مستفید اولورلردی . چوق دفعه‌لر قادینلر دخی شعر انشاد ، شعرایی یاد وتذکار ، شعرلری تنقید ویا تقدیر ایتمك وشعرانك یکدیکرینه تفوق ورجحانی تعیین ایتمك ایچون مجلس قورارلردی [٢] . بر چوقلری هنوز سن طفولیتده ادبیات وشعر حقنده هیچ معلومات آلمامش ایکن شعر تنظیم ایدرلردی [٣] . عربلردن قریحه‌سی شعره منطلق اولمه‌دن هرکیم بیورسه بوحال انك ایچون برنقصان ومنسوب اولدیغی قبیله ایچون برعیب عد اولنوردی .

شعرانك موقعلری : — بوجهتله عربلر شعر تنظیمنه وکوزل سوز سویلمکه چوجقلرینك غیرتلرینی تحریك وانجذابلرینی تزییده صرف مساعی ایلرلردی . چونکه زمان جاهلیتده شعرا عرض حامیلری ، وقایع وآثار حافظلری ، معلومات ناقللری ایدیلر . بلکه عربلر کندیلرندن بیوك بر شاعر یتشمسنی بیوك بر قوماندانك یتشمسنه ترجیح ایدرلردی . بوجهتله برقبیله‌ده بر شاعر یتشدکجه سائر قبائل اوقبیله‌نك نزدینه کله‌رك بیان تهنئت ایدرلر ودوکونلرده یاپلدیغی کبی یمکلر پیشیریله‌رك وقادینلر طوپلانوب عود چاله‌رق اظهار شادمانی اولنوردی . بیوکلر ، کوچکلر یکدیکرینی تبریك ایدرلردی . چونکه اویله برشاعره مالکیتك عرضلرینی سائرشعرانك هجوندن حمایه، نسب وحسبلرینی

[١] البیان والتبیین ١٦٤ ج ٢
[٢] اغانی ١٥٠ ج ١ [٣] ابن خلکان ٢٣ ج ٢

وقایه‌یه، قبیله‌یه عائد احوال ووقائعی تخلیده ونامل‌رینی اعلایه خدمت ایده‌جکنه قانع ایدیلر [١] . فی‌الواقع دورجاهلیت عربلرینك وقائع و آداب وعلوم واخلاقنه دائر بزه واصل اولان شیلر آنجق او شعرلردن منقولدر .

دور اسلامیت عربلری سلفلری اولان دور جاهلیت عربلرینك زماننه متعلق وقوعات ومحاربات وسائره‌یی انلرك متروکات شعریه‌سندن استخراج ایلدیلر . (سجستانی) آنجق او سایه‌ده (کتاب المعمرین) نی یازه‌بیلدی . (ابن قتیبه) وسائره کبی علما دخی اسکی شعرانك احوالی آنجق انلرك شعرلرندن آکلایه‌رق احوال شعرایه دائر اثرلر وجوده کتیردیلر . شهرلرك ، طاغلرك ، دره‌لرك ، اراضیٔ منخفضه‌نك تعریفات وتوصیفاتی هپ اوشعرلردن آلندی . (جاحظ) ك (کتاب الحیوان) ی و (ابو حنیفهٔ دینوری) نك (کتاب النبات) ی کبی حیوانات ونباتاته دائر یازیلان مؤلفاتك اساسیده او شعرلر تشکیل ایتدی . عربلرك جاهلیت زمانلرنده تابع اولدقلری ادیانك نه اولدیغی او شعرلردن اوکرنلدیکی کبی ضیافتلرده ، فروسیتده ، دوکونلرده ، ماتملرده وسائرده نه کبی عادات وآدابه رعایت ایتدکلرینه دائر هر نه بیلنمش ایسه ینه هپ او شعرلر سایه‌سنده اوکرنلدی .

عشیرتلرینك عرض ونامنی بلاغت شعریه‌لریله مدافعه وحمایه ایدن بعض شعرا ذکر ایدیلیور . (زیاد اعجم) ك (عبدالقیس) قبیله‌سنی (فرزدق) ك لسان ذمندن و (عتبه بن ربیعه) نك (بنی قصی) یی صیانت ایتملری کبی . بو یولده حرکت ایدن دها پك چوق شاعرلر واردر [٢] .

اسکی زمانلرده عربلر شعر وشعرایه اظهار حرمت وتعظیمده اوقدر ایلری کیتمشلر ایدی که اسکی شعردن یدی قصیده انتخاب ایدرك بونلری آلتون مرکب ایله قباطی (مصر قماشی) اوزرینه طولامباجلی برشکلده یازدقدن صکره کعبه‌یه آصمشلردی . معلقات ایشته بونلردر . معلقاته بو جهتله مذهبات دخی اطلاق اولنور : (امرؤالقیس) ك مذهبه‌سی ، (زهیر) ك مذهبه‌سی کبی [٣] .

---

[١] مزهر ٣٢٦ ج ٢
[٢] بلوغ الارب ٩١ ج ٣
[٣] العقد الفرید ٩٣ ج ٣

مع مافيه بعضلری مذهباتك معلقاتدن بشـقه اشعار اولديغنی ادعا ايدر . زمان جاهليتك الك كزيده شعری قرق طقوز شاعره منسوب ٤٩ قصيده‌دن عبارتدر. بو قصيده‌لر هر بری يدی قصيده‌يی حاوی اولمق اوزره يدی مجموعه‌يه منقسمدر. هر مجموعه شو صورتله بر نام مخصوص ايله ياد اولنور : معلقات ، مجمهرات ، منتقيات ، مذهبات ، مراثی ، مشوبات ، ملحمات . بونلر (ابو زيد انصاری)نك (جمهرة اشعار العرب) نامنده‌كی كتابنده جمع ايدلمشدر .

شعرك تأثيری : ـ شـعرك عرض ونامك حمايه‌سـنه تأثيرينك سـببی عربلرك مفطور اولدقلری حس حماست وخيال جهتيله بليغ سوزلردن پك زياده متأثر اولملری وبلكه يالكز بر بيتك كنديلرينی آياقلانديروب اوطورتمغه كافی بولنمسی‌در. بو سببله شعرالك هجولرندن قورقارلر ومدحلری ايله افتخار ايدرلردی. حتی حضرت عمر ايكی شاعر ارەسنده وقوع بولان براختلاف كنديسنه عرض اولنسه ايشه كيريشمكدن چكينيردی . اختلافك حلنی (حسان بن ثابت) كبی ذواته حواله ايدردی [١] . حضرت عمر بر دها خاقه زباندرازلقده بولنور ايسه اخطار وتكديره مراجعت ايتمكسزين شدتلی جزايه دوچار ايتمك اوزره (حطيئه) نامنده‌كی شاعره اوچ بيك درهم ويره‌رك بردها فنا شيلر سويله‌ميه‌جكنه دائر كنديسندن بر تعهد آلمش ايدی [٢] . عربلر اخلافه قاليرده تداول ايدر ديه هجودن اوقدر قورقارلر ايدی كه قبائل آرەسـنده وقوع بولان محاربه‌لرده برشاعر اسير دوشر ايسه كنديلرينی هجو ايتميه‌جكنه دائر اندن تعهدلر آليرلردی. بعضـاً ينه بو مقصد ايله شاعرك لسـانی بر پارچه قايش ايله باغلارلردی . نته‌كيم (بنی تيم) يوم كلاب ايله معروف كونده (عبد يغوث بن وقاص) نامنده‌كی شاعری اسير ايتدكلری زمان انك لسانی اويله باغلامشلردی . شاعر مومااليه بو حالی مفيد اوله‌رق شو ايكی بيتی سويلمش ايدی :

اقول وقد شدوا لسانی بنسعة　　امعشر تيم ! اطلقوا من لسانيا
وتضحك منی شيخة عبشمية　　كأن لم تر قبلی اسيراً يمانيا [٣]

[١] البيان والتبيين ٩٧ ج ١
[٢] فوات الوفيات ٩٩ ج ١
[٣] البيان والتبيين ١٧١ ج ٢

عربلر شعرا طرفندن مدح اولنمق ایچون الدن کان هر درلو فدا کارلغی اختیار ایدرلردی . چونکه او زمانه کوره شعرا هر کیمی مدح ایتسه‌لر او آدمك موقع واعتباری یوکسلیردی . ممدوحك قیزلری وار ایسه قولایجه قوجه بولورلردی . نتـه‌کیم (الاعشی الاکبر) نامنده‌کی شاعر (عکاظ) بازار ادینـده (محلق) اسمنده‌کی ذاتی برقصیده ایله مدح ایدنجه (محلق) بوقصیده ایله شهرت قازانمش ودرحال قیزلری نشانلانمشدی . شعرادن (مسـکین دارمی) دخی سیاه یشماق قویان کوزل برقادینی ایکی بیت ایله مدح ایتمکله کساده اوغرایان سیاه یشماقلرك سورومنه سبب اولمش ایدی . او ایکی بیت شونلر ایدی :

قل للمليحة فی الخمار الاسود ماذا اردت بناسـك متعبد
قد كان شمر للصلاة ثيابه حتی قعدت له بباب المسجد

بونك اوزرینه خلق سیاه یشماقلره رغبت ایدرك یشماق صاتان تاجرك یاننده بولنان سیاه یشماقلرك جمله‌سی صاتلمشدر [١]. دور اسلامیده شعرك تأثیری حقنده یازه‌جغمز بحث صره‌لرنده بوموضوعه دائر اولان سوزی اکمال ایده‌جکز .

شاعرلرك القابی : — اسـکیده شعرادن هربری کندی شـعرنده وارد اولان برسوز ایله تلقیب اولنوردی . (عوف بن سعد بن مالك) ، کندیسنك :

الدار قفر والرسوم کما (رقش) فی ظهر الاديم قلم

بیتنـدن طولایی (ارقش) ـ بنکلی ـ لقبی ایله تلقیب اولنمش ایدی . کـذلك (جریر بن عبدالمسیـح ضبعی) نامنده‌کی شاعر دخی کندیسنك :

وذاك اوان العرض حتی ذبابه زنابيره والازرق المتلمس

بیتنده وارد اولان (متلمس) لفظندن طولایی بولقب ایله معروف اولمش ایدی . (زیاد بن معاویة الذبیانی) ده اویله بربیتك بر لفظی اولان (نابغه) ایله تلقیب ایدلمشدی . (ممزق) ، (افنون) ، (تأبط شرا) ، (اعشر) ، (مستوغر)، (اعسر) ، (طرفه) ، (ذوالرمه) ، (مزرد) ، (عوبق) ، (جران العود)، (عجاج) ، (موسی الشهوات) ، (رقیات) ، (صریع الغوانی) ، (غبار العسکر)، (مقبل الریح) وسائر القاب شعرا اویله برر وسیله‌نك نتیجه‌سی ایدی [٢] .

[١] ابن خلکان ٤٤٦ ج ١ [٢] لطائف المعارف ١٧

عرب قبائلی درجات شاعریتده متفاوت بولنیوردی . قبائلدن مزیت شاعریت ایله اڭ زیاده ممتاز قبیله (ربیعه) ایدی . کبار شعرادن (مهلهل) ، (مرقش اکبر) ، (مرقش اصغر) ، (طرفة بن العبد) ، (عمرو بن قمیئه) ، (حارث بن حلزه) ، (متلمس) ، (اعشی) ، (مسیب) عموماً بو قبیله‌یه منسوبدرلر . دها صکره شعر (قیس) قبیله‌سنه انتقال ایلدی . فحول شعرادن ایکی نابغه (نابغهٔ ذبیانی ونابغهٔ جعدی) ، (زهیر بن ابی سلمی) ، (ربیعه) ، (لبید) ، (حطیئه) ، (شماخ) وسائره بوقبیله‌دندر . بالآخره شعر (تمیم) قبیله‌سنه کچه‌رك بوراده یرلشدی . (مضر) شاعری (اوس بن حجر) بوقبیله شعراسندندر . ایکنجی درجه‌ده (هذیل) قبیله‌سی وسائره شاعرلری کلیر . حمیریلردن ده برطاقم شعرا وار ایدی [١] . شایان استغراب شیلردندرکه عربلر قریش قبیله‌سنك هر شیده کندیلرینه تقدم ورجحان صاحبی اولدیغنی تسلیم ایتدکلری حالده یالکز شعرده اکا بو حق فائقیتی ویرمزلردی [٢] . قرائن احوالدن آکلاشیلدیغنه کوره عربلرك عرب اولمیانلر ایله اختلاطلری قریحه‌لرینه کشایش ویره‌رك کندیلرینی نظم اشعاره سوق ایدردی . بوجهتله عراق طرفلرینه اڭ زیاده یقین بولنان قبائل اڭ چوق شاعریت صاحبی ایدی . اڭ شاعرلری‌ده ایرانیلر ایله اختلاط ایدنلر ایدی . بونلرك ایکیسندن‌ده دها شاعر اولانلر ایسه هم ایرانیلر ، هم روملر ایله اختلاطده بولنانلر ایدی .

خلاصهٔ کلام شعر عربلرجه پك زیاده منتشر ایدی . هیچ بر قبیله کندیسنی مدافعه ایدن وحسیاتنه ترجمان اولان بر ویا متعدد شاعرلردن خالی دکل ایدی . شعر زمان جاهلیتده وقائع وحوادثك محفظه‌سی و آداب واخلاق وعاداتك خزانه‌سی ایدی . بوسببله « شعر عربلرك دیوانیدر » دینلمشدر . ضروب امثال دخی ملتك عادات واخلاق وآدابنك آیینه‌سی اولمق اعتباریله شعر قبیلندندر . عربلرك جاهلیت زماننده‌کی آداب و اخلاقدن بر چوقلری اوزمانه متعلق ضروب امثالدن استخراج اولنمشدر .

[١] بلوغ الارب ٩٣ ج ٣ [٢] اغانی ٣٥ ج ١

سابعاً : زمان جاهلیتده خطابت

خطابت خیال وبلاغته محتاجدر . ایشته بوسببدن انی شعر قبیلدن عد ایلیورز . یاخود ، هرایکی قسمك موقعی آیری اولمقله برابر ، شعر قسمی شعر منظوم وخطابت قسمی شعر منثور صاییلیر .

خطابت حماسته محتاجدر . خطابتك تأثیری علی الاکثر فروسیت عصرنده عزت نفس صاحبی ، استقلال وحریت پرستشکاری اولان اقوامده کورولور . شعرده ایسه بویله شرطلر یوقدر . بوجهتله عربلرك جاهلیت دوری یونانلیلرك جاهلیت دورینه بونقطه‌دن بکزه‌یور . چونکه هرایکی ملت شعر وخطابت ، عزت نفس واستقلال صاحبی ایدیلر . ینه بوسببدن رومالیلرده شعر برحال تأخرده قالدیغی حالده خطابت بیوك بررواج وترقی‌یه مظهر اولمش ایدی . عین سببدن طولایی‌ده عبرانیلرده شعر مظهر اعتلا اولمش ایکن خطابت پك کری قالمش ایدی . چونکه عبرانیلرده ضعف وذلت برطبع غالب ایدی . بونك ایچون انلرده‌کی خیالات شاعرانه شکایت وتضرعه منقلب وقریحه‌لری مرثیه‌لر وحکمیات نظمنه منصرف اولدی .

عرب قومی ، محیطی داخلنده بولندقلری موقعك تأثیری ایله حریت وحماسته مألوف ، خیالات شاعرانه صاحبی اولان سائر ملتلر کبی حساس برقوم اولدقلرندن خطابت انلرجه پك بیوك بر موقع وتأثیر طوتمشدی . بعضاً بلیغ بر سوز اویاندیردیغی نخوت وتهییج تأثیری ایله انلری آیاقلاندیریردی . موقع وطرز معیشت تأثیری ایله آره‌لرنده ظهور ایدن منازعه‌لر بربرلرینه قارشی رقابت ومفاخره اجراسنی استلزام ایلدیکندن بلیغ سوزلر ایله خصمی اقناع ایتمك وطرافدار الده ایلمك ایچون خطابته محتاج اولمشلردی . خطبه‌لرك موضوعی اکثریتله عمومی وخصوصی اجتماعکاهلرده حسب ونسب واخلاق وتربیه ایله مفاخره‌لردن تشکل ایدییوردی . عرب خطیبلری موقع خطابته چیقه‌رق سوز سویلدکاری زمان باشلرنده صاریق اولدیغی واللرنده بولندیرد-قلری بر دکنك اوزرینه دایاندقلری حالده قائماً نطق ایراد ایدرلر وبعضاً

دکنك برینه اوزرینه دایاندقلری اوق ویا مزراق ایله سوزه کوره اشارت مخصوصه یاپەرق سویلدکلری نطقك سامعین اوزرینه دها زیاده اجرای تأثیر ایتمسنه غیرت ایلرلردی . بعضاً دخی دوه اوزرینه بینمش اولدقلری حالده نطق ایراد ایلرلردی [١] . شعر ایله خطابتك یکدیکرینه مشابهتنی کوسترن احوالدن بریده شعرادن اکثرینك خطابتله وخطیبلردن قسم اعظمنكده نظم ایله اوغراشماریدر . خطیب وشاعرلردن اکثری هم خطیب ، هم شاعر ایدیلر . هر ایکی صنعت ایله اوغراشیرلردی . دها صکره هانکی صنعت دها غالب کلسه اکا کوره صاحبنه (خطیب) ویا (شاعر) نامی ویریلیردی . خطیبلری چوق اولان قبائل علی الاکثر شاعرلریده چوق اولان قبائل ایدی . عربلر شعر وخطابت تاریخنه متعلق سویلدکلری سوزلر جملەسندن دیرلرکه : « (عبدالقیس) قبیلەسی (ایاد) محاربەسندن صکره ایکی فرقەیه آیرلمش . بونلردن بری (عمان) و (شق عمان) ی مقر اقامت اتخاذ ایلمش . عرب خطیبلری بوفرقه ایله برابر بولنمشلر . دیکر فرقه (بحرین) و (شق‌البحرین) طرفلرنده یرلشمش . عربلرك الك مشهور شاعرلری ایشته بونلردن چیقمش » . حال بوکه بونلر چولك کوبکنده وفصاحتك منبعنده ایکن بویله دکل ایدیلر [٢] . بوده کوستریبورکه دها اول دیدیکمز وجهایله اجنبیلر ایله اختلاط وقوعنده حاصل اولان مبادلهٔ افکار ترقی‌یه باعث اولیور . یمنده برچوق خطبا یتشمسیده بوسببدن نشأت ایدیبوردی . زیرا یمن اهالیسی عربلرکبی خطابت اربابی اولان ایرانلیلر ایله اختلاطده بولنمشلر ایدی .

خطبه‌لرك موضوعلری : — عربلر اوقومه یازمه بیلمیەرك امی بولنورکن بیله الك بلیغ وفصیح عبارەلر ایله نطق ایراد ایدرلردی . چونکه شعر نصل ایسه خطابت دخی انلرده فطری ایدی . فضله اولەرق چوجقلرینی کوچك یاشده ایکن نطق ایرادینه آلیشدیریرلردی [٣] . زیرا نسبلرك محافظه وعرض مدافعەسی ایچون شعرایه نصل محتاج ایدیلرایسه وفود (قاصدان) ـ مرخصلر ـ کوندرمەك ایچون خطیبلرەده اونسبتده محتاج ایدیلر . بونکله برابر زمان

---

[١] البیان والتبیین ٢٠ ج ٢

[٢] البیان ٤٢ و ١٣٩ ج ١ [٣] البیان ٥٨ و ٩٨ ج ١

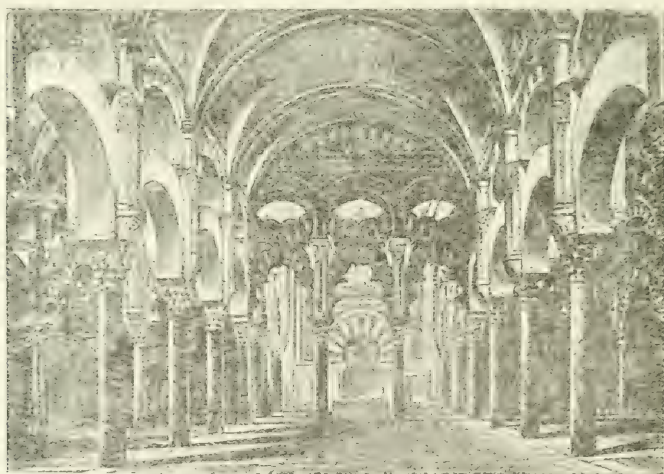
جاهليتده شاعرلر خطيبلره ترجيح ايديليوردى . فقط دها صكره اسلاميت ظهور ايدنجه اقناعه وطرفدارجلبنه دها زياده يارادقلرى ايچون خطيبلر شاعرلره ترجيح اولنمغه باشلاندى. عربلرك مرخص ويامبعوث كوندرمك ايچون خطيبلره فرط احتياجلرندن طولايى برقبيله‌ده برخطيب اوقبيله‌نك اك بيوكى ورئيسى اعتبار اولنوردى . بوصورتله بر آدم برقبيله‌يه وبرلسان برچوق اسانلره معادل ديمك ايدى .

او عصره كوره مبعوث ومرخصلر كوندرمك هر طرفده جارى بر عادت حكمنده ايدى. روم ، هند، چين ، ايران دولتلرى آره‌ده مناسبات مودتكارانه‌يى تأييد ايتمك ، ياخود مفاخره اجرا ايلك اوزره بربرلرينه مرخصلر – هيئات مخصوصه – كوندريرلرى . عربلرك او صره‌لرده مرخصلر كوندره‌جك بللى باشلى بر دولتلرى يوق ايدى. شوقدركه عراقده بولنان عرب ملوكى (مناذره) – آل منذر – اكاسره‌نك (ايران حكمدارلرينك) وخصوصاً (كسرى نوشران) ك حضورنده بولندقجه عربلرك فصاحت وبلاغتلرينى ذكر ايتمكدن خالى قالمدقلرندن (نوشروان) او ارباب بلاغت وفصاحتى كورمك ايچون دائما ميل اظهار ايدردى . (آل منذر) ملوكندن (نعمان) بركون (نوشروان) ك حضورنده بوخصوصدن بحث ايدنجه (نوشروان) او بلغا وفصحانڭ بريني كورمكى آرزو ايتمش و (نعمان) عرب خطيبلرندن هرقبيله‌دن ايكيشر ، ياخود اوچر خطيب انتخاب و (نوشروان) ك نزدينه احضار ايلشدر. عربلرك حقيقى حكما واكابرى اولان بو خطيبلر ميانده (تميم) قبيله‌سندن (اكثم بن صيفى) و (حاجب بن زراره) و (بكر) قبيله‌سندن (حرث بن ظالم) و (قيس بن مسعود) و (بنى عامر) قبيله‌سندن (خالد بن جعفر) و (علقمه بن علاثه) و (عامر بن طفيل) وسائره كبى ذوات بولنمقده ايدى . بونلر (كسرى نو شروان) ك حضورينه چيقه‌رق هر برى بر نطق ايراد ايلدى . (ابن عبد ربه) (العقد الفريد) نامنده‌كى اثرينك اوچنجى جلدنده بو نطقلرى مفصلاً يازييور .

بونكله برابر (يمن) عربلرى ايله (جزيرة العرب) ك شرقنده مقيم عربلر كندى مملكتلرنده حاكم بولنان ايران واليلرندن شكايت ايتمك وديكر بعض عربلر ايسه (معاويه) نك پدرى (ابو سفيان) ك ياپديغى كبى آت وسائره‌دن

مرکب هدیه‌لر تقدیمی ایله برخصم ودشمن اوزرینه معاونت طلب ایتمك ایچون
ایران حکمدارلرینك نزدلرینه کیدرلردی .

عرب ملوکنه کیدوب مسافر اولمق ، یاخود مرخصلر وهیئت مخصوصه‌لر
اعزام ایتمك دخی مرعی بر عادت ایدی . نته‌کیم شاعر مشهور (حسان بن
ثابت) (حیره) ده (آل منذر) و (بلقا) ده (آل جفنه) ـ آل غسان ـ
ملوکنه کیدوب مسافر اولوردی . (سیف بن ذی یزن) یمن قطعه‌سنی استیلا
ایدن حبشلیلری قتل ایله مملکتی قورتاردیغی زمان (قریش) اکابری برهیئت
مخصوصه شکلنده مشارالیهك نزدینه کیدرك بیان تبریکاتده بولنمشلردی . جد
نبی (عبدالمطلب) بوهیئتك خطیبلری میاننده بولنمقده ایدی . اسلامیتك انتشاری
اوزرینه قبائل طرفندن نزدنبی‌یه کلن قاصدان دخی بوقبیلدن ایدی . اسلامیت

اندلسده قرطبه جامعنك داخلی

تأیید ایدنجه قبائلك اك کزیده خطباسی واکابری دائرهٔ اسلامیته دخول ایتمك ،
یاخود بعض خصوصاتی صورمق وسائره ایچون نزد پیغمبری‌یه کلمشلردی .

(آل غسان) ملوکندن (جبلة بن ایهم) ویمن اعاظمندن (عمرو بن معدی
کرب) ك حضرت (عمر بن الخطاب) ك و(یمامه) اهالیسنك حضرت (ابو
بکر) ك نزدلرینه کلملری وذکری تطویله باعث سائره کبی عرب قاصدانك

سـلاملامق ، یاخود تهنیت وتبریکاتده بولنمق ایچون نزد خلفـایه کلملری ده بو قبیلدندر .

خطیبلر : — والحاصـل زمان جاهلیتده وقوع بولان انتبـاه دورنده خطیبلر شعرا کبی کثرتله یتشه‌رك بونلر اکثریتله قبائل رؤساسی، یاخودا کابری، یاخود حاکملری ایدیلر . هرقبیله‌نك بر ویا دها زیاده خطیبی واردی . خطبای جاهلیه‌نك الك مشهوری (بنی ایاد) دن (قس بن ساعده) ایدی. حضرت نبی بو ذاتك زمانـه یتشه‌رك کندیسنی (عکاظ) پنایرنده قرمزی بر دوه اوزرنده کورمش وخلقه خطاباً : « ای ناس ! کلیکز، دیکله‌یکز ، تأمل ایدیکز . هر کیم یاشـار ایسه اولور . هر کیم اولور ایسـه کچمش بولنور . برشی‌که مطلقا واقع اوله‌جقدر، ار، کچ کلوب چاته‌جقدر » دیدیکنی ایشیتمشدر[۱] . فصاحت لسـانیه‌سندن طولایی « سحبان وائلدن دها خطیب » دینیله‌رك ضروب امثال صره‌سنه کچن (سـحبان وائل باهلی) ، او زمانك بیوك خطیبلرندن ایدی . مشارالیه نطق سویلر ایکن اوزرندن تر آقار ، هیچ بر کلمه‌یی تکرار ایتمز ، هیچ بریرده شاشیروب طورماز ونطقنی اکمال ایتمدن اوطورماز ایدی (حمیر)دن (دوید بن زید) ، (زهیر بن خباب) ، (مرثدالخیر) کبی بر چوق خطیبلر وارایدی. دیکر قبائلدن (حارث بن کعب المذحجی)، (قیس بن زهیر عبسی)، (ربیع ضبیع فزاری) ، (ذوالاصبع ـ آلتی پارمق ـ عدوانی) ، (اکثم بن صیفیٔ تمیمی) ، (عمرو بن کلثوم تغلبی) وسائره‌ده برر بیوك خطیب ایدیلر.

عرب خطیبلری نطقلرنده رقیق لفظلری ومألوف معنالری اختیارایدرلردی. ایراد ایلدکلری نطقلر اوزون وقیصه اوله‌رق ایکی نوع ایدی . قیصـه نطقلر قولایلقله حفظ اولندیغی ایچون بونلر عدداً اوزون نطقلردن دها چوق ایدی . عربلر نطقلره پك زیاد اهمیت ویردکلرندن بونلری اسـلافدن اخلافه میراث صورتیله حفظ ونقل ایدرلر وهر نطقه بر اسم مخصـوص اطلاق ایلرلردی . نته‌کیم (آل رقبه) نك بر نطقنه (عجوز) و (قیس بن خارجـه) نك بر نطقنه (عذراء) و (سـحبان وائل) لك بر نطقنه (شوهاء) ـ بد چهره ـ ناملری ویرلمش ایدی [۲] .

---

[۱] البیان ۱۱۹ ج ۱ [۲] البیان ۱۳۳ ج ۷

ثامنا : ادب مجلسلری وسوق عکاظ

عربلر شعر انشادینه ، فکر وحوادث تعاطیسنه ومسامره‌یه، یاخود عمومی خصوصات حقنده مذاکره‌یه مخصوص اولمق اوزره بر طاقم مجلسلر عقد ایدرك بو مجلسلره (اندیه) ـ مجلس وانجمنلر، قلوبلر ـ نامنی ویریرلردی . (قریش نادیسی) ایله کعبه جوارنده بولنان (دارالندوه ـ استشاره مجلسی) بو نوع مجلسلردن ایدی . بونکله برابر عربلر ایشدن بوش وقت بولوبده بر یرده اجتماع ایتدکجه، باخصوص (اسواق) نامیله معروف اولان پنایرلرده، مناشدات ومفاخرات ومسامرات ایله وقت کچیریرلردی .

اسواق ـ پازارلر : — سوق (بازار ، یاخود پنایر) دن مقصد شهر ویا کوی اهالیسنك آلیش ویریش یاپمق ، مداوله افکارده ، یاخود مبادلانده بولنمق ایچون اوقات معینه‌ده اجتماع ایتدکاری، محلدر . بوکبی بازارلر ویا پنایرلر مدنیت حاضره‌دن اوزاق بولنان کویلرده وشهرلرده حالا قورولمقده‌در . بونکله برابر قاهره کبی بیوك شهرلرك بعضلرندده الیوم هفته‌نك بعض کونلرنده بر طاقم بازارلر قوریله‌رق او کونلرك اسملری ایله یاد اولنورلر . قاهره‌ده قوریلان سوق السبت ، یاخود سبتیه (جمعه ایرتسی بازاری) ، سوق‌الثلثاء (صالی بازاری) ، یاخود سوق الاربعاء (چهارشنبه بازاری) کبی . خلق اطرافدن بو بازارلره کله‌رك آلیش ویریش ایله اشتغال ایدرلر .

بو بازارلردن هر هفته قورولانی اولدیغی کبی آیده ، یاخود سنه‌ده یالکز بر دفعه انعقاد ایدنی‌ده واردر . بعضلری ایسه بر قاچ سنه‌ده آنجق بر کره قورولور . هندلیلرك هرسنه کنج (غانژ Gange) نهری کنارنده و (دلهی) ولایتنده واقع هردوار (هاردوار Hardwar) شهرنده قوردقلری بازارده ، یاخود پنایرده ۳۰۰,۰۰۰ کشی طوپلانور . کذلك هندلیلر هراون ایکی سنه‌ده بر کره مذکور یرده حج قوره‌رق بورایه کیدن زائرلرك مقداری بر میلیون مقدارینه بالغ اولور. جهانده الك بیوك پنایر بو پنایر دیمکدر . کرك روسیه‌ده، کرك ممالك عثمانیه‌ده ، کرك آلمانیا ، انکلتره وآمریقاده الیوم بو کبی بازارلر

موجوددر . روسیه ه نوفکرود (نووغورود Novgorod) ده سنه‌ده ایکی کره پنایر قورولور . بو پنایره روسیه‌نك هر طرفندن واوروپانك ممالك شرقیه‌سندن کلنلرك مقداری ۱۲,۰۰۰ کشی وروسیه پنایرلرنده سنه‌ده صاتیلان امتعه وسائره‌نك قیمتی ۱۲,۰۰۰,۰۰۰ روبل تخمین اولنیور . سائر بیوك پنایرلری ده اکا کوره قیاس ایدیکز .

اسکی دورلرده بوکبی پك چوق پنایرلر وبازارلر وار ایدی . آنجق او دورلره کوره حج کبی بروسیله دینیه اولماز ایسه خلق بوکبی پنایرلرده کثرتله طوپلانمازدی . شوحالده خلق بویله یرلرده اساساً حج ایچون طوپلانه‌رق عددجه چوغالنجه کندیلرینه ییه‌جك ، ایچه‌جك وسائره‌یی صاته‌جق کیمسه‌لره محتاج اولورلر وبونك نتیجه‌سنده بازارلر وپنایرلر قورولوردی . زمان جاهلیتده عربلرده قورولان (سوق عکاظ) ایله سائر پنایرلر ایشته بویولده وجوده کلمشدی .

عرب پنایرلری : — زمان جاهلیت عربلرینك سنه‌نك هر آینده آیری یرده قورولور برطاقم پنایرلری وار ایدی که برمحلده پنایر مدتی بیتدکجه دیکر محله کیدیله‌رك اوراده پنایر قورولور وعربلر اوزاق ویقین یرلردن بوپنایرلره کله‌رك آلیش وریشده بولنورلردی . بویله‌جه برپنایر قاپاندقجه دیکری آچیلیردی . مثلا نجدك یوقاری طرفلرنده کائن (دومة الجندل) موقعنده ربیع اول ابتداسنده پنایر قوروله‌رق آلیش ویریش یاپیلیردی . دها صکره (هجر) موقعنه کیدیله‌رك بوراده برآی بازار قورولدقدن صکره (عمان) ه نقل مکان ایدیلیر ، بوراده دخی پنایر قوروله‌رق آلیش ویریشده بولونولور ایدی . دها صکره (حضرموت) و (عدن) ه کیدیلیردی . پنایرجیلرك بعضلری (صنعا) یه واریرلردی . بورالرده پنایر قوروه‌رق آلیش ویریشده بولندقدن صکره اشهر حرمده (ذوالقعده ، ذوالحجه ، محرم ، رجب) عکاظ پنایرینه کیدرلردی . عربلر (صحار) ، (شحر) ، (مجنه) ، (حباشه) ، (مشقر) وسائر مواقعده دخی پنایر قورارلردی [۱] .

سوق عکاظ : — زمان جاهلیت عربلرینك اك مشهور پنایری (طائف)

[۱] نهایة الارب (الیازیجی)

ايله (نخله) آره‌سنده كائن اولان محلده قورولان (سوق عكاظ) ايدی . عربلر حجه كيتدكلری زمان ذوالقعده‌نك ابتداسندن يكرميسنه قدر بوپنايرده قاله‌رق آليش ويريش ياپدقدن صكره مكه‌يه كيدرلر وبوراده مناسك حجی اجرا ايتدكدن صكره يرلی يرلرينه عودت ايدرلردی . اشراف قبائل ذكر اولنان سائر پنايرلر صره‌سنده هركس كندی شهرنده قورولان پنايره كلمكله اكتفا ايدردی . فقط (عكاظ) پنايری مستثنی بربازار ايدی . هركس هرطرفدن اورايه كيدردی . بوپناير اثناسنده كيمك اسيری وار ايسه فديه ايله قورتارمغه چاليشيردی . كيمك فصله محتاج دعواسی وار ايسه رؤيت دعاوی‌يه مأمور ذاته مراجعت ايدردی . بنايرلرده بودعاوی‌يه باقانلر (تميم) قبيله‌سندن ايديلر . كيمك برندن انتقامی اولوبده آراديغی آدمك يرينی بيلمز ايسه انی (عكاظ) پنايرنده آراردی . هركيم عربلرجه بيلنمسنی آرزو ايتديكی برايشی ياپمق ، ياخود ياپه‌جغی ايشه عربلری شاهد اتخاذ ايلمك ايستر ايسه او ايشی (عكاظ)ده ياپاردی [١] . هركيم عموم حضورنده برديكری ايله مفاخره‌ده بولنمق آرزو ايدر ايسه اوراده مفاخره‌ده بولنوردی . عربلر هر مزيتك وحتی دوچار اولدقلری فلاكتلرك بيوكلكيله مفاخره‌ده وياريشلرده بولنورلردی . روايته كوره مشهور شاعره‌لردن (خنساء) [*] ايكی برادرينك مقتوليتندن طولايی دوچار

[١] اغانی ٢ ج ١٣

[*] خنسا ، عرب شاعره‌لرينك اك بيوكی وال مشهوره‌سی‌ايدی . جاهليت‌واسلام دورلرينه يتشه‌رك ايكی دورده بونك كبی شاعره كلمامشدر . اسمی فحول شعرای عرب صره‌سنده مذكوردر ، حتی كنديسنی (حسان) و (جرير) كبی اعاظم شعرايه تقديم ايدنلر دخی‌واردر . زمان‌جاهليتده فوق‌العاده سوديكی برادرلری (صخر) و (معاويه) نك قتلی اوزرينه بونلرحقنده مرثيه‌لر سويلمكه باشلامش‌وبومرثيه‌لری شهرت بولوب بين‌العرب اشتهارينه سبب اولمش ايدی . بعده قبيله‌سنك مبعوثانيله برابر نزد حضرت پيغمبری‌يه كله‌رك شرف اسلام ايله مشرف وصحابيات عدادينه داخل اولمشدر . حضرت نبی‌خنسايه كندی اشعارينی اوقودرق فوق‌العاده متلذذ اولورلرمش . درت اوغلی اولوب حضرت عمرك زمان خلافتنده برابرلرنده قادسيه غزاسنه عزيمت ايدرك كنديلرينی حربه تشويق وتشجيع ايتمش وردردی دخی اوراده شهيد اولمقله جانب فاروقيدن صاحبهٔ ترجمه‌يه ايكی يوز درهم معيشت باغلانمش ايدی . بعده (معاويه) زماننده وفات ايتمشدر .

قاموس‌الاعلام

(خنساء) سوق عكاظده كنديسنه قرمزی‌چادر قوروله‌رق حكم اتخاذ اولنان

اولدیغی فلاکت اوزرینـه عربلرك اك بیوك فلاکتلیسی اولدیغنی اعـلان ایلمش ایدی . کندی نفسنیده‌ها بیوك فلاکتلی عد ایدن (هند بنت عتبه) [*] اعلان واقعدن خبردار اولنجه دوه‌سنه بینه‌رك واوزرینه بربیراق رکزایدرك (عکاظ) بنایرینه کیتمش . بنایرده کندی دوه‌سنك (خنسا) نك راکب اولدیغی دوه‌نك یاننده طوردیرلمسنی آرزو ایدرك طابی وجه ایله دوه‌سی خنسـانك دوه‌سی یاننه کوتورلمش . (خنسا) برقادینك یاننه یاقلاشدیرلدیغنی کورنجه کان قادینه خطاباً : «همشیره‌جکم ! سز کیمسکز؟» دییه صورمش : (هند) : «عربلرك اك بیوك فلاکتلیسی (هند بنت عتبه) یم . عربلرك ایچنده سنك قدرفلاکتلی کیمسه بولنمدیغنی اعلان ایتدیککی ایشیتدم. اك فلاکتلی انسان اولدیغکی نه‌ایله اثبات ایدییورسك؟»

شاعر مشهورنابغه‌یه معاصرایدی . بتون شعرا نابغه‌نك نزدینه کله‌رك حضورنده شعرلرینی انشاد ایدرلردی . عکاظك بر موسمنده (نابغه) شعرایی دیکلمك، ارباب دها واقتداری تقدیر ایتمك ایچون خیمه نشین بولنور ایکن مشاهیر شعرای جاهلیه‌دن (اعشی) نابغه‌نك نزدینه کله‌رك اشعارینی‌انشاد ایتدکدن صکره (حسان بن ثابت) کلوب شعرینی دیکلدیر. نابغه حسانه خطـاباً « سندن اول اعشی کلوب اشعارینی انشـاد ایتمسه ایدی سکا جینلرك وانسانلرك اك شاعریسك دیه‌جکدم » مقابلسنده بولنور . (حسان) بوسوزلردن حدت ایدرك « والله بن سندن وباباك ودده‌کدن دها شـاعرم » دیر . بونك اوزرینه (نابغه) حسـانك النی طوته‌رق اکا « آبرادر زاده‌م ! ایلری کیتمه ، سن نه قدر پارلاق شعر سویله‌یه‌ك (اعشی) نك :

فانك کاللیل الذی هومدرکی   وان خلت ان المنتأی عنك واسع

بیتی کبی شعر سویلیه‌منسك » جوابنده بولنور . متعاقباً (خنسا) اشعارینی انشاد ایدر . (نابغه) موما الیهایه « قادینلردن سنك کبیکه یتیشه‌جك شاعر کورمدم » دیر . (خنسا) « خیر اویله سویله. ارککلردن‌ده کورمدم دی » مقابلـه‌سنده بولنور .

(الشعر والشعراء) مترجم

[*] (هند بنت عتبه بن ربیعه بن عبد شمس بن عبد مناف) ابوسفیان بن حربك زوجـه‌سی وملوك امویه‌نك برنجیسی اولان معـاویه‌نك والده‌سی ایدی. ابوسـفیاندن اول (فاکه بن المغیره المخزومی) یه وارمش ایدی . قبل الفتح اسلامه قارشی بغض‌وکینی زیاده اولوب (احـد) غزاسنده کفار قریشی برطـاقم اشعار ایله تهییج وتشجیع ایدردی . فتح مکه‌ده زوجندن برکون صـکره حضرت نبی‌یه بیعت ایدوب اسلامه کلمش وفیما بعد اسلامده ثبات وحسن حرکت ایتمش ایدی . عقل ورأی وتدبیر صاحبه‌سی برقادین ایدی. (یرموك) غزاسنده زوجی ایله برابر حاضر بولنوب اهل اسلامی روملره قارشی تهییج ایدردی . خلافت جناب فاروقی زماننده حضرت ابو بکر صدیقك پدری ابو قحافه ایله برکونده وفات ایتمشدر .   (قاموس الاعلام)

دیبه صورمش . (خنساء) « پدرم (عمرو بن شرید) ایله برادرلرم (صخر) و (معاویه) نك ضیاعندن طولایی عربلرك اك بیوك فلاکتلیسی‌یم . سن نه‌ایله کندیکی اك بیوك فلاکتلی کوریبورسك ؟ » جوابنی ویرمش . هند « بابام(عتبه بن ربیعه) ایله عمجه‌م (شیبة بن ربیعه) وبرادرم (ولید)ك ضیاعی فلاکتیله .. » دیمشدر . بونك اوزرینه‌ایکی شاعره آره‌سنده‌شعراً برمفاخره وقوع بولمشدر[١].

برقوم مصیبت وفلاکتلر ایله بویله مفاخره ویاریشلرده بولنور ایسه حسب ونسب ، شجاعت واقدام ، فضیلت وسائره ایله مفاخره ومسابقه‌لرده نه‌لر یاپماز ! .. بوسببدن برچوق دفعه (عکاظ) پنایرنده مجادله‌لر وقوع بولوردی.

بوراده شو جهتی بیان ایتمك ایسترزکه عربلر اوقات مخصوصه ده قبائلك اجتماعی وسیله‌سندن بالاستفاده انشاد اشعار، ومفاخرات ومسابقاته مخصوص اجتماعلر عقد ایدرلردی . بو مجلس ادبلرده شعرا کندی شعرلرینی اوقورلر ، خطبا نطق ایراد ایلرلردی . آره‌لرنده بو بابده وقوع بوله‌جق اختلافاتی حل وفصل ایچون اعاظمدن برینی حکم تعیین ایدرلردی . عکاظ پنایرنده حکم اتخاذ اولنان کبار شعرادن (نابغهٔ ذبیانی) موسم زماننده بو پنایره کلدیکی وقت کندیسنه دریدن قرمزی بر چادر قورولور ایدی . هر طرفدن شعرا بو ذاتك نزدینه کیدرك محصول قریحه‌لری اولان اشعاری نظر تقدیر وتنقیدینه عرض ایدرلردی [٢] . روایته کوره بو پنایرده بر قصیده‌نك پارلاقلغنه حکم اولنجه اوراده ، یاخود کعبه‌ده بر موقع احترامه تعلیق اولنوردی . (معلقات سبع) ایشته او نوع قصائددن ایدی .

عربلرك بو حاللری اسکی یونانلیلرك جمناسوم Gumnasion (ژیمناز Gymnase) ده‌کی اجتماع ادبیلرینه بکزر . (ژیمناز) تمرینات بدنیه اجراسی ایچون اجتماعه مخصوص بر بنا ایدی . بو وسیله ایله فلاسفه وعلما دخی بوراده اجتماع ایدرلر ایدی . بو ذوات بوراده‌کی اجتماعلری وسیله‌سندن بالاستفاده عربلر سوق عکاظده نصل یاپارلر ایسه بونلرده بوراده مباحثه، مناظره ومفاخره ایله اشتغال ایدرلردی . بو کبی اجتماعات واشتغالاتك حقائقك ظهورینه وارباب

[١] اغانی ٣٥ ج ٤

[٢] شعر وشعرا ١٩٧

مزيتك آشويقنه ولسانك تنقيح وترقيسنه ايتديكی خدمت ايسه محتاج ايضاح دكلدر. (قريش) قبيله‌سی افرادی اواجتماعلر اثناسنده سائر قبائل ايله‌اختلاط ايدوك انلرك تكلم ايتدكلری لسانلری ديكلرلر ومناسب كوردكاری الفاظی كندی لهجه‌لرينه مال ايدرلردی . ايشته بو سايه‌ده اهل قريش عربلرك الك فصيحی اولمشلر ايدی . لسانلری‌ده سائر قبائل لسانلرنده بولنان كلمات مستهجنه وغريبه‌دن تجرد ايلمش ايدی [١] .

تاسعاً جاهليتده علم انساب

انساب : — اسكی ملتلرك دور جاهليتلرنده پك بيوك برموقع اشغال‌ايدر. چونكه نسب اوحالده بولنان افراد بشر آره‌سنده قوتلی بر رابطه‌در. خلق بو رابطه ايله برلشه‌رك دشمنه قارشی يكديكرلرينه ظهير اولورلردی. آباواجداد ايله تفاخر ايچون نسب باشليجه بر وسيله‌در. يونانيلر الهلرينك نسبلرينی ويكديكر- لرندن نصل تسلسل ايتدكارينی قرناً بعد قرن حفظ وتداول درجه‌سنه قدر بو خصوصده ايلری كيتمشلر وكندی نسبلرينی بوآلهه‌لرك نسبلرينه برلشديرمشلردی. بوجهتله يونانيلرك دور جاهليتلرنده خاندانلری بيوك عائله‌لرك ورجال حكومتك نسبلری مطلق او آلهه‌لردن برينه مربوط بولنوردی . حتی بعضلری حضرت عيسادن برقاچ عصر اول بونسب ايله افتخاری شعراً نظم ايتمشلردی. روماليلر دخی الك اسكی زمانلرنده اويله ايديلر . انلرجه بطارقه (رؤسای عسكريه Patricuis) ناميله معروف اولان طبقهٔ اشراف بشريتك فوقنده آبا واجداده منسوب عد اولنوردی . عبرانيلرك پك اسكی آبا واجداده وپيغمبرانه منسوب بولندقلرينی وبو انتساب ايله سائر اقوامدن ممتاز اولدقلرينی ادعا ايتملری‌ده بو قبيلدندی . معمافيه عبرانيلر افراد بشرك نهايت هپ بر پدر ووالده ، يعنی حضرت آدم وحوادن طوغدقلرينی اعتراف ايتمكله اوامتيازی بر درجه يه قدر تعديل ايدرلردی . عبرانيلرك بر پدر ووالده‌دن نشأت ايتدكلری حقنده‌كی

[١] مزهر ١٠٩ ج ١

بو اعتقادلری سائر اقوام سامیه کبی فطرةً توحیده میال بولنمالرندن ایلری کلیور.

عربلرك نسبلری : — عربلر نسب جهتندن عبرانیلرك بر شعبه‌لریدر . چونکه عربلرك عدنانیلری (حجاز ونجد اهالیسی) اسکی آبا واجداد جهتندن حضرت اسماعیل بن ابراهیمه منسوبدرلر . قحطانیلر (یمن اهالیسی) ایسه (یقطان بن عابر) ك نسلیدرلر. عربلر اجنبیلر ، یاخود یکدیکرلری علیهنه اقربا و تعلقاتلر- ینك مظاهرت و معاونتنی تأمین و تحکیم ایتمك مقصدیله نسب مسأله‌سنه فوق- العاده اهمیت ویرمشلردی . انساب عرب ؛ آلتی درجه ، یاخود طبقه اوزرینه تأسیس ایدلمشدی . بونلرك برنجیسی شعب ، ایکنجیسی قبیله ، اوچنجیسی

قاهره‌ده اقبور جامعی

عمارت ، دردنجیسی بطن ، بشنجیسی فخذ ، آلتنجیسی فصیله‌در . شعب نسبجه اك اوزاق منشأدر . عدنان ، قحطان کبی . (شعب) بر طاقم اقسامه انقسام ایدر. بو قسملرك هر برینه (قبیله) اطلاق اولنور : ربیعه ، مضر قبائلی کبی .

اوچنجی درجه‌ده اوله‌رق بوقبائلك انقساماتنه (عماره) دینیلیر : (قریش) ، (کنانه) کبی . بونلر نسباً بر قبیله ایله بر شعبه منتهیدر . دردنجی درجه‌ده (عماره) بطنه انقسام ایدر: بنی عبد مناف ، بنی مخزوم کبی . بونلر آبا واجدادجه عماره وقبیله وشعبه‌ده برلشیرلر . بشنجی درجه‌ده (بطن) دن (فخذ) تشعب ایدر: (بنی هاشم) ، (بنی امیه) کبی . فخذدن صکره ایسه (فصیله) کلیر : بنی طالب ، بنی العباس کبی . شو صورتله نسب فصیله‌دن باشلایه‌رق شعبه منتهی اولور [۱] .

عربلر هر شیئك آبا واجداده اسنادی خصوصنده اوقدر ایلری کیتمشلر ایدی‌که شهر ومملکتلرك اسملرینی بیله کندی جدلرندن بعضلرینه نسبت ایدرلردی. بواجداد علی‌الاکثر توراته منتهی آباء بشردن ترکب ایلردی . مثلا عربلرك برندن : « (اندلس) ی تأسیس ایدن کیمدر ؟ » دیبه صورولسه درحال : « اندلس بن یافث بن نوح طرفندن تأسیس اولنمشدر » جوابنی ویریردی [۲] . عربلرده نسب علماسی (نسابون) قبائلك اسملری ایله تفرعاتنی پك مدققانه برطرزده حفظ ایتمشلردی . اودرجه‌ده‌که بری کندیلرینه مراجعت ومثلا « بنی‌تمیمدنم . نسبمی سویلیکز» سؤالنی توجیه ایتسه نسب شناس (تمیم) قبیله‌سندن باشلایه‌رق تفرعاتی اولان عمائر وبطون وافخاذی تعداد ایتدکدن صکره فصیله‌یه کلیر وفصیله‌دن سائلك پدرینی ویاخود بالنفس کندیسنی بوله‌رق سویلردی . زمان جاهلیتده نسبشناسلرك عددی پك زیاده چوغالمش ایدی . هر قبیله ویا عماره ویا بطن بر ویا دها زیاده نسبشناسدن خالی اولماز ایدی . (بنی شیبان) دن (دغفل سدوسی) و (بنی تیم‌اللات) دن (عمیرة ابو ضمضم) و (ابن لسان‌الحمره) ایله (زید بن کیس نمری) ، (نخار بن اوس‌قضاعی) ، (صعصعه بن صوحان) ، (عبدالله بن عبدالحجر بن عبدالمدان) وسائره زمان جاهلیتك الك‌مشهور نسبشناسلری‌ایدیلر [۳] . اسلامیتك‌اوائلنده‌نسبه اعتبار دوام ایتدیکندن بو دورده دخی بر چوق نسبشناسلر یتشمش ایدی . دها صکره دولت‌اسلامیه موالی‌یه (عربلرك غیری اولان اسلاملره) ومصطنعینه (عربلرك

---

[۱] ماوردی ۱۹٤ [۲] ابن خلکان ۱٤ ج ۱ [۳] بلوغ‌الارب ۱۹٦ ج ۳

احسان وتربيه وتميه‌سيله يتشوب ميدانه كلن ذواته) انتقال ايتمكله خلق كندى افنديلرينه واحسان صاحبلرينه انتساب ايتمكه باشلامشلردر .

عاشرا : تاريخ

زمان جاهليت عربلرى نزدنده اليوم بو لفظدن آكلاديغمز معنايه مطابق بر تاريخ علمى موجود دكلدى . شوقدركه بعضلرى كندى مملكتلرنده وقوع بولمش ، بعضلرى‌ده سائر ملتلردن كنديلريله اختلاط ايدنلر طرفندن نقل وحكايه اولنمش برطاقم متفرق خبرلر وحادثاتى حفظ وتداول ايدرلردى . (ايام عرب) ناميله معروف اولان قبائل محارباتى ، يمنده مأرب سدى حكايه‌سى ، يمنك تبابعه دينيلن ملوك قديمه‌سندن (تبان اسعد ابو كرب بن ملكيكرب)ك يمنه وقوع بولان استيلاسى ، اكا خلف اولان كيمسه‌لرك بعضلرى ، يمن ملوكندن (ذونواس) واصحاب اخدودك حكايه‌سى (يعنى ملوك يمندن ذونواسك نجران اهاليسندن يكرمى بيك كشى‌يى خرستيانلقدن موسويلكه تبديل دين ايتمدكلرى ايچون خندقلرده احراق ايتمسى حكايه‌سى) ، حبشليلرك يمنه وقوع بولان استيلالرى ، اصحاب فيلك (استيلا ايچون فيللر ايله كعبه‌يه كلن حبش عسكرينك) حكايه‌سى ، (سيف ذى يزن حميرى) نك محاربه‌لرى ، يمنده ايران حاكميتنك انقضاسنه قدر جريان ايدن وقوعات ، (عمرو بن لحى)ك حكايه‌سى ، عرب اصنامى ـ بتلرى ـ ، (جرهم)ك حكايه‌سى ، زمزمك قاپانمسى ، كعبه‌نك (قصى بن كلاب)ك زماننه قدر اولان تاريخى ، حج متوليلكى ، (عامر بن الظرب) وقعه‌سى ، (قصى) ك مكه حاكميتنى اله كچيرمسى ، حلف المطيبين وحلف الفضول حكايه‌لرى ، زمزم قيوسنك حفرى ، فجار محاربه‌سى وكعبه‌نك انشاسى اوصره‌لرده عربلرجه تداول ايدن وقائع وحادثات تاريخيه جمله‌سندندى . منقرض اولان وبوجهتله (بائده) تسميه ايديلن دها اسكى عربلردن (عاد) و (ثمود) وسائره قبائلنه متعلق معلومات ايله توراتدن منقول اولان (بلقيس) و (سليمان) و سائره‌نك حكايه‌لرى و اسلاميتك

ظهوری صره‌لرنده تداولده بولنان سائر وقائع ومعلومات دخی اوجمله‌دن ایدی. بونلرك تفصیلاتی عرب تاریخلرنده محرردر [١] .

خلاصه : — نتیجهٔ کلام اسلامیتدن اول عرب علومی نامی ایله تسمیه ایتدیکمز علملر اونه یقین ایدی . اسلامیت ظهور ایدنجه بونلردن کهانت ، عیافت وقیافت کبی بعضلری اهمال وابطال اولندی . بعضلری ایسه اربابی عندنده دوام ایلدی . اسلاملرك مدنیتی زماننده بونلرك یرینه قائم اولمق اوزره علم نجوم ، علم انواء (تقلبات جویه) ، علم مهاب الریح (تحولات هوائیه) ، علم طب ، علم خیل (آتلرك احوالندن باحث علم) کبی برطاقم علملر پیدا اولدی . زمان جاهلیتده بولنان شعر ، خطابت ، بلاغت کبی علملر ایسه دور اسلامیده قرآنك یاردیمی ایله ترقی ایتدی .

[١] تفصیلاتی آرزو ایدنلر ابن الاثیرك برنجی جلدینك ١٤٦ ، ١٤٩ ، ١٥١ ، ١٥٥ ، ١٦٠ ، ١٧٨ الخ صحیفه‌لری ایله ایکنجی جلدینك باش طرفلرینه مراجعت ایتسونلر.

اسلامیتدن صکره عربلرك علوم ومعارفی

اسلامیتدن صکره عربلرك علوم و معارفندن مقصدمز اسلاملرك ظهور اسلامیتدن اعتباراً مدنیت اسلامیه نك اعتلاسی دورینه قدر مدار اشتغاللرینی تشکیل ایدن علوم ومعارفدن عبارتدر . عدداً چوق اولان بوعلوم ومعارف اوچ مجموعه‌یه حصر ایدیله‌بیلیر .

اولا اسلامیتك استلزام ایلدیکی قرآن ، حدیث ، فقه ، لسان ، تاریخ علملریدر . بونلره (علوم اسلامیه) ، یاخود (آداب اسلامیه) نامنی ویریبورز.

ثانیاً دور جاهلیتده معروف اولوب عصر اسلامیده مظهر ترقی اولان شعر وخطابت علملری . بونلره (آداب جاهلیه) ، یاخود (آداب عربیه) ـ ادبیات عربیه ـ دییورز .

ثالثا طب ، هندسه ، فلسفه، هیئت وسائر علوم طبیعیه وریاضیه کبی السنهٔ سائره‌دن عربجه‌یه انتقال ایدن علملر. بونلری (علوم دخیله) ویاخود (علوم اجنبیه) تسمیه ایدییورز .

علوم مذکوره ایله بونلرك مدنیت اسلامیه ایله اولان ارتباطندن بحث ایتمدن اول بعض مقدمات تمهیدیه یازمق ضروریدر .

مقدمات تمهیدیه

اولا اسلامیت وعلوم اسلامیه

عربلر دها اول ذکر ایتدیکمز حال وموقع واخلاقده ودرجهٔ علم ومعرفتده بولنورکن قرآن عظیم الشان نازل اولنقله قرآنده کندیلرنجه مألوف اولمیان برطرزده کوردکلری فصاحت وبلاغته قارشی شاشالادیلر . چونکه قرآن کریم

انلرك بیلدكلری (كاهن سجعی) ویاخود موزون ومقفی شعر بوعندن دكلدی . بلكه هرایكیسنه مخالف ایدی . قرآن عظیم الشان شعر وسجع مخرجلرینه موافق بر نثر مقفی طرزنده‌در . نه شعر ، نه نثر ، نه ده سجعه بكزر . بونكله برابر اوقدر بلاغت مؤدی واسالیب عالیهٔ بیانی حاویدركه عربجه‌ده دها اول اویله بر طرز افاده كورلمامش ایدی. بوجهتله عربلر قرآنك حاوی اولدیغی بلاغت بیان ایله شرائع واحكام واخباره مفتون وعاشق اولدیلر . متعاقباً عربلر اسلامیتی قبول ایدنجه قرآنی اوقومغه واحكامنی، یعنی اوامر ونواهیسنی اوكرنمكه صرف غیرت ایتدیلر . زیرا قرآن ؛ دین ودنیانك تملی وحاكمیت وخلافتك مؤیدی‌در . احكام قرآنیه‌یی آكلامغه چالیشیركن بعضاً مشكلاته وتفسیرده اختلافه دوشه‌رك بونك اوزرینه حضرت نبی ذی شاندن منقول احادیث شریفه‌یه بالمراجعه ازالهٔ مشكلات وحل اختلافاته لزوم كوردكلرندن احادیث شریفه‌یی فم نبویدن ایشیدنلردن، یاخود انلردن نقل ایدنلردن متسلسل بر اسناد ایله جمع ایتمكه باشلادیلر . احادیثی طوپلار ایكن روایتلرده اختلاف كورلدی. بونك اوزرینه‌ده حدیثلرك صحیحنی غیر صحیحندن تفریق ایتمك لزومی تحقق ایلیه‌رك مستنداتی تدقیق وحدیث راوی وناقللرینك احوالنی تحقیق ایتمكه مجبور اولدیلر. بومجبوریت ؛ كندیلرینی؛ طبقات محدثینی ـ حدیث ناقللرینك حضرت نبی‌یه قریب ویا بعیداولملری واجتهاد مرتبه‌سنی حائز علمادن بولنملری وسائره اعتباریله درجه‌لرینی ـ ونه‌كبی احوال و وضعیتده ایكن او احادیثی تلقی ایتدكلرینی تدقیق ومطالعه‌یه سوق ایلدی .

دهاصكره دولت اسلامیه كسب قوت ایدنجه اسلاملر فتح ایتدكلری ممالك اوزرینه ویركیلر طرح وجبایت ایتمكه باشلادیلر . بوویركیلر فتوحاتك شكل وطرزینه ، یعنی قهر واجبار ویا صلح وامان طریقلرینه كوره شكل ومقدارجه مختلف ایدی. بناءً علیه او ویركیلری اكا كوره طرح ایده بیلمك ایچون فتوحات ومغازی وقایعنی ضبط وتدوینه مجبوراولدیلر . (بنی امیه) زماننده ادارهٔ دولت فنالشنجه ارباب علم وعرفان صحابه‌نك وباخصوص خلفای راشدینك مناقبنی موعظه شكلنده ایراد ایله احوالی تلافی‌یه چالیشدیلر . ایشته بومعلوماتدن‌ده حضرت نبی وصحابه وتابعینه دائر اولان تاریخ وجوده كلدی .

قرآن عظیم الشانك احكامی ایله سنت شریفه‌یی آكلامق عباره‌نك فهم

وتدقيقنه متوقف ايدى . ايشته بوندن (علم تفسير) و آيات كريمه‌نك اسناداً نقل وروايتندن واوقويانلرك قرائتده اختلافده بولنملرندن (علم قراءات) وسنتك حضرت نبى‌يه اسنادى ايله احاديث شريفه ومحدثين طبقاتنى تفريق ايتمكدن (علوم حديث) نشأت ايلدى .

ذكر اولنان احكامى أصللرندن استنباط واستخراج ايتمك وبواستخراجك نصل وقوع بولديغنى كوسترير منتظم براصول طوتمق ضرورى كورلمكله بوصورتله‌ده اصول فقه علمى وبوندن علم فقه ، علم عقائد ودها صكره علم كلام ظهور ايتدى .

اسلاملر قرآن ذى شان ايله احاديث شريفه‌يى اوقومغه وتفسير ايتمكه باشلادقلرى زمان عربلردن اولميان مسلمانلر لسان عربى‌يه وقوفلرى ناقص اولمق حسبيله قواعده كوره درست اوقومقده مشكلات چكدكلرندن لسانك قيد وتدوينه وقواعد لسانيه‌نك وضعنه وكلماتك تعيين‌معانيسنه مجبوريت حاصل اولدى. عرب علوم لسانيه‌سى ايله اشتغال ايدنلرك اكثرينك عربلرك غيرندن اولملرى ايشته‌بوسببدن نشأت ايديور. الفاظك‌تعيين معانيسى‌ايله صورت‌تلفظك ضبط وقيدى اسلاملرى قرآن عظيم الشانك نازل اولديغى (قريش) لسانى تدقيق وتتبعه سوق ايلدى . دها اول بيان ايتديكمز وجه ايله لسان حقنده تتبعات اجرا ايتمك ايچون يكانه مرجع شعر ايله ضروب امثالدن عبارت ايدى . بونك اوزرينه لسان علماسى (بادية العرب) ه ـ جوله ـ كيده‌رك باديه نشين عربان ايله اختلاط و ـ قيدوضبط ايله لزومنده اكا مراجعت ايتمك ايچون ـ انلرك آغزندن شعرلر ، سوزلر ، ضروب امثال طوپلامقله اشتغال ايلديلر .

حال‌بوكه بوشعرلر ايله‌اقوال وامثالى ايجه آكلايه‌بيلمك عربلرك نسبلرينى، وقائع تاريخيه‌لرينى ، آداب وعاداتنى بيلمكه توقف ايدييوردى . بونك نتيجه‌سنده ذكر اولنان خصوصاتك جمله‌سنى تتبع ايتمك اقتضا ايلدى . ايشته بومعلوماتدن (علم ادب) ديدكلرى علم وجوده كلدى . اسلاملر عرب اشعارينى تدقيق وتتبع ايدركن معنالرنده اختلافه دوشدكلرى كبى شكللرنده وبلاغتلرنده‌ده برطاقم اختلافات وتفاوت كوردكلرندن شعرانك طبقاتنى ، يتشدكلرى يرلرى ، شعرلرينى ، قبيله‌لرينك احوال تاريخيه‌سنى ده تدقيقه مجبور اولديلر .

لسان وشعری عربلرك آغزندن طوپلامق ایچون انلرك چادرلرینه قدر کیدن علما علم نجوم، علم انواء، علم خیل، علم انساب وسائره یه متعلق معلوماتلرینه‌ده واقف اوله‌رق عودتلرنده بومعلوماتی دخی قید وضبط ایلدیلر. بوجهتله ذکر اولنان علومده تخصص ایدنلر علی‌الاکثر لسان علماسی ایدی. اسلاملر بو طوپلادقلری شیلر میاننده امثالی نادراً وارد اولان بر طاقم الفاظ واشاره راست کلدکلرندن بونلری (نوادر) نامی آلتنده آیریجه قید وتدوین ایلدیلر.

والحاصل اسلامیتك اوائلنده اسلاملرك اشتغال ایتدکلری علملرك مرجعی قرآن عظیم‌الشان ایدی. علوم دینیه‌دن ماعدا علوم ادبیه ولسانیه‌نك‌ده محوری (قرآن) ایدی ایشته بوسببدن علوم مذکوره یه (علوم اسلامیه) نامنی ویردك.

ثانیاً عربلر، قرآن کریم، اسلامیت

اسلامیت ابتدای امرده نصل بر انتباه عربی ایدی ایسه اسلاملر دخی عربلردن عبارت ایدیلر. اسلاملر، عربلر عین معناده عد اولنوردی. چونکه عرب دینجه اسلام واسلام دینجه عرب آکلاشیلیردی. ایشته بومقصده بناءً در که حضرت عمر اسلام اولمیانلرك جزیرة العربدن چیقارلملرینی امر ایده‌رك بتون جزیرة العرب اهالیسی اسلاملردن، یعنی عربلردن متشکل اولدی.

معلوم اولدیغی وجه ایله اسلامیتك اساسی ومدار قیامی قرآن کریمدر. شو حالده قرآنك تأیید وتقویه‌سی اسلامیتك، یاخود عربلرك تأیید وتقویه‌سی دیمکدر. صحابهٔ کرام فتوحاتده ایلریلیه‌رك روم وایران ممالکنی قبضهٔ تسخیره چکیرنجه بواعتقاد انلرده دها زیاده یرلشمش وعربلردن غیری کیمسه‌نك حاکم اولماسی وقرآن عظیم‌الشاندن بشقه کتاب اوقونماسی لزومنه ذاهب اولمشلردی. بو ذهاب عربلرده وبالخاصه امویلر دورنده اوقدر تعمم وتزاید ایلمش ایدی که عربلردن اولمیان ملل سائره کوردکلری محرومیت وظلم واعتسافه بناءً عربلره دشمن کسلمشلردی.

اسلامیتك اوائلنده « اسلامیت کندیسندن دها اول کلن شیلری هدم ایدر »

اعتقاد عمومیسی حکم سوریوردی [١] . بوجهتله هرکس قرآن عظیم الشان اندن دها اول نازل اولان بالجمله کتابلری ابطال ایتدیکندن قرآندن بشقه برکتابه باقماق لزومنه قائل بولنیوردی . فی الواقع شریعت اسلامیه اسلاملر آره‌سنده اتحاد حصولی وبو اتحادك اسلامیته مربوط اولمسی مقصدیله اوصره‌ده قرآن ذی‌شاندن غیری اولان کتب منزله‌یه باقلمسنی منع ایتمش ایدی . « اهل کتابدن اولانلره (خرستیان وموسویلره) نه ایناننکز ، نه‌ده تکذیب ایدیکز . بزه وسزه نازل اولان اوامر الهیه‌یه معتقدز ، اللهمز بردر دیکز » مألنده بولنان حدیث بوکا دلیل اولان احادیث شریفه‌دندر . برکون جناب نبی حضرت عمرك النده توراتدن برکاغد کوردی . ذات نبوتپناهی بونی کورمکدن اوقدر کوجندی که‌وجه نبویده کوجنمك آثاری بلیردی . حضرت عمره خطاباً : « اوامر الهیه‌یی بیاض وتمیز اوله‌رق سزه کتیرمدممی ؟ حضرت موسی برحیات اولسه ایدی بکا تابع اولمقده بر آن تردد ایتمزدی » بیوردیلر [٢] . « سزدن

اکابر رجال عربدن بری

اول اولان شیلر ایله بوندن صکره وقوع بوله‌جق احوال وزمان حاضره‌ده

[١] النجوم الزاهره ٣٧ ج ١

[٢] ابن خلدون ٣٦٤ ج ١ وکشف الظنون ٢٥ ج ١ وابجد العلوم ١٠٩

شفاء شریفك جلد ثالثنده محرر اولان « قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ـ وجیء بکتاب فی کتف ـ کفی بقوم حمقاً (اوضلالاً) ان یرغبوا عما جاء به نبیهم اوکتاب غیر کتابه فنزلت اولم یکفهم انا انزلنا علیك الکتاب یتلی علیهم الآیة » حدیث شریفی ایله آیت کریمه‌سی مؤلفك مدعاسنی تأیید ایدن دلیللردندر . حدیث شریفك مفادی شودرکه اوموز کمیکنه یازلمش توراتدن برقاچ سطر حضور حضرت پیغمبری‌یه کوتورلش

آره کزده انتظامى تامين ايده جك احکام هپ کتاب اللهده موجوددر » سوزلرى ده اوصرده خلق آره سنده احاديث جمله سندن انتشار ايتمش ايدى [۱] .

بونك تأثيريله اسلاملر قواعد اسلاميه رسوخ واستحکام بولمدن قرآندن بشقه ديکر علملر ايله اشتغالى جائز کورمديلر [۲] . بونك نتيجه سى اوله رق روم وايران کتابلرندن اله کچن شيلرك محوينه تشبث ايدلديکى کبى دول سابقه نك آثار باقيه سندن کسرانك ايوانى واهراملر وسائره نك هدمنه ده غيرت اولندى . شو حاله کوره عربلرك اسکى خزائن علومدن اسکندريه کتبخانه سنى ، ياخود بر ديکرينى يافدقلرى ادعا اولنور ايسه بو ادعا مستبعد کورلمليدر .

ثالثاً اسکندريه وسائره کتابخانه لرينك احراقى

اسکندر کبيرك وفاتندن صکره معيتنده کى رؤسانك تشکيل ايتدکلرى طوائف ملوکدن مصرده حکم سورن (بطالسه Ptolémées) ميلاد عيسادن اول اوچنجى عصرده اسکندريه ده بر کتابخانه تأسيس ايدرك او صره ده مدنى بولنان اقطار عالمدن کتب علميه يى جلب ايله بو کتابخانه يه وضع ايلمشلر ايدى . بونك تفصيلاتى ايلريده کوستريله جکدر . بو کتابخانه فتوحات اسلاميه زمانه قدر روماليلر دورنده بر چوق احوال وتقلباته دوچار اوله رق احراق ونهب وغارت کبى عارضه لر آره سنده تلف وضائع اولدى . عربلردن وسائره دن اولان مورخلر بو کتابخانه نك نصل محو وپريشان اولديغى بيانده مختلف روايتلرده بولنمقده درلر . بونلردن بعضلرى بو کتابخانه نك حضرت عمرك امرى ايله (عمرو بن العاص) طرفندن احراق ايدلديکنى ادعا وبونى بر طاقم نصوص عربيه دن استدلال ايليورلر .

ايدى . کوزن ذاتك حضرت عمر ، ياخود حضرت حفصه ، ياخود حضرت عائشه اولديغى مرويدر . جناب پيغمبر « برقومك کندى پيغمبرلرينك اتيان ايتديکى شيدن اعراض وديکر کتابه رغبت ايلملرى کنديلرى ايچون کافى بر حماقت وضلالتدر » بيوردى . بونك اوزرينه « اولم يکفهم انا انزلنا عليك الکتاب يتلى عليهم » آيت کريمه سى شرف نازل اولدى .

[۱] العقدالفريد ۱۰۸ ج ۱ [۲] کاتب چلبينك (ميزان الحق) کتابى ص ٦

بو نصوصك اك مشهورلرى (ابوالفرج ملطى) [*]، (عبداللطيف بغدادى) [**]، (مقريزى) [***]، (حاجى خليفه) نك سوزلريدر. ديكر بعضلرى ايسه عربلرى اويله بر حركتى تجويزدن دها عالى عد ايدرك روايات واقعه‌يى رد وجرح ايلمكده‌درلر . بز دخى بوندن تقريباً اون سنه اول نشر ايتديكمز (تاريخ مصرالحديث ـ يكى مصر تاريخى) نده يازديغمز وجهله بو ايكنجى فرقه ايله عين فكرده بولنيور ايدك . فقط دها صكره اسلاميت ومدنيت اسلاميه تاريخى حقنده دوام ايدن تتبعاتمز نتيجه‌سنده حقيقته خدمت مقصديله آتيده كوستره‌جكمز اسبابدن طولايى برنجى فرقه‌نك فكر ومطالعه‌سنى اوته‌كندن دها مرجح بولدق . تتبعات لاحقه‌مزى بيان ايده‌لم . شويله‌كه :

اولا يوقاريده ويرديكمز معلوماتدن آكلاشلديغى اوزره عربلر اسلاميتك اوائلنده‌وارد اولان احاديث شريفه‌يه وكبار صحابه‌نك اقوال صريحه‌سنه استناداً اسلاميتى تأييد ايتمك مقصديله قرآن عظيم الشاندن ماعدا بالجمله كتابلرك امحاسنه چاليشمشلردر.

---

[*] (جمال الدين ابوالفرج بن تاج الدين مارون) مشاهير مورخيندندر. عربى وسريانى لسانلرنده متعدد آثارى وبعض اشعارى واردر . پدرى يهوديدن خرستيان اولمش اولديغندن (ابن العبرى) اسميله شهرت بولمشدر . اوروپاجه (ابوالفرج) كنيه‌سيله شهرتى غالبدر . ٦٢٤ تاريخنده ملاطيه‌ده طوغوب ٦٨٥ ده مراغه‌ده وفات ايتمشدر . پدرى طبيب ايدى . صاحب ترجمه ابتدا علم طب ايله توغل ايتمش ايسه‌ده بعده سريانى وعربى ويونانىء قديم لسانلريله علوم رياضيه وفلسفه تحصيلنه قويولەرق انطاكيه‌ده علماى يعقوبيه بيننده تميز ومؤخراً مناسترك برينه چكيلوب دنيادن انقطاع ايتمش ورهبانلغك پطريقلكدن بررتبه آشاغى اولان جاثليق پايه‌سنى احراز ايلمش ايدى . آثارينك اك مشهورى آيرى آيرى سريانى وعربى لسانلرنده يازمش اولديغى بر تاريخ عموميدركه ابتداى خلقتدن زمانته قدر اولان وقايعى جامع بيوك بر اثردر . لاتينجه‌يه دخى ترجمه وطبع اولنمشدر . عربى اوله‌رق (زبدة الاسرار)، (دفع الهم)، (كتاب الفائق) عنوانلى تأليفاتى وسائر بعض آثارى دخى واردر .

[**] ابن اللباد شهرتيله معروف اولان (موفق الدين عبداللطيف بن يوسف بغدادى) مشاهير علما وحكماى اسلامدن ايدى . لغت ، ادبيات ، حديث وسائر علوم وفنونك كافه‌سنده عالم وعلم طبده دخى ماهر ايدى . ٥٥٥ تاريخنده بغدادده تولد و ٦٢٩ ده اورادە وفات ايتمشدر . پك چوق اثرلر يازمشدر .

[***] (تقى الدين احمد مقريزى) اعاظم مؤرخين اسلامدن ايدى . ٧٦٤ تاريخنده طوغمش و ٨٤٦ ده وفات ايتمشدر . مقريزى موثوق ومحقق بيوك برمورخ اولديغندن فرنكلر تأليفاتنه پك زياده اهميت ويره‌رك كندى لسانلرينه ترجمه ايتمشلردر .

ثانیاً (ابوالفرج ماطی) نك (تاریخ مختصر الدول) نامنده‌کی کتابنده (عمرو بن العاص) طرفندن مصرك فتحی ذکر اولندیغی صره‌ده شو معلومات ویریلیور : « اسکندریه مشاهیر علماسندن اولوب اعتقادات مذهبیه‌ده‌کی مخالفاتندن طولایی روملر طرفندن قهر ومقاومت کورن (غراماطیقی یحیی - بوانیس) [*] اسکندریه‌نك (عمرو بن العاص) طرفندن فتح اولندیغی زمانه قدر یاشامیه‌رق (عمرو) ك حضورینه کیردی . (عمرو) یحیانك علم وعرفانی بیلدیکندن انی حسن قبول ایتدی . (عمرو) عاقل ومدرك بر ذات ایدی . یحیانك عربلرجه معروف اولمیان مطالعات فلسفیه‌سنی بکنه‌رك کندیسنی یانندن آییرمامغه باشلادی . برکون یحیی (عمرو) ه : « اسکندریه‌ده‌کی واردات وسائره‌یی اله کچیردیکز . سز فائده‌سی اولان شیلره قاریشمه‌یز . فقط سزه فائده‌سی اولمیان شیلری بزه ویرملی دکلمیسکز ؟ » دیر . (عمرو) نه ایستدیکنی صورار . یحیی کتابخانهٔ قرالیده بولنان کتب علمیه‌نك ویرلمسنی طلب ایدر . (عمرو) « امیر المؤمنین عمر بن الخطابدن استیذان ایتمکسزین بونلری ویره‌مم » جوابنی ویریر . (عمرو) یحیانك سوزلرندن بحثله کیفیتی حضرت عمره یازار . بونك اوزرینه حضرت عمردن آتیده‌کی مکتوب وارد اولور : « بیان ایتدیککك کتابلره کلنجه بونلر کتاب اللهه موافق شیلردن ایسه اللهك کتابی بزی انلردن مستغنی قیلمشدر . اللهك کتابنه مخالف شیلر ایسه انلره احتیاج یوقدر . بونلری یاق » . (عمرو بن العاص) بو کتابلری اسکندریه حماملرینه طاغتمغه وکلخانلرده یاقدیرمغه

---

[*] یحیی النحوی (الاسکندرانی) یونان قدیمك اسکندریه‌ده یتیشن حکماسنك اك مؤخرلرندن اولوب دور اسلامه یتشمش وفاتح مصر (عمرو بن العاص) ك حرمت والتفاتنه مظهر اولمش ایدی . یونانلیلرجه واوروپاجه یوانیس فیلوپونوس (ژان فیلوپون Jean Philopon) اسمی ایله معروفدر . او وقتك بتون علماسی کبی لسان یونانینك نحو وفصاحتیله مشغول اولوب مع هذا طب ، منطق ، فلسفه ، حکمت ، علوم ریاضیه وسائره ایله دخی اوغراشه‌رق ارسطونك وسائر حکماء سالفه‌نك برچوق تألیفاتنی شرح وتحشیه ایتمش ایدی . همان کافهٔ تألیفاتی عربی‌یه مترجمدر . (ابن ابی اصیبعه) نك طبقات الاطباسنده تعدادلری برقاچ صحیفه ضبط ایدیلیور . کندیسی رؤسای روحانیه‌دن اولدیغی حالده تثلیثه قائل اولمیوب کندینه مخصوص براعتقاد پیدا ایتمش ایدی . بوندن طولایی محکوم اولمش ایسه‌ده مجرد علم وفضلنه اولان احتیاج عمومی‌یه بناءً اوحکم اجرا اولنموب مجازات کورمامشدی . ٦٦٠ تاریخ میلادیسنده وفات ایتمشدر . بعض آثاری اوروپاده طبع اولنمشدر .

باشلامش و التی آی ظرفنده کتابلر توکنمشدر . بو وقعه‌یی ایشیدوب حیرته دوشمامك قابل دکلدر » [۱] .

بالاده‌کی عباره‌نك نص ومفادنده هیچ بر التباس موجود اولمامغله برابر عربلری بو کتابخانه‌یی احراق ایتمکدن دها عالی عد ایدنلر روایت مذکوره‌یی رد وجرح وقائلنی تعصب دینی ایله اتهام ایدرلر . برچوق اوروپا مورخلری‌ده بو روایتی رد وجرح ایدنلر جمله‌سندندر . بونلر بو روایتی ابطال مقصدیله برچوق رساله‌لر وکتابلر یازمشلردر. معترضلر خلاصهٔ شویله دییورلر: اسکندریه کتابخانه‌سنك احراقنی (عمرو بن العاص) ه ایلك اسناد ایدن ذات ذکر اولنان (ابوالفرج) ایدی . بو آدم آنجق خرستیانلقده اولان تعصبی تأثیریله واسلامیته اهانت یاپمق مقصدیله بو اسناده بولنمشدر . فضله اوله‌رق بو آدم یدنجی عصر هجری رجالندن ایدی . پدری موسوی ایدی . خرستیان اولدی . (ابوالفرج) خرستیان مذهبنده بیویه‌رك وپاپاسلقده قطع مراتب ایده‌رك اسقف (ایپسقوپوس) اولدقدن صکره یونان ، ایران ، عرب ، سریانی کتابلرندن اقتباس صورتیله سریانیجه‌ده بر تاریخ کتابنی وجوده کتیرمش وبو تاریخدن عربجه بر خلاصه یازه‌رق بو خلاصه‌یه (مختصر الدول) نامنی ویرمشدر. دییورلرکه : « بو حکایه‌یی محتوی اوله‌رق ایلك یازیلان وبو وقعه حقنده اوروپایه انتشار ایدن معلوماتی ایلك ویرن اثر بو کتاب ایدی . اسلام مورخلرندن (عبداللطیف بغدادی) و (مقریزی) و (حاجی خلیفه) طرفندن بوخصوص حقنده ویریلن معلوماته کلنجه بونلرك سوزلری مستقل بر منبع تاریخی عدایدیله‌من. چونکه (مقریزی) بو معلوماتی (عبداللطیف) دن عیناً نقل ایلمشدر. (حاجی خلیفه) ایسه‌ویردیکی معلوماتده اسکندریه شهرندن بحث ایتمیه‌رك یالکز « عربلرك اوائل اسلامیتده کندی لسانلرندن وشریعتلرندن بشقه هیچ بر علمه اهمیت ویرمدکلرینی » بیان ایدییور ونهایتده : « روایته کوره ممالکی فتح ایتدکلری صرده‌ده بولدقلری کتابلری یاقمشلردر » دییور. (عبداللطیف بغدادی)یه کلنجه بوذات اسکندریه‌ده

[۱] کتاب مختصر الدول صحیفه ۱۸۰ (۱۶۶۳ سنهٔ میلادیسنده اوقسونیاده (اوقسفورد) پوقوق Pocock باصمه‌سی) بیروتده‌کی جزویت مطبعه‌سنده باصیلان نسخه‌سنده بو فقره بیلمدیکمز بر سببدن طولایی تماماً طی ایدلمشدر . مؤلف

بولنان (عمودالسواری) ـ فنار قلەسی ـ ندن بحث ایتدیکی صره‌ده اسکندریه
کتابخانه‌سنك احتراقی مسأله‌سنی بلا تحقیق ذکر ایلمشدر . کتابخانه‌نك عربلر
طرفندن یاقلمدیغی فکرنده بولنانلرك مطالعه‌سنه کوره اسکندریه کتابخانه‌سی
اسلامیتدن اول رومالیلر طرفندن یاقلمشدر. زیرا عربلر طرفندن احراق ایدلمش
اولسه ایدی اسلام مورخلری وباخصوص فتوحات ومغازی محررلری بو وقعه‌یی
ذکر ایده‌جکلردی . بونلر ایسه اویله بر وقعه یازمیورلر » انتهی

مذکور کتابخانه‌نك اسلامیتدن اول قسماً محترق اولدیغنی انکار ایتمیورز .
لکن بونك برقسمنك اسلامیتدن اول یانمسی باقیسنك اسلامیتدن صکره احتراقنه
مانع تشکیل ایتمز . بو خصوص حقنده وارد اولان معلومات تاریخیه‌یه کلنجه
بونك ایلك ناقلی ظن اولندیغی کبی (ابوالفرج) دکلدر . (ابوالفرج) طوغمدن
یکرمی سنه قدر اول (عبداللطیف بغدادی) مصرده سیاحت اجرا ایدرك مصرك
مناظری و آثاری حقنده بر کتاب یازمش واسکندریه کتابخانه‌سنك عربلر طرفندن
احراق اولندیغنی ذکر ایلمشدی . (ابوالفرج) ۱۲۲۶ سنهٔ میلادیه‌سنده (۶۲۲
هـ) طوغمشدر . (عبداللطیف بغدادی) نك مصرده سیاحتی ایسه آلتنجی
عصر هجری اواخرنده وقوع بولمشدر. (عبداللطیف) ك بوخصوص حقنده‌کی
عباره‌سی شودر : « (عمود سواری) نك اطرافنده بو دیرکلردن ایشه یارار
بر طاقم بقایا دخی کوردم‌که بونلرك بعضلری صاغلام ، بعضلری قیریق ایدی .
بودیرکلرك وضع وحاللری کوستریورکه اوزرلرنده وقتیله طاوان واردی . بو
دیرکلر طاوانی طاشیردی . (عمود سواری) اوزرنده بر قبه موجود ایدی‌که
بوعموده استناد ایدردی. بومحلك (ارسطوطالیس Aristote) ك وکندیسندن
صکره فرقه‌سنك علوم وفنونی تدریس وتعلیم ایتدکلری رواق ـ قبه آلتی ـ
واسکندر طرفندن اسکندریه تأسیس اولندیغی زمان انشا ایدیلن (دارالعلوم)
اولدیغنی ظن ایدرم . حضرت عمر رضی‌الله عنهك اذنی ایله (عمرو بن العاص)ك
یاقدیغی کتابخانه ایشته‌بونك ایچنده ایدی » [۱] .

اوت ، (عبداللطیف بغدادی) نك بو عباره‌سی مختصردر . برصورت
مخصوصه‌ده اولمیه‌رق بحثه کیرمشدر . مع مافیه بو عباره یازانك (ابوالفرج)

[۱] الافادة والاعتبار ۲۸

دیکرندن نصل نقل ایتمش ایسه او عصرده موثوق‌به وشایان اعتماد بر مأخذدن
آلمش کبی صحتنده هیچ شبهه ایتمدیکنی کوسترمیورمی؟

(ابوالفرج) . کلنجه بو ذات عربجه (مختصرالدول) نامنده‌کی کتابنی
حیاتنك صوك زمانلرنده اکمال ایتمشدر. (وفاتی ٦٨٤ سنهٔ هجریه‌سنده ایدی) .
بو کتاب مؤلف موماالیهك سریانیجه یازدیغی تاریخك یالکز فتوحات اسلامیه
متعلق معلومات اعتباریله بر خلاصه‌سیدر . چونکه عربی تاریخه اسلامیت ،
مغوللره وروم وعرب تاریخ علوم وادبیاتنه دائر اوله‌رق عبرانی تاریخده موجود
اولمیان بر چوق معلومات علاوه اولنمشدر . سریانی نسخه ایسه یالکز فتوحات
اسلامیه‌دن باحثدر. شو حالده سریانی نسخه‌ده اسکندریه کتابخانه‌سنك احراقی
مسئله‌سنك ذکر اولنمامسی بونك عربجه‌ده‌کی نسخه‌نك اصلنده یازلمش اولمامسنه،
یاخود بعضلرینك ظن وتوهملری وجه ایله متأخریندن بری طرفندن اورایه
صوقوشدیرلمش بولنمسنه دلالت ایتمز. بالاده بیان ایتدیکمز وجه‌ایله مؤلف نسخهٔ
عربیه‌یه روم وعرب ادبیاتنه متعلق بر چوق شیلرعلاوه ایتمش . بوندن طولایی
برمناسبت حاصل‌اولمش . ایشته بومناسبتله مؤلف بوراده اسکندریه‌کتابخانه‌سندن
بحثه لزوم کوره‌رك احراقنی یازمشدر .

بو بابده اجرا ایتدیکمز تتبعات وتدقیقات نتیجه‌سنده (ابوالفرج) ك بو
معلوماتی کندیسندن قرق سنه اول وفات ایدن مسلمان برمورخدن نقل ایلدیکی
تبین ایلیور. بوذات قاضیٔ اکرم نامیله معروف اولان حلب وزیری (جمال‌الدین
ابوالحسن علی بن یوسف بن ابراهیم قفطی)در. مشارالیه ٥٦٥ سنهٔ هجریه‌سنده
مصر صعیدنده کائن (قفط) بلده‌سنده تولد و ٦٤٦ سنه‌سنده حلبده وفات
ایلمشدر [*] . مشارالیهك جملهٔ مؤلفاتندن اوله‌رق قاهره‌ده کتابخانهٔ خدیویده
١١٩٧ سنهٔ هجریه‌سنده یازلمش ال یازیسی اولملق اوزره (تراجم‌الحکماء) نامنده
برکتابنی کوردك . بوکتابده غراماطیقی (نحوی) یحیی‌نك ترجمهٔ حالندن

[*] جمال‌الدین بن القفطی مشاهیر مورخیندن ایدی . ملوك ایوبیه زماننده مصرده
مسند صدارته نائل اولمشدی . قبطیلرك مکمل بر تاریخنی یازمش اولدیغی کبی ملوك
سلجوقیه‌نك دخی تاریخنی و (تاریخ الحکماء) اسمی ایله پك معتبر بر اثر یازمشدر .
اشبو تألیف اخیر اکثر کتبخانه‌لرده موجود اولوب نشر وترجمه‌یه شایان‌براثردر. ٦٤٦
تاریخنده وفات ایتمشدر . (قاموس‌الاعلام)

بحث اولنديغى صرهده (ابوالفرج) طرفندن ويريلن معلوماتك عينى معناسنده وفقط دها مفصل معلومات ويرلدكدن ماعدا اسكندريه كتبخانه‌سنك تأسيسى تاريخندن اعتباراً كچيرديكى حواله دائره‌ده بياناتده بولنيليور . مذكور كتابده كورديكمز معلومات عيناً شودر :

« نحوى يحيى (عمرو بن العاص) طرفندن مصر واسكندريه فتح اولنديغى زمانه قدر ياشامش ايدى . قطعهٔ مذكوره اسلاملر طرفندن فتح ايدلديكى متعاقب (يحيى) (عمرو) ك حضورينه كيردى . (عمرو بن العاص) يحيانك علم وعرفانده‌كى موقعنى ، اعتقاداتنى ، خرستيانلر ايله وقوع بولان سركذشتنى بيلديكندن كنديسنه برموقع ممتاز تخصيص ايتدى . يحيانك تثليثك ابطالى و عالمك انقضاسى حقنده‌كى مطالعاتنى ديكليه‌رك بكنديكى كبى عربلرجه او آنه قدر معروف اولميان قياسات منطقيه واقوال حكميه‌سنه‌ده مفتون اولدى . (عمرو بن العاص) عاقل ، سوز آكلار ، صاحب فكر سليم بر ذات ايدى . يحيايى

عقيقدن معمول نظرلق

كردانلق

يانته آلدى . انى كنديسندن همان آيرميوردى . بر كون يحيى (عمرو بن العاص) ه ديركه : « اسكندريه‌ده كافهٔ وارداتى اله كچيرديكز . بولديغكز هرشيئك اوزرينه وضع يد ايلديكز . بونلردن سزه فائده‌سى اولانلره قاريشمق ايستهمم . فقط برشى‌كه سزه فائده‌سى يوقدر ؛ بزم اولمق لازم كلمزمى ؟ بوكيبلرى بزه ويريكز » . (عمرو) « نه يى ايستيورسك ؟ » ديه صورار . يحيى : « كتابخانهٔ قراليده موجود اولان كتب علميه‌يى آرزو ايدييورم . بونلرى

محافظه آلتنه آلديكز . حال بوكه بز بونلره محتاجز . سزك ايسه بونلردن فائده‌كز يوقدر » جوابنی ويرير . (عمرو) « بوكتابلری كيم طوپلادی ؟ حكايه‌سی نه در ؟ » ديه صورار . يحيی كتابخانه‌نك تاريخنی شويولده نقل ايدر : « اسكندريه ملوكندن (بطولوماوس فيلادلفوس Ptolémée Philadelphe قبل الميلاد ٢٨٥) علم وعلمايه رغبت ايدرك هر طرفدن كتب علميه آرادی . جمعنی امر ايتدی . بونلره يرلر تخصيص ايلدی . بوسايه‌ده پك چوق كتابلر طوپلاندی . كتابلره باقمق مأموريتنی ابن مره (زميره) ناميله معروف بر آدمه حواله ايتدی . بونلرك جمع وجلبی ، هرنه فياتله اولور ايسه اولسون مبايعه ايدلمسی ، صاتان كيمسه‌لره تشويقات اجراسی خصوصلرنده‌ده بو آدمه مأذونيت ويردی . (ابن مره) آلدبغی اوامری انفاذ ايدرك بوسايه‌ده برمدت ظرفنده اللی بيك يوزكرمی كتاب جمع اولندی . پادشاه بوكتابلرك طوپلاندیغنی ، مقدارينی آكلانجه (زميره)دن : « بزده بولنميان دنياده دها كتاب قالمشميدر ؟ » ديه صورار . (زميره) : « اوت ، (سند) ، (هند) ، (ايران) ، (جرجان) ، (ارمان) ، (بابل) ، (موصل) ممالكنده وروملرك نزدنده دها ديكر كتابلر واردر » جوابنی ويرير . پادشاه بوكا تعجب ايدر . (زميره) يه « كتاب طوپلامقده دوام ايت » امرينی ويرير . پادشاه وفات ايدنجه‌يه قدر بوحال دوام ايلدی . جمع ايديلن كتابلر پادشاه مشار اليهك وفاتندن صكره‌ده محفوظ قالدی . بوكونه قدر كلن پادشاهلر هپ بو كتابلرك حسن محافظه‌سنه اهميت ويرديلر » . (عمرو بن العاص) يحيانك بوبياناتنی استعظام ايتمكله برابر شايان حيرت بولور . يحيايه : « فقط اميرالمؤمنين عمر بن الخطابدن استيذان كيفيت ايتمكسزين بوخصوص حقنده هيچ برامر ويره‌مم » دير . (عمرو) يحيی طرفندن وقوع بولان بياناتدن بحثله بوبابده نه ياپمق لازم كله‌جكنی حضرت عمردن استيذان ايدر . بونك اوزرينه حضرت عمردن شو جواب وارد اولور : « بيان ايتديككز كتابلره كلنجه بونلر كتاب اللهه موافق شيلری حاوی ايسه كتاب الله بزی انلردن مستغنی قيلمشدر . اللهك كتابنه مخالف شيلر ايسه انلره احتياج يوقدر . بونلری ياق » . (عمرو بن العاص) بوكتابلری اسكندريه حماملرينه طاغيتمغه وكلخانلرنده ياقديرمغه باشلادی . او صره‌ده اسكندريه‌ده بولنان حماملرك مقدارينی بيليرايكن خاطرمدن چيقدی .

روایته کوره بو کتابلر اوصورتله کلخانلره ویرلمکله آلتی آی ظرفنده توکدلمشدر. بونی ایشیدوب حیرته دوشمامك قابل دکلدر » . (ابن قفطی) نك ویردیکی معلومات ایشته بوراده ختام بولیور [۱] .

بوفقره (ابوالفرج) ك سوزلری ایله مقابله ایدیلیر ایسه (ابوالفرج) ك (ابن قفطی) نك بوبحثه دائر اولان سوزلرینی مختصراً نقل ایتمش اولدیغی تبین ایدر . هرایکی کتاب ، یعنی (ابن قفطی) نك کتابی ایله (ابوالفرج) ك کتابی مطالعه اولنور ایسه (ابوالفرج) ك - (حجاج) ك طبیبی (تیادوق) حقنده ویریلن معلومات کبی [۲] - عربجه تاریخنه علاوه ایتدیکی مطالعات علمیه‌نك اکثرینی مشار الیه (ابن قفطی) دن نقل ایتدیکی کورولور . چونکه طبیب موماالیه حقنده ویریلن معلومات (ابن قفطی) نك (تراجم الحکما) سنده‌کی معلوماتك حرفیاً عینیدر .

شمدی (ابن قفطی) نك بو معلوماتی نره‌دن آلدیغنی تدقیق ایتمك قالیور. ظن اغلبه کوره بونك مأخذی (عبداللطیف بغدادی) نك اتخاذ ایتدیکی مأخذك عینی‌در. چونکه هر ایکیسی برعصر آدمی‌ایدیلر . شوقدرکه عبداللطیف اندن دها اول یتشمشدی . زیرا بوذات ۵۵۷ سنه‌سنده تولد و ۶۲۹ سنه‌سنده وفات ایلمشدی . فقط شایان تأسفدرکه او مأخذلر ضائع اولان کتب عربیه جمله‌سندن اوله‌رق ضائع اولوب کیتمشدر . مع مافیه (ابن‌الندیم) ك (فهرست) کتابنده فلاسفهٔ طبیعیوندن بحث اولنورکن اسکندریه کتابخانه‌سنك تأسیسی حقنده ویریلن معلومات نظر دقته آلنیر ایسه مذکور کتابخانه‌نك احوال تاریخیه‌سی ایچون او صره‌ده مأخذ تشکیل ایدن کتابلر جمله‌سندن اوله‌رق (اسحق الراهب) نامنده بر آدمك یونانلیلردن و روماللیردن و بونلرك علوم وادبیات وعادات واخلاقندن باحث برتاریخ کتابی بولندیغی تبین‌ایدر . عرب مورخلرینك اسکندریه کتابخانه‌سنك (زمیره) واسطه‌سیله تأسیس اولندیغی حقنده یازدقلری شیلر ایشته بوتاریخدن نقل‌ایتدکلری معلومات جمله‌سندن ایدی. اسکندریه کتابخانه‌سنك کیفیت تأسیسی بوتاریخ کتابنده شوصورتله بیان‌اولنیور : « اسکندریه ملوکندن (بطولوماوس فیلادلفوس) مقام حکمداری‌یه دیکی

[۱] تراجم الحکماء (ال یازیسی) [۲] مختصرالدول (بیروت باصمه‌سی) ۱۹۴

زمان علم كتابلرينى آرامغه قويوله‌رق (زميره) نامنده بر آدمى بو ايشه مأمور ايتمش . روايته كوره بو آدم اللى درت بيك يوز يكرمى جلد كتاب طوپلادقدن صكره بركون پادشاهه : « افندم ! جهانده (سند) ، (هند) ، (ايران) ، (جرجان) ، (ارمان) ، (بابل) و (موصل) ده و روملرك نزدنده دها بك چوق كتابلر واردر » ديمش » [١] . بوفقره (ابن قفطى) نك ايراد ايتديكى فقره‌نك عينيدر . اغلب احتماله كوره (ابن قفطى) كتابخانه‌نك تأسيسى ذكرى كچن(اسحق راهب) دن واحتراقنى برديكرندن آلمشدر. (ابن النديم) ك فلاسفه (حكما) حقنده‌كى معلوماتى (اسحق راهب) دن آلمامش اولسه ايدى اسلام مورخلرينك(عمرو بن العاص) واسطه‌سيله اسكندريه كتابخانه‌سنك ياقلديغنه دائر برشى يازمدقلرينى نصل ظن ايتدك ايسه بواحقك وجودندن ويازديغى معلوماتدن‌ده خبرمز اولميه‌جقدى .

بالاده‌كى ايضاحاتدن تبين ايديبوركه اسكندريه كتابخانه‌سنك احراقى مسأله‌سى (ابوالفرج) طرفندن تعصب دينى اثرى اوله‌رق ايجاد ايدلديكى كبى كنديسندن صكره بر ديكرى طرفندن كتابنه صوقوشديرلمش اويدورمه برشى ده دكلدر . (ابوالفرج) بومسأله‌يى (ابن قفطى) دن اقتباس ايلمشدر . (ابن قفطى) ايسه قضاة مسلميندن برقاضى وفقه ، حديث ، علوم قرآنيه ، لسان ، نحو ، اصول ، منطق ، هيئت ، هندسه ، تاريخ ، جرح وتعديل علملرنده يدطولى صاحبى محترم برذات ايدى . قاضىٔ موما اليه برچوق كزيده اثرلر جمع ايتمش ايدى . هر طرفدن كنديسنه قيمتدار كتابلر كتيرلييوردى . اللى بيك دينار دكرنده بولنان كتابخانه‌سى قدر جهانده هيچ برشيدن حظ ايتمزدى . علم وعرفانه اولان محبت عظيمه‌سنه دائر برچوق تحف حكايه‌لر روايت اولنور . بلاولد وفات ايلديكندن كتابخانه‌سنى حلب اميرى (ناصرالدوله) يه وصيت ايتمشدر . تاريخ ، نحو ، لسانه دائر متعدد اثرلرى واردر . مصرك مبدأ تاريخندن (صلاح‌الدين ايوبى) زماننه قدر وقوعات تاريخيه‌سنى حاوى آلتى جلددن مركب (كتاب اخبار مصر) نامنده‌كى اثرى [٢] ايله موضوع بحثمز اولان (تراجم الحكماء) كتابى اواثرلر جمله‌سندندر . كذلك بوده آكلاشيليوركه (ابن قفطى) ايله (عبداللطيف

[١] فهرست ٢٣٩ [٢] فوات‌الوفيات ٩٦ ج ٢

بغدادى) اسكندريه كتابخانه‌سنك احراقى حقنده‌كى معلوماتى دها صكره ضياعه اوغرامش بر مأخذدن آلمشلردر . فتوحات اسلاميه كتابلرينك بو حادثه‌نك ذكرندن خالى بولنمسى بحثنه كلنجه بونك البته بر سببى واردر . فكرمنجه فتوحات نويسلر بوحادثه‌يى ذكر ايتمشلردى . فقط دها صكره اسلاملرده مدنيت ايلريليه‌رك علوم ومعارف ايله اشتغال وكتابلرك قدرى تقدير ايديلنجه راشدين دورنده بو حادثه‌نك وقوعنى مستبعد عد ايدرك او كتابلردن طى وحذف ايتمشلردر . مع مافيه احتمال‌كه بو حادثه ديكر بر سببدن طولايى فتوحات كتابلرنده ذكر اولنمامشدر . فقط هر حالده (ابوالفرج) طرفندن بو بابده ويريلن معلوماتك صحتى بزجه مرجح كوروندى .

ثالثاً اسلام تاريخلرينك برچوق يرلرنده ايران وسائره كتابخانه‌لرينك احراق اولنديغى مختصراً ذكر اولنيور . (كشف الظنون) مؤلفى علوم اقدميندن بحث ايتديكى صره‌ده او معلوماتى شو شكلده تلخيص ايليور . ديبوركه : « اسلاملر ايران ممالكنى فتح ايله ايران كتابلرنى حوزهٔ تملكلرينه كچيرنجه (سعد بن ابى وقاص) بو كتابلر حقنده ايديله‌جك معامله‌يى واسلاملره نقل وترجمه اولنمسنى حضرت عمردن استيذان ايتمشدر . حضرت عمر شوجوابى يازوب كوندرمشدر: « بو كتابلرى صويه آتيكز . چونكه بونلرك محتوياتى راه صواب ايسه جناب حق انلردن دها زياده حق يولنى كوستريربر كتاب مبين بزه بخش ايلمشدر . ضلالات ايسه الله بزى اندن قورتارمشدر » . بونك اوزرينه اسلاملر اوكتابلرى صويه ، ياخود آتشه آتمشلر وايرانليلرك علومى انلر ايله برابر محو اولوب كيتمشدر » [١] .

(كشف الظنون) صاحبى اهل اسلام ايله علوم ومعارفدن بحث ايتديكى صره‌ده دخى: « اسلاملر ممالكى فتح ايتدكلرى اثناده بولدقلرى كتابلرى احراق ايتمشلردر » ديبو [٢] . هيچ شبهه يوقدركه (كشف الظنون) صاحبى بو معلوماتى بر مأخذدن آلمشدر . نته‌كيم (ابن خلدون) بونى مؤيد اوله‌رق : « فتوحات اثناسنده حضرت عمر طرفندن امحا اولنمسى امر ايديلن ايرانليلرك متروكات علميه‌سى نره‌ده‌در ؟ » ديبور [٣] .

---

[١] كشف الظنون ٤٤٦ ج ١ [٢] كشف الظنون ٢٥ ج ١ [٣] ابن خلدون ٣٢ ج ١

رابعاً اوعصرلرده بردشمندن انتقام آلمق ایچون کتاب یاقمق جاری برعادت ایدی. بر فرقه ویا برملت خلقی دیکر بر فرقه ویا برملتك کتابلرینی یاقاردی. نته‌کیم (عبدالله بن طاهر) مجوسیلرك مؤلفاتندن کندی زمانی اولان ۲۱۳ سنهٔ هجریه‌سنه قدر قالمش بولنان برطاقم کتابلری صویه آتدیره‌رق امحاایلدیکی کبی مجوسیلرك مؤلفاتندن کتابلر اله کچیردکجه امحا ایدلمسی لزومنه دائرده هر طرفه اوامر کوندرمش ایدی [۱] .

تاتار هولاکو (هلاکو) دخی ٦٥٦ سنهٔ هجریه‌سنده بغدادی فتح ایتدیکی زمان بو پایتختده غایت عظیم مقدارده بولنان کتابلری وقتیله عربلر فتوحاتك ایلك دورلرنده ایران کتب وعلومنی نصل یاقمشلر ایسه زعمنجه اکا بر مقابله اولمق اوزره (دجله) نهرینه آتدیره‌رق اتلاف ایلمشدر [۲] . بعضلرینك روایتنه کوره (هلاکو) بوکتابلری کرپیچ یرینه قوللانه‌رق بونلردن آتلرینه اخورلر و یم محللری یاپدیرمشدر [۳] . اغلب احتماله نظراً (هلاکو) بو کتابلری اهل سنتدن انتقام آلمق مقصدیله صویه آته‌رق امحا ایلمشدر .

فرنکلر محاربات صلیبیه اثناسندن طرابلس شامی فتح ایتدکلری زمان قونت (برترام سنت جیل)ك امری ایله شهرده بولنان کتابخانه‌یی احراق ایلمشلردر. (برترام) ایچنده قرآندن بر چوق نسخه‌لر بولنان براوطه‌یه کیروب کتابلری کورنجه بتون کتابخانه‌نك احراقنی امر ایلمشدر . زعملرینه کوره بو کتابخانه‌ده اوچ میلیون جلد کتاب وار ایدی [٤] . اسپانیالیلر اندلس قطعه‌سنی اون بشنجی عصر میلادیده اسلاملردن آلدقلری زمان عین حرکتده بولنمشلردی .

خامساً او عصرلرده ادیان صاحبلری اسکی معبدلرك هدمی ایله اصحابنه عائد کتابلرك احراقنی یکی ادیانی تأیید ایدن خصوصاتدن عد ایدرلردی . روم ایمپراطورلری خرستیانلغی قبول ایتدکاری زمان بتپرستلکه عائد اوله‌رق مصرده بولنان هیاکل ومعابدك؛ محتوی اولدقلری کتابلر وسائرهایله برابر احراقایدلمسنی امر ایتمشلردی . خلفای مسلمین معتزله و فلسفه اربابی حقنده شدت استعمال

---

[۱] Bravn's Lit. Hist. Persia, 347

[۲] ابن خلدون ٥۳۷ ج ۳ و ٥٤۳ ج ٥ [۳] ابن الساعی ٥۲۷

[٤] Gibbon,s Roman Empire II. 505 وابن خلکان ۱۲۸ ج ۲

ایتمك ایستەینجه بونلرك كتابلرینی یاقارلردی . معتزله بو صورتله كوردكلری تضییقات وشدت اوزرینه كورنمكدن چكینرلر وكیزلیجه اجتماع ایدرلردی . بو احترازه رغماً ینه خلفانك تعقیباتندن قورتولمازلردی . بو قبیلدن الك مشهور وقائع جملەسندن اولمق اوزره سلطان محمود غزنوی ٤٢٠ سنهٔ هجریەسنده (ری) شهرینی فتح ایتدیكی زمان باطنیەیی [*] قتل ومعتزلەیی نفی ایتدیكی كبی فلسفه ، اعتزال وتنجیمه دائر اولان كتابلریده احراق ایلمشدر [۱] .

سادسا تاریخ اسلامده ائمهٔ مسلمیندن برطاقم ذوات واردركه كندی كتابلرینی كندی كندیلرینه احراق ایلمشلردر . اوجملەدن اولان (احمد بن ابی الحواری) تحصیل علومی اكمال ایتدكدن صكره بر كون قلبنه وقوع بولان الهام كبی بر حاله بناءً كتابلرینی (فرات) ك كنارینه كوتورمش واوراده بر ساعت قدر آغلادقدن صكره كتابلره خطاباً : « اللهی ظانیتمق ایچون بكا ایی رهبرلك ایتدیكز . شمدی مدلولی بولدم . آرتق دلیل ـ رهبر ـ ایله اوغراشمق عبثدر » دیيەرك كتابلرك یازیلرینی ییقایوب ازاله ایلمشدر . روایته كوره (سفیان ثوری) مالك اولدیغی كتابلرك وفاتندن صكره طوپراق آلتنده دفن اولنمسنی وصیت ایتمشدر . كذلك (ابو عمرو بن علاء) طاوانه قدر بر اوطه طولوسی كتابلره مالك ایدی . تنسك وتزهد ایدنجه بونلری یاقمشدر [۲] .

[*] باطنیه (سبعیه) نامی ایله معروف واسماعیلیه وقرامطەنك عین مذهبنه سالك، شیعەدن مفرط بر فرقهٔ اسلامیه ایدی . بو فرقەنك ذهابنه كوره شریعت صاحبی اولان پیغمبران عظام آدم ، نوح ، ابراهیم ، موسی ، عیسی ، محمد ، محمد مهدی اولمق اوزره یدیدن عبارتدر . بو پیغمبراندن هر ایكیسی آرەسنده یدی امام بولنور . چونكه هر دینده كندیلرینه اتباع اولنور یدیشر ذاتك ظهوری لابددر .

معتزلەیه كانجه بو دخی (قدریه) فرقەلرندن بر فرقهٔ اسلامیه ایدی . بو نام ایله تسمیه ایدلملرینه سبب ایسه انلرجه ایكی فئهٔ ضلالت عد ایدیلن اهل سنت وخوارجدن اعتزال ایتملری ، یعنی بر طرفه چكیلوب آیرلملری ایدی . یاخود دیكر روایته كوره (واصل بن عطاء غزالی) ایله آرقداشلری حضرت حسندن آیریلەرق جامعك دیركی یاننده ایمان ایله كفر آرەسنده متوسط بر درجه بولندیغنه ، یعنی بیوك بر كناه ویا برجرم صاحبنك نه مطلق كافر ، نەده مطلق مؤمن صاییلەمیەجغنه دائر بیان افكاره باشلادقلری زمان حضرت حسنك « واصل بزدن اعتزال ایتدی » دیمسی بواسمك مذكور فرقەیه اطلاق اولنمسنه سبب اولمش ایدی . (محیط المحیط)

[۱] ابن خلدون ٤٧٨ ج ٤ [۲] كشف الظنون ١٤٠ ج والبیان ١٢٣ ج ١

بالاده‌كی ايضاحاته بناءً عربلرك اوائل اسلاميتده راست كلدكلری اسكی كتب علميه‌يی اسلاميتك تأييدی مقصديله ياقدقلرينی مرجح كورورز . فقط دها صكره حاكميتلری تأيد ايله علوم ومعارفله مشغول اولنجه ايلريده كوريله‌جكی اوزره احراق ايتدكلری كتابلرك بر قاچ مثلنی علم وعرفانه اهدا ايله بوبابده‌كی زيانی قات قات فضله ايله تلافی ايلمشلردر .

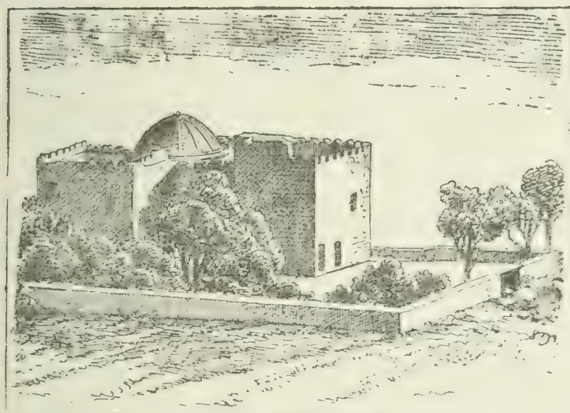
رابعاً : روماليلر ، اسلاميت ، علوم وفنون

عربلره اسناد اولنان قصورلر جمله‌سندن اوله‌رق ديرلركه : « عربلر مدنيتلرينك الك پارلاق زمانلرنده بيله كنديلری علوم ومعارف ايله اوغراشمديلر . اوصره‌لرده علوم ومعارف ايله اشتغال ايدنلر آنجق ايرانليلر ايله عربلرك حاكميتی آلتنه كيرن ملل سائره افرادی ايدی . حالبوكه اسكی مدنی دولتلردن يونانليلر ايله روماليلرده حال اويله دكلدی . چونكه انلر كنديلری بالذات علوم ومعارفله اوغراشمشلر ، علملر ايجاد ايتمشلر ايدی . بوعلملر كنديلرندن اقوام سائره‌يه انتقال ايلمشدی . عربلرده ايسه علوم ومعارفك اكثری ديكر اقوامدن كنديلرينه انتقال ايتمش شيلردن عبارتدی » .

بوفكرده بولنان ذواتك روما دولتی ايله عرب دولتی بيننده مقايسه ياپه‌رق بومطالعاتی سويلرلر . حال بوكه بوصورتله مقايسه اجراسی طوغری دكلدر . بومقايسه‌يی روماليلر ايله اسلاميت آره‌سنده ياپمق اقتضا ايدر . چونكه روماليلر روما دولتنی نصل تأسيس ايتديلر ايسه عربلرده اسلام دولتنی تأسيس ايلمشلردی . اسلاميته بر چوق اقوام داخل اوله‌رق عربلر ايله اختلاطده بولنمقله بونلردن امت اسلاميه تشكل ايتمشدی . نته‌كيم روماليلرك فتح ايتدكلری ممالكده بولنان اقوامك يكديكرلريله اختلاطی ايله روما ملتی نامی آلتنده يكوجود بر ملت تشكيل ايلملری كبی . ايشته بونقطه‌دن اسلاملر ايله روماليلر آره‌سنده برمقابله ياپيلير ايسه‌ك اسلاملرك روماليلردن زياده علوم ومعارف ايله اشتغال ايتدكلری كورولور . چونكه كرك روماليلر ، كرك عربلر علوم ومعارفی يونانليلردن

اقتباس ایتمشلردی . رومالیلرده علوم ومعارف ایله اشتغال ایدنلرك کافه‌سی روما اهالیسندن اولمدقلری کبی عربلرده دخی علوم ومعارف ایله اشتغال ایدنلرك جمله‌سی (جزیرة العرب) اهالیسندن دکل ایدی . شو قدرکه روما ممالکنده بولنان اقوام رومالی نامی آلتنده طوپلاندقلری، حالده مملکت اسلامیه‌ده بولنان اقوام عرب نامنی آلمامشلردی. بوکا سبب شودرکه عربلرك فتح ایتدکلری یرلر اسکیدن بری اهالیسی مدنی بولنان برطاقم ممالکدن متشکل ایدی . بو اهالی‌یی عرب یاپمق ، قومیتلرینی انلره اونوتدیرمق کوج ایدی . فضله اوله‌رق مملکتده برچوق ادیانك بولنمسی وعربلرك کندیلرینه تابع اولان اقوامدن کندی نفسلرینی عالی وممتاز طوتمقده پك زیاده ایلری کیتملری او کوجلکی برقات دها آرتدیرمش ایدی .

یونانلیلره کلنجه بونلرك فطرةً حائز اولدقلری اقتداره بناءً علم وفلسفه‌نك موجدی اولدقلرنده شبهه یوقدر . بونکله برابر یونانلیلرك علم وفلسفه‌لرینی بعضلرینی اسکی مصرلیلردن ودیکر بعضلرینی کلدا-

مدینهٔ منوره‌ده بر خانه

نیلردن وساٸره‌دن آلدقلری تملّلر اوزرینه تأسیس ایتدکلرینی انکار ایتمه‌مك‌ده اقتضا ایدر . فقط هرحالده یونانلیلر علم وفلسفه‌ده موجد عد اولنورلر . بونقطه‌دن رومالیلره وعربلره فائقدرلر . مع‌مافیه یونانلیلر دولت تأسیسنده وقوانین وضع ایتمك خصوصنده کرك رومالیلردن وکرك عربلردن آشاغی عد اولنورلر . زیرا یونانلیلر منتظم وپایدار بردولت تأسیس ایده‌میوب آره‌لرنده خصومت و رقابت حکم سورن آنجق برطاقم کوچك کوچك حکومتلره منقسم ایدیلر .

علم وفلسفه‌یی یونانیلردن اقتباس ایدن رومالیلر آلدقلری شیلری پك چوق تزیید ایده‌مدیلرسه‌ده یونانیلرك مقتدر اوله‌مدقلری برطرزده بیوك بردولت تأسیس وپك‌چوق قوانین ونظامات وضع ایتمشلردی. شوحالده رومالیلر فتوحات وحاکمیت اربابی ایدیلر. یونانیلر ایسه تصور وخیال اهلی ایدیلر. عربلره کلنجه بونلر هر ایکی مزیتی برآره‌ده جمع ایتمشلر ایدی. یعنی هم فتوحات وحاکمیت، هم ده تصور وخیال صاحبی ایدیلر. بوجهتله عربلر پك بیوك بر دولت تأسیس وبرچوق قوانین ونظامات (فقه) وضع ایتدکلری کبی یونانیلردن علم نقلی وانی اوحالده ابقا ایله اکتفا ایتمیه‌رك آلدقلری علومی اینجه تدقیق وکرك کندی عقل وقریحه‌لرینك محصولی وکرك ایران، هند، کلدانیلردن وسائره‌دن اقتباس ایتدکلری علوم ومعارف ایله تزیید ایتمشلر وعلوم اسلامیه ولسانیه کبی برطاقم علومی دخی کندیلری وضع ایتمشلردی. شعرده‌کی تفرد وتمیزلری ایسه بشقه‌ایدی. بوراسی بوبابده دها زیاده تفصیلات ویره‌جك محل دکلدر.

خامساً اسلامیتده علما اکثریتله عربلردن دکلدیلر

بالاده کوستردیکی اوزره مدنیت اسلامیه دورنده مدار اشتغالی تشکیل ایدن علوم وفنون بری علوم اسلامیه، دیکری علوم دخیله اولمق اوزره ایکی نوع ایدی. علوم اسلامیه ایله اشتغال ایدنلرك چوغی عربلردن دکل ایدیلر. بونك سببی شودرکه اسلامیتی نشر وممالکی فتح ایدن عربلر اوقومه‌سی یازمه‌سی اولمیان چول خلقندن مرکب اولدقلری جهتله اوائل اسلامیتده نشر دیانت وتأسیس دولته حصر مساعی ایدرك علوم وفنونه اهمیت ویرمامشلردی. چونکه بونلر علم نامنه قرآندن بشقه برشیئه محتاج دکلدیلر. انك ایچون قرآنی ازبرلمك واحکامنی نشر ایتمکله اکتفا ایلیورلردی. فی‌الحقیقه ظهور اسلامیتدن اعتباراً یکرمی سنه کچمدن شام، عراق، مصر، ایران، آفریقا وسائره‌نك اسلاملر طرفندن فتحی میسر اولمشدی. اوصره‌ده اسلام عسکرینی عربلر تشکیل ایدییوردی. فتوحات اثناسنده بونلردن برچوقلری شهید اولمشدی. حال بوکه ممالك

مفتوحه‌نك حاكمیت اسلامیه آلتنده بقاسی او جهانكیر اردودن برحیات قالانلرك همت وغیرتنه متوقف بولنیوردی . بوسببدن عربلر عسكرلكدن وحكومت مأموریتندن بشقه برشیئه باقه‌مامشلردی. برده فطرةً خیاله میال برقوم اولدقلرندن فكر وقریحه‌لری زمان جاهلیتده علوم ادبیه‌یی تشكیل ایدن شعر ، خطابت وامثاله منصرف اوله‌رق كندی چوجقلرینی بوعلوم ادبیه ایله ریاضیات بدنیه وفروسیته وآته باقغه آلیشدیرمقله وقت كچیرمشلردی . عربلر اساساً بوقوت ایله دیانتك نشرینه وممالكك فتحنه موفق اولمشلردی . بناءً علیه متخلق اولدقلری غیرت وهمت وآره‌لرنده‌كی رابطهٔ اتحاد بوزولمسون دییه مدنیلشمكدن قورقویورلردی . اسلامیتك اك بیوك آدمی حضرت عمر اسلامیتك استقبالنی نظر دقته آله‌رق اسلاملری زراعتله وسائر امور حضارتله اشتغالدن منع ایلمش ایدی . حضرت عمر اسلاملری بر-ویك اوته‌سنده بولنمقدن منع ایتدیكی حالده بالآخره دكزلرده‌ده اجرای حركات حربیه‌یه لزوم كورنجه اسلاملره وصاياده بولندقجه سباحتك ده (یوزمه‌نك ده) تعلمی لزومنی توصیه ایتمكه باشلامشدی . حضرت عمرك بوبولده‌كی مكتوبلرندن برنده شویله دینیلیور : « چوجقلركزه یوزمكی ، آته ای بینمكی اوكردیكز . اك ای ضروب امثالی ، كوزل شعرلری كندیلرینه ازبرلدیكز » [۱] .

دها صكره لسانك بوزولمسی ایله قرائتلرده اختلاف كورلمسی اوزرینه خلفا قرآنك جمع وتدوینته قرار ویردكلری زمان كتاب مبینی حفظ وتلاوت وعلوم اسلامیه ایله اشتغال ایدنلرك اكثری موالی (اصلاً عرب اولمیان اسلاملر) وبو جمله‌دن بالخاصه ایرانلیلر اولمشدی. ایرانلیلر اوعصرده مدنیت وعلم اربابی ایدیلر. « علم كوكده بولنسه ایرانلیلر ینه اكا یتیشیرلر» [۲] مألنده اولان حدیث شریفدن آكلاشلدیغی اوزره عربلر ایرانلیلرك بومزیتنی بیلیورلردی. بوكا مقابل ایرانلیلر دخی عربلرك حاكمیت ، نبوت وهیبت فتوحات ایله كندیلرینه فائق اولدقلرینی كوردكلرندن اسلامیتك او زمانكی احتیاجاتنه موافق اولان علوم ومعارف ایله عربلره یاقلاشمغه صرف غیرت ایلمشلردی . عرب دولتنك ایلك تشكلی زماننده رواج بولان علوم ومعارف قرآنك قرائت وحفظ وتفسیرندن واحادیث شریفه‌نك

[۱] البیان والتبیین ۲۱۳ ج ۱ [۲] ابن خلدون ۴۷۸ ج ۱

اسناد و حفظندن عبارت ایدی . بو جهتله حفاظ، قراء، محدثین، فقها ومفسرینك اکثری عرب اولمیانلردن تشکل ایتمشدر . بونلرك ایچنده عرب کورولور ایسه علی الاکثر (اصمعی) نك منسوب اولدیغی قبیله کبی فتوحاتده موقع واهمیتی اولمیان برطاقم کوچك قبائله منسوب برطاقم آدملر ایدیلر. علوم وادبیات عربیه متبحریندن (اصمعی) اصلاً عرب ایسه‌ده خست ایله مشهور اولان وشعرادن برینك :

لوقیل للکلب یا باهلی عوی الکلب من لؤم ذاك النسب

ذمنه اوغرایان (باهله) قبیله‌سی کبی هیچ موقع واهمیتی اولمیان بر قبیله‌نك افرادندن ایدی [*] . بو کبی براقلیتدن صرف نظر حفاظ ، قراء ، محدثین ، فقها ومفسرینك اکثری اصلاً عجم ـ عرب اولمیانلر ـ دن ایدیلر . اك اسکی حدیث راویلرندن ومفسریندن (وهب بن منبه) ایرانلی اولدیغی کبی مشاهیر قراءدن (نافع بن ابی رؤیم) دخی دیلملیدر . سائر علمایی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز. اك بیوك واك اسکی فقهادن بصره‌ده (حسن بن ابی الحسن) ، (محمد بن سیرین) ، مکه‌ده (عطاء بن ابی رباح) ، (مجاهد بن جبیر) ، (سعید بن جبیر) ، (سلیمان بن یسار) ، مدینه‌ده (زید بن اسلم) ، (محمد بن المنکدر)، (نافع بن ابی نجیح) ، قباده (ربیعة الرأی) ، (ابن ابی زناد)) ، یمنده (طاوس) واوغلی و (ابن منبه) ، شامده (مکحول) وسائر یرلرده سائرلری هپ موالیدن ، یعنی عرب اولمیان اسلاملردن ایدیلر [١] .

لسان بوزولوب‌ده قواعدك قید وضبطنه والفاظك جمعنه لزوم کورولدیکی زمان عربلردن اولمیانلر بوکا دها زیاده محتاج اولمشلردی. چونکه عربلر لسانده حائز اولدقلری ملکهٔ فطریه سایه‌سنده قواعد اوکرنمکدن وکلمه ازبرلمکدن مستغنی ایدیلر. بوسببدن عرب علوم لسانیه‌سی ایله عرب اولمیانلر مشغول اولمشلردی. ادبیات ولسان علماسندن اکثری بونلردن ایدی . مثلا (حماد راویه) دیلمی

[*] مؤلفك بو عباره‌سنده بر سهو واردر . زیرا (ابن خلکان) : « اصمعی یه باهلی نامی ویریلیر ایسه‌ده انك باهله‌یه هیچ بر انتسابی یوق ایدی » دییور . شوحالده مؤلفك بالاده‌کی مطالعه‌سی محتاج تصحیحدر . مترجم

[١] العقدالفرید ٧٤ ج ١

اولدیغی کبی (خلیل) ، (سیبویه) ، (اخفش) ، (فارسی) ، (زجاج) وسائره دخی ایرانلی ویاخود دیکر بر عنصره منسوب ایدیلر .

دیکر علملر ایله فلسفه‌دن متشکل اولان علوم دخیله‌یه کلنجه عربلر ایچون بونلر ایله اشتغال ایدنلر یالکز عربلرك دکل ، اسلاملرك‌ده غیری ایدیلر . چونکه عباسیلر یونان ، ایران وهند کتابلرینك عربجه‌یه نقلنی آرزو ایتدکلری زمان ترجمه‌ده بو لسانلره واقف اولان کلدانیلر ایله سریانیلری وایرانلیلری وسائره‌یی استخدام ایلمشلر ایدی که بونلرك اکثری ایلریده کوریله‌جکی اوزره خرستیان ایدیلر .

عربلر دها اول بیان ایتدیکمز اسبابه بناءً دولتلرینك اوائلنده ریاست وامور اداره ایله اوغراشه‌رق علم ایله اشتغال ایتمامشلر ودولت رجالی، حامیلری، مدبرلری اوله‌رق کچیندکلری ایچون مرور زمان ایله کندیلرنده برغرور حاکمیت حاصل اوله‌رق علم ایله اشتغالی بر تنزل عد ایتمکه باشلامشلردی . چونکه او زمانه کوره علم اصنافلق کبی بر صنعت عد اولنیوردی . ذاتاً ریاست وحاکمیت ایله مألوف اولانلر حرف وصنائع ایله اوغراشمقدن استنکاف ایدرلر . بوجهتله عربلر کندیلرندن بری اسان علومی، یاخود تعلیم ایله مشغول کوردکجه انی تعییب ایدرك : « موالی — عرب اولمیانلرك صنعتلریله اشتغال ایدییور » دیرلردی . « قریشه منسوب بر آدمك تاریخدن ماعدا برعلم ایله اشتغال ایتمسی جائز دکلدر. سائر علملردن ایسه آز بر شی کافیدر » جمله‌لری او زمانك سوزلرندن ایدی. قریشدن بر ذات (سیبویه) لك کتابنی مطالعه ایله مشغول (عتاب بن اسید) اوغللرندن بر دلیقانلی‌یه راست کله‌رك : « تو سزه ! علمی احتیاج وذلت ایله تحصیل ایتمك وانکله کچنمك ایستیورسکز. نه چرکین شیدر! » دیمشدی [۱] . دیمك ایستیوردی که عربلره ریاست ایله اشتغال یاقیشیر . اویله تعلم وتعلیم ایله کچنمك انلره یاقیشماز .

موالینك اسلام اوللری اعتباریله علوم اسلامیه ایله اشتغال ایتملری غریب کورولمز. بونکله برابر دولت عباسیه زماننده مدنیلشن عربلری وحق خلفانی — مصاهرت ، معاشرت ومساکنت (قومشولق) ایله موالی وکوله‌منلر ایله اختلاطده

[۱] البیان والتبیین ١٥١ ج ١

بولنـدقلرندن طولانی ـ خالص عرب صایمیز . جونکه خلفانک علی الاکثر والده لری عرب دکلدی . دیکر جلدلرده بوخصوص حقنده دها زیاده معلومات ویره جکز .

سادسا : اسلامیتده علومک ضبط وتدوینی

دها اول بیان ایتدیکمز وجه ایله خلفای راشدین عربلرک نشاط ، همت وبداوتلرینی محـو ایدر دیبه مدنی اوللرندن چکندکلری جهتـله انلری علومک ضبط وتدویننددن منع ایتمشـلردی . اوزمانلرده معروف اولان علوم ؛ قرآن کریم ، تفسیر ، روایت حدیثه انحصـار ایدییوردی . صحـابه وتابعیندن سـوزی معتبر اولان ذواتک پیغمبر ذی شان زمانـنـه یقین بولنملری حسبیله هرشیٔ حقنده انلردن طوغری معلومات آلمق ایچون مراجعتده سهولت بولندیغندن ومنقولات و روایاتده پك آز اختلاف وقوع بولدیغندن ذکر اولنان علومک قید وتدوینـه لزوم کورلمزدی. صحابه دن(ابو سعید خدری) نك روایتندن استدلال اولندیغنه نظراً مشارالیه علمك یازی ایله قید وتدوینی حضرت پیغمبردن استیذان ایتدیکی حالده جناب نبی بوبابده اکا مأذونیت ویرمامشدی. صحابهٔ کرامدن عمزادهٔ نبی (ابن عباس) یازی ایله علمك تدوینی منع ایدرك « سزدن اول یازی ایله تدوین علوم ایدن اقوام هپ طوغری یولدن چیقمشدر » دیدیکی مرویدر . برکون بر ذات مشارالیهه مراجعت ایلیه رك « برکتاب یازدم . سزه کوسترمك ایسترم » دیمش وکتـابی کندیسنه کوسـترمشدی . (ابن عباس) کتـابك یازیلرینی صو ایله بوزمشدر . مشارالیهدن « بویله نیچون یاپدیکز ؟ » دیه واقع اولان سؤاله « علم یازی ایله انتشار ایدر ایسه یازی یه اعتماد ایدیلیر وحفظ ترك اولنور . کتابلر برعارضه یه اوغرایه بیلیر. اوحالده علم ضایع اولور» جوابنی ویرمشدی[۱]. بوندن ماعدا اوزمانك فکرینه کوره کتابلرده فضله ، اکسیك شیلر وقوع

---

[۱] کشف الظنون ۲۵ ج ۱

بولەرق اساس تغیر ایدر . محفوظاتده ایسه تغیر وقوعی ممکن دکلدر .

بو اعتقاد صحابه وتابعینجه حکمفرما ایدی . کبار صحابەدن بر چوقلری بو اعتقاده تمسکلرینه بناءً کندیلرندن حائز اولدقلری معلوماتك قید وتدوینی طلب ایدلدکجه اندن نفرت واستنکاف ایدرلردی . برذات تابعینك علمای اعلامندن (سعید بن جبیر) دن قرآنه برتفسیر یازمسنی طلب ایدنجه مشارالیه طلب واقعدن غضبه کلمش و « بر طرفم کسیلوب دوشسه بنجه اویله برشی‌یاپمقدن دها ایدر » جوابنی ویرمشدی [۱] .

بناءً علیه عربلر بدوی بر عرب حکومتی شکلنده بولنان امویلر دواتی دورینی بداوته شوق ومحبتله کچیرمشلر وبرنجی عصر هجری ایله ایکنجی عصرك بر قسمی امتدادنجه علمی تلقین وحفظ ایله تناقل ایدرك اسبابی آتیده ایضاح ایدیلەجکی اوزره قرآندن بشقه هیچ بر علمی قید وتدوین ایلامشلردر . حتی قرآنك جمع وتدوینی صرەسنده حضرت ابو بکر اول امرده تردده بولنەرق « حضرت پیغمبرك یاپمدیغی ویاپلسنی وصیت ایتمدیکی بر شیئی بن نصل یاپەیم؟ » دیمش ایدی [۲] .

قرآندن بشقەتفسیر ، حدیث ، اشعار ، وقوعات تاریخیه ، ضروب امثالده ازبردن نقل وحفظ ایدیلیردی . ناقللرك وراویلرك چوغی اوقومق بیلیوردیسەده یازی یازمازلر ایدی . بعضاً بونلردن بری اوقومق یازمق بیلمدیکی حالده حافظ اولوردی . نتەکیم زمان جاهلیتده عربلر اوقومق یازمق بیلمز ایکن شاعر وخطیب اولورلردی .

بالآخره اسلامیتك انتشاری ایله ممالك اسلامیه کسب وسعت ایلدیکی وصحابۀ کرام اطرافه داغیلەرق فتنه وشورشلك وقوعی ایله مطالعاتده اختلاف وفتوالر ایله کبرایه مراجعت تزاید ایتدیکی زمان اسلاملر حدیث ، فقه وعلوم قرآنیەنكده ضبط وتدوینه لزوم کورمشلر وتدقیقات ، استدلالات ، استنباط ایله برابر قواعد واصولی تمهید وابواب وفصولی ترتیب ایله مشغول اولمشلردر . بو اشتغالاتدن حاصل اولان نتائجی بکندکارندن علوم اسلامیەیی تألیف وتدوینه باشلامشلر و (انس بن مالك) طرفندن روایت اولنان « علمی

[۱] ابن خلکان ۲۰۵ ج ۱ [۲] فهرست ۲٤

یازی ایله بند ایدیکز [١] » ، « علم بر آودر . یازی بوقاغیدر » حدیث شریفلرینك احکامنه رجوع ایتمشلردر [٢] .

بونکله برابر محدثین وفقها کندی ال یازیلریله علمی تدویندن استنکاف ایتمکده دوام ایلدکلرندن تألیف ایتدکلری کتابلری ویا تقریر ایلدکلری درسلری کاتبلره وطلبه‌یه املا طریقی ایله تلقین ایدرلردی . محدث ، یاخود فقیه یازدیرمق ویا القا ایتمك ایستدیکی شیلری سویلدکجه طلبه انی دری‌یه ، یاخود کاغده یازاردی . طلبه کاغدك اولنه : « شیخمز فلان طرفندن فلان جامعده فلان کونده وقوع بولان جلسه‌ده یازدیرلمشدر » دیه باشلایه‌رق بو صورتله یازدیران ذاتك ومحلك اسملرینی وتاریخی قید ایتدکدن صکره املا ایدن ذات ؛ تقریر واملا ایلدیکی شی حدیث اولسون ، یاخود بر وقعهٔ تاریخیه اولسون آنی مأخذیله برابر یازدیره‌رق تفسیره محتاج کلمه‌لر وار ایسه انلری شرح وتفسیر وتأیید مدعی ایچون عرب اشعار واقوالی ایله استشهاد ایدر وشعرلری مصدر ومأخذلری ایله ذکر ایلردی . عباره‌لرده‌کی نکات لسانیه حقنده‌کی مطالعاتده ایسه ایستر ایسه مأخذ کوستریر ، ایسته‌مز ایسه کوسترمزدی [٣] . « بو ؛ فلان محدثك ، یاخود لسانشناسك (امالی) سیدر » دیملرندن مراد ایشته بودر . یعنی انواع علومدن املا طریقی ایله یازدیردیغی شیلردر .

عربلر تألیف وتحریر ایله اشتغال ایتدکدن صکره دخی خلقی ازبرلمکه وسماعه اعتماد ایتمکه تشویقده دوام ایلمشلردر . بوطرز تلقی‌یه الك زیاده احتیاج کوسترن علملر علوم دینیه ایله شعر ایدی . چونکه شعر برچوق الفاظ غریبه ومختلفه‌یی ، وحشی سوزلری ، آغاج ونباتات وصو محللری اسملرینی حاویدر . اسلامیتك ایلك عصرلرنده یازیلر نقطه‌سز ایدی . بوجهتله مثلا (هذیل) قبیله‌سی شعراسنك شعرلرنده وارد اولان وهر بری بر یر اسمی بولنان (شابه) ، (سایه) یی یازیده بربرندن تفریق ایتمك مشکل ایدی . نقطه‌سز بولندیغندن طولایی یکدیکرینه مشابه اولان سائر او کبی کلماتی طوغری اوقومق ایچون برانسانك علم ودرایت صاحبی اولمسی کافی دکل ایدی . برکون

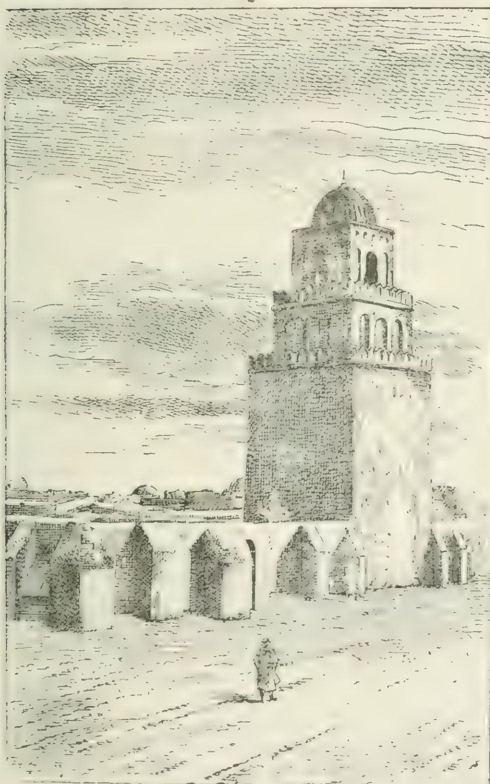
[١] البیان والتبیین ١٦١ ج ١ [٢] کشف الظنون ٢٦ ج ١ [٣] مزهر ١٦٢ ج ٢

(اصمعى) نك حضورنده (ابن ذؤيب) ك اشعارى قرائت اولنوركن بر مصراع «باسفل ذات‌الدير افردجحشها» صورتنده اوقونمشدر . اوراده حاضر بولنان بر اعرابى - بدوى - مصراعك ياكلش اوقونديغنى كوره‌رك اوقويان آدمه : «ياكلش اوقودك . (ذات‌الدير) دكل ، (ذات‌الدبر) در . بو بزده بر يوقوشك اسميدر» دمش ، دها صكره (اصمعى) بوتصحيحه اعتماد ايلشدر . (معذل) ك برآت وصفنى حاوى اولان :

من السح جوالاً كأن غلامه يصرف سبداً فى العنان عمردا

بيتنى نقطه‌سز برحالده كوروب‌ده بوراده‌كى (سبد) كلمه‌سنى قورد معناسنه اولان واك‌اول خاطره كلن (سيد) شكلنده اوقومامق قابل دكلدر . بو بيتى اوقويانلرك اكثرى بويولده ياكلش اوقومشلردر [١] .

والحاصل اسلاملر ، آره‌لرنده‌يازى‌يازمق معروف وشائع ايكن قرآندن ماعدا جمع وتدوين ايدلمش كتابه مالك اولمقسزين بر عصر قدر زمان كچيرمشلردى . اوصرلرده بر چوق قرآن مفسرلرى ، حديث راويلرى ، نحو ولغت عالملرى ، شعر ناظم وراويلرى يتشمش ايسه‌ده عربجه يازى آنجق قرآن عظيم الشانك كتابتنده ، ياخود قوماندانلره كوندريان

تونس‌ده (قيروان) شهرنده سكزنجى عصر هجريده انشا ايدلمش (سيدى عقبه) جامعنك مناره‌سى

[١] ابن قتيبه‌نك الشعر والشعراء كتابى ٣٠

نامه‌لرده و معاملات رسمیه عربجه‌یه تحویل ایدلدکدن صکره دفاتر حکومتده حسابانك قید وتحریرنده استعمال اولنوردی . سائر علملره کلنجه بونلر سماعاً تناقل وصدورده حفظ ایدیلیردی . احتمالکه بوعلملردن بعضلری غیر منتظم صحیفه‌لره یازلمش ایدی . شوقدرکه اودورده کتاب تألیف وتحریری عربلرجه معروف دکل ایدی.

اسلامیتده کتاب تألیف ایدن ایلك ذات حقنده مؤرخین اسلامیه‌نك بیاناتنده اختلاف موجوددر . بعضلرینك روایتنه کوره ایلك مؤلف ۱۵۵ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن (ابن جریج بصری) در [۱] . دیکرلری ایسه بشقه معلومات ویریورلر . آنجق بتون بومورخلر اسلامیتده ایلك مؤلفاتك ایکنجی عصر هجری اورته‌سنده یازلمش بولندیغی واك اول تدوین اولنان علمك علم حدیث اولدیغی متفقاً روایت ایدیورلر . بزم بوبابده اجرا ایتدیکمز تدقیقات ایسه اسلامیتده ذکر اولنان زماندن یاریم عصر اول کتاب تألیف ایدلدیکنی وقرآندن صکره ایلك تدوین اولنان علمك علم تفسیراولدیغنی کوستریور . بو کون بیلدیکمز الك اسکی تفسیر کتابی ۱۰٤ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن (مجاهد بن جبر) طرفندن تألیف ایدیلن اثردر [۲] . عربلر تفسیردن صکره تاریخ وبا خصوص مغازی ـ غزاتك مناقب وداستانلری ـ یازمقله اشتغال ایتمشلردر . بو نوعدن الك اسکی بیلدیکمز کتاب وقائع تاریخیه حقنده معلومات واسعه‌سیله مشهور اولان (وهب بن منبه) ك کتابیدر . یمنه کیدن ایرانلیلرك اورادە طوغان احفادیدن اولان بو ذاتك تاریخ وفاتی ۱۱٦ سنهٔ هجریه‌سنه مصادفدر. مشارالیه حمیریلرك ملوك تاجدارانی، وقایع تاریخیه‌لری ، شعرلری وحکایه‌لری حقنده بر کتاب تألیف ایلمشدر . (ابن خلکان) بالذات بو کتابدن بر نسخه کوردیکنی بیان ایله حقنده مدح وثناده بولنیور[۳]. ذکر اولنان کتابدن صکره قدمجه ۱٤۱ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن (محمد بن

[۱] ابن خلکان ۲۸٦ ج ۱

(ابن جریج) قرشی واموی اولوب ۸۰ تاریخنده طوغمش و ۱٤۹ ده مکه‌ده وفات ایتمشدر. اسلامده الك اول کتاب تألیف ایدن بواولدیغی مرویدر. مؤلفك (بصری) دیمسی براثر سهودر . [۲] کشف الظنون ۲۱٤ ج ۱ وابن الاثیرك ۱۰۲ سنه‌سی وقوعاتی

[۳] ابن خلکان ۱۸۰ ج ۲

مسلم الزهرى) نك (كتاب المغازى) نامنده‌كى كتابى كلير [۱]. ايكنجى عصر هجرى اورته‌لرنده اسلاملر حديث وفقهه دائر كتابلر يازمغه باشلايه‌رق (ابن جريج) مكه‌ده ، (سعيد بن ابى عروبه) و (حماد بن سلمى) وسائره بصره‌ده اثرلر تحرير ايتدكلرى كبى امام (ابو حنيفه) دخى فقه ورأيه دائر كوفه‌ده كتابلر تأليف ايتمش ، (اوزاعى) شامده تصنيفاتده بولنمش ، (امام مالك) مدينه‌ده (موطأ) كتابنى جمع ايلمش ، سائره‌لرى‌ده اثرلر يازمش [۲] وبو تاريخدن صكره آتيده كوستريله‌جكى اوزره مؤلفات چوغالمشدر .

سابعاً : خط عربى

اسلاميتك ظهورندن بر آز زمان اول حاصل اولان انتباه دورى مستثنى اولمق اوزره اندن دها اول عربلرك يازى يازمق بيلدكلرينى كوسترير حجازده هيچ بر اثر تاريخى موجود دكلدر . حال بوكه حجاز عربلرى شمالاً وجنوباً بر چوق نقوش كتابيه (خطيه) براقمش بر طاقم اقوام عربيه ايله محاط ايديلر . اقوام مذكوره‌نك الك مشهورى اولان يمنده حميريلر (حرف مسند) ايله وشمالده بولنان نبطيلر (حرف نبطى) ايله يازى يازارلردى . نبطيلرك آثار خطيه‌سى (حوران) و (بلقا) جوارنده بوكونه قدر پايدار طورور . حجازويا (مضر) عربلرينك بو خصوصده كيرى قالملرينه سبب بداوتك انلرك فطرتلرينه غالب بولنمسيدى . معلوم اولديغى اوزره يازى يازمق حضارته مخصوص صنعتلردندر .

بونكله برابر حجاز عربلرندن اسلاميتك ظهورندن برآز زمان اول عراق وشام جهتلرنده سياحتده بولنانلر حضارت اخلاقى ايله متخلق اولمقله برابر او ايكى مملكت اهاليسندن يازى‌يى ده اقتباس ايلمشلر وبونلردن بعضلرى عربجه‌يى حرف نبطى ويا عبرانى ويا سريانى ايله يازمغى اوكرنمش اولدقلرى حالده عودت ايتمشلردى . بو خطلردن خط نبطى وسريانى عربلرده اسلاميتك ظهورندن

[۱] كشف الظنون ۳۰۱ ج ۲ وابن خلكان ۴۵۲ ج ۱

[۱] النجوم الزاهره ۳۷۸ ج ۱

صکره یه دوام ایدرك برنجیدن خط نسخی وایکنجیدن (کوفه) شهرینه نسبتله خط کوفی ظهور ایلدی. قبل الاسلام خط کوفی یه (حیره) شهرینه نسبتله (خط حیری) نامی ویریلیردی. او دورلرده عراق عربلرینك شهری اولان (حیره) نك جوارینه دها صکره اسلاملر کوفه شهرینی تأسیس ایتمشلردر.

بو نقطه‌یی دها آچیق ایضاح ایده‌لم. عراقده بولنان سریانیلر سریانی لسانی متعدد شکللرده یازارلردی. اوجمله‌دن (خط سطرنجیلی) نامنی ویردکاری بر خط وار ایدی که کتاب مقدسی بونکله یازارلردی [١]. عربلر بو یازی‌یی اسلامیتدن اولکی برنجی عصرده اقتباس ایلدیلر. بو اقتباس دها صکره ظهور ایدن دور انتباهه باعث اولان اسبابدن برینی تشکیل ایتدی. ایشته بو یازیدن (خط کوفی) توره‌دی. هر ایکی خط آره‌سنده بولنان مشابهت بو کونه قدر پایدار طورر.

(خط سطرنجیلی) یی عربلره نقل ایدنلرك کیملر اولدیغی حقنده اختلاف واردر. اك مشهور روایته کوره بو خط عربلره (انبار) اهالیسی واسطه‌سیله انتقال ایتمشدر. شویله‌که: (انبار) اهالیسندن (بشر بن عبدالملك الکندی) نامنده بری ـ که (دومة الجندل) امیری (اکیدر بن عبدالملك) ك برادری ایدی ـ بو یازی‌یی (انبار) ده اوکرندکدن صکره مکه‌یه کیدرك اوراده (معاویه) نك پدری (ابو سفیان) ك همشیره‌سی اولان (صهباء بنت حرب بن امیه) ایله ازدواج ایلدی. بو مناسبتله مکه اهالیسندن برقاچ کشی‌یه بو یازی‌یی اوکرتدی. متعاقباً اسلامیت ظهور ایتدیکی زمان مکه‌ده قریشدن یازی بیلنلر چوغالمش ایدی [٢]. عربلره یازی‌یی ایلك نقل ایدن ذاتك (ابو سفیان بن امیه) اولدیغنه دائر بعض مؤرخلرجه حاصل اولان یاکلش ذهاب ایشته بوندن نشأت ایدییور.

والحاصل هر حالده شو ثابت اولیور که عربلر هجرتدن بر آز زمان اول (خط نبطی) یی شامه تجارت ایچون عزیمتلری اثناسنده (حوران) دن و (خط کوفی) یی ده عراقدن اوکرندیلر. هر ایکی یازی اسلامیتدن صکره‌کی زمانلرده دخی انلرجه معروف قالدی. اك مرجح تخمینه کوره عربلر بو ایکی

[١] اللمعة الشهية ٩٧ [٢] مزهر ١٧٧ ج ٢

يازى‌يى قوللانمقده دوام ايدرك (خط كوفى) نك سلفى اولان (خط سطرنجيلى) نصل سريانيلر طرفندن كتب مقدسهٔ عيسويه‌نك تحريرينه تخصيص ايدلمش ايسه (خط كوفى) ده عربلرجه قرآن وسائر نصوص دينيه‌نك تحريرينه و (خط نبطى) دخى مراسلات ومكاتبات عاديه‌يه تخصيص ايدلمشدر. ايكى خط آره‌سنده شكلاً موجود اولان مشابهتدن ماعدا (خط كوفى) نك (خط سطرنجيلى) دن تورمش اولديغنى كوسترن ادله جمله‌سندن اوله‌رق (الف) حرفى كلمه‌نك اورته‌سنده (حرف مد) كلير ايسه حذف اولنمق سريانى يازيده مطرد برقاعده حكمنده اولمسيدر. اوائل اسلاميتده عرب يازيسنده وبالخاصه قرآنك كتابتنده بوقاعده جارى ايدى. عربلر (كتـاب) ى (كتب) و (ظـالمين) ى (ظلمين) شكللرنده يازارلردى.

اسلاميت ظهور ايتديكى زمان حجازده يازى بيلنلر موجود ايدى ايسه‌ده پك‌چوق دكل ايديلر. يازى بيلنلر، اكثرى كبار صحابه‌دن اولمق اوزره، اون بش، يكرمى كشيدن عبارت ايديلر. او صره‌ده يازى يازانلر شونلر ايدى: (على بن ابى طالب)، (عمر بن الخطاب)، (طلحة بن عبيدالله)، (عثمان بن سعيد بن خالدبن حذيفه)، (ابان بن سعيدبن خلد بن حذيفه)، (يزيد بن ابى سفيان)، (حاطب بن عمر بن عبدشمس)، (العلاء بن الحضرمى)، (ابو سلمى بن عبدالاشهل)، (عبدالله بن سعد بن ابى سرح)، (حويطب بن عبدالعزى)، (ابو سفيان بن حرب) واوغلى (معاويه)، (جهيم بن الصلت بن مخرمه)... دها صكره ديكرلرى يازى يازمغى اوكرنه‌رك بونلردن خلفاى راشدين ديوان كاتبلريله مخابرات وقرآن كاتب ومبيضلرى يتشمشدر. كاتبلر كرك خلفاى راشدين دورنده، كرك امويلر زماننده قرآن عظيم‌الشانى خط كوفى ايله يازمشلردر. بو دورده (قطبه) نامنده برخطاط يتيشه‌رك خط كوفيده درت نوع يازى ايجاد ايلدى. بويازيلر بربرلرندن اشتقاق ايتمش ايدى. (قطبه) كندى زماننك اك ماهر خطاطى ايدى. امويلر ايچون مصحفلر يازمقله اشتغال ايدردى. موماالیهدن صكره دولت عباسيه‌نك اوائلنده (ضحاك بن عجلون) نامنده بر خطاط دها يتيشه‌رك (قطبه) طرفندن وضع ايديلن يازيلره بر طاقم تكملات ادخال ايلدى. دها صكره (اسحق بن حماد) وسائره كبى خطاطلر

ظهور وموجود خطلرده تکملات واصلاحات اجرا ایتدیلر. بونك نتیجه‌سنده عباسیلرك اوائل خلافتلری صره‌سنده خطوط عربیه آتیده کوریله‌جکی اوزره اون ایکی قلمه بالغ اولمشدی : (١) قلم الجلیل، (٢) قلم السجلات ، (٣) قلم الدیباج ، (٤) قلم اسطورمار کبیر ، (٥) قلم الثلاثین ، (٦) قلم الزنبور ، (٧) قلم المفتح ، (٨) قلم الحرم ، (٩) قلم المدامرات ، (١٠) قلم العهود ، (١١) قلم القصص ، (١٢) قلم الحرفاج ... دها صکره (مأمون) زماننده کاتبلر کوزل یازی یازمقده بربرلریله رقابت ایتمکه باشلادیلر. بونك نتیجه‌سنده‌ده (قلم مرصع) ، (قلم نساخ) ومخترعی وزیر ذوالریاستین (فضل بن سهل) نسبتله (قلم ریاسی) ، (قلم رقاع) ، (قلم غبار الحلیه) نامنده‌کی خطوط دخی وجوده کلدی [١] .

بونار یخدن صکره خطوط عربیه جملةً خط کوفی تفرعاتندن معدود اولمق اوزره یکرمی شکلدن فضله‌یه بالغ اولمشدی . (خط نسخی) ، یاخود نبطی‌یه کلنجه بویازی مخطوطات رسمیه‌نك غیرنده استعمال ایدلمکده ایدی. بالآخره ٣٢٨ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن خطاط مشهور وزیر (ابن مقله) ظهور ایدنجه بوخطده اصلاحات وتزیینات اساسیه اجراسیله بوکونکی حالنه افراغ ومعاملات رسمیه‌ده قوللانلمق اوزره دوائر حکومته ادخال ایلدی . مورخلرجه مشهور اولدیغنه کوره (ابن مقله) (خط نسخی) یی خط کوفیدن آلمشدر . بزم ترجیحاً اعتقادیمزه نظراً ایسه دها اول بیان ایتدیکمز وجه ایله کرك خط کوفی ، کرك خط نسخی اسلامیتك تا ابتداسندن اعتباراً عربلرجه معروف ایدی . (خط کوفی) مصحف واوکبی شیلرك یازلمسنه وخط نسخی (یاخود نبطی) مخابرات وسائره‌نك تحریرینه تخصیص ایدلمش ایدی . (ابن مقله) آنجق خط نسخی‌یی مصحفلری یازمغه یارار صورتده کوزللشدیرمشدر . قاهره‌ده کتابخانهٔ خدیویده اسکی عرب یازیلرینك تشهیر اولندیغی محلده ٢٤٦ سنهٔ هجریه‌سنده مستطیل برجیلان دریسی اوزرینه یازلمش برنکاح عقدنامه‌سنی مشاهده ایلدك که عقدك صورتی درینك بالاسنه منتظم قلم کوفی وشاهدلرك خط دستلری عقدك زیرینه غایت پریشان وبوزوق قلم نسخی ایله محرردر . (ابن مقله) ایشته بو بوزوق خط نسخی‌یی کوزللشدیره‌رك مصحف یازمغه یارار برحاله قویمشدر .

[١] کشف الظنون ٤٦٦ ج ١

ذکر اولنان خط نسخی دها صکره مرور زمان ایله برچوق شعبه‌لره آیرلمشدر . مع مافیه خطوط عربیه‌یه اصل ومنشأ اولان خطلر بری (کوفی)، دیکری (نسخی) اولمق اوزره ایکیدر . تشعب ایدن خطوط بوایکی یازیدن توره‌مشدر . یدنجی عصر هجریدن صکره اڭ زیاده شهرت آلان خطوط عربیه آتی قلم ایدی : ثلث ، نسخی ، تعلیق، ریحانی، محقق ، رقاع ... برچوق خطاطلر دخی یتیشه‌رك بوفنه دائر برچوق مؤلفات یازمشلردر . بومؤلفاتك بعضلری قلم ، قلم یونتمق ، یارمق ، کسمك ، دویت ، مرکب ، کاغد وسائره کبی یازی ادواتنه دائردر [۱] . عربی خطوط بوکونه قدر دال بوداق صالمقده دوام ایتمکده‌در . قانون نشوونمایه تبعاً بوندن صکره‌ده الی ماشاءالله دال بوداق صاله‌جغنه شبهه یوقدر .

حرکه‌لر

اسلامیتك ابتدالرنده قرآن عظیم‌الشان قراءك (حافظلرك) ازبرنده محفوظ بولندیغی ایچون تلاوتنده اختلاف ظهورندن قورقو یوق ایدی . بوندن ماعدا قرآنك جمع وتدوین ایدلدیکی واهل اسلامك چوغالدیغی زمانه‌قدر قرآنك نقل آیاتنده والفاظنك ضبطنده صوك درجه دقت ایدیلیوردی . برنجی عصر هجرینك نصف اولی کچدیکی حالده قرآن هم حرکه‌سز ، هم نقطه‌سز ایدی . یازیده اڭ اول وجودینه احتیاج کوریلان شی حرکه‌لر اولدیغی کبی بوحرکه‌لری ایلك رسم ایدن ذات‌ده ۶۹ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن نحو عربینك واضع قواعدی (ابوالاسودالدؤلی) ایدی . مشار الیه کلمه‌لری آییرمغه ، یاخود حرکه‌لری کوسترمکه مخصوص برطاقم نقطه‌لر وضع ایلدی . عربی الفبای نقطه‌لی یاپان ذاتك مشار الیه اولدیغنه دائر حاصل اولان توهم ایشته بوحرکه اشارتلرینی قویمقدن نشأت ایدییور . حقیقت حالده (ابوالاسود الدؤلی) طرفندن یازی‌یه وضع اولنان نقطه‌لر بای تادن ، یاخود جیمی حادن تفریق

[۱] کشف الظنون ۴۶۷ ج ۱

ایچون دكل ، اسمی فعلدن وفعلی حرفدن (اداتدن) تفریق ایچون ایدی . ظن غالبه كوره مشارالیه بوصورت تنقیطی عراقده قومشولری بولنان كلدانیلردن ، یاخود سریانیلردن اقتباس ایلمشدر. چونكه اقوام مذكوره‌ده برطاقم بیوك نقطه‌لر وار ایدی كه بونقطه‌لر حرفك مخرجنی تعیین ایتمك ، یاخود بولندیغی كلمه‌نك اسم ، یاخود فعل ، یاخود ادات اولدیغنی كوسترمك ایچون او حرفك آلتنه ، یاخود اوستنه وضع اولنوردی . سریانیلر مثلا (كتب) كلمه‌سنی یازدقلری زمان بوكلمه (كتاب) ك جمعی اولان اسم اوله‌بیله‌جكی كبی ماضیء معلوم ویا مجهولده اوله‌بیلیر . ایشته بوجهتلری تفریق ایتمك ایچون او نقطه‌لرك استعمالنه لزوم كورمشلردی . بوندن ماعدا بونقطه‌لرك استعمالندن بر آز زمان اول حركه یرینه قائم اولمق اوزره علمای سریانیه‌دن (یعقوب الرهاوی) طرفندن برطاقم نقطه‌لر ایجاد اولنمش ایدی كه [١] بونلر اول امرده حرفلرك ایچنه صوقوشدورولور نقطه‌لردن عبارت ایكن بالآخره حركات ثلاثه (فتحه ، ضمه ، كسره) یرینه قائم اولمق اوزره نقط مزدوجه - چفت نقطه‌لر - شكلنه تحول ایلدی . بونلر حالا سریانیلر ایله كلدانیلرده مستعملدر . بونی مؤید اوله‌دن اوله‌رق (ابو الاسود الدؤلی) حرفلره حركه قویمق ایستدیكی زمان معیننه ویریلن كاتبه : « حرفی تلفظ ایدركن آغزیمی آچار ایسه‌م نقطه‌یی حرفك اوزرینه ، آغزیمی بوزر ایسه‌م نقطه‌یی حرفك ایچنه ، آشاغی‌یه طوغری قیرارسه‌م نقطه‌یی حرفك آلتنه قویسك » دییه‌رك او صورتله تنقیطده بولنمش اولمسیدر [٢] . دها صكره عربلر بونقطه‌لری استعمال ایتمكه باشلایه‌رق علی الاكثر یازینك رنكندن بشقه برنك ایله یازارلردی . كتابخانهٔ خدیویه‌ده بوشكلده تنقیط ایدلمش كوفی یازی ایله برمصحف كوردك . قاهره جوارنده عمرو جامعندن آلنان بومصحف اك اسكی مصحفلردن معدوددر . بیوك قطعه‌ده جیلان دریلری اوزرینه وسیاه مركب ایله محرردر. حاوی اولدیغی نقطه‌لر قرمزی رنكده‌در . (ابو الاسود) ك تعریفاتی وجه ایله بومصحفده حرفك اوزرنده بولنان نقطه فتحه‌یی ، اورته‌سنده بولنان نقطه ضمه‌یی وآلتنده بولنان نقطه كسره‌یی كوستریبور .

[١] اللمعة الشهیة ٢١ [٢] فهرست ٤٠

اعجام (نقطه قويمق)

خط عربى عربلر طرفندن سريانيلردن و نبطيلردن اقتباس ايدلديكى زمان نقطه‌لردن خالى ايدى . ـ سريانى يازيلر بوكونه قدر نقطه‌سز طورور ـ نقطه‌لرك صكره‌دن علاوه ايدلديكى مسلم ايسه‌ده هانكى تاريخده نقطه قونولغه باشلانديغى صورت قطعيه‌ده معلوم دكلدر . نقط هرحالده نقطه وضعى اسكيدر . قرائن احوالدن آكلاشلديغنه كوره اسلاملر بالاده ذكرى كچن حركه‌لرى استعمال ايتدكدن صكره حرفلرك بر برندن تفريق ايديله‌مامسندن ياكلش اوقونديغى وبرچوق تردد والتباسلره دوشولديكنى كوره‌رك نقطه وضعنه لزوم كورمشلردر. چونكه مرور زمان ايله عرب اولميان اسلاملرك مقدارى چوغالمش ايدى . لسان اصليلرى عربى اولميان بونوع اسلاملر حروف هجادن شكلاً يكديكرينه مشابه اولان جيم وحا ، سين وشين ، با وتا وثا حرفلرينى بر برندن تفريق مسأله‌لرنده مشكلاته دوشمشلردى. بومشكلاتى ملوك امويه‌دن (عبدالملك بن مروان) زماننده عراقده والى بولنان (حجاج) ايلك ذات اولمق اوزره نظر دقته آله‌رق چاره ساز اولمق ايستدى . (ابن خلكان) ديبوركه : « حجاج معيتنده بولنان كاتبلرى نزدينه جلب ايدرك يكديكرينه شكلاً مشابه اولان حرفلرك اوزرينه بر برندن تفريق ايچون علامات مخصوصه وضعى لزومنى اخطار ايلدى . روايته كوره بوايشى درعهده ايدن ذات (نصر بن عاصم) ايدى . (نصر) نقطه‌لرى مختلف يرلرده اولمق اوزره برر ، ايكيشر وضع ايتدى . خلق اوزون مدت بوشكللرى استعمال ايلديلر. نقطه‌سز يازى يازمازلردى . فقط بونقطه‌لرك استعمالى ايله دخى يازيده تصحيف وتوعنك اوكى آلنه‌مديغندن اعجامى احداثه مجبور اولديلر. يازيده نقطه‌لر ايله برابر اعجامى ده استعمال ايدرلردى » [١] . (ابن خلكان) ك بوعبارەسنده اويله برمبهميت واردركه بوندن نه ديمك ايستنلديكى و (تنقيط) ايله (اعجام) آره‌سنده نه كبى برفرق بولنديغى آكلاشيله‌ميور .
چونكه (تنقيط) ايله (اعجام) عينى معناده‌در. بوندن ماعدا (تنقيط) دن

---

[١] ابن خلكان ١٢٥ ج ١

مقصد حركه‌لر اولمق‌ده مستبعددر . زیرا حركه‌لرك وضعنه لزوم كوسترن حال تصحیفك چوقلغی ، یعنی نقطه‌لرك اختلافی ایله قرائتده حاصل اولان اختلافدن عبارتدر . شوحاله كوره ذكر اولنان نقطه‌لر حروف متشابهه‌یی بربرندن تفریق ایتمك ایچون (اعجام) قبیلندن اولمق اقتضا ایدر. مع مافیه شورا‌سی آكلاشیلیور كه موماالیه (نصر) بتون الفبایه نقطه‌لر وضع ایتمامشدر . یالكز كثرتله ورود ایدن والتباسه سببیت ویرمسندن قورقولان برقاچ حرفی نقطه‌لی یاپمشدر . دها صكره درست اوقومق آنجق بوكوننكنده‌اولدیغی كبی بتون حرفلری نقطه‌لی یازمق ایله ممكن اوله‌بیله‌جكی آكلاشلمقله اكا كوره نقطه‌لر قونولمش وبوكا (اعجام) نامی ویرلمشدر . كتابخانهٔ خدیویه‌ده یازیلرك تشهیر اولندیغی محلده ٩١ سنهٔ هجریه‌سی تاریخنی حاوی اوزرنده عربجه یازیلی سازدن (پاپیروس) بر صحیفه منظورمز

عرب كاری معدنی بر وازو

اولدی. بویازیده نقطه‌لر موجوددر. شوقدركه نقطه‌لر بعض حروف متشابهه‌یه منحصردر. مثلا یا وتادن تفریق ایتمك ایچون بایه نقطه قونلمش . كذلك سیندن آییرمق ایچون شینك، اوزرینه مستوی برشكلده اوچ نقطه وضع ایدلمش . بوتشهیر كاهده كوچك قطعه‌ده جیلان دریسی اوزرینه یازلمش مصحفلر دخی كوردك . بونلرده ده حركه‌لری كوسترن نقطه‌لر قرمزی ، اعجام ایچون وضع ایدیلان نقطه‌لر سیاه مركب ایله یازلمشدر . مع مافیه یازیده بوحال مطرد دكل ایدی . بعضاً اسكی اولدیغی حالده نقطه‌لی وحركه‌لی یازی بولندیغی كبی بعضاًده دها یقین بر زمانده یازلمش ایكن وحركه نقطه‌سی اولمیان یازیلرده‌ده تصادف ایدلمكده‌در .

بوندن آكلاشيليوركه عربلر برنجى عصر هجرينك اورته‌سندن اعتباراً هم حركه‌لرى، هم نقطه‌لرى قوللاندقلرى حالده بونلرك استعمالندن خوشلانمازلردى. مصحفلر وسائره كبى ضبط ودقتى مستلزم اولان كتابلردن بشقه شيلرده حركه ونقطه‌لرك استعمالنى ايسته‌مزلردى. نقطه‌سز يازى‌يى، باخصوص مرسل اليه عالم برذات ايسه، مرجح عدايدرلردى. روايته كوره دولت عباسيه امراسندن (عبدالله بن طاهر) ه بريازى كوسترلديكى زمان مشار اليه: « نقطه‌لرى اولمسه نه كوزل يازيدر » ديمشدى. « مكتوبده نقطه‌لرك چوقلغى مرسل اليهك علم وعرفانى حقنده شبهه‌يى متضمندر » ديرلردى. بعضاً نقطه‌لر يوزندن مضرتلر وقوع بولوردى. روايته كوره خلفاى عباسيه‌دن (جعفر متوكل) واليلرندن برينه: « اسلام اوليانلرك تحرير نفوسنى اجرا ايدرك مقدارلرينى بزه بيلدير » ديبه برامر كوندرمش وامرنامه‌ده احصا ايتمك فعلنك صيغهٔ امرى اولان (احص) كلمه‌سنى قوللانمش ايدى. كلمه‌ده بولنان حاك اوزرنده تصادفاً برنقطه حاصل اولديغندن والى امرى (اخص) - طواشى ياپ - صورتنده تلقى ايدرك داخل ولايتده بولنان غير مسلملرى طوپلايوب طواشى ايتمش وانلردن ايكى كشيدن ماعداسى عمليات واقعه‌دن هلاك اولمشدر [١].

كاتبلر مدنيت اسلاميه‌نك كچيرديكى دورلر اثناسنده يازى‌يى نقطه‌لى ويا نقطه‌سز يازمقده مخير قالمشلردى. فقط اكثريا نقطه‌سز يازارلردى. بونك نتيجه‌سنده برچوق احوالده وخصوصاً غريب محللر اسملرنده وسائر الفاظ غريبه‌ده التباس وقوع بولمشدر [٢]. ادبا علوم وفنونه دائر اولان كتابلرده نقطه استعمالنى لازم وموافق كوردكلرى حالده مخابراتده نقطه قوللانمسنى چركين بولدقلرندن انشا وحسن خطده‌كى اقتدار وغرورلرينه بناءً يالكز سوزك فصاحتى وخطك كوزللكنه اهميت ويره‌رك تحريرده مختصر براسلوب اختيار واوفاق بليغ جمله‌لر ايله اكتفا ايدرلر وفضله ايضاحات اعطاسنى ونقطه وحركه وضعنى كتابتده برعجز وتقصير عد ايلرلردى [٣].

[١] كشف الظنون ٤٦٨ ج٢ [٢] كتابمز تاريخ اللغة العربية ١٨ [٣] ادب الدنيا والدين ٥٢

یازی آلات وادواتی

یازی آلات وادواتنه کلنجه کتابمزك برنجی جلدنده بونلر حقنده کافی معلومات ویرمش ایدك . اسلاملر دولت امویه‌نك صوك زمانلرینه قدر یازیلرینی دری وبومیانده جیلان دریسی اوزرینه یازه‌رق بودریلری طومار شکلنده یاپدقلرندن حکومت دفاتری برطاقم طومارلردن عبارت‌ایدی . بالآخره خلافت عباسیلره انتقال ایدرك برنجی خلیفهٔ عباسی (سفاح) طرفندن (خالد بن برمك) وزیر اتخاذ ایدیلنجه وزیر مشار الیه دفاتر حکومتی طومار شکلندن ینه دریدن اولمق اوزره الیوم بیلدیکمز کتاب شکلنه تحویل ایتدی . وزیر خالددن صکره بشنجی خلیفهٔ عباسی (رشید) دورنده (جعفر بن یحیی برمکی) نك زمان وزارتنه قدر دفترلر بو حالده دوام ایلدی . (جعفر) منصب وزارته کچنجه دریلره بدل کاغد قوللاندی . بونکله برابر خلق خیلی عصرلر امتدادنجه کاغد ایله برابر دری‌ده استعمال ایتمشلردر . او زمانلرده استعمال اولنان کاغدلر قرطاس نامنده‌کی کاغد ایله چین ، تهامه ، خراسان کاغدلری ایدی [١] . (کاغد) اسمی ایله معروف دیکر بر نوع کاغد دها وار ایدی. بوندن کراسه‌لر (جزءلر) ودفترلر یاپارلردی . مع‌مافیه بعض مؤلفلر کاغد موجود اولمقله برابر ینه‌دری پارچه‌لری اوزرینه یازی‌یازمغی ترجیح‌ایدرلردی. نته‌کیم حکیم شهیر (فارابی) مؤلفاتنی علی‌الاکثر دری اوزرنده‌یازاردی [٢] .

علوم اسلامیه

علوم اسلامیه دها اول بیان ایدلدیکی اوزره اسلامیتك ومدنیت اسلامیه‌نك اقتضا ایتدیکی علملردن عبارتدر . بوعلملر اوچ قسمه انقسام ایدر: اولا علوم دینیهٔ اسلامیه‌یی تشکیل ایدن علوم شرعیه ، ثانیاً قرآن عظیم‌الشانك ضبط قرائتی، تفسیر وتفهمی ایله حدیثك تفهمی ایچون اسلامیتك ضمناً ایجاب ایتدیکی علوم لسانیه ، ثالثاً تاریخ وجغرافیه .

---

[١] فهرست ٤٠ [٢] ابن خلکان ٥٧ ج ٢

اولا علوم شرعیهٔ اسلامیه

قرآن کریم

جمع وتدوینی

قرآن عظیم‌الشان اسلاملرجه دین ودنیا امورنده مرجع اصلی اولدیغی ایچون اسلاملرك قرآنی جمع وحفظه صوك درجه اعتنا ایلملرینی پك طبیعی کورمك اقتضا ایدر . قرآنك محافظه‌سنه خدمت ایدن برنجی شی انی برآره‌ده طوپلامق وکتاب شکلنه وضع ایتمکدر . قرآن عظیم‌الشان بر دفعه‌ده نازل اولمیه‌رق دعوت نبویه‌نك ظهورندن حضرت پیغمبرك وفاتنه قدر بعضی مکه‌ده وبعضی مدینه‌ده احوالك مقتضیاتنه تبعاً یکرمی سنه اثناسنده تدریجاً تنزیل بیورلمشدر . حضرت پیغمبر بر آیت ویا بر سوره تلاوت ایتدکجه کاتبلر انی او زمانلرده مستعمل اولان یازی صحیفه‌لرینه یازارلردی . او صره‌لرده یازی دری پارچه‌لرینه ، اوموز وقبورغه کمیکلری کبی کنیش کمیکلره ، خرمادن اودون پارچه‌لرینه و (لخاف) دینیلن برنوع کنیش بیاض طاشلره یازیلیردی. حضرت نبی ۱۱ نجی سنهٔ هجریه‌ده وفات ایتدیکی زمان قرآن عظیم‌الشانك بر قسمی بو نوعدن اولان صحیفه‌لر اوزرنده مخطوط ، دیکر برقسمی‌ده حافظه‌لرده محفوظ بولنمقده وقرآنك حافظلرینه (قراء) نامی ویرلمکده ایدی .

حضرت پیغمبرك حال حیاتنده قرآن عظیم‌الشانك قید وتدوینه اك زیاده اعتنا وهمت ایدن ذوات حضرت (علی بن ابی طالب) ، (سعد بن عبید بن النعمان) ، (ابوالدرداء) ، (معاذ بن جبل) ، (ثابت بن زید) ، (ابی بن کعب) وسائره ایدی . وفات پیغمبری‌یی متعاقب حضرت (ابو بکر)ك خلافتی زماننده جزیرةالعرب اهالیسی اسلامیتدن ارتداد ایدنجه خلیفهٔ مشارالیه انلری طریق ارتداددن چویرمك اوزره عسکر سوق ایتمکه مجبوراوله‌رق وقوع بولان

محاربانده وباخصوص (يمامه) غزوه‌سنده صحابه‌دن پك چوق ذوات شهيد اولمشدى. يالكز ذكر اولنـان (يمامه) غزوه‌سنده يدى يوزى قراءدن (حافظـلردن) اولمق اوزره اسلاملردن ١,٢٠٠ كشى شهيد دوشمش ايدى . ضايعات واقعه‌دن مدينه اهاليسى وبالخاصه اسلام ومسـلمانلرك بيوك آدمى اولان حضرت عمر خبردار اولنجه صوك درجه اوركديلر . حضرت عمر حافظلرك وفاتيله قرآندن بر شى ضايع اولمسون ديه درحال قرآن عظيم‌الشـانك جمعى لزومنى حضرت ابوبكره سويلدى . حضرت ابوبكر برمدت تردد ده بولندى . « جناب پيغمبرك ياپمديغى وياپلمسنى وصيت ايتمديكى بر شيئى بن نصل ياپه‌يم ؟ » ديدى . حضرت عمر بولزومى اثبات ايده‌ايده نهايت حضرت ابوبكرى اقناع ايلدى. بونك اوزرينه حضرت ابو بكر كتبهٔ وحيدن (زيد بن ثابت) ى نزدينه چاغيره‌رق صحابه‌نك نزدنده بولنان سوره‌لرى جمع ايتديردى . بو جمع اثناسـنده بعض سوره‌لردن ايكى ، اوچ ويا دها زياده نسخه بولنديغى حالده (توبه) سوره‌سى كبى بعض سوره‌لردن ايسه يالكز برنسخه بولندى . (توبه) سوره‌سندن يالكز برنسخه (ابو خزيمة‌الانصارى) نك نزدنده بولنمشدى [١] .

(زيد بن ثابت) قرآن عظيم‌الشـانى آنف‌الذكر مخطوطـاتدن وقراءك (حافظلرك) ازبرندن جمع ايدرك حضرت ابو بكره تسليم ايلدى . بو صحيفه‌لر حضرت ابو بكرك نزدنده مشـاراليهك ١٣نجى سنهٔ هجريه‌ده وقوع وفاتنه قدر محفوظ قالدى . دها صكره حضرت عمر مقام خلافته كچنجه اوصحيفه‌لرى آله‌رق خلافتنك صوكنه قدرنزدنده محافظه ايتدى. حضرت عثمان مقام خلافته كچنجه او صحيفه‌لر كندى قيزى حضرت پيغمبرك زوجـه‌لرندن حضرت (حفصه) يه انتقال ايلدى .

حضرت عثمان زماننده فتوحات اسـلاميه كسب وسعت ايدرك اسلاملر ـ ميـانه‌لرنده بر چوق قراء اولديغى حالده ـ مصر ، شـام ، عراق ، ايران وآفريقـا طرفلرينه طاغلمشـلردى . بوقراء دن بعضـلرينك نزدنده قرآندن نسخه‌لر واردى . هر حافظ قرآنى بر ترتيب مخصوص ايله ترتيب ايتمش ايدى . بونك اوزرينه هر مملكت اهاليسى او مملكتده بولنان حافظلرك

[١] فهرست ٢٤

ترتیبنه اعتماد ایتدیلر . مثلا شام وحمص اهالیسی قرآنی کبار صحابه‌دن (مقداد بن الاسود) دن و (بصره) اهالیسی صحابه‌دن (ابو موسی الاشعری) دن تلقی یلدیلر [۱] . (ابو موسی الاشعری) نك مصحفنه (لباب القلوب) نامی ویریلیوردی. حافظلر قرآنك حفظ وضبطنه صوك درجه اعتنا ایتدکلری حالده بعض سوره‌لرینك قرائتنده اختلافدن خالی قالمامشلردر .

تصادفاتدن اوله‌رق اواثناده صحابه‌دن حذیفة بن الیمان (ارمنیه) و (اذربیجان) غزوه‌سنده بولنانلر جمله‌سنده حاضر بولنه‌رق اسلاملر طرفندن بعض آیتلرك قرائتنده اختلاف وقوع بولدیغنی کوردیکی کبی برینك دیکرینه : « بنم قرائتم سنك قرائتکدن ایدر » دیدیکنی‌ده ایشیتدی . (حذیفه) مدینه‌یه عودت ایتدیکی زمان کیفیتی حضرت عثمانه بیان وبو حال تلافی ایدلمزسه صوکی فنا اوله‌جغنی اخطار ایله برابر « موسویلرایله خرستیانلر کندی کتابلرنده نصل اختلافاته دوشدیلر ایسه اسلاملرده بویله اختلافه دوشمدن اول بوامتی قورتارمغه مسارعت ایتملیسك » دیدی . حضرت عثمان حضرت (حفصه) یه : « قرآنك صحیفه‌لرینی بزه کوندر ، مصحفلره استنساخ ایدوب تکرار سکا اعاده ایده‌لم » دییه خبر کوندردی . حضرت (حفصه) نزدنده محفوظ بولنان صحیفه‌لری ارسال ایلدی . حضرت عثمان کبار صحابه‌دن (زید بن ثابت) ایله (عبدالله بن الزبیر)، (سعید بن العاص) و (عبدالرحمن بن الحارث بن هشام)ی نزدینه دعوت ایدرك قرآن عظیم الشانی استنساخ ایتلرینی کندیلرینه امر و « زید بن ثابت ایله برشیده اختلافده بولنور ایسه‌کز انی قریش لسانی ایله یازیکز . زیرا قرآن کریم قریش لسانی ایله نازل اولدی » دییه توصیه ایتدی . مشارالیهم آلدقلری اوامر وتعلیمات دائره‌سنده حرکت ایدرك [۲] ۳۰ نجی سنهٔ هجریه‌ده، آلتی مصحف یازدیلر . حضرت عثمان بونلردن درت مصحفی امصار اربعه‌یه (ممالك اربعه‌یه)، یعنی مکه، بصره ، کوفه وشامه کوندردی [۳] . بری اهالی‌یه ، دیکری کندینه مخصوص اوله‌رق مدینه‌ده ایکی مصحف ابقا ایتدی . حضرت عثمانك مصحفنه « امام » نامنی ویریرلر. مشار الیه بوندن دها اول موجود اولان مصحفلرك وصحیفه‌لرك جمع واحراق ایدلمسنی امر ایلدی [٤] .

---

[۱] ابوالفدا ۱۷٦ ج ۱ [۲] فهرست ۲۵ [۳] نفح الطیب ۲۸۷ ج ۱ [٤] ابوالفدا ۱۷٦ ج ۱

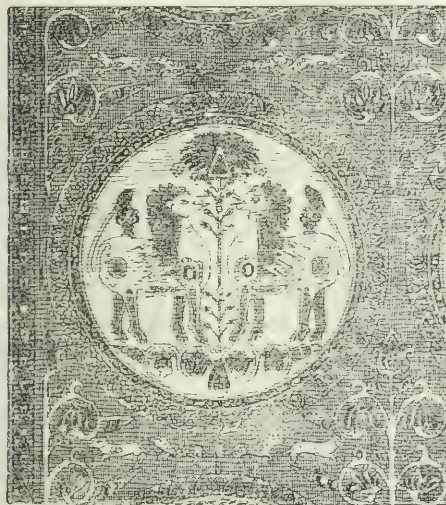
بو تاريخدن صكره اسلاملر حضرت عثمان طرفندن يازيلان مصحفه اعتبار ايدرك هر يرده آني استنساخ ايله مشغول اولمشلر و آز بر مدت كچمدن بر چوق مصاحف شريفه استنساخ ايلمشلردر. (مسعودى) حضرت على ايله (معاويه) آره سنده وقوع بولان (صفين) وقعه سندن ، حضرت علينك ابتداى امرده نصل غالب كلديكندن ، مصحفلرك يوقارى قالديرلمسى حقنده (عمرو بن العاص) طرفندن اتخاذينه لزوم كوستريلن تدبيردن بحث ايتديكى صره ده «معاويه نك عسكرندن بش يوز قدر مصحف يوقارى قالديرلمشدر» دييور [۱] . شبهه يوقدركه بو مصحفلر اووقته قدر اسلاملر طرفندن استنساخ اولنان مصحفلرك كافه سى دكل ايدى . حضرت عثمان طرفندن قرآن كريمك مصحف شكلنه وضعندن (صفين) وقعه سنه قدر يالكز يدى سنه كچمش ايدى . بو مدت ظرفنده اسلاملر طرفندن نه قدر چوق مصحف يازلديغنه ذكر اولنان مقدار بر مقياس تشكيل ايدر .

صحابهٔ كرام يالكز حضرت عثمانك مصحفنه اعتبار ايدلمسى وديكر مصاحفه نظر اهمال ايله باقلمسى لزومنى كمال شدتله توصيه ايتدكلرى حالده ينه بعض اسلاملر نزدنده سائر مصحفلردن نسخه لر قالمشدى . بونلرك اك مشهورى حضرت على مصحفيدر . شيعيلر حضرت پيغمبرك وفاتى اثناسنده مصحفى ايلك يازانك حضرت على اولديغى ويازديغى مصحفك كندى شيعه سى آره سنده تناقل ايدرك آل جعفر نزدنده محفوظ قالديغى اعتقادنده درلر . (ابن النديم) (ابويعلى حمزه الحسينى) نك يانده حضرت علينك خط دستى ايله يازلمش بر مصحف كورديكنى وبو مصحفك حضرت حسنك اولادى آره سنده ارثاً تناقل ايتمكده بولنديغنى (فهرست) نامنده كى كتابنده ذكر ايدييور [۲] . (عبدالله بن مسعود) ايله (ابى بن كعب) ك مصحفلرى دخى او قالان مصحفلر جمله سندن اولوب هر برى سوره لرجه بر ترتيب مخصوص ايله ترتيب ايدلمشدى [۳] .

بونكله برابر خلفا وامرا (واليلر) دخى اسلاملرى حضرت عثمانك مصحفى اوزرينه توحيد ايتمك واكا مخالف ديكر مصحفلرى ابطال ايلمك

[۱] مسعودى ۲۰ ج ۲ [۲] فهرست ۲۸ [۳] فهرست ۲٦

خصوصنده صوك درجهده بذل مساعيدن كيرى طورمامشلردى . ازمساعى جملهسندن اولمق اوزره امرا حضرت عثمانك مصحفندن نسخهلر يازهرق خلق طرفندن كوريلوب اللرنده بولنان مصحفلر اكا كوره تصحيح اولنمق مقصديله بولندقلرى يرلردهكى جامعلره وضع ايتدكلرى كبى بعضاً ينه عين مقصدله ممالك اسلاميهنك سائر طرفلرينهده كوندريرلردى . فقط بريرك جامعنده بر والينك مصحفنى قبول ايتمك اويرده اووالينك حاكميتنى طانيمق قبيلندن عد اولنوردى . (حجاج) مصحفلر يازديروب اطرافه كوندرن واليلرك ايلرى كانلرندن ايدى . موماليه يازديرديغى مصحفلردن برينى مصره كوندرمش ايدى . اوصردده مصرده والى بولنان خاندان امويدن (عبدالعزيز بن مروان) مصحفك ورودندن خبردار اولنجه غضبه كلهرك « بنم بولنديغم بر اردويه مصحف كوندرمك انك حديميدر ؟ » ديدى . همان بر مصحف يازلمسنى امر ايتدى . مصحفك خطاسز اولمسنه صوك درجه دقت ايدهرك بونده هركيم بر ياكلش بولور ايسه كنديسنه قربانلق بر قوچ ايله اوتوز دينار مكافات ويرهجكنى اعلان ايلدى . كوفه قراسندن (حافظلرندن) برى بو مصحفده « نعجه » ـ ديشى قيون ـ كلهسنك « نجعه » شكلنده يازلمش اولديغنى كورمكله موعود اولان مكافاتى آلدى [١] .

پردهلك قماش

[١] مقريزى ٢٥٤ ج ٢

قرآن کریمك قرائتی

اوائل اسلامیتده اوقومه بیلنلرك مقداری آز اولدیغی ایچون اوقومه‌نك بیوك بر اهمیتی وار ایدی . اوصره‌ده سائر اسلاملرك اوقومه‌سی ، یازه‌سی اولمدیغندن قرآن عظیم الشانی قرائت ایدنلره دیگر اسلاملردن فرق و تمییز ایدلمك اوزره « قراء » نامی ویرلمشدی . دها اول بیان ایتدیگمز وجه ایله حضرت عثمانك قرآن کریمی جمع و تدوین ایتمسنه باعث اولان شی صحابۀ کرامك قرائتده اختلافده بولندقلرینی ایشتمسی ایدی . مشارالیه هر طرفه مصحفلر گوندررك قرائتده اختلاف ظهورینه مانع اولمق ایستدی ، فقط بو تدابیر اختلاف وقوعنك بسبتون اوکنی آله‌مدی . چوق زمان گچمدن هر ولایتده بر قرائت مخصوصه ظهور ایلدی . بو ولایتلردن هر بری صدق و اقتدارینه اعتماد ایتدکلری قراءدن (حافظلردن) برینك طرز قرائتنه تابع اولیور واو قرائت اوراده شیوع و شهرت بولیوردی . فقط نهایت بو قرائتلردن قرآن عظیم الشانك تلاوتی ایچون مدار اعتماد اتخاذ ایدیلن یالکز یدیسی پایدار اوله‌رق دیگرلری اهمال ایدلمشدر . بعضلری قرائتلری اونه ابلاغ ایدرلر .

پایدار قالان اون قرائتك صاحبلری مدینه‌ده (نافع بن ابی رؤیم) ، (یزید بن القعقاع) ، مکه‌ده (عبدالله بن کثیر) ، بصره‌ده (ابو عمر بن العلاء) ، (یعقوب حضرمی) ، شامده (عبدالله بن عامر) ، کوفه‌ده (عاصم بن ابی النجود) ، (حمزة بن حبیب الزیات) ، (علی الکسائی) ، (خلف البزاز) در . ذوات مشارالیهمدن بشقه اقطار عالم اسلامیده پك چوق کیمسه‌لر قرائت ایله کسب شهرت ایتمش ایدی . بونلردن بعضلری ، خصوصاً فرق اسلامیه ظهور و تفسیر و فقهده فکر و مطالعه‌لری تشعب و تکثر ایتدیگی زمانلرده ، پك غریب قرائتلرده بولنمشلردی . مع مافیه خلفا ــ میلادك قرون اولاسنده نصرانیت رؤساسنك یاپدقلری کبی ــ بین المسلمین تفرقه وقوعندن قورقه‌رق اوقیلدن اولان شاذلرك تعقیب و مجازاتنده استعمال شدتدن گیری طورمیورلردی . دین اسلام ، باخصوص اوائل انتشاری صره‌لرنده ، حریت فکر و کلامه خرستیانلقدن زیاده مساعد ایدی .

دیانتك بخش ایتدیکی بوحریت وصلاحیت سایه‌سنده هرکس رأی ومطالعه‌سنی خلیفه‌نك فکر ومطالعه‌سنه مخالف اولسه بیله سرد وایراددن چکنمیوردی . ایشته اویله برحریت کلامك نتیجه‌سی اولمق اوزره اوصره‌لرده اسلام فرقه‌لری چوغاله‌رق اصحابنك قرائتده وتفسیر وفقهده وهر شیده طوتدقلری اصول ومطـالعه تعدد ایتمش وحتی بعضلری (سورهٔ یوسف) ك قرآندن اولمدیغنی ، چونکه حکایه‌لردن برحکایه قبیلندن اولدیغنی ادعا ایتمك درجه‌لرینه قدر ایلری کیتمش ایدی . بونی ادعا ایدنلر (عجـارده) فرقه‌سی ایدی [١] . حتی دیکر برفرقه دخی حضرت عیسانك الوهیتنه متعلق قضایادن برینك وروز قیامتده مخلوقاتدن حسـاب صورانك حضرت عیسی اولدیغنك اثباتنه قالقیشمق کبی برفکرده بولنمش ایدی [٢] . بعضلری دولت عباسیه‌نك اورته زمانلرینه قدر غریب قرائتلره دوام ایلمشـلردی . اوجمله‌دن اوله‌رق ٣٥٤ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن (یعقوب العطـار) غریب قرائتلره دوام ایتدیکندن خلیفهٔ زمان طرفندن جلب ایدیله‌رك توبه‌ایتدیرلمش وقراء وفقها حضورنده توبه سنه دائر بر محضر یازیله‌رق حاضر بولنـانلر اوزرینه شاهد اتخاذ اولنمشدی [٣] .

شاذ برصورتده قرائتده بولنانلرك اك مشهوری ٣٢٨ سنه‌سنده وفات ایدن (ابن شـنبود بغدادی) درکه بو آدم (ابن‌الندیم) و (ابن خلکان) طرفندن

---

[١] شهرستانی ٩٥ ج ١

عجارده خوارج رؤساسندن عبدالکریم (وبر روایته کوره عبدالله ودیکر روایته کوره عبدالرحمن) بن العجردك اصحاب وطرفدارانندن متشکل ایدیلر. بونلر خوارجدن (نجدة بن عامر الحنفی) نك اصحابندن اولمقله نجدات نامنی آلان دیکر برصنف خوارجك اعتقـاداتنی تماماً قبول ایتدکدن ماعدا فضله اوله‌رق دخی برچوجق بالغ اولوب ادعای اسلامیت ایتمدن اول اوچوجغی اوغل دییه قبول ایتمك جائز اولمدیغنه ، چوجق بالغ اولنجه دخی انی اسلامیته دعوت ایتمك لازم کله‌جکنه، مشرکلرك اطفالی هپ جهنمه کیده‌جکلرینه ذاهب اولمشلر ایدی . اون فرقه ایدیلر . (میمون بن عمران) ك طرفـدارانی اولمقله (میمونیه) تسمیه‌ایدیلان خوارج فرقه‌سی ایسه قدره معتقد اولدقلرندن استطاعت وقدرتك فعلدن دها اول اولدیغنی وجناب حقك یالکز خیر ایستیوب شر ایسه‌مدیکنی، کفارك اطفالندن وفات ایدنلرك جنته کیده‌جکلرینی ، قاردشلر آره‌سنده نکاح جائز اولدیغنی ادعا ایدرلر وسورهٔ یوسفی طانیمازلردی . (محیط المحیط)

[٢] شهرستانی ٤٢ ج ١ . [٣] طبقات الادبا ٣٦١

شکلی تعریف اولنان بر طاقم شاذ قرائتلر ایله جامعلرده قرآن تلاوت ایتمکده ایکن وزیر (ابن مقله) ۳۲۳ سنهٔ هجریه‌سنده کیفیتدن خبردار اوله‌رق کندیسنی دردست وحبسه القا ایلدی . (ابن شنبود) برمدت حبسخانه‌ده قالدیغی حالده عبرت آلوب قاعده خلافنه اوقومقدن واز کچمدیکندن وزیرك امری ایله دایاق آلتنه آلندی . ایشته بونك اوزرینه (ابن شنبود) توبه ایدرك حضرت عثمانك مصحفی ایله واسلاملرك قبول ایتدکلری شکل وطرزده اوقویه‌جغنی تعهد ایلدیکندن توبه‌سنه دائر بر محضر یاپیلوب بو صورتله شاذ قرائتده بولنمسنه ممانعت ایدلدی [۱] .

اصحابی دها اول ذکر ایتدیکمز اون طرز قرائتك جمله‌سی اسلاملر نزدنده جائز وائمه نظرنده بونلرك جمله‌سی طوغریدر . بر مملکت بوقرائتلردن برینی ویا ایکیسنی ودها زیاده‌سنی اختیار ایده‌بیله‌جکی کبی جمله‌سنی‌ده قبول واستعمال ایده‌بیلیر [۲] .

اسلاملر قرائتك صحتنی اثبات خصوصنده اسناد متسلسله اعتماد ایدرلر وحضرت پیغمبره دایانجه‌یه قدر مثلا « یعقوب بن اسحق (سلام) دن ، سلام (عاصم) دن ، عاصم (ابو عبدالرحمن) دن ، ابو عبدالرحمن (علی بن ابی طالب)دن، علی‌ده حضرت پیغمبردن بویله اوقومشلردر » دییه‌رك بوتسلسلی برطرز مبرهن ایله قبول ایلرلر ایدی [۱] .

قرآن عظیم الشانك تأثیری

قرآن کریمك حفظی ، باخصوص اوائل اسلامیتده ، اسلاملرك الك برنجی وظیفه‌سی عد ایدلدیکندن قرائت وحفظنده صرف اولنان اعتنا وغیرت تأثیریله قرآن عظیم الشانك اوامر ونواهیسی اسلاملرك قلبلرینه منطبع اولدیغی کبی عباره‌لری بتون ادبائك لسانلرینه مرتسم اولدی . قرآن عظیم الشان شریعت ،

[۱] ابن خلکان ۴۹۰ ج ۱ [۲] مقدسی ۲۹ ونفح الطیب ۱۰۴ ج ۱
[۱] ابن خلکان ۳۰۸ ج ۲

ديانت ، لغت ، وهرشيده مرجع ايدی . اسلاميتی قبول ايدن اقوام اصل ولسان ومملكت اعتباری ايله بربرندن آيری واوزاق ايكن قرآن كريم بونلرك جمله‌سنه عين تأثيرده بولندی. اسلاملر خطابتده قرآنك اسلوب بيانی تقليده چاليشـدقلری جهتله يازدقلری آثارده آيتلر ايله استشهاد ايتمكه باشلامشـلر واخلاق وعاداته وارنجه‌يه قدر هرشيده قرآن كريمك تأثيراتنـه تابع اولمشلردر . علوم شرعيه شـويله طورسون علوم لسانيه‌ده دخی نصوص قرآنيه‌يه مراجعت اولنيوردی . عرب نحو وصرفنك علامهٔ بی‌مدانيسی مشهور (سيبويه) ك بوايكی علمه دائر اولان كتابنـده ٣٠٠ قدر آيت واردر . اصحـاب بلاغت وفصـاحت ايلريده « اسلاميتده خطابت » و « اسلاميتده بلاغت » بحثلرنده كوريله‌جكی اوزره آيات قرآنيـه ايله ترصيع وتزيين ايتمكسزين برنطق ويا سـائر برشيئی ايراد ايتمـك ويازمقدن خوشلانمازلردی . بتون نطقلرده ، مكاتباتده ، توقيعلرده آيات كريمه استعمال اولنوردی .

قرآن عظيم الشانك قرائت ، حفظ وتفهمنه اوقـدر چوق اهتمام واعتنـا ايتمشـلر ايدی كه برآيتك برحرفی ويا بركلمه‌سی ذكر اولنسه بتون آيت درحال خاطرلرده تجسم ايدردی . بوجهتله بك چوق دفعه برآيتك عمومنی افاده ايتمك ايچون يالكز بركلمه‌سنك ذكرويا تحريری ايله اكتفا اولنوردی. ارباب ذكا درحال مقصدی آكلارلردی .

بوقبيلدن اولان مثاللر جمله‌سندن ارله‌رق مشهور سلطان (محمود غزنوی) بغدادده‌كی خليفه‌يه مراجعت ايدرك اسـمنك بغدادده خطبه‌ده ذكر وآلتون ، كموش سكه‌لری اوزرينه نقش ايدلمسنی طلب ايلمش ايدی . خليفه بوندن امتناع ايتديكندن سلطان محمود خليفه‌يه تهديد آميز برمكتوب كوندره‌رك ازجمـله : « بغدادك طاش ، طوپراغنی فيللر ايله (غزنه) يه نقل ايتمك ايسته‌سه‌م بوكا اقتدارم وار » ديمش ايدی. بوك اوزرينه خليفه سلطان محموده قپالی ومهرلی برمكتوب يازوب كوندردی . سلطان محمود نامه‌يی آچنجه ايچنده بسمله‌دن صكره برالف ممدوده واورته‌سنده برلام ونهايتـده برميم ونبی اوزرينه صلوات واللهه حمددن بشـقه برشی بوله‌ميه‌رق تعجبه دوشدی . سلطانك مجلسـنده بولنانلر دخی مقصدی آكلايه‌ميه‌رق تعجبده بولنديلر. نهايت علمای زمانه‌دن (ابوبكر قهستانی) كاوب

برمدت تفکردن صکره مقصدی آکلادی . سلطان محمود (قهستانی) یه : « نه دیمك ایستدیکنی سویله . نه ایسترسه‌ك ویریرم » دیجه قهستانی « سز انلری فیللر ایله تهدید ایتمش ایدیکز . انلرده بوجوابی کوندردیلر . مکتوبده‌کی الف ولام ومیم « ربکك فیل صاحبلرینی نه حاله قویدیغنی کورمدکمی ؟ » مفادنده اولان « الم ترکیف فعل ربك باصحاب الفیل » آیت کریمه‌سنه اشارتدر » جوابنی ویردی . سلطان محمود جوابدن اورکه‌رك قلبنه قورقو وپشیمانی عارض اولمش وخلیفه ایله کوزل کچنمکه باشلامشدر [١] .

کذلك روایت اولندیغنه کوره یدنجی خلیفهٔ عباسی (مأمون) آل طاهردن (عبدالله بن طاهر) ه طاریله‌رق قتلی ایچون مجلسنده بولنان مقربین ایله استشاره ایتدیکی صرده (ابن طاهر) ك دوستلرندن بری حاضر بولنمش . بودوست (ابن طاهر) ه برمکتوب کوندره‌رك ایچنه بسمله‌دن صکره یالکز « یاموسی » یازمش . (ابن طاهر) مکتوبی آچوبده یالکز بسمله‌یی ویا موسایی کورنجه تعجب ایتمش . فقط مکتوبك مقصدسز یازلمدیغنی بیلدیکندن دوشونه دوشونه مقصدی آکلامش . مقصد « ای موسی ! خلق سنی اولدورمك ایچون عقد مشورت ایدییورلر » مألنی متضمن اولان « یاموسی ان الملاء یأ تمرون بك لیقتلوك » آیت کریمه‌سنی افهام ایدی [٢] .

(سدیدالملك) ك و (ان) اداتی تشدیدینك حکایه‌سی دها بلیغدر . بوحکایه برنجی جلدده ذکر ایلدیکندن بوراده انی بردها تکراره لزوم یوقدر . اسلاملر قرآن کریمك تعظیم واستنساخنده پك ایلری کیدرك انی آلتون وکموش وفیل دیشی لوحه‌لری اوزرینه یازدقلری کبی ایپك ودیبا اوزرنده آلتون وکموش صرمه ایله ایشلیه‌رك انکله محفللرینی تزیین ومسجدلرك ، کتابخانه‌لرك ، مجلسلرك دیوارلرینی آیات کریمه ایله توشیح ایدرلردی . اسلاملر قرآن کریمی هر نوع یازی ومرکب ایله جیلان وسائره دریلری وکاغد اوزرنده طومار وجزء شکلنده یازه‌رق آیتلر آره‌سنده یالدیزلی مرکب قوللانیرلردی . اسکیده خلفا ، امرا وسلاطین کندی اللریله مصحف یازمغی بیوك برزین وبرکت عد ایدرك بالذات کندیلری مصحف یازارلر ویازدقلری مصحفلری جامعلرده وسائر اوکبی

[١] ترتیب الدول ٦٩ [٢] دمیری ١٢٦ ج ١

اماکن مبارکه‌ده حفظ ایدرلردی . بوکا مثال اولمق اوزره قاهره‌ده‌کی کتابخانهٔ خدیویده خط کوفینك اکثر اشکالی ایله یازلمش حرکه ونقطه‌دن خالی ، یاخود تمام حرکه‌لی ونقطه‌لی ، یاخود هرایکیسنك اورته‌سی اوله‌رق برچوق مصحفلر موجوددر .

اسلاملر قرآن عظیم الشان حقنده کوستردکلری اعتنا وتعظیم آثارندن اوله‌رق سوره ، آیت ، کلمه وحرفلرینك مقدارینی تعداد ایتدکلری کبی قرآن کریمده الف وبادن یایه قدر حروف هجانك هربرندن نه قدر حرف بولندیغنی‌ده تعداد وتحریر ایتمشلردر .

تفسیر قرآن

عربلر اسلامیتك اوائلنده حضرت نبی طرفندن برسوره ویا برآیت تلاوت بیورلدقجه او سوره ویا آیتی کرك مفردات الفاظ ، کرك ترکیب کلام اعتباری ایله آکلایه‌رق معنی نه یه شامل ایسه اوجهتلری‌ده ادراك ایدرلردی . چونکه اوسوره وآیتلر کندی لسانلری ایله وکندی لسانلرینك طرز بلاغتی ایله نازل اولمقده ایدی . فضله اوله‌رق او سوره وآیتلرك اکثری اویله برطاقم احوال اثناسنده نازل اولمش ایدی‌که احوال مذکوره نازل اولان آیتلری آکلامق ایچون قرینه تشکیل ایدییوردی . بونکله برابر برآیتك فهمنده مشکلاته دوشونجه حضرت نبی‌یه مراجعت ایدرلردی. جناب پیغمبر انلره آکلایه‌مدقلری شیلری تفسیر ایدر وآیتلردن منسوخ برشی وار ایسه ناسخی کوستره‌رك مشکلرینی حل ایلردی . ایشته صحابهٔ کرام حضرت پیغمبردن بوایضاحاتی تلقی ایله حفظ وتناقل ایتمشلردر . مشار الیهمدن صکره کلن تابعین وبونلرك تابعینی صحابهٔ کرامدن علوم قرآنیه‌یی تلقی ایتمشلردر .

بالآخره اسلامیت دولت شکلنه کیره‌رك نظامات وقوانینه احتیاج حاصل اولنجه قرآن عظیم الشان قوانین ونظامات مطلوبه‌یه منبع ومصدر کورولوب قرآنك تفسیرینه برقات دها اهمیت ویرلمش وقراء (حافظلر) ومفسرلر اواحکامی

استخراج واستنباطده اسلاملرك مرجعى كسلمشدر . شوحالده قراء ومفسرين ايلك ازمنهٔ اسلاميه‌ده فقها ديمك ايديلر. اسلاملر برنجى عصر هجرينك صوكارينه قدر تفسيرى شفاهاً تلقى وتناقل ايتمشلردر . تفسيرى يازى ايله ايلك تدوين ايدن ذات ١٠٤ سنهٔ هجريه‌سنده وفات ايدن (مجاهد بن جبير) ايدى . دها صكره بك‌چوق ذوات تفسيره دائر اثر يازمشلر ونهايت ٢٠٧ سنه‌سنده وفات ايدن (واقدى) [*] و ٣١٠ سنه‌سنده وفات ايدن (طبرى) [**] وسائره يتشمشلردر.

بالاده‌كى ايضاحاتدن آكلاشلديغى اوزره تفسيرك استنادگاه اساسيسى حضرت نبيدن ودها صكره صحابه وتابعيندن تواتر واسناد ايله نقلدن عبارت ايدى . اوصره‌ده عربلر على الاكثر اوقومق يازمق بيلمزلردى. اسباب كائناتدن وبدء واسرار خلقتدن بيلمدكلرى شيلرى آكلامق ايستدكجه ميانه‌لرنده مقيم و كنديلرندن اول اهل كتابدن اولان موسويلردن وخرستيانلردن صورارلردى . بونلر ايسه على الاكثر موسويلكى قبول ايدن يمن حميريلرندن تشكل ايديورلردى [١]. بوموسويلر و خرستيانلر او صره‌ده هر نه قدر اسلام اولمشلر ايسه‌ده شفاهاً تناقل وكتابةً توارث صورتيله شريعت اسلاميه‌يه تعلق اولميان بر طاقم اعتقادات و اعتياداتك

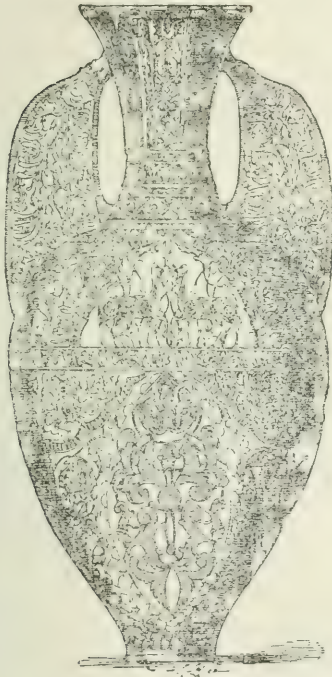
[*] واقدى مشاهير مورخين عربدن ايدى . ١٣٠ سنهٔ هجريه‌سنده مدينهٔ منوره‌ده تولد و ٢٠٧ ده بغداده وفات ايلمشدر . مشار اليه (مأمون)ك زماننده بغدادك (عسكر مهدى) ونام ديگر ايله (رصافه) دينيلن قسم شرقيسى قاضيلكنه نصب اولنمش ايدى . فتوحه دائر برقاچ كتابى واردر . على الخصوص (فتوح الشام) ى پك مفصل يازمشدر . (كتاب الرده) عنوانى ايله برتأليفى واردركه ارتحال جناب نبويدن صكره ظهور ايدن (طليحه بن خويلد الازدى) ايله (مسيلمة الكذاب) وسائره‌نك خروجى ايله عربلرك ارتداد واقعه‌لرندن باحثدر . حديثده شايان وثوق دگلدى . (مأمون) ك نزدنده توجه و بيوك احسانلرينه نائل اولمش ايدى .

[**] (ابن جرير) طبرى اسميله معروف اولان مورخ مشهوردركه فقه وحديث وتفسير وعلوم سائره‌ده يدطولى صاحبى ايدى . بيوك برتفسير كتابى يازمشدر . اثر تأليفى اولان تاريخ دخى پك مفصل وبى طرفانه معلوماتى حاوى وخلقت عالمدن ٣٠٠ تاريخ هجريسنه قدر اولان وقوعاتى شاملدر . تركجه‌ده بولنان ترجمه‌سى (تاريخ جعفرى) تسميه ايتديكى اصل تاريخنك ترجمه‌سى اولميوب كنديسى طرفندن ترتيب اولنان برمختصرندن مأخوذدر. طبرى ٢٢٤ سنه‌سنده طبرستانك (آمل) شهرنده طوغوب ٣١٠ سنه‌سنده بغداده وفات ايتمشدر .

[١] ابن خلدون ٣٦٧ ج ١

تأثيرندن بسبتون قورتوله‌مامشلردى . بناءً عليه بونلردن بر شى صورلدقجه تلمود وتوراتدن خاطرلرنده قالمش اولان حكايه‌لرى نقل ايدرلردى . بو سببدن تفسير كتابلرى بو نوعدن اولان منقولات ايله طولمشدى .

حضرت عمر زماننده اسلاميت ايله كسب تشرف ايدرك (كعب الاحبار) نامى ايله معروف اولان (كعب بن مانع) ذكر اولنان موسويلرك اك مشهورلرندن ايدى [١] . كذلك حضرت نبينك مدينه‌يه هجرتى صره‌سنده اسلام اولان (عبدالله بن سلام بن الحارث) دخى او ذوات جمله‌سندن معدوددر [٢] . بونلردن ماعدا صابئلردن و مجوسيلردن وسائره‌دن‌ده بر چوق كيمسه‌لر داخل دائرهٔ اسلاميت اولمشلردى . بعضلرى بيوك برموقع احراز ايتمش ايدى . بونلردن دخى برمشكل حقنده سؤال صورلدقجه مذهب قديملرندن حافظه‌لرنده بولنان معلوماتى نقل ايدرلردى . بوقبيلدن اولان ذواتك اك مشهورى (وهب بن منبه) ايدى . مشار اليهك بيوك پدرى يمنى استيلا ايدن حبشليلرى مملكتدن چيقارمق ايچون ايران حكمدارى طرفندن قطعهٔ مذكوره‌يه كوندريلن قوهٔ عسكريهٔ معاونه افرادندن بر ايرانلى ايدى . بوايرانليلر يمنده اقامت ايدرك چوجق چولق صاحبى اولمشلر و (ابناء) اوغللرى يعنى ايران اوغللرى ناميله كسب معروفيت ايتمشلر ايدى . مشاهير تابعيندن (طاوس بن كيسان) دخى بوايرانليلردن ايدى .

عرب كارى برواز و اليوم الحمرا موزه‌سنده محفوظدر

مشار اليه (وهب) ك آبا واجدادى ايران ديانتنه (مجوسيلك ويا زردشتيلك) تابع ايكن يمنده موسويلر آره‌سنده اقامت ايليه‌رك بونلردن موسويلره عائد بر

[١] اسدالغابه ٢٤٧ ج ٤ [٢] اسدالغابه ١٧٦ ج ٣

چوق عادات و معلومات اقتباس ایتدکلری کبی دیکر جهتدن حبشلیلر ایله اختلاطده بولندقلرندن بونلردنده نصرانیته متعلق بر چوق شیلر اوکرنمشلر ایدی . ذکری کچن (وهب بن منبه) لسان یونانی‌یه آشنا ایدی [١] . بو سایه‌ده کرك یونانیلیلرك ، کرك سائر اقواملك احوال وعاداتنی قولایلقله اوکرنه‌رك تاریخ امم‌ده و احوال انبیاده و اصول ادارهٔ جهانده و حکمدارانك ترجمهٔ احوالنده بر وقوف واسع صاحبی اولمش ایدی . « کتب منزله‌دن ٧٢ کتاب اوقودم » سوزی کندیسندن منقول اولان اقوالدندر . عربلر بو ذاته پك چوق اعتماد ایدرلردی . چونکه هر نه صورسه‌لر محفوظاتندن کندیلرینه مفصل جواب ویریردی .

بو جهتله اسلامیتك ایلك عصرلرنده یازیلان تفسیر کتابلری بو نوعدن بر چوق معلوماتی احتوا ایدییور . بو معلومات جزیرة العربده ویا اطرافنده انتشار ایدن دیانتلردن منقول بر چوق شیلردن متشکل ایدی . نته‌کیم نصرانیت دخی ایلك عصرلرنده بو کبی احواله دوچار اولمقدن قورتوله‌مامشدی . چونکه نصرانیت دخی ایلك انتشار ایتدیکی عصرلرده اعاظم نصرانیت طرفندن صرف اولنان مساعیٔ عظیمه‌یه رغماً داخل دیانت عیسویه اولان بتپرست اقواملك معتقدات و عاداتی تأثیرندن رهایاب اوله‌مامش ایدی .

فقط بالآخره علوم لسانیه ظهور ایدرك اسلاملر بوعلوم ایله اشتغال وکتب منطقیه وفلسفیه‌یه دخی اطلاع ایدنجه دلیل و قیاس آرامغه آلیشه‌رق تفسیره دائر اولان کتابلری نظر تدقیقدن کچیرمشلر و روایتلرینی جدی و اساسلی تتبعات ایله آراشدیره‌رق عقل و منطقه موافق بر حاله قویمشلردر . بو یولده تتبعات موشکافانه‌ده بولنان ذواتك الك مشهورلری (ابن عطیه) [*] ، (قرطبی) و (کشاف) صاحبی (جارالله زمخشری) و سائره‌در .

تفسیره دائر اوله‌رق تألیف ایدلمش اولان آثار پك چوقدر . (کشف الظنون) مؤلفی اوچ یوزی متجاوز تفسیر کتابی ذکر ایتدیکی حالده تفسیر

---

[١] مسعودی ١٠٩ ج ٢

[*] ابو محمد عبدالحق بن عطیه؛ فقه ، حدیث ، تفسیر ، نحو و لغتده اندلسده یتیشن الك بیوك علمادن ایدی . ٤٨١ سنه‌سنده تولد و ٥٤٦ سنه‌سنده (لورنه) شهرنده وفات ایتمشدر . (الوجیز) عنوانی ایله مشهور و معتبر بر تفسیری واردر .

كتابلرندن آنجق بعضارينى ايراد ايلديكنى سويليور . فى الحقيقه تفسيره دائر اولان مؤلفات بو مقداردن پك چوق فضله ايدى [١] .

حديث

اسلاملر قرآن عظيم الشانك معانيسنى آكلامق ايچون اشتغال ايتدكلرى زمان بو مقصده خدمت ايتمك اوزره محتاج اولدقلرى شيلر جمله‌سندن وله‌رق اقوال نبى‌يه عرض افتقار ايتمشلروبونلره « احاديث نبويه » نامنى ويرمشلردر . احاديث شريفه‌يى فم نبويدن الك اسكى ايشيدن ذوات صحابهٔ كرام ايدى . صحابه احاديث شريفه‌يى ازبر ايده‌رك آيات كريمه‌دن برينك فهم و تفسيرنده ، ياخود حاوى اولديغى احكامك برنده اختلافه دوشدكلرى زمان مختلف فيه نقطه‌لرك ايضاحى ايچون حديثلره مراجعت ايدرلردى. دهاصكره فتوحات اسلاميه ميسر اولنجه اصحاب كرام ممالك اسلاميه‌نك اطرافنه طاغلديلر . حال بوكه حديثلر بو ذواتك ازبرنده محفوظ ايدى . هر صحابيده بعض احاديث واردى . حتى ايچلرنده بعضلرى وار ايدى‌كه كنديلرندن بشقه كيمسه طرفندن ايشيدلمين حديثلرحفظ ايدرلردى . بونك اوزرينه مثلا شاملى بر حديث طالبى (مكه)، (مدينه) ، (بصره) ، (كوفه) ، (رى) ، (مصر) و سائره‌يه سياحت واربابندن تلقى ايتمدن احاديث شريفه‌يى اطرافلى بر صورتده اوكرنه‌مزدى . كذلك مذكور شهرلرده مقيم ديكر حديث طالبلرى سائر شهرلرى طولاشمدن مقصدلرينه نائل اوله‌مازلردى . علم ايچون اختيار سياحت تعبيرى ايشته بوحالدن نشأت ايلمشدى . مع مافيه تحصيل علم اغورنده اختيار سياحت ايتمك اسلاملر طرفندن ايجاد ايدلمش بر شى دكلدى . بو حال مواصلاتك و وسائط نشريه‌نك آزلغنه بناءً الك اسكى زمانلرده معروف ايدى . مورخين يونانيه‌دن هيرودوتس (هه‌رودوت) و يونان جغرافيونندن (استرابون Strabon) و سائره‌نك ياپدقلرى كبى اواسكى دورلرده بر انسان تاريخ ، ياخود جغرافيه‌يه دائر معلومات

[١] كشف الظنون ٣٠٢ ج ١

الده ایتمك ایچون الک اوزاق یرلره کیتمکه مجبور بولنمقده ایدی . بوجهتله اسلاملر یالکز احادیث شریفه یی تلقی ایتمك ایچون دکل ، سائر علوم و معارفك اکتسابی ایچون ده اختیار سیاحت ایدرلردی . ازمنهٔ اسلامیه ده ممالك اسلامیه ده بولنان خرستیانلر علوم دینیه یی اکمال ایتمك اوزره روم ممالکنه عزیمت ایلرلردی [١] .

وضع احادیث

حضرت عثمانك شهادتندن صکره ظهور ایدن فتنه اثناسنده اسلاملر خلیفه انتخابنده اختلافه دوشدکلری وبردن زیاده ذوات طرفندن طلب خلافت ایدلدیکی زمان ذوات مشار الیهمه منسوب هر فرقه کندی ادعالرینی تأیید و تقویه ایچون دلیل اقامه سنه و حدیث استخراجنه چالیشیردی . حتی بعضلری برسوزی تأیید، یاخود بر دعوایی اثبات ایچون بر حدیث ایرادینه لزوم کورونجه بلا تردد درحال بر حدیث اویدوروب سویلرلردی . بوکا مماثل احوال ذکر اولنان آثارشی زماننده چوغالمش ایدی . مثلا مشاهیر تابعیندن (مهلب بن ابی صفره) خوارج علیهنه اسلاملری قوتلندیرمك ایچون کندندن حدیثلر ایجاد ایدردی [٢] . بونکله برابر (مهلب) ارباب درایت و صلاحدن بر ذات ایدی . اسلاملرده بو حدیثلرك اویدورمه اولدیغنی بیلیرلردی . مع مافیه بو ذاتك حسن نیتنه اعتماد و بویله بر وسیله یه توسل اولنمسنی بر خدعهٔ حربیه قبیلندن عد ایتدکلری ایچون بوندن طولایی کندیسنی معذور کورورلردی . سائر بر طاقم مقاصد مختلفه اغورنده (مهلب) کبی اصلسز حدیث وضع ایدن دها بر چوق آدملر واردی .

ایلك تشکلندن اعتباراً خلافت مسأله سنده حدیثك بیوك بر تأثیری کورلدیکی جهتله بالخاصه شرائط خلافت بحثنده هرکس اصلسز حدیث وضعنه قوشمقده ایدی . دها اول بیان ایدلدیکی اوزره حضرت پیغمبر وفات ایتدیکی زمان خلافت مسأله سنده اسلاملر مهاجرین وانصار قسملرینه آیریله رق هر طرف کندینی خلافته حقلی عد ایتمش وانصار بومسأله ده ادعالرنده اصرار ایلمشلردی .

[١] طبقات الاطباء ١٧٥ ج ٢ [٢] ابن خلکان ١٤٦ ج ٢

اختلاف اهميتلى بر شكل آلمش ايدى . نهايت حضرت (ابو بكر) « الائمة من قريش ـ ائمه قريشدندر » [١] حديث شريفنى ايراد ايدنجه بو حديث هركسى صوصديرمش ايدى . بر حديث اوقدر تأثير ايدر ايسه فتنه اثناسنده هربرى برطرفى التزام ايدن فرقه‌لرك الزام خصم ايچون حديثلره نه قدر محتاج اوله‌جقلرينى اكا كوره قياس ايديكز . حقوق فتح وسائره‌يى تعيين واثبات ايتمك وظهورى بكله‌نن (مهدى) نك اوصاف وعلامتلرى ايله نه‌كبى احوالده ظهور ايده‌جكنى بيانمك وكرك اداره ، كرك قضا جهتلرينه نظامات وقوانين وضع ايتمك ايچونده احاديث شريفه‌يه فرط احتياج موجود ايدى . يدنجى خليفهٔ عباسى (مأمون) متعه‌يى تجويز ايتمك ايستديكى زمان كنديسنى بو تشبثدن چويرن آنجق اكا ايراد اولنان برحديث شريف ايدى [٢] .

شو ايضاحات نظر دقته آلندقدن صكره بر طاقم ثروت واقبال پرستانك جلب منفعت ايچون حديث نامنه عندى سوزلر وضع واشاعه ايتملرينى غريب كورمامك اقتضا ايدر . بويله غيرصحيح حديث ايجاد ايدنلردن بر قاچ كيمسه ذكر اولنيور . بونلرك الك مشهورلرى مدينه‌ده (ابن ابى يحيى)، بغدادده سالف الذكر (واقدى) ، خراسانده (مقاتل بن سليمان) ، شامده (محمد بن سعيد) اولمق اوزره درت كشى ايديلر [٣] . بوكبى احاديث راويلرى بر چوق دفعه بر صيقى‌يه كلدكلرى زمان ارتكاب ايتدكلرى كذب وبهتانى اعتراف ايتمكدن چكنمزلردى . نته‌كيم كوفه‌ده محدث ايكن كوفه واليسى (محمد بن سليمان) طرفندن ١٥٣ سنهٔ هجريه‌سنده قتلى امر اولنان (ابن ابى العوجاء) هر حالده اعدام اولنه‌جغنى آكلاينجه « والله درت بيك حديث اويدوردم . بونلر ايله حلالى حرام وحرامى حلال كوستردم . اوروچ طوتمكز لازم اولان كونده سزى مفطر ياپدم . مفطر اولمكز لازم كلن زمانده ايسه سزه اوروچ طوتدوردم » ديه‌رك اعتراف جرم ايتمش ايدى [٤] .

(احمد جويبارى) ، (ابن عكاشهٔ كرمانى) ، (ابن تميم فريابى) ده غير صحيح حديث سويلنلردن ايديلر . (سهل بن السرى) : « بو اوچ آدم كنديلرى

[١] شهرستانى ١٢ ج ١ [٢] ابن خلكان ٢١٨ ج ٢ [٣] ابن خلكان ١١٣ ج ٢
[٤] ابن الاثير ٧ ج ٦

طرفلرندن اویدورمه اوله‌رق اون بیك غیر صحیح حدیث وضع ایتمشلردر »
دییور [١] . سنیلرجه معتبر اولان احادیث ایله شیعیلرجه معتبر اولان حدیثلر
آره‌سنده کوریلن فرق ایشته بوکبی اسبابدن نشأت ایتمشدی .

فقط بالآخره فتنه واختلال کسب سکون ایدوب‌ده اسلاملر تحقیقات
وتدقیقاته ابتدار ایلینجه غیر صحیح احادیثك چوغالمش اولدیغنی کوره‌رك بونلرك
صحیح ومعتبرینی غیرصحیح وغیر معتبرندن تفریق ایله اشتغال ایتمشلر وبو علمه
دائر بر چوق کتابلر تألیف ایده‌رك حدیثی درجه‌لره تصنیف ایتمشلردر .
احادیثك روایتی مبدأدن منتهایه قدر متصل اوله‌بیلدیکی کبی اورته‌ده بعض راویلرك
اسمی بیلنه‌میه‌رك منقطع نوعندن‌ده اولور . بعضلرنده اسنادات مورث ضعف
اسبابدن عاری اوله‌بیلدیکی کبی دیکر بعضلرینك اسناداتی ضعیف بولنور .
احادیث شریفه ایشته بوواماثلی نقطه‌لر اعتباریله درجه‌لره تقسیم ایدیله‌رك نوعلرینه
کوره صحیح ، حسن ، ضعیف ، مرسل ، منقطع ، معضل ، شاذ ، غریب وساژه
ناملری ویرلمش وراویلرك قرائت ، یاخود کتابت ، یاخود مناوله ، یاخوداجازت
صورتیله بربرلرندن نصل روایت ایده‌بیله‌جکلری وبو روایتلرك درجه‌لری
اصول وقاعده‌یه ربط ایدلمشدر [٢] .

اسناد حدیث

بالاده کورلدیکی اوزره غیر صحیح برطاقم احادیثك ظهوری علم حدیثه اهمیت
ویرلمسنه واحادیث حقنده مدققانه طاورانلمسنه باعث اولمش ایدی . اسلامیتك
ایلك عصرلرنده صحت نقل آنجق حفظ ایله ومحفوظاتی تسلسل طریقی ایله
منبع اصلیسنه اسناد ایله ممکن اوله‌بیلیردی . ایشته بوکا (اسناد) اصولی دیرلر.
بو اصول ابتدای امرده مثلا « فلان ذات فلان ذاتدن بزه شونی اعلام ،
یاخود اخبار ، یاخود املا ایتدی » شکلنده مختصر ایکن دها صکره مرور
زمان ایله راویلرك عددی چوغالنجه راویلردن سلسله تشکیلنه لزوم

[١] تحذیر المسلمین ٤ [٢] ابن خلدون ٢٦٨ ج ١

كوريلەرك بوسلسلۀ اسناد « فلان ذات فلان ذاتدن وفلان ذات فلان ذاتدن وفلان ذاتده فلان ذاتدن نقل ايله ديبوركه بو صوك فلان ذات فلان ذاتك شونى بونى سويلديكنى ايشيتمشدر » شكلنه كيرمشدر . بونك نتيجەسنده فلان ايله تعبير ايتديكمز محدثاردن شايان اعتماد اولانلرى اعتماده لايق اولميانلردن تفريق ايدەبيلمك ايچون محدثينك طبقاتى حقنده تتبعات اجراسنه لزوم كورلمش وارباب حديث طبقاته تفريق ايدلمشدر . صحابۀ كرام ، تابعون ، تابعونك تابعينى ، رتبۀ اجتهادى احراز ايتمش اولان علما ، احاديث جمع وحفظى ايله اشتغال ايدنلر ، حديث ناقللرى ، حديث شارحلرى وسائره درجه درجه ذكر اولنان طبقەلرى تشكيل ايدرلر [١] . محدثين وبونلردن حديث روايت ايدنلرك طبقاتنه دائر پك چوق كتابلر تأليف ايدلمشدر .

هرمملكت اهاليسى اصول اسنادده ديكر مملكت اهاليسنك اصول اسنادندن فرقلى بريول تعقيب ايتمشدر . حجاز اهاليسى راويلرك عدالت وضبطلرينه متعلق شروط نقلده پك زياده دقت واهتمام ايتدكلرندن بو خصوصده تعقيب ايتدكلرى طريق سائر ممالكك طريقلرندن دها يوكسك وصحتجه دها متيندر . بونلرك صحابۀ كرامدن صكره سند ومعتمدلرى مدينۀ منوره عالمى اولوب ١٧٩ سنەسنده وفات ايدن امام (مالك) واندن صكره امام (شافعى) وامام (ابن حنبل) وامثالى كبى انك اصحابى اولان ذوات ايدى . امام (مالك) احاديث شريفەيى كتاب شكلنده ايلك تحرير وتدوين ايدن ذاتدى . مشاراليه طريقت حجاز اوزره موطأ كتابنى تأليف ايدەرك معاصرين واصحابنك تواطؤ واتفاق ايتمش اولدقلرى احاديث صحيحەدن احكام شرعيه يه دائر اولانلرى انده درج ايله ابواب فقه اوزره ترتيب ايلمشدر . ديكر برروايته كوره حديثه دائر ايلك اثر يازان ذات (ابن جريج) در . امام مالكدن صكره حديث حافظلرى اهل حجاز وعراق ايله سائر محدثين ميانده مضبوط اولان طرق و اسانيد مختلفەنك ضبط و معرفتنده اهتمام واعتنا ايتمشلردر . دها صكره كندى عصرنده امام محدثين اولان (محمد بن اسماعيل بخارى) ظهور ايدنجه دائرۀ روايتى توسيع وطريقت حجازيه وعراقيه وشاميه‌يى جمع ايدرك احاديثى (جامع صحيح) نامندەكى اثرنده ابواب

[١] ابجدالعلوم ٨٦

فقه اوزره ترتيب ايلشدر . متعاقباً امام (مسلم بن حجاج قشيری) مسند صحيحی تأليف ايتمشدر . (صحيحين) نامی ويريلن بو ايكی كتابه خلق چوق درجه‌ده اعتماد كوسترمشلردر . دها صكره محدثيندن ديكر برطبقه دها يتيشه‌رك امام (بخاری) وامام (مسلم) ك طريقلرندن دها وسعتلی برطريق آچشلر وياز دقلری آثارده كرك رتبهٔ عاليه‌ده بولنان احاديث صحيحه‌يی وكرك بومرتبه‌يه بالغ اوله‌ميان احاديث حسنه وسائره‌يی ذكر ايلشلردر. بونك نتيجه‌سنده، مؤلفلرينك اسملری آتيده ذكر اولنان مشهور (كتب سته) وجوده كلشدر . بو مؤلفلرك برنجيسی ٢٥٦ سنهٔ هجريه‌سنده وفات ايدن (امام بخاری) ، ايكنجيسی ٢٦١ سنه‌سنده نيسابورده وفات ايدن (امام مسلم) ، اوچنجيسی ٢٧٥ سنه‌سنده بصره‌ده وفات ايدن (ابو داود سجستانی) ، دردنجيسی ٢٧٩ سنه‌سنده (ترمذ) ده وفات ايدن (ابوعيسای ترمذی) ، بشنجيسی ٣٠٣ سنه سنده وفات ايدن (عبدالرحمن نسائی) ، آلتنجيسی ٣٨٥ سنه‌سنده بغدادده وفات ايدن (دارقطنی) در [١] .

علم حديث بو صورتله تحرير و تدوين ايدلمش بر علم حالنه كيرنجه بو علم ايله اشتغال ايدنلر تحرير وتدوين ايدلمش اولان امهات كتبی تصحيح ومؤلفلرندن نقل و روايتله ضبط ايتمكه و مؤلفلرينه ايصال و اسنادلری كيفيتنی فن اصول حديثده بيان اولنان قواعد و اصوله تطبيق ايله جهت اسنادلرينه دقت واهتمام ايتمكه صرف غيرت ايلمشلردر . مثلا احاديث شريفه‌يی اصول و قاعده ايله اوكره‌نن بر ذات بخاری و سائره كبی ائمهٔ حديثدن برينه اسناد ايدنجه‌يه قدر صحت نقلنی « حديثی فلان ذاتدن اوكرندم . فلان ذات فلان ذاتدن اوكرندی . فلان ذات‌ده (بخاری) دن ياخود ديكر برمحدث معتبردن اوكرندی » صورتنده تعريف ايدردی . ديكر بر مثال اولمق اوزره (ابن خلكان) صحيح بخاری‌يی نصل اوقوديغنی شو صورتله تعريف ايديور : « صحيح بخاری‌يی (اربل) شهرنده ٦٢١ سنه‌سنده اصحاب صلاحدن شيخ (ابو جعفر محمد بن هبةالله بن مكرم بن عبدالله صوفی) دن اوقودم . بو ذات بخاری‌يی ٥٥٣ سنه‌سنك ربيع اولنده بغدادده نظاميه مدرسه‌سنده شيخ (ابوالوقت) دن اوقودی. شيخ (ابوالوقت) ده بخاری‌يی ٤٦٥ سنه‌سنك ذوالقعده‌سنده (ابوالحسن عبدالرحمن

[١] دميری ٥٢ ج ١

بن محمد بن مظفرداودى) دن اوقودى . بوذات دخى بخارى‌يى ٣٨١ سنه‌سنك صفرنده (ابو محمد عبدالله بن احمدبن‌حمويهٔ سرخسى) دن‌اوقودى . ابو محمدده بخارى‌يى ٣١٦ سنه‌سنده (ابو عبدالله محمد بن ابى‌يوسف بن مطر فربرى) دن اوقودى . بو ذات‌ده بخارى‌يى‌بالذات مؤلفى‌حافظ (ابو عبدالله محمد بن اسماعيل بخارى) دن برى ٢٦٨ و ديكرى ٢٥٢ سنه‌لرنده ايكى‌دفعه اوقودى . جمله‌سنه الله رحمت ايلسون » [١] .

معدنى بر آينه‌نك آرقه‌سى

اسلاملر مشهور اولديغى اوزره بو اسناد اصولنى حديثدن تاريخ و ادبيات كبى علوم نقليه‌يه دخى تشميل ايلمشلر و علوم اسلاميه‌دن بر چوقلرينك تدقيق و تتبعنده سائر ممالكده ويا سائر اقوامده امثالى سبق ايتمين برطرزده اسناد متسلسل يولنى طوتمشلردر . بو عالملردن هرهانكيسنده متخصص اولور ايسه اولسون بر عالمى ذكر ايتدكلرى زمان او عالمك كيمدن تحصيل علم ايتديكنى ، او علمك واضعنه دايانجه‌يه قدر معلملرينك متسلسلاً اسملرينى ذكر و تعداد ايدرلردى . مثال اوله‌رق (ابن خلكان) (فخرالدين بن الخطيب) ك ترجمهٔ حالنده « (فخرالدين) علم اصولى پدرى (ضياءالدين) دن ، ضياءالدين‌ده (قاسم سليمان بن ناصر انصارى) دن ، بوده (امام‌الحرمين ابوالمعالى) دن ، بوده استاد (ابو اسحق اسفراينى) دن ، بوده شيخ (ابوالحسن باهلى) دن ، بوده شيخ سنت (ابوالحسن اشعرى) دن اوقومشلردر . (ابوالحسن اشعرى) اول امرده بو علمى (ابو علىٔ جبائى) دن تحصيل ايتمش ايكن انك مذهبندن رجوع و اهل سنت و جماعت مذهبنى التزام و مدافعه ايلمشدر » ديه‌رك بو اسنادك شكلنى كوستريبور .

---

[١] ابن خلكان ٣٠٦ ج ١

حديثلرك مقداری

بالاده بیان ایتدیکمز اسبابدن طولایی حدیثلر چوغالنجه مقدارلری یوز بیکلره بالغ اولمشدی . روایته کوره امام (احمد بن حنبل) (١٥٠) بیکی مستندات و متونه مبنی اولمق اوزره بر میلیون حدیث روایت ایتمشدر [١] .

ائمهٔ محدثیندن (یحیی بن معین مری) « کندی الم ایله ٦٠٠,٠٠٠ حدیث یازدم » دییور. بومعلوماتی ویرن ذات« محدثلرکده مشارالیهه ٦٠٠,٠٠٠ و دها ٦٠٠,٠٠٠ حدیث یازدقلرینی ظن ایدرم » مطالعه‌سنده بولنیور . (یحیی) یوز قمطر (کتاب محفظه‌سی) طولوسی کتاب ترك ایتمشدر [٢] . حدیثه دائر (مسند صحیح) کتابی صاحبی امام (مسلم) بو کتابنی احادیث مسموعه‌دن ٣٠٠,٠٠٠ حدیثدن استخراج ایلمشدی [٣] . امام بخاری « صحیح کتابنی ٦٠٠,٠٠٠ حدیثدن قلمه آلدم » دیمشدر [٤] . احادیثك نه‌قدر چوق اولدیغنی اکا کوره قیاس ایدیکز . صحیح اوله‌رق ائمهٔ اسلامجه قبول اولنان احادیث شریفه‌یه کلنجه بونلرك مقداری ذکر اولنان مقداردن پك آزدر . حتی رأی وقیاس طرفداری اولان ذوات وازجمله انلرك پیری امام (ابوحنیفه) بوخصوصده اقلال جهتنی التزامده پك ایلری کیتمشلردی . امام (ابوحنیفه) یه کوره صحتنده هیچ شبهه اولمیان احادیثك عددی (١٧) دن عبارتدر . امام (مالك) ه کوره دخی احادیث صحیحه (٣٠٠) دن فضله دکلدر . (صحیح بخاری) کتابی (٣٠٠٠) ی مکرر اولمق اوزره (٩٢٠٠) حدیث احتوا ایدر . امام (احمد بن حنبل) ك کتاب مسندنده (٥٠,٠٠٠) حدیث واردر [٤] . و قس علیه

---

[١] ابن‌الساعی ٦٦ [٢] ابن‌خلکان ٢١٥ ج ٢ [٢] ابن‌خلکان ٩١ ج ١ [٣] ابن خلکان ٤٥٦ ج ٨ [٤] ابن خلدون ٣٦٩ و ٣٧١ ج ١

فقه

منبع و مصدری

اسلامیت دولت شکلنه کیردیکی زمان امرای مسلمین و سائر رؤسای حکومت احوال شخصیه ومعاملات مدنیه‌ده رعایا آره‌سنده‌تکون ایدن اختلافاتی فصل و انتظام مملکتی تأمین ایتمك ایچون قانونلر وضعنه مجبور اوله‌رق قرآن کریمه و احادیث شریفه‌یه مراجعت ایلمشلر و بونلردن استخراج ایتدکلری احکامدن مرکب بر قانون ایله مملکتی تنظیم و رعایا اوزرنده‌کی حاکمیتلرینی تحکیم ایتمشلردر . بیوك دولتلرده او یولده قوانین و نظامات وضع ایتمك پك طبیعی بر شیدر . یونانلیلر قیصه بر مدتدن ماعدا سائر زمانلرده بیوك بر دولت تشکیل ایده‌مدکلرندن قوانین و نظامات دولیه و اداریه و عدلیه وضعنه پك آز اهمیت ویره‌رك فعالیت فکریه‌لری و قریحه‌لری فلسفه‌یه و تفرعاتنه مصروف اولمش ایدی . رومالیلره کلنجه عربلرك ممالکی نصل کسب وسعت ایتمش ایسه بونلرك ممالکی‌ده اویله‌جه کسب وسعت و حاکمیتلری هر طرفه انتشار ایدرك شان و شوکت صاحبی اولدقلری جهتله قوانین و نظامات وضعنه مجبور اولمشلردی . مع مافیه رومالیلرده قوانین ونظامات آنجق دولت تشکیلندن برقاچ عصر صکره ٥٣٣ سنه‌سنده مشهور قانون واضعی (ژوستینیه‌ن) زماننده تکمل ایده‌بیلمشدی . بو قوانین و نظامات (لاتین) و (سابن Sabins) و رومایه تابع اولان سائر اقوامك مرور زمان ایله تجمع و توالی ایدن بر طاقم عادات و اعتقاداتندن عبارت ایدی . تدریجاً طوپلانان بو عادات و اعتقادات مشارالیه (ژوستینیه‌ن)ك زماننده مکمل برقانون اولمشدی.

اسلاملر ایسه احکام قانونیه‌لرینی قرآن کریم ایله احادیث شریفه‌دن اقتباس ایتمشلردر. اسلاملرك ظهور اسلامیتدن اعتباراً کرك قرآن کریمی ، کرك

احاديث شريفه‌يى حفظ و تعلمه نه قدر اهميت ويردكارينى دها اول كوسترمش ايدك . بناءً عليه اوزماندن صكره ايكى ، اوچ عصر مرور ايتمدن قوانين ونظامات اسلاميه مرتبهٔ تكمله بالغ اوله‌رق علم فقه وجوده كلمشدر . فقه دنيانك الك عالى احكام قانونيه‌سنى جامعدر . اسلاملر نصل سرعتله تأسيس و نشر ديانت ايتديلر ايسه بونده ده اويله بر سرعته موفق اولمشلردى .

قرآن عظيم الشانك فقه اسلاميتك اساسى اولديغى ، حضرت نبى زماننده اسلاملرك احكام قرآنيه‌يى بالذات جناب پيغمبردن تلقى ايتدكلرينى ، حضرت نبى دخى او احكامى انلره شفاهاً شرح و تبيين ايلديكى جهتله بو خصوصده تدقيقات اجراسنه و قياس آرامغه احتياج كورلمديكنى دها اول كوسترمش ايدك . حضرت پيغمبر وفاتى ايدنجه صحابهٔ كرام هرشيده كتاب وسنته (قرآن واحاديثه) مراجعته مجبور اولمشلردر . بونك اوزرينه قراء (حافظلر) ايلك فقهاى اسلاميه ، ياخود حملهٔ شريعت مقامنده كورلدكلرى جهتله فتواده واحكام سائره‌ده بوذواته مراجعت ايدلمشدر . اولجه دخى بيان ايتديكمز اوزره اوصره‌ده اوقومه‌سى ، يازمه‌سى اولانلرك مقدارى پك آز ايدى . دها صكره ممالك اسلاميه كسب وسعت ايدرك اميت (اوقويوب يازمامق) عارضه‌سى مندفع وفقه احراز تكمل ايله بر علم و صنعت حالنه بالغ اولنجه بو علم ايله تميز ايدناره (قراء) ه بدل فقها و علما نامى ويرلمشدر .

فقها

شوحالده اسلاميتده ايلك فقها صحابهٔ اولين وبونلرك ايلكلرى خلفاى راشديندر . راشديندن صكره ايلك فقهادن اولمق اوزره عشرهٔ مبشره‌دن (عبدالرحمن بن عوف) ، صحابه‌دن (ابى بن كعب) ، قدماى صحابه‌دن (عبدالله بن مسعود) ، كبار صحابه‌دن (معاذ بن جبل) ، قدماى صحابه‌دن (عمار بن ياسر)، صحابه‌دن (حذيفه) ، كبار صحابه‌دن (زيد بن ثابت) ، (سلمان) ، صحابه‌دن (ابوالدرداء) و (ابوموسى الاشعرى) كلير [١] . متعاقباً فتوى وفقه تابعينه

---

[١] دميرى ٥١ ج ١

انتقال ایلمکله بونلردن مدینه‌ده یدی ذات کسب شهرت ایتمشدر . اویدی ذات‌ده شونلردر: (سعید بن المسیب)، (ابوبکر بن عبدالرحمن) ، (قاسم) ، (عبیدالله)، (عروه) ، (سلیمان) ، (خارجه) ... علمادن بری مشار الیهمك اسملرینی شو ایکی بیتده جمع ایلمشدر :

الا کل من لایقتدی بائمة فقسمته ضیزی عن الحق خارجه

فخذهم (عبیدالله) (عروة) (قاسم)

(سعید) (سلیمان) (ابوبکر) (خارجه) [١] .

بعض مورخلر بعض اسملری تبدیل ایتمکله برابر بونلری اون عدایدییور[٢]. عالم اسلامیده فقه وفتیا ایشته بوذوات واسطه‌سیله انتشار ایلمشدر .

اسلامیتك ابتداسنده فقه ، قرائت ، تفسیر ، حدیث هپ برعلمدن عبارت ایکن دها صکره بوعلملر ارتقا قانوننه تبعاً یکدیکرندن آیرلمغه وکسب استقلال ایتمکه باشلامشلردر .

فقه اوصورتله برعلم مستقل اولنجه یوقاریده کورلدیکی اوزره بونك اربابنه (فقها) نامی ویرلمشدر . فقها طرفندن ویریلان فتوالرك عزل ، نصب ، اعدام ، عفو کبی امور مهمه‌یه شمولنه مبنی فقهانك دولت اسلامیه‌ده موقع وتأثیرلری پك بیوك ایدی .

بنی امیه زماننده فقه وفتیاده مرجع اولان ذوات مدینه علماسی ایدی . خلفای امویه بونلردن رأی صورمدن مهم برایشه آشبث ایتمزلردی . برنجی وایکنجی جلدلرده کورلدیکی اوزره امویلر عربلقده صوك درجه‌ده متعصب اوله‌رق اسلام اولسون ، یاخود اولمسون ، عرب اولمیانلر حقنده نظر استحقار ایله باقارلردی . مدینه اهالیسی اهل بیت طرفداری بولندقلری وامویلرك خلافتنی حقسز کوردکاری حالده ینه امویلر عربلغه طرفدار اولمق اعتباریله بونلرك خاطرلرینی اوقشامغه وکندیلرینی ممنون ایتمکه چالیشیرلردی . باخصوص خلفای امویه‌دن (عمر بن عبدالعزیز) کبی ارباب صلاحدن اولانلر بویولده دها ایلری کیدرلردی . مشار الیه مدینه علماسندن استشاره ایتمکسزین هیچ

[١] ابن خلكان ٩٢ ج ١ [٢] ابوالفدا ٢٠٩ ج ١

برمهم ایش حقنده امر ویرمزدی . دها صکره خلافت عباسیلره انتقال ایله
ایکنجی خلیفهٔ عباسی(منصور) عربلرك اهمیتنی دوشورمك ودولتك ظهیری
ورجالی اولدقلری ایچون ایرانلیلری اعلا ایتمك ایستینجه اسلاملرك حرمین ایله
اولان رابطه‌لرینی قطع ایتمك مقصدیله صرف ایتدیکی مساعی جمله‌سندن اوله‌رق
حج مقامنه قائم اولمق اوزره عراقده (قبهٔ خضرا) ـ یشیل قبه ـ نامنی ویردیکی
بربنا انشا ایتمش ودکزدن حرمینه ارسال اولنان ارزاقی کسمش ایدی [۱] .
اوصره‌ده مدینه فقیهی مشهور امام (مالك) ایدی . مدینه اهالیسی امام مشارالیهه
مراجعت وکندیسندن بوخصوصده‌کی رأی ومطالعه‌سنی استفسار ایدنجه (منصور)ك
خلعنه فتوی ویردی . بونك اوزرینه مدینه اهالیسی(منصور)ی خلع وسلالهٔ
علیدن(محمدبن عبدالله) ه بیعت ایلدیلر (۱٤٥سنهٔ هجریه‌سنده) .. (محمدبن عبدالله)
برچوق طرفدارلر قازانه‌رق بیوك براهمیت آلدی . (منصور) کندیسنه رقیب
چیقان بوذات ایله محاربه ایدرك بك چوق مشکلاتی اقتحامدن صکره نهایت
غالب کلدی . مدینه اهالیسی آرتق قهراً (منصور)ك بیعتنه عودت ایلدیلر .
حالبوکه امام مالك عباسیلرك خلافتی علیهنده مصراً دوام ایدییوردی . اوصره‌ده
مدینه والیسی بولنان (منصور)ك عمجه‌سی (جعفر بن سلیمان) امام مالکك
بوحالی استخبار ایله غضبه کلمش وامامی یاننه جلب ایدرك چبلاق یایدقدن
صکره اکا دایاق آتمش واوموزینی یرندن چیقارمشدر [۲] .

رأی وقیاس

او وقته قدر علوم قرآنیه عراق وایرانده انتشار ایدرك بوایکی قطعه
اهالیسندن فقه وفتیاده اصحاب اقتدار ذوات یتشمش ایسه‌ده بوخصوصده مدینه
اهالیسندن استغنایه امکان یوق ایدی . چونکه مدینه اهالیسی حدیثك حفظی
وقرآنك قرائتنده دها زیاده صاحب اختصاص وجمله‌دن زیاده شایان اعتماد ایدیلر .
باخصوص عراقده حدیث پك آز ایدی . اوراده عربلرك غیری اوله‌رق

[۱] کتابمزك ایکنجی جلدی صحیفه ۳٥ [۲] ابن خلکان ٤۳۹ ج ۱

بولنان اسلاملرك اكثرى ايرانليلردن تشكل ايدييوردى . بونلر اسكى برمدنيت صاحبى اقوامدن اولدقلرندن قرآن عظيم الشان واحاديث شريفه‌دن احكام فقهيه‌يى استخراجده قياس عقلى استخدامنه قويولمشلر وبوخصوصده مدينه علماسنك طوتدقلرى يوله مخالفت ايتمشلردر . چونكه مدينه علماسى تقليد ايله اكتفا ايدرك قياس آرامازلردى . خلفاى عباسيه‌دن (منصور) ، باخصوص امام (مالك) طرفندن خلعنه فتوى ويرلدكدن صكره ، (مدينه) اهاليسنى وفقهاسنى نظر اهميتدن دوشورمك ايستردى . بوخصوصده صرف ايتديكى مساعى جمله‌سندن اولمق اوزره قياس طرفدارى اولان عراق فقهاسنه مظاهرتده بولندى . اوصره‌ده عراق فقهاسنك بيوكى امام (ابوحنيفة النعمان) ايدى . كوفه‌ده بولنيوردى . (منصور) امام مشاراليهى بغداده جلب ايدرك كنديسنى مظهر احترام واكرام ومذهبنه نصرت و مظاهرت ايلدى . امام (ابوحنيفه) نه عربلرى ، نه‌ده عربجه‌يى سومز ايدى . حتى اعراب قواعدينه تطبيقاً قونوشوب اوقويه‌ماز وبوحاله اهميت ويرمزدى [١] . بوسببدن (منصور) ك حاجبى - مابينجيسى - (ربيع) حضرت امامه قارشى كايردى . چونكه ربيع عربلره انتساب ايدردى . ايرانليلرى سومزدى . (ربيع) ك اوغلى (فضل) برمكيلرك قهر وتنكيلنه چاليشان ذات ايدى [٢] .

(منصور) امام (بوحنيفه) ايله اصحابنه مظاهرت ايدنجه امام (مالك) ده كندى مذهبنه برقات زياده تمسك ايلدى . ارباب حديث اولان حجاز فقهاسى كنديسنه تابع اولديلر . بونك اوزرينه فقها برى اهل حديث ، ديكرى اهل رأى وقياس اولمق اوزره ايكى فرقه‌يه آيرلديلر . برنجى قسمك رئيسى امام (مالك) ايدى . اهل تقليددن اولان حجاز علماسى ايله امام (شافعى) نك اصحابى ، (سفيان ثورى) نك اصحابى ، امام (احمد بن حنبل) ك اصحابى وسائره امام (مالك) ه پيرو اولانلردن ايدى . بونلره (ارباب حديث) نامى ويرلمشدر . چونكه بونلر احاديث شريفه‌نك حفظ ونقلنه واحكامى نصلر اوزرينه بنا وتأسيسه اهميت ويريرلردى . برخبر ويا براثر موجود اولدقجه جلى ويا خفى قياسه مراجعت ايتمزلردى . امام (شافعى) نك : « مذهبمه مخالف برنص شريف

[١] بن خلكان ١٦٥ ج ٢ [٢] كتابمزك ايكنجى جلدى صحيفه ١١٣

کوررسه‌کز اؤ نص نه ایسه بنم ده مذهبم اودر » سوزلری مشار الیهمك نه درجه‌یه قدر بومذهبه متمسك اولدقلرینی کوستریر .

اهل رأی وقیاسك رئیسی امام اعظم (ابو حنیفه) ایله اصحابی ؛ عراق فقهاسنی تشکیل ایتمکده ایدیلر . (محمد بن الحسن) ، (قاضی ابو یوسف) ، (زفر بن هذیل) ، (حسن بن زیاد) ، (ابن سماعه) ، (ابو مطیع) ، قاضی (عافیه) وسائره اوجمله‌دن ایدیلر . بونلر (اهل رأی) نامی ایله معروف اولمشلردر . چونکه بونلر وقائع متجدده‌نك جمله‌سنه نصوص قطعیه‌ده نص وصراحت بولنه‌مدیغندن بووجه ایله منصوص ومصرح اولمیان احکام ایله حکم منصوص بیننده درکار اولان مناسبت ومشابهته بناءً قیاس طریقی ایله حکم غیر منصوصی حکم منصوصه حمل ، یعنی بویولده‌کی قیاسی تجویز ایلرلردی . حتی بومذهب طرفدارانی قیاس جلی‌یی نصه ترجیح ایدرلردی [١] .

امام مالکدن صکره انك مذهبی طرفدارلرندن بولنان (محمد بن ادریس المطلبی الشافعی) یتشه‌رك عراق جهتلرینه کیتدی . امام ابوحنیفه‌نك اصحابی ایله کوروشدی . انلردن اخذ وتعلم ایلدی . طریق اهل حجازایله طریق اهل عراقی جمع ومزج ایدرك برمذهب مخصوص اختیار ایلدی . چوق یرلرده امام (مالك) ه مخالفت ایتدی . اندن صکره امام (احمدبن حنبل) ظهور ایلدی . مشارالیه کبار محدثیندن ایدی . کرك کندیسی ، کرك اصحابی علم حدیثده پك چوق معلومات صاحبی اولدقلری حالده امام (ابو حنیفه) نك اصحابندن علم حدیث اوقویه‌رق دیکر برمذهب اتخاذ ایلدیلر . بو درت امام عموم ملتك حسن ظننه مظهر اولدقلری کبی سائر مجتهدلرك اتباع ومقلدینی‌ده منقرض اولدیغندن هریرده تقلید وتبعیت مارالذکر درت امام طرفندن وضع ایدیلن مذاهب اربعه‌یه انحصار ایلدی . اوتاریخدن اعتباراً باب اجتهاد قپاندی . معلوم اولدیغی اوزره مذاهب اربعه حنفی ، مالکی ، حنبلی ، شافعی نامریله معروفدر .

فقهك برچوق تفرعات وشروحی واردرکه بونلرك بوراده سرد وایرادینه مقام مساعد اولمدیغندن کرك بوجهتلر وکرك علوم سائره تفرعاتك تفصیلاتنی عربجه‌نك تاریخ علوم وادبیاتی حقنده یازه‌جغمز اثرده نشر ایده‌جکز .

---

[١] شهرستانی ١٦٠ ج ١

علمانك خلفا نزدنده موقعلرى

علوم اسلاميه‌دن بحث ايتديكمز صره‌ده آكلاشلمش اوله‌جغى اوزره علمادن مراد حديث ، قرآن ، فقه عالملرندن عبارتدر . علوم مذكوره‌نك خلافت نظرنده نه قدر مهم برموقع طوتديغنى‌ده دها اول تعريف ايلمش‌ايدك . ايشته بو اهميته بناءً خلفاى مسلمين فقها واصحاب حديث وارباب زهد وصلاح وعلمايه فرط اكرام وحرمتده بولنورلردى . اوجلـه بيان ايتديكمز وجه ايله خلفاى امويه مدينه فقهاسندن استشاره ايتمكسزين مهم برخصوص حقنده

باقيردن معمول قديم بر طباق

امر ويرمزلردى . ارباب صلاحدن اولان خلفا برچوق دفعه علمايه مراجعت واكاكوره حركت ايدلمك اوزره عدالت وحقانيتك تعميم ونشرى ايچون نه كبى وسائط وشرائطه توسل ايدلمك لازم كله‌جكنى انلردن سؤال ايدرلر ومظاهرت

فکریه‌لرینی طلب ایلرلردی . اوجمله‌دن اوله‌رق صلاح وتقواسی ایله مشهور اولان (عمر بن‌عبدالعزیز)کبار تابعیندن‌ومشاهیر اتقیادن (حسن‌بصری)یه‌برنامه یازدرق : « برخلیفه نه یاپملیدرکه عادل برخلیفه اولسون ؟ » دییه صورمش و (حسن بصری) مشار الیهه بوخصوصه دائر مفصل برجواب یازوب کوندرمشدی[١] . (عمر بن عبدالعزیز) جوابی آلنجه حاوی اولدیغی‌مواعظ ووصای عالیه ایله عبرت بین اولمش ایدی .

خلیفهٔ مشار الیهك بوحرکتی احتمال‌که انك صلاح وورعده پك ایلری کیتمش اولمسنه حمل اولنور . حال بوکه بویولده حرکت یالکز خلیفهٔ مشارالیهه مخصوص برشی دکل ایدی . شدت وحزم ودهاء ایله مشهور اولان ایکنجی خلیفهٔ عباسی (منصور) عین‌حرکتده بولنور ایسه بوکا نه‌دیرسکز ؟ (منصور) کندی اوغلی (مهدی) یی ولی عهد تعیین ایتدکدن صکره صلحادن (عمرو بن عبید) انك حضورینه داخل اولور . (منصور) بوذاته : « ای ابو عثمان ! بو (یعنی مهدی) امیرالمؤمنینك اوغلی ومسلمینك ولی‌عهدیدر، فکرك نه‌در ؟ » خطابنی توجیه ایدر. عمرو : « کورییورم‌که حاکمیتی کندیسنه حاضر- لادیکز . مقام خلافته کچه‌جکدر . فقط ابی ، فنا هر نه یاپه‌جق ایسه انك مسئولیتی سزه عائددر » جوابنی ویریر. (منصور) : « ای عمرو ! بکا وعظ ونصیحتده بولون » دیجه ذات‌مشارالیه (منصور) ه بر چوق مواعظ ونصائحده بولنور [٢] . (عمرو بن عبید) وفات ایدنجه (منصور) انك حقنده مرثیه اوله‌رق برقاچ بیت سویلر [٣] . کذلك بوقبیلدن اولمق اوزره (منصور) بر کیجه کعبهٔ معظمه‌ده طولاشیر ایکن بر عابد صلاحپرورك دنیاده ظلم واعتساف وجور وفسادك‌ظهور وانتشارندن شکایت ایتدیکنی ایشیدیر . (منصور) عابد صلاحپرودن شکایت ایتدیکی ظلم وفساد حقنده معلومات طلب ایدنجه عابد بو ظلم وفسادك کندیسندن ، یعنی منصوردن وحکومتندن صدور ایتمکده اولدیغنی آچیقدن آچیقه‌بیان‌ایله(منصور)ه غایت‌شدتلی وعظ‌ونصیحتده‌بولنور. (منصور) بو نصیحتلری دیکله‌مکدن استنکاف ایتمز [٤] . (اوزاعی) ، (ابن السماع)

---

[١] ملك سعیدك (العقد الفرید) ی ٥٣ [٢] مسعودی ١٧٣ ج ٢ [٣] ابن خلکان ٣٨٥ ج ١ [٤] العقد الفرید ٢٨٧ ج ١

(سفیان ثوری) ، (شبیب بن شیبه)نك (منصور) ، (مهدی) و (هادی) یه وقوع بولان مواعظ و نصائحنی ده اکا کوره قیاس ایدیکز . (سفیان ثوری)نك (رشید) ه توجیه ایدرك ایکنجی جلدده درج ایلدیکمز نصیحتنامه سنه مراجعت اولنسون . بر چوق دفعه بو مواعظ خلفایی آغلادیردی . چونکه خلفا علمایه پك چوق حرمت و تعظیم و اکرامده بولنورلردی . اوقدر که خلفا بو حرمت و تعظیمده آنجق بر خدمتجینك افندیسنه یا به بیله جکی درجه لرده یکدیکرلریله مسابقه ده بولنورلردی . خلفای عباسیه دن (رشید) فضلای علمادن (معاویة الضریر)ك اللرینه ال ییقار ایکن صو دوکمشدی [١] .

ابتدای امرده حرمت و تعظیم فقها و محدثینه مخصوص و منحصر ایکن دها صکره علمای نحو ، علمای لسان و امثالی سائر علوم اسلامیه اربابنه تشمیل ایدلمشدر . مشارالیه خلیفه (رشید) مشاهیر ادبا و نحاتدن (کسائی) ایله کبار فقهادن (محمد بن الحسن) ی کندی حضورنده اوطوده رق چیقوب کیردکجه کندیسی ایچون آیاغه قالقمق ایله منزعج اولمالرینی انلره امر ایدردی [٢] . مشارالیهما عینی کونده (ری) ده وفات ایدنجه (رشید) : « فقه اسلامی ایله لسان عربیی ریده دفن ایتدم » دیمشدر [٣] . (رشید)ك اوغللری (امین) ایله (مأمون) ائمهٔ نحاتدن (فرا)نك آیاق قابلرینی کندیلرندن هانکیسی تقدیم ایده جکی مسأله سنده اختلافه دوشه رك نهایت هر برینك بر آیاق قابی تقدیم ایتمسنه قرار ویرمشلردی [٤] .

خلفا علمایه بویله اکرام و حرمتده بولندقجه عوام خلق بو حالی کوره رك انلر دخی علمایه اظهار تعظیم و تجیله مسارعت ایلشلردر . امام (احمد بن حنبل) وفات ایتدیکی زمان جنازه سنده ٨٠٠,٠٠٠ ارکك و ٦٠,٠٠٠ قادین بولنمشدی [٥] . بو مثال علمایه خلقك نه قدر تعظیمده بولندقلرینی پك آچیق کوستریر . خلفای عباسیه دن (مقتدی) مشاهیر فقهای شافعیه دن (ابو اسحق شیرازی)یی (ملك شاه)ك نزدینه اعزام ایتدیکی زمان بو ذات هر نره دن مرور ایتمش ایسه اهالی فوج فوج رهکذرینه قوشه رق اللرینه ، اتکلرینه ، آتنه یوز سورمکله تبرك ایدرلردی [٦] .

---

[١] الفخری ١٧٥ [٢] مزهر ٢١١ ج ٢ [٣] ابن خلکان ٥٥٤ ج ١ [٤] طبقات الادبا ١٣٠ [٥] ابن خلکان ١٧ ج ١ [٦] ابن خلدون ٤٧٤ ج ٣

علوم لسانیه

علم نحو

معنای حقیقیسی اعتباریله نحو ؛ تکلم ایدن هر انسانك والدهسی ویامرضعی قوجاغنده پك طبیعی بر صورتده تلقی ایتدیکی برشیدر . چونکه انسان نطقی اوکره‌نیر ایکن نحوی ده برابر اوکرهنیر . نحوی اوصورتله تلقی ایتمز ایسه فکرینی افاده ایده‌مز . مع مافیه انسان اجنبی برلسان اوکرنمك ایستر ایسه اواجنبی لسانك نحوینی اوکرنمسی اولسانك تحصیلنی تسهیل ایدر . بناءً علیه بر ملت نحو قواعدینی قید وتدوین وبر علم شکلنده وضع ایتمدن اول اوزون عصرلرجه تکلم ، خطابت ایدرك ، شعر سویلیه‌رك وقت کچیره‌بیلیر . یونانلیلرك کندی لسانلری قواعدینی ضبط وتدوینه باشلاملری آنجق قبل المیلاد بشنجی عصرده وقوع بولمشدی . ویولده ایلك صرف مساعی ایدن ذات میلاددن اول ٤١١ سنه‌سنده وفات ایدن پروتغوراس (پروتاغوراس Protagoras) ایدی . مشارالیه مذکر ، مؤنث ایله بعض اسملر حقنده تدقیقات ومطالعاتده بولنمشدر . دها صکره ینه عینی عصرده (پرودیقوس Prodicus) الفاظ مترادفه‌دن بحث ایتمشدر . متعاقباً (ارسطو) وسائره یتیشه‌رك یونان علم نحوینی اکمال ایلمشلردر . نحو یونانینك نحو عزیزینك ادوار تاریخیه‌سنه مشابه بردور تاریخیسی واردر . کذلك رومالیلر لاتین نحونده عینی طریقده حرکت ایدرك کندی نحو قواعدینی آنجق قبل المیلاد برنجی عصرده روماقونسوللرندن پومپیوس (پومپه Pompée) زماننده تدوین ایلمشلردر . رومالیلرده نحو دیونیسیوس تراکس (دنیس تراکیا Denys de Thrace) طرفندن یونانلیلرك اثرینه اقتفاءً قید وتدوین ایدلمشدر [*] .

[*] دنیس تراکیا قبل المیلاد ۱۰۰ تاریخلرنده اسکندریه‌ده طوغمش و اك اول لسان یونانینك (؟)صرف و نحوینی وضع ایلمشدر . (پومپیوس) زماننده روماده معلملك ایدردی . یازدیغی صرف و نحو کتابی موجوددر . (قاموس الاعلام)

شو حاله كوره يونانليلرده كندی لسـانلرنده نحو قواعدی قيد و تدوين ايدلمه‌دن اول انلردن بر چوق شـعرا ، خطبا ، ادبا و فلاسـفه يتشمشدی . هوميروس (هومه‌ر) نحو وصرف قواعدی اوقومقسزين (الياد) و (اوديسه) سنی نظم ايتمش و قواعـد اوقومامسی او پارلاق اثرلری وجوده كتيرمسـنه مانع اوله‌مامشـدی . چونكه لسـان هوميروسـده بر ملكهٔ طبيعيه ايدی . بو ملكه ايله قاعده اوكرنمكه لزوم يوق ايدی . كذلك نحو وصرف قواعدی وضع و تدوين ايدلمه‌دن اول اشـيلوس (ئه‌شيل Eschyle) تياترو پيه‌سلرينی يازه‌رق يونانليلری سحر بيانی ايله مسـحور ايتمش ايدی . ينـه او زمانلرده فريسيدس (فه‌ره‌سيد Phérécide de Cyros) ، انا كسيمندر (آناقسيماندر Anaximandre) ، طاليس (تالس Thalès) كبی فيلسوفلر يتشمش ايدی . روماليلرده‌ده عينی حال واقع اولمشدر . بونلرده دخی صرف ونحو قواعدی وضع وتدوين ايدلمدن اول بر چوق شعرا ، خطبا و ادبا يتشمشدر .

نحو عربينك وضعی و واضعی

يونانليلر و روماليلرده نصل اولمش ايسـه عربلرده دخی عين حال وقوع بولمشدر . عربلرده‌ده صرف و نحو قيد وتدوين ايدلمدن اول بر چوق شعرا ، خطبـا و ادبا يتيشه‌رك شعر نظم ايتمشـلر ، نطقلر ايراد ايلمشـلر ، مناشدات ومراسلاتده بولنمشلردر . چونكه لسان ملكه‌سی انلرده‌ده برملكهٔ طبيعيه‌ايدی . نظم ايچون ، نطق ايرادی ايچون قواعد اوقومغه محتـاج دكلديلر . مع مافيه عربلر قرآن عظيم‌الشانك دلالت ايتديكی معانی‌يی دقتله ضبط ايتمك مقصديله كندی لسـانلرينك قواعدينی ضـبط و تدوينه يونانليلر ايله روماليلرك حس ايتدكلری مجبوريتـدن دها سريع بر مجبوريتله توسـل ايلمشلردر . بناءً عليه عربلر دولت تأسيس ايتدكدن صكره ياريم عصر كچمكدن نحوك تدوينه مجبور اولمشلردر . قوياً ظن ايتديكمزه كوره عربلر نحو عربينك ترتيب و تبويبنده سريانيلرك طوتدقلری اصولده حركت ايتمشلردر . سريانيلر كندی لسانلرينك

نحوینی میلاد عیسانك بشنجی عصرینك اورته‌لرنده قید و تدوین وبو علمه‌دائر کتابلر تألیف ایتمشلردر . سریانیلرده قواعد نحویه‌نك ضبط و تدوینه ایلك مباشرت ایدن‌ذات (منسر کتب) لقبیله معروف اولوب ٤٦٠ سنهٔ میلادیه‌سنده وفات ایلین اسقف (یعقوب رهاوی) ایدی [١] . قرائن احوالدن آکلاشیلیور که عربلر عراقده سریانیلر ایله اختلاطده بولندقلری زمان انلرك علوم لسانیه‌سنه و از جمله نحولرینه مطلع اوله‌رق بکنمشلر و دها صکره کندیلری نحو قواعدینی وضعه مجبور اولنجه ـ هر ایکی لسان قاردش اولمق اعتباریله ـ لسان سریانینك قواعد نحویه‌سی منوالی اوزره نحو عربی‌یی وضع و ترتیب ایتمشلردر . عربلرك عراقده سریانیلر ایله کلدانیلر آره‌سنده بولندقلری بر زمانده نحو عربی‌یی وضعه باشلاملری وعربجه‌ده اقسام کلامك سریانیده‌کی اقسام کلامك عینی بولنمسی دیدیکمزی تأیید ایدر .

عربلرك نحوقواعدینی‌وضع وتدوینه مسارعتلری فتوحاتده ونشر دیانتده‌کی سرعتلرینه تبعیت ایتمش ایدی . چونکه فتوحات عرب اولمیانلر ایله اختلاطه ، اختلاطده لسانك بوزولمسنه باعث اولمش ایدی . خلق آرتق اعرابه (کلمه‌لرك صوکلرینه عارض‌اولان حرکه‌لره) دقت ایتمکسزین قونوشمغه باشلامشلردی .

حال بوکه عربلر اسلامیتك ظهوری صره‌لرنده قرآن عظیم‌الشان نصل اوقونویور ایسه اویله‌جه اعراب ایله قونوشورلردی . عربلرك غیری اولان موالی و اجنبیلردن اولوب‌ده عربلاشان ذوات بوندن مستثنی ایدیلر . چونکه بونلر ، حتی حضرت نبی زماننده ، قونوشور ایکن اعرابده خطا ایدرلردی . روایته کوره بر آدم حضور نبیده سوز سویلرایکن لحنده ـ حرکه‌خطاسنده ـ بولنمش . بونك اوزرینه حضرت نبی « ارشدوا اخاکم فقد ضل» بیورمشدر . حضرت (ابو بکر) : « لحن‌ایله اوقومقدن ایسه‌دوشوب قیرلمنی ترجیح‌ایدرم» دیمشدر [٢] . فقط فتوحاتك توسعی ایله عربلرك هرطرفه انتشارلرندن صکره لحن چوغالدیغندن والیلر شونك بونك آغزندن ایشیتدکلری وخصوصاً قرآن عظیم‌الشانك قرا‌ئتنده کوردکلری لحندن جانلری صیقیله‌رق لسانك قواعدینی ضبط و تدوینه شدتلی بر احتیاج حس ایتمشلردر .

[١] قرداحینك (شعراءالسریان) کتابی ١٨ [٢] مزهر ١٩٩ ج ٢

عرب علم نحوينك واضعنه كلنجه بونك ٩٦ سنهٔ هجريه‌سنده وفات ايدن (ابوالاسودالدؤلى) اولديغى متفق عليهدر . مشار اليه سادات تابعيندن ايدى . حضرت (على بن ابى طالب) ك شرف صحبتى ايله مشرف اولديغى كبى (صفين) واقعه‌سنده دخى حضرت على ايله برابر محاربه ايتمش و دها صكره بصره‌ده اختيار اقامت ايلمشدى . احتمال كه مشاراليه اوراده سريانيجه‌يى اوكرندكدن و نحو سريانى‌يى كوردكدن صكره نحو عربى‌يى او منوال اوزره ترتيب ايتمك ايستمشدر . (ابوالاسودالدؤلى) نحو عربينك وضع و تدوينى ايچون او صرده عراقده والى بولنان (زياد بن ابيه) ه مراجعت ايتمش ايسه‌ده دها اول بيان اولنان اسبابدن طولايى (زياد) بو فكرى ترويج ايتمامشدى [٢] . فقط بالآخره برمشتكى (زياد) ه بالمراجعه «اصلح الله الامير توفى (ابانا) وخلف لنا (بنون) ـ الله اميره توكنمز عمرلر احسان بيورسون . بابامزى وفات ايتدى . بزه چوجقلر ترك ايلدى » جمله‌لريله غايت قبيح خطالر ارتكاب ، يعنى (ابونا) و (بنين) يرينه (ابانا) و (بنون) استعمال ايدنجه (زياد) لحنى چركين كوره‌رك (ابوالاسود الدؤلى) يه خبر كوندرمش واوجه قواعد نحويه‌نك وضع وتدويننه مساعد ايتمامش ايكن بوسفر بونى بالذات كنديسى طلب ايلشدر .

ديكر برروايته كوره نحوعربينك وضعنه سبب شوايدى : (خويلداسدى)نك قيزى بركون (معاويه) نك حضورينه داخل اوله‌رق (اماله ايله) : « ان ابوى ماتاوتركا لى مالا ـ ابونيم وفات ايدرك بكا پاره براقديلر» ديمش[*]. كيفيت حضرت علينك مسموعى اولونجه حضرت امام (ابوالاسود) ه (ان) ، اضافت واماله بابلرينى تعريف ايتمش . دها صكره (ابوالاسود) بر آدمك « ان الله برئ من المشركين ورسوله » آيت كريمه‌سنى اوقور ايكن (رسوله) ده‌كى ها ضميرينى مكسور اوقوديغنى كوره‌رك حروف عطف وصفت بابلرينى ترتيب ايلمش . بوواقعه‌دن صكره (ابوالاسود) ك بالذات قيزى بركون كنديسنه خطاباً واستفهام طرزنده : « ما احسن السماء ؟ ـ سماده الك كوزل شى نه در ؟ » جمله‌سنى ايراد

---

[١] ابن خلكان . ٤ ، ج ١

[*] اماله فتحه‌يى كسره‌يه والفى يايه ياقلاشديره‌رق تلفظ ايتمكدر . مثلا باب كلمه‌سى بءب شكلنده تلفظ اولنور ايسه بوكا اماله ديرلر . Beb

ایدنجه (ابوالاسود) « یلدیزلریدر » دیمش . قیزی : « خیر ، باباجغم . انی صورمیورم . سمانك لطافتندن بحث ایدییورم » دینجه « پدری اوحالده سمانك صوك حرفنی فتحه ایله تلفظ ایت » جوابنده بولنمشدر . مشار الیهك قیزی ینه برتون اوته‌کی جمله‌ده اولدیغی کبی « ما اشد الحر ـ نه قدر صیجاق ! » جمله‌ٔ تعجبیه‌سنی رفع ایله استفهام شکلنده ایراد ایدنجه (ابوالاسود) تعجب بابنی وضع وتحریره مجبور اولمشدر [١] .

مورخلر بوروایاتك شکلنده اختلافده بولنه‌رق هر بری آیری شکللرده ذکر ایتمش ایسه‌ده بوعباره‌لر معنی ومآل اعتباریله بردر . بتون مورخلر (ابوالاسود الدؤلی) نك اوکبی اسبابدن طولایی نحوی وضع وتدوین ایتدیکنده متفق بولنمقده‌درلر . (ابو الاسود) بوعلمی حضرت علیدن تلقی ایتدیکنی بیان ایدییور . شوحالده (ابوالاسود الدؤلی) نك عربی علم ونحوك واضعی ، یاخود علی الاقل مباشری اولدیغی ثابت برقضیه‌در . (فهرست) کتابی مؤلفی (ابن النديم) ك اسکی دورده مستعمل دری وکاغد وسائره انواعی اوزرینه یازلمش اولمق اوزره بر کتابخانه‌ده ٣٠٠ کتاب محفظه‌سنده کوردیکی کتابلردن بحث ایتدیکی صره‌ده بالذات مشاهده اوزرینه ویردیکی معلوماتده بونی تأیید ایلیور . مشار الیه ذکر اولنان کتابلر وکاغدلر میاننده مشاهده ایتدیکی درت کاغد ایچون : « بوکاغدلر چین کاغدلرندندر ظن ایدرم . (ابوالاسود الدؤلی) رحمة الله علیهك املاسی و (یحیی بن یعمر) ك خط دستی ایله محرر اولان بوکاغدلر (فاعل) و (مفعول) ه متعلق مباحثی حاویدر . (یحیی بن یعمر) ك یازیسی آلتنه‌ده اسکی یازی ایله « بو ، علان نحوینك خطیدر » ، دها آلت طرفنه « بو ، نضر بن شمیلك خطیدر » اشارتلری محرردر . متعاقباً (نضر بن شمیل) وفات ایدنجه محفظه‌یی غائب ایتدك » دییور .

مع مافیه (ابوالاسود الدؤلی) طرفندن عربی نحو حقنده وضع اولنان قواعد قرائتك ضبطی ایچون حس ایدیلن لزوم عاجلی ازاله‌یه کافی دکلدی . مشار الیه مرفوعك منصوبدن واسمك فعلدن تمیز وتفریقنه مدار اولمق اوزره برطاقم اشارتلر ایله قرائتك ضبطنه لزوم کوره‌رك (خط عربی) بحثنده بیان

[١] مفتاح السعاده (ال یازیسی)

ايتديكمز وجه ايله سريانيلرده رفع ونصب وجرى كوسترمك ، ياخود فعلى اسمدن تفريق ايتمك ايچون استعمال اولنان علامتلرى استعمال ايلمشدر .

والحاصل عربلر عروض علمنك وضعندن اول نصل شعر نظم ايديورلردى ايسه نحو علمنك وضع وتدويننددن اول اعرابى‌ده بيليورلردى . بو بيلكى انلرده برملكهٔ طبيعيه ايدى . فقط دها صكره عرب اولميانلرايله وقوع بولان اختلاطلرى وعرب اولميانلرك قرآن كريمى آكلامق ايچون عربجه‌ده اويله برملكهٔ لسانيه‌يه مالك اولمدقلرى حالده اسلام اولملرى وزرينه لسانك قواعدينى ضبط وتدوينه لزوم كورمشلردر . بو علم ايله الك زياده اشتغال ايدنلر فى الاصل عرب اولميانلر ايدى . علم نحوك وضعنه بالاده كورلديكى اوزره (ابوالاسود الدؤلى) باشلامشدى . دها صكره ظهور ايدن بصره وكوفه علماسى بو علمى اكمال ايتمشلردر (ابوالاسود الدؤلى) دن علم نحوى ايلك تعلم ايدن ذات (عنبسه بن معدان مهرى) ايدى . نحو ؛ مشار اليه (عنبسه) دن قرائت وتعلم ايله (ميمون اقرن) ه ، بوندن‌ده (عبدالله حضرمى) يه ، حضرمى دن‌ده (عيسى بن عمر) ه انتقال ايلمشدر . علم عروض ولغت امامى (خليل بن احمد) بوصوك ذاتدن علم نحوى تحصيل ايتمشدر . علم نحوك استادى مشهور (سيبويه) ده بو علمى (خليل بن احمد) دن تلقى ايلمشدر [١] . ايشته علم نحو ذكر ايتديكمز شكلده مشار اليهم ميانده برذاتدن ديكرينه انتقال ايتدكجه ارتقا قانوننه تبعاً تموو ترقى ايدرك نهايت ١٨٠ سنهٔ هجريه‌سنده وفات ايدن (سيبويه) زماننده مرتبهٔ كماله بالغ اولمشدر . (سيبويه) نحوه دائر اومشهور كتابنى اوصره‌ده يازمشدر . دها صكره نحو عربى‌يه دائر هرنه يازلمش ايسه (سيبويه) لك بو كتابى ايله آتيده ذكر ايده‌جكمز (كتاب العين) نامندهكى كتابه باقيله‌رق تأليف ايدلمشدر . (سيبويه) لك كتابى اوقدر شهرت آلمش ايدى‌كه (كتاب) دينلديكى زمان مشار اليهك كتابى آكلاشيليردى واك قيمتدار هديه اولمق اوزره بو كتابى بربرلرينه هديه ايدرلردى .

[١] ابن خلكان ٣٠٨ ج ٢

ادبیات ولسان

دها اول بیان ایدلدیکی اوزره اسلاملر قرآن عظیم الشانی تفسیره باشلادقلری زمان انك معانی الفاظنی ضبط ایتمکه وعباره لرینك اسلوبلرینی آکلامغه محتاج اوله رق بو مجبوریتله عربلرك اسالیب بیانلری ایله سوزلرینی ، شعرلرینی ، ضرب مثللرینی ده تدقیق وتتبعه لزوم کورمشلردر . عربلره متعلق اولان بو خصوصاته اجنبیلك قاریشمامق ایچون زمان جاهلیتده لسان نقطه سندن قریشك مدار اعتمادی اولان بادیه عربلرندن طوغریدن طوغری یه تلقی ایتمکدن بشقه چاره یوق ایدی . بناءً علیه علمای اسلامیه دن برچوق ذوات چول عربلرینك آغزندن اشعار وضروب امثالی تلقی ایتمك والفاظك معانیسی واسالیب بیان حقنده معلومات صحیحه آلمق ایچون چوله قدر سیاحت ایدرك بو یولده طوپلادقلری معلوماتی قید وتدوین ایتمشلردر . بو نوع اشتغالدن حاصل اولان معلوماته ــ بوکا تابع اولان صرف ، نحو ، بلاغت داخل اولمق اوزره ــ (علم ادب) نامی ویرلمشدر .

عربجه نك ضبط وتدوینی ایچون لهجه و معلوماتلرینه مراجعت ایدیلن قبائل عرب (قیس) ، (تمیم) و (اسد) قبیله لری ایدی . لسان حقنده قید وتدوین ایدیلن معلوماتك اکثری بو اوچ قبیله دن تلقی ایدلمشدر . علمای لغت الفاظ غریبه نك تفسیر معانیسی ، اعراب وتصریفه دائر هرنه یازمشلر ایسه بونلرك معلوماتنه مراجعتدن صکره قید وتدوین ایتمشلردر . ذکر اولنان اوچ قبیله دن صکره لسانده وقوف ومعلومات جهتیله (هذیل) قبیله سی ایله (کنانه) قبیله سنك برقسمی ، (طی) قبیله سنك برقسمی کلیر . بونلردن ده او یولده معلومات استحصال ایدلمشدر . لسانه دائر سائر قبائل عربدن هیچ برشی نقل ایدلمدیکی کبی شهرلرده اقامت ایدن عربلر ایله سائر ملتلره مجاور یرلرده اقامت ایدن قبائلدن ده برشی آلنمامشدر . مثلا (لخم) و (جذام) قبیله لرندن لسانه دائر هیچ برشی تلقی ایدلمامشدر . چونکه بو ایکی قبیله مصره مجاور یرلرده اقامت ایدرلردی . اویله برمجاورت ایله لسانلرینك بوزولمش اولمسی ملحوظ ایدی . (قضاعه) ، (غسان) ، (ایاد) قبائلنك ده معلومات و لهجه لرینه مراجعت

ايدلامشدر. چونكه بونلر شامه مجاور يرلرده اقامت ايتدكدن ماعدا على الاكثر خرستيان ايديلر. سرياني وعبراني بيليرلردی. بوجهتله لسانلرينك صحتنه اعتماد ايديله‌مزدی. (بكر) قبيله‌سندن‌ده اقتباساتده بولنلمامشدر. چونكه بو قبيله ايرانليلره ونبطيلره مجاور اماكنده اقامت ايديورردی. (عبدالقيس)، (ازد)، (عمان) قبائلندن‌ده برشی آلنمامشدر. چونكه بونلر (بحرين) ده مقيم بولنمق جهتيله هندليلر وايرانليلر ايله اختلاطدن خالی قالمازلردی. كذلك يمن اهاليسندن‌ده برشی اقتباس ايدلامشدر. زيرا بونلرده هندليلر وحبشليلر ايله اختلاطده بولنيورلردی. (بنی حنيفه)، (يمامه) اهاليسندن وثقيف قبيله‌سی ايله طائف اهاليسندن اقتباساتده بولنلمامشدر. چونكه بونلر يمن تجاری ايله اختلاطدن خالی اولمازلردی. حجاز قطعه‌سنك پايتختی لسانه‌ده اعتماد ايدلامشدر. چونكه لسان علماسی لسان عربی وضع وتدوين ايتمك ايستدكلری زمان او پايتخت اهاليسنك‌ده عرب اولميانلر ايله اختلاطه ولسانلرينك بوزولمغه باشلاديغنی كوره‌رك لهجه‌لرينه اعتماد كوسترمه‌مشلردر. برده لسانی واساليبنی ذكر اولنان قبائلدن نقل ايله كتابلره تحرير وعلم شكلنه وضع ايدن ذوات آنجق بصره وكوفه علماسی ايدی [١]. بوندن ماعدا عرب اولميانلر علوم لسانيه وادبيه‌يه عربلردن زياده محتاج اولدقلرندن علوم مذكوره ايله اك زياده اشتغال ايدنلر اصلاً عرب اولميان اسلاملر ايدی.

بصره وكوفه‌ده علم ادب علماسی

لغت وادبياته متعلق معلومات جمعی ايله اك اسكی اشتغال ايدنلردن (ابو عمرو بن العلاء تميمی) حفظ وروايتده وسعت معلوماتی ايله اك ممتاز برموقع اشغال ايدر. مشاراليه ١٥٤ سنهٔ هجريه‌سنده كوفه‌ده وفات ايتمشدر. محل تولدی مكه ايدی. فصحای عرب حقنده‌كی كتابلری اوينی طاوانه قدر طولديرمش ايدی [٢]. بونكله برابر مشاراليه: «عربلرك اقوالندن الده ايده بيلديككز معلومات او اقوالك قسم اقلندن عبارتدر. اقوال عربدن دها زياده معلومات الده

[١] مزهر ١٠٥ ج ١ [٢] ابن خلكان ٣٨٦ ج ١

ایدلمش اولسه ایدی دها بك چوق علملر وشعرلر کورردیکز » دیور .

هجرتك ایکنجی عصرنده عراقده ادب ولغت علملرنده تخصص واشتهار ایدن بك چوق ذوات یتیشمشدر . بونلرك الك مشهورلری (ابوزید انصاری)، (ابوعبیده)، (اصمعی) ، (خلیل) اولمق اوزره درت ذاتدرکه عین عصرده یتشمشلردر . ادب ولغت علملری بودرت ذاته منحصر ایدی. بونلردن (ابوزید)،(ابوعبیده)، (اصمعی) لغت ، نحو ، شعر ، قرائت علملرینی دها اول ذکری کچن (ابوعمرو) دن تحصیل وتعلم ایتمشلردی [١] .

ذوات مشارالیهمدن (ابوزید) انصاره منسوب ایدی. ٢١٤ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایلدی . حدیث راویلرندن ولغتده کبار ثقاتدن ایدی . (سیبویه) بوذاتدن تحصیل علم ایتمشدی . (ابو عبیده) یه کلنجه بوذات عربلرك وقائع تاریخیه‌سنی وعلومنی بیلمکده الك واسع معلومات صاحبی ایدی . مشار الیه وسعت اطلاعنی افاده ایتمك ایچون : « کرك زمان جاهلیتده ، کرك دور اسلامیده ایکی آت بر برینه ملاقی اولمدی ، الاکه او آتلری وسواریلرینی طانیدم » دیردی. ٢٠٩ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایلدی. ٢١٣ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن (اصمعی) ایسه لغت بیلمك ، شعر ازبرلمك وشعری تنقید ایتمکده صورت مخصوصه‌ده تمیز وتفرد ایتمش ایدی .

١٧٠ سنه‌سنده وفات ایدن (خلیل بن احمد) ه کلنجه بوذات سائر علمادن دها اول اظهار اقتدار ومزیت ایلدیکندن مشار الیهه (سید علم ادب) نامی ویرلمشدر . (کتاب العین) نامنده‌کی کتابنده [*] حروف هجا اوزرینه لسانی ایلك تدوین ایدن ذات ایدی . کتابك بواسم ایله وجه تسمیه‌سی حروف هجانك صره ایله حلقدن ، لساندن ، دیشلردن ، دوداقلردن مخرجلری اعتباریله ترتیب ایدلمش اولمسندن ایلری کلیور . مؤلف ؛ کتابنه (عین) حرفی ایله باشلامشدر . کتابك ترتیبی شو صورتله‌در : ع ح هـ خ غ ق ك ج ش ص ض س ر ط د ت ظ ذ ث ز ل ن ف م و ا ی . احتمالکه (خلیل) بوخصوصده

[١] مزهر ٢٠٢ ج ٢

[*] (کتاب العین) ك مشار الیهك اولمدیغی حقنده کشف الظنونده مطالعات مخصوصه واردر . کشف الظنونك ایکنجی جلدینك ٢٩٠ نجی صحیفه‌سنه مراجعت بیوریله .

هندليلرك كندى لسانلرى اولان سانسقريت لسانك حروف هجاسى ترتيبنه تبعاً كتابنى ترتيب ايلمشدر . چونكه هندليلر حروف هجاده خليلك ياپديغى كبى حروف حلقدن باشلايه‌رق حروف شفويه‌يه منتهى اولورلر [١] .

كتابك ايلك لفظى ايله كتابى تسميه ايتمك عربلرجه عادت ايدى . (هروى) نك (كتاب الجيم) ى كبى . بوكتاب مؤلفى طرفندن حروف هجا ترتيبى اوزره ترتيب ايديله‌رك جيم حرفى ايله باشلامشدر [٢] . (ابو عمرو شيبانى) نك (كتاب الجيم) ى ده بوقبيلدندر [٣] . حرفلره دائر اولان (كتاب الغين) ايله (كتاب الجيم) وسائره دخى بونوعدن عداولنور. (كتاب العين) ده حروف هجانك طرز ترتيبنك تدقيقاتندن وقتيله (جيم) حرفنك بوكونكى كاف فارسيه صورتنده تلفظ اولنديغى كبى حروف هجادن برچوقلرينك ده اليوم آلدقلرى اشكال تلفظه مخالف شكللرده تلفظ ايدلديكى آكلاشيليور .

حافظلر وراويلر چول عربلرندن نقل ايتدكلرى ، ياخود معنالرينى ايشيتدكلرى امثال، سوز وسائره حقنده فوق العاده تدقيقات اجرا ايدرلردى. چونكه قرآن عظيم الشانك طوغرى تفسير ايديله‌بيلمسى ذكر اولنان معلوماتك صحتنه توقف ايدييوردى . بو جهتله حديثك نقل وروايتنده اسناد متسلسل طريقى نصل اختيار اولنمش ايسه لسانه متعلق معلوماتك نقل وروايتنده دخى اسناد متسلسل طريقنى اختيار ايلمشلردر . احاديثك حفظ ونقلنه نصل اهميت ويرلمش ايسه لسان خصوصنده‌ده اويله‌جه اهميت ويرلمشدى . انلرجه لسان ناقل وراويسنك‌ده حديث ناقل وراويسى كبى طوغرى وعادل اولمسى لازم كلير . چونكه حديثك واسعهٔ تفسير وتأويلى لساندر . معمافيه بونده تماماً موفق اوله‌مديلر .

بصره وكوفه ايكنجى عصر هجرى ايله اوچنجى عصرك بر قسمى اثناسنده پارلاق بردور كچيرمشلردر . چونكه هرايكى شهرده برچوق بيوك نحوعالملرى، راويلر ، حافظلر ، اديبلر ، شاعرلر يتشمشدر . بصره شهرى بويولده موقع سرفرازى اشغال ايتمش ايدى . كوفه علماسى بصره علماسندن تحصيل علم

[١] William's Sanskrit Grammar 15

[٢] طبقات الادبا ٣٦٠ [٣] ابن خلكان ٦٥ ج ١

ایدرلردی . بصره علماسی ایسه کوفه‌لیلرك محقق اولمدقلری اعتقادیله انلردن نقل وتحصیلده بولنمازلر ایدی . (ابو زید انصاری) دن ماعدا بصره‌لیلر میانده کوفه‌لیلردن تحصیل علم ایدن کیمسه کورلمامشدر [١] . معمافیه شعر عربی بصره‌دن زیاده کوفه‌ده دها چوق موجود ایدی . فقط بونك چوغی ساخته ایدی . یعنی صکره‌دن نظم اولنه‌رق اسکی عربلره اسناد اولنمشدی . کوفه‌نك اك مشهور عالمی ١٨٢ سنۀ هجریه‌سنده وفات ایدن (کسائی) ایدی [٢] . مشارالیهدن صکره علم نحو ایله شهرتده ٢٠٧ سنه‌سنده وفات ایدن شاکردی (فرا) ، دهاصکره (علی الاحمر اللحیانی) وسائره کلیر . نته‌کیم بصره‌ده دخی (سیبویه) ایله دها اول ذکر ایتدیکمز سائر علمای نحو واهل ادب اشتهار ایتمش ایدی .

بغدادده علم ادب عالملری

بصره وکوفه شهرلری بغداد شهرینك تأسسی وعلوم ومعارفك اورایه انتقالی زمانه قدر علوم اسلامیه‌نك منبع ومصدری اولمق اوزره دوام ایلدی . بوتاریخدن صکره کوفه علماسی علی‌الاکثر موقعاً یقین اولمق حسبیله بغداده کیدرلردی . بونلر بغداده کلدکجه خلفای عباسیه کندیلرینه حرمت واکرامده بولنورلردی . چونکه عباسیلر طلب خلافته قیام ایتدکاری زمان کوفه علماسی انلره مظاهرتده بولنمشلردی . بوسببدن خلفای عباسیه کوفه علماسنی بصره علماسندن دها بیوك بر موقع ولیاقت صاحبی عد ایدرك کندیلرینی بغداده دعوت ایدرلر وبر چوق احسان واکراملره مستغرق ایلرلردی . خلق هر طرفدن بوذواتك نزدینه قوشه‌رق کندیلرندن روایات شاذه ، نوادر ومساحات شعریه ولسانیه وسائره نقل وتعلمی ایله مباهاتده بولنورلردی . بوشیلره اهمیت ویرمك اصلی براقوب تفرعات ایله اشتغال ایتمك دیمك ایدی . بالاده ذکری کچن (فرا) نك عصرنده (عبدالله بن‌سعیداموی) ، (ابوالحسن الاخفش) ، (ابو-

[١] طبقات الادبا ١٧٥ [٢] مزهر ٢٠٦

عكرمة الضبى) ، (ابوعمرو شيبانى) وسائره كوفه علماسندن بيوك شهرت صاحبى اولان ذواتدن ايديلر .

علم ادب دور عباسيده مرتبهٔ كماله بالغ اولدقدن صكره درت بيوك عالمده تجلى ايلمشدر . بودرت ذات علم ادبك اركانى صاييليرلر . بونلر بوعلمه متعلق حائز اولدقلرى معلومات واسعه‌يى بر شهرت عظيمه قازانان آتيده‌كى درت كتابده جمع وتحرير ايتمشلردر : اولا (ابن قتيبه) نك (ادب الكاتب) كتابى ، ثانياً (مبرد) ك (كتاب الكامل) ى ، ثالثا (جاحظ) ك (كتاب البيان والتبيين) ى ، رابعا (قالى) نك (كتاب النوادر) ى ... ايشته بوكتابلر عربلرده بوكونه قدر علم ادبك منبع ومصدرى صاييلير . دها صكره تأليف اولنان كتابلر على الاكثر بونلردن اقتباس صورتيله يازلمشدر [١] .

خلفاى عباسيه كوفه‌ليلره بويله ممتاز ويوكسك برموقع ويرنجه كوفه‌ليلر كنديلرينى بيوك كوره‌رك بصره علماسى ايله مسابقه ومفاخره ايتمك ايستديلر . بونك اوزرينه ايكى شهر علماسى آره‌سنده نحو ، ادب ، لغته متعلق برچوق مسائلده مباحثه‌لر ومجادله‌لر ظهور ايلدى . بومسأله‌لرك الك مشهورى بصره‌دن (سيبويه) وكوفه‌دن (كسائى) آره‌سنده آتشى شدتله اولانان (زنبور - اشك آريسى) ايله (نحله - بال آريسى) مسأله‌سى ايدى . (كسائى) رشيدك اوغلى (امين) ك معلمى اولديغى جهتله (امين) بوذاته مظاهرت ايدييوردى . كويا كه بر شهرده يتيشن بر نحو عالمنك بر مسأله‌ده مظفريتى منسوب اولديغى بتون شهر اهاليسنك مظفريتنى استلزام ايليه‌جك ايمش . مع مافيه بومسأله خلفانك مسائل علميه ايله نه قدر اشتغال ايتدكلرينى كوستردیكى ايچون انى بوراده خلاصةً ذكر ايدهلم . (كسائى) بغدادده اقامت ايديور و (امين) ه معلملك ايليوردى . بالتصادف (سيبويه) بصره‌دن بغداده كلير . (امين) هر ايكيسنى برمجلسده جمع ايلر . (كسائى) ايله (سيبويه) آره‌سنده برچوق مسائل وازجمله (زنبور ونحله) مسأله‌سى حقنده مناظره‌لر ومباحثه‌لر وقوع بولور . (كسائى) امثال عربدن برمثلى : « كنت اظن الزنبور اشد لسعاً من النحلة فاذا هو اياها - اشك آريسنك

[١] ابن خلدون ٤٨٦ ج ١

صوقمسنی بال آریسنك صوقمسندن دها شدتلی ظن ایدییوردم . مکر هرایکیسی
بردر » شکلنده روایت ایدر . (سیبویه) « خیر ، بومثل بو شکلده دکلدر .
(فاذا هو ایاها) دیلهمز ، (فاذا هوهی) دیمك لازمدر » دیر . ایکی علامهٔ
نحو بیننده بوخصوصه دائر اوزون اوزادی‌یه مجادله‌لر وقوع بولور . نهایت
داخل دائرهٔ مدنیت اولان عربلرك لهجه‌لریله لسانی بوزولمامش خالص بر بادیه
عربنه مراجعته قرار ویریرلر . (امین) معلمی بولنان (کسائی) طرفنی
شدتله التزام ایتدیکندن اویله براعرابی‌یی احضار ایدرك اندن هانکی افاده‌نك
طوغری اولدیغنی صورار . اعرابی « (سیبویه) ك دیدیکی طوغریدر .
(فاذا هوهی) دیمك لازمدر » جوابنی ویریر . (امین) اعرابی‌یه « فقط بز
(کسائی) نك حقلی چیقمسنی ، انك دیدیکی کبی دیمه‌کی ایستیورز » دینجه
اعرابی « دیلم (کسائی) نك سویلدیکی کبی سویلمکه وارماز . چونکه
خطاسز سویلمکه آلیشمشدر » جوابنده بولنور . حاضر اولانلر اعرابی‌یه : « اویله
ایسه بز سکا (کسائی) بویله دییور ، (سیبویه) ده بویله سویلیور .
هانکیسنککی طوغریدر ؟ دیه‌رك صوررز . سن ده کسائینککی طوغریدر
دیرسك ، اولمازمی ؟ » دییه سویلدکلرنده اعرابی : « پکی ، بوممکندر » دیر .
بونك اوزرینه مجلس قورولور . (کسائی) و (سیبویه) بولندیریلور . بر
چوق علما ورجال حاضر اولور . اعرابی‌ده اورایه کتیریلیر . ترتیب ایدیلان
سؤال وجه ایله صورولنجه اعرابی « کسائینککی طوغریدر ، عربلر بویله
سویلر » جوابنی ویریر . (سیبویه) ایشده حق آرانلمیه‌رق (کسائی) نك
طرفی التزام اولندیغنی کورمکله متأثر اولمش وصوك درجه‌ده دلکیر اولدیغی
حالده بغدادی ترك ایدرك ایران ممالکنه کیتمشدر .

بوحادثه حد ذاتنده برمقصد سیاسی‌یی محتوی اولمقله برابر اوصره‌لرده
رجال دولتك مسائل ادبیه ایله نصل اشتغال ایتدکلرینی کوسترمکدنده خالی
دکلدر . فی‌الواقع عربلر امویلر زماننده اعتباراً علوم ادبه اهمیت ویرمکدن
کری‌قالمامشلردی. روایته کوره ملوك‌امویه‌دن (عبدالملك بن مروان) مذاکرات
ومسامرات ادبیه ایچون مجلسلر قوراردی . برکون مشارالیه اوکبی علما
مجلسنده بولندیغی صره‌ده یاننده بولنان ذواته : « جسم انسانده بولنان اعضایی

حروف هجـا صره‌سيله سزدن كيم تعـداد ايده‌بيلير ؟ » ، يعنى الفدن يايه قدر هر حرف هجـا ايچون بر عضو تعداديله مقتدر آدم وارميدر ؟ سـؤالنى ايراد ايتمش ايدى . مجلسـده حاضر بولنانلردن (سـويد بن غفله) آياغه قالقه‌رق اعضاى بدنى (عبدالملك) ك آرزو ايتديكى وجه ايله سرد ايدر . حاضروندن بر ديكرى آياغه قالقوب اعضـايى اوصورتله ايكى دفعـه تعداد ايلر [١] . (عبدالملك) هر ايكيسنه مكافاتده بولنور .

علوم لسانيه ابتداى امرده بربرينه قاريشمش ايكن دها صكره يكديكرندن آيريله‌رق تعدد وتشعب ايلشدر . بوشعبه‌لر علم نحو ، علم صرف ، علم لغت ، علم معـانى ، علم بيان ، علم اشـتقاق ، علم عروض ، علم قوافى ، علم اخبـار عرب ، علم امثـال ، علم جدل وسـائره كبى بربوندن مسـتقل وآيرى برر علم حالنى اكتساب ايتمشدر . بعضاً بوعلملرك مجموعنه (علم ادب) نامنى ويريرلر . ذكر اولنان علومدن هر برينك تاريخى وتعريفاتى واردركه بوجهتلرك تشريحى لسانك علوم ادبيه‌سى تاريخنه عائددر .

بلاغت انشا

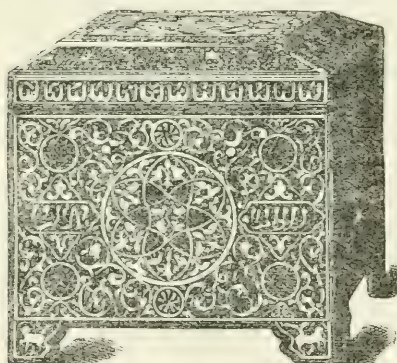
انشاده بلاغت قرآن عظيم الشانك استلزام ايتديكى خصوصاتدندر . چونكه قرآن كريم اسلاملرجه نمونهٔ بلاغت وفصاحتدر . اسلاملر نطقلرنده ، مكتوبلرنده ، انشالرنده قرآن كريمك بلاغت وفصاحتنى رهبر اتخاذ ايدرلر . قرآنك بلاغت وفصاحتنى عمداً رهبر اتخاذ ايتمسـه‌لر بيله قرآن كريمـك حفظى انلره برملكهٔ بلاغت بخش ايلردى . دولتلرى اثناسنده حماست وعزت نفس كبى مزايا ايله اتصافلرى ده بلاغت صاحبى اولملرينه آيريجه بر باعث تشـكيل ايدردى . بوجهتلر ايله لسـان عرب اسلاميتدن صكره بلاغت وفصاحتده يكى برطرز وطوره كيرمشدر . بوانقلاب كرك خطابت ، كرك كتابتده اولسون هر عباره وافاده‌ده مشهود اولور . بلاغت خطابت حقنده محل مخصوصنده بحث ايده‌جكز . بوراده كتابته دائر معلومات

[١] كشكول ١٥٥

ویره‌لم . کتابنك متعدد اقسامی وار ایسه‌ده بونلرك جمله‌سی تحریر مراسلات ، تحریر کتب قسملری آلتنه داخلدر .

تحریر مراسلات

مراسلاتده استعمال ایدیلن عباره‌لر ـ تهدید ، وعید ، نصیحت ، تشویق وترغیب ، استعطاف و بونلره مشابه معانیٔ شاعرانه‌ده تجلی ایدن طرز خیالده صنعت جهتلریله ـ خطابتده استعمال اولنان عباره‌لر کبی ایدی. اسلامیتك ابتدالرنده « اوتیت جوامع الکلم واختصرلی الکلام اختصارا » حدیث شریفنه تبعاً بوعباره‌لرده امکانك مساعده‌سی درجه‌سنده اختصاری التزام ایتدکلرندن بیوك معنایی آز الفاظده جمعه صرف غیرت ایدرلردی . اوقدرکه انسان عباره‌لرده‌کی معنایی الفاظدن مجرد کبی کورر .

شام کاری بر چکمجه

بونوعدن اولان مراسلات بلیغ نطقلر قدر اجرای تأثیر ایلردی . صانکه اسلاملر فتوحات زماننده صکره بلیغ کاتبلری بلیغ خطیبلره بدل طوتمشلردر .

(رماده) سنه‌سنده حجاز بیوك برقحط وغلا ایچنده بولندیغی اثناده حضرت عمر طرفندن مصر والیسی (عمرو بن العاص) ه یازیلان مکتوب محررات مختصرهٔ بلیغه‌یه برنمونه تشکیل ایدر. مکتوبك صورتی شودر: « امیرالمؤمنین (عمر) دن (عمرو بن العاص) ه .. سلام علیك . ای عمرو ! سن وسنکله برابر بولنانلر قارنکیزی طویورمغه باقارسکیز. بن وبنمله برابر بولنانلر هلاك اولسه‌قده اهمیت ویرمزسك . امداد ! امداد !». بونك اوزرینه (عمرو بن العاص) حضرت عمره شو جوابی تقدیم ایتمش ایدی : « امیرالمؤمنین عمره (عمرو بن العاص) طرفندن . لبیك ! لبیك ! سکا ارزاق وذخائر یوکلی اویله برقافله یوللادم‌که بونك براوجی سکا ، براوجی بکا منتهیدر . والسلام علیك ورحمة الله » .

مراسلات بلیغه‌نك اجرا ایتدیکی تأثیرات نمونه‌لرندن اولمق اوزره خلفای امویه‌دن (عبدالملك بن مروان) قدسده کندی اسمنه نسبتله برقپو انشا ایتدیردیکی کبی (حجاج) ده کندی نامی ایله برقپو یاپدیرمش ایدی. تصادفاتدن اوله‌رق برصاعقه دوشدی. (عبدالملك) ه منسوب اولان قپو محترق اولدی. مشارالیه بوحالدن محزون اوله‌رق تشأم ایتمکه باشلادی. بونك اوزرینه (حجاج) شونامه‌یی یازوب (عبدالملك)، کوندردی: «ایشیتدم‌که سمادن برآتش دوشوب امیرالمؤمنینه منسوب اولان قپویی یاقمش‌ده حجاجك قپوسنی یاقمامش. بوخصوصده ایکیمزك حالی حضرت آدمك ایکی اوغلنك حالنه بکزر. چونکه هر ایکیسی جناب حقه برر قربان تقدیم ایتمش ایکن الله برینککنی قبول بیورمش، دیکرینککنی قبول بیورمامش». (عبدالملك) نامه‌یی اوقویونجه محزونیت ومراقی زائل اولدی.

خلفا؛ کاتبلکلرینه‌اك بلیغ منشیلری انتخابه ومخابراتده بلاغتله برابر امکانك مساعده‌سی درجه‌سنده اختصاره صرف غیرت ایدرلردی. بوقبیل مثاللردن اولمق اوزره یدنجی خلیفهٔ عباسی (مأمون) باش کاتبی (عمرو بن مسعده) یی توصیه‌یی متضمن اوله‌رق واليلرندن برینه (عمرو) ه شو مکتوبی یازدیرمش ایدی: «سزه اعتمادم برکمال اولدیغی وتوصیه ایتدیکم ذاتی صوك درجه‌ده التزام ایلدیکم حالده بونامه‌یی یازییورم. بوقدر اعتماد والتزام بولندقجه توصیه وامید ضائع اولماز». کلن مکتوبلره دخی برچوق دفعه، باخصوص تهدید واکا مماثل شیلر آرزو ایلدیکی زمان، غایت مختصر برعباره ایله جواب ویریرلردی.

نته‌کیم بشنجی خلیفهٔ عباسی (رشید) روم پادشاهی (نقفور) ـ نیکفور ـ ه اویله مختصر برجواب تسطیر ایتمش ایدی. روم قرالیچه‌سی (ایرینی Irène) هرون الرشیده حرمت وتعظیمده بولنوردی. کندیسنه ویرکی نامنه برچوق هدایا کوندریر ایدی. (ایرینی) خلع وانك یرینه (نقفور) اجلاس ایدیلنجه بویکی حکمدار (هرون‌الرشید)ه بر نامه یازه‌رق ایرینینك (رشید) ی حکمدار وکندی نفسنی آحاد ناس موقعنده طوتدیغنی، کندیسی ایسه (هرون‌الرشید) ی حکمدار طانیمامقده اولدیغنی، او قادین طرفندن رشیده کوندریلن هدایانك جمله‌سنك اعاده اولنمسی لازم کله‌جکنی، اعاده ایدلمیه‌جك اولورسه بلاد اسلامیه‌یه هجوم وتجاوز ایده‌جکنی بیلدیرمش ایدی.

(رشید) نامه‌یی آلدیغی زمان غضبه کلدی . (نقفور) ه شو مختصر جوابی یازدی : « امیرالمؤمنین هرون‌الرشیددن روملرك رئیسی (نقفور) ه . مکتوبکی اوقودم . جوابنی قولاغکله ایشیده‌جك دکل، کوزکله کوره‌جکسك » . مغرب حکمدارلرندن (یوسف بن تاشفین) کندیسنه تهدیداتی حاوی برنامه کوندرن اسپانیا قرالی ادفونش (آلفونس Alphonse) ه اوقبیلدن اوله‌رق : « نه اوله‌جغنی صکره کوره‌جکسك » مآل مختصرنده برجواب یازمش ایدی .

توقیعات

توقیعات دخی بوقبیلدن اولان محرراتدن معدوددر . توقیعات بوکون دوائر حکومتده اوراق رسمیه ومستدعیات اوزرینه یازلمقده اولان شرحلر ودرکنارلر کبی خلفا طرفندن محررات رسمیه ومستدعیات اوزرینه تحریر ایدیلن شرحلر ودرکنارلردن عبارت ایدی . بو درکنارلر غایت صنعتلی ومتنوع یازیلیردی . علی‌الاکثر آیات کریمه ، یاخود احادیث شریفه ، یاخود اشعار مشهوره‌دن تشکل ایدردی . کبار صحابه‌دن وعشرهٔ مبشره‌دن (سعد بن ابی وقاص) بربنانك انشاسنی حضرت عمردن استیذان ایتمش ایدی . حضرت عمر استیذاننامه‌نك زیرینه : « کونشك صیجاغندن و یاغمورك تأثیراتندن سنی وقایه ایده‌جك قدر بربنا یاپمق کافیدر » درکنارینی یازمشدی . حضرت عثمان عمزاده‌سی (مروان بن‌الحکم) دن شکایتی حاوی و بیونلرینك اورلمسنی امر ایتدیکندن باحث اوله‌رق برطاقم اشخاص طرفندن تقدیم اولنان براستدعایه : « سکا اطاعت‌ایتمزلر ایسه یابدقلرکزدن مسئول دکلم دی » مآلنده بولنان « فان عصوك فقل انی بریء مما تعملون » آیت کریمه‌سنی تحریر ایلمشدی . کبار صحابه‌دن (سلمان فارسی) طرفندن « روز قیامتده خلقدن نه صورتله حساب صوریله‌جق ؟ » سؤالنی متضمن حضرت علی‌یه تقدیم اولنان نامه‌یه حضرت علی « انلره نصل رزق ویریلیور ایسه کندیلرندن اویله‌جه حساب صوریله‌جقدر » توقیعنی یازمشدی .
عمهٔ نبی ام حکیمك اوغلی وحضرت عثمانك دایی زاده‌سی صحابه‌دن بصره

واليسى (عبدالله بن عامر) معاويه‌يه برخصوصدن طولانى معاتبه‌يى حاوى برمكتوب تقديم ايتمش ايدى . (معاويه) مكتوبك زيرينه : « زمان جاهليتده‌كى اميه خاندانى زمان اسلاميتده‌كى حبيب خاندانندن دها شرفليدر . بونى سنده تسليم ايدرسك» توقيعنى يازمشدى [*] . (ربيعه بن حسن يربوعى) نك انشا ايتمك ايستديكى برخانه ايچون اعانه صورتيله كنديسنه اون ايكى بيك ديركك اعطاسى استرحامنى حاوى (معاويه) يه تقديم ايتديكى مكتوبك آلتنه (معاويه) « بصره‌ده برخانه‌مى ، يوقسه خانه كده بصره‌يى مى انشا ايده‌جكسك ، آكلايه‌ميورم » عباره‌سنى تحرير ايلمشدى . عراق واليسى (حجاج) خليفه (عبدالملك بن مروان) ه برنامه يازه‌رق عراق اهاليسنك اطاعتسزلكندن و بو يوزدن چكديكى زحمتلردن بحث ايتمش ويرلى اشرافنك قتلى ايچون مأذونيت طلب ايلمش ايدى . (عبدالملك) حجاجك تحريراتنه « اداره آدمى يمنلى ومبارك اولور ايسه اختلافكيران اتحاد و الفت پيدا ايدرلر ، مشئوم ايسه متحدلر بيله يكديكرلرندن آيريليرلر » دركنارينى يازوب كوندرمشدى . (عبدالملك) كندى زماننده عصيان ايدن (عبدالرحمن بن الاشعث) طرفندن كلن نامه‌يه « پريشان اولمسون ديه كميكنى جبر ايتمك ايستديكم آدمك حماقت و ردائتندن بنى نه‌دن قيرمق ايستر » مألنده اولان شو بيت ايله جواب ويرمشدى :

فما بال من اسعى لاجبر عظمه حفاظاً وينوى من سفاهته كسرى

(عمر بن عبدالعزيز)؛ حقنده‌شكايتلر توالى ايدن بر واليه : « مشتكيلرك چوغالدى ، سندن ممنون اولان آزالدى . يا عدالتله حركت ايدرسك ، ياچكيليرسك والسلام » توقيعنى يازمشدر [١] . واليلردن برى مشاراليهه بر شهرك بناسى ايچون استيذانى حاوى كوندرديكى تحريراته (عمر بن عبدالعزيز) « شهرى عدالت تمللرى اوزرينه بنا ايت . يوللرينى ظلمدن تميز طوت » دركنارينى يازوب ارسال ايلمشدر .

---

[*] عبدالله بن عامر (حبيب) ك احفادندن ايدى . حبيب ايسه (اميه) نك قارداشى ايدى . معلوم اولديغى اوزره اميه خاندانى زمان جاهليتده نصل نامدار برخاندان ايدى ايسه بعدالاسلام بنه نامدار قالمش ايدى . (معاويه) بوسوزلر ايله عبدالله‌ه « سندن دها خاندانم واصيلم » ديمك ايستيور . [١] مسعودى ١٢١ ج ٢

امویلرك وعباسیلرك سائر توقیعلرینیده اکا کوره قیاس ایدیکز. بوتوقیعلر پك چوق و اوچنجی خلیفهٔ عباسی (مهدی) نك آتیده‌کی توقیعی کبی هپ بلیغ ایدی. (مهدی) خراسان والیسی حقنده بر خصوصك اسنادندن طولایی مذکور والی‌یه « بن اویانم ، سن اویویورسك » توقیعنی یازمش ایدی. بشنجی خلیفهٔ عباسی (رشید) مصرده‌کی والیسنه : « خزینه‌می و برادرم حضرت یوسفك خزینه‌سنی تخریبدن صاقین. صکره اندن واللهدن جزا کی بولورسك » مألنده بر درکنار تحریر ایلمش ایدی. یدنجی خلیفهٔ عباسی (مأمون) برخصوصدن تظلمی حاوی (ابن هشام) طرفندن تقدیم اولنان نامه‌نك زیرینه : « مرد وشرفلی آدم مافوقنه ظلم ایدر. مادوننندن ظلم چکر. بو نوع آدملردن هانکیسیسك ؟ » توقیعنی یازمشدر.

امرا و وزرا دخی کندیلرینه تقدیم اولنان محررات اوزرینه خلفانك یازدقلری توقیعلر کبی توقیعات یازارلردی. (معاویه) زماننده عراقده والی بولنان (زیاد بن ابیه) معیتنده‌کی مأمورینندن بری طرفندن تقدیم ایدیلن تظلم نامه‌یه : « سنکله برابرم » جمله‌سنی تحریر ایلمشدر. خلفای امویه‌دن (عبدالملك) دورنده عراقده والی بولنان (حجاج بن یوسف) کوفه متولیسندن مذکورشهراهالیسنك اطاعتسزلکندن و بو یوزدن چکمکده اولدیغی زحمتلردن باحث اوله‌رق کلن تحریرات اوزرینه : « پرستش ایتدکلری ذاتی (یعنی حضرت علی‌یی) اولدیرن بر خلقدن نه بکلرسك ! » درکنارینی یازمشدر. اوچنجی خلیفهٔ عباسی (مهدی) نك وزیری (یحیی بن خالد بن برمك) ه برنامه تقدیم ایدیله‌رك بو نامه‌ده غریب‌الدیار بر تاجرك وفاتندن وکوزل بر جاریه ایله هنوز ممه‌ده بر چوجق و پك بیوك بر ثروت ترك ایتدیکندن بحث و بونلرك وزیرك نامنه مصادره‌سی توصیه اولنمش ایدی. یحیی نامه‌نك بالاسنه «تاجره رحمت ، جاریه ایله چوجغه سعادت وسلامت ، ثروته برکت ، نامه‌نك صاحبی اولان بد- خواهه ایسه قهر و لعنت اولسون » ملاحظه‌سنی تحریر ایلمشدر [١]. (رشید) ك وزیری (جعفر بن یحیی) بر محبوسك استدعاسی آلتنه : « لکل اجل کتاب - هر شیئك وقت مرهونی واردر » ودیکر بر محبوسك استدعاسنه : « جرم انی

[١] الفخری ٥٧

حبسخانه‌يه آتدى. توبه اطلاق ايده‌جكدر» توقيعلرينى تحرير ايلمشدر. عربلر بو يولده توقيعلر تحريرينى ايرانيلردن اقتباس ايتمشلر ايدى. چونكه ايرانيلر دها اول بو طرزده دركنارلر يازارلردى.

عربلر طريق مدنيته كيره‌رك مصاهرت ومعاشرت ايله ايرانيلر ايله اختلاط ايدنجه‌يه قدر مراسلات و مكاتباتده بالاده كورلديكى اوزره هر شيدن اول اختصاره اهميت ويريرلردى. بالآخره ايرانيلر ايله اختلاط ايدنجه انلردن تفخيمات و تعظيمات و مبالغات منشيانه‌يى اقتباس ايلمشلر وبو طرزده يازى يازمغه ايكنجى عصر هجرى ابتدالرندن اعتباراً باشلامشلردر. مراسلاتى ايلك اوزون يازان، بونلرده تحميداتى ايلك استعمال ايدن، ايلك بلاغت غنچه‌لرينى آچان ذات ١٣٢ سنهٔ هجريه‌سنده وفات ايدن مشهور (عبدالحميد الكاتب) ايدى. ملوك امويه‌نك صوكنجيسى (مروان) ك كاتبى اولان بو اديب شام اهاليسندن ايدى. اصلاً عرب دكلدى [١]. مشاراليهدن صكره كلن منشيلر وكاتبلر انك آچديغى چيغيرده حركت وطرز انشاسنى تقليد ايتدكدن ماعدا بوچيغيرى توسيع ايلمشلردر. ايچلرنده بر چوق وزرا و امرا بولنمق و اكثريتله عربلرك غيرندن اولمق اوزره دها صكره بر چوق مشاهير بلغا يتشمشدر.

بو يولده يتيشن بيوك اديبلر وبلغا جمله‌سندن اوله‌رق اوچنجى خليفهٔ عباسى مهدينك وزيرى (يحيى بن خالد برمكى) ايرانلى، (هرون الرشيد) ك زمان خلافتنده مقام وزارتده بولنان (فضل بن ربيع) مواليدن، مأمونك وزيرى و عسكر سردارى اولان (فضل بن سهل) كذلك ايرانلى، آل بويهدن مؤيدالدوله‌نك وبعده برادرى فخرالدوله‌نك وزيرى اولان (صاحب بن‌عباد) طالقانلى، آل بويه دولتى اعاظم رجالندن اولوب ٣٦٠ سنهٔ هجريه‌سنده وفات ايدن (ابن العميد) خراسانلى، ٥٩٧ سنه‌سنده وفات ايدن اعاظم علما ومنشيوندن (عمادالدين الكاتب) اصفهانلى ايدى. بو صوك ذاتك توسيعات و اطنابات منشيانه‌سى ديكرلرككندن زياده ايدى.

---

[١] ابن خلكان ٣٠٧ ج ١

کتاب تحریری

کتاب تحریرندن مراد ادبی ، علمی ، تاریخی و سائر موضوعلره دائر تألیف ایدیلن کتابلردر. بونلرك نوعنه کوره طرز انشا بلاغت وفصاحت نقطه‌سندن مختلف بولنور. مثلا ادبیاته متعلق کتابلرده طرز انشا بلیغ اولمق لازم کلیر. چونکه زمین بحث تخیلات شاعرانه‌یه ، کنایه‌لره ، صنعت ایله اجالهٔ قلمه پك مساعددر. ذاتاً بونوع آثاری یازان ادبا علی‌الاکثر ارباب فصاحت و بلاغت ایله اختلاط ایدرك ادبیات عربیه‌یی مکمل تحصیل ایلدکدن وبو سایه‌ده بر چوق شعرلر ، نطقلر ، اقوال بلیغه حفظ ایله اسالیب بلیغهٔ بیانه وقوف حاصل ایتدکدن صکره یازی یازدقلرندن اثرلرینی کندیلرنده حاصل اولمش بر اسلوب عالیٔ بیان ملکه‌سیله تألیف ایدرلر. حال بوکه فقها وعلوم طبیعیه اربابی بونك عکسیدر. بونلرك اسلوبی علی‌الاکثر خاصهٔ بلاغتدن محروم اولور. چونکه بونوع علمانك مدار اشتغاللرینی تشکیل ایدن علملر خیالك جولاننه مساعد دکلدر. بو جهتله بونلر ادبا وبلغانك اسلوب بیانلرینه مخالف برطاقم عبارات وضعیه ایله افادهٔ مرامه آلیشیرلر. بوطرز بیان انلرده بر عادت حکمنه کچر. اوقدرکه بو ذواتدن بری ادیبانه بر اسلوب ایله بر شی یازمق ، یاخود اشعار نظم ایتمك ایسته‌سه ضعیف ورکیك شیلردن بشقه بر اثر وجوده کتیره‌مز .

بناءً علیه عربلرده فقهك ظهورندن و علوم طبیعیه‌نك عربجه‌یه نقلندن دها اول کاتب و منشیلرك طرز افاده‌لری علوم مذکوره‌نك ظهور و نقلندن صکره‌کی اسلوب بیانلرندن فصاحت وبلاغته دها زیاده قریب ایدی. چونکه دها اول طرز بیان قرآن عظیم‌الشانك منوالی اوزره اصاغه وتمیق اولنوردی. قرآن کریم ایسه غایهٔ بلاغتی جامعدر. بونکله برابر قرآن کریم کلام مرسلدن زیاده تعبیرات شاعرانه‌یی اوقشار. ایشته بو سایه‌درکه اسلامیتك ابتدالرنده قرآنی مشق تقلید اتخاذ ایدن کاتبلر وخطیبلر هم نطقلرده ، هم‌ده مراسلاتده پك بلیغ اثرلر وجوده کتیرمشلردر. اساساً او صره‌ده کاتب و خطیبلر اویله

بر اسلوبه محتاج ايديلر. چونكه او اسلوب بيان مخاطبه صوك درجه‌ده اجراى تأثير ايدر. دها صكره اسلاملر كتاب تأليفنه باشلادقلرى زمان مؤلفلرك اكثريتنى ايرانليلر تشكيل ايتدكلرندن ايران طرز بياننده بعض تأثيرات عربجه‌يه كيره‌رك بونك نتيجه‌سنده عربجه‌ده كلام مرسل متناسق ظهوره كلمشدر. (ابن المقفع) ك (كليله ودمنه) نامنده‌كى كتابنده قوللانديغى طرز بيان (كلام مرسل متناسق) ه اك پارلاق بر نمونه‌در. چونكه اديب مشاراليهك او طرز انشاسى بوكونه قدر بلاغت وسهولت افاده‌يه بر مثال تشكيل ايدر.

(ابن المقفع): — ابن المقفع ايرانلى ايدى. لسان و ادبيات فارسيه‌ده يد طولى صاحبى ايدى. چونكه بو لسان كنديسنك و آبا و اجدادينك لسانى ايدى [١]. بوندن ماعدا پهلوى ويونانى لسانلرينى ده بيلييردى. (ابن المقفع) ايكنجى عصر هجرينك نصف أولنده بصره‌ده يتشمشدر. بصره شهرى اوصره‌لرده برچوق ادبا وشعرانك مقرى بولنديغندن مشاراليه عربجه‌ده و ادبيات عربيه‌ده بيوك بر اقتدار ومهارت احرازينه موفق اولمش ايدى. اساساً كنديسى ذوق سليم وبر قريحهٔ منشيانه‌يه مالك بولنيوردى.

عرب كارى بللور بر بارداق

بناءً عليه (كليله ودمنه) كتابنى لسان فارسيدن عربجه‌يه بلاغت وسهولتى جامع

[١] ابن مقفع مشاهير فصحا وبلغادن ايدى. ابتداى حالنده فارس مجوسيلرندن ايكن خلفاى عباسيه‌نك برنجيسى اولان (سفاح) ك عمجه‌سى (عيسى بن على) يه مراجعتله اسلام اولمش ومشاراليهك خدمت كتابتنده بولنمش ايدى. علم وفضل صاحبى اولوب لسان هنديدن نوشيروان زماننده فارسى‌يه ترجمه ايدلمش اولان (كليله ودمنه) كتابنى عربى‌يه ترجمه ايتمشدر. بصره واليسى (سفيان بن معاويه) ايله اكثريا استهزا ايتديكندن مرقوم صاحب ترجمه‌يه غرض باغلامش ايدى. (ابن مقفع) فساد عقيده ايله اتهام اولنه‌رق توقيفى ايچون طرف خليفه‌دن امر ويرلديكنده سفيان فرصتى قاچيرميه‌رق كنديسنى طوتمش و اعضاى بدنتى برر برر كسديروب كوزينك اوكنده قيزغين بر فرونه آته‌رق نهايت بتوننى دخى فرونه آتوب ياقمشدر. (ابن مقفع) ٣٦ ياشنده اولديغى حالده ١٤٥ تاريخنده بويله بر موت فجيع ايله وفات ايتمشدر.

براسلوب كزين ايله ترجمه‌يه موفق اولمشدر. (ابن المقفع) ك آثاری موضوعات ادبيه‌يه دائر حفظ اولنان الك اسكی آثاردن اولديغندن دها صكره كان منشيلر كنديسنی بوخصوصده رهبر اتخاذ ايتمشلردر. (ابن المقفع) ١٤٣ سنهٔ هجريه‌سنده وفات ايتمشدر.

مع مافيه اوزمانلرده يتيشن ادبا ومنشيلر كندی قريحه‌لرينك محصولی اولمق اوزره همان برشی يازمازلردی. چونكه يازدقلری شيلرك اكثری چرلخقندن، ياخود بليغ خطيبلردن نقل ايتدكلری برطاقم فقره‌لردن عبارت ايدی. بعضاً كندی طرفلرندن بعض فقره‌لر علاوه ايدرلردی. شوقدركه بوجمله‌لر «فلان ذات ديديكه، ياخود فلان ذات بزه اخبارايتديكه، ياخود فلان ذات نطقنده بويله سويلدی، ياخود فلان ذات شويله ديدی، ياخود شويله يازدی» كبی شيلردن تشكل ايدردی. بوجمله‌لر بالطبع (انشاء مرسل) نوعندن عد ايديله‌مز. حتی اوچنجی عصر هجری اورته‌لرنده (جاحظ)، (مبرد)، (ابن قتيبه) وسائره كبی اقطاب علم ادبك يازدقلری شيلر دخی بوقبيلدن صاييلير. چونكه بوذواتك يازدقلری آثار صاحب اصليلرينه اسناد اولنمش اقوال عربدن برطاقم فقره‌لردن وروايتلردن متشكلدر. علمای علم ادبك بو يولده طوتدقلری اصول (حماد)، (اصمعی)، (ابوعبيده)، (محمد بن اسحق) كبی مغازی، فتوح، سير، اخبار واشعار مؤلفلرينك طوتدقلری طرز واصولك عينی ايدی. چونكه بونلر دخی يازدقلری شيلری علی الاكثر اهل باديه‌دن اولان راوی وناقلره اسناد ايدرلردی. علوم مذكوره‌يی بردن جامع اولان كتابلر دخی بونوعدن عد ايديله‌بيلير. (ابن عبد ربه) نك (العقدالفريد) ی، (ابوالفرج اصبهانی) نك (كتاب الاغانی) سی وسائره كبی. زيرا بوكتابلرك محتويتی‌ده صاحبلرينه اسناد اولنمش برطاقم فقره‌لر ووقوعاتدن متشكلدر. بونلرده مؤلفك اثر قريحه‌سی اولەرق كلام مرسله پك نادر تصادف اولنور. هرحالده (كليله ودمنه) كتابی نك برآدمك محصول خامه‌سی اولمق اعتباريله المزه كچن الك اسكی انشاء مرسل عد ايديلير. ذكر اولنان كتابك اسلوب بيانی اوصره‌ده، ياخود دها صكره تأليف ايديلن كتب ادبك طرز انشا وتحريری فوقنده بر سلاست ولطافت ايله امتيازينی كوروبده بوسلاست ولطافتك مترجمك بيلديكی سائر السنه‌نك محصول

تأثيرى اولديغنه ، ياخود مترجم بليغك اويله بر اسلوبده يازى يازه‌بيلمك ايچون برقريحهٔ فوق‌العاده‌يه مالك بولنديغنه ذاهب اولمامق قابل دكلـدر . فى‌الحقيقه (ابن‌المقفع) دن صـكره او اقتدار ايله يازى يازانلر پك از يتيشـدى . بونكله برابر بويتيشـنلردن هيچ برى ــ عباسيلر دورنده علومك ترقيسـنه وبرچوق مشاهير محررينك يتيشمسنه رغماً ــ بويولده مشاراليهك احراز ايتديكى موقعدن دها يوكسك برموقع طوته‌مدى . بوايسه قريحهٔ انشانك قريحهٔ شعركبى برموهبهٔ مخصوصـه اولديغنى ، نوادردن صرف نظر بوقريحـه‌نك زمان ، ياخود مكان ايله مقيد اوله‌ميه‌جغنى كوسترير .

هر علم وفنده مؤلفـات عربيه چوغالنجه‌يه قدر عربجه‌ده نه قدر كتـاب تأليف ايدلمش ايسـه بونلرك جمله‌سى اسـناد وروايت طرزيله تأليف اولنمقده دوام ايتمش ايدى . نهـايت مؤلفات چوغالوب‌ده مؤلف ومحررلر آلتنجى ، ياخود يدنجى عصر هجريده او مؤلفـاتى تلخيص واختصاره باشلاينجه كتابلرى طولديران اسانيدى ــ تاريخ بحثنده كوريله‌جكى اوزره برطاقم اسباب خصوصيه‌يه بناءً ابقاسى لازم كلن موقعلردن بشقه ــ حذف ويا اختصار ايلمشلردر .

سجع

مدنيت اسلاميه مرتبهٔ كماله وارديغى زمان ادبا وشعرانك عددى چوغاله‌رق شعر هر صنفدن طبقات ناس آره‌سنده انتشار ايلمش ايدى . هركس شعر بيلير ، هر يرده اشعار سويلنيردى . خلق قافيه‌نك طنانيتى ايله بر الفت مخصوصه پيدا ايتمش ايدى . قافيه‌دن خوشـلانيورلردى . بونك اوزرينه ادبا قافيه‌يى مكاتبات ومراسـلاتده قوللانمغى مناسب كورديلر . ايشته بوندن كلام مسجع حصـوله كلدى . كلام مسجع اول امرده پك آز استعمال اولنديغى ومبتذل طوتولديغى ايچـون مقبول عد اولنوردى . بونوعدن عبارهلر يالكز مراسلاتده اسـتعمال اولنور ايكن دردنجى‌عصرهجرى نهايتلرنده كتاب تحريرينه‌ده تشميل‌ايديله‌رك او طرزده مقامات كتابلرى يازلمشـدر . بو طرزده ايلك اثر يازان ذات ٣٩٨

سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن مشهور مقامات صاحبی (بدیع الزمان همدانی) ایدی . احتمال که مشار الیه او یولده جمله‌لر تنسیقنی ۳۹۰ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن (احمد بن فارس رازی) دن اقتباس ایلمشدر [١] . مشهور مقامات صاحبی (حریری) بدیع‌الزمانك اثرینه تبعاً حرکت ایتمش ایسه‌ده سهولت وطلاوتده اندن کیری قالمشدر . مقامات طرزنده یازیلان یازیلر هرطرفه انتشار ایله خلقك رغبتنی جلب ایلدیکندن ارباب قلم سجعلی یازی یازمغه برقات دها هوس ایتمشلردر . بونك نتیجه‌سنده اسلامیتك قرون وسطاسنده کلام مسجع اوقدر چوغالمشدرکه بودرجه ابتذالندن هرکس اندن نفرت ایتمکه باشلامشدی. چونکه بوسجع، زمان جاهلیتده کاهنلرك آغزندن چیقان و(سجع کهان) نامیله معروف اولان معناسز وطاتسز برشکله کیرمش ایدی .

کتابلرده وباخصوص تمیق ، اطناب ، طنانیت ، خیاله محتاج اولمیان کتب تاریخیه وعلمیه‌ده عبارات مسجعه استعمالی مراسلاتده‌کی سجعدن زیاده سمعه کران کایر . حله تاریخه دائر سجعلی کتاب یازمق قدر صغوق وثقیل برشی تصور اولنه‌ماز . بوقبیلدن اوله‌ق ۵۳۵ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن (فتح بن خاقان) ك تاریخه دائر یازمش اولدیغی (قلائد العقیان) ی ، یاخود بالاده ذکری چکن (عمادالدین اصبهانی) نك (الفتح القسی فی الفتح القدسی) نامنده‌کی تاریخ کتابنی ، یاخود ینه مشار الیه (عمادالدین) ك اثر خامه‌سی اولان (تاریخ آل سلجوق) ی هرکیم اوقورایسه کتب تاریخیه‌ده سجع استعمالنك سمعه وذوق سلیمه نه‌قدر آغیر وتحملفرسا کلدیکنی درحال حس ایتمکدن کندینی آله‌ماز . اوت ، سجع بعضاً مراسلاتده ونطقلرده خوش دوشر . مقبولدر . لکن علمی وتاریخی مؤلفاتده پك ثقیل وعادتا طاتسز ومعناسز حشویات قبیلندن دوشدیکی ایچون مردود اولور .

ایشته بوسببدن او یولده سجعلی یازی یازان عرب مؤلفلری اقلیتی تشکیل ایدرلر . اکثریت هر عصرده نثر مرسل ایله یازی یازاردی . بونلردن (ابن خلدون) ، (ابن الاثیر) ، (مسعودی) وسائره‌کبی برچوق کبار مؤلفین بویولده پارلاق اثرلر وجوده کتیردیلر . بومشاهیرك بعضلری حتی مراسلاتده

[١] ابن خلکان ۳۵ و ۳۹ ج ١

بيله عبارات مسجعه استعمالنى پك چركين كورمشلر وبرمؤلفك عبارات مسجعه ايله يازى يازمسى ملكۀ انشاده‌كى ضعف وعجزندن ايلرى كلديكنى سويلمشلردر [١] .

٣ تاريخ وجغرافيه

علم تاريخ

انسانلر برچوق زمانلر يازى يازمق بيلمكسزين وقت كچيره‌رك تاريخ وضع وتدوين ايتمامشلردر. بشريت ايلك ادوارده غايت ساده برحالده بولنيوردى. تدوين وقايعه احتياج وامكان يوق ايدى . انسان بتون همت وفعاليتنى حوائج ضروريۀ معيشتنى تداركه حصر ايتمش ايدى . بوصورتله برچوق عصرلر كچدى . ديركن انسان طوفان ، قحط ، محاربه وامثالى كبى بيوك حادثات ووقوعاته دوچار اولدى. بوحادثات انسانك احوال معيشتنه تأثيرده بولنديغى ايچون على الاكثر حافظه‌سنده يرلشوب قالدى . حادثات واقعه عصرلرجه سلفدن خلفه انتقال ايتدى . برنسلدن ديكر نسله انتقال ايتدكجه شكل وكيفيتى بيوييوردى. چونكه طبيعت بشريه مبالغات غريبه‌دن حظ ايدر. افراد بشره وقوعات عجيبه سرد ايتمك قدر مؤثر برشى يوقدر . ايشته اونوع وقوعات قبل التاريخ ذكرايتديكمز صورتده تداول ايتدكدن صكره حقائقدن زياده خرافاته مشابه شيلر قبيلندن اولديغى حالده تاريخ زماننه انتقال ايليه‌رك بونلرك برقسمى بررنك دينى اكتساب ايتدى ، برقسمى‌ده بررنك حماستكارانه آلدى ، ديكر برقسمى دخى بركسوۀ شاعرانه ويا خيالكارانه‌يه بروندى . رنكلرك بو اختلافى اقوامك وعصرلرك اختلافندن نشأت ايتمكده‌در. ايشته بومنقولاتك مجموعندن (هومه‌ر) ك (ايلياد) نده‌كى يونان ميتولوژيسى ، (مهابهاراتا) ده‌كى هندستان وقايع قديمه‌سى ، (شاهنامه) ده‌كى ايران احوال سالفه‌سى، عربلرك انقراض بولان اسكى قبائل حقنده تداول ايتدكلرى معلومات كبى (خرافات قديمه) ناميله معروف اولان شيلر وجوده كلدى . عربلرك قبائل

---

[١] ابن خلدون ٤٩٨ ج ١

بائده (منقرضه) دن (عاد)، (ثمود)، (طسم)، (جديس) ه اسناد ايتدكلرى وقايع غريبه براصل تاريخيدن خالى دكلدر . شوقدركه بو اصل تاريخى مرور زمان ايله پك چوق بيوديكى كبى كذلك يمنده وقوعى روايت اولنان (عرم) سيلى ايله (بلقيس) حكايه‌سى وسائره دخى اويولده مبالغات واعظاماته دوشمكدن قورتولمامشدر .

ذكر اولنان وقوعاتدن صكره ؛ مهاجرات ومحاربات قديمه وبو جمله‌دن قبل الاسلام عربلرك علوم ومعارفى بحثنده ذكر ايتديكمز عربلرك اسلاميتدن دها اولكى وقايع ومحارباتى وعام الفيل - فيل سنه‌سى - وقعه‌سى وامثالى كبى ازمنهٔ تاريخيه‌يه دها يقين برطبقهٔ وقوعات كلير . متعاقباً اسلاميت ظهور ايدنجه عربلرده موسوى خاخاملردن وعيسوى پاپاسلردن (تورات) و (تلمود) ده ذكر ايدلمش اولان وقوعاته دائر ايشيتدكلرى حكايه‌لردن ماعدا كندى نسبلرينه وبالاده ذكرى كچن وقايع وخرافاته متعلق برطاقم مختصر معلوماتدن بشقه بر شى موجود دكل ايدى . ملل سائره حقنده كنديلرينه تعلق ايتمين احوال وخصوصاتدن معلوماتلرى يوق ايدى . ذكر اولنان مختصر معلومات دخى ناتمام ومنفرد وقعه‌لرى وخصوصاتى حاكى ايدى . اوصورتده‌كه بر وقعه‌يه دائر اولان معلومات ديكر وقعه‌يه تعلق ايتمزدى .

بناءً عليه عربلر قبل الاسلام علم تاريخجه اقوام متمدنه‌نك الك ضعيفلرندن معدود ايديلر . فقط بالآخره اسلاميتك ظهورى اوزرينه فتح ومحاربه‌لر ايله مشغول اولدقدن وهريرده احراز حاكميت ايدرك فتوحاتى اكمال ايلدكدن صكره سائر علوم اسلاميه‌يى وضع وتدوينه نصل توسل ايتمشلر ايسه تاريخ يازمغه‌ده اهميت ويرمشلردر . علم تاريخى علوم اسلاميه ميانده ذكرايتمه‌مزه سبب بوعاملك اسلاميته مخصوص بر علم اولديغى ايچون دكل ، آتيده كوروله‌جكى اوزره اسلاميتك ؛ تاريخك وضع وتدوينه باعث اولديغى ايچوندر .

« اسلاميتده علمانك اكثرى عربلردن دكلديلر » بحثنده دها اول كوستردككمز وجه ايله عربلر علم تاريخدن ماعدا سائر علملر ايله اشتغاله تنزل ايتمزلردى . عربلر يالكز وقوعات تاريخيه‌يه وباخصوص اسبسوارلقده ماهر اولانلره ، ارباب شجاعت وبسالته ، اصحاب فصاحت وبلاغته ، خطبا

وشعرایه متعلق معلوماته ـ حسن مثل تشکیل ایتدیکی ، حسیات حماسی غلیانه کتیردیکی ، بیوکلك ومردلك اوکرتدیکی ایچون ـ پك زیاده اهمیت ویره‌رك بوقبیلدن اولان معلوماتی حافظه‌لرنده نقش ونقل وتداولنده بیوك بر مفخرت ولذت حس ایلرلردی .

خلفانك اك داهیلری وقوعات تاریخیه‌یی ایشیتمکه اك زیاده هوس وآرزو اظهار ایدنلر ایدی . بنی امیه‌نك داهیسی اولان (معاویه بن ابی سفیان) هرکیجه یاتسیدن صکره کیجه‌نك ثلثنه قدر اولان وقتنی تاریخ راویلرینه تخصیص ایتمش ایدی . مشارالیه هرکیجه تاریخ شناسلاندن مرکب برمجلسده اوطوره‌رق عربلرك ، ایرانلیلرك ، ایران حکمدارلرینك ، بوحکمدارلرك رعایا حقنده‌کی اصول اداره‌سنك ، اقوام سائره پادشاهلرینك ، حیله ودسیسه‌لرك وقوعات وحادثاتی حقنده سرد اولنان معلوماتی دیکلر ایدی . (معاویه) کیجه‌نك برثلثنی اوصورتله کچیردکدن صکره اویور ایدی . بعده اویاندیغی زمان دخی معین ومرتب بر طاقم غلاملر ، محافظه وقرائتنه مأمور اولدقلری کتب تاریخیه‌یی حاملاً ، حضورینه کیره‌رك حکمدارانك تراجم احوالنه ، محاربانه ، حیل حربیه‌یه ، اصول ادارهٔ ملله دائر او کتابلرده بولنان معلوماتی کندیسنه اوقورلردی [١] . فکرمزجه اغلب احتماله کوره ذکر اولنان کتابلر عربجه دکل ایدی . هرحالده یونان ، یاخود لاتین لسانلری ایله محرر ایدی . محتویاتی‌ده اسکندر کبیر ، یولیوس قیصر (ژول سه‌زار) ، هنیبال (آنیبال) کبی یونان وروما قهرمانلرینك مناقب ووقائعندن باحث ایدی . غلاملر بو وقائعی مذکور لسانلردن عربجه‌یه نقل ایدرلردی . زیرا عربی کتابلر (معاویه) نك زمانندن صکره تألیف ایدلمشدر .

اعاظم رجالك تراجم احوالنی بیلمك انلرك اثرینه تبعیت ایچون همت وغیرتی تحریك ایتدیکندن کرك عربلردن ، کرك اقوام سائره‌دن بر مقام عالی ونامدار احرازینه چالیشان بیوك قوماندانلرك اکثری کندیلرندن دها اول یتیشن اعاظم رجالك مناقب ووقایعنی اوقوتدیروب دیکلرلردی . بوذواتدن بری سیاسی برمشکله دوشسه دها اول دیکرلرینه اونوعدن وقوع بولان

---

[١] مسعودی ٥٢ ج ٢

احوالی درخاطر ایدرك قطعی بر نتیجه قرار ویرمك ایچون بر سهولت بولوردی.

روایته کوره ایکنجی خلیفهٔ عباسی (منصور) ابومسلم خراسانی‌یی قتل ایتمکی دوشوندیکی زمان ابومسلمك دولت عباسیه‌یی تأسیس امرنده وقوع بولان خدمات کزیده‌سنه بناءً بوخصوصده بعض ذوات ایله استشاره ایدوب ایتمامکده تردد ایلمش ایدی . بر کیجه اوقدر اندیشه‌یه دوشمش ایدی‌که اویقو یوزینی کورمامشدی . ایرتسی صباحی (اسحق بن مسلم عقیلی) یی نزدینه چاغیره‌رق : « بکاحکایه‌سنی سویلدیکك حرانده‌کی پادشاهك حکایه‌سنی تکرار سویله » دیدی . (اسحق) حکایه‌یی تکرار ایتدی . خلاصه‌سی شوایدی : « ایران حکمدارلرندن (شاپور) اهالی‌یی کندی حاکمیتنه دعوت ایتمك ایچون وزیرینی (خراسان) ه کوندرمش . وزیر کیتمش . فقط اهالی‌یی حکمداره جلبه بدل کندی حاکمیتنه دعوت ایلمش . وزیرك غائله‌سی اهمیت پیدا ایدنجه (شاپور) انك عودتنده خراسان ایلری کلنلرینك کوزلری اوکنده همان قتلنی تصمیم ایتمش . وزیر خراسانلیلر ایله برابر عودت ایدنجه (شاپور) درحال وزیرك کله‌سنی کسدیرمش . خراسانلیلر کوزلرینی آچار آچماز وزیرك کله‌سنی اوکلرنده کورمشلر . بونك اوزرینه همان (شاپور) ه عرض اطاعت ایتمشلر ». (منصور) ابومسلمك حالی ایله مشابهتی اولان بوحکایه‌یی دیکله‌دکدن صکره کوزلرینی یره دیکه‌رك اوزون برمدت دوشوندی . کوزلرینی یردن قالدیردیغی زمان ابو مسلمك قتلنه قطعی قرار ویرمش ایدی . متعاقباً مشار الیهی بلا تردد اولدورمشدر [١] .

موصل امیری (بدرالدین لؤلؤ) رمضان حلول ایدنجه کندیسی ایچون برچوق تاریخ وسیر کتابلری کتیریله‌رك احوال عالمی کندیسنه اوقورلردی . بوجهتله علم تاریخ پادشاهلرك وسائر اصحاب حاکمیتك اشتغال ایتدکلری علملردن اولمش ایدی . اسلامیتك ایلك دورلرنده شو سوزلر ضروب امثال صره‌سنه کچمش ایدی : « نسب وتاریخ علمی پادشاهلره ، وقایع روزمره واعاظم رجالك تراجم احوالی علمی حرب قوماندانلرینه ، کتاب وحساب علملری‌ده ارباب تجارته مخصوص علملردندر » [٢] . بالآخره خلافت عباسیه‌نك شان وسطوتی ضعفه

[١] البیان ١٥٥ ج ٢ [٢] العقد الفرید ١٥٠ ج ١

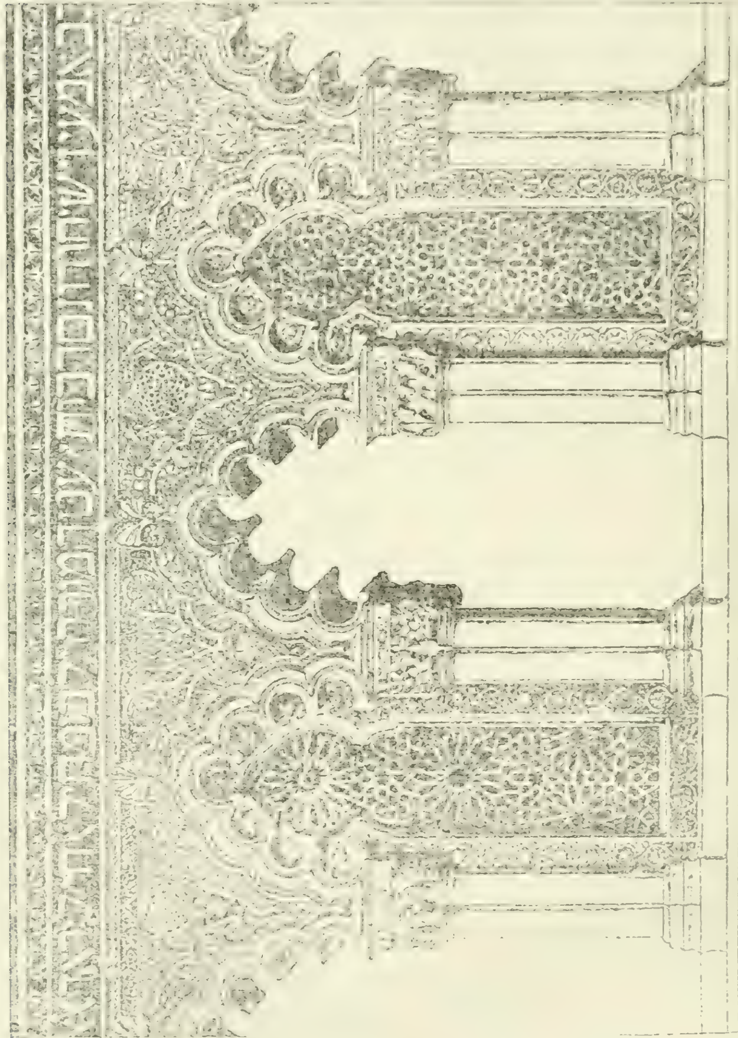
دوچار اولەرق وزرا امور دولتده كيف مايشا حركت ايتمكه باشلاينجه بو مستبد
وزيرلر بتـون غيرتلرينى خليفەلرى تاريخ كتابلرى مطالعەسندن منعه حصر
ايتمشلردر. بومنعدن مقصدلرى خلفانك دائما كوزى‌قپالى قالملرى واحوال‌عالمدن
خبردار اولەرق وزرانك استبدادينه حائل اولەجق معلومات اكتساب ايتامملرى
ايدى . روايته‌كوره خلفاى عباسيەدن (مكتفى) وقت كچيرمك ايچون كنديسنه
برقاچ كتاب كتيرلمسنى وزيرندن طلب ايتمش . وزير معيتنده بولنـان معاونلره
بوكتابلرك تداركنى وخليفەيه كوتورلمەدن اول كنديسنه كوسترلمسنى امر ايتمش،
مأمورلر بعضـلرى حكمدٰاران ووزراى اقدمينك احوالنه واهـاليدن چوقجه
پاره تحصيلى ايچون اتخـاذى لازم اولان وسـائطه دائر شـيلردن متشكل
برطاقم كتابلر بولوب كتيرمشـلر . وزير بوكتابلرى كورنجـه غضبه كلمش .
معاونلره : « مكر سز جهانده بنم اك دهشـتلى دشمنلرم ايمشسكز . بن سزه
خليفه بنى وسائرەيى اونوتسون ديه اكا اكلنجه كتابلرى بوليكز ديمش ايدم .
سز ايسـه اويله كتابلر كتيرديكزكه بونلرى اوقور ايسـه وزرانك احوالنى ،
ضـعيف نقطەلرينى ، خلقدن چوقجـه پاره تحصيل ايتمك يوللرينى ، مملكتك
معموريت وخرابنى آكلامغه باشـلار . بوكتابلرى كرى كوتوريكز . خليفەيى
اكلنديرەجك حكايەلر ، سونديرەجك شعرلرى حاوى كتاب بولوب كتيريكز »
جوابنى ويرمش [١] . بونك اوزرينه وزيرك آرزوسنه موافق كتابلر بولەرق
تقديم ايتمشلر .

تاريخ اسلامك منبعلرى

تاريخ اسلامك‌احوالك مقتضاسنه تبعاً تدريج ايله اكتساب ايتديكى برچوق
منبعلرى واردركه بونلر شوصورتله ايضاح اولنور :
اسلاملر قرآن عظيم‌الشانك جمع وتفسـيرى واحاديث شريفەنك جمعى ايله
اشتغال ايتدكارى‌صردده آيات كريمەنك نازل اولديغى ، ياخود احاديث شريفەنك

[١] الفخرى ٥

سويلنديكى يرلرك واحوالك تحقيق زمننده لزوم كورنلرندن بو جهتلرى حاوى اولان سيرت نبويه‌يى جمعه غيرت ايدرك بونى برمدت حفظ ونقل صورتلريله تداول ايتدكدن صكره كتاب صورتنده تدوين وتحرير ايلمشلر ايدى.

طليطله‌ده عبرانى — عرب طرز معمارينده انشا اولنمش اسكى سيناغوغك برقسمى اليوم (الترانسيتو) كليساسيدر

الك مشهور روايته كوره سيرت نبويه‌يى ايلك تحرير ايدن ذات ١٥١ سنهٔ هجريه‌سنده وفات ايلين (محمد بن اسحق) ايدى . مشاراليه سيرت نبويه‌يى خلفاى عباسيه‌دن (منصور) ايچون تأليف ايتمش ايدى . مع مافيه (كشف الظنون) كتابنده

١٢٤ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن (محمد بن مسلم زهری) نك مغازی‌یه دائر کتاب تألیف ایتمش اولدیغی حقنده برفقره کوریبورز [١] . بومعلوماتدن (زهری) نك (محمد بن اسحق) دن یکرمی بوقدر سنه اول وفات ایتدیکی آکلاشیلیور . (ابن خلکان) ك (وفیات الاعیان) کتابنده مندرج اولان ترجمهٔ حاللرندن مشار الیهمانك یکدیکرینه معاصر اولدقلری مستفاد اولمقده‌در . مغازی وسیره دائر ایلك اثر تحریر ایدن ذواتك ٩٣ سنه‌سنده وفات ایدن (عروة بن الزبیر) ایله ١١٤ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایلین (وهب بن منبه) اولدقلری‌ده روایت ایدیلیور [٢] . فقط هرحالده‌شوراسی‌محققدرکه ذکراولنان ذوات طرفندن مغازی وسیره دائر یازلدیغی‌روایت اولنان اثرلرك جمله‌سی ضیاعه اوغرامشدر . سیرت نبویه حقنده اسلافدن خلفه انتقال ایدن الك اسکی کتاب ٢١٣ سنهٔ‌هجریه‌سنده وفات‌ایدن(ابومحمدعبدالملك بن‌هشام)ك (سیرة ابن‌هشام) نامیله معروف اولان سیرت کتابیدر . بو کتاب بالاده ذکری کچن (محمد بن اسحق) ك کتابندن نقلاً یازلمشدر . (ابن هشام) ك کتابی دفعات ایله طبع اولنمشدر .

اسلاملر مملکتلر اوزرینه خراج وضعی ایله اشتغال ایتدکلری زمان او مملکتلرك قهر ایله‌می ، یوقسه صلح ایله‌می ، امان ویرمك صورتیله‌می ، یوقسه قوت استعمالی ایله‌می فتح اولندقلری ونه کبی شرائط صلحیه ویا شرائط امان تقرر ایلدیکی مسأله‌لرنده اختلافه دوشدکلرندن فتوحاته دائر اولان معلوماتی مملکتلرك کیفیت فتحلرینه کوره قید وتدوینه مجبور اوله‌رق هرمملکتك فتحنی آیریجه کوستریر کتابلر تألیف ایلمشلردر . ٢٠٧ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن (واقدی) نك (فتوح الشام) کتابی[*] اوجمله‌دن ایدی . شوقدرکه بوکتاب حکایات خیالیه‌یه مشابه بعض مبالغات ایله طولودر . ٢٥٧ سنه‌سنده وفات ایدن (امام ابوالقاسم عبدالله بن عبدالحکم) ك (فتوح مصروالمغرب) نامنده‌کی کتابی ایله (ابو حذیفه اسحق بن بشر) ك (فتوح

---

[١] کشف‌الظنون ٣٩ و ٣٠١ ج ٢ [٢] کشف‌الظنون ٤٧٠ ج ٢

[*] بوکتابك محمد بن محمود بن آجا الترکی طرفندن اون ایکی بیك بیتده ترکجه‌یه نظماً ترجمه ایدلمش اولدیغی کشف الظنونده ذکر اولنیور .

بیت المقدس) واشـالیده اوقیلدندر . دها صکره اسلاملر ـ ۲۷۹ سـنه‌سنده
وفات ایدن (بلاذری) نك (فتوح البلدان) ، یاخـود (فتح الامصـار)
کتـابنده اولدیغی کبی ـ ممالکك فتحنـه دائر اولان معـلومات مدونه‌یی
بر کتابده جمع ایتمشـلردر . (بلاذری) نك ذکر اولنـان کتابی فتوحاته دائر
اك زیاده شـایان اعتماد و (واقدی) نك کتابندن صـکره اونوع مؤلفاتدن اك
اسکی اوله‌رق المزه کچن کتابلردندر .

طبقات ومغازی

قرآن عظیم الشان ، احادیث شریفه ، نحو وسائر علوم لسانیه بحثلرنده کورلدیکی
اوزره علمای اسلامیه بو علملره متعلق اولان مسائلی تحقیق وتدقیق ایده بیلمك ایچون
اسانیدینی آراشدیرمغه واو اسانیدك ضعیفنی متیننندن تفریق ایتمکه مجبور اولمشلردی .
بو مجبوریت علمای اسلامیه‌یی اواسـانیدك راویلرینی ، راویلرك ترجمهٔ حاللرینی
وخصوصات سائره‌سنی تحقیق وتدقیقه سوق ایلمش ایدی . حتی بو یولده اوقدر ایلری
کیتمشلر ایدی که منقولاتی متن وسندی ایله بیلمك وناقل وراویلرینك عدالت ،
موثوقیت ، مطعونیت ومردودیت نقطه‌لرندن حاللرینی واو منقولاته خاص اولان
وقائعی احاطه ایتمش اولمق فقهده اجتهاد شرطلری جمله‌سندن اولمش ایدی [۱] .
بونك نتیجه‌سنده هرعلم وفنك ناقل وراویلرینی بر طـاقم طبقه‌لره ـ صنفلره ـ
آییردقلرندن (طبقات) نامی ایله افاده ایتدکلری علما ، ادبا ، فقها ، نحویون
وسائره‌نك تراجم احوالی میدانه کلمشدر . شعرا طبقاتی ، ادبا طبقاتی ، نحویون
طبقاتی ، فقها طبقاتی ، قهرمانلر طبقاتی ، محدثلر طبقاتی ، لغتشناسلر طبقاتی ،
مفسرلر طبقاتی ، حافظلر طبقاتی ، علم کلام اربابی طبقاتی ، نسبشناسلر طبقاتی ،
اطبا طبقاتی ، حتی ندیملر ومغنیلر وسائره طبقاتی بو جمله‌دن ایدی . علمای اسلامیه
ذکری کچن هر طبقه حقنده متعدد کتابلر تألیف ایتدکلرندن اسـلاملر اعاظم
رجالك تراجم احوالنه دائر اك چوق کتابلر یازمش ملتلردن عد اولنورلر .

[۱] شهرستانی ۱۵٤ ج ۱

طبقاته متعلق اسلافدن بزه واصل اولان الك اسكی كتاب ۲۳۰ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن كاتب الواقدی نامیله معروف (محمد بن سعید) ك اثر خامه‌سی اولان (كتاب طبقات الصحابه) اسمنده‌كی كتابدر . اونی متجاوز جلد تشكیل ایده‌جك درجه‌ده بیوك اولان بو اثر مؤلفك زمانه قدر صحابهٔ كرامك وتابعینك وخلفانك تراجم احوالنی محتویدر [۱] . كتاب مذكور هر قسمی جهانك بر كتابخانه‌سنده وازجمله ایكنجی جلدی مصرده كتابخانهٔ خدیویه‌ده اولمق اوزره پریشان برحالده بولنمقده‌در . بز بو كتابمزی یازدیغمز صره‌ده بر آلمان جمعیتنك انی طبع ایتمكه قرار ویردیكنی و برنجی جلدینی نشر ایتدیكنی اوكرندك . ذكر اولنان كتابدن صكره طبقاته دائر الك اسكی كتاب اولمق اوزره ۲۳۶ سنه‌سنده وفات ایدن (ابن قتیبه) نك (طبقات الشعراء) نامنده‌كی اثری كلیر . كتاب مذكور هولاندا مشاهیر مستشرقیندن معلم (دوغویه) نك همت ونظارتی ایله بوسنه (لیدن) ده طبع اولنمشدر .

بوایكی مؤلفدن صكره خلق طبقاته دائر مختلف زمانلرده بر چوق اثرلر تحریر ایدرك بونلردن آتیده كوروله‌جكی اوزره (وفیات الاعیان) ، (الوافی فی‌الوفیات) و (فوات الوفیات) و سائره كبی بیوك تراجم احوال كتابلری استخراج ایدلمشدر . (ابن عساكر) ك سكسان جلددن متشكل اولان (تاریخ دمشق) و (خطیب بغدادی) نك ینه اومقدار جلدلردن متشكل اولان (تاریخ بغداد) نامنده‌كی كتابلری كبی تاریخ ممالكه دائر اولان آثارك حاوی اولدیغی تراجم احوال ایسه بشقه‌در . بو نوع تاریخ كتابلرنده پك چوق تراجم احوال موجوددر .

چول خلقی آغزندن لغت وشعر حقنده معلومات استحصالی ایچون بادیه‌لره قدر اختیار سیاحت ایدن علم ادب علماسی اوله‌جه بیان ایتدیكمز اوزره

[۱] ابن خلكان ۵۰۷ ج ۱
(محمد بن سعید) مشاهیر علما ومحدثیندن ایدی . (فتوح الشام) مؤلفی (واقدی)یه برمدت كاتبلك ایتدیكندن (كاتب الواقدی) دیمكله شهرت بولمشدر . صحابه وتابعین ایله كندی زمانه قدر اولان خلفانك تراجمنی حاوی ۱۵ جلد اوزره بر كتاب یازوب اختصار دخی ایلمشدر . فقه وحدیثده‌ده تألیفاتی واردر .

عربلره متعلق حکایات ووقوعات تاریخیه‌یی‌ده آداب اسانیه‌یه دائر یازدقلری کتابلرده قید وتدوین ایدرلردی. اویولده الده‌ایدیلن شعرلرده‌بالخاصه بك‌چوق وقوعات تاریخیه موجود ایدی . (ابن یونس) : « فرزدقك اشعاری اولمسه ایدی وقوعات تاریخیه‌نك نصفی ضائع اولوب کیده‌جکدی » دییور [۱] .

وقتاکه امویلر خلافتی احراز وایستدکاری کبی حرکتله خلفای راشدینك ادارهٔ عادلانه وحقپرستانه‌سندن اکری بریوله صاپدیلر ، خلق خلفای راشدینك مناقب واحوالنی وعدل واحسان ورأفت اوزرینه مؤسس اولان افعالنی درخاطر ایتمکه وچوقجه وردزبان ایتمکه باشلادیلر . بر ادارهٔ عادله کورولدکدن صکره اکا مخالف دیکر بر اداره‌نك تأسسنده افکار عمومیه‌نك اویله بر مجری آلمسی پك طبیعیدر . بونك اوزرینه بعض مؤلفلر خلفای راشدینك ومؤخراً بالجمله خلفانك تاریخلری حقنده کتابلر تحریر ایتمشلردر. بو موضوعه دائر کتاب یازان مؤلفلرك الك اسکیسی ۲۸۱ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن (دینوری) ایدی . بو نوع مؤلفات نصل وجوده کتیرلمش ایسه وزرانك تراجم احوالی ، ضابطه مأمورلرینك تاریخی ، ارباب خست ، عاشقلر وسائره تاریخلری حقنده‌کی مؤلفاتده زمین وزمانك کوستردیکی احتیاج نتیجه‌سنده وجوده کلمشدی .

عمومی تاریخلر

هجرتك ایکنجی عصری ایله اوچنجی عصرینك نصفی کچدیکی حالده اسلاملرده تاریخ کتابلری یوقاریده کوستردیکی وجه ایله طبقات ، مغازی ، سیر ، فتوح کتابلرندن عبارت ایدی . اسکی ، یکی ملتلرك ، ممالکك تاریخلری کبی عمومی تاریخلره کلنجه اسلاملر بونلر ایله آنجق ذکر اولنان زماندن صکره اشتغال ایتمشلردر . تاریخ عمومی‌یه دائر کتاب یازانلرك الك قدیمی (یعقوبی) نامیله معروف اولان (ابن واضح) ایدی . مشارالیه طرفندن

[۱] البیان ۱۲٤ ج ۱

تحریر اولنـان تاریخ عمومی کتابی بری موسـویلر ، هندلیلر ، یونانلیلر ، رومللر ، ایرانیلر وسـائره کبی اقوام قدیمه‌یه ، دیکری‌ده ظهور اسـلامدن اعتباراً ۲۵٦ سـنهٔ هجریه‌سنده مقـام خلافتی احراز ایدن خلفای عباسـیه‌دن (معتمد) ك زماننـه قدر اولان تاریخ اسـلامی‌یه دائر اولمق اوزره ایکی جلددن متشکل ومطبوعدر . مشـارالیهدن صکره اسـلاملردن تاریخ عمومی‌یه دائر کتـاب یازان الك اسـکی مؤلف ۳۱۰ سـنه‌سنده وفات ایدن مفسر شهیر (ابن جریر طبری) کلیر . بوذاتك یازمش اولدیغی تاریخ کتابی ۳۰۲ سـنهٔ هجریه‌سنه قدر اولان وقوعات تاریخیه‌یی ــ وقوع بولدیغی سـنه‌لر ترتیبی ایله ــ محتوی بیـوك بر اثردر . (فرغانی) ، (طبری) نك ذکر اولنـان تاریخ کتابنه برذیل یازه‌رق ۳۱۲ سنهٔ هجریه‌سنه قدر اولان وقوعات تاریخیه‌یی بوذیله علاوه ایتمشدر . کرك (طبری) نك تاریخی ، کرك ذیلی مطبوعدر . مشار‌الیهدن صکره قدم صره‌سـیله (مروج الذهب) مؤلفی (مسعودی) کلیر . ۳٤٦ سـنهٔ هجریه‌سندن وفات ایدن مؤلف مشـارالیهك ذکر اولنـان تاریخ کتابی وقوعات تاریخیه‌دن ماعدا ممـالك ، دکزلر ، حیوانات وسـائره‌یه متعلق معلوماتی‌ده حاوی اولوب دولتلر ویا اقوام اعتبـاریله بابلره تقسیم ایدلمشـدر . بوده مطبوعدر . (مسـعودی) نك (اخبارالزمان) نامی ایله تسمیه ایتدیکی دیکر برتاریخ کتابی دها وار ایدی‌که بوکتاب نصلسـه ضائع اولمش ، هیـچ بریرده اندن بر نسـخه‌یه راست کلنه‌مامشـدر . آنجق مؤلفی طرفنـدن (مروج‌الذهب) ده ویریلان معلوماتدن انك پك زیاده مطول وبیوك بر اثر اولدیغی آکلاشیلیور . ذکر اولنان مؤلفلردن صکره قدمجه (حمزهٔ اصفهانی) کلیر . مشارالیه حکمداران جهانك سنین حاکمیتلرینه دائر یازدیغی (تاریخ سنی ملوك‌الارض) ك تحریرینی ۳۵۰ سنهٔ هجریه‌سنده اکمال ایتمشدر .

اسـلاملر دول اسـلامیهٔ عربیه (بغدادده دولت عباسیه ومصرده دولت‌فاطمیه واندلسده دولت امویه) منقرض اولدیغی یدنجی عصر هجری‌یه قدر آنف‌البیان کتابلر ایله پك آز سائر کتب تاریخیه ایله قالمشلردی . عرب دولتلرندن صکره ترك ، کرد ، بربر حکوماتی تأسس ایلمش ایدی . بونك اوزرینه اسـلاملر یکی بردوره‌دخول ایتدکارینی کوره‌رك کچمش اولان‌عصرلرك تاریخنی تدوینه‌باشلامشلردر .

تاریخ نویسلر مارالبیان تاریخ کتابلرندن استعانه ایدرك اوزون یازلمش اولانلرینی اختصار وقاریشیق برصورتده تحریر ایدلمش بولنانلرینی تبویب و بحثلری یکدیکرینه تقریب ایتدکلری کبی مؤلفین اقدمینك نظر اطلاعنه واصل اولمیان وقوعات ومعلومات تاریخیه‌یی طوپلایوب علاوه ایتمشلردر. بو دوره‌ده‌کی تاریخ علماسی متعدد بیوك ومطول تاریخلر یازمشلردر . بو تاریخلرك الك مشهور ومفصلی والك زیاده دقت وتحقیق ایله یازلمش بولنانی ۶۳۰ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن (ابن الاثیر) ك (کتاب الکامل) ی در. (ابن الاثیر) بو کتابنده (تاریخ طبری) نك محتوی اولدیغی عموم معلوماتی اسانیدی حذف ومطول نصوصی اختصار ایتمك صورتیله آلدقدن ماعدا (طبری) زماندن صکره وقوع بولان حادثات تاریخیه‌یی و (طبری) زماننده (اندلس) وسائرده‌ده جریان ایدن احوال ووقائعی علاوه ایتمش وکتابنی (طبری) نك کتابی کبی سنه ترتیبی اوزره ترتیب ایتمشدر . اون ایکی بیوك جلددن متشکل اولان بو کتاب مطبوعدر . (ابن الاثیر) دن صکره ۷۳۲ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن حما امیری (ابوالفدا) یتیشه‌رك (کتاب الکامل) ی اختصار ایتمك صورتیله بر تاریخ عمومی کتابنی وجوده کتیرمشدر . مشارالیه بو اختصار ایله برابر کتابنه ادبا وعلمایه دائر برچوق معلومات علاوه ایلدیکی کبی زمان جاهلیت عربلری حقنده‌ده وسعتلی معلومات ویرمشدر. اوچ جلددن مرکب اولان بو اثر دخی مطبوع ومنتشردر. دها صوکره یتیشن (عمر بن الوردی) ابوالفدانك تاریخنی اختصار ایتمشدر . (ابن الوردی) نك تاریخ وفاتی ۷۴۹ سنهٔ هجریه‌سیدر .

متعاقباً ۸۰۸ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن علامهٔ نامدار (ابن خلدون) یتیشمشدر . اووقته قدر عرب حکومتلری بسبتون زوالپذیر اوله‌رق حقائق تاریخیه واندن آلنمسی لازم کلن عبرتلر اورته‌یه چیقمش بولندیغی کبی حد ذاتنده مشارالیه دقائق بین ومحاکات مستقیمه صاحبی علمادن اولدیغندن مشهور اولان تاریخنی قلمه آله‌رق بو اثرده وقوعاتی سنه‌لر ترتیبنه بدل دولتلر اعتباریله ترتیب ایتمش ووقایع تاریخیه وباخصوص مغرب واندلس ممالکی حقنده کندیسندن دها اول غیر مسبوق بر یولده تفصیلات مکمله ویرمشدر . (ابن خلدون) ك تاریخی کندیسندن دها اولکی علما وحتی یونان وروما وسائر اقوام قدیمه علماسی

طرفندن مثلى يازيله‌مامش برمقدمهٔ فلسفيه ، يعنى حكمت تاريخيه‌يه دائر اوزون برمقدمه ايله او وقه قدر يازيلان كتب تاريخيه‌نك فوقنده ممتاز برموقع طوتار. ذكر اولنان مقدمه‌نك شهرتى حسبيله حقنده دها زياده معلومات ويرمك فضله‌در .

ديكر بعض مورخلر يازدقلرى كتب تاريخيه‌ده بشقه بريول تعقيب ايدرك اثرلرينى برشهرك تاريخنه‌واوشهرده يتيشن اعاظمك تراجم احوالنه‌حصرايلمشلردر. بونوعدن تحرير اولنان آثارك اك مفصل وبيوكارى ٤٦٣ سنه‌سنده وفات ايدن (خطيب بغدادى) نك (تاريخ بغداد) و ٥٧١ سنه‌سنده وفات ايدن (ابن عساكر) ك (تاريخ دمشق) نامليرنده‌كى سكسان جلددن متشكل كتابلريدر . بونلرك ذكرى يوقاريده ده كچمشدر . هر ايكى اثر هنوز طبع ايدلمامشدر . (تاريخ دمشق) ك نسخ خطيه‌سى (تاريخ بغداد) ك نسخ خطيه‌سندن دها زياده بولنور . (ابوعمر بن يوسف كندى) ، دها صكره (قاضى ابوعبدالله محمد بن سلامهٔ قضاعى) ، دها صكره (مقريزى) طرفندن تحرير ايدلمش اولان (خطط مصر) ه ـ مصرشهر وخطه‌لرينه ـ دائر مؤلفات تاريخيه دخى بونوع آثاردندر. (مقريزى) نك بونامده‌كى كتابى‌مشهوردر [*]. (جلال‌الدين سيوطى) نك (حسن‌المحاضره فى‌اخبار مصر والقاهره) نامنده كى اثرى ده بونوعدندر .

تراجم احوال ومعجمات

اسلاميتك قرون اولاسنده تراجم احوال اولجه ذكر ايتديكمز وجه ايله هرصنف آيرى اولمق اوزره صنعت ويا علم اعتباريله ترتيب ايديلن طبقات كتابلرنده تحرير اولنوردى . بالآخره علوم ومعارف دوركماله كيروب ده علماى اسلاميه يازدقلرى آثارده حسن ترتيب وتبويبه دها زياده صرف دقت ايتمكه باشلايجه مورخلردن برطاقم ذوات يتيشه‌رك طبقات وسائره كتابلرندن تراجم احوال

[*] مذكوركتابك ٩٦٩ سنه‌سنده علمادن برى طرفندن تركجه‌يه ترجمه ايدلمش اولديغى (كشف الظنون) ده ويريلن معلوماتدن آكلاشلمقده‌در .

كتابلرینی استخراج وبونلری حروف معجم ـ حروف هجا ـ اوزرینه ترتیب ایتمشلردر. بونوعدن یازلمش اولان مؤلفاتك الك مشهورلری ٦٨١ سنهٔ هجریه سنده وفات ایدن (ابن خلکان) ك (وفیات الاعیان) ی ایله ایکنجی درجه‌ده ٧٦٤ سنهٔ هجریه سنده وفات ایدن (صلاح‌الدین کتبی) نك (فوات‌الوفیات) یدر. (صلاح‌الدین کتبی) نك کتابی (ابن خلکان) ك کتابنده بولنمسی لازم اولدیغی حالده یازیله‌میان تراجم احوالی محتویدر . هر ایکی کتاب مطبوعدر . ٧٦٤ سنه‌سنده وفات ایدن (صلاح‌الدین صفدی) نك (الوافی فی‌الوفیات) نامنده‌كی کتابی‌ده بونوعدن اولان مشهور آثاردندر . بوکتاب هرنه قدر بیوك ایسه‌ده هیچ برکتابخانه‌ده تمام اوله‌رق بولنه‌مدیغی کبی شمدی‌یه قدرده هیچ بر آره‌ده جمع ایدیله‌مدیکندن طبع اولنه‌مامشدر . کتاب مذکوردن اوروپا کتابخانه‌لرنده متفرق صورتده اجزا موجوددر. ٦٥٤ سنه‌سنده وفات‌ایدن (سبط‌ابن‌الجوزی) نك ـ ابن جوزی حفیدینك ـ (مرآة‌الزمان فی‌تاریخ‌الاعیان) نامنده‌كی کتابی بونوعدن اولان آثار جمله‌سندندر . کتاب‌مذکور قرق جلددن متشکل وطاغنیق برحالده بولنمقده‌در . اندلس مشاهیر رجالی حقنده‌ده برچوق تراجم احوال کتابلری واردر . ٥٨٨ سنهٔ هجریه سنده وفات ایدن (ابن بشکوال) ك (کتاب‌الصله) سی ایله (ابن‌الابار) ك (المعجم) نامنده‌كی اثری وسائره بوقبیلدندر .

بومعجمات تاریخیه ـ قوامیس تاریخیه ـ دن برقسمی واردرکه برجماعته ، یاخود طبقات ناسدن برطبقه‌یه ـ صنفه ـ مخصوصدر . (کتاب‌الکامل) ك مؤلفی (ابن الاثیر) ك « اسدالغابه فی‌اخبار الصحابه » کتابی کبی . بش بیوك جلددن متشکل اولان بواثر صحابهٔ کرام حضراتنه تخصیص ایدلمشدر . مطبوع ومنتشردر. (ابن‌قفطی) نك (تراجم الحکما) نامنده‌كی کتابی‌ده بونوعدندر . بوکتاب مطبوع دکلدر .

بونکله برابر بك چوق تراجم احوال ووقایع تاریخیه‌یی (اغانی)، (العقد الفرید) ، (کشکول) ، (مستطرف) ، (البیان والتبیین) کتابلری کبی علم ادبه دائر اولان کتابلرده‌ده مندرج کوررسکز. برطاقم مباحث تاریخیه‌یی‌ده (دمیری) نك (حیاة الحیوان) کتابی کبی علوم طبیعیه‌یه دائر مؤلفاتده یازلمش

بولورسکز. (دميرى) نك مذكور كتابنده‌اويله مهم مباحث تاريخيه واردركه اوكبى معلوماته تاريخ كتابلرنده بيله نادراً تصادف اولنور .

عربلرده تاريخ علمى عربلردن اول طريق مدنيته سالك اولان اقوام سائره‌نك مؤلفات تاريخيه‌سنه اكثرى قاموسلر شكلنده يازيلان تراجم احوال كتابلرينك چوقلغى ايله تفوق وتميز ايدر. بويولده ايلك اثر يازانلر عربلردر. دها صوكره عالم مدنيت بويولده قواميس تاريخيه يازمغى عربلردن اوكرنمشدر. عربلرده‌اويله‌قواميس‌تاريخيه‌واردركه تاريخ ، جغرافيه ، ادبيات ، علومه‌دائر برر دفينه‌در. ازجمله (وفيات‌الاعيان) كتابى حروف‌هجاترتيبى اوزرينه ٨٢٠ دن زياده تراجم‌احوالى حاوى برقاموس تاريخيدر. بوكتابده تراجم‌احوال سرد اولنوركن سائرمشاهير حقنده‌ده معلومات ويريليور. (ابن خلكان) ك بوكتابنده مندرج اولان اسماء خاصه‌نك طوغرى اوقونمسى ايچون حركه‌لرى كوسترلديكى كبى تراجم احوال اصحابنك ولادت و وفات سنه‌لرى‌ده تحرير اولنمش و تراجم احوال ميانده سائر كتابلرده نادراً تصادف ايديلن بر چوق فوائد ادبيه وعلميه ذكر ايدلمشدر . (وفيات‌الاعيان) كتابى حقنده روا كورولن ستايشك عينى (فوات الوفيات) ، (الوافى فى‌الوفيات) ، (اسد الغابه فى احوال الصحابه) ، (تراجم الحكما) كتابلرى كبى ديكر تراجم احوال قاموسلرى حقنده‌ده روا كورلميدر. (فوات الوفيات) (ابن خلكان) ده بولنميان ٤٥٠ ترجمهٔ حالدن زياده تراجم احوالى محتويدر . (شعرا طبقاتى) ، (فقها طبقاتى) ، (اطبا طبقاتى) كبى حروف هجا اوزرينه ترتيب ايدلمش اولميان تراجم احوال‌كتابلرى ايسه بشقه‌در. بو نوعدن اولان الك ايى كتابلردن برى ٦٦٨ سنهٔ هجريه‌سنده وفات ايدن (ابن اصيبعه) نك (طبقات‌الاطبا) سيدر . كتاب مذكور عرب واسلام‌طبابت واطباسى ايله برابر يونانيلرك ، ايرانيلرك ، هنديلرك ، كلدانيلرك طبابت واطباسنى ، علم و علماسنى ، فلسفه وفيلسوفلرينى جمع ايتمش و عصرلر و مملكتلر صره‌سيله ترتيب ايدلمشدر . بوكتابده تراجم احوال و علوم و معارف ذكر اولنديغى صره‌ده عادات و احوال اجتماعيه حقنده ويريلن معلوماتده شايان ذكردر . (طبقات الاطباء) كتابى مطبوع و منتشردر .

تاریخ کتابلرینك مقداری

اسلاملر تاریخه دائر تعداد و احصا ایدیله‌میه‌جك درجه‌ده پك چوق کتابلر یازمشلردر. مدنیت حاضره زماننده‌ن اول هیچ بر ملت بوقدرکه اسلاملرك بو علمده واصل اولدقلری مرتبه‌یه وارمش اولسون. یالکز (کشف الظنون) کتابنده علم تاریخه دائر (١,٣٠٠) دن زیاده کتاب ذکر اولنیور. تاریخ کتابلرینی اختصار ویا شرح صورتیله یازیلان مؤلفات ایله ضائع اولملرندن طولایی اسملری ذکر ایدلمین کتب تاریخیه ایسه حسابه داخل دکلدر. حال بوکه اویله اختصار ویا شرح صورتلریله یازیلان، یاخود ضائع اولان تاریخ کتابلری پك چوقدر. بوکا دلیل اوله‌رق تاریخ، یاخود جغرافیه‌یه متعلق کتابلردن بعضلرینك مقدمه‌لرنده مؤلفك کندی اثری ایچون مرجع واستنادگاه اتخاذ ایتدیکی بر چوق کتابلرك اسملرینی تعداد ایلدیکنی کوررسکز. لکن بو کتابلری آرارسه‌کز قسم اعظمنك ضائع اولمش، حتی (کشف الظنون) و امثالی کبی فهرست کتابلرنده اسملری بیله قید ایدلمامش بولندیغنی آکلارسکز. ازجمله (مسعودی) (مروج الذهب) ك مقدمه‌سنده کندی زماننده ایدیٔ تداولده بولنان بر چوق کتابلرك اسملرینی ذکر ایله برابر بو کتابلردن اقتباسانده بولندیغنی بیان ایلمکده‌در. حال بوکه (کشف الظنون) صاحبی او کتابلرك آنجق پك آز بر قسمنی قید ایده‌بیلمشدر. شو حالده عربلر طرفندن تاریخه دائر تحریر اولنان مؤلفاتدن پك چوق اثرلر ضایع اولمشدر. او مؤلفاتك جمله‌سی قالمش اولسه ایدی بونلرك مقداری بش، اون بیکی کچه‌جکدی. بو میانده قرق، اللی، سکسان جلددن متشکل بیوك تاریخ کتابلری بولندیغی کبی اون، بش، یاخود دها آز ویا دها زیاده جلددن متشکل اولانلری‌ده واردر.

تاریخ عمومی کتابلرندن بر قسمی (طبری)، (ابن الاثیر)، (ابوالفدا) تاریخلری کبی سنه ترتیبی ایله اك مکمل یازیلان تاریخ کتابلرندن معدوددر. دیکر قسمی (مسعودی)، (الفخری)، (ابن خلدون) ك تاریخلری کبی اقوام، یاخود دولتلر اعتباریله قلمه آلنان اك مکمل مؤلفاتدندر. بر قسمی‌ده

شهرلر ، یاخود حکمدارلر وسائره ترتیبی ایله تحریر ایدلمشدر . عرب مؤلفات تاریخیه‌سنك او قدر چوق انواعی واردرکه تعدادی قابل دکلدر . ذکر اولنان آثار تاریخیه‌نك اکثری کوزل و بلیغ بر افاده ایله یازلمش ایسه‌ده بعضاً موضوع کتابك خارجنه چیقه‌جق درجه‌ده اسهابات وتطویلاتدن خالی دکلدر . اسلام مورخلری برنجی عصر هجریده عربلر هنوز صاف وساده ایکن بعض اقبال پرستانك ویا هوسکارانك تأثیراتیله تاریخه کچمش اولان بعض روایات ووقایع مستثنی اوله‌رق وقایع تاریخیه‌یی تحریر ایدرکن اسناد اصولنه رعایتدن طولایی یازدقلری شیلرده علی الاکثر طوغری یلقدن آیرلمازلردی .

اسلام مورخلرینك قصورلری

اسلام مورخلرینك شایان تنقید قصورلرندن بری یازدقلری تاریخ کتابلرنده ، یاخود تراجم احوالده معلومات ووقوعات تاریخیه‌یی نه شکلده کندیلرینه واصل اولمش ایسه او شکلده وبعضاً بر ویا متعدد راویلره اسناد ایتمك صورتیله نقل ایله بالاکتفا او معلوماتی تحقیق وتنقید جهتنه یاناشمامالریدر . مؤرخین مشارالیهم اولجه بیان ایتدیکمز وجه ایله بر طاقم مقاصد سیاسیه نتیجه‌سنده غیر صحیح پك چوق احادیث نصل وضع ایدلمش ایسه اسناد ایله نقل اولنان معلومات تاریخیه‌دن بعضلرینك‌ده اسلامیتك صدر اولنده ویا اندن صکره عینی مقصدلر ایله اویدورلمش اولدیغندن خبردار دکللردی .

اسلام مورخلرینك نظر دقتی جالب دیکر بر قصورلری دها واردرکه اوده بتون همت وغیرتلرینی محاربه‌لره ، فتوحاته ، عزل ونصبه ، ولادت ووفاته متعلق معلوماتك ذکرینه حصر ایله تصادف قبیلندن اوله‌رق متفرق صورتده کوریلن بعض معلوماتدن ماعدا ادبیات ، علوم و معارف ، دولتك احوال واسباب مدنیتی تاریخلری ، وقوعات تاریخیه‌نك اسباب وحکمتی ، نتیجه اعتباریله نه کبی احوال تولد ایتدیکی ، وقوعات تاریخیه‌نك یکدیکرینه مقایسه‌سی حقنده بر شی یازمامالریدر . بو جهتله حتی خلیفه‌نك کوجنمیه‌جکنی و بلکه ممنون

اوله‌جغی احوالده بیله بر اسلام مورخنك بر وقعهٔ تاریخیه حقنده بر مطالعهٔ مخصوصه‌سنه، یاخود بر خلیفه‌نك ویا امیرك احوالنه دائر تنقیدینه، یاخود بر نکته‌یه دائر بیانات ذاتیه‌سنه پك نادر اوله‌رق تصادف اولنور. نته‌کیم دولت عباسیه زماننده دولت امویه دورینك وقایع تاریخیه‌سنی یازان مؤرخلرك حالی بویله ایدی. خلفای عباسیه‌نك امویلر حقنده استعمال ایتدکلری فرط شدت معلومدر. بویله ایکن بیله دولت عباسیه دورنده امویلرك تاریخنی یازانلر تصادفا قید ایتدکلری بعض متفرق معلوماتدن بشقه امویلرك مساویسنه دائر بر شی یازمامشلردر. احتمال که بو سکوتك سببی شو ایدی: تاریخ اسلامی وقوعاتی اکثریتله بر فرقه ایله دیکر برفرقه، یاخود بر مذهب ایله دیکر بر مذهب آره‌سنده تکون ایدن بر طاقم اسباب دینیه ویا شرعیه‌یه متصل ایدی. بوسائقه ایله ایکی خلیفه، یاخود ایکی مسلمان امیر آره‌سنده بر حرب ظهورنده بری ظالم، دیکری مظلوم بولنوردی. مورخ ایسه دینك مقامنه حرمةً ظالمی تنقید ایتمکدن چکینیردی. اوحالده وقوعاتی ایی فنا هرنه حالده ایسه اولدیغی کبی نقل ایله اکتفا وحکم اعطاسنی قارئلره ترك ایلردی. مدنیت اسلامیه حقیقتلرینی تاریخ کتابلرندن استخراجده چکمکده اولدیغمز زحمتلر ایشته بوسببدن نشأت ایدییور. بعضاً بعض امرانك مساویسنی یازماماق ایچون اختیار اولنان سکوت مؤلفلرك او امرایه یارانمغه چالیشمه‌لری واحسان وعطیه‌لرینه نائل اولمق ایچون انلری مدح وثنا ایله کچنمه‌لری کبی بر سببدن ایلری کلیوردی. بر چوق دفعه‌لر بالذات خلفا، امرا، یاخود سلاطین مؤلفلره مراجعت وکندی دورلرینه عائد تاریخ کتابلرینی یازمه‌لرینی تکلیف ایدرك بو یولده یازیلان کتابلر ایچون مؤلفلرینه مکافات ویریرلردی. مؤلفلر بوکتابلری تحریر ایدر ایکن تکلیفده بولنان ذاتك خوشنه کیده‌جك یولده قلم یوروتمکه باقارلر وبیله بیله حقیقته مخالف شیلر یازارلردی. کاتب شهیر (ابو اسحق صابی) نك سوزلری شو دیدیکمزی تأیید ایدن اك‌خوش دلیللردندر. (آل بویه) دن اسلامیتده (ملك) خطابنی ایلك احراز ایدن (عضدالدوله) دولت دیلمیه ـ بویهیه ـ حقنده برکتاب یازلمسنی (ابواسحق) ه تکلیف ایلمش ایدی. (ابو اسحق) [*] تکلیف واقع اوزرینه عضد الدوله‌نك حائز اولدیغی

[*] ابو اسحق ابراهیم صابی دردنجی عصر هجرینك اك مشهور منشی وشاعرلرندن

القاب جمله‌سندن اولان (تاج‌الملة) لقبنه نسبتله (تاجى) ناميله تسميه ايتديكى تاريخ كتابنى يازمش . (ابو اسحق) بوكتابى تحرير ايدركن دوستلرندن برى بالتصادف كنديسنى زيارت ايده‌رك نه‌ايله مشغول اولديغنى صورمش. (ابواسحق) « يالانلر اوبدوروب باللاندير مقله اوغراشيورم » جوابى ويرمشدى [١] .

بعضاً مؤلف ايله ترجمهٔ حال صاحبى آره‌سنده موجود بر عداوت تأثيرى ايله ترجمهٔ حالى يازيلان ذات حقنده بى‌طرفانه وحقكويانه معلومات ويرلميه‌رك ترجمهٔ حال صاحبى حائز اولديغى مقامدن پك دون كوستريليرلر . ٥٢٩ سنه‌سنده وفات ايدن (قلائدالعقيان) كتابى مؤلفى (فتح بن خاقان) ك اندلسلى حكيم شهير (ابن باجه) حقنده يازديغى ترجمهٔ حال ايشته بو نوعدندر [٢] .

بعض اسلام مورخلرى بالخاصه خلفا ، امرا وسائره كبى اولياى امورك مساويسنى ذكر ايتمكدن چكنيرلردى . رؤساى رجال حكومتك تنقيد احوالنه دائر الك چوق معلوماته (الفخرى) نك (الآداب السلطانيه) كتابى ايله (ابن خلدون) ك تاريخنده راست كلدك . (الفخرى) آل على‌به طرفكيرلك تأثيريله خلفانك بعض مساويسنى اظهار ايتمكده‌در . مشاراليه بشنجى خليفهٔ عباسى (رشيد) ايله اوعصرده يتيشن مشاهير شعرادن (ابونواس) آره‌سنده جريان ايدن بر وقعه مناسبتيله شاعرك رشيد حقنده‌كى :

قدكنت خفتك ثم امننى   من ان اخافك خوفك الله

بيتنى ايراد ايتدكدن صكره « رشيد شاعرك ديديكنك عكسى اوله‌رق اصلا

ايدى . بغدادده هم خليفهٔ عباسى‌يه ، هم آل بويه‌دن (عزالدوله بختيار بن معزالدوله)‌يه كاتبلك ايدردى . ٤٣٩ تاريخنده رسائله (محررات رئيسلكنه) مأمور اولمش ايدى . بو منصبده ايكن يازديغى مؤثر مكتوبلرله (عضدالدوله بن بويه)‌ى دلكير ايتديكندن ؛ عزالدوله قتل اولنوب بغداد عضدالدوله‌نك ضبطنه كچنجه ؛ ٣٦٧ ده صاحب ترجمه‌يى حبس ايتمش وفيلك آياغى آلتنده ازديرمك ايسته‌مش ايسه‌ده بعض ذواتك شفاعتى اوزرينه دولت ديلميه‌نك تاريخنى يازمق شرطى ايله عفو واطلاق ايلمش ايدى . صاحب ترجمه‌نك فصاحت وبلاغتلريله مشهور مكتوبلرى ولطيف اشعارى واردر . ابراهيم صابى مشرك ايدى . عزالدوله كنديسنى اسلامه كتيرمكه جهد ايتمش ايسه‌ده دينده پك متعصب اولديغندن موفق اوله‌مامشدر . ٣٨٤ سنه‌سنده ٧١ ياشنده اولديغى حالده وفات ايتمشدر . وفيات‌الاعيان

[١] ابن خلكان ج ٢ [٢] نفح‌الطيب ٦١٢ ج ٤

اللهدن قورقمازدی. چونکه حضرت نبینك کریمه‌سی مخدوملری اولان آل علی اکابری حقنده بلا ذنب روا کوردیکی افعال میداندهدر» دییور. بعضاً شیعیلرك سنیلر وسنیلرك شیعیلر حقنده وقوع بولان مطالعاتی مستثنی طوتولور ایسه هیچ براسلام مؤرخنك بوکا مشابه بیانات صریحه‌ده بولندیغنه راست کلمه‌مك دیه‌بیلیرز. (ابن خلدون) ه کلنجه مشارالیه بعض دولتلرك ویاخود خلفانك احوال وحرکاتنی محاکمات صحیحه وبر نظر حکیمانه سائقه‌سیله تنقید ایلمشدر.

اسلام مورخلرینك بوکونکی تربیه وادبه نظراً شایان مواخذه بر حاللری وارایدی‌که وقوعات تاریخیه‌یی ذکر ایدرکن کندیلرینك نظر ویا سمع اطلاعلرینه واصل اولان معلوماتده بر تربیه‌لی انسانك سامعندن حیا ایده‌جکی یولده کوردکلری قبیح الفاظی ویا چرکین حادثه‌لری سائر الفاظ وحادثاتی ذکر ایدر کبی لفظ ومعناسیله یازمقدن چکینمه‌ملری ایدی. بوجهتله بر چوق اشعار بی‌ادبانه اوجمله‌دن تاریخ کتابلرینه کچمشدر. بویله شیلره احماض ـ اکشیلك (طورشی) ـ نامنی ویریرلردی. اوکبی الفاظك ذکری اوزمانك مقتضیاتندن، یاخود اوصره‌لرده عیب ومستکره عد ایدلمین اموردن اولدیغی وارد خاطر اوله‌بیلیرسه‌ده حقیقت اویله دکلدی. چونکه مورخلردن جدی تربیه وادب صاحبی اولانلر واز جمله (ابن خلکان) تربیه‌یه مخالف اویله شیلری یازمقدن چکینیرلردی. مشار الیه مورخلر ایچنده چرکین تعبیرات والفاظ تحریرندن قلمنی الك زیاده منزه طوتان ذواتدن عد اولنور. بوذاتك ادب کلامه نه درجه‌یه قدر رعایت ایتدیکنی ارائه ایدن دلیللردن اولمق اوزره شعراء مشهوره‌دن (بارع) نامیله معروف اولان (حسین بن محمد) ك ترجمهٔ حالی یازدیغی صره‌ده بحثك سوقی ایله برینك (بارع) ه یازدیغی بر قصیده ایله (بارع) طرفندن اکا جواب اوله‌رق یازیلان دیکر برقصیده‌نك ذکرینه وارنجه قصیده‌نك یالکز ایلك بیتنی آلمقله اکتفا ایتدکدن صکره «قصیده‌نك حاوی اولدیغی چرکین وبی ادبانه الفاظدن طولایی نقلندن صرف نظرایدییورم» مطالعه‌سنی یازییور.

جغرافیه ، یاخود تقویم بلدان

یالکز (جغرافیه) لفظی بوعلمك عربلر طرفندن ایجاد اولنمدیغنی کوسترمکه کافیدر . جغرافیه علمنی بوراده ذکر ایتمهمز علم تاریخه اولان تعلقنه وعربلرك جغرافیه علمنی لسان اجنبیدن عربی یه نقل ایتمهدن اول اسلامیته خاص برطاقم اسبابدن طولایی یوللر ، مملکتلر ، شهرلرك تعریفاتی ، یعنی جغرافیه حقنده اثرلر وجوده کتیرمش بولنملرینه بناءً در .

انسانلر هیچ برعلم ویافنی ، انی ایجاده کندیلرینی اجبار ایدن اسباب واحوالك تضییقی اولمقسزین ، اختراع وتدوینه توسل ایتمامشلردر . انسانلر احوال وافعالده احتیاجك سوقنه تابعدرلر . احتیاج نره یه سوق ایدر ایسه اوجهته طوغری کرداندادە اولورلر . بونك ایچون احتیاج اختراع وایجادك مادریدر دیرلر . انسانلرك جغرافیه علمنه احتیاجلری بردن بره ظهوره کلیه‌رك تدریجاً حاصل اولمش وبشریتك بوصورتله تدریج ایله اکتساب ایتدیکی معلومات قانون نشو وارتقایه تبعاً تمو وتوسع ایتمشدر . بوعلمك نشأت ایتمسنه باعث اولان اسبابك باشلیجه‌سی انسانلر طرفندن تجارت ویا فتوحات اجراسی مقصدیله طرق ومعابرك ، ممالکك ، آره‌لرنده‌کی مسافه‌لرك بیلنمسی لزومنه من القدیم حاصل اولان احتیاجدی . انسانلر ارباب تجارت وجهانکیرلر واسطه‌سیله توالیٔ ازمان ایله بوعلمه دائر استحصال ایتدکلری معلوماتی ـ اندن مستفید اولمق اوزره ـ تداول وتدرس ایتدکدن صکره نهایت بومعلومات بوعلمك موجد وپیری اولان ذواتك النه کچمش وبونلر معلومات مستحصله‌یی قسملره وبابلره تقسیم وپریشان اولان جهتلرینی ضبط وتوحید ایدرك برعلم مخصوص شکلنه وضع ایلمشلردر .

بوعلمك ایلك تملنی وضع ایدنلر فنیکه‌لیلر ایدی . چونکه فنیکه‌لیلر جهانك

الك اسكی ارباب تجارتی والك چوق سفر وسیاحت اجرا ایدن قومی ایدیلر . فنیكه‌لیلر اوتوزی متجاوز عصردن اول بحرسفید سواحلنی طولاشه‌رق بعضلرینی مستعمرات شكلنده كندی مملكتلرینه الحاق ایلمشلردی . اوصره‌لرده (صور) شهری عالم تجارتك مركزی ایدی . بتون اقوام جهانك حاصلات ومصنوعاتی بومركز تجارتده طوپلاندقدن صكره بورادن هندستانه قدر هرطرفه طاغیلیردی. فنیكه‌لیلر هندستاندن فیل دیشی ، مسك وعنبر كبی انواع عطریات ، مایمون وسائره جلب ایدرلردی . بوامتعه‌نك حالا فنیكه وعبرانی لسانلرنده باقی طوران

عربستانك بطره‌الحجریه قسمنده واقع ذهب واحه‌سی

اسملری، فی‌الاصل هندجه‌دن آلندقلرینی كوستریبور . ایشته بوصوتله فنیكه‌لیلر اثنای سیاحتلرنده برچوق ممالكك احوالنه واقف اولمشلر، آره‌لرنده‌كی مسافه‌لر، اهالیسنك احوال واخلاقی حقنده كسب معلومات ایتمشلر ایدی .

اسكندر كبیر قرق بیك پیاده وبش بیك سواریدن متشكل اردوسی ایله هندستانه قدر آسیایی براً وبحراً قبضهٔ جهانگیرانه‌سنه كچیرنجه معیتنده بولنان آدملر آسیای وسطاده ودها اوته‌سنده بولنان ممالكك واهالینك احوالنه مطلع

اوله‌رق ممالك واقوام مذکوره حقنده غرابتدن طولانی معلومات طوپلامقـله اشـتغال ایتـدکلری کبی مصرده‌کی (بطالسه) دخی حبشـستانه قدر بحراحمر سواحلی حقنده معلومات جغرافیه استحصـال وجمع ایله اشتغال ایلمشلر ایدی . دها صکره روماليلر وسائره بو علم ایله اوغراشمشلردر .

ایشته ذکر ایتدیکمز وسیله‌لر ایله استحصال اولنان معلومات مرور زمان ایله تراکم وتزاید وخلق بومعلوماتی متفرق وکسیك برصورتده تناقل وتداول ایتدکدن صکره فکر بشر بونلری برآره‌ده جمع وترتیبه لزوم کورمشـدی . جغرافیه‌یه متعلق معلوماتی ایلك جمع وترتیب ایدن ذات قبل‌المیلاد ۱۹٦ سـنه‌سنده وفات ایلين یونانلی اراتستین (ئه‌راتوسته‌ن Eratosthène) ایدی [۱] . مشار الیه مارالذکر (بطالسه) زماننده یتیشه‌رك جغرافیه‌یه دائر برکتاب یازمش وفنیکه‌لیلر طرفندن جمع اولنان معلومات جغرافیه‌يي واسکندر کبیر قوماندانلرینك وسائره‌نك نظر اطلاعنه واصل اولان معلوماتی بواثرنده جمع وتحریر ایلمشدر . بوذاتدن صکره مشـاهیر سیاحیندن (اسـترابون) ، جغرافیوندن (بلینیوس Plinius) کبی [۲] برچوق علما یتشمشدر . نهایت ایکنجی عصر میلادی اورته‌لرنده ـ ارضك مرکز کائـناتده واقع برجسم غیر متحرك بولندیغنه دائر وضع ایتدیکی مذهب فلکی بالآخره (قوپرنیق) طرفندن رد وابطال ایدیلن ـ مشـهور هیئتشناس (بطلمیوس قلوذی Ptolémée Claude) ظهور ایدرك جغرافیـه‌یه دائر بیوك بر اثر یازمش [۳] وبواثرنده مواقعی حسـابات فلکیه

[۱] (ئه‌راتوسته‌ن) اسکندریه دارالعلومنده یتیشن مشهور حکمادن ایدی . آفریقای شمالیده ومصرك غربنده یوناليلر طرفندن تشکیل ایدلمش اولان (سیره‌ن) مستعمره‌سنده میلاد عیسادن ۲۷٦ سنه اول طوغمشدر . سکسان یاشنده اولدیغی حالده آجلقله انتحار ایتمشدر . (لاروس)

[۲] (پلین قدیم Pline l'Ancien) روما طبیعونـندن ایدی . ۳۷ جلددن متشکل برتاریخ طبیعی یازمشدرکه غایت قیمتدار برمجموعهٔ فنون تشکیل ایدر . بواثرارضك احوالی ، جویات ، جغرافیه ، هیئت ، نباتات ، حیوانات ، معادن ، مفردات طب وحق رسم وهیکلتراشلق حقنده برچوق مباحث حاویدر .

[۳] بطلمیوس قلودی مشـاهیر فلکیون وریاضیوندن ایدی . ایکنجی قرن میلادی اوائلنده اسکندریه‌ده تولد ونشأت ایتمشدر . کندیسی یازدیغی فنونك هیچ برنده ارباب کشفدن دکل ایسه‌ده اسلافنك آثارندن برچوق معلومات وحقائق فنیه جمع ایلمش ایدی .

ايله تعيين ايلديكی كبی حسابات رياضيه ايله خريطه‌لر تنظيم وجغرافيه اقسامی ايله محللرينی‌ده اوعصرده‌كی علوم ومعارفك مساعده ايتديكی درجه‌ده ضبط وتحقيقه غيرت ايتمشدر. مشار اليه كندی زماننده (٤,٣٥٠) عدده بالغ اولان شهرلری برر برر ذكر وتعداد ايتدكدن ماعدا او زمانه كوره (٢٠٠) مقدارنده بولنان طاغلرك داخلنده موجود اولان معادنی ورروی زمينده ياشايان اقوام وسائره‌يی يازمشـدر . اسلاميت ظهور ايتـديكی زمان (بطاميوس) ك بوكتابی تقويم البلدان (جغرافيه) علمنه دائر يكانه مراجعتگاه اثر ايدی . دها صكره عربلر عبـاسيلر دورنده علوم ومعارفه متعلق كتابلری كندی لسـانلرينه ترجمه ايتمكه باشـلانجه نقل وترجمه ايتدكاری كتابلر جمله‌سنده بوكتابی‌ده عربجه‌يه ترجمـه ايدرك اكا (جغرافيه) اسمنی ويرمشلرومشارالیهك علم هيئته دائر اولان ديكر كتابنی‌ده ترجمه ايليه‌رك (مجسطی) ناميله تسميه ايتمشـلردر . عربلر طرفندن جغرافيه علمنه دائر يازيلان آثارك اكثرنده ذكر اولنـان ايكی كتاب اسـاس اتخاذ ايدلمشـدر .

اسلاملرده جغرافيه

شوقدركه اسلاملر يونانيليلری ويا سائره‌يی جغرافيه‌يی وضع وتدوينه اجبار ايدن (تجـارت ، فتوحات) ايكی سـببندن ماعدا اوچ سـبب سائقه‌سـيله (بطلميوس)ك كتابنه مطالع اولمدن اول جغرافيه‌يی وضع وتدوينه باشلامشلردی. عربلر جهانكير ملتلردن ايديلر . اسلاميتك ظهوروندن صكره دنيانك هرطرفنه طاغلمشلردی . اسـاساً عرب قومی وبالخاصه حجـاز اهاليسی زمان جاهليتدن اعتباراً ارباب تجارتدن ايديلر . بالآخره مملكتلری بيوينجه تجـارتلری‌ده توسع ايلمش ايدی .

عربلری جغرافيـه علمنی وضع وتدوينه صورت مخصوصـه‌ده سوق ايدن

آثار مذكوره دها صكره بولنه‌ماز اولديغندن كشفيات فنيهٔ قديمه برچوق وقت يوناننه اسـناد اولنمشدر . بطلميوسـك بری علم حسابه ، ديكری جغرافيـه‌يه دائر پك مشهور ايكی اثری واردر . قاموس الاعلام

اوچ سبب شونلر ايدى : برنجيسى حج ايدى . چونكه اسلاملر هرهانكى اقليمده ، هرهانكى مملكتده بولنورلر ايسه بولنسونلر فريضهٔ حجى ايفا ايچون مكه‌يه كيدرلر . برمسلم هندده ، ياخود چينده اولسه بيله حجه كيتمك انك اوزرينه فرضدر . مكه‌يه قدر كلمك ايسه يوللرى ، قوناق يرلرينى بيلمكه توقف ايدر . ايكنجيسى علم احرازى اغورنده سياحت اجراسيدر . ديكر بر يرده دخى بيان ايتديكمز اوزره اسلاملر ممالك اسلاميه‌نك هرطرفنه طاغيلان كبار صحابه‌دن سنت شريفه‌يى وباديه عربلرندن غوامض لسان عربى تلقى ايتمك ايچون بلاد اسلاميه‌نك هرطرفنه اجراى سياحته مجبور ايديلر. بوسياحتلرك اجراسى‌ده كيديله‌جك يرلرك ومنطقه‌لرك بيلنمسنه احتياج كوستريرر . بوجهتله عربلرك جغرافيه‌يه دائر كندى كنديلرينه ايلك يازدقلرى شيلر عربلرك اقامتكاهلرندن وقبائل بدويه‌نك قوناق يرلرندن تشكل ايدييوردى. بوشيلره متعلق ايلك اثرلرى يازان ذوات (ابو سعيد اصمعى) و (ابو عبيد سكونى) كبى ادب وشعر راويلرى ايدى . متعاقباً بتون بلاد عرب حقنده معلومات جغرافيه‌يى حاوى اثرلر وجوده كتيرلمشدر . (حسن بن احمد همدانى) نك جزيرة العرب و (ابو اشعث كندى) نك (تهامه طاغلرى) وسائره‌نك سائره حقنده وجوده كتيردكلرى اثرلر ايشته بونوعدن ايدى [١] . اوچنجى سبب عربلر جهانى فتح ايتدكدن صكره مملكتلرك كيفيت فتحنه كوره احكام وضعنه مجبور اولملرى ايدى . چونكه فئ ، جزيه ، خراج ، مقاطعات ، مصالحات ، تسويفات واقطاعاتك [٢] احكامى كيفيت فتحه كوره آيرى آيرى ايدى . صلح ايله فتح اولنان برمملكت قهراً فتح ايديلان مملكتدن بسبتون بشقه برمعامله‌يه مظهر ايدلمك طبيعى ايدى . امرا وفقهانك بوجهتلرى بيلملرى امور ضروريه‌دن ايدى. حتى بونقطه‌لر احكام دينيه تفرعاتندن عد ايديليردى. حال بوكه بومعلوماتى الده ايتمك آنجق تاريخ وجغرافيه علملرينك بيلنمسنه توقف ايدردى .

---

[١] معجم ياقوت ٧ ج ١ [٢] اقطاعه حكمدار طرفندن كندى عسكرينه حاصلاتى ايله كچنمك اوزره ويريلن اراضى‌يه اطلاق اولنور . جمعى اقطاع كلير . مقاطعاته كلنجه اقطاعاتك عينى ايسه‌ده اصحابى النده طول مدت قالمسى سببيله تحت تملكه كيرمش بولنور . تسويفات دخى اقطاعاتك انواعندن بريدر .

ذکر اولنان دوردن صکره جغرافیه عربجه‌یه ترجمه ایدیلوب ده عربلر انی کورنجه اوطرزده کتاب یازمغه باشلایه‌رق ترجمه ایله اقتباس ایتدکلری معلوماته دها اول بیلدکلری شیلری علاوه ایلدکدن صکره نقل وسماع ایله اکتفا ایتمیه‌رك کندیلری ده بالذات شرقاً وغرباً ، جنوباً وشمالاً دکزلری ، اقطار جهانی طولاشوب مشاهدات ذاتیه وتحقیقات مخصوصه ایله طوپلادقلری معلوماتی قیدوتدوین و (بطلمیوس) ك بر چوق یاکلشلرینی تصحیح ایلشلردر . آکلاشلدیغنه کوره عربلرده جغرافیه علمی مرتبهٔ کماله آنجق دردنجی عصر هجریده بالغ اولمشدر . عصر مذکورده علما تاریخ عمومی‌یه دائر اثرلر وجوده کتیرمکه نصل صرف غیرت ایتمشلر ایسه جغرافیه علمنه دائرده آثار معتبره یازمغه بذل همت ایلشلردر .

عربلرده بوعلمه متعلق یونانلیلرك طرزنده ایلك اثر یازان ذات (شیخ ابو زید بلخی) ایدی . مشارالیه دردنجی عصر هجری ابتدالرنده تألیف و (صورالاقالیم) نامی ایله تسمیه ایتدیکی جغرافیه کتابنده ممالك اسلامیه‌یی یکرمی قسمه تقسیم وهر قسم حقنده معلومات اعطا ایتدکدن صکره جغرافیه‌یه متعلق خیلی شیلر یازمش ایسه‌ده اختصاری التزام ایتمسندن طولایی بر چوق بیوك شهرلری ذکر ایتمامشدر . ینه اوعصرده (کرخی) نامی ایله معروف اولان (ابو اسحق فارسیٔ اصطخری) اسمنده ایران علماسندن بر ذات یتشمش ایدی . (اصطخری) سیاحت اجراسنی سودیکندن کندیسی بالذات اقطار جهانی طولاشه‌رق بر چوق مملکتلر ، دکزلر وشهرلر حقنده تتبعات وتدقیقاتده بولندقدن صکره الده ایتدیکی معلوماتی (بلخی) نك کتابنده موجود اولان سائر معلومات ایله مزج ایدرك بر کتاب وجوده کتیرمش وبو کتابه (مسالك الممالك) نامنی ویرمشدر . بوکتاب مطبوع ومنتشردر . (بلخی) نك کتابی ایسه ضائع اولمشدر [١] .

[١] قاموس الاعلامده (اصطخری) نك ترجمهٔ حالنده بالاده‌کی مطالعاته مخالف اوله‌رق اسلامیتده جغرافیه‌یه دائر یونانلیلر طرزنده ایلك کتاب یازان ذاتك (اصطخری) اولدیغی ویازدیغی کتابی (صورالاقالیم) نامیله تسمیه ایلدیکی بیان ایدیلیور ایسه‌ده بومعلومات خطادر . (فهرست) ك اوروپاده مطبوع اولان نسخه‌سنك ١٣٨ نجی صحیفه‌سنده ویریلان معلومات مؤلفك بالاده‌کی مطالعاتنی تأیید ایتمکده‌در . (کشف الظنون) ه مراجعتمزده دخی (صورالاقالیم) کتابنك (شیخ ابوزید احمد بن سهل بلخی) نك اولدیغنی کوردك . بوده مؤلفك افاده‌سنی تأیید ایدر .

(اصطخری) تقسیمات جهتـدن (بلخی) نك طوتدیغی طریقی طوته‌رق ممالك اسلامیه‌یی یکرمی قسمه تقسیم ایتمشدر. بو قسملر دیار عرب (جزیرة العرب) دن باشلایه‌رق ماوراء النهره (ترکستانه) منتهی اولور. مشارالیه اقسام مذکوره‌یی آیری آیری ذکر وتوصیف ایتمکله برابر مملکتلری، هر مملکتك صنایع وتجارتنی وسائرسنی یازمشدر. ینه او دورده (ابن حوقل) یتیشه‌رك (المسالك والممالك) کتابنی تحریر ایتمشدر. بوذات دخی سیاحتلرده بولندقدن صکره بو اثری وجوده کتیرمش ایدی. (ابن حوقل) کتابنك مقدمه‌سنده: «۷ رمضان سنه ۳۳۱ تاریخنه مصادف اولان پنجشنبه کونی بغداددن مفارقتله سیاحته ابتدار ایلدم» دییور. مؤلف ایشته بوسیاحتی بیتیرنجه آنف الذکر اثرینی یازه‌رق انی بر چوق خریطه‌لر ایله توضیح ایلمش وهر اقلیم اسلامی ایچون بر خریطه تنظیم ایتدکدن ماعدا شهرلری، نهرلری، طاغلری، دکزلری، آطه‌لری وسائره‌یی ترسیم ایلمشدر. (ابن حوقل) کندی کتابنده (اصطخری) نك تقسیماتنی عیناً قبول ایلمشدر. حتی بر چوق یرلرده عباره‌لر همان بربرینك عینی کبیدر.

مذکور ذواتدن صکره (ابن الفقیه همدانی)، (مقدسی)، (مسعودی) وسائره یتیشه‌رك جغرافیه‌یه دائر کتابلر یازمشلردر. بونلردن (مسعودی) برقاچ دفعه سیاحتلرده بولنه‌رق هندستانك اقصای حدودینه قدر وارمش وکوردیکی وتحقیقات ایله آکلادیغی شیلری جغرافیه وتاریخه دائر یازدیغی کتابلرده ذکر ایلمشدر. ذکر اولنان مؤلفلرك جمله‌سی دردنجی عصر هجری آدملرندن ایدیلر. بونلرك کتابلری یالکز خریطه‌لر داخل اولمقسزین هپ بوعصرده طبع ایدلمشدر. خریطه‌لر ایسه عموماً ضایع اوله‌رق کتابلرده ذکرلرندن بشقه بر اثر قالمامشدر.

اسلاملر یرلی یرنده کوستردیکمز وجه ایله علمای اسلامیه طرفندن تاریخ عمومی‌یه دائر اثرلر یازلمغه باشلاندیغی زمانه قدر بالاده ذکری کچن جغرافیه کتابلری وذکر ایتمدیکمز دیکر بر ایکی کتاب ایله قالمشلردی. بوتاریخدن اعتباراً تاریخ عمومی‌یه دائر اثرلر وجوده کتیرلمسنه نصل صرف همت ایلمشلر ایسه جغرافیه حقنده دخی بیوك اثرلر تحریرینه بذل غیرت ایتمشلردر. دهاصکره

حروف هجا اوزرينه معجمات جغرافيه ـ قواميس جغرافيه ـ يازلمشدر . بو يولده كتاب يازان ذواتك الك مشهوری ٦٢٦ سنهٔ هجريه‌سنده وفات ايدن (ياقوت حموی) ايدی . (ياقوت) چوجق ايكن روملردن اسير ايديله‌رك بغدادده بر تاجر طرفندن اشترا وتربيه اولنمش ايدی . بيوديكنده تجارت طريقيله برچوق ممالكی بالنفس طولاشدقدن صكره بيوك حجمده ازلمق اوزره (معجم البلدان) نامنده‌كی اثرينی يازمشدر . (ياقوت) بو اثرده مملكتلری ، طاغلری ، دره‌لری ، اووه‌لری ، كويلری ، قوناق يرلری ، يورتلری ، دكزلری ، نهرلری ، هيكللری ، بتخانه‌لری ، بتلری تعريف وتوصيف ايتديكی كبی هر شهری ذكر ايتدكجه اوشهرده تولد ايدن ، ياخود اكا انتساب ايلين مشاهير حقنده معلومات ويرمك صورتيله كتابنه برچوق تراجم احوالده علاوه ايلمشدر . بنابرين (ياقوت حموی) نك بو كتابی هم جغرافی ، هم تاريخی ، هم ادبی برقاموس عد اولنور . (تاريخ ابوالفدا) نامی ايله معروف اولان (كتاب المختصر فی احوال البشر) اسمنده‌كی تاريخ عمومی مؤلفی حما اميری (ملك مؤيد عمادالدين اسماعيل ابوالفدا) نك دخی تقويم البلدانه (جغرافيه‌يه) دائر بر كتابی وسائر ذواتك‌ده برچوق مؤلفات مهمه‌سی واردر . جغرافيه علمنك ترقيسنه خدمت ايدن برچوق عرب سياحتنامه‌لرينی اونوتمق‌ده جائز دكلدر . بوجهتلری اختصار ايله كچيورز وتفصيلاتی لسان عربك تاريخ آدابنه دائر آيريجه بر كتابه ترك ايديورز .

زمان جاهلیتده علوم ادبیه

اسلامیتدن صکره خطابت

خطابت ایله شعر اسلامیت ایله برقات دها رونق ، بلاغت ، ترقی‌یه مظهر اولان علوم جاهلیه‌دندر . او صره‌ده عربلر حال بداوتده بولنیورلردی . کرك خطابت ، کرك شعر قالبنده اصاغه اولنسون ، تصورات شاعرانه‌دن پك زیاده متأثر اولمقله برابر فتوحات ومحـاربات اجراسی ایچون خطابته دها زیاده محتاج ایدیلر . بوسببدن خطابت دور اسـلامیده شعردن اول ترقیـاته مظهر اولمش ایدی . معلوم اولدیغی اوزره خطابت شاعرلکدن دها قولای الەکچر . بوندن ماعدا قرآن عظیم الشـانده شعردن وشـاعرلکدن خلقك نفرتنی موجب وارد اولان نصلرکبی خطابت حقنده نصلر وارد اولمامشدی . زمان جاهلیتده شعرایه اولان احتیاجه بناءً شاعرخطیبلردن دها معتبر عد ایدلدیکی حالده دور اسلامیده خطیبلره دهـا زیاده احتیاج کورلمسی جهتیله خطیب شاعردن دها زیاده معتبر طوتولوردی . چونکه زمان جاهلیتده مناقب ومآثرك تخلیدی ، دشمنه ترهیات اجراسی لسان شعر ایله وقوع بولور ایدی . دور اسلامیده ایسه همت وغیرتی تحریك وتهییج ایتمك ، طرفدار قازانمق ، دشمنلری قورقوتمق لسان خطابتله ممکن اولیوردی [۱] .

زمان جاهلیتده‌کی خطابت ایله دور اسـلامیده‌کی خطابت آره‌سنده‌کی فرق خطبـانك قرآن کریمك طرز بیـانی تقلید وآیات قرآنیه‌یی اقتباس ایتمـلری سایه‌سنده خطابتك اسلامیت ایله برقات دها بلاغت وحکمت کسب ایتمسی ایدی . شـعر دخی قرآن کریمك بوفیض بلاغت وحکمتندن مستفیض اولمش ایسه‌ده

[۱] البیان ۹۸ ج ۱

خطابتده مجال دها زیاده واسع اولدیغندن بوعاملك تفیضی بالطبع دیکرینککندن دها چوق اولمش ایدی . ظهور اسلامیتدن صکره یتیشن خطبا مثال ، کنایه ایرادی ، یاخود تهدید اجراسی مقصدیله نطقلرینی آیات قرآنیه ایله ترصیع وتزیین ایلرلردی . حتی بعضلری بتون برنطقی آیتلردن تشکیل ایدرلردی . نته‌کیم (مصعب بن الزبیر) عراقه کیدرك بوقطعه اهالیسنی برادری (عبدالله بن الزبیر) ه عرض انقیاده تشویق ایتمك ایستدیکی زمان بویله یاپمش ایدی . (مصعب) منبره چیقه‌رق شو نطقی ایراد ایلمش ایدی : « بسم الله الرحمن الرحیم. طسم تلك آیات الکتاب المبین نتلو علیك من نبأ موسی وفرعون بالحق لقوم یؤمنون ان فرعون علا فی الارض وجعل اهلها شیعاً یستضعف طائفةً منهم یذبح ابناءهم ویستحیي نساءهم انه کان من المفسدین (بورایه وارنجه النی شام طرفنه اشارت وضعنده بولندیردی) ونرید ان نمن علی الذین استضعفوا فی الارض ونجعلهم ائمةً ونجعلهم الوارثین (بوراده الی ایله حجاز طرفنه اشارت ایتدی) ونمکن لهم فی الارض ونری فرعون وهامان وجنودهما منهم ما کانوا یحذرون (بوراده دخی الی ایله عراقه اشارتده بولندی) [۱] .

عربلر اسلامیتدن صکره جهانکیرلکه تشبث ایله محارباتك اکثرنده مظفر اولنجه بوفتوحات اثناسنده یکی مملکتلر ، یکی اقوام ، یکی السنه کورملری تأثیری ایله عزت نفسلری ، آمال ومطلبلری آرته‌رق بلاغت ذوق ادبیلری ده یوکسلمش ، قریحه‌لری برقات دها پارلامشدی . عربلرده خطابت ؛ بلاغت ، ایقاع وتأثیر جهتلریله او درجه مظهر ترقی اولمش ایدی‌که حتی یونانلیلر وروما لیلریله داخل اولدقلری حالده کندیلرندن دها اول تاریخ مدنیتده اثبات وجود ایدن اقوامدن پك آزلری بومقامه یتیشه‌بیلمشدر . یونانلیلر ایله روما لیلرك خطابتده احراز ایتدکلری مقام عالیبی ویونانلیلردن دیموستنیس (ده موستن Démosthène) ، اشینس (ئه شین Eschine) ، هبریدس (هیپه رید Hypéride) ورومالیلردن شیشرون (چیچرون Cicéron) ، یولیوس قیصر (ژول سه زار Jules César) ، سالوستس (ساللوست Salluste)، لوکیرتس (لوکره‌س Lucrèce) کبی کعبلرینه واریله‌میان بیوك خطیبلر یتشمش اولدیغنی

[۱] البیان ۲۹ ج ۲

انکار ایتمیورز . شوقدرکه عربلرك بلاغت و تأثیرده انلردن کیری قالمدقلرینی بیان ایتمك ایستیورز . هرایکی ملت آره‌سنده لسان ، اخلاق و آداب نقطه‌لرندن موجود اولان فرق نظر دقته آلنمقله برابر احتمالکه اسلامیت دورنده دها چوق خطیبلر یتشمش ، دها پارلاق وبلیغ سوزلر ، دها چوق نطقلر سویلنمشدر .

یونانیلرك اك بیوك خطیبی اولان (ده موستن)ك نطقلری ٦٢ نطقدن تشکل ایدر . بونلرك یاریسی یاکاشلقله مشارالیهه اسناد اولنمشدر . حالبوکه امام علینك نطقلری یوزلر ایله تعداد اولنور . خطیبلرك چوقلغنه کلنجه عربلر اوائل اسلامیتده خطیبلری اك چوق اولان ملتلردن ایدیلر . چونکه خلفا و امرانك ، قوماندانلرك چوقلری خطیب ایدی . زاهدلربیله خطبادن ایدیلر [١] . بونی غریب کورمامليدر . عربلر خیال صاحبی ، حساس بر قوم ایدیلر . کندیلرینه بلاغت بیوك بر تأثیر اجرا ایدردی . اودرجه‌ده‌که بر سوز ایله آیاقلانیرلر ، ینه بلیغ بر سوز ایله حال سکونه کلیرلردی . بوحال اسلامیتك عربلر آره‌سنده انتشارینه یاردیم ایدن اسباب جمله‌سندن اولمش ایدی . اوقوجه فتوحات اثناسنده علی الاکثر برشهرك ، یاخود برقلعه‌نك ضبط وفتحی قوماندان طرفندن عسکره ایراد اولنان بلیغ بر نطقه توقف ایدردی . بونطق عسکره الکتریك کبی تأثیر ایلردی . عسکر نخوت وحماست ایله برر قهرمان کسیلیر ، کرك هجوم ، کرك مدافعه‌ده اولومی هیچ کورردی . تاریخ فتوحات اسلامیه‌ده بودیدیکمزی مؤید پك چوق مثاللر واردر . بونلری بوراده ذکر ایتمکه مقام مساعد دکلدر . اویله قوماندانلر بیلیرزکه مظفریت وموفقیتلری آنجق طلاقت لسان وبلاغت بیانلری وایراد ایتدکلری نطقلرك عسکره اجرا ایتدیکی تأثیراتك یاردیمیله وقوع بولمشدر .

اوجمله‌دن (حجاج بن یوسف) بلیغ برخطیب ایدی . خطابت انی عظمت وسطوتجه نظرده برقات دها بیوتمش ایدی . عراق خلفای امویه‌دن (عبدالملك)ه قارشی حال عصیان وتمردده بولنیوردی . خلیفه اوتمرده قارشی عاجز قالنجه اورایه (حجاج) ی والی کوندردی . (حجاج) کوفه‌یه کیره‌رك طاتلامق ایچون کوزلرندن ماعدا بوزینی اورتمش اولدیغی ویاینی اوموزینه آلمش وباش

[١] البيان ١٣٥ ج ١

پارماغنی آغزینه قویمش بولندیغی حالده منبره چیقدی . خلق کندیسنی کورنجه دها اول کیدن والیلر حقنده یاپدقلری کبی اکا نظر حقارت واستخفاف ایله باقەرق ازقالدی کندیسنی طاشلایەجقلردی . (حجاج) منبرده پك بر متانتله طوردی . یوزینی آچدی . مطلعی :

انا ابن جلا وطلاع الثنایا　　　　متى اضع العمامة تعرفونی

بیتندن متشکل اولان اومشهور نطقی ایراد ایتدی .

(حجاج) نطقنك نهایتنده شویله دیمش ایدی : « امین اولیکز ، شر، نەقدر آغیر ایسه انی آو اغیرلغیله طاشیمقدن عاجز دکلم . هر کسی فنالغنه کوره تعقیب وهرفنالغه برفنالق ایله مقابله ایدەجکم. سزده برچوق کله‌لر کوریبورم که بچوب کسمك زمانی کلمشدر. صاربقلرکز ایله صقاللرکز آره‌سنده قان آقیور کورر کبی یم .

« معلومکز اولسون که امیرالمؤمنین (عبدالملك بن مروان) اوق قبورینی (محفظەسنی) دوکەرك اوقلرینی برر برر یوقلادی . بنی او اوقلردن اك قاتی وقوتلیسی کورونجه سزه کوندردی . چونکه سز بغی ، مخالفت ، شقاق ونفاق صاحبیسکز . دائما طریق ضلالته صاپوب کیدیورسکز . دائما بغی وتجاوز یوللرینی ایجاد ایدیبورسکز. والله دکنکك قبوغنی نصل صیبریلیر ایسه سزیده اویله صیبریرم . آغاج نصل طوغرانیر ایسه سزی ده اویلەجه طوغرارم . چاقماق طاشنه نصل اورولور ایسه باشکزه اویله اورورم. مرعاده یاشایان دوه‌لره نصل دایاق آتیلیر ایسه سزەده اویله دایاق آتارم . هرنه زمان یمین ایدرسەم درحال کسکین قلیج کبی یمینمی یرینه کتیریرم . هرنه زمان وعد ایدر ایسەم وعدیمی درحال انفاذ ایدرم . . . الخ » [١]

(حجاج) بو نطقی بیتیرنجه خلق کندیسندن قورقەرق عرض اطاعت ایلدیلر. (حجاج) عراقی پك شدتله اداره ایتمش ایدی. افعال وحرکات ظالمانه‌سی مشهوردر. مع مافیه بو والی منبره چیقوبده عراق اهالیسنه ایتدیکی ایلکلری ، کندیسنه یاپدقلری فنالقلری نصل عفو وصفح ایلدیکنی سویلدکجه دیکلەینك

[١] البيان ٢٠ ج ١

كنديسنك طوغرى سويلديكنه ، ظلمك عراق اهاليسى طرفندن انك حقنده روا كورلديكنه حكم ايده جكى كلير . ايشته بوسببدن خلفا شعرادن قورقدقلرى كبى خطبادن دخى ـ سوزلرى اهالينك حساسيتنه پك زياده تأثير اجرا ايتديكى ايچون ـ قورقارلردى .

فتوحاته ، طرفدار فرقه لر اتخاذ وجمعنه ، اختلال وشورشلرك تسكين واطفاسنه عائد اولان وقائعى كوزدن كچيرير ايسه كز سوزك اجرا ايتديكى تأثير اعجازكارانه يه قارشى حيرته دوشمكدن كنديكزى قورتاره مازسكز . اسلاميتده آتشلانمغه همان استعداد كسب ايدن ايلك اختلال حضرت پيغمبرك وفاتى عقبنده وقوع بولمش ايدى . مدينه اهاليسى حضرت پيغمبرك ارتحالنى استخبار ايدنجه بيوك بر هيجانه دوشمشلردى . اودرجه ده كه صحابۀ كرام عاقبتك وخامتندن قورقمغه باشلامشلردى . بونك اوزرينه (حضرت ابو بكر) خلقه : « اى ناس ! محمد وفات ايتدى ايسه الله حى وباقيدر ، الله وفات ايتمدى » ديدكدن صكره نطقنه شو آيات كريمه ايله نهايت ويرمش ايدى : « وما محمد الا رسول قد خلت من قبله الرسل افان مات اوقتل انقلبتم على اعقابكم ومن ينقلب على عقبيه فلن يضرالله شيئا وسيجزى الله الشاكرين » . ايشته بو برقاچ كلمه ذكر اولنان اختلالى تسكينه كفايت ايتمش ايدى [١]

حضرت ابوبكرك مدينه ده (سقيفه) نام موقعده ايراد ايتديكى نطق ايله مشاراليهدن صكره مقام خلافته كچن سائر خلفاى راشدين طرفندن ايراد اولنان نطقلرى ده اكا كوره قياس ايديكز . خلفاى مشاراليهمك اك زياده خطيب اولانى هيچ شبهه يوقدركه حضرت على ايدى . امام مشاراليهك نطقلرينى حاوى طبع ونشر ايديلوب آره مزده متداول اولان (نهج البلاغه) كتابى مدعامزى تأييد ايدن دليللردندر . مذكور كتابده بولنان نطقلرك بر قسمى حضرت علينك اولديغى قطعى صورتده ثابت دكلسه ده هر حالده قسم اعظمنك امامك نطقلرندن متشكل بولنديغنه شبهه يوقدر . مجموعه ده هر نوع نطقلردن نمونه لر واوجمله دن دين ، ادب ، علم ، حماست ، فخره دائر نطقلر

[١] البيان والتبيين ١٢٢ ج ١ وشهرستانى ١١ ج ١

البيان والتبيينده بو سوزلرك قائلى (سهيل بن عمرو الاعلم) كوستريليور . ابن الاثيره مراجعتمزده ايسه ويرديكى معلوماتى مؤلف كتابك سوزلرينى مؤيد كوردك . بناءً عليه ابن الاثيرك روايت ايتديكى شكله اعتبار ايديورز .

موجوددر . ایلك ادوار اسلامیه‌ده یتیشن خلفانك اکثری ، بلاغت وطلاقتده اقتدارلری مختلف ، برر خطیب ایدی . اسلاملر فتوحاتی اکمال ایله ترفه وسکون واسرافاته طالنجه ، بلاغت وطلاقت قوتی دوچار ضعف اوله‌رق نطقلر حماسته مصروف ایکن موعظه ودها صکره شکایت وتظلمه تحول ایتمشدر . بالآخره عرب دولتی شرقده دوچار انقراض اولنجه علم خطابت دخی بورالرده اضمحلاله اوغرامشدر . اندلسده عرب دولتی قوت وشوکت صاحبی اولدیغی زمانلرده ایسه خطابت کومولمش اولدیغی مزاردن چیقاریله‌رق اکا یکیدن حیات ویرلمش واندلس خلفاسی خطبا وشعرایه اهمیت ویره‌رك انلری کندیلرینه یاقلاشدیرمشلردر . مع مافیه اووقته قدر بداوت وفتوحات دورلری کچه‌رك خطابته اولان احتیاج‌ده زائل اولمش اولدیغندن غیرت وهمتی تحریك ویاخود فتنه واختلالی تسکین مقصدیله خطابتك استخدامی پك آز وقوع بولوردی . آنجق بر خلیفه‌نك نصبنده ، یاخود بر مظفریتدن عودتده ، یاخود بر بیوك آدمك استقبالی مراسمنده خطیبلر طوررلر ، استقبال وتکریم وتعظیمه وخلیفه ایچون موفقیت وسطوت وشان تمنیسنه دائر نطقلر ایراد ایدرلردی [۱] .

امرا وقوماندانلره کلنجه بونلر دشمنه هجوم اجرا ایتمدن اول عسکر آره‌سنده طوره‌رق انلری اقدام وثبات کوسترمکه تشویق وترغیبی متضمن نطقلر سویلرلردی . چوق دفعه‌لر - (یرموك) واقعه‌سنده (خالد بن الولید) ك و (قادسیه) واقعه‌سنده (مغیره) نك و (فارس) غزوه‌سنده (خلید بن المنذر) ك و (اندلس) ك فتحنده (طارق بن زیاد) ك ایراد ایتدکاری نطقلر کبی - نطق مظفریتك باعثی اولوردی . مظفریته سبب اولان نطقلری ذکر ایتمك ایسته‌سه‌ك جلدلر طولیسی یازی یازمقلغمز لازم کلیر . زمان جاهلیتده نصل ایسه دور اسلامیده دخی هرهانکی یرده اولور ایسه اولسون قبائل آره‌سنده خطابت جاری ومنتشر ایدی . اسلاملرك پایتختلری اولان مدینه ، شام وبغداد وسائره یه ممالك اسلامیه‌نك هرطرفندن خلیفه‌یه عرض تبریکات ، یاخود برحرب ایچون طلب نجدت ، یاخود نقداً تمنیٔ معاونت مقصدلریله وفود (قاصدان) - هیئت مبعوثه‌لر - کلیردی . پایتختلره بوکبی هیئتلر کلدکجه کنجلردن اولان ارباب

[۱] نفح الطیب ۱۷۵ ج ۱

نلم خطابته اولان محبت ومیللری تأثیریله هیئلرك بولندیغی محله قوشارلر وهیئتلر ایله برابر کلش اولان خطیبلرك نطقلرینی دیکله‌یه‌رك بلاغتده استعمال ایتدکلری اسلوبلری اقتباسه چالیشیرلردی [١] .

مراسلات ومکاتباتده‌کی بلاغت دخی عربلرده خطابت نوعندن عداولنوردی. خلفا باخصوص اوائل اسلامیتده برامیر ایله مکتوبلشدکلرنده عادتا منبرده طوروب نطق ایراد ایدییورلرکبی بلیغ سوزلریازمغی اختیار ایلرلردی. خطابتده بلاغت وطلاقت صاحبی اولانلر علی الاکثر کتابتده‌ده بلیغ اولورلر. بونقطه‌یی دها اول دخی بیان ایلمش ایدك .

اسلامیتدن صکره شعر

شعر وامویلر

اسلامیتك ظهوری اوزرینه عربلر قرآن عظیم الشانك اسالیب بلیغه‌سنه ، قوت وتأثیر نبوت و وحیه قارشی مبهوت وغزو وفتوحات ونشر اسلامیت ایله مشغول اولنجه بودورده مجاهدینك همت وغیرتنی تحریك ایله جهاده اولان رغبتلرینی تزیید ، هرکسی عبادات وطاعاته تشویق ایلمك ایچون خطابته دها زیاده احتیاج کورلدیکی جهتله شاعرلکه اولان استعداد فطریلری خطابته منصرف اولمشدر . بوجهتله عربلر شعره باقه‌میه‌جق برحالده خلفای راشدین دوری کچمشدر . بودوری متعاقب امویلر خاندان نبویدن خلافتی طلب ایدن ذواتك کثرتنه رغماً خلافتی اله کچیرمکه کوز دیکدکلرندن کندیلرینه مظاهرت ومعاونت ایده‌جك طرفدارلره محتاج اولمشلر ، خلقی کندیلرینه مظاهرته تشویق وترغیب ایلمشلر وطرفدار فرقه‌لرینی پاره ایله صاتون آلمشلردر . وبوطرفدارلری اوسته‌لق وقورنازلقله ا تحصال آمال اغورنده قوللانمشلردر . شعر حسیاته اولان تأثیری اعتباری ایله برقوت اولدیغی ایچون بونی‌ده یاردمجی اوله‌رق اتخاذ ایتدکلری وسائط جمله‌سنده اتخاذ واستخدام ایتمشلردر . بنی امیه‌خلفاسی ،

---

[١] العقدالفرید ٢٦٧ ج ٢

خلق کندی حاکمیتلرینه ترغیب ، یاخود ذملرنده سکوتلرینی اکتساب ایتمك ایچون شعرانك اکرامنده ؛ پك چوق ایلری کیدرلردی . بوجهتله شاعره عطیه واحسان ویرمکه « قطع لسان » تعبیرینی استعمال ایدرلردی .

ایشته بوسببدن خلفای امویه خلقی شعره ترغیب وشعرایه سویلدکلری اشعارك کوزللکنه واجرا ایده‌بیله‌جکی تأثیره کوره بیوك بیوك عطیه واحسانلر اعطا ایلرلردی . کندی چوجقلرینی‌ده شعر ازبرلمك ووقایع تاریخیه‌یی بیلمك ایله مکلف طوتارلردی . مع مافیه هرکسی کندی چوجقلرینه شعر اوکرتمکه تشویق جهتی اولجه یازلدیغی اوزره تا حضرت عمر زماننده باشلامش ایدی . شوقدرکه او دورده یالکز تشویقات اجراسی ایله اکتفا اولنوردی . بنی امیه ایسه بویولده یالکز تشویقات دکل ، پاره ومساعیٔ عظیمه دخی صرف ایدرلردی . دولت امویه مؤسسی (معاویه) « اك زیاده اهمیت ویردیککز شی وعلم وعرفانکزك اکثری شعر اولسون » دیردی [۱] . مشار الیه شعرایه اکرام والتفاتده ـ ذم ایتسه‌لر بیله ـ پك ایلری کیدردی . (معاویه) دن صکره مقام خلافتی احراز ایدن خلفای امویه ایله والیلری وازجمله (حجاج) دخی عینی یولی طوتمشلردر . (حجاج) شعرایه پك زیاده اهمیت ویریردی . ادبای زمانه‌دن اك بیوك شاعر کیمدر دییه صوراردی . شعرانك یکدیکرینه تفوقی بحثلرنده بولنوردی . بوخصوصاتی مباحثه صورتیله اجرا ایده‌مدیکی زمان (قتیبه بن مسلم) ایله یاپدیغی کبی علم وعرفان صاحبلریله مکتوبلشیردی [۲] . خلفای امویه ووالیلری شعرانك کندی قپولرنده طولاشدقلرینی کورمزلر ایسه انلری کندی نزدلرینه وزیارتلرینه دعوت ایدرلر واحسان وعطیه‌لره مستغرق ایلرلردی . ملوك امویه‌دن (عبدالملك بن مروان) شعره پك زیاده اهمیت ویرن خلفادن ایدی . بونك زماننده خلق هر نره‌ده اجتماع ایتسه‌لر دائما شعردن وشعرادن بحث ایدرلردی [۳] .

شعره میل ورغبت عربلرجه برسجیهٔ فطریه اولمق وامویلرك دولتی صرف برعرب دولتی بولنمق اعتباریله بنی امیه طرفندن شعر حقنده اظهار اولنان میل وتوجه ، ادبیاته هوسلرندن وشعر اهلنی تشویق وترغیب ایتمك ایسته‌ملرندن

---

[۱] ابن خلکان ۱۰۷ ج ۲ [۲] مزهر ۴۲۰ ج ۱ [۳] لطائف المعارف ۷۰

نشأت ايلديكى وارد خاطر اوله بيلير . واقعا بوجهتك تأثيرى اولمق مستبعد دكلدر . لكن الك طوغريسى امويلر بوميل ورغبتى خاندان نبوى اركاننه قارشى شاعرلرك ديللرينى بر سلاح شكلنده استعمال ايتمك مقصديله اظهار ايدرلردى. چونكه امويلر خلقك خلافتك خاندان نبوى اركاننه عائد اولديغنى اعتقاد ايتدكلرينى بيليرلردى . حتى بر چوق دفعه بنى اميه نك الطاف وانعامى ايله پرورده اولان شعرا بعض احوالده بو نقطه يى آچيقدن آچيغه سويلمكدن چكنمزلردى .

اوجمله دن مثلا شاعر مشهور (فرزدق) امويلرى مدح وبر چوق عطيه واحسانلرينى اخذ ايتديكى حالده باطناً بنى هاشمه طرفدار ايدى . امويلر بونى بيلير ايكن ينه بوشاعرى ممنون وخشنود ايتمك ايسترلر ايدى. روايته كوره (معاويه) طرفندن (مدينه) ده والى بولنان (مروان بن الحكم) واليلكى اثناسنده (فرزدق) ك مستلزم مجازات بر طاقم سوزلر سويلديكنى ايشيدير . (فرزدق) ى آرار . شاعر يقايى اله ويرمامك ايچون بصره يه فرار ايدر . خلق (مروان) ه : «بويايديغك شيده خطا ايتدك . چونكه بوحركتله كنديكى مضر برشاعرك هجوينه معروض يايدك » ديرلر . بونك اوزرينه (مروان) ذم وهجو اولنمامق ايچون (فرزدق) ك آرقه سنده بر آدم كوندرير . آدمله برابر يوز دينار ايله بربينك دوه هديه يوللار . فقط بوكبى حالره رغماً ينه بوشاعر خاندان نبوى به مظاهرتدن وازكچمزدى. روايته كوره ملوك امويه نك طقوزنجيسى (هشام بن عبدالملك) حجه كيتمش ايدى . طوافده ايكن حضرت حسينك مخدومى حضرت على يى كورر. تصلسه طانيماز . بو آدم كيمدر ديه صورار . (فرزدق) اوصرده اوراده حاضر بولنور . بوحالى كورنجه اهل بيت نبينك مدحنه دائر اولان :

هذا الذى تعرف البطحاء وطأته والبيت يعرفه والحل والحرم

مطلعلى اومشهور وبليغ قصيده يى نظم ايدركه بوقصيده شعر عربينك الك پارلاق نمونه لرندن معدوددر .

امويلرك شعرايه اهميت ويره رك كنديلرينه ياقلاشديرملرى كندى حاكميتلرينى تقويه مقصديله وقوع بولديغنى شوده كوستريور : خلفاى امويه نك الك عادل

والی متقیدی اولان (عمر بن عبدالعزیز) تقوی وزهدده خلفای راشدینك طوتدیغی یولی طوتمق ایستدیکی زمان شعرایی کندی قپوسنی چالقدن منع ونه شعری ، نده شاعرلری قبول ایتمه‌جکنی اعلان ایتمش ایدی [١] . فقط بو سببدن زمان خلافتی امتداد ایده‌مامشدر . کندیسندن صکره کلن خلفا شعرایه اکرام وعطیه واحسانلره مستغرق ایتمك طریقنه عودت ایتمشلردر .

شعر وعباسیلر

دولت امویه‌نك انقضاسندن ویرینه دولت عباسیه‌نك تشکلندن صکره ایکنجی خلیفهٔ عباسی (منصور) شعرایه التفات واکرامدن عدول ایتمشدر . حال بوکه شعرا خلفایه مراجعته وعطیه واحسانلرینه نائلیته آلیشمشلردی . بونلر (منصور) ك قپوسنه کلدکجه حضورینه کیرمکدن کونلرجه منع اولنورلردی . بکلمه‌یه بکلمه‌یه اللرنده ، آووجلرنده بولنان خرجلق بیتردی . بکلمکدن ده اوصانیرلردی . (منصور) ك حاجبی هرکون بوشاعرلرك وجودندن معلومات ویردیکی حالده (منصور) بونلرك کندی حضورینه قبوللرینی تأخیر ایلردی . (منصور) شعرایی برچوق انتظارلردن صکره حضورینه قبول ایلسه خلفای امویه‌یی مدح ایتدکلری کبی کندیسنی مدح ایتاملرینی شرط اتخاذ ایدردی [٢] . مشارالیه بخیل برذات ایدی . بوجهتله شعرا کندیسندن دلکیر اولمشلردی . شعرانك بوصورتله دلکیر اولملری عربلرك (منصور) دن اوزاقلاشملرینه وعلویلره میل ایتملرینه یاردم ایتمشدر . (منصوره) ه قارشی مدینه‌ده اعلان خلافت ایدن (محمد بن عبدالله) ك موقعی بیوك بر اهمیت آلمش و (منصور) بو آتش اختلالی اطفا ایدنجه‌یه قدر پك چوق مشقت وعذابلر چکمشدر . (منصور) دن صکره کلن خلفای عباسیه بو حالدن عبرت بین اوله‌رق شعرایی اغضابدن چکنمکه وکندیلرینی عطیه واحسانلره مستغرق ایتمکه باشلامشلردر . شعرا بویله احسانلره مظهر اولدقجه باخصوص

---

[١] العقدالفرید ١١٥ ج ١ [٢] العقدالفرید ٩٣ ج ١

(رشيد) زماننده علويلره طرافدارلق شويله طورسون انلرى هجو ايله خلفايه خوش كورنمكه چاليشمشلردر. ازجمله (رشيد) ك زماننده ياشايان مشاهير شعرادن (مروان بن ابى حفصه) خاندان حضرت على يى هجو وذم ايله خليفهٔ مشار اليهه يارانمغه چاليشيردى [١] . امويلر زماننده شعرايه سوال - ديلنجيلر - نامى ويريلير ايكن (رشيد) ك وزيرى (جعفر) انلره قدرلرينى تعظيماً زوار - زائرلر - نامنى ويرمشدر . يدنجى خليفهٔ عباسى (مأمون) شعرايه اكرام والتفاتده اوقدر ايلرى كيتمش ايدى كه كنديسنى ذم وهجو ايتسه‌لر بيله انلره عفو ومسامحه ايله معامله ايدردى . روايته كوره خزاعه‌دن شاعر مشهور دعبل اوچنجى خليفهٔ عباسينك اوغلى (ابراهيم بن المهدى) يى هجو ايدر . ابراهيم كيفيتى خليفه (مأمون) ه عرض ايله شاعرك مجازاتنى طلب ايلر . (مأمون) ابراهيمه : « بنم ياپديغم كبى سن‌ده مسامحه ايله معامله‌ده بولون . بو آدم بنى‌ده هجو ايتدى . باق ، بنم حقمده نه‌لر سويليور :

ايسومنى المأمون خطة جاهل	اوما رأى بالامس رأس محمد
انى من القوم الذين سيوفهم	قتلت اخاك وشرفتك بمقعد
سادوا بذكرك بعد طول خموله	واستنقذوك من الحضيض الاوهد [*]

جوابنى ويرير . ابراهيم « اى اميرالمؤمنين ! حقيقةً پك حليمسكز » دير [٢] .

خلفاى عباسيه‌دن (مهدى)، (رشيد)، (مأمون) ك قپولرى شعرانك ازدحامگاهى ايدى. اودورده (بشار بن بردعقيلى)، (ابونواس)، (ابوالعتاهيه) وسائره كبى بيوك شاعرلر يتيشمشدر .

---

[١] ابن خلكان ٨٩ ج ٢

[*] « (مأمون) جاهل بر آدم كبى بكا معامله ايتمكمى ايستيور ؟ دها دون برادرى محمدالامينك باشى نصل يووارلانديغنى كورمديمى ؟ اى مأمون ! قيليجلريله قاردشكى اولديرن وسنى بو مقامه اصعاد ايله سكا شان و شرف ويرن قومدن اولديغمى بيلمليسك . اوقوم كه نامك يوق ايكن نامكه شان وشرف ويرديلر . وسنى خاك مذلتدن قورتاره‌رق بومنصبه اعلا ايلديلر »

[٢] ابن خلكان ١٧٩ ج ١

شعرا وعرب دولتلری

اولجه ذکر ایتدیکمز وجه ایله شعر علوم عربیه‌دندر . عربلرجه پك معتبر ایدی . بالآخره دولت عباسیه‌ده عرب اولمیان عنصرك تغلبی ایله امور حکومت ترکلرك النه کچنجه شعر وشعرانك اهمیتی ضعفه اوغرامش و بوحال (بنی حمدان) دولتنك تأسسنه قدر دوام ایتمشدر . دولت مشارالیهانك ملوکی عرب اولدقلرندن بونلرك دورنده شعر عربی تکرار رونق وحیات بولمشدر . شعرا (آل حمدان) دن مشهور (سیف‌الدوله) نك قپوسنی پناه اتخاذ ایتمشلردی . مشارالیهك اطرافنده اوقدر شعرا طوپلانمش ایدی‌که روایته کوره بوقدر اعاظم شعر ونوادر زمان خلفادن صکره ملوکدن هیچ برینك قپوسنده اجتماع ایتمامشدر [*] . (سیف‌الدوله) کندیسی بالذات ادیب وشاعر ایدی . انك دورنده اعاظم شعرادن (ابو فراس حمدانی) ، (متنبی) ، (سری‌الرفاء) ، (ابو عباس النامی) ، (ابو الفرج الببغاء) ، (وأواء) وسائره یتشمشدر .

فقط دولت مذکوره منقرض اولنجه شرقده شعر تکرار خمول واهماله اوغرامشدر . حالبوکه آتیده کوستریله‌جکی اوزره شعر اوصره‌لرده اندلسده‌کی امویلر دولتنده مظهر رواج واعتلا اولمش ووسعت وانواعی چوغالمشدی .

عربلردن اولمیان اسلام دولتلرینه کلنجه بونلردن موقع اقتداره کلن حکمداران ایچنده شعری سون ، شعرایه اکرام والتفات ایدن ذوات بولنمش ایسه‌ده اکثریت اعتباریله بونلر کندی مدحلرینه دائر اوقونان شیلری آکلامدقلری حالده اعاظمی تقلید ویا فخر ومباهات اظهار ایتمك مقصدیله شعر وشعرایه التفاتده بولنورلردی . بوقبیلدن اولان احوالدن اولمق اوزره

[*] اصلده « هیچ برخلیفه‌نك قپوسنده اجتماع ایتمامشدر » دینیلیور . ابن‌خلکانده بوعباره‌یی « خلفادن صکره ملوکدن هیچ برینك قپوسنده ... » شکلنده کوره‌رك اکا کوره تصحیح ایلدك .

بر طاقم شعرا مغربده برابرهٔ لمتونيه‌دن [*] (يوسف بن تاشفين) ك [**] نزدينه كله‌رك مدحنه دائر تنظيم ايتدكلرى قصائدى (معتمد بن عباد) واسطه‌سيله كنديسنه تقديم ايتمشلردى . شاعرلر قصيده‌لرينى انشاد ايله عطيه‌لره نائل اولدقدن صكره (معتمد) (يوسف بن تاشفين) دن : « اميرالمسلمين بونلرك نه‌ديدكلرينى آكلاديمى ؟ » ديه صورار . (ابن تاشفين) : « خير ، آكلايه‌مدم . يالكز خير ايستدكلرينى آكلايورم » جوابنى ويرير . (معتمد) كندى مملكتنه كيدنجه (ابن تاشفين) ه برمكتوب كوندره‌رك مكتوبده شو ايكى بيتى يازار :

بنتم وبنا فما ابتلت جوانحنا شوقاً اليكم ولاجفت مآقينا
حالت لفقدكم ايامنا فغدت سوداً وكانت بكم بيضاً ليالينا

« بربريمزدن آيرلديغمز كوندن برى شوقمز سونمديكى كبى الم فرقتدن كوزلرمزده قورومدى . غم ويأسك استيلاسندن كونلر كوزمزده اوقدر

[*] (لمتونه) ارضيسنده ساكن بر بربرلردن ديمك ايستنيليور .

[**] ابويعقوب يوسف بن تاشفين مغربده حكومت سورن ملثمين ونام ديكرله مرابطين دولتنك اوچنجى واك قوتلى حكمدارى ايدى . ٤٧٨ تاريخنده تخت حكومته كچمش ومراكش شهرينى تأسيس ايدرك پايتخت اتخاذ ايتمشدر . مغربده دولتنى تأمين وبيوك براردو تشكيل ايتدكدن صكره اندلس طوائف ملوكندن (محمدالمعتمد بن عباد)ك دعوتى اوزرينه ٤٧٩ ده سبته بوغازينى تجاوزله قستيله قرالى آلتنجى الفونسه قارشى (زلاقه) مظفريت عظيمه‌سنه نائل اولدقدن واسپانيانك برچوق يرلرينى فتح ايتدكدن صكره مراكشه عودت ايتمش ايسه‌ده اندلسده (سير بن ابى بكر) ك قوماندامى آلتنده قالان عسكرى واسطه‌سيله اندلسك بتون طوائف ملوكنى ازاله وبوقطعه‌يى كندى مملكتنه الحاق ايتمشدر. كنديسى امى ولسان عربى‌يى دخى آكلاماز بر بربرى ايديسه‌ده مدبر وعادل برحكمدار ايدى. (قاموس الاعلام) ده يوسف بن تاشفينك ٤٨١ تاريخنده ايكنجى دفعه اوله‌رق اندلسه كچديكى وبو سفر عودتندن صكره عسكر كوندره‌رك طوائف ملوكى ازاله واندلس قطعه‌سنى ممالكنه الحاق ايلديكى ذكر اولنيور ايسه‌ده صاحب ترجمه‌نك مفصل ترجمهٔ حالنى حاوى اولان (ابن خلكان) ده بوجهتلرديكر برروايت اولمق اوزره ذكراولنيور. (ابن خلكان) اصل اولمق اوزره كوستردیكمز وجه ايله يوسف بن تاشفينك بردفعه اندلسه كچديكنى وعودتندن صكره مذكور قطعه‌ده قالان عسكرى واسطه‌سيله طوائف ملوك اسلاميه‌يى ازاله واندلس قطعه‌سنى ضميمهٔ ممالك ايتديكنى يازيور .

دكیشمشدركه قربكزده كیجه‌لری كون كبی بیض وبراق كچیریكن شمدی كونلر بیله كوزمزده سیم سیاه كسلدی »

مذكور بیتلر (ابن تاشفین) ه اوقوندیغی زمان مشارالیه كاتبدن : « معتمد بزدن بیاض وسیاه جاریه‌لرمی ایستیور ؟ » دییه صورار . كاتب « خیر افندم ؛ دیمك ایستیوركه امیرالمسلمینك قربنده بولندیغی زمانلرده انك كیجه‌سی كوندوز ایدی . چونكه مسرت كیجه‌لری بیاض اولور . شمدی اوشرفدن اوزاق بولندیغی ایچون كوندوزلری بیله سیاه كوریور . چونكه فرقت وحزن وكدر كیجه‌لری سیاه اولور » جوابنده بولنور . بونك اوزرینه (ابن تاشفین) « والله كوزل . اكا یازه‌جغك جوابده « كوزلرمزك یاشی كندیسی ایچون دوكولیور . باشلرمزده انك فرقتنی دوشونمكدن آغریور » دییه یاز » جوابنی ویریر [۱] .

شعرك جمعی وراویلری

اسلاملر قرآن عظیم الشانك تفسیرینه ابتدار ایدوب‌ده الفاظك تحقیق معانیسنه محتاج اولنجه شعری بوخصوصده مراجعت ایدیله‌جك وسائط جمله‌سندن كوره‌رك راویلرندن تلقی واخذ ایتمك صورتیله جمعه مجبور اولمشلردی . شعرك جمعنه برنجی عصر هجریده باشلانمشدر . بوجمع ایله الك زیاده اشتغال ایدنلر عراقك بلاد عربه یقین بولنان قسمی ، یعنی كوفه وبصره اهالیسی ایدی . بونكله برابر كوفه اهالیسی بصره اهالیسندن زیاده شعر جمع ایلمشلردر [۲] . عرب شعرلرینی ایلك جمع ایدن ، اشعاره متعلق حكایاتی ایلك نقل وتدوین ایلین ذوات ۱۵۵ سنه‌سنده وفات ایدن دیلی ـ كوفه‌لی (حماد راویه) [۳] ، (ابوبرده) نك مولاسی فرغانه‌لی (خلف بن‌حیان الاحمر) [٤] .(ابوعمرو بن‌العلاء) ، (ابوعبیده) ، (اصمعی) وسائره ایدی. اشعار راویلرندن اكثری ادب ولغت راویلرندن ایدیلر . فصل مخصوصنده بوكا دائر معلومات ویرمش ایدك .

---

[۱] نفح الطیب ۷۸۱ ج ۲ [۲] مزهر ۲۰٦ ج ۲ [۳] ابن خلكان ۱٦٤ ج ۱
[٤] طبقات الادبا ٦۹

زمان جاهليت شعرلرندن جمع اولنان آثار منظومه بيكلرجه قصيده‌لره بالغ اولمشدر. بوقدر چوق شعر صاحبی اولمق هيچ برملتده امثالی كورلمامشدر. معمافيه بعض شعر راويلری برطاقم اسبابك سوقی ايله كنديلری شعر نظم ايدرك بو اشعاری زمان جاهليت عربلرينه اسناد ايلرلردی. لكن هر حالده بوكبی اشعار مصنوعه ومسنده‌نك مقداری بر قاچ بيتدن فضله دكل ايدی. (خلف بن حيان احمر) ديبوركه : « كوفه‌يه كله‌رك علماسندن شعر نقل واقتباس ايتمك ايستدم. اعطاده امساك ايتديلر. كندم شعر نظم ايدرك اسكی شعر ديبه انلره ويرمك وبونك مقابلنده كنديلرندن عرب اشعارينی آلمغه مجبور اولدم. يعنی ساخته‌يی ويروب طوغرييی آليوردم. بوحال خسته دوشديكم زمانه قدر دوام ايتدی. خسته دوشديكمده ايسه انلره : « يازيقلر اولسون سزه ! ايشته بن حضور الهيده توبه ايدييورم. ويرديكم شعرلر هپ بنمدر. جاهليت شعری دكلدر » ديدم. سوزيمه اينانمديلر. ايشته بوسببدن ويرديكم اشعار اسكی عربلره منسوب قالدی » [۱]

مارالذكر شعر جامعلرندن (ابو عمرو بن العلاء) ده : « جاهليت اشعارينه شو بيتدن ماعدا برشی علاوه ايتمدم :

وانكرتنی وماكان الذی نكرت   من الحوادث الا الشيب والصلعا

بونی‌ده (اعشی) نك ابياتی ايچنه صوقوشدوردم » ديبور. ذكری كچن جامعلردن (حماد) دخی اوكبی برحركتده بولنمشدر [۲]. شوقدركه عربلر احاديث شريفه‌نك تدقيق وتفريقنده اعتياد ايتدكلری ملكهٔ تميز وتنقيد ايله چوق كچمدن اشعارك‌ده زمان جاهليته منسوبيتی مسأله‌سنده رواياتك اسانيدينی تدقيق وتحقيق ايله صحيحی غير صحيحدن تفريق ايلمشلردر.

شعر نقل وروايتنده عربلرك بر عادتی واردی. تا زمان جاهليتدن اعتباراً عربلردن برشاعر يتشنجه كنديسنه برآدم رفاقت ايدر، اشعارينی حفظ وقرائت ايلردی. ياخود او شاعره ديكر شعرانك اشعارينی مثال ويا سائره قبيلندن نقل ايدردی. (راويه) ناميله تسميه اولنان بوشاعر يارداغنه علی الاكثر شاعرلكه نامزد اولان آدملردن بولنوردی. صانكه برشاكردكبی معلمنك معيتنده تمرين

[۱] ابن خلكان ۲۰۸ ج ۱ [۲] ابن خلكان ۲۰۸ ج ۱

وتجربه کوره‌رك بالآخره استاد اولوردی . جاهلیت زمانلرنده اوقومق یازمق بیلمدکلرندن بتون قوت واهمیتی حفظه ویریرلردی . مشاهیر شعرا وعشاق عربدن کثیر عزة (جمیل بثینه) نك وجمیل بثینه مشاهیر شعرادن (هدبة بن خشرم) ك وهدبه (حطیئه) نك وحطیئه دخی (زهیر) ایله اوغلنك راویلری ایدیلر [١] . کرك زمان جاهلیتده ، کرك اسلامیتك ایلك دورلرنده برراویه یالکز برشاعره اختصاص ایدرك انك اشعارینی نقل وروایت ایدر ، اوشاعره رفاقتده بولنور ، برشاکرد کندی معلمی ایله نصل اظهار فخر ومباهات ایدر ایسه رفاقت ایتدیکی شاعرك اشعاری ایله اویله‌جه فخر ومباهات کوستریر ، انی مدافعه وسائر شعرایه ترجیح ایلردی . فقط بالآخره عربلر شعرك جمعنه محتاج اولنجه بوانحصار عادتی قالقه‌رق راویلر ، یاخود جامعلر چوغالمشدر . بودورده شعر جامعلرندن هربری کندیسنه تعلق ایدن برمقصد ایچون شعری جمع وروایت ایدردی . مثلا نحویون اعرابده مثال ودلیل اتخاذ ایدیله‌جك اشعاره اهمیت ویریرلردی . شاعرلر غریب برلفظی ویا غریب برمعنایی حاوی وتفسیره محتاج کوچ اشعاره رغبت ایلرلردی . شعر جامعلری میاننده دلیلرك ، بدوی خرسزلرینك اشعارینی ، بدویلرك قیصه رجزلرینی ، یهودیلرك اشعارینی نقل وروایت ایله اشتغال ایدنلرده واردی . مع مافیه بوقبیلدن اولان جامع وراویلر شعر جامع وراویلرندن عد ایدلمزلردی . هرنوع اشعار جمع وروایتنده تفرد ایدنلر اصل شعر راویلری عد اولنورلردی . بالاده ذکر ایتدیکمز (حماد) ، (خلف) وسائره کبی ذوات او جمله‌دن ایدیلر . اولجه بیان ایلدیکمز اسبابدن طولایی اودورلرده یازی ایله تدوین آثاردن احتراز ایدلدیکندن قرآن عظیم الشانك واحادیث شریفه‌نك ازبرلنمسی سایه‌سنده حافظه‌لرده حفظ ایچون پك بیوك براستعداد حاصل اولمش ایدی . بوسببدن شعرك روایت وحفظنده‌ده خارق العاده وغریب برملکه واردی . ایشته اوسایه‌ده شعر جامع وراویلری ایچنده یکرمی ، اوتوز بیك قصیده‌یی ازبر ایتمش ، بونلری اسانیدی ومعانیسی ایله روایته مقتدر آدملر بولنوردی . شاعرلر لسان عربیده‌کی ملکه‌لرینی تزیید ایتمك ایچون زمان جاهلیت اشعارینی ازبرلمکه صوك درجه‌ده اهمیت ویریرلردی . چونکه

---

[١] اغانی ٧٨ ج ٧

بیوك برشاعرك اشعارینی بیلمك انك کبی اشعار جیده نظمنه باعث اوله جغنه ذاهب اولورلردی. بوندن ماعدا شعرا کندیلرینه توجیه اولنان سؤاللره جواب ویره بیلمك ایچون ده جاهلیت اشعارینی حفظه مجبور ایدیلر . چونکه کرك دولت امویه زماننده ، کرك دولت عباسیه نك ایلك دورلرنده خلیفه لر ووالیلر اشعار جاهلیه یه پك زیاده اهمیت ویریرلردی .

طبقات شعرا

عربلرده شاعرلك فطری برخاصه ایسه ده زمین وزمانك اختلافی ایله شعر عربی معنی واسلوب جهتلریله مختلفدر . چوللرك اورته سنده دوه سی سورر ایکن قصیده تنظیم ایدن بدوی قوملردن ، یورد یرلرندن بشقه برائر حیات کوسترمین برمحیطك ایچنده بولنیوردی . کونشك محرق صیجاغنه ، یاخود کیجه نك کثیف ظلمتنه معروض اولدقجه قیلدن، یاخود یوندن معمول چادرینه التجا ایدردی. یکانه مونس یولداشی دوه سی ، آتی ایدی . ییه جك اوله رق سوت وخرمادن بشقه برشیئه مالك دکل ایدی . یاتمق ایستدکجه بردشمنك بردن بره هجومندن ، یاخود حشرات مضره نك کند یسنی صوقمسندن قورقه رق

شامده بر سرایك جامی

نیم اویانق یاتاردی . سودیکی ایله سوزلشدکجه (رقتین) ، یاخود (عقیق) ی

محل ملاقات اتخاذ ایدردی که اوراده بر تپه‌نك ویا بر دره‌نك کنارنده بولوشورلردی . طاشدن ، یاخود آغاجدن معمول آلهه‌یه طاپاردی . یاخود کندی‌الی ایله خرمادن برمعبود یاپه‌رق فقط آچ قالنجه انی یر ایدی . بوحالده، بویله برمحیطده یاشایان بربدوینك خیالات شاعرانه‌سی مزین کاشانه‌لرده ومفرح باغچه‌لرده بیویه‌رك ایپکلی البسه کیمکه وقطیفه‌لی یتاقلره یاتمغه آلیشمش ، شان وشوکت دولتی کورمش ، خلفا ووزرایه مصاحبت ایتمش ، نازونعیم ، راحت ورفاهیت ایچنده یاشامش اولان بر آدمك خیالات شاعرانه‌سی ایله البته بر اوله‌ماز . ایشته آرده بویله فرقلر بولندقجه موقع وزمانه کوره بر ملتك شعرنده اختلاف بولنمق طبیعیدر . بوجهتله زمان جاهلیت اشعارینی تزیینات لفظیه‌دن وانواع کنایه ومجازدن خالی اولمقله برابر معنیً دها خشن ولفظاً دها متین کوررسکز .

دها صکره اسلامیتك ظهوری اوزرینه قرآن عظیم‌الشان ایله احادیث شریفه‌نك حفظ وتناقلی تعمم ایتدیکی کبی علوم لسانیه وادبیه‌یه متعلق معلوماتك وامثال وحکمك جمعنه وشعرك جیدینی غیر جیدندن تفریق وتمییزه‌ده صرف همت ایدیلنجه خلقده‌کی طبیعت شاعرانه وقوهٔ ذکا پارلایه‌رق شعرانك بلاغتده‌کی ذوق سلیملری ترقی ایلمش وملکه‌لری برقات دها رسوخ پیدا ایدرك شعروخطابتده‌کی تخیلات وتصورات کسب وسعت ایلمشدر. بودورده وجوده کتیریلن آثار منظومه ومنثوره زمان جاهلیتك محصولات فکریه‌سندن مرتبه‌جه دها یوکسك ، رونق وبراقتده دها اصاف وضیادار در. عربلر بوصره‌لرده ایرانیلردن اطنابات وتطویلات اسلوبلرینی اقتباس ایلمشلردی. بناءً علیه دور اسلامیده یتیشن شعرا بلاغت وذوق بلاغتده شعرای جاهلیه‌نك فوقنده برطبقه تشکیل ایدرلر. مثلا شعرای اسلامیه‌دن (حسان بن ثابت) ، (عمر بن ابی ربیعه)، (حطیئه)، (جریر)، (فرزدق)، (نصیب)،(ذوالرمه)و(احوص) لك اشعاری بلاغتجه، طرز تعبیر وافاده‌ده مهارت وتنوعجه ، صنعتجه شعرای جاهلیه‌دن (نابغه) ، (عنتره) ، (ابن کلثوم)، (زهیر) ، (علقمه) و(طرفه) نك شعرلرندن دها یوکسکدر [۱] . نته‌کیم دور اسلامیده یتیشن خطیبلر دخی عباره تنسیقنده وطرز افاده‌ده جاهلیت

[۱] ابن خلدون ۵۸ ج ۱

خطباسندن دها بلیغ ودها یوکسك برموقع اشغال ایتمشلردر .

عربلرده ایلك شاعرلر جاهلیت شعراسندن متشکلدر . بو طبقه‌دن صکره دور اسلامی شاعرلری کلیرکه بونلر ظهور اسلامیتدن دولت امویه‌نك صوکارینه قدر اولان زمانلرده یتیشن شعرادر . بو طبقهٔ شعرایه (مخضرمین) نامی اطلاق اولنور . اوچنجی طبقه اوله‌رق دولت عباسیه دورنده یتیشن شعرا کلیرکه بو طبقه‌یه (مولدین) نامی ویریلیر . بونلردن صکره ظهور ایدن شعرا (محدثین) طبقه‌سنی تشکیل ایدرلر . بونکله برابر ذکر اولنان شعرا طبقه‌لرندن بری ایله انی ولی ایدن طبقه آره‌سنده‌کی زمانی تمامی تمامنه تعیین ایتمك ، آره‌لرنده قطعی بر حد وضع ایلك ممکن دکلدر . زیرا بر چوق شاعرلر واردرکه بر طبقه‌نك صوکارنده وانی ولی ایدن طبقه‌نك ایلك دورلرنده بولنمشلردر . زمان جاهلیت شاعرلرندن بعضلری دور اسلامی‌یه یتیشدکلری کبی شعرای مخضرمیندن بعضلری‌ده مولدین دورنده یاشامشلردر . وقس علیه .

بز شعرایی بوطبقه‌لره اختصار مقصدیله تقسیم ایدییورز . برنجی طبقه ـ که شعرای جاهلیه‌دن متشکلدر ـ بوندن مقصد بسبتون زمان جاهلیت شعراسی ، یاخود اشعارینك قسم اعظمنی اسلامیتدن اول نظم ایدن شعرا طبقه‌سیدر . زمان جاهلیت شعرینك خاصهٔ ممیزه‌سی ساده‌لك وقابالقدر . بر حسی نظم وتوصیف ایتدکلرنده حال طبیعیسی نه ایسه نظملری‌ده اوقدر اولوردی . بر آرسلانی ، یاخود بر چادری ، یاخود بر کیکی توصیف ایلینجه دخی سوزلرنده بر تکلف ، طبیعیلکه مخالف برشی ، برمبالغه بولنمازدی . بوطبقه‌نك اك مشهور شاعرلری اصحاب معلقاتدر .

(مخضرمون) نامیله معروف اولان ایکنجی طبقه ایسه انی تشکیل ایدن شاعرلرك امویلر دورنده حال بداوتده قالمش بولنملرینه بناءً برنجی طبقهٔ شعرایه بکزر . شوقدرکه بو طبقه شاعرلری بالاده بیان ایتدیکمز اسبابدن طولایی بلاغتجه شعرای جاهلیه‌نك فوقنده بر مقام احراز ایتدکلری کبی شعرلری‌ده مدنی خاصه‌دن خالی دکلدر . شاعر نبی (حسان بن ثابت) ، قصیدهٔ برده صاحبی (کعب بن زهیر) ، کبار شعرادن (جریر) ، (اخطل) ، و (فرزدق) بوطبقه‌نك اك مشهور شعراسندندرلر .

طبقهٔ مولدینه کلنجه بوطبقه‌یی تشکیل ایدن شاعرلر عباسیلرک الک پارلاق
دوری اولان (رشید) و (مأمون) ك زمانلرنده ، بوللق ، تنعم ، راحت ،
اسرافات ورفاهیت دورنده یتیشدکلری جهتله معاشرت ومخالطت تأثیری
ایله بوشاعرلرك طبیعت شاعرانه‌سی اینجه‌لشمش ، ذوق ادبیلری‌ده ترقی ایتمش
ایدی . بواینجه‌لك ، بو ترقی درحال شعرده کورولمشدر . شعرا شرابك ،
بزم انس وطربلرك ، کاشانه‌لرك ، باغچه‌لرك ، کلستانلرك نظماً توصیفنه
قویولمشلردی . شعرای مولدینك اشعاری رقت حس وپرده بیرونانه معانی
جهتلریله ذکر اولنان دیکر ایکی طبقه‌دن آیری برموقع طوتار . مولدینك الك
مشهور شاعرلری (بشار عقیلی) ، (ابو العتاهیه) ، (ابو نواس) ،
(ابوتمام) و (بحتری) در .

دردنجی طبقهٔ شعرا اولان محدثین ایسه یونان فلسفه وعلومنك عربلره
نقل وعربلرده علم کلام منتشر اولدقدن صکره ظهور ایدن شاعرلردن
متشکلدر . (متنبی) ، (ابوالعلاءالمعری) ، (شریف رضی) ، (صفی الدین
حلی) نك اشعارنده کورولدیکی وجه ایله بوطبقه‌یی تشکیل ایدن شعرانك
شعرلرنده فلسفی ، حکمی ، جدلی بررنك موجوددر .

اسلامیتده شاعرلر وشعرلری

ایلك قرون اسلامیه‌ده بازار شعر حال رواجده بولندیغی ایچون ازمنهٔ
جاهلیه‌ده نصل چوقجه شاعر یتیشمش ایسه بودورلرده دخی اویله‌جه پك
چوق شاعرلر یتیشمش ایدی . شوقدرکه شعرایه متعلق معلوماتك اکثری
ضائع اولدیغندن عربلردن یتیشن شاعرلرك مقدارینی تماماً بولمق ممکن دکلدر .
معمافیه اله کچن برطاقم معلومات واردرکه عربلردن جداً پك چوق شاعرلر
یتیشدیکنی کوستریر . (ابن خلکان) : « بغدادلی منجم (هرون بن علی) نك
شعرای مولدین حقنده (کتاب البارع) نامیله برکتاب یازه‌رق انده ١٦١
شاعرك ترجمهٔ حالنی جمع ایلدیکنی ، ایلك ترجمهٔ حالك (بشار عقیلی) یه

وصوك ترجمهٔ حالك‌ده (محمد بن عبدالملك بن صالح) ه متعلق بولنديغنى ، ذكر ايليور . (بشار) ايله (محمد بن عبدالملك) آره‌سنده مرور ايدن مدت يك قيصه ايدى . بوندن ماعدا اثرك مؤلفى (هرون بن على) بوكتابده يالكز اك كزيده ومشهور شعرايى يازمقله اكتفا ايتديكنى بيان ايدييور . بويله جزئى برمدت ظرفنده ١٦١ بيوك شاعر يتيشير ايسه ايكنجى طبقه‌يى تشكيل ايدن مخضرميندن ودردنجى طبقه‌دن اولان محدثيندن نه قدر شاعر يتيشمش اولديغنى اكا كوره تخمين ايتمليدر . اندلسده يتيشه‌رك عددلرى يوزلر ايله صاييله‌بيلن شعرايى‌ده اونوتماملیدر .

بودرجه چوق مقدارده يتيشن عرب شاعرلرينك نظم ايتدكلرى قصيده‌لر وديوانلره كلنجه بونلرى احصا وتعداد ايتمك امكانك خارجنده‌در . باخصوص اوقصيده وديوانلرك قسم اعظمى اسلاميتك قرون وسطاسنده ظهور ايدن فتنه واختلالات اثناسنده ضائع اولمشدر . بنابرين (كشف الظنون) مؤلفنك بوخصوص حقنده ويرديكى معلوماتى بورايه نقل ايله اكتفا ايده‌جكز . مشاراليه هربرى مشاهير شعرادن برينك محصول قريحه‌سى اوله‌رق آلتى يوز قدر ديوان - شعر مجموعه‌سى - ذكر ايدييور . ديوانلرى ذكر ايدركن شاعرلرك اسملرينى ، لقبلرينى ، وفات سنه‌لرينى‌ده يازييور . بوشاعرلر عراق ، شام ، فارس ، خراسان ، مصر ، اندلس وسائره اهاليسندن ايديلر . ذكر اولنان ديوانلرك حجملرى مختلف اولديغى كبى صحيفه‌لرى مقدارى‌ده بيكدن يوزه ويوزدن دها آشاغى‌يه قدر مختلفدر . انلرك اصطلاحنجه برياپراق ايكى صحيفه وهرصحيفه‌ يكرمى سطردن تشكل ايدر . مثلا (بشارعقيلى)نك ديوانى بيك ياپراق ، يعنى ايكى بيك صحيفه‌در . هرصحيفه‌نك يكرميشر سطرى حاوى اولمسنه كوره صحيفه‌لرك مجموعى ٤٠,٠٠٠ سطرى ، ياخود بيتى محتوى ديمك اولور . شاعر مشهور (ابن هرمه) نك ديوانى‌ده ٥٠٠ ياپراقدن مركبدر . اوحالده ٢٠,٠٠٠ بيتى حاوى ديمك چيقار . كذلك مشاهير شعرادن (مسلم بن الوليد)ك ديوانى ٢٠٠ ياپراقدن متشكلدر . او حسابجه ٨,٠٠٠ بيتى شاملدر . سائر ديوانلرى‌ده اكا كوره قياس ايديكز [١] .

---

[١] فهرست ١٥٩

تقلبات زمان موجه‌لری آره‌سنده ضائع اوله‌رق (کشف الظنون) مؤلفنك دائرهٔ اطلاع وذکرینه واصل اوله‌میان دیوانلر ایله شعرلری وجمع اولنمدیغی ایچون دیوان صاحبی اوله‌میان شاعرلری نظر دقته آلیر ایسه‌کز کرك ازمنهٔ جاهلیه‌ده، کرك دور اسلامیده هیچ بر لسانده امثالی کورلمیه‌جك درجه‌ده شعر عربینك کثرتنه وعرب شعراسنك تعددینه قارشی اظهار حیرتدن کندیکزی آله‌مازسکز.

شعرك عروضی

مشهور روایته کوره شعر عربینك عروضنی ایلك وضع ایدن ذات ١٧٠ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن (خلیل بن احمد) در. مشار الیه علم عروضی ایجاد وعالم وجوده اخراج ایدرك اقسامنی اون بش بحری (وزنی) حاوی بش دائره‌یه حصر ایلمشدر. دها صکره (اخفش) بو اون بش بحره (خبب) نامیله تسمیه ایتدیکی بر بحر علاوه ایتمشدر [١]. لکن اغلب احتماله کوره شعر بحرلری خلیلدن واخفشدن دها اول معروف ایدی. زیرا بو بحرلر معروف اولمسه ایدی عربلر – دها اول تنظیم ایتدکاری شعرلرده کورمکده اولدیغمز وجه‌ایله – منظومه‌لرینی دقتله ضبط وتنظیم ایده‌مزلردی. قرآن عظیم الشانك شعر اولدیغنی سویلینلرك سوزینی رد ایتمك اوزره صحابه‌دن (ولید بن مغیره) طرفندن سویلنن: «قرآن شعر دکلدر. زیرا انی شعرك انواع اوزان وقوافیسنه، هجز ورجزه، شوکا بوکا تطبیق ایتدمسه‌ده بونلرك هیچ برینه بکزه‌دیکنی کورمدم» سوزلری‌ده مدعامزی تأیید ایدر [٢]. مشار الیه اشعارك بحرلرینی بیلمامش اولسه ایدی بوسوزلری نصل سویلیه‌بیلیردی؟ دیمك اولیورکه (خلیل بن احمد) بحرلری ایجاد ایتمش دکل، آنجق ایلك اولمق اوزره عروضی علم شکلنه قویه‌رق بو ترتیب ایله ترتیب ایلمش وعرب اوزانندن اولمیان بر طاقم وزنلری عرب اوزان شعریه‌سنه علاوه ایتمشدر [٣]. احتمال که عربلر دها صکره یونان بحور شعریه‌سندن واسالیب نظملرندن اقتباسانده بولنمشلردر. چونکه او عصرلرده عربلردن

---

[١] ابن خلکان ١٧٢ ج ١ [٢] مزهر ١٧٧ ج ٢ [٣] مزهر ٢٠٣ ج ٢

يونان لسان وادبياتنه اهميت ويرنلردن بعضلری عرب شعرلری ايله يونان اشعاری آره‌سنده مقايسه‌لر اجرا ايدرلردی . هجرتك بشنجی عصری اوائلنده يتيشن مشاهير علمادن (ابن الهيثم) ك عرب ويونان ادبياتنك بربرينه مزجی ايله قلمه آلنمش صنعت شعر حقنده بررساله‌سی[۱] واردر . بورساله‌يی كنديمز كورمدك . بونكله برابر (ناشیء اكبر) ناميله معروف اولوب ۲۹۳ سنهٔ هجريه‌سنده وفات ايدن (ابن شرشير) اسمنده‌كی شاعر قواعد عروضی تدقيق ايدرك برچوق شبهه وترددلر كوسترمش و (خليل بن احمد) ك كوستردیكی شكله مخالف برشكلده كوسترمشدر [۲] .

قابل انكار اولميان مواددندركه عروض شعر حائز حيات اولان اجسام واشيانك تابع اولدقلری قانونه تبعاً دها صكره توالیٔ قرون ايله ترقی وتشعب ايلديكندن نظمده اصمعيات ، شعر بدوی ، شعر حورانی وامثالی كبی برطاقم انواع قصائد تورمشدر .

اندلسه كلنجه بوراده شعر؛ ديكر اقوام اسلاميه‌جه اهمال ايدلدكدن صكره مظهر رواج واهتمام اولديغندن برتاريخ مخصوصه مالكدر . اندلسده‌كی اسلاملر شعر عربی‌يه اهميت ويره‌رك اقسام وانواعنی تهذيب واصلاح ايلمشلر واشعارك اصاغه وتمنيقنده پك ايلری كيتمشلردی . اندلسليلر شعرده (موشح) طرزينی ايجاد ايدرك مشهور اندلس موشحاتنی او اصولده نظم ايلمشلردر .

بوطرز شعر اندلسلی (مقدم بن معافر فريری) [*] طرفندن اوچنجی عصر هجری اواخرنده ايجاد اولنمشدر [۱] . اندلسده اصول توشيح سلاستی وتمنيق كلامده لطافتی واجزاسنك سهولتله مصراع يابيلمسی جهتيله هرطرفه منتشر ومظهر قبول اولنجه عوام ناس اوطرزده شعرسويلكله قويوله‌رق اعراب ايله مقيد اولمقسزين شهر لسانی ايله اشعار نظم ايتمشلردر . بوصورتله

[۱] طبقات الاطباء ۹٤ ج ۲ [۲] ابن خلكان ۲٦۳ ج ۱

[*] نفح الطيبده بوذاتك اسمی (مقدم بن معافی القبری) شكلنده كوستريليوركه طوغريسی ده بوشكلدر . شوحالده اصلده يامؤلف برائر ذهول ايله اسمی ياكاش يازمش ، ياخود اثنای ترتيبده ياكاش ديزيله‌رك تصحيح اولنور ايكن فرقنه وارلمامشدر. مقدم اندلسده حكومت سورن آل مروانذن اميرعبدالله بن محمدك شعراسندن ايدی (نفح الطيب ص ۱۹۵ ج ۲) [۱] ابن خلدون ۵۱۸ ج ۱ وابن الاثير ۲۸ ج ۸

وجوده كان شعره (زجل) نامى ويرلمشدر . (زجل) شكلنده يابيلان اشعار امام الزجالين ناميله معروف اولان قرطبه‌لى (ابوبكر بن قرمان) [*] ك اجزال لطيفه‌سيله طانلمشدر .

ذكر اولنان شعر نوعندن صكره مغرب اهاليسى اعاريض مزدوجه وشهر لسانى ايله يابلمش برنوع شعر دها ايجاد ايتمشلردركه بوكا (عروض البلد) نامى ويرمشلردى . بونى استنباط ايدن (ابن عميراندلسى) ايدى . زمان حاضرده مصرده (زجل مصرى) نك انواعى وسوريه قطعه‌سنده (قريض لبنانى) و (معنى) نصل منتشر ومتداول ايسه فاسده (عروض البلد) دخى اويله‌جه انتشار وتداول ايدرك متعدد انواعى يابلمش وبونوعلره (مزدوج) ، (كارى)، (ملعبه) ، (غزل) وسائره ناملرى ويرلمشدر .

بغداد عوامنك برنوع شعرى وار ايدى‌كه بوكا (مواليا) اسمى ويريليردى . بونوعك برچوق اقسامى واردى . (قوما) ، (كان كان) بوشعرك اقسامندن ايدى [١] . (مواليا) بعضلرى بربيتدن ، بعضلرى‌ده ايكى بيت ويا دها زياده ابياتدن تشكل ايدردى . بونوع اشعار بالآخره عراقدن اقطار سائره‌يه انتقال ايدرك درلو درلو شكللره كيرمشدر . اليوم سوريه ، عراق ومصرده معروف ومنتشردر .

شعر ودولت

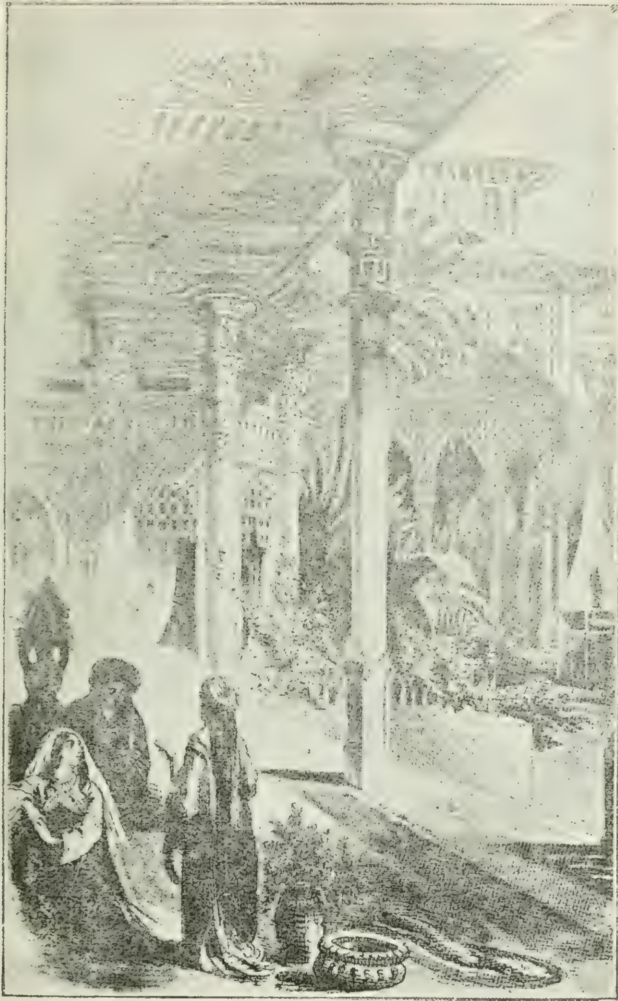
زمان جاهليتده شعر حقنده معلومات ويرديكمز صره‌ده خلقده‌كى فرط حساسيت وسرعت تأثره بناءً شعرك نه درجه اجراى تأثير ايتديكنى كوسترمش ايدك . عربلر دولت تشكيلندن صكره عقلاً دها زياده ترقى ايلينجه حسلرى برقات دها اينجه‌لك ونزاكت كسب ايدرك شعرك تأثيرينه دها فضله معروض اولمشلردى . دها صكره دولت اسلاميه كسب وسعت ايتمسى واسلاملر حاكميتده

---

[*] بوذاتك اسمى دخى (ابوبكر بن قرمان) دكل ، (ابوبكر بن قزمان) در .

[١] ابن خلدون ٥٠٣ ج ١

دهـا ایلری کیتملری اوزرینه شعرك دائرهٔ تأثیری‌ده اونسبتده کسب وسعت ایلمش ایدی . باخصوص عرب دولتلرنده بوتأثیر دهـا زیاده نمودار برزمین بولمش ایدی . چونکه بودولتلرده خلفا بالذات شعر ایله مشغول اولورلر وشعر

خلفایه مخصوص برسرای

ایله شعرایه بیوك براهمیت ویریرلردی . خلفای امویه‌نك شعرایه نه قدر اهمیت ویردکلرینی ، شعرایی نصل کندی نزدلرینه جلب واعزاز ایتدکلرینی دها اول

كوسترمش ايدك . بو حال دولت عباسيه‌نك ايلك دورلرنده وعرب دولتلرينك جمله‌سنده دوام ايلشدر . شاعر نزد خليفه ويا اميره كلدكجه حضوره قبولنى استيذان ايدر وحضوره كيرنجه قصيده‌سنى انشاد ايلردى . خليفه انشاد اولنان قصيده‌يى ديكلر[١] وحاضر بولنانلر ابياتى ايله ترنم ايدرلردى . شاعر قصيده‌سنى بيتيرنجه خليفه ، ياخود امير شاعره مكافات ويرلمسنى امر ايدردى . بوعطيه بعضاً يوز بيك درهمى متجاوز ، بلكه‌ده بيك بيك (١,٠٠٠,٠٠٠) درهمه قدر بالغ اولوردى [٢] . شاعره بعضاً آيلق معين برمعاش باغلانير ، خلعتلر ايله اعزاز اولنور ، كنديسنه مأموريت‌ده ويريليردى [٣] . خلفاى عباسيه‌دن (مهدى) و (رشيد) واندلس خلفاى امويه‌سندن (ناصر) ــ عبدالرحمن ثالث ــ و (منصور) شعرايه الك چوق بذل واحسانده بولنان خلفادن ودولت امويه زماننده عراقينده والى بولنان (خالد قسرى) ايله بنى حمداندن (سيف‌الدوله) شعرايه الك چوق التفات واحسانده بولنان امرادن ايديلر .

مع مافيه خلفا وامرا ــ پك نادرلرى مستثنى اولمق اوزره ــ عموماً شاعرلره بذل اموال واحسان ايدرلردى . بوخلفا وامرا هفته‌ده ، ياخود آيده ، ياخود سنه‌ده شعرايى قبول ايچون بريوم مخصوص تعيين ايلرلر واوكون صانكه شعر وادبياتدن بشقه برشى ايله اوغراشمق ايستەميورلرمش كبى حضورلرينه شعرادن بشقه كيمسه‌يى ادخال ايتمزلردى [٤] . شعرا حضور خلفا ويا امراده عقد اولنان بومجلسلرده مناظره ومباحثه‌لرده بولنورلردى . اوكبى مناظره‌لرك قريحه‌لرك پارلامسنه وهمت واقدامك تعاليسنه نه قدر خدمت ايده‌جكى خفى دكلدر . اندلسليلر بوخصوصه سائرلرندن فضله اهميت ويريرلردى . بشنجى قرن هجريده اشبيليه‌ده حكم سورن بر سلاله‌نك برنجى حاكمى اولان (معتضد بن عباد) ك شعرانك راحت واكرام ايله اقامتلرينه مخصوص بردائره‌سى وار ايدى كه هرهفته پازارايرتسى كونى اولدقجه شعرا مشاراليهك حضورينه كيررلر وكنديلرندن بشقه كيمسه قبول اولنمازدى . اندلسده شعرانك موقع ورتبه‌لرى

---

[١] ابن‌خلكان ٧٢ ج ١ [٢] ابن‌خلكان ١٩٨ ج ١ [٣] نفح‌الطيب ٧٢٩ ج ١
[٤] اغانى ٤٤ ج ٩ وابن‌خلكان ١٦٩ ج ١

ورئیسلری واردی . رئیسی سلطان تعیین ایدردی [۱] . شعرانك اسملری مأمورین دولت کبی سجلات حکومتده بردفتر مخصوصده قید اولنوردی [۲].
اندلس امراسندن بری بر فتحدن عودت ایدنجه خلقك قبولی ایچون بر مجلس قورادی . مجلسده ایلك اوکجه حافظلر آیات قرآنیه‌یی تلاوت ایدرلردی . متعاقباً شاعرلر آیاغه قالقه‌رق قصیده‌لرینی انشاد ایلرلردی . ظن وتخمینمزه کوره اندلسلیلرك شعرایه بودرجه اکرام واحسانده بولنملری بغداد خلفاسنه اقتدا مقصدیله ایدی . نته‌کیم اندلس حکمدارلری بغداد خلفاسنك آداب و عاداتنك ، احکام وقوانیننك وسائر احوالنك اکثرنده انلره اقتفا ایتمشلر ایدی .

شعر ایله خلفا وامرا

شعر صنعتنك دول عربیه‌ده رواجنه باعث اولان اسبابدن بری‌ده خلفانك بالذات اشعار نظم وشعر ایله اشتغال ایلملری ایدی . حتی بعض خلفانك پك پارلاق قصائد ومقاطیعی (قطعه‌لری) واردر . ملوك امویه‌نك ایکنجیسی (یزیدبن‌معاویه) خلفای شعرانك اك مشهورلرندن ایدی . مشارالیهك اشعاری اوچ کراسه‌ده ــ جزءده ــ جمع ایدلمشدر . (ابن‌خلکان) بو اشعاری پك چوق سودیکی ایچون جمله‌سنی اوقویوب ازبر ایتدیکنی سویلیور [۳] . بونی غریب کورمامك اقتضا ایدر . چونکه (یزید) چولده بیومش ایدی . والده‌سی بنی کلبدن (میسون بنت‌بحدل) معاویه‌نك زوجه‌سی ایکن انك شامده‌کی سرایلرینی بکنمیه‌رك چوله اولان اشتیاق ومحبتنی اظهاردن چکنمامش ومطلعی :

لبیت تخفق الارواح فیه احب الی من قصر منیف
ولبس عباءة وتقر عینی احب الی من لبس الشفوف

[۱] نفح‌الطیب ۱۱۹ ج۲ [۲] نفح‌الطیب ۸۹۵ ج۲ [۳] ابن‌خلکان ۵۰۸ ج ۱
[*] (میسون) عمجه زاده‌سی سودیکندن زوجی معاویه‌یی سوه‌مامشدر . بالاده ذکر اولنان ابیاتك تمه‌سی شودر :

« هر طرفی روزکاره معروض بر چادر نجه یوکسك بر سرایدن دها خوشدر. برعبا کیوب ممنون یاشامق اینجه ومزین البسه کیوب نا خوش بر حیات کچیرمکه مرجحدر »

بیتلرندن متشکل اولان اومشهور ابیاتی انشاد ایتمش ایدی (معاویه) میسونك بوابیاتی ایشیدنجه « بنی بسلی برطانه یه بکنزتمك درجه سنه قدر واردی ها ! » دیه رك میسونی تطلیق ایلمشدر. (میسون) یزیدی قارننده حامل اولدیغی حالده نجدده کی عائله سنه گیتمش ، اوراده یزیدی طوغورمش، اوراده اکا ایکی سنه ممه ویرمشدر[١]. ملوك امویه دن (ولید بن یزید بن عبدالملك) ایله خلفای عباسیه دن (هرون الرشید) دخی خلفای شعرادن ایدیلر . بونلرکه برابر خلفای عباسیه نك اکثری شعر نظم ایدرلردی . بونلرك ایچنده بلا استثنا الك شاعرلری ٢٩٦ سنهٔ هجریه سنده وفات ایدن (عبدالله بن المعتز) ایدی . مشارالیه مقام خلافتده یالکز بر کون برکیجه بولنمشدر . ارباب علم واقتداردن ایدی . بر دیوان اشعاری واردر [٢] . مصرده طبع ایدلمشدر . خلفای عباسیه دن الڭ صوك شعر نظم ایدن ذات ٣٢٩ سنهٔ هجریه سنده وفات ایدن (راضی بالله) ایدی. مشارالیه شعری قید وتدوین اولنان الڭ صوك خلیفهٔ عباسی اولدیغی کبی منبرده خطبه(نطق) ایرادایدن وندیملرایله مجالسه ومصاحبه ده بولنان وعاماتی کندیسنه یاقلاشدیران الڭ صوك خلیفهٔ عباسی ایدی [٣] .

اندلس ملوك وامراسنه کلنجه بونلردن (عبدالرحمن اوسط) و (مستعین بالله شعر نظم ایدنلردن ایدیلر . (صولی) خلفای عباسیه نك اشعارینه دائر مستقل بر کتاب تألیف ایتمش ایدی . اندلس ملوك امویه سی بو خصوصده عباسیلره غبطه ایلمشلر ایدی . بو جهتله اندلس ملوکندن (حکم) لڭ بتون مراغی (صولی) طرفندن یازیلان کتابك عباسیلرك اشعارینی احتواسی کبی

واکل کسیرة فی کسر بیتی	احب الی من اکل الرغیف
واصوات الریاح بکل فج	احب الی من نقر الدفوف
وکلب ینبح الطراق دونی	احب الی من قط الوف
وخرق من بنی عمی نحیف	احب الی من علج عنیف (علیف)

[١] دمیری ٢١٨ ج ٢ [٢] ابن خلکان ٢٥٨ ج ١ [٣] الفخری ٢٥٢

اندلسده يتيشن خلفاى امويه‌نك اشعارينى حاوى اولمق اوزره بر كتابى يازه‌جق بر مؤلف بولنمغه منصرف ايدى [١] .

بالاده ويرديكمز معلوماتى دقت ايله نظر تأمله آلير ايسه‌كز شعره اك زياده اهميت ويرن خلفا وامرانك شعرك نظمنه اك زياده قدرت صاحبى اولان خلفا وامرادن اولدقلرينى كوررسكز . زيرا بونوع خلفا وامرا شعرى حقيله تقدير ايدرلردى . بو حال حكومات مطلقه‌نك ايجاباتندندر . چونكه بونوع حكومتلرده رواج بولان صنايع ، فنون ، علوم وادبيات آنجق پادشاهلرك وامرانك رغبت كوستردیكى شيلره انحصار ايدر . خلفاى امويه‌دن (وليد بن يزيد بن - عبدالملك) كندى مدحنه دائر (يزيد بن منبه) طرفندن نظم ايديلن بر قصيده‌نك هر بيتى ايچون بيك درهم عطيه ويرمشدر [٢] . مشار اليه قصيده‌لرك ابياتنى تعداد وهر بيت ايچون بيك درهم احسان ايدن ايلك خليفه ايدى . سائر خلفا وامراى شعرايى ده اكا كوره قياس ايتمليدر . بنى حمداندن (سيف الدوله)-نك دورنده شعرك رواج بولمسى آنجق مشار اليهك بالذات شاعر اولمسندن نشأت ايلمش ايدى [٣] .

(عبدالملك بن مروان) بركون شعرا وادبا ايله مصاحبت ايتديكى صره‌ده هم مجلسلرينه :

اهيم بدعد ماحييت فان امت فواحربا من يهيم بها بعدى

بيتى حقنده فكركز نه‌در ؟ ديه صورار . مصاحبلرى « معناسى كوزل بربيت » جوابنى ويريرلر . عبدالملك : « خير ، بوبيتك صاحبى زوزكدر . معنى كوزل دكل . بشقه برمعناده سويلملى ايدى » دير . مصاحبلندن برى بيتى شو شكله افراغ ايدر :

اهيم بدعد ماحييت فان امت اوكل بدعد من يهيم بها بعدى

عبدالملك بومعنايى ده‌ها چركين كوره‌رك حتى بونى سويليه‌جك عاشقى حسسز ، ناموسسز عد ايلر . اوحالده نصل اولمليدر ؟ ديه صورارلر . عبدالملك شو شكلده اولمليدر دير :

---

[١] نفح الطيب ١٠٠٣ ج ٢ [٢] ابن الاثير ١٣٧ ج ٥ [٣] ابن خلكان ٣٦٥ ج ١

اهیم بدعد ماحییت فان امت   فلا صلحت دعد لذی خلة بعدی [۱]

یوقاریدن بری ویردیکمز ایضاحاتدن آکلاشیلدیغی وجه ایله دولت امویه‌نك ابتدالرنده شعرایه برمقصد سیاسی‌یه بناءً اهمیت ویریلیوردی . بالآخره بو اهمیت خلفـا وامراجه شعر وادبیات ایله تلذذ سـوقی ایله کوستریلن برمقصد ادبی‌یه انحصار ایلدی . خلفا وامرا شعرا ایله مجالسه وقصائد ویا ابیات نظمنی انلره تکلیف ایدرلردی . یاخود معناسنی حل ایتمـدکلری ویا برقسمنی اونوتدقلری بربیتی صورمق ایچون شعرایی کندی نزدلرینه جلب ایدرلردی . بعضـاً خلفا ایله جای آرزو اولنان شعرانك اقامت ایتدکلری محللر آره‌سنده بیوك برمسافه بولنوردی . نته‌کیم خلفای امویه‌دن (هشام بن عبدالملك) پایتختی اولان شامده مقیم بولنورکن عراقده والیسی بولنان (یوسـف بن عمر ثقفی) یه برامرنامه کوندره‌رك (حمـاد راویه) یه ۵۰۰ دینار ایله برهجین اعطـاسیله کندیسنی شامه کوندرمسنی امر ایلر . (حماد) عراقدن حرکتله ۱۲ کونده شـامه مواصلت ایدر . حضور خلیفه‌یه کیروب احضـارینك سببنی صوردیغی زمان (هشـام) حماده : « بر بیت خاطریمه کلدی‌ده کیمك اولدیغنی بیله‌مدم . او بیت‌ده شوایدی:

ودعوا بالصبوح یوماً فجاءت   قینـة فی یمینهـا ابریق

« برکون صباح عیش ونوشنه طالهلم دییه قرار وبردیلر . درحال برمغنیهٔ دل آشوب صاغ النده برابریق باده‌یی حاملاً مجلسه کلدی » دیر .

(حماد) بو بیتك (عدی بن زید عبادی) نك اولدیغنی بیان ایله برابر بیتی محتوی اولان قصیده‌نك جمله‌سنی (هشـام) ه انشاد ایلر [۲] . برچوق دفعه

[۱] الفخری ۱۱۲

[۲] (ابن خلکان) بوفقره‌یی (مقامات) صاحبی مشهور (ابو محمد حریری) نك (درة الغواص) نامنده‌کی اثرندن نقل ایتمشـدر . فقره شـو شکلده تصویر اولنیور : حماد راویه دیبورکه : « (یزید بن عبدالملك بن مروان) مقام سـلطنتده ایکن اکا انتساب ایتدیکمدن برادری هشام بوسببدن بکا نظر خصومتله باقاردی . بالآخره یزید وفات ایدوبده برادری هشام کرسیٔ سلطنته جلوس ایدنجه انتقامندن قورقه‌رق خانه‌مده برسـنه صاقلاندم . دوسـتلرمدن اخلاقنه امین اولدیغم کیمسـه‌لر ایله کیزلی کیزلی کوروشمکدن ماعدا هیچ بر انسـان ایله کوروشـمیوردم . برسـنه مدت بویله کچدیکی حالده کیمسه‌نك بنی آرامدیغنی کورنجه جسارت آله‌رق برکون جمعه نمازینی قیلمق اوزره

خلفا بوكبى شيلرى شرعك تجويز ايتمديكى بزم ذوق وسفاده بولنور ايكن اجرا ايدرلردى . ازجمله (حبابه) نك مفتونى اولان وعشقندكى رسوايلق ايله ترك

جامعه كيتدم . نمازى رصانه جامعنده قيلوب بيتيرديكم صره‌ده ايدى‌كه ايكى پوليس مأمورى يانمه كلديلر . « والى يوسف بن عمر ثقفى سنى ايستيور » ديديلر . كندى كنديمه « ايشته قورقديغم شى باشمه كلدى » ديدم . پوليسلره « مساعده ايديكز. عائله‌مه كيده‌يم ، وداع ايده‌يم . بلكه انلرى بردها كورمك نصيب اولماز » ديه رجا ايتدم . « بوقابل دكل » ديديلر . كنديمى انلره تسليم ايتدم . والى (يوسف بن عمر ثقفى) نك حضورينه چيقارديلر . قرمزى ايوانده اوطوريبوردى . سلام ويردم . سلامه قارشيلق ويردى . قيرقوتمقسزين بنى جلب و بش يوز دينار ايله بردوه اعطا ايدرك شامه اعزامى واون ايكى كونده شامه وارمى لزومنى مبين (هشام) دن كلن امرنامه‌يى كوستردى. دوه‌ده حاضرلانمش ايدى . پاره‌يى آله‌رق يوله‌چيقدم . اون ايكى كونده شامه واردم . حضوره قبولمى استيذان ايدنجه (هشام) بنى قبول ايتدى . خليفه مشاراليه مرمرطاشى ايله مفروش وهرايكى‌طاش آره‌سنده آلتون بر چبوق منقوش ، حوليسى واسع برسرايده بولنيوردى. كنديسى قرمزى بر خالى اوزرنده اوطوريبوردى. ايپكدن قرمزى البسه كيمش ، مسك وعنبر سوروتمش ايدى . سلام ويردم . سلامه قارشيلق ويره‌رك كنديسنه يقين بريرده اوطورتدى . آياغنى اوپدم . برده يانسده نه‌كوره‌يم . ايكى جاريه واركه عمرمده بوكوزللكده انسان كورمامشدم . جاريه‌لرك قولاقلرينك هر برنده نور كبى پارلايان ايكى اينجى ايله برر كوپه واردى . هشام بكا : « نصلسك ؟ احوالك نصل ؟ » ديه صوردى . « حمد اولسون ، ايدر » ديدم . « سنى نه ايچون كتيرديكمى بيليرميسك ؟ » ديدى . « خير » ديدم . « خاطريمه بر بيت كلدى ناظمنى بيله‌مدم . ايشته بونك ايچون سنى جلب ايتدم . اوبيت شوايدى :

ودعوا بالصبوح يوماً فجاءت قينة فى يمينها ابريق

ديدى. « بو بيتى (عدى بن‌زيد العبادى) برقصيده‌ده سويلشدر » جوابنى ويردم. بتون قصيده‌يى سويله ديدى . قصيده‌يى شو صورتله سويلمكه باشلادم :

بكر العاذلون فى وضح الصبح يقولون لى اما تستفيق
ويلومون فيك يا ابنة عبدالله والقلب عندكم موهوق
لست ادرى اذ اكثر العذل فيها اعدو يلومنى ام صديق

نهايته طوغرو كلن :

ودعوا بالصبوح يوماً فجاءت قينة فى يمينها ابريق
قدمته على عقار كعين الديك صفى سلافها الراووق
مرةً قبل مزجها فاذاما مزجت لذ طعمها من يذوق
وطفا فوقها فقاقيع كالياقوت حمر يزينها التصفيق
ثم كان المزاج ماء سحاب لاحرى آجن ولا مطروق

بيتلرينى سويلينجه (هشام) صوك درجه نشوه دار اولدى . »

حیات ایدن (یزید بن عبدالملك) برکیجه (حبابه) ایله ایچوب ذوق وصفا ایدییوردی . (یزید) حبابه‌نك الندن باده‌یی ایچوب کیفلندکدن صکره (حبابه) شو بیتی تغنی ایلر :

اذا رمت عنها سلوةً قال شافع   من الحسن میعاد السلو المقابر

« محبوبهٔ فتانمی دوشونمامك ، اونوتمق ، اندن واز کچمك ایستدکجه انك کوزللکندن برشفاعتکار قارشی طوره‌رق بوقلب آزاده‌لکی آنجق قبره کیردیکی زمانده اوله بیلیر دیر » .

(یزید) حبابه‌دن بو بیتك قائلنی صورار . (حبابه) بیلمم دیر . (یزید) همان مشاهیر تابعیندن وافاضل علمادن (زهری) نك جلبی ایچون آدم کوندریر . حال بوکه وقت کیجه یاریسنی کچمش ایدی . (زهری) قورقوسندن تتره‌یه تتره‌یه نزد خلیفه‌یه کلیر . جلبی سببنی آکلاینجه قورقوسی زائل اولور [۱] .

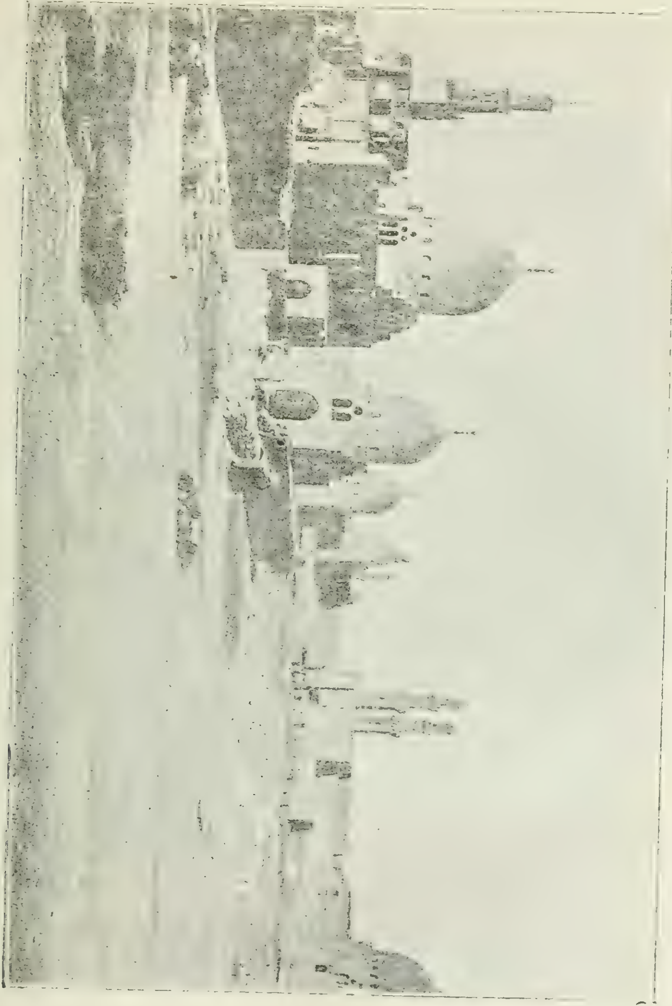
مع مافیه شعرا ایله مجالسه خلفای عباسیه‌دن (هادی) نك یاپدیغی کبی برمنظره‌نك، یاخود برآلتك توصیفی کبی علی الاکثر ادبی برمقصد ایچون وقوع بولوردی . مشار الیه شاعرلری کندی نزدینه جلب ایدرك (مهدی) طرفندن کندیسنه اهدا ایدلمش اولان (عمر بن معدی کرب) ك (صمصامه) نامنده‌کی سیف مشهورینك توصیفنی طلب ایلدی . شعرادن (ابن یامین بصری) او سیف صارمی جمله‌دن زیاده کوزل توصیف ایتدیکندن خلیفه‌نك مکافاتنه نائل اولدی [۲] .

شعر وشعرادن اك زیاده بحث‌سون خلفادن (رشید) برکون نزدنده منعقد اولان برمجلس ادبده مباحثاتده بولندیغی صره‌ده حاضر بولنانلردن « ومن یسأل الصعلوك این مذاهبه » نصف بیتنك ایلك مصراعنی صورار . حاضر بولنانلردن

حریری بوفقره‌ده هشامك اواثناده جاریه واسطه‌سیله حماده برقدح باده ویردیردیکنی ذکر ایدییورسه‌ده طوغری دکلدر. چونکه (هشام) مسکرات ایچمزدی . بوندن ماعدا بوفقره‌ده ایکنجی بر خطا دها وار . (یوسف بن عمر ثقفی) نك عراق والیلکی اوزمانه مصادف دکلدر . (هشام) زماننده عراق والیسی (خالد بن عبدالله قسری) ایدی .   (ابن خلکان)

[۱] حلبة الکمیت ۶۰ [۲] مسعودی ۲۷۸ ج ۲ اصلده سهواً (ابن یامین مصری) دینیلمشدر.

هیچ بری بیلمز . مشاهیر ادبادن (اصمعی) اوصره‌ده کله‌میه‌جك درجه‌ده
خسته بولندیغندن (رشید) اسحق موصلی‌یی اصمعینك نزدینه اعزام واصمعی‌یه

قاهره‌ده مقابر خلفا

ویرلمك اوزره‌ده بیك دینار ارسال ایلر . (اصمعی) صوریلان بیتك تمامی :

وسائلة این الرحیل وسائل   ومن یسأل الصعلوك این مذاهبه

صورتنده بولندیغنی جواباً بیان ایدر [١] .

[١] مزهر ٨٣ ج ١

(رشـيد) چوق دفعه‌لر بر بيتك معناسنى حل ايتمك ايچون مجلسـلر عقد ايدردى . مشار اليه بركون اويله برمجلسده بولنور ايكن :

قتلوا ابن عفان الخليفة محرماً ورعاً فلم ار مثـله مخذولا

بيتنك معناسنى صورمش ايدى . مجلسده (كسائى) و (اصمعى) بولنمقده ايدى . آره‌لرنده حضور خليفه‌ده (محرم) كلمه‌سـنك تفسيرى حقنده برمناقشه ومجادله ظهور ايدرك بوكلمه‌نك بوموقعده (قباحتسز) معناسـنده بولنديغى (اصمعى) طرفندن اثبات ايدلدى [١] . (رشيد) عربلرك قورد حقنده سويلدكلرى الك ايى بيت ايچون مكافات اوله‌رق مشاهيرشعرادن (فضل بن عبدالصمد رقاشى) يه ١،٦٠٠ دينار قيمتنده بريوزوك اهدا ايتديكى كبى [٢] اوغلى (مأمون) دخى مشاهيرشعرادن (على بن الجهم)ى بربيتك نظمى ايچون والى تعيين ايلمشدر [٣] . شـعر مجلسلرى اولآن خلفا ايله امرادن (سيف الدوله) وسـائره‌نك مجلسلرنده جريان ايدن بويولده‌كى احوالى‌ده اكا كوره قياس ايديكز .

دولتده شعرك تأثيرى

خلاصةً ديينله‌بيليركه شعر عربلرك بتون علوم ادبيه‌لرينى تشكيل ايديور ايدى . هر زمان ، هر نره‌ده بولنسه‌لر شعر مناشداتى ، مسامراتى ، مباحثات ومذاكراتى ايله اشتغال ايلرلر ايدى . بواشتغال خلفا ، امرا وادبايه مخصوص برشى اولميوب اركك ، قادين عموم خلقه شامل ايدى . شعر ايله كثرت اشتغالده اوقدر ايلرى كيتمشلر ، اودرجه چوق اشعار حفظ ايتمشلر ايدى كه برموقعده برمعنايى متضمن بربيت ايراد ايتمك لازم كلسه اوموقعده يالكز شاعرك اسمنى ذكر ايدرلردى . شاعرك يالكز اسمى هانكى بيتنه اشـارت ايدلمك ايستنلديكنى كوسـترمكه كافى كورولوردى . روايته كوره بركون بغداد كوپريسـنده برآدم طوريبورمش ، دابر وحسـنا برقادينك (رصـافه) جهتندن كله‌رك اوكـندن كچديكنى ، اوصره‌ده بر دليقانلينك‌ده قادينه قارشى قارشى‌يه كله‌رك اكا خطاباً

[١] مزهر ٢٧٨ ج ١ [٢] النجوم الزاهره ٤٦٢ ج ١ [٣] اغانى ١٦ ج ١٣

« الله علی بن جهمه رحمت ایتسون » دیدکنی ، قادینك ده « الله ابو العلا المعری یه ده رحمت ایتسون » جوابنده بولندیغنی ، بونلر طورمیه‌رق هر بری برطرفه یولنه دوام ایتدیکنی کورر . بونك اوزرینه اومتجسس آدم قادینك آرقه‌سندن قوشه‌رق کندیسنه یاقلاشیر . « قادین ! تعاطی ایتدیککز سوزلردن نه‌دیمك ایستدیککزی بکا سویلیکز . یوقسه سزی رسوای ایدرم » دیر . قادینجغز « دلیقانلی « الله ابن جهمه رحمت ایتسون » دیدیکی زمان بو سوزدن شاعرك :

عیون المها بین الرصافة والجسر جلبن الهوی من حیث ادری ولاادری

بیت مشهورینی افهام ایتمك ایستدی ، بن ده اکا جواباً « الله ابو العلا المعری یه ده رحمت ایتسون » دیدیکم وقت بوسوزدن مقصدم ابو العلانك :

فیا دارها بالخیف ان مزارها قریب ولکن دون ذلك اهوال

بیت مشهورینی افهام ایتمك ایدی » جوابنده بولنور [١] .

شعره بوقدر اهمیت ویریلیر ایسه بر بیت شعرك بر محاربه‌نك ظهورینه ، یاخود برجماعتك قتلنه ، یاخود بالعکس قتلدن تخلیصلرینه سبب اولمق درجه‌سنه قدر اشعارك دولت وملتك اعاظم رجالی اوزرنده پك شدتلی بر تأثیر اجرا ایتمسی پك طبیعی کورولمزمی ؟

شعرك اودورلرده نه قدر بیوك بر تأثیر اجرا ایلمش اولدیغنی کوسترن مثاللردن اولمق اوزره برنجی خلیفهٔ عباسی (سفاح) احراز حاکمیت ایتدکدن صکره امویلردن و آدملرندن برحیات قالانلرك ایزینی تعقیب ایلیه‌رك بونلری قلیجدن کچیرمش ایدی . امویلرك بیوکلرندن برطاقم ذوات (سفاح) ه عرض دخالت واستحصال ایلدکلری عفوه بناءً بغدادده اختیار اقامت ایدرك خلیفهٔ مشارالیهك مجلسنه مداومت ایلمکده ایدیلر . تصادفاندن اوله‌رق انلردن (سلیمان بن هشام بن عبدالملك) برکون (سفاح) ك حضورنده بولنه‌رق خلیفه‌نك التفات واکرامنه مظهر اولور. اوصره‌ده شاعر (سدیف بن میمون) سفاحك حضورینه کیروب شو ایکی بیتی انشاد ایدر :

---

[١] حلبة الکمیت ٩٥

لايغرنك ماترى من رجال ان تحت الضلوع داءً دويا
فضع السيف وارفع السوط حتى لاترى فوق ظهرها امويا

(سليمان بن هشام) بو ابياتك نه درجه‌ده تأثير اجرا ایتدیکنی حس ايدرك شاعره « قتلتنی یاشیخ ! » دير. فی الحقيقه بر لحظه كچمدن (سليمان) حضوردن قالديريله‌رق اعدام اولنور .

كذلك بركون (سفاح) امويلردن يتمش قدر ذات نزدنده بولنديغی حالده يمكه اوطوره‌ق اوزره بولنور . اوصرده‌ده برشاعر كيرر :

اصبح الملك ثابت الآساس بالبهاليل من بنی العباس

بيتی ايله باشلايه‌رق امويلرك مظالم واعتسافاتنی تعداد ايدر . نهايت شو ايكی بيتی سويلر :

واذكروا مصرع الحسين وزيد وقتيلاً بجانب المهراس
والقتيل الذی بحران اضحى ثاوياً بين غربة وتناس

(سفاح) بو ابياتدن غليانه كله‌رك حضورنده بولنان امويلرك قليجدن كچيرلملرينی امر ايدر . بو امويلر عموماً قليج ضربه‌لری ايله اولدقلری يرده اتلاف ايديليرلر . اوزرلرينه يرده بولنان مندرلر اورتولور . (سفاح) مندرلرك اوزرينه اوطورر ، اتلاف اولنانلرك بعضلرينك آنين محتضرانه‌سنی ايشيده ايشيده يمكنی بر . مقتوللرك هيچ برنده اثر حيات قالمينجه‌يه قدر اوزرلرنده اوطورمش قالير [١] .

غدرالذی اعطاك نقفور فعليه دائرة البوار تدور

بيتندن متشكل اولان و (رشيد) ی روم پادشاهی (نقفور) ه اعلان حربه سوق ايدن قصيده دخی شعرك اجرا ايتديكی شدت تأثيره ديكر بر مثال تشكيل ايلر [٢] .

بر چوق دفعه انسان خليفه‌نك تقديرينه مظهر اولان بر بيت سايه‌سنده حياتنی قتلدن تخليصه موفق اولوردی . دولت عباسيه امراسندن (مالك بن طوق) ك (رشيد) ايله وقوع بولان سركذشتی مشهوردر. (مالك بن طوق)

[١] الفخری ١٣٤ [٢] مسعودی ١٤٢ ج ١

دولته قارشى اعلان عصياندن طولايى اعدامه مستحق اوله‌رق اعدام ايديله‌جكلره مخصوص سختيان دوشك اوزرينه ديز چوكدورلدكدن صكره مطلعى :

ارى الموت بين النطع والسيف كامناً   يلاحظنى من حيث ما اتلفت

بيتندن متشكل اولان قصيده‌يى انشاد ايله بونده اولومدن قورقمديغنى ، چونكه اولوم هر نه زمان اولسه كله‌جكنى ، يالكز يتيم براقه‌جغى چوجقلرينى دوشونديكنى تصوير ايلر . (رشيد) بو آجيقلى تصويردن رقته كله‌رك آغلار . (مالك بن طوق) ه : « عزت نفس ايله سكوت ايتدك ، علم وحكمت ايله سوز سويلدك . سنى عفو ايدييور وچوجقلريكه باغشلايورم . عائله‌كه التحاق ايت . صاقين بر دها اويله بر حالده بولنمه » ديه‌رك سبيلنى اطلاق ايدر . مالك اطاعت وصداقتنى تأمين ايله خانه‌سى خلقنه التحاق ايلر [۱] .

نيجه قوماندانلر واردركه ميدان محاربه‌دن فرارى اختيار ايتمك اوزره بولنور ايكن خاطرلرينه كلن بر بيتك اجرا ايتديكى تأثير حماست ايله بر آتشپارهٔ جلادت كسيله‌رك هزيمت وفرار قرارينى عزم واقدامه تحويل ايلمشلردر . دولت امويه‌نك مؤسسى (معاويه) خاقى حفظ اشعاره تشويق ايتديكى صره‌لرده شو سوزلرى سويلمشدر : « شعر مناقب اسلافكزى حاوى اولديغى كبى سزى ارشاد ايده‌جك پك چوق حكمتلرى‌ده شاملدر . برچوق دفعه ميدان محاربه‌ده فرار وهزيمتدن بشقه اختيار ايديله‌جك بريول بوله‌مديغم زمانلرده (ابن الطنابهٔ انصارى) نك :

ابت لى عفتى وابى بلائى   واخذى الحمد بالثمن الربيح

بيتى خاطريمه كلير ، عار فرارى ارتكابدن بنى منع ايلر » [۲] .

كرك جاهليت ، كرك اسلاميت زمانلرنده وقوع بولان بوكا مشابه برچوق احوالى‌ده بوكا قياس ايده‌بيليرسكز .

[۱] فوات الوفيات ۱٤۳ ج ۲ [۲] ابن‌خلكان ۱۰۷ ج ۲

علوم دخیله

مدنیت اسلامیه‌نك اقتضا ایتدیكی علوم اسلامیه ایله بو علومك ظهور وترقیسنه باعث اولان اسباب ، علوم ادبیهٔ جاهلیه ایله اوعلومك دور اسلامیده كچیردیكی ادوار واحرازایتدیكی تكملات حقنده یوقاریدن بری‌یازدیغمز مطالعاتی بیتیردكدن صكره شمدی آرتق اسلاملرك عربجه‌یه نقل ایتدكلری علوم دخیله‌یه دائر معلومات ویره‌لم . علوم دخیله‌دن مراد اسلامیتك ظهوری صره‌لرنده اسلاملرك طانیدقلری ممالكده منتشر اولان علوم قدیمه‌دن عبارتدر . بوعلوم ومعارف ایسه ازمنهٔ تاریخیه‌نك ابتداسندن اعتباراً مدنیت اسلامیه‌نك ظهورینه قدر توالی ایدن ادوارده طریق مدنیته سلوك ایدن اقوام مختلفه‌نك رجال علم وفلسفه وادبیاتی طرفندن وجوده كتیریلن معارف بشریه‌نك خلاصه‌سندن متشكلدر . آثوریلرك ، بابلیلرك ، فنیكه‌لیلرك ، مصرلیلرك ، هندلیلرك ، اسكی ایرانلیلرك ، اسكی یونانلیلرك زبدهٔ علوم ومعارفی‌ده اوجمله‌یه داخلدر . بوسوزلرمز ایله عربلرك هرملتك علمنی اوملتدن اخذ واقتباس ایتدكلرینی دیمك ایسته‌میورز . یالكز شونی بیان ایتمك ایسته‌یورزكه عربلر عالم مدنیتده اثبات وجود ایتدكلری زمان علوم ومعارف بشریه عصرلرك توالیسی وعناصرك تفاعلی ایله‌سوزوله سوزوله قسم اعظمی یونانلیلرده طوپلانمش ایدی . یونانلیلر بوعلملری منتظم ترتیبات وتصنیفاته تابع طوته‌رق ترقی ایتدیرمشلر ایدی . متعاقباً خرستیانلق ظهورایدنجه علوم ومعارفه آیریجه برتأثیر اجراایتمش ایدی . بوعلوم ومعارفدن برقسمی بالآخره اسلاملرك حاكمیتی آلتنه وسلك خدمتنه كیرن ایران ، هند وسائره كبی حكومات قدیمه‌دن قالمه اقوام نزدنده قالمش ایدی . عربلرایشته بو اقوامك عمومندن اقتباس مدنیت ایتمشلردر . مدنیت اسلامیه‌نك علوم ومعارف

بشريه‌يه ايتديكی خدمتلرك بيوكی علوم ومعارف طاغنيق برحالده بولنور ايكن بونلری يونانليلردن ، ايرانليلردن ، كلدانيلردن عربجه‌يه نقل ايله برآره‌ده طوپلادقدن صكره آتيده كوروله‌جكی اوزره برقات دها مظهر ترقی ايلمشی ايدی .

شوحالده اولا اسلاملرك طانيدقلری ممالكده علوم و ادبياتك احوالندن بحث ايده‌لم . بوبحث يونانليلرك ، ايرانليلرك ، كلدانيلرك علوم وادبياتنی احتوا ايدركه بونی مقامك مساعده‌سی درجه‌سنده كوستردكدن صكره عربلرك اوعلوم ومعارفدن كندی لسانلرينه نقل ايتدكاری شيلر ايله نقله باعث اولان اسبابی ده ايضاح ايليه‌جكز .

يونانليلرك علوم ومعارفی

يونانليلر ازمنهٔ قبل التاريخده هندستانك يوقاری طرفلرندن مهاجرت وآطه‌لر دكزنده‌كی آطه‌لر ايله بو آطه‌لرك قارشيسنده كائن آسيای صغری (آناطولی) سواحلنده اختيار اقامت ايلين اقوام آريه‌دندرلر . اقوام آريه‌نك مشترك ومتشابه برطاقم آداب وعاداتی واردر . بو جهتله يونانليلر ذكر ايتديكمز محللرده يرلشدكاری زمان هندستانده يرلشن برادرلری آريلرك اورايه كنديلريله برابر كوتوردكاری وقسم اعظمنی تاريخك الك اسكی دورلرنده كتب دينيهٔ سانسقريتيه (برهميه) لرنده قيد وتدوين ايلدكاری معتقدات وعاداتدن سلفلرندن كنديلرينه انتقال ايدن بك چوق شيلر برابر كتيرمشلردی .

(هه للاس Héllas) ، ياخود (هه للەن Héllènes) نامی ايله معروف اولان بويونانليلر (يونيون Ioniens) ، (ايوليون Eoliens) ، (دوريون Doriens) اسملريله اوچ قبيله‌دن متشكل بولنيورلردی . (يونيلر) آناطولی سواحلنده ، (ايوليلر) له سبوس Lesbos (مدللی) جزيره‌سی ايله اطرافنده ، (دوريلر) ده (موره) و (وسيچيليا) وسائره‌ده يرلشمشلردی . اوصره‌ده مدنيت قديمه هم نيل ، هم (فرات) واديلرنده فيلبز ، ياپراق ويرمش ايدی .

فنیکه‌لیلر براً یونیلره وبحراً دوریلره قومشو بولنمقله برابر آناطولی سواحلندن کندی مملکتلرینه‌جوار اولان یرلری مستعمره شکلنده زیرحاکمیتلرینه آلمشلردی. (یونیلر)، یاخود آسیا جهتنده بولنان یونانلیلر فنیکه‌لیلره بوصورتله یقین بولندقلرندن ایکی قوم آره‌سنده وقوع بولان اختلاط تأثیریله فنیکه‌لیلردن یونانلیلره برچوق آثار مدنیت انتقال ایلمشدر. بو آثارمدنیتك اکثری بابللیلردن، آثوریلردن، اسکی مصرلیلردن اقتباس ایدلمش ایدی. یونیلر بوسایه‌ده علم هیئت، طبابت وسائره‌یه متعلق برطاقم مبادئ علوم وادبیات اقتباس ایدرك بحر ایجیاء (آطه‌لر دکزی) نك جهت غربیه‌سنده بولنان قاردشلرینه نقل ایلمشلردر. یونانلیلر علی الاجمال ذکی وچالیشقان ایدیلر. بو جهتله چوق زمان گچمدن صرف کندی محصول قریحهٔ فطریه‌لری اولمق اوزره اشعار نظم ونطقلر تألیف ایلدکلری کبی برچوق شعرا وخطبا ومتعاقباً برچوق علما وفلاسفه واطبا یتشدیرمشلردر. یونانلیلر علوم ومعارفی برطاقم قواعد اوزرینه ترتیب ایلمشلردرکه برچوق جهتدن بوقواعدك احکامی بوکونه قدر مرعی بولنمقده‌در.

لسان یونانینك آدابی (ادبیات وعلومی) تاریخی اوچ دوره انقسام ایدر:

اولا آداب یونانیهٔ قدیمه دوریدرکه بودور ازمنهٔ تاریخیه‌دن اول باشلایه‌رق میلادك ٥٢٩ سنه‌سنده منتهی اولور. بوتاریخ شرقی روما ایمپراطوری یوستنیان (ژوستینیه‌ن) طرفندن روم ممالکنده بولنان مدارس وثنیه (بتپرستلك دورنده تأسیس اولنان مکتبلر) ك قاپادیله‌رق تعطیل اولنمسنه دائر امر اصدار ایتدیکی سنه‌یه تصادف ایدر [١].

ثانیاً بیزنتی (بیزانس) ویا قسطنطینی دوریدرکه بودور میلادك ٥٢٩ سنه سندن باشلایه‌رق عثمانلیلرك ١٤٥٣ سنهٔ میلادیه‌سنده استانبولی فتح ایلملریله ختام بولور.

ثالثاً یکی عصرلردرکه بودور فتح مذکوردن باشلایه‌رق بوکونه‌قدر دوام ایدر.

[١] بومکتبلری قاپادان، یونان آثار علمیه‌سنی یونان مدنیتیله برابر طیات اهمال ونسیانه آتان اوصره‌ده حکمفرما اولان جهالت الله خرستیانلق ایدی. چونکه خرستیانلغك روما ممالکنده انتشاری وشرق ایمپراطورلغنك برخرستیان دولتی حالنه گچمسی اوزرینه مدنیت یونانیه‌یه وحکما وادبای یونانیه‌نك آثارینه علامات کفر والحاد نظریله باقیله‌رق منع وتخریبلریله اوغراشلمشدر.

بوموقعده بحثمزه تعلق ايدن دورلر برنجى دورايله ايكنجى دورك برقسمندن عبارت اولديغندن يونانليلرك اوزمانلره عائد علوم وادبياتندن بحث ايله اكتفا ايده جكز .

آداب يونانيهٔ قديمه

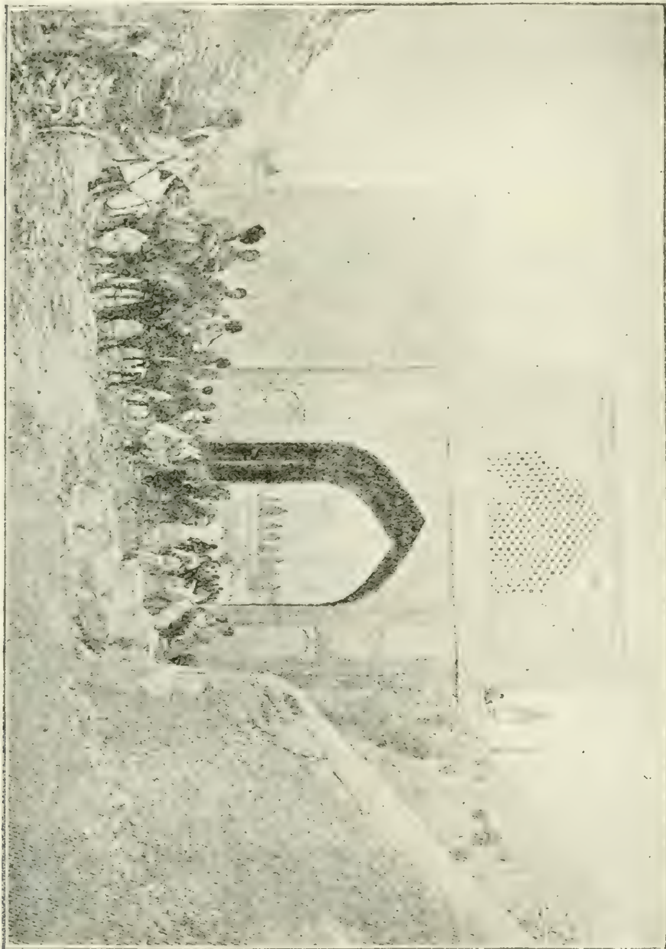
قبل التاريخدن ٥٢٩ سنه سنه قدر

بوبحث ، يعنى آداب يونانيهٔ قديمه بحثى ده اوچ دوره آيريلير : برنجيسى شعر دوريدركه قبل الميلاد ٥٧٥ سنه سنده ختامه ايرر . ايكنجيسى تياترو ، تاريخ وفلسفه دوريدركه قبل الميلاد ٤٧٥ سنه سندن ٣٠٠ سنه سنه قدر ١٧٥ سنه امتداد ايلر . اوچنجيسى علوم ومعارفك كماله ايردكدن صكره دورى ، ياخود اسكندريه دوريدركه بوده برى يونان ، ديكرى روما اولمق اوزره ايكى دوره آيريلير .

١ — شعر يونانى

عربلر علوم اسلاميه يى وآداب عربيه يى هيچ برملتى تقليد ، هيچ برملتدن اقتباس ايتميه رك كندى كنديلرينه نصل ايجاد ايتمشلر ايسه يونانليلر دخى آداب خياليه وتصورات شاعرانه لرينى ، يعنى ادبيات لسانيه لرينى اويله جه هيچ برملتى تقليد ، هيچ برملتدن اقتباس ايتمكسزين كندى كنديلرينه ايجاد وابداع ايدن اقوامدن معدوددرلر . يونانليلرك الك قديم علوم وادبياتى شعردن متشكل ايدى . الك اسكى زمانلردن اعتباراً شعرده بيوك برمهارت ، بيوك برتعالى كوسترمشلردى . چونكه انلردن هر قبيله شعرك برنوعى ايله اشتغال ايليه رك انى مظهر اعتلا وترقى ايلمشدى . (يونيلر) شعر قصصى (نقلى) ايله ، (ايوليلر) بسيط شعر موسيقى Poésie lyrique ايله ، (دوريلر) كذلك بوشعر موسيقى ايله وتوسيعى ايله مشغول اولمشلردى . متعاقباً يونيلرك برشعبه سى اولان اتيون (آتيكلر

Attiques) شعر تمثیلی (تیاترو) وسائر صنائع خیالیه ایله اشتغال ایتمشلردی. یونانلیلر بو اشتغالات نتیجه‌سنده تاریخ وفلسفه وسائره کبی صنائع نثریه‌یه واصل اولمشلردر . زمان جاهلیتده عرب قبائلنك لسانلری بربرندن نصل فرقلی ایدی ایسه ذکر اولنان قبائلك لسانلری‌ده یکدیکرندن اویله‌جه فرقلی ایدی .

ایرانده شیراز شهری کلزرکاهنده برقبر

اغلب احتماله کوره یونانلیلر ، قبیله‌لری دوچار تشتت وتفرق اولمدن اول، شعر نظم ایلمشلردر . یونانلیلرك الك اسکی شعرلری اناشید الفصول (مواسم نشیده‌لری Chansons des saisones) ندن متشکلدر . ایکنجی درجه‌ده

قدمجه كسيك حكايه‌لر شكلنده آلهه‌نك ، ياخود محاربانك توصيفني حاوى اولان اشعار كليركه بواشعارى آلات موسيقيه ايله ترنم ايدرلردى . فقط بالآخره قبائل مذكوره طاغيلنجه يونيلر شعر قصصى ايله تخصص وانكله بيوك محاربانك حكايه‌لرينى نظم ايلمشلردر . بيوك محاربه‌لرك صحائف وقائعنى مصور نظم ايديلن الك اسكى شعر طرواده (تروا Troie) شهرى محاصره‌سنك صوك اون كوننك وقائعنى حاوى اوله‌رق قبل الميلاد طقوزنجى عصرده (هوميروس) طرفندن نظم اولنان ايلياد واوديسه‌در . بوشهر يونانليلرك محاصره‌سنه اون سنه مقاومت ايده‌رك شاعر مشار اليهك ذكر اولنان اثر منظومى ايله تاريخجه لايموت برنام قازانمشدر .

يونانليلرده (شعر قصصى) مآثر مليه و وقائع حربيه‌لرينك حفظ وتداولنه خدمت ايتديكى ايچون شعرك سائر انواعندن اول شعشعه‌دار اولمش ، بيوك برترقى احراز ايلمشدر . يونانليلر ايلك دورلرنده عرب قبائلى كبى ايديلر . رؤسا وامرالرى سلفلرينك قهرمانلرينه وقهرمانلغه وآلهه ومعبوداته متعلق حكايات ومناقبى ايشيتمكى سودكلرندن قريحه اصحابنى اونوعدن اولان حكايات ومآثرك نظمنه تشويق ايلرلردى . قبل الميلاد سكزنجى عصرده مملكتلرنده حاكميت مطلقه ومستبده دوچار افول اولمغه باشلايه‌رق حاكميت جمهوريه تأسيسى ايچون استعداد كسب ايتمك اوزره حريت شخصيه‌يه نائل اولدقلرندن استقلال شخصى‌يه اولان محبتلرى كوندن كونه آرتمش ، هركس كندى وارلغنى آكلامغه باشلامشدى . قيود اسارتدن بوصورتله قورتولان ذهنلر آرتق بركشايش بوله‌رق هركس كندى حسياتنى تعريف وتوصيفه قوبولمش وبوتأثيرايله وجوده كتيريلن آثار شعريه‌دن (شعر موسيقى) ميدانه كلمشدر . بونوع شعرايله الك زياده اشتغال ايدنلر ايوليلر ايله دوريلر ايدى . مع مافيه بونلردن برقبيله‌يه عائد اولان شعر ديكرينك شعرندن بعض جهتلرجه فرقلى ايدى . يونانليلردن شعر موسيقيده يتيشن شعرانك الك بيوكلرى قبل الميلاد ٥٥٦ ـ ٤٦٧ سنه‌لرنده ياشامش اولان (سيمونيدس Simonide de Céos) ايله ٥٢١ ـ ٤٤١ سنه‌لرنده يتيشمش اولان امير شعر موسيقى (پندار Pindare) در . بونلردن برنجيسى اصلاً يونى ونظماً دورى ايدى . منظوماتنك اكثرى يونانليلر ايله ايرانليلر آره‌سنده

وقوع يولان محاربانك توصيفنى حاكيدر . ايكنجيسى مولد ومنشأجه واسلوب ونظمجه دورى ايدى .

٢ — يونانيلرده آداب لسانيه وعلوم وفلسفه

قبل الميلاد ٤٧٥ سنه سندندن ٣٠٠ سنه سنه قدر

ادب وتاريخ

بودوره ـ يونان ممالكنده كائن واهاليسى يونيلر ايله دوريلردن متشكل اولان اتيكا (آتيك Attique) قطعه سنه نسبتله ـ (دور أتى) ، ياخود (دوراتيكى) اطلاق اولنور. يونيلر ، ايوليلر ، دوريلر شعر نظمى ايله اشتغال ووقوعات تاريخيه وحربيه لرينى ، حسيات شخصيه لرينى ، ملتلرينك حسيات عموميه سنى شعر ايله توصيف وتدوين ايلدكدن صكره پارلاق وفعال اولان قريحه لرى وقائع وحسيات مذكوره يى خلقك كوزى اوكنده تجسم ايتديرمك ، عين وقوعات وحسيات ايچنده ياشامش كبى خلقى متحسس ايتمك طريقنه دوكوله رك بونك نتيجه سنده تمثيل (دراما ـ تياترو) فننى وجوده كتيرمشلردر . تراجيديا (تراژه دى) وكوميديا (قومه دى) اوجمله دن نشأت ايلمشدى . يونانيلر كرك درام ، كرك تراژه دى وقومه ديده ظهار اقتدار ايتدكلرى كبى تياترو صنعتنده بيوك آدملرده يتيشديرمشلردر . تياترو فننك يونانيلرده واصل اولديغى مرتبهٔ ترقى واودورلرده يتيشن اعاظم ممثلين (بيوك آرتيستلر) حقنده معلومات ويرمك بحثى اوزادير . ذاتاً بومعلومات موضوعمزكده خارجنده در . يالكز اجمالاً شونى سويلمكله اكتفا ايدرزكه يونانيلر (شعر قصصى) نك وجودى ايله نثر مرسله (مطلقه) عدم احتياجلرندن طولايى نثرمرسله اهميت ويرمدن اول شعرك بالجمله انواعنده اقتدار ومهارت كوسترمشلردر . يونانيلرك الك اسكى والك مكمل آثار منثوره لرى ميلاددن ٤٠٦ [١] سنه اول وفات ايدن سياح شهير

[١] دها طوغريسى ٤٢٥ سنه اولدر

هیرودوتس (هه‌رودوت) ك یازدیغی آثاردر. یونان اشعارینه کوره (هومیروس)ك
(ایلیاد)ی نصل برموقع ممتاز اشـغال ایدر ایسه (هیرودوتس)ك مکتوبات
نثریه‌سی‌ده یونان آثار منثوره‌سی‌میاننده اویله‌جه عالی‌وممتاز برموقع اشغال ایلر.
آناطولینك آطه‌لر دکزی ساحلنده کائن (هالیقارناس) شهرنده تولد ایدن سیاح
مشار الیه برچوق سیاحتلرده بولنه‌رق طوپلادیغی معلومات صحیحه‌یی یازدقدن
ماعدا زیارت ایتدیکی اقوامدن ماصال‌قبیلندن اوله‌رق ایشیتدیکی شیلری‌ده انلره
اینانمدیغنی کوستره‌رك قید ایتمکی اهمال ایلمامشدر. (هیرودوتس) تاریخك اسکی
دورلرینه عائد معلومات ایچون سوزینه اعتماد اولنان اِك بیوك برمورخدر .

بونکله برابر مشار الیه یونانلیلرده ایلك نثر مرسـل ایله یازی یازان ذات
عد اولنماز . زیرا کندیسندن دها اول یونانلیلرده برطاقم علما یتیشـه‌رك علوم
نثریه‌دن فلسفه ، میتولوژی ، تاریخ وسـائره‌یه دائر اولان معلومات وفکرلرینی
نثر ایله تحریر وتدوین ایلمشلردر . (هیرودوتس) طرفندن یازیلان نثرك دیکر
نثرلره فائق وغالب کلمسی اختیار ایتدیکی اسلوبك کوزللکی ویازدیغی موضوعلرك
اهمیتی سببیله‌در . مشار الیه کندی نامنه نسبتله معروف‌تاریخدن متشکل اولان
سـیاحتنامه‌سنی قبل‌المیلاد ٤٣١ سنه‌سـندن اول تحریر ایدرك بوسـیاحتنامه‌ده
قبل‌المیلاد آلتنجی عصر ایله بشـنجی عصرك ابتـدالرنده ایرانلیلر ایله یونانلیلر
آره‌سنده وقوع بولان محاربات عظیمه‌نك وقایع واسبابنی‌کوسترمشدر . بوکتاب
بوکونه قدر کندی نوعنده ممتاز برموقع طوتار . ایشته بوسببدن مشـار الیه
(ابو التاریخ) ، یاخود (شیخ المورخین) نامی ویرلمشدر .

(هیرودوتس) دن برآز زمان صکره آتینه اهالیسی آره‌سـنده قبل‌المیلاد
٤٣١ سنه‌سـندن ٤٠٤ سنه‌سنه قدر دوام ایدن و (موره) ، یاخود (په‌لوپونه‌ز)
محاربه‌سی نامنی آلان دهشـتلی برمحاربه ظهور ایلمش وبونك تاریخی قبل‌المیلاد
٤٦٠ ـ ٣٦٥ سـنه‌لری آره‌سنده یاشایه‌رق محـاربه‌لری بالذات مشـاهده ایدن
یونانلیلرك اك مشهور مورخی توسـیدس (توسیدید Thucydide) طرفـندن
یازلمشدر . بومورخ (هیرودوتس)ه معاصر وفقط یاشجه دها کوچك ایدی .
اودورده خینوفون (اقسه نوفون Xnocphon) و سائره کبی برطاقم مورخلر
دها یتیشمشدی . بوندن براز صـکره یونانلیلر خطابت ایله اشـتغال ایدرك

كنديلرندن ديموستنيس (دەموستەن) ، اشينس (ئەشين) ، هبريدس (هيپەريد) وسائره كبى بيوك خطيبلر يتشـديكى كبى (سولون) كى برقسم ارباب ذكا دخى قوانين ونظامات وضعى ايله ، ديكرلرى‌ده لسانك قواعدى ايله وبوراده بحثمزه عائديتى اولميان سائر علوم ايله اشتغال ايلمشلردر .

علم وفلسفه

يونانليلرده علم وفلسفه بالاده ذكرى كچن آتيك دورينك محصولى ايدى. يونانليلر شعر ، تاريخ ، ادبيات ايله خيلى زمانلر كچيردكدن صكره نهايت مارالبيان موره محاربه‌سى نتيجه‌سنده ظهور ايدن برانتباه ايله اسرار موجودات وعلل ومعلولاتى تدقيق واظهار ايچون ذهناً بركشايشه مظهر اولمشلردر . ٢٨ سنه امتداد ايدن بومحاربه نتيجه‌سنده آتينه شهرى لقدمونيلرك (لاقەدەمونيلر Lacédémoniens) حوزهٔ تحكملرينه و آتينه‌ليلر موقع عز واقبالدن حضيض ذلت ومحكوميته دوشونجه دوچار اولدقلرى حالدن آلدقلرى عبرت سوقيله موجوداتك اسباب وحقائقنى تدقيقه ميل ايدرك ملتلرى ايچون برفلسفه انتباه دورينى كشاد ايلمشلردر . بوانتباه دوريـنك رئيس ومؤسسى قبل‌الميلاد (٤٦٨ — ٤٠٠ ياخود ٣٩٩) سنه‌لرنده ياشامش اولان فيلسوف شهير (سقراط) ايدى . اولجه دخى بيان ايتديكمز وجه ايله محاربه‌لرى على‌الاكثر ادبى ، ياخود علمى ، ياخود سياسى بر انتباه دورى تعقيب ايلر.

بونكله برابر يونانليلر ذكر ايتديكمز دور انتباهدن دها اول ايرانليلر ايله اجرا ايلدكلرى محاربه‌لر اثناسنده افكارك احتكاك وتماسى نتيجه‌سنده موجودات طبيعيه واحوال كائنات حقنده تتبعات اجراسنه باشلامشلردى . آنجق او تتبعات بوكونكى اصطلاحه كوره حكمت طبيعيه نامى ايله تسميه ايتديكمز معلومات قبيلندن هيئت و رياضيات وسائره كبى موجودات طبيعيه قواعدينى آكلامغه منحصر ايدى. حكماى طبيعيوندن اك اسكى اولمق اوزره طانيديغمز ذات قبل‌الميلاد ٦٤٠ سنه‌سنده يونيا (Ionie) قطعه‌سنده كائن مليطه (ميلەت

(Milet) شهرنده تولد ایدن میله‌تلی طالیس (تالس Thalès) در . طالیس یونی مکتب حکمتی فیلسوفلرندن ایدی . علوم ومعارفنی فنیکه ، مصر ، کرید ویونیدن اخذ وتلقی ایتدکدن صکره علم هیئت وهندسه‌ده صورت مخصوصه‌ده اختصاص کوسترمشدر . مشارالیهك خلقت وموجودات ، عناصرك اصلی حقنده مطالعات مخصوصه‌سی واردر . بوندن ماعدا کسوف شمس وخسوف قمرك استخراجی ، اجسام مرتفعه‌نك ، کولکه‌لرینه نظراً تعیین مساحه‌سی ایچون بر چوق قواعد ریاضیه وضع ایلمشدر . (طالیس) دن صکره کرك کندی شاکردلرندن ، کرك شاکردلرینك شاکردلرندن بر طاقم حکما یتیشمشدرکه میلاد عیسادن اول بشنجی عصر فیلسوفلرندن مشهور ارخیلاوس (آرقه‌لائوس Archélaüs) او جمله‌دن ایدی . مشارالیه طبیعیاتی (یونی) قطعه‌سندن آتینه‌یه نقل ایدن ذات ایدی . آتینه‌ده (سقراط) ك استادی اولمشدر . بو ذاتك زماننده ذکر اولنان (په‌لوپونه‌ز) ، یاخود (موره) محاربه‌سی وقوع بولدیغندن بونك نتیجه‌سنده طبائعك اختلاط و امتزاجی و افکارك احتکاك و تماسی ایله قریحه‌لر وحسیات غلیانه کلمش ، خلق یکدیکرینه خصم ورقیب بر حاله دوشمشدر . اوقدرکه انسان کندی قبیله‌سندن واقربا وتعلقاتندن بر دشمندن خالی قالمیوردی .

آتینه‌لیلر بالاده بیان ایتدیکمز اوزره بیوك بر شان و شوکتدن صکره خاك مذلته دوشونجه کندیلرینه اضطراب و انکسار عارض اولمشدی . انسان دفعةً مقتدر اوله‌مدیغی بر فلاکته دوشر ایسه او فلاکتك کندیسی اوزرینه اولان تأثیرنی تخفیف وتهوین ایتمك ایچون خلقت وافعال انسانیه‌نك ماهیتی ، حادثات ووقایعك سبب وحکمتی حقنده تعلیلات ومطالعات فلسفیه ایله اشتغال ایله ایچنده بولندیغی حالی اونوتمغه چالیشیر . ایشته آتینه‌لیلر بالخاصه اویله بر تسلی‌یه محتاج ایدیلر . چونکه عزیز و شانلی ایکن ذلیل و حقیر اولمشلردی . ماضی‌یه باقنجه اسف خوان اولیورلردی . آتی‌یه باقنجه خوف وخشیته دوشیورلردی . بتون مفاخر قدیمه‌لری سونمش ، کیتمش ایدی . منتظم یکی بر حکومت تشکیل ایده‌مامشلردی . بونك نتیجه‌سنده بتون فکر وقریحه‌لری انسانلرك وبالخاصه کندیلرینك احوال و خصوصاتنك تدقیق وتحقیقنه منصرف اولمش ایدی . انتباهلرینك محوری ادبیات و فلسفه اطرافنده دونیوردی .

قبل‌المیلاد دردنجی عصر کیردیکی زمان یونانستانده خلق متقدمیندن بعض علمانك مطالعاتنی کندی حاللرینه تطبیق ایدرك او صورتله تداول ایدییورلر ودها زیاده علوم ومعارفه اشتیاقلرینی اظهار ایلیورلردی .

سقراط : — خلق او حالده امرار اوقات ایتدکاری برصره‌ده (سقراط) ظهور ایلمشدر . یالکزلغی ، تنهالغی سوه‌رك هیچ بر صنعت تعاطی وهیچ بر کتاب تحریر ایتمین بو ذات او کبی بر موقع وحالده حکمت طبیعیه ایله اشتغالك برفائده‌یی منتج اوله‌میه‌جغنی تقدیر ایده‌رك حکمت ادبیه‌یه (فلسفهٔ اخلاقیه‌یه) اهمیت ویرمش وفلسفه‌یی اساسلی بر صورتده تدقیق واحاطه ایتدکدن صکره ایچنه قاریشان بر طاقم رموز ومبهماتدن تخلیص وآیینه‌لیلرك او زمانکی احوالنه تطبیق ایلمشدر . حکمت اخلاقیه‌یه دائر وضع ایتدیکی قواعدی بری انسانك انسان ، دیکری پدر ، اوچنجیسی عائله رئیسی ومدیر ومدبری ، دردنجیسی جمعیت بشریه‌دن بر فرد اولمق اعتباریله کندیسنه تعلق ایدن وظائف قسملرینه تقسیم ایتمشدر . (سقراط) روحك خلودینه قائل ایدی . یونانلیلر مشارالیهی عملی فلسفهٔ ادبیه‌نك (حکمت اخلاقیه‌نك) موجدی ، یاخود فلسفهٔ قدیمه‌نك خیالاتدن حقیقته محولی عد ایدرلر . رومانك اك بلیغ خطیبی اولوب میلاد عیسادن ۱۰٦ سنه اول تولد ایدن شیشرون (چیچرون Cicéron) « سقراط فلسفه‌یی سمادن روی زمینه ایندیرمشدر » دییور . سقراط مسلك حکمتنی وافکار ومطالعاتنی خلقك اجتماعکاهلرنده ، عمومی پنایرلرده ، ژیمنازلرده اعلان واشاعه‌دن بر لحظه کیری طورمازدی . بتون حیاتنی ارشاد ایله کچیرمشدر . مسلك فلسفیسی ؛ اك ایی شاکردی اولان افلاطون (Platon) ك محاوره شکلنده بولنان آثاری ایله طانلمشدر . (سقراط) ك مسلك فلسفیسی انسانك امیال وانجذاباتنی حال طبیعیسنده نصل ایسه اویله‌جه تربیه ایتمك ، او حالدن خارجه چیقمامق محوری اطرافنده دونر . بناءً علیه بوفیلسوف سفسطه ومغالطه‌نك ، ساخته فصاحتك ، شارلاتانلغك شدتلی دشمنی ایدی . جهانده بیوك علما ، یکی افکار موجدلری حاسدلردن وکندیلرینه اذیت ایصالنه چالیشانلردن پك نادر قورتوله‌بیلیرلر . سقراطك هجو آمیز استهزالری وطنداشلرینك کندی حقنده عداوت بسلملرینه باعث اولمش ایدی . نثر

ایته یکی قواعد فلسفیه‌ده آتینه‌لیلرك اعتقاداتنه مخالف شیلر ده واردی . بناءً علیه اهالی بر بهانه بوله‌رق برنام لایموت صاحبی اولان بو بیوك فیلسوفك حیاتنه قیمشلردر. مشارالیه علم اخلاقك (Science morale) ك موجدیدر.

افلاطون : — سقراط بالاده بیان ایتدیکمز وجه ایله حال حیاتنده کتاب یازمدیغندن وفاتندن صکره کندی فلسفه‌سنه دائر هیچ بر کتاب براقمامشدر. مشارالیهك افکار ومطالعاتی کندیسندن صکره شاکردلری تحریر وتدوین ایتمشلردر. فقط بو شاکردلر معلملرینك افکار و مطالعاتی تفسیر ایدرکن اختلافه دوشدکلرندن بری سقراطك شاکردلرندن (آریستیپ Aristippe) طرفندن تملی قوروالان وسعادتك حظوظاتدن عبارت اولدیغنی کوسترن کیرینیه Cyrénaïques ، دیکری کلبیه (Cyniqus)، اوچنجیسی اشراقیه ناملریله اوچ فرقه‌یه آیرلمشلردر . قبل المیلاد ۳۲۸ سنه‌سنده تولدایدن (افلاطون) ه نسبتله (افلاطونیه) نامی ایله دخی تسمیه ایدیلن صوك فرقه دیکر ایکی فرقه‌دن زیاده شهرت قازانمشدر . (افلاطون) ك افکار فلسفیه‌سی اوچ اسکی مسلك فلسفیدن مقتبس ایدی . چونکه مشارالیه طبیعیاتده هیرقلیطس (هه راقلید Héraclide)، ماوراءالطبیعه ومنقولانده (Métaphysique) فیثاغورسی (پیتاغور Pythagore) ی ، فلسفهٔ ادبیه واخلاقیه‌ده (سقراط) ی رهبر اتخاذ ایتمشدر . (افلاطون) هر شیئی (اله) ، (ماده) ، (ادراك) اولمق اوزره اوچ اصله حصر ایتمشدر . فکرینه کوره آلهه علیون (اك یوکسك طبقات سماده بولنانلر) ، (متوسطون) ، (سفلیون) اوله‌رق اوچ طبقه‌دن تشکل ایدرلر . بوندن ماعدا تناسخ ارواحه دخی ذاهب ایدی . (افلاطون)ك بالجمله کتابلری محاوره شکلنده یازلمشدر . اسلاملر طرفندن فلسفه‌یه دائر عربجه‌یه ترجمه اولنان کتابلر بحثنده مشارالیهك آثارینی ده ذکر ایده‌جکز.

ارسطو : — افلاطونك شاکردلری ده برقاچ فرقه‌یه آیرلمشلردر . بوفرقه‌لرك اك مهمی (ارسطو) ، یاخود (ارسطاطالیس) طرفندن تأسیس وتشکیل ایدیلان (مشاؤون Périqatéticiens) فرقه‌سی ایدی . فلاسفهٔ قدمانك اك مقتدری اولدیغی علماجه متفق علیه اولان و عربلرجه استاد اول (ایلك استاد) نامی ویریلان بوخارقهٔ عقل وذکا قبل المیلاد ۳۸٤ سنه سنده تولد

و ٣٢٣ سنه‌سنده وفات ایتمشدر . عربلر فلسفه ومنطق کتابلرینك چوقلرینی ارسطودن نقل ایتمشلردر . مشارالیه تحریر ایتدیکی آثارده یونان ممالکنده علمانك فلسفه وعلمده کندی عصرنده یتیشه بیلدکاری معلوماتك زبده‌سنی طوپلامشدر . (ارسطو) فلسفه‌یی ــ مباحث منطقیه وعقلیه ونفسیه وسیاسیه او میانده داخل اولمق اوزره ــ استادی اولان (افلاطون) دن اخذ واقتباس ایلمش ایسه‌ده ریاضیات ، طبیعیات و سائره کبی مشاهدات و تجارب اوزرینه مؤسس حقائقی متضمن اولان علومی کندی کندینه علوم اولینی تدقیق وبالذات کندی طرفندن وقوع بولان تتبع وتجربه نتیجه‌سنده احراز ایتمشدر . مشارالیهك غایهٔ اجتهاداتی فلسفه‌یی علوم وفنون ایله ایضاح وتأیید ایتمك ، هر مبحث عقلی ویانظری‌یی احکام وقواعد طبیعیه‌یه تابع قیلمق جهتنه مصروف ایدی . عباره‌نك مزین وطمطراقلی اولمسنه اهمیت ویرمزدی . یالکز موضوعك مقصد اصلیسنه اهمیت ویریردی . بوجهتله عباره‌لرینی (افلاطون)ك فلسفه‌سنه قاریشان خیالات شاعرانه‌دن تجرید چالیشیردی .

(ارسطو) نك فلسفه‌سی خلق آره‌سنده انتشار ایدنجه بیوك بر انجذاب وتوجهه نائل اولمشدر . (ارسطو) تعالیم فلسفیه‌سنی افلاطونك آقاده‌میسی قربنده ابولو (آپوللون Apollon)ك هیکلی (معبدی) اطرافنده‌کی رواقلرده القا ایدردی . درسلرینی اوراده یوروبه‌رك القا ایلدیکندن شاکردلرینه (مشاؤون) ، یاخود (رواقیون) نامی ویرلمشدر . (ارسطو) نك حسن طالعندن کندی زماننده اسکندر کبیر ظهور ایدرك کندیسنه شاکرد اولمش وعلم طب ، علم حیوانات وعلوم سائره حقنده تدقیقات و تتبعاته دوام ایتمك اوزره کندیسنه معاونات مالیه‌ده بولنمشدر . اسکندر جهانکیرلکه چیقدیغی زمان (ارسطو) آتینه‌ده قالمشدی . بالآخره اسکندرك خبر وفاتی کلنجه اسکندرك آتینه‌ده‌کی طرفدارانی واوجمله‌دن (ارسطو) اهمیتدن دوشمشدر . مع مافیه دها اول (موره) محاربه‌سی نصل بر نتیجهٔ انتباهی منتج اولمش ایسه صانکه اسکندرك فتوحاتی‌ده یونان ذهن وقریحه‌لرینی اویله‌جه هیجان وخلجانه کتیره‌رك یونانیلرده عقل وذکا دها مستعد ، تدقیق وتتبعه دها مقتدر برحالده ایکنجی بر دور انتباهك ظهورینه باعث اولمشدر . اسکندر کبیرك آتینه

کوستریله‌جکی اوزره او صره‌لرده فنیکه ، بابل ، اسکی ایران علومندن بعضلرینی آتینه‌یه نقل ایتمش اولمسی وارسطونك بوعلومی کندی فلسفه‌سنه ادخال ایلمش بولنمسی پك محتملدر . (ارسطو) هر نوع عقلی ، طبیعی ، فلسفی ، منطق ، لغوی موضوعلره دائر اثر یازمشـدر . اثرلری پك چوقدر . کندیسنك اولمدقلری حالده کندیسنه اسناد اولنان بر طاقم کتابلرده واردر. انك اولدیغی ثابت اولان مؤلفاتك عددی ۱۹ در . بونلرك اکثری ایلریده کوریله‌جکی اوزره اسلاملر طرفندن عربجه‌یه ترجمه ایدلمشدر .

یاکلشقله (ارسطو) یه اسناد اولنان کتابلره کلنجه بونلرك قسم اعظمی میکانیك ، بلاغت ، ادبیات و ریاضیاته دائردر . بونلری بوراده تعداده لزوم یوقدر. یالکز انلردن ایکی مشهور کتابك ذکری ایله اکتفا ایده‌جکز. بوایکی کتابدن بری منطقه دائر اولان کتاب المقولات (قاطیغوریاس Catégories) ، دیکری (کتاب التفسیر) در .

(ارسطو) یونان اعتلا دورینك صوکلرینه طوغری یتیشدیکندن عقول وذکای یونانیینك او زمانه قدر علوم وفلسفه‌ده تدقیق و تتبعات نتیجه‌سنده وجوده کتیردیکی معلوماتی طوپلایه‌رق برطاقم کتب تدریسیه‌ده ترتیب وعباره‌ده آچیقلق وقولایلغی التزام ایلمش وایشته بو سایه‌ده افکار و مطالعاتی عصرلرجه یاشامشدر . کرك یونانیلر زماننده، کرك دها صکره طریق مدنیته سلوك ایدن رومالیلر ، ایرانلیلر ، عربلر وسائره کبی هیچ بر ملت (ارسطو) نك افکار ومطالعاتنی اخذ واقتباسـدن مستغنی اوله‌مامشـدر . بو افکار ومطالعاتك بر چوغی بوکون بیله مرعیدر .

ارسطونك مؤلفاتی : — ارسطو طرفندن تألیف ایدلمش اولان آثارك بر سرکذشت غریبی واردر که خلاصه‌سی شودر :

(ارسطو) اجلنك تقربنی حس ایدنجه آثارینی ومسوداتنی شاکردلرینك اك بیوکی اولان ثیوفراسـتوس (ته او فراست Théophraste) ه توديع ایلمشدر . (ته او فراست) استادینك وفاتندن اوتوز بش سـنه صکره وفات ایتمشدر. وفاتندن اول کرك ید اماتنده بولنان ارسطونك کتابلرینی و کرك کندی آثارینی نیلیوس (نه‌له‌اوس Néléus) ـ Nélée ـ نامنده بر شاکردینه براقمشدر .

نیلیوس آسیای صغراده (آناطولیده) مسقط رأسی اولان (سبسیس Scepsis)ه عودت ایتدیکندن آثار مذکوره‌یی برابر کوتوره‌رك وفاتنه قدر یاننده محافظه ایتمشدر. وفاتندن صکره بومخلفات ورثه‌سنه انتقال ایلمشدر . ورثه ایسه آثار مذکوره‌نك او زمانکی برغامس (برغمه Pergame) حکمدارینك ید ضبطنه کچمسندن قورقه‌رق بونلری بر مغاره‌ده صاقلامشلردر . بو آثار ذکر اولنان مغاره‌ده ١٨٨ سنه مدفون قالدقدن صکره نهایت میلاددن اول ایلك یوز سنه‌نك باشنده بولنه‌رق مدفن مظلمندن چیقارلمش ایسه‌ده بعضلرینك عفونت ورطوبتدن چوروییوب پارچه‌لانمش ، دیکر بر قسمنك‌ده قورد وکووه طرفندن ییلمش اولدیغی کوروله‌رك ابلیکون (آپه‌للیقون Apellicon) اسمنده بر کتابجی‌یه (قولله‌قسیونجی‌یه) طویدن صاتلمش وبوکتابجی واسطه‌سیله آتینه‌یه نقل اولنمشدر . متعاقباً رومالی سولا (سیللا Sylla) قبل‌المیلاد ٨٦ سنه‌سنده آتینه‌یی قبضهٔ استیلایه کچیرنجه ذکر اولنان کتابجینك کتابخانه‌سی اموال غنائم میاننده ضبط اولنان مؤلفات جمله‌سندن روماليلرك النه دوشه‌رك رومایه کوتورلمشدر . اوصره‌ده رومادە مقیم بولنان بعض یونانلیلر مذکور آثاری کوره‌رك استنساخ وتصحیحلریله اوغراشمشلردر . آثار مذکوره ایله ایلك اشتغال ایدن‌ذات (چیچرون)ك دوستی‌اولان (تیرانیون Tirannion)ایدی. متعاقباً بونلرك تصحیح وترمیمی ردوسلی (آندرونیقوس Andronicus) طرفندن اجرا ایدلدکدن صکره خلق آره‌سنده انتشار وتداول ایلمشدر . (ارسطو) نك مؤلفاتندن عالمك نظر استفاده‌سنه انتقال‌ایدن نه‌قدر آثار وار ایسه جمله‌سی آنجق ذکری کچن (آندرونیقوس) طرفندن قبل‌المیلاد برنجی عصرك اورته‌لرنده تصحیحی اجرا ایدلمش اولان کتابلردن عبارتدر .

(ارسطو) نك بو آثاری میدان‌تداوله چیقدیغی زمان هر طرفده مظهر رغبت اوله‌رق تعلم ، استنساخ ، ترجمه ، اختصار ، شرح وتنقیدی ایله اشتغال ایدلمشدر . بو اشتغالاته بالذات یونانلیلر باشلامشلردی . دها صکره صره ایله روماليلر ، اسکی ایرانلیلر ، عربلر ، اوروپاده قرون وسطی ایله مدنیت حاضره‌نك ابتدالری خلقی وبالخصوص قرون‌اولاسی حکماسی هپ بومؤلفات‌ایله اوغراشمشلردر. غرائبدن اوله‌رق ارسطونك آثاری مدفون بولندیغی صره‌ده

آتیده ذکری کله‌جك اولان اسکندریه مدرسه‌سی (دارالفنونی) فلسفه‌یی حکیم مشارالیهه منسوب کتابلرایله تدریس ایدردی. بوحال رومالیلرك مصری فتح ایتدکلری زمانه قدر دوام ایتمش ایدی. رومالیلر اسکندریه‌یی فتح ایدنجه (اندرونیقوس) دن قالان ارسطو مؤلفاتنی بوشهره نقل ایلمشلردر. بونك اوزرینه اسکندریه‌ده بو مخلفاته اهمیت ویرلمش، دیکرلری اهمال ایدلمش و کرك رومادە، کرك اسکندریه‌ده تدریسات فلسفیه عینی مأخذده برلشدیرلمشدر. بالآخره خرستیانلق ظهور ایدنجه رومادە ارسطونك مؤلفاتنك تدریسی منع وابطال ایدلمش ایسه‌ده اسکندریه‌ده تدریساتنه دوام اولنمشدر. خرستیانلغك انتشارندن صوکره روم قیصرلری کندی مملکتلرندن بتپرستلکی قالدیرمغه چالیشدقلری زمان بتپرستلك دورنده تدریس اولنان علومی ابطال ایتدکلری کبی اوجمله‌دن ـ منطقه دائر کتابلردن ماعدا ـ ارسطونك آثارینی ده منع ایلمشلردر. فقط حکیم مشارالیهك آثاری ینه خلق آره‌سنده کیزلیدن کیزلی‌یه تدریس وتداولدن خالی قالمیوردی. متعاقباً اسلامیت ظهور ایدنجه فلسفه تدریساتی (عمربن عبدالعزیز) واسطه‌سیله اسکندریه‌دن (انطاکیه) یه انتقال ایلمشدر. تدریساتك انطاکیه‌یه انتقالی ایله ارسطونك آثاری دخی اورایه انتقال ایتمش ایسه‌ده بونلرك مطالعه‌سندن عموم خلقك ممنوعیتی دوام ایتمشدی. بوصره‌ده یالکز بعض یهودیلر وحرانیلر (صابئه) ارسطونك آثارینی خرستیانلغه قارشی مدافعه ومناظره‌لرینی تقویه ایتمك ایچون مطالعه ایدرلردی.

علم طب وعلم نجوم

علم طب دخی (موره) محاربه‌سی نتیجه‌سنده ظهور ایدن انتباهك محصولی ایدی. یونانلیلر بوانتباهدن اول امراضك شیطانلردن وعلاجلرك آلهلردن کلدیکی ذهابنده بولندقلرندن خسته‌لرینی کهانت اصولی ایله تداوی ایدرلردی. یونان حکماسی دها اول علم طبدن بحث ایتمشلر ایسه‌ده بحثلری بوعلمك (علم طبیعی) دن برشعبه اعتباریله ایدی. انلردن هیچ بری علم طبك مستقل برعلم اولدیغنه دائر

بحث وتدقیقاتده بولنمامش ایدی . بوعلمی مستقل برعلم شکلنده ایلك ترتیب وتبویب وتصحیح تملر اوزرینه بنا ایدن ذات قبل المیلاد ۳۵۷ سنه‌سنده وفات ایلین ابقراط (ایپوقرات Hippocrate) ایدی. ایشته بوسببدنا کا (ابوالطب) نامی ویرلمشدر . (ابقراط) موره محاربه‌سی اثناسنده نشأت ومحاربه‌نك ختامنده بوعلم ایله کسب شهرت ایتدکدن صکره سوریه‌یه سیاحت ایتمشدر . احتمال که مشار الیه بوسیاحتی اثناسنده بابللیلرك ومصرلیلرك طبابتنه مطلع اوله‌رق بورالردن اکتساب ایتدیکی معلوماتی طب یونانی‌یه علاوه ایله علم طبه دائر یازدیغی آثاری وجوده کتیرمشدر. (ابقراط) ك طبابتی طبیعت اساسی اوزرینه مؤسس ایدی. قان آلمق، کی ، حقن ایتمك اصول معالجاتی جمله‌سندن ایدی. خسته‌لقلری سماعه (جسمك معاینه‌سنده دوقتورلرك قوللاندقلری آلت Stéthoscope) ایله تشخیص وتداویده مسهلات نباتیه ومعدنیه‌یی توصیه ایدردی . (ابقراط)ك طبه دائر اولان مؤلفاتی پك چوقدر. کندیسنه منسوب اولمق اوزره ۷۸ کتاب تعداد ایدرلر . آنجق انك اولدیغی قطعیاً ثابت اولان مؤلفاتك مقداری یالکز یکرمی راده‌سنده‌در . اسلاملر طرفندن علم طبه دائر عربی‌یه ترجمه ایدیلن کتابلر بحثنده بونلرك‌ده ذکری کله‌جکدر . (ابقراط)ك آثار طبیه‌سی دور جدید مدنیته قدر بالجمله اطبانك مدار اعتمادی اوله‌رق دوام ایلمشدر . اطبا طرفندن بو آثاره شرحلر ، تفسیرلر وحاشیه‌لر یازلدیغی کبی برچوق لسانلره‌ده ترجمه اولنمشدر. فلاسفهٔ عظامدن (ارسطو) وسائره کبی برطاقم ذوات یونانلیلرده (ابقراط) دن صکره علم طب ایله اشتغال ایدنلر جمله‌سندن صاییلیرلر . بالآخره (بطالسه) دورنده اسکندریه دارالفنونی تأسیس ایدیلنجه علم طب - ایلریده کوریله‌جکی اوزره - بوراده غایت پارلاق برموقع احراز ایلمشدر .

علم نجوم ، یاخود علم هیئته کلنجه قبل الاسلام عربلرك علوم ومعارفی بحثنده کوسترلدیکی وجه ایله بوعلم سائر اقوام نزدنده پك اسکی ایدی . یونانلیلر بوعلمك مبادیسنی کندیلرندن دها اول عالم مدنیتده اثبات وجود ایدن اقوامدن فنیکه‌لیلر واسطه‌سیله اقتباس ایتدکدن صکره توسیع وتزیید ایلمشلردر . علم نجوم ایله اشتغال ایتمك همان یالکز حکمایه مخصوص برشی کبی ایدی . بوعلم ایله الك اسکی اولمق اوزره اشغال ایدن ذات دها اول ذکری کچن (طالیس) ایدی .

دها صكره يتيشن يونان فلاسفه‌سى ايچنده بوعلمدن بحث ايتميننر همان پك نادردر. انكسيمندر (آناقسيماندر Anaximandre) ، انكسيمنس (آناقسيمه‌ن Anaximène) ، انكساغوراس (آناقساغور Anaxagore) علم هيئت ايله اشتغال ايدنلرك الك مشهورلريدر . يونان ممالكنك ايتاليا قسمى‌ده بوعلمه پك بيوك براهميت ويرمش ايدى . قبل‌الميلاد ٥٠٠ سنه‌سنده وفات ايدن بوقسم حكماسنك سرفرازى مشهور (فيثاغورس) علم هيئتدن برطاقم معلوماتى مصردن اخذ واقتباس ايتدكدن صكره تدقيقات وتتبعات ذاتيه‌سيله توسيع ايلمشدر. دهاصكره يتيشن برچوق علما بويولى تعقيب ايدرك بوعلمه دائر اكتشافات وتتبعاتده بولنمشلردر . بالاده بيان ايدلديكى اوزره يونان حكماسندن علم هيئت حقنده اشتغالات ومطالعاتده بولنميان همان كيمسه يوق كبيدر . آنجق بوعلم الك عالى وپارلاق مرتبه‌يى اسكندريه مدرسه‌سنده بولمشدر . علم هيئت حقنده ويرديكمز معلوماتك عينى حساب وهندسه‌كبى سائر علوم رياضيه حقنده‌ده اطلاق ايديله‌بيلير. زيرا يونان حكماسى بتون بوعلملر ايله اشتغال ايلمشلر ايدى. شوقدر وركه بوعلوم مرتبهٔ اعتلاوكمالى آنجق اسكندريه مدرسه‌سنده اوقليدس (Euclide) طرفندن صرف اولنان مساعئ عالمانه سايه‌سنده احراز ايلمشلردر .

---

٣ — اسكندريه دورى

اسكندريه مدرسه‌سى ايله كتبخانه‌سى

يونانليلر (موره) محاربه‌لرينك انتاج ايتديكى مصيبت وفلاكتلردن كنديلرينى هنوز قورتاردقلرى برصره‌ده ماكدونيالى بيوك اسكندرك هجوم وصولتنه اوغرايه‌رق اكا كردندادهٔ انقياد اولديلر. اسكندر بونلرى معيتنه آله‌رق اوزمانك عالم مدنيتنى تشكيل ايدن ممالك اوزرينه يورودى . مصرى فتح واسكندريه‌يى تأسيس ايتدى . هند ممالكنه قدر شام ، عراق وفارس قطعه‌لرينى بيچوب قبضهٔ ضبط وتسخيره كچيردى . ايشته بومحاربات نتيجه‌سنده وجود عالمده براهتزاز ، برهرج ومرج حاصل اولدى . عناصر بشريه يكديكرينه قاريشدى . يونانليلر

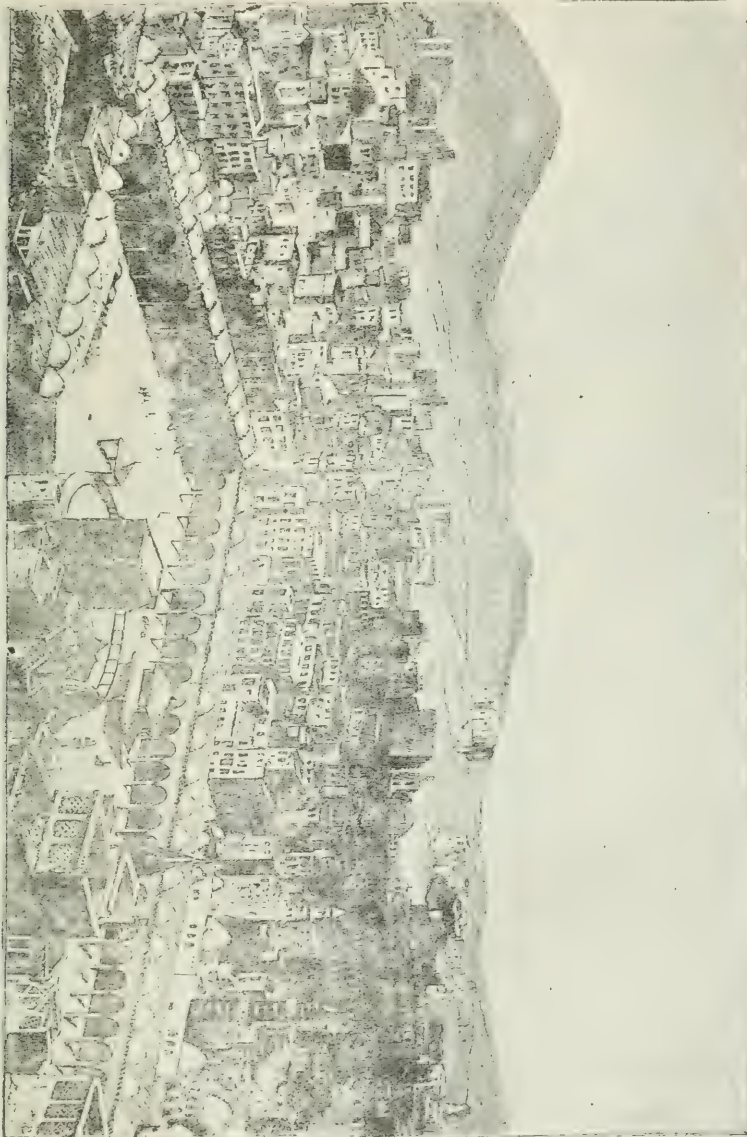
فنیکه‌لیلر ایله ، مصرلیلر ایرانیلر ایله ، کلدانیلر هندلیلر ایله قارشی‌قارشی‌یه کلدیلر . افکار وآمال بر برینه چارپشدی . منافع یکدیکرندن آیرلدی . بو حال علی‌الاقل یونان علوم وادبیات ومدنیتنك سائر اقوامه وبوکا مقابل فرس وکلدان وسائره علومنك‌ده یونان ممالکنه ، یاخود مصره انتقالی کبی برنتیجه ویردی . روایته کوره (اسکندر کبیر) ایرانلیلرك پایتختی اولان (اصطخر) شهرینی فتح ایتدیکی زمان شهرك ابنیه‌سنی ونقش وقبارتملرینی تخریب ایتمکله برابر دیوانلرده وخزائن کتبده راست کلدیکی آثار علمیه‌دن لزومی مقدارینی یونان وقبطی لسانلرینه ترجمه ونقل ایتدیردکدن صکره لسان فارسی ایله یازیلی اوله‌رق نه‌قدر آثار بولمش ایسه جمله‌سنی احراق ایلمش وعلم هیئت ، علم طب ، حکمت طبیعیه وسائر علومه دائر اوصورتله الده ایتدیکی کتابلر ایله اموال وخزائن وعلمایی مصره کوندرمشدر [۱] .

اسکندرك میلاد عیسادن اول ۳۲۳ سنه‌سنده وقوع وفاتی اوزرینه مملکت قوماندانلری آره‌سنده تقسیم ایدیلنجه یونان علما وحکماسی بو یونان مستعمراتنده (مصر ، شام ، عراق قطعه‌لرنده) اقامت ایتمك اوزره کندی مملکتلرندن بوجهتله مهاجرت و(اسکندریه) ، (انطاکیه) ، (بیروت) وسائره‌ده مدرسه‌لر (دارالفنونلر) تأسیس ایلمشلردر . مصر ملوکی اولان (بطالسه)نك اسکندریه‌ده علوم وفلسفه‌نك ترقیسنه خدمت خصوصنده‌کی مظهریتلری اسکندردن صکره شرقده تأسیس حکومت ایدن سائر یونان طوائف ملوککلرندن دها بیوك اولمشدر . بطالسه‌نك ایلکی اولوب میلاد عیسادن اول ۳۰٦ سنه‌سندن ۲۸۵ سنه‌سنه‌قدر مصرده حکومت سورن سوتر (سوته‌ر Soter) عادل وعلم ومعارف محبی حکمدارلردن اولدیغی جهتله یونان ممالکندن مختلف قبائل واماکندن بر چوق علما وحکما کندیسنك اطرافنده طوپلانمشدر . (سوتر) بونلری حسن قبول ایتدیکی کبی علوم وفنونك ترقیاتنه خدمتده دواملری ایچون کندیلرینه ترغیبات وتشویقاتده بولنمش ومعاش وعطیه‌لر ایله معاونتنی‌ده دریغ ایلمامشدر . بوصورتله مظهر حمایه اولان علما وحکما حکمدار معارفپرور حقنده عظیم بر حرمت بسلدکلری حالده تدقیقات علمیه‌یه برقات دها صرف غیرت ایتمشلردر .

---

[۱] فهرست ۲۳۹

اوصره‌ده (دیمتریوس فالیروس Démétrius Phalérus) نامنده
آتینه‌لی بر خطیب (سوتر) ك مقربینی میاننده بولنمقده ایدی . بوذات بر

کعبهٔ معظمه

کتابخانه‌نك تأسیسی ایله جهانك هر طرفندن کتب علمیه جلب ایدیله‌رك
اوراده جمع اولنمسنه (سوتر) ی تشویق ایتمش و تشویقات واقعه حکمدارجه

تصویب اولنمشدر . ایشته کتابمزك بوجلدنده دها اول احتراقندن بحث
ایتدیکمز اسکندریه کتابخانه‌سی بوصورتله تأسس ایتمشدر . ظاهر احوالدن
آکلاشیلیورکه اسکندر کبیرك (اصطخر) دن وسائره‌دن کوندردیکی کتابلر
بوکتابخانه‌یه وضع ایدلمشدر . ذکر اولنان (دیمتریوس) (ابن قفطی)نك
(زمیره) نامی ایله تسمیه ایتدیکی ذات اولوب ایکی اسم آره‌سنده کوریلان
فرق ایسه استنساخده‌وقوع‌بولان‌تحریفدن‌نشأت ایلمکده‌در. کذلك(دیمتریوس)ك
توصیه‌سی اوزرینه (سوتر) علماء ادبا وحکمانك اجتماع ومباحثه ودرسلر القا
ایتملرینه‌مخصوص اولمق اوزره اوروپا دارالفنونلری شکلنده (متحف ـ موزه)
ویا (نادی ـ مجلس‌وانجمن)دیمك اولان (Museum) ی تأسیس ایلمشدرکه
اسکندریه مدرسه‌سی نامی ایله مشهور اولان دارالفنون ایشته بو ایدی .

بوحکمداردن صکره بطالسه‌دن کرسیٔ حکمداری‌یه جالس اولانلر دخی
(سوتر)ك بوخصوصده طوتدیغی عین طریقی تعقیب ایدرك علم وعلمایی حمایه
ایلمشلردر . بونلردن‌باخصوص(بطلمیوس فیلادلفوس)ـ قبل المیلاد ۳۸۵سنه‌سندن
۲٤۷ سنه‌سنه قدر ـ بطالسه آره‌سنده بر موقع مخصوص اشغال ایلر . بوذات
اسکندریه کتابخانه‌سنده بولنمیان‌یونان وسائر اقوام‌متمدنه‌نك مؤلفات علمیه‌سنی
مبایعه‌ایدرك‌کتابخانه‌ده موجود آثاره علاوه‌ایتمشدر. اوجمله‌دن آرسطونك آثارینی
مبایعه ایتدیکی کبی کتابخانه‌نك هیچ بر اکسیکی قالمسون دییه یهودیلرده واسکی
مصرلیلرده بولنان کتب علمیه‌یی‌ده صاتون آلمشدر . مشارالیهه خلف اولان
(بطلمیوس اورجیتس Ptolémée III Evergète) دخی ـ قبل المیلاد
۲٤۷ سنه‌سندن ۲۲۲سنه‌سنه قدر ـ اویولده حرکت ایتمشدر . بوذات ادبیات،
شعر ، تیاترویه دائر اوله‌رق آتینه‌ده بولنان‌برچوق کتابلری مذکورکتابخانه‌یه
علاوه ایتمکله برابر ارباب علم ومعارفدن اسکندریه‌دن هرکیم مرور ، یاخود
بوشهرده اقامت ایدر ایسه انی مالك اولدیغی کتابلردن برر نسخه‌سنی کتابخانه‌یه
ترك وتبرع ایتمکله مکلف قیلمشدر. علوم ومعارف تملری اسکندریه‌ده بویله‌جه
متین ومحکم وضع ایدیلنجه چوق زمان کچمه‌دن بو شهر منبع علوم ومعارف
کسیلمش وهر علم وفنه مخصوص‌اعاظم علما یتیشمشدر . حتی‌اسکندریه‌شهری
علوم ومعارفده اوقدر ایلری کیتمش ایدی‌که کرك اندن دها اول ، کرك او

عصرده علم وعرفان مرکزی اولمقله اشتهار ایدن مدنیت قدیمه نك بتون شهرلرینی کولکه ده براقمش ایدی . بوشهر اسلامیتك ظهورینه قدر ، یعنی طقوز عصری متجاوز برزمان اثناسنده علم وعلمایه مقر اوله رق دوام ایلمشدر . مدت مذکوره بری (سوتر)ك حکمدارلغندن باشلایه رق مصرك قبل المیلاد ۳۰ سنه سنده رومالیلر طرفندن فتحی ایله منتهی اولان (یونان دوری)، دیکری سنهٔ مذکوره دن باشلایه رق مصرك ٦۳۰ سنهٔ میلادیه سنده (عمرو بن العاص)طرفندن فتحی ایله ختامه ایرن (رومادوری) ناملریله ایکی دوره انقسام ایدر . اسکندریه دارالفنوننك ایلك دورلرنده تعقیب اولنان مقصد اصلی بسبتون علمی وادبی ایدی . یعنی مقصد علوم یونانیه نك ترقی وتوسعی ایدی . حتی ایکنجی عصر میلادینك صوکلرینه قدر علوم مذکوره نك یکانه مرجع علمیسی بودارالفنون ایدی . فقط دها صکره حکومتك فساد احوالی ، احکامك تذبذب و اختلالی وسوریه ، ردوس وسائره ده بو نوعدن دارالفنونلر آچلمسی کبی باشلیجه سببلردن طولایی بودارالفنون سقوط وتقهقره اوغرادیغندن وحریت وعدالت ایله مسعود اولمیان ممالکده نه علم ، نه علما یاشایه میه جغندن او دورك علما وحکماسی اورادن یوز چویره رك حریت و عدالتك انکشاف و انجلاسنه دها زیاده مساعد اولان ممالکه چکلمکه باشلامشلردر . بالآخره اسکندریه رومالیلرك قبضهٔ استیلالرینه کچنجه بونلرك حائز اولدقلری شان و شهرت تأثیری ایله بو شهرك شان و شهرتی اعتلا ایتمش ایسه ده او صره ده ارباب علم و معرفت رومایی محط رحال رغبت اتخاذ ایتدکلرندن مرکز علم وعرفان اسکندریه یه بدل رومایه تحول ایتمش ایدی . بوزمانلر خرستیانلغك ظهورینه و خلقك بویکی دینك صحت ویا بطلانی ایله اشتغالنه تصادف ایدییوردی . اسکندریه شهری متوسط برمحلده ومجادلات واقعه میدانه قریب برموقعده بولنمسنه مبنی دارالفنونی یکی جریانه قاپیله رق دینی برطرز فلسفه اتخاذ ایلمشدر . بناءً علیه اسکندریه دارالفنونی ، برنجیسی علمی وادبی یونان ، ایکنجیسی فلسفی ودینی روما دورلری اولمق اوزره ایکی دور کچیرمشدر .

اسكندريه‌نك يونان دورى

قبل الميلاد ۳۰٦ سنه‌سندن ۳۰ سنه‌سنه قدر

اسكندريه شهرى ؛ استقلاللرينى غائب ايتدكدن صكره مملكتلرينه استيلا ايلين ذلت و مأيوسيت تأثيريله ترك دياره مجبور اولان يونان مهاجرينى ــ وبطالسه طرفندن جمع اولنان كتابلردن ماعدا ــ بومهاجرينك كندى مملكتلرندن فلسفه ، طب ، شعر ، ادبيات ، لسان وتاريخه دائر برابر كتيردكلرى مؤلفات علميه ايله ايلك دوره‌لرده پك پارلاق زمانلر گچيرمشدر . بو يونان مهاجرينى بوراده بريونان حكومتنك جناح حمايه‌سى آلتنده وبريونان محيطى داخلنده ياشامشلر ايسه‌ده لطف وتوجهى دالقاووقلره ومتسفلينه منحصر اولان برحكومت مطلقه ومستبده‌يه اولجه كردندادهٔ انقياد اولمش بولنملرينك كندى حسيات وحركاتنه اجرا ايتديكى تقييد و تأثير نتيجه‌سى اوله‌رق عزت نفس ، حب استقلال ، حق وحريته پرستش كبى انسانك حسياتنى اعلا ايدن مناقب ممتازه‌يى غائب ايتمش برحاله گلمش اولدقلرى جهتله قريحه‌لرى بوزولمش ، عقل وذكالرى طارلاشمش ايدى . بونلر بوراده شعر ، خطابت ، ميتولوژى ايله مشغول اولمشلر ايدى . فقط بو علملرك هيچ برنده ــ سلفلرينك آتينه ، موره وساقس (ساقز) وسائرده‌ده اظهار ايتدكلرى مزيت درجه‌سنده ــ بر مزيت واقتدار كوستره‌مامشلردر . اوصره‌لرده علوم طبيعيه ورياضيه ايله دخى اشتغال ايدرك كنديلرندن علم هيئت ، علم طب ، هندسه ، جغرافيه‌ده برچوق علما يتيشمش ايسه‌ده بونلرك مؤلفاتى على الاكثر علماى اقدمينك قوردقلرى اساسلر اوزرينه بنا اولنمش ، ياخود اوآثاره شرح صورتيله يازلمش شيلردن عبارتدى. اثر ايجاد وابداع اطلاقنه سزا برشيئى حاوى اولمازدى .

رياضيات : — قبل الميلاد ۳۲۳ سنه‌سنده تولد ايدن اوقليدس (اوقليد) يونان ممالكنده اكمال تحصيل وعلوم رياضيه‌ده صورت مخصوصه‌ده كسب شهرت ومهارت ايليه‌رك يتيشديكى زمان اسكندريه‌ده حكومت بطالسه‌نك النده ايدى. مقام سلطنتده‌ده (بطلميوس فيلادلفوس) بولنيور ايدى . (بطلميوس) علم

ومعـارف محبى حكمدارلردن اولديغى جهتله يونان ممالكندن كنـدى مملكتنه برطاقم علما واو جملەدن اوقليدسى جاب ايدرك كنديسنه بول برمعاش باغلامقله برابر اسكندريه دارالفنوننده هندسه تدريساتنى اكا توديع ايلمش وهندسەيى اندن تلقى وتحصيل ايدن ايلك شاكرد اولمشدر . (اوقليدس) اصول اوقليدس نامى ايله معروف اولوب بوكونه قدر هندسـه علمنده مرجع تشـكيل ايدن كتابنى بوراده يازمشدر . بوكتاب عالم مدنيتك بالجمله لسانلرينه مترجمدر .

(اوقليدس) دن صكره علوم رياضيەده ارخميدس (آرخيمەد Archimède) يتيشمشدر . (ارخميدس) قبل الميلاد ٢٨٧ سـنەسنده سيجلياده طوغمشـدر . اسكندريەيه كيدرك اوراده رياضياتى تحصيل ايتدكدن صكره وطننه عودت ايلمش ومملكتنك حكمدارندن التفات واكرام كورەرك مقربينى صرەسنه كيرمشـدر . اوصرەده بوحكمدار روماليلر ايله محاربەده بولنيوردى . (ارخميدس) بوحرب اثناسـنده حكمداره علم وعرفانى ايله قوماندانلرك سيف جلادتله ياپمغـه قادر اولەميەجقلرى بيوك خدمتلر ايفا ايلمشدر . لكن بومساعى نتيجەسنده كنديسى قربان اولوب كيتمشدر . اختراع ايتديكى آلات حربيه سايەسنده مسقط رأسى اولان (سيراقوسه Syracuse) يى روماليلرك اوچ سـنه متمادياً وقوع بولان مهاجماتنه قارشى مدافعه ايلدكدن صكره نهايت شهر روماليلرك النه كچديكندن مظفريتـله داخل اولان روما عسـكرندن برجاهل نفرك كنديسنى طانيمەرق صـاللاديغى برقليج ضربەسى ايله بوقوجه عالمـك حياتنه خاتمه چكلمشـدر . (ارخميدس) ك هندسه وحسابه متعلق قوانين طبيعيەده برچوق اكتشافات مهمەسى واردر . كنديسنه منسوب اولەرق بر كره واسطوانه ، ديكرى تربيع وتسبيع دائره ، دوائر مماسه ، مثلثات ، خطوط متوازيه ، مأخوذات ومفروضاته دائر ايكى كتاب ذكر ايدرلر [١] .

(ارخميدس) دن صكره علوم رياضيەده (اپولونيوس Apollonius de Pérga) يتيشمشـدر . قبل الميـلاد ٢٥٠ سـنەسنده تولدايدن بوذات قطع مخروط حقندەكى تدقيقـاتى ايله مشهوردر . موما اليهدن صـكره ينه قبل الميلاد ١٢٥ سنەسنده وفات ايدن (هيپارخوس Hipparque) يتيشەرك ارضك اعتدالين

[١] فهرست ٢٦٦

نقطه‌لرنده‌كى حركت رجعيه‌سنى Précession des équinoxes كشف ايلمشدر. او صره‌لرده جغرافيۀ رياضيه‌ايله دخى اشتغال ايديليوردى . بوعلمه دائر كتاب يازان ايلك مؤلف ميلاد عيسادن اول ١٩٥ سنه‌سنده وفات ايلين اراتستين (ئه راتوستەن Eratosthène) ايدى . بوذات ملوك فراعنه‌نك اسملرينى حاوى جدول ترتيب ايدن ايلك مؤلف وارضك مساحه‌سنى ايلك اجرا ايلين عالم ايدى .

ميلاد عيسادن صكره ايكنجى عصرك اورته‌لرنده مشهور (بطلميوس قلوذى) يتيشمشدر . (بطلميوس) هيپارخوس‌ك اكتشافات و مطالعاتنى اساس اتخاذ ايدرك علم هيئته دائر اولان (مجسطى) كتابنى يازمشدر . بوكتاب يقين زمانه قدر بتون عالم مدنيت مكتبلرنده مرجع واساس تشكيل ايدردى . عربلرجه بوكتاب پك مشهوردر. « كرك اسكيده ، كرك يكيده برعلمه دائر اوعلمى تماميله جامع يالكز اوچ كتاب يازلمشدر . بونلر علم هيئت وحركات نجومه دائر اولان (مجسطى) ، (ارسطاطاليس) ك علم منطقه دائر اولان كتابى و (سيبويه) ك علم نحودن بحث ايدن كتابندن عبارتدر » ديرلر ايدى [١] .

اسكندريه علماسى اجرام سماويه‌نك رصدى وزيجلر ترتيبى ايله [*] صورت مخصوصه‌ده اشتغال ايتمشلردى . اجراى ترصدات ايچون بررصدخانه‌لرى وار ايدى كه بورصدخانه اسلاميتك ظهورينه قدر دنياده بولنان يگانه رصدخانه‌يى تشكيل ايلمش ايدى .

علم طب : — علم طبه‌گلنجه بوعلم اول امرده برغامس (برغمه) دارالفنوننده تدريس اولنمقده ايدى . بالآخره اسكندريه دارالفنونى كسب شهرت ايدنجه انظار رغبت بوجهته توجه ايتمش وبوراده طب تحصيلى ايله اوغراشان طلبه‌نك مقدارى چوغالمشدر . اسكندريه دارالفنوننده بوعلمه دائر اولان تدريساتك اساسنى (ابقراط) ك مؤلفاتى تشكيل ايدردى . مع مافيه بوراده فن تشريحه صورت مخصوصه‌ده اهميت ويرلمش ايدى . اودرجه‌ده كه بوراده بوفن جهانك سائر مكاتب طبيه‌سنه تفوق ايتمش ايدى . اسكندريه‌ده دور يونانى اثناسنده

[١] تراجم الحكماء (ال يازيسى) . [*] زيج حركات كواكبك احوالنى مبين اولان كتابه اطلاق اولنور . تقويملر بونوع كتابلردن آلنير .

علم طب وعلاجلرده هر بری برمسلك مخصوص صاحبی ایکی بیوك طبیب یتیشمشدر . بونلردن بری (هیروفیلوس Hérophile) ، دیکری (اراسستراتس Erasistrate) در . برنجیسی خلکیدونیه‌لی ایدی . یونان مکتبلرنده تحصیل علوم وبالخاصه تشریح ایله اشتغال ایتمش ویازدیغی آثارك اکثرنده (ابقراط) ك عینی فکرنده بولنمشدر . بوذات ابقراطدن صکره برنجی درجه‌ده برطبیب عد اولنور. اصلاً انطاکیه‌لی اولان ایکنجی‌ایسه برنجی‌یه معاصرایدی . اسکندریه دارالفنوننده فن تشریحی تحصیل ایتمش ایسه‌ده یازدیغی آثارده (هیروفیلوس)ك افکار ومطالعاتنه مخالف برمسلك اتخاذ ایلمشدر . هرایکی طبیبك آیری آیری شاکرلری‌واردی . (هیروفیلوس) ك شاکردلری(ابقراط) ك افکار ومطالعاتنه مظاهرت ، دیکرلری ایسه عکس‌رأی ومطالعه‌یی ترویج ایدرلردی . بوایکی مسلك طبابت ایکنجی عصر میلادی‌یه قدر دوام ایلمشدر . دها صکره کذران اولان قرون مظلمه‌ده رواج بولمش اولان یالانجی طبیبلکه یولی تمهید وتسهیل ایدنلر بواراسستراتسلیلر ایدی .

اسکندریه‌ده یتیشن اطبا بویله‌جه هربری دیکرینه مخالف ایکی مسلك طبابته سالك ایکی فرقه اولدقلری حالده اسکندریه‌نك یونان دوری ایله روما دورینك بر قسمی کذران اولمشدر . بو صره‌ده ١٣٠ سنهٔ میلادیه‌سنده (برغاموس) ده تولدایدن (جالینوس قلوذی Galien) یتیشمشدر. (جالینوس) علوم وفنونی کندی پدرندن تلقی وتحصیل ایتدکدن صکره علم طبك تحصیلنه باشلامش ویوز اللی سنه‌سنده ازمیره سیاحت اجرا ایلدکدن‌صکره فن تشریحده اکمال معلومات ایتمك اوزره اسکندریه‌یه کیتمشدر . مشارالیه اکتساب معلومات مقصدیله سائر برطاقم شهرلرده‌ده طولاشمشدر . (جالینوس) ١٥٨ سنه‌سنده بو سیاحتندن (برغاموس) ه عودت و ١٦٤ سنه‌سنده رومایه رحلت ایلمشدر . او صره‌ده روما شهری علما و حکما ایله آبادان بولنیوردی . (جالینوس) بوراده برطاقم اکابر واعاظمك تداویسنه باقه‌رق ایی ایتمکه موفق اولدیغندن بیوك برشهرت قازانمش وکندیسنه (خطیب‌عجیب) نامی ویرلمشدر. بو شهرت مسلکداشلرینك حسدینی دعوت ایلمش ایدی . (جالینوس) ١٦٨ سنه‌سنده رومایی ترکه مجبور اولمش ایسه‌ده دها صکره تکرار اورایه کیدرك

٢٠٠ سنه‌سنده وقوع وفاتنه قدر روما ایمپراطورلرینك خدمتنده امرار حیات ایلمشدر . (جالینوس) علم طبه دائر متعدد کتابلر یازمشدر . بونلرك الك مشهورلری اون آلتی کتابه بالغ اولان اثرلریدر . بعضلری موضوعنه کوره براسم مخصوص ایله یاد اولنان بو کتابلری علم طبه دائر عربی‌یه ترجمه ایدیلن مؤلفاتی ذکر ایتدیکمز صره‌ده یازه‌جغز . (جالینوس) صددنده بولندیغمز اسکندریه‌نك یونان دوری آدملرندن دکل ایدی . انی بوراده ذکر ایتمه‌مز محضا علم طب تاریخی حقنده فضله معلومات ویرمك مقصدیله‌در .

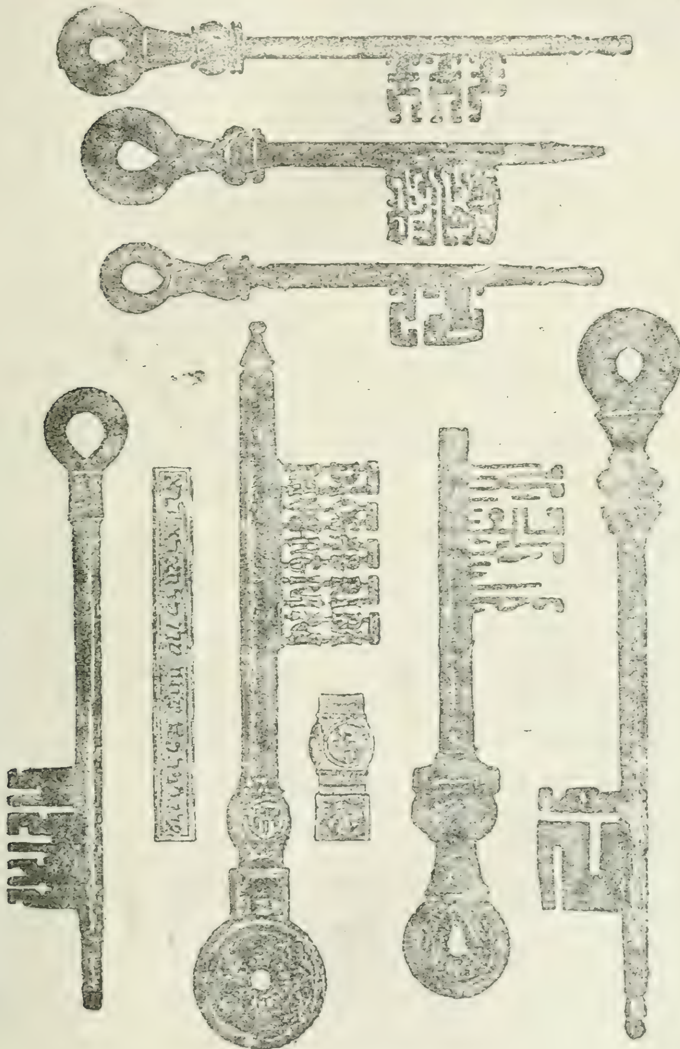
اسکندریه‌نك روما دوری

قبل المیلاد ٣٠ سنه‌سندن بعد المیلاد ٦٤٠ سنه‌سنه قدر

اسکندریه‌نك ایکنجی دورینی تشکیل ایدن بودور حقیقت حالده رومالیلرك مصره وقوع بولان استیلالرندن یاریم عصر اول ، یعنی قبل المیلاد برنجی عصرده آتینه‌نك رومالیلرك قبضهٔ تسخیرینه کیرمسندن اعتباراً باشلار . چونکه رومالی قوماندان (سیللا) آتینه‌یی فتح ایدنجه اولجه بیان ایدلدیکی اوزره بو شهردن رومایه فلسفه وعلوم سائره‌یه دائر یوکلر ایله کتاب نقل ایدرك بو سببله علوم ومعارف روما پایتختنه انتقال ایلمش ایدی. بعده روما ایمپراطورلرندن (اوغسطس قیصر) روماده مشهور کتابخانه‌یی تأسیس ایتدیکی زمان یونان وروما اولمق اوزره انی ایکی قسم یاپمش ایدی . روما یونانلیلرك یالکز علوم ومعارفنك دکل، علما وحکماسنك‌ده وارثی اولمش ایدی . علوم ومعارفده او قدر احراز اعتلا ایتمش ایدی‌که اوتاریخدن اعتباراً بالذات یونانلیلر بیله هرهانکی برعلمده اولور ایسه اولسون توسیع معلومات ایتمك ایستدکاری زمان رومایه کیتمکه مجبور اولیورلردی . روما مدنیتی حقنده بوراده دها زیاده معلومات ویرمك بحثمزك خارجنده‌در .

والحاصل اسکندریه دارالفنونی رومالیلرك حوزهٔ حاکمیتلرینه داخل اولمدن

اول انحاطه یوز طوتمش ایدی . روما حاکمیتی آلتنه کیرنجه‌ایسه ضعف وانحاطی برقات دها مزداد اولمشدر . بودارالفنونده تدریس اولنان علوم دخی بودورده

عرب سرایلرینه مخصوص آناختارلر

بشقه بر مجری آله‌رق یالکز فلسفه‌یه انحصار ایتمشدر . اسکندریه شهری تاریخ تأسسندن اعتباراً برطاقم یهودیلره مقراقامت تشکیل ایلمش ایدی . بونلر کچنمك،

یاخود کندی مملکتلرنده کوردکلری اعتسافات وتضییقاتدن قورتولمق مقصدیله شهر مذکوره التجا ایتمشلر وبوراده حسن قبول وراحته مظهر اولمقله مقدارجه چوغالمشلر ایدی. یهودیلرك بوصورتله یونانلیلر ایله وقوع بولان اختلاط وامتزاجلری اسکندریه‌ده فلسفه ودیانتجه بیوك برتغیرك حصولنه باعث اولمش ایدی. چونکه یهودیلر توحید، وحی، تقلید اصحابی ایدیلر. یونانلیلر ایسه فلسفه، منطق، خرافات اربابی ایدیلر. وقوع اختلاطایکی جهتی یکدیکرینه یاقلاشدیرمشدی. بالآخره خرستیانلق ظهور ایدنجه بوتقارب برقات دها آرتمشدر. متعاقباً خرستیانلق کسب قوت ایدرك یونانلیلر بو دینی قبول ایلینجه بونلر فلسفه‌یی دینه تطبیق ایتمکه باشلامشلردر. ایشته بوتطبیقاتدن یکی فلسفهٔ افلاطونیه Néo-Platonic ویکی فلسفهٔ فیثاغوریه Néo-Pythagoric نامل یله تسمیه اولنان مذاهب فلسفیه تورهمشدر. والحاصل اسکندریه‌نك ایکنجی دوری فلسفهٔ دینیه‌مباحثی ایله کچمش اولدیغندن علوم ومعارفك ترقیاتنه پك آز خدمت ایتمشدر.

اسکندریه دارالفنوننك ترقی وتکملنه بالخاصه خدمت ایتدیکی علوم ومعارف: اولا علم تشریح ایدی. چونکه مصرلیلر تحنیط ایتمك (مومیا حالنه قویمق) ایچون جسم میت اوزرنده عملیات تشریحیه اجرا ایدرلردی. بوسایه‌ده علم تشریحك تحصیلی قولایلاشمش ایدی. ثانیا علم کیمیا. چونکه مصر؛ یونانلیلرك حاکمیتی آلتنه کیرمدن اول، بوعلم اوقطعه‌ده موجودایدی. بنابرین اسکندریه دارالفنونی تأسس ایتدیکی زمان بومدرسهٔ عرفانه منسوب علما بو علم ایله اشتغال وکرك یونانلیلرده، کرك مصرلیلرده علم کیمیایه دائر موجود اولان معلوماتی برآرده جمع ایدرك بر علم شکلنده یاپمشلردر.

اسکندریه دارالفنونی هجرتك برنجی عصرینك صوکلرینه مصادف اولان (عمر بن عبدالعزیز) ك زمان خلافتنه قدر بتون شرقده تدریسات علمیه‌نك مرکزی اولمق اوزره دوام ایتمش ایدی. خلیفهٔ مشارالیه مقام خلافته کلنجه بوتدریساتی اسکندریه‌دن اوزمانکی دارالفنونلردن اولان انطاکیه، حران وسائره دارالفنونلرینه نقل ایتدیرمشدر [١].

---

[١] طبقات الاطبا ١١٦ ج ١

بيزانس دورى

٥٢٩ سنه‌سندن ١٤٥٣ سنه‌سنه قدر

بودوره بيزانتيومه (قسطنطينيه‌يه) نسبتله بيزانس نامى ويرلمشدر . چونكه يونان علوم وادبياتى بوراده بر انجلاى مخصوصه مظهر اولمش‌ايدى . بوانجلادن بحثمزه تعلق ايدن بعض معلوماتك اعطاسى فائده‌دن خالى كورمه‌يز .
خلاصهٔ ديبيله‌بيليركه اسكندريه كتابخانه‌لرى كتابلرايله نصل مالامال ايدى‌ايسه بوپايتختك كتابخانه‌لرى‌ده ، باخصوص (ژوستينيه‌ن)ك وفاتندن‌صكره ، اويله‌جه پك چوق مؤلفات علميه ايله طولى بولنديغى حالده يونان علوم ومعارفى بوراده همان همان براثر اعتلا وترقى كوستره‌مامشدر . بوراده ايقونه‌لر Icones ايچون قوپان منازعه‌لر وخصومتلر كتابلرك امحاسنه وعلوم ومعارفك اهمالنه باعث‌اولمش ايدى . يتيشن علما دخى فطرت خارقه‌يه ، تدقيقات وتتبعات مخصوصه‌يه محتاج اولميان شيلر ايله اشتغال ايدرلردى .

موقع حكمدارى‌يه كلن قياصره‌دن برى علوم ومعارفى حمايه‌ده اسكى‌دورلرده يتيشن حكمدارلره بكزه‌مك ايسته‌دكجه خلقى مطالعه‌يه وكتاب تأليفنه تشويق ايدردى . شوقدركه بودورلرده تحرير وتأليف موجدلك خاصه‌سنى غائب ايتمش ايدى. مؤلفلر اسكى علومى شرح‌وتفسير ، ياخود قاموس علوم شكلنده كتابلرده جمع ايتمكدن بشقه برمزيت كوستره‌ميورلردى .

بعضاً ايمپراطورلردخى مؤلفلك ايدرلردى . نته‌كيم ٩٠١ ايله ٩٥٩ سنه‌لرى آره‌سنده ياشامش اولان يدنجى قسطنطين علوم ومعارف محبى ايدى . كتاب تأليفى ايله اشتغال ايدردى . حكومت ونظاماتى‌حقنده برسلسلهٔ آثار يازمشدر. بوحال تاريخ ، شعر ، لسان كبى علومده دخى عيناً جارى ايدى . دها صكره عرب مدنيتنك زوالنى متعاقب عرب مؤلفلرى‌احوال مماثله‌ده نصل ياپديلر ايسه بيزانس دورى علماسى‌ده تتبعات وتنقيدات مخصوصه اجرا ايتمكسزين اسكى‌يى تكرار ايله وقت كچيرمشلردر . فلسفه‌يه‌كلنجه بوعلم بودورده حكمت دينيه ديمك اولان (علم لاهوت) شكلنه تحول ايتمشدر . زيرا يكى فلسفهٔ افلاطونيه بحثنده

سویلدیکمز وجه ایله علمای نصرانیت ادلهٔ فلسفیه‌یی موضوع لهندن چیقه‌رەرق مناقشه ومجادله‌لرنده ، یاخود نطق ووعظـلرنده بعض عقائد مذهبیه ومطالعات دینیه‌یی اثبات وتأیید یولنده استخدام ایلمشـلردی . دین وفلسفه‌یه دائر کثرت مؤلفاتی ایله معروف اولان یوحنا (ژان) الدمشقی (۷۰۸-۷٤۱ سنهٔ میلادیه‌سی) ایله ذکرینه لزوم اولمیان سائر برطاقم علما بویولده اشتهار ایدنلردن ایدیلر .

قبل‌الاسلام ایرانلیلرك علوم وادبیاتی

ایرانلیلر هندلی ویونانلیلرك قارداشلری اولان اقوام آریه‌دن ؛ پك اسکی برقوم اولوب میلاد عیسـادن برقاچ عصر اول یونانلیلره قارشی آچدقلری محاربه‌ده جمع وتحشـیدی وارزاق ومهماتیله برابر آسـیانك اورته‌لرندن بحرسفیده نقلی بوکون بیله جهـانك اك بیوك دولتلرینك کاری اولمیان قوجه بر اردو سـوق ایتمشلردی. بوندن یکرمی عصراول اویله برااردونك سوق‌واداره‌سی ایرانلیلرك نه درجه قوی‌الشکیمه بردولت تشکیل ایتمش اولدقلرینی کوستریر . بومرتبه‌ده سطوت وقدرت صاحبی اولان برقومده علوم وادبیات بولنماسی ممکن دکلدر . باخصوص ایرانلیلر عقل وذکا ، قبول مدنیته براستعداد مخصوص صاحبیدرلر . قارداشلری اولان هندلیلرك (مهابهارانا) وـاثرەلرنده اولدیغی کبی نظم اشعارده خارقه‌لرکوسترمش اولدقلرینه شبهه ایدلمز . آنجق او منظومات قدیمهٔ ایرانیه‌دن اخلافه پك آزشیلر قاله‌بیلمشدر . ایرانلیلر بابلیلر ایله اثوریلرك وارث وخلفی اولمشلر ، یونانلیلر ایله اعتلالری زمانلرنده تماسده بولنمشلر وقومشولری بولنان هندلیلر ایله‌ده اختلاط ایتمشـلردی . پهلوی نامی ایله معروف بریازیلری وار ایدی‌که بویازی‌یی طاشلر وهیکللر اوزرینه حك ایدرلردی . شـوحالده صنعت شعردن‌بشقه نجوم وعلم انواء (تقلبات‌جویه) کبی علوم طبیعیه ورياضیه نوعندن برطـاقم علوم قدیمه‌ده برموقع مخصوص احراز ایتمش اولملری‌ده پك‌طبیعیدر . اسکندرکبیرك ایران ممالکنه استیلا ایتدیکی اثناده ایرانلیلرك اوزمانکی پایتختلری اولان (اصطخر) شهرنده برچوق کتابخـانه‌لرده بولنان کتابلری دهـا اول یازدیغمز وجه‌ایله استنساخ‌ایتدکدن‌صکره احراق ایتمسی دیدیکمزی تأیید ایدن

ادله‌دندر. اسکندر طرفندن امحا ایدیلن بو مؤلفات ایچنده ایرانیلرك اودورلرنده هندستان وچین علومندن نقل واقتباس ایتمش اولدقلری شیلرده داخل ایدی.

معمافیه ایرانیلرك بتون مؤلفات علمیه‌سی اوقدرجق دکل ایدی. دردنجی عصر هجرینك ابتدالرنده فارس ممالکنده (جی) رستاقنده (کوی ویا چفتلکنده) زیر زمینده طاشدن مبنی مستطیل الشکل براوطه‌ده (توز) آغاجنك قبوغی اوزرینه یازلمش برچوق کتابلر بولنمش ایدی. بو کتابلر اسکی لسان فارسی (پهلوی) ایله محرر ایدی. بونلرك مطالعه‌سندن «علم و علما محبی اولان حکمدار (طهمورث) ك یاغمورلرك تأثیراتندن تلف اولمسون دییه اوکتابلری بواوطه‌ده صاقلادیغی» آکلاشلمشدی. بو کتابلر ایرانیلر ایله رومه‌لر وکلدانیلرك علم هیئته متعلق کشفیات ومطالعاتنی حاوی برطاقم مؤلفات نفیسه‌دن متشکل ایدی [١]. کذلك او زمانلرده زیر زمینده اوکبی دیکر برحجره‌نك ییقیلوب اورته‌یه چیقمسی اوزرینه ایچنده برچوق کتابلر بولنمش ایدی. فقط اوکتابلری اوقویوب آکلایه‌جق کیمسه بولنه‌مامش ایدی. بوندن آکلاشیلیورکه اوکبی مغاره‌لرده کتاب صاقلامق اوازمنه‌ده جاری برعادتدی. (فهرست) صاحبی (ابن‌الندیم) بوقبیلدن اولمق اوزره دییورکه: «رأی‌العین مشاهده ایتدم: (ابوالفضل ابن‌العمید) ٣٤٠ سنه‌سنده بغداده پارچه‌لانمش برطاقم کتابلر کوندرمش ایدی. لسان یونانی ایله محرر اولان بوکتابلر اصفهانده شهرك سوری داخلنده برطاقم صندوقلرده بولنمش ایدی. بونلری (یوحنا) و سائره عربجه‌یه ترجمه ایتمشلردر. عسکرك اسملرینی ومعاشاتنی الخ... حاوی ایدی».

بونکله برابر ایرانیلرك علوم ومعارفی میلادك اوچنجی عصری اورته‌سنده تخت حکمداریده بولنان ملوك ساسانیه‌دن (سابور بن اردشیر) ك [*] دورینه

---

[١] فهرست ٢٤٠

[*] سابور بن اردشیر (شابور بن آردشیر) اوتوز بر سنه ایران تختنه جالس اولمش کوزل چهره‌لی، حزمپرور برحکمدار ایدی. مانی زندیق بونك زماننده ظهور وادعای نبوت ایتمش وکندیسنه پك چوق خلق التحاق ایلمش ایدی. بومذهبی قبول ایدنلره (مانویه) نامنی ویریرلر. (سابور) سلطنتنك اون برنجی سنه‌سنده عسکری ایله برابر حرکت ایدرك نصیبینی رومه‌لرك الندن آلدقدن صکره روم ممالکی ایچنه کیرمش

قدر وجرده کتیریلان برطاق اشعار ، وقوعات وعقائد وادیان کتابلرندن عبارت ایدی . (مانی) مذهبی ایله طرفدارانی بوحکمدارك زماننده ظهور ایلمش ایدی . (سابور) روملره قارشی محاربهده بولنهرق نتیجهسنده غالب کلمش و مملکتنه عودتنده روملردن برچوق اسیر برابر کوتورمشدر . بواسیرلره (اهواز) قطعهسنده کندی اسمنه نسبتله (جندیسابور) نامیله برشهر تأسیس وکندیلرینه لطف واحسان ایله معامله ایتمشدر . بو اسیرلر (سابور) ه علوم ومعارفی سودیردکلرندن صورت مخصوصهده آدملر کوندرهرك یونان ممالکندن فلسفه کتابلرینی جلب وبونلرك لسان فارسییه ترجمهسنی امر ایلمشدر [١] . بو اثرلر ترجمه اولندقدن صکره ایران پایتختنده برکتابخانهیه وضع اولنمش واستنساخلریله تعلیم وتدریسلری ایچون خلقه مأذونیت ویرلمشدر .

متعاقباً میلادك ٥٣١ سنهسندن ٥٧٨ سنهسنه قدر سریر حکمداریده بولنان نوشیروان عادل مقام سلطنته کلنجه بودور روم ایمپراطوری برنجی (ژوستینیهن) طرفندن اسکی معابد و مدارسك قاپادلدیغی زمانه تصادف ایلمش ایدی . روم ممالکنده حکما وعلمایه تحملفرسا تضییقات و شدت کوستریلیوردی . بو حال ایرانلیلر ایچون علوم وفلسفهده یکی برمنبع آچمشدر . اوصرهده (یکی فلسفهٔ افلاطونیه) کاله ایرمش برحالده بولنیوردی . بوفلسفه اربابندن بعض علما روم ممالکنده کوردکلری تضییقات اوزرینه جهانك مختلف طرفلرینه طاغلمغه و بونلردن یدیسی (نوشیروان) ك ممالکنه التجا ایتمکه مجبور اولمشلردر . (نوشیروان) بو ملتجیلری زیر جناح حمایهسنه آلمش وفلسفهیه دائر کتاب تألیف وترجمهسیله مکلف قیلمشدر . حکمدار طرفندن بوصورتله مظهر حمایه اولان بو علما منطق و طب یونانیی فارسییه نقل وهر ایکی علمهدائر فارسیده کتابلر تحریر ایلمشلردر [٢] . (نوشیروان) بالذات بو مؤلفاتك مطالعه

و سوریه قطعهسندن متعدد شهرلری حرباً فتح و اهالیسنی قتل عام ایتمشدر . متعاقباً یونانستانه طوغری توجیه وجههٔ عزیمت ایلیهرك روم حکمدارینی تحت اطاعته آلمشدر . (سابور) یونان فلسفهسنك لسان فارسییه نقلنه بیوك همتلرده بولنمشدر . روایته کوره (عود) نامی ایله معروف اولان موسیقی آلتی بونك زماننده ایجاد اولنمشدر . (تاریخ ابیالفدا)

[١] ابوالفدا ٥٠ ج ١ [٢] فهرست ٢٤٢

وتعلمی ایله اشتغال ایتدکدن ماعدا بونلری مطالعه‌یه خلقی‌ده ترغیب و تشویق ایتمشدر . علم وفن محبی اولان بو حکمدار ـ کندیسندن ایکی و کسور عصر صکره کلن (مأمون) ك یاپدیغی کبی ـ بحث ومناظره اجراسنه مخصوص مجلسلر تشکیل ایلمشدر. (نوشیروان) علوم ومعارفی احراز وحمایه‌ده اوقدر ایلری کیتمش ایدی که کندیسی ایله کوروشن یونانلیـلر انی (افلاطون) ك شـا کردلرندن ظن ایدرلردی . ظن اولندیغنه کوره ایرانده بو صورتله انتشـار ایدن فلسفه بالآخره اسـلامیت دورنده ظهور ایلین مسـالك صوفیه‌یه اسـاس تشکیل ایلمشدر .

(نوشیروان) یالکز یونان علومنی کندی لسانه نقل وترجمه ایله اکتفا ایتمیه‌رك هندلیلرك علومنی ده سانسقریت لساننده‌ن لسان فارسی‌یه نقل ایتدیرمشدر [١] . مشارالیه خسته‌لری تداوی وعلم طبی تدریس وتعلیم ایتمکه مخصوص اولمق اوزره (جندیسابور) ده بر بیمارستان (خسته خانه) تأسـیس ایدرك هندستان و یونانسـتاندن جلب ایتدیکی برطاقم اطبایی بو خسـته خانه‌یه مأمور ایلمش ایدی . بوراده طب هنـدی وطب ابقراطی (یونانی) ، ایکیسی بردن تدریس اولنوردی . فن طبـده الك زیاده ترقی ایتمش ایکی قومك معـلومات طبیه‌سنی بویله برآره‌ده تدریس ایتمك جداً جامع المحسـنات بر اصول ایدی . بو خسته خانه او دورده مثلی سبق ایتمامش برشهرته نائل اولدیغی کبی بالآخره اسلامیتك ظهورندن صکره دخی ایلریده کوستریله‌جکی اوزره بیوك بر موقع طوتمشدر .

والحاصل ایرانلیلر اسلامیتك ظهورندن اول فلسفه وسائرعلوم ومعارف ایله اشتغال ایدرك عقل وذکالری کشایشیاب اولمش ایدی . کرك کندی سلفلرندن توارث وکرك قومشولرندن نقل ایتدکلری معلومات سایه‌سنده علم نجوم وقوانین فلکیه‌ده صورت مخصوصه‌ده ترقی ایتمشلردی . (نوشیروان) ك دوری کانجه بودورده مملکتك مظهر اولدیغی حریت وعدالت سـایه‌سنده ایرانلیلرده علوم ومعارف بیوك بر اعتلا احراز ایلمشـدر . ذاتاً علوم ومعارف آنجق بو فیض ایله اعتلا بولور .

(١) E. Browne's Literary History of Persia 167 .

اسلامیتدن اول سریانیلرده علوم وادبیات

سریانیلر اسکی کلدانیلر ویا بابلیلرك بقایاسی ایدیلر . کلدانیلر میلاد عیسادن برقاچ عصر اول سالك طریق مدنیت اوله‌رق برطاقم مهم علملری ایجاد ، اجرام سماویه‌یی رصد ، کونشك حرکتیله اوقاتی کوسترن ساعتلری اختراع ایتمشلر وعلم طبك تملرینی قویمشلردی . سریانیلر دولت صاحبی ایکن کرداب سقوطه و بالآخره ایرانیلرك استیلا وحاکمیتلری آلتنه دوشمکله استقلال وحریتلرینك ضیاعی ایله علم ومدنیتلری ده ضیاعه اوغرامشدر . نهایت خرستیانلغك ظهور وانتشاری اوزرینه بو مذهبه دعوت ایچون هر طرفه واعظلر کیتدیکی وخرستیانلقده فرقه ومذهبلر توره‌دیکی زمان سریانیلر بو خصوصاتك جمله‌سنده بویوك برموقع اشغال ایدرك خرستیانلق تاریخنده مهم بر تأثیر اجرا ایتمشلردر .

بزم بوراده سریانیلره متعلق نظر دقته آلدیغمز جهت علم وفلسفه‌ده هانکی مرتبه‌یی احراز ایتدکلرینی آکلامقدن عبارتدر . رومالیلر فلسفه ، علم طب وعلوم سائره‌یی یونانلیلردن نصل اقتباس ایتدیلر ایسه سریانیلر دخی بوعلومی یونانلیلردن آلدقلرندن رومالیلر کبی بونلرده علوم وفلسفه‌ده یونانلیلرك شاکردی صاییلیرلر . ایرانیلر دخی بوعلومی یونانلیلردن اقتباس ایتمشلردر . کذلك عربلر دها صکره عینی یولی تعقیب ایدرك یونانلیلرك شاکردی اولمشلردر . سریانیلر ذکا وهمت صاحبی اقوامدن ایدیلر . او ظلمت آباد دورلرده مستبد حاکملرك ظلم واعتسافندن ، خونریز شمشیرلریله کسوب بیچن فاتحلرك تسلط وازعاجاتندن راحت بولدقجه علوم ومعارفك ترقیسنه صرف ذهن ایدرلردی . بوسایه‌ده لاهوت ، فلسفه ولسان تدریساتی ایچون مکتبلر آچمشلر ، یونان علومنی کندی لسانلرینه ترجمه ایلمشلر ، ترجمه ایتدکلری کتابلردن بعضلرینی شرح وتوضیح ، بعضلرینی ده اختصار ایتمشلردی . ایلریده کوریله‌جکی اوزره عباسیلره علوم وفنونی عربی‌یه ترجمه ایدنلر ایشته بوانتباه علمینك یتشدیردیکی ذواتدن متشکلدر . چونکه دور عباسینك اکثر مترجمینی نسطوری [١] ایدیلر .

[١] نسطور Nestorius خرستیانلغك الیوم نسطوریه دینیلان مذهبنك موجدیدر . ٤٢٨ تاریخنده قسطنطنیه بطریقلکنده بولنمشدر . اریوسك مذهبی ایله سائر مذاهبی رد وکندیسی

نسطوريلرك بوبولده وقوع بولان خدمتلرينى يرلى يرنده ذكر ايده جكز. بوراده

اسطرلاب آلتنك يوزى

يكى برمذهب ايجاد ايتديكندن ٤٣١ سنه سنده اجتماع ايدن آيائلوغ مجلس روحانيسى طرفندن عزل ونفينه قرار ويرلمشدر. (نسطور) مصر چوللرينه چكيلوب ٤٣٩ سنه سنده وفات ايتمشدر. تأليفاتى احراق ايديله‌رك يالكز بعض نطقلريله مكاتباتى موجوددر. مذهبى جزيره وعراق ايله هندده انتشار ايتمشدر. اليوم موجود اولان نسطوريلر بومذهبه سالكدرلر.

یالکز کندی لسانلرندهکی اشتغالات علمیهلرینک بیانی ایله اکتفا ایلیهجکز .
سریانیلرک مابینالنهرینده اللی قدر مکتبلری وار ایدیکه بونلرده علوم وفنون سریان ویونان لسانلریله تدریس اولنوردی . بو مکتبلرک الك مشهوری

اسطرلاب آلتنك آرقه طرفی

رها (اورفه) دهکی دارالفنون ایدی . سریانیلر بشنجی عصر میلادیده بودارالفنونده ارسطونك فلسفهسی ایله اشتغاله باشلامشلردی . عصر مذکورك

اورته‌سنده منطق لسان سريانى‌يه نقل اولنمش ، دها صكره طبيب مشهور (سرجيس رأس‌عينى) طرفندن بوعلمك تدريساتى اكمال ايدلمشدر. لوندرده‌ده بريتانيا موزه‌سنده (ايساغوجى) نك سريانى‌يه ترجمه‌سنى حاوى بعض نسخ خطيه موجود اولديغى كبى كذلك (ارسطو) نك (فرفوريوس Porphyre) ه مقولاتى وكتاب النفس وسائره كتابلرى‌ده محفوظدر . بونلردن بعضلرى يقين زمان اول نشر اولنمشدر .

يدنجى عصر ميلادى ابتدالرنده ايسه فرات اوزرنده كائن (قنسرين) دارالفنونى يونان فلسفه‌سنى لسان يونانى ايله تدريس ايتمكله شهرت قازانمش ايدى. سريانيلردن بر طاقم علما واوجمله‌دن ايپسقوپوس (سويرس) بودارالفنونده تحصيلده بولنمشلردر . (سويرس) فلسفه ، رياضيات ولاهوته وقف نفس ايتمش ايدى. بوعلملرده احاطه‌لى بر وقوف احراز ايدنجه بونلرك بعضلرينى سريانى‌يه نقل ايلمشدر . مشاراليهك فلسفه‌يه دائر بعض ترجمه‌لرى حالا بريتانيا موزه‌سنده محفوظدر . (سويرس)ك ترجمه ايتديكى آثار كنديسندن صكره شاكردى وسريانيده علم نحوك واضعى (يعقوب رهاوى) ايله (اطناسيوس بلد)طرفندن اكمال ايدلمشدر . ٦٨٦ سنه‌سنده يتيشوب (اسقف العرب) ناميله اشتهار ايدن (اطناسيوس جورجيوس) دخى مار لذكر (سويرس)ك شاكردانندن ايدى. بوذات (ارسطو)نك بعض آثارينى ترجمه ايتمشدر . (افلاطون) و (فيثاغورس) وسائره‌نك آثارينى ترجمه ايله اشتغال ايدن سائر برطاقم علما دها وار ايدى‌كه بونلرك تفصيلى اوزون سورر . بونكله برابر طلبه‌سنك مقدارى سكز يوز قدر اولان وبالجمله علوم عقليه ونقليه‌يى تعليم وتدريس ايدن (نصيبين) دارالعلومى كبى اورالرده اشتهار ايتمش بر طاقم مكتبلر دها وار ايدى.

علم طبه گلنجه جنديسابورك مارستانى (خسته خانه ومكتب طبيسى) تأسيس اولندقدن صكره سريانيلر بوعلمده پك ايلرى گيتمشلردى. علم طبده‌كى مهارت ومعلومات واسعه‌سيله اشتهار ايدن برچوق سريانيلر يتيشمش ايدى‌كه دها اول ذكرى گچن (سرجيس رأس‌عينى) ، (اتاتوس امدى) ، (سمعان طيبوتى) ، اسقف (غريغوريوس) ، بطريق (تيودوسيوس) ايله دولت عباسيه دورينه يتيشوب خدمتنده بولنان سائر سريانى اطبا اوجمله‌دن ايديلر .

سریان اطباسی، حتی طب کتابلرینی عربی‌یه ترجمه ایله اشتغال ایتدکلری اثناده بیله ، برچوق آثار طبیه‌یی لسان یونانیدن سریانی‌یه نقل وترجمه ایتمشلردر. چونکه انلر اوکتابلری علی الاکثر یا یالکز لسان سریانی‌یه، یاخود هم سریانی‌یه ، هم عربی‌یه ترجمه ایدرلردی . ازجمله (سرجیس) جالینوسك بعض کتابلرینی سریانی‌یه نقل ایتمشدر. دور اسلامیده‌ایسه بوکتابلری (موسی بن خالد) سریانیدن عربجه‌یه ترجمه‌ایلمشدر [١]. (طیبوتی) میلادك یدنجی عصری صوکلرنده علم طبه‌دائر برکتاب تألیف ودهاسائر برطاقم کتابلری ترجمه‌ایتدیکی کبی (بختیشوع) و(حنین) عائله‌لرندن یتیشن اطبا ایله سائر مترجملر طرفندن‌ده پك‌چوق اثرلر وجوده کتیرلمشدر .

علم‌نجوم سریانیلره آبا واجدادلری اولان کلدانیلردن تسلسل صورتیله انتقال ایتمش بولندیغی ایچون بو علمه دائر پك چوق کتابلر یازمشلردر . (بردیصانی) ضایع اولوب یالکز اسمی قالمش اولان نجومه دائر بر کتاب تألیف ایتدیکی کبی (رأس‌عینی) دخی قمرك تأثیری وحرکت شمس و(سبکتی) بروجك اشکالی حقنده تألیفاتده بولنمشلردر . اولجه ذکری کچن علمای سریاندن (یعقوب رهاوی) ، (داود بیت ربانی) ، (موسی بن کیفا) ، (عمونیل برشهاری) وسائره دخی علم‌هیئت حقنده اثر یازانلردن ایدیلر.

سریانیلر کندی لسانلرینك قواعد وحرکه‌لرینی ضبط وتنظیم ایله اشتغال ایتدکدن ماعدا کیمیا ، حساب ، ریاضیات ایله‌دخی اشتغال ایلمشلردر . مشهور روایته کوره سریانیلر کندی لسانلرینك نحو قواعدینی یونانیلردن اقتباس ایتمشلردر . کلمه‌لره قویدقلری حرکه اشارتلری حرفلرك اوستنه ، یاخود آلتنه قونولمق اوزره بر طاقم کوچك حروف یونانیه‌دن عبارت ایدی . سریانیلر لسان یونانینك علوم وادبیاتی تحصیل وتتبعده پك ایلری کیتمشلر وایلیاد واودیسه‌یی کندی لسانلرینه ترجمه ایتمشلردر . بواثرلر میلادك ٨٧٥ سنه‌سنده (تیوفیل رهاوی) طرفندن ترجمه ایدلمش‌ایسه‌ده ترجمه ضایع اوله‌رق ایکی بیتدن بشقه برشی قالمامشدر . روایته کوره مترجم موما الیه (ایلیاد)ی سریانی‌یه نظماً ترجمه ایدر ایکن اصلده بولنان اسم علملرك طوغری اوقونمسی

[١] طبقات الاطبا ١٨٩ ج ١

ایچون بررابطه آلتنه قونولمسنی آرزو ایتمسی سریانیلرده حرکه یرینه حروف یونانیه‌نك قوللانلمسنه سبب اولمش ایدی . بواشارتلر دها اول حرکه یرینه قائم اولمق اوزره خط سریانیده استعمال اولنان نقطه‌لردن بشقه ایدی . خط عربینك حرکه‌لرینه دائراولجه یازدیغمزبحثده بونقطه‌لرحقنده معلومات ویرمش ایدك . بوکونه قدر سریانیلرده حرکه‌لر هم نقطه‌لر ، هم حروف یونانیه‌دن تشکل ایدر . بونلردن برنجیسی شرق وایکنجیسی غرب سریانیلری عندنده مستعملدر .

قبل‌الاسلام لسان هندینك علوم وادبیاتی

هندیلر اسکی برملتدرلر. بونلرك طبقهٔعلیاسی (اسلاف اقدمینی) ایرانك ویونانلیلرك قاردشلریدر . هندیلر اك اسکی زمانلرده بیوك محارباتی ووقایع سائرهٔ تاریخیه‌لرینی شعراً نظم ایتمشلردر . تاریخلرینی واحوالنی تتبع وتدقیقدن بوقومك توالیٔ قرون ایله وجوده کلمش علوم و معارف مخصوصه‌لری ، تاریخ مخصوصلری اولدیغی آکلاشلمقده‌در. حتی بك‌چوق‌دفعه‌لر ایران پادشاهلری، نته‌کیم (نوشیروان)ك جندیسابور خسته‌خانه ومکتب طبیسنی اداره‌ده وخلفای عباسیه‌نك اعتلا وانتباه عباسینك‌ایلك‌دورلرنده یاپدقلری کبی،هنداطباسنه عرض احتیاج ایدرلردی . کرك ایران حکمدارلری ، کرك خلفای عباسیه برخسته‌لغه دوچار اولوب‌ده معیتلرنده بولنان ایران وسریان اطباسنك معلومات ومداواتی کافی کلمینجه هندستاندن اطباجلب ایدرك کندیلریله استشاره ورأی وتجربه‌لرندن استفاده ایلرلردی . چونکه هند طبابتنك یونان‌وایران طبابتلرندن آیری‌برطاقم اصول مخصوصهٔ مداواتی واردی . هندیلردن متعدد طبیبلر یتیشه‌رك بیوك بر شهرت قازانمشلر وهند لسانیله طبه دائر کتابلر یازمشلر ایدی . اسلاملر ایلریده کوروله‌جکی اوزره بو کتابلرك بعضلرینی عربی‌یه ترجمه ایتمشلردر . (کنکه) ، (صنجهل) ، (شاناق) وسائره او جمله‌دن هند اطباسندن ایدیلر [١] .

---

[١] کنکه ـ کتب عربیه‌ده بواسمله اعاظم حکماء هنددن بری ذکر اولنوب هیئت

هندليلر يلديزلر ايله موقعلرى وبرجلرى حقنده كوزل معلومات صاحبى ايديلر. بوموقع وبرجلرك كندى لسانلرينه مخصوص اسملرى واردى. هندليلر علم نجومده برى (ارجهير) ، ديكرى (اركند)، اوچنجيسى سانسقريت لساننده (سدهنتا Siddhanta) اصوللرى اولمق اوزره اوچ مسلكه مالك ايديلر. (سدهنتا) هندليلرك حركات كواكب حقنده‌كى معلومات ومطالعه‌لرينى حاوى

ونجوم وطبده يدطولى صاحبى اولديغى ذكر اولنيور. عربى‌يه ترجمه اولنمش كتابلرى بروجه آتيدر : « كتاب النموذار فى الاعمار » ، « كتاب اسرار المواليد » ، « كتاب القرانات » كبير وصغير ، « كتاب الطب » ، « كتاب التوهم » ، « كتاب فى احداث العالم ولدور فى القران » . (قاموس الاعلام)

(كنكه الهندى) هندستان اكابر وسر آمدان اطباسندن برطبيب حاذق ايدى. فن طب ، قواى ادويه ، طبائع مولدات وخواص موجودات حقنده‌ا كتشافات مخصوصه‌سى واردر . هيئت كائنات ، تركيب افلاك وحركات نجوم حقنده هركسدن زياده معلومات صاحبى ايدى . (ابو معشر جعفر بن محمد بن عمر بلخى) كتاب الالوف نامنده‌كى اثرنده « كنكه علم نجومده هندستانك الك بيوك عالمى عد اولنور » ديور . بالاده ذكر اولنان آثارندن طبه دائر اولان « كتاب الطب » ى بو علمه متعلق هرنوع معلوماتى جامع بر شكلده يازلمشدر . طبقات الاطباء

(صنجهل) كذلك هند مشاهير حكما واطباسندن ايدى. (هارون الرشيد) ومأمون زمانلرده بر چوق تأليفاتى عربى‌يه ترجمه اولنمشدر. باشليجه آثار مترجمه‌سى بروجه آتيدر : « كتاب شرك الهندى » كه ابتدا فارسى‌يه و عبدالله بن على) طرفندن فارسيدن عربى‌يه ترجمه اولنمشدر . « كتاب سسرد » كه امراضك علاماتى ايله مداواتلرى حقنده معلوماتى حاوى اولوب ١٠ مقاله‌دن مركب اولديغى حالده (يحيى بن خالد بن برمك) ك امريله عربى‌يه نقل اولنمشدر . « كتاب بدان » كه درت بيك درت خسته‌لغك تشخيصى اصولنى حاويدر . « كتاب سندهشان » ، « كتاب فى مااختلف فيه الهند والروم فى الحار والبارد » ، « كتاب تفسير اسماء العقار » ، « كتاب اسانكر الجامع » ، « كتاب علاجات الحبالى للهند » ، « كتاب رأى الهندى فى اجناس الحيات وسمومها » ، « كتاب التوهم فى الامراض والملل » .

(شاناق) دخى هند قديم حكما واطباسندندر . بعض تأليفاتى عباسيلر زماننده فارسى‌يه وفارسيدن عربى‌يه نقل وترجمه اولنمقله اسمى بين الاسلام شهرت بولمشدر . باشليجه آثار مترجمه‌سى « كتاب السموم » ، « كتاب البيطره » ، « كتاب فى النجوم » ، « كتاب منتخب الجوهر » . بو تأليفات برنجيسى (خالد بن برمك) طرفندن ابو حاتم بلخى‌يه هندجه‌دن فارسى‌يه ترجمه ايتديرلمش و (مأمون) خليفه‌نك امرى ايله (عباس بن سعيد الجوهرى) طرفندن فارسيدن عربى‌يه نقل اولنمشدر .

(طبقات الاطباء)

بر زیجدن عبارتدر . عربلرك النه كچن و ترجمه سنده (سند هند) نامی ویریلن هند كتابی ایشته بو زیج ایدی. معلوم اولدیغی اوزره رقملری ایجاد ایدنلر هندلیلر ایدی. عربلر رقملری انلردن اقتباس ایتمشلردر . هندلیلرك علم حسابده دخی كندیلرینه مخصوص بر طاقم اصوللری واردی . عربلر بو اصوللری ده انلردن آلمشلردر . كذلك هندلیلر فن موسیقیده معلومات ومؤلفات صاحبی ایدیلر . اسلاملر بو مؤلفاتك بعضلرینی عربی یه ترجمه ایتمشلردر . بونلرك ذكری ایلریده كله جكدر.

خلاصه

اسلاملر علوم ومعارفی عربی یه ترجمه ایتمك ایستدكاری زمان ممالك اسلامیه ده علوم ومعارفك حالی یوقاریدن بری بیان ایلدیكمز مركزده ایدی . اولجه كوستردیكی اوزره بو علومك اكثری یونانی الاصل ایدی . یونانلیلر علوم مذكوره یی بتپرستلكلری زماننده كندیلرندن اول راه مدنیته سالك اولان اقوامدن اقتباس ایتدكاری شیلر ایله برابر وضع ایتمشلردی . بالآخره خرستیانلق ظهور وانتشار وبو علوم ایرانلیلر ایله سریانیلره انتقال ایدنجه علوم مذكوره بو ایكی ملتك آداب وعاداتنه تبعاً تنوع وتشعب ایلمشدر .

بالخاصه عراق قطعه سی میانه لرنده سریانی ، ایرانی ، روم ، هندلی داخل اولدیغی حالده ایراندن ومابین النهریندن طوپلانان برچوق اطبا ، فلاسفه ، منجملر ، حسابشناسلر وسائر علما ایله آبادان بولنمقده ایدی . بناءً علیه خلفا علوم مذكوره یی كندی لسانلرینه نقل و ترجمه ایتمك ایستدكاری زمان اطرافلرنده بو خدمتی حسن ایفا ایده جك آدملری پك قولایلقله بولمغه موافق اولمشلردر .

عربلر وعلوم دخیله

عربلرك بوعلومه رغبتلرینك سببی

« عربلر ، قرآن واسلامیت » بحثنده کورلدیکی اوزره اسلاملر ایلك صدر اسلامیده « اسلامیتك ؛ کندیسندن دها اول اولان شیلری هدم وابطال ایتمش اولدیغی » و « قرآن کریمدن بشقه هیچ برکتابك مطالعه‌سی جائز اولمدیغی » اعتقادنده ایدیلر . ایشته بو اعتقاد سائقه‌سیله اسلاملر کرك اسکندریه‌ده ، کرك فارس ممالکنده بولدقلری یونان وفرس کتابلرینی یاقمقده بر بأس کورمامشلردی . اوصره‌لرده اسلاملر اجرای فتوحات وتشکیل دولت ایله مشغول اولدقلرندن علوم سائره‌یی آکلامق ، آرامق ، الده ایتمکه احتیاج کوره‌دکاری کبی او مثللو شیلره وقتده بوله‌مامشلردی . بوجهتله قرآن عظیم الشان ایله احکامی وقرآندن تولد ایدن فقه ، لغت ، مغازی ، فتوحات وسائره کبی یالکز علوم اسلامیه‌یه اهمیت ویرمشلردی . مع مافیه اواثناده مملکتك روم وفرسدن متشکل اهالئ اصلیه‌سی خلفایی علوم قدما وباخصوص طب وفلسفه ایله اشتغاله تشویق وترغیبدن خالی قالمامشلردی . فقط خلفا بوترغیباته روی التفات کوسترمیورلردی . روایته کوره ملوك امویه‌نك دردنجیسی (مروان بن الحکم) ه معاصر اولان مشاهیر اطبادن سریانی الجنس ویهودی المذهب بصره‌لی (ماسرجویه) راهب (اهرون بن اعین) طرفندن سریانیده کناش [۱] شکلنده تحریر اولنمش براثر معتبر طبی‌یی عربجه‌یه ترجمه ایتمش ایدی . متعاقباً (عمر بن عبدالعزیز) مقام خلافته کلنجه شامده‌کی کتابخانه‌لرده بوکتابه راست کلمش . بعض مقربین کتاب

---

[۱] برعلمه دائر اطرافلی معلوماتی حاوی یازیلان مؤلفاته سریانیده (کناش) نامی ویریلیردی . عربیده علوم وفنون مترجملری سریانیلردن تشکل ایتدیکی ایچون بوکلمه لسان عربیده‌ده عیناً استعمال اولنمشدی. بالآخره عربیده‌مقابلی اولان (حاوی) کلمه‌سی بولندیغندن انك یرینه استعمال ایدلمکه باشلانمشدر. رازینك طبه دائر (کتاب الحاوی) سی ایشته بوکناش مقابلیدر . (قاموس الاعلام) ده (ماسرجویه) لك مختصر ترجمهٔ حالنده بونقطه‌یه دقت ایدلمدیکندن (اهرون) لك کناشی آیریجه برکتاب ظن اولندیغی کبی (کناش) لك ده بشقه برکتاب اولدیغی ذهابنه دوشولمشدر .

مذكورك بولنديغى خزانهٔ كتبدن چيقاريله‌رق بين‌المسلمين تعميم فوائدى ايچون خليفهٔ مشار اليهه تشويقاتده بولنمشلر . (عمر بن عبدالعزيز) قرق كون اللهه استخاره‌ده بولندقدن صكره كتابى چيقاروب نظرگاه استفاده‌يه وضع ايلمش[١]. بوكتاب صرف بر اثر طبى ايدى . حكمت وفلسفه‌يه دائر دكلدى . اويله اولديغى حالده خليفهٔ زمان بونى چيقاروب نشر ايتمك ايچون او قدر تردد ايتمشدى . سائر مؤلفاتك انتشارينه نه‌درجه اظهار تردد ايدلديكنى آرتق سز دوشونكز .

فقط بالآخره اسلاملر نطاق دولتلرينى توسيع وعلوم اسلاميه‌يى وضع واتمام ايدنجه بالطبع حال فطرت وغفلت زائل اوله‌رق صنايع ، مدنيت ، علوم ومعارفه اظهار رغبت ايتمكه باشلامشلردر . ذاتاً او وقته قدر ابيسقوپوسلردن وراهبلردن علوم فلسفيه حقنده ايشيده كلدكارى شيلر دخى اوغلومه اطلاع ايچون كنديلرنده بر شوق ورغبت اويانديرمش ايدى . بين‌المسلمين تناقل ايدن : « الحكمة ضالة المؤمن يأخذها ممن سمعها ولايبالى فى اى وعاء خرجت » و « خذوا الحكمة ولو من السنة المشركين » [٢] و«طلب العلم فريضة على كل مسلم و مسلمة » و « اطلبوا العلم ولو بالصين »[٣] احاديث شريفه‌سى علوم مذكوره‌يه اولان رغبت وميلى تسهيل ايلمش ايدى. بونكله برابر اسلاملر علوم فلسفيه‌يى دفعةً احرازه اقدام ايتميوب احوالك الجاآتنه تبعاً تدريجاً احرازه توسل ايتمشلردر .

بو علملر ايله ايلك اشتغال ايدنلر

عربلردن علوم مذكوره ايله ايلك اشتغال ايدن ذات (نضر بن حارث بن كلدة الثقفى) ايدى. حضرت پيغمبرك خاله زاده‌سى اولان بوذات ـ پدرى زمان نبوى مشاهير اطباسندن (حارث بن كلده) كبى ـ فارس ممالكنه وممالك سائره‌يه كيدرك اورالرده علما ايله اختلاط ايتمش ، خاخاملر وراهبلر ايله كوروشمش ، علوم قديمه‌دن بك مهم معلومات استحصال ايلمش ، علوم فلسفيه وشعبات علم

[١] تاريخ الحكماء (ال يازيسى) [٢] العقد الفريد ١٦٠ ج ١ [٣] كشف الظنون ٣٩ و ٤٣ ج ١

حکمته مطلع اولمش و پدرندن صنعت طبی اوکرنمش ایدی . (نضر) بنی امیه متفق اولان (ثقیف) قبیله‌سندن اولدیغی ایچون حضرت نبی‌یه اظهار عداوتده (ابوسفیان) قدر ایلری کیدردی . (نضر) حضرت نبی‌یه ایصال اذیتدن کیری طورماز وذات پیغمبری‌یی مکه اهالیسی نزدنده قدر واعتباردن دوشورمك ایچون حقنده پك چوق فنا شیلر سویلر ایدی. بالآخره (بدر) وقعه‌سنده اسلاملرك النه اسیر دوشمکله حضرت نبینك امریله اعدام ایدلمش وبوصورتله نام ونشانی قالمامشدر [۱] .

مع مافیه نضر علوم مذکوره‌یی یالکز تحصیل ایله اکتفا ایدرك بونلردن عربجه‌یه هیچ برشی نقل وترجمه ایتمامشدر . علوم دخیله‌یی عربی‌یه نقل ایله ایلك اشتغال ایدن ذات بیوك معاویه‌نك حفیدی اولوب ۸۵ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایاین و (حکیم آل مروان) نامی ایله یاد اولنان (خالد بن یزید اموی) ایدی [۲] . مشارالیه برادری ایکنجی معاویه‌نك وفاتندن صکره مقام خلافته کلمکه کوز دیکمش ایکن کرسیٔ خلافته (مروان بن الحکم) کچمکله خلافت بوصورتله (ابوسفیان) ك عائله‌سندن (مروان) ك عائله‌سنه انتقال ایلمشدر . خالد خلافتدن امیدسز قالنجه قلبنی طولدیران آمال ومفطور اولدیغی ذکا واقتدار سوقی ایله

---

[۱] (نضر) پدری کبی چوق سیاحتلر اجرا ایتمش وموسوی وخرستیان خاخام وپاپاسلریله کوروشوب خیلی معلومات استحصال ایتدکدن ماعدا پدرینك حائز اولدیغی معلومات طبیه‌یی ده اندن تلقی ایلمش ایدی. انصار نصل اسلاملرك متفقی ایسه منسوب اولدیغی (ثقیف) قبیله‌سی (بنی امیه) نك متفقی بولندیغی واساساً کندی علم واقتداریله مغرور اولدیغی ایچون حضرت پیغمبره اظهار عداوتده (ابوسفیان) کبی ایلری کیدردی . (بدر) واقعه‌سنده اسلاملرك النه اسیر دوشه‌رك پیغمبرك امری ایله اعدام ایدلمشدر . همشیره‌سی (قتیله بنت الحرث) برادرینك قتل اولندیغنی ایشیدنجه غایت پارلاق بر قاچ بیت ایله مرثیه خوان اولمشدی . ابیات مذکوره طبقات الاطباده نضرك ترجمهٔ حالنده مندرجدر . روایته کوره (قتیله) مذکور ابیاتی نظم ایدوب حضور پیغمبری‌یه ایصال ایتدیردیکی زمان جناب پیغمبر او ابیاتی تقدیراً « اکر قتلدن اول کوره ایدم قتل ایتدیرمزدم » بیورمشدر . (طبقات الاطباء)

[۲] (خالد بن یزید) قریشدن الك اول تحصیل فنونه رغبت ایدن وبین الاسلام فنونك تداولنه بر نمونه کوسترن ذات ایدی . علی الخصوص فن طب وکیمیاده ید طولی صاحبی ایدی . بوعلملری (مریانس) نامنده بر راهبدن اخذ وتعلم ایتمشدر . بو ایکی فنه دائر برقاچ تألیفی واردر . شعرده وادبیات عربیه‌ده دخی مهارت تامه صاحبی ایدی .

کسب معالی یی تحصیل علوم سایه‌سنده آرامشدر . اوصره ده علم کیمیا اسکندریه دارالفنوننده حال رواجده بولنمقده ایدی . (خالد) شهر مذکورده یتیشن اساتذهٔ کیمیا کراندن برقاچ کشی‌یی وازجمله (مریانوس) نامنده بر روم راهبنی نزدینه جلب ایدرك بوراهبدن کیمیا علمنی اخذ وتلقی ایتمش وعلم مذکورك عربی‌یه نقلنی امر ایلمشدر . (اصطفان قدیم) نامنده بری خالدك امریله کیمیایی عربی‌یه نقل ایتمشدر [١] . تاریخ اسلامیده برلساندن دیکر یته اجرا اولنان ایلك نقل وترجمه (اصطفان) ك ایشته بونقلیاتی ایدی .

(خالد) علم نجومك تحصیل ونقلی ایله‌ده اشتغال ایدرك بواغورده وآلات وادوات رصدیه استحضاری یولنده پك چوق پاره‌لر صرف ایتمشدر . قویاً ظن اولندیغنه کوره مشارالیهك امری ایله عربی یه بوعلمه دائر بعض شیلر ترجمه اولندیغی حالده ضایع اوله‌رق بزه یتیشمامشدر . چونکه دردنجی عصر هجری اثناسنده قاهره کتابخانه‌سنی زیارت ایدنلردن بعضلری بوکتابخانه‌ده (بطلمیوس) طرفندن معمول واوزرنده « بوکره امیر خالد بن یزید بن معاویه طرفندن کوندرلمشدر » عباره‌سی محرر طونجدن برکره کورمشلردی [٢] .

(خالد) صنعت کیمیایی عربی‌یه نقل ایتدکدن صکره اولجه ذکری کچن (ماسرجویه)،یاخود (ماسرجیس) اهرونك طبه دائر اولان کناشنی عربی یه ترجمه ایلمشدر. بوکناش فی‌الاصل اوتوز مقاله‌دن متشکل ایدی . (ماسرجویه) عربی‌یه ترجمه ایدر ایکن اکا ایکی مقاله علاوه ایتمشدر [٣] .

[١] فهرست ٢٤٢ و ٢٤٤ [٢] تراجم الحکما [٣] طبقات‌الاطبا ١٠٩ ج ١

دور عباسیده علوم دخیله‌نك ترجمه‌سی

منصور ایله علم نجوم وعلم طب

خلفای عباسیه‌نك برنجیسی (سفاح) ایدی . زمان خلافتی آز سوردیکی ایچون هیچ بر علمه اهمیت ویره‌مدی . کندیسندن صکره خلافت ۱۳۶ سنه‌سندن ۱۵۸ سنه‌سنه قدر مقام حاکمیتده بولنان برادری (منصور)ه انتقال ایلدی. (منصور) شدید وحزم ودرایت صاحبی خلفادن ایدی . زماننده برچوق فتنه وشورشلر ظهور ایتدیکندن برچوق محاربه‌لر اجراسنه مجبور اولمش ایدی . مدت خلافتی اوزون سورمش ایسه‌ده بومدتك قسم اعظمی دولتك تحکیم بنیانی وبغداد شهرینك تأسیسی اغورنده صرف ایدلمشدر .

علم نجوم

(منصور) علم فقهده قتدار ومهارت صاحبی اولمقله برابر علم تنجیمه دخی پك زیاده میال اولدیغندن منجملردن استشاره ایتمکسزین همان هیچ برایشه تشبث ایتمزدی . منجملره التفات وتوجهده بولنوب احکام نجوم ایله عمل ایدن ایلك خلیفه کندیسیدر [۱] . مع مافیه دها صکره کلن خلفانك اکثری بوخصوصده انك اثرینه اقتفا ایتمشلردر . اوصره‌لرده صنعت تنجیم ایرانلیلرده حال رواجده بولندیغی کبی بوصنعتله تمیزلرندن طولایی خلفایه انتساب پیدا ایدن برطاقم ایرانلیلرده یتیشمش ایدی . بومنجملرك الك مشهوری (نوبخت)در . مومالیه مجوسی ایکن (منصور) واسطه‌سیله اسلام اولمشدر . کواکبك اقترانات وسائر

[۱] مسعودی ۳٦٤ ج ۲

حركات واحوالنى بيلمكده مهارت صاحبى ايدى. (منصور) هر نره‌يه كيتسه (نوبخت) اكا رفاقت ايدردى . بالآخره اختيارلايوب ده خدمته اقتدارى قالمانجه خليفهٔ مشاراليهك امر وتنسيبى ايله اوغلى (ابو سهل بن نوبخت) پدرى يرينه منجم باشيلغه تعيين اولنمشدر [١] . نوبخت عائله‌سى متسلسلاً خلفاى عباسيه‌نك خدمتنده بولنمش وانلرك نامنه علم نجوم وقواعد فلكيه حقنده برطاقم كتابلر ترجمه ايتمشدر . مذكور عائله‌دن يتيشن علما ارباب فضل وعرفاندن اولوب علوم قديمه‌ده مسلك وكشفيات مخصوصه‌لرى واردى .

منجم (ابراهيم فزارى) ايله اوغلى محمد ، (على بن عيسى الاسطرلابى) دخى منصورك معيتنده بولنان منجملردن ايديلر [٢] . خليفهٔ مشار اليه بالاده بيان ايدلديكى اوزره احوال وحركات نجومه غايت مراقلى اولديغندن فارس ، هند وروم ممالكندن برچوق منجملر يانـه كله‌رك خدمتنه داخل اولمشلردى . بومنجملر جمله‌سندن اولمق اوزره اولجه ذكرى كچن (سدهنتا) حسابنده استاد اولان برشخص ١٥٦ سنهٔ هجريه‌سنده هندستاندن (منصور) ك نزدينه كلمش وعلم نجوم ايله برابر هند اصوللرى اوزره ياپلمش تعاديلى [٣] حاوى كنديسنه بركتاب تقديم ايتمش ايدى . (منصور) مذكور كتابك عربجه‌يه ترجمه ايدلمسنى وحركات كواكب ايچون اصل واساس اتخاذ ايدلك اوزره بوعلمه دائر بركتاب يازلمسنى امر ايتمشدر . (محمد بن ابراهيم فزارى) بوايشى درعهده ايدرك مذكور كتابدن براثر وجوده كتيرمشدر . منجملرجه (سند هند كبير) نامى ويريلان بوكتاب (مأمون) ك زماننه قدر بوعلم ايچون يكانه مرجع تشكيل ايتمشدر [٤] .

ايشته بوزماندن اعتباراً خلق علم نجوم ومتعلقاتنه اهميت ويرمكه باشلامشلردر . فلكيات ايله بويله‌جه اوغراشيلير ايكن بالضروره هندسه علمنه‌ده احتياج كورلمشدر . بونك اوزرينه (منصور) روم حكمدارينه برمكتوب يازه‌رق علوم

---

[١] ابوالفرج ٢١٦

[٢] مسعودى ٢٦٤ ج ٢ [٣] علم التعديل كيجه ايله كوندوز آره‌سنده‌كى تفاوتى، يعنى قيش ، يازكون وكيجه‌لرينك قيصالوب اوزامسى فرقلرينى كوسترن علمه اطلاق اولنور. ياخود تعاديل ويا تعديلاتدن مراد زيجلردن تقويملرى چيقارمغه مخصوص دستورلرده مستعمل اولان مقايسه‌لردر . زيجلرده بوعلمه دائر جدوللر بولور (كشف الظنون) [٤] تراجم الحكما (ال يازيسى) .

وفنونه دائر موجود اولان كتابلرى طلب ايتمش ، روم پادشاهى ده اقليدسك كتابى ايله طبيعياته متعلق بعض كتابلر كوندرمشدر [١] . احتمال كه (مجسطى)، بوكلن كتابلرك ايچنده ايدى . چونكه بوكتاب علم نجومه دائردر. آكلاشلديغنه كوره او صره ده بوكتابلر مكمل ومنتظم ترجمه ايديله ميوردى . زيرا اقليدسك كتابى ايله مجسطينك رشيد ومأمونك دورلرنده ترجمه اولنان كتابلر عدادنده ذكر اولنديغنى كوريورز . والحاصل (منصور) ك علم نجومه ميل وهوسى بوعلم ايله تفرعاتنه متعلق بعض كتابلرك عربى يه ترجمه ايدلمسنه باعث اولمشدر.

علم طب

(منصور) ك دورنده علوم طبيعيه دن عربى يه نقلنه اهميت ويريلن شيلردن برى ده علم طب ايدى . بونقله باعث ده شو ايدى : مشاراليه ١٤٨ سنهٔ هجريه سى صره لرنده خلافتنك صوك كونلرنده معده سنده برخسته لغه درچار اوله رق يمكه اشتهاسى كسلمش ايدى . معيتنده بولنان اطبا طرفندن هرنه قدر تداوى اولنمش ايسه ده مداوات واقعه بر فائده يى منتج اولمامشدى . (منصور) كونك برنده بو اطبايى برآره ده طوپلايه رق : « سائر شهرلرده ماهر برطبيب طانيرميسكز ؟ » ديه صورار . « بوعصرده جنديسابور رئيس الاطباسى (جورجيس) قدر ماهر طبيب يوقدر » ديرلر . اطبانك بوذكرايتدكلرى ذات سريانى (جورجيس بن بختيشوع) ايدى . جورجيس ذكا واقتدارجه پك يوكسك مزايايه مالك اولديغندن اودورك اك مشهوردارالفنون طبيسى اولان جنديسابور خسته خانه سنك سرطبيبلكنى احراز ايتمش ايدى. (منصور) طبيب موماليهك سرعتله احضارى ايچون آدم كوندرير . كيدن آدم جورجيسه وارير . امرخليفه يى تبليغ زهمان عزيمت ايتمسى لزومنى اخطار ايدر . (جورجيس) بغداده كيتمك ايچون برقاچ كون مهلت ويرلمسنى طلب ايلر ايسه ده طلبى ترويج ايدلمز . خليفه نك آدمى قتل ايله كنديسنى تهديد ايلر . آرتق ناچار (جورجيس) امره اطاعت وخسته خانه يى اوغلى (بختيشوع) ه توديع ايدرك برى (ابراهيم)، ديكرى (عيسى بن شهلا) نامارنده بولنان ايكى معاونى ايله برابر بغداده كيدر . بغداده واصل

[١] ابن خلدون ٤٠١ ج ١

اولنجه (منصور) کندیسنی نزدینه چاغیریر . (جورجیس) حضور خلیفه‌یه کیره‌رك دعایی متضمن فارسی وعربی ایکی نطق ایراد ایدر . طبیب موماالیـه هیبت ووقار وفصاحت لسان صاحبی اولدیغندن (منصور) ك نظراعتبار وتوجهنه مظهر اولور . (منصور) موما الیهی اوکنده اوطورتدورر . کندیسندن بعض سؤاللر صورار . (جورجیس) توجیه اولنان سـؤاللره سکون و رزانت ایله جواب ویریر . خلیفـه ویریلن جوابلری بکنه‌رك موما الیهه دها زیاده نظر رعایت والتفـات ایله باقمغه باشلار . خسـته‌لغنی وباشلانغجندن اعتباراً کچیردیکی ادواری نقل وحکایه ایدر . (جورجیس) : « ممنونیتکزی موجب صـورتده خسته‌لغکزی تداوی ایدرم » دیر . (منصور) طبیب موماالیهی خلعتلره مستغرق ایتمکله‌برابر خصوصی برسرایه‌مسافر ایدلمسنی وحقنده اکرام ورعایتده‌بولنلمسنی امر ایلر . (جورجیس) ایرتسی کونی صباحلین (منصور) ی زیارت‌وبولنی معاینه‌دن صکره‌معالجهٔ مقتضیه‌یی ترتیب‌ایدر. خلیفه‌بومعالجه اوزرینه خسته‌لقدن‌قورتوله‌رق اسکی حاله صحتنه عودت ایتدیکندن جورجیسدن فوق‌العاده ممنون اولور وبر دها کندی مملکتنه عودتی ایچون مساعده ایتمز . (جورجیس) غایت عفیف ومنسوب اولدیغی دیانتك احکامی ایله پك متمسك ایدی . بوحال (منصور)ك نظرنده برقات دها اعتلاسنه خدمت ایتمشدر . (منصور) جورجیسك کندی قاریسنی (جندیسـابور) ده براقدیغنی ، بغدادده کندیسـنه خدمت ایده‌جك نزدنده قاری بولنمدیغنی آکلایه‌رق روم قیزلرندن اوچ جاریه ایله اوچ بیك دینار هـدیه کوندریر . (جورجیس) یالکز اوچ بیك دیناری قبول وجاریه‌لری ایسـه تکرار اعاده ایدر . ایرتسی کونی حضـورده بولنور ایکن (منصـور) جاریه‌لرك ردندن‌طولایی‌کندیسنی‌مواخذه ایلر. (جورجیس) : « بزخرستیانلرك بردن زیاده زوجه آلمق عادتمز دکلدر . زوجه‌لریمز برحیات اولدقجه دیکرینی آلهمایز » جوابنی ویریر [۱] . بوجواب طبیب موماالیهك عفتنه وتابع اولدیغی دیانتك احکامی ایله عامل بولندیغنه دلیل تشکیل ایتدیکی ایچون (منصور) ك ممنونیتی موجب اولور. آرتق خلیفه، موماالیهك کندی اوطه‌لقلری وحرملرینه کیرمسنه وتداویلرینه باقمسنه مساعده ایدر. وبوعفت‌وصلاحدن‌طولایی کندیسنی پك زیاده سور .

---

[۱] طبقات الاطبا ۱۲٤ ج ۱

(جورجيس) كتاب تأليفنى سوردى . سريانى ، فارسى وعربيدن ماعدا لسان يونانى‌يى‌ده بيليردى . (منصور) ك اودرجه توجه ومحبتنه مظهريتنى كورنجه سريانيده يازديغى مؤلفاتدن بشقه خليفهٔ مشاراليه نامنه يونانيدن عربى‌يه برطاقم كتب طبيه ترجمه ايلمشدر . آنجق اولجه كورلديكى اوزره عربيده طبه دائرايلك مؤلفات امويلرك دورنده اسلاملرك خدمتنه داخل اولان اطبا طرفندن نقل وتحرير ايدلمش ايدى . خلفا خدمتنده بولنان بونوع اطبا اثناى خدمتلرنده كندى نفسلرى ، ياخود اوغللرى ، ياخود شاكردلرى ايچون برويا دها فضله كتاب يازمنى عادت ايتمشلردى . بوكتابلر على الاكثر كناش شكلنده يازيليردى . عراق واليسى (حجاج بن يوسف) ك طبيبى اولوب ٩٠ سنهٔ هجريه سنده وفات ايدن (تيادوق) طرفندن كندى اوغلى ايچون يازيلان كناش كبى . موما اليه كندى اوغلى ايچون ادويه وكيفيت استعماللرى حقنده ديكر بركتاب دها يازمش ايدى . مدار بحثمز اولان بختيشوع عائله سنه منسوب اطبا متوالياً عباسيلرك خدمتلرنده دوام وسايهٔ حمايه‌لرنده علم طبه وعلوم سائره‌يه نافع خدمتلر ايفا ايلمشلردر .

شوحاله كوره ايكنجى خليفهٔ عباسى (منصور) علوم قديمه‌يى عربى‌يه نقل وترجمه ايتديرمكه اهميت ويرن ايلك خليفه ايسه‌ده اوعلومدن يالكز نجوم ، هندسه ، طب ايله اكتفا ايتمشدر . (ابن المقفع) ايشته بوخليفه‌نك زماننده (كليله ودمنه) كتابنى عربى‌يه ترجمه ايلمشدر . فلسفه ، منطق وسائر علوم عقليه‌يه كلنجه بونلر (مأمون) ك زماننده نقل اولنمشدر . مع هذا (فهرست) صاحبى (ابن النديم) ايرانيلرك يونانيدن كندى لسانلرينه نقل ايتمش اولدقلرى منطق وطبه دائر برطاقم كتابلرك (ابن المقفع) طرفندن عربى‌يه ترجمه اولنديغنى ذكر ايدييور . احتمالكه (ابن مقفع) بوكتابلرى صورت خصوصيه‌ده كندى نفسى ايچون ترجمه ايتمشدى .

مهدى ورشيد

١٥٨ سنهٔ هجريه سندن ١٦٩ سنه‌سنه قدر مقام خلافتده بولنان اوچنجى خليفهٔ عباسى (مهدى) كندى زماننده ظهور ايدن بدع دينيه‌نك اوكنى آلمقله اشتغال ايتديكندن علوم دخيله‌نك عربى‌يه نقلنه باقه‌مامشدر . زيرا بودورده

(ابن مقفع) وسائره طرفندن (مانی) ، (ابن دميان) و (مرقيون) مذهبلرينه
دائر فارسی وپهلويدن عربی يه برچوق كتابلر ترجمه اولنديغی كبی بومذهبلری
تأييد ايچون آيريجه برطاقم كتابلر دخی يازلديغندن زندقه اربابی چوغالمش وفكر

اسطرلاب آلتی

ومطالعه لری ممالك اسلاميه نك هرطرفنه انتشار ايتمش ايدی . بناءً عليه
(مهدی) بواحوالی تلافی يه مجبور اوله رق علم كلام علماسنی بومذاهبك ابطالی

ایچون کتابلر تألیفنه مأمور ایتمشلر . درد نجی خلیفهٔ عباسی (هادی) یه گلنجه
بونك زمان خلافتی اوزامامش وكندیسی شایان ذكر برشی یاپمامشدر .

مشار الیهدن صکره خلافت ۱۷۰ سنه‌سندن ۱۹۳ سنه‌سنه قدر کرسیٔ
حکمرانیده بولنان (رشید) ه انتقال ایدنجه اووقته قدر بغدادده سریان ، فرس
وهندن برچوق اطبا وعلمانك طوپلانمش بولنمسی تأثیریله افکارده
تکامل وعلوم اقدمینه کرکی کبی برمیل ومحبت حاصل اولمش ایدی . بغدادی
محط رحال ومهبط آمال اتخاذ ایدن اوزمرهٔ گزیدهٔ علما آز برمدت ظرفنده
عربجه‌یی او کرنه‌رك اسلاملر ایله اختلاط ایدرلر وکندیلریله علوم مذکوره
حقنده مباحثاتده بولونورلردی . علوم‌دخیله‌نك دینه مخالف شیلر اولدیغنه‌دائر
اوصرهلرده اسلاملرده بر اعتقاد موجود ایدی . بوعلملر ذکر ایدلدکجه
اورکرلردی . بونلردن یالکز کتب طبیه مستثنی ایدی . اسلاملر یالکز بو
آثارك مطالعه‌سنه رغبت کوستریرلردی . اودورده اطبا اسلاملرك غیرندن
وعلی‌الاکثرفلسفه ومنطق محبی ذواتدن‌متشکل‌ایدی . بونلرصنعتلری اقتضاسنجه
خلفانك خدمتلرنده وایلریده کوریله‌جکی اوزره عادتا اقربالرندن بری کبی مجلس
وصحبتلرنده بولنورلردی . ایشته بومعاشرت ومصاحبتلری سایه‌سنده خلفا
فلسفه‌نك ذکریله برآشنالق پیدا ایدرك آرتق برشهری فتح واوشهرده کتابلر
الده ایدلدکجه اسکیده اولدیغی کبی احراق ویا سائر صورتلر ایله محاسنی امر
ایتمیوب بالعکس حسن محافظه‌سنی ولسان عربی‌یه ترجمه ایدلملك اوزره پایتختلرینه
نقلنی امر ایتمکه باشلامشلردر . نته‌کیم (هرون الرشید) انقره ، عموریه
وسائره‌ده اجرا ایتدیکی محاربه‌لر اثناسنده برچوق کتابلره راست کلدیکندن
بونلری بغداده نقل وطبیبی (یوحنا بن ماسویه) ی ترجمه‌لرینه مأمور
ایتمشدر [۱] . شوقدرکه بونلرك ایچنده فلسفه‌یه دائر کتابلر یوق ایدی .
هپ طب یونانی‌یه متعلق ایدی [۲] .

(رشید) لك دورخلافتنده ریاضیٔ شهیر (اوقلیدس) لك (کتاب اوقلیدس)
نامیله معروف اولان اثری (حجاج بن مطر) [۳] طرفندن ایلك ترجمه اولمق

[۱] طبقات الاطبا ۱۷۵ ج ۱ [۲] ابوالفرج ۲۲۷ [۳] حجاج بن مطر اوائل
خلافت عباسیه‌ده یونانی وسریانیدن عربی‌یه کتب طبیه وحکمیه ترجمه ایدنلردن اولوب

اوزره عربى يه ترجمه ايديله رك (مأمون) ك زماننده عين مترجم طرفندن
ياپيلان ايكنجى ترجمه دن تفريق مقصديله (هارونيه) نامى ويرلمشدر .
(مأمون) ك نامنه ياپيلان ترجمه يه (مأمونيه) دينلمشدر [١] . كذلك
(هرون الرشيد) ك زماننده (بطلميوس) ك مجسطى كتابى عربى يه ترجمه
اولنمشدر . بوكتابك ترجمه سنه اهميت ويرن ايلك ذات (رشيد) ك وزيرى
(يحيى بن خالد برمكى) ايدى . فقط كتابى ترجمه ايدنلر ترجمه يى اى ياپه مدقلرندن
يحيى كتابك دقتلى برصورتده ترجمه سنه (ابو حسان) ايله بيت الحكمه صاحبى
(كتابخانه ناظرى) سلم ى مأمور ايتمش وبو ايكى ذات طرفندن اعتناى مخصوص
ايله ترجمه سى ياپلمشدر .

مأمون ايله فلسفه ومنطق

اسلاملر (مأمون) ك بالذات كنديسنه متعلق برسببدن طولايى كتب
فلسفيه يى ترجمه يه آنجق خليفهٔ مشار اليهك زماننده اقدام ايده بيلمشلردر. بوسبب
شو صورتله ايضاح اولنور : اسلاملر اسلاميتك ايلك كونلرندن اعتباراً حريت
فكر وكلامه ، مساوانه آليشمشلردى . برينك برخليفه ويا بروالى حقنده بر
فكر ومطالعه سى اولنجه هيبت حاكميتدن قورقميه رق فكرينى آچيقدن آچيغه
سويلرلردى . شئون عموميه ده بوبلهجه نصل سربست وبى پروا ايديلر ايسه
امور دينيه ومسائل مذهبيه ده دخى اومرتبه ده احترازسز وحر ايديلر . برى
برآيت ويا حديثدن ديكرينك آكلاديغى معنى وتفسيره مخالف برمعنى ومفاد
آكلار ايسه فكرينى سويلمكدن ومدعاسنى اثباته چاليشمقدن چكنمزدى .
بناءً عليه خلفاى راشدين دورى منقضى اولور اولماز اسلاملر مذهبلرجه آيرلمغه
باشلامشلر وايكنجى قرن هجرى كيرنجه ـ (معتزله) اوجمله دن اولمق اوزره ـ
اسلام فرقه لرى تكثر وتشعب ايتمش ايدى . برچوق شعبه لردن متشكل اولان
(معتزله) فرقه سنك اساس مذهبلرى نصوص دينيه يى احكام عقليه يه تطبيق

(مأمون) ك نامنه اقليدسك كتابنى ترجمه ايتمشدر . بعده ترجمه سى (ثابت بن قره)
طرفندن تصحيح اولنمشدر .

[١] فهرست ٢٦٥ و ٢٦٨

ایتمکله قائم ایدی . فی الحقیقه بو فرقه‌نك مذاهبی نظر تدقیقدن گچیریرسه‌کز بعضلرینی - تدقیقات دینیه بونجه عصرلردن بری اجرا ایدلدیکی حالده - دینه دائر الك صوك درمیان اولنان مطالعاته موافق بولورسکز . بو سببدن انلره (عدل وتوحید اربابی) نامی ویریلیوردی .

مأمون ايله اعتزال

اعتزال مذهبی برنجی عصر هجرینك صوكلرنده ظهور ایتمش ودلیللرینه عقل منجذب اولمقله طرفدارانی سرعتله چوغالمشدر . فقه بحثنده بیان ایتدیکمز اوزره ایکنجی خلیفهٔ عباسی (منصور) رأی وقیاس طرفدارانه مظاهرت وامام اعظمی بغداده جلب ایدرك کندیسنه تشویقاتده بولنمش ایدی . مشار الیهدن صکره مقام خلافته کلن عباسیلرده دخی قیاسه میل وانجذاب دوام ایتمشدر . اعتزال مذهبی رأی وقیاس مذهبنه الك یقین برمذهب تشکیل ایدییوردی . زیرا معتزله‌نك کندی مذهبلرینی تأیید ایچون مدار اعتماد اتخاذ ایتدکاری شیده برهان عقلیدن عبارت ایدی . بوجهتله ارسطونك منطقنه ، یاخود جدل وسائره حقنده‌کی مطالعاتنه واقف برکیمسه‌یه راست کلدکجه کندی مذهبلرینی تأیید وتقویه مقصدیله انك معلوماتندن استعانه ایدرلردی . بالخاصه (مهدی) نك زماننده ظهور ایدن بدعه وزندقه اربابنك مدعیاتنی رد وجرح ایتمك ایچون او کبی معلوماته احتیاج واردی . اسلاملر ایشته بوسائقه ایله یونان منطق وفلسفه‌سنه براحتیاج حس ایدرك علم کلامی وضعه باشلامشلردر . دولت عباسیه‌ده خلفادن صکره الك یوکسك موقعی اشغال ایدن برمکیلر رأی وقیاسه طرفدار، فطرةً ذکی وعلم ومعارفه میال اولدقلرندن (مأمون) ك زماننده اول کتب قدیمه‌یی ترجمه ایله اشتغال ایتمشلردی [١] . برمکیلر کندی خانه‌لرنده مباحثه ومذاکره اجراسی ایچون مجلسلر عقد ایدرلردی . لکن قرائن احوالدن آکلاشیلیورکه (رشید) بونوع مجلسلرك

[١] ابن خلكان ٦٧٥ ج ١

عقدندن ممنون اولميوردى . انك ايچون بومجلسلر علنى انعقاد ايتمزدى .

١٩٨ سنه‌سندن ٢١٨ تاريخنه قدر مقام خلافتده بولنان (مأمون) مقـام اقتـداره كلنجه مشار اليه فطين وسعهٔ علمى حائز اولمقـله برابر قياس عقلى‌يه شدتله ميال اولديغندن مسـأله‌نك شكلى بسبتون بشـقه‌لاشمشدر . (مأمون) منتظم تحصيل كورمش ، فكرى پارلامش ، كتب قدمادن كندى زماننه قدر عربجه‌يه ترجمه ايدلمش بولنان‌ مؤلفاتى اوقومش‌ايدى . بناءً عليه بوعلم وعرفان سوقيله قياسـه اولان رغبتى واحكام عقليه‌يه اولان ميل وانجـذابى برقات دها آرته‌رق‌اعتزال مذهبنه تمسك وبومذهب مشايخندن (ابوالهذيل العلاف) [١] و (ابراهيم بن سيار) كبى ذواتى‌كنديسنه تقريب‌ايتمكله برابرعلم كلام علماسيله مجالسه‌لرده بولنه‌رق‌اعتزال مذهبنه دائر اساسلى‌معلومات صاحبى اولدقدن‌صكره طرفدارانى زير جناح حمايه‌سنه آلمش وفقهانك غضب ومقـاومتلرندن احترازاً او وقته قدر بيان وادعاسـنه جرأت ايديله‌مين برطاقم اقوال ومطالعـاتى علناً سويلـكدن چكنمامشـدر . اوجمـله‌دن اولمق اوزره (مأمون) قرآن كريمك مخلوق ومحدث ، يعنى غير منزل اولديغنى ادعا ايتمشدر . اسلاملر تا (رشيد)ك زماننده (مأمون) ك اويوله سالك اوله‌جغنى تخمين ايدرك مقام خلافته كلمسنى ايسته‌مزلردى . چونكه اوزمانلرده دخى (مأمون) ك بوفكرلره خادم اولديغى حس ايدلمش ايدى . حتى اعاظم صـوفيوندن (فضيل بن عياض) مأمونك بو افكارينى آكلاديغى ايچون (رشـيد) ك اوزون زمان معمر ومقـام خلافتده مستقر اولمسنى تمنى ايلر ايدى .

(مأمون) بويله‌جـه اعتزال مذهبى وقرآنك مخلوقيتى ادعاسى ايله اورته‌يه آتيلنجه فقهانك قيامتى قوپمش ومعتزله‌دن اولميـانلر كنديلرينى عظيم بربدعت قارشيسنده كورمشلردر . بونلر مقـدارجه اعتزال طرفدارانندن زياده ايديلر .

---

[١] (ابوالهذيل العلاف) اكابر علماى‌معتزله‌دن اولوب بصره‌ده‌كى ارباب اعتزالك امامى ايدى . مناظره‌ده وايراد ادله‌ده قوت ومهارتى پك زياده ايدى . بوبابده مشهور مقالاتى واردر . ١٣١ تاريخنده تولد و ٢٢٦ ده (سرمن رأى) ده وفات ايتمشدر . اواخر عمرنده قولاقلرى صاغر وكوزلرى كور اولمش ايسه‌ده ينه مناظره‌دن خالى قالمامشدر .

(مأمون) ایسه اویله برمذهب وادعا ایله میدانه آتلدقدن صکره بو یولدن رجوع ایچون آرتق امکان کوره‌مدیکندن بو مذهبی ادله وبراهین ایله تأیید ایتمك اوزره مناظره و مباحثه‌لر اجراسی ایچون مجلسلر عقد وتشکیلنه باشلامش[١]، جدل ومناظراتك اصول وقواعد صحیحه‌سیله تأمین حسن جریانی ایچون فلسفه ومنطق کتابلرینك لسان یونانیدن عربی‌یه ترجمه ایدلمسنی امر ایتمشدر. مشار الیه کندیسی بالذات بو کتابلری مطالعه ایله ادعاسنی تقویه واعتزال مذهبنه برقات زیاده تمسك ایلمش ایسه‌ده دوشوندیکی کبی خلقی ادله وبراهین ایله بو مذهبه اتباعه مقتدر اوله‌مدیغنی کوردیکندن شدت استعماله قویولمشدر. (مأمون) بو عنف وشدت طریقنی طوتمغه زمان خلافتنك صوك سنه‌سنده بغدادك خارجنده بولندیغی برصره‌ده باشلامشدر . مشار الیه اثنای غیبوبتنده بغداده وکیل براقدیغی شرطه صاحبی (ضبطیه ناظری) اسحق بن ابراهیم مصعبی‌یه برنامه یازارق قاضیلرك وشهودك وبالجمله قرآن علماسنك جلبی ایله بونلردن قرآنك مخلوق ومحدث اولدیغنی هرکیم اقرار واعتراف ایدر ایسه سبیلنك تخلیه‌سنی وهرکیم ابا واستنکاف ایلر ایسه اسمنك اشعارینی امر ایتمشدر [٢] .

فکر ارجحه کوره (مأمون) سعهٔ علم وحریت فکرینه وقیاس عقلی‌یه فرط رغبتنه بناءً یونان علومنك عربی‌یه ترجمه ایدلمسنده بأس کورمامش واول امرده اعتزال مذهبنی تأیید ایتمك مقصدیله فلسفه ومنطق کتابلرینك نقل وترجمه‌سیله ایشه باشلامش ایکن بالآخره ترجمه‌یی ارسطونك فلسفه‌یه دائر اولان کتابلریله علوم سائره‌یه متعلق سائر مؤلفاته تشمیل ایلمشدر . مشار الیه بو کتابلرك ترجمه‌سنی، ایکی یوزنجی سنهٔ هجریه‌سندن صکره‌کی بش ، اون سنه ایچنده باشلامش ایدی . معتزله صوسزلقدن یانانلر اله صو کچیردکاری زمان نصل شوق وتهالك ایله صوبك اطرافنده اوچوشورلر ایسه ترجمه اولنان فلسفه‌نك اطرافنده اویله‌جه اوچوشه‌رق تدقیق ومطالعه‌سیله اشتغال ایلمشلر وبوسایه‌ده قوة اقناعیه وعلمیه‌لری برقات دها مزداد اولمشدر [٣] . اسلاملرك فلسفه ایله بو اشتغاللرندن علم کلام ظهور ایلمشدر . خرستیانلرك فلسفه ایله اشتغاللرندن

---

[١] دمیری ٧٢ ج ١ [٢] ابوالفدا ٣٣ ج ٢ [٣] مقریزی ٢٥٧ ج ٢

(يكى فلسفهٔ افلاطونيه) نصل تولد ايتدى ايسه اسلاملرك فلسفه ايله اشتغاللرندن دخى علم كلام ظهور ايتدى [١] .

مأمون ايله كتاب ترجمه سى

(مأمون) ك علوم وفنونه دائر اولان كتابلرى عربى يه ترجمه ايتديرمسنه برچوق سببلر ذكر ايدلمكده در . (كتاب الفهرست) صاحبى (ابن النديم) سبب اولمق اوزره معلومات آتيه يى ويرييور : « مأمون رؤياسنده (ارسطوطاليس) ى كوردرك كنديسندن بعض سؤاللر صورمش واوياتجه حكيم مشاراليهك آثارينى عربى يه ترجمه ايتديرمك ايستمشدر . روم حكمدارينه برنامه يازه رق علوم يونانيه يه دائر بلاد رومده بولنان كزيده آثارك عربى يه ترجمه ايدلمك اوزره ارسالنى رجا ايتمش . روم حكمدارى بوندن بر مدت امتناع ايتمش ايسه ده نهايت موافقت ايدرك كتابلرى كوندرمش . (مأمون) مؤلفات وارده نك ترجمه سنى (حجاج بن مطر) ، (ابن البطريق) ، صاحب بيت الحكمه (كتبخانه ناظرى) سلم وسائره كبى ذواته توديع ايتمش . بونلر كتابلرى تدقيق ايتمشلر . كزيده لرينى تفريق ايدوب مأمونه كوتورمشلر . (مأمون) ترجمه ايدلمرينى امر ايتمكله امرى وجه ايله ترجمه ايدلمشدر » [٢] .

(طبقات الاطبا) مؤلفى (ابن اصيبعه) ايله مختصر الدول مؤلفى (ابوالفرج) ودها سائر برطاقم مؤلفين دخى بوخصوصه دائر بوكا مشابه روايتده بولنمشلردر . ترجيحاً ظنمزه كوره مشاراليهم بوروايتى سالف الذكر (ابن النديم) دن نقل ايتمشلردر . فقط سبب هرنه اولور ايسه اولسون شوراسى محققدركه خليفهٔ مشاراليه مذكور كتابلر ايله سائر مؤلفاتى عربى يه نقل ايتمك ايچون مترجملر استخدامنه وسع واقتدارى داخلنده بولنان بالجمله مساعى يى صرفدن كيرى طورمامشدر . حتى بو يولده اوقدر فرط سخا وكثرت عطا كوسترمشدركه ترجمه اولنان آثارك آغيرلغنجه آلتون ويرمكده ايدى . آثار مترجمه يه پك

[١] شهرستانى ١٨ ج ١ [٢] فهرست ٢٤٣

زیاده اهمیت ویردیکندن کندی نامنه ترجمه وتقدیم اولنان کتابلره کندی
علامت مخصوصه‌سنی وضع ایدردی . (مأمون) خلقی بو آثارك مطالعه‌سنه
تشویق ایتمکله برابر کندیسی بالذات حکما وعلما ایله خلوت گزین اولور ،
مباحثه ومناظره‌لریله استیناس ایدر ومذاکره‌لرنده بیوك برلذت بولوردی [١].

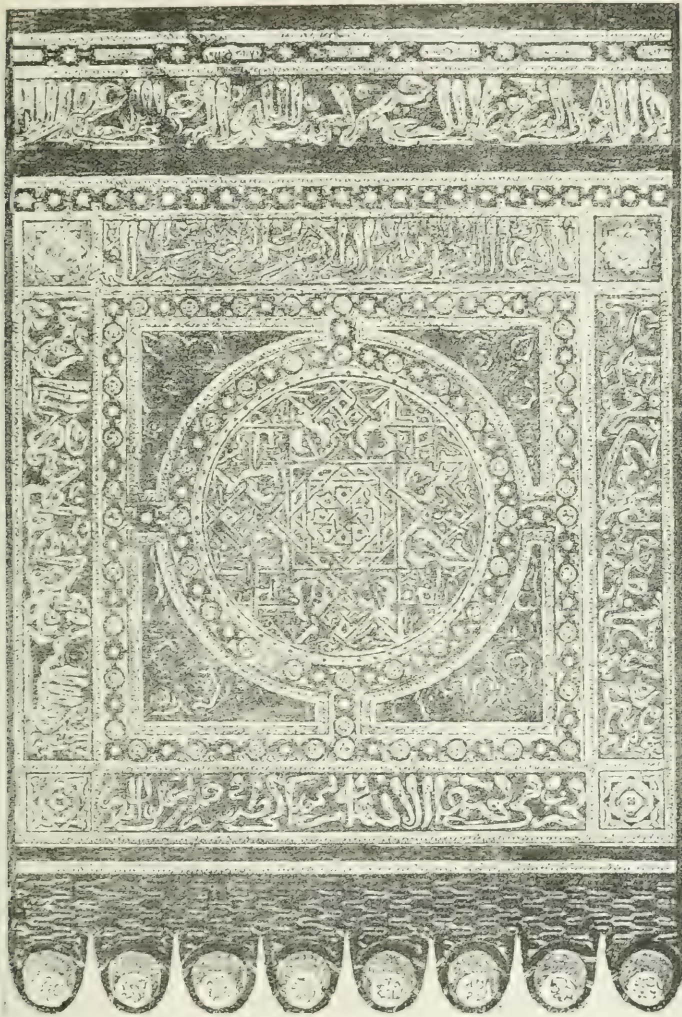
(مأمون) ك رجال دولتندن برچوقلری وبغدادك وجاهت وثروت اربابندن
برطاقلری دخی بو یولده خلیفه‌نك اثرینه تبعاً علوم وفنونك ترویج
وحمایه‌سنه قویولدقلرندن عراق جزیره‌سیله شام وفارس قطعه‌لرینك هرگوشه‌
سندن نسطوری ، یعقوبی ، صابیٔ ، مجوسی ، روم ، برهمن وسائره‌دن مرکب
اولمق اوزره بر چوق مترجم بغداده قوشه‌رق یونانی ، فارسی ، سریانی ،
سانسقریت ، نبطی ، لاتین وسائره لسانلرندن کتابلر ترجمه‌سیله مشغول اولمشاردر.
علوم ومعارف بوصورتله مظهر حمایه ورواج اولنجه بغدادده کتابجیلر ایله
کاغدجیلرك مقداری تزاید ، ادب ومناظره مجلس وانجمنلری تعدد ایتمش ،
خلقك مراقی هپ تدقیق ومطالعه‌یه مصروف اولمشدر. (مأمون) ك دورنده
ذروهٔ علیایه بالغ اولان بو انتباه علمی دها صکره برقاچ خلیفه‌نك زمانلرنده
مستمر اوله‌رق السنهٔ اجنبیه‌ده بولنان کتب علمیه‌نك اك مهملرینك عربی‌یه
ترجمه‌سنه بوسایه‌ده موفقیت حاصل اولمشدر .

دور عباسیده مترجملر

سریانیلرك قبل الاسلام برانتباه علمی‌یه مظهر اوله‌رق کتب یونانیه‌یی
کندی لسانلرینه ترجمه‌یه باشلادقلرینی ، علوم یونانیه‌دن برچوقلرینی وبالخاصه
فلسفه وطبی مطالعه وتدقیق ایده‌رك جندیسابور دارالفنون طبیسنده سرطبابتی
احراز ایده‌جك درجه‌ده علم طبده مهارت وحذاقت احراز ایتدکلرینی ، لسان
یونانی‌یی کندی مکتبلرنده تدریس وتعلیم ایتدیردکلرینی مطالعات متقدمه‌ده
بسط وبیان ایلدك . متعاقباً کرسیٔ خلافتك کندی مملکتلری اولان عراقه

[٢] ابوالفرج ٢٣٦ وطبقات الاطباء

انتقالی وبغداد شهرینك ممالك اسلامیه‌نك هر طرفندن وسائر ممالكدن كلن قاصدان ومهاجرینك وصول وازدحامی ایله مغبوط بلاد جهان اولنجه سریانیلر

اسکی بر عراب بیراغی

دخی اوجمله‌دن اوله‌رق سعهٔ معیشته مظهریت املیله بغدادی دارالامان هجرت اتخاذ ایتمشلردر . بوکون ینه عینی سببه مبنی انکلیزجه‌یی نصل اوکرنیور

ایسه‌ك [۱] انلر دخی بغدادده لسان عربی اوکرنه‌رك عربلر ایله وقوع بولان اختلاطلرندن ممنون اولمشلردی . چونکه عباسیلر ایلك دور حکومتلرنده عدالتی ورعایا آره‌سنده حریت مذهبی رهبر حرکت اتخاذ ایتمشلردی . رعایای غیر مسلمه کندی خلیفه‌لرینه اوقدر اعتماد حاصل ایتمشلر ایدی‌که ملتلری ، یاخود ملتلری ایله رؤسای روحانیه‌سی آره‌سنده براختلاف ظهور ایتسه چوق دفعه‌لر بواختلافك ازاله‌سنه اسلام اولان خلفانك توسطنی استرحام ایلرلردی . فارس قطعه‌سندن برچوق ایرانیلر دخی عینی سائقه ایله بغداده مهاجرت ایتمشلردی . ایرانیلر مدنی بردولت رعایاسی اولدقلرندن خلفا بونلری حکومت مأموریتلرنده استخدام ایلمشلردر . بونلرك میاننده برچوق علما وادبا موجود ایدی . فضله اوله‌رق خلفای عباسیه علم وتجربه‌لرندن استفاده ایدلمك اوزره هند ممالکندن برطاقم اطبا جلب ایتمشلردی .

بناءً علیه خلفا کتب علمیه وفنیه‌یی عربی‌یه ترجمه ایتمك ایستدکلری زمان بوخصوص ایچون عراق ، شام ، فارس وهند علماسندن بشقه واسطه بولمدیغندن بومترجملره برچوق پاره‌لر صرف وبعضلرینه معین معاشلر تعیین ایلیه‌رك وحقلرنده لطفکارانه وکرمپرورانه معامله‌ده بولنه‌رق کندیلرینی بوخدمته ترغیب ایلمشلردر . علی‌الاکثر نسطوری سریانیلردن اولان بومترجملر کندیلرندن طلب اولنان خدمتی ایفا ایتمك ایچون هرطرفدن قوشوب کلمشلردر. سریانیلر ملل سائره‌یه منسوب علمادن زیاده ترجمه‌یه مقتدر ویونانیلرك فلسفه وعلوم سائره‌سنه دها زیاده مطلع ایدیلر . یونانیدن ترجمه ایچون سریانیلر نصل استخدام ایدلمش ایسه فارسی وهندیدن کتب علمیه نقل ایتمك ایچونده ایرانلی وهندلی علما قوللانلمشدر . بومترجملرك اکثری وظیفهٔ ترجمه‌یی ایفا ایدر ایکن اولاد واحفادینی مترجم یتیشدیرمشلردر . بناءً علیه پدرك وظیفه‌سی کندیسندن صکره اولاد واحفادینه انتقال ایدردی . دور عباسیده کتب علمیه وفنیه‌یی عربی‌یه نقل ایدن مترجملرك اك مشهورلرینی آتیده کوستریورز :

اولا بختیشوع عائله‌سی : — بونلر نسطوری سریانیلردن ایدیلر. ایلکلری (منصور) لك حکیم باشیسی (جورجیس بن بختیشوع) درکه دها اول ذکری

[۱] مؤلفك سوزی مصره کوره‌در .

کچمشدر. (جورجیس) دن صکره خلفای عباسیه‌نك خدمتنه اوغلی (بختیشوع بن جورجیس) کیرمشدر . (منصور) دها اول (جورجیس) ی نصل جلب ایتمش ایسه (رشید) دخی (بختیشوع)ی جندیسابوردن جلب ایلمشدی. (بختیشوع) رشیدك حضورینه داخل اولنجه فارسی وعربی ایله بر دعا ایراد ایدر . (رشید) وزیری یحیایه بختیشوعك امتحان ایدلمسنی امر ایلر. یحیی (ابو قریش عیسی) ،(عبدالله طیفوری) ، (داود بن سرابیون)دن مرکب برهیئت اطبا تشکیل ایدر .بوهیئت(بختیشوع) ه ملاقی اولنجه هیئت‌ارکانندن (ابو قریش) رشیده : « ای امیرالمؤمنین ! اطبا ایچنده بوذات ایله یاریش ایده‌جك کیمسه یوقدر . بو آدم عاءلمه‌ده بی‌مدانیدر . کندیسی ، باباسی، جنسی هپ فیلسوفدر » دیر. بو سوزلر بختیشوع عائله‌سنك علوم وفلسفه‌ده نه‌رتبه‌عالی ونامدار برموقع احراز ایتدکلرینی کوسترمکده‌در. بونك اوزرینه(رشید)بختیشوعی حکیم باشلغنه تعیین ایلمشدر . کندیسندن صکره اوغلی (جبریل) بو حکیم باشیلقده پدرینه خلف اولمشدر. (جبریل) خلفای عباسیه نزدنده پك خاطرلی بر موقع صاحبی ایدی . انلردن آلدیغی عطیه واحسانلردن ماعدا کتابمزك ایکنجی جلدنده تفصیلاً ذکری کچدیکی اوزره عظیم معاشلره‌ده نائل اولمش ایدی . کندیسنه خلف اوله‌رق حکیم باشیلق مسندینی احراز ایدن اوغلی (بختیشوع بن جبریل) شان وشرفده ، علومنزلتده ، کثرت ثروتده کندی زماننده هیچ بر طبیبه میسر اولمیان برموقع بلند ومستثنی احراز ایتمش‌ایدی. خلفای عباسیه‌دن (مقتدر)ك حکیم باشیلغنده بولنان (جبریل بن عبیدالله بن بختیشوع) ، بوکا خلف اولان (عبدالله بن جبریل) دخی بوعائله ارکانندن ایدیلر . بختیشوع عائله‌سندن اولمق اوزره بالاده ذکر اولنان آلتی طبیبك جمله‌سی اك ماهر اطبادن معدود ایدیلر. لکن بونلرك برنجیسی اولان (جورجیس) ن ماعدا کندیلرندن ترجمه ایله کیمسه اشتغال ایتمامشدر. موماالیهمی بومبحثده ذکر ایتمه‌مز کندیلرندن بعضلرینك علم طبده غایت مهم اثرلر یازمش اولملرینه وبعضلرینك‌ده برطاقم کتب طبیه‌نك سریانی‌یه‌ترجمه‌سی ایچون مترجملر استخدام ایلمش بولنملرینه بناءً‌در [١] .

---

[١] طبقات الاطبا ١٢٨ ج ١

ثانیا حنین عائله‌سی : — بو عائله‌نك ایلکی شیخ المترجمین (حنین بن اسحق عبادی) در. حیره خرستیانلرندن ایدی . تاریخ ولادتی ۱۹٤ سنهٔ هجریه‌سیدر . پدری صراف ایدی . کندیسی سن بلوغه ایریشنجه بصره‌یه کیدرك اوراده لسان عربی‌یی اوکرندکدن صکره تحصیل طب ایچون بغداده عزیمت ایتمشدی. بالعموم اطباوبالخاصه جندیسابورلیلر تجار چوجقلرینك مسلك طبابته کیرملرینی چکنمامك عادتی ایله مألوف اولدقلرندن (حنین) تشبث واقعنده پك بیوك مشقت وصعوبته دوچار اولمش ایدی . اوصره‌ده بغدادده بولنان طب تدریسخانه‌لرینك اك مهمی جندیسابور مکتب طبیسی مأذونلرندن (یوحنا بن ماسویه)ك حلقهٔ عرفانی ایدی. (حنین) بو مجلس استفاضه‌یه دوام ایتمکه باشلادی . موما الیه بر کون اوقودیغی درسلردن بر مسأله حقنده استادی (یوحنا) یه بر سؤال ایراد ایلدیکی ایچون استادی کوجنه‌رك غضبه کلمش و (حنین) ه : « حیره اهالیسی نره‌ده ، فن طب نره‌ده ! سن اهلی اولمدیغك بر علمی تحصیل ایچون بوشنه وقت کچیرمکدن ایسه اقربا کدن فلان کیمسه‌یه کیت . اندن اللی درهم آل . بر درهم ایله اوفاق سپتلر واوچ درهم ایله زرنیخ ودرهملرك باقیسی ایله کوفه وفارس پوللری مبایعه ایت. قادسیه پوللرینه اوسپتلرد. زرنیخ اور . یل اوزرینه اوطور . « صدقه ونفقه ایچون کوزل پوللر ! » دییه باغیر . پوللری صات . ایشته بو صنعت سنك ایچون طبابتدن دها کارلیدر » دیه‌رك کندیسنی حضورندن چیقارمشدر .

(حنین) یوحنانك حضورندن آغلایه‌رق وبیوك بر کدر ومحزونیتله چیقوب کیتمش ایسه‌ده بوحال کندیسی ایچون موجب یأس وفتور اولاجق شویله طورسون بالعکس لسان اصلیسی ، یعنی لسان یونانی ایله علم طبی تحصیله کندیسنه برقات دها موجب تشویق اولمشدر . موما الیه بغداددن ایکی سنه غیوبتدن صکره تکرار بوشهره عودت ایتدیکی زمان اسکندریه‌ده لسان وادبیات یونانیه‌یی اوکرنمش ، (هومیروس) ك اشعارینی ازبرلمش [۱] ، عربجه ایله برابر سریانی ، یونانی وفارسیده زمانی رجالنك فوقنده بر موقع ممتاز احراز ایتمش بولنیوردی . عصرینك اطباسی ، حتی بالنفس (یوحنا بن ماسویه) بیله کتاب

[۱] طبقات الاطبا ۱۸۹ ج ۱

ترجمه‌سی ایچون کندیسنه عرض احتیاجه مجبور اولشلردر. (یوحنا بن ماسویه) اسکندریه‌لیلرك اثرینه تبعاً سؤال، جوابی صورتیله (جالینوس)ك کتابلرندن بعضلرینی سریانی‌یه وبعضلرینی عربی‌یه ترجمه ایچون (حنین)ی استخدام ایتمشدر [۱] . (حنین) (جبریل بن بختیشوع)، (جالینوس)ك تشریحه دائر اولان کتابنی ترجمه ایلمشدر . (جبریل) حنینه پك زیاده تکریم وتعظیمده بولنوردی . کندیسنه خطاباً « ربن حنین » دیردی که سریانیده « استادمز حنین » دیمك ایدی. خلیفه (مأمون) فلسفه کتابلرینی یونانیدن عربی‌یه نقل ایتمك ایچون مقتدر بر مترجم آرانجه کندیسنه (حنین) ی توصیه ایتمشلردر . اوصره‌ده (حنین) کنج ایدی. ترجمه‌ده انك اقتدارنده آدم یوق ایدی. (مأمون) مترجم اولمق وزره (حجاج بن مطر) ، (ابن البطریق) وبیت الحکمه صاحبی ــ کتبخانه ناظری ــ (سلم) وسائرهی انتخاب ایدرك ترجمه‌لرینه باقمق اوزره (حنین)ك معیتنه ویرمشدر . خلیفهٔ مشارالیه (حنین) ه؛ ترجمه ایتدیکی شیلرك آغرلغنجه آلتون ویریردی . بوسببله (حنین) یازدیغی آثاری غایت بیوك حرفلر وسیرك سطرلر ایله پك قالین کاغد اوزرینه یازاردی که اکا کوره حجم وثقلتی زیاده اولسونده آغیرلغنجه آلتون آلسون . روایته کوره (حنین) ترجمه ایدلمك اوزره کتاب تحری وجلبی ایچون بالذات روم ممالکنه کیتمشدر. مومااليه آتیده ذکری کله‌جك اولان (بنی شاکر) وسائره ایچون دخی کتاب ترجمه ایدردی .

(حنین)ك بری (داود)، دیکری (اسحق) اسملرنده ایکی اوغلی وارایدی که بونلر ایچون معلومات ابتدائیه وتدریسه دائر برطاقم کتب طبیه تألیف ایتدیکی کبی (جالینوس)دن برچوق کتاب دخی ترجمه ایلمشدر . بو ایکی اوغلندن (داود) پدرینه خیرالخلف اوله‌رق انك کبی یونانیدن عربی‌یه کتاب ترجمه‌سیله اشتغال ایلمش ایسه‌ده (ارسطاطالیس) وسائر حکمانك آثاری کبی یالکز فلسفه کتابلرینك ترجمه‌سنه حصر همت ایتمشدر . حال بوکه پدری علی الاکثر فن طبه دائر اولان مؤلفاتك وبالخاصه (جالینوس) کتابلرینك ترجمه‌سیله مشغول اولمش ایدی . عربیده (جالینوس)ك مؤلفاتندن (حنین) طرفندن ترجمه

[۱] طبقات الاطباء ۱۸۹ ج ۱

ویا تصحیح ایدلمش اولمیان آثاره بك نادر تصادف اولنور . ذاتاً (حنین) ك قلم ترجمه ویاتصحیحندن کچمین آثار معتبر دکل ایدی . چونکه (حنین) هم لسان عربیده ، هم طبابتده اقتدار ومهارت صاحبی اولدیغندن ترجمه ویا تصحیحی معتبر طوتولوردی . موما الیه ٢٣٣ سنهٔ هجریه سنده مقام خلافته کلن (متوکل)ك زماننده دخی ترجمه ایله مشغول اولمشدر . خلیفهٔ مشارالیه کندیسنی مترجملر ریاستنه انتخاب ایدرك معیتنه‌ده (اصطفان بن باسیل)، (موسی بن خالد) کبی مترجملر ویرمشدر . (حنین) مترجملرك ترجمه‌لرینی تصحیح وتنقیح ایدردی . او زمانکی خرستیانلرجه عادت اولدیغی اوزره قوشاق باغلاردی . ٢٦٤ تاریخ هجریسنده وفات ایتمشدر . دیکر اوغلی (اسحق) دخی بین المترجمین شهرت قازانمش ایدی . بونك اکثر نقلیاتی فلسفه‌یه دائر اولان (ارسطو)نك آثاری ایله شرحلرندن متشکلدر . (اسحق) کندی پدری ایله برآرده‌ده چالیشدقدن صکره (معتضد)ك وزیری (قاسم بن عبدالله)ك خدمتنه کیرمشدر . وزیر کندیسنه بتون اسرارینی تودیع ایدردی . (اسحق)ك آثار مترجمه‌دن ماعدا طب واجزاجیلق حقنده تألیف اولمق اوزره برطاقم آثاری دخی واردر .

٣ **حبیش اعسم دمشقی** : — (حنین بن اسحق)ك همشیره زاده‌سی اولان (حبیش بن الحسن دمشقی) فن طبی دایسی (حنین)دن تحصیل ایتدکدن صکره دایسنك تعاطی ایتدیکی ترجمه صنعتنی تعاطی ایلمشدی. روایته کوره (حبیش)ك رفاقتی (حنین) ایچون بر بختیارلق تشکیل ایتمشدی . چونکه (حبیش) طرفندن ترجمه اولنان مؤلفاتك اکثری (حنین)ك نامنه نسبت ایدلمشدر . زیرا بر چوق دفعه خلق (حبیش)ك قلمی ایله ترجمه اولنمش آثاره راست کلدکجه ایکی اسم اره‌سنده‌کی مشابهتدن طولایی او آثارك (حنین) ك اولدیغی واسمده تصحیف وقوع بولدیغی ظن ایدرك (حبیش)ك اسمنی حك ایله (حنین)ك نامنه تصحیح ایدرلردی [١] .

٤ **قسطا بن لوقا البعلبکی** : — شام خرستیانلرندن اولان بوذات حاذق برطبیب وبیوك برفیلسوف ایدی . روم ممالکنده تحصیل علم ایلمش ایدی . یونانی ، سریانی وعربی‌یه وقوف تامی واردی . یونانیدن عربی‌یه برچوق

[١] ابوالفرج ٢٥٣

کتابلر ترجمه ایتمشدر . ترجمه‌سی ایی وپارلاق ایدی . برچوق آثار مترجمه‌یی دخی تصحیح ایتمش وفن طبه دائر متعدد رساله‌لر تألیف ایلمشدر . عباره‌سی کوزل وقریحه‌سی پارلاق ایدی . ترجمه ایتدیکی آثاردن بشقه طب ، تاریخ ، فلسفه ، علم هیئت ، جبر ومقابله ، هندسه ، منطق ، ادبیات ودیانت حقنده یوزی متجاوز اثر تألیف ایتمشدر . (ابوالفرج ملطی) بو آدمك تعریفنده : « طوغری سویلمك لازم ایسه (قسطا) حائز اولدیغی علوم ومعارف واسعه واختصار الفاظ وجمع معانیده احراز ایتدیکی اقتدار ومهارت اعتباریله بتون مؤلفلرك افضلیدر دیمك اقتضا ایدر » دیمشدر .

٥ ماسرجویه عائله‌سی : — بوعائله‌نك ایلکی بصره اطباسندن (ماسرجویه) اولوب موسوی المذهب وسریانی اللسان ایدی . سریانیدن عربی‌یه ترجمه ایدردی . بونك ذکری اولجه کچمشدر . کندیسندن صکره اوغلی (عیسی بن ماسرجویه) یتیشه‌رك بوصنعتده پدرینه التحاق ایلمشدر . هرایکیسنك طبه دائر مؤلفاتی واردر .

٦ کرخی عائله‌سی : — بوعائله‌نك ایلکی (کرخ) اهالیسندن (شهدی کرخی) اولوب متوسط اقتدارده برمترجم ایدی . اوغلی دخی مترجم ایدی . فقط بو ؛ اول امرده پدری کبی وسط برمترجمدن زیاده اقتدار کوستره‌مامش ایسه‌ده اواخر حیاتنده اقتدارجه پدرینی کچمشدر . بونکله برابر (شهدی)نك اوغلی ده وسط برمترجم عد اولنور . سریانیدن عربی‌یه ترجمه ایدردی .

٧ ثابت عائله‌سی : — بوعائله‌نك ایلکی (ثابت بن قره) در . (حران) صابئه‌سندن اولان بوطبیب حکیم ابتدای امرده صرافلق ایله وقت کچیردکدن صکره طب ، فلسفه وعلم هیئت تحصیلی ایله اشتغال ایتمشدر . علوم مذکوره ایله برابرلسان سریانی‌یی‌ده پك مکمل بیلیردی . عربی‌یه ترجمه‌سی دخی پارلاقدر . عربیده ریاضیات ، طب ومنطقه دائر بك چوق آثاری اولدیغی کبی صابئه مذهبنه دائر سریانیده دخی برکتابی واردر . صاحب ترجمه خلفای عباسیه‌دن (معتضد)ك خدمتنده بولنه‌رق الك یوکسك بر مقام احراز ایتمش ایدی . حتی هروقت حضور خلیفه‌ده اوطوروب اوزون اوزادی‌یه کوروشور وانکله کولوشوردی . (ثابت) خلیفهٔ مشار الیهك نزدنده بولنجه خلیفه وزرا وسائر

خواصی براقه‌رق کندیسی ایله مصاحبه ایدردی . صاحب ترجمه‌نك اوغلی (سنان) قاهر باللهك سرآمدان خواصندن ایدی . برچوق آثاری واردر . مومی‌الیهك اوغلی (ثابت بن سنان) پدری کبی علم واقبالده برموقع عالی احراز ایتمش ایسه‌ده کرك کندیسی وکرك پدری کتاب ترجمه ایتمامشلردر .

٨ حجاج بن مطر : — خلیفه (مأمون) ه کتاب ترجمه ایدن مترجملردن ایدی . (مجسطی) و (اقلیدس) کتابلرینی عربی‌یه ترجمه ایتمش وترجمه‌سی بالآخره سالف‌الذکر (حرانلی ثابت بن قره) طرفندن تصحیح ایدلمشدر .

٩ ابن ناعمهٔ حمصی : — اصل اسمی (عبدالمسیح بن عبدالله حمصی ناعمی) اولان بوذات متوسط اقتدارده برمترجم ایدی . مع مافیه ترجمه‌لری ایلکه دها یقین ایدی . (زوربا بن مانحوه) دخی بوناعمهٔ حمصی عائله‌سنه منسوب اولوب ترجمه‌لری موما الیه عبدالمسیحککندن دها ضعیف ایدی .

١٠ اصطفانه بن باسیل : — بوذات (حنین بن اسحق) قدر کوزل ترجمه ایدردی . آنجق (حنین) ك عباره‌لری بونککندن دها طاتلی وفصیح ایدی .

١١ موسی بن خالد : — ترجمان نامی ایله معروف اولان بوذات (جالینوس) ك اون آلتی کتابندن برچوقلرینی ترجمه ایتمشدر . اقتدارجه (حنین) ك دوننده ایدی .

١٢ سرجیس الرأسی : — عراق جزیره‌سنده کائن (رأس العین) اهالیسندن ایدی . برچوق کتاب ترجمه ایتمشدر . متوسط اقتدارده برمترجم ایدی . ترجمه‌لرینی (حنین) تصحیح ایدییوردی .

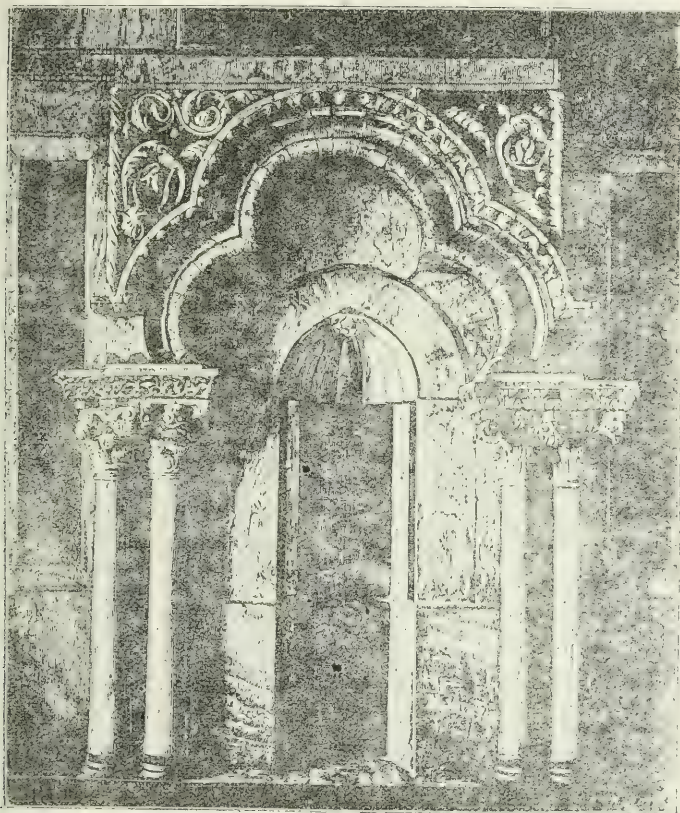
١٣ یوحنا بن بختیشوع : — اولجه ذکری کچن (بختیشوع) عائله‌سنك غیری برعائله‌یه منسوب ایدی . یونانیدن عربی‌یه دکل ، یونانیدن سریانی‌یه ترجمه ایدردی .

١٤ بطریق : — ایکنجی خلیفهٔ عباسی (منصور) ك زماننده یتیشوب خلیفهٔ مشار الیه طرفندن بعض کتب قدیمه‌نك ترجمه‌سنه مأمور ایدلمش ایدی . موماالیهك برچوق ایی ترجمه‌لری وار ایسه‌ده اقتدارجه (حنین) ك دوننده ایدی.

۱۵ یحیی بن البطریق : — (مأمون) ك دوری اعاظم رجالندن (حسن بن سهل) ك معیتی ارکانندن ایدی . موما الیه کرك عربی ، کرك یونانیی کرکی کبی بیلمیوردی . یالکز لاتینجه‌یی ایی بیلیوردی [۱] .

۱٦ ابو عثمان دمشقی : — عربی‌یه ترجمه‌ده الك مقتدر مترجملردن ایدی.

۱۷ ابو بشر متی بن یونس : — بغداددن اون آلتی فرسخ مسافه‌ده

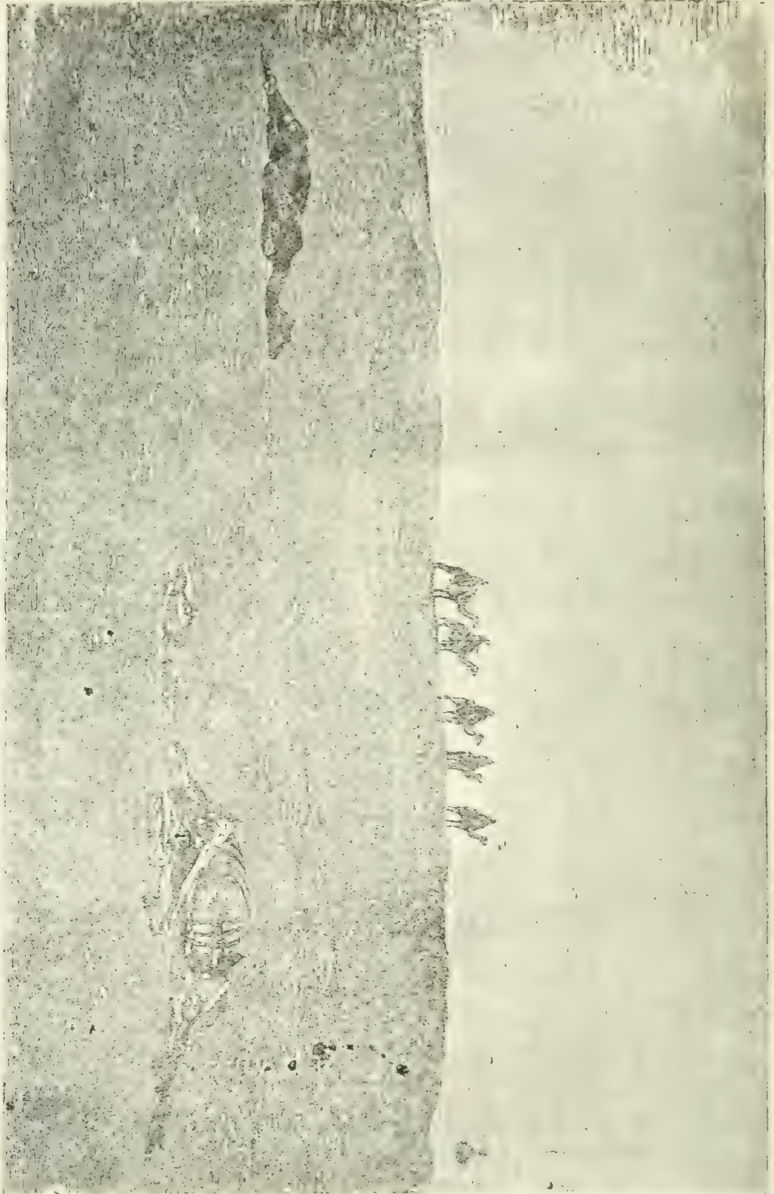
مسجد اقصاده محراب زکریا

ونهروان توابعندن بولنان (دیرقنی) اهالیسندن ایدی. (مارماری) مکتبنده بیوك استادلردن تحصیل ایتمشدی . عصرینك بی محابا رئیس المنطقیینی ایدی .

۱۸ یحیی بن عدی : — دردنجی عصر هجرینك منطق علماسندن اولان

[۱] طبقات الاطبا ۲۰۵ ج ۱

بوذات (متی بن یونس) و (ابو نصر فارابی) نك رحلهٔ تدریسلرندن

چول

یتیشمشدر . سریانی مترجملرینك اکثرینك خلافنه اولەرق یعقوبی المذهب

ايدى . بركيجه‌ده يوز ياپراق طولديره‌جق درجه‌ده غايت سرعتله يازى يازاردى [١] .

ايشته يونانيدن ، ياخود سريانيدن عربى‌يه كتاب ترجمه ايدن مترجملرك الك مشهورلرى بونلر ايدى . اختصار ايچون بوقدر ايله اكتفا ايدى‌ورز .

السنهٔ سائره‌دن عربى‌يه كتاب ترجمه ايدنلره كلنجه بونلردن (ابن‌المقفع) ونوبخت عائله‌سى افرادى كبى بعضلرى لسان فارسيدن اثر ترجمه ايتمشلردى . نوبخت عائله‌سنك سرفرازينى دها اول ذكرايلدك . اوغلى (فضل بن نوبخت) دخى نجوم وسائره‌يه دائر فارسيدن عربى‌يه كتاب ترجمه ايتديكى كبى (موسى بن خالد) وبرادرى (يوسف) كذلك مذكور لسان مترجملرندن ايديلر . موما اليهما موسى ايله برادرى (داود بن عبدالله بن حميد بن قحطبه) نك خدمتنده بولنيورلردى . كنديسنه فارسيدن عربى‌يه كتابلر ترجمه ايدرلردى . (ابوالحسن) كنيه‌سيله تكنى‌ايدن (على بن زياد تميمى) دخى‌فارسى مترجملرندن اولوب عربى‌يه (زيج الشهريار) ى ترجمه ايتمشدى . (حسن بن سهل) فارسى مترجمين ومنجميننذن و (بلاذرى احمد بن يحيى) ، هشامك كاتبى (جبله بن سالم) ، (اسحق بن يزيد) هپ فارسى مترجملرندن ايديلر . موما اليهمدن (اسحق) فرسك (اختيارنامه) عنوانيله معروف اولان سيرت كتابنى عربى‌يه ترجمه ايتمشدر . (محمد بن جهم برمكى) ، (هشام بن القاسم) ، (موسى بن عيسى الكردى) ، (عمر بن فرخان) وسائره دخى فارسى مترجملرندن ايديلر .

سانسقريت (هند) لساننذن عربى‌يه كتاب ترجمه ايدن مترجملره كلنجه هندلى (منكه) اوجمله‌دن ايدى . موما اليه خاندان عباسيدن (اسحق بن‌سليمان بن على هاشمى) نك رجالى مياننده بولنه‌رق هندجه‌دن عربى‌يه كتاب ترجمه ايدردى . برمكيلرك احيا كرده‌سى اولان (مارستان برامكه) نامنده‌كى خسته‌خانه‌نك رياستنده بولنان (ابن دهن هندى) دخى هندجه مترجملرندن اولوب مذكور لساندن عربى‌يه كتاب ترجمه ايتمشدر [٢] .

عربى‌يه لسان نبطيدن (كلدانيدن) ده كتابلر ترجمه ايدلمشدر . آتيده

[١] فهرست ٢٦٤ [٢] فهرست ٢٤٥

ذکری کله‌جك اولان (ابن وحشیه) لسان مذکوردن عربی‌یه کتاب ترجمه ایدنلردن ایدی . موما الیه نبطیدن عربی‌یه برچوق کتاب ترجمه ایتمشدر .

سوریه‌لیلر ایله نقل وترجمهٔ علوم

یوقاریده ذکری کچن علوم ومعارف مترجم وناقللری ایله مسقط رأسلری وملتلری حقنده ویردیکمز معلومات نظر امعان ایله تدقیق اولنور ایسه بونلرك قسم اعظمنك شام ، جزیره وعراق اهالیسندن اولمق اوزره سوریه‌لی اولدقلری کورولور . فی الحقیقه سوریه‌لیلر علوم ومعارف بشریه‌نك بین الامم ، یاخود بر ملتدن دیکر ملته ، یاخود برلساندن دیکر لسانه نقل وایصال خصوصنده تاریخك تا ازمنهٔ قدیمه‌سندن اعتباراً بیوك برموقع اشغال ایدرلر . سوریه‌لیلرك مفطور اولدقلری چالیشقانلق ، فرط ذکا ، اقدام و جرأت ایله برابر اقامت ایتدکلری مملکتك شرق ایله غرب آره‌سنده متوسط برمحل تشکیل ایتمسی کندیلرینه بوخصوصده مشوق ویاردیمجی اولمشدر .

قبل المیلاد برقاچ عصر اول حروف هجایی عالمده نشر ایدنلر سوریه‌لیلر (فنیکه‌لیلر) اولوب تجارت مقصدیله اجرا ایتدکلری سیاحتلر اثناسنده بو حرفلری یونان وکلدان ممالکنه کوتوره‌رك اورالرده نشر ایتمشلر ایدی . حروف هجانك عالم مدنیتك ملل سائره‌سی نزدنده پایدار طوران شکل واسملری حالا بوکا شاهددر . مصرلیلر ایله کلدانیلر آره‌سنده علوم وادبیاتك انتقال وانتشارینه توسط ایدنلر کذلك سوریه‌لیلر اولدیغی کبی اولجه کوسترلدیکی اوزره دها صکره علوم ومعارفی یونانلیلره ایصال ایلینلر دخی ینه سوریه‌لیلر ایدی . الیوم سوریه‌لیلر اقوام متمدنهٔ حاضره لسانلرندن انکلیزجه ، فرانسزجه وسائره‌یی نصل تحصیل ایدییورلر ایسه نشر معارف ، یاخود اجرای تجارت ویا دولت خدمتنه انتساب ایتمك ایچون اوزمانکی اقوام متمدنه‌نك لسانلری اولان یونان ، قبط ، بابل لسانلرینی اویله‌جه تحصیل وتعلم ایدرلردی .

یونانلیلرك نتیجهٔ فیض اعتلالری اوله‌رق استنباط ایتدکلری فلسفه ومنطق

وسائره احراز كمال ايتدكدن صكره اسكندرك وقوع بولان فتوحاتى ايله عراق وشام قطعه‌لرينه انتقال ايدنجه سوريه‌ليلر درحال اوعلومى اقتباس وكندى لسانلرينه نقل وترجمه ايلمشلر وخرستيانلغك ظهوروندن صكره اكا آداب نصرانيهٔ يونانيه‌يى علاوه وفلسفهٔ يونانيه ايله برابر كندى مناسترلرنده محافظه ايتمشلردر . علوم وادبيات يونانيه فارس ، هند وسائره ممالكنه ايشته بورادن ، يعنى سوريه‌دن انتشار ايلمشدى .

فرس دولت ساسانيه‌سى زماننده يونان علوم ومعارفنى ايرانليلره نقل ايدن الك بيوك واسطه ينه سوريه‌ليلر ايدى . اوله‌بيان ايدلديكى اوزره (كسرى نوشيروان) طب وفلسفه تدريسى ايچون (جنديسابور) مارستاننى انشا ايتديكى زمان بوتدريساتى اجرايه مقتدر علماىى على الاكثر آنجق عراق وجزيره خرستيانلرى مياننده بوله‌بيلمش ايدى . (حران) شهرنده شكل بتپرستانه‌سنده محافظه اولنان علوم وادبيات ساميه‌دخى بالخاصه ذكره شاياندر . چونكه بوشهر اهاليسى خرستيانلقدن صكره ديانت قديمه‌لرينى محافظه‌ده دوام ايتمشلردى . بونلر كبى عراق اهاليسى دخى اسكى كلدانيلرك علوم وادبياتندن خيلى معلوماته مالك ايديلر .

اسلاميتك ظهوروندن صكره خلفا علوم وفنونى عربى‌يه ترجمه ايتمك ايستدكلرى زمان اوكتابلرى اوازمنه‌ده معروف اولان السنه‌دن نقل ايتمك ايچون كنديلرينه الك زياده ياردم ايدنلر سوريه‌ليلر اولدى . زيرا اوصره‌لرده بوعلوم وفنونى عربى‌يه ترجمه ايلينلر على الاكثر حمصلى ، بعلبكلى ، شاملى ، حيره‌لى ، حرانلى وبصره‌لى كيمسه‌لردن تشكل ايتمكده ايدى . علوم وفنون كتابلرينى ترجمه ايده‌بيلمك شبهه‌سز اوعلوم وفنونده اختصاص صاحبى اولمغه ومحرر اولديغى السنه‌يى ايى بيلمكه توقف ايدر . بناءً عليه اوكتب علميه وفنيه‌يى عربى‌يه نقل ايدن مترجملرك اكثرى ترجمه ايتدكلرى علوم وفنونده معلومات واسعه صاحبى ايديلر . انلرك ميانده فلسفه ، منطق ، طب وعلوم سائره‌نك اكثرندن باحث وتأليف صورتيله كتابلر يازان برچوق ذوات واردى .

سوريه‌ليلر اسكيده علوم وفنونك نقل ونشرنده هانكى موقعى طوتمشلر ايسه عصر حاضر علوم وفنوننى نقل ونشرده دخى اليوم عين موقعى اشغال ايتمكده‌درلر .

عصر حاضرده اوروپانك السنهٔ مختلفه‌سندن عربی‌یه کتاب ترجمه‌سیله الك زیاده اشتغال ایدنلر ینه‌سوریه‌لیلردر . بوخصوصده صرف ایتدکلری مساعی هرکسك معلومیدر .

خلفانك غیری ایچون علوم ومعارفك نقلی

یوقاریده ویردیکمز معلوماتدن آکلاشیلدیغی اوزره علوم وفنونك مترجملر واسطه‌سیله عربی‌یه نقلنه چالیشانلر بالذات خلفا ایدی . ترجمه اولنان کتابلرك بعضلری بغدادده اهالینك نظر مطالعه‌سنه‌واصل اولوب بکنلدیکندن کبرادن‌دخی بعض ذوات بویولده خلفانك اثرینه تبعاً کتاب ترجمه‌سی ایچون مترجملر استخدام ایتمك ، ترجمه‌یه لایق کتابلر بولمق اغورنده برچوق پاره‌لر صرف ایتمشلردر .

بو اغورده صرف همت وبذل اموال ایدن کبرانك الك مشهورلری (موسی بن شاکر) ك اوغللری اولان (بنی شاکر) ، یاخود (بنی موسی) نامیله اشتهار ایلین اوچ ذات ایدی . کندیلرندن صکره بویولده اشتهار ایدن اوغللری (بنی المنجم) نامیله معروف اولمشلردر . (بنی شاکر)ك پدرلری اولان (موسی بن شاکر)مأمونك صحبتی ایله مشرف وبو اوغللرندن طولایی نزدنده حائز قدر ومنزلت اولمش ایسه‌ده عالم وادیب بر کیمسه دکلدی . بالعکس کوچکلکنده خرسز ایدی. عسکری البسه کییه‌رك یوللری کسردی. جسور ، کارآزموده بر آدم ایدی. آقشام‌یاتسی نمازینی قومشولریله قیلدقدن‌صکره تبدیل قیافتله (خراسان) یولی اوزرنده بر خیلی فرسخ مسافه‌قطع ایدردی . آل‌بر آته بینردی . کیجه‌لین سکیللی کورلسون دییه آتنك آیاقلرینه بیاض بزلر باغلاردی. برجاسوس مخصوصی وار ایدی‌که پاره‌لی اوله‌رق یوله چیقان یولجیلری کلوب اخبار ایدردی . (موسی) بعضاً متعدد اشخاص اوزرینه هجوم ایدر ونتیجه‌ده غالب کلیردی . یولجیلری صویدقدن صکره همان سرعتله بغداده عودت ایدر و نمازی جامعده جماعت ایله قیلاردی. (موسی) بوصورتله برچوق دفعه آدم

صویدقدن صکره حقنده شکایتلر چوغالەرق اتهام ایدلمش ایسەده قومشولری کندیسنك یاتسی وصباح نمازلرینی بلا انقطاع کندیلریله برابر جامعده قیلدیغنه شهادت ایتدکلرندن حقنده توجیه اولنان اتهامات اثبات ایدیله‌مامش ، فقط کندیسی شبهه آلتنده قالمش ایدی . دها صکره (موسی) توبه ایدرك وفات ایلمش و آنف الذکر اوچ اوغلنی کوچك یاشده براقمشدر. (مأمون) بو اوچ چوجغی بغداد ضبطیه ناظری (اسحق بن ابراهیم مصعبی)نك وصایت واعتناسنه تودیع و (یحیی بن منصور) ایله برابر بیت الحکمه منسوبینی میاننه ادخال ایلمشدر . خلیفهٔ مشارالیه بر سیاحتده چیقدقجه موما الیه (اسحق)ه خبر کوندرەرك چوجقلره دقت ایلمسنی توصیه ایدردی . حتی (اسحق) بودقت وتوصیه‌نك کثرتندن « خلیفه مأمون بنی موسانك چوجقلرینه دادی یاپدی » دیرایدی . (موسی)نك اوغللری یوقلق ایچنده بیودیلر . چونکه معاشلری جزئی ایدی. فقط علوم ومعارفده وسعت اقتدار صاحبی اولەرق یتیشدیلر . الك بیوکلری اولان (محمد بن موسی) علم واقتدارجه دخی انلرك الك بیوکلری ایدی. هندسه‌ده بر اقتدار مخصوص ایله تمیز ایتمش ایدی. فلکیات، طبیعیات وریاضیاته دائر (قلیدس)ك آثاریله (مجسطی) وسائرەیی مکمل بیلیوردی . برادری (احمد بن موسی) علی العموم علوم ومعارفده قاردشندن آشاغی بر مرتبه‌ده ایدیسه‌ده صناعة الحیلده (میکانیکیاتده) اکا تفوق ایتمش ایدی . اوچنجی برادرلری اولان (حسن) ایسه هندسه علمنده تخصص ایتمش وبوعلمده شایان حیرت بر صورتده عمومه تفوق ایلمش ایدی. حالبوکه بوذات هیچ بر کیمسه‌نك رحلهٔ تدریسنده بولنمیەرق هرنه اوکرنمش ایسه کندی کندینه اوکرنمش وعلم هندسه‌یه دائر (اقلیدس)دن آلتی مقالەدن ماعدا هیچ برشی اوقومامش ایدی [۱] .

(شاکر) ویا (موسی) اوغللری علوم قدیمه‌نك تحصیلی اغورنده هردرلو فداکارلغی اختیاردن چکنمامشلردر . کتب علمیه‌یی جلب ایچون روم ممالکنه آدملر کوندردکلری کبی بر چوق پارەلر صرفیله اطرافدن مترجملر بولوب کتیرمشلردر. مشهور (حنین بن اسحق) وسائره کتب علمیه انتخاب وجابی ایچون مشارالیهم طرفندن روم ممالکنه اعزام اولنان ذواتدن ایدی [۲] . (بنی موسی)

[۱] تراجم الحکما (الیازیجی) وطبقات الاطبا [۲] فهرست ۲۴۳

ترجمه ایچون کتابلر الده ایلدکدن صکره بونلرك ترجمه‌سی ایچون بر طاقم مترجملر وازجمله موما الیه (حنین بن اسحق) و (ثابت بن قره)یی استخدام ایدرك ترجمه وملازمت ایچون آیده بش یوز دینار صرف ایلرلردی[١]. مشارالیهمك فلکیات ، حیل (میکانیکیات) وهندسه‌یه دائر پك چوق مؤلفاتی وهندسه‌ده اکتشافات مخصوصه‌لری واردر . رصد وسائره‌ده‌کی مهارتلرندن ماعدا محیط ارضك ٢٤,٠٠٠ میل اولدیغی ادلهٔ فعلیه ایله یعنی مساحه اجراسیله (مأمون)ه اثبات ایتمشلردی .

سکزنجی خلیفهٔ عباسی (معتصم)ك وزیری فضلای ادبا وبلغادن (محمد بن عبدالملك بن الزیات) دخی خلفانك غیری اوله‌رق علوم دخیله کتابلرینك ترجمه‌سی اغورنده پاره بذل ایدنلردن ایدی . مشارالیه طرفندن مترجملر ایله ناسخلره آیده ٢,٠٠٠ دینار ویرلمکده ایدی . نامنه متعدد کتابلر ترجمه ایدلمشدر . (مأمون)ك کاتبلرندن اولوب (ابن المنجم) نامی ایله معروف بولنان (علی بن یحیی) دخی کتاب ترجمه ایتدیرمکله اوغراشان ذواتدن ایدی . موما الیهك نامنه طبه دائر برچوق کتابلر ترجمه ایدلمشدر . (محمد بن موسی بن عبدالملك) دخی اویولده صرف وقت ونقد ایدن ذواتدن معدوددر .

(ابراهیم بن محمد بن موسی الکاتب) دخی کتب یونانیه‌یی عربی‌یه ترجمه ایتدیرمکه پك مراقلی وبو اوغورده پاره صرفنه پك سخی برذات ایدی .(کرخ)ده مقیم (تادری الاسقف)ده بو نوع ذواتدن معدوددر. موما الیه کتابلره پك مراقلی ایدی . کتاب مترجملرینك جلب ممنونیتنه چالیشیردی. خرستیان اطبا بو آدمك نامنه برچوق کتاب ترجمه ایتمشلردر .

عراق اهالیسندن کاتب وحسابشناس (عیسی بن یونس) دخی بوزمره‌دن اولان ذواتدن معدود اولوب کتب قدیمه وعلوم یونانیه‌یه پك مراقلی ایدی . کذلك (جندیسابور) اهالیسندن اولان(شیرشوع (کذا) بن قطرب) اوجمله‌دن اوله‌رق مترجملره بر چوق پاره‌لر اعطا وکتابلر الده ایتمك ایچون مبالغ کلیه صرفنی اختیار ایدر ایدیسه‌ده کتابلری عربیدن زیاده سریانی‌یه ترجمه ایتدیرمك ایستردی . مشاهیر اطبادن (یوحنا بن ماسویه) ، (جبریل بن بختیشوع) ،

[١] طبقات الاطبا ١٨٧ ج ١

(داود بن سرابيون)، (سلموبه) ، (ابن طيفورى) وسائره كبى خلفانك خدمت طبابتنده بولنان ذوات دخى عربى يه كتاب ترجمه سى ايچون صرف غيرت ومقدرت ايدنلردن معدوددرلر . مستقلاً اجراى حاكميت ايدن برچوق امراى مسلمين ده خلفانك اثرينه تبعاً علوم دخيله يى عربى يه ترجمه ايتديرمشلردر . آل حمداندن مشهور (سيف الدوله)لك معيتنده بولنان (عيسى الرقى) نامنده كى طبيب امير مشاراليهه سريانيدن عربى يه كتاب ترجمه ايدييور وبو ترجمه ايچون آيريجه بر معاش آليوردى [١] .

انتباه علمئ عباسى اثناسنده ترجمه اولنان كتابلر

انتباه علمئ عباسى اثناسنده واون بر آز زمان اول علوم قدمايى عربى يه ترجمه ايتديرمكه خلفايى سوق ايدن اسبابى واو علومى السنهٔ مختلفه دن عربى يه ترجمه ايله اشتغال ايدن ذواتى بالاده كوستردك . شمدى اوصره لرده ترجمه ايديلان وده‌ها صكره علماى مسلمين طرفندن تأليف اولنان آثاره مرجع تشكيل ايلين كتابلرى ذكر ايده‌لم . فقط شوراسنى اعتراف ايتمك لازمدركه ترجمه اولنان كتابلر پك چوق اولمقله برابر بونلر حقنده ويريلن معلوماتك پريشان برحالده بولنمسنه وفضله اوله‌رق او كتابلرك اكثرى ضايعه اوغرامش اولمسنه بناءً جمله سنى احاطه وتعداد ايتمك پك كوجدر . مع مافيه بز امكان دائره سنده بونلرى كوسترمكه چاليشه جغز .

ذكر اولنان كتابلرك هانكى علملردن باحث وهانكى لساندن مترجم اولديغنى قولايلقله كوستره بيلمك ايچون انلرك ترجمه اولنديغى لسانلر اعتباريله تقسيم ايده جكز . اولسانلر يونانى ، فارسى ، هندى (سانسقريت) ، نبطى ، عبرانى ، لاتينى وقبطيدن متشكلدر . السنهٔ مذكوره نك هربرندن ترجمه ايديلن آثارى باحث اولدقلرى موضوعلر اعتباريله ومقامك مساعده سى درجه سنده برطاقم اقسامه ده‌ها تقسيم ايتمك اقتضا ايدر :

[١] طبقات الاطبا ١٤٠ ج ٢

١ — یونانیدن ترجمه ایدیلن کتابلر

ذکری کچن اشتباه اثناسنده عربی‌یه اکثریا یونانیدن اثر ترجمه اولنمشدر. بو آثارك اکثری فلسفه، طب، ریاضیات، علم هیئت وحکمت طبیعیه تفرعاتنه متعلق ایدی. علوم مذکوره‌نك هر برندن ترجمه اولنان آثاری مؤلفلری اعتباریله‌هر بری آیری‌اوله‌رق وهر کتابك مترجمی هرکیم ایسه اسمی کتابك حذاسنده یازلمق صورتیله بروجه آتی درج ایدییورز:

١ — فلسفه وادبه دائر کتابلر

افلاطونك کتابلری

١	کتاب السیاسه [١]	حنین بن اسحق طرفندن ترجمه‌ایدلمشدر
٢	« المناسبات	یحیی بن عدی « « «
٣	« النوامیس [٢]	حنین ویحیی « « «
٤	« طیماوس [٣]	ابن البطریق ترجمه‌و حنین تصحیح ایتمشدر
٥	« افلاطن الی اقریطن [٤]	یحیی بن عدی طرفندن ترجمه ایدلمشدر
٦	« التوحید [٥]	
٧	« الحس واللذه	
٨	« اصول الهندسه	قسطا بن لوقا طرفندن ترجمه اولنمشدر

[١] سیاست مدنیه La Politque

[٢] طبقات الاطباده ویریلن معلوماته نظراً (افلاطون) نك بو اثری فلسفه‌یه دائر اولوب اون ایکی کتابدن متشکلدر. (کشاف اصطلاحات الفنون) ه کوره نبوت وشرائعه دائر اولان علمه (علم النوامیس) اطلاق اولنور.

[٣] (طبقات الاطبا) ده ویریلن معلوماته کوره (افلاطون) ك بو نامایله ایکی کتابی واردر. بری (کتاب طیماوس الروحانی)، دیکری (کتاب طیماوس الطبیعی). برنجیسی عالم ربوبیت، عالم عقل وعالم نفسدن وایکنجیسی عالم طبیعتك ترکیبندن باحثدر. (افلاطون) بو ایکی کتابی (طیماوس Timée de Sacre) نامنده بولنان شاکردی ایچون یازمشدی.

[٤] کتاب اقریطن Le Criton یاخود وظائف اولاد وطن

[٥] توحید مخلوقات، یعنی اصل واحده ارجاع

ارسطاطاليسك كتابلرى

١	قاطيغورياس اى المقولات [١]	حنين بن اسحق طرفندن ترجمه ايدلمشدر
٢	كتاب العباره [٢]	حنين سريانى يه واسحق عربى يه ترجمه ايتمشدر
٣	تحليل القياس [٣]	تيادورس ترجمه وحنين تصحيح ايلمشدر
٤	كتاب البرهان [٤]	اسحق سريانى يه ومتى عربى يه ترجمه ايتمشدر
٥	« الجدل [٥]	اسحق « ويحيى « »
٦	« المغالطات اوالحكمة المموهه [٦]	ابن ناعمه وابو بشر سريانى يه ويحيى عربى يه ترجمه ايتمشلردر
٧	« الخطابه [٧]	اسحق وابراهيم بن عبد الله طرفندن ترجمه ايدلمشدر .
٨	« الشعر [٨]	ابو بشر سريانيدن عربى يه ترجمه ايلمشدر
٩	« السماع الطبيعى	ابو روح الصابئ، حنين، يحيى وقسطا طرفندن ترجمه ايدلمشدر
١٠	« السماء والعالم	ابن البطريق ترجمه وحنين تصحيح ايتمشدر

(١) قاطاغورياس Les catégories
(٢) اريمنياس Le traité De l' interprétation
(٣) اانالوطيقيا الاولى Les premiers analytiques
(٤) انالوطيقيا الثانيه Les seconds analytiques
(٥) طوبيقا Topique
(٦) سوفسطيقا Les Sophismes
(٧) ريطوريه La Rétoriqne
(٨) فويطيقا La Poêtique

قاموس الاعلامده (ارسطو) نك ترجمهٔ حالنده بوحكيمك هيچ بر كتابى ترجمه يه ترجمه ايدلديكى ذكر اولنيوركه بودرجه تكاسل حقيقةً شايان تأسفدر .

۱۱	«	الکون والفساد	حنین سریانی‌یه واسحق ودمشـقی عربی‌یه ترجمه ایتمشلردر
۱۲	«	الآثار العلویه	ابوبشر ویحیی طرفندن ترجمه ایدلمشدر
۱۳	«	النفس	حنین سریانی‌یه واسـحق عربی‌یه ترجمه ایتمشلردر
۱٤	«	الحس والمحسوس	ابو بشر متی بن یونس طرفـدن ترجمه ایدلمشدر
۱۵	«	الحیوان	ابن البطریق طرفندن ترجمه ایدلمشدر
۱٦	«	الحروف اوالالهیات	اسحق، یحیی، حنین ومتی طرفندن ترجمه ایدلمشدر
۱۷	«	الاخلاق	اسحق طرفندن ترجمه ایدلمشدر
۱۸	«	المرآة	حجاج بن مطر « « «
۱۹	«	اثولوجیا	

(ارسطو) نك آثارینه کندی شـاکردلری ودهـا صکره یتیشن علمـا طرفندن برطاقم شرحلر یازلمشدر . ثاوفرسطس (تهاوفرامت) ، دیدوخس ، برقلس ، اسکندر افرودیسی ، فرفریوس (پورفیر) ، آمونیوس ، ثامسطیوس (ته میستیئوس) ، نیقولاوس ، فلوطرخس (پلوتارك) ، یحیی النحوی وسائره حکیم مشـارالیهك آثارینه شرحلر وحاشـیه‌لر یازانلردن ایدیلر . ذکر اولنان علمادن بعضلرینك ـ جمله‌سی فلسـفه وتفرعاتنه دائر اولمق اوزره ـ بر طـاقم مؤلفات خصوصیه‌لری دخی واردرکه برچوقلری عربی‌یه ترجمه ایدلمش ایسه‌ده مترجمـلری مجهول قالمش اولدیغندن ذکرندن واز کچدك . فهرسـت صاحبی بو آثاری یازمشدر .

(جالینوس) ك طبه دائر آتی البیان کتابلری میاننده اولمق اوزره فلسفه وادبه دائر برقاچ کتابی ذکر اولنیور . اوجمله‌دن (کتاب مایعتقده رأیا) درکه بوکتاب (ثابت بن قره) طرفندن ترجمه ایدلمشـدر . کذلك (کتاب تعریف المرء عیوب نفسه) دخی اوجمله‌دن اولوب (توما) طرفندن ترجمه و (حنین) طرفندن تصحیـح اولنمشـدر . طبیب مشـارالیهك (کتاب الاخلاق) ی ده

اوجمله‌دندر . بونی (حبیش) ترجمه ایتمشدر . کذلك (کتاب انتفاع الاخیار باعدائهم) دخی اونوعدن اولوب بوده (حبیش) طرفندن ترجمه ایدلمشدر . (جالینوس) ك (المحرك الاول لایتحرك) نامنده‌کی اثری‌ده اوجمله‌دندر . بونی (حبیش) ، (عیسی) وسائره ترجمه ایتمشلردر .

٢ — طب وتفرعاتنه دائر کتابلر

ابقراطك کتابلری

١	کتاب عهد ابقراط [١]	حنین سریانی‌یه وحبیش وعیسی عربی‌یه ترجمه ایتمشلردر
٢	» الفصول [٢]	محمد بن موسی ایچون حنین طرفندن ترجمه ایدلمشدر
٣	» الکسر	محمد بن موسی » » » ترجمه ایدلمشدر
٤	» تقدمة المعرفه [٣]	حنین وعیسی بن یحیی طرفندن ترجمه ایدلمشدر
٥	» الامراض الحاده	عیسی بن یحیی طرفندن ترجمه ایدلمشدر
٦	» ابیذیمیا (امراض وافده)	» » » » » »
٧	» الاخلاط	احمد بن موسی ایچون عیسی بن یحیی طرفندن ترجمه ایدلمشدر
٨	» قاطیطیون [٤]	احمد بن موسی ایچون حنین طرفندن ترجمه ایدلمشدر

[١] ابقراطك طب حقنده‌کی فکرومطالعاتی

[٢] هوسبع مقالات ضمنه تعریف جمل الطب لتسکون قوانین فی نفس الطب .

[٣] هو ثلاث مقالات ضمنه تعریف العلامات التی یقف بها الطبیب علی احوال مرض مراض فی الازمان الثلاثة الماضی والحال والمستقبل . (طبقات الاطبا)

[٤] بوکتابك اسمی (طبقات الاطبا) ده (کتاب قاطیطریون) شکلنده کوسترلمکده‌در . « حانوت الطبیب ـ طبیبك دکانی » دیمکدر .

۹	« الماء والهواء	حنين وحبيش طرفندن ترجمه ایدلمشدر
۱۰	« طبيعة الانسان [۱]	حنين وعيسى « « «

جالینوسك کتابلری

(جالینوس) ك اك مشهور مؤلفاتی « کتب ستة عشر » نامیله معروف اولان کتابلریدرکه شونلردر : کتاب الفرق. الصناعه . کتاب النبض . شفاء الامراض . المقالات الخمس . الاسطقسات [۲] . کتاب المزاج. القوى الطبيعيه . العلل والامراض . تعرف علل الاعضاء الباطنه. کتاب النبض الکبیر . کتاب الحمايات . البحران . ايام البحران . تدبير الاصحاء . حيلة البرء .

بونلردن یالکز (کتاب تعرف علل الاعضاء الباطنه) ، (کتاب النبض الکبیر) ، (کتاب تدبير الاصحاء) ، (کتاب حيلة البرء) مستثنی اولمق اوزره دیکرلری هپ (حنین) طرفندن ترجمه ایدلمشدر . سائر درت کتاب ایسه (حبیش) طرفندن ترجمه اولنمشدر . (جالینوس) ك دیکر کتابلرینه کلنجه مترجملرینك اسملریله برابر زیرده کوسترلمشدر :

	کتابك اسمی	مترجمك اسمی
۱	التشريح الکبیر	حبيش الاعسم
۲	اختلاف التشريح	« «
۳	تشريح الحيوان الحی	« «
٤	« « الميت	« «
٥	علم ابقراط بالتشريح	« «
٦	الحاجة الى النبض	« «
۷	علوم ارسطو	« «
۸	تشريح الرحم	« «
۹	آراء ابقراط وافلاطون	« «

[۱] طبائع وترکیب ابداندن باحثدر .
[۲] صو ، ارض ، هوا وآتشدن متشکل اولان عناصر اربعه دیمکدر

۱۰ العادات	حبیش الاعسم
۱۱ خصب البدن	» »
۱۲ المنی	» »
۱۳ منافع الاعضا	» »
۱٤ ترکیب الادویه	» »
۱۵ الریاضه بالکرة الصغیره	» »
۱٦ » » الکبیره	» »
۱۷ الحث علی تعلیم الطب	» »
۱۸ قوی النفس ومزاج البدن	» »
۱۹ حرکات الصدر	مترجم اصطفان ومصحح حنین
۲۰ علل النفس	» » » »
۲۱ حرکة العضل	» » » »
۲۲ الحاجة الی النفس	» » » »
۲۳ الامتلاء	» »
۲٤ المرة والسوداء	» »
۲۵ علل الصوت	حنین
۲٦ الحرکات المجهوله	»
۲۷ افضل الهیئات	»
۲۸ سوء المزاج المختلف	»
۲۹ الادویة المفرده	»
۳۰ المولود لسبعة اشهر	»
۳۱ رداءة النفس	»
۳۲ الذبول	»
۳۳ قوی الاغذیه	»
۳٤ التدبیر الملطف	»
۳۵ مداواة الامراض	»
۳٦ ابقراط فی الامراض الحاده	»

٣٧ الى تراسوبولوس	حنين
٣٨ الطبيب والفيلسوف	«
٣٩ كتب ابقراط الصحيه	«
٤٠ محنة الطبيب	«
٤١ افلاطون فى طيماوس	« واسحق
٤٢ تقدمة المعرفه	عيسى
٤٣ الفصد	«
٤٤ صفات لصبى يصرخ	ابن الصلت
٤٥ الاورام	« «
٤٦ الكيموس [١]	ثابت وحبيش
٤٧ الادوية والادواء	عيسى
٤٨ الترياق	ابن البطريق

طب وتفرعاتنه‌دائر برطاقم كتابلر دها واردركه بونلر هرنه‌قدر (فهرست) صاحبى (ابن النديم) طرفندن تعداد ايدلمش ايسه‌ده مترجملرى كوسترلمامشدر. بونلرك مؤلفلرى ايسه (افسس Ephèse) شهرى اهاليسندن اولوب (جالينوس) دن اول يتيشمش اولان يونان قديم مشاهير اطباسندن (روفس Ruphus) ك يكرمى وكسور كتابى او جمله‌دندر . احتمالكه بونلر هپ ترجمه ايدلمامشدر . مترجمى كوستريلن كتابلردن اولمق اوزره كذلك يونان قديم مشاهير اطباسندن (اوريباسيوس Oribase) ك برقاچ كتابى ذكر اولنيوركه بونلر (اصطفان بن باسيل) طرفندن ترجمه اولنان (كتاب الادوية المستعمله) و(حنين) و (عيسى بن يحيى) طرفندن سريانى‌يه نقل ايديلن (كتاب السبعين مقاله) و (حنين) طرفندن عربى‌يه ترجمه اولنان (كتاب اوريباسيوس الى ابنه اسطاث) و (كتاب اوريباسيوس الى ابيه اوناقيس)ناملرنده‌كى اثرلردن متشكلدر . عقاقير ونباتات طبيه‌نك تحريسى ايچون سياحتلرده بولنديغندن طولايى (سائح) نامنى آلان (ديسقوريدس عين زربى Discoride) ك نباتات طبيه‌يه دائر بر كتابى واردركه عربى‌يه زمان ترجمه‌سى ايلريده كوستريله‌جكدر.

[١] الطعام بعد هضمه فى المعده

(اسکندروس Alexandre de Tralles) ك (کتاب البرسام) نامنده‌کی کتابی (ابن البطریق) طرفندن ترجمه ایدلمشدر. سائر علمانك برطاقم مؤلفاتی دخی ترجمه اولنمش ایسه‌ده مترجملری معروف دکلدر .

۳ — ریاضیات ، نجوم وعلوم سائره‌یه دائر اولان کتابلر

بوبحث علم نجوم ، هندسه ، حساب ، موسیقی ومیکانیکیاتی شاملدر . شو صورتله خلاصه اولنور :

۱ اقلیدسك آثاری : — مشار الیهك کتابلری جمله‌سندن (اصول الهندسه)سی (حجاج بن مطر) طرفندن بری (هارون الرشید) نامنه نسبتله (هارونیه) ودیکری (مأمون) ك نامنه نسبتله (مأمونیه) اسملری آلتنده اوله‌رق ایکی دفعه ترجمه ایدلمشدر. بوکتاب (اسحق بن حنین) طرفندن دخی ترجمه و (ثابت بن قره) طرفندن تصحیح ایدلدکدن ماعدا (عثمان دمشقی) طرفندن دخی آیریجه ترجمه اولنمشدر . (اصول الهندسه) کتابی الیوم موجوددر . مذکور کتابدن ماعدا (کتاب المظاهرات) ، (کتاب اختلاف المناظر) ، (کتاب الموسیقی) ، (کتاب القانون) ، (کتاب الثقل والخفه) نامنده‌کی مؤلفات دخی (اقلیدس)ك عربی‌یه ترجمه اولنان آثارندن ایسه‌ده مترجملری معروف دکلدر .

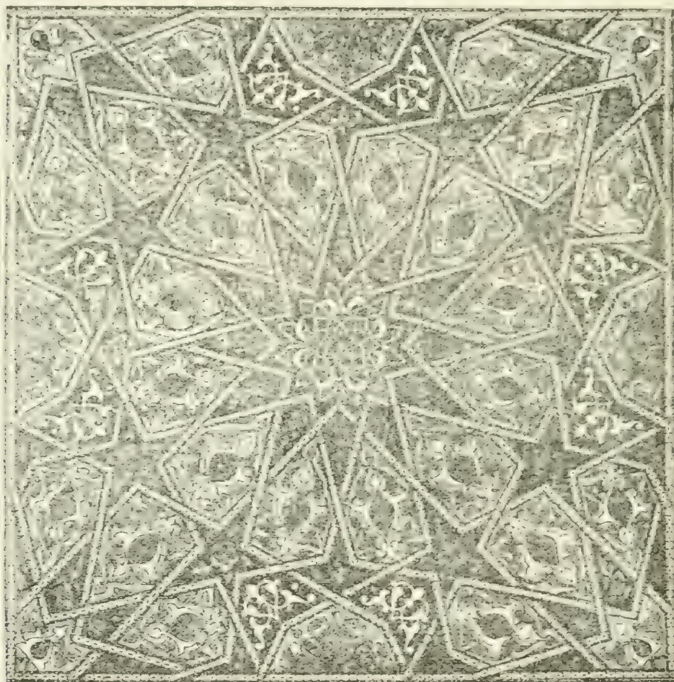
۲ ارخمیدس Archimède ك آثاری : — یونان علوم وادبیاتی بحثنده بو آثار حقنده معلومات ویرمش ایدك . مشار الیهك عربی‌یه نقل اولنان مؤلفاتی اونه بالغدر . فقط مترجملری معروف دکلدر .

۳ ابلونیوس Apollonius de Perge ك آثاری : — کتاب المخروطات ، کتاب قطع السطوح ، قطع الخطوط ، النسبة المحدوه ، الدوائر المماسه مشارالیهك عربی‌یه ترجمه اولنان آثارندن ایسه‌ده مترجملری معروف دکلدر .

٤ منالاوس Ménélas ك آثاری : — اسکندریه‌ده یتیشن ریاضیوندن اولان

بوذاتك (کتاب الاشکال الکرویه) و (کتاب اصول الهندسه) ناملرنده ایکی کتابی واردر . بونلردن (کتاب اصول الهندسه) ثابت بن قره طرفندن عربی یه ترجمه اولنمشدر [۱] .

٥ بطلمیوس قلوزی نك کتابلری : — مشهور (مجسطی) کتابی بو آدمکدر. بواثرك (یحیی بن برمك) ك تشـویقاتی ایله عربی یه ترجمه اولندیغنی دها اول بیان ایتـدك . (بطلمیوس)ك (کتاب الاربعه) نامیله دیکر برکتابی (ابراهیم

عرب تزییناتندن برنمونه

بن الصلت)طرفندن ترجمه و(حنین) طرفندن تصحیـح ایدلمشدر. مشارالیهك (جغرافیه المعمور وصفة الارض) کتابی ایسـه (ثابت بن قره) طرفنـدن پك مکمل برصورتده عربی یه ترجمه اولنمشدر. (بطلمیوس)ك جغرافیه وسائره یه

[۱] (منلاس) اسکندریه ده یتیشن یونان ریاضیوننden بری اولوب برنجی قرن میلادی اواخرنده یاشامش ودوائر حقنده برکتاب براقمشدرکه اصلی مفقود ایسه ده ترجمهٔ عربیه سی بولنوب لاتینجه یه ترجمه ونشر اولنمشدر . قاموس الاعلام

دائر اون بش كتابى دها واردركه بونلرك جملهسى عربىيه ترجمه ايدلمش ايسهده مترجملرى مجهول قالمشدر .

٦ ابرخس Ipparque ك آثارى : — مشاراليهك (كتاب الحدود) ناميله معروف اولان (كتاب صناعة الجبر) و (كتاب قسمة الاعداد) اسملرنده ايكى اثرى اولوب هر ايكيسى عربىيه ترجمه ايدلمش ايسهده مترجملرى معروف دكلدر .

٧ ذيوفنطس Diophante ك آثارى : — بو ذاتك (صناعة الجبر) نامنده يالكز بر كتابى واردر. بو اثر عربىيه ترجمهايدلمش ايسهده مترجمى معروف دكلدر .

رياضيات ، علم هيئت ، ازياج وسائرهيه دائر عربىيه دها بر چوق كتابلر ترجمه اولنديغى (ابن النديم) طرفندن بيان اولنيور ايسهده مترجملرى ذكر ايدلميور . (ابيون البطريق) ك (كتاب العمل بالاسطرلاب المسطح) و (ارسطرخس Aristarque) ك (كتاب جرم الشمس والقمر) نامارندهكى كتابلريله اسكندريهلى (ثاون Théon) ك (كتاب العمل بذات الحلق) ، قانون المسير ناميله معروف اولان (كتاب زيج بطلميوس) ،(كتاب العمل بالاسطرلاب) كتابلرى (ابن النديم) طرفندن تعداد اولنوب مترجملرى كوسترلمين كتابلر جملهسندندر . علوم رياضيهيه دائر اولوب دها اول فلسفه كتابلرينى ذكر ايدركن مؤلفلرينك ذكرى مناسبتيله بتون اثرلرينى كوسترمش اولمق اوزره بيان ايتديكمز كتابلر ايسه بشقهدر . يونانيده بولنان موسيقى كتابلرندن (نيقوماخس جهراسينى Nicomaque) نك(كتاب الموسيقى الكبير)ى ايله (اقليدس) ه منسوب اولان (كتاب الموسيقى) دخى عربىيه ترجمه ايدلمشدر. بوايكنجى اثرك ذكرى دها اول كچمشدر . (فيثاغورس) ك وسائرهنك موسيقىيه دائر بر طاقم مباحث ومطالعاتى يونانيدن بوقه (بورىيه) دائر ترجمه اولنان آثار جملهسندندى. (ارسطكاس Aristoxène de Tarente) ك (كتاب الريموس) و (كتاب الايقاع) ى ، (مورطس) ك (ارغن بوقى) و (ارغن زمرى) ـ بورى ودودوك اورغلرى ـ نامليله معروف آلات

موسیقی‌یه دائر اولان (کتاب الآلات المصوته) سی دخی یونانیدن عربی‌یه ترجمه ایدیلن کتب موسیقیه‌دن ایدی .

(ارخمیدس) ك یوقاریده ذکر اولنان کتابلرندن ماعدا (ایرن) ك میکانیکیاته دائر اولان (کتاب الحیل الروحانیه) . (کتاب شیل) الاثقال نامل‌رنده‌کی کتابلری ایله (بادروغوغیا) نك (کتاب استخراج المیاه) ی و (مورطس) ك (کتاب الآلات المصوته علی ستین میلا) اسمنده‌کی اثری دخی عربی‌یه ترجمه ایدلش ایدی .

۲ ـ فارسیدن عربی‌یه ترجمه اولنان کتابلر

انتباه عباسی اثناسنده فارسیدن عربی‌یه ترجمه ایدیلن کتابلرك اکثری آداب ، اخبار ، سیر ، اشعاره متعلق ایدی . بعضلری دخی نوبخت عائله‌سنه منسوب علما ایله (علی بن زیاد تمیمی) وسائره طرفندن ترجمه اولنان مؤلفات جمله‌سندن اولمق اوزره علم نجومه دائر ایدی . لسان مذکوردن عربی‌یه ترجمه اولنوب باقی طوران آثار ؛ مترجملرینك اسملریله برابر آتیده کوسترلمشدر :

	کتابك اسمی	مترجمك اسمی
۱	کتاب رستم واسفندیار	جبله بن سالم
۲	« بهرام شوس	« «
۳	« خداینامه فی السیر	عبدالله بن المقفع
٤	« آیيننامه	« «
٥	« کلیله ودمنه	« «
٦	« مزدك	« «
۷	« التاج فی سیرة انوشروان	« «
۸	« الآداب الکبیر	« «
۹	« « الصغیر	« «
۱۰	« الیتیمه	« «

١١ « هزار افسانه مترجمى ذكر ايدلمامشدر
١٢ « شهريزاد مع ابرويز « »
١٣ « الكارنامج انوشروان « »
١٤ « دارا والصنم الذهب « »
١٥ « بهرام ونرسى « »
١٦ « هزار داستان « »
١٧ « الدب والثعلب « »
١٨ « سيرملوك الفرس. بونام ايله سيره دائر ترجمه اولنان كتابلر بردانه دن زياده ايدى . برينى (محمد بن جهم برمكى) ، ديكرينى (زادويه بن شاهويه اصفهانى) ، برديكرينى (محمد بن مطيار اصفهانى) ترجمه ايتمشلردر [١].

(فردوسى) نك ٣٨٤ سنه سنده سلطان (محمود غزنوى) نامنه نظم ايلديكى شهنامه كتابى ايرانليلرك مدنيت اسلاميه دن صكره يازدقلرى مؤلفاتدن اولمقله برابر بوبحثده ذكر ايدلمك ايجاب ايدر. (هوميروس) ك (ايلياد) ى طرزنده (٦٠,٠٠٠) بيتدن متشكل اولان بو اثر منظوم فرس تاريخ قديمنى متضمندر. بو كتاب (فتح بن على بنداري اصفهانى) طرفندن ملوك ايوبيه دن ملك معظم عيسى ايچون نثراً عربى يه ترجمه ايدلمش وترجه سى ٦٩٧ هجريه سنده اكمال اولنمشدر [٢] . شبهه يوقدركه عربلر لسان فارسيدن تاريخ و ادبياته وبالخاصه اسكى فرس ديانتلرى وسائره يه دائر دها سائر كتابلر ترجمه ايلمشلردى.

٣ ـ هندلساندن ترجمه اولنان كتابلر

عربلر هندلساندن (سانسقريت) طب، نجوم، رياضيات، حساب، مسامرات وتاريخ كتابلرندن برچوق مؤلفات ترجمه ايتمشلردر . بولساندن بك چوق آثار طبيه ترجمه ايدلمش ايسه ده بونلرك چوغى ضايع اوله رق بوخصوص حقنده بك آز معلومات قالمشدر . بغداد پايتختى اعتلاى عباسى اثناسنده هرملتدن

[١] هندستان لسانى ايله محرر رسائل شبلى [٢] كشف الظنون ٤٧ ج ٢

علما ، اطبا ، تجار وسیاحینك محط رحالی ایدی . برمکیلر هندستاندن اطبا جلبنه پك بیوك همتلرده بولنورلردی . (یحیی بن خالد برمکی) هندستاندن (منکه) ، (بازیکر) ، (قلبرفل) ، (سندباز) وساٸره کبی بر زمرهٔ کزیدهٔ اطبا جلب ایلمش ایدی [١] .

اسلاملرك ادبیات، طب ، صیدله (اجزاجیلق)، سیره داٸر دور عباسیدن صکره یازدقلری شیلردن؛ مأخذ اوله‌رق اتخاذ ایتدکلری مؤلفات میاننده فی‌الاصل هندجه اولان کتابلره مراجعت ایلدکلری آکلاشلمقده‌در . مثلا (ابن سینا) نك (قانون) ، یاخود (رازی) نك (ملکی) کتابلرینی وساٸره‌نك فن طبه داٸر اولان بیوك مؤلفاتی نظر تدقیقدن کچیریرسه‌کز بومؤلفلرك بعض خسته‌لقلری ذکر ایتدکلری زمان هندلیلرك اوخسته‌لقلره شو بو نامری ویردکلرینی وشو بو علاجلری ایله تداوی ایلدکلرینی یازدقلرینی کوررسکز . ادبیاته داٸر مؤلفات مهمه‌دن اولان (ابن عبد ربه) نك (العقد الفرید) نی ، یاخود (طرطوشی) نك (سراج الملوك) نی وساٸره‌یی اوقورسه‌کز بونلرده دخی مؤلفلرینك بعض آداب ویا اخلاق وبوکا مماثل ساٸر شیلری ذکر ایتدکلری زمان «هند کتابلرنده شو بو معلوماتی ویریلیور» دیدکلرینی مشاهده ایلرسکز .

طب ومتعلقاتنه داٸر کتابلر

بونکله برابر (طبقات الاطباء) مؤلفنك ویردیکی معلوماتدن دور عباسی صره‌لرنده طب ، نجوم ، فلسفه وساٸره‌ده برطاقم هند علماسنك کسب شهرت ایتدکلرینی آکلایورز . (کنکه الهندی) اوجمله‌دن ایدی . موماالیه طب ایله برابر علم نجومده هند اعاظم علماسندن معدوددر . پك چوق آثار یازمشدر . (کتاب النموذار فی الاعمار) ، (کتاب اسرار المواليد) ، (کتاب القرانات الکبیر) ، (کتاب القرانات الصغیر) ، کناش نوعندن اولان (کتاب فی الطب) ، (کتاب فی التوهم) ، (کتاب فی احداث العالم والدور فی القران) نامرنده‌کی آثار عالم موماالیهك جملهٔ مؤلفاتندندر . (صنجهل)

[١] البیان ٤٠ ج ١

و (باكهر) وسائره دخى عربلر آره‌سنده اشتهارايدن هند علماسندن ايديلر . بونلرك نجوم وطبه دائر بر چوق اثرلرى ياطوغريدن طوغرى‌يه لسان هنديدن عربى‌يه ، ياخود فارسى لسانه ترجمه ايدلدكدن صكره عربجه‌يه ترجمه ايدلمشدر . (كتاب سيرك الهندى) هندجه‌دن فارسى‌يه وفارسيدن عربى‌يه ترجمه اولنان كتابلردن ايدى . بونى عربى‌يه (عبدالله بن علي) ترجمه ايتمشدر . علائم امراض وكيفيت تداويلرينه دائر اولان (كتاب فى علامات الامراض ومعرفة علاجها) نامنده‌كى اثر دخى اوصورتله ترجمه‌ايديلن مؤلفاتدن ايدى . (يحيى بن خالدبرمكى) نك امريله عربى‌يه ترجمه اولنمشدى . كذلك (كتاب فى ما اختلف فيه الروم والهند فى الحار والبارد وقوى‌الادويه) اسمنده‌كى كتاب ايله شعبات طبه متعلق سائر برطاقم كتابلر اوصورتله عربى‌يه ترجمه ايدلمش ايدى .

عربى‌يه كتاب ترجمه‌ايدن مترجملر بحثنده اسمى كچن (منكه‌الهندى) دخى هند مشاهير علما واطباسندن اولوب (رشيد) ى تداوى ايتمك‌اوزره (يحيى بن خالد برمكى) نك تنسيبى ايله بغداده جلب اولنمش ايدى . (منكه) رشيدى اى ايتمكه موفق اولديغندن خليفهٔ مشاراليه مكافات اولمق اوزره كنديسنه بيوك بر معاش باغلامش ايدى . طبيب موماليه هندجه‌دن ماعدا فارسى‌يى دخى مكمل بيليوردى . هندجه‌ن فارسى‌يه ترجمه ايدردى . برطاقم سوزلرى واردركه (طبقات الاطبا) ده محرردر [١] .

هندلى (صالح بن بهله) دخى هند مشاهير اطباسندن ايدى . خليفه (رشيد) ك زماننده عراقه كله‌رك بيوك برشهرت قازانمش وعراق اطباسيله اختلاط ومعاشرتده بولنمش ايدى . عربلر اكر بو ذاتك آثارندن برشى ترجمه ايتمامشلر ايسه هند علوم ومعارفندن كنديسندن بعض معلومات آلامش اولملرى امكان خارجنده‌در .

(شاناق) دخى هند مشاهير اطباسندن ايدى . بش‌مقاله‌دن متشكل‌اوله‌رق زهرلر حقنده (كتاب السموم) ناميله براثرى واردر . بواثر سالف الذكر (منكه الهندى) نك قلمى ايله فارسى‌يه ترجمه اولنمشدر . متعاقباً (مأمون)ك

[١] طبقات الاطبا ٣٣ ج ٢

دورنده آرادلیسی (عباس بن سعید جوهری) طرفـدن ایکنجی دفعه اوله‌رق خلیفهٔ مشارالیه نامنه عربی‌یه ترجمه ایدلمشدر. هند حکماسندن (جودر)ك (کتاب المواليد) ی دخی هندجه‌دن عربی‌یه ترجمه اولنان مؤلفات جمله‌سندن ایدی.

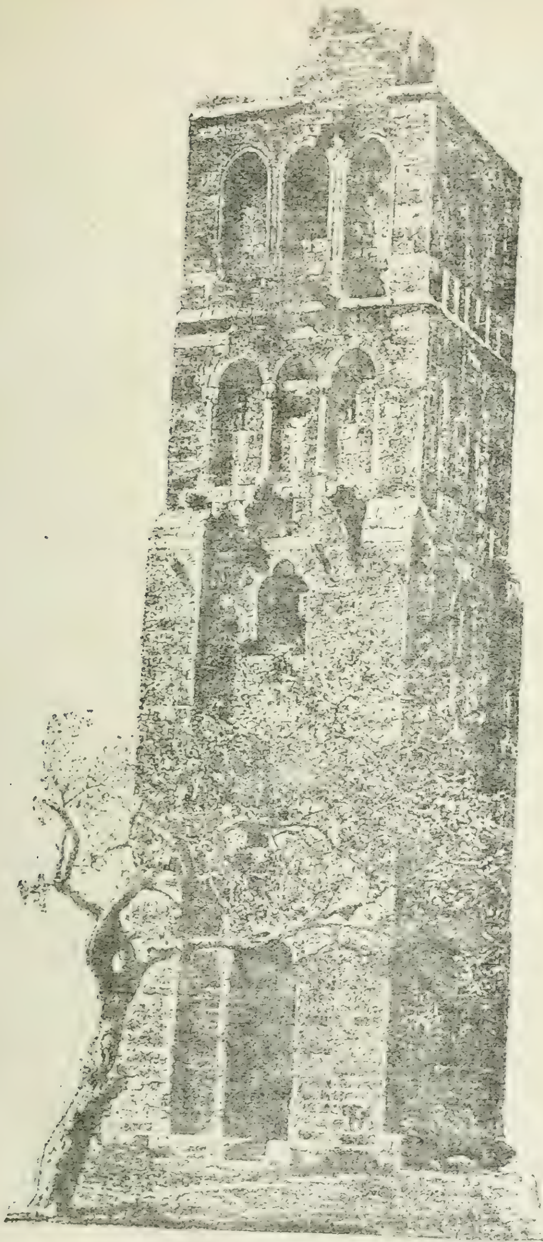
بالاده ذکری کچن کتـابلردن ماعدا آتیده کوسـتریلان کتابلر دخی دور عباسـیده طبه دائر اوله‌رق هندجه‌دن عربی‌یه ترجمه اولنان مؤلفاتدندر [۱].

۱	کتاب سسرد فی الطب	منکه طرفندن ترجمه ایدلمشدر
۲	» عقاقیر الهند	اسحق بن سـلیمان ایچون منکه طرفندن ترجمه اولنمشدر
۳	» استانکر الجامع	ابن دهن » »
٤	» صفوة النجح	» » »
٥	» مختصر الهند فی العقاقیر	مترجمی ذکر اولنمیور
٦	» علاجات الحبالی للهند	» »
۷	» روسا الهندیه فی علاجات النسا	» »
۸	» السکر الهندی	» »
۹	» التوهم فی الامراض والعلل	» »
۱۰	» رأی الهند فی اجناس الحيات وسمومها	» »

نجوم و ریاضیاته متعلق کتابلر

ریاضیات و کواکب علملرینه کلنجه هندلیلر بو علومده بیوك بر موقع اشغال ایتمشلردی. عربی‌یه ترجمه اولنان (سندهند) کتابنی دها اول ذکر ایلدك. بوزیجك عربی‌یه نقلی عربلرده علم نجومك توسع و ترقیسنه بیوك بر خدمتـده بولنمش ایدی. زیرا عربلر بوزیجی تقلیداً کتابلر یازمغه باشلادیلر. (محمد بن ابراهیم فزاری)، (حبش بن عبدالله بغدادی)، (محمد بن موسی الخوارزمی) وسائره علم نجومه دائر اوطرزده کتاب یازانلردن ایدیلر [۲]. بونلردن (فزاری) اسلاملردن اسطرلاب یاپان ایلك ذات ایدی [۳]. اسلاملردن علم هیئتده توسیع

[۱] فهرست ۳۰۳ [۲] تراجم الحکما (ال یازیسی) [۳] فهرست ۲۷۳

رمله قله‌سی

معلومات ایتمك ایستین هیچ بر هیئتشناس یوقدر که هندلیلرك بوفنه دائر هند لسانیله یازلمش، یاخود عربی‌یه ترجمه ایدلمش اولان کتابلرینی مطالعه ایلمسون . مسلمانلر ایچنده بو خصوصده ان زیاده صرف مساعی وهمت ایدن، هندلیلرك علوم و آدابنه ان زیاده مطلع اولان ذات ٤٤٠ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایلین مشاهیر حکمای اسلامدن (ابوریحان بیرونی) ایدی . موما الیه هند ممالکنی طولاشه‌رق اهالیسنك علوم - عادات واخلاقنه مطلع اولدقدن صکره (الآثار الباقیه عن القرون الخالیه) نامنده کی اثرینی یازمشدر . (بیرونی) نك عشرات ایله تعداد

اولنه‌بيلير آثارى واردر . بونلردن برچوقلرى هنـدعلومى حقنـده ترجمه ، ياخود تصحيح ويا تنقيـد صورتيله يازلمش آثاردن متشـكلدر . حكيم موما اليه صددنده بولنديغمز موضوعلره دائر يازديغى كتابلر حقنده شويولده معلومات ويريبور :

« سندهنده دائر بر كتاب يازه‌رق اكا (جوامع الموجود لخواطر الهنود فى حسـاب التنجيم) نامنى ويردم كه تحريرى اكمال اولنان قسمى ٥٥٠ ياپراغه بالغ اولدى . (اركند) زيجنى اصلاح والفاظنى اختيار ايلديكم الفاظ ايله تبديل ايلدم . زيرا بو كتابك موجود اولان ترجمه‌سى آكلاشلماز برعباره ايله يازلمش اولديغى كبى الفاظ هنديه دخى اصلى اوزره براقلمش ايدى . (مدارين متحدين ومتسـاوبين) ه دائر بر كتاب يازه‌رق بوكاده (خيـال الكسوفين عندالهند) نامنى ويردم . بومعلومات فنيه هنديلرجه معروف ومشهوردر . هيچ برزيجلرى اندن خالى دكلـدر . فقط عربلرجه غير معروف ايدى . بوندن ماعدا اوتوز ياپراق اوزرينه حسابه وسندهند رقملريله تعداده دائر بر مخطره يازدم . كذلك حسـابك تعلمى ايچون هنديلرك اصول ترقيملرينى مبين بركتـاب يازديغم كبى عربلرك مراتب عدد حقنـده‌كى اصوللرينك هنديلرك اصوللرندن دها زياده موافق صحت اولديغنـه دائر برمخطره تحرير ايلدم الخ . . » . (بيرونى) نك ويرديكى معلوماتدن هنـديلرك علم نجومده مطالعـات واكتشافات مخصوصه صـاحبى اولدقلرى واسـلاملرك انلردن پك چوق شيلر ترجمه ايتـدكلرى آكلاشلمقده‌در .

ادبيات كتابلرى

هنـديلرك عربى‌يه ترجمه اولنان ادبيـات ، تاريخ ، منطق ، مسـامرات وخرافات كتـابلرينه كلنجه بونلرك برنجيسى (كليله ودمنه) كتـابى ايدى . بواثر دها اول بيان ايتديكمز وجه ايله فارسى‌يه نقل ايدلدكدن صكره فارسيدن عربى‌يه ترجمه اولنمشدر . فارسى‌يه ترجمه‌سندن صكره فارسيده نظماً يازلديغى كبى عربيده دخى نظم ايدلمشدر . (ابان بن عبدالحميد بن لاحق بن عفير رقاشى)

ایله (علی بن داود) کلیله ودمنه کتابنی سلك نظمه آلانلردن ایدیلر . هندجه‌دن عربی‌یه ترجمه اولنان ایکنجی کتاب (کتاب سندباد الکبیر)، اوچنجی کتاب (کتاب سندباد الصغیر)، دردنجی کتاب (کتاب البد)، بشنجی کتاب (کتاب یوذاسف)، آلتنجی کتاب (کتاب یوذاسف مفرد)، یدنجی کتاب (کتاب ادب الهند والصین)، سکزنجی کتاب (کتاب هابل فی الحکمه)، طقوزنجی کتاب (کتاب الهند فی قصة هبوط آدم)، اوننجی کتاب (کتاب الطرق)، اون برنجی کتاب (کتاب دیك الهندی فی الرجل والمرأة)، اون ایکنجی کتاب (کتاب حدود منطق الهند)، اون اوچنجی کتاب (کتاب سادیرم)، اون دردنجی کتاب (کتاب ملك الهند القتال والسباح)، اون بشنجی کتاب (کتاب بیدبا فی الحکمه) ایدی [۱] .

موسیقی‌یه دائر هندجه‌ده (بیافر) تسمیه ایدیلن بر کتاب دخی عربلرك هندلیلردن ترجمه ایتدکلری مؤلفاتدن ایدی . بیافر ـ ثمار الحکمه ـ دیمکدر . کتاب مذکور اصول الحان وجوامع ترتیب انغامدن باحثدر [۲] .

٤ — لسان نبطیدن ترجمه اولنان کتابلر

یوقاریده ویردیکمز معلوماتدن آکلاشلدیغی اوزره فلسفه وطبه دائر برچوق کتابلر یونانیدن نبطینك قاردشی ، یاخود بالذات نبطی لسانی اولان سریانی واسطه‌سیله عربی‌یه ترجمه اولنمش ایدی . بوکتابلردن بوراده بحث ایده‌جك دکلز . بحثمز یالکز لسان کلدانیده ، یاخود نبطیده یازلمش اولدقلری حالده رأساً عربی‌یه ترجمه اولنان وبو ترجمه اولمسه ایدی ضیاعه اوغرامسی لابد بولنان کتابلره حصر ایده‌جکز . لسان مذکوردن ترجمه اولنان کتابلرك اك مهمی چفتجیلکه دائر اولان (کتاب الفلاحة النبطیه) نامنده‌کی اثر ایدی . فی الحقیقه بو کتاب کندی نوعنه کوره ممتاز برموقع طوتمقده اولوب عربی‌یه ۲۹۱ سنهٔ هجریه‌سنده (ابن وحشیه) نامیله معروف اولان (احمد بن علی بن

[۱] فهرست ۳۰۵ [۲] تراجم الحکما (ال یازیسی)

مختار نبطی) طرفندن ترجمه ایدلمش ویقین زمانه قدر ارباب زراعتك مراجعتگاهی اولمشدر. اوروپا لسانلرینه دخی ترجمه اولنان بو کتاب وقتیله عربی یه ترجمه ایدلمامش اولسه ایدی مقدمه سنك مطالعه سندن آکلاشیلدیغی اوزره ضائع اوله جق وعالم مدنیت اندن ایتدیکی استفاده دن محروم قاله جقدی . کتابك مترجمی (ابن وحشیه) ترجمه یی (علی بن محمد بن الزیات) ه املا ایدر ایکن شو بیاناتده بولنیور :

اوزنکی

« اوغلم ! معلومك اولسون که بو کتابی کسدانیلر (کلدانیلر ویانبطلر)ك کتابلری میاننده بولدم. عربیده ترجمه سی (چفت سورمك ، اکینلری وآغاج ومیوه لری اصلاح ایلك ، نباتاته عارض اولان خسته لقلری دفع وازاله ایتمك کتابی) دیمکدر. بو کسدانیلر بو کتابك حاوی اولدیغی معلوماته کندیلرندن بشقه کیمسه مطلع اولمسون دیه انی صوك درجه کیزلی طوتمغه غیرت ایدرلردی. جناب حقك لطف وعنایتیله لسانلرینی اوکرندیکمدن بوسایه ده آرزو ایتدیکم کتابلره مطلع اولدم . بوکتاب معروف ومعتبر بر آدمك نزدنده بولنیوردی . بو آدم کتابی کیزلیور ، بکا کوسترمیوردی . بالآخره کتابه مطلع اولنجه کندیسنی مواخذه ایتدم . « بوعلمی بویله صاقلارسه‌ك ضائع اولوب کیدر . اسلافکه هیچ بر ذکر جمیل قالماز . انسان اوقومدیغی ، کیمسه یه اوقوتمدیغی کتابلردن نه استفاده ایدر ؟ بونلرك عادی طاش وچاقوردن فضله قیمتلری اولورمی ؟ » دیدم . سوزلریمی مصیب کوردی. یاننده بولنان کتابلری چیقاروب نظرگاه استفاده مه وضع ایتدی . بن ده انلری برر برر ترجمه ایتمکه باشلادم . ایلك ترجمه ایتدیکم کتاب (کتاب دواناى البابلی فی معرفة اسرار الفلك والاحکام علی حوادث النجوم) ایدی که بو کتاب غایت بیوك بر اهمیتی حائزدر . شو (کتاب الفلاحه)یی ده تماميله ترجمه ایتدم الخ ... » [۱] .

[۱] کتاب الفلاحة النبطیه (ال یازیسی)

دیانت کتابلریله اسکی کلدانیلرك احوال تاریخیه‌سنه دائر معلوماتی حاوی اوله‌رق عربی‌یه ترجمه ایدلمش اولمسی لابد بولنان کتابلردن ماعدا آتیده کوستریلن آثار دخی لسان نبطیدن عربی‌یه ترجمه‌اولنان مؤلفات جمله‌سندن ایدی. بونلرك اکثری سالف الذکر (ابن وحشیه) طرفندن ترجمه‌ایدلمشدی [١].

٢ کتاب طرد الشیاطین ویعرف بالاسرار ، ٣ کتاب السحر الکبیر ، ٤ کتاب السحر الصغیر ، ٥ کتاب دوار علی مذهب النبط ، ٦ کتاب مذاهب الکلدانیین فی الاصنام ، ٧ کتاب الاشارة فی السحر ، ٨ کتاب اسرار الکواکب ، ٩ کتاب الفلاحة الصغیر ، ١٠ کتاب فی الطلسمات ، ١١ کتاب الحیاة والموت فی علاج الامراض ، ١٢ کتاب الاصنام ، ١٣ کتاب القرابین ، ١٤ کتاب الطبیعه ، ١٥ کتاب الاسماء .

٥ — عبرانی ، لاتینی وقبطیدن ترجمه اولنان کتابلر

موسویلرك تلمود وسائر کتابلرنده مدون اولان احکام شرعیه ایله ادبیات لسانیه‌لرندن برچوغنك عربی‌یه ترجمه‌ایدلمش اولدیغنه شبهه یوقدر. واقعا بونلردن؛ مترجم کتاب شکلنده بر شیئه مالك دکلز . آنجق اساساً بو معلومات دهااول کوسترلدیکی اوزره صحابه‌یه شفاهاً ترجمه اولنیوردی . مع مافیه احتمال که بعض آثار ترجمه وتدوین ایدلدیکی حالده ضائع اولوب کیتمشدی . عبرانیدن منقول اولمق اوزره نظر اطلاعمزه واصل اولان کتاب؛ (اسفار تورات)ك ترجمه‌سیدر که بونی ٣٣٠ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن (سعید فیومی) ترجمه ایتمشدی . بیلدیکمزه کوره توراتك عربی‌یه اك اسکی ترجمه‌سی بودر . مترجم موماالیه تورات ایچون برطاقم شرحلر وتفسیرلرده یازمشدی [٢] .

لاتین لسانی بر چوق علوم فلسفیه وتاریخیه وقانونیه وسائره‌یی حاوی اولدیغی جهتله بولساندنده عربی‌یه بعض کتابلرك ترجمه ایدلمش اولمسی مستبعد دکلدر . احتمال که مذکور لساندن ترجمه اولنان آثار مورخلرك نظر دقتی

[١] فهرست ٣١٢ [٢] فهرست ٢٣

جلب ایتمه‌یکی ایچون ذکر ایدلمامشدر . مع‌مافیه عربی‌یه کتاب ترجمه ایدن مترجملرك اسملری آره‌سنده (یحیی بن البطریق) ی کوریبورزکه بومترجمك لاتینجه‌دن بشقه اجنبی برلسان بیلمدیکی حالده متعدد کتابلر ترجمه‌ایتدیکی بیان اولنیور . قرائن احوالدن آکلاشیلدیغنه کوره بوکتابلرك لاتینجه‌دن ترجمه ایدلمش اولمسی اقتضا ایدر .

لسان قبطی‌یه کلنجه عربلر بولساندن طوغریدن طوغری‌یه کتاب ترجمه ایتمدکلرینی فرض ایتسه‌ك بیله مصرلیلرك برچوق علومنی وبالخاصه مهارتله بیلدکلری کیمیای قدیم وسائره‌سنی لسان یونانی واسطه‌سیله عربی‌یه نقل ایتدکلرینه شبهه ایدلمز . علم کیمیا خاندان امویدن (خالد بن یزید) ك امریله قبطی ویونانیدن عربی‌یه ترجمه اولنمشدی [۱] .

خلاصه

اجمالاً دینیلیرکه اسلاملر اوزمانك سائر ملل متمدنه‌سنجه معروف بولنان علم وفلسفه ، طب ونجوم ، ریاضیات وادبیاتك الك بیوك قسمنی کندی لسانلرینه ترجمه ایتدیلر . بونقلیاتك قسم اعظمی یونانی، فارسی وهندیدن وقوع بولدی . بونکله برابر اوزمانلرده معروف اولان لسانلردن کتاب ترجمه ایتمدك برلسانده براقمامشلردی. شوحالده اسلاملر هرملتدن اوملتك حائز اولدیغی علوم ومعارفك الك کوزلنی آلدیلر دیمك، چیقار . مثلا فلسفه ، طب ، هندسه ، موسیقی، منطق، نجوم علملرنده یونانلیلرك ، نجوم ، سیر ، ادبیات وحکم ، تاریخ وموسیقیده ایرانلیلرك، طب (هندی)، عقاقیر، حساب، نجوم، موسیقی واقاصیص (مصالللر) ده هندلیلرك، فلاحت وزراعت ، تنجیم، سحر وطلسماتده نبطیلر ایله کلدانیلرك، کیمیا وتشریحده ایسه اسکی مصرلیلرك آثار علمیه‌سندن استفاضه ایتدیلر . صانکه اثوری وبابلیلر ایله مصرلیلر ، ایرانلیلر، هندلیلر ویونانلیلرك علوم ومعارفندن الك مهملرینك وارثی اولمشلردی . اسلاملر یالکز نقل وترجمه ایله اکتفا ایتمدیلر. برچوق کشفیات وترقیات دخی وجوده کتیردیلر . بونلری او علوم وفنونه قاریشدیروب یوغوردرق مدنیت اسلامیه‌نك علوم ومعارفنی (علوم دخیله‌یی) اورته‌یه چیقاردیلر .

---

[۱] فهرست ۲۴۲

ديانت كتابلريله اسكى كلدانيلرك احوال تاريخيه‌سنه دائر معلوماتى حاوى اوله‌رق عربى‌يه ترجمه ايدلمش اولمسى لابد بولنان كتابلردن ماعدا آتيده كوستريلن آثاردخى لسان نبطيدن عربى‌يه ترجمه‌اولنان مؤلفات جمله‌سندن ايدى. بونلرك اكثرى سالف الذكر (ابن وحشيه) طرفندن ترجمه‌ايدلمشدى [١].

٢ كتاب طرد الشياطين ويعرف بالاسرار ، ٣ كتاب السحر الكبير ، ٤ كتاب السحر الصغير ، ٥ كتاب دوار على مذهب النبط ، ٦ كتاب مذاهب الكلدانيين فى الاصنام ، ٧ كتاب الاشارة فى السحر ، ٨ كتاب اسرار الكواكب ، ٩ كتاب الفلاحة الصغير ، ١٠ كتاب فى الطلسمات ، ١١ كتاب الحياة والموت فى علاج الامراض ، ١٢ كتاب الاصنام ، ١٣ كتاب القرابين ، ١٤ كتاب الطبيعه ، ١٥ كتاب الاسماء .

٥ — عبرانى ، لاتينى وقبطيدن ترجمه اولنان كتابلر

موسويلرك تلمود وسائر كتابلرنده مدون اولان احكام شرعيه ايله ادبيات لسانيه‌لرندن برچوغنك عربى‌يه ترجمه‌ايدلمش اولديغنه شبهه‌يوقدر. واقعا بونلردن؛ مترجم كتاب شكلنده بر شيئه مالك دكلز . آنجق اساساً بو معلومات دهااول كوستردليكى اوزره صحابه‌يه شفاهاً ترجمه اولنيوردى . مع مافيه احتمال كه بعض آثار ترجمه وتدوين ايدلديكى حالده ضائع اولوب كيتمشدى . عبرانيدن منقول اولمق اوزره نظر اطلاعمزه واصل اولان كتاب؛ (اسفار تورات)ك ترجمه‌سيدركه بونى ٣٣٠ سنهٔ هجريه‌سنده وفات ايدن (سعيد فيومى) ترجمه ايتمشدى . بيلديكمزه كوره توراتك عربى‌يه اك اسكى ترجمه‌سى بودر . مترجم مومااليه تورات ايچون برطاقم شرحلر وتفسيرلرده يازمشدى [٢] .

لاتين لسانى بر چوق علوم فلسفيه وتاريخيه وقانونيه وسائره‌يى حاوى اولديغى جهتله بولساندن‌ده عربى‌يه بعض كتابلرك ترجمه ايدلمش اولمسى مستبعد دكلدر . احتمال كه مذكور لساندن ترجمه اولنان آثار مورخلرك نظر دقتى

[١] فهرست ٣١٢ [٢] فهرست ٢٣

جلب ایتمدیکی ایچون ذکر ایدلمامشدر . معمافیه عربی یه کتاب ترجمه ایدن مترجملرك اسملری آره سنده (یحیی بن البطریق) ی کوریورزکه بو مترجمك لاتینجه دن بشقه اجنبی بر لسان بیلمدیکی حالده متعدد کتابلر ترجمه ایتدیکی بیان اولنیور . قرائن احوالدن آکلاشیلدیغنه کوره بو کتابلرك لاتینجه دن ترجمه ایدلمش اولمسی اقتضا ایدر .

لسان قبطی یه کلنجه عربلر بولساندن طوغریدن طوغری یه کتاب ترجمه ایتمدکلرینی فرض ایتسه‌ك بیله مصرلیلرك برچوق علومنی وبالخاصه مهارتله بیلدکلری کیمیای قدیم وسائره سنی لسان یونانی واسطه سیله عربی یه نقل ایتدکلرینه شبهه ایدلمز . علم کیمیا خاندان امویدن (خالد بن یزید) ك امریله قبطی ویونانیدن عربی یه ترجمه اولنمشدی [۱] .

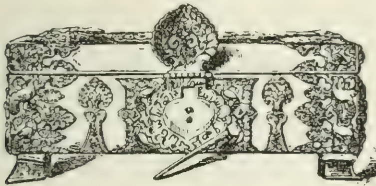
خلاصه

اجمالاً دینیلیرکه اسلاملر اوزمانك سائر ملل متمدنه سنجه معروف بولنان علم وفلسفه ، طب ونجوم ، ریاضیات وادبیاتك الکبیوك قسمنی کندی لسانلرینه ترجمه ایتدیلر . بونقلیاتك قسم اعظمی یونانی، فارسی وهندیدن وقوع بولدی . بونکله برابر اوزمانلرده معروف اولان لسانلردن کتاب ترجمه ایتمدك بر لسانده براقمامشلردی. شوحالده اسلاملر هرملتدن اوملتك حائز اولدیغی علوم ومعارفك الك کوزلنی آلدیلر دیمك، چیقار . مثلا فلسفه ، طب ، هندسه ، موسیقی، منطق، نجوم علملرنده یونانلیلرك ، نجوم ، سیر ، ادبیات وحکم ، تاریخ وموسیقیده ایرانلیلرك، طب (هندی)، عقاقیر، حساب، نجوم، موسیقی واقاصیص (مصاللر) ده هندلیلرك، فلاحت وزراعت ، تنجیم، سحر وطلسماتده نبطیلر ایله کلدانیلرك، کیمیا وتشریحده ایسه اسکی مصرلیلرك آثار علمیه سندن استفاضه ایتدیلر . صانکه اثوری وبابلیلر ایله مصرلیلر ، ایرانلیلر، هندلیلر ویونانلیلرك علوم ومعارفندن الك مهملرینك وارثی اولمشلردی . اسلاملر یالکز نقل وترجمه ایله اکتفا ایتمدیلر. برچوق کشفیات وترقیات دخی وجوده کتیردیلر . بونلری او علوم وفنونه قاریشدیروب یوغوردرق مدنیت اسلامیه نك علوم ومعارفنی (علوم دخیله یی) اورته یه چیقاردیلر .

---

[۱] فهرست ۲۴۲

اوصره‌لرده ترجمه‌اولنان مؤلفاتی نظر دقته آليرايكن شو نقطه كوزه چارپمقده‌در. عربلر يونانليلردن بك چوق آثار ترجمه ايتدكلری حالده انلرك كتب تاريخيه وادبيه‌لرندن ويا اشعار يونانيه‌دن هيچ برشی ترجمه ايتمديلر . حال بوكه ايرانليلر ايله هندليلرك اوكبی مؤلفاتنی ترجمه ايلمشلردی. مثلا ايرانليلرك كتب تاريخيه‌سندن اييجه كوزل اثرلر واوجمله‌دن (شهنامه) يی عربی‌يه نقل ايتمشلردی. فقط نه (هيرودوتس)ك تاريخنی ، نه(استرابون)ك جغرافيه‌سنی ، نه‌ده (هوميروس)ك (ايلياد) ويا (اوديسه) سنی ترجمه ايتمديلر . بونك سببی شودركه اسلاملری كتاب ترجمه‌سنه سوق ايدن اك بيوك مؤثر دها اول بيان اولنان اسبابدن طولايی فلسفه ، طب ، نجوم ومنطق علملرينه اولان رغبت وميللری ايدی . تاريخ وادبيات كتابلری ايسه او رغبت وميله مظهر اوله‌مديغندن ترجمه‌سی مترجملرك همتنه متوقف قاليوردی . مترجملر يا كندی آبا واجدادلری وياخود قومشولريله اظهار فخر ومباهات ايچون بعضاً بونوع مؤلفاتی ترجمه ايدرلردی . بوسايه‌ده ايرانلی مترجملر فرس تاريخ وادبياتندن برطاقم اثرلر ترجمه ايتدكلری كبی سريانی وهندلی مترجملر دخی ادبيات

فيل ديشندن كموش قاپلامه چكمجه

وتاريخ مليلرينه دائر بعض مؤلفات ترجمه ايلمشلردی . شبهه‌يوقدركه اومترجملرك ايچنده يونانلی بر ويا برقاچ مترجم بولونمش اولسه ايدی كندی ملتلرينك تاريخ واشعارينه دائر برچوق شيلر ترجمه ايتمش اوله‌جقلردی . بونكله برابر (ايلياد)ده برچوق آلهه واصنامك ذكری موجود اولمسی عربلرك بواثری ترجمه ايتملرينه مانع طورديغنه شبهه ايدلمز . مع مافيه (شهنامه) ده دخی اويله برچوق آلهه واصنامك اسمی واردر . بويله ايكن ينه بو اثرك ترجمه‌سنه بر مانع كورلمامشدی .

بو بحثده نظر دقته چارپان ديكر برنقطه دها وار. اوده عربلرك برعصر وبر قسم عصر ظرفنده ذكری كچن اقوامك علوم ومعارفندن كندی لسانلرينه اوقدر چوق آثار ترجمه ايتمكه موفقيتلريدركه روماليلر او آثارك بر قسمنی بيله برقاچ عصر ظرفنده نقل وترجمه‌يه مقتدر اوله‌مامشلردی . ايشته

اسلاملر او حیرت افزا مدنیتلرینك اكثر خصوصاتنده بوصورتله خارقه‌لر كوسترمشلردی .

خلفانك غیر مسلم علمایه التفات ونوازشلری

انتباه علمیٔ عباسینك سرعتله احراز مرتبهٔ كمال ایتمسنه واومدت قلیله ظرفنده برچوق كتابلرك ترجمه‌سنه موفقیت حاصل اولمسنه باعث اولان الك مؤثر عواملدن بری‌ده اوانتباه علمی‌یی حمایهٔ مخصوصه‌لریله اعلا ایدن خلفانك كتاب ترجمه‌سی ایچون هردرلو فداكارلغی اختیار ایتملری وهرهانكی دین ومذهبدن اولور ایسه اولسون استخدام ایتدكاری مترجملری دین‌ومذهب تفریقی ایتمكسزین بی حساب اموال وعطایایه مستغرق ایتمكله برابر حقلرنده مكرمانه وخاطرنوازانه معامله اجراسنده قصور ایتماملری ایدی . ایچلرنده برچوق خرستیان، موسوی ، صابیٔ ، سامری ، مجوسی بولنان اومترجملره خلفا طرفندن فكر اعتدال وحریت مذهبیه‌یه الك كوزل بر نمونه وهرعصرك رجال حكومتی ایچون الك پارلاق برحسن مثال تشكیل ایتمكله سزا برصورتده رفق واكرام ونوازش ایله معامله اولوردی .

ایكنجی خلیفهٔ عباسی (منصور) كندی طبیبی اولان (جورجیس بن بختیشوع) حقنده لطف وخاطر نوازیده اوقدر ایلری كیتمش ایدی‌كه كندیسی هیچ مسكرات استعمال ایتمدیكی و شرابك استعمالی اسلامیتده محرم اولدیغی حالده محضا طبیب موما الیهك اعتیادی بوزولوب‌ده صحتنجه برانحراف حاصل اولمسون دییه بالذات مابینجیسنی كوندروب كندیسنه شراب كتیرمشدی . خلیفهٔ مشارالیه (جورجیس بن بختیشوع)ی (جندیسابور)دن كتیردكدن صكره الك بغدادده اقامتی سببیله یوزینك رنكی دكیشدیكنی كوردیكندن مابینجیسی (ربیع)ه: « بو آدمك یوزنده برتبدل كوریيورم . صاقین برشی ایچمك معتادی ایدی‌ده اندن منع ایدلمش اولمسون » دیر . (ربیع) : « اقامت ایتدیكی خانه‌یه شراب ادخال ایتمسنه مساعده ایتمدك » جوابنی ویریر . خلیفه (ربیع)ی تكدیر ایدر و « مشروباتدن

هرنه‌یه محتاج ایسه انلری بالذات کیدوب کتیرملیسك ، دییه‌رك شراب احضارینه مأمور ایلر . (ربیع) تلقی ایتدیکی امر اوزرینه (قطربل)ه کیدر ، الده ایدلمسی ممکن اولان اك ایی شرابی آلوب (جورجیس)ه کتیریر [۱] . خلیفهٔ مشار الیه اطباسنك اکثری حقنده دخی اویولده معامله‌ده بولنوردی . حتی اطباسندن بعضلریله اك مهم مسائل حقنده استشاره ایدردی . خراسانلیلر (منصور)دن اوغلی (مهدی) نك ولیعهدلکه تعیینی طلب ایتدکلری زمان خلیفهٔ مشار الیهك معیتنده‌کی اطبا میاننده (فرات بن سحانا) اسمنده موسوی برطبیب واردی . او حضره‌ده حاضر بولندی . (منصور) کندیسندن : « بوخصوص حقنده سنك فکرك نه‌در » دییه صورنجه اوده مطالعهٔ مخصوصه‌سنی بیان ایتدی .

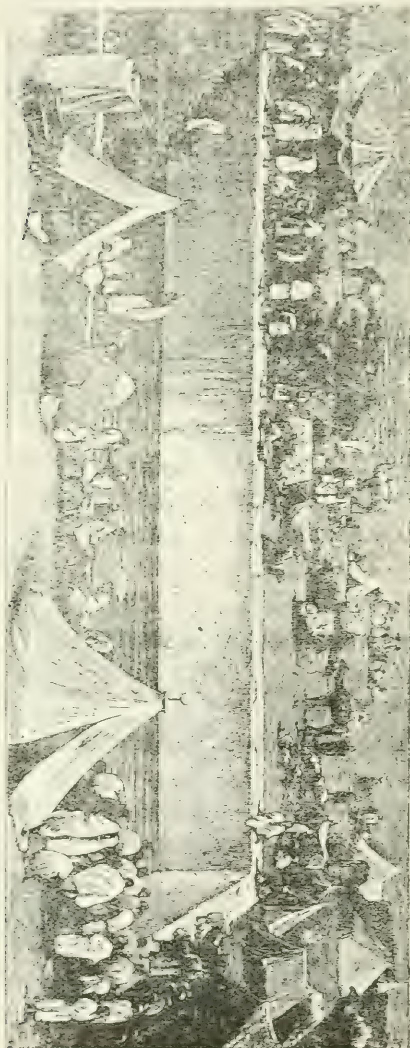

طور سینانك منظرهٔ عمومیه‌سی

بشنجی خلیفهٔ عباسی (رشید) حکیم باشیسی بولنان (جبریل بن بختیشوع)ی اوقدر سور ، اکا او رتبه حرمت ورعایت ایدردی که حتی اثنای حجنده مکه‌ده موقفده طوردیغی زمان انك ایچون پك چوق خیر دعالرده بولنمش

[۱] طبقات الاطبا ۱۲٤ ج ۱

ایدی . هاشمیلر خلیفه‌نك بوحركتنی غریب كوره‌رك « یا سیدنا ! بوآدم خرستیاندر » دینجه (رشید) : « اوت ، اویله‌در ، فقط جسممك صحت وسلامتی انك وجودیله قائمدر . اسلاملرك صلاح حالی ایسه بنم صلاح حالمله قائم اولدیغی ایچون اسلاملرك صلاح حالی‌ده بوطبیبك صلاحی ایله قائم دیمكدر » جوابنی ویریر . بونك اوزرینه بنی هاشم : « پك طوغری سویلیورسكز ، ای امیر المؤمنین ! » دییه‌رك خلیفه‌نك حركتنی موافق كوررلر . یدنجی خلیفهٔ عباسی (مأمون) ك علما حقنده كوستردیكی لطف واكرام ایسه ذكروتعریفه حاجت براقمیه‌جق درجه‌ده معروف و مشهوردر .

مكهٔ مكرمه‌ده اثنای فریضهٔ حجده اهالینك زمزم قویوسنده آبدست آلمسی

برچوق دفعه خلفا اطبایه كندی سرایلرنده سربست حركت ایتملرینه مأذونیت ویرمكله برابر اك مهم امور اداریه وسیاسیه‌ده كندیلریله استشاره ایدرلر وبعضاً انلره كندی یرلرینه امر اصدارینه وامضاوضعنه صلاحیت ویریرلردی . خرستیان اطبادن (سلمویه بن سنان) ی طبیب خاص اتخاذ ایدن سكزنجی خلیفهٔ عباسی (معتصم) طبیب موماالیهه اوقدر توجه وامنیت كوسترمش ایدی كه حضورینه امر اصدارینه وامضاوضعنه محتاج بر كاغد كلوبده (سلمویه) اوصره‌ده یاننده بولنور ایسه او كاغده كندی یرینه

خط دستی ایله توقیع یازمسنی امر ایدردی . خلیفهٔ مشارالیه طرفندن والیلر وقوماندانلره کیدن اوامر وتوقیقات هپ (سلمویه) ك خط دستی ایله محرر بولنوردی . خلفای عباسیه‌نك اون آلتنجیسی اولان (معتضد) ك طبیبی (داود بن الدیلم) دخی بوخلیفه نزدنده اویله‌جه برموقع احراز ایتمش ایدی[۱]. (معتصم) ك (سلمویه) حقنده کوستردیکی توجه واعتماد دلائلندن اوله‌رق انك برادری (ابراهیم بن سنان) ی مملکتده‌کی بیت الماللر خزینه‌دارلغنه تعیین ایتمش ایدی . خزینه‌دارك مهری خلیفه‌نك مهری ایله برابر کاغدلره قونولوردی. خلیفهٔ مشار الیهك نزدنده (سلمویه) ایله برادری قدر هیچ برکیمسه بیوك برموقع احراز ایتمامشدی . (معتصم) (سلمویه) ه « باباجغم » دیردی . خرستیانلرده فصح بیرامی (Pâques) وسائر بیراملر تقرب ایدنجه خلیفهٔ مشارالیه (سلمویه) ه مسقط رأسی اولان (قادسیه) شهرینه کیدرك کلیساسنده اجرای فرائض عبادت ایتمسنه مأذونیت ویریر وکیدن ابکن کندیسنه کسوه ، مسك وبخوردن مرکب هدایاده بولنوردی . طبیب موما الیه خسته اولنجه (معتصم) انك عیادتنه کیدرك یاننده آغلامش و « سندن صکره کندیمی هانکی طبیبه باقدیره‌یم ؟ » دییه صورمش ایدی . (سلمویه) کندی اوغلی (یوحنا بن سلمویه) ی توصیه ایتدی . وفات ایدنجه (معتصم) کمال تأثرندن اوکون ییوب ایچمکدن امتناع ایتدکدن ماعدا جنازه‌سنك سرایه کتیریله‌رك خرستیانلرك عادتی اوزره موملر وبخورلر ایله صورت مکمله‌ده دعا ومراسمنك اجراسنی امر ایلدی . کندیسی بودعا ومراسمی کوره بیلیر بر موقعده طوروب بوتوجه واعزازده بولندیغندن طولایی مسرور ومباهی اولدی [۲] . خلفای عباسیه‌نك اونجیسی اولان (متوکل) واون دردنجیسی بولنان (مهتدی) وسائره دخی طبیبلرینه اویولده اکرام والتفات واحسان وانعامده بولنورلردی . اطبا خلفای مشار الیهمك حضورنده بولندقلری زمان خلفا ایله برابر سدهٔ سلطنت اوزرنده اوطوررلردی [۳] . (معتضد بالله) ك صابئه‌دن حکیم وطبیب شهیر (ثابت بن قره) حقنده یاپدیغی کبی چوق دفعه‌لر وزرا وامرا حضور خلیفه‌ده آیاقده طوردورلدیغی حالده اطبا اوطورتدورولوردی [٤] . اطبانك حرکت آلایلری

[۱] طبقات الاطبا ۲۳٤ ج ۱ [۲] طبقات الاطبا ۱٦۵ ج ۱ [۳] ابوالفرج ۲٤۹ [٤] طبقات الاطبا ۲۱٦ ج ۱

عيناً وزرا وامرانك حركت آلايلری كبی ايدی . خلفا اطبا ايله لطيفه وشقه ايدرلردی . الك اول حضوره اطبا كيرردی . اطبا خلفانك صحتنه ، ييه جك ، ايچه جكلرينه نظارت ايدرلردی . خليفه طبيبنك اذن ومساعده سی اولمقسزين بر علاج استعمال ايده مزدی. شايد ايچرسه طبيبی كوجنير ، انك كوكلنی خوش ايتمك لازم اولوردی . روايته كوره (متوكل) طبيبی اولان (اسرائيل بن - الطيفوری) دن اذن آلمقسزين قان آلديرمش ايدی. طبيب موماليه خليفه نك بوحركتنه قارشی كوسديكندن كنديسنه ٣,٠٠٠ دينار ايله سنه ده ٥٠,٠٠٠ درهم واردات كتيرير بر كوی احسان اولنه رق كوكلی خوش ايدلمش ايدی [١] . خليفه (مأمون) ك حضورينه صباح نمازندن صكره الك اول كحال (جبرائيل) كيرردی . خليفه نك كوز قاپاقلرينی ييقار ، كوزلرينه سورمه سورردی . (مأمون) اوكه دن صكره اويقودن اويانجه دخی كحال موماليه طرفندن كنديسنه عينی عمليه ياپيليردی [٢] .

برانك ، باخصوص اوعصرلرده كی سرايلرده ، كندی طبيبی ايله انسيت پيدا ايدرك انی مظهر اعزاز واكرام ايلمسی پك طبيعی برشيدر . زيرا اودورلرده مقام خلافته كوز ديكن پك چوق رقيبلر موجود ايدی . نائل امل اولمق ايچون خليفه يی زهر كبی واسطه لر ايله اتلاف ايده رك وجودينی اورته دن قالديرمقدن دها قولای بر واسطه يوق ايدی . طبيب ايسه اويله برفعلی ياپمغه الك زياده مقتدر كيمسه ايدی. چوق دفعه لر خلفا اويله برتسميمك روم حكمدارلری طرفندن استعمال اولنان وسائط ايله ايقاع ايدلمسندن قورقارلردی . الك ايچون خلفا كندی معيتلرنده بولنان اطبانك پاره يه ويا موقع ومنصبه طمعاً اويله بر فعله اقدام ايتملرينه ميدان براقامق اوزره جيبلرينی ، كوزلرينی وقلبلرينی ثروت ومنصب ايله طولديرمغه غيرت ايدرلردی . (متوكل) حنين بن اسحق طبيب خصوصيلكنه آلمق ايسته ديكی زمان ياپديغی كبی چوق دفعه لر اطبانك صداقت وامنيتلری تجربه اولنوردی. خليفهٔ مشاراليه (حنين) ی نزدينه چاغيره رق كنديسنه كوزل مقاطعه لر اعطا ومعاش تخصيص ايتدكدن صكره : « بر دشمنی كيزليجه اولديرمك ايستيورز . بونك ايچون بزه برعلاج ياپمليسك » دير .

[١] طبقات الاطبا ١٥٧ ج ١ [٢] طبقات الاطبا ١٧١ ج ١

(حنين) : « صحت بشره نافع دوالردن بشقه برشی اوکرنمـدم . اميرالمؤمنينك انلردن غیری علاج طلب ایده‌جکنی بیلمزدم . امر ایدرسه‌کز کیده‌یم ، اوکی علاجلری اوکرنه‌یم » جوابنی ویریر . خلیفـه : « بواوزون سورر » دییه‌رك طبیب موماالیهی شدتله تهدید وتخویف وفائده ویرمینجه برسـنه قلعه‌لرك برنده حبس ایتـدکدن صکره تکرار حضوره کتیره‌رك طلبنی تکرار ایدر . قلیج واعدام دوشکنی احضـار ایتدیریر . قتل ایله تهدید ایلر . وجـدان وصنعتنك ناموسنه جداً رعایتکار اولان (حنین) جنایت ارتکاب ایتمکدن ایسه اولومی کوزه آله‌رق و : « بنم اللهم وار . اکاصیغنیرم . روزقیامتده البته بنم حقمی آلیر » دییه‌رك ناقع علاجلردن بشقه علاج بیلمدیکنی‌ینه‌صورت قطعیه‌ده بیان ایدر . بونك اوزرینه خلیفه رقته کله‌رك تبسم ایدر واویله برعلاج ایسـته‌مسنی وحقنـده اومعامله‌لری روا کورمسی کنـدیسنی تجربه ایتمك مقصـدیله اختیار ایلدیکنی آکلادیر [١] .

خلفا ایشته بواسبابه مبنی‌درکه خدمتلرنده بولنان خرستیان اطبانك کندی دیانتلریله عامل اوللرینی اوزرلرینه فرض اتخاذ ایدرلر ومحضا اوطبیبلرك خاطری ایچون اودیانتلر خلقنه التفات وتوجه کوستریرلردی [٢]. اعاظم حکما واطبای عربدن وصابئه‌دن (ثابت بن قره) خلیفه (معتضد) ك نزدنده موقع صاحبی اولنجه انك سایه‌سنده بغدادده صـابئه مذهبی ایچون تکرار برریاست روحانیه تأسـس ایتدی. حکیم موماالیهك اوغلی (سنان بن ثابت) ه خلیفه (قاهر بالله) طرفـدن اسـلامیتی قبول ایتمسی ایچون تکلیف وقوع بولمسی ، (سنان) ك قاچمسی ، دها صـکره اسـلامیتی قبول ایلمسـی کبی صـابئه‌یه پك نادر اوله‌رق اسـلامیت تکلیف اولنـوردی . دردنجی عصر هجرینك اك مشـهور منشی وشاعرلرندن اولان (ابو اسحق ابراهیم صابیٔ) آل بویه ملوکندن (عزالدوله بختیار بن معزالدوله) نك زماننـده یاپدیغی کبی صابئلر بر چوق دفعه رمضان آینده اسـلاملر ایله برابر اوروج طوتارلردی . فقط (ابواسحق) دینه پك متمسك برآدم اولدیغندن عزالدوله اکا تکلیف اسلامیت‌ایدنجه قبول ایتمدی .

---

[١] ابوالفرج ٢٥١ [٢] طبقات الاطبا ١٩٠ ج ١

موما الیهك وفاتی اوزرینه بغـداد نقیب الاشرافی فحول شـعرای قریشـدن (شریف رضی) کندیسی ایچون :

أرأیت من حملوا علی الاعواد　　أرأیت کیف خبا ضیاء الوادی

مطلعلی قصیده‌سـیله مرثیه خوان اولمش واسـلامیتده مقام بلنـد شرافتنی هر هانکی‌دین دمذهبدن‌اولور ایسه اولسون برصاحب‌دها وذکا ایچون‌مرثیه یازمسنه مانع کورمامشدی . بوده کوستریبورکه برملتده تعصب ویاتساهل دینینك منبعی اوملتك حکمدار ویا حکومتندن عبـارتدر . حکمدار ویا حکومت متعصب ایسه ملت‌ده متعصب ، بالعکس مسامحه‌کار ایسه ملت‌ده مسامحه‌کار واعتدالپرور اولور . بوجهتله دور عباسینك اتباه علمیسی صره‌لرنده تسامح دینی بالخـاصه خلفا ومتعلقاتجه ، ارباب وجاهتجه ، علماجه التزام اولنوردی . هیچ براسلام عالمی برخرستیاندن تحصل علم ایتمکدن چکنمزدی . حتی اعاظم حکمای اسلامدن (فارابی) کتب معتبرهٔ عربیه‌ده مندرج اولان ترجمهٔ حالنده کورولدیکی اوزره احراز ایتدیکی علوم ومعارفك برقسمنی (ابو بشرمتی بن‌یونس) و(یوحنابن حیلان) کبی خرسـتیان علما وحکمـانك رحلهٔ تدریسلرنده تحصیل ایتمش ایدی [١] . اسلاملر طرفندن خرستیانلره وسائر ارباب مذاهبه قارشی کوستریلن بوحسن معاملاته‌مقابل خرستیانلر دخی تورات ویا انجیلی براسلام‌فقیهندن‌اوقوتوب اکرتمکدن استنکاف ایتمزلردی [٢] .

اطبایه پك چوق پاره‌لر صرف‌واحسان اولنمسی بحثنه‌کلنجه بوحقیقت اوقدر مشهوردرکه ذکری بیله فضله‌در . خلیفه (رشید) ك حکیم باشیسی (جبریل بن بختیشوع) ك کتابمزك ایکنجی جلدنده منـدرج اولان ثروتی بوبابده برفکر اعطاسنه کافیدر . اطبا کندیلرینه تعیین اولنان معاشلردن بشقه آیریجه برچوق پاره‌لرده قازانیرلردی . خلیفه (مأمون) هرکیم بر مأموریت آلیر ایسـه محل مأموریتنه کیتمدن اول طبیبی (جبریل بن بختیشوع) ی کوره‌رك اکا اکرامده بولنمسنی امر ایتمش ایدی . آتیده‌کی ایکی بیت (مأمون) طرفندن (جبریل) حقنده یاپیلمش ایدی :

---

[١] ابن خلکان ٧٦ ج ٢ [٢] ابن خلکان ١٣٣ ج ٢

أفى طبك ياجبريل مايشفى ذوى العله
غزال قدسى عقلى بلاجرم ولا زله [١]

بوكبى مساعده كار، عاقل خلفانك سايۀ حمايه لرنده علوم ومعارفك پارلاق بردور كچيرمسى وشعرك اعتلا وروتق بولمسى پك طبيعى دكلميدر ؟

علما وفضلايه هرهانكى دين ومذهبدن اولورلر ايسه اولسونلر حقلرنده نوازش واكرام معامله‌سى ياپلمق يالكز اثناء علمئ عباسى دورينه مخصوص برشى اولميوب اسلاملردن هرهانكى دولتده علوم ومعارف مظهر اعتلا اولمش ايسه او دولتده‌دخى عينى حال وحركت كورلمشدر . مصرده تأسس ايدن دولت فاطميه‌نك اكثر اطباسى خرستيان ، موسوى وسامريلردن متشكل ايدى . دولت عباسيه‌ده اطبا نصل برموقع ممتاز اشغال ايتديلر ايسه بودولتده دخى اطبا اويله برموقع احراز ايلمشلردى . خلفاى فاطميه اطبايه برچوق پاره‌لر واحسانلر اعطا ، كنديلرينى مأموريت ومنصبلره تعيين ، مهام اموروده انلر ايله استشاره ايلمكله اكرام واعزاز ايتدكدن ماعدا كنديلرينه (سلطان الحكما) ، (امين الدوله) كبى القاب شرف ويريرلر [٢] وامرا ووزرايه توجيه اولنان القاب ايله انلره خطاب ايدرلردى . خلفاى فاطميه‌دن (عزيز بالله)ك طبيبى ؛ (منصور بن مقشر)نامنده بر خرستيان ايدى . بردفعه برخسته‌لقدن طولايى خليفۀ مشاراليهك آلاينده بولنه‌مامشدى . خسته‌لقدن افاقت ايدنجه خليفه كنديسنه آتيده‌كى نامه‌يى كندى خط دستى ايله يازوب كوندردى :

« بسم الله الرحمن الرحيم . جناب حقك حفظ وعنايت صمدانيه‌سيله محفوظ اولان طبيبمزه اللهك سلام طيبى وانعام والطاف بى‌پايانى مبذول اولسون . طبيبمزك نائل عافيت اولديغى مژده‌سى واصل سمع ابتهاجمز اولنجه والله العظيم بو مژده‌يى كندى جسممزده نائل اولديغمز صحت وعافيته معادل كوردك . جناب حق طبيبمزى هردرلو آلام واكداردن مصون وكمال صحت ومسرت ورفاهيته مظهر بيورسون » [٣]

كذلك اندلس دولت اسلاميه‌سى بو يولده عين حركتده بولنوردى . اطبا خليفه (رشيد)ك دورنده هانكى موقع عز واقبالده بولنديلر ايسه اندلسده

[١] طبقات الاطبا ١٣٨ ج ١ [٢] تراجم الحكما [٣] ابوالفرج ٣١٦

حكومت سورن ملوك امويه‌نك طقوزنجيسى اولان (حكم)ك زماننده دخى ـ هر ايكى حكمدارك دورنده حمايهٔ علوم ومعارف ايچون صرف اولنان همتلرك مشابهتنه مبنى ـ عينى موقع اقبال واعزازى اشغال ايديورلردى . (حكم) ك آتيده كوستريله‌جكى اوزره علم وعلمايه فرط محبتى وكتاب جمعنه ميل ورغبتى واردى . بونكله برابر علمانك احوالى هروقت براطرادده كيتميوب خلفانك وزمانك اختلافلريله دكيشيوردى .

ممالك اسلاميه‌ده علوم دخيله‌نك انتشارى

علوم دخيله عربى‌يه ترجمه ايديلنجه اسلاملر درحال انلرك مطالعه وتعلمى ايله مشغول اولديلر . اسلاملرك بو علملرايله ايلك اشتغالاتى اختصار ويا تحشيه يازمق شكلنده باشلامش ايسه‌ده بالآخره مدنيت درجهٔ كماله بالغ اولوب ده آتيده كوستره‌جكمز اسبابه بناءً مملكتده علوم ومعارف انتشار ايدنجه كندى زادهٔ قريحه وذكالرى اوله‌رق اثر تحرير وتأليفنه اقدام ايلديلر. اسلاميتك ايلك ايكى عصرنده علوم ومعارف حافظه‌ده حفظ وادخار اولنور يالكز برطاقم علوم نقليه‌دن عبارت ايكن مذكور ايكى عصرى تعقيب ايدن ايكنجى ايكى عصرده ودها صكره تدقيقات ، تحقيقات ، قياس ، تحليل وتركيب اساسلرى اوزرينه مؤسس اولان علوم عقليه‌يه منقلب اولدى. بغداد پايتختى انتباه عباسى اثناسنده وبالخاصه (مأمون)ك دورنده كعبهٔ علم ، حج علما ، منبت اهل فضل وعرفان ، مقرمترجمين علم وفن ايدى . خليفهٔ مشاراليهدن صكره مقام خلافته كلن برادرى (معتصم) ك پك چوق مقدارده استخدام ايتديكى تركلر طرفندن بغداد اهاليسنه تجاوزات وتعديات اجرا ايدلمسى يوزندن خلقده نفرت وتفرقه حاصل اولمش ايسه‌ده (معتصم) برادرى (مأمون) كبى اعتزاله ميل وشيعه‌يه اكرام والتفات ايتمك مسلكنده بولنديغندن (بغداد) علوم ومعارفجه (مأمون) ك دورنده نه حالده ايدى ايسه (معتصم) ك دورنده‌ده اوحالده قالدى . (معتصم) دن صكره مقام خلافته كلن اوغلى (واثق) دخى مأمونك اثرينه اقتدايى سوديكى جهتله (مأمون) كبى فقها ومتكلمين

آره‌سنده انواع علوم عقلیه ونقلیه‌ده مباحثه‌لر اجراسی ایچون مناظره مجلسلرینی عقد ایدردی [۱] .

(واثق) ۲۳۳ سنه هجریه‌سنده وفات ایدنجه برادری (جعفر متوکل) کندیسنه‌خلف اولدی . (متوکل) شیعه‌ومعتزله‌یه صوك‌درجهٔ شدتله مخالف‌ایدی. حضرت علینك اوغلی حضرت حسینك قبری ایله اطرافنده بولنان منازلك هدمنی امر وخلقی قبرحسینی زیارتدن منع ایتمك درجه‌سنه قدر بوبولده ایلری کیتدی . حضرت علی ایله پك زیاده استهزاده بولنور [۲] وحضرت امامه بغض وعداوتله اشتهار ایدنلر ایله مجالسه وصحبت ایدردی . (متوکل) مأمون ومعتصم وواثق ك اعتقادلرینه بسبتون مخالف بریولده حرکت ایتدی. قرآنك مخلوق اولدیغنه‌دائر اولان قولی‌ابطال وامور دینیه‌ده مباحثه‌ومناظره‌لر اجراسنی منع ایتدیکی کبی بوابطال ومنعه مخالف حرکت ایدنلره دخی مجازاتده بولنه‌رق تقلید یولنه عودتی امر وسنت وجماعته مظاهرت ایلدی . مشایخ ومحدثینه نقل احادیث ایله اکتفا ایلملرینی امر ایتدی . (رشید) ایله خلفلری زمانلرنده الك پارلاق بردورهٔ اعتلایه بالغ اولان علم کلام (متوکل) ك دورنده بواوامر وتضییقات تأثیریله انحطاط وتقهقره اوغرادی . (متوکل) رأی وقیاس طرفدارانی ایله فلسفه اربابنه وسائر علوم دخیله‌یه شدتله دشمن ایدی . مقام خلافته کلیرکلمز همان‌علمایه‌اعلان خصومت‌ایتدی. علمانك برطاقملرینی اهلاك، دیکر طاقملرینی تذلیل ایلدی . بتون علوم ومعارفه واربابنه مسلط بربلا کسیلدی . غیر مسلملر دخی بوخلیفه‌نك زماننده قیافت دکیشدیرمك ، تحقیر وتذلیله دوچار ایدلمك خصوصلرنده پك چوق فلاکتلره دوچار اولمشلردی [۳] . (متوکل) ك (بختیشوع بن جبرائیل) ه غضب ایده‌رك اموالنی مصادره وکندیسنی (بحرین) ه نفی ایلمسی ، اعاظم ادبا وعلم لغت ائمه‌سندن (ابن‌السکیت) نامیله معروف اولان (ابو یعقوب بن اسحق) ی دیلنی قوپارمق شکل فجیعی ایله قتل‌ایتمسی [٤] ، اعاظم کتابدن (عمربن مصرح راججی) یه طاریله‌رق اندن بر چوق پاره وجواهر آلدقدن ماعدا کندیسنه هر کون دایاق آتلسنی امر

---

[۱] مسعودی ۲٦۱ و ۳٦۷ ج ۲ [۲] ابوالفدا ٤۰ ج ۲ [۳] تاریخ المشارقه (الیازیسی) [٤] ابوالفدا ٤۳ ج ۲

ایلسی و بواوریلان ضربه‌لر صایلدیغنده آلتی بیك سله آتلدیغنك تبین ایتمسی [۱] علوم ومعارف اربابنه کوستردیکی خصومت وقایعنك الك مشهورلرندندر .

(متوکل) ۲٤۷ سنهٔ هجریه‌سنده اوغلنك تشویقاتی ایله کندی آدملری طرفندن مقتولاً وفات ایتدیکندن احوال خلافت مضطرب وپریشان اولدی. ترکلرك غائله‌سی ده پك زیاده بیومش ایدی . بوحاللر اکثریتله ایرانلی وعربلردن متشکل اولان ارباب علوم ومعارفه فنا برتأثیر اجرا ایلدی . بونلر آرتق بغداددن نفرت ایتمکه ویواش یواش ممالك اسلامیه‌نك اطراف سائره‌سنه طاغلمه باشلادیلر. دردنجی عصر هجریده ودها صکره علوم ومعارف احراز تکمل ایتدکدن صکره طبیب ، فیلسوف ، هیئتشناس ، مهندس ، علم کلام عالمی ، منطق اربابی ، فقها ، لغویون وسائره‌دن اوله‌رق یتیشن علمادن اکثرینك بغدادك خارجنده یتیشملری بیان ایتدیکمز اسبابه بناءً علوم و معارف منسوبیننك بوصورتله بغداددن طاغلملرندن نشأت ایتمش ایدی .

شوحالده اسلامیتك ظهوری صره‌لرنده طب ، طبیعیات وفلسفه مرکزی اسکندریه‌ده ایکن برنجی عصر هجرینك صوکلرنده (عمر بن عبدالعزیز) ك زمان خلافتنده (انطاکیه) یه انتقال ایتدیکی کبی علوم اسلامیه مرکزی دخی اسلامیتك ظهوری صره‌لرنده (مدینه) ده ایکن بالآخره (بصره) یه وبو - شهردن (کوفه) یه انتقال ایلمشدی . دها صکره (بغداد) شهری تأسیس ایدیلنجه علوم دخیله‌دخی اکا انضمام ایتدیکندن شهر مذکور علوم وادبیات، فلسفه وطب وسائر علوم عقلیه ونقلیه‌ده امامدائن کسلمشدی . (متوکل) ك زماننده احوال خلافت مختل وپریشان اولدقدن صکره ممالك اسلامیه‌نك شوراسنده بوراسنده تفرع وتشعب طریقیله نشو وارتقا قانوننه تبعاً یکی دولتلر تشکل ایدنجه ارباب علوم ومعارف هرطرفه طاغیله‌رق علوم ومعارف ایچون بربرینه حائز رجحان وتفوق متعدد مرکزلر وجوده کلمشدی. علوم ومعارف تدریج ایله شرقاً عراق عجمی‌یه ودها صکره خراسان وماوراء النهره ، غرباً قاهره واطرافنه واندلسه انتقال ایلمشدی .

بلکه اندلس قطعه‌سی ادبیات و شعرده دیکر قطعه‌لری کچمشدی . چونکه

[۱] مسعودی ۲٦۹ ج ۲

اندلس ادبیات و شعرده شرق دول اسلامیه‌سنك وارثی اولمش ایدی . بو جهتله (قرطبه) شهری دولت مروانیه زماننده قبهٔ اسلام ومجتمع علما تشکل ایتمش ایدی . شعر روایت و انشادی ایچون هر طرفدن بو شهره قوشولوردی [۱] . بونکله برابر (قرطبه) کرك شعر وادبیاتده، کرك سائر علومده وبالخاصه علوم دخیله‌ده بغداددن فیضیاب اولمش ایدی . موسیقی بورایه بغداددن کیتدی . بونی اندلسده حکومت سورن ملوك امویه‌نك اوچنجیسی اولان (حکم بن هشام) ك زماننده اندلسه کیدن (زرقون) ایله (علون) نقل ایلدیلر [۲] . فلسفه‌یه کلنجه بو، (مأمون) ه معاصر اولان (عبدالرحمن اوسط) زماننده اندلسه کچمش و (حکم بن الناصر) ك دورنده رواج و اعتلا بولمشدی [۳] . علم طب ایسه بغداددن مغرب بلادینه انتقال ایتدکدن صکره (اسحق بن عمران) واسطه‌سیله اندلسه انتقال ایتمشدی . اصلاً بغدادلی اولان طبیب موما الیه اوچنجی عصر هجرینك ابتدالرنده اندلسه کیدرك بو علمی اورایه برابر نقل ایتمشدی [٤] . بونکله برابر اندلس ومصر اطباسی برزمانلر علم طبده ویا علوم دخیله‌نك دیکر برنده‌کی معلوماتلرینی توسیع واکمال ایتمك ایسته‌نجه بغداده کیدرلردی . حتی اندلس موسویلری کندی دیانتلرینه متعلق اولان فقهی بغداد موسویلرندن اقتباس ایدرلردی [۵] . دیکر ممالك اسلامیه اندلس کبی هپ بغداددن مستفیض اولیوردی .

والحاصل انتباه علمیٔ عباسی خلفاسی طرفندن بغدادده صاچیلان علوم ومعارف تخمی خراسان ، ری ، خوزستان ، اذربیجان . ماوراء النهر ، مصر ، شام ، اندلس وسائرده دخی میوه ویردی . علوم ومعارف مذکور قطعه‌لرده پارلاق دورلر کچیریر ایکن بغداد شهری دخی استمرار قوتی ومرکز خلافت اولمق حسبیله ایچنده بولنان اسباب ثروتك تأثیری ایله علمایه مقر قالدیغندن بوراده دخی خلفانك خدمت طبابتنده ومترجملکده استخدام اولنان خرستیان اطبادن ماعدا اسلاملردنده برطاقم علما یتیشمشدی .

مع مافیه انتباه علمیٔ عباسیدن صکره بغدادده یتیشن غیر مسلم علمانك

[۱] نفح الطیب ۱۷ ج ۱ [۲] نفح الطیب ۷۵۳ ج ۲ [۳] طبقات الاطبا ٦۲ ج ۲
[٤] طبقات الاطبا ۳٦ ج ۲ [۵] طبقات الاطبا ۵۰ ج ۲

اكثرى خلفانك خدمتنه داخل اولمق ايچون عراق جزيره‌سندن وسائره‌دن بغداده كيدنلردن متشكل اولديغى كبى اسلاملردن اولان علمانك اكثرى‌ده عراقك خارجنده يتيشيردى . چونكه دولت عباسيه‌دن تشعب ايدن يكى دولتلرك حكمدارلرندن اكثرى ارباب علوم ومعارفه ترغيبات وتشويقات اجراسيله كندى پايتختلرى اولان قاهره ، غزنه ، شام ، نيسابور ، اصطخر وسائره‌يه جلب ايتمك ايچون ابتداء علمئ عباسى خلفاسنك اثرينه اقتدا ايتمشلردى . اوسايه‌ده على الاكثر علما بورالرده يتيشيرلردى . اعاظم اطبا وحكماى اسلامدن (ابوبكر رازى) رى‌ده ، عالم اسلامك ارسطو وبقراطى اولان (ابن سينا) تركستانده كائن بخاراده ، مشاهير حكماى اسلامدن (ابوريحان بيرونى) سندده واقع (بيرون) ده ، اندلسك دردنجى قرن هجرى اواسطى اطباسندن اولان مشاهير نباتيوندن (ابن جلجل) اندلسده يتيشدكلرى كبى اعاظم حكما واطباى اسلامدن (ابن باجه) مشاهير اطبادن (ابن زهر) واقرباسى اولان (آل زهر) ، حكيم شهير (ابن رشد) ، مشاهير نباتيوندن (ابن روميه) دخى اندلسدن ايديلر .

مصرده كانجه بوقطعه‌نك اكثر مشاهير اطباسى خرستيان ، موسوى وسامريلردن ايدى . فلسفه وطبيعيات علماسندن (ابن الهيثم) ، طبيب شهير (على بن رضوان) ، رئيس الاطبا (الشيخ السديد) ، طبيب حكيم (رشيد الدين ابوحليقه) ، نباتئ شهير (ضياء الدين ابن البيطار) بوقطعه‌ده يتيشمشلردى . شام قطعه‌سنده دخى برچوق اعاظم علما واطبا ظهور ايتمش ايدى . اعاظم حكماى اسلامدن (فارابى) ايله طب وفلسفه وعلوم رياضيه ايله سائر فنونده عصرينك فريدى اولان (ابوالمجد بن ابى الحكم) ، مشاهير حكماى اسلامدن (شهاب الدين سهروردى) ، سياح مشهور (موفق الدين بغدادى) بوقطعه‌ده يتيشنلردن ايديلر . شام قطعه‌سنده يتيشوب طب وفلسفه ايله خلفا وامرايه خدمت ايدن وقدارلرى چوق اولان خرستيان علما واطباسنى‌ده اونوتمامق اقتضا ايدر .

علوم مذكوره علماسى حقنده ايراد ايديلن مطالعاتك عينى فقها ، محدثين ، لغويين ، شعرا كبى علوم اسلاميه علماسى حقندده قابل اطلاقدر . زيرا بغداد شهرى بونوع علمايه مالك قالديغى حالده خارجنده دخى بوعلومده بيوك علما

یتیشمشدی . بغدادك خارجنده یتیشن علمانك حائز اولدقلری (بخاری) ، (نیسابوری) ، (سجستانی) ، (فرغانی) ، (بلخی) ، (خوارزمی) ، (فیروز-ابادی) ، (حموی) ، (دمشقی) ، (فیومی) ، (سیوطی) ، (قرطبی) ، (اشبیلی) وسائره کبی القاب یتیشدکاری اماکنی کوسترمکدهدر .

خلفا ، امرا وعلم

خلفا وامرانك علم ایله اشتغاللری

خلفا وامرا بالذات علوم ومعارف ایله اشتغال ایدن ارباب علم وذکادن تشکل ایتدیکی ایچون علوم ومعارف اهلنه توجه والتفات ونوازشکارانه معامله‌ده بولنملری پك طبیعی برشی ایدی . برمملکتك پادشاهی ویا امیری عالم برآدم ایسه علوم ومعارف اومملکتده فیض واعتلا بولور وارباب مسعود اولور . معلوم اولدیغی اوزره اسلامیتده خلیفه‌نك امور شرعیه‌ده عالم اولمسی شروط خلافتدندر . بناءً علیه خلفا علی الاکثر بوعلومده وقوف واحاطه صاحبی بولنورلر و علوم شرعیه‌دن بحث ایدلمك ایچون مجلسلر عقد وفقها ومحدثینی مظهر حمایه ایدرلردی . فقه وحدیث ایله بوصورتله وقوع بولان اشتغال - آره‌ده موجود اولان ارتباطه بناءً - نحو ، لغت ، تاریخ ایله اشتغاله باعث اولمشدی . ذاتاً علوم ومعارف یکدیکرینه مربوط اولوب دائما بربرینی چکر . دیکر جهتدن ، اسلاملر عراقده اقامت ایدنجه سریان وفرسدن مرکب اولان علوم طبیعیه وفلسفه ونجوم اربابی ایله محاط اولمشلردی . ایشته بوسایه‌ده علوم دخیله‌دن بعض معلوماته مطلع اوله‌رق اوعلومه برشوق وانجذاب حس ایتمشلر و متعاقباً علوم مذکوره ایله مشغول اولمشلردی بواشتغال خلفا وامرانك تنورینه خدمت ایتدیکندن اوزماندن اعتباراً خلفادن برطاقم ذوات علوم ادبیه‌دن ماعدا علوم طبیعیه‌ده‌دخی عالم اوله‌رق یتیشمشلردی .

خلفای عباسیه‌نك اك عالمی (مأمون) ایدی . مشار الیه علوم شرعیه ولغویه ، نجوم ، فلسفه ومنطقده ید طولی صاحبی ایدی . اندلسده ٣٦٦ سنهٔ هجریه‌سنده

وفات ایدن (حکم بن ناصر اموی) ، مصرده ٤١١ سنه‌سنده وفات ایدن (حاکم بامرالله فاطمی) سائر دول اسلامیه‌ده (مأمون)ه مقابل علمادن اوله‌رق یتیشن حکمدارلردن ایدیلر . مشارالیهمادن (حکم) علم تحصیلنه وکتاب جمعنه پك مراقلی اولدیغندن هرطرفدن کتاب جلبی ایچون پك چوق پاره‌لر صرف ایدردی. (حاکم) ایسه علم هیئتده معلومات واسعه‌یه مالك ایدی . آتیده کوستره‌جکمز اوزره بر رصدخانه انشا وبر کتبخانه تأسیس ایلمشدی . ٢٣٨ تاریخنده وفات ایدن اندلس امیری (عبدالرحمن اوسط) دخی علمادن ایدی [١] . مشارالیه اندلس ملوکی ایچنده کندیسنه ال اول فلسفه کتابلری واصل اولان ، انلری مطالعه ایدن ، (مأمون)ك زماننه یقین بردورده یتیشدیکی ایچون انك اثرینه تبعاً افکار فیلسوفانه اظهار ایلین ایلك ذات ایدی . بوایکی حکمداردن اول خلفادن هیچ بری فلسفه بیلمزدی . بالفرض بیلسه بیله بیلدیکنی کیمسه‌یه کوسترمکه جسارت ایده‌مزدی . اولکی خلفا (منصور) و (رشید) کبی علوم دخیله‌دن یالکز علم نجومی بیلیرلر وانکله مشغول اولمقله اکتفا ایدرلردی . بعض خلفانك فلسفه وعلم طبیعی ایله کوزکملری انتباه عباسیدن صکره وقوع بولمشدی .

ادبیات وشعره کلنجه خلفا بوایکی شیده معلومات واسعه‌یه مالك ایدیلر . شعر بحثنده ادبیات وشعرایله اشتغال ایدن خلفایی کوسترمش ایدك . برنجی خلیفهٔ عباسی (سفاح) محادثات ایله (نزار) و (یمن)دن اولان عربلرك مفاخراتندن پك زیاده خوشلانیردی . ایکنجی خلیفه (منصور) عربلره دائر برچوق معلومات تاریخیه وادبیه بیلیردی . حتی بوکا دائر برکتابی واردر [٢] . دردنجی خلیفه (هادی) کندیسنه وقائع تاریخیه واشعار نقل ایدن ادبا ایله مصاحبه‌لرده بولنوردی . خلفای عباسیه‌دن (معتز بن متوکل)ك اوغلی مشاهیر ادباوشعرادن (ابن المعتز) علم بدیعه دائر ایلك کتاب یازان ذات ایدی . خلیفه (مهدی)نك اوغلی (ابراهیم) ادبیات وشعر اعاظم رجالندن معدوددر . کذلك حلبده اجرای حکومت ایدن (بنی حمدان) ، اندلسده حکومت سورن (بنی عباد) ، بغدادده اجرای حکومت ایلین (بنی بویه) ادیب وشاعر ایدیلر .

[١] نفح الطیب ١٦٤ ج ١ [٢] مسعودی ١٥٩ ج ٢

خلفا وامرا ارباب علم وذكاىى ايلرى برموقعـده طوته‌رق انلردن وزرا انتخـاب ايدرلردى . (رشيد)ك وزيرى (يحيى بن خالد برمكى) ، مصرده‌كى ملوك فاطميه‌دن (عزيز بالله)ك وزيرى (يعقوب بن كلس) علماى وزرادن اولدقلرى كبى دول عباسيه و دول سائرۀ اسلاميه‌نك اكثر وزراسى‌ده علمادن انتخاب اولنوردى .

بردولتـك حكمدارى ارباب علم ومعارفدن ايسـه انك دورنده علمانك چوغاله‌جغى وسايه‌سنده علوم ومعارفك شعشعه‌دار اوله‌جغى شبهه‌سزدر. چونكه خلق ، باخصوص حكومات مطلقه‌ده ، پادشاهلرينك احوال وحركاتنه تابع اولورلر. افكار؛ حكمدارك خوشنه كيدن يوله دوكولور . علوم ادبيه علماسندن (اسامه بن معقل) : « سفاح خطبه‌لره ورسائله رغبت ايتديكندن ارباببى حمايۀ مخصوصه‌سى آلتنه آله‌رق انلره مكافات واحسانلر ويريردى . ايشته بوسببه مبنى انك توجهنه نائل اولمق ايچون بيك رساله وبيك خطبه حفظ ايليه‌رك بوسايه‌ده توجهنه نائل اولدم . مشاراليهدن صكره مقام خلافته كلن (منصور) مسامراته واخبار وايام عربه اهميت ويريردى . وبو علملرك ارباببى مظهر التفات ومكافات ايدردى . بوخليفه‌نك توجهنه مظهر اولمق ايچون‌ده مسامرات واخباردن حفظ ايتمك برشى براقدم . (موسى الهادى) يه كلنجه بوخليفه شعره مراقلى ايدى . چوق شعر بيلنلره ميل ايدردى . بونك توجهنى قازانمق ايچون دخى حافظه‌مه توديع ايتمدك نادر بربيت ، فاخر برشعر ، ديلدن ديله سيار برنسيب (غزل) براقدم. برانسان علوم ادبيه‌ده يد طولى صاحبى اولمق ايچون خلفـانك اوعلملره ميل واربابنى مظهر حمايه ومكافات ايتملرى قدر برعامل مشوق يوقدر» ديبوركه[١] بومطالعات بوبابده‌كى ادعامزى مؤيد اولان ادله جمله‌سندندر .

خلفا وامرانك نامنه كتاب تأليفى

مار الذكر عوامل ومؤثرات هرعصر وهردولتده نافذ الحكم ايدى. خليفه

[١] همدانينك (كتاب البلدان) ى ١

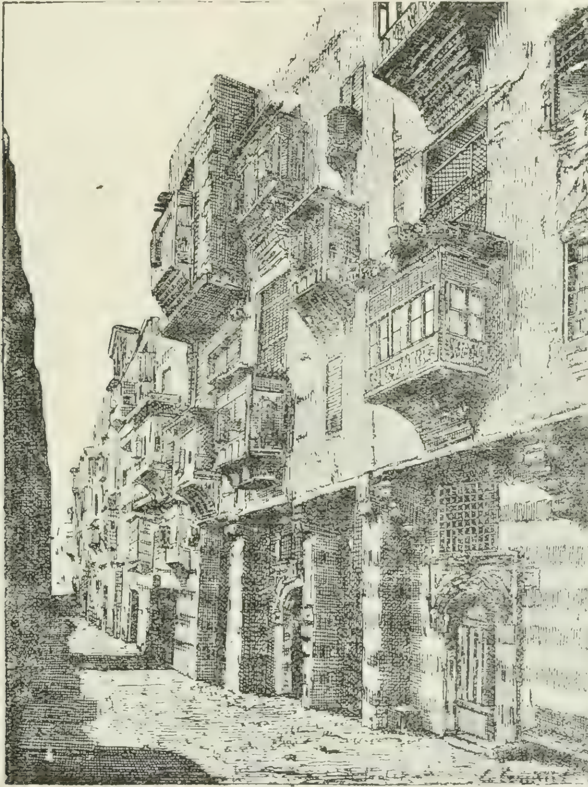
(مأمون) ك علمه محبتى وبرطاقم معلومات مكتسبه‌سى اولمسه ايدى كتاب ترجمه‌سنه اقدام ايتمزدى . مشاراليه‌مسائل علميه ايچون مناظره ومحاوره انجمن ومجلسلرينى عقد ايدردى . ائمهٔ نحويوندن (فرا) يه اصول نحوك جمعنى امر ايدن وبومقصده وصول ايچون امام مشاراليهى براوطه‌ده اوطورده‌رق مدار معيشتنى دوشونمسون ديه كنديسنه بول برمعاش باغلايان كنديسى ايدى [١] . ايشته بوسايه‌ده خليفهٔ مشاراليهك زماننده علوم ومعارف وبالخاصه فلسفه ـ چونكه فلسفه‌يى سويوردى ـ بيوك برفيض بولدى . معارفپرور هيچ برحكمدار ويا امير بوله‌مازسكزكه علما انك اطرافنده بالاجتماع شعبات علومدن سوديكى شيلره دائر كنديسنه كتاب يازوب مكافاتنه مظهر اولمسونلر . بوسائقه ايله مورخيندن ومدينه‌نك قدمای اعيان علماسندن (محمد بن اسحق) خليفه (منصور) ك نامنه حيره‌ده بولنديغى صره‌ده (كتاب المغازى) يى تأليف ايتديكى كبى [٢] (ابن بكار) دخى (موفق بالله) ك نامنه (الموفقيات) اسميله معروف اولان (كتاب الاخبار) ى تحرير ايلمش ايدى [٣] . ينه عين سائقه ايله (رازى) خراسان اميرى (منصور بن اسحق بن اسمعيل بن احمد) ك نامنه (المنصورى) اسمنده‌كى كتابنى يازمش ايدى . آل بويه‌دن (عضدالدوله بن بويه) بغداده استيلا ايتديكى زمان ارباب علم ومعارفه توجه وميل كوستردىكندن علما هرطرفدن نزدينه كيدرك نامنه (كتاب الايضاح فى النحوم) ، (كتاب الحجه فى القراءات) ، (كتاب الملكى فى الطب) ، (كتاب التاجى فى تاريخ الديلم) وسائره كتابلرينى يازوب كنديسنه تقديم ايتمشلردى [٤] . كذلك عينى تأثيره بناءً مشاهير اطبادن (سعيد بن هبةالله) دخى خلفاى عباسيه‌نك يكرمى يدنجيسى اولان (مقتدى بامرالله) ك نامنه طبه دائر (كتاب المغنى) يى تحرير ايلمش ايدى [٥] .

علمابعضاً وزرا وامرانك نامنه دخى كتاب تأليف ايدرلردى . نته كيم (حريرى) مقاماتنى خلفاى عباسيه‌دن (مسترشد) ك وزراسندن (انوشروان بن خالد بن محمد قاشانى) نك نامنه يازديغى كبى [٦] دولت عباسيه دورنده يتيشن مشاهير

---

[١] طبقات الادبا ١٣٧ [٢] ابن خلكان ٤٨٣ ج ١ [٣] مسعودى ٢٤١ ج ١
[٤] ابوالفدا ١٢٩ ج ٣ [٥] طبقات الاطبات ٢٥٥ ج ١ [٦] الفخرى ٢٧٤

اطبادن (جبريل بن عبيدالله بن بختيشوع) دخی آل بويه وزراسندن ومشاهير ادبادن (صاحب بن عباد) ك نامنه ـ اكا اولان محبتنه مبنی ـ تأليف ايتمش ايدی . سائر خلفا ، امرا ووجها نامل‌رينه كتاب تأليف ايدن برچوق علمانی‌ده اكا كوره قياس ايديكز . اعاظم نامنه بوصورتله كتاب تأليف ايدلمسی على الاكثر

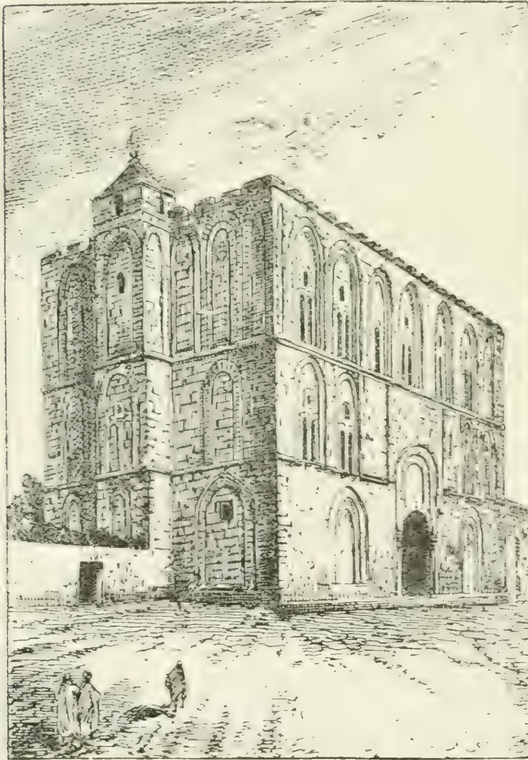

قاهره‌ده بر زقاق

او اعاظمك بيوك احسانلرينه نائل اولمق مقصديله وقوع بولوردی . علما بو يوزدن پك چوق پاره‌لره نائل اولمقده ايديلر . اندلس ملوك امويه‌سندن (هشام بن حكم بن عبدالرحمن) ك وزيری (محمد بن عبدالله بن ابی عامر المنصور) كندی نامنه مشاهير ادبادن (ابوالعلاء صاعد بن الحسن بن عيسای ربعی بغدادی) طرفندن تأليف اولنان (الفصوص) كتابی ايچون ٥,٠٠٠ دينار

مكافات ويرمش ايدى [١] . (فردوسى) شهنامه‌سنى سلطان محمود غزنوى نامنه هربيتى ايچون بردينار ويرملك اوزره نظم ايتمش ايدى كه آلتى بيك بيتى حاويدر .

مع مافيه كرك خلفا ووزرا ، كرك امرا وسائر اعاظم كندى نام‌لرينه تأليف اولنان كتابلر ايچون قولاى قولاى مكافات ويرمزلردى . بالعكس او مؤلفاتى مطالعه وتدقيق ايدرك نافع وقيمتدار آثاردن ايسه مؤلفلرينى شايان مكافات بولورلر ودكل ايسه كتابلره اهميت ويرمدكدن ماعدا بعضاً مؤلفلرينى جزايه بيله چارپارلردى . حكيم شهير (ابوبكر رازى) بالاده ذكرى كچن (منصور بن اسحق) ك نامنه صنعت كيميايه دائر بركتاب يازدرق مكافات اولمق اوزره اندن بيك دينار آلمش ايسه‌ده (منصور) كتابك ايچنده بولنان قواعد ومطالعاتك فعلياته تطبيقنى طلب ايتمش ، (رازى) فعلياتى كوسترمكدن اظهار عجز ايدنجه (منصور) كنديسنه : « بر حكيمك حكمت نامى آلتنده يازه‌جغى كتابلرده يالان شيلر تخليد ايده‌جكنى وبو يالانلر ايله خلقك بوش

عربلر طرفندن سيچليا اطه‌سنده پالرمو شهرنده انشا اولنان (جيزه) قصرينك جبهۀ اصليه‌سى

[١] نفح الطيب ٧٢٨ ج ٢

یره اوغراشملرینه سبب اوله‌جغنی امید ایتمیوردم . بکا مراجعتك و یورغونلغك ایچون سکا مکافات ویردم . شمدی یالان شیلر یازمغه جرأت‌ایتدیکدن طولایی سکا مجازات ویرمك اقتضا ایدر » دییه‌رك یازدیغی کتابك پارچه پارچه اولنجه‌یه قدر باشنه اورلمسنی امر ولوازم سفریه‌سنی ویره‌رك کندیسنی بغداده اعاده ایتمشدی [۱] .

بعض امرا وسلاطین ـ باخصوص اندلسده دولت امویه‌نك انقضاسندن صکره تشکل ایدن طوائف ملوك زماننده ـ علمایی کندیلرینه یاقلاشدیره‌رق کندی نامرینه انلره کتاب یازدیرمقله فخر ومباهاتده بولنورلردی وکندیلری جاهل اولدقلری حالده محضا معارفپرور کورنمك اوزره علم اهلنی حمایه‌ایدرلردی. چوقلری، باخصوص ابتدای حاکمیتلری صره‌لرنده، کندیلرینه معارفپرور برامیر ویا سلطان شهرتی اطلاق اولنسون دییه علما وادبا ایله مجالسه ومباحثه‌لرده بولنورلردی [۲] . « فلان عالم فلان امیرك یاننده » و « فلان شاعر فلان سلطانك معیتنده‌در » دینلمه‌سی انلرجه وسائل فخردن عد اولنوردی . علما وشعرا کندیلرینه اوصورتله اهمیت ویرلدیکنی کورنجه امرا وملوکه قارشی ناز کوسترمکه باشلایه‌رق معین وبیشین اولمق شرطیله پاره آلمقسزین امرا وملوکك مدحنه دائر برشی‌یازمازلردی . امرا وسلاطین انلره ایسته‌کلرینی ویریرلردی. بعضاً دخی برامیر علمادن برندن کندی نامنه برکتاب یازلمسنی طلب ایتدیکی وبونك ایچون بیوك برمکافات ویرمك ایستدیکی حالده اوعالمك موافقتنی استحصال ایده‌مزدی . روایته کوره ٤۳٦ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن اندلسك مشاهیر ادباسندن (ابو غالب تمام بن غالب بن عمر قرطبی) لغته دائر اولان (تلقیح العین) کتابنی یازدیغی زمان اندلس‌طوائف ملوکندن (دانیه Denia) شهری امیری (ابو الحسن مجاهد عامری) [۳] کندیسنه بیك دینار وبربینك حیوان وکسوه کوندره‌رك یازیلان کتابك کندی اسمنه نسبت ایدلمسنی ، یعنی نهایتنه : « بوکتاب ابوغالب طرفندن ابوالحسن مجاهد نامنه تألیف ایدلمشدر » دینلمسنی طلب ایتمش ایدی . (ابو غالب) تکلیف وهدیه‌لری رد ایتدی . « بوکتابی

[۱] ابن خلکان ۷۸ ج ۲ [۲] نفح الطیب ۱۰۱ ج ۱ [۳] اصلده ابوالجیش دینیلیور .

خلقك استفادەسنه خدمت ، سعى وهمتمى تخليد ايتمك ايچون يازدم . كتابك كوكسنه غيرك اسمنى قويوب بوشرفى اكا نصل ويريرم ؟ » ديدى. (ابوالحسن مجاهد) عالم موماليهك بوجوابنه مطلع اولنجه ابا واستكافنى تقدير ايدرك هدايانى برقات دها تزييد و « ضررى يوق . بنى كتابنده ذكر ايتمسون. نصل ايسترايسه اويله يازسون » سوزلرينى ايراد ايلدى [١] .

بونكله برابر بعض علما كندى اوغللرى وبرادرلرى ودوستلرى ايچون كتاب تأليف ايدرك بويوزدن هيچ برمكافات بكلمزلردى . بعضاً دخى كندى نفسلرى ايچون كتاب يازارلردى . مشاهير علمادن (دميرى) نك (كتاب الحيوان)نك مقدمەسندە وارد اولان لطيف سوزلردن اولەرق مؤلف : « بو بركتابكه كيمسه بندن تأليفنى طلب ايتمدى » ديبور .

والحاصل مدنيت اسلاميه خلفا سرايلرندن باشلايەرق مسجدلره ، امرا وعوامك خانەلرينه ، شرقى وچالغى محللرينه قدر هريردن ومرصنفدن علما وفضلا ايله مالامال ايدى . او مدنيت اهلى هرنوع علوم ومعارفدن وادبياتك بالجمله فروع وشعباتندن ، شعر وسائرەدن بحثلر ومناظرەلر اجراسى ايچون مجلسلر عقد ايتدكلرى كبى اوغللرينى ، برادرلرينى ، كولەلرينى ، جاريەلرينى واوطەلقلرينى تحصيل علمه مجبور ايلرلردى . جاريەلره تحصيل علم ايتديردكدن، تربيه وتهذيبلرينه باقدقدن ، كنديلرينه قرآنك حفظى ، اشعار ، تاريخ ، نحو، عروض وتغنى يى اوكرتدكدن صكره بربرلرينه هديه ايدرلردى. (هرون الرشيد)ك زوجەسى واوغلى (امين) ك والدەسى (زبيده) نك يانندە قرآنى حفظ ايتمش يوز جاريه وار ايدىكه قرائتدن مشاراليهانك سرايندن آرى كوولديسى كبى بركوولدى ايشيديليردى [٢] . او دورلردە تحصيله اوقدر اهميت ويريرلردىكه حتى مختثلرك بيله تحصيل وتربيەسنه باقيليردى . (قرطبه) ده هجرتك بشنجى عصرى ابتدالرنده مختثلر دن علم ادبده يد طولى صاحبى بر طاقم كنجلر وار ايدىكه بوعلمه دائر كتابلر يازمشلردى [٣] .

بوندن دها غريبى كتاب مؤلفلرى شويله طورسون كتاب مطالعه وحفظ ايدنلره دخى برچوق پارەلرك بذل واعطا ايدلمسى ايدى . دولت ايوبيه ملوكندن

---

[١] نفح الطيب ٧٨٠ ج ٢ [٢] ابن خلكان ٩٧ ج ١ [٣] نفح الطيب ٧٢٩ ج ٢

شامده حكومت سورن (ملك اشرف مظفرالدين موسى بن يوسف) علوم ادبيه‌يه پك زياده مراقلى اولديغندن (زمخشرى) نك (كتاب المفصل) نى هركيم ازبر ايدرسه اكايوز دينار ايله برخلعت ويره‌جكنى وعد ايتمش وپك چوق كيمسه‌لر كتابى ازبر ايدرك مكافاتى آلمشلردى [۱] . بو ايسه مثلى ايشيدلمامش مناقبدن عد اولنور .

مؤلفلر ويازدقلرى آثار

علوم ومعارف او رتبه رواج واعتلا بولدقدن صكره مؤلفلر ايله آثارك چوغالمسى ، تتبعات ومطالعاتلرينك بيوك بر وسعت كسب ايتمسى ، اوصره‌لرده اسلاملرك تحت حاكميتلرنده بولنان ممالك متمدنه دن شام ، مصر ، عراق ، فارس ، خراسان ، ماوراءالنهر ، هند ، مغرب ، اندلس وسائره قطعه‌لرينك عرب ، فرس ، روم ، يهودى ، سريانى ، هندى ، ترك ، ديلملى ، قبطيلردن اولمق اوزره ملوكدن ، امرادن ، وزرادن ، اغنيادن ، فقرادن بر چوق مؤلفلرك يتيشمسى غريب كورلمز . بومؤلفلرك مؤلفاتى طبيعيات ، الهيات ، عقليات ، رياضيات ، ادبيات ونقلياته دائر قريحه وذكاى بشرينك اوزمانه قدر كشف وتدوين ايتديكى باالجمله معلوماتى احتوا ايلمش ايدى . مؤلفين اسلاميه طرفندن اجرا ايديلن تدقيقات وتتبعات واسعه علوم ومعارفك تنوع وتشعبنه باعث اولديغندن اعاظم علماى عثمانيه‌دن (طاشكبرى‌زاده) نك (مفاتح العلوم) نده ذكر ايدلديكى اوزره بوشعبه‌لرك عددى بشيوزى آشمش ايدى . لسان عربى‌يه مخصوص اولان علوم اسلاميه ايله آداب اسلاميه‌دن ماعدا بوشعبات علومدن اقتصاد سياسى ، حكمت تاريخيه ، موسوعات تاريخيه وجغرافيه (انسيقلوپه‌دى) كبى بعضلرى واردركه اسلاميتدن اول موجود دكل ايدى .

اسلاملر اوقدر چوق كتاب يازمشلردى كه تعدادلرى اون بيكلره ايريشير . اون برنجى عصر هجرى‌يه قدر نامى قاله‌بيلوب (كشف الظنون) كتابنده ذكر

---

[۱] ابن خلكان ۳۹٦ ج ۱

اولنان آثار اسلاملرك نه‌قدر چوق کتاب یازدقلرینی کوسترمکه کافیدر . شرح وهامش صورتیله یازیلان شیلردن ماعدا مذکور کتابده کوستریلن مؤلفاتك مجموعی (١٤،٥٠١) ه بالغدر . فرق اسلامیه آره‌سنده ظهورایدن فتنه واختلاللر وسائر فلاکتلر اثناسنده دوچار ضیاع اولملری سببیله نام ونشانلری قالمیان اثرلرایله آتیده کوستریله‌جکی اوزره والیلرطرفندن منسوبینی قهر وتنکیل ایتمك مقصدیله فلسفه وتفرعاتنه متعلق یاقیلان کتابلر حسابه داخل دکلدر . فی‌الحقیقه اوظالم والیلر فلسفه وتفرعاتنه دائر اوقدر چوق کتابلر امحا ایتمشلردرکه اعتلا دورنده بونجه امکلر صرفیله ترجمه ویاتألیف اولنان کتابلرك قسم اعظمی یوق ایدلمش ، بونوع آثاردن یالکز پك آزبرشی قاله‌بیلمشدر .

مؤلفات اسلامیه‌دن ضیاعه اوغرایان کتابلر باقی قالان آثارك بر قاج مثلی اولدیغی شبهه کوتورمز برحقیقتدر . (مسعودی) ، (طبری) ، (ابن‌الاثیر) وسائره کبی اسکی مؤلفلردن بعضلری ، تحریر ایتدکلری آثارك مقدمه‌لرنده ، مأخذ ومرجع اتخاذ ایلدکلری بر چوق کتاب اسمنی ذکر ایتدکلری حالده فهرست کتابلرنده اومؤلفاتدن پك آزلرینك اسمنی بوله‌بیلمکلکمز مدعامزی مؤید ادله‌دندر .

اسلام مؤلفلری ایچنده بیکه قدر یوزلرجه کتاب یازانلر واردی . مثلا مشاهیر ائمه‌ٔ ادبدن (ابوعبیده) نك آثاری مختلف علملره دائر اولمق اوزره (٢٠٠) ، ائمهٔ فقهادن (ابوالعباس بن‌سریج) ك مؤلفاتی (٤٠٠) ، اندلسك کبار علماوادباسندن (ابن‌حزم) ك یازدیغی کتابلر (٤٠٠) [*] ، (کندی) نك آثاری ٢٣١ ، صلاح‌الدین ابوبینك وزیری اعاظم ادبادن (قاضیٔ فاضل) ك اثرلری (١٠٠) ه بالغ اولمش ایدی . (رازی) ، (سیوطی) ، (ابن سینا) کبی برچوق علمانك مختلف موضوعلره دائر تحریر ایتدکلری آثارك مقدارینی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز . حتی اندلس عالمی (عبدالملك بن حبیب السلمی) کبی بعض علما بیکر کتاب یازمشلر ایدی [١] . اعاظم علمادن (جمال‌الدین . الحافظ) طرفندن تألیف اولنان آثار مدت عمری اوزرینه تقسیم ایدیلنجه هرکون ایچون طقوز کراسه دوشدیکی کورلمشدر [٢] .

---

[*] قاموس الاعلامده سهواً ٤٠٠٠ اثر دینیلیور . [١] نفح الطیب ٣٣١ ج ١

[٢] ابن خلکان ٢٩٧ ج ١

مؤلفات مذکوره‌نك بیوکلکنی‌ده نظر مطالعه‌یه آلمق اقتضا ایدر . چونکه اوآثارك بعضلری وبالخاصه کتب تاریخیه اونلرجه جلددن متشکلدر . مثلا (سبط ابن جوزی) نك (مرآة الزمان) ی اللی ، (ابن عساکر) ك (تاریخ دمشق) ی سکسان ، (خطیب بغدادی) نك (تاریخ بغداد) ی ۱٤ ، (اغانی) ۲۰ ، (ابن الاثیر) ۱۲ جلده بالغدر . علوم ادبیه‌نك غیری علومه دائر اولان مولفات دخی بیوك یازیلیردی . نته‌کیم (دینوری) نك (کتاب النبات) ی آلتمش جلددن مرکبدر [۱] . کتابلرك حجمی زمانك اختلافی ایله مختلف طوتولوردی . جلدلرك حجمنی (ابن الاثیر) و (اغانی) نك جلدلرینه قیاساً تعیین ایتمك لازم کلسه هر جلدی ایکی یوز ویا دها زیاده صحیفه‌دن عبارت عد ایتمك اقتضا ایدر . فقط بعض نصلردن جلدك اون یاپراقدن تشکل ایتدیکی مستبان اولمقده‌در [۲] . احتمال که جلدك حجمی کتابلرك موضوعلرینه کوره مختلف طوتولوردی .

عربلرده بیوك حجمده تألیف اولنان کتابلر علی الاکثر یازلدیغی موضوع ایله او موضوعه قریب اولان سائر شیلری حاوی اولمق اوزره موسوعات (انسیقلوپه‌دی) طرزنده یازیلیردی . مثلا (یاقوت حموی) نك (معجم البلدان) نك موضوعی فی الاصل جغرافیه‌یه دائر ایسه‌ده علما وادبای اسلامدن بیوك برقسمنك ترجمهٔ احوالنی‌ده احتوا ایتمشدر . (اغانی) کتابی دخی فی الاصل تغنی‌یه دائر براثر ایسه‌ده جاهلیت واوائل اسلامیتده عرب تاریخ وادبیاتنه دائر برچوق مهم مطالعات وفوائدی شاملدر . کذلك (العقد الفرید) کتابی علوم ادبیه‌یه دائر برکتاب اولدیغی حالده شعر ، عروض ، اخلاق ، تاریخ وسائره‌یه متعلق برچوق فوائدی جامعدر . تراجم احوال ومطول تاریخ کتابلری و (ابن سینا) نك (قانون) ی ایله (رازی) نك (ملکی) ویا (ملوکی) کتابی کبی علم طبه دائر اولان مؤلفات دخی اوطرزده یازیلیردی . ذکر اولنان (قانون) کتابی تشریح ، فیسولوژی (وظائف اعضا) ، پاتولوژی (علم امراض) نباتات ، صیدله (اجزاجیلك) وسائره کبی فنون طبیه‌نك کافه‌سنی شاملدر . بعضاً اوبیوك کتابلر ، (دمیری) نك (حیاة الحیوان) ی کبی ، بربرینه اوزاق اولان موضوعلری

[۱] نفح الطیب ۸۸٤ ج ۲ [۲] ابن خلکان ۲۳۰ ج ۲ وطبقات الادبا ۱۰۵

بیله محتوی اوله‌رق یازیلیردی . مذکور کتاب علم حیوانه‌دائر ایسه‌ده تاریخ، ادبیات ، اخلاق ، طب، صیدله ونباتاته متعلق بك چوق معلوماتی احتوا ایتمشدر. کذلك (کشکول) کتابی ادبیات وحکمیاته دائر برکتاب اولدیغی حالده جبر ، هندسه ، منطق، نجوم ، فلسفه . تاریخ ادبیات ، لاهوت ، فقه ، حدیث وسائره کبی بربرینه ضد برطاقم فصللری وبحثلری‌ده جمع ایتمشدر .

مدنیت اسلامیه‌نك علوم دخیله‌یه ایتدیکی تأثیر

مدنیت اسلامیه مظهر اعتلا اولوب‌ده علوم دخیله ممالك اسلامیه‌ده انتشار ایلینجه اسلاملر بوعلومك تحصیلنه اهمیت ویره‌رك اصحاب اصلیه‌سنه احراز تفوق ایتمش برطاقم علما وارباب دها یتیشدیردکاری کبی اوعلومه کندیلرندن اکتشافات جدیده دخی علاوه ایلدکلرندن علوم مذکوره اسلامیت وآداب اسلامیه‌نك اقتضاسی ودیکر اقوامك علوم ومعارفی ایله امتزاجی تأثیریله تنوع وترقی ایلیه‌رك مدنیت اسلامیه‌یه مخصوص برشکل آلمشدی . اوروپالیلر یونان علوم ومعارفنی احیایه تشبث ایتدکلری زمان قسم اعظمنی بویله‌جه رنك اسلامی ایله ممزوج اولدیغی حالده عربیدن نقله مجبور اولمشلردی . شوحالده اسلامیتك مدنیت قدیمه علوم ومعارفنه اجرا ایتدیکی تأثیر حقنده معلومات ویره‌لم .

١ — اسلامیتده فلسفه

اسلاملر فلسفه‌یی (افلاطون) و (ارسطو) نك کتابلرندن ویونانلیلر طرفندن بوآثاره یازیلان شرحلر ایله علاوه ایدیلن مطالعه‌ندن اوقومشلردی . یونان فلسفه‌سی منطق ، طبیعیات ، الهیات واخلاقیاتی شامل ایدی . اسلاملر اول امرده بوکتابلری مطالعه ، متعاقباً شرح وتلخیص ایتدکدن صکره کندی

قريحه‌لرندن او موضوعلره دائر مؤلفات وجوده كتيرمكه صرف همت ايتمشلردى.
علما بالجمله علوم ايله مشغول اولورلردى . انك ايچون اسلام علماسندن مثلا
طب وهيئته اهميت ويرمكسزين فلسفه‌ايله ، ياخود فلسفه وهيئته باقمقسزين علم
طب ايله وياخود عكسى‌ايله اشتغال ايدنلر پك نادر بولنوردى. حتى (حنين) ك
« طبيب فيلسوف اولمق كركدر » سوزى علم طب‌ايله اشتغال ايدنلرك فلسفه‌ايله‌ده
اشتغال ايتملرى لزومنى برفرض كبى كوسترييوردى . مع‌مافيه برعالم‌هانكى علمده
دها زياده اقتدار ومزيت كوسترير ايسه اوعلم اكا لقب اولوردى .

شرقده اسلام فيلسوفلرى

اسلام حكماسنك اك بيوك ، اك مشهور واك قدملينى سائر حكماى
اسلاميه‌نك خلافنه اوله‌رق اصلاً عرب اولان ونسبى (كنده) ملوكنه متصل
بولنان (يعقوب بن اسحق بن الصباح الكندى) ايدى . بوسببدن مشار اليه
(فيلسوف العرب) نام مفخرتى ويرلمشدر . ايشته عربلر اوائل اسلاميتده
حتى علوم اسلاميه دخى داخل اولديغى حالده ، علوم ومعارف ايله اشتغالدن
استنكاف ومدنيت قديمه علومندن مصر وفارس قطعه‌لرنده بولدقلرى آثارى
امحا وافنايه غيرت ايله وقت كچيرمش ايكن دها صكره مدنيتلرى زماننده ،
حتى اجنبى علوم فلسفيه‌سى دخى داخل اولمق اوزره ، علوم ومعارفك جمله‌سيله
اشتغاله جان آتمشلردر . شايان دقتدركه كنديلرندن بوعلوم ايله ايلك اشتغال
ايدنلر پادشاه‌زاده‌لر ايدى . حكيم مشاراليه (متوكل) ك زماننه قدر (مأمون)
و (معتصم) ه معاصر اولوب انلرك نزدنده بيوك برقدر واعتبارى وطب ،
فلسفه ، حساب ، منطق ، الحان (موسيقى) ، هندسه ، طبائع اعداد وعلم نجومده
اقتدار ومهارت فوق العاده‌سى وارايدى. (كندى) يازديغى آثارده (ارسطو) نك
مسلكنى تعقيب وبرچوق آثار ترجمه ايلمشدر . اك مقتدر مترجملردن ايدى .
اسمنك مترجملر ميانده ذكر ايدلمامسى ترجمه‌يى پاره قازانمق ايچون صنعت

اتخاذ اهتمامسندن ایلری کلیور. علوم دخیله‌لك اکثری حقنده پك چوق کتابلری واردر. آثار مذکوره‌نك مقدارینی، باحث اولدقلری علوم اعتباریله، (فهرست) کتابندن نقلاً آتیده کوستریبورز:

۲۲	کتاب	فلسفه‌یه دائر	۲۳	کتاب	طبیعیاته الخ دائر
۱۱	»	حسابه »	۸	»	کریاته »
۱۹	»	نجومه »	۹	»	منطقه »
۲۳	»	هندسه‌یه »	۷	»	موسیقی‌یه »
۱٦	»	فلکیاته »	۱۰	»	احکامه »
۲۲	»	طبه »	۵	»	نفسه »
۱۷	»	جدله »	۸	»	ابعاده »
۱۲	»	سیاسته »	۵	»	تقدمةالمعرفه‌یه »
۱٤	»	احداثه »	مجموعی	۲۳۱	کتاب

(کندی) نك ذکر اولنان کتابلرینك قسم اعظمی ضائع اولمشدر. آنجق اسملرینك تدقیقندن حکیم مشار الیهك او علوم وفنونده واضعلرینی تنقید وتخطئه ایده‌بیله‌جك اقتدار ومهارت صاحبی اولدیغی کوسترمکده‌در. (کندی) نك مسلکنی تعقیب ایتمش شاکردلری واردر.

(کندی) دن صکره ۳۳۹ سنه‌سنده وفات ایدن (ابونصر فارابی) یتیشمشدر. (فارابی) اصلاً ترکستانده واقع (فاراب) شهرندن ایسه‌ده ایرانلی ابوینـدن طوغمشدر [۱]. حکیم مومااليه شامده یتیشمش واوراده تدریس علوم ایله وقت کچیرمشدر. برحکیم کامل ایدی. (کندی) نك تحصیل ایتدیکی کافهٔ علوم ومعارفی احراز ایتدکدن ماعدا برچوق علومده وبالخاصه منطقده اکا تفوق ایتمش، فلسفه وتحلیل قیاسده پك درین کیتمش، قواعد منطقیه‌یی غایت واضح برشکله قویمشدر. فارابی (احصاء العلوم والتعریف باغراضها) و (السیاسة المدنیه) کتابلری کبی بعض آثار یازمشدرکه کندیسندن اول هیچ برعالم اویولده کتاب یازمامشدی. مذکور کتابلردن

[۱] طبقات الاطبا ۱۳٤ ج ۲

برنجيسى قاموس علوم ومعارف (آنسيقلوپه‌دى) شكلنده محرردر . دها اول اوطرزده تحرير ايدلمش بركتاب يوقدر . ايكنجيسى ايسه مدنيت حاضره اختراعاتندن عد ايدلمكده اولان (اقتصاد سياسى) يه دائردر . حقيقت حالده بوعلمك وجودى بوندن بيك سنه اول يتيشن (فارابى) ايدى . دها صكره كلن (ابن خلدون) دخى مقدمه‌سنده بوعلمدن بحث ايتمش ايدى . (فارابى) علم موسيقيده دخى براقتدار خارق العاده‌يه مالك ايدى . آتيده موسيقى بحثنده كوروله‌جكى قانون آلتنى كنديسى اختراع ايتمشدر . زمانه قدر غير مصحح قالمش اولان ترجمه‌لرى تصحيح ايتديكى ايچون حكيم مشار اليهه (معلم ثانى) نامى ويرلمشدر [١] .

علماى اسلاميه ميانده فلسفه ايله تميز ايدن علمادن برى ده ٤٢٨ سنه‌سنده وفات ايدن (ابن سينا) ايدى . مشار اليهك يوز مقدارنده اولان آثارينك ٢٦ سى يالكز فلسفه‌يه دائردر . (حجة الاسلام) لقبنى حائز اولوب ٥٠٥ تاريخنده وفات ايدن اعاظم علماى اسلامدن واكابر فقهاى شافعيه‌دن (ابو حامد غزالى) دخى فلسفه ايله پك زياده اشتغال ايدن علماى اسلاميه‌دن ايدى . مشار اليه ارباب تصوفك امامى ايدى . اندلسده ظهور ايدوب آتيده ذكرلرى كله‌جك اولان حكماى اسلاميه ايسه باشقه‌در . حكمانك تراجم احوالى ايله كتابلرينى ومسالك ومطالعه‌لرينى مفصلاً يازمق « لسانك تاريخ علوم ومعارفنه » عائد بر بحث اولديغندن بوراده يالكز اسلاميتده فلسفه‌نك تاريخى وانك ديانت وعلوم ومعارفه اجرا ايتديكى تأثيرات حقنده معلومات ويرمكله اكتفا ايده‌جكز .

اسلاملرك كندى آرەلرنده ظهور ايدن مجادلات مذهبيه‌يه قارشى دليل وبرهانلرينى تقويه ايتمك ايچون علم كلامى فلسفه‌نك تملى اوزرينه تأسيس وتأييد ايتملرى فلسفه‌نك اسلاميت دورنده اجرا ايتديكى تأثيرات جمله‌سندن ايدى . عقائد دينيه‌نك ادله ايله اثباتندن عبارت اولان بوعلم ميدانه كلنجه بين المسلمين شهرت بولەرق اسلاملردن پك چوق ذوات وازجمله معتزله انكله اشتغال ايتمش وساداتدن ومشاهير علما وشعرادن (شريف مرتضى) ، مشاهير علما وادبادن (زمخشرى) ،

---

[١] كشف الظنون ٤٤٨ ج ١

مشاهير متكلميندن (ابو بكر باقلانى) وسائره كبى اكابر مسلمين بو علم ايله شهرت قازانمشلردر .

دور اسلاميده صرف فلسفه وعلوم عقليه اربابى كفرايله اتهام اولنورلردى. فلسفه يه انتساب ايدنلر ملحد كبى عد ايديليردى . حتى تراجم احوالده « فلان ذات ـ الله كنديسنى اصلاح ايلسون ـ دينسزلكله متهم ايدى ، چونكه علوم عقليه اكا متغلب ايدى » [١] ديرلر ايدى . ارباب فلسفه حقنده بو تهامات بغدادده ، حتى (مأمون) ك زماننده بيله ، عوام آره سنده شيوع بولمش ايدى . انك ايچون بعضلرى خليفهٔ مشاراليهه (اميرالكافرين) نامنى ويرمشلردى [٢]. بونكله برابر اسلاملر فلسفه يه انتسابلرينى كوسترهمزلردى . (مأمون) ، (معتصم) و (واثق) ك دورلرى كچوبده (متوكل) مقام خلافته كلنجه علوم فلسفيه منسوبينى بودورده آرتق بسبتون كورونمامكه وحتى كنديلرينه فيلسوف دينلسه بوسوزى رد وانكار ايتمكه باشلامشلردى . فلسفه يه ميل وانجذاب بسلين حكما علناً فلسفه ايله اشتغاله امكان كوره مينجه كيزليجه اشتغال ايلمك ارزوه كيزلى جمعيتلر تشكيلنه مجبور اولمشلردى .

اخوان الصفا جمعيتى

بغدادده دردنجى عصر هجرى اواسطنده فلسفه ايله اشتغال ايتمك ايچون تشكيل اولنان (اخوان الصفا جمعيتى) اويولده تشكل ايدن جمعيتلردن برى ايدى. بوجمعيتك اعضاسندن اولمق اوزره بش كشى ذكر ايديليوركه بونلر (مقدسى) ناميله معروف اولان حكماى اسلاميه دن (ابو سليمان محمد بن معشر بستى) ، (ابو الحسن على بن هارون زنجانى) ، (ابو احمد مهرجانى) ، (عوفى) ، (زيد بن رفاعه) دن عبارت ايدى [٣] . موما اليهم كيزلى كيزلى اجتماع ايدرلر

[١] ابن خلكان ١٣٤ ج ٢ [٢] يعقوبى ٥٤٦ [٣] تراجم الحكما (ال يازيسى) (كشف الظنون) ده (ابو سليمان محمد بن معشر بستى) ابوسليمان محمد بن نصر بستى شكلنده كوسترلكده اولديغى كبى (ابو احمد مهرجانى) دخى ابو احمد نهرجورى شكلنده ذكر ايديليور. ينه مذكور كتابده مبحوث عنه رساله لر ايچونده اللى بر رساله دينيليور.

وفلسفه‌نك انواعى حقنده تتبعاتده بولنورلردى . بونك نتيجه‌سنده بو جمعيت منسوبينى حكماى اسلاميه‌نك يونان ، فرس وهند علوم ومعارفنه اطلاع واسلاميتك مقتضاسنه كوره تعديل ايتدكدن صكره حاصل ايلدكلرى افكار ومطالعات فلسفيه‌نك خلاصه‌سنى حاوى اولق اوزره برمسلك مخصوص وجوده كتيرديلر . جمعيته منسوب حكمانك مطالعات اصليهٔ فلسفيه‌لرينه نظراً « اسلاميت جهالت ايله دامن آلوده اولمش . برچوق اوهامه قاريشمش . اسلاميتى بوشيلردن يىقايوب تميزلمك آنجق فلسفه ايله ممكندر . چونكه فلسفه حكمت اعتقاديه ومصلحت اجتهاديه‌يى حاويدر . بوجهتله فلسفهٔ يونانيه وشريعت عربيه برآره‌يه كلير ايسه بونلردن كمال ظهور ايدر » .

مذكور جمعيته منسوب افراد بوفلسفه‌لرينى (رسائل اخوان الصفا) عنوانى آلتنده اللى رساله‌دن متشكل بركتابده يازه‌رق اسملرينى مكتوم طوتمشلردى . بورساله‌لر فلسفهٔ اسلاميه‌نك تكملده بولنديغى دورلرده نه حالده بولنديغنى كوسترمكده اولديغى كبى مبادئ موجودات واحوال كائنات ، هيولى ، شكل وماهيت طبيعت ، شكل وماهيت ارض وسما ، روى ارض وتغيراتى ، كون وفساد ، آثار علويه ، سما ، عالم ، علم نجوم ، تكوين معادن ، علم نبات ، طبائع حيوانات ، نطفه‌نك سقوطى وروحك اكا كيفيت ارتباطى ، تركيب جسم انسان ، حاس ومحسوس ، عقل ومعقول ، صنائع علميه وعمليه ، عدد وخواصى ، هندسه ، موسيقى ، منطق وتفرعاتى ، اختلاف اخلاق ، طبيعت عدد ، عالمك برانسان صغير وانسانك برعالم صغير اولديغى ، اكوار وادوار ، ماهيت عشق ، بعث ونشور ، اجناس حركات ، علل ومعلولات ، حدود ورسوم ... مباحثنى شامل ايدى . والحاصل حكماى موما اليهم طبيعيات ، رياضيات ، فلسفيات ، الهيات وعقليانه متعلق بالجمله علوم ومعارفى بورساله‌يه ادخال ايتمشلردى . نزدمزده دوقتور (دوتريشى) نك همتى ايله (لبپسيغ) ده ٦٥٠ بيوك صحيفه‌ده مطبوع مذكور رساله‌لرك برخلاصه‌سى موجوددر . امعان ايله تدقيقندن يازانلرك پك چوق دوشونوب تدقيقاتده بولندقدن صكره قلمه آلدقلرى آكلاشلمقده‌در . چونكه ايچنده اويله مطالعه‌لر واردركه بوعصرده بيله دها كوزلى يازيله‌ماز . كتابك نهايتنده بربحث واردركه اخوان الصفانك كيفيت صحبت

ومعاشرتلرینی ، صدق مودت وشفقت ایله یکدیکرینه معاونتلرینی ، بو جمعیتدن مقصد دینده تعاضد وتعاوندن عبارت اولدیغنی بیلدر. اخوانك هانکی شرطلر ایله بو جمعیته قبول ایدیله بیله جکلری وسائره دخی کوسترلمشدر .

کرك معتزله ، کرك امثالی فرق اسلامیه بو رساله لری تداول ایدرك مطالعه وتدریسلریله مشغول اولمشلر وسائر ممالك اسلامیه یه کیزلیجه برابر کوتوروب اورلرده انتشارینه غیرت ایتمشلردی . رسائل مذکوره تحریریندن صکره یوز سنه کچمدن اندلسه مشاهیر مهندسیندن (ابو الحکم عمرو بن عبدالرحمن کرمانی) واسطه سیله انتقال ایلدی . موما الیه (قرطبه) اهالیسندن اولدیغی حالده اندلسلیلرك عادتی وجه ایله اکمال معلومات ایتمك اوزره شرقه رحلت ایتمش ایدی . مملکتنه عودتنده بو رسائلی ایلك اولق اوزره اندلسه نقل ایلدی [۱] . تاریخ مذکوردن همان چوق زمان کچمدن اندلسده بحث وتدقیقه میال ارباب عقول بو رساله لری مطالعه وتدقیق ایله مشغول اولدیلر .

اندلس حکماسی

دها اول کورولدیکی اوزره فلسفه (عبدالرحمن اوسط) ك زماننده اندلسه داخل اولمش ایدی . اندلسلیلر علوم فلسفیه نك بعضلریله اشتغال ایدرك علوم دخلیه وعلم نجومده صاحب شهرت علما یتیشدیردیلر . بونلرك ایلکی (صاحب القبله) نامیله معروف اولوب اوچنجی عصر هجرینك صوکلرنده وفات ایدن (ابوعبیده مسلم بن احمد) ایدی [۲] . موما الیهدن صکره اندلسده (ابن السمینه) نامیله معروف اولوب ۳۱۵ سنه سنده وفات ایدن مشاهیر اطبادن (یحیی بن یحیای قرطبی) ایله (مرحیطی) ، یاخود (مجریطی) نامیله معروف اولوب ۳۹۸ تاریخنده وفات ایدن واندلسده عصرینك امام الریاضیینی اولان (ابوالقاسم مسلمه بن احمد) علوم مذکوره ایله کسب شهرت ایتدیلر . بو صوك ذات اوچ کزیده شاکرد یتیشدیرمشدرکه لك مشهورلری مهندس

---

[۱] طبقات اطبا ۴۰ ج ۲ [۲] نفح الطیب ۸۷۳ ج ۳

(ابن سمح غرناطی) ایدی . قرطبه‌ده عصرینك استاد ریاضیاتی اولان (ابن‌الصفار) ایله (کتاب الارکان فی المعاملات علی طریق البرهان) ك مؤلفی حساب ، هندسه وطب علماسندن (ابوالحسن علی بن سلیمان زهراوی) ودها اول ذکری کچن (ابوالحکم عمرو کرمانی) دخی علوم دخیله ایله اشتهار ایدن اندلس علماسندن ایدیلر . بوصوك ذات شرقه سیاحت و (حران) ده اقامت ایدرك اوراده هندسه وطبی اوکرندکدن صکره نزدنده (اخوان الصفا) رسائلی بولندیغی حالده اندلسه عودت و ٤٥٨ سنه‌سنده (سرقسطه Saragosse) ده وفات ایلمشدر .

مع مافیه بوعلما علوم قدمادن یالکز ریاضیات ، هیئت ، هندسه وامثالی شیلرك تحصیلی ایله اکتفا ایتمشلردی . معنای حقیقیسی ایله فلسفه‌یه کلنجه بوکا آنجق (اخوان الصفا) رسائلنك دخولندن صکره اهمیت ویرمشلردی . واقعا اندلس ملوك امویه‌سندن (حکم بن الناصر) دها اول شرقدن فلسفه کتابلرینی جلب ایتمش ایدی . لکن اندلس حکماسی آنجق مذکور اثرك دخولندن صکره یتیشه‌بیلمشلردی . (ابن الصائغ) نامیله معروف اولوب ٥٣٣ تاریخنده وفات ایدن حکیم شهیر (ابوبکر بن باجه) ایشته بوحکمت دورینك یتیشدیردیکی اعاظم فلاسفه‌دن ایدی . اعاظم حکمای اسلامدن قرطبه‌لی (قاضی ابوالولید ابن رشد) حکیم مشارالیهك جملهٔ تلامیذندن ایدی . (ابن طفیل) ، (ابن هود) وسائره دخی مذکور قطعه‌ده یتیشن اعاظم حکمادن اولوب بونلر ایله (ابن باجه) و (ابن رشد) طرفندن نزیلان آثار مفصله اوروپالیلرك اوتل انتباهندکی فلسفه‌لرینه اساس تشکیل ایتمشدی .

بونکله برابر بوحکما ، حکمای متقدمینك هرعصرده احوال مماثله‌ده کوردکلری معامله کبی ، عوام خلقدن حقارت وتزییفاته دوچار اولورلردی . حکمدارلر دخی کندی حاکمیتلرینی تقویه ایتمك مقصدیله بوبولده عوام ناسه مماشاتده بولنورلردی . هجرتك آلتنجی عصری اواخرنده (هشام بن حکم) ك زماننده امور حکومتی ید تصرفنه آلان وزیری (منصور بن ابی عامر) ك حکما حقنده کوستردیکی شدت اثری اوله‌رق (ابن رشد) ، (ابو جعفر ذهبی) ، (بجایه Bougie) قاضیسی (ابو عبدالله محمد بن ابراهیم) داخل اولدیغی

حالده بتون حکمایی ادلسدن نفی وتبعید ایلمسی [١] ومنطق وفلسفه یه دائر اثر براقامق فکریله مملکتده بوقبیلدن بولنان کتابلرك یاقلمسنی امر ایتمسی اونوعدن اولان وقایعك اك مشهورلرندندر . حتی اودورلرده هر کیم ایچون : « بو آدم فلسفه ویا تنجیم ایله اشتغال ایدییور » دینلسه عوام طرفندن اکا درحال (زندیق) نامی طاقیلەرق او بیچارەنك حیاتی تهلکەیه دوشر وایلك ظهور ایدن شبهه وبهانه اوزرینه یا رجم ویا احراق صورتیله اتلاف ایدیلیردی . خواصه کلنجه بونلر علوم فلسفیه یی کیزلیجه مطالعه ایدرلردی . بعضاً حکمدارلر بالذات حکمت محبی ایکن محضا عوامك جلب محبتی ایچون بعض حکمانك قتلنی امر ایلرلردی [٢] .

---

٢ — اسلامیتده علم طب

طب اسلامی

طب اسلامی علم طبك ملل قدیمهٔ متمدنه‌ده بالغ اولدیغی ترقیاتك خلاصه‌سندن متشکلدر . چونکه اسلاملر یونان اساتذهٔ اطباسندن (ابقراط) ، (جالینوس) وسائره‌نك آثارینی کندی لسانلرینه ترجمه ایتدکدن ماعدا اسکی کلدانیلرك طبابتی ایله ممزوج برحالده سریانیلرك نزدنده بولنان طب یونانی یه‌ده مطلع اولمشلردی . جندیسابور دارالفنون طبیه‌سی اعاظم اطباسی‌ده طب یونانی یی رنك فارسیسی ایله کندیلرینه نقل ایتمشلردی . اسلاملر عربلرك دور جاهلیتدن دور اسلامی‌یه انتقال ایدن معلومات طبیه‌سندن بشقه بغداده کلن هند اطباسندن طب هندی‌یه دخی واقف اولمشلر ایدی . ایشته بو عناصرك تفاعل وتمازجندن علوم ومعارف کماله ایردکدن صکره (جالینوس العرب) نام مفخرتنی احراز ایتمش اولان (رازی) نك (ملکی) ویا (ملوکی) نامنده‌کی کتابنده تجلی ایدن (طب اسلامی) تشکل ایتمش ایدی . رازی ؛ آل بویه‌دن (عضدالدوله) نك نامنه یازدیغی بو کتابنده ؛ ازمنهٔ قدیمه‌دن کندی زمانی اولان دردنجی عصر هجری اورته‌سنه‌قدر انواع امراض واشکال مداواته دائر بولدیغی بالجمله معلوماتی

[١] طبقات الاطبا ٧٦ ج ٢ [٢] نفح الطیب ١٠٤ ج ١

جمع ایلمش ایدی . حکیم مشارالیهك طب وفلسفه وسائره یه دائر پك چوق کتابلری واردر. (ملوکی) کتابی (ابن سینا) ك (قانون) کتابی ظهور ایدنجه یه قدر خلقه مرجع تشکیل ایلمش ایدی . بوایکنجی کتاب ، یعنی (قانون) کتابی مطبوع ومشهوردر. انی تدقیق ایدرایسه کز بعضلرینك توهم ایتدکاری کبی یالکز طب یونانی یی دکل ، یونان ، کلدان ، هند ، فرس وعرب اطباسنك امراض ومعالجاتی ، عقاقیر وخواصی حقنده کی تتبعاتلرینك خلاصه سنی ده حاوی برقاموس

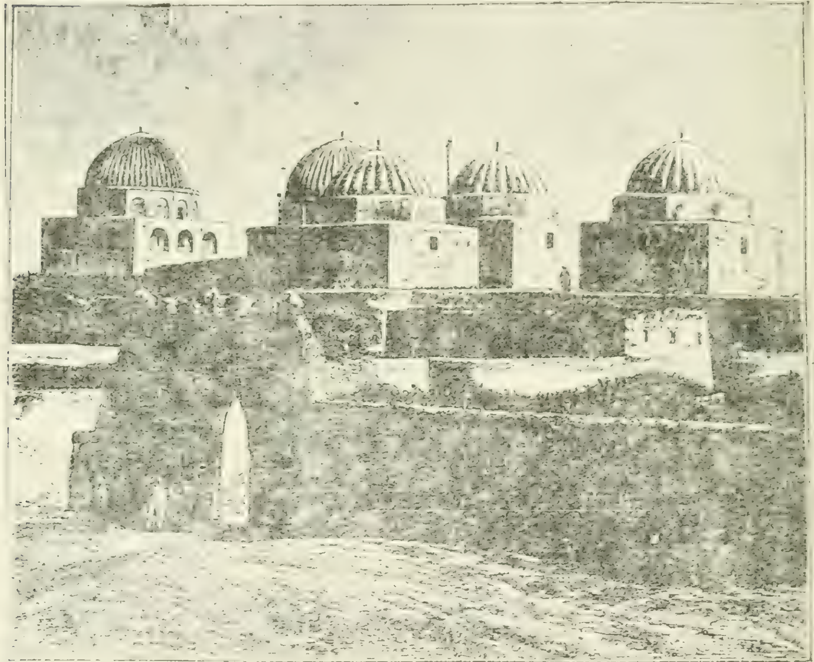

طنجه ده بر زقاق

طب وصیدله دن متشکل اولدیغنی کورورسکز . چونکه کتابك برچوق یرنده هندلیلرك امراض وتداویلری حقنده کی فکر مخصوصلری وبو مطالعات اوزرینه مؤلفك برچوق تقییداتی محرردر . (ابن سینا) او مطالعات جمله سندن اوله رق مثلا هندلیلرك سلوکك انواع واشکالی وهربرینك خواصی حقنده ویردکلری معلوماتی ذکر ایتدیکی کبی [۱] هندلیلرك فکر مخصوصنه کوره

[۱] قانون ۱۰۷ ج ۱

سوتك حوامض ویا بالق ایله اكلی بعض خستەلقلری و از جمله جذام خستەلغنی تولید ایتدیكنی سویلیور . یوغوردك طورب ویا قوش اتی ایله وسویقك [١] یوغوردلی پلاو اوزرینه ییلمامسی وامثالی كبی مطالعات دخی هندلیلردن منقولدر [٢]. مذكور كتابده اسملری اهل هندیلرینی كوسترمكده بولنان برچوق عقاقیرك (نباتات طبیه) نامری ده ذكر ایدلمكدەدر .

قیروانده اسكی بر جامع

هجرتك بشنجی عصری رجالندن اولان اندلسلی (ابوالقاسم خلف بن عباس زهراوی)نك (كتاب التعریف لمن عجز عن التألیف) نامندەكی اثری اوروپالیلرك انتباهلری اثناسنده جداً مستفید اولدقلری كتب طبیهٔ اسلامیەدن ایدی . بوكتاب برقاموس طبی اولوب حاوی اولدیغی قسم جراحی ایله سائر بونوع آثارك فوقنده برموقع ممتاز اشغال ایدر . كذلك اندلس اعاظم اطباسندن

[١] سویق قاورولمش حبوبات ویادقیقدن ویاقورودولمش میوه اوننده‌ن عبارت اسكی عربلر طرفندن یوللرده ییلن برنوع یمك . [٢] قانون ٨٤ ج ١

(ابو مروان عبدالملك بن ابی العلاء بن زهر)ك آلتنجی عصر هجری اورته‌سنده (ابن رشد)ك نامنه تألیف ایتدیکی (کتاب التیسیر فی المداواة والتدبیر)ی دخی اوروپالیلرك ترقیات طبیه‌سنه پك بیوك خدمتده بولنمش ایدی . اطبای اسلامیه‌نك ؛ ذکری تطویل مقاله باعث دها پك چوق آثار مهمهٔ طبیه‌لری واردر .

اطبای اسلامیه

مؤلفات طبیه السنهٔ اجنبیه‌دن عربی‌یه ترجمه اولندقدن صکره انتباه عباسینك انتهاسی ودور انحطاط وتقهقرك ابتداسنه قدر ؛ یعنی اوچ ، درت عصر ظرفنده ظهور ایدن اطبای اسلامیه تعداد ایدلسه یالکز کتاب مؤلفلرندن اولوب اسملرینه مطلع اولدیغمز اطبانك مقداری برقاچ یوزه بالغ اوله‌جغنه شبهه یوقدر . بونلرك چوقلری سائر علوم دخیله ایله دخی اشتغال ایدرك اوعلملره دائر متعدد کتابلر یازمشلردی. اطبای موما الیهمك تحریر ایتدکاری آثار (ابن ابی اصیبعه)نك (طبقات الاطبا) سی ایله (ابن قفطی)نك (تراجم الحکما)سی (وکاتب چلبی)نك (کشف الظنون) نده وسائرده مفصلاً محرردر . علی الاطلاق اطبانك مقدارینه کلنجه بونی صورت قطعیه‌ده تعیین ایتمك ــ بوبابده‌کی معلوماتك مرور زمانله ضیاعنه بناءً ــ امکان خارجنده‌در . آنجق بعض قرائندن اودورلرده پك چوق اطبا یتیشدیکی آکلاشیلیور . دردنجی عصر هجرینك ابتدالرنده خلیفه (مقتدر بالله) ك زماننده یالکز بغدادده بولنان اطبا تعداد ایدیلنجه شهرتلرندن طولایی امتحاندن مستغنی کوریلن اطبا ایله خلیفه‌نك خدمتنده بولنان طبیبلر داخل اولمامق اوزره مذکور شهرده اجرای طبابته مأذون اولق ایچون امتحان ویرمکه اجبار ایدیلن ۸۶۰ طبیب بولندیغی تحقق ایتمش ایدی [۱] . شوحالده بغدادده عین زمانده بولنان بتون اطبانك مقداری بیکدن آشاغی اولمامق اقتضا ایدر . اوچنجی عصر هجرینك اورته‌لرنده یالکز خرستیان اطباسندن اولمق اوزره خلیفه (متوکل) ك خدمتنده ۵۶ طبیب موجود ایدی [۲] . (بنی

[۱] طبقات الاطبا ۲۲۲ ج ۱ [۲] طبقات الاطبا ۱۹۲ ج ۱

حمدان) دن (سیف الدوله) یمکه اوطوردیغی زمان کندیسی ایله برابر ٢٤ طبیب بولنوردی که بونلرك بعضلری ایکی علم تعاطی ایتدکارندن طولایی ایکی ، بعضلری‌ده اوچ علم تعاطی ایلدکاری ایچون اوچ معاش آلیرلردی [١] .

اطبا ایچون برقانون ورئیس مخصوص واردی. بو رئیس اطبانك امتحانلرینه باقه‌رق اثبات اهلیت ایدنلری تعاطئ طبابته مأذون ایلردی . مشاهیر اطبادن (سنان بن قره) و (امین‌الدوله ابن التلمیذ) بغدادده واعاظم اطبای اسلامدن (مهذب الدین الدخوار) مصرده بورؤسانك الك مشهورلرندن ایدیلر . اطبا نصل چوق ایدی ایسه اجزاجیلر دخی پك چوق مقدارده ایدیلر . علاجلره بر چوق حیله قاریشدیرلدیغندن اجزاجیلرك اجرای امتحانلریله اثبات اهلیت ایدنلره شهادتنامه ویرلسنه وعکسی ظهور ایدنلرك نفیلرینه مجبوریت حاصل اولمش ایدی . بواجراآتده الك اول بولنان ذات خلفای عباسیه‌دن (معتصم)ك معیتنده استخدام ایدیلن امرای اتراکدن (افشین) اولوب بوایشه مشاهیر اطبادن (زکریا بن الطیفوری)نی مأمور ایتمش ایدی [٢] . اطبا واجزاجیلردن بعضلری زمان حاضرده اولدیغی کبی اردونك خدمتنده بولنه‌رق معین معاشلر آلیرلردی . بونلره مرتزقه‌نامی ویریلیردی. سائر اطبا ایسه اهالینك مداواتی‌ایله اشتغال ایدرلردی که بونلرك معاشلری یوق ایدی .

اطبا هرنوع علوم طبیه‌یی حائز طبیب ، بوکونکی ارباب اختصاص کبی جراح، قان آلیجی ، کحال ، دیشجی ، یالکز قادین وخلایق طبیبی ، دللر طبیبی اولمق اوزره برطاقم صنوف وطبقاته منقسم ایدیلر . مصرقطعه‌سی دیکرقطعه‌لردن زیاده کوز خسته‌لقلرینه معروض اولدیغندن بوراده سائر یرلردن زیاده کحال (کوز حکیمی) موجود ایدی . بونلر امراض عینیه‌دن آق صو خسته‌لغنی بوکونکی کترکتا (قاتاراقت) عملیه‌سنده یاپلدیغی کبی او صویی کوزدن چیقارمقله تداوی ایدرلردی .

کذلك او دورلرده علم طبده برطاقم قادینلر دخی کسب شهرت ایتمش ایدی . اندلس مشاهیر اطباسندن (الحفید ابو بکر بن زهر)ك همشیره‌سیله بونك قیزی اندلسده یتیشن مشهور طبیبه‌لردن ایدیلر . موما الیهما قادینلرك

[١] طبقات‌الاطبا ١٤٠ ج ١ [٢] ابو الفرج ١٥

تداویسی‌ایله اشتغال ایدرلر ومغربده حکومت سورن موحدین دولتی ملوکندن (منصور) لقبنی آلان (یعقوب ابو یوسف) ك حرملریله متعلقاتنك مداوالرینه باقارلردی . (منصور) حرمنه موما الیهمادن بشقه طبیب صوقمازدی [١] . شام قطعه‌سنده دخی امویلرك زماننده بنی هود قبیله‌سندن (زینب) نامنده برقادین طب وجراحلق وکوز تداویسنده مهارت مخصوصه ایله شهرت آلمش ایدی [٢] . علوم سائره وادبیات ایله دخی (شهده الدینوریه) ، (بنت دهین اللوز دمشقیه) وسائره کبی برچوق قادینلر دها یتیشمش ایدی .

او عصرلرك اطباسنه نظراً معاینهٔ طبیه خسته‌نك بولی ایله نبضنك معاینه‌سندن عبارت ایدی . خسته طبیبه مراجعت ایتدیکی زمان بولنی حاوی برشیشه برابر کوتوره‌رك طبیبه تسلیم ایدردی . طبیب خسته‌نك بولنی معاینه ایله ایچنده بولنان حوامض ویا قوابض ویا شکری آکلامق ایچون آغزی ایله طاتدقدن ونبضی معاینه ایتدکدن صکره خسته‌نك خسته‌لغی حقنده برحکم ویریردی . چونکه اوزمانکی اطبانك اعتقادینه کوره قلبك مزاجی نبضدن وجکر واخلاطك [*] مزاجی ده بولدن آکلاشیلیر . بواعتقادك ترقیات طبیهٔ حاضره‌یه عدم موافقتی درکار اولمقله برابر بوکون دخی نبض وبولك معاینه‌سی طبابتده مهم برموقع طوتدیغی ده انکار اولنه‌ماز .

اسلاملر طرفندن فن طبده وجوده کتیریلن ترقیات

شمدی آرتق اسلاملرك فن طبده وجوده کتیردکلری اختراعات جدیده ومطالعات مبتکره‌یی تدقیق ایتمك قالیور . فقط بوخصوصده معلومات مکمله ویره‌بیلمك بومقامك مساعده‌سی فوقنده دور ودراز تدقیقات اجراسنه محتاج اولدیغندن اختصار طریقنی طوتمغه مجبورز . اسلاملر دها اول کوستردیکی وجه ایله فرس ، هند ، کلدان وعرب علوم طبیه‌سنی برآرده جمع وبربرینه مزج ایتمك خدمتنی یاپدقدن ماعدا یازمش اولدقلری آثارك مطالعه‌سندن

---

[١] طبقات اطبا ٧٠ ج ٢ [٢] طبقات الاطبا ١٢٣ ج ١

[*] اخلاط اسکی طبابته کوره صفرا ، سودا ، دم وبلغمدن متشکل اولان امزجهٔ اربعه‌یه اطلاق اولنوردی .

آکلاشیله‌جنی اوزره کندی اثر تدقیق وتجربه‌لری اوله‌رق فن طبده برچوق اکتشافات مهمه ومطالعات مبدعانه وجوده کتیرمکده موفق اولمشلر ایدی . مؤلفات طبیهٔ اسلامیه‌یی مطالعه ایدر ایسه‌کز اطبای اسلامیه‌نك علوم طبیه اساتذهٔ قدماسنك رأی ومطالعاتی ایله اکتفا ایتمیه‌رك انلری تحقیق وتدقیق وتنقید ایلدکلرینی کوررسکز . مثلا (ابقراط) و (جالینوس) ك آثارینی او صورتله حادهٔ تدقیقدن کچیره‌رك خطا وصوابلرینی تفریق ایتمشلردی [١] . اطبای اسلامیه‌نك ـ مشاهیر اطبا وحکمای اسلامدن (احمد بن ابی الاشعث) ك (جالینوس) ك آثارنده یاپدیغی کبی ـ السنهٔ اجنبیه‌دن ترجمه اولنان کتب طبیه‌نك حسن ترتیب وتبویب مندرجاتی ایچون صرف ایتدکلری مساعی مخصوصه دخی آیریجه شایان تذکاردر . طبیب موما الیه او آثارك مطالعه‌سنی تسهیل ایتمك اوزره دها منتظم ودها مکمل برشکلده ترتیب وتبویب ایتمش ایدی [٢] . اطبای اسلامیه طرفندن قدمانك مؤلفات طبیه‌سنه یازیلان شرحلر وذیللر دخی علم طبه پك بیوك برخدمتده بولنمش ایدی . مثلا (دیسقوریدس) ك نباتاته دائر اولان کتابنه اندلس مشاهیر اطباسندن (ابن جلجل) ك یازدیغی ذیلده اویله نباتات طبیه‌نك اسملری واردرکه اطبای اقدمین انلری بیلمزلردی .

اسلاملرك فن طبده طوغریدن طوغری‌یه وجوده کتیردکلری ترقیات بحثنه کلنجه بونی تماماً بولوب چیقارمق الك کوچ والك مشقتلی مسائلدندر . بوجهتله محقق بیلدیکمز بعض معلوماتی نمونه قبیلندن اوله‌رق یازمقله اکتفا ایده‌جکز . اسلاملرك طوغریدن طوغری‌یه وجوده کتیردکلری ترقیات جمله‌سندن اوله‌رق خسته‌لقلرك تداویسنده اسکی اطبانك طرز مداواتلرینه مخالف یکی اصوللر کشف ایتمشلر ایدی . هرنه قدر بو اکتشافاتك اکثری ضائع اولمش ایسه‌ده الده بولنان برطاقم معلومات بوخصوصده برفکر ایدینمکه کفایت ایدر . اسلام اطبادن اول فلج ، لقوه [٣] ، استرخا خسته‌لقلری وساره کبی برطاقم

[١] قانون ٢١ ج ٣ [٢] طبقات الاطبا ٢٤٦ ج ١

[٣] لقوه یوزه عارض اولان برخسته‌لقدرکه بوخسته‌لغه دوچار اولان کیمسه‌نك آوردی بیونك برطرفنه اکیلوب توکوروك وبلغم آغزك برطرفندن چیقار ودوداقلری چبری اوزرینه قاپانمدیغی کبی کوزك بریده قاپانماز اولور .

بوخسته‌لغه فرانسزجه‌ده فلج وجهی Paralysie faciale نامی ویریلیر .

امراض اوزمانلرك اصوللرینه کوره ادویهٔ حاره ایله تداوی اولنوردی . اسلام اطباسی ایسه بوخسته‌لقلرك تداویسنی بالعکس ادویهٔ بارده‌یه تحویل ایلشلر ایدی . اسلاملردن بواصولی اك اول دوشونوب خسته‌لره تطبیقنی ایلك توصیه ایدن ذات مشاهیر اطبادن شیخ ابو منصور صاعد بن بشر اولوب امراض مذکوره ایله معلول اولانلری فصد (قان آلمق) ، تبرید وترطیب ایله تداوی ایدردی . طبیب موما الیهك بواصولی موفقیت کوستردیکندن کندیسی بغداده (مارستان عضدی) نك ریاستنه تعیین اولنمش ایدی . (صاعد بن بشر) مذکور خسته‌خانه‌نك زمام اموریی اله آلنجه معاجین حاره وادویهٔ حاره‌یی بستون قالدیره‌رق خسته‌لرك مداواتی آربه وتخم صولرینه حصر ایلمش وبو اصول تداویدن حیرت بخش نتیجه‌لر استحصال ایدلمشدی . کندیسندن صکره کلن بالجمله اطبا انك اثرینه اقتداءً بواصول مداواتده دوام ایتمشلردی [۱] .

عالم طبابتده ابطال حس ایچون مُرْقِد ـ اویودیجی Soporifique ـ ی ایلك استعمال ایدنلر عربلر ایدی . روایته کوره بونك ایچون قره بوغی استعمال ایدرلردی . اطباجه معروف اولان (خلال) ی [۲] ایلك استعمال ایدنلر دخی کذلك عربلر ایدی .

کاویاتی (کی ایدیجی ماده‌لری) بوکونکی طرزه موافق برصورتده ایلك استعمال ایدنلر ایله تدرن رئوی معلولینك طرناقلرینك شکلنه اك اول نظر دقتی جلب ایلینلر ، صاریلق وقولرا خسته‌لقلری ایچون اك اول علاج ترتیب ایدنلر ، دلیلرك مداواتنده افیونی کلیتلی مقدارده ایلك قوللانانلر ، نزف دمی کسمك ایچون صغوق صودوکمکی ایلك توصیه ایدنلر ، اوموز چیقیقلغنی طبابتده معروف اولان شکل تداویسی وجه ایله بردن بره رد مقاومتله یرینه کتیرمك اصولنی برنجی اولاق اوزره اتخاذ ایلینلر ، کوز خسته‌لقلرندن آق صو ایره‌سنی ایلك تعریف وتوصیه ایدنلر ، مثانه‌ده پیدا اولان طاشی پارچه پارچه بایتق اصولنی ایلك کوسترنلرك عربلر اولدیغی اوروپا مدققینجه ثابت اولان موددندر .

[۱] طبقات الاطبا ۲۳۲ ج ۱

[۲] خلال اطباجه بیونك آرقه‌سنده فتیل ایله ایشلدیلن یاره‌یه اطلاق اولنورکه هر کون فتیل چکلدکجه یاره‌دن تراکم ایدن جراحت آقار .

بوندن ماعدا عربلرك نباتیه فن طبك بعض شعبه‌لرینه دائر دها اول هیچ بر كیمسه طرفندن یازیله‌مامش برطاقم آثار تحریر اولنمش ایدی . جذام خسته‌لغی حقنده الك اول یازی یازانلر عربلر وبوموضوعه دائر ایلك كتابی تألیف ایدن ذات‌ده خلفای عباسیه‌نك خدمتنده بولنان مشاهیر اطبادن (یوحنا بن ماسویه) ایدی [١] قیزامق، جدری خسته‌لقلرینی‌ده (ابوبكر رازی)ك بركتابنده تعریف وتشریح ایلدیكی وجه ایله الك اول تعریف وتوصیف ایدنلر كذلك عربلرایدی . اسلاملرك علوم طبیه‌یه دائر یازدقلری بیوك انسیقلوپه‌دیلر دخی بوعلمه پك بیوك برخدمتده بولنمش ایدی .

اجزاجیلك، كیمیا ونباتات

طب شعباتندن اولان اجزاجیلكك ترقیسنده ده عربلرك پك بیوك خدمتلری اولمش ایدی . چونكه عربلر كرك هندستاندن، كرك اطراف سائره‌دن اجزای طبیه جابی اغورنده پك بیوك همتلر صرف ایتمشلر ایدی . دها اول بیان ایتدیكمز اوزره بو همتلرك صرفنه تا (یحیی بن خالد برمكی) زماننده‌ن اعتباراً باشلانمش ایدی . دها صكره عربلردن یتیشن برچوق اطبا واجزاجیلر اجزای طبیه‌نك تدقیقنه صرف اعتنا ایدرك بوفنه دائر لسان یونانی وهندیدن ترجمه ایدیلن كتابلر ایله توسیع معلومات ایلینجه اجزای طبیه‌نك جمع واحضارلی ایله بالذات مشغول‌اولمشلردی . اوروپالیلر اوپانوبده فن صیدله‌نك (اجزاجیلكك) تاریخنی تدقیق ایتدكلری زمان؛ یكی ایجاد ایتدكلری ادویه‌دن ماعدا بوفنك ایلك تملرینی وضع وعلاجلرك ترتیب وتركیبی ایله الك اول اشتغال ایدنلرك عربلر اولدیغنی كوردكلری كبی بزه واصل اولدیغی شكلده اقرباذین (ادویهٔ مفرده) حقنده الك اول اثر تألیف ایلینلرك‌ده كذلك عربلراولدیغنی آكلامشلردر [٢]. عربلر ابتداء عباسی دورنده كرك مارستانلرده، كرك اجزاخانه‌لرده ٢٥٥ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن مشاهیر اطبادن (سابور بن سهل) طرفندن تألیف اولنان اقرباذینه اعتبار ایتمشلردی . بالآخره ٥٦٠ سنه‌سنده وفات ایدن (امین‌الدوله

[١] طبقات الاطبا ١٨٣ ج ١

[٢] Encyclopaedia Brit art. « Medicine »

ابن التلمیذ) ك اقرباذینی ظهور ایدنجه اوته کی براقه‌رق بریکنه اعتماد ایلدیلر .
اجزاخانه‌لری شمدیکی شکلده ایلك تأسیس ایدنلر دخی عربلر ایدی . اوروپالیلر
طرفـدن عربلردن اقتباس اولنوب حالا او لسانلرده اصـل عربی ، یاخود
فارسی ویا هندیسنی محافظه ایتمکده اولان اجزای طبیه‌نك اسملری مدعامزی
مؤید اك یقین بردلیل تشکیل ایدر .

اسلاملرك اجزاجیلقده وجوده کتیردکاری ترقیات علم کیمیا وعلم نباتاتده
حاصل ایتدکاری ترقیاته تابع اولمش ایدی . شمدیکی علم کیمیانك تملرینی کندی
تجارب ومستحضراتلریله ایلك قورانلرك عربلر اولدیغی شبهه کوتورر مسائلدن
دکلدر . دها اول دخی بیان ایلدیکی اوزره بو علمك عربی‌یه نقلی ایله ایلك
اشتغال ایدن ذات (خالد بن یزید) ایدی . بونی اسکندریه دارالفنوننددن نقل
ایتمش ایدی . ١٤٨ سنهٔ هجریه‌سنده [١] وفات ایدن ائمهٔ اثنی عشردن
(جعفر صادق) کیمیایی مشارالیه (خالد) دن تحصیل ایتدیکی کبی مشـاهیر
حکمای اسلامدن (جابر بن حیان) دخی بو علمی (خالد) دن ودیکر برروایته
کوره (جابر) دن اوکرنمش ایدی . مشارالیهمدن صکره یتیشن (کنـدی)،
(ابو بکر رازی) وسائره دخی علم کیمیاده (خالد) ایله شاکردانـنك فیض
علمیلریله پرورشیاب اوله‌رق بو کونکی علم کیمیانك تملرینی وضع ایتمشلردر . بالذات
اوروپا محققینك بیاناتنه نظراً ماء الفضه‌یی (حامض نیتریك Acide nitrique)،
زاج یاغنی (حامض کبریتی Acide sulfurique) ، ماء الذهب ی (حامض
نیتروهیدروقلوریك Acide nitrohydrochlorique) ترکیب و استحضـار
ایدنلر عربلر اولدقلری کبی بوتاسایی (بوتاس Potasse) ، نشـادر روحنی
وطـوزینی ، جهنم طاشنی (نیترات الفضه Nitrate d'argent) ، سلیمانی‌یی
(تلورید زیبق Chlorhyd de mercure) ، راسب احمری (اوقسیدزیبق
Oxyaye de mercure) ، ملح الطرطیری (Tartrate) ، کهرچله‌یی
(نترات البوتاسا Nitrate de potasse) ، زاج اخضری (کبریتات الحدید
Sulfure de fer) ، القلی‌یی (سـوده Alcali) ، زرنیخی ، بورقی
(بوره) ودائرهٔ اطلاعمزه واصل اوله‌میان دها سائر برچوق مرکباتی اکتشاف

[١] اصلده سهواً ١٤٠ سنه‌سنده دینیلیور .

ايلينـلر دخی عربلر ایدی . فی‌الحقیقه عربلرك زماننـده کشف اولنمش اویله بعض مرکبات کیماویه کورییورزکه کچن عصرك صوکندن اول تاریخ کیمیاده انلره مشابه برشیئه تصادف ایدلمز . مثلا مورخ شهیر (ابن الاثیر) ك عراقده مقیم زنجیلرك عصیانی ازاله وتنکیل ایتمك ایچون ٢٦٩ تاریخنده وقوع بولان محاربات اثناسـنده عربلرك تخته‌لره طلا ایدیلنجه تخته‌یی ممتنع‌الاحتراق برحاله کتیرن برطاقم ماده‌لرك استعمال اولندیغنی ذکر ایدییور [١] . فقط اوماده‌لرك نه اولدیغنی سوبله‌میور . مواد کیماویه‌دن معدود اولان بارودك موجدی دخی عربلر اولدیغنی تدقیقات واقعه‌مزله مرجح کورمکده‌یز [٢] . تقطیر، ترشیح، تصعید ، تبلور ، تذویب ایلك تعریف وتوصیف ایدنلر ده عربلر ایدی. عربلر کیمیای قدیمك بطلاننه دائر برطاقم کتابلر یاز شـلردی . بویولده ایلك اثر یازان ذات اوچنجی عصر هجرینـك اورته‌لرنده حکیم وفیلسـوفلری اولان (یعقوب کندی) ایدی [٣] .

علم نباتاته کلنجه عربلر بوعلمك تحصیل وتحریرنده پك یوکسك برموقع اشغال ایدرلر . عربلر بوعلمی انتباه عباسی اثناسـنده (دیسـقوریدس) ایله (جالینوس) ك آثارندن وکتب هندیه‌دن اقتباس ایتمشلردی. (دیسقوریدس)ك علم نباتاته دائر اولان کتابی انتباه علمیٔ عباسی کتاب مترجملرندن (اصطفان بن باسیل) طرفندن یونانیدن عربی‌یه ترجمه ایدلمش ایدی . مترجم ؛ کتـابده بولنان نباتات طبیه اسملرندن عربیده مقابلی بوله‌مدیغی اسملری لفظ یونانیسی اوزره براقه‌رق مقابللرینك بولنوب یازلمسنی کندیسندن صکره کله‌جك ارباب اقتدارك همتنه ترك ایتمش ایدی . ترجمه اوحالی ایله اندلسه منتقل وخلق انك مطالعه‌سیله مستفید اولدی . نهایت هجرتك دردنجی عصری اورته‌لرنده قسطنطنیه ایمپراطوری (عبدالرحمن ثالث) ایله نامه‌لر تعاطی وکندیسـنه برطاقم کتابلر هدیه ایتدی . بوکتابلرك ایچنـده (دیسقوریدس) ك لسان یونانی ایله محرر وباحث اولدیغی نباتاتك رومملرك حیرتفزا تصاویریله مزین کتابی بولنیوردی . اوصره‌ده اندلسده لسان یونانی‌یی ایی بیلیر کیمسه یوق ایدی . (عبدالرحمن

[١] ابن‌الاثیر ١٥١ ج ٧ [٢] الهلالك اوننجی سنه‌سی صحیفه ٨٧ [٣] کشف‌الظنون ٣٤٢ ج ٢

ثالث) روم ایمپراطورینه برنامه‌یازه‌رق کتابك لسان یونانیدن لاتینجه‌یه‌ترجمه‌سی ایچون بوایکی لسانی ایی بیلیر برآدمك اعزامنی التماس ایتدی . چونکه‌اندلسده ایی لاتینجه بیلنلر وار ایدی . بونك اوزرینه روم‌ایمپراطوری طرفندن اعزام اولنان(نقولا) اسمنده‌کی راهب ۳٤۰ تاریخنده(قرطبه)یه واصل‌اولدی. ایشته بوراهبك معاونتی ایله (اصطفـان بن باسیل) ك مذکور کتـابده محرر اولان نباتات وادویهٔ طبیه‌دن عربیـنده مقابلنی بوله‌مدیغی وتفسـیر ایده‌مدیکی شیلرك عربی مقابللری بولنوب تفسیر ایدلدی . دها صکره دردنجی عصر هجرینـك اواخرنده اندلسك مشاهیر اطباسندن (ابن جلجل) یتیشنجه (دیسقوریدس)ك یازه‌مدیغی نباتات طبیه وادویه‌یه دائر برکتاب یازه‌رق بونی (دیسقوریدس) ك کتابنه ذیل یاپدی .

بالآخره یدنجی عصر هجرینك اورته‌لرنده متفنن ونباتیٔ شهیر (ابن‌بیطار مالقی) یتیشدی. (ابن‌بیطار) مذکورکتابی‌مطالعه‌وتدقیق‌ایتمکله‌برابر یونان‌ورروم ممالکنه سیاحت واورالرده علم‌نباتات‌علماسیله اجتماع‌ایدرك انلردن نباتات اوزرینه تطبیقات شکلنده برچوق معلومات اکتساب ایلدی . مغرب ممالکنه وسائره‌یه دخی کیتدی . بورالردده برچـوق نباتیون ایله برلشـه‌رك توسیع معلومات ایتدی . معلوماتی هپ بالذات نباتات اوزرینـه تطبیقات اجراسیله اکتسـاب ایدییوردی . شامه دخی کیدرك بورالرده بونان نباتاتی تدقیق ایلدی . متعاقباً ملوك ایوبیه‌دن (ملك کامل محمد بن ابی بکر)ك خدمتنده اولدیغی حالده‌مصره کیتدی . حکمدار مشـارالیه صاحب ترجمه‌نك نبـاتات طبیه وادویهٔ مفرده (بسیطه) ده‌کی اقتدار عظیمنی تقدیر ایتمش ایدی . کندیسنی مصرده نباتیونه رئیس یاپدی . (ابن بیطار) ایشـته اوقدر تجربه وتدقیقاتدن صـکره ادویهٔ مفرده ونبـاتاته دائر اولوب (مفردات ابن‌البیطار) نامیـله معروف اولان (کتـاب‌الجامع فی‌الادویة المفرده) یی یازدی‌که بوکتـاب بوعلمه دائر تحریر اولنان آثار آره‌سنده جداً برموقع ممتاز اشغال‌ایدر [۱]. اوروپالیلر صوك‌انتباه علمی‌یی وجوده کتیردکلری زمان کتاب مذکور علم نباتاتده کندیلرینه مأخذ واساس تشکیل ایلدی .

---

[۱] طبقات‌الاطبا ۱۳۳ ج ۲

۶۳۹ تاریخنده وفات ایدن مشاهیر اطبادن (کتاب الادویة المفرده) صاحبی (رشیدالدین بن الصوری) دخی اعاظم نباتیون اسلامدن واک بیوک مدققلردن ایدی . طبیب موما الیه برابرنده فورچه‌لری وهرنوع بویالری حامل بر رسام بولندیغی حالده (جبل لبنان) ده وسوریه‌نك سائر طرفلرنده نباتاتك بیتدیکی یرلره کیدرك نباتاتی بالذات آرار ، رسامه کوستریر ، رنکلریله ، یاپراق وداللرینك عددلریله کمال دقتله رسم ایتدیریر وهرنباتك رسمنی بری طراوتده بولندیغی ، دیکری کماله ایردیکی ، اوچنجیسی قورودیغی زمانلرده اوچ دفعه یاپدیریردی [۱] . بوکونکی علمای نباتك بونجه تکملات علمیه‌دن صکره یاپدقلری‌ده بودر . ایشته مدنیت اسلامیه بوکونکی ترقیات علمیه‌نك یتیشدیردیکی علما کبی بیوك بیوك مدققلر یتیشدیرمش ایدی .

اسلاملرده مارستانلر (خسته‌خانه‌لر)

مارستان ، یاخود بیمارستان کلمه‌سی (خسته محلی) معناسنه برلفظ فارسیدر . عربیده بوکونکی مقابلی (مستشفی) در . آنجق مارستانلر مدنیت اسلامیه زمانلرنده علم طب تدریس ایدلدیکی محل دخی اولدیغندن عینی زمانده هم مکتب طب ، هم خسته‌خانه شکلنده ایدیلر . عربلر مارستان تأسیسنی ایرانیلردن اقتباس ومارستانلری دها اول ذکری کچن جندیسابور مارستانی شکلنده انشا ایتمشلردی .

اسلامیتده ایلك مارستانی انشا ایدن ذات ملوك امویه‌نك آلتنجیسی اولان (ولید بن عبدالملك) ایدی . مشارالیه ۸۸ تاریخ هجریسنده شامده برخسته‌خانه انشا ایدرك برطاقم اطبانك نظارتنه تودیع وجذام ایله مصاب اولان خسته‌لرك حبسلرینی امر ایلیه‌رك کندیلرینه ارزاق ومعینات تخصیص ایلمدی [۲] . دولت امویه منقضی اولدیغی زمان عالم اسلامده مذکور خسته‌خانه‌دن بشقه خسته‌خانه یوق ایدی . عباسیلر موقع حاکمیته کلنجه ایکنجی خلیفه‌لری (منصور) دها اول کوردیکی وجه ایله ایلك اولمق اوزره جندیسابور مارستانندن اطبا جلب

[۱] طبقات الاطبا ۲۱۹ ج ۲ [۲] مقریزی ۴۰۵ ج ۲

ايتمش ايسه‌ده خسته‌خانه تأسيس ايتمدى . يالكز اعمالر ايله ايتام وعاجز قادينلره مخصوص برمؤسسه يابديردى [١] . برده يا كنديسى ، ياخود خلفى طرفندن دليلرك تداويلرينه مخصوص تيمارخانه‌لرده تأسيس ايلدى [٢] .

دولت عباسيه‌ده مارستانلرى ايلك تأسيس ايدن ذات (هارون الرشيد) ايدى . خليفهٔ مشار اليه جنديسابور مارستانى اطباسندن نزدينه كلنلرك مهارت وحذاقتنى كورنجه (بغداد) شهرينك ده اويله برشرفى احراز ايتمسنى آرزو ايدرك مذكور پايتختده برمارستان انشاسنى طبيبى (جبرائيل بن بختيشوع) ه امر ايلدى . او صره‌ده (دهشتك) اسمنده هندلى برطبيب (جنديسابور) مارستاننك رياستنده بولنمقده ايدى . (رشيد) طبيب موما اليهى يكى مارستانك رياستنه تعيين ايتمك ايستدى . (دهشتك) عرض اعتذار ايدرك بووظيفه ايچون مشاهير اطبادن (ماسويه) ى توصيه ايتدى [٣] . (ماسويه) رشيد طرفندن بغدادده انشا اولنان مارستانك رياستنده بولنديغى كبى كنديسندن صكره اوغلى (يوحنا بن ماسويه) دخى بورياستده پدرينه خلف اولمشدى. (رشيد) ك وزراسندن اولان برمكيلر دهااول كوستردكلرى اوزره علم وعرفان اربابندن وطب هندى ايله اطباسنه رغبت ايدن ذواتدن اولدقلرندن بونلر دخى كندى ناملرينه منسوب برمارستان تأسيس ايدرك رياستنى (ابن دهن) اسمنده هندلى برطبيبه توديع ايلديلر . (ابن دهن) دور عباسيده هندلسانندن طوغريدن طوغرى‌يه عربى‌يه اثر ترجمه ايدن ذواتدن ايدى [٤] .

بغدادده (رشيد) طرفندن تأسيس اولنان مارستان شهرت آنجه ديكر شهرلر سائراسباب مدنيتده بغدادى نصل تقليد ايتديلر ايسه مارستان انشاسنده‌ده بغدادى تقليد ايلديلر . خلفاى عباسيه‌دن (متوكل) ك وزراسندن (فتح بن خاقان) (مارستان المغافر) نامنى آلان بر مارستان تأسيس ايتديكى كبى (احمد بن طولون) دخى مصره والى اولنجه قاهره‌ده ٢٥٩ تاريخ هجريسنده كندى ناميله معروف اولان برمارستان تأسيس وانشا آنه ٦٠,٠٠٠ دينار صرف ايلدى . (ابن طولون) مذكور مارستانده عسكردن وكوله‌منلردن

---

[١] ابن خلكان ٤٩٥ ج ١ [٢] كشكول ٢١٣ [٣] طبقات الاطبا ١٧٤ ج ١
[٤] فهرست ٢٤٥

كيمسه تداوى اولنميەرق اهاليدن خسته ومجنون اولانلرك تداويلرينه حصر ايدلمنى شرط اتخاذ ايتمش وخستەخانەنك تأمين دوامى ايچون كافى بر ايراد تخصيص ايلمش ايدى . مشار اليه برمجنوندن فنا برمعامله كورنجه‌يه قدر هرهفته جمعه‌كونى بوخستەخانەيى بالذات زيارت ايدردى . مجنونك فنا معامله‌سنه هدف اولنجه زيارتى كسدى [١] .

اوچنجى عصر هجرى منقضى اولور اولمز مكه ، مدينه وسائرده دخى مارستانلر انشا اولنمش ايدى . دردنجى عصر هجرى كيرديكنده ايسه خليفه (مقتدر) ايله وزراسى بغداد واطرافنده مارستانلر انشاسنه مسارعت ايلديلر . او جملەدن (مقتدر) ك وزراسندن (على بن عيسى) كندى پاره‌سيله ٣٠٢ سنه‌سنده بغدادك حربيه جهتنده برمارستان انشا ايدرك طبيبى مشاهير اطبادن (ابو عثمان دمشقى) يه توديع ايتدى [٢] . ينه اوجملەدن مشاهير اطبادن (سنان بن ثابت) ٣٠٦ تاريخنده بغدادك (سوق يحيى) جهتنده (مارستان السيده) ناميله برمارستان كشاد ايلدى . بوخستەخانەنك آيلق مصرفى ٦٠٠ ديناره بالغ اولمقده ايدى . (سنان بن ثابت) سنهٔ مذكوره‌ده خليفه (مقتدر)، كندى ناميله ياد ايديله‌جك، برمارستانك انشاسنى توصيه ايتمكله (مقتدر) دخى بغداد قپولرندن (باب الشام) جهتنده (مارستان مقتدرى) يى انشا ايتديردى . مذكور خستەخانه ايچون خليفهٔ مشار اليه طرفندن آيده ٢٠٠ دينار صرف اولنيوردى . كذلك (مقتدر) ك وزراسندن ومشاهير كتابدن (ابن الفرات) دخى اوصره‌لرده بغدادده (درب الفضل) جهتنده كندى ناميله ياد اولنان بر مارستان تأسيس ايتديكى كبى [٣] سائر ذواتده (رى) ، (نيسابور) وسائرده ديكر مارستانلر انشا ايلديلر . دردنجى عصرك اورته‌لرنده قاهره‌ده اخشيديان ملوكنك دردنجيسى اولان (كافور الخصى) يه نسبتله (مارستان كافورى) تأسيس اولندى . آل بويه‌دن (عضد الدوله) ٣٦٨ تاريخنده بغدادك جهت غربيه‌سنده كوپرينك كنارنده (مارستان عضدى) يى انشا وبوخستەخانەيه جراحلر ايله كحالار ، چيقيقجيلر ، قان آليجيلر داخل اولمق اوزره ٢٤ طبيب

---

[١] مقريزى ٤٠٥ ج ٢ [٢] طبقات الاطبا ٢٣٤ ج ١ [٣] طبقات الاطبا ٢٢٢ و ٢٢٤ ج ١

تعیین ایلدی. بوجهتله مذکور خستهخانه دها اول انشا اولنان سائر خستهخانهلره تفوق ایتدی. خستهخانهلرده اطبا اوزرینه بررئیس بولنوردی که اکا (ساعور) نامی ویریلیردی .

(مارستان عضدی) موصل وجزیره جوارلرنده حکومت سورن آتابکان دولتنك آلتنجی حکمداری اولان (نورالدین زنکی) طرفندن آلتنجی عصر هجرینك اورتهلرنده (شام) ده انشا اولنان بیوك مارستانك تأسیسنه قدر بالجمله خستهخانهلرك سرفرازی اولهرق دوام ایتمش ایدی . بوبیوك مارستاندن صکره (صلاح الدین ایوبی) قاهرهده (مارستان عتیق) ی وسائر برطاقم خستهخانهلری انشا ایلدی . ممالیك بحریه مصرده تأسیس حکومت ایدنجه بونلرك یدنجیسی اولان (ملك منصور قلاوون) ٦٨٣ تاریخنده شام مارستانی طرزنده قاهرهده (مارستان منصوری) یی تأسیس ایتدی . (مقریزی) خطط نامیله معروف اولان (المواعظ والاعتبار بذکرالخطط والآثار) اسمندهکی کتابنده بوخستهخانهیی تعریف ایتمکدهدر . مذکور خستهخانهنك انقاضی حالا قاهرهده (شارع النحاسین) ده طوریور . ممالیك چراکسهنك دردنجیسی اولان (ملك مؤید) دخی قاهرهده ۸۲۱ تاریخنده (مارستان مؤیدی) یی تأسیس ایلدی . اسلاملر طرفندن فارس ، خراسان ، موصل ، شام ، اندلس وسائر ممالکده ذکری تطویل کلامه باعث دها برچوق خستهخانهلر انشا ایدلمش ایدی . اندلسلی مشاهیر ادبادن (ابن جبیر)ك سیاحتنامهسنده مؤلفك آلتنجی عصر هجریده ممالك اسلامیهده بالذات مشاهده ایتدیکی خستهخانهلره دائر ایضاحات مقتضیه مندرجدر .

دور اسلامیده تأسیس اولنان سالف البیان خستهخانهلر غایت منتظم برحالده بولندیریلوب هرجنس ومذهبدن خستهلرك تداویسنه باقیلیردی . هرخستهلق ایچون آیریجه برصالون تخصیص ایدیلیردی . طبیب ؛ یاننده خسته باقیجیلری اولدیغی حالده خستهلری طولاشهرق هرخسته ایچون اقتضا ایدن علاجی یازاردی [۱] . خستهخانهده شفایاب اولانلره پول ویریلیر ووفات ایدنلر تکفین

[۱] طبقات الاطبا ۱۵۵ ج ۲

ودفن اولنوردی . مارستانلرده طب وصیدله‌یه دائر درسلر ویریلیر وهرایکی صنعتك تطبیقاتی کوستریلیردی .

اوزمانلرده معروف اولان خسته‌خانه‌لردن اولمق اوزره بوکونکی سیار خسته‌خانه‌لر کبی دوه ویا قاطر اوزرینه نقل اولنور بر نوع سیارخسته‌خانه‌لر موجود ایدی . سلجوقیان ایراندن (سلطان محمود بن محمد بن ملکشاه) ك اردوسنده برمارستان سیار واردی‌که عسکر هرنره‌یه کیتسه بومارستان قرقدوه اوزرینه یوکلدیله‌رك اردو ایله برابر کوتورولوردی [۱] .

۳ — تنجیم ونجوم ، یاخود علم فلك

قدماجه علم نجوم بری یلدیزلرك مواقع وحرکاتندن وخسوف وکسوف اعتباریله احکامندن باحث برعلم‌طبیعی ، دیکری اسکی اعتقاداته کوره یلدیزلرك محاربه ، صلح ، ولادت ، وفات ، نیکبختلك ، نحوست ، یاغمور ، کوك آچیقلغی وامثالی کبی حادثات عالم ایله اولان علاقه‌سندن باحث بر علم وهمی اولمق اوزره ایکی نوع ایدی . بوراده بحثمزی قولایجه آکلاتمق ایچون برنجیسنه علم نجوم (علم هیئت) ودیکرینه علم تنجیم ناملرینی ویره‌لم . دها اول بیان ایتدیکمز معلوماتدن آکلاشلدیغی اوزره عربلر بوعلملرك هر ایکیسنده وقوف صاحبی ایدیلر . بالآخره عربلر داخل طریق مدنیت اوله‌رق علوم دخیله‌یی کندی لسانلرینه ترجمه ایدنجه یونان، فرس، هند، کلدانیلردن بوعلملره دائر اقتباس ایتدکلری معلوماتی دها اول بیلدکلری شیلره علاوه ایلدیلر . ایشته بونك نتیجه‌سنده دور اسلامیته‌ده‌کی علم تنجیم وعلم نجوم وجوده کلدی .

علم تنجیم

انتباه عباسی اثناسنده تنجیم ونجومه الك اول اهمیت ویرن ذات ایکنجی خلیفهٔ عباسی (ابو جعفر منصور) ایدی . اولجه بیان ایتدیکمز وجه ایله

[۱] ابن خلکان ۲۷٤ ج ۱ وتراجم الحکما

خليفهٔ مشاراليه (سند هند) كتابى ترجمه ايدلمش ايدى . دها صكره موقع اقتداره كلن خلفا بويولده (منصور) ك اثرينه اقتدا ايلدكلرندن ـ حتى دور عباسينك الك پارلاق زمانلرنده بيله ـ تنجيم پك بيوك بر موقع اهميت طوتمش ايدى. طبيب، كاتب، محاسبلر نصل معاش وتعيينات آلير مأمورين دولتدن ايديلر ايسه منجملر دخى اوصورتله مأمورين دولتدن برصنف تشكيل ايدييورلردى [١].

عربلرك نباتات طبيه‌يى تقطير ايله اشتغاللرى

خلفا برچوق خصوصات اداريه وسياسيه‌لرنده منجملر ايله استشاره ايدرلردى. برخليفه برتشبثى دوشونوب‌ده عاقبتندن قورقارايسه منجملردن مطالعه صورارلردى. منجملر فلكك احوالنه ويلديزلرك اقترانانته باغه‌رق اوتشبثك موافق اولوب اولمديغنى كشف وبيان ايلرلردى . بوندن ماعدا خسته‌لرى‌ده يلديزلرك احوالنه كوره تداوى ايدرلردى . احوال كواكب دائما نظر دقته آلنه‌رق هرتشبث وحتى يمك، ايچمك وزيارت زمانلرى يلديزلردن استخراج اولنوردى. بونكله برابر علوم شرعيهٔ اسلاميه علماسى بواعتقاداتك فساد وبطلانى سويلمكدن وبويوله صاپانلرى شدتله تخطئه ايتمكدن خالى قالمازلردى. فقط خلق ينه بيلدكلرينى ياپارلر، علمايى ديكلمزلردى. بوكون بيله عين اعتقادده پك چوق آدم يوقميدر؟

[١] الفرج بعدالشده ٩٠ ج ١

علم نجوم ، یاخود علم فلك

اسلاملر علم نجومده (هیئتده) بیوك برموقع اشغال ایدرلر . اسلاملرك علوم دخیله‌نك اكثرنده یاپدقلری كبی یونان ، هند ، فرس ، كلدن وعرب جاهلیه‌نك علوم فلكیه‌سنی برآره‌ده جمع ایتمكدن بشقه بوعلمه خدمتلری اولمسه ینه بوخدمت بیوك برخدمت عد اولنور . عربلرده علم هیئته اساس اولمق اوزره منجم (محمد فزاری) طرفندن (سند هند) كتابنك ترجمه اولندیغنی وبوكتابك خلیفه (مأمون) ك زمانه قدر بوعلمه اساس ومرجع تشكیل ایلدیكنی دها اول بیان ایلدك.

(مأمون) ك زماننده ایسه بیت الحكمه ملازمیندن وعلم هیئتده معلومات واسعه اصحابندن اولان (محمد بن موسی الخوارزمی) یتیشه‌رك هند ، فرس ، روم اصوللرینی جامع برزیج یاپدی . موماالیه بوزیجك اساسنی (سند هند) ك احكامی اوزرینه قوردیسه ده تعادیل ومیلده اواحكامه مخالفت ایلدی . چونكه تعادیل لیل و نهاری فرلك ومیل شمسی (بطلمیوس) ك اصوللری اوزرینه یاپمش ایدی .

بر یونان هیئتشناسنك اسكندریه رصدخانه‌سنده رصد ایله اشتغالی (راصدك آرقه‌سنده بولنان آلت ذات الحلقدر)

زیجه یكی برطاقم بابلرده علاوه ایتمش ایدی . بوكتاب پك زیاده بكنلدیكندن هرطرفده انتشار ایلدی . مع مافیه مؤلف بوزیجده فرس تاریخنی اساس اتخاذ ایتمش ایدی . بالآخره ٣٩٨ سنه‌سنده وفات ایدن اندلسلی هیئتشناسلردن (مسلمة بن احمد مرحیطی) یتیشنجه بوزیجك تاریخنی تاریخ هجری‌یه تحویل

ومرکز کواکبی مبدأ هجرت اتخاذ ایلدی [۱] . زیج کتابی اولجه دخی
بیان ایلدیکی اوزره یلدیزلرك حرکاتنی مبین جدوللری حاوی برکتابدر .
تقویملر بوجدوللردن استخراج اولنور .

دها اول ذکری کچن شاکر ویا موسی اوغللری نامنده‌کی اوچ قاردش
دخی علم نجوم ایله کسب شهرت ایدن اعاظم هیئتشناساندن ایدیلر. بونلر خلیفه
(مأمون) ه خط نصف‌النهارك درجه‌سنی تعیین ایچون محیط ارضی مساحه
ایتمشلردی . (مأمون) نصف النهار دائره‌سنك ، یعنی محیط ارضك ۲٤,۰۰۰
میل‌طولنده اولدیغنك اثباتی خصوصنده تردد ایدرك بونی اثبات ضمننده بواوچ
برادره مراجعت ایلمش ایدی . بونلر واسع بریر طلب ایتمکله کندیلرینه
(سنجار) صحراسی کوسترلدی . اورایه کیتدیلر . برقازیغه اوزون برایپ
باغلایوب شماله طوغری چکدیلر . ایپك بیتدیکی یرده ارتفاع آلدیلر . جنوبه
طوغری دخی عین عملیه‌یی اجرا ایدرك بورادەده ایپك بیتدیکی یرده ارتفاعی
اولچدیلر . ایپك بویی ایله ارتفاع درجه‌لرینك فرقنی حساب وکرهٔ ارضك
اووسعتده بولندیغنی اثبات ایلدیلر . دها زیاده اطمئنان کلمك اوزره بوتجربه‌یی
(کوفه) صحراسنده دخی موقع اجرایه قویدیلر . (ابن خلکان) وسائره‌ده
بوخصوص حقنده معلومات مقتضیه موجوددر . شاکر اوغللری علم هیئت
وهندسه‌یه دائر بك مهم وقیمتدار کتابلر تألیف ایتدیلر . موما الیهمك
زماننده ۲۷۲ سنه‌سنده وفات ایدن مشاهیر منجمیندن (ابو معشر بلخی)
یتیشمش ایدی . حکیم شهیر (ابویوسف یعقوب بن اسحق کندی) کندیسنه
معاصر ایدی . (ابو معشر) ابتدا علم حدیث ایله اشتغال ایتدیکندن
علوم عقلیه وفلسفیه‌یه بغض وتعصب کوستریبوری . عوامی (کندی) نك
علیهنه تحریك وعلوم فلاسفه‌یه تابعیتله انی تعییب وتشنیع ایدردی .
(کندی) بر واسطه ایله (ابو معشر) ه علوم ریاضیه تحصیلنه ترغیب
ایتدیرمکله (ابو معشر) ٤۷ یاشنی متجاوز اولدیغی حالده ریاضیات
وهندسه‌یه وقف نفس ایلدی . بوعلومدن هیئته‌ده کچدی . علم هیئته دائر
بك چوق اثرلر یازدی . (کندی) دخی بوسایه‌ده انك تشنیع وتعرضندن

[۱] تراجم الحکما (ال یازیسی)

قورتولدی . مترجم شهیر (حنین بن اسحق عبادی) ایله ٢٨٨ تاریخنده
وفات ایدن اعاظم اطبا وحکمای عربدن حرانلی (ثابت بن قره) ، اوروپالیلرجه
(آلفراغان Alfragan) ، یاخود (آلفراغانیوس Alfraganius) شهرتیله
معروف اولان مشاهیر منجمین وریاضیون اسلامدن (احمد بن کثیر فرغانی) ،
فضلای علمادن (سهل بن بشر بن هانی) اودوورده یتیشن اعاظم فلکیوندن
ایدیلر . بوصوك ذات دولت عباسیه اعاظم رجالندن خراسانده حکومت سورن
بنی طاهر دولتنك مؤسسی (طاهر بن الحسین) ك خدمتنده بولنمقده ایدی .
کذلك (محمد بن عیسای ماهانی) ایله (بتانی) نامیله معروف اولان (محمد بن
جابر حرانی) اوعصرلرده ظهور ایدن بیوك هیئتشناسلاندن ایدیلر . بونلردن
(محمد بن جابر حرانی) صابئه‌دن ایدی . (زیج صابیء) نامنی آلان برزیج یاپمش
ایدی . ایکی نسخه اوزرینه یازیلان بوزیجك ایکنجی نسخه‌سی دیکرندن دها
طوغری ایدی . (محمد بن جابر حرانی) ٢٦٤ تاریخندن ٣٠٦ سنه‌سنه قدر
رصد ایله اشتغال ایدرك نتیجهٔ تدقیقاتنی ٢٩٩ سنه‌سنده یازدیغی زیجده کوستردی .
علم هیئتده عصرینك فریدی ایدی . ٣١٧ سنه‌سنده وفات ایلدی [١] . مذکور
عصرده دها برچوق بیوك هیئتشناسلر یتیشمش ایدی . موما الیهمدن صکره
دردنجی وبشنجی عصر هجریلرده دخی علم هیئتده مشاهیر حکمای اسلامدن
(ابو الوفاء بوزجانی) ایله (ابوالریحان بیرونی) کبی برچوق داهیلر یتیشمش
ایدی . یدنجی عصرك هیئتشناسانك سرفرازی ایسه اعاظم حکمای اسلامدن
(نصیرالدین طوسی) ایدی . موما الیهك دورنده مشاهیر فلکیوندن (مؤید
عرضی) ، اوغلی (محمد) ، موصلده (فخر مراغی) ، تفلیسده (فخر
خلاطی) ، (نجم‌الدین قزوینی) یتشدیکی کبی [٢] سائر عصرلرده دخی دها
یك چوق هیئتشناسلر یتیشمش ایدی . کرك بوفلکیونی ، کرك یازدقلری آثاری
تعریف ایتمك « لسانك علوم ومعارفی تاریخی » نه عائد بربحث اولدیغندن
بوراده یالکز مدنیت اسلامیه‌نك علم هیئتده وجوده کتیردیکی ترقیات ایله اجرا
ایتدیکی تأثیرات حقنده معلومات ویرمکله اکتفا ایده‌جکز .

بوخصوصده اك اول نظردقتمزه چارپان نقطه عربلرك (یاخود مسلمانلرك)

[١] فهرست ٢٧٩ [٢] ابوالفرج ٥٠١

وهمه مبتنی اولان صنعت تجیمك باطل برمذهب اولدیغنی کوسترمش اولملریدر[١] احتمال که بو فکری اورته یه آتلك سورنده کندیلری ایدی. فی الواقع عربلر صنعت تجیمك ابطالنه مقتدر اوله مامشلردی ؛ لکن علم کیمیاده نصل یاپدیلر ایسه علم هیئتده دخی اوهام وخیالاته مستند اولان صنعت تجیمدن زیاده مشاهده وتجربه اساسلری اوزرینه مؤسس اولان حقائقه اهمیت ویرمشلردی . عربلر افلاکی رصد ، ازیاجی تألیف ، ارضی مساحه ، سیاراتی ترصد ایتمکله برابر بوعلمك تحصیلی ایچون هند وفارس ممالکنه سیاحت ایتمشلر وبوفنه دائر اسکیده یازلمش اولان آثاری تدقیق ، اکسیك اولان جهتلرینی اکمال ، هرمملکتك اصول ومعلوماتنی جمع ایتمك اغورنده پك چوق مساعی صرف ایلمشلردی . علم هیئتك عربلرده اویله بیوك برتاریخی واردرکه انی احاطه ایتمك بومقامك وسعتی فوقنده‌در . شوحالده بوراده اولا اسلام رصد خانه‌لرینی ، متعاقباً بوفنده وقوع بولان اکتشافاتی ذکر ایده‌جکز .

رصدخانه‌لر

رصد علم هیئتك اساسیدر . چونکه یلدیزلرك موقعلریله حرکاتی رصد ایله تعیین اولنور . رصد دها اول یونانیلرده پك بیوك بردور کچیرمش ایدی . یونانیلر یلدیزلری رصد ، آلات رصدیه‌یی اختراع ایتدکلری کبی قبل المیلاد اوچنجی عصرده اسکندریه‌ده بر رصدخانه تأسیس ایلمشلردی . بورصدخانه ، (مجسطی) کتابنك مؤلفی (بطلمیوس قلوذی) نك زماننده اك پارلاق دورینه وارمش ایدی . عربلر اوپانوبده آتیده کوریله‌جکی اوزره بغداد ، شام ، مصر ، اندلس ، مراغه ، سمرقندده وسائره‌ده رصدخانه‌لر انشا ایدنجه‌یه‌قدر اسکندریه رصدخانه‌سی جهانك یکانه دارالرصدی اولمق اوزره دوام ایتمش ایدی .

رصد آلتلری : — یلدیزلری رصد ایتمك ایچون برطاقم آلات وادوات قوللانیرلردی که مدنیت اسلامیه دورلرنده ، استعمال اولندقلری موقعلره کوره شکلاً مختلف ، اون بش ، یکرمی قدر آلات رصدیه معروف ایدی . اك مهملری شونلر ایدی :

[١] ابن خلدون ٤٥٧ ج ١

١ لبنه آلتی : — بو آلت مربع ومستوی برجسمدن متشکل اولوب بونکله میل کلی ، ابعاد کواکب ومملکتلرك عرضنی آکلارلردی .

٢ حلقهٔ اعتداليه : — بو آلت تحويل اعتدالی بیلمك ایچون دائرهٔ معدلك سطحنه تعلیق اولنور برحلقه‌دن عبارت ایدی .

٣ ذات الاوتار : — درت مربع اسطوانه‌دن مرکب ایدی . میل شمسينك تحولاتی بونکله آکلاشیلیردی . بو آلت بولنور ایسه (حلقهٔ اعتداليه) يه حاجت قالمازدی .

٤ ذات الحلق : — شکلجه وکورديکی خدمتلرجه آلات رصديه‌نك اك بیوکی اولان بو آلت آتیده‌کی حلقه‌لردن (دائره‌لردن) تشکل ایدردی . اولا منطقهٔ بروجك يرينه قائم اولمق اوزره برحلقه . ثانيا ايكی قطبدن مرور ايدن ديكر برحلقه . بو ايكی دائره تنصيف وتقاطع صورتيله ، يعنی دائرهٔ بروج ديكر دائره‌نك قطبلرندن عينی بعدده بولنمق شرطيله بر برينه لحيم‌ايديلير ايدی . ثالثا بری دائرهٔ طول كبری وديكری دائرهٔ طول صغری اولمق اوزره ايكی دائره . بونلردن برنجيسی دائرهٔ بروجك محدب وديكری مقعر جهتلرنده‌وضع‌اولنوردی رابعا نصف‌النهار دائره‌سی . بونك مقعرينك قطری محدب حلقهٔ طولك قطرينه مساوی بولنوردی . حلقهٔ ارضك قطر محدبی‌ده مقعر حلقهٔ طول صغرانك قطری قدر ايدی . بو آلت بركرسی اوزرينه اوطورتديريلوردی [١] .

٥ ذات السمت والارتفاع : — قطری متوازی السطوح براسطوانه‌نك برسطحندن عبارت برياريم دائره ايدی . بونكله‌سمت وارتفاعنی آکلارلردی .

٦ ذات الشعبتين : — بركرسی اوزرينه وضع اولنمش اوچ جدولدن متشکل ايدی . بونكله ارتفاع آلنيردی .

٧ ذات الجيب : — بو آلت ذات الشعبتين آلتی شكلنده ترتيب اولونمش ايكی جدولدن عبارت ايدی .

---

[١] ذات الحلق طونجدن بش دائره‌دن‌تشكيل اولنوردی . برنجيسی طول النهار دائره‌سی اولوب يره ركز ايديليردی . ايكنجيسی دائرهٔ معدل النهار ، اوچنجيسی دائرهٔ منطقهٔ بروج ، دردنجيسی دائرهٔ عرض ، بشنجيسی دائرهٔ ميل شمس ايدی .
(كشف الظنون)

٨ المشبهه بالناطق : — ایکی ییلدیز آره‌سنده‌کی اوزاقلغی تعیین ایچون استعمال اولنوردی . اوچ جدولدن مرکب ایدی .

٩ اصطرلاب : — بو آلتك بر چوق انواعی وار ایدی . تام ، مسطح ، طوماری ، هلالی ، زورقی ، عقربی ، آسی ، قوسی ، جنوبی ، شمالی ، مبطح ، مسرطق ، حق‌القمر ، مغنی ، جامعه ، عصا موسی نامیله متنوع ایدی . بونلردن ماعدا مربعاتدن تشکیل اولنان آلات رصدیه شکلاً ونوعاً اوقدر چوق ایدی‌که بونلری تعداد ایتمك قابل دکلدر [١] .

اسلامیتده رصدخانه‌لر : — خلیفه (مأمون) علوم دخیله‌یی عربی‌یه نقل ایله مجسطی کتابنده برطاقم آلات رصدیه‌نك تعریفاتنی کورنجه بونلرك تطبیقاتنی آرزو ایدرك عصرنده بولنان مشاهیر فلکیونی برآره‌ده جمع و (مجسطی) مؤلفی (بطلمیوس) ك یاپدیغی کبی آلات رصدیه اعمال وتدارك ویلدیزلری رصدایتملرینی امر ایلمش ایدی . هیئتشناسلر تلقی ایتدکاری امره امتثالاً اقتضا ایدن آلات رصدیه‌یی تدارك ایله ٢١٤ سنه‌سنده بغدادده (شماسیه) موقعنده وشامده (جبل قیسون) ده کواکبی رصد ایله اشتغال ایتمشلردی [٢] . فقط خلیفه (مأمون) ٢١٨ تاریخنده ارتحال ایدنجه رصدشناسلر بو ترصدتی تعطیله مجبور اولمشلردی . آنجق اختیار تعطیلدن اول رصددن استحصال ایتدکاری نتائجی بر کتابده جمع ایدرك کتابه (رصد مأمونی) نامنی ویرمشلردی . مذکور ترصداتی اجرا ایدن ذوات عصرینك اك بیوك هیئتشناسی اولان (یحیی بن ابی منصور) ایله مشاهیر منجمیندن (خالد بن عبدالملك مروزی) ، (سند بن علی) ، (عباس بن سفید جوهری) دن متشکل ایدیلر . منجمین موماالیهمدن هر بری ترصدات وتتبعات واقعه‌سی نتیجه‌سنده کندی نامنه نسبتله یاد اولنور برزیج دخی یازمشدی . ایشته بوذواتك رصدلری اسلامیتده ایلك اجرا اولنان رصد ایدی [٣] .

دها صکره شاکر ویا موسی اوغللری بغدادده کوپرینك طاق قپوسنه متصل اولان طرفنده بر رصدخانه تأسیس ایدیه‌رك یلدیزلری رصد وعروض قمردن عروض اکبرك حسابنی استخراج ایتمشلردی [٤] . آل بویه‌دن (شرف‌الدین

[١] ابجدالعلوم ٣٤٢ [٢] تراجم‌الحکما (الیازیسی) [٣] فوات‌الوفیات ١٥١ ج ١
[٤] ابوالفرج ٢٠٧

بن عضدالدوله) دخی بغدادده دارالمملکه باغچه‌سی کنارنده بر رصدخانه تأسیس ایتمش ومشاهیر هیئتشناساندن (ابو سهل ویجن بن رستم کوهی) بورادہ کواکب سبعه‌یی رصد ایتمش ایدی [۱] .

بغدادده خلافت دوچار انحطاط اولوب ده مملکت برطاقم انقسامانه اوغرایجه اهمیت تشعب ایدن اقسامه تحول ایتمش ایدی. بو اقسامك الك بیوکی فاطمیلر زماننده خطهٔ مصریه ایدی . فاطمیلر (مقطم) طاغی اوزرنده ـ ٤١١ سنهٔ هجریه سنده وفات ایدن ملوك فاطمیه‌دن (حاکم بامرالله) ك نامنه نسبتله (رصد حاکمی) نامنی آلان ـ بررصدخانه انشا ایتمشلردی [۲] . بورصدخانه خراب اولمقله ملوك فاطمیه‌دن (مستعلی بن مستنصر) ك وزیری اولوب ٥١٥ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن (افضل بن امیرالجیوش) طرفندن مجدداً انشا ایدلمش ایدی . (مقریزی) بوتجدید انشایی مفصلاً یازمقده‌در . (بنی اعلم) دخی بغدادده ٤٢٥ سنه‌سنده کندیناملریله معروف اولان بررصدخانه تأسیس ایتمشلردی . (فوات الوفیات) مؤلفی شام قطعه‌سی حدودنده بینانی (کذا) نامیله بررصدخانه‌نك تأسیس ایدلمش اولدیغنی ذکر ایتمکده‌در [۳] .

بالاده ذکر اولنان رصد خانهٔ حاکمی تاتار (هلاکو) نك زماننده اعاظم حکمای اسلامدن (نصیرالدین طوسی) یتیشوب (مراغه) شهرنده ٦٥٧ سنه‌سنده بررصدخانه تأسیس ایدنجه‌یه قدر رصدشناسانك مرجعی اولمق اوزره دوام ایتمش ایدی . طوسی هلاکویه مذکور رصدخانه‌یی انشا ایتدیرمکله برابر کرك بونك وکرك آلات وادوات رصدیه ایچون پك چوق پاره‌لر صرف ایتدیرمش و ٤٠٠,٠٠٠ جلد کتابی حاوی بر کتبخانه تأسیس ایتمش ایدی [٤] . دها صکره کلن (تیمورلنك) دخی (سمرقند) ده بر رصدخانه انشا ایتدیکی کبی سائرلری‌ده اصفهان ، مصر ، اندلسده تفصیلاتی بزه واصل اوله‌میان عمومی وخصوصی رصدخانه‌لر انشا ایتمشلردی .

[۱] ابن خلکان ۳۷٥ ج ۱ [۲] فوات‌الوفیات ۱٤۹ ج ۲ [۳] کشف الظنونده (رصدخانهٔ بنانی) شکلنده کوستریلیوور . [٤] فوات‌الوفیات ۱٤۹ ج ۲

علم نجوم و اسلاميت

اسلاملر ايشته بو رصدخانه‌لرده كواكبك رصدى وزيجلرك ترتيب وتحريريله
اشتغال ايتمشلردى . بوزيجلرك اك بيوكى يوقاريده ذكرى كچن (ابن يونس)
طرفندن درت جلدده تحرير اولنان زيج كتابى ايدى . بغدادده دها اول
يازيلان زيجلردن صكره بو زيج اسلاملرجه مرجع تشكيل ايتمكده ايدى .
مشاهير فلكيوندن (ابو اسحق ابراهيم بن حبيب فزارى) نك (كتاب الزيج -
على سنى العرب) نامنده‌كى زيجى ايله (محمد بن موساى خوارزمى) واصفهان
رصدخانه‌سى ناظرى (ابو حنيفهٔ دينورى) و (ابو معشر بلخى) نك زيجلرى
اك مشهور زيجلردن ايدى . بونلردن (ابومعشر) دها اول بيان ايتديكمز
اوزره زيجنى فرس اصولنده ترتيب ايتمش ايدى . ٤٢٦ سنه‌سنده وفات ايدن
اندلسك مشاهير رياضيوننده (ابو السمح غرناطى) ،(ابن حماد اندلسى) نك[١]
زيجلريله (نصيرالدين طوسى) نك فارسى لسانيله يازيلان (زيج ايلخانى) سى ،
٧٧٧ سنه‌سنده وفات ايدن (ابن شاطر انصارى دمشقى) نك وسائره‌نك زيجلرى
دخى اك مشهور زيجلردن معدود ايديلر [٢] . اسلاملر بوزيجلرده يونانيلرك
برچوق نتائج رصديه‌لرينى تصحيح ايتمشلردى .

اسلاملر رصدده برچوق يكى اصوللر كشف ايتدكلرى كبى دها اول ذكر
اولنان ذات السمت وذات الارتفاع آلات رصديه‌لريله [٣] ذات الاوتار ،
مشبهة بالناطق آلتلرى كبى برچوق آلات رصديه دخى ايجاد ايلمشلردى .
بوصوك آلات رصديه (تقى الدين راصد) ك اثر ايجادى ايدى [٤] . آلتنجى
عصر هجرينك ابتدالرنده وفات ايدن مشاهير حكماى اسلامدن (بديع اسطرلابى)
اختراع ايتديكى جدول وپركارلر وسائره‌دن ماعدا بونجه سنه ناتمام قالمش اولان
كرهٔ ذات الكرسينك نواقصنى اكمال ايله بو اكمالدن باحث براثر تحرير ايلديكى كبى
(خجندى) طرفندن برعرضده اختراع اولنوب متعدد عرضلرده اوله‌ميه‌جغى

---

[١] مؤلف بواسملرى سهواً ابن السمح وابو حماد شكلنده قيد ايتمشدر . [٢] كشف
الظنون ١٣ ج ٢ [٣] مؤلف بوايكى آلتى ٣٨١ نجى صحيفه‌ده برآلت شكلنده كوسترمش ايكن
بورادة ايكى آلت شكلنده كوسترمكده‌در . [٤] ابجد العلوم ٣٤٢

ادعا ایدیلان (آلت شامله) لك ده نواقصنی اتمام ایلمش وانی متعدد عرضلرده یازمش ایدی [١] .

عصرینك سرفراز فلكیونی اولان (نصیرالدین‌طوسی) دخی اسطرلابده برطاقم تكملات وجوده كتیرمش ایدی . كره واسطرلابه برخط علاوه ایدرك بوخطه (عصا) نامنی ویردیكی كبی بوبحثه دائر غایت پارلاق بررساله دخی یازمش ایدی . بونی ایلك كشف وایجاد ایدن كندیسی ایدی . اعاظم حكمای اسلامدن (ابو عبدالله محمد بن‌جابر بتانی) دخی ارضك نقطهٔ منتهاسنی توضیح ایتمكله برابر مدارین اعتدالینك وخط استوا اوزرنده دائرة البروجك میللری حسابلرینی طوغرولتدیغی كبی مثلثات وزوایانك مساحه‌سنده ایلك اولمق اوزره جیوب واوتاری استعمال ایلمش ایدی [٢] .

مشاهیر حكمای اسلامدن (ابوالریحان بیرونی) دخی تسطیح كره‌یی ایلك كشف ایدن ذات اولوب بوكشفنی (آلاثار الباقیه عن القرون الخالیه) نامنده‌كی كتابنده متصلاً یازمش ایدی [٣]. (بیرونی) نك مذكور كتابی ایله بوكتابك مقدمه‌سنده ذكر ایدلمكده اولان سائر آثارینك مطالعه‌سندن حكیم موماالیهك ریاضیات وعلم هیئته متعلق دهاپك چوق اكتشافاتی اولدیغی آكلاشیلیور . (بیرونی) یونان علومنی هندستانه وهندیلیلرك علومنی‌ده عربلره نقل ایتمشدركه بوخدمت بیله كندیسنك تخلید نامی ایچون كفایت ایدر . موماالیه (سلطان محمود غزنوی) نك سایه‌سنده هندستانه عزیمت واوزالرده متعدد سنه‌لر اقامت ایدرك علوم هندیه‌یی علمای هنددن اوكرندیكی كبی بوكا مقابل یونانیلیلرك علوم فلسفیه‌سنی انلره اوكرتمش ایدی [٤]. نته‌كیم (نصیرالدین‌طوسی) علم هیئتی تاتار (هلاكو) نك سایه‌سنده تاتارلر آره‌سنده ومشاهیر ریاضیوندن (عمر بن ابراهیم الخیامی) دخی سلچوقیلر آره‌سنده نشره موفق اولمشلردی. آنجق بوموفقیتلر هپ اسلامیت سایه‌سنده وقوع بولمش ایدی .

اسلام هیئتشناسلری بوعلمده او درجه بیوك براقتدار ومهارت صاحبی اولمشلر ایدی‌كه اودورده بتون جهانك استادی كسلمشلردی . جهانك هر نره‌سنده اولور ایسه اولسون الك مشكل مسأله‌لر فلكیون اسلامیه‌یه مراجعتله

[١] ترجم الحكما [٢] القبة الزرقاء [٣] بیرونی ٣٥٧ [٤] ابوالفرج ٣٢٥

حل اولنوردی . اوروپا حکمدارلری فلکیاتده مشکل بر مسأله‌یه دوشدکچه کنديلرينه دها يقين بولنان يالکز اندلسه دکل ، شرق ممالك اسلاميه‌سنه دخی مأمورين مخصوصه کوندره‌رك او مشکل مسأله‌لری اسلام علماسنه حل ايتديريرلردی . (طبقات الاطبا) مؤلفی (ابن ابی اصيبعه) بوقبيلدن ويرديکی معلومات جمله‌سندن اولمق اوزره افرنج پادشاهی (ابزور) ك؛ موصلده آتابکلر نامنه حکومت سورن (بدرالدين لؤلؤ) ك نزدينه علم هيئته متعلق حلی آرزو اولنان بعض مسائلی حاملاً برمأمور مخصوص کونderديکنی و (بدرالدين) كده بومسألری حل ايچون ٦۳۹ تاريخنده وفات ايدن اعاظم علما وحکمای اسلامدن (کمال‌الدين بن يونس) ه مراجعت ايتديکنی اوزون اوزادی‌يه يازمقده‌در [۱] .

اسپانياليلر اوقاتی تعيين ايتمك ايچون رقاصی (پاندول Pendule) عربلردن اوکرندکلرينی اعتراف ايدييورلر . دها صکره رقاص اساسی اوزرينه ياپيلان آلات رصديه وساٸره‌نك اهميتی ايسه محتاج ايضاح دکلدر . بوندن ماعدا عربلر دها اول ساعت اعمالنی ده بيليورلردی . روايته کوره (هرون الرشيد) طرفندن (شارلمان) ه غايتله مصنع بر ساعت اهدا اولنمش ايدی . فرنکلرجه بوهديه مسأله‌سی پك زياده مشهوردر .

عربلرك علم هيئت ورياضياته‌داٸر يونانيدن ترجمه ايتدکلری برطاقم کتابلرك اصلی ضائع اوله‌رق ترجمهٔ عربيه‌سنك پايدار قالمسی ذکر اولنان علوم وفنونه ايفا ايتدکلری بيوك خدمتلردن معدوددر . (تموخارس) ايله (اوستلاس) ك آثاری، (منلاوس) ك کرويانی، (ناوون) ك کرويانی ايله مجسطی شرحی اصل يونانيلری ضائع اولوب ترجمهٔ عربيه‌لری قالمش اولان آثار جمله‌سندندر [۲] . بو خدمت يالکز علم هيئت ورياضياته منحصر دکلدی . کتب ادبيه‌يه قدر بر چوق علومه شامل ايدی . مثلا (ابن المقفع) کليله ودمنه کتابنی فارسيدن عربی‌يه ترجمه ايتمش‌ايدی . فارسيسی ضائع اولديغندن اوروپاليلر بالآخره بوکتابی کندی لسانلرينه ترجمه ايتمك ايستدکلری زمان اصلنی بولامييه‌رق عربيدن ترجمه‌يه مجبور اولمشلردی .

[۱] طبقات‌الاطبا ۳۰٦ ج ۱ [۲] القبةالزرقاء ٥

حساب ، جبر وهندسه

اسلاملر اوائل اسلامیتده علم حسابی اهل ذمه (اسلاملره تابع غیرمسلملر) وموالیدن متشکل اولان خراج مأمورلرینك تعاطی ایتدكلری عادی برصنعت عدایلدكلری جهتله اندن استنكاف ایتمشلر وحضرت عمرك وصایاسنه تبعاً چوجقلرینه اشعار ، فروسیت ، سباحت وضروب امثال اوكرتمكله اكتفا ایلمشلردی . بالآخره شهراه مدنیته كیروب ده حسابه احتیاجلرینی حس ایدنجه بوعلمه میل ایلیه‌رك (ابن توأم)ك « اوغلكه یازیدن اول حسابی اوكرت » سوزینه اهمیت ویرمكه باشلامشلردی [۱]. دها صكره بالجمله علومك تحصیل وكندی لسانلرینه ترجمه‌سنه شتابان اولنجه علم حساب دخی علوم دخیله جمله‌سندن اوله‌رق عربلرك اشتغالاتنه واسع برمیدان آچمش ایدی . علم حساب بالخاصه هیئتشناسلر ایله مهندسلرك وامثالی علمانك اشتغال ایتدكلری علملردن ایدی. یالكز حسابه وقف حیات ایتمش علما پك نادر ایدیلر .

مدنیت اسلامیه‌نك ریاضیاته ایفا ایتدیكی الك بیوك خدمتلردن بری اسلاملرك هند اصول حسابی ایله رقملرینی هندستاندن جهانك هرطرفنه نقل وایصال ایتملری ایدی . عربلر رقملره ارقام هندیه دیرلردی. چونكه هندلیلردن اقتباس ایتمشلردی. اوروپالیلردخی رقملره ارقام عربیه نامنی ویریرلردی . چونكه انلری عربلردن آلمشلردی [۲] . عربلردن بورقملری ایلك اقتباس ایدن ذات (ابوجعفر محمد بن موسی الخوارزمی) ایدی [۳] اوروپالیلر ایشته بو آدمك اسمندن Algorisme كلمه‌سنی چیقارمشلردی .

علم جبره كلنجه عربلر بوعلمی ایجادده ، یاخود اكا دائر اثر تحریرنده پك بیوك خدمتلری وقوع بولمش ایدی . یونانلیلردن عربی‌یه ترجمه اولنان علوم وفنون بحثنده كورلدیكی وجه ایله عربلر بری (ذیوفانتوس) و دیكری (ابرخس)ك اولمق اوزره جبره دائر ایكی كتاب ترجمه ایتمشلردی . حالبوكه مدنیت حاضره مدققینی اجرا ایتدكلری تدقیقات نتیجه‌سنده موماالیهمانك

[۱] البیان والتبیین ۲۱۳ ج ۱ [۲] فلسفهٔ لغویه نامنده‌كی اثریمزك ایكنجی طبعنك ۱۱۶ نجی صحیفه‌سنه مراجعت بیوریله [۳] تراجم الحكما

یازدقلری شیلرك جبر نوعندن اولمیوب ضعیف برطاقم اصوللردن عبارت بولندیغنی کورمکده وبوعلمك موجدی عربلراولدیغنه قناعت کوسترمکده‌درلر. فکرمزه کوره ایسه عربلر هند حسابنه مطلع اولدقدن صکره بویولدن اقتباس ایندکلری معلوماتی بوعلمه دائر یونانیلردن نقل ایتدکلری معلوماته علاوه ایلیه‌رك ایشته بوایکی اساس اوزرینه علم جبری بنا ایتمشلردی. اسلاملرك جبره دائر یازدقلری الك مشهور کتابلردن بری ذکری کچن (ابوجعفر محمد بن موسی الخوارزمی)نك (کتاب الجبر والمقابله) نامنده‌کی اثری ایدی. قرائن احوالدن آکلاشیلیورکه (خوارزمی) یازدیغی زیجده هند، فرس ویونان اصوللرینی نصل جمع ایتمش ایسه حسابده دخی یونان، هند وایرانیلردن اله کچیردیکی اصول جبریه‌یی جمع ایدرك بونلردن جبر عربی‌یی وجوده کتیرمش ایدی. عربلر (خوارزمی)نك بوکتابنی دفعاتله شرح ایتمشلردی. مشاهیر ریاضیون اسلامدن (ابوکامل شجاع بن اسلم) ایله (ابوالوفاء بوزجانی) علم جبره دائر اثر یازان علمادن ایدیلر. (بوزجانی)نك اکثر آثاری حسابه دائر ایدی. ٢٨١ سنه‌سنده وفات ایدن (ابو حنیفهٔ دینوری) ایله ٢٨٦ تاریخنده ارتحال ایلین (ابوالعباس سرخسی) وسائره دخی جبره دائر کتب یازان ریاضیون اسلامدن ایدیلر. بالآخره اوروپالیلر مدنیت حاضره‌یی تأسیسه تشبث ایدنجه علم جبری عربلردن اقتباس ایلمشلردی.

عربلرك قواعد هندسیه‌یی قیاسات منطقیه‌یه تطبیق ایتملری هندسه‌ده وجوده کتیردکلری تجددات جمله‌سندن ایدی. بوتطبیقاتی ایلك اجرا ایدن ذات بشنجی عصر هجرینك اوائلنده (ابن الهیثم) ایدی. عالم موما الیه یازدیغی اثرده (اقلیدس) و (ابوللونیوس)دن اصول عددیه وهندسیه‌یی جمع ایدوب برطاقم انواع واقسامه آییرمش وموماالیهمایی تنقید ایتدیکی حالده او انواع واقسامی قیاسات تعلیمیه وحسیه ومنطقیه ایله اثبات ایتمش ایدی. عالم موماالیه تحلیل هندسی وتقدیر عددی نقطه‌سندن مسائل حسابیه‌نك استخراجی ایچون جبر وحساب قواعدینه برطاقم یکی اصوللر علاوه ایتمش وبو خصوصده علمای جبرك طوتدقلری اصوللر ایله استعمال ایتدکلری الفاظه مخالف اصول والفاظ استعمال ایلمش ایدی [١].

[١] طبقات الاطبا ٩٣

مشهور موسی ویا شاکر اوغللرندن بری اولان (حسن بن موسی بن شاکر) دخی زاویه‌نك متساوی اوچ قسمه تقسیمی وسائره کبی مهندسین قدماجه حل ایدیله‌مین برطاقم مسائل مهمه‌یی حله موفق اولمش ایدی [١] .

صنایع نفیسه

بوزمانکی عربلرجه (فنون جمیله) تعبیریله افاده ایدیلن صنایع نفیسه منفعت ومتانته دکل ، کوزللك ورنقنه انسانك منجذب ومنبسط اولدیغی صنعتلره اطلاق اولنمش یکی تعبیرلردندر . بونام ایله تسمیه اولنان صنایع ایکی قسمدر . بری حفر (اویمه‌جیلق)، تصویر (رساملك) ، نحت (هیکلتراشلق) ، تمثیل (تیاترو) کبی برشکل محسوسده تجلی ایدر . دیکری شعر وموسیقی کبی محسوس ومرئی اولماز وبلکه خیال نوعندن اولور . یاخود تعبیر دیکرله صنایع نفیسه عمومیتله تصویر نامی آلتنده اجتماع ایدر . چونکه بوصنایعك بعضلری هیکللر وتصویرلر کبی تصاویر محسوسه‌ده وبعضلری‌ده شعروموسیقی کبی تصاویرخیالیه‌ده تجسم ایلر . ظهور اسلامیتدن اول طریق مدنیته داخل اولان اقوامك جمله‌سی مهارتجه متفاوت درجه‌لرده اولمق اوزره بوصنایع ایله اشتغال ایتمشلردی . بالخاصه یونانلیلر ایله رومالیلر صنایع نفیسه‌ده بیوك برمهارت کوسترن ملتلردن ایدیلر . چونکه انلر هیکللر نحت واعمال ، رسملر ترسیم وتصویر ، وقایعی تیاترو شکلنده تشخیص ، اشعار نظم وموسیقی‌یی ضبط وتنظیم ایتمشلردی .

مدنیت اسلامیه یونانلیلرك ، یاخود رومالیلرك ترك ایتدکلری ابنیه ، هیکللر ، رسملر وسائره کبی آثار نفیسه ترك ایتمدیکی ایچون بوصنایعده پك کیری قالدیغی حقنده هرطرفه سرایت ایتمش براعتقاد موجوددر . حال بوکه امعان ایله تدقیقات اجرا ایدیله‌جك اولورایسه‌ك اسلاملرك ، یاخود عربلرك صنایع نفیسه‌یه اك زیاده مستعد ملتلردن اولدقلرینی وبو صنایعده اظهار مهارتده یونانلیلردن ورومالیلردن کیری قالمیوب بلکه بعضلرنده انلره تفوق ایتدکلرینی

[١] تراجم الحکما

کورورز . محسوس کوزللك نوعندن اولان معمارلقده اسلاملر پك بیوك بر مهارت ابراز ایتمشلر وکندیلرینه مخصوص برطرز معماری وجوده کتیرمشلردی. اندلسده‌کی (الحمرا) سرایی ایله قاهره ، شام، ایران وهندستانده بولنان جوامع اسلامك معمارلقده وموزاییق وسائره کبی تزیینات معماریه‌ده‌کی مهارت واقتدارلرینی کوسترن اك بیوك دلیللردندر . صنایع نفیسه‌دن قیومجلیق ، طوقو- یوجیلق وامثالنده دخی اسلاملر بیوك برمهارت کوسترمشلردی. یالکز رساملق ایله اشغال ایتمامشلردی . چونکه معلوم اولدیغی اوزره بوصنعت مذهبلرنده تحریم ایدلمشدر .

شعره کلنجه دهااول بیان ایتدیکمز وجه‌ایله عربلر فطرةً شاعر اولمق، کوزل شعر سویلمك ، اك چوق اشعار واك واسع خیال صاحبی اولمقده پك ایلری کیدن ملتلردن ایدیلر .

موسیقی

عربلر موسیقیده بسته‌لر تنظیم وآلات طرب ایجاد واعمال ایتمکده ملل سائره‌یی کچمشلردی . فن موسیقی عربلرده پك بیوك بردور کچیرمشدی . مشهور اولدیغنه کوره عربلر اسلامیتدن اول سادکی وخشونت جاهلیه‌لرینه موافق برطاقم بسته‌لره مالك ایدیلر . بالآخره اسلامیتك ظهوریله رومـلر وایرانلیلر ایله وقوع بولان اختلاطلری نتیجه‌سنده مذکور ملتلردن سائر علوم دخیله‌دن اول موسیقی‌یی اقتباس ایتمشلردی . چونکه بوفنك اقتباسی ترجمه کلفتنه محتاج دکلدر . بواقتباسده بولنان ایلك ذات (سعید بن مسجح) نامنده کوزل سسلی ، موسیقی‌یه هوسکار مکه‌لی برکوله ایدی . امویلر برنجی عصر هجریسنك صوك ثلثنده (عبدالله بن الزبیر) ك زماننده مکهٔ مکرمه‌یی محاصره ایتدکلری زمان موماالیه (سعد بن مسجح) مکه‌ده بولنمقده‌ایدی. اوصره‌لرده (عبدالله بن الزبیر) کعبه‌نك ترمیماتنده بعض ایرانلیلری استخدام ایتمش ایدی . (سعید بن مسجح) ترمیمات ایله مشغول اولان ایرانلیلردن برینك فارسی ایله تغنی ایتدیکی برشرقی‌یی ایشیده‌رك نشوه‌دار اولور ونغمه‌لرینی درحال اقتباس ایدر . بعده شام وایرانه کیدرك الحان رومیه وفارسیه‌یی اوکرنیر .

بوالحان وانغامدن عرب ذوقنه موافق كلامين شيلرى آثار . وبوصورتله ترتيب
ايتديكى اصولده تغنى يه باشلادلر . عربلرده بويولده شرقى سويلين ايلك كيمسه بوآدم
ايدى . دها صكره ظهور ايدن مغنيلرك جمله سى بو اصول تغنى بى كنديسندن اقتباس
ايتمشلردى . دولت اسلاميه ثروت وسفاهتده ايلرولدكجه تغنى تكمل واعتلا
بولقده ومغنيلرك مقدارى ده اونسبتده چوغالمقده ايدى . بوجهتله دولت
امويه نك اواخريله دولت عباسيه نك اواسطنده پك چوق مغنيلر يتيشمش ايدى .
اركلردن (ابن سريج) ، (غريض) ، (معبد) ، (حكم الوادى) ، (فليح -
بن ابى العوراء) ، (سياط) ، (نشيط) ، (عمرالوادى) ، (ابراهيم موصلى) ،
اوغلى (اسحق) وسائره ايله قادينلردن (جميله) ، (حبابه) ، (سلامه) ، (عقيله)
وسائره اودورلرده يتيشن الك مشهور مغنى ومغنيه لردن ايديلر .

اسلاملر علوم دخيله نك عربى يه ترجمه سيله اشتغال ايتدكلرى زمان يونانليلر
ايله هندليلرك آثار موسيقيه سنى اوجمله دن عربى يه ترجمه ايتمشلر وبو آثارى مطالعه
وتدقيقدن صكره يونان وعرب موسيقيلرينى جامع برفن موسيقى وجوده كتيررك
بونى اصول وقواعده تابع ومدنيت اسلاميه يه مخصوص بر علم شكلنه وضع ايتمشلردى .
بوعلم اومدنيت دورنده ذروهٔ كماله بالغ اولمش ايدى . اسلاملر بر چوق نغمه لر
وموسيقى آلاتى ايجاد ايتدكدن ماعدا بوفنه دائر بر چوق مطول آثارده
يازمشلردى . خلفا موسيقى يه پك زياده اهميت ويردكلرندن اربابنى تشويق
مقصديله پك چوق پاره لر صرف ايدرلردى . مغنينك شعر ونوادر ادبيه
حافظلرندن ونحو واعراب بيلنلردن اولمسى شرط ايدى . بوجهتله دولت عباسيه ده
مغنيلر ؛ ايچلرنده (ابراهيم بن اسحق موصلى) وسائره كبى ادبيات ولغت شويله
طورسون فقهده دخى يدطولى صاحبى كيمسه لر بولنمق اوزره الك كزيده ادبادن
تشكل ايلردى [١] . بعضلرى ده مغنى (زرياب) كبى علم هيئتده ده معلومات
واسعه صاحبى ايديلر . برچوق دفعه خلفا مغنيلرى موسيقيده مسابقه يه دعوت
ومهارت اظهار ايدنلره مكافات اولمق اوزره بول معاشلر وجاريه لر احسان ايدرلردى [٢] .
مغنى (ابراهيم موصلى) خليفه (هادى) نك دورنده آلديغى معاش عطيه
واحسانلر وچفتلك ايرادى داخل اولمامق اوزره ١٠,٠٠٠ درهم ايدى [٣] .

[١] ابن خلكان ٦٦ ج ١ [٢] حلبة الكميت ١٠٨ [٣] حلبة الكميت ٦٣

مغنی (زریاب) عراقدن اندلسه مواصلت ایتدیکی زمان اندلس ملوك امویه‌سندن (عبدالرحمن بن الحکم) بالذات استقبالنه چیقمش ایدی [۱] .

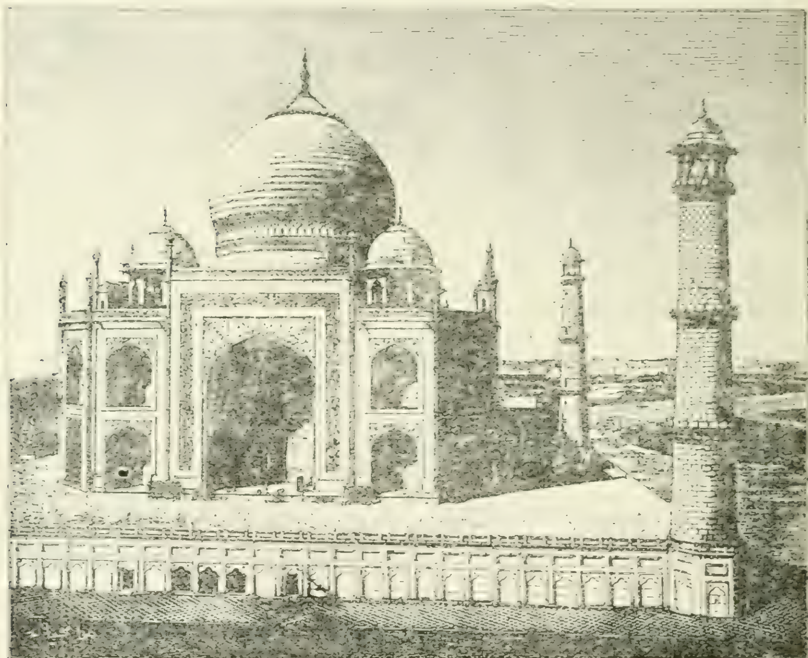
اسلام موسیقیشناسلری فن موسیقی‌یه دها اول موجود اولمیان بر چوق الحان (ازکیلر) ادخال ایتدکلری کبی تأثیرده امثالی ایشیدلمامش دیکر بر طاقم نغمه‌لر ایجاد ایلمشلردی . روایته کوره اویله الحان یاپمشلردی‌که بونلرك بعضلرینی قارنی طوق اولانلر ایله قربه‌یی حامل سقالر ، بعضلرینی ده یان اوزانانلر اوطورمدن واوطورانلر آیاغه قالقمدن تغنی ایده‌مزلردی [۲] .

موسیقی آلاتی — : عربلر آلات موسیقیدن اکثرینك ایرانلیلر، نبطیلر، روملر وهندلیلردن آلمشلردی . بوملتلرك هربرینه مخصوص آلات موسیقی واردی . ایرانلیلر آلات موسیقیدن عود وصنج (چنك) ایله [۳] ، خراسانلیلر چنکه مشابه نغمه ویرن یدی تللی زنج آلتی ایله ، طبرستان ودیلمیلر طنبور ایله ، نبطیلر وجرامقه [٤] طنبوره مشابه (عیروارات) دینیلن آلتلر ایله تغنی ایلرلردی . روملرك آلات موسیقیسی ۱٦ تللی اوعر ، ۲٤ تلدن متشکل سلبان، رباب کبی تخته‌دن یاپیلوب بش تللی اولان لوزا ، ۱٦ تللی قیثاره (کیتاره) ، بوزاغی دریسندن یاپیلان صلیج ، دریدن معمول کوروکلردن متشکل اولان ارغن (اورغ) آلتلرندن عبارت ایدی . هندلیلر برقباق اوزرینه کیرلمش برتللی حاوی وعود وچنك یرینه قائم اولان (کیلکه) نامنده‌کی آلت ایله تغنی ایلرلردی . عربلرك آلات موسیقیسی دف (دائره) ومزهر (عود ویا . لاغوته) دن متشکل ایدی. ایشته اسلاملر بومتعدد آلتلری واقوام مذکوره‌نك فنون موسیقیه‌سنی بر آرده جمع ایدرك ایلرینی سچوب آلمشلر وقانون آلتی کبی طوغریدن طوغری‌یه ایجاد ایتدکلری آلات موسیقیدن ماعدا سائره‌دن آلدقلری آلات ومعلوماتی ترقی ایتدیرمشلردی . ذکر اولنان قانون آلتی ایجاد وبوشکلده ایلك ترتیب ایدن ذات‌حکیم شهیر (ابونصرفارابی) ایدی. بو آلت حالا اوشکلده بولنمقده‌در .

---

[۱] نفح الطیب ۱٦۳ ج ۱ [۲] اغانی ۲۰ ج ۱ [۳] عربلر زیله دخی صنج نامنی ویریرلر . [٤] جرامقه اوائل اسلامیتده موصلده عربلرك غیرندن بولنان قومه اطلاق اولنور . مفردی (جرمقانی) در .

(فارابی) بر طقم آغاج پارچه‌لرندن دیکر بر آلت دها ایجاد ایتمش ایدی که قورولوب چالندیغنده قورولدیغی طرزه مخصوص نغمه‌لر ویریر وغایت غریب بر تأثیراجرا ایلردی . روایته کوره حکیم موما الیه بنی‌حمداندن (سیف الدوله)نك بر چالغی وشرقی بزمنده بولنور . حاضرون کندیسنی طانیمازلر . (فارابی) مغنیلری بکنمز . (سیف الدوله) شرقی وچالغیدن برشی بیلوب بیلمدیکنی کندیسندن صورار . (فارابی) برهمیانجه چیقارەرق ایچندن او آلتی اخراج

هندستانده اغره شهرنده (تاج محل) جامعی

ایدر . آلتی قوروب چالار . مجلسده حاضر بولنانلر هپ کولمکه باشلارلر . موما الیه تکرار آلتی سوکوب دیکر برطرزده قورار . چالدیغنده مجلسده بولنانلر هپ آغلامغه باشلارلر . موما الیه تکرار آلتی سوکوب دیکر برطرزده قورار . بوسفر حاضرون قپوجی‌یه وارنجه‌یه‌قدر هپ اویقویه طالارلر . (فارابی) حاضرونی بویله‌جه اویقوده براقەرق چیقوب کیدر [۱] .

[۱] ابن‌خلکان ۷۷ ج ۲

اسلاملره انتقال ايدن عود آلتی اسكی اصوله كوره طبايع اربعه‌يه مقابل عد ايديلن درت تلدن مركب ايكن اسلاملر اكا بر تل دها علاوه ايتمشلردی. بوكلی مغنی (زرياب) اندلسده بولنديغی صره‌ده قرمزی رنكده اولمق وديكر تللرك اورته‌سنده بولنمق اوزره عوده ادخال ايلمش ايدی . عودك مضرابی دها اول آغاجدن اعمال اولنور ايكن قره قوش قاديلك تويندن ايلك اتخاذ ايدن ذات ده بو (زرياب) ايدی . اندلسك مشاهير حكماسندن (ابوالقاسم عباس بن فرناس) اوقاتی آكلامق ايچون (منقـال) نامنده‌كی آلتی ايجـاد ايتمش ايدی [١] .

اسلاميتده مدرسه‌لر

تعليم وتدريس

دها اول ويرديكمز معلوماتدن آكلاشيلديغی اوزره قرآن عظيم الشان علوم اسلاميه‌نك اساسی ايدی . شوحالده قرآنك تعليمی تدريسات اسلاميه‌نك اساسی ديمكدر . قرآنك ايلك درسلری قرائتی ايدی . بناءً عليه اسلاميتده ايلك معلم حضرت نبی ايدی . حضرت نبی قرآنی صحابه‌يه اوكرتمش ايدی . صحابه دخی قرآنی ـ اكا بنا اولنان، ياخود اندن تشعب ايدن علملر ايله برابر ـ خلقه اوكرتمشلردی . خرستيانلرده مكتبلر نصل مناسترو مكتبلرده ايدی ايسه اسلاملرده دخی مكتبلر ذكر اولنان سببه مبنی جامعلرده ايدی . جامعلرده بر علمك تلقيسی ايچون بر معلمك اطرافنده طوپلانان طلبه‌يه « حلقه » نامی ويريليردی. اسلاملرده علوم ومعارف مرور زمان ايله تشعب وتوسع ايلديكندن بر علمك متعدد حلقه‌لری اولوردی . حلقه‌لر علی الاكثر معلمك نامی ايله تسميه اولنوردی . مثلا « منصورك جامعنده ابو اسحق شيرازينك حلقه‌سی » وامثالی ديرلردی . مطالعه و استنساخ ايچون هر جامعده بر كتبخانه تأسيس اولنوردی .

---

[١] نفح الطيب ٧٨٣ ج ٢

مع مافیه تعلیم وتدریس یالکز جامعلره مخصوص برشی دکلدی . بك چوق دفعه مارستانلرده ، کاربانسرایلرده ، تکیه‌لرده ، عمارتلرده ، خانه‌لرده وسائره‌ده دخی تدریس حلقه‌لری تشکیل اولنوردی . زنکینلر کندی چوجقلرینی تعلیم وتربیه ایچون معلملری کندی خانه‌لرینه کتیریرلردی . خلفا ، امرا هپ بو صورتله معلم کتیره‌رك چوجقلرینك تحصیل وتربیه‌سنه باقارلردی . عصر حاضرده ارباب ثروت حالا بو اصولده حرکت ایدرلر .

تعلیم وتدریسده علی الاطلاق جامعلرك اك مشهوری (قاهره) ده کائن (جامع ازهر) در . جامع مذکور (قاهره) شهری ایله برابر دردنجی عصر هجری اورته‌لرنده انشا ایدلمش وجوامع سائره کبی بوراسی دخی قرآن وفقه تدریسنه تخصیص اولنمش ایدی . طلبه‌نك برقسمی جامعك داخلنده اقامت ایتدکلرندن کندیلرینه « مجاورین » نامی ویریلیردی . ترکستان ، هند ، زیلع ، سنار وسائره داخل اولدیغی حالده ممالك اسلامیه‌نك اك اوزاق طرفلرندن بورایه طلبه کلیردی . مصر صعیدی طلبه‌سنه مخصوص رواقلردن ماعدا شام رواقی ، مغاربه رواقی ، زیالعه ، سناریه ، یمنیه ، هندیه رواقلری نامی آلتنده هرمملکتك طلبه‌سی ایچون بررواق مخصوص بولنوردی . طقوزنجی عصر هجرینك ابتدالرنده جامع ازهرده بولنان طلبه‌نك عددی مختلف مملکتلره منسوب اولمق اوزره (٧٥٠) یه بالغ اولمش ایدی . بونلر هپ صندوقلریله وسائر اشیالریله برابر جامعك درونده اقامت ایدرلر وفقه ، حدیث ، تفسیر ، نحو ، منطق تحصیلی ، وعظ مجلسلری وذکر حلقه‌لریله مشغول اولورلردی . بعضاً تبرك ایتمك ، یاخود محل اقامت اتخاذ ایتمك مقصدیله طلبه‌دن غیری برچوق کیمسه‌لرده جامعده بیتوتت ایدرلردی . جامع مذکورك اوزون برتاریخی واردرکه بونك تفصیلنی (خطط مقریزی) و (خطط توفیقیه) ده کوررسکز . مع مافیه بو جامعك حالی بر اطرادده کیتمیوب مصرده حاکم اولان مذهب ایله حکمدارانك اختلاف احوالنه کوره مختلف شکللر آلیوردی . خدیو زماننده جامع ازهرك طلبه‌سی اون ، اون بش بیکه بالغ اولمشدر . الیوم جامعك تدریساتنه بعض فنون حاضره‌نك علاوه‌سنه چالیشیلیور .

مدرسه‌لر

مدنيت اسلاميه دورلرنده تعليم وتحصيل مسأله‌سنده برنقطه نظر دقتمزه
چارپيوركه اوده اوزمانلرده علوم مختلفه اعتلا بولديغى وپك چوق علما ، فقها ،
اطبا ، حكما يتيشديكى حالده بوكونكى مكتبلركبى مستقل برمكتب يوقمامى
ايدى . اسلاميتده مدرسه‌لرى ايلك تأسيس ايدن ذاتك بشنجى عصر هجرينك
اورته‌لرنده سلجوقيان ايراندن ملكشاهك وزيرى (نظام الملك طوسى) اولديغى
همان بتون مورخين اسلامجه متفق عليهدر . بونجه كتابلر ترجمه ايدلمش ، علوم
ومعارفك هرنوعى مظهر اعتلا اولمش ايكن اسلاملر طرفندن هيچ برمدرسه
تأسيس ايدلمكسزين دور عباسينك منقضى اولمسى جداً شايان استغراب كورولور .
مع مافيه اوروپاليلرك ويردكلرى معلوماتدن (مأمون) ك خراسانده واليلكى
اثناسنده اوراده برمدرسه تأسيس ايتديكى آكلاشيليور [١] . عجبا اوروپاليلر
بومعلوماتى نره‌دن نقل ايتديلر ؟ زيرا مطالعه ايتديكمز كتب عربيه‌ده بو
خصوصه دائر هيچ بر قيده ظفرياب اوله‌مدق . بونكله برابر (خراسان)
ولايتك مقراداره‌سى اولان (نيسابور) ده مارالذكر (نظام الدين طوسى)نك
زماندن اول متعدد مدرسه‌لر انشا ايدلديكى و ٤٠٦ سنه‌سنده وفات
ايدن مشاهير علمادن (ابن فورك) ك مدرسه‌سيله [٢] ٤٥٠ سنه‌سنده
وفات ايلين مشاهير محدثيندن وفقهاى شافعيه‌دن (ابوبكر بيهقى)يه نسبتله
(مدرسهٔ بيهقيه) ، مشهور (سلطان محمود غزنوى) نك برادرى (نصر بن
سبكتكين) طرفندن انشا اولنان (مدرسهٔ سعيديه) ، مشاهير صوفيوندن واعظ
(اسماعيل استرابادى) طرفندن انشا ايديلن مدرسه‌يله ٤١٨ سنه‌سنده وفات ايدن
كبار فقهاى شافعيه‌دن استاد (ابو اسحق اسفراينى) ايچون تأسيس اولنان
مشهور مدرسه [٣] اوجمله‌دن اولديغى مؤلفات اسلاميه‌نك مطالعه‌سندن مستبان
اولمقده‌در . ذكر اولنان مدرسه‌لرك جمله‌سى (نظام الملك) طرفندن بغدادده
تأسيس ايديلن (مدرسهٔ نظاميه)دن دها اول انشا اولنمش ايدى . حتى بالذات

(١) Encyclopaedia Brit .art Al-Mamun
(٢) ابن خلكان ٤٨٢ ج ٢ (٣) سيوطى ١٨٥ ج ٢

(نظام الملك) دخی بغدادده‌كی مدرسهٔ نظامیه‌یی تأسیس ایتمدن اول (ملكشاه)ك پدری (آلب آرسلان)ك زمان سلطنتنده اعاظم ائمهٔ شافعیه‌دن (امام الحرمین ابوالمعالی عبدالملك جوینی) ایچون ینه (مدرسهٔ نظامیه) نامیله (نیسابور)ده برمدرسه تأسیس ایتمش ایدی [۱] . احتمالكه مشارالیهك اسلامیتده اك اول مدرسه‌لر انشا ایتدیكی حقنده آلدیغی شهرت بغدادده ایلك بیوك مدرسه‌یی انشا ایله تعلیم وتدریسی مجاناً یاپمسندن وطلبه‌یه معاش وارزاق تخصیص ایلمسندن نشأت ایتمكده‌در .

فقط هرحالده شو آكلاشیلیوركه عالم اسلامده مدرسه‌لری ایلك تأسیس ایدنلر عرب اولمیان امرا ایدیلر . (مأمون)ك خراسانده (ویانیسابورده) برمدرسه تأسیس ایتدیكی حقنده ویریلن معلومات طوغری چیقار ایسه، بومدرسه عرب اولمیان برمملكتده عربلرك غیرینه متعلق برمقصدایله انشا ایدلمش دیمك اولور . یوقسه (مأمون)مقام خلافته كلوب علوم دخیله‌یی ترجمه ایتدیكی زمان نیچون بغدادده اویله برمدرسه تأسیس ایتمامشدی ؟ برده مدرسه‌لرك خلفانك غیری طرفندن تأسیس ایدلمش اولمسنك سببی نه‌در ؟ بونی آرایه‌لم .

یوقاریدن بری ویردیكمز معلوماتدن آكلاشیلدیغی اوزره اسلاملرده امور سیاسیه‌نك اموردینیه‌یه مربوط بولنمسی وعلمانك علوم دینیه‌نك حافظ ورهبری عد ایدلمسی جهتیله بونلرك خلفا نزدنده‌كی موقعلری پك بیوك ایدی . حتی اوائل اسلامیتده علما خلق آره‌سنده حائز اولدقلری موقعك تأثیری ایله ادارهٔ مملكتده خلفانك عادتا معینی كبی ایدیلر . بالآخره امور خلافت ضعفه اوغرایه‌رق نفوذ حاكمیت ایرانلی ، ترك ، دیلملی . كرد وسائره‌دن اولان سلاطین وامرانك النه كچنجه بوسلاطین وامرا خلفانك نفوذ دینیلری مقامنه قائم اولمق اوزره خلقك میل ومحبتنی جلب ایده‌جك برنفوذه محتاج اولمشلردی . خلقك بوصورتله میل ومحبتنی جلب ایتمك ایچون فقرایه‌ایلك ایتمك وعلما وفقهایه حرمت واكرامده بولنمقدن دها قولای بروسیله یوق ایدی . بوجهتله عاقل ومدبر بر سلطان ویا امیر برشهرك حاكمیتنی اله آلدیغی زمان اك اول علما وفقهایی كندیسنه یاقلاشدیرمغه وجامعلر ، كاربانسرایلر ، تكیه‌لر ، عمارتلر ، مارستانلر وسائره

[۱] ابن خلكان ۲۸۷ ج ۱

انشاسی ، علما ، فقها ، فقرا وسائره‌یه معاشلر ومعینات تخصیصی ایله ثواب اخرویدن ماعدا بالخاصه عوام وخواصك میل ومحبتنی جلب ایتمکه چالیشیردی . (احمد بن طولون) مصرده ، (عضدالدوله) بغدادده ، (نورالدین زنکی) شامده ، (صلاح‌الدین ایوبی) مصرده بویولده حرکت ایتمشلردی . عینی طریقی اك صوك اوله‌رق اتخاذ ایدن ذات عائلهٔ خدیوی مؤسسی محمد علی پاشا ایدی‌که بوخصوصده صرف ایتدیکی مساعی مصر وسوریه قطعه‌لرنده برانتباه علمینك ظهورینی منتج اولمش ایدی .

(نظام‌الملك طوسی) دخی مدرسه‌لری عین اعتنا ایله انشا ایتمش ایدی . چونکه مشار الیه (آلب آرسلان)ه ـ سلطانك عادتا پدری مقامنده وسلطنتك اك بیوك نفوذینی حائز برموقعده ـ اون‌سنه‌وزیرلك ایتدکدن‌صکره (آلب آرسلان)ك وفاتی اوزرینه اوغللری احراز سلطنته قوشدقلری زمان الله‌ردن ملکشاهی مقام سلطنته اجلاس ایدرك بونك دورنده دخی یکرمی سنه بتون نفوذ سلطنتی اله آلمش ایدی . سلطان یالکز تخته اوطورر ، آودن بشقه برشی ایله مشغول اولمازدی . اودورده باطنیه فرقه‌سی پك بیوك برنفوذ کسب ایتمش وحاکمیته پك چوق کوزلر دیکلمش ایدی . (نظام‌الملك) عاقل ومدبر برذات اولدیغی ایچون دشمنلرك مودتنی ودوستلرك صداقتنی استحصال وتأمینه صرف غیرت ایدرك دوست ، دشمن تفریق ایتمکسزین هرکسی کثرت احسان وعطایایه مستغرق ایلدی . بویولده صرف ایتدیکی مساعی جمله‌سندن اوله‌رق فقهایه دارالعلملر ، علمایه مدرسه‌لر ، عباد ، زهاد وارباب صلاح ایله فقرا ایچونده تکیه‌لر ، عمارتلر انشا وطلبهٔ علوم وسائره‌یه نفقه وارزاق تخصیص ایتدی . مشارالیه شام ، دیار بکر ، عراقین ، خراسان وسمرقنده قدر بتون مملکتی بوفیضه مظهر ایتمش ایدی . اودرجه‌ده‌که برعالم ویا برطالب علم ، یاخود بر متعبد ویا زاهد بولنمازدی‌که وزیر (نظام الملك) ك فیض انعام واحساننده غریق اولمسون . مشارالیه سنه‌ده بواغورده ۶۰۰,۰۰۰ دینار صرف ایدیوردی . وزیرك رقباسندن بعضلری بوفضله صرفیاتی وسیله اتخاذ ایتمك ، کندیسنی ملکشاهك نظرنده دوشورمك ایسته‌یه‌رك ملکشاهه : « نظام الملکك اویولده صرف ایتدیکی پاره‌لر براردونك تجهیزینه صرف ایدلسه‌بواردو لوای مظفریتنی استانبولك

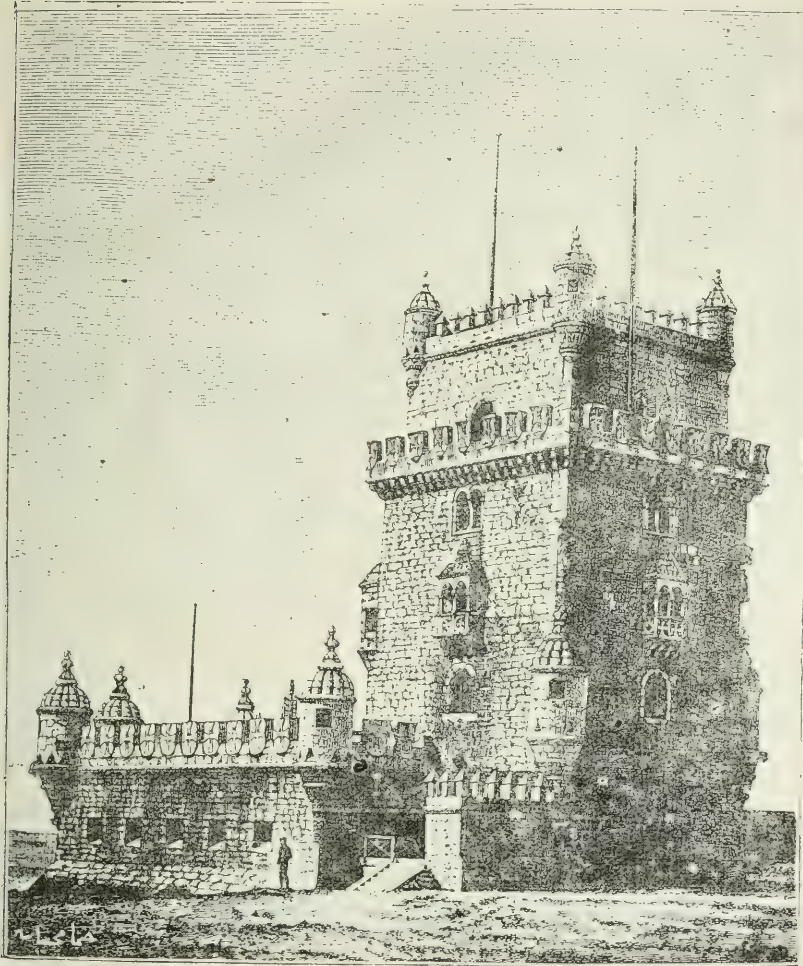
سورلری اوزرینه رکز ایده‌بیلیر » دیدیلر. ملکشاه وزیرینی مواخذه ایتدی .
(نظام الملك) اکا مقابل شو جوابی وردی : « اوغلم ! بن اعجمی براختیارم.
صاتیلغه چیقارلسه‌م بش دیناردن زیاده‌یه مشتری چیقماز . سن‌ده برترك
اوغلانندن عبارتسك که صاتیلغه چیقارلسه‌ك بلکه اوتوز دیناردن فضله
کتیرمزسك . سن کیجه کوندز ذوق وصفا ایله مشغولسك . اللهه قارشی
یاپدیغك شی طاعتدن زیاده معاصیدن متشکل .. حادثات زمانه قارشی حاضرلادیغك
اردولر سنی آنجق ایکی آرشون طولنده قلیجلر و اوچ یوز آرشوندن زیاده
ایلری کچمز اوقلر ایله مدافعه ایده‌بیلیرلر . بونکله برابر بوعسکر معاصی ،
ایچکی ، اکلنجه ، دودوك وطنبور ، هر درلو ذوق وصفایه طالمش . حال بوکه
بن سنك ایچون برکیجه اردوسی تشکیل ایتدم . سنك اردوك کیجه اویویونجه
اوکیجه اردولری آیانده اللهك حضورنده صف صف طوره‌رق اشك طاعات
نثار ایلك ، عتبهٔ احدیته رفع لسان واکف عبودیت ایتمك، عمر وشوکتکك
ازدیادی واردولرکك مظفریتی ایچون دعا ایتمکله مشغول اولورلر . ایشته سن
واردولرك بونلرك خیر دعاسیله یاشایورسکز ، برکت وهمتلریله جناب حقك
الطاف وانعامنه مظهر اولیورسکز » . ملکشاه بوجوابی ایشیدنجه غیرقابل
اعتراض کوره‌رك سکوتی اختیار ایتمش ایدی [۱] . (نظام الملك) ٤٨٥ سنهٔ
هجریه‌سنده مقتولاً وفات ایتدی .

عربلردن اولمیان امرانك مدرسه وجامع انشاسنه اجر وثوابه نائلیتدن ماعدا سوق
ایدن اسبابدن بری ده اوامرانك سلطانك سراینده یتیشملری وعلی الاکثر انك نان
ونعمتی ایله پرورده اولمش کیمسه‌لردن ویاخود سلطانك ولاء ویا رق حقنی
طاشیانلردن اولملری ایدی. بونلردن بری وفاتنده بر ثروت ویا املاك واراضی
ترك ایدوب ده سلطان انلری ضبط ومتوفانك اوغللرینی میراثدن محروم ایتمك آرزو ایتسه
یاپه‌بیلیردی . بناءعلیه اودورلرده بری اله برامارت وثروت کچیروب ده کندی
ذریتندن ترك ایده‌جکی وارثلره سلطانك وقوع تعدیسندن قورقونجه مدرسه‌لر،
خانقاهلر، عمارتلر انشا ومالك اولدیغی املاك واراضی‌یی انلره وقف ایدرك شرائط
وقفیه‌ده اوقافك تولیتی ایله وارداتندن برقسمنی چوجقلرندن برینه تخصیص

(۱) سراج الملوك ۲٦۷

وبوصورتله انلرك سفالت وضرورته دوشملربنه حيلولت ايلردی .

سلطان ويا اميرك تابع اولديغی مذهبك تقويه وتأييدی دخی مدرسه‌لرك انشاسنه باعث اولان اسباب جمله‌سندن ايدی . قاهره‌شهری تاريخ تأسيسندن اعتباراً شيعی بر شهر ايدی. (جامع ازهر) ده القا اولنان درسلرده شيعی‌مذهبی

پورتكيزده (بهلام) شهرنده عرب - اسپانيول طرز معمارينده ياپلمش برقله

اوزره القا ايديليردی . (صلاح‌الدين ايوبی) مصرده موقع اقتداره كلنجه بومذهبی ابطال ومالكی وشافعی مذهبلرينی احيا ايتدی . بوايكی مذهبی تعلم

وتدریس ایتمك اوزره مدرسه‌لر تأسیس ومذهب شافعی ایچون ٥٦٦ سنهٔ هجریه سنده (مدرسهٔ ناصریه) یی انشا ایلدی . مصرده احادیث شریفه ایراد وتدریس ایله اشتغال ایدن ایلك مدرسه بومدرسه ایدی . مشارالیهدن صکره کرد وترکلردن موقع اقتداره کلن سلاطین بویولده کندیسنه اقتدا ایلدیلر .

مدرسه‌لرك تأسیسنه باعث اولان اسباب هرنه اولورایسه اولسون شوراسی محققدرکه (نظام‌الملك طوسی) بشنجی عصر هجریده مدرسه‌لر تأسیسی ایله عالم اسلامیده ایلك اشتهار ایدن ذات ایدی . مشارالیه بغداد ، اصفهان ، نیسابور ، هرات وسائرده جمله‌سی کندی نامنه نسبتله نظامیه اسملریله مدرسه‌لر تأسیس ایتمش ایدی . بونلرك الك مشهوری بغدادده تأسیس اولنان (مدرسهٔ نظامیه) ایدی . مذکور مدرسه (ابوسعید صوفی) نك همت ونظارتی آلتنده ٤٥٧ تاریخنده دجله‌نك کنارنده انشا ایدیله‌رك بالاسنه (نظام الملك) ك اسمی یازلمش واطرافنه وارداتی مدرسه‌یه عائد اولمق اوزره برطاقم چارشولر بنا ایدلدیکی کبی ینه (ابوسعید صوفی) نك نظارت ودلالتی‌ایله برطاقم چفتلکلر ، خانلر ، حماملر صاتون آلنه‌رق مدرسه‌یه وقف اولنمش ایدی. مدرسهٔ نظامیه‌نك انشاآت مصرفی ٦٠٠٠٠ دیناره بالغ اولمش ایدی .

(نظام‌الملك) ك بومدرسه‌سی تاریخ اسلامده بیوك بردور کچیرمش وشهرتلری جهانی قاپلایان برطاقم بیوك علما یتیشدیرمشدر. مدرسه‌نك ایلك مدرسی مشاهیر فقهای شافعیه‌دن (ابو اسحق شیرازی) ایدی . متعاقباً (شامل) ك مؤلفی کذلك مشاهیر فقهای شافعیه‌دن (ابونصر بن الصباغ)[١] ، (ابوالقاسم دبوسی) ، (ابوحامد غزالی) ، (فخر الاسلام شاشی) ، (کیا هراسی) ، (سهروردی) ، (کمال الدین انباری) وسائره کبی اقطاب علم وعرفان صره ایله هپ بومدرسه‌ده مدرس ایدیلر . اوکبی اعاظم اساتذه‌نك کرسیٔ تدریسه کچملری مدرسه‌نك پك پارلاق دورلر کچیرمسنه باعث اولمش ایدی . مذکور مدرسه‌ده علوم دینیه وفقهیه ولسانیه تدریس اولنوردی .

وزیر مشار الیهدن صکره کلن سلاطین وامرا ممالك اسلامیه‌نك هرطرفنده

[١] اصلده سهواً (ابونصر الصباغ) و (قاموس الاعلام) ده الصباح شکلرنده کوسترلیور .

بو صورتله مجاناً مدرسه‌لر انشاسنده الك طوتدیغی یولده حرکت ایتمشلردی . عینی طریقی اتخاذ ایدن ذواتك تاریخ ترتیبی ایله الك مشهوری ٥٧٧ سنه‌سنده وفات ایدن شام آتابکی (نورالدین زنکی) ایدی . مشارالیه شام ، حلب ، حما ، حمص ، بعلبك ، منبج ، رحبه شهرلری کبی شام قطعه‌سنك هر طرفنده واماکن سائره‌ده بنا ایتدیکی مارستانلر ایله جامع ، مسجد ، دارالحدیث وعمارتلردن ماعدا اورالرده مدرسه‌لر دخی انشا ایتمش ایدی . (نورالدین زنکی)نك زماننده صکره شهرتجه ٥٨٩ سنه‌سنده وفات ایدن (صلاح الدین ایوبی) کلیر . اصلاً کرد اولان سلطان مشارالیه قاهره ، اسکندریه ، قدس وسائره‌ده مدرسه‌لر تأسیس ایلمشدی . مشار الیهدن صکره ٦٣٠ سنه‌سنده وفات ایدن (اربل) آتابکی (ملك معظم مظفر الدین) بو یولده اشتهار ایلیه‌رك برچوق مدرسه‌لر ، یتیم ، لقیطه (طفل متروك) وطول قادینلر ایچون دارالشفقه‌لر وسائره انشا ایتمش ایدی . (صلاح الدین ایوبی)دن صکره کندی ذریتندن مصرده مقام حاکمیته کلن ذوات دخی مشارالیهك اثرینه اقتفا ایدرك مدرسه‌لر تأسیسی امرنده بیوك همتلر صرف ایلمشلردی . ایوبیلرك حاکمیتی منقضی اولدیغی زمان بونلرك مصرده تأسیس ایتمش اولدقلری مدرسه‌لرك عددی (٢٥) ، بالغ اولمشدی . متعاقباً مصر حاکمیتی کوله‌منلره انتقال ایدنجه بونلر دخی ایوبیلرك اثرینه تبعاً حرکت ایتمشلردی . مملکتك ارباب ثروتی‌ده عینی اثره اقتفا ایدییورلردی . بو جهتله مذکور کوله‌منلر زماننده (مقریزی)نك زمانی اولان طقوزنجی عصر هجرینك اورته‌سنه قدر مصرده (٤٥) مدرسه تأسیس اولنمش وایوبیلر طرفندن انشا ایدیلن مدرسه‌لره علاوه‌سنده ایسه مصر مدرسه‌لرینك عددی (٧٠)ه بالغ اولمش ایدی . سائر ممالکده دخی مدرسه‌لرك انشاسی عین احوال ومؤثراته تبعیت ایلمش ایدی . دولت عثمانیه‌ده مدرسه‌لری ایلك انشا ایدن ذات ٧٦١ تاریخنده وفات ایدن سلطان (اورخان) ایدی . دها صکره مقام سلطنته کلن سلاطین دخی مشارالیهك اثرینه اقتفا ایلمشلردی . سلاطین مشارالیهمك تأسیس ایتدکاری مدرسه‌لرك الك مشهوری سلطان سلیمان طرفندن تأسیس ایدیلن سکز مدرسه ایدی [١] .

---

[١] شقائق نعمانیه ١٠٤ ج ٢

آلتنجی عصر هجریده ممالك اسلامیه‌یی طولاشان اندلس مشاهیر ادباسندن (ابن جبیر) مشهوداتنی حاوی یازدیغی سیاحتنامه‌ده شامده ۲۰ وبغدادده ۳۰ مدرسه کوردیکنی بیان ایدییور. اندلسه کلنجه هندلی (امیرعلی) انکلیزجه یازدیغی (تاریخ اسلام) ده عربلرك قرطبه، اشبیلیه، طلیطله، غرناطه، مالقه وسائره‌ده مدرسه‌لر تأسیس ایتدکارینی ویالکز غرناطه مملکتنده بولنان مدرسه‌لرك مقداری ۱۷ بیوك و ۱۲۰ كوچك مدرسه‌یه بالغ اولدیغنی نقل وحکایه ایدییور [۱]. شوحالده اندلس مدرسه‌لری مدرسهٔ نظامیه‌دن بشقه برطرزده تأسیس ایدلمش اولسه کرك. زیرا (نفح الطیب) مؤلفی (احمدمقری): «اندلسلیلرك تحصیل علم ایچون آیریجه مدرسه‌لری یوق ایدی. خلق جامعلرده اجرتله درس اوقورلردی. بونلر نفقه ومعینات آلمق ایچون دکل، محضا تحصیل علم ایچون جامعلره دوام ایدرلردی» دییور [۲]. (مقری)نك بوسوزلری اندلسده مدرسه تأسیس ایدلمدیکنی صورت قطعیه‌ده افاده ایتمکده‌در. بنابرین احتمال‌که (امیر علی) بوخصوصده دائر ویردیکی معلوماتی اوروپالیلردن نقل ایتمشدر. اوروپالیلرك ذکر ایتدکاری بومدرسه‌لر (مقری)نك بحث ایلدیکی جامع مدرسه‌لرندن عبارت اولمق اقتضا ایدر.

اسلاملرده مدرسه‌لر علمانك کندی خانه‌لرنده عقد ایتدکاری تدریس مجلسلرندن ماعدا بعضلری جامعلر، کاروانسرایلر، تکیه‌لر و عمارتلرده تشکیل اولنان درس حلقه‌لری، بعضلری علوم اسلامیه‌نك تدریسی ایچون کشادایدیلن اجرتسز بیوك مدرسه‌لر، بعضلری‌ده مارستانلرده تأسیس اولنان طب وفلسفه مکتبلری اولمق اوزره برقاچ شکلده ایدی. درسه دوام ایدن طلبه‌نك مقداری مدرسك تدریس ایتدیکی علمده‌کی شهرتنه تبعاً مختلف بولنوردی. (فارابی)نك اون بیکلرجه طلبه‌سی واردی. بعضاً مدرسك شاکردانك شاکردانی‌ده اولوردی. روایته کوره طبیب شهیر (ابوبکر رازی) درسه اوطوردیغی زمان اطرافنده کندی شاکردانی، بونلرك اطرافنده کندیلرینك شاکردانی، بریکیلرك اطرافنده‌ده اوچنجی درجه‌ده کلن شاکردلر اخذ موقع ایدرلردی.

[۱] Ameer Ali's Short History of the Saracens 627

[۲] نفح الطیب ۱۰٤ ج ۱

بری برمسأله صورمق ایستەسەاولا اکایقین اولاندن،شاید بوجواب ویره‌مزایسه دها یوکسکندن صوراردی . بونلرمسأله‌یی طوغری حل ایده‌مزلر ایسه اوزمان (رازی) سویلردی [۱] . بر مدرسەنك طلبه‌سی مزداد اولدقجه مدرسەنك شهرتی‌ده اونسبتده آرتاردی . مدرس یورودیکی زمان طلبه‌سی اطرافنده یورر وبعضاً حیوانه بیندیکنده شاکردانی اطرافنده آیاقده کیدردی . اعاظم علما وحکمای اسلامدن (فخرالدین رازی بن خطیب الری) خانه‌سندن راکباً درسه کیدر ایکن هروقت رکابی اطرافنده فقها وسائره‌دن اوچ یوزی متجاوز طلبه یورووردی [۲] . هرکیم اویله براستاد مدرس اوزرینه بر کتاب اوقور ایسه مدرس کتابك کندیسی طرفندن تدریس اولندیغنی کوسترن علامت مخصوصه‌سنی وضع ایدردی . (شیرازی) ، (فارابی) ، (رازی) ، (ابن خطیب الری) ، (ابن سینا) ، (غزالی) عالم اسلامیده اك چوق طلبه‌سی اولان اعاظم علمای مدرسیندن ایدیلر . تعلیم وتدریس کوله‌منلر ، جاریه‌لر ، کوله‌لر ، مخنثلر وسائره‌یه وارنجه‌یه قدر صنوف ناسك جمله‌سنه تشمیل ایدلمش ایدی .

کتبخانه‌لر

انسانلر کندی افعال ، تاریخ وعلملرینی قید وتدوینه باشلادقلری زماندن اعتباراً تدوین ایتدکلری شیلرك محافظه‌سنه لزوم حس ایتمشلردی . چونکه اوشیلری آنجق بقا بولسون دییه تدوین ایلمشلردی . کتابلرك محافظه اولندیغی محله کتبخانه نامی ویریلیر . عالمده کتبخانه‌ری ایلك تأسیس ایدنلر میلاد عیسادن ۱,۷۰۰ سنه اول بابلیلر ایدی . کچن عصرك علماسی طرفندن بابل واشور خرابه‌لرنده بابلیلرك بر کتابخانه‌سی کشف اولنمشدر . بونك کتابلری خط اسفینی ایله محرر کیره‌میدلردن متشکلدر. بابلیلردن صکره کتبخانه تأسیسنده قدمجه اسکی مصرلیلر کلیر . یونان قدیم مشاهیر مورخیندن (دیودوروس- Diodore de Sicile) مصر ملوکندن (اوسیمندیاس) اسمنده برحکمدارك

[۱] فهرست ۲۹۹ [۲] طبقات الاطبا ۲۳ ج ۲

قبرنده بولنان بر کتبخانه‌یی ذکر ایتمشدر . بونلردن صکره بو یولده قدمجه یونانلیلر کلیر . عمومك استفاده‌سنه خدمت ایتمك اوزره عمومی کتبخانه‌لری ایلك تأسیس ایدنلر بونلر ایدی . یونانلیلردن ایلك عمومی کتبخانه‌یی تأسیس ایدن ذات قبل المیلاد آلتنجی عصرك اورته‌سنده (بیسیستراتوس) ایدی . وقتیله (برغمه) ده ۲۰۰,۰۰۰ جلدی حاوی بر کتبخانه‌نك بولندیغنی (پلوتارخس) ك یازدیغی معلوماتدن آکلاشلمقده‌در . بطالسه دخی مشهور اسکندریه کتبخانه‌سنی تأسیس ایتمشلردی . بونلردن صکره قدم صره‌سی رومالیلره کلیر . رومالیلرك ایلك تأسیس ایتدکلری کتبخانه قبل المیلاد ۱۶۷ سنه‌سنده ماکدونیادن رومایه نقل ایتدکلری کتبخانه ایدی . رومالیلر ینه قبل المیلاد ۱۳۳ سنه‌سنده مارالذکر برغمه کتبخانه‌سنی اله کچیرمشلر و ۸۶ سنه‌سنده آتینه‌ده بولنان کتبخانه‌لری رومایه نقل ایلمشلردی . بالآخره امپراطور قسطنطین قسطنطنیه‌ده سطوت وقوت بولونجه شهر مذکورده ۳۵۵ تاریخ میلادیسنده بر کتبخانه تأسیس ایلدی . مغاره‌لرده وسائره‌ده مدفون کورلدیکی اوله‌جه ذکر اولنان کتبخانه‌لری ایرانلیلر تأسیس ایتمشلردی . دها صکره اسلاملر طریق مدنیته کیروب‌ده کتبخانه‌لری تأسیس ایدنجه‌یه قدر کتبخانه تأسیسی دوچار تعطیل اولمش ایدی .

اسلام کتبخانه‌لری

اسلامیتك ظهوری اوزرینه اسلاملر فتوحاته قویولدقلری زمان اثنای فتوحاتده راستکلدکلری کتابلری دها اول ذکر اولنان اسبابه بناءً یاقمشلردی . فقط چوق زمان کچمدن کندیلری‌ده طریق مدنیته داخل اوله‌رق علم وعرفانك طادینی آلنجه کتاب ایدنمك ، کتابلری محافظه ایتمك خصوصنده جهانك اك غیرتلی ملتلرندن کسلمشلردی . دها اولکی بحثلرمزده کورلدیکی اوزره اسلاملرك برنجی عصر هجری ایله ایکنجی عصرك نصفی امتدادنجه علوم ومعارفی علوم اسلامیه‌دن عبارت ایدی . بونلری‌ده آنجق ذکر اولنان زمانك صوکلرینه طوغری قید وتدوین ایتمشلردی . اسلاملرك بو ایلك کتابلرده جمع ایتدکلری معلومات اشعار ، وقوعات تاریخیه ، ضروب امثالدن عبارت ایدی . بونلری جیلان دریسی ، یاخود عادی دری ، یاخود قماش وامثالی شیلر اوزرینه

یازارلردی . روایته کوره قراء سبعه‌دن ومشاهیر علمای لغتدن (ابو عمرو بن العلاء) ك کتابلری اوینی تا طاوانه قدر طولدیریبیوردی . مشاهیر علما وادبادن (اصمعی) ، (حماد) ، (ابو عبیده) نك اولری دخی کتاب طولی ایدی.

مع مافیه بوکتابلر آنجق حکمدارلر ، امرا وسائر ارباب ثروت طرفندن تأسیس ایدیله‌بیلن عمومی کتبخانه‌لر نوعندن عد ایدیله‌مز . عالم اسلامده کتبخانه‌لری ایلك تأسیس ایدنلر ابتداء عباسی خلفاسی ایدی . و قعا دها اول (عمر بن عبدالعزیز) ك شام کتبخانه‌لرندن (اهرون) ك طبه دائر اولان کتابنی چیقار رق نشر ایتمسی کبی کتبخانه‌لره دائر برذکر کوروليورسه‌ده بوکتبخانه‌لر اویله عمومی کتبخانه‌لردن اولمیوب دولت امویه‌نك خدمتنده بولنان اطبا ویا حکمانك خصوصی صورتده کندی نفسلری ویا چوجقلری ایچون تأسیس ایتدکلری کتبخانه‌لردن عبارت اولمق اقتضا ایدر .

بغداد کتبخانه‌لری : — دولت عباسیه‌ده کتبخانه‌لر تأسیسی دولت مشار الیهانك اعلاسی اسبابندن برینی تشکیل ایتمش ایدی . عباسیلر بغدادده برکتبخانه تأسیس ایدرك اکا (بیت الحکمه) نامنی ویرمشلردی . اغلب احتماله کوره بوکتبخانه‌یی (رشید) تأسیس ایتمش وایچنه او وقته قدر طب وعلوم سائره‌یه دائر عربی‌یه ترجمه اولنان کتابلر ایله علوم اسلامیه‌یه دائر تألیف ایدیلن آثاری ، (یحیی بن خالد برمکی) طرفندن هند مؤلفاتندن جمعنه چالیشدیغی کتابلری ، بالذات (رشید) ك انقره وسائره‌ده اله کچیردیکی کتب رومیه‌یی وضع ایلمش ایدی . متعاقباً (مأمون) مقام خلافته کله‌رك ترجمه هیئتلرینی تشکیل ایدنجه برچوق کتب عربیه‌دن بشقه یونانی ، سریانی ، فارسی ، هندی ، قبطی لسانلریله محرر آثار داخل اولمق اوزره اجنبی لسانلریله یازلمش اولان کتب علمیه‌یی‌ده جمعه صرف غیرت ایتمش ایدی . خلیفهٔ مشار الیهك کتاب جمعنه رغبتی خلق آره‌سنده شایع اولنجه هرکس کندیسنه ـ ایچنده جد حضرت نبی (عبدالمطلب بن هاشم) ك خط دستی ایله محرر وبرآله‌جغنی مبین سند کبی برقیمت علمیه‌یی حائز اولمیان اوراق داخل اولمق اوزره ـ مختلف موضوعلرده ومتنوع یازیلرده کتاب کتیروب تقدیم ایلمشلردی . (مأمون) ك کتبخانه‌سنده بولندیغی (ابن الندیم) طرفندن اخبار اولنان مذکور سند

« صنعا اهالیسندن فلان بن فلان حمیری مکه اهالیسندن عبد المطلب بن هاشمه تام الوزن بیك درهم کموشله مدیون ومطالبه وقوعنده درحال دینی تأدیه‌یه مجبوردر . بوکا الله وایکی ملك شاهد اولسون » مألنده ایدی [١] .

ذکر اولنان (بیت الحکمه) ترجمه ، استنساخ ، تدریس وتألیف مقری ایدی . ناسخلر ، مترجملر ، مؤلفلر آیری آیری محللرده اوطورورق یا اجرتله بشقه‌لری ، یاخود کندی نفسلری ایچون کتاب استنساخ ، ترجمه وتألیفی ایله اشتغال ایدرلردی . مطالعین ایچون دخی برمحل تخصیص ایدلمش ایدی . دور ابتداء عباسینك بخش ایتدیکی حقیقی برسربستیٔ فکر وکلامدن بالاستفاده همان بالجمله آثارینی عربلرك اظهار معایبنه حصر ایدن (علان شعوبی) مذکور بیت الحکمه مستنسخلرندن ایدی . (علون) اصلاً ایرانلی ایدی . انساب ومفاخرات نسبیه‌یه واسع بروقوفی واردی . (رشید) ، (مأمون) وبرمکیلر ایچون کتاب استنساخ ایدردی . تألیف ایتدیکی آثارده عربلره اسناد ایلدیکی مطاعن ومعایب بر قامشدی [٢] . مشاهیر منجمیندن (محمد بن موسی الخوارزمی) ایله (مأمون) ك زماننده رصد ایله اشتغال ایدن هیئتشناسلردن (یحیی بن ابی منصور موصلی) ، مشاهیر منجمیندن (فضل بن نوبخت) ، شاکر ویا موسی اوغللری اولان اوچ قاردش وسائره کتاب مطالعه ویا تألیفی ایچون (بیت الحکمه) یه دوام ایدن ذواتدن ایدیلر . مذکور کتابخانه‌نك برمدیری وار ایدی‌که اکا (صاحب بیت الحکمه) نامنی ویریرلردی . ایرانلیلردن وعربلره قارشی خصومت وعداوت کوسترن شعوبیلردن (سهل بن هرون) بو کتبخانه‌نك الکمشهور مدیرلرندن ایدی. موما الیه‌دخی عربلرك معایبنه دائر برچوق کتاب یازمش ایدی . بوندن آکلاشیلیورکه مذکور دارالکتب ایرانلیلرك معرفتیله تأسیس اولندیغی کبی اکثری عربلردن نفرت ایدن شعوبیلردن اولمق اوزره مأمورلری ومداومینی‌ده ایرانلیلردن مرکب ایدی. کتابمزك برنجی وایکنجی جلدلرنده ذکر ایتدیکمز اسبابه بناءً خراسانلیلرك (امین) ك علیهنه (مأمون) ه معاونت ومظاهرت ایتملرینه بومنافرت برسبب تشکیل ایتمش ایدی.

دها صکره بغدادلیلر (بیت الحکمه) طرزنده برطاقم کتبخانه‌لر تأسیس

---

[١] فهرست ٥ [٢] فهرست ١٠٥

ايلديلر . بونلرك اك مشهورى آل بويه ملوكندن (بهاء الدوله) نك وزيرى (سابور بن اردشير) طرفندن ٣٨١ تاريخنده بغدادده (كرخ) محله‌سنده ايكى سور آره‌سنده تأسيس ووقف ايديلوب ائمهٔ معتبره‌نك خط دستى ايله اون بيكدن زياده جلد احتوا ايدن كتبخانه ايدى . مؤلفلر بوكتابخانه‌يه كندى كتابلرندن بعض نسخه‌لر وقف ايدرلردى . مذكور كتبخانه ملوك سلجوقيه‌دن طغرل بكك ٤٤٧ سنه‌سنده بغداده كلديكى اثناده (كرخ) محله‌سنده محترق اولان اماكن مياننده محترق اولدى [١] . ٤٠٥ سنه‌سنده وفات ايدن مشاهير علماى لغتدن (ابو احمد عبد السلام بصرى) بودارالكتبك مديرلكنده بولنان ذواتدن ايدى [٢] . ٦٢٢ تاريخنده وفات ايدن (ناصر بن مستغنى) كتاب جمعى ايله اشتهار ايدن خلفاى عباسيه‌دن ايدى [٣] .

اندلس كتبخانه‌لرى : — بغدادده خليفه (مأمون) ممالك اسلاميه‌ده برانتباه علمينك وجوده كلمسنه صرف همت نصل برنمونه تشكيل ايتمش ايسه كتبخانه‌لر تأسيسنده دخى برحسن مثال تشكيل ايلمش ايدى . ٣٥٠ سنه‌سندن ٣٦٦ سنه‌سنه قدر تخت سلطنتده بولنان اندلس ملوك امويه‌سندن (حكم بن ناصر) مأمونك اطوار معارفپرورانه‌سنى رهبر اتخاذ ايتمش ايدى . علم وعرفانه محبتى ، علما وفضلايه اكرام والتفاتى ، كتاب جمعنه رغبتى شهرتكير آفاق ايدى . حمايه ونشر علومده عباسيلر ايله مسابقه ايتمك اوزره برچوق پاره‌لرى حاملاً هرطرفه آدم كوندره‌رك بواغورده بيوك مصرفلر اختيار ايدردى . اللى سنه‌لك امكله وجوده كلديكى روايت اولنان و عربيده بر مثلى يازلمديغى متفق عليه بولنان (اغانى) كتابى مؤلفى (ابوالفرج اصبهانى) حكمدار مشاراليهه معاصر ايدى . مؤلف حكمدار كبى امويلردن ايدى . (حكم) مؤلف موماأليهه خبر كوندره‌رك مذكور كتاب عباسيلره كوسترلمدن اول كنديسنه ارسالنى طلب وبونك ايچون مؤلفه بيك دينار بذل واحسان ايلدى . كذلك (ابن عبدالحكيم) ك (مختصر) كتابنه شرح يازان فقهاى مالكيه‌دن قاضى (ابوبكر ابهرى) ايله كتاب تأليف ايدن سائر مشاهير علما حقنده عينى معامله‌ده بولنديغندن تاريخ اسلامده

---

[١] ابن الاثير ١٤٥ ج ١٠ ومعجم ياقوت ٧٩٩ ج ١ [٢] طبقات الادبا ٤١٢ وابن خلكان ٣٥٠ ج ٢ [٣] ابن خلدون ١٤٦ ج ٤

امثالی کورلمین مقداردہ، پك چوق کتابلر طوپلادی . بو کتابلر (قرطبه) سراینده خصوصی صاونلره وضع ومحافظه واداره‌سنه باتمق اوزره برناظر ایله براداره مأموری تعیین ایدلدیکی کبی کتابلرك باحث اولدقلری علوم اعتباریله آیری آیری فهرستلری‌ده ترتیب اولندی . ویریلن معلوماته کوره مذکور کتبخانه‌ده جمع اولنان یالکز شعردیوانلرینك فهرستلری هر بری یکرمی یاپراقدن متشکل اولمق اوزره قرق دردہ بالغ اولمش ایدی [۱] . هر صحیفه‌ده (۲۵) کتاب اسمی بولندیغی فرض ایدرایسه‌ك جمع اولنان دیوانلرك ٤٤,٠٠٠ مقدارنده اولدیغی لدی الحساب تبین ایدر . یالکز دیوانلر بومقدارده اولور ایسه سائر کتابلرك نه‌قدر چوق اولدیغنی اکا کوره قیاس ایتملیدر . شوحالده مذکور کتابخانه‌نك ٤٠٠,٠٠٠ جلد کتابی حاوی اولدیغنه‌دائر (ابن خلدون) و(مقری) طرفندن ویریلن معلومات مبالغه‌لی عدایدیله‌مز [۲] .

(حکم)ك رجال دولتی ایله اعاظم مملکتی‌ده حکمدارلرینك بو یولده‌کی اثرینه تابع اوله‌رق اندلس قطعه‌سنك سائر بلادنده کتابخانه‌لر تأسیسنه صرف همت ایلدیلر. اوقدر چوق کتبخانه‌لر تأسیس ایدلمش ایدی‌که روایته کوره یالکز (غرناطه)ده یتمش قدر عمومی کتبخانه موجود ایدی . کتابلره میل ومحبت اندلسلیلرجه برسجیه وطبیعت وکتابلره مالکیتده بر دلیل ریاست ووجاهت کلمش ایدی. برچوق جاهل ارباب ریاست کورلمشدرکه علم وعرفان ایله هیچ برمناسبتلری اولمدیغی حالده محضا : « فلانك یاننده برکتبخانه واردر . فلان کتاب فلانك حوزهٔ مالکیتنده‌در . . . اوکتاب بشقه برده بولنماز .. فلان ذات فلان عالمك خط دستی ایله محرر کتابنه ظفریاب اولمشدر . . » دینیلسون دیه کندی خانه‌لرنده کتبخانه‌لر تشکیل ایدرلردی. (حضرمی) دییورکه : «بردفعه قرطبه‌ده اقامت وبکا لازم اولان برکتابی الده ایتمك ایچون برمدت کتابجیلر چارشوسنه مداومت ایلمش ایدم . نهایت برکون آرادیغم کتابك آچیق بریازی ایله محرر وکوزل برتفسیرایله‌مزین اولدیغی حالده صاتیلغه چیقارلدیغنی کوره‌رك سویندم. مزایده‌سنه کیریشدم. فقط بن بهایی آرتدیردقجه منادی‌ینه آرتمش بربها ایله عودت ایدییوردی . فیئات اوقدر یوکسلك کیتمش ایدی‌که کتابك بهای

[۱] ابن خلدون ۱٤٦ ج ٤ [۲] نفح الطیب ۱۸۳ و ۱۸٦ ج ۱

حقيقه‌سنى قات قات كچمش ايدى . بهايى بودرجه يوكسلدن كيمسه‌يى مناديدن صوردم . ارباب رياسته مخصوص البسه كيمش بر آدم كوستردى . يانه‌ياقلاشدم . وكنديسنى فقهادن ظن ايدرك : « استاذ ! بوكتابه جداً احتياجكز وار ايسه آرتديرمقدن واز كچه‌يم . چونكه آرتديرمقله بهايى پك زياده يوكسلتدك » ديدم . مخاطبم : « بن فقيه دكلم . فقهدن‌ده آكلامام . فقط مملكتك اكابرندن كيرى قالمامق ايچون خانه‌مده بركتبخانه تأسيس ايدرك اكمالنه چوك درجه‌ده غيرت ايلدم . كتبخانه‌ده يالكز بوكتابى صيغه‌بيله‌جك قدر بوش بر برقالدى . بوكتابى كوزل بريازى ايله يازلمش ، كوزل تجليد ايدلمش كورنجه بكندم . بهاسى قاچه چيقار ايسه چيقسون وظيفه ايتم . زيرا حمد اولسون بيوك بر ثروتم واردر » جوابنى ويردى . بونك اوزرينه آرتق دايانه‌مدم : « اوت ، بيوك ثروت سزك كبى آدملرده بولنور . ذاتاً جويز ديشسزلره قسمت اولور . بن كه بوكتابك محتوياتنى بيله‌يم ، اندن مستفيد اولمق ايستيه‌يم‌ده ثروتمك آزلغى كتابى اقتنايه مانع اولسون ، بورواى انصافميدر ؟ » ديمكدن كنديمى آله‌مدم [١] .

(اشبيليه) اهاليسى نصل اندلسك اك زياده ذوق وصفايه ميال خلقى ايديلر ايسه هرحالده (قرطبه) اهاليسى‌ده كتابلره ميل ورغبتده مذكور قطعه‌نك اك ايلرى كيدن خلقى اولمق اوزره دوام ايتمشلردى . (اشبيليه)ده برعالمك وفاتنده كتابلرى صاتيلمغه چيقارلدقجه فروخت ايدلمك اوزره (قرطبه)يه نقل ايدلديكى كبى (قرطبه)ده بر مغنى وفات ايدوبده تركه‌سى صاتلمق ايستنلدكجه (اشبيليه)يه كوتورولوردى . قرطبه سراينده‌كى كتبخانه‌ده بولنان كتابلرك چوغى آفريقادن اندلسه تجاوز ايدن بربريلرك شهرى محاصره‌لرى اثناسنده صاتلمش ، باقى قالان قسمى‌ده اسپانيوللرك النه كچمشدر .

مصر كتبخانه‌لرى : — مصرده تأسيس حاكميت ايدن ملوك فاطميه دخى بويولده بغداد واندلس خلفاسنك اثرينه اقتفا ايتمشلردى . فاطميونك ايكنجيسى اولان (عزيزبالله) مذكور خاندانده بويولده حركت ايدن اك حكمدار ايدى . مشاراليه ٣٦٥ سنه‌سنده كنج برياشده موقع حاكميته كلنجه ارباب اقتدار ودرايتدن وعلم محبلرندن (يعقوب بن كلس)ى وزير اتخاذ ايتدى . (يعقوب)

[١] نفح الطيب ٢١٨ ج ١

عزیز باللهه حکومت دیوانلرینی تأسیس ایتمکله برابر هر نوع وصنفدن علمایی کندیسنه یاقلاشدیردی . بونلره معاشلر تخصیص ایتدی . حکمداره کتاب جمعی ایچون تشویقاتده بولندی . (عزیزبالله) پك چوق کتابلر طوپلادی . بونلری سراینك صالونلرینه طولدیردرق مجموعنه (خزانة الکتب) نامنی ویردی . حکمدار مشارالیه تاریخ ، ادبیات ، فقهه‌دائر اولان مؤلفات مهمه‌یه مالك اولمق ایچون پك چوق پاره‌لر صرف ایتمش ایدی . برکتابدن اون ، یاخود یوز ، یاخود بیك نسخه طوپلانمش اولسه بیله ینه اکا پاره صرف ایتمکدن چکنمزدی . روایته‌کوره مذکور دارالکتبده ائمهٔ نحاتدن علم عروضك موجدی (خلیل بن احمد)ك (کتاب العین)ندن اوتوز نسخه‌دن زیاده طوپلانمش ایدی . بونسخه‌لردن بری بالذات (خلیل)ك خط دستی ایله محرر ایدی . (تاریخ طبری)دن دخی یکرمی نسخه موجود ایدی . هر نسخه یوز دیناره مبایعه ایدلمش ایدی . مشاهیر ادبادن (ابن درید)ك لغته دائر اولان (جمهره) کتابندن دخی یوز نسخه جمع اولنمش ایدی . بومکرر نسخه‌لر مرور زمان ایله آرتمش ایدی . (صلاح الدین ایوبی) مصرده مقام حاکمیته کلدیکی زمان مذکور کتبخانه‌ده (تاریخ طبری)دن ٢,٢٠٠ مکرر نسخه وآلتون ایله مزین ویازان ذواته منسوب اولمق اوزره ٣,٤٠٠ ختم شریف بولنمقده ایدی . بونی نظر دقته آلدقدن صکره مذکور دارالکتبده فقه ، نحو ، لغت ، حدیث ، تاریخ ، تنجیم ، روحانیات وکیمیایه دائر اولمق اوزره ١,٦٠٠,٠٠٠ جلد کتاب بولندیغی حقنده مورخلرك ویردکلری معلومات مبالغه‌لی عدایدلمز [١] . بوکتابلرك ١٨ ٠٠٠ ی ـ بونلردن ٦,٥٠٠ ی نجوم ، هندسه وبالخاصه فلسفه‌یه دائر اولمق اوزره ـ علوم قدیمه‌دن (دخیله) باحث ایدی [٢] . کتبخانه‌ده برچوق آلات هندسیه ورصدیه دخی موجود ایدی .

مع مافیه بز بوکتاب عددینی مبالغه‌لی کورورز . ذاتاً بعضلری مذکور کتابلری ٢٠٠,٠٠٠ ، دیکر بعضلری‌ده ١٢٠,٠٠٠ تقدیر ایتمشلردی . ظنمزه کوره بوتقدیرلرده کتبخانه ایله کتبخانه‌لر نقطه‌سندن برالتباس وقوع بولمشدر . چونکه (عزیزبالله) کندی سراینده مذکور کتبخانه‌یی تأسیس ایتدکدن صکره

[١] مقریزی ٤٠٩,٤٠٨ ج ١ [٢] تراجم الحکما

اقرباسندن بعضلرى انك اثرينه بالاقتفا سرايلرنده كتبخانه‌لر تأسيس ايتمشلردى. بوندن آكلاشيليوركه كوچك تقدير بالخاصه (عزيز بالله) ك كتبخانه‌سنه وبيوك تقدير بتون سرايلرده بولنان كتبخانه‌لره شاملدر . شو اعتباره كوره مذكور سرايلرده بولنان كتابلرك مجموعى ١,٠٠٠,٠٠٠ جلد وياكتابدن آشاغى اولمامق لازم كلير .

(عزيز بالله) كندى كتبخانه‌سنه پك‌زياده صرف اعتنا ايدرك زمان‌زمان بالذات كزوب تفتيش ايلردى . كتابلره نظارت ايتمك ايچون برمدير تعيين ايتمش ايدى . مدير (عزيز بالله) ه كتابلر اوقور ، نديملك ايدردى . ٣٩٠ سنه‌سنده‌وفات‌ايدن‌كاتب(ابوالحسن‌شابستى)مذكور كتبخانه‌مديرلرندن‌ايدى[١]. روماليلر زماننده اسكندريه كتبخانه‌سى نصل تخريب وفلاكتلره اوغرامش ايسه ذكر اولنان كتبخانه‌لر دخى فتنه واختلاللرك تواليسى يوزندن اويله فلاكتلره دوچاراولمش‌ايدى. كتابلرينك برقسمى نيله‌القا ايديله‌رك امحا اولنمش، ديكر برقسمى‌چوله آتلمش ايدى. روزكارلر بوكتاب كومه‌لرى اوزرينه قوم بيغه‌رق تپه‌لر تشكيل ايلديكندن بوتپه‌لره « كتاب تپه‌لرى » نامى ويرلمش ايدى. كوله‌لر كتابلرك دريلرينى آلوب آياق قابى ياپيورلردى . بونك تفصيلى اوزون سورر . خلاصه كردلر آلتنجى عصر هجرينك اورته‌سنده مصرده تأسيس حكومت ايتدكلرى زمان مذكور كتبخانه‌لرده هر نه قالمش ايسه صاتيلغه چيقارلمشدر . سرايلردن چيقاريلان كتابلرك مقدارى ١٢٠,٠٠٠ كتابه بالغ اولمش ايدى . (صلاح‌الدين ايوبى) بونلرى وزيرى اعاظم بلغادن (قاضى فاضل ابوعلى عبدالرحيم بيسانى) يه ويردى [٢] .

مصرده (دارالحكمه) ناميله بركتبخانه تأسيس ايدلمش ايدى‌كه (عزيز بالله) ك واقرباسنك كتبخانه‌لرندن بشقه ايدى . بوكتبخانه (حاكم بامرالله) طرفندن ٣٩٥ سنه‌سنده قاهره‌ده (قصر غربى) جوارنده تأسيس اولنه‌رق سرايلرده‌كى خزائن كتبدن بورايه كتابلر نقل ايداش وبرطاقم اماكن وقف ايديله‌رك وارداتى بوكتبخانه‌يه تخصيص اولنمش ايدى. بو (دارالحكمه) پك كوزل تفريش وتزيين وقپو وكذركاهلرينه مكلف پرده‌لر تعليق ايدلمش ايدى .

[١] ابن خلكان ٣٣٨ ج ١ [٢] ابن‌خلدون ٨١ ج ٤

ناظر وحافظ کتبلری واردی . عباسیلر (بیت الحکمه) یی استفادهٔ عمومیه‌یه نصل تخصیص ایتمش ایدیلر ایسه بو (دارالحکمه) دخی استفادهٔ عمومیه ایچون تأسیس اولنمش ایدی . بوطرزده عمومی کتبخانه‌لر تأسیس ایتمك قدمانك تسهیل تحصیل ایچون اتخاذ ایتدکاری وسائط جمله‌سندن ایدی . چونکه او دورلرده کتابلر پك بهالی ایدی . زنکین اولمیانلر ایچون کتاب تدارکی پك کوچ ایدی . بناءً علیه عباسیلرك بغدادده (بیت الحکمه) یی وبطالسه‌نك اسکندریه کتبخانه‌سنی تأسیسلرنده یاپدقلری کبی برحکمدار رعایاسی آره‌سنده معارفی نشر ایتمك ایستینجه عمومی برکتبخانه تأسیس وقپولرینی ارباب استفاده‌یه کشاده ایدردی . (حاکم بامرالله) دارالحکمه‌یه برطاقم قراء ، منجمین ، نحویون ، لغویون ، اطبا تعیین وکندیلرینه معاشلر تخصیص ایتدیکی وکتابخانه‌یی کافهٔ ارباب مطالعه ومستنسخین ومؤلفینه آچیق بولندیرەرق انلره لازم اولان کاغد ، قلم ، مرکب وسائره‌یی مجاناً تهیئه ایتدیردیکی ایچون بعضلری بوکتبخانه‌یی مدرسه نوعندن عد ایتمشلردر . (مأمون) بغدادده مناظرات علمیه مجلسلرینی نصل تشکیل ایدییور ایدی ایسه (حاکم بامرالله) دخی بودارالکتبك علماسنی حضورینه جلب ومباحثات علمیه اجراسنی کندیلرینه امر ایلردی . بوندن ماعدا مذکور کتبخانه‌یه مداوم اولان علمایه اوراده مناظرلر اجراسنه مساعده ایتمش ایدی . بناءً علیه علما اوراده مناظره مجلسلرینی عقد ایدرلر وبعضاً مناظره‌لر مخاصمه‌لره منجر اولوردی . بعض بدعه‌لر اصحابی بومناظراتی کندی فکر ومذهب مخصوصلرینی نشر واعلان ایچون وسیله اتخاذ ایتدکارندن وزیر (امیرالجیوش) آلتنجی عصر هجرینك اوائلنده سببی کسمك مقصدیله بومناظراتی منعه مجبور اولمش ایدی . اوغلی افضل وفات ایدنجه (آمرباحکام الله) مناظراتك اعاده‌سنی وزیری (مأمون بن البطائحی) یه امر ایتمش ، وزیر دخی بونی ٥١٧ سنه‌سنده احکام شرعیه‌یه موافق اولمق ونظارتی دیندار برآدمه تودیع ایدلمك شرطلریله اعاده ایلمش ایدی . مذکور کتبخانه‌ده بولنان کتابلرك مقدارینی ١٠٠,٠٠٠ کتابدن دها آز ظن ایتمیز . مصر حکومتی (صلاح الدین ایوبی) یه انتقال ایدنجه مشار الیه بودارالکتبی ییقه‌رق انکا بدل یرینه شافعیلر ایچون بر مدرسه تأسیس ایلدی [١] .

---

[١] ابن خلدون ٧٩ ج ٤ (کتبخانه‌یی دارالمعرفه نامیله ذکر ایدییور)

شام كتبخانه لرى : — دولت امويه حكمدارلرى علوم وفنونه رغبت ايتمامش اولدقلرندن بونلرك حاكميتى مدتجه شام قطعه‌سنده هيچ برمؤسسهٔ علميه وجوده كتيرلمدى . خلافت عباسيلره انتقال ايدنجه بونلر بغداده اهميت ويره‌رك شامه باقماديلر . مع مافيه دولت فاطميه زماننده بوقطعه طرابلس شامده بولنان بركتبخانه ايله شهرت قازانمش ايدى . صليبيون ٥٠٢ سنهٔ هجريه‌سنده مذكور شهرى فتح ايتدكلرى زمان كتابخانه‌سنى يغما ايتمشلردى [١] . (ژيببون Gbibbon) مذكور كتبخانه‌ده ٣,٠٠٠,٠٠٠ جلد كتاب بولنديغنى ، بونلرى صليبيون احراق ايلدكلرينى بيان ايتمكده‌در [٢] . (نورالدين زنكى) شام قطعه‌سنده زمام حاكميتى اله آلوب ده شهرلرنده مدرسه‌لر تأسيس ايدنجه مدرسه‌لرده كتابخانه‌لر تأسيس ايلدى . بوكتابخانه‌لره (خزائن نوريه) نامى ويريليوردى . دها صكره (صلاح الدين ايوبى) دخى اوصورتله حركت ايتمش ايدى .

فارس بلادينه كلنجه قبل الاسلام درى وامثالى شيلر اوزرينه خط پهلوى ايله يازلمش اولديغى حالده مغاره وبودروملرده وسائره‌ده صاقلى بولنان كتبخانه‌لرى دها اول ذكر ايلدك . مدنيت اسلاميه بغدادده دور اعتلايه وارنجه ايرانليلر او مدنيتك ترقيسنه اك بيوك عامل كسيله‌رك يوقاريده بيان ايتديكمز اوزره بويولده صرف ايتدكلرى مساعى تأثيريله (بيت الحكمه) وديكر كتبخانه‌لر تأسس ايتمش ايدى .

سائر بلاد اسلاميه‌دن اول خراسان شهرنده مدرسه‌لر كشاد ايدلديكى جهتله بو شهر برمركز علوم وادبيات ايدى . اوراده تأسيس اولنان مدرسه‌لر حقنده خيلى معلومات موجود ايسه‌ده كتبخانه‌لره دائر قالمش اولان معلومات پك آزدر . (ياقوت حموى) « خراسان قطعه‌سنك اوصره‌ده اك مشهور شهرى اولان (مروالشاهجان) دن ٦١٦ تاريخ هجريسنده مفارقت ايتديكى زمان مذكور شهرده استفادهٔ عموميه‌يه وقف ايدلمش اون كتبخانه بولنديغنى » (معجم البلدان) نامنده‌كى اثرنده ذكر ايتدكدن صكره جهانك هيچ بريرنده كتابلرى كزيده وچوق بوكبى كتابخانه‌لر بولنمديغنى ، واقفلرينك مفصلاً ترجمهٔ حاللرينى ، بونلرك برنده ١٢,٠٠٠ جلد كتاب بولنديغنى ، كنديسى بالذات

[١] ابن خلكان ١٢٨ ج ٢ [٢] Gidbon Rom. Emp. II. 505

بوکتبخانه‌ده تحصیل علم ایلدیکنی بیان وتشریح ایلمکده در [١] .

ماوراء النهر قطعه‌سنه کانجه بوراده (ابن سینا) نك تحصیلنه خدمتله اشتهار ایتمش برکتابخانه‌دن بحث اولنمشدرکه بوکتبخانه (بخاری) سلطانی (نوح بن منصور) ك ایدی . بالذات (ابن سینا) بوکتبخانه حقنده : « بوکتبخانه‌ده اویله آثاره راست کلدم‌که اسملری بیله برچوق کیمسه‌نك نظر اطلاعنه وارمامشدی . بن‌ده دها اول کورمامشدم » معلوماتنی‌ویرییور . تاتار (هلاکو) تاتارلرك بغداد ، شام وجزیره‌ده یغما ایتدکلری آثاردن متشکل اولمق اوزره (نصیرالدین طوسی) ایچون مراغه‌ده برکتبخانه تأسیس ایتمش ایدی .

مدرسه‌لر ، مارستانلر وجامعلره تابع اولان کتبخانه‌لردن ماعدا خلفا وسلاطین طرفندن منافع عمومیه ایچون تأسیس اولنان کتبخانه‌لر حقنده بوله‌بیلدیکمز معلومات ایشته بوقدردر . مدرسه ، مارستان وجامعلره تابع اولان کتبخانه‌لر دخی پك چوق ایدی . بونلرك بعضلری عمومی کتابخانه‌لر قدر چوق کتاب حاوی بولنور ومتشکل اولدیغی کتابلرك محتویاتنه کوره اقسامه منقسم ومدیر وخدمه‌نك عهده‌سنده بولنوردی . علمانك خصوصی صورتده تشکیل ایتدکلری کتابخانه‌لرك مقداری دخی پك چوق ایدی . روایته کوره (صاحب بن عباد) ك ٤٠٠ دوه ایله نقل اولنور برکتبخانه‌سی‌واردی . مصرلی‌طبیب (افرایم بن‌الزفان) وفاتنده ٢٠،٠٠٠ جلددن متشکل برکتبخانه ترك ایتمش ایدی . (موفق‌الدین بن المطران) وفات ایتدیکی زمان استنساخ ایتدیکی آثاردن ماعدا کتبخانه‌سنده ١٠،٠٠٠ جلد کتاب بولنمقده ایدی . موما الیهك‌استنساخ ایله مشغول اوچ مستنسخی‌وار ایدی . (امین لدوله)نك نزدنده ٢٠،٠٠٠ جلدکتاب بولنمقده ایدی . (فتح بن خاقان) ، (ابن قفطی) وسائر پك چوق علمانك خصوصی کتبخانه‌لرنده بولنان آثارك چوقلغنی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز .

او دورلرده بولنان کتبخانه‌لرك بیوکلك واهمیتنی آکلامق ایچون او عصر ایله شمدیکی عصر آره‌سنده‌کی فرقی ، مطبعه‌جیلغك انتشارینی ، کتابلری از برپاره ایله الده ایده بیلمك سهولتنی وشمدیکی کتابخانه‌لرك تأسیسندن بری بونجه

[١] معجم یاقوت ٥٠٩ ج ٤

زمانك مروريى نظر دقته آله‌رق او كتابخانه‌لر ايله عصر حاضرده موجود اولان كتابخانه‌لر آره‌سنده برمقايسه ياپمق اقتضا ايدر . حاوى اولديغى كتابلرك مقدارينه مطلع اولديغمز بيوك اسلام كتبخانه‌لرينى اوروپانك اك مشهور كتابخانه‌لريله مقايسه ايله اكتفا ايده‌جكز :

مدنيت اسلاميه دورنده اك مشهور اسلام كتبخانه‌لرى

جلد مقدارى	
٠٠٠٠٠	بغدادده بيت الحكمه
١٠,٠٠٠	» سابور كتبخانه‌سى
٤٠٠,٠٠٠	قرطبه‌ده (حكم) ك كتبخانه‌سى
١,٠٠٠,٠٠٠	قاهره‌ده سرايلرك كتبخانه‌لرى
١٠٠,٠٠٠	» دارالحكمه
٣,٠٠٠,٠٠٠ ؟	طرابلس شام كتبخانه‌سى
٤٠٠,٠٠٠	مراغه »

اوروپانك اك بيوك پايتختلرنده اك مشهور كتبخانه‌لر

جلد مقدارى	
٢,٧٠٠,٠٠٠	پارسده كتبخانهٔ ملى
١,٦٤٨,٠٠٠	لوندره‌ده بريتانيا موزه‌سى كتبخانه‌سى
١,٣٦٠,٠	پترسبورغده كتبخانهٔ قيصرى
١,٢٣٠,٠٠٠	برلينده كتبخانهٔ ملى
٩٢٤,٠٠٠	ويانه‌ده كتبخانهٔ ملوكى
٦٧٧,٠٠٠	روماده كتبخانهٔ ملى

متفقهٔ آمريقاده ايچنده‌كى كتابلرك مجموعى ٣٣,٠٥١,٨٧٢ كتابه بالغ اولان ٢,٠٢٦ كتبخانه موجودر .

والحاصل اسلاملر تأسيس ايتدكلرى عمومى وخصوصى كتبخانه‌لرده مختلف موضوعلرده اولمق اوزره ميليونلرجه كتاب جمع ايتمشلردى . مؤلفات كزيدهٔ مذكوره‌نك قسم اعظمى قرون وسطاده او پارلاق مدنيت ايله برابر ضايع اوله‌رق او آثاردن جداً پك كوچك بر جزء قاله بيلمشدر .

مذکور آثاردن بو عصره قالان کتابلرك اکثری قرون مذکوره اثناسنده اسلام پایتختنده، یعنی استانبولده تجمع ایتمش ایدی. (کتاب الفهرست) و (کتاب کشف الظنون) ناشری مستشرق (غوستاو فلوغل Gustav Flügel) شرقده ظهور ایدن صوك انتباه علمیدن ومطبعه‌جیلکك انتشارندن اول مؤلفات عربیه‌یی حاوی اولان کتبخانه‌لرك فهرسته‌لرینی الده ایتمکه موفق اوله‌رق بو کتابلرك موضوعلرینه کوره اسملرینی (کشف الظنون) کتابنه تذییل ایلمشدی. مستشرق موما الیهك ویردیکی معلوماته کوره موجود کتبخانه‌لرك عددی یکرمی بش، اوتوز مقدارنده‌در. بونلردن ۲۱ کتبخانه استانبولده بولنیور وایچنده بولنان مؤلفات (۲۷,٤٤٥) کتابه بالغدر. دیکر کتبخانه‌لر قاهره، شام، حلب، رودوس‌ده بولنمقده‌در. بونلرك ایچنده بولنان مؤلفات دخی ۲,٤۰۰ کتابدن عبارتدر. شو حاله کوره مدنیت اسلامیه زماننده یازیلان کتابلردن شمدیکی عمومی کتبخانه‌لرده یالکز ۳۰,۰۰۰ کتاب قدر قالمش دیمك اولیور که بونلرك بولندیغی یرلر اعتباریله تفصیلی زیرده کوسترلمشدر:

قرون وسطی صوکلرنده اسلام کتبخانه‌لرینده کتابلری

جلد مقداری		
۱,۰۳۷	استانبولده	سلطان محمد ثانی کتبخانه‌سی
۸۰۳	«	« سلیمان «
۸۰۲	«	طوپخانه‌ده قیلیچ علی پاشا کتبخانه‌سی
٤۱۲	«	حافظ احمد پاشا «
۱,٤٤۸	«	کوپریلی زاده «
۲,۹۰٦	«	شهید علی پاشا «
۸۳۱	«	ابراهیم پاشا «
۷۳۲	«	والده سلطان «
۰۰۲	«	بشیر اغا «
۱,۳۳٦	«	عاطف افندی «
۱,٤٤۰	«	آیاصوفیه «
۰۰٦	«	غلطه سرایی «

٢،٤٢١	»	سلطان عثمان ثالث كتبخانه‌سى
١،٠٧٧	»	محمد راغب پاشا »
٩٨٠	»	لاله‌لى دفتر اول »
١،٩٤٧	»	» » ثانى »
٩١٦	»	سراى همايون »
١،٧٦٩	»	ولى الدين افندى »
١،٨٧٧	»	عاشر افندى »
١،١٠٩	»	داماد زاده محمد مراد افندى »
١،٢٨٣	»	سلطان عبد الحميد »
٦٥٦	»	حالت افندى »
٢٧،٤٤٥		(استانبولده بولنان كتابلرك مجموعى)
١،٠٩٩		قاهره‌ده الازهر كتبخانه‌سى
٤٢٣		شامده عبدالله عظم پاشا كتبخانه‌سى
٢٦٩		حلبده مدرسهٔ احمديه »
٦٠٩		رودس كتبخانه‌سى
٢٩،٨٤٤		(عمومك مجموعى)

بديهيدركه بوكتابلر مؤلفات عربيه‌دن بوعصره واصل اولان كتابلرك جمله‌سى دكلدر. چونكه خصوصى كتبخانه‌لرده‌دخى پك‌چوق اسكى كتب عربيه موجوددر. فقط هر حالده بوعصرده كرك عمومى، كرك خصوصى كتبخانه‌لرده بولنان آثار مدنيت اسلاميه دورلرنده عمومى وخصوصى كتبخانه‌لرده بولنان كتابلره نسبةً شايان اهميت برشى عد ايديله‌مز. باخصوص زمانك تواليسى ايله كتابلر مقدارينك تزايد ايتمسى لازم كله‌جكى قاعده‌سنى نظر دقته آليرسه‌ق قرون وسطاده مؤلفات عربيه‌نك مقدارى آزالمسى دكل، پك چوق آرتمسى اقتضا ايدردى. فقط هرشيئك برصوكى اولمق مقدرات الهيه دندر. بومقدرات اويله برقانون الهيدركه دكشديرمك ممكن دكلدر.

اوچنجى جلدك صوكى

فهرست

صحیفه

٣	مقدمه

قبل الاسلام عربلرك علوم ومعارفی

١٤	جزيرة العرب ايله اهالیسی حقنده بر تمهید
١٨	عربلرده علم نجوم (علم هیئت)
٢٤	« انواء ومهاب الرياح
٢٧	« علم اساطیر (میتولوژی)
٢٩	« کهانت وعرافت
٣٤	زمان جاهلیتده علم طب
٣٩	« « شعر
٥٤	« « خطابت
٥٩	ادب مجلسلری وسوق عکاظ
٦٤	جاهلیتده علم انساب
٦٧	« « تاریخ

اسلامیتدن صکره عربلرك علوم ومعارفی

٦٩	اسلامیت وعلوم اسلامیه
٧٢	عربلر ، قرآن کریم ، اسلامیت
٧٤	اسکندریه وسائره کتبخانه‌لرینك احراقی
٨٨	روماليلر ، اسلامیت وعلوم وفنون
٨٩	اسلامیتده علما اکثریتله عربلردن دکلدیلر
٩٣	اسلامیتده علومك قید وتدوینی
٩٨	خط عربی
١٠٢	حرکه‌لر
١٠٤	اعجام (نقطه قویمق)
١٠٧	یازی آلات وادواتی

علوم شرعیهٔ اسلامیه

١٠٨	قرآن کریم ـ جمع وتدوینی
١١٣	» » قرائتی
١١٥	» » تأثیری
١١٨	تفسیر قرآن
١٢٢	حدیث
١٢٣	وضع احادیث
١٢٥	اسناد حدیث
١٢٩	حدیثلرك مقداری
١٣٠	فقه ـ منبع ومصدری
١٣١	فقها
١٣٣	رأی وقیاس
١٣٦	علمانك خلفا نزدنده موقعلری

علوم لسانیه

١٣٩	علم نحو
١٤٠	نحو عربینك وضعی وواضعی
١٤٥	ادبیات ولسان
١٤٦	بصره وکوفه‌ده علم ادب علماسی
١٤٩	بغدادده علم ادب عالملری
١٥٢	بلاغت انشا
١٥٣	تحریر مراسلات
١٥٥	توقیعات
١٥٩	کتاب تحریری
١٦٢	سجع
١٦٤	علم تاریخ
١٦٨	تاریخ اسلامك منبعلری

١٧١ طبقات ومغازى
١٧٣ عمومى تاریخلر
١٧٦ تراجم احوال ومعجمات
١٧٩ تاریخ کتابلرینك مقدارى
١٨٠ اسلام مورخلرینك قصورلرى
١٨٤ جغرافيه ، یاخود تقویم بلدان
١٨٧ اسلاملرده جغرافيه

زمان جاهلیت علوم ادبیه‌سی

١٩٢ اسلامیتدن صکره خطابت
١٩٨ « « شعر ـ شعر واموبلر
٢٠١ شعر وعباسیلر
٢٠٣ شعرا وعرب دولتلرى
٢٠٥ شعرك جمعى وراویلرى
٢٠٨ طبقات شعرا
٢١١ اسلامیتده شاعرلر وشعرلرى
٢١٣ شعرك عروضى
٢١٥ شعر ودولت
٢١٨ شعرايله خلفا وامرا
٢٢٥ دولتده شعرك تأثیرى

علوم دخیله

٢٣٠ یونانلیلرك علوم ومعارفى
٢٣٢ آداب یونانیهٔ قدیمه ـ شعر یونانى
٢٣٥ ادبیات وتاریخ
٢٣٧ علم وفلسفه
٢٤٤ علم طب وعلم نجوم
٢٤٦ اسکندریه دورى ـ اسکندریه مدرسه‌سى ایله کتبخانه‌سى

٢٥١ اسكندريه‌نك يونان دوردى
٢٥٥ « روما «
٢٦٨ بيزانس دورى
٢٥٩ قبل الاسلام ايرانليلرك علوم وادبياتى
٢٦٣ « « سريانيلرده علوم وادبيات
٢٦٨ « « لسان هنديه‌نك علوم وادبياتى
٢٧٠ خلاصه
٢٧١ عربلر وعلوم دخيله ـ عربلرك بوعلومه رغبتلرينك سببى
٢٧٢ بو علملر ايله ايلك اشتغال ايدنلر

دور عباسيده علوم دخيله‌نك ترجمه‌سى

٢٧٥ منصور ايله علم نجوم و علم طب
٢٧٩ مهدى و رشيد
٢٨٢ مأمون ايله فلسفه ومنطق
٢٨٣ مأمون ايله اعتزال
٢٨٦ مأمون ايله كتاب ترجمه‌سى
٢٨٧ دورعباسيده مترجملر
٢٩٩ سوريه ليلر ايله نقل وترجمهٔ علوم
٣٠١ خلفانك غيرى ايچون علوم ومعارفك نقلى

انتباه علمئ عباسى اثناسنده ترجمه اولنان كتابلر

٣٠٥ يونانيدن ترجمه ايديلن كتابلر ـ افلاطونك كتابلرى (فلسفه)
٣٠٦ ارسطونك كتابلرى (فلسفه)
٣٠٨ ابقراطك كتابلرى (طب)
٣٠٩ جالينوسك كتابلرى (طب)
٣١٢ رياضيات ، نجوم وعلوم سائره‌يه دائر كتابلر
٣١٥ فارسيدن عربى يه ترجمه اولنان كتابلر

٣١٦ هند لساننده ن ترجمه اولنان کتابلر
٣٢٢ لسان نبطیدن ترجمه اولنان کتابلر
٣٢٤ عبرانی ، لاتینی وقبطیدن ترجمه اولنان کتابلر
٣٢٥ خلاصه
٣٢٧ خلفانك غیر مسلم علمایه التفات ونوازشلری
٣٣٥ ممالك اسلامیه‌ده علوم دخیله‌نك انتشاری
٣٤٠ خلفا ، امرا و علم
٣٤٢ خلفا وامرانك نامنه کتاب تألیفی
٣٤٨ مؤلفلر ویازدقلری آثار

مدنیت اسلامیه‌نك علوم دخیله‌یه ایتدیکی تأثیر

٣٥١ اسلامیتده فلسفه
٣٥٢ شرقده اسلام فیلسوفلری
٣٥٥ اخوان الصفا جمعیتی
٣٥٧ اندلس حکماسی
٣٥٩ اسلامیتده علم طب
٣٦٢ اطبای اسلامیه
٣٦٤ اسلاملر طرفندن فن طبده وجوده کتیریلن ترقیات
٣٦٧ اجزاجیلك ، کیمیا ونباتات
٣٧١ اسلاملرده خسته‌خانه‌لر
٣٧٥ تنجیم ونجوم ، یاخود علم فلك
٣٨٠ رصدخانه‌لر
٣٨٤ علم نجوم واسلامیت
٣٧٨ حساب ، جبر وهندسه
٣٨٩ صنایع نفیسه
٣٩٠ موسیقی
٣٩٤ اسلامیتده تعلیم وتدریس

٣٩٦ اسلامیتده مدرسه‌لر

٤٠٤ کتبخانه‌لر

٤٠٥ اسلامیتده کتبخانه‌لر

٤٠٦ بغداد کتبخانه‌لری

٤٠٨ اندلس کتبخانه‌لری

٤١٠ مصر کتبخانه‌لری

٤١٤ شام کتبخانه‌لری

٣٨٤ نجی صحیفه‌نك ١١ نجی سطرنده (ابوالسمح غرناطی) یرینه (ابن السمح غرناطی) یازیله‌جقدر .

٤٠٧ نجی صحیفه‌نك ١٠ نجی سطرندن علون کلمه‌سی (علان) اولمق لازمدر.

٤١٤ نجی صحیفه‌ده Gibbon کلمه‌سی ایکی یرده یاکلش دیزلمشدر . اکا کوره تصحیح ایدلملیدر .

مدنيت اسلاميه تاريخى

دردنجی جلد

دولتك مسلك سياسى واداريسى ورجالنك احراز حاكميت ايچون يكديكرينه
خصومت ورقابتلرى

عصره ايله خلفاى راشدين ، امويين ، عباسيين ، اندلس ، فاطميين دولتلريله هر برينك
تأييد نفوذ وحاكميت ايچون التزام ايتديكى اصول سياست واداره‌يى ، بو دولتلرك
وبالخاصه دولت عباسيه‌نك رعايا حقنده‌كى طرز معامله‌سى ايله كنديلرينه معاصر وعربلرك
غيرندن متشكل بولنان امارتلر وسلطنتلر ايله ازمنهٔ مختلفه‌ده اولان مناسباتنى متضمندر

مترجمى :
زكى مغامز

مؤلفى :
(الهلال) صاحب ومحررى
جرجى زيدان

صاحب وناشرى : الياس

درسعادت — قناعت مطبعه‌سى
١٣٢٩

قناعت کتبخانه و مطبعه سی
باب عالی جاده سنده نومرو ۲۰

مقدمه

بو کتابی یازمغه باشلادیغمز زمان موضوعنك اهمیتنی بیلیور و لسان عربینك بویله بر اثره درجهٔ احتیاجنی حس ایدییور ایدك . فقط اولکی اوچ جلدك انتشاری اوزرینه بونك کرك السنهٔ سائره ایله متکلم بتون عالم اسلامجه وکرك اوروپا اعاظم مستشرقیننجه مظهر اولدیغی حسن قبول و تقدیر درجه‌سنده بر حسن قبول وتقدیره نائل اوله‌جغنی هیچ امید ایتمیور ایدك. مذکور اوچ جلد انتشار ایدر ایتمز ممالك مختلفه‌ده بولنان بعض علمای اسلام ایله فضلای مستشرقین کرك طوغریدن طوغری‌یه بزه ، کرك کندی مملکتلرنده منتشر جرائد ورسائل موقوته‌ده یازدقلری تقدیرات مشوقانه‌دن ماعدا اثری هنوز اکمال ایتمدیکمز حالده انی کندی لسانلرینه ترجمه و وطنداشلری آره‌سنده نشره باشلادیلر .

کتابمزك برنجی جلدی هندستانك اك مشهور جرائدندن اولان (وکیل) غزته‌سی محرر فاضلی (شیخ محمد غلام) طرفندن ترجمه اولنه‌رق مذکور قطعه‌ده نشر ایدلدی. فارسی‌یه ترجمه‌سی‌ده (تربیت) جریدهٔ فارسیه‌سی صاحبی (ذکاءالملك)

طرفندن اجرا اولنيور . يقينده انتشار ايده‌جكدر . (اوقسفورد) دارالفنونى معلملرندن واعاظم‌مستشرقيندن معلم (مارغوليوت) محررعاجزه خطاباً يازديغى خصوصى بر مكتوبده برنجى جلدك ترجمه‌سيله مشغول بولنديغنى ، ترجمه‌يى بو يازك صوكلرينه طوغرى اكمال ونشر ايده‌جكنى اشعار ايلدى. (موسقوه) ده مقيم روس‌مستشرقلرندن‌معلم (دانيلوف) دخى بزه‌خطاباً كوندرديكى برمكتوبده برنجى جلدى روسجه‌يه‌نقل ايتديكنى،ايكنجى‌جلدك ترجمه‌سيله مشغول‌بولنديغنى بيلديردى . ديكربعض مستشرقلر كتابى فرانسزجه وسائره‌يه ترجمه ايچون بزمله مخابراتده بولنديلر .

ايشته بودرجه تقديراته مظهريت ؛ الدن كلن باجمله مساعى‌يى صرف ايله شمدى‌يه قدرعربلرجه‌اتخاذ اولنميان بر اسلوب ايله مدنيت اسلاميه‌نك‌مكنوناتنى استخراج واسرارينى كشف واظهار ايچون تتبعات وتدقيقات اجراسنه دوامزه موجب تشويق وترغيب اولدى. تتبعاتمزده طوتديغمز مسلك ؛ تاريخ ، ادبيات وسائره‌يه دائراولان آثارده غايت‌بسيط بر طرزده‌محرربولنان وقايع تاريخيه‌نك اصل ومنشأى ايله سبب وحكمتنى ، يكديكرينه كيفيت ارتباط وتعلقنى تحرى وتحقيق‌وبويولده استحصال ايلديكمز نتايجى احكام‌عقليه‌وقوانين اجتماعيه‌يه‌تطبيق ايتمكدر . حتى بويولده مادهٔ سكريه‌نصل‌چيقاريلير ايسه بزده ساده بر طاقم وقايع‌ومعلوماتدن‌اومدنيتك‌حكمتنى استخراجه‌چاليشدق. زيرا اسلام‌مورخلرى وقايع تاريخيه‌نك تحقيق ومنابعنك تدقيقنه پك‌چوق همتلر صرف ايتمشلر ايكن اووقايعك يكديكرينه اولان ارتباطى ايله منشأ واسبابنى تحرى‌يه پك آز اهميت ويرمشلردى . هله دولتك مسلك سياسى واداريسى ايله حاكميتك بر خانداندن ديكر خاندانه ، بر قومدن ديكر برقومه ، ياخود بر جماعتدن ديكر بر جماعته انتقالنه متعلق وقايعده هيچ برتنقيد وتحليله‌ياناشمقسزين او وقايعى ايشيتدكلرى وياكوردكلرى شكلده نقل ايله اكتفا ايتمشلردى . بوكا سبب‌ايسه شوايدى: او وقوعاتك تحليل وتنقيدى بعض خلفانك اقوالنى تزييفه ، ياخود بعض مذاهبك تخطئه‌سنه مؤدى اوله‌جقدى . حال‌بوكه‌مورخلر دينه ورجال دينه‌حرمةً بوندن تحاشى ايديورلردى .

بناءً‌عليه بوجلدك موضوعى اوزون اوزادى‌يه دوشونمكه ، قياس تشكيلى ايله نتيجه‌لر استحصالنه ، نتايجك‌ده مقدماته تطبيقنه دركار اولان احتياجى جهتيله

لكن اوچ جلدك موضوعلرندن دها كوچ بر موضـوع تشكيل ايديور . زيرا
بو جلد او مدنيت دورينه مخصوص حكمت تاريخ اسلامدن عبارتدر .

بو جلدك موضوعى

كتابمزك برنجى جلدى دولت اسلاميه‌نك منشأى ايله وسعت مملكتى ودوائر
اداريه ، سياسيه ، ماليه ، عسكريه ، عدليه وسائره‌سى تاريخنه حصر ايتديكمز
كبى ايكنجى جلدى‌ده دولت اسلاميه‌نك ثروتى ايله رباب ثروتى واو ثروتك
اعتلا دورنده منابع استحصاليه‌سى ايله سقوط دورنده انحطاطى اسبابنه تخصيص
ايلدك . اوچنجى جلدى ايسـه بالخاصه علوم ومعارف وادبياته حصر ايليه‌رك
عربلرك ازمنهٔ جاهليه‌لرنده علوم وادبياتدن نه كبى شـيلره مالك اولدقلرينى ،
اسلاميتك قريحه وعقللره نصل بر تأثيراجرا ايتديكنى ، السنهٔ اجنبيه‌دن عربى‌يه
هانكى آثار ترجمه اولنديغنى وبونلرك جمله‌سنه مدنيت اسلاميه‌نك نه‌كبى برتأثيرده
بولنديغنى تدقيق وبيان ايتدك .

ايشـته مذكور مدنيتى دولتك اصول تشكلى ، ثروتى ، علوم ومعارفى
نقطه‌لرندن مطالعه‌دن صكره شمدى بو جلدده مسلك سياسى واداريسندن بحث
ايده‌جكز . فقط تكرار ايدرزكه بو كبى حقائق سياسيه‌نك ، باخصوص حاكميتك
بر دولتدن ديكرينه انتقالى ، حكمدارانك حاكميتى كندى نسـلرينه حصر
ايتمك ايچون كوستردكلرى تهالك ، بوخصوصلرده مذهب ويا عنصر اختلافاتنك
اجرا ايتديكى تأثيراتك اسبابنى كشف ايتمك جداً پك كوچدر . چونكه بيان
ايتديكمز وجه‌ايله اسلام مورخلرى بو كبى نقاط مهمه‌يى يازمقدن چكندكلرى
ايچون تاريخ كتابلرى بو معلومات ومحاكماتدن خاليدر . معمافيه بز اوقراكلغك
ايچنده ضعيف برايشيق بولدق . بو ايشيغك نورينه طوتونه‌رق حقائق تاريخيه‌يى
تحرى ووقايعدن برچوغنك سبب وحكمتنى كشفه موفق اولدق . بومعلوماتى
الدن كلديكى قدر حقيقتى التزام ايتمك اوزره تدقيق فلسفى ، حكم عقلى ، قياس
تمثيلنك ايجاب ايتديكى يولده يازدق .

آنجق بو جلدك موضوعنى تقسيم و تبويب ايتمك ايسـتديكمز زمان او
مشكلاتدن آشاغى قالميان بر مشكله دها دوشمكدن‌ده قورتوله‌مدق . بو مشكل
وقايع تاريخيه‌نك بربرينه قاريشمش اولمسى ، بربرينه يقين حادثاتك اسـباب .

نقطه‌سندن پك اوزاق ایکن نتیجه اعتباریله مشترك بولنمسی، بونلرك دین، جنس، مکان، زمان اعتباریله شکل و رنکجه متنوع صفحه‌لر عرض ایتمسندن نشأت ایدییور. بناءً علیه امعان ایله دوشوندکدن صکره اسلامیتده مقام حاکمیته کلن عناصرك تلاقی ایله مدنیت اسلامیه‌نك عرض ایتدیکی صفحه‌لری نظردقته آلمق اوزره عناصر حاکمه ایله بونلرك یکدیکرینه کوستردکلری خصومت ورقابت اعتباریله تقسیمات یاپمغی موافق کوره‌رك بو جلدك موضوعنی ایکی بیوك قسمه تقسیم ایلدك. برنجی قسم صددنده بولندیغمز مدنیت دوریدرکه بو دور اسلامیتك ظهوریله باشلایه‌رق دولت عباسیه‌نك عراقدن چکلمسی، مملکت اسلامیه‌نك انحطاطی و مغوللرك اکا استیلالریله منتهی اولور. ایکنجی قسم ایسه او انحطاطدن صکره بر طرفدن دولت عثمانیه‌نك ظهور و مظفریتیله سنیلری توحید و خلافت اسلامیه‌یی احیا ایتمسی، دیکر طرفدن دولت صفویه‌نك ظهوری ایله شیعیلری لوای حاکمیتی آلتنده طوپلامسی نتیجه‌سنده ظهور ایدن اتباه اسلامی دورندن متشکلدر.

او برنجی قسمی عناصر اسلامیه‌دن برینك دیکرینه غالب کلمسی اعتباریله ده بش دوره تقسیم ایتدك. مع مافیه خفی اولمیان اسبابدن طولایی بو دورلرك آره‌سنده صورت قطعیه‌ده بر حد فاصل وضع ایتمك ممکن دکلدر. چونکه علی الاکثر بر دورك صوکی انی تعقیب ایدن دورك باشلانغجی ایله قاریشمش بولنور. بو بش دور دخی شونلردر:

١ **برنجی دور عربی**: بو دور ظهور اسلامدن باشلایه‌رق ١٣٢ سنه‌سنده دولت امویه‌نك انقضاسیله منتهی اولور.

٢ **برنجی دور فارسی (ایرانی)**: بو دور ١٢٢ سنه‌سنده دولت عباسیه‌نك تأسسی ایله باشلار و ٢٣٣ تاریخنده (متوکل) ك خلافتی ایله ختامه ایرر.

٣ **برنجی عصر ترکی**: دور مذکور متوکلك خلافتندن ٣٣٤ سنه‌سنده دیلمیلرك زمام حکومتی اله کچیرملرینه قدر ممتد اولور.

٤ **ایکنجی دور عربی**: بو دور دولت فاطمیه‌نك تأسسندن باشلایه‌رق انك انقضاسیله منقضی اولور.

٥ **دور مغولی**: بو دور (جنکیزخان) ك ظهورندن (تیمورلنك) ك وفاتنه قدر سورر.

ایکنجی دور ترکیه کانجه بو دور دولت عثمانیه‌نك دور حاکمیتی تشکیل ایدر . ایکنجی دور فارسی‌ده ایرانده دولت صفویه‌نك دوری ایله انقضاسندن صکره ایرانده تشکل ایدن دولتلرك دورندن عبارتدر .

بو ایکنجی دورلردن ایکنجی بر دور اسلامی دها تشکل ایلرکه بوندن بحث ایتمك کتابمزك موضوعی خارجنده‌در .

بالاده ذکر ایتدیکمز بش دوری مقامك ایجابنه کوره بر طاقم فصل و بابلره تقسیم ایتدك . قبل الاسلام عربلرك احوال اجتماعیه‌سنه دائر بر تمهید یازه‌رق بو تمهیدده چول خلقی ایله شهر خلقنی ، عربلرك انساب، قبائل و بطونی، امومت (والده‌لك) و خؤولت (طایلق) اوجمله‌دن اولمق اوزره نسبك انلر نزدنده نه قدر مهم بر موقع طوتدیغنی ، حلف ، استلحاق ، خلع کبی او عصبیتك تفرعاتی ، جاهلیتده کوله و موالی ایله انواع و احکامنی ، قبل الاسلام جزیرة العربده اجنبی مهاجرتی ایله بالخاصه یمنده بولنان ایرانیلری تعریف ایتدك . و تمهیده دولتك مسلك سیاسیسی ایله عربلرك اوصاف و مناقبی حقنده بر فصل ایله خاتمه ویردك .

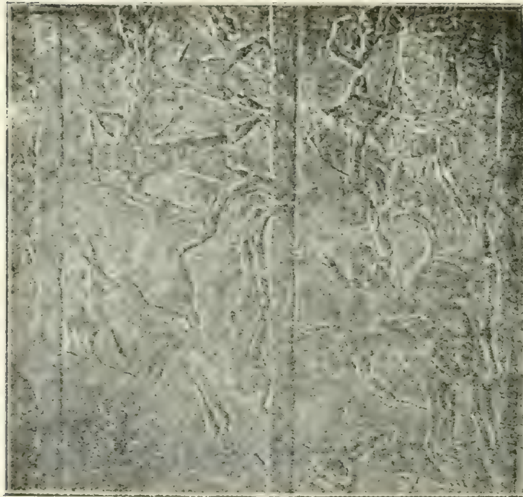
بعده برنجی دور عربیه کچه‌رك بونی خلفای راشدین و دولت امویه دورلری اولمق اوزره ایکی دوره تقسیم ایتدکدن صکره اسلامیتك اختلاف قبائل و بطونه رغماً عربلری لوای اسلامیت آلتنده جمع ایدن اتحاد اسلامی اوزرینه نصل تأسس ایتدیکنی ، ظهور اسلامیتدن صکره اسلاملر نسب جهتندن مساواته و یالکز اسلامیتده قدم ، یاخود جهادده خدمت اعتباریله امتیازاته نائل اولملری اوزرینه مهاجرین ، انصار ، اهل بدر ، اهل قادسیه کبی دها اول موجود اولمیان بر طاقم یکی صنوف اسلامیه‌نك نصل ظهور ایلدیکنی بسط و بیان ایلدك . خلفای راشدینك طرز سیاست و اداره‌سندن بحث ایدرك بونك تقوی ، حقانیت، عدالت اساسلری اوزرینه مؤسس اولدیغنی کوستردیکمز کبی خلفای مشار الیهمدن هر برینك مزایا و مناقبنی‌ده ذکر ایتدك . حضرت عمرك مسلك سیاسیسی خلافتك اوائلنده اسلاملری جزیرة العرب ایله شام و عراق قطعه‌لرینه حصره مصروف ایکن طبیعت عمرانك سوقی ایله قوماندانلرینه جهانك سائر طرفلرنده توسیع فتوحاته مساعده ایتمکه نصل مجبور اولدیغنی و بونك نتیجه‌سنده عربلر فتوحات و یا مهاجرت طریقیله هر طرفه انتشار ایدرك پك کثرتلی بر تناسل ایله نصل چوغالدقلرینی

تفصيلات لازمه‌سيله يازدق . وبو برنجى قسمى اسلاميتده كوله‌لر، موالى واحكامى حقنده بر فصل ايله اتمام ايلدك .

متعاقباً برنجى دورعربينك امويلرك زمان حاكميتلرندن متشكل اولان ايكنجى قسمنه كچدك . اولا خلافتك نه‌كبى سببلر ايله بونلره انتقال ايتديكنى، قبل‌الاسلام (هاشم) ايله (اميه) آره‌سنده جريان ايدن احوالى، امويلرك؛ بنى هاشم عدد وقوتجه كنديلرندن دها آز اولدقلرى حالده نبوت تأثيريله دها بيوك بر موقع احراز ايتمه‌لرينى نصل چكه‌مدكلرينى، بو سائقه ايله اوغراشه اوغراشه نهايت هاشميلره نصل غالب كلدكلرينى، معاويه‌نك ذكا ودها وطرفدارانه منفعت ارائه‌سيله خلافتى حضرت عليدن نصل آلديغنى يازدق . امويلرك مسلك سياسيلرى هانكى واسطه ايله اولور ايسه اولسون آرزوى تغلبدن عبارت ايدى . اسلاميت عصبيت نسبيه‌يى اسلاميتده قدمه و جهادده حسن خدمه تحويل ايتمش ايدى . هاشميلرك خلافته دها زياده حقلى اولدقلرى دركار ايدى. ايشته امويلر هاشميلره قارشى كله‌بيلمك ايچون عصبيتى تكرار احيايه مراجعت وانكله كسب قوت ايلديلر . ذاتاً اووقته قدر اسلاميتك ايلك تأثيرى اونودولمش ، تكرار عصبيته رجوع قولايلاشمش ايدى . امويلر عصبيتى زمان جاهليتده‌كى حالنه ارجاع ايتديلر . بو عصبيت برنجى درجه‌ده قريش قبيله‌سى ايله بتون حجاز عربلرى ، ايكنجى درجه‌ده (يمن) و (مضر) عربلرى آره‌سنده جايكير ايدى . امويلر عرب اولميانلر حقنده پك متعصب طاورانديلر . موالى تسميه ايتدكلرى ايرانليلر ايله اقوام سائره‌يه حقارت ايله ، تضييقات اجراسيله معامله‌ده بولنديلر . امويلرك زماننده عربلرك بر قسمى شهرلرده توطن ايدرك مدنى اولمشلردى . ايشته بونلردن بصره ، كوفه، شام وسائره‌يه انتساب كبى برده مملكت عصبيتى توره‌دى . امويلر قبائلدن واهاليدن طرفدار ياپمق ايچون چوق پاره‌لر صرفنه حس ايتدكلرى مجبوريت سوقيله مسلم ، غير مسلم بتون رعايايى ويركيلر ايله ازمشلردى . خلق آرتق بونلرك حاكميتدن اوصانمش ايدى . والحاصل امويلر احكام شريعته مخالف حركتلريله، خفت اخلاق ومشرب شوخانه‌لريله ، ظلم وخونريزلكلريله، عرب اولميانلرى استخفاف واستحقارلريله ، غير مسلملره تضييقات اجراسيله خلقك نفرتنى قازانمشلردى . بتون بو بحثلرى بو قسمده مفصلاً يازدق. اسلام

اولميان رعايانك حضرت عمر زماننده امويلرك صوك زمانلرينه قدر كوردكلرى معامله‌لر حقده دخى اوزون بر بحث علاوه ايتدك .

متعاقباً برنجى‌دور فارسى‌يه‌ كچدك . اولا امويلره كين ونفرت بسلين‌ موالينك (عرب اولميان اسلاملرك) مظاهرت ونصرتلريله خلافتك بنى اميه‌دن عباسيلره نصل انتقال ايتديكنى كوستردك . بو مظاهرلر حضرت على شيعه‌سندن ايديلر. انتقالنه چاليشدقلرى خلافتك مشتركاً علويلر ايله عباسيلرك عهده‌سنده تقرر ايده‌جكنى ظن ايدييورلردى . چونكه عباسيلر علويلره بو تعهدده بولنه‌رق كنديلرينى اسكات ايتمشلردى . ايشته (ابومسلم خراسانى) وياردمجيلرى ايشى اويله بياه‌رك مملكت اسلاميه‌يى امويلرك الندن اخذ وعباسيلره توديع ايتمشلردى. فقط عباسيلر زمام دولتى اله كچيرنجه علويلره اولان تعهد و بيعتلرينى طانيمدقدن ماعدا كرك علويلردن وكرك سائره‌دن خلافت و حاكميتده رقابتلرندن قورقدقلرى كيمسه‌لر حقنده غدر ايله معامله‌ده بولنديلر . حتى بالذات (ابومسلم خراسانى) داخل اولديغى حالده كنديلرينى مقام حاكميته اصعاده پك چوق خدمت ايدن اك بيوك مظاهرلرندن برطاقم آدملرى قتل ومحو ايتديلر. ايشته بو جهتلرى هپ كوستردكدن صكره عباسيلرك مسلك سياستلرينى ايكى‌يه تقسيم ايتدك . برنجيسى كندى حاكميتلرينى تأييد وتقويه ايچون اتخاذ ايتدكلرى مسلك سياستدر. بو مسلك غدارلق ، قتل وتنكيل اساسى اوزرينه مؤسس ايدى . دولت عباسيه‌نك تأسيسنه خدمت ايدن ايرانليلر بوشدتى كورنجه قورقديلر و (ابو مسلم) ايله آرقداشلرينك دوچار اولدقلرى فلاكتلره دوشمامك ايچون اختيار سكوت ايتديلر . بونك

اسكى عربلرك دوه اوزرنده آثوريلر ايله محاربه‌لرى

اوزرینه عباسیلر امور دولتی ایرانلیلرك النه توديع وكنديلرندن وزرا انتخاب وتعيين ايتديلر. ايرانلى وزرانك اك مشهورلرى برمكيلر ايدى. برمكيلر نفوذ وزارتله ثروت و قوت صاحبى اولنجه خلافتى يا حضرت على ذريتنه ارجاع، ياخود دولتى ايرانليلره تسليم ايتمك مقصد خفيسيله خلقك ميل ومحبتنى قازانمق ايچون پك چوق پاره‌لر صرفنه قويولديلر. (رشيد) بونى حس ايدرك برمكيلرى منكوب وپريشان ايلدى. بونلرك مقدمات نكبتى ايله اسبابنى مفصلاً يازدق. ايرانليلرك كين وعداوتلرى بو منكوبيت اوزرينه متضاعفاً آرتمش ايدى. (رشيد) وفات ايدنجه ايكى اوغلى (امين) ايله (مأمون) اختلافه دوشديلر. ايرانليلر (مأمون) ك طايلرى اولدقلرى ايچون اكا نصرت ومظاهرت ايدرك كنديسندن صكره ائمهٔ اثناعشرك سكزنجيسى اولان (على رضا بن موسى كاظم) ى ولى‌عهد تعيين ايتمك، يعنى دولتى عباسيلردن حضرت على سلاله‌سنه نقل ايلك شرطيله كنديسى ايله برابر حرب وبرادرى (امين) ى قتل ايله كنديسنى مقام خلافته اجلاس ايلديلر. (مأمون) كنديسندن صكره بو نقل خلافت شرطنى قبول ايتمش ايدى. فقط وقتاكه مقام حاكميتى احراز ايله مرادينى استحصال ايلدى، وعد ووعيدينى طوتمدى.

ايكنجيسى رعايانك معامله‌سنده عباسيلرك اتخاذ ايتدكلرى مسلك سياستدر. بو مسلك برنجى مسلكك عكسنه اوله‌رق عدل، حقانيت، خاطرنوازلق اساسى اوزرينه مؤسس ايدى. بو بحثلرده غير مسلملر حقنده تطبيق اولنان احكام ايله يقين برزمانه قدر بونلره رواكورولن ظلم وتعدياتك اسبابنى متضمن برقاچ فصل يازديغمز كبى حريت اديان و افكار، عناصر مختلفه آره‌سنده وقوع بولان خصومت ورقابتلر، (امين) ك انقضاى خلافتى ايله برابر عرب عصبيتنك نصل زوالپذير اولديغى، ايكنجى عصر هجريك ختامنده باديه‌لرمستثنى اولمق اوزره آرتق خالص عرب قانى پك نادر بولنه‌جق درجه‌يه‌قدر انسابده وقوع بولان اختلاط حقنده معلومات ويردك.

بعده برنجى عصر تركيه كچدك. بو بحثده (معتصم) ك دورندن اعتباراً ترك عنصرينك امور دولته مداخله ايتمسنه باعث اولان اسبابى، خليفهٔ مشار اليهك ترك كوله‌منلرينى طوپلايوب عسكر يابدقدن صكره انلر ايچون (سامرا) شهرينى نصل تأسيس ايلديكنى، بونلرك تدريجاً نفوذ كسب ايدرك نهايت

خلفانی تحت تحکمه نصل آلدقلرینی ، بونك نتیجه‌سی اولمق اوزره خلفانك حرملره چکیلوب سرای خدمه‌سیله نصل وقت گچیردکلرینی ، بوخدمه حقنده حاصل ایتدکلری اعتماد تأثیریله سردارلق وامیرالامرالق وسائره‌یه وارنجه‌یه قدر خدمه وطواشیلری الك یوکسك مناصب دولته نصل ترفیع ودیکر طرفدن قادینلرك دخی اموردولته ایستدکلری کبی قاریشملرینه نصل مساعده ایتدکلرینی، بواحوالك اثری اوله‌رق امور دولت واحوال مملکت مختل وپریشان وهیبت خلافت منقضی وزائل اولدیغی زمان اطرافده بولنان والیلرك اعلان استقلاله وسیله بوله‌رق دولت عباسیه‌نك جمله‌سی خلیفهٔ عباسی‌یی خلیفه طانیر برطاقم تفرعات وشعبات ایرانیه ، ترکیه ، عربیه وکردیه‌یه نصل تشعب ایتدیکنی بیان ایتدك . بوبحثلری یازار ایکن اسلامیتك ابتداسندن بوآنه‌قدر خلافتك معناسی وسلطنت ایله آره‌سنده‌کی فرقده کوستردك .

الك صوکره ایکنجی عصر عربی‌یه کلدك . بوراده عباسیلرك دیوانده (دفترخانه‌ده) عربلره مخصص اولان معاشاتی کسدکلری وکندیلرینی دولت مأموریتلرنده قوللانمدقلری تاریخدن اعتباراً عربلرك عباسیلره نصل دشمن کسلدکلرینی ، بوکا علوی وامویلرك عداوت وکینلری نصل انضمام ایتدیکنی ، دولت عباسیه‌یه مقاومت ایتمك ایچون اندلسده دولت امویه و مصرده دولت فاطمیه‌نك نصل تأسس ایلدکلرینی یازدق . علویلردن اولان فاطمیلر همان همان عباسیلره غلبه ایده‌جکلردی . فقط سلجوقیلر بونلرك یوللرنده طوروب غالبیتلرینه مانع کسلدیلر. مع‌مافیه فاطمیلر چوق زمان گچمدن کردلرك غلبه‌سیله مضمحل وپریشان اولدیلر. بوکرد حکمدارانك برنجیسی (صلاح‌الدین ایوبی) ایدی. مشارالیه موقع‌اقتداره کلنجه بیعتی تکرارعباسیلره ارجاع ایلدی. بودور منقضی اولنجه مملکت اسلامیه پریشان برحاله دوشدی ، هر طرفده انقسامات سیاسیه‌یه دوچاراوله‌رق بوانقساماتدن برطاقم کوچك کوچك حکومتلر توره‌دی. مملکت بوصورتله ضعف وپریشانی‌یه دوشونجه اطرافده بولنان دشمنلرك نظر حرص وطمعنی جلب ایتمسی پك طبیعی ایدی . ایشته ممالك اسلامیه بو حالده بولنور ایکن مغوللرك بلای استیلا وتخریبلرینه اوغرایه‌رق برقات دها ضعیف وپریشان اولدی . بودور مغول دورینی تشکیل ایدر. ایشته بونکله بوجلد ختامه ایریور .

الك معتبر مأخذلره والك صحيح رواياته اعتماد ايتمك صورتيله حقائقك تحليلى و وقائعك تحقيقى ايچون ممكن اولان هر درلو مساعى‌يى صرف ايدرك امعان وتدقيقدن صكره وقائعك علل واسبابندن حقيقته‌الك يقين ظن ايتديكمز معلوماتى چيقاروب يازدق . بتون يازدقلرمزده صدق ، اخلاص و انصافى رهبر اتخاذ ايتدك . والله حسبنا ونعم الوكيل .

بشنجى جلدك موضوعى مملكت اسلاميه‌نك آثار حضارت ومدنيتى، دولتك شكوه وشوكتى ، آداب اجتماعيه‌سندن متشكل اوله‌جق وانكله بو كتاب ختام بوله‌جقدر . سنه ۱۹۰۵

برنجی دور عربلی

اسلامیتك ظهورندن ۱۳۲ سنه سنه قدر

بودور دولت اسلامیه‌نك منحصراً عربلرك النده بولندیغی مدتدن تشكل ایدر . دور مذكورده دولتك سیاستی ، قوماندانلری ، والیلری هپ عرب اولدیغی كبی كافهٔ حاكمیتده عنصر عربی‌یه مخصوص ایدی . حیات سیاسیه‌سی اسلامیتك ظهورندن اعتباراً باشلایوب دولت امویه‌نك انقضاسی ایله منقضی اولان بودور بری راشدین، دیكری امویین اولمق اوزره ایكی دولته منقسمدر. بودولتلردن هربرینك سیاست وادارهٔ دولتده بر طاقم قواعد مخصوصه‌سی وار ایدی كه بونلرك بیانی ایلریده كوروله‌جكدر . بورادە بحثه باشلامدن اول عربلرك قبل الاسلام احوالندن موضوعمزه تعلق ایدن بعض مهم نقطه‌لر حقنده بر تمهید یازمق ضروریدر .

قبل الاسلام عربلره دائر بر تمهید

بدویلر و شهرلیلر

بدویلر چول ، شهرلیلرده شهر اهالیسندن متشكلدرلر . بداوت ؛ فطرت طبیعیه‌یه دها یقین بولندیغی ایچون شهرلیلكدن دها اسكیدر . انسان ابتدای حالنده بدوی ایدی . حاصلاتیله كچنمك اوزره زراعت و فلاحتله ، یاخود صیغیر ، قیون ، كچی ، آری ، قورتدن متشكل حیوانات بسلمكله

اشتغال ایدردی . کرك زراعت وکرك حیوانات قیر ومرعالره محتاجدر .
شهرلرده زراعت اجراسی وحیوان تربیه‌سی قابل دکلدر . بناءً علیه ایلك
انسانلر اووه وقیرلره دوکولمشلردی . چالیشوب چابالادقلری شی حیاتی محافظه
ایده‌جك قدر یییه‌جك ، ایچه‌جك ، بیتوتت ایده‌جك ، ایصینه‌جق بولمقدن
عبارت ایدی . انسانلر بوحالدن یوکسلوب ثروت ورفاهیته خادم وسائطه مالك
اولنجه سکون وراحته میل ایده‌رك دها کوزل یمك ، دها کوزل کینمك ، دها
کوزل یاشامق ایچون شهرلر تأسیس وایچنده اختیار اقامت ایشلردی .

شوحالده بداوت یافلاحت وزراعت ، یاخود تربیهٔ حیوانات ایله قائمدر .
زراعت ایله اشتغال ایدن ارباب بداوت اکینلرینك محصولاتی طوپلامق ایچون
بریرده مستقراً اقامته مجبوردرلر . بونلر صحرا ، کوی وطاغ اهالیسنی تشکیل
ایدرلرکه بادیة العربده بویله بریرده مقیم وزراعتله مشغول پك آزاهالی موجود
ایدی. ارباب بداوتدن بونوع اهالی علی الاکثر آفریقانك شمالنده (بربر) بلادی
ایله مصر ، فارس ، شام وسائره قطعه‌لرنده کائن معمور شهرلره جوار یرلرده
بولنورلر . حیوانات بسلمکله اشتغال ایدن ارباب بداوتك عادتلری حیوانلرینه
مرعی وصوبولمق ایچون یردن یره کوچمکدر . بونلرده بری مواشی ، دیکری
دوه اصحابی اولمق اوزره ایکی صنف تشکیل ایدرلر . مواشی اصحابی قیون
وصیغیر بسلمکله کچینلردرکه بونلرچولك ایچریلرنده ایی مرعالر بوله‌میه‌جقلری
ایچون چول داخلنده اوزاق یرلره کیتمزلر . بو صنف ارباب بداوته قیون
معناسنه اولان (شاء) ه نسبتله (شاویه) نامی ویریلیر . بونلر شمالی آفریقاده
ساکن بربریلر ایله (ترکستان) و (خراسان) چوللرنده وسائره‌ده بولنان
ترکلر وبرادرلری ترکمنلر ، صقالبه (اسلاولر) کبی درلر .

دوه بسلین ارباب بداوته کلنجه بونلرك اك مشهورلری عرب بدویلریدر .
بونلر مواشی اصحابندن زیاده صیق صیق یر دکیشدیریرلر وچولك اك اوزاق
یرلرینه کیدرلر . چونکه قیرلرك ، تپه‌لرك اوتی، آغاجی دوه‌لرك قوام حیاتی
ایچون چوللرده‌کی چالی ، آغاج مرعالریله طوزلی صولرك یرینه قائم اوله‌ماز.
باخصوص چوللرك قیشین صیجاق هواسی وقومی دوه‌لرك قیشی کچیرملری
وطوغورملری ایچون پك لزوملیدر. چونکه دوه طوغورمسی کوچ ، طوغورور
ایکن ایصینمغه پك محتاج برحیواندر . بوجهتله اوکبی حیوانات اصحابی اوزون

کوچلر یانغه وچوللرك اوزاق یرلرینه کیتمکه مجبوردرلر . بونوع ارباب بداوت جمعیت بشریه‌دن بعید یاشایارق کرك حل انفراددن وکرك مدافعه نفسه مجبوریتدن اخلاق وحشیه ایله متخلق اولدقلرندن بونلر شهر اهالیسی اولان مدنی خلقه کوره مغلوب اولماز برجانور وخونریز برحیوان مرتبه‌سنده معدوددرلر . بونلر دائما سلاح طاشیدقلری ، دائما اویانیق طاوراندقلری ، آنجق دوه اوزرنده واوطوردقلری یرلرده آز اویودقلری ، کندی قوت وشجاعتلرینه کووه‌نه‌رك ایصسز چوللری طولاشدقلری ایچون قوت وشجاعت انلرده برطبیعت کسیلیر . بوجهتله چوللرك اك اوزاق یرلرنده اك زیاده طولاشان بدویلر بدویلرك اك جسوری ومشاقه اك زیاده متحملی درلر .

جزیرةالعربك اك چوق اهالیسی سیار ارباب بداوتدن تشکل ایتدیکی جهتله بوقطعه‌ده وبالخاصه اورته‌لرنده پك آز شهر موجود ایدی . اسلامیتدن اول عرب شهرلرینك اك مشهورلری حجازده (مکه) ، (مدینه) ، (طائف) ویمنده (مأرب) و (صنعا) شهرلری ایدی. بوشهرلرك اهالیسی عرب، ایرانلی، موسوی وسائره‌دن مختلط اهالیدن متشکل اولوب چوللردن کلن بدویلر ایله یاپدقلری آلیش ویریشدن کچینیرلردی .

قبل الاسلام عرب عصبیتی

عربلرده اکثریتك ارباب بداوتدن تشکل ایتدیکنی دها اول سویلدك . چول خلقنده عصبیت بولنمق برامر طبیعیدر . چونکه انسانلر حرص وطمع ایله مجبول وبربرلرینه رقابت وخصومتله مفطوردرلر . شهر اهالیسی حکومت و عسکره مالك اولدقلرندن انلردن بری دیکرینه تعدی ایدر ایسه حکومت ضعیفك حقنی قویدن آلیر. شاید خارجدن بردشمن تجاوز ایدر ایسه حکومت انشا ایلدیکی سور واستحکاملر و بسلدیکی عسکر واسطه‌سیله اودشمنه قارشی کلیر . حال بوکه اهل بداوتده اویله حکومت وعسکر یوقدر . بونلرك آره‌لرنده براختلاف ظهور ایدر ایسه شیخلری و بیوکلری ، افراد قبیله ایچنده حائز اولدقلری موقع حرمته بناءً ، او اختلافی حل وتسویه‌یه چالیشیرلر . اختیارلره

حرمت بدویلرده عادتدر . شاید خارجدن بر دشمن قبیله‌یه تجاوز ایدر ایسه امر مدافعه‌یی قبیله‌نك دلیقانلیلری وجنك آورلری درعهده ایدرلر . بونلرك اره‌لرنده کندیلری ایچون موجب قوت ودشمنلره قارشی باعث رهبت برعصبیت بولنماز ایسه مدافعه‌یه حقیله مقتدر اوله‌مازلر .

برشهر اهالیسنك ، یاخود منفعتلری مشترك هرهانکی بر خلقك کندیلرینی برآره‌ده طوپلایه‌جق بر رابطهٔ اتحادیه‌یه مالك اوللری ضروریدر . اقوام آره‌سنده رابطهٔ اتحاد او اقوامك اختلاف احوالنه کوره مختلف اولور . بعض اقوام جامعهٔ وطن ، دیکرلری رابطهٔ دین ، دیکر بعضلری‌ده وحدت نسب ویا

نبطیلرك بعض نقودی

وحدت لسان ایله بربرلرینه مربوط بولونورلر . ویردیکمز ایضاحاتدن آکلاشیلدیغی اوزره بدویلرك وطنلری یوقدر . اسلامیتدن اول دینلری‌ده یوق ایدی . اوحالده نسب ولساندن بشقه بر رابطه‌یه مالك دکلدیلر . ذاتاً بو ایکی رابطه بالخاصه بداوت دورنده بربرندن آیرلماز . ایشته بوسببه بناءً عربلر نسب جهتنه پك زیاده اهمیت ویره‌رك انکله افتخار ایتمشلر وآباء اولینه وارنجه‌یه قدر تسلسل وتشعبنی ضبط ومحافظه‌ده پك ایلری کیتمشلردی

بدویلرجه اك یقین وسائل نسبیه اخوت (برادرلك) ، ابوت (پدرلك) ، عمومت (عمجه‌لك) در . ایشته بونلردن عائله‌وعائله‌دن ، مثلا آل ابی طالب ، آل

عباس كبى، فصيله‌لر تشكل ايدر . كرك آل ابى طالب ، كرك آل عباس جمله‌سى بنى هاشمدن اولمق اوزره بر طاقم عائله‌لرى حاوى برر فصيله‌در . فصيله‌لردن (بنى هاشم) ، (بنى اميه) كبى افخاذ تشكل ايلر . بونلرك هر ايكيسى (بنى عبد مناف) دندر . فخذلردن‌ده (بنى عبد مناف) ، (بنى مخزوم) كبى بطنلر

يمن دولتلرى زماننده جزيرة العرب

قبل الميلاد اون دردنجى عصردن بعد الميلاد آلتنجى عصره قدر

تشكل ايدر . بونلرك هر ايكيسى (قريش) دندر. بطوندن‌ده (بنى قريش) ، (بنى كنانه) كبى عماره‌لر حاصل اولور . بونلرك هر ايكيسى (مضر) قبيله‌سندن‌در . عماره‌لردن دخى (ربيعه) ، (مضر) كبى قبيله‌لر تشكل ايلر. بونلرك

هر ایکیسی (عدنان) دندر . قبیله‌لردن شعب ـ قبیلهٔ عظیمه ـ تشکل ایدرکه بو؛ (عدنان) و (قحطان) شعبلری کبی نسبك الك اوزاق مصدری صاییلیر.

عرب انسابی

نسبشناسلرك متفقاً بیاناتنه نظراً قبل‌الاسلام جزیرة‌العرب اهالیسی اصل جهتیله عرب بائده (عرب منقرضه) و عرب باقیه‌دن متشکل اولمق اوزره ایکی قسمدن عبارت ایدی . قبائل بائده (عاد) ، (ثمود) ، (طسم) ، (جدیس) ، (عملیق) ، (جرهم) ، (جاسم) کبی اسلامیتك ظهورندن اول کندیلری منقرض و وقائع تاریخیه‌لری ضائع اولان قبائلدن مرکب ایدی . بو قبائلك اصلی حقنده (الهلال) ك بشنجی سنه‌سنك یکرمنجی نسخه‌سنده بر بحث تحلیلی یازدق‌که انك بورایه مناسبتی یوقدر . عرب باقیه‌یه کلنجه بونلر اسلامیتك ظهورینه قدر پایدار قاله‌رق اسلامیتی تلقی و هر طرفه نشر ایله دولت اسلامیه‌یی تأسیس ایدن قبائل ایدی . بو قبیله‌لر هر بری بر پدر ومقره راجع ومنسوب اولمق اوزره ایکی فرقه تشکیل ایتمشلردی. برنجی فرقه نسب جهتندن (قحطان) وبونك نسبی‌ده آباء توراتدن (ارفکشاد) ه منتهی اولور . قبائل قحطانیه‌نك مقری یمن قطعه‌سی اولدیغندن بونلره (قبائل یمنیه) ، یاخود (یمن عربلری) نامی ویریلیر . ایکنجی فرقه ایسه حضرت (اسماعیل بن ابراهیم الخلیل) ذریتندن بولنان (عدنان) ه منسوب قبائل عدنانیه ایدی . (اسماعیلیه) ، یاخود (بنی اسماعیل) نامیله معروف اولان بو قبائل علی‌الاکثر حجاز ونجدده اقامت ایتدکلرندن بونلره (حجاز قبائلی) ، یاخود (حجاز ونجد عربلری) دخی دینیلیر .

کرك قحطانیلر وکرك عدنانیلرك قبائل ، عمائر، بطون ، افخاذ وفصائلدن متشکل اولمق اوزره اوقدر چوق تفرعات وتشعباتی واردرکه بونلری تعداد واحصا غیرقابل اولدیغی کبی بوراده تفصیلنه‌ده لزوم یوقدر . یالکز بحثمزه کوره اهمیتلی اولان بعض جهتلری ذکر ایده‌جکز . قحطانیلر عدنانیلردن دها اسکیدرلر ، یاخود علی‌الاقل عدنانیلردن دها اول شهراه مدنیته کیرمشلردر . یمنده مدنیت تأسیس ایدن حمیریلر قحطانیلردن اولدقلری کبی ملوك تبابعه

دخی بونلردن ایدی . بونلرك (حضرموت) و (یمن) ده ترك ایتدكلری
آثارك قسم اعظمی اوزرلرنده قلم مسند ایله نقشلر موجود اولدیغی حالده حالا
قوملر آلتنه كوملی بولنمقده‌در. مستشرقیندن برقاچ ذات بومحلداتی آراشدیرمشلرسه‌ده اواراضیٔ خالیه‌ده سیاحتك صعوبتنه مبنی برچوق شیلر كشف
ایده‌مامشلردر . بونكله برابر مستشرقلردن بعضلری بوموضوعه دائر كتابلر
یازه‌رق یمن مدنیتنك مصر مدنیتندن دها اسكی اولدیغنی ، فراعنه‌نك مدنیت
تخمنی اوعرب قحطانیه‌دن آلدقلرینی ادعا ایتمكده‌درلر . ظن اولندیغنه
كوره قبل المیلاد اونجی عصر صره‌لرنده حضرت (سلیمان بن داود) ی زیارت
ایدن (سبأ) قرالیچه‌سی بودولتك حكمدارلرندن ایدی .

یمن عربلری (عرم) سیلنك وقوعنه و (مأرب) سدی ایله معروف
اولان سدك پاتلایوب آقسنه قدر (یمن) و (حضرموت) ممالكنده اقامت
ایتمشلردی . بوسد ایكی طاغ آره‌سنده انشا اولنمش بردیواردن عبارت ایدی‌كه
ایكی طاغ بیننده آقان صولرك جریانه مانع اولدیغندن صولر بریكوب یوكسله‌رك
طاغلرك یوقاریلرینه قدر اتكلرینی صولاردی. ملوك قحطانیه‌دن بری طرفندن
انشا اولنان سد مذكور متعدد عصرلر امتدادنجه صویك تضییقاتنه وهوانك
تأثیرینه طایانمش ایدی. نهایت تقریباً ایكنجی عصر میلادی یاقلاشدیغی صره‌ده
سدك قرب انهدامی حس ایدیله‌رك دولت ایسه تعمیرات اجراسنه غیرمقتدر
اختیارلامش برحالده بولندیغندن اهالی‌عظیم برسیلدن وقحط وغلادن قورقه‌رق
اورالردن مهاجرت ایتمشلر وقبیله وبطنلرینه كوره‌مختلف ممالكه طاغلمشلردی.
شام قطعه‌سنده‌بولنان (بنی‌غسان) ، عراقده اقامت ایدن (بنی‌لخم) ، مدینه‌یی
محل اقامت اتخاذ ایلین (بنی اوس) و (بنی خزرج) ، مناده ساكن اولان
(ازد) ، مكه جوارنده اقامت ایدن (خزاعه) لیلر یمندن طاغیلان قحطانیلردن
ایدیلر . بومهاجرتك وقوعندن صكره سد پاطلایوب ییقلدیغندن اوراده
قالمش اولان قبائل دخی هجرت یولنی طوتمشلردی . بشنجی عصر میلادی
صره‌لرنده حبشلیلر یمن ممالكنه استیلا ایتدیلر . دها صكره ایرانلیلر كلوب
حبشلیلری اورادن چیقاردیلر ویمنی كندی مملكتلرینه الحاق ایلدیلر. اسلامیت
ظهور ایتدیكی زمان یمن قطعه‌سی ایران ممالكنه تابع برولایت ایدی .

بنابرین اسلامیت ظهور ایتدیكی صره‌لرده شهر ومدنیت اهالیسندن

متشكل اولان قحطانيلرك دولتى مضمحل وپريشان اولمش بولدى. قحطانيلردن اولان بدويلره گلنجه بونلر حجاز ويمن شهرلرندن مدينه وسائره‌ده قالانلردن ماعدا كثرتلى مقدارده ايديلر . اسلاميتك ظهورى صره‌لرنده قحطانيلرك الك مشهور قبائلى (سبأ) ، (حمير) ، (كهلان) ، (ازد) ، (مازن) ، (غسان) ، (اوس) ، (خزرج) ، (خزاعه) ، (بجيله) ، (خثعم) ، (همدان) ، (طى) ، (لخم) ، (كنده) ، (قضاعه) ، (كلب) (تنوخ) ، (مراد) ، (اشعر) وسائره‌دن متشكل بولنيوردى .

عدنان قبائلى ، ياخود حجاز ونجد عربلرينه گلنجه بونلر اسلاميتدن اول بك آز براهميت احراز ايتدكلرى كبى دولت تشكيلنه‌ده آنجق اسلاميتدن صكره موفق اولمشلردى . عدنانيلر متعدد قبائلدن متشكل ايديلر . قريشدن ماعداسى سيار قبائلدن اولمق اوزره على الاكثر نجد ، حجاز ، عراق ، تهامه جهتلرنده اقامت ايديورلردى. شهرلى اولان قريش قبيله‌سى (مكه)ده توطن ايتمش ايدى . (طائف) ك بعض اهاليسى‌ده قرشى ايديلر . قبائل عدنانيه‌نك الك بيوكى (معد) قبيله‌سى ايدى. سائر قبائل عدنانيه بوندن تسلسل ايتمشدى . (عدنان)ك پيغمبر حضرت (ارميا)يه معاصر ياشاديغى روايت اولنور [۱] (معد) دن (اياد) و (نزار) قبائلى تشعب ايدرك بونلردن (اياد) عراقده اختيار اقامت ايتمش واندن برطاقم بطون وافخاذ توره‌مشدى. (نزار) ايسه حضرت نبى ذى‌شانك مهد ظهورى اولمقله قبائلك سرفرازى وعموم عربلرك افسر افتخار وامتيازيدر . بوقبيله (ربيعه) و (مضر) قبائلنه منقسم اوله‌رق بونلردن (ربيعه) عراقده توطن ايلمش ايدى . (ضبيعه) ، (اسد)، (عنزه) ، (جديله) ، (نمر) ، (تغلب) ، (بكروائل) وسائره (ربيعه) قبيله‌سى بطوننددندى . (مضربن نزار) قبيله‌سنه گلنجه حجازده سائر بنى عدناندن زياده كثرتلى ومظفريتلى ايدى . مكه‌ده رياست (حاكميت) بونلرك النده ايدى . (مضر) دن متعدد عماره‌لر تشعب ايتمش و (قريش) دن ده ۲۵ بطن تشكل ايلمشدى . (بنى عبدمناف) او بطنلردن ايدى . حضرت نبينك اقربا وتعلقاتنى تشكيل ايدن بنى هاشم مذكور (بنى عبد مناف) بطنندن تشعب ايتمشدر . اسلاميتدن صكره (مضر) قبيله‌سنك گرك قحطانى ، گرك

[۱] ابن خلدون ۳۰۰ ج ۱

عدنانى اولسون سائر عربلرك كافهسندن ممتاز وشرفلى عد ايدلمسى بنى هاشمى احتوا ايتديكى ايچوندى .

بوقاريده ذكر اولنان قبائلدن ماعدا قبائل عدنانيهنك الك مشهورلرى (خزيمه) ، (كنانه) ، (نضر) ، (شيبان) ، (قيس) ، (هوازن) ، (سليم) ، (غطفان) ، (ذبيان) ، (ثقيف) ، (كلاب) ، (عقيل) ، (تميم) ، (هلال) ، (باهله) ، (مخزوم) ، (اميه) ، (عبد قيس) وسائره ايدى . بونلرك بعضلرى ديكر بعضلرينك شعباتندندى . هرقبيله ويا عمارهنك احوال مخصوصه ، حكومت مخصوصه ، علامت مخصوصهسى اولديغى كبى هربرينك انكله طانيلير ، بيراغنه قونولور ، دوهلرينه باصيلير بر نقش مخصوصىده واردى . دوهلره قيزغين دمير واسطهسيله نقش اولنان بو علامته (ميسم) نامى ويريليردى [١] . هر قبيله بر مزيت مخصوصه ايله اشتهار وانكله اظهار فخر ومباهات ايلردى [٢] . مثلا (مضر) قبيلهسى بلاغت وفصاحتله ، (ربيعه) قبيلهسى فروسيت وبهادرلك ايله مفتخر ايدى . عدنانيلردن (بهدله) قبيلهسى غزو وسطوت ايله سائر قبائلدن زياده كسب شهرت ايتمش ايدى . روايته كوره عزت وقوت صره ايله (معد) ، (نزار) ، (مضر) ، (خندف) ، (تميم) ، (سعد) ، (كعب) ، (عوف) دن تسلسل ايدرك (بهدله) ده مستقر اولمشدى .

نسب عصبيتى

قبائل ، افخاذ ، بطون ، عمائر آرهسنده بر عصبيت نسب بولنوردى كه بو عصبيت انلرك بربرينه نسبا يقين اولانلرينى اوزاق بولنانلرك عليهنه برلشديريردى . هپ بربطندن اولسهلر بيله برفخذك ايكى فصيلهسى قوهٔ عصبيتله ديكر برفخذك عليهنه اتحاد ايدردى . كذلك هپ بر قبيلهدن اولسهلر بيله : « بن وقاردشم عمجه زادهمك و بن وعمجه زادهم يابانجينك عليهنده برلشيرز » ضرب مثلنه ماصدق اولهرق بر عمارهدن ايكى بطن ديكر بر عمارهنك عليهنه برلشيردى . برقحطانلى عدنانلى عليهنه قحطانيلرك طرفدارلغنى كودردى . قحطانلى وعدنانلى عصبيتلرى عصبيتلرك الك واسعى ايدى . قبيلهلرك بعضلرى ديكر بعض قبائلك عليهنه

[١] اغانى ٤ ج ١٩ [٢] مسعودى ٢١١ ج ١

عصبيت طوتدقلرى كبى برقبيلەدن اولان عمارتلر دخى يكديكرى عليهنه عصبيتله اتحاد ايدرلردى . بو حال عيناً فصيله وعائلەلره وارنجهيه قدر برعمارەدن اولان بطنلرده ، ياخود بر بطندن اولان افخاذده ده جارى ايدى . مثلا عباسيلر وطالبيلر هرايكيسى بنى هاشمدن ايكن يكديكرينه خصم ودشمن كسيلمشلردى. كذلك بنى هاشم وبنى اميه هر ايكيسى بنى عبد منافدن ايكن بربرلرينه رقيب وخصم اولمشلردى . وقس عليه .

قبائل ، بطون وافخاذدن هر برى ديكر قبائل وبطون وافخاذه قارشى كندى قومنك مناقبى ايله افتخار وسائرەنك معايبنى ذكر و اظهار ايلردى . بويولده تفصيلى موجب تطويل برچوق مفاخرەلرى واردر . بونكله برابر عربلر بيننده وقوع بولان اك مشهور رقابت و خصومت وقايعى قبائل قحطانيه (يمنيه) ايله قبائل عدنانيه (قبائل حجازيه ونجديه) آرەسنده تحدث ايدن رقابت وخصومتلردن متشكلدر . فقط تاريخ اوقويانلر بونوع وقايعك ذكرينه راست كلدكلرى زمان على الاكثر فرقه وارەمازلر. چونكه مورخلر قبائلك او ايكى عصبيتدن برينه انتسابى مسألەسنى اكثريا ذكر ايتميەرك مثلا : « قيس ايله كلب قبيلەلرى بيننده محاربه وقوع بولمشدر » ديمكله اكتفا ايلرلر وقارئلر بيلير اعتقاديله (قيس) ك عدنانيلردن و (كلب) ك قحطانيلردن اولدقلرينى قيده لزوم كورمزلر. « قحطان نزار ايله ، ياخود معد يمن ايله ، ياخود مضر حمير ايله ، ياخود هوازن كهلان ايله ، ياخود قيس همدان ايله مفاخره ايتمشدر » وامثالى شيلرده دخى عينى عصبيتك سوقى موجود ايدى .

اسلاميتده اول عرب اولميانلر

عرب قحطانيه وعدنانيه يكديكرينه رقابت وخصومتدن خالى قالمازلر ايكن لزومنده ايرانلى ، ترك كبى عرب اولميان اقوام عليهنده درحال برلشوب كندى آرەلرندەكى عداوتى برمدت ايچون اونودورلردى . عربلر عرب اولميانلره (عجم) نامنى ويريرلر و انساب و لسان ايله انلره اعلان فخر ورجحان ايلرلردى . فضله اولەرق عرب اولميانلرك اسمندن ديلسزلره اطلاق اولنان (اعجم) كلمەسنى اشتقاق ايتمشلردى . ياخود (عجم) لفظى (عجمه) ديلسزلكدن

مشتقدر. عربلرجه (عجمی) عرب اولمیان کیمسه و (اعجم) دیلسز دیمکدر [١]
کذلك عربلرجه (اخزر) کوزی طار و کوچك کیمسه‌یه اطلاق
اولنورکه عرب اولمیانلری بولقب ایله تلقیب ایدرلردی . (اخزر) اولمق
عربلرجه بیوك برقصور عد ایدلدیکندن برعربه (اخزر) دینیلیر ایسه
بونی بیوك براهانت عد ایدردی . چونکه بونی دیمك اوعربه سن عرب
دکلسك دیمکله برابر ایدی . معمافیه فی الاصل (عجمی) ایرانلی و (عجم)
ایرانیلره اطلاق اولنمش ایدی . چونکه ایرانیلر لسانی عرب لساننذن آیری
اوله‌رق عربلر ایله اختلاط ایدن اك اسکی ملتدر. دها صکره عربلر بو (عجم)
لفظنی عرب اولمیان بالجمله اقوامه اطلاق ایتمشلردر .

عربلر ایله ایرانیلر آره‌سنده رقابت وخصومت پك اسکی زمانلرده
باشلامشدر . چونکه ایرانیلر ؛ دولتلری زماننده پك چوق دفعه قلیچ قوتیله
عربلری کندی مملکتلرندن اخراج ایله اوغراشمشلردی . عربلر دخی
اسلامیتدن برقاچ عصر اول (شاپور) ك زماننده بیله ایران ممالکنه غارتلرده
بولنورلردی . بوحکمدار عموم عربلره وبالخاصه (ایاد) قبیله‌سنه ایصال
مضرت ومملکتندن اخراج ایتمك طریقنی التزام ایتمش ایدی . شاعرك شوبیتی
بو (شاپور) ه قارشی سویلنمشدی :

على رغم سابور بن سابور اصبحت   قباب اياد حولها الخيل والنعم

لکن (شاپور) قوت وعسکری سایه‌سنده (ایاد) قبیله‌سنه قارشی که بیله‌رك
پك چوق عرب اولدورمش ایدی . قتلدن قاچه‌بیلنلر روم ممالکنه التجایه
مجبور اولمشلردی . (شاپور) عین معامله وقتالی بحرینده مقیم اولان (بنی تمیم)
قبیله‌سی حقنده‌ده روا کورمش ایدی . عربلر ایله ایرانیلر بیننده بوصورتده
خصومت وعداوت دوام ایتدیکی حالده میلادك بشنجی عصرنده یمن عربلری
کندی مملکتلرنده حبشلیلری اخراج ایتمك اوزره کسرادن طلب معاونته
مضطر قالدقلرندن کلن ایران عسکری حبشلیلری یمندن اخراج وبوقطعه‌یی
اشغال ایدرك اسلامیتك ظهورینه قدر اوراده مقام حاکمیتده بولنمشلر ایدی .
لکن اسلامیت ظهور ایدنجه حاکمیت عربلره انتقال ایتدی . ایرانیلر بالعکس

[١] العقد الفريد ٢٢٩ ج ٣

عرب حاكميتی آلتنه دوشديلر. بو انقلاب، باخصوص عرب اولميانلر حقنده متعصب طاورانمش اولان بنی اميه زماننده، ايرانليلره پك كران كلديكندن عربلری طعن وذم ايچون آتيده كوستريله‌جكی اوزره شعوبيه فرقه‌سی توره‌دی .

امومت وخؤولت

عربلرده اصل نسب عصبيتی سائر اقوام مترقيه‌ده اولديغی كبی ابوت ، يعنی پدره انتسابدن متشكل ايدی . مع‌مافيه امومتك‌ده (والده‌لك طرفی) پك بيوك براهميتی واردی. عموميت اعتباريله اودورده قادينلر يوكسك بر موقع طوتد-قلرندن دكل ، محضا والده اولمق حيثيتيله علی الاكثر مزاوجه ، ياخود مصاهرت عصبيت تشكيلنه بيوك بر وسيله تشكيل ايدييوردی . عربلرده صنف نسا والده اولنجه‌يه‌قدر هيچ برموقع

يمنك آثار قديمه‌سندن
يمنلی بر چفتجينك چفت سورمسی

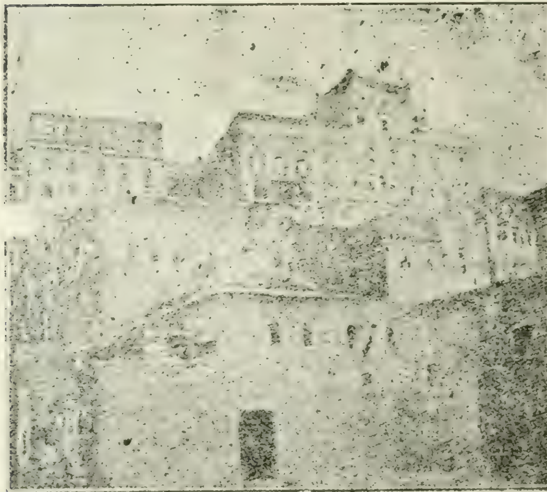
صاحبی اولمازلردی. فقط والده اولنجه اهميت كسب ايدرك برر رابطهٔ اتحادك حصولنه باعث اولورلردی . والده‌يی زوجه‌يه ترجيح ايتمك عربلرجه عادت ايدی . چونكه والده زوجه‌دن دها محب ودها وفاكار عد اولنوردی . بوكا مثال اولمق اوزره مشاهير شاعرات عربدن (خنسا) نك برادری (صخر بن عمرو بن الشريد) بنی اسد محاربه‌سنده بولنديغی اثناده (ربيعه بن ثور اسدی) طرفندن اوريلان طعنه ايله زرهنك حلقه‌لری بوكرينه كيره‌رك بر سنه‌يی الك شديد اوجاع ايله كچيرمش ايدی . او حالنده كنديسنه باقان والده‌سی

ایله زوجه‌سی (سلیمی) دن یالکز زوجه‌سی اوصانچ کتیرمش ایدی. برکون اقامتکاهنك اوکندن برقادین کچر. (صخر) ك زوجه‌سندن قوجه‌سنك حالنی صورار . (سلیمی) : « نه دیری صاییلیرکه اندن خیر امید اولنسون ، نه‌ده اولو عد اولنورکه اونودولسون » جوابنی ویریر . (صخر) قاریسنك بونی سویلدیکنی ایشیدنجه :

أری ام صخر لا تمل عیادتی	وملت سلیمی مضجعی ومکانی
وای امریء ساوی بام حلیلة	فلا عاش الا فی شقی وهوان [١]

ابیاتنی حاوی برقصیده نظم ایدر .

عربلر ایشته بو سببدن والده اولمیان بر قادینك وفاتندن طولایی بربرلرینه بیان تعزیت ایتمزلردی[٢] . بوحال یالکز عربلره مخصوص دکلدی . عینی حال یونانلیلرده دخی جاری ایدی . یونانلیلر قادینلری جاریه نوعندن عد ایدرك کرك ازدواجدن اول وکرك دها صکره

یمنك آثار قدیمه‌سندن
صنعاده عمدان قصری

انلری ارککلر ایله کوروشمکدن منع وطوقومه ، اورمه کبی خانه ایشلرنده ویا خسته‌لره باقق خدمتنده استخدام ایدرلردی . ایرانلیلرك قادینلر حقنده‌کی معامله‌لری‌ده عینی شکلده ایدی . ایرانلیلرده برقادین والده اولمدن اول هیچ برموقع وقدری اولمازدی. فقط والده اولنجه موقعی بیور وخانه‌سنده آمر مطلق کسیلیردی. چول خلقنده بوعادت حالا بردوامدر. ایشته بوندن عربلرده

[١] ابن خلکان ١٣٢ ج ١ [٢] العقدالفرید ٢٦٤ ج ٢

خؤولت (طایلق) عصبیتی، یعنی والده طرفی عشیرتنك والده‌نك چوجقلرینه، یاخود تعبیر دیکرله زوجنك عشیرتنه مظاهرت ونصرتی توره‌مشدی . پدر یمن قبائلندن و والده قبائل عدنانیه‌دن ویا بالعکس اولسه‌لر بیله بونی نظر دقته المازلردی .

اسلامیتدن اول عربلرده خؤوله‌نك پك بیوك براهمیتی وار ایدی. حضرت نبی مدینه‌یه مهاجرت ایتدیکی زمان مدینه اهالیسنك کندیسنه وقوع بولان نصرت ومظاهرتلری بوکا اك یقین دلائلدن برینی تشکیل ایدر . زیرا خؤولت بومظاهرته بیوك برسبب اولمش ایدی. حضرت نبینك والده‌سی برقبیلهٔ قحطانیه اولان (خزرج) دن بنی النجاردن وپدرلری ایسه برقبیلهٔ مضریه اولان قریشدن ایدی . پدری وفات ایتدیکی زمان والده سی کندیسنی آلوب طایلری اولان وعددلری چوق بولنان بنی‌النجاره التجا ایتمك اوزره مدینه‌یه کوتورمش ایدی . بنی النجار تدینه اك زیاده مستعد ذواتدن ایدیلر . حتی انلردن بری زمان جاهلیتده ترهب ایدرك چول وپلاس کیمش، اصنامك عبادتندن اوزاقلاشمش، خرستیانلغی قبول ایتمك ایسته‌مش ایسه‌ده اندن چکنمش وخانه‌سنی مسجد اتخاذ ایتمش ایدی . والدهٔ نبی قاردشلرینك نزدنده راحت ورفاهیتله برمدت اقامتدن صکره ذات پیغمبری‌یی مستصحباً عمجه‌سنه کوتورمك اوزره مکه‌یه عودت ایدر ایکن اثنای راهده ارتحال دار آخرت ایلمشدر. بالآخره حضرت نبی اعلان نبوت ایدوب‌ده عمجه‌لرندن پك‌چوق مقاومت وجفا کورنجه مدینه‌ده مقیم طایلرینك نزدینه هجرت ایتدی . مدینه اهالیسی حضرت محمدك ادعای نبوت ایتمکده اولدیغنی بیلدکلری حالده‌بیله بیوك برحسن‌قبول ایله کندینی قبول ایلدیلر. زیرا بنی‌النجارك طایلغی بتون‌خزرجلری کندیسنه‌طایی‌یاپمش‌ایدی. جناب نبینك‌مدینه‌یه مواصلتی‌اوزرینه اسلامیتی اك اول قبول‌ایدنلرده طایلری ایله انلره برقرابتله مربوط اولان ذوات ایدی [١] . بونلردن صکره مدینه اهالیسی‌قبول اسلامیته مسارعت ایتمشلردی. حضرت پیغمبر اثنای محارباتده محاربه شدت کسب ایدنجه انصارك سنجاغی آلتنده اوطورردی [٢] . انصار وبالخاصه بنی‌النجارجناب نبی اغورنده جان فدا ایدرلردی . انصارك دشمنلری کندیلرینی هجو و ذم ایتدکلری زمان بویولده فدا کارلقده سائر اهل مدینه‌دن زیاده ایلری کیتدکلری

[١] ابن هشام ١٨٩ ج ١ [٢] ابن هشام ٨١ ج ٢

ایچون بالخاصه بنی النجاری ذکر ایلرلردی. (عمرو بن العاص) ك هنوز اسلام اولمدن اول (احد) کوننده نظم ایتدیکی برقصیده‌نك آتیده‌کی اوچ بیتی اوجمله‌دندی:

خرجنا من الفیفا علیهم کأننا مع الصبح فی رضوی الحبیات المنطق

تمنت بنوالنجار جهلاً لقاءنا لدی جنب سلع والامانی تصدق

فماراعهم بالشر الا فجاءةً کرادیس خیل فی الازقة تمزق [١]

خؤولت اسلامیتدن صکره دخی دوام ایدرك عصبیت قومیه وسیاست دولتده بیوك بر تأثیر اجرا ایلش ایدی . (معاویه) حضرت (عثمان بن عفان) ك انتقامنی آلمق ادعاسیله احراز خلافته توسل ایتدیکی زمان یمن قبائلندن (بنی کلب) کندیسنه مظاهرت ایتمش ایدی . چونکه وقعهٔ شهادتده پارماقلری قانایله ملمع اولان حضرت عثمانك زوجه‌سی (نائله) انلردن ایدی . بونلرك بو مظاهرت ونصرتلری (معاویه) نك موفقیتنه پك چوق خدمت ایتمش ایدی . (معاویه) بونلردن کندیسنه (یزید)ی طوغوران برزوجه آله‌رق بورابطه ایله‌ده مظاهرتلرینی تأمین ایلدی . وقتا که خلافت (یزید) ه انتقال ایتدی ، (بنی کلب) طاییلری اولمق اعتباریله کندیسنه ظهیر اولدیلر . تاریخ اسلامده بو نوعدن مثاللر پك چوقدر. (مأمون) ایرانلی بروالده‌دن طوغدیغی ایچون ایرانلیلر اکا مظاهرت ایتدکلری کبی رقیبی اولان برادری (امین) دخی عرب بر والده‌دن طوغمش اولدیغندن عربلرده انك طرفداری اولمشلردی. (مأمون) ایرانلیلرك مظاهرتنی استحصال ایتمك مقصدیله (خراسان) قطعه‌سنه التجا و (مرو) شهرنده طاییلری نزدنده اقامت ایلدی . طاییلری خلافتی برادرندن آله‌رق کندیسنه تسلیم ایتدیلر. (معتصم) ترك بروالده‌دن تولد ایتدیکی جهتله ترکلره پك چوق میل ایتمش ایدی . بونلردن عسکر تشکیل ایتدی . بو ترك عسکری کندیسنه ایرانلیلرك علیهنه ظهیر اولدیلر . ایلریده تفصیلاتی سرد ایدیله‌جك اولان والده‌لکك دولتده تأثیراتی‌ده اکا کوره قیاس ایدرسکز. حسن سیاست وتدبیر صاحبی اولان حکمدارلر ایله قوماندانلر مختلف قبائلدن زوجه‌لر آلمقله طرفدار فرقه‌لرینی قوتلشدیریرلر وبو صورتله زوجه‌لرینك منسوب اولدقلری قبائلك عصبیتنی قازانیرلردی .

---

[١] ابن هشام ١١٠ ج ٢

عصبیت عربیه‌نك توابعی

حلف

عربلرك ، اوزرینه کووندکلری اصل عصبیت پدردن ، ایکنجی درجه‌ده والده طرفندن کلن عصبیت ایسه‌ده (حلف) کبی بر طاقم وسائط ایله دخی آره‌لرنده رابطه‌لر تشکل ایدردی . حلف الیوم بین‌الدول عقد ایدلمکده اولان معاهدات کبی ایکی ویا دها زیاده قبائلك یکدیکرینه نصرت و مظاهرته عهد وپیمان عقد ایتملرندن عبارت ایدی . زمان جاهلیتده ایام مشهورهٔ عرب نامیله معروف اولان قبائل محاربه‌لرینك برچوغنده بوکبی محالفه‌لرایله یکدیکرینه ظهر اولورلردی. (عبد مناف) ك اوغللرینك (بنی عبدالدار)دن حجك رفاده (یمك توزیعی) و سقایتنی آلمق ایسته‌ملری اوزرینه قریش طوائفی آره‌سنده عقد ایدیلن (حلف‌المطیبین) ایله [۱] بعض قریش بطوننك مکه‌ده کرك اهالیٔ اصلیه‌دن وکرك غربادن هیچ بر کیمسه‌یی مظلوم براقمامغه عهد وپیمان ایتملرینی متضمن اولان (حلف الفضول) زمان جاهلیتده عقد اولنان الك مشهور محالفه‌لرندی [۲]. ایشته بوحلفلر قحطانی ، عدنانی اولسون نسبلری اوزاق اولان قبائلی بیله برلشدیرییوردی . بعضاً بوحلف عربلر ایله عرب اولمیانلردن کندیلریله بر آره‌ده یاشایان جماعتلر آره‌سنده‌ده انعقاد ایدردی . لکن بوحلفلر ولا نوعندن عد اولنوردی . (بنی النضیر) و (بنی قینقاع) دن مدینه‌ده توطن ایدن یهودیلر وسائره ایله (اوس) و (خزرج) قبائلنك حلیفلری (معاهدلری) بو قبیلدندی . (مدینه) ایله (شام) آره‌سنده کائن (وادی‌القری) اهالیسی بنی هاشم حلفاسندن ایدیلر . بونلرك ذکرلری آتیده موالی بحثنده کله‌جکدر .

محالفه ویا حلف بر طاقم شروط و اسبابه تابع ایدی . اسیر بولنوب فدیهٔ نفس اعطاسنه قدرت صاحب اولمامق او اسبابدن برینی تشکیل ایدردی . اوکبی اسیرلر منسوب اولدقلری قبیله‌نك داغی‌ایله تمغالانه‌رق او قبیله‌نك حلیفلری

[۱] ابن الاثیر ۸ ج ۲ [۲] ابن الاثیر ۱۵ ج ۲

عد اولنورلردی [۱] . بر قبیله‌ده فرد اصلی نصل میراث آلیرایسه برحلیف‌ده عینی مقدارده میراثه نائل اولوردی [۲] . فقط قتل ایدیلیر ایسه بونك دیتی فرد اصلینك نصف دیتندن عبارت ایدی [۳] .

استلحاق

بر آدمك دیکر بر آدمی کندی نسبنه الحاق ایتمسی ، یعنی انی کندی عائله‌سندن طانیمسندن عبارت اولان (استلحاق) دخی قبل الاسلام عصبیت عربیه‌نك تفرعاتندن برینی تشکیل ایدییوردی . الحاق اولنان کیمسه کوله، اسیر، مولی مقوله‌سندن ایسه الحاق ایدن آدم انی مولی نامی آلتنده کندی نسبنه ادخال ایلردی . زمان جاهلیتده وقوع بولان اك مشهور استلحاق وقایعندن اولمق اوزره بنی أمیه‌نك جدی (امیه) نك (ذکوان) اسمنده بر کوله‌سی واردی. (امیه) بو کوله‌یی کندی نسبنه الحاق و اکا (ابو عمرو) کنیه‌سنی اطلاق ایتمکله اسمی (ابو عمرو بن امیه) اولمش ایدی . حضرت (عثمان بن عفان) ك والده جهتندن برادری صحابه‌دن (ولید بن عقبه) موما الیه (ابو عمرو) ك ذریتندن ایدی .

دور اسلامیده جریان ایدن اك مشهور استلحاق (زیادبن ابیه) نك دهاة عربدن برنجی خلیفهٔ اموی (معاویه) نك پدری (ابو سفیان) ك نسبنه الحاقی مسأله‌سی ایدی . بو استلحاق کیفیتی احکام شرعیه‌یه مخالف عدایدلدیکی ایچون کتب تاریخیه‌ده پك مشهوردر . (زیاد) ك والده‌سی (سمیه) اسمنده برجاریه ایدی . موما الیهی (ثقیف) ك موالیسندن (عبید) اسمنده بر غلام رومیدن طوغورمش ایدی . بو مناسبت عربلرجه مشهور اولمدیغندن (زیاد) ی مجهول الاب عد ایدرك اکا (زیاد بن ابیه ـ کندی باباسنك اوغلی زیاد)نامنی ویرمشلردی . (معاویه) خلافتی احراز ایتمك مقصدیله مظاهرلره محتاج اولنجه دهاة واذکیای عربدن برطاقم آدملری وازجمله موماالیه (زیاد) ی خواص ومقربینی زمره‌سنه ادخال ایلدی . فضله اوله‌رق (زیاد) ی کندی نسبنه الحاق ایله کندینه بند ایتدی . بونك ایچون (طائف) اهالیسندن

[۱] اغانی ۱۱۰ ج ۷ [۲] تاریخ الوزرا ۲۵۱ [۳] اغانی ۱٦۷ ج ۲

(ابومریم سلولی) نامنده برمیخانه‌جی شاهد اتخاذ ایدلدی . (ابومریم) « ابوسفیانك كندیسنه كله‌رك فاحشه ایستدیكنه ، (سمیه)یی اكا كتیردیكنه، (سمیه) نك بو مقارنتدن كبه قالدیغنه » شهادتده بولندی . حال بوكه ثقاة مورخین (ابوسفیان) ایله (سمیه) آره‌سنده اویله براقترانك وقوعنی صحیح كورمیه‌رك بوروایتك (زیاد)ك تأمین نصرت ومظاهرتی مقصدیله (معاویه) طرفندن اویدورولمش برشی اولدیغی اعتقادنده بولنمقده‌درلر. فقط بونكله (معاویه) ایستدیكنه نائل اولدی . (زیاد) اوزمانه قدر (زیاد بن ابیه) ، یاخود (زیاد بن سمیه) نامیله معروف ایكن [١] (زیاد بن ابی‌سفیان) نامی ویرلدی . (زیاد) ك ذریتی خلفای عباسیه‌دن (مهدی) طرفندن ١٦٠ سنهٔ هجریه‌سنده ذكر اولنان (عبید)ك نسبنه ارجاع و (ثقیف) ك موالیسندن عد ایدیلنجه‌یه قدر (قریش) قبیله‌سنه انتساب ایله كچنمشلردی [٢] . (ابوبكره) نك ذریتی دخی بوقبیلدن اولوب بونلر حضرت پیغمبرك موالیسندن ایكن (ثقیف) ه الحاق اولنمشلردی. مهدی هرایكیسنی اصللرینه ارجاع ایلدی .

الحاق اولنان كیمسه‌یه (دعی) نامی ویریلیردی . بعضاً دعی كندیسی كبی دعیلره ملحق بولنوردی. یعنی (ابن هرمه) كبی كندیسی بررهطه (جماعته)، اوجماعت‌ده برقبیله‌یه ملحق اولوردی . (ابن هرمه) خلج اسمنده برجماعته ، بوجماعت‌ده (قریش) قبیله‌سنه ملحق ایدیلر . برچوق دفعه (بصره) اهالیسندن (بنی العم) ــ عم‌زاده‌لر ــ نامنی آلان خلق حقنده یاپلدیغی كبی برجماعتی ، یاخود برعشیرتی ــ كندیلریله‌برابر بریرده اقامت، یاخود كندیلرینه مظاهرت ونصرت ایلدكلری ایچون ــ دفعةً الحاق ایدرلردی . بوبنی‌العم (بصره) اهالیسندن برطاقم خلق‌ایدی [٣]. حضرت عمر زماننده (بنی‌تمیم) قبیله‌سی نزدنده اقامتله اسلامیتی قبول واسلاملر ایله برابر محاربه ایتمشلردی .

---

[١] ابن‌الاثیر ٢٢٥ ج ٣ [٢] ابن‌الاثیر ٢٠ ج ٦

[٣] مؤلفك بنی العم ایچون بصره اهالیسندن دیمسی (اغانی) نك عباره‌سنه دقت ایتمامسندن نشأت ایدییور. بنی‌العم بصره اهالیسندن اولیوب فرسدن برطاقم‌خلق ایدیلر. بونلر فارس ممالكندن بصره‌یه كله‌رك (بنی تمیم) قبیله‌سی نزدنده اقامت ایتمشلر ومؤلفك نقل ایتدیكی شكلده (بنی‌العم) نامنی آلمشلردی. (اغانی) نك اوچنجی جلدینك ٧٦ نجی صحیفه‌سی ایله (فوات الوفیات) ك برنجی جلدینك ١٢٩ نجی صحیفه‌سنه مراجعت بیوریله .

اسلاملر بونلره : « سز عربلردن اولسه‌کز بیله قاردشلرمز واقربامزسکز .
مظاهرمز وعمزاده‌لرمزسکز » دیمشلردی . ایشته بوتاریخدن اعتباراً بونلر
(بنی‌العم) نامنی آله‌رق عربلر صره‌سنه کیردیلر [١] .

عربلر دعی‌یی کندیلرندن عد وکندیلرینه منسوب اوز اوغل کبی میراثده
حصه‌دار ایلرلر [٢] ووفاتنده‌ده وارث اولورلردی . برچوق دفعه میراثلرینه
قونمق اوزره کندیلرینه منسوب موالینك استلحاقنی آرزو ایدرلردی . بعضاً
موالی سببی آکلایه‌رق استلحاق قبول ایتمزلردی . نته‌کیم شاعر مغنیٔ مشهور
(نصیب بن رباح) ك ولادارلری انی کندیلرینه الحاق ایتمك ایسته‌مشلردی .
(نصیب) قبول ایتمیه‌رك : « لیاقتلی مولی قالمغی دعی لاحق اولمغه ترجیح
ایدرم . بن آکلایورم . پاره‌مه کوزدیکیورسکز » دیمش ایدی [٣] . حال ـ
بوکه موما الیه هرنه قازانسه‌ایدی مولالریله پای ایدرك کندیسی یالکز بر پای
آلیردی . (نصیب) سیاهی ایدی . (جریر) بونك شعرینی ایشیدنجه « سن
سیاهیلرك اشعریسك » دیمش ایدی . (نصیب) بوکا جواباً « بیاضلرك ده
اشعری‌یم » ادعاسنده بولنمش ایدی . موماالیه خلیفه (عمر بن عبدالعزیز) ك
حضورینه کیره‌رك « برقاچ قیزجغزم وار . سیاهلکمی انلرك اوزرینه سیلکدیکم
ایچون کساده اوغرادیلر . سیاهیلره بن ویرمك ایسته‌میورم . بیاضلر ایسه
کندیلری آلمیورلر » دییه عرض حال ایتمش ، قیزلرینه معاشلر باغلاتمشدی .

حلفه مشابه اولان اسباب عصبیتدن بری‌ده (مواخات ـ قاردشلاشمق)
ایدی . بو مواخات قبائل آره‌سنده عقد اولندیغی کبی افراد آره‌سنده‌ده
انعقاد ایدردی . بو عادت بوکونه قدر بدویلر بیننده جاریدر . بر عرب ایله
اویله بر مواخات عقد ایدر ایسه‌کز عرب سزك ظهیر ومدافعه کارکز اولور
وضائکه برادری ایمشسکز کبی سزی حمایه ومدافعه ایلر .

خلع

عربلرده جاری اولان (خلع) عادتی (استلحاق) ك بسبتون عکسی
ایدی . بری اوز اولسون ، دعی اولسون اوغلنده فنا برحال وحرکت کورر

[١] اغانی ٧٦ ج ٣ [٢] اغانی ٩٤ ج ١٧ [٣] اغانی ١٣٤ ج ١

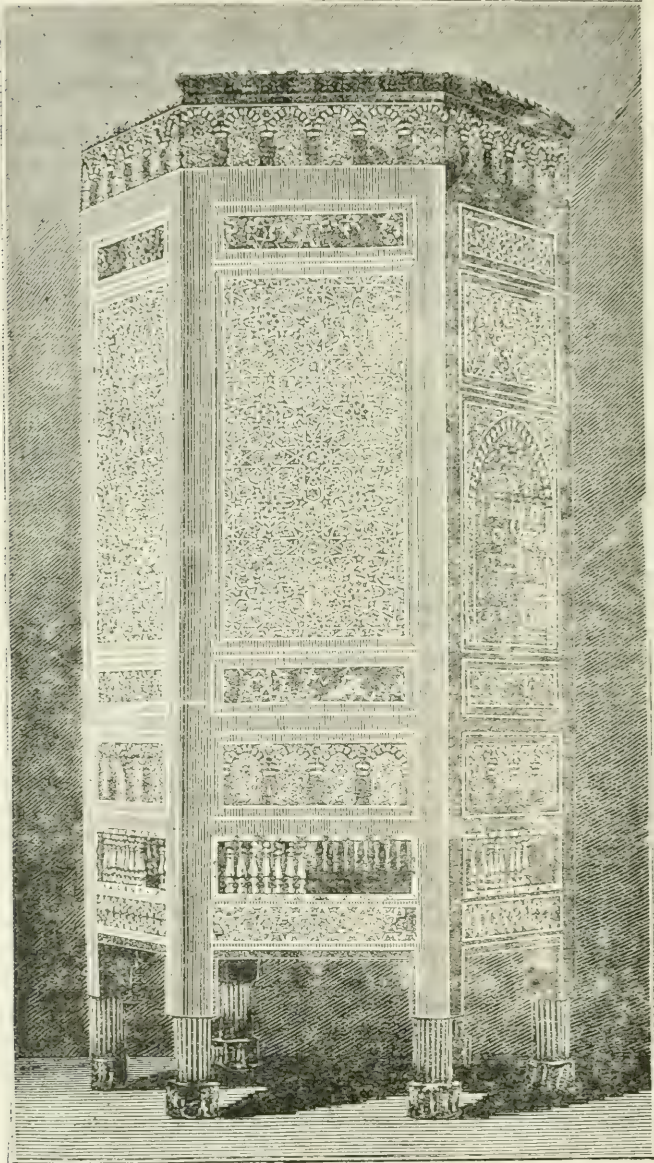
ایسه انی خلع، یعنی اندن تبرئهٔ نفس ایدرك انك ارتکاب ایده‌بیله‌جکی افعال مکروهه‌نك مسئولیتدن بو سایه‌ده قورتولوردی . بعضاً قبیله ویا عشیرت دخی کندی افرادندن برینی او صورتله خلعه مجبور اولوردی . شویله‌که : بوکا احتیاج کورن قبیله‌دن بر قاچ کشی خلعی مراد اولان شخصی (عکاظ)

عدنان قبائلنك طاغلمسندن صکره حجاز ، نجد ایله شام و عراق قطعه‌لری اطرافنك خریطه‌سی

سرکیسنه کوتوره‌رك انی خلع وقبیله‌لرندن اخراج ایتدکلرینه شاهد اتخاذ ایلدکدن صکره منادی واسطه‌سیله کیفیتی اعلان ایدرلردی . بو معامله یاپلدقدن صکره او شخص هرنه فنالق ارتکاب ایتسه ، اکا هرنه فنالق یاپلسه قبیله سی مسئول اولمدیغی کبی انك نامنه‌ده هیچ بر حق آرامازدی . ایشته (خزاعه) قبیله‌سی

شعرای جاهلیه‌دن (قیس بن الحدادیه) یی اوصورتله خلع ایتمش ایدی [١] .
بعضاً خلعی حاوی بر برائتنامه یازیلیردی .

قاهره مصنوعاتندن قافه ایله مزین بر ماصه

[١] اغانی ٢ ج ١٣

صحابه‌دن (عمرو بن‌العاص) ك كندى عشيرتى طرفندن خلعى قبل‌الاسلام وقوع بولان اك مشهور خلع وقايعندن ايدى. مشاراليه جاهليت دورنده (عمارة ابن الوليد مخزومى) ايله برابر براى تجارت حبشستانه كيتمش ايدى . يولده ايكن (عماره) عمروك زوجه‌سنه كوز ديكديكندن آره‌لرنده خصومت حاصل اولور . (عماره) عمروك كمينك كنارنده طورديغى كوره‌رك دكزه آتار . عمرو يوزوب كمى‌يه چيقار. (عمروبن‌العاص) بنى سهم‌دن ايدى. (عماره) دن انتقام آلمنه قرار ويرديكندن كندى پدرينه بر مكتوب يازه‌رق مسئوليتدن قورتولمق ايچون كنديسنى خلع ايتمسنى طلب ايدر . بونك اوزرينه كرك (عمرو) ك ، كرك (عماره) نك قبيله‌لرى هرايكيسنى خلع‌ايدرك كيفيتى‌مكه‌ده برمنادى واسطه‌سيله اعلان ايلرلر [٢].

چولده ارباب شردن يك چوق خلعا بريكمش ايدى . بونلر بر آره‌ده طوپلانه‌رق يوللرى كسمك وقبائله تجاوز ايتمك اوزره بر طاقم اشقيا جمعيتى تشكيل ايدرلردى . بالآخره اسلاميت ظهور ايدنجه بونلرك تجاوزومضرتلرى حكومتك عليهنه منصرف اولدى . دولت امويه شعراسندن (يعلى الا ...) برخليع ايدى . (ازد) قبيله‌سنك فقرا وخلعاسنى اطرافنه طوپلايه‌رق قبائله تجاوز ويوللرى قطع ايلردى . اسير تجارندن بعضلرى خلعايى صاتون آله‌رق روم ممالكنه كوتوررلردى .

جاهليتده كوله‌لر

استرقاق

انسانلر استبداد ايله مفطور اولدقلرى و قوى ضعيفى زبون ايده كلديكى ايچون استرقاق انسانك قدمى كبى يك قديمدر. انسانلر عمرانك ادوار اولاسنده دشمنلرينى مغلوب واسير ايدنجه اسيرلرى كوله اتخاذ ايتميوب بالعكس انلرى اعدام ايلرلردى. بر آز دها ترقى ايتدكلرى زمان محاربه‌لرده اله كچن اسيرلر چفت

[٢] اغانى ٥٢ ج ٨

سورمك ، حیوان کودمك وامثالی ایشلرده قوللانلق اوزره کوله اتخاذ ایدلمکه باشلاندی . بونلر عادی امتعه کبی صاتیلیردی . اسکی مدنیت دورلرنده مصر ، اشور (آثور) وبابلده اسیرلره ایشته بوصورتله معامله یاپیلیردی . رومادولتنده رواجلی بر اسیر بازاری وار ایدی که بورایه یوزلر وبیکلر ایله اسیر کتیریلیر ، مواشی کبی صاتیلیر ، حیواناته یاپیلان معامله‌نك عینی بونلره روا کورولوردی . فقط بالآخره دولت مشارالیها حال ترقی وانتظامه کیرنجه کوله واسیرلر حقنده کوستریلن بو معاملات وحشیانه تعدیل ایدلدی . جاریه‌لر ایله تزوجه جواز ویرلدی . دها اول بر رومالی کوله‌سنی ایستدیکی کبی ضرب وقتل ایده بیلیر ایکن کوله‌لره جزا ترتیبی افراددن نزع ایدیله‌رك حکامه ویرلدی . برکوله صاحبی کوله‌سنه فضله ظلم ایتسه حاکمك جزاسنه دوچار اولوردی .

بونکله برابر روما ممالکنده ینه پك چوق کوله‌لر موجود ایدی . هیچ برخانه کوله‌لردن خالی‌اولمازدی . بونلرك‌چوغی حرب اسیرلرندن وياچوجقلرندن متشکل ایدی . کندیلرینه هردرلو صنایع اوکرده‌رك خانه‌لرنده استخدام ایدرلر واسیرلره مخصوص بازارلرده صاتارلردی . کوله‌لرك اثمانی ۲۰ روما ریالندن ۴,۰۰۰ ریاله قدر مختلف ایدی . سائر ممالك قدیمه ده دخی حال بو منوالده جریان ایدییوردی . ازجمله ایرانلیلر محاربه‌لرده ترکاردن اسیرآلدقجه بربرلرینه هدیه ایلرلردی . بعضاً بو اسیر هدیه‌سی امرا زاده‌لردن متشکل بولنوردی . تاریخك بو قبیلدن ذکر ایتدیکی معلوماتدن اولمق اوزره (ابرویز) — خسرو پرویز — ك روم پادشاهی (موریقس) — موریس — ه کوندردیکی هدایا جمله‌سندن اوله‌رق ترك امرا زاده‌لرندن قولاقلرنده اینجی ایله مزین آلتون کوپه‌لی یوز غلام کوندرمش‌ایدی . بوکا مقابل روم پادشاهنك‌ده ارسال ایلدیکی هدایای فاخره میانده کندی ممالکنه مجاور اولان برجان [۱] ، جلالقه [۲] ،

---

[۱] خرستیانلغی قبول ایدن اقوام جمله‌سندن اولان (برجان) شمالده مقیم وجنکاور بر چوق ملتلردن متشکلدرلر . اخلاق وحشیه‌لریله ممالکتلرینك بعدینه مبنی بونلر ایله حکمدارلری حقنده فضله معلومات موجود دکلدر . ابوالفدا ۹۳ ج ۱ (معجم یاقوت)ده اقوام مذکوره‌نك (بحر خزر) اطرافنده مقیم اولدقلری بیان ایدیلیور .

[۲] (جلالقه) اسپانیانك شمالنده غالیچه قطعه‌سنده مقیم غالیچه‌لیلره عربلرطرفندن ویریلن اسمدر .

صقالبه (اسلاولر) ، وشکنس[۱] ملوکی قیزلرندن باشلری جواهر ایله مرصع تاجلی یکرمی جاریه موجود ایدی [۲] .

عربلرده کوله‌لر

عربلر دخی حرب اسیرلرندن ، یاخود حبش مملکتی ایله اطرافنده بولنان اقوام متوحشه کبی جزیره‌لرینه مجاور اولان ملتلردن صاتون آلدقلری رقیقدن متشکل کوله استخدام ایدرلردی . اسیر تاجرلری کوله وجاریه‌لری ممالك مذکوره‌دن واماکن سائره‌دن جزیرة العربه کتیره‌رك موسملرده قورولان بازارلرده فروخت ایلرلردی. قریش اموال تجاریه دادوستادی ایله اشتغالی کبی کوله تجارتی ایله‌ده اشتغال ایدردی . فجار محاربه‌سنده قریشك رئیسی بولنان (عبدالله بن جدعان تیمی) زمان جاهلیتك الك مشهور اسیر تجارندن و جاریه صاتیجیلرندن ایدی [۳] . بری کوله صاتون آلنجه بوینه بر ایپ طاقه‌رق حیوان نصل کوتورولور ایسه‌انی اویله‌جه خانه‌سنه کوتورردی [٤] . کوله حرب اسیری ایسه کاکانی کسه‌رك فدیهٔ نجات ویرنجه‌یه قدر کاکلی اوق قبورینه وضع ایدرلردی. کوله صاتون آله‌رق بربرینه هدیه ایتمك عادت ایدی . کوله‌لر امتعه کبی ارث طریقیله انتقال ایدردی . فقط کوله صاحبی کوله‌یی وفاتندن صکره آزاد ایدر ایسه حر اولوردی . کوله‌لر بعضاً کلین مهری میانـه ادخال ایدیلیردی . مشهور شاعر اسلامی (بشار بن برد) مهر میانه ادخال اولنان کوله‌لردن ایدی. (بشار) ایله والده‌سی (ازد) قبیله‌سندن بر آدمك مالی ایدیلر. بو آدم (بنی عقیل) دن زوجه آلنجه (بشـار) ایله والده‌سنی مهر جمله‌سندن اوله‌رق کوندرمش ایدی [٥] .

شو ویردیکمز معلوماتدن عربلرده کثرتله کوله قوللانلدیغی آکلاشیلیور. هله امراوملوك نزدنده یوزلر وبیکلردن زیاده کوله بولنوردی . حمیر ملوکندن

---

[۱] وشکنسك (بشغرد) لفظندن محرف اولمسی محتملدر . معجم یاقوتده ویریلن معلوماتدن بونلرك مجارلر اولدیغی آکلاشیلیور . معجم مذکور ایله (قاموس الاعلام) ه مراجعت بیوریله .

[۲] مسعودی ۱۱۹ ج ۱ [۳] مسعودی ۲۸۲ ج ۱

[٤] ابن قتیبه‌نك (المعارف) کتابی ۱۱۹ [٥] اغانی ۲۰ ج ۳

(ذوالكلاع) حضرت (ابو بكر) ك نزدينه كالديكى زمان معيتده كندى عشيرتى رجالندن ماعدا بيك كوله واردى [۱] .. عرب اشراف واكابرندن خانه‌سى كوله‌دن خالى آدم بولنمازدى . بوكوله‌لر خانه خدمتلرنده قوللانيليردى. صحابه‌دن (عبدالله بن ابى ربيعه) هرنوع صنايعه آشنا پك چوق حبشلى كوله‌لره مالك ايدى [۲] . كوله‌لرك صداقتنه چوق اعتماد اولنمازدى . بعضلرى محاربه‌لرده استخدام اولنورلردى . اسلاميتدن صكره كوله‌لردن تشكيل ايديلن عسكر دولتده بيوك بر تأثير اجرا ايلمشدر . بركوله‌نك جزاسى حرك جزاسنك نصفى ايدى [۳] . بركوله محاربه‌ده بولنور ايسه غنائمدن حصه آله‌مازدى [٤]. انك پايى افنديسنه ويريليردى .

بوندن ماعدا عربلرده (قن) ناميله برنوع كوله‌لر دها وار ايدى‌كه بونلر روما ممالكنده بولنان Serf قبيلندن اوله‌رق زراعتله اشتغال ايدرلر واراضى ايله برابر فروخت اولنورلردى. تحقق شودركه كوله‌لردن بعضلرى قمار ايله كوله اولمشلردى. نته‌كيم مشهور (ابو لهب) ايله (عاص بن هشام) هركيم غائب ايدر ايسه ديكرينه كوله اولمق شرطيله قمار اوينامشلردى . (ابو لهب) غالب كلديكندن (عاص) ى كوله ياپه‌رق كنديسنه دوه‌سنى رعى ايتديرمش ايدى [٥] . بورجليلر دخى بورجلرندن طولايى كوله ايديليوردى .

عربلر جاريه‌لر ايله تزوج ايتدكلرنده انلردن كلن چوجقلرى اسير عد ايدرلردى . آنجق او چوجقلردن برى نجيب وذكى چيقار ايسه انى طانيه‌رق كندى نسبلرينه الحاق ايلرلردى . اويله چيقماياتلر ايسه كوله قاليرلردى . مشاهير شعرا وجنك آورلندن (عنترة العبسى) نك پدرى (شداد) ه الحاقى او صورتله وقوع بولان استلحاق وقايعنك الك مشهوريدر. (عنتره) شدادك جاريهٔ مستفرشه‌سى اولان (زبيبه) نك اوغلى ايدى . (شداد) كنديسنى اولجه نفى ايتمش ايكن اقتدار ونجابتنى كوره‌رك كندى نسبنه الحاق ايلدى[٦]. (عنتره) نك حكايه‌سى مشهوردر. قبل‌الاسلام عربلر مهم بر سبب كورمينجه كوله آزاد ايتمزلردى . كوله‌دن برى ربقهٔ عبوديتدن قورتولمق ايستر ايسه

[۱] مسعودى ۲۸۷ ج ۱ [۲] اغانى ۳۲ ج ۱ [۳] اغانى ۱۲٤ ج ۱٤
[٤] المعارف كتابى ۱۱۰ [٥] اغانى ۱۰۰ ج ۳ [٦] اغانى ۱٤۸ ج ۷

صاحبندن فروختنی طلب ایدردی. صاحبی راضی اولور ایسه بر دیکرینه صاتاردی. اسلامیتدن صکره ایلریده کوستریله‌جکی اوزره بر حکمت سیاسیهٔ دینیه‌یه بناءً عتق چوغالمشدر.

جاهلیتده موالی

عربلرده موالی کوله‌لر ایله حرلر آره‌سنده بر وسط تشکیل ایدرلر. علی الاکثر مولی آزاد اولمش کوله نوعندن بولنور. هر هانکی کوله آزاد ایدیلیر ایسه مولی اولور. بو موالی روما دولتنده Libertines نامنده بولنان آزادلی کوله‌لره مشابه ایدیلر. هر هانکی بر کوله ویا اسیری صاحبی آزاد ایدر ایسه آزادلی صاحبنك مولاسی اولور واکا، یاخود قبیله‌سنه، یاخود جماعتنه انتساب ایلردی. مثلا عم نبی (عباس) ك مولاسی (بنی هاشم) ایله (قریش) و (مضر) ك ده مولاسی عد اولنوردی. بعضاً مولی آزاد ایدن صاحبنك شهرینه انتساب ایلردی. فلان (مدینه)، یاخود (مکه) اهالیسنك مولاسیدر دیرلردی. عربلرده مولی اقربا کبی صاییلیردی. اوز قرابته قرابت صریحه ومولانك قرابتنه‌ده قرابت غیر صریحه نامی ویریلیردی. مولی لفظی دوست، اقربا، عمزاده، قومشو، حلیف، اوغل، عمجه، مسافر، محب، تابع، داماد و سائره‌یه دخی اطلاق اولندیغی کبی بونلرك چوغی مجاز طریقیله مولایه‌ده اطلاق ایدیلیردی. حقیقت حالده ایسه عربلرده موالی عتق، عقد، رحم مولالری اولمق اوزره اوچ نوع ایدیلر.

عتق مولاسی

عتق، یاخود عتاقه مولاسی اسیر ویا کوله ایکن آزاد ایدیلن شخصه اطلاق اولنور. بر اسیری ایفا ایتدیکی مهم بر خدمتدن طولایی آزاد ایتمك عادت ایدی. بر آدم کندی کوله‌سنه مثلا «شونی یاپارسه‌ك حرسك» دیردی. کوله او خدمتی ایفا ایدر ایسه آرتق حر اولور وصاحبنك مولاسی صاییلیردی. اسلامیتك اوائلنده بر چوق دفعه کوله‌لر آزاد ایتمك طریقیله صاحبلری علیهنه معین وظهیر اتخاذ ایدلدکلری ایچون کوله عتقی بیوك بر تأثیر اجرا

ایلمشدی. مثال اولمق اوزره اسلاملر سکزنجی سنهٔ هجریه ده (طائف) ی محاصره ایتدکاری اثناده شهری همان ممتنع الفتح کورنجه حضرت نبی برمنادی یه « هر هانکی کوله شهری ترك ایدر ایسه حر اولور. ولایی اللهك و رسولنك در » دییه باغیرمسنی امر ایلدی . بونك اوزرینه پك چوق کوله لر شهری ترك ایتدیلر [١] . عتق بعضاً سائر سببلر ایله ده اجرا اولنوردی .

اعتاق آرزو اولنان کوله لر حرب اسیری ایسه کا کللری کسیله رك سبیللری اطلاق اولنوردی . کاکل هرکیمك زیر تملکنده بولنور ایسه اسیرك ولاسی انك اولوردی. حضرت نبینك شاعری (حسان بن ثابت)ك احد وقعه سندن صکره (هبیرة بن ابی وهب)ه جواباً نظم ایتدیکی شو بیتلر بو مدعایی مؤیددر :

الا اعتبرتم بخیل الله اذ قتلت اهل القلیب ومن القینه فیها
کم من اسیر فککناه بلا ثمن وجز ناصیة کنا موالیها [٢]

مکاتبه : — بعضاً عتق کوله ایله صاحبی آره سنده حاصل اولان بر اتفاق اوزرینه بیع صورتیله وقوع بولوردی که بوکا (مکاتبه) نامی ویریلیردی . کوله نك بهاسی تقدیر اولنور وکوله نك بو مبلغی چالیشوب تأدیه ایدنجه آزاد اوله جغنه دائر بر سنه تعاطی ایدیلیردی . بعضاً تأدیات تقسیطلره باغلانیردی . کبار تابعیندن (ابو سعید مقری) جندع قبیله سندن بر آدمك کوله سی ایدی . قرق بیك درهم ایله هر قربان بیرامنده بر قربان ویرمك اوزره صاحبی ایله مکاتبه لشه رك استحصال حریت ایلدی [٣] .

دها اول کورلدیکی اوزره هرکیم برکوله آزادایدرایسه اوکوله نك ولاسی انك اولوردی . یعنی آزادلی آزاد ایدنه انتساب ایدر . وفاتنده آزاد ایدن اکاوارث اولور. معمافیه بعضاً کوله نك ولاسی آزاد ایدن دکل ، مکاتبه بدلنی ویرن کیمسه یه عائدیتی شرط اتخاذ ایدیلیردی . کذلك بعضاً عتق (سائبه) شکلنده وقوع بولوردی . یعنی ولاسی هیچ برکیمسه یه عائد اولمامق اوزره آزاد ایدیلیردی . بر آدم کندی کوله سنه « سن سائبه سك » دیر ایسه ولاسی آزاد ایدنك اولماز وبو نوع آزادلی مالنی ایستدیکی یره قویه بیلیر . صحابه دن

[١] العقد الفرید ٢ ج ٣ [٢] ابن هشام ١٠٥ ج ٢ [٣] المعارف ١٠٤

واسلامده سابقيندن (ابوحذيفة بن‌عتبه) نك مولاسى (سالم) سائبه صورتيله آزاد ايديلن الك مشهور كيمسه‌لردندى . عن‌اصل (اصطخر) دن اولان بو آدم (ابو حذيفه) نك زوجه‌سى (بثينه) نك كوله‌سى ايدى . (بثينه) انى سائبه شكلنده آزاد ايلدى [١] .

آنجق اسلاميت ظهور ايتديكى زمان ولانك آزاد ايدنك غيرينه عائد اولمسنى منع ايلدى. ثقيفدن وصحابياتدن (بريرة بنت مسعود) ام‌المؤمنين حضرت (عائشه) نك حضورينه كيره‌رك مكاتبه ايله آزاد ايدلمسى خصوصنده معاونتنى طلب ايتمش ايدى . بدل اوله‌رق بش‌سنه‌ده بش تقسيطده تأديه ايدلمك اوزره بش اوقيه كموش تعيين ايدلمش ايدى . حضرت (عائشه) : « طوپدن بو پاره‌يى بن ويرسه‌م سنى صاتون آلوب آزاد ايتمكلكمه وولا كى كنديمه محافظه ايتمه‌مه صاحبلرك راضى اولورلرمى ؟ » ديه صوردى. (بريره) صاحبلرينه كيدوب بوصورت تسويه‌يى كوستردى . « خير ، مطلق ولاك بزم اوله‌جقدر » جوابنى ويرديلر. حضرت (عائشه) ديركه : « حضرت رسول‌الله صلى الله عليه وسلمك حضورينه كيره‌رك وقوع حالى عرض ايتدم. جناب نبى « سن صاتون آل ده آزاد ايت. ولا آنجق آزاد ايدنكدر » بيوردى » [٢] . فقط ولا بر ديكر شخص طرفدن صاحبندن صاتون آلنيرايسه مشترينك اولوردى. نته‌كيم اصحاب حديثدن (ابومعشر) اويله بر حال كچيرمش ايدى . موماليه (بنى‌مخزوم) دن برقادينك كوله‌لكندن قورتولمق اوزره اوقادين ايله مكاتبه ياپمش ايدى . بدل مقررى تأديه ايله آزاد اولدقدن صكره حميريلردن (ام موسى بنت منصور) نامنده‌كى قادين ولاسنى صاتون آلدى [٣].

بوندن ماعدا (تدبير) دينيلن بر اصول ؛ عتق وسائطندن برينى تشكيل ايديپوردى . بواصول كوله صاحبنك كوله يه « سن وفاتمدن صكره حرسك » ديمسندن عبارت ايدى . كوله صاحبى وفات ايدنجه بوصورتله آزاد اولان كوله متوفانك عائله‌سنه ميراث ايله برابر انتقال ايتمزدى .

عقد مولاسى

حلف ، ياخود اصطناع مولاسى دخى اطلاق اولنان بومولالك برشخصك

---

[١] المعارف ٩٢ [٢] بخارى ٦٠ ج ٢ [٣] المعارف ١١٢

دیکر برشخصه هرنه نوعدن اولور ایسه اولسون برخدمت ایله ، یاخود محالفه ویا مخالطت وملازمتله انتساب ایتمسی وبو انتسابك عصرلرجه دوام ایلمسندن حاصل اولور. اسلامیتدن اول یثرب (مدینه) ده بولنان یهودیلر بومحالفه ویا مخالطه مولالرینه بر مثال تشکیل ایدرلر . بونلر اسلامیت ظهور ایدنجه‌یه قدر انصارك منسوب اولدقلری (اوس) و (خزرج) قبیله‌لرینك موالیسی ایدیلر. ولالری حلف نوعندن‌ایدی . بویهودیلرك ولالری تاریخی‌اوزوندر. خلاصه‌سی شودرکه : مبحوث‌عنه یهودیلرمارالذکر (اوس) و(خزرج) قبائلی یمندن‌انتقال ایتمدن مقدم میلاد عیسادن برقاچ عصراول (مدینه) یه کله‌رك اوراده توطن ایتمشلردی . بالآخره قبائل مذکوره مدینه طرفنه کچنجه بتون اراضی ومواشی‌یی یهودیلرك النده بوله‌رق یوقلق وطارلق ایله وقت کچیرمکه مجبور اولدیلر . نهایت بونلردن (مالك بن عجلان) اسمنده برامیر شام قطعه‌سنده غسان امیریله مدینه یهودیلری ایچون استشاره‌ده بولندی . یاخود احتمال که مظاهرتنی طلب‌ایتدی . بونك‌اوزرینه ایکیسی‌ده انلرك محاربه‌سنه اتفاق‌ایلدیلر. غسان امیری مدینه‌یه کله‌رك یهودیلره اعلان خصومت ایتدی ونتیجه‌ده انلری ذلیل دوشوردی. یهودیلر آرتق بیوك برقورقویه زبون‌اولمشلردی. اوتاریخدن اعتباراً (اوس) ویا (خزرج) قبیله‌لرندن بر شخص کندیلرینه تجاوز ایتسه اولجه یاپدقلری کبی تأمین مظاهرت ایچون بربرلرینه قوشمیوب هر بری ینه اوقبائلدن آره‌لرنده بولندیغی قومشولره کیدرك حمایه و امداد ایسترردی . ایشته بوصورتله مدینه یهودیلرندن هرفرقه ظهیر وحامی اتخاذ ایتمك اوزره (اوس) ویا (خزرج) بطوننندن برینه التجا ایتمش ایدی [١] . مدینه یهودیلری بطون مذکوره ایله مولالری اولدقلرینه دائر محالفه‌لر عقد ایدییورلردی . حضرت پیغمبرك طاییلری اولان بنی النجار ، یاخود مدینه عربلرندن دیکر بر فرقه‌نك مولالری کبی هرفرقه‌یه مخصوص موالی ظهور ایلمش ایدی .

اسلامیتدن صکره عربلره موالی اولان اقوامك ولاسی علی‌الاکثرمذکور شکلده حاصل اولمشدی. چونکه عربلر مملکتك ارباب حاکمیت وشوکتی‌ایدیلر. مملکت اهالیسی ایسه خدمت ، یاخود مخالطه و معاشرتله عربلره ملازمت

---

[١] اغانی ٩٧ ج ١٩

ایتدکلرندن عربلره منسوب اولیورلردی. بویولده حاصل اولان رابطه‌یه (ولاء الموالاة) نامی ویریلیوردی . موالات بر شخصك دیکرینه « سن مولامسك . وفات ایدر ایسه‌م بکا وارث اولورسك . صاغ قالیرایسه‌م بنی مدافعه وحمایه ایلرسك » دیمسی و دیکر شخصك « قبول ایتدم » دیه‌رك تکلیفی قبول ایتمسیله حاصل اولوردی . عربلرك هرصنفی بر صنف موالی‌یه مالك ایدی . برمکیلر (رشید) ك ، دها آشاغی طبقه‌دن اولان ایرانیلر عرب امراسنك ودها آشاغیلر، دها آشاغی عرب طبقاتنك موالیسی ایدیلر .

زمان جاهلیتده مولی بعضاً خرستیان ، یهودی ، مجوسی بولنوردی. بونده دینك تأثیری یوق ایدی . حضرت نبینك برمولاسی اصلاً حبشی ، دیکری یونانلی ، دیکری قبطی ، دیکری ایرانلی ایدیلر [١] . (عتبه بن ابی ربیعه) نك مولاسی صحابه‌دن (عداس) دخی (نینوی) اهالیسندن بر خرستیان ایدی . خرستیان اولدیغی حالده (بدر) وقعه‌سنده بولنه‌رق مقتول اولدی[٢].بالآخره اسلامیت ولایی یالکز اسلاملره تخصیص ایلدی . چونکه قرآن کریمده « یاایها الذین آمنوا لاتتخذوا الیهود والنصاری اولیاء الخ » آیتی وارد اوله‌رق یهودی وخرستیانلردن مولی اتخاذی منع ایلدی . یهودی وخرستیانلر اسلامیتدن صکره « اهل ذمه » دن صایلمغه باشلادیلر .

رحم مولاسی

رحم ولاسی بر قبیله‌نك موالیسندن زوجه آلمقدن حاصل اولور . دولت امویه‌نك صوکاریله دولت عباسیه‌نك اوائلنده یتیشن حجاز شعراسندن (سدیف بن میمون) بوکا برمثال تشکیل ایدر . موما الیه (خزاعه) قبیله‌سنك مولاسی ایدی . بالآخره بنی هاشمدن (آل ابی لهب) دن بر مولاة ایله تزوج ایتدیکندن بنی هاشمك ولاسنی ادعا ایلدی [٣] .

عربلرده ولا عمومی و خصوصی بر طاقم احکام و قواعده تابع ایدی . عمومی احکامه کوره مولی حردن آشاغی وکوله‌دن یوقاری عد ایدیلیردی .

[١] ابن الاثیر ١٥١ ج ٢ [٢] مسعودی ٣١ ج ١ [٣] اغانی ١٦٢ ج ١٤

مولی کوله کبی صاتیله‌مازدی . لکن کرك زواج ، کرك میراثده حر کبی معامله ایدلمزدی. مولی حر برقیز ویا بر قادین آله‌مازدی . مولانك دیتی صانکه کوله ایمش کبی حرك دیتنك نصفی ایدی [١] . قصاصلرده دخی اویولده معامله کوره‌رك حرك نصف جزاسیله مجازات ایدیلیردی .

خصوصی احکامه کلنجه بو ؛ ولانك نوعنه کوره مختلف ایدی. بواحکامه کوره اك مهم نقطه میراث مسأله‌سی ایدی . عتاق مولاسی موروث اولور ، وارث اوله‌ماز . عقد مولاسی نه موروث ، نه‌ده وارث اولور . رحم مولاسی بالعکس هم موروث ، هم وارث اولور [٢] . هرکیم بر کوله آزاد ایدر ایسه آزادلینك ولاسنه صاحب واکا وارث اولوردی . بوسببدن اکا (مولی‌النعمه) نامی ویریلیردی . رومالیلر کندی آزادلیلرینك ثلث میراثنی، یاخود چالیشمقدن وسائره‌دن قازاندقلری پاره‌نك ثلثنی آلیرلردی . بوندن ماعدا شاید بو آزادلیلرك وارثی اولماز ایسه آزاد صاحبلری بتون میراثه صاحب اولورلردی [٣] .

قبل‌الاسلام عرب عصبیتده موالی بیوك بر تأثیر یاپدقلری کبی اسلامیت دورلرنده دخی مملکتده انقلاب وجوده کتیرمك ، حاکمیتی بردولتدن دیکرینه نقل ایتمك درجه‌سنه قدر بیوك بر موقع طوتدیلر .

زمان جاهلیتده اجنبی مهاجرلر

جزیرة العربك اك چوق اهالیسی قبائل عدنانیه و قحطانیه‌دن اولان عربلر ایله بونلره تابع اولان کوله‌لر ، موالی ، حلفا وامثالندن متشکل ایدی. بونلردن ماعدا حبشستان ، شام ، عراق ، مصر ، فارس ، هند قطعه‌لرندن کلمش بر طاقم حبشلی ، یهودی ، روم ، کلدانی ، ایرانلی ، هندلی و سائره‌دن مرکب مهاجرلرده واردی. بومهاجرلردن کلدانی ، سریانی وسائره کبی بعضلری اورالرده تولد ویرلیلردن تزوج ایتدکلرندن بو صورتله وقوع بولان اختلاط

[١] اغانی ١٧٦ ج ٢ [٢] العقد الفرید ٢٦٢ ج ٢ [٣] Gibbon,s Roman Empire II,127

تأثیریله بونلرك اصل ونسبلری ضائع اولمش ایدی. بعضلری ده یهودیلر وخرستیانلر
کبی عربلر ایله مخالفه وانلره انتساب ایدرلردی . بعضلری ایسه حبشلیلر ،
ایرانلیلر ، هندلیلر کبی عربلرك کوله و موالیلری زمره‌سنه داخل اوله‌رق
اصللرینی غائب ایلرلردی . بوجهتله اسلامیت ظهور ایتدیکی زمان (بنی‌قینقاع)
و (بنی‌النضیر) وسائره کبی بعض یهودیلرایله روم خرستیانلرندن آز مقدارده
جماعتلر وابناء نامیله معروف اولان ایرانلیلردن بر طائفه‌دن ماعدا بتون
جزیرة‌العربك اهالیسی صرف عرب ایدی .

ابناء

ابناء یمن قطعه‌سنی حبشلیلرك حاکمیتندن قورتاران ایرانلیلرك اولاد
واحفادندن متشکل ایدیلرکه جزیرة العربده مقیم ایرانلی موالیدن تمییز ایچون
بونلره (ابناء‌الفرس الاحرار) ، یاخود ساده‌جه (ابناء) نامی ویرلمش ایدی.
بونلرك آبا واجدادی یمنه استیلا ایدن حبشلیلری مملکتدن چیقارمق ایچون
کسرایه التجا ایلین (سیف بن ذی یزن حمیری) ایله یمنه کله‌رك حبشلیلری
مملکتدن اخراج وکندیلری مقام حاکمیتی احراز ایتمشلردی . (سیف بن ذی
یزن) حبشلیلرك دفعندن صکره ایرانه خراجکذار اولمق اوزره یمنده اون
بش سنه حکم سوردی [۱] . اثنای حاکمیتنده تذلیل ایتدیکی حبشلیلردن
معیتنه بر طاقم خدمه آلمش ایدی . برکون بو سیاهیلر کندیسنی تنها بریرده
بوله‌رق انی قتل وطاغلره فرار ایلدیلر . هرنه‌قدر (سیف بن ذی یزن) ك
آرقداشلری بونلری تعقیب ایله کافه‌سنی قتل ایتدیلرسه‌ده عربلردن برحکمدار
انتخاب ایدلمدیکندن مذکور قطعه اسلامیتك ظهورینه قدر بسبتون ایرانلیلرك
حاکمیتی آلتنده قالدی . اسلامیت ظهور ایتدیکی زمان یمن ایران قوماندانلرندن
بری (فیروز دیلمی) ، دیکری (زاذویه) نامرنده ایکی‌والینك حاکمیتی آلتنده
بولنیوردی. بونلرك ایکیسی‌ده اسلام اولدیلر .

یرلی اهالینك مظاهرتیله حبشلیلری یمندن دفع ایدن ایران عسکری
مذکور قطعه‌ده توطن ایتدکلرندن اوراده ازدواج و تناسل ایلیه‌رك بالاده

[۱] اصلده سهواً درت سنه کوستریلیور .

بيان ايتديكمز اوزره (ابناء) نامنى آلان اولاد و احفادى وجوده كتيرديلر. اعلام تابعيندن (طاوس بن كيسان) ، (وهب بن منبه) ، شاعر (وضاح اليمن) وسائره صدر اسلامده بو اولاد و احفاددن اشتهار ايدنلردن ايديلر.

شام ، عراق ، جزيره قطعه‌لرنده دخى بوكبى ايرانليلر موجود ايدى . بونلره بعدالاسلام بولندقلرى محللرك اختلافى حسبيله مختلف اسملر ويرلمش ايدى . يمنده بولنان ايرانليلره بالاده كورلديكى اوزره (ابناء) دينيلديكى كبى بالخاصه (صنعا) ده بولنان ايرانليلره (بنى الاحرار) ، كوفه ده كيلره (احمره) ، بصره ده كيلره (اساوره) ، جزيره ده كيلره (خضارمه) وشامده بولنان ايرانليلره ده (جراجمه) اسملرى اطلاق اولنوردى [١] . (ابناء) ظهور اسلاميت صره‌سنده بيوك بر دور ايفا ايتمشلردى . بونلر اسلاملر ايچون عسكر اوله‌رق اسلاميته نصرت ومظاهرت ايلمشلر وعرب اولميان سائر اسلاملردن موالينك غيرى اولمقله ممتاز بر موقعده قالمشلردى.

زمان جاهليتده دولتك سياستى

يمنده تأسس ايدوب بحثمزه داخل اولميان تابعه دولتلرندن ماعدا عربلرك بللى باشلى بر دولتلرى يوق ايدى. بناءً عليه بو بحثده عربلرده‌كى سياست دولتدن مقصديمز ملل متمدنه‌ده جارى اولان قوانين اداريه وسياسيه و دوليه يرينه عربلرده روابط سياسيه وآداب اجتماعيه‌نك محافظه‌سى ايچون نه كبى احكام ومعاملات جريان ايتديكنى آكلامقدن عبارتدر .

عربلرده رياست ويا امارت عصبيت و نفوذ اصحابنه مخصوص ايدى ؛ عينى عصبيت ونفوذده ايكى ويا دها زياده اشخاص بولنور ايسه اك زياده ياشلى اولان ترجيح اولنوردى . عربلرده (شيخ) كلمه‌سنك هم اختيار ، هم رئيس هر ايكيسنه بردن دلالت ايتمسى رياستده اختيارلغى‌ده آرادقلرندن نشأت ايلمش ايدى . رئيس انتخابنده هرهانكى سببدن اولورايسه اولسون مشكلاته دوشولور ايسه قرعه اصولنه توسل اولنوردى . كذلك برقاچ قبيله محاربه اجراسى‌ايچون معاهده عقد ايدرك عموم ايچون بر رئيس انتخابى لازم كلنجه موجود اولان

[١] اغانى ٧٦ ج ١٦

رؤسا آره‌سنده قرعه چکیلیردی. قرعه کیمه اصابت ایدرایسه رئیس او اولوردی. عربلرده اکثریتی تشکیل ایدن بدویلرده‌کی حال حکومت ایشته بوشکلده ایدی. مکه‌ده‌کی عرب شهرلیلرینه کلنجه بونلرده ریاست کعبه سادننه (خادمنه) مخصوص ایدی. بونلرك شکل ومناصب حکومتی برنجی جلدده ذکر ایلدك.

زمان جاهلیتده هرقبیله‌ده شرف وریاستله تمیز وتخصص ایتمش برطاقم خاندان عائله‌لر وار ایدی. قریشدن (هاشم بن عبد مناف) عائله‌سی ایله قیسدن (آل حذیفه بن بدر فزاری)، تمیمدن (آل زراره بن عدی)، شیباندن (آل ذی الجدین بن عبدالله بن همام)، یمن قبائلندن اولان بنی‌الحرثدن (بنی‌الریان) عائله‌لری اویولده خاندانلق وریاست ایله تمیز ایدن عائله‌لردن ایدیلر. بونلرك سائر افراد قبیله اوزرینه تمیز ایتمسی آبا و اجدادندن لااقل اوچ کشینك بربرینی متعاقب ریاستی احراز ایلسندن ایلری کلمش ایدی. بوخاندان عائله‌لرك منسوب اولدقلری قبائلك افرادی اوزرینه پك بیوك برنفوذلری واردی. اسلامیتك ارباب سیاست ودرایتی مناصب توجیهنده بونفوذی نظر دقته آلیورلردی. بوکا دلیل اوله‌رق عمزادهٔ نبی (ابن عباس) حضرت علینك مخدومی حضرت (حسن) ه: «خاندان عائله‌لردن مأمور نصب ایت که عشیرتلرینك احوالی ایلشسون» دییه توصیه ایتمش ایدی.

بدوی برامیر برحاکمیت مطلقه‌یه مالك اولمقله برابر پك آز مستبدانه حرکت ایدر وعلی‌الاکثر اطرافنده بولنان ارکان وخواص ایله استشاره‌ده بولنوردی. بونوع امرا کیزلنوب صاقلانمازلر وکیمسه‌یی خوار وحقیر کورمزلر. یوقاری، آشاغی هرهانکی صنفدن اولور ایسه اولسون خلق ایله برآره‌ده اوطورورلر. تفخیم وتعظیم، دالقاووقلق القابنی بیلمزلر. بربدوی کندی امیریله قونوشمق ایستر ایسه اسمی ایله خطاب ایدر وبر طلبی وار ایسه عزت نفس و استقلال شخصی‌یه، یاخود بداوته مخصوص اولان استنکاف و امتناع حریتکارانه‌یه دال عباره‌لر ایله انی طلب ایلردی. بونکله برابر اوحال بداوتده سن ونسب بر نوع القاب تولید ایدییوردی. امیر رعایاسنه توجیه خطاب ایتمك ایسته‌دکجه القاب تکریمدن اولمق اوزره مخاطبك شخصنه کوره پدر، عمجه، طایی، اوغل، برادر زاده سوزلرینی استعمال ایلردی. عربلر صدر اسلامده بوحالده دوام ایتدیلر. خلیفه‌یه لقب استعمال ایتمکسزین مجرد

اسمیله خطاب ایدرلر و امور حکومت حقنده ایستدكلری كبی كندیسندن حساب صورارلردی . فقط بالآخره طریق مدنیته كیرنجه خلفا پرده و دیوار آرقه‌سنه چكیله‌رك تكبر وعظمت طریقنی التزام ایتدكلرندن محكوم ایله حاكم آره‌سنده كی مسافه توسع ایلدی .

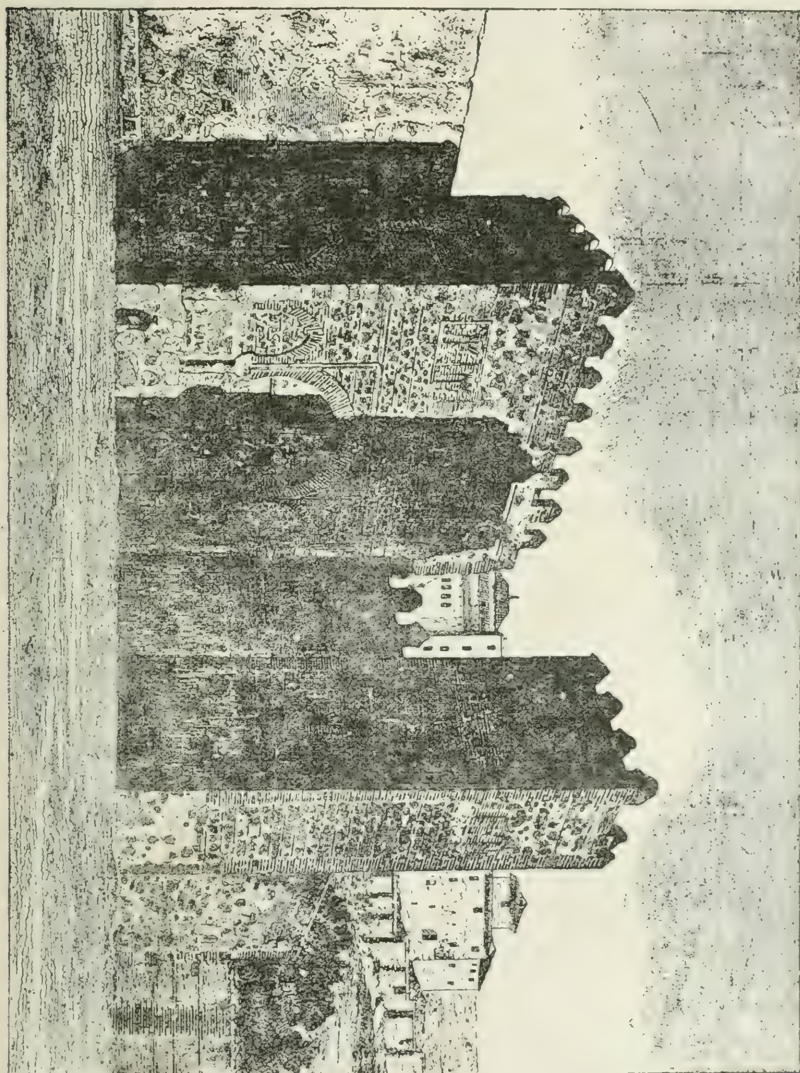
جاهلیتده عربلرك مناقبی

وفادارلق

بونكله برابر عربلر ارتكاب سیئاته مانع وحاكمك حكمندن مستغنی قیلان بر طاقم مناقب جمیله ایله مفطور اولدقلرندن رؤسا و حكامه پك چوق محتاج اولمازلردی . بو مناقبك سر فرازی وفادارلق ایدی . وفادارلق بر ملتده یرلشیر ایسه او ملتی حكامك حكمندن مستغنی قیلار . زیرا حكومت و فادارلق بیلمین كیمسه‌لر ایچون لازمدر. عهده وفا عربلرده بر خلق فطری ایدی . بر عرب چوله طوغری شهرلردن نه نسبتده اوزاقلاشیر ایسه وفادارلقده او نسبتده فضله ایلری كیدر . چونكه غدارلق وعهده وفاسزلق مفرح باغچه‌لرده طرح ایدلمش مدبدب كوشكلرده یاشار .

وفادارلق چول خلقنك سوزلرنده ، ضروب امثالنده ، عادات واخلاقنده ، هرنوع افعال وحركاتنده جلی كورولور. بونلرده بو مزیت برسجیهٔ فطریه‌در. سائرلرده ایسه تصنع وتكلفدر. (طی) قبیله‌سندن (حنظله بن ابی عفرا) ایله ٦٠٤ سنهٔ میلادیه‌سنده وفات ایدن ملوك مناذره‌دن (نعمان بن المنذر) آره‌سنده كذران ایدن وقعه بو وفادارلغه اك پارلاق بر مثال تشكیل ایدر . (نعمان) بر حادثه‌دن طولایی سنه‌ده بری یوم بركت ، دیكری یوم نحوست اولمق اوزره ایكی كون تخصیص ایتمش ایدی . یوم نحوستده ایلك كوردیكی آدمی قتل ویوم بركتده ایلك تصادف ایتدیكی آدمه ایسه یوز دوه احسان ایلردی . (حنظله) بو حالدن بی خبر اوله‌رق زیارت و احسان و معاونت طلب ایتمك ایچون (نعمان) ه كیدر. وبالتصادف او نحوست كوننده (نعمان) ك ایلك كوردیكی آدم اولور . (نعمان) كندیسنی قتل ایتمك ایستر. (حنظله) چوجقلرینك

آچ طوردقلرندن بخثله اثلری کورمك و استقباللرینی بر یوله قویمق ایچون بر سنه امهالنی طلب و مهلك ختامنده عودت ایده جکنی تعهد ایلر. (نعمان)

عرب آثار معماریه سندن طیطله ده بر قپو

کندیسندن کفیل ایستر. (حنظله) نعمانك ندیمی اولان (شریك بن عدی) یی کفیل کوستریر. (شریك) بدویلرك عهده وفادارلقلرینی بیلدیکی ایچون کندی حیاتنی تهلکه یه آتەرق بو کفالتده بولنور. (حنظله) وقت معین حلول

ایدنجه هیچ بر عسکر وضابطه طرفندن تحری وسوق ایدلمدن کندی کندینه کلوب تسلیم نفس ایلر. (نعمان) بو درجه عهده وفادارلغه قارشی مندهش اولەرق (حنظله) یی عفو ایدر. واو عادت سیئەدن واز کچر. بو سرکذشت پك زیاده مشهوردر [١] .

زمان جاهلیتده محکم برموقعده اقامت ایدن رؤسای عربدن موسوی (سموأل ـ صموئیل ـ بن عادیا) نك کوستردیکی وفادارلق ده اندن دهازیاده حیرت آوردر. شاعر شهیر (امرؤ القیس) بیوك قیمتده بولنان اسلحه و امتعەسنی موماالیهه تودیع ایدرك روم ممالکنه کیتمش و اوراده وفات ایتمش ایدی. (کنده) امیری (سموأل) ه خبر کوندریر ، اسلحه و امتعەیی ایستر. (سموأل) تسلیم ایتمز. امیر اصرار ایدنجه (سموأل) : « امانت تودیع اولنان بر مالی ویرەمم . خیانت و وفاسزلق ایدەمم » جوابنی ویریر. (کنده) امیری عسکر کوندریر ، (سموأل) ك قلەسنی محاصره آلتنه آلیر . اثنای محاصرەده تصلسه (سموأل) ك اوغلی امیرك النه اسیر دوشر. امیر؛ اوغلنی اولدورەجکندن بحثله (سموأل) ی تهدید ایدر . (سموأل) : « خیانت و وفاسزلق ایله بدنام اولمغی قبول ایتمم . هرنه ایستر ایسەك یاپ » جوابنی ویریر. کنده امیری معصوم چوجنی پدرینك کوزی اوکنده قتل ایدر. محاصرەدن فائده کورمینجه براقوب کیدر . (سموأل) ایسه وفادارلق اغورنده بو فلاکته تحمل ایدرك بالآخره اسلحه و امتعەیی (امرؤ القیس) ك وارثلرینه تسلیم ایلر.

برملتده بو کبی مناقب واخلاق بولندقجه اوملت قوانین ونظامات وضابطەیه پك آز محتاج اولور. باخصوص بومناقبه علو همت ، صفوت وجدان ، مذلته عدم تحمل، سماحت وکرم، سیئاتدن نزاهت کبی مزایایی‌ده علاوه ایدرایسەك.. ایشته شوذکر ایتدیکمز مزایا چول خلقنك متصف اولدقلری مناقبدن ایدی.

حوار (قومشولق وملتجی حمایەسی حقوقی)

عربلرده قومشولق حقوقی عهدەوفا وحقوق پرورلك کبی مقدس وواجب الرعایه عد اولنور. بربدوی کندی حیاتنی حمایه ومحافظه ایتدیکی قدر قومشوسنی

[١] مستطرف ١٦١ ج ١

حمایه ومحافظه ایدر. اساساً قومشولق حقوق ، یعنی انسانك کندیسنه یقین بولنانلری محافظه ایتمسی تعاون طبیعی مقتضیاتندندر. یقین یقینه معاونت ایلر ، بوبك طبیعی برشیدر. حتی مشهور سوزه کوره: « یقین قومشو که اوزاق برادرکدن زیاده اهمیت‌ویر » دیرلر. لکن عربلر بوخصوصده پك زیاده‌ایلری کیدرك جمله‌سی حمایه ومحافظه معناسنه اولمق اوزره « اجاره »، « استجاره »، « جوار » کلمه‌لرینی اشتقاق‌ایتمشلردی. حال بوکه « جار » کلمه‌سی لغةً اومعنالرك ضدینی افاده‌ایدر. عربلرده « جوار » کلمه‌سی علی‌الاطلاق حمایه وصیانت ایچون استعاره ایدلمش ایدی. برکیمسه باشنه کله‌جك بر فنالقدن قورقه‌رق حمایه ایده‌جك بر آدمك نزدینه‌کیدر واکا « اجرنی ــ بنی حمایه‌ایت » دییه‌رك حمایه‌سی آلتنه کیرر ایسه حامی هر درلو قوت ونفوذیله انی حمایه ایلردی. ایلك اسلام مهاجرلری حبشستاندن عودت‌ایدنجه مشرکینك انتقامندن‌قورقه‌رق یا کیزلیجه، یاخود اویله برحمایه آلتنده مکه‌یه داخل‌اولمشلردی. حضرت (عثمان بن عفان) ابواحیحه سعیدبن العاص بن امیه‌نك ، (ابوحذیفه) کندی پدرینك ، (عثمان بن مظعون) دخی (ولید بن المغیره) نك جوارلرینه التجا ایتمشلردی [١]. بعضاً کندیسنه التجا اولنان آدم ملتجی‌یی صیانت ایتمك ایچون کندی خانه‌سی خلقنی واقربا وتعلقاتنی تهلکه‌یه قوردی‌ده ملتجی‌یی قورتاریردی.

مشهور التجالردن اولمق اوزره مشاهیر شعرای جاهلیه‌دن (اعشی) زمان نبویده یمن ونجران جهتلرنده ادعای نبوت‌ایدن (اسودعنسی) یی مدح ایدرك اندن البسهٔ فاخره وعنبردن مرکب برطاقم هدایا آلیر. اثنای عودتنده (بنی عامر) قبیله‌سی یوردلرندن کچر ایکن صویولمقدن قورقدیغندن اشراف بنی ربیعه‌دن و صحابه‌دن (علقمه بن علاثة العامری الکلابی) یه التجا ایدر. (اعشی) علقمه‌یه: « بنی حمایه ایده‌جکمیسك ؟ » دییه صورار. (علقمه): « اوت ، حمایه ایده‌جکم » جوابنی ویریر. (اعشی): « جنیلر وانسانلردن‌حمایه ایده‌جکمیسك ؟ » دییه صورار. علقمه: « اوت » جوابنده بولنور. اعشی: « اولومدن ده حمایه ایده‌جکمیسك ؟ » دییه صورنجه (علقمه) انسانی اجل مقدردن صیانت ایتمك قدرت بشر فوقنده بولندیغنی نظرتأمله آله‌رق: « خیر » جوابنی ویریر. اعشی اورادن صاووشه‌رق کذلك صحابه‌دن (عامر بن طفیل بن

[١] ابن الاثیر ٢٨ ج ٢

الحارث) ه كيدر. اكا : « بنى حمايه ايده‌جكميسك ؟ » دييه صورار. (عامر) « اوت » دييه‌رك التجاسنى قبول ايدر . (اعشى) : « جنيلر و انسانلردن بنى حمايه ايده‌جكميسك ؟ » دييه صورار . عامر ينه : « اوت » جوابنى ويرير . (اعشى) : « موتدنده بنى حمايه ايده‌جكميسك ؟ » تكليفنى سردايدر. (عامر) بوكاده « اوت » دير. (اعشى): « بنى اولومدن نصل حمايه ايده‌بيله‌جكسك ؟ » دييه‌صورنجه (عامر) : « شايد جوارمده اولورايسه‌ك ديتكى عائله‌كه كوندريرم » جوابنى ويرير. بونك اوزرينه (اعشى) : « حقيقةً بنى حمايه ايده‌جككى شمدى آكلادم » دييه‌رك حمايه‌سنى قبول ايلر [١] .

بر آدم ديكر بر آدمه التجا ايتمك ايچون چادرينه واروب‌ده انى چادرده بوله‌ماز ايسه اثوابنك براوجنى چادرك اپنه باغلامسى كافى ايدى . ملتجى بونى ياپارايسه چادر صاحبنك حمايه‌سنى كسب ايدردى . مجير ملتجى‌يى حمايه وصيانته وحقوقنى مطالبه ومدافعه‌يه مجبور دوشردى [٢].

عربلرده جوارك نه قدر مقدس ومرعى طوتولديغنى كوسترن وقوعات جمله‌سندن اوله‌رق مشار اليه (عامر بن الطفيل) وفات ايتديكى زمان قبيله‌سى اولان (بنى عامر) كنديسنك حال حياتنده جوار حقوقنى نه درجه تقديس ايتديكنى كوسترمك ايچون قبرينك اطرافنده برميل مسافه‌يه قدراولان يرلرى ديركلر ايله تحديد ايدرك اورالرده مواشى امرار ورعينى وكرك پياده ، كرك سوارى اولسون انسانلرك مرورينى منع ايلمش ايدى [١] .

جوار و استجاره حقوقى عربلرده ـ بلاد مفتوحه‌ده اقوام سائره ايله اختلاط ايدنلر مستثنى اولمق اوزره ـ بعدالاسلام دخى دوام ايتمش ايسه‌ده دولتك تأييد حاكميتى غيرتى بو حقوقى ضعفه اوغراتمش ايدى . عرب ارباب نفوذى اسلاميتدن‌صكره دولتك اعاظم رجالى اولمشلردى. ملتجيلر ايسه‌بونلردن برينك عليهنه ديكرينه التجا ايتمك ايسترلردى . رؤسا بريرى عليهنه ملتجى قبول ايتمكى مناسب كورميورلر ايدى. بوتاريخدن صكره ملتجى ارباب نفوذدن برينه التجاايدر ايسه « بر انسانك كندى قبيله‌سى عليهنه التجاسى قبول اولنور. فقط سلطانى عليهنه التجا قبول اولنماز » دييه‌رك رد اولونوردى . دور اموى اوائلنده يتيشن آتشزبان شعرادن (يزيد بن ربيعة بن مفرغ) دولت امويه

[١] اغانى ١٣٩ ج ١٥، [٢] اغانى ١٨٤ ج ٢ [١] اغانى ٨٣ ج ٨

اعاظم رجالندن خراسان والیسی (عباد بن زیاد) ایله پدری (زیاد بن ابیه)ی شدتلی هجولر ایله هجو ایتدکدن صکره کرك (عباد) ، کرك برادری عراق والیسی (عبدالله بن زیاد) ك انتقامندن قورقه‌رق بصره والیسی کبار تابعیندن (احنف بن قیس) ه التجا ایتمك ایستدی . (احنف) عزل اولمقدن قورقه‌رق التجایی قبول ایتمدی . « قبیله‌م بنی سعددن سنی حمایه ایده‌بیلیرم . امیرم علیهنه ایسه کیمسه‌یی حمایه ایده‌مم » جوابنی ویردی . (ابن مفرغ) عرب اعیان و اکابرندن دیکرلرینه دخی کیدرك عرض دخالت ایتمش ایسه‌ده عینی سببدن طولایی دخالتی قبول ایدلمامشدی [۱] .

اریحیه (بیوکلك و عالیجنابلق)

عربلرك کرم وسخا وایلکده و سائره‌یه نجدت و معاونتده بولنمقدن حظ وفخر طویمق دیمك اولان اریحیه اخلاقی ایله اتصافلری کندیلرینی قوانین قهریه وقوهٔ حاکمه‌دن مستغنی قیلمش ایدی. بو اخلاق عصور جاهلیهٔ بدویه‌نك، یاخود او قبیلدن اوله‌رق فرنکلرك Chevalerie دیدکلری فروسیت احوالنك ایجابات طبیعیه‌سندن صاییلیر وشجاعت و اقدام ، کرم وسخا ، حسن صیت ایله تفاخر حسندن تولد ایدر . سخا ، بیوکلك ، عالیجنابلقدن حظ طویمق عرب اخلاقنده عظیم بر موقع طوتمش ایدی . چونکه عربلر وسعت خیال، رقت حس، سرعت تأثر ایله مفطور ایدیلر . بر بیت ایله هیجانه ، ینه بر بیت ایله حال سکونه کلیرلردی . بعضاً بر کلمه قبائلی آیاقلاندیریبوردی . بعضاً بر عرب دوشوندیکی بر کلمه‌یی سویلك ویا دیکرینه بر سوز سویلتمامك اغورنده حیاتی فدا ایدردی. ایشته بوسببه مبنی عربلرده خلقك اجتماع ایتدیکی ایام مخصوصه‌ده، یاخود سائر اجتماعکاهلرده محاسن وفضائلك ویا سیئات ومعایبك اظهارینه خادم اولان مفاخرات ومباهلاتك انواعی چوغالمش ایدی .

عربلرك جومردلك ، علو همت کبی دها پك چوق منقبه‌لری وار ایدی که بو موضوعمزه تعلق ایتمز .

---

[۱] اغانی ٦٥ ج ١٧

خلفای راشدین دورنده دولتك سیاستی

۱۱ سنه‌سندن ٤۱ سنه‌سنه قدر

اتحاد اسلامی

دها اول کورولدیکی اوزره عربلر زمان جاهلیتده عصبیت ایله احراز تقدم ورجحان و انساب ایله اعلان فخر و مباهات ایله کچینه‌رك تفرقه ایچنده بولنور ایکن اسلامیت انلری انساب و مقرلرینك اختلافنه رغماً بر دائرهٔ اتحاد داخلنه آله‌رق عمومنی یکوجود بر شکله افراغ ایلدی. یمنلی حجازلی ایله ، مضری حمیری ایله وسائره سائره ایله قبائل ، بطون ، افخاذ مفاخراتی ایله ادعای تقدم و رجحان ایدییوردی . اسلامیت بونلرك جمله‌سنی « اسلام » لوای اتحادی آلتنه طوپلادی. حضرت نبی عموم اسلاملره خطاباً : « المسلمون اخوة » دییه‌رك بین‌الاسلام قانون اخوتی اعلان ایتدیکی کبی مکه‌نك یوم فتحنده القا ایلدیکی نطقده دخی : « ای قریش خلقی ! جناب حق سزدن نخوت جاهلیتی ، جاهلیتك آبا و اجدادایله تعظمی ازاله ایلدی . عموم انسانلر حضرت آدمدندر. حضرت آدم‌ده طوپراقدندر» دیمشلردی [۱] . حجهٔ وداع نطقنده‌ده : « ای ناس ! اللهکز بردر . باباکز بردر . هپکز آدمك اولادیسکز . آدم ایسه طوپراقدندر. اللهك نزدنده اك مرجحکز اك زیاده تقوی صاحبی اولانلرکزدر . هیچ بر عربك عرب اولمیانه تقوی و صلاحدن بشقه بر رجحان و امتیازی یوقدر » بیورمشلردی [۲] .

حضرت نبیدن صکره خلفای اولین وبالخاصه حضرت (عمر بن‌الخطاب) جناب پیغمبرك بویولده‌کی اثرینه اقتفا ایلدیلر. غسان امیری (جبله‌بن‌الایهم) اسلام اولدقدن صکره بر کون کعبه‌ده طواف ایدر ایکن بنی فزاره‌دن بر آدم انك ازارینه (فوطه سنه) باصه‌رق ازار چوزولور . (جبله) فزاری‌یه بر شمار آتار ، برونی قیرار . فزاری حضرت عمره شکایت ایدر . جناب فاروق (جبله)یه مضروبی ارضا ایتمسنی اخطار وعکس حالده مضروبك بالمقابله

[۱] ابن هشام ۲۱۹ ج ۲ [۲] البیان والتبیین ۱٦٤ ج ۱

برون قيرمغه حقلی اوله‌جغنی بيـان ايلر . جبله : « بو نصل اولور ؟ اوآحاد ناسدندر . بن ايسه اميرم » ديجه حضرت عمر : « اسلاميت انكله سنی مساوی قيلدی . تقوی وصلاح و عافيتدن بشـقه انك فوقنده بر يرك اولـه‌ماز » جوابنی ويرير . (جبله) بوحكمه تحمل ايتميه‌رك روم ممالكنه فرار ايدر [١] .

بوندن آكلاشيليوركه الك بيوك رابطهٔ اتحاد اسلاميت ايدی . بونكله برابر عربلر اسلاميتك ركن اصليسی عد ايدلدكلری ايچون كنديلرينه سـائر اقوام اسلاميه‌نك فوقنده بر موقع امتيـاز ويرلمش ايدی . حضرت عمر عربلر ايله اسلاميتك اصل ومنبعی صـاييلان چول عربلرينه حرمت و رعايت اولنمسنی توصيه ايتديكی كبی [٢] « صاقين عرب اوليانلرك اخلاقی ايله متصف اوليكز » ديه عربلقدن اوزاقلاشمقدنده تحذير ايلمش ايدی . فی‌الحقيقه اسلاميت عرب اوليانلرعليهنه عربلری توحيد ايدن بر انتبـاه عربيدن بشقه بر شی دكلدی . حضرت عمر عربلری عرب اوليانلره ترجيح ، فضله مزيت صاحبی عد وعربلردن جاريه و اسـير آلنمسنی منع ايدن ايلك خليفه ايدی . « جنـاب حق عربلره بونجه اعاجم ممالكنی فتح ايله بخش ايتديكی حالده عربلرك يكديكرلرينی اسير اتخاذ ايلملری پك چركيندر » سـوزلری مشاراليهك جملهٔ اقوالنـدن ايدی . حضرت عمر زمان جاهليتدن كنـدی دورينه قدر عرب اوليـانلرك نزدنده عرب قومندن نه قدر جاريه و اسير وار ايسه « لاسبأ فی‌الاسلام ـ اسـلاميتده اسـارت يوقدر » حديث شريفنه تبعاً فديه ويره‌رك جمله‌سـنی تخليص ايتمش ايدی [٣] .

حضرت عمر عرب اوليانلردن هيچ بركيمسه‌يی مدينه‌يه ادخال ايتمزدی [٤] . جزيرة العربك عرب اوليـانلردن تخليه‌سی مقصـديله (خيبر) جهتلرينی اسلاملر آره‌سنده تقسيم ويهوديلری اورادن اخراج ايدن كنديسی ايدی . كذلك عين مقصدله (وادی القری) يی ده اسلاملر آره‌سـنده تقسيم و (نجران) يهوديلرينی (كوفه) يه اجلا ايلمش ايدی [٥] . خليفهٔ مشاراليه اتحاد عربی‌يه پك زياده اهميت ويرديكی ايچوندركه عصبيتلری ضائع اولماق مقصديله عربلره نسبلرينی محـافظه ايتملرينی توصيه ايدر وبو يولده انلره توجيه ايلديكی وصايا

[١] اغانی ٤ ج ١٠ ، [٢] ابن الاثير ٢٥ ج ٣ [٣] ابن الاثير ١٨٦ ج ٢
[٤] مسعودی ٢٩ ج ١ [٥] ابن الاثير ٢٨٠ ج ٢

میانده : « نسبکزی اوکرنکز . بزدن اصلی سؤال اولنسه فلان کویدنم دین سواد قطعه‌سی انباطی کبی اولیکز » دیردی [١] .

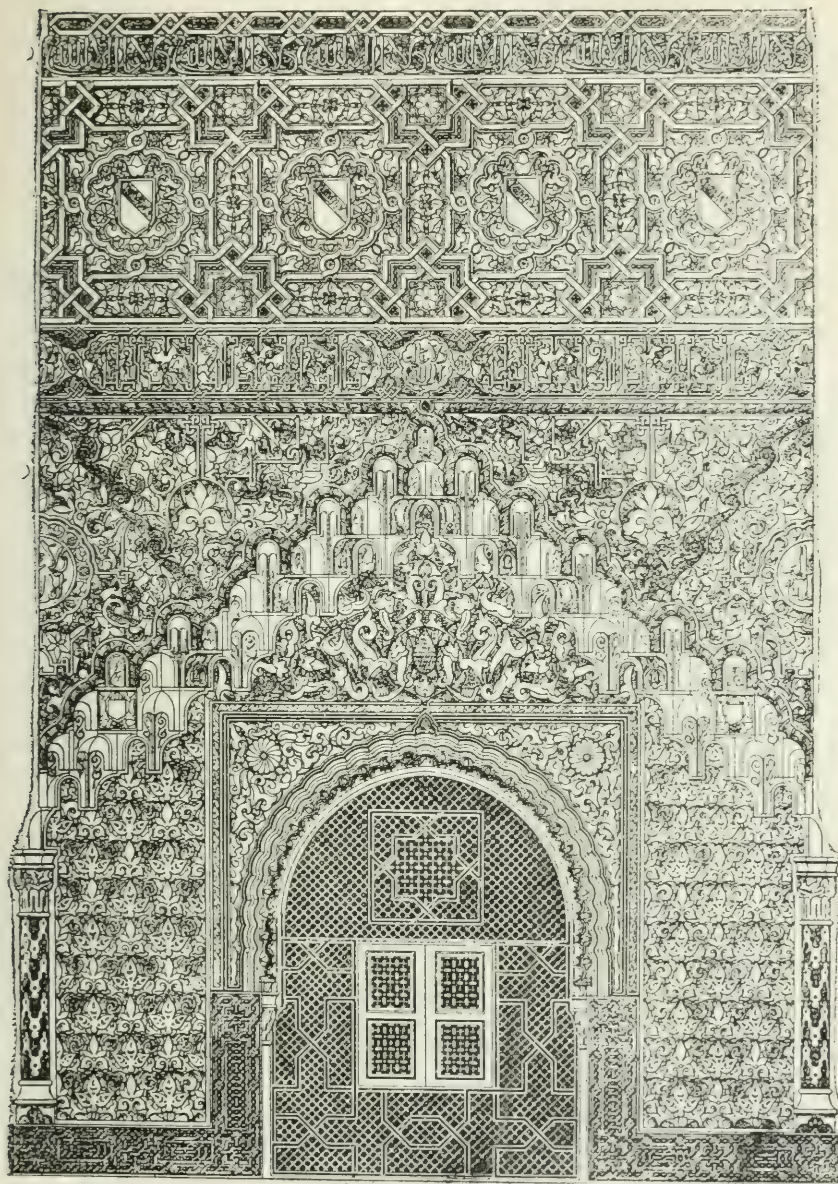
اتحاد عربی

حضرت عمر اتحاد عربی‌یه وجزیرةالعربی عربلره تخصیصه پك زیاده حریص و طرفدار اولقله برابر اسلام عربلری شام و عراق قطعه‌لرنده اقامته دخی تشویق ایتمش ایدی . مشارالیه عربلره : « حجاز سزه آنجق اوتلاق آرامق ایچون بر مقر اوله‌بیلیر . جناب حق کتاب مبیننده سزی صاحب قیلمغی وعد بیوردیغی ممالکده انتشار ایدیکز » دییه توصیه ایدردی [٢] . چونکه شام و عراق قطعه‌لرنده دخی عربلر واردی . اسلام عربلر انتشار ایدنجه‌بورادەکی عربلر ایله‌براشه‌جکلر وبکدیکرینك‌ظهیر ومعینی اوله‌جقلردی . عراق قطعه‌سنده بولنان عربلر اوته‌دن بری ایرانلیلردن کوردکلری مظالم و تعدیاتدن ایرانلیلره دشمن کسلمشلردی . کرك عراق ، کرك شام عربلری خرستیان ایدیلر . بونلر اسلام عربلری کورنجه اختلاف دیانته باقمیه‌رق سونمشلر و عصبیت قومیه سوقیله انلره ظهیر اولمشلردی . بالخاصه عراق عربلری ایرانلیلرك علیهنه اسلاملر ایله برلکده حرب ایدرك دشمنك ضعیف نقطه‌لرینی اسلاملره ارائه ایلدیلر . از جمله (ابو زید طائی) خرستیان اولدیغی حالده آنجق عرب عصبیتی سائقه‌سیله جسر وقعه‌سنده عربلر ایله برلکده حرب ایدرك مقتول اولدی . کذلك واقعةالبویب کونی نمر قبیله‌سی امیری (انس بن هلال) ایله قبیله‌سی اولان بنی نمردن متشکل بر جم عظیم خرستیان اولدقلری حالده اسلاملرك نزدینه کلشلر و « کندی ملتمز ایله برلکده‌محاربه ایده‌جکز » دیه‌رك ایرانلیلرك علیهنه حربه اشتراك ایتمشلردی [٣] . کذلك (تغلب) و سائر قبائل عربیهٔ عیسویه دین و مذهبدن صرف نظر محضا عصبیت عربیه سوقیله اسلاملر ایله برلشه‌رك یان یانه حرب ایتمشلردی .

شام و عراق عربلری محاربه‌لرده اسلاملرك ظهیری اولدقدن ماعدا پك چوق دفعه انلره یول اوکره‌دیرلر ، نصیحت ویریرلر و دشمنك احوال

[١] ابن خلدون ١٠٩ ج ١ [٢] ابن خلدون ١٢٢ ج ١ [٣] ابن‌الاثیر ٢١٥ ج ٢

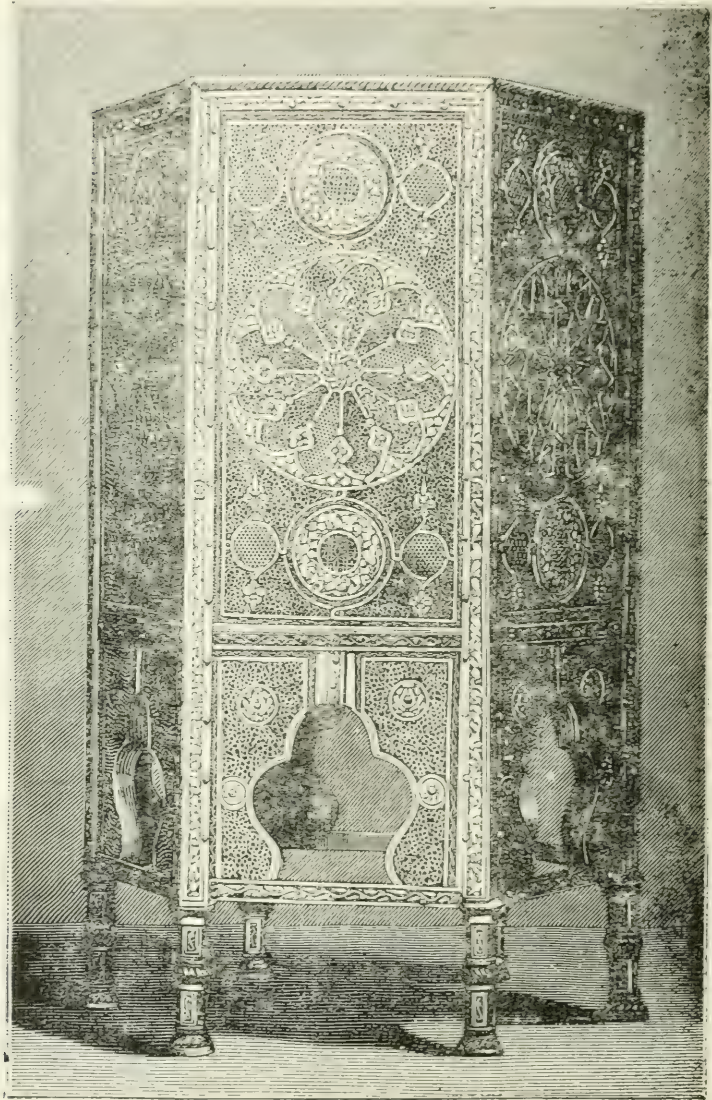
وحرکاتنی اخبار ایلرلردی . صحابه‌دن (ولید بن عقبه) روملرك اوزرینه

اندلسده الحمرا سراینده یوکسك قاته‌کی ایکی همشیره صالوننك برطرفی

غزایه چیقمش ایدی. روملر ایله حربه طوتوشدیغی صره‌ده خرستیان بر عرب

انك نزدینه كله‌رك كندیسـنه : « بن سزك دینكزدن دكلم . فقط آره‌مزده بولنان نسب و وحدت ملیه سوقیله سزه نصیحتده بولنمغی وظیفه عد ایدرم .

عرب مصنوعاتندن طونجدن معمول كموش مینالی برماصه

روملر اوكا‌یه قدر سزكله حرب ایده‌جكاردر . سزده ضعف كوررلرسه محو كزه یورویه‌جكلر و بالعكس صبر و متانت كوررلر ایسـه سزی براقوب

قاچه‌جقلردر . اکا کوره تدبیرلی طاورانیکز » سویلمش و بو نصیحت پك قیمتدار فوائد تأمین ایلمش ایدی [۱] .

ایشته حضرت عمر بو رابطه‌یی بیلدیکی ایچون اسلاملری شام و عراق قطعه‌لرینك فتحنه تشویق و اثنای فتوحاتده عرب خرستیانلرینك اسلاملره وقوع بولان مظاهرت ومعاونتلرینی تقدیر ایتمش ایدی. اسلاملر (اهل ذمه)، یعنی عرب و اسلام اولمیان اهالی اوزرینه جزیه وضع ایتمك ایستدکلری زمان خرستیان مذهبنده بولنان (تغلب)، (ایاد)، (نمر) قبائل عربیه‌سی اوزرینه‌ده جزیه طرح ایتمك ایسته‌مشلردی . فقط قبائل مذکوره جزیه اعطاسندن استنکاف ایلدیلر . بو استنکاف حقنده حضرت عمره معلومات ویریلنجه مشارالیه اصحابنی طوپلایه‌رق استشاره‌ده بولندی . مستشارلردن بری : « بونلر عربدر . جزیه‌دن استنکاف ایدرلر . شدتلی وخصومتلی آدملردر . کندیلرینی کوجندیره‌رك عرب اولمیان دشمنلرك النده آلت اولملرینه باعث اولمق جائز دکلدر » مطالعه‌سنی بیان ایلدی. مطالعهٔ واقعه حضرت عمرك حسیات ذاتیه‌سنه‌ده موافق کلدیکندن کندیلرندن طوغه‌جق چوجقلر خرستیان یاپلمامق شرطیله عینی اسلاملر کبی انلرك اوزرینه یالکز صدقه فرض اولنمقله اکتفا ایلدی [۲] .

حضرت عمر بو شیلرك جمله‌سنی اتحاد عربی‌یی محافظه ایچون یاپلسی واجب بر وظیفه عد ایدییوردی . مشارالیه (ولید بن عقبه بن ابی سفیان) عراق والجزیره‌یی فتحه کیتدیکی زمان اوراده بولنان خرستیان عرب قبائلی کندیسنه التحاق ایتمش ایسه‌ده یالکز (ایاد) قبیله‌سی ترك دار ایدرك روم ممالکنه التجا ایتمش ایدی . (ولید) کیفیتی حضرت عمره یازدی . حضرت عمر روم حکمدارینه شو نامه‌یی کوندردی : « آلدیغم معلوماته کوره عرب قبائلندن بری مملکتمزی ترك ایله طرفکزه کچمش . الله‌ه قسم ایدرم‌که اکر او قبیله‌یی کندی مملکتکزدن چیقاروب بزه اعاده ایتمز ایسه‌کز بزده بولنان بتون خرستیانلری مملکتدن اخراج وسزه ارسال ایلرز » . بونك اوزرینه روم پادشاهی مذکور قبیله‌یی مملکتندن چیقارمغه مجبور اولدی [۳]. حضرت عمرك بو قبیله‌یی فرط اعتنا ایله آرامسی‌ده اتحاد عربی حقنده‌کی فکرینه بر دلیل تشکیل ایدر .

---

[۱] اغانی ۱۸۷ ج ٤ [۲] المعارف ۱۹۳ [۳] ابن‌الاثیر ۲٦۲ ج ۲

روی زمینده انتشار

حضرت عمر اتحاد عربینك توسیعنه خدمت وبو اتحادی روملر وایرانلیلرك علیهنه قوت وظهیر اتخاذ ایلمك اوزره عربلری شام وعراق قطعه‌لرینك فتحنه تشویق ایتمش ایسه‌ده دها اوته‌ده بولنان ممالکی فتحه آنجق هجرتك اون دردنجی ویا اون سکزنجی سنه‌سنده مساعده ایتمش ایدی. فتوحاتك بوصورتله توسعنه « روی زمینده انتشار » نامی ویرلمشدر. اسلاملر اوتاریخه قدر نائل اولدقلری مظفریات و غنائم نشوه‌سیله نشوه‌دار اوله‌رق ممالك مفتوحه‌نك اوته‌سنده بولنان ممالکی‌ده ملك اسلامه ضمیمه ایتمك ایستیورلردی. فقط حضرت عمردن بونك ایچون مساعده طلب ایتدکجه خلیفهٔ مشارالیه مأذونیت ویرمیوردی. مصرك فاتحی (عمرو بن العاص) دها اول جاهلیت دورنده مصری کوروب آکلامش ایدی. شام وعراق قطعه‌لری فتح ایدیلنجه مشارالیه حضرت عمره کله‌رك مصرك فتحنه تشویق وترغیبده بولنمش و « اك زنکین وحربدن عاجز اولان بو قطعه فتح اولنور ایسه اسلاملر ایچون قوت ومعین اولور » دیمش ایدی. حضرت عمر اول امرده بوکا موافقت ایتمامش ایسه‌ده (عمرو بن العاص) طرفندن اصرار وقوع بولمسی اوزرینه کمال تردد ایله فتحه موافقت ایتدی . (عمرو بن العاص) یوله روان اوله‌جغی صره‌لرده حضرت عمر اکا : « کیت ، موفقیتکی اللهدن دیلرم . یولده ایکن سکا مکتوبم کله‌جکدر. مصره داخل اولمدن مکتوبمی الیرده مکتوبده مصردن وازکچ امرینی کورر ایسه‌ك فتحدن واز کچرسك. مکتوبمی آلمدن اول مصره داخل اولمش بولنور ایسه‌ك او حالده ایلری کیدرك اللهدن نصرت وموفقیت دیلرسك » وصیتنده بولندی . (عمرو بن العاص) حضرت عمردن رجعته دائر مکتوب کلسندن قورقه‌رق معیتنده‌کی آدملر ایله برابر کمال سرعتله قطع مراحل ایتمش و (عریش)ه یقین و مصرك حدودی خارجنده بولنان بر بلده‌یه واردیغی زمان حضرت عمرك مکتوبی کندیسنه یتشمش ایسه‌ده غازیٔ مشارالیه یولنه دوام ایدرك مکتوبی آنجق مصر حدودی داخلنده بولنان عریشه واصل اولنجه آچوب اوقومشدر. حضرت عمرك مکتوبی شو مألده ایدی: « بسم الله الرحمن الرحیم. (خلیفه عمر بن الخطاب) دن (عمر بن العاص)ه ...

اللهك سلام وبركاتى اولسون . بو مكتوبم مصر قطعه‌سنه داخل اولمدن اول سكا واصل اولور ايسه فتحدن واز كچه‌رك كيرى‌يه عودت ايت . مكتوبم مصرك ايچريلرينه ، ياخود بر قسم اراضيسنه داخل اولديغك حالده سكا يتيشيرايسه ايلرى‌يه طوغرى حركته دوامايله . سكا امداد يتيشديره‌جكم » . (عمرو) اورادن حركت ومصرى فتح ايلدى .

(اهواز) فتح ايدلديكى زمان حضرت عمر : « كاشكى فارس مملكتى ايله آره‌مزده آتشدن بر طاغ بولنسه‌يدى . تاكه نه‌انلر بزه واره بيلسونلر . نه‌ده بز انلره واره بيله‌لم » ديمش ايدى . مشاراليهك دكزى كچمكدن اسلاملرى منع ايتمسى‌ده بو قبيلدن ايدى . اسلاملر بر شهره نازل اولمق ، ياخود بلاد مفتوحه‌دن برنده اردوكاه تأسيس ايتمك ايستدكجه حضرت عمر ــ آرزو ايتديكى زمان دوه‌سنه بينه‌رك اورايه كيده‌بيلمك ايچون ــ اوير ايله مركز خلافت اولان (مدينه) آره‌سنده حائل بر صويك بولنمامسنى توصيه ايدردى . بودخى خليفهٔ مشاراليهك مركزى بلاد عربده اولمق اوزره عصبيت عربيه‌يه چاليشديغنى ارائه ايلر . بونكله برابر حضرت عمر عربلرك روى زمينه انتشارلرينى لابد كورنجه قوماندانلرينه فتوحاتده ايلرى كيتملرينه مساعده ايتمش ايسه‌ده بالخاصه قريشلر حقنده اسكى فكرنده دوام ايدرك انلرى مدينه‌ده ابقا وكنديلرينه : « بو ملت ايچون اك زياده قورقديغم شى سزك هر طرفه ياييلمكزدر » ديه‌رك مدينه‌دن چيقملرينه ممانعت ايتمش ايدى . هركيم اولور ايسه اولسون قريشدن برى خليفهٔ مشاراليهه بالمراجعه محاربه‌يه كيتمكى التماس ايتدكجه حضرت عمر : « جناب پيغمبر ايله برلكده اجرا ايتديككك غزالرك شرفى سكا كافيدر . سنك ايچون بوكون غزايه كيتمكدن ايسه نه‌سن دنيايى كوره‌سك ، نه‌ده دنيا سنى كورسون » دير ايدى . خليفهٔ مشاراليه بومنعى يالكز قريشدن اولان مهاجرينه روا كوريوردى . دها صكره حضرت عثمان مقام خلافته كانجه مهاجرين مشاراليهى سربست براقديغندن بونلردن برقسمى شامه كيدرك (معاويه) يه التحاق ايتمش ، ديكر قسمى‌ده اطراف سائره‌يه طاغلمشدر [١] .

شو حالده حضرت عمرك اوائل خلافتنده فكر سياسيسى عربلرك منحصراً جزيرة العرب ايله اكا جوار اولان شام وعراق جهتنده اقامت ايتملرينه ومدينه‌نك

[١] ابن الاثير ٩٠ ج ٣

مرکز اسلام و قرشیلرك اسلامیتك اساس و منشأی اولمق اعتباریله بونلرکده مدینه‌دن آیرلماملرینه مصروف اولمش ایسه‌ده یکدیکرینی تعقیب ایدن فتوحات و مظفریاتی طوردورمغه امکان اولمدیغندن عربلرك توسیع فتوحات ایله روی زمینده انتشارلرینه احوالك سوقیله بالمجبوریه مساعده ایلمش ایدی .

اسلامیتك قائم اولدیغی عصبیت؛ اتحاد عربیدن عبارت اولدیغی ایچون او زمانلرده هرایکی لفظ ، یعنی عرب ، اسلام لفظلری ، باخصوص اسلاملرك حاکمیته منقاد اولان اقوام آره‌سنده ، الفاظ مترادفه‌دن ایدی . اسلام دینجه عرب وعرب دینجه اسلام آکلاشیلیردی . بوسببه بناءً سریانیلرده (طیبوتا) لفظی هم عرب ، هم اسلاملره ، متساویاً ایکیسنه دلالت ایدر [١] . عربلر آره‌سنده قبل الاسلام وبعد الاسلام جایکیر اولان روابط اتحادده شوفرق وار ایدی که زمان جاهلیتده انسابك اختلافی ایله مختلف متعدد عصبیتلره تابع ایدیلر. اسلامیتدن صکره ایسه روح اسلامیتك اقتضاسی وجه‌ایله آبا واجدادك ذکرینی ترك ایدرك عرب نامی آلتنده اسلامیته برعصبیته تابع اولدیلر. عربلر زمان جاهلیتده انساب ایله تفاخر و تفاضل ایدرکن اسلامیت دورنده تقوی ودین اغورنده جهاد ایله احرازتقدم ورجحان ایتمکه باشلادیلر. بونك‌اوزرینه عربلر آره‌سنده اولجه ذکری موجود اولمیان بر طاقم اسلامی فرعی روابط اتحادیه وجوده کلدی .

طبقات عربیهٔ اسلامیه

حضرت نبی نشر اسلامیته تشبث ایتدیکی زمان دعوتنی قبول وکندیسنه مظاهرت ایلیه‌جك آدملره محتاج اولدی . کندی قبیله‌سندن اطرافنه برطاقم ذوات طوپلاندی . بونلر جناب پیغمبرك نشر ایتدیکی دیانته ایمان کتیره‌رك کندیسنه نصرت ومظاهرتده بولندقدن ماعدا بعضلری دین‌سببندن حبشستانه ، دیکربعضلری‌ده حضرت پیغمبرایله برلکده مدینه‌یه مهاجرت ایلدکاری‌ایچون بونلره (مهاجرین) نامی ویرلدی . مهاجرین‌طبقات اسلامیه‌نك الك‌اسکیسیدر.

---

[١] الهلال مجموعه‌سنك ١٣ نجی سنه‌سنك ایکنجی نسخه‌سنه مراجعت‌بیوریله.

حضرت نبی (مدینه) یه هجرت واقامت ایدنجه بوشهراهالیسی کندیسنه نصرت ومظاهرتده بولنمقله برابر اسلامیته‌ده ایمان کتیردکلرندن جناب پیغمبر بونلره (انصار) نامنی ویردی . (انصار) دیکر بر طبقهٔ اسلامیه تشکیل ایتدیلر . (انصار) ایله (مهاجرین) ه (صحابه) اطلاق اولندی. صحابه حضرت نبی یه یار وهمدم اولانلر، یاخود طانیانلر دیمکدر . بو ایکی طبقه‌دن، هر بری بر طاقم احوال مخصوصه‌نك نتیجه‌سنده بر اسم مخصوص ایله یاد اولنور بر طاقم جماعتلر توره‌دی که بونلر اسلامیته مظاهرتده ویا نشرنده بیوك بر تأثیر اجرا ایلدیلر. مثلا (بدر)وقعه‌سی اسلامیتك تأییدینه عظیم بر تأثیرده بولندیغندن او وقعه‌ده بولنان اسلاملر سائر اسلاملردن ممتاز طوتیله‌رق اکا نسبتله بونلره (بدریون) ، یاخود (اهل بدر) نامی ویرلدی . کذلك عراق و فارس ممالکنك فتحنی تمهید ایدن (قادسیه) محاربه‌سنده بولنانلر (اهل قادسیه) نامیله معروف اولدیلر . اسلاملر بو طبقه ویا جماعتلردن هر برینی بر امتیاز مخصوص ایله ممتاز قیله‌رق (اهل بدر) و (اهل قادسیه) یه سائر اسلاملردن فضله معاشلر تخصیص ایلدیلر .

مکه‌نك فتحنده بولنانلر ، یاخود اسلام فرقه‌لرنده بیوك بر تأثیری اولان (جمل) ، (صفین) وقعه‌لری کبی سائر محارباتده اثبات وجود ایدنلر حقنده دخی اوکبی امتیازات ویریلیوردی. حضرت علینك شیعه‌سی کندی فرقه‌لرندن (جمل) وقعه‌سنده بولنانلری ممتاز طوتارلردی . چونکه او وقعه‌ده مظفر اولمشلردی. انلره (اصحاب الجمل) نامی ویریلیردی. (بنی امیه) طرافدارلری‌ده بالعکس (صفین) محاربه‌سنده بولنانلری ینه عین سببدن ممتاز طوتارلردی . (معاویه) بونلره سائر طرفدارانندن زیاده معاشلر تخصیص ایتمش ایدی .

مع مافیه صحابهٔ کرام هجرته ویا بیعته سبق جهتیله دخی یکدیکرینه احراز رجحان ایدرلردی . عقبه بیعتی اصحابی ، غار اصحابی او جمله‌دندی . بیعة الرضواندن اول حضرت نبی یه یار وهمدم اولانلر دها صکره صحبت پیغمبری ایله مشرف اولانلردن دها ممتاز ایدیلر . ایشته بو و امثالی وسیله‌لر ایله تمیز ایدن دها بر چوق طبقات وار ایدی . بونك شرحی اوزون سورر . حفاظ ، قراء ، قبلری تألیف ایدیلنلر ، والیلر ، قاضیلر ، تابعین ، تابعینك تابعینی و سائره کبی احوال دینیه ویا اداریه‌نك ایجاب ایتدیکی مراتب‌ده اونوتمامق لازم کلیر .

عربلرده نسب عصبيتى اسلاميتدن صكره بسبتون زائل اولميوب بالكز او شكلدن بر شكل دينى‌يه تحول ايلديكندن حضرت نبينك قبيله‌سنه (قريشه) الك زياده يقين بولنان نسب نسبلرك الك شرفليسى صايلدى. قريش نسبى نسبلرك الك عاليسى عد ايدلديكى كبى مناصب، مراتب و معاشلرده تميز وتقدمده، باخصوص «الائمة من قريش» حديثى اشتهار ايتدكدن صكره، قرشيلره ويرلدى [١]. قرشيلر هرشيده وحتى احوال حيات وولادتده كافهٔ ناس فوقنده برموقعده طوتوله‌رق «آلتمشده قادين حامل اولماز، مكر قرشى اوله. التى ياشنده برقادين حامل اولماز، مكر عرب اوله» دينلديكى كبى [٢] كذلك «قريشدن برقادينك قيزى جاريه اوله‌ماز» [٣]، «قرشى منافق و ايمانسز اولماز» [٤]، «قريشدن بر آدم تاريخدن بشقه هيچ برعلمه كنديني ويرماملیدر» دينلدى [٥]. ايشته بوسايه‌ده رياست (خلافت) خارجدن هيچ بر رقابته معروض اولمقسزين يقين زمانه قدر قريشده استقرار ايلشدى.

مهاجرين و انصاردن متشكل اولان صحابه صنوفندن هر برينك باخصوص بنى‌اميه زماننده برمقام مخصوص وبرفرقهٔ مخصوصه‌سى واردى. امويلر زماننده دهشت نبوتك زوالى اوزرينه خلق عصبيت جاهليه‌يه رجوع ايلدكلرندن مهاجرين ايله انصار يكديكرينه خصم ورقيب كسيله‌رك اسكيده عدنانيلر ايله قحطانيلر آره‌سنده تكون ايدن مفاخراتى درخاطر ايتديلر. مهاجرين عدنانيلردن (مضردن) و انصار ايسه قحطانيلردن (اوس و خزرجدن) ايديلر. آره‌ده حاصل اولان رقابت تأثيريله بونلردن هر برى على الاكثر اوصره‌لرده توره‌ين فرقه‌لردن برينك طرفنه كچدى. انصار حضرت علينك فرقه‌سنه و مهاجرينك قسم اعظمى (معاويه) نك طرفدارلغنه داخل اوله‌رق بينلرنده اسكيسى كبى شعر وسائره ايله هجو ومفاخره‌لره عودت ايدلدى.

مدينه اهاليسندن والك جسور آدملردن متشكل اولان انصار كرام اهل شوراىى تشكيل ايدييورلردى. اصدار ايتدكلرى حكملر ملت اوزرينه نافذالحكم ايدى. بونلر حضرت على ايله سائر اهل بيتك طرفدارانى ايديلر. (معاويه) كندى نفسى ايچون خلافتى طلب ايلينجه انصار اكا قارشى شدتله

---

[١] العقدالفريد ٤٠ ج ٢ [٢] اغانى ٨٨ ج ١٥ [٣] اغانى ١١٠ ج ١٤
[٤] اغانى ٦٠ ج ١٤ [٥] البيان ١٥١ ج ١

مقاومت ایتدیلر. بو سببدن (معاویه) نك آدملری انصاردن نفرتله کندیلرینی تذلیله چالیشیرلر و چوق دفعه‌لر انصاره « انصار » لقبنی ویرمکدن استنکاف ایدرلردی. روایته کوره انصاردن بعضاری اثنای خلافتنده (معاویه) نك حضورینه کیرمك ایچون استیذان ایتمشلردی . حاجب (معاویه) نك حضورینه کیره‌رك : « انصارك دخولنه مأذونیت ویریلیورمی ؟ » دییه صورمش ایدی . او صره‌ده (عمرو بن العاص) معاویه‌نك نزدنده بولنیوردی . « ای امیرالمؤمنین ! بو لقب نه‌در ؟ خلقی کندی نسبلرینه ارجاع ایلیکز » دیدی.

خلفای راشدینك سیاستی

خلفای راشدین زماننده اسلامیتك سیاسی بر دولتی اولمیوب او صره‌ده دولت هیچ بر عصرده مثلی ایشیدلمامش بر شکلده تقوی ، عدالت ، رفق و ملایمت اساسلری اوزرینه مؤسس بر خلافت دینیه‌دن عبارت ایدی. او دورك و بلکه علی الاطلاق بتون ادوار اسلامیه‌نك الك بیوك آدمی حضرت (عمر بن الخطاب) ایدی. خلیفهٔ مشارالیهك مروی اولان افعال ومناقبی بشریتده پك نادر تجلی ایدر . مناقب عمریه کتابلرده مدون ومشهوردر . (ابو بکر) ه کلنجه دور خلافتنك قیصه‌لغی اولمسه بیوکلکده حضرت عمردن کیری قالماز. (ابو بکر) ك ارتداد اهلنه اعلان جهاد ایله انلری حوزهٔ اسلامیته ارجاع ایتمسی اسلامیت نظرنده الك پارلاق خدمتلردن معدوددر. حضرت نبینك وفاتندن صکره خلق اسلامیتی ترك ایتدکلرندن اسلاملر هنوز دور طفولیتده بولنان دولتلرینك زوال بولمسندن اندیشه‌یه دوشدیلر . حضرت (ابو بکر) درحال بر غیرت خداپسندانه ایله مرتدلر ایله حرب ودینی تأیید وتحکیم ایلدی. خلفای راشدیندن حضرت علی و حضرت عثمان دخی اوکبی مناقب عالیه ایله متصف ایدیلر.

حضرت ابو بکر

خلفای راشدینك دوری فی الحقیقه اسلامیتك دور زرینی ایدی. خلفای

مشارالیهمك زهد ، تقوی ، عدالتده‌کی مناقبی مشهوردر . حضرت (ابوبکر)
اسلام اولدیغی زمان اودورلرده بیوك بر ثروت دیمك اولان قرق بیك درهمه
بالغ بر ثروت خصوصیه‌یه مالك ایدی . کرك بو ثروتی وکرك تجارت
طریقی ایله قازاندیغی اموالی اسلامیت اغورنده صرف ایلدی . (ابوبکر) ك
زماننده بر بیت‌المال موجودایدی. فقط بورایه کیرن پاره‌لر هپ اسلاملره صرف
اولنوردی . مشارالیه ارتحال ایتدیکی زمان مذکور خزینه‌ده بر دیناردن بشقه
پاره بولنمدی . (ابوبکر) ك خانه‌سی مدینه نواحیسندن (سنح) ده [١] کائن
ایدی . مدینه‌دن بوراده‌کی خانه‌سنه یایا کیدر وکندی آتنه پك نادر بینردی .
مدینه‌یه کلدکجه خلقه نمازقیلدیریردی. یاتسی زمانی اولنجه (سنح) ه عودت ایلر
ایدی . بونکله برابر خلیفهٔ مشارالیه هرکون چارشویه قوشه‌رق آلیش‌ویریش
ایله ، تجارت ایله مشغول اولوردی. (ابوبکر) ك بر سوری قیونی واردی .
نتاجندن منتفع اولوردی. بعضاً بالذات کندیسی بوسوری‌یی کودمکه چیقاردی.
مشارالیه خلیفه اولمدن اول خلقه قویونلرینی صاغاردی . خلیفه اولنجه بر
جاریه‌نك : « شمدی ابوبکر آرتق طاوارلرمزی صاغماز » دیدیکنی ایشیدیر .
« خیر ، طاوارلرکزی صاغمغه دوام ایده‌جکم . نائل اولدیغم منصب بنی
دکیشدیره‌مز » جوابنی ویریر. حضرت (ابوبکر) مقام خلافته کچدکدن آلتی
آی صکره مدینه‌یه تحویل مکان ایدرك : « تجارت ایله اشتغال ایله برابر امور
مسلمین اداره اولنه‌ماز. هرحالده اسلاملرك خدمتنه حصر وجود ایتمك لازمدر »
دیمش و تجارتدن فراغت ایلمشدر . بو تاریخدن اعتباراً بیت‌المالدن کندیسنه
تخصیص اولنان سنوی ٦,٠٠٠ درهم ایله کچینیردی . بالآخره وفاتی کلنجه
کندیسنه عائد بر قطعه ارضك فروخت اولنه‌رق اثمانی ایله اموال مسلمیندن
آلدیغی معاشك تسویه‌سنی وصیت ایلدی .

عمر بن الخطاب

حضرت عمره کلنجه مشارالیهك زمان خلافتنده فتح ممالك میسر واموال

[١] سنح ضم سین وسکون نون ایله مدینه‌نك محلاتندن اولوب (ابو بکر) ك
خانه‌سی بو محله‌ده ایدی و خانهٔ نبویدن برمیل اوزاق ایدی (معجم‌البلدان) . اصلده خا
ایله ضبطی خطادر .

غنائم مزداد اوله‌رق خزائن کسرویه و قیصریه اسلام رجال دولتنك اللرینه
کچمش ایکن جناب فاروق بو فیض ثروت و سامانه رغماً زهد و یوقلق ایله
کچینمکده پك ایلری کیتمش ایدی . حتی دری و سائره پارچه‌لریله یامه‌لی بر
ازار ایله نمازه ، خطابته طوروردی . کندیسنه مخصص اولان معاشی خرج
ایتدکدن صکره پاره‌یه محتاج اولدقجه بیت‌المال ناظرینه کیدرك بالآخره معاشندن
قطع ایدلمك اوزره پاره استقراض ایلردی . اموال مسلمینك صیانتنه پك
حریص اولدیغندن او پاره‌لری اسلاملرك منافعنه غیر متعلق اموره صرف ایتمزدی .
کرك دینی ، کرك سیاسی بالجمله امور مسلمینی بالذات رؤیت ایدردی . نشر
اسلامیت مقصدیله چارشولری طولاشیر ، قرآنی تلاوت ایدر و خلقی تقوی
وحسناته تشویق ایلردی . بر شی ایچون ترغیب ایتسه او شی ایله اك اول
کندیسی عامل اولوردی . حضرت عمر شراب ایچنلره سکسان دکنك جزا
وضع ایتدیکی کبی چول خلقنه قرآن اوکرتمك ایچون‌ده حافظلر وبونلرك
آرقه‌سنده ممتحنلر اعزام ایدردی . قرآندن هیچ بر شی حفظ ایتمین بولنورسه
ممتحن طرفندن ضرب ایله جزا ویریلیردی . بعضاً بودایاقده افراطه کیدلمکله
مضروب هلاك اولوردی [١] . خلیفهٔ مشارالیه والیلر ایله قوماندانلر حقنده
شدتلی طاورانه‌رق انلردن دقتله حساب صورار ، افعال و احوالنی تحقیق ایدر
و انلردن هرکیمده اکریلك کورور ایسه خاطر و موقعه باقمیه‌رق اکریلکنی
طوغرودور ایدی . از جمله سردار اسلامیٔ نامدار (خالد بن الولید) شعار
صلاح و تقوایه مخالف بر کارده بولنمش ایدی . حضرت عمر مشارالیهی همان
نزدینه احضار و صانکه بر کوله ایمش کبی شدتلی توبیخات و تهدیداته دوچار
ایلدی . (خالد) بوکا قارشی آغیز آچه‌مدی [٢] . حتی بعضاً حضرت
عمر والیلری دره (طوره ، قامچی) ایله ضرب و شدتلی توبیخاته کرفتار
ایلردی‌ده اووالیلردن هیچ بری اکا قارشی برسوز ، براعتراضده بولنمازدی .
چونکه جناب فاروقك عفتی ، عدالت و حقانیتی ، فرط زهد و قناعتی
کندیسنی او والیلرك نظرنده پك مهیب ومحترم برموقعه اصعاد ایتمش ایدی .
حضرت عمر شراب ایچنلرایله اموال مسلمینه کوز دیکنلر حقنده غایتله شدید
طاوراندیغی حالده خلقه قارشی بر پدرك اوز اولادینه معامله‌سی کبی رحیمانه

[١] اغانی ٨٥ ج ١٦ [٢] ابن‌الاثیر ١٧٤ ج ٢

و شفيقانه معامله‌ده بولنوردی . فقرا و محتاجینه مهماندارلغی مبذول ایدی . خلقك اطعامی ایچون قوردیغی سفره‌لرده اونر اونر چناقلر ایله یمك ویریردی . قوماندانلری خانه‌لرندن غیبوبت ایتدکلری زمان عائله‌لرینی یوقلار ویر شیئه محتاج کورنجه انی اعطا وتلافی ایدردی [١]. حضرت فاروقك عموم خلقه قارشی عدالتی وغیر مسلملره رفق ، مرحمت و ملایمتی تأثیریله علی‌العموم رعایا کندیسنه حسن اطاعتله متحسس ایدیلر. ایستین اسلام‌اولیور وایسته‌مین کندی آرزوسی و کمال راحت ایله رایت اسلام آلتنه کیرییوردی . فی‌الحقیقه حضرت عمر زمام امور دولت وحکومتی آهنین بردست حکمت ودرایتله طوتیوردی . فقط وقتا که شهیداولدی، دولتك تملری صارصیلدی ، برچوق ممالك وبالخاصه مرکز خلافتدن اوزاق بولنان خراسان ، سجستان وسائره دائرهٔ اطاعتدن خروج ایلدی [٢].

عثمان بن عفان

حضرت عثمان، دها اول بیان ایتدیکمز اسبابدن طولایی سائر مسلمینك، وبالخاصه مدینه اهالیسنك خصومتی دعوت وشهادتی انتاج ایدن رقت وضعفی وبنی امیه‌دن اولان اقرباسنه استسلامی اولمسه ایدی علو مناقبده سائر خلفای راشدین کبی عد ایدیله‌جکدی . مشارالیهك شهادتی امویلرك کندی نفسلری ایچون طلب خلافت ایتلرینه وسیله اولدی . حضرت عثمان کندی نفسی ایچون پاره جمع و ادخار ایدن ایلك خلیفه ایدی. روایته کوره شهید ایدلدیکی کون خزینه‌دارینك نزدنده ١٥,٠٠٠ دینار ایله ١,٠٠٠,٠٠٠ درهم نقد بولندی . ترك ایتدیکی آت ودوه‌لردن بشقه (وادی القری) ، (حنین) وسائره‌ده ١٠٠,٠٠٠ دینار قیمتنده کوی وچفتلکلر دخی براقمش ایدی . کندیسی کبی صحابه دخی انك دورنده کوی وچفتلك صاحبی اولمشلر وقوناقلر انشا ، ثروت جمع وادخار ایلیه‌رك زنکینلك ورفاهیته آلیشمشلردی [٣]. بناءً علیه حضرت علینك، جناب فاروقك زهد وقناعت ومحرومیتده عین‌مناقبی ایله متصف اولدیغی حالده ، حضرت عثماندن صکره مقام خلافته کلمسی انلرك ایشنه موافق کلمدی . او صره‌ده (معاویه) نك ادعای خلافت ایتمسی و حضرت علینك مسلکه

[١] کتابمزك ایکنجی جلدی [٢] ابن‌الاثیر ٦٠ ج ٣ [٣] مسعودی ٣٠١ ج ٩

زاهدانه ومحرومیتکارانه‌سنه بسبتون مخالف بریولده صحابه‌یی پاره ومنصب ایله اطماع ایلسی انـ ـك حضرت علی‌یه قارشی امتناعلرینه یاردیم ایتمش ایدی. بونك تفصیلاتنی ایلریده کوریله‌جکدر .

علی بن ابی طالب

زهد وتقواده‌کی مناقبی شهرتکیر آفاق اولان حضرت علی اسلامیته صوك درجه متمسك اولمقله برابر سوزی ، اوزی پك طوغری بر ذات ایدی . هیچ بر ایشده حیله و قورنازلق استعمالنی بیلمزدی . کافهٔ حرکاتنده احکام دینی ، صدق و حقیقتی رهبر اتخاذ ایلردی . یوقلق واحتیاج ایله یاشامغی بر فضیلت صایاردی . مشارالیه کریمهٔ نجیبهٔ نبی حضرت فاطمه ایله تزوج ایتدیکی زمان یتاق اولمق‌اوزره برقوچ پوستندن بشقه برشیئه مالك دکل‌ایدی. کیجه‌لین بوپوست اوزرینه یاتارلردی . کوندوزلری صو طاشیدقلری حیوان ایچون اوزرینه یم قورلردی . حضرت علینك اوشاغی ، خدمتکاری یوق ایدی . اثنای خلافتنده کندیسنه اصفهاندن بر مال کتیرلمش ایدی . مشارالیه بومالی علی‌السویه یدی پای یاپدقدن صکره برکرده اکمك فضله کورنجه انی‌ده یدی پای یاپه‌رق دیکر پایلره علاوه ایلدی . صغوقدن وقایهٔ وجود ایده‌مین خاولی برقفتان کیردی . حضرت علی برکون بر درهم ایله خرما آله‌رق بر چارشف ایچنده کوتوررکن برذات کندیسنی کوروب : « ای امیرالمؤمنین ! ویریکز ، بن طاشیه‌یم » دیر . حضرت امام : « عائله صاحبی انی طاشیمغه دها زیاده وظیفه‌داردر » جوابنی ویریر . مشارالیهك : « قارنی آچلقدن ایچنه کچمش، دوداقلری صوسزلقدن قورومش ، کوزلری آغلامقدن چاپاق طوتمش اولملیدر » سوزلری اسلاملرك نصل اوللری ایجاب ایتدیکنه دائر اولان اقوالندن ایدی [۱]. حضرت‌علی عدالت وحقانیتك پرستشکاری ایدی . برکون کندیسنه عائد بر زرهی برآدمك یانند‌ه کوره‌رك استردادی ایچون صحابه دن قاضی (شریح) ه مراجعت‌ایدر وخلیفه اولدیغی حالده اثنای محاکمه‌ده محضامساوات وعدالتی تقدیساً خصمی ایله حضور حاکمده یان یانه طورر . حضرت امام

[۱] ابن‌الاثیر ۲۰٤ ج ۳

محاربه‌یه عسکر اعزام ایتدکجه خلق حقنده رفق وملایمت ایله معامله‌ده بولنملرینی وقادینلره طوقونمقدن چکنملرینی انلره توصیه ایدردی .

حضرت عمر جریان عدل وحقانیتی تأمین ایچون رجال دولتی تصل شدید برحساب ومراقبه‌یه تابع طوتمش ایسه حضرت علی دخی بوخصوصده عینی یولی طوتمش ایدی . حضرت امام دور عمریده اولدیغی کبی خلق دهشت نبوت تأثیریله صدق تدینده بولندقلری برزمانده مقام خلافته کلمش اولسه ایدی دور حاکمیتی‌دها زیاده امتداد ایده‌جك وتدبیر ملکده‌کی اجرا آتنده ضعف ونقصان کورولمیه‌جکدی . لکن نه‌چاره‌که حضرت علی مقام خلافته کلدیکی زمان نیتلر فساده اوغرامش ، رجال حکومت مأموریت و منصبلره کوز دیکمش و (معاویه) کبی حریص جاه و داهی بر آدم میدان رقابته آتلمش بولنیوردی . فی‌الحقیقه (معاویه) برداهی ایدی. دها وذکاایله ، حیله وقورنازلق ایله ، بذل اموال ایله ایشه یارار آدملری ، قوتلی فرقه‌لری اطرافنه طوپلامش ایدی . حالبوکه حضرت علی والیلریله قومندانلرندن حساب صورمقده ودین وتقوی احکامنی محافظه ده پك زیاده ایلری کیتدیکندن کوندن کونه‌طرفدارلرینی غائب ایدییوردی . صحابه‌نك اکثری حضرت علیدن آیرلمش ایدی. حتی عمزاده‌سی (عبدالله‌بن‌عباس) بصره‌والیلکنده ایکن‌وجوه تابعیندن‌ومشاهیرفقهاومحدثیندن علم نحوك واضعی (ابواسودالدؤلی) نك سعایتی ایله کوجنوب چکلمش ایدی . (ابوالاسود) نزد حضرت امامده (ابن عباس) حقنده سعایتده بولنور . حضرت امام (ابن عباسه) ده اسناد اولنان احوالی یازه‌رق مخبرك اسمنی ذکر ایتمز . (ابن عباس) حضرت علی یه : « سزه ویریلن معلومات طوغری دکلدر . امور مأموره‌می بحق ایفا و اموال دولتی محافظه و صیانت ایدییورم . ظنیاته قولاق آصمه‌مکز اقتضا ایدر » جوابنی یازار. حضرت امام کان جوابه اهمیت ویرمیه‌رك تکرار (ابن‌عباس) ه : « جزیه پاره‌سندن نه‌قدر آلدیغکی ، نره‌دن آلدیغکی ، نره‌یه صرف ایتدیککی بکا بیلدیرملیسك » مألنده بر امر نامه کوندریر. بونك اوزرینه (ابن‌عباس) حضرت علی‌یه : « بوممکلت اهالیسندن برچوق پاره‌لر آلدیغمه دائر سزه ویریلن معلوماته پك چوق اهمیت ویردیکزی آکلایورم . یریمه ایستدیککز آدمی والی کوندریکز. بن چکیلوب کیدییورم والسلام » یازه‌رق استعفاسنی بیلدیردکدن صکره (بنی هلال بن عامر) دن

اولان طايفه‌لرينى دعوت ايدر. بتون قيس قبيله‌سى اطرافنه طوپلانير . (ابن عباس) پاره‌لر طاشيه‌رق : « ايشته بو ، طوپلانان رزقلرمزدر » دير . بصره اهاليسى مشاراليهك آرقه‌سنده مكه‌يه قدر كليرلر [۱]. حضرت على بو سببدن (ابن عبـاس) ايله طرفدارانك مظـاهرت ونصرتلرينى غائب ايتمش ايدى . فى‌الواقع حضرت امامك كندى عمزاده‌سى حقنده روا كورديكى بوطرز معامله حضرت عمرك كندى واليلرى حقنده اجرا و تطبيق ايتديكى نوع معامله‌دن بشقه برشى دكلدى. فقط هيهات! اووقته قدر زمان بسبتون دكيشمش، احوال بشـقه برشكل آلمش ايدى . (معـاويه) كبى برداهى دخى اورته يه آتيله‌رق پاره‌لر ايله طرفدارلر طوپلامقده ودها وذكا ايله اسـلام قوماندانلرينى كندى طرفدارلغنه جلب وجذب ايلمكده ايدى .

فضله‌اوله‌رق حضرت عمرك آدملرى خليفه‌لرى كبى غيرت وحميت صاحبى اولدقدن ماعدا دور بداوته مخصوص حسـيات فضيلت ، عزت وعفت نفس ، حريت بداوتكارانه ، وفادارلق مزاياسى ايله ده متصف ايديلر . اسـلاميتك ظهورى دخى اتحاد ، انتباه وقوت اسبابنى اكمال ايتمش ايدى .

مع‌مافيه شونى‌ده اعتراف ايتمك لازمدركه خلفاى راشـدينك على‌الاجمال طوتدقلرى طرزاداره وسياست طبيعت عمرانه وسياست ملك ودولته موافق برطرز اداره دكل ايدى . انلرك حاكميتى آنجق بردورده يتيشمسى نادراتدن اولان برطاقم ذواتك همتى واتحاد اسلامى ، حميت دينيه ، انفت بدويه واريحيهٔ عربيه كبى احوالك ياردمى ايله تأسس ايتمش برخلافت دينيه‌دن عبارت ايدى . ايشته اواحوال ، اوخواص بردورده ، برآرده اجتماع ويكديكريله امتزاج ايتديكى ايچون برطاقم وقايع اعجازكارانه وجوده كتيردى. اسلاميتك هرطرفه انتشارى و معلوم اولديغى اوزره اون بش ، يكرمى سـنه ظرفنده جهانك فتحى ايشته

---

[۱] ابن‌الاثير ۱۹۶ ج ۳

مؤلف بوراده (ابن‌الاثير)ك عباره‌سنى نقل ايدر ايكن اوفاق برسهوده بولنيور. زيرا (بصره) اهاليسى پاره‌لرى آلمق ايچون (ابن عبـاس)ك آرقه‌سنده (مكه) يه دكل ، بلاد عرب ايله عراق آره‌سنده كائن اولان (طف) چولنه قدر كيتمشلر ايدى. وقيس قبيله‌سى قارشى كلارك (ابن عباس) ى حمايه ايتدكلرندن نائل امل اولمقسزين عودته مجبور اولمشلر ايدى . (ابن عباس) سالماً مكه‌يه كيتمش ايدى .

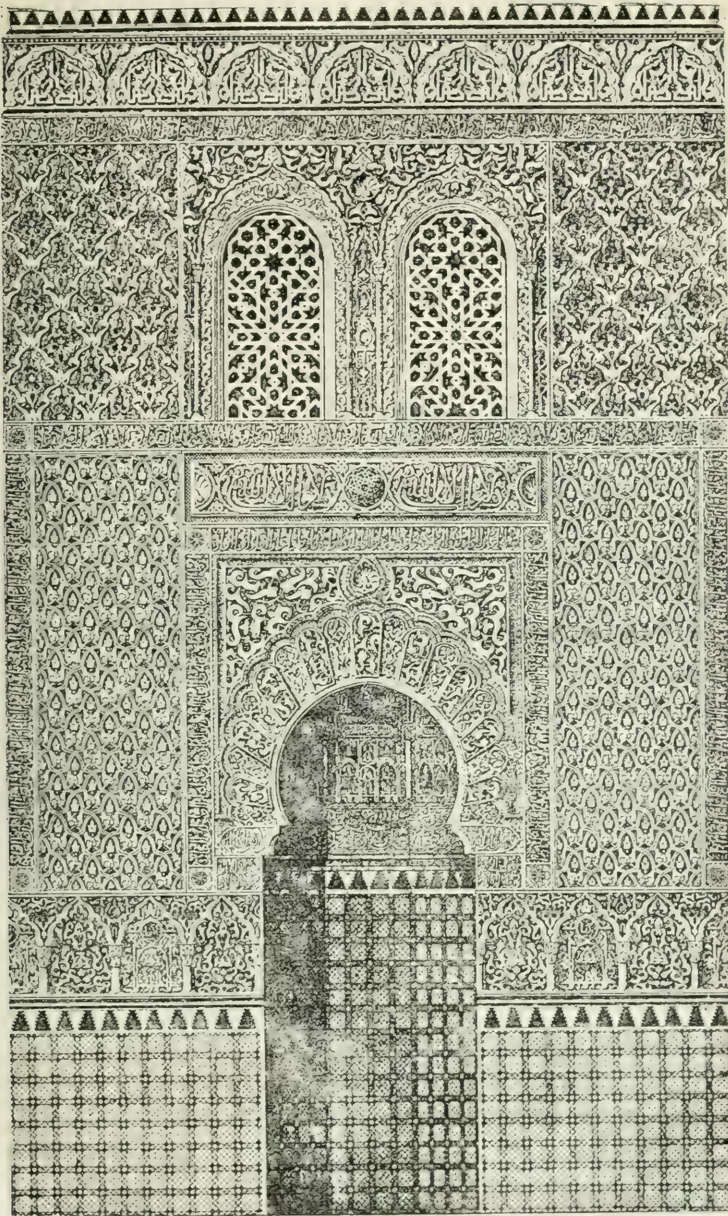
اوسايه‌ده ميسر اولمش ايدى [١] . هرحالده طبيعت عمران نظرندن، خلفاى مشاراليهمك ادارهٔ ممالكده اتخاذ ايتدكلرى طرز سياست اوحيرتفزا دوردن بشقه زمانلرده ادارهٔ ملك ودولت ايچون موافق دكلدى واوخلافت دينيه‌نك حاكميت سياسيه‌يه تحولى لابد وضرورى ايدى . قانون طبيعى بودر .

عربلرك روى زمينده انتشارلرى

شمدى‌يه قدر ويريلن معلوماتدن آكلاشلديغى اوزره اسلاميتك بيوك آدمى (عمر بن الخطاب) عربلرى بركتلهٔ متحده حالنه كتيرمك وقبائل آره‌سنده رابطهٔ اتحادى تقويه ايتمك ايچون چاليشديغى جهتله شام وعراق قطعه‌لرنده بولنان عربلرك حجاز ويمن عربلريله برلشه‌رك اسلاميتك تزايد قوت وسطوتى مقصديله عربلرى شام وعراق قطعه‌لرينك فتحنه تشويق وترغيب ايتمش ايسه‌ده مذكور ايكى قطعه‌نك اوته‌سنده توسيع فتوحات ايتمكدن منع ايتديكى كبى شهر تأسيس ايدلدكجه اوشهر ايله مدينه آره‌سنده حائل برصو بولنمامسنه دقت اولنمسنى‌ده امر ايلمش ايدى . حضرت عمرك بوندن مقصدى توسيع ممالك نتيجه‌سنده اتحاد عربى‌يه سكته كلمامك وممالك مفتوحه‌نك وارداتى حجاز اهاليسنه برمعاش تشكيل ايتمك اوزره مركز خلافت حضرت پيغمبرك مزارى جوارنده قالمقدن عبارت ايدى . بو سببدن دخى «صبان دميرى هيچ برقومك خانه‌سنه كيرمدى، الا كه ذلت ومسكنت اورايه داخل اولدى» مألندن اولان حديث شريفه بناءً اسلاملرى زراعت ايله اشتغالدن منع وبو ممنوعيتك محافظهٔ احكامنده اختيار شدت ايتمش ايدى [٢]. چونكه زراعت ايله اشتغال اسلاملرك جهاده دواملرينه مانع اوله‌جقدى. حال بوكه حضرت عمر خراج وجزيه‌نك تحصيلى وحاكميتك اسلاملرده بقاسى‌ايچون اسلاملرك برقوهٔ عسكريه شكلنده قالملرينى آرزو ايدييوردى . اسلاميتك ايلك دورنده اسلاملر طرفندن تأسيس اولنان (بصره) ، (كوفه) ، (فسطاط) كبى شهرلر محافظه ويا اشغال عسكرى ايچون اقامتگاه اولمق اوزره اماكن

[١] كتابمزك برنجى جلدى [٢] ابن خلدون ١١٩ ج ١

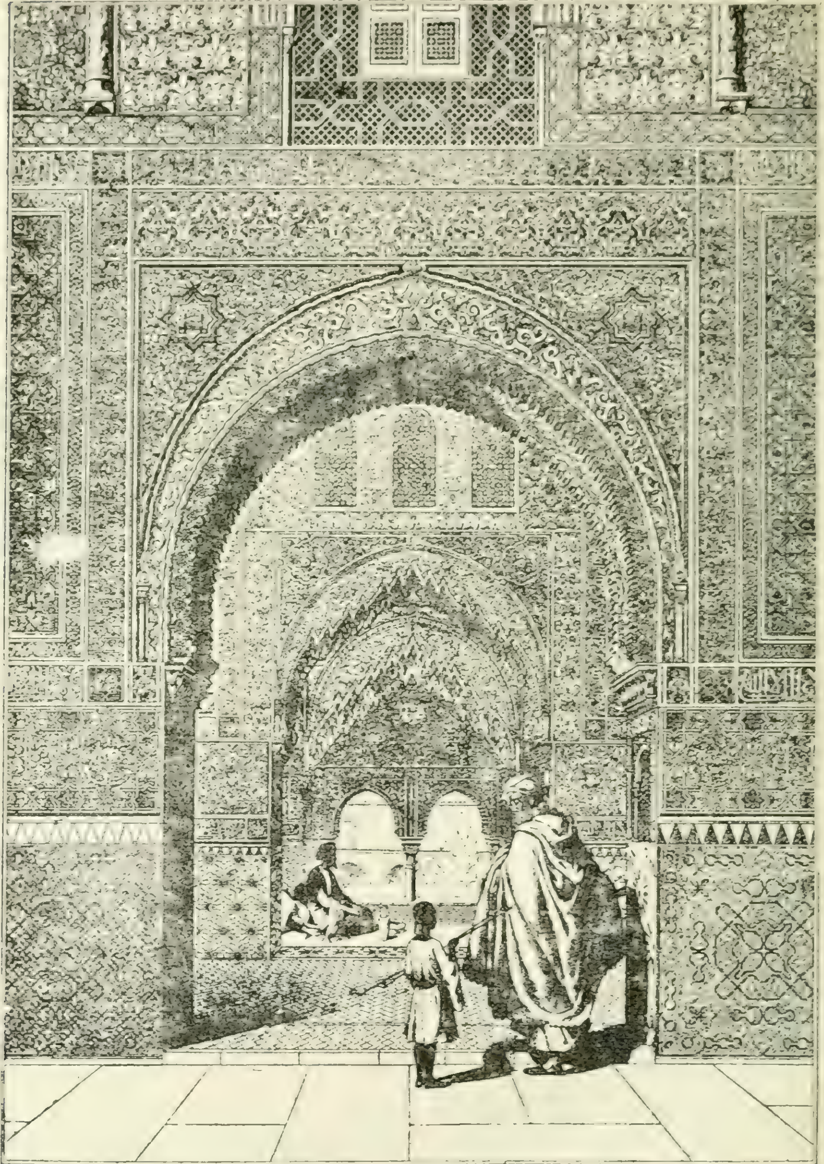
مستحکمه ویا اردوکاهلردن بشقه برشی دکلدی [١]. کذلك عینی سـببه بناءً

اندلسده الحمرا جامی محرابنك یوقاری قسمی

[١] کتابمزك برنجی جلدی

حضرت عمر حضرت نبينك « جزيرة العربده ايكى دين براقلماملیدر » [١]

اندلسده الحمرا سراينده ايكى همشيره صالوننك اقسام داخليه‌سندن

سوزلريله مشركيندن هيچ كيمسه كلامسى [٢] فكرينه تبعاً غيرمسلملرى جزيرة

[١] ابن هشام ١٩٥ ج ٢ [٢] ابن هشام ٥٠ ج ٣

العربدن اخراج ايتمش ايدى . حضرت فاروق غير مسلملرى جزيرةالعربدن چيقارمقله تهلكه‌لرندن قورتولمش ايدى . چونكه بونلر غير مسلم اولدقلرى حالده اورالرده قالمش اولسه ايديلر ، آسايش و راحت مملكتى اخلالدن كيرى قالميه‌جقلر وبلكه ــ ايلريده كوروله‌جكى اوزره دهاصكره شام وعراق قطعه‌لرنده بولنان خرستيانلر روملره نصل مظاهرتده بولنمشلر ايسه ــ انلرده غيرمسلملره ظهير اوله‌جقلردى .

والحاصل صدر اسلامده جارى اولان فكر سياسى اسلاملرك بلاد عرب ايله اطرافنده قاله‌رق جهات سائره‌يه طاغلماملرينه مصروف ايدى . آنجق بوفكر محافظه ايديله‌مدى . چونكه شام وعراق قطعه‌لرينى فتح ايدن قوماندانلر فتح لذتنى طاده‌رق موفقيت جهانكيرانه‌يى آسان كورمكه باشلامشلردى. توسيع فتوحات ايچون حضرت عمرى تضييق ايلديلر . جناب فاروق دها اول ذكر ايتديكمز اوزره اصراره قارشى طوره‌ميه‌رق عراق وشام قطعه‌لرينك اوته‌سنده بولنان ممالكى فتح ايله توسيع ملك اسلامه مأذونيت ويردى. حضرت عمر مدينه‌ده اوطورديغى حالده دولتك اطرافنى طوتوب بولنديغى يره طوغرى چكيوردى. قوماندانلرى ايسه او اطرافى شرق و غربه طوغرى چكوب كوتورمك ايستيورلردى . نهايت حضرت فاروق طايانه‌مدى. او قوماندانلرك فكرينه تبعاً عربلرك روى زمينده انتشارلرينه مساعده ايلدى . بونك اوزرينه عربلر اطرافه طاغيله‌رق مصر ، فارس ، افريقيه وسائره‌يى فتح ايتديلر . دها صكره حضرت عثمان مقام خلافته كلنجه قريشه مدينه‌دن چيقملرى ايچون مأذونيت ويرديكندن بونلردخى مدينه‌دن چيقديلر. عربلر روى زمينه طاغيله‌رق مصر، شام ، عراق ، فارس قطعه‌لريله بو قطعه‌لرك اوته‌سنده بولنان ممالكده يرلشديلر. او صره‌لرده عربلرك مقدارى ٢٠٠,٠٠٠ نفوسى كچميوردى [١]. عساكر اسلاميه‌يى تشكيل ايدن بونفوس فتح ايتدكلرى ممالكى محافظه وورداتنى جبايت ايله مكلف ايديلر. حال بوكه بونلرك قبضهٔ فاتحانه‌لرينه كچن ممالكك نفوسى يوز ميليوندن آز دكل ايدى . روم دولتى كبى سطوت وقوت صاحبى بردولتده كنديلرينه قارشى مهيب برهيكل كبى طوره‌رق فرصت بكلمكده ايدى .

[١] ابن هشام ٥٠ ج ٣

تناسل ایله ازدیاد

زمان جاهلیتده‌کی عربلر بعدالاسلام بالغ اولدقلری مقداره نسبةً عدداً آز ایدیلر . روایته کوره زمان جاهلیتده بر آره‌ده طوپلانان الك بیوك اردونك افرادی سکز بیك کشیدن فضله دکلدی. اوده (یوم‌الصفقه) اردوسی‌ایدی. ایران عسکری (بحرین)‌ك مرکز اداره‌سی اولان (هجر) شهری جهتلرنده (بنی تمیم)قبیله‌سنی اوره‌رق‌حیوانلرینی ضبط ومصادره ایتمشلر واله کچیردکلری چوجق‌چولقلر ایله‌قیز وقادینلری اسیرآلمشلردی . بوکا مقابل تمیم قبیله‌سی‌ده مسك ، عنبر ومجوهراتی حامل برایران قافله‌سنه هجوم ایله صویدقدن صکره سائر قبائل‌طرفندن صویولمقدن قورقه‌رق چولده برموقعده صاقلانمشلر ایسه‌ده حاللری کشف‌اولنوب سکزبیك کشیلك برقوتك هجومنه معروض اولمشلردی. ایکی‌طرف بیننده وقوع‌بولان‌محاربه‌یه (یوم‌الصفقه) ، یاخود (یوم‌کلاب‌الثانی) نامی ویرلمش ایدی [١]. کذلك اسلامیتك صدر اولنده اسلامیت ایچون‌عسکر اوله‌رق دینه نصرت ومظاهرت ایدنلر دخی دها اول کورولدیکی اوزره آز مقدارده ایدیلر . حال‌بوکه ممالك اسلامیه کسب وسعت ایتمش ایدی . مملکتك محافظه واداره‌سی فضله آدمه محتاج اولدیغندن تناسل ایله چوغالمق مجبوریتی حاصل اولمش ایدی . ذاتاً تناسل ایله تزیید نفوس تازمان جاهلیتده دخی ارکان عصبیت عربیه‌دن معدود ایدی . جد حضرت نبی (عبدالمطلب) قریش طرفندن زبون ایدلدیکی زمان اون ارکك اولاده مظهر اولوب انلر ایله کسب قوت ایدر ایسه برینی الله ایچون قربان کسه‌جکنی نذر ایتمش واون اولاده مالك اولنجه کسب قوت ایتمش ایدی .

بنابرین اسلاملر برطرفدن آز مقدارده اولملرینی ، دیکر طرفدن دخی اثنای حربده روم ، فرس وقبطیلردن برچوق قیز وقادین اسیرلرینی الده ایتملرینی نظر دقته الەرق زوجه‌لردن بشقه چوجق والده‌لرینی چوغالتدقلرندن

---

[١] العقدالفرید ٨٧ ج ٣ (ابن‌الاثیر ایسه یوم‌الصفقه ایله یوم کلاب ثانی‌ی آیری محاربه‌لر شکلنده کوسترمکده وسکزبیك کشیلك قوتك یوم کلاب ثانی‌ده اجتماع ایلدیکنی روایت ایلمکده‌در . ابن‌الاثیر ٢٢٧ ج ١)

نسللری تزاید ایتمش ایدی . ذاتاً دولتك اوائلنده‌كی نعمت وحضور و رفاهیت دولتك قوتنی كثرت تناسل ایله تزیید ایلر . عربلر بوتاریخدن اعتباراً پك چوق جاریه‌لر استفراش ایتمكه باشلامشلردی . حتی بعضلری سكسان قاری آلمقده ایدی . مثلا صحابه‌دن و دهاة عربدن (مغیره‌بن شعبه) كندی خانه‌سنده درت زوجه ایله ٧٦ اوطه‌لق جاریه جمع ایتمش ایدی [١]. شوحاله كوره بر آدمك اللی ، یاخود یوز ، یاخود دها زیاده چوجقلری طوغارسه شایان استغراب كورولمز . روایته كوره مشاهیر تابعیندن (مهلب ابن ابی صفره)نك صلبندن ٣٠٠ اولاد طوغمش ایدی [٢]. اندلس ملوك امویه‌سندن (عبدالرحمن بن حكم) ١٥٠ ذكور و ٥٠ اناث اولاد ترك ایلشدی [٣]. مغربده حكومت سورن (بنی زیری) ملوكندن (تمیم بن معز) یوزدن زیاده ذكور و ٦٠ قدر اناث اولاد براقش ایدی [٤] . شام ملوك امویه‌سندن (ولید) ك اوغللرندن (عمرو) ك [٥] طقسان اولادی واردی . بونلرك آلتمشی آته بینرلردی [٦]. بصره رواتندن وتابعیندن (ابن سیرین) ك برزوجه‌دن ٣٠ ذكور و ١١ اناث اولادی طوغمش ایدی [٧]. شرح وذكری موجب تطویل اولان سائر تناسللری ده اكا كوره قیاس ایدیكز . عباسیلر ، ایوبیلر وسائره كبی اولاد ، برادرلر وعمجه‌لردن متشكل بر عصبیت ملك ایله دولتك قیامنه دائر تاریخده پك چوق مثاللر واردر .

تزوجات ایله عربلرك انتشاری

زمان جاهلیتده عربلر جزیرة العرب ایله اكا جوار اولان عراق وشام طرفلرنده منحصر ایدیلر . اسلامیتك ظهوریله بودینه مظاهرت ایچون عربلر آره‌سنده حاصل اولان اتحاد عمومی اوزرینه فتح ممالكه تشبث ایله هر طرفه

[١] اغانی ١٤٣ ج ١٤ والمعارف ١٠٠ [٢] ابن خلكان ١٤٧ ج ٢
[٣] نفح الطیب ١٦٤ ج ١ [٤] مؤلف ؛ (تمیم بن معز) ی سهواً ملوك فاطمیه‌دن (تمیم بن معز ابوعلی) ایله قاریشدیرمشدر . طوغریسی تصحیح ایتدیكمز وجه ایله‌در . ابن خلكانك برنجی جلدینه مراجعت بیوریله .
[٥] اصلده سهواً (عمر) شكلنده كوستریلیور . طوغریسی تصحیح ایتدیكمز اوزره (عمرو) در . [٦] العقدالفرید ٢٥٨ ج ٢ [٧] ابن خلكان ٢٥٣ ج ١

قوشدیلر . اوكلرینه كلن ممالك بر بر حاكمیت اسلامیه آلتنه كیردی . حضرت عمر بوسیل خروشان فتوحاتی توقیف ایده‌مدی . عربلر فتوحات ایله هرطرفه یاییله‌رق رایات اسلامیه‌یی شرقاً (غانج) نهری وغرباً بحر اتلانتیكی سواحلی اوزرینه ركز ایلدیلر . جهانی فتوحات ومظفریات ایله طولدوره‌رق كسری وقیصرك ممالكنی اشغال ایتدكدن صكره شهرلرده اقامت ومدنیت ورفاهیته میل ایتدیلر. بونك نتیجه‌سنده توالیٔ عصور ایله نسبلری غائب اوله‌رق عصبیتلری دوچار ضعف اولدیغندن حاكمیتلرینی ده غائب ایلدیلر . اسلامیتك نصرت ونشرینه چالیشان قبائل مضر قبائلی ایله عدنانیه وقحطانیه‌دن اولان سائر قبائل معاونه‌دن متشكل ایدی . اسلامیتك ابتداسندن اعتباراً فتوحات ایله دولت اسلامیه‌نك اساسلرینی تمهید ودین اسلامی‌یی نشر ایدن قبائل آتیده كوسترلمشدر :

عدنانیه‌دن		قحطانیه‌دن	
مضر	ربیعه	كهلان	حمیر
قریش	تغلب بن وائل	اوس وخزرج	قضاعه‌وبطونی
كنانه	بكر « «	غسان	كلب
خزاعه	شكر	ازد	سلیح
اسد	حنیفه	همدان	تنوخ
هذیل	عجل	خثعم	بهراء
تمیم	ذهل	بجیله	عذره
غطفان	شیبان	مذجج	
سلیم	تیم‌الله	مراد	وسائره
هوازن	نمربن‌قاسط	زبیدونخع	
ثقیف	وسائره	اشعریون	
سعدبن‌بكروعامر		لخم وكنده	

قبائل مذكوره فتوحاتك اوائلنده شهرلرده اقامت واهالی ایله اختلاط ایتمزلردی. دشمنه قارشی تحشید ایدلمش برقوهٔ عسكریه‌دن عبارت ایدیلر . دها صكره بونلر اهالی ایله اختلاط وهرطرفه انتشار ایتدیلر . دولت اسلامیهٔ

عربيه‌دن معاشلر آلدقلری حالده حدودلرده ، اوزاق مملكتلرده اختيار اقامت ايلديلر . محاربه‌لرده چوروديلر ، پريشان اولديلر . عصرلرك تواليسی ايله نسبلری ضائع اولدی . نهايت دولتی‌ده الدن غائب ايتديلر .

مهاجرتله عربلرك انتشاری

بونكله برابر عربلرك روی زمينده انتشارلری يالكز فتوحات طريقيله وقوع بولمامش ايدی . دها واسع برمعيشته نائل اولمق فكريله يكی ممالك مفتوحه‌لرندن معمور يرلره خانه خلقلريله ، چادرلريله ، حيوانات ومواشيلريله مهاجرت ايله دخی منتشر اولمشلردی . اسلاميتك صدراولنده (خزاعه) قبيله‌سنه منسوب برطاقم بطنلر كندی يوردلرنده قوراقلغه دوچار اولدقلرندن صو ومرعی بولمق ايچون مصر وشام قطعه‌لرينه مهاجرت ايلشلردی [١] . بوكبی قوراقلقلره دوشدكجه يرلرينی براقوب اطراف سائره‌يه كيتمك عربلرجه عادت ايدی . حتی « اعوام‌الجلاء ــ كوچ سنه‌لری » ناميله معروف برطاقم سنه‌لری‌ده‌واردی. اوسنه‌لرده مصر وشام‌قطعه‌لرينه‌كوچرلردی [٢]. قبل‌الاسلام، دخی بوكوچلر وقوع بوليوردی . عربلر قوراقلق سنه‌لره دوچار اولدقجه عراق وفارس قطعه‌لرينه كيدوب فرسدن خرما وآرپه آليرلردی . آنجق عرب اولميان بردولتك حاكميتی آلتنده ذليل اولمق قورقوسيله اورالرده اقامت ايتميه‌رك تكرار كندی مملكتلرينه عودت ايدرلردی [٣] . اسلاميتدن صكره ايسه احوال بسبتون دكيشمش ايدی . اومملكتلری بابالری ، عمجه‌لری ، طايبلری فتح ايتمش ايدی . رايات عربيه اورالرده تموج ايليوردی . واردات مملكت كنديلرينك ايدی . بنابرين آرتق بورالرده اختيار اقامت كنديلرينه خوش وموافق كليوردی .

مع‌مافيه عربلرك كندی مملكتلرينی وقوناق يرلرينی براقوب شهرلره وياخود شهر اطرافه هجرت ايتملری ــ باخصوص دولت امويه زماننده قحطان ايله عدنان ، ياخود مضر ايله قيس‌قبائلی آره‌سنده عصبيت نسبيه تكرار ميدان آلدقدن صكره ــ علی‌الاكثر بعض خلفا ويا امرانك تشويقی ايله وقوع

[١] اغانی ٦ ج ١٣ [٢] اغانی ٤٧ ج ١١ [٣] ابن‌الاثير ٢٢٨ ج ٢

بولیوردی . برخلیفه ویا امیر مقام اقتداره کلوب دیکر برعصبیته مالك دیکر براميرك رقابتندن قورقدقجه کندی قبیله‌سندن ، یاخود حلف وامثالی روابط ایله قبیله‌سنه‌منسوب کیمسه‌لردن برطاقم جماعتلر کتیره‌رك‌عندالحاجه مظاهرتلرندن مستفید اولمق اوزره بولندیغی شهرك اطرافنده یرلشدیریر وانلره مرعالر ومعاشلر تخصیص ایلردی . نته‌کیم ملوك امویه‌دن (هشـام بن عبدالملك) لك زمان خلافتنده مصره والی اولان (ولید بن‌رفاعه) نك بومأموریتی صره‌سنده اویله‌جه یاپمش ایدی . (هشـام) عدنانیه‌دن قیس قبیله‌سنی توجه والتفات مخصوصه مظهر ایتمش ایدی . چونکه بونلر کندیسنه خدمت وخلافتنی تحکیم ایتمشـلردی . قبیلهٔ مذکوره برطاقم قبائل ، بطون وافخاذی حاوی بیوك برقبیله ایکن مصرده بونلردن یالکز بعض بطنلر واردی . بوبطنلر اوراده (هشام) لك تأیید حاکمیتی ایچون کافی دکلدی . خلیفهٔ مشارالیهك بوخصوصه نظر دقتنی ایلك اولمق اوزره مصر والیلرندن (عبیدالله بن الحبحـاب۔ الموصلی) جلب ایلدی . موما الیه مصردن (هشـام) لك نزدینه کلمش وکندیسی ایله قونوشدیغی اثناده قیس قبیله‌سندن برقاچ خانه خلقنی مصره نقل ایچون مأذونیت ایسته‌مشدی . قبیلهٔ مذکوره‌دن اوچ بیك نفوسك مصره تحویل اقامتی ایله معاشلرینك مصر خزینه‌سندن تسویه‌سی خصوصنه طرف خلیفه‌دن مأذونیت ویرلمش ایسه‌ده بونلرك (فسطاط) ده اقامت ایتدیرلمامه‌لری توصیه ایدلمش ایدی . (ابن الحبحاب) نفوس مذکوره‌یی حوف شرقی (شرقیه ودقهلیه) وبالخاصه (بلبیس) جهتلرنده یرلشدیره‌رك زراعت ایله اشتغال ایتملرینی امرایلدی [۱] . دها صکره‌قبیلهٔ مذکوره‌دن برچوق نفوسك کندی کندیلرینه مصره مهاجرت وهمقبیله‌لری افرادینه التحاق ایتملرندن قیسیلرك مصرده‌کی مقدارلری چوغالمشدر .

بنی سلیم وبنی هلال : — بعضاً برخلیفه ویا براميرك قبائلدن برینك شرندن قورتولمق ایسته‌مسی اوقبیله‌نك شهرلره جلب ومدنیته ادخالنه باعث اولوردی . نته‌کیم ملوك فاطمیه‌دن (عزیز بالله) مضر بطوننددن اولان (بنی سلیم) و (بنی هلال) حقنده اویله برباعث ایله حرکت ایتمش ایدی. مذکور ایکی بطن مشارالیه (عزیز بالله) لك زمان حاکمیتی اولان دردنجی عصر

[۱] مقریزی ۸۰ ج ۱

هجری‌یه قدر سیار اهل بادیه‌دن اوله‌رق امرار حیات ایتمشلردی . محل اقامتلری حجازك آرقه‌سنده ونجد قطعه‌سنك بری طرفنده ایدی . (بنی سلیم) نجدك مدینه جهتنده و (بنی هلال) دخی (طائف) ك یاننده نجدك جبل غزوان طرفنده اقامت ایتمکده ایدیلر . قیش ، یاز یایدقلری کوچلر اثناسنده عراق وشام قطعه‌لری اطرافنده طولاشه‌رق کوی وقصبه‌لره غارتلر اجرا ، یوللری قطع و آسایش مملکتی اخلال ایدییورلردی . حتی بعضاً (بنی سلیم) موسم کونلرنده (مکه) ده وزیارت ایامنده (مدینه) ده حجاج مسلمینه دخی تعرض ایلیورلردی . دها صکره (قرامطه) نامیله ظهور ایدن جماعته بالالتحاق قرمطیلر ایله برلکده مملکته فنالق یاغدیردقلری حالدهٔ خلفای عباسیه بونلرك تنکیلندن عاجز قالمشلردی . مصر حاکمیتی مشارالیه (عزیز بالله) ه انتقال ایتدیکی زمان شام قطعه‌سی قرامطه‌نك نتیجهٔ تغلبنه کچمش ایدی . (عزیز بالله) شام قطعه‌سنی قرامطه‌نك الندن استرداد و کندیلرینی بحرینده کائن اولان کویلرینه اجلا ایتدی. (بنی هلال) و (بنی سلیم) دن اولان طرفدارلرینی‌ده دفع شر مقصدیله مصره نقل و صعیدده نیل نهرینك جهت شرقیه‌سنده اسکان ایلدی. فقط بونلر بوراده دخی راحت طورمدیلر ، بر چوق فنالقلر ارتکاب ایتدیلر . خلفای فاطمیه بو فنالقلری کوردکلری حالده ناچار مدارات ایله فنالقلرینك منعنه چالیشیرلر وکندیلرندن قوتولمق ایچون فرصت آرارلردی . برقاچ سنه صکره فاطمیلرك (افریقیه) ده‌کی والیلرینك اعلان عصیان ایله دولت عباسیه‌یه التحاق وخلیفهٔ فاطمینك اسمنی خطبه ، طراز ورایاتدن اخراج ایتدیکی خبری قاهره‌یه واصل اولدی . بوخبر اوصره‌ده مقام حاکمیتده بولنان ملوك فاطمیه‌دن (مستنصر بالله) ه بیوك بر تأثیرده بولندی . اودورك وزیری (حسن بن علی) مارالذکر بنی هلال و بنی سلیم مشایخنك انعام و احسانلر ایله کوکللری خوش ایدیله‌رك افریقیه ولایتی امور حکومتنك انلره تفویض اولنمسنی مناسب کوردی . چونکه اوولایت ذاتاً الدن چیقمش ایدی. بوباغیلر اوراره کیدوب موفق اولورلر ایسه هم مصردن اوزاقلاشدیرلمش ، هم ولایت اعاده ایدلمش اوله‌جقدی . موفق اوله‌مازلر ایسه بونلرك دفعی هرحالده برکار ایدی . خلیفه بوفکره موافقت ایتدیکندن وزیر بالذات ٥٤١ سنهٔ هجریه‌سنده انلرك یوردلرینه کیده‌رك مغربه حرکتلری ایچون ترغیباتده

بولندی . مرقوملر بوترغیباتدن ممنون اولدیلر. درحال نیلی کچدیلر. (برقه) یه وارەرق فتح ایتدیلر . بونلرك حرکتلرندن صکره (دیاب) و (زغب) قبائلی بطوننددن دیکر عربان اله اموال غنائم کچیرمك فکریله کندیلرینه التحاق ایلدیلر . ایشته بوتاریخدن صکره مذکور قبائلك مقری افریقیه اولدی . بتون اویرلری کندی آره‌لرنده تقسیم ایلدیلر [١] .

اندلس قطعه‌سنك اکمال فتحندن‌صکره اوراره مهاجرت ایدن عربلری‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز . قطعهٔ مذکوره منبت وهوادار برقطعه اولدیغندن شام وسائره عربلری اوطرفلره مهاجرته قوشمشلردی . عدنانی وقحطانی برطاقم قبائل اومیانده داخل اولمق اوزره آحاد واشرافدن برچوق عربلر اندلسه مهاجرت ایتمشلر ، مملکتی اولاد واحفادلرینه ترك ایلمشلردی [٢] . هرقبیله اقلیم ومرعاده اسکیده بولندیغی یره مشابه موقعلره قونازدی. امویلرك زماننده وقوع بولان محاربات اثناسنده برطرفه مظاهرت وامثالی کبی مقصدلر ایله بریردن دیکر یره پك چوق قبائل وبطونك مهاجرتی‌ده نظر دقتدن دور طوتمامق اقتضا ایدر .

اسلامیتده کوله‌لر وموالی

کوله‌لر وموالی دولت اسلامیه‌ده بیوك بر موقع طوتەرق دولتك امور سیاسیه وعسکریه‌سی ایله علوم ومعارف وادبیات کبی احوال سائره‌ده بر تأثیر مخصوص اجرا ایلدکاری جهتله بونلر حقنده برطاقم خصوصی فصللر یازمقلغمز لزومسز عد ایدلمامیدر .

اسلامیتده استرقاق (اسارت)

زمان جاهلیتده عربلرده بولنان استرقاق اکثریتله حرب ویامبایعه‌ایله وقوع بولان اسارتدن عبارت ایدی . اسلامیتدن صکره ایسه ، باخصوص فتوحات اسلامیه اثناسنده ، استرقاق علی الاکثر حرب ایله وقوع بولیوردی . چونکه او فتوحات اثناسنده جریان ایدن محاربه‌لرده اسلاملرك النه پك چوق

[١] ابن خلدون ١٤ ج ٦ [٢] نفح الطیب ١٣٧ ج ١

اسیر دوشویوردی . اسلاملر بر اردوبی مغلوب ، یاخود بر شهری فتح ایتدکجه آدملرینی ، قادینلرینی ، چوجقلرینی اسیر ایدرلر و بونلری اموال غنائم ایله برابر کندی آره‌لرنده تقسیم ایلرلردی. اسیرلرك مقداری پك‌چوق ایدی. حتی بعضاً یالکز برمحاربه‌ده اون بیکلردن زیاده اسیر آلینیردی. بو اسیرلر الهکنجه بویونلرینه مهر باصیله‌رق حصه حصه تقسیم اولنوردی . بعضاً برعرب سواریسنه یالکز برمحاربه‌ده یوزر اسیر و جاریه حصه دوشردی . بوسایه‌ده بر آدمك نزدنده مرور زمان ایله بیك ویا دها زیاده کوله اجتماع ایدردی [۱] . امرانك نزدنده بالطبع دها زیاده کوله بولنوردی . کوله‌لر بالخاصه خلفای راشدینك دورندن صکره چوغالمشدی . حضرت عثمان بیك کوله‌یه مالك ایدی [۲] .

محاربه‌لرده اله کچن اسیرلرك مقداری پك چوق اولدیغی زمان علی الاکثر اموال غنائم حصه‌لره تقسیم ومستحقینه توزیع ایدلمه‌دن اول اسیرلر طوبدن صاتیلیردی. هر اسیرك قیمتی یوز ویابیك درهم ویا دها زیاده ویا دها نقصان اولمق اوزره مزایده‌یه چیقاریلیردی . بعضاً یالکز برمحاربه اسیرلرینك فروختی برقاچ آی‌سورردی. اسیرلری واموال غنائمی الکچوق اولان‌فتوحات اندلسده وقوع بولمشدر . روایته کوره مذکور قطعه‌ده اسلاملر طرفندن احراز اولنان برمظفریت نتیجه‌سنده اله کچن اسیرلرایله اموال غنائمك فروختی آنجق آلتی آیده اکمال‌ایدیله‌بیلمش‌ایدی [۳] . آناطولیده کائن اولوب‌خلفای عباسیه‌دن (معتصم) طرفندن ۲۲۳ سنهٔ هجریه سنده فتح اولنان (عموریه) Amorium محاربه‌سندن صکره اسلاملرك النه او قدر چوق اسیر دوشمش ایدی‌که بونلری بازار دادوستادده سرعتله الدن چیقارمق ایچون بشر ، اونر صاتیلغه چیقارلمش ایدی [٤] . کذلك اندلسده ۵۹۱ سنهٔ هجریه‌سنده وقوع بولوب اهمیتجه (زلاقه) محاربهٔ مشهوره‌سندن کیری قالمیان (اراك) محاربه‌سنده اسلاملرك النه او درجه چوق اسیر واموال غنائم کچمش ایدی که اسیرك قیمتی بر وقلیجك بهاسی یاریم درهمه تنزل ایتمش ایدی [۵] .

اسلاملر قهراً فتح ایتدکاری شهرلری ؛ حاوی اولدقلری انسانلر ، حیوانات ، باغچه‌لر ، نهرلر ، آغاچلر ایله برابر فاتحلرك مالی عد ایدرلردی.

[۱] ابن الاثیر ۱٤۷ ج ٤ [۲] دمیری ٤۹ ج ۱ [۳] نفح الطیب ۲۱۳ ج ۱
[٤] ابن الاثیر ۱۹۹ ج ٦ [۵] نفح الطیب ۲۰۹ ج ۱

امویلر بو قاعده‌یه کوره تطبیق حرکتده پك ایلری کیتمشلردی . حضرت عثمان زماننده بصره والیسی اولان صحابه‌دن (سعید بن العاص) ك : « سواد قطعه‌سی قریشك بوستانیدر » ومشهور (عمروبن العاص) ك دخی مصرده کائن (خربتا) امیرینه: « سز بزم خزینه‌مزسکز الخ . » دیملری مدعامزی مؤیددر . (عمرو بن العاص) مصری قوهٔ قاهره ایله فتح ایدلمش عد ایلیوردی . امویلر دخی بوخصوصده عین فکرده ایدیلر . « مصر قوهٔ قاهره ایله فتح ایدلمشدر . اهالیسی کوله‌لرمزدر . انلره نه ایستر ایسه‌ك یاپه‌بیلیرز » دییورلردی [۱] .

عساکر اسلامیه‌نك نفرات قسمی اموال غنائمدن حصه قبیلندن آلدقلری اسیرلری بسلامکدن علی الاکثر عاجز بولندقلرندن انلری صاتوب اثمانی آلیرلردی . اوحالده حرب اسیرلری اقربالری طرفندن فدیه ایله تخلیص ، یاخود صاحبلری طرفندن برسبب اوزرینه آزاد ایدیلنجه‌یه قدر کوله اوله‌رق امرادن بشقه کیمسه‌نك نزدنده ابقا ایدلازدی .

بعض والیلرك وبالخاصه افریقیه ، ترکستان ومصر والیلرینك بولندقلری ولایتلرك خراجندن برقسمنی اسیر ایله تأدیه ایلری اسلاملرده حرب اسارتندن بشقه برمنبع اسارت تشکیل ایتمکده ایدی [۲] . بربریلردن بعض غیرمسلملر وامثالی جزیه‌یه بدل کندی اولادلرندن اسیرلر تقدیم ایلیورلردی [۳] . فی الاصل اسیر اولوب اثنای محارباتده اسلاملرك النه اموال غنائم ایله برابر کچن اسیرلر ایسه بشقه‌در .

اسلامیتده حرب اسیرلرینك احکامنه کلنجه خلیفه (یاخود انك مقامنه قائم اولان ذات) دردت شیده مخیر ایدی : اسیرلری قتل ایتمك ، یاخود کوله اتخاذ ایتمك ، یاخود بر فدیه ویا دیکر اسیرلره مقابل اسارتدن قورتارمق ، یاخود فدیه‌سز سبیللرینی اطلاق وحریتلرینی اعاده ایتمك . اسیرلر قبول اسلامیت ایدرلر ایسه آرتق قتللری جائز اولمازدی . فقط ینه خلیفه دیکر اوچ شیده مخیر قالیردی [٤] . اوشیلرده زمان واحوالك مقتضیاتنه کوره حرکت ایدیلیوردی . حرب اسارتی ویا مبایعه وسائره صورتلریله کوله‌یه مالك اولان کیمسه

[۱] ابن الاثیر ۲۷۹ ج ۲ [۲] مقریزی ۳۱۳ ج ۱ [۳] ابن الاثیر ۱۳ ج ۳ [٤] ماوردی ۱۲۵

اوکوله‌یی کندی خدمتنده ابقا ایتمك ، یاخود صاتمق ، یاخود آزاد ایتمك حقوقنه مالك ایدی. هرکیم کوله آزاد ایدر ایسه کوله‌نك ولاسی انك اولوردی. آزاد ایتمك ایچون برچوق اسباب واردی. اسلامیتده کوله آزاد ایتمك ایچون اك مهم سبب کوله‌لرك صلاح وتقوی صاحبی اوملری و احکام دینی محافظه‌یه غیرت کوسترملری ایدی. برکوله اسلامیتی قبول ایله صلاح حال و آثار تقوی کوستریر ایسه افندیسی انی آزاد ایدردی . حضرت (عمر بن الخطاب) ك مخدومی (عبدالله) بوصورتله بیك کوله آزاد ایتدیکی کبی [١] محمد بن سلیمان دخی ۷۰,۰۰۰ کوله وجاریه آزاد ایلمش ایدی. بعضاً بریمینی ابطال ، برنذری ایفا ، برثوابه نائلیت ، برنعمت الٰهیه‌نك قدرینی تقدیر ایتمك وامثالی مقصدلر ایله کوله آزاد ایتمك عادت ایدی . ارباب تقوی وصلاحدن بعضلری اللهك حسن رضاسنی استحصال ایتمك اوزره کوله صاتون آلوب آزاد ایلیورلردی. مشاهیر شعرادن (عمر بن ابی ربیعه) اختیارلادیغی صره‌لرده شعر سویلمکدن توبه ایتمش وتوبه‌سندن رجوع ایتاملك اوزره نظم ایده‌جکی هربیت ایچون برکوله آزاد ایتمکه یمین ایلمش ایدی. برقاچ دفعه بویمینی طوته‌میه‌رق شعر سویلدیکندن هربیت ایچون برکوله آزاد ایتمش ایدی [٢] . کوله‌لری جهاده تشویق مقصدیله آزاد ایتمك دخی عادت ایدی . نته‌کیم ملوك امویه‌دن (هشام بن عبدالملك)ك زماننده خلیفهٔ مشارالیهك زوجه‌سی (ام حکیم بنت یحیی بن الحکم)، وبالذات خلیفه‌یه اهدا ایتدیکی ایکی کردانلق سایه‌سنده (خراسان) ه والی اولان (جنید بن عبدالرحمن) ترك خاقانی ایله (شعب) موقعنده اجرا ایتدیکی محاربه‌ده قتال کسب شدت ایلدیکی اثناده « هرهانکی کوله محاربه‌ده یارارلق کوستریر ایسه اوکوله حردر » دییه باغیرمشدی . کوله‌لر شایان حیرت برشجاعتله حرب ایتمشلر ، نتیجه‌ده دشمن فراره مجبوراولمشدی[٣] . برچوق دفعه دشمنك نزدنده بولنان کوله‌لر آزاد ایدلمك وعدی ایله نصرت ومظاهرتلری تأمین اولنوردی. نته کیم حضرت نبی (طائف)ك محاصره‌سی کونی اویله یاپدی. «هرهانکی کوله تحت حصارده بولنان دشمنی براقوب بزمه کلیر ایسه حردر» دیدی[٤]. اسلاملر ممالکی فتح ایتدکلری صره‌ده او مملکتلرده بولنان کوله‌لره ــ اسلام

[١] ابن خلکان ٢٤٧ ج ١ [٢] اغانی ٦٤ ج ١ [٣] ابن الاثیر ٧٨ ج ٥
[٤] المعارف ٩٧

اولورلر ایسه ــ آزاد ایده‌جکلرینی وعد ایدییورلردی. کوله‌لرك برقسمی حربك
ختامنده تکرار دین اصلیلرینه رجوع ایتمك اوزره اسلام اولیورلردی.
فقط بالآخره بونلراسکی دینلرینه دونمك ایسته‌نجه مرتد عد ایدیله‌رك حربلری
واجب صاییلیوردی.

مع مافیه اسلامیت کوله‌لر ایچون بیوك بر نعمت ایدی. حضرت پیغمبر
« کوله‌لری طاقتلری فوقنده شیلر ایله مکلف قیلمیکز. سز نه ییورسه‌کز
کوله‌لرکزه‌ده او یمکدن ییدیریکز » دییه‌رك کوله‌لر حقنده شفقت و مرحمتی
وحسن معامله‌یی توصیه ایلشدر [۱]. « سزدن بر کیمسه کوله‌م وجاریه‌م
دیمسون. اوغلم، قیزم دیسون » سوزلری‌ده اقوال شریفهٔ نبویه‌دندر.

قرآن عظیم‌الشانده: « واعبدوا الله ولاتشرکوا به شیئاً وبالوالدین احساناً
وبذی‌القربی والیتامی والمساکین والجار ذی‌القربی والجار الجنب والصاحب
بالجنب وابن‌السبیل وما ملکت ایمانکم ان‌الله لایحب من کان مختالاً فخورا »
بیوریلیورکه اللهك عبادتنه ترغیب وشرکدن تحذیردن صکره‌ابوینه، اقربایه،
ایتامه، مساکینه، قومشولره، یقین دوستلره، یول مصارفنی تدارکدن
عاجز یولجیلره، کوله وجاریه‌لره رفق واحسان ایله معامله اجراسی، تکبر
وتجبردن حذر ایدلمسی توصیه ایدیلیور. اسلامیت کوله اصحابنه بویله‌جه رفق
واحسان ایله معامله‌یی توصیه ایتدیکی حالده دیکر طرفدن کوله‌لره دخی صلاح
وتقوانی، حسن عبادتی توصیه‌ایلیور [۲]. بالخاصه اسلام عربلر«لاسبأ فی‌الاسلام
ولارق علی عربی فی‌الاسلام — اسلامیتده اسارت یوقدر (اسلام‌اسلامی حرباً
اسیر یاپاماز). هیچ بر عرب اوزرینه اسلامیتده اسارت تحمیل ایدیله‌مز »
حدیث شریفی ایله اسارته دوشمکدن قورتارلمشدر. کوله‌لر حقنده جاری
اولان احکامه کوره کوله‌لر حرلره یاپیلان معامله‌نك نصفی ایله معامله
اولنورلردی. مثلا کوله ضرب جزاسنی موجب برقباحت یاپار ایسه اکا؛ عین
قباحتده حرلره آتیلان شرعی دایاغك نصفی آتیلیردی [۳]. بالعکس باعث
مکافات بر فعلده بولنور ایسه مکافات؛ صاحبنك اولوردی. فتوحات اثناسنده
ممالك مفتوحه اهالیسندن اسلاملرك النه اسیر دوشن کوله‌لر خرستیان، یهودی،
مجوسی، صابئ، سامری وسائره‌دن متشکل بولنوردی. بونلر یااقرباوتعلقاتلری

[۱] مقریزی ۱۳۷ ج ۱ [۲] بخاری ۵۹ ج ۲ [۳] اغانی ۱۵۲ ج

طرفندن فدیه ایله اسارتدن قورتاریلیردی ، یاخود اسلاملر طرفندن بعض اسیر تجارینه صاتیلیردی . یاخود اوه اشیا آلمق ، دوه ویامواشی رعی‌ایتمك ، یای یونتمق ، اوق آتمق ، محاربه‌لر اثناسنده یرلره دوشن اوقلری طوپلامق ، شعر حفظ وروایت ایتمك ، قرآن ویا حدیث حفظ ایتمك وسائره خدمتلرنده قوللانلق اوزره اسلاملرك معیتلرنده براقیلیردی . بر کوله‌نك قیمتی بیلدیکی صنعت وحائز اولدیغی مهارته کوره مختلف بولنوردی . هیچ برصنعت بیلمین کوله یوز دیناردن فضله دکمزدی . دوه رعینه مقتدر وبوصنعتده ماهر برکوله ۲۰۰ دینار قیمتنده‌ایدی . اوق ، یای یاپمق ، مهارتله اوق آتمق بیلن کوله‌نك قیمتی ٤۰۰ دینار ایدردی . شعر حافظ وراویسی ایسه آلتی یوز دیناره صاتیلیردی . ایشته بنی امیه دورینك اورته‌لرنده کوله‌لرك اثمانی بوراده‌لرده ایدی [۱] .

(قن) نامیله معروف اولوب اراضینك زراعتیله اشتغال ایدن کوله‌لره کلنجه بونلر کویلره مخصوص ایدیلر. کویده مقیم چفتچی‌یه (فلاح‌فرار) نامی ویریلیردی . چفتچینك اراضیسی مقاطعه صورتیله برکیمسه‌یه ویریلیر ، یاخود برینه صاتیلیر ، یاخود فتح وسائره صورتلریله بر کیمسه‌نك عهده‌سنه انتقال ایدر ایسه اواراضیده بولنان چفتچی اراضی‌یه تابع اولور و(عبدقن) ـ دائما کوله ـ حکمنه کیرردی. بونوع کوله‌لر ـ صاحبلری آرزو ایتسه‌لر بیله ـ فروخت‌ویا آزادایدیله‌مزلردی. مادامت الحیاةبونلر کوله قالیردی. کندیلرندن صکره چوجقلری‌ده کوله اولورلردی . اراضی کیمك ایسه ، کیمه مقاطعه ویرلمش ایسه انك کوله‌لری عد ایدیلیرلردی . جاهلیتده کوله‌لر حقنده دها اول یازدیغمز بحثده‌ده بوخصوصه دائر بعض معلومات ویرمش ایدك .

اسلامیده موالی

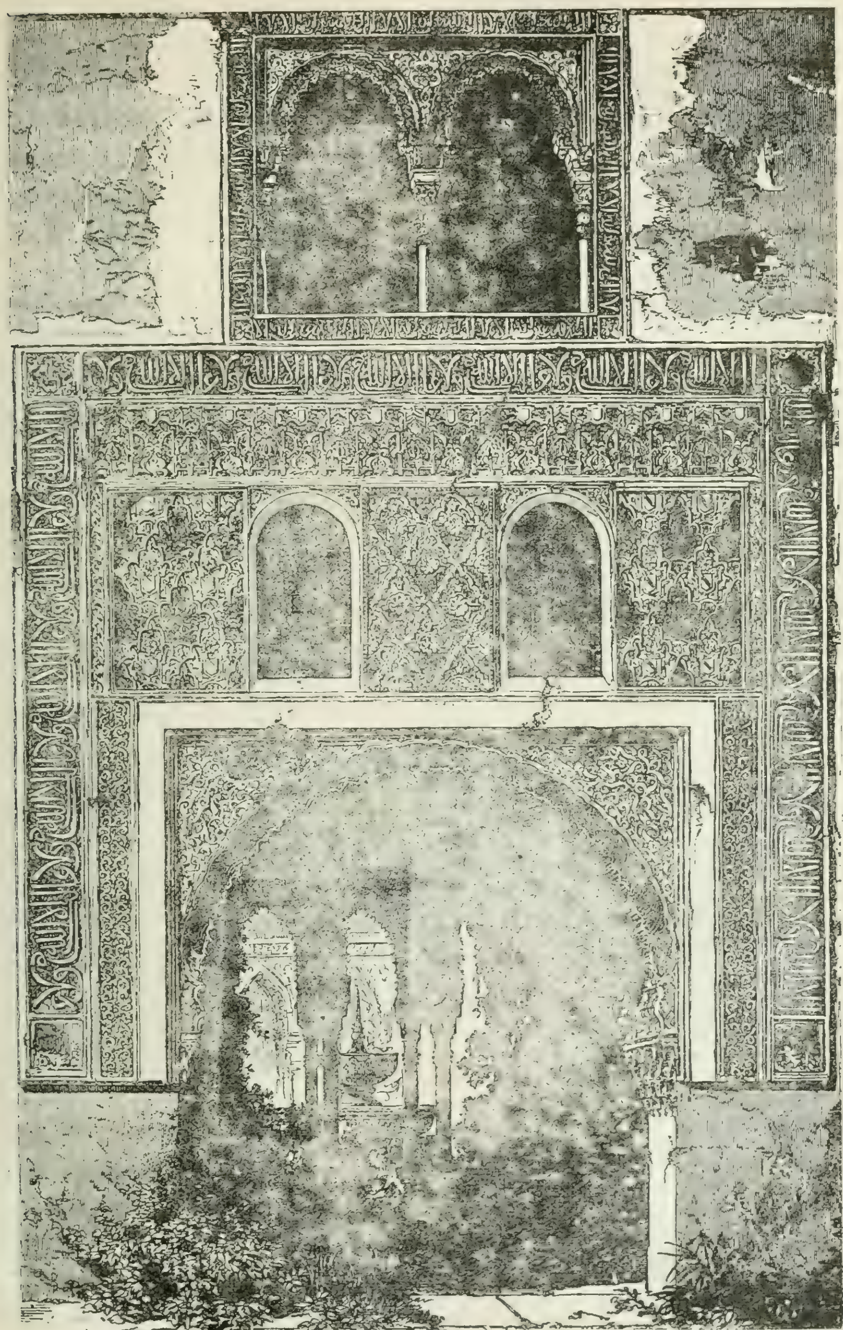
اسارتده قالمش اولانلر اسلامیتی قبول ایدرلر ایسه علی‌الاکثر اسارتدن تخلیص کریبان ایلرلردی . چونکه اسلاملر اسلامیته داخل اولان کوله‌لری ، بوحسن حرکته مکافاةً ، علی الاکثر آزاد ایدرلردی . هرهانکی کوله آزاد

[۱] ۱۲۳ ج ۱

اولنورایسه « مولی » اولوردی . عربلرك اسارتندن استنکاف ایدلدیکی ایچون
موالی عربلردن اولمیان اسلاملردن تشکل ایلیوردی . دها صکره امویلر
« مولی » لفظنی عرب اولمیان هرمسلمه اطلاق ایتدیلر . « موالی » دیدکلرنده
مجوسی ویا ذمی ایکن اسلام اولان ، یاخود وقتیله عربلره التجا ایدن فرسدن
وسائره‌دن اولان اسلاملری مراد ایدرلردی . بونلره « حمرا » نامنی دخی
ویریبورلردی . « حمرا » لفظندن موالی دیمك ایسترلردی . قاموسده « حمرا »
لفظی عجم طائفه‌سنه ، یعنی عرب مقابلی اولان جنس انسانی‌یه اطلاق اولنور .

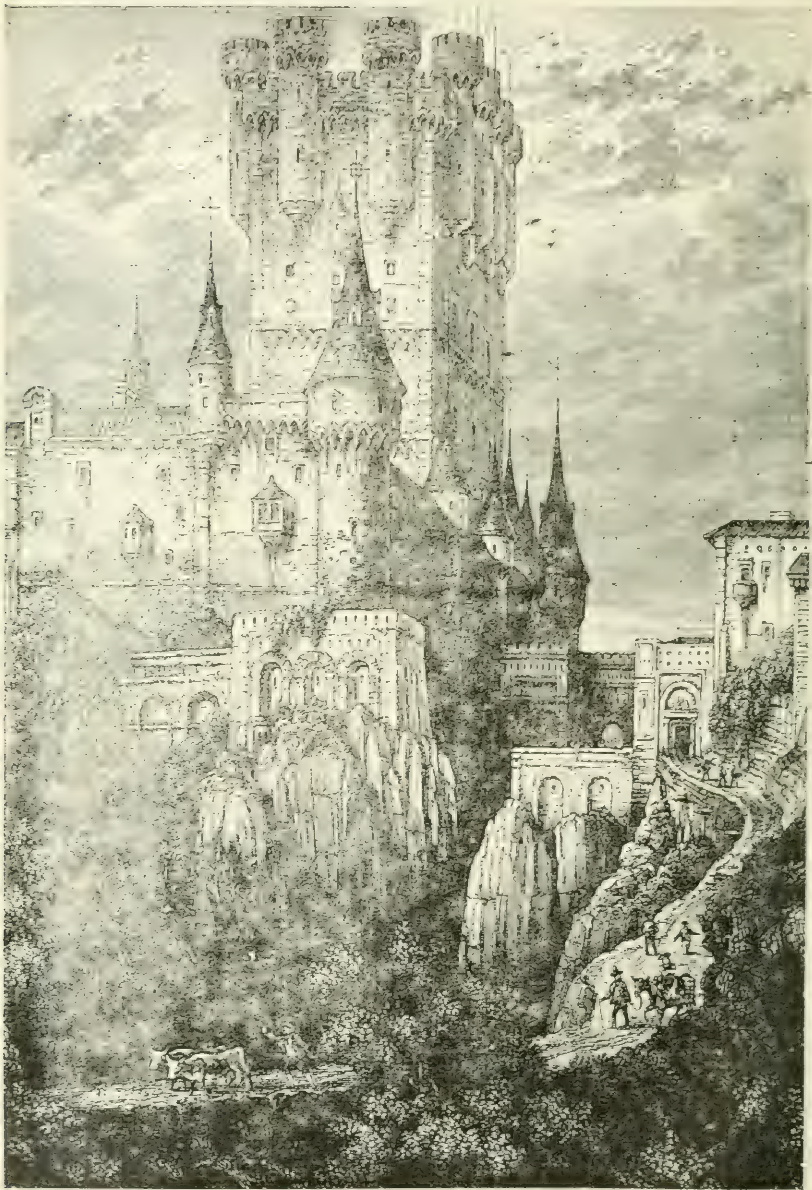
اسلامیت دورلرنده موالی هیئت اجتماعیه‌ده بر صنف مخصوص تشکیل
وتاریخ اسلامده بیوك بر موقع اشغال ایلشلردر . « مولی القوم منهم — برملتك
مولالری او ملتدندر » [١] و « من ادعی الی غیر ابیه او تولی غیر موالیه
فعلیه لعنة‌الله والملائکة والناس اجمعین — هرکیم کندی پدرندن بشقه‌سنی ادعا ،
یاخود کندی مولالرینك غیرینی اختیار ایدر ، اکا اللهك ، ملائکه‌نك وناسك
عموماً لعنتی اولسون » [٢] اقوال نبویه‌سنه نظراً موالی‌یی عصبیت عربیه
نوعندن عد ایتمك جائزدر . عربلرده بر آدمك اقربا وتعلقاتی موالی وذراری
(نسل واولاد) دن عبارتدی . بر انسان کندی اوز اوغلنه اعتماد ایتدیکی
قدر آزادلیسنه‌ده اعتماد ایده‌بیلیوردی . چونکه انی سودیکی ایچون آزاد
ایتمش ایدی . آزادلی‌ده افندیسنك عتقنی بر منت ونعمت بیله‌رك کندی اصل
نسبنی براقیر ، افندیسنه انتساب ایدر ، آرتق اکا فلان فلانك مولاسی
(آزادلیسی) دینیلیردی . اکا فلان فلانك اوغلی دینیلمزدی . یاخود آزادلی ؛
افندیسنك قبیله‌سنه انتساب ایدردی . مثلا اوائل اسلامده الك مشهور مغنیلردن
اولان (ابن سریج) ه بنی نوفلك مولاسی ، (محرز) ه عبدالدارك مولاسی ،
(حکم الوادی) یه ولید بن عبدالملکك مولاسی ، (ابن عباد) ه بنی مخزومك
مولاسی دیرلردی . وقس علیه . بناءً علیه بر آزادلینك کندیسنی آزاد ایدن
افندیسنه ارتباطی — باخصوص افندیلرینك خانه‌لرنده یاشایان آزادلیلرك ارتباطی —
پك قوتلی ایدی . مع مافیه علی الاکثر موالی افندیلرینك خانه‌لری خارجنده بر ر
ایش ایله مشغول اولورلردی . فقط حرب ظهور ایدر ایسه بو آزادلیلر
افندیلرینك بیراغی آلتنده اجتماع ایدرلردی .

[١] العقد الفرید ١١١ ج ٢ [٢] ابن هشام ٧٧ ج ٣ والبیان ١٦٤ ج ١

اندلسده الحمرا سرایی مناظرندن

موالینك اسلامیته وقوع بولان خدمتلری پك بیوكدر . زیرا قرآن

(عرب — اسپانیول طرز معماریسنده) اسپانیاده سقوویه شهرنده (القصر) سرایی

حافظلریله تفسیر ، لغت ، شعر وسائره علماسنك وتابعینك اكثری بونلردن

تشکل ایتمش ایدی . عربلر بوعلملره بدل سیاست وریاستله ، احراز حاکمیت ایچون بربرلرینه رقابت وخصومتله مشغول ایدیلر [۱] . اسلامیتك صدراولنده عربلره خدمت ایدن موالینك قسم اعظمی فارس وسائره ممالکندن آلنان فیء وغنائم حربیه میانده‌کی چوجقلردن ایکن اسلاملرك النده تربیه کورمش، کندیلری ویا چوجقلری اظهار اقتدار ایلمشلردی . اعیان صحابه‌دن ومشاهیر غزاة اسلامدن (خالد بن الولید) کوفه‌نك غرب جهتنده وانبار قربنده‌کائن اولان (عین التمر) قصبهٔ قدیمه‌سنی فتح ایتدیکی زمان مذکور قصبه‌نك کلیساسنده قرق‌قدر چوجق انجیلك حفظی ایله‌اشتغال ایتمکده‌ایدی . (خالد) بوچوجقلری اغتنام ایدرك (مدینه) ده حضرت (ابوبکر) ه کوندردی . (ابوبکر) بونلری حربده حسن خدمتلری کورولنلره اموال غنائم جمله‌سنده توزیع ایلدی . اسلامیتی قبول ایتدکدن صکره صاحبلری طرفندن آزاد اولنان ایشته بو قرق مولانك اولادندن بر طاقم ذوات یتشدی‌که سیاست ، حرب، علم ودینده اسلاملرك پك‌بیوك مظاهرلری اولمشلردی. مغرب واندلس فاتحی مشاهیر غزاتدن وکبار تابعیندن (موسی بن نصیر) اوبیوك مظاهرلر جمله‌سندن ایدی . چونکه‌پدری او قرقدن ایدی . کذلك تعبیر رؤیاده مهارت صاحبی اولان بصره رواتندن وتابعیندن (محمد بن سیرین) دخی اوجمله‌دندر. چونکه پدری انلردندی . حضرت (عثمان بن عفان) ك آزادلیسی (حمران) دخی او قرقك اولادندن ایدی [۲]. بونلردن ماعدا سیرت نبویه‌یی الك اول ضبط وتحریر ایدن مورخین اسلامدن (محمد بن اسحق) دخی اوذواتدن ایدی . چونکه انك بیوك پدری (یسار) اوقرقدن ایدی [۳]. اصللری فتوحات اسلامیه صره‌سنده ویا دها صکره اسلاملر طرفندن اسیر ایدیلن چولق چوجقدن اولان سائر مشاهیر موالی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز .

مثلا مشاهیر تابعیندن اولوب (عبدالملك بن‌مروان) ك زماننده خراسان والیلکنده بولنان (مهلب)ك پدری (ابو صفره) [٤] عمانده کائن (دبا) ده حضرت (ابوبکر)ك زماننده مرتدلر ایله وقوع بولان محاربه‌لر اثناسنده اسیر آلنان چولق چوجقدن ایدی . مشاهیر علمادن وشعر راویلرندن

---

[۱] کتابمزك اوچنجی جلدی . [۲] ابن‌الاثیر ۱۹۲ ج ۲ [۳] ابن ـ لمکان ٤٨٣ ج ۱ والمعارف ۱٦٨ [٤] اصلده سهواً (ابوصفر) دینیلیور.

اولان (حماد راویه) نك پدری صحابه‌دن (مکنف بن زید الخیل) طرفندن اله کچیریلان جولق چوجق اسیرلردن اولمق اوزره اصلاً دیلمی ایدی [١] .
مدینه‌ده ایلك عود چالان الك بیوك اسلام مغنیلرندن (سائب خاثر) ك اصلی فارس ممالکندن آلنان اونوع اموال غنائمدن ایدی . مشاهیر شعرادن (مروان ابن ابی حفصه) نك پدری دخی (اصطخر) اسیرلرندن یهودی ایدی [٢] .
مشاهیر لغویوندن (هروی) بادیه‌ده یتیشمش برطاقم عربلرك حصه‌سنه دوشن براسیر ایدی [٣] . قدمای نحویونك سرآمداننده اولان (ابن اعرابی) نك پدری‌ده سندلی برکوله ایدی . اعاظم شعرای عربدن (ابودلامه) کوفه‌لی ، اسوداللون برآدم ایدی . بنی اسد قبیله‌سندن برآدمك کوله‌سی ایکن آزاد ایدلمش ایدی [٤] . اسلامیتده سائر علوم ومعارف اربابنی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز . (کتابمزك اوچنجی جلدینك ٩١ نجی صحیفه‌سنه مراجعت بیوریله)
کبار تابعیندن ومشاهیر اتقیادن (حسن بصری) نك پدری دخی حضرت (ابوبکر) ك زماننده ایرانیلر ایله وقوع بولان (تنی) محاربه‌سی اثناسنده اسلاملرك النه کچن اموال غنائمدن اوله‌رق خرستیان برکوله ایدی [٥] .
بعضاً مولی خاندان واصیل برعائله‌دن ایکن اسارتله کوله اولمش ، فدیه ویرمکه موفق‌اوله‌مامش کیمسه‌لردن‌ده اولوردی . خلفای عباسیه‌دن (منصور)ك بعض آزادلیلری (مرازبه) نامیله معروف اولان ایرانلی رؤسا وبکلرك اولادندن‌ایدیلر [٦] . کذلك کندیسندن احادیث شریفه روایت اولنان (ابو علی بن بذیمه) ایله (مطلب بن زیاد) ك بیوك پدری (ابوزهیر) ك اصللری (مدائن) محاربه‌سنده اسیر ایدیلوب فاتح نامدار (سعد بن ابی وقاص) طرفندن صحابه‌دن (سمرة بن جناده) یه اهدا وصحابیٔ مشارالیهك اوغلی (جابر) طرفندن آزاد اولنان ایران شهزاده‌لرندن ایدیلر [٧] . صحابه‌دن وقدمای مهاجریندن (ابوموسی الاشعری) فارس قطعه‌سنده کائن (بیروز) محاربه‌سی غنائمندن (دهاقین) نامیله معروف اولان کوی رؤساسی اوغللرندن آلتمش چوجق سچه‌رك بونلرك بعضلرینی اسلامره توزیع ایتمش ایدی .

[١] المعارف ١٨٣ [٢] اغانی ٢٦ ج ٩ [٣] ابن خلکان ٥٠١ ج ١
[٤] اغانی ١٢٠ ج ٩ [٥] ابن‌الاثیر ١٤٨ ج ٢ [٦] اغانی ٨ ج ٢٠
[٧] المعارف ١٠٣

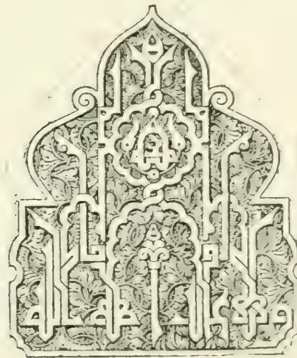
بونوعدن چوجق اسراسندن اولوب اقربا وتعلقاتلری طرفندن فدیه ایله قورتاریلانلر ایسه بشقه ایدی [١] .

خلفا کندی آزادلیلرینه پك زیاده اعتماد ایتدکلری ایچون انلره بتون ایشلرینی تودیع ایلرلردی . خلفای راشدینك حاجبلری (ماینجیلری) نك اکثری ـ اصللرینك فارسی ، دیلمی ، حبشی ، رومی اولمسی نظر دقته آلنمقسزین ـ آزادلیلردن متشکل ایدی . حضرت (ابوبکر) ك آزادلیلرندن برنجیسی (بلال بن رباح) ایدی . مکه‌لی برآدمك حبشلی برکوله‌سی ایدی . (ابوبکر) انی بش اوقیه کموش ایله [٢] صاتون آله‌رق آزاد ایتمش ایدی. (بلال) مدینه‌ده ایلك اذان اوقویان ذاتدر . اسلامیتده بیوك بر مقامی واردر . حضرت (ابوبکر) ك دیکر آزادلیلری اولان (عامر بن فهیره) ، (ابونافع) ، (مرة بن ابی عثمان) وسائره دخی هپ اویله ایدیلر [٣]. خلفادن حضرت (عمر) ، حضرت (عثمان) ، حضرت (علی) ایله سائر کبار صحابه‌نك آزادلیلرینی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز . بونلر هپ افندیلرینك اغورنده فدای جانه حاضر ایدیلر . چونکه انلره قارشی بیوك برحس منت ایله متحسس ایدیلر . تاریخده هرعصرده وقوع بولمش بونوعدن پك چوق مثاللر واردر . اوجمله‌دن (امین) ایله (مأمون) آره‌سنده محاربه وقوع بولدیغی زمان اهواز والیلکنده بولنان (محمد بن یزید مهلبی) امینك طرفنی التزام ایتمش، و (اهواز) شهرینی (مأمون) ك قوماندانی اولان (طاهر بن حسین) ك استیلاسندن قورتارمق، امینه صادق و طرفدار براقمق ایسته‌مش ایدی. فقط هنوز استحکامات یاپمدن (طاهر) ك اردوسی بردن بره اوزرینه هجوم ایدرك کندیسنی صیقیشدیردی. بونك اوزرینه (محمد بن یزید) آزادلیلرینی طوپلایه‌رق «فکرکز نه‌در ؟... معیتمده بولنان عسکرك هر بری برطرفه قاچدی. انلردن هیچ بر خیر یوقدر . اللهك مقدراتی نه ایسه یرینی بولنجه‌یه قدر کندم بالذات میدان محاربه‌یه آتیلوب حرب ایتمکه قرار ویردم . هرکیم یانمدن کیتمك ایسترسه کیده‌بیلیر . اولمکه بدل برحیات قالمکزی آرزو ایدرم» دیدی . آزادلیلری ایسه : بزی اسارتدن آزاد، قدرمزی اعلا، یوقلق چکر ایکن رفاهیت وبولاغه مظهر ایتدکدن صکره سنی بوحالده براقوب کیدر ایسه‌ك

[١] ابن الاثیر ٢٣ ج ٣ [٢] براوقیه‌یدی مثقال، یاخود قرق درهمدر [٣] المعارف ٥٨.

انصافسزلق، کفران نعمت ایتمش اولورز. سندن‌صکره‌اوله‌جق دنیایه، یاشایشه لعنت اولسون » دییه‌رك قاچماق ایچون آتلرینك آیاقلرینی کسدکدن صکره میدان محاربه یه آتلدیلر . وجملةً تلف اولنجه‌یه قدر افندیلرینك اطرافنده حرب ایتدیلر [١] .

مع‌مافیه موالی بوقدر مهم وبیوك برموقع اشغال ایتمش ایکن ینه عربلردن آشاغی عد ایدیلیورلردی . اسلامیتك صدر اولنده‌آزادلیلره علم ودیانتله برابر اعتماد وامنیته محتاج اولان مناصب دولتدن برچوقلری‌توجیه وکندیلرینه بیوك معاشلر تخصیص اولنورسه‌ده [٢] مثلا قاضیلق کبی شان وشرفه، عصبیته محتاج اولان مناصب عالیه توجیه ایدلمزدی. چونکه بوکبی مناصب موالینك درجه‌لری فوقنده عد اولنوردی . حضرت عمر اعاظم علما وفقهادن (مکحول) ی قاضی نصب‌ایتمك ایسته‌مشدی. (مکحول): « حضرت‌نبی شرف ونفوذصاحبی اولانلردن بشقه بین الناس کیمسه قاضیلق‌ایتمسون بیورمشدر. بن‌ایسه آزادلی بر آدمم » دییه‌رك منصب قضایی قبول ایتمامشدی[٣] .

[١] ابن لاثیر ١٠٦ ج ٦ [٢] اغانی ١٦٣ ج ١٠ [٣] العقدالفرید ٨ ج ١

امويلرك دورنده دولتك سياستى

۱٤۱ سنه‌سندن ۱۲۲ سنه‌سنه قدر

يوقاريدن برى ويرديكمز معلوماتدن آكلاشلديغى اوزره خلفاى راشدين زماننده دولتك سياستى اتحاد عربى ايله عدالت ، رفق وبيوكلك اوزرينه تأسيس ايدلديكندن جهانك فتحى ، دولت اسلاميه‌نك تأسيسى ويكرمى، اوتوز سنه ظرفنده ربع مسكوندن قسم اعظمنك دائرهٔ اطاعته ادخالى سهولتله ميسر اولمش ايدى . بو دورده‌كى اسلاملرك رهبر حركاتى دين ايدى . سلاحلرى تقوى ، حقانيت ، كتاب وسنت احكامى ايله عملدن عبارت ايدى . غايهٔ امللرى دين اسلامك نشرى ايله آخرتده ثوابه نائليته مصروف ايدى . حكومتلرى انتخاب ومشورت ايله تشكل ايدردى . امويلرك سياستنده ايسه بوكا من كل الوجوه مخالف برطرز سلطنت كوره‌جكسكز .

خلافتك امويلره انتقالى

امويلر خلافته كوز ديكدكلرى زمان خلافت اسلاميه حضرت نبينك دامادى وعمزاده‌سى حضرت علينك عهده‌سنه كچمش ايدى . حضرت علينك جناب پيغمبره اولان قرابتنه ، تقوى ، شجاعت وعلم وعرفانه ، اسلاميتده‌كى سبقنه ، دين اسلامك تأييدى امرنده وقوع بولان خدمات عظيمه‌سنه بناءً اسلاملرجه خلافته اك حقلى ذات عد ايدلمكده ايدى . بو حقه رغماً (معاويه بن ابى سفيان) حضرت عليه رقيب چيقدى . دين اسلام ظهور ايتديكى زمان (معاويه) نك پدرى ايله برادرلرى بودينه اك شدتلى دشمنلردن ايديلر . بونلر

اسلامیته آنجق سکزنجی سنهٔ هجریه‌ده مکه‌نك فتحندن صکره داخل اولمشلردی.
اسلامیتی قبوللری‌ده جزیرة‌العربده اسلامیتك کسب قوت ایتدیکنی واکا قارشی
طورمق امکان خارجنده بولندیغنی کوردکدن صکره بالمجبوریه وقوع بولمش ایدی.
(معاویه) نك پدری (ابو سفیان) مکه اهالیسنك رئیسی ایدی .
حضرت نبی‌یه قارشی برقاچ موقعده محاربه‌ده بولنمش ، علناً اظهار عداوت
ایتمش ، ذم وطعنده بولنمش ایدی. اسلاملر اجرا ایتدکلری غزوه‌لرده احراز
مظفریتله قوت کسب ایتدکدن صکره مکه‌یی فتح ایتمك ایچون شهره یاقلاشد-
قلری زمان (ابوسفیان) ایله قریش ایلری کلنلرندن بعضلری اجرای تجسس
ایچون مکه‌نك خارجنه چیقمشلردی . حضرت نبینك عمجه‌سی (عباس)
بونلره راست کلدی . ابو سفیان ندامتدن الارینی اوغوشدوره‌رق حضرت
(عباس) ه : « برادر زاده‌ك حقیقةً بیوك براهمیت آلدی » دیدی . حضرت
(عباس) ابو سفیانه دخالت ایتمسی لزومنی کوستردی . (ابو سفیان) بشقه
برچاره بوله‌مینجه جناب نبی‌یه دخالت وعرض استیمان ایلدی . متعاقباً مکه
شهری اسلاملر طرفندن فتح اولندی . بونك اوزرینه (ابو سفیان) اسلامیتی
قبولدن بشقه برطریق نجات کوره‌مدیکندن کندیسی و (معاویه) داخل اولدیغی
حالده اوغللری اسلام اولدیلر . حضرت پیغمبر اسلامیتده ثباتلرینی تأمین ایتمك
اوزره کثرت بذل واحسان ایله بونلرك کوکللرینی تألیف وتسخیر ایتدی[١] .

امیه وهاشم اره‌سنده‌کی رقابت

(معاویه) نك طلب خلافت ایتمسی سببی زمان جاهلیته متصلدر . (بنی
عبد مناف) قریشك اك نامدار، اك کثرتلی، اك قوتلی بطوننندن ایدیلر. بونلر
بنی امیه وبنی هاشم اولمق اوزره ایکی فخذ تشکیل ایدییورلردی. (بنی امیه)
عددجه بنی‌هاشمدن دها زیاده ایدیلر . بونلرك قبل الاسلام (ابو سفیان) ك
پدری و (معاویه)نك جدی اولان (حیب بن امیه) یه منتهی بیوك ومعروف
برشان وشرفلری وار ایدی . موما الیه (حیب) فجار محاربه‌سنده رئیسلری
اولدیغی کبی ایکی فخذ آره‌سندده بیوك برجاه وشوکت صاحبی ایدی. حضرت

[١] کتابمزك برنجی جلدی

نبى بنى هاشمدن اولديغى حالده اسلاميت ظهور ايدنجه بنى هاشمك نفوذ اسلاميتله احراز ايتدكلرى اعتلا امويلره كران كلدى. امويلر اسلاميته قارشى بتون نفوذلرينى صرف ايتديلر ايسه‌ده موفق اوله‌مايلر . بو مقاومت تأثيريله حضرت نبى مكه‌يى ترك ومدينه‌يه التجايه مجبور اولمش ايدى . مدينه‌ده قحطانيه‌دن اولان انصار جناب پيغمبره نصرت ومظاهرت ايليه‌رك نائل موفقيت اولمسنه خدمت ايتديلر . عمجه‌سى (ابو طالب) ك وفاتى اوزرينه اوغللرى حضرت نبى ايله برابر مدينه‌يه مهاجرت ايتمشلردى . بونلردن صكره (ابو طالب) ك برادرى (حمزه)، دها صكره (عباس) ايله بنى عبد المطلبدن ديكرلرى وبنى هاشمك جمله‌سى مدينه‌ده حضرت نبى‌يه التحاق ايتمك اوزره مكه‌يى ترك ايتدكلرندن امويلر مكه‌ده رقيبسز قاله‌رق قريش آره‌سنده‌كى موقع رياست ونفوذلرى بيومش و (بدر) واقعه‌سنده قريشك سائر بطوننده اولان اعاظمك اكثرى مقتول دوشديكندن بالخاصه مذكور واقعه‌دن صكره نفوذ وسطوتلرى دها زياده آرتمش ايدى . (ابو سفيان) مكه‌ده بنى اميه‌نك الك شرفلى وممتازى وقريشك الك ايلرى كانى ايدى . (احد) واقعه‌سنده انلرك رئيسى و (احزاب) واقعه‌سى ايله دها صكره جريان ايدن وقعه‌لرده قوماندانرى ايدى . بالاده بيان ايدلديكى اوزره اسلاملر كسب شان وشوكتله مكه‌يى فتح و (ابو سفيان) استيمان ايدنجه حضرت نبى قريشى قوهٔ جبريه ايله مغلوب ايتمش ايكن عمومنه ايليكده بولنمغى حسن‌سياسته دها موافق كوره‌رك سبيللرينى اطلاق ايتمش وكنديلرينه « اذهبوا فانتم الطلقاء » ديمش ايدى. (معاويه) انلرك ميانده ايدى . عموماً اسلام اولديلر .

حضرت نبينك وفاتندن صكره حضرت (ابو بكر) مقام خلافته كلنجه چوقلرى بنى اميه‌دن اولان قريشليلر مشاراليهه مراجعت ومهاجرين وانصاردن دها آشاغى طوتولمش اولملرندن شكايت ايلديلر . (ابو بكر) : « اسلاميته كچ داخل اولديكز ؛ جهادده اخوانككزه يتيشيكز » جوابنى ويردى . قرشيلر مرتدلرك محاربه‌لرنده بولنديلر. متعاقباً حضرت عمر مقام خلافته كلنجه بونلرك باطناً نه دوشوندكلرينى حس ايدرك مدينه‌ده قالملرنده محذور كوردى . روملر ايله محاربه‌يه ، شام قطعه‌سنده اقامته كنديلرينى ترغيب و (ابو سفيان)ك اوغلى (يزيد) ى شامه والى تعيين ايلدى. (يزيد) ك شامه انتقالى ايله سائر قرشيلر

کندیسیله برابر کیتدیلر ، شامی ومیوه‌لرینی خوش بوله‌رق اوراده اقامت ایتدیلر. (یزید) وفات ایدنجه حضرت عمر انك یرینه برادری (معاویه) یی شامه والی تعیین ایلدی . حضرت عثمان ٢٣ سنهٔ هجریه‌سنده خلیفه اولنجه (معاویه) یی شام والیلکنده ابقا ایتدی . ایشته بو صورتله ؛ زمان جاهلیتده نصل ایسه دور اسلامیده دخی قریش اوزرینه ریاست ؛ بنی امیه‌یه کچدی . بنی هاشم ایسه امور دنیایی ترك وفیض نبوتله اشتغال ایتمکده ایدیلر .

معاویه وحضرت علی

امویلر بنی هاشمك شرف نبوتله نائل اولدقلری شان وشوکته نظر غبطه وحسد ایله باقه‌رق زمام سلطنتی اله کچیرمك ایچون فرصت آرایورلردی . حضرت عمر اثنای شهادتنده شورایی امر ایدنجه صحابهٔ کرام حضرت عثمانی خلیفه انتخاب ایلدیلر . حضرت عثمان بنی امیه‌دن ایدی . مقام خلافته انتخابی بردسیسهٔ امویه‌دن خالی دکلدی. حضرت عثمان تدبیر امورده ضعیف الرأی ایدی. اقربا وتعلقاتنی وظائف دولته تعیینده دیکرلرینه ترجیح ایدییوردی. امویلر بوضعفدن بالاستفاده مأموریتلره کچدیلر . وواردات مملکتی قبضهٔ استیلالرینه کچیردیلر . بو حال سائر صحابه‌یه کران کلدیکندن حقنده حاصل ایتدکلری خصومت تأثیریله کندیسنی شهید ایلدیلر .

امویلر ؛ حضرت عثمانك شامده والیسی اولان (معاویه بن ابی سفیان) ك ریاستی آلتنده اوله‌رق، خلیفهٔ مشار الیهك شهادتنی خلافتی اله کچیرمکه وسیله یاپدیلر . قریش ارکانی معاویه ایله برابر ایدی . مدینه اهالیسی اکثریتله انصاردن متشکل اولمق اوزره حضرت علی‌یه بیعت ایتدکلرندن بونك نتیجه‌سنده اسلاملر ایکی باشلیجه فرقه‌یه آیرلمشلردی . برنجی فرقه انصار فرقه‌سی ایدی. بونلر حضرت نبی‌یه هجرتی زماننده نصرت ومظاهرت ایتمش بولنملرینه تبعاً خلافتی خاندان نبوی‌یه تخصیص ایتمك ایستیورلردی . ایکنجی فرقه ایسه شامده‌کی قریش فرقه‌سی ایدی. بونلر خلافتی زمان جاهلیتده رئیسلری بولنان (ابو سفیان) ك اوغلی (معاویه) ایچون طلب ایدییورلردی . صحابه‌نك اکثریتی حق حضرت علینك اولدیغنی کوریپوردی . بناءً علیه (معاویه)

خلافکیرانه قارشی نائل امل اولمق ایچون دها وذکا وحسن تدبیر استعمالندن بشقه بر یول بوله‌مدی . ذاتاً کندیسی زماننك اك داهی وذکیسی ایدی .
(معاویه) هر عصرده سیادت وحاکمیتی آرزو ایدنلرك طوتدقلری یولده خلافتی علاقهٔ دینیه‌دن مجرد بر صورتده استحصاله صرف غیرت ایتدی . رقیبی حضرت علینك ، خلافتی بر منصب دینیدن عبارت عد ایتمسی ، زهد وتقواسی ، ثواب وحسناتدن بشقه بر آرزوسی اولمامسی کندیسنك مظهر موفقیت اولمسنه یاردم ایلدی . فضله اوله‌رق (معاویه) نك آدملری دینك حرمتنی ، نبوتك دهشتنی اونوتمشلر، ثروت وبوللغك طادینی آلمشلر، سیادت وحاکمیته آلیشه‌رق امل وآرزولری توسع ایتمش ایدی . (معاویه) احراز خلافت ایتدکدن صکره بر کون (عمرو بن العاص) ایله قونوشور ایکن : « خلق ایله آره‌مده واسطهٔ اتصال قیل قدر اینجه اولسه بو قیل بیله قوپماز » دیمش ایدی . (عمرو) : « ای امیرالمؤمنین ! بوندن نه‌دیمك ایستیورسکز ؟» دیه صورنجه: « انلر چکدکجه کوشدیرم، انلر کوشتدکجه چکرم » جوابنده بولنمش ایدی . ایشته (معاویه) بو قاعده اوزرینه حرکتله طرفدارلر قازاندی وبو یولده صرف ایتدیکی مساعی نهایت مثمر موفقیت اولدی .
(معاویه) نك نائل امل اولمق ایچون اك اول یاپدیغی شی مورخلرجه عربلرك اك داهیسی عد ایدیلن اوچ ذاتی کندیسنه معین ومظاهر اتخاذ ایتمسی ایدی . کندیسی‌ده بالذات او داهیلردن زیاده داهی وذکی ایدی . او اوچ ذات (عمرو بن العاص) ، (زیاد بن ابیه)، (مغیره‌بن‌شعبه) دن متشکل ایدیلر. اساساً بونلر اولمسه ایدی (معاویه) احراز خلافته موفق اوله‌میه‌جقدی . (صفین) محاربه‌سنده حضرت علینك اردوسی مظفریت احراز ایتدکدن صکره محاربه‌نك طوردیرلمسی ایچون مصحفلرك قالدیرلمسی ، تحکیمی تسبیب وحضرت علینك وکیلی (ابو موسی الاشعری) یی تحکیم مسئله‌سنده بالاغفال علی‌یی خلع ومعاویه‌یه بیعت ایدرك (معاویه) یی او مشکل موقعدن حیله ایله قورتاران (عمروبن العاص) ایدی . (عمرو) بو خدمته مقابل مادام‌العمر کندیسنه اکمکلك اولمق اوزره مصر والیلکنه نائل اولدی [۱] . (زیاد بن ابیه) یه کلنجه بو ذات باباسی غیر معروف بر آدم ایدی . (معاویه) بونك

[۱] مقریزی ۳۰۰ ج ۱

ذکاواقتدارینی کورنجه‌دهااول خلاصةً یازدیغمز اوزره کندیسنه یاقلاشدیرەرق. قاردشی اولدیغنی ادعا وکندیسنی نسبنه الحاق ایله (زیاد بن ابی سفیان) نامنی ویردی. (زیاد)ك بو صورتله (ابوسفیان) ه الحاقی شریعت اسلامیه‌نك احکامنه مخالف علناً اجرا اولنان ایلك حرکت جرأتکارانه ایدی [١]. (زیاد) عراق وفارس قطعه‌لرینك محافظه‌سی امرنده (معاویه) یه پك بیوك بر معین اولدی. (مغیره بن شعبه) ایسه اسلامیتده قلب مسکوکات ضرب ایدن، رشوت آلان ایلك ذات ایدی [٢]. معاویه‌یه اوغلی (یزید)ی ولی عهد اتخاذ ایتمکه، خلافتی کندی نسلنده ارثی یاپمغه تشویق وکندیسنه بوخصوصده یاردیم ایلین‌ده (مغیره) ایدی.

(معاویه) ایشته بونلرك وبیوك قوماندانلردن متشکل اولان دیکر ذواتك معاونتلرینی دها وذکا ومنفعت ارائه‌سیله تأمینه موفق اولدی.(عمروبن‌العاص)ه مصری، (مغیره) یه ده فارس قطعه‌سی والیلکنی اکالك ویردی. (زیاد) ی رسماً کندیسنه قاردش یاپدی. والیلرندن حساب صورمقده، سوء حاللرینی آرامقده مسامحه‌کارانه طاورانیردی [٣]. بالعکس انلره التفات واکرامده پك ایلری کیدردی. حال‌بوکه بونلر(معاویه) دن کوردکلری بو التفات ومنفعتك بر قسمنه حضرت علیدن نائل اولسه‌لر ایدی، شبهه‌سز، حضرت علینك طرفنی التزام ایده‌جکلردی. فقط حضرت علی طرفدارلرندن حساب صورمقده پك دقتلی طاورانیور، کندی رأی وفکرینه شدتله تابع اولیور، وجدانك کوستردیکی یولدن انحراف ایده‌میوردی. حضرت(ابوبکر) و(عمر) ده اویولی طوتمشلردی. آنجق انلرك زماننده اسلاملر حمیت دینیه وفضائل فطریه ایله متصف ایدیلر. خلیفه‌لرینه برسوز ایله‌مطیع اولیورلردی. حضرت علینك دورنده‌ایسه احوال واخلاق دکیشدیکی ایچون امام مشارالیهك افعال وحرکاتی بر ضعف واداره‌سزلك عد ایدلدی. بعض ذوات امامك طرفداری ایکن بو اداره‌سزلکی کوره‌رك کندیسندن افتراق ومعاویه‌یه‌التحاق ایلدیلر. بونلردن ایلك آیریلان ذات (مغیره بن شعبه) ایدی.(معاویه) رقیب طوردیغی حالده حضرت علی یه بیعت اولندیغی کون (مغیره) نزد امامه کله‌رك (معاویه) یه حسن معامله‌ده بولنلمسنی، موقعنی بسبتون تحکیم

[١] ابن الاثیر ٢٢٥ ج ٣ [٢] المعارف ١٨٩ [٣] ابن‌الاثیر ٢٦٠ ج ٣

وتقویه ایدنجه‌یه قدر انی شامٔ والیلکندن عزل ایتامسنی ، عزلك انجق تأمین موقعدن‌صکره اختیار ایدلمسنی توصیه ایتمش‌ایدی . حضرت علی بو فکری قبول ایتمدی . (مغیره) سوزلرینك فائده‌سزلکنی کورنجه ایرتسی کونی نزد امامه کیتدی،یالاندن امامك فکرینی تصویب و(معاویه) نك عزلنی توصیه ایتدی . صکره حضرت علیدن آیریله‌رق معاویه‌نك طرفنه کچدی وانك الك بیوك معینی اولدی .

حضرت علینك کندی عمزاده‌سی (عبدالله بن عباس) حقنده کوستردیکی معامله‌یی، کندیسندن حساب ایسته‌مکله دلگیر ایدرك انی کندی طرفدارلغندن نصل چیقاردیغنی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز . حضرت علینك شهادتی‌اوزرینه اکا خلف اوله‌رق مقام خلافته کلن حضرت حسن (معاویه) یه قارشی باشه چیقه‌میه‌جغنی آکلایه‌رق ۴۱ سنهٔ هجریه‌سنده (معاویه) یه قالمق اوزره خلافتدن فارغ اولدیغندن (معاویه) مقام خلافتده موقعنی بسبتون تقویه وتحکیم ایتدی . (معاویه) دن صکره مقام اقتداره کلن ملوك امویه هپ انك یولنی طوتدیلر . علویلر ایسه حضرت علینك اثرینه تبعاً حرکت ایدییورلردی . موفقیت دائما دها وسیاست اصحابنه توجه ایلیوردی . بونك نتیجه‌سنده علویلر حیاتلرینك قسم اعظمنی قورقو ایچنده ، پریشان برحالده کچیردیلر . چوقلری مقتولاً وفات ایتدی. حالبوکه بونلر تقوی ، صلاح ودیانت اصحابی ایدیلر . دیکرلری ایسه بو مزایانك عکسی ایله متصف ایدیلر . بوده کوستریورکه نوادردن صرف‌نظر، سیاست ایله دیانتك برآرده اجتماعی امثالی پك آزوقوع بولان خصوصاتدندر .

بونکله برابر بز خلفای راشدین دولتنی برحکومت سیاسیه عد ایتمیورز . او آنجق برخلافت دینیه ایدی .

بنی امیه‌نك سیادت وحاکمیته رغبتلری

امویلرك محور سیاستی ، غایهٔ مقصودلری ، یولك کوچلکنه ، وسائطك عدم مشروعیتنه باقمیه‌رق خلافتی احراز ایتمك وزمان جاهلیتده مالك اولدقلری سیادت وحاکمیتی نصل اولور ایسه اولسون دور اسلامیتده‌ده اله کچیرمکدن

عبارت ایدی . مراملرینه‌ده واصل اولدیلر . مملکت اسلامیه بونلرك زماننده پك زیاده کسب وسعت ایدرك شان و شوکتی مزداد اولدی . دها صکره عباسیلرك دورنده ممالك اسلامیه اوقدر وسعت بوله‌مدی [۱] . امویلر سلطنت وحاکمیتده اشتراك ورقابتی اصلا چکه‌میورلردی . بو یولده انلردن الك شدتلی وخونریز طاورانان (عبدالملك بن مروان) ایدی. «برچالیلقده‌ایکی ارکك آرسلان اجتماع ایده‌مز» دیردی [۲] .

احراز حاکمیته کندیلرندن دها زیاده حقلی کیمسه‌لر بولندیغی حالده امویلرك بیان ایتدیکمز صورتده طلب سیادت وحاکمیت ایتلری کندیلرینه موجب ذم وطعن بر طاقم احوالی ارتکاب ایتملرینه مؤدی اولمش ایدی . بو دولتك ظهوری واو صرده‌ده خلافتی طلب ایدنلرك جمله‌سنه غلبه‌سی بری عصبیت قرشیه‌یی احیا ، دیکری عصبیات سائره‌یی ویاخود سائر طرفدارانی معاشلر ایله الده ایتمکدن عبارت اولمق اوزره ایکی شی ایله تأمین ایدلمش ایدی . ایلریده کوروله‌جکی وجه ایله امویلرك سیاست اموردە کوزه چارپان بالجمله اجراآتی ایشته بوایکی اساس اوزرینه مؤسس ایدی .

امویلرك زماننده عصبیت عربیه

عربلر وقریش قبیله‌سی

زمان جاهلیتده قبائل ارهسنده عصبیت عربیه انسابه کوره ایدی. اسلامیت ظهور ایدنجه اوعصبیت اونودولدی . بتون عربلر اسلامیت نامی ، یاخود اتحاد اسلامی آلتنده برلشدیلر . اتحاد اسلامی خلفای راشدین زمانی امتدادنجه قبائل وبطونلرینك اختلافنه رغماً بالخاصه عربلره شامل ایدی. بالآخره امویلر زمام امور خلافتی‌اله کچیرنجه حکومتده مستبد وعربلرك‌لهنه متعصب‌طاورانه‌رق بداوتك مقتضیاتی ایله عاداتندن آیرلمق ایسته‌مدکلرندن بدویلرك دها اول ذکر ایتدیکمز مناقب و محاسنندن اثر قالمامش اولدیغی حالده چول قابالغی شکل حکومتلرینه غالب واجراآت سیاسیه‌لرندن ظاهر اوله‌رق دوام ایتمش ایدی .

[۱] الفخری ۲۵
[۲] ابن الاثیر ۹۱ ج ٦

امویلر عادات جاهلیه‌لرندن آنجق کندی قبیله‌لرینی (قریشی) التزام ایتمك، کندی اقربالرینی سائرلره ترجیح ایلمك عادتنی محافظه ایتمشلردی. بوحال زمان جاهلیتده موقع واهمیت صاحبی اولوب اسلامیتدن صکره اهمیتلرینی ضائع ایدن قبائل ایله بالخاصه بصره، کوفه وشام اهالیسنك حسدلرینی غلیانه کتیردی. چونکه بویرلره قونان عربلرك اکثری وحشی وقابا ایدی. حضرت نبینك رفاقتنده چوقجه بولنمامشلر، سیرت نبویه ایله تهذیب اخلاق ایتمامشلردی، زمان جاهلیتده هانکی قابالق وعصبیتده ایدیلر ایسه بعدالاسلام دخی اویله‌جه قالمشلردی. دولت اسلامیه کسب سطوت ایدر ایتمز بونلر کندیلرینی قریش، کنانه، ثقیف، هذیل قبائلندن اولان مهاجرین وانصار ایله حجاز ومدینه اهالیسنك قبضه‌سنده مسخر کوره‌رك بوحالدن متنفر ودلکیر اولدیلر. زیرا بونلر خاندانلقجه، کثرت عددجه، فرس وروم ایله اجرا ایتدکلری محاربه‌لر ایله کندیلرینی سائرلردن زیاده حق تقدمه مالك عد ایدییورلردی. بونلر ربیعه‌دن (بکر بن‌وائل) و (عبدالقیس)، یمنلی (کنده) و (ازد)، مضردن (تمیم) و(قیس) کبی قبائلدن متشکل ایدیلر. قبائل مذکوره قریشی چکه‌مامکه، علیهنده بولنمغه باشلادقلرندن عصبیت زمان جاهلیتده هانکی حالده بولنیور ایدیسه اوحاله عودت ایلدی.

بوعصبیت؛ ذکر ایتدیکمز وجه‌ایله قریشك سائر صحابه وتابعینه رغماً حاکمیتده اظهار استبداد وتفرد وفیٔ اموالنی کندی نفسنه تخصیص ایلملری اوزرینه عموم عربلرك سائقهٔ حرص وحسدله قرشیلره قارشی متعصبانه حرکت ایلملری تاریخندن اعتباراً باشلادی. یمنی وعدنانی قبائلدن انعام واحسان ایله (معاویه)یه جذب وطرفدارلغنه ادخال اولنانلر ایسه مستثنی ایدیلر. بین المسلمین بونوعدن تحدث ایدن ایلك اختلاف حضرت (عثمان) زماننده وقوع بولدی. شویله‌که: (سعید بن العاص) خلیفهٔ مشارالیه طرفندن (کوفه)یه والی نصب ایدیلنجه بر طاقم کبرائی، اهل قادسیه‌یی، کوفه قراسنی مصاحبتنه انتخاب ایلدی. هر قبیله‌دن آدملری حاوی اولان بوذوات هرکیجه (سعید)ك نزدنده مسامرات ایله وقت کچیریرلردی. اووقته قدر امویلر ایله صحابه‌دن برطاقملری اراضی وعقار صاحبی اولمغه وابنیه انشا ایتمکه باشلامشلردی. امویلر خلیفه‌نك اقربا وتعلقاتی اولدقلری ایچون بو خصوصده هرکسدن زیاده اقتدار وقوت صاحبی ایدیلر.

ذکراولنان ذوات کیجه‌نك برنده (سعید بن العاص) نزدنده مسامره ایله وقت کچیریرکن انلردن بری قدمای صحابه‌دن وعشرهٔ مبشره‌دن (طلحه بن عبیدالله تیمی) نك سخاوتندن بحث ایتدی. (سعید): «نشاستج کبی چیفتلکی اولان بر آدمك سخی اولمسی پك طبیعیدر. نیم‌ده‌اویله برچفتلکم اولسه ایدی سزکله برابر فراح فراح یاشاردق» دیدی. (نشاستج) طلحه‌نك کوفه‌ده کائن پك چوق وارداتلی برچفتلکی ایدی. مشارالیه بو چفتلکی حجازده مقیم کوفه‌لیلردن (خیبر) ده مالك اولدیغی برپاره ایله صاتون آله‌رق اعمار ایلدیکندن وارداتی چوغالمش ایدی [١].

(سعید) بو سوزلری سویلینجه حاضروندن برچوجق آیاغه قالقدی. کندیسنه: «کاشکی بو ملطاطده سنك اولسه» دیدی. (ملطاط) (کوفه) - نك بریسنده وفراتك ایکی طرفنده کائن واکاسره‌یه عائد اراضی دیمك ایدی. حاضروندن بری چوجغی تکدیر ایتدی. چوجغك باباسی: «چوجقدر، طوقونمیکز» دییه‌رك اعتذار ایلدی. حاضر بولنانلر: «سواد اراضیسنك انك اولمسنی نه صلاحیت ایله تمنی ایدر؟» دییه سویلندیلر. سواددن مقصد عراقك اراضیٔ زراعیه‌سی ایدی. (سعید): «نه دن اولمسون. سواد قریشه عائد بر باغچه‌دن بشقه بر شیمیدر؟» سوزلریله ایشی قیزیشدیردی. حضرت علینك شدتلی طرفدارانندن اولان شجعان تابعیندن ویمنیه‌دن (اشتر نخعی) ده حاضرون جمله‌سنده ایدی. بو سوزلری ایشیدنجه حدته کلدی. (سعید)ه: «قلیجمز سایه‌سنده بزه واردات تشکیل ایدن سواد سنك وقومك ایچون نصل بر باغچه اولور؟» دیدی. (سعید)ك ضابطه رئیسی اولان (عبدالرحمن اسدی) ده: «امیرك سوزلرینه قارشیمی کلیورسکز؟» دییه‌رك سرتلکله سوزه قاریشدی. (اشتر) رفیقلرینه اشارت ایتدی. (عبدالرحمن) ك اوزرینه صیچرادیلر وآیاق آلتنه آله‌رق بابیلنجه‌یه قدر شدتله تپه‌لدیلر. صکره آیاغندن چکوب اوزرینه صو دوکدیلر. (عبدالرحمن) آییلنجه (سعید)ه توجیه انظار ایدرك: «صحبت ایچون انتخاب ایتدیکك آدملر بنی اولدیردیلر» دیدی. (سعید): «بوندن صکره هیچ برکیمسه‌یی مسامره‌یه آلمام» دییه‌رك کیمسه ایله مسامره ایتمامکه عهد ایلدی [٢].

[١] یاقوت ٧٨٣ ج ٤ [٢] ابن الاثیر ٩٧ و ٧٢ ج ٣

ايشته او تاريخدن اعتباراً قريش ايله قبائل سائره وبالخاصه قريش ايله يمن قبائلى و اوجملەدن انصار آرەسنده نفرت وعداوت حكمفرما اولدى . انصار اسلاميتك ابتدالرنده اقربالرندن قاچەرق كنديلرينه التجا ايتديكى زمان حضرت پيغمبره نصل نصرت ومظاهرت ايلديلر ايسه اهل بيت نبوىيه دخى كندى قبيلەلرى اولان قريشه قارشى نصرت ومظاهرتده ثبات ايتديلر . ٣٧ سنۀ هجريەسنده حضرت على ايله معاويه آرەسنده (صفين) محاربەسى وقوع بولنجه انى يمنيلر انصار ايله قريش بيننده بر محاربه كبى صايديلر . مذكور محاربه شدت كسب ايتديكى اثناده حضرت علينك مظاهرلرندن بر آدم دشمنه خطاباً : « اى ناس ! مزراقلرك آلتنده اللهك حضورينه كيتمك ايستين وارمى ؟ حياتمه مالك اولان جناب كبريايه قسم ايدرمكه قرآنك تأييد تنزيلى ايچون سزكله نصل جرب ايتدك ايسه تأييد تأويلى اغورندەده سزكله حرب ايليەجكز » ديمش ، آتيدەكى ابياتى سويلديكى حالده ميدان مبارزەيه آتيلمشدر :

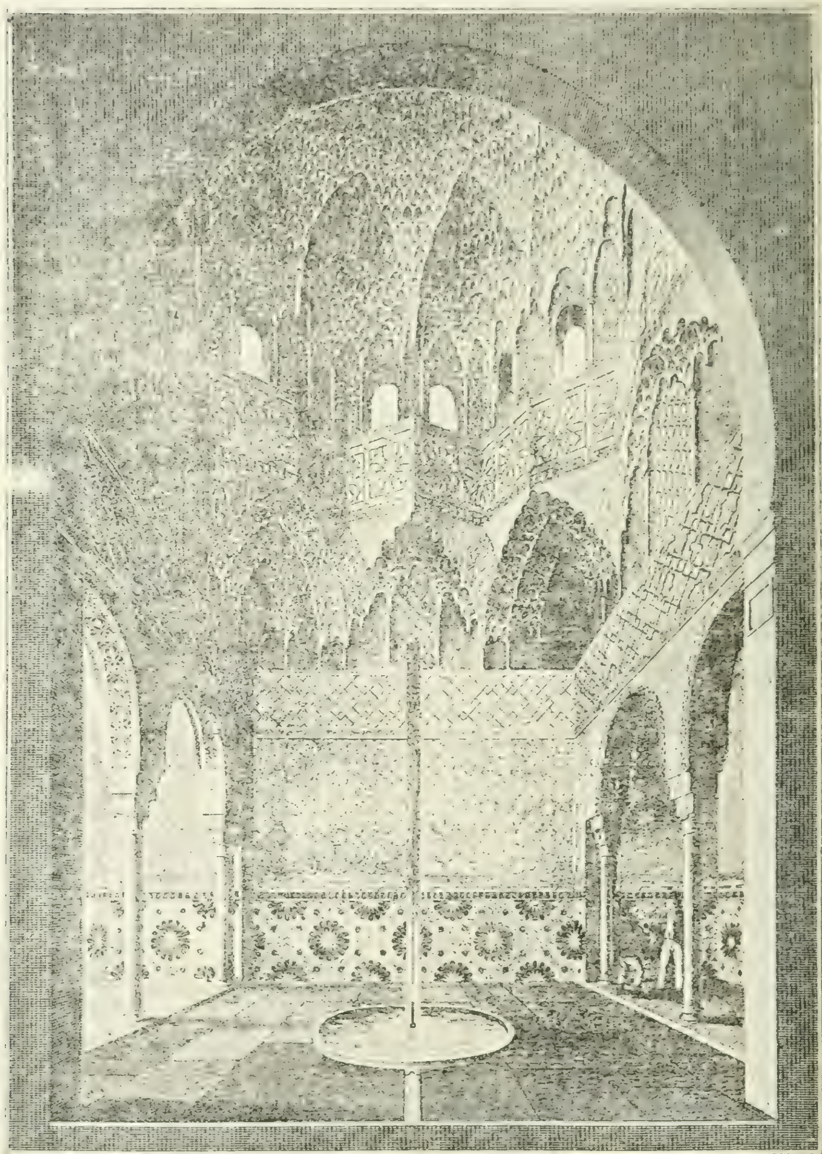
نحن ضربناكم على تنزيله والبوم نضربكم على تأويله
ضرباً يزيل الهام عن مقيله و يذهل الخليل عن خليله
او يرجع الحق الى سبيله [١]

قبائل يمنيه ومضريه

دها صكره قبائل يمنيەنك اكثرى حضرت علينك فرقەسندن ونصير ومظاهرلرندن اولديلر. ديكر قسمى ايسه معاشلره طمعاً (معاويه) نك طرفنه كچدى . زيرا (معاويه) يالكز قريش وسائرەنك نصرتى كافى كلميەجكنى آكلايەرق قبائل مذكورەدن (كلب) ى كنديسنه ياقلاشديردى . انلردن، اوغلى (يزيد) ك والدەسى (بحدل) ايله تزوج ايتدى ، حضرت عثمانك قاتللرندن انتقام آلمق ايچون مظاهرتلرينى ايستدى . ذاتاً حضرت (عثمان) ك زوجەسىده كلب قبيلەسندن ايدى . پاره قوتى ايله انلرى تسخير ايتدى . بتون محاربەلرده قوللاندى . (معاويه) اجرا ايتديكى محاربەلرده احراز

[١] مسعودى ١٦ ج ٢

موفقیتله مقام خلافتده موقعنی تحکیم ایدنجه مضر ویمندن بر چوق قبائل کندیسنه یاقلاشدیلر . کلب قبیله‌سی (معاویه) دن صکره اوغلی (یزید) نده مظاهرتنه دوام ایتدی . چونکه (یزید) ك طاییلری ایدیلر .

اندلسده الحمرا سراینده بر صالون

مكه‌ده (ابن‌الزبير) احراز خلافت ايچون اوغراشديغی حالده (يزيد) وفات ايلينجه امويلر هر ايكيسی بنی اميه‌دن اولان (خالد بن يزيد) ، ياخود (مروان بن‌الحكم) ی مقام‌خلافته اجلاسده اختلافه دوشديلر. (ابن‌الزبير)ك طرفدارانی ايله امويلرك طرفدارلری آره‌سنده مخاصمات شدتله حكمفرما اولمغه باشلادی.(ابن‌الزبير)ك طرفدارانی مضريه‌دن اوله‌رق قيسيلردن متشكل ايدی. بونلر (ابن الزبير) ك تأييد خلافته چاليشيورلردی . (بنی اميه) نك مظاهرلری‌ايسه يمنيه‌دن اولان (بنی كلب) ايدی . بونلر همشيره‌زاده‌لری اولديغی ايچون (خالد) ه نصرت ايدييورلردی . امويلردن بر طاقملری (خالد) ك صغر سنی اورته‌يه سوره‌رك مقام خلافته صعودينه اعتراض ايتدكلرندن كنديسندن صكره خلافت (خالد) ه انتقال ايتمك اوزره (مروان) مقام‌حاكميته اجلاس‌ايدلدی. متعاقباً (مروان) ك طرفدارلری ايله (ابن‌الزبير)ك طرفدارانی،يعنی‌كلب ايله قيس آره‌سنده (مرج راهط) محاربه‌سی وقوع بولدی . (مروان) بومحاربه‌ده مظفر اولدی ، خلافتده‌كی موقعنی تحكيم ايلدی. آنجق (مروان) خالده قارشی اولان تعهدينی ايفا ايتمدی . وفاتنده مقام خلافته شدت افعال وحركاتی ايله معروف اولان اوغلی (عبدالملك بن‌مروان) كچدی. (كلب) قبيله‌سی (عبدالملك) ه طرفدار قالمش ايسه‌ده (قيس) بالعكس اكا دلگير اولديغندن ممالك اسلاميه‌نك هر طرفنده بولنان عربلر قيسی ، كلبی ، ياخود مضری، يمنی، ياخود نزاری ، قحطانی اولمق‌اوزره ايكی قسمه‌آيرلديلر. بو ايكی فرقه آره‌سنده شامده ، عراقده ، مصرده ، فارسده ، خراسانده ، افريقيه‌ده ، اندلسده منازعه‌لر حكمفرما اولدی . بوممالكك‌هر برنده وسائر يرلرده خلفا ، امراء، ولاتك اختلافی ايله قوتلری بربرندن مختلف مضری ويمنی اولمق اوزره ايكی فرقه موجودايدی . مضردن اولان‌واليلر مضريلری ، يمندن اولان واليلرده يمنيلری موقع اقتداره كتيرييورلردی . بونفوذ احوالك اختلافنه كوره متنوع صفحه‌لر عرض ايدييور ، فقط هر شيده تأثيری كورولويوردی . حتی خلفا وامرانك نصب وعزلنده بيله بو تأثير مشهود اوليوردی . چوق دفعه‌لر نصب وعزل بوايكی فرقه‌دن برينك طرفدار اولمسی ايله وقوع بوليوردی .

(عبدالملك بن‌مروان) ك عليهنده بولنان قيس قبيله‌سی انك وفاتندن‌صكره

کرسیٔ سلطنته کلن اوغلی (هشام) ه اك زیاده نصرت ومظاهرت ایدنلردن اولدی. (هشام) مذکور قبیله‌یی کندیسنه یاقلاشدیره‌رق دیوانه الحاق، یعنی افرادینه معاشلر ومرتبات تعیین ایلدی. مشارالیهك دور سلطنتنده مذکور قبیله‌نك برچوق بطون وافخاذی ممالك اسلامیه‌یه وبالخاصه مصر وشام قطعه‌لرینه نقل ایدیلوب اورالرده یرلشدیرلدی. بودورده وباخصوص والده‌سی قیسیلردن اولان (ولید بن یزید)ك دورهٔ حکومتنده قیسیلر نفوذ واعتلا بولمشلر، سائر مضریلرده بنی امیه طرفدارانی اولمشلردی. (ولید)ك قتلی اوزرینه ملوك امویه‌نك صوکنجیسی اولان (مروان بن محمد) قیسیلری کندینه طرفدار ایدرك بو سایه‌ده کسب قوت ایتمك مقصدیله (ولید)ك قاتللرینی تعقیبه قیام ایدنجه بتون مضریلر کندیسنه ظهیر اولدی. بونلر صوك کونلرینه‌قدر (مروان)ه مظاهرت ایلدیلر. عباسیلرك طرفدارانی اورته‌یه آتیلنجه یمنیلر انلره ظهیر اولدی.

ذکر اولنان ایکی بیوك فرقه‌نك تحتنده بربرینه خصومتله وقت کچیریر برطاقم فرعی فرقه‌لرده موجود ایدی. مع‌مافیه شرف ونفوذجه قریشك موقعی سائر قبائلك موقعی فوقنده هر حالده محفوظ قالمش ایدی. بعض ولایتلرك؛ والیلری اوزرینه اعلان عصیان ایتمسندن قورقولدیغی زمان اوولایتلره بنی قریشدن والی تعیین اولنوردی. اهالی قریشدن اولان والی‌یی حسن قبول ایدرلر، اکا اظهار اطاعتدن کیری طورمازلردی.

سائر عربلر کبی قریش دخی انقساماته اوغرامشدی. بوانقساماتك اك مهمی (امیه) و (هاشم) فرقه‌لری ایدی. خلق امل مخصوص ویاخود منافع وطنیه‌لرینه کوره انلردن برینك طرفدارلغنی کودرلردی. چوق دفعه‌لر بو طرفکیرلك مسأله‌سنده آلوب ویرمکله وقت کچیریرلر، ایشی مناظره ومفاخره‌دن مخاصمه‌یه تحویل ایدرلر، یکدیکرلرینك قاننی دوکرلردی. (بنی هاشم)ك قوتی حجاز وعراقده و (بنی امیه) نککیده شام قطعه‌سنده ایدی. مع‌مافیه بوتحدید عصرلره کوره دکیشیوردی. چوق دفعه‌لر بو مخاصمات شعرا آره‌سنده باشلاردی. شعرادن بعضلری اویولده طعن وذملر ایله شهرت آلمش ایدی. اك مشهور مناظره‌لری بنی هاشمه ولا ایله منسوب اولان وطرفکیرلکلرینی کودن شاعر (سدیف) ایله بنی امیه طرفدارلغنده بولنان شاعر (سیاب) آره‌سنده جریان ایدن مناظره‌لر ایدی. مذکور ایکی شاعر مکه‌نك خارجنه

چيقارلر ، هر برى خصم طرفنك نقائص ومعايبنى ذكر ايدردى . خلق دخى ايكى طرف اوليوردى . بوندن برى (سديفيه) ، ديكرى (سيابيه) ناملريله ايكى بيوك عصبيت تورەمشدى . بوجريان عباسيلرك زمانلرينه قدر دوام ايليەرك بونلرك دورنده دخى ميدان آلمش ايدى . شوقدركه عباسيلرك زماننده اسملر دكيشمش ، (سديفيه) و (سيابيه) يرينه (حناطين) و (جزارين) نامى ويرلمش ايدى [١]. (سديف) خلفاى عباسيەدن (سفاح)ك حضورنده بر شعر سويليەرك ملوك امويەدن (هشام)ك اوغلى (سليمان)ك قتلنه سبب اولان شاعر ايدى .

عربلرك عرب اولميانلرك عليهنده كى عصبيتلرى

قريشيلر بنى اميه زماننده بالجمله قبائل عرب فوقنده نصل طوتولمش ايسه على العموم عربلرده اسلاملرك حاكميتى آلتنه كيرن اقوام سائرەنك فوقنده طوتوليوردى . اقوام سائره بوندن استنكاف ايتميورلردى . بلكه بو دينى نشر وتأييد ايدنلرك ، دينك اركان اصليەسنك عربلر اولديغنى بيلەرك تقدم ورجحانلرينى حقلى كورييورلردى . عربلرى كندى افنديلرى عد ايتمكدن ، كنديلرينى انلرك مواليسندن صايمقدن چكنميورلردى . بلكه : « من ابغض العرب ابغضه الله ــ هركيم عربلره بغض ايدر ايسه الله ده اكا بغض ايدر » [٢] حديث شريفنه تبعاً عربلره اطاعت ومحبتى بر فرض واجب عد ايدييورلردى . چوق دفعەلر عربلرك عقل ، حزم وسائر مناقبده كنديلرينه فائق اولدقلرينى اعتراف دخى ايلرلردى . نسب فارسيسى معروف اولان منشئ شهير (ابن مقفع) بصرەده فرس كبراسندن برينك خانەسنده بر مجلسده بولنمش ايدى . مجلسده اشراف عربدن بر قاچ ذات موجود ايدى . كنديسى سوزه باشلايەرق حاضروندن برينه : « اك عقللى ملت هانكيسيدر ؟ » ديه صوردى . كندى ملتى مراد ايتديكى ظن ايديلەرك اكا « فارس » جوابى ويرلدى . (ابن مقفع): « خير ، ايرانيلر هرنه قدر جهانى فتح ايدرك بيوك بر دولت صاحبى

[١] اغانى ١٦٢ ج ١٤
[٢] العقد الفريد ٤٢ ج ٢

اولمشلرسه‌ده کندی عقل وذکالریله بر شیئی ایجاد واختراعه موفق اوله‌مدیلر»
دیدی. «او حالده روم ملتیدر» دیدیلر. بوکاده «خیر» دییه جواب
ویردی. حاضرون او عصرده طانیش اولان ملتلری بر بر صایدیلر.
(ابن مقفع) بونلرك جمله‌سنه «دکلدر» دییوردی. تعداددن اوصانج
کتیرنجه: «پکی، سن سویله» دیدیلر. (ابن مقفع): «الك عقللی ملت
عربلردر، دیدی. انلردن اولمق بختیارلغنه نائل اوله‌مدم ایسه‌ده انلری ایی
طانیمق بختیارلغندن محروم قالمدم. عربلر جهانکیرلکده، دولت تشکیلاتنده
هیچ بر ملتك اثرینه اقتفا ایتمدیلر. کندیلرینه مخصوص بر جهانکیرلك،
بر دولت وجوده کتیردیلر. عربلر دوه وقیون اصحابیدر. قیلدن ودریدن
مصنوع چادرلرده اقامت ایدرلر. برعرب قوتیله نصرتدن، موجودیله سخادن
چکنمز، سعادت وفلاکتنه سائرلرینی تشریکدن ابا ایتمز. عقل وذکاسیله
بر شیئی تعریف وتوصیف ایدنجه او شی مقتدی به اولور. او شیئی اجرا
ایدنجه غیرقابل اعتراض عداولنور. کوزل کوردیکی شی کوزل، چرکین کوردیکی
شی چرکین اولور. عربلر کندی نفسلرینك تأدیبی ایله تربیه‌لی اولمشلر، کندی
همت، قلب ولسانلریله بر موقع عالی‌یه اعتلا ایلمشلردر. اللهك فیضنه مظهر
اولمشلر، او فیض ایله تهذیب واعلای نفس ایتمشلردر. بو سایه‌ده الله انلرك
فخر وذکرلرینی اعلا، سطوت ودولتلرینی مزداد، کندیلرینه وسائرلره خیر
وسعادت اولمق اوزره دین وخلاقتی انلرایله نشر وتحکیم بیورمشدر».

عربلر ومواﻟﻰ

عربلر اوکبی سوزلر ایله‌سائر اقوام وبالخاصه انلردن اسلام اولانلراوزرینه
اظهار افتخار ایدرلردی. عربلر عرب اولمیان مسلمانلری کندیلرندن دها
آشاغی کوررلر، اولجه بیان‌ایتدیکمز اوزره‌انلره «مواﻟﻰ» نامنی ویریرلردی.
عربلرعرب اولمیانلری آزاد ایتمك، سائر ایلکلرده بولنمش اولمق شویله طورسون
ظلمت کفردن اخراج ایله‌صبح منیرایمانه ادخال ایتمش اولمقله‌ده انلره بیوك بر
منت تحمیل ایلرلردی.

عربلر عرب اولمیانلرك آرقه‌سنده نمازه طورمقدن چکینیرلردی. عرب
اولمیانلرك آرقه‌سنده نماز قیلارلر ایسه بو تنزلی اللهه قارشی بر تواضع عد

ایلرلردی . مشاهیر تابعیندن (نافع بن جبیر) اوکندن جنازه کچدکجه:«کیمك جنازه‌سی ؟ » دییه صورواردی . « بر قرشینك جنازه‌سی » دیرلر ایسه « واه هم قومم ! » ، « عربی » دیرلر ایسه « واه همشهرم ! » دیر ایدی. « مولی » دیرلر ایسه «اللهك مالیدر ، ایستدیکی زمان آلیر ،ایستدیکی زمان براقیر » دییه سویلنیردی[١].« اشك ، کوپك، مولادن بشقه کیمسه نمازینی کسمز » سوزلری عربلرجه زبانزد ایدی . عربلر موالی‌یی کنیه‌لر ایله تسمیه ایتمزلردی . یالکز اسم ولقبلر ایله چاغیریرلردی . موالی ایله بر صره‌ده یورومزلردی. آلایلرده موالی عربلره تقدم ایده‌مزلردی . عربلر بر یرده یمکه اوطوررلر ایسه موالی آیاقده طوررلردی.موالیدن برینی سنه حرمةً برابرجه یمکه آلیرلر ایسه کورنلرجه عربلردن اولمدیغی آکلاشلسون دییه انی اکمکجینك کله‌جکی طرفده اوطورتدوروررلردی . بر جنازه‌ده عربلردن بری بولنور ایسه جنازه نمازینی موالی‌یه قیلدیرتمازلردی . مذکور دورده موالی حقنده‌جاری اولان احکام ایلریده کوستریله‌جکدر .

عربلر بودولت دورنده کرك موالیدن ، کرك اهل ذمتدن اولسون عرب اولمیان بالجمله اقوامی خوار کوررلر ، کندیلرینی فطرت وخلقتجه ، فضل وعرفانجه انلرك فوقنده عد ایدرلردی . یوقاریده کورلدیکی اوزره انلره « حمرا » نامنی ویریرلردی . احتمالکه « حمرا » لفظندن بالخاصه « موالی » یی مراد ایدرلردی . عربلر کندیلرینی عرب اولمیانلرك افندیلری عد ایتدکلری کبی کندیلرینی افندیلکه ودیکرلری خدمتجیلکه یارادلمش فرض ایلرلردی . ایشته بو سائقه‌ایله عربلر اسلامیتك اوائلنده سیاست وحکومتدن بشقه هیچ بر شی ایله مشغول اولمازلردی. سائر ایشلری وباخصوص صنایع وحرفی سائرلره ترك ایلشلردی . « حماقت چولهاجیلر ، معلملر ، ایپلك اکریجیلرده تجسم ایدر » سوزلری ضروب امثاللرندن ایدی . چونکه بو ایشلر غیر مسلملره مخصوص صنایع وحرفدندی [٢].عراق امیری (عبدالله‌بن‌عامر)ك حضورنده برعرب ایله بر مولی دعوی ایتمشلردی . مولی عربه : « الله سنك کیلرینی ایچمزده چوغالتمسون» بددعاسنده بولندی. عرب مولایه : « الله سنك کیلرینی

[١] العقد الفرید ٧٣ ج ٢
[٢] البیان والتبیین ١٠٠ ج١

ایچمزده چوغالتسون» دعاسیله مقابله ایلدی . عربه : « اوسکا بد دعاده بولنیور. سن اکا حسن دعاده بولنیورسك . بو نصل اولور ؟ » دییه صوردیلر . عرب : « اوت ، حسن دعاده بولنیورم. چونکه انلر یوللرمزی تنظیم ایدرلر ، آیاق قابلرمزی دیکرلر ، بزه البسه طوقورلر » جوابنی ویردی [۱] .

عربلر سیادت وفتحه لزوملی اولدیغی ایچون شعر وتاریخدن بشقه هیچ برعلمه اهمیت ویرمزلردی. حساب ویازی موالی ایله غیرمسلملره مخصوص صنایعدن ایدی . بونك ایچون بنی امیه دورنده عرب طرفکیرلکی افراط ایله حکمران اولدیغی حالده معاملات مالیه وقیدیه ایله قائم اولان دیوان ریاستی عربلره توجیه ایدلمزدی . چونکه عربلر او صره‌لرده یازی ، حساب بیلمزلردی [۲] .

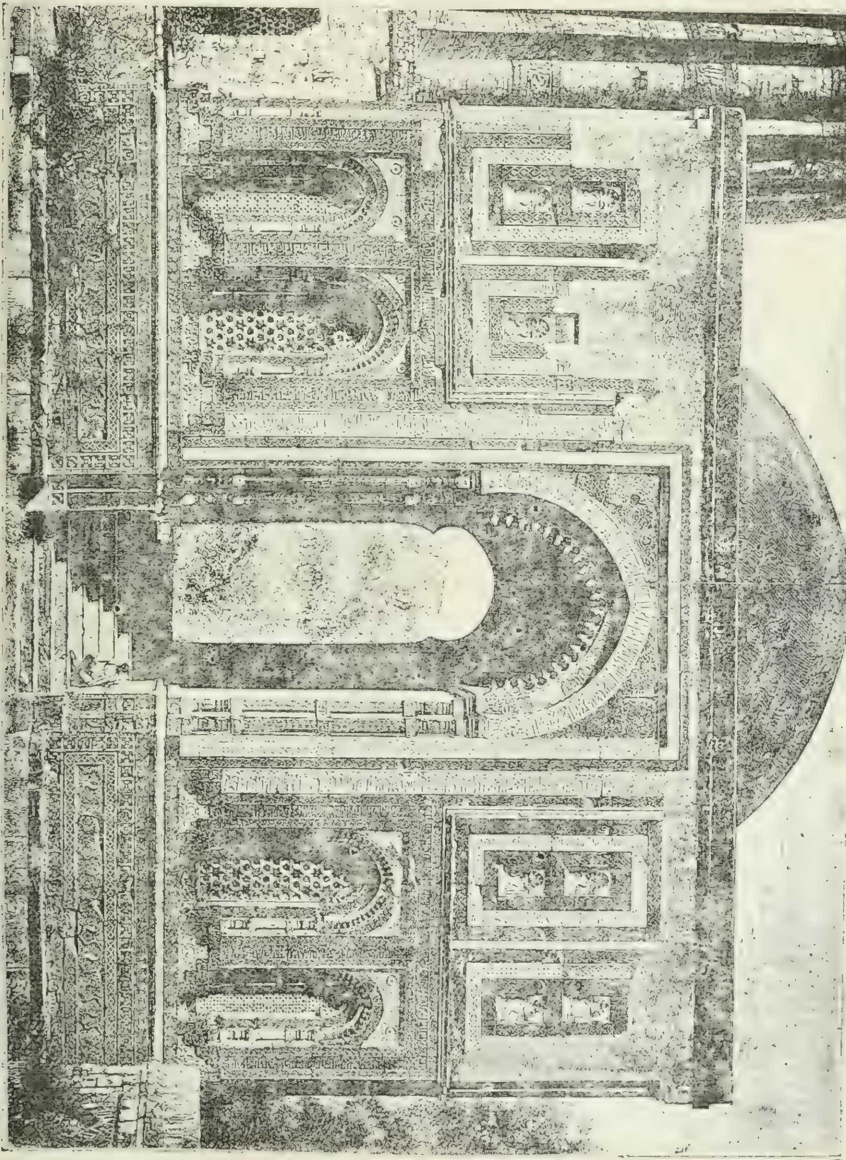
امویلر (معاویه) نك زمان سلطنتنده‌دخی موالی‌یی خدمتکار واسیرمرتبه‌سنده عد ایدرلردی . او دوره قدر بونلرك مقدارلری چوغالمش ایدی. (معاویه) موالینك چوغالمسنی دولت عربیه ایچون برتهلکه کبی تلقی ایلدیکندن جمله‌سنك، یاخود بر قسمنك قتل و امحاسنی تصور ایتمش ایسه‌ده اویله دهشتلی وغریب بر ایشه مباشرتدن اول (احنف بن‌قیس) (سمرة بن جندب)کبی معتبر رجالندن اولان کبار امرا ایله بوخصوص حقنده استشاره‌یی موافق کورمش و مستشارلرینه : « بو حمرا ، یعنی (موالی) نك اسکیده‌کی مقداردن فضله آرتدقلرینی کوریورم . بونلرك بر کون عربلره وحکومتلرینه هجوم ایتملرندن قورقولور. قسماً قتل ایتمك ، قسماً تجارت ویول تنظیمی ایله اشتغال ایتمك اوزره صاغ براقمق ایستیورم. سز نه دیرسکز ؟ » دییه صورمش ایدی . (احنف) موالینك عربلره قاردش، طایی ، آزادلی اوله‌رق نسبلرینه اشتراك ایتمش بولنملرندن بحثله اویله بر تشبثی مردود کوردیکی حالده (سمره) بالعکس موالینك قتلنی موافق بولمش وحتی بو ایشه کندیسنك مأمور ایدلمسنی طلب ایتمش ایدی . فقط (معاویه) احنفك مطالعه‌سنی حزم وبصیرته دها موافق کوردیکندن بو فکر خونریزانه‌دن واز کچمش ایدی . بر خلیفه‌نك موالی‌یی هیچ برقباحت یاپمدن‌قویون کبی کسمك‌ایستمسی اوصرده عربلرك‌عرب اولمیان

[۱] العقدالفرید ۷۳ ج ۲

[۲] مسعودی ۱۱٤ ج ۲

اهالیی نه درجه ذلیل و حقیر کوردکلرینی کوسترمك ایچون دیکر دلیللر سردینه لزوم براقماز .

صانکه عربلر صحرانوردلك ودوه رعیی حیاتندن بر قاچ سنه ظرفنده

هندستانده دلهی قربنده بولنان مبانیٔ اسلامیه‌دن علاء الدین جامعنك قپوسی

بردن بره‌ذروهٔ شکوه وسلطنته اعتلالرندن حاصل اولان برغرور جبارانه وخود-
کامانه‌یه قاپیله‌رق دها اول رومالیلرك وعصر حاضرده بعض اقوام حاکمه‌نك توهم
مغرورانه وملیتپرستانه‌لری وجه ایله اقوام سائره‌یی پك آشاغی کورمکه باشلامشلر
وکندیلرینك فطرت انسانیه فوقنده بر خلقت خارقه ومزایای منفرده ایله
یارادلمش اولدقلرینه ذاهب اولمشلردی . عربلر بو سائقه ایله فکراً ، مزیةً ،
علماً کندیلرینی بالعموم اقوامدن ممتاز کوردکدن ماعدا جسم ومزاججه دخی
کافهٔ مخلوقاته فائق عد ایتدکلرندن اولجه‌ده بیان ایلدیکمز اوزره طائفهٔ نسادن
آلتمشده کبه قالان قادینك مطلق قرشی واللیده حامل اولان قادینك ده
آنجق عربی اولمق لازم کله‌جکنه ذاهب اولدقلری کبی علت فلجکده خالص
عرب قانی طاشیان کیمسه‌لره اصابت ایتمیه‌جکنه وعکسی کورولورایسه مصابك
قانی بهمه‌حال والده طرفندن روم ، اسلاو وسائره قاننه قاریشمش اولدیغنه
اعتقادایدرلردی [١]. امویلرك دورنده عربلرده حکمفرما اولان بوملیتپرستلك
عرب انسابنك شدتله محافظه‌سنی وانساب سائره ایله اختلاطدن اجتنابی ایجاب ایتمش
ایدی. « قاضیلغه عربلردن بشقه‌سی یارامز » [٢] دینیله‌رك عرب اولمیانلرك قاضیلق
کبی مناصب مهمهٔ دینیه‌یه تعیینلری منع ایدیلیور وحتی والده‌لری جاریه اولان
شهزاده‌لرك پدر جهتندن قریش نسبندن اولملری نظر اهمیته آلنمیه‌رق مقام
خلافته کلملرینه مساعده اولنمیوردی . ازجمله حضرت حسینك حفیدی (یزید
بن علی) طلب سلطنته تشبث ایتدیکی زمان ملوك امویه‌دن (هشام بن عبدالملك)
مشارالیه : « احراز خلافته چالیشدیغکی ایشیدییورم . سن خلافته اثبات
اهلیت ایده‌مزسك ، چونکه بر جاریه‌نك اوغلیسك » دییه‌رك والده‌سی عرب
اولمیانلرك خلیفه اوله‌میه‌جقلرینی آکلاتمق ایسته‌مشدی [٣] . حال بوکه
(یزید)ك والده‌سی عادی جاریه مقوله‌سی دکل ، اکاسرهٔ فرسدن برینك کریمه‌سی
ایدی . بونکله برابر بو تعصب جاریه‌لردن طوغمش شهزاده‌لری جالس تخت
سلطنت اولمقدن منع ایده‌مامشدی . جاریه زاده‌لردن مقام خلافتی احراز ایدن
ایلك ذات ملوك امویه‌دن (یزید بن ولید) ایدی (١٠١ ﻫ) . جاریه‌لردن

[١] طبقات الاطبا ٢٥٠ ج ١ واغانی ٨٨، ج ١٥ [٢] ابن خلکان ٢٠٥ ج ١
[٣] ابن خلدون مقدمه‌سنك هامشنده سراج الملوك ٢٨٨

مولود عربلره (هجین) نامی ویریلیوردی [۱] . اسلام بر اجنبی امرادن وبر عرب قیزی احقر قبائلدن اولسه بیله عرب قیزی ایله ازدواجنه مساعده ایدلمزدی . ایشته بوسائقه ایله ، (دهاقین) نامیله معروف اولان ایرانلی کوی رؤساسندن بری بعض ترك سرایلرنده بولنان (باهله) قبیله سندن بر قیز ایله ازدواجه رغبت ایتمش ایکن قیز انی رد ایتمش ایدی . عربلرك اسیر اوللری هیچ بروجه ایله تجویز اولنمازدی [۲] .

عربلرك اوائل اسلامیتده بر تأثیر خود پرستانه ایله عرب اولمیانلرك فوقنده طوتمق ایستدکاری بوموقع تفوق هر حال وحرکتلرندن اوقدر آشکار ایدی که بوبابده دلیل ایرادی زائد عد اولنور. امویلر بوخصوصده افراط کار برطریق التزام ایتدکلرندن اهالئ مملکتدن عرب اولمیانلری فنا کوجندیرمشلردی . بر مدت دهشت نبوتله اداره اولنه بیلن بو خلق اوهیبتك زوالپذیر اولمسی اوزرینه موقع ذلیلانه‌لرینی آکلادقلرندن تظلم وشکایته شتابان اولمشلر وخاندان علویدن دولت امویه‌نك علیهنه قیام ایدنلر ایله خوارجه مظاهرتدن کیری قالمدقلری کبی انساب وخصائل عربك تفوقنی حاوی یاپیلان فخریه‌لره جواب ویرمکدن‌ده چکنمامشلردی . بونك نتیجه‌سنده بالآخره عربلرك غیرندن (شعوبیه) نامنی الآن بر فرقهٔ مخصوصه ظهور ایتمش ایدی‌که بونلر عربلرك اقوام سائره‌نك فوقنده بر خلقتِ راجحه ایله یارادلمش اولدقلرینی قبول ایتمیورلر، رد ایدییورلردی . مع‌مافیه بوفرقه امویلرك دور سلطنتنده اورته‌یه چیقوب سوز سویلمکه جسارت ایده‌مامش ایدی [۳] . بونلر آنجق دولت عباسیه دورنده (مأمون)ك (امین) اوزرینه مظفریتنی متعاقب عربلر موقع اقبالدن

[۱] هجین امیر وزننده لئیم وفرومایه‌یه دینور وپدری عربی ووالده‌سی جاریه اولان ، علی قول پدری جهتی والده‌سی جهتندن خیر واصیل اولان آدمه دینور. شارحك بیاننه کوره بونلر محاسن وملاح قبیلندندر. شارح دیرکه بو جنسه عربك هجین اطلاقی روم وسقالبه جنسنك بیاضلغنه قصد ایله‌در. (ترجمهٔ قاموس)

هجین لئیم کیمسه‌یه ، یاخود پدری اصالتجه والده‌سندن دها یوکسك اولان شخصه اطلاق اولنور. (ازهری) یه کوره هجین پدری عربی ووالده‌سی ازدواج ایله نکاح ایدلین جاریه‌دن طوغمش اولان کیمسه‌یه دینیلیر . جاریه نکاحلی ایسه چوجغنه هجین دینلمز . (محیط المحیط)

[۲] ابن‌الاثیر ٤٤ و ۱۳۱ ج ٥

[۳] اغانی ۱۲٥ ج ٤

دوشدکاری زمان میدان انتقامه چیقمشلر وایلریده کوستریله‌جکی اوزره عربلرك معایب ونقائصی حقنده بر چوق آثار یازمشلردر .

اموبلرك اسلامیتده‌كی اثرلری

دولت امویه عربلره موقع تفوق وامتیازی محافظه‌یه حریص ، انساب عربیه‌نك خللدن صیانتنه فرط غیرتله ساعی اولدیغی جهتله بو مقصدی تأمین ایچون هر یرده دوائر رسمیه‌ده بر سجل قلمنی تأسیس ایدرك بلاد مفتوحهٔ اسلامیه‌ده مقیم اولان عربلردن اولاد طوغدقچه انلری بو سجللرده قید ایتدیریردی [١]. اسلامیتی ریاست دینیه شکلندن دبدبه‌لی و احتشاملی سلطنت شکلنه تحویل ایدنده بو دولت ایدی . اسلامیت خلفای راشدین دورنده دین وساده بر حاکمیت دینیه‌دن عبارت ایکن امویلر ابتدالری انی عصبیت وقلیج ، صکرهلری سلطنت شکلنه افراغ ایتمشلر و دولت اسلامیه‌نك دوائر رسمیه‌سنده استعمال اولنان قبطی ، رومی ، فارسی لسانلرینه بدل عربینك لسان رسمیٔ حکومت اولمق اوزره مملکتده نشر وتعمیمی ایله بنیان دولتی تحکیم وترصین ایتمشلردر. بو سایه‌ده مصر قطعه‌سی اهالیسی قبطی وشام قطعه‌سنككی روم ، عراق اهالیسی‌ده کلدانی ونبطیلردن متشکل بولنور ایکن بواهالی توالیٔ قرون ایله عموماً عربلاشه‌رق السنهٔ اصلیه‌لرینی اونوتمشلردر. بوممکلتلر الیوم ممالك عربیه‌دن عد اولنور. بر ترك ، بر اوروپالی ویا هر هانکی عنصره منسوب برکیمسه اورالرده اقامت وتناسل ایتسه اولاد واحفادی محیطك تأثیریله درحال عربلاشوب عربلره قاریشیرلر .

بنی امیه زماننده عربلر روم و ایرانلیلردن بر چوق عادات مدنیتکارانه اقتباس ایتدکلری حالده ینه اخلاق و خشونت بدویه‌لرینی محافظه‌ده دوام ایتمشلردی . خلفا لسان عربی کوزلجه تحصیل و اخلاق و عادات بداوتی تلقی ایتمك ایچون چوجقلرینی — بوکون اوروپایه طلبه کوندردیکمز کبی — چوله اعزام ایدرلردی [٢] . مفاخره ، مشاتمه ، عمومی مجلسلرده مناشدهٔ اشعار کبی زمان جاهلیتك بر چوق عادات و احوالی باقی قالدیغندن کوفه‌نك اشراف

[١] مقریزی ٩٤ ج ١ [٢] العقدالفرید ٢٥٨ ج ٢

و اكابرى ايام مخصوصه‌ده شهرك خارجنه چيقه‌رق مناشدهٔ اشعار ، مصاحبات و محاورات ايله وقت كچيردكلرى كبى بصره‌نك خارجنده كائن و (مربد) نامیله معروف بر موقعده ده بصره اهاليسى و سائره‌دن بر چوق خلق طوپلانه‌رق دورجاهليتده (سوق‌عكاظ) ده ياپديغى كبى بوراده ده مناشدهٔ اشعار ومصاحبه‌لرده بولنورلردى [١] . بو موقعده علما ويا شعرا ايچون آيريجه حلقه‌لر تشكيل اولنوردى كه بو حلقه‌لرده طلبه ويا مريدلر استادلرى اطرافنده طوپلانيرلر ، بارقهٔ علم و ادبلريله مستنير اولورلردى . (مربد)ك يوقاريسنده اعاظم شعراى اسلامدن (راعى‌الابل) ايله (فرزدق) و هم مجلسلرندن تشكل ايدن حلقهٔ‌ادب اوجمله‌دندى [٢] . او نوع يرلرده صانكه‌قبل‌الاسلام عربلر آره‌سنده حكمفرما اولان عصبيته رجوع ايدلمش كبى وقوع بولان مفاخره و مباحثه‌لرى‌ده اكا كوره قياس ايديكز . عربلر بو دولت زماننده اويله بر شان حاكمانه ، اويله بر عزت تفوقكارانه احراز ايتمشلردى كه هيچ بر دولت زماننده بو مرتبهٔ شان وعزته نائل اولمامشلردر . بو دورده عربلرك مقدارى‌ده آرتمش ، دنيانك هر طرفنه انتشار ايتمشلردى .

امويلرك دورنده وطن عصبيتى

عربلر صحرا نوردلك و برحيات سيار بداوتكارانه‌يه مغلوباً تالانكرلك اجراسى ويا مرعى‌تحريسى ايچون يردن يره رحلته‌آليشمش برقوم اولدقلرندن محتاج محافظه ومدافعه بر رابطهٔ وطنه مالك دكديلر. بالآخره داخل‌اولدقلرى دين اسلامنك فيض اعتلاسيله ممالكى فتح و شهرلر تأسيس ايله ثابت مساكنده اختيار اقامت‌ايدنجه‌محيط جديدك تأثيرينه تبعاً طبيعتيله مدنيلشمشلر، بووطنلرينى دوشونمكه ، مدافعهٔ وطن‌حسيله متحسس اولمغه و وطن طرفكيرلكنى كودمكه باشلامشلردر . ايشته بز بوكا عصبيت وطنيه دييورز .

[١] اغانى ١٥٣ ج ١٩ [٢] اغانى ١٦٩ ج ٢٠

فتوحاتدن صكره عربلرك مدنيلشملرى

ابتدالرده عربلر مدنيلشه‌جكلرينى خاطر و خياله كتيرمدكلرى حالده قانون اعتلا و تكامل سوقيله تدريجاً قبول مدنيته مجبور اولمشلردى. اوائل اسلاميتده همان حال بداوتده بولنان عربلر بر مملكتك فتحنه عازم اولدقلرى زمان دور جاهليتده معتادلرى وجه ايله چولق چوجقلريله، دوه و مواشيلريله كيدرلر و بر موقعى فتح ايدنجه چادرلرينى او موقعك مركز خلافت اولان (مدينه) يه متوجه كنارنده ركز ايلرلردى. حضرت عمر عربلرى زراعت ايله اشتغالدن منع ايتمش ايدى. بر قومى زراعتدن منع ايتمك مدنيتدن منع ايتمك ديمك ايدى. چونكه حضرت عمر هر ميدان رزمه آتلغه حاضرجست وچالاك عسكر شكلنده براقق فكريله عربلرى آرايش و رفاهت مدنيته قاپلقدن منع ايتمش ايدى. عساكر اسلاميه فتح ايتدكلرى ممالكده عصر حاضرده كى عساكر اشغاليه كبى شهرلرك اطرافنده قورولان اردوكاهلرده اقامت ايدرلردى كه بو قواى عسكريه‌يه (حاميه)، ياخود (رابطه) نامى ويريليردى. خلفاى راشدين زماننده اسلاملر بر طاقم فرقه‌لره منقسم و هر فرقه بيوك شهرلردن برينك اطرافنده مقيم ايدى. هر فرقه‌يه (جند) اطلاق اولنوردى. شام قطعه‌سنده بولنان عساكر اسلاميه (شام)، (حمص)، (اردن)، (فلسطين) ك اطرافنده بولنمق اوزره درت «جند» ه، يعنى اردوكاهه منقسم بولنوردى كه بو درت اقليمه «اجناد» اطلاقى اردو مركزلرى اولمقدن ايلرى كليوردى. عراق قطعه‌سنده اقامت ايتديريلن عساكر اسلاميه‌ده (فرات) ك جزيرة العرب طرفلرنده ايكى اردوكاهده اقامت ايدرلردى. بو اردوكاهلر بالآخره برى (بصره)، ديكرى (كوفه) اولمق اوزره ايكى شهره تحول ايلمشدر. مصر قطعه‌سنده بولنان عسكر ايسه (مقطم) طاغى اتكنده نيل نهرينك جزيرة العرب طرفى كنارنده اقامت ايدييوردى. بالآخره بوراسى دخى (فسطاط) ناميله بر شهر اولمشدر.

عربلر (ياخود اسلاملر) ابتدالرده كوى اهاليسى ايله اختلاط ايتمكسزين عائله‌لريله برلكده بو اردوكاهلرده اقامت ايدرلر وبهار كلديكنده آتلرينى چايره چيقاريرلردى. آتلر قبائلدن بر طاقم ذواتك نظارتى آلتنده كوله‌لر واسطه‌سيله

چايره سوق اولنوردى . و چاير بيتنجه چادرلره عودت اولنوردى . اوزمانه قدر عربلر حال بداوتده قالدقلرى كبى پايتخت دولتلرى ده خليفه نك مقرى وعنداللزوم اسلاملرك مرجعى اولان مدينهٔ منوره شهرى ايدى .

اسلاملر بو اردوكاهلرده مدت مديده اقامت ايتدكدن صكره امويلرك احراز خلافت وحجازه بدل شامده اختيار اقامت ايلدكلرينى كورنجه كنديلرى ده مدينه وسائر حجازدن واز كچه‌رك شامده وسائر طرفلرده اقامتى دها موافق بولديلر. حضرت عمرك تعاطئ زراعتى مانع اوامرى آرتق نظر اهميته آلنميوردى. زيرا اسلاملر بو زماندن صكره برچوق اراضى وچفتلكلره مالك اوليور ، زراعت ايله اشتغال ايدييورلردى . ايشته بونك نتيجه‌سى اوله‌رق بواردوكاهلرك الك مشهورلرى (بصره) ، (كوفه) ، (فسطاط) ، (قيروان) اولمق اوزره برر بيوك شهر اولدى . زراعت ايله اشتغال تجارت وصنايع ايله‌ده اشتغاله منجر اولمش ايدى .

اسلاملرك زراعت ، تجارت و صنايع ايله اوغراشمغه باشلاملرى ايچون اوزون سنه‌لر كچمش ايدى . چونكه اسلاميتك ايلك دورنده اسلاملر عراق وسائر ممالك مفتوحه‌دن خزينهٔ دولته برسيل خروشان كبى اقوب كلن فئ وغنائم اموالنه عادتا برر حصه‌دار اولدقلرندن تأمين معيشت ايچون واردات سائره آرامغه محتاج دكلديلر. نره‌ده بولنور ايسه بولنسون هرمسلمك فئ‌دن برحصه‌يه حقى واردى. مثلا مدينه وشام اهاليسى عراقدن كلن فئ اموالى ايله تأمين معيشت ايدرلردى. خلفاى راشدين دورينك صوكلرينه طوغرى اسلاملر شهرلرده اختيار اقامته باشلايه‌رق اويرلرك وارداتى كندى نفسلرينه تخصيص ايتدكلرندن وارداته‌اوصورتله وضع يد ايدلمك مدينه‌اهاليسنك حقوقنه برتجاوز عد ايدلدى . چونكه پايتخت اسلام اهاليسنك معاشلرى ممالك مفتوحه وارداتى ايله تأمين اولنمش ايدى. وارداتك تحولندن متضرر اولان ارباب معاشات اوزمانك خليفه‌سى حضرت (عثمان) ه بالمراجعه عراق وارداتندن كنديلرينه تخصيص ايدلمش اولان عائداتى طلب ايلديلر . حضرت عثمان بو پاره‌يه بدل عراقليلرك حجاز ، يمن وبلاد عربك سائر جهتلرنده مالك اولدقلرى يرلرك وارداتى تخصيص ايتدى [١] .

[١] ابن الاثير ٥٢ ج ٣ وياقوت ٢٨٢ ج ٤

اسلام شهرلرینك یكدیگری علیهنه طرفگیرلكی

اوصره‌لرده شهرلرك اختلافی اعتباریله فرق اسلامیه آره‌سنده حاصل اولان انقسامات اسلاملرك عصبیت وطنیه‌یه رغبتلرینی برقات دها آرتدیرمش ایدی. ایکی اسلام شهری بیننده وقوع بولان ایلك اختلاف حضرت عثمان زماننده شام و كوفه شهرلری آره‌سنده تكون ایدن اختلاف ایدی [۱]. مشارالیهك وفاتنی متعاقب اساسی اواثناده خلافت طالبی اولانلردن برینه میل وانتسابدن عبارت اولان انقسامات وطنیهٔ سیاسیه ظهور ایلدی. طالب خلافت اولان ذوات حضرت علی، معاویه، طلحه و زبیردن متشكل ایدیلر. شام اهالیٔ اسلامیه‌سی علی الاكثر قریشدن بولندقلری و (معاویه) ده امیرلری اولدیغی ایچون (معاویه) یه طرفدار اولدقلری حالده انصاردن اولان مدینه اهالیسی كندیلرینه التحاق ایدن مصر ایله برابر حضرت علی‌یه مظاهرت ایدییورلردی. كوفه اهالیسی (زبیر) ه، بصره اهالیسی‌ده (طلحه) یه طرفدار ایدیلر.

هجرتك ۳٦ نجی سنه‌سنده وقوع بولان (جمل) محاربه‌سنده طلحه وزبیر شهید اولدقلرندن عراق اهالیسی مدینه اهالیسنه ضمیمةً حضرت علی فرقه‌سنه التحاق ایلدیلر. شام اهالیسی ایسه (معاویه) یه طرفدار قالمشلردی. متعاقباً ۳۷ نجی سنه‌سنده وقوع بولان (صفین) محاربه‌سی اثناسنده ظهور ایدن تحكیم مسأله‌سنده (عمرو بن العاص) ك حیله و خدعه‌سی نائل موفقیت اولمسی اوزرینه (معاویه) یه بیعت و مصر (عمرو بن العاص) ه ترك ایدیلنجه بوقطعه (معاویه) نك طرفنه كچدی. حضرت علینك ٤۰ نجی سنه‌سنده وقوع بولان شهادتی و بعده حضرت حسن و معاویه‌نك وفاتلرندن صكره یزیدك زمان سلطنتنده حضرت حسین طلب خلافته تشبث ایله عراق اهالیسنك مظاهرتلرینی تأمین ایچون حجازدن عراقه كیتمسی اوزرینه حجاز اهالیسی (ابن الزبیر) ه بیعت ایلدی. بونك اوزرینه انقسامات اسلامیه حجاز ابن الزبیره، عراق حضرت حسینه، شام ومصر یزیده طرفدار اولمق اوزره اوچ فرقه‌ده تمثل ایدییوردی. مختلف ازمنه و احوالده بو شهرلرك خلفایه طرفگیرلكلری بو منوالده

[۱] ابن الاثیر ٦٥ ج ۳

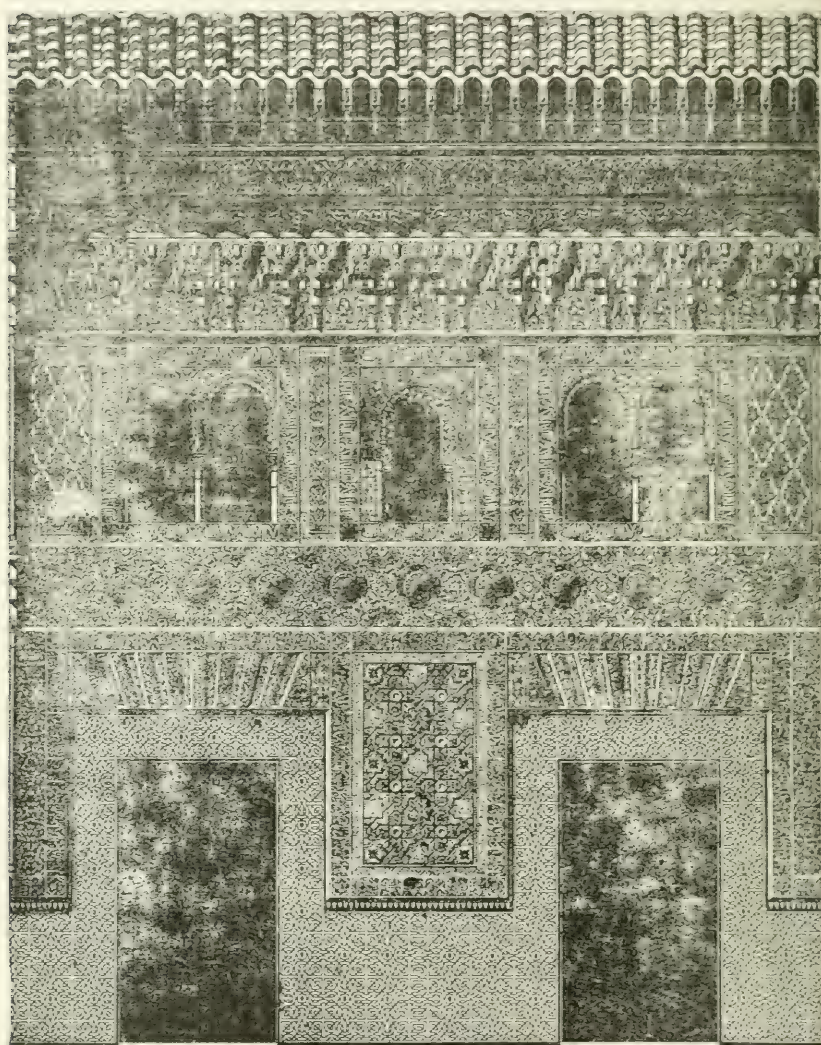
دوام ايتمش ايسه‌ده توالئ سنين ايله هر شهر كنديسنه مخصوص وديكرلردن ايرى بر طاقم عادات و خواص ايله تميز ايتمش ايدى . حتى بو خواص ، بو عادات (معاويه) نك زماننده بيله نظر دقتى جلب ايتمكدن خالى قالميوردى . (معاويه) كوفه‌دن نزدينه كلن هيئت مخصوصه اركانندن (ابن الكوا) دن هر مملكت اهاليسنك اخلاق و خواصنى صورديغى زمان موما اليه شو صورتله تعريفده بولنمش ايدى : « مدينه اهاليسى شر وفتنه‌يه اك حريص و فقط اجراسندن اك عاجز خلقدر . كوفه‌ليلر فتنه‌يه طوپدن قوشرلر ، طاغنيق صورتده دوترلر . مصرليلر اك فتنه جو خلق ايسه‌ده ايلك عدم موفقيتده درحال روبراه ندامت اولورلر . شامليلره كلنجه بونلر حاكملرينه مطيع ، محكوملرينه عاصى آدملردر » .

عصبيت نسبيه‌دن غيرى اولمق اوزره عصبيت وطنيه ايله افاده ايتديكمز بو شهر عصبيتلرنده او شهرلر اهاليسنك منافع مخصوصهٔ سياسيه‌لرى مندمج بولنوردى . هر شهر كندى عصبيت وطنيه‌سنده برمقصد سياسى‌يه تابع ايدى . (بصره) ، (كوفه) ، (شام) ، (فسطاط) كبى هر شهر اهاليسى مختلف قبائلدن متشكل ايكن بر مقصد ايچون برلشيور ، بر وحدت ايله معروف اوليوردى . بنى اميه دورنده هر شهر حائز اولديغى رابطهٔ اتحاديه ايله سلاحه صاريلوب حرب ايدييوردى . حال بوكه او شهرلر يمن ، مضر ، ربيعه وقبائل سائره داخل اولمق اوزره نسباً ، عصبيةً مختلف قبائلدن متشكل ايدى . هر قبيله بولنديغى شهرك برقسمنى اشغال ايدييور وهر قسم احتوا ايتديكى قبيله‌نك اسمى ايله معروف اوليوردى . مثلا (بصره) اخماس ايله معروف بش قسمدن مركب ايدى . هر خمسده بر قبيله اقامت ايدردى كه او قبائل (ازد) ، (تميم) ، (بكر) ، (عبد قيس) ، (اهل عاليه) دن عبارت ايدى . (اهل عاليه) دن مراد (قريش) ، (كنانه) ، (ازد) ، (بجيله) ، (خثعم) ، (قيس عيلان) قبائلنك كافهٔ بطونى ايله (مزينه) قبيله‌سيدر [١] . سائر شهرلرك اهاليسنى‌ده اكا كوره قياس ايديكز .

ايكى شهر بربرى عليهنه اعلان حرب ايدنجه بر شهرده بولنان قبائلدن هر برى ديكر شهرك حاوى اولديغى قبائلدن عين قبيله‌يه قارشى طورردى . (كوفه) ايله (بصره) اهاليسى آره‌سنده وقوع بولان (جمل) محاربه‌سنده

[١] ابن الاثير ٣٤ ج ٥

بصره قبائل تمیمیه‌سی کوفه قبائل یمنیه‌سنه، بصره مضریه‌سی کوفه قبائل مضریه‌سنه، بصره‌نك ربیعه قبیله‌سی کوفه‌نك ربیعه قبیله‌سنه قارشی کیتمش ایدی. قوماندانلری

غرناطه‌ده الحمرا جامعنك جبهه‌سی

(معاویه) اولان شام اهالیسی ایله حضرت علینك قوماندasی التنده بولنان عراق اهالیسی آره‌سنده وقوع بولان (صفین) محاربه‌سنده‌ده عین ترتیب ایله حرکت ایدلمش ایدی . حضرت علی معاویه‌نك اردوسنی تشکیل ایدن قبائل

حقنده استطلاعاتده بولندقدن وهر قبیله‌نك موقعنی تحقیق ایتدکدن صکره کندی اردوسنده بولنان اقسام قبائلی قارشیکی اردوده بولنان عین قبائلك اقسامنه قارشی قویمق صورتیله تعبیه‌ده بولنمش ومقابلی اولمیان قبائلی‌ده قبائل سائره ایله محاربه‌یه مأمور ایلمش ایدی [۱] . اتحاد وطنینك اتحاد نسبی‌یه بو صورتله غلبه چالمسی شایان تأمل بر نقطه‌در . بو غالبیتی احوال ایجاب ایتمش ایدی . چونکه اتحاد وطنی آمال سیاسیه ومنافع شخصیه‌یه اتحاد نسبیدن زیاده خدمت ایلیوردی.

عصبیت نسبیه بحثنده بیان ایتدیکمز اوزره بر شهرك اهالیسی تابع اولدقلری امیر ویا خلیفه‌نك اختلاف عصبیته نظراً عدداً ، نسباً مختلف بر حالده بولندقلری کبی مقصدلری ده او احوالك اختلافی ایله غیر مطرد بر صورتده اختلافه تابع اولوردی . ایکی شهر آره‌سنده محاربه نصل وقوع بولیور ایسه ایکی قبیله بیننده‌ده محاربه‌لر واقعدی . صدر اسلامده شهرلر آره‌سنده تحدث ایدن اك مشهور اختلاف بصره و کوفه اهالیسی بیننده ظهور ایلین اختلاف و مفاخره‌لردر . حضرت علی و خوارج زماننده بصره شهری حضرت عثمانه طرفدار کچینیر ایکن کوفه علوی ، شام قطعه‌سی اموی ، جزیره خارجی ، حجاز ایسه سنی ایدی [۲] . مع مافیه بو احوال تعاقب ایدن دولتلرك اختلافیله بر چوق انقلاباته اوغرامش و تقلبات سیاسیه‌نك توالیسیله متعدد اتحادلر ساحهٔ ظهوره کلمش ایدی. بونلردن برنجیسی مضر و یمن آره‌سنده‌کی اتحاد عصبیت ، یاخود اتحاد نسب ، ایکنجیسی عراق ، مصر ، شام بیننده‌کی اتحاد وطن ، اوچنجیسی فرق اسلامیه آره‌سنده‌کی سنه ، شیعه ، معتزله کبی اتحاد مذهبدن عبارتدی . بعضاً بو فرقلرك کافه‌سی ایکی آدمده اجتماع ایدردی [۳] .

حجاز اهالیسنك حرمین شریفنده بالاجتماع اسلامیتك حرمیندن عدم استغناسیله حضرت علی طرفدارانك حرمینده و بالخاصه مدینه‌ده اولمرینی ایلری سوره‌رك حرمین ایله مفاخره‌لرده بولنملری اتحاد وطنینك توره‌مسنه یاردیم ایدن باشلیجه اسبابدن ایدی. امویلر حضرت علی طرفدارانه فرط عداوتله متحسس اولمقله برابر ینه حرمین شریفینی زیارت واهالیسنه اظهار حرمته مجبور ایدیلر. بو ایسه ــ باخصوص (ابن الزبیر) کعبهٔ معظمه‌ده تحصن و امویلر ایله

---

[۱] ابن الاثیر ۱۲۱ و ۱٤۹ و ۱۷۱ ج ۳ [۲] العقد الفرید ۲۷۷ ج ۳ [۳] ابن خلکان ۱۰۰ ج ۲

طرفدارلرینی حجازدن اخراج ایتدکدن صکره ـ امویلرك نفوذ سلطنتلرینی سکته یه اوغرادیوردی . امویلر ایشته بومحکومیتك قید آهنینی آنجق کعبهٔ معظمه‌یی منجنیقلرایله تخریب ایدرك قیره‌بیلمشلردی . ینه عین سائقه ایله منبر نبوی‌یی مدینه‌دن شامه نقل ایتمك و بو سایه‌ده حاکمیت سیاسیه و دینیه‌یی معاً قبضهٔ تملکه آلمق ایسته‌مشلردی . دها صکره کعبهٔ معظمه نك اهمیتنی تقلیل مقصدیله (منصور) طرفندن بغدادده (قبهٔ خضرا) نامیله کعبه‌یه برنظیره نصل یاپلمش ایسه (عبدالملك بن مروان) ك عراق والیسی مشهور (حجاج بن یوسف) ك ده واسطده بر (قبهٔ خضرا) انشا ایتدیرمسی احتمال ینه بو مقصده خدمت فکرینه مستنددر [۱]. بتون بواجراآتدن مراد اسلاملرك خطهٔ حجازیه‌یه‌اولان انجذاب وتعلقلرینی دیکر برطرفه تحویل وعلویلرك اهمیتنی تقلیل ایتمك ایدی . نه‌چاره‌که مساعئ واقعه فائده ویرمدی .

اموی‌لر دورنده طرفدار فرقه‌لر قازانمق

معاویه‌نك سیاستی

برنجی خلیفهٔ اموی (معاویه) عمروبن‌العاص ، زیادبن ابیه ، مغیره بن شعبه کبی اعاظم رجالی کندینه نصل مظاهر و طرفدار یاپمش ایسه بالجمله ملوك امویه زمام‌خلافتی ید اداره‌لرینه آله‌بیلمك ایچون اختیارایتدکلری طریق‌تغلبده بیوك آدملری‌لطف وعاطفتلرینه‌اسیرایتمکه، قوتلی فرقه‌لری‌کندی‌طرفلرینه‌جلب وجذبه محتاج اولمشلردی. (معاویه) مذکور ذواتی حسن‌اداره قوتی‌ایله جذب و منفعت رابطه‌سیله کندینه بند ایتمش ایدی . کندیسندن صکره مقام خلافته کلن امویلر کریمهٔ نبینك اولاد واحفادندن متشکل اولان علویلرك رقابتنه‌قارشی موقع سلطنتلرینی تحکیم ایچون عینی یولی تعقیب ایتمشلر ایسه‌ده انلردن هیچ بری حسن اداره و سیاستده (معاویه) نك کعبنه وارەمامشدر . (معاویه) نك افعال و اجرا آتی عصر حاضر مدنیتی و سائر مدنیتلر اعاظم رجالنك افعال و اجرا آتی ایله مقایسه ایدر ایسه‌ك — باخصوص حضرت نبینك عمجه‌لرندن،

[۱] مسعودی ۱۷٦ ج ۲

عمزاده‌لرندن ، كريمه‌سى مخدوملرندن متشكل اولان خلافت طالبلرينه و حق خلافتك بوذواته عائد اولديغنه ، (معاويه) برطليق اولوب خلافته حقى اولمديغنه، اسلاميتى آنجق زور ايله قبول ايتديكنه دائر اسلاملرده حكمفرما اولان اعتقاده [١] قارشى موقعنك نزاكتى دوشونولور ايسه — كنديسنى تعقلاً ، حكمةً ، دها وسياسةً انلرك چوغنه فائق كورورز . (معاويه) بتون بواحوال مشكله‌يه رغماً پك چوق قان دوكه‌دن بالجمله رقيبلرينه غلبه چالمغه ، ازمهٔسلطنتى اله آله‌رق انى كندى نسلنده ارثى ياپمغه موفق اولمشدى . (معاويه) بتون بو موفقيتى آنجق سعهٔ صدر ، حسن سياست و اداره ، بذل اموال سايه‌سنده احراز ايتمش ايدى .

(معاويه) اودرجه حلم و سعهٔصدره مالك بر داهى ايدى‌كه اهل بيت‌نبوى اركانى طرفندن كندى حضورنده بيله اختيار و اظهار اولنان الك درشت معاملاته حلم و مسامحه ايله مقابله ايدر و انتقامه بدل انلرى معاشلرده، توجه و التفاتلره مستغرق‌ايلردى . بعضاً (معاويه) كندى امرا و خواصى آره‌سنده بولنور ايكن خاندان مشاراليهه منسوب برآدم حضورينه بالدخول سلطنتى‌غصب ايتديكنى الك آغير الفاظ ايله يوزينه چارپار و حضرت على‌يى آچيقدن آچيغه كنديسنه ترجيح ايدردى ده ينه (معاويه) معتاد اولديغى حلم ايله مقابله و انى انعام و احسانه مظهر ايلردى . اوذات حضرت علينك اقرباسندن اولسه‌بيله كورديكى معامله و نائل اولديغى‌احساندن طولايى معاويه‌نك طرفدارلغنه‌كچردى. روايت ايدرلركه حضرت علينك برادرى (عقيل) برادرينك حال حياتنده (معاويه)نك نزدينه كيدر . (معاويه) كلن مسافرك كندى برادرينى ترك ايله يانه كلمسندن پك زياده مسرور اولور . اثناى مصاحبتده (معاويه) عقيلدن : «على‌يى نه حالده براقدك ؟» ديه صورار. عقيل : « اللهى و پيغمبرى خشنود ايدر بر حالده براقدم. فقط سنى بالعكس اللهى و پيغمبرى دلكير ايدربرحالده كورييورم» جوابنى ويرير . (معاويه) بو جواب درشتانه‌دن متأثراً : « مسافريمز اولمسه ايدك سنى كوجنديره‌جك بر جواب ويره‌بيليردم » ديرايسه‌ده دها زياده ايلرى كيدلمسيله مسافرينى كوجنديرمكدن چكينه‌رك محاوره‌يى كسر و اورادن چيقار . عقيلك مهمانخانه‌يه قبولى ايله حقنده اعزاز و اكرام ايله

[١] مسعودى ١٢ ج ٢

معامله اولنمسنی امر و کندیسنه بر چوق پاره‌لر ارسال ایلر . ایرتسی کونی (معاویه) عقیلی نزدینه دعوت و : « علی بی نه حالده براقدك ؟ » سؤالنی تکرار ایدر . بو سفر عقیل : « علی بی کندی نفسنه سندن دها خیرلی بر حالده براقدم. فقط سن بکا اندن زیاده خیرلیسك » جوابنی ویریر [١] .

(معاویه) نك فرقهٔ علی رجال و مریدیندن (صعصعه بن صوحان عبدی) و سائره حقنده کوستردیکی معاملات حلیمانه و احسانکارانه پك چوقدر. جمله‌سی (معاویه) نك حلم و ذکاسنه دلالت ایدر. مشارالیه یالکز حلم استعمالنك کفایت ایده‌میه‌جکنی آکلادیغی زمان حیله و پاره‌یه مراجعت ایلردی . تهلکه‌سندن قورقدیغی هرهانکی بر آدم حضورنده بولنسه مطلق ممنون اوله‌رق عودت ایدردی . (معاویه) عطیه و احسانه نائل اولمق ایچون نزدینه کلن کیمسه‌لرك بعضاً یالانلرینی بیله بیله قبول ایدر ، کوکلرینی تطییب ایلردی . ذکر ایدرلرکه (عبدالله بن الزبیر) کندی نفسی ایچون ادعای خلافت ایتمه‌دن اول (معاویه) نك همشیره زاده‌سی (عبدالرحمن ابن ام الحکم) دن فرار ایدرك (معاویه) یه التجا ایتمش ایدی . (عبدالرحمن) عبدالله‌ك خانه‌سنی یاقمش ایدی. (ابن الزبیر) معاویه‌یه : « عبدالرحمن خانه‌می یاقدی » دییه‌رك تظلمده بولنور. (معاویه) : « خانه‌ك نه‌قیمتده‌ایدی ؟ » دییه‌صورنجه (ابن الزبیر) : « ١٠٠,٠٠٠ درهم ایدردی » جوابنی ویریر . (معاویه) شاهد ایستر . (ابن الزبیر) دوستلرندن برینی شاهد اقامه ایدر . (معاویه) پاره‌نك تأدیه‌سنی امر ایلر . (ابن الزبیر) پاره‌یی آلوب کیتدکدن صکره (معاویه) مجلسنده بولنان ذواته : « مدعی‌نی‌می دها یالانجی ظن ایدرسکز، یوقسه شاهدیمی ؟ خانه‌سنی بن پك اعلی بیلیرم . قامشدن بر طاقم اوطه‌لردن عبارت ایدی . فقط انلر سویلرلر ، بز دیکله‌رز ، بزی آلدادیرلر ، بزده آلدانیرز » دییه‌رك بیله‌بیله آلداندیغی قبول ایتدیکنی آکلادیر [٢] . (معاویه) طرفندن التزام اولنان بو وامثالی معاملات ملایمانه و ادارهٔ خاطرنوازانه کندی زماننده (ابن الزبیر) وسائر ذواتی طلب خلافتدن آلیقویمش ایدی .

(معاویه) بویله‌جه حلم و سماحتله طاورانه‌رق خلقك قلوبنی تسخیره چالیشیرکن حضرت علی بو مسلکك عکسنه والیلرندن موشکافانه حساب

[١] مسعودی ٥٤ ج ٢ [١] اغانی ٤٨ ج ١٣

صوریور ، چوقلرینی کوجندیره‌رك طرفدارلغندن قاچیریوردی . او جمله‌دن عمزاده‌سی (عبدالله‌بن‌عباس) حضرت امامك اك بیوك مظاهری‌ایکن یوقاریده ذکر ایتدیکمز وجه‌ایله اهمیتسز براخبار سعایتکارانه‌ایله مظاهرتی غائب ایدلمش ایدی . حال بوکه اوته طرفده (معاویه) کندی طرفدارانه قوجه ولایتلری اکمکلك ویرمکدن چکنمدیکی کبی اعاظم رجالدن بری نزدینه کلدکجه انی فوق‌العاده اعزاز واکرامدن‌ده کیری طورمازدی . ازجمله صحابه‌دن وبیوك سردارلردن (معاویه بن حدیج) شامده معاویه‌یی زیارته کلدکجه مقامنه حرمت و تعظیمه علامت اولمق اوزره کذرکاهنده چیچکلردن متشکل طاق ظفرلر قورولوردی [١].

(معاویه) بالخاصه قبائل رؤساسی ، اشراف ، فرقه رؤساسی طرفندن اك آجی برلسان‌ایله کندیسنه توجیه اولنان طعنلره ، انتقادلره کمال حلم‌ایله تحمل ایدردی. حضرت علی ایله همفکر اوله‌رق (صفین) محاربه‌سنده جناب حیدره مظاهرت‌ایدن سادات تابعیندن وارباب نفوذدن (احنف‌بن‌قیس) خلافتی احراز ایتدکدن‌صکره کونك برنده (معاویه) نك نزدینه کلمش‌ایدی. (معاویه) احنفه : « والله احنف! (صفین) وقعه‌سنی ذکرایتدکجه الی یوم‌القیامه قلبمده برتأثیر الیم حس‌ایدرم» دیر. (احنف) : « والله (معاویه) ! سندن‌نفرت‌ایدن‌یورکلرمز حالا کوکسمزده ، سکاقارشی‌حرب‌ایدن‌قلیجلرمزده‌حالا قلیفلرمزده طورییور. حربه برسره‌قدریاقلاشیرسه‌ك بزاکا برقاریش‌یاقلاشیرز. سن‌حربه‌یورویه‌رك کیدرایسه‌ك بز اکا قوشه‌رق کیدرز » جوابنی ویریر وحضوردن چیقوب کیدر. (معاویه) اکا مقابلةً برشی سویلمز . پرده آرقه‌سنده (احنف) ك سوزلرینی دیکله‌ین (معاویه) نك همشیره‌سی کمال حیرتله : « ای امیرالمؤمنین ! تهدیده ، وعیدده بولنان بوآدم کیم اولیور ؟ » دییه صورار . (معاویه) : « بواو آدمکه غضبه کلنجه تمیم قبیله‌سندن یوزبیك کشی انك نه ایچون غضبه کلدیکنی آکلامقسزین غضبه کلیرلر » جوابنی ویریر [٢] .

بونکله برابر (معاویه) بردشمندن قورقوبده انی مال واحسان ایله ارضا ، یاخود قوهٔ قاهره ایله ارغامه مقتدر اوله‌میه‌جغنی آکلادیغی زمان (عبدالرحمن بن‌خالد بن‌الولید) ه یاپدیغی کبی انی برحیله ایله‌تسمیم ایتدیرمکده تردد ایتمزدی.

[١] ابن‌الاثیر ٢٢٩ ج ٤ [٢] ابن خلکان ٢٣٠ ج ١

(عبدالرحمن) بر طرفدن پدری (خالد بن الولید) لـ شهرت شعشعه‌داری ،
دیکر طرفدن‌ده بالذات مالك اولدیغی ثروت بی‌پایان واطوار دل‌آورانه‌سیله
شام قطعه‌سنده بیوك بر نفوذ صاحبی اولمش ایدی . (معاویه) بو نفوذدن
قورتدیغی جهتله (عبدالرحمن) لـ تسمیمنه قرار ویره‌رك بو مقصدله طبیب
(ابن‌الاثال) ی استخدام و بو خدمته مکافات اولمق اوزره مادام‌الحیاة اندن
خراج آلمامقله برابر حمص خراج ناظرلغنه تعیین ایتمکی ده وعد ایلدی .
(ابن‌الاثال) بو تشویق و اغرا ایله زهرلی بر بال شربتنی (عبدالرحمن) لـ
کوله‌لرندن بری واسطه‌سیله (عبدالرحمن) ه ایچیره‌رك حیاتنه خاتمه چکدی[۱].
(معاویه) عین طریق انتقامی شجعان تابعیندن (اشتر نخعی) یه دخی روا
کوردی . (اشتر نخعی) حضرت علینك الك جنك آور و شدتلی آدملرندن بری
و بلکه بو خصائلده برنجیلری اولوب (صفین) محاربه‌سنده پك بیوك غیرت
و فعالیتی کورلمش ایدی . او زمانه قدر حضرت علی‌یه طرفدار قالمش اولان
مصر قطعه‌سی (معاویه) طرفندن آلتدن آلته اعمال اولنان دسائس وتحریکات
ایله مختل و مذبذب اولمغه باشلادیغندن مفاسد واقعه‌یی حکمسز براقمق اوزره
حضرت علی (اشتر نخعی) یی اورایه والی تعیین ایتمش ایدی . (اشتر) لـ
بو مأموریتده احراز موفقیت ایده‌جکی وبرکره ایش باشنه کچر ایسه مصرك
(معاویه) یه قارشی طوره‌جغی محقق ایدی . بونی درحال تقدیر ایدن (معاویه)
بحر احمر ساحلنده کائن (قلزم) شهری ـ که مصر یولی اوزرنده وقوعندن
طولایی اشترك ضروری کذرکاهی ایدی ـ خراج رئیسنه : « اشتر مصره والی
تعیین اولنمش . اندن بنی قورتاریرسه‌ك سن و بن صاغ قالدقجه سندن خراج
آلمام » دییه خبر کوندردی . بونك اوزرینه خراج رئیسی (اشتر) لـ یولنی
بکلمش ، مواصلت ایدنجه کندیسنی استقبال و نزدینه مسافرلکه دعوت ایتمش ،
یمکدن صکره زهرلی بر بال شربتنی ایچیره‌رك حیاتنه خاتمه چکمشدر . (معاویه)
شام اهالیسنه : « حضرت علی اشتری مصره والی تعیین ایتمش . اکا بد دعا
ایدیکز » دیدیکندن شام اهالیسی هر کون اشتره بد دعاده بولنورلردی . (اشتر) ی
تسمیم ایدن شخص (معاویه) نك نزدینه کله‌رك اشترك وفاتنی اخبار ایدنجه
(معاویه) منبره بالارتقا : « علینك ایکی صاغ قولی واردی . بری (یعنی عمار

[۱] ابن الاثیر ۲۲۹ ج ۳

بز یاسر) صفینده ، دیکری (یعنی اشتر) بوکون مقطوع اولمشدر » دیمشدر[۱].

مصنوعات اسلامیه‌دن جامدن معمول مینالی بر قندیل

اشترك خبر وفاتی (عمرو بن العاص)ه واصل اولنجه مشارالیه: « اللهك بالدن‌ده اردوسی واردر » دیمکدن کندینی آله‌مامشدر [۲] .

[۱] ابن الاثیر ۱۷۹ ج ۱ [۲] مقریزی ۳۰۰ ج ۱

عمرو بن العاص

كرك (معاويه)، كرك طرفدارانى ايشته بوصورتله هيچ بر فرصت قاچيرميه‌رق تأمين مقصد اغورنده جنايت و سائره ارتكابندن بيله چكنمدكلرى حالده حضرت على و طرفدارانى بو مسلكك بسبتون عكسى اوله‌رق اوامر ونواهئ دينيه‌دن، علوجنابدن آيرلمق ايسته‌ميورلردى. حتى حضرت على وطرفدارانك بوعلو جنابى (معاويه)نك موفقيتنه پك بيوك بر معين اولمش ايدى. مثلا (صفين) محاربه‌سنده شاهد مظفريت حضرت على‌يه متوجه بولنمقده ايدى. محاربه‌نك ادامه‌سيله حضرت على غالب كله‌ايدى، (معاويه)نك آمال اقبالپرستانه ورقيبانه‌سى بسبتون پريشان اوله‌جق، بنى اميه‌نك شان وشوكتى قالميه‌جق، خلافتده حضرت على وخاندانده مستقر اوله‌جقدى. نه‌چاره‌كه (عمرو بن العاص)ك حيله‌سى همان نتيشوب اوموفقيتى زيروزبر ايتدى. (معاويه) ايكى اردونك يكديكرينه مصادمه‌سيله كندى اردوسنك ضعفنى بر نظر حزن وتحسر ايله مشاهده وعاقبتك وخامتنى حس ايدنجه كنديسيله بالاتحاد برابر حرب ايدن (عمرو بن العاص) ه مراجعت واكا: «اى عاصزاده! ذكا و اقتدار زمانى ايشته بودر. اليم و خطرناك بر موقعده‌يز. محواوليورز. برده‌مصر واليلكنى اونوتمه» ديه‌رك بو مخاطره‌يه چاره‌ساز اولمسنى طلب ايلدى. (عمرو بن العاص) عسكرك مصحفلرى يوقارى قالديرملرينى و «كتاب الله آره‌مزده حاكم اولسون. بز بربريمزى بويله قيرار ايسه‌ك روم، ترك و كفاردن اولان دشمنلره قارشى شام حدودنده شامليلردن، عراق حدودنده عراقليلردن بشقه كيملر طوره‌جق؟» ديه سويلملرينى مناسب كوردى. حضرت علينك رجال و طرفدارانى ايسه مصحفلرك يوقارى‌يه قالديرلديغنى كوروب او سوزلرى ايشيدير ايشيتمز حيله‌يه قاپيله‌رق محاربه‌يى طورديرديلر ومتعاقباً تحكيمه رضا كوستريدلر. ايشته بوتحكيم ايله عاصزاده حيله‌سنى بالا كمال حضرت على‌يى خلع و (معاويه) يه بيعت ايلدى. شو حالده شبهه يوقدر كه (عمرو بن العاص) او صره‌ده بولنمسه ايدى (معاويه) پريشان و مضمحل اوله‌جق وحضرت علينك‌ده اوميدان رزمده كوستريكى علو جناب اولمسه ايدى (عمرو بن العاص) اويله برحيله ودسيسه بولمدن اول مقتولين زمره‌سنه كچه‌جك

ایدی. زیرا (عمرو بن‌العاص) اوحیله‌یی کشف واجرادن‌اول میدان مبارزه‌یه آتیش وجناب حیدرده اکا قارشی چیقمش ایدی . ایکی مبارز قارشی‌قارشی‌یه کلدیکی زمان حضرت علی (ابن العاص) ی طبانیه‌رق بر ضربهٔ شمشیر ایله وجودینی اورته‌دن قالدیرمق ، بردشمندن قورتولمق ایسته‌مش ، حتی اورمق ایچون قلیجی‌ده قالدیرمش‌ایدی . حیدر کرارك حد سیفنده ملك‌الموتك‌غضوب صولتندن‌لرزان‌اولان (ابن‌العاص) موت محققدن قورتولمق مقصدیله یوزنده‌کی نقابی آچه‌رق بروضع خائفانه ومعتذرانه‌ایله : « مکره اخاك لابطل ـ قاردشکك حرکتی اختیاری دکل ، اضطراریدر » دیمش و کویا آرزوسنه رغماً میدان مبارزه‌یه داخل اولدیغنی آکلاتمقله حضرت علینك طبع عالیجنابانه ومردانه‌سندن استفاده ایتمك ایسته‌مشدی. فی‌الحقیقه حضرت امام درحال خصلت عالیجنابانه‌سنه تبعاً یوزنی‌عاصزاده‌دن چویره‌رك اکا یالکز: « نه فنا آدمسك ! » دیمکله‌اکتفا ایتدی. فقط (ابن‌العاص) بوحیله‌ایله‌کندینی اولومدن قورتاردی. (ابن‌العاص)ك بوحرکت خائفانه‌سی شاعرك آتیده‌کی بیتنده‌کورلدیکی‌اوزره قورقاقلقده ضروب امثال صره‌سنه کچمشدر :

ولاخیر فی صون‌الحیاة بذلة   کما صانها یوماً بذلته عمرو

فضله اوله‌رق حضرت علی طرافدارانك احوال وحرکاتی‌ده علو جنابده، تقواده، صدق و استقامتده جناب امامك اطوار و حرکاتی کبی ایدی . آمال دنیویه‌یه مفتونیت سوقیله (معاویه) یه التحاق ایدنلردن ماعدا او عصر زرینده اسلامیتك وعموم اسلاملرك احوال و اطواری‌ده هپ اویله عالیجنابانه ومردانه ایدی . حضرت امامده ایسه بو مناقب الك قوتلی وپارلاق برشکلده تجسم ایتمش ایدی . حضرت علی بو مناقبده برآز مسامحه‌کار طاورانمش اولسه ایدی بر چوق فنالقلرك اوکنی آله‌جقدی . حیفاکه او حضرت طبع مردانه‌سندن آیریله‌میوردی . بو سببدن قرشیلر : « ابن ابی طالب شجاع و جنك آور بر آدمدر . فقط محاربه‌ده حسن رأی و تدبیر صاحبی دکلدر » دیورلردی [١].

والحاصل (معاویه) دها و ذکا ، حسن رأی و تدبیر وسائره سایه‌سنده خلافتی احراز وکندی اوغلنه توریثه‌ده موفق‌اولمش واوغلندن صکره خلافت

[١] اغانی ١٥ ج ١٥

امويلردن مروان زاده‌لره گچمش ايسه‌ده عددلرى چوق اولان واك اهميتليلرى حضرت علينك اولادندن متشكل بولنان خلافت طالبلرينك رقابت و مقاومتنى استيصاله مقتدر اوله‌مامشدى . معمافيه (معاويه) مسالمتجويانه معامله اظهارى و پاره‌لر بذل و احسانى ايله انلرى اسكات ايديوردى . انلرده (معاويه) نك ارتحالندن صكره خلافتك كنديلرينه رجوع ايده‌جكى اميديله (معاويه) دن چكينيرلر ، سياست و تدبيرينه اعتماد كوستريرلردى . فقط وقتاكه مشاراليه او اميد وانتظار خلافه اوله‌رق خلافتى اوغلى (يزيد)ه نقل ايتدى ، خلافت طالبلرى حجاز ، عراق و سائره‌ده آياقلانديلر . رقيبلردن هر برى خلافتك كنديسنك حقى اولديغنى ادعا ايديوردى. بو جهتله ٦٨ سنهٔ هجريه‌سنده عرفاتده هر برى كندى نفسى ايچون طلب خلافت ايدن درت رئيسدن برينه عائد اولمق اوزره‌درت سنجاق بر آرده‌يه گلمش ايدى. سنجاقلردن برى بنى اميه‌يه، ايكنجيسى (محمدبن‌الحنفيه) نامنه علويلره ، اوچنجيسى (عبدالله بن‌الزبير)ه ، دردنجيسى خوارجدن (نجدهٔ حرورى) يه مخصوص ايدى . بونلردن صكره دها سائر بعض ذوات استحصال خلافت اغورنده صرف مساعيدن كيرى طورمامش ايسه‌ده عصبيت عربيه‌يى ايقاظ ايله طرفدار جلبنه جمله‌دن زياده ماهر اولان امويلردن ماعدا هيچ برى پايدار برسلطنت تأسيسنه موفق اولمامشدر.(معاويه)نك دها وذكا و حسن اداره‌سى و حضرت علينك ضعف رأى و تدبيرندن بشقه امويلرك طرفدار الده ايتملرينه خدمت ايلين سائر باشليجه اسبابى‌ده بروجه آتى ذكر ايديورز .

امويلر دورنده معاشلر تخصيصى

بيت‌المالدن معاشلر

معاشلر تخصيص ايتمك امويلرك طرفدارلر الده ايتملرينه و شوكت اعدايى كسره موفق اولملرينه ياردم ايدن اك بيوك عواملدن ايدى . دولت معاشاتى عسكرك ، ياخود اسلاملرك معاشلرى ديمك ايدى . اوائل اسلاميتده اسلاملر عموماً عسكر اولدقلرندن جمله‌سنه برر معاش تخصيص اولنمش ايدى. شو قدركه

بو معاشلر حضرت عمر طرفندن تشکیل اولنان دیوان (دفترخانه) بحثنده بیان ایتدیکمز اوزره نسباً حضرت نبی‌یه یقینلق ، یاخود اسلامیتده قدم و سائره اعتباریله مختلف مقدارلرده ایدی . وفی‌الاصل فیٔ پاره‌سندن تأدیه اولنوردی . بونلردن ماعدا حربه کیتمك اقتدارینی حائز اولمدقلرندن طولایی فقرا صنفی عد ایدیلن دیکر بر طبقهٔ اسلامیه دها موجود ایدی‌که بونلر معاشلرینی زکات دیمك اولان صدقه اموالندن آلیرلردی . کرك فیٔ ، کرك صدقه اموالندن هر برینك بر دیوان مخصوصی وحساب مخصوصی واردی .

بیت‌الماله هرکیم وضع‌ید ایدرایسه رقاب‌المسلمینه واضع‌الید دیمك‌اوله‌جغندن اسلاملرك اکاخوش کورونمکه چالیشملری پك طبیعیدر. بیت‌المال (معاویه) کبی ماهر ونصل وکیمه ویرلمك لازم کله‌جکنی مدرك بر آدمك ید تصرفنده بولنور ایسه بو قوته قارشی هیچ بر عقدهٔ مشکله حلسز قالماز. (معاویه) بیت‌المالی قبضهٔ اقتدارینه آلدیغی زمان حسب‌الایجاب معاشلری تزیید، تنقیص ویا قطعده کیفمایشامختارایدی ایسه‌ده تنقیص‌وقطعه بدل ـ کوزتدیکی‌مقصد ومنفعته‌کوره ـ علی‌الاکثر قات قات تزیید ایلردی . اثنای خلافتده خاندان نبویدن اولان علویلرك و سائره‌نك ادعای خلافته قیام ایتملرندن قورقدیغی ایچون بو خاندان ارکانبه فرط سخا ایله بیوك معاشلر تخصیص ایدردی . حضرت عمر طرفندن ترتیب اولنان معاشاته نظراً حضرت حسن و حسینك معاشلری (٥,٠٠٠) درهمدن عبارت ایکن معاویه بو معاشلری (١,٠٠٠,٠٠٠) درهمه ابلاغ ، یعنی ۲۰۰ کره تضعیف ایتدیکی کبی عمزادهٔ نبی اولدیغی وکندیسندن قورقدیغی ایچون (ابن عباس)ه دخی بو مقدارده بیوك بر معاش تخصیص ایتمش ایدی. حضرت علینك برادر زاده‌سی (عبدالله بن جعفر بن ابی طالب) کبی مدینه‌ده مقیم کبار صحابه اوغللرندن و بین‌المسلمین بیوك بر نفوذ اصحابندن اولان ذواته و سائره‌یه‌ده بیوك معاشلر باغلامشدی . (معاویه) نك بو افراط سماحتدن مقصدی بر طرفدن کوکللرینی جذب و انلری دریای نعیم و رفاهته غرق ایله کندیلرینه طلب‌خلافتی اونوتدورمق ودیکر طرفدنده مدینه اهالیسنك کوکلنی اوقشامق ایدی . چونکه بو ذوات (معاویه) دن آلدقلری پاره‌لری راحت و رفاهیت دنیویه ، ذوق و صفا اغورنده مدینه اهالیسنه صرف ایدرلردی . حتی‌بعضلری بتون معاشلرینی مغنی و شاعرلره ویریرلردی. او میانده اك چوق

سخی اولان ذات حضرت حسن وحسینك عمزاده‌لری اولان (عبدالله‌بن‌جعفر) ایدی که مشارالیه شامده (معاویه) یی زیارته کیدوب معاشنی آلدقجه مدینه‌یه عودتله بتون بو پاره‌لری مدینه اهالیسنه طاغیدیردی .

روایته کوره مشارالیه؛ (یزیدبن‌معاویه) نك نزدینه سریر سلطنته جالس اولدقدن صکره کیدر. (یزید) اندن : « معاشـك نه‌قدردر ؟ » دیه صورنجه عبدالله : « بیك بیك ۱,۰۰۰,۰۰۰ درهم » جوابنی ویرر. (یزید) : « بز بو معاشی بر قات تزیید ایدیورز » دیر . عبدالله مقام تشکرده : « بابام، آنام سکا فدا اولسون . بو سوزی سندن بشقه کیمسه‌یه سویلمش دکلم » مقابله‌سنده بولنور. بونك‌اوزرینه (یزید): « بومقداری‌ده ایکنجی‌دفعه تضعیف‌ایدیورز » دیه‌رك مشارالیهك معاشنی ٤,۰۰۰,۰۰۰ درهمه ابلاغ ایلر . اکابر دولتدن بعضـلری بر آدمه درت میلیون درهم معاش اعطاسنی غریب کوردکلرندن (یزید) انلره : « سزبیلمیورسکز. بوپاره‌یی بر آدمه دکل، بتون‌مدینه اهالیسنه ویرییوم . چونکه بو آدمك‌بونده الی برعارپتدن بشقه بر شی دکلدر » جوابیله عبداللهك مدینه‌یه وارر وارماز بتون بوپاره‌لری اهالی‌یه طاغیده‌جغنی افهـام ایدر [۱] .

(معاویه) قبائلی کندی طرفنه جلب وجذبده دخی عین طریق سماحتی اختیار ایدر و روابط نسبیه‌سی کندی روابط نسبیه‌سـندن اوزاق اولسـه‌بیله کندیسی ایله برلکده حرب‌ایدن هر هانکی قبیله اولور ایسه اولسون اکا معاشلر باغلاردی . ازجمله یمن‌قبائلك سطوتندن‌قورقدیغی ایچون انلره معاشلرتخصیص ایلمش ایدی . (معاویه) یمنیلره معاشـلر باغلادیغی حالده نسباً کندیسنه یقین بولنان (قیس) قبیله‌سنه معاش‌ویرمزدی . چونکه بوقبیله‌نك قوت وسطوتندن قورقمیوردی . حتی بو قبیله رؤساسندن بعضلری بالذات (معاویه) یه بالمراجعه معاش طلب ایتدکلری حالده مسؤللری ترویج ایدلمامشـدی . ازجمله (قیس) قبیله‌سنه منسوب مشـاهیر شعرادن (مسکین دارمی) (معاویه) دن بر معاشه نائل اولمق ایچون خاطرینی استعطاف ایتدیکی حالده جواب رد آلدیغندن اکا خطاباً عتابی حاوی بر شعر یازمش ، بو شعرده آره‌لرنده بولنـان روابط نسبی ذکر ایدرك او جمله‌دن شو بیتلری سویلمش ایدی :

[۱] العقد الفرید ۱۱۰ ج ۱

أخاك أخاك ان من لا اخاً له كساع الى الهيجا بغير سلاح
وان ابن عم المرء فاعلم جناحه وهل ينهض البازى بغير جناح
وما طالب الحاجات الا مغرر وما نال شيئاً طالب لنجاح

فقط (معاويه) نه بوشعره ، نه ده شاعره آلديرمشدى. چونكه (معاويه) منفعت شخصيه‌سندن بشقه هيچ بر شيئه اهميت ويرمزدى . بو سايه‌ده معاشلره نائل اولان يمنيلر مظهر سطوت واعتلا اوله‌رق دولتده نفوذ صاحبى اولمشلر ، (قيس) و سائر قبائل عدنانيه ايسه بالعكس ضعيف و پريشان دوشمشلردى . (معاويه) بركون يمنيلردن برينك: « آرزو ايتسه‌م شامده بر مضرى براقمام . حتى البسه‌مى ، قوشاغمى چوزمكه قالماز ، عمومنى شامدن چيقارمش بولنورم» ديديكنى ايشيدنجه يمنيلرك حيات دولتده عظيم بر غائله تشكيل ايده‌جكلرينى آكلاديغندن يمنيلر ايله مضريلر آره‌سنده بر موازنه احداثنى لابد كوره‌رك (قيس) وسائر قبائل عدنانيه‌دن درت بيك كشيدن مركب برقوت بالتشكيل انلره معاش تخصيص ايتديكى كبى اولجه معاشدن محروم ايتديكى (مسكين دارمى) يه‌ده معاش باغلامش ، يمنيلرى محاربات بحريه وقيسيلرى محاربات بريه‌يه مأمور ايتمشدر [١] . كرك قبل الاسلام ، كرك دها صكره بربرلرينه متوارث ومستمر بر عداوت ايله دشمن اولان عدنانلى وقحطانليلرى بو صورتله بر آره‌ده حسن اداره ايتمك (معاويه) نك دهاى سياسيسنك اك بيوك موفقياتندن عداولنور.

(صفين) محاربه‌سى كبى امويلر ايله رقيبلرى آره‌سنده وقوع بولان محاربات مهمه‌ده امويلره تأمين نصرت ايدنلرك معاشاتى‌ده تزييد ايدلمشدى . حضرت عمر (قادسيه) محاربه‌سنده بولنان جنود اسلاميه‌نك معاشاتنى نصل تزييد ايتمش ايسه (معاويه) دخى اوبيوك محاربه‌لرده كنديسى ايچون حرب ايدنلرك معاشاتنى تزييد ايلمشدى. (معاويه) دن صكره جالس اورنك سلطنت اولان ملوك امويه عينى يولى تعقيب ايتدكلرندن كندى طرفدارلرينه بول بول معاشلر تخصيص ايدييور ، شعرايه بيله لسان ذملرندن قورتولمق ، ياخود واسطه‌لريله خلقك توجهلرينى جذب ايتمك ايچون معاشلر ويرييورلردى . حال بوكه اسلاميتك احكامى ايله عامل اولان ارباب صلاح وديانت نظرنده

[١] اغانى ٦٩ ج ١٨

فیٔ اموالندن وقوع بولان بو کبی صرفیات بیت المالك حقوقنه بر تجاوز اعتبار ایدیلیور، چونکه فیٔ اموالی مال الله ، یاخود مال مسلمین عد اولنیوردی . حضرت علی طرفدارانك (صفین) محاربه‌سنده (معاویه)یه دشمن کسلملرینه بو صرفیاتك‌ده کلی دخلی اولمشدی [۱] .دها صکره مقام خلافته کلن (عمر بن عبدالعزیز) خلفای راشدینك اثرینه تبعاً شاعرلره معاش واحسان اعطاسنی منع ایتمش ایسه‌ده وفاتندن صکره مقام سلطنته کچن حکمدارلر بو منعی ابطال وکافی السابق معاش واحسان اعطاسنه دوام ایتمشلردر.

امویلر بر بدوی اولسه بیله چول خلقندن کندیلرینه مراجعت ایدنلرك جمله‌سنه معاش باغلادقلرندن بر چوق دفعه بادیه نشینلر دوه‌لرینی صاته‌رق شهرلره کلیرلر ، معاش ایسترلردی . مع‌مافیه عزت نفس صاحبی اولانلر حقسز بر مقصد ایچون وجدان صاتمغه ، یعنی اهل بیته قارشی کلن رقیبلره آلت اولمغه بدل بو معاشلرك ویرلمکده اولدیغنی ادراك ایدرك اویله بر معاشه نائلیتدن نفرت ایلرلردی . حکایه ایدرلرکه چول خلقندن (صهای اشجعی) نك زوجه‌سی زوجنی مدینه‌یه کیدوب دوه‌لرینی صاتمغه ومعاش ایله کچنمکه تشویق ایلر. زوج بو تشویقاته قاپیله‌رق دوه‌لرینی اوکنه قاتدیغی حالده مدینه‌یه پابراه عزیمت اولور. مدینه‌یه یاقلاشنجه صولامق ایچون دوه‌لری بر حوضه صوقار. دوه‌لردن بری او صره‌ده سورودن آیریلیر ، قاچمغه باشلار. سائر دوه‌لر انك آرقه‌سندن قوشوب کیدرلر . بدوی انلره یتیشمك ، چویرمك ایسترسه‌ده موفق اوله‌ماز . بونك اوزرینه زوجه‌سنه : « کوردك آ . دوه‌لر بیله کندی وطنلرینه منجذبدر » دیه‌رك وطننه عودت و معاشلی اولمق فکرندن فراغت ایدر [۲] .

ملوك امویه‌دن (عبدالملك بن مروان) : « جهانده الك مسعود انسان کافی مقدارده مدار معیشتی ، طبعنه موافق برزوجه‌سی اولان ، خباثت آلود قپولرمزی طانیوب‌ده اذی وجفاسنی کورمین کیمسه‌در » دیردی [۳] .

مدینه اهالیسی انصار کرام وکبار قریش او میانده اولمق اوزره حضرت علی‌یه طرفدار اولملری امویلر طرفندن کندیلرینه پك بیوك بر اهمیت ویردیریبوردی. بناءً علیه مدینه‌ده بولنان والیٔ اموی اطرافدن صدقاتدن مال

[۱] مسعودی ۱۵۷ ج ۲ [۲] اغانی ۱٤۷ ج ۱٦ [۳] ابن الاثیر ۱۸۳ ج ۱۰

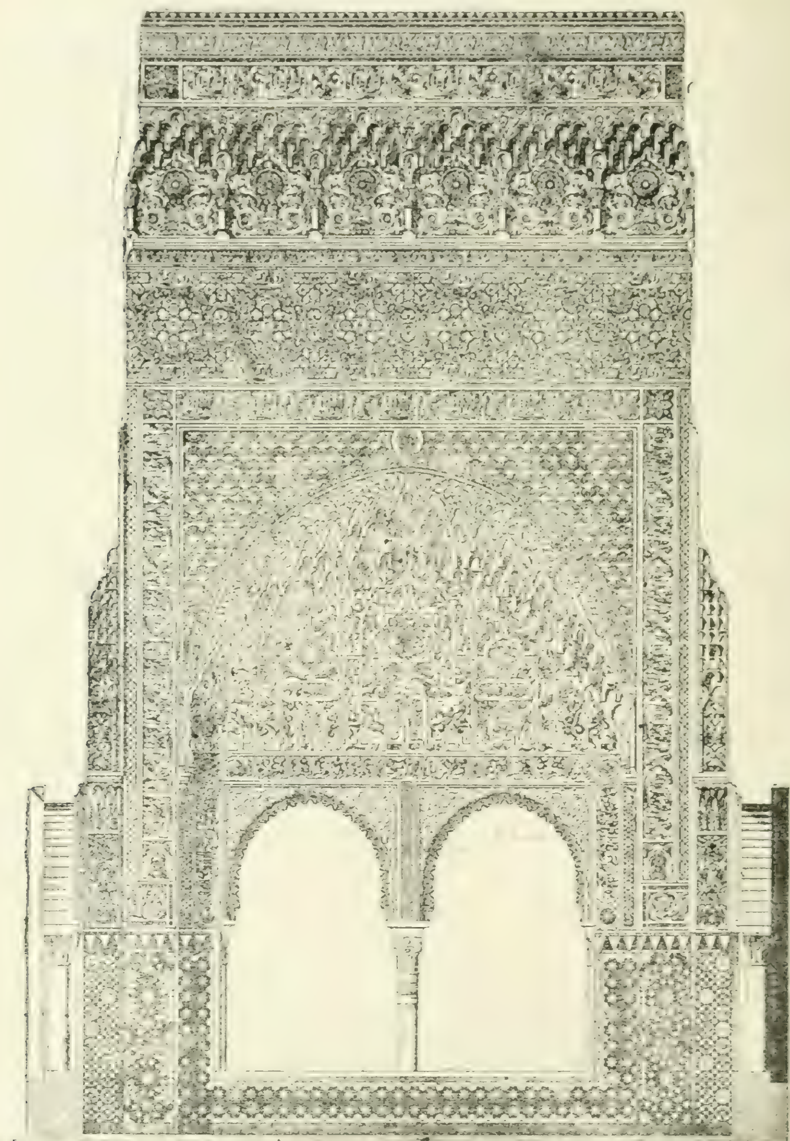
صندوقنه پاره كلدكجه قريشدن آرزو ايدنلره سندلره مقابل پاره اقراض ايدردى. مديونلر بو تأثير ايله بالطبع والى يه اسير اولورلر ، يانه كيدوب كلمكه باشلارلر ، اكا مدارات و مماشاته چاليشيرلردى . والى او مديونلردن برينه كوجنسه درحال دينك تحصيلنه قالقيشه‌رق مديونى مشكلاته دوچار ايلردى. الك مؤثر بر واسطهٔ ترهيب و اسكات اولان بو حال بشنجى خليفهٔ عباسى (رشيد)ك زماننه قدر دوام ايتديكى حالده او قبيلدن برطاقم سندلرك قالمش اولديغى (عبدالله بن مصعب بن زبير) طرفندن اخبار ايدلمكله (رشيد) انلرى پارچه‌لاتمشدر [١] .

اسلاملردن هر كيم اولور ايسه اولسون ، حتى بتون بر شهر اهاليسى اولسون امويلره اظهار مخالفت ايدر ايسه معاشى درحال قطع اولنوردى . نته‌كيم وليد (زيد بن على) قيام ايتديكى زمان بتون حرمين اهاليسنك معاشلرينى كسمش ايدى [٢] . بوندن ماعدا وليد (حزم) عائله‌سى افرادينك معاشلرينى قطع و اموال و چفتلكلرينى ضبط ايلمش ايدى. چونكه مدينه‌ده حضرت عثمانى شهيد ايدنلر بونلرك خانه‌لرندن كچه‌رك حضرت عثمانه واصل اولمشلردى. آل حزم (منصور)ك زماننه قدر بوحالده دوام ايتدكدن صكره خليفهٔ مشاراليه جالس سرير خلافت اولور اولماز انلرك محروميتلرينه ختام ويرمشدر[٣] . امويلرك زماننده انصارده بر چوق‌دفعه معاشسز قاليرلردى[٤]. بونلرك اهل بيته نصرت و مظاهرتدن بشقه هيچ بر قباحتلرى يوق ايدى . (عبدالملك بن مروان) كنديسى كبى اموى اولدقلرى حالده محضا (خالد بن يزيد بن معاويه)يه طارلديغى ايچون (ابو سفيان) عائله‌سنه منسوب بالجمله افرادك معاشلرينى قطع ايتمش ايدى [٥] .

امويلرك واردات دولتدن ايستدكلرى كيمسه‌لرى مستفيد ، ايسته‌مدكلرينى محروم ايتمك خصوصنده كندى نفسلرينه ويردكلرى بوصلاحيت‌عظيمه اوزرينه خلقك حقى چكنه‌دكلرينى بيله بيله انلره يارانمغه چاليشمه‌لرينى ، بونكله برابر بعض دفعه بو حقيقتى بربرلرينه سويلكدن چكنممه‌لرينى غريب كورممك اقتضا ايدر. آتيده‌كى وقعه بوكا بر مثالدر . (كوفه) واليسى (مغيره بن

[١] اغانى ١٤٧ ج ١٦ [٢] اغانى ١١١ ج ٦ [٣] العقدالفريد ٤١ ج ٣
[٤] اغانى ٦٢ ج ١٠ [٥] العقدالفريد ١٠٢ ج ١

شعبه) مأموريتندن عزل اولنه جغنی حس ايدر ايمز (معاويه) و اوغلی (يزيد) ه يارانمق وبو سايه‌ده محافظهٔ موقع ايتمك اوزره اجرا ايتديكی

اندلسده الحمرا سرايی انسادندن

تشويقات تأثيريله (معاويه) طرفندن اوغلی (يزيد) ولی عهد

نصب ایدیلنجه (یزید) قرمزی برچادرده اوطورتدیرلمش ، خلق فوج فوج کله‌رك خلیفه‌یه وولیعهده عرض تبریکات ایلمش ایدی . تبریکاتده‌بولنان‌ذواتدن بری وظیفهٔ تبریکیه‌یی‌ایفادن‌صوکره(معاویه)نك نزدینه عودتله:«ای امیرالمؤمنین! مخدومکی‌ولیعهد تعیین‌ایتمسه‌یدك‌اسلاملر پریشان‌اوله‌جقلر دی» کلام متبصبصانه‌سنی صرف‌ایدر . (معاویه) او اثناده حاضر بولنان کبار تابعیندن (احنف بن‌قیس تمیمی) یه : « سن نه‌یه بر شی سویلمیورسك ؟ » دیه صورنجه (احنف) : « یالان سویلر ایسه‌م‌اللهدن ، طوغری سویلرایسه‌م سزدن قورقارم » جوابنده بولنور.(معاویه) احنفه : « الله سکا دولته اطاعتكك حسن مکافاتنی ویرسون » دیه‌رك اکا عطیه احسان‌ایدر . (احنف) اورادن چیقدیغی زمان او منافق ادم قارشیسنه چیقه‌رق : « ای احنف ! (معاویه) ایله اوغلی جناب حقك الك شریر مخلوقلری اولدقلرینی بیلیرم . فقط نه چاره‌که بونلر دولتك پاره‌لرینی اله کچیروب قپولر آرقه‌سنده کلیدلر آلتنده صاقلادیلر . بوپاره‌دن بر حصه آله‌بیلمك ایچون بندن ایشیتدیککك صورتده ادارهٔ کلامدن بشقه چاره یوقدر» دیه‌رك بیانات منافقانه‌سنك حکمتنی آکلاتمق ایستر [۱] .

حضرت علینك مشکلپسندلکی ، ابن الزبیرك ضنتی

امویلرك رقیبلری اولان اهل بیت ایله (عبدالله بن زبیر) ك کرك خست طبعدن ، کرك دیانت وورعدن نشأت ایتمش اولسون ، پاره صرف وبذلنده ومعاش اعطاسنده پك ممسك بولنملری امویلرك‌احراز موفقیت ایتملرینه خدمت ایتمش ایدی . حتی خلق : « انسانلر ایچنده اهل بیت وعبدالله بن زبیردن دهابخیل آدم کورلمامشدر» دیمکه باشلامشلردی[۲]. مشارالیهمك بوامساکاری برچوق دفعه کندیلرینك خیبتلرینی وخلقك امویلر طرفنه کچملرینی منتج اولیوردی. بوکا مثال اوله‌رق‌حضرت علی طرفندن (ازدشیر خره) والیلکنده بولنان (مصقله بن هبیرهٔ شیبانی) جناب امامك آدملرندن بری طرفندن اله کچیرلمش بش یوز قدر اسیر کوره‌رك سائقهٔشفقت وانسانیتله خزینه‌نك‌پاره‌سندن انلری ۵۰۰,۰۰۰ درهم ایله بالمبایعه سبیللرینی اطلاق ایتمش ایدی. حضرت‌علی

[۱] ابن خلکان ۲۲۰ ج ۱

(مصقله) دن بو پاره‌لری ایستدی. (مصقله) نصفنی ویره‌رك نصف دیكرینی اعطادن امتناع ایتدی . حضرت علینك آدملری طرفندن بتون پاره‌نك تأدیه‌سی ایچون اصرار وقوع بولنجه (مصقله) : «والله بوموقعده هندك‌اوغلی (یعنی معاویه) اولسه ایدی بو نصفی بندن ایسته‌مزدی . هله حضرت عثمان اولسه بتون بو مبلغی بكا هبه ایدردی » دیدی . حضرت علینك آدملری : « فقط حضرت علی بر پاره‌دن واز كچمز » دییه‌رك مقابله‌ده بولندقلرندن (مصقله) او كیجه اورادن صاووشوب (معاویه)یه التحاق ایتمشدر [١] .

(ابن الزبیر) ك بتون مساعیسنی عقیم براقان خسته مثال اولمق اوزره برادری (مصعب) عراقك وجوه واكابرینك معاونت جانسپارانه‌سیله (مختار بن ابی عبید) ی قتل ایله بتون عراق قطعه‌سنی برادری نامنه منقاد ایتدكدن صكره او وجوه واكابر ایله برلكده مكه‌ده كعبه‌نك داخلنده مقیم برادرینك نزدینه كله‌رك : « ای امیرالمؤمنین ! عراقك وجوه واكابرینی یانكه كتیردم . اورانك اك یوكسك صنف خلقی بونلردر . كندیلرینه خزینه‌دن معاشلر تخصیص ایتملیسك » تكلیفنده بولنمش ایدی . (عبدالله بن زبیر) بوكا جواباً: « اللهك اموالنی كندیلرینه ویره‌یم دییه عراق اهالیسنك كوله‌لرینی‌می بكا كتیرییورسك ؟ والله انلره هیچ بر پاره ویرمم » دییه‌رك تكلیف واقعی رد ایتدی. بورد وسوء معامله‌دن خبردار ودلكیر اولان عراقلیلر اورادن‌مفارقت و (عبدالله بن زبیر)ك علیهنده (عبدالملك بن مروان) ایله اجرای مخابراته توسل ایلدیلر و (مصعب)ه خیانت وغدرده بولندیلر [٢] . بوحادثه (ابن زبیر)ك اضمحلال دولتنه سبب اولمشدی .

علویلرك اهل تقوی ودیانت وامثالی ذواتدن ماعداسنه‌معاشلر تخصیصنده اختیار ایتدكلری سائر خست نتایجنی‌ده‌اكا كوره‌قیاس‌ایدیكز.حال‌بوكه امویلر بو مسلكك بسبتون عكسنه اوله‌رق معاشه مظهر ایتدكلری آدملرك عائله وچوجقلرینه‌ده‌معاشلر باغلایورلردی. ازجمله (عبدالملك بن‌مروان) عامرشعبی‌یه رجال‌حربدن‌اولمدیغی‌حالده‌بر حدیث‌روایت ایتدیكی ایچون‌ایكی‌بیك درهم معاش تخصیص ایتدكدن بشقه‌انك اوغللرندن و عائله‌سی افرادندن یكرمی كشی‌یه‌ده ایكیشر بیك درهم معاش تعیین ایتمش ایدی [٣] . شعرایه دخی عطیه

[١] ابن الاثیر ١٧٨ ج ٣ [٢] العقد الفرید ١١٩ ج ١ [٣] اغانی ٩٩ ج ١٠

واحسانلردن ماعدا ايكی بيك درهم ويادها آزويا دها چوق مقدارلرده معين معاشلرده ويريليردی . شعرا امويلر حقنده مدحيه خوان اولدقجه معاشلری تزييد اولنوردی . مملكتك سائر طرفلرنده بولنان واليلرده عين حركتی اختيار ايدرلردی. بونكله برابر امويلردن تقوی و صلاح اربابندن اولان خلفا شعرانك بيت‌المالدن معاش آلملرينی جائز كورمزلردی [۱] . مثلا (عمر بن عبدالعزيز) شعرادن برينك مراجعت و اصراری اوزرينه انی صاومغه مقتدر اوله‌مديغی زمان احسانی كندی خصوصی پاره‌سندن اعطا ايدردی [۲] .

ملوك‌امويه شعرادن برينك كندی آرزولرينه مخالف برحركتده بولنديغنی كوررلر ايسه معاشنی كسمكدن چكنمزلردی. دور اسلاميده قريش شعراسنك سر فرازی‌اولان(عبدالله بن‌قيس الرقيات) مصعب‌بن‌زبيری‌دها پارلاق برشعرايله مدح ايتمش اولديغی حالده ملوك امويه‌دن (عبدالملك بن مروان) ه بالالتجا بر شعر ايله مدح‌ايتمش ايسه‌ده (عبدالملك) اكا معاش باغلامسنه مساعده ايتمامش ايدی. (عمر بن‌الخطاب) حضرتلری شعرا شويله طورسون قرآن حافظلرينك بيله كنديلرينی كچنديره‌رك خلق اوزرينه بار اولمالرينی توصيه ايدردی [۳] .

امويلر دورنده چوق پاره صاحبی اولمق

طرفدار فرقه‌لر قازانمق‌ايچون پاره صرفنه حاصل‌اولان مجبوريت امويلری پاره جبايت و صرفی حقنده خلفای راشدين طرفندن وضع ايديلن قاعده و اساسلرك برچوغنی بوزمغه سوق ايتمشدی . بيت‌الماله وارد اولان اموال اسلاملرك مال و ملكی عد اولنور وخليفه سائر مسلمين كبی معين بر معاشدن فضله برشی آله‌مازدی . بتون او اموال اسلاملره و مصالح مسلمينه صرف ايديليردی. دها اول يازديغمز اوزره حضرت (ابو بكر) وفات ايتديكی زمان خزينهٔ دولتده بردينياردن بشقه‌پاره‌بولنمامش ايدی. حضرت‌عمر كندی‌معاشندن زياده‌پاره‌يه‌محتاج اولدقجه،معاشندن‌محسوبی‌اجراايدلمك‌اوزره بيت‌المالدن‌استقراض

[۲] اغانی ۱۱۸ ج ۱۷ [۳] الفرج بعدالشده ۲۲۳ ج ۲ واغانی ۱۰۹ ج ٤

صورتیله آلیردی . مشارالیه خزینهٔ دولتده پاره آرتماسی طرفداری اولدیغی کبی پاره ادخارینیده منع ایتمش ایدی . بو فکرك غرابتنی کتابمزك ایکنجی جلدنده کوستردك . بوندن ماعدا حضرت عمر اسلاملرك وعائلهلرینك معیشتلری بیت المال طرفندن تأمین ایدلمش اولمسنی نظر دقته آلهرق اسلاملری زراعتدن، چفتلك صاحبی اولمقدنده منع ایتمش ایدی. بو منعدن مقصدی اسلاملری متهیء حرکت عسکر حالنده براقمق ، عساکر اسلامیه طرفندن فتح ایدلمش اولان ممالك وارداتنیده بو عسکرك معاشاتنه مقابل طوتمقدن عبارت ایدی . وارداتی تشکیل ایدن خراج ، جزیه وصدقهنك تحصیل وصرفی شرع شریفه مستند بر طاقم قوانینه ربط ایدلمش ایدی [١] .

بنی امیهنك والیلری

فقط اموبلر آدم طرفدار ایتمکه ، طرفدار فرقهلر طوپلامغه ، قبائلی ممنون وشهرلر انشا ایتمکه مجبوریت کورنجه او احکامدن بر چوغنی اهمال ایتمشلر ، (معاویه) نك والیسی (زیاد ابن ابیه) ، (یزید)ك والیسی (عبیدالله بن زیاد) ، (عبدالملك بن مروان)ك والیسی (خالد قسری) وسائره کبی امرلرینه خدمت یولنده دیانته واحکام شریعته اهمیت ویرمین شدتلی وخونریز والیلر استخدامنه موفق اولمشلردی. خلفا کندی والیلرینه پاره تحصیل وجمعنی امر ایدرلری . والیلرده هرنه صورتله اولور ایسه اولسون پاره تحصیلنی جائز کوررلردی . (معاویه) زیاده : «آلتون وکموش اولهرق تحصیل اولنان اموالی بنم ایچون افراز ایت » دییه امر کوندرمش ایدی . (زیاد) تلقی ایتدیکی امری معیتنده بولنان مأمورلره تبلیغ ونقداً تحصیل اولنان پارهلردن هیچ بر کیمسهیه معاش ویرلمامسنی امر ایلدی [٢]. دیکر جهتدن والیلر تحصیل اولنان پارهلردن برقسمنی کندیلری درجیب ایدرلردی. والیلرده آرانیلان اك مهم اوصاف خلیفهیه صداقت وصداقتده ثباتدن عبارت اولدیغی ایچون پارهلری اختلاسدن طولایی کندیلرندن حساب صورمق شویله طورسون بلکه صداقتده دواملری ایچون قصداً اغماض عین ایدیلیردی . بوسایهده جمع ثروته میدان بولان والیلر اودرجه چوق زنکین اولمشلر ایدی که یالکز برینك سنوی وارداتی ١٠،٠٠٠،٠٠٠

[١] کتابمزك برنجی جلدی [٢] العقدالفرید ١٨ ج ١ وابن الاثیر ٢٣٧ ج ٢

درهمه بالغ اولمش وبتون ثروتىده ١٠٠,٠٠٠,٠٠٠ درهمى تجاوز ايلمش ايدى [١] .

واليلر بوقدرچوق وارداته مالك اولنجه مصرفلرىده اونسبتده آرتمش، آرتق واليلكه مخصوص معاشك هيچ بر اهميتى قالمامش ايدى . حتى (عبدالملك بن مروان) زماننده (خراسان) ه والى تعيين اولنان (اميه بن عبدالله) خليفهٔ مشاراليهه : « خراسان خراجى مطبخمك مصارفنه بيله يتيشميور » ديه يازمش ايدى [٢] . خلفا واليلرك اموال دولته بو صورتله وضع يد ايتدكلرينى كورنجه ماللرينى مصادره‌يه باشلاديلر . بر واليده ثروت بريكديكنى آكلادقلرى زمان ثروتنى و واليلكنى النـدن آلمق اوزره ديكر برينى والى تعيين ايدوب كوندريرلردى . هركسك كوزى پاره جمع وادخارينه ديكلمش ايدى .

واليلر قوهٔ قاهره ايله حرباً فتح ايديلن ممالك اهاليسندن چوق پاره تحصيلنده بأس كورمزلردى . چونكه دها اول كوسترلديكى اوزره او نوع ممالكى كنديلرينه مخصوص بر منبع واردات عد ايدرلردى . بوكا دليل اوله‌رق بنى اميه‌نك عراق واليسى : « عراق اراضيسى قريشك باغچه‌سيدر . ايستديكمزى آلير، ايسته‌مديكمزى براقيرز » ديديكى كبى (عمرو بن العاص) دخى نه مقدار جزيه ويريله‌جكنى سؤال ايدن مصرده كائن (اخنا) اميرينه : « يردن طاوانه قدر اولان بوشلق طولوسى پاره ويرسه‌ك بيله نه مقدار جزيه ويره‌جككى سكا سويله‌مم . سز آنجق بزم بر خزينه‌مزسكز . چوغه محتاج اولورسه‌ق چوق ، آزه محتاج اولورسه‌ق آز آليرز » ديمش ايدى [٣] . بونى ديينلر مصرى قوهٔ جبريه ايله فتح ايديلن ممالكدن عد ايدرلردى . ديكر برىده : « صغد اميرالمؤمنينك باغچه‌سيدر » ديمشدى .

اسلاميت وجزيه

والحاصل واليلر هرنه واسطه و شكلده اولور ايسه اولسون پاره جمع و ادخارينه صرف مساعى ايدرلردى . منابع واردات ايسه جزيه ، خراج ،

[١] اغانى ٦٢ ج ١٩ وابن خلكان ٣٦١ ج ٢ [٢] اغانى ٥٦ ج ١٣
[٣] مقريزى ٧٧ ج ١

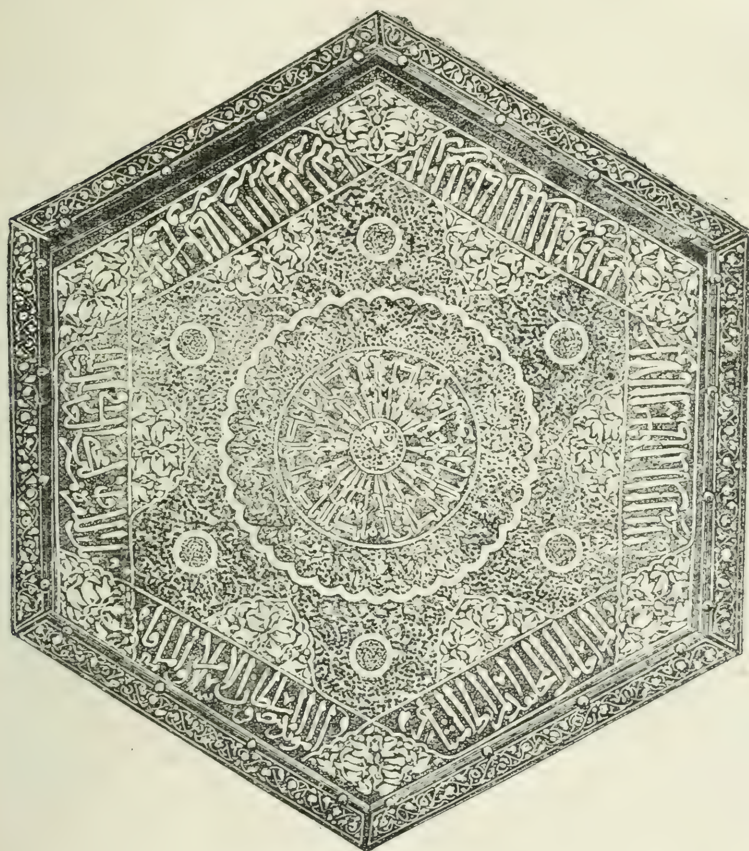
زكات ، ياخود صدقه و اعشاردن متشكل ايدی . اسلاميتك ايلك دورنده بو منابع وارداتدن الڭ مهمی جزيه ايدی. چونكه او صره‌ده ممالك اسلاميه‌ده غير مسلملر پك چوق ايديلر. امويلرك واليلری غير مسلملره مخصوص اولان بو ويركينك تحصيلنده التزام شدت ايلدكلرندن غير مسلملر اسلام اولمغه باشلاديلر. فقط بونلر تبديل دين ايتمكله‌ده بو ويركيدن يقه‌يی قورتاره‌ميورلردی. زيرا واليلر اهالئ غير مسلمه‌نك قبول اسلاميت ايتملرينی ديانته رغبت سوقيله دكل ، جزيه‌دن قورتولمق مقصديله اختيار اولنان حيله قبيلندن عد ايدرك اسلاميتی قبول ايلدكدن صكره دخی انلردن جزيه تحصيلنه قالقيشمشلردی .

اسلام اولان اهل ذمتدن جزيه تحصيلنه تشبث ايدن ايلك ذات (حجاج بن يوسف) ايدی [١]. بنی اميه‌نك افريقيه ، خراسان ، ماوراء النهرده بولنان واليلری‌ده حجاجك بو يولده‌كی اثرينه اقتفا ايتدكلرندن ممالك مذكوره‌ده قبول اسلاميت ايدن بر چوق خلق اسلاميتده ثباتی آرزو ايتدكلری حالده محضا جزيه تحصيلنه دوام ايلديكنی كوره‌رك مرتد اولديلر . باخصوص خراسان وماوراء النهر اهاليسی دولت امويه‌نك صوك زمانلرينه قدر داخل دائرهٔ اسلاميت اولمقدن منع ايدن سبب اسلام اولدقدن صكره كنديلرندن جزيه تحصيلنه دوام اولنمسندن بشقه برشی دكلدی. وقتاكه ١١٠ سنهٔ هجريه‌سنده (اشرس) خراسانه والی تعيين اولندی ، (سمرقند) اهاليسی ترك اسلاميت ايتمش بولنيورلردی. (اشرس) اورايه (ابو الصيدا) اسمنده بر مأمور كوندرمك ايستدی . (ابو الصيدا) : « اورايه كيدرم . فقط اوشرطله‌كه هركيم اسلام اولور ايسه اندن جزيه آلنميه‌جقدر » ديدی . (اشرس) بو شرطی قبول ايتديكندن (ابو الصيدا) سمرقنده كيدرك اسلام اولانلردن جزيه آلنميه‌جغنی اعلان ايتدی . اهالی فوج فوج قبول اسلاميته مسارعت ايلديلر. بونك نتيجه‌سنده بالطبع جزيه وارداتی تناقصه اوغرادی. (سمرقند) متصرفی تناقص واقعی (اشرس)ه اشعار ايدنجه (اشرس) ويرمش اولديغی سوزدن نكول ايليه‌رك متصرفه : « خراج اسلاملرك مهم منبع وارداتيدر. ايشيتديكمه كوره (صغد) اهاليسی و امثالندن متشكل بر طاقم خلق اسلاميته رغبت سائقه‌سيله دكل ، آنجق جزيه تأديه‌سندن قورتولمق ايچون دين اسلامی قبول

---

[١] كتابمزك ايكنجی جلدی صحيفه

ایتمشلردر. تحقیقات اجرا ایدرك أنلردن هرکیمی سنت اولمش، قرآن اوقومش، فرائضی ایفا ایدییور کوررسه‌ك اندن جزیه تحصیل ایتمه. بو اوصافی حائز اولمیانلردن ایسه جزیه تحصیلی اقتضا ایدر » امرینی ویردی. بونك اوزرینه خلق سنت اولمغه ، قرآن اوقومغه ، فرائضی ایفا ، جوامع و مساجد انشا ایتمکه باشلادیلر. بو حالی کورن مأمورین حکومت کیفیتی ینه والی‌یه بیلدیردیلر.

عرب مصنوعاتندن تك آیاقلی بر ماصه‌نك یوزی

هرحالده پاره تحصیلنی آرزو ایدن والی هرکیمدن خراج آلنیور ایسه انلردن تکرار خراج جبایتنه دوام ایدلمسنی امر ایتدی. اسلام اولانلردن تکرار جزیه آلنمغه مباشرت ایدلدی. جزیه کذار ایدلمك ایستنیلن اسلاملر یدی بیك کشیدن متشکل اولدقلری حالده (سمرقند) دن بر قاچ فرسخ مسافه‌ده

طوپلانەرق حکومته قارشی اعلان عصیان ایتـدکارندن بو عصیان تأثیریله (صغد) ، (بخارا) اهالیسی اسـلامیتدن مرتد اولمشلر ، ترکلر دخی حربه حاضرلانمشلردی. اهالئ مذکوره (نصربن سیار)ڭ خراسانوالیلکنه تعیینی زماننه قدر حال عصیان و ارتدادده قالدیلر. (نصر) مقـام ولایته کلنجه ارتکاب اولنـان خطابی آکلایەرق اسلام اولانلردن جزیه آلنمیه‌جغنی اعلان ایتدی. بواعلان اوزرینه بر هفته ایچنده‌دن جزیه کذار ایدیلن ۳۰.۰۰۰ اسلام کندیسنه مراجعت وحکومته عرض اطاعت ایلدی [١] .

امویلرڭ خراجی تزیید و انواع مکلفـات و رسـومی طرحده ارتکاب ایتدکلری مظالم و اعتسـافات حد تعریفك فوقنده‌در [٢]. فیٔدن کلن اموالده کیفمایشا اجرای تصرف ایتمکده ایدیلر. (عمر بن عبدالعزیز) دن بشـقه امویلردن هیچ برخلیفه بواحوالڭ منعنه تشبث ایلمدی. خلیفهٔ مشارالیه جالس سریر خلافت اولنجه خزینهٔ دولتدن کندی نفسی ایچون برپاره اخذ ایتمدیکی کبی [٣] اقربا و تعلقـاتنه ، یعنی خاندان اموی ارکان و افرادینه‌ده اویولده حرکتی توصیه ایتمش ایدی . فقط بوتوصیه‌یه کیمسه اصغا ایتمدی. والیلرینه : « جنـاب حقڭ حضرت محمدی خلقه طوغری یول کوسـترمش اولەرق ارسال بیوردیغنی ، پاره تحصیلدارلغنه کوندرمدیکنی » یازەرق قبول اسلامیت ایدنلردن جزیه آلنمامسنی امر ایدرده بو خلیفهٔ فاروقی خصلت ایدی. حیفا که مشارالیهڭ زمان مسعود خلافتی چوق سورمدی [٤] . ولید زاده (یزید) دخی حضرت (عمر بن عبدالعزیز)ڭ اثرینه اقتفـا ایتمك ایستدی ایسـەده عین موفقیتسزلکه اوغرامشدی. معاهدڭ نصف دیتی خلیفەنڭ آلمسی امویلر طرفندن طرح اولنـان غیر مشروع ویرکیلر جملەسـندن ایدی . (عمر بن عبدالعزیز) مقام خلافته کلنجه بو ویرکی‌یی‌ده ابطال ایتمش ایدی [٥] .

صدقه ، رشوت

امویلر پاره صرفیاتنه ویردکلری وسعت سوقیله عسـاکر اسلامیه بیننده تقسیم ایدیلن فیٔ ، غنـائم ، جزیه اموالـدن بشقه اسـلام زنکینلرندن

[١] ابن‌الاثیر ٢١٦ ج ٤ و٦٨ و١١١ ج ٥ [٢] کتابمزڭ ایکنجی جلدی
[٣] العقد الفرید ٢٦٢ ج ٢ [٤] مقریزی ٧٨ ج ١ [٥] اغانی ١٣ ج ١٥

تحصيل و اسلام فقراسنه توزيع اولنان صدقه و نام ديكرله زكات اموالنده ال اوزاتمغه مجبور اولمشلردى . خلفاى امويه پك چوق دفعه شعرايه صدقه اموالندن مكافاتلر، احسانلر ويريرلردى [١] . حال بوكه حقانيت دوشونولور ايسه او كبى مكافات و احسانلر يا خليفه‌نك اموال خاصه‌سندن ، ياخود او مكافاتلر دولت اسلاميه‌نك تأييدينه خادم وسائط اعتباريله فئ و امثالى اموالندن تأديه اولنملى ايدى. خلفانك شعرايى فقرا صنفندن عد ايدرك او جهتله كنديلرينه صدقه مالندن احسانلر اعطاسنى جائز كورمش اولملرى وارد خاطر اوله‌بيلير. حال‌بوكه بو اعتبارده طوغرى دكلدر . چونكه شعرانك احسانلره لياقتلرى خليفه‌يى مدح ايتمش اولمقدن عبارتدى . بناءً عليه خلفا شخصى خدمته مقابل اولان بو مكافاتلرى كندى جيبلرندن چيقاروب ويرملرى ايجاب ايدردى . فضله اوله‌رق خلفاى امويه پك‌چوق دفعه سائر اسلاملرده‌ده صدقه اموالندن معاشلر باغلارلردى . آنجق حرب آدملرى صدقه‌دن معاش آلمقدن استنكاف و او يولده معاش اخذينى كندى موقع و حيثيتلرينه بر تحقير عد ايدرلردى. نته‌كيم (عبدالملك بن‌مروان) فريضهٔ حجى‌ايفا ايتمك اوزره مدينه‌ده بولنديغى اثناده مدينه اهاليسنه معاش طاغيتمق ايسته‌مشدى. معاشلر « صدقه » اشارتنى حاوى چيقنلر درونده اولديغى‌حالده طاغيدلمغه باشلانجه اهالئ مدينه او چيقنلرى آلمقدن استنكاف و حضرت على طرفدارانى اولمق اعتباريله بونى (عبدالملك بن مروان) طرفندن كنديلرى حقنده اختيار اولنان بر تحقيرعد ايتمشلردى . بونك‌اوزرينه (عبدالملك) برضرب‌مثل ايراد ايدرك اهل مدينه ايله امويلر آره‌سنده حضرت‌عثمانك شهادت و(حره) وقعه‌سندن برى بردوام اولان نفرت وعداوتى احساس و اظهار ايلشدى .

امويلر پك چوق‌دفعه، باخصوص دولتلرى ضعف و انقراضه اوغراديغى هنكاملرده پاره‌يه محتاج اولدقجه ولايتلرى رشوتله صاتمقدن چكنمزلردى . (وليد بن يزيد) جالس سرير سلطنت اولنجه خلقك صداقت و اطاعتنى تزييد ايتمك مقصديله معاشلرى آرتديرمق ايسته‌دى . آنجق خزينه‌ده مقدار كافى پاره بوله‌مديغى كبى كنديسنه درحال پاره يتشديره‌جك شديد واعتسافكار واليلرده مظهر اوله‌مديغندن پاره تداركى ايچون اختيار ايتديكى وسائط جمله‌سندن اولمق

---

[١] اغانى ١٥٦ ج ١١

اوزره خراسان ولایتی ایله ملحقاتنی (یوسف بن عمر) ه صاتدی . بونك زماننده بتون ولایات خلیفه وارکان دولتنه رشوت ویرمکله توجیه اولنوردی [١]. حال بوکه (ولید) ك سلفلری زماننده ولایتلرك تفویضی بر خدمت و نصرته مقابل ایدی . نته کیم (معاویه) مصر ولایتنی (عمرو بن العاص) ه حضرت علی علیهنه وقوع بولان نصرتنه مکافاةً ویرمش ایدی. (معاویه) نك خلفلری عینی یولی طوتدقلرندن طرفدار فرقه‌لره محتاج اولدقجه فرقه‌لر رؤساسنی ولایت توجیهی وعدیله طرفلرینه جلب ایدرلردی . حتی بو حال او قدر معروف و معتاد اولمش ایدی که رؤسادن هر هانکیسی بر خلیفه‌نك مظاهرتنه دعوت ایدیلنجه اجرای مظاهرت ایچون معین بر مبلغك ویا بر ولایتك اعطاسنی شرط اتخاذ ایلردی. روایته کوره (عبدالملك بن مروان) عراقده (مصعب بن زبیر) ایله محاربه ایتدیکی اثناده بصره وکوفه رؤساسنه خبر کوندره‌رك نصرت و مظاهرتلرینی طلب ایتمشدی . رؤسای موماالیهم دعوته اجابت ایتمشلرسه‌ده بر طاقم شرطلر درمیان و بعض ولایتلرك توجیهنی التماس ایلمشلردی . وقوعات غریبه‌دندرکه او رؤسادن قرق کیشی هپ اصفهان والیلکنی ایسته‌مش ایدی . (عبدالملك) بوتهاجمه قارشی کمال تعجبله : « بو اصفهان نصل شیدر ! » دیمکدن کندینی آله‌مامشدی [٢] .

دین و اهلی حقنده استخفافکارانه طاورانمق

امویلر اهل بیت نبوینك خلافته دها زیاده حق صاحبی اولدقلرینی وبو حقك صحیح وغیرقابل اعتراض براساس اوزرینه مؤسس بولندیغنی بیلدکاری حالده کندی نسللری ایچون طلب خلافته قیام ایدنجه فقها، علما وسائر رجال دینك اکثری اهل بیتك حقنی تسلیم و طرفدارلغنی التزام ایلمشلردی. نه‌چاره‌که عصبیت عربیه امویلره یاردم ایتمش، هر زمان مظفر اولان قوت او هنکامده‌ده غالب کلمش ایدی . مع مافیه فقها و سائر ارباب تقوی فرصت دوشدکجه اهل بیتی ترجیح ایتمکدن، امویلرك طریق تغلبده ارتکاب ایتدکاری ظلم و تعدیاتی

[١] ابن الاثیر ١٢٥ و ١٢٦ و ١٣٢ ج ٥ [٢] اغانی ١٦٢ ج ١٧

كنديلرينه اخطار و اللريدن قورقق لزومنى نصيحت طرزنده انلره تذكار ايلمكدن اجتناب ايتميورلردى . برنجى (معاويه) فرط حلم و ذكا ايله متصف اولديغندن بويولده وارد اولان تنقيدات و اخطاراته حلم و مسامحه ايله مقابلهده بولنور و كنديسنه توجيه ايديلن زبان مواخذهيى حسن معامله و احسانلر ايله قطع ايلردى . خلق (معاويه) نك بو معاملهسنه باقهرق اخطارات وتنقيداتده ايلرى كيتمكه آليشمشلردى . خلافت (عبدالملك بن مروان) ه انتقال ايدنجه مشاراليه سلفلرينك عكسنه اولهرق عنف و شدت استعمال ايلدى. (عبدالملك) عبدالله بن زبيرك شهادتندن صكره ٧٥ نجى سنهٔ هجريهسنده حجه كيتدى . اهل بيتك طرفدارانى محتوى اولان مدينهيه مواصلت ايتديكى زمان انلره قارشى ايراد ايلديكى نطقده شو بياناتده بولندى :

« ادارهٔ امور دولتده عاجز خليفه (يعنى عثمان) اولمديغم كبى مداهن ورياكار خليفهده (يعنى برنجى معاويه) دكلم . عقلسز ، تدبيرسز (يعنى يزيد بن معاويه) خليفهيده بكزهمم . بو ملتك تأمين اطاعتى ايچون استعمال ايدهجكم يكانه مداوات قليجدن عبارتدر . مهاجرين اولينك مناقبنى حفظ ايدرسكزده انلر كبى هيچ برايش كورمزسكز . بزه تقوى ، صلاح توصيه ايتديككز حالده كنديككز بو وصايا ايله عامل اولمازسكز . اللهه قسم ايله تأمين ايدرمكه بو دقيقهدن صكره هركيم بكا تقوانك لزومنى اخطار ايدرسه انك كلهسنى كسهجكم » . (عبدالملك) ايشته بو تهديد ايله امر بالمعروفى يساق ايدن ايلك خليفه اولمش ايدى [١] . بو يولده استعمال اولنان شدت امويلرك دشمنلرينه كران كلهرك (معاويه) نك زماننى آرامغه و(ابن الزبير) معاويهنك خبروفاتنى آلنجه : « الله معاويهيه رحمت ايتسون. انى آلداتيوردق. اوده بزه آلدانمق يولنى طوتيوردى » ديديكى كبى ديمكه باشلامشلردى .

قرآنه وحرمينه حرمتسزلك

فىالحقيقه عبدالملك احكام دينيهيه مخالف اولسهبيله طريق شدتى وآچيقدن آچيغه قوت وعنف ايله تغلبى مسلك اتخاذ ايتمش ايدى . مشاراليهك بويولى والى ومظاهرى ومؤيد حاكميتى اولان (حجاج بن يوسف) ه اقتداءً اختيار

[١] ابن الاثير ١٩٠ و ٢٥١ ج ٤

ایلدیکی وارد خاطر اولورسه‌ده بز اویله براقدایی واقع ظن ایتمیورز . چونکه (عبدالملك) احراز خلافتدن اول پك زیاده متدین واحکام شریعت ایله عامل کورونورکن کرسی نشین سلطنت اولور اولماز اقبال دنیایه مفتونیتی ودینه حرمتسزلکی اعلاندن چکنمامشدی . روایته کوره (عبدالملك) قرآن عظیم الشانی اوقومقله مشغول ایکن خلافتك کندیسنه انتقالی خبرینی آلیر آلماز قرآنی قاپه‌یه‌رق کلام قدیمه خطاباً : « سنکله بوالك صوك مناسبتمدر »، یاخود : « بوآندن اعتباراً سندن افتراق‌ایدییورم » دیمشدی [١]. مشارالیه بوسوزلری علناً سویلدکدن صکره کعبهٔ معظمه‌یی منجنیق ایله دوکمکه ، کعبه‌نك مسجدی داخلنده (ابن الزبیر) ی قتل ایله باشنی کندی الیله قوپارمغه والیسی حجاجه مساعده ایتمسنی غریب کورمامك اقتضا ایدر [٢] . معلوم اولدیغی اوزره کعبه اویله بر مقام مقدسدرکه نه داخلنده ، نه‌ده اطرافنده قتال ومحاربه اجراسی جائز دکلدر . امویلر اسلامیتده بو امثالسز جرمی ارتکاب ایتدیلر . کعبه‌ده اوچ کون متوالیاً آدم اولدورمکله وقت کچیردیلر . کعبه‌نك بناسنی ییقدیلر . احجار واستارى آره‌سنده آتش یاقدیلر[٣]. حرمیندن بری‌اولان مدینهٔ منوره‌یه داخل اوله‌رق اهالیسنی قلیجدن کچیردیلر . اثنای قتالده هرکیمك قپوسی قاپالی کورلمش ایسه خانه‌سی؛ ایچنده‌بولنان بتون اشیا ایله‌برابر احراق ایدلدی . حتی قبطیلر ونبطیلر خانه‌لره‌کیره‌رك قلیجلرینی اوموزلری‌اوزرنده طاشیدقلری وقرآنی آیاقلری آلتنده تپه‌لدکلری‌حالده قریش قادینلرینك یاشماقلرینی یوزلرندن صییروب آتمشلر ، آیاقلرنده بولنان خلخاللری سوکوب آلمشلردر [٤] .

امویلر صحابه وتابعیندن واهل تقوادن پك چوق آدم اعدام ایتمشلردر . بواجراآت خونریزانه‌دن مقصدلری‌کندی سلطنتلرینك تحکیمی ایچون‌حضرت علی وطرفدارانی تحقیر وتنکیل ایتمکدن عبارت ایدی. ینه‌بوسببه مبنی‌حضرت علی‌یه جوامع منبرلرنده لعنت اوقودیلر . لعنت خوان اولمقله خلقی مکلف ایلدیلر . لعنت ایتمینلری‌ده اعدام ایتدیلر . بو اوغورده ایلك اعدام اولنان ذات (حجر بن عدی کندی) ایدی‌که (معاویه) نك زماننده قتل اولندی[٥].

[١] بوالفدا ٢٠٥ ج ١ وسراج الملوك ٩٦ [٢] العقد الفريد ٢٥٦ ج ٢
[٣] بن الاثیر ٣٦ ج ٥ [٤] ابن خلکان ٢٧٤ ج ٢ [٥] مسعودی ٢٩ ج ٢

حضرت عليه لعنت ايتمك (عمر بن عبدالعزيز) ك زمان خلافتنه قدر دوام ايتمشدى. مشاراليه خليفه اولنجه بو عادتى ابطال ايلدى.

خلافت ونبوت

امويلر احكام دينيه يه مخالف بريولده كنديلرينه تبصبص وتعظيمده بولنان بر طاقم جبار واليلره مظهريتله طريق شدت واستبداده پك بيوك بر وسعت ويرمشلردى . بويولده ايلك جرأت (عبدالملك) ك واليسى مشهور (حجاج بن يوسف) طرفندن وقوع بولمشدى. (حجاج) خليفه يه (خليفةالله) لقبى ايله خطاب ايتدكدن ماعدا نبوتك فوقنده طوتمق درجه سنه قدر خلافتى بيوك عد ايتمش ايدى . « سماوات ايله ارض ، ديردى ، آنجق خلافت ايله قائمدر . نزد الهيده خليفه ملائكهٔ مقربين ، انبيا ومرسلينه مرجحدر . چونكه جناب حق كندى اليله حضرت آدمى ياراده رق ملائكه يى اكا سجده ايتديردكدن وجنتده اسكان ايلدكدن صكره ارضه ايندير مش، انى خليفه ياپمش ، ملائكه يى ده رسل (ايلچى) قيلمشدر ». (حجاج) بوبياناتنه اعتراض ايدنلر كورر ايسه انلره : « سزجه بر آدمك كندى عائله سى آره سنده وكيلمى دها معتبردر ، يوقسه بر ايش ايچون كوندرديكى آدمى ؟ » سؤالنى توجيه ايدرك اسكاته تصدى ايلردى . (عبدالملك) بو محاورات متبصبصانه يى ايشتدكجه پك زياده خشنود اوليوردى [١] . (هشام بن عبدالملك)ك واليسى (خالد قسرى) كبى (حجاج) دن صكره موقع اقتداره كلن سائر شدتلى واليلر دخى (حجاج)ك بويولده كى اثرينه تابع اوليور ، انك سوزلرينى تكرار ايديورلردى. (خالد قسرى) بر كون مكه ده بر نطق ايراد ايتمش ، انده : « اى ناس ! سزجه بر آدمك كندى عائله سى اوزرينه منصوب وكيلمى اوآدمك نظرنده دها بيوكدر ، يوقسه عائله سنه كوندرديكى آدمى ؟ » ديمش وبوسوزلر ايله هشامك موقعى حضرت پيغمبرك موقعندن دها بيوك اولديغنى كوسترمك ايسته مشدى [٢]. ايچلرنده صرف منافع ماديه دن مستفيد اولمق فكريله اسلام اولان برطاقم آدملر

[٢] العقد الفريد ١٨ ج ٣ ومسعودى ١٠٤ ج ٢
[٢] ابن الاثير ٢٥٧ ج ٤ و ١١٠ ج ٥ واغانى ٦٠ ج ١٦

بولندیغی حالده دولتك سائر منافقین رجالی‌ده والیلرك بویولده‌كی عین حركاتیله عامل اولدقلرندن امور دولت برقات دها فساده اوغرامشدی. والیلر بوكبی افعاله جرأت ایتدكجه اطرافدن تشویقات كورییور ودینه تجاوز ایلدكجه كندیلرینه مظاهرلر بولیورلردی. روایته كوره (خالد قسری) قرآن كریمك حفظنه پك آز اهمیت ویردیكندن بر آیت تلاوت ایتمك ایستر ایسه یاكلش اوقوردی. بر كون بر نطق ایراد ایتمك ایسته‌مش ، فقط یاكلش سویلیه‌رك شاشالامش ایدی. (تغلب) قبیله‌سنه منسوب دوستلرندن بری (خالد)ه خطاباً : « ای امیر! صیقلمیكز. بونك اهمیتی یوقدر. قرآنی حفظ ایتمش هیچ بر صاحب عقل و اذعان كورمدم. انی آنجق احمقلر حفظ ایدرلر » دیمش ، خالدده بوكا جواباً : « حقیقةً پك طوغری سویلدك » مقابله‌سنده بولنمشدی [١] .

دینه بو درجه حرمتسزلك كوسترلدكدن صكره بنی مروانك شرابخواری (ولید بن یزید)ك سرخوشلغی ، ذوق وصفاسی هنكامنده قرآنه اوق آتمسی پك بیوك بر جرأت كورلملیدر. روایته كوره (ولید) كیجه‌نك برنده النده بر مصحف اولدیغی حالده عودت ایدرك انی آچمش ، تصادفاً : « واستفتحوا وخاب كل جبار عنید من ورائه جهنم ویسقى من ماءٍ صدید » آیت كریمه‌سنی كورمشدی. همان مصحفك آصلمسنی امر ایتدی. النه یای ، اوق آلدی. اوزرینه اوق آته آته مصحفی پارچه‌لادی. وشو بیتلری سویلدی :

أتوعد كل جبار عنید فها انا ذاك جبار عنید
اذا لاقیت ربك یوم حشر فقل لله مزقنی الولید [٢]

« هر عنادجی جباری تهدیدمی ایدییورسك ؟ ایشته بن اوجبار عنادكارم. یوم محشرده ربك ایله ملاقی اولدیغكده كیت اكا ولید بنی پارچه‌لادی دییه شكایت ایت » .

امویلر اسلامیتك نشرینه اهمیت ویرمیورلردی. انلرك مقصدلری انجق فتح، تغلب ، حشد اموالدن عبارتدی. زمان حكومتلرنده سند ، تركستان كبی ممالك بعیده‌ده بولنان اهالی قبول اسلامیته خواهشكر ایكن بیله اورالرده انتشار

[١] اغانی ٦٣ ج ١٩ [٢] اغانی ١٢٥ ج ٦ ومسعودی ١٣٤ ج ٢

اسلامیت سکته‌یه اوغرامشدی . ممالك مذكوره اهالیسی امویلرك شدت وطمعكارلقلرندن طولایی اسلامیتدن نفرت ایتمشلردی . مظهر اولدقلری حسن معامله ویا شدته تبعاً گاه اسلام ، گاه مرتد اولیورلردی. فقط وقتا كه خلیفهٔ تقوی شعار (عمر بن عبدالعزیز) مقام خلافته كله‌رك همنامی اولان (عمر بن الخطاب) ك اثرینه تابع اولدی ، سند حكمدارلرینه وسائره‌یه نامه‌لر یازه‌رق مملكتلرینك حاكمیتی كندیلرینه عائد و اسلاملر ایله عین حقوقه مالك اولمق اوزره قبول اسلامیته دعوت ایلدی . ذاتاً خلیفهٔ عالیجاهك مناقب فاروقانه‌سی حقنده او ممالك اهالیسنجه معلومات آلنمشدی . درحال دعوته اجابتله اسلام اولدیلر و اسكی اسملرینی عربی اسملره تحویل ایلدیلر . فقط ١٠١ سنهٔ هجریه‌سنده (عمر بن عبدالعزیز) شهید ایدیلوب ده امویلر اولكی سیرتلرینه عودت ایدنجه او اهالی اسلامیتدن ارتداد ایتمشلردر [١] .

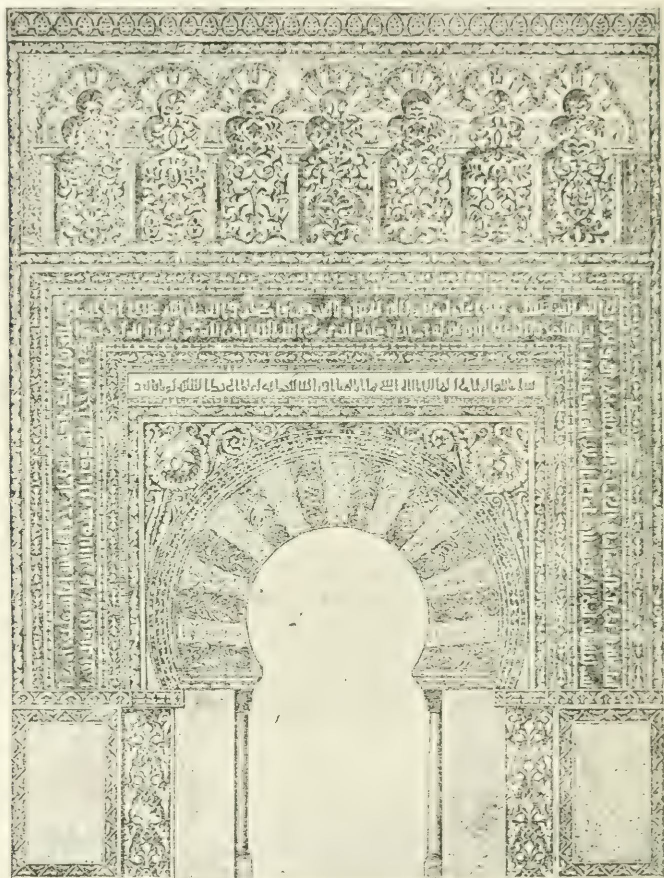
امویلرك تابعیندن واهل صلاحدن اعدام ایتدكلری ذواتدن ماعدا حضرت علینك اولاد و احفادینك قتل ، صلب وكوناكون اشكال فجیعه ایله اعداملرنده ارتكاب ایلدكلری افعالده اكا كوره قیاس ایدیكز . والیلری مشهور (حجاج بن یوسف) ایسه بو یولده الك ایلری كیدن كیمسه ایدی .

امویلر دورنده‌كی شدت و خونریزلك

اسلاملر خلفای راشدین زماننده خلیفه‌یه اطاعتی بر فرض عد ایدرك ادارهٔ امور مملكتده حیله ویا شدت اختیارینه حاجت كورمزلر و كرك قولاً ، كرك فعلاً طریق حقدن آیرلمازلردی . اسلاملردن بری بر قباحت ویا جرم ارتكاب ایتسه درحال قباحت وجرمنی اعتراف و خلیفه طرفندن ترتیب اولنان مجازاتی بلا تردد قبول ایلردی . بناءً علیه امور واحكام تدقیق ، نقض ، حیله‌یه محتاج اولمدیغی كبی تنفیذیده شدت و عنفه لزوم كوسترمزدی . بعضاً ده توبیخ و مواخذه ایله اكتفا اولنوردی. بالذات خلیفه یاكلش بر ایش یاپسه رعایادن بری حقنده او موقعده نصل بر حكم ویرمسی لازم ایسه كندی نفسنی ده اویله

[١] ابن الاثیر ٢٧٣ ج ٤ و ٢٦ ج ٥

بر محکومیته لایق کوررردی . او صرده‌ده حبسخانه‌لر یوقدی . اسلامیتده حبسخانه‌لری ایلك تأسیس ایدن ذات (معاویه) در . نته‌کیم عساکر خاصه تشکیل ایدن ایلك ذات‌ده کندیسیدر [۱] . اندن دها اول حبسخانه‌یه لزوم

قرطبه جامعی محرابنك جبهه‌سی

کورلمیوردی . چونکه مثلا حضرت (عمر) صحابه‌دن الك بیوك قوماندانه برخبر کوندرسه اوقوماندان ــ امتناعی تقدیرنده خلیفه‌نك کندیسنی‌قوهٔ جبریه‌ایله جلب ایده‌میه‌جکنی بیلدیکی حالده ینه ــ کمال تواضع واطاعتله خلیفه‌نك امرینه منقاد اولور، نزدینه کلیردی . خلیفه هر کیمه دایاق مجازاتنی روا کورسه مجرم همان

[۱] مقریزی ۱۸۷ ج ۲

حکمه کردن داده اولوردی . حضرت عمر بیوك قباحتلرك ارتکابنه باعث جسارت اولور دییه اك کوچك قباحتلری جزاسز براقمازدی . انك ایچون جناب فاروق حزم و شدت ایله کسب شهرت ایتمش ایدی .

اسلاملر مردلك ، علو جناب ، عزت نفس مناقبنی هنوز ضائع ایتمامش اولدقلری بر صرده ده (معاویه) مقام سلطنته کلوب ده عراق ، فارس ، مصر وسائره والیلکلرینی کندیسنه تأمین نصرت ایدن داهیلره تودیع وخلقه قارشی بیوك بر حلم وسعهٔ صدر ارائه ایلنجه والیلر خلقك سربستیٔ لسان وحرکاتندن ایلریده مشکلات ظهورندن قورقه‌رق استعمال شدته توسل ایتمشلردی . (معاویه)نك والیلرندن طریق شدتی ایلك اختیار ایدن کیمسه؛ عراق والیسی (زیاد ابن ابیه) ایدی . انك زعمنجه کویا حضرت عمره اقتداءً شدت و حزم ایله ادارهٔ امور ایدییوردی . فقط مومالیه بو یولده فضله غیرت کوسترمش، حدودی تجاوز ایتمش ایدی. (زیاد)معاویه‌نك تأیید سلطنتی اغورنده حاکمیتك شدتنی ایلك کوسترن ذات اولدیغی کبی ظن و شبهه اوزرینه جزا ترتیب ایدن ایلك آدم‌ده کندیسی ایدی [١] . (زیاد) دن صکره اوغلی (عبیدالله بن زیاد) یزید بن‌معاویه‌نك دورنده عراقه والی تعیین ایدلمشدی. بونك زماننده حضرت حسین خلافت ادعاسیله (یزید)ك بیعتنی نقض و عراقه طوغری هجوم ایدنجه (یزید) ابن زیاده : « تهمت اوزرینه آدم حبس ایت . ظن و شبهه اوزرینه مجازات ترتیب ایله. فقط سکا قارشی اعلان عصیان ایدنلردن‌بشقه کیمسه‌یی قتل ایتمه » دییه یازمش ایدی [٢] .

(عبدالملك بن مروان) ك دورنده عراق والیلکی (حجاج بن یوسف)ه کچنجه (٦٥-٨٦ هـ) خلافت مدعیلرینك عددی‌ده چوغالمشدی . (حجاج) زیاد ایله اوغلی عبیدالله طرفندن استعمال اولنان شدت وعنف طریقنی طوتمق ایستمش ایسه‌ده بویولده دها ایلری کیتدیکندن افعال واجراآتی اهلاك وتدمیردن عبارت اولمش ایدی [٣] . بونکله برابر (حجاج) حد ذاتنده زیاد ، یاخود اوغلی عبیداللهدن دها شدید وجبار دکلدی . شوقدرکه زیادك ظلمنی (معاویه) نك حلم وینموشاقلغی ، اوغلی عبیداللهك اجراآت شدتکارانه‌سنی‌ده

[١] ابن الاثیر ٢٢١ ج ٣ [٢] ابن الاثیر ١٨ ج ٤ [٣] ابن خلکان ١٠٤ ج ١ والبیان ١٧٥ ج ١ والعقد الفرید ٣ ج ٣

(یزید) ك؛ قتلی آنجق كندی علیهنه قتاله تشبث ایدنلره حصرایتمسی حقنده‌كی اوامری تعدیل ایدییوردی . (حجاج) ك شدتی ایسه تعدیل ایده‌جك برقوتدن محرومدی . بالعكس (حجاج) ك شـدتنه (عبدالملك برمروان) ك ده شدتی انضمام ایدییوردی. بوصورتله شدت شدت‌اوزرینه بیغیلیور، حجاجك جبارلقده پك ایلری كیتمسنه باعث اولیوردی . ایشته بوسببه مبنی اسلاملر مظالم واقعه‌یی تحملفرسا كوره‌رك دولت امویه‌یه دشمن كسلمشلردی. ارباب عصیان پك زیاده چوغالمشدی . خلفای امویه‌یی دینه قارشی افعـال وحركاته جرأت ایله اتهـام ایدییورلردی . و « امویلر اویله بركروه متغلبه‌دركه الك خونریز وجبـار بر شكلده قتل واعدامه منهمكدرلر . ظن وشبهه اوزرینه مجازات ترتیب ایدرلر . كیفی احكام ایله حكم ایدرلر . آزیجق غضبه كلدكلرنده بیله آدم اولدوررلر » دییورلردی [١] .

بسر بن ارطاة ، قتل اطفال

فی‌الحقیقه ابتدالرده امویلرك اصول اداره‌سی او زمانك طرز اداره‌سـنك مقتضیاتنه تبعاً حزم وشدت اساسی اوزرینه قورلمش ایدی . آنجق امویلر او حدده قالمیوب تنكیل اعدا وتحكیم موقع یولنـده ظلم وخونریزلكده پك ایلری كیتمشلردی . والیلرینه ایستـدكلری كبی حركته ، خلیفه‌یه مراجعت ایتمكسزین كوردكلری لزوم‌اوزرینه آدم صلب وقتلنه مأذونیت ویرییورلردی. حال‌بوكه خلفای راشدین زماننده بوكبی احواله مسـاعده اولنمازدی . چونكه اوصره‌لرده خلیفهٔ مسلمین مدینه‌ده اقامت ایدرایكن اطراف سائره‌ده بولنـان رعایانك امور وخصوصاتنه‌ده بالذات نظارت ایدردی . (عمر بن عبدالعزیز) زمان خلافتنده ایشته بو طرز اداره‌یی تطبیق ایتمك ایسته‌مش ایسـه‌ده اجلك عدم مساعده‌سیله موفق اوله‌مامشدی[٢]. خلیفهٔ مشارالیه ارتحال ایدنجه یرینه مقام خلافته كلن (یزید بن عبدالملك) اسـكیده جاری اولان شدت وتنكیل اصولنه عودت اولنمسنه دائر والیلرینه امر كوندرمشدی [٣] .

والحاصل ملوك امویه‌برطرفدن كندی منفعتلرینی تأمین‌ایتمك، دیكرطرفدن والیلره جسارت ویرمك اوزره انلره واسع بر صلاحیت ویرییورلردی .

---

[١] البیان ١٩٠ ج ١ [٢] ابن‌الاثیر ٢٩ ج ٥ [٣] العقد الفرید ٢٦٥ ج ٢

حتی بالذات کندیلری معاویه‌نك زماننده بیله بعضاً والیلری آچیقدن آچیغه خونریزلکه تشویق ایدرلردی. (معاویه) حکمینك تحکیمندن صکره حضرت علی حال حیاتده ایکن (بسر بن ارطاة) ی بر اردو ایله اعزام ایتمش ایدی . روایته کوره او اردویه مملکتی طرامه‌لرینی ، حضرت علی طرفدارلغی کودن هرکیمه راست کلیرلر ایسه انی قتل ایتملرینی ، حتی قادین وچوجقلرك قتلندن چکنمملرینی توصیه ایتمش ایدی . (بسر) اك اول مدینه‌یه کیتمش ، اوراده حضرت علی طرفدارلرندن بر چوق آدم قتل وخانه‌لرینی هدم ایتمش ، متعاقباً مکه و سائره‌یه کیدرك اوراده‌ده قتل و هدم ایله وقت کچیردکدن صکره یمنه کچمشدی. اوصرده‌ده حضرت علی طرفندن یمن والیلکنده عمزاده‌سی (عبدالله بن عباس) بولنیوردی . عبدالله (بسر) ك ورودینی ایشیدیر ایشتمز قتلدن قورقه‌رق برطرفه صاووشمش ایدی. (بسر) ابن‌عباسی بوله‌مینجه بری (عبدالرحمن) ، دیکری (قثم) اسمنده ایکی اوغلنی طوته‌رق حامل اولدیغی بیچاق ایله کندی الیله ذبح ایتمشدر [١] . روایته کوره بوایکی چوجق بادیه‌ده (کنانه) قبیله‌سندن بر آدمك یاننده بولنیورلردی. (بسر) چوجقلری قتل ایتمك ایسته‌ینجه کنانه‌لی آدم اکا : « قباحتسز ، معصوم بو ایکی چوجغی اولدورمکمی ایستیورسك ؟ انلری قتل ایده‌جك ایسه‌ك بنی‌ده برابر اولدور » دیمش. (بسر) چوجقلر ایله برابر انی‌ده اولدورمش، بونك اوزرینه کنانه‌دن بر قادین (بسر) ك یوزینه قارشی باغیره‌رق : « آ ظالم حریف ! بیوکلری اولدیریورسك . بونی آکلادق . فقط چوجقلره بویله قییلیرمی ؟ والله نه‌زمان جاهلیتده، نه‌ده دوراسلامیده بویله جنایتلر ارتکاب ایدلمدی. ای ابن ارطاة ! امین اول : بر پادشاهلق که کوچك اطفالك ، اختیارلرك قتلی ایله ، شفقت و مرحمتی چکنه‌مکله ، اقربا و تعلقاته غدر و ظلم اجراسیله قائم اولور . او سلطنت جهانك اك بدبخت ، اك فنا بر پادشاهلغیدر » دیمشدی . چوجقلرك والده‌سی دخی بر شعر تنظیم ایدرك ایام مخصوصه‌ده وقوع بولان اجتماعلرده محزونانه انشاد ایلردی .

بونکله برابر بو کبی افعال وحشتکارانه (معاویه)نك مشهور اولان ذکا

[١] اغانی ٤: ج ١٥

وحلمی ایلەقابل تألیف اولدیغندن مشارالیهك رضا و موافقتیلە وقوع بولدیغنی ظن ایتمیورز . احتمال‌که (معاویه) بسری اعزام ایتـدیکی زمان اکا بیوك بر صلاحیت ویرمش ، فقط بوصلاحیته بر حد تعیین ایتمامشدی. (بسر) اساساً خونریز و ظالم بر آدم اولدیغندن کذرکاهنده چوجق، اختیار تفریق ایتمیەرك راست کلدیکنی قتل واعدام ایتمشدی. حضرت علینك وفاتندن صکره (بسر) طرفندن (زیاد ابن ابیه) ك چوجقلرینه عین معامله یاپلمق ایستنلدیکی حالده (معاویه) طرفندن وقوع بولان ممانعت بوبابدەکی ظنمزی تأیید ایدر صانیرز. (معاویه) فارسده والیسی بولنان (زیاد) ك کندیسـنه قارشی بر فنالق اجرا ایتمسندن قورقدیغی جهتله زیادك کندی نزدینه جلبنه موماالیه (بسر)ی مأمور ایتمش ایدی . (بسر) (زیاد) ك چوجقلرینی دردست ایتمش و (زیاد) ە : « چوجقلرك الدەدر . یا چابوجق امره اطاعتله کیرسك ، یاخود چوجقلریکی اعدام ایدرم » دییه یازمش ایدی . فقط (معاویه) کیفیتدن خبردار اولنجه (بسر) ی چوجقلری اتلافدن منع ایتمش ایدی [١] .

(معاویه) نك حلم وتانیسنه رغماً والیلرینك افعال وحرکاتی بو مرکزده اولور ایسه شدت وخونریزلکله معروف اولان (عبدالملك بن مروان) زماننده بولنان والیلرك نه درجەده ظالم وغدار اولەجقلرینی آکلامق مشکل دکلدر . ارتق ظلم واعتسافه ، شدت وخونریزلکه او صورتله وسعت ویرلدکدن صکره (حجاج) طرفندن اعدام اولنان اشخاصك ١٢٠,٠٠٠ و وفاتی صرەسندە حبسخانەسندە بولنان اشخاصك‌دە ٥٠,٠٠٠ ارکك و ٣٠,٠٠٠ قادین مقدارنده اولمسی غریب کورولورمی؟ [٢] . فقط انك افندیسی (عبدالملك) اندن قات قات ظـالم ، اندن قات قات زیاده خونریز وغدار بر آدم ایدی . حتی تاریخ اسلامیده امان ویردکدن صکره غدرده بولنان ایلك کیمسەده (عبدالملك) ایدی. (عبدالملك)ك امراسندن (عمرو بن سعید اشدق) کندی نفسی ایچون سلطنته کوز دیکدیکندن عبدالملکك ٦٩ سنهٔ هجریەسـنده عراقده (مصعب بن زبیر) ایله محاربه ایتمك اوزره شامدن مفارقتنی فرصت عد ایدرك شـامه کلمش ، شهری تسخیر ایتمش ایدی . (عبدالملك) اثنای راهده کیفیتدن خبردار اولونجه درحال شامه عودت و(عمرو) ایله بر قاچ کون محاربه ایتمش ایسەده هیچ بر صورتله تأمین غالبیت

[١] ابن الاثیر ١٩٥ و ٢١١ ج ٣ [٢] مسعودی ١١٣ ج ٢ وکشکول ٣٢

ايده‌مديكندن حاكميتك كندى الندن چيقمسندن قورقغه باشلامشدى . بونك اوزرينه عبدالملك عمروه عقد صلح تكليف ايدر . (عمرو) صلحه راضى اولور. ايكى طرف آره‌سنده (عبدالملك) طرفندن (عمرو) ه امان ويرلديكنى محتوى بر صلحنامه تحرير اولنور . (عمرو) امانه نائل اولدقدن صكره قورقه‌جق بر شى قالمديغنى كورنجه اسبسوار اولديغى حالده (عبدالملك) ك چادرينه قدر كله‌رك حضورينه داخل اولور . بعده (عبدالملك) شامه كيدر .

بو وقعه‌دن درت كون صكره عبدالملك (عمرو) ى نزدينه چاغيرير . عمرو ياتسى وقتنده كله‌جكنى سويلر . ياتسى اولونجه برابرنده مواليسندن يوز كشى بولنديغى حالده (عبدالملك) ك نزدينه كله‌رك حضورينه داخل اولور . (عبدالملك) ك يانده بنى مرواندن بر جماعت موجود ايدى . (عمرو) ك آزادليلرى ايسه سرايك خارجنده قالمشلردى . (عبدالملك) عمروى ، حسن صورتله قبول‌ايدر وقربنده‌اريكه اوزرنده اوطورتدورر. كنديسى‌ايله مصاحبه‌يه قويولور. اثناى صحبتده اكا : « بمله‌برابر قليجله اوطورمق جائزمى؟ » ديه‌رك قليجى اوشاقلره ويرمسنى سويلر . (عمرو) قليجى چيقاروب ويرير . بعده (عبدالملك) عمروه خطاباً : « باق بن‌نه يابدم؟ بكا قارشى اعلان‌عصيان ايتديكك زمان يمين ايتدمدى . تكرار بكا ابراز صداقت ايدوب‌ده بر آره‌ده بولنور ايسه‌ك سنى بر طوتساغه قويمق عهدم اولسون ديدمدى . شمدى بو يمينى خاطرلايورم . يرينه كتيرمك ايسته‌يورم » دير. بنى مرواندن حاضر بولنانلر: « صكره اطلاق ايده‌جكسك دكلمى ؟ » ديه صورارلر . عبدالملك : « طبيعى دكلميدر؟ عمروه فنالق يابه‌بيليرمى‌يم؟ » جوابنى ويرير. مروان زاده‌لر (عمرو)ه: « شو حالده اميرالمؤمنينك يمينى يرينه كتيرمليسك » ديرلر . (عمرو) خاطرينه فنالق كتيرمكسزين بر طوتساق ايله اللرينك بوينه باغلانمسنه موافقت ايدر . و خلوصكارلقده ايلرى كيده‌رك : « اى اميرالمؤمنين! بنى بو حال ايله خلقك حضورينه‌ده چيقار » دير. (عبدالملك) دشمن مدهشنى اوصورتله باغلادقدن صكره تلف ايتمدن اول خلقه كوستره‌جك اولور ايسه طرفدارانك انتقامندن قورقديغندن او حال ايله‌خلقك حضورينه چيقارلمق ايسته‌مسنى برحيله عد ايدرك : « اى عمرو ! اولومك ياقلاشديغى زمانده‌ده حيله‌كارلق ، اويله‌مى ؟ سنى اويله باغلى اوله‌رق خلقك حضورينه چيقاره‌مه‌يز » مقابله‌سنده بولنور .

وعمروی شـدتلی بر چکیش ایله دوشورر. (عمرو)لك آغزی اریكیه كلیر ، اوك دیشـلرندن ایكیسی قیریلیر . (عمرو) (عبدالملك)ه خطـاباً : « ای امیرالمؤمنین ! اللهدن قورق . بر كمیكم قیرلدی . اندن دهـا بیوكنه كیتمه » رجاسنده بولنور. عبدالملك : « بكا غدر وخیانتده بولنمیه‌جغكه ، قریشه حسن خدمت ایده‌جككه امین اوله‌بیلسه‌یدم سنی براقیردم. فقط هیچ بر یرده بزم كبی ایكی رقیب بر آرده یاشایه‌ماز. مطلق بری دیكرینی محو ایدر » جوابنی ویریر. (عمرو) عبدالملكك كندیسـنی قتل ایده‌جكنی آكلاینجه: « سـنده خائنلك و غدارلقده وارها ! » دییه‌رك ستمده بولنور. عبـدالملك (عمرو)ی همان اولحظه‌ده قتل ایدر [١] .

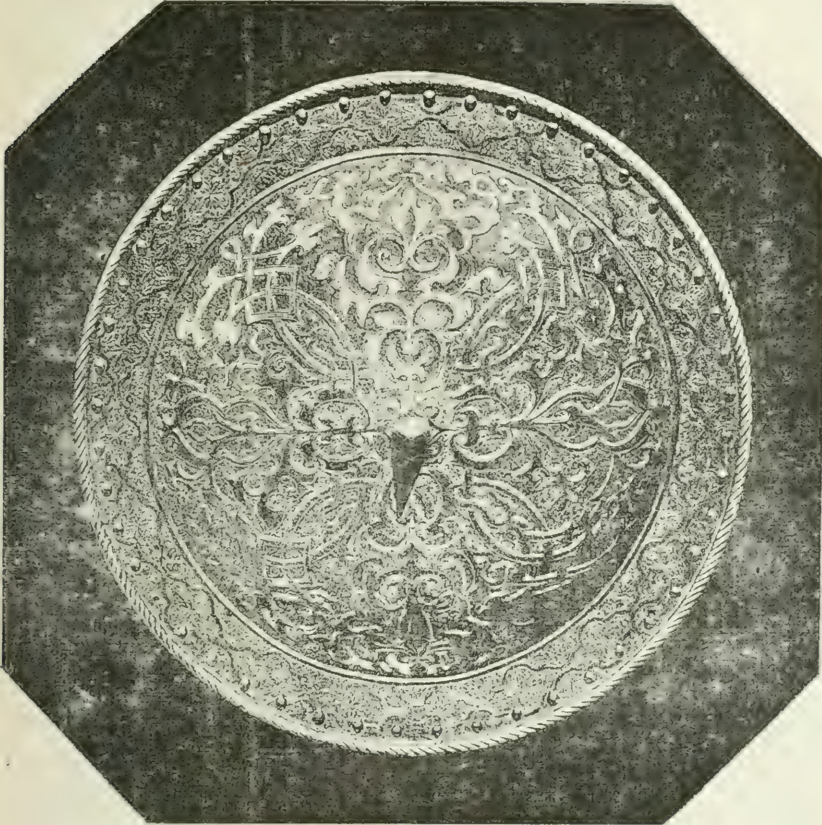
بو وقعه‌دن آكلاشیلیوركه (عبدالملك)ی عهددن نكول وغدارلغه سوق ایدن شی احراز سلطنته خواهشكر برچوق رقیبلرك ظهوری ایدی. اودورده دین وتقوی حسیاتی بسبتون مختل اولدیغی ایچون حاكمیته كوز دیكنلر وجداناً هیچ بر مانعه تصـادف ایتمیورلردی . آرتق قوی ضعیفی یوتیوردی . هركیم رقیبنك وجودینی ازاله ایده‌بیلیرسه حكمدارده او اولیوردی . ایشته بوكا قتل واتلاف سیاستی دینیلیر . بو اصول سیاست امویلرك تأیید حاكمیتلرینه منفعت بخش اولدیغی كبی دها صكره مقام خلافتی احراز ایدن عباسیلر و سائره‌جه‌ده مرعی برعادت حكمنه كیرمشدی. بوقبیلدن اك صوك وقوع بولان حادثه مصر والیسی محمد علی پاشـانك كوله‌منلری قتل و استیصال ایتمسی ایدی . امویلر بو اصولی سرعتله احراز موفقیت ایتمك ورقیب ودشمندن قورتولمق مقصدیله اختیار ایتمشـلردی . حكومتلرینه قارشی هركیم اعلان عصیان ایتسـه بتون غیرتلرینی‌انی قتله صرف ایدرلردی. زیرا انك‌قتلی آرقداشلرینك‌وطرفدارلرینك طاغلمسنی موجب اولوردی. شاید او رئیسك قتلی‌ایله‌آرقداشلری وطرفدارانی طاغلماز ایسه امویلرانلرك‌كوكللرینی پاره وسائره قوتیله جلب ایدرك كندیلرینی طاغیدیرلردی .

كله ضربه‌سی

امویلر كندیلرینه قارشی اظهارعصیان ایدن‌خارجیلری قتل ایتمكله قالمیه‌رق انلرك طرفدارلرینی ترهیب مقصـدیله مقتولینك جسدلرینی‌ده پارچه‌لارلردی.

[١] ابن‌الاثیر ١٤٦ ج ٤

خوارج رؤساسندن برينى قتل ايدنجه كله‌سنى كسه‌رك انى شهردن شهره طولاشديريرلر وجسدى مجمع ناس اولان يرلرده صلب ايدرلردى. بو معامله‌يى على‌الخصوص فرقه رؤساسى وبالخاصه علويلر حقنده روا كوررلردى. اموى واليلر دولته قارشى عصيان ايدن رؤسانك كله‌لرينى كسه‌رك شامده چارشى

اسپانيا قرالى ايكنجى فيليپك قالقانى

وبازارلرده تشهير ايدلمك اوزره خليفه‌يه كوندريرلردى. تاريخ اسلامده بر شهردن ديكر شهره نقل ايديلن ايلك كله حضرت عثمانك قاتللرندن اولان (عمر بن حمق خزاعى) نك باشى ايدى [١]. كذلك تاريخ اسلامده چارشو وبازارلرده ايلك تشهير ايديلن كله حضرت (ابوبكر) ك مخدومى محمدك باشى[٢]

[١] المعارف ١٨٧ [٢] العقدالفريد ٢٩ ج ١

اولدیغی کبی خلفایه ایلك کوتورولن کله‌لر دخی حضرت حسینك طرفدارانندن اولان (هانی) و(ابن عقیل)ك باشلری ایدی. حضرت حسینك سرمظلومی‌ده مذکور ایکی باشدن صکره کوفه والیسی (عبیدالله بن زیاد) طرفندن شامده (یزید بن معاویه)یه کوندرلمش ایدی . (محمد بن الحنفیه) نامنه استحصال خلافته قیام ایدن (مختار بن عبید ثقفی) دخی عینی یولده حضرت حسینك قاتللری کله‌لرینی کسه‌رك (محمد بن الحنفیه)یه ارسال ایلدیکی کبی [١] (حجاج)ده (عبدالله بن زبیر) ایله آرقداشلرینك باشلرینی کسدکدن صکره بونلری مکه‌دن شامده (عبدالملك بن مروان)ه یوللامشدی. کذلك (عبدالملك) مصعب بن زبیرك باشنی الده ایدنجه کوفه‌دن شامه کوندره‌رك بوراده بر مزراق اوزرنده تشهیر ایتدیرمشدی [٢].

وقوعات غریبه‌دن اولمق اوزره نقل ایدرلرکه (عبدالملك بن مروان) کوفه‌ده بر دیوانده اوطورمقده ایکن (مصعب بن زبیر)ك کله‌سی کندیسنه کتیریلیر. او صره‌ده یاننده بولنان (ابن عمیر لخمی) کله‌یی کورر کورمز تتره‌مکه باشلار . (عبدالملك) اوقدر قورقسنده‌کی سببی کندیسندن صورار . (ابن عمیر) : « الله صاقلاسون ، ای امیرالمؤمنین ! بو دیوانده (عبیدالله بن زیاد) ایله برابر بولنورایکن حضرت حسینك باشی بورایه کتیریلوب تقدیم ایدلدی . دها صکره ینه بوراده (مختار بن عبیدثقفی) ایله اوطورورکن بوسفر(عبیدالله بن زیاد)ك کله‌سی کتیرلدی . متعاقباً ینه بو دیوانده (مصعب بن زبیر)ك یاننده بولنور ایکن مختارك کله‌سی کلدی . شمدی‌ده صره ایله (مصعب)ك کله‌سنی حضورکزده کورییورم » جوابنی ویریر . (عبدالملك) بو حکایه‌دن پك زیاده تشأم ایدرك درحال اورادن قالقار ودیوانك هدمنی امر ایلر [٣].

بو تاریخدن اعتباراً کرك امویلر ، کرك دها صوکره عباسیلر دورنده او صورتله باش کسمك برعادت متحکمه حکمنه کچدیکی کبی خلافت سراینده کله‌لرك حفظنه مخصوص آیریجه بر خزینه دخی تأسیس ایدلمش ایدی . هر کله آیریجه بر سپتده حفظ اولنوردی [٤] . جسدلری ، یاخود کله‌لری صلب ایتمك‌ده عادت اولمشدی . آنجق یالکز خوارجك کله‌لرینی دیکرلردی . بو

[١] ابن الاثیر ١١٩ ج ٤ [٢] ابن الاثیر ١٦٢ ج ٤ [٣] ابن خلکان ٢٨٦ ج ١
[٤] الفخری ٢٨٤ ج ٢

كله‌لر بر مزراق اوزرنده كزديريليردى . امويلر علويلرى خوارجدن عند ايتدكارندن انلردن برينى قتل ايتدكجه جسدينى صلب ايلرلردى .

بوقبيلدن امويلر قتل ايتمك ايستدكلرى آدملرى قتلدن اول اشكنجه‌لره دوچار ايتمكدن‌ده چكنمزلردى . احتمالكه بونوع اشكنجه‌لر حجاج طرفدن دشمنلرينى ترهيب وعنف و شدتله اخضاع ايتمك مقصديله ايجاد اولنمشدى . بووالئ ظالم بويولده غايت وحشيانه افعال ارتكاب ايتمشدى . او جمله‌دن عجم قامشنى كتيروب ياردير يردى . اشكنجه ايله اتلاف ايتمك ايستديكى آدمى چيس چبلاق اولديغى حالده بوقامشلر ايله باغلاردى . صكره او قامشلرى برر برر چكديره‌رك طعمهٔ دندان انتقامى اولان آدمك وجودينى بو صورتله پارچه‌لاردى . بونى متعاقب او آدمك اوزرينه سركه وطوز دوكديره‌رك انواع آلام ايچنده حياتنه خاتمه ويريردى [١] . (حجاج) دولت امويه عليهنه اعلان عصيان ايدن (ابن اشعث) ايله برابر كنديسيله محاربه‌ده بولنان بعض آدملرى سائره‌يه عبرت اولمق اوزره ذكر اولنان صورت فجيعه‌ده اعدام ايتمشدى . فقط بودرجه شدتلى تنكيلات كورن خوارج دخى دشمنلرندن اله آلدقلرينى انتقام اولمق اوزره او كبى افعال وحشتكارانه‌يى ارتكابدن كيرى قالمازلردى . حتى بعضاً معصوم چوجقلرى بيله مقابلةً بالمثل ، انتقام ، ياخود ارهاب مقصديله قايناتيان قازانلره آتەرق تلف ايدرلردى [٢] .

امويلر دورنده موالى واحكامى

موالينك چوغالمسى

برنجى عصر هجرينك اورته‌سنده موالينك مقدارى فتح ايله حاصل اولان موالاة ، اسير آلمق ويا اهدا ايتمك صورتيله ازدياد ايدن رقيق سايه‌سنده چوغالمغه باشلاديغى حالده خلافت اسلاميه امويلره انتقال ايتمش ايدى . واليلر بر چوق دفعه هديه طرزنده ، ياخود خراج وامثالى شيلره بدل اوله‌رق خليفه‌يه يوزلرجه ، بيكلرجه بياض وزنجى اسيرلر تقديم ايدرلردى [٣] .

[١] المعارف ١١٥ [٢] مسعودى ١٢٣ ج ٢ [٣] مسعودى ٢٥٤ ج ٢

خلفا بواسیرلری سرایلری خلقنه وقوماندانلرینه، بونلر دخی اطرافلرنده بولنان آدملره توزیع ، یاخود فروخت ایتدکلرندن بو سایه‌ده اسیرلر هرصنفدن خلقه انتقال ایلیوردی . اسیرلردن هرکیم اظهـار مزیت ایدر ، یاخود بر سببدن طولایی آزاد اولور ایسه « مولی ـ آزادلی » حکمنه کیرردی. بوکبی احوال او صره‌ده پك چوق وقوع بولیوردی . عقد وسـائره ایله دائرهٔ ولایه داخل اولانلر ایسه بشقه ایدی . ایشته بو سببدن امویلرك زماننده موالینك مقداری پك زیاده چوغالمشـدی. بو موالی عرض خدمتله عربلری ممنون ایتدکلرندن عربلر کندی نسلرینه ریاست وسیاست امورینی تخصیص ایدرك سائرخصوصات صناعیه ، زراعیه ، دینیه وعلمیه‌ده انلری استخدام ایلرلردی . اودورلرده قراء ، شعرا ، مغنین ، کتاب وحجابك اکثریتله موالیدن اولملری ایشته بو سببدن نشأت ایتمشدر .

بعضاً مولی کندیسی دخی زنکین اوله‌رق کوله اشترا و آزاد ایتدیکندن بونك ده آزادلیلری اولوردی . بوآزادلیلردن بری ویا بعض اولادی کوله اتنا وعتقنه مقتدر اولور ایسـه بوده موالی صاحبی کسـیلیردی . ایشـته بو صورتله بعضاً برآدم برآزادلینك آزادلیسـنك آزادلیسی ویا دهـا بیوك بر آزادلی سلسله‌سـنك آزادلیسی اولوردی . مثلا مشـاهیر فقهای مالکیه‌دن (عبدالله بن وهب) یزیدبن رمانه‌نك ویزید دخی (یزید بن انس فهری) نك آزادلیلری ایدیلر. کذلك (حماد بن سامه) ، (لیث بن سعد) ، (ابواسامه) وسائره دخی برر آزادلینك آزادلیلری ایدیلر . شاعر معروف (ابن مناذر) سلیمان قهرمانك ، (سـلیمان قهرمان) ده عبیدالله بن ابی بکره‌نك ، عبیدالله ایسـه حضرت نبی آزادلیلرندن ایدیلر [۱] . بوندن دها غریبی مذکور عبیداللهك ثقیفدن ، سـلیمان قهرمانك‌ده تیمدن ، ابن منـاذرك دخی (بنی جبیربن یربوع) دن عرب اولدقلرینی ادعا ایلـرلری ایدی . چونکه او حاله کوره ابن منـاذر هم بر آزادلینك آزادلیسنك آزادلیسی ، هم ده بر دعی آزادلینـك دعی آزادلیسـنك آزادلیسی بر دعی اولیوردی . عربلرده آزادلیلك بش درجه‌یه بالغ اولیور ایدی . مثلا اهل حدیثدن (داود بن خالد بن دینـار) ایله برادرلری هپ (آل حنین) آزادلیلرندن ایدیلر . (آل حنین) دخی (مثقب)ك ، (مثقب) ده (مسحل)ك ، (مسحل) ده (شماس)ك،

[۱] اغانی ۹ ج ۱۷

(شماس) ایسه (عباس بن عبدالمطلب) ك موالیسندن ایدیلر [١] . شو حاله کوره (داود بن خالد بن دینار) بر آزادلینك آزادلیسنك آزادلیسنك آزالیسنك آزادلیسی دیمك ایدی . اوعصرده پك زیاده چوغالان سائر انواع ولایی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز. آزادلیلر بالخاصه ایرانلی ، فرغانه‌لی ، ترك ، دیلمی ، خراسانلی ، روم ، بربری ، سندلی وسائره‌دن متشکل اولوب عربلرك محتاج اولدقلری حرف ، صنایع وعلوم ادبیه ایله اشتغال ایلیورلردی .

محاربه‌لرده استخدام اولنان آزادلیلر ایسه آریجه شایان قیددر . هرقبیله‌ده بعضاً اوقبیله‌نك افراد اصلیه‌سندن‌دها زیاده بیوك مقدارده آزادلیلر بولنوردی. قبیله برمحاربه‌یه کیدنجه بوآزادلیلرده برابر کیده‌رك قبیله‌نك احراز مظفریتی اغورنده حرب ایدرلردی . دولت اسلامیه‌ده آزادلیلرك مقداری ایله اصل عربلرك مقداری آره‌سنده‌کی نسبته کلنجه بو نسبت زمانك اختلافنه کوره مختلف ایدی . حضرت علی دورنده محاربه‌لره اشتراك ایدن موالینك اصل عرب محاربلرینه نسبتلری برك بشه نسبتی کبی ایدی [٢] . دها صکره امویلرك زماننده آزادلیلرك مقداری چوغالمش ، اصل عربلرك مقدارندن دها زیاده‌یه بالغ اولمشدی . بونکله برابر امویلر موالی یه حقارتله معامله‌ده بولنورلردی . موالی ایسه اومعاملهٔ محقرانه‌یه قارشی صبر وتحمل کوستریور، یاخود بو تحقیر وتذلیله هدف اولمامق ایچون دولت امویه‌نك نافذالحکم اولمدیغی اطراف بعیده‌یه چکیلیورلردی . مغنیٔ مشهور (ابراهیم موصلی) نك بیوك پدری اولان (میمون) امویلرك ظلم واعتسافندن چکیلوب کیدن آدملردن ایدی [٣] .

موالینك عربلر علیهنده نفرت وکینلری

موالی مملکتده چوغالوب‌ده امویلرك عربلق لهنه وبالخاصه موالی علیهنه اولان تعصبلرینی ، حتی معاش ویا غنائم وفیٔ‌دن حصه‌دار ایتمکسزین کندیلرینی پیاده اوله‌رق محاربه‌لرده قوللانمق درجه‌سنه قدر بو تعصبده ایلری کیتدکلرینی کورنجه بو حالی کران بولمشلر وکندی نفسلرنده برقوت بولندیغنی حس ایتمه‌لریله بنی امیه‌دن نفرت ایدرك علویلردن ، یاخود خوارجدن هرکیم اعلان

[١] المعارف ١٩٧ [٢] ابن‌الاثیر ١٧٣ ج ٣ [٣] اغانی ٢ ج ٥

عصیان، یاخود طلب خلافته قیام ایتسه اکا ظهیر اولمغه باشلامشلردی. بوسببدن اموילرله محاربه‌یه هرکیم تشبث ایتسه فئهٔ مظلومه اولان موالی وکوله‌لری معین اتخاذ ایلر ایدی . عراقده ٦٦ سنهٔ هجریه‌سنده حضرت حسینك قاتللرندن انتقام آلمق اوزره اعلان عصیان ایتدکدن صکره (محمد بن الحنفیه) نامنه استحصال خلافته چالیشان (مختاربن‌ابی‌عبید) موالی‌وکوله‌لرایله برابر اموילرك علیهنده محاربه اجرا ایدن الك مشهور کیمسه‌لردندی . موماالیه عراق موالیسنی اموال غنائم ایله اطماع وآتلره ارکاب ایدنجه افندیلرینك سوء معامله‌لرندن حس انتقام پرورده ایتمش بر چوق موالی هرطرفدن کوکالی اوله‌رق‌قوشوب کلدکلری کبی‌افندیلرندن قاچمش اولان‌وبعضلری امویلره‌قارشی‌حس ایتدکاری کین‌ونفرتدن‌طولایی ترك‌اسلامیت‌ایدن برچوق کوله‌دخی اطرافنه‌طوپلانمشدی. بو جهتله (مختار)ك اردوسنده بولنان موالی مذکور اردوده بولنمش اولان عربلرك مقدارندن برقاچ قات فضله ایدی [١] . بونلر بیان ایتدیکمز اوزره بر صورت مخصوصه‌ده بر حس کین وانتقام ایله متحسس اولدقلری ایچون وقوع بولان محاربه‌لرده عربلردن زیاده یارارلق وشجاعت کوسترمشلر ، الك چوق تلفات ویرمشلردی . زیرا ٦٧ سنه‌سنده وقوع بولان محاربه‌ده (مختار)ك اردوسی ٦،٠٠٠ تلفات ویرمشدی‌که بو تلفاتك‌یالکز یدی یوزی عرب‌وباقیسی موالی ایدی [٢] . مختار بوسایه‌ده حضرتِ حسینك انتقامنی آلمغه موفق اولمش ، قاتللرینی قتل ایتمشدی. کوفه وجوه‌واعیانی کندی موالی‌وکوله‌لرینك مظاهرتیله مختارك احراز نصرت وموفقیت ایتدیکنی کورتجه آزادلیلرینی آتلره بیندیرمك وفیٔ اموالنی انلره ویرمکله کندیلرینه ایصال مضرت اولندیغنی مقام شکایتده بیان ایتمشلردی . مختار انلره : « آزادلیلرکزی براقیر وفیٔ اموالنی سزه ویریرسه‌م بنی امیه وابن‌زبیر علیهنده‌بنمله برابرحرب‌ایدرمیسکز؟ سوزیکزی ویمینکزی طوته‌جغکزه دائراطمئنان بخش تأمینات ویره‌بیلیرمیسکز ؟ » جوابنی ویرمش ، انلر ایسه راضی اولمامشلردی . مختار موالیدن عسکر تشکیلی ایله محاربه‌لرده موفقیت تأمین‌ایدن ایلك کیمسه‌ایدی. ایشته بوموفقیت‌موالی‌یه دولت علیهنده جرأت ویردیکندن دولتی استخفاف ایتمکه ودشمن دولت اولانلره ظهیر اولمغه باشلامشلردی . آرتق عاقل خلفا بونلره معاش وسائره تخصیص

[١] ابن‌الاثیر ١٢١ ج ٤ [٢] ابن‌الاثیر ١٣٦ ج ٤

ايدرك جلب ممنونيتلرينه مجبور اوليورلردى . امويلردن مواليه معاش تعيين ايدن ايلك ذات (معاويه) اولوب مشاراليه دولت اردوسنده حرب ايدن هر مولايه آيده ١٥ درهم تخصيص ايتمش ايدى . متعاقباً (عبدالملك) بو معاشى ٢٠ درهم ، (سليمان) يكرمى بش درهم و (هشام) ٣٠ درهم يايمشلردى [١]. معمافيه بو معاش پك نادر اوله‌رق كنديلرينه ويريليوردى . چونكه واليلر على الاكثر انلرى معاشسز ، ارزاقسز استخدام ايديورلردى [٢] .

آزادلى كندى افنديسندن ممنونيت وحسن معامله آثارى كورر ايسه اكا صداقت وفداكارى ايله خدمت ايده‌جكى وافنديسى‌ده اكامقابل انى شايان اعتماد كوره‌جكى دركاردر . بالذات خلفاى امويه آزادليلرندن بعضلرينى كنديلرينه ياقلاشديره‌رق برچوق مهام امورى انلره توديع ، پايه‌لرينى اعلا وترفيع ايدرلر وكنديلرينه متعلق خصوصات حقنده استشاره‌ده بولنورلردى . بودرجه‌يه‌قدر مظهر اعتماد اولان موالى كندى افنديلرى اغورنده پك صادق وفداكار طاورانيرلردى . نته‌كيم بنى هاشمه منسوب اولان موالى افنديلرينه پك محب و وفاكار ايديلر. هرايكى فرقه طرفدارانى ، يعنى امويلر ايله هاشميلر آره‌سنده مفاخره ومناقشه‌لر ظهور وتوالى ايديوردى كه الك مشهورلرى اولجه ذكرايتديكمز اوزره (سديف) و (سياب) آره‌سنده تكون ايدن مفاخره‌لر ايدى .

امويلر زماننده موالى حقنده روا كورولن اعتساف وحقسزلغه رغماً فى الاصل بيوك موقع وياخود فطرةً بيوك بر استعداد صاحبى اولان موالى بعضاً بيوك بر اقتدار ونفوذ كوسترمكدن ده خالى قالمازلردى. اهل الخشخاش آزادليسى اولان (فيروز) بويولده بيوك برموقع ونفوذ كوسترن عراق مواليسنك الك مشهوريدى. مومااليه برقاچ يرده واليلك ايتدكدن صكره (ابن الاشعث)ايله برابر حجاجك عليهنه اعلان عصيان ايتمش ايدى . (حجاج) فيروزك عصيانى كورنجه انك كله‌سنى كتيرنه اون بيك درهم مكافات ويره‌جكنى اعلان ايتمش ، (فيروز)ده بوكا مقابل حجاجك كله‌سنى كتيرنه يوز بيك درهم مكافات اعطاسنى تعهد ايلمش ايدى . بالآخره (ابن اشعث) مغلوب اولنجه فيروز خراسانه فرار ايتمش ايسه‌ده اوراده (ابن مهلب) طرفندن دردست اوله‌رق حجاجه كوندرلمش

[١] العقدالفريد ٢٤٩ ج ٢ [٢] ابن الاثير ٢٤ ج ٥

وحجاج طرفندن یوقاریده ذکر ایتدیکمز قامش اشکنجه‌سیله تعذیب ایدلدکدن صکره قتل اولنمشدر [١] .

موالینك عرب قیزلریله ازدواجلری

هرحالده امویلر دورنده عمومیت اعتباریله موالی دولتك دشمنی ایدیلر . عرب عصبیتی یوزندن دوچار اولدقلری ظلم وتحقیردن طولایی انتقام آلمق سائقه‌سیله دولت علیهنده بولنان عاصیلره کمال سهولتله التحاق ایدییورلردی . امویلرده انلرك بوحاللرینی کوره‌رك کندیلرندن برقات‌دها نفرت ایدییورلردی. حضرت نبی : « مولی القوم منهم ــ بر قومك آزادلیسی اوقومدندر » دیدیکی حالده قبل‌الاسلام عجملر عربلره قیز ویرمدکلری کبی عربلرده موالینك عرب قیزلریله ازدواجلرینی منع ایتمشلردی [٢] . بناءً علیه آزادلیلردن بری بر عرب قیزی ایله ازدواج ایدوبده بو ازدواجی والی‌یه اخبار ایدلسه والی همان‌قادینی تطلیق ایتدیریردی. نته‌کیم بنی‌سلیم (روحا) موقعنه نازل اولدقلری زمان اوراده بولنان موالیدن بری مذکور قبیله‌دن بر قیز ایسته‌مش ، او قیز ایله ازدواجی اجرا اولنمش ایدی . فقط عرب غیرتی کودنلردن بری مدینه والیسی کیفیتدن خبردار ایلدیکندن والی زوجه‌یی زوجندن تفریق ایتدکدن بشقه زوجه ایکی‌یوز دکنك اوردورمش ، باشنی ، صقالنی ، قاشلرینی‌ده تراش ایتدیرمشدی . والینك وقوع بولان بو حرکتی عربلرجه تقدیر اولنیوردی. دلیل‌اولمق‌اوزره اودور شعراسندن (محمدبن‌بشیر خارجی) اسمی (ابوالولید) اولان او والینك اجرا آتنی مدح ایده‌رك ابیات آتیه‌یی سویلمش ایدی :

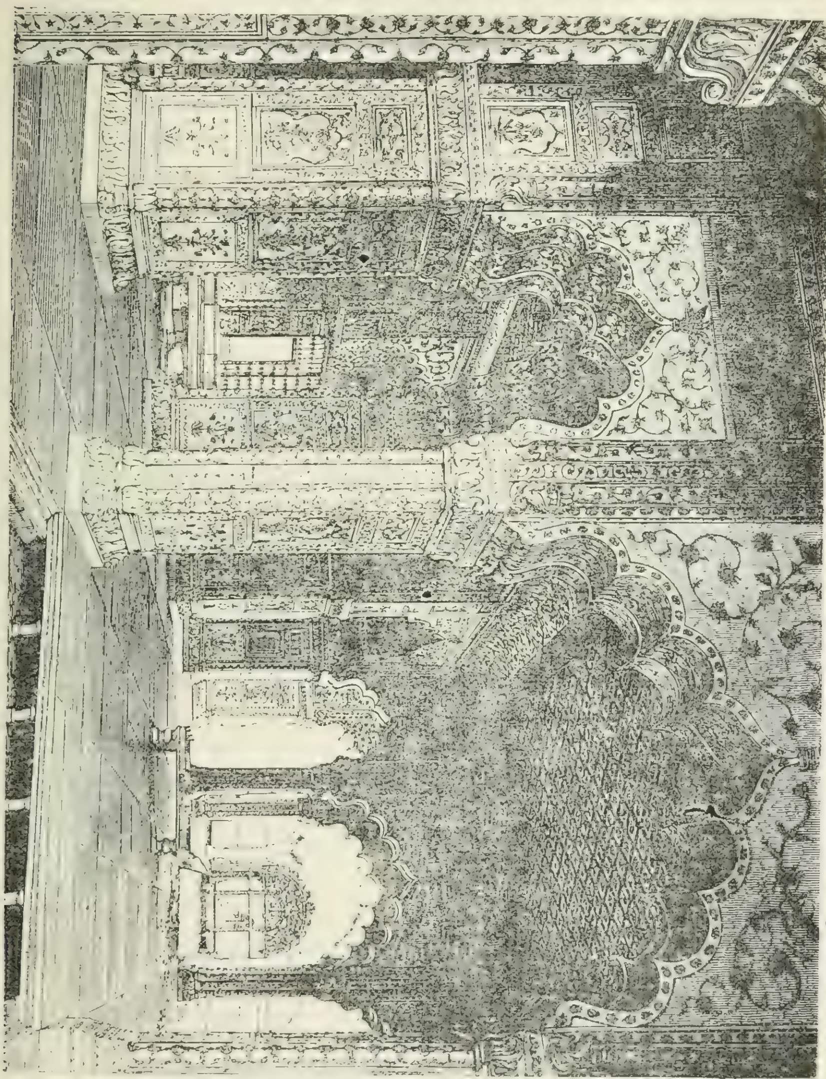
قضی حدبا لحوم بنات قوم	وهم تحت التراب ابو الولید
و فی المتین للمولی نکال	وفی‌سلب الحواجب والخدود
اذا کافأتهم بنـات کسری	فهل یجد الموالی من مزید؟
فای الحق انصف للموالی	من‌اصهار العبیدالی‌العبید[٣]؟

بو کبی معاملات حتی اهل مناصب عالیه ویا ارباب علم وتقوی اولان‌موالی حقنده بیله روا کورلمکده ایدی . کرام تابعیندن (عبدالله بن عون) مولی

[١] المعارف ١١٥ [٢]مسعودی ١٩١ ج ١ [٣] اغانی ١٥٠ ج ١٤

اولدیغی حالده بر عرب قیزی ایله تزوج ایتمش ایدی . (بلال بن ابی برده) کیفیتدن خبردار اولنجه اکا دایاق جزاسیله مجازات ایلدی [١] .

بونکله برابر بو ممنوعیت اسلامیتدن اول دخی موجود ایدی . عربلر

دهلی ده مغول حکمدارلرندن برینك سراینك داخلی

سالف الذکر حدیث شریفك واحوال سائره نك بوبابده اجرا ایتدیکی تعدیلاته رغماً بعدالاسلام دخی عادت سابقه لرندن واز کچمیه رك قیزلرینی عربلرك غیریته تزویجدن

[١] المعارف ١٦٧

استنکافده دوام ایتشلردی . صحابهٔ کرامدن (سلمان فارسی) حضرت نبی زمانندن اعتباراً بتون محاربه‌لرده اسلاملرك مظفریتنه چالیشمش ، اسلامیتك تعالیسنه پك بیوك خدمتلرده بولنمش ذواتدن ایدی . مشارالیه حضرت عمردن قیزینی تزوج ایتمك ایستر . حضرت عمر قیزینی اعطاده بأس کورمز وویره‌جکنی وعد ایدر . فقط حضرت فاروقك اوغلی عبدالله ایشدن خبردار اولنجه غضبه کلیر . (عمروبن العاص) ه شکایتده بولنور . (عمرو) عبداللهه : « مراق ایتمه . بن ایشك اوکنی آلیرم » جوابنی ویریر . (عمرو) سلمانك عزت نفس صاحبی بر آدم اولدیغنی بیلدیکندن یانه کیدرك کندیسنه : « امیرالمؤمنین اللهه قارشی بر تواضع کوسترمش اولمق اوزره قیزینی سزه ویره‌جکدر . سزی تبریك ایدرم » دیر . سلمان بو سوزلردن متأثر اولور . « اویله ایسه بن انك قیزیله اصلا ازدواج ایدمم » جوابنی ویریر [١] .

شو ویریلکمز ایضاحاتدن آکلاشلدیغی اوزره اموبلر عربلقده وعربلر لهنه تعصب سائقه‌سیله موالینك عرب قیزلریله ازدواجلرینی تقبیحده پك زیاده‌ایلری کیدرك موالینك عرب قیزلریله ازدواجلرینی عربلرك ملل سائره قیزلریله ازدواجلرندن دها چرکین کورمشلر ایسه‌ده بوتقبیح وممنوعیت دیانت احکامی ایله مؤید دکلدی . بالعکس دیانت اسلامیه‌اوکبی ازدواجلرده بأس کورمیوردی . ارباب صلاح وتقوی دخی بو فکرده ایدیلر . ائمهٔ اثنی عشردن وسادات تابعیندن اولوب (زین العابدین) نامیله معروف اولان (علی بن حسین بن علی) نك والده‌سی ایران حکمدارانك صوکنجیسی اولان (یزدجرد) ك کریمه‌سی (سلامه) ایدی . مشارالیه پدرینك وفاتی متعاقب والده‌سنی پدرینك آزادلیسی اولان (ثرید) ه تزویج ایلدیکی کبی کندیسی دخی برجاریه‌سنی آزاد ایدرك انکله تزوج ایتمش ایدی . بونك اوزرینه (عبدالملك بن مروان) زین العابدینه بو حرکتنی مواخذه وتعییبی حاوی برمکتوب یازوب کوندرمش، زین العابدین دخی اکا مقابل شو جوابی یازمش ایدی : « حضرت رسول اللهك افعالی سزك ایچون بر حسن مثال تشکیل ایدر . جناب پیغمبر (صفیه بنت حی بن اخطب) ی آزاد ایدرك تحت نکاحنه آلدیغی کبی (زید بن حارثه) یی دخی آزاد ایلدکدن صکره اکا خاله زاده‌سی (زینب بنت جحش) ی تزویج ایتمشدر » .

[١] العقد الفرید ١٣٢ ج ٣

والحاصل اسلامیت مولانك موقعنی آشاغی طوتمیوردی . آنجق امویلر موالی‌یه عرب اولمدقلری ایچون نظر حقارتله باقیورلر و بو سوء معامله برعادت حکمنه کچیوردی . ایشته بو اعتیاد تأثیریله خلق موالی‌یه قیز ویرمکدن ابا ایدییورلردی . قبائل عربدن موالی‌یه قیز ویرنلر شایان تقبیح کورولیور ، شعرانك دیلنه دوشه‌رك طعن وتعییبه اوغرایورلردی .

بو اعتقاد خلقك ذهننده اوقدر چایکیر اولمش ایدی‌که موالی کندیلری دخی بر عرب قیزی‌ایله‌ازدواجدن چکنیورلردی. موالیدن‌مغنیٔ شهیر(نصیب)‌ك اوغلی وفات ایتمش اولان افندیسنك قیزینی سوه‌رك قیزك دست ازدواجنی عمجه‌سندن طلب ایتمش ، عمجه‌ده تکلیف‌واقعه موافقت ایلمش ایدی. (نصیب) کیفیتدن خبردار اولنجه محله خلقنی طوپلایه‌رق افندیسنك برادرینك یانـنه کیدر . « برادرك قیزینی اوغلمه ویرمکه راضی اولدکمی ؟ » دیـه صورار . عمجه : « اوت، راضی اولدم » دینجه نصیب زنجی بر کوله‌یه اوغلنه بر کوزل دایاق آتلسنی امر ایدر . بودایانی آتدیردقدن صکره قیزك عمجه‌سنه خطاباً : « سکافنالق ایتمك‌ایسته‌میورم. یوقسه‌اوغلمه‌یاپدیغم‌معامله‌نك‌عیننی سکاده‌یاپه‌جقدم» دیر . متعاقباً عشیرت دلیقانلیلرندن تصادف ایتدیکی بر آدمه او قیزی نکاح ایدر . مصرفنی کندی پاره‌سندن تأدیه ایلر [١] .

مع هذا آزادلیلردن هیچ بری کرك کندی‌نفسی ایچون زوجه انتخابنده، کرك قیزینی بر آدمه اولندیرمکده افندیسنك رأی ومطالعه‌سنی صورمدن بر قرار قطعی ویره‌مزدی . بناءً علیه بر آدم موالیدن برینك قیزینه نشانلانمق ایسته‌نجه قیزك باباسنه ویا برادرینه کیتمیوب انك دست ازدواجنی آنجق افندیلرندن طلب ایلردی . افندیسی راضی اولور ایسه قیزك ازدواجی ممکن اولور ، موافقت ایتمزسه قیز تزویج ایدلمزدی . حتی قیزك پدر ویا برادری افندیسندن اذن آلمقسزین قیزی برینه تزویج ایدر ایسه قیزك نکاحی فسخ‌اولنور واکر زفاف وقوع بولمش ایسه زفاف واقع سفاح قبیلندن عدایدیلیردی [٢] .

والحاصل امویلرك عربلره وعربلق لهنه اولان تعصبلری عموم‌عرب اولمیانلری وبالخاصه موالی‌یی خوار وذلیل کورملرینه باعث اولمشدی . مملکتده بولنان

[١] اغانی ١٣٦ ج ١ [٢] العقد الفرید ١٣ ج ٢

عناصر سائره بو حالدن پك دلگير وكيندار اولدقلرندن امويلردن حاكميتك انتقالنه خدمت ايدن اك بيوك عواملدن اولمشلردى .

امويلر دورنده اهل ذمت واحكامى

اسلاميتك اوائلنده غير مسلملره ويريلن عهدنامه‌لر

ذمت لغتده عهد ، امان وضمان ديمكدر . اهل ذمت‌ده ممالك اسلاميه‌ده متوطن غير مسلملردن عبارتدر . غير مسلملره « اهل ذمت » اطلاق اولنمسى بونلرك جزيه اعطاسنه مقابل جان ، عرض و ماللرينك محافظه‌سى اسلاملر طرفندن فريضهٔ ذمت عد ايدلمسى سببيله‌در. اكثريتله خرستيان وموسويلردن تشكل ايدن بو غير مسلملر قرآن كريمده (اهل كتاب) تعبيرى ايله تعريف ايدلمشدركه تورات وانجيل اربابى ديمكدر . قرآن عظيم‌الشانده اهل كتاب حقنده مدح وثنالر وارد اولمش ، اييلك ايله معامله ايدلملرى توصيه ايدلمشدر. اهل ذمت وبالخاصه مصر قبطيلرينه حسن معامله كوسترلمسى لزومنه دائر بر چوق احاديث شريفه موجوددر . « مصرى فتح ايتديككزده قبطيلره حسن معامله‌ده بولنكز . چونكه انلر عهد ورحم صاحبيدرلر » مفادى بر حديث شريفدر . بوراده‌كى رحمدن مراد ابوالعرب حضرت اسماعيلك والده‌سى قبطيلردن اولديغنه اشارتدر. كذلك : « اهل ذمته حسن معامله ايديكز . . . اسلاملره نسب ومصاهرتلرى واردر » سوزلرى دخى اقوال نبويه‌دندر .

خلفاى راشدين حضراتى فتوحات اجراسى ايچون اردولر اعزام ايتدكجه غير مسلملره وبالخاصه خرستيانلر ايله راهبلرينه حسن معامله و اييلكده بولنلمسنى قوماندانلرينه توصيه ايلرلردى . شهر اهاليسى خلفاى مشاراليهمك وقوماندانلرينك يانلرينه كله‌رك صلح تكليف ايدرلر ايسه تكليفلرى قبول اولنور ، مقدار نفوسه كوره تعيين اولنان ويركى‌يه مقابل حمايه وصيانتلرى درعهده ايديليردى . ويركينك ، يعنى جزيه‌نك مقدارى ايله نوعى احوالك اختلافى و اهل كتاب ايله اسلاملر آره‌سنده وقوع بولان اتفاق و تراضى‌يه كوره مختلف بولنوردى . هر صلحك مملكتك اختلافنه نظراً برطاقم شروط

مخصوصه‌سی واردی. فقط جمله‌سنده اهل ذمتك حمایه وصیانتی، علیهلریته وقوع بوله‌جق تعرضك دفع وازاله‌سی شرطی اسلاملره تحمیل اولنوردی. شاید اهل ذمت جزیه‌یی اعطادن امتناع ایدرلر ایسه اسلاملرده انلرك حمایه‌سندن امتناع ایلردی. کذلك اسلاملره اهل ذمتی حمایه وصیانت ایتمکه مانع برحال عارض اولور ایسه اهل ذمتك جزیه اعطاسندن امتناع ایتملری‌ده جائز کورولوردی[۱].

حضرت نبینك هجرتك طقوزنجی سنه‌سنده وقوع بولان تبوك محاربه‌سی اثناسنده (عقبه) ده ایله امیرینه و اذرح اهالیسنه ویردیکی عهدنامه‌لر کبی فتوحات اسلامیه تاریخنده جزیه‌یه مقابل اسلاملر طرفندن حمایه‌لرینی وتسهیل معامله‌لرینی متضمن اهل ذمته یازلمش بر چوق عهدنامه‌لر موجوددر. حضرت نبی طرفندن (ایله) امیرینه یازیلان نامه شو مألده ایدی:

« بسم الله الرحمن الرحیم. الله وپیغمبر محمد رسول‌الله طرفندن یحیی بن روبه‌یه وایله اهالیسنه ویریلن امانامه‌در. دکزده‌کی کمیلرینه، قره‌ده‌کی کروانلرینه کیمسه طرفندن تعرض اولنمیه‌جقدر. اللهك، پیغمبر محمدك عهد وحمایه‌سی حقلرنده جاریدر. برابرلرنده بولنان شام، یمن ودکز اهالیسی‌ده بو عهد وحمایه‌دن مستفید اوله‌جقلردر. انلردن هرکیم بوعهد نامه‌یه مخالف حرکتده بولنور ایسه انك مالی جانی قورتاره‌میه‌جق و هرکس ایچون مباح اوله‌جقدر. براً، بحراً آرزولرینه، یوللرینه قارشی ممانعت ایتمك جائز دکلدر » [۲].

طرف پیغمبریدن (اذرح) و (مقنا) اهالیسنه یازیلان عهد نامه دخی بروجه آتیدر:

« بسم الله الرحمن الرحیم. اللهك رسولی محمد طرفندن بنی حیبه و (مقنا) اهالیسنه. سزه سلام سلامت انجام اولسون. بکا نازل اولدی‌که قریه‌کزه عودت ایدییورسکز. بونامه‌م سزه واصل اولدیغنده امانه واللهك و رسولنك عهد و میثاقنه نائل اولمش بولنه‌جقسکز. رسول‌الله قباحتکزی، علیهکزه کودولن قان دعوالرینی عفو ایدییور. کویکزده رسول اللهدن بشقه سزلره شریك یوقدر. سزه هیچ بر کیمسه ظلم وعدوانده بولنمیه‌جقدر. رسول‌الله

[۱] کتابمزك برنجی جلدی [۲] ابن هشام ۴۰ ج ۳

كندى نفسنى نەدن صيانت ايدر ايسه سزىده اندن صيانت ايدەجكدر. قاشلركز، كولەلركز، حيواناتكز وزرەلريكز ـ اندن رسول‌الله، ياخود انك رسولى طرفندن عفو وترك ايديلن شيلر مستثنى اولەرق ـ رسول‌اللهكدر. بوندن ماعدا خرماقللركزك ربع محصولى ايله صاغديغكز سوتك وقادينلركزك اكيرديكى ايپلكلرك ربعنى ويرمكله مكلف اولەجقسكز. اندن صكره زنكين اولورسكز. رسول‌الله سزى سائر هر نوع ويركيلردن و انغاريەلردن مستثنى طوتەجقدر. شرائط مسرودەيه روى قبول و اطاعت كوستريرايسه‌كز رسول‌الله ابى آدملركزه اعزاز ايله و اسائتده بولنان آدملركزه ايسه عفو وصفح ايله معاملەده بولنەجقدر. اسلاملردن هركيم بنى حبيبەدن ومقنااهاليسندن ارزاق مبايعه ايتمك ايسترايسه حسن رضالرينى استحصال ايتمكه مجبور اولەجق وانلره قنالق يابمق ايستر ايسه شدتلى مجازات كورەجكدر. على ابن ابى طالب بونامەيى طقوزنجى سنەده يازمشدر » [۱] .

شام، مصر، عراق و فارس قطعەلرنده وقوع بولان فتوحات اثناسنده اسلام قوماندانلرىده حضرت نبينك اثرينه بالاقتدا جزيەيه مقابل اهل ذمته اويولده عهدنامەلر ويرمشلردر. (خالد بن‌الوليد) طرفندن شام اهاليسنه خطاباً يازيلان عهدنامه اوجملەدن اولوب شو مألده ايدى :

« بسم‌الله الرحمن‌الرحيم . خالد بن وليد طرفندن شام اهاليسنه يازيلان عهدنامەدر. خالد بن‌الوليد شامه داخل اولديغنده اهالى‌يەجان، مال وكليسالرينك مصون قالەجغنه دائر امان ويرەجكدر. شهرلرينك سورى هدم اولنميەجق وخانەلرينه كيمسه يرلشميەجكدر. اللهك عهدى، رسولك وخلفانك ومؤمنينك ذمت وميثاقى اولسون. جزيه ويردكلرنده حقلرنده حسن معاملەدن بشقه بر حال روا كورلميەجكدر » [۲] .

(ابوعبيده) طرفندن بعلبك اهاليسنه خطاباً يازيلان عهدنامه دخى شو يولده ايدى :

« بسم‌الله الرحمن‌الرحيم . اشبو عهدنامه فلان ابن فلانه وروم، ايرانلى، عرب عموم بعلبك اهاليسنه ويرلمشدر. كرك شهر اهاليسنك، كرك خارجنده بولنانلرك جان، مال، كليسالرى ودكرمنلرى مصون قالەجقدر. روملر

[۱] بلاذرينك فتوح‌البلدانى ٦٠ [۲] بلاذرى ۱۲۱

سورولرینی کندیلرندن اون بش میل مسافه‌ده رعی ایده‌بیله‌جکلر ، معمور قریه‌لره نازل اوله‌میه‌جقلردر. ربیع وجمادی‌الاولی منقضی اولنجه ایستدکلری یرلره کیده‌بیله‌جکلردر . انلردن هرکیم مسلمان اولور ایسه بزم حائز ومکلف اولدیغمز عینی حقوق و تکالیفه نائل و مکلف اوله‌جقدر. تاجرلری جزیه و خراج کذارلق ایله لوای اسلامی آلتنه داخل اولان بالجمله ممالکده ایستدکلری یرلرده سربست سیروسفر ایده‌بیله‌جکلردر . بوکا جناب حق شاهد اولسون » [١] .

(عمرو بن العاص) ، (سعد بن ابی وقاص) و سائره کبی دیکر اسلام فاتحلری طرفندن مصر ، عراق ، فلسطین ، فارس ، افریقیه ، اندلس وسائرده ویریلن عهدنامه‌لر دخی هپ بومآلده ایدی. شو قدرکه جزیه‌نك قبولی اهل ذمتك تماماً عرض اطاعت ایتملریله مشروط ایدی .

شرائط صلحیه‌نك شکل و نوعنه کلنجه فتح اولنان ممالك و احوالك اختلافنه تبعاً شدت ویا رفق و ملایمت اعتباریله مختلف بولنیوردی. مثلا مصر مصالحه‌سی شام مصالحه‌سندن مختلف ایدی. شام مصالحه‌سی‌ده عراق مصالحه‌سندن بشقه ایدی .

عهدنامهٔ نبوی

خلقك ایدی تداولنده بر عهدنامه موجوددرکه حضرت نبی طرفندن خرستیانلره وراهبلرینه یازلدیغی ادعا وعهد نامهٔ نبوی تسمیه اولنیور. بوعهد-نامه‌دن موجود اولان نسخه‌لر هرنه قدر لفظاً بعض اختلافاتی حاوی ایسه‌ده معنی اعتباریله عین مآلده بولنمقده‌در. روایته کوره عهد نامهٔ مذکور ایکنجی سنهٔ هجریه‌ده حضرت علینك خط دستی ایله یازیله‌رق مسجد نبیده وضع اولنمش واندن بعض نسخه‌لر استخراج اولنوب ممالك سائره‌یه ارسال ایدلمشدر. بو نسخه‌لردن بری طورسینا مناسترنده محفوظ قالدیغندن عثمانلی پادشاهی سلطان سلیم اون آلتنجی عصر میلادینك اوائلنده مذکور نسخه‌یی علمادن مرکب برمجلسه عرض و ترکجه‌یه ترجمه ایتدیردکدن وترکجه ترجمه‌نك بر نسخه‌سی ایله اصل عربینك بر صورتنی وعهدنامهٔ نبویده وارد اولان حقوق

[١] بلاذری ١٣٠

وامتيازاتی مؤيد بشقهجه فرمانلری مذكور منـاستره ترك واعطـا ايتدكدن صكره نسخهٔ اصليهٔ عربيه‌يی استانبوله نقل ايتمشدر [١]. مذكور عهدنامه‌نك بسمله‌دن صكره متنی فريدون بكك (منشئات سلاطين) ندن نقلاً آتی يه نقل ايدييورز :

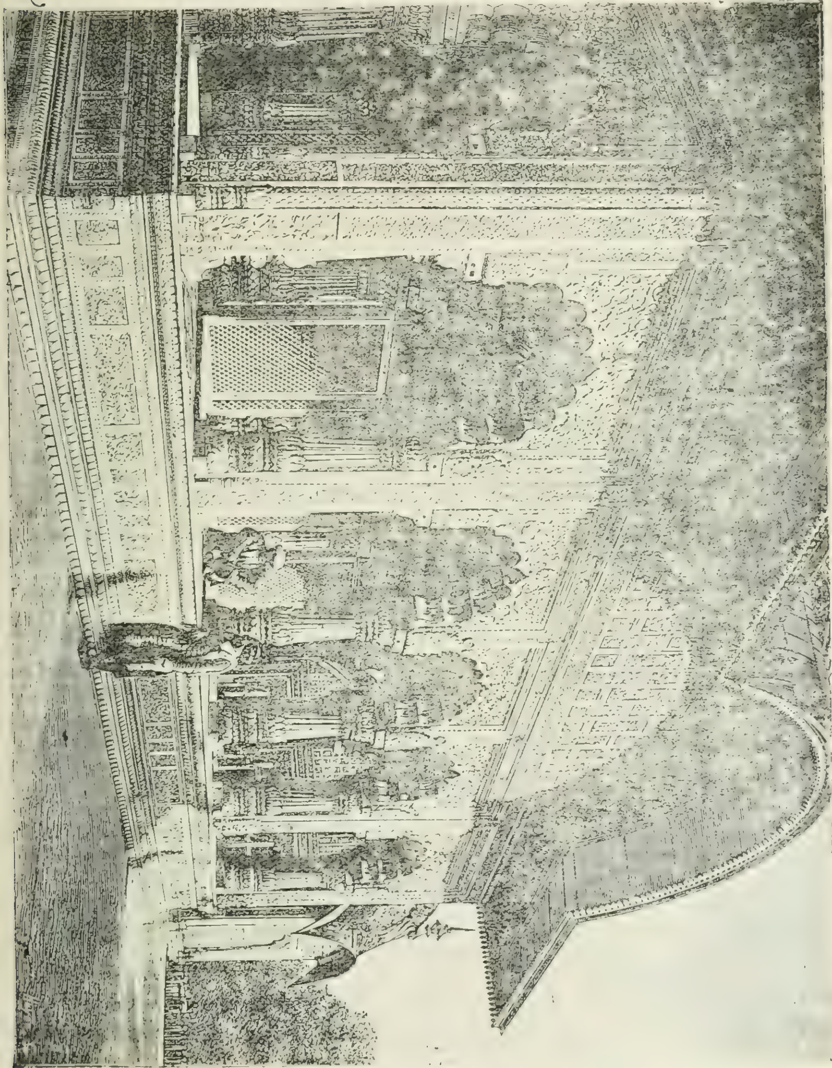
« بوكتاب محمد بن عبدالله‌ك كافهٔ نصارايه ويرديكی عهد نامه صورتيدركه حق تعالی انی رحمتيله بشـارت ايدوب عذابيله خلقی قورقوتمغه كوندرمشدر. والله تعالی انی خلقنك اوزرنده اولان امانته امين ايتمشدر. اول محمد بوكتابی جمله اهل ملت نصرانيه‌يه منتسب اولانلره عهد ايچون ويردی. هركيم‌كه اول عهدی بوزه، حق تعـالی‌نك عهدين بوزمش اولور، ودينی استهزا ايتمش اولور، والله تعالی‌نك لعنته لايق اولور. بوعهده مخـالفت ايدن كرك سلطان وكرك غيری اولسون. بر راهب، يابر سياح بر طاغده، يا بردرده‌ده، يا بيابانده، يا آبادانلقده، يا آلچق يرلرده، ياقوم ايچنده (مقيم بولنسه) [٢] انلردن هركوجی صاودم نفسمله، اعوانمله واهل ملتم ايله واتباعمله. زيرا انلر بنم رعيتمدر. واهل ذمتمدر. بن انلری سائر معاهده‌لردن اولان مؤنتلری اذاسندن عزل (معفو) ايلدم. خراج ويرمسونلر الا كوكللری خوش اولديغی مرتبه‌ويرسونلر. انلره جبر واكره اولنمسون. وبراسقف، يعنی رئيس نصاری اسقفلقندن تغيير اولنمسون. وبرپاپاس پاپاسلقندن تغيير اولنمسون. وصومعه‌يابوب صومعه‌سنده معتكف اولانلر صومعه‌لرندن چيقارلمسون. وسياحت اوزره اولانلر منع اولنمسون. وكنيشه‌لك وكليسالرندن نسنه‌ييقلماسون. وكنيسه‌لرماللرندن مال آلنوب مسلمينك مسجدلری بناسنه صرف اولنمسون. هركيم‌كه بوكا مخالف ايش ايشـار ايسه الله‌ك عهدينی بوزمش اولور. وكسب ايتميوب عبادته مشغول اولان اسقفلرينه جزيه وغرامه تحميل اولنميه. هرقنده‌كه اوله‌لر كرك بروبحرده ومغرب ومشرقده وشمال وجنوبده انلرك ذمتن بن حفظ ايدرم. انلر بنم ذمتمده ميثـاقده‌در، امانمده‌در. وطاغلرده اولوب عبادتله منفرد اولانلرك زراعت ايتـدكلرندن خراج وعشر آلنماز. مشـاطره اولنمازلر. يعنی بر قاچ پای اولنوب كيمی

---

[١] الهلالك يدنجی سنه‌سنك ١٥ و ١٧ نجی نسخه‌لری

[٢] قوس آره‌سنه آلنان جمله‌ر تمام معنی آكلاشلمسی ايچون اصل عربيه باقيلارق علاوه ايدلمشدر.

كنديلره ويريلوب كيمى ميرى‌يه آلنماز. زيرا انلرك زراعتلرى كندى بوغازلرى ايچوندر ، تجـارت ايچون دكلدر . ودخى حرب ايچون آدم اخراج اولنمق لازم اولسه انلره بيله تكليف اولنماز . وجزيه آلنمق لازم كلسه نه‌قدر اموال

هندستانده ذوردهوم راجاسنك سرايى

وعقارات صاحبى اولور ايسه اولسون ييلده اون‌ايكى درهمدن زياده نسنه آلنماز وزحمت ومشقت تكليف اولنماز . ومجادله اولنسه رفق ايله ، وجه احسن ايله مجادله اولنور . مرحمت و شـفقت قنادى آلتنده حفظ اولنورلر . وهرقده

اولورلر ایسه وهرقنده واررلرایسه. ومسلمینك تحت نكاحندهاولان نصرانیه‌یه جبر واكراه اولنماز . ولوازم دینن رعایت ایتمكه مانع اولنماز . وكایسالرنده واروب عبادت ایتمدن منع اولنماز . هركیم‌كه اللهك بوعهدینه مخالفت ایتمش اولسه وضدیله عمل ایتمكه قصد ایلیه حق تعالانك ورسولنك میثاقنه عصیان ایتمش اولور . وكلیسالری مرمت اولنمقده معاونت اولنورلر . (انلردن كیمسه سلاح‌طاشیمغه اجبار اولنماز. بلكه اسلاملر انلری مدافعه وصیانتله مكلفدرلر) . بوعهدنامه قیامته‌دك باقی‌اولوب دنیا منقضی‌اولنجه مؤبد اوله. مخالفت اولنمیه ».

بالاده‌كی عهدنامه‌نك بعض عباره‌لری اوائل اسلامیتده وباخصوص ایكنجی سنهٔ هجریه‌ده غیرمعروف برشیوه وطرزده یازلمش اولدقدن ماعدا كرك‌فتوحات‌نویسلر، كرك اسلامیتك ایلك دورلرنده یتیشن مؤلف ومحررلر طرفندن اوكبی برعهدنامه‌نك وجودندن بحث ایدلمامش اولمسنه نظراً اكر فی‌الحقیقه حضرت نبی طرفندن عموم خرستیانلره ورهبانه بر عهدنامه ویرلمش‌ایسه اونك بوعهد-نامه‌نك غیری اولمق لازم كله‌جكنی ، یاخود ، احتمال ، اوعهدنامه مختصر برشی ایكن اوزادلدیغنی ، یاخود اونودولوب اصلی ضائع اولدیغی حالده ثم‌التدارك اویله بر عهدنامه یازلدیغنی ، یاخود خرستیانلرك بر مقصد سیاسی‌یه بناءً بو عهدنامه‌یی كندی كندیلرندن اویدوردقلرینی مرجح كوروزز .

حضرت عمرك عهدنامه‌سی

بوندن ماعدا حضرت عمر طرفندن شام اهالیسنه خطاباً یازیله‌رق « عهد-نامهٔ حضرت عمر » نامنی الان برعهدنامه‌نك وجودندن دخی بحث اولنیور . بو عهدنامه برقاچ اسلام مورخی طرفندن ذكر ایدلمش وانلردن بعضلری طرفندن عهد نامه‌نك تمامی ایراد اولنمشدر. او جمله‌دن ۵۳۰ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن (ابو بكر محمدبن‌محمد بن ولید فهریٔ طرطوشیٔ مالكی) سراج‌الملوك كتابنده مذكور عهد نامه‌یی ۷۸ نجی سنه‌سنده وفات ایدن (عبدالرحمن بن غنم اشعری) دن نقلاً قید و ثبت ایتمكده‌در . مومالیه (ابن غنم)ك روایتنه مستند اولان عهدنامهٔ مذكورك ترجمه‌سی بروجه آتیدر . (ابن غنم) دییوركه :

« حضرت عمر شام خرستیانلریله مصالحه عقد ایتدیكی زمان كندیسنه شو

عهد نامه‌یی یازدق: (بسم الله الرحمن الرحیم) بو عهد نامه اللهك قولی امیرالمؤمنین عمره فلان شهرك خرستیانلری طرفندن تقدیم ایدلمشدر . سز مملکتمزه کلدیککز ده سزدن کندی نفسمزه ، عائله‌لرمزه ، اموالمزه ، اهل ملتمزه امان ایستدك . و کرك شهرلرمزده ، کرك اطرافده یکیدن مناستر ، کلیسا ، کشیشخانه ، منفرد مناستر انشا ایتمامکی ، او کبی مبانیدن خراب اولانلری‌ده تعمیر و ترمیم ایتمامکی ، مؤسسات مذکوره‌نك قپولرینی یولجیلره کشاد ایتمکی ، اورالردن مرور ایده‌جك مسلمانلری اوچ کون مهمان یاپمغی ، نه کلیسالرمزده ، نه‌ده خانه‌لرمزده جاسوس صاقلامامغی ، اسلاملره مضر تشبثات خفیه‌ده بولنمامغی ، چوجقلرمزه قرآن اوقوتمامغی ، آیینلرمزی علنی یاپمامغی ، دیانتمزك قبولنه کیمسه‌یی دعوت ایتمامکی ، اقربامزدن هر کیم قبول اسلامیت ایتمك ایستر ایسه انی اسلام اولمقدن منع ایتمامکی ، اسلاملره حرمت ایتمکی و کلدکلرنده قیام ایدوب اوطورمق ایستدکلرنده ایسه کندیلرینی یرمزده اوطورتمغی ، اسلام ملبوساتندن کلاه ، صاریق ، نعلین کبی شیلر اکتساسیله اسلاملره بکزه‌مامکی ، زلف صالیویرمامکی ، اسلام لسانیله قونوشمامغی ، اسلام کنیه‌لریله‌تکنی ایتمامکی ، اکرلی حیواناته بینمامکی ، قلیج طاشیمامغی ، هیچ بر سلاح اتخاذ ایتمامکی ، یوزوکلرمزك اوزرنده عربجه نقش یاپمامغی ، شراب و سائر مسکرات صاتمامغی تعهد ایلدك . کذلك زلفلرمزی کسمکی ، نره‌ده بولنور ایسه‌ك قیافتمزی محافظه ایتمکی ، بلمزه قوشاق صارمغی ، اسلاملرك کذرکاهلرنده و چارشو وبازارلرنده خاچلرمزی و کتابلرمزی اظهار ایتمامکی ، کلیسالرمزده‌کی چاکلری خفیف چالمغی ، کلیسالرمزده اسلاملرك حضورنده‌یوکسك سسله دعا ایتمامکی ، (شعانین) و (باعوث) بیراملری مراسمنی محله‌لرده طولاشدیرمامغی ، جنازه مراسمنده یوکسك سسله دعا یاپمامغی ، اسلام کذرکاه و بازارلرنده آتشله کزمامکی ، اسلام مقبره‌لری جوارنده مقبره‌لر اتخاذ ایتمامکی ، اسلاملرك النه کچن کوله‌لری قوللانمامغی ، اسلام خانه‌لرینك داخلنه باقمامغی دخی اوزرمزه شرط اتخاذ ایلدك . بو عهد نامه‌یی حضرت عمره کوسترنجه مشارالیه : « اسلاملردن هیچ بر کیمسه‌یی ضرب ایتمامکی‌ده تعهد ایلدك . بو شرائطی اهل ملتمز ایله برابر تعهد و بو شرائط ایله امانی قبول ایتدك . شرائط مذکوره‌دن برینه مخالف حرکتده بولنور ایسه‌ك اسلاملرك بزه قارشی هیچ بر تعهدلری قالماز . وارباب

عناد و عصیان هر نه یه مستحق اولورلر ایسه بزده اویله بر مقابله یه مستحق اولورز » جمله‌لرینی علاوه و عهد نامه‌نك امضا اولنمسنی امر ایتدکدن صکره : « اسلاملرك الندهکی قادین وچوجق اسراسندن برشی مبایعه ایتمامیلری وهرکیم عمداً براسلامی ضرب ایدر ایسه اسلاملر ایله اولان عهد ومیثاقنی ابطال ایتمش اوله‌جغی ایکی شرطنیده کندی طرفندن وضع ایلدی » اه [١] .

بوندن بشقه حضرت عمر طرفندن وضع اولنوب مذکور عهدنامه‌یه الحاق ایدیلن برطاقم احکام دها واردرکه بونلر کلیساره متعلقدر. حضرت عمر اسلامیتدن اول موجود اولمیان نه قدر کلیسا وار ایسه جمله‌سنك هدمنی امر و اسلامیتدن صکره کلیسا انشاسنی منع ایتدیکی کبی برکلیسادن چارطاق وخاچ کورلمامسنی و خاچ کورلدیکنده صاحبنك باشنه قیرلمسنی امر ایتمش ایدی [٢] .

مذکور عهدنامه‌نك مفادنده اسلامیتك اوائلنده ویریلن سائر امان وصلح عهدنامه‌لرینه وحضرت عمرك مشهور انام اولان عدالت ورفق وشفقتنه مخالف بر یولده خرستیانلر حقنده بر چوق تضییقات و تذلیلات اختیار ایدلدیکی کورلمکده‌در. معلوم اولدیغی اوزره حضرت عمر فکراً ، فعلاً عدالت واستقامت صاحبی برذات ایدی. برمسلم کبار صحابه‌دن اولسه بیله برخرستیانه برحقسزلق یاپدیغنی کوررسه اکا ترتیب جزاده تردد کوسترمزدی. نصل که عمروبن العاص ایله اوغلندن او قبطینك انتقامنی آله‌رق (عمرو) ه : « ای عمرو ! خلق والده‌لرندن حر اوله‌رق طوغدقلری حالده انلره نه حقله أسیر معامله‌سنی یاپیورسکز ؟ » دیمشدی [٣] .

ایشته مناقب مشارالیها ایله ذکر اولنان عهد نامه احکامی آره‌سنده بر تناقص کوزه چارپه‌جغی جهتله بو عهد نامه‌نكده ــ عهد نامهٔ نبوی حقنده بیان ایتدیکمز کبی ــ حضرت عمرك دورندن صکره ترتیب ووضع ایدلدیکی وهلهٔ اولاده وارد خاطر اولور. حال بوکه بوعهد نامه ایله عهد نبوی آره‌سنده بر فرق موجوددرکه بو فرق بو ایکنجی عهد نامه‌نك دیکری کبی صکره‌دن ترتیب ووضع اولنمدیغنی مرجح کوستریبور. شو حالده مذکور عهد نامه‌نك حضرت عمره منسوبیتی و احکامی ایله مناقب عمریه بیننده کورولن تناقض نقطه‌لرینی تدقیق ایده‌لم .

[١] سراج الملوك ٢٨٣ [٢] سراج الملوك ٢٨٦ [٣] کتابمزك برنجی جلدی.

مذكور عهد نامه‌نك حضرت عمره منسوبيتى

ترجيحاً اعتقاديمزه كوره حضرت عمر شام خرستيانلرينه بر عهد نامه ويرمش ايدى‌كه بالاده‌كى عهد نامه‌نك عينى دكلسه على الاقل عينى معناده احكامى محتوى ايدى. بو ترجيحده بولنمقلغمزى موجب اولان اسبابى آتيده ذكر ايدييورز :

اولا مذكور عهد نامه كتب اسلاميه‌ده نص اصليسى واسناد طريقى ايله وارد اولمشدر. مثلا (طرطوشى) هرنه قدر هجرتك آلتنجى عصرى آدملرندن ايسه‌ده اوائل اسلاميتده يتيشن محقق مورخلرك طوتدقلرى طرزده اسناد طريقيله مذكور عهد نامه‌يى راوىٔ اصليسنى كوستره‌رك نقل ايتمشدركه بو ايسه اسكى بر كتابدن اقتباس ايتديكنى كوستربيور .

ثانياً عهد نامهٔ مذكورى احتوا ايدن (سراج الملوك) كتابى ادب وسياسته دائر اولان كتب مهمه‌دن اولوب اكلنجه وحكايه كتابلرندن دكلدر .

مؤلفى‌ده (ابوالوليد باجى)يه ملازمت و اندن مسائل خلافى تحصيل ايدرك اجازت آلمش ، فرائضى ، حساب و ادبياتى مكمل تحصيل ايتمش ، بغداد ومصره كله‌رك (ابوبكر شاسى) ، (على بن احمد جرجانى) كبى فقهادن علم فقه اوقومش ، بالآخره شامده اختيار اقامت وتحصيله دوام ايلمش اندلسك اك بيوك علماسندن فقيه ، عالم ، عامل ، زاهد ، ورع بر امام ايدى . بونكله برابر موماليه خرستيانلرك عليهنده متعصب اولوب تحقير وتذليللرينى جائز كورردى . بوكا دليل اوله‌رق موماليه بركون بالتصادف مصرده (اميرالجيوش)ك اوغلى (افضل شهنشاه)ك حضورينه داخل اولمشدى . (افضل)ك يانده بر خرستيان بولنيوردى . (طرطوشى) افضله آغلادنجه‌يه قدر وعظ ونصيحتده بولندى . متعاقباً :

يا ذا الذى طاعته قربة　　　وحقه مفترض واجب!

ان الذى شرفت من اجله　　　يزعم هذا انه كاذب

« اى طاعتى قرب رحمنه وسيله ، حقى عموم مسلمين اوزرينه برفرض واجب اولان ذات ! سنى بو مقام شرفه ايصال ايدن بو اعتقاد بو آدمك فكر ومذهبنجه كاذب عد اولنور » .

بیتلرینی سویلیەرك اوطوران خرستیانه الیله اشارت ایتدی . بونك اوزرینه (افضل) اوخرستیانی یرندن قالدیروب چیقارمغه مجبور اولدی [۱].

احتمال که موماالیه بو تعصبی سوقیله بو عهدنامەیی کتابنه درج ایلمشدر . زیرا کندیسندن دها اول یتیشن مؤلفلرك چوغی بو عهدنامەده وارد اولان احکام ایله خلفای راشدین حضراتنك متصف اولدقلری مناقب عدالتکارانه آره‌سنده بر مباینت بولەرق نشرینی موافق کورمامشلردی . (طرطوشی)نك بو عهدنامەیی یوقدن اویدوروب نشر ایتدیکی ادعا اولنەماز . چونکه زهد وتقواده اوبلند موقعی حائز اولان بر ذات بویله بر ساختەکارلق ارتکابندن البته تنزیه نفس ایدر .

ثالثاً عهدنامهٔ مذکورده وارد اولان احکام اکثر کتب فقهیەده اهل ذمت حقنده قید وتدوین اولنان [۲] وچوغی (طرطوشی) نك زماندن اول یازیلان احکامه حرفیاً موافق اولدیغی کبی سیاست واداره کتابلرنده بو قبیلدن وارد اولان احکامك‌ده عینی معناسنده بولنمقده‌در . حتی سیاست واداره کتابلرینك بعضلرنده بوعهدنامەدن آچیقدن آچیغه بحث ایدلمش وبعض عبارەلری حرفیاً نقل اولنمشدر . مثلا ٤٥٠ سنهٔ هجریەسنده (یعنی طرطوشیدن یتمش بش سنه اول) وفات ایدن (ماوردی) نك (احکام سلطانیه) نامنده‌کی کتابنك (جزیه وخراج) فصلنده شو معلوماتی کوررسکز : « خرستیانلر نزدلرندن مرور ایدن مسلمانلره مهمانلق ایتمك شرطی اوزرینه مصالحه اولنورلر ایسه حضرت عمر طرفندن شام خرستیانلرینه شرط ایدلدیکی وجه ایله اوچ کون مسافر قبول ایتملری لازم کلیر. فضله کون تکلیف ایدیله‌مز. اوچ کون ظرفنده یمکلری نه ایسه مسافرلرینه‌ده اویمکدن یدیریرلر. مسافرلر کندیلرینه قویون ، طاووق کسلمسنی طلب ایده‌مزلر . حیوانلرینه‌ده آرپه ویرلمز . حضرت عمر بو شرطی کوی اهالیسنه تحمیل ایتمش، شهر اهالیسنی ایسه بوندن معفو قیلمش ایدی ». بومعلوماتدن‌صکره مذکر کتابده تفصیلات آتیه کورولور: « خرستیانلر ایله جزیه اوزرینه مصالحه عقد ایدلمك لازم کلنجه انلر حقنده بر قسمی مستحق، یعنی واجب ، برقسمی‌ده مستحب ، یعنی جائز برطاقم شرطلر اتخاذ

[۱] ابن خلکان ٤٧٩ ج ۱ [۲] هدایه ٥٧٤

اولنور . واجب اولان شرطلر آلتیدن عبارتدر : (١) کتاب اللهی طعن وتحریف ایله ذکر ایتمامك ، (٢) رسول‌الله (صلعم)ی تکذیب واستهزا ایله ذکر ایلمامك ، (٣) دیانت اسلامیه‌یی ذم وقدح ایله آغزه آلمامق ، (٤) بر اسلام قادینی ایله زنا ویا نکاحده بولنمامق ، (٥) بر اسلامی دیننده چیقارمامق ومال وجانه تعرض ایتمامك ، (٦) اسلاملر ایله محارب اولان دشمنلره معاونت ایتمامك وجاسوسلرینی یانلرینه قبول ایتمامك ... ایشته بو آلتی ماده غیرمسلملره بلا قید وشرط فرض ایدیلیر . بو ماده‌لرك شرط قیلندن اتخاذی آنجق غیر مسلملرك عهد ومیثاقلرینی تقویه وتأکید ایچوندر . عهدك اعطاسندن صکره بو شرائطدن برینی اخلال ایتمك نقض عهد عد اولنور . مستحب شرائطه کلنجه بونلرده آلتیدن عبارتدر : (١) غیار (غیر مسلملره مخصوص علامت اولمق اوزره کوکسده بشقه رنکدن یامه) کیمك وقوشاق صارمقله تبدیل قیافت ایتمك ، (٢) اسلاملرك ابنیه‌سندن دها یوکسك ابنیه انشا ایتمامك ، (٣) اسلاملره چاك‌سسی ایشیتدیرمامك ، (٤) اسلاملرك اوکنده مسکرات ایچمامك وخاچ اظهار ایتمامك ، (٥) موتالرینی کیزلی دفن ایتمك ، (٦) آت‌وهجینلره بینمامك الخ» [١] . ایشته کورولیورکه (ماوردی) نك بالاده‌کی سوزلری ــ ترتیب وتبویب‌اجرا ایدلدیکنده ــ همان حضرت‌عمرك سوزلرینك عینی کبیدر . مذکور عهدنامه (سراج‌الملوك) کتابندن اول‌ده معروف ایدی . بوایسه (ابن الاثیر)ك بوعهدنامه‌دن ــ مآلنی وحضرت عمره‌منسوبیتنی بیلدیکنی کوستریر بر یولده ــ بحث‌ایتمسی‌ایله ثابتدر. مورخ‌مشارالیه ٤٨٤ سنه‌سی‌وقوعاتی صره‌سنده: « غیر مسلملرك غیار وامیر المؤمنین عمر بن الخطاب طرفندن تعیین اولنان لباسی اتخاذ ایلرینه دائر طرف خلیفه‌دن فرمان صادر اولمشدر » دییورکه بو ایسه ذکر ایتدیکمز عهدنامه‌نك وجودینی صریحاً تصدیق ایدییور .

رابعاً اسلامیتك قرون اولاسنده مقام حاکمیته کلن خلفا غیر مسلملر وبالخاصه خرستیانلر ایله تجدید عهود ایتمك ایستدکجه خرستیانلره قیافت دکشدیرمك وامثالی شیلر ایله مکلف قیلارلردی‌که بوده عهدنامهٔ مذکورك ایلك عصر هجریده وضع ایدلمش اولدیغنی کوستریر . خرستیانلری بویله برطاقم شرائط تضییق آلتنه آلان ا‌ك اسکی خلیفهٔ اموی همنامی ووالده‌سی جهتندن

[١] ماوردی ١٣٨

جدی (عمربن الخطـاب) ك اثرینه اقتفـا ایله شهرتکیر اولان خلیفهٔ تقوی شعار(عمر بن عبدالعزیز) ایدی. مشارالیهك زماننه قدرمذکور عهدنامه‌نك برچوق شرائطی وباخصوص البسه‌یه متعلق اولان احکامی اهمال ایدلدیکی جهتله خرستیانلر صاریق صارمقله اسلاملره البسه‌ده بکزه‌مکه باشلامشلردی . (عمر بن عبدالعزیز) خرسـتیانلرك صاریغی چیقارملرینی ، باشـلرینه عادی کسوه قویملرینی ، اسلاملره بکزدیه‌جك قیافتده بولنماملرینی امر ایدرك حضرت(عمر بن الخطاب) طرفندن بو خصوصده وضع اولنان شرائطی موقع تطبیقه وضع ایدن ایلك خلیفهٔ اموی اولدی . خرستیانلری شدت وتضییق آلتنده طوتمغی روا کورن سائر خلفانك اجراآتی‌ده اکا کوره قیاس ایتمك اقتضـا ایدر . بونلر هپ آتیده کوروله‌جکی اوزره بو تضییقـات و تشـدیداتده حضرت عمرك موضوع بحث اولان عهدنامه‌سنی اسـاس اتخاذ ایدییورلردی .

حضرت عمرك عهدنامه‌سی ، مناقب عمریه

بو عهدنامه‌نك حاوی اولدیغی احکام معتسفانه ایله حضرت عمرك مسلم‌انام اولان مناقب عدالتکارانه وحقانیتپرورانه‌سی آره‌سنده کورلمکده اولان تناقض ومباینت مسأله‌سنده نظردقته آلنه‌جق بر طاقم نقطه‌لر واردر. ایشته بو نقطه‌لری کوسترمك ایچون مناقب عمریه ایله مذکور عهدنامه‌نك مفادی بیننده بر مقابله ومحاکمه یوروتمك ایجاب ایدر :

حضرت عمرك مزایا ومناقبی : — جناب فاروقك الك زیاده کوزه چارپان مناقبی فرط عدالت ، حریت وجدان ، حزم وشدت ، اسلامیت و تأیید ونشر اسلامیت یولنده فرط غیرت ایله برابر صلاح وتقوی ایدی . مشارالیه اوقدر عدالتپرور برذات ایدی‌که کندی اوغلنی ، حتی کندی نفسنی عدالتك الك آغیر احکامنه چارپمقدن چکنمدیکندن عدالته بر مثال مجسم تشـکیل ایدییوردی . بو جهتله اسـلاملر بوکونه قدر مشـارالیهك اجراآت عدالتکارانه‌سنی زبانزد ایدرك او اثره اقتفا ایتمك ایسترلرسه‌ده هیچ بر وقت انك غبارینه یتیشه‌مزلر . مع هذا حضرت عمر اسـلامیت ایچونده امثـالسز بر غیرت صاحبی ایدی . اسلامیتك انتشار وتعالیسنی ، اسلامیته مظاهرت یولنده عربلرك اتحادینی نظر

دقته آلمقسزين هيچ بر ايش ، هيچ بر سوزه تشبث ايتمزدى . بناءً عليه حضرت فاروق متصف اولديغى عدالت تأثيريله غير مسلملره انصاف وحسن معامله كوسترمكه وجداناً مجبور اولوركن ديكر جهتدن اسلاميتك انتشارى حقنده‌كى فرط رغبتى سائقه‌سيله برطاقم تدابير شديده وتضييقكارانه اتخاذندن

آثار معماريهٔ اسلاميه‌دن اصپهانده بر جامع شريف

كنديني قورتاره‌ميوردى . مشاراليه ممالك اسلاميه‌ده حريت مذهبيه‌يى التزام ايتمش ، غيرمسلملرى اسكيده هانكى دين ، هانكى آيين ، هانكى پاپاس وكليسالره تابع ايسه‌لر اوحالده سربست براقمش ايدى . آنجق خرستيانلغى بر دائرهٔ محدوده داخلنده براقه‌رق اسلاميتك تغلبيله خرستيانلغك تدريجاً محوينه خدمت ايتمك فكريله خرستيانلرى يكيدن كليسا انشاسندن منع ايتمش ايدى . كذلك مفطور

اولدیغی حس عدالت خرستیان عربلرینه عراقده اسلاملره وقوع بولان مظاهرت ونصرتلرینه مکافاةً ایلکده بولنمغی استلزام ایتدیکی ایچون انلری اسلاملرکی جزیه یرینه صدقه اعطاسیله مکلف قیلمش ایدی . فقط دیکر جهتدن بتون عربلری لوای اسلامیت آلتنده جمع و توحید ایتمك فکرینه خدمت ایتمسی انلرك طوغه‌جق چوجقلرینی خرستیان یاپمامارینی اوزرلرینه شرط اتخاذینه کندیسنی مجبور ایتمش ایدی [١].

عهدنامهٔ عمرینك مفادی : — مذکور عهدنامه اساس اعتباریله درت ماده ایله خلاصه ایدیله‌بیلیر : (١) خرستیانلرك یکیدن عبادتخانه احداث ایتمامری ، (٢) کندیلرینه مسافر کله‌جك اسلاملری اوچ کون مسافرلکه قبول ایتملری ، (٣) کلیسالرنده جاسوس صاقلامامری و اسلاملره قارشی ترتیبات خفیه‌ده بولنمامری ، (٤) البسه‌ده ، حیواناته بینمکده ، قرآن اوقومقده ، اسملرینی یوزك اوزرینه نقشده اسلاملره بکزه‌مامری . ایشته بو شرطلره رعایت ایدلمدکجه خرستیانلرك جان ، عیال ومالاری ایچون امان یوق ایدی .

ذکر اولنان شرطلردن برنجیسی بالاده کوسترلدیکی اوزره حضرت عمرك نشر وتأیید اسلامیت حقنده‌کی آرزو ورغبتنك نتیجه‌سیدی . بو شرطی او سائقه ایله اختیار ایتمشدی . ایکنجی شرط ایسه ممالك مفتوحه‌ده اسلاملرك حال وموقعی ایجاباتندن اوله‌رق اتخاذ ایدلمشدی . فطرةً مسافر پرور اولان عربلر اثنای فتوحاتده مسافر پرورلکه آلیشمامش اولان غیر مسلملر ممالکنده غریب بولنیورلردی . حضرت عمر ایشته بونقطه‌یی نظر دقته آله‌رق اسلاملرك محاربات وسائر خصوصات ایچون عزیمت وعودتلری اثناسنده یوللرده سهولتلره مظهر اولملق اوزره بو شرطی وضع ایتمشدی . اوچنجی و دردنجی شرطلره کلنجه بونلری حضرت عمرك اخلاقنه تطبیق ایده‌بیلمك ایچون اوفاق برمقدمه ایراد ایتمك اقتضا ایدر :

شام خرستیانلری وقیصر روم

مذکور عهدنامه‌ده الك اول نظر دقته چارپان شی حضرت عمرك بونی

[١] المعارف ١٩٣ وبلاذری ١٨٣ وابن‌الاثیر ٢٥٩ ج ٢

شامده بولنان عموم غیرمسلملر ، یاخود بتون ممالك اسلامیه‌ده مقیم خرستیانلر ایچون دکل ، صورت مخصوصه‌ده یالکز شام قطعه‌سی خرستیانلری ایچون وضع ایتمش اولمسیدر . مذکور عهدنامه‌نك احکامی نه مصر قبطیلری ، نه‌ده عراق نبطیلری حقنده جاری دکلدی . کذلك فارس مجوسیلرینه وهرهانکی شهرده بولنور ایسه بولنسون یهودیلره‌ده شمولی یوق ایدی . شوحالده عهدنامه‌نك حاوی اولدیغی احکام شدیده‌یی ایجاب ایدن برخصوصی سبك بولنمسی‌لابد ایدی. اویله برسبب موجود اولمسه‌ایدی عهدنامه‌نك احکامی بالجمله ممالك اسلامیه‌یه شمولی اولملق اقتضا ایتمزمیدی ؟ موسویلر ایله صابئه وسائر غیر مسلملر نه‌دن عینی احکام ایله مکلف دکلدیلر ؟ فضله اوله‌رق حضرت عمر طرفندن عموم غیر مسلملره شامل اولملق اوزره ویرلدیکی روایت اولنان دیکر بر عهد نامه دها واردرکه [١] بوعهد نامه دها اول ذکر ایتدیکمز عهد نامهٔ نبوینك اکثر احکامنه مشابه بر شکلده غیرمسلملر حقنده مسامحه‌کارلق ، حسن معامله ، صیانت وحمایی متضمن وتضییق وشدتدن معرادر. اولجه ذکری کچن عهد نامهٔ نبوینك موضوع اولدیغنی نصل مرجح کوریيور ایسه‌ك بوایکنجی عهد نامهٔ عمری حقنده‌ده عینی فکرده‌یز. چونکه بونك‌ده عباره‌سی اوائل اسلامیتده مستعمل اولان عربجه طرز وشیوه‌سنه بکزه‌مدیکی کبی اسکی اسلام مؤلفلرندن هیچ برینك بو عهدنامه‌دن بحث ایتدیکنه‌ده تصادف ایتمدك . معهذا بو عهد نامه او زمانلرده عقد اولنوب بعضلرینی دها اول ذکر ایتدیکمز عهد نامه‌لرك چوغنه مشابهتی و او دورلرك حالت روحیه‌سنه معنی ومآل اعتباریله مشابهت و توافقی جهتیله حضرت عمرك متصف اولدیغی عدل ورفق ایله متناسب برطرزده غیر مسلملرك عمومنه شامل اولملق اوزره او کبی بر عهد نامه‌نك ویرلمش اولمسی‌ده مستبعد صایلماز .

صددنده بولندیغمز عهد نامه‌نك یالکز شام قطعه‌سی خرستیانلرینه صورت مخصوصه‌ده تضییقاتی حاوی اوله‌رق ویرلمش اولمسنه نظراً هر حالده بوشدتی ایجاب ایدن بر سبب مادینك موجودیتنه کانجه فکرمزه کوره حضرت عمر بوشدتلی احکامی اتجق شام ممالکنك؛ یرلی خرستیانلرینك مظاهرت ومعاونتیله روملره تکرار کچمسنه حائل اولملق مقصدیله روا کورمش اولملیدر. چونکه

[١] قاموس الاداره والقضاء (پطریقخانه ماده‌سی) منشئات سلاطیندن نقلاً .

شام اهالیسنك روملره اولان رابطهٔ دینیه‌لری سوقیله اسلاملرك علیهنده روملر ایله برلشملری پك محتمل بر شی ایدی . معلوم اولدیغی اوزره رابطهٔ دینیه شرقده الك اسکی دورلردن بری الك قوتلی رابطه‌یی تشکیل ایدر. بتون ملل شرقیه عادل اولسه بیله اجنبی بر هیئت حاکمه‌یه ظالمده اولسه دینه تابع بر حاکمیته کردنداده اولمغی مرجح کورمك معتادیدر . اسکی تاریخلرده بو سوزمزی مؤید پك چوق ادله واردر. حتی عصر حاضرده بونجه مساحات دینیه‌یه آلیشلمش ایکن ینه بو حسیات حالا موجوددر. شمدیکی دورلرده دخی بر خرستیان برحکومته ، بر اسلامده اسلام برحکومته تابع اولمق ایستر . دیانت سیاست وادارەدن بسبتون آیرلمش بولندیغی بر دورده ، دور حاضرده روابط دینیه‌نك تأثیراتی بو صورتله محسوس بر شکلده نصل تجلی ایتدیکنی نظر دقته آله‌رق دیانت ایله سیاست برآرەده حکمفرما اولدیغی او اسکی دورلرده روابط مذهبیه‌نك نه درجه قوتلی بر عامل تشکیل ایتدیکنی اکا کوره قیاس ایتملیدر .

شام قطعه‌سی خرستیانلری هرنه قدر حاکمیت اسلامیه آلتنه داخل اولمشلر ایسه‌ده مذهبجه ، ایین روحانیلرنجه اسکیده نه حالده ایسه‌لر اوحالده سربست قالمشلردی. کلیسالرده قبل‌الاسلام هانکی آیین روحانیلر اجرا ایدیلیور ایسه بعدالاسلام عینی آیینلرك اجراسنه دوام اولنمشدی. پاپاسلری ، پسقپوسلری قسطنطینیه ویا انطاکیه‌دن کلیوردی. لسانلری رومجه ، مذهبلری‌ده روم‌مذهبی ایدی. اولجه یازدیغمز وجه ایله صدر اسلامیتده وقوع بولان فتوحات اسلامیه‌بر اشغال‌عسکریدن‌عبارت‌اولوب‌خرستیانلرك‌آیین‌روحانیلرینه، احوال شخصیه‌لرینه، احکام‌قضائیه‌لرینه طوقونولمیور واستانبول حکمدارینك شام‌خرستیانلرینك‌امور مذهبیه‌سنه‌اولان‌ریاستی‌ده تسلیم‌اولنیوردی. بوریاست‌روحانیه‌یه‌باخصوص‌کلیسالره متعلق خصوصاتده‌تعرض ایدیلیر ایسه روم قیصری درحال ایشه مداخله‌واعلان شکایت ایدییوردی . اوائل اسلامیتده مقام حاکمیته کلن خلفا دخی‌بوخصوصلر حقنده عقد ایتدکلری معاهداتك احکامنه رعایت ایلیورلردی . فقط بالآخره امویلر قوت پیدا ایدنجه خلفای راشدین طرفندن وضع ایدلمش اولان‌برچوق احکام عهدیه‌یی بوزدقلری کبی بو عهودی‌ده چکنه‌مشلردر .

روایته کوره ملوك امویه‌دن (ولید بن عبدالملك) کونك برنده بر چاك

سنی ایشیده‌رك بونك نه اولدیغنی صورمش و جواباً بر کلیسانك چاکی اولدیغی کندیسنه افاده ایدلمکله همان کلیسانك هدمنی امر ایتمش ایدی. خلق هپ کلیسانك هدمنه قوشه‌رق حتی کندیسی بالذات هدم عملیاتنه اشتراك ایتمش ایدی. خرستیانلر وقوع حالی قسطنطینیه قیصرینه عرض ایتدیلر. قیصر روم (ولید) ه: « بو کلیسانك بقاسنی سندن اول کلن خلفا جائز کورمشلردی. انلرك بو نقطهٔ نظرلری مصیب ایسه سنك یاپدیغك خطا اولمق لازم کلیر. سنك یاپدیغك مصیب ایسه انلرك یاپدقلری خطادر دیمکدر » مألنده بر نامه یازه‌رق [۱] اعتراضده بولندی ایسه‌ده مراجعتی هیچ بر فائده‌یی منتج اولمدی. قیصر رومك بو صورتله وقوع بولان اعتراض و مراجعتی بعض اوروپا دولتلرینك عصر حاضرده شرقك بعض ملل عیسویه‌سنك حمایه‌سنی ادعا ایتملری کبی اودورلرده شام خرستیانلرینك قیصر رومك حمایهٔ روحانیه‌سی آلتنده بولندیغنی، یاخود قیصر رومی کلیسالرینك حامیسی عد ایتدکلرینی ارائه ایتمزمی؟ روم پاپاسلرینك تلقیناتی تأثیریله مذکور خرستیانلرك روم دولتنه خصوصی بر میل و انجذاب حس ایتملری ایسه پك طبیعی ایدی. شام قطعه‌سی خرستیانلری هر نه قدر بر طاقم اعتقادات مذهبیه ایچون ابتدای امرده روم دولتندن نفرت ایتمشلر سه‌ده بالآخره عرب حاکمیتی آلتنه کیروب ده حسیات دینیه‌لرینه طوقونولدیغنی کورنجه حال سابقلرینه عودتی، یعنی تکرار روم حاکمیتی آلتنده بولنمغی تمنی ایتمکه باشلامشلردی. بشقه اقوامك بیوندوروغی آلتنده یاشامغه آلیشان ملتلرده بو حسیاتك توره‌مسی طبیعی بر شیدر. هیچ بر حالدن ممنون اولمیان بو نوع ملتلرك دولته انجذاب و اطاعتلرینی تأمین ایچون دیندن دها مؤثر بر واسطه یوقدر. روم حسیاتی ایله پرورده اولان پاپاسلر ایله سائر رؤسای دینیه اهالینك قسطنطینیه قیصرینه تأمین انجذاب و تعلقلری ایچون صورت مخصوصه‌ده صرف مساعی ایدییورلردی. او صره‌لرده فتح اسلامی هنوز یکی ایدی. روم حکمداری‌ده اورالرده مقیم خرستیانلری طرفدار و ظهیر آلمق قوتیله ممالك مذکوره‌یی تکرار کندی حاکمیتی آلتنه آلمقدن قطع امید ایتمامش ایدی.

بر طرفدن دخی شام خرستیانلرینك بعضلری بو یولده صرف مساعیدن کیری طورمامقده ایدیلر. بونلر اسلاملرك احوالنی آکلایه‌رق روملره ایصال ایدییور

---

[۱] مسعودی ۱۱۳ ج ۱

و روملر طرفندن جاسوسلر کلدکجه انلری خانه‌لرنده اخفا و مقصدلرینك استحصالنه‌ایفای معاونتدن چکنمیورلردی. حتی بو مقصدی تأمین ایچون بعضاً بر خرستیان اسلاملرکبی البسه کیه‌رك ، اسمنی یوزك اوزرینه عربجه حك ایتدیره‌رك ، قرآندن بعض پارچه‌لر اوکره‌نه‌رك اسلام اردوکاهلرینه کیرییور ، عربلرك احوالنه واقف اولیوردی . او صرده‌ده شام قطعه‌سنك کاملاً فتحی هنوز میسر اولمامشدی. حضرت عمر قطعهٔ مذکوره‌نك مرکز خلافته اولان بعدیتی نظر دقته آله‌رق اهالیسنك روملرلهنه بر اختلال چیقارملرندن بحق اندیشه ایدییوردی. ایشته بومحذورلره مبنی حضرت فاروق اورالرده بولنان خرستیانلری اسلاملرطرفندن کیلن ملبوسات، بینیلن حیوانات و سائره استعمالیله اسلاملره بکزه‌مکدن ، روم جاسوسلرینه یاتاقلق ایتمکدن ، اسلاملره مضر ترتیبات خفیه‌ده بولنمقدن منعه لزوم کورمشدی .

ینه عینی سبب ایچون حضرت عمر رشوت آلیرلر وهمذهبلرینه طرفکیرلك ایدرلر دیه اهل کتابدن مأمور استخدام ایدلمامسنی والیلرینه امر ایتمشدی . روایته کوره بو ممنوعیت ایچون (بدر) وقعه‌سی اثناسنده‌حضرت نبی طرفندن وقوع بولان برطاقم بیانات اساس اتخاذ ایدلمشدر [١] . مع هذا بالخاصه اوائل اسلامیتده دیوانلرده معاملات رسمیه ممالك السنهٔ‌محلیه‌سی ایله جریان ایتدیکی دورلرده حساب ویازی بیلنلره‌فرط احتیاج موجود اولدیغی ایچون بوممنوعیت حکمسز قالمشدی .

فکر ارجحه کوره حضرت عمر شام خرستیانلرینه متنی بالاده‌کی عین عبارهٔ اونسه‌ده هرحالده اومعناده برمعاهده نامه یازمش (یاخود یازدیرمشدر). احتمالکه دها صکره مذکور عهدنامه‌نك‌متننده بعض تبدیلات وقوع بولمشدر. عهدنامه‌نك محتوی اولدیغی احکام شدتکارانه‌یه سبب ایسه شام خرستیانلرینك استانبول کلیساسنه سائر شرق خرستیانلرککندن دها یقین معتقداتده‌بولنملرینه بناءً روملرك لهنه برحرکت اختلالکارانه‌یه‌اقدام ایتملرندن قورقولدیغندن‌ایلری کلیوردی. حالبوکه مصر خرستیانلری اولان‌قبطیلر بوتضییقاتدن آزاده ایدیلر. چونکه بونلر استانبول کلیساسنك دشمنی ایدیلر. بوعداوت سوقیله روملرك علیهنه عربلر ایله برلشه‌رك عربلره مصر قطعه‌سنك فتحنی تسهیل ایلشلردی .

[١] سراج الملوك ٢٨٤

حضرت عمر هر حالده بو تشديداتى اسلاميتده تعصبنه، ياخود خرستيانلغه عداوتنه بناءً خرستيانلر حقنده روا كورمامشدر . بلكه ذكر ايتديكمز فكر سياسى سوقيله يالكز شام قطعه‌سى خرستيانلرى حقنده اتخاذ ايتمشدر . فقط دها صكره اسلاملر مذكور عهد نامه‌نك احكامنى عموم غير مسلملره تشميل ايلديلر .

امويلر و غير مسلملر

خلافت اسلاميه امويلره انتقال ايتديكى زمان غير مسلملر حقنده جارى اولان احكام بالاده عرض ايتديكمز مركزده ايدى. امويلر مركز سلطنتلرينى شام قطعه‌سنده تأسيس و ساحللرى فتح واشغال ايتدكدن صكره دكزدن دخى روملر ايله محاربه‌لره كيريشمك درجه‌لرينه قدر قوت صاحبى اولدقلرى جهتله روملر طرفندن مذكور قطعه‌نك تكرار استيلاسى قورقوسى قالمامش ايدى . بو دورده امويلر طرفندن غير مسلملر حقنده روا كوريلن تضييقات آرتق بالخاصه پاره تحصيل وجبايتنده وقوع بوليوردى. امويلر مكرراً بيان ايتديكمز اوزره برطرفدن طرفدار الده ايدرك كسب قوت ايتمك، ديكر طرفدن ذوق وصفايه طالمق ايچون كليتلى پاره تحصيل و صرفنه مجبور اولمشلردى . بناءً عليه جزيه و خراجك مقدارلرينى تزييد، تحصيلنده التزام عنف وشدت ايتديلر. حتى اسلام اولانلردن دخى جزيه آلمقدن چكنمديلر. ديانت اصليه‌لرينى محافظه ايدن عموم اهل كتاب مسلم وعرب اولمدقلرى ايچون طاقتفرسا انواع مظالم و تحقيراته دوچار اوليورلردى . عرب اولميان اسلاملرى بيله حقير كورن امويلردن اهل كتاب حقنده دها منصفانه بر معامله اجراسى بالطبع بكلنه‌مزدى. امويلر برنجيسى عرب ، ايكنجيسى موالى (عرب اولميان اسلاملر) ، اوچنجيسى غير مسلملر اولمق اوزره خلقى اوچ صنف اعتبار ايدرلردى . (معاويه) نك مصر اهاليسى حقنده‌كى تعريفاتى بونى مؤيددر. مشاراليه شو بياناتده بولنيوردى: « مصر اهاليسنى اوچ صنفدن متشكل كوردم . انلرك برثلثى انساندر . ايكنجى ثلثى انسانه بكزر . اوچنجى ثلث ايسه انسان نوعندن دكلدر . بونلردن انسان اولان ثلث عربلردن عبارتدر. انسانه بكزه‌ين ثلثده موالى‌در . هيچ انسانه بكزه‌مين اوچنجى ثلث ايسه مسالمه كروهيدر » يعنى قبطيلردر [١] .

---

[١] مقريزى ٥٠ ج ١

امويلر دورنده قبطيلر اسلام اولمقله‌ده جزيه ويرمكدن و شدت و تضييقاته معروض قالمقـدن قورتولوش اولمديغنى كورنجه اوزمانه قدر جزيه‌دن معفو طوتيلان رهبان سلكنه رغبت ايتديلرسه‌ده امويلر درحال مقصدى آكلايه‌رق راهبلر اوزرينه‌ده جزيه وضع وحقلرنده برقات‌دها غيظ وكين اظهار ايلديلر. حتى بعضلرى اولولرك ويركيلرى ديريلره تحميل ايدلمك صورتيله ديريلرشويله طورسون امواتدن دخى جزيه تحصيلنه قالقيشدى [١]. امويلر زماننده بوكبى احوال پك چـوق وقوع بولدى . بونلرك بر چوغنى و غير مسـلملردن پك چوقجه پاره سـوزوب چكمكده بنى اميه واليلرى طرفندن اسـتعمال اولنان وسائطى كتابمزك ايكنجى جلدنده ذكر ايلدك .

امويلر بتون غيرتلرينى پاره جبايت و استحصالنه صرف ايتدكلري ايچون حضرت عمر طرفندن غير مسلملر حقنده وضع ايديلن قواعد و احكامه‌اهميت ويرمديلر. فقط (عمربن‌عبدالعزيز) مقام خلافته كلنجه بيوك پدرى‌واستادى اولان حضرت عمرك اثرينه‌اقتفاءً يابديغى اجرا آت جمله‌سندن اوله‌رق عهدنامۀ عمرى‌يى احيايه تشبث ايلدى . واليلرينه شويولده اوامر كوندردى : « اسلام اولميانلرى صاريق‌صارمامغه، عادى كسوه استعمال ايتمكه، هيچ برشيده‌اسلاملره بكزه‌مامكه مجبور ايديكز . كفاردن هيچ برينك بر مسلمى اسـتخدام ايتمسنه قطعياً ميدان ويرميكز . كندى معيتكزده دخى غير مسـلملردن كيمسـه اسـتخدام ايتميكز » [٢]. (عمر بن عبدالعزيز) اذان اوقونديغى زمانلرده كليسالرده چاك چالنمسنى‌ده منع ايتمشدى .

امويلرك اولجه بيان ايتديكمز اسـبابدن طولايى پاره تحصيل و جمعنه پك زياده اهميت ويردكلرينه وغير مسلملرك حساب وكتابتده‌كى مهارتلرينه كوره كوريلن احتياجه بناءً انلرى خواه نا خواه امور حسـابيه و تحصيل اموال ايشلرنده استخدامه مجبور اولمشلردى . معهذا امويلر اسلاميتك انتشارى ويا خرستيانلغك تضييق و محوى كبى بر مقصد سـياسى تعقيب ايتميورلردى . زيرا اويله بر مقصد تعقيب ايتمش اولسه‌لردى والده‌سى روم خرستيان اولان (خالد قسرى) يى عراقينه والى تعيين ايتمزلردى . (خالد) والده‌سـنه اولان حرمتى تأثيريله خرستيانلر حقنده پك لطفكار طاورانيردى . انك زماننده خرستيانلر

[١] مقريزى ٢٩٥ ج ١ [٢] العقدالفريد ٢٦٢ ج ٢ و ابن‌الاثير ٢١ ج ٥

اسكى بر قرآن شريف قابنك تزييناتى

قوت و راحت كورمشلردى. (خالد) والده‌سنه تكليف اسلاميت ايدرك قبول ايتديره‌مديكندن كوفه‌ده‌كى بيوك جامعك قبله طرفنده انك ايچون بر كليسا ياپديرمشدى . جامعده مؤذن اذانه چيقدقجه ديكر طرفده كليسادن ده چاك چالينيوردى [۱] . بوندن ماعدا مومااليه (عمر بن عبدالعزيز)ك ويرديكى اوامرك عكسى اوله‌رق اسلاملر اوزرينه خرستيانلردن و مجوسيلردن مأمورلر تعيين ايتمش، انلره واسع بر صلاحيت ويرمش ايدى. انلرده كمال استبداد ايله اسلاملره حكومت ايدييورلردى . شاعر مشهور (عمر بن ابى ربيعه) نك والده‌سى دخى خرستيان ايدى . وفاتى اثناسنده بوغازنده خاچ بولنيوردى [۲] . خرستيانلر اموىلر زماننده كمال سربستى ايله جامعلره كيرييور ، كيمسه كنديلرينه طوقونميوردى. مشاهير شعراى عربدن (اخطل) كوكسنده خاچ طاشيديغى، سرخوش اولديغى حالده بلا استيذان (عبدالملك بن مروان)ك حضورينه كيرييوردى . كيمسه كنديسنه مانع اولميوردى . شاعرك اوحالده خليفه‌نك حضورينه كيرمسنده بر بأس كورلميوردى . چونكه شاعر مومااليهى انصارى ذم ايتديرمك ايچون استخدام ايدرلردى [۳] .

بونكله برابر ملوك امويه خرستيانلردن ويا يهوديلردن بر كيمسه‌يى داخل دائرهٔ اعتماد و توجهلرينه آلدقلرى زمان قبول اسلاميتى كنديسنه تكليف ايدرلردى. او آدم قبول ايتمز ايسه اصرار ايدلمزدى . لكن خليفه‌يى اغضاب ايده‌جك بر حالده بولنور ايسه اوزمان حياتى تهلكه‌يه دوشردى : ايرانلى خرستيانلردن (شمعله) نامنده بر آدم ملوك امويه‌دن برينك حضورينه كيرمش ايدى . خليفه طرفندن اسلام اولمسى تكليف ايدلدى . (شمعله) : « بوصورتله اصلا اسلام اولمام. آنجق ايستديكم زمان آرزوم ايله اسلام اولورم» ديدى. خليفه بو سرت جوابدن غضبه كلدى . انك بالديرندن بر پارچه ات كسديردى . آتشده كباب ايتديره‌رك كنديسنه ييديردى . (عبدالملك) بر دفعه (اخطل) ه : « نه‌يه اسلام اولميورسك ؟ سكا فىٔدن پاى ، اون بيك درهم ده آيلق ويريرز » ديمش ايدى . (اخطل) شراب ايچمكه كنديسنه مساعده ويريلوب ويريله‌ميه‌جكنى صوردى. (عبدالملك): « آجانم ! بو ايچكى‌يى نه‌ياپه‌جقسك. آجى برشى ايچمكه باشلايور ، سرخوشلقله بيتيور ، واز كچ »

[۱] اغانى ۵۹ ج ۱۹ [۲] اغانى ۳۲ ج ۱ [۳] اغانى ۷٤ و ۱۷۸ ج ۷

جوابنى ويرنجه (اخطل) : « افندم ، بويله ظن ايتميكز . او باشلانغج ايله منتهى آره‌سنده اويله برزمان لذت واردركه انك يانده سزك اوقوجه‌سلطنتكز بيله هيچ كلير» مطالعه‌سنده بولندى. عبدالملك شاعر شرابخوارك بوانهماكنه كولمكدن كنديني آله‌مامشدى .

بنى اميه واليلرينه كلنجه بونلر پاره تحصيلى ايچون خرستيانلره تضييقات اجرا ايديپورلر ، خرستيانلردن انلره پاره تحصيلنى هركيم تسهيل ايدر ايسه اكا حرمت واكرامده بولنيورلردى . اموى واليلرك تضييقاتى نتيجه‌سنده مصر قبطيلرى طرفندن چيقاريلان اختلاللره دائر (مقريزى) نك خططنده بر طاقم فصللر واردر . اورايه مراجعت بيورلسون .

خلاصه

والحاصل دولت امويه هرنه صورتله اولور ايسه اولسون تغلب واحراز حاكميت وسلطنت اساس سياستى اوزرينه مؤسس بر دولت عربيه اولديغى ايچون ملوك امويه بو يولده تأمين موفقيت ايتمك اوزره عصبيت عربيه‌يى اوياندير مغه، انعام واحسانلر ايله طرفدار الده ايتمكه صرف غيرت ايلمشلردى . عصبيت مذكوره‌نك ميدان آلمسى عربلرك ــ زمان جاهليتده اولديغى كبى ــ قبيله قبيله آيرلمرينه ، بو قبائلك بر طاقم عصبيات وطنيه‌يه‌ده انقساملرينه باعث اولمش ايدى. امويلر عربلق وعربلرك لهنه تعصبده وموالى (عرب اولميانلر) ايله غير مسلملره تحقير وتذليل ايله معامله‌ده درجهٔ افراطه وارمشلردى . طرفدارلره مظهر اولمق اوزره نفوذ اربابنه صرف ايديله‌جك كليتلى پاره‌لرالده ايتمك ايچون حس ايتدكلرى احتياج انلرى تحصيل اموالده اجراى مظالم واعتسافاته سوق ايتديكى كبى صدقه اموالنه ال اوزاتملرينه ، فئ اموالنى كندى نفسلرينه تخصيص ايلملرينه‌ده باعث اولمش ايدى . امويلر كنديلرينه قارشى رقيب طوران علويلرك ديانت وتقوى سلاحى ايله طلب خلافت ايتمكده اولدقلرنى، حقلى اولدقلرى ايچون انلره مناظره ايله احراز غلبه ايديله‌ميه‌جكنى كورنجه ارباب دياتى نظر اهميتدن دوشورمك ايچون دينه حرمتسزلك كوسترمشلر ، قورنازلق وحيله استعمانه قويولمشلر، علوجنابلق ومردلكه

اهمیت ویرمامشلر وشدت واعتسافده پك ایلری کیتمشلردی. امویلرك بومساوی ٔ احوالی او قدر مشهورددرکه بتون مورخلر ، حتی انلرك احفادندن اولان مؤلفلر طرفندن بیله تصدیق ایدیلیور. مثلا (اغانی) مؤلف مشهوری (ابوالفرج)، نسباً اموی ایدی [١] . حال بوکه امویلرك مساویسنه دائر اولان معلوماتك اکثری مشار الیهك بو کتابندن منقولدر .

امویلرك دوام دولتلری ذکا ودها، حسن سیاست وتدبیرایله کسب شهرت وهر بری یکرمی سنه قدر اجرای سلطنت ایدن اوچ خلیفه‌نك سایه‌سنده میسر اولمشدی . بو اوچ ذاتك برنجیسی ٤١ سنه‌سندن ٦٠ سنه‌سنه قدر مقام حاکمیتده بولنان (معاویه بن ابی‌سفیان) ، ایکنجیسی ٦٥ دن ٨٦ سنه‌سنه قدر اجرای سلطنت ایدن (عبدالملك بن مروان) ، اوچنجیسی‌ده ١٠٥ سنه‌سندن ١٢٥ سنه‌سنه قدر کرسی نشین خلافت اولان (هشام بن عبدالملك) ایدیلر . ایکنجی خلیفهٔ عباسی (منصور)، دور سلطنتی اثناسنده، مشارالیه (هشام)ك اصول اداره‌سنه تطبیق حرکته چالیشیردی [٢] . خلفای امویه‌دن (عمر بن عبدالعزیز) ه کلنجه مشارالیه تقوی وصلاحده ملوك امویه‌نك سرتاجی ایدی. فقط کندیسنه غیر مناسب بر زمانده خلیفه اولدیغی ایچون دور خلافتی امتداد ایده‌مدی . سالف الذکر اوچ سیاسی ذات ظهور ایتمه‌مش اولسه‌یدی دولت امویه‌نك حاکمیتی همان درحال زوال پذیر اوله‌جق وامویلردن ذوق وصفادن بشقه بر ایش ایله مشغول اولمیان بر طاقم سفیه خلفایه حاکمیتك انتقالی میسر اولمیه‌جقدی. ملوك امویه‌دن اکلنجه‌لره ، ذوق وصفایه منهمك اولان ایلك خلیفه ٦٤ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن (یزید بن معاویه) اولوب آوه ، آو جناورلرینه ، کوپکلره ، میمونلره ، آرسلانلره پك زیاده منهمك ایدی . چالغی‌یی ، ایچکی‌یی ، بزم صفالری‌ده چوق سوردی . بونك زماننده والیلر خلیفه‌لرینی بوحالده کورنجه انلرده اکلنجه‌یه ، ایچکی‌یه طالدیلر . مکه‌ومدینه‌ده شرقی وموسیقی بوخلیفه‌نك زماننده ظهور ایتدیکی کبی سائر یرلرده اکلنجه ایله اشتغال دخی ینه بونك دورنده وقوع بولدی . دها اول اسلاملر بو کبی شیلری بیلمزلردی [٣] .

[١] ابن الاثیر ٢٢٩ ج ٨ [٢] مسعودی ١٣٢ ج ٢
[٣] مسعودی ٦٨ ج ٢

۱۰۵ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن و بنی امیه‌نك عاشق شوخ مشربی نامنی آلان (یزید بن عبدالملك) دخی اویولده اشتهار ایدنلردن ایدی . مشارالیه (عمر بن عبدالعزیز) دن صکره مقام سلطنته کلدیکی حالده سلفنك طوتدیغی طریق زهد و صلاحك عکسنه بر یول طوتمش ، بری (سلامه) ، دیکری (حبابه) نامرلنده ایکی جاریه سوه‌رك بتون اوقاتنی بونلر ایله کچیرمشدی . (حبابه) بر کون شو بیتی تغنی ایتمشدی :

بین التراقی واللهاة حرارة ماتطمئن ولا تسوغ فتبرد

« اشتداد آتش عشقدن بوغازده اویله بر حرارت واردرکه برآن سکون وراحت بولدیغنی ایچون بردرلو سرینلکه مظهراولمیور »

(یزید) بو بیت اوزرینه آیاغه قالقه‌رق اوچمق ایستدی . (حبابه) : « ای امیرالمؤمنین ! نره‌یه کیدییورسك ؟ سکا احتیاجمزوار » دیدی . (یزید) فرط صفادن « والله اوچه‌جغم » جوابنی ویردی .

حبابه : — ملتی کیمه براقه‌جقسك ؟

یزید : — سکا .

دییه‌رك (حبابه) نك النی اوپدی .

(یزید) بر کون (حبابه) ایله‌برابر (اردن) ناحیه‌سنده تنزهه چیقمش ایدی . بوراده ایچکی‌ایله وقت کچیرمکده‌ایکن حبابه‌یه براوزوم دانه‌سنی آتدی . اوزوم حبابه‌نك بوغازندن ایچری کیردی . (حبابه) نك بوغازی طیقانوب قالدی . بوندن خسته اوله‌رق وفات ایتدی . (یزید) جاریه‌نك جسدینی اوچ کون آلیقویدی . دفن ایتدیرمدی . جسد قوقدیغی حالده انی قوقلامقدن ، اوپمکدن ، اکا باقه‌رق آغلامقدن واز کچمیوردی . نهایت اطرافدن کلدیلر ، رجا ، اصرارده بولندیلر . جسدك دفننه مساعده ایتدی . بعده کندی‌سراینه بیوك بر یأس ومحزونیت ایچنده چکیله‌رك قاپاندی . (حبابه) نك وفاتندن صکره سرایده بر جاریه‌نك :

کفی حزناً بالهائم الصب ان یری منازل من یهوی معطلةً قفرا

« بر عاشق آواره ایچون خانهٔ یارانی ابدیاً خالی کورمکدن‌ده آجی برفلاکت قابل تصورمیدر ؟ »

بیتی ترنم ایتدیکنی ایشیدنجه (یزید) هونکور هونکور آغلامغه باشلامش . مشارالیه (حبابه)دن صکره یدی کون سرایده قاپانه‌رق کیمسه‌نك یوزینه چیقمدی . خلق آره‌سنده موجب قیل وقال حرکاتده بولنمسندن قورقولدیغی ایچون برادری مسلمه‌نك توصیه‌سی اوزرینه سرایده قاپانمش ایدی [١] . بو حکمدار یالکز درت سنه حکم سوردی .

١٢٦ سنه‌سنده وفات ایدن (ولید بن یزید بن عبدالملك) دخی سفیه وشربخوار خلفای امویه‌دن بری ایدی . شوخ مشربلکه ، ذوق وصفایه ، ایچکی‌یه ، آوه فوق‌العاده منهمك ایدی . شرابدن حوضلر تشکیل ایدییور ، ایچنه طالەرق شناورلك ایلیور، حوضلرده یوزه‌رك باده ایچیوردی [٢] . مقام خلافته کلدیکی زمان ایلك یاپدیغی شی مکه ومدینه‌ده بولنان مغنیلری ، سائر طرفلردن ندیملر وشوخمشربلری یانه‌کتیرمك ، انلر ایله برابر ذوق وصفایه ، سفاهته ، سرخوشلغه طالمقدن عبارت‌اولمشدی . فقط زمان سلطنتی بر سنه‌دن زیاده امتداد ایتمدی .

عربلر تا (یزید بن معاویه) زماننڈن اعتباراً امویلرك حرکات خفت مشربانه‌لرینی تقبیح وتعییب، مشارالیه وقوع بولان بیعتی‌ده مواخذه وتخطئه ایتمش ایکن‌امویلردن فحشیات ومسکراتده پك ایلری کیدن (یزید بن‌عبدالملك) و (ولید بن یزید) و سائره‌یی کورنجه دها شدتلی تقبیحات و مواخذاتده بولنمشلر، حتی بعض شعرا خلفانك بویولده دواملری انقضای دولتلرینه‌مؤدی اوله‌جغنی ، صوك پشیمانلق فائده ویرمیه‌جکنی اخطاردن چکنمامشلردی .

بوسفیه خلفا ایله مسکراتدن نفرت ایدن ، جدیتدن آیرلمیان سائر ذکر ایتدیکمز خلفای امویه آره‌سنده نه‌قدر بیوك فرق واردی ! از جمله (هشام بن عبدالملك) دولت امویه‌نك صوك زمانلرنده یتیشن خلفادن ایکن نه‌کندیسی مسکرات استعمال ایدردی ، نه‌ده حضورنده مسکرات استعمالنه مساعده‌ده بولنوردی . حتی مسکرات استعمالنی چرکین کورر وایچکی ایچنلری جزایه چارپاردی [٣] .

ایشته امویلر بو صورتله ذوق‌وصفایه، سفاهته طالمقله‌برابر عربلق وعربلر لهنه کوستردکاری‌تعصب وطرفکیرلك نتیجه‌سنده‌اصلاً عرب اولمیان اسلاملره

[١] ابن لاثیر ٥٧ ج ٥ [٢] اغانی٩٨ ج ٣ [٣] اغانی١٦١ ج٥

١٠٥ سنهٔ هجريه‌سنده وفات ايدن و بنی اميه‌نك عاشق شوخ مشربی نامنی آلان (يزيد بن عبدالملك) دخی اويولده اشتهار ايدنلردن ايدی . مشاراليه (عمر بن عبدالعزيز) دن صكره مقام سلطنته كلديكی حالده سلفنك طوتديغی طريق زهد و صلاحك عكسنه بر يول طوتمش ، بری (سلامه) ، ديكری (حبابه) ناملرنده ايكی جاريه سوه‌رك بتون اوقاتنی بونلر ايله كچيرمشدی . (حبابه) بر كون شو بيتی تغنی ايتمشدی :

بين التراقی واللهاة حرارة ماتطمئن ولا تسوغ فتبرد

« اشتداد آتش عشقدن بوغازده اوپله بر حرارت واردركه برآن سكون وراحت بولديغی ايچون بردرلو سرينلكه مظهراولميور »

(يزيد) بو بيت اوزرينه آياغه قالقه‌رق اوچمق ايستدی . (حبابه) : « ای اميرالمؤمنين ! نره‌يه كيديبورسك ؟ سكا احتياجمز وار » ديدی . (يزيد) فرط صفادن « والله اوچه‌جغم » جوابنی ويردی .

حبابه : — ملتی كيمه براقه‌جقسك ؟

يزيد : — سكا .

دييه‌رك (حبابه) نك النی اوپدی .

(يزيد) بر كون (حبابه) ايله‌برابر (اردن) ناحيه‌سنده تنزهه چيقمش ايدی . بوراده ايچكی‌ايله وقت كچيرمكده‌ايكن حبابه‌يه براوزوم دانه‌سنی آتدی . اوزوم حبابه‌نك بوغازندن ايچری كيردی . (حبابه) نك بوغازی طيقانوب قالدی . بوندن خسته اوله‌رق وفات ايتدی . (يزيد) جاريه‌نك جسدينی اوچ كون آليقويدی . دفن ايتديرمدی . جسد قوقديغی حالده انی قوقلامقدن ، اوپمكدن ، اكا باقه‌رق آغلامقدن واز كچميوردی . نهايت اطرافدن كلديلر ، رجا ، اصرارده بولنديلر . جسدك دفنه مساعده ايتدی . بعده كندی‌سراينه بيوك بر يأس ومحزونيت ايچنده چكيله‌رك قاپاندی . (حبابه) نك وفاتندن صكره سرايده بر جاريه‌نك :

كفی حزناً بالهائم الصب ان يری منازل من يهوی معطلةً قفرا

« بر عاشق آواره ايچون خانهٔ يارانی ابدياً خالی كورمكدن‌دها آجی برفلاكت قابل تصورميدر ؟ »

بیتنی ترنم ایتدیکنی ایشیدنجه (یزید) هونکور هونکور آغلامغه باشلامش . مشارالیه (حبابه)دن صکره یدی کون سرایده قاپانه‌رق کیمسه‌نك یوزینه چیقمدی . خلق آره‌سنده موجب قیل وقال حرکاتده بولنمسندن قورقولدیغی ایچون برادری مسلمه‌نك توصیه‌سی اوزرینه سرایده قاپانمش ایدی [١] . بو حکمدار یالکز درت سنه حکم سوردی .

١٢٦ سنه‌سنده وفات ایدن (ولید بن یزید بن عبدالملك) دخی سفیه وشربخوار خلفای امویه‌دن بری ایدی . شوخ مشربلکه ، ذوق وصفایه ، ایچکی‌یه ، آوه فوق‌العاده منهمك ایدی . شرابدن حوضلر تشکیل ایدییور ، ایچنه طاله‌رق شناورلك ایلیور ، حوضلرده یوزه‌رك باده ایچیوردی [٢] . مقام خلافته کلدیکی زمان ایلك یاپدیغی شی مکه ومدینه‌ده بولنان مغنیلری ، سائر طرفلردن ندیملر وشوخ‌مشربلری یانته‌کتیرمك ، انلر ایله برابر ذوق وصفایه ، سفاهته ، سرخوشلغه طالمقدن عبارت‌اولمشدی . فقط زمان سلطنتی بر سنه‌دن زیاده امتداد ایتمدی .

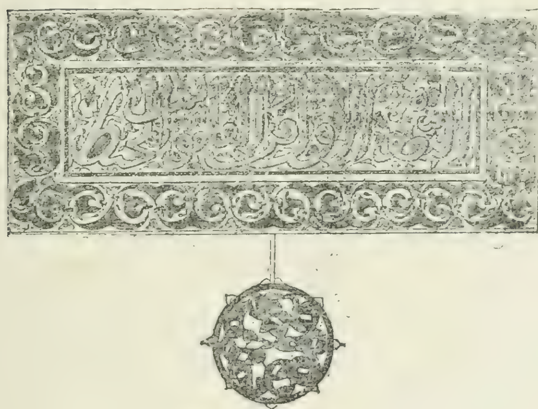
عربلر تا (یزید بن معاویه) زماننده اعتباراً امویلرك حرکات خفت مشربانه‌لرینی تقبیح وتعییب، مشارالیهه وقوع بولان بیعتی‌ده مواخذه وتخطئه ایتمش ایکن‌امویلردن فحشیات ومسکراتده پك ایلری کیدن (یزید بن‌عبدالملك) و (ولید بن یزید) و سائره‌یی کورنجه دها شدتلی تقبیحات و مواخذاتده بولنمشلر، حتی بعض شعرا خلفانك بویولده دواملری انقضای دولتلرینه‌مؤدی اوله‌جغنی ، صوك پشیمانلق فائده ویرمیه‌جکنی اخطاردن چکنمامشلردی .

بوسفیه خلفا ایله مسکراتدن نفرت ایدن ، جدیتدن آیرلمیان سائر ذکر ایتدیکمز خلفای امویه آره‌سنده نه‌قدر بیوك فرق واردی ! از جمله (هشام بن عبدالملك) دولت امویه‌نك صوك زمانلرنده یتیشن خلفادن ایکن نه‌کندیسی مسکرات استعمال ایدردی ، نه‌ده حضورنده مسکرات استعمالنه مساعده بولنوردی . حتی مسکرات استعمالنی چرکین کورر وایچکی ایچنلری جزایه چارپاردی [٣] .

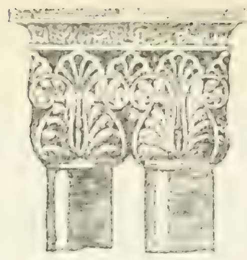
ایشته امویلر بو صورتله ذوق‌وصفایه، سفاهته طالمقله‌برابر عربلق وعربلرلینه کوستردکاری‌تعصب وطرفکیرلك نتیجه‌سنده‌اصلاً عرب اولمیان اسلاملره

[١] ابن الاثیر ٥٧ ج ٥ [٢] اغانی٩٨ ج ٣ [٣] اغانی ١٦١ ج ٥

استخفاف وحقارتله وكرك شهر ، كرك كوى اهاليسندن اولسون على العموم غيرمسلملره ظلم واعتساف ايله معامله‌ده بولنيجه ــ چونكه دولت امويه‌نك صوك دورلرنده عساكر اسلاميه بر كويدن مرور ايتدكلرى زمان او كويى يغما ايدرلردى [١] ــ هركس بو دولتك يقيندن مضمحل ومحو اوله‌جغنى سويله‌مكه باشلامشدى . فى الحقيقه بو تاريخدن اعتباراً بر قاچ سنه كچمدن دولت امويه مضمحل اولمش ، يرينه دولت عباسيه تأسس ايتمش ايدى .

[١] ابن الاثير ١٤٦ ج ٥

برنجی دور فارسی

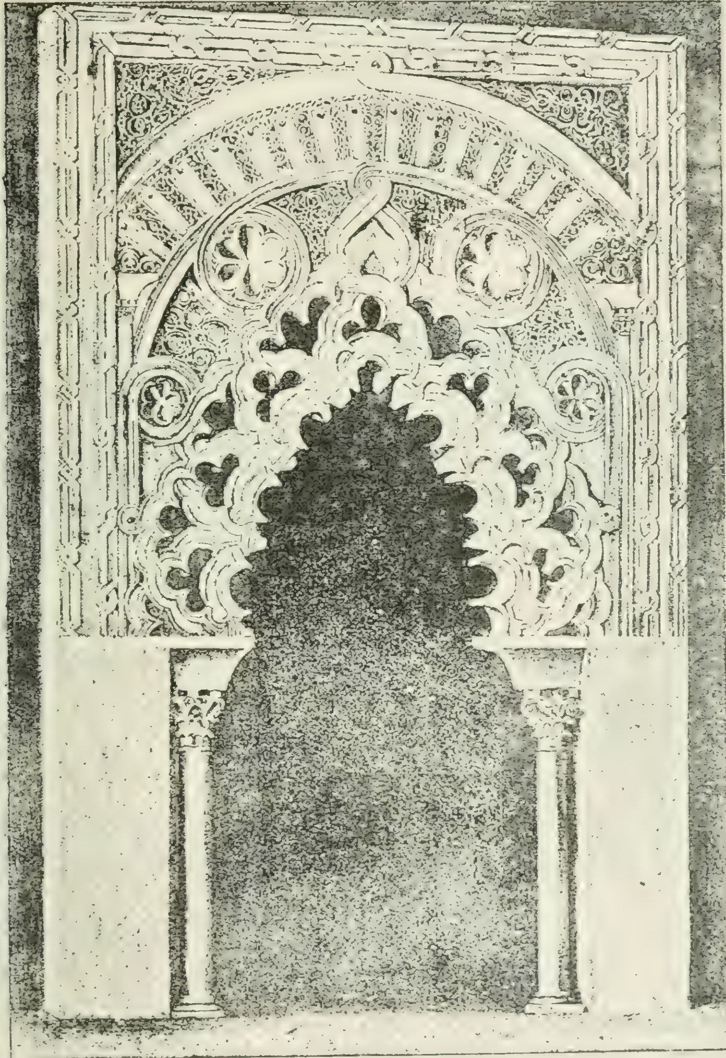
١٣٢ سنه‌سنده (سفاح)ك خلافتندن ٢٣٣ سنه‌سنده

(متوكل) ك خلافتنه قدر

بودور دولت عباسیه‌نك زمان حاكمیتندن بر قسمنی تشكیل ایتمش ایكن اكا دور فارسی اطلاق ایله‌مزه سبب دولت مشارالیهانك خلفا، لسان، دیانت اعتباریله عرب اولدیغی حالده سیاست واداره جهتیله ایرانلی اولمسندن ایلری كلیور. چونكه بودولتك تشكیلنه خدمت و مظاهرت، امور حكومتی تنظیم واداره ایدنلر ایرانلیلر ایدی. دولتك وزرا وامراسی، كاتبلری، مابینجیلری ایرانلیلردن متشكل ایدی. اساساً ایرانلیلری بودولتی تشكیله سوق ایدن باشلیجه عامل امویلر طرفندن عرب اولمیان عناصر حقنده روا كوریلن حقارت، اعتساف ومظالمدی. معهذا شیعیلكه مظاهرت ده بوخصوصده مهم بررول اوینامشدی. ایرانلیلر حضرت پیغمبرك دامادی، یاخود كریمهٔ نبینك مخدوملری نامنه استحصال خلافته چالیشان شیعیلرك مسلكلرینی، مساعیلرینی حقلی كوریپورلردی. انك ایچون امویلرك مركز سلطنتلرندن اوزاق اولان عراق، فارس وخراسان كبی یرلرده دولت مذكوره علیهنده وعلویلر لهنده وقوع بولان تحریكات دائماً برچوق مظاهرلره نائل اولیوردی.

عرب اولمیانلرك ذكر ایتدیكمز صورتده كندی دولتلری حقنده دشمن كسلمش اولملرندن ماعدا دیكر طرفدن یمن عربلرینك ده دولته مظاهرتدن چكنملری وبوسببله عربلر آره‌سنده تفرقه وقوعی ایله دولت امویه‌نك مضریلردن بشقه عربلردن هیچ برظهیر ومعینی قالمامسی دولت مشارالیهایی فنا برضعف واضمحلاله اوغراتمش ایدی. ایشته بوسببدن بالآخره عباسیلر (ابو مسلم

خراسانی) واسطه‌سیله تشکیل دولته تشبث ایدنجه اجزای اصلیه‌سی بیله
تفرقه‌یه اوغرایان دولت مذکوره‌نك ازالهٔ وجودی ایچون پك بیوك مشکلاته

اندلسده سرقسطه (ساراغوزه) ده جعفریه سراینده بر کز

دوچار اولمامشلردی . (ابو مسلم) آتیده کوروله‌جکی اوزره دولت امویه‌یه
قارشی یمن عربلرینی ظهیر ومعین اتخاذ ایتمش ایدی .

خلافت اسلامیه‌نك عباسیلره صورت انتقالی

شیعهٔ علویه

امویلر دولت تشکیلنه وکمال دبدبه ایله اجرای سلطنته موفق اولمشلرسه‌ده علویلرده‌انلره رقیب طورمقدن واحراز خلافته چالیشمقدن خالی‌قالمامشلردی. حضرت علیدن صکره علویلردن احراز خلافته چالیشان ایلك ذات اوغلی حضرت حسن ایدی. مشار الیه تشبثاتنده باشه چیقه‌میه‌جغنی آکلاینجه ٤١ سنه‌سنده (معاویه) یه ترك خلافت ایتدی. علویلرك کوفه‌ده بولنان ظهیر وطرفدارانی بو فراغدن هیجانه کلوب اختلال چیقاردیلر. او صره‌لرده کوفه والیلکنده بولنان داهیٔ مشهور (زیاد بن ابیه) اختلالی کمال شدتله باصدیردی، (حجر بن عدی) وارقداشلری داخل اولمق اوزره حضرت علی طرفدارانندن برزمرهٔ مجاهدینی قتل ایتدیردی. بو صورتله شدتلی تنکیلاته اوغرایان علویلر ظاهراً التزام سکون ایتدیلر ایسه‌ده (معاویه) نك وفاتیله وقوع بوله‌جق انتخابات نتیجه‌سنده حضرت علی مخادیمندن برینك مقام خلافته صعود وبو صورتله خلافتك اهل بیته انتقال ایده‌جکنی امید ایتمشلر و(معاویه)نك؛ خلافتی کندی‌اوغلنه تحویل‌ایده‌جکنی خاطره کتیرمامشلردی. بالآخره مشار الیه خلاف مأمول اوغلی (یزید) ی ولی عهد تعیین ایدنجه علویلر پرغیظ وکین کسلمشلردی. (معاویه) نك مبالاتسزلغی، احتشام وداراته قاپلمسی، آو ایله وقت کچیرمسی علویلرك غیظنی برقات دها تزیید ایدییوردی.

حضرت حسندن صکره علویلرك سرفرازی حضرت (حسین بن علی) ایدی. (معاویه) نك ٦٠ سنهٔ هجریه‌سنده وقوع وفاتی اوزرینه (یزید) مقام سلطنته کلنجه حضرت حسین اکا بیعت ایتمدی. ارباب دیانت وتقوادن اولوب‌ده اوصره‌لرده نصلسه (یزید)، بیعت ایدنلرده کندی حرکتلرینی دینه‌حرمتسزلك عد ایتمشلردی [١]. حضرت حسین (یزید) ك خلافتی طانیمایجه مدینه‌یی ترك

[١] ابن‌الاثیر ٢٥٢ ج ٣

و مکه‌یه التجایه مجبور اولمشـدی . طرفدارانك الك چوغنی تشـکیل ایدن کوفه‌لیلر حضرت حسـینه نامه‌لر یازه‌رق بتون قوتلریله کندیسـنه مظاهرت ایده‌جکلرینی وعد و اورایه کلمسنی طلب ایلدیلر . حضرت حسـین دعوت واقعه‌یه اجابت ایدرك کوفه‌یه کیتدی ایسه‌ده اورایه یاقلاشیر یاقلاشماز کوفه‌لیلر وعد ایتدکلری مظاهرتی ایفاده تراخی کوستردیلر . کوفه والیسی (عبیدالله بن زیاد) طرفندن سوق اولنان قوهٔ عسـکریه‌یه حضرت حسـین کندی نفسنی وعائله‌سنی مدافعه یولنده پك بیوك برشجاعتله مقاومت ایتدی ایسه‌ده نهایةالامر مشهور اولدیغی اوزره ٦١ نجی سنهٔ هجریه‌سنده عاشورا کونی شهید اولدی .

حضرت حسینك شهادتی اهل شیعه‌یه پك کران کلمش ایدی. شهید مشارالیهه عدم مظاهرتده ارتکاب ایتدکلری خطایه پك زیاده نادم اولمشلردی. ٨٤ سنه‌سنده (یزید) لك وفاتی و (مروان بن الحکم) لك مقام سلطنته صعودی اوزرینه اهل شیعه شهید مظلومك انتقامنی آلمق داعیه‌سـیله آیاقلانه‌رق کندی نفسـلرینه « توابون » نامنی ویردیلر. حادثهٔ شهادتده کوفه‌ده والی اولان(عبیدالله بن زیاد) ینه عینی موقعده بولنیوردی . بوسفر اهل شیعه موماالیهی کوفه‌دن چیقاره‌رق یرینه کندی آدملرندن برینی والی تعیین ایده‌بیلدیلر ایسه‌ده نتیجه‌ده ینه (ابن زیاد) غالب کلدی ، کوفه‌یی تکرار زیر دست حاکمیتنه آلدی . فقط بونائرهٔ عصیان هنوز اطفا ایدلمش ایکن او دورلرده حکمفرما اولان عظیم کشمکش وبحران اثناسنده برثروت الده ایتمك فکریله احرازحاکمیت ایچون اورته‌یه آتیلان ارباب قیامدن اولمق اوزره (مختار بن ابی عبید ثقفی) برزمرهٔ اهل قیام ایله ظهور ایلدی. (مختار) حضرت حسینك انتقامنی آلمق وپدر جهتندن حضرت حسینك برادری اولان (محمدبن الحنفیه) نامنه استحصال خلافت ایتمك داعیه‌سیله اورته‌یه چیقمش ایدی . کوفه‌یه کلدیکنده شیعه‌دن کندیسـنه بر چوق آدم التحـاق ایلدی . (مختار) « شرطةالله ــ اللهك ضابطه‌سی » نامنی ویردیکی معیتی عسکریله (عبیدالله بن زیاد) اوزرینه حرکت ایدرك انك عسکرینی پریشان وکندیسی ایله حضرت حسینك قاتللرندن اکثرینی قتل واعدامه موفق اولدیسه‌ده (محمدبن الحنفیه) مختارك کندی نامنه استحصال خلافت ایچون تشبثاتده بولنمسنه راضی اولمیه‌رق انی طانیمه‌جغنی اعلان ایلدیکندن (مختـار) خلافتی (عبدالله بن الزبیر) نامنه تحویل ایلشدی . (عبدالله بن الزبیر) لك پدری (زبیربن العوام)

اولجه بیان ایتدیكمز اوزره حضرت عثمانك شهادتنی متعاقب كندی نفسی ایچون استحصال خلافته تشبث ایدن ذواتدن اولدیغی كبی اوغلی عبدالله دخی حضرت حسین طلب خلافته تشبث ایتدیكی زمان كندی نفسی ایچون عینی تشبثده بولنمش ، مكه‌ده خلقه كندی خلافتنه بیعت ایتدیرمكه باشلامشدی . فقط (مختار) حقیقت حالده نه (محمد بن الحنفیه) ، نه‌ده (عبدالله بن زبیر) ایچون چالیشمیوردی . او آنجق كندی نفسی ایچون چالیشیوردی. عبدالله ـ بن‌زبیر) مختارك منوئ ضمیرینی آكلاینجه برادری مصعبی برقوۀ عسكریه ایله عراقه كوندردی . مصعب ٦٧ سنه‌سنده مختاری مغلوب و مقتول ایتمكه موافق اولدی .

شیعۀ علویه‌یه كلنجه حضرت حسینك شهادتندن صكره بری خلافتك حضرت علینك كریمۀ نبی حضرت فاطمه‌دن اولان چوجقلرینك حقی اولدیغنی، دیكری ایسه خلافتك حضرت حسن و حسیندن صكره برادرلری اولان (محمدبن‌الحنفیه) یه تحول ایتدیكنی ادعا ایدر ایكی فرقه اولمشلردی . بوایكنجی فرقه‌یه كیسانیه نامی ویریلیردی. لكن الك زیاده فعال و متشبث اولانی برنجی فرقه ایدی . فرقۀ مذكوره منسوبینی حضرت حسیندن صكره (زین‌العابدین) نامیله معروف اولان اوغلی علی‌یه بیعت ایتمشلردی . اندن صكره خلافت ینه كندی ذریتنده تعاقب ایتدیكندن خاندان مشارالیهدن فرقه‌نك بیعتنه نائل اولان ائمه‌نك عددی اون‌ایكی‌یه بالغ اولمشدی. بونلرده حضرت علی، حضرت حسن، حضرت حسین، زین‌العابدین ، محمد باقر ، جعفر صادق ، موسی الكاظم ، علی‌الرضا، محمد تقی، علی تقی ، حسن عسكری، محمد مهدی‌دن عبارت ایدیلر. فرقۀ علویه‌دن (زید بن علی بن‌الحسین)ه نسبتله زیدیه و (اسماعیل بن جعفر صادق) ه نسبتله اسماعیلیه و سائره نام‌لریله بر طاقم فرقه‌لر دها توره‌یه‌رك حضرت علی احفادندن بعضیلرینه بیعت ایتمشلردی كه بونلرك بوراده تفصیلنه لزوم یوقدر .

امویلر علویلردن هر هانكی برینك استحصال خلافت ایچون صرف مساعی ایتدیكنی ایشیتدكجه انی نه صورتله اولورسه اولسون اعدام ایتمكه صرف غیرت ایلرلردی . بو سایه‌ده امویلر احفاد علیدن بعضلرینی قتل ، بعضلرینی تسمیم ، بعضلرینی‌ده صلب ایتمشلردی . امویلر طرفندن شدتلی

تنكيلاته اوغرايان اهل شيعه نتيجهٔ هلاكه معروض قالمامق ايچون طريق اختفايه صاپمشلردى. حضرت على خاندانى امويلر زماننده پك بيوك برسفالت ومحروميت چكمشلر ، آجلق واضطرابات ايله وقت كچيرمشلر ، كندى عائله‌لرينك قوت لايموتندن بشقه برشى دوشونميه‌جك بر حاله دوشمشلردى . فقط ١٢٦ سنه‌سنده وفات ايدن (خالد قسرى) عراقه والى اولنجه خاندان مشاراليه اركاننه پاره‌لر ويره‌رك رفق وملايمتله كنديلرينه معامله‌ده بولندى . علويلر بوصورتله برآزقوت پيدا ايدنجه ينه تكرار طلب خلافته تشبث ايلمشلردى [١]. (خالد قسرى) جداً غريب الاطوار بر ذات ايدى . حضرت على‌يه لعنت ايدنلردن ايكن بر طرفدن احفاد على‌يه معاونت ومظاهرتدن كيرى طورميوردى. بر طرفدن دخى اولجه بيان ايتديكمز وجه ايله امور حكومتده غير مسلملرى استخدام ايدييوردى .

شيعهٔ عباسيه

حضرت نبينك اقرباسندن طلب خلافت ايدنلر جمله‌سندن اولان عم نبى (عباس) ك اولاد واحفادى دولت امويه قوتلى بولنديغى مدتجه علناً اورته‌يه چيقه‌ميه‌رق كيزليدن كيزلى‌يه اهالى‌يه اجراى تأثير ايله اكتفا ايدييورلردى . ايكيسى‌ده بنى هاشمدن ، ايكيسى‌ده اسلاميتدن اول دخى امويلره دشمن اولان علويلر ايله عباسيلر بنى اميه دورنده دوچار اولدقلرى شدت واعتساف اثناسنده يكديكرينه دوست كسلمشلردى . مغلوب ومظلوملرك همحال اولمق اعتباريله متفق ودوست كسلملرى پك طبيعى برنتيجه ايدى .

شام ولايتى داخلنده (بلقا) يه تابع (حميمه) قصبه‌سنده اقامت ايدن عباسيلر بالآخره دولت امويه‌نى حال ضعف وپريشانيده كورنجه همان فرصتدن بالاستفاده ساحهٔ فعاليته چيقمشلردى .

(محمد بن الحنفيه) نامنه طلب خلافت ايدن كيسانيه فرقه‌سى اوصره‌لرده مشاراليهك مخدومى (ابوهاشم) نامنه طلب خلافت ايتمكه باشلامش ايدى . (ابوهاشم) زيارت ايچون مدينه‌دن شامده بولنان ملوك امويه‌نك نزدينه كلمك واثناى راهده (حميمه) دن مرور ايتمك معتادى ايدى. مشاراليه بردفعه

[١] ابن الاثير ١٢٩ ج ٥

(هشام بن‌عبدالملك) ی زیارت‌ایدرکن (هشام) ابوهاشمی بیوك برفصاحت، واسع بر فکر ومعلومات صاحبی کوره‌رك واستحصال خلافته چالشدیغنی نظر تأمله آله‌رق اندیشه‌یه دوشمش ، هرنه‌صورتله اولور ایسه اولسون امحای وجودی ایله ازالهٔ رقابتنه لزوم کورمش ایدی . (ابو هاشم) مدینه‌یه عودت ایدرکن اثنای راهده (هشام) طرفندن مأمورایدیلن برآدم سوته زهرقویه‌رق کندیسنی تسمیم ایتدی . (ابو هاشم) تسمیم اولندیغنی آکلاینجه (حمیمه)یه یولنی چویردی . اوصره‌لرده‌عباسیلر نامنه (محمد بن علی بن‌عبدالله بن‌عباس) ادعای خلافت ایدییوردی . (ابوهاشم) مشارالیه مسافر اولدی . بورادہ اجلنك تقربنی حس ایدنجه عائله‌سندن اوزاق بر موقعده وفاتندن طولایی بیعتك ضیاعندن قورقه‌رق کندیسندن صکره خلافتك مشارالیه محمده انتقالنی وصیت ایتدی . معیتده بولنان طرفداراتی‌ده محمده تودیع وحقلرنده‌لطفکار طاورانلمسنی توصیه ایلدی . (ابوهاشم) وفات ایدنجه‌بتون کیسانیه فرقه‌سنك مظاهرتنی اکتساب ایدن‌محمداحراز خلافته موفق‌اوله‌جغنه آرتق‌مطمئن اوله‌رق هر طرفه کیزلیدن کیزلی‌یه مأمورلر کوندردی . متعاقباً محمد دخی‌وفات ایدنجه کندیسندن صکره خلافتی اوغلی ابراهیمه وصیت ایتدی‌که بوذات بالآخره (امام) نامیله معروف اولدی .

ابراهیم پدرینك وفاتندن صکره کندیسنه تأمین بیعت ایچون مأمورین مخصوصه کوندرمکدن کیری طورمدی. الك اول خراساندن باشلادی . چونکه سائر قطعه‌لردن زیاده بو قطعه اهالیسنه کووه‌نیوردی . علویلره دفعات ایله مظاهرت ایدن کیسانیه فرقه‌سنك‌اکثری خراسان وعراقده اقامت ایدییوردی. ابراهیم ابوهاشمك معیتده بولنوب کندی پدرینه توصیهٔ مخصوصه ایله تودیع اولنان کیسانیلری (آل محمد)ه خلقك بیعتنی استحصال مأموریتیله مذکور ایکی قطعه‌یه اعزام ایلدی . (آل محمد) خاندان نبوی دیمك اولوب بونده هم علویلر ، هم عباسیلر داخلدی . ابراهیم بونلردن هیچ برینی تعیین ایتمامشدی . خراسانیلر او زمانه قدر امویلردن پك زیاده بیقمش ، اوصانمش اولدقلرندن حکومتك هرایکی خاندان آره‌سنده مشترك اوله‌جغنی ظن ایدرك خاندان نبی‌یه پك سهولتله بیعته شتاب ایتشلردی . (ابراهیم‌امام) او اثناده

سردار عجیب (ابومسلم خراسانی) یه مظهر اولمشدی . (ابومسلم) مشهود اولدیغی اوزره دولتی استحصال وعباسیلره تودیع ایلدی .

منصورك علویلره بیعت ومقلفی

هر ایکیسی هاشمی اولان علویلر ایله عباسیلر امویلرك مشرف زوال واضمحلال اولمغه باشلادقلرینی کورر کورمز مکه‌ده عقد اجتماع ایدرك دولت مذکوره‌دن صکره اهل بیتدن مقام خلافته کله‌جك ذات حقنده مذاکره‌ده بولندیلر . بو اجتماعده (ابوالعباس سفاح) ایله برادری (عبدالله بن محمد بن علی بن عبدالله بن عباس) ـ که (ابو جعفر منصور) در ـ و عباسیلردن دها برطاقم ذوات موجود ایدی . مذاکرات واقعه نتیجه‌سنده علویلرك او صره‌ده الك خاندان و نامداری اولان و (نفس زکیه) ایله ملقب بولنان (محمد بن عبدالله بن مثنی بن حسن بن علی) مقام تقدمنه وعلم وفضل ورجحانه بناءً مقام خلافته انتخاب اولندی . (ابو جعفر منصور) دخی سائرلری کبی مشارالیهه بیعت ایتمش ایدی [۱] . احتمال که عباسیلر احراز خلافت ایچون صرف مساعی ایتدکلری زمان علویلر طرفندن اختیار سکوت اولنمسی بو بیعته اعتماداً ایدی . چونکه عباسیلر نه ابراهیم امامك ، نه‌ده دیکر بر عباسینك نامنه طلب خلافت ایتمیورلری . آل بیت ایچون ایستیورلردی . بودعوت هر ایکی خاندانه شامل بر دعوت ایدی .

خاندان عباسی‌یه خلافت انتقال ایتمدن اول خاندان علوی‌یه استحصال خلافت ایچون عراق ، فارس وخراسانده چالیشان ذواته کلنجه بونلر بالآخره خلافتك عباسیلره انتقالنه ایستر ایسته‌مز موافقت ایتمشلردی . کوفه اطرافنده (حمام اعین) ده مقیم اولان ایرانلی مشهور زنکینلردن (ابوسلمه الخلال) علویلره طرفدارلقده پك ایلری کیدنلردن اولوب بو یولده پاره‌سنی ، بتون قوت ونفوذینی صرف ایتمش ایدی . مومالیه بیعتك عباسیلره تحول ایتدیکنی ایشیدنجه بونك افکار عمومیه اوزرنده هانکی تأثیر حاصل ایده‌جکنی آکلامق ایچون بکلمکی موافق کورمش ایدی . متعاقباً (ابو مسلم خراسانی) نك ابراهیم امام طرفندن « هر کیمدن شبهه ایدرسه‌ك قتل ایت » امرینی حاملاً

[۱] ابن خلدون ۳ ج ٤

خراسانه کوندرلدیکنی ، اوراده بتون نقبا کندیسنه عرض اطاعت ایتدیکنی آکلانجه او جمله‌دن اوله‌رق کندیسی‌ده عرض اطاعت ایتمش ایدی . شوقدرکه بیعتك ایکی خاندان آره‌سنده شوری شکلنده اوله‌جغنی امید ایدییوردی [۱]. متعاقباً ملوك امویه‌نك صوکنجیسی اولان (مروان بن محمد) طرفندن (ابراهیم امام) مقتول اولنجه (ابوسلمه) علویلرك بیعتنه عودتی قورمش ایسه‌ده [۲] ابراهیم امامك برادرلری واومیانده (ابو العباس السفاح) ایله برادری وعائله‌سی خلقی کندیسنك نزدینه کلدکلرنده بیعتك (سفاح) نامنه وقوع بولدیغی ، آرتق دیکر بر ذات نامنه صرف ایدیله‌جك مساعینك مثمر اوله‌میه‌جغنی نظر تأمله آله‌رق بو امر واقعه قارشی اخفای مافی الضمیر ایتمش ، انلری کمال اعزاز واکرام ایله خانه‌سنده مسافر یاپمش ایدی . او صره‌ده (ابو مسلم خراسانی) ایله سائر نقبا وسردارلر خراسان، فارس وعراقده اموی عسکرینی مغلوب ایدییورلردی . خراسانده امویلری مغلوب ایدنجه عراقه کله‌رك (ابوالعباس السفاح)ی سریر خلافته چیقاردیلر . علویلرك طرفدارانی بو خصوصده بیوك بر حقسزلق یاپلدیغنی کوردیلر ایسه‌ده اوکلرنده عظیم بر قوتك ، دهشتلی برشورش وبحرانك بولندیغنی نظر تأمله آله‌رق محافظهٔ حیات ایچون اختیار سکوتدن بشقه بر طریق بوله‌مامشلردی . مع هذا خلافتك ایکی خاندان آره‌سنده شوری اوله‌جغندن قطع امید ایتمیورلردی .

عباسیلر چوق زمان کچمدن (ابوسلمه) نك علویلر ایچون اضمار ایتدیکی طرفدارلقدن خبردار اوله‌رق کیفیتدن کیزلیجه (ابومسلم خراسانی)یی خبردار ایتمشلردی . (ابو مسلم) طرفندن مأمور ایدیلن برآدم واسطه‌سیله (ابوسلمه) پك غدارانه برصورتده قتل ایدلمش ، فقط بو جنایت منفوره خلق آره‌سنده سوء تأثیر حاصل ایتمامك ایچون خوارجدن بری طرفندن ارتکاب ایدلدیکی اشاعه ایتدیرلمش ایدی . عباسیلرك تأسیس حکومتنه چالیشانلر ؛ عباسیلره صداقتندن امین اولمدقلری دها بر چوق آدملری بو صورتله کردباد عدمه کوندرمکدن چکنمامشلردی .

مدینه‌ده کندیلرندن بری اولان (محمدبن‌عبدالله) ه بیعت ایدن حضرت حسن بن علی خاندانی ــ که سائر بنی هاشم و ازجمله منصور دخی اکا بیعت

[۱] ابن الاثیر ۲۴۳ ج ٥ [۲] الفرج بعد الشده ۱۲۰ ج ۲

ایتمشدی - دولت امویه‌نك انقضاسنی و ۱۳۲ سنه‌سنده خلافتك (ابوالعباس السفاح)ه انتقالنی کورر کورمز کوفه‌یه کیتمشلر، کندیلرینه وقوع بولان بیعت نامه (سفاح)ك نزدنده مطالباتده بولنمشلردی. (سفاح) بونلره پاره‌لر

اندلسده طلیطله‌ده سانتیاغو کلیساسنك عرب قله‌سی

و معاشلر و مقاطعه‌لر ویره‌رك کندیلرینی اسکات ایتدی. بونلر ایله برابر اصل صاحب بیعت اولان محمدك پدری (عبدالله بن حسن)ده کوفه‌یه کلمش ایدی.

(سفاح) انی حرمت واعزاز ایله قبول ایدرك کندیسندن: « نه قدر پاره ایسترسك؟ » دییه صورار. (عبدالله): « بیك بیك درهم ایسترم. چونکه شمدی‌یه‌قدر بوقدر چوق‌برپاره‌یی برآره‌ده کورمدم » جوابنی ویریر. (سفاح) او صره‌ده اوقدر پاره‌یه مالك اولمدیغندن (ابن ابومقرن) نامنده بر صرافدن استقراض ایدرك کندیسنه ویریر. مشارالیه (عبدالله) برکون سفاحك نزدنده بولندیغی اثناده عساکر عباسیه طرفندن اك صوك خلیفهٔ اموی (مروان بن محمد) دن اغتنام اولنان مجوهرات حضوره کتیریلیر. (سفاح) انلری النه آله‌رق چویرمکه باشلار. (عبدالله) مجوهراته باقوب آغلار. (سفاح) اندن آغلامسنك سببنی صورنجه (عبدالله): « مروانك قیزلری بوقدر مجوهراته مالك ایدیلر. حال‌بوکه عمجه‌كك (یعنی کندیسنك) قیزلری اویله بر سعادت کورمدیلر » جوابنی ویریر. (سفاح) اومجوهراتی کندیسنه ویریر. بعده بر صراف واسطه‌سیله انلری کندیسندن سکسان بیك دیناره، (یعنی تقریباً بر میلیون درهمه) صاتون آلیر. (عبدالله) کوفه‌ده بولندیغی مدتجه صوك درجه‌ده حرمت و اعزاز کوریبوردی. (سفاح) اندن قورقیور، حالا خلافتی دوشونوب دوشوندیکنی آکلامق ایستیوردی. حرکاتنی تجسس ایتمك ایچون مأمور ایتدیکی خفیه‌لر واسطه‌سیله انك او خیالدن واز کچمدیکنی آکلانجه آتش‌حرص وطمعنی سوندورمك مقصدیله انی دها بك چوق پاره‌لره غرق ایلدی. (عبدالله) بر چوق پاره‌لره مالك اولدیغی حالده مکه‌یه عودت ایدرك بو ثروتی بیوك بر فقر وسفالت ایچنده بولنان عائله‌سی افرادینه‌وتعلقاتنه طاغیتدی. عائله‌سی وتعلقاتی بو پاره‌لری کورنجه فوق‌العاده ممنون ومسرور اولمشلردی.

بونکله برابر (عبدالله) وقوع بولان بیعت مقتضاسنجه خلافتی کندی اوغلی‌ایچون ایسته‌مکدن واز کچمیور [۱]، (سفاح) ده بونی بیلدیکی جهتله، کرك کندیسنی، کرك افراد عائله‌سنی پاره ایله اسکاتدن خالی قالمیوردی. فقط کندی حاکمیتنی تأیید یولنده اجراآت شدیده‌سیله مشهور اولان برادری (ابو جعفر منصور) ۱۳٦ سنهٔ هجریه‌سنده برادرینك یرینه مقام خلافته کلنجه اك اول دوشوندیکی شی حضرت حسن اولاد واحفادینك کندی نفسلری ایچون

[۱] العقدالفرید ۲۷ ج ۲

استحصال خلافتی دوشونوب دوشـونمدكلرینی آكلامقدن عبارت اولدی .
انلرك احوالنی تجسس وتحقیق ایتمك اوزره بر طاقم خفیه‌لر تعیین ایلدیكی كبی
علنی بر تحقیقه معروض قیلمق ایچون دخی مدینه والیسنه، كماف‌السابق مدینه‌یه
مخصص اولان معاشلری كوندردیكی زمان، اكا : « هركیم سكا مراجعت ایدر
ایسه انك معاشنی ویر . بالذات كلین اصحاب معاشـاته برشی ویرمه . بنی هاشم
ایله كلینلر حقنده تحقیقـات اجرا ایت . (عبدالله بن حسن) ك مخدوملری
محمد وابراهیمه قارشی احتیاطلی بولون » دییه یازدی . والی تلقی ایتدیكی امره
توفیقاً بالذات مراجعت ایدنلره معاشـلر توزیع ایتدی . یالكز مشـارالیهما
محمد وابراهیم معاش آلمق ایچون مراجعت ایتمدیلر . والی كیفیتی (منصور)ه
یازدی . (منصور) مشـارالیهمانك بوعدم مراجعتلرینی برادرینك زماننده‌كی
سكوتلرینه رغماً كندی زماننده اسـتحصال خلافته چالیشه‌جقلرینه دلیل اتخاذ
ایتدی . برادرینك یاپدیغی كبی ، رقیبلرینی پاره ایله صوصدیرمق پولتیقه‌سنی‌ده
موافق كورمیوردی . بناءً علیه مشارالیهما حقنده تضییقات اجراسنه باشلادی .
بو حالدن دلكیر اولان محمد وابراهیم دولت عباسیه علیهنه قیامه قرار ویره‌رك
خراسان وسائر ممالكده بولنان طرفدارلری واسطه‌سیله اجرای تلقیناته وتأمین
بیعته توسـل ایلدیلر . (منصور) تشبثات واقعه‌یی اسـتخبار ایدنجه یوللرده
آدملر قویه‌رق مشارالیهما ایله طرفدارلری آره‌سنده تعاطی اولنان نامه‌لری ،
قورولان ترتیباتی‌اله كچیردی . (عبدالله بن حسن)ه تحریر ایتدیكی برمكتوبله‌ده
كندیسنی ایكی اوغلی‌ایله برابر نزدینه دعوت ایتدی . (عبدالله) ؛ اوغللرینك
نره‌ده بولندقلرینی بیلمدیكنی ادعا ایلدی . بونك اوزرینه (منصور) آرتق
نصل اولور ایسـه اولسون كرك مشار الیهمادن ، كرك طـالب خلافت اولان
سـائر علویلردن وبالخاصه مدینه‌ده مقیم حسن زاده‌لردن قورتولمغی قوره‌رق
اوراده‌كی والیسنه بر مكتوب یازدی . حسنیلرك دردست اولنمسنی امر ایلدی .
دها صـكره بونلرك عراقه اعزامنی یازدی . حسـنیلر آیاقلرنده بوقاغی ،
بیونلرنده دمیر طوقه اولدیغی حالده دوشـكسز سمرلی دوه‌لر اوزرنده عراقه
نقل‌ایدلدیلر. فقط بونلرك ایچنده اصل آوانیلان نه‌محمد ، نه‌ده ابراهیم موجود
دكلدی . چونكه بونلر اختفا ایتمشلردی . اون یش ، یكرمی كشیدن متشكل

اولان بوزمرهٔ احفاد نبی (منصور) ك حضورینه کوتورولنجه قتللرینی امر ایتدی . بونلردن یالکز بر قاچی تیغ انتقامدن قورتوله‌بیلمشدی .

نامنه طلب خلافت اولنان محمد ایسه طوزاغه دوشمامشدی . (منصور) مدینه‌ده‌کی والیسنه مکرراً اوامر مشدده کوندردی . دردست اولنمسنی مصراً طلب ایتدی . هر طرفدن آرانلدیغنی کورن (محمد بن عبدالله) آرتق میدان علانیته چیقمقدن بشقه چاره بوله‌میه‌رق مدینه‌ده اعلان دعوت ایلدی . مدینه اهالیسی (منصور) ه بیعت ایتمش اولدقلرندن شمدی (محمد بن عبدالله) ه بیعتده بولنوب بولنمامقده تردد ایتدیلر. وامام (مالك بن انس) دن استفتایه لزوم کوردیلر . حضرت امام : « منصوره وقوع بولان بیعت غیر اختیاری اولدیغنی ، محمده ایسه دها اول بیعت وقوع بولدیغنی وبناءً علیه برنجی بیعت ایکنجیدن دها طوغری ودها حقلی اولدیغنی » سویلدی [۱]. بونك اوزرینه مدینه اهالیسی (محمد بن عبدالله) ه بیعت ایلدیلر . امام (ابوحنیفه) دخی بوفکر ومطالعه‌ده بولنیور ایدی . اوده محمدی افضل واحق کورییوردی . ایشته بو سببدن هرایکی امام (منصور) ك محنت وانتقامنه اوغرامشلردی . (منصور) ۱٤٥ سنه‌سنده مشارالیه محمدك قهر وقتلنه موفق اولنجه ایکی امامك‌ده اك بیوك دشمنی کسلمش ، مشهور اولدیغی اوزره امام مالکی طلاق مکره فتواسندن طولایی ضرب وامام ابوحنیفه‌یی‌ده منصب قضایی قبول‌ایتمدیکی ایچون حبس ایتمشدی .

دها اول بیان ایتدیکمز اوزره (منصور) (محمد بن عبدالله) ه بیعت ایلمش ایدی . مشارالیهك بوصورتله بردن‌بره وقوع بولان نکث عهدوانتقامی علویلره بر صاعقه‌نك سقوطی کبی شدتلی برتأثیر یاپمشدی . چونکه بو قبیلدن غدارانه افعال‌امویلره مخصوص ظن اولنیور ، اهل بیت نبیدن صدوری‌مأمول ایدلمیوردی . بونك اوزرینه علویلر بنی امیه زمانه رحمت اوقومغه ، اوزمانك عودتی تمنی ایتمکه باشلامشلردی . روایته کوره مشارالیه (محمد بن عبدالله)ك منصوره قارشی تشبث ایتدیکی قیام اثناسنده برشاعرك آغزندن امویلر حقنده برمرثیه ایشیده‌رك آغلامغه باشلار . عمجه‌سی کندیسنه خطاباً : « عباسیلرك علیهنده قیام وانلردن انتقام طلب ایتدیکك حالده امویلر ایچون آغلامق نصل

[۱] ابن الاثیر ۲۵۱ ج ٥ وابن خلدون ۳ ج ٤

اولور؟» سؤالنی توجیه ایدر . عبدالله جواباً : « عمجه ! بنی امیه‌دن جداً دلگیر ایدك . حال بوكه عباسیلرده انلردن دها زیاده الله قورقوسی یوقدر . فضله اوله‌رق عباسیلر بزه قارشی امویلردن دها زیاده مدیوندرلر . امویلرك بر طاقم اخلاق ومكارمی ، فضائل ومناقبی‌ده وارایدی‌كه (ابو جعفر منصور) ده بونلرك هیچ بری یوقدر » دیه‌رك اهل بیت حقنده وقوع بولان مظالم امویه‌یی علویلر حقنده روا كورولن مظالم عباسیه‌دن اهون كوردیكنی بیاندن كندینی آله‌ماز [۱] .

عباسیلرك تأییدحاكمیتده تطبیق ایتدكلری سیاست

شهیر اوزرینه قتل واعدام

ویردیكمز ایضاحاتدن آكلاشلدیغی وجه ایله عباسیلر كندیلری نامنه طلب خلافته تشبث ایتدكلری زمان بری بنی امیه ایله طرفدارانی مغلوب ایتمك ، دیكری‌ده طلب خلافتده كندیلرینه رقابت ایدن علویلرك مساعیسنی عقیم براقمق‌دن متشكل ایكی بیوك تهلكه‌نك اورته‌سنده بولنیورلردی. وقوع بولان تجربه‌لردخی دولت وحاكمیتك ، راشدین دورنده اولدیغی ، یاخود حضرت علی اولادینك ایستدیكی كبی ، دیانت وصلاح وتقوی ایله قائم اوله‌میه‌جغنی ، علویلرك احراز خلافته موفق اولمامالری‌ده مشارالیهمك یالكز خاندانلق ودیانت وصلاحه كووندكلرندن ایلری كالدیكنی ، (معاویه) احراز سلطنته آنجق دها ذكا وحیله ایله موفق اولدیغی ، (عبدالملك بن مروان) دخی آنجق خونریزلك و شدت استعمالی ایله تأمین حاكمیت ایده‌بیلدیكنی كندیلرینه اوكرتمش ایدی . (ابو هاشم بن محمدبن‌الحنفیه) نك (محمد بن علی بن‌عباس) ه وقوع بولان بیعتیله حق خلافت علویلردن عباسیلره ، (محمد بن علی بن‌عباس)دن صكره‌ده اوغلی (ابراهیم امام) ه انتقال ایدوب‌ده بریكی (ابومسلم‌خراسانی) یی بواغورده استخدامه موفق اولنجه موماالیهی شدت طبع ایله برابر ذكا ودها

---

[۱] اغانی ۱۰۶ ج ۱۰

صاحبی کورەرك انی بتون نقبا و سردارلره قوماندان تعیین ایتمش و اکا آتیدەکی اوامری اصدار ایتمش ایدی‌که بو اوامر عباسیلرك تأمین حاکمیت ایچون تطبیق ایتدکلری اصول سیاستك محورینی تشکیل ایدر :

« سن بزم خاندانمزدن بر آدمسك . توصیەلریمە دقت ایت . شو یمنیلره اهمیت ویر . جناب حق بو ایشی بونلر ایله موفق ایدەجکدر . ربیعەیی انلره قارشی متهم طوت . مضره کلنجه بونلر اقامتکاهلری بزه اك یقین اولان دشمنلردندر . هرکیمك صداقتندن شبهه ایدرایسەك انی اعدام ایت . خراسانده عربجه قونوشور آدم براقمامغه مقتدر اولور ایسەك هیچ تردد ایتمیەرك بو خصوصده هرشیئی یاپ . بش قاریش بوینه بالغ اولان هرهانکی بر اوغلانك بزه صداقتندن امین اولماز ایسەك انی همان اعدام ایت ... » [۱] .

ایشته (ابومسلم خراسانی) ابراهیم امامك نزدندن چیقدیغی زمان بو اوامری حامل بولنیوردی . هر موقعده بو اوامره تطبیق حرکت ایدرك عباسیلره صداقتندن شبهه ایتدیکی کیمسەلری بلا رحم اعدام ایدییوردی . (ابومسلم)ك ـ محاربەلردەکی تلفات مستثنی اولمق اوزره ـ برقاچ سنه ظرفنده یالکز بو یولده اعدام ایتدیکی نفوس بشریه (۶۰۰,۰۰۰) ە بالغدر [۲] . موما الیهك دوچار تیغ انتقامی اولان بو مقتولین میاننده کبار شیعەدن بر طاقم ذوات وازجمله برطاقم نقبا و (ابوسلمه الخلال) کبی اعاظم دخی داخلدی . (ابومسلم) دولت عباسیەنك تأسیسنه قلیجی ایله نصل خدمت ایتمش ایسه (ابوسلمه)دخی ثروت وسامانیله اویلەجه خدمت ایلدیکندن (ابو مسلم) ە (امیر آل محمد) دینلدیکی کبی دیکرینەده (وزیر آل محمد) اطلاق اولنوردی . فقط (سفاح) ابو سلمەنك عدم صداقتی ، علویلره میلی (ابومسلم) ە سویلینجه ابو مسلم انك قتلنه لزوم کوسترمکده تردد ایتمامش ایدی . بونك اوزرینه (ابوسلمه) قتل اولندیغی کبی اطرافده بولنان مأمورلری‌ده اعدام ایدلمش ایدی .

(ابو مسلم) دن اول دولت عباسیەنك اك بیوك مظاهرلرندن اولان (سلیمان بن کثیر) حقنده دخی عین جزا ترتیب اولنمش ایدی . (سلیمان) محترم بر اختیار ایدی . دولت مشارالیهانك تأسیسنه هردرلو فداکارلقلری

[۱] ابن الاثیر ۱۶۵ ج ٥ [۲] ابن الاثیر ۲۲۷ ج ٥

ابرازدن چكنمامش ايدى . (ابو مسلم) ابو سلمه‌يى قتل ايتديردكدن صكره موماالیهك‌ده عين‌فكر وحسياتده بولنديغنى استخبار ايليه‌رك نزدينه چاغرمش، كنديسنه : « هركيمك صداقتندن شبهه ايدر ايسه‌ك انى اعدام ايت ديه امامك بكا ويرمش اولديغى اوامرى درخاطر ايدييورميسك ؟ » سؤالنى توجيه ايتمش ايدى . بيچاره اختيار بو خطابدن فنا حالده اوركه‌رك : « الله ايچون اولسون مرحمت ايديكز » ديمش ايسه‌ده (ابو مسلم) : « خير ، سن بو دولته صادق دكلسك » ديه‌رك همان انى اعدام ايتديرمش ايدى [١] . ايچلرنده بر طاقم امرا وسردارلر داخل اولديغى حالده بواغورده شيعه‌نك غيرندن اعدام اولنانلر ايسه بشقه ايدى . (ابو مسلم) بونلرك بعضلرينى حيله ايله ، بعضلرينى‌ده آچيقدن آچيغه برطرز غدارانه‌ده قتل‌ايتمش ايدى‌كه (كرمانى) ناميله‌معروف اولان مشاهير رؤسا وجنك‌آوراندن (جديع بن على ازدى) ايله مخدوملرى ومعيتى كبار رجالى ودها پك چوق خلق او جمله‌دن ايديلر [٢] . (ابو مسلم) او قدر چوق خونريزلك ايتمش ، او قدر چوق قان دوكمش ايدى كه آرتق خلق انك ظالمانه افعالندن ، افراط ايله قان دوكلسندن اوصانمش ايدى . كندى آدملرى دخى داخل اولديغى حالده (ابومسلم) ، كوروشمك ايچون ، هرهانكى كيمسه‌يى نزدينه چاغيرسه ، او آدم ، عائله‌سنه وصيتنى ياپه‌رق، كفننى حاضرلايه‌رق كيدردى . عباسى سردارلردن بوخونريزلكى چكه‌مين بعضلرى : « اويله قان دوكولسون ، حقسزلق ياپلسون ديه آل محمده عرض اطاعت ونصرت ايتمدك » ديه‌رك اعلان عصيان ايتمش و انلره اوتوز بيك آدم التحاق ايتمش ايسه ده (ابو مسلم) بونلره قارشى بر قوهٔ عسكريه كوندره‌رك جمله‌سنى تلف ايتديرمش ايدى .

منصور ودولت عباسيه

ايشته (ابومسلم‌خراسانى) بو وامثالى اجراآت ايله عباسيلره تأمين‌خلافت ايتمش‌ايدى. موما اليه اولا خلافتى امويلردن‌اهل بيت نبى‌يه نقلنه مظاهرت ايتمش،

[١] ابن الاثير ٢٠٨ ج ٥ [٢] ابن الاثير ١٨٣ ج ٥

متعاقباً (ابوالعباس سفاح) ه بیعت و بنی امیه ملوکنك صوکنجیسی اولان (مروان بن محمد) ك قتلی ایله اکتفا ایتمیه‌رك امویلردن بر حیات قالانلرك قتلنه دخی ، اغرا ونشویق ویاتهدید وتخویف اجراسی ویاخود لسان شعرانك واسطه اتخاذی صورتیله ، عباسیلری مجبورایلمش ایدی . (عبدالملك) ك حفیدی (سلیمان بن هشام) ، سفاحك امان ، التفات واکرامنه مظهر اولدیغی ، سائر امویلره‌ده امان ویرلدیکی حالده شاعر مشهور (سدیف) ه ، (سفاح) ك حضورنده امویلرك قتلنه تشویقاتی متضمن اولان :

لایغرنك ماتری من رجال ان تحت الضلوع داءً دویا

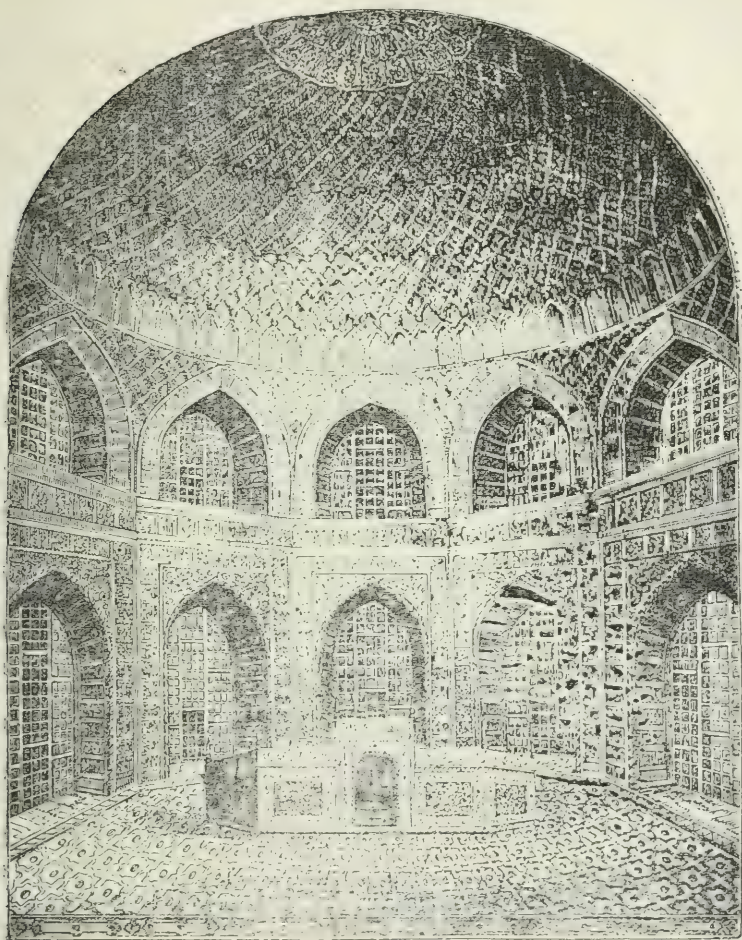
فضع السیف وارفع السوط حتی لاتری فوق ظهرها امویا

بیتلرینی سویلتدیرن ، (سلیمان) ك قتلنه سبب اولانك بالذات (ابو مسلم) اولدیغی روایت اولنور . کذلك برکون بنی امیه‌دن یتمش قدر ذات (سفاح) ك مجلسنده بولنورایکن دیکر بر شاعر حضوره کیره‌رك اویولده صرف ایتدیکی بر قاچ لفظ موزون ، بو امویلرك‌ده درحال کافةً قتللری ، اوزرنده قتل اولندقلری مندرلرك آلتنه آلنملری ، (سفاح) مقتولینك جثه‌لری اوزرینه اوطوره‌رق انین محتضرانه‌لرینی ایشیتدیکی حالده یمك یمسی کبی فجیع وخونریز بر صحنه‌نك وقوعنه کفایت ایتمش ایدی [۱] . مع‌هذا بو امویلرك قتلی بنی‌امیه حقنده شدت عداوت وانتقامجولغی ایله مشهور اولان سفاحك عمجه‌سی (عبدالله بن علی) نك تشویقاتی ایله وقوع بولدیغی ده مرویدر . فقط هر حالده شوراسی محققدرکه کچن عصر میلادینك اوائلنده مصرده کوله‌منلر نصل اتلاف ایدلمش ایسه بو امویلرده امانه مظهر اولمش ایکن ۱۳۲ سنهٔ هجریه‌سنده غدر وعهد شکنلك ایله قتل اولنمش ایدی :

شاعر (سدیف) ، امویلرك قتلنه ، عباسیلری سودیکی ایچون دکل ، آنجق امویلردن نفرت ایتدیکی ، آل علی نامنه انتقام آلمق ایستدیکی ایچون واسطه اولمشدی . چونکه شیعهٔ علویه‌دن ایدی . خلافتك ایکی خاندان آره‌سنده شوری اوله‌جغنی امید ایدییوردی . موماالیه بالآخره (منصور) ك ، خلافتی

[۱] الفخری ۱۳٤ والعقد الفرید ۲۷۹ ج ۲

بسبتون كندى نفسنه وخاندانه حصر ايتديكنى كورنجه ، عباسيلره‌ده دشمن كسلمش، انلرى‌ده برطاقم اشعار ايله‌ذم وتقبيح ايتمكه باشلامشدى. (منصور) بو هجوياتدن خبردار اولنجه (سديف) ك دردستى ايله ديرى ديرى دفن

هندستانده اغره شهرنده هند - ايران - عرب طرز معمار يسنده انشا ايدلمش اولان (تاج محل) تربه‌سنك داخلى

ايدلمك اوزره حياتنه خاتمه چكمسنى واليسنه يازمش ، والى ده تلقى ايتديكى امروجه ايله شاعرى اعدام ايلمشدى [١] .

[١] العقدالفريد ٣٢ ج ٣

عباسیلر قبضهٔ امانلرنده بولنان امویلری اتلاف ایتدكدن صكره سائر یرلرده بولنان امویلریده استیصاله صرف غیرت ایتمشلردی . عباسیلرك تیغ انتقامندن پك آز اموی تخلیص جان ایده‌بیلمشدی . قورتوله‌بیلنلرك اك نامداری (عبدالرحمن بن معاویه بن هشام) ایدی كه مشارالیه ، ایلریده كوروله‌جكی اوزره ، اندلسه فرار واوراده بنی امیه دولتنی تأسیس ایتمشدی . امویلردن اثر براقامق مأموریتنی سفاحك عمجه‌سی (عبدالله بن علی) درعهده ایتمش ایدی‌كه مشارالیه آل علی ائمه‌سی وبالخاصه (زید بن زین العابدین) حقنده اولجه روا كورولن مظالم امویه‌نك انتقامنی آلمق اوزره امویلرك مزارلرینی‌قازمق، جسدلردن باشلری كسمك درجه‌سنه‌قدر تنكیلاتده، وحشتده پك ایلری كیتمش ، ملوك امویه‌دن (هشام بن عبدالملك)ك هنوز چورومامش اولان جثه‌سنی ، مزاردن چیقاره‌رق ، جسده سكسان دكنك اوردوردقدن صكره یاقمش ایدی [۱] .

(منصور) امویلرك‌ازالهٔ وجودینه موفق اولدقدن صكره ، (ابومسلم)، بتون غیرتنی ، خلافتی سائر عباسیلردن واو جمله‌دن اولوب خلافته كوزدیكن آنف الذكر (عبدالله بن علی) دن تخلیص و (منصور) ه حصره صرف ایتمش ایدی . (عبدالله) كندی نفسی ایچون استحصال خلافت داعیه‌سیله اعلان عصیان ایلدیكندن (ابومسلم) منصورك امریله اكا قارشی حرب ایدرك غالب كلمش ، اردوسنده بولنان ارزاق ، غنائم واسلحه‌یی ضبط ومصادره‌ایلمش ایدی . (منصور) بوصورتله عباسیلرك رقابتنی ازاله‌یه موفق اولنجه حضرت حسن خاندانننك‌ده ازالهٔ رقابتنه حصرمساعی ایتمك‌ایسته‌مش ایسه‌ده (ابو مسلم خراسانی) نك دولتده پك بیوك بر موقع ونفوذ صاحبی اولدیغنی نظردقته آله‌رق بوسفر موماالیهدن قورقمغه باشلامش ، علویلر ایله اوغراشه‌بیلمك ایچون اول امرده بو آدمك ازالهٔ وجودینی ضروری كورمش ، ابو مسلمی دولتی عباسیلرك‌الندن آلمق‌تهمتی ایله‌اتهام ایدرك (ابراهیم امام)ك : « هركیمك صداقتندن‌شبهه ایدرایسه‌ك انی قتل ایت» یولنده موقع تطبیقه قونولان اوامرینه توفیقاً كندیسنی قتله مستحق بولمشدی .

---

[۱] ابن خلكان ۲۰۵ ج۲

(منصور) برادری (ابوالعباس سفاح) زماننده بیله (ابومسلم) دن احتراز ایتمکه باشلایه رق لزوم قتلنی دوشونمش ایدی . فقط برادری بو ایشه تشبث ایدلمسنی موافق کورمامشدی . (سفاح) وفات ایدوب ده انك یرینه (منصور) مقام خلافته کلنجه الك اول (ابومسلم) ك قتلنی تصمیم ایتمش ایسه ده او صره ده عمجه سی (عبدالله) طلب خلافته قیام ایلدیکندن موماالیهی عمجه سیله محاربه ده استخدامه مجبور اولمشدی . (منصور) ابومسلمی عمجه سی (عبدالله)ك محاربه سنه مأمور ایتمکله ایکی دشمنی بربرینه مسلط ایتمش بولنیوردی . بونلردن هانکیسی مقتول اولورایسه دیکری تك بردشمن قاله جق، انك قتلی آرتق قولایلاشمش اوله جقدی . ابو مسلم (عبداللهبن علی) ایله محاربه یی ختامه ایردیرنجه (منصور) شرحی تطویل مقاله باعث برصورتله موماالیهی (خراسان)دن نزدینه کتیرمش، پرده لر آرقه سنده مسلح آدملر قویدیغی حالده کندیسنی پك امین ومطمئن بر زائر کبی حضورینه قبول ایتمش ، اوسته لقله قلیجنی کندیسندن آلمش، کندیسی ایله قونوشه رق اولا معاتبه ، صکره توبیخ طورینی طاقنمش ، متعاقباً وقت معین کالدیکی زمان اللرینی بربری اوزرینه اورمش ایدی . پرده آرقه سنده اشارته منتظر اولان مسلح آدملر همان میدانه چیقه رق ابو مسلمی اتلاف ایتمشلردی (١٣٧ ه). (منصور) ابومسلمك جسد مقتولی بر کلیمه صاردیردقدن صکره خواص رجالندن بعضلرینی نزدینه چاغیره رق موماالیهی قتل ایتدیکنی انلره حس ایتدیرمکسزین قتلی حقنده فکر ومطالعه لرینی صورمشدی . اوذواتدن بری: « اکر باشنده برقیله طوقونوب ده حرص انتقامنی اویاندیرمش ایسه ك هرحالده اصلا میدان ویرمیه رك انی قتل ایتملیسك » مطالعه سنده بولنمش ایدی . بونك اوزرینه (منصور) کلیمی آچیدیرمش ، اویولده بیان مطالعه ایدن ذات ابومسلمك فی الحقیقه اعدام ایدلمش اولدیغنی کوزیله کورنجه (منصور) ه : « بوکونی دور خلافتك ایلك یوم حقیقیسی عد ایتملیسك » دیمش ایدی [١] .

(منصور) بو صورتله (ابومسلم) ك ایشنی بیتیرنجه انی اعدام ایتمکله بیوك بر تهلکه قپوسنی آچدیغنی نظر تأمله آله رق آدملرندن و طرفدارلرندن بر حرکت وقوع بولمسنه منتظر اولمشدی . فی الحقیقه چوق زمان کچمدن ابو

[١] مسعودی ١٦٢ ج ٢

مسلمك طرفدارانندن (راوندیه) نامیله معروف بر كروه (منصور) ه قارشی براختلال چیقارمشلردی . بوشورش اثناسنده مشاهیر رؤسادن (معن بن زائده) یتیشوب مدافعه ایتمامش اولسه ایدی (منصور) ك حیاتی بیوك بر تهلكه‌ده بولنه‌جقدی . (منصور) بو وقعه‌ده (راوندیه) دن اولان بتون ارباب شورشی استیصاله موفق اولمش ایسه‌ده دیكر براختلالك ظهوریله حیاتنك تهلكه‌یه معروض قالمیه‌جغندن امین اوله‌مدیغندن او كبی وقایعك ظهورنده بر ملجأ مستحكم تشكیل ایتمك اوزره (بغداد) شهرینی انشا ایتدیرمش ایدی . متعاقباً خلافتی خاندان علویدن بسبتون قورتارمغه تشبث ایده‌رك عسكر سوقی ایله (محمد بن عبدالله) ی قتل ایتدیرمشدی . مشارالیه بر طرفدن علویلر ایله اوغراشیر ایكن دیكر طرفدن از جمله عمجه‌سی عبدالله داخل اولدیغی حالده عباسیلردن دخی خلافته كوز دیكنلر بولندیغنی كوره‌رك بونلرك‌ده ازالهٔ رقابتلرینه لزوم كوریوردی . (ابو مسلم) هر نه قدر مشار الیه عبداللهه غالب كلمش ایسه‌ده قتلنه موفق اوله‌مامشدی . (منصور) مشارالیهه امانی حاوی بر نامه‌یی حاملاً ایكی اوغلنی اكا كوندرمك حیله‌سیله نزدینه كتیرمكه موفق اولنجه حبسخانه‌یه آتمش ایدی . متعاقباً عمجه زاده‌سی اولوب كوفه‌ده والی بولنان (عیسی بن موسی) نك‌ده احراز خلافته طالب وقریباً اعلان عصیانه عازم اولدیغی صورت خفیه ومحرمانه‌ده آكلادیغندن ایشی بیلمه‌مزلكدن كله‌رك خواص رجالندن مكتوم طوتدیغی برطوزاغه دوشورمك ایچون كندیسنی نزدینه جلب ایتمش ، وصولنده اكا فوق‌العاده التفات و توجهده بولنمش ، حضورده بولندیغی زمان موجود اولان بالجمله رجال دولتی خارجه چیقاره‌رق انك ایله یالكز قالنجه : « ای عمجه زاده ! سنكله اویله بر ایش ایچون كوروشه‌جكم كه انی یاپه‌بیله‌جك وبكا بو خصوصده معاونت ایده‌جك سندن بشقه كیمسه بوله‌میورم . سنك دوام اقبالك بنم بقای خلافتم ایله قائمدر . شو حالده ایكیمزك‌ده موقعمزی تأیید وتحكیمه خادم بو خصوصك اجراسنده سكا كاملاً اعتماد ایده‌بیلیرمی‌یم ؟ » دییه صورمش و (عیسی) : « امیر المؤمنینك قولی‌یم . هر نه امر ایدر ایسه اجراسنه حاضرم » جوابنی ویرمش ایدی . منصور : « اوحالده بنی دیكله . عمجه‌مز (عبدالله) ك حقمزده اولان حسن

نيتى بوزولمش.. اويله‌خائنانه تشبثاتده بولنيوركه اعدامه چوقدن‌مستحق‌اولمشدر. وجودينى ازاله ايتمزايسه‌ك دولتمز ايچون راحت يوقدر. انى برابر آل . كوفه‌يه كوتور . صكره گيزليجه اعدام ايت » مطالعه‌سنده بولنمش ايدى . (عيسى) امرواقعه اطاعت ايده‌جكنى تأمين ايلديكندن عمجه‌سى (عبدالله) كنديسنه تسليم اولنمش ، برابر آلوب كوفه‌يه كوتورمش ايدى . (منصور) بو ايشده پك غدارانه بر مقصده خدمت ايدييوردى . عمجه‌سى (عبدالله) ى عمزاده‌سى عيسايه قتل ايتديره‌جكدى . صكره ويرديكى امرى انكار ايده‌جك ، عيسانى قاتل عد ايليه‌جك، ارتكاب ايتديكى جنايته‌مقابل قتل ايدلمك اوزره(عبدالله)ك برادرلرى اولان عمجه‌لرينه انى تسليم ايده‌جكدى و بو حيله ايله ايكى رقيبك‌ده وجودينى اورته‌دن قالديره‌جقدى . ابراهيم امام طرفندن شك وشبهه اوزرينه آدم اعدامى حقنده وقتيله وضع اولنان اصول خلق آره‌سنده حقلى ، حقسز برچوق‌اتهامه، برچوق‌جناياته‌وسيله اولور ايكن (منصور) طرفندن (عبدالله) ك قتلنه دائر بوصورتله صادر اولان امر عيسانى تردده دوشورمش، ايشده فنا بر مقصد تعقيب ايدلديكنى كنديسنه حس ايتديرمش ايدى. بونك اوزرينه عيسى ، اخلاقلرينه ، اصابت فكريه‌لرينه اعتماد ايتديكى بعض ذوات ايله بو خصوص حقنده استشاره‌ده بولنمش وعاقبتك پك‌وخيم اوله‌بيله‌جكنى متضمن تلقى‌ايتديكى نصيحته بناءً عمجه‌سنك قتلندن‌چكينه‌رك يالكز انى‌حبس ايله اكتفا ايتمش ايدى. بر مدت صكره ، (منصور) قورديغى پلانك اجرا آتنه باشلامق ايستر . عيسادن عمجه‌سنك تسليمنى طلب ايدر . عيسى عبداللهى حياً تسليم ايدنجه (منصور) هرنه صورتله اولور ايسه اولسون ازالهٔ وجودينى لازم كورديكى عمجه‌سنى تملى طوز اوزرينه قورولمش بر اوطه‌ده اعدام ايلر [۱] .

(منصور) كندى نفسى ايچون تأمين حاكميت ايتمك مقصديله قوللانديغى بو كبى حيله وخدعه‌لرك ، ارتكاب ايتديكى شدت وخونريزلكلرك پك چوق امثالى واردر . عمجه‌سى (عبدالله) حقنده ياپديغى كبى امان ويردكدن صكره نكث عهد ايديوردى. او كبى برعهد شكنلكى (واسط)ده بنى اميه واليسى بولنان (ابن هبيره) حقنده دخى روا كورمش ايدى . (سفاح) احراز بيعت ايدنجه برادرى (منصور) ى موما اليهك محاربه‌سنه كوندرمش ايدى. (منصور) ايله (ابن هبيره) آره‌سنده مذاكرات ومخابرات جريان ايتمش، (ابن‌هبيره) نك

[۱] مستطرف ٦٣ ج ۱ وابن لاثير ۲٥۷ ج ٥

عباسیلر طرفندن امانه مظهریتی تقرر ایلیه‌رك (منصور) طرفندن کندیسنه برامانامه تسطیر ایدلمش ایدی . (ابن هبیره) امانامه‌یی آلمش ایکن ینه اکا بر درلو امنیت ایده‌مدیکندن قرق کون بو امانامه حقنده علما ایله استشاره‌ده بولنمش وصحتنه قانع اولنجه قبول ایدرك امضا اولنمق اوزره (منصور) ه اعاده ایتمش ، (منصور) ده (سفاح) دن آلدیغی مأذونیته بناءً امانامه‌یی امضالامش ایدی . (منصور) ابتدالرده بو امانامه‌نك احکامنی محافظه ایتمك ، عهد شکنلکده بولنمامق ایستیوردی . لکن (اوصره‌ده برحیات بولنان) ابو مسلم ایشه قاریشه‌رق : « دوزکون بریوله طاش قورسه‌کز مرور وعبور کوچلشیر . (ابن‌هبیره) بریولده طاش اولدقجه اویول امین‌وایی بریوك اوله‌ماز » مطالعه‌سنده بولنمش ایدی . (ابن هبیره) امانی احراز ایدرك (منصور) ك نزدینه کلدیکی حالده عهد شکنلك ایله‌قتل ایدلمش [۱] وبوخصوصده ینه «شك وشبهه اصولی» دائره‌سنده تطبیق حرکت اولنمش ایدی . کذلك اولجه کورلدیکی اوزره‌بالذات (ابومسلم)ه دخی امان ویرلمش ایکن « شك وشبهه قانونی » نه تطبیقاً بونك ده اعدامندن چکنلمامشدی . (منصور) ك عهد شکنلکی عموم آره‌سنده پك بیوك برشهرت آلمشدی . خاندان علویدن (محمد بن عبدالله) دها اول ذکر ایتدیکمزوجه ایله استحصال خلافته قیام ایلدیکی زمان (منصور) قیام واقعدن قورقه‌رق مشارالیهه امان ایله برابر بعض منافع تکلیف ایتمش ایدی . محمد : « عجبا هانکی امانی ویره‌جکسك ؟ (ابن هبیره) یه ، عمجه‌ك (عبدالله) ه ، (ابو مسلم)ه ویردیکك امانلر کبی‌می؟ » جوابنی یازوب (منصور) ه کوندرمش ایدی [۲] .

کرك (ابو جعفر منصور) ، کرك (ابو مسلم) طرفندن تأیید حاکمیتده استعمال اولنان حیله وخونریزلك انلردن صکره موقع اقتداره کلن خلفای عباسیه طرفندن دخی مابه التطبیق برقانون حکمنده استعمال ایدلمش ایدی . مع هذا بو شدتلی وعهد شکنانه اجراآت حاکمیتده انلره قارشی رقیب طوران ذوات حقنده تطبیق اولنیوردی . حال بوکه عباسیلرك سائرلره قارشی اولان اجراآت ومعامله‌لری ایلریده کوروله‌جکی اوزره صوك‌درجه‌ده حقانیت‌وعدالت

[۱] ابن الاثیر ۲۵۷ ج ٥ [۲] ابن الاثیر ۲٥٤ ج ٥

دائره‌سنده وقوع بولوردى. استحصال خلافتى قورانلر ، ياخود انلره‌معاونت ايدنلر غير قابل عفو بيوك بر مجرم عد اولنور ، حياتلرى دائما تهلكه‌ده بولنوردى . بونلردن هركيم نزد خليفه‌يه چاغيريلير ايسه كنديني اولومه محكوم عد ايدرك كيتمدن اول موت حاضرلقلرينى ياپاردى .

(منصور) ، اندلسده دولت امويه‌يى تأسيس ايدن (عبدالرحمن بن معاويه) ايچون دخى مابه‌الاقتدا بر مثال تشكيل ايتمش ايدى . (عبدالرحمن) اولومدن قورتولمق اوزره عراقدن فرار ايدرك شام وآفريقا طريقيله اندلسه داخل اولمش ايدى . اورايه وارير وارماز كنديسنه صادق اولان آدملرينك وبالخاصه (بدر) نامنده بولنان برآزادليسنك مظاهرت ونصرتلرينه مظهر اولمش ، (ابومسلم خراسانى) دولت عباسيه‌نك تأسيسنه نه‌نسبتده بيوك برخدمتده بولنمش ايسه (بدر) دخى (عبدالرحمن) ه استحصال حاكميت يولنده او نسبتده بيوك برخدمتده بولنمش ايدى. فقط (عبدالرحمن) موقع اقتداره كلير كلمز (بدر) ك بتون اموالنى ضبط ومصادره ، كنديسنى حبس ، متعاقباً نفى وتبعيد ايتمش ايدى . (بدر) صوك دم حياتنه قدر منفاده قالمشدى. (عبدالرحمن) عين معامله‌يى كنديسنه مظاهرت ايدن فرقه رؤساسى حقنده دخى روا كورمش ايدى . بو بابده ايلريده معلومات ويره‌جكز .

خلفاى عباسيه‌يه تأييد حاكميتده مظاهرت ونصرت ايدنلرك دوچار اولدقلرى سوء عاقبت وخونريزلك او قدر شهرتكير وزبانزد اولمش ايدى‌كه خلفا دخى لزومنده انى سويلكدن چكنمزلردى. خلفاى عباسيه‌نك آلتنجيسى اولان (امين) دولت عباسيه سردارلرندن (طاهر بن‌حسين) ك (مأمون) ه مظاهرتده پك فداكارانه بر يول طوته‌رق خراسان اردوسنك قوماندانلغنى درعهده ايلديكنى ، (امين) ك عسكرينى‌مغلوب ايلديكنى، دولتنك زواله رمق براقديغنى كورنجه كنديسنه بر نامه كوندره‌رك خلفاى عباسيه‌نك تأييد خلافتنه هركيم بيوك بر فداكارلقله مظاهرت وصادقانه خدمت ايتمش ايسه قتل واعدامدن بشقه بر مكافات كورمديكنى ، بناءً عليه يا اويله برعاقبتى كوز اوكنه آله‌رق صرف مساعيده دوام ، ياخود بو طرفدارلغى ترك ايتمسى لازم

كله‌جكنی حاوی بر مكتوب یازوب كندیسنه كوندرمش ایدی [۱] . فی‌الواقع (مأمون) موما الیه طاهرك سیف مظاهرت وفدا كاریسی ایله زمام خلافتی بسبتون اله آلنجه ابومسلمك قتلنده منصور طرفندن توسل اولنان عین سبب وبهانه ایله اعدامنه چالیشمش ، تربیه كرده‌سی اولان بر كوله واسطه‌سیله انی تسمیمدن چكنمامشدی [۲] .

عباسیلرك رعایا حقنده‌كی طرز سیاستلری

ایرانلی موالی

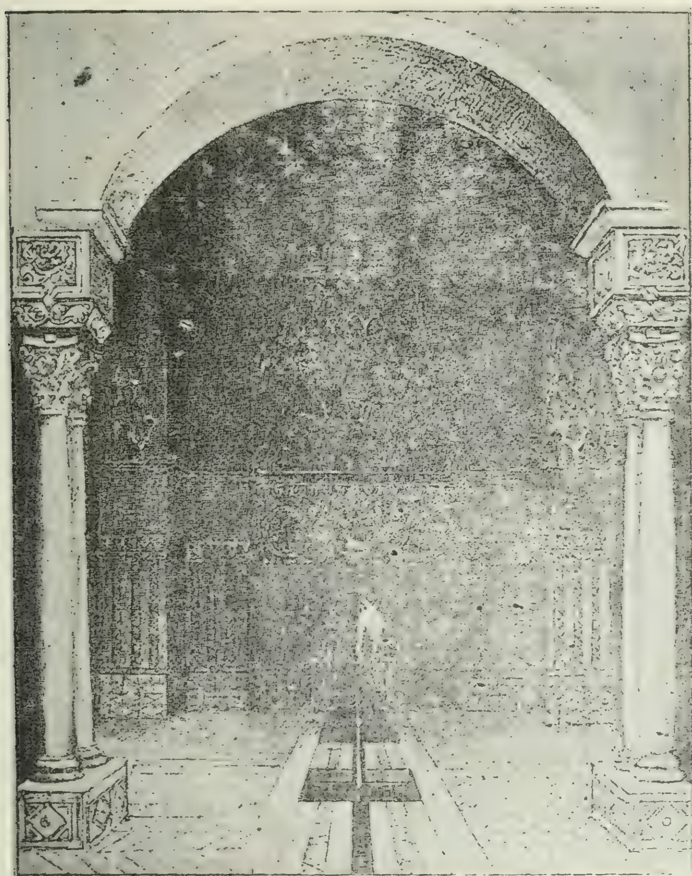
دولت عباسیه ، او میانده موالی ، غیر مسلملر داخل اولمق اوزره ، ایرانیلر وسائره‌نك مظاهرتلریله تأسس ایتمش ایدی . بونلر بنی امیه دولتندن پك دلگیر اولدقلرندن اندن انتقام آلمق مقصدیله اهل بیته نصرت ایتمشلردی . عناصر مذكوره‌نك اك مهمی ایرانلیلر ایدی .

اسلامیتدن اول ایرانیلر ایله عربلر

ایرانیلر ، سیاست وحاكمیت صاحبی اولوب تا اسكی زمانلرده دولت تشكیله خلقی اداره ، قوانین ونظامات وضع ایتمشلردی . حاكمیت ودولتلری ، شان وشوكتلری اوقدر بیومش ایدی‌كه یونان و روما حكومتلری كبی جهان قدیمك اك بیوك ایكی دولتیله محاربات متوالیه‌ده بولنمشلر ، بر چوق بیوك قوماندانلر ، علما ، حكما یتیشدیرمشلر ، علوم وفلسفهٔ قدیمه‌یی كندی لسانلرینه ترجمه ایلمشلردی . فی‌الحقیقه ایرانلیلرك تاریخك قرون اولاسنده اشغال ایتدكاری موقع بیوكدی . سلالهٔ حاكمه‌لردن ، دهاقین واساوره‌دن ماعدا ایران حیات سیاسیه‌سنده بر طاقم خاندان عائله‌لر كسب شهرت ایتمش ایدی‌كه بونلرك اك مشهوری یدی خاندان ایدی. مصر فرعونلری ، یونانلیلر ، روماليلر وسائره نصل نقوش كتابیه ترك ایتمشلر ایسه اسكی ایرانلیلرده اسكی پایتختلری اولان (اصطخر) شهرینك وسائر مدن قدیمه‌لرینك خرابه‌لری اوزرنده مدنیتلرینی ، شان وشوكتلرینی كوستیر اوكبی نقوش كتابیه براقمشلردر .

[۱] مسعودی ۲۱۳ ج ۲ [۲] ابن خلكان ۲۳۷ ج ۱

فارس ممالکی داخلنده حدود اوزرنده عراق و جزیره‌نك بین‌النهرین اراضیسنده بر چوق عرب قبائلی موجود ایدی‌که بونلر ایرانلیلرك حمایه‌سی آلتنده اوله‌رق بر عرب حکومتی تشکیل ایتمشلردی . بو حکومت مرکز اداره‌سی (حیره) شهری اولان (آل منذر) ، یاخود (مناذره) حکومتی ایدی.

سیچلیاده زیزه‌نك عرب قصرینك داخلی

بو مناسبته بناءً ایرانلیلر ، حتی پادشاهلری بیله ، علی‌الاکثر عربجه‌یی اوکرنمکدن، عربی شعر تنظیم ایتمکدن چکنمزلردی . روایته کوره ملوك فرسدن (بهرام بن یزدجرد بن سابور) جره ده بیومش ، عربجه‌یی اوکرنمش ، عربی شعر

نظم ایتمش ایدی [۱]. ایرانیلر كندی دیوانلرنده كتابت، یاخود — باخصوص (كسری نوشروان) دورنده یمن قطعه‌سی ایرانیلرك حاكمیتی آلتنه داخل اولدقدن صكره — حجاز، یمن، نجد عربلرندن كسرانك نزدینه كلنلر ایله كندیلری آره‌سنده ترجمه وظیفه‌لرنده عربلردن مأمور استخدام ایدرلردی.

ایران دیوانلرنده استخدام اولنان عرب كتابنك الك مشهورلری مضریلردن (عدی بن زید) عائله‌سی ایدی. او صره‌لرده عربلردن یازی یازه‌بیلنلر پك نادر ایكن كرك موما الیه عدی، كرك پدر و جدی الك ماهر ارباب قلمدن ایدیلر. (عدی) نك بیوك پدری (حماز بن زید بن ایوب) حیره‌ده ملوك مناذره‌دن (نعمان) ك كاتبی ایدی. بو وسیله ایله ایرانیلر نزدنده خاطرلی بر موقع صاحبی اولمش ایدی. اوغلی (زید) ی، كوچك بر یاشده ایكن، دوستلرندن وفرس رجال دولتندن بر دهقانك دست حمایت ووصایتنه تودیع ایتدی. (زید) دهقانك اعتناسی سایه‌سنده ایكی لسانی، یعنی عربی وفارسی‌یی مكمل اوكرندی. دهقان، تربیه كرده‌سی اولان كنجك اقتدارینی كوره‌رك (برید)، مأمور ایدلمسنی كسرادن استرحام ایتدی. حالبوكه ایران دولتنده بومأموریته مرازبه زاده‌لردن بشقه كیمسه نائل اولمازدی. (زید) بو مقامی اشغال ایتدكدن صكره یارارلق واقتدار كوستردی. دولتده اوقدر بیوك بر مقام صاحبی اولدی كه كسری بیله مهام امور دولتده كندیسی ایله استشاره ایدردی. موما الیه (عدی) نامنده بر اوغله مالك اولمش ایدی. انی مكمل بر تربیه ایله بیوتدی: اساوره زاده‌لر كبی اكا سلاحشورلغی، اسبسوارانی اوكرتدی. كسری (عدی) یی معیتنه آلدی. (مدائن) ده دیواننده كاتب یاپدی. (عدی) یاواش یاواش بیوك بر نفوذ صاحبی اولدی. (كسری) انی خواص رجالی ایله برابر حضورینه قبول ایدییور، مهم مسائلك حلی ایچون روم حكمدارینه برهیئت مخصوصه اعزام ایتمك ایستدكجه انی برابر كوندرییور، عربلر ایله ایرانیلر آره‌سنده مناسبات مختل اولوب ده عربلر طرفندن عصیان وقوع بولدقجه انی اصلاح بینه مأمور ایلیور، (حیره) ده‌كی عرب امیری وفات ایتدكجه‌ده كندیسی ایله استشاره ایلمكسزین انك یرینه خلف تعیین

[۱] مسعودی ۱۱۳ ج ۱.

ایتمیوردی . حیره ملوکی ، یمنلی ، (عدی) ایسه مضری اولدقلرندن موماالیهك بوقدر بیوك بر نفوذ صاحبی کسلمسی حیره ملوکنك نائرهٔ حسدینی اشعال ایلمشدی. حقنده ایقاع ایتدکلری مفسدتلر نتیجه‌سنده نهایت (عدی) کسری طرفندن اعدام ایدلدی . موما الیهدن صکره یرینه اوغلی (زید) کسری طرفندن عرب ملوکنه اصدار اولنان محررات کاتبلکنه وخاصه مستشارلغنه تعیین اولندی . عربلر هر سنه کسرایه معین بر ویرکی ویردکلرندن بونك وسائره‌نك نظارتی (زید) ه تودیع ایدلمش ایدی [۱] .

والحاصل عربلر بعدالاسلام دولت تشکیل ایتدکلری زمان ایرانیلر عربلرك خدمتنده نصل بولنمشلر ایسه ایرانیلرده قبل‌الاسلام دولت صاحبی اولدقلری زمانلرده عربلر انلره خدمت ایتمشلردی . کذلك عربلر بالآخره صاحب حاکمیت وسیادت اولنجه غرور ملیتپرستانه‌ده نصل ایلری کیتدیلر ایسه ایرانیلر دخی اسکی دور اقبال واعتلالرنده عین غرور ملیتپرستانه ومتحکمانه‌یه زبون اولمشلردی . کندیلرینی حر ، افندی ، اقوام سائره افرادینی ایسه کوله واسیر عد ایدرلردی . مقام حاکمیتی احرازه موفق اولدقدن صکره شائبهٔ غرور وتحکمه دوچاراولان واقوام‌سائره‌یی دون کورن‌ملتلره بوکبی‌برحال دائما عارض اولمشدر .

بالآخره اسلامیتك ظهوریله دولت اکاسره یرینه خلفای راشدین دولتی قائم اولنجه بو انقلاب ایرانیلره ـ باخصوص بنی امیه‌دن کوردکلری تضییق وتذلیلدن صکره ـ پك کران کلمش ایدی . ایرانیلر هر فرصتده دولت امویه علیهنه اعلان عصیاندن کیری طورمازلردی. امویلر ارباب عصیانه قارشی عسکر سوق ایدرك تأدیب وتنکیللرنده پك ایلری کیدرلر ، انلری هر درلو ظلم واعتسافه لائق کوررلر ، شهرلرینی منجنیقلر ایله دوکرلر ، اهالیسنی قلیچدن کچیریرلردی. بوتنکیلات نتیجه‌سنده (اسطخر) ه التجا ایدن‌ایران خاندانلرینك قسم اعظمی ایله اعیان اساوره‌نك اکثری اتلاف ایدلمش ایدی [۲]. بودرجه افنای حیاتنه‌کیدیلن بر عنصرك آرتق‌دولت عاصیلرینه متمادیاً بر عنصر التحاق تشکیل ایتمسی‌پك طبیعی ایدی. معهذا اولجه ویردیکمز ایضاحاتدن آکلاشلدیغی اوزره ایرانیلر عباسیلرنامنه وقوع بولان قیامدن بشقه هیچ بر عصیانده‌موفق

[۱] اغانی ۲۰ ج ۲ [۲] ابن الاثیر ٤۹ ج ۳

اولمامشلردی . عباسیلره مظاهرت ایتملری‌ده یالکز امویلرك ظلم واعتسافندن ، عصبیت عربیه‌نك تحکم تفوقکارانه‌سندن قورتولمق ایچون دکل ، بلکه کما فی السابق کندی عنصرلرینه استرداد حاکمیت ایچون ایدی .

موالیٔ فرسك امور دولتده استخدامی

عباسیلر ازمهٔ سلطنتی اله کچیرنجه پایتخت دولتلرینی عراقده کندی طرفدارلری آره‌سنده اتخاذ ایدرك اولا کوفه‌ده ، بعده هاشمیه‌ده اقامت ایتمشلر ، بالآخره (منصور) طرفندن دجله نهری اوزرنده بغداد شهری تأسس ایدنجه بوراسنی مقر خلافت اتخاذ ایتمشلر ، کندیلرینه ظهیر اولان ایرانلیلری ، باخصوص خراسانلیلری وبالخاصه (ابو مسلم خراسانی) نك معیتده نامرینه استحصال خلافت اغورنده فداکارانه خدمتده بولنان آدملری سزاوار اعتماد وتلطیف کوره‌رك بونلری کندی معیتلرنده ومناصب مهمهٔ دولتده استخدامده تردد ایتمامشلردی. دولت عباسیه‌ده مناصب عالیه اشغال ایدن ایرانلیلرك مشهوری وزرای برامکه‌نك جدی (خالد بن برمك) ایدی . مشارالیه (ابو مسلم) ك معیتده حرب ایدن اردو قوماندانلرندن اولوب محاربات واقعه‌نك جمله‌سنده حاضر بولنمش ، اهل بیته مظاهرتده بیوك بر بسالت ویارارلق کوسترمش ایدی. انك پدری بلخ مجوسیلرندن اولان (برمك) شهر مذکورده (نو بهار) نامیله شهرتیاب اولان بر آتشکده‌نك متولی وناظری ایدی . کرك کندیسی ، کرك اوغللری بو عبادتخانه‌نك سداتی ایله کسب شهرت ایتمشلردی . (برمك) ایرانلیلر آره‌سنده بك بیوك بر مقام صاحبی ایدی . اوغلی (خالد) قبول اسلامیت ایلیه‌رك (ابو مسلم) ك معیتده عسکرلك ایتدکدن صکره عباسیلره انتساب ایلمش، عقل وحزم صاحبی بر آدم اولدیغندن انلرك جلب امنیتنه موفق اولمش ، (ابو مسلم) کبی نائرهٔ احتراز وانتقاملرینی اشعاله میدان براقمامش ایدی . (سفاح) خالدده کوردیکی درایت واقتداره بناءً کندیسنی وزیر (صدراعظم) تعیین ایتدیکی کبی مشارالیهدن صکره مقام خلافته کان (منصور) دخی ینه کندیسنی وزیر اتخاذ ایلمش ایدی . (ابو مسلم) ك قتلندن صکره فارس ممالکنی استیلا ایدن کردلر ایله اجرا اولنان محاربه اثناسنده خالد

(منصور) ه حسن خدمتده بولنمش ایدی [۱] . مشارالیهدن صکره وزارت انك اولاد واحفادنده توالی ایدرك اولا اوغلی (یحیی) یه ، بعده اوغلنك اوغلی (جعفر) ه انتقال ایتمش وایلریده بیان ایده جكمز اسبابدن طولایی برامكه‌نك منكوبیتی بو صوكنجی ذاتك زمان وزارتنده وقوع بولمشدر .

عباسیلر كندی معیت خاصه‌لرنده دخی ایرانلیلری استخدامه رغبت ایتمشلردی . ایرانلی موالی وغلمانی معیت خاصه‌سنده ومهام امورنده الك اول استخدام ایدن خلیفهٔ عباسی (منصور) ایدی . مشارالیه بونلری عربلرك فوقنده طوتمش ایدی . كندیسندن صكره كلن خلفا ــ دولت عربیه‌نك سقوطنه قدر ــ بویولده اكاپیرو اولمشلردی . (منصور) ارتحاله یاقلاشنجه اموالنك ثلثنی ایرانلی موالیسنه وصیت ایتدیكی كبی [۲] انلره حرمت ورعایت اولنمسنی‌ده آیریجه توصیه ایتمش ایدی . اوغلی (مهدی) یه توجیه ایتدیكی وصیتنامه‌ده ازجمله شو اخطاراتده بولنمش ایدی : « موالیكی نظر دقتدن دور طوتمه . انلره حسن معامله ، لطف والتفاتده بولون . انلری سكا یاقلاشدیر ، مقدارلرینی چوغالت . چونكه انلر فلاكت زمانلرنده سنك قوتك ومدار اعتمادكدر .... بالخاصه خراسان اهالیسنه اهمیت ویر . زیرا بونلر بو دولتك تأسیسی اغورنده مال وجانلرینی بذلدن چكنمین الصادق ظهیر وطرفدارلركدر . بونلرك سكا اولان ارتباط ومحبتلرینی تحكیم ایتمك ایچون دائما كندیلرینه ایلیكده بولون . قصورلرینی عفو ، حسن خدمتلرینه مكافات ایله . انلردن وفات ایدنلرك یرینه اوغللرینی واقربالرینی خدمتكه آل » [۳] .

خراسان اهالیسنك كندی همقوملرینه ترجیحاً خلافتی عباسیلرك نامنه استحصال اغورنده هردرلو فداكارلقلرده ، محاربه‌لرده بولنمش اولملرینه مقابل عباسیلرك انلره فرط حرمت ورعایتده بولنملری پك طبیعی ایدی . آنجق عربلر وهلهٔ اولاده ایرانلیلرك بودرجه یوكسلملرینك سبب وحكمتنی آكلایه‌مامشلردی . بونلر خلیفه‌نك یانه‌واردقجه خراسانلیلرك كمال سربستی ایله كلوب كیتدكلرینی ، عادتا خلیفه‌نك اقربا وتعلقاتی كبی حضورینه كیروب چیقدقلرینی ، عربلرك ایسه بالعكس خلیفه قپوسنده طول مدت بكلتدیریله‌رك آنجق بیوك زحمت وانتظاردن صكره حضور خلیفه‌یه قبول ایدلدكلرینی كوردرك دلكیر اولیورلردی . روایته

[۱] ابن خلكان ۱۰۶ ج ۱ [۲] الفخری ۲۱۰ [۳] ابن الاثیر ۷ ج ٦

کوره عرب شعراسندن (ابونخیله) منصورك قپوسنده اوزون زمان بكلدیكی حالده حضور خلیفه‌یه دخول ایچون مأذونیتنه نائل اوله‌مامشدی . (منصور)ك حضورینه سربست سربست كیروب چیقان خراسانلیلر خلیفه‌نك قپوسنده اوستی باشی پژمرده بر اعرابی شكلنده اولان بو شاعرك حالنه، قیافتنه باقه‌رق كندیسنی استهزایه آلیرلردی . بو صره‌ده شاعرك دوستلرندن بری كندیسندن حال دولتی صورنجه (ابو نخیله) « ایواه ! مكر كوله وموالینك دولتی ایمش » جوابنی ویرمش ایدی [١] .

(منصور)ك اوغلی (مهدی) بر امرمهمك مذاكره‌سی ایچون خواص رجالندن مركب بر مجلس مشورت عقد ایتدكجه الك اول موالی سوز سویلردی [٢] . ایرانلیلر سائر خصوصاتده‌ده بو صورتله برموقع تقدم صاحبی ایدیلر . خلیفه‌نك معیت خاصه مأمورلری ، رجال دولتی ، اركان و اكابر حكومت هپ ایرانلیلردن تشكل ایتمش ایدی . دولتی، دوائر حكومتی تشكیل و تنظیم ایدنلر ایرانلیلر ایدی . وزرا ، سردارلر ، والیلر ، باش كاتبلر ، مابینجیلر ایرانلیلردن انتخاب اولنوردی . مناصب مذكره منصب خلافت كبی علی الاكثر پدردن اولاده انتقال ایتدیكی ایچون ایرانلیلر بودولتده كندیلرینی یابانجی كورمیورلر، عادتا برایران حكومتنده بولندقلرینی عد ایدییورلردی . بر طاقم ایرانلی عائله‌لر وزیرلك ویاوالیلك ایله اشتهار ایتمش‌ایدی‌كه برمك، وهب، قحطبه ، سهل ، طاهر وسائره عائله‌لری او جمله‌دندی .

بتون‌امور دولت وزرانك‌رأی وتدبیرینه مربوط‌ایدی. وزرا ایستدكارینی نصب و عزلده سربست ایدیلر . وزارته هر كیم نائل اولور ایسه والیلكلره كندی دوستلرینی ویا آدملرینی تعیین ایدردی . عباسیلرك بو زماننده اصول ادارهٔ مملكت عدله مقرون بر انقلابه مظهر اولدیغی ایچون خلق امنیت واطمئنان بوله‌رق ساحهٔ تجارت ، صنایع وزراعتده صرف مساعی‌یه شتابان اولمشلر، بنی‌امیه زماننده كچیردكاری‌تضییق واستبدادی اونوتمغه باشلامشلردی. حریت قول وفعل ، حریت دین‌ومذهب اطلاق اولنمش ، عرب عصبیتی دخی اورته‌دن قالدیرلمش ایدی . بناءً علیه اهالی راحت و آسایش ایچنده دمكذار اولمقده ایدیلر .

---

[١] اغانی ١٤٨ ج ١٨ [٢] العقد الفرید ٥٣ ج ١

بالآخره ترك عنصرى ايلريده كوستريله‌جكى اوزره (مأمون) ك دورندن صكره امور دولته استيلا ايدنجه ايرانليلر هرنه قدر اسكى شوكت ونفوذلرينى غائب ايتمشلرسه‌ده دولتجه ينه بر نوع موقع وتأثير صاحبى قالمشلر ، خلفانك خدمت خاصه‌سنده و دولتك مهام عموميه‌سنده كاتبلك وقوماندانلق كبى مأموريتلرى اشغالده دوام ايتمشلردى . بوتاريخدن اعتباراً دولتك مناصبى آرتق ايرانليلره انحصار ايتميوردى . مأموريتلر هرنوع مسلمانلره تعمم ايتمش ايدى. بونلرك جمله‌سى « موالى » نامى ايله معروف ايدى . خلفا ويا امرايه كمال خلوص وفدا كارى ايله خدمت ايدرلردى .

دولت عباسيه دورنده غير مسلملر

ايرانليلر دولت عباسيه‌يى تنظيم ودوائر حكومتى تأسيس وترتيب ايتمك ايستدكلرى زمان حساب ، كتابت وجبايت امورالده اقتدار ومهارت صاحبى بولنان عراق وشام قطعه‌لرينك اهالئ غير مسلمه‌سنه بو خصوصده محتاج اولدقلرينى كوره‌رك انلرى بيوك معاشلر ، احسان وعطيه‌لر ، نوازش والتفاتلر ايله كندى خدمتلرينه دعوت ايتمشلردى . بو غير مسلملر دولتجه سربستئ مذاهب اصولى جارى اولديغنى ، اختلاف مذهبدن طولايى كيمسه‌يه جبر و تضييق اجرا ايدلمديكنى ، هر هانكى دين و مذهبدن اولور ايسه اولسون ارباب اقتدار ومزيت تقدير ايدلديكنى كوره‌رك هر طرفدن عباسيلرك خدمتنه قوشمشلردى . فى‌الحقيقه عباسيلر بو ارباب معلومات واقلامه ديوانلرينى ، چفتلكلرينى توديعدن چكنمامشلردى .

دولت عباسيه دورنده يتيشن صرافلرك اكثرى يهودى اولديغى كبى دولت كاتبلرى ميانده بر چوق خرستيانلر موجود ايدى. بعضاً بر خرستيان حربيه ناظرى‌ده اوليوردى . حتى بو نظارتده بولنديغى اثناده بعضاً اوقدر بيوك بر مقام ونفوذ صاحبى اوليوردى‌كه اسلاملردن اولان اكابر رجال دولت انك الني اوپمك ايچون اطرافنه قوشارلردى . (مالك بن وليد) دولت عباسيه دورنده حربيه نظارتنه تعيين اولنان خرستيانلردن ايدى . بو مقامه (معتضد بالله)

طرفندن اصعاد ایدلمش ایدی . (اسرائیل نصرانی) دخی دولت مشارالیهانك حربیه ناظرلغنده بولنان خرستیانلردن اولوب بو منصبی کندیسنه (ناصرلدین الله) توجیه ایتمش ایدی . بعض خرستیانلرده وزیر اعظملغه قدر ترفیع ایدلمشلردی . او جمله‌دن (ابوالعلا صاعد بن ثابت) متقی بالله زماننده وزیر اعظم پایه‌سنی احراز ایتمش ایدی [۱] .

دولت عباسیه‌ده حکمران اولان بو اعتدال وتسامح دینی مصرده تشکل ایدن دولت فاطمیه‌یه سرایت ایتدیکندن بوراده دخی غیر مسلملر بیوك بر موقع اشغال ایلمشلردی . بو دولتده ده بر چوق غیر مسلملر وزیر اعظم ، باش کاتب اولمشلر ، امور حکومتده بیوك بر نفوذ احراز ایتمشلردی . ملوك فاطمیه‌دن (عزیز بالله) خرستیانلردن (عیسی بن نسطورس) ی وموسویلردن (منشا) یی وزیر اعظم یاپمش ایدی . کرك خرستیانلر ، کرك موسویلر بو ایکی وزیرك دورنده اهمیت ونفوذ صاحبی اولمشلردی [۲] . (حاکم بامرالله) زماننده نائب سلطنت و وزیر اعظم اولان (برجوان) ك کاتبی (فهد بن ابراهیم نصرانی) دولت فاطمیه‌ده پك بیوك برنفوذوتأثیر صاحبی اولان غیر مسلملر جمله‌سندندی. (فهد) برجوان نامنه امرلر اصدار ایدر ، کندیسنه رئیس لقبی اطلاق اولنور ، امور دولتده پك بیوك برنفوذ کوستریردی . خرستیانلر بو آدمك زماننده اوقدر بیوك واهمیتلی بر موقع آلمشلر ایدی‌که بتون امور حکومت همان انلرك النه کچمش ایدی [۳] . فی‌الحقیقه کرك (حاکم بامرالله) ، کرك (حافظ بن محمد) دورنده امور دولت هپ خرستیان وموسویلرك النده بولنیور ایدی [٤] . الك چوق زمانلرده اردو مکتوبجیلکلرینه موسویلر تعیین اولنیوردی .

علی‌العموم خرستیان وموسوی وبالخاصه شام قطعه‌سی خرستیانلری اطبا، حکما، مترجم وارباب قلمندن اولوب خلفا طرفندن کندی معیتلرنده صورت مخصوصه‌ده استخدام اولنان ذواتی‌ده نظردقتدن دورطوتمامق اقتضا ایدر. اوچنجی جلدده بیان ایتدیکمز اوزره شام قطعه‌سی خرستیانلری علوم وفنونی یونان، فرس وسریان لسانلرندن عربی‌یه نقل وترجمه ایتمکله مدنیت اسلامیه‌نك اعتلاسنه

[۱] تاریخ وزرا ۹۵ والفرج ۱٤۹ ج۲ [۲] ابن الاثیر۲۲ ج ۹ وسیوطی۱۷ ج۲
[۳] مقریزی ٤ و۳۱ ج ۳ [٤] مقریزی ٤۰٦ ج ۱

پك بيوك بر خدمتده بولنمشلردى . بونلر ممالك اسلاميه‌ده حكمفرما اولان سربستئ اديان ، خلفا ورجال دولتلرندن كوردكلرى قدر شناسانه التفات وتوجه سوقيله ، خرستيان ، موسوى ، مجوسى ، سامرى ، صابى وسائره‌دن

مصرده حكومت سوره مماليك بحريه‌دن سلطان (قلاون) ك شمعدانى

مركب اولدقلرى حالده ، معارفپرور خلفا وامرانك اطرافنه اوچوشه‌رق سايه‌لرنده كمال رفاهيت واسودكى ايله امرار حيات ايلشلر وعلوم وفنونه بى بها خدمات كزيده ايفاسنه موفق اولمشلردى .

دولت عباسيه‌نك اوئلنده خلفا رؤساى روحانيه حقنده دخى پك ملتفت وتوجهكار بولنورلر وانلرايله صحبت ومجالسه‌دن چكنمزلردى . خلفاى عباسيه‌نك

دردنجیسی اولان (هادی) پك چوق زمانلرده اسقف (تیموتاوس) ی نزدینه دعوت ایدر ، انکله مباحثات دینیه‌ده بولنور ، اکا برچوق مسائل مشکله طرح ایلردی . (هادی) ایله (تیموتاوس) آره‌سنده جریان ایدن بر چوق اوزون مناظره‌لر مذکور رئیس روحانی طرفندن یازیلان برکتابده محرردر . (رشید)[۱] وسائره دخی موماالیه ایله عین معامله ومباحثه‌لرده بولنورلردی . خلفای مشارالیهم ، بو حرکات مسامحه کارانه‌لریله ، خرستیانلرك یکی کلیسا انشاسندن [۲] ، ایام مخصوصه‌ده علناً آیین روحانی اجراسندن، خدمت دولتدن منعلری کبی حضرت عمر عهدنامه‌سنده وارد اولان تضییقات وتشدیداتك بعضلرندن صرف نظر ایتمشلر ، انلر ایله الفت واختلاطی تسهیل ایلشلردی . اودورلرده عیسویلرك مذهبنه اودرجه حرمت اولنوردی که خرستیانلر طرفندن خلفایه بعض اعزا رسملری اهدا اولنتجه خلفا او تصاویری قبولده بأس کورمزلردی .

عباسیلرك دورنده غیر مسلملر حقنده اجرا اولنان تضییقات

بونکله برابر عباسیلردن بعض خلفانك بالاده عرض اولنان احوال مدنیتکارانه‌سی سائر بعض خلفای عباسیه‌نك عهد نامهٔ عمری‌یه تبعاً خرستیانلر حقنده تضییقات اجرا وکلیسالرینی هدم ایتملرینه مانع اولمامشدی. معلوم اولدیغی اوزره عباسی خلفا بر حاکمیت مطلقه ایله فرمانفرما اولیورلردی . او کبی حکومتلرده احکام حکمدارك اخلاق واطوارینه تابعدی. حکمدارلرك بعضلری لسببٍ یاخود سببسز خرستیانلر حقنده توجهکار وملتفت طاورانديقلری حالده دیکر بعضلری‌ده (هرون رشید) ، (متوکل) ك یاپدقلری کبی عکس معامله التزام ایده‌بیلیرلردی . از جمله ۲٤۷ سنه‌سنده وفات ایدن (متوکل) خرستیانلر حقنده پك شدتلی بر خلیفه ، بلکه‌ده بو خصوصده خلفای عباسیه‌نك اك شدتلیسی ایدی . مشارالیه ظهور اسلامیتدن صکره انشا اولنان کلیسالرك هدمنی امر ایتدیکی کبی خرستیانلرك خدمت دولتده استخداملرینی وایام مخصوصه‌ده خاچ چیقارملرینی منع ایتمش ، خرستیانلرك قپولرینه تخته‌دن بر شیطان رسمنك قونولمسنی، بال رنکنده صوندرمه کیملرینی، قوشاق باغلاملرینی،

---
[۱] تاریخ المشارقه (اب یازیجی) ۱٤۳ [۲] مقریزی ۵۱۱ ج ۲

تختەدن معمول اوزنكيلى اكرلره بينملرينى ، اركككلرك، اصل البسەنك رنكنه مخالف آيرى آيرى رنكلرده ، هر برى درت پارمق قدر ، ايكى يامەيى حامل بولنملرينى ، خرستيان قادينلرينك‌ده بال رنكنده چارشف كيملرينى امر وخرستيانلرى كمر قوشانمقدن وسائرەدن منع ايلمش ايدى [١] .

مع هذا (متوكل) طرفندن اجرا اولنان بو تضييقاتى غريب كورمامك اقتضا ايدر . زيرا مشاراليه بوكبى تضييقاتى داخل قلمرو حكومتنده بولنان عموم خلقه تشميل ايتمش ، شيعه حقنده پك ظالمانه طاورانمش ، علما وارباب قلمى تنكيل وتدمير ايلمش ايدى . هله اهل شيعه حقنده پك متعصب طاوراندیغندن انلرى شدتله قهر و تعذيب ايتمشدى . خرستيانلر بوخليفەنك زماننده انواع محنت وفلاكتلره دوچار اولمشلردى[٢]. مع مافيه (متوكل) لك خرستيانلر حقنده بودرجه شدتلى طاورانمسى بسبتون سببسز دكلدى . حمص اهالئ اسلاميەسى ٢٤١ سنەسنده شهر واليسنه قارشى اظهار عصيان ايتدكلرى زمان وطنداشلرى اولان خرستيانلرده بوتمردده انلره ظهير اولمشلردى . والى كيفيتى (متوكل) ه يازنجه (متوكل) خرستيانلرك شهردن تبعيدلرينى ، كليسالرينك هدمنى امر ايلشدى . ايشته بو عصيانه مظاهرت خليفهٔ مشار اليهك خرستيانلر حقنده شدتلى طاورانمسنه باعث اولان اسبابدن برينى تشكيل ايتمشدى [٣] .

كذلك (هارون الرشيد) زماننده حدود اوزرنده كائن اولان شهرلردەكى كليسالرك هدمنه ، كرك البسەده ، كرك خصوصات سائرەده غير مسلملرك اسلاملره بكزەمەملرينه دائر صدور ايدن اوامر دخى اوكبى تأثيراتدن نشأت ايتمش ايدى [٤] . (رشيد) بو تضييقاتى ، (صفين) لك قرب غربيسنده بولنان واليوم همان انقاضدن بشقه اندن بر اثر قالمامش اولان (هرقله) شهرنده روملر ايله اجرا ايتديكى محاربەدن عودتندن صكره اختيار ايلمش ايدى . قرائن احوالدن آكلاشيليوركه روم ممالكى ايله ممالك اسلاميه آرەسندەكى حدود اوزرنده مقيم بولنان خرستيانلر اسلاملرك احوالنى تجسسده

[١] ابن خلدون ٢٧٥ ج ٣ وابن الاثير ٢٠ ج ٧ ومقريزى ٤٩٤ ج ٢
[٢] تاريخ المشارقه (ال يازيسى) ١٤٦ [٣] ابن الاثير ٨٢ ج ٦
[٤] مقريزى ٥١١ ج ٢

همذهبلری اولان روملره معاونت و کلیسالری‌ده بو تجسساته واسطه اتخاذ ایتمشلردی . ایشته بوسببه مبنی (رشید) انلردن انتقام آلمق اوزره تضیقاتی محتوی امرلر اصدار ایتمش ، شوقدرکه بو اوامری یالکز حدودده مقیم خرستیانلره تخصیص ایلمش ، اسلاملرك احوال وحرکاتنی تجسس ایده‌مامك ایچونده انلرك اسلام قیافتندن بسبتون آیری برقیافتده بولنملری حقنده‌بالخاصه شدتلی طاورانمش ایدی . یوقسه خلیفه (رشید) حد ذاتنده غیر مسلملر حقنده الك عادل وشفقتکار طاورانان خلفای عباسیه‌دن ایدی . بوکا دلیل اوله‌رق برادری (هادی) نك واللرندن بری‌مصرده بعض‌کلیسالری‌هدم ایتمش ایدی . (رشید) مقام خلافته کلنجه او کلیسالرك تکرار انشاسنه امر ویرمش ایدی [١] .

مصرده دخی خرستیانلر بالاده بیان ایتدیکمز وجه ایله حریت مذهبیه سایه‌سنده نفوذلی وخاطرلی دورلر کچیردکلری کبی دیکر بعض دورلرده برطاقم اسبابه بناءً انك عکسنه اوله‌رق پك‌محنتلی وظالمانه معاملاته‌ده معروض‌اولمشلردی. ایین روحانیلرنده ، کلیسالرنده تضیقات کوردکلری دورلرك الك اسکیسی ٣٩٥ سنه‌سنده‌ملوك فاطمیه‌دن (حاکم بامرالله) ك زمان حاکمیتی ایدی . بوتضییقاتك سببی حکمدار موما الیه دورنده ذکر ایتدیکمز اوزره امور دولتده خرستیانلرك پك بیوك برموقع اشغال ایتملرندن ایلری کلمش ایدی . خرستیانلر مناصب دولتده‌ترقی ایده ایده وزرا کبی بیوك بر موقع ونفوذ، بیوك بر ثروت صاحبی اولمشلر ، کرك (عیسی بن نسطورس) ، کرك (فهد بن ابراهیم) زماننده هرشیده اسلاملره یاریش یاپغه ، انلر ایله پنچه‌لشمکه باشلامشلردی . حدت ایتدیکی زمان جنت درجه‌سنده آثار شدت کوسترمك معتادی اولان (حاکم بامرالله) نهایت‌غضبه کله‌رك موماالیهما عیسی وفهدك‌قتلنی امر ایتدیکی کبی بتون خرستیانلر حقنده‌ده شدتلی تضییقاتده بولندی . خرستیانلری عیار وقوشاق کیمکه اجبار ، شعانین یورطوسنده آیین روحانی اجراسندن منع ایتدی . کلیسالرده بولنان اوانیٔ سیم وزر وسائره‌یی مصادره ایدرك بیت المالة مال ایلدی . خرستیانلری کوله وجاریه صاتون آلمقدن منع، کلیسالرینی هدم

[١] مقریزی ٥١١ ج ٢

وكنديلرينی قبول اسلاميته اجبار ايتدی . انلره بوكبی دها بر چوق تضييقات شديده روا كوردی [١] كه خرستيانلر دها اول هيچ بر زمانده اوقدر ظلم واعتساف كورمامشلردی . احتمال كه مدنيت اسلاميه‌نك اعتلاسی دورلرنده خرستيانلرك دوچار اولدقلری تضييقاتك الك شدتليسی‌ده بو ايدی. بونكله برابر بوظلم واعتساف او پارلاق مدنيتك شان بلندينه نقيصه ويردمز . چونكه بو تضييقاتی ارتكاب ايدن آدم انی بيله‌رك دكل ، حماقت ويا جنت سوقيله ياپمش ايدی .

اسلاملر ايله روملر آره‌سنده او صره‌لرده بر حربك وقوعی ايله روملرك بعض جوامع اسلاميه‌يی واز جمله استانبولده بولنان بر جامعی هدم وتخريب ايتملری (حاكم بامرالله) ك بيان ايتديكمز صورتده خرستيانلر حقنده شدتلی تضييقات اجرا ايتمسنه باعث اولمش ايدی . (حاكم) روملردن انتقام آلمق مقصديله قلمرو حكومتی داخلنده تخريب ايلديكی كليسالر ميانده قدسده كائن اولان قيامه كليساسنی‌ده ييقديرمش ايدی . فقط مشار اليهدن صكره مقام حاكميته (ظاهر لاعزاز دين الله) كلنجه‌روملر ايله ٤١٨ سنهٔ هجريه‌سنده بر معاهدهٔ صلحيه عقد اولندی. استانبول جامعی ايله قيامه‌كليساسنك اعادهٔ انشاسی ، (حاكم) زماننده قبول اسلاميته اجبار ايديلن كيمسه‌لردن آرزو ايدنلرك تكرار خرستيانلغه عودت ايتملرينه مساعده اولنمسی بومعاهده احكامنجه هر ايكی طرفجه قبول ايدلدی . بونك اوزرينه پك‌چوق كيمسه‌لر خرستيانلغه عودت‌ايلديلر [٢] .

احتمال كه بو تضييقاتی اتخاذ وتطبيقه (حاكم) ی سوق ايدن اسباب پك اهميتسز بر شی ايدی . فقط حاكم متصف اولديغی تعصب وحماقت سوقيله او اسبابی بيوتمش ، كليسا هدمی ، آدم قتلنه قدر ايلری كيتمش ايدی . مشار اليهك افعال مجنونانه‌سی اسلام اولان رعاياسنه‌ده طوقونيوردی . چوق دفعه‌لر آثار جنتدن بشقه برشی ايله قابل تأويل اولميان مضحك بر طاقم تكاليفی اسلاملره‌ده تحميل ايديوردی . (حاكم) اسلاملری ملوخيا ، جرجير ناميله معروف اولان سبزه يمكدن ، شربت ياپوب صاتمقدن منع ايتديكی كبی قادينلری‌ده

---

[١] مقريزی ٤٩٥ ج ٢ [٢] مقريزی ٣٥٥ ج ١

شیق کیبوب چارشولردن مرور ایتمکدن منع ایلمش ایدی . ینه او آثار جنتدن اولمق اوزره مشارالیه اسلافه لعنت اوقونمسنی ، بو لعنتلرك جوامع ومساجدك ، دکانلرك ، مقابرك قپولرینه یازلمسنی امر ایتمش ایدی . هر حالده بو وامثالی افعال (حاکم) ك اختلال عقلنه دلیل ایدی. مع هذا بو اوامر ولوکه پك ضعیف اولسون سببدن خالی دکلدی . مثلا ملوخیانك اکلنی منع ایتمسی شیعهٔ علویه‌نك دشمنی اولان (معاویه بن ابی سفیان) ك پك زیاده سودیکی بریمك اولدیغندن ایلری کلیوردی . چونکه‌دولت فاطمیه شیعی بردولت ایدی . کذلك (جرجیر) نامیله معروف اولان سبزه‌نك منعی‌ده انك ام المؤمنین حضرت عائشه‌یه منسوب اولمسنه بناءً ایدی . خلفای عباسیه‌دن (متوکل) ك نامنه منسوب بر نوع یمك دخی مشارالیهك شیعه دشمنی اولمسنه بناءً منع ایدلمش ایدی . شربتك منع اعمال واستعمالنه‌کلنجه حضرت علینك بو شربتدن نفرت ایتمش اولمسی منعی موجب اولمشدی [۱] . حاکمك ارتکاب ایتدیکی سائر انواع حماقت وغرابتی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز . خرستیانلرحقنده روا کورولن تضییقات‌ایله کلیسالرینك‌هدمی‌دخی‌او قبیلدندی. مع هذا (حاکم) کلیسالری ییقدیردقدن صکره پك اهمیتسز بر سبب ایله ویا بلاسبب تکرار اوکلیسالرك انشاسنی امرایتدکدن ماعدا [۲] اسلامیتی قبوله‌اجبار ایدیلنلرك تکرار اسکی دینلرینه دونملرینه ده مساعده ایتمش ، بونك اوزرینه بر چوق کیمسه اسکی دیننه عودت ایلمش ایدی . بو امر ومساعده یوقاریده کوردیکی‌اوزره اوغلی (ظاهر) ك زماننده وقوع‌بولمشدر. بو قبیلدن اولان افعال غریبه‌دن اولمق اوزره (حاکم) بر طاقم مدرسه‌لر انشا وبومدارسه بر طاقم فقها ومشایخ تعیین ایتدکدن صکره‌اومشایخ وفقهایی قتل وبو مدرسه‌لری ده هدم‌وتخریب ایلمش ، چارشو وبازارلری کوندوز قاپاتدیره‌رق کیجه آچدیرمش ایدی . خلق بو بلالری اوزون مدت چکمش ایدی [۳] . احوال وحرکاتی ، افعال واجراآتی بو درجه غریب وغیر معقول اولان بر آدمك روا کوردیکی شدت و تضییق بر دولت ویا ملت ایچون البته شین صاییلەماز .

[۱] مقریزی ۳٤۱ ج ۲ [۲] ابن الاثیر ۸٦ ج ۹ [۳] سیوطی ۱۷ ج ۲

بونکله برابر کرك خرستیان ، کرك موسویلرك دوچار اولدقلری اك شنیع ومدهش تضییقات قرون اسلامیهٔ وسطاده دور انحطاط وتقهقرده وبالخاصه حروب صلیبیه‌دن صکره وقوع بولمش ایدی . چونکه حروب صلیبیه هر ایکی ملت آره‌سنده نائرهٔ تعصبك آلولانمسنه پك بیوك بر سبب تشکیل ایلمشدی . بر طرفدن خرستیانلر بو وسیله ایله اسلاملرك کندیلرینك فوقنده برموقع تقدم ورجحان طوتدقلرینی ، اسلام رجال حکومتنك کندی دینلرینه تعرض وتضییقات اجرا ایتدکلرینی حس وتقدیر ایلمشلر ، دیکر طرفدن ایسه اسلاملر خرستیانلرك فرنکلره کیزلیجه ایفا ایتدکلری معاونتی نظر تأمله آله‌رق انلری تنکیل وتدمیره قالقیشمشلردی . مثلا شام ایله حمص آره‌سنده کائن (قارا) بلده‌سی خرستیانلری حرب ایله مشغول اسلاملرك چوجقلرینی سرقت ایدرك کیزلیجه فرنکلره فروخت ایلشلردی . بناءً علیه وقتا که ملك ظاهر ٦٦٤ سنه‌سنده بر محاربه‌دن عودتی اثناسنده اورادن مرور ایتدی ، مذکور بلده‌نك نهب وغارت ایدلمسنی ، ارککلردن بیوکلرینك قتل ، کوچکلرینك اسیر اتخاذ اولنمسنی امر ایلدی . او صورتله الده ایدیلن کوله‌لر مصرده ترکلر آره‌سنده بیویه‌رك او تاریخدن بر آز زمان صکره عثمانلیلر طرفدن تشکیل اولنان یکیچریلرك عسکرلکی کبی انلردن عسکر وامرای عسکریه یتیشدیرلدی [۱].

مذکور محاربه‌لردن صکره ممالك اسلامیه‌ده اسلاملر ایله غیر مسلملر آره‌سنده بغض وعداوت اوقدر آرتمشدی که هر طرف دیکر طرفه ایصال اذیت ومضرتدن بشقه بر شی دوشونمامکه باشلامشدی . مملکتده‌کی حکومت اسلام اولدیغندن خرستیانلر بالطبع مغلوب اولیورلردی . بر شهرك بر اسلام محله‌سنده بر حریق وقوع بولدقجه خرستیانلر ایله موسویلر بویانغینی ایقاع فعلی ایله اتهام ایدیله‌رك حکومت طرفندن انلرك ویاخود کلیسالرینك احراقی امر اولنوردی [۲]. اساساً بودرجه تعصب اوقرون مظلمه‌نك مقتضیاتندن ایدی . چونکه دول عیسویه دخی اسلاملری کندی مملکتلرنده عین معامله ، یاخود دها شدتلیسنه دوچار ایدرلردی . بر چوق دفعه ، خرستیانلرك النه دوشن اسلام اسیرلری خرستیانلغی قبول ایتمك ایچون قتل ایله تهدید اولنورلردی [۳].

---

[۱] ابوالفدا ٤ ج ٤ [۲] مقریزی ٨ ج ۲ وابوالفدا ۱۱۲ ج ٤ وسراج الملوك ۱۸٤ [۳] ابن الاثیر ۲۹ ج ۷

خرستیانلر قوهٔ جبریه ایله بر اسلام شهرینی فتح ایتدکجه چاکلرینی جامعلرده چالارلردی[۱]. اندلس خرستیانلری اسلاملر اوزرینه غلبه چالدقلری زمانلری یهودیلرك طاشیدقلری برعلامت مخصوصه‌یی طاشیمغه مجبور ایتدکلری کبی اك صوك غالبیتلرنده‌ده اسلاملری ، یا خرستیانلغی، یا اولومی قبولده مخیرقیلمشلر ، اسلاملرده عموماً خرستیان اولمشلردی [۲] .

عوامك خرستیانلر حقنده تصورلری

دها اول ویردیکمز معلوماتدن آکلاشلدیغی اوزره اسلام خلفا وامراسی الکزیاده حاکمیت وریاسته اهمیت ویردکلرندن مدنیت اسلامیه‌نك اعتلاسی دورنده علوم قدیمه‌یی عربی‌یه نقل وبالخاصه طبابت، حساب وکتابت ایچون غیر مسلملره احتیاج حس ایدرك انلری امور دولتده استخدام وانواع حرمت و اعزازه مظهر ایلدکلری حالده دیکر طرفدن اسلاملری انلره ترجیح و تقدیمدن ده کیری قالمامشلری . نصل که دولت امویه عربلری عرب اولمیان اسلاملرك فوقنده طوتمقده ایدی . ایشته بو سببدن اسلاملر ایله خرستیانلر آره سنده حسد ، رقابت تورەمشدی . ایکی ملته ، یاخود ایکی مذهبه مقر اولان بالجمله ممالکده اوکبی بر رقابت ، بر محاسده‌نك ظهوری پك طبیعی برشی ایدی . بو تحاسد ورقابت الی یومنا هذا اوشکلده دوام ایتمکده‌دن .

بو رقابت اولا خلفا وامرانك اطرافنده کچینن علما ، شعرا ، مغنین ، کتاب ، محاسبین کبی حرف علمیه و یاخود حرف صناعیه اربابی آره سنده ظهور ایتمشدی . شرفا ، اغنیا ، رجال دولت آره‌سنده ایسه پك نادر اوله‌رق تعصب ، یاخود رقابت وقوع بولوردی . بونلر هرکسه دین ومذهب دکل ، آنجق اقتدار ولیاقت نقطه‌سندن باقارلاردی . مثلا شرف موقع و سمو نسبنی کوسترمك اوزره خلیفهٔ عباسی (قادر) ه :

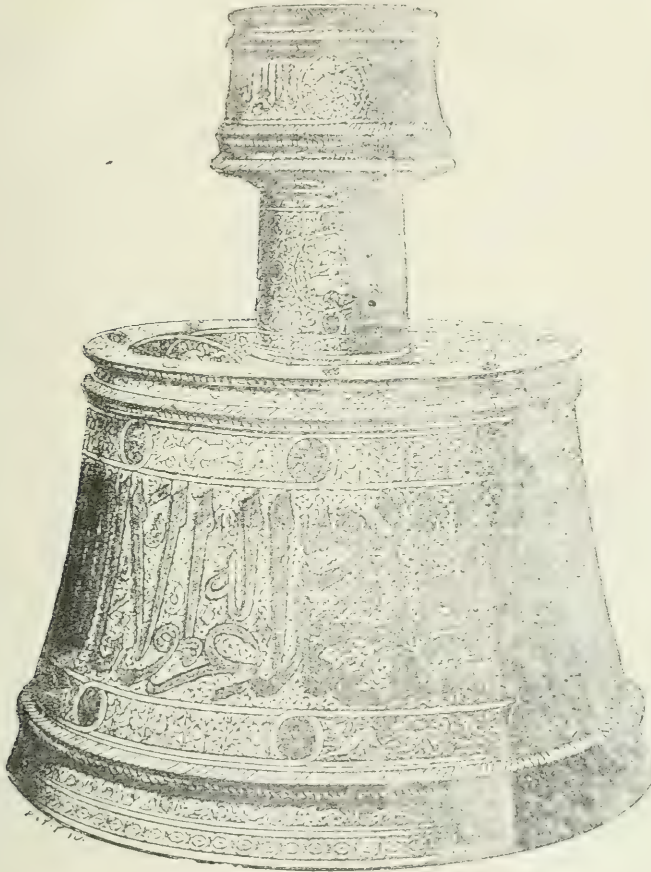
عطفاً امیر المؤمنین فاننا	فی دوحة العلیاء لانتفرق
مابیننا یوم الفخار تفاوت	ابداً کلانا فی المعالی معرق
الا الخلافة میزتك فاننی	انا عاطل منها وانت مطوق

[۱] ابن الاثیر ۶۲ ج ۸ [۲] نفح الطیب ۱۲۶۹ ج ۲

ابياتنی يازه‌رق خليفه‌نك خليفه‌اولمقدن بشقه كنديسندن فضله هيچ برشرفی حائز اولمديغنی سويلين نقيب الاشراف (شريف رضی) مشاهير ادبادن (ابو اسحق صابی) يی صابئه‌دن اولديغنی بيله بيله !

أرأيت من حملوا على الاعواد   أرأيت كيف خبا ضياء الوادی

مطلعی ايله باشلايان پك پارلاق برقصيده ايله اكا مرثيه خوان اولمقدن

مصرده حكومت سورن مماليك بحريه‌دن سلطان (قلاون) ك شمعدانی

چكنمامشدی . معمافيه برطاقم عوام ناس احفاد نبيدن برشريفك صابئه‌دن بر آدمك وفاتنه مرثيه يازمسنی اوموقع شرافتله متناسب كورمامشدی . فقط (شريف رضی) بو سرزنشه قارشی : « بن انك دينته دكل ، آنجق فضل

وعرفانته مرثیه سویلدم » جواب صوابنی ویردرك فضل وعرفان هرنرده ده کورولور ایسه کورلسون اکا حرمت ایدلمك لازم کله‌جکنی قطعی برافاده ایله آکلاتمشدی [١] .

عوام خلق وامثالی ویا انلرك قوتیله بر موقع ویا منصب صاحبی اولان کیمسه‌لره کانجه بونلرخرستیانلره قارشی تعصب کوستریبور ، ولاةامورنزدنده انلری اضراره چالیشیورلردی . رأس کارده بولنان ذات ارباب حزم ودرایتدن ایسه بونلرك مفسدتلرینه قولاق آصمازدی . روایته کوره ٢٨٤ سنه‌سنده بغداد اهالئ اسلامیه‌سی بر خرستیانی حضرت نبی‌یی سوکمك تهمتی ایله اتهام ایدرك اوصره‌لرده (معتضد) ك وزیر اعظمی بولنان (قاسم بن عبیدالله) دن اوخرستیان حقنده جزای شرعینك اجراسنی طلب ایلمشلردی . فقط وزیر اعظم متهمك برائتنه قناعت حاصل ایتمش اولملیدرکه طلب واقعی ترویج ایتمدی . مسأله خلیفه‌یه ایصال ایدلمش ، بیوك بر اهمیت کسب ایتمش ایدی . کذلك اوچنجی عصر هجری ابتدالرنده اندلس ملوك امویه‌سندن (حکم) والیلرندن برینی غیر مسلملر حقنده ظلم وتعدی ارتکاب ایتدیکندن طولایی صلب ایلمش ایدی [٢] .

فقط وقتاکه دولت سن شیخوخته یاقلاشمغه باشلادی بوتعصب عوامدن خواصه انتقال ایلدی . چونکه بوصره‌لرده استحصال منفعت ایچون اولیای امورك نظر توجه والتفاتی آثار اقتدار ولیاقت ابرازندن زیاده منافقلق ، تبصبص، مفسدت اجراسیله قازانیله بیلیوردی. دولت اسلامیه‌ده دین‌ایله سیاست آیری آیری شیلر اولمدیغندن بویولده استخدام اولنان وسائطك الك مؤثری دیندن‌عبارت اولمش‌ایدی. بناءً‌علیه بعض‌منافقلر کندیلرینی‌صوك‌درجه‌ده متدین کوسترمك ایچون ادیان سائره‌یی ذم وتقبیح ایدرلردی . رأس کارده بولنان ذات‌ده صاف دل وجاهل ایسه بوتلقیناته قاپیله‌رق ادیان سائره اربابی حقنده ظلم واعتسافده بولنور ایدی . ایشته بوسببه مبنی دولت شیخوخته یاقلاشدقجه غیر مسلملر وبالخاصه خرستیانلر علیهنده‌کی تعصب‌ده اونسبتده آرتیوردی . قرون اسلامیهٔ وسطاده وقوع بولان محاربات صلیبیه‌یی متعاقب بوتعصب برشکل حاد آلدیغندن آرتق رجال حکومت و مناصب علمیه و سائره اربابی بو دوردن

[١] ابن خلکان ١٢ ج ١ و٢ ج ٢ [٢] ابن‌الاثیر ١٥٧ ج ٦

اعتباراً غيرمسلملرى علناً تحقير ايتمكه ، تذليللرنده پك ايلرى كيتمكه ، انلره عادتا دشمن معاملهسى ياپمغه باشلامشلردى . ديناً مختلف و فقط وطناً مشترك اولان ايكى طرف آرهسنده نفرت وعداوت اوقدر يرلشمش ايدىكه خرستيانلر آرتق هرنهصورتله اولورايسه اولسون دولتلرندن قورتولمغى تمنى ايدييورلردى. بناءً عليه ٦٥٦ تاريخ هجريسنده تاتارلر بغدادى فتحنه كلدكلرى زمان غيرمسلملرك ميلى انلره متوجه بولنيور ايدى. بونفرت، بوعداوت بالخاصه انقلاب اخيردن ، يعنى بر عصر وكسور زماندن بر آز اول باخصوص مدنيتدن اوزاق اولان جهتلرده حتى معاملات رسميهده بيله پك زياده بيومش ايدى. (ديار بكر) ده وفات ايدن برخرستيانك دفنى ايچون مساعدهيى متضمن محلى محكمهٔ شرعيهسندن صادر اولان بررخصتنامهيه علمادن بر دوست واسطهسيله مطلع اولدق. غرابتنه بناءً بروجه آتى نشر ايدييورز :

« ديار بكرده جانب شرع شريفدن كفرهٔ سريان مطرانـنه . اى نظر ومعتقدجه مكروه اولان كيمسه ! طائفهٔ منفورهكزدن يعقوب نامندهكى كافر ملعون كبروب هلاك اولديغندن جثهٔ كريههسنك زير زمينه ادخالى ايچون محلهسنك مختارى طرفندن وقوع بولان استرحام اوزرينه خراجى استيفا اولنمش وهرنهقدر زير زمين بيله مسفورك جثهٔ خبيثهسنى قبولدن استنكاف ايدرايسهده طوپراق اوزرنده براقلمسىده افساد هوايى موجب اولهرق غيرجائز بولنمش اولديغندن كندى محلهٔ مخصوصهكزده مذهب باطلكز وجه ايله زمرهٔ جهنمه دفن اولنديغنده كيمسه طرفندن ممانعت ايدلمامك اوزره اشبو رخصتنامه اعطا قلندى » « فى ٢٦ جمادى الاولى سنه ١٢٠٣ »

شمدى شوعصر حاضرده هانكى اسلام ، هانكى خرستيان بوكا مطلع اولورده غايت چركين و مستغرب كورمز ! بو رخصتنامهيى بزه اخبار ايدن ذاتك صدق افادهسنه اعتمادمز اولمسه ايدى تعصبك بودرجه غليظ ومستكرهاثرينه بزده اينانمازايدك. فقط قاهرهدهمقيم ديكر بردوستمزده مصردهكى پطريقخانهلرده بوكا مشابه عبارهلر ايله محرر برچوق رخصتنامهلرك محفوظ بولنديغنى بزهتأمين ايدرك بوبابدهكى استغراب وحيرتمزى بردرجهيه قدر تخفيف ايلدى . مع هذا بوتعصب عصر حاضر انقلابنى متعاقب ياواش ياواش زائل اولمغه باشلادى .

مملکتلرمز مدنیتده احراز کمال ایتدکجه بوکبی احوالك بسبتون زوالپذیر اوله جغی قطعیاً مأمولدر .

خرستیانلرك یکدیکرلرینه حسد ورقابتلری

بونکله برابر مدنیت اسلامیه‌نك اعتلاسی اثناسنده خرستیانلره روا کوریلن اذی وتضییقاتك اسباب حقیقیه‌سنی تدقیق ایده‌جك اولورسه‌کز بر چوق مسائلده سبب حقیقینك عراقده‌کی نسطوری، یعقوبی کبی طوائف عیسویه‌نك بربرلری حقنده ایقاع ایتدکلری مفسدتلر وافترالردن ایلری کلدیکنی کوررسکز. حتی پك چوق دفعه‌لر بالذات خرستیانلردن موقع ونفوذ صاحبی اولانلر کندی هم مذهبلری حقنده اسلام رجال حکومتندن زیاده ظالم وغدار طاورانیرلردی . نته‌کیم ایکنجی خلیفهٔ عباسی (منصور)ك طبیبی عیسوی المذهب (عیسی بن شهلا) سرای خلیفه‌ده بومقامی احراز ایدنجه فرصتدن بالاستفاده مترەپولید واپیسقوپوسلره نیجه صاله‌رق پاره‌لرینی، مالملکارینی صویمغه باشلامشدی . حتی (نصیبین) مترەپولیدینه یازدیغی بر مکتوبده کلیساده بولنان غایت قیمتدار اوانینك کندیسنه اعطاسنی مصراً طاب وتهدید مقامنده اوله‌رق دخی « سن بیلمیورمیسك که پادشاهك حیاتی الده‌در . ایسترسه‌م آنی خسته ایدر ، ایستر ایسه‌م تحتده براقیرم » دیه تحریر ایلمشدی . فقط مترەپولید مکتوبی خلیفه‌نك ماینجیسی اولان (ربیع) ه کوندردیکندن خلیفه‌یه کوستریله‌رك طبیب سرایدن طرد وتبعید اولنمق صورتیله جزادیده ایدلشدی .

دولت عباسیه دورنده یتیشن مشاهیر اطبادن (بختیشوع بن جبرائیل) ایله مترجم شهیر (حنین بن اسحق) آره‌سنده جریان ایدن بر حال دخی او نوعدن وقوع بولان الك چرکین احوالدن عد ایدیلیر . (حنین) خلیفه (متوکل)ك نزدنده پك خاطرلی ونفوذلی بر موقع احراز ایتمش ایدی . (بختیشوع) انك بو اقبالنی چکه‌مدیکندن سائقهٔ حسدله انی دینی بر واسطه ایله اوموقعدن دوشورمك ایستر . بو مقصده وصول ایچون‌ده قوجاغنده حضرت عیسایی حامل حضرت مریمك یاغلی بویادن بر رسمنی یاپدیره‌رق تعیین ایتدیکی برزمانده هدیه قیلندن خلیفه‌یه تقدیم ایلك اوزره آدملرندن برینه

توديع ايتدكدن صكره خليفه‌نك نزدينه كيدر. اوشاق تصويرى حضور خليفه‌يه كوتورنجه (بختيشوع) اورادە حاضر بولنور . تصويرى كندى اليله آلير ، (متوكل)ك اوكنه قور . خليفه رسمه باقنجه پك زياده بكنير . (بختيشوع) اواثناده تصويرى دفعات ايله اوپمكه باشلار. (متوكل) رسمى نيچون اوپديكنى كنديسندن صورار. (بختيشوع) : « سيدة العالمين‌ك رسمنى اوپمزسەم بشقه هانكى رسمى اوپرم ؟ » جوابنى ويرير . (متوكل) : « عموم خرستيانلر بويله سنك كبى ياپارلرمى ؟ » ديه صورنجه (بختيشوع) : « اوت ، بلكه ده دها زياده آثار حرمت كوستريرلر . حضوركزده بولنديغم ايچون اوپولده بن دها ايلرى كيده‌مدم . فقط بز خرستيانلر بو تصويره بو درجه آثار تعظيم كوستريرايكن سزك نان نعمت ولطفكز ايله ياشايان برآدم واردركه بوكا قارشى حرمتسزلك كوستريرە، تصويرك اوزرينه توكورر. اويله بر زنديق ملحددر. وحدانيت الٓهيه‌يه قائل اولمديغى كبى آخرتك وجودينه‌ده اينانماز. دين ، پيغمبر طانيمديغى حالده خرستيان نامنى طاشير » جوابنده بولنور . (متوكل) : « بوديديكك آدم كيمدر ؟ » ديه‌رك واقع اولان سؤالنه ايسه (بختيشوع) : « حنين بن اسحق اولديغى » اخبار ايدر . (متوكل) : « حنينى نزديمه چاغيره‌جغم . حقيقت ديديكك كبى چيقه‌جق اولور ايسه كنديسنى حبسه اته‌رك حقنده اشكنجه و تضييقات اجراسنى امر ايده‌جكم » دير. (بختيشوع) انك درحال جلب ايدلمامسنى ، بر ساعت صكره چاغيرلسنى استرحام ايدر . (متوكل) استرحام واقعى قبول ايلر . بونك اوزرينه (بختيشوع) اورادن چيقه‌رق (حنين)ك نزدينه كيدر. خليفه‌يه برتصوير مقدس اهدا ايدلديكندن، خليفه‌نك اوتصويرى بكنديكندن ، تصوير خليفه‌نك يانندە قاله‌جق اولور ايسه ايكيده برده « ايشته بوسزك اللهكز ووالده‌سى دكليدر؟ » ديه‌رك خرستيانلرى تحقير ايده‌جكندن بحث ايتدكدن صكره : « خليفه بو تصويرى نصل تلقى ايديورسكز ؟ » ديه واقع اولان سؤالنه « بوكبى تصويرلر حماملره ، كليسالره وسائره‌يه قونيليور . بونلره هيچ اهميت ويرمه‌يز » جوابنى ويرديكنى ، خليفه « اوحالده اوزرينه توكور » ديمسى اوزرينه رسمه توكورديكنى بيان وشايد كنديسى‌ده خليفه‌نك نزدينه چاغيريلوب اوكبى بر تكليفه معروض اولورايسه عين حركتده بولنمسنى طلب وتوصيه ايلر . (حنين) انك ديدكارينه ايناڼير

وخليفه كنديسنى چاغيروب تصويره توكورمسنى امر ايدنجه بلاتردد رسمه توكورر. خليفه درحال (حنين) ى بر آلتنده‌كى زندانه كوندرير. متعاقباً اوزمانك جاثليق (بطريق) اولان (تيودوسيوس) ى احضار ايدر. جاثليق تصويرى كورر كورمز آغلايه‌رق اوزون اوزادى‌يه اوپمكه باشلار. بعده تصويرى اله آله‌رق خليفه‌نك ازدياد عمر و شوكتنه دائر قائماً اوزون بر نطق ايراد ايدر . خليفه انى اوطورمغه دعوت ايلر. جاثليق تصويرى قوجاقلامش اولديغى حالده اوطورر. رسمك كنديسنه احسان اولنمسنى استرحام ايدر. خليفه بورسم اوزرينه توكورن بركيمسه‌نك هانكى جزايه مستحق اوله‌جغنى كنديسندن صورنجه جاثليق : « بونى ياپان كيمسه موازنهٔ عقليه‌سى يرنده. خرستيان بر آدم ايسه انى كليسايه كيرمكدن ، جسد مقدسى تناولدن محروم ايتدكدن ماعدا خرستيانلرك اكا مناسبتده بولنملرينى‌ده منع وحقنده تضييقات اجرا ايلرم » جوابنى ويرير. خليفه برعطيه ايله برابر تصويرى جاثليقه ويرير . جزا اولمق اوزره‌ده (حنين) ك دكنك وقامچيلر ايله ضرب اولنمسنى ، خانه‌سنك تخريبنى ، قعر زندانه آتلمسنى امر ايدر . (حنين) خيلى مدت زندانده قالير . نهايت (متوكل) ك خسته دوشمسى ومداواتى ايچون كنديسنه لزوم كورلمسى اوزرينه زنداندن اطلاق اولنور [١] .

حريت اديان

كرك خرستيانلر ، كرك مذاهب سائره اربابى حقنده شدت وصولتيله مشهور اولان (متوكل) ك بو موقعده‌كى حال وطورى بو شكلده اولور ايسه اعتدال ومسامحه ايله معروف اولان سائر خلفا ارباب ديانانك معتقدات و آيينلرينه البته دها زياده مساعده پرور وحرمتكار طاورانمشلردى . (حنين) حقنده كتابمزك ديكر بر يرنده ويرديكمز معلوماتدن مستبان اولديغى اوزره خلفا خرستيانلرى قبول اسلاميته اجبار ايتمك شويله طورسون كندى دينلرينه متمسك اولملرينى كمال شدتله آرزو ايدرلر وميلاد عيسى ، شعانين كبى بيوك بايراملرده اجرا اولنان آيينلره اشتراك ايله برابر صانكه انلر ايله بر ملت كبى تنزكاهلره

[١] طبقات الاطبا ١٩٤ ج ١

برابر چیقارلردی [١] . بو حال یالکز عراق وشام قطعه‌لرینه مخصوص دکلدی. مصرلیلر دخی خرستیانلرك سنوی بایراملرینه خرستیانلر قدر اهمیت ویریرلردی. بوراده‌کی خلفا میلاد عیسی و غطاس Fête de l'Epiphanie یورطیلرنده خلقه هدیه‌لر طاغیدیرلر ، بتون مصرلیلر برلکده اظهار سرور و شادمانی ایدرلردی [٢] .

حکومت بر مؤسسهٔ خیریه ، باخصوص خسته‌خانه و امثالی کبی مؤسسات انسانیه تأسیس ایدنجه بو مؤسساتدن اسلاملر قدر غیر مسلملرده حصه‌دار ایدیلیردی . حکومت بو مؤسساتی مسلم ، غیر مسلم هرایکیسی ایچون تأسیس ایدردی . فقط هر ایکیسی ایچون کافی کورلمینجه اوزمان اسلاملر ترجیح اولنوردی [٣] .

بونکله برابر اسلاملر مدنیتلرینك اعتلاسی دورنده هرهانکی دین ومذهبدن اولور ایسه اولسون کندی رعایالری آره‌سنده حریت ادیان قاعده‌سیله عامل اولمشلردی . بنی امیه دورنده پاره تحصیلی ایچون عرب اولمیانلر حقنده بونجه شدت وتضییقات اجرا ایدلدیکی اثناده بیله دینده تعصب سوقیله ادیان سائره اربابندن بر جماعتك اسلامیتی قبوله اجبار ایدلدیکی ایشیدلمامشدر .

بالعکس عراق والیسی (خالد قسری) وسائره حقنده ویردیکمز معلوماتدن آکلاشلدیغی اوزره غیر مسلملر بر التفات وتوجه مخصوصه مظهر ایدیلیردی.

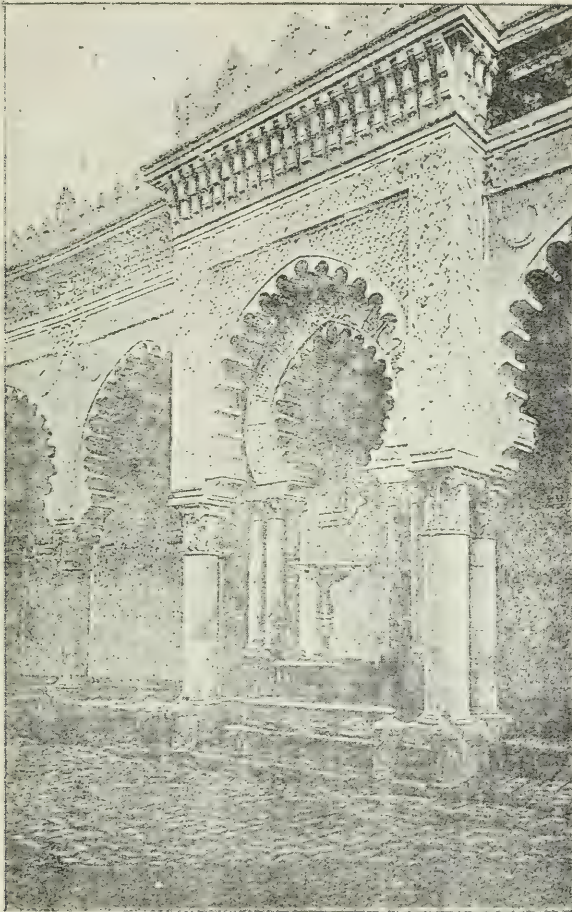
خلفای عباسیه‌یه کلنجه بونلر سائر خلفادن زیاده اعتدال مسلك و حریت ادیان طرفداری اولدقلرندن زمانلرنده مجوسیلر وسائره طرفندن تلقین ایدیلن بر چوق بدع دینیه میدان آلدیغی کبی برچوق فرق اسلامیه دخی توره‌مشدی. خلفای عباسیه آره‌سنده حریت ادیانه الك زیاده طرفدار اولان (مأمون) ك سربستیٔ فکریسنه باقیکز که کندیسی شیعی ایکن وزیر اعظمی (یحیی بن اکثم) سنی ، دیکر وزیر اعظمی (احمد بن ابی داود) معتزلی ایدیلر [٤] . خلیفهٔ مشارالیهك خلق قرآنه قائل اولان معتزله‌یه ظهیر اولمسی سربستیٔ ادیانه نه‌درجه طرفدار اولدیغنی کوسترمکه کافیدر. قرآن عظیم الشانك مخلوق اولدیغنی اسلامیتده ایلك ادعا ایدن کیمسه حضرت نبی یی سحر ایتدیکی روایت اولنان (لبید اعصم) نامنده

[١] ابن الاثیر ١١٣ ج ٨ و الفرج ١٥٦ ج ٢ [٢] مقریزی ٤٩٤ ج ١
[٣] طبقات الاطبا ٢٢١ ج ١ [٤] ابن خلکان ٢٢٢ ج ٢

بر موسوی ایدی. بو آدم تورات ایچونده مخلوق، یعنی صکره دن موضوع دیر ایدی . بعده بو ادعایی قرآن حقنده‌ده ایراد ایلدی . ادعای مذکور (لبید) دن برادر زاده‌سی (طـالوت) ه، بوندن‌ده (ابن سمعـان) ه، بوندن دخی (هشام بن عبدالملك) زماننده یتیشن (جعد بن درهم) ه منتقل اولدی. بوصوك کیمســه قرآنك مخلوق اولدیغنی، بشریتك فوقنده برشیئی محتوی اولمدیغنی، فصاحت و بلاغتنه قارشی انســانلر عاجز بولنمدقلرینی، انسانلرك او بلاغتده، بلکه‌ده فوقنــده آثار فکریه وقلمیه وجوده کتیره بیله‌جکلرینی ســویلمکدن چکنمامشــدی [۱] . (هشــام) جعدك بو جرأتکارانه ادعالرینه قارشی غضبه کلدیکندن قتل ایدلمك اوزره انی عراقین والیسی (خالد قسری) یه کوندریر. فقط (خالد) انی قتل ایتمیوب حبس ایتمکله اکتفا ایلر. (هشام) مطلقا قتلنی امر ایدر. بونك اوزرینه (خالد قسری) قربان بایرامنده (جعد) ی حبسدن چیقاره‌رق نماز قیلدقدن صکره: «بوکون جعد بن درهمی قربان کسمك ایستیورم. چونکه جناب حقك حضرت موسایی مخاطب و حضرت ابراهیمی یار وخلیل اتخاذ ایتمدیکنی ادعا ایدییور» دییه‌رك انی قربان کبی ذبح ایلر [۲]. الك صوك خلیفهٔ اموی (مروان بن محمد) مقـام خلافته کلنجه اوده جعد کبی قرآنك مخلوق اولدیغنی ادعا ایدییوردی [۳]. خلفای عباسیه‌دن (مأمون) خلق قرآنه قائل اوله‌رق معتزله‌یه مظاهرت [illegible] کبی دهـا صکره جالس سریر خلافت اولان (واثق) ده بویولده [illegible] تابع اولمشدی. احتمال که (مأمون) ك مذهب معتزلی‌یه میلی معلمی [illegible] بن مبارك) ك اثر تلقینـاتی ایدی. (واثق) ك بو ذهـابی عامه‌ [illegible] یك کران کلدیکنــدن (مأمون) ه (امیرالکافرین) دینیلدیکی [illegible] (کافر) لقبی اطلاق اولنوردی [٥]. روایته کوره مشــاهیر [illegible] (عبـادهٔ مخنث) بر کون (مأمون) ك حضورینه کیره‌رك: «افندیمز [illegible] صاغ اولسون!» دیر. (مأمون) «کیم وفات ایتدی؟» دییه صورر. عبـاده: «قرآن وفات ایتمدیمی؟ انك ایچون مخلوق دیمیورمیسکز؟» [illegible] بولنور. (مأمون) لطیفه طرزنده واقع

[۱] مقریزی ۳٤٦ ج ۲ [۲] ابن الاثیر ۱۲۳ ج ٥ و ۲۸ ج ۷
[۳] ابن الاثیر ۲۰٤ ج ٥ [٤] ابن الاثیر ۱۳۱ ج ٦ [٥] ابن الاثیر ۸ ج ۷

اولان بو جرأتی خوش بولمیه‌رق (عبـاده) یی قپو طیشـاری ایتدیریر [١].
(متوکل) زماننده ایسه بالعکس بوکبی افکار و مسالك حقنده شدتلی تضیقات
وتنکیلات دوری باشلادی. اسلاملر ایکی فرقه‌یه آیرلمشلردی. خلفا معتزله نك

جزایرده‌کی جامع کبیرك جبهه‌سی

وخلق قرآنه قائل اولانلرك علیهنده فوق‌العاده التزام شدت ایدرلردی. ارتق
مخلوقیت قرآنی هرکیم ادعا ایدر ایسه کافر عد اولنور، طعن وذمه، جزایه
لایق کورولوردی.

والحاصل دولت‌عباسیه‌نك اوائلنده، باخصوص مدنیت اسلامیه‌نك‌اعتلاسنه

[١] فوات‌الوفیات ١ ٢٠١ ج ١

مصادف اولان زمانلرده، افکار عمومیه دیانتلر حقنده فوق العاده سربست ایدی. هیچ برکیمسه تابع اولدیغی بر دیانتدن ویا برفکر دینیدن طولایی شایان تکدیر ویا واجب الاجبار کورلمزدی. بعضاً برخانه‌ده هربری بر مسلك دینی‌یه سالك برقاچ قاردش بولنور، کوزل کوزل کچینیرلردی. مثلا (ابوجعد) ك آلتی اوغلی واردی. بونلردن ایکیسی شیعی، ایکیسی مرجیٔ، دیکر ایکیسی‌ده خارجی ایدیلر [۱]. هرحالده دولت عباسیه‌نك کرك مسلم، کرك غیرمسلم بالجمله رعایا حقنده‌کی طرز سیاستی خاطرنوازلق، عدالت، رفق اوزرینه مؤسس ایدی. بوکتابك ایکنجی جلدنده عباسیلرك ایلك خلیفه‌لری طرفندن رعایا حقنده کوستریلن معاملات عدل ورفقدن بر طاقم مثاللر ذکر ایتمشدك عباسیلر ایرانلیلره وعلی الخصوص ارباب نفوذدن اولان سائر موالی‌یه ـ بالخاصه حکومت بونلرك النه کچدکدن صکره ـ خاطرنوازلق ایله معامله ایلرلردی. خلفا بونلری مناصب عالیه‌یه، هر نوع التفات واکرامه لائق کوریور، امور حکومتده ایستدکلری کبی اجراآتده بولنملرینه مساعده ایدییورلردی. فقط ولوکه مفسدت طریقیله اولسون انلردن برینك صداقتندن شبهه ایدنجه برنجی دور عباسی وزراسندن اولان برمکیلر و سائره حقنده یاپلدیغی کبی کمال شدتله انی محو وتنکیلدن چکنمیورلردی.

عباسیلرك دورنده عصبیت عربیه

تفرقه بولتیقه‌سی

(منصور) عربلرك عصبیت صاحبی اولدقلرینی، برآرده برلشیرلر ایسه دولتی اله آله‌رق ایستدکلرینی یاپه‌بیله‌جکلرینی، حقی طلبده، ظلمی علناً تقبیحده جرأت اربابی اولدقلرینی، تعدی وتحقیره متحمل اولمدقلرینی نظر دقته آله‌رق انلره پك بیوك براهمیت ویرییوردی. مشارالیه دها اول کورلدیکی اوزره تحکیم بنیان سلطنت اغورنده برطاقم افعال غدارانه وخونریزانه ارتکابندنده کری قالمامش ایدی. فکر عدالت و حیثیت ذاتیه صاحبی اولانلر بالطبع

[۱] المعارف ۱٥٦

بو اجرا آتدن ممنون اولمیورلردی . عربلرك حقسزلق وتعدی‌یه قارشی سکوت ایتمدکلرینه دال اوله‌رق انلردن ایشیتدیکی بعض اخطارات‌ده کندیسنی دها زیاده اندیشه‌دار ایتمش ایدی . (منصور) بر حج اثناسنده کیجه‌لین کعبه‌ده طواف ایدرکن برینك : « اللهم ! روی‌ارضده ظهور ایدن بغی وفساد ، حق ایله اهلی آره‌سنده ارباب حرص وطمع طرفندن وضع اولنان موانعدن طولایی سکا عرض شکایت ایدرم » دیدیکنی ایشیدیر . اورادن مسجد طرفنه کچر . بو سوزلرك قائلنی نزدینه چاغیره‌رق کندیسندن ایضاحات ایستر . اعلان شکایت ایدن شخص (منصور)دن امان آلدقدن صکره : « حقه مانع اولان سزسکز » جوابنی ویریر . (منصور) : « هر نوع ثروت وسامانه ، اسباب سعادت ورفاهیته مالکم . وسائط استغنانك جمله‌سی المده ایکن بنده حس طمع بولنمسنی نصل تصور ایده‌بیلیورسك ؟ » دیه صورار . مشتکی : « جناب حق اسلاملر ایله اموال مسلمینی یدکزه امانت ایتمش ایکن سز کندیکز ایله اسلاملر آره‌سنده حائل اولمق ایچون طاشدن دیوارلر ، دمیردن قپولر ، مسلح یساقجیلر وضع ایلدیکز . انلره حضوریمه یالکز فلان و فلان ذاتلری ادخال ایدیکز امرینی ویردیکز . مظلوملرك ، حق صاحبلرینك ، آچلرك ، چپلاقلرك ، ضعفا وفقرانك حضورکزه دخوللرینه ایسه مساعده ایتمیورسکز . حال بوکه هر مسلمك الکزده‌کی پاره‌دن بر حقی واردر الخ » جوابنی ویریر .

ایشته بو وامثالی وقوعات عربلرك جرأتلرینه (منصور)ك نظر انتباهنی جلب ایتدیکی ایچون تذلیللرینی دوشونمکه ، تذلیله خادم حیله‌لر ایجادیله اشتغال ایتمکه باشلامشدی . عربلرك یمنی ومضریلر داخل اولمق اوزره نسبلرینه ، رتبه ومقاملرینه کوره معاشلرینی حاوی دولتده بر دیوان مخصوصلری واردی . (منصور) علویلر ایله خوارج وسائره‌یی مغلوب ، بغدادی بنا وتحکیم ، داخل شهرده عسکر ایچون اقامتکاهلر انشا ایدرك دولتنی تأیید ایلینجه عرب مسأله‌سی ایله اشتغاله لزوم کوردی . او صرده‌ده عساکر دولت یمنلی ، مضرلی ، خراسانلی اولمق اوزره اوچ بیوك فرقه‌دن متشکل ایدی . بالتصادف عسکرك بر قسمی ۱۵۱ سنه‌سنده بر اختلال چیقاره‌رق (منصور)ه بغداده‌کی (باب الذهب) قصری اوکنده قارشی کلدیلر . (منصور) دولتنك عسکر قوتیله تأسس ایتدیکنی ، عسکر بر آره‌یه کله‌جك اولور ایسه خلافتی الندن

آله‌بیله‌جکلرنی ، عسکری فرقه‌لردن هر برینك طلب خلافت ایدن علویلردن وسائره‌دن برینه میل پرورده ایتدیکنی، عمومی بر اتفاق ایله دولتی عباسیلردن آلمق کوچ برشی اولمدیغنی کمال اندیشه ایله کوز اوکنه آلدرق اوکبی عصیانلرك تکرر ایده‌بیلمسندن خوف وتلاشه دوشدی .

اوصرده عباسیلرك الك مسنی اولان (قثم بن عباس بن عبیدالله بن عباس) خاندان‌عباسی ارکانی اوزرنده تقدم مطلق والك بیوك نفوذ وتأثیر صاحبی ایدی. (منصور) عسکرك اطاعتسزلکندن ، بونلرك دولت علیهنده وقوع اتفاقلری احتمالندن بحثله بو خصوصده اتخاذی ایجاب ایدن تدابیر حقنده (قثم)ك فکر ومطالعه‌سنی صوردی . قثم : « بر تدبیرم وار . اجرادن اول سکا سویلر ایسه‌م اندن فائده‌دن زیاده مضرت کورولور . سکا سویلمدن اجراسنه مساعده ایلر ایسه‌ك هم مقام خلافتك تحکیم اولونور ، همده عسکر سندن قورقغه باشلار » مطالعه‌سنده بولنور . (منصور) : « بنم دورمده بکا معلومات ویرمکسزین بر شی یاپمغی جائز کوررمیسك ؟ » دییه صورنجه (قثم) : « یا بکا امنیت ایدرسکز ؛ یا ایتمزسکز . امنیت ایتمیورسه‌کز بنمله استشاره ایتمالیسکز. امنیتکز وار ایسه اوحالده ایستدیکمی یاپمغه بنی سربست براقکز » جوابنی ویریر . (منصور) قثمه بویولده دوشندیکی تدبیری یاپمغه مساعده ایدر. (قثم) حضور خلیفه‌دن چیقارق کندی خانه‌سنه کیدر. کوله‌لرندن برینی یانه‌چاغیریر: « یارین بندن اول خلیفه‌نك سراینه کیت . . بنم سرایه کیروب‌ده رتبه وپایه صاحبلرینك بولندقلری موقعك اورته‌سنه واردیغمی کورنجه همان یانمه کل ، بیندیکم قاطرك کمنه آصیل . « پیغمبر باشی ایچون ، عباسك باشی ایچون ، امیرالمؤمنینك باشی ایچون طوروب مـ[illegible] وصـ[illegible]ی دیکله‌یکز » دییه باغیر . سکا باغیره‌جغم ، سنی تکدیر ایده‌جکم ، اور[illegible]س ینه آلدیرمه ، آصیلمقده ، سؤالده دوام ایت : « هانکیلری [illegible]در؛ یمنلیلرمی ، مضریلرمی ؟ » صور . سکا بو سؤالك جوابنی و[illegible] [illegible]صرار ایت. جواب ویریرایسه‌م اوزمان براق، کیت . بومأموریتی [illegible] ایفا ایدرایسه‌ك کندیکی آزاد ایدلمش عدایله » تعلیماتنی ویریر . کوله آ[illegible]ت وجه ایله حرکت ایدر . نهایت (قثم) : « طبیعی مضریلر دهـا ممتاز وشرفلیدرلر . چونکه حضرت پیغمبر مضریلردن ایدی. کعبهٔ معظمه مضریلرك ایچنده بولنیور. خلیفةالله‌ده مضریلردندر»

بو اجرا آتدن ممنون اولميورلردی . عربلرك حقسزلق وتعدی‌يه قارشی سكوت ايتمدكلرينه دال اوله‌رق انلردن ايشيتديكی بعض اخطارات‌ده كنديسنی دها زياده انديشه‌دار ايتمش ايدی . (منصور) برحج اثناسنده كيجه‌لين كعبه‌ده طواف ايدركن برينك : « اللهم ! روی‌ارضده ظهور ايدن بغی وفساد ، حق ايله اهلی آره‌سنده ارباب حرص وطمع طرفندن وضع اولنان موانعدن طولايی سكا عرض شكايت ايدرم » ديديكنی ايشيديور . اورادن مسجد طرفنه كچر. بو سوزلرك قائلنی نزدينه چاغيره‌رق كنديسندن ايضاحات ايستر. اعلان شكايت ايدن شخص (منصور)دن امان آلديقدن صكره : « حقه مانع اولان سزسكز » جوابنی ويرير. (منصور) : « هرنوع ثروت وسامانه ، اسباب سعادت ورفاهيته مالكم. وسائط استغنانك جمله‌سی الده ايكن بنده حس طمع بولنمسنی نصل تصور ايده‌بيليورسك ؟ » ديه صورار. مشتكی : « جناب حق اسلاملر ايله اموال مسلمينی يدكزه امانت ايتمش ايكن سز كنديكز ايله اسلاملر آره‌سنده حائل اولمق ايچون طاشدن ديوارلر ، دميردن قپولر ، مسلح يساقجيلر وضع ايلديكز . انلره حضوريمه يالكز فلان و فلان ذاتلری ادخال ايديكز امرينی ويرديكز. مظلوملرك، حق صاحبلرينك، آچلرك، چپلاقلرك، ضعفا وفقرانك حضوركزه دخوللرينه ايسه مساعده ايتميورسكز. حال بوكه هر مسلمك الكزده‌كی پاره‌دن بر حقی واردر الخ » جوابنی ويرير .

ايشته بو وامثالی وقوعات عربلرك جرأتلرينه (منصور)ك نظر انتباهنی جلب ايتديكی ايچون تذليللرينی دوشونمكه ، تذليله خادم حيله‌لر ايجاديله اشتغال ايتمكه باشلامشدی . عربلرك يمنی ومضريلر داخل اولمق اوزره نسبلرينه ، رتبه ومقاملرينه كوره معاشلرينی حاوی دولتده برديوان مخصوصلری واردی. (منصور) علويلر ايله خوارج وسائره‌يی مغلوب، بغدادی بنا وتحكيم، داخل شهرده عسكر ايچون اقامتكاهلر انشا ايدرك دولتی تأييد ايلينجه عرب مسأله‌سی ايله اشتغاله لزوم كوردی . او صرده‌ده عساكر دولت يمنلی ، مضرلی ، خراسانلی اولمق اوزره اوچ بيوك فرقه‌دن متشكل ايدی. بالتصادف عسكرك بر قسمی ۱۵۱ سنه‌سنده بر اختلال چيقاره‌رق (منصور)ه بغداده‌كی (باب الذهب) قصری اوكنده قارشی كلديلر. (منصور) دولتك عسكر قوتيله تأسس ايتديكنی ، عسكر برآره‌يه كله‌جك اولور ايسه خلافتی الندن

آلەبیلەجکلرینی ، عسکری فرقەلردن هر برینك طالب خلافت ایدن علویلردن وسائرەدن برینه میل پرورده ایتدیکنی، عمومی بر اتفاق ایله دولتی عباسیلردن آلمق کوچ برشی اولمدیغنی کمال اندیشه ایله کوز اوکنه آلدرق اوکبی عصیانلرك تکرر ایدەبیلمسندن خوف وتلاشه دوشدی .

اوصردده عباسیلرك الڭ مسنی اولان (قثم بن عباس بن عبیدالله بن عباس) خاندان‌عباسی ارکانی اوزرنده تقدم مطلق والڭ بیوك نفوذ وتأثیر صاحبی ایدی. (منصور) عسکرك اطاعتسزلکندن ، بونلرك دولت علیهنده وقوع اتفاقلری احتمالندن بحثله بو خصوصده اتخاذی ایجاب ایدن تدابیر حقنده (قثم)ك فکر ومطالعەسنی صوردی . قثم : « بر تدبیرم وار . اجرادن اول سکا سویلر ایسەم اندن فائدەدن زیاده مضرت کورولور . سکا سویلمدن اجراسنه مساعده ایلر ایسەڭ هم مقام خلافتك تحکیم اولونور ، هم‌ده عسکر سندن قورقغه باشلار » مطالعەسنده بولنور . (منصور) : « بنم دورمده بکا معلومات ویرمکسزین بر شی یاپمغی جائز کوررمیسك ؟ » دییه صورنجه (قثم) : « یا بکا امنیت ایدرسکز ؛ یا ایتمزسکز . امنیت ایتمیورسەکز بنمله استشاره ایتمالیسکز. امنیتکز وار ایسه اوحالده ایستدیکمی یاپمغه بنی سربست براقکز » جوابنی ویریر . (منصور) قثمه بویولده دوشندیکی تدبیری یاپمغه مساعده ایدر. (قثم) حضور خلیفەدن چیقارق کندی خانەسنه کیدر. کولەلرندن برینی یانندەچاغیریر: « یارین بندن اول خلیفەنك سراینه کیت . . بنم سرایه کیروبده رتبه وپایه صاحبلرینك بولندقلری موقعك اورتەسنه واردیغمی کورنجه همان یانمه کل ، بیندیکم قاطرك کمنه آصیل . « پیغمبر باشی ا[illegible]ون ، عباسك باشی ایچون ، امیرالمؤمنینك باشی ایچون طوروب مە[illegible] وصە[illegible] نی دیکله‌یکز » دییه باغیر . سکا باغیرەجغم ، سنی تکدیر ایدەجکم ، اور[illegible] سن ینه آلدیرمه ، آصیلمقده ، سؤالده دوام ایت : « هانکیلری [illegible] [illegible]در؟ یمنیلرمی ، مضریلرمی ؟ » صور . سکا بو سؤالك جوابنی ویر[illegible] [illegible]صرار ایت. جواب ویریرایسەم اوزمان براق، کیت . بومأموریتی [illegible] ایفا ایدرایسەڭ کندیکی آزاد ایدلمش عدایله » تعلیماتنی ویریر . کوله آ[illegible] [illegible]ت وجه ایله حرکت ایدر . نهایت (قثم) : « طبیعی مضریلر دها ممتاز وشرفلیدرلر . چونکه حضرت پیغمبر مضریلردن ایدی. کعبهٔ‌معظمه‌مضریلرك ایچنده‌بولنیور. خلیفةالله‌ده‌مضریلردندر»

جوابنی ویریر. یمنلیلر بو جوابدن فنا حالده کوجنیرلر. چونکه (قثم) انلر ایچون هیچ بر مزیت ذکر ایتمامشدی. یمنلی قوماندانلردن بری: « یمنلیلرك هیچ بر مزیتلری اولمسون، حقیقت هیچده اویله دکلدر » دیه‌رك کوله‌لرندن برینه: «قالمق. شو اختیارك قاطرینك دیزکیننی چك» امرینی ویریر. کوله قاطرك دیزکیننی اوقدر چکر که حیوانك آرقه آیاقلری اوزرینه یره دوشمسنه رمق قالیر. مضریلر « ریسمزه بویله یاپسونلرها! » دیه‌رك بو جرأتدن حدت ایدرلر. انلردن بری کوله‌سنه امر ایدر. کوله دیزکینی چکن کوله‌نك النه اورر، کسر. بونك اوزرینه ایکی طرف آره‌سنده دهشتلی بر نفرت و عداوت پیدا اولور. او آندن اعتباراً عرب عسکری بری مضر، دیکری یمن فرقه‌لری اولمق اوزره بر برینه ضد ورقیب ایکی فرقه‌یه آیریلیرلر. ایرانلیلردن مرکب اولانه فرقهٔ خراسانیه ایسه طبیعتیله آیری بر فرقه ایدی. (قثم) منصورك حضورینه کیره‌رك: « ایشته مقصد حاصل اولدی. عسکریکی طارمه طاغین، فرقه فرقه یاپدم. هر فرقه بر فنالق یاپمق ایسته‌یجه امرك ایله دیکر فرقه‌نك قوتی ایله تنکیل ایدلمکدن قورقار » دیر [۱]. ایشته بو تفرقه پولتیقه‌سی ایله عرب قوتی بر برینه ضد ایکی فرقه اولمشدی.

اوصره‌لرده (منصور)ك اوغلی (مهدی) خراساندن عودت ایدییوردی. اقربا وتعلقاتی شام، کوفه وبصره‌دن کله‌رك سلامتله عودتندن طولایی کندیسنه عرض تبریکات ایتمشلر، عطیه و کسوه‌لرینه نائل اولمشلردی. عین احسانلر (منصور) طرفندن دخی بذل ایدلمش ایدی. (قثم) بو فرصتدن بالاستفاده منصوره: « شمدی بر تدبیر دها قالدی. اوغلك (مهدی) ایله دجله‌نك اوبر طرفنه کچملیسك. اورایی اوغلکه اقامتکاه اتخاذ ایتملیسك. اردونك بر قسمنی‌ده اورایه کچیرملیسك. اوطرف دخی بوطرف کبی بر شهر حالنی کسب ایتملی. اوراده‌کی عسکر اختلال چیقاریرلر ایسه انلری بوراده‌کی عسکر ایله، بوراده‌کی عسکر عصیان ایدر ایسه بونلری‌ده اوراده‌کی عسکر ایله تسکین وتأدیب ایدرسك. قبائلدن بعضلری عاصی اولور ایسه انلری‌ده دیکر قبائل ایله دائرهٔ اطاعته آلیرسك » دیه‌رك تفرقه پولتیقه‌سنك بو صورتله اکمالنی توصیه ایلر. (منصور) بو مطالعاتی‌ده موافق کوره‌رك اکا کوره تطبیق حرکت وبو

[۱] ابن لاثیر ۲۸۵ ج ۵ .

سایه‌ده کندی نفسی ایچون تأمین سلطنت ایدر . مهدی دخی (دجله) نك دیکر طرفنده (رصافه) شهرینی تأسیس ایلیه‌رك حاکمیتی تفرقه پولتیقه‌سیله تحکیمه موفق اولور .

فقط دولت عباسیه‌ده بو صورتله تفرقه‌یه اوغرادیلان عرب قوتی زمان مرور ایتدکجه ضعفه اوغرایور ، بوکا مقابل ایرانلی قوت و نفوذ ایسه بالعکس آرتیوردی . نهایت (رشید) دورنده دولت بری عرب ، دیکری ایرانلی اولمق اوزره ایکی بیوك تأثیر ونفوذ آلتنه کیرمش ایدی که هربری حاکمیتی کندی نفسنه حصر ایتمکه صرف مساعی ایدییوردی. خلیفه‌نك سرای ومعیت خاصه مأمورلری بری (رشید)ك اوغلی (امین)دن طولایی عربلره ، دیکری دیکر اوغلی (مأمون) دن طولایی ایرانلیلره منسوب اوله‌رق ایکی فرقه‌دن متشکل بولنیورلردی . چونکه (امین) ك والده‌سی (زبیده) خاندان هاشمیدن عرب ایدی . (مأمون) ك والده‌سی ایسه ایرانلی بر جاریه ایدی . (زبیده) حامل قالمقده‌کجیکدیکندن (رشید) چوجق کتیرسون دییه اوجاریه‌یی اشترا ایلمشدی . فقط بو جاریه (مأمون) ی طوغوردقدن صکره (زبیده) حامل قاله‌رق (امین) ی دنیایه [١] کتیردیکندن وقتیله حضرت ابراهیمك زوجه‌لری (ساره) و (هاجر) آره‌سنده نصل برحسد ورقابت توره‌مش ایسه بوایکی والده آره‌سنده‌ده عین حسد ورقابت حاصل اولمشدی . ایشته بوحسد ورقابت بورادن سرای مأمورینی ایله رجال خاصه‌یه ، بونلردن‌ده سائر رجال دولته سرایت ایتمش ایدی . هاشمیلر ایله سائر عربلر (امین) ه و ایرانلی وسائره‌دن اولان سائر رجال دولت ایسه (مأمون) ه طرفدارلق ایدییورلردی. عرب فرقه‌سنك رئیس وپیشداری‌ده (ربیع بن یونس)ك عائله‌سی ایدی .

(ربیع)ك نسبی حضرت (عثمان بن عفان)ك آزادلیسی اولان (حرث)ك آزادلیسی (کیسان)ه متصل اولدیغندن جدی بر آزادلینك آزادلیسی دیمکدی . (ربیع) منصور طرفندن آزادلیلر میاننه آلنه‌رق اکا اولا باش مابینجی ، صکره وزیر اعظم اولمشدی . (منصور) اکا فوق‌العاده میل ومحبت ، حسن اعتماد کوستریردی . برکون کندیسنه : « بندن نه ایستر ایسه‌ك دیله » دیمش ، (ربیع) : « اوغلم فضلی سومه‌کی دیلرم » جوابنی

---

[١] مسعودی ٢١١ ج ٢

ویرمشدی . (منصور) : « نیچون اکا محبتی هر شـیئك فوقنده طوتدك ؟ » دییه صورمسی اوزرینه‌ده (ربیع) : « چونکه انی سـور ایسه‌ك الك کوچك ایلکنی بیوك والك بیوك فنالغی کوچك کوررسك » جوابنده بولنمش ایدی. (ربیع)ك وفاتی (هادی)نك دورنده ۱۷۰ سـنهٔ هجریه‌سنه تصادف ایدر . بالآخره (رشید) مقـام خلافته کله‌رك برامکه‌یی وزیر اتخاذ ایدنجه ربیعك اوغلی فضل‌ك موقعی وزارتك بشقه‌لرینه انتقالندن طولایی کوچولمش ایدی . (فضل) بو سقوطی تلافی ایچون برمکیلر کبی آثار مردکی وسخا کوسترمك ایستمش ایسه‌ده قدرت وثروتجه انلره یتیشه‌مدیکندن سائقهٔ حرص وحسدله انلره دهشتلی دشمن کسلمش ، رشیدك نزدنده انلر حقنده اجرای مفسدتدن خالی قالمامشدی. نهایت انلرك فلاکت ونکبتلرینه بیوك بر تأثیری اولمشدی .

امینك انقضای دوریله عصبیت عربیه‌نك انقراضی

(مأمون) والده‌سی جهتندن نسباً ایرانلی اولدقدن ماعدا بالآخره ولی عهدلکنه چالیشـان (جعفر بن یحیای برمکی)نك آغوش اعتناسنده تربیه آله‌رق [۱] ایرانلیلره محب ومیال بیومشدی. نته‌کیم (امین)ك ولی‌عهدلکی‌ده (فضل بن ربیع)ك مسـاعیٔ مصروفه‌سـیله تأمین ایدلمش ایدی . برمکیلرك تنکیل وقتلندن صـکره (رشـید)ك وفاتی اوزرینه (امین) سریر خلافته جالس اولنجه (مأمون)ی ولی عهدلکدن اخراجه (امین)ه اجرای تأثیر ایدنده ینه (ربیع) ایدی [۲]. بونك اوزرینه ایکی قاردش آرسنده خلافت ایچون بیوك بر اختلاف وعداوت ظهور ایتشـدی . او صره‌ده (مأمون) خراسـانده طایفلری نزدنده ، (امین) ایسـه بغدادده اقربا وطرفدارلری اولان عربلر آره‌سنده بولنیورلردی . اختلاف ایکی طرف بیننده خونریزانه محاربه‌لره‌ده باعث اولمشدی. فقط حقیقت حالده بومحاربه‌لر ایکی قاردش آره‌سنده دکل ، دولتده بربرینه رقیب اولان ایکی عنصر ، یعنی عربلر ایله ایرانلیلر بیننده وقوع بولمش ایدی. چونکه ممالك عباسیه‌ده بولنان عربلرك قسم اعظمی (امین)ك طرفداری ایدیلر [۳]. خراسانلیلر (فضل بن سهل)ك تشـویق وحسن تدبیریله (مأمون) ه تأمین مظاهرت ایتمشلردی . بوکا مقابل بغدادده

[۱] ابن الاثیر ۹٤ ج ٦ [۲] ابن الاثیر ۸۹ ج ٦ [۳] مقریزی ۱۷۸ ج ۱

بولنان (امين) ده (فضل بن ربيع) واسطه‌سيله عسكرينك مظاهرتنى تأمين ايديوردى. عرب عسكرى اوزمانه قدرمدنيت وراحته آليشه‌رق اسكى خواص فطريهٔ جنك آورانه‌يى نوعاًما غيب ايتمش، (منصور)ك زماننده اعتباراً دوچار ايدلديكى تفرقه سببيله‌ده برقات دها ضعيف دوشمشدى . بناءً عليه ايكى اردو قارشى يه كلديكى زمان عربلر حقيله مدافعه‌يه مقتدر اوله‌مامشلردى . (امين) اثناى محاربه‌ده صيقى يه كلوبده عسكر جمع وتسليحى ايچون پاره قالمديغنى كورنجه بغداد اسافل ناسنك معاونت و مظاهرتنه مراجعت ايتمش ايدى. يان كسيجيلر ، خرسزلر وهرنوع ارباب جنح وجناياتى محتوى اولان بوكروه اسافل پك بيوك بر مقدارده ايديلر. (امين) عسكر تجهيزينه صرف ايدلمك اوزره ارباب ثروت ويساركده اموالنى ضبط ومصادره ايلمش ايسه‌ده بوتدابيرك هيچ بر فائده‌سى كورلمامش ونهايت محاربه‌لر (مأمون)ك مظفريتى ايله ختام بولمش ايدى . بونك تفصيلاتى ايلريده كله‌جكدر. ايشته خراسانيلر دها اول خلافتى امويلردن آلوب (مأمون)ك اجدادينه نصل توديع ايتديلر ايسه بوسفرده خلافتى عربلردن آله‌رق (مأمون)ه تسليم ايلشلردى .

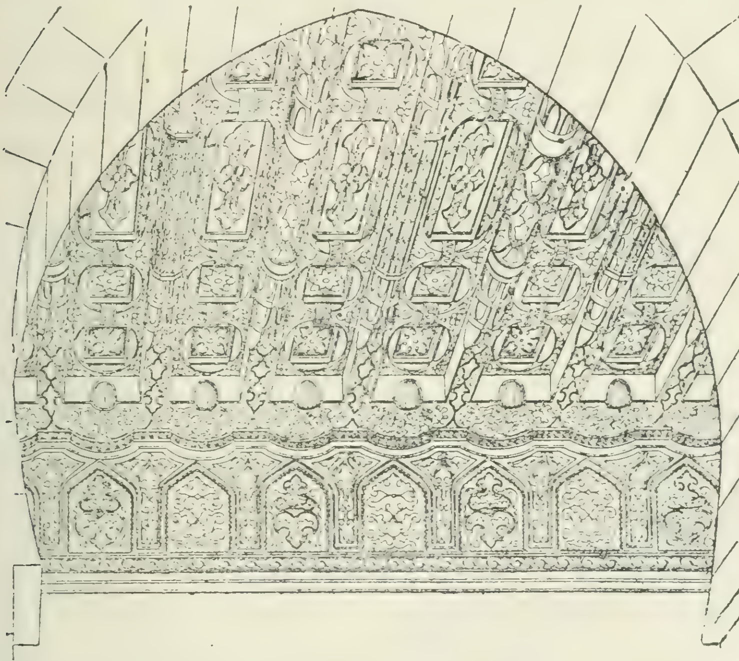
عربلرك مغلوبيت و ايرانيلرك غالبيتى سايه‌سنده كرسئ خلافته ارتقا ايدن (مأمون)ك دورنده ايرانيلر پك بيوك بر نفوذ وموقع احراز ايتمشلر ، بتون قوتى اله آلمشلردى. عربلر ايسه بالعكس دها زياده ضعفه اوغرامشلردى. حتى چوق دفعه‌لر عربلر ايرانيلرك بوتفوق ونفوذلرينى ، كنديلرينك ضعف وسقوطلرينى چكه‌ميه‌رك سوقاقلرده (مأمون)ك مرورينى بكلرلر وكچديكنده : « اى اميرالمؤمنين ! خراسان ايرانيلرينه باقديغك كبى شام عربلرينه‌ده برنظرهٔ التفات دريغ ايلمه » كبى تظلم وشكايتلرده بولنورلردى [١] .

متعاقباً ٢١٨ سنه‌سنده مقام خلافته كلن (معتصم) طرفندن ترك وفرغانه‌ليلردن عسكر تشكيل ايدلمسى دولت عباسيه‌ده عرب نفوذينه بسبتون خاتمه چكمشدى . (معتصم) دولت دفاترنده مقيد اولان عربلرك اسملرينى طى وابطاله ، انلره ويريلان معاشات وتخصصاتك قطعنه دائر عموم واليلره امرلر كوندرمش ، واليلرده چارناچار بو اوامرى تنفيذ ايتمشلر ايدى. آرتق اوآندن

---

[١] ابن الاثير ١٧٦ ج ٦

اعتباراً عربلرك هيچ اهميتلری قالمامش ايدی [١] . ولايتلره عربلردن والی تعيينیده منع ايدلمش ايدی . عربلردن اولمق اوزره مصره والی اولان الكصوك ذات (عتبه بن اسحق) ٢٤٢ سنۀ هجريه‌سنده مذكور مأموريتدن عزل اولنمش ايدی [٢] . عربلرك بوسقوطی ايرانيلرك امور دولتده بسبتون صاحب نفوذ كسلملرينه ودولتی بالكليه عربلرك الندن آلمغی دوشونملرينه باعث اولمش ايدی . ايشته بوسائقه ايله اصفهانده (مرداويج) بغدادی اله گچيرمك و دولتی ايرانيلره نقل ايله عرب دولتنی بسبتون لغو و ابطال ايتمك

قاهره‌ده المؤيد جامعنك سقفی

اوزره ٣٢٢ سنه‌سنده دولت عباسيه عليهنه اعلان عصيان ايتمش ايسه‌ده [٣] تشبثنده موفق اولمامشدی . بونكله برابر امور دولتده موقع ونفوذ ايرانيلرك النده قالمامش ، ايلريده گوستريله‌جكی اوزره تدريج ايله سرای آغالريله‌خدمه‌سنه انتقال ايتمشدی .

[١] مقريزی ٢٩٤ ج ٢ [٢] الفخری ٢٦٣
[٢] مقريزی ٩٤و ٣١١ و ٣١٣ ج ١ وابن خلدون ١٣٠ ج ١

شعوبيلر وعربلر

شعوبيلر عربلرك تفوق فطريسنى ادعا ايدنلره قارشى بو فكرى جرح ورد ايتمك اوزره عربلرك غيرندن متشكل اولان فرقه ديمكدى . بونلر عربلرك عليهنده تفوهات ونشرياتده بولنمغه آنجق (مأمون) ايله دها صكره كان خلفا زمانلرنده جرأت ايده‌بيلمشلردى . (مأمون) بو عرب دشمنلرينى لطف وتوجهنه مظهر ايليور ، معيتده مأموريتلره آليور ، احسان وعطيه‌لره لائق كوريبوردى. كتبخانهٔ خلافت اولان (دارالحكمه) ناظرى عربلرك عليهنده‌كى شدت تعصبى ايله مشهور (سهل بن هارون) ، مشاهير ادبادن (ابو عبيدهٔ نحوى) ، (علان شعوبى) بو فرقه‌نك الك مشهور اركاننده‌ن ايديلر . شعوبيلر عربلرك نقايص ومعايبنه ، ملل سائره‌يه تفوقلرينك رد و ابطالنه دائر برچوق كتابلر تحرير ايدييورلردى .

شعوبيلر بتون انسانلرك برفطرتده يارادلمش اولدقلرينى ادعا ايتدكلرندن كنديلرينه (اهل التسويه ــ ارباب مساوات) نامى‌ده ويريليوردى . عربلره قارشى رديه‌لرى جمله‌سندن اوله‌رق شو صورتله بياناتده بولنورلردى : «بالذات حضرت نبى (اسلاملر قارداشدرلر. قان قيمتلرى بربرينه معادلدر. الك آشاغيلرى الك يوكسكلرينه حقوق و وظائفده مساويدرلر . اسلاملر رابطهٔ اتفاق ايله سائرلرك فوقنده بولنمليدرلر) ووداع حجنده ايراد ايتدكلرى نطقده ده (هيچ برعربك عربلردن غيرى برى اوزرينه تقوى وصلاحدن بشقه برمزيت ورجحانى يوقدر) ديه‌رك هرهانكى عنصردن اولور ايسه اولسون اسلاملر آره‌سنده مساواتى اعلان و تأسيس ايتمشدر . قرآن كريمده دخى : (نزد الهيده سزدن مظهر لطف سبحانى اوله‌جق كيمسه‌لر تقوى و صلاحده بولنانلركزدر) مآلى وارد اولمشدر » . شعوبيلر بو افكار و مطالعات ايله اودورلرده عربلردن ماعدا بتون اقوام جهانك مدافعى ديمك ايديلر . كندى حكمدارلريله اظهار فخر ايدنجه فرعونلرى ، نمرودلرى ، عمايقلرى ، كسرالرى ، قيصرلرى ذكر ايلرلر ، حضرت سليمان ايله ، اسكندر كبير ايله ، هند حكمدارلريله فخر ومباهاتده بولنورلردى . عربلر شعوبيلره قارشى پيغمبرلر ايله افتخار ايتدكجه شعوبيلرده حضرت آدم زماننده‌ن كندى دورلرينه قدر ظهور ايتمش اولان

انبیانی ذکر ایدرك بونلردن هود ، صالح ، اسماعیل ، محمد دن عبارت اولمق اوزره دردندن بشقه دیکرلرینك عرب اولمدیغنی سویلرلردی . کذلك عربلر علم ، صنعت وفلسفه ایله فخر ایتمك ایستدکجه شعوبیلر سطرنج اویونی ، قنطار طوپنی ، اسطرلابی ذکر ایدرك یونان فلسفه ، اشعار وسائر علومی ، هند ، فرس وسائرهنك علوم ومعارفی ایله افتخار ایدرلردی . فقط شعوبیلرك بعضلری جرأتده پك ایلری کیدرك : « عربلر نه ایله افتخار ایده بیلیرلر ؟ عرب قومی بربرینی ییین ، بربرینی نهب و غارت ایله وقت کچیرن بر طاقم متجاوز قورتلردن ، وحشی جناورلردن بشقه بر شیمی درلر ؟ ارککلری زنجیر ایچنده اشقیا ، قادینلری دوه‌لره محمول اسرادن عبارت دکلیدر؟ » دیمکه قالقیشمشلر[۱] ، عربلرده عرض غیرتنك ضعیف اولدیغنه دال اسکی اشعار عربدن بعض ابیات بوله‌رق استشهاد مقامنده ایراد ایتمشلر ، « بر عرب برابرنده بر پیغمبر بولنمازسه هیچ بر ایشده ایلری کیده‌مز » دیمشلر [۲] ، دعیلری استلحاق ایله عربلری تعییب وتقبیح ایتدکلری کبی عربلرك ذم وقدحنه دائر بر طاقم اشعارده نظم ایتمشلردی . مشاهیر شعرادن (حسن بن هانی) ، (بشار بن برد) وسائره عربلر حقنده طعن وتشنیعی حاوی اشعار نظم ایدنلردن ایدیلر . مع هذا (بشار) بر مسلکده ثبات ایتمزدی ، کاه عربلرك علیهنده ، کاه لهنده بولنوردی .

بونك اوزرینه عرب طرفدارلری میدانه آتلمشلر ، شعوبیلرك رد مدعیاتنه دائر کتابلر تحریرینه مسارعت ایتمشلردی . (ابن قتیبه) نك (تفضیل العرب) نامنده‌کی کتابی بو یولده یازیلان اك مشهور آثاردن ایدی . شعوبیلر بو کتاب علیهنده برچوق یازیلر یازمشلردی . والحاصل هر حالده سیاست وطبیعت عمران عرب دولتنك انقضاسنی موجب اولمشدی .

---

[۱] العقد الفرید ٦۹ ج ۲ [۲] ابن الاثیر ۵۷ ج ۷

ایرانلی وزرانك منکوبیتی

برامکه‌دن اول ایرانلی وزرا

ایرانلیلر دولت عباسیه‌ده اك مهم مناصب حکومتی اشغال ایدنجه اسکیده اکاسره زماننده اولدیغی کبی دولتی بسبتون ایرانلی یاپمق فکرینه دوشمشلر ایسه‌ده اسلامیت مملکتك هرطرفنده پك قوتلی اساسلر اوزرینه تعمم ایتمش اولمسنه قارشی بو انقلابك لوای خلافت آلتنده بر رنك دینیدن بشقه بر واسطه ایله احداثی ممکن اوله‌میه‌جغنی تقدیر وتفرسدن کیری قالمامشلردی . ایرانلیلرك امویلر زماننده اهل بیته طرفدار اوللرینه وانلر نامنه استحصال خلافته مظاهرت ایتلرینه باعث اولان اسبابدن بری‌ده احتمال که بوامید ایدی.

بیعتك علویلردن عباسیلره انتقالندن ، خلافتك عباسیلره انحصارندن ، حضرت حسن احفادینك وابو مسلم وسائره‌نك قتلندن صکره ایرانلیلر (منصور)ك دهشتلی انتقامندن قورقه‌رق بالمجبوریه سکوت وسکونی اختیار ایتمشلر ایسه‌ده مذهب شیعیده دوام ایتمکدن ودولتی برشکل ایرانی‌یه قلب ویاخود یکیدن ایرانلی برحکومت تشکیل ایتمك ایچون فرصت بکلمکدن‌ده واز کچمامشلردی .

مع هذا خلفا ایرانلیلرك بو تمایلات ملیهٔ سیاسیه‌لرندن غافل دکلدیلر . بو تمایلاتی بیله‌رك ایرانلیلری امور دولتده استخدام ایدرلر ، فقط انلردن دائما محترز بولنورلردی . برندن اوکبی برمیل اثرینی کوررولر ایسه انی عزل ویاقتل ایدرلردی . ایشته بو سببدن ایرانلی وزرا شیعیلکلرینی غایت کیزلی طوتارلر ، خلفاده انلرك خانه‌لرنده خفیه‌لر قویه‌رق حال و حرکتلرینی نظارت آلتنه آلیرلردی . نته‌کیم (مهدی) اصلی عرب موالیسندن اولان وزیر اعظمی (یعقوب بن داود) ه اوصورتله معامله‌ده بولنمش ایدی . (یعقوب) ابتدای حالنده ، مدینه‌ده ادعای خلافت ایدرك (منصور) طرفندن قتل ایدلمش اولان (محمد بن عبدالله) ك برادری (ابراهیم بن عبدالله) ك کاتبی ایدی . یعقوب محمد ایله برابر (منصور) ه اعلان عصیان ایتمش ، بعده ندامت ایدنلر میاننده حکومته التجا ایتمش ایدی. علویلره اولان میل وانجذابنی کتم ایله (مهدی) یه انتساب ایتدیکندن (مهدی) انی کندی معیتنه آلمش ، کندیسنی فوق‌العاده

سومش، انکله‌عقد اخوت ایتمك وبواخوتی دوائرحکومته تبلیغ ایلك درجه‌سنه قدر حقنده آثار اعتماد ومحبت کوسترمش ایدی .

(یعقوب) خلیفهٔ زمانك بو خارق‌العـاده توجه واعتمادینه مظهر اولدقدن صکره ادارهٔ دولتده غایت واسع وعظیم برنفوذ کسب‌ایتمش ایدی. (مهدی) یی ایستدیکی کبی چویرمکه باشلامش ، اکا اسباب اسرافاتی تسهیل وامور دولتدن بشقه‌شیلر ایله اشتغالنه خدمت ایتمش ، کندسی یالکز باشنه تدویر مهام دولته حصر وجود ایلمش ایدی . عربلر دولتك بتون قوت و نفوذینك بو ذاته انحصارینی چکه‌مدکلرندن کرك اشعار ، کرك وسائط سائره ایله سوء تعریضاتده بولنمقدن کیری قالمامشلردی . فقط (مهدی) بو تعریضاته اهمیت ویرمیوردی. روایته کوره خلیفهٔ مشارالیه‌جه کیتمك اوزره یولده بر محلدن‌کچرکن بر کتابه‌یه راست کلمش ایدی . کتابه شوبیتدن عبارت ایدی :

لله درك یامهدی من رجل   لولا اتخاذك یعقوب بن داود

« یعقوب بن داودی استخدامك اولمسه‌یدی نه بیوك ، نه عالی بر خلیفه اوله‌جقدك ! »

(منصور) بیتك آلتنه : « بونی یازانك انف حسودانه‌سنه رغماً . . فلاح بولمسون . . » عباره‌لرینی یازدیرمشدی .

(یعقوب)ك دشمنلری بودرلو حیل و وسـائط ایله انی (مهدی) نك نظر توجهندن دوشـوره‌میه‌جکلرینی آکلاینجه خلیفه‌نك مطلق نظر دقتنی جالب حســاس بر طماری اوزرینه باصمق ، اویولدن غمازلقده بولنمقدن بشقه چاره کوره‌میه‌رك یعقوبك علویلره میل بسـلمکده اولدیغندن ، (منصور) ه قارشی اعلان عصیان ایدن علویلر ایله وقتیله توحید مساعی ایتمش بولندیغندن بحثله خلیفه‌نك فکر اعتمادکارانه‌سنی چلمکه چالیشمشلردی . (مهدی) وزیر اعظمنك بوکبی بر میلندن دها اول خبردار اولمدیغندن اخبارات واقعه اوزرینه اندیشه‌یه دوشه‌رك حقیقت حالی بالذات آکلامغه لزوم کورر. برکون لاجوردی البسه‌کیه‌رك ینه اورنکده اثاث ایله مفروش بر صالونده اوطورر. یانی باشنده غایت دلربا بر جاریه طوردورر . (یعقوب) ی بوصـالونده قبول ایدر . انك خدماتندن فوق‌العـاده ممنون اولدیغندن بحث ایدرك صالونی بتون مفروشـاتی وجاریه‌ایله برابر کندیسنه هبه‌ایلر. بوتوجه واحساندن‌صکره اکامهم برخدمت

تكليف ايدر. احفاد حضرت عليدن بر ذات واردى . (منصور) اندن قورتولمق ايستيوردى . قتل و ازالهٔ وجودينى (يعقوب)دن طلب ايلر . (يعقوب) اوعلوى‌يى قتل ايده‌جكنى وعد وبو وعدينى يمين ايله تأمين ايتدكدن صكره كندى خانه‌سنه كيدر . علوى‌يى نزدينه چاغيرير. علوى فاضل ، اديب بر ذات ايدى . جانينه قيلماممسى ايچون نيازلرده ، استرحاملرده بولنور . (يعقوب) اكا آجيه‌رق قتلدن اعفا ايتدكدن ماعدا اكا فرارى توصيه وبونك تسهيلى ايچون نقداً معاونت ايدر . اساساً بو ايشده خفيه‌لك ايتمك مقصديله احسان اولنان جاريه اوصره‌ده اوطه‌نك بر كوشه‌سنده صاقلانمش ، (يعقوب) ايله علوى آره‌سنده وقوع بولان محاوره‌لرى آكلامشدى . وقعه نصل جريان ايتمش ايسه انى عيناً (مهدى)يه نقل ايلر. (مهدى) آدم كوندره‌رك علوى‌يى دردست و اخفا ايتديردكدن صكره (يعقوب)ى جلب ايدر . (يعقوب) وقوع حالى اعتراف ايلر . بونك اوزرينه (مهدى) يعقوبى عزل وبر قاچ سنه امتداد ايتمك اوزره زير زمين زندانه القا ايدر . يعقوب رشيدك آلتنجى سنهٔ خلافتنه قدر زندانده قالدقدن صكره نهايت (يحيى بن خالد برمكى)نك التماس و شفاعتى ايله ــ چونكه ايكيسى‌ده بر طينت ومذهبدن ايديلر ــ اطلاق اولنور . (يعقوب) آرتق بر پير سالديده وناتوان حالنه كلمش اولديغندن (رشيد) اكا ايستديكى يرده اقامتده سربست براقير . (يعقوب) مكه‌ده اقامتى آرزو ايدر . رشيد كنديسنى مكه‌يه كوندرير . (يعقوب) اوراده ١٨٧ سنه‌سنده وفات ايلر . بو سنه برمكيلرك نكبت وفلاكتلرينه تصادف ايتمكده‌در .

وزراى برامكه

دولتده موقع ونفوذلرى

(مهدى) ايله (هادى)دن صكره (هرون‌الرشيد) جالس اورنك خلافت اولنجه برامكه‌يى وزير اتخاذ ايتمشدى . چونكه بونلرك جدى اولان (خالد برمكى) ابو مسلمك اردوسنده قوماندانلقده بولنه‌رق عباسيلره تامين موفقيت ايچون مساعئ جانسپارانه صرف ايتمش ، دها اول بيان ايدلديكى

اوزره (سفاح) طرفندن وزارته تعیین ومتعدد محاربه‌لرده‌ده استخدام ایدلمش ایدی. (خالد) پك بیوك درایت ، خارق‌العاده حزم وبصیرت ، وسعت صدر ، متانت طبع صاحبی ایدی . انك اولاد و احفادندن هیچ بری کرم وسخا ، اصابت رأی ، جرأت و اقدام ، علم ودرایتده اکا یتیشه‌مامشدی . اوغلی (یحیی) دخی وفرت عقل، سداد رأی ایله شهرت آله‌رق (مهدی)نك توجه واعتمادینه مظهر اولمش، امور مهمه‌ده عادتا مستشار خاصی کسلمشدی. مهدینك زوجه‌سی (خیزران) رشیدی طوغورمدن بدی کون اول (یحیی) ۱٤۸ سنهٔ هجریه‌سنده (فضل) تسمیه ایتدیکی ارکك اولاده مالك اولمشدی . ایکی نوزاد برابر بیومش ، (خیزران) فضلی ارضاع ایتمش ، ایکیسی بربرینه سوت قاردش یاپلمش ایدی .

متعاقباً (رشید) بر آز بیوینجه (مهدی) انی یحیانك دست تعلیم وتربیه‌سنه تودیع ایلمشدی. (رشید) یحیانك آغوش اعتنا وتربیتنده نشوونما بوله‌رق اکا دائما « باباجغم ! » دیردی. (مهدی) ۱٦۹ سنهٔ هجریه‌سنده (جرجان)ده [۱] ارتحال ایتدیکی صره‌ده دولتك اك بیوك و اك نفوذلی آدملری مشارالیه یحیی بن خالد) ایله (ربیع بن یونس) دن عبارت ایدیلر . پدرینك وفاتی اثناسنده (ماسبذان)ده برابر بولنان (رشید) خلیفه‌نك خبر وفاتی عسکر آره‌سنده انتشار ایدر ایسه فنا نتیجه‌لر وقوع بولمسندن قورقدیغندن یحیادن مطالعه وتدبیر طلب ایتمش، یحیاده اوموقعده غایت مصیب رأی وتدبیرده بولنمش ایدی. بونلر بغداده عودت ایدنجه اهالی‌یی هیجانده کورمشلردی . (رشید) و (هادی)نك بغدادده بولنان والده‌سی (خیزران) احوال حاضره‌یه قارشی اجراسی اقتضا ایدن تدابیری مذاکره ایتمك اوزره (یحیی) و (ربیع)ی نزدینه چاغیرمش ایسه‌ده بونلردن یالکز (ربیع) دعوت واقعه‌یه اجابت ایتمش ، (یحیی) ایسه (هادی)نك قیصقانجلغنی نظر تأمله آله‌رق (خیزران)ك یاننه کیتمامشدی . (هادی) یحیانك بویولده حرکت ایتمسندن پك زیاده ممنون اولمش ، پدری (مهدی)نك زماننده اولدیغی کبی انی (هرون)ك یاننده براقمش ، (ربیع)ه‌ده توبیخده بولنمش ایدی .

---

[۱] مهدی (ماسبذان) ده وفات ایتمش ایدی ابن‌الاثیر ۲۷ ج ٦

(هادی) زمام سلطنتی اله آلیر آلماز اك اول دوشوندیکی شی برادری (رشید) ی ولی عهدلكدن چیقارمق ، کندی اوغلنی ولی عهدلکه تعیین ایله دیکر برچوق خلفانك یاپدقلری کبی خلافتی کندی نسلنه تحویل وحصر ایتمکدن عبارت اولمشدی . (هادی) بوعزمنی خواص رجال دولته بیان ایدنجه بونلر درحال بوخصوصده موافقت ایدرك (رشید) ی خلع و (هادی) نك اوغلی (جعفر) ه بیعت ایلدکلری کبی (رشید) ی ذمه بیله باشلامشلردی . ولیعهدلر بریره چیقدقجه اوکلرنده بر حربه‌دار یورومسی مراسم معتادهٔ دولتدن ایدی . (هادی) رشیدك اوکنده حربه‌دار یورومسنی منع ایتدیکندن خلق رشید ایله کوروشمکدن ، کندیسنه سلام ویرمکدن چکنمش ، (رشید) ده بو حاله راضی اولمشدی . فقط (یحیی) بو حقسزلغه راضی اولمیه‌رق (رشید)ی مدافعهٔ حقوقه تشویق ایتمشدی . بونك اوزرینه بعضلری یحیانك بو حرکتنی (هادی) یه اخبار ایدرلر . (هادی) یحیادن : « اجراآتمه نه‌یه قارشی طورییورسك ؟ » دییه صورار . یحیی : « بر قول ولی‌نعمتنه قارشی آنجق حسیات عبودیت وصداقت پرورده ایده‌بیلیر » جوابنی ویریر . (هادی) : « اوحالده بنمله برادرمك آره‌سنی بوزوب انی نیچون بکا اطاعتسزلکه تشویق ایدییورسك ؟ » سوزلرینی توجیه ایدر. یحیی : « بن کیمم‌که آره‌کزی بوزایم . (مهدی) بنی رشیدك کتخدالغنه تعیین ایتمش ایدی . دها صکره بو مأموریتده قالمقلغمی سز امر ایلدیکز . بونکچون بوکون افندمزك معیتنده امرینه تابع بر مأمورصاییلیرم » جوابنده بولنور. (هادی) بوجوابدن ممنون اولور . (یحیی) هادینك بوممنونیتنی فرصت‌عد ایدرك : « ای‌امیرالمؤمنین! سز اهالی‌یی نکث عهده آلیشدیریرسه‌کز صکره انلر یمین طوتمامغه باشلارلر. برادرکزی ولی عهد براقه‌رق اندن صکره‌اوغلکز (جعفر) ك ولی‌عهدلکنه خلقه بیعت ایتدیریرسه‌کز اوغلکزه دهاقوتلی بر ولی عهدلك تأمین‌ایدرسکز» مطالعه‌سنده بولنور . (هادی) : « مطالعه‌کز پك دوغری » دییه‌رك کندیسنی صاوار. بعده رشیدی خلع ایدن قوماندانلر ایله کوروشنجه بونلر (رشید) ك خلعنده ثبات اولنمسنی توصیه ایدرلر . (هادی) (یحیی) یی حبس ایلر . (یحیی) حبسخانه‌ده ایکن « نصیحتم وار » دییه‌رك (هادی) یه خبر کوندریر . (هادی) انی حضورینه کتیروب نصیحتنك نه اولدیغنی صورار .

(يحيى) : « آرزو ايتمديكمز و وقوعندن اول كندى وفاتمزى تمنى ايلديكمز امر عظيم (يعنى هادينك وفاتى) لاسمح‌الله واقع اولور ايسه خلقك هنوز مرتبهٔ رشده بالغ اولمايان اوغلكز (جعفر)ى مقام خلافته اصعاد ايده‌جكلرينى،

طنجه‌ده‌كى جامع كبيرك مناره‌سى

نماز وحجده ، محاربه‌لرده انك رفاقتنه راضى اوله‌جقلرينى ظن ايدرميسكز ؟ » ديه‌صورار . (هادى) : « ظن ايتميورم » دير. يحيى: « خاندانكزك اكابرندن

فلان كبي ذواتك خلافته كوز ديكميه‌جكلرندن ، ديكرلرينك‌ده عين طمع وحرصه دوشميه‌جكلرندن ، خلافتي پدريكزك ذريتندن آلميه‌جقلرندن‌ده امينميسكز ؟ حقيقت شوكه پدركز (مهدى) رشيدى ولى عهد تعيين ايتمامش اولسه‌ايدى بيان‌ايتديكم محذورلره مبنى بوتعيينى سزك ياپمقلغكز اقتضاايدردى. حال بوكه سز بو محذورلرى نظر دقته آلميه‌رق پدريكز طرفندن ياپيلان غايت مصيب بر شيئى بوزمق ايستيورسكز . اوغلكز بيويونجه‌يه قدر برادريكز رشيدى ولى عهد براقمق ايجاب ايدر . اوغلكزك بيوديكنى ، خلافتي احراز واداره ايده‌بيله‌جكنى كورديككزده اوزمان رشيدى چاغيريرسكز. (رشيد) كندى نفسنى‌خلع و اوغلكزه بيعت ايدر » . (هادى) يحيانك بو فكر و مطالعه‌سنى مصيب بوله‌رق موجبنجه عمل ايدر [١].

فقط (هادى) بر سنه‌دن‌زياده اجراى حاكميت ايتمكسزين‌وفات‌ايلديكندن خلافت (رشيده)ه انتقال ايتمش ، خلافتك انتقالى مژده‌سنى ، خاتم سلطنتى اويقوده ايكن (رشيده)ه نقل وتسليم ايدنده (يحيي) اولمشدى . (رشيد) يحيانك حسن مساعيسنى تقدير ايدرك كنديسنه : « باباجغم ! سن بركت ويمنك ايله ، حسن تدبيرك ايله‌بنى بو موقعه چيقاردك. اموردولتى سكا توديع‌ايدييورم» ديمش ، مهر سلطنتى‌ده اكا توديع ايلشدى . (رشيد) يحيايه پك چوق آثار حرمت كوسترير ، اكا توجيه خطاب ايتدكجه « باباجغم ! » ديردى .

(يحيي) بر قاچ اولاده مالك اولمش ايدى‌كه سخا و نزاهتده انلرك الك ايلرىسى (فضل) ، كتابت و فصاحتده (جعفر) ، غيرت وهمتده (محمد) ، شجاعت واقدامده (موسى) ايدى . بونلر الك يوكسك مناصب دولته ترقى ايتمشلر ، امور حكومتده باخصوص (جعفر) و (فضل) پك بيوك بر نفوذ صاحبى اولمشلردى . سخاده ايسه شهرتكير آفاق اولمشلردى . پدرلرى دخى كنديلرى كبي غايت كريم برذات‌ايدى. بونلرك سخاسى ضروب امثال صره‌سنه كچمش ، حتى اسملرندن برصيغه تشكيل ايدلمش ايدى . برى آثار سخا ابراز ايتديكى زمان « فلان برمكيلشمشدر » دينيليوردى .

(رشيد) يحيى حقنده فوق‌العاده بر اثر توجه كوسترمك ايستيه‌رك ايكى

---

[١] ابن‌الاثير ٣٩ ج ٦

اوغلنی اڭ بیوك مأموریتلره تعیین ایلمشدی . مملکتی ایکیسی آره‌سنده ایکی قسمه تقسیم ایتمش، انباردن افریقیه‌یه قدر بتون غرب والیلکنه (جعفر)ی ، (شیروان) دن ترکستانڭ صوڭ حدودینه قدر شرق والیلکنه‌ده (فضل)ی نصب ایلمشدی . (فضل) بو توجیه اوزرینه ۱۷٦ سنهٔ هجریه‌سنده خراسانه کیدرك اورالرده حکمفرما اولان مظالمی ازاله ، بر چوق مسجد ، حوض ، کروانسرای ، تکیه، حدود اوزرنده قره‌غوللر تأسیس ایلمش ، بقایا دفترلرینی احراق ، عسکرڭ مقدارینی تزیید ، مأمورین حکومتی ورؤسای عسکریه‌یی احسانلر ایله تلطیف ایتمش‌ایسه‌ده‌محل مأموریتنده‌چوق قالمیه‌رق ۱۷۹ سنه‌سنده یرینه بشقه‌سنی مأمور ایتدکدن صکره بغداده عودت‌ایتمش‌ایدی. (رشید) فضلی مظهر اعزازایدرك کندیسنی وزیر اعظملغه تعیین ایلمش ایسه‌ده آزمدت صکره وزارتی برادری جعفره تحویل ایتمك ایستدیکندن پدرلرینه : « وزارتی فضلدن جعفره تحویل‌ایتمك ایسته‌یورم. فقط فضله‌بونی‌یازمقدن اوتانیورم. بوخصوصی کندیسنه سز یازیکز » دیمش ایدی . (یحیی) فضله : « امیرالمؤمنین افندمز خاتم سلطنتی صاغ الکدن صول الکه تحویل ایتمه‌کی امر بیورمشلردر » دییه یازمش ، (فضل)ده : « امیرالمؤمنین افندمزڭ برادرم ایچون صادر اولان امرینی کمال اطاعتله تلقی ایلدم . برادریمه انتقال ایدن برنعمت بندن کیتمش ، اکا یرتونتار اولان بر رتبه بندن افول ایتمش صایلماز » جوابنی ویرمش ایدی [۱] .

(جعفر) رشیدڭ دور خلافتنده بوتون نفوذ دولتی ید اقتدارینه حصر ایتمش ، نزد خلیفه‌ده کیمسه‌نڭ یتیشه‌مدیکی برمقام ممتاز احراز ایلمش ایدی . (رشید) ایکی کشی‌یه مخصوص‌بتیشك برالبسه یاپدیره‌رق انی (جعفر) ایله برابر کیردی . (جعفر) امور دولتی ایستدیکی کبی اداره ایدییور ، هرنه‌یی مناسب کورسه اوشی دولتڭ نصفنی باغشلامق ویا خلیفه‌نڭ قیزینی خود بخود برینه ویرمك اولسه بیله ینه (رشید) طرفندن ترویج وتصدیق اولنیوردی .

خاندان هاشمیدن (عبدالملك‌بن صالح) ڭ حکایه‌سی (جعفر)ڭ نه‌قدر واسع بر صلاحیتله تدویرامور ایتدیکنی پك‌صریح برشکلده‌کوستریر. (رشید)ڭ عمزاده‌لرندن اولان بو (عبدالملك) خلافته کوز دیکنلردن ایدی . (رشید)

[۱] ابن خلکان ۱۰٦ ج ۱

بوندن طولایی اکا مغبر اولمشــدی . (عبدالملك) برکون (جعفر)ك بر بزم شرابنده بولندیغی ایچون (جعفر) اکا رشید ایله آره‌سنده متحدث اغبرارك ازاله‌سنی، ٤,۰۰۰,۰۰۰ درهمه بالغ اولان بورجنك تسویه‌سنی ، اوغلی ابراهیمك رشیدك قیزی (عالیه) یه تزویجی ایله مصره والی تعیینی — رشیددن استیذان ایتمکسزین — صــورت قطعیه‌ده وعد ایتمش ایدی . (عبدالملك) جعفرك یانندن چیقوب کیتدیکی زمان اوبزم خصــوصیده حاضر بولنانلر (جعفر) ك بودرجه اهمیتلی شیلری کندی کندینه وعد ایتمك خصوصنده‌کی جرأتنه قارشی حیرته دوشمشلر ، بوندن طولایی (رشید) ك غضبنه اوغرامســندن قورقمشلردی. فقط جعفر (رشید)ك حضورینه کیره‌رك بیان اولنان خصوصاتی عرض ایدنجه جمله‌سی ایچون خلیفه‌نك موافقتنی استحصال ایتمش ایدی [۱] .

(جعفر)ك خزینهٔ دولتدن صرفیاتی بی پایان اولدیغی کبی حکومته وخلقه متعلق امورده‌ده مطلق التصرف ایدی . فقط بووسعت نفوذه رغماً (رشــید) سلطنتنه صداقتسزلکنی حس ایدنجه انی قتل ایتدیکی کبی بتون خاندانی ارکان وافرادینی‌ده منکوب ومقهور ایتمشدی. برامکه‌نك بوفلاکتی مشهور بر وقعه اولوب اسبابی حقنده برچوق روایات تداول ایتمشدی.

برمکیلرك نکبت وفلاکتی

رشید وشیعه

برمکیلر اهل شیعه‌دن اولدقلری کبی بیوك پدرلری (خالد) ده ســائر خراسان وفارس اهالیسی مثللو وقتیله علویلره بیعت ایتمش ایدی. (خالد) عباسیلرك مظفریتلرینی ، خلافتك علویلرده اولمســنی آرزو ایدن (ابوســلمه) ایله (ابومسلم) وســائره‌نك باشنه کلن فلاکتلری کورنجه بوفکردن واز کچمکی دها موافق بوله‌رق اولا (ســفاح)ه و متعاقباً (منصور)ه ابراز صــداقت و ایفای حســن خدمت ایتمش ایدی . اوغلی (یحیی) وبونك اوغللری‌ده اویولده حرکت ایتمشــلر ایسه‌ده شــیعهٔ علویه‌یه میل و انجذاب بســلمکدن قورتوله‌مامشــلردی . بونلر بالخاصه علویلر ایله طرفدارلرینه پك شــدتلی

[۱] العقدالفرید ۱٤۲ ج ۱

طاورانەرق تعقيب وقتللرندن چكنمامش اولان (رشيد)ك زماننده بوميللرينى بك كيزلى طوتارلردى [١] . (رشيد) چوجقلغى زماننده بيله شيعيلردن نفرت ايدردى. شيعيلرده اندن حتى خلافتدن اول قورقارلردى . (رشيد) مقام خلافته كلنجه (بغداد) ده بولنان طالبيلرك كافه‌سنى مدينه‌يه اجلا وتبعيد ايتمشدى [٢] .

(رشيد)ك علويلره كين وعداوتى هركسجه معروف اولديغندن شعرا انك نظر توجه والتفاتنه مظهريت ايچون علويلر حقنده طعن وذمى حاوى قصيده‌لر تنظيم ايله كنديسنه تقديم ايدرلردى . بوكا مقابل علوي شاعرلرده (رشيد) حقنده هجويه‌لر ياپمقدن كيرى طورمازلردى. آنجق بونلر انك حال حياتنده ميدانه چيقمغه جسارت ايده‌مزلردى . وقتاكه (رشيد) ترك دغدغهٔ حيات ايدرك طوسده دفن اولندى (دعبل بن على) كبى علوى شعرا انى اك شدتلى هجويه‌لره هدف ايتمشلردى .

برمكيلر ايسه (رشيد)ك علويلر حقنده‌كى بغض وعداوتندن نفرت ايدييور ، او خاندانه روا كورديكى تدميرات وتنكيلاتى حرام عد ايليور [٣] ، منعه عدم اقتدارلرينى نظر دقته آله‌رق ناچار سكوته مجبور اوليورلردى . معهذا اهل شيعه‌يه امكان مساعد اولديغى قدر كيزليدن كيزلى‌يه ايصال معاونتدن‌ده كيرى طورميورلردى. كبار اهل شيعه برامكه‌دن اك ايلرى كلن و (رشيد)ك نزدنده اك زياده نفوذ وتأثير صاحبى بولنان (جعفر)ك ياننده طوپلانيرلر ، (رشيد) طرفندن حقلرنده وقوع بولان تضييقات وتنكيلاتى نقل وحكايه ايدرلردى. (جعفر) علويلر ايله اولان بو مناسباتنك (رشيد)ه ايصال و اخبار ايديله‌مامسى ايچون لازم كلن تدابير احتياطيه‌يى اتخاذ ايليور ، فقط بو تدابيره رغماً سراى رجال ومأمورينتدن اولوب اكثريا عربلردن ويا انلره انتساب ايدنلردن اولان حاسدلرى بواحوالى تجسس ايدرك آن بآن (رشيد)ه ايصال ايتمكدن خالى قالميورلردى . (جعفر)ك اك بيوك واك مقتدر دشمنى بالذات (رشيد)ك زوجه‌سى واوغلى (امين)ك والده‌سى

[١] العقدالفريد ١٤٢ ج ١ [٢] ابن‌الاثير ٤٧ ج ٦
[٣] ابن‌الاثير ٤٧ ج ٦

(زبیده) ایدی . چونکه (جعفر) انك اورتاغنك اوغلی (مأمون) ی کندی اوغلنه ترجیح ایتمشدی .

(امین) و (مأمون) ك ولی عهدلکلرینی حاوی اولان بیعتنامه‌نك کعبه درونده تعلیق اولندیغی صره‌لرده (زبیده) جعفردن پك زیاده کوجنمش ایدی. امین علی العاده یمین ایتدکدن صکره کعبه‌دن چیقه‌جغی زمان (جعفر) انی چویرمش ، « قاردشمه خیانت ایدر ایسه‌م الله بنی قهر ایتسون » مألنده بر یمینی اوچ کره تکرار ایتمسنی تکلیف ایتمشدی . والده‌سی (زبیده) بو تکلیفی پك کران کوره‌رك اکا کین باغلامش ، بالآخره اسقاط وتنکیلی ایچون (رشید) ی تشویق ایدنلر جمله‌سندن بولنمش ایدی [۱]. (زبیده) ایله (جعفر) آره‌سنده موجود اولان عداوت جنسیه‌ده آیریجه حائز تأثیر ایدی. باخصوص ربیع عائله‌سی، مزید شیبانی عائله‌سی کبی برمکیلرك عرب امراسندن دخی پك چوق حاسد ورقیبلری واردی . برامکه بو امرانك نفوذ وموقعلرینی کوچولتمش، (رشیدی) ی انلرك علیهنده بولنمغه سوق ایتمشلردی [۲]. بونلردن بشقه برمکیلرك حتی عمجه‌لری (محمد بن خالد) داخل اولمق اوزره ایرانیلردن‌ده برچوق دشمنلری واردی . (محمد بن خالد) برمکیلرك حاسدلرندن واضرارلرینه چالیشانلردن ایدی [۳] .

بونلر هپ (جعفر) ی (رشید) ك نظرندن دوشورمك ایچون کاه شیعیلکندن، کاه نفوذ دولتی کندی نفسنه حصرندن، کاه‌ده کندیسنك واقربا وتعلقاتنك اموال دولته استیلالرندن دم اوریورلردی. (رشید) بوسعایتلری ایشیدوب آکلایور ، لکن یحیانك کندیسنه ایفا ایتدیکی حسن خدمتلری ، اوغللرینك‌ده دولتك تنظیماتنده وقوع بولان همت و غیرتلرینی نظر تقدیردن دور طوته‌میه‌رق (جعفر) ك بعضاً علویلره مظاهرتی کبی احواله رغماً بو امکدار عائله‌یی پریشان ایتمکه جسارت ایده‌میوردی . فی الواقع (رشید) (جعفر)ی مغرب والیلکنه تعیین ایدنجه (جعفر) کندی یرینه والی وکیلی اولمق اوزره بر شیعی‌یه تفویض امور ایلمش ایدی [٤] . (رشید) بو احوالك جمله‌سنه صبر وتحمل کوستریور ، قارشی کلمك ایچون مناسب بر فرصتك ظهورینی بکلیوردی .

[۱] مسعودی ۱۹۵ ج ۲ [۲] ابن الاثیر ٥۷ ج ٦ [۳] ابن الاثیر ۷۱ ج ٦
[٤] سیوطی ۱۰ ج ۲

خراسانده شيعهٔ علويه

عباسيلر احراز خلافته تشبث ايتمدن اول حضرت على شيعه‌سندن اولان خراسانليلر ايله انلره التحاق ايدن طبرستان وديلم اهاليسى بالآخره عباسيلرك خلافتى آنجق (ابومسلم)ء مماشات ايتمك ويا اندن قورقمق تأثيريله طانيمشلردى. فقط چوق زمان كچمدن (ابومسلم) غدر وحيله‌ايله قتل اولنديغى كبى آرقداشلرى اولان راونديلر دخى قتل وپريشان ايدلديكى حالده خراسانليلر انتقام آلمغه امكان بوله‌مامشلردى. متعاقباً (منصور) بغدادى تأسيس ايده‌رك ايچنده تحصن ايتمش ايدى. فقط خراسانليلر انتقام ايچون فرصت آرامقدن ينه واز كچميورلردى. (منصور) يوسفر علويلر ايله حرب ايدرك انلرى قتل وتنكيل ايلديكندن حضرت على احفادندن برحيات قالانلر مملكت اسلاميه‌نك اك اوزاق جهتلرندن اولان خراسان ومغربه فرار ايتمشلر، اورالرده خلقى كندى خلافتلرينه كيزليجه دعوت ايتمكه باشلامشلردى. خراسانليلرك (ابومسلم)ك انتقامنى آلمق ايچون (منصور) حقنده حس ايتدكلرى نفرت كنديلرينى علويلرك اك بيوك مظاهرى ياپمش ايدى.

عباسيلر كندى دولتلرى ايچون آنجق خراسانليلردن قورقارلردى. چونكه بو قطعه اهاليسى علويلرك شيعه‌سندن اولدقدن ماعدا جسور وجنك آور وخلافتى امويلردن عباسيلره نقل ايتدكلرى كوندن برى هركس نظرنده بر مقام هيبت ورهبت صاحبى آدملردن متشكل ايديلر. (رشيد)ك زماننده اوراده‌كى شيعه‌نك رئيسى (منصور) طرفندن قتل اولنان (محمد بن عبدالله)ك برادرى (يحيى) ايدى. مشاراليه ١٧٦ سنه‌سنده ديلم ممالكنده كنديني خليفه اعلان ايتمش، پك چوق طرفدارلر طوپلايه‌رق بيوك برقوت صاحبى اولمشدى. (رشيد) بوغائله‌دن قورقديغندن استيصالى ايچون براردو ايله (فضل بن يحيى)يى اعزام ايلمشدى. (فضل) مشاراليه ايله مذاكراتده بولندقدن صكره (رشيد) ايله اجلهٔ بنى هاشم طرفندن ممضى برامانامه ايله انى صلحاً دائرهٔ اطاعته آله‌رق بغداده برابر كتيرمش، (رشيد) اكا حرمت ورعايتده بولنه‌رق كنديسنه معاش باغلامشدى.

بعده (رشـيد) خوف و انديشه تأثيريله ويا شـيعه دشمنلرينك القـاآت وتشويقاتى ايله (يحيى) يى حبس ايتمكى دوشونمش ايسه‌ده انه ويرمش اولديغى امانامه‌دن طولايى بو فكرى قابل اجرا كورمامش ، كبـار فقهانك رأى و مطالعه‌سنه مراجعت ايتمش ايدى. فقهادن برى امانامه‌نك صحت احكامنى ادعا ايتمش ايسه‌ده (رشـيد) بو ادعايى شايان قبول كورمامشدى . ديكر بر فقيه ، يعنى قاضى (ابوالبخترى) ايسه بونك فلان نقطه‌دن طولايى بر امانامهٔ منتقض اولديغى سويلديكندن (رشيد) امانامه‌يى يرتمش ، يحيايى جعفره تسليم ايدرك حبسه الق ايتديرمش ايدى . (جعفر) يحيانك مظلوماً حبسه آلنديغنى ، انك امان ايله تسليم نفس ايتمش اولديغنى ، رشيدك نكث عهد ايتديكنى كوريبوردى . بناءً عليه دولتده حائز اولديغى نفوذ وقوته كووه‌نه‌رك و (رشـيد) طرفندن دها صكره سؤال واقع اولميه‌جغنى ظن ايدرك يحيايى حبسخانه‌دن صاليويرمكى موافق بولمشدى . (جعفر) آدم واسطه‌سيله (يحيى) ايله كوروشـه‌رك علوى اولمقدن بشقه يكيدن برقباحت ايشله‌مديكنى آكلانجه حالنه آجيه‌رق اوزاق بر يره صيغنمق اوزره سـبيلنى تخليه ايتمش ويوللرده طانيلوب دردست ايدلمامسى ايچون امين بريره وارنجه‌يه قدر كنديسنه بر آدم ترقيق ايتمش ايدى [١] .

رشيد و جعفر

پدرى (ربيع)ك وفاتندن صكره مقام وزراته صعودى بكلر ايكن بر طاقم محمِلردن عبارت اولان برمكيلرك او موقعى اشغال ايتملرينى چكه‌مين (فضل بن ربيع) الك باشده اولديغى حالده برمكيلرك حاسد ودشمنلرى (جعفر)ك واحوال و حركاتنى دائمـا انظـار تجسس آلتنـده بولنديرمقده ايديلر . (جعفر)ك (يحيى بن عبدالله)ى اطلاق ايتديكنى اسـتخبار ايلنجه همان (رشيد)ه اخبار ايتمشلردى . (رشيد) وزيرينك خود بخود بويله برجرأتده بولنمسندن حيرته دوشمش ايسه‌ده هنوز ايشـك حقيقتى آكلامدن كنديسنى ووزيرينى كوچك دوشورمامك ايچون يحيانك كندى امر و موافقتيله اطلاق اولنديغنى سويليه‌رك (فضل)ه سرت جوابلر ويرمش ايدى . بعده (رشيد) جعفرى برلكده يمك يمكه دعوت ايتمش ، سـفره‌يه برابر اوطورمش ، اكا

[١] ابن خلدون ٨ ج ٤ وابن الاثير ٥٠ و ٧٠ ج ٦

لقمه یدیردرك قونوشمغه باشلامشدی . اواثناده یحیانك نه حالده بولندیغنی جعفردن صورمش ، (جعفر) ده : « حبسخانه بیلدیککز حالده‌در » جوابنی ویرمشدی . (رشید) « باشم ایچون طوغری سویله » دینجه (جعفر) درحال ایشك فرقنه واره‌رق وقوع حالی تمامیله نقل ایتمش ، یحیانك هیچ برفنا فکر ومقصدی اولمدیغنی آکلادیغی ایچون اطلاق ایلدیکنی اعتراف ایلشدی. بونك

بلوردن اسکی بر عرب قدحی

اوزرینه (رشید) « پك اعلا یاپدك . بن‌ده بویله برشی دوشونیوردم) دیمش ایسه‌ده او آندن اعتباراً جعفر حقنده بر نفرت طویمش ، اتلاف وتنکیلنی دوشونمکه باشلامش ایدی . حتی (جعفر) اورادن آیرلدیغی زمان (رشید) کندی کندینه : « سنی اولدیرمزسه‌م الله بنی اولدورسون » دیمش ایدی . (رشید) آرتق جعفری تنکیل ایچون فرصت آرایور، تدبیرلر دوشونیوردی.

چونکه برمکیلر هر صنف خلقه وحتی بالذات هاشمیلره پك چوق پاره‌لر احسان ایتدكلری ایچون فوق‌العاده بر نفوذ واقتدار صاحبی ایدیلر .

فقط (رشید) وقتی کلمدن جعفره بر شی حس ایتدیرمك ایسته‌مدیکندن انی خراسانه والی تعیین ایده‌جکنی بهانه ایدرك مهر وزارتی کندیسندن آلوب پدری یحیایه تودیع ایتمش ، کندیسنی خراسان وسجستان والیلکنه نصب ایلمش ایسه‌ده یکرمی کون کچمدن بو والیلکدن عزل ایتمش ایدی [۱] .
جعفرك بوتعیینی یا برکوستریش ایدی، یاخود (رشید) انی‌والی تعیین‌ایتدکدن صکره قورقه‌رق عزل ایله تلافیٔ مافات‌ایلمشدی .

برمکیلرك حاسدلری جمله‌سندن اولان (علی بن عیسی بن ماهان) دخی انلرك علیهنده اجرای سعایتدن کیری‌طورمیه‌رق جعفرك برادری (موسی بن یحیی) یی خراسان ولایتنی عصیانه تشویق ایتمکله اتهام ایتمشدی . (رشید) موسایی حبس ایتدیردکدن صکره سبیلنی اطلاق ایلمشدی . فقط (رشید) آرتق عموم برمکیلر حقنده معامله‌یی دکیشدیرمش ، بویولده بعض آثارظاهره کوسترمکدن‌ده خالی‌قالمامشدی. مثلا (یحیی‌بن‌خالد)ــ که‌رشید اکادهااول باباجغم دیردی ــ بلااستیذان (رشید) ك حضورینه کیرردی . (رشید) بویله اذنسز دخولی چرکین کوردیکنی اخطار ایدنجه آرتق اذنسز کیرمکدن واز کچمش ایدی . کذلك یحیی (رشید) ك حضورینه کیردکجه غلاملر آیاغه قالقارلردی . (رشید) خدمه آغاسی (مسرور) ه امر ایدرك انلرك قیاملرینی منع ایلمش ایدی . رشیدك معاملاتنده وقوع بولان بوتبدلی یحیی حس ایتمش ایدی. خلق آره‌سنده دخی دیلدن دیله تداول ایتمش ، برمکیلرك باشنه ار ، کچ برفلاکت کله‌جکی آکلاشلمش‌ایسه‌ده کیمسه انلری ایقاظه جسارت ایده‌میوردی. حتی بعض مغنیلر برمکیلرك یاقینده برمصیبته اوغرایه‌جقلرینه ضمنی اشارتی حاوی شرقیلر تغنی ایتمشلردی .

(رشید) برمکیلری تنکیل ایدر ایسه طرفدارلرندن بر مقاومت وقوع بولمسندن قورقدیغندن سرایه منسوب ذواتك بوخصوصده نه‌دوشوندکارینی ، اویله برحادثه‌نك خلق‌اوزرنده نه‌کبی برتأثیرحاصل‌ایده‌بیله‌جکنی آکلامغی‌موافق کورمش‌وخلق‌ایله الڭ‌زیاده اختلاطده بولنان مغنیلرك افکارعمومیه‌یه فضله وقوفه

[۱] ابن‌الاثیر ٦١ ج ٦

مالك بولنه‌جقلرينى ، بونلرك ايچكى وسرخوشلق حالنده هرشيئى سويليه‌جكلرينى نظر دقته آله‌رق مقصدى بللى ايتديرمكسزين انلرى سويلتمك ايسته‌مشدى . مغنى (اسحق موصلى) بركون حضور خليفه‌ده بولنور ايكن (رشيد) اكا « خلق نه‌سويليور؟ » سؤالنى توجيه ايتمش، (اسحق) ده « برمكيلرى‌منكوب و فضل بن ربيع) ى وزراته نصب‌ايده‌جككى سويليورلر » جوابنده‌بولنمش ايدى . (رشيد) بوجوابدن كوجنير كبى كورونه‌رك اسحقه : « خبيث ! بويله شيلرى نه قاريشديريرسك ! » ديبه باغيرمشدى [۱].

(رشيد) برمكيلرك خانه‌لرنده وديوانلرنده صورت مخصوصه‌ده خفيه‌لر تعيين ايتمش‌ايدى. برمكيلرك بالجمله احوال وحركاتى (رشيد) ه اخبار اولنيور، اخبار ايديليركن‌ده سائقهٔ حسد ايله اعظام ايديليوردى .

(رشيد) طرفندن تربيه ايديلوب (جعفر) ه اهدا اولنان ايكى خزرلى اوشاق اوخفيه‌لر جمله‌سندن ايديلر . بونلر هركون (جعفر) ك مجلسنده هرنه جريان ايدييور ايسه انى كاملاً (رشيد) ه اخبار ايدييورلردى. (جعفر) ك هفته‌ده بركون عقد اولنور بربزم انس وطربى وارايدى‌كه ايرانلى رجال‌دولت وا كابر اورادهٔ طوپلانيرلر ، جعفر طرفندن تقديم ايديلن يكرنك البسه‌كيه‌رك عين رنكده البسه‌يى لابس اولديغى حالده جعفر ايله برابر وقت كچيريرلردى . بركون بو بزم طربده قونوشولور ايكن (ابو مسلم خراسانى) دن ، دولت اسلاميه‌يى يالكز باشنه بر خاندانه‌دن ديكر برخاندانه نصل نقل ايده‌بيلديكندن بحث آچلديغندن (جعفر) : « بونى غريب ، بيوك برشى عد ايتامليدر . چونكه بوكا آنجق ۶۰۰,۰۰۰ آدم‌اعدام ايتمكله موفق‌اوله‌بيلمشدى. بيوكلك، مهارت قان دوكمكسزين بردولتى بر ملتدن ديكر ملته نقل ايده‌بيلمكده‌در » سوزلرينى آغزندن قاچيرمشدى [۲]. خفيه‌لك ايدن ايكى خزرلى كوله بو سوزلرى ايشيدير ايشتمز (رشيد) ه ايصال ايتمشلر ، بوندن دولتى عباسيلردن ايرنليره وياخود علويلره نقل ايتمكى مراد ايلديكنى آكلاتمشلردى . بونك اوزرينه (رشيد) جعفردن دها زياده قورقمغه باشلامشدى .

برمكيلر تنكيل اولنديغى ۱۸۷ سنه‌سنده (رشيد) جعفرك قتلنه صورت قطعيه‌ده‌قرارويرمش اولديغى حالده حجدن عودت ايدييوردى. (رشيد) عزمنى

[۱] اغانى ۱۱۳ ج ٥ [۲] زينة المجالس (فارسى)

بللی ایتدیرمکسزین (جعفر) حقنده محب وتوجهکار کورنمش، مهر خلافتی الده ایتمك مقصدیله انی خراسانه والی تعیین ایدرك خلعت واحسانلره مظهر ایلمش، معیتنه برقوهٔ عسکریه ویرمشدی. جعفرك الك کزیده طرفدارلرینی حاوی اولان بوقوهٔ عسکریه نهرواندە اردوکاه قورەرق سفر حاضرلقلرینی تدارکله مشغول اولمش، (جعفر) ده انلره التحاق ایتمك اوزره بعض تدارکات سفریه ایچون بغدادده قالمش ایدی.

جعفرك هاشمیلردن (اسماعیل بن یحیی) نامنده مخلص ووفاکار بر دوستی (رشید)ك برمکیلر حقنده دوشوندیکی عزم وقراردن خبردار اولدیغندن بر فنالق وقوعندن اول اصلاح ذات البین ایچون توسطه لزوم کورەرك جعفرك خراسانه عزیمته حاضرلاندیغی اثناده نزدینه کلمش، انکله کیزلیجه بر چوق شیلر حقنده قونوشدقدن صکره: « افندم! وارداتی پك چوق، اطرافی پك واسع برمملکته کیدییورسکز. مالك اولدیغکز بعض چفتلکلری امیر المؤمنینك اوغللرینه ترك ایتسەکز خلیفەنك نظرندەکی موقعکز دها زیاده بیور » مطالعەسنده بولنمش ایدی. (جعفر) بوسوزلری ایشیدیر ایشتمز (رشید)ك برمکیلر حقنده نەکبی بر عزم بسلدیکنی خاطرینه کتیرمیەرك پك زیادەقیزمش، مخاطبنه: « والله اسماعیل! سنك عمزادەك (یعنی رشید) برا کمك یدیسه اوده بنم سایەمده ییدی. بودولتده آنجق بزم غیرت وهمتمز ایله قائم اولدی. انی کندی نفسی، اوغللری، معیتی رجالی، رعایاسی ایچون راحت، خزینەلریده پاره ایله طولو برحالده براقدق، مهام امور دولتی اوزریمه آلمق کفایت ایتمیورمی که کندم، اولاد واحفادم ایچون طوپلادیغم ثروتەده کوز دیکسون، بنی هاشمك متخلق اولدقلری حس حسد، بغی وطمعه دوچار اولمقدن قورتولمسون، (رشید) بندن اویله برشی ایسترایسه باشنه فلاکت اولور » جوابنی ویرمش، صانکه بوسوزلرایله (رشید) ی خراسانك استقلالی ایله تهدید ایتمك ایستەمشدی. اسماعیل (جعفر)ك بوتهدید وحدتنی کورنجه نزدندن چیقەرق هم (جعفر)ه، هم‌ده (رشید)ه کورنمامك ایچون اختفا ایتمش ایدی. چونکه هر ایکیسنك نظرنده متهم دوشمشدی.

فقط (رشید)ك خفیەلرندن بری بو محاورەیی ایشیدەرك کندیسنه اخبار ایلدیکندن (رشید)ك حس انتقامی مشتد اولمشدی. احتمالکه (رشید)

جعفرك یالکز دردست وحبسی ایله اکتفا ایده‌جکدی . فقط بو تهدیدی ایشیدنجه اوعزمی تبدیل ایدرك قتلنه لزوم کورمشدی . (رشید) جعفری قتل ایتمدن اول زوجه‌سی (زبیده) ایله استشاره ایتمش ، اکا : « بونلر خراسانده قوت پیدا ایدرلر ایسه خلافتی الدن آلملرندن قورقیورم » دیمش ، (زبیده) ایسه همان قتللری ایچون کندیسنه تشویقاتده بولنمش وروایته کوره جعفرك رشیدك حرم دائره‌سنده همشیره‌سی عباسه ایله ارتکاب ایتدیکی برطاقم فنالقلری ده (رشید)ه اخبار ایلشدی [۱] . (رشید) جعفرك (نهروان) ده‌کی اردوده خیمه نشین اولان آدملرندن اوزاق برموقعده بغدادده بولنمسنی بیوك برفرصت عد ایدرك خدمتکاری وعین زمانده جلاد خصوصیسی بولنان (مسرور) ی ارسال ایله کله‌سنی کسدیرمش وهمان کیجه‌لین یحیانك وسائر اوغللرینك واز جمله فضلك خانه‌لرینی قوشاده‌رق کندیلرینی حبس ومال واملاکارینی ضبط ومصادره‌یه مسارعت ایتمشدی . (رشید) هرطرفه امرلر کوندره‌رك برمکیلره عائد هرنه اموال وکوله ووکلا وارایسه جمله‌سنی مصادره ودردست ایتدیرمش ایدی . (یحیی) نك برادری (محمد بن خالد) برادری و برادر زاده‌لری علیهنده بولنان دشمنلردن اولدیغی ایچون برمکیلرك بو منکوبیت عمومیه‌سی اثناسنده اکا ایلیشلمامشدی. (رشید) برمکیلری بوصورتله تنکیل وپریشان ایتدکدن صکره مقام وزارت عظمایه (فضل بن ربیع) ی تعیین ایتمش ایسه‌ده برمکیلر حقنده روا کوردیکی انتقام شدیده بالآخره پشیمان اولمش ایدی . حتی انلری آکدقجه کوزلرندن اشك حسرت دوکولوردی [۲]. (جعفر)ك رشیددن بولدیغی سرانجام دها اول وزیر (بزرجمهر) ك (خسرپرویز) دن دوچار اولدیغی سرانجام قبیلندن‌ایدی. چونکه (خسروپرویز) دخی بزرجمهری زندیقلق ایله اتهام ایدرك انی قتل ایلدکدن صکره یاپدیغنه پشیمان اولمشدی [۳].

والحاصل (رشید) برمکیلرك ؛ سلطنتی الندن اخذ ایتملرندن قورقدیغی ایچون هرکیمك صداقتندن شبهه‌اولنور ایسه قتلنی واجب کورن قانون معهوده توفیقاً (جعفر) ی اولدیردیکی کبی برمکی عائله‌سنی‌ده منکوب وپریشان ایتمش ایدی. مع هذا عباسیلرك رعایا حقنده‌کی طرز معامله واداره‌لری بوکا بکزه‌مزدی . رعایا علی الاکثر احکام شریعت دائره‌سنده حق وعدالت ، رفق وملایمت ،

[۱] اناییدی ۱۱۳ [۲] اغانی ۷٤ ج ۱۷ [۳] مسعودی ۱۱۹ ج ۱

احسانپرورلك وخاطرنوازلق ايله معامله اولنورلردی. هله(رشيد) بوخصوصده بر موقع ممتاز اشغال ايدردی. مؤثر موعظه‌لره قارشی رقتدن کوزلری ياشاريره، استعطاف واسترحامه قارشی طايانه‌ميه‌رق عفو ايدر ، لطف و احسانه عرض احتياج اولننجه آثار سخا کوستريردی . بوکبی افعال و مناقبی مشهور ايدی . فقط يالکز علويلر ايله انلره معين وظهير اولانلره قارشی فوق‌العاده شدتلی وخونريز طاورانيردی [١] .

امين ومأمون

ياخود عربلر ايله ايرانليلر

برمکيلرك بالاده‌کی شکلده قتل وتنکيلی خراسان اهاليسنك دولت عباسيه عليهنده‌کی حرص انتقاملرنی تشديدايتديکندن ايلك فرصتده متحداً برحرکت اجراسنه قرار ويرمشلردی . (مأمون) دها اول بيان ايتديکمز اوزره‌ايرانلی بر والده‌دن طوغمش ، (جعفر برمکی) نك قوجاغنده شيعهٔ علويه‌يه ميل‌ومحبت پرورده ايدرك بيومش اولديغی ايچون خراسانليلر مشاراليهك موقع اقتداره کلمسنه تعليق اميد ايتمشلردی . اوصرده‌ده شيعيلك زمان حاضرده اولديغی کبی دينی بر مذهب دکلدی . شيعيلك آنجق علويلرك طرفدار وانصاری اولان ايرانلی وسائره‌دن‌مرکب برفرقهٔ سياسيه‌دن‌عبارت‌ايدی. (مأمون)کوچکلکندن اعتباراً ايرانليلره واميال سياسيه‌لرينه بر محبت مخصوصه بسلديکی حالده بيومش ايدی . (خالد بن يحيی) انك خدمتنه (فضل بن سهل سرخسی) يی انتخاب ايتمش ايدی . بو ذات فی‌الاصل خراسان مجوسيلرندن ايدی . اسلاميتی آنجق ١٩٠ سنهٔ هجريه‌سنده (مأمون)ك دلالتی ايله قبول ايتمش [٢] و شيعيلکی ده خراسان ايرانليلرينه مظاهرت ايتمك فکريله اختيار ايتمش ايدی . (فضل) ايشکذار بر آدم اولديغی ايچون يحيی انی کندی معيتنده خدمت دولته آله‌رق نهايت کندی امورينه وکيلخرج ياپمش ايدی . (فضل) مأمونده آثارعقل ونجابت کورديکندن برکون خلافتك اکا انتقال ايده‌جکنی کسديره‌رك‌خدمتنده بولنمنی آرزو ايتمش و خدمتنه کيره‌رك‌توجه‌واعتمادينی قازانمش ايدی . (مأمون)

[١] الفخری ١٧ [٢] ابن‌خلکان ١٣ : ج ١ وابن‌الاثير ٧٩ ج ٦

فضل حقنده پك زیاده آثار حرمت کوستریر ، (فضل) ده مأمونك دور خلافتنده لااقل وزیر اعظملغه نائل اوله‌جغنی دوشونوردی . روایته کوره (مأمون)ك خلافتدن اولکی زماننده معلمی بولنان ذات انك (فضل)حقنده‌کی فرط توجهنی کورنجه فضلی شایان تبریك کورمش وکندیسنه : « بوسایه‌ده بر کون برمیلیون درهم صاحبی اوله‌جغکی اوزاق کوزمم » دیمشدی . (فضل) بوسوزلردن حدت ایدرك : « آز ویا چوق پاره قازانمق ایچون انك خدمتنه داخل اولمدم . بو مهریمك حکمی شرق وغربده جاری اولسون دییه‌کیردم » جوابنده بولنمش ایدی [۱] .

(رشید) کندی اوغللرینی ولی عهد تعیین ایتدیکی زمان کندیسندن صکره مقام خلافته کله‌جك اولان (امین) ه عراق ومغربه قدر شام والیلکنی ودیکر اوغلی (مأمون) ه ده برادری (امین) دن صکره مقام خلافته کلمك اوزره خراسان وسائر ممالك شرقیه والیلکنی توجیه ایلمش ایدی [۲]. بوتعیین وتوجیه (جعفر) ایله شیعه فرقه‌لرندن دیکر ذواتك واوجمله‌دن (فضل بن سهل)ك مساعیسی ایله وقوع بولمش ایدی .

(رشید) ۱۹۲ سنه‌سنده (خراسان) ه کیتمك ایستدیکندن عودت ایدنجه‌یه قدر اوغلی (مأمون) ه بغدادده قالمسنی امر ایتمش ایدی . (رشید) اوصره‌ده خسته ایدی . (فضل) رشیدك اثنای راهده وفاتنك وقوعی ایله کندی مساعیسنك بوشه کیتمسندن قورقدیغندن (مأمون)ك نزدینه کله‌رك : « باباك (رشید) ه نه حال عارض اوله‌جغنی بیلمزسك. خراسان سنك ولایتکدر. (امین)ك سندن اول مقام خلافته کلمسی مشروطدر. (زبیده) کبی بر والده‌یه ، بنی‌هاشم کبی طاییلره ، (زبیده) نك ثروتنه مالك اولدیغی ایچون اویله برحالده پك قولایلقله سنی ولی عهدلکدن اخراج ایده‌بیلیر. (رشید) ایله برابر کیتمکی ایسته » توصیه‌سنده بولنمش ایدی . بونك اوزرینه (مأمون) برابر رفاقتی پدرندن ایسته‌مش ، (رشید) اول امرده بوندن امتناع ایتمش ایسه‌ده بعده موافقت ایتمش ایدی . (رشید)ك بو امتناعی البته سببدن خالی دکلدی . (رشید) اجلنك تقربنی حس ایدییور ، اطرافنده اوغللرینه منسوب بر طاقم

[۱] الفخری ۲۰۲ [۲] ابن الاثیر ٦۹ ج ۹

جريص جاه آدملرك وخفيه‌لرك كندى صولوقلرينى صايار ، حياتى اوزون كوررجه‌سنه طولاشوب طوردقلرينى كوره‌رك متأثر اوليوردى [۱] .

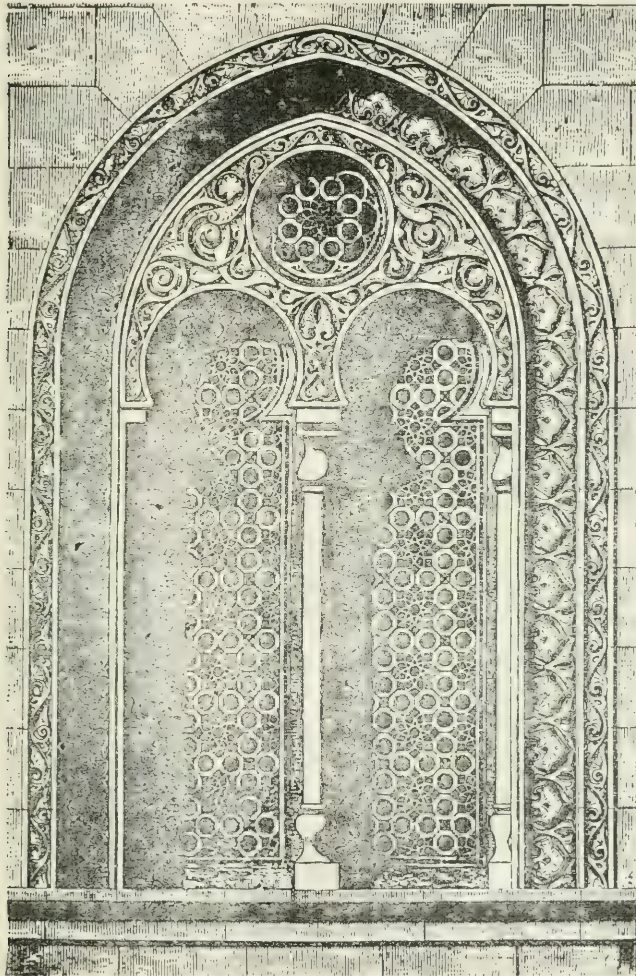
(مأمون) پدرى وفضل ايله برابر خراسانه متوجهاً حركت ايتمشدى . (فضل) يول اثناسنده (مأمون)ك تأمين موقعنه صرف غيرت ايدرك بتون قوماندانلره ولى عهدلكنى تصديق ايتديرمش ، النده بولنان امواله صاحب بولنديغنه‌ده (رشيد)ك موافقتنى استحصال ايلمشدى. (مأمون) مروده و(رشيد) طوسده بولندقلرى برصره‌ده (رشيد) ك خسته‌لغى مشتد اولمشدى . (امين) ايسه او اثناده بغدادده بولنيوردى . (رشيد)ك اطرافنده پك نفوذلى آدملر وار ايدى. كنديسى ايچون بونلرك الك غيرتليسى برمكيلردن صكره مسندوزارتى اشغال ايدن (فضل بن ربيع) ايدى. (امين) پدرينك خسته‌لغنك اشتدادندن خبردار اولنجه ربيع زاده وسائره‌يه كنديسنه بيعت اولنمسى ايچون تشويقاتى حاوى مكتوبلر كوندرمش و متعاقباً ۱۹۳ سنه‌سنده (رشيد) اوراده وفات ايدنجه ربيع زاده (مأمون)ك مروده غيبوبتندن بالاستفاده همان بغداده عودت ايچون عسكره تشويقاتده بولنمش ايدى . عسكرلر بغدادده عائله صاحبى اولدقلرندن تشـويقات واقعه آرزوى عمومى‌يه موافق كله‌رك هركس عائله وتعلقاتنه قاووشمق اوزره بغداده عازم اولمش، (مأمون) ه وقوع بولان تعهدات بالكليه اونودولمش، (رشيد)ك اردوسنده نه‌قدر اموال واشيا وارايسه كافةً (امين)ه كوتورولوب تسليم ايدلمش ، هركس (امين) ه بيعت ايچون قوشمش ايدى . دها صكره (فضل بن ربيع) (امين) ه برادرى (مأمون) ى ولى عهدلكدن چيقارمق ايچون تشويقاتده بولنديغندن (امين) بوتشويقاته اويه‌رق برادرينى ولى عهدلكدن چيقارمش ايدى .

فضل بن سهل وعلى رضا

(مأمون) پدرينك وفاتى ، رجال دولتك اردوده بولنان خزينه‌لرويوكلر ايله برابر برادرينه عودتى ، ولى‌عهدلكدن اسقاطنى استخبار ايدنجه كندى حياتى ايچون قورقمغه باشلامش ، (مرو)ده خواص رجالنى طوپلايه‌رق كندى ضعفى وبرادرينك قوتندن بحثله فكرومطالعه‌لرينى صورمش ، بونلرهيچ يأس

[۱] ابن‌الاثير ۸۳ ج ٦

کتیرمامسنی توصیه ایتدکلری کبی (فضل بن سهل) ده : « طاییلرکك نزدنده بولنیورسك . بیونلرنده حق بیعتك وار. بر آز صبرایت . خلافتی سکا تأمین ایدەجکم » دیمش ایدی . (مأمون) (فضل) طرفندن وقوع بولان بوتأمینات

قاهرەده سلطان قلاون جامعنك پنجرەسی

صریحەیه قارشی مطمئن اولەرق اکا بالجمله اموری ، یعنی وزیراعظملغی تفویض ایتمش وسیف وقلم ریاستلرینی مفید اولمق اوزره اکا ذوالریاستین لقبنیده توجیه ایلمش ایدی .

مأمونه مظاهرت ایتمکله کندی نفسنه ووطن وملتنهده مظاهرتده بولندیغنی تقدیر ایدن (فضل بن سهل) مأمونه نصرت ایچون بتون قوت ونفوذینی صرف ایدرك خلقك فعلاً میل و مظاهرتنی تأمینه موفق اولمشدی . ایکی قاردش آره‌سنده عداوت مزداد اولمش ، بغداد ایله خراسان آره‌سنده مخابرات ومناقلات کسیلمش ، هربری قاردشنك اسمنی خطبه‌دن اسقاط ایتمش ایدی . ایکی طرفدن تحشیداولنان اردولربیننده وقوع بولان متعدد مصادمات خونریزانه نتیجه‌سنده (طاهر بن حسین)ك قومانداسی آلتنده بولنوب ایرانیلردن متشکل اولان (مأمون) ك اردوسی غالبیت قطعیه‌یی احراز ایتمش وبو محاربه‌لر ١٩٨ سنه‌سنده بغدادك فتحی و (امین) ك قتلی ایله ختامه ایرمشدی . (امین) ك باشی بغداددن خراسانده بولنان (مأمون) ه کوتورلمش ایدی . مأمون فضل طرفدن هر نه وعد ایدلمش ایسه جمله‌سنك حیز فعله چیقدیغنی کورنجه اکا هر خصوصده بر آلت کبی اطاعت ایتمکه باشلامش ، (فضل) ده فرصتدن بالاستفاده چرخ دولتی ایستدیکی کبی تدویره باشلایه‌رق جبال ، عراق ، فارس ، اهواز ، حجاز ، یمن والیلکنی بغداده اقامت ایتمك اوزره برادری (حسن بن سهل) ه توجیه ایتدیکی کبی کذلك بو نفوذ و قوتدن استفاده ایله خلافتی عباسیلردن علویلره نقل ایتمك‌ده ایسته‌مشدی . او اثناده خراسانده علویلرك داعیسی ؛ علی رضا نامیله معروف اولان (علی بن موسی الرضا بن جعفر بن علی بن حسین) ایدی . فضل (مأمون) دن صکره مشارالیه (علی رضا) نك ولی عهد تعیینی ، یعنی خلافتك عباسیلردن علویلره تحویلی ایچون (مأمون) ه نه‌قدر تشویقات اجراسی ممکن ایسه اکا بتون قوتیله چالیشمش ایدی . احتمالکه فضل (مأمون) ه استرداد خلافت ایلر ایکن بونی شرط اتخاذ ایتمش ، یاخود شرط صورتیله وضع ایتمکسزین اویله بر تحویله قاندیرمش ، (مأمون) ده یا او شرطی ایفا ایتمك ، یاخود بالآخره (فضل) دن انتقام آلمق فکریله بر مماشات قبیلندن اولمق اوزره بوکا موافقت ایلمش ، یاخود علویلره حسن ظن ومیل ومحبتنه بناءً بو تحویلده بأس کورمامشدی . چونکه (مأمون) دها اول بیان ایتدیکمز اوزره اوان طفولیتندن اعتباراً شیعه محبتی ایله پرورشیاب اولمش ، شیعیلکنی اظهاردن چکنمامشدی[١] . والحاصل (مأمون) ٢٠١ سنهٔ هجریه‌سنده

[١] مسعودی ١٢٤ ج ٢

علی رضایه بیعت وکندیسندن صکره خلافته نامزد ایلدیکی کبی اکا (الرضامن آل محمد) لقبنی ویرمش وعباسیلرك رنك مخصوصلری اولان سیاه البسه‌یی چیقاروب یشیل البسه کیملرینی امر ایتمش ، بو مقرراتی هرطرفه رسماً اشعار ایلشدی .

(مأمون) ك بو حرکتنی بغداد ایشیدیر ایشیتمز بتون هاشمیلر ایله طرفدارلری متفقاً آیاقلانه‌رق مشارالیه علی رضانك ولی عهدلکنی طانیامشلر ، « خلافت عباسیلردن آلنه‌ماز » دیمشلر ، بوبیعتك (فضل بن سهل) طرفندن ترتیب ایدلمش بر دسیسه اولدیغنی آكلادقلرندن برادری (حسن بن سهل) ك بغداده والیلکنی طانیامغه قرار ویردکلری کبی نهایت (مأمون) ك ده خلعنه قرار ویره‌رك عمجه‌سی (ابراهیم بن مهدی) یی مقام خلافته اجلاس وکندیسنه (مبارك) لقبنی اطلاق ایتمشلردی . بوندن ماعدا هاشمیلر شاید بو عزمده ثبات ایده‌جك اولور ایسه کندیسنی قتل ایده‌جکلرینی سویلمك ایچون (مأمون) ك نزدینه مخصوص آدملر کوندرمشلردی .

(فضل بن سهل) مأمون وقوعات جاریه‌دن خبردار اولور ایسه یاپدیغنه پشیمان اوله‌جغندن ، علی یی ولی‌عهدلکدن خلع ایده‌جکندن وبناءً علیه مساعیٔ مصروفه‌سنك بوشنه کیده‌جکندن قورقدیغی ایچون اکا بوخصوصده معلومات ویرمامش ایدی .

بغدادده جریان ایدن وقوعاتدن تمامیله خبردار اولان (علی رضا) ایسه کندی سببیله بو احوال حادث اولدیغی حالده (مأمون) ك اندن خبردار اولمامسنی وجدانه صیغدیره‌مدیغندن بالذات (مأمون) ك نزدینه کیدرك بغدادده جریان ایدن وقوعاتی ، (ابراهیم بن مهدی) نك خلیفه اعلان ایدلمش اولدیغنی آكلاتمشدی . (مأمون) افادات واقعه‌یه استغراب ایله مقابله ایدرك اکا ایناتمامش ، « انی غیبوبتم اثناسنده موقت قویمشلر . فضل بکا بویله سویلدی » جوابنده بولنمش ایدی . فقط (علی‌رضا) بوکا مقابلةً : « فضل سزه یالان سویلدی » دینجه (مأمون) فضلك بوخصوصده براویون اوینادیغنی ، کندیسنه ایفا ایتدیکی خدمتك انجق بومقصد ایچون وقوع بولدیغنی آكلایه‌رق صداقتنی شبهه‌داروبناءً علیه قتلنی واجب کورمش وترتیب ایتدیکی برطاقم آدملر

واسطه‌سیله (سرخس)ده حمامده بولنورکن انی آپانسزین قتل ایتدیردکدن‌صکره قاتللرینی‌ده کویا انك انتقامنی آلیورمش کبی اعدام ایتمش ایدی [۱].

بعده علی رضایه وقوع بولان بیعتی دوشونمکه باشلامش . نکولی کبرینه یدیرمدیکی کبی بونکول حالندده‌ده خراسانلیلرك اختلال چیقارملرندن وکندیسنی قتل ایتملرندن‌ده قورقدیغی ایچون غدر واتلاف پولتیقه‌سنه صاپمغه لزوم کورمش ومأمور ایتدیکی بر آدم واسطه‌سیله زهرلی اوزوم یدیره‌رك (علی رضا) یی‌ده تلف ایتمشدی [۲] . بغدادیلری (مأمون) ك علیهنده تحریك ایدن اسباب علی رضانك بوصورتله وقوع بولان وفاتی ایله زائل اولدیغندن بغدادده (ابراهیم بن مهدی) درحال خلع اولنه‌رق کما کان (مأمون) ك بیعتنه عودت ایدلمش ، ابراهیم ایله (فضل بن ربیع) و (امین) ه مظاهرت ایدن سائر رؤسا طریق فراری اختیار ایتمشلردی . (مأمون) ۲۰٤ سنهٔ هجریه‌سنده بغداده مواصلت ایدرك بو پایتخت خلافتده مستقر اولمش وابوطالب خاندانی افرادینه اولان محبت مشهوره‌سنك مبدل عداوت اولدیغنی کوسترمك اوزره بوخاندان حقنده استعمال شدت ، انلری کندی حضورینه کیرمکدن منع وسیاه البسه کیمکه اجبار ایلمشدی [۳] .

بتون نفوذ ؛ شیعیلکلرینی کتم‌ایدن ایرانیلرك النده قالدیغی‌حالده بوتاریخدن (واثق)ك منتهای خلافتنه قدر بغدادده شیعیلك پریشان برحالده قالمشدی . شاملی شعرادن (علی بن جهم) ، بنی امیه موالیسندن اولوب علویلر حقنده هجویه‌لر نظم ایتمکله (رشید) ه یارانمغه چالیشان شاعر مشهور (مروان بن ابی حفصه) نك اوغللرندن (ابوالسمط) کبی عصبیت عربیه ایله متحسس وایرانیلر ایله شیعه‌دن متنفر آدملر آره‌سنده بیومش اولان (متوکل) ۲۳۲ سنه‌سنده مقام خلافته کلنجه شیعیلر حقنده پك شدتلی اجراآتده بولنمش ایدی . اوکبی آدملر (متوکل) ی اهل شیعه‌دن تحذیر ونفی وتبعیدلرینه تشویق ایله اکتفا ایتمیه‌رك دیانتده محترم بر موقع طوتان اجدادلرینك‌ده تحقیرینه سوق ایدرلردی . دها اول (مأمون) برمکیلرك النده بیودیکی ایچون نصل شیعه محبی اولمش ایسه (متوکل) ك آلدیغی تربیه دخی انی بالعکس شیعه‌یه وکندیسندن

[۱] ابن الاثیر ۱٤۱ ج ٦ [۲] الفخری ۱۹۹ [۳] ابن الاثیر ۱۵٦ ج ٦

اول کلوب شیعه‌یه مظاهرت ایدن (مأمون) ، (معتصم) و (واثق) ه دشمن قیلمشدی [۱] .

(متوکل) موقع اقتداره کلیر کلمز حضرت (حسین بن علی) نك قبری ایله اطرافده بولنان مبانی‌یی ییقدیره‌رق خلقی بوزیارتکاهی زیارتدن منع ایتمش، حضرت علی‌یه واعقابنه بغض وعداوتده پك ایلری کیدرك حتی حضرت علی‌یی مسخره‌یه چویرمشدی . روایته کوره (متوکل) ك ندیملری میاننده بولنان (عباده) نامنده بر مخنث اثواب آلتنده قارنی اوزرنده بریاصدیق قویه‌رق وطاز اولان باشنی آچه‌رق (متوکل) ك حضورنده رقص ایدر ، « قارنی بیوك ، باشی طازاولان خلیفهٔ مسلمین کلیور!. » (یعنی حضرت علی) سوزلرینی تکرار ایلردی ، (متوکل) بوکا باقه‌رق ایچوب اکلنیردی [۲] . بوتاریخدن اعتباراً مذهب سنی آتیده کوروله‌جکی اوزره ترکلرك مظاهرتیله بالجمله مذاهب اسلامیه‌یه غالب کلمش وبغدادده شیعیلکك سقوطی ایله ایرانیلرك نفوذی ده زوال بولمش ایدی . برنجی دور فارسی (متوکل) ك خلافتی ایله منتهی اولور .

دولت عباسیه‌ده محافظهٔ اسرار

بالخاصه عباسیلر سر محافظه ایتمك ونه‌یاپه‌جقلرینی کیمسه‌یه سویله‌مامك ایله شهرت بولمشلر وآزادلیلری ایله سرایلری خلقنی کتم اسرار ایله مکلف قیلمشلردی. (منصور) ایله بالذات عمجه‌لری وابو مسلم وسائره ، (رشید) ایله برمکیلر ، (مأمون) ایله فضل بن سهل ، علی رضا ، طاهر بن حسین آره‌سنده جریان ایدن احوالده کورلدیکی کبی بالخاصه تأیید حاکمیته متعلق مسائلده فوق‌العاده سر صاقلامق بودولتك تاریخ تأسسندن اعتباراً جاری بر عادت ایدی . (قثم بن عباس) ك (منصور) ه سویلمك ایسته‌مدیکی بر تدبیر ایله عسکر آره‌سنده تفرقه دوشورمه‌سی کبی بر شیئی یاپمدن اول انی غایت کیزلی طوتمق اوایشده احراز موفقیت ایچون اساس عد ایدیلیردی . خلفامعیتلرنده بولنان وزرا ، قوماندانلر وسائر اعاظم دولتك احوال وافعالنی آکلامق ایچون خفیه‌لر استخدام ایدرلردی . اوشاقلر ایله جاریه‌لر جاسوسلقده بیوك بر روله

[۲] ابن‌الاثیر ۲۲ ج ۷ [۲] ابو الفدا ٤٠ ج ۲

اوینارلردی . خلفا کندی اوغللری ، برادرلری اوزرینه خفیه‌لر قولاندقلری کبی (امین) ایله (مأمون) ك کندی پدرلری (رشید) ه یاپدقلری مثللو ولی عهدلرده خلفانك اطرافنده جاسوسلر قورلردی . مسرور خادم (مأمون) ایچون وطبیب (جبرائیل بن بختیشوع) امین ایچون (رشید) ك حرکاتنی تجسس ایدرلردی. بونلر دها اولذکر ایتدیکمز اوزره دقیقه بدقیقه (رشید)ك موتنی بکلرلردی [۱] .

(مأمون) احراز خلافتله بغدادده اقامت ایتدکدن صکره (ابراهیم بن مهدی) جد ، هزل هرنه سویلرسه کندیسنه عیناً اخبار ایتمك اوزره اوزرینه برخفیه تعیین ایلمش‌ایدی [۲]. سائرخلفا ـ باخصوص دولتك صوك زمانلرنده ـ عین خط حرکتی اختیار ایدرلردی . چونکه جاسوسلق و غمازلق دولت سقوط وشیخوخته یاقلاشدیغی صره‌لرده پك زیاده چوغالیر . وزرا طرفندن خلفا اوزرینه خفیه‌لرقوللانلدیغی کبی خلفانك‌ده‌والیلر اوزرینه بریدرؤساسندن ورسمی خفیه‌لردن عبارت جاسوسلر استعمال اولنوردی . اوشاقلر ، کوله‌لر ، مغنیه‌لر ، جاریه‌لرده بو خدمتده پك چوق قوللانیلیردی . خلفا بو طریق تجسسی تأیید حاکمیت مقصدیله اختیار ایدرلر وبو یولده آلدقلری معلوماتی ، یاپه‌جقلری شیلری غایت کیزلی طوتارلردی . (مأمون) رجال دولت وارباب نفوذدن هربری اوزرینه‌برخفیه تعیین ایتمش‌ایدی. سلطنت ، عرض علیهنده‌کی سوزلری ، افشای سری اصلا عفو ایتمزدی [۳] .

اسرارك کتم ومحافظه‌سنده‌بودرجه‌شدت اختیار اولندیغی ایچون اودورلرده جریان ایدن بر چوق وقائعك اسباب حقیقه‌سی بالکلیه مستور قالمشدر . مثلا برمکیلرك منکوبیتنی یازان مورخلر بوظلام مستوریته دوشدکلرندن سبب‌اولمق اوزره هربری دیکرینه اویماز بر مطالعهٔ مخصوصه قید وتدوین ایلشدی. تاریخ عباسیده نیجه مقتوللر واردرکه قاتللری معروف دکلدر . حبسخانه‌ده ویا سائر بریرده اوزوم ، خرما کبی شیلر یمکدن وفات ایدن بر چوق آدم کوررسکز. بونلر هر حالده عادی وفیات دکلدی . خلفا ، قوماندانلر ، ولی‌عهدلر طرفندن

[۱] ابن الاثیر ۷۳ ج ٦ [۲] اغانی ۸۲ ج ۲ [۳] مسعودی ۲۲۵ ج ۲ وطبقات لاطبا ۱۷۱ ج ۱

برر دسيسه ايله طبيب مخصوصلرى وياوكيلخرجلرى واسطه‌سيله بونلرك تسميم ايدلدكارينه شبهه يوقدر [١] .

اسلاميتدن صكره انسابك قاريشمسى
جاريه‌لردن طوغان چوجقلر

عربلر نسبه فوق‌العاده اهميت ويره‌رك عرب والديندن طوغمش اولميانلرى حقير كوردكلرندن پدرى عرب اولميانه (مذرع) ووالده‌سى عرب اولميانه‌ده (هجين) نامنى ويريرلردى . والده‌سى جاريه اولان چوجقلردن آثار نجابت واقتدار كوسترن اولور ايسه انى اولادلغه قبول ايدرلر ، ديكرلرينى ايسه كوله براقيرلردى. عربلر (هجين)ء ميراث ويرمزلردى. بوده عرب‌اولميانلرى حقير كورملرندن ايلرى كليوردى .

فقط اسلاميتك ظهورى‌اوزرينه عربلر طرفندن ايرانلى ، ترك وسائره‌دن متشكل اولان اقوام شرقيه مغلوب وفتوحات اثناسنده قيز ، قادين ، چوجقدن متشكل برچوق اسيرلر اغتنام ايديلنجه بونسوان طاقمندن طايه‌لر ، سوت آنالر اتخاذ اولنديغى كبى جاريه‌لردن ده اوطه‌لقلر آلنمش ايدى . عربلر باخصوص عصبيت عربيه‌نك مركزى اولان حجاز قطعه‌سنده ابتداى امرده بو نوع قيز وقادينلرايله ازدواجدن چكينرلر وانلردن‌كلن چوجقلره نظرحقارتله‌باقارلردى.

دها صكره اك كزيده رجالدن‌اولان (على بن‌حسين) ، (قاسم بن‌محمد) ، (سالم بن عبدالله) دن متشكل‌اوچ بيوك ذات جاريه زاده‌لكدن يتيشه‌رك فقه، علم وورعده بتون مدينه اهاليسى فوقنده بر موقع ممتاز احراز ايدنجه خلق جاريه‌لر ايله ازدواجه رغبت كوسترمشدى [٢] .

بونكله برابر امويلر عرب اولميانلرك عليهنده عربلقده تعصب سائقه‌سيله جاريه زاده‌لرى حقير كورمكده دوام ايتمشلردى . (عبدالملك بن مروان) حضرت حسينك مخدومى على‌نك برجاريه آزاد ايدرك تحت نكاحنه آلديغنى استخبار ايدر ايتمز اكا مؤاخذه‌يى حاوى بر مكتوب يازمشدى . (على) بوكا جواباً : « جناب حق دنائت اصلى اسلاميت ايله ازاله بيورمشدر . برمسلمك بر جاريه ايله ازدواجنده هيچ بر عيب يوقدر . بالذات حضرت پيغمبر كندى

[١] طبقات‌الاطبا ١٨٢ ج ١ [٢] العقد الفريد ٣٢٩ ج ٣

جاریه‌سی وکوله‌سنك زوجه‌سی ایله ازدواج ایتمش ایدی » مدافعه‌سنده بولنمش وعبدالملك جوابی اوقویونجه : « علی بن حسین هرکسی آشاغی دوشورن بر شی ایله شرفیاب اولمق ایستیور » دیمشدی . مع ذلك عربلر شاعرك :

لاتشتمن امرءاً من ان تكون له ام من الروم او سوداء عجماء
فانما امهات القوم اوعیة مستودعات و للاحساب آباء

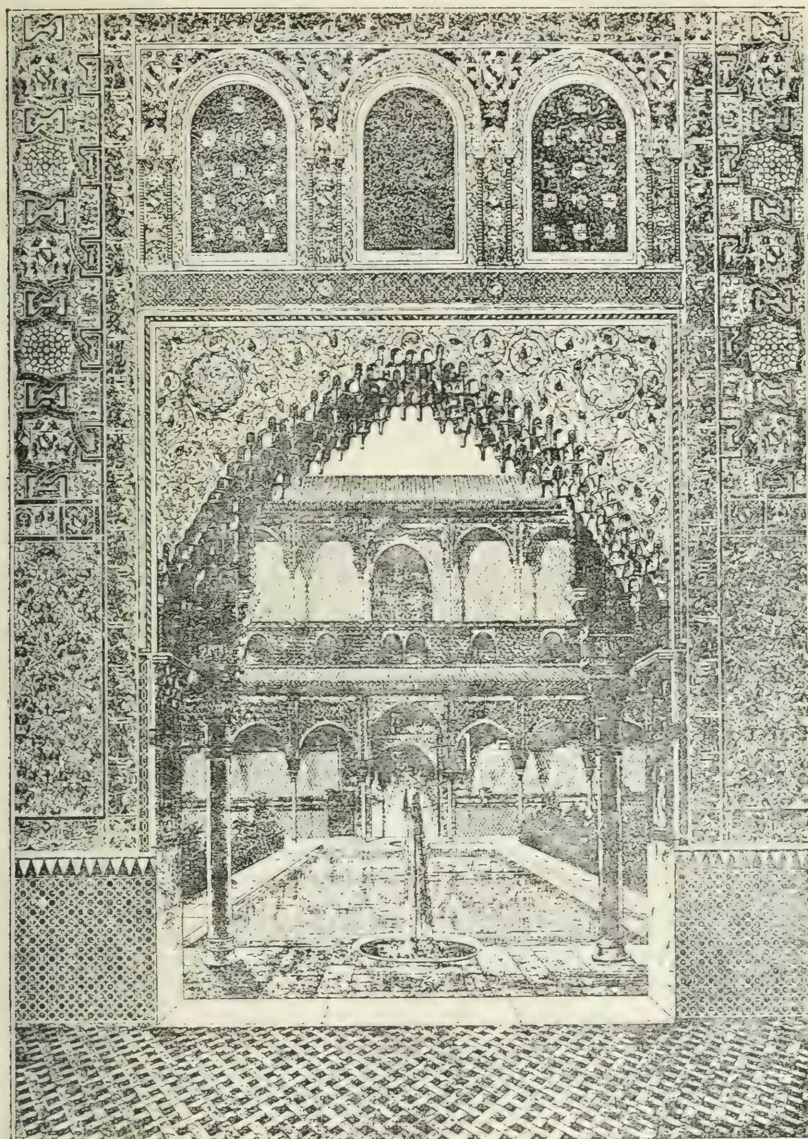
بیتلرنده ذکر اولندیغی اوزره نسبده والده‌لره اهمیت ویرمیه‌رك پدر طرفی طانیدقلرندن اسلامیتك انتشارندن صکره هجینلری خوار کورمکه باشلامشلردی. آنجق امویلر دولتلرینك انقضاسی تاریخنه قدر بو حسه اشتراك ایتمامشلردی .

ایشته بوسببدن ، (هشام بن عبدالملك) زماننده (زید بن علی بن حسین) طلب خلافته قیام ایدنجه (هشام) انی تعییب معرضنده : « بر جاریه زاده اولدیغك حالده خلیفه اولمق سوادسنه دوشیورسك . بو نصل شی ! » دیمش و (زید) بوكامقابل : « ای امیرالمؤمنین! والده‌لر انسان ایچون احرازمعالی‌یه مانع دكلدرلر ، حضرت اسماعیلك والده‌سی حضرت اسحق‌ك والده‌سنك جاریه‌سی ایدی. برحال حضرت اسماعیلك جناب حق طرفندن پیغمبر ذی شان اوله‌رق ارسال بیورلمسنه، عربلرك پدری اولمقله‌انك صلبندن خیرالبشر حضرت محمدك چیقمسنه مانع اولمامشدی» جوابنی ویرمشدی[۱]. بونددا کلاشیلیورکه علویلر امویلرك عربلقده‌کی تعصبلرندن چکینه‌رك عرب اولمیانلر ایله قولایلقله اختلاط ایدییورلردی. ایشته اکثر موالینك شیعهٔ علویه‌دن اولمسی‌ده بوسببدن ایلری کلمش ایدی .

هرحالده صدراسلامده عربلر بوخصوصده ایکی فرقه تشکیل ایدییورلردی. خلقك برقسمی وباشده امویلر جاریه‌زاده‌لری حقیر کورییوردی. دیکرقسمی ایسه والده جهتنی شایان اهمیت کورمیه‌رك جاریه زاده‌لری بلا فرق سائر عربلر کبی عد ایلیوردی . آنجق طبیعت عمران امویلرك بو خصوصده کی تعصبلرینه غالب کلمش ، عرب اولمیانلر ایله اختلاط عرب انسابنك محافظه‌سنه امکان براقمامشدی . انساب مرور زمان ایله اوقدر قاریشمش ایدی‌که جاریه زاده‌لر خاندان سلطنتده بیله چوغالمشدی . دولت امویه‌نك صوك زمانلرنده

[۱] مسعودی ۱۳۰ ج ۲

مقام خلافته جاريه زاده‌لر كلمكه باشلامشدى . امويلردن سرير سلطنته جالس اولان ايلك هجرتك ١٢٦ سنه‌سنده مقام خلافته كلن (وليد بن عبدالملك .) ايدى.

الحمرا سرايندە البركه حواليسى

مع هذا مشاراليهك والده‌سى بر جاريه دكلدى . ملوك فرسدن (يزد جرد بن كسرى) نسلندن بر قادين ايدى . (قتيبه) انى (صغد) ممالكنده حرب

غنائمی میاننده اله کچیردرك (حجاج)ه کوندرمش، (حجاج) ده انی (ولید بن عبدالملك) ه ارسال ایتمش ایدی. (ولید) انکله ازدواج ایدرك ادن (یزید) ه مالك اولمش ایدی [١] . بر روایته کوره جاریه زاده‌لرك مقام سلطنته کچملرینه امویلرك ممانعتلری جاریه زاده‌لری حقیر کوردکلرندن دکل ، بلکه دولتلرینك بر جاریه زاده نك الیله منقضی اوله‌جغنه ذهاب حاصل ایتمش بولنملرندن ایلری کلیوردی. مشارالیه (یزید) مقام سلطنته کلنجه انك الیله دولتك زوالپذیر اوله‌جغنی ظن ایتمشلردی . فقط (یزید) یدی آیدن زیاده یاشایه‌میه‌رق وفات ایلدیکندن والده‌سی کرد بر جاریه اولان (مروان بن محمد) کرسیٔ سلطنته کچمش وبونك زماننده امویلرك دولتی منقرض اولمشدی .

والده‌لری عرب اولمیان خلفا

دولت عباسیه موالی ، یعنی عرب اولمیانلرك سایه‌سنده تأسس ایتدیکی کبی بودولت دورنده اقوام سائره ایله کثرت اختلاط تأثیریله عصبیت عربیه‌دخی دوچار ضعف اولدیغندن آرتق زوجه‌لرك عرب اولوب اولمامسنه اهمیت ویرلمیوردی . (ابراهیم امام)دن اعتباراً بودولتده موقع اقتداره کلن خلفانك اکثری ایرانلی، ترك ، روم ، کرد ، بربری ، حبشی ، زنجی وسائره‌دن اولمق اوزره جاریه زاده‌لردن متشکل ایدیلر. جاریه زاده‌لردن اولان خلفای عباسیه‌نك بعضلری آتیده کوسترلمشدر :

خلیفه‌نك اسمی	والده‌سنك جنسی
ابراهیم امام	بربری
منصور	بربری
رشید	حرشی [موصل جهتلرنده اقامت ایدن بنی حریش قبیله‌سندن]
ابراهیم بن مهدی	زنجی
مأمون	ایرانلی
منتصر بالله	حبشیٔ رومی
مستعین بالله	اسلاو

[١] ابن الاثیر ٢٧٥ ج ٤ و١٤٧ ج ٥

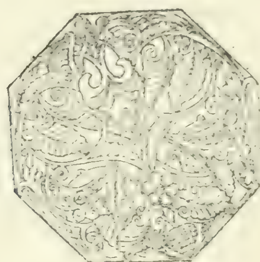
معتز	جاریه ؟
مهتدی	رومی
مقتدر	ترکی
مکتفی	ترکی
مستضیٔ	ارمنی
ناصر	ترکی

سائر دول اسلامیه خلفاسیده بوکا کوره قیاس ایدیکز . دولت فاطمیه ملوکندن (مستنصر بالله) ك والده‌سی زنجی برجاریه اولدیغی کبی اندلس دولت امویه‌سی مؤسسی اولان (عبدالرحمن داخل) ك والده‌سیده بربری برجاریه ایدی. اسلامیتك صدر اولی صره‌لرنده و دها صکره‌کی زمانلرده کرسیٔ سلطنته کچمین خلفا زاده‌لریده اونوتمامليدر . مثلا (محمد بن الحنفیه) نك والده‌سی سندلی سیاه برجاریه ایدی .

خلفا عائله‌لرنده نسب بودرجه اختلاطه اوغرامش اولور ایسه خلقك صنوف سائره‌سنده انسابك نه‌قدر قاریشمش اولدیغنی آکلامق مشکل دکلدر . فی‌الحقیقه انساب عربیه یالکز زمان جاهلیت واوائل اسلامیتده ودولت امویه‌نك دور حاکمیتك نصفنه‌قدر محافظه ایدیله‌بیلمشدی . خالص عرب قانی ایشته بوزمانلرده موجود ایدی. اندن‌صکره ایسه انسابك یالکز پدر طرفی محافظه ایدلمش ایسه‌ده والده طرفی پك زیاده قاریشمش ایدی . بوکون امور ثابته‌دندرکه بر چوجق پدرندن نصل وارث ایسه والده‌سندنده اویله‌جه وارثدر . بلکه اخلاق وامیال نقطه‌سندن پدرندن زیاده والده‌دن آلیر . هجرتك ایکنجی عصرندن صکره عربلرده خالص عرب قانی پك زیاده آزالمش ایدی. یالکز چوللرده ــ اجنبیلر ایله اختلاطك آز وقوع بولدیغی ایچون ــ خالص عرب قانی قالمش ایدی.

والحاصل هجرتك اوچنجی عصرنده یاشایان شهرلی عربلر صدراسلامده‌کی عربلرك غیری ایدیلر . بو حقیقتی نظر دقته آله‌رق بونجه اختلاط وقوع بولدقدن صکره بوکونکی شهرلی عربلر حقنده نه‌حکم ویریله‌جکنی اکا کوره تقدیر ایدیکز . انساب ضائع اولدقدن صکره عرب دکل ایکن عربلاشه‌رق عربلرك ایچنه قاریشانلریده اونوتمامق اقتضا ایدر . ایشته انساب بو صورتله

اختلاط ایتدیکی جهتله عصبیت نسبیه عصبیت وطنیه‌یه تحول ایتمش ایدی .
مثلا شام ، مصر ، عراق ومغرب قطعه‌لری اهالیسی عرب صاییلیرلر . فقط
حقیقت حالده بونلر عرب ، ترك ، دیلمی ، چرکس ، روم ، ایرانلی ، ارمنی ،
کرجی وسائره ایله قاریشمشلردر . براجنبی بو مملکتلردن برینه کلدیکی زمان
ابتدالرده اجنبی عد اولنور . بوراده اقامت ایدرك چوجق صاحبی اولور ایسه
اوغللری مولد اولور . ذریتی اوزرینه عصرلر کچرسه او زمان بسبتون عرب
نامنی آلیر .

برنجی دور ترکلر

(متوکل) ك ۲۳۲ سنه‌سنه مصادف اولان خلافتندن دیلمیلرك ۳۳٤ سنه‌سنده
وقوع بولان تسلطلرینه قدر

ترکلرك ، یعنی عسکرك امور دولتی قبضهٔ استبدادلرینه آلدقلری بودوری ، ایرانلیلرك ، یعنی وزرای ایرانیه‌نك حکومتی ید تصرفلرنده بولندیردقلری دوردن تفریق مقصدیله بونام ایله افاده ایدییورز . بو ایکی دور آره‌سنده برینك انتهـا ودیکرینك ابتداسنی مشعر برحد فاصل موجود دکلدر . بلکه بو ایکی عصردن برینك انتهاسی دیکرینك ابتداسی ایله قاریشمشدر .

اسکی ترکلر

ترك ملتی بر چوق قبائل ، بطون وافخاذدن متشکل پك اسکی برقومدر . بونلرك محل اقامتی آسیانك اواسطنده هندستان ، چین وسـبیریا آره‌سنده کائن الطای وآلتون طـاغلری اوزرنده ایدی . روماليلر مؤسس دولتلری اولان (روموليوس Romulus) ه دائرنصل برطاقم خرافاته معتقد ایدیلر ایسه ترکلرده ایلك قوماندانلری حقنده او کبی برافسانه نقل ایدرلردی . کویا ترکلرك ایلك قوماندانی اولان (برتزینا) بر قورت طرفندن ارضاع ایدلمش ، بیودیکی زمان حال بداوتده بولنـان ترکلری چادرلریله ، مواشـیلریله محاربه‌لره ، غارتلره کوتورمش ، کندیلرینه مجاور اولان اقوام وخصوصـاً چینلیلر ایله محارباتده بولنمش ایمش . (برتزینا) وفاتندن صـکره برقاچ اولاد ترك ایتمش ایدی . بونلر اثنای محارباتده چین شهرلرینی کوردکلرندن او اولادن بری او شکلده

شهرلر تأسیس ایتمك ایستەمش ایسەده معیتنده بولنان بر قوماندان کندیسنی بوفکردن واز کچیرمش ایدی . بوقوماندان پادشاهنه بو خصوصده ویردیکی نصیحتلر جملەسندن : « افندم ! دیمش ایدی، بز مقدارجه چینلیلرك برعشری قدرز . بزم قوتمز آنجق سربست قالمقلغمز ایله در . کندیمزی قوتلی کورر ایسەك دشمنه هجوم ایدرز ، قوتلی بولمازسەق چوله چکیلیرز . حالبوکه شهر اهالیسی قفصده یاشار کبی سور داخلنده محبوس قالیرلر » . پادشاه بومطالعەیی مصیب کورەرك شهرلیلشمکدن واز کچمشدی. اسلامیتك ابتدالرنده عربلرك حالی ده بویله ایدی . بونلرك‌ده حال بداوتلری جهانه تغلبلرینه باعث اولان اك مهم اسبابدن اولمش ایدی .

ترکلر چول ، غارت ، چادر خلقی قالدقلری حالده قوت و مقدارجه چوغالەرق نهایت ۴۰۰,۰۰۰ کشیلك برقوهٔ محاربه وجوده کتیرمشلر وبوقوت ایله چین ، ایران و روماللیلر ایله اللی سنه محاربەلرده بولنەرق بو محاربەلرك چوغنده مظفراولمشلردی. ترکلر (ژوستینیەن) زماننده‌روماللیلر ایلەبر مصالحه عقد ایتمشلر ، انك خلفلری ایله مناسبات صلحیەیی محافظه ایتشلر و ایکی ملت آرەسنده دفعات ایله سفیرلر کیدوب کلمش ایدی . ترك خاقانی (دیزابول) زماننده روماللیلر آلتون طاغنده خاقان مشارالیهك نزدینه بر هیئت مخصوصه کوندرەرك کسری (نوشیروان) زماننده‌ایرانلیلرك علیهنده کندیسی‌ایله برمعاهدهٔ عسکریەعقد ایتمشلر ایسەده (نوشیروان) ی مغلوب ایدەمامشلردی . او زمانه قدر ترکلر ترکستانك هرطرفنه یاییلمشلر ، بعضلری‌ده شهرلرده اختیار اقامت ایتمشلر ایدی .

اسلامیتدن صکره ترکلر

اسلامیت ظهور وعربلر اقطار عالمه انتشار ایدنجه شمشیر فاتحانەلرینی ترکستانده صالدیرمشلردی. ترکستانه عربلرجه (ماوراء النهر) نامی ویریلیر. بنی امیه زماننده ترکستاندن بخارا ، سمر قند ، فرغانه ، اشروسنه وسائره برر برر اسلام فاتحلرینك قبضهٔ تسخیرلرینه کچمش ایدی. دولت اسلامیه امویلردن عباسیلره انتقال ایتدیکی زمان بوشهرلر اسلاملرك حاکمیتی آلتنده بولنیور ، اهالیسی خراج وجزیه تأدیه ایلیوردی. بونلر تأدیه ایتدکلری جزیه جملەسندن اولەرق علی الاکثر اموال غنائمدن وبا حرب اسیرلرندن متشکل بر طاقم

چوجقلر تقديم ايدرلردی. تركستانك چول اهاليسی اولادندن آلنان بوچوجقلر اسير كبی فروخت اولنوردی . محاربه‌لر اثناسنده دخی اسلاملرك النه غنائم قبيلندن بوكبی بر چوق اسيرلر كچردی . ايشته عربلر بو اسيرلره (مماليك) نامنی ويريرلر و خلفانك سرايلريله امرانك قوناقلرينه توزيع ايلرلردی . اودورلرده عربلرك حاكميتلرينه بيون اكن سائراقوام كبی بونلرده اسلام اولورلر وبر صنف كوله وموالی تشكيل ايدرلردی .

تركلر اوصره‌لرده قوت بدنيه وشجاعتده ، مهارتله اوق آتمقده ، آت اوزرنده يول مشاق ومزاحمه‌تحملده ، محاربه‌لرده ثبات كوسترمكده سائر اقوامدن ممتاز بر موقع صاحبی ايديلر . علوم ومعارف ايله ، باخصوص فلسفه وعلم طبيعی ايله اشتغاله ايسه همان هيچ اهميت ويرمزلردی . تركلردن مدنيت اسلاميه دورلرنده علوم و معارف ايله اشتغال ايدنلر پك نادر ايدی. حتی بوحال بيوك برشهرت آلديغی ايچون برتركك علم طبيعی ايله اشتغالی موجب حيرت اوليوردی. مثلا (ابن الاثير) سلچوقيان رومك جدی اولان (قتلمش)ك علم نجومه آكاه اولديغنی ذكر ايتمك ايستديكی زمان : « شايان حيرتدركه بوقتلمش ترك اولديغی حالده علم نجومی اوكرنمش ، كرك بونده ، كرك علوم سائره‌ده مهارت صاحبی اولمشدی » دييور. تركلر اصل منشألری ، تفرع وتشعبلری اعتباريله تاريخ اسلامده بر چوق اسملر ايله ياد اولنورلر . عرب قبائلی نصل چوق ايدی ايسه انلرك قبائلی‌ده پك چوق ايدی .

دولت عباسيه‌ده ترك عسكری

معتصم ايله تركلر

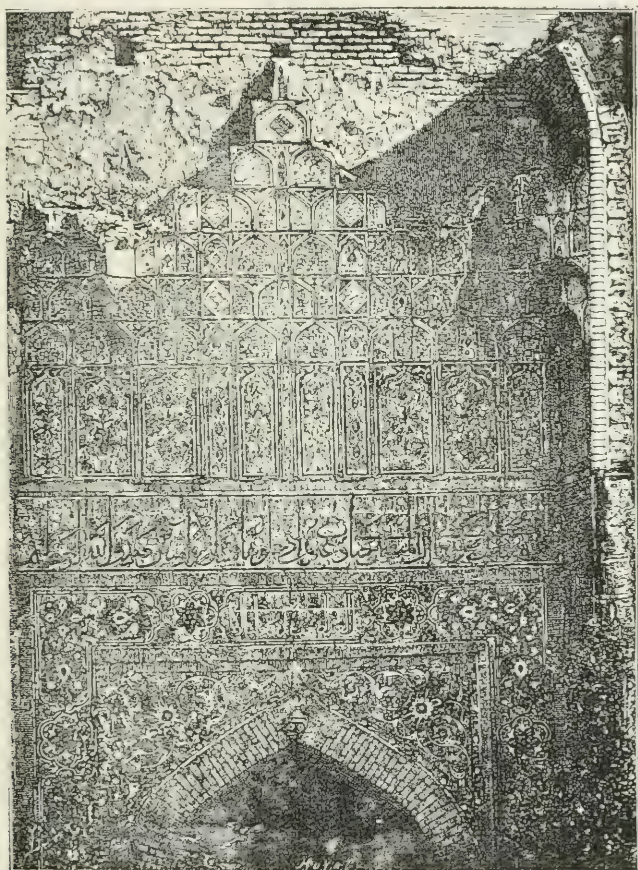
تركلری عسكرلكده استخدام ايدن ايلك خليفه عباسيلردن (منصور) ايدی. فقط بونلر او دورده دولتجه حائز اهميت اولميان بر شرذمهٔ قليله‌دن عبارت ايديلر . اك بيوك نفوذ و اهميت خراسانليلر (ايرانليلر) ايله عربلرده ايدی. (رشيد)ك زماننده عربلر ايله ايرانليلر آره‌سنده نفوذ وتأثيرده بيوك بر رقابت حكمفرما اولدقدن صكره (امين)ك انقضای سلطنتی ايله عربلرك شوكت وسطوتلرينك زوالی اوزرينه (مأمون)ك طرفدار وطابيلری

اولان ایرانیلرك امور دولتده پك بیوك بر نفوذ كسب ایتدكاری دور كنجه
اوزمانه‌قدر آرایش ورفاه مدنیت اسلاملرك شعلهٔ عزم ومتانتلرینی سوندیرمش،
متصف اولدقلری قوهٔ تغلب وفتوحاتده دوچار انحلال اولمش ایدی. (مأمون)ك
برادری اولان (معتصم) دها مقام خلافته كلمدن اول بو انحلال غیرت وهمتی
نظر دقته آله‌رق تلافیسنی دوشونمكه باشلامشدی. مشارالیهك والده‌سی ترك
ایدی. (معتصم) تركلرك بوذكر ایتدیكمز اوصاف ومزایاسنك چوغنه بالذات
مالك وتركلره بر انجذاب مخصوص ایله متحسس ایدی. چونكه تركلر انك
طاییلری ایدیلر. (مأمون) ایرانیلره نصل میل ایتدی ایسه اوده تركلری
سوردی. (معتصم) برادری (امین)ك قتلندن صكره قاتللری اولان
ایرانیلرك جرأت وتجاوزلرندن قورقغه، حیاتندن امین اولمامغه باشلامشدی.
عصبیت اتفاقكارانه وجنك آورانه‌لری آرتق دوچار زوال اولمش، شوكت
وصولتلری قیرلمش، مناقب عزم وغیرتلری، ایچنه طالدقلری لجهٔ راحت ومدنیتله
سكته‌یه اوغرامش اولان عربلرده‌ده كوودنه‌میوردی. تركلر ایسه اوصره‌لرده
جنك آورلك، شجاعت و اقدام ایله متصف، معیشتده یوقلغه متحمل بر حال
بداوتده بولنیورلردی. ایشته (معتصم) بو نقاط مهمه‌یی نظر دقته آله‌رق
تحكیم موقع ایچون تركلرك استخدامنی موافق بولمش، عراقده كوچلی،
بویلی نه قدر ترك كوله‌سی وار ایسه انلری صاتون آلدیغی كبی تركستان
وسائره‌دن دخی بر چوق ترك كوله‌سی جاب ایتمش، بوسایه‌ده معیتنده برقاچ
بیك ترك طوپلامش ایدی. كنج. دینج، حسن وآن صاحبی بركتلهٔ شباندن
متشكل اولان بو كوله‌منلر (معتصم) طرفندن ایپكلی البسه، صرمه‌لی قوشاق،
صرمه‌لی قلیج آصقیسی وسائره كیدیریله‌رك عساكر سائره‌دن ممتاز بر قیافتده
عساكر خاصه خدمتنه آلنمش ایدی [١]. بونلرك چوغی فرغانه واشروسنه
تركلرندن ایدیلر.

وقتاكه (معتصم) مقام خلافته كلدی تركلر انك ظهیری ایدیلر. ترك
عسكرینك مقداری یواش یواش پك زیاده چوغالمش، بغداد شهری بونلره
طار كلمكه باشلامشدی. بونلر سوقاقلردن كچدكجه خلقه تجاوزده بولنیور،
راست كلن ضعفایی، چولق چوجقلری آتلریله تپه‌لیوب كچیورلردی. بو

[١] مسعودی ٢:٦ ج ٢

وقوعات تكرر ایدرك یول اورته‌سنده صره ایله بوصورتله مقتول اولمش برقاچ انسانه تصادف اولنمغه باشلامشدی . بر بایرام كونی (معتصم) سلطنت آلاییله سراینددن چیقمش ایدی . یولده بر اختیار معتصمه توجیه خطاب ایدرك « یاابا اسحق ! » دییه باغیریر. عسكر اختیاری دوكمك ایسترلر . (معتصم) عسكری

تیمورلنكك تربه‌سی قپوسی اوزرنده‌كی مینالی چینی

منع ایدرك اڭی یاننه یاقلاشدیریر. « اختیار ! نه ایستیورسك ؟ » دییه صورار. اختیار : « حقوق جواری بودرجه آیاق آلتنه آلدیغكدن طولایی الله سكا مستحقكی ویرسون . جوارمزده اختیار اقامت ایتدكدن صكره ترك كوله‌منلرك اولان بو یابانجیلری‌ده كتیره‌رك یانمزده اسكان ایتدیردك. بونلر ایله چوجقلرمزی

یتیم ، قادینلرمزی طول ، آدملرمزی مقتول ایلدك » تظلمنـده بولنور .
(معتصم) بتون بوشکایتی دیکله‌دکدن صکره سراینه عودت ایدر. تام بر سنه
اسبسوار اوله‌رق آلای ایله چیقماز. ایرتسی سـنه بایرام کونی کلنجه آلای
سلطنت ایله سرایدن چیقار. خلق ایله برابر بایرام نمازینی قیلار. بعده بغدادی
براقه‌رق عسکرینه اردوکاه اتخاذ ایتمك اوزره بریر تحری ایدر. (سامرا) یی
بولور. بورایی بکنه‌رك اردوکاه اتخاذ واسمنه‌ده (سرمن رأی) اطلاق ایلر.
(معتصم) سامرایی برطاقم اقسامه تقسیم ایدرك ترك عسکرینی کندی مملکتلرنده
منسوب اولدقلری قبـائلك یکدیکرینه قرابت ومجـاورتلرینه کوره بوراده
یرلشدیردیکی کبی ارباب صنایع وتجارت ایچونده آیری آیری چارشولر تخصیص
ایدر. بونك اوزرینه یوکسك یوکسك بنالر، سرایلر یاپیلیر. برچوق خانه‌لر تأسیس
اولنور. صولر کشف ایدیلیر. مقرسلطنتك اورایه انتقالی خلق آره‌سـنده شایع
اولدیغندن ارباب تجارت وصنایع احتیاجات عمومیه‌یه خادم برچوق امتعه واشیا
ایله اورایه قوشارلر. وسائط معیشت بو سایه‌ده بیوك بروسعت آلیر. (سامرا)
شهری ۲۲۱ سنهٔ هجریه‌سندن (معتمد) ك دور خلافتنه قدر دولت عباسیه‌نك
پایتختی اوله‌رق دوام ایتمش ایکن معتمد ۲۷۹ سنهٔ هجریه‌سنده شهر مذکوری ترك
وبغداده عودت ایتمشـدی . (سامرا) نك انشاسـندن صوکره بغداده ایلك
عودت ایدن خلیفه مشـار الیه ایدی [۱] .

(معتصم) بو ترك کوله‌منلرینی او زمانلرده مرعی اولان فنون عسکریه‌یه
توفیقاً تنظیم وبر طـاقم فرقه‌لره تقسیم ایتمش وقوماندانلقلرینی انلردن منتخب
امرایه توديع ایتمش ایدی . (معتصم) ترکلردن عسکر تشکیلی ایچون یالکز
مبایعه ویا هدیه اصولی ایله اکتفا ایتمامشدی . ترك امراسـنه وشهزاده‌لره یاننه
کلوب اختیـار اقامت ایتملری ایچون تشـویقاتده بولنمش ایدی . (فرغانه)
شهزاده‌لرندن (جف بن بلتکین) بویولده صرف ایدیلن تشویقات سـایه‌سنده
(معتصم) ه التحاق ایدن ترك امراسـندن ایدی . (معتصم) بو شهزاده نك
محاربه‌لرده اقدام وشـجاعتله شهرتنی ایشـیدرك سـائر بر چوق امرا زاده‌لر
ایله برابر نزدینه کتیرمش ، بونلری التفـات واکرامله مظهر ایتمشـدی .
سرمن رای (ویاسامرا) یی تأسـیس ایتدیکی زمان بونلره بر چوق مقاطعه‌لر

[۱] ابن‌الاثیر ۱۸۱ ج ۷

ویرمش ایدی . (حیف) ك مقاطعه‌لری اووالرده عسكرلرجه اثك نامنه نسبتله
معروف قالمش ایدی [۱] .

(معتصم) بو تركلری اطرافنه طوپلادیغی زمان چوقلری مملكتلرنده
منتشر اولان مجوسیت وبت‌پرستلكه تابع ایدیلر . یالكز بر قسمی دها اول
اسلامیتی قبول ایتمش ایدی . غیرمسلم اولانلرده خلیفه‌نك خدمت عسكریه‌سنه
گیروب وتسلیم تربیه‌سنه نائل اولدقدن صكره اسلام اولمشلردی . مع مافیه
بونلری صداقت وارتق مقصدیله اسلام اولیوردی . نته‌كیم امرای مشهوره‌دن
بری اولان (افشین) باطناً مجوسیلكی محافظه ایتمش ایكن ظاهراً حربیه‌دن
استفاده ایتمك مقصدیله اظهار اسلامیت ایتمش ایدی [۲] .

(معتصم) معیتنده بولنان تركلرك متبلشمه‌لرندن ، اقوام سائره ایله اختلاط
ایدرك عصبیتلرینی ، اخلاق وعاداتلرینی غائب ایدرلر قورقدیغی ایچون حال
بداوتده قالمالرینی آرزو ایدردی . ایشته بو فكره خدمت ایتمك اوزره اونلر
ایچون صورت مخصوصه‌ده ترك جاریه‌لری مبایعه ایدرك بوجاریه‌لر ایله تزوج
ایتدیكنجه كندیلرندن نسل توزیعه‌رك نسل سائره‌دن مستقل اولنجه‌یه
قدر بونلرك زوجه‌لری ایله تزوج ایتدكدن وبرمولری دلفه آلقدن ایری
منع ایتمش ، بوجاریه‌لرده معین وثابت معاشلر تخصیص ایدرك اسملرینی دفاتر
دولته گچیرمش ایدی . بوسببدن بوترك عسكرندن هیچ بری زوجه‌سنی تطلیق
ویاترك ایده‌میوردی [۳] .

ترك عسكری وضعف دولت

ایشته بو صیره‌ده تركلرك شوكت ونفوذلری مزداد اولمش و ـ بالخصوص
(بابك خرمی) غائلهٔ عظیمه‌سندن مملكتی تخلیص ، (عموریه) یی فتحله رایت
اسلامی اعلا ایتدكدن صكره ـ بتون امور دولتی قبضهٔ تسخیرلرینه
آلمشلردی . اوجه بتون نفوذ ایرانیلرك الده ایكن بوسفر ترك امراسنك
النه گچمش ، یاخود بو نفوذ قسماً وزرای فرس الده قالمق ، قسماً ده تركلره
انتقال ایتمكله احوال دولت آنارشی‌یه دوشمش ایدی . اومدت اثناسنده (ابن

(۱) ابن عساكر ۱ ج ۲ (۲) [illegible] جلد
(۳) مسعودی [illegible] ج ۱ ۲۲

وهب) ، (ابن الفرات) ، (علی بن عیسی) ، (ابن مقله) وساٸره کبی اعاظم رجالدن بر طاقم وزرا کسب شهرت ایدرك آتیده كوروله‌جكی اوزره نفوذ حكومتی اله كچیرمك ، مصادره وساٸر انواع مظالم ایله پاره صاحبی اولمق خصوصلرنده ترك امراسیله عادتا یاریش ایتمشلردی .

او زمانه قدر دولت دور شبابی كچیره‌رك اوان تقهقره كیرمش ، خلفا دخی ذوق وصفایه ، اسراف و سفاهته طاله‌رق ادارهٔ امور دولتدن عاجز بر حاله دوشمشلرایدی. خلفا ؛ عسكری (تركلری) معین اتخاذ ایتمدن مقام خلافته نائل اوله‌میورلردی . تركلر ایسه پاره آلمدن هیچ بر ایش یاپمیورلردی . بناءً علیه عسكری هركیم الده ایده‌بیلیور ایسه احراز حاكمیت ایلیوردی . آرتق عصبیتك ، جنسیتك ، اتحاد دینینك ، وطنپرورلكك هیچ تأثیری قالمامشدی . محور حاكمیت تركلر ایله دونیوردی. تركلر ایسه دها اول بیان ایتدیكمز اوزره ارباب شجاعت وجلادتدن ایدیلر . بناءً علیه حاكمیتك مدار استنادی شدت وخونریزلك ایله قائم اولیوردی .

والحاصل دولت عباسیه تأسس ایتدیكی دورلرده قوهٔ عسكریه‌سی مضر و یمندن اولان عربلر ایله ایرانیلردن متشكل بولنیور ایدی . (ایرانیلردن مراد عراق ایله خراسانك شرق جهتلرندن اعتباراً جیحون (اندوس) نهرینه قدر امتداد ایدن یرلردن مركب اولوب خوزستان ، فارس ، كرمان ، مكران ، سجستان ، كوهستان ، خراسان و سائره‌یی محتوی اولان قطعه‌لر اهالیسی ایدی) . بو اهالی دولت امویه‌دن انتقام آلمق ، یاخود استرداد حاكمیت ایتمك مقصدیله اسلامله نصرت ومظاهرت ایتمشلردی . بونلرك قسم اعظمی بیع وعتقه معروض اولمامش حر عسكر ایدی . كندیلرینه موالی اطلاق ایدلمسی ایسه او دورك اصطلاحنه كوره عرب اولمدقلرینی افاده ایتمك ایچون ایدی . خلفا بونلردن بر طاقملرینی انتخاب ایدرك مصالح دولتده قوللاندقلرندن انلردن برچوق وزرا ، امرای عسكریه ، علما یتیشمش وبویتیشنلر والیلكلره تعیین اولونجه چوق كچمدن اعلان استقلال ایدرك ایلریده كوروله‌جكی اوزره خلافت عباسیه‌نك نفوذ معنویسنه تابع برر دولت مستقله تشكیل ایتمشلردی .

(معتصم) مقام خلافته كله‌رك تشویق ویا مبایعه صورتیله ترك كوله‌منلره مالك اولنجه دولتك قوهٔ عسكریه‌سنك قسم اعظمی بو كوله‌منلردن تشكل

ویرمش ایدی . (جف) ك مقاطعه‌لری اورالرده عصرلرجه انك نامنه نسبتله
معروف قالمش ایدی [۱] .

(معتصم) بو ترکلری اطرافه طوپلادیغی زمان چوقلری مملکتلرنده
منتشر اولان مجوسیلك وبتپرستلکه تابع ایدیلر . یالکز بر قسمی دها اول
اسلامیتی قبول ایتمش ایدی. غیرمسلم اولانلر دخی خلیفه‌نك خدمت عسکریه‌سنه
داخل واسلام تربیه‌سنه نائل اولدقدن صکره اسلام اولمشلردی . مع‌مافیه
بعضلری خلفایه یارانمق مقصدیله اسلام اولیوردی . نته‌کیم امرای مشهورهٔ
اترا کدن (افشین) باطناً مجوسیلکی محافظه ایتمش ایکن غنائم حربیه‌دن
استفاده ایتمك مقصدیله اظهار اسلامیت ایلمش ایدی [۲] .

(معتصم) معیتنده بولنان ترکلرك مدنیلشملرندن ، اقوام سائره ایله اختلاط
ایدرك عصبیتلرینی ، اقدام ونجدتلرینی غائب ایلملرندن قورقدیغی ایچون حال
بداوتده قالملرینی آرزو ایدردی . ایشته بو فکره خدمت ایتمك اوزره انلر
ایچون صورت مخصوصه‌ده ترك جاریه‌لری مبایعه ایدرك بوجاریه‌لر ایله تزویج
ایلدیکی کبی کندیلرندن نسل تورده‌یه‌رك انسال سائره‌دن مستغنی اولنجه‌یه
قدرمولدیندن برینك قیزی ایله ازدواج ایتمکدن ویا برمولدی داماد آلمقدن انلری
منع ایتمش ، بوجاریه‌لرده‌ده معین وثابت معاشلر تخصیص ایدرك اسملرینی دفاتر
دولته کچیرمش ایدی. بوسببدن بوترك عسکرندن هیچ بری زوجه‌سنی تطلیق
ویا ترك ایده‌میوردی [۳] .

ترك عسکری و صالح دولت

ایشته بوسایه‌ده ترکلرك شوکت ونفوذلری مزداد اولمش و ــ باخصوص
(بابك خرمی) غائلهٔ عظماسندن مملکتی تخلیص ، (عموریه) یی فتح ایله رایت
اسلامی اعلا ایتدکدن صکره ــ بسبتون امور دولتی قبضهٔ تسخیرلرینه
آلمشلردی . اولجه بتون نفوذ ایرانیلرك النده ایکن بوسفر ترك امراسنك
النه کچمش ، یاخود بو نفوذ قسماً وزرای فرسده قالمق ، قسماً ده ترکلره
انتقال ایتمکله احوال دولت آنارشی‌یه دوشمش ایدی. اومدت اثناسنده (ابن

[۱] ابن خلکان ۱ ؛ ج ۲ . [۲] کتابزك ایکنجی جلدی
[۳] یعقوبی (تقویم بلدن) ۳۳

وهب) ، (ابن الفرات) ، (علی بن عیسی) ، (ابن مقله) وسائره كبی اعاظم رجالدن بر طاقم وزرا كسب شهرت ایدرك آتیده كوروله‌جكی اوزره نفوذ حكومتی اله كچیرمك ، مصادره وسائر انواع مظالم ایله پاره صاحبی اولمق خصوصلرنده ترك امراسیله عادتا یاریش ایتمشلردی .

او زمانه قدر دولت دور شبابی كچیره‌رك اوان تقهقره كیرمش ، خلفا دخی ذوق وصفایه ، اسراف و سفاهته طاله‌رق ادارهٔ امور دولتدن عاجز بر حاله دوشمشلرایدی. خلفا ؛ عسكری (تركلری) معین‌اتخاذ ایتمدن‌مقام‌خلافته نائل اوله‌میورلردی . تركلر ایسه پاره آلمدن هیچ بر ایش یاپمیورلردی . بناءً‌علیه عسكری هركیم الده ایده‌بیلیور ایسه احراز حاكمیت ایلیوردی . آرتق عصبیتك ، جنسیتك ، اتحاد دینینك ، وطنپرورلكك هیچ تأثیری قالمامشدی . محور حاكمیت تركلر ایله دونیوردی. تركلر ایسه دها اول بیان ایتدیكمز اوزره ارباب شجاعت وجلادتدن ایدیلر . بناءً‌علیه حاكمیتك مدار استنادی شدت وخونریزلك ایله قائم اولیوردی .

والحاصل دولت عباسیه تأسس ایتدیكی دورلرده قوهٔ عسكریه‌سی مضر و یمندن اولان عربلر ایله ایرانلیلردن متشكل بولنیور ایدی . (ایرانلیلردن مرادعراق‌ایله خراسانك‌شرق جهتلرندن اعتباراً‌جیحون (اندوس) نهرینه قدر امتداد ایدن یرلردن مركب اولوب خوزستان ، فارس ، كرمان ، مكران ، سجستان ، كوهستان ، خراسان و سائره‌یی محتوی اولان قطعه‌لر اهالیسی ایدی) . بواهالی دولت امویه‌دن انتقام آلمق ، یاخود استرداد حاكمیت ایتمك مقصدیله اسلامله نصرت ومظاهرت ایتمشلردی . بونلرك قسم اعظمی بیع وعتقه معروض اولمامش حر عسكر ایدی . كندیلرینه موالی اطلاق ایدلمسی ایسه او دورك اصطلاحنه كوره عرب اولمدقلرینی افاده ایتمك ایچون ایدی . خلفا بونلردن بر طاقملرینی انتخاب ایدرك مصالح دولتده قوللاندقلرندن انلردن برچوق وزرا ، امرای عسكریه ، علما یتیشمش وبویتیشنلر والیلكلره تعیین اولونجه چوق كچمدن اعلان استقلال ایدرك ایلریده كوروله‌جكی اوزره خلافت عباسیه‌نك نفوذ معنویسنه تابع برر دولت مستقله تشكیل ایتمشلردی .

(معتصم) مقام خلافته كله‌رك تشویق ویا مبایعه صورتیله ترك كوله‌منلره مالك اولنجه دولتك قوهٔ عسكریه‌سنك قسم اعظمی بو كوله‌منلردن تشكل

ايتمشدی. خلفا يوعسكرك نصرت ومظاهرتنه كوونمكه باشلامشلر ، بعضلرينی سرای خدمتنه ، محافظلق وسلاحشورلق كبی معيت خاصه مأموريتلرينه آلمشلردی . بونلردن بر قسمیده مناصب دولتده قطع مراحل ايدزك اردو قوماندانلری اولمشلر، نفوذ دولتیايستدكلری كبی استعمال ايتمكه باشلامشلردی. بونك اوزرينهسياست دولت علیالاكثر شيعهدن اولان ايرانليلردن علیالاكثر سنی اولان تركلره انتقال ايتمشدی. الك باشده (متوكل) اولديغی حالده خلفای عباسيه طرفندن شيعه حقنده استعمال شدت اولنديغی تاريخدن اعتباراً سنيلك تركلرده يرلشمشدی. تركلر اوزماندناعتباراً مذهب سنی‌يه تمسكايتمشلر ، الی يومنا هذا بومذهبده دوام ايلمشلردر .

تركلرك خلفا سرايلرنده استبداد ايله حركتلری (متوكل)ك زماننده باشلامشدی. چونكه (متوكل) ٢٣٢ سنه‌سنده مقام خلافته كله‌رك اهل شيعه حقنده انواع شدت وتضيقاتی روا كورنجه بوحال تركلرك دهازياده كسبقوت ايتملرينه ، نفوذ دولتی بسبتون قبضهٔ تحكملرينه آلمغه دها زياده كوز ديكملرينه خدمت ايتمش ايدی . متعاقباً (متوكل)ك اوغلی (منتصر) پدرينك قتلنه انلری (ياخود انلر كنديسنی) تشويق ايدنجه (متوكل)ی قتل ايتمشلر وبووقعهٔ محزنه انلرك خلفايه قارشی ايلك جرأتلرينی تشكيل ايتمش ايدی . تركلر (متوكل)دن صكره (منتصر)ی كرسیٔ خلافته اجلاس ايتمشلرسه‌ده مشاراليه بر قاچ آيدن زياده حكم سورميه‌رك ارتكاب ايتديكی جنايتدن طولايی بيوك برعذاب وجدانی چكديكی حالده ترك عالم فانی ايتمش‌ايدی. (منتصر)دن صكره ٢٤٨ سنه‌سنده (مستعين بالله) ، ٢٥١ ده (معتز بالله) مقام خلافته كچمشلر ايسه‌ده او زمانه قدر تركلرك استبدادی هر درلو حد معروفی كچمش ايدی . تركلرك خلفا حقنده روا كوردكلری معاملات استبدادكارانه‌يه دائر نقل اولنان حكايه‌لردن اولمق اوزره (معتز) مقام خلافته كلديكی زمان عائله‌سی و معيتی خلقی منجملر كتيره‌رك : « خليفه‌نك نه قدر ياشايه‌جغنی ومقام خلافتده نه‌قدر قاله‌جغنی » صورمشلردی. اوراده حاضر بولنان ظرفادن بری كنديسنی طوته‌ميه‌رق سوزه قاريشمش ، « بونلردن صورميكز. بندن صوريكز . بن دها ايی بيليرم » ديمشدی . « پكی او حالده نه قدر ياشار ؟ زمان سلطنتی نه قدر امتداد ايدر ؟ » ديه صورملری اوزرينه اوذات :

« ترکلر نه قدر امتداد ایتدیریرلرسه » جوابنی ویرمش ، بو جوابه قارشی حاضروندن خنده‌ریز اولمیان کیمسه قالمامشدی [١] .

ترکلر بو (معتز) ی پك فجیع برشکلده قتل ایتمشلردی . آیاغندن چکدرك اوطه‌نك قپوسنه کوتورمشلر ، طوپوزلرایله ضرب ایدرك کوملکنی پارچه‌لامشلر ، کونشده طوردورمشلردی . زواللی آدم حرارتك شدتنه طایانه‌میه‌رق برآیاغنی ایندیروب دیکرینی قالدیرییوردی . عاصیلردن بعضلری بوحالده دخی اللریله اکاسیله‌لر آتیورلردی [٢] . ترکلر خلیفه (مستکفی) نك کوزلرینه میل چکدکدن صکره اولونجه‌یه قدر حبسه آتمشلردی [٣] . (قاهر بالله) اوقدر فقیر دوشمش ایدی‌که ترکلر کندیسنی زندانه آتدقلری زمان اوزرنده البسه اولمق اوزره برجبه‌نك پاموغی ایله آیاغنده تخته‌دن برنعلیندن بشقه برشی موجود دکلدی . ترك عسکری بودرجه قوت ونفوذ کسب ایتدکدن صکره خلفانی اللرینه اویونجاق آلملری ، عسکر آره‌سنده نفوذ حاکمیت ایچون اختلال وقتاللر وقوع بولدقجه هانکی قسم غالب کلیرایسه خلیفه‌نك اوقسمه تابع اولمغه باشلامسی [٤] ، دها اول عسکر خلیفه‌یه محافظهٔ صداقت ایچون تحلیف اولنور ایکن عسکرك شمارمسندن صکره بوسفر بالعکس خلیفه‌نك عسکره صادق قاله‌جغنه دائر یمین ایله مکلف اولمسی [٥] ظهوری پك طبیعی اولان نتیجه‌لرندندی .

ترکلر دولت عباسیه‌ده بوموقع نفوذ ومکنتی آلنجه اسکی مملکتلرنده بولنان وطنداشلرندن یوزلرجه ، بیکلرجه‌سی عسکرلك ایله تأمین معیشت ایتمك ایچون بغداده کلمکه ، اسلام اولمغه ، بیکلرایله عسکرلکه کیرمکه باشلامشلردی . بوسائقه ایله ٣٥٠ سنهٔ هجریه‌سنده ترکلردن دفعةً ٢٠٠,٠٠٠ خرکاه خلقی اسلام اولمش‌ایدی . خرکاه چادر دیمکدر . هربرچادر خلقی بش نفوسدن آشاغی اوله‌میه‌جغندن بو دفعه اسلام اولانلرك مقداری برمیلیون قدر دیمك ایدی . کذلك ٤٣٥ سنهٔ هجریه‌سنده (بلاساغون) و (کاشغر) اهالیسندن بر دفعه‌ده ١٠,٠٠٠ خرکاه خلقی اسلام اوله‌رق یکرمی بیك قیون قربان کسمشلردی [٦] . او صرده‌ده دولت عباسیه‌نك خدمتنده بولنان ترك عسکری روماپلرده

[١] الفخری ٢٢٠ [٢] ابن‌الاثیر ٧٧ ج ٧ [٣] ابن‌الاثیر ١١٧ ج ٧
[٤] ابن‌الاثیر ١٧٣ ج ٨ [٥] ابن‌الاثیر ٢٦٤ ج ٩
[٦] ابن‌الاثیر ٢١٠ ج ٨ و ٢١٦ ج ٩

پولنوب Prœtorian نامیله طانیلان عسکر ویا دولت عثمانیه‌ده وقتیله بولنان باشی بوزوقلر قبیلندن ایدی. هرکیم ایسترسه انلری پاره ایله استخدام ایده‌بیلیردی. بناءً علیه هرکیمك النه بر حاکمیت کچسه مبایعه ویا اجرتله استخدام صورتیله ترکلردن کوله‌منلر تدارك ایدردی. بونلردن مرور زمان ایله فرقه‌لر تشکل ایتمش ایدی. هرفرقه؛ صاحبنك نامی ایله شهرت آلیردی. مثلا (ابوالساج)ه نسبتله (ساجیه)، (صلاح الدین)ه نسبتله (صلاحیه) فرقه‌لری کبی. (اسدیه)، (نظامیه) و امثالی فرقه‌لری‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز. دیلمیلر بنی بویه دورنده بغداده استیلا ایتدکلری زمان ترکلر ودیلمیلر ایله خلفانك کوله‌منلری، یاخود موالی آره‌سنده محاربه‌لر توالی ایلمش ایدی. اوعصرلرده شیعی ویا سنی اولسون هرهانکی دولت تأسس ایتمش ایسه ترکلری خدمت عسکریه‌سنده استخدام ایتمش ایدی. ترکلر بغداده وسائر مدن مشهورهٔ اسلامیه‌یه فوج فوج کتیریلیوردی. بونلر علی الاکثر بورالرده اولمك، چولق چوجق صاحبی اولمق ایسته‌مزلردی. دائما ترکجه قونوشورلردی. بعضاً عربجه‌یی اوکرنیرلر، فقط تکبر سائقه‌سیله عربجه قونوشمق آرزو ایتمزلردی.

امرا وقوماندانلر معیتلرنده بولنان ترك عسکرینك فرائض دینیه‌دن ماعدا حرکات عسکریه‌ده‌ده کسب مهارت ایتملری ایچون تعلیم وتربیه‌لرینه فوق العاده اهمیت ویریرلردی. فرائض دینیه بونلره پك کوچك بر یاشده ایکن تعلیم اولنوردی. بر اسیر تاجری ترکلردن بر کوله کتیردیکی زمان امیره ویا سلطانه عرض ایدردی. امیر ویا سلطان او اسیری بکنیرایسه انی صاتون آلیر، کوله‌لری آره‌سنده اکا مناسب اولان صنفه الحاق ایدر ویازی اوکرتمك ایچون طواشی‌یه تسلیم ایلردی. یکی کوله‌یه اك اول قرآندن کافی درجه‌ده شیلر اوکردیلیردی. مصر کوله‌من حکومتنده کوله‌منلرك هرصنفی ایچون برفقیه تعیین اولنمش ایدی که بوفقیه هرکون انلرك یانینه کلیر، قرآن، حسن خط اوکردیر، آداب شریعت اسلامیه ونمازه آلیشدیریردی. کوله‌منلر بر آز بیویونجه فقیه انلره فقهدن برطاقم معلومات اوکردیردی. کوله‌من سن بلوغه وارنجه اکا فن حرب، تیراندازلق، قارغی قوللانمق وامثالی شیلر تعلیم اولنوردی. ترکلر اوق آتمق، یاخود قارغی ایله اوینامق ایچون تمرینه چیقدقلری زمان هیچ بر عسکر ویا امیر انلر

ایله قونوشمق ویاانلره یاقلاشمغه جسارت ایده‌مزدی . کوله‌من فنون حربیه‌ده کسب مهارت ایدر ایسه عسکرلکده تدریجاً قطع مراتب ایدر ، نهایت امرای عسکریه‌دن اولوردی . بوصوك رتبه‌یه واردیغی زمان آرتق اخلاق وتربیه‌ده‌ده تکمل ایتمش برحالده بولنوردی. بعضاً بوکوله‌منلردن فقیه ، ادیب، شاعر ، حسابشناس ذوات‌ده یتیشیردی [۱] .

معذلك اهالئ مملکت ترکلردن ، ترکلرك شدت وصولتلرندن قورقارلردی. ترکلر برشهره کلنجه اوشهرك اهالیسنه بر قورقواستیلا ایدردی . چونکه بونلر علی‌الاکثر اهالینك خانه‌لرنده جبراً مسافر اولورلر [۲]، حرملره ، چوجقلره تعرضده بولنورلردی. بونك ایچون بغداد اهالیسی ترکلره پك شدتلی بر نظر نفرتله باقارلردی .

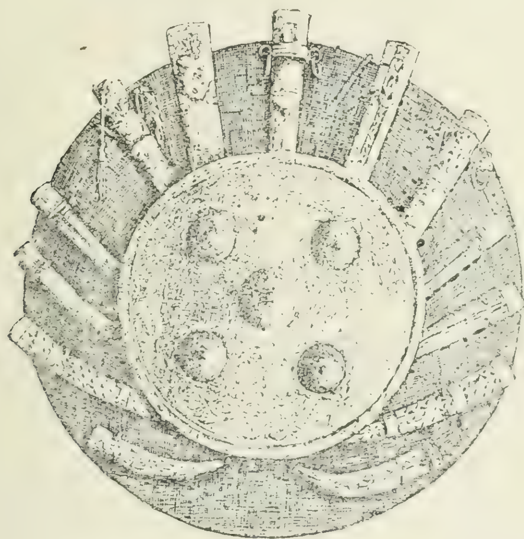
سرای خدمه‌سی ودولت عباسیه‌ده نفوذلری

دولت عباسیه‌ده یتیشوب الك اسکی بیلدیکمز سرای خدمه‌سی (رشید) ك خادم مخصوصی (مسرور) ایدی . مع‌مافیه بونك اوقدر بیوك بر نفوذواهمیتی یوقدی . سرای خدمه‌سنه اهمیت ویرن ، انلردن اطرافنه بر چوق کشی طوپلایان ایلك ذات (امین) ایدی. مشارالیه مقام خلافته کلنجه طواشیلر مبایعه وخلوتنه مأمور ایتمش ، کیجه کوندوز یمکده، بزم طربده ، امرونهیده بتون بونلری قوللانمشدی. بونلرك برطاقلرینه (جرادیه) ، حبشیلردن اولان بر طاقنه‌ده (غرابیه) نام‌لرینی ویرمش ایدی . (امین) بو خادملری محافظهٔ نفس ، یاخود امور دولتی تدویر ایچون استخدام ایتمامشدی . (امین) بونلرك استخدامنه آنجق منهمك اولدیغی ذوق وصفاده افراطه وارمق سائقه‌سیله رغبت ایلمش ایدی . مشارالیهك هرشیئی ترك ایله غلمان ایله خلوت نشین اولیشی و(نوفل) ، (بدر) ، (معتصمی) ، (حسن صغیر) نام‌لرنده‌کی اوغلانلر ایله سفاهت ایدیشی مشهوردی. صنف نسایی شایان التفات کورمدیکی‌ده روایت اولنور [۳]. ایشته (امین) ك اخلاقجه بوحال سفالت وسفاهتی سقوط وفلاکتنه باعث اولان الك بیوك سببلردن اولمشدی .

[۱] مقریزی ۲۱۳ ج ۲ [۲] ابن‌الاثیر ۲٦٤ ج ۹ [۳] ابن‌الاثیر ۲۰ ج ۷

خدمه‌نك نفوذ واهميت صاحبى اولملرينه سبب

سراى خدمه‌سى نه (مأمون) ، نه (معتصم) ، نه‌ده (واثق) ك زمانلرنده برنفوذ مخصوص صاحبى دكل ايديلر. فقط (متوكل)ك دورى ايله انى تعقيب ايدن دورلرده تركلر بيوك برنفوذ وقوت كسب ايدرك خلفادن ايسته‌مدكلرينى عزل ، ايسته‌دكلرينى نصب ، ياشاتمق ايسته‌مدكلرى خلفاىى‌ده قتل ايتمكه باشلاينجه خلفاىى زيرقبضهٔ تحكملرنده بولنديرمق ايچون اتخاذينه‌لزوم كوردكلرى وسائط جمله‌سندن اولمق اوزره دها شهزاده ايكن انلرى سرايلرده حبس وخلق

عرب اسلحه قيليفلرى

ايله اختلاطدن منع ايلرلر وبوصورتله انلرى پك جاهل وضعيف براقيرلردى . بوندن ماعدا بالذات خلفا دخى تركلر ايله برلشه‌رك خلع ويا قتللرينه تشبث ايتمسونلر ديه كندى اوغللرينى ويا اقربالرينى حبس ايتمك ايسترلردى [١] . خاندان سلطنت افرادى محبس وانزواكاهلرنده خدمه وطواشيلردن بشقه معاشرت ايده‌جك كيمسه بوله‌مدقلرندن انلرى بالضروره انيس وجليس اتخاذ ايدرك اخلاقلرينى اقتباس ايدرلر وتجربه وطول خدمت ايله انلرى وبالخاصه هيچ برعصبيته ميلى اولميان طواشيلرى دنياده كنديلرينه اك صادق كيمسه‌لر

[١] الفخرى ٢٩٧

عد ایلرلردی. بناءً علیه ولی‌عهدلر مقام خلافته کلدکجه ترکلره قارشی معین وظهیر اتخاذ ایتمك مقصدیله خدمه‌نك کندیلرینه اولان صداقت و فدا کارلقلرینی پاره‌لر اعطا ومنصبلر توجیهی ایله برقات دها تأمین ایتمك ایسترلردی. بونك نتیجه‌سی اوله‌رق خلفا پك چوق خدمه قوللانیرلردی. بونلر مناصبه، اکرام واعزازه مظهر اولیور، خلفایه عادتا مستشار خاص کسیلیورلردی. سرای خدمه‌سی وطواشیلر بوسایه‌ده اوقدر بیوك برنفوذ احراز ایتمشلردی که ترکلر بیله بونلردن قورقمغه باشلامشلردی. دور ترکیده بونلردن برچوقلری سرای وقوناق خدمتکارلغندن قوماندانلنه ووالیلکه اعتلا ایتمشلردی.

خدمه فرقه‌لری وصنفلری

خلفا سرایلرنده خدمه‌نك مقداری چوغالنجه بونلرك بر طاقم صنف و فرقه‌لره تقسیمنه لزوم کورلمش ایدی. هر برینه بر اسم مخصوص اطلاق اولنان بوفرقه‌لر اصلاً روم، ترك، حبش، ارمنی، سندلی، بربری، اسلاولردن متشکل ایدی. بونلر عادتا عسکری فرقه‌لر کبی ترتیب و خدمه‌دن هر برینه معاش و معینات تخصیص اولنمش ایدی.

فی‌الاصل خدمه‌دن مراد خلفا وامرانك خانه‌لرنده خانه‌یه متعلق خدمتلرده قوللانیلان اوغلانلر ویا کوله‌لردن عبارت ایدی. مبایعه اولنان بوکوله‌لرك ایچنده طوقوجیلق، سایسلك، حجاملق، فرونجیلك و سائره ده مهارت صاحبی اولانلرده بولنوردی. بالآخره بو مقصددن آیریله‌رق هجوم وتعرض زمانلرنده سرایلرك وقوناقلرك محافظه ومدافعه‌سی ایچون بوکوله‌منلر استخدام اولنمغه باشلامشدی. ارباب نفوذ وحاکمیتك، ثروتلرینه کوره، کوله‌منلری اولوردی. برکوله‌منك اتمانی یوز دیناردن بیك دیناره قدر، یاخود بومقداردن دها آز ویادها چوق ایدی. بعضاً برامیرك یانده بش یوز، بیك، یاخود دها زیاده کوله بولنوردی. مثلا دولت عباسیه‌نك امرای اترا کندن (بغای شرابی) نك کوله‌لری بش یوز مقدارنده بولندقلری کبی مصرده دولت فاطمیه وزراسندن (یعقوب بن کلس) ك خدمتنده‌ده (٤،٠٠٠) کوله موجود ایدی.

خلفا سرایلرنده بولنان کوله‌لره کلنجه بونلر غلمان اصاغر، غلمان حجریه، رجال مصافیه، رجال رکابیه و سائره کبی هربری بر اسم مخصوصی حائز بر

طاقم فرقه‌لردن متشکل ایدیلر . بونلر ایله ترك کوله‌من عسکری فرقه‌لری آره‌سنده‌کی فرق شو ایدی‌که عسکر کوله‌منلری بیت المالدن مخصص معاشلی دولتك رسمی عسکری ایدیلر . برقسمی کوله ایدی . دیگر قسمی کوله‌دکلدی . غلمان ایسه امرا ویاخلفانك خدمت خصوصیه‌سنده ، یاخود سرای وقوناقلرینك محافظه‌سنده مستخدم کوله دیمك ایدی . معاشلری صاحبلرینك جیبندن تأدیه اولنوردی . معهذا بعضاً خدمه فرقه‌لری کورولن لزومه کوره عساکر شکلنه تحول ایدییور ، یاخود خدمت دولتده عساکر حکومت ایله برلشدیریلیوردی . بعضاً ده خلیفه دشمنلرینه قارشی قوتلی اوله‌بیلمك ایچون غیر معین صورتلر ایله کوله‌لر مبایعه ایدردی . چوق دفعه‌لر خدمه فرقه‌لری تابع اولدقلری خلفا ویا امرانی قبضهٔ تحکملرینه آله‌رق ایستدکلری کبی اجرای حرکاته جرأت ایدرلردی . خلفا بعضاً بومتمردلری دیگر فرقه‌لرك مظاهرتی ایله محو و اتلافه مجبور اولوردی [١] .

بونلردن ماعدا خلفا سرایلرنده بر صنف طواشی خدمه موجود ایدی‌که بونلر علی‌الاکثر حرم دائره‌لرنده استخدام اولنوردی . پك کلیتلی مقدارلرده استخدام ایدیلن بونوع خدمه‌نك چوغی سیاه طواشیلردی . بغداد اهالیسی بو طواشیلره نظر استهزا ایله باقارلر ، زی وقیافتلرینه کولرلر ، یوللرده انلره تعرضده بولنورلر و « یاعقیق ! صب ماء و اطرح دقیق ! » ، « یاعاق ! یا طویل الساق ! » کبی متهکمانه ومستهزیانه خطابلره دوچار ایدرلردی . بو بیچاره‌لر اوکبی معامله‌لره هدف اولدقجه خلفایه مراجعت وعرض شکایت ایلرلردی . (معتضد) زماننده بو سببدن خلقك باشنه بربلا کلمش ایدی . بغداد اهالیسندن بعضلری ٢٨٤ سنهٔ هجریه‌سنده برمعتاد سیاه‌طواشیلردن بر قاچ کشی‌یه تجاوزات وتعریضاتده بولنمشلردی . طواشیلر عموماً بالاتفاق (معتضد) ه مراجعت ودوچار اولدقلری بو سوء معامله‌لر وتزییفاتدن طولایی عرض شکایت ایتمشلردی . بونك اوزرینه (معتضد) طرفندن صادر اولان امره توفیقاً اهالیدن برطاقم اشخاص دردست وداياق ایله مجازات ایدلمشلردی [٢] . بونکله برابر طواشیلر چوق دفعه‌لر دولتده امرا پایه‌سنه قدر ترقی ایدرلردی .

[١] ابن الاثیر ١٢٦ ج ٨ [٢] مسعودی ٣٤٠ ج ٢

خدمه‌دن یتیشن قوماندانلر و وزرا

پك چوق خدمه قوللانان ، قدر و مرتبه‌لرینی اعلا ایدن ایلك خلیفه (مقتدر بالله) ایدی . مشارالیه ۲۹۵ سنه‌سنده سریر خلافته جالس اولدیغی زمان‌معیتنده روم وسیاهیلردن‌اولمق اوزره خدمه وطواشیلردن ۱۱,۰۰۰ کشی موجود ایدی [۱]. برچوق پاره‌لره ، مجوهراتده مالك ایدی. ایشته بوسایه‌ده (مقتدر) ۲۵ سنه اجرای حکومته ، خلافته اسکی حیثیت ونفوذی اعاده‌یه موفق‌اولمشدی. مشارالیه خدمه‌یی یوکسك‌موقعلرده طوتیور، مهام‌امورده معین اتخاذ ایدییور ، قوماندانلق و سائره مناصبی انلره توجیهدن چکنمیوردی . (مونس خادم) بوخلیفه‌نك زماننده یتیشن مشاهیردن ایدی. (مقتدر)مونسه یوکسك بر مقام ویردرك عادتا مستشار اتخاذ ایتمش ایدی . (مونس) بوتوجه واعتمادن‌بالاستفاده امور دولتده کیفمایشا اجراآته بولنمغه باشلامش، سردارلق وامیرالامرالق پایه‌لرینه‌نائل اولمش ، خزینهٔ دولتك واردات وصرفیاتنه نظارت ایتمش والحاصل دولتك هر ایشنه پنچه صالمشدی . بونکله برابر (مونس) مقتدره بر چوق مهم خدمتلرده ده بولنمش ایدی . فقط بالآخره خلیفه ایله (مونس) ك آره‌سنده بربرودت تحصل وتکرر ایدرك محاربه‌لره مؤدی اولمش وبو محاربه‌لر (مقتدر) ك مقتولیتی‌ایله ختامه ارمشدی . (مقتدر) ك سرمقطوعی (مونس)ه کوتورولوب‌کوسترلنجه (مونس) حزن وتأثردن‌آغلامغه، یوزینی اورمغه باشلامشدی .

والحاصل خلفا کندی حیاتلرینی‌محافظه ویانفوذلرینی استرداد واحیاایتمك ، یاخود ترك عسکرینك تحکم واستبدادینه قارشی طوره بیلمك اوزره خدمه وطواشیلری موقع اقتداره کتیرمکه مجبور اولمشلردی . بوحال یالکز دولت عباسیه‌یه مخصوص برشی اولمیوب او عصرلرده یاشایان بالجمله دول اسلامیه‌ده عین حال وقوع بولمش ایدی . کذلك بوحال مخترعات اسلامیه‌دن‌ده دکلدی . سرای خدمه‌سی بتون دول قدیمه‌ده بیوك بررول اوینامشدی . مثلا روما دورنده‌آزادلی (استفان) امور دولتی قبضهٔ تصرف واستبدادینه آله‌رق قتل، نصب و عزلده ایستدیکنی یاپدیغی کبی طواشی سلیمان و سائره دخی اویله‌جه برنفوذ احراز ایتمشلردی .

[۱] الفخری ۲۳٤

دولت اسلاميه‌ده سراى خدمه‌سندن ايكن قوماندانلق ، واليلك ، ماليه ناظرلغى كبى مناصب عاليه‌يه ترقى ايدرك بيوك برشهرت آلان برچوق ذوات واردر. ازجمله خلفاى عباسيه‌دن (معتضد) ك كوله‌سى اولان (بدر) سردارلغه اعتلا ايدرك اسمنى قالقانلر ايله بايراقلره وضع ايتديرمش ، افنديسنك خدمتنده فداكارانه بر غيرت ابراز ايتمش ونهايت ٢٨٦ سنه‌سنده افنديسنك اغورنده مقتول اولمش ايدى [١]. اصلى بونوع غلماندن اولان (بجكم) دخى دولت عباسيه‌نك اك يوكسك رتبه‌سى اولان اميرالامرالغه قدر اعتلا ايتمش ايدى [٢].
دولت فاطميه‌نك سردارى اولوب هجرتك دردنجى عصرى اورته‌سنده فاطميلر نامنه مصرى فتح وقاهره‌يى تأسيس ايدن (جوهر) ده برمملوك رومى ايدى. خاندان فاطمى اركانى بو آدمه اوقدر چوق آثار تعظيم ابراز ايدرلردى كه مشاراليه مصرى فتح ايتمك ايچون مغربدن مفارقت ايتديكى زمان خليفه (معز) ك اوغللرى ايله اقربا وتعلقاتى آتدن اينه‌رك (جوهر) ه برائر احترام فوق العاده اولمق اوزره اطرافنده ياپا اوله‌رق يورومشلردى [٣] . (جوهر) دن اول طواشى برسياهى اولان (كافور) مصرده امور حكومتى اله آلمش و ٣٥٥ سنه‌سنده اعلان استقلال ايتمش ايدى . اصلى (مونس خادم) ك كوله‌سى اولان طواشى (يانس صقلى) ده مراتب دولتده قطع مراحل ايدرك والى اولمش ، امور ادارهٔ حكومتى تدوير ايلمشدى . سراى ناظرى (برجوان) دخى بياض برطواشى ايكن ملوك فاطميه‌دن (عزيز بالله) ايله (حاكم بامرالله) ه وزير اوله‌رق دولت مشاراليهاده ايلك اولمق اوزره (امين الدوله) لقبنى احراز ايلمش ايدى [٤]. (صلاح الدين ايوبى) نك وزير اعظمى اولان مشهور طواشى (قره‌قوش) حكومت ايوبيه‌ده اك يوكسك مناصب دولته يوكسلمش ايدى . بيوك ترك قوماندانلرندن اولان (عميدالملك) برطواشى اولديغى كبى بنى طولون حكومتى دورنده مصر وشامك پوسته ناظرى اولان (شقير خادم) دخى اونوع خدمه‌دن ايدى . دولت فاطميه‌ده (مؤتمن الخلافه) دخى طواشى بركوله ايدى.
اندلس دولت امويه‌سنده اسلاولرك ، دولت سلچوقيه ايله بنى بويه دولتنده

[١] ابن الاثير ٢٠٥ ج ٧ [٢] ابن الاثير ١٢٣ ج ٨ [٣] مقريزى ٢٧٧ ج ١
[٤] ابن الاثير ٤٩ ج ٩

واوعصرده پاشايان سائر دول اسلاميه‌ده سائر سراى خدمه‌لريله طواشيلرينك مناصب دولتده احراز ايتدكلرى موقعلرى‌ده اكا كوره قياس ايديكز .

دولتك اداره‌سنده قادينلرك تأثيرى

قادينلرك ، هانكى صنفدن، هانكى عصرده ، هانكى ملتده اولورايسه‌اولسون، اركك‌لرك ايشنه بيوك بر نفوذ وتأثيرلرى واردر . مع مافيه ملتلرك عادات واخلاقلرينه كوره بوتأثير مقدارجه اختلاف ايدر. بردولت بر حكومت مطلقه شكلنده ايسه او دولتده قادينلر مطلقا بيوك بر تأثير اجرا ايدرلر. اسلاملرده قادينلرك عقلى بكنلمديكى ، قادينلر ايله استشاره ايتمك بردليل عجز ، برباعث فساد امور عد ايدلديكى حالده دول اسلاميه ينه قادينلرك تأثيرنفوذندن قورتولامامشدى. اسلاملردن نه‌قدر بيوك آدملر يتشمش‌ايسه جمله‌سى قادينلرايله استشاره ايدلمامسنى ، ايشلره قاريشديرلماملرينى توصيه ايتمشلردى . (منصور) اوغلى (مهدى) يه خطاباً يازديغى وصيتنامه‌ده : « صاقين قادينلرى ايشلريكه قاريشديرمه » ديمش ايدى . قدماى فقها و محدثيندن (شريك نخعى) دخى : « قادينلره اطاعت قيامتك ياقلاشديغنه دلالت ايدر » ديديكى كبى حضرت (ابوبكر) ده : « ايشنى قادينه توديع ايدنك صوكى ذلت وخسراندر » فكرنده بولنمش ايدى. قادينلر ايله استشاره ايدلمامسنه دائر حضرت عليك‌ده بر چوق سوزلرى واردر. فقط بونجه تحذيراته رغماً قادينلر ادارهٔ دولتده بيوك برتأثير اجراسنه موفق اولمشلردى.

خلفانك والده‌لرى

قادينلرك امور دولتده تأثيرلرى اسلاميتده والده‌لرك تأثيرى نوعندن ايدى . دها اول اموىت بحثنده والده‌لكك تأثيرينى كوسترمش ايدك . قادينلرك امور دولتده الكزياده تأثيرلرينك آثارى خلفا والده‌لرينك كندى اوغللرى اوزرنده ــ باخصوص خلفا سرايلرده قاپانه‌رق خدمه وطواشيلرك سوزلريله قالقوب اوطورمغه باشلادقلرى زمانلرده ــ اجرا ايتدكلرى نفوذده كوزه چارپار .

عباسيلر دولتلرينك ايلك دورلرنده بيله قادينلرك سوزينى ديكله‌دكلرندن سراى قادينلرى وبالخاصه مهد علياى سلطنت اولان خلفا والده‌لرى بودولت

دورنده بيوك بر نفوذ احراز ايتمشلردى . دولت عباسيه‌ده پك بيوك بر نفوذ
كوسترن ايلك قادين (هادى) و (رشيد) ك والده‌سى اولان (خيزران) ايدى .
اصلى حرشى بر جاريه اولان بو والده سلطان پك بيوك بر حكم ونفوذ صاحبى ايدى .
اوغللرى كنديسندن قورقارلردى . بونلردن هر كيم كنديسنه قارشى كلسه انى
قتل ايدردى . (خيزران) زوجى مهدينك زماننده امر ونهى صاحبى ايدى .
(مهدى) انك سوزينى قيرمازدى . دها صكره اوغلى (هادى) مقام خلافته
كلنجه مشار اليها زوجنك زماننده ياپديغى كبى بونك زماننده ده امور دولتى
اله آلمق ايسته‌مش ودرت آى كچمه‌دن قپوسنى مرجع انام ياپمشدى . (هادى)
بو حالدن پك چوق دلكير اولمش ايدى . بر كون (خيزران) بر ايش ايچون
كنديسنه مراجعت ايتمش ، (هادى) ايسه اوايشى ترويجه امكان بوله‌مامشدى .
(خيزران) اوغلنه : « مطلق بوايشى ياپمليسك . چونكه بونك ايچون (عبدالله
بن مالك) ه سوز ويردم » ديه‌رك اصرار ايدنجه (هادى) حدته كله‌رك : « بو
خبيث آدمه ويل اولسون ! ذاتاً ايشك اكا متعلق اولديغنى آكلامشدم . قطعياً
اجرا ايتمم » جوابنى ويرمشدى . بونك اوزرينه (خيزران) اوغلنه : « سندن
بردها برشى ايسته‌مم » ديمش ، (هادى) ده : « وظيفه بيله ايتمم » مقابله‌سنده
بولنمش ايدى . (خيزران) كوجنمش اولديغى حالده قالقوب كيتمك ايستينجه
(هادى) والده‌سنه باغيروب : « طور كيتمه . اكر قوماندانلرمدن ويارجال
خاصه‌مدن برينك سكا مراجعت ايتديكنى ايشيدوب‌ده انى قتل واموالنى مصادره
ايتمز ايسه‌م رسول‌اللهه اولان قرابتمدن محروم اوله‌يم .. قپوكه كلوب كيدن بو
بر سورو خلق نه‌در ! سنى مشغول ايده‌جك بر ايككك ، وظائف دينيه‌كى سكا
اخطار ايليه‌جك بر مصحفك ، سنى صيانت ايده‌جك بر خانه‌ك يوقمى ؟ قپوكى بر
مسلم وياغير مسلمه آچديغكى زنهار كورمه‌يم » تهديدنده بولنمش ايدى . (خيزران)
غضبندن عقلنى غائب ايتمش كبى اورادن قالقوب كيتمش ، دها صكره بردها اوغلنه
كلوب قونوشمامشدى . (هادى) بر كون رجال دولت وخواص بندكانى نزدنده
بولنديرديغى بر صرده انلره : « بن مى دها زياده محترمم ، سز مى ، والده‌مى محترمدر ،
والده‌لركزمى ؟ » سؤالنى توجيه ايتمش ، انلرده : « سن ايله والده‌ك دها
محترمسكز » جوابنى ويرمشلردى . (هادى) : « هانكيكز والده‌سندن
بحث ايدلمسنى ، فلانك والده‌سى شويله‌ياپدى ، بويله‌ياپدى دنيلمسنى آرزو ايدر ؟ »

سؤالنده بولننجه « هيچ بريمز آرزو ايتمه‌يز » ديمشلردی . بونك اوزرينه (هادی) : » اوحالده نه حق ايله والده‌مك يانه كيدوب سوزلرينی شورايه بورايه نقل ايديورسكز؟ » اخطارنده بولنمش، بواخطار آرتق كيمسه‌نك (خيزران) ك قپوسنه اوغرامامسنه كفايت ايتمش ايدی. (خيزران) بوسببدن طولايی (هادی) نك حقنده بيوك بركين وغرض باغلامش ودها صكره برادری (رشيد) ی ولی‌عهدلكدن اخراج واوغلی (جعفر) ی ولی‌عهد تعيين ايتمك ايستديكنی آكلاينجه جاريه‌لری واسطه‌سيله يوزينه‌اورتو قويه‌رق ويوزی‌اوزرينه اوطوره‌رق انی قتل واختناق ايتديرمشدی [١] .

خلافت (رشيد) ه انتقال ايدنجه (خيزران) تكرار حكم ونفوذی‌اله آله‌رق بيوك برثروت طوپلامشدی. مشارالیهانك سنوی وارداتی ١٦٠ ميليون درهمه بالغدی . بوايسه اوصره‌لرده دولت‌عباسيه خراج وارداتنك تقريباً نصفی قدرايدی . (خيزران) وفات‌ايدنجه (رشيد) بوثروتی آله‌رق توسيع صرفيات ايتمش ايدی . سائر خلفا والده‌لرينك ثروتلرينی‌ده اكا كوره قياس ايديكز [٢] . نفوذ جهتنه كلنجه اصلی ترك برجاريه اولان (مقتدر) ك والده‌سی اوغلنك خلافتی دورنده رجال دولت اوزرنده دهشتلی برسطوت ونفوذ صاحبی ايدی . مشار اليها ماببنجيلر وسرای خدمه‌سيله بالاشتراك اوغلنه بدل ايسته‌ديكی كبی امور دولتی تدوير ايديوردی . وزرا اندن پك‌چوق قورقيورلر وذكرينی ايشيدنجه قورقودن تتره‌يورلردی [٣] .

٢٥١ سنهٔ هجريه‌سنده وفات ايدن (مستعين بالله) ك والده‌سی دخی امور دولتده اويله بيوك برحكم ونفوذه مالكدی . (مستعين) اصلی سچليالی‌اولان بووالده‌سی ايله ترك‌قوماندانلرندن (اتامش) و (شاهك خادم)ی امور دولتده ايستدكلرينی اجرايه مأذون ايتمشدی . اطرافدن خزينهٔ دولت‌نامنه ورود ايدن پاره‌لرك قسم اعظمی بواوچ ذاتك جيبنه كيدردی [٤] .

دولت عباسيه‌ده قادينلرك حكم ونفوذی (مقتدر) ك دورنده الك‌يوكسك درجه‌سنه بالغ اولمشدی . سببی‌ده مابينجيلرايله سرای خدمه‌سنك بودورده پك بيوك برنفوذ وتحكمه مالك اولملری ايدی . مقتدرك والده‌سی (سيده) ايله

[١] ابن‌الاثير ٤١ ج ٦ [٢] كتابمزك ايكنجی جلدی [٣] تاريخ الوزرا ٦٧
[٤] ابن‌الاثير ٤٧ ج ٧

(خاله) وسرای خزینه‌دار اوسته‌سی (ام‌موسی‌الهاشمیه) اودورده شهرت آلان قادینلردن‌ایدیلر. بواوچ قادین‌خدمهٔ خاصه‌دن (موسی) ومابینجی(نصر) وکاتبلر وسائره‌ایله بالاشتراك رشوت آلیور ، ایستدکاری وبربکیلرك ایستدیکی وجه ایله

قاهره جامعلرینك برنده بولنان برقندیل

ایشلری یورودییورلردی . ذکر اولنان (ام‌موسی) اوقدر نفوذ ودها صاحبی ایدی که عباسیلردن ودامادلرندن برینه مقام خلافته اصعادی درعهده ایدرك

بومقصدله قوماندانلره وسائر رجال‌دولته برچوق پاره‌لر ویرمك جرأتنه قدر ایلری کیتمش ایدی. فقط حرکت واقعه‌سی حس اولندیغندن (مقتدر) انی دردست ایتدیرمش وکندیسندن پك‌چوق پاره‌لر آلمشدی. دولت عباسیه‌ده‌سائر سرای قادینلرینك نفوذلرینی‌ده اکا کوره قیاس‌ایدیکز. بونفوذ موالی‌نك نفوذ وتأثیری نوعندن صاییلیر . چونکه اوقادینلرك اکثری عرب‌دکل ایدی.

دولت عباسیه‌ده فساد احوال

نفوذ اوزرینه رقابت

دولت‌عباسیه ، دور زرینه ، خلفای اولینی وخصوصاً (رشید)و(مأمون)ك زمانلرنده ایرانلی وزرا وبالخاصه برمکیلرك همتیله بالغ اولمش ایدی . بونلرك دورنده دولتك شان و شوکتی توسع ایتمش ، رایت شکوه وسطوتی اوزمانك بتون ممالك متمدنه‌سی اوزرنده تموج ایلمشدی. مملکت اسلامیه شرقاً هندستان، غرباً بحرمحیط اطلاسی ، شمالاً سیبریا وبحرخزر ، جنوباً بحرمحیط هندی ایله نوبه‌ممالکنه امتداد ایدییوردی . مملکت اسلامیه‌نك اقسامی ایله جغرافیه‌سنی کتابمزك ایکنجی جلدنده کوسترمش ایدك . فقط وقتاکه برمکیلر منکوب اولدی، دهاصکرده‌ده ترك‌عسکری‌امورحکومتی قبضهٔ تحکم‌واستبدادلرینه‌آلدیلر، ایشته اوزمان‌احوال حکومت ـ باخصوص (متوکل)ك خلافتندن صکره ـ عظیم بر آنارشی‌یه دوشمشدی. چونکه ترکلرك مشارالیهی قتل ایتملری دها صکره کان خلفا حقنده ارتکاب ایتدکلری خلع ، نصب ، قتل ، سمل (کوزلره میل چکمك) کبی افعال و حرکاته اقدام ایچون ایلك جرأتی تشکیل ایتمش ایدی . بوسببدن خلفا دولتك صاحب مسؤلی اولدقلری ، کندیناملریله امرلر ، منعلر صدور ایتدیکی حالده ادارهٔ امورحکومتدن عاجز قالمشلردی. دولتك مهام اموری سرایه منسوب وزرا ، قوماندانلر ، خدمه ، موالی ، قادینلر وسائره‌دن اولان ارباب نفوذك ، یاخود علی‌الاجمال وزرا وقوماندانلرك تأثیریله دونیوردی. خلیفه‌یی‌اك‌زیاده ممنون‌ایدن ، یاخودقورنازلق‌وحیله‌کارلقده اك زیاده مقتدر اولان هرکیم ایسه نفوذ حکومتی اله کچیرییور وزمام اموری قبضهٔ تصرفنه آلیر آلماز همان ثروت طوپلامغه قویولیوردی. چونکه نفوذینی

استعمال ايتديكى خليفه‌نك موقع اقتداره قاله‌جغندن امين دكلدى . ياخود دشمنلرينك دسيسه وسعايتلريله عزل اولنمقدن قورقاردى . شو حالده ثروت خصوصيه‌سى اولماز ايسه عزلدن صكره ذلت ويوقلق ايله ياشايه‌جقدى . بونكله برابر قوماندانلر تهديد ايله ، ياخود غمازلق ايله دخى سرايلرده صاحب نفوذ اوليورلر وبو تهديد وغمازلق احوال واشخاصك اختلافى ايله مختلف شكللرده وقوع بوليوردى .

والحاصل نفوذ ؛ وزرا ايله قوماندانلر آره‌سنده غائب اولمشدى . بوايكى صنف رجال دولت اعمال نفوذ ايده‌بيلدكلرى اثناده طوپلادقلرى پاره‌دن بشقه خدمت وسعيلرينه مقابل بر مكافات بكله‌مزلرى . چونكه تاريخ تعيينندن ايكى سنه صكره عزل ، حبس ويا قتل ايله حيات سياسيه‌سنه خاتمه چكيله‌جكنى آكلاديغى حالده موقع اقتداره كلن بر وزيرك هرنه واسطه ايله اولور ايسه اولسون پاره طوپلامقدن بشقه برشى دوشونميه‌جكى واودورك الك بيوك وزيرى اولان (ابن الفرات) ك : « امور حكومتى طوغرى ياپمق اوزره طورديرمقدن ايسه خطا آلود اوله‌رق يوروتمك اولادر » قاعده‌سنه توفيقاً [١] ايلريده حاصل اوله‌جق سوء نتائجه‌ده اصلا اهميت ويرميه‌جكى پك طبيعيدى . خلفا وزرانك بومسلك حرص وطمعلرينى آكلادقلرندن وزرادن برينى عزل ايتدكجه كتابمزك ايكنجى جلدنده برتفصيل بيان ايتديكمز اوزره انك اموالنى ضبط ومصادره‌يه مسارعت ايدرلردى . دها صكره بومصادره اصولى بتون مأمورين حكومته وحتى اهاليه تشميل وتعميم ايدلمش ودولت ايچون باشليجه برمنبع واردات كسلمش ايدى . والى اهالينى ، وزير واليلرى ، خليفه وزرانى وهرصنف خلقى مصادره ايدرلردى . مصادراتك بوصورتله تعممى اوزرينه سائر دوائر حكومت كبى بومصادره اموالى ايچونده بر نظارت مخصوصه تشكيلنه مجبوريت حاصل اولمشدى [٢]. پاره عالم تجارتده نصل الدن اله دونيور ايسه مصادره ايله ده اوصورتله شخصدن شخصه انتقال ايديوردى .

مصادره‌لرك انواع ومقدارى

(مقتدر) ك وزراسندن اولان (ابن الفرات) : « خليفه طرفندن بندن مصادره اولنان پاره‌لرى حساب ايتدم . ١٠,٠٠٠,٠٠٠ ديناره بالغ اولديغى

[١] تاريخ لوزرا ١١٩ [٢] تاريخ الوزرا ٣٠٦

كوردم . جواهرجی حسين بن عبدالله (يعنی ابن‌الجصاص) دن آلديغم پاره‌لرك حسابنی ياپدم . عينی اومقدارده بولدم » ديمشـدی . بوندن آكلاشيليوركه (ابن‌الفرات) ايشدن زيانله چيقمامش ايدی . اوزمانك سائر رجال حكومتی كبی بشقه‌لرندن مصادره ايتديكی پاره‌لركنديسندن مصادره اولنمشدی . برآدمدن معين برمبلغك مصـادره‌سی تقرر ايدوب‌ده اوآدم بو پاره‌يی درحال تماماً تأديه ايليه‌مزسه تأديه ايده‌مديكی مقدار ايچون كنديسنه مهل ويريلير ومنصب ومقام سابقنی اعاده ايتمك ، كوزل البسه كيدرمك ، مكملاً مفروش بيوك برقوناقده اوطورتمق صورتيله باقی قالان مبلغی قازانمق ايچون كنديسنه معاونتده بولونور ايدی . اوانسان بوموقع وكوستريش ايله خلقدن پاره چكه بيلير ايدی [١] .

مصادره‌لرك اسبابی اوقدر تعدد ايتمش ايدی‌كه هرصاحب ثروت ويا صاحب منصب اكا معروض اولمقدن قورتوله‌مازدی . (راضی بالله) لك خلافتی اثناسنده (ابن الفرات) طرفندن مصادره اولنان پاره‌لرك برجدولنی انواع مصـادرات ومقاديرينه نمونه اولمق اوزره حرفياً زيرده نشر ايدييورز [٢] :

دينار	
٧,٣٠٠	احمدبن‌محمد بسطامينك ٣٠٠ سنه‌سنده‌وقوع بولان مصادره‌سنده ذمتنده قالان نصفه محسوباً آلنان
١١,٠٠٠	علی بن‌حسن‌باذبينی‌دن [موصلده‌كی‌مأموريتندن طولايی‌اخذاولنان]
٣٠,٠٠٠	محمد بن عبدالله شافعيدن [علی بن عيسايه عائد اوله‌رق يدتصرفنه اكچيرديكی پاره‌دن]
٨٠,٠٠٠	محمد بن علی مقتله‌دن [الەكچيرديكی پاره‌دن]
١٠٠,٠٠٠	ابوطاهر نامی ايله معروف محمد بن الحسيندن
١٣,٠٠٠	محمد بن ابی عيسی الناقددن [علی‌بن عيسايه عائد اولديغنی ادعا ايتديكی پاره‌دن]
٤,٠٠٠	بالذات كندی پاره‌سندن
٢٠,٠٠٠	ابراهيم بن احمد مادرائی‌دن
٣٦,٠٠٠	عبدالواحد بن عبيدالله‌دن [پدرينك مصادره‌سی بقيه‌سی]

[١] الفرج بعدالشده ٥١ ج ١ [٢] تاريخ الوزرا ٢٢٤

١٠,٠٠٠	احمد بن يحيادن
٦,٠٠٠	صراف ابراهيم بن احمددن [كنديسندن اويوشمق صورتيله آلنان]
٤,٠٠٠	محمد بن عبدالسلامدن [محمد بن على و ابراهيم مادرائى يه عائد اولەرق امانت صورتيله يانده بولنان پارەدن]
٤٠,٠٠٠	عبدالوهاب بن احمد بن ماشاءاللەدن [كنديسندن اويوشمق صورتيله آلنان پاره]
١٠,٠٠٠	محمد بن عبدالله بن الحرثدن [اويوشمق صورتيله]
٢٥٠,٠٠٠	محمد بن احمددن [موصل وسائرەدن اله كچيرديكى پارەدن]
١٥,٠٠٠	ابراهيم مادرائيدن [ذمتنده قالان پارەدن]
٣,٠٠٠	ابوعمر بن الصباحدن [ابن العباس احمدك ذمتندەقالان پارەيه محسوباً]
٧,٠٠٠	هرون بن احمد همدانىدن
٢,٠٠٠	عبدالله بن زيد بن ابراهيمدن
١٥,٠٠٠	« « [بالذات كنديسندن اويوشمق صورتيله]
٦٠,٠٠٠	على بن مأمون اسكافيدن [قتل اولنمشدر]
٧٠,٠٠٠	يحيى بن عبداللهدن [حامد ايله اله كچيرديكى پارەدن]
١,٢٠٠,٠٠٠	حامد بن عباسدن [قتل اولنمشدر]
١٥٠,٠٠٠	محمد بن حمدون واسطيدن
٤٢,٠٠٠	حامد بن عباسك صرافى ابراهيمدن
١,٢٠٠,٠٠٠	حسن مادرائيدن
١,٠٠٠,٠٠٠	كذا اندن
١,٠٠٠,٠٠٠	محمد مادرائيدن
١٠,٠٠٠	كذا اندن ديكر قلم

درهم

١٠,٠٠٠	ابوالفضل محمد بن بسطامدن
٥٠٠,٠٠٠	على بن حسن باذبينىدن [موصلده اله كچيرديكى پارەيه محسوباً قتل اولنمشدر]
١٠٠,٠٠٠	ابن عمر بن صباحدن [ابو ياسرك مصادرەسندن متباقى مبالغ ايچون وقوع بولان كفالتندن طولايى]

١٠٠,٠٠٠ عبدالله بن احمد يعقوبيدن

١٠٠,٠٠٠ حسن بن ابراهيم خرائطيدن [رئيسك پاره‌سندن قطع ايتديكی مبلغدن طولايی صلحاً]

١٠٠,٠٠٠ حسين بن علی بن نصيردن

٢,٠٠٠ ياغجی علی بن محمد بن احمددن [قرقرك ورثه‌سی نامنه]

١٠,٠٠٠ ابوبكر جرجانی‌دن [ابن عيسانك چفتلكلرندن]

٢٣٠,٠٠٠ حسين بن سعد قطربليدن

١,٥٠٠,٠٠٠ محمد بن احمددن ...

٣,٠٠٠,٠٠٠ ابوالحسن بن بسطامدن

٥٠,٠٠٠ احمد بن محمد بن حامد بن عباسدن

٢٣٠,٠٠٠ سليمان بن حسن بن مخلددن

پاره استحصالی

وزير منصب وزارتده برويا ايكی سنه قالدقدن صكره ياعزل اولنور وياستعفا ايدردی . فقط مأموريتندن انفكاك ايتديكی زمان برچوق چفتلكلردن ، عقارتلردن بشقه برقاچ ميليون ديناردن متشكل نقدی برثروتده مالك بولنوردی . بتون برثروت رشوت وارتكاب وسائر انواع مظالم ايله طوپلانيردی . وزير هر نرديه بووالی ويا ديكر برمأمور تعيين ايتسه اندن رشوت قبيلندن مطلق برپاره آليردی . بورشوته « مرافق وزرا ـ وزرايه مخصوص واردات » نامی ويريليردی . رشوتله مأمور تعيينی غرائب وقوعاتندن اولمق اوزره (مقتدر)ك وزيراعظمی اولان خاقانی بر كونده بصره‌يه اون طقوز ناظر تعيين ايدرك هر برندن بررشوت آلمش ايدی[١] .

تعيينی آرزو ايديلن والی ويا ناظر رشوت صورتيله ويرلسی لازم كلن مبلغك تمامنی عاجلاً تأديه ايده‌مزسه ويره‌مديكی بقيه‌نك تأديه‌سی ايچون اكامعين وياغير معين برمهل ويريليردی . خلقا هپ بواحوالی كوريور ، بونده بر بأس ، بر غرابت ، برظلم وغدر بولميورلردی .

رشوت ايله مأموريت آلان ، حتی بورشوتك برقسمی ايله مديون بولنان بر والی وياسائر برمأمور اهالينك پاره‌لرينی صويوب آلمغی امورطبيعيه‌دن كورر .

[١] كتابمزك ايكنجی جلدی

ذاتاً اهالی‌یی صویمق ایچون اوصورتله مأموریت ایستر. ایشته والیلر وسائر مأمورین حکومت بو سـائقه ایله یالکز پاره جمع وادخارینه صرف غیرت ایدرلردی . بونلر دولتك امور وخصوصاتنده بر دینار صرف ایدرلرایسه انی اون دینار کوسترەرك ساختەکارلقده بولنورلردی . دیکر طرفدن اهالی ایله اولان معامله‌لرنده رشوتسز هیچ برایش یاپمدقدن ماعدا شهرلرده ارباب تجارته ، بازارجیلره ، صاتیجیلره اك آغیر ویرکیلری طرح وجبایت ، کویلرده دخی چفتجیلرك برقسم محصولاتنی ضبط واخذایدرلر وحتی بعضاً محصولك یاریسنی چفتجینك النذن آلوب کوتورورلردی . والیلردن بعضلری آدملرینی خرمنلره کوندریرلر ، محصولاتی ایسـتدکلری کبی تقسیم ایدرلردی . شاید چفتجی آغزینی آچارسه شتم وتحقیر ، ضرب اولنور ، صقالی تراش ایدیلیردی[٢]. بعضاً بوکاده قانع اولمازلر ، چفتجینك اراضیسنی‌ده کاملاً غصب ایدرلردی .

الك غریب اشکال اغتصـابدن اولمق اوزره والی ویاوزیر ویاسـائر برمأمور دولت بعض اهالینك مالی اولان برچفتلکی بلابدل غصب وحاصـلاتنی کندی نفسنه حصرایتمش ایکن خراج بدلاتنك تحصیلی زمانی‌کلنجه بوپاره‌نك ـ غاصبك تملکنه مدارثبوت اولمسون دییه ـ صاحب اصلیسی طرفندن تأدیه‌سنه دوام اولنمسی ایدی . چونکه غاصب اراضیٔ مغصوبه‌نك خراجنی تأدیه ایدرسه تأدیات واقعه انك نامنه دفاتر دولته کچر ، صاحب اصلینك حق تملکی ساقط اولوردی [٣]. بوسببدن صاحب اصـلی ؛ ارباب عدالتدن بری موقع اقتـداره کلیرده غاصبی استمرار غصبدن منع ایدرامیدیله ویاخود برواسطه وچاره بولنجه‌یه‌قدرسنه‌لرجه خراج بدلنی تأدیه ایلردی .

ظلمهٔ ولاة ومأمورینـك خراج بدلاتنی مضاعفاً ویامکرراً تحصـیل ایتمك سورتیله زواللی اهالیدن طوپلادقلری پاره‌لرایسه پك‌بیوك بریکون طوتیوردی . معمافیه بعضاً برظالم اراضینك خراجنی‌ده صاحبلرینك دیکر برمنفعت شخصیه کوسترملرینه مقابل تحصیل ایتمزلردی. بوصورتله ترك اولنان خراجك مقداری‌ده بعضاً پك‌بیوك بر مقداره بالغ اولوردی . (ابن‌الفرات) ك وزارتی اثناسـنده (ابوزنبور) نامنـده برینك یوز فرسخ طول ویوزفرسخ عرضنده بیوك بر

ابن‌الاثیر ١٢٩ و ٢٠٣ ج ١٢ [٢] تاریخ الوزرا ٩٢ [٣] اغانی ٤٧ ج ١٠

چفتلکی واردی ، (ابن الفرات) بو آدمدن خزینهٔ دولت نامنه برپاره خراج آلامشدی [۱] . رجال دولتك ، ارباب نفوذك ، خلیفه‌یه منسوب ذواتك چفتلکلرندن ده علی الاکثر خراج آرانمازدی.

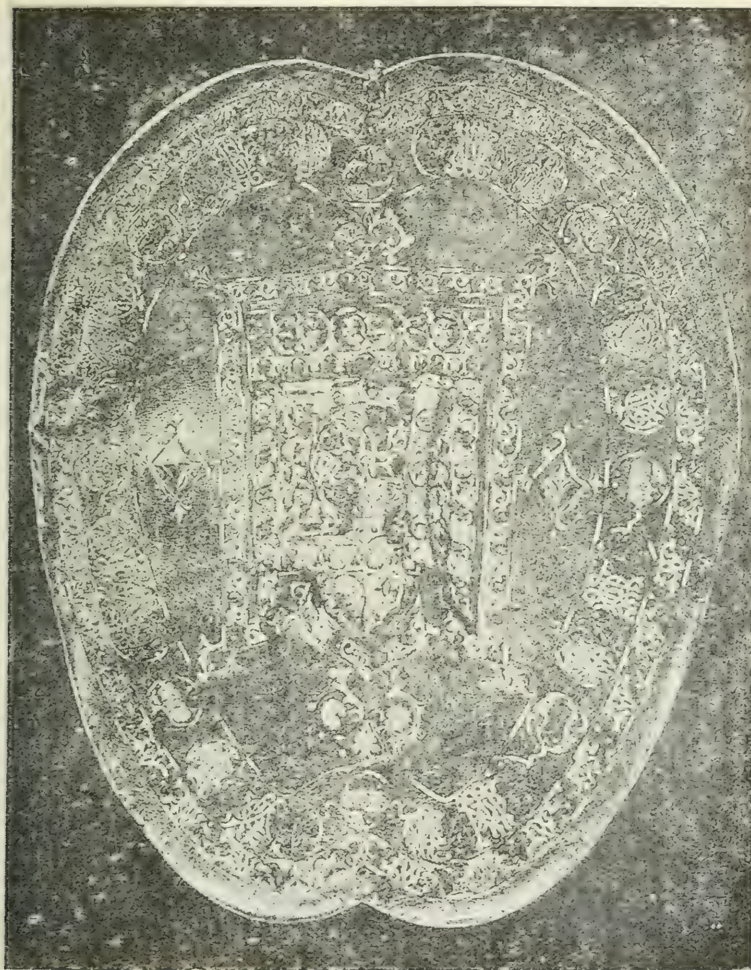
خفیه‌لك وفتوای شقاوت

اودورلرده پاره چکوب آلمق ایچون مراجعت ایدیلن اصوللر جمله‌سندن اولمق اوزره وزیراعظملرك وپاشالرك مقامنه قائم اولان ذواتك ولایات ونواحی اهالیسندن مقابلنی آلدیرمق اوزره دوائر حکومت رؤساسی ایله قاضیلر وسائره‌دن تقسیطلر ایله وعلی الحساب صورتیله برطاقم پاره‌لر آلملری ایدی [۲] . بونك زیاننی بالطبع اهالی چکردی . بوسببدن شهرلرده کی تجارت وصنایع اربابی ، کویلرده وقضالرده‌کی چفتجیلر بیوك براضطرابه دوچار اوله‌رق ابواب معیشت طارلاشمش ، مملکت برهرج ومرجه‌دوشمشدی. حق ، عدالت بی‌مسمی برراسم کسلمشدی . نرده برحیله ، برحیله‌کار ، برغاصب وارایسه سراً وعلناً حقوق ناسی اختلاس ایچون بوکمه‌لرك وجودینی برآلت تزویر اتخاذ ایدردی . شهرلرده یانکسیجیلر ، خرسزلر ، کویلرده خرسزلر واشقیا دهشتلی برمقدارده چوغالمشدی . بواشقیا میاننده دولتك خدمت عسکریه‌سنده بولندقلری حالده وزرا طرفندن معاشلری ویرلمامسندن طولایی ترك خدمت ایدرك یوللرده مارین وعابرینه تسلط وشقاوت اجراسیله تأمین معیشت ایدن پك چوق آدملرده موجود ایدی . بونلر یاپدقلری فنالقلردن طولایی معاتب ویامحاکمه اولدقجه معاشلرینك قطعی ایله بوطریقه بالمجبوریه سوق ایدلدکلرندن بحث ایدرك سرد معذرت ایلرلردی . بوندن ماعدا قطاع طریق اموال تجاریه‌یی حامل اولان قافله‌لره تعرض واموال واشیاسنی غصب ایتدکجه شو افعال جنایتکارانه‌لرینی حلال ومشروع کوسترمك ایچون برطاقم بهانه‌لر دها ایجاد ایدرلردی . بونلرك زعمنه کوره کویا اواموال تجاریه زکاتی ویرلمامش اموالدن اولدیغی ایچون اموال مستهلکه‌دن معدود وبناءً علیه کندیلری کبی فقیر ومحتاجلر طرفندن اخذی شرعاً حلال ایمش [۳] . ایشته اوائل اسلامیتده پك بیوك بر فعالیتله موقع اجرایه وضع ودولت عباسیه دورینك اورته‌لرنده ترك واهمال

[۱] تاریخ الوزرا ۹٤ [۲] تاریخ الوزرا ۲٦۲ [۳] الفرج بعدالشده ۱۰٦ ج ۲

ایدیلن زکات بوسفر شو قطاع طریق طرفندن قافله‌لری صویمق ایچون بربهانه، برفتوای زور ، بر بهتان شکلنه قلب ایدلمشدی .

بونجه فساد واضمحلاله معروض اولان مملکتده بالنتیجه عظیم بر بحران مالی ، دهشتلی برغلای اسعارك ظهوری پك طبیعی‌ایدی. فرق سیاسیه وبالخاصه

اندلسده غرناطه ملوکندن برینه مخصوص دریدن معمول برسپر

شیعیلر ایله سنیلر آره‌سنده حکمفرما اولان فتنه و فسادلر ، شورشلرده موقعی نرقات دهاوخیم یاپمشدی. دسیسه ، غمازلق، ژورنالجیلق بودورلرده فوق‌العاده رواج بولمش ایدی . خلفا سرایلری ، وزرا و سائر ارکان دولت قوناقلری ،

دوائر حکومت خفیه‌لرایله طولمش ایدی. بتون اسافل میدان اجراآته آتیله‌رق مملکتده نه‌قدرارباب ناموس وفضیلت وار ایسه‌انلری فنا، خائن کوسترمك، برطاقم معصوملرك جاننی یاقمق ایچـون ژورناللر ترتیب و خلیفه‌یه تقدیم ایدرلردی . بوکروه اراذلك یکانه هدف آمالی منافع شخصیه‌دن عبارت ایدی . بونلرك الك شـدتلی هجوم وصولتلری انزواکاه معزولیتـده بولنوب موقع اقتداره کلملری منافع شخصیه‌لرینه طوقونمسندن قورقدقلری ذواته متوجه‌ایدی . بعضاً خلیفه‌نك نزدنده بوژورناللردن صندوقلر طولوسی کاغدلر بریکیردی . ژورناللر خلیفه‌نك یانـنـده بر مدت بکله‌دکدن صکره چوغالدیغنده ویالزومسز بر حاله کلدکلرنده یاقیلیردی [۱] .

ممالکت عباسیه‌نك شعبه‌لر صالری

دولت عباسـیه بالاده بیان ایتدیکمز شکلده ایرانیلر ایله ترکلر ویا وزرا ایله عسکر ، یاخود خدمه ایله قادینلر آره‌سنده فساد و آنارشی‌یه دوشوب‌ده دوچار اولدقلری تضییقـات و تحقیرات اوزرینه خلفـانك هیبت و نفوذلری قالمینجه اطرافده بولنـان والیلر ایچون دولتـدن آیریله‌رق بولندقلری ممالکی ایستدکلری کبی اداره ایتمك ، وارداتنی کندی نفسلرینـه حصر ایلمك آرتق قولای بر ایش کسلمش ایدی . الك اول اعلان اسـتقلال ایدن والیلر مرکز خلافتـدن الك اوزاق اولان ولایتلر والیلری ایدی . دولت عباسـیه ده ایلك اسـتقلال ایدن والی آفریقـای شمالی والیسی (ابراهیم بن اغلب) ایدی . ۱۸٤ سنهٔ هجریه‌سنده اعلان استقلال‌ایدن بووالینك استقلالی سوء اداره وضعف دولتدن ایلری کلمامشـدی . چونکه بو استقلال (رشید) ك دورنده دولت ذروهٔ اقبـالده بولندیغی بر صرده‌ده وقوع بولمش ایدی . اسـتقلالده ابراهیمه خدمت ایدن الك بیوك سـبب بو ولایتك مرکز خلافتـدن اوزاقلغی ایدی . امور دولتك اختلالی، یاخود خلفادن بتون نفوذ فعلینك زوالی‌اوزرینه الك‌اول اعلان استقلال ایدنلر ایرانیلر ، دها صکره ترکلر ، دهاصکره‌ده کردلر ایدی. نصلکه بونلرك خلفایه تغلب وتحکملری ده‌دها اول اویله برصره‌دا ایله وقوع بولمش ایدی . بونلرك هربری اولا والیلکدن باشـلامش ، تدریجـاً امیر ، ملك ویاسـلطان

[۱] تاریخ الوزرا ۷۲

اولمش ایدی . ایرانلیلردن کسب استقلال ایدن واليلر اولا کوچك امارتلر ، دها صکره بیوك دولتلر تشکیل ایتمشلردی . ترکلر ایله کردلر دخی اوصورتله حرکت ایلشلردی . شمدی الك اول دولت عباسیه‌دن تشعب ایدن حکومات فارسیه‌یی ، متعاقباً ترك وکردلردن وقوع بولان تفرعاتی ذکر ایده‌جکز . دولت عباسیه‌دن تشعب ایدن عرب حکومتلرینی ایسه (ایکنجی دور عربی) بحثنده کوستره‌جکز .

عباسیلرك تابعیتنده بولنان حکومات فارسیه

کوچك حکومتلر

ایرانلیلر زمام خلافتی بالاسترداد (مأمون) ه تسلیم ایتدکجه مشار الیهه قارشی خاطر ونازلری ، مناصب دولتی اشغالده‌کی حقلری بالطبع آرتمشدی . (معتصم) دن صکره ترکلر خلفانی پنچۀ تحکم واستبدادلرینه آله‌رق بتون نفوذلرینی قیرنجه ایرانلیلرده بو احوالك تأثیریله بیوك بر موقع و تأثیر غائب ایتمشلردی . بناءً علیه بونلر مرکز خلافتده غائب ایتدکلری نفوذی اللرنده بولنان امارتلرده اعلان استقلال ایتمك صورتیله تلافی ایتمك ایسته‌مشلردی .

بونکله‌برابر ایرانلی سردارلردن ویاواليلردن اعلان استقلال‌ایدنلر عباسیلرك حاکمیت دینیه‌لرینی طانیرلر ، اوحاکمیت دینیه آلتنده اجرای سلطنت ایدرلردی . ایشته بوصورتله دولت عباسیه‌دن قانون ارتقایه تبعاً بر طاقم مستقل امارتلر توره‌مشدی . ایرانلیلردن تشکل ایدن حکومتلر ایله تاریخ استقلاللری ومؤسسلرینك اسملری اتیده کوسترلمشدر :

	دولتك اسمی	مرکزاداره‌سی	مدت حاکمیتی	مؤسسی
۱	طاهریه	خراسان	۲۰۵ ـ ۲۵۹ ه	طاهر بن حسین
۲	صفاریه	فارس	۲۵٤ ـ ۲۹۰	یعقوب بن لیث
۳	سامانیه	ماوراء النهر	۲٦۱ ـ ۳۸۹	نصر بن احمد
٤	ساجیه	اذربیجان	۲٦٦ ـ ۳۱۸	ابوالساج
٥	زیاریه	جرجان	۳۱٦ ـ ٤۳٤	مرداویج بن زیار

ایران ممالکی بالاده کورلدیکی اوزره بر طاقم امارتلر شکلنده استقلال ایدنجه اهل شیعه یکیدن حیات بوله‌رق علویلره اوته‌دن بری ابراز ایتدکلری

مظاهرتله اسلامیتدن اول اولدیغی کبی بیوك ایران دولتی تشکیل ایتمك یولنده تعقیب ایلدکاری امیدلرك برقسمنه نائل اولمشلردی . فقط بو امارتلر جدولده کورلدیکی اوزره چوق دوام ایتمدن نهایت آل بویه دولتی تشکل ایتشدی. آل بویه دولتی او مدنیت زماننده دولت عباسیه‌نك سایه‌سی آلتنده شرقده تشکل ایدن الك بیوك ایرانلی حکومت ایدی .

آل بویه دولتی

بو دولتك رجال و مظاهرلری خراسانك اوته‌سنده کائن (جیلان)دن دیلی ایسه‌لرده پادشاهلری اولان (آل بویه) ایرانلی ایدیلر . بونلرك نسبلری اسکی ایران پادشاهلرینه‌قدر یوکسلیر. (آل بویه) ده دیلی دینلمسی دیلم ممالکنده اقامت ایتدکلرندن نشأت ایدییور . علویلر مذکور ممالکده (رشید) ك دورندن بری نشر دعوت ایتشلردی . بونلردن مساعیسنده الك صوك موفق اولان حضرت حسینك نسلندن (حسن بن علی اطروش) اوچنجی عصرك صوکلرنده دیلم اهالیسنی مذهبنه دعوت ایتمش ، انلرده بو مذهبی قبول ایتمشلردی .

دولت مشار الیهانی تأسیس ایدن آل بویه‌نك جد اقربنك اسمی (بویه) ، لقبی‌ده (ابو شجاع) ایدی . مالك اولدیغی اوچ اوغلدن بری (عماد الدوله) ایله تلقیب اولنان علی ، دیکری (رکن الدوله) لقبنی آلان حسن ، اوچنجیسی (معزالدوله) لقبنی احراز ایدن احمد ایدی. (بویه) ثروتسز برآدم اولدیغندن اوغللری سلك عسکری‌یه انتساب ایتمشلردی . چونکه اودورلرده عسکرلك الك کنیش بر باب معیشت عد اولنوردی . (عماد الدوله) زیاریه دولتنك موسسی اولان (مرداویج) ك معیتنده بولنه‌رق ترقی ایتمش ، (کرج) ه والی تعیین اولنمشدی . بو مأموریت اثناسنده ثروت ونفوذ صاحبی اولدیغندن ۳۲۹ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن اودورك خلیفه‌سی (راضی بالله) ه مکتوب یازه‌رق مرکز خلافته برمعتاد بر مبلغ معین اعطا ایتمك اوزره فارس قطعه‌سنده بولنان ولایتلرك کندیسنه اقطاع اولنمسنی طلب ایتمش ، (راضی) ده بوکا راضی اوله‌رق درحال اکا خلعت کوندرمش ایدی. دیکر طرفدن مشار الیهك برادری (رکن الدوله حسن) خوارزم جهتلرینی نجهٔ حاکمیتنه کچیرمش ایدی. هرایکی قاردش (شیراز) ده بولنان اوچنجی قاردشلری (معزالدوله) یه کله‌رك انکله

برلشمشلر و اوچی برلكده غربه طوغری توجيه وجهه عزيمت ايدرك ٣٣٤ سنهٔ هجريه‌سنده (مستكفی) نك دور خلافتنده بغداده كيرمشلردی. خليفه بونلره خلعتلر اكسا وسالف الذكر القابی توجيه ايتمش ، (معزالدوله)نی‌ده اميرالامرا تعيين ايتمش ايدی . بونلر بغداد ده درحال نفوذ حكومتی اله آله‌رق تحكم واستبداده قويولمشلر، خلفايی عزل ونصبه باشلامشلر ، شيعيلری تقويه ايتمشلر، تركلری ايسه بالعكس ضعيف دوشورمشلردی . خلافت عباسيه ينه بغدادده بولنيور ايدی. امير الامرالق منصبی (عضدالدوله) يه كچنجه اسلاميتده ايلك اولمق اوزره مشاراليهه (ملك) لقبی اطلاق اولنمشدر . آل بويه دولتی ٣٢٠ سنه‌سندن ٤٤٧ سنه‌سنه قدر حكم سورمشدی .

عباسيلرك سايه‌سی آلتنده تشكل ايدن ترك حكومتلری
كوچك حكومتلر

دها اول بيان ايتديكمز اوزره دولت عباسيه‌ده تركلرك شوكت وسطوتلری بيويوب ده خلفا انلردن قورقمغه باشلاينجه بعض ولايتلرده ايرانليلر تصل اعلان استقلال ايتمشلر ايسه تركلردن بعضلری‌ده عين حركتی اختيار ايلمشلردی . ايشه بو ولايتلرك استقلالی ايله دولت عباسيه‌دن فارس ممالكی خارجنده برطاقم حكومات تركيه تشعب ايتمش ايدی . دور عباسيده تشكل ايدن حكومات تركيه ايله تاريخ تأسسی، مؤسسلرينك اسملری، مركز اداره‌لری آتيده كوسترلمشدر:

	دولتك اسمی	مركز اداره‌سی	مدت حاكميتی	مؤسسنك اسمی
١	طولونيه	مصر	٢٥٤ـ٢٩٢ ﻫ	احمدبن طولون
٢	ايلكيه	تركستان	٣٢٠ـ٥٦٠	عبدالكريم ستق
٣	اخشيديه	مصر	٣٢٣ـ٣٥٨	محمد اخشيد
٤	غزنويه	افغانستان وهندستان	٣٥١ـ٥٨٢	البتكين

ايرانليلر دها اول تصل تدريجاً ايشی بيوتمشلر ايسه تركلر دخی كذلك تدريج ايله حركت ايتمشلر ، يعنی امارت ايله باشلايه‌رق سلطنته وارمشلردی . تاريخ اسلامده ايلك سلطان لقبنی آلانلر تركلر ، يعنی دولت غزنويه حكمدارلری ايدی . هندستانی فتح و اورالرده اسلاميتی نشر ايدن سلطان محمود غزنوی بوسلسلهٔ حكمدارلرندن ايدی .

دولت سلجوقیه وشعبه‌لری

سالف‌الذکر ترك حکومتلری هرنه‌قدر مستقلاً اجرای حاکمیت ایتمشلر ایسه‌ده اساس اعتباریله دولت عباسیه‌دن آیرلمش برر شعبه حکمنده ایدیلر. مؤسسلری اولان امرا ویا سلاطین دخی دها اول دولت عباسیه‌یه تابع برر والی ویا قوماندان ویا بوامارتلرك کوچك بر قوماندانی ایدیلر. نصل‌که تشعبات فارسیه دخی اولجه او صورتله تورەمشدی. ترکلر ایله ایرانیلر عرق و مذهبجه بر برندن آیری اولدقلرندن ایکی ملت احراز نفوذ و حاکمیتده یکدیکرینه رقابتله وقت کچیریرلردی.

ترك امارتلرینك ظهوری سنیلکه بیوك برقوت ویرمش ایسه‌ده دردنجی عصر هجرینك اورته‌لرنده عراق و فارسده ایرانلی اولان (آل بویه) دولتنك وعین عصرده مصرده شیعی اولان دولت فاطمیه‌نك تأسسی عالم اسلامیتده شیعیلکك نفوذینی بیوتدیکی حالده سنیلکی پك پریشان ایتمش، مملکت عباسیه‌یی‌ده بیوك برتشتته اوغراتمشدی. ایشته سنیلك بویله پریشان برحالده بولنور ایکن بشنجی عصرك اورته‌لرنده مؤسسنك جدی (سلجوق) ه نسبتله دولت سلجوقیه نامنی آلان بیوك ترك دولتی تمام زماننده یتیشه‌رك تأسس ایتمش، طاغنیق وبی مجال برحالده بولنان دولت عباسیه‌یی طوپلادیغی کبی مصر، شام، عراق، فارس، خراسان قطعه‌لرنده شیعیلرك مقاومتی ایله محو واضمحلاله رمق‌قالمش اولان سنیلکده بیوك بر قوتله نصرت ومظاهرت ایتمشدر. دولت فاطمیه او صره‌ده بتون مغرب ممالکنه حاکم کسلمش، بتون شرقی اله کچیرمسنه رمق قالمش ایدی. فقط سلجوقیلر اقصای شرقدن یتیشه‌رك دولت عباسیه‌یی اله آلمشلر، حال پریشانیدن طوپلایه‌رق قوتلی یاپمشلر، ایرانلی، ترك، کرد، عرب امراسی النده مستقل ولایتلردن متشکل ایکن خلیفهٔ عباسینك حمایه‌سی آلتنده کندیلرینه تابع بردولت واحده شکلنه تحویل ایتمشلردر.

دولت سلجوقیه‌نك مؤسسی (سلجوق بن یکاك) بر ترك بکی ایدی. مشارالیه ترکستان خانلرندن برینك معیتنده بولنمقده ایکن مملکت عباسیه‌نك حال اضمحلال وپریشانیسنی آکلایه‌رق احراز حاکمیته کوز دیکمش وبوحاکمیتك اسلامیتدن بشقه بردین ایله الده ایدیله‌میه‌جکنی تقدیر ایتدیکندن قبیله‌سی،

سائر عسکری ورجال عصبیتی ایله برابر دفعةً اسلام اولمش ، بتون بو آدملری ایله غربه طوغری حرکت وجیحون نهرینی قطع ایله کذرکاهنده بولنان ممالکی برر برر فتح ایتمش ، ممالک عباسیه‌یی برباشدن دیکر باشه صولت استیلا کارانه‌سنه جولانکاه یاپمشدی . سلچوقیلرك حاکمیتلری افغانستاندن بحرسفیده قدر ممتد اولمشدی . بو زمانلرده عالم اسلامیت اك بیوکی شرقده دولت سلچوقیه ، ایکنجیسی مصرده و آفریقانك شمالیده دولت فاطمیه ، اوچنجیسی اندلسده بنی امیه دولتی اولمق اوزره اوچ دولت اسلامیه‌نك النده ایدی . بناءً علیه دولت سلچوقیه دها اول تشکل ایدن کوچك حکومات ترکیه کبی برحکومت دکل ایدی . چونکه او امارتلر دولت عباسیه‌دن نشأت وانك قوجاغنده تأسس ایتمشدی . حال بوکه دولت سلچوقیه مستقل اوله‌رق طوغمش ، خارجدن بر قوت واردو ایله کله‌رك ممالك عباسیه‌یی فتح ایتمش ایدی . معمافیه حکومت ایلکیه دخی مستقل اوله‌رق طوغمش ایسه‌ده ممالك اسلامیه‌ده سلچوقیلر کبی بیوك بر تأثیر اجراسنه موفق اوله‌مامشدی .

سلچوقیلرك تاریخ اسلامده پك بیوك بر موقعلری واردر . بونلرك زماننده فارس ، عراق ، شام قطعه‌لرنده اختیار اقامت ووطنداشلری اولان سلچوقیلر سایه‌سنده تأمین معیشت ایتمك اوزره ترکستاندن ممالك اسلامیه‌یه پك چوق ترکلر مهاجرت ایتمشدی . ممالك اسلامیه‌ده بشنجی عصر هجری اورته‌لرنده ملکشاهك وزیری (نظام‌الملك) ك همتی ایله اودور مدنیتك اك یوکسك درجهٔ تکملاتیله متناسب ایلك مدرسه‌لری (دارالفنونلری) تأسیس ایدنلرده سلچوقیلر ایدی . بونك تفصیلاتی ایله اسبابنی کتابمزك اوچنجی جلدنده ذکر ایلدك . (نظام‌الملك) هرنه قدر دهقان زاده‌لردن فارسی‌الاصل ایسه‌ده تأسیس ایتدیکی مدرسه‌لر ایله تکیه‌لری ، خانقاهلری ، مسجدلری ، مارستانلری پادشاهی اولان ملکشاهك نامنه یاپمش ایدی .

سلچوقیلر بر اصلدن تشعب ایتمش ، عموماً بر نام ایله معروف اولمش بر طاقم دولتلر ایدی . بری دیکرندن حکم سوردیکی ممالك ایله تفریق اولنور . بو دولتلرك اك بیوکی سلاجقهٔ عظام دولتی اولوب بونلر تشعبات سلچوقیه‌نك اصلی واك قوتلیسی ایدیلر . حکومات سلچوقیه ایله مدت حاکمیتلری بروجه آتی کوستریلمشدر :

۱	سلاجقهٔ عظام	حاکمیتلری	٤۲٦ دن ٥٥۲	سنه‌سنه قدر
۲	قرمان‌سلجوقیلری	«	٤۳۳ دن ٥۸۳	« «
۳	سوریه «	«	٤۸۷ دن ٥۱۱	« «
٤	عراق‌وکردستان«	«	٥۱۱ دن ٥۹۰	« «
٥	اناطولی «	«	٤۷۰ دن ۷۰۰	« «

دولت سلجوقیه علی‌الاجمال تقریباً اوچ‌عصر حاکمیت سورمش، مملکتنك وسعتی‌ده چین حدودندن شام قطعه‌سی‌حدودینك منتهاسنه قدر امتداد ایتمشدی.

مملکت سلجوقیه‌نك آتابکلره انتقالی

سلجوقیلر موقع حاکمیتده بولندقلری اثناده ولایتلری کندی کوله‌لرندن مفردینه (آتابك) وعربی جمعنه (آتابکه) نامی ویریلن بر طاقم قوماندانلره تفویض ایدرلردی . عربی ترجمه‌سی (اب‌کبیر) دیمك اولان آتابك لفظی اولا وزیر معناسنه قوللانلمش ایسه‌ده بالآخره حکمدار وملك معناسنه‌استعمال اولنمشدی. آتابکلر بولندقلری ولایتلرده برر برر استقلال ایتمکه باشلایه‌رق نهایت دولتی تقسیمه اوغراتمشلردی .

یالکز آناطولیده بولنان شعبهٔ سلجوقیلرك النده قالمش ، یدنجی عصر هجرینك صوکلرنده عثمانلیلرك ظهورینه قدر دوام ایتمشدی . بیوك حکومات سلجوقیه‌نك کوله‌لری اولان آتابکلره وسائره‌یه تشعباتنی وبوتشعباتدن هربرینك مدت حاکمیتنی آتیده ذکر ایدییورز :

۱	دولت‌بوریه	شامده	٤۹۷ دن ٥٤۹	سنه‌سنه قدر
۲	« زنکیه	الجزیره‌وشام	٥۲۱ دن ٦٤۸	« «
۳	« بکتیجینیه	اربلا وسائره	٥۲۹ دن ٦۳۰	« «
٤	« ارتقیه	دیاربکروماددین	٤۹٥ دن ۷۱۲	« «
٥	شاهلر دولتی	ارمینیه	٤۹۳ دن ٦۰٤	« «
٦	اذربیجان آتابکلری	اذربیجان	٥۳۱ دن ٦۲۲	« «
۷	دولت سلغریه	فارس	٥٤۳ دن ٦۸٦	« «
۸	« هزار سبیه	لورستان	٥٤۳ دن ۷٤۰	« «

٩ «	خوارزميه	خوارزم	٤٧٠ دن ٦٢٨ سنه‌سنه قدر
١٠ «	قطلغيه	كرمان	٦١٩ دن ٧٠٣ « «

ذكر اولنان مملكتلر مغول طغيانينه قدر دولت سلچوقيه‌نك كوله‌لرندن اولان آتابكلر ايله قوماندانلرك قبضهٔ حاكميتلرنده بولنمش ايدى . مغوللر ممالك اسلاميه‌يه طغيان ايدنجه بو ممالكك جمله‌سنى كسوب پچه‌رك پنجهٔ استيلالرينه آلمشلردى .

آناطولى سلچوقلرى ويا سلچوقيان روم

آناطوليده محافظهٔ حاكميت ايدن دولت سلچوقيه دخى بر طاقم تشعباته اوغرامقدن قورتوله‌مامشدى . شوقدركه بو توره‌ين حكومتلرده حاكميت ينه سلچوقيلردن بر طاقم كوچك عائله‌لرده قالمشدى.

مذكور حكومتلر ايله‌مقام حاكميتلرينى‌اشغال ايدن سلچوقى‌عائله‌لر شونلردر:

امارتك موقعى	عائله‌نك اسمى
١ ميسيا	قره‌سى خاندانى
٢ پيسيديا	حميد «
٣ فريجيا	كرميان «
٤ ليسيا	تكه «
٥ ليديا	صاروخان و آيدين «
٦ قاريه	منتشا «
٧ بفلاغونيا	قزيل احمدلى «
٨ ليقونيا	قرمان « [١]

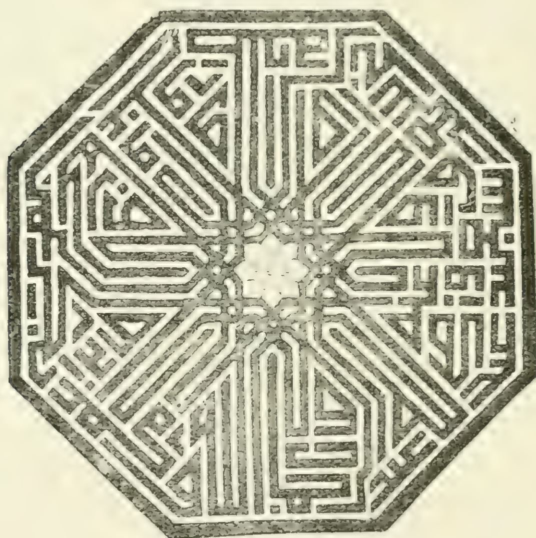
بو امارتلر امراى سلچوقيه‌نك النده بولنديغى حالده عثمانليلر ظهور وبو يرلره استيلا ايدرك سكزنجى عصر هجرينك ابتدالرنده دولت عثمانيه‌يى تأسيس ايتمشلردر .

[١] Lane Poole's Moh . Dynasties

عباسیلرك حاکمیت معنویه‌سی آلتنده تشکل ایدن حکومات کردیه

کوچك حکومتلر

علی الاکثر حال بداوت وخشونتده برطاقم قبائل وعشائردن متشکل اولان کردلر مدنیلشمکه؛ مدنیت اسلامیه دورلرنده اسلامیته منقاد اولان ایرانلیلر ایله ترکلردن وسائر اقوام شرقیه‌دن دها آز قابلیتلیدرلر. مدنیت مذکوره‌نك

حضرت محمد، ابوبکر، عمر، عثمان، علی، طلحه، زبیر، سعد، عبدالله، عبدالرحمن اسملرینی حاوی برخط کوفی

برچوق زمانلرنده کردلر ینه حال بداوتده قالمشلردی. موقع حاکمیته کلن هردولت بونلری بادیه عربانی کبی اثنای محارباتده غارتلر ایچون استخدام ایدردی. محل اقامتلری کردستان، ارمنستان، جزیرةالعراق، موصل، دیاربکر جهتلری ایدی. حالا اك چوق کردلر جهات مذکوره‌دن ساکندرلر.

دولت عباسیه کردلرك بوحال بداوت وخشونتلرینه بناءً انلری امور دولتده پك آز استخدام ایده‌بیلدیکندن مدنیت اسلامیه اوزرینه خیلی زمانلر کچمه‌دن اول کردلردن هیچ بر مستقل والی، برصاحب سیاست وتدبیر یتیشه‌مامشدر.

تاریخ اسلامده ایلك حکومت کردیهٔ مستقله‌یی تأسیس ایدن ذات دردنجی عصر هجرینك اورته‌لرنده کردستانده بعض کرد عشائری رئیسی بولنان (حسنویه بن حسین برزکانی) ایدی . موما الیهك حاکمیتی (دیناور) ، (نهاوند) ، (سرماج) وسائره داخل اولمق اوزره کردستانك قسم اعظمنی احتوا ایتمکده ایدی . خلیفهٔ عباسی بونك حکومتنی طانیمش ، کندیسندن صکره موقع امارته کلن اوغلنه‌ده (ناصرالدوله) لقبنی ویرمشدی . حکومت مذکوره چوق یاشایه‌میه‌رق یالکز ۳٤۸ سنه‌سندن ٤۰٦ سنه‌سنه قدر دوام ایده‌بیلمش ایدی . دها صکره کردلردن (ابوعلی بن مروان) ۳۸۰ سنه‌سنده دیاربکرده اعلان استقلال ایتمش ، حاکمیتنی (آمد) ، (آرزان) ، (میافارقین) ه قدر توسیع ایتشدی . (ابوعلی) نك خلفلری بر مدت فاطمیلره عرض تابعیت ایتمشلرسه‌ده نهایت ٤۸۹ سنه‌سنده بونلرك‌ده دولتلری منقرض اولمشدی .

دولت ایوبیه

بونکله برابر ٥٦٤ دن ٦٤۸ سنه‌سنه قدر امتداد ایدن دولت ایوبیه‌نك دور حاکمیتندن اول کردلرك اسلامیتده شایان ذکر بر اهمیتلری یوق ایدی . دولت ایوبیه‌نك مؤسسی مشهور (صلاح الدین ایوبی) ایدی . عقل وسیاست ، بسالت واقدام ، حسن تدبیرده اسلامیتك الکبیوك آدملرندن معدود اولان بو حکمدار حکومتنی مصر ده دولت فاطمیه‌نك انقاضی اوزرنده بالتأسیس عباسیلرك خلافتنی طانیمش ، اهل صلیب ایله بر چوق محاربه‌لرده بولنه‌رق انلری سوریه‌دن دفع واللرنده بولنان قدسی استرداد ایلشدی . مشار الیهك افعال ومناقبی پك زیاده مشهوردر . کردلر بو دولت دورنده شان وشرف بوله‌رق مصر ، شام ، کردستان ، یمن ، خراسان قطعه‌لرنده امارتلره ووالیلکلره کچمشلردی . فقط (صلاح الدین) ك وفاتی اوزرینه مملکت برادرلریله برادر زاده‌لری آره‌سنده تقسیم ایدلدیکندن حکومت ایوبیه چوق سورمامشدی . مملکتك الك چوق یرلری دها اول سلچوقیلر ایله آتابکلری آره‌سنده واقع اولدیغی وجهله بونلرك کوله‌منلرینك ید تغلبنه کچمشدی . بونك اوزرینه ایلریده کوروله‌جکی اوزره مصرده (سلاطین ممالیك) نامیله ایکی کوله‌من حکومتی تشکل ایتمشدر .

ملاحظه : — بوموقعده شونقطه‌یی‌ده ذکر ایتمك ایسترز : اسلامیت اقوام

شرقیه اوزرنده صورت مخصوصه‌ده بر تأثیر اجرا ایدرك انلری تدریجاً مدنیته سوق ایلدیکندن اقوام مذکوره اسلامیته اسبقیتی وعالم اسلامی‌یه یقینلغی اعتباریله صره ایله دولت تشکیل ومملکت تأسیسنه شتابان اولمشلردر . الك اول اسلام اولوب دولت تأسیس ایدنلر عربلره الك اول تماس ایلین وجزیرةالعربه الك یقین بولنانلر ایدی . بونك ایچون عربلرك غیرندن . الك اول حکومت تشکیل ایدنلر ایرانلیلر اولمشلردی . بونلردن صکره فارس ممالکنك اورته‌سنده بولنان ترکلر عربلر ایله تماس واسلامیتی قبول ایدر ایتمز دولت تأسیسنه وحکومت تنظیمنه مسارعت ایتشلردی. بالآخره کردلر کله‌رك حکومت صاحبی اولمشلردی. واقعا کردلر اوددورلرده عالم اسلامی‌یه ترکلردن دها زیاده یقین ایدیلر . آنجق طریق مدنیته ترکلردن صکره سلوك ایتشلردی . بالخصوص ترکلر دولت تشکیل وادارەسنه انلردن زیاده قابلیت واستعداد صاحبی‌درلر . اسلامیت ترکستان وماوراسنده‌بولنان تاتار ویامغول ممالکنده انتشار ایدنجه بوسفرده بونلر آیاقلانه‌رق اسلام ممالکنه نهب وغارتله هجوم ایتمشلردر . فقط مغوللر دخی عالم اسلام ایله احتکاك ایدر ایتمز اوحال وحشتدن حال حضارت وانتظامه کله‌رك دولتلر تشکیل ایتشلردر . بوتأثیرك عینی بتون مغرب ممالکنده وبالخاصه شمالی آفریقاده مقیم قبائل بربریه اوزرنده‌ده مشهود اولمشدی .

خلافت وسلطنت

یاخود دیانت وسیاست

اسلامیت ظهور ایتدیکی زمان اسلاملرك رئیسی ، حاکمی ، قاضیسی ، صاحب شریعتی ، امامی ، قوماندانی بالذات حضرت پیغمبر ایدی. نبی ذی‌شان اصحابندن برینی برطرفه والی تعیین ایتدکجه دینی وسیاسی ، هرایکی حاکمیتی اکا تفویض ایدر، عدالت ایله اجرای حکومت ایتمسنی، خلقه قرآن اوکرتمسنی توصیه ایلردی. مع‌هذا حضرت پیغمبر چوق طورمیه‌رق اوایکی وظیفه‌یی آییرمشدی. هجرتك سکزنجی سنه‌سنده خلقی اسلامیته دعوت ایتك اوزره (ابوزیدانصاری) ایله (عمروبن‌العاص) ی اعزام ایتدیکی اثناده انلره : « خلق حق شهادتنی قبول والله ایله پیغمبرینك اوامرینه عرض اطاعت ایدرلر ایسه (عمرو) والی اوله‌جق ، (ابوزید) ده نمازده امامت ، خلقی اسلامیته دعوت ایتمك قرآن

وسنن شریفه اوکرتمك وظیفه‌لری ایله مکلف بولنه‌جقدر » دیمشدی . یعنی وظیفهٔ سیاسیه‌یی وظائف دینیه‌دن آییرمشدی .

مع‌مافیه بو تفریق بر قاعدهٔ مطرده حکمنده دوام ایتمامشدی . زیرا علی الاکثر والی خراج تحصیلی ، محاربه قوماندانلغی ، نمازده امامق وظیفه‌لرینی برلکده درعهده ایدردی . نته‌کیم ملوك امویه‌دن (سلیمان بن عبدالملك طرفندن (یزید بن مهلب) عراقه والی تعیین اولندیغی زمان بو وظائفك جمله‌سی انك عهده‌سنه تفویض ایدلمش ایدی [۱] . خلاصهٔ دنیابیلیرکه دولت اسلامیه‌نك امور وخصوصاتی کرك دینی، کرك سیاسی شکللرده اولسون حضرت نبینك ذاتنده بر وظیفه شکلنده منحصر بولنور ایکن دها صکره خلفا زمانلرنده مقداری عشراته بالغ اولان آیری آیری مناصبه تحول ایتمشدی . یالکز منصب خلافت تعدده اوغرامامشدی . خلافت اسلامیه بوکونه قدر وظائف دینیه وسیاسیه‌یی جامع اوله‌رق بردوامدر .

فقط اساس اعتباریله خلافت بر منصب دینیدن عبارت ایدی . خلفای راشدین آنجق حضرت پیغمبر طرفندن باشلانیلان ایشی، یعنی نشر اسلامیتله او اغورده جهادی اکمال ایتمك اوزره بومنصبه کلمشلردی. بونکله برابر مشارالیهم ممالکی محافظه ایتمك ایچون عسکر جمع وتنظیمی، والیلر تعیینی، خراجك جبایتی کبی جهادك استلزام ایتدیکی خصوصاتدن طولایی ممالك اسلامیه‌نك امور اداره وسیاسیه‌سنی‌ده درعهده ایدرلردی. فقط بتون بواجراآت دینی برشکلده‌وقوع بولوردی. یعنی هرنه یاپلسه دین نامنه یاپیلیردی . عسکر جمعی ، مملکت فتحی هپ دین ایچون ایدی . فقط وقتاکه اسلامیت انتشار وتأید ایدرك جهاده اولان احتیاج زائل اولدی، ریاست دینیه‌نك حاکمیت سیاسیه‌دن مستقل اولمسی، یاخود ریاستك خرستیانلقده وسائره‌ده وقوع بولدیغی کبی خلافت وسلطنته انقسامی جائز کورلدی .

مع‌مافیه اسلامیتده دیانت ایله سیاست آره‌سنده بولنان رابطه خرستیانلقده دین ایله سیاست آره‌سنده‌کی رابطه‌دن مختلفدر. چونکه خرستیانلق اولا اهالی بیننده انتشار ایتمش ، دها صکره رجال حکومته انتقال ایتمشدی . اسلامیت ایسه بالعکس اولا رجال حکومت آره‌سنده ظهور ، بونلردنده اهالی‌یه انتقال

[۱] ابن‌الاثیر ۱۰ ج ۵

ایتمشدی . اڭ اسکی اسلاملر عد ایدیلن صحابه اسلامیتك عسکر و قوماندانلری ایدیلر. اسلامیتی نشر ایدنلر ، بویولده جهادده بولنانلرده انلرایدی. اسلامیت تأید ودولت اسلامیه تشکل ایتدکدن‌صکره قوماندانلر حاکمیت دنیویه‌یه رغبت ایدنجه منصب خلافت ـ دینك اذهـان عمومیه اوزرنده پك بیـوك بر تأثیر اجرا ایتمسی حسـبیله ـ بویولده احراز موفقیت ایتملرینـه اڭ بیوك اسـبابدن برینی تشکیل ایتشدی. اودورلرده اهالی ـ باخصوص ممالك‌شرقیه‌ده ـ دیندن بشـقه هیچ بر سنجاق آلتنـده اجتماع ایتمزلردی . بوتأثیر حالا بوكون دخی حکمفرمادر .

او دورلرده ارباب دیانت وصلاحدن اولان اسـلاملر خلافتی سـلطنتدن باشقه کوررلردی . ایشـته بونك ایچون (معاویه) سائر اقبالپرسـتلر کبی دها وقوتله احراز حاکمیت ایتمك‌ایستدیکی زمان اودیانت وصلاح اربابی انك‌خلافتنی تصدیق ایتمامشلردی . متعاقباً حضرت علینك وقوع ارتحالی وحضرت حسنك (معاویه) نامنه خلافتدن‌کف ید ایتمسی اوزرینه اسلاملر پادشاهلره‌وقوع‌بولان انقیاد قبیلندن (معاویه) نك تصدیق حاکمیتنه مجبور اولمشلرسه‌ده اکا (خلیفه) نامنی ویرمکدن ، یعنی ریاست دینیه‌سنی طانیمقدن استنکاف ایدرك (ملك) نامنی ویرمشلردی . حال‌بوکه (معاویه) یالکزحاکمیت سیاسیه‌نك فائده‌ویرمیه‌جکنی بیلیور ، مطلق ایکی ریاستی جمع ایتمك ایستیوردی . روایته کوره (معاویه) احراز حاکمیت ایتدکدن صکره (سعد بن ابی وقاص) برکون انك حضورینه کیره‌رك : « السلام علیك ایهاالملك ! » سوزلریله سلام ویرمشدی . (معاویه) بوسلامدن طولایی کوله‌رك : « یا امیرالمؤمنین دیمش اولسه‌یدك نه‌لازم‌کلیردی؟ » دیه صورمش ، (سعد) ایسـه : « بونی کوله‌رکمی سویلیورسك ؟ والله سنك احراز ایتـدیککك شکلده بکا حاکمیت تکلیف اولنسـه‌یدی قبول ایتمزدم » جوابنده بولنمش ایدی .

بوندن آکلاشیلیور که اوزمانکی اسـلاملر خلافتی حاکمیت سیاسـیه‌دن واستعمال حیله ودهادن منزه طوتارلر ، امویلرك اسـلامیتی شکل دینیدن اولا عصبیت وقلیج ، دها صکره صرف سلطنت شکلرینه تحویل ایتدکلرینه معتقد بولنورلردی .

خلافتك حاكميت مطلقه‌يه لزومى

فكرمزه كوره حاكميت مطلقه آنجق دين، ياخود اوقوتده براعتقاد سايه‌سنده تأيد، توسع ودوام ايده‌بيلير. چونكه هيچ بردولت مطلقه يوقدركه پادشاهلرينه صنوف ناسك فوقنده برموقع بخش ايدن و اوسايه‌ده او دولتى ارباب حرص وطمعك صولت استيلاكارانه‌سندن حفظ ايلين بر رنك دينى‌يى حاكميتنه قاريشديرمقسزين تمديد حاكميت وتوسيع مملكت ايتمش اولسون. امور دينيه‌يى امور اداره‌دن آييرمق آرزو ايديليرايسه اوحالده حكومتى شورى‌ايله تقييد ايتمك ضروريدر. شورى ايله اولان حكومت حكومتلرك الك اييسى وعمرى الك اوزون اولانيدر. بويله اولمازسه حكومت درحال دوچار انحلال و انقراض اولور. زيرا اوكبى حكومتلرك اضمحلالنه بر پادشاهك تدبيرسز، تجربه‌سز، اقتدارسز اولمسى كفايت‌ايدر. مطلق قوماندانلرندن ويا وزراسندن برى انك الندن حكومتى غصب ايلر. دول اسلاميه تاريخنى امعان ايله مطالعه‌ايدرسه‌كز او حكومتلرك دوام وتوسعنه حاكميت دينيه‌نك پك‌چوق خدمت ايتديكنى كوررسكز. مدنيت اسلاميه‌اثناسنده ايرانلى، ترك، كرد وچركسلردن تشكل ايدن بويهيلر، سلچوقيلر، ايوبيلر وسائره كبى بيوك حكومتلرى‌نظر اعتباره آليكز. بونلرك حكمدارلرى ميانده دهاة رجالدن وسياست قهرمانلرندن آدملر بولنديغى وخلافت عباسيه‌نك سايه‌سندن قوت آلديغى حالده ينه هيچ برى اوزون زمان حكم سوره‌مامشدر. حال‌بوكه عباسيلر، فاطميلر، اندلسده‌كى امويلر كبى خلافت ايله سلطنتى جمع ايدن دول عربيه برچوق صدمات سقوط واضمحلاله دوچار اولمش ايكن ينه تحمل ايدرك اوزون زمان معمر اولمشلردر. عرب اولميان دولتلرى‌ده نظر اعتباره آليرايسه‌كز انلردن دخى زمان حاكميتى الك زياده دوام، ممالكى الك زياده توسع ايدن دولتك حاكميت سياسيه ودينيه‌يى جمع ايلين دولت، يعنى دولت عثمانيه اولديغنى كوررسكز. شام دولت امويه‌سى لقب خلافتى اتخاذ ايله رياست دينيه‌يى احراز ايتمامش اولسه ايدى اجراى حاكميته موفق اوله‌ميه‌جقدى. امويلر خلقه آنجق خلافتده‌كى رنك دينى‌قوتيله اجراى حاكميت و تحكيم سلطنت ايده‌بيلمشلردى. الده ايتدكلرى مظاهرلر دخى عوامك دين قدر هيچ برشى ايله محكوم اولميه‌جقلرينى آكلايه‌رق اولجه بيان ايتديكمز اوزره علمانك اعتراضلرينه رغماً خلافتى پيغمبرلكك فوقنده

طوتمق ، خليفه‌يه (خليفة الله) لقبنى ويرمك ، « برانسانك عائله‌سى نزدنده‌كى خليفه‌سى برايش ايچون كوندرديكى آدمدن دها عاليدر » ديمك درجه‌لرينه قدر خلافتك شان وشرفنى بيوتمكه صرف غيرت ايتمشلردى . اهالى بو شيلر ايله‌وقوۀ ترهيبيه ايله تحت اطاعته آلنيور، علمانك اعتراضنه اهميت ويرلميوردى .

خلافت اسلاميه عائلهٔ نبويه‌دن وخلافت پيغمبرى‌يه الك زياده صاحب حق ذواتدن اولان عباسيلره انتقال ايدنجه اسلاملر بونلره امويلردن زياده عرض اطاعت ايتمشلر ودولت عباسيه‌نك (سيد مسيح)ك دنيايه كلسنه قدر الى الابد دوام ايده‌جكنه ذاهب اولمشلردى [۱] . خليفهٔ عباسى قتل اولنور ايسه نظام عالم مختل ، آفتاب محتجب ، باران منقطع ، نباتات يابس اوله‌جغى ده مرور زمان ايله هركسك اعتقادنده يرلشمشدى [۲] .

خلفا خلقك بوتفخيم وتعظيمنى چركين بولمازلردى . (رشيد) بيله غايت درايتلى بر خليفه اولديغى ، دورنده علوم و معارف انتشار ايلديكى حالده بو تعظيماتى ايشتمكده بأس كورمزدى . روايته كوره خليفهٔ مشاراليه پيغمبرانه مخصوص الفاظى حاوى اولدرق كنديسنه تقديم اولنان مدحيه‌لرى غير جائز كورمز ، رد ايتمزدى . بوسببدن شعرادن برى انك حقنده : « صانكه پيغمبر ذى‌شاندن صكره بر پيغمبردر » ديمشدى [۳] . اعتلا زمانلرنده خلفا تفخيمات وتعظيماتدن بويله خوشلانيرلر ايسه اوهامات حقيقت يرينه قائم اولديغى ، منافقلرك ودالقاووقلرك چوغالديغى ، رجال حكومتك ده فعلدن زياده سوز ايله وقت كچيردكلرى انحطاط دورلرنده يتيشن خلفانك اوكبى خرافات وتفخيماته نه‌درجه اهميت ويره‌جكلرى محتاج ايضاح اولميان موادندر . ذاتاً بردولت اختيارلاديسه انك رجالى جوهرى براقوب عرض ايله اشتغال ايدرلر . بناءً عليه (متوكل)ك زماننده خليفه‌يه « الله ايله قوللرى آره‌سنده ممتد ظل الهى »[٤] دينلمسنى ، ياخود شاعر مشهور (ابن هانى) نك ملوك فاطميه‌دن (معز) ى :

ماشئت لاماشاءت الاقدار   فاحكم فانت الواحد القهار [٥]

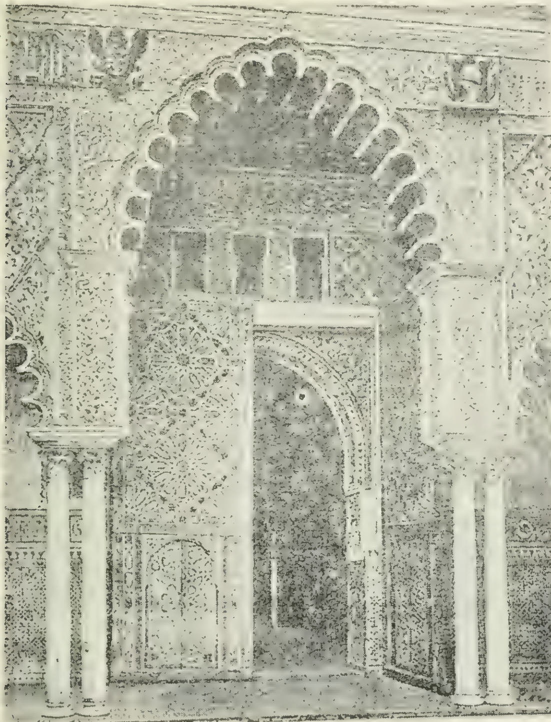
« قدرلرك ايستديكى دكل ، سنك ايستديكك اولور . حكمران اول . چونكه واحد قهار سنسك » .

بيتى ايله مدح ايتمسنى غريب كورمامك اقتضا ايدر .

[۱] ابن الاثير ۱۹۷ ج ٥ [۲] الفخرى ۱۲۵ [۳] اغانى ۱۸ ج ۱۲
[٤] مسعودى ۲۸۰ ج ۲ [٥] ابن الاثير ۲٤٥ ج ۸

خلفا ایله فقها

بونلر عموماً خلافتك اهالی آراسنده نه‌قدر بیوك ومقدس بر موقع طوتدیغنی کوستریر . فقط بوتقدیس آنجق دینه راجع ایدی . خلافت ایسه انك بر فرعیدی . بوسببدن خلفای اولین ایله حافظلر ، محدثلر ، فقیهلر آراسنده متبادل برعلاقه ورابطه موجود ایدی . هرصنف دیکر صنف ایله کسب قوت

اندلسده اشبیلیه شهرنده کائن القصر سراینده برقپو

ایدییوردی . یعنی خلیفه هم دینی ، هم دنیوی حاکمیته مالك اولدیغندن حضرت پیغمبر زماننده اولدیغی وجه ایله اهالینك صلح حالنده امیرلری ، حرب زماننده قوماندانلری ، نمازده امامل‌ری او یغی کبی انلرك قاضیلری وفقیهلری ایدی . دها صکره وقتا که فتوحات اسلامیه توسع ایده‌رك قانون نشو وتکمله تبعاً تقسیم وظائفه احتیاج کورلدی ، خلیفه اووظیفه‌لری کندی

طرفندن بالوکاله ایفا ایتلك اوزره بشقه ذواته تودیعه مجبور اولمش ایدی . مثلا والی اداره‌سنی درعهده ایتدیکی ولایتك امور وخصوصاتنی خلیفه طرفندن بالنیابه تمشیت ایدردی . کذلك قاضی ، قوماندان اجرای حاکمیتده خلیفه‌یه وکالت صورتیله حرکت ایلرلردی . سائر مناصب اداریه وسیاسیه‌یی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز . مناصب دینیه دخی عیناً بوقاعده‌یه تابع ایدی . حافظلر ، مفسرلر ، محدثلر هپ خلیفه نامنه اجرای فعالیت ایدرلردی .

خلیفه حاکمیت دنیویه‌سنی تقویه وتأمین ایچون والیلرك ، قوماندانلرك ، قاضیلرك نصرت ومعاونتنه نصل محتاج ایسه حاکمیت دینیه‌سنی تحکیم ایچونده فقها وعلمانك مظاهرتلرینه محتاج بولنقده ایدی . بوجهتله حافظلرك زمان نفوذی اولان اوائل اسلامیتده یتیشن خلفا علمایه وبالخاصه حافظلره پك بیوك براهمیت ویرمشلردی . چونکه دینی ، قضائی ، فقهی اولسون بتون مسائل مشکله ومعضله‌نك مرجعی بونلرایدی . دین ، قضا ، فقه ایسه دولت اسلامیه‌ده جاری اولان قوانین اساسیه‌نك تملی ایدی . خلق دینه فوق‌العاده متمسك ایدی. فقها بوسببدن پك بیوك برنفوذ صاحبی ایدیلر . هرخصوصده وحتی خلفانك نصب وتعیننده‌بیله فقهانك رأی‌ومطالعه‌سنه لزوم کورولورایدی . فقها برخلیفه‌نك خلافتنی طانیمازلرسه خلق دخی اوخلافتی طانیمقدن چکینیرلردی . ایشته بوسببه مبنی دولت حال سادکیده هنوز حیله وتورنازلق بیلمدیکی راشدین دورنده خلفا علمای اسلامیه‌یه پك چوق حرمت کوستریرلر ورأی ومطالعه‌لرینه پك‌بیوك براهمیت عطف‌ایدرلردی. علماخلیفه‌یی هرهانکی شیدن منع ایتسه‌لر خلیفه انلرك نصیحتلرینی رد ایده‌مزدی .

بالآخره امویلر حیله وخونریزلك طریقیله احرازخلافته قالقیشنجه‌علمایه اهمیت ویرمامشلردی . چونکه بونلر علمانك سوزینی دیکلسه‌لر ایدی احراز حاکمیته موفق اوله‌میه‌جقلردی . دولت امویه‌نك ابتدالرنده علمای اسلامیه پك‌بیوك اشکنجه‌لره ، مقاومتلره ، تضییقاته‌دوچار اولمشلردی ، بعض علما رجال دولتك خوشنه کیده‌جك یولده فتوالر ویرمش ایدی. بعضلری ایسه اصلا حق وحقیقتدن آیرلمامش ایدی . بوجهتله امویلر بونلری شدتلی تضییقات وتحقیراته هدف‌ایتمشلردی . بوحال حضرت عثمان زماننده باشلامش ایدی . اوصرده والیلر هپ امویلردن انتخاب وتعیین اولنیوردی . دولت

امویه‌نك تشکیلی ایچون مملکتك سائر منابع نفوذ وثروتی ده بسبتون اله آلمغه صرف غیرت ایدیلیوردی . صحابه‌دن (ابوذر غفاری) ایله (معاویه) آراسنده وقوع بولان حادثه علمانك خلفایه قارشی نه قدر بیوك برجرأت صاحبی اولدقلرینی ، امویلرکده نصل بونلره قارشی طوردقلرینی کوسترمکه کفایت ایدر. بو وقعه‌یی کتابمزك دیکر بریرنده تفصیل ایتمش ایدك .

دولت اسلامیه امویلرك النه‌کچدیکی زمان درحال افکاروالسنه اسارت آلتنه آلنمشدی . منافق ودالقاووقلردن ماعدا ناموسلی علمادن هیچ بری بودولتده بیوك برموقع اشغال ایده‌مامشدی . خلفا مدینه فقهاسندن رأی ومطالعه صورمدن هیچ برمهم ایش حقنده امرویرمزلر ایکن امویلر موقع اقتداره کاییرکلز اوفقهایه اصلا روی التفات کوسترمامشلردی . یالکز (عمربن عبدالعزیز) براستثنا تشکیل ایدییوردی . مشارالیه مدینه علماسندن رأی ومطالعه صورمدن مهم برایشه تشبث ایتمزدی .

سربستیٔ وجدانه مالك اولان فقها دور امویه‌نك قسم اعظمنده کوشهٔ اهمالده وقت کچیرمشلردی . دها صکره عباسیلر احراز حاکمیت ایدرك سنت شریفه‌یی احیا ایده‌جکلرینی ، امویلر دورنده اکری کیدن امور دینیه‌یی طوغری یوله چویره‌جکلرینی ادعا ایدنجه افکار مستقله صاحبی اولان فقها ، علما وارباب صلاح هرطرفدن قوشوب کلمشلر، خلفای عباسیه‌نك مظهر التفاتی اولمشلردر . فقط بوصورتله نائل توجه واعزاز اولان علما وصلحا سوزلرینی دیکله‌ینلره قارشی درحال اسکی جرأتلرینی اله آلمشلردر . مثال اولمق اوزره ایکنجی خلیفهٔ عباسی (منصور) کعبهٔ معظمه‌ده طوافده بولنورکن برصاحب صلاحك اکا قارشی توجیه ایتدیکی سوزلری دها اول کوستردیکمز کبی (سفیان ثوری) طرفندن (هارون الرشد)ه یازیلان شدتلی مکتوبی‌ده ترجمه ایتمش ایدك .

(سفیان) برکون خلیفه مهدینك حضورینه کیرمش، اکا (امیرالمؤمنین) دیه‌رك سلام ویرمه‌مش ایدی . (مهدی) بوکاقیزمق شویله طورسون بالعکس سفیانی سزاوار تلطیف واستعطاف کورمش ایدی [۱] . دولت عباسیه‌نك ایلك دورلرنده یتیشن خلفانك اکثری برفقیه ویا برصاحب صلاح کوردکجه کندیلرینه وعظده بولنمسنی طلب ایدرلر ووقوع بولان موعظه‌لر اوزرینه صقاللری

[۱] ابن خلکان ۲۱۰ ج ۱

یشارنجه‌یه‌قدر آغلارلردی . موعظه دیکله‌ین خلفای عباسیه‌نك الك مشهورلری (منصور) ، (رشید) ، (معتصم) ، (واثق) ایدی .

بویولده غایت مشهور حکایه‌لر نقل اولنور .

بنابرین خلفا ایله اهالی آراسنده‌کی حاکمیت دینیه‌یه واسطه اولانلر فقها اولدیغی کبی اهالی‌اوزرنده حاکمیت سیاسیه‌یی‌ده‌والیلر وقوماندانلر تأمین‌ایدردی. حتی بعضاً فقهانك نفوذی اوته‌کیلرك وجودینه بیله حاجت براقمازدی . چونکه خرستیانلقده خلق نصل پاپاسلره تابع اولیورسه اسلامیتده دخی اهالی فقهانك سوزینه تابع اولیور ، هانکی طرفه سوق اولنورلرسه او طرفه عرض انقیاد ایلیورلردی . شو حالده خلفا اهالی اوزرنده اجرای تأثیر ایتمك ، خلقك محبتنی جلب ایتمك ایچون فقهایه فرط احتیاجله محتاج ایدیلر . کرك دولت عباسیه‌نك اواخرنده ، کرك دها صکره یتیشن امرا وسلاطین دخی‌عین سائقه ایله فقهایه عرض احتیاج ایتمشلردی . ایکی طرف ، یعنی ارباب حاکمیت ایله بونوع علما آراسنده منفعت‌ده مشترك ایدی. خلفا فقهایی تأیید حاکمیت ایچون نصل واسطه اتخاذ ایدرلر ایسه فقهاده او سایه‌ده ثروت و منصب صاحبی اولورلردی. آنجق خلفانك استفاده‌لری دها بیوك ایدی. ایشته بو تأثیر ایله اهالی خلفایه پك زیاده تعظیم کوسترمکه باشلامش ، کوندن کونه بوتعظیم دها واسع بر شکل آلمش ، خلفایه تعظیم کوسترمك بالذات دینه حرمت قبیلندن عد اولنمش ایدی .

خلفا اهالی اوزرنده دین ایله نصل اجرای تأثیر ایتدیلرسه اهالی دخی ینه دین ایله خلفایه اجرای تأثیردن خالی قالمامشلردی. حتی چوق دفعه‌لر خلفا کندی فکر مخصوصلرینه ویاخود حقیقت حاله مخالف اولان بعض اعتقادات دینیه‌یه محضا اهالی‌یه مماشات اوله‌رق اوزره معتقد کورونورلردی. ازجمله بر کون اوچنجی خلیفهٔ عباسی (مهدی) یه بر نعلین کتیریله‌رك حضرت نبینك نعلینی اولدیغی ادعا ایدلمش ایدی. (مهدی) بونك یالان اولدیغنی بیلدیکی حالده رد وتکذیبدن خلقجه اعتقادسزلك معناسی چیقارلمسون دییه قبوله وکتیرن آدمه مکافات اعطاسنه مجبور اولمش ایدی [١] .

[١] کتاب‌الاذکیا ٢٩

فضله اوله‌رق خلفا ـ ایچلرنده اعتقادسزلر بولنسه بیله ـ اهالی‌نك نفرتندن وحاکمیتلرینی طانیمالرندن قورقه‌رق دائما متدین کورونورلر ووظائف دینیه‌یی ایفاده قصور ایتمکدن چکنیرلردی . روایته کوره اعتقادسزلکیله ، شوخ مشربلکیله مشهور اولان ملوك امویه‌دن (ولید بن یزید) نماز زمانی کلدکجه اوزرنده بولنان مزین وکوزل قوقولی البسه‌سنی چیقاره‌رق کوزلجه آبدست آلیر وبیاض وتمیز البسه کیمش اولدیغی حالده غایت منتظم ومقبول بر وضع وصورتده نماز قیلاردی [١] .

دول اسلامیه وخلافت

ایشته بو سببدندرکه خلفانك ضعف وعجزندن بالاستفاده دولت عباسیه‌یه قارشی اعلان استقلال ایدن والیلر هرنه قدر امور ادارهٔ مملکتده کسب استقلال ایتمشلرسه‌ده حاکمیتلرینی تقویه وتأیید ایچون خلفانك حاکمیت معنویه‌لرینه احتیاجدن وارسته قالمامشلر وامور دینیه‌ده اعلان استقلاله جسارت ایده‌مامشلردی .

والیلردن بری بولندیغی ولایتده کسب استقلال ایتمك ایستدکجه ، یاخود بر مملکتی فتح ویا بر امارتی تشکیل ایلدکجه بغدادده بولنان خلیفه‌یه عریضه تقدیم ومملکتك کندیسنه رسماً تفویضنی ، یاخود حاکمیت اداریه‌سنی طانیه‌رق کندیسنه لقب وپایه توجیهنی طلب ایدردی. خلفاعلی‌الاکثر بوکبی مراجعتلری رد ایتمزلردی. شاید رد ایدرلرسه والی ویا امیر عسکر کوندره‌رك جبراً تصدیق حاکمیت ایتدیریردی .

دولت فاطمیه‌نك تأسسندن‌اول فارس، خراسان ، ترکستان، ماوراءالنهرین، شام ، مصر ومغرب قطعه‌لرنده وسائره‌ده دولت عباسیه‌دن آیریله‌رق اعلان استقلال ایدن امارتلر ویا ممالك خطبه‌لرده بغدادده‌کی خلیفه‌یی ذکر ایتمشلر وهیچ بر سطوتندن ، بر تجاوزندن قورقمادقلری حالده خلیفه‌یه سنوی معین بر پاره کوندرمشلردی . بونی یاپمقدن مقصدلری دینك تأثیرینه تابع اولان اهالی‌یی خشنود ایتمکدن عبارتدی .

[١] اغانی ٢٤١ ج ٦

دولت عباسیه دورنده یتیشن ترك عسكریله ترك قوماندانلری دخی بو ضرورته سرفرو اولمقدن قورتوله‌مامشلردی .

بونلر خلفا حقنده بونجه استبدادلر وسوء معامله‌لر روا كوره‌رك قتل وخلعلرینه قدر واردقلری حالده مقام خلافتی بركون بیله منحل براقمغه جسارت ایده‌مامشلردی . چونكه خلیفه‌سز اهالی‌یی اداره ایتمك ممكن دكلدی . حتی بغدادی قبضهٔ استیلالرینه آلان ملوك و سلاطین هر شیئی ید تسخیرلرینه آلمش ، خلیفه‌یی اللرنده عادتا بر اویونجاق كبی دوشیرمش ایكن بشقه درلو حركت ایده‌میورلردی . (آل بویه) و(آل سلجوق) خلیفه‌یه قارشی عسكر سوق ایدرك اونی مغلوب ایتدكلری حالده اكا بیعت ایتمكدن وتعظیم وتكریمه لائق كورمكدن قورتوله‌مامشلردی . ازجمله (آل بویه) ملوكندن (عضدالدوله) خلیفه‌نك مذهبی خلافنده شیعیلكده صوك درجه متعصب وعباسیلرك خلافتی ارباب استحقاقدن غصب ایتمش اولدقلرینه معتقد ایكن بغدادی دست استیلاسنه كچیرەرك كمال استبداد ایله حكمران اولدیغی زمان بغداد خلیفه‌سنه قارشی اظهار حرمت وتعظیمه كندیسنجه بر سبب اولمدیغی حالده ینه اكا آثار تعظیم كوسترمش، خلافته اسكی شان وشرفنی اعاده ایتمك اوزره دارالخلافه‌یی وسرای منسوبلرینك قوناقلرینی تعمیر وتوسیع ایتدیره‌رك دها دبدبه‌لی برحاله كلملرینه خدمت ایتمش وخلیفه‌یی فوق‌العاده اعزاز وتكریم ایتمش ایدی [١] .

دیكر جهتدن خلفا امرای مسلمینك كندیلرینه اولان بو احتیاجلرینی بیلدكلرندن امرادن بری كندیلرینه قارشی بر سوء معامله‌ده بولندقجه بغدادی براقوب كیتمك ایله تهدید ایدرلردی. امیر بوتهدید اوزرینه انلرك حسن رضالرینی استحصاله مجبور اولوردی . چونكه خلیفه‌نك بغدادی براقوب كیتمسی خلیفه‌یی مقدس و خطادن منزه عد ایدن خلقك اغضابنه وحكومته قارشی عصیانه باعث اوله‌بیلیردی [٢] . بو جهتله بر خلیفه‌نك اسقاط حاكمیتی، یاخود حاكمیتك تنقیدی آنجق دینی بر شكلده وقوع بوله‌بیلیردی . خلفا علیهنه قیام ایدنلر ارباب صلاحه مخصوص یوكدن البسه كیه‌رك ، خیر وصلاحه دائر وعظلر ویره‌رك ، بیونلرینه مصحف آصه‌رق [٣] ، افكار دینیهٔ

[١] ابن‌الاثیر ٢١٣ ج ٩ [٢] ابن‌الاثیر ٢٥٧ ج ٦
[٣] ابن‌الاثیر ٢٠٨ ج ٩

عمومیه‌یی تهییج ایدن سائر وسائطه توسل ایدرك ایشه کیریشیرلردی . خلفادن بری اهالینك میل ومحبتنه مظهر اولمق ایستدکجه صلاح وتقوی ، تدین وعبادتی آلت اتخاذ ایدردی . (مأمون)ه استحصال خلافت ایدن مشهور (فضل بن سهل) استرداد خلافتی مأمونه تعهد ایتدیکی زمان قوماندانلرك محبت و انجذابلرینی تأمین ایتمك ایچون اك صوك درجه متدین و متزهد کورنمکی توصیه ایلمش ایدی [١]. مشهور (ابو مسلم خراسانی) یمنلیلری مکه‌ده کوردیکی زمان : « بونلر لسانی ظریف ، کوزلری طلیق بر آدمك النه کچرلر ایسه نه جسور عسکر تشکیل ایدرلر ! » دیمش ایدی . یعنی انلرك مواعظ دینیه ایله ، اشك نثار اولمق ایله حسیات دینیه‌لرینك تهییجنه محتاج اولدقلرینی آکلاتمق ایستەمشدی . والحاصل ممالك اسلامیه‌ده تأسیس حاکمیت و تأمین آسایش و انتظام ایچون بر خلیفه‌نك وجودینه بر ضرورت مبرمه موجود ایدی . بناءً علیه مستقل کچینن امرادن بری بعضاً بغدادده‌کی خلیفه‌دن صوك درجه دلکیر بولنور ایکن عرض تابعیت ایده‌جك دیکر برخلیفه بولمدن تابع اولدیغی خلیفه‌یی خلعه ، یعنی حاکمیتی طانیمامغه جسارت ایده‌مزدی . دولت فاطمیه آفریقانك شمالنده و مصرده تأسس ایدنجه بغداد خلیفه‌سنك حاکمیت دینیه‌سنه تابع اولان برچوق یرلر دولت عباسیه‌نك تابعیتنی ترك ایده‌رك فاطمیاره التحاق ایتمشلردی .

(صلاح الدین ایوبی) مصرده دولت فاطمیه‌نك انقاضی اوزرنده تأسیس حاکمیت ایتدیکی زمان درحال قاهره جامعنده بغدادده بولنان خلیفهٔ عباسی نامنه خطبه اوقومش ، اندن منشور حاکمیت و خلعت سنیه طلب ایتمش ایدی . حالبوکه اوصره‌لرده دولت عباسیه منتهای انحطاطده بولنیور ایدی . کندیسی‌ده انك تصدیقندن مستغنی ایدی . فقط اهالی مطلقا بر خلیفه‌یه تابعیته آلیشمش اولدیغندن خلقك انجذاب و ممنونیتنی تأمین ایتمك ایچون بوکا لزوم قطعی کورمش ایدی .

دولت ایوبیه‌دن صکره مصرده اجرای حاکمیت ایدن کوله‌منلر دخی عین یولده حرکت ایده‌رك عباسیلرك حاکمیت دینیه‌سنی طانیمشلردی . بونلرك حاکمیتلرینی تصدیق ایدن فرمانلر ایله خلعتلر بغداددن مصره کلیوردی .

---

[١] کتاب الاذکیا ٢٧

وقتاكه تاتارلر بغداده كلهرك ٦٥٦ سنهٔ هجريهسنده خليفهٔ عباسی (مستعصم بالله) ی قتل ايلديلر، تأثير خلافت برتوقفه دوشمش وتوقف واقعدن طولايی مصرك احوالیدهمختل اولمش ايدی. بوقطعهده بولنان سلاطين بوحالی تلافی ايچون نصل اولورسه اولسون برخليفهبولوب تعيين ايتمك [۱]، حتیهيچ يوقدن برآدم اويدوروب اوموقعه اصعاد ايتمكه لزوم قطعی كورمشلردی [۲]. ايشته بومجبوريت اوزرينه خاندان عباسيدن بر آدم آرايوب طورركن تاتارلرك پنجهٔ ظلمندن قورتولوب بغداددن فرار ايدن عباسيلری بولهرق درحال انلری مصره جلب وكنديلرينه معاشلر تخصيص ايتمشلر، مراسم استقباللرندهفوقالعاده آثار تعظيم كوسترمشلر ايدی [۳]. كولهمنلر اوفراری خاندان افرادينك الندهه هيچ برقدرت، هيچ بر قوت بولنمديغنی البته بيليورلردی. بوطرزده حركتلری خلافتك نفوذ دينيسی اولمقسزين حاكميتلرينك مختل اولمسندن قورقملری نتيجهسی ايدی [٤]. كرك هندستانده، كرك سائر جهات بعيدهده بولنان ملوك اسلاميه دخی قاهرهده تكرار تأسس ايدن خلافت عباسيهيی طانيمغه، كولهمنلر واسطهسيله خلفادن سلطنت منشوری ايستمكه دوام ايتمشلری. بونلر اهالی اوزرنده بوواسطه ايله حاكميتلرينی تقويه وتحكيم ايتمك كبی بر استفاده تأمينی دوشونمامش اولسهلر ايدی مقر خلافت اصليهسندن قاچمش، بینفوذ وبیقدرت قالمش برخليفهنك فرمان وخلعتنی نهيابهجقلردی؟

بونكله برابر شوراسنی دخی اعتراف ايدرزكه امرادن بعضلری خليفهنك نفوذ معنويسنه صرف سائقهٔ ديانت وصلاح ايله رغبت كوستريرلردی. فقط اكثرلری تأييد نفوذ وحاكميت مقصديله خليفهنك سيادت دينيهسنی آرزو ايدرلردی.

قرشيلرك غيرندن خلافت

نظر دقتی جلب ايدن الك مهم نقطهلردن بریده ايرانليلردن، تركلردن، كردلردن، بربريلردن وسائرهدن اولهرق عربلرك غيرندن تشكل ايدن حكومات اسلاميهنك مملكت، جنس، ولسانلری نهقدر مختلف اولورسه اولسون،

[۱] ابوالفدا ۲۲۲ ج ۳ [۲] ابن الاثير ۱۰۹ ج ۹
[۳] مقريزی ۳۰۱ ج ۲ [٤] ابن خلدون ٥٤۳ ج ۳

نه‌قدر واسع بر مملكت صاحبى بولنور ايسه بولنسون اهالى اوزرنده نفوذ حاكميت سياسيه‌يى تأييد ايتمك ايچون بر حاكميت دينيه‌يه بيوك بر احتياج ايله محتاج ايكن بونلردن هيچ برينك مغوللرك استيلاسندن صكره اسلاميت ايكنجى دوره انتقال ايتمدن اول كندى نفسى ايچون طلب خلافته جرأتياب اولمامسى ، قريشدن ماعدا هيچ برينك ادعاى خلافت ايتمامسى ايدى. عربلرك غيرندن خلافتى احراز ايدن ايلك ذات عثمانلى پادشاهى ياوز سلطان سليم ايدى. خلافت اسلاميه الى يومنا هذا بو پادشاه عاليجاهك خاندان شوكتنده مستقردر..

بحث ايتديكمز مدنيت اثناسنده عربلرك غيرندن بيوك برشان وشوكت صاحبى اولان امرا وقوماندانلر حاكميت دينيه‌يه وياخلافته كوز ديكدكجه — ابومسلم خراسانينك دولت تشكيلنه كندى نفسنده قدرت كورديكى زمان ياپديغى كبى — نسباً قريشدن اولدقلرينى ادعا ومثلا خاندان عباسيدن (سليط بن عبدالله بن عباس) كبى برنسب ايجاد ايدرلردى [١] .

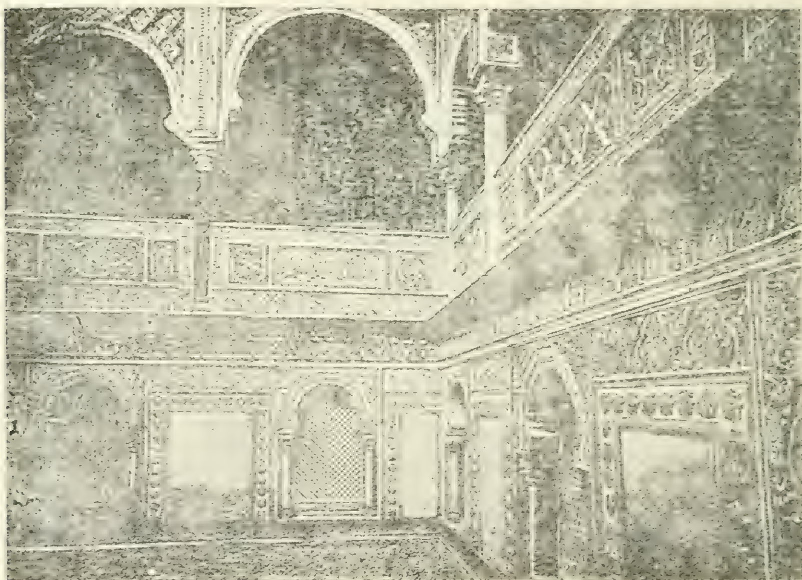
دولت عباسيه‌نك صوكلرينه طوغرى نفوذ حاكميتلرى بيومش اولان ملوك وسلاطين غير عربيه خلافتك انحطاط وضعفنى كوره‌رك اندن بسبتون استغنايى آرزو ايتمشلرسه‌ده موفق اوله‌مامشلر وآنجق بوخلافت يرينه ديكر برخلافنى طانيمقدن بشقه برشى ياپه‌مامشلردى . بعضلرى خليفه‌يى كنديسنه داماد ياپه‌رق بوصورتله برنفوذ دينى صاحبى اولمق ايستمش ايدى . بونى ايلك ياپان ذات ٣٦٢ سنه‌سنده وفات ايدن (آل بويه) دن (عضدالدوله) ايدى . مشاراليه دنيايه كله‌جك اولادى خليفه تعيين ايتمك وخلافتى كندى قانى حاوى اولان نسلده محافظه ايتمك اوزره [٢] قيزينى خليفهٔ عباسى (طائع‌لله) ه تزويج ايتمش ايسه‌ده مرامنه موفق اوله‌مامشدى .

دها صكره سلجوقيلر مقام حاكميته كلدكلرى زمان بو يولده بر آديم دها ايلرى كيده‌رك سلطان طغرل بكك خليفهٔ زمان اولان قائم بأمرالله‌ك قيزيله تزويج ايتمك ايسته‌مشلردى . بو ايشه (رى) قاضيسى توسط ايتمش ايدى .

خليفه خلفا قيزلرينك آنجق نسبجه كفولرندن ماعدا كيمسه‌يه ويرلمدكلرينى نظر اعتباره آله‌رق پك بيوك بر اضطراب وترددده دوشمش ايدى. اوصرده قوت ونفوذ سلطان سلجوقينك النده ايدى . خليفه‌نك النده ايسه

[١] الفخرى ١٢٣ [٢] ابن الاثير ٢٨٣ ج ٨

هیچ برقوت ، هیچ بر نفوذ موجود دكلدی . بونك اوزرینه خلیفه سلطانه یالوارمغه ، بوندن عفوینی طلب ایتمكه باشلامش ، سلطان ایسه اصرار ایتمش ایدی . او آرەده شرح وتفصیلی موجب تطویل برطاقم احوال وقوع بولەرق بوسببدن دولتك موقعی تهلكەیه دوشدیكندن خلیفه ناچار قیزینی ویرمكه راضی اولمش و ٤٦٤ سنەسنده معاملهٔ عقد اجرا ایدلمش ایدی . تاریخ اسلامیده او وقته قدر اویله برحادثەنك امثالی وقوع بولمامشدی . چونكه مثلا آل بویه مذهبجه خلیفەیه مخالف ایكن بویله برتشبثه جسارت ایدەمیەرك خلیفەنك كندی خاندانلرندن برقیز ایله ازدواجه تنزلی كافی كورمشلر ،

اشبیلیەده القصر سرایی اقسامندن

خلیفەنك قیزینی تحت نكاحلرینه آلمغه قدر ایلری كیتمك ایستەمامشلردی . طغرل بكدن دها اول هیچ برذات بویله برشرفه نائل اولمامشدی. معهذا طغرل بك ایكنجی سنه خلیفه قیزینك حجرهٔ زفافه كیردیكی زمان آلتوندن براریكەیه جالس و یوزی یاشماق ایله مستور اولان كلین یوزینی آچمامش ، آیاغه قالقمامش ایدی. طغرل بك برچوق دفعه مشار الیهانك حضورینه بویلەجه كیردیكی حالده هردفعەده عین معامله كورمش واو سنه ارتحال ایتدیكندن بویولده هیچ برامله نائل اولەمامش ایدی .

سلطان سليمدن اول عرب اولميان هيچ بردولت حكمدارى خليفه نامنى آله مامش ايدى . سلطان سليم مصرى فتح ايدنجه كوله من سلاطينى طرفندن وقتيله مصره جلب اولنان خلفاى عباسيه نك صوكنجيسى سلطان مشاراليهه ٩٢٣ سنه سنده ترك خلافت ايلمشدر .

ایکنجی دور عربی

امارات عربیه و عنصر عربی

ایکنجی دور عربیدن مقصدمز عربلرك ایرانلیلرك تغلب واستبدادلرینه دوچار اولدقدن صکره تکرار کندی نفوذ وحاکمیتلرینی استرداد وتجدید ایتدکلری دوردن عبارتدر .

معروضات سالفه‌دن آکلاشلدیغی اوزره دولت امویه‌نك زوالی ایله دولت عباسیه‌نك تشکلی اوزرینه ایرانلیلر یواش یواش نفوذ حکومتی اله آله‌رق(امین)ك انقضای حاکمیتی ایله‌ده نفوذ دولته بسبتون صاحب کسلمشلر، عربلر ایسه شان وشوکتجه فنا قیرلمشلر ایدی. دها صکره (معتصم) مقام خلافته کلنجه بویولده برقات دها ایلری کیدرك عربلره مخصوص اولان معاشلری قطع ومناصب دولتده عربلرك استخدامنی منع ایتدیکندن بوتوالیٔ غدر وتحقیردن منفعل وسطوتلری کلیاً منکسر اولان عربلر عباسیلره قارشی بیوك برحس کین وانتقام ایله متحسس اوله‌رق اسکی شان وشرفلرینی استرداد ایتمك مقصدیله عراقده ، شامده ،مصرده، هرنه‌ده اولورسه اولسون و حتی کرد ، بدوی ، قرمطی هرنه جنسدن بولنورسه بولنسون هرکیم دولت عباسیه علیهنه قیام واعلان عصیان ایتسه اکا درحال التحاق ومظاهرتدن چکنمامشلرسه‌ده ترکلرك امور حکومتی اله آله‌رق دولته ظهیر کسلمش بولنملرینه بناءً بوحرکات مقابله کارانه واختلالپرستانه‌دن پك بیوك بر استفاده تأمین ایده‌مامشلردی .

بونکله برابر بعض عرب قبائلی برطاقم اسباب مختلفه‌نك مساعده‌سیله مابین النهرین وشام قطعه‌لرنده خلفای عباسیه‌نك حمایه‌سی آلتنده برقاچ کوچك امارتلر تأسیسنه موفق اولمشلردی . دردنجی عصرهجریده خلفای عباسیه ایله ایرنلیلردن اولان وزیرلر وترکلردن بولنان دولت عسکری آراسنده ظهوره کلن اختلافات ومحاربات بو امارات عربیه‌نك تشکلنه باشلیجه معین اولمش ایدی . ایرانلیلر ایله ترکلرك بولندقلری ولایتلرده اعلان استقلالدن چکنمدکلرینی

کورن عربلر انلره اقتفا ایدرك موصل ، حلب وسائرده‌ده ۳۱۷ سنه‌سندن ۳۹٤ سنه‌سنه قدر امتداد ایدن (آل حمدان) دولتنی تأسیس ایله‌مشلر ایدی . بنی تغلبدن صرف عرب اولان و(دولت حمدانیه) نامیله معروف بولنان بودولت عربلرك نفوذ وتأثیرینی وبالخاصه ادبیات عربیه‌یی احیایه همت ایتمش ایدی . حکومت مذکوره امراسندن الك مشهوری اولان (سیف الدوله) اوعصرده یتیشن فحول شعرادن (متنبی)نك مدحیات بلیغه‌سی سایه‌سنده ابدی برشهرت قازانمشدر .

اوعصرده حلبده مضری اولان (بنی کلاب) قبیله‌سندن (اسدالدوله صالح بن مرداس)ه نسبتله (مرداسیه)نامیله معروف اولان دیکر برحکومت عربیه‌دها تشکل ایدرك امراسنی تشکیل ایلین مشارالیه ایله اوغللری حلبده ٤١٤ سنه‌سندن ٤٧٢ سنه‌سنه‌قدر مقام حاکمیتده بولنمشلردی . موصلده (بنی حمدان) دولتنه خلف اوله‌رق مضریلردن کعب قبیله‌سندن (بنی عقیل) حکومتی دخی تأسس ایتمش و ۳۸٦ سنه‌سندن ٤٨٩ سنه‌سنه قدر حکم سورمشدی . بواثناده (اسد) قبیله‌سندن (مزید شیبانی) نامنه‌نسبتله (مزیدیه) اسمنی آلان دردنجی برامارت عربیه دها ظهور وعراقده حله شهرینی تأسیس ایتمش و ٤٠٣ سنه‌سندن ٥٤٥ سنه‌سنه قدر اجرای حاکمیت ایله‌مشدی .

برنجی دورعباسی اثناسنده عرب اولمیان ممالکده عربلرطرفندن تأسیس اولنان دیکر ایکی‌دولت واردرکه بونلری عرب اولمیان امارتلردن صایمق دها موافقدر . برنجیسی (ابودلف عجلی) طرفندن کردستانده تأسیس ایدیلن (حکومت دلفیه) ، دیکری (حسن بن زید) طرفندن (طبرستان)ده تأسیس اولنان (حکومت علویه) ایدی . دولت عباسیه‌دن تشعب ایدن حکومتلردن اول مغربده کسب استقلال ایدن(اغالبه‌دولتی)ایله آتیده‌مذکور اولان(ادارسه‌دولتی)نی ذکر اولنان حکومتلره علاوه ایدرسه‌ك ایکنجی دور عربی اثناسنده موجود اولان عرب حکومات صغیره‌سنك عددی سکزه بالغ اولور. بودولتلرله مؤسسلری ومدت‌حاکمیتلری‌تاریخ تأسسلری اعتباریله‌بروجه آتی کوسترلمشدر:

	دولتك اسمی	مقرادارده‌سی	مدت حاکمیتی	مؤسسنك اسمی
١	ادریسیه	مراکش	١٧٢ — ٢٧٥ﻫ	ادریس بن عبدالله
٢	اغلبیه	تونس وسائره	١٨٤ — ٢٨٩	ابراهیم بن اغلب

٣ دلفیه	کردستان	٢١٠ — ٢٨٥	ابو دلف عجلی
٤ علویه	طبرستان	٢٥٠ — ٣١٦	حسن بن زید
٥ حمدانیه	حلب وموصل	٣١٧ — ٣٩٤	بنی حمدان
٦ مزیدیه	حله	٤٠٣ — ٥٤٥	مزید شیبانی
٧ عقیلیه	موصل	٣٨٦ — ٤٨٩	بنی عقیل
٨ مرداسیه	حلب	٤١٤ — ٤٧٢	صالح بن مرداس

یمنده (زبید) ده تشکل ایدن (زیادیه) و صنعاده تشکل ایدن (یعفوریه) وسائره کبی ظهور ایلین اوفاق حکومات عربیه ایسه بشقه‌در.

حکومات مذکوره‌دن (ادریسیه) و (علویه) حکومتلری مستثنی طوتولور ایسه دیگرلری دولت عباسیه‌نك حاکمیتی طانیه‌رق چیندیکندن عنصر عربی‌نك احیای سطوتی ویا عربلرك استرداد شان وشوکتی امرنده پك آز خدمت ایده‌بیلمشلردی. بو حکومتلر او کبی مهم بر تأثیرده بولنه‌مامقدن طولایی معذور ایدیلر. چونکه ایرانلیلر، ترکلر، دیلمیلر مملکت عباسیه‌نك اکثر ولایتلرنده مستقل کچندکلری حالده دولت عباسیه‌نك حضرت مسیحك دنیایه عودتنه قدر مستقر قاله‌جغنه اهالیجه قوتلی بر اعتقاد حکمفرما اولدیغندن شرقك هر نره‌سنده اولورسه اولسون تشکل ایدن حکومتلرك جمله‌سی دولت عباسیه‌نك حاکمیت دینیه‌سنی طانیه‌رق سکه‌یی انك نامنه ضرب ایتمکده، بشقه بر نظر سیاسی تعقیب ایلمکده ایدی. آرتق عربلر بتون امیدلرینی غربه طوغری توجیه ایتمشلردی.

عصبیت عربیه ایله متخلق اولمقله برابر کرك ایرانلیلره وکرك انلره مجاور سائر اقوام غیر عربیه‌یه فرط عداوت ایله متحسس اولان امویلر ایلریده کوستره‌جکمز اوزره ١٣٨ سنه‌سندن اعتباراً اندلسده بر دولت عربیه تشکیل ایتمشلردی. دولت عباسیه‌نك رایت عجمانه‌سی آلتنده دولت عربیه‌نك زوالندن دلگیر اوله‌رق عنصر عربینك تکرار احیای شوکت ونفوذینی دوشونمکدن خالی قالمایان عربلر آرتق غربه طوغری مهاجرت ایتمکده ودولت عباسیه‌دن اوزاق اولمق اوزره بر عرب حکومتنك لوای نفوذی آلتنده اندلسده ویاخود آفریقای شمالیده اختیار اقامت ایلمکده ایدیلر.

عباسیلر طرفندن شرقده نفوذ وتأثیرلری قیرلمش اولان شیعهٔ علویه دولت

عباسیه‌دن اك زیاده نفرت ایدنلردن ایدیلر. عباسیلر خلافتی کندی نفسلرینه حصر ایتمك ، قارشیلرنده رقیب براقمامق اوزره اونلرك نفوذ وقوتلرینی قیرمشلردی. عباسیلرك پنچهٔ اقتدارندن قورتیلان بعض علویلر غربه طوغری مهاجرت ایدرك دولت عباسیه‌نك ایلك دورلری اثناسنده اوراده (ادریس بن عبدالله)ء نسبتله (ادریسیه) نامیله معروف اولان بر دولت علویه تأسیسنه موفق اولمشلردی . معهذا بو دولت ۱۷۲ سنه‌سندن ۳۷۵ سنه‌سنه قدر اجرای حاکمیت ایتدیکی حالده امراسندن هیچ بری ادعای خلافته کوز دیکمامشدی .

طرفدارلری اولان ایرانلیلرك نصرت و معاونتیله احراز موفقیت امیدینی بسله‌مکدن خالی قالمیان بر طاقم علویلرده شرقده قالمشلرایسه‌ده بونلر (امین) ایله (مأمون) آره‌سنده وقوع بولان حادثاتدن صکره ایرانلیلرك بتون نفوذ دولتی اله کچیردکلرینی ومتعاقباً دخی ترکلرك موقع نفوذه کله‌رك کرك ایرانلیلره وکرك عربلره قارشی اظهار خصومت ایتمکه باشلادقلرینی کورنجه آرتق بونلردن بر قسمی بسبتون یأسه دوشه‌رك تدریجاً غربه مهاجرت ایتمش ایسه‌ده دیکر قسمی دولت عباسیه‌ده کوریله‌جك ایلك ضعف و پریشانی فرصتنده هر هانکی بر عنصرك مظاهرتیله اولورسه اولسون احراز نفوذ ایده‌بیلمك امیدیله ینه شرقده قالمش ایدی. بونلر بعضاً ایرانلیلری ، بعضاً خراسانلیلری، بعضاً کردلری ، بعضاً ده دیلملیلری ، یاخود ترکلره دشمن اولان سائر ملتلری ویا فساد احکام واستبداددن دلکیر اولان جماعتلری معین اتخاذ ایدرك دولته قارشی قویمقدن کیری طورمامشلرسه‌ده بالاده ذکری کچن ومدت حاکمیتی چوق امتداد ایتمین دولت علویه‌نك طبرستانده مؤسسی (حسن بن زید)دن بشقه اونلردن هیچ بری دولت تشکیلنه موفق اوله‌مامشدی. بعضاً دوچار ظلم اولان بر قسم خلق دولته قارشی اعلان عصیان ایچون علویلره مظاهرتی بر بهانه اتخاذ ایدرلردی . نته‌کیم عراقده ظهور ایدن زنجیلر اختلالنده اختلالجیلرك باشنه کچن شخص اطرافنه طوپلادیغی قاچاق کوله وزنجیلرله اون بش ، یکرمی سنه قدر دولت عباسیه‌نك راحت و آسایشنی اخلال ایدرك مقتوللری (۱,۵۰۰,۰۰۰)ه بالغ اولان بر طاقم محاربات ایله هر طرفی آل قانه بویادیغی حالده شو قیامی حضرت حسینك نسلندن اولدیغنی ادعا ایدن وحقیقت حالده بو انتسابی طوغری اولمیان(علی بن محمد) اسمنده‌کی رئیسلرینك تشویقیله خاندان علویه مظاهرت

فکریله اختیار ایتدیکی ادعانی ایلری سورمشدی . بو اختلال داعینك قتلی و آدملرینك پریشان ایدلمسی صورتیله بر طرف ایدلمش ایدی .

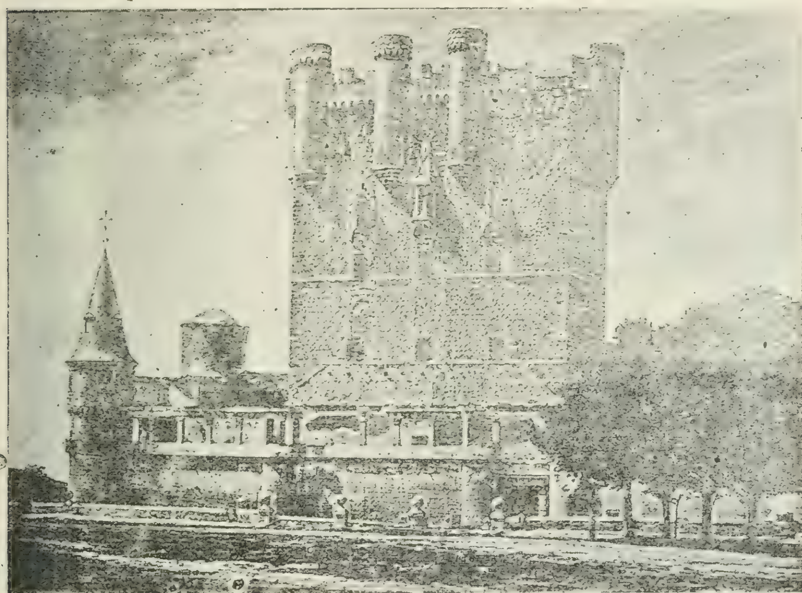
بونکله برابر شیعی اولان دولت بویهیهنك شرقده ظهوریله بغداده استیلاسی وخلافتی پنچهٔ استبدادینه آلمسی تاریخنه قدر شیعهٔ علویهنك شایان ذکر بیوك بر اهمیتی یوق ایدی . فقط بونلر مغرب بلادنده بر خلافت علویه تشکیلنه موفق اولنجه بوسایهده بیوك برقوت قازانمشلردی . علویلر مملکت عباسیهیی پنچهٔ تسخیرلرینه آلمق اوزره شرقه طوغری توجه وجههٔ عزیمت ایدرك یوللرنده تصادف ایتدکاری مصر قطعهسنی دردنجی عصر هجری اورتهلرنده فتح ومقر اقامت اتخاذ ایتمشلردی . دولت فاطمیه نامیله معروف اولان بودولت جسیم حکومتلردن ایدی . ایلریده ذکری کلهجکدر .

عربلر ایله نسباً عرباق ادعاسنده بولنان بربرلرك مظاهرت و نصرتی ایله تشکل ایدن دولت مشارالیها دولت عباسیهیه رقیب کسیلمش ایدی . عنصر عربی اوائل اسلامیتده نصل بر نفوذ وسطوت صاحبی ایسه تکرار اوسطوت ونفوذك بو دولت سایهسنده استردادینی امید ایتدیکندن عراق و مابین النهرین داخل اولدیغی حالده اودورده عالم عربیی تشکیل ایدن ممالکك قسم اعظمی دولت فاطمیهنك بیعتنه شتابان اولمش ایدی . ازجمله کوفه و موصل اهالیسی عباسیلرك پایتختی اولان بغداده پك یقین برموقعده ایکن دولت مشارالیهایه بر مدت بیعت ایتمشلردی . معمافیه فاطمیلر آل بویه دولتنك انقراضی اوزرینه ترك دولت سلجوقیهسنك ظهور وعباسیلر ایله مذهب سنییه مظاهرت ایتمسندن طولایی امید اولندیغی وجه ایله اوعنصرك شان وشوکتنی استردادده موفق اولهمامشاردی . شرقایله غرب آراسنده بری سنی، دیکری شیعی اولمق اوزره یکدیکرینه معادل ینه ایکی قوت متوازنه قالمش ایدی .

کردلر دولت فاطمیهیی مغلوب ایدرك صلاح الدین ایوبی یدیله مصری انك حوزهٔ حاکمیتدن آلنجه قطعهٔ مذکورهیی خلافت عباسیهنك حاکمیت دینیهسنه منقاد ایتمشلردر . اووقتهقدر مصردهکی عنصر عربی ایلریده کوستریلهجکی اوزره نفوذ دولتی اله آلان ترکلر ایله ارمنیلرك تحکمات مستبدانهلری تأثیریله بیوك برضعف و پریشانییه دوشمش ایدی . بناءً علیه جزیرةالعربده بولنان

و بعضلری بوکونه قدر موجود اولان بعض اوفاق امارتلردن بشقه عنصر عربی تکرار سقوط وضیاعه دوشمش ایدی .

والحاصل ایکنجی دور عربی عنصر عربینك شرقده سقوط و انحلالندن صکره مغربده تکرار حیات بولدیغی دوردن عبارتدی . احیاسنه اك چوق خدمت وهمت ایدنلر اندلس دولت امویه‌سیله مصر دولت فاطمیه‌سی ایدی. بوایکی دولتك تشکلی بر انتباه عربی نتیجه‌سی ایسه‌ده انتباه واقع چوق زمان سورمدیکی کبی شایان ذکر برتأثیر دخی اجرا ایتمامش ایدی. عربلر اوتاریخدن

آثار معماریهٔ عربیه‌دن سغوویه‌ده الثصر نامنده‌کی شاتو

اعتباراً تشکل ایدن هیچ بر دولت اسلامیه‌ده اسکی شان وشرفلری نسبتنده برموقع اشغال ایتمامشلردر .

نجده وهابیلرك ، سودانده درویشلرك قیاملری کبی سیاسی ویادینی بر سائقه‌ایله بلاد عربده‌ویاخود سائریرلرده بعض قبائلك تشبث ایتدکلری حرکات ویاتشکیل ایلدکلری حکومات بالطبع شایان اهمیت عدایدیله‌مز . خاندان خدیوی مؤسسی محمد علی پاشا اون طقوزنجی عصر میلادی ابتدالرنده بیوك بر دولت اسلامیه تشکیلنه تشبث ایتدیکی زمان بویولده تأمین موفقیت ایچون بر عصبیت

اسلامیه‌یی معین اتخاذ ایتمك ایسته‌مش ایدی . اوصره‌ده مصرده‌اك قوتلی عصبیت ترك وعربلردن متشكل ایدی . تركلر دولت عثمانیه‌نك مالی اولوب بونلره اظهار اعتماد ایدیله‌مزدی . بناءً علیه عربلرك عصبیت اسلامیه‌سنی استخدام ایتمش ایدی . عربلر ــ باخصوص مشارالیه وهابیلر ایله محاربه ومكه امیری و برطاقم رؤسای قبائل ایله ملاقات ایتدكدن صكره ــ بیوك امیدلره دوشمشلر ایدی . فی‌الحقیقه محمد علی پاشا تأسیس ایتدیكی برچوق مكتبلر ، مطبعه‌لر ، نشر ایتدیردیكی برچوق كتابلر ایله عنصر عربی ایله عصبیت عربیه‌یی احیا ایتمش ایدی . عربلر بوصره‌ده بر انتباهه نائل اولمشلردی .

محمد علی پاشا آمان سیاسیه‌سنده اوروپا دولتلرندن كوردیكی ممانعتلردن طولایی بو انتباهدن سیاسةً پك آز استفاده ایده‌بیلمش ایسه‌ده عربلرك اعتلای فكریسنه پك بیوك بر خدمتده بولنمش ایدی . كرك یمن ونجدده ، كرك سائر یرلرده بعض قبائلك تمرد وعصیانندن ایسه بوراده ذكرینه لزوم كورمدیكمز بر طاقم اسباب عمرانیه وسیاسیه‌یه مبنی شایان اهمیت بر نتیجه بكله‌نیله‌مز .

خلاصهٔ كلام صددنده بولندیغمز ایكنجی دور عربی اثناسنده ظهور ایدن انتباه عربی عنصر عربینك احیاسنه پك چوق خدمت ایده‌مامش ایدی . كرك اندلسده‌كی دولت امویه ، كرك مصرده‌كی دولت فاطمیه برطاقم تقلبات سیاسیه واداریه كچیرمش ایدیلر . هر ایكی دولت اكثر احوالده دولت عباسیه‌نك مقلد وپیروی اولمقله برابر بوتقلباتی بروجه آتی خلاصه ایتمكی فائده‌دن خالی كورمیورز .

اندلسده‌كی دولت امویه‌نك اصول سیاسی

۱۳۸ سنه‌سندن ٤۲۲ سنه‌سنه قدر

دولت مذكوره دولت عباسیه‌یه معاصر اولان ویاخود دها صكره تأسس ایدن سائر دولتلر كبی دولت عباسیه‌نك اثرینه اقتفاءً حركت ایتمش ایدی . مؤسسی اولان (عبدالرحمن بن معاویه بن هشام بن عبدالملك بن مروان) جدی عبدالملك كبی شدیدالطبع و خونریز برآدم ایدی . مشارالیه ۱۳۲ سنهٔ هجریه‌سنده (سفاح)ك مجلسنده امویلر علیهنده وقوع بولان قتل عامدن تخلیص جان ایده‌رك (بدر) نامنده‌كی آزادلیسنك معاونت فداكارانه

وصادقانه‌سيله عراقى ترك ومغربه فرار ايلمش ايدى. (عبدالرحمن) عباسيلرك تعقيباتندن طاقتفرسا برطاقم مزاحم ومشكلات ايله كنديني قورتاره‌بيلمش ايدى. چونكه‌بتون مملكت اهاليسى امويلرك دشمن بى‌امانى بولنيور ايدى. عراق ايله‌ساحهٔ سلامت اولان مغرب ممالكى آره‌سنده‌كى مسافه ده بعيد ايدى . ايشته (بدر) بتون بوتهلكه‌لره ، بتون بومشاق ومصاعبه قارشى هردرلو فداكارلغى اختيار ايده‌رك افنديسنه طريق نجاتى تسهيله موفق اولمش ايدى . (بدر) مشاراليهى مغربه ايصال ايتدكدن صكره بوقدر خدمت وفداكارى ايله اكتفا ايتميه‌رك همان (جبل طارق) بوغازندن اندلس قطعه‌سنه كچمش واوراده بولنان بش يوز قدر اموى‌يى ظهير اتخاذ ايتمكله برابر افنديسى ايچون تأمين حاكميت ايتمك اوزره آيريجه طرفدارلر جمعنده غيرت ايتمش ايدى. مضريلر ايله يمنيلرى بر آره‌ده جمع ومتفق ايتمك او صره‌لرده الك مشكل مسائلدن ايكن (بدر) ايله طرفدارانك صرف ايتدكلرى مساعئ مؤثره نتيجه‌سنده اومشكلات برطرف ايديله‌رك يمنلى ومضريلر متفقاً (عبدالرحمن) ه مظاهرت ايتمشلر وبر چوق محاربه‌لردن صكره كنديسنه تمهيد حاكميت واندلس قطعه‌سنه جلب ايله كرسئ حكومته اصعاد ايلشلردى . (عبدالرحمن) ١٣٨ سنه‌سنده اندلسه دخول ايدرك زمام حاكميتى اله آلديغندن اكا (عبدالرحمن داخل) اسمى ويرلمش ايدى .

مشار اليه مقام حاكميته كلنجه بر سنه قدر عباسيلر نامنه اجراى حاكميت ايده‌رك خليفهٔ عباسى (منصور) ك نامنه خطبه اوقومش وحضرت نبينك بر وخليفه‌سنك‌ده براولمق لازم كله‌جكنه بناءً خلافت عباسيه موجود ايكن ديكر بر خلافتك تشكيلنه جسارت ايده‌مامش ايدى . (عبدالرحمن) ك (عبدالملك بن عمير بن مروان) نامنده بر عمزاده‌سى وار ايدى‌كه بوذات امويلر ايچون غايت شديد برعصبيت وخلافتك امويلره اعاده‌سى ايچون‌ده مقاومتسوز برميل واسل صاحبى ايدى . شجاعت واقدامندن ، سرعتله حدت وخونريزلكندن طولايى اكا (شهاب آل مروان) نامى اطلاق اولنمش ايدى . ايشته بو ذات عمزاده‌سنى موقع حاكميته كتيرمك ايچون بيوك بر فعاليت صرف ايتمش ومحاربه‌لرده بالذات بولنه‌رق قهرمانانه حركاتى ايله كسب تميز ايلمش ايدى . (عبدالرحمن) ك ابتداى حاكميتندن اعتباراً هنوز بر سنه كچمدن (عبدالملك) انى عباسيلر نامنه آرتق خطبه اوقومامغه تشويق ايتمش وعمجه زاده‌سندن

بوخصوصده اثر تردد كورنجه يوزينه باغيره‌رق : « ياخطبه‌يى كسرسك ، ياخود كنديمى اولديريرم » ديمش ايدى . (عبدالرحمن) آرتق بوتهديد اوزرينه عباسيلر نامنه خطبه‌يى ابطال ايتمكه مجبور اولمش ايسه‌ده كنديني خليفه اعلان ايتمكه ينه جسارت ايده‌مامش ايدى .

بناءً عليه اندلس دولت امويه‌سنك ايلك حكمدارلرينه (امرا) ودها صكره اعلان خلافت ايتدكلرى زمان (خلفا) نامى ويرلمش ايدى .

دها اول ديكر بر يرده ذكر ايتديكمز اوزره وقتيله علويلره وقوع بولان بيعتى پايمال ايتديكندن طولايى (منصور) ك خلعنه فتوى ويرن مدينه امامى حضرت (مالك) ه اوصردلرده (منصور) طرفندن اهانتكارانه معامله‌لر روا كورلمش ايدى . امويلر درحال بو فرصتى بر غنيمت بيله‌رك امام مشار اليهى كندى طرفدارلقلرينه جلب وجذبه مسارعت ايتمشلردى . امويلرك حضرت امامى كندى طرفدارلقلرينه آلملرى هم كنديلرى ، هم‌ده حضرت (مالك) ايچون موجب استفاده اولمش ايدى . چونكه حضرت امامى حاكميتلريني تأييد ايده‌بيلير بيوك بر نفوذ دينى صاحبى بر آدم كوره‌رك عباسيلرك اسقاط نفوذى ايچون استخدام ايتمشلردى . حضرت امام ايسه عباسيلردن كورديكى معاملات اهانتكارانه سائقه‌سيله اندلس امويلرينه استناد ايتمكدن بشقه بر چارۀ انتقام بوله‌مامش ايدى . اندلسليلر شام اهاليسى كبى (مذهب اوزاعى) يه سالك ايكن بوتاريخدن اعتباراً مذهب مالكى‌يى قبول ودها صكره (عبدالرحمن داخل) ك حفيدى (حكم بن هشام) ك زماننده‌ده فتوالرى مذهب مالكى‌يه تحويل ايتمشلردى [١] .

تأييد حاكميت وتحكيم سلطنت خصوصلرنده (منصور) ك طرز سياستنه اقتدا ايدن (عبدالرحمن داخل) ايله (منصور) آره‌سنده بر قاچ نقطه‌دن مشابهت موجود ايدى . اولا هر ايكيسنك والده‌لرى اصلاً بربرى ايدى . ثانياً شدت ، عزم وحسن انضباطده عين تمايلاته مالك ايديلر . ثالثاً هرايكيسى برادر زاده‌لريني اولدورمش ايديلر . چونكه (منصور) برادرى (سفاح) ك و (عبدالرحمن) ده برادرى (مغيره بن وليد بن معاويه) نك اوغللريني قتل ايتمشلردى [٢]. رابعاً (منصور) استحصال حاكميته معاونت ايدنلرى نصل قتل

[١] نفح الطيب ٧٩٩ ج ٨ [٢] نفح الطيب ٧١٥ ج ٢

ايتمش ايسه (عبدالرحمن) دخى كنديسنه استحصال سلطنت امرنده مظاهرت ايدنلرى شايان قتل واعدام كورمش ايدى .

فى‌الحقيقه (عبدالرحمن) مقام سلطنتده كسب نفوذ وسطوت ايدر ايتمز كنديسنه قارشى پك نازلى كچينن آزادليسى (بدر) ه طاريله‌رق حسن خدمت وصداقتى نظردقته آلمقسزين بتون اموال واملاكنى ضبط ومصادره وكنديسنه اولنجه‌يه قدر منفى تشكيل ايدن بر موقعه نفى وتبعيد ايلمش ايدى . نته‌كيم (منصور) دخى دولت عباسيه‌يى سيف جلادت ومساعئ خارق‌العاده‌سيله تأسيس ايدن (ابو مسلم خراسانى) يى پك نعمت ناشناسانه بر صورتده اولدورمش ايدى [١] .

(عبدالرحمن) بونكله اكتفا ايتميه‌رك كنديسنه اك بيوك ظهير اولانلردن يمن عربلرى رئيسى (ابوالصباح بن يحيى) يى‌ده عباسيلرك (ابو سلمه) و (ابن كثير) وسائره حقنده ياپدقلرى كبى قتل ايتمش ايدى [٢] .

بونك اوزرينه (ابوالصباح) ك آدملرى اولان يمنليلر انتقام آلمق اوزره قيام ايتمشلر ايسه‌ده (عبدالرحمن) بونلره قارشى قوهٔ قهريه استعمال ايليه‌رك پك‌چوقلرينى اتلاف ايتديرمش ايدى . فقط مشاراليه بوتاريخدن اعتباراً عربلرك صداقتنه امنيت‌ايده‌مديكندن دشمنلرينه قارشى كله‌بيلمك ايچون كومنلرتشكيلنه لزوم‌كورمش‌ايدى. بونك اوزرينه اكابر رجال‌دولتدن هركيمك آزادليلرى‌وار ايسه‌جمله‌سنى‌مبايعه‌ايدرك كنديسنه‌ربط ايتديكى كبى آفريقانك‌شمالندن‌برچوق بربريلر كتيره‌رك‌معيتنه آلمش وآز بر مدت ايچنده كرك كوله‌منلردن وكرك بربريلردن ٤٠,٠٠٠ كشيدن مركب‌برقوهٔ عسكريه تشكيلى‌ايله اندلس‌عرب‌قوتنه غالب‌كلمش ودولت عباسيه خراسانيلر ايله نصل تأييد وتحكيم ايدلمش ايسه كنديسى‌ده بوقوهٔ عسكريه ايله تأمين حاكميت ايتمش ايدى .

اسلاولر

امويلر دها صكره معيتلرينه اسلاولردن طواشيلرده آلمغه باشلامشلردى . برطاقم اسير تاجرلرى واسطه‌سيله اوروپانك ممالك شماليه‌سندن جلب ايديله‌رك هر طرفه سوق وفروخت اولنان بو صنف كوله‌لرك تجارتى او دورلرده بيوك

[١] ابن‌الاثير ٥ ج ٦ [٢] نفح‌الطيب ٢٠٦ ج ٢

بر رواج بولمش ایدی . اسلاو قبائلی (یعنی روسلر) ایلك دورلرنده بحرسیاه
ایله طونه نهرینك شمال طرفلرینی برمدت مقر مهاجرت اتخاذ ایتدکدن صکره
بالآخره (اسلاو) ، (صرب) ، (بوهم) ، (دالمات) وسائره نامارینی آلان
متعدد قبائل شکلنده اولدقلری حالده اوروپانك اورته‌لرینه طوغری مهاجرت
ایتمشلردی . بونلر اثنای راهده کذرکاهلرنده تصادف ایتدکاری ساقسونلر ،
هونلر وسائر اقوام ایله محاربه‌لر اجراسنه مجبور اولدقلرندن محاربات واقعه
اوزرینه ایکی طرفك النه بر چوق اسیر دوشمش ایدی . او عصرلره کوره
حرب اسیرلرینی کوله کبی صاتمق عادت ایدی . ایشته بوندن اسیر تجارتی ظهور
ایده‌رك برطاقم اسیر تاجرلری پیدا اولمش ایدی. بونلر اللرنده کلیتلی مقدارلرده
اسیرلر بولندیغی حالده فرانسه واسپانیا طریقیله آفریقایه کچرلر واورادن‌ده
مصر و شامه کیدرلردی . ممالك مذکوره اسلاملرك قبضهٔ استیلاسنه کچنجه
بوتجارت اورالرده بیوك بررواج بولمش ایدی . فرنك و سائره‌دن اولان اسیر
تاجرلری اسلاو وژرمنلردن اولان اسیرلری (رن) و (آلپ) وسائره کنارلرنده
کائن آلمان ممالکندن وطونه وبحرسیاه سواحلندن مبایعه ایدرلردی . — غره‌-
غوریه‌نلر ایله چرکسلر بوکونه قدر چوجقلرینی امتعهٔ تجاریه کبی فروخت
ایتمکده‌درلر — . اسیرتاجرلری ذکور واناثدن متشکل اولان وبیوك برکوزللکی
حائز بولنان بو اسیرلری جهات مذکوره‌دن مبایعه ایتدکدن صکره انلری
عادتا قویون سوریسی کبی اوکلرینه قاته‌رق فرانسه‌یه کتیریرلر وبورادن اندلسه
نقل ایدرلردی. اسلاملر بونلرك ذکورینی خدمتجیلك ویاعسکرلك ، اناثی‌ده
استفراش ایچون مبایعه ایلرلردی . علی الاکثر بواسیرلر اسلاولرجه (سقلاو)
صورتنده تلفظ اولنان اسلاولره منسوب اولدقلرندن عربلر طرفندن بو کلمه
(صقلب) شکلنده تعریب ایدیله‌رك انلره (صقلبی) و (صقالبه) نامی ویرلمش و بوتأثیر
ایله بیاض رنکلی عموم اسیرلر بونام ایله معروف اولمش ایدی. مع‌هذا مشارالیه
(عبدالرحمن داخل) اسلاولردن پك چوق آدم استخدام ایتمامش ایدی .
بونلرك استخدامنه اك چوق میل ایدن ذات مشارالیهك حفیدی اولوب ۱۸۰
سنه‌سندن ۲۰۶ سنه‌سنه قدر موقع حکمداریده بولنان (حکم بن هشام) ایدی .
مشارالیه معیتنه پك چوق کوله‌من آله‌رق بیوك بر شان ونفوذ کوسترمش
ایدی. اندلسده معاشلی اوله‌رق عسکر تنظیم ایدن ایلك حکمدارده بوذات ایدی.

(حکم) ك ٥,٠٠٠ مقدارینه بالغ اولان بو کوله‌من عسکرینه لسانلری اجنبی اولمقدن طولایی (خرس ـ دیلسزلر) نامی ویرلمش ایدی . (حکم) دن صکره موقع حاکمیته کلن ملوك امویه بو کوله‌منلری دها چوق قوللانمغه باشلایه‌رق ۳۰۰ سنه‌سندن ۳۵۰ سنه‌سنه قدر موقع حاکمیتده بولنان (عبدالرحمن ناصر) زماننده بونلرك مقداری پك زیاده بیومش ایدی. خلیفهٔ عباسی (معتصم) ترکلری کندی معیتنه و عسکرلکنه نصل آلمش ایسه (عبدالرحمن) دخی اسلاولردن معیت مأمورینی و عسکر تشکیل ایتمش ایدی . امویلر اوروپا قطعه‌سنده اندلسده اعلان استقلال ایتدکلری حالده آسیا وآفریقاده بولنان سائر ممالك اسلامیه‌یی فتح واستیلا ایتمك فکرینه دوشمدکلری جهتله ممالك سائره ایله علاقه‌لرینی کسدکدن ماعدا اندلس اهالیسنی‌ده ایفای فریضهٔ حجدن منع ایتمشلر ایدی. کندیلرندن برینك عباسیلرك نجهٔ انتقامنه کچمسندن قورقدقلرندن طولایی اثنای دور حاکمیتلرنده هیچ بر کیمسه‌یه حجه کیتمکه مأذونیت ویرمامشلردی [۱] . بو ممنوعیت دولت امویه‌نك اندلسده انقراضیله یرینه عربلرك غیرندن تکرار طوائف ملوك تأسس ایدنجه‌یه قدر دوام ایلمش ایدی .

اندلسده طوائف ملوك

اندلس دولت امویه‌سی اك پارلاق ، اك محتشم دورهٔ اعتلاسنه ۳۵۰ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن (عبدالرحمن ناصر) زماننده بالغ اولمش ایدی . کندیسی عاقل وجوانمرد ودورهٔ خلافتی اندلس ایچون باعث فیض ثروت اولان بو حکمدارك دور سلطنتی رفاهیت ، راحت و سعادت نقطه‌سندن (هارون‌الرشید)ك بغدادده‌کی دورهٔ خلافتنه پك‌زیاده بکزه‌یوردی. مشارالیهدن صکره مقام حاکمیته‌کلن اوغلی (حکم) هارون‌الرشیدك اوغلی (مأمون) کبی معارفپرور بر ذات ایدی . ایشته بو ایکی حکمدار دورنده اندلس دولتی پك شعشعه‌دار بردور مدنیت واعتلا کچیرمش ایدی . دولت شان ، شکوت ، سطوت ، ثروت ، انتظام و رفاهیت ایچنده یوزمکده ایدی . فقط حیفا که بودور منقضی اولور اولماز دولت بر کرداب سقوط وانحطاطه دوشه‌رك ارکان دولت و عسکردن متشکل بر طاقم ارباب استبدادك قبضهٔ تحکم وظلمنه کچمش

[۱] ابن خلدون ۲۳۸ ج ۱

وبونلرك ظالمانه افعال وتعدياتى ايله كوندن كونه دها شديد برضعف وپريشانى‌يه طوغرى كيتمش ايدى . بواركان دولت ايله عسكر اصلاً بربرى واسلاولردن متشكل ايديلر . ترك عسكرى بغداد دولت عباسيه‌سنى نصل انقراض واضمحلاله طوغرى سوروكله‌مشلر ايســه بو نلرده بو دولت اسلاميه‌يى ظلم واستبدادلريله عين مجرايه سوروكله‌يوب كوتورمشلردى .

اندلسده نفوذ حكومت امويلرك النده بولندقجه بتون شان وشرف ، بتون مناصب عاليه عربلرده ايدى. فقط بالآخره اسلاولر ايله بربريلر احراز تفوق ايله نفوذ حاكميتى پنجهٔ تحكم واستبدادلرينه آلنجه عربلرك شان و شوكتلرى تدريجاً زواله يوز طوتمش ايدى . نهايت (حكم بن ناصر)ك وزيرى (ابن ابى عامر) دردنجى عصر هجرينك صوكارينه طوغرى (هشام بن حكم) ك دورهٔ ســلطنتنده بتون نفوذ دولتى النه آلديغى زمان عادتا بناى دولتك تملنى ييقمشدى. (ابن ابى عامر) رجال حكومتك برقسمنى برطاقم حيله ودسيسه‌لرايله ديكر رجال دولته دشمن ياپدقدن صـكره انلرى يكديكرينه قتل ايتديرمش ووزرايى خليفه‌يى كورمكدن وكنديسنه معروضات ايصــال ايتمكدن منع ايتمش ايدى .

اصلى يمن عربلرندن اولان بو آدم اختيار ايتديكى شوحركات غدارانه‌نك برعكس انتقامندن قورقديغى جهتله حكمدارك سراينده‌بولنان اسلاو عسكرينى اورادن بر حيله ايله چيقاره‌رق پريشان ايتديكى كبى عربلردن اولان عسكرايله رجال دولتى هردرلو نفوذ وتأثيردن اسقاط ايتمش ايدى. بونلرك يرينه آفريقانك زناته بربريلرندن آدم كتيره‌رك بتون نفوذى انلره توديع ايتديكندن اندلسده نه‌قدر عرب نفوذ وشوكتى قالمش ايسه‌ايشته بوتاريخدن اعتباراً بسبتون منكسر وزائل اولمش ايدى .

اندلس دولت اســلاميه‌سى بو صورتله كوندن كونه مضمحل وپريشــان اولمقده ايكن نهايت على الاكثر بربريلردن متشـكل اولان واليلر طرفدن دولت عباســيه‌دن دها سريع بر زمان ظرفنده تقسيمه اوغرادلمش ايدى . دولت عباســيه‌نك تقسيمى ايچون دها زياده زمان كچمسنه وبالعكس اندلس دولت امويه‌ســنك دها سريع بر صورتله تقسيمنه باعث اولان باشليجه ســبب حضرت نبى‌يه قرابتلرندن طولايى عباســيلرك صحت خلافتنه اعتقاد عمومىٔ

اسلامينك وجودى وبالعكس امويلرك خلافتنه او اعتقادك ضعف وترددى ايدى. ايشته بونك نتيجه‌سنده اندلس دولت امويه‌سى بشنجى عصر هجرينك ابتدالرنده عرب ، بربرى و آزادليلردن متشكل اولان رؤساى اطراف آره‌سنده تقسيم ايديله‌رك هروالى بولنديغى ولايتده اعلان استقلال ايتمش واوقوجه مملكت

اونجى عصر ميلادينك عرب مصنوعاتندن قيا بلوردن معمول برصراحى (لوور موزه‌سنده)

بر طاقم كوچك حكومتلره تحول ايلمش ايدى . طوائف ملوك نامنى آلان بو حكومتلرك الك مشهورلرى بروجه آتى كوسترلمشدر :

حكومتك اسمى	مملكتك اسمى	مدت حاكميتى
بنى حمود	مالقه‌والجزيره	٤٠٧ — ٤٤٩ ﻫ
« عباد	اشبيليه	٤١٤ — ٤٨٤

حکومتك اسمی	مملکتك اسمی	مدت حاکمیتی
بنی زیری	غرناطه	٤٠٣ — ٤٨٣ ھ
« جمهور	قرطبه	٤٢٢ — ٤٦١
« ذوالنون	طلیطله	٤٢٧ — ٤٧٨
« عامر	بلنسیه	٤١٢ — ٤٧٨
« هود وتوجب	سرقوسه	٤١٠ — ٥٣٦

دها اول کوستردیکی اوزره بو حکومتلرك زمان حاکمیتی دوام ایده‌میه‌رك اولا (مرابطین) ودها صکره (موحدین) دولتلرینك قبضهٔ استیلالرینه دوشمشلر ایدی. مملکتده انقسامات سیاسیه، محاربات داخلیه توالی ایدییوردی. بو اضمحلال دوام ایتدکجه اسپانیولار امرای مسلمین آره‌سنده حکمفرما اولان رقابت وعداوتك نتیجهٔ طبیعه‌سی اولان ضعف وپریشانیدن استفاده‌دن خالی قالمیه‌رق ممالکی بر بر اسلاملردن استرداده باشلامشلر ونهایت نه‌اسلاملردن، نه‌ده حکومتلرندن اثر براقامشلردی. فرنکلرك پنجهٔ استردادینه دوشن الك صوك مملکت (غرناطه) ایدی. بو مملکت ٦٢٩ سنهٔ هجریه‌سندن اعتباراً (یوسف بن نصر) ه منسوب (بنی نصر) خاندانی امراسنك دست حاکمیتلرنده بولنمش وبونلردن یکرمی بش، اوتوز قدر ذات مقام حاکمیته کلمش ایدی. اسپانیوللر ۸۹۷ سنهٔ هجریه‌سنده بو خاندانك صوکنجیسی اولان (ابوعبدالله محمد بن علی) زماننده بو مملکتی خاتمهٔ فتوحات اولمق اوزره استرداد ایتدکلرندن مشار الیه طریق فراری اختیار ایتمش وبو حاکمیتك ییقلمسی ایله اندلس قطعه‌سنده آرتق حاکمیت اسلامیه کاملاً خاتمه ویرلمش ایدی.

دولت فاطمیه

۲۹۷ سنه‌سندن ٥٧٧ سنه‌سنه قدر

مغربده شیعیلك

شام امویلری ایله عباسیلر زماننده وبالخاصه (منصور)، (رشید)، (متوکل)ك دورلرنده کوردکلری تنکیلات خونریزانه اوزرینه ممالك اسلامیه‌نك اطراف بعیده‌سنه مهاجرت ایدن علویلردن (ادریس بن عبدالله بن حسن) غرب، یعنی

فاس قطعه‌سنى مقر هجرت اتخاذ ايتمش ايدى . (ادريس) (منصور) ك بيعتنى احراز ايدن (محمد بن عبدالله) ك برادرى ايدى . مشار اليه اول‌امرده عباسيلره تابع اولان مصره كله‌رك اوراده خفياً بر طاقم شيعيلر ايله كوروشدكدن صكره شيعى اولان پوسته واستخبارات رئيسنك رفاقتيله رشيدك دور خلافتى اثناسنده مغربه واصل اولمش واوراده بولنان شيعيلر طرفندن كنديسنه مظاهرت وبيعت ايدلمسيله فاس‌قطعه‌سنده ١٧٢ سنه‌سندن ٣٧٥ سنه‌سنه قدر اجراى حاكميت ايدن (دولت ادريسيه) ىى تأسيس ايلمش ايدى . مع‌هذا بودولت حكمدارلرى كنديلرينه خليفه نامنى ويرمامشلردى . شيعيلرك جداً بيوك بر نفوذ واهميت صاحبى اولملرى ايسه آنجق دولت فاطميه سايه‌سنده وقوع‌بولمش‌ايدى. بودولته (فاطميه) اسمنك ويرلمسى مؤسس وحكمدارلرينك حضرت‌فاطمه‌احفادندن اولملرندن نشأت‌ايتمش ايدى. مؤسسى (عبيدالله مهدى)يه نسبتله بودولته (عبيديه) دخى اطلاق‌اولنور . اووقته قدر ، يعنى دردنجى عصر هجرى اورته‌لرنده شيعيلر (بنى بويه) ملوكى سايه‌سنده شرقده دخى كنديلرينى كوسترمكه باشلامشلردى .

بويهيلر بغداده استيلا ايتدكلرى زمان دولت فاطميه مغربده بيوك بر قوت احراز ايتمش ، مصرك فتحنه عزم ايلمش بولنيوردى . (آل بويه) ك شيعيلكه تمسكلرى‌وعباسيلرك خلافتى اصل‌ارباب استحقاقندن غصب‌ايتمش‌اولدقلرينه دائر اولان اعتقادلرى تأثيرى‌ايله بعض رجال‌دولت (معزالدوله) يه خلافتك فاطميلره وياخود علويلردن ديكرذواته نقلنى‌توصيه ايتمش‌ايسه‌ده ديكرى بوفكره اعتراض ايده‌رك (معزالدوله) يه : « بوطوغرى دكلدر . بوكون خلافتك صحتنى تسليم ايتمديكك بر خليفه ايله ياشايورسك . آدملريكه امر ايتسه‌ك انى اولدورمكده تردد ايتمزلر . چونكه قتلنى حرام كورمزلر . حال‌بوكه علويلردن برينى مقام خلافته كتيرير ايسه‌ك انك خلافتنه كرك سن وكرك آدملرك قانع اوله‌جقسكز. خليفه سنك قتلكى امر ايدرسه اوزمان آدملرك سنى اولديرمكده تردد ايتمزلر» مطالعه‌سنى درميان‌ايتديكندن (معزالدوله) بوكبى برعزمدن وازكچمش‌ايدى[١] .

هرحالده شيعيلك شرقده بودولت سايه‌سنده بيوك بر شان و شوكت اكتساب ايتمش ايدى . بويهيلر برچوق مراسم دينيهٔ شيعه‌يى وازجمله حضرت

---

[١] ابن‌الاثير ١٧٧ ج ٨

(حسین) ك شهادتی مأتمنی اخطار ایدن اون محرم مراسمنی احیا ایتدکدن ماعدا [١] خطبه‌ده (عضدالدوله) نك اسمنی ذکر ایتمکه خلیفه‌یی اجبار ایتمشلردی. اسمی خطبه‌ده خلیفه‌نك اسمنه تردیف ایدیلن ایلك ذات (عضدالدوله) اولمش ایدی . بونك نتیجه‌سنده ترکلر ایله دیلمیلر آره‌سنده بیوك بر رقابت حکمفرما اوله‌رق سنیلر ایله شیعیلر بیننده بر چوق فتنه وفسادلر یول آلمش ایدی . ترکلر سنیلکك ، دیلمیلر وياایرانلیلر شیعیلکك ظهیری ایدیلر . ترکلر شیعیلرك بعض مراسمنه وکندیلرینه بر قارشیلق اولمق اوزره بغداد اهالیسنی بعض بیراملری بر طاقم احتفالات ومراسم ایله کچیرمکه مجبور ایتمشلردی [٢] .

مصرده شیعیلك

شرقده بوصورتله شیعیلکك ظهوریله نفوذ کسب ایتمسی دولت فاطمیه‌یه مصرك فتحنی و (مهدیه) ده بولنان مرکز خلافتك اورایه نقلنی تسهیل ایتمش ایدی . ملوك فاطمیه‌نك نسبی مورخلرجه مختلف فیه‌در . عباسیلره طرفدار اولانلر حضرت (حسین بن علی) یه اسناد اولنان سلسلهٔ نسبلرینی بر نسب صحیح عد ایتمیورلر . فقط بزم فکرمزجه خاندان مشارالیهك نسب علویسی صحیح اولمسی مرجحدر . بوخصوصده حاصل اولان شبهه‌لر عباسیلر طرفندن انلری اهمیتدن دوشورمك ایچون صرف اولنان مساعی نتیجه‌سی اولمق اقتضا ایدر [٣] .

مصریلر اسلامیتك ابتدالرندن اعتباراً حضرت (علی) یه بیوك بر میل ایله مربوط اولمشلر وحضرت (عثمان) ك حادثهٔ شهادتندن صکره جناب (حیدر) ك طرفدارلری کسلمشلردی . معذلك مصریلر دها صکره شیعهٔ علویه ایله هیچ بر رابطهٔ فعلیه ایله مربوط اولمامشلردی . چونکه علویلر ایضاحات سابقه‌دن آکلاشلدیغی اوزره الك اول عراق و فارس اهالیسنك مظاهرتنه مراجعت ایتمشلر ایدی . دها صکره دولت عباسیه تأسس ایدوب ده (منصور) طرفندن علویلر تنکیل و (محمد بن عبدالله) قتل ایدیلنجه (منصور) ك تعقیباتندن قاچان علویلر دن اولمق اوزره مقتولك برادری (علی بن محمد بن عبدالله) مصره کلمش وبوراده خلقی کندی خلافتنه دعوت ایتمکه باشلامش ایسه‌ده [٤]

[١] ابن‌الاثیر ٢١٦ ج ٨ [٢] ابن‌الاثیر ٦٥ ج ٩ [٣] مقریزی ٤٢٩ ج ١

[٤] مقریزی ٣٣٨ ج ٢

چوق کچمکسزین دردست اولنوب (منصور) ه کوتورلمش ودها صکره نه اولدیغی معلوم اوله‌مامش ایدی .

بغداده‌کی خلفانك شیعیلکه قارشی شدتلی ویامسامحه‌کار طاورانملرینه‌کوره مصرده‌کی شیعهٔ علویه‌ده کاه قوتلی، کاه ضعیف اولیوردی. وقتا که شیعه دشمنی اولان (متوکل) مقام خلافته کلدی ، مصر والیسنه بر امرنامه یازه‌رق (ابو طالب) خاندانه منسوب نه‌قدرذوات وارایسه مصردن اخراجلرینی امرایتمش، والی‌ده ٢٣٦ تاریخنده بو امری اجرا ایتمش ایدی . مصردن اخراج اولنان علویلر اولا عراقه ، اورادن ده مدینه‌یه کوندرلمشلردی . مصرده قاله‌بیلن علویلر ایسه کوشهٔ اختفایه چکلمکه مجبور اولمشلردی . چونکه (متوکل) ك والیلری متبوعلرینك انظار توجهنی جلب ایتمك ایچون شیعیلکه پك بیوك بر نفرت وعداوت کوستره‌رك علویلری تعقیبدن کیری طورمامشلردی .

روایته کوره عسکردن بری ضرب جزاسنی مستلزم بر جرم ارتکاب ایتدیکندن اوزمانك مصر والیسی بولنان (یزید بن عبدالله) عسکرك ضربنی امر ایتمش‌ایدی. مجرم والی‌یه: « حضرت(حسن) و (حسین) باشی ایچون! » دییه‌رك یالوارمغه باشلانجه احفاد حضرت نبینك ذکرندن حدت ایدن والی بالعکس اوتوز دکنك فضله اورلمق صورتیله تشدید جزاسنه مسارعت ایتمش ایدی . فقط دها غریبی شوکه کیفیت برید رئیسی طرفندن خلیفه (متوکل) ه عرض اولننجه بو دفعه (متوکل) اولاد کریمهٔ نبی‌یه التجا ایتدیکندن طولایی فضله طایاق یین عسکره یوز دکنك دها اورلمسنی امر ایتمش‌ایدی . خلیفه‌سنك بو حسیات کینپرورانه‌سندن جسارت آلان بو والی علویلر حقنده شدتلی تعقیباتده بولنه‌رق طرفدار صاحبی اولان بر علوی‌یی بتون عائله‌سی خلقی ایله دردست وعراقه سوق ایتدیکی کبی طرفدارلرینی ده طایاق آلتنه آلمش ایدی .

دها صکره (متوکل) ك اوغلی (منتصر) ٢٤٧ سنه‌سنده مقام خلافته کلنجه علویلره کوی التزاماتی ویرلمامسی ، علویلرك آته بینمملری ، فسطاطدن مصرك هیچ بر طرفنه کیتملرینه مساعده ایدلمامسی ، بر کوله‌دن فضله کوله صاحبی اولماملری وبر علوی ایله اهالیدن بری آره‌سنده بر دعوی تحدث ایدر ایسه خصمك بینه ودلیل ابرازینه مجبور اولمقسزین علوی علیهنده‌کی ادعاسنك قبولی

اولنمسی لزومنه دائر والیسنه اوامر مخصوصه کوندرمش ایدی. بونك نتیجه‌سنده علویلر پك بیوك حقسزلقلره ، اذی وجفالره دوچار اولمشلردی .

اصلاً ترك اولان واعتقاد و مسلکجه خلیفهٔ عباسی کبی حال واطوارده بولنان (احمد بن طولون) ۲۵٤ سنهٔ هجریه‌سنده مصرده کسب استقلال ایدنجه بو دخی علویلره آثار خصومت کوستره‌رك تحقیر وتنکیللرندن چکنمامش ایدی . فقط مصرده (بنی طولون) حکومتی ایله بغدادده‌کی دولت عباسیه ضعیف دوشوب‌ده (آل بویه) دولتی کسب نفوذ وقوت ایدنجه مصرده‌کی شیعیلر یواش یواش حیات و قوت کسب ایتمکه باشلامش وملوك فاطمیه‌دن (معزلدین‌الله) ك اردوسی سچلیالی سردار (جوهر) ك قومانداسی آلتنده ۳٥٦ سنه‌سنده مصرك فتحنه کلدیکی زمان شیعیلکی قبوله افکار عمومیه‌ده بر استمداد حاصل اولمش ایدی . بناءً علیه (جوهر) بیوك بر سهولت ایله مصری فتح ایده‌رك علویلر نامنه خطبه اوقومش و عباسیلرك سنجاغی یرینه علویلره مخصوص رایت ظفری رکز و قاهره‌یی تأسیس ایتمش ایدی . افندیسی (معزلدین الله) قاهره‌یه کله‌رك بورایی مقر سلطنت اتخاذ ایلمش ایدی .

مصرده اجرای حاکمیت ایدن فاطمی خلفانك عددی اونه بالغدر. بودولتك افریقیه‌ده تأسسندن اعتباراً مصرده انقضای حاکمیتنه قدر موقع اقتداره کلن خلفاسنك عددی ایسه اون درت اولوب حاکمیتلری ۲۹۷ سنه‌سندن ٥٦۷ سنه‌سنه قدر دوام ایتمش وبونلردن صکره مصر حکومتی ایوبی کردلره انتقال ایلمش ایدی .

دولت فاطمیه‌نك مسلك سیاسیسی

دولت فاطمیه اموردینیه‌دن ماعدا دولت عباسیه‌نك طرز حکومت واداره‌سنی تقلید ایدن سائر حکومات اسلامیه‌دن بری ایدی . یالکز امور دینیه‌ده شیعی مذهبی ترویج وخاندان علویه منسوب اولان ذواتی بالخاصه حمایه وتعظیم ایتمش ایدی . ملوك فاطمیه‌دن (عزیزبالله) ك وزیری (یعقوب بن کلس) (معزلدین‌الله) ایله اوغلی (عزیزبالله) دن تلقی ایتدیکی احکام فقهیه‌یه دائر (صحیح بخاری) کتابنك نصف حجمنده بر فقه کتابنی تألیف ایلمش ایدی‌که بوکتاب فرقهٔ اسماعیلیه‌نك فقهنی احتوا ایتمکده ایدی. دولت فاطمیه بومذهبك

اسلاملر آره‌سنده انتشار و تعمیمی ایچون فوق‌العاده صرف‌مساعی ایتمش‌ایدی.
حتی بالذات وزیر مومالیه فقها ، قضاة وادبادن متشکل بر حلقهٔ تدریسده
بو مذهبی طلبه‌یه اوقودوردی . دولت فاطمیه‌ده احکام فقهیه‌یه مرجع تشکیل
ایدن‌وزیرك کتابی‌قاهره‌ده‌عمرو جامعنده‌صورت مخصوصه‌ده تدریس‌اولنیوردی.
وزیرك حلقهٔ تدریسنه دوام ایدن ۳۵ فقیهه معاشلر تخصیص ایدلمش ایدی .
بو فقهده احرازمهارت ایدنلره عطیه‌لر، مکافاتلر ویریلیوردی. (جامع‌ازهر)ك
یانی‌باشنده بوفقهه مخصوص‌بردارالتدریس انشاایدلمش ایدی. بورادن اجازتنامه
آلانلرقاطرلره بیندیریله‌رك اعزاز وتلطیف اولنیوردی. علوم‌شیعیه‌نك تدریسی
ایچون سرایلرده دخی بر طاقم مدرسلر تعیین ایدلمش ایدی . هپ بو وسائط
شیعیلکك تقویه‌سی ایچون اختیار اولنمش‌ایدی. چونکه دها اول بیان‌ایتدیکمز
اوزره اسلامیتده دیانت ایله سیاست برلشمش اولدیغندن شیعیلکك تقویه‌سی
بودولتك حاکمیت مادیه‌سنی تقویه وتحکیم ایتمك دیمك ایدی .

وزیر مومالیه فی الاصل یهودی ایکن اسلام اوله‌رق دولت مشارالیهانك
خدمتنه‌کیرمش وایضاحات آتیه‌دن آکلاشلدیغی اوزره بودولتك تأیید حاکمیتی
اوغورنده پك بیوك خدمتلرده بولنمش ایدی . (یعقوب) خسته اولدیغی زمان
خلیفه (عزیزبالله) کندیسنی زیارت ایده‌رك اکا : « حیاتکی قورتارمق ایچون
بتون ملکمی فدا ایتمکه حاضرم » دیمش ایدی [۱] . خلیفه‌نك بو سوزی
بووزیرك دولتده نه قدر بیوك براهمیت صاحبی اولدیغنی کوستریر .

بتون خلفای فاطمیه کندی مذهبلرینی نشر وتعمیم ایچون بویولی کمال‌اعتنا
ایله تعقیب ایتمشلردی . مشارالیه (عزیز) ایله (حاکم بامرالله) کتب شیعیه‌نك
مطالعه واستنساخی ایچون قاهره‌ده بر طاقم کتبخانه‌لر ، دارالاستنساخلر
تأسیس ایتدکلری کبی [۲] ٤١١ سنه‌سنده مقام خلافته کان (ظاهر) دخی فقه
شیعی‌یی تأیید ایتمك مقصدیله مصرده‌نه‌قدر سائر مذاهب فقهاسی وارایسه‌جمله‌سنی
مذکور قطعه‌دن اخراج واجلا ایلمش ایدی . (دعائم الاسلام) کتابی ایله
(مختصرالوزیر) کتابنی حفظ ایدنلره برمکافات نقدیه تعیین ایدلمش‌ایدی [۳] .
دولت فاطمیه‌نك میراثلره متعلق احکام فقهیه‌سنه کوره میراث ذوی الارحامه
انتقال ایتدیکندن بر آدمك بر قیزیندن بشقه وارثی بولنماز ایسه میراث بو قیزه

[۱] ابن‌الاثیر ٣٢ ج ٩ [۲] کتابمزك اوچنجی جلدی [۳] مقریزی ٣٣٥ ج ١

عائد اولور [١] . بو قاعده فاطمیلرك خلافته حق وراثتلری نتیجه‌سی ایدی . چونکه کریمهٔ نبی حضرت فاطمیه‌یه منسوب ایدیلر . حضرت فاطمه ایسه میراث پیغمبریده یکانه وارث ایدی.

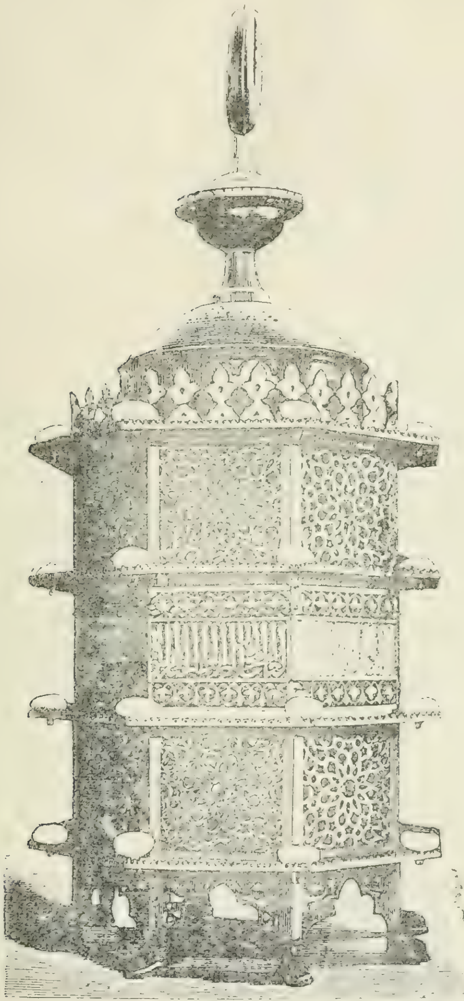
دولت فاطمیه‌نك كچيرديکی دورلر

دولت فاطمیه دولت عباسیه‌نك كچيرديکی دورلره مشابه اوچ دور كچيرمش ایدی . دولت عباسیه‌ده تأثیر ونفوذ اك اول عربلر ایله ایرانیلر آراسنده مشترك ایکن دها صکره ایرانیلره ومتعاقباً ترکلره نصل انتقال ایتمش ایسه عربلر ایله بربریلرك همتی ایله تأسیس اولنان دولت فاطمیه‌ده دخی نفوذ وحاکمیت ابتدالرده عربلر ایله بربریلر آره‌سنده مشترك اوله‌رق بر مدت دوام ایتدیکی حالده بالآخره بربریلره وبونلردن‌ده ترکلره كچمش ایدی .

آفریقای شمالیده مقیم وعربلر کبی بر چوق قبائلدن متشکل اولان بربریلر جنك آور عناصردن ایدیلر . ایرانیلر شیعه‌یه شرقده نصل مظاهرت ایتمشلر ایسه بونلرده غربده شیعیلره مظاهرت ایلمشلردی . اسلاملر بونلری دائرهٔ اطاعته آلنجه‌یه قدر پك چوق مشاق و مشکلاته اوغرامشلردی . بربریلر اون ایکی دفعه ترك اسلامیت ایتمشلر وهردفعه‌سنده اسلاملره هجوم ایلشلردی . بونلرك اسلامیتی آنجق برنجی عصری هجری اواخرنده (موسی بن‌نصیر) زماننده پایدار اولمش ایدی . عرب اولمیانلر حقنده فرط تعصبلرندن طولایی امویلر علیهنده عمومی بر کین حاصل اولدیغی زمان بربریلر امویلره اعلان عصیان ایله طلب انتقام ایدن اقوام صره‌سنه كچمشلردی . دولت امویه‌نك انقراض وزوالی بونلری ممنون ایتمش ایسه‌ده بونام ایله بر دولتك اندلسده تکرار تشکلی کندیلرینی دلکیر ایلش ایدی . بناءً علیه اندلسده دولت امویه‌نك تشکلی اوزرینه محضا ملیتپرستلکنه بر ضربهٔ انتقام اولمق اوزره امویلرك پاره‌سی ایله كچینلردن ماعدا بتون بربریلر اسلامیتی براقه‌رق خرستیانلغی قبول‌ایتمشلردی . امویلرك بونکله برابر شوراسنی اعتراف ایتملی‌درکه هندستان وچینه قدر آسیانك اورته‌لرنده اسلامیتك انتشارینه ترکلر طرفندن نصل بیوك همتلر صرف اولنمش ایسه آفریقا قطعه‌سنك اورته‌لرنده اسلامیتك انتشاری‌ده بربریلرك همتی ایله

[١] مقریزی ١١١ ج ١

وقوع بولمش ايدى . چونكه بربريلر اسلاميتى صورت قطعيه‌ده قبول ايتدكدن صكره مملكتلرينك ماوراسنده آفريقاى غربيه‌ده فتوحاته قويولدقلرندن بو فتوحات اثناسنده اورالرده اسلاميتى نشر ايتمشلردى .

قاهره‌ده برونزدن معمول اسكى برجامع قنديلى

دولت فاطميه مغربده حكمران اولدقجه عموم بربريلر وبالخاصه (كتامه)، (صنهاجه)، (هواره) قبائلى اكا مظاهرت ايتمكده ايديلر. بونلر اوچنجى عصر هجرى اواخرنده (عبيدالله مهدى) طرفندن دولت فاطميه‌نك تأسيسنه تشبث

اولدیغی زماندن اعتباراً بو دولتك الك بیوك ظهیرلری ایدیلر . مشار الیه ٢٩٧ سنهٔ هجریه‌سنده دولتنی تأسیس وتحکیم ایدنجه الك مهم مناصب حکومتی بربریلره تفویض ایتمش ایدی . بربریلر ٣٢٢ سنه‌سنده موقع حاكمیته كلن مشار الیهك اوغلی (قائم بامرالله) ایله دها صكره ٣٣٤ سنه‌سنده جالس سریر سلطنت اولان (منصور بنصرالله) و ٣٤١ سنه‌سنده مقام خلافته كلن (معزلدین‌الله) دورلرنده دخی دولتك الك مهم مأموریتلرینی اشغالده دوام ایدرك دولت فاطمیه‌نك بتون مغرب قطعه‌سنی استیلا ایتمسنه وعباسیلره اورالرده هیچ بر حاكمیت براقلمامسنه معاونت ایلمشلردی. فاطمیلر سالف‌الذكر (معزلدین‌الله) دورنده مصر قطعه‌سنی فتح و قاهره‌یی تأسیس ایدرك پایتختلرینی بو یكی شهره نقل ایلمشلردر .

٣٦٥ سنهٔ هجریه‌سنده زمام سلطنت (معز) ك اوغلی (عزیز بالله) ه انتقال ایدنجه بوذات عباسیلری تقلید ایتمك ایسته‌یه‌رك ترك ودیلملیلردن بر چوق آدم طوپلامش وانلری ترقی ایتدیره‌رك معیت خاصه‌سنه آلمش ایدی . احتمال كه مشار الیه بربریلردن قورقدیغی ایچون بو واسطه‌یه مراجعته لزوم كورمش ایدی. آنجق چوق زمان كچمدن بربریلر ایله تركلر آره‌سنده بیوك بر رقابت ، بیوك بر حسدكارلق حكمفرما اوله‌رق (عزیز بالله) ك وفاتنه قدر دوام ایتمش ایسه‌ده مشار الیهدن صكره مقام سلطنته كلن (حاكم بأمرالله) بربریلرك دولته ایفا ایتدكاری حسن خدمتلری نظر اعتباره آله‌رق انلری كندیسنه تقریب ومناصب دولتی تكرار انلره تودیع ایتمش ایدی .بربریلر بربری اولان (ابن عمار كتامی)نك كندیلرینه رئیس تعیین ایدلمسنی طلب ایتدكلرندن موماالیه دولت مذكوره‌نك مناصبنه كوره وزارته معادل عدایدیلن (وساطت) مقامنه تعیین ایدلمش ایدی . فقط چوق كچمدن بربریلر(ابن عمار) ی ترك ایدرك مناصب‌عالیه اشغالنه‌هوسكار (برجوان) نامنده اصلی سچلیالی بر رئیسلرینك اطرافنده طوپلانمشلردی . (برجوان) بربریلر ایله (ابن عمار) ك آره‌لرینی بوزه‌رق بریكنك منصب وساطتی براقوب بر طرفه چكلمسنه چالیشدقدن صكره كندیسی بومقامه كچمش وفقط مقام اقتداره‌كابر كلمز بربریلر یرینه تركلر ایله دیلمیلری ایلری سوره‌رك انلری سرای‌خلافتده‌كی مأموریتلره تعیین‌ایلمش‌ایدی. (حاكم) نصلسه ابن‌عماری قتل ایتمكی قورديغندن كرك موماالیهی وكرك پدر وبیوك پدرینك‌رجال‌حكومتندن

بر چوقلرينى اعدام ايتديرمش وبونك نتيجه‌سنده تركلر كسب قوت ايتدكلرى حالده بربريلر بالعكس ضعيف وپريشان دوشمشلردى .

(حاكم) ك وفاتندن صكره ٤١١ سنهٔ هجريه‌سنده مقام سلطنته كلن اوغلى (ظاهر لاعزاز دين‌الله) ذوق وصفايه، سفاهت واسرافه پك زياده ميل ايتمكله برابر تركلره وعموم شرق اهاليسنه دها زياده التفات وتوجه كوستردیكندن بربريلرك ضعف وپريشانيسى بودورده بر قات دها آرتمش ايدى . والده‌سى سياه بر جاريه اولان (مستظهر) ظاهردن صكره ٤٢٧ سنه‌سنده كرسئ خلافته جالس اولنجه بونك والده‌سى هم جنسى اولان زنجيلردن معيتنه برچوق آدم آله‌رق اطرافنده بيك قدر سياهى طوپلانمش ايدى . ديكر طرفدن اوغلى‌ده معيتنه تركلردن بر چوق آدم آلديغندن دولتك عسكرى برى ترك، ديكرى سياهى اولمق اوزره يكديكرينه رقيب ودشمن ايكى‌بيوك فرقه‌يه آيرلمش ايدى . هرفرقه نفوذ حكومتى يالكز كندى نفسنه حصر ايتمك ايستديكى ايچون آرالرنده‌كى رقابت كوندن كونه كسب شدت ايليه‌رك بيوك بر اختلال عسكرينك ظهورينه باعث اولمش ايدى . بواختلال اثناسنده خليفه تسكين شورشه مقتدر اوله‌مديغندن شام قطعه‌سندن امداد طلب ايتمش وبونك اوزرينه اصلى ارمنى اولان اميرالجيوش (بدرالجمالى) سوريه‌دن مصره كله‌رك بتون رجال حكومتى قتل ايتدكدن صكره مصرده ارمنيلردن عسكر تشكيل ايلمش ايدى . بو تاريخدن اعتباراً مصر عسكرى على‌الاكثر ارمنيلردن متشكل بولنوردى . بربريلر ايسه نفوذلرينى بسبتون غائب ايدرك عادى رعايادركه‌سنه دوشمشلر وابتدالرده دولتك اعاظم رجالى واك‌بيوك مظاهرى اولمق اوزره كچينيرلركن بودوردن اعتباراً موقع حاكميتده هيچ بر تأثيرلرى قالمامش ايدى [١] .

بودورلر اثناسنده سلچوقيلر عراق وفارس قطعه‌لرينى قبضهٔ تسخيرلرينه آلمش، آل‌بويه دولتى منقرض اولمش، اورالرده شيعيلر ضعيف دوشمش، سلچوقيلر كوله‌منلرى وقوماندانلرى اولان آتا بكلرى ولايتلره والى تعيين ايتدكدن صكره بونلرده برر برر اعلان استقلال ايلمش بولنيوردى . شامده اوآتابكلردن‌اولان (نورالدين زنكى) اجراى حكومت ايديبوردى . مشاراليهك معيتنده بولنان بر قاچ جنك آور كردلردن اولمق اوزره (نجم‌الدين ايوب)،

[١] مقريزى ١٢ ج ٢

وبرادری (اسدالدین شیركوه) نامارنده ایكی قوماندان وار ایدی كه بونلر اقتدار وشجاعتلریله آتابكك نزدنده الایوكسك مقاملری اشغال ایتمكده ایدیلر .
مصرده‌كی خلافت فاطمیه او اثناده ، یعنی ٥٥٥ سنه‌سنده غایت تدبیرسز ، اقتدارسز اولان (عاضد بن یوسف) ه انتقال ایتدیكندن خلیفه‌نك شو ضعف واقتدارسزلغندن استفاده ایدن وزرا نفوذ حاكمیتده یكدیكرینه رقیب كسیله‌رك مملكتی بسبتون تخریب ایتدكاری حالده خلیفه بوكا قارشی بر شی یاپمغه مقتدر اوله‌میوردی .

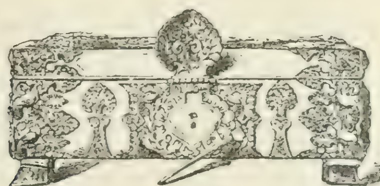
بووزرا جمله‌سندن ایكن رقیبلرینه قارشی طوره‌میه‌رق موقع ونفوذینی غائب ایدن (شاور) اسمنده بر وزیر امداد ومعاونت طلب ایتمك اوزره (نورالدین زنكی) یه بالالتجا خصمی اولان دیكر بروزیرك علیهنده مظاهرتنی استرحام ایتمش ایدی . (نورالدین زنكی) وزیرك بوالتجاسنی بتون مصر قطعه‌سنی قبضهٔ تسخیرینه دوشورمك ایچون بر فرصت عد ایله‌دیكندن امداد اولمق اوزره (اسدالدین شیركوه) ك قومانداسنده كوله‌منلردن متشكل بر قوهٔ عسكریه ویردرك بو سایه‌ده وزارتی (شاور) ه استرداد ایتدیرمش وتكرار موقع وزارته كلن (شاور) مصرك ثلث خراجنی (نورالدین) ه ویرمكه باشلامش ایدی .

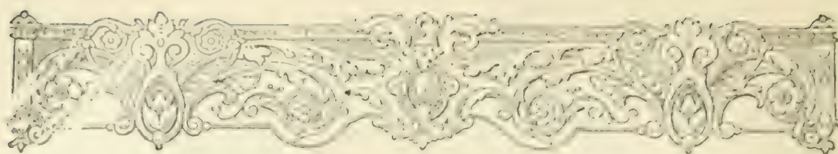
بووقته قدر اهل صلیب محارباتی پك شدتلی بر شكل آلمش بولنیوردی . بو محاربات (نورالدین) ك مصرك امور وخصوصاتنه دها زیاده مداخله‌سنه خدمت ایتمش ایدی . (نورالدین) ك مصرده‌كی وكیلی (شیركوه) ایدی . بونك برادر زاده‌سی اولان و(صلاح‌الدین ایوبی) نامیله دها صكره بیوك بر شهرت آلان (یوسف بن نجم‌الدین) عمجه‌سنك رفاقتنده بولنمقده ایدی . بناءً علیه ٥٦٤ سنهٔ هجریه‌سنده (شیركوه) مصرده وفات ایدنجه منصب نیابته (صلاح‌الدین) كچمش ایدی .

مراتب عالیه‌یه میال بر فطرت خارقه ایله مفطور اولان (صلاح‌الدین) وزارت مقامنه معادل بولنان نیابت موقعنه كچوب ده خلیفه‌نك ادارهٔ امور دولتده‌كی ضعف وعجزینی كورنجه مصر قطعه‌سنی امیری (نورالدین) ه دكل ، كندی نفسنه تابع بر حكومت یاپمغه عزم ایتمش ایدی . بناءً علیه (عاضد) ك وفات ایدر ایتمز (صلاح‌الدین) همان زمام حكومتی اله آله‌رق قاهره‌ده خلیفهٔ

عباسى نامنه خطبه اوقومش ، مصر حكومتنك مذهب رسميسنىده شيعيلكدن سنيلكه تحويل ايلمش ايدى . اهل صليب احوالى اوصره‌لرده بيوك بر اهميت كسب ايتمش ايدى . (صلاح‌الدين) بونلره قارشى تاريخك اك مهم صحائفنه كچن بر چوق پارلاق محارباتده بولنه‌رق تجاوزلرينى دفع ايتمش وقدسى اللرندن اله‌رق شام وسائره‌يه توسيع حاكميت ايلمش ايدى . مشار اليهك تأسيس ايتديكى دولت ايوبيه جنساً كرد ومذهباً سنى ايدى . بونلرك زماننده مصر قطعه‌سى عباسيلرك يالكز حاكميت دينيه‌سنه عودت ايتمش ايدى .

كرك (صلاح‌الدين)، كرك دها صكره كندى اقرباسندن موقع اقتداره كلنلر اودورده جارى اولان عادت وجه ايله عسكرلكه پك چوق ترك وچركس آلدقلرندن مقدارلرى كوندن كونه چوغالان بو عنصرلر نهايت نفوذ حكومتى اله آله‌رق سلطنته كوز ديكمشلردى . دولت ايوبيه ضعيف وپريشان دوشونجه بونلر اعلان استقلال ايتمشلر وكوله‌من‌دولتلرى نامنى آلان ايكى حكومت تشكيل ايلمشلردى . برينه (مماليك بحريه) ، ديكرينه (مماليك برجيه) ناملرى ويريلن بو ايكى دولتك برنجيسى ٦٤٨ سنه‌سندن ٧٩٢ سنه‌سنه قدر وديكرى ٧٨٤ سنه‌سندن ٩٢٣ سنه‌سنه قدر اجراى سلطنت ايتمش ايدى . هرايكيسى بغدادده مقيم خليفهٔ عباسينك حاكميت دينيه‌سنه تابع ايدى . تاتارلر ٦٥٦ سنهٔ هجريه‌سنده بغداده استيلا ايله خليفهٔ عباسى (مستعصم) ى قتل ايدنجه عباسيلردن برحيات قالانلر بغداددن فرار وسلاطين مماليك بحريه‌دن (ظاهر بيبرس) ك دور حاكميتده مصره التجا ايدرك سلطان سليمك مواصلتنه قدر اوراده قالمشلردى .

مغول ، بلخود تاتار دوری

مملکت اسلامیه‌نك اضمحلالی

۶۰۳ سنه‌سنده چنکیز خانك ظهورندن ۸۰۷ سنه‌سنده
تیمورلنکك وفاتنه قدر

آلتنجی عصر هجرینك انقضاسنه قدر مملکت اسلامیه آرتق کاملاً انقسامه اوغرامش ایدی . خلافت عباسیه دخی اطرافده کمال استقلال ایله اجرای حاکمیت ایدن ملوك ، سلاطین وامرانك تأیید حاکمیتلرینه معنوی بر خدمت ایفا ایتمك ایچون اسماً ابقا ایدلمش ایدی . یوقسه حد ذاتنده اوقدر ضعیف دوشمش ایدی‌که اویله بر منفعت نامنه طوائف ملوك طرفندن ابقاسنه معاونت ایدلمسه ایدی کندی کندینه طوره بیله‌جك قدرته مالك دکلدی . مملکت واسعهٔ اسلامیه اوچ ملتك دست حاکمیتنده بولنیور ایدی . صانکه بونلر اوقوجه مملکتی آره‌لرنده تقسیم ایتمشلردی . انلردن برنجیسی شرقده‌ترك سلچوقیلری ایله قوماندانلری، ایکنجیسی مصروشام قطعه‌لرنده کرد ایوبیلری ، اوچنجیسی ایسه مغرب واندلسده بربریلر (دولت موحدین) ایدی . یمن وسائره‌ده برطاقم اوفاق امارتلردن ماعدا عربلرك هیچ برنفوذ سیاسیلری قالمامش ایدی.

دولت اسلامیه‌نك حدودده بولنان دشمنلری ممالك اسلامیه‌ده حکمفرما اولان بو انقسامات سیاسیه‌یی ، بو ضعف وپریشانی‌یی کورنجه شمال ، غرب وشرقدن همان اوزرینه هجوم ایتمشلردی . نهب وغارت ایچون ممالك اسلامیه شمالدن تجاوز ایدن کرجیلر ایله ارمنیلر وآلانلر چوق دفعه اون بیکلرجه جنك آوردن متشکل بیوك برقوت ایله اذربیجان ایله جوار اولان سائر ممالکی کسوب بیچه‌رك دها اول عربلر ابتدای دولتلرنده یاپدقلری کبی کندی مملکتلرینه بر چوق اموال غنائم ایله برابر تیغ غدارانه‌لریله مقتول اولانلردن

ماعدا اون بيكى متجاور اسلام اسيرى ايله عودت ايلرلردى [١] . مع هذا بو اقوام ممالك اسلاميه‌نك هيچ بر طرفنده حقيقى فتوحات اجراسيله حكومت تشكيلنه تشبث ايتمامشلردى .

غرب طرفندن ايسه اهل صليب اولان اوروپاليلر مقبر عيسايى اله كچيرمك كبى بر مقصد دينى ايله مهاجماتده بولنمشلردى . بونلر ممالك اسلاميه‌يى فتح و استملاك ايتمك ايستيورلردى . اهل صليب برمدت فلسطين ايله سوريه‌نك برقسمنه وقدسه استيلا ايتمشلر ايسه‌ده آره‌لرنده حاصل اولان اختلاف ونفاقدن طولايى دها ايلرى‌يه كيده‌مامشلردى . يوقسه اتفاق ايله حركت ايتسه‌لردى سائر يرلرى‌ده فتح ايليه‌جكلردى . اوصره‌ده (صلاح‌الدين ايوبى) مشهور اولان شجاعت واقدامى ، ذكا ودهاسى ، حسن تدبير واداره‌سيله صليبيونك اوكنه چيقه‌رق انلرى مغلوب واللرنده بولنان ممالكى استرداد ايتمش و٥٨٣ سنه‌سنده انلرى قدسدن‌ده اخراج ايتمش ايدى . صليبيون بو تاريخدن اعتباراً هيچ بر قوت وتأثير كوستره‌مامشلردى .

ممالك اسلاميه شرقدن‌ده تاتار ويا مغوللرك طغيان استيلا ووحشتلرينه معروض اولمش ايدى . حال بداوتده قوت بدنه واوصاف جنك آوارانه‌يه مالك اولان مغول قبائلى (چنكيز خان) كبى ظالم وخونريز بر قوماندانك معيتنده اولدقلرى حالده يدنجى عصر هجرى ابتدالرنده اسيانك اورته‌لرندن ممالك اسلاميه هجوم ايدرك مملكتك اقصاى حدود شرقيه‌سندن عراق قطعه‌سنك حدود غربيه‌سنه‌قدر هر يرينى آلت‌انه بويامشلر ، هر طرفنى بر خرابه‌زاره چويرمشلردى . او اثناده ممالك اسلاميه ارباب طغيانك صولت فاتحانه‌لرينى قيره بيله‌جك (صلاح‌الدين) كبى بيوك آدملردن خالى ايدى . (چنكيزخان) هندستان وچيندن دخى بر چوق ممالك فتح ايتمش وتشكيل ايتديكى مملكتك وسعتى ٤٠٠,٠٠٠ ميل مربعه بالغ اولمش ايدى .

مغوللر

سيبريانك جنوبنده (بايقال) كولنك اطرافنده مقيم تاتار قبائلندن برى اولان مغوللرك تاريخى صوك درجه مجهول ومبهمدر . مغوللر (چنكيز خان) ك

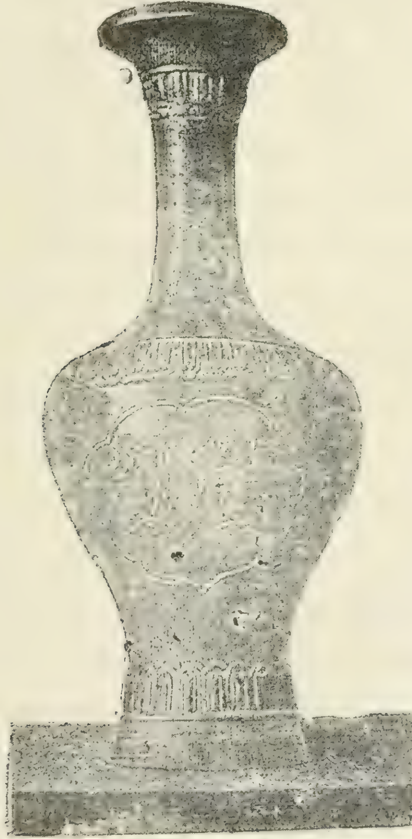
[١] ابن‌الاثير ١٢٨ ج ١١

طغیانه قدر عالم مدنیتدن بعید قالان اوممالکتلرده سائر قبائل بدویه کبی غزو وغارت ، صید وشکار ایله وقت کچیردکلرندن شایان اهمیت هیچ بر وارلق کوستره‌مامشلردی . حتی (چنکیز خان) ك زماننده دخی بونلرك مقدارلری ٤٠,٠٠٠ چادردن عبارتدی . هر چادرده حد اعظم اولمق اوزره اون نفوس بولندیغنی فرض ایتسه‌ك بیله انلرك مقداری ٤٠٠,٠٠٠ دن فضله طوتماز. ایشته (چنکیز خان) مغول بدویلرندن مقدارلری بو قدر آز اولان بر خلق ایله جوارده بولنان ممالك معموره‌یه طغیان ایدرك دها اول عربلر جزیرة العربدن اطرافه نصل انتشار واون بش ، یکرمی سنه ظرفنده روم وفارس ممالکنه نصل استیلا ایتمشلر ایسه بونلرده اویله آز بر زمانده او ممالك معموره‌یی قبضهٔ استیلا وتسخیرلرینه کچیرمشلردی . هر ایکی حالده بداوت مظفر اولمشدی . چونکه اسلامیتك ظهوری صره‌لرنده روملر وایرانیلر نصل مدنیتك رفاهیت وراحتنه قاپیله‌رق نفاق وشقاقه‌دوشمشلر ایسه‌اسلاملرده (چنکیز) ك ظهوری زمانلرنده اویله‌جه آرایش مدنیته قاپلمش واختلافات و انقساماته اوغرامشلردی . معلوم اولدیغی اوزره تاریخ بر تکرردن بشقه بر شی دکلدر .

چنکیز خانه — چنکیز خانك پدری تاتار خاقان اعظمنه تابع اون اوچ قبیله‌نك امیری ایدی . ٥٤٨ سنهٔ هجریه‌سنده‌تولد ایدن چنکیز خانه (تموجین) نامی ویرلمش ایدی . بو تاریخدن اون‌درت‌سنه صکره پدری وفات ایتدیکندن زیر اداره‌سنده بولنان قبائل امارتی اله کچیرمك فکریله (تموجین) ی صغر سنندن طولایی هیچ صایه‌رق طریق تمرده صاپمشلردی . (تموجین) کوچك یاشنده بیله جسور و خونریز بر مخلوق ایدی . تمرد واقعی کورور کورمز درحال آدملرینی طوپلادی، متمردلری مغلوب وامرینه منقاد ایلدی. بو ایلك موفقیت اوزرینه‌هر کس کندیسندن‌قورقمغه‌باشلامشدی. معهذا (تموجین) خاقان اعظمك امدادندن مستغنی اوله‌مامش ایدی . خاقانك معاونتیله پدرینك موقعنی احراز ایلدکدن صکره خاقانك قیزی ایله ازدواج ایتدی .

دورهٔ صباوتی اسبسوارلق ، تیراندازلق ، هر نوع جنك‌آورلکده ممارسه ایله کچیرمش اولان (تموجین) اساساً قوهٔ بدنیه‌یه مالك ، جسور ، آچلق ، صوسزلق، صغوق وسائر مشاق ومتاعبه متحمل برمخلوق ایدی. عین اعتیاداته آلیشمش اولان آدملری کندیسنه بیوك بر صداقتله منقاد اولمشلردی .

(تموجین) ك خاقان اعظم قیزی ایله ازدواج و دیکر امرانك فوقنده بر موقع احراز ایتمسی سائر مغول امراسیله رجال دولتنك نظر حسدلرینی جلب ایتدی . (تموجین) بونی حس ایدرك امرا ورجال دولت ایله خاقانك آره‌سنی بوزمغه موفق اولدیغندن امرا خاقانه قارشی اعلان عصیان ایلدیلر . خاقان امرایه قارشی مغلوب دوشمکله (تموجین) قائن پدرینك امدادینه یتشه‌رك

چین ـ عرب طرزنده برونزدن معمول بروازو

پریشان اولان تاج وتختنی تکرار کندیسنه اعاده ایلدی . (تموجین) خاقانك دشمنلرینه قارشی فوق‌العاده وحشت وخونریزلك استعمال ایتمشدی. یتمش قدرینی قاینار صو قازانلرینه دیری دیری آته‌رق اتلاف ایلدی . بو افعال وحشت وخونریزانه قائن پدرینی کندیسندن اورکوتمش ایدی. (تموجین) بو حالی حس

ایدنجه کوزللك ایله تلافی ایتمك ایستدی . آنجق بو یولده واقع اولان مساعی منتج موفقیت اوله‌مدی . آره‌ده‌کی اختلاف طرفین بیننده محاربه‌یه منجر اولدی. نتیجه‌ده (تموجین) غالب کله‌رك مغول کرسیٔ سلطنته جلوس ایتدی .

(تموجین) دهـا صکره اجرا ایتدیکی بر قاچ محاربه‌ده احراز مظفریت ایلدیکندن مغول امراسی آره‌سنده بیوك بر نفوذ کسب ایتدی. امرا مغولستانده (سه‌لانغا Selenga) نهری کنارنده عمومی بر اجتماع عقد ایدرك حکمدارلغی آلقیشلادیلر . (تموجین) بو اجتماعده غایت بلیغ بر نطق ایراد ایتدکدن صکره سیاه بر کچه اوزرنده اوطوره‌رق امرانك تبریکاتنی قبول ایتدی . بو کچه او آندن اعتباراً مغوللرجه آثار مقدسه‌دن صایلدی . بو اجتماع اثناسنده ارباب نفوذدن صلاح حال ایله مشهور بر آدم (تموجین) ه کله‌رك شو خطابده بولندی : « حکمدار ! نه قدر قوتلی اولورسه‌ك اول ، بو قوت اللهك بر اثر احسانیدر . الله سنك یاردمجیك اوله‌جق وهر ایشده سکا موفقیت بخش ایده‌جکدر . صاقین افراط ایله حرکت ایتمه . الکده‌کی سلطنتی سوء استعمال ایدرسه‌ك شو سیاه کچه کبی اولورسك. آدملرك‌ده اطرافکدن طاغیلیویریرلر ». (تموجین) ه خطاباً توجیـه اولنـان بو سـوزلرده‌کی حریت وجرأت بداوتکارانه عربلرك اوائل اسلامده خلفا وامرالرینه قارشی وقوع بولان سربستی وجرأتلرینه پك زیاده مشابه‌در . بو اجتماعده مغوللرجه کرامت وقدسیت صاحبی عد ایدیلن بر اختیار اوزرنده البسه اولمدیغی حالده (تموجین) ك حضورینه کله‌رك امرایه خطاباً شـو سوزلرده بولنمش ایدی : « قاردشلر ! رویامده کوکلر اللهنك ، عرش آتشینی اوزرنده جالس اوله‌رق مخلوقاتندن حساب صوردیغنی ، بتون جهانك افندیمز (تموجین) ه تابع اولمسنی فرمان و (تموجین) ه (چنکیز خان) یعنی حکمدار عمومی نامنی اطلاق بیوردیغنی کورر کبی اولدم » . ایشـته بو تاریخدن اعتباراً (چنکیز خان) بو اسم ایله معروف اولدی .

(چنکیز خان) دولتنی تحکیم و تقویه و عسکرینی کوزلجه تنظیم وتحشید ایتدکدن صـکره جهانکیرلکی کوزه آله‌رق اولا چیندن باشـلادی . چین ایمـپراطوری مغوللردن سـنوی بر ویرکی آلیوردی . (چنکیز خان) قوت ونفوذ پیدا ایدنجه بو ویرکی‌یی کسـمش ایدی . ویرکینك اعطاسنی کسـمك اعلان حرب ایتمـك دیمك ایدی . (چنکیز خان) معیتنده‌کی اردو ایله چـین

ممالکنه هجوم و مشهور چین سورینی مرور ایده‌رك اوکنه کان خلقی قتل وتنکیل ومالارینی نهب و یغما ایلدی . اوصرده‌ده جهانك الك مترقی ملتی اولان چینلیلر یونانلیلرك عربلره قارشی استعمال ایتدکلری یونان آتشنی بوطغیانه قارشی استعمال ایتدکلری کبی خیلی عصرلر صکره اوروپالیلرك نظر اطلاعلرینه واران بارود طولو کولله‌لرده قوللاندیلر ایسه‌ده مغوللرك ایلریله‌لرینی منع ایده‌مدیلر . (چنکیز خان) قتل وتالانکرلکله یکینه وارەرق چین پایتختنی تسخیر ایتدیکی کبی چینك بتون شمال طرفلرینی قبضهٔ فاتحانه‌سنه کچیردی. فتوحات واقعه بوخونریز جهانکیره جسارت ویردی . بوسفر پای تجاوزینی غربه طوغری ، یعنی ممالك اسلامیه‌یه توجیه ایتدی .

ممالك اسلامیه او اثناده دها اول ذکر ایتدیکمز ضعف واضمحلال ایچنده یووارلانیور وکرد ، ترك ، ایرانلی بر طاقم حکومانه منقسم بولنیور ایدی . قربی جهتیله مغوللرك ایلك حملهٔ تجاوزلرینه معروض اولان قطعه‌ایسه سلچوقیلردن (علاءالدین خوارزمشاه) ك تحت حاکمیتنده بولنان خوارزم مملکتی ایدی . مشار الیهك حاکمیتی صوك زمان سلطنتنه طوغری عراق عجمینك قسم اعظمی ایله سجستان ، کرمان ، طبرستان ، جرجان ، جبال قطعه‌سی ، خراسان ، فارس ، ماوراء النهره و افغانستان ایله هندستانك بر ر قسملرینه قدر توسع و امتداد ایتمش ایدی . پایتخت سلطنت (خوارزم) ایدی . علاءالدینه (خوارزمشاه) اطلاقی‌ده بوسببه بناءً ایدی . ایشته (چنکیز خان) معیتنده ۷۰۰,۰۰۰ موجوددن متشکل براردو ایله ترکستان وماوراسنی کسوب بیچه‌رك قتل‌ونهبده تویلری اوریرده‌جك افعال وحشتکارانه ارتکاب ایلشدی .

(چنکیز) ك بوافعال خونریزانه‌یی ارتکاب ایتمسنه باعث اولان اسبابدن اولمق اوزره بوفاتح خونخوار اردوسی ایله برابر ترکستانه واصل اولدیغی زمان کندیسنه ملبوسات مبایعه‌سی ایچون بر طاقم ترك تاجرلرینی بر چوق اموال وآلتونلری حاملاً ترکستان شهرلرندن (سمر قند) و (بخارا) یه کوندرمش ایدی . بوتجار قافله‌سی خوارزمشاهه تابع ممالکك منتهاسنده بولنان (اترار) شهرینه وارنجه خوارزمشاهك اوراده‌کی وکیلی بونلرك مواصلتلریله حامل اولدقلری پارەلر حقنده متبوعنه معلومات ویریر . (خوارزمشاه) بوآدملرك

قتللرینی واللرنده بولنـان آلتون واموالك مصادره‌سـیله کندیسنه ارسـالنی امر ایدر . وکیل تلقی ایتدیکی امره امتثالاً تاجرلری قتل واموال واشـیانی خوارزمشاهه ارسـال ایلر . خوارزمشـاه بونلری کندیسـنه عائد بر مال مشروع ایمش کبی (بخارا) و (سمرقند) تجارینه صـاتەرق اثمانی درجیب ایدر. (علاءالدین) ك مغوللره قارشی بومعامله‌یی، انلرك دها اول ترکستاندن (کاشغار) ، (بلاساغون) وسـائره‌یه واقع اولان تجاوزلرینه وعسـکرینه تعرضاتده بولنمغه باشلاملرینه برمقـابله اولمق ، انلره ارزاق ومهمات وصولنی منع ایتمك اوزره اختیار ایتمش ایدی .

فقط (چنکیز خان) (خوارزمشـاه)ك وکیلی طرفندن آدملرینك قتل اولندیغی خبر آلنجه فوق‌العاده منفعل‌اوله‌رق معیتنده بولنان عسکره ضمیمةً هرطرفدن عسکر جمع و دهاش بر قوت ایله ممالك اسـلامیه‌یه هجوم و تجاوز ایلدی. سلطان سلجوقی (علاءالدین خوارزمشاه)ه ده : « آدملریمی‌اولدورر-سـکز ، اموال ونقودینی آلیرسکز . شـمدی حربه حاضرلانکز . اویله عظیم بر اردو ایله کلیورم‌که اکا قارشی طوره‌بیلمکز امکان خارجنـده‌در » مآلنده بر نامه یازوب کوندردی . (خوارزمشـاه) چنکیز خانك نامه‌سـنی آلنجه نامه‌یی حامل اولان سـفیر مخصوصی درحال اعدام و آرقداشـلرینك صاقاللرینی تراش ایتدیره‌رك کمال تحقیر وتذلیل ایله (چنکیز)ه اعاده ایلدی . (چنکیزخان)ه ده : « بن‌ده سکاقارشی‌چیقیورم. دنیانك‌اوبر اوجنده اولسه‌ك ینه سنی بولوب انتقام آله‌جغم . آدملریکی نصل قیلیچدن کچیردم ایسـه سنی‌ده اویله‌جه قیلیچدن کچیره‌جکم » دیه خبر کوندردی . وقتیله عربلر طرفنـدن کوندریلن نامه‌لر اوزرینـه روم ایمپراطوری (هرقل Héraclius) عربلری نصل هیچه صایه‌رق نتیجه‌ده نصل پریشـان اولدی ایسه (خوارزمشـاه)ده اویله‌جه مغوللره اهمیت ویرمیه‌رك فقط انجامکار مضمحل وپریشان اولمشدی.

(چنکیز) تهدیداتی‌بالفعل تماماًاجرا ایتدی. اردوسی ایله ممالك اسلامیه‌یه کیردی . ترکستان ایله غرباً وراسنده بولنان ممالکی خاك ایله یکسان ایلدی . بوطغیان بلا یولنده راست کتیردیکی بتون مبانی‌یی ، بتون آثار عمرانی‌احراق و تخریب ، اهالی‌یی قتل‌عاملر ایله افنا ایدرك معموره‌زارلری خرابه‌لر شـکلنه چویریبوردی . بونلرك پای تجاوزلرینـه اوغرایان یرلر هیچ بر تاریخده مثلی

كورلمامش بريولده ايصسز، هردرلو آثار حياتدن خالی بر چول كسيليويرييوردی.
ايشته بونقطه‌دن مغول بدويلری ايله عرب بدويلری آراسنده بيك بيوك بر
فرق وار ايدی . عرب بدويلری بر مملكت فتح ايتدكجه او مملكتده بولنان
آثار عمران و مدنيته طوقونمدقدن ماعدا كنديلرينه قارشی استعمال سلاح
ايتمين اهالی‌يه امان ويريرلر ، اماندن صكره‌ده انلری دشمن تجاوزندن محافظه
ايدرلر، كوندن كونه مدنيتلرينی اقتباس ايلرلر وبالآخره اومدنيتك تملی اوزرنده
كنديلرينه مخصوص برمدنيت تأسيس ايدرلردی. حال بوكه مغوللر الك خونريز
وحشيلر كبی قتل ، نهب و تخريبدن بشقه هيچ بر شی دوشونميورلردی .
بز بوراده بوفاتح خونخوارك مفصل ترجمهٔ حالنی يازمق فكرنده دكلز . يالكز
خلاصةً دينيله‌بيليركه (چنكيز خان) كنديسندن اول نه اسكندر كبير ،
نه (ژول سه‌زار) ، نه (نادر شاه) ، نه‌ده (ناپولئون بوناپارت) كبی هيچ
بر فاتحك تأسيس ايده‌مديكی غايت بيوك بر مملكت تشكيلنه موفق اولمش ايدی .
زيرا بونك مملكتی بحر محيط كبيردن بحر سياهه قدر ممتد اولمش وچينليلردن ،
تونغوزلردن ، افغانليلردن ، هندليلردن ، ايرانليلردن ، تركلردن وسائره‌دن
ميليونلرجه خلق فرمان حاكميته بيون اكمش ايدی .

(چنكيزك) بوقوجه مملكتی تشكيل ايتديكی حالده كنديسی اوقومق بيلمديكی
كبی آدملرينك چوغی‌ده اويله بر خاصهٔ معرفتدن محروم ايدی . بناءً عليه دها
اول عربلر دولت تشكيل ايتدكلری زمان لوای حاكميتلری آلتنه داخل اولان
ايرانليلر ايله روملری وسائره‌يی قوانين وضعی ومملكتك اداره‌سی ايچون نصل
استخدام ايتديلر ايسه (چنكيز) دخی عين احتياجاتك تلافيسی ايچون
زير اداره‌سنه داخل اولان اسلاملرك همت وعرفانته عرض افتقار ايتمش ايدی .
(چنكيز خان) يكرمی ايكی سنه اجرای سلطنت ايتدكدن صكره يتمش آلتی
ياشنده اولديغی حالده ٦٢٤ سنهٔ هجريه‌سنده وفات ايلدی .

(چنكيز) ك وفاتندن صكره مملكتی مغوللرك عادتی اوزره اوغللری
آراسنده تقسيم ايلدی . انلرك اعتقادينه كوره مملكت صرف حكمدارك
ماليدر . وفاتنده سائر اموال و اشيا كبی اوغللرينه انتقال ايدر . بونك
نتيجه‌سنده مغول مملكتی (چنكيز) ك درت اوغلی آره‌سنده درت قسمه

آیرلدی . دها صکره بواقسامدن شرحی باعث تطویل برطاقم شعبه‌لر دها توره‌دی . بز یالکز ایلك درت قسمك ذکریله اکتفا ایده‌جکز .

(چنکیز خان) دن صکره مقام سلطنته کان درت اوغلی (اوکتاقاآن) ، (تولی) ، (جوجی) ، (چغتای) اولوب عموماً (خاقان) نامنی آلمشلردی . مملکتلری آتیده کوسترلمشدر :

١	اوقتاقاآن دولتی	زنغاریه وسائرده‌ده	٦٠٣ دن ١٠٤٣	سنه‌سنه‌قدر
٢	تولی «	مغول ممالکنده	٦٥٤ دن ٧٥٠	« «
٣	جوجی «	قپچاق‌وسائرده‌ده	٦٢١ دن ٩٠٧	« «
٤	چغتای «	ماوراءالنهرده	٦٢٤ دن ٧٦٠	« «

بونلردن اوقتاقاآن (دولتی) بتون بودولتلرك الك بیوکی ایدی . برنجی حکمداری بالذات (چنکیز خان) ایدی . بونك تاریخی تاریخمز ایله حائز علاقه دکلدر . فقط ایکنجی دولت ، یعنی (تولی دولتی) تاریخ اسلام ایله پك‌بیوك برعلاقه‌یه مالکدر . زیرا بودولتدن (هلاکو) کبی برآفت تخریب وجوده کتیرن بردال ظهوره کله‌رك اسلاملرك باشنه بیوك فلاکتلر یاغدیرمش ایدی . (هلاکو) (تولی) نك اوغلی و (چنکیز خان) ك حفیدی ایدی . باباسنك دولتنده برولایته والی اوله‌رق بوراده کسب استقلال ایتمش وبالآخره ٦٥٤ سنه‌سنده فارس قطعه‌سنی‌ده نتیجهٔ تسخیرینه کچیرمش ایدی . تشکیل ایتدیکی حکومت (دولت ایلخانیه) نامیله معروفدر . (هلاکو) فارس قطعه‌سنده (خوارزمشاه) مملکتندن قالمه اولان یرلرده استیلا وحکومتنی تقویه ایتدکدن صکره اسلافندن هیچ برینك تصدی ایتمدیکی عظیم وجرأتکار بر تشبثه ، یعنی بغدادك فتحنه اقدام ایتمش ایدی .

(هلاکو) وبغدادك فتحی

بغدادك فتحنه بوحکمدار خونخواری تشویق ایدن باشلیجه سبب بغدادده بولنان سنیلر ایله شیعیلر آره‌سنده توالی ایدن اختلافلرله قتاللر ایدی . فی‌الحقیقه دولت عباسیه‌نك بغداده‌کی حاکمیتك صوك زمانلرینه طوغری سنیلر ایله شیعیلر بیننده پك بیوك اختلافلر ، قتاللر وقوع بولیوردی . حکومتك مذهب رسمیسی اولدیغی ایچون حکومتجه سنیلره مظاهرت وشیعیلر تضییقات وتنکیلاته معروض

ايديليوردى . شيعيلر بغدادك (كرخ) قسمنده اقامت ايدرلردى . بونلر على‌الاكثر تضيقاته معروض قالدقلرى حالده ينه حكومتجه مأموريتلره تعيين اولنيورلردى . ٦٤٠ سنه‌سنده (هلاكو) نك زماننده مقام خلافته كلن خليفهٔ عباسى (مستعصم) غايتله اقتدارسز واداره‌سز بر ذات ايدى . اونك وزيرى اولان شيعيلردن (مؤيدالدين بن علقمى) ايسه صوك درجه داهى وحيله‌كار برآدم ايدى . هر وقت وقوع بولديغى كبى اوصره‌ده سنيلر ايله شيعيلر آره‌سنده بر فتنه وفساد ظهوره‌كلدى . خليفه‌نك (ابوبكر) نامنده شيعيلره دشمن بر اوغلى وار ايدى . فتنه‌نك ظهورى اوزرينه خليفه‌نك اوغلى بغداد عسكرى قوماندانيله بالاتفاق (كرخ) اوزرينه هجوم ايتدى . عسكر شيعيلرى تنكيل ايتمكله قالميه‌رق عرضلرينه‌ده تسلط ايتشلردى . بو حال (ابن عقلمى) يه پك كران وغير قابل تحمل كلديكندن كيزليجه (هلاكو) يه خبر كونددى . بغدادك فتحنه تشويق ايتدى. برادرينى صورت مخصوصه‌ده (هلاكو) نك نزدينه اعزام ايلدى . (هلاكو) بيوك بر اردو ايله بغداد اوزرينه يورودى . (مستعصم) (هلاكو) نك حركتنى خبر آلنجه بغداده بولنان عسكر ايله قوماندانى اكا قارشى چيقاردى. بوعسكرك مقدارى ٢٠,٠٠٠ دن زياده دكلدى. ايكى اردو بغداددن ايكى قوناق قدر اوزاق اولان بر يرده مصادمه‌ده بولنديلر . فقط نتيجه‌ده خليفه‌نك اردوسى مغلوب وپريشان اولمشدى .

(هلاكو) شرق طرفندن بغداده ياناشه‌رق بر قوماندانى شهرك جانب غربيسنده دارالخلافه‌نك قارشيسنده يرلشدى . (مستعصم) ابن علقمينك ترتيبات خفيهٔ خائنانه‌سندن بى‌خبر بولنديغى ايچون وزيرينه اظهار اعتماده دوام ايديوردى . كنديسنى مذاكرات صلحيه‌ده بولنمق اوزره (هلاكو) نك يانه كونددى . (ابن علقمى) بو سايه‌ده حيله‌سنى اكماله موافق اولدى . (هلاكو) دن عودتله خليفه‌يه : « هلاكو سلطان رومى مقام سلطنتده نصل براقدى ايسه سنى‌ده مقام‌خلافتده ابقا ايتمك، فضله اوله‌رق كندى قيزينى اوغلك ابوبكره ويرمك فكرنده‌در » ديدى . بغدادك خارجنده (هلاكو)يى زيارته تشويق ايتدى . (مستعصم) بر چوق اكابر رجالى ايله برابر (هلاكو) نك نزدينه كيتدى . (هلاكو) بونلرى آيريجه برچادره قويدى. وزيرك وقوع بولان دعوتى اوزرينه بغدادك بتون فقها وساداتى‌ده (هلاكو) اردوسنده

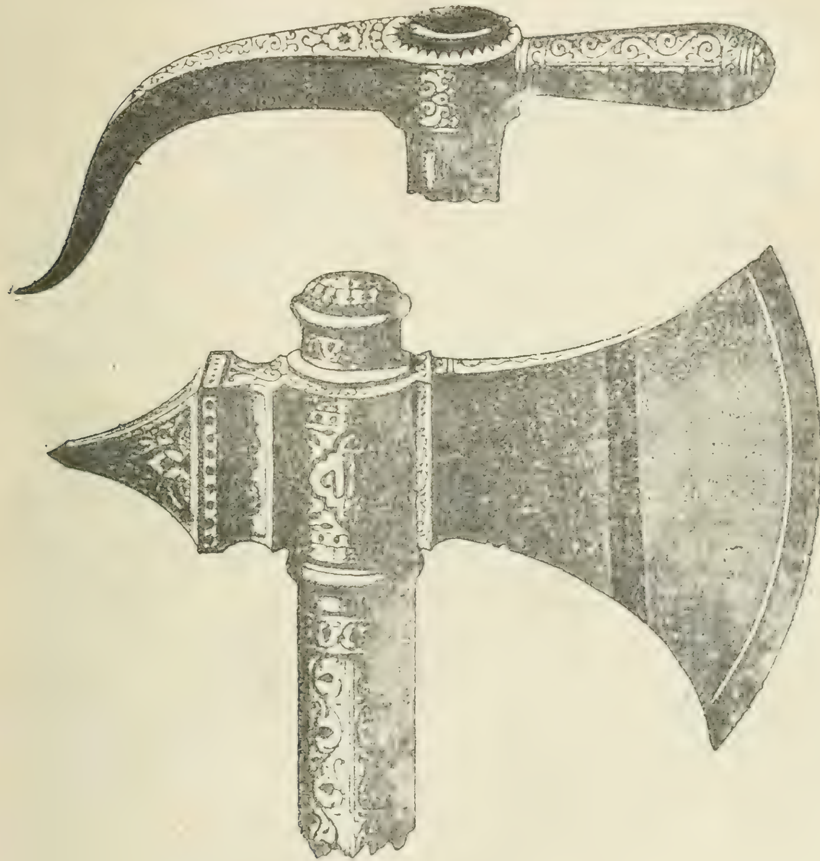
طوپلاندی . (هلاكو) بونلری كاملاً اعدام ايتدی . بعده خونخوار اردوسنیده
بغداده صالديردی . (هلاكو) نك عسكری بغداد شهرينه وخلافت سرايلرينه
دخول ايدرك چوجقلردن ماعدا هر كيمه راست كلديلر ايسه جملهسنی قليچدن
كچيرديلر . چوجقلری يغما ايتدكاری اموال غنائم جملهسنده اسير آلمشلردی .
بغدادده قتل عام قرق كون بلا فاصله دوام ايتدی . قرق كوندن صكره امان
اعلان ايدلدی . بغداد شهری ٦٥٦ سنهٔ هجريهسنده (هلاكو) نك پنجهٔ استيلاسنه
كچديكی كبی عراقده خلافت عباسيه دخی شيعهٔ علويهنك مساعيسی ايله محو
ومنقرض اولدی . (منصور) ، (مهدی) ، (رشيد) دها اول اوكبی بر
عاقبتدن قورقهرق وزيرلری ايله قوماندانلرينی منكوب وپريشان ايتمشلردی . نهايت
وقوعندن قورقولان شی وقوع بولدی . معمافيه خلافت عباسيه بونكله كاملاً
منقرض اولمدی . عباسيلردن (هلاكو) نك قتل عامندن قورتولغه موفق
اولانلر مصره كلمشلر ، اوراده كولهمن سلاطينی سايهسنده خلافت عباسيهيی
تكرار تأسيس ايتمشلردی .

(هلاكو) اودورك عالم اسلاميسی پايتختنی پنجهٔ استيلاسنه كچيردكدن صكره
اوتهسنده بولنان ممالكده كوز ديكهرك ايوبيلردن صكره مصر كولهمنلرينك
حوزهٔ حاكميتلرينه كچن شام قطعهسنه هجوم ايلدی . فقط بوراده كولهمنلر
طرفدن شدتلی بر مقاومت كورديكندن اله كچيرديكی ممالك ايله اكتفايه
مجبور اولدی . (هلاكو) نك حاكميتی هندستاندن شام قطعهسنه قدر امتداد
ايتمش ايدی . وفاتندن صكره بوممكلت اوغللرينه انتقال ايلدی ايسهده بر عصر
كچمدن اول (٦٥٤ — ٧٥٠ هـ) بر طاقم كوچك ولايتلره منقسم اولدی .
بو ولايتلر اضطراب وپريشانی ايچنده دمكذار اولمقده ايكن نهايت تيمورلنك
ظهور ايدرك تيغ حاكميتنه منقاد ايلدی .

تيمورلنك

بوبيوك قوماندان (چنكيزخان) دولتنه منسوب ايسهدهانك نسلندن اولميوب
عائلهسنه برصهريت ايله مربوط ايدی . بيوك پدری (چنكيزخان) ك اوغلی
(چغتای)ك وزيری ايدی. ٧٣٦ سنهٔ هجريهسنده تولدايدن بوخونخوار صاحبقران
ماوراءالنهرده بعض مأموريتلرده بولندقدن صكره وزارت پايهسنه اعتلا ايتمكله

پادشاهلق وجهانگیرلکه کوزدیکمشدی . پادشاهی سلطان (محمود) ی مغلوب ایتدکدنصکره (چنکیزخان) کبی جهانکیرانه برصولتله اطرافه طغیان ایلدی. روی زمینی قانه غرق‌ایدن برچوق محاربه‌لر نتیجه‌سنده فارس قطعه‌سنی امرینه منقاد ایتدی . یدی سنه کچمدن خراسان ، جرجان ، مازندران ، سجستان ،

مصر عرب امراسنه مخصوص بالطه‌لر

افغانستان ، فارس ، اذربیجان وکردستان پنجهٔ فاتحانه‌سنه کیرمش بولنیوردی . بعده بغداده کله‌رك (هلاکو) دنصکره جلایریلرك قبضهٔ حکمنه داخل اولان بوپایتخت شهیری حوزهٔ حاکمیتنه آلدی . (تیمورلنك) بورادن شرقاً هندستانه طوغری پای تخریبنی تحویل ایدرك (کشمیر) و (دهلی) قطعه‌لرینی فتح ویغما ایلدکدن صکره غرباً آناطولی یه طوغری کلدی . بوقطعه عثمانلیلرك

حاکمیتی آلتنده بولنیور ایدی . حکمدار آل عثمانده سلطان بایزید ایدی . (تیمورلنك) انقره‌یه‌قدر کلدی . سلطان بایزیدایله جنك‌ایدرك پادشاه‌مشارالیهی اسیر ایتدی (۸۰٤ ﻫ) . (تیمورلنك) شام قطعه‌سنك صوك حدودینه قدر بتون شرق ممالکنی تخریب ایتمش ، مصر سلاطینی‌ده کندیسنه عرض انقیاد ایله عقد صلحه مجبور ایتمش ایدی . بو فتوحاتدن صکره (تیمورلنك) چینك فتحی ایچون ۲۰۰,۰۰۰ عسکر تهیئه ایله اوطرفه عزیمت ایتمش ایسه‌ده اثنای راهده ۸۰۷ سنهٔ هجریه‌سنده حکومتی تنظیم ایتمدن اول وفات ایلدیکندن بتون

عرب ـ چین طرزنده برونزدن معمول وازولر

فتوحاتی ثمره‌سز قالمش ایدی. چونکه (تیمورلنك) وفاتندن صکره بتون بو مملکتلر اولکی پادشاهلرینه عودت ایتدیکی کبی احوال‌دخی اسکی مجراسنه دوندی. بونکله برابر (دولت تیموریه) ماوراءالنهرده (ترکستانده) ۹۰٦ سنهٔ هجریه‌سنه قدر دوام ایتمش ایدی . (تیمورلنك) ك وفاتی ایله دور مغولی منتهی اولور. بودورك انتهاسی ایله تاریخ اسلامك ایلك دوری‌ده ختامه ایرر .

ایکنجی دور

دولت عثمانیه‌نك ظهورندن اعتباراً باشلار ودوام ایتمکده‌در

ویردیکمز ایضاحاتدن آکلاشلدیغی اوزره مغوللر ممالك اسلامیه‌ده پایدار بر دولت تشکیل ایده‌مدکلری کبی مدنیت اسلامیه ایله هیچ بر مناسبتلری ده اولمامشدی. انلر ممالك اسلامیه‌یه کلدکلری زمان دولت اسلامیه برنجی دورینك صوکلرنده، فرانقلر، کرجیلر، ارمنیلر، آلانلر طرفندن وقوع بولان تجاوزات مخربه نتیجه‌سنده منتهای اضمحلال وپریشانیده بولنیوردی. مغوللر ایشته بو مضمحل ممالکی برقات دها ضعیف وپریشان ایتدکاری کبی بغدادده حال اندراسده بولنان خلافتی ده بسبتون ازاله وامحا ایلشلردی. بو طغیان بلا بورالردن چکلدیکی زمان مملکتك هر طرفی پك پریشان بر حالده جان چکشدیریوردی. بونلری بر آره‌ده جمع وتقویه ایده‌جك جانلی بر حکومت مفقود ایدی. بالآخره بو موفقیت ایکنجی دور ترکیده دولت عثمانیه ایله ایکنجی دور فارسیده شاهلر دولتنه میسر اولدی. بو ایکی دوردن تاریخ اسلامك ایکنجی دوری تشکل ایلر.

والحاصل مغوللر طقوزنجی عصر هجرینك اوائلنده ممالك اسلامیه‌دن چکیلوب کیتدکلری زمان مصر قطعه‌سی احراز سلطنت وتقسیم منفعتده بر برینه رقابت ایله وقت کچیرن کوله‌من سلاطینی، شام قطعه‌سی قسماً بو سلاطین وقسماً هر شهر حد ذاتنده مستقل اولمق اوزره ایوبیلرك احفادی النده، عراق، فارس، مابین النهرین قطعه‌لری ایلخانیلر، جلایریلر، مظفریلر، قره قیونلیلر وسائره‌نك ایدیٔ رقابت ومنازعه‌سنده، ماوراء النهر ایله افغانستان مغول سلطنت تیموریه‌سنك قبضهٔ حاکمیتنده، آناطولی عثمانلیلر ایله بقایای سلجوقیه‌نك ید تصرفنده بولنمقده وشرقك سائر ممالکی تاتارلردن ویا آتابکلردن قالمه بر طاقم کوچك حکومتلرك رقابتلری آره‌سنده دمکذار اولمقده ایدی. افریقانك ممالك شمالیه‌سی ده مرینیلر ایله حفصیلر بیننده انقسام ایتمش ایدی. اندلس قطعه‌سنده ایسه (غرناطه) ده حکومت نصریه‌دن بشقه هیچ بر حکومت اسلامیه قالمامش ایدی. جزیرة العربه کلنجه بوراسی یکدیکرینه غزو وغارت ایله وقت کچیرن بر طاقم کوچك امارتلردن تشکل ایتمکده ایدی. صوك درجه ضعیف وپریشان اولان

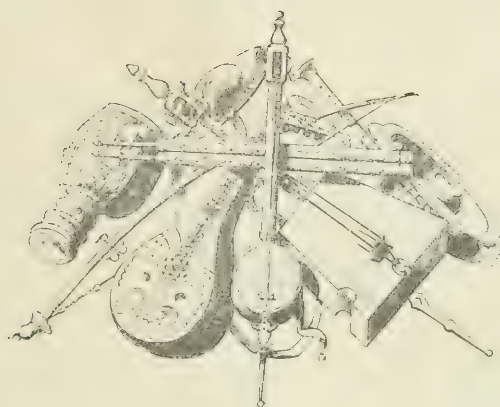
بوحکومتلر کندیلرندن دها ضعیف ودها پریشان برحالده بولنان مصر خلافت عباسیه‌سنك لوای دینیسندن بشقه عمومی بررابطه‌دن محروم ایدی .

ایشته دولت عثمانیه لوای ظفرینی اعلا ایتدیکی زمان عالم اسلامیده اضطراب وپریشانی عرض ایتدیکمز حالده ایدی . دولت عثمانیه تمام زماننده یتشمش ایدی . عثمانلیلر دها اول اسلاملر طرفندن دفعاتله محاصره ایدلدیکی حالده فتحنه موفقیت حاصل اوله‌میان قسطنطینیه‌یی فتح ایلدکاری کبی اوروپانك اك بیوك حکمدارلریله محاربه وانلری مجارستانه قدر تعقیب ایتدیلر . اوروپاده نیچه قرالنك پایتختی اولان (ویانه) یی محاصره ، ارشیدوق (فردینان) ی خراجکذار، بحر سفیدك اسپانیایه‌قدر اولان سواحلنی ضبط وتسخیر ایلدیلر . اوروپا ممالکی بودولتك صولت جهانکیرانه‌سنه قارشی بیوك بر تلاشه دوشمش ایدی . عثمانلیلر شام ، عراق ومصر قطعه‌لرینی‌ده فتح ایلشلردی . مصرك فتحی اوزرینه صوك خلیفهٔعباسی خلافت اسلامیه‌یی سلطان سلیمه ترك وتودیع ایتدی . دولت عثمانیه ممالکی سلطان سلیمان دورنده (۹۲٦ — ۹۷٤ ﻫ) طونه نهری کنارنده کائن (بوداپشته) شهرندن نیل نهری اوزرنده بولنان (اصوان) شهرینه وعراقده (فرات) نهرندن (جبل طارق) بوغازینه قدر ممتد اولمش ایدی . بتون غرب عالم اسلامیسی دولت مشارالیهانك جناح‌شوکتی آلتنده اجتماع ایتمش ایدی . حالاده بوجناح شوکت آلتنده مجتمعدر . دولت عثمانیه‌نك حاکمیت سیاسیه ودینیه‌یی بر آره‌ده جمع ایتمسی — حتی اوزون‌مدت اجرای حاکمیت ایدن دولت عباسیه دخی داخل اولمق اوزره — دها اول تشکل ایدن دول اسلامیه‌نك کافه‌سندن زیاده طول بقایه موفق اولمسنه خدمت ایتمشدر . چونکه عباسیلرك اوچنجی عصر هجریدن صکره‌کی حاکمیتلری اسمی بر حاکمیت ایدی ، فعلی دکلدی .

دیکر جهتدن صفویلر فارس ومابین‌النهرین قطعه‌لرنده ظهور ایدرك بیوك بر دولت شیعه‌نك تأسیسنه موفق اولمشلردی . بتون او ممالك شیعه بودولتك لوای حاکمیتی آلتنده اجتماع ایتمش ایدی . بونلرك دولتی دها صکره قاچار خاندانته انتقال ایلشدر . حالا بو خاندان باقیدر . دولت عثمانیه جهان سنی‌یی نصل جمع وتوحید ایتدی ایسه او دولت شیعه‌ده عالم شیعی‌یی اویله‌جه جمع وتوحید ایلش ایدی . شوحالده عالم اسلامیت بوکون ایکنجی دورنده بولنمقده

و برى شمال و غربده سنى اولان دولت عثمانيه وديكرى شرقده شيعى اولان شاهلر حكومتى اولمق اوزره ايكى بيوك دولت اسلاميه طرفندن اداره ايدلمكده‌در . بونلرك اصول سياست واداره‌سندن بحث ايتمك ايسه كتابمزك موضوعى خارجنده‌در .

دردنجى جلدك صوكى

تصحيح

۹ نجی صحیفه‌ده‌کی رسم ایله ۱٦ نجی صحیفه‌ده‌کی رسمك وضعیتلری سهوا دکشدیرلمش اولدیغندن یاندن باقیله‌رق تصحیح ایدلمسی رجا اولنور .

کذلك ۳٦ نجی صحیفه‌نك ذیلنده (وشکنس) کلمه‌سنی (بشغرد) لفظندن محرف ظن ایتمش ایدك . فقط دها صکره اجرا ایتدیکمز تحقیقات نتیجه‌سنده (وشکنس) ك فرنکلرجه Basque ورومالیلرجه Vascones اطلاق اولنان قوم اولدیغی وعربجهٔ اسمك بوصوك لفظ اجنبیدن آلنمش اولدیغی آکلاشلمغله بوراده تصحیحنه لزوم کوردك .

۳۲ نجی صحیفه‌ده مندرج اولان خریطه‌نك آلتنده‌کی تعریفاتده (عدنان قبائلنك) یرینه (قحطان قبائلنك) دیمك لازمدر .

کوره‌بیلدیکمز دیکر بعض خطالر :

صحیفه	سطر	خطا	صواب
۳۲٤	۲۷	بو سلسلهٔ حکمدارندن	بوسلسله حکمدارانندن
۳٤٤	۲۳	طغرل بکك	طغرل بکی
۳۵۲	۸	سفوویه	سقوویه
۳٦۷	۲	حضرت فاطمیه‌یه	حضرت فاطمه‌یه
۳٦۷	۲٤	(امویلرك) کلمه‌سی زائددر .	

فهرست

صحیفه

٣ مقدمه

برنجی دور عربی

١٣ بدویلر وشهرلیلر
١٥ قبل‌الاسلام عرب عصبیتی
١٨ عرب انسابی
٢١ نسب عصبیتی
٢٢ اسلامیتدن اول عرب اولیانلر
٢٤ امومت وخؤلت
٢٨ عصبیت عربیه‌نك توابعی
٣٤ جاهلیتده کوله‌لر
٣٨ » موالی
٤٣ » اجنبی مهاجرلر
٤٥ » دولتك سیاستی
٤٧ » عربلرك مناقبی

خلفای راشدین دورنده دولتك سیاستی

٥٣ اتحاد اسلامی
٦١ طبقات عربیهٔ اسلامیه
٦٤ خلفای راشدینك سیاستی
٧١ عربلرك روی زمینده انتشارلری
٨١ اسلامیتده کوله‌لر و موالی

امویلرك دورنده دولتك سیاستی

٩٤ خلافتك امویلره انتقالی
١٠٠ بنی امیه‌نك سیادت وحاکمیته رغبتلری
١٠١ امویلرك زماننده عصبیت عربیه
١٠٨ عربلرك عرب اولمیانلرك علیهنده‌کی عصبیتلری

صحیفه

١١٥ اموبلرك اسلامیتده‌کی اثرلری
١١٦ اموبلرك دورنده وطن عصبیتی
١٢٣ » » طرفدار فرقه‌لر قازانمق
١٣١ » » معاشلر تخصیصی
١٤٠ » » پاره صاحبی اولق
١٤٧ دین واهلی حقنده استخفافکارانه طاورانق
١٥٢ امویلر دورنده‌کی شدت وخونریزلك
١٦٣ امویلر دورنده موالی و احکامی
١٧١ » » اهل ذمت واحکامی
١٩٤ خلاصه

برنجی دور فارسی

٢٠١ خلافت اسلامیه‌نك عباسیلره صورت انتقالی
٢١٢ عباسیلرك تأیید حاکمیتده تطبیق ایتدکلری سیاست
٢٢٣ » رعایا حقنده‌کی طرز سیاستلری
٢٢٣ ایرانلی موالی
٢٣٠ غیر مسلملر
حریت ادیان
٢٤٩ عباسیلرك دورنده عصبیت عربیه

ایرانلی وزرانك منکوبیتی

٢٥٩ برامکه‌دن اول ایرانلی وزرا
٢٦١ وزرای برامکه
٢٦٧ برمکیلرك نکبت و فلاکتی
٢٧٧ رشید و برمکیلر
٢٨٤ دولت عباسیه‌ده محافظهٔ اسرار
٢٨٦ اسلامیتدن صکره انسابك قاریشمسی

برنجی دور ترکی

٢٩٤ دولت عباسیه‌ده ترك عسکری
٣٠٣ سرای خدمه‌سی و دولت عباسیه‌ده نفوذلری
٣٠٩ دولتك اداره‌سنده قادینلرك تأثیری
٣١٣ دولت عباسیه‌ده فساد احوال

صحيفه

مملكت عباسیه‌نك شعبه‌لر صالسی

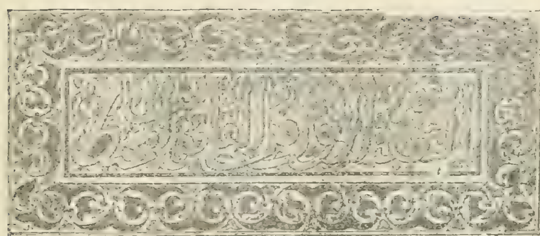
٣٢٢	عباسیلرك تابعیتنده بولنان حكومات فارسیه
٣٢٤	» » » ترك حكومتلری
٣٢٩	» » » كرد »
٣٣١	خلافت وسلطنت ، یاخود دیانت و سیاست

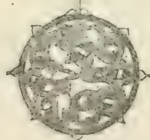
ایكنجی دور عربی

٣٤٧	امارات عربیه وعصر عربی
٣٥٣	اندلس دولت امویه‌سی
٣٦١	مصر دولت فاطمیه‌سی
٣٦١	مغربده شیعیلك

مغول ، یاخود تاتار دوری

٣٧٤	مملكت اسلامیه‌نك اضمحلالی
٣٧٤	مغوللر
٣٨٦	ایكنجی دور

مدنیت اسلامیه تاریخی

بشنجی جلد

مملکت اسلامیه‌نك احوال اجتماعیه‌سنی حاکیدر

مترجمی :

زکی مغامز

مؤلفی :

(الهلال) صاحب و محرری

جرجی زیدان

صاحب و ناشری : الیاس

درسعادت — قناعت مطبعه‌سی

۱۳۳۰

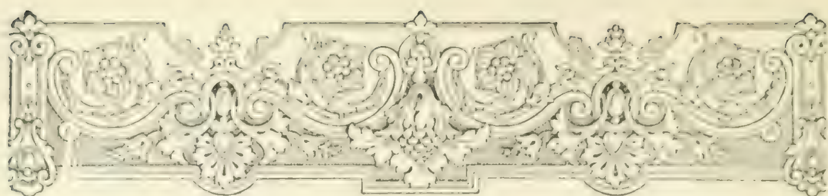
علوم اجتماعیه و تاریخیه کتبخانه‌سی

نشر اولنان اجزاسی

عدد			فیئاتی غروش
۱ — تاریخ سیاسی : عصر حاضرده اوروپا	مترجمی علی رشادبك	۳ جلد «	۶۰
۲ — ترکیاو تنظیمات : دولت عثمانیه‌نك تاریخ اصلاحاتی	« « «	۱ « «	۳۰
۳ — مصور تاریخ اسلام	« م . رؤف «	۱ « «	۲۰
٤ — مدنیت اسلامیه تاریخی	« ذکی مغامز «	٥ « «	۷٥
٥ — اصول انتخاب	« م . عطا «	۱ « «	۲٥
٦ — قاپیتولاسیونلر	« علی رشاد «		۲٥

طبع اولنمقده

۷ — مصور تاریخ اسلام ایکنجی جلد	مترجمی م . رؤف بك		۲۰
۸ — ناپولئونك شرق سیاستی — سلیم ثالث و ناپولئون	« کوپرولی زاده محمد فؤاد بك		۲٥
۹ — فرانسه اختلال کبیری تاریخی	« علی رشاد بك	۲ جلد	٤۰

مقدمه

بو جلد یازمقده اولدیغمز « مدنیت اسلامیه تاریخی » نك بشنجی وصوکنجی قسمیدر . جناب حقه حمد اولسون‌که التزام ایتدیکمز طرز تحقیق و تدقیقه نظراً ظهوری طبیعی اولان بونجه مشکلات ومصاعبه رغماً بواثری اکماله موفق اولدق. هرمطالعهٔ تاریخیه‌ایچون نه‌درجه صرف تفکرات‌ایتدیکمزی ومأخذلری کوسترمك ایچونده صحیفه‌لرك ذیلنه قویدیغمز اشارتلری او مأخذلردن آلیرکن نه‌قدر وقت ضائع ایلدیکمزی نظر امعانه آلانلر البته بوناچیز مساعیمزی تقدیر ایده‌جکلردر . فی‌الحقیقه بویولده یازی یازمق پك‌چوق دقت وانتباهه ، یورغونلغه محتاجدر . چونکه موضوعك متفرق اقسامنی طوپلایه‌بیلمك ایچون بشقه صورتله حرکت ایتمك غیر قابلدر . مأخذلری دائما کوز اوکنده بولندیرمق برچوق یرلرده موضوعدن برخلاصه یازه‌رق تفصیلات ایچون مأخذه نظر دقتی جلب‌ایله اکتفا ایتمك کبی بیوك برمنفعت‌ده تأمین ایتدی . ذاتاً اویله یاپلسه کتابمزك حجماً دها‌زیاده بیومسی طبیعی ایدی .

بونکله‌برابر موضوعلرك کثرت وتشعبی‌ویکدیکرینه قاریشیق بولنمسی‌حسبیله دها اول دیکر برجلدده درج ایتدیکمز بعض نصوصی دها صکره‌کی جلدلرده تکرار ایتمکه مجبور اولدق . فقط بو تکراری ادله وبراهینك تقویه و تأییدی ومقدمات ایله نتیجه‌لر آره‌سنده حسن مناسبت دوشورمك وقارئی سائر اجزایه مراجعت کلفتندن وارسته قیلمق مقصدیله اختیار ایلدك . مع مافیه بوتکراری شدتلی برضرورت کوریلن یرلردن بشقه موقعلرده اختیار ایتمدك . مقصدمز

حقائق تاریخیه‌یی آچیق بر اسلوب ایله یازه‌رق قارئك پیش نظرنده بلا کلفت تجسیم ایتمکدر . بناءً علیه لزومی اولمیان یرلرده تکراری اختیار ایتمیه‌رك دها اول کچن مطالعاته قارئك انظارینی الفات ایله اکتفا ایلدك .

شو یازدیغمز جلد هرهانکی صنفدن اولورسه اولسون ، علم وعرفانلری هانکی درجه‌ده بولنورسه بولنسون قارئلرجه حسن تلقی‌یه اك زیاده لائق وجان صیقمقسزین قابل مطالعه برموضوع تشکیل ایتمکده‌در . زیرا قارئلر بوجلدی کندیلرینك الفت ایتدکلری اخلاق وعاداتی ، احوال اجتماعیه‌یی ، احوال مدنیه وعمرانیه‌یی ، عائله حیات ومناسباتنی مصور بوله‌جقلردر . بویله برموضوع البته خوشه کیدر . (حضارت) ویا تعبیر دیکرله (مدنیت) نامی ویریلن بوموضوعلر حقیقت حالده – اولکی جلدلرده ویردیکمز ایضاحاتدن آکلاشلدیغی اوزره – مدنیتك ظواهرندن عبارتدر .

هرحالده بوجلدك موضوعی قارئلر ایچون پك قولای کلیر ایسه‌ده طوتدیغمز طرز واسلوبه کوره اسکی عرب مؤلفاتنك بوکبی مباحثی عدم احتواسندن طولایی مؤلف ایچون بالعکس پك کوچ ومشقتلیدر . اسلاف کرامزك تاریخ ، ادبیات ، علوم وفنون وسائره‌یه دائر یازدقلری کتابلری نظر مطالعه‌دن کچیریرسه‌کز هیچ برینك مثلا تشکلات اجتماعیه ، خلقك صنوف وطبقاتی ، آداب وعادات اجتماعیه ، احوال وتقلبات مدنیه ویاخود دولتك احتشامات ودبدبه‌سنه‌دائر صورت مخصوصه‌ده یازلمش برفصل ویابرفقره‌یه راست کله‌مزسکز . بوکبی معلومات مؤلفات قدیمهٔ مذکوره‌ده آنجق نوادر ، حکم ، تراجم احوال و وقوعات تاریخیه‌یه متعلق مطالعات آره‌سنده پك پریشان برحالده بولنور . ایشته بز یازدیغمز حقائقه وصول ایچون اومعلوماتی اویله پریشان یرلردن طوپلامقله اوغراشدق .

بو جلدك مبحثلری درت بیوك قسمه منقسمدر : اولا تشکلات اجتماعیه ، ثانیاً عادات و آداب اجتماعیه ، ثالثاً مملکتك احوال و آثار مدنیه‌سی ، رابعاً دولتك احتشامات و دبدبه‌سی .

تشکلات اجتماعیه‌نك اساسی صنوف وطبقات ناسدن مرکب اولدیغی ایچون بوبحثی دیکر بحثلره تقدیم ایلدك . بوراده جزیرةالعرب ایله اطرافده کائن شام ، عراق ، مصر فارس و آفریقیه قطعه‌لرنده بولنان اهالینك صنوف وطبقاتی

یازدقدن صکره اسلامیتك ظهوری اوزرینه کرك راشدین ، کرك امویلر وکرکسه عباسیلر زمانلرنده بوصنوف آره‌سنده وقوع بولان تبدلاتی کوستردك . عباسیلرك دورنده تشکلات اجتماعیه‌حقنده معلومات ویردیکمز صره‌ده خلقی بری‌طبقهٔ خاصه ، دیکری طبقهٔ عامه اولمق اوزره ایکی بیوك‌صنفه تقسیم ایتدیکمز کبی طبقهٔ خاصه‌یی‌ده خلیفه ، اقربا وتعلقاتی ، رجال دولتی ، شرفا واعیان اولمق اوزره درت صنف اعتبار ایلدك . بوندن ماعدا بو طبقه‌یه (اتباع خاصه) نامی آلتنده برطاقم صنوف ناس دها الحاق ایلدك که بونلر عسکر، اعوان (یعنی مختصلرودوست وظهیرلر) وخدمه‌دن متشکلدر. بیاض وسیاه کوله‌لر ، جاریه‌لر ، طواشیلر خدمه صنفنه داخلدر . بونلردن هر برینك مدنیت اسلامیه دورنده‌کی هیئت اجتماعیه ده هانکی موقعی اشغال ایتدیکنی کوستردك .

طبقهٔ عامه‌یه کلنجه بونی‌ده ایکی قسمه تقسیم ایتدك . برنجی قسم مقربین صنفیدرکه بونلر ادبیات ، شعر ، شرقی و سائره کبی صنائع نفیسه اربابی ایله یوکسك صنوف تجارت وصنائع اصحابندن متشکل اولوب ذکا و قریحه‌لری وسائر مزایای ممتازه‌لری سایه‌سنده خاصه صنفنه التحاقه کسب استحقاق ایتمشلردی . بوصنف خلقك خزینهٔ دولتدن قازاندقلری پاره‌لری‌ده یازدق . عامه صنفندن اولان ایکنجی طبقه‌یه کلنجه ملتك اك بیوك قسمی بونلردن ترکب ایدییوردی . بوده بری مملکت اهالیسنك اك بیوك قسمنی تشکیل ایدن کوی خلقی ، دیکری شهرلرده‌کی عوام طاقمی اولمق اوزره ایکی صنفه منقسم ایدی . شهرلرده عوام صنفی ال صنعتلری اربابی وکوچك تجارت اصحابی وسائره‌دن متشکل اولوب سرسریلر، عیارلر ، چاپقینلر ، حیله‌بازلر ، دساسلر ، طولاندیریجیلر ، شوخلر ، کستاخلر ، عارسزلر وبالدیری‌چیلاقلر بوقسمه داخلدر . بونلرك بعضلری حقنده دها اول بعض معلومات ویرمشدك .

آداب وعادات اجتماعیه حقنده معلومات ویردیکمز صره‌ده دخی اخلاق وعاداتك زمان جاهلیتدن اعتباراً کچیردیکی صفحاتدن باشلایه‌رق عصبیت ، کبر ونخوت ، وفادارلق ، کرم وسخا ، نجدت ومعاونت ، عالیجنابلق ، عفت وناموسپرورلك کبی حال بداوتك متصف اولدیغی مناقب ومزایایه دائر معلومات

ویردکدن صکره عربلرك مدارج مدنیتده ترقی ایتدکجه بومناقبك تدریجاً نصل دوچار فساد اولدیغی وبو اوصاف عالیهٔ اخلاقیه‌نك قسماً راشدین ، قسماً امویلر وقسماً ده عباسیلر دورنده بوزلمسنه باعث اولان اسبابی‌ده کوستردك . دور عباسی‌یه ادوار سائره‌دن زیاده اهمیت ویردیکمز ایچون بودورك آداب وعادات اجتماعیه‌سی حقنده مفصلاً معلومات ویردك . بحثی بوراده برقاچ قسمه تقسیمه مجبور اولدق . اولا عائله حیاتی و تشکلات واحوالنی یازه‌رق عرب قادینلرینك احوال و مناقب مخصوصه‌سندن بحث ایلدك . زمان جاهلیت عرب قادینلرینك متصف اولدقلری عفت وناموس ، عزت نفس ونجابت حس حقنده معلومات ویردکدن صکره اودورلرده شجاعت واقدام ، عقل وتدبیر ، اصابت رأی ایله اشتهار ایدن قادینلردن‌ده بعض مثاللر کتیردك . بعده ذوق وصفا ، سفاهت ورفاهیت دورنده‌ارککلرطرفندن برچوق جاریه‌لر واوطه‌لقلر آلنمسیله زوج ایله زوجه آره‌سنده رابطهٔ صمیمیه‌نك اختلالی ومابینهماده حاصل اولان سوء ظن وشبهه اوزرینه قادینلرك خانه‌لرده قاپادیله‌رق انواع تضییقاته دوچار ایدلملری نتیجه‌سی اولمق اوزره او اوصاف ممتازه‌نك نصل مختل اولدیغی تعریف ایلدك . ثانیاً اومدنیت دورنده اسکی عرب اصولی اوزره بر طاقم صنوف ناسك بر سلسلهٔ سخا وجوانمردی سایه‌سنده نصل تأمین معیشت ایتدکلرینی کوستردك . ثالثاً عائله‌لرك احوال معیشتی حقنده معلومات ویردیکمز صره‌ده یمکلری ، البسه‌یی ، خانه‌لری مدار بحث اتخاذ ایدرك بونلرك زمان جاهلیتده‌کی حال ابتدائیسنی کوستردیکمزکبی مدنیت اسلامیه دوره‌سی اثناسنده هربرنده وقوع بولان تبدلاته دائرده معلومات ویردك .

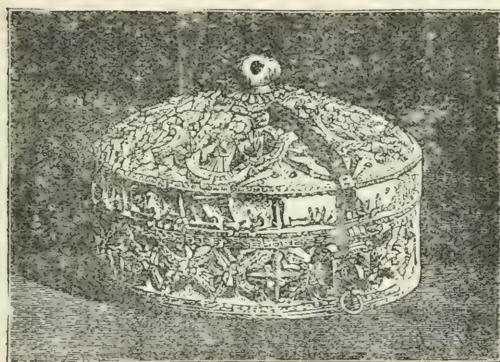
دها صکره ممالکت اسلامیه‌نك احوال و آثار مدنیه‌سندن باحث اولان اوچنجی قسمه کله‌رك بونی‌ده بری معموریت ویاعمران مملکت ، دیکری ثروت ، رفاهیت و بوللق اولمق اوزره ایکی قسمه تقسیم ایتدك . معموریت هم شهرلره ، هم‌ده سرایلره شامل اولدیغی جهتله هر ایکیسندن بحث ایلدك . اك مشهور اسلام شهرلرنده وجوده کتیریلن مبانیٔ عظیمه‌دن ، شام ، بغداد ، قاهره ، قرطبه ، غرناطه وسائره‌ده بولنان سرایلرایله سائرمحتشم بنالردن مثاللر کتیردك . مملکت اسلامیه‌نك ثروتندن بحث ایتدیکمز صره‌ده ایسه خلفا ، امرا وسائر اعاظم رجال دولتك ثروتنی و بوثروتك یمکلرده ، رفاهیت

وراحتده ، شیقلقده ، مفروشات وتزیینات بیتیه‌ده ، مجوهراتده وامثالنده
باعث اولدیغی اسراف ومشکلپسندلك حقنده معلومات ویردك . متعاقباً ذوق
وصفا ، سفاهت وبونلرك نتیجه‌سی اولان اوطه‌لقلر ومستفرشه‌لر ایله جنبش
وصفا عالملرینی ، چالغی ، شرقی وایچکی بزملرینی یازدقدن صوکره کرم
وجوانمردلك بحثنه کچه‌رك بونك راشدین دورندن عباسیلر زمانه قدر کچیردیکی
صفحاتی وعطیه واحسانلر مقدارلرینك کوندن کونه نصل آرتدیغنی کوستردك .
بوموضوعلره دائر بسط مطالعات ایدر ایکن شرقی وچالغی حقنده اجتماعی وادبی
نقطهٔ نظردن برطاقم معلومات تاریخیه یازدیغمز کبی مسکرات ایله اونك تحلیل
ویاتحریمی حقنده وارد اولان اقوال ومطالعات ، مسکراتك تاریخ انتشاری ،
عوامدن بشقه خواصك‌ده مسکراته انهماکی و بونك نتیجه‌سی اولمق اوزره
ظهور ایدن سفاهت ، آچیق صاچیقلق ، اسرافات وفحش وفجور حقنده
برطاقم فصللر تحریر ایلدك .

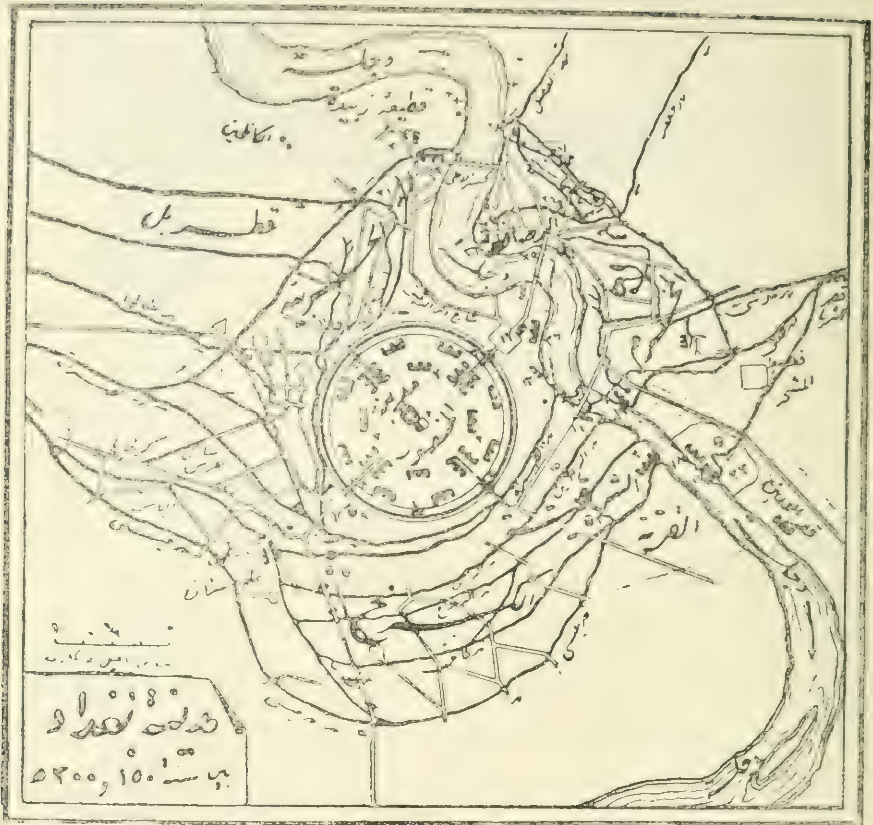
دولتك احتشامات ودبدبه‌سی حقنده‌کی بحثه کلنجه بونده دخی سائر بحثلرده
اولدیغی کبی خلفای راشدین زماننده باشلایه‌رق مشار الیهمك هرخصوصده
غایت ساده‌لك ویوقلق ایله نصل امرار حیات ایتدکلرینی وعباسیلرك دورنده
ایسه عکسی اوله‌رق عالم اسلامیت نصل طنطنه ودارته قاپلدیغنی کوستردك .
بوراده‌ده بحثی برقاچ قسمه آیرمغه مجبور اولدق . خلفانك مجلسلری ،
آلایلری ، احتفالات سائره‌سی ، دول معاصره ایله اولان علاقه‌لری ،
کیدکلری البسه ، وقت کچیرمك ایچون اتخاذ ایتدکلری اکلنجه‌لر و اویونلر
حقنده آیری آیری معلومات ویردك . خلفا مجلسلرندن بحث ایدرکن عمومی
مجلسلری ، شعر وادب مجلسلرینی ، شرقی بزملرینی ومناظره حلقه‌لرینی تعریف
ایلدك . بومجلسلرك شکلنی ، انواع تفریشات وتزییناتنی ، بورالرده اجتماع ایدن
ذواتك نه‌کبی تشریفاته تابع اولدقلرینی ، کیرر ایکن نصل استیذان ایلدیکنی ،
نصل سلام ویرلدیکنی ، اوطورولدیغی صره‌ده نه‌کبی آداب وعاداته رعایت
اولندیغنی ، چیقلدیغی زمانلرده ایسه نصل استیذان ایلدیکنی و سائره‌یی
کوستردك . خلفانك اکلنجه‌لرینی صیدوشکار ، آت قوشوسی ، چوکان اویونی ،
کمان ایله بندق آتمق اویونی ، آرسلان بسلمك اکلنجه‌سی وسائره ناملری آلتنده
برقاچ قسمه تقسیم ایدرك بوبابده لازم کلن مطالعاتی سرد واتیان ایلدك .

ايشته بوبحثلری كاملاً يازدقدن صكره مأخذلرمزی تشكيل ايدن واسملری كتابمزك صحيفه‌لری ذيللرنده مذكور اولان كتابلر ايله مؤلفلرينی ، سنهٔ انتشارلرينی ، طبع اولندقلری محللری مبين آيريجه برفهرست علاوه ايتدك .
ويرديكمز معلوماتك مطابق حقيقت اولمسی ايچون امكان داخلنده بولنان بتون مساعيمزی صرفده تردد ايتمدك . اكر بومساعيمز منتج موفقيت اولمش ايسه بزمده اقصای مقصدمز اوايدی . اوله‌مامش ايسه خلاف امل برنتيجه ظهور ايتمش ديمك اولور . وماالعصمة الاالله وحده .

قاهره سنه ١٩٠٦

بغداد شهرینك خریطه‌سی

١ قصرالذهب ، یاخود قبهٔ خضرا
٢ جامع‌المنصور
٣ دوائر حکومت
٤ زندان
٥ بصره قپوسی
٦ خراسان قپوسی
٧ شام قپوسی
٨ کوفه قپوسی
٩ مسیب جامعی
١٠ صدقه دیوانی
١١ شام قپوسی حبسخانه‌سی
١٢ میدان ویاننده اصطبل
١٣ دارالقرار « قصرزبیده »
١٤ حمیدبن‌عبدالحمیدك قوناغی وباب‌الشعیر
١٥ معروف کرخی جامعی
١٦ مشهد علی
١٧ جعفر برمکی‌نك سرایی « بالآخره خلافت سرایلرندن اولمشدر »
١٨ تاج سرایی
١٩ فردوس سرایی
٢٠ عیسانك قوناغی
٢١ ابن‌الخصیبك سرایی
٢٢ معتصمك سرایی
٢٣ دارالروم « پطریقخانه »
٢٤ برمکیلرك قوناقلری
٢٥ باب‌الطاق
٢٦ مهدینك سرایی
٢٧ رصافه جامعی
٢٨ شماسیه قپوسی و قصر موسی
٢٩ طاهری حرم سرایی
٣٠ زبیده سرایی
٣١ اسیرلر دائره‌سی
٣٢ خلد سرایی
٣٣ سرای باغچه‌لری

مدنيت اسلاميه تاريخى

مملكت اسلاميه‌ده

تشكلات اجتماعيه

بو بحثك موضوعى مدنيت اسلاميه‌نك اعتلاسى أثناسنده هيئت اجتماعيه‌نك تشكلاتى ايله بو هيئت اجتماعيه‌يى تركيب ايدن صنوف وجماعاتدن وبونلرك يكديكرينه اولان علاقه وارتباطلرندن متشكلدر. بحثمزى دها شموللى وواضح كوستره‌بيلمك ايچون اسلاملرك روم وايران ممالكندن فتح ايتدكلرى يرلرده‌دها اول موجود اولان تشكلات اجتماعيه واسلاميتك ظهور وانتشارى اوزرينه اوتشكلاته اجرا ايتديكى تأثيرات مخصوصه ايله برابر ممالك اسلاميه‌ده تشكلات وقوانين اجتماعيه‌نك خلفاى راشدين دورندن اعتباراً امويلر وعباسيلر دورلرنده تدريجاً كسب ايتديكى ترقى حقنده بر تمهيد يازدقدن صكره دورعباسيده‌كى تشكلات واحوال اجتماعيه‌يى صورت مفصله‌ده تعريف ايتمكى مناسب كورورز.

اسلاميتده اول تشكلات واحوال اجتماعيه

بودورده‌كى هيئت اجتماعيه‌يى تشكيل ايدن صنوف ناسى كوسترمك ايچون بحثى بش قسمه تقسيم ايدييورز : اولاً : شام وعراق ، ثانياً : مصر ، ثالثاً : آفريقا ، رابعاً : فارس ، خامساً : جزيرة‌العرب قطعه‌لرنده موجود اولان صنوف اهالى .

شام وعراق قطعه‌لرنده صنوف اهالى

بو ايكى قطعه‌دن مراد شمالاً (دجله) نهرى ايله جنوب غربيدن شام قطعه‌سنك صوك حدودى آره‌سنده‌كى ممالكدن متشكلدر . بويرلرده مقيم اولان

اهالی تاریخك اك اسکی دورلرندن اعتباراً اقوام سائره‌نك بر چوق صدمات استیلاکارانه‌سنه اوغرادقلری ایچون جنسلری ، دیانتلری ، اخلاق وعادتلری پك زیاده اختلاط وتبدله اوغرامشدر . اهالیٔ مذکوره حقنده ارباب تدقیق وتحقیقك بر چوق تتبعات مخصوصه‌لری واردرکه بوراده ذکرینه لزوم یوقدر. اندن خلاصةً دینیله‌بیلیرکه بوممالك اهالیسندن اك اسکی اولمق اوزره معروف اولان انسانلر بر طاقم قبائل سامیه‌دن متشکل ایدیلر . قبائل سامیه ، شمال شرقیدن مابین‌النهرین اطرافندن غرباً سوریه سواحلی ایله عربش وبحراحمره ، جنوباً یمن سواحلی وحضر موته وشرقاً بصره کورفزی وبحر عمانه قدر ممتد اولان ساحهٔ وسیعه‌ده اقامت ایدرلردی . بو قطعه مابین النهرین ، عراق ، سوریه ، فلسطین ، طورسینا شبه جزیره‌سی وجزیرةالعربدن متشکل دیمکدر.

سامیلر ، اوچ بیوك شعبه ایدیلر. اولا آرامیلردرکه بونلر مابین‌النهرین ، عراق وبر قسمندن ماعدا سوریه قطعه‌لرنده مقیم اولان شمال قبائل سامیه‌سی ایدی . ثانیاً عبرانیلردرکه بونلر فلسطین قطعه‌سیله سوریه سواحلنی اقامتگاه اتخاذ ایدن وسطی قبائل سامیه‌سندن متشکل ایدی . ثالثاً جنوب قبائل سامیه‌سی اولان عربلردرکه بونلر جزیرةالعرب ایله بادیةالشام وعراقدن جزیرةالعربه مجاور اولان یرلر وطور سینا شبه جزیره‌سنده اقامت ایدرلردی.

آرامیلر

لسانلری لغات سامیه‌نك (لسان آرامی) اسمی ایله معروف بر شعبه‌سی اولان آرامیلر مرور زمان ایله تاریخچه نام قازانمش بر طاقم اقوامه انقسام ایتمشلردی . بواقوامك اك مهملری مابین‌النهرین وعراقده مقیم سریانیلر ایله سوریه‌نك یوقاری طرفلرینی قرارکاه اتخاذ ایدن کلدانیلر ایدی . بوسببله لسان دخی بری سریانی ، دیکری کلدانی اولمق اوزره ایکی شعبه‌یه آیرلمشدی . حضرت ابراهیمك اعقاب واحفادندن متشکل اولوب قبل‌المیلاد اوچنجی عصر صىرلرنده فلسطین قطعه‌سنی دارالقرار اتخاذ ایدن عبرانیلر دخی شعبات آرامیه‌نك اك مهملرندن ایدی . فنیکه‌لیلر بونلرك تفرعاتندن صاییلیر . فنیکه‌لیلر عبرانی‌یه یقین برلسان‌ایله تکلم ایدرلردی. عربلره کلنجه بونلر السنهٔ سامیه‌دن بری‌اولان عربجه قونوشورلردی . حمیر وحبش لسانلری عربجه‌نك تفرعاتندن

معدوددر . قبائل عربيه‌دن شام قطعه‌سنه اڭ يقين اولان قبيله نبطيلردى . روماليلر شام قطعه‌سنه استيلا ايتدكلرى زمان نبطيلر بر موقع مخصوص اشغال ايتمشلردى . ايلريده بوخصوص حقنده معلومات ويره‌جكز .

والحاصل (مابين‌النهرين) ، (عراق) و (فلسطين) قطعه‌لرى تاريخڭ اڭ اسكى دورلرنده نسب ولسانجه يكديكرينه يقين بولنان اقوام ساميه ايله مسكون ايدى . ساميلردن اول بوقطعه‌لر اصللرى مجهول بر طاقم اقوامه اقامتكاه تشكيل ايتمشدى . آنجق ساميلر انلردن دها قوتلى بولندقلرى جهتله انلره غلبه چاله‌رق ميلاددن خيلى عصرلر اول انقراضلرينه باعث اولمشلردى . ساميلرڭ بوقطعه‌لرده اشغال ايتدكلرى موقعلر شمالدن جنوبه طوغرى شو ترتيبده ايدى : سريانيلر ، كلدانيلر ، فنيكه‌ليلر ، عبرانيلر ، نبطيلر . اهالئ اصليه‌دن ماعدا فى‌الاصل اقوام ساميه‌دن اولميان بر طاقم اقوام دخى بوقطعه‌نڭ بعض يرلرنده اقوام ساميه ايله اختلاطده بولنمشلرسه‌ده ساميلر بونلره دخى غالب كله‌رك ساميلشديرمشلر وكندى دينلريله اخلاق وعاداتلرينى پايدار ايتمشلردى .

مع‌هذا بوممالكڭ موقع جغرافيسى كنديسنى هيتيتلر Hittites ، مصريلر ، آثوريلر ، ايرانيلر كبى اقوام قديمه‌دن اولان فاتحلرڭ انظار حرص وطمعنه معروض قيلمش ايدى . بونلر يكديكرينى متعاقب بو ممالكى فتح ويغما ايتمشلر وبو فاتحلره منسوب اولان مهاجرلر بو قطعه‌يه كلوب يرلشمشلردى . آنجق اسكندر كبيرڭ خلفلرى اولان يونانيلرڭ تأسيس ايتدكلرى حكومتلر قدر سوريه‌ده هيچ بر دولت پايدار بر موقع اشغال ايده‌مامشدر . بو بيوك جهانكير قبل‌الميلاد دردنجى عصرده سوريه‌نڭ هرطرفنى قبضهٔ استيلاسنه آلمش ، دها صكره كلن خلفلرى ايسه سوريه‌يى يونانيلشديرمشلردى . يونانيلردن پك چوق مهاجرلر — باخصوص خرستيانلغڭ ظهورندن صكره — مذكور قطعه‌يه كلوب يرلشمشلردى . بونكله برابر يونانلى عنصرڭ نفوذى سواحله منحصر ايدى . ايچريلره طوغرى كيدلدكجه بو نفوذ تدريجاً آزاليوردى . اڭ ايچرى طرفلرده ايسه يونان نفوذى بالكليه مفقود ايدى .

مع مافيه يونانيلرڭ بوكثرت مهاجرت واختلاطلرينه رغماً اورالرده مقيم اولان اقوام ساميه وباخصوص يهوديلر كندى اخلاق وعادتلرينى ، لسانلرينى محافظه ايده‌بيلمشلردى . زيرا يهوديلر دوچار اولدقلرى بونجه صدمات تنكيليه ،

بونجه تضييقات واسارته رغماً ـ بابل اسارتى صره‌سنده لسانلرينه عارض اولان بعض تبدلاتدن ماعدا ـ اخلاق و عاداتجه ، ديانت و اعتقاداتجه حضرت داود وحضرت سليمان زمانلرنده هانكى حالده ايديلر ايسه اوحالده قاله‌بيلمشلردى . يهوديلرك بابلده‌كى اسارتلرى اثناسنده لسانلرى اولان عبرانى ؛ سريانى وكلدانى‌يه قاريشديغندن بوندن بر لهجه ظهور ايدرك اكا (لسان آرامى) ويا (لسان كلدانى) نامى ويرلمش وتلمود كتابى بولسانايله يازلمش ايدى . عبرانيلر يهودى وسامرى اولمق اوزره ايكى قسمه آيرلمشلردى . ديكر اقوام ساميه وبالخاصه سريانيلره كلنجه بونلر خرستيانلغى قبول ايده‌رك آداب وعادات ايله آيرلمشلر ايدى . بونلرك قسم اعظمى عراق ، مابين‌النهرين وفلسطينه قدر سوريه‌نك يوقارى طرفلرنده مقيم ايدى .

نبطيلر

شام قطعه‌سنك بحرسفيد سواحلنده بولنان حدود غربيه‌سى على‌الاكثر يونان عنصرى نفوذينه وچول طرفلرينه تصادف ايدن حدود شرقيه‌سى ايسه عرب عنصرينك نفوذ وتأثيرينه تابع ايدى . ايشته اوچول طرفلرنده قبل‌الميلاد دردنجى عصر ابتدالرنده (انباط) ، ياخود (نبط) اسمنى آلان برملت عربيه بولنيوردى‌كه بونلر فلسطينك غرب جنوبيسنده (طورسينا) شبه جزيره‌سندن حورانه‌قدر ممتد و (ممالك عربيهٔ صخريه Arabia Petra) ناميله معروف قطعه‌ده آدوميلرك انقاضى اوزرنده اقامت‌ايتمكده ايديلر. بقاياى قديمه‌سى‌بوكونه‌قدر پايدارقالان (پطرا Petra) شهرى‌خرابه‌لرنده برچوق‌نقشلى ابنيه ويونتولمش هيكللر و سائره آثارى كورلمكده‌در . يونانليلر قبل‌الميلاد ٣١٢ سنه‌سنده (انتيغونوس Antigone) ك قوماندانى آلتنده اولدقلرى حالده اون‌بيك عسكردن متشكل اولان نبطيلر ايله محاربه‌ده بولنمشلردى . يونان مشاهير مورخيننده (ديودورس Diodore de Sicile) طرفندن ويريلن معلوماته كوره نبطيلر ؛ سهولتله تبديل مكان ايده‌بيلمك مقصديله زراعتدن اجتناب ايدرلر ، ات وسود ايله كچينيرلر ومسكرات استعمالنى قطعياً منع وايچنلره قتل جزاسنى ترتيب ايلرلردى . ايچدكلرى شى ، اورالرده مبذوليتله يتيشن قدرت حلواسنى حاوى صودن عبارتدى . باشليجه امتعهٔ تجاريه‌لرينى

تشکیل ایدن (مر صافی) وسائر مواد عطریه‌یی بحراحمر سواحلی ایله بلاد عربدن وقره ساقزی (بحر لوط Mer Morte) دن کتیره‌رك مصره اخراج وایصال ایدرلردی. بوقره ساقز مصرلیلر طرفندن اولولری مومیا یاپمقده قوللانمق ایچون مبایعه اولنوردی. مصر ایله سائر ممالك شرقیه آره‌سنده‌کی طریق تجارت منحصراً نبطیلرك النده بولنیور ایدی. سائر قوافل تجاریه مهاجمه‌ویغمایه اوغرامقسزین بونلرك اراضیسندن کچه‌مزدی. (اسکندرکبیر)دن صکره مصرده حکمران اولان بطلمیوسلر بونلره قارشی احراز غلبه ایده‌رك کندیلرینی پنجۀ قهر وتذلیله آلمق ایستدکلرندن حریته آلیشمش اولان بوقوم محکومیتی قبول ایتمیه‌رك ترك دیار ایله حوران جهتلرینه التجا ایتمش ایدی. قبل‌المیلاد برنجی عصر اثناسنده نبطیلردن یونانلیلرجه آریتاس (الحارث) تسمیه ایدیلن بر حکمدار ظهور ایده‌رك شام والیسی ایله محاربه اجراسندن صکره شهری قبضۀ تسخیرینه آلمش وروما‌لیلرك حمایه‌سی آلتنده بوراده قرق‌سنه‌یی متجاوز برزمان امتدادنجه اجرای سلطنت ایتمش ایدی. دهاصکره نبطیلر میلادك برنجی عصرنده روما‌لیلرك دائرۀ اتفاقلرینه کیردیلر. نبطیلرك شان وسطوتی بوزمانلرده جزیرةالعربك بحر احمر سواحلنه مجاور اولان یرلرینه قدر توسع ایتمش ایدی.

نیل اوزرنده کائن (قفط) ایله (قصیر) طریقی کشف ایدیلنجه‌یه قدر (پطرا) شهری شرق‌ایله مصر آره‌سنده مرکزتجارت اوله‌رق دوام ایتمش‌ایدی. فقط بو یکی یول کشف ایدیلنجه اهمیت بالطبع اورایه تحول ایتمش و(پطرا) اهمیتدن دوشمکه باشلامشدی. او وقته قدر نبطیلر طریق مدنیته سلوك ایله حرب وغارت اجراسندن عاجز قالدقلری جهتله زراعتله اشتغال وثابت اقامتکاهلرده اقامته مجبور اوله‌رق ذوق وسفاهته طالمشلردی. ایشته بونلر بو حالده ایکن ١٠٥ سنۀ میلادیه‌سنده رومالی (تراجان Trajan) ك صولت استیلاکارانه‌سنه وربقۀ محکومیت وتذللنه اوغرادیلر. عصبیت وقوتلری پریشان اولدی. مطیع اهالی کبی مملکتك اهالیٔ اصلیه‌سی‌اولان سریانیلر، یاخود آرامیلرایله اختلاط‌ایده‌رك سوریه وفلسطین قطعه‌لرینك طورسینا شبه‌جزیره‌سیله فرات نهری آره‌سنده چوله جوار اولان یرلرنده منتشر اولدیلر وبوتاریخدن اعتباراً هیچ بر قوت وسطوت کوستره‌مدیلر.

اسلاملر شام قطعه‌سنی فتح ایتمك ایچون كلدكلری زمان نبطيلرك عراق ومابين‌النهرين اهاليسنك لسانی اولان لسان آرامی ويالسان سريانی ايله متكلم اولدقلرينی كوردكلرندن بونلر ايله عراق اهاليسنی بر ملت ظن ايدرك عمومنه (انباط) نامنی ويرديلر. حال بوكه ارباب تدقيقك تأمينه كوره (بطرا) ايله جوارنده بولنان يرلرده مقيم اولان بواهالی اقوام عربيه‌دن ايدی . بونلرك لسان آرامی ايله متكلم اولملری دولتلرينك انقراضندن صكره شام وعراق اهاليسيله وقوع بولان اختلاطلری نتيجه‌سی ايدی . (توراة) علماسنك بياناتنه باقيليرسه نبطيلر آبای توراتدن « نبايوط » ك احفادی عد اولنورلر .

نبطيلر ، قوت وسطوتدن دوشنجه شام وعراق حدودی اوزرنده بونلرك يرينه عربلردن بر طاقم يكی اقوام ظهور ايتمشدی . روملر ايله ايرانيلر چول خلقنك شام وعراق قطعه‌لرينه تجاوزلرينی منع ايتمك ، ياخود بو ايكی دولت آره‌سنده حرب ظهورنده ظهير اتخاذ ايلك اوزره بونلری دائرهٔ اتفاقلرينه آليرلردی . روملرك متفقلری اولان غسانيلر حوران وايرانيلرك متفقی اولان منذريلر فرات كنارنده كائن حيره‌ده اقامت ايدرلردی . روملر ايله ايرانيلر آره‌سنده بر حرب ظهور ايدنجه غسانيلر روم ومنذريلر ايران طرفنه كچه‌رك هرطرف كندی متفقی ايچون طرف ديكر ايله حرب ايلردی . بونلر حال بداوتده ، برجمعيت ابتدائيه شكلنده بولندقلری حالده‌بيله بوايكی بيوك‌وشوكتلی دولت ايچون مهم برقوت تشكيل ايديورلردی . (اياد) و (ربيعه) قبائلنی حاوی اولان عربلرك مابين‌النهرين وعراقده ايران وروم ممالكی آره‌سنده‌كی حدود اوزرنده اختيار اقامت ايتملری‌ده بوكبی برسببه مبتنی‌ايدی .

والحاصل اسلاميتك ظهوری صره‌لرنده شام وعراق قطعه‌لرنده بولنان اهالينك قسم‌اعظمی ؛ شمال وشرقده سريانيلر ، جنوبده يهودی وسامريلردن عبارت اولمق اوزره اصل آراميلرك بقاياسيله غربده انباط بقاياسی ، بونلردن صكره عرب اولان غسانيلر ومنذريلر ومابين‌النهرينده (اياد) و (ربيعه) قبائلندن متشكل ايدی . بونلرك ايچنه (جبل لكام) ده جراجمه [١] ، موصلده جرامقه [٢] ، ساحللرده يونان وروماليلردن قالمه برطاقم خلق‌ايله شمالده ايرانلی وكردلردن تورمه بعض اهالی‌كبی اقوام سائره‌دن برطاقم متفرق

[١] بلاذری [٢] مختصر الدول ١٣١

خلقده قاریشمش ایدی . رابطهٔ دینیه ؛ نسب ، جنس ، لسان رابطه‌لرینه غالب برقوت ایله حکمفرما اولدیغندن اقوام آره‌سنده هرشیدن اول خرستیانلق ، یهودیلك ، سامریلك کبی روابط دینیه‌یه اهمیت ویریلیردی . خرستیانلر (ملکی) ، (یعقوبی) ، (نسطوری) ، (مورانی) وسائره مذهبلرینه آیرلمشلردی . دیانت ایله سیاست بربرینه مربوط اولدیغی جهتله فرقهٔ دینیه حکومتك تأیید حاکمیتنه خادم برحزب سیاسیدن عبارت ایدی . استانبول کلیساسی بالجمله شرق کلیسالرینك مادری عد ایدلدیکندن بوکلیساره مربوط اهالی استانبولده تخت نشین اقبال اولان قیصر رومك تأیید حاکمیت مطلقه‌سی ایچون او بیوك کلیسایه کردندادهٔ انقیاد اولوردی . بونك تفصیلی اوزون سورر .

١ شام وعراق قطعه‌لرنده تشکلات اجتماعیه

اوزمانلرنده‌کی طرزحکومت ایله شمدیکی طرز حکومت آره‌سنده ـ باخصوص هیئت حاکمه اهالیٔ اصلیه‌نك غیرندن متشکل ولسان ، دین وجنساً مخالف بولنور ایسه ـ موجود اولان عظیم فرقه نظراً حکومت ایله اهالی آره‌سنده‌کی مناسبات بوکونکی حکومتلر ایله اهالی بیننده‌کی مناسباته مشابه دکل ایدی . مثلا رومالیلر مملکت ایله اهالیسنی کیف‌مایشا امر وارادەلرینه تابع برملك ، برعقارکبی صایارلردی . برچوق یرلرده چفتجیلر اراضی‌یه تابع اشیادن عدایدلدیکی ایچون برکوی برالدن‌دیکر اله صاتلدقجه (سر Serf) نامی ویریلن اهالیسی ایله برابر انتقال ایلردی . عربلر بونوع اسیرلره جمعی (اقنان) ومفردی (قن) ، یعنی (دائما اسیر) اسمنی ویرمشلر ایدی . بونلردن برصنعت مخصوصه‌ده یاخود شعر وادبده ویاتجارتده اظهار اقتدار ایدنلر بومرتبه‌دن یوکسلە بیلیرلردی . آنجق اوصنفدن بوکبی ارباب مزیت نادر یتیشیردی .

هرحالده اهالیٔ مملکتی تشکیل ایدن خلق بری حکمدار ایله اقرباوتعلقاتی ، مختصلر ایله دوست وظهیرلری (اعوان) ، رؤسای دینیه و امثالی اوله‌رق خاصه ، دیکری علی‌الاکثر چفتجیلردن متشکل اولان اهالیٔ اصلیهٔ مملکتدن عبارت عوامدن اولمق اوزره ایکی صنفدن متشکل ایدی . شام قطعه‌سنك

روماليلر زماننده‌كي خواص صنفي رجال حكومت ، يعني پطريقلردن مركب ايدي . اولجه‌ده بيان ايتديكمز اوزره بوپطريقلر روحاني پطريقلر نوعندن دكلديلر . بونلر روما شهري ايله برابر ظهور ايدن برطاقم اشراف و رؤساي عسكريه (Patricuis) ايديلركه (روما) ده غايت نفوذلي دورلر كچيردكدن صكره دولتده وقوع بولان انقسام اوزرينه نفوذلريني غائب ايده‌رك موقعسز ، ايشسز قالمشلردي . بالآخره روملرك شان و سطوتي شرقه قدر توسع ايدنجه مادر مملكتدن اوزاق بولنان مستعمراتده حاكميتك ارباب نفوذ وسطوت ايله ممكن اوله‌بيله‌جكي نظر دقته آلنه‌رق بو اشراف و رؤسايه لزوم كورلمش و شرق

عرب — ايران طرز صنعتكارانه‌سيله ياپلمش برصندوق

مستعمراتنه واو جمله‌دن شام و مصر قطعه‌لرينه بونلردن واليلر تعيين ايدلمش ايدي . بتون شام‌قطعه‌سي ١١ اقليمه منقسم اولمق وهراقليمده بر قوهٔ عسكريه ايله برابر عادتامستقل بروالي صلاحيتني حائز برپطريق بولنمق اوزره برولايت اعتبار اولنوردي [١] . مذكور قطعه‌نك قيود رسميه‌يه نظراً حدودي شمال شرقيده (فرات) نهرينه قدر امتداد ايدردي. عراق ومابين النهرين بوقطعه‌يه داخل دكلدي . اهالئ مملكتدن بحث ايتديكمز صره‌ده بر عد ايتمه‌مز آنجق بونلرك اهاليسي ايله شام قطعه‌سي اهاليسنك اصللري بر اولديغنه بناءً‌در.

[١] برنجي جلدك ١٢٤ نجي صحيفه‌سنده ويريلن تفصيلاته مراجعت بيوريله

٢ مصرده تشکلات اجتماعیه

اقوام سائره ایله شام وعراق اهالیسندن دها آز اختلاطده بولنان مصر قطعه‌سی فراعنه زماننده اول تاریخك اسکی دورلرنده بیله مهاجرات متوالیه‌یه مقر اولمقدن قورتولامامشدی . حتی فراعنه‌نك اکثری خارجدن کلن فاتح واستیلا کارلردن متشکل ایدی . متغلبه‌دن هر هانکیسی مصره کلوب مقام حاکمیتده یرلشدکجه کندیسنه منسوب اولان ملت افرادی مملکت مفتوحه‌یی استثمار ایتمك مقصدیله فوج فوج اورایه کلمکه باشلارلردی . بونلر بر ثروت طوپلایانجه‌یه‌قدر موقت اوطورمق اوزره کلیرلرسه‌ده‌بورالرده برکره یرلشوب‌ده اسباب‌معیشتی تأمین ایلدکدن صکره علی‌الاکثر مملکتلرینه عودت ایتمزلردی . قبل‌المیلاد ٢٣١٠ تاریخلرنده مصری ضبط و ١٧ نجی سلاله حاکمه‌یی تشکیل ایده‌رك ٢٦٠ سنه حکم سورن عرب وعمالقه قبائل رؤساسی (هیقسوسلر — رعاة Hycsos) ایله قبل‌الاسلام مصری قبضهٔ استیلالرینه آلان ایرانلیلر ، یونانلیلر ، روماليلر وسائره زمانلرنده وقوع بولدیغی اوزره بو مهاجرلر بر قاچ عصر اقامتدن صکره اهالئ اصلیه ایله اختلاط وتدریجاً اصللرینی غائب ایده‌رك اهالی جمله‌سندن اولورلردی . هیئات حاکمه ایسه دیکر فاتحلرك تغلبیله تضییع حاکمیت ایدنجه‌یه‌قدر کندی اصللرینی ، لسانلرینی ، عصبیت قومیه‌لرینی محافظه ایلرلر ومحکوم دوشونجه بو خواصی تدریج ایله اونوده‌رق رعایا حکمنه کیررلردی . مصر قطعه‌سی من‌القدیم محصولدار وقازانجی بول بر قطعه اولمق اوزره طانلمش اولدیغندن تجارت وسائره ایله پاره قازانمق ایچون اورایه کیدن مهاجرلر ایسه بشقه‌در .

مصره استیلا ایدن فاتحلر موقع حاکمیتده بولندقجه علی الاکثر اهالئ اصلیهٔ مملکت ایله اختلاط ایتمزلردی . عسکر ، رجال دولت ، رؤسای روحانیه وسائر اصحاب مناصبی تشکیل ایدن بو صنوف حاکمه بیوك شهرلرده اقامت ایدرلردی . مملکت اهالیسی چفتجیلك ، صنعتکارلق ، هر نوع خدمتجیلك ایله مشغول اولورلردی . اوچ عصر امتدادنجه مصرده موقع حاکمیتده بولنان بطلمیوسلر زماننده مصرك تشکلات اجتماعیه‌سی شو عرض ایتدیکمز شکله مطابق ایدی . بونلرك دور حاکمیتلرنده پك چوق یونانلی مهاجرلری بو

قطعه‌یه كلمش ایدی . على الاكثر عسكر ، ارباب تجارت ومأمورين حكومتدن متشكل اولان بومهاجرلر اسكندريه و سائر بيوك شهرلرده اقامت ايدرلردی. مصرده آلتی عنصر حكمران اولان روماليلر زماننده دخی هيئت حاكمه ايله اكا منسوب اولان عنصر يرلی اهاليدن آيری اوله‌رق وقت كچيرمش وشام قطعه‌سنده اولديغی كبی استحكام وقلعه‌لرده ويا بيوك شهرلرده اختيار اقامت ايتمش ایدی .

بناءً عليه دها صكره اسلاميت ظهور ايتديكی زمان مصرده‌كی اهالی ايكی صنفدن مركب بولنيوردی: (١) روماليلر ويا روملردركه پایتختلری اسكندريه شهری ایدی. رجال دولت، عسكر، برقسم رؤسای روحانيه بونلردن ایدی. (٢) قبطی اولان اهالئ اصليه ايدی . بونلرك ايچنه يونانلی ، رومالی ، شاملی ، عراقلی ، نوبه‌لی و آفريقالی اولوب تجارت ويا سائر بر وسيلهٔ معيشت تعاطی ايتمك اوزره مصره كلن مهاجريندن توره‌مش اولان برقسم خلق‌ده قاريشمش ایدی . بوندن ماعدا هيئت حاكمه ايله اهالی آره‌سنده دينی اولمق اوزره ديكر بر فاصل دها موجود ایدی. زيرا روملر حكمدارك مذهبنده « ملكيلر » ی تشكيل ايتدكلری حالده اهالئ اصليه اولان قبطيلرانك غيری بولنان (يعقوب برادعی) مذهبنه سالك يعقوبی ايديلر .

٣ افريقيه‌ده تشكلات اجتماعيه

عربلرجه افريقيه‌دن مقصد آفريقانك شمالنده واقع واليوم تونس ، طرابلس غرب ، جزاير ، فاس ممالكی ايله معروف اولان قطعه‌در . بو قطعه فی الاصل ساميلره منسوب برمستعمره ایدی . چونكه ميلاد عيسادن بر قاچ عصر اول فنيكه‌دن اورايه بر طاقم مهاجرلر كيده‌رك (قرطاجه) ويا (قرطجنه Carthage) شهرينی تأسيس واو قطعه‌ده اصلی اعتباريله شرقلی بردولت تشكيل ايتمشلردر . بودولت هر نه‌قدر موقعاً غربده بولنمش ايسه‌ده مؤسسلری سامی ولسانی دخی لسان عربينك قاردشلرندن بری اولمق اعتباريله سامی صايلق اقتضا ايدر. قرطاجه‌ليلر روماليلر ايله برچوق محاربات‌ده بولنه‌رق دكز و آلپ طاغلری طريقيله رومايه قدر كيتمشلر واو پایتخت قديمی محاصره آلتنه آلمشلردی. حتی بونلرك صولت جنكاورانه‌لرينه قارشی روما دولتنك انقراضنه همان بر رمق قالمش ایدی .

بویله بر حادثه وقوع بولمش اولسه ایدی روی زمینی بو کونکی کوردیکمز شکلده کورمیه‌جکدك. فقط قرطاجه‌لیلر بوکا موفق اوله‌میه‌رق تکرار کندی مملکتلرینه عودت ایتدیلر. بو سفر روماليلر بالمقابله انلره هجوم، مملکتلرینی تخریب، کندیلرینی محو وافنا ایلدیلر. بوتاریخدن اعتباراً قرطاجه مملکتی علی‌التوالی روماليلر، وانداللر Vandales، ایرانلیلر وسائره‌نك حاکمیتلری آلتنه دوشدی. مذکور مملکتده‌کی اهالیٔ اصلیه ایسه طاغلرده مقیم ونهب وغارتله مشغول برطاقم قبائل بربریه‌دن مرکب ایدی.

روماليلر بورالری قبضهٔ استیلالرینه آلدقلری زمان اهالیٔ مملکتی بری فاس، جزائر، تونس سواحلنده مقیم وتجارت وصنایع ایله مشغول شهرلی، دیکری طاغ وچوللرده ساکن ارباب بداوت اولمق اوزره ایکی صنفدن متشکل کوره‌رك برنجی صنف‌خلقه (موریطانیالی Mauritania) ودیکرینه (نومیدیالی Numidia) نامارینی ویرمشلردی. نومیدیالیلر جنك آور قبائل سیاره‌دن متشکل اولدقلری ایچون روماليلر بونلری دائرهٔ اطاعته آله‌مدیلر. بونلر فرصتلردن بالاستفاده ساحلده‌کی شهرلره تعرض ایدرلر وصیقی‌یه کلدکاری زمان درحال طاغلر ایله چوللره چکیلیرلردی. بوحال روماليلردن صکره او ممالکی تسخیر ایدن بتون فاتحلر زماننده دخی دوام ایتمش ایدی. اسلاملر آفریقا سواحل شمالیه‌سنی فتح ایتدکلری اثناده‌دخی بوراده‌کی اهالی‌ینه‌بری‌شهرلی، دیکری بدوی اولمق اوزره ایکی صنفدن متشکل ایدی. شهرلیلر بالاده ذکری کچن موریتانیالیلر وانلر ایله اختلاط ایدن روملر ووانداللردن مرکب ایدی. بومدنی خلق خرستیانلغی قبول ایتمش ایدی. بدویلره کلنجه بونلر هجرتك برنجی عصرینك صوکلرینه قدر طاغلره صیغینمش قالمشلر، حال بداوتلرینی محافظه ایتمشلردی. عربلر، بونلره (قبائل بربر) نامنی ویریرلر. قبائل بربریه تاریخ اسلامده بیوك بر موقع اشغال ایدر.

٤ فارس قطعه‌سنده تشکلات اجتماعیه

فارس قطعه‌سندن مراد، غرب جنوبیدن (دجله) نهری‌ایله شرق شمالیدن (جیحون) نهری آره‌سنده‌کی‌قطعه‌در. (خوزستان)، (کرمان)، (مکران)، (جبال ممالکی)، (خراسان)، (اذربیجان)، (ارمینیه) وسائره بوقطعه‌یه

داخلدر . بورالرده مقیم اولان اهالی بر چوق اقوامدن متشکل اولدیغی ایچون بونلری بونجه زمان کچدکدن‌صکره عددجه حصر ویکدیکرندن‌صورت قطعیه‌ده تفریق ایتمك ممکن دکلدر. بونکله‌برابر هرحالده بواقوام جنس ، لسان ، دیانت اعتباریله عراق وشام قطعه‌لری اهالیسندن پك‌چوق فرقلیدر . مثلا فارس قطعه‌سنده بولنان اهالی علی‌الاکثر جنس آری‌یه منسوب اولوب بو ایسه دها اول کوستردیکمز اوزره شام قطعه‌سینه ماوراسنده بولنان ممالکی اعمار ایدن جنس سامیدن بشقه‌در . لسان فارسی دخی اوروپا لسانلری قاردشلرندن اولان السنهٔ آریه‌دن بریدرکه بوده السنهٔ سامیه‌نك غیریدر . قبل‌الاسلام اورالرده منتشر اولان دیانت ایسه بری نور وکوندوزدن ، دیکری ظلمت وکیجه‌دن عبارت و برنجیسی خیره ، ایکنجیسی‌ده شره مصدر اولمق اوزره « ایزد » ویا « اهرمن » اسملریله ایکی عنصره اعتقادی تلقین ایدن (زردشتیلك Zorastre) ویا (مجوسیلك) مذهبی ایدی . حال بوکه عراق وشام قطعه‌لرنده منتشر اولان مذاهب خرستیانلق ویهودیلك ایدی .

فارس ممالکی قبل‌المیلاد دردنجی عصرده اسکندر کبیر طرفندن فتح اولننجه‌یه قدر بر چوق دولتلرك پنچهٔ حاکمیتنه دوشمش ایدی .

اسکندر وفات ایدوب‌ده مملکتی قوماندانلری آره‌سنده انقسامه‌اوغرادقدن صکره بوقوماندانلر ، بو ممالکی محافظه‌یه مقتدر اوله‌مدقلرندن طوائف ملوك نامیله معروف اولان امرای محلیه آره‌سنده تقسیم ایدلمشدی . نهایت ٢٢٤ سنهٔ میلادیه‌سنده ساسانیان دولتنك مؤسسی اولان (آردشیر بابکان) ظهور ایدرك قیلیچ قوتیله بوممالکی طوپلایوب فرمان حاکمیتنه منقاد ایتدی . آردشیر خاندانی اسلامیتك ظهورینه قدر ایران تخت سلطنتنی اشغال ایلدیلر .

ظهور اسلامیت صره‌سنده ایسه بومملکت اهالیسی بری عوام ، دیکری خواص اولمق اوزره ایکی صنفدن‌متشکل ایدی. عامه صنفی اولا اهالیٔ اصلیه، ثانیاً قبائل آریه ایله قبائل تورانیه‌دن اولان ترك ودیلملرك عصرلرجه اختلاطندن توره‌ین خلقدن مرکب‌ایدی. چیفتجیلر، ارباب صنایع، خدمتکارلر کبی صنوف ناس اهالیٔ اصلیه‌دن ایدی . اسلامیتك ظهوری زمانلرنده بوصنفه (طاجیه) نامی ویریلیوردی . فقط بوکلمه‌نك هانکی اصلدن کلدیکی معلوم

دکلدر . (طاجیه) دنیلنجه طائفهٔ عامه آکلاشیلیردی . بواسم ایله معروف اولان خلق ایری بویلی ، کوجلی ، قوتلی آدملر ایدی .

خواص صنفنه کلنجه بوصنف حکمدار ایله اقربا وتعلقاتی ، رجال حکومتی ، رؤسای دینیه ، دول سابقه‌دن قالمه اشراف واعیاندن متشکل ایدی . تشکلات اجتماعیه اعتباریله حکمداردن صکره (شهارجه) ـ شهریجان ـ ویا (سهارجه) نامنده‌کی اکابر صنفی کلیرکه روملرده پطریقلر نصل ایسه بونلرده ایرانده اڭ یوکسك مراتب دولتی اشغال ایدرلردی . شهارجه‌دن صکره دول سابقه حکمدارلرینه منسوب (دهاقین) صنفی کلیرکه اراضیٔ مملکت بونلرك النده ایدی . بواراضیده طاجیلری استخدام واراضی‌یی استثمار ایلرلردی . بش درجه اعتباراولنان بودهقانلرامارتلرده ، حکومت مأموریتلرنده‌ده بولنورلردی . نته‌کیم اسلامیتك ظهوری صره‌لرنده (بخارا) و (هرات) امراسی بونلردن ایدی . بونك عکسنه بعض دهقانلرده عوام ناسدن فضله بر موقع صاحبی دکلدیلر .

ظهور اسلامیت هنگاملرنده دولت ساسانیه‌نك حاکمیتی آلتنده بولنان فارس مملکتی هر برینه (مرزبان) نامی ویریلن برامیرك اداره‌سنده بولنمق اوزره بر طاقم ولایتلردن متشکل ایدی . (مرز) ایله (زبان) لفظلرندن مرکب اولان بوکلمه‌نك معنای اصلیسی (سرحد محافظی) ویا (سنور بکی) دیمکدر . بونکله برابر بووالیلرك بعضلری وبالخاصه پایتختدن اوزاق اولانلری قسماً ویا کاملاً مستقل بر حالده ایدیلر . هر والی‌یه بر اسم مخصوص اطلاق اولنوردی . مثلا (سجستان) امیرینه (رتبیل) ، (سمندجان) امیرینه (رنجان) ، (طخارستان) امیرینه (جیغویه) ، (بلخ) امیرینه (اصبهذ) ، (مروالروز) امیرینه (بازان) ، (طالقان) امیرینه (شهرك) و (فرغانه) امیرینه‌ده (اخشید) دینیلیردی . (مرو) ، (سرخس) ، (طوس) کبی بعض ولایتلر ایسه مرزبانلرك النده ایدی .

خرستیانلرجه مجوسیلر دینیه معروف اولان (زردشت) مذهبی رؤسای روحانیه‌سی ـ که مملکتك رجال دینیه‌سی ایدی ـ حکمدارلردن واڭ بیوك اعیان واشرافدن زیاده نفوذ وموقع صاحبی ایدیلر [١] .

[١] Christianisme dans l'Empire de Perse

ایرانلیلر بو رؤسای روحانیه‌نك مفردینه (موبذ) وجمعنه (موبذان) دیرلردی . خرستیانلرده اپیسقوپوسلر نصل‌ایسه انلرده اویله بر موقع روحانی اشغال ایدرك اپیسقوپوسلرك رئیسی کبی انلرك رئیسنه‌ده (موبذ موبذان) نامی ویریلیر و حاکملك ، حکومت ایله اهالی آره‌سنده تحدث ایدن خصوصاته نظارت وظیفه‌لری بونلره مودوع بولنوردی . ذکر ایتدیکمز صنوف ناسدن ماعدا بصره‌ده بولنان بر نوع ایرانلیلردن عبارت اولان (اساوره) ، سند ممالکندن بصره‌یه کلن مهاجریندن اولوب حبسخانه غاردیانلقلرنده وعبادتخانه‌لرك خدمتنده استخدام ایدیلن (سابجه) ، هند چنکانه‌لرندن اولان (زط) لر ایله کوفه‌ده‌کی عجم مهاجرنی دیمك اولان (احامره) کبی دها بر طاقم جماعتلر وار ایدی‌که بونلر یا بر صنعت وخدمت تعاطی ایتمك اوزره بر یرده مستقراً اقامت ایدرلر ویاخود یردن یره تحویل مکان ایله وقت کچیریرلردی .

٥ دور جاهلیت عربلرنده تشکلات اجتماعیه

دها اول ویردیکمز معلوماتدن آکلاشلدیغی اوزره جزیرة‌العرب اهالیسنی تشکیل ایدن اقوام آرامیلر ایله عبرانیلرك قاردشی اولمق اوزره اقوام سامیه‌دن ایسه‌لرده مقیم اولدقلری قطعه‌نك اطرافی اردولرك نفوذینه مانع برطاقم چوللر ایله محاط بولنمسندن طولایی شام و عراق قطعه‌لرنده مقیم اولان همجنسلرینك فاتح و جهانکیرلر طرفندن دوچار اولدقلری صدمات استیلاکارانه‌دن آزاده قالمشلردی. آثوریلر، یونانلیلر، رومالیلر وسائره بر شکل طبیعیده مستحکم اولان بو قطعه‌یی پنجهٔ فاتحانه‌لرینه کچیرمك ایستدیلرسه‌ده هیچ بر موفقیته نائل اولمقسزین اورالردن رجعته مجبور اولمشلردی . فقط یالکز جزیرة‌العربك قسم جنوبیسی ، یعنی یمن قطعه‌سی بشنجی‌عصر میلادی اثناسنده حبشستانلیلرك صولت فاتحانه‌لرینه اوغرادی . حبشستانلیلر یمنی قبضهٔ استیلالرینه آلدقدن صکره حجاز قطعه‌سنی‌ده تسخیر ایتمك ایستدیلر ایسه‌ده طالعلری کندیلرینه بونده یاردیم ایتمدی. یمنده دخی بونلرك حاکمیتی‌چوق سورمدی. زیرا یمنلیلر ایران حکمدارندن آله‌بیلدکلری امداد ایله‌حبشستانلیلری یمندن اخراج ایلدیلر. فقط ایرانلیلر اورادن دشمن خارجی‌یی دفع ایدنجه انك یرینه کندیلری مقام

حاكميتی احراز و اهالئ اصليه ايله اختلاط ايدرك (ابناء احرار) ناميله معروف اولديلر .

بونكله برابر جزيرةالعرب قطعه‌سی؛ اطرافنده بولنان شام ، مصر ، عراق قطعه‌لرندن بر طاقم مهاجرلره ملجأ تشكيل ايتمكدن خالی قالمدی . او دورلرك غير محدود استبداد خونريزانه‌سندن ويا ارتكاب جرم و جنايتدن طولايی حكومتك مجازاتندن فرار ايدنلر جزيرةالعربه التجا ايدرلردی . هله مصردن مفارقتدن اعتباراً رومالی (تيتوس Titus) زمانه قدر سوريه قطعه‌سنده انواع مظالم واستبداده هدف اولان يهوديلردن اوراره پك چوق مهاجر كيدردی. بونلردن ماعدا يونانيلردن ، روماليلردن، ايرانيلردن، هنديلردن، حبشيلردن وسائره‌دن بر طاقم مهاجرلر دخی هيچ بر ظلم و استبداده معروض اولمدقلری حالده جزيرةالعربه مهاجرت ايدرلردی . فقط عربلر كرك بو مهاجرتلره ، كرك تأثيرات سائره‌يه رغماً استقلاللرينی ، نسب ، آداب و عاداتلرينی تماماً محافظه ايده‌بيلمشلردی . عربلر نسب ويا وطن اعتباريله (قحطانلی ويايمنلی) وياخود (عدنانلی وياحجازلی) اولمق اوزره ايكی بيوك قسمدن متشكل ايديلر. او اعتباره كوره لسانلری دخی بری (حميری) ، ديكری (مضری) اوله‌رق ايكی‌يه آيرلمش ايدی . كتابمزك دردنجی جلدنده عربلرك صنوف و طبقاتی ، قبائلی ، متفقلری ، آزاديلری ، اسيرلری حقنده معلومات مفصله ويردك .

راشدين دورنده تشكلات اجتماعيه

اسلاميتك ظهوريله (انصار) ، (اهل بدر) ، (اهل قادسيه) كبی بر طاقم صنوف ناس تشكل ايتديكی كبی (نسب هاشمی) ويا (نسب قرشی) دن دخی علويلردن وعباسيلردن اولان شرفا ايله انصار ومهاجرينك اوغللری كبی بر طاقم عصبيات وروابط جديده وجوده كلدی . حضرت عمر تاريخ اسلامده ايلك اولمق اوزره دفترخانه‌يی (ديوان) تأسيس ايتديكی زمان بويكی صنوف وطبقاتی نظر اعتباره آله‌رق اسلاملره اكا كوره معاشلر باغلادی . (تابعين) (تابعينك تابعينی) ايله (آل زبير) ، (آل ابی بكر) و سائره كبی مشاهير صحابه‌يه منسوب اولان خاندانلر سالف‌الذكر صنوف و طبقاته ملحق ايدی .

ایشته اسلامیت وفتوحات تأثیریله تشکل ایدن بو شرفا و اعیان صنوفی زمان جاهلیتده معروف اولان شرفا واعیان صنوفندن غیری ایدی .

ممالك مفتوحه یه کانجه اسلاملر بورالره کلدکلری زمان کندیلرینی حدودده ایلك قارشیلایانلر همجنس و هملسانلری اولان عربلر اولدی. دها صکره اسلاملر شام وعراق قطعه‌لرینك ایچریلرینه طوغری یاییلنجه بورالرده هیئات حاکمه‌یی تشکیل ایدن یونانلی وایرانلیلرك لسانلریله کندی لسانلری آره‌سنده بر مناسبت بولمیان اهالی ؛ متکلم اولدقلری (آرامی) ویا (سریانی) لساننك عربجه‌یه یاقینلغنه بناءً یکی کلن فاتحلرك لسانیله پك قولای انسیت و الفت بولدیلر . فی‌الحقیقه بو لسان مسأله‌سی عربلرك مذکور قطعه‌لری سهولتله فتح ایتملرینه پك چوق یاردیم ایتدی . مع‌مافیه بو طرفلرده بولنان صنوف اهالی خلفای راشدین‌دورنده اهمیتلی بر تبدله اوغرامدی. چونکه اوصره‌دهاسلاملر اهالیٔ اصلیه ایله اختلاط و امور دینیه ، اداریه و سیاسیه‌لرینه مداخله ایتمیه‌رك یالکز جزیه وخراجی آلمق و اهل کتابدن تحت حاکمیتلرینه کیرن اهالی‌یی حمایه ایتمکله اکتفا ایشلردی . عرب عسکری بلاد مفتوحه‌نك خارجنده اردوکاه و استحکاملرده اقامت ایدرلر و ممالك مفتوحه بر اشغال عسکری آلتنه آلنمقدن بشقه بر تبدله اوغرامازدی . یالکزیغما ویا اسیر حرب‌صورتیله اسلاملرك النه دوشن‌اسیرلر ایله آزاد ایتدکلری اشخاص کندیلرینه التحاق ایدردی . والحاصل بو دورده جزیرةالعرب خارجنده اولمق اوزره یکی یالکز بر صنف خلق تشکل ایتمش ایدی‌که اوده عربلرك غیرندن اولان اسلاملر ایدی . دها اول کوستردیکمز اوزره بونلره هیئت اجتماعیه‌ده عربلر قدر حقوق و موقع ویرلمزدی .

اموبلر دورنده تشکلات اجتماعیه

دولت اسلامیه امویلره انتقال ایدر ایتمز روضهٔ نبی جوارنده (مدینه) بولنان پایتخت اسلام ممالك مفتوحه‌یه دها یقین بولندیرمق مقدیله شامه نقل ایدلدی. امویلر اللرینه انتقال ایدن ممالکه قناعت ایتمیه‌رك هرطرفه اردولرسوق وممالك اسلامیه‌یی شرقدن ترکستانه قدر توسیع ایلدکلری کبی غربدن دخی جبل طارق بوغازینی‌کچه‌رك اسپانیایی و (تورس Tours) نهرینه‌قدر ماوراسنده بولنان

فرانق ممالکنی قبضهٔ استیلالرینه آلدیلر . لوای مظفریتلرینی ایران ، ترك ، اسپانیا و فرانق ممالکنك اك بیوك شهرلری اوزرنده رکز و (قسطنطینیه) شهرینی تهدید ایلدیلر. امویلر براشغال عسکری حالنده بولنان فتوحات اسلامیه یی حاکمیت دائمه شکلنه تحویل ایلدکاری کبی دیانت شکلنده بولنان اسلامیتیده دولت حالنه قلب ایتدیلر . شام ، مصر وعراق قطعه‌لرنده دوائر دولتده لسان رسمی اولمق اوزره استعمال ایدیلن یونان ، قبط و ایران لسانلرینه بدل عربجه‌یی لسان رسمی اتخاذ ایده‌رك بو انقلابی تقویه وتحکیم ایلدیلر . اوزمانه قدر ممالك اسلامیه‌ده تداول ایدن روم‌وایران مسکوکاتی دخی قالدیریله‌رق یرینه مسکوکات عربیه وضع اولندی . او اجنبی مسکوکات اوزرنده بر طاقم تصویرلر ورمزلر منقوش ایدی. امویلر بونقشلر یرینه آیات قرآنیه قوللاندیلر. اکابر رجال دولت و منسوبین حکومت روم وایران دولتلرینه مخصوص اشارتلری حاوی اقمشه‌دن البسه کیرکن امویلر بو نقشلری‌ده ابطال ویرینه عربلره عائد علامات مخصوصه استعمال ایتدیلر . ایشته بو اجراآت سایه‌سنده عربلر هر طرفه کمال سهولتله یاییله‌رق مقام حاکمیتی منحصراً اشغاله و لسانلرینك نشر وتعمیمنه موفق اولدیلر .

مع هذا امویلرك عربلقده اولان فرط تعصبلری اسلاملری بری اصل عرب ، دیکری موالی ، یعنی عربلرك غیری اولمق اوزره ایکی قسمه تقسیم ایتدیکی کبی نسب قحطانی ویا نسب عدنانی اعتباریله عربلر آره‌سنده‌ده بر طاقم تفرقه و انقسام‌لر وجوده کلشدی . امویلر خشونت بداوتکارانه ایله ادبیات ، اخلاق وعادات جاهلیه‌نك ابقاسی طرفداری اولدقلری ایچون عربلر دور امویه‌ده او دائره خارجنه چیقمغه میدان بوله‌مدیلر .

والحاصل صنوف ناس امویلر دورنده زمان راشدینه نظراً بر آدیم ایلری آتمشدی. بودورده‌خلق بری‌مسلم، دیکری‌غیرمسلم اولمق اوزره ایکی بیوك‌قسمه منقسم اولدیغی کبی اسلاملر دخی بری‌عرب، دیکری‌موالی‌اوله‌رق‌ایکی‌قسم‌ایدی. غیر مسلملر دها اول او ممالکده بولنان قبطیلر ، نبطیلر ، روملر، ایرانیلر و سائره‌دن متشکل اولان اهل ذمت ایدی . اسلاملرك خدمتنه بر طاقم طبیبلر ایله کاتبلر ومترجملر کیرمش ایدی‌که بونلرده اهل ذمتدن‌اولمق اوزره اسلامیتدن اول موجود اولمیان بر صنف مخصوص تشکیل ایدییورلردی .

بوندن ماعدا کرك فتوحات امویه وکرك اختلالات داخلیه اثناسنده بعض طوائف وجماعاتك مملکتك بر موقعندن دیکر موقعنه تحویل موقع ایتملری کبی بر طاقم تبدلات دها وقوع بولدی . نته‌کیم بصرده‌ده مقیم و (سابجه) نامیله معروف اولان سندلی بر طاقم مهاجرین ایله (زط) نامیله معروف اولان هند چنکانه‌لرندن بر طاقم جماعات (معاویه) نك زماننده شام سواحلنه نقل ایدلدیکی کبی (عبدالملك بن مروان) ك عراق والیسی اولان (حجاج) طرفندن دخی بو چنکانه‌لردن بر طاقم خلق عراقه نقل ایدیله‌رك (کسکر) ك آشاغی طرفلرندن اسکان اولندی . کذلك (عبیدالله بن زیاد) بخارا اهالیسندن برچوقلرینی اسیرایده‌رك بصره‌ده اسکان ایتدیردی . (حجاج) دخی واسط شهرینی تأسیس ایتدیکی زمان بخارا اهالیسندن بر چوقلرینی بو طرفلره نقل ایلدی [١] .

عسکرلر بر مملکتك فتحی ایچون عزیمت ایتدکلری اثناده بربریلردن ، نبطیلردن ، قبطیلردن ، جرامقه وجراجمه‌دن برطاقم خلق انلر ایله برابر کیده‌رك یکی فتح اولنان ممالکده یرلشیرلر و اهالیٔ اصلیه ایله بالاختلاط بر صنف مخصوص تشکیل ایدرلردی [٢] .

خلاصهٔ کلام امویلر زماننده‌کی ممالك اسلامیه اهالیسی روم وایران حالندن دور اسلامی‌یه انتقال باشلانغجنده ایدی . بوانتقالك تماماً حصولی ایله اسلامیت ومدنیت اسلامیه‌یه مخصوص بر شکل اکتساب ایتمسی ایسه آنجق عباسیلر دورنده میسر اولدی . امویلرك عربلرك غیری اولان اقوام ایله اختلاطه عدم تنزللری ایله برابر حال بداوتده قالمنی ترجیح ایتملری انلرك زماننده اهالی آره‌سنده اوکبی بر انقلابك وجوده کلمسنه مانع طوردی .

امویلرك رایات ظفرینی حامل اولان عساکر اسلامیه فارس ، خراسان ، ترکستان ، مصر ، افریقیه واندلس قطعه‌لرینك ایچریلرینه طوغری توسیع فتوحات ایتمش ایکن بونلر اهالی ایله پك آز اختلاطده بولنورلر ، انلرك اخلاق وعاداتندن‌ده پك آز شی اقتباس ایدرلردی . حتی شامده بولنان خلیفه بیله عین طرزحرکتی اختیارایلردی . بوخلفا پاسبانلر (حرس) قوللانمق ، پوسته و استخبارات تشکیلاتنی قبول ایتمك ، تخت سلطنت استعمال ایتمك کبی یالکز

[١] بلاذری ٢٨٤ [٢] البیان ١١٤ ج ١ وابن‌الاثیر ٣٥ ج ٥

بر طاقم محدود شیلرك اقتباسیله اکتفا ایتمشلردی . فقط عباسیلر بر طرفدن عرب اولمیانلر ایله غیر مسلملرك مظاهرتیله احراز حاکمیت ایتملرینه و دیکر طرفدن ظهیرلری آره‌سنده بولنمق اوزره بغداد شهرینی ایرانلیلر ایله‌سریانیلر، یاخود آریلر ایله سامیلر ویاخود مجوسیلر ایله خرستیانلر آره‌سنده کائن‌حدود اوزرنده تأسیس ایتلرینه بناءً بسبتون اجنبی نفوذی آلتنه دوشه‌رك موقع اقتداره کتیردکاری ایرانلی وزرا واسطه‌سیله دوائر حکومتلرینی‌دولت ساسانیه تشکیلاتنه تطبیق و ایرانلیلرك اخلاق وعاداتنی تقلید ایتدیلر .

عباسیلر زماننده تشکلات اجتماعیه

مملکت اسلامیه‌نك تشکلات اجتماعیه‌سی حقنده شمدی‌یه قدر ویردیکمز معلوماتی عباسیلر دورنده‌کی تشکلات اجتماعیه بحثنه کیره‌بیلمك ایچون برطاقم تمهیدات قبیلندن اولمق اوزره تحریر ایلدك. فی‌الحقیقه تشکلات‌اجتماعیه آنجق عباسیلر دورنده اسلامیت ومدنیت اسلامیه‌یه مخصوص برشکل اکتساب ایتدی. انك اك پارلاق و مکمل شکلی اودورك پایتخت اسلامیسی اولان بغداد شهر شهیرنده تجلی ایلیوردی . او پایتخت خارجنده دها منتظم ، دها شعشعه‌دار برهیئت اجتماعیهٔ اسلامیه آرامامليدر .

دور عباسیده خلق بری خواص ، دیکری عوام اولمق اوزره ایکی بیوك صنفدن مرکب ایدی . هرصنفك دخی زیرده کوریله‌جکی اوزره برچوق تفرعات وتشعباتی وار ایدی .

خواص صنفی

خواص صنفی اولا خلیفه ، ثانیاً اقربا وتعلقاتی ، ثالثاً رجال حکومتی ، رابعاً شرفا و اعیان اولمق اوزره درت قسمه منقسم ایدی . بوقسملردن هربرینك برطاقم اقسام وتفرعاتی دخی وار ایدی‌که بونلرك ذکری ایلریده کله‌جکدر .

خلیفه هم دینی ، هم‌ده سیاسی حاکمیتی حائز اولان حکمداردر. بوقدرتی حائز اولان بر ذاته سائر صنوف ناسك فوقنده بر موقع صاحبی اولمسی ، خلقك حرمت وتظیمنی ، اطاعت وتکریمنی احراز ایلمسی پك طبیعیدر .

خلیفه‌دن صکره اڭ یوکسک نفوذ ومقام خلیفه‌نڭ بنی هاشمدن منشکل اولان اقربا وتعلقاتنه منحصرایدی . بونلره اشراف، وشهزاده‌لر (ابناءالملوك) نام‌لری ویریلیردی [١] . بوشهزاده‌لر خلیفه‌نڭ حضورنده کرسیلر اوزرنده اوطورورلردی . رجال دولت ومقربین ایسه مندرلر وکلیملر اوزرنده اخذ موقع ایدرلردی . خلیفه‌یه کلنجه عمومڭ فوقنده بر موقع صاحبی اولمق اعتباریله تخت سلطنت اوزرنده جالس اولوردی . شهزاده‌لر خزینهٔ دولتدن یامعین معاشلر ویا خلیفه طرفندن زمان زمان احسان اولنان عطیه وهدیه‌لر ایله کچینیرلردی . دولت عباسیه‌نڭ تشکلی صره‌سنده خاندان عباسی ارکانی والیلك وقوماندانلقلری درعهده ایده‌رك مادةً ومعنیً خلیفه‌یه معاونت ومظاهرت ایلشلردی . فقط دها صکره بنیان دولت تحکیم و ترصین ایدیلنجه خلفا کندی اقربا وتعلقاتلرندن قورقه‌رق انلره امنیت ایتمامکه باشلادیلر . خلفا ؛ خاندانلرندن رقابت ومضرتلرندن قورقدقلری ذواته برچوق پاره‌لر اعطا ومنفعت ارائه‌سیله دفع مضرتلرینه چالیشیرلر وشاید بوکبی تدابیر ازالهٔ رقابته کافی کلمز سه رقیبلرینی اتلاف ایلرلردی . بوطرزده حرکتی اڭ اول (منصور) اختیار ایتدی . اندن صکره بتون خلفای عباسیه بویولی تعقیب ایلدیلر . حتی خاندان خلافتدن اولان رقیبلرینڭ خلافتی دوشونملرینه میدان براقمامق اوزره بسبتون سفاهته دوکوللرینه باعث اولمق فکریله انلره صورت مخصوصه‌ده پك چوق پاره‌لر ویریرلردی .

ایشته بوسببدن خاندان هاشمی‌یه منسوب ذواتڭ اکثری پك بیوك اسرافات ایچنده یاشارلردی . بونلرڭ خزینهٔ دولتدن پك‌چوق پاره‌لر آله‌رق ایچکی ، چالغی وسائر انواع ذوق وصفایه صرف ایتمکدن بشقه هیچ برایشلری یوقدی . بتون همت وغیرتلری مطنطن ومحتشم سرایلر انشاسنه ، مفرح ونظرربا باغچه‌لر طرحنه ، برچوق جاریه مبایعه واحرازینه ، مغنی ومغنیه‌لر ، چالغیجیلر ، شعرا وادبا جلب وجمعنه مصروف ایدی . هردولت مستبده‌ده اولدیغی کبی اوزمانکی خلفا سرایلری عادتا برر مفسدت اوجاغی اولدیغی ایچون خاندان خلافته منسوب اولان بوذوات علی‌الاکثر اوسرایلردن اوزاق اولمق اوزره بغداده بدل بصره‌ده اختیار اقامت ایدرلردی . بونلردن (محمدبن سلیمان

[١] مسعودی ١٧٧ ج ٢

بن‌علی) کبی بعضلری بیوك بر ثروت صاحبی کسیلیرلردی . زیرا مشارالیهك چیفتلکلر وسرای وخانه‌لردن ماعدا یالکز ثروت نقدیه‌سی اللی میلیون درهمه بالغ اولمش ایدی. یومی وارداتی ایسه ١٠٠,٠٠٠ درهمدن اکسیك دکلدی[١]. کذلك خاندان هاشمیدن (عبدالرحمن) ك قیزی (حمنه) نك ثروت نقدیه‌سی‌ده بر دیوانك وسعتندن فضله ایدی [٢] . بونکله برابر بوذوات بعضاً هیچ بر قباحت یاپمه‌دن بر طاقم سرای دسیسه‌لریله منکوب ویاتلف اولمقدن قورتیله‌میورلردی .

رجال دولت صنفنه کانجه بونلر وزیرلر ، باشکاتبلر ، سردارلر وامثالی مناصب عالیه اصحابندن متشکل ایدی . دولت عباسیه‌نك اعتلاسی دورنده بونلرك اکثری (برمك) ، (ربیع) ، (سهل) ، (وهب) ، (خاقان) ، (فرات) ، (خصیب) ، (طاهر) عائله‌لرینه منسوب ذوات کبی موالی وبالخاصه ایرانیلردن ایدیلر . درجهٔ نفوذ وسطوتلری‌ده ازمنه وخلفایه کوره مختلف بولنوردی . هرحالده الك قازانجلی منصب دولت ؛ وزارت ایدی .

خاصه قسمنك دردنجی صنفنی تشکیل ایدن شرفا ایسه هاشمیلرك غیری اولان عرب خاندانلری ایدی. بونلرك سلسلهٔ نسبلری یانسب نبوی‌یه ویاخود قریش قبیله‌سنه مربوط بولنور ایدی . بونوع شرفا نزد دولتده بیوك بر حرمت ورعایت کورورلر ، دولت طرفندن مخصص معاشلر ایله تجیلیرلر وتشریفاتلرده یوکسك موقعلرده بولنورلردی . مع مافیه امویلر زماننده عربلغه پك زیاده طرفکیرلك ایدلدیکی ایچون بو خاندانلره دها چوق اهمیت ویریلیردی . بونلرك اهمیتی عباسیلر زماننده تدریجاً زواله یوز طوته‌رق (امین) ك وفاتیله عنصر عربینك انحلال نفوذی اوزرینه دها زیاده مضمحل اولمش و (معتصم) ك دورنده ایسه بسبتون انقراض بولمشدر .

خواصك توابعی

خواصه انتساب وتقرب ایتمکله عوام قسمندن موقعاً یوکسلن بر طاقم صنوف ناس وار ایدی‌که بونلری خواص صنفنه الحاق ایتمك اقتضا ایدر .

[١] مسعودی ١٨٨ ج ٢ [٢] اتلیدی ١٥١

بونلر درت صنف ایدیلر . برنجیسی عسکرلر ، ایکنجیسی مختصلر ودوست وظهیرلر (اعوان) . اوچنجیسی موالی ، یعنی عربلرك غیرندن اولان آزادلی ومحمیلر ، دردنجیسی خدمه .

عسکرلر دها اول کوستردیکی اوزره جنس وتشکیلاتلری مختلف بر طاقم فرقه‌لردن مرکب ایدی . احتمالکه بوکونکی عسکرلر نظر اعتباره آلنه‌رق اوزمانلرده عسکرك صرف خلیفه‌نك امر وارادەسنه تابع اولدیغی خاطره کلیر . فی‌الواقع عسکرك بر قسمی خلیفه‌نك امرینه تابع بولنوردی . فقط عمومیت اعتباریله اوزمانکی عسکرك احوالی بوکونکی دولتلرعسکرینه‌بکزەمز . چونکه اوزمانك وزرا وولاتی کبی رجال خاصه دخی کندیلرینه تابع اولمق ومعاشلری کندی جیبلرندن تأدیه ایدلمك اوزره عسکر تشکیل واستخدامنه صلاحیتدار ایدیلر . بعضاً وزرا ویا والیلر بوعسکری حال اسارتده بولنان چوجقلری مبایعه و تربیه ایتمك صورتیله تشکیل ایدرلر و بونلردن وجوده کلن فرقه‌لره کندی ناملرینی ویره‌رك لزومنده دشمن ورقیبلرینه قارشی استعمال ایلرلردی . فرقه‌نك صاحبی اولان وزیر ویا والی وفات ایدنجه بوعسکر اخذ ایتدیکی اسمی محافظه ایلدیکی حالده دیکر وزیر ویا والینك معیتنه انتقال ایدردی . بو جهتله بغدادده ترك ، ایرانلی ، بربری ، حبشلی اولمق اوزره (ساجیه) ، (نازوکیه) ، (بیاغیه) ، (هارونیه) کبی مؤسسلرینك اسملرینه منسوب پك‌چوق طوائف عسکریه تجمع ایتمش ایدی . مصرده تشکل ایدن (عزیزیه) (اخشیدیه) ، (کافوریه) کبی بی‌پایان فرق عسکریه دخی اونوعدن ایدی . بوفرقه‌لردن (شاکریه) وامثالی کبی فرقه‌لر ضابطه وپولیس وظائفیله اشتغال ایتدیکی کبی دیکر فرقه‌لرده سرایلرك محافظه‌سی وسائره خدمتنده استخدام اولنوردی .

خواصك‌مختصلریله دوست‌وظهیرلرندن متشکل اولان اعوانه کلنجه بونلردن مقصد بوکون آرقداش ودوست کلمه‌لرندن آکلادیغمز معنایه مطابق دکلدی . اوزمانلره کوره خلفا ایله اعاظم رجال دولتدن سائر خواص ، شرفا واعیانك بر طاقم آرقداشلری وار ایدی‌که بونلر اوخواصك رفاقتلرنده ، مجلس و صحبتلرنده بولنورلر ، خانه‌لرنده یاشارلر ، انلردن آلدقلری معاشلر ایله کچینیرلردی . اوجمله‌دن اوله‌رق خلفانك صحبت ومجالسه‌سنده بولنان جلسا ندیم

وشاعرلرك غیری ایدیلر. بونلر خلیفه ویا امیر طرفندن ارباب عقل ودرایتدن انتخاب اولنان مقربین نوعندن ایدیلر . خلفا ، امرا ، شرفا واعیان دائما بونلر ایله وقت گچیریرلر ، مسائل مهمه‌ده فکر ومطالعه‌لرندن استفاده ایدرلر، هرخصوصده کندیلرینه اظهار اعتماد ایلرلردی . جلیسلر خلفا وسائره نزدنده پك زیاده خاطرلی ونفوذلی ایدیلر . بعضاً بوجلیسلر منسوب اولدقلری خواصك اقربا وتعلقاتندن بولنورلردی .

موالی حقنده ایسه دردنجی جلدده معلومات لازمه ویرلمش اولدیغندن بوراده دها زیاده معلومات اعطاسی زائد عد اولنور .

خدمه صنوفی

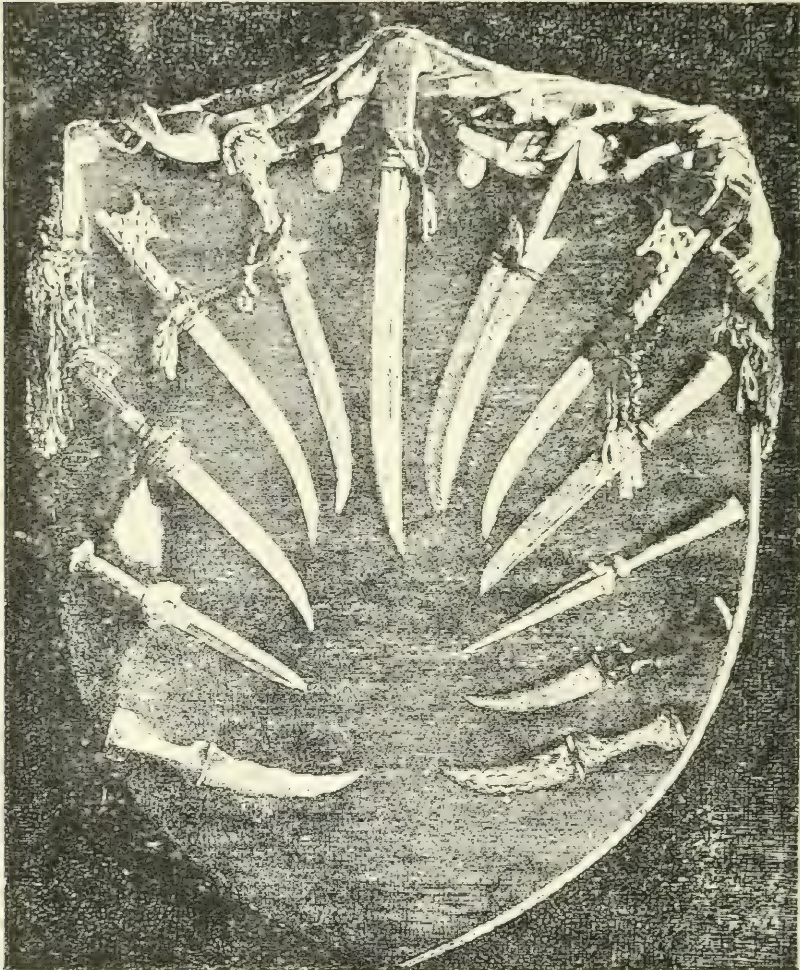
علی‌الاکثر سیاه وبیاض کوله وجاریه‌لردن متشکل اولان بوخدمه صنفندن بیاض اسیرلره (کوله‌من ـ ممالیك) وسیاهنه‌ده (کوله ـ عبد) اطلاق اولنمشدر. بونلر بری کوله ویااسیرلر، ایکنجیسی طواشیلر ویاحرم آغالری ، اوچنجیسی جاریه‌لر اولمق اوزره اوچ صنفدن متشکل ایدی .

کوله‌لر واسیرلر

اسلامیتده اسارت ومنبع و مصدرلری ایله اسیرلر حقنده جاری اولان احکامه دائر دردنجی جلدده برفصل مخصوص یازدیغمز کبی خدمه‌ایله صنف ومرتبه‌لری وامور دولتده‌کی نفوذلری و بونلردن نصل سردارلر و وزیرلر یتیشدیکی حقنده دخی دیکر برفصل تحریر ایتمش ایدك . شمدی بوصنف مستخدمیندن یالکز تشکلات اجتماعیه نقطهٔ نظرندن بحث ایده‌جکز .

شام ، عراق ، مصر وفارس قطعه‌لرنده بولنان اهالیٔ اصلیه‌دن عوام صنفی اسلامیتدن اول دهاش برکابوس استبداد آلتنده یاشامقده وبونلردن برقسمی فعلاً اسیر بولنمقده ایدی . اسلامیت بونلر ایچون بررحمت الٰهیه ، برنعمت احیاکارانه قیلندن اولمق اوزره یتیشمش‌ایدی. چونکه بونلر اسلامیت سایه‌سنده حال اسارتدن قورتیله‌رق حقوق انسانیه و طبیعیه‌لرینه نائل

اولمشلردی . بونلردن اسلام اولانلر حر واسلاملرك حائز اولدقلری حقوقك
کافه‌سنه نائل اولیورلردی. اسلام اولمیوب‌ده حاکمیت اسلامیه آلتنه التجا ایدنلر
ایسه اسلاملرك عهد ومیثاقلری آلتنه کیرییورلردی . بونلر جزیه‌یی تأدیه
ایتدکجه هردرلو تجاوز وتعدیدن محافظه اولنیور ایدی . فقط اسلاملره قارشی

مختلف زمانلره عائد اسلحهٔ عربیه

حرب ایدنلر اثنای محاربه‌ده اسلاملرك النه اسیر دوشونجه کوله اتخاذ ایدیلیور
واسلاملرك آرزو واراده‌لرینه تابع طوتولیور ایدی . اسلامیتك ابتدالرنده
اسلاملرایله محاربه ایدنلر علی‌الاکثر اساساً مظلوم ومغدور اولان اهالیٔ اصلیه‌دن

اولميوب مملكت محافظه عسكرينى تشكيل ايدن روم ويا ايرانليلر ايدى . بونلردن اسلاملرك النه اسير دوشنلر كوله اعتبار اولنيور ايدى . شوحالده قوهٔ جبريه ايله فتح اولنان ممالك اهاليسنك كوله واسير وعربلردن اولميان اسلاملرك ده آزادلى عد ايدلمسى لازم كلديكنه دائر اولان امويلرك ادعاسندن صرف نظر اولنورسه اسلاميت صانكه كوله‌لرى حر وحرلرى كوله ياپمش ديمكدى .

اسيرلرك چوقلغى

فتوحات اسلاميه اثناسنده اسيرلرك مقدارى اوقدر چوغالمشدى‌كه بيكلرله صاييلمغه واونر ، اونر طوپدن صاتلمغه باشلامشدى . اسلاميتك ايلك دورنده وقوع بولان فتوحات ايله دها صكره امويلر زماننده توالى‌ايدن محاربه‌لر اثناسنده پك چوق اسيرلر الده ايدلمش ايدى . مشاهير غزاتدن وكبار تابعيندن (موسى بن نصير) طرفندن ٩١ سنهٔ هجريه‌سنده آفريقا سواحل شماليه‌سنده اجرا ايديلن محارباتده اسلاملرك النه ٣٠٠,٠٠٠ اسير دوشمش ايدى. موسى، مثلى ايشيدلمامش اولان بوغنائم‌حربيه‌نك خمسى‌اولان ٦٠,٠٠٠ اسيرى‌خليفه (وليد بن عبدالملك)ه كوندرمشدى [١]. روايته كوره فاتح مشار اليه اندلسدن عودت ايتديكى زمان برابرنده غوت اشراف واعيانى قيزلرندن اولمق اوزره ٣٠,٠٠٠ بكر (قيز اوغلان قيز) كتيرمشدى [٢] . مشاهير غزاة اسلامدن (قتيبة بن مسلم) ك ترك ممالكندن وسائره‌دن اغتنام ايتديكى اسيرلرك چوقلغنى‌ده اكا كوره قياس ايده‌بيليرسكز .

(غزنه) اميرى ابراهيمك ٤٧٢ سنهٔ هجريه‌سنده هندستانك بر قلعه‌سندن اغتنام ايتديكى اسيرلرك مقدارى ١٠٠,٠٠٠ نفسه بالغ اولديغى كبى [٣] ٣٤٠ سنه‌سنده (ابراهيم بن ينال) ك قومانداسى آلتنده روم ممالكنه وقوع بولان غزو و غارت نتيجه‌سنده دخى اسلاملرك النه يوك وبينك حيواناتندن ماعدا ١٠٠,٠٠٠ رأس اسير دوشمش ايدى [٤] . حرب اموال غنائمى ميانده اركلردن اولان اسيرلردن ماعدا قادينلردن وچوجقلردن دخى بر چوق اسير بولنوردى‌كه بونلرك سوق ونقللرى كوچ اولديغى ايچون محلنده اونر ، اونر

---

[١] نفح الطيب ١١٣ ج ١ وابن‌الاثير ٢٥٩ ج ٤ [٢] ابن لاثير ١٧٢ ج ٤
[٣] ابن‌الاثير ٤٦ ج ١٠ [٤] ابن‌الاثير ٢٢٧ ج ٩

طوپدن صاتیلغه چیقاریلیردی . اسلاملر طرفندن (عموریه) شهری ۲۲۳ سنه‌سنده فتح اولندیغی زمان اویولده حرکت ایدیله‌رك کوله‌لر طوپدن بشر ، بشر واونر ، اونر صاتلشدی . بعضاً قوجه بر انسانك بهاسی بر قاچ درهمدن فضله اولمازدی. روایته کوره ۵۹۱ سنه‌سنده اندلس قطعه‌سنده (ارك) محاربه‌سنده اسلاملرك النه اوقدر چوق اموال غنائم کچمشدی‌که اسیرلر برر ، قلیچلر یاریمشر ودوه‌لر بشردرهمه فروخت ایدلمشدی [۱]. بعضاً اموال غنائمك فروختی معاملاتی برقاچ آی اوغراشدیریردی . ترکستان وآفریقای شمالینك بعض یرلرنده جزیه‌یه بدل اسیر ویریلیردی [۲]. کرك حرب ، کرك بوصورتله ویرکی اسارتك الك بیوك ایکی منبعنی تشکیل ایدییوردی .

اسیرلره ایدیلن معامله

اسلامیتك ابتدالرنده اسلاملرك النه اموال غنائم کچدیکی زمان قوماندان اوغنائمك خمسنی بیت المال نامنه افراز وارسال ایتدکدن صکره باقی قالان درت خمسنی ضابطان وعسکره تقسیم ایلردی . دهاصکره دولتلرك وزمین وزمانك اختلافیله بومعامله بشقه شکللر آلمشدر.

مثلا مصرده اجرای حاکمیت ایدن دولت فاطمیه زماننده اردو ؛ اسیرلری مستصحباً برمحاربه‌دن عودت ایدنجه سفائن حربیه داخلنده (نیل) نهری طریقیله (قاهره)یه کلیردی. اسیرلر قاهره‌یه چیقاریله‌رق شهرده طولاشدیرلدقدن صکره (مناخ) نامی ویریلن موقع مخصوصه کتیریلیردی . بوکونکی (اسماعیلیه) جهتته مصادف اولان بواسیر قرارکاهنده طوپلانان اسیرلر اوراده معاینه‌یه تابع طوتولوردی . اسیرلردن شبهه‌لی کوریلنلر قتل اولنوردی . کذلك ایشه یارامیان اختیارلر دخی اعدام ایدیله‌رك جسدلری (خرائب مصر) نامنده‌کی موقعده بولنان (بئرالمنامه — اویقوقویوسی) اسمی ایله معروف بر قویویه آتیلیردی . باقی قالان اسیرلردن ارککلری اوراده ابقا اولنور وقادینلر ایله چوجقلر خلیفه‌نك سراینه کوتوریلوردی . خلیفه بواسیرلردن برقسمنی وزیرینه ، دیکر برقسمنی ده اکابر رجال دولتنه احسان ایدردی . کوچك یاشده بولنان اسیرلر تربیه ایدلمك ، اوقومه ، یازمه وتیر اندازلق اوکردلمك اوزره اسیرناظرلرینه تودیع

[۱] نفح الطیب ۲۰۹ ج ۱ [۲] مقریزی ۳۱۳ ج ۱

اولنوردی . « ترابی » نامنی آلان بونوع صبیان بعضاً امرا پایه‌لرینـه قدرترقی ایده‌بیلیرلردی [۱].

فقط اسیرلرحقنده بوشکلده معامله یاپلسی یالکز اسلاملره مخصوص برشی دکلدی . اوعصرده بالجمله اقوام اسیرلر حقنده عین معامله‌یی روا کوررلردی . اسلاملرك غیرندن اولان اقوام اهل اسلام اسیری کچیردکجه اسلاملر طرفندن فدیه ایله تخلیص ایدیلنجه‌یه قدر انی کوله‌عد وحقنده اسیر معامله‌سی اجرا ایدرلردی . بوجهتله اسلام خلیفه‌لری دشمن الندە بولنان اسلام اسیرلرینی قورتارمغه پك بیوك براهمیت ویریرلردی . اسـلام اسیرلری کاه بربدل نقـدی تأدیه ایتمك ، کاه یرلرینه اسیر مبادله‌سی یاپمق صورتیله اسارتدن تخلیص ایدیلیردی . اسلاملر ایله روملر آره‌سـنده کرك بحراً ، کرك براً علی‌الدوام محاربه وقوع بولدیغی وهرایکی طرفك النه علی التوالی اسیردوشدیکی ایچون الك مهم اسیرتخلیص ومبادله‌سی اسلاملر ایله روملر آره‌سنده وقوع بولوردی .

امویلر زماننده اسیرلر پك نادر قورتاریلیردی . اکثریا شام ، اسکندریه ، ملطیه وسائر بلاد حدودیه‌ده بربدل مخصوصه مقابل بر ، ایکیشر تخلیص ایدیلیردی . فقط الك مهم ومنتظم اسیر تخلیصی عباسیلر دورنده ۱۸۹ سنه‌سنده (رشید) ك دورخلافتنده وقوع بولمشدر . بوتاریخدن اعتباراً ۱۵۰ سنه ظرفنده اون بش ، یکرمی دفعه منتظم برصورتده اسیر تخلیص ایدلمشدر. اسلاملر اسیر تخلیصنه پك زیاده صرف اعتنا ایدرلردی. حتی ارباب صلاح ودیانت اسلام اسـیری تخلیصی ایچون صورت مخصوصه‌ده پاره وقف وتبرع ایلرلردی [۲] .

۳۳۱ سنه‌سنده روم حکمداری خلیفهٔ زمان اولان (متقی) یه برمأمور مخصوص کوندره‌رك اورفه کلیسـاسنده حضرت عیسـانك یوزینی سیلدیکی وبوصورتله رسمنك منطبع اولدیغی برمندیلك بولندیغندن بحثله بومندیل کندیسنه ویرلدیکی تقدیرده اکا مقابل برچوق اسلام اسیرینی اطلاق ایده‌جکنی تبلیغ ایتمشدی . (متقی) فقهـا وقضاتی طوپلایه‌رق بونلردن رأی ومطـالعه طلب ایتـدی . بعضلری اسیرلرك اطلاقی اوکبی برمندیلك ممالك اسلامیه‌ده بولنمسندن دها خیرلی اولدیغنه دائر بیان مطالعه ایتدیلرسه‌ده دیکر برقسمی‌ده مندیلك اووقته قدر ملك اسلامده محافظه ایدلدیکی حالده‌الدن چیقارلمسنی اسلامیت ایچون برذل واهانت کبی

[۱] مقریزی ۱۹۳ ج ۲ و ۴۸۹ ج ۱ [۲] مقریزی ۷۹ و ۱۹۱ ج ۲

تلقی ایلدی. زمانك وزیری اولان (علی بن عیسی) انسلام اسیرلرینك مضیقهٔ اسارتدن تخلیصنی مندیلك محافظهسندن دهاخیرلی کوردیکندن مطلوب اولان مندیل روم حکمدارینه تسلیم اولنهرق اسلام اسیرلری اطلاق ایتدیرلدی[١].

روملره کلنجه بونلر اسیرلرینی بربدل نقدی‌یه مقابل ویك نادر تخلیص ایدرلردی . احتمالکه بوحاله سبب اسلاملرك النه اسیر دوشنلرك علی‌الاکثر رعایا ویاخود اجرتله طوتیلان‌یابانجی عسکر قبیلندن بولنملری ، اصل روملردن اولماملری ایدی . حال‌بوکه دائما حال‌مهاجمه‌ده بولنان‌اسلاملردکرلی عسکرلردن تشکل ایدردی . بناءً علیه بونلردن ربقهٔ اسارته دوشنلر فدیهٔ نجات ایله تخلیصه لیاقت صاحبی ایدیلر . باخصوص اودورده اسلاملر آره‌سنده بیوك بررابطهٔ قومیه و اخوت موجود ایدی . روملر ایله رعایالری و عسکرلری آره‌سنده ایسه اوکبی قوتلی بررابطه مفقود ایدی . بونکله برابر اسلاملر اللرنده بولنان اسیرلری بربدله مقابل اعاده‌یه علی‌الاکثر راضی اولمازلردی . بالخاصه دولت فاطمیه اسیر ویرمین برحکومت اسلامیه ایدی . زیرا دولت مشار الیهانك بربدل نقدی‌یه ویابراسلام اسیره مقابل اسیر اعاده ایتدیکی ایشیدلمامشدر [٢]. بوحال‌دخی اسلاملرده اسیرلرك چوغالمسنه خدمت ایتمشدی .

اسارت‌اونسبتده واسع برمجری آلمش ایکن اسلاملرك نزدنده پك‌چوق‌اسیر بولنمسنی وحتی برآدمك اونلرجه ، یوزلرجه ویا بیكلرجه اسیر صاحبی اولمسنی غریب کورمامك لازم کلیر . اوصره‌لرده عادی برنفرك بیله‌بر ویابرقاچ کوله‌سی بولنوردی [٣] . ایوبیلر زماننده برسواری نفرك خدمتنه اون ویا دها زیاده کوله تخصیص اولنوردی [٤] . امرانك وبیوك قوماندانلرك نه‌قدر چوق کوله استخدام‌ایتدکلرینی اکا کوره قیاس ایده بیلیرسکز . اسیر مقداری اسلامیتك ابتدالرنده دخی چوغالمشدی . خلفای راشدین دوری زهد و تقوی ، سادکی

---

[١] ابوالفدا ٩١ ج ٢

[٢] ٤٢٩ سنه‌سنده ملوك فاطمیه‌دن (مستنصر بالله) زماننده روم حکمداری حلیفهٔ مشارالیهه مراجعت ایدرك (حاکم بامرالله) طرفندن وقتیله تخریب ایدیلن قیامه کلیساسنك تکرار انشاسنه مساعده اولنور ایسه بوکامقابل بش بیك اسلام اسیرینی‌اطلاق ایده‌جکنی تعهد ایلمش ایدی . کلیسانك انشاسنه مساعده ایدلدیکندن قیصر روم اوقدر اسیری اطلاق ایتدیکی کبی بر چوق معمارلر وعمله ارسال ویك چوق پاره‌لر صرف ایده‌رك کلیسایی انشا ایتمشدی . مترجم ابوالفدا ١٦٢ ج ٢

[٣] مسعودی ٢٢ ج ٢ [٤] مقریزی ٩٥ ج ١

ویوقلق زمانی ایکن حضرت عثمانك ۱,۰۰۰ کوله‌سی‌وارایدی [۱]. دهاصکره احتشام ودارات ، ثروت‌ورفاهیت دورینه‌کچیلنجه اسیراستخدامی‌تزایدایتمشدی. دولت‌امویه‌نك زمان‌حاکمیتنده امرادن‌بری بریره‌چیقدقجه آننك‌اطرافنده یوز ، ویاخود برقاچ یوز ویابیك قدر کوله یورووردی [۲] . ۲۷۹ سنه‌سنده خراسان والیلکنده بولنان (رافع بن هرثمه) ٤,۰۰۰ کوله‌یه مالك ایدی . دهااول خراسان والیلرندن هیچ بری بوقدر چوق کوله‌یه صاحب‌اولمامشدر.

اسیرلرك انواعی

بر خانه‌نك خدمتنده اسیرلرك مقداری چوغالنجه صاحب خانه انلرك امور وخصوصاتنه نظارت ایتمك اوزره (استاد) نامیله انلره برناظر تعیین ایدردی . فقط علی‌الاکثر کوله‌لر امرانك معیتنده عسکر اوله‌رق استخدام ایدیلیر ، کندیلرینه هرشیدن اول فنون حربیه تعلیم اولنوردی . مصر حکمداری (اخشید) لك معیتنده ۸,۰۰۰ مملوك وار ایدی . هرکیجه بونلردن ایکیشر بیکی انك محافظه‌سنه مأمور اولوردی . امرایه تابع اولان عسکری فرقه‌لرك چوغی کوله‌لردن متشکل ایدی . بونلرك اصللری حربده اله کچن اموال غنائمدن ویاخود بومقصد ایچون مبایعه صورتیله الده ایدیلن اسیرلردن تشکل ایدردی . بعضاً بر کوله‌نك بهاسی ۱,۰۰۰ دیناره بالغ اولوردی .

خانه خدمتنده استخدام اولنان کوله‌لره کلنجه بونلره امور بیتیه ایچون لازم اولان خدمتلر تعلیم اولنوردی . بوجهتله بعضلری یورغانجیلق ، بعضلری آشجیلق ، بعضلری خزینه‌دارلق وکهیالق ایله اشتغال ایدرلردی . بعضلری‌ده قپوجیلق ، قایقجیلق ، رکابدارلق وسائره‌ده قوللانیلیردی [۳] . کوچك ویا بیوك یاشلرده ذکور واناثدن متشکل‌اولان بوکوله‌لر اصلاً روم ، ترك ، ایرانلی ، زنجی اسلاو ایدی . قسماً مملکتلرندن کتیرلمش ، قسماً‌ده ممالك اسلامیه‌ده طوغمش ، بیومش بولنوردی .

خانه خدمتی ویاشخص حراست ومدافعه‌سی ایچون مقتضی مقداردن زیاده کوله بریکدیکی کوریلورسه کنج ذکوری زینت ودبدبه قبیلندن اولمق اوزره

[۱] دمیری ٤۹ ج ۱ [۲] ابن‌الاثیر ۱٤۷ ج ٤ واغانی ۲۷ ج ۱
[۳] طبقات‌الاطبا ۱٤۱ و ۱٤٥ ج ۱

خانه وصالونلرده استخدام اولنوردی. بونی بالطبع ارباب ثروت ویسار وبالخاصه خلفا یاپاردی . حتی بعض خلفا بوکوله‌لره امثالی غیر مسبوق بر شکلده غایت مزین ومکلف انواع البسه کیدیریرلردی . کوله‌لره بوکبی زینتلی البسه کیدیرن ایلك ذات خلفای عباسیه‌دن (امین بن رشید) ایدی . مشار الیه کوله وبالخاصه طواشی مبایعه واقتناسنده پك ایلری کیده‌رك بیوك بهالر ایله مبایعه ایتدیکی اسیر وطواشیلری خلوتکاهنه مأمور ایتمش وبونلره غایت مکلف جاریه البسه‌سنی کیدیرمشدی . بالآخره خلفا معیتلرنده پك چوق کوله استخدامی عادت اولملقله سرایلرده بونلرك مقداری پك زیاده چوغالمشدی . خلفای عباسیه‌دن (مقتدر بالله) ك معیتنده بیاض وسیاهی اولمق اوزره ۱۱,۰۰۰ کوله موجود ایدی . بونلر اصلاً ایرانلی ، دیلملی ، ترك ، طبرستانلی ایدیلر . سیاهیلری ایسه مصر . مکه وافریقیه طریقیله نوبه وسودان ممالکندن جلب اولنمشلردی. زنجیلرینه کلنجه بونلر بصره جهتلرنده مملکتی فساده ویرن زنجیلر رئیسنك آدملرندن ایدیلر. لسانلری غایت بوزوق ، طبعاً لئیم وفرومایه ، وحشی اولان بوزنجیلر انسان ولاشه اتی یرلردی. بونلر بوعادتدن طولایی دفعاتله جزایه چارپیلمش ایسه‌ده بوالفت وحشیانه‌دن واز کچمامشلردی . زنجی فرقه‌سی منفرد برحالده یشار ، افرادی بیاضلر ایله اختلاط ایتمزدی . کوله فرقه‌لری خلیفه‌نك معیتنده محافظلق وسائره خدمتده نوبتله قوللانیلیردی [۱] .

طواشیلر

طواشیلك پك اسکی زمانلرده آثوریلر ایله‌بابلیلر ومصرلیلرجه شایع اولمش برعادت شرقیه‌در. بوعادت اقوام مذکوره‌دن یونانلیلره انتقال ایتمش ، بونلردن دخی رومالیلره وفرانقلره سرایت ایلمشدر . روایته کوره طواشیلکی ایلك ایجاد ایدن قبل المیلاد ۲,۰۰۰ سنه‌سنده مقام حاکمیتده بولنان آثوریه‌نك جهانکیر ملکه‌سی (سمیرامیس Sémiramis) ایدی . برزمان طواشیلکك قوت رجولیتی ازاله ایده‌جکی ظن اولنمش ایدی . طواشی اولدقلری حالده شجاعت واقدام ، حسن سیاست وتدبیر ایله اشتهار ایده‌رك مختلف زمانلرده

[۱] تاریخ لوزرا ۱۲

اك مهم مقاملر اشغال ايدن بر طاقم ذواتك اسملرينى تاريخده كوريورز .
آلتنجى عصر ميلاديده امپراطور (ژوستينيه‌ن) زماننده يتيشن (نارسس Narsès)
نامنده‌كى مشهور روملى قوماندان ايله (ارسطو) طرفندن مزارينه قربان كسيلن
وحقنده برطاقم مدايح منظومه سويلنن شمديكى قره‌سى سنجاغنه مضاف
(ميسيا Mysie) مملكتنده كائن (آتارنه Atarnée) شهرى حكمدارى مشهور
(هرمياس Herméias) اوجمله‌دندى . مصر حكمدارى (كافور اخشيدى)
دور اسلاميده اشتهار ايدن سياه طواشيلردن اولديغى كبى (حاكم بامرالله)
زماننده مصرده نائب سلطنت اوله‌رق بر مدت امور حكومتى تدوير ايدن
(ارجوان) دخى بياض برطواشى ايدى . هند ، فارس ، چين قطعه‌لرنده
دخى برطاقم طواشيلر بيوك موقعلر اشغال ايتمشلردى . روما دولتنك صوك
زمانلرنده طواشيلر پك بيوك برموقع ونفوذ صاحبى اولمشلردى .

طواشيلكده بر طاقم مقصدلر تعقيب ايديليردى . حرملرده قيصانجلق
سائقه‌سيله انلرك استخدامى اومقصدلرك اك باشليجه‌سى ايدى . اسلاميتك
ظهورى ايله تسترك غالب كلمسى خانه‌لرده طواشيلر استخدامنه باعث اولمشدى .
اسلاميتده طواشيلرى ايلك استخدام ايدن ذات (يزيدبن معاويه) ايدى .
مشاراليه مابين دائره‌سنه (فتح) اسمنده برطواشى يى ماببنجى اوله‌رق اتخاذ
ايتمشدى [١] . دها صكره موقع اقتداره كلن خلفا بويولى تعقيب ايتدكلرندن
اسلاملرده طواشى استخدامى پك زياده چوغالمشدى . حال بوكه (ابن مظعون)
طرفندن روايت اولنان برحديث شريفك مفادينه باقيلير ايسه شريعت اسلاميه‌نك
طواشيلكى اباحه‌دن زياده تحريم طرفنى التزام ايتديكى كوريلور .

اسلاملرده تستر تعمم ايده‌رك حرملرده طواشى استخدامنه رغبت ايديلنجه
على الاكثر يهوديلردن متشكل اولان اسير تاجرلرى برطاقم كوللرى طواشى
ايده‌رك بيوك فيأتلرله صاتمغه باشلامشلردى . طواشى تجارتى بيوك بررواج
بولمشدى. دهاصكره بوايش ايله پك چوق آدملر اشتغاله باشلامشلردى. انسانلردن
طواشى ياپمق ايچون متعدد عملياتخانه‌لر تأسيس ايدلمشدى . بو عملياتخانه‌لرك اك
مشهورى فرانسه‌ده (اورن Orne) ولايتنده (وه‌ردون Verdun) شهرنده

[١] مشاهير النسا كتابنده بوروايتك خلافنه اوله‌رق اسلاميتده طواشيلرى استخدام ايدن ايلك ذاتك (هشام بن عبدالملك) اولديغى ذكر ايديليور . مترجم

تأسیس ایدیلن طواشیخانه ایدی . حسیات انسانیه‌دن معری اولان اسیرجیلر برطاقم بیچاره چوجقلری بوعملیاتخانه‌لره کتیره‌رك اوزلرنده‌اومدهش ووحشی عملیه‌یی اجرا ایدرلردی. اوزواللی اطفالدن چوغی بو عملیه‌نك نتیجه‌سنده‌هلاك اولوردی. صاغ قالانلر ایسه اسپانیایه کوندریله‌رك اکابر واعاظمه بیوك فیأتلرله فروخت اولنوردی . زمان‌کچدکجه طواشیلری آت‌ومفروشات بیتیه واوانی کبی بربرلرینه هدیه‌ایتمك برعادت حکمنه کچمشدی. مثلا فرانق‌حکمدارلری‌اندلس وسائره‌ده‌کی اسلام حکمدارلری ایله خوش کچینمك ایستدکجه انلره هدایا ایله برابر برطاقم طواشیلرده کوندررلردی . (برشلونه Bercelone) و (طرکونه Tarragons) حکمدارلری اندلس خلیفه‌سی (مستنصر) ایله تجدیدصلح‌ایتدك ایستدکلری زمان اکا اسلاو چوجقلرندن یکرمی طواشی ایله یکرمی قنطار سمور کورکی وسائره تقدیم ایتمشلردی . خلفا سرایلرنده طواشیلرك مقداری تدریجاً پك زیاده چوغالدیغندن سائر ممالیك وکوله‌لردن نصل برطاقم فرقه‌لر تشکل ایتمش‌ایسه خواصك محافظه وخدمتنه مخصوص اولمق اوزره طواشیلردن دخی برطاقم فرقه‌لر تشکیل ایدلمشدی . بناءً علیه خلیفه ؛ ولی‌عهد تعیینی ویا سائر خصوصات مهمه‌ده آلایلر تشکیل ایتدکجه کوله‌منلرایله طواشیلربوآلایلرك زینت ودبدبه‌سی جمله‌سندن بولنوردی .

مدنیت اسلامیه‌نك اعتلاسی دورنده اسلاولردن طواشی تجارتی بیوك بررواج بولمش ایدی . ممالك اسلامیه‌یه کتیریلن طواشیلر علی‌الاکثر اندلس قطعه‌سندن جلب ایدیلیردی . چونکه بوبیچاره‌لر اوقطعه‌یه یقین یرلرده طواشی یاپیلیردی . بونلردن ماعداخراسان جهتلرنده خراسانلیلرطرفندن دخی برطاقم اسلاو طواشیلرکتیریلیردی . چونکه اسلاوممالکی بیوك‌ایدی . غربده فرانقلرك صولت وغارتنه نصل‌معروض ایدی‌ایسه شرقده دخی‌خراسانلیلرك غارت ونهبنه معروض‌بولنمقده‌ایدی [۱]. اندلس ملوك امویه‌سندن (حکم بن‌هشام) هرنه‌ده کوزل براوغلانه راست کلسه‌انی همان طوتدیره‌رق سراینه کوندریر وطواشی ایتدیردکدن صکره کندی نفسنه تخصیص ایلردی [۲] .

[۱] ابن حوقل ۷۵ [۲] فوات الوفیات ۱٤٦ ج ۱

٣ جاریه‌لر

چوقلقلری

مدنیت اسلامیه تاریخنده جاریه‌لرك اشغال ایتدکلری موقع وتأثیر کوله وآزادلیلرك موقع وتأثیرندن آشاغی دکلدی . جاریه‌لرك اصلی فاتحلر طرفندن اثنای محاربه‌ده اغتنام اولنان قادینلر وقیزلردن عبارت ایدی . بواسیرلر فی‌الاصل حکمدارلرواشراف واعیان قیزلرندن اولسه‌لربیله ینه فاتحلرك مالی عدایدیلیردی. بر مال صاحبی مالنده نصل حائز تصرف ایسه بوجاریه‌لر اصحابی‌ده عین حقوق مالکیته مالك اوله‌رق جاریه‌لرینی کندی خدمتلرنده قوللانمق ، اوطه‌لق اتخاذ ایتمك، ایستدکلری کیمسه‌لره صاتمقده مختار ایدیلر [١]. اسلاملرده احوال اجتماعیه اسراف وسفاهته، ذوق وصفایه دوکولوب‌ده خلفاوامرانك بیت‌الماللرندن منتسبین وبندکانه سیل کبی پاره‌لر آقمغه باشلادیغی زمان ملبوسات ومجوهرات نصل اهدا ایدیلیرسه جاریه‌لر دخی ذواتدن ذواته اوصورتله اهدا ایدلمکه باشلامشدی . هر کیم اعاظمدن برینك نظر التفات وتوجهنی احراز ایتمك ایسترسه اکا سودیکی فنون وصنایعدن برینه آشنا برجاریه اهدا ایدردی . مثلا اوذات کوزللکدن خوشلانیور ایسه اکا غایت نظر ربا برجاریه ، شرقی‌یی سویبورسه سسی کوزل بر مغنیه تقدیم اولنوردی . حتی بعضاً اوکبی بر ذاته هربری بر صنعتده ماهر متعدد جاریه‌لر اهدا ایدیلیردی. بعضاً اوکبی جاریه‌لر بر مدت صکره افندیلرندن چوجق کتیره‌رك ایچنده بولندقلری خانه‌لرك والده وصاحبه‌لری کسیلیرلردی . بومظهریته نائل اولان جاریه خلیفه‌نك سراینده ایسه خلفای عباسیه‌نك چوغنك والده‌لری کبی (والده سلطان) اولوردی . روایته کوره صاریشین رنکلی غایت دلربا (دنانیر) نامنده بر جاریه اسکی شرقیلری ترنمده اقتدار فوق‌العاده صاحبی ایدی . تعلیمنه مدینه اهالیسندن بری طرفندن اعتنا ایدلمشدی . وزرای عباسیه‌دن (یحیای برمکی) بو جاریه‌یی کوروب بکندیکندن صاتون آله‌رق کندی قوناغنه تخصیص ایتمشدی [٢]. خلیفهٔ زمان اولان (هارون‌الرشید) وزیر مشار الیهك قوناغنه کیتدکجه (دنانیر) ك ترنمات روحنوازانه‌سنی دیکله‌رك

[١] ابن خلکان ٢٢٠ ج ١ [٢] اصلنده یحیا به بدل سهواً جعفر دینیلیور. مترجم

دلشاد ونشوه دار اولوردی . کیت کیده (رشید) بوجاریه‌نك کوزل سسنه
روحاً برانجذاب حاصل ایلدیکندن آرتق دائما یحیانك قوناغنه کیده‌رك دنانیری
دیکلمکله وقت کچیریر واکا برچوق هدیه‌لر واحسانلرده بولنوردی. (رشید) ك
بوجاریه ایله وقت کچیرمسندن دلکیر اولان زوجه‌سی (زبیده) انی عمجه‌لرینه
شکایت ایتمشدی . فقط افسوس‌که قلباً منجذب اولان خلیفه اوجاریه‌دن بر درلو
واز کچه‌میوردی . (زبیده) مساعئ واقعه‌دن فائده کوره‌مینجه (رشید) ی
جاذبهٔ حسن ورقت صوتلریله جلب ایتمك اوزره کندیسنه موسیقیده مهارتکار
اون جاریه اهدا وتقدیم ایتمشدی . (هارون‌الرشید) ك‌اوغلی معتصمك والده‌سی
(ماریه) ایله دیکر اوغلی مأمونك والده‌سی (مراجل) ودیکر براوغلی صالحك
والده‌سی (فارده) اوجاریه‌لردن ایدیلر [۱] .

برچوق‌دفعه والیلر وسردارلر بوکبی هدیه‌لر تقدیم‌ایدرك خلفانك‌نظر توجه
والتفاتلرینی جلبه موفق اولورلردی. اوجمله‌دن (ابن طاهر) ، خلیفه (متوکل)ه
۲۰۰ اوغلان وجاریه‌یی‌محتوی برهدیه تقدیم ایتمش ایدی [۲]. جاریه‌لر بودرجه
حسن تلقی ورغبته مظهر اولور ایسه خلفا سرایلرنده و امرا و سائر ارکان
دولت قوناقلرنده جاریه‌لرك پك زیاده چوغالمسنی طبیعی کورملیدر . یالکز شو
نقطه وارکه چوق جاریه قوللانمق اسلامیتله ظهور ایتمش بر حال اولمیوب بلکه
مدنیت قدیمه‌نك براثری ایدی . دها اول ایران وروم حکمدارلری بربرلرینه
جاریه هدیه ایدرلردی. حتی اسکی اکاسره‌دن برینك‌سراینده بولنان جاریه‌لرك
مقداری ۶,۰۰۰ ه بالغ اولمشدی [۳] . خاندان عباسی‌یه منسوب بعض ذوات
بیکر جاریه‌یه مالك ایدیلر. بوخصوص حقنده ایلریده دخی‌معلومات ویره‌جکز.

جاریه‌لرك انواعی

خلق بوصورتله جاریه استخدامنه آلیشینجه اسیر تاجرلری جاریه‌لری
ترك ، هند ، کورجی ، خطا ، ارمینیا ، روم ، بربر ، نوبه ، سودان ، حبش
ممالکندن بیوك ، کوچك یاشلرده کتیره‌که واستعداد ویا صباحت و ملاحتلریله
متناسب بر شکلده تربیه ایتمکه باشلامشلردی . ایشته بونلردن سود آنالر ،

[۱] اغانی ۱۳۷ ج ۱۶ [۲] مسعودی ۲۸۰ ج ۲
[۳] مسعودی ۱۱۵ ج ۱ وترتیب‌الدول ۱۱۱

دادیلر ، ماشطه‌لر ، اوطه‌اقلر ، خوانده‌لر ، عودزنلر ، عالمه‌لر ، عجوز محتاله‌لر وسائره يتيشمش ايدى . بياض ، اسمر ، قرمزى ، بربرى ، زنجى رنكلرده بولنان بو جاريه‌لردن بصره ، كوفه ويا بغدادده طوغمش بولنانلر فصيح عربجه تكلم ايدرلردى . طوغريدن طوغرى‌يه اصل مملكتلرندن مبايعه ايديلن ويا حرب اثناسنده اله كچيريلن جاريه‌لر ايسه لسان اصليلرى اولان تركجه ، فارسى ، رومى ، هندى ، ويا بربرى لسانلرندن بشقه برلسان بيلمزلردى . بونلر بالآخره عربجه اوكرنيرلر ايسه‌ده لسانى دوزكون تلفظ ايده‌مزلردى . ممالك اسلاميه‌ده طوغوب عربى‌يى كوزلجه بيلن جاريه‌لرك اثمانى خارجدن كتيريلن جاريه‌لرك اثمانندن دها بهالى ايدى. خارجدن كتيريلن جاريه‌لر مذهباً خرستيان ، يهودى ويا مجوسى ايدى . بونلرك مذهبلرينه ايليشلمزدى . مذهبلرينك احكام وقواعدينى اجراده ويورطى كونلرنده خاچ وسائره كبى اشيا طاشيمقده سربست براقيلير ايدى . (احمد بن صدقه) ديبوركه : « بر يورطى كونى مأمونك حضورينه كيرمش ايدم. نزدنده روم ممالكندن جلب اولنمش يكرمى قدر دلربا جاريه واردى. جاريه‌لر مكلف ومزين قوشانمش ، اپكلى البسه كينمشلردى. بيونلرنده خاچلر ، اللرنده خرما وزيتون داللرى بولنيوردى » [١] .

جاريه‌لرك هر نوعى برطاقم مزاياى مخصوصه ايله ممتاز عد ايديليردى . حتى بوبابده برطاقم كتابلر تأليف اولنمشدى . بوكتابلرك مندرجاتى خلاصه‌لرينه باقيلير ايسه: « نجابت ايران ، خدمتكارلق روم ، عشوه‌بازلق بربر . زورناجيلق مولد ـ ملز ـ وزنجى ، محافظه جيلك وخزينه‌كارلق حبش ، آشجيلق نوبه ، مربيلك وسود آنالق ارمنى قيزلرينه مخصوص » ايمش. ينه بوبابده‌كى مطالعات مخصوصه‌يه كوره كوزل چهره‌لر ترك ، كوزل وجودلر روم ، كوزل صاچلر خطا وايران ، كوزل كوزلر حجاز ، اينجه بللر يمن قيزلرنده بولنورمش [٢] . بصره وكوفه‌ده طوغان جاريه‌لر طاتلى ديللى ، نهال بويلى ، اينجه بللى ، فتنه‌كار قاشلى ، قدرتدن سورمه كوزلى اوصافيله توصيف ايديليردى . خلاصه او فتان و سحركار جاريه‌لرك اوصاف ممتازه‌سى پك جاذبه پيرا تعبيرات بليغه‌يه زمين اوليوردى . جاريه‌لرك اك كوزلى ، اك ذكيسى ، اك عاقلى بغداده كتيريليردى . چونكه اك يوكسك فيأتلرايله مشتريلر بوپايتختده بولنوردى .

[١] اغانى ١٣٨ ج ١٩ [٢] ترتيب الدول ١١٢

جاریه‌لرك تعلیم وتربیه‌سی

اوصرده جاریه‌لرك تعلیم وتربیه‌سی پك چوق قازانجلی بر شی ایدی . اویولده پاره قازانمق ایستین کیمسه اسیر بازارینه کیدر ، ذکا واستعداد صاحبی بر جاریه مبایعه ایدردی. جاریه‌یه شعر وادبیات ، یاخود شرقی وچالغی ، یاخود تلاوت قرآن ، یانحو وعروض ، یاخودخانه اداره‌سنی اوکرتدکدن‌صکره آلدیغی فیأتك بر قاچ مثلی ایله صاتاردی . بالخاصه جاریه تربیه وتعلیمی ایله اوغراشانلر (ابراهیم موصلی) واوغلی (اسحق) کبی فن موسیقیده مهارتلریله نامدار کیمسه‌لر ایدی . بونلر بعضاً یوز دیناره مبایعه ایتدکاری بر جاریه‌یی کوزلجه تربیه وتعلیم ایتدکدن صکره بش یوز ویا بیك دیناره صاتارلردی [١] . مدینه ، بصره وبغدادده یتیشن الك مشهور خواننده وسازنده‌لر ایشته بوصورتله تعلیم وتربیه ایدلمش ایدی . بعض ذوات مبایعه وتعلیم وتربیه ایتدکلری جاریه‌لری خلفایه هدیه ایدرك بووسیله ایله نزد خلیفه‌ده نفوذ وموقع صاحبی اولورلردی.

بوجاریه‌لردن بعضلری خواننده‌لك ، شعر ویا ادبیاتده فوق‌العاده مهارت صاحبی یتیشه‌رك بیکلرجه دیناره صاتیلیردی . خلفای عباسیه‌دن (رشید) ابراهیم موصلی طرفندن یتیشدیریلن (ذات‌الخال) نامنده خواننده برجاریه‌یی یتمش بیك دیناره صاتون آلمش ایدی . بوجاریه‌رشیدك اكزیاده خوشنه کیدن ، کندیسنه الهامات شاعرانه القاایلین اوچ جاریه‌دن بری ایدی . اواوچ جاریه (سحر)،(ضیا) و (ختث) نامنده ایدیلر [٢]. سائرعلوم وفنونده کسب مهارت وتخصص ایدن جاریه‌لر ایسه دها قیمتدار عد ایدیلیردی . بعض جاریه‌لر شعر وموسیقیده ، ادبیات وتاریخده شهرت آلنجه ادبا ، علما وذوات سائره انك نزدینه کیدرك علم وعرفانندن مستفیض اولورلردی . بعض جاریه‌لر قرآن عظیم‌الشان تلاوتنده بیوك بر مهارت ابراز ایدرلردی . (رشید) ك زوجه‌سی (ام جعفر) ، یعنی (زبیده) نك سراینده هربری برعشرقرآن تلاوت ایتمکله مکلف یوز جاریه وار ایدی‌که بونلر کلام قدیمی تلاوت ایدرکن سرایدن آری ویزلتیسی کبی بر سس ایشیدیلیردی [٣] .

(هارون‌الرشید) ك اوغلی امین مقام خلافته کلنجه آواز روح نوازیله

---

[١] اغانی ١٥٤ ج ١٩ [٢] اغانی ٨٠ ج ١٥ [٣] ابن خلکان ١٩٠ ج ١

مشهور اولان (بذل) نامنده خواننده بر جاریه‌یی ایکی میلیون درهمه صاتون آلمش واکا هیچ بر قادینك یاننده اجتماع ایتمین بر چوق مجوهرات نادره ویرمش ایدی [١] .

جاریه‌لره بودرجه رغبت کوستریلنجه اکابر واعاظمك قوناقلرنده جاریه‌لرك عددی چوغالدیغی کبی انلری سوسلی وکوزل کیندیرمك ایچونده هر درلو وسائط تزیینات واسرافاته مراجعت ایدلمش ایدی . جاریه‌لرك زینت وسوسنه پك زیاده اهمیت ویرنلرك الك مشهوری سالف الذکر (ام جعفر) ایدی . مشارالیها اوغلنك برطاقم اوغلانلری قیزکبی اتخاذ ایده‌رك انلره قادین البسه‌سنی کیدیردیکنی کورنجه کندیسی‌ده برطاقم جاریه‌لره صاریق صاردیره‌رق ، زلفلر یاپدیره‌رق، قفتان وخرقه کیدیره‌رك ، بللرینه قوشاقلر باغلاده‌رق ارکك قیافتنه صوقمش ایدی . اعاظم واکابرك افعال وحرکاتی مادونلری ایچون مابه‌الاقتدا اوله‌كلدیکی جهتله سائر خاندان‌عباسی‌زوجه‌لری واکابررجال دولتك قادینلری‌ده جاریه‌لره‌قفتان وآلتون قوشاقلر کیدیرمشلردی . (ام‌جعفر) ارکك قیافتنده بولنان جاریه‌لرینه (مقدودات ــ نهال‌قد) نامنی ویرمش ایدی. بو نوع جاریه‌لره (غلامیات) و (مطموسات) دخی اطلاق اولنوردی [٢] .

جاریه‌لرینك نفوذ وتأثیری

ارباب حسن‌وآن اولان زنانك بولندقلری یرلرده نافذ الکلم اولملری پك طبیعی برشی دکلیدر ؟ زیرا کوزللك برقوت ، عشق ایسه کسکین برسلاحدر. بوسببدن خلفا وامرادن دها وعزم صاحبی اولانلر کندیلرینه کوزل جاریه‌لر اهدا اولندقجه انلره لزومندن فضله‌اهمیت ویرمزلردی . مثلا برنجی حکمدار اموی (معاویه) ، برنجی خلیفهٔ عباسی (منصور) ، اندلسده برنجی حکمدار اموی (عبدالرحمن‌داخل) کبی‌دولت‌مؤسسلرینه جاریه‌لرنفوذاجرا ایده‌مزلردی. (منصور) اکلنجه‌دن نفرت ایله مشهور ایدی . (عبدالرحمن داخل) کندیسنه اهدا اولنان جاریه‌لری رد ایدردی [٣]. خالبوکه دولتلرك اواسطنه مصادف اولان ذوق وصفا ، سفاهت دورلرنده یتیشن خلیفه‌لر وحکمدارلر انك عکسی

[١] اغانی ١٤٥ ج ١٥ [٢] اغانی ١٤٥ ج ١٥ [٣] نفح‌الطیب ٧٠٩ ج ٢

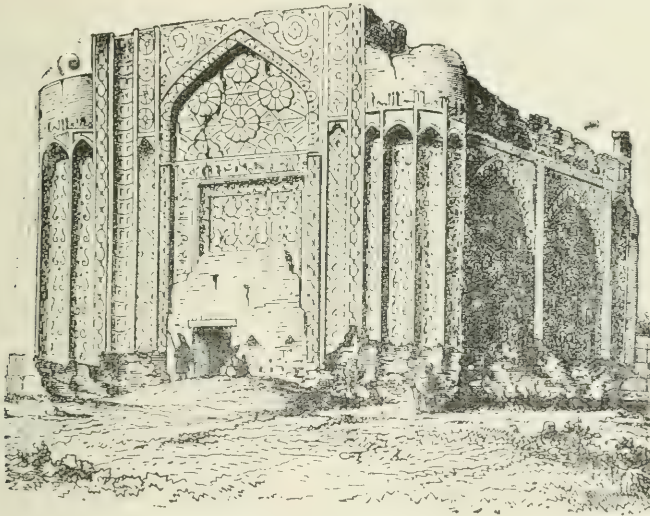
حال واستعداده بولنورلردی . بونلر جاریه‌لره عادتا عاشق آواره کسیلیرلر وحتی بعضاً برجاریه ایچون عقل واذعانلرینی ضائع ایدرلردی . ملوك امویه‌دن (یزیدبن‌عبدالملك)ك معشوقه‌سی «حبابه» مشارالیهی چیلغین، امور سلطنته‌باقماز برحاله‌کتیرمشدی. دها اول ذکری کچن (ذات‌الخال) دخی رشیدی کندینه عادتا اسیر یاپمشدی . (رشید) بوجاریه‌نك نفوذینه اوقدرطوتلمش ایدی که‌کونك برنده کندیسندن هرنه‌ایسته‌سه یاپه‌جغنه یمین ایتمشدی. (ذات‌الخال) بویمیندن‌بالاستفاده (حمویه)نك یدی‌سنه امتدادنجه فارس قطعه‌سنك قوماندانلق وخراج ناظرلغنه تعیینی طلب ایتمش ورشید مسئول واقعی درحال اسعاف ایلشدی . حتی بوخصوصده اصدار ایتدیکی فرمان خلافتده شاید کندیسی دها اول وفات ایدرایسه بومأمورك یدی‌سنه‌اکمال‌مدتی ایچون ولی‌عهد طرفندن‌عزل اولنماسنی شرط قویمشدی [١] . بونلردن ماعدا دها برچوق خلفا وامرا امورسلطنتی براقه‌رق افتاده‌اولدقلری جاریه‌لرله‌وقت کچیرمشلردی [*]. خواننده وسازنده‌لر هرنوع جاریه‌لردن زیاده خلفایه اجرای تأثیر ایدرلردی . ایشته بونلرك بونفوذ وتأثیرلرندن بالاستفاده الك مهم خفیه‌لك ایشلری ، یاخودرتبه ومنصب‌استحصالی ایچون جاریه استعمال اولنوردی. خلفای‌عباسیه‌دن (مأمون) برآدمك حقائق احوالنی آکلامق ایستدیکی زمان خفیه‌لك ایتمك اوزره اوآدمه کوزل برجاریه اهدا ایدردی [٢] . (مهدی) نك زوجه‌سی و (رشید) ك والده‌سی اولان (خیزران) کبی اصلی جاریه اولان خلفا والده‌لری امور دولتده دهشتلی برنفوذ اکتساب ایدرلردی .

[١] اغانی ٨٠ ج ١٦ [٢] العقدالفرید ١٤٨ ج ١

[*] بوقبیلدن‌اولمق‌اوزره (الفخری) کتابنده‌اوقوندیغنه‌نظراً (آل‌بویه) ملوکندن (عضدالدوله) برجاریه‌نك جاذبهٔ ملاحتنه طوتوله‌رق مملکتك ایشنی براقمش ، جاریه ایله مشغول اولمش ایدی . بو اشتغالك امور ادارهٔ مملکته فنا برتأثیر اجرا ایتدیکنی کورن وزیر (عضدالدوله) یه کیزلیجه حال وموقعك وخامتنی سویلمکله برابر جاریه‌ایله اشتغالك دوای بسبتون اضمحلالی منتج اوله‌بیله‌جکنی افاده ایلمشدی. برقاچ‌کون صکره (عضدالدوله) دجله نهرینه ناظر بربالقونده اوطورر . سودیکی جاریه‌یی یاننه چاغیره‌رق بالقونك کنارینه یقین برموقعده اوطوزدیر . جاریه‌ایله اکلندیکی برصره‌ده بیچاره‌یی قالدیردیغی کبی دجله‌یه آتیویریر. جاریه صولرك آلتنده غرق اولوب کیدر. (عضدالدوله) ایسه کندی قلبنه آرتق بسبتون مالك اوله‌رق اموردولت ایله اوغراشمغه باشلار. خلق بوفعلی قوت نفسه حمل ایدرلر. مترجم

عوام صنوفی

خلقك عوام قسمی هریرده اکثریتی تشکیل ایدر . بونلر مدنیت اسلامیه اعتلاسی دورنده، باخصوص بغداد شهرنده برچوق مختلف اقوامك اختلاطندن ظهوره کلن بی‌حساب صنوف وطبقاتدن مرکب ایدی . ممالك اسلامیه‌نك هرطرفندن کلن عرب ، قبطی ، ایرانلی ، خراسانلی ، ترك ، سندلی ، روم ، ارمنی ، قبطی ، بربری ، نوبه‌لی ، زنجی ، اندلسلی وسائره‌دن اولمق اوزره بغدادده برچوق صنائع وتجارت اربابی کاوب یرلشمش ایدی . مختلف تجارت

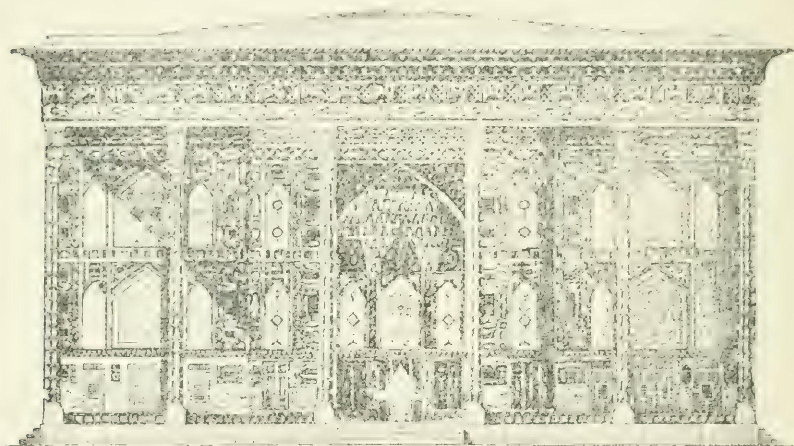
همدانده اسکی بر جامع

وصنعتلر تعاطی ایدن بوصنوف میاننده الك بویوك انواع صنائع وتجارت اربابی بولندیغی کبی اسیرجی ، آشجی کبی آشاغی حرف وتجارت اربابی‌ده واردی . کذلك اومیانده بیوك جواهرجیلر ، قماشجیلر ، ادبا ، شعرا ، حکما ، خواننده وسازنده‌لر ، ندیملر وتعدادی غیرقابل برچوق صنعتکارلر دخی موجود ایدی . مع مافیه بوموضوعمزی قولایجه آکلاتمق ایچون عوام صنوفی بری بر صنعت ومزیت ایله خواصه یاقلاشانلر ، دیکری صاتیجیلر وسائر ارباب حرف وبالدیری چیلاقلر وسائره اولمق اوزره ایکی بیوك صنف اعتبار ایدییورز .

برنجی صنف

خواصه منسوب بولانلر

بوصنفدن مقصد خواصه خوش کورونه‌رك توجه وحمایه‌لرینی احراز ایدن عوام قسمندن عبارتدر . بونلر عقل وذکالریله خواصه انتساب ایده‌رك معاش وعطیه‌لریله ویاخود انلره اشیا وامتعه صاتمقله تأمین معیشت ایلرلردی .

اصفهانده چلستون دائره‌سی

خواصك محمی ولطفدیده‌سی اولان بوقسم خلق صنائع نفیسه اربابی ، ادبا ، ارباب تجارت ، اهل صنائع اولمق اوزره درت قسم ایدی .

١ صنائع نفیسه اربابی

مصورلر

عربلرجه (فنون‌جمیله) ویا (آداب رفیعه)ناملری ویریلن صنائع نفیسه رساملق ، شاعرلك ، فن‌موسیقی اولمق اوزره اوچ شعبه‌در. مدنیت اسلامیه دورنده رساملق بیوك برموقع اشغال ایده‌مدی . چونکه اسلامیتده بونك منعی حقنده برطاقم احکام وضع اولنمش ایدی . مع مافیه‌کرك امویلر ، کرك‌عباسیلر دورنده روم وایران تصاویرینی تقلیداً برطاقم رسملر یاپیلیوردی . ترکستان

وسطی مغول آثار صنعتندن سلجوقیلر واسطه‌سیله انتقال ایدن رسملردخی اسلام مصورلری ایچون موده‌ل تشکیل ایتمکده ایدی. بونکله برابر فن تصویر اومدنیت دورنده‌عرض ایتدیکمز سببدن‌طولایی پارلاق‌برترقی‌یه‌مظهر اوله‌مامش ایدی. تصویر، ممالك اسلامیه‌ده اك پارلاق دورینی (هلاکو) نك ٦٥٦ سنه‌سنده بغداده وقوع بولان استیلاسندن صکره ایرانیلرك مغول حاکمیتی آلتنده طوپلاندقلری زمانلرده فارس ممالکنده کچیرمش ایدی . فن تصویر ایشته او آندن اعتباراً اعتلا وترقی بولمشدر . چونکه مغوللر بغداده کلدکلری زمان برابرلرنده بر طاقم چینلی مهندسلر کتیرمشلردی . بغداد محاصره‌سی ایشته بو مهندسلر طرفندن ترتیب اولنان پلانلر دائره‌سنده اجرا ایدلمش ایدی . مغوللر ایله برابر بر طاقم صنایع نفیسه اربابی ، ریاضیون و اینجه صنعتلر اصحابی دخی کلمش ایدی . بونك اوزرینه ایرانیلر بو ذواتك علوم ومعارفندن استفاده‌یه شتابان اوله‌رق برچوق صنائعده وازجمله فن تصویرده احراز مهارت ایتمشلر وفن‌تصویرك ممالك اسلامیه‌نك اطراف سائره‌سنه انتشارینه خدمت ایتمشلردی . اسلاملر فارس ، مصر ، ترکستان وسائره قطعه‌لرنده کتابلری ، سرای دیوارلرینی، قماشلری بورسملر ایله تزیین ایدییورلردی [١] .

عالم مدنیتك اك مهم مراکزنده بولنان بیوك کتبخانه‌لرده الیوم بورسملردن بر طاقم نمونه‌لر موجوددرکه غایت کوزل بویالر ایله یاپلمش اولان بو رسملرك اکثری کتب تاریخیه ، ادبیه و علمیه‌نك وقائع واشکالنی مصور بولنمقده‌در . قاهره‌ده کتبخانهٔ خدیویه‌ده بونوعدن بر طاقم بویالی رسملر موجود اولوب فردوسینك مشهور (شاهنامه) سیله قزوینینك (غرائب‌المخلوقات) کتابی وسائره‌یه عائد تصاویردن عبارتدر . اونوع متروکاتدن بر طاقم رسملر دها واردرکه بونلر معراج نبی وامثالی کبی خیالی تصویرلر تشکیل ایتمکده‌در . هر حالده مدنیت اسلامیه‌نك اعتلاسی دورنده فن تصویر اربابی خواص نزدنده جای قبول کوره‌مزلردی . یالکز ابنیه مهندسلکیله اشتغال ایدن مصورلر ، باخصوص اندلس قطعه‌سنده ، مقبول ایدیلر .

شعر وموسیقی‌یه کلنجه بو ایکی فن پك چوق رواج بولمشدی . شعرا ومغنیلر کرك خلفا ، کرك سائر صنوف خاصه نزدنده جای قبول بوله‌رق اقتدار

[١] Revue Arch. Les Ecoles de Peinture en Perse 1905 II

ومهارتلریله پك چوق پاره‌لر قازانیرلردی . شعر عربی ایله اصلی وکرك قبل‌الاسلام ، کرك دها صوکره کچیردیکی تقلبات حقنده اوچنجی جلدده معلومات مفصله ویرمشدك. شعرانك خواص صنوفندن آلدقلری معاشلر وعطیه واحسانلر حقنده ایلریده معلومات ویره‌جکز. شمدی‌موسیقی وارباب اولان مغنیلره دائر معلومات ویره‌لم .

۲ مغنیلر

قبل‌الاسلام مغنیلك

شرقی سویلك انسانده فطری برخصلتدر. چونکه تغنی لسان روح ، ترجمان حسیاتدر . برملتده تغنی ایدیلن شرقیلر اوملتك اخلاق وعاداتنك برمرآتیدر. جاهلیت عربلری مواشی ، دوه ، چادر اهلی ایدیلر . بونك ایچون صنایع نفیسه‌دن شعردن بشقه هیچ بر شی انلرك نظر دقتلرینی جلب ایتمامشدی . الك اسکی عربلر ترنم وتغنی ایتمکسزین شعرك ایراد وتلاوتیله متلذذ اولورلردی. شعرك قاردشی اولان موسیقی‌یه طوغری ایلك خطوه‌لری ایشته بو صورتله باشلامشدی .

دها صکره دوه چوبانلری دوه‌لری کودر ایکن ویاعرب کنجلری صحرالرده طولاشیرکن تغنیلرینی تشکیل ایدن (حداء) ظهور ایلدی . برآز زمان صکره ایسه ترنم باشلادی. اسکی عرب ترنماتی ایکی نوع ایدی. بری، شعر تغنیسی درکه بوکا (غناء) ، یعنی شرقی نامی ویریلیردی . دیکری ، کلام منثورك ترنمی ایدی که بوکاده (تغبیر) دنیلیردی .

متعاقباً تغنی دهازیاده ترقی ایدرك (نصب) ، (سناد) ، (هزج)ناملریله اوچ (از کی) ویا (صوت) اولدی .

(نصب) یولجیلرك وکنجلرك ترنماتندن متشکل ایدی . جنازه‌لرده ترنم ایدیلن مرثیه‌لر بونوعدن ایدی. بوترنماته (کلب) قبیله‌سندن (جناب بن عبدالله) نامنده بولنان برآدمه نسبتله (غناء جنابی) نامی ویریلیردی. (حدا) یی ایلك سویلین ذاتك بوآدم اولدیغی روایت اولنور. (نصب) وزنی عروضك (طویل بحرندن مستخرجدر . (سناد) ایسه نغمات ونبراتی چوق اولان ذوالترجیع برلحن ثقیلدی . آلتی شکلده ترنم ایدیلیردی . (ثقیل اول) و (خفیفی)

و(ثقيل ثانى) و (خفيف) اوشكللر جملەسندن ايدى. (هزج) ه گلنجه بو بروزن خفيف ايدى كه رقص تغنيسنى تشكيل ايدردى ، دائره ، ناى ودودوك ايله ترنم اولنور وروحه بيوك برطرب ونشوه ويريردى . تغنى اسلاميتك ظهورندن اول جزيرة العربك اك بيوك شهرلرى اولان (مدينه) ، (طائف) و(خيبر)ده انتشار ايلشدى [١] .

اسكى عربلرده استعمال اولنان موسيقى آلاتنه گلنجه بونلرك اك مشهورى مدور ، مربع شكلرده بيوك ويا كوچك حجملرده ياپيلان دائره ايله اك بسيط وابتدائى حالنده بولنان دودوك وناى‌دن عبارت ايدى . قرائندن آكلاشلديغنه كوره بو ايكى آلت ايله بونلردن تشعب ايدن اوفورمه واورمه آلتلرندن بشقه عربلرجه آلات موسيقى معروف دكل ايدى . عود ، طنبور ، ساز وامثالى كبى تللى آلات موسيقى ايسه ايران وروملره مخصوص ايدى . عربلر آنجق اسلاميتدن صكره بو نوع آلاته آشنا اولمشلردى .

اسلاميتدن صكره موسيقى

اسلاميتك ظهور وانتشارندن صكره خلفاى راشدين زماننده عربلرك رايات استيلاسى هرطرفه موجه صالەرق روم وايران ممالكى قبضهٔ تسخيره آلننجه اسلاملرك بر طرفدن حال بداوتده بولنملرى وديكر طرفدن دينه صوك درجه متمسك ومتعصب اولملرى سائقەسيله تأييد ديانت وتأمين معيشته خادم اولميان بتون شيلردن نفرت ايدلديكى كبى موسيقيدن دخى نفرت ايدلمش وحتى زمان جاهليتدن قالمه صرف عرب تغنيلرينه‌بيله اصلا روى التفات كوسترلمامش ايدى . يالكز قرائتك ترجيع وتكريرندن وشعرك ترنم ايله ايرادندن لذت آلنيردى . فقط دها صكره امويلر ايله عباسيلر دورنده رفاهيت وراحت ، روحى اكلنديرەجك اكلنجەلر ولذتلر آرانمشدى . اوزمانه قدر بر طاقم روم وايرانلى خواننده وسازندەلر عربلرك حاكميتى آلتنه كيرەرك بعضلرى اسيرلر ميانندە حجازه كوتورولوركن برابرلرنده عود ، طنبور ، ساز ، دودوك وناى كبى الات موسيقى كتيرمشلردى . عربلر بونلرك ترنمات لطيفەسنى ايشيدەرك اكا پك زياده منجذب اولمشلردى . بوتاريخدن چوق زمان كچمدن بو مغنيلر

[١] العقد الفريد ١٨٦ ج ٣

ایران وروم طرز موسیقیسی اوزرینه بر طاقم عرب اشعارینی بسته‌لمکه باشلایه‌رق یکی بر اصول موسیقی وجوده کتیرمشلردی . امویلر زماننده مدینه‌ده بر قاچ مغنی وموسیقیشناس یتشمشدر . اك مشهور روایته کوره ایران اصول موسیقیسنی عربلره ایلك نقل ایدن ذات (سعید بن مسحج) ایدی .

مکه‌لی وسیاهی اولان بو آدم (عبدالله بن الزبیر) زماننده امویلر طرفندن مکه شهری محاصره ایدلدیکی زمان شهر داخلنده بولنمقده ایدی . (ابن الزبیر) محاصره‌دن بعض یرلری خراب اولان کعبهٔ معظمه‌یی ترمیم ایتمك ایچون ایرانیلردن بر طاقم قالفه‌لر کتیرمش ایدی . سعید بونلرك تغنی ایتدکاری ایران شرقیلرینی ایشیده‌رك نغمه‌لرینی اقتباس واوطرزده عربی شرقیلر ترتیب ایتمش ایدی . بو یکی ترنمات عربلرجه پك زیاده بکنلدیکندن موفقیت واقعه‌دن جسارت آلان بوموسیقیشناس فن موسیقیده اکمال معلومات ایتمك اوزره شام وفارس قطعه‌لرینه کیتمش ، بوفنه دائر تدقیقات و تتبعات مخصوصه‌ده بولندقدن صکره تکرار مکه‌یه کله‌رك بو فنده مشار بالبنان اولمش ایدی . دها صکره مدینه وسائره‌ده نه‌قدر خواننده وسازنده یتشمش ایسه بو آدمدن اقتباس معرفت ایتمشدی . متعاقباً عالم اسلامیتده اسباب مدنیت ووسائط رفاه وثروت تزاید ایتدکجه ممالك اسلامیه‌نك هرطرفنده فن موسیقی اونسبتده رواج وترقی بولمش ایدی . خواص صنوفی بوفنه رغبت کوستردکجه خواننده وسازنده‌لرك مقداری‌ده اکا کوره چوغالیوردی . ایشته بو رغبت اوزرینه اوچنجی جلدده فصل مخصوصنده ذکر ایتدیکمز اوزره بر چوق اساتذهٔ موسیقیشناسان یتشدیکی کبی بر چوق آلات موسیقیه دخی استعمال وایجاد ایدلمش ایدی . بوراده یالکز مغنیلرك اسلامیتده انتشار وازدیادلری تاریخندن وموسیقی ایله موسیقیشناسلرك اشغال ایتدکاری موقعدن بحث ایده‌جکز .

موسیقی ودیانت

اسلامیتك ابتدالرنده تغنی حرام دکلسه هرحالده مکروه عد ایدیلیردی . ائمهٔ مسلمین بونی قسماً ویابسبتون تحریم ویاتحلیلده اختلافه دوشمشلردی . فقط خلاصةً دینیله بیلیرکه حجازلیلر تغنی‌یی جائز کوردکاری حالده عراقلیلر مکروه عد ایتمشلردی . تغنی‌یی حلال کورنلرك دلیللری تغنینك اساس اعتباریله

شعردن مرکب اولمسیدر . شعر ایسه حضرت نبینك امر ، تشویق ودعوتنه مقترن اولمش و مشرکین علیهنه سلاح اتخاذ ایدلمشدر . زیرا حضرت نبی شاعری اولان (حسان) ه : « عبد مناف اوغللرینه لسان آتشفشانکی مسلط ایت . سنك شعرك انلره قرا کلقده آتیلان اوقدن زیاده مؤثردر » بیورمش ایدی . (حسان) ك اکثر اشعاری شرقی قبیلندن ترنم اولنوردی . تغنی‌یی حرام کورنلره کلنجه بونلر تغنینك روح و قلبی هیجانه کتیرمسندن و انسانی اکلنجه وذوق وصفایه سوق ایتمسندن طولایی حرام ومن‌الاصل باطل کوررلردی [١] . برقسم علما دخی شرقیلرك برقسمنی حلال ، دیکر قسمنی حرام کورمشلردی . فقط تقوی و عقل واذعان صاحبی اولانلر هرحالده موسیقی‌یی ، یعنی خواننده وسازنده‌لکی مکروه عدایتمشلردی . ایشته بوسببدن موسیقی آنجق خلفای راشدین دوروندن صکره ظهور ایلمشدر . برنجی خلیفهٔ اموی (معاویه) باخصوص اکابر و شرفادن موسیقی‌یه رغبت کوسترنلری تعییب وتقبیح ایدردی . حتی موسیقیدن پك‌زیاده خوشلانن (عبدالله بن‌جعفر بن ابی اطالب)ی بومیلندن طولایی عیبلامشدی [٢]. (عبدالله) سائر مدینه اکابری کبی موسیقیده بأس کورمینلردن ایدی . (معاویه) ایسه بالعکس موسیقی‌یی مکروه کوریوردی. برکون (جعفر) معیتده مشاهیر خواننده‌کاندن (بدیح) بولندیغی حالده (معاویه) نك نزدینه کیره‌رك بر شرقی ترنم ایتمسنی مغنی‌یه امر ایلمش ایدی . (بدیح) صوت روح نوازیله برشعر عاشقانه ترنم ایدنجه (معاویه) آثار مسرت وانبساط کوسترمکدن وحتی فرط طربندن آیاغنی‌یره اورمقدن ضبط نفس ایده‌مامش ایدی . فقط (معاویه) کندی حسابنه موسیقی‌یه نفرت کوستردیکی حالده کرك مشار الیه (عبدالله) ك وکرك خاندان نبوی‌یه منسوب سائر ذواتك خلافتی دوشونمامك اوزره موسیقی وسائر وسائط ذوق وصفا ایله مشغول اولملرندن پك زیاده حظ ایدردی . حتی اوذواتی بویوله سوق ایچون کندیلرینه برچوق پاره‌لر ویریردی .

ذوق وصفا مجلوبلری اولان خلفا موقع اقتداره کلدکجه ممالك اسلامیه‌ده خواننده‌لك وسازنده‌لك توسع وازدیاد ایدیوردی . موسیقی‌یه جواز ویرن ، انتشارینی تشویق ایلین ایلك خلیفه (یزیدبن معاویه) ایدی . ٦٠-٦٤

---

[١] العقدالفرید ١٨٧ ج ٢ [٢] العقدالفرید ١٨٢ ج ٣

سنه‌لرنده مقام سلطنتده بولنان حكمدار مشار اليه ذوق وصفايه ميال بر آدم اولديغندن زماننده مكه‌ده موسيقى ميدان آله‌رق اكنجه‌يه رغبت كوسترلمش [١] وبوتاريخدن اعتباراً بتون حجاز قطعه‌سنده وبالخاصه مدينه‌ده فن موسيقى انتشار ورواج بولمشدى . موسيقى ملوك امويه‌دن (وليدبن يزيدبن عبدالملك)ك عهد سلطنتنه قدر مذكور قطعه‌يه منحصر قالمشدى . ايچكى ، اكلنجه و آچيق ، صاچيقلغه منهمك اولان بوذات مقام خلافته كلنجه (١٢٥-١٢٦هـ) مدينه‌دن شامه بر طاقم مغنيلر جلب وكندى خدمتنه تخصيص ايتمشدر . بوتاريخدن صكره فن موسيقى ممالك اسلاميه‌نك هرطرفنه انتشار ايلشدر .

خلفانك موسيقى‌يه مقاومتلرى

بونكله برابر عقللى واحتياطكار خلفا وامرا الدن كلديكى قدر موسيقينك منعنه چاليشدقلرى كبى مملكتك بعض وجوه واكابرى دخى خلفا وامراىى بومنعه تشويقدن خالى قالمامشلردى . بوممنوعيت اوعصرك موسيقى مركزى بولنان مدينه‌ده دخى تطبيق ايدلمك ايستنيلوردى [٢]. برچوق دفعه مكه اميرلرى؛ ترنمات جاذبه‌دارلريله خلق باشدن چيقمسون وفرائض دينيه‌يه سكته كلمسون ديه مغنيلرى حرمدن طرد وتبعيد ايدرلردى [٣]. عرض ايچون فرط غيرت صاحبى اولانلر ايسه هيچ موسيقى ايشيتمك ايستمزلردى. بونلرك فكرينه كوره خواننده‌لر عشقه بر رهبردن عبارتدر .

روايته كوره ملوك امويه‌دن (سليمان بن عبدالملك) عسكرلردن برينك شرقى سويلديكنى ايشيدير . عسكرى يانينه چاغيرير. سويلديكى شرقى‌يى تكرار ايتمسنى امرايدر . زواللى عسكر حكمدارك خوشنه كيدرديه شرقى‌يى كمال اعتناايله تكرارايلر . سليمان : « نه طرب انكيز نغمه ! بونى برقادين ايشيديرسه كنديني ضبط ايده بيليرمى ؟ » ديه‌رك زواللى آدمى طواشى ايتديرير [٤] .

حكمدار مشار اليه ينه بوكبى برسببدن طولايى مدينه مخنثلرينى ده طواشى ايتديرمشدى . روايته كوره بركيجه برطاقم مقربين ايله برطام اوزرنده وقت كچيردكدن صكره آبدست آلمق ايستمشدى . كنديسنه لكن ، ابريق كتيرن

[١] العقدالفريد ٢٦٩ ج ٢ ومسعودى ١٢٣ ج ٢ [٢] العقدالفريد ١٩٦ ج ٣
[٣] اغانى ١٢٠ ج ٢ [٤] الكامل للمبرد ٣٧٧

جاریه انك اللرینه صور دوکرکن (سلیمان) جاریه نك اوزاقده سویلنن برشرقی ایله مشغول اولدیغنی کوره رك ایشك فرقنه وارمامش کبی طاورانیر. ایرتسی کونی حضورنده رجال دولت ومقربین طوپلاندقلری زمان شرقیدن بحث آچار. موسیقیدن خوشلانیرکبی برطور آلیر. حاضر بولنانلر حکمداره یارانمق مقصدیله موسیقی وارباب حقنده برچوق معلومات ویریرلر. کوزلسسلی مغنیلرك اسملرینی ده سویلرلر. (سلیمان) آلدیغی معلوماتدن جاریه نك ذهنی اشغال ایدن مغنینك اسمنی آکلانجه انی ده طواشی ایتدیریر. بعده: «بوشرقیلر نره دن چیقیور؟» دییه صورار. شرقیلرك مدینه ده بولنان مخنثلردن صدور ایتمکده اولدیغنی آکلانجه اوراده کی والیسی (ابوبکر بن محمد بن عمرو انصاری) یه مدینه ده نه قدر مخنث مغنی وارایسه جمله سنك طواشی ایدلمسنی امر ایدر [١]. بونکله برابر حکمدار مشارالیه فوق العاده زن دوست واوبور برآدم ایدی. اوبورلق سبب وفاتی اولمشدی.

ذوق وصفا مجلوبی اولان خلفا وامرا موسیقی یه پك زیاده منهمك بولنورکن بونلردخی خوانندهلك وسازنده لکك سفاهته باعث اولدیغنی سویلرلردی. ایلك اولمق اوزره مغنیلری مدینه دن جلب ایتدیکنی بالاده ذکر ایتدیکمز (ولیدبن یزید): «شرقیدن صاقینکز. چونکه شرقی حیاسزلغه، شهوته، مروتسزلکه، ایچکی یه مشوق وباعثدر. انسانه عادتا مسکرات کبی تأثیرایدر. شرقیدن خوشلانیور ایسه کز صاقین انی قادینلرك سمتنه اوغراتمیکز. چونکه تغنی زنانك وقوعی ایچون افسونکار برسحردر. بونکله برابر شونی ده اعتراف ایدرمکه موسیقی هر شیدن زیاده خوشمه کیدر. فقط حقیقتده انکار اولنه ماز» دیمشدی [٢].

مبتلای عیش ونوش اولان برخلیفه بویله سویلرایسه جدیتله طانیلان (معاویه)، (هشام)، (منصور)، (ابومسلم) ایله ارباب تقوادن اولان (عمربن عبدالعزیز) وخلیفهٔ عباسی (مهدی) کبی ذواتك موسیقی حقنده نه فکر ومطالعه ده بولنمش اولدقلرینی آرتق سز تقدیر ایدیکز. ملوك امویه دن (هشام) مشهور لطیفه کو ومضحك (اشعب) ك اطوار واقوالی حقنده معلومات آلهرق کندینی اکلندیرمك ایچون جلبنه دائر مدینه والیسنه برامرنامه

[١] اغانی ٦١ ج ٤ [٢] اغانی ١٢٤ ج ٦

يازمق ايستهمشدى . فقط نامه‌يازيلوب مهرلندكدن صكره (هشام) برآز تأمل ايله دوشونه‌رك : «هشام بر مضحك ومسخره‌نك جلبى ايچون بلده پيغمبره بر مكتوب يازسون ها ! . » ديمش ونامه‌نك ارسالنى طورديرمشدى [١] . ايكنجى خليفهٔ عباسى (منصور) زبير خاندانى افرادينى موسيقى‌يه ميل وانجذابدن طولايى تعييب وتقبيح ايلردى . مشار اليه بركون سراينده برطنبورك سسنى ايشيدنجه طنبورى ؛ چالان كوله‌نك باشنه قيرديرمشدى . خليفهٔ تقوى شعار (عمر بن عبدالعزيز) قاضيلردن برينك سويلنن شرقيلردن كيفلنديكنى خبر آله‌رق انى درحال عزل ايلمشدى [٢]. مشار اليه اقتدا ايتمك ايستين خليفهٔ عباسى (مهتدى) ٢٥٥ سنه‌سنده مقام خلافته كلنجه اووقته قدر هرطرفده منتشر بولنان خواننده‌لك وسازنده‌لكى منع ايتمشدى [٣] . (مأمون) كبى بعض خلفا محدود برزمان ايچون موسيقيدن امتناع ايدرلردى . مشار اليه خراساندن بغداده مواصلت ايتديكى زمان تأييد حاكميتدن بشقه برشى دوشونمه‌مكه قطعياً عزم ايتديكندن يكرمى آى على التوالى شرقى وچالغى ديكلمكدن امتناع ايلمشدى [٤] . (خالد قسرى) عراقده والى بولنديغى اثناده ضابطه رئيسى واسطه‌سيله اورالرده شرقى وچالغى‌يى منع ايتديرمشدى [٥] .

خلفانك شرقى وچالغى ايله اشتغاللرى

فقط ممالك اسلاميه‌ده كوندن كونه مظهر انكشاف اولان مدنيتك جريان وتوسعنه قارشى اوكبى ممانعتلر موسيقينك انتشار وترقيسنه حائل اوله‌مامشدى . اسلاملر مدنيت ، سكون وراحت دورينه كيرنجه بتون وسائط رفاهيت وتكمله واز جمله موسيقى‌يه مراجعتدن كرى طورمامشلردى . بوتكملاتك مشوقى حكمدارلر ، امرا واعيان ايدى . چونكه بالخاصه حكومات مطلقه‌ده اهالى حكمدارلرينك احوال وحركاتنى تقليد ايدرلر . خلفا موسيقى‌يه ميل ايدنجه بتون رجال دولت اكا منجذب اولمش ، خواننده‌لك وسازنده‌لك رواج بولديغى كبى موسيقى شناسلرده چوغالمشدى . حتى خلفا ايله اركان خاندانلرى بالذات موسيقى ايله اشتغال ايده‌رك موسيقى آلاتى اوزرنده چالغيجيلكى اوكرنمكه

[١] مسعودى ١٢١ ج ٢ [٢] مسعودى ١٢٢ ج ٦ [٣] فوات الوفيات ٢٧١ ج ٢
[٤] اغانى ١٠٦ ج ٥ [٥] اغانى ١٢٣ ج ٢ و ٦٣ ج ١٩

غیرت ایتمشلردی . خلفادن بسته یاپان ، بسته‌سی تدوین اولنان ایلك ذات حجازده والیلکی زماننده (عمربن عبدالعزیز) ایدی . دها صکره موسیقی‌یه کثرت میلی‌ایله مشهور اولان (ولیدبن یزید) برخیلی مشهور بسته‌لر یاپمشدی. شرقی وچالغی ایله خلفای عباسیه‌دن دخی برقاچ ذات اشتغال ایتمشدی . بونلرك اك مشهورلری (منتصر) ، (معتز) ، (معتمد) ، (معتضد) ایدی . خلفا زاده‌لره کلنجه بونلردن آثار صنعتلری ایلك تدوین ایدیلن ذوات (ابراهیم بن مهدی) ایله همشیره‌سی (علیه بنت مهدی) ایدیلر . مشار الیه ابراهیمك زمانه‌قدر شرقیلر اسکیده نصل تغنی اولنیورسه اویله‌جه تغنی ایدیلیر وطرز قدیمده یکی تعدیلات اجراسنه کیمسه جسارت ایده‌مزدی . مشارالیه : « بن‌پادشاه زاده پادشاهم . ایستدیکم‌کبی شرقی سویلرم » دیه‌رك خوانده‌لکده یکی برانقلاب وجوده کتیرمشدی . بشنجی خلیفهٔ عباسی (رشید) ك اوغلی اولوب صباحت وملاحت وجهیه‌سیله مشهور اولان (ابوعیسی) ایله دردنجی خلیفهٔ عباسی (موسی الهادی) نك اوغلی (عبدالله) وآلتنجی خلیفهٔ عباسی (محمدالامین)ك اوغلی کذلك (عبدالله) و اونجی خلیفهٔ عباسی (متوکل) ك اوغلی (ابوعیسی) واون اوچنجی خلیفهٔ عباسی (معتز) ك اوغلی (عبدالله) وسائره خلفا زاده‌لردن فن موسیقیده فوق‌العاده کسب اشتهار ایتمشلر ، کفته وبسته‌لر وضع ایلمشلردی . بونلردن (موسی‌الهادی) نك اوغلی (عبدالله) عود زنلکده وحسن و آنده زمانندك فریدی ایدی . هنکام طربده پك زیاده عربده جو اولان بوخلیفه زاده‌نك معیتنده یتیشن (قلم) نامنده سیاهی بر موسیقیشناس کوله (زبیده) طرفندن (۳۰۰,۰۰۰) درهمه صاتون آلنمشدی . امویلرك‌انحطاط دورنده دخی موسیقی اهالی آره‌سنده پك‌زیاده انتشار ایتمشدی . حتی اثنای سفرده ـ ولووجههٔ عزیمت میدان محاربه اولسه ـ خواننده‌لری وموسیقی آلاتلرینی برابر آلوب کوتوررلردی. عباسیلر ۱۳۱ سنهٔ هجریه‌سنده اصفهان جهتلرنده عساکر امویه‌یی مغلوب و پریشان ایتدکلری زمان اردوکاهلرنده بی‌حساب عود ، طنبوروناى بولمشلردی [۱] .

والحاصل مطرب وروحنواز برطرزده تغنی اسلاملرك فتح ایتدکلری ممالکدن اقتباس ایلدکلری شیلردن ایدی . دها صکره اسلاملر ایران وهند

[۱] ابن‌الاثیر ۱۹۰ ج ۵

لسانلرندن فن موسیقی یه دائر کتابلر ترجمه و بوبابده کی معلوماتلرینی توسیع ایتمشلردی . رفاهیت وسفاهت اسلاملری موسیقی یه انجذاب وانکله اشتغاله سوق ایتدیکندن عوامدن بوفنده احراز مهارت ایدنلر بووسیله ایله خلفا واعاظمه تقرب ایتمش وجلسا میانده بونلره اولدقجه مهم برموقع ویرلمشدی. مغنیلر حقنده ایلریده دخی معلومات ویره‌جکز .

۳ علما ، ادبا وفقها

بونلر عوام صنفندن بر طاقم ذوات ایدیلرکه وقایع تاریخیه ویانوادر ادبیه حفظ وایرادی ویاخود دینی ، لغوی، ادبی ، تاریخی علومدن متشکل اوزمانك علوم ومعارفی ایله اختصاصلری ایله خلفانك خوشنه کیده‌رك برموقع مخصوص اشغال ایتمشلردی . (اصمعی) ، (ابوعبیده) ، (کسائی) وسائره کبی نحو وادب عالملریله محدثلر وسائره بوجمله‌یه داخل ایدی . خلفا بوکبی ذوات ایله اوطوروب کورشکمدن حظ ایدرلر ، خاطرلرینی صایارلر ، کندیلرینه عطیه ، احسانلر ویریرلر وآیریجه معاشلر دخی باغلارلردی .

وزرا وامرا دخی بویولده خلیفه‌لرك اثرینه اقتفا ایتمشلردی . بونلر بونوع علما وفضلایه بول بول پاره صرف ایدرلر وبوسایه‌ده علم وعرفانك انتشارینه معاونت ایلرلردی . ذاتاً اووقته قدر علم بروسیلهٔ معیشت اولمشدی . علوم قدیمه‌یی عربی‌یه نقل ایدن غیرمسلم مترجملر واوجمله‌دن سریانی ، روم ، ایرانلی وسائره مترجملری بوصنفدن معدودایدی . چونکه بونلراهل ذمتدن اولدقلری حالده علم وعرفانلرینه بناءً خلفایه انتساب ایدن برصنف مخصوص تشکیل ایتمکده ایدیلر .

٤ ارباب تجارت

ارباب تجارتدن مقصدمز مجوهرات ، آلتون وکموش مصنوعاتی . قیمتدار اوانی وتزیینات بیتیه ، سوسلی البسه وکوله وجاریه‌لر کبی ترقیات مدنیه‌نك اقتضا ایتدیکی قیمتدار اشیا تجارلریدر. بونلر علی الاکثر خلیفه ، اقرباوتعلقاتی ،

رجال دولتی وجلسا واعواندن اولان سائر خواص سایه‌سنده گچینیرلردی . بغداد ، بصره وسائره‌ده اقامت‌ایدن بونوع تاجرلر علی‌الاکثر اقوام مترقیه‌دن ایرانلی ، روم وسائره مهاجرلرندن متشکل بولنورلر واعتلا دورنده دولت خزینه‌سندن آقان پاره‌لردن تأمین ثروت ایتمك اوزره بغداده هرنوع اشیای تجاریه جلب ایله اشتغال ایدرلردی .

ایشته ذکر اولنان ارباب تجارت واسطه‌سیله یاقوت ، الماس وپرلانطه‌لر هندستاندن ، اینجی بحریندن ، عقیق وفیل دیشی حبشستاندن ، کوزل‌قوقولر وعطریات نیسابوردن ، کتان منسوجاتی شینیزدن کتیریلیردی . کذلك خلیفه واکابر رجال دولتنه مخصوص اولان اشارت ممتازه‌لی وایشلمه‌لی ایپك ویوك منسوجاتی ، یوکسك جیندلکلر ، ایپك پرده‌لر (فسا) دن ، کلیملر ، سجاده‌لر ، خالیلر (جهرم) دن ، پرده‌لر وقولتوقلر (دشت) دن جلب اولنوردی . کلیملرك ، اینجه اوچقورلرك ، سجاده‌لرك ، خالیلرك اك ایسی (ارمینیا) دن کلیردی. بوقطعه‌ده استعمال اولنان قرمزی بویانك هیچ بریرده امثالی یوقدی. ایشلمه‌لی وصرمه‌لی ایپك ملبوساتی اصفهاندن جلب‌اولنوردی. چیچکلی البسه ریدن ، ایپکلی مندیل وتخته طابله‌لر (طبرستان) و (نیسابور) دن ، سیاه سمور ، تفتك ، سیاه تیلکی‌دریلری (روسیه) دن ، بز (بلخ) دن ، کاغد ، نشادر ، قیل ، سمور ، سنجاب وتیلکی‌دریلری (ماوراءالنهر) دن‌کتیریلیردی. مسك دخی ماوراء النهردن جلب اولنوردی . فقط اصل مصدری (تبت) قطعه‌سی ایدی. (بخارا) دن‌کتیریلن اشیا کلیم ، نمازلق سجاده ، یوك‌قماشلرندن متشکل ایدی. (دیبقی) نامنده‌کی قماشلر مصرده کائن (تنیس) و (دمیاط)دن ، مصر پرده وکلیملری (بهنسا) دن ، اینجه باش وبویون شاللری (کرمان) دن ، حصیر ، قماش کاغدی وقرطاس مصردن ، مقلم بیاض‌دیلم مندیللری (قومس)دن جلب‌اولنوردی. بعضاً بونلردن برمندیل ۲,۰۰۰ درهم ایدردی. تفتك وایپك چارشافلر (جرجان) و (سوس) دن، خرقه‌لر ، طباقلر وطراقلر(ری) دن، کسوه‌لر و چورابلر (قزوین) دن ، آیاق قابلری ، سمور کورکلری (همدان) دن، مصنوعات زجاجیه وخزفیه (بصره)دن ، حصیرلر(عبادان) دن، دیبا قماشلری وکلیملر (تستر) دن ، ایشلنمش دریلر (یمن) طریقیله (حبشستان) دن ومسك، کافور ، عود آغاجی (چین) دن جلب‌اولنوردی.

اسيرلره گلنجه بونلرك بياضلرى (ماوراء النهر) دن كتيريليردى . بونلر فى‌الاصل اسلاولردن ويا تركستان چولى تركلرندن بولنوردى . الك اييى اسيرلر (سمرقند) و (خوارزم) ده تربيه اولندقدن صكره ممالك اسلاميه‌يه كتيريلن كوله‌لر ايدى . اصـلمرى فرنك و غاليچه‌ليلردن ويا اسـلاولردن اولمق واناث وذكوردن مركب بولنمق اوزره اندلس طريقيله دخى بياض كوله‌لر كتيريليردى . خراسـاندن جلب اولنان بر نوع كوله‌لر واردى‌كه غايت بهالى صـاتيليردى . بعضاً بونلردن بر كوله ٥,٠٠٠ ديناره فروخت اولنوردى . سياه كوله‌لر ايسه عموماً مصر ويا فاس طريقيله سوداندن كتيريليردى .

اسير تجارتنى نقل ايچون قره‌ده كروانلر، دكزده كميلر تخصيص ايديليردى. هرطرفدن جلب اولنان كوله صنوفى بغداد وسـائر بلاد اسـلاميه‌ده مؤسس اسير بازارلرنده موقع فروخته وضع اولنوردى . قره‌ده اسير نقلى ايله الك‌زياده اشتغال ايدنلر عراقده كائن (راذان) سنجاغى يهوديلرندن برصنف‌ارباب تجارت ايدى. بوصنف تجار اوعصرده الك زياده مستعمل اولان عربى، فارسى، رومى، فرانسزجه ، اسپانيولجه ، اسلاوجه‌يى اوكرندكدن صكره ــ اسكيده فنيكه‌ليلر دور اعتلالرنده ياپدقلرى‌كبى ــ يانلرنده هرنوع اموال تجاريه بولنديغى حالده ممالك معموره‌يى اقليم اقليم طولاشه‌رق آليش ويريش‌ايله وقت‌كچيريرلرى [١].

مذكور دورلرده تجـارت بحريه ايله الك زياده كسب شهرت ايدنلر بصره كورفزى سـاحلنده كائن (سـيراف) شهرى اهاليسى ايدى . بونلر چين ، آفريقاى جنوبى ، هند آطه‌لرى ، يمن وسائره‌دن بصره وبغداده مجوهرات ، فيل ديشى ، آبانوس ، بوبر ، كافور ، صـندل ، عود ، عنبر وسـائر روايح لطيفه ، اجزاى طبيه وبهارات وسائره‌يى بحراً نقل ايله اشتغال ايدرلردى [٢].

ايشته ارباب تجارت ذكر اولنان اشياى تجاريه‌يى بغداده كتيره‌رك بوراده فاحش فيأتلر ايله فروخت ايدرلردى . تجار صـنفندن معدود اولان صرافلر على‌الاكثر يهودى ايديلر . بونلر فاحش فائضلر ايله رجال دولته پاره اقراض ايدرلردى . اودورده بغدادده (فنحاس) ، (عمران) عائله‌لرى كبى برطاقم بيوك بانكرلر طانلمش ايدى‌كه بونلر دولت ايله معاملات ماليه اجراسـيله تأمين منافع ايدرلردى .

[١] ابن‌خرداذبه ١٥٣ [٢] اصطخرى ومسعودى

اسلام تاجرلرى

مدنيت اسلاميه واصل مرتبهٔ كمال اولديغى اثناده اسلاملر كنديلرى بالذات تجارتله اشتغال ايتمكه باشلايُنجه بو يولده اقوام متمدنهٔ سائرهدن كرى قالمق شويله طورسون بو فنده علماً وعملاً بيوك برتفوق ، بيوك برتكمل كوستردكلرى كبى كرك فنون تجارتده ، كرك اقتصاد سياسيده مكمل اثرلرده وجوده كتيرمشلردى. نزدمزده بشنجى عصر هجرى رجالندن شاملى (شيخ ابوالفضل جعفر بن على) طرفندن تأليف ايديلن «الاشاره الى محاسن التجاره» نامنده بركتاب موجوددركه بو كتاب مسكوكات ، اشياى تجاريه ، مال صامت (آلتون وكموش) ، اعراض (اموال واشيا) ، اشيانك فيأتلرى كبى عصر حاضر اقتصاديونى طرفندن دهاجدى بر صورتده يازيله‌ميان برچوق مباحث مهمه‌يى ودها اول كيمسه طرفندن موضوع بحث اولميان نيجه شايان دقت نقطه‌لرى حاويدر . بوايسه اسلاملرك عالم تجارتده نه‌قدر يوكسك بوموقع طوتدقلرينى ارائه ايدر . اوصره‌ده عالم اسلامك يتشديرديكى بيوك سياحين دخى صورت مخصوصه‌ده ذكره شايانددر. بونلر دردنجى عصر هجريدن اعتباراً جهانى براً وبحراً طولاشه‌رق مفصلاً تحرير وتدوين ايتدكلرى سياحتنامه‌لر ايله اسلام تجارتنه بيوك برانكشاف ووسعت ويرمشلر وبحر محيط كبيرده ، بحر هنديده ، بحر احمرده وآفريقا وآسيانك ممالك مركزيه‌سنده‌دها اول معلوم اولميان برچوق طرق تجاريه كشفنه موفق اولمشلردى .

فى الحقيقه دكز سفرلرنده اسلاملر دكزلرك پادشاهى ايديلر . سفائن تجاريهٔ اسلاميه بحر سفيدك بتون سواحلنى كشت وكذار ايدرلردى . بحر احمر اسلاملرك برحوضهٔ تجارتلرى ايدى . اسلام كميلرى بحر محيط هنديده غرباً (مداغاشقار) ، (زنجبار) ، (كافريلر مملكتى) ، شرقاً (قالكوته) ، هند آطه‌لرى وچين ممالكى سواحلنى طولاشيردى . اسلاملر شمالاً بحر قزوينى كچه‌رك خزر وروس ممالكنه داخل اولمشلردى . كذلك براً هندستان ، تركستان ، تيبت ، چين ممالكنى طولاشه‌رق بوممالكك جمله‌سيله تعاطئ تجارت ايتمشلردى . آفريقاده‌ايسه خط استوايه قدر كيده‌رك اورالرينى‌ده طولاشمشلردى .

والحاصل دردنجى عصر هجريده اسلام ارباب تجارتى بالجمله ممالكك طرق بريه و بحريه‌سنه استيلا ايتمشلردى . بصره كورفزى سواحلى ، آفريقا

سواحلی ، یمن ، چین ممالکی وسائر شرق قطعه‌لری آره‌سنده‌کی مناسبات تجاریه عموماً اسلاملرك النده بولنیوردی . قره‌دن تجارت قافله‌لری (خراسان)، (ترکستان) ، (ارمینیا) ، (افغانستان) ، (هند) ، (شام) ، (مصر) ، (سودان) ، (آفریقا سواحل شمالیه‌سی) ، (اندلس) آره‌سنده هرنوع اموال تجاریه‌یی حاملاً دائما کلوب کیدردی .

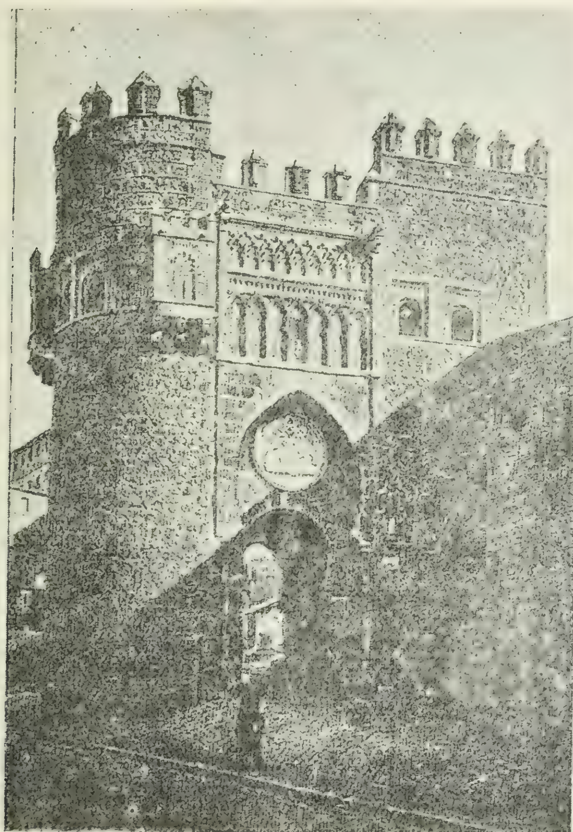
جهانك بتون تجارتی اسلاملرك فعالیتنه تابع کبی ایدی . شرقك بحراً الك بیوك مرکز تجارتی (بصره) و براً الك بیوك مرکز تجارتی (بغداد) شهرلری ایدی . دردنجی عصر هجریده (سیراف) اهالیسندن ماعدا تجارت بحریه‌ده (عمان) سواحلی اهالیسی‌ده عالم تجارتده پك بیوك برموقع طوتمشلردی. بونلرك کمیلری (چین) ، (هند) ، (آفریقا) ، (یمن) و (حجاز) ساحللرینی طولاشیردی . (مسعودی) «مروج الذهب» نده بونلر حقنده بر چوق معلومات ویرمکده‌در [١] .

ارباب تجارتك ثروتی

والحاصل تجارتك یوکسك انواعی بیوك استعداد صاحبی بولنان ویاخود حسن طالع صاحبی اوله‌رق سرایلره واعاظم رجال دولته انتساب پیدا ایدن تاجرلرایچون پك‌واسع بروسیلهٔ استحصال‌ثروت تشکیل ایتمکده‌ایدی. تجارتك نائل اولدیغی وسعت وترقی سایه‌سنده ثروتلری میلیونلرجه دیناره بالغ اولان متعدد تجارت اولری تأسس ایلمشدی . بونلردن بعضلری عوام صنفندن وعادتا احمق کچینن طاقمدن ایکن حسن طالع یاردیمیله خواص مرتبه‌سنه قدر یوکسه‌له‌رك پك بیوك برثروت صاحبی اولمشلردی . کچن عصرده (روچیلد) عائله‌سی وعصر حاضرده آمریقالی (روقفللر) زنکینلکده‌نصل بیوك برشهرت قازانمشلر ایسه عصر عباسیده مجوهرات تاجری اولان (جصاص) عائله‌سی‌ده اویله‌جه بیوك برشهرت قازانمشدی . مذکور عائله‌دن الك اول کسب ثروت ایدن (حسن بن‌عبدالله) بوثروتی نصل طوپلادیغنی بالذات شو صورتله نقل ایدییور :

[١] مسعودی ٥٤ ج ١

«ثروتم شوصورتله باشلادى: (احمدبن‌طولون) ك اوغلى مصر حكمدارى (ابوالجيش خمارويه) ك معيتنده مجوهرات وسائره مبايعاتنه مأمور ايدم. سرايه فوق‌العاده منسوبيتم اولديغى ايچون سراى دهليزندن بر لحظه آيرلمازدم. كونك برنده سرايك وكيلخرج اوسته‌سى يوز قدر احجار قيمتدارى حاوى بر كردانلق كتيره‌رك المه ويردى. اويله قيمتدار وكوزل بر كردانلغك مثلنى نه‌دها

عرب آثار معماريه‌سندن طليطله‌ده (باب الشمس)

اول، نه‌ده دها صكره كوردم. يوز حجر قيمتدارى حاوى ايدى. هرطاشى ١٠٠,٠٠٠ دينار ايدردى. خزينه‌دار اوسته بوطاشلرك چيقيريقدن كچيريله‌رك كوچولدلمسنى طلب ايتدى. چونكه بونلر اوفالدقدن صكره برطاقم اويونجاقلرك قولاقلرينه كوپه ياپيله‌جقدى. سونجمدن چيلديره‌جق برحاله كلدم. «پكى»

دیدکدن صکره کردانلغی آله‌رق درحال بازاره کیتدم . مجوهرات تاجرلرینی طوپلادم. خزینه‌دار اوسته‌نك آرزوسنه موافق مختلف شکللرده برطاقم طاشلر مبایعه ایتدم . آقشام اوستی سرایه کله‌رك خزینه‌داراوسته‌یه اوطاشلری ویردم. (بتون طاشلری برکونده اوفالتمق ممکن دکلدر . بوکون یاپه‌بیله‌جکمزی کتیردم. دیکرلرینی برقاچ کون صکره کتیریرم) دیدم . جاریه سوزلریمه ایناندیغی کبی کتیردیکم طاشلری‌ده بکندی . برقاچ کون صکره باقیسنی‌ده مبایعه وتسلیم ایتدم . ایشته‌هر بری ۱۰۰,۰۰۰ دینار قیمتنده اولان او ۱۰۰ طاش بکا یوزبیك درهمدن ازبرفیأته مال اولدی. دهاصکره‌سرایدن ۱,۰۰۰,۰۰۰ دینار قیمتنده مجوهرات مبایعه ایلدم . بعده سرایده براوطه طوته‌رق معیتده وقت کچیردم . بو سایه‌ده بی‌حساب پاره‌لر قازانه‌رق ثروت صاحبی اولدم » [۱].

ابن الجصاصك بغدادده مجوهراته مخصوص پك بیوك برتجارتخانه‌سی وار ایدی . دردنجی عصر هجری ابتدالرنده خلیفه (متوکل) ك دورنده برچوق

---

[۱] فوات الوفیات ۱۳۸ ج ۱

(ابن‌الجصاص) کرك ثروتنك بیوکلکی وکرك ابلهانه‌احوال وحرکاتی جهتیله اودورك جداً شایان تدقیق برچهره‌سی ایدی. حقنده روایت اولنان احوال وحرکات متحمقانه‌حقیقی اولمقدن زیاده جعلی اولمسی مظنوندر . هیچ شبهه یوقدرکه بوآدم ثروت عظیمه‌سنی عصرینك ارباب استبداد واغتصابنه قارشی مدافعه‌ایچون بلاهتی سپر اتخاذ ایدییوردی . نته‌کیم دهااولکی قرون مظلمه‌ده ارباب‌علم وعرفان ذکاواقتدارلرینك قربانی اوله‌جقلرینی حس ایتدکلری‌زمان جبارحکمدارلره‌قارشودینی سپراتخاذ ایدرك عبادتخانه‌لره‌التجاایلرلردی.

(ابن‌الجصاص) ك بلاهتفروشلنی برمجموعهٔ لطائفدر. ازجمله‌موماالیه برکون‌نمازینی قیلارکن: « اللهم بیلدیکك، بیلمدیکك نه‌قدرکناهم وارایسه عفوایت » تضرعاتنده بولنمش.

(ابن‌الجصاص) برکون (مقتدر) ك وزیری (ابن‌الفرات) ك حضورینه کیرمش ، اوطورورکن اویوقلامش. (ابن‌الفرات) کیجه اویومیورمیسك ؟ دیه‌صورمش. « افندم ، محله‌مزده بولنان کوپکلرك کورلتیسندن اویویه‌میورز » جوابنی ویرمش. (ابن‌الفرات) «غالبا محله‌کزده‌کی کوپکلر یاورو اولسه کرك» دینجه (ابن‌الجصاص) : « خیر افندم! اونلر اویله یاورو دکل ، هر بری بنم ، سنك قدر بیوك شیلردر » جوابنده بولنمش. ینه (ابن‌الجصاص) برکون آیینه‌یه باقدقدن صکره اوراده بولنان برذاته : ــ آرقداش ! باق ! صاقالم اوزامشمی ؟ دیه صورمش . اوذات: — افندم آیینه الکزده دکلمیدر؟ دینجه (ابن‌الجصاص) : — اویله‌اما حاضراولان دهاایی کوررجوابنی ویرمش. ابن‌الجصاصك بوکبی دهاپك چوق غریب احوالی واردی. مترجم

مصادرەلرومنکوبیتلر وقوع بولدیغی زمان (ابن‌الجصاص) ؛ اموالی مصادرەاولنان ذوات جملەسندن بولنمشدی. موماالیهك مصادرەسنه سبب (عبدالله‌بن‌المعتز) ی خانەسنده صاقلامەسی ایدی . چونکه عبدالله کرسیٔ خلافته اجلاس ایدلدکدن صکره درحال اومقامدن دوشمسی اوزرینه ابن الجصاصك خانەسنده اختفا ایتمشدی . محل اختفاسی براوشاق طرفندن‌اخبار ایدیلنجه (عبدالله) دردست اولندیغی کبی (مقتدر) طرفندن (ابن‌الجصاص) دن دخی ۱٦,۰۰۰,۰۰۰ دینار مصادره اولنمشدی . مع‌مافیه بومبلغ آلتون ، کموش واقمشەدن عبارت ایدی . بوپاره کیتدن‌صکره ینه (ابن‌الجصاص)ك نزدنده قوناق ، قماش ، اشیا واموال سائره وچفتلکلردن متشکل اولمق اوزره پك بیوك برثروت قالمشدی . حماقت وبلاهتیله معروف بوکبی برآدم بوقدر بیوك برثروت صاحبی اولورسه ذکا واقتدار صاحبی بولنان ارباب‌تجارتك نەقدر بیوك برثروت صاحبی اولەجقلرینی اکا کوره قیاس ایدیکز .

بالخاصه بصرەده بولنان مفروشات وتزیینات بیتیه تجاری‌ده اکا کورەقابل قیاسدر. بونوع ارباب تجارتدن بعضلری پك بیوك برثروت صاحبی ایدیلر. بوثروت علی‌الاکثر تجارت بحریه سایەسنده وجوده کلیوردی .

بعض تاجرلرك هرطرفه اشیای تجاریه نقل وجلبیله مشغول یوزلرجه کمیسی واردی . بصرەده (شریف عمر) نامنده برتاجر ذکر ایدرلرکه سنوی وارداتی ۲,۵۰۰,۰۰۰ درهمه بالغ ایدی [۱] . کذلك کمی صاحبی برذاتك ثروتی ۲۰,۰۰۰,۰۰۰ دینار مقدارنده ایدی [۲]. ینه ذکراولنان ارباب ثروت جملەسندن اولمق‌اوزره (احمد بن عمار) اسمنده بری دخی بصرەده دکرمنجی ایکن (معتصم) ك زماننده بغداده کلەرك ثروت صاحبی اولدیغندن هرکون ۱۲۰ دینار صدقه ویرمکده ایدی . بوصدقه مقداری ذکر اولنان آدمك اموالنك عشری فرض اولنسه کونده وارداتی ۱,۰۰۰ دینار اولمق لازم کلیر. (معتصم) بوذاتی استقامتی‌ایچون وزیر اتخاذ ایتمشدی. فقط بوآدم حد ذاتنده جاهل ایدی [۳] .

[۱] ابن‌الاثیر ۲۰ ج ۹ [۲] ابن حوقل ۱۹۸ [۳] الفخری ۲۱۳

٥ — ارباب صنایع

صنایعه کلنجه اسلاملر بوخصوصده دخی بیوك بر ترقی کوسترمشلردی . چونکه تجارتده نصل ایلری کیتمشلر ایسه صنایعده‌ده اویله‌جه ایلری کیتمشلردی . صنائع مرور زمان ایله ممالك اسلامیه‌ده اوقدر بیوك بر اعتلا بولمشدی که اسلاملر بر قسم صنایعده ممالك متمدنهٔ سائره‌یی کچدکلری کبی بر طاقم صنایع مخصوصه‌ده دخی کسب امتیاز ایتمشلردی . شکری عالمده نشر ایدنلر اسلاملر ایدی . اسلاملر شکری اصل مصدری اولان هند ممالکندن فارس ممالکنه نقل ایده‌رك اورالرده برچوق شکر فابریقه‌لرینی تأسیس ایتمشلر واوزمانه‌قدر مثلی کورلمین برقاچ نوع شکر یاپمشلردی [١] . کاغدجیلق صنعتنی ترقی ایتدیرن ، جهانك هرطرفنه نقل ایدنلرده اسلاملر ایدی . اوروپالیلر کاغد اعمالنی آنجق اندلس طریقیله اسلاملردن اقتباس ایتمشلردی [٢]. اندلسك بعض شهرلری شرق عالم اسلامیسنه مخصوص صنائعه فائق برطاقم صنائع ایله احراز اختصاص ایتمش ایدی . ازجمله (مرسیه Murcie) ده غایت صنعتکارانه برنوع صیرمه‌لی قماش یاپیلیردی . ینه بوشهرده کلیم وقالیچه اعمالنه مخصوص امثالسز برفابریقه بولندیغی کبی مرصع تخت وصندالیه اعمالی ایچونده مهم بر اعمالاتخانه موجود ایدی . (مالقه Malaga) شهرنده طبیعی جام، یالدیزلی مصنوعات خزفیه، برشکل‌مخصوصده کموشلی برنوع موزاییق اعمالی ایچون فابریقه‌لر واردی . اندلسلیلر صنائع زجاجیه‌ده کندیلرینه مخصوص برطاقم اختراعاتده بولنمشلردی . روایته کوره طاشدن جام اعمالنی ایلك ایجاد ایدن ذات اندلس حکیم مشهوری (عباس بن فرناس) ایدی [٣] . برنجی جلدده ذکر ایتدیکمز اوزره مرمی آتمق ایچون بارودی ایجاد ایدنلرده اسلاملر ایدی .

شام‌جامعنده بولنان و (ابن‌جبیر)ك آلتنجی عصر هجریده‌کی سیاحتنامه‌سنده توصیف ایدیلن مشهور ساعت‌کبی اسلاملرك میکانیکیاتده پك پارلاق آثار

[١] Encycl.Brit article Sugar [٢] کتابمزك برنجی جلدی صحیفه ٢٣٦.

[٣] نفح‌الطیب ٨٧٢ ج ٢

صنعتلری واردی . سیاح مشارالیه بالذات مشاهده اوزرینه بوساعته دائر تعریفات آتیه‌ده بولنیور :

« جیرون قپوسندن چیقارسه‌کز صاغکزه قالدیرم دیواری کلیر که انك قارشیسنده بیوك ومستدیر کمرشکلنده براوطه واردر. کمرك اوزرنده اوفاق قپولی ، کوندوز ساعتلری عددنجه ، غایت صنعتکارانه یاپلمش پنجره‌لر موجوددر. کوندوزدن بر ساعت کچدکجه طونچدن معمول ایکی طوغان قوشی برنجی وصوك پنجره‌لردن چیقه‌رق آغزلرنده بولنان طوپلری غریب بر سرعتله پنجره‌لرك آلتنده بولنان طونچدن ایکی تپسی اوزرینه آتارلر . کره‌لرك تپسیلره دوشمسندن حاصل اولان سس کوندوزدن برساعتك کچدیکنی اعلان ایدر . متعاقباً طوغانلر ایله تپسیلر کندی کندیلرینه یرلی یرلرینه کچرلر ، اوساعته مخصوص اولان پنجره دخی درحال قاپانیر. کوندوزدن ساعت کچدکجه صره ایله عین حال تکرر ایدر . الکصوك ساعتده بتون پنجره‌لر قاپانمش بولنور . صکره پنجره‌لر تکرار آچیلیر. کیجه ساعتلرینی کوسترمك ایسه دیکر براصول ایله وقوع بولور. پنجره‌لره متوجه اولان کمرده طونچدن اون ایکی دائره واردر . دائره‌یه مقابل دیوارك آرقه‌سنده جاملر قونولمشدر . جاملرك آرقه‌سنده صوایله متحرك برقندیل وار. پك زیاده اینجه برحساب ایله حرکت ایتدیریلن اوقندیل کیجه‌دن ساعت کچدکجه اوساعته مخصوص جام ودائره‌یه قرمزی برضیا صاچار . کیجه‌دن قاچ ساعت کچمش ایسه اوقدر دائره ضیادار بولنور. کیجه‌نك ساعتلری بیتنجه بتون دائره‌لرده قرمزی ضیا آثاری کوریلور . ساعتك بولندیغی اوطه‌ده مهارتلی بر مأمور مخصوص موجوددرکه پنجره‌لری تکرار آچمق ، دوشن کره‌لری یرینه قویمق ایله مکلفدر » [١] .

اسلاملرجه معروف اولان بکر (مقره‌لر Poulies) ، اکر (کره‌لر Boules) ، انابیب (بورولر) ، امخال (مانوله‌لر Leviers) وسائره‌دن متشکل ورفع ، جر ونقل ایچون مستعمل مائی وغیرمائی آلات مرکبه‌دن برچوقلرینی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز . بوکبی آلاته دائر برچوق عرب مؤلفاتی واردرکه قسم اعظمی ضائع اولوب کیتمشدر . اسلاملر علی الاکثر بو فنلرده قبل المیلاد

[١] رحلة ابن جبیر ٢٧١

اوچنجی عصرده یتیشن یونان هندسه وتعبیه علماسندن (بیزانسلی فیلون Philon de Byzance)ك (الحیل الروحانیه ومخانیقالماء) کتابی ایله قبل المیلاد ایکنجی عصرده یتیشن اسکندریه‌لی ریاضیون وطبیعیوندن (هیرون Héron l'Ancien)ك اثری اولوب (قسطابن لوقاالبعلبکی) طرفندن عربی‌یه ترجمه اولنان (رفع الاشیاء الثقیله) کتابی کبی یونان آثارینی رهبر اتخاذ ایدرلردی . بوفنه دائر عربی‌یه ترجمه ایدلمش دها برچوق آثار واردرکه غرب انتباهی اثناسنده ، لاتینجه‌یه ترجمه ایدلمش ایکن کرك عربی ترجمه‌سی ، کرك اصل یونانیسی ضائع اولمشدر. مذکور کتابلرده مندرج آلاتك حرکت وقوتلرینی مصور برچوق رسملر موجوددر.

اسلاملر طرفندن علوم وفنون مذکوره‌یه دائر یازیلان آثار معتبره‌دن اولمق اوزره الیازیسی برکتاب کوردك. (رئیس الاعمال بدیع الزمان ابوالعز بن اسماعیل بن الرزار الجزری) طرفندن قلمه آلنان بواثر میکانیکیات ایله حکمت طبیعیه‌دن ، ساعات مستویه وزمانیه‌نك ترکیبی ایله اجسامك اجسام ایله نقلی ایچون استخدام اولنان آلات وادواتدن باحثدر. مؤلف بوکتابی آلتنجی عصر هجری اواخرنده (آرتق) خانداندن (ابوالفتح محمود بن محمد بن قیزل ارسلان) نامنه تألیف ایلمشدر. کتابده آلات ضاغطه ، رافعه وناقله‌یی ، حرکات خفیه ایله متحرك آلاتی مصور برطاقم رنکلی رسملر موجوددر . رسملر میاننده (ابن جبیر)ك بالاده تعریف ایتدیکی ساعته مشابه برشکل واردر . ایشته بو وسائره اسلاملرك فن میکانیکیده نه‌قدر ایلری کیتمش اولدقلرینی کوستریر. بوترقیاتی مفصلاً کوسترمك ایسه آیریجه برکتاب تحریرینه محتاجدر .

عوامك ایکنجی صنفی

بوصنفدن مراد ملتك سائر صنوفیدر . بونلر ارباب زراعت و صنایعی ، عیارلری ، حیله‌بازلری ، خرسزلری ، یانکسیجلری ، مخنثلری ، بالدیری چیلاقلر وسرسریلری وتعدادی مستحیل دها برچوق صنوفی حاوی اولمق اوزره اهالی مملکتك اکثریتنی تشکیل ایدییورلردی . بوصنوفی سهولتله احاطه ایچون بری کوی خالقی ، یعنی چفتجیلر ، دیکری شهرخالقی ، یعنی ارباب صنایع ، صاتیجیلر وبالدیری چیلاقلر اولمق اوزره ایکی قسمه تقسیم ایلیورز.

١ كوى خلقى اولان چفتجيلر

چفتجيلر اوجملەدن اولمق اوزره زراعت ايله اشتغال ايدنلر مملكت اهاليسنك اكثريتنى ، منابع ثروتك اساسنى تشكيل ايتمكده وبونلرك قسم اعظمى كويلرده مقيم اهل ذمت (غير مسلملر) دن مركب بولنمقده ايدى . بونلردن اسلام اولانلر كويلرى براقەرق شهرلرده اختيار اقامت ايتمكده ايدى. چفتجيلر مملكتك السنۀ اصليەسى اولان سريانى ، آرامى ، يونانى ، قبطى ، فارسى ، تركجه قونوشـوزلردى . مثلا عراق وشـام قطعەلرنده سريانى ايله آرامى ويونانى ، مصرده قبطى ، فارس قطعەسنده لسان فارسى ، ماوراء النهر داخل اولمق اوزره تركستانده ايسه لسان تركى مستعمل ايدى . فقط عنصر عربى سائر عناصره ، لسان عربى سائر السنەيه ، اسلاميتده سائر اديانه تغلب ايدەايده نهايت اسلاميت بتون اوعناصر اوزرينه تأمين مظفريت ايلمش ، لسان عربى دخى دجله نهرينك غرب طرفنده كائن اولان ممالكده ، يعنى عراق ، شـام ، مصر ، افريقيـه ، سودان قطعەلرنده غالب كلەرك بورادەكى اهالىيى اكثريتله اسلام اولمق اوزره عرب ياپمش وشام وعراقده مركز تأثيراتدن اوزاق قالان بعض كويلرده مستعمل لسان سريانيدن برآز بقيەدن ماعدا قطعات مذكورەده دها اول منتشر بولنان بالجمله السنه منقرض اولمشدر . فارس ، تركستان وهندستانه كلنجه بوراده دخى اسلاميت احراز سيادت وعلوم ومعارف اربابى آرەسنده لسان عربى انتشـار ايلمش ايسەده مملكتك السنۀ اصليەسى بين الاهالى زنده قالەرق بوكونەقدر دوام ايتمشدر .

٢ شهرلرده مقيم عوام صنفى

بوصنف؛ تجارت ، عسكرلك ، شعر ويا ادبيات ايله تأمين موقع ويا احراز ثروت فكريله شهرلره كلنلردن اولدقلرى حالده طريق مسـاعده ارباب دها وذكايه ، بيوك همتلر اصحابنه يتيشەمدكلرندن طولانى عادى بر صنعت ومعيشته قناعت ايدن صنوف ناسدن متشكلدر. بغدادك عوام طاقمنك اصللرينى آراشديريرسه كز بونلرك عرب ، ايرانلى، ترك ، ديلملى ، روم ، نبطى، ارمنى ، چركس ، كرد، كرجى ، بربرى وسائرەنك اختلاط وتولدندن تورەين خلقدن عبارت كوررسكز. شوقدركه لسانلرى عربجه اولديغى ايچون انلرى عرب صايمق اقتضا ايدر .

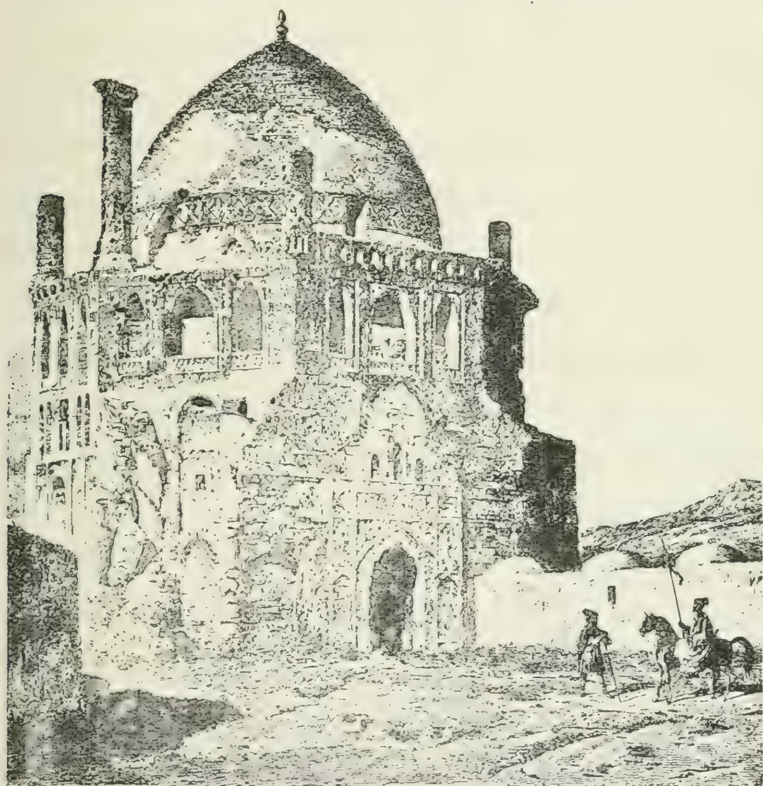
شهرلرده مقیم عوام طاقمی ایکی صنف ایدی . برنجیسی صنایع وتجارت ایله
کچینن صنف اولوب بوده ایکی قسم ایدی . اولا دمیرجی ، چولهـا ، ترزی ،
بربر ، دولکر ، آوجی ، اتمکجی ، دکرمنجی وامثـالی کبی ال صنعتی ایله
اوغراشانلر ، ثانیاً سبزه ، ات وسائره کبی انواع مأکولات وعادی منسوجات
واشیا صاتیجیلری . بونلر زیتون یاغی صاتیجلری ، بقاللر ، قصابلر، قماش، دقیق
وسبزه صاتیجیلری وامثالی کبی برچوق اصنافدن متشکل ایدیلر .

ایکنجیسی فسق وفجور وخباثت ، خرسزلق ویانکسیجیلك ایله کچینـنلر
ایدی . ارباب دولت آره‌سـنده ظهور ایدن فتنه وتفرقه‌لر نتیجه‌سنده ممالك
اسلامیه‌ده توره‌ین ویك‌چوق انواعدن متشکل بولنان بوصنف خلقك بوعصرده
امثالنی تصـور ایتمك ممکن دکلدر. چونکه انلر مألوفدن بسبتون بشـقه برطاقم
صنوف اسافلدن مرکب ایدیلر. وقتیله بیروتده بولنوب (زعران) نامیله طانیلان
سرسری کروهنی تخطر ایده‌بیلنلر مارالذکر صنوف اسافل حقنده بردرجه‌یه‌قدر
برفکر ایدینه‌بیلیرلر. (زعران) بسپایه صنفی سرقت ، یانکسیجیلك ، یوللرده
شوکا بوکا تعرض ایتمکله کچینیرایشسر ، کوچسز آدملردن متشکل ایدی. آنجق
بوصنف اسافل عباسـیلر دورنده یتیشن بالدیری چبلاقلره نسبةً پك کوچك
برمثال اوله‌بیلیر . زیرا کرك بغدادده ، کرك سـائر مدن اسـلامیه‌ده عیارلر ،
شاطرلر (حیله بازلر) ، صعلوکلر (سرسریلر ، بالدیری جبلاقلر) ، زواقیل
(خرسزلر) وامثالی کبی توره‌ین برچوق صنوف اشرار واسـافل اوقدربیوك
براهمیت آلمشلردی‌که حکومت بونلرك اوکنی آلمقـدن عاجز قالیوردی. بعضاً
حکومت محاربه‌لرده بونلرك معاونتنه عرض افتقار ایلردی .

ذکر اولنان کروه اشرارك توره‌مسنه‌سبب کچن جلدلرده وبالخاصه‌دردنجی
جلدده بیان ایتدیکمز اوزره دولت عباسیه‌نك برنجی دورندن صـکره خلفا
تحکم و استبداد آلتنه آلنه‌رق نفوذ دولتك عسـکرلره کچدیکی وبونلرك پاره
تحصیل وادخارندن بشقه بر شی دوشونمیه‌رك نفوذ حکومتی احرازده بربرلریله
رقابت و منازعه ایله‌وقت کچیردکلری تاریخدن اعتباراً رأس کاره کچن مفسدلرك
سوء اداره‌سیله دولتك دوچار اولدیغی اضطراب و پریشانی ایدی . بر مملکتده
فتنه و اختلاللرك دوامی ایشلره نصل سکته کتیره‌جکی ، فیأتلره نصل بهالیلق

ایراث ایده‌جکی خفی دکلدر . فضله اوله‌رق رجال دولت ارزاق و اشیایی احتکار ایدرلردی .

ایشته بوتأثیرایله اهالینك اوکنده ابواب معیشت طارارمشدی . آچ ومحتاج دوشن خلق آرتق اهالی‌یه تسلطایله کچنمکه قویولمشلردی. بونلر تجار وسائره‌دن اولان ارباب ثروتك اموالنی آشیرمق اوزره شهرلرده و بالخاصه او دورده بتون بلاد اسلامیه‌نك مادری اولان بغدادده چته‌لر تشکیل ایتمشلردی . ارباب

ایرانده سلطانیه شهرنده کائن شاه خواجه جامع وتربه‌سی

خباثت بوصورتله کوندن کونه چوغاله‌رق خلقه تجاوز وتعدیلری آرتمقده‌ایکن رجال حکومت بشقه شیلر ایله مشغول ایدیلر . حال بوکه بونلرك اك بیوك مضرتلرینی اهالی چکیوردی . بو حال سنه‌لرجه دوام ایتمش ، بو سببدن بغداد پایتختی خراب اولمش ایدی . بو صنوف اسافلك جمله‌سنی ذکر ایتمك ممکن اولمدیغندن اك مشهورلری حقنده معلومات ویره‌جکز :

عیارلر

ایکنجی عصر هجرینك صوکلرینه طوغری بغدادده تورهین عیارلر (امین) ایله (مأمون) آرەسنده وقوع بولان محاربه اثناسنده بیوك بر رول اوینامشلردی . چونکه (امین) بو پایتختده تحت محاصرەیه آلنوب عسکرینك عجزینی کورنجه عیارلرك معاونتنه مراجعت ایتمشدی . عیارلر چپلاق اولدقلری، وسطلرنده فوطەلر و پشتماللر بولندیغی ، باشلرینه (خود) نامنی ویردکلری خرما یاپراغندن معمول باشلقلر قویدقلری ، وجودلرینه خرما یاپراقلرندن و حصیردن معمول و چاقل طاشی و قوم مملو زرهلری سپر ایتدکلری حالده میدان محاربەیه چیقمشلردی. بونلر عسکر کبی ترتیب ایدلمش ، هر اون کشی‌یه بر (عریف) ، هر اون عریفه بر (نقیب) ، هر اون نقیبه بر (قائد) ، هر اون قائده بر (امیر) نصب اولنمش، هر صاحب رتبەیه معیتنده بولنان آدملرك مقدارینه کوره حیوان ویرلمش ایدی . بونلرك میاننده بیونلرینه چاکار ، قرمزی و صاری صدفلر ، یولارلر، کملر ، سپورکەلر ، قیلدن ایپلر آصیلمش بولنان بر طاقم چپلاق آدملرده موجود ایدی .

اوصرەده مقدارلری اللی بیکه [١] بالغ اولان بو کروه اسافل دشمن ایله صپان وطاش ایله حرب ایتمشلردی . صپان و طاش آتمقده ماهر اولدقلرندن محاربەده بیوك یارارلقلر کوسترمشلری. فقط بونلرك منتظم عسکر ومنجنیقلره قارشی ثبات ایدەمیەجکلری درکار ایدی . نهایت عیارلر مغلوب اولمشلر ، انلردن پك چوق آدم تلف اولمشدی .

عیارلر ۲۵۱ سنهٔ هجریەسنده خلفای عباسیەدن (مستعین) ایله (معتز) آرەسنده وقوع بولان محاربەده دخی او کبی بر رول اوینامشلردی . (امین) بغدادده نصل تحت محاصرەیه آلنمش ایسه (مستعین) دخی مذکور سنەده ینه بغدادده محاصره آلتنه آلنمش ایدی. (مستعین) دشمنه قارشی عاجز قالنجه عیارلری معین اتخاذ وکندیلرینه معاشلر تخصیص ایلدیکی کبی اوزرلرینه (بینون) نامنده بر عریف تعیین ایتدی . وزفتلی حصیردن معمول قالقانلر، طاش قویمق ایچون طوربەلر ایله تجهیز ایلدی . بو بسپایه حریفلر مملکتده

[١] مسعودی ٢١٨ ج ٢

داخلى اختلاللر ظهور ايتدكجه دولتك تسكين اختلال ايله اشتغالنى فرصت عد ايليه‌رك اولره ، مغازه‌لره مسلط اولورلر ، اهالينك اموالنى سرقت وغصب ايدرلردى . بغدادده بوكبى اختلاللر على الاكثر اوچنجى عصر هجريدن اعتباراً دها صكره‌كى زمانلرده وقوع بوليوردى [١] .

دولت عباسيه ضعف و اضمحلاله سقوط ايتدكجه بو صنف خلقك قوتى آرتيور ، بغدادده يا رجال دولت آره‌سنده احراز حاكميت و استحصال ثروت وياخود اهالى آره‌سنده مذاهب اسلاميه‌دن برينه وبالخاصه سنيلك ، شيعيلك ، حنفيلك ، شافعيلكه مظاهرت سببلريله اختلاللر ظهور ايلدكجه تعدى وتجاوزلر مزداد اوليوردى . بو جهتله هجرتك بشنجى عصرينك نصف اولى منقضى اولور اولماز عيارلر بغداده حاكم كسيله‌رك بازار وچارشولرى خراجه باغلامشلر ، حكومت آدملرينك طوپلادقلرى ويركيلرى كنديلرى طوپلامغه باشلامشلر وضابطه ويا عسكر ترتيباتى كبى ترتيباته تابع اولمشلردى . عيارلر رؤساسندن اوعصرلرده برى (طقطق) ، ديكرى مشهور ماصالك قهرمانى اولان (زيبق) ناملرنده ايكى كشى اشتهار ايتمش ايدى [٢] .

عيارلر سائر اسلام شهرلرنده دخى توره‌يه‌رك بيوك بر اهميت آلمشلردى . وزرا و سائر اعاظم رجال دولت پك چوق دفعه‌لر بونوع ارباب خباثتك قازانجلرندن پاى آليرلر ، افعال مجرمانه‌لرينه قارشى اغماض عين ايلرلردى[٣].

شاطرلر

شاطرلر ؛ ارباب فسق وفجور وخباثتدن ديكر بر نوع اولوب برقيافت مخصوصه ايله ممتاز ايديلر . بو نوع بسپايه‌لر كوكسلرى اوزرنده (ازرة الشطار) ناميله معروف بر پشتمال حامل بولنورلردى . شاطرلر عيارلردن زياده ممالك اسلاميه‌ده منتشر اولمشلر ، انلردن دها چوق پايدار قالمشلردى . اندلسده دخى بوارباب خباثت توره‌يه‌رك پك چوق احوال غريبه‌لرى ، لطيفه كولقلرى ، شارلاتانلقلرى كورلمشدى [٤] .

شاطرلر هر مملكته كوره بشقه بشقه اسملر ايله معروف ايديلر . عراقده

[١] ابن الاثير ٢٤٤ ج ٨ و ١٤٥—١٥٠ ج ٩ [٢] ابن الاثير ٢٤٦ ج ٩
[٣] ابن الاثير ٤١ ج ١١ [٤] اغانى ٩١ ح ٦

(شـطار) نامیله طانلدقلری حالده خراسـانده (سرآبداران) ، مغربده (صقوره — شاهینلر) نامی ویریلیردی . (ابن‌بطوطه) شاطرلره (فتاك — چیره‌دستلر) اسمنی ویره‌رك کندی زمانی اولان سکزنجی عصر هجریده هرطرفده کثرتله بولندقلرندن بحث ایتدکدن‌صکره اجرای خباثت وقطع‌طریق ایله اشتغال ایتدکلرینی ، نیسـابور جهتلرنده کائن (سبزاوار) نواحیسـنده مقدارلری پك زیاده چوغاله‌رق (بیهق)ه هجوم و شهری ضـبط ایتدکدن صکره دیکر شهرلره دخی استیلا ایلدکلرینی ، پیاده وسواری عسکری تشکیل ایتمکله برابر کندیلرندن برینی پادشاه انتخاب و نصب ایتدکلرینی ، افندیلرندن فرار ایدن کوله‌لره بو پادشاه طرفندن معاش و آت ویرلدیکنی وانلردن‌یارارلق کوسترنلرك پایه‌لری اعلا اولنه‌رق قوماندان نصب ایدلدیکنی ذکر ایلیور [۱] .

بونکله برابر کرك شـاطرلر ، کرك سـائر ارباب شروخباثت خرسزلغی منفور بر جرم دکل ، بالعکس مشروع بر صنعت صایارلردی . چونکه ارباب تجارت وثروتدن بخچـهٔ غصب وسرقتلرینـه کچیردکلری اموالی فقرایه اعطاسی فرض اولان زکات قبیلندن عد ایلرلردی [۲] . ذکر اولنان ارباب جرائمدن اختیار اولانلر بعضاً خرسزلقدن توبه ایتدکلرندن‌حکومت بوکبیلری سرقتلری کشف ایچون خدمتنه آلیردی . دولت عباسیه‌نك خدمتنده بونوع اختیارلردن برطاقم مأمورین وارایدی‌که انلره (توابون — توبه‌کارلر) نامی ویریلیوردی. فقط بونلر عـلی‌الاکثر امـوال مسروقـه‌دن حصـه آله‌رق خرسزلری اله ویرمزلردی [۳] .

بسپایه‌لردن دیکر جماعتلر

عوامك بسـپایه‌لرندن وامثالی صنوفـدن اولمق اوزره مملکت عباسـیه‌ده انحطاط دورنده مقدارلری تکثرایدن (صعالیك) ، (زواقیل) ، (حرافیش) وسائره کبی اسـافلدن بر طاقم جماعتلر دها موجود ایدی‌که حاکمیت طالبلری یکدیکری علیهنـه اجرا ایتدکلری محاربه‌لرده بیکلره بالغ اولان بو جماعتلری ظهیر اتخاذ ایلرلردی . دولت عباسـیه امراسـندن (ابودلف) ك معیتنـده (صعالیك ـ فقرا) دن یکرمی بیك سرسری وارایدی [٤] .

[۱] رحلهٔ ابن‌بطوطه ۲۳۵ ج ۱ [۲] الفرج بعدالشده ۱۰٦ ج ۲
[۳] مسعودی ۳۳۵ ج ۲ [٤] ابن‌الاثیر ٦۹ ج ۷

سیاه کوله‌لر دخی ثروت ویسار اصحابنك اموالنه تسلط ایتمك اوزره جماعتلر تشکیل ایلین بوبسپایه‌لر جمله‌سندن ایدیلر . همان هرخانه‌ده سیاه کوله‌لر استخدام اولندیغی جهتله بونلرك مقداری پك چوق ایدی . مملکتك احوالی مختل اولدیغی صره‌ده افندیلری ضعیف دوشونجه بو کوله‌لر شیمارمغه وفرصت بولدقلرنده آیاقلانانلرایله برابر آیاقلانمغه باشلامشلردی. بونلر ـ هجرتك اوچنجی عصری اورته‌لرنده زنجی سرکرده‌سنك یاپدیغی کبی ـ بعضاً آیاقلانمق ایچون دینی بربهانه‌یه توسل ایدرلردی. زنجی سرکرده‌سی بصره‌قربنده شیعهٔعلویه نامنه قیام ایتمش ایدی . او اثناده بصره‌نك اطرافنده اراضیده ایشلین بر طاقم سیاه کوله‌لر واردی . سرکرده بونلری اسارتدن ومتاعب ومشاقدن قورتارمق شرطیله قیامه تشویق ایتدی . سیاه کوله‌لر دها اول آرقداشلری اولان بیاض کوله‌لرك (ترك مملوکلرینك) خلفایه قارشی اظهار تمرد ایتدکارینی کوردکلرندن انلره بالاقتفا طریق تمرد وعصیانه صاپدیلر . طریق تمردك آچیق اولدیغی آکلایان بالجمله کوله‌لر عاصیلره التحاق‌ایدییوردی. عصیان واقع بیوك براهمیت آلمش، کوله‌لر کندی افندیلرینی‌دکنك ایله‌دایاق آلتنه آلمغه قدر آزمشلردی[۱]. مقدارلری یوز بیکلره بالغ اولان بوسیاهیلر برآرده بالاجتماع دولت‌عباسیه‌ایله بر قاچ سنه محاربه ایتمشلردی . بو محاربه‌لر اثناسنده تویلری اورپرده‌جك برشکل وحشتده مقتول اولان اطفال ، نسا ورجالك مقداری (۲,۵۰۰,۰۰۰) ه بالغدر . عصیان مذکور رئیس قیامك قتل ورجالنك پریشان ایدلملری ایله خاتمه پذیر اولمش ایدی . (بجه) کروهی دخی سیاهیلرك عراقده یاپدقلرینك عینی مصرده یاپمق ایستدیلر ایسه‌ده تشبثلرنده موفق اوله‌مدیلر . حشاشلری (حشاشین‌ی) ده بوصنوف ناسدن عد ایتمك جائزدر. آنارشیستلردن وباشلیجه مقصدلری ارباب حاکمیتی قتل واتلافدن عبارت اولمق اوزره بشنجی عصر هجریده توره‌ین بو کروه تاریخ اسلامده بیوك بر موقع اشغال ایدرلر [۲] .

مخنثلر دخی عوام صنوفندن معدوددر . قبل‌الاسلام حجازده توره‌ین اخلاقاً آچیق‌صاچیق بونوع‌انسانلر مدینه‌ده اسلامیتدن‌صکره‌انتشار ایدن‌ذوق‌واکلنجه

---

[۱] ابن‌الاثیر ۸۲ ج ۷ وطبری

[۲] حشاشین‌دن مراد (حسن بن‌الصباح) ك آدملری اولان آنارشیستلردن عبارتدر . Assassin کلمه‌سنك (حشاشین) لفظندن محرف اولدیغی روایت اولنور .

وثروت ويسار دورنده چوغاله‌رق پك چوق دفعه‌لر ارككلر ايله قادينلر آره‌سنده واسطهٔ اتصال ومحبت اولمقله قادينلرك اخلاقنى افساد ايدرلردى . الك كزيده مغنيلر بونلردن ظهور ايتمشـدى . ملوك امويه‌دن (سـليمان بن عبدالملك) ك مخنثلرى نصل طواشى ايتديردیكنى دهـا اول بيان ايلدك . احتمالكه بو مخنثلر اوزاق اولميان بر زمان اول قاهره‌ده بولنان (خول) كروهنه مشـابه ايديلر .

سائر ممالك اسلاميه‌ده چالغى وشرقى انتشار ايدنجه مخنثلر دخى موسـيقى ايله برابر هرطرفه يايلش ، بغداد ، شام ، مصر ، اندلس وسائر مغرب بلادنده بر چوق مخنثلر تورەمشدى . اندلسليلر (مخنث) و (مخانيث) ديـجه اسلاو كوله‌منلرينى مراد ايدرلردى .

بونلردن بشقه شهرلرده حيله‌بازلق وشارلاتانلق وسائره ايله تأمين معيشت ايدن غيرقابل تعداد پك‌چوق صنوف‌عوام واردى‌كه هرصنف براسم مخصوصى حائز ايدى. (مخطرانى) ، (كاغانى) ، (بانوان) ، (قرسى) ، (عواء) ، (مشعبذ) ، (فلور) ، (اسـطيل) ، (مزيدى) وسـائره كبى احتمالكه بتون بو صنفلرك عددى يكرمى‌يى متجاوز ايدى [١] .

عوامك اخلاقى

والحاصـل شهرلرده‌كى عوام طاقمى عناصر مختلفـه‌دن متشـكل ومختلف صنايعه سـالك بر طاقم صنوف ناس واجلافدن عبارت ايدى . بسبتون جاهل اولان بو صنف خلق اييى فنادن تفريق ايتمكسزين ايلك مشوق وداعيـنك ارقه‌سنده قوشارلردى .

حضرت على عوام حقنده وقوع بولان بر سـؤاله جواباً : « هرباغيرانك دعوتنه تابع‌اولور جهلا واجلافدن عبارت آدملر» ديمشدى . (هرون‌الرشيد) دورى وزراسندن (فضل بن يحياى برمكى) صنوف ناسى شوصورتله تعريف ايدييوردى : « خلق دورت صنفدن مركبدر. استحقاق‌ايله تعالى‌ايدن پادشاهلر ، اصابت رأى وذكا ايله احراز اعتلا ايلين وزرا ، ثروت ويسـار ايله بر موقع ممتاز اشغال‌ايدن كبار طاقمى ، علم وعرفان ايله موقع صاحبى اولان اورته حاللى آدملر . بونلردن ماعـدا نه‌قدر خلق وار ايسـه ييوب ياتمقدن بشـقه برشى

[١] كتاب‌البخلاء ٢٧

دوشونمین اجلاف واسافلدن عبارتدر» . (معاویه) کبارتابعیندن اولان (احنف) دن خلق تعریف ایتمسنی طلب ایتمشدی . احنف : « خلق حسن طالع ایله یوکسلن باشلر ، حسن تدبیر ایله احراز موقع ایدن اوموزلر ، ثروت ایله اعتلا ایلین قیچلر وعلم وادب ایله بوصنفلره التحاق ایدن ادبادن عبارتدر . بونلردن بشقه نه‌قدر انسان وار ایسه هپ حیوانات وبهایم کبیدرلر . قارنلری آجیقیر ایسه آیاقلانیرلر، قارنلری طویار ایسه اویورلر » جوابنی ویرمشدی . ایشته او زمانکی خواص رجالنك صنوف خلق حقنده‌کی فکرلری بو شکلده ایدی..

معهذا حاکمیت طالبلری عوام طاقملرینك خاطرلرینی صایمغه وخوشلرینه کیدن وسائط ایله وباخصوص اك بیوك رابطه اولان دین وسیله‌سیله کندیلرینه تقریب ایتمکه لزوم کوررلردی. فی‌الحقیقه دیانت انلرك اك‌بیوك سبب سعادتلری ایدی. بوجهتله خلیفه دیندارلق ایله‌کورونور ایسه عوام اکا پك زیاده منجذب اولوردی . اساساً خلیفه‌نك مقامنده برنك دینی موجوددر . خلیفه اسلاملرك رئیس وامامlری اولدیغندن عوام طاقمی خلفانك پك بیوك ظهیرلری ایدیلر . عوام قسمنك خلفایه بودرجه انجذاب وتعلقلری اولمسه ایدی خلافت عباسیه بغداده منقرض اولدیغی زماندن دها اول منقرض اوله‌جقدی . زیرا قوماندانلر ، وزرا خلفایی خلع ایتمك ایستدکجه عوام انلره قارشی آیاقلانیرلر ، خلفایه مظاهرت ایدرلردی . حالبوکه عوام طاقمنك اکثری اسمندن بشقه دیندن‌ده برشی آکلامازلردی . برندن اعتقاداتی حقنده سؤال صورولسه طوغری برجواب اعطاسندن عاجزدر. فضله‌اوله‌رق عوام ساده‌دل، فکرمحدود صاحبی ، دها یوکسك شیلری آکلامقدن عاجز بولنور .

(معاویه)نك خلقه مداراتده بولنمقده وعوامی کندی طرفنه جلب وجذب ایتمکده کوستردیکی دها واقتدار وقایعندن اولمق اوزره ذکر اولندیغنه کوره (صفین) محاربه‌سنی‌متعاقب کوفه اهالیسندن بری بردوه‌یه‌راکب اولدیغی حالده شامه داخل اولور . شام اهالیسندن بری حریفی یاقه‌لایه‌رق : « بونم دیشی دوه‌مدر، (صفّین) ده بندن آلنمشدر » دییه باغیرمغه باشلار. مدعی ومدعی‌علیه (معاویه) نك حضورینه کوتورولور . شاملی دوه‌نك کندی دیشی دوه‌سی اولدیغنه اللی شاهد اقامه ایدر . بونك اوزرینه (معاویه) دوه‌نك شاملی‌نك اولدیغنه حکم وتسلیمنی کوفه‌لی‌یه امر ایلر .

كوفه‌لى : « فقط افنــدم ، بو انلرك ديدكلرى كبى ديشى دوه دكلــدر . اركك بردوه‌در » ديه‌رك حكم واقعه اعتراض ايتمك ايسترايسه‌ده (معاويه) : « هرنه‌اولورايسه اولسون ، بركره حكم ويرلمشــدر » مقابله‌سـنده بولنور . بعده مدعى وشاهدلر طاغلدقدن صكره (معــاويه) كوفه‌لى‌يى كيزليجه نزدينه چاغيره‌رق دوه‌سى ايچون ايستديكى بهانك ايكى مثلنى ويرير . آيريجه احســان والتفاته‌ده مظهر ايلر . وكنديسنه « كيت ، حضرت على‌يه سويله. هيچ برى ديشى دوه‌يى اركك دوه‌دن فرق وتمييز ايده‌مين يوزبيك عسكر ايله قارشيسنه چيقه‌جغم » دير .

(معاويه)نك آدملرى كنديسنه‌اوقدر مطيع ايديلركه (صفين) ه كيتدكلرى زمان (معــاويه) انلره جمعــه نمازينى چهارشنبه كوننده قيلديرمشدى . هيچ دوشونمدن انك سوزينــه اويمشلر و (عماربن ياسر) ك حضرت على طرفندن قتل اولنديغنه دائر (عمروبن‌العاص) ك ترتيب ايتــديكى افترايه دخى ينه عين ســائقه ايله اينانمشلردى . متعاقباً اطاعتده او درجه ايلرى كيتمشلر ايدى كه حضرت على‌يه لعنت اوقومغى كوچكلره تلقين اولنور ومخالفت ايدن بيوكلرك قتلى واجب اولور برفرض حكمنه كتيرمشلردى .

مدنيت اسلاميه‌نك اعتلاسى دورنده بغدادده بولنان عوام طاقمنك انحطاط فكريسى حقنده ذكر ايديلن حكايات جمله‌سندن اولمق اوزره عوامدن برآدم علم كلام منسوبيندن برذاتك سوء عقيده صاحبى اولديغنى متضمن ولاندن برينه بر تقرير تقديم ايتمش . والى زنديقلقله اتهام اولنان عالمك هانكى مذهبه سالك اولديغنى تقرير ويرن آدمدن صورنجه‌حريف : « افندم ! مرجئيدر ، قدريدر ، اباضيدر ، رافضيدر . (على بن العــاص) ايله محــاربه ايدن (معــاوية بن الخطاب) ه اظهار بغض و عداوت ايدر » جوابنى ويرمش . بونك اوزرينه والى : « بيلمم ، نه‌كه غبطه ايده‌يم ، مذاهب اسلاميه حقنده‌كى معلوماتكه‌مى ، يوقسه انسابه دائر اولان تدقيقاتكه‌مى ؟ » ديه‌رك مفترئ جاهلى صاومشدر .

ينه اوعصرعلماسندن بر طاقلرى‌بغدادده حضرت ابوبكر ، حضرت عمر ، حضرت على و معاويه حقنده مناظره‌لر اجراسى ايچون اجتماعلر عقد ايتمكده و عوامدن بعضلرى سامعين صفتيله بو اجتماعكاهه دوام ايتمكده ايديلر. بركون سامعينك اك بيوك صقالليسى : « معاويه وفلان حقنده نه قدر اطناباتده

بونيورسكز؟ » ديه‌رك مناظره‌يه قاريشمق ايستر. بونك اوزرينه علمادن برى حريفك درجۀ معلوماتنى آكلامق ايچون اكا : « پكى . حضرت على‌يى سن نصل طانيرسك ؟ » سؤالنى توجيه ايدر.

حريف : — فاطمه‌نك پدرى دكلميدر ؟

عالم : — هايدى اويله اولسون ، فاطمه كيمدر ؟

حريف : — حضرت نبينك زوجه‌سى و معاويه‌نك همشيره‌سى اولان عائشه‌نك قيزيدر .

عالم : — حضرت علينك ترجمۀ حالنى بيليرميسك ؟

حريف : — « (حنين) غزاسنده حضرت پيغمبرايله برابر شهيد اولدى. عبدالله بن على مروانه قارشى كلمك اوزره شامه حركت ايتدى . مروانك احوالى و كيفيت قتلى معلومدر. عبدالله‌بن‌على شامه مواصلت وشام خاندانلرندن بر طاقم رؤسايى (ابوالسفاح‌العباس)ك نزدينه‌اعزام ايلدى . بونلر امويلردن ماعدا ميراث نبى يى احراز ايده‌بيله‌جك اقرباى نبوى و اهل بيت نبوى بولنمديغنى (ابوالعباس السفاح)ه يمين ايله تأمين ايتديلر . بونك اوزرينه خلافت سزلره كچدى » [١] .

ايشته عوام طاقمى هرزمان ومكانده بويله‌در . حاكميت مطلقه پيشنده قوشانلر هيچ برزمان عوامك مظاهرتندن مستغنى اوله‌مازلر . چونكه رعايانك اكثريتى عوامدن تشكل ايلر . ويركيلر، عسكر بونلردن آلنير. عوام طاقمنك محبت واعتمادينى هركيم قازانه بيليرايسه انى درحال موقع حاكميته اصعاد ايدرلر. دين قدر قلوب عوامى جذب ايدن بر شى يوقدر . بو جهتله سياست وديانت برآرده اجتماع ايدر ايسه حاكميت مطلقه وسائطى اكمال ايدلمش ديمك اولور . اك چوق ذكا ودها صاحبى اولان ، عوامى تقوى ايله اك زياده ممنون ايده‌بيلن هركيم ايسه موقع حاكميته او كچر .

[١] مسعودى ٥٢ ج ٢

ممالکت اسلامیه‌ده

آداب وعادات اجتماعیه

آداب وعادات اجتماعیه‌دن مراد هیئت اجتماعیه‌ده خلق آره‌سنده جریان ایدن معاملات ادبیه وامور اعتباریه ایله اخلاق وعادات وطبیعت اقلیم اعتباریله تعاطی اولنان علاقات ومناسبات عائلیه‌دن عبارتدر. قبل‌الاسلام عربلرده بولنان مناقب وعادات ایله قادینك حائز اولدیغی موقع؛ مدنیت اسلامیه دورینك آداب وعاداتنه اساس تشکیل ایدر. بنابرین بو خصوص حقنده بر تمهید ایله باشلایه‌جغز:

زمان جاهلیت عربلرینك مناقبی

خلقك مناقب وعاداتی انواع معیشتلریله اطوار مدنیه‌لری وطبیعت اقلیملرینك اختلافنه کوره مختلف بولنور. چول خلقنك بر طاقم مزایا وعاداتی واردرکه شهر اهالیسنککنك غیری اولدیغی کبی کوی خلقنك اخلاق و آدابی‌ده شهر خلقنك اخلاق و آدابندن بشقه‌در. کذلك ممالك حاره اهالیسنك عادات واخلاقی ممالك بارده اهالیسنك اخلاق وعاداتنه مخالفدر. بو حال قانون نشو ونمانك بر نتیجه‌سیدر. چونکه دوچار ضعف وبالنتیجه محو اولمامق ایچون طبیعت انسان ایله طبیعت اقلیم آره‌سنده بر تناسب بولنمق ضروریدر.

مثلا چول آدمی منفرد یاشادیغی، دائما بیابانلرده طولاشدیغی، ضابطه‌سز، سورسز امرار حیاته محکوم وکندی الی ایله نفسنی مدافعه‌یه مجبور اولدیغی ایچون شهرلیلردن زیاده شجاعته محتاجدر. بر بدوی دائما سلاح طاشیر، بیابانلرده یالکز بولنور. کندی نفسندن بشقه کیمسه‌یه اعتمادی اولماز. بو سببدن شجاعت انده بر عادت وسجیه کسیلیر. حال بوکه کهوارهٔ راحت

اوزرنده يان ياتان ، آرايش نعمت و رفاهيتـه غرق اولان ، عرض ، مال وجانلرينـك مدافعه‌سنی واليلريله عسـكره بالتوديع سور و استحكام داخلنده قورقوسز حيات كچيرن شـهر اهاليسی ، ايچنـده بولندقلری محيطك اعتياديله عصرلرجه سـلاحسز ياشايه‌رق امر مدافعه‌لری ديكره موكول نسـا واطفال مرتبه‌سنه دوشدكلری جهتله، طبعاً قورقاق اولورلر. آتيده كوسترلديكی اوزره بداوت مقتضياتندن وبداوته مخصوص‌اولان عصبيت ، كرم وسخا ، وفاكارلق، عزت نفس ، نجدت وسائره كبی اخلاق بدوده تجلی ايدن سائر مزايا دخی او قبيلدن بر طاقم اسبابك نتيجه‌سيدر :

١ — عصبيت

عصبيت بدويلرك الك كوزه چارپان ، الك عمومی بر طبيعتيدر. بونك اسباب وشرائطی ايله سائر احوالنی دردنجی جلدده مفصلاً يازدق .

٢ — شجاعت

علی‌الاكثر غزو وغارت ايله وقت كچيرن بدويلر دائمـا جنك وجـدال تداركانده بولندقلری ايچون اقدام وشـجاعت انلرك شرائط بقالرندن برينی تشكيل ايدر . فطرةً شجيع اولان بدويلر ارباب شـجاعته حرمت و تعظيم وشجعان ايله افتخارايده كلمشلردر . كرك زمان جاهليتده وكرك دور اسلاميده عرب ارباب بسالتندن بر طاقم ذوات ، بيوك بر شهرت آلمشلردركه (عمر بن معدی كرب) ، (ربيعة بن المكدم) ، (دريد بن‌الصمه) ، (عروة بن‌الورد) ، (عنترة العبسی) ، (ملاعب‌الاسنه) ، (عامر بن الطفيل) ، (علی بن ابی طالب) ، (خالد بن الوليد) ، (مقداد بن الاسـود) ،) (سـعد بن ابی وقاص) ، (عبدالله بن الزبير) ، برادری (مصعب) وسـائره اوجمله‌دندر . آتيده قادين بحثنده كوسـتره‌جكمز اوزره نسوان عرب دخی شـجاعت ايله مشهور ايديلر .

٣ — كرم وسخا

كرم وسخا چول خلقنك طبيعت اقليملری تأثيريله اكتسـاب ايتدكلری مناقبدن بريدر. زيرا بربدوی دها اول ذكر ايتـديكمز اوزره چولده يالكز

طولاشیر . بعضاً صودن ، ییه‌جکدن محروم برچولده کندی یوردندن کونلرجه اوزاق بولنور. شوحالده اوفضای عقیمده کندیسنه یمك ، صوویره‌جك کیمسه بولنماز ایسه اوبدوی ، شبهه‌سز ، هلاك اولور. ایشته بواحتیاجدن مسافر قبولی ومسافرپرورلك ظهور ایتمش ومدنیتلرندن اول جرمنلر کبی سائراقوام بدویه‌ده اولدیغی کبی عربلرده‌ده کرم وسخا الك کزیده مناقبدن عد ایدلمشدر. بوجهتله عربلر مسافرپرورلك ایله افتخار ایدرلر وبومنقبتده پك ایلری کیدرلردی . کیجه‌لین یولجیلر کوروب کلسون دییه چادرلرینك کنارنده آتش یاقارلردی که بوآتشه (نارالقری ـ مهمانلق آتشی) نامی ویریلیردی . بوفضیلته خلقی ترغیب ایتمك اوزره کرمپرورلره فوق العاده حرمت وتعظیم کوستریلیردی . ارباب سخا بویولده وارلرینی ، یوقلرینی بذل ایدرلردی . مهمان آتشی هرطرفده کثرتله یاقیلیردی . شاید کثرت باران ویاشدت روزکاردن آتش ایقادینه امکان کورلمز ایسه توحش ایلیه‌رك اولومق وسسلریله مسافر جلب ایتمك اوزره کوپکلری یورد اطرافنده قازیقلره باغلارلردی . ایشته بوسببدن کوپکه (داعی الضمیر ، متمم النعم ، مشیدالذکر)ناملری‌ده ویرلمشدر. قازانلرك بیوکلك ویوکسکلکی ایله افتخار ایتمك‌ده برعادت ایدی. ام المؤمنین حضرت عائشه‌نك عم زاده‌سی (عبدالله ابن جدعان) نك مهمان قازانی اوزمانك الك بیوك قازانلرندن ایدی . کولکه‌سنده برانسان طوره بیلیردی [١] .

زمان جاهلیتك الك مشهور جوانمردی (حاتم طائی) در. بونك نامی ضروب امثال صره‌سنه کیرمشدر. برآدمی فرط سخاایله توصیف ایتمك لازم کلیر ایسه « حاتم طائیدن دها سخی » دنیلیر. (کعب بن امامة الایادی) ، (هرم بن سنان)، (خالدبن عبدالله) وسائره دخی الك مشهور جومردلردندر . اوزمانکی عربلر برحال سادکیده بولندقلرندن جوانمردلك ایله ویریلن شیلر مأکولات ، مشروبات وملبوسات کبی حوائج انسانیه‌نك الك ضروریلرینه منحصرایدی. مع مافیه بعضاً دوه ومواشی دخی ویریرلردی . فقط بالآخره اسلامیتك ظهوری اوزرینه غنائم حربیه و معاشلردن ثروت چوغالنجه ایلریده کوروله‌جکی اوزره نقود ، مجوهرات ، چفتلکلر ، اسیر وسائره اعطاسنه باشلانمشدر .

[١] الف با ٨٣ ج ٢

٤ — وفاكارلق

بربدوى ارتكاب جرم ايدرايسه ضابطه‌سى اولميان چوله صاووشه‌رق پك قولايلقله جزادن قورتوله‌بيلديكى جهتله افراد وقبائل آره‌سنده انسلاب امنيته حائل اولمق اوزره وفادارلغه اهميت ويرلمشدى. وفادارلق اسكى عربلرده اك بيوك مناقبدن عد اولنوردى. وفادارلق واهلى تقدير وتكريم ايديله ايديله بو خصلت توالئ ازمان ايله بر طبيعت حكمنه كيرمش، وعده وفا ايتمامك اك منفورمعايبدن كسلمشدى. عربلردن وفاسزلغى كورولنلر لسان‌تشنيع ايله تشهير اولنورلردى [١]. بالعكس وفادار اولانلر لسان تبجيل ايله ياد ايديليرلردى.

٥ — استقلال

چول خلقى وبالخاصه‌سيار برحالده حياتكذار اولانلرينك نظرنده استقلال قدر قيمتدار برشى‌يوقدر. زيرا بوخلق فطرةً حر طوغمش، حتى‌مكان داخل اولمق‌اوزره هرشيدن بى‌قيد بولنمغه آليشمشدر. بونلر هيچ برموقعده‌طورمازلر. خانه‌بردوش برحالده نره‌سى خوشلرينه كيدرايسه اورايه قونارلر. ذلت، ظلمه اصلا تحمل‌ايتمزلر. چول‌خلقنك طبيعت وجبلتنده مندمج‌اولان حريت واستقلال قول وفعللرندن دخى منعكس كورولور. ظهور اسلاميت دورنده عربلرك احاد ناسدن برى‌ايله قونوشوركبى خلفاايله قونوشوب كورشملرى، خلفانك‌ده بوبى كلفت معامله‌نى‌پك‌طبيعى كورملرى ايشته بوحريت طبعدن‌نشأت ايتمشدى. چونكه عموماً حر، عزيزالنفس، تكلف وتزلفدن مبرا بيومشلردى.

٦ — نجدت

چول خلقنك اخلاقندن اولان نجدت حسى مهماندارلق كبى حيات بداوتكارانه‌نك مقتضياتندندر. ضعيف ومحتاجه امداد ومعاونت ايتمك اعتباريله مهماندارلق ايله‌حس نجدت آره‌سنده اساساً مناسبت واردر. برشى ايچون بربدويدن معاونت وامداد طلب ايدر ايسه‌ك بدوى همان امداديكه شتابان اولور

[١] غدر وخيانت اسكى عربلرده مؤبداً شايان تلعين معايبدن معدود ايدى. عربلردن برينك قومشوسنه قارشى غدر وخيانتده بولنديغى كورولور ايسه عادات‌قديمهٔ عربيه‌يه تبعاً حج زماننده (منى) ده غدر آتشى ناميله بر آتش ياقيله‌رق «بوفلانك غدركارلغى» ديديلير، خائنك اسمى تشهير ايديليردى. مترجم

ولزومنده بویولده حیاتنی فدا ایتمکدن چکنمز . بدویلرك نجدت و معاونتلری بالخاصه مجاورلری و آشنالری حقنده پك آشکار کوزه چارپار . بوخصوصی دردنجی جلدده (٥٠) نجی صحیفه‌ده مفصلاً یازدق .

٧ — اریحیه (بیوکلك وعالیجنابلق)

مذکور جلدك (٥٢) نجی صحیفه‌سنده مختصراً یازدیغمز بومزیت فرنکلرجه Chevalerie ایله افاده ایدیلن فروسیت ونجدت اربابنــه مخصوص مناقبدن برینی تشکیل ایدر . بونك باشلیجه باعثی حسن صیت وشهرت ایله افتخار حسیدر. عربلر وسعت خیال ، رقت حس ، سرعت تأثر ایله مفطور بر قوم اولدقلری ایچون افعال مردانه وعالیجنابانه‌یه‌پك زیاده اهمیت ویریرلردی . درشت برسوز برعربی آیاقلاندیرمغه‌کافی اولدیغی کبی طاتلی برسوزده انی الکغضوب حالنده‌دائرهٔ سکونه کتیره بیلیردی . عربلر بعضاً کندی شجاعت ، کرم ویا وفادارلقلرینه توجیه اولنان برجملهٔ طعن ایچون بیــله اعلان حربه قدر ایلری کیدرلردی . بالخاصه قادینلرك مدح ویاذمندن پك زیاده متأثر اولدقلرندن قادینــلر طرفندن نائل‌مدح وثنااولمق ایچون هرفدا کارلبی اجرا ایدرلردی . علی‌الاکثر بوحس عربلری ارتکاب سیئاتندن منع‌ایلردی. برقادینك برنظرهٔ استهزا ویا استخفافنه هدف اولمــامق ایچون بعضــاً جانلرینی تهلکه‌یه آتارلردی . زمان جاهلیت وقوعاتنده بوکا دائر پك چوق امثله واردر .

٨ — انتقام آلمق

بربدوی‌امداد ونجدته نصل‌قوشارایسه اکا یاپیلان فنالغك انتقامنی آلمغه‌ده اویله‌جه قوشار . برقبیله‌یه منسوب برآدم دیکر برقبیله‌دن برآدم اولدوررســه قاتل ومقتولك منسوب اولدقلری‌قبیله‌لر آره‌سنده برعداوت انتقامجویانه باشلار. مقتولك قبیله‌سی قاتلك قبیله‌سندن‌مقتوله کفوبرآدم اولدورمدن، یاخود دیت‌ایله مصــالحه ایدلمدن راحت طوره‌ماز . (مهلهل بن ربیعه) طرفــدن برادری (کلیب) ك انتقامنی آلمق اوزره اعلان اولنان محاربه دورجاهلیتده تکون‌ایدن الکمشهور وقایع انتقــامجویانه‌دن معــدوددر . (مهلهل) نامی انتقامجولقــده ضروب امثال صره‌ســنه کچمشدر. برکیمســه‌نك انتقــامجولغنی تعریف ایچون « مهلهلدن زیاده‌انتقامجو » دیرلر . (مهلهل) برادرینك انتقامنی آلمغه‌قالقدیغی

زمان نائل مرام اولمدن اول زرهنی چیقارمامغه ، شراب ایچمامکه ، باشنه کوزل قوقو سورمامکه ، قادینلر ایله مناسبتده بولنمامغه یمین ایتمشدی .

٩ — اختیارلق

عربلر اختیارلغه پك بیوك براهمیت ویریرلردی . اختیار معناسنده اولان (شیخ) کلمه‌سی اساساً هم اختیار ، هم رئیس معنالرینه کلیر . عربلرجه موقع ریاسته اصعادلری آرزو اولنان ذوات آره‌سنده اوصاف متساویه مشهود اولور ایسه ایکنجی فجار محاربه‌سنده یاپلدیغی کبی الك یاشلیسی ترجیح ایدیلیردی. دها صکره اسلامیتك ظهوریله بر طاقم مناقب ومزایای دینیه تولد ایدنجه آرتق بو مناقب ترجیح ایدلمکه باشلامشدی . مع هذا بو مزایا نامزدلرده مساوی کورولور ایسه امامت حقنده وارداولان: « امامته کتاب اللهی الك ایی اوقویان، بونده مساوات کورولور ایسه سنت شریفه‌یی الك ایی بیلن ، بونده مساوات مشهود اولور ایسه هجرتده الك قدملی اولان ، بونده ده مساوات کورولور ایسه اوحالده الك یاشلی بولنان تعیین اولنور » حدیث شریفنه توفیقاً امارته ؛ اهلیتلری مساوی اولانلرك الك مسنی ترجیح ایدیلیردی [١] .

دور جاهلیتده قادینلر

دور جاهلیتده عرب قادینلرینك حال و موقعی حقنده مختلف فکر ومطالعه‌لر بیان اولنمقده ایسه‌ده علی الاجمال شوراسی محققدرکه دور مذکور عرب قادینلری هیئت اجتماعیه‌ده پك بیوك بر موقعه مالك ، عفیف ، نجیب ، شانلی ایدیلر . قادینلرك بو عفت ونجابتی اودورلرده حائز اولدقلری حریت ، استقلال وعزت نفس نتیجه‌سیدی. فی الواقع برقادین عزت نفس، حریت حرکات واستقلال فکرایله بیورایسه مهد ذلت واسارتده بیوین ، تستر بیوندورغی آلتنده ازیلن قادینلرك ارتکاب ایده‌بیله‌جکلری سیئاتی اویله قولای قولای ارتکاب ایتمز . اوزمانکی ارککلرك قیصقانجلغی‌ده ینه اوکبی اعتیادات نجیبه‌نك محصولی ایدی. عفت ، عزت نفس ، حب حریت واستقلال ایله بیوین ارککلر

[١] مشکاة المصابیح ١٠٠

عفيف زوجه‌لره مالكيته آليشيرلرايسه كندی عرضلرينـه طوقونان برسـوز
ويابرفعلی اصلا چكه‌مزلر . باخصوص زمان جاهليتـده جاريه‌لرك هنوز پك آز
بولندقلری ، قادينلره مالكيت پك قولای اولمديغی دورلرده عربلرده‌اولديغی كبی
براركك يالكز برزوجه‌يه مالك ايسـه ، بشقه برقادين سومز ايسه قيصقانجلغی
بالطبع دها فضـله اولور. بوندن ماعدا بدوی ؛ خانه‌سنی اداره ده ، كوچلرده
وايشلرنده زوجه‌سنك معاونتنه پك زياده محتاجدر .

وأد (قيزچوجقلرينك اتلافی)

زمان جاهليتده بعض كيمسه‌لرك قيصقانجلغی اوقدر ايلری كيتمش ايدی‌كه
بيونجه موجب‌شين وعار افعال ارتكاب‌ايده‌بيلملرينه ميدان براقمامق مقصديله قيز
چوجقلرينی پك كوچك‌ايكن‌اولدرمكه، ياخوددیری‌ديری كومكه باشلامشلردی.
بونكله برابر (وأد) تسميه اولنان بواولاد قاتللكی عرب‌قبائلی آره‌سنده عمومی
برعادت اولمديغی كبی پك اسكی‌ده برشی دكلدی . بوعادت آنجق اسـلاميتك
ظهوروندن‌آزبجق زمان اول (بنی تميم بن‌مر) قبيله‌سنك يالكز بعض‌افرادنده
برسببدن طولايی ظهورايلمشدی. مذكور قبيله مناذره‌دن (حيره) اميری نعمانه
ويركی (اتاوه) ويريرلردی . سـنه‌نك برنده ويركی ويرمدكلرندن (نعمان)
بونلرك اوزرينه عسكر سوق ايدرك حيوانات ومواشيلرينی ضبط ، قادينلرينی
اسـير ايلدی . بوحالدن فوق العـاده مضطرب اولان افراد قبيله (نعمان) ه
بر هيئت مخصوصه كوندره‌رك حيوانات مغصوبه‌ايله قادينلرك اعاده‌سنی استرحام
ايتديلر . فقط (نعمان) حيوانات واموالك اعاده‌سنی قبول ايتمديكندن « باری
قادينلرمزی ويريكز» ديديلر. (نعمان) : «عودت وبقايی اختيارلرينه براقيرم »
جوابنی ويره‌رك : « ابوينه عودت ايتمك ايستين قادينلر پدرلرينه كيده‌بيليرلر،
صـاحبلرينك يانده قالمق ايسـتيانلر ايسه صاحبلريله قاله‌بيليرلر » دييه اعلان
ايتديردی . بتون قادينلر ابوينلرينك نزدينه عودتی ترجيح ايلديلر . يالكز
(قيس بن عاصم) ك قيزی (عمرو بن المشمرج) ی سومش ايدی. سوديكنك
يانده قالمه‌يی ترجيح ايتدی . بونك اوزرينه پدری (قيس) منفعل اوله‌رق
قيز اولادی طوغـه‌جق اولور ايسـه قتل ايتمكی نذر ايلدی [١] . احتمال‌كه

[١] الكامل للمبرد ٢٧٨

اقرباسندن ویا قبیله‌سی افرادندن بعضلری‌ده انك اثرینه بالاقتفا قتل اولادده بولنمشلردر. بوندن ماعدا عربلردن عرض غیرتی پك زیاده کودنلردن بعضلری قیصقانجلق تأثیریله قیزلرینی تزویجدن امتناع ایدرلردی. بونلرك الك مشهوری اولان (ذوالاصبع العدوانی) مالك اولدیغی درت قیزی آرزولرینه رغماً ازدواجدن منع ایتمش ایدی. بو منع کیفیتی (المبرد) ك (الکامل) نده محرردر [۱]. لکن وأد عادتی احکام عقلیه ومحبت طبیعیهٔ پدرانه ومادرانه‌یه مخالف اولدیغندن عربلرده چوق زمان دوام ایده‌مدی. چوق زمان کچمدن (صعصعه بن ناجیه) ظهور ایدرك قتل ایدلمك ایستنیلن قیز چوجقلرینك بر فدیه‌یه مقابل تخلیصنی درعهده ایلدی [۲]. بالآخره اسلامیتك ظهوریله بو عادت بسبتون ابطال ایدلمشدر.

دور جاهلیتك مشاهیر نسوانی

بیوك بر موقع، اختیار واراده، عزت نفس، رأی وتدبیر صاحبی اولان دور جاهلیت قادینلرندن، باخصوص ظهور اسلامیت صره‌سنده، افکارده حاصل اولان اعتلا وانتباه تأثیریله، سیاست، حرب، ادبیات، شعر، تجارت وصنایعده بر خیلی مشاهیر یتیشمشدر. علی الاکثر منشألری او دورك مقر خلافتی اولان (مدینه) اولمق اوزره پك یوکسك مزایا ایله ضروب امثال صره‌سنه کچن بر زمرهٔ فواضل شهرت آلمش ایدی.

زمان جاهلیتده شجاعت واقدام، یاخود شدت وخونریزلك، یاخود بیوکلك واولولق ایله زبانزد آفاق اولان قادینلردن بر قاچ مثال کتیره‌یم. (بنی عدی بن النجار) قادینلرندن واو دورك الك مشهور نسوانندن (سلمی بنت عمر) پك نجیب واصیل مناقب ایله متصف اولوب کندی اختیار واراده‌سنه مالك قالمق وارککدن آروزوسنه مخالف برطور وحرکت کوردیکنده انی ترك ایتمك حقنی حائز بولنمق شرطلرینی قبول ایتدیرمدن کیمسه ایله ازدواجه رغبت ایتمزدی. ذاتاً جاهلیت دورنده ازدواج علی الاکثر قادینلرك موافقتی ایله وقوع بولوردی. بر پدر رضاسنی استحصال ایتمکسزین قیزینی اولندیرمزدی [۳]. قریش قادینلرندن تمیمه‌لر زوجلرنجه پك محترم اولمق،

[۱] الکامل ۳۱٦ [۲] الفبا ۲۰ ج ۲ [۳] اغانی ۱٤۹ ج ۹ و ۲۰۸ ج ۱۸

ارككلرينه قارشى متكبر وسرت بولنمق ايله معروف ايديلر [١]. محاربه‌لر اثناسنده جرأت وبسالت ايله اشتهار ايدن قادينلر جمله‌سندن (عمرة بنت علقمة الحارثيه) بر موقع مخصوص اشغال ايدر. (احد) غزوه‌سنده قريشك سنجاغى يره دوشوب قالمش ايكن موماليها برعزم دليرانه ايله سنجاغه واروب قالديرمش، قوهٔ معنويه‌لرى منكسر اولان افراد محاربين اوتمثال بسالتك دست زنانه‌سنده سنجاغك تموجنى كوره‌رك هر طرفدن قوشوب سنجاغك آلتنده طوپلانمشلردى [٢]. (ابوسفيان)ك زوجه‌سى (هند بنت عتبه) دخى مذكور محاربه‌ده اركككلرك ياپمديغى افعال

تلمسانده سيدى بومدين جامعنك داخلى

شجاعتكارانه وانتقامجويانه‌ده بولنمش ايدى. موماليها اللرنده دف بولنان برطاقم قادينلرى اطرافنه طوپلايه‌رق اركككلرك آرقه‌سنده نشيده‌لر ايراديله انلرى حربه تشويق ايتدكدن صكره محاربه‌نك انتهاسنده قادينلر ايله برابر مقتولره كيده‌رك مقتولين مياننده كورديكى عم نبى حضرت (حمزه)نك قارننى يارمش، جكرينى چيقاره‌رق كمال غيظ وبغض ايله ديشلريله چكنه‌مش ويوتمغه مقدر اوله‌مديغندن آغزندن آتمش ، متعاقباً برقيا اوزرينه چيقه‌رق اسلاملره قارشى

[١] اغانى ٢٠٣ ج ١٨ [٢] اغانى ١٧ ج ١٤

احراز ایدیلن مظفریت ایله اعلان افتخاری متضمن بر طاقم اشعار انشاد ایتمش ایدی [۱].

دور جاهلیت قادینلری ارککلر ایله برابر حربه کیدرلر ومجروحینك مداواتنه باقمق، صو قربه‌لرینی طاشیمق کبی خدمتلری ایفا ایدرلردی. انصاردن (ام عمارة بنت کعب)، (ام حکیم بنت الحارس)، صخرك همشیره‌سی شاعرهٔ مشهوره (خنسا) وسائره شجاعت واقدام ایله اشتهار ایدن نسوان عربدندرلر [۲].

عربلردن رأی وحزم ایله معروف اولان قادینلرك الك مشهوری حضرت (خدیجه بنت خویلد) در. مشارالیها فرط ذکا، عقل ودرایت، شرف وجاه، ثروت ویسار صاحبی بر نادرهٔ روزکار ایدی. صدق واستقامت ایله اشتهار ایدنلره اموالنی توديع ایدر وبر اجرت ویا حصه‌یه مقابل مالریله تجارت ایتدیریردی. مشارالیها اعلان نبوتدن اول حضرت پیغمبرك صدق واستقامت وکرم اخلاق ایله شهرتنی ایشیدنجه جناب نبی‌یه اموالنی تودیع ایدرك برای تجارت شامه کوندرمش وبشقه‌لرینه ویره کلدیکی مکافاتك الك یوکسکنی ویرمکی تعهد ایتمش ایدی. حضرت پیغمبر بو تجارت ایشنده موفق اولنجه حضرت خدیجه جناب نبی‌یه تکلیف ازدواج ایتمش، حضرت پیغمبر ذی‌شانده موافقتده بولنمش ایدی. احراز شرف اسلامده بتون رجال ونسوانه تقدم ایدن بو زوجهٔ طاهرهٔ نبوی نشر اسلامیته جناب نبی‌یه پك بیوك بر مشوق ومعین ایدی. حضرت پیغمبر اثنای دعوتده نفرتی موجب ومحزونیتی جالب رد وتکذیبلره تصادف ایله بونلری حضرت خدیجه‌یه حکایه ایتدکجه مشارالیها حضرت پیغمبره طریق حقده دوام وثباتی توصیه ایدر، کدر ومحزونیتی ازاله‌یه چالیشیردی. حضرت خدیجه ارتحال ایدنجه‌یه قدر بو یولده دوام ایلمش ایدی.

دور اسلامیٔ عربیده

آداب وعادات اجتماعیه

بو دور شامده دولت امویه‌سنك ۱۳۲ سنهٔ هجریه‌سنده انقضاسی ایله منقضی اولور. دردنجی جلدده بو دورك طرز سیاستی حقنده ویردیکمز معلوماتدن

[۱] اغانی ۲۰ ج ۱٤ [۲] الف با ۲۱۰ ج ۲

آ کلاشلدیغی اوزره دولت مشارالیها مسلك وطور اعتباریله عربلق اوزرینه مؤسس اولدیغی کبی قوماندانلری ووالیلری‌ده هپ عرب ایدیلر. بودورده‌بتون حاکمیت عنصر عربی‌یه منحصرایدی . کذلك آداب‌وعادات اجتماعیه‌بودورده عین‌مجراده بولنیوردی . چونکه بوهنکامده دولت عربلق وبدویلکدن آیرلمامشدی . یاخود تعبیر دیکر ایله بودور بداوتدن مدنیته انتقـال دوری ایدی . عربلر وفادارلق ، جوار وحمایه ، کرم وسخا ، نجدت ، شجاعت وعفت کبی دها اول ذکر ایتدیکمز مناقب ایله متصف‌قالدقلری حالده مدنیتك لوازمندن اولان وسعت معیشت وراحت ورفاهیتك تأثیراتنه معروض بولنمقده ایدیلر . بوتأثیرات اوصاف سالفه ایله یَنچه‌لشه یَنچه‌لشه نهایت دولت عباسیه‌نك اواسطنده اومناقبك‌چوغنه غالب کلمش ایدی .

دور اسلامئ عربی بری عهد راشدین ، دیکری‌دور اموی اولمق اوزره ایکی قسمدن متشکل اولدیغندن هرقسمه متعلق آداب وعادات اجتماعیه‌یی آیری آیری ذکر ایده‌جکز .

١ — خلفای راشدین دورنده آداب وعادات اجتماعیه

عربلری اسلامیت لواسی آلتنده توحیدایتمك کبی دیانت اسلامیه‌نك ایجاب ایتدیکی بر طاقم احوال مستثنی اولمق اوزره خلفای راشدین دورنده عربلرك مناقب بدویه‌سنده پك آز تبدلات وقوع بولمشدی . عربلرك اسـلامیت لواسی آلتنده توحیدلری قبائل وبطون آره‌سنده اولجه جایکیر اولان رابطهٔ عصبیتی ضعفه اوغراتمش ، کرك‌قحطان ، کرك عدنان عربلرینی اسلامیت نامی آلتنده برلشدیرمش ایدی . خلفای راشدین وبالخاصه حضرت عمر طرفندن اظهـار اولنان مأثرعدل واستقامت‌منقبهٔ کرم‌وسخایی اخلال ایتمشدی. چونکه حضرت عمر عتدالتپرولکده پك ایلری کیده‌رك والیلردن آقچه وپولك بیله حسـابنی صورار وبر والینك کندی معاشندن فضله بر پاره قازاندیغنی ایشیدیر ایسـه یاریسنی الندن آلوب بیت الماله ویریردی. حضرت علی دخی والیلرندن وسائر رجالندن حسـاب صورمقده حضرت فاروق کبی ایدی . هر حالده خلفـای راشـدین ارباب خدمت واستحقاقدن بشـقه کیمسه‌یه پاره ویرمدکلرندن عطیه واحسان ایله کچینلره قارشی اودورده بوصورتله کچنمك یولی قاپانمش ایدی.

زمانك صحابهٔ کرامی دخی خلفای مشارالیهمك اثرینه اقتفاءً عین حسابجولق یولنی تعقیب ایدییورلردی. حالبوکه بومسلك معتاد اولان مناقب کرم وسخایه مخالف ایدی . حتی بوندن طولایی خلفای مشارالیهم بغیرحق بخل ایله اتهام ایدلمشلردی . فقط بو ؛ بخل نتیجه‌سی دکلدی . هرکسه حقنی ویرمك حس واملندن ایلری کلیوردی .

عربلرك سائر مزایا ومناقبنه کلنجه اسکیده نصل ایسه بودورده دخی حالی اوزره قالمش ، وفادارلق ، نجدت ، عفت ، عزت نفس کبی مناقب ایسه دها زیاده انکشاف ایتمش ایدی . چونکه اسلامیت امر ایتدیکی عدالت وتقوی ایله بو مناقبه بر قات دها رونق ویرمش ایدی . بر خلیفه هرنه وعد ایتسه ، هرنه تعهد ایلسه انی حرص وطمع ویاخوف وخشیتدن بی پروا انجاز وایفا ایدردی . اسلاملرك تابعیتی آلتنه داخل اولان غیر مسلملر حقنده کوستریلن وفادارلق بوکا الك بیوك شاهددر . اسلاملر جزیه تأدیه ایدن غیر مسلملرك حمایه‌سنی تعهد ایتدکلرندن هرهانکی یرده بر غائله‌نك ظهوری ایله محمی اولان غیر مسلملری آرتق حمایه ایده‌میه‌جکلرینی آکلاینجه جزیه‌یی اصحابنه اعاده وبیان معذرت ایلرلردی . حالبوکه پاره‌یی اعاده ایتمسه‌لر انی کیمسه کندیلرندن طلب ایتمیه‌جکدی . فقط انلر سائقهٔ وجدان ایله بونی قبول ایتمیورلردی . اودورده محاربات وفتوحاته احتیاج موجود اولدیغنه مبنی شجاعت واقدام بیوك بر موقع طوتیوردی . سائر مناقبی وبالخاصه حب استقلال وحریتی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز . بین‌المسلمین مساوات حکمفرما اولمسنه خلفای راشدین طرفندن فوق‌العاده اعتنا ایدلدیکندن حب استقلال وحریت دخی اسلامیتك ایلك دورلرنده اسلامیت ایله بر قات دها رونق وانجلا بولمش ایدی . اسلاملر او دورده کندی اقران وامثاللریله نصل قونوشورلر ایسه خلیفه ویا امیرلریله اویله‌جه جسارت وعزت نفس ایله قونوشورلر وانده بر اکریلك کوردکلری زمان تهدید ویا تکدیر ایله انی اصلاح ایدرلردی . شاید خلیفه قارشی طورور ایسه حضرت عثمانه یاپدقلری کبی انی قتل ایلرلردی . امرادن بری نطق سویلر ایکن اقوال وافعالنده خوشه کیتمیه‌جك بر شی کوررلر ایسه علی‌الاکثر انی اوفاق طاشلر ایله طاشلایه‌رق صوصدیریرلر ایدی .

راشدین دورنده قادینلر

عرب قادینلری اسلامیتك ایلك دورلرنده عفت وعزت نفسلرینی محافظه ایله برابر بتون استعدادلرینی اکتساب عقل واذعانه ، ادبیات وشعره توجیه ایلدکلرندن طائفهٔ نسواندن برچوق مشاهیر یتشمش ایدی. ام‌المؤمنین حضرت (عائشه) ذکا ودهاده ضروب امثال صره‌سنه کچن الك نامدار قادینلردن ایدی . خارق‌العاده بر عقل وقوهٔ دهایه مالك اولان خاتون مشار الیها صحابه‌دن متشکل بر فرقه‌یه ریاست ایدرك دهشتلی بر محاربه آچمش ، بر چوق احادیث مهمه‌ روایت ایتمشدر .

حضرت حسین ، عبدالله بن عمر ، عبدالرحمن بن ابی‌بکر ، عبدالله بن الزبیر معاویه‌نك خلافتنی طانیاملری اوزرینه حجاز اهالیسی معاویه‌یه بیعتدن امتناع ایدنجه (معاویه) بیك سواری ایله بالذات حجازه کیدرك حضرت عائشه ایله مشارالیها حقنده مذاکراتده بولنمش ایدی [۱] .

حضرت (عائشه) حضرت علی‌یه قارشی طوردیغندن طولایی بعض شیعیلرك لسان انتقادندن قورتوله‌مامشدی. ایکنجی عصر هجریده یتیشن شعرای شیعه‌دن اولوب صحابه‌یی فوق‌العاده ذم واهل بیتی پك زیاده مدح ایله کچینن (سید حمیری) حضرت عائشه‌یی بر چوق اشعار ایله ذم ایتمش ایدی . حضرت (عائشه) نك حضرت علی‌یه قارشی محاربه اجرا ایتمك اوزره بصره‌یه عزیمتنه دائر اولان آتیده‌کی بیت شاعر موما الیهك بو یولده یازدیغی اوزون برقصیده‌دندر :

کأنها فی فعلها افعة   ترید ان تأکل اولادها [۲]

صحابئ شهیر (طلحة بن عبیدالله)ك کریمه‌سی (عائشه) دخی اودورك مشاهیر نسواندن ایدی . بر ملاحت خارقه ، فرط عقل ودرایت ، وقایع وتاریخ قدیم عرب واحوال کواکب وسیارات حقنده معلومات واسعه صاحبی اولان فاضلهٔ مشارالیها مدینه‌ده اقامت ایدردی . کندی نفسنده بیوك بر موقع احترامه مالك اولدیغندن ارککلره قارشی یوزینی ستر ایتمزدی . پك چوق دفعه مشارالیها قصرنده اوطورر ایکن تیراندازلر انك حضورنده مسابقه‌لر اجرا ایدرلر واظهار ایتدیکی تقدیر وتحسین ایله افتخار ایلرلردی . مشارالیها حجه

[۱] ابوالفدا ۱۱۸ ج ۱   [۲] ابوالفدا ۱٤ ج ۲

شامده ابراهیم بن یوسف مقصانی ۷٤٤ سنه‌سنده صحابه وحضرت عائشه حقنده عین بیاناتده بولندیغندن کفرینه حکم اولنه‌رق اعدام ایدلمشدی . ابوالفدا ۱٤۱ ج ٤

چیقدیغی زمان نسواندن شاعره‌لر وسائره یانه کلیردی . شاعره‌لر حضورینه کیره‌رك کندیسندن بیوك عطیه‌لره مظهر اولورلردی. بری ماشطه‌سنه، دیکری خزینه‌دارینه، ودیکرلری‌ده دیکر ارکان معیتنه مخصوص اولمق اوزره بر قاچ موکبدن متشکل واو عصرده امثالی کورلمامش برصورتده پك محتشم برآلایی واردی . کندی ذاتنه عائد موکب خصوصیسی ایسه قبه‌لر ومحمللر ایله مزین اوچ یوز دوه‌دن متشکل ایدی [١] .

حضرت حسین بن علی‌نك کریمه‌لری حضرت (سکینه) دخی اودورك اك مشهور قادینلرندن ایدی. حضرت (سکینه) مدینه‌ده سالفة الذکر (عائشه بنت طلحه) ایله عین‌زمانده یاشامش ایدی . ایکیسنه (عقیلتا قریش ـ قریشك ایکی خانمی) نامی ویریلیوردی [٢] .

مشارالیها فوق‌العاده عفیف وپاك دامن ، چوق صاقلانماز ، قریشك اجله رجالی ایله مجالسه وصحبت ایدر ، نزدینه کلن شعرایی قبول ایلر ، عموم خلقه قپوسنی آچیق بولندیریردی . قوناغی مسافر ایله طولونجه سفره‌لر قوردوره‌رق انلری اطعام ایلردی . بعده شعرایه شعرا وادبیاته متعلق برچوق سؤاللر توجیه ایتدکدن صکره شعرلرینی تنقید وکندیلرینی عطیه واحسانلره مظهر ایدردی. مشارالیهانك بویولده‌کی احوالی مشهوردر [٣] .

کذلك (ذات النطاقین) نامیله معروف اولان (اسماء بنت ابی بکر) ـ که عبدالله بن‌الزبیرك والدهٔ مبجله‌سیدر ـ اودورده یتیشن اك بیوك واولو قادینلردن بری ایدی . اوغلی مکه‌ده تحت محاصره‌ده بولندیغی صره‌ده احراز مظفریتدن دوچار یأس وفتور اوله‌رق کندیسنه مراجعت ایتدیکی زمان اکا سویلدیکی سوزلر ، ناموس ایله اولومی ترجیح ایتمسی ایچون اجرا ایلدیکی تشویقات مشارالیهانك متانت عقلنی ، قوت قلبنی ، حزم ودرایتنی ، بیوکلکنی اثباته کافیدر [٤] .

مذکور دورده (لیلی الاخیلیة) ، اولجه‌ده ذکری کچن (خنسا) ، (فارعه‌المریه) کبی خیلی بیوك شاعره‌لرده یتیشمش‌ایدی . بونلردن ماعدا چولده کمال عفت وپاکدامنلك ایله ارککلر ایله بالاجتماع مناشدهٔ اشعار ویا

[١] اغانی ٦٠ ج ١٠ [٢] العقدالفرید ٣٠٤ ج ١ [٣] اغانی ١٧٣ ج ١٤
[٤] ابن الاثیر ١٩١ ج ٤

تعاطئ افکار ایله بر قاچ عرب قادینی اشتهار ایتمش ایدی‌که بو نقی‌الذیل قادینلر برارککدن جزئی برمناسبتسزلك کورنجه، انی درحال حلقهٔ صحبتلرینه وصولدن منع ایلرلردی. نته‌کیم (بنی‌جمح) اشرافندن (ابو دهبل جمحی) ایله ینه، عین قبیله ادیبه‌لرندن عمرة‌الجمحیه بیننده اویله برحال واقع اولمش ایدی . (عمره) اصیل ، متین ، عاقل بر قادین ایدی . مناشدهٔ اشعار ایچون مجلسنه بر چوق ارککلر دوام ایدردی . (ابودهبل) مشارالیهانك مجلس وصحبتندن آیرلمازدی. (عمره) ابو دهبله صورت مخصوصه‌ده میل وتوجه کوستریبور ، بو میلك کتمنی کندیسنه توصیه ایلیوردی. بر کون (عمره) بر طاقم قادینلرك زیارتنی قبول ایتدیکی صره‌ده (ابودهبل) ك کندیسی ایچون « بنم عاشقه‌مدر » دیدیکنی زائره‌لرك افاده‌لرندن آکلادیغندن او تاریخدن اعتباراً ارککلر ایله اختلاطدن امتناع ایدرك ادبا وشعرا ایله پرده آرقه‌سنده کوروشمکه باشلامشدی [١] .

بالآخره مدنیت اسلامیه اوج شکوه وکماله بالغ اولدیغی صره‌ده سیاست ، صلاح ، دها وذکا وسائره ایله بر قاچ قادین اشتهار ایتمش ایدی‌که بونلری کلجن جلدلرده ذکر ایلدك .

٢ — امویلر دورنده آداب وعادات اجتماعیه

راشدین وامویلر دورلری آیری آیری شکللرده تجلی ایتکله برابر دولت امویه دورنده مناقب ومزایای عربیه خلفای راشدین دورنده اوغرادیغی تبدلدن بشقه بر تبدله اوغرامشدی . امویلر بتون همتلرینی زمان جاهلیتده حائز اولدقلری مقام حاکمیتی استرداده صرف ایلدکلری جهتله بومقصدك حصولنه مانع کوردکلری باجمله خصوصاتی اهمال وبالعکس مقصدلرینه خادم بولدقلری شیلری ایسه ابقا وتقویه ایتمشلردی . کرم وسخا طرافدارلر جلبنه خادم بیوك بر وسیله اولدیغندن امویلر بونی تشویق وترویج ایدرك معاشلری تزیید ، بر چوق آدملره عطیه واحسانلر تخصیص ، بر طاقم ضیافتخانه‌لر کشاد ایتمشلر وکرم وسخابخشنده دها اول کوستردیکمز اوزره فرقه رؤساسی ایله شعرایه وسطوتلرندن قورقدقلری حالده قتللرینه مقتدر اوله‌مدقلری ذواته قارشی پك زیاده آثار سخا وسماحت کوسترمشلردی .

---

[١] اغانی ١٦٥ ج ٦

شجاعت واقدامه دخی فرط احتیاج کوردیکلرندن امویلر بونك اهلنه‌ده اهمیت ویرمشلردی . عصبیت عربیه دشمنلری اولان حضرت علی طرفدارانی وسائره‌یه قارشی طوره بیلمك ایچون اك بیوك بر پناه ایدی . امویلر راشدین دورنده بیوك بر ضعفه اوغرایان ویرینه اتحاد دینی قائم اولان عصبیتی تکرار احیا ایدرك اسلامیتدن اولکی حالنه ارجاع ایلمشلردی .

وفادارلغه کلنجه امویلر کندی رقیبلرینك احراز خلافته دها حقلی، دها قوتلی اولدقلرینی بیلدکلری ایچون وفادارلغی مقصدلرینه مانع کورمشلر ، غدر وخونریزلکه قویولمشلردی. امویلرك سر آمدی ومؤسس دولتی اولان (معاویه) بوافعالی کیزلیجه یاپه‌رق ظاهراً حلم ، کرم وسخا ، دها وحسن اسلوب ایله کورونوردی . متعاقباً بنی مرواندن اولان خلفا عهده قارشی وفاسزلغی یواش یواش آچیقدن آچیغه ارتکاب ایتمکه باشلادیلر . امویلردن عهدوپیمانی آیاق آلتنه آلان ایلك ذات (عبدالملك بن مروان) ایدی [١] . دولت امویه‌نك بویولده عین طریقی تعقیب ایدن والیلری ایسه بوخصوصده افراطه وارمشلر ایدی . (زیاد بن ابیه) ، اوغلی (عبیدالله بن زیاد) ، (حجاج بن یوسف) وسائره عهده وفاسزلق ایله اشتهار ایتمشلردی .

امویلر دورنده افکاره ایقاع ایدیلان تضییقات

امویلر استقلال ذاتی وحریت افکاره قارشی طوره‌رق خلقی سربستی ایله ادارهٔ کلامدن کمال شدتله منع ایلدکلرندن خلفای راشدین دورنده یتیشوب حق وحریته آلیشمش اولانلره بوتضییقات پك کران کلمش ایدی . بوکبی ذوات حریت اقوال واستقلال افکارلرندن طولایی امویلردن اشکنجه‌لی جزالره، شدتلی تنکیلاته اوغرایورلردی . امویلر علناً مقاومت ایده‌مدکلری ذواتی سراً قتل ایدییورلردی . بوافعال وحرکاته حضرت عثمان زماننده شامده هنوز زمام حاکمیتی اله آلمدن اول باشلامشلردی . خلیفهٔ مشارالیهك ادارهٔ امور دولتده‌کی ضعفی ، اقربا وتملقاتی خشنود ایتمکه رغبتی بوخصوصده امویلره باعث جرأت اولمشدی . (معاویه) اویولده برمظاهرت کورمامش اولسه‌ایدی رجال دولتك اموال مسلمینی یولسز صرف ایتدکلرینی سویلدیکندن طولایی

[١] کتابمزك دردنجی جلدی

اصحاب حضرت نبيدن (ابوذر غفارى) يه قارشى طورمغه ، نفى ايتديرمكه مقتدراوله‌ميه‌جقدى [۱] .

وقتاكه (معاويه) زمام خلافتى قبضهٔ تصرفنه آلدى، استقلال فكروحريت كلام اصحابنه قارشى دها شدتلى تضييقـات اجراسـنه مجبور اوله‌رق صلحاى صحابه‌دن (حجر بن‌عدى كندى) ايله كذلك صحابه‌دن (عمروبن‌الحمق خزاعى) نى و آرقداشلرينى ـ منبرلرده حضرت على‌يى تلعين ايتمك جائز اولمديغنى سربستىٔ وجدان ايله سويلدكلرى ايچون ـ قتل ايتديرمش ايدى [۲] .

بوشدتدن اوركن خلق اوكبى برجزايه دوشمكدن چكنمكه باشلايه‌رق حقسزلغه قارشى سكوتى اختيار ايتمكه و ـ (معاويه) طرفندن اوغلى (يزيد) ولى عهد تعيين‌ايدلديكى زمان عربلردن برى‌طرفندن وقوع بولان‌بيانات كبى ـ اك صريح حقسزلقلرده بيله رياكارلقده بولنمغه آليشمشلردى . اولجه‌ده‌ذكر ايدلديكى اوزره بوآدم تعيين واقعى‌فوق‌العاده تقدير وتحسين ايدرك (معاويه)يه خطاباً: «يزيدى ولى‌عهد تعيين‌ايتمسه‌يدك عهده‌كه محول‌اولان خلافت اسلاميه‌يى پريشان ايليه‌جكدك » ديمشدى . مع هذا رجال دولته قارشى رياكار كچنمكه اهميت ويرمين (احنف بن قيس تميمى) كبى رؤسـاده فكر ووجدان حريتى ينه پايدار وقوتلى قالمشدى . احتمال كه اوصره‌ده دولت ؛ سائر آدملردن زياده بوكبى ذواتك مظاهرتنه محتاج ايدى. حقى سويلمكدن چكنمامكه آليشان تابعىٔ مشاراليه (يزيد) ك ولى عهدلكه تعيينى‌اثناسنده اجرا اولنان مراسمده حاضر بولنه‌رق شخص منافقك سوزلرينى ايشيتمش ايسـه‌ده احوال جاريه‌يى مدحدن ايسه اختيار سكوتى دها موافق بولمش ايدى . (معاويه) درحال ايشك فرقنه واره‌رق سكوتنك سببنى صورمش، احنف ايسه : «يالان‌سويلر ايسه‌م اللهدن، طوغرى‌يى سويلر ايسه‌م سزدن قورقارم » ديمشدى [۳] .

(معاويه) يه معاصر اولان امرا ايله دها صكره موقع اقتداره كلن خلفا بو يولده (معاويه) نك اثرينه اقتفا ايتدكلرندن عربلردن حقه قارشى اختيار سـكوتده بأس كورمين بر نسـل جديد توره‌ديكى كبى تزلف وريا اربابى‌ده چوغالمش وحريت كلام مرور زمان ايله دوچار زوال اولمشدى .

[۱] ابن الاثير ۲۳۷ ج ۳ [۲] ابن خلكان ۲۳۰ ج ۱
[۳] ابن خلكان ۲۳۰ ج ۱

امویلر دوننده نجدت ومردلك

امویلر نجدت ومردلك مناقبنه قارشی بعضاً بیگانه طاورانمغه مجبور اولمشلرسه‌ده بوایکی خصلت دور اسلامئ عربیده عربلرده ینه یرلشمش قالمشدی. نجدت ومردلك ، عمومیت اعتباریله ، امویلرك الڭ مستبد وظالملرنجه بیله مرعی ایدی. اودورك وقوعاتی میاننده بوكا دائر پك چوق مثاللر واردر. ازجمله (صفین) کونی (معاویه) نك حضورینه عراقلیلردن بر اسیر کتیرلمشدی . (معاویه) مظفریت واقعه‌دن ممنون اوله‌رق اسیره خطاباً : « سنی قبضهٔ اسارته دوشیرن جناب حقه حمد ایدرم » دینجه ، اسیر : « معاویه ! بونی سویله » جوابنی ویریر. (معاویه) : « اللهه نصل حمد ایتمه‌یم. برساعتده آرقداشلرمدن بر قاچنی اولدیرن بر آدمی اله اسیر دوشوریبور . اوغلان ! بونك باشنی کس » مقابله‌سنده بولنور . اسیر همان سمایه توجیه خطاب ایدرك : « اللهم! ایشته کور. معاویه بنی سنك اوغورکده اولدورمیور. سن قتلمه راضی دکلسك . بنی منافع شخصیهٔ دنیویه‌سی ایچون قتل ایتمك ایستیور . بونی یاپار ایسه اکا مستحق اولدیغی جزایی البته ویره‌جکسك. اویله یاپمازسه شان الوهیتکه نه یاقیشیر ایسه انی یاپ » تظلمنده بولنور. بونك اوزرینه (معاویه) : « ویل سکا ! پك آجیقلی سوکدك. دعانی کوزل یاپدك .. حریفی براقیکز » دییه‌رك قتلندن واز کچر.

دولت امویه‌نك صوك زمانلری ایله دولت عباسیه‌نك ایلك دور حاکمیتی امراسندن بولنان (معن بن زائدهٔ شیبانی) دخی بر طاقم اسیرلرك قتلنی امر ایتمش ایدی . اسیرلرك الڭ کنجی (معن) ه خطاباً : « اسیرلری صوسز قتل ایتمك جائزمیدر ؟ » دینجه (معن) اسیرلره صو ویرلمسنی امر ایلر . اسیرلر صوبی ایچرلر . او کنج : « شمدی بواسیرلر سنك مسافرلرك صاییلیرلر . مسافرك قتلنی جائز کوررمیسك ؟ » دینجه (معن) اسیرلرك سبیلنی اطلاق ایدر .

کذلك مشهور (حجاج بن یوسف) خوارجدن الده ایدیلن برطاقم اسیرلرك بیونلرینك اورلمسنی امر ایتمش ایدی . اسیرلردن بردلیقانلی (حجاج)ه خطاباً: « امیر ! بز قباحت ایتدك ایسه سن ده عفو ایله بیوکلك کوسترمیورسك »

سوزلرینی توجیه ایدر. بونك اوزرینه حجاج : « تفو بولاشه‌لره ! بونلردن بویله سوزلر سویلین یوقدی » دییه‌رك قتللرندن واز كچر . سائر بوكبی وقوعاتی اکا کوره قیاس ایدیکز [١] .

عربلر ، چوق دفعه ـ عشرهٔ مبشره‌دن (زبیر)ك حفیدی عیسی پدری (مصعب) ایله برلكده عراقده ٧١ سنهٔ هجریه‌سنده (عبدالملك بن مروان) ایله حرب ایتدیکی اثناده یاپدیغی کبی ـ حسن صیت وشهرت قازانمق وبالخاصه منسوب اولدقلری قبائل قادینلرنجه تقدیر ایله زبانزد اولمق مقصدیله کندیلرینی اولومه معروض ایدرلردی . مشارالیه (مصعب) عرحالده محاربه‌ده مقتول اوله‌جغنی آکلانجه اوغلنه کندیسنی ترك و حیاتنی تخلیص ایتمسنی توصیه ایتمش ایدی. عیسی : « جانمی قورتارمق ایچون سنی براقوب صاووشدیغمی قریش قادینلرینه سویلتدیریرمی‌یم ؟ » دییه‌رك تکلیف واقعی رد ایتدیکی کبی پدرینك تکرار : « آرقداشلرك ایله برابر مکه‌ده عمجه‌که کیت ، عراق اهالیسنك نه‌یاپدقلرینی کندیسنه سویله . بنی براق ، مقتول اوله‌جغم » دییه‌رك وقوع بولان اخطارینه قارشی دخی : « قریشه سکا دائر معلومات کوتورم . فقط باباجغم ! یا اهالیسی صادق و مطیع بولنان بصره‌یه کیدیکز، یاخود امیرالمؤمنینه التحاق ایلیکز » مطالعه‌سنده بولنمش ، لکن بوسفر پدر عالیتباری دخی تسخیر جلادت وحماسته مغلوب اوله‌رق :« قریشه‌نم ایچون قاچمش دیدیرتدیریرمی‌یم؟» دییه‌رك ایکیسی‌ده میدان کیروداره آتلمش ، ایکیسی‌ده مقتول اولمشدی [٢] .

مردلك دولت عباسیه‌نك ایلك دورلرنده دخی مرعی وجاری قالمش ایدی. (هرون الرشید) ربیعه قبیله‌سنه منسوب بر آدمك تقدیم ایتدیکی بر قصیده‌ده عفو طلبی ایله مردلك وعلو جنابی اوقشادیغی ایچون مذکور قبیله افرادینی قتل ایتمکدن واز کچمش ایدی [٣]. (مأمون) عمجه‌سی (ابراهیم بن مهدی)نی قتل ایتمك ایستدیکی زمان وزیر اعظم (احمد بن ابی خالد) ایله استشار ایتمش و وزیر طرفندن : « اعدام ایدرایسه‌ك امثالك واردر . عفو ایلر ایسه‌ك امثالسز

[١] العقدالفرید ١٤٠ ج ١ وابن‌خلکان ١١ ج ٢
[٢] اغانی ١٦٣ ج ١٧ وابن‌الاثیر ١٥٩ ج ٤ [٣] اغانی ٢٣ ج ١٢

صايپليرسك » مطالعه‌سى بيان ايديلنجه علوجناب ومردلك سوقى ايله عمجه‌سنى عفو ايلمشدى [١] .

فقط ترك عسكرينك تسلط واستبدادندن صكره دولت عباسيه‌ده عنصر عربى ضعف وانحلاله دوچار اوله‌رق رجال دولتك غايهٔ آمالى هرنه‌وسيله ايله اولور ايسه‌اولسون پاره قازانمق يولنه دوكولنجه مردلك ، علوجنابلق، نجدت مناقبى منقرض اولمشدى. معمافيه بو خصائصك انقراضى تا (ابومسلم خراسانى) زماننده باشلامشدى . قاچ دفعه بو آدمدن مرحمت ، علوجنابلق ديله‌مشلردى. فقط (ابومسلم) استرحاماته آلديرميور ، تعقيب ايتديكى مقصددن بشقه هيچ برشيئه اهميت ويرميوردى .

اختيارلغه كلنجه عباسيلرك دورى ايله دها صكره‌كى زمانلرده بوكا رعايت وحرمت ايدلمشدى . بو حرمت بوكونه قدر مستمردر .

امويلر دورنده قادينلر

عرب قادينلرى امويلر زماننده اعتباراً اخلاقلرينى دكيشديرمكه باشلامشلردى. چونكه بودورده جاريه و غلاملرك تكثرى ايله بعض خلفانك ذوق و صفايه انهماكلرى ، چالغى ، شرقى وايچكينك انتشارى عفت وقيصقانجلغه برضربه اينديرمشدى . شعرا بودورده عشوه‌بازانه غزللر سويلمكه جرأت ايتدكلرى كبى شهرلرده بر چوق مخنثلر يتيشه‌رك اركڪلر ايله قادينلر آره‌سنده واسطهٔ محبت اولمقله كچنمشلردى. فساد اخلاق خلق آره‌سنده يواش يواش چوغالمغه، قادينلرده واركڪلرده عفت ، عرض غيرتى ايسه بالعكس آزالمغه باشلامشدى. دها اول ويرديكمز معلوماتدن آكلاشلديغى اوزره دور جاهليت ايله اسلاميتك ابتدالرنده عرب قادينلرى اركڪلر ايله بر آره‌ده اوطوروب كوروشورلردى. عربلر بو حالده بر چركينلك كورمزلردى [٢] . عربلردن برى ديكر بر آدمك كندى زوجه‌سنه ويا همشيره‌سنه فنا بر نظر ايله باقديغنى حس ايده‌جك اولور ايسه آنى مبارزه‌يه ، ياخود قامچيلاشمغه ويا مقاتله‌يه دعوت ايدردى [٣] . برى ديكرينى اولديرنجه‌يه قدر اوروشورلردى . (فجار) محاربه‌سنده وقوع

[١] بن خلكان ٩ ج ١ [٢] اغانى ١٨٣ ج ١ و ١٨٤ ج ٧
[٣] اغانى ٢٦ ج ١٩ و ٥٤ ج ٦

بولدیغی اوزره سوء ادب ایله بر قادینه توجیه اولنان بر نظره بعضاً قبیله‌لر آره‌سنده محاربه ظهورینه مؤدی اولوردی [١] . حتی اوزمانک شعراسی بو جدی اعتیادات سائقه‌سیله پك آز غزلیات سویلرلردی . روایته کوره شعرادن قادینلر حقنده ایلك غزل سویلین (امرؤالقیس) ایدی [٢] . بوروایتك صحتی تسلیم اولنمسه بیله زمان جاهلیت عربلرینك عرض ایچون فرط غیرتلرندن طولایی غزلیاتدن خوشلانمدقلرینه بر دلیل تشکیل ایتمکدن خالی دکلدر . عربلر اوزمانلردن صکره دخی سودکلرندن ، یاخود نشانلیلرندن بشقه قادینلر حقنده نادراً غزل نظم ایدرلردی . قادینلر ایله معاشقه یاپمق دخی پك نادر وقوع بولوردی . بالتصادف بری بوکبی بر حرکتده بولنسه — صدر اسلامیتده بر طاقم عاشقلر ومجنونلر نصل شهرتیاب اولمشلر ایسه — اویولده حرکتده بولنان کیمسه دخی زبانزد اولور ، احترام عمومیدن دوشردی . بعضاً بر طاقملری محضا قریحه‌لرینه انجلا ویرمك مقصدیله عاشقلغه اوررلردی . فقط هرحالده اوزمانلرك تشبیهات عاشقانه‌سی آچیق صاچیقلق ، فحشیات آثارندن خالی ایدی [٣] .

عربلر عفت ایله ، ضبط نفس ایله فخر ومباهاتده بولنور بر قوم ایدیلر . ایکی عاشق بر چوق هجران زمانلرینی کچیردکدن صکره بیوك بر شوق وانجذاب ایله بر آره‌ده بولوشدقلری زمان بیله کمال عفت ایله کوروشورلر ، صاف مصاحبه‌لرده بولندقدن صکره پاك دامن اوله‌رق بربرلرندن آیریلیرلردی . معاشقات عفیفانه ایله اك زیاده شهرت آلانلر (عذره) قبیله‌سی ایدی . عرب عاشقلرینك اك چوغی بونلردن ایدی .

غزل

برانسانك کندی نشانلیسندن بشقه برقیز حقنده شعرسویلمسی صوك درجه چرکین عدایدلدیکی جهتله هرهانکی برکیمسه‌نك نشانلامدن اول برقیز ایچون غزل نظم ایتدیکی ایشیدیلیرایسه اوقیزی آلمقدن منع اولنوردی [٤] .

خلفای راشدین عرب آداب عمومیه‌سنی حسن محافظه‌یه پك چوق اعتنا ایتدکلرندن قادینلر حقنده غزل سویلمکی جزایه لائق افعالدن عد ایلمشلردی .

[١] اغانی ٧٤ ج ١٩ [٢] اغانی ٦٧ ج ٢ [٣] مسعودی ١٢٢ ج ٢
[٤] اغانی ١٨١ ج ٢٠

حضرت عمر برشاعرك برقادين ايچون غزل سويلديكنى آكلارسه اوشاعرى ضرب ايله جزا ديده ايدردى[١]. غزل بوصورتله ممنوع اولنجه تأثيرى پك زياده كورولبور ايدى. برقادين حقنده غزل سويلننجه اوقادين شهرت قازانير، چابوجاق قوجه بولوردى. بوسببدن بعض پدرلر قيزلرينك ازدواجنى تسهيل ايتمك ايچون بعض شعرايه قيزلرى حقنده صورت مخصوصه ده غزل سويلديرلردى.

والحاصل عربلر مفطوراولدقلرى طينت، بولندقلرى اقليم، تابع اولدقلرى طرز معيشت تأثيريله عفت وناموس صاحبى ايديلر. ادب، عفت دائره سنده قادينلرك اركك‌لر ايله برآرده بولنملرنده بأس كورمزلردى. كعبهٔ معظمه ده دخى قادين، اركك هپ برآرده طواف ايديليردى. چونكه عفت، ناموس، تربيه هرشيئك فوقنده حكم سوربيوردى. فقط دها صكره مدنيتله طريق سفاهته دوكوله رك اوطه‌لقلر، جاريه‌لر آلمقله سفاهته دوشونجه اواخلاق كزيده تبدله اوغرادى. ملوك امويه دن (سليمان بن عبدالملك)ك زمانه قدر كعبهٔ معظمه ده قادينلر ايله اركك‌لرك برلكده طواف ايتملرنده بأس كورلمامشدى. ايشته بودورده مكه ده (خالدقسرى) نك والبلكى زماننده عرب شعراسندن برى: «موسم حج نه خوش بر اجتماعكاه! كعبهٔ معظمه نه خوش بر مسجد! حجر اسوده ال آوزاتديغمز زمان بزه مزاحمه ايدن طائفهٔ نسا نه خوش قادينلردر!» مآلنده ايكى بيت سويلدى. بونك اوزرينه (خالد) قادينلرك اركك‌لر ايله برابر طوافده بولنملرينى منع ايلدى [٢].

امويلر زماننده ــ باخصوص چالغى وشرقينك انتشارندن واهالينك ذوق واكلنجه‌يه ميلندن صكره ــ مدينه ده شعراء قادينلرحقنده غزل سويلكه جرأت ايتمشلردى. عربلرى غزلياتدن طولايى الكزياده قيزديران شى مغنيلرك شراب مجلسلرنده بوغزللرى تغنى ايتلرى ايدى. بودورده غزل سويلكه الك اول جرأت ايدنلر قرشيلر ايدى. (ابوبكرصديق) حضرتلرينك حفيدينك اوغلى (ابن ابى عتيق) اوغزلسرايلرك طليعه سى ايدى. مع مافيه مشاراليه عفيف، پاكدامن برشاعر

[١] اغانى ٩٨ ج ٤ ; [٢] [مسعودى ١١٦ ج ٢]: ذكراولنان ايكى بيت شونلردر:

ياحبذا الموسم من موقف	وحبذا الكعبة من مسجد
وحبذا اللاتى يزاحمننا	عنداستلام الحجرالاسود

ایدی . غزل سویلمسی عفته مخالف برمقصد ایچون دکلدی . قرشیلردن (ابن ابی ربیعه) انك اثرینه تبعاً پك چوق غزللر تنظیم ایتمشدر . بو بیوك شاعرك اشعاری مطالعه اولنورایسه فحشه پك زیاده منهمك برآدم اولدیغی ظن اولنور. فقط حقیقت اویله دکلدی. بوشاعرمدت عمرنده حرام ارتکاب ایتامشدر[۱].

قریش شعراسندن (عرجی) سالف الذکر شاعرك طوتدیغی یولی طوته‌رق غزلیات ایله وقت کچیرمشدر [۲] . سائر قبائلدن برطاقم شاعرلر دهاییشه‌رك قادینلر حقنده تدریجاً غزل سویلمکه باشلامشلردر.

خلفا ابتدای امرده اخلاقاً تأثیر بداوته تابع اولدقلری جهتله بوحاله روی رضا کوسترمیورلردی . بتون قوتلریله خلقی طریق سفاهته دوکولمکدن منع ایدییورلردی . بونکله برابر طرفدار جلبنه شعرانك پك بیوك خدمتی کورلدیکندن کندی عرضلرینه طوقونان احوال مستثنی اولمق اوزره انلره قارشی مسامحه‌کار طاورانمغه مجبوراولیورلردی. ذکا وحسن تدبیرایله‌اشتهارایدن بعض خلفا شعرانك دفع مضرتی‌ایچون پك لطفکار حرکت ایدرلردی. بوقبیلدن منقول حکایات لطیفه‌دن اوله‌رق شاعرنبوی (حسان بن ثابت) ك مخدومی (عبدالرحمن) معاویه‌نك قیزی حقنده خلافتنك الك پارلاق زماننده برغزل نظم ایتمش ایدی. (معاویه)نك اوغلی (یزید) بوغزلدن خبردار اولنجه پك‌زیاده غضبه کله‌رك پدرینك حضورینه کیرمش ، شاعرك قتلنی طلب ایتمش . (معاویه) ایله (یزید) آره‌سنده شومحاوره وقوع بولمش :

معاویه : — نیچون قتلنی ایستیورسك ؟

یزید : — چونکه همشیره‌م حقنده عشوه‌بازانه بر غزل سویلمش .

— پکی ، غزلده نه دیمش ؟

— دیمش که « جیرونده کیجه‌م پك اوزون سوره‌رك محزون کبی وقت کچیردم ، بوراده قالمقدن بیقدم »

طال لیلی وبت کالمحزون　　　　وملت الثواء فی جیرون

— اوغلم ! کیجه‌یی اوزون کورمش ، محزون اولمش‌ایسه بزه نه ! براق، شرینه لعنت اولسون .

[۱] کتاب الحیوان (للجاحظ) ۲۸ ج ۱　[۲] اغانی ۱۵٤ ج ۱

— فقط باباجغم ! ديمش كه «ايشته بونك ايچون شامده اختيار غربت ايتدم . حتى اقربام بوغربتمی درلو درلو تأويل ايتديلر » .

فلذاك اغتربت بالشام حتى ظن اهلى مرجمات الظنون

— پك اعلى ! هركس انك غربتنی سوء تأويل ايتمش ايسه بونك بزه نه تعلقی وار ؟

— باباجغم ! اويله دكل. ديمش كه » اويله بياض،كوزل ، پارلاق برقيزدركه الك قيمتدار جواهردن معدود بر اينجی كيدر »

هی زهراء مثل لؤ لؤة الغو اص ميزت من جوهر مكنون

— پك طوغری سويلمش اوغلم ! همشيره‌ك اويله كوزل دكلميدر ؟

— فقط باباجغم ! اوديمش كه : « اصالت ونجابتنی تدقيق ايده‌جك اولور ايسه كز الك عالی بر خاندان عزوشوكته منسوب اولديغنی كوررسكز »

واذا مانسبتها لم تجدها فی سناء من المكارم دون

— اوغلم ! بونی‌ده پك طوغری سويلمش. منسوب اولدينی خاندان شانلی، شوكتليدر .

— باباجغم ! باقكز بشقه دها نه ديمش : « صكره دوز مرمر اوزرنده قوللرمزی بربريمزك بلنه صاره‌رق قبهٔ خضرايه قدر برابر يورودك »

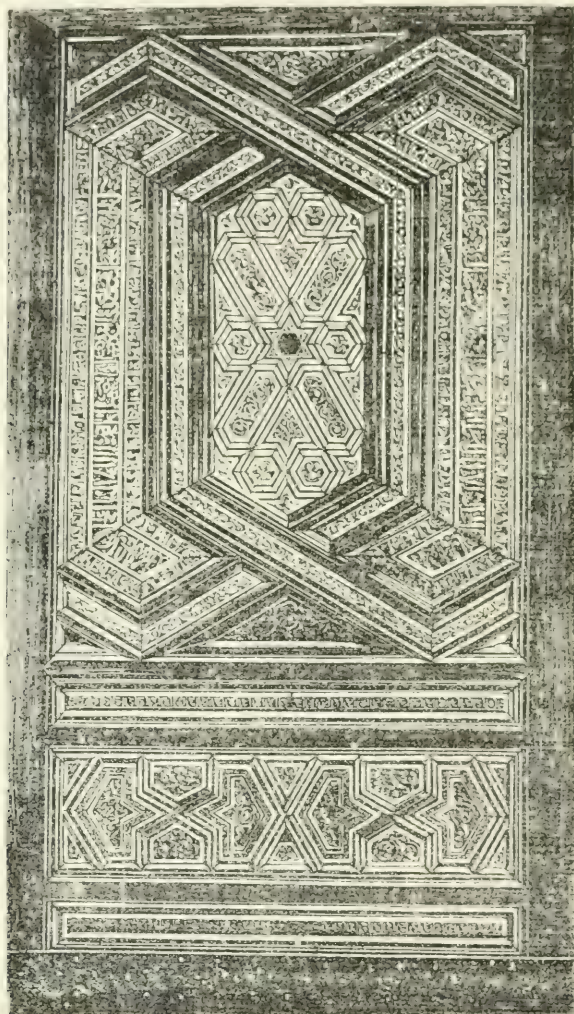
ثم خاصرتها الى القبة الخضراء تمشی فی مرمر مسنون

— پكی اوغلم ! فقط شدتك بودرجه‌سی‌ده چوقدر [١] .

(يزيد) بوكا مقابل بر درلو حدتنی ينه‌ميور ، شاعرك ديديكنی برربرر تكرار ايدييوردی . (معاويه) ايسه شاعری مدافعه ايدرك غزلنده مستلزم جزا برشی كوره‌مديكنی كوستريیوردی. (يزيد) دن‌صكره بر طاقم خواص (معاويه) نك حضورينه كيرديلر . شاعرك جسارتنی بيوك كوره‌رك جزاديده ايدلمسنی طلب ايتديلر. فقط (معاويه) جزايه موافقت ايتمدی. « بشقه برتدبير ايله انك حقندن كليرم » ديدی. كونك برنده بالتصادف (عبدالرحمن) معاويه‌نك نزدينه كلدی . شاعر ؛ خليفه‌نك حضورينه سائر آدملردن صكره كيرردی .

[١] اغانی ١٤٩ ج ١٣

(معاویه) شاعره فوق‌العاده التفاتده بولنه‌رق یاننده تخت اوزرنده اوطورتدی.
انکله قونوشورکن: «عبدالرحمن! دیکر قیزم سکا کوجنمشدر» دیدی. (عبدالرحمن)
« نه ایچون ؟ » دییه صورنجه (معاویه) «چونکه همشیره‌سنی مدح ایتمش ایکن

عرب مصنوعاتندن قاهره‌ده اسکی برقپو

کندیسنی هیچ قاله آلمامشسك » جوابنی ویردی . (عبدالرحمن) معاویه‌نك
سوزینه آلدانه‌رق : « حقی وار . انی‌ده ممنون ایده‌جکم . کندیسی ایچون پك
پارلاق بر شعر یاپه‌جغم » جوابی ایله مقابله‌ده بولندی . (عبدالرحمن) دیدیکی

كبى (معاويه) نك ايكنجى قيزى ايچون بر غزل سويلمش . خلق بوشعرى كوردكارى زمان: « (حسان) زاده‌نك (معاويه) نك كريمه‌سى حقنده‌كى غزلنى بيوك بر جرأت ظن ايدييور ايدك. مكر اوغزل (معاويه) نك آرزو وامرى ايله سويلنمشدر » ديمكه باشلاديلر . (معاويه) نك ديكر بر قيزى اولمديغنى بيلنلر ايسه مشار اليهك بو مسأله‌ده قورنازجه بر اويون اويناديغنى ، شاعرى عالمه قارشى يالانجى چيقارمق ايستديكنى آكلاديلر . اودور شعراسندن (ابو دهبل جمحى) دخى (معاويه) نك قيزى ايچون بر غزل سويلمش ايسه‌ده (معاويه) بونك حقنده‌ده رفق ايله معامله‌ده بولنه‌رق ديلنك مضرتنى عطيه واحسان ايله دفع ايتمشدى [١].

سائر خلفاى امويه ايله امراسنى‌ده اكا كوره قياس ايديكز . بوكبى حاللر امويلرك طريق مدنيته‌داخل اولدقلرى ، ملل سائره‌ايله اختلاطده بولندقلرى، ذوق‌وصفا ، سفاهت واسرافه اولدقجه طالدقلرى حالده‌بداوته مخصوص اخلاق وعاداتدن وازكچمه‌مدكلرينى كوسترير. غزل تنظيم‌ايدن شعرا اوصره‌لرده تهلكه‌دن ازاده قالمازايكن صانكه‌مقدماتى‌كورولن ذوق وصفا، سفاهت واسراف‌دورينك نشوه‌سى سوقيله غزل سويلكدن چكنمزلردى . قرشيلردن ماعدا غزل سويلكه جرأت ايدنلر پك‌نادر ايدى. غزل تنظيمنه الك زياده جرأتكار اولان قريش شاعرى‌ايسه‌بالاده ذكرى‌كچن (عمر بن‌ابى‌ربيعه) ايدى . شاعرموماليه مشاهير خواننده‌كاندن (ابن سريج) ى يانه آلەرق بر دوه‌يه راكباً حجاجك يولنى بكلارلر، كوردكارى قادينلر حقنده شعرسويلرلر ، شعرلرينه هدف اتخاذ ايتدكارى قادينلر خليفه‌زوجه‌سى وياقيزى اولسه‌لربيله‌هيچ نظراهميته آلمازلردى.

قرائن‌احوالدن آكلاشلديغنه‌نظراً شاعرلر بالذات قادينلر طرفندن كوردكارى ميل وآرزويه تبعاًاوغزللرى تنظيم ايدرلردى. چونكه قادينلركندى‌وليلرينك واقربا وتعلقاتلرينك عدم رضالرينه رغماً شاعرلرك كندى كوزللكارينه دائر شعر سويلمرندن خوشلانيرلردى . بوكادائر برمثال ايراد ايده‌لم .

ملوك‌امويه‌دن (عبدالملك‌بن مروان) حجه‌كيتمك‌ايستين بر كريمه‌سنك اثناى حجده (عمربن‌ابى‌ربيعه) نك اسان غزلياتنه دوشمسندن قورقمش‌ايدى. (حجاج

---

[١] اغانى ٣٩ و ١٥٩ ج ٦

بن یوسف) واسطه‌سیله شاعر موماالیهه خبر کوندره‌رك اویله بر تعرض لسانیده بولندیغی تقدیرده اکاهردرلو فناقده بولنه‌جغنی بیلدیرمشدی .

(عبدالملك) لك کریمه‌سی فریضهٔ حجی ایفا ایتدکدن صکره شامه متوجهاً مکه‌دن مفارقت ایتدیکی زمان یولده بر آدمه‌راست کله‌رك نره‌لی اولدیغنی صوردی . یولجی مکه‌لی اولدیغنی سویله‌یجه موماالیها « سکاوبتون همشهریلرکه لعنت اولسون » دیدی. یولجی سببنی صورنجه (عبدالملك) لك کریمه‌سی : « حجه کلدیکم، کوزللکده مثلی کورلمین برچوق جاریه‌لرایله برابر مکه‌یه کیردیکم حالده اوشاعر فاسق (عمر بن ابی ربیعه) حقمزده اثنای عودتده یولده بزی اکلندیره‌جك برقاچ بیت سویلدی» عتابنده بولندی . یولجی: « بوممکن دکلدر. اومطلقا حقکزده برشی سویلمشدر» جوابنی ویردی. (عبدالملك)لك کریمه‌سی: «اوحالده کیت. برشی سویلمش ایسه انی آل، بزه کتیر. سکاهر بیت ایچون اون دینار ویریرز » دینجه یولجی شاعر فاسقك نزدینه قوشدی . فی الواقع (عمر) خلیفه‌نك کریمه‌سی حقنده برقصیده سویلمش ایدی. آنی کاغد آدمه محرم برصورتده اوقودی [١].

اودور شعراسندن (احوص) دخی قادینلره غزل ایله تعرضاتده بولنمقله کسب شهرت ایتمش ایدی . بوشاعر مکه‌ده اك خاندان قادینلری لسان غزلیاته آلدیغندن خلیفهٔ زمان اولان(سلیمان بن عبدالملك)کندیسی دردست ایتدیروب دایاق جزاسنه چارپدقدن صکره نفی ایتمشدی [٢].

مشاهیر شعرادن (وضاح الیمن) دخی اونوع جر أتکارلردن بری ایدی . (ولید بن عبدالملك)لك زوجه‌سی اولان (ام البنین) حقنده غزل سویلردی. (ولید) بونك قتلنه تشبث ایتمش ایسه‌ده اوغلی (عبدالعزیز) اعتراض ایدرك: « بوآدمی اولدورر ایسه‌کز بنی رسوای عالم ایدرسکز. چونکه خلق انك سویلدیکی شیلری طوغری ظن ایدرك والدم ایله انك آره‌سنده بر مناسبت بولندیغنه ذاهب اولورلر » دینجه حقنده پك بیوك بر حس انتقام بسلدیکی حالده قتلندن واز کچمش ایدی . دهاصکره (ولید) وضاحك کندی زوجه‌سنه تعرض ایله اکتفا ایتمه‌رك همشیره‌سی (فاطمه بنت عبدالملك)ه دخی ــ که عمر بن عبدالعزیزك زوجه‌سی ایدی ــ تعرضات غزلکارانه‌ده بولندیغنی ایشیدنجه پك زیاده حدت ایدرك : « بوکلب حالا زوجه‌لرمزه وقیز قارداشلرمزه تعرضات لسانیه‌ده بولنمقدن

[١] اغانی ١٢٨ ج ٢ [٢] اغانی ٤٨ ج ٤

چكنميور » ديدكدن صكره بر قبو قازديروب شاعرى ديرى ديرى كومديره رك حياتنه خاتمه چكمش ايدى [۱] .

والحاصل امويلر دورى عفت وقيصقانجلق نقطه سندن حال بداوتدن حال حضارته انتقال دورى ايدى . ايشته بودور ختام بولنجه عربلرده نه قدر اخلاق وعادات بداوتكارانه قالمش ايسه جمله سى زائل اولدى . ذوق وصفايه ، سفاهته طالديلر . قيصقانجلق پك بيوك بر ضعفه اوغراديغى ايچون غزليات غايت واسع بر زمين آلدى . حتى مدحياته دائر اولان قصيده لرك ايلك بيتلرى غزلدن عبارت اولمغه باشلادى . عباسيلرك ايلك خليفه لرى بداوت دورلرندن پك اوزاق بر زمانده بولنمدقلرندن غزلياتى چركين كوره رك منع ايتمشلردى . بو يولده اك زياده غيرتكارلرى اولان (مهدى بن منصور) كنديسنك مدحنه دائر مشاهير شعرادن (بشار بن برد) طرفندن تنظيم ايديلن بر قصيده ده غزل بولنديغنى كورنجه موافق بولميه رق شاعرى قصيده لره غزل قاريشديرمقدن منع ايلشدى. (بشار) آرتق خليفه نك مدحنه دائر قصيده سويلدكجه غزل ايله باشلاميه رق طوغريدن طوغرى يه مدحياته كيريشيردى [۲].

بوجهتله (رشيد) ك زمانه قدر عباسيلرك ايلك دورلرنده غزل مكروه ايدى . خليفهٔ مشاراليه موقع اقتداره كلنجه غزل نظم ايتديرمك ايچون اصرارلرده بيله بولنوردى [۳]. بوحال بالطبع قيصقانجلغك ضعفنه باعث اولمش ايدى .

عباسيلر دورنده
آداب وعادات اجتماعيه

ظهور اسلاميتدن صكره راحت وسفاهته دوشمك ، شهر اهاليسى ايله اختلاط ايتمك وسائره كبى عوامل مدنيت ايله مناقب عربيهٔ فطريه ده وقوع بولان تبدلات نتيجه سنده عربلر راحت وسكونه ، واسع ومرفه معيشته ، حيات حيوانيه نك آرزو ايتديكى هر نوع لذت ومحظوظيته زبون اولمشلردى . متعاقباً علوم ، فلسفه ، طب ايله اشتغاللرى كنديلرينى بداوتك سادكى وخشونتندن بر

[۱] اغانى ٤٠ ج ٦ [۲] اغانى ٤١ و ٥٨ ج ٣ [۳] اغانى ١٦٠ ج ٣

قات دها اوزاقلاشدیرمشدی . عباسیلر کندیلری نامنه تأسیس دولته مظاهرت
ایدن ایرانیلرك خاطرلرینی صایمغه، بالعکس عربلری پریشان وبی مجال قیلمغه
سیاسةً لزوم کوردکارندن عصبیت عربیه انقراضه اوغرامشدی. دردنجی جلدده
مفصلاً ذکر ایتدیکمز اوزره عباسیلر دولتی ، موقع حاکمیتی محافظه ایچون
قتل وتدمیر ، خونریزلك مسلکنی التزام ایتمشلردی . بوسببدن عربلرك سائر
مناقب مخصوصه‌سی ضایع اولمش ، وفا ، شجاعت ، استقلال ، عزت نفس ،
نصرت ونجدت کبی مزایادن بر طاقم ضعیف ، اهمیتسز بقایادن بشقه بر شی
قالمامشدی .

دور عباسیده قادینلر

بو دورده جاریه‌لرك چوغالمسی‌ایله اوطه‌لقلر ومستفرشه‌لر اتخاذینك پك
کثرتله شیوع بولمسی ارککلرده قیصقانجلق حسنك زوالنه باعث اولمش ایدی.
روم ، ترك ، ایران قیزلرندن متشکل اولان بوجاریه‌لری بربرلرینه هدیه ایتمك
عربلرجه عادت حکمنه کچمش ایدی . بو قیزلر عرب قیزلرندن دها کوزل ،
دها پارلاق چهره‌لی ایدیلر . عربلرده بر ارکك کندی زوجه‌سندن ، زوجه
دخی کندی ارککندن بشقه کیمسه‌یی طانیماز ، دوشونمز ایکن ، قادینلر دخی
زوجلرندن صوك درجه امین بولنور ایکن ارککلر بردن بره متعدد زوجه‌لر
آره‌سنه آتیله‌رق حسیاتجه پریشان دوشمشلر ، آرتق قادینلر ایچون اسکیسی
کبی قیصقانجلق طویمامغه باشلامشلردی . عقلی ، شان وحیثیتی یرنده اولان
قادینلر مستثنی اولمق‌اوزره زوجه‌لر ارککلرینی بشقه‌قادینلر ایله مشغول کورنجه
انلرده ارککلرینه لائق اولدیغی درجه‌ده اهمیت ویرمامکه قویولمشلردی. بناءً
علیه دور عباسیده مدنیت دور اعتلایه واردیغی زمان شهرلرده قادینلرك موقعی
بسبتون اونودوله‌رق کندیلرندن حریت ، قیصقانجلق حقی‌سلب ایدلمش ایدی .
آرتق قادینلر هیچ بر قصقانجلق ، هیچ بر حیثیتسزلك طویمقسزین بالذات
کندیلری زوجلرینه جاریه تقدیم ایتمکدن ، جاریه‌لری آنلره سودیرمکدن
چکنمیورلردی [١] .

[١] الفرج بعد الشده ١٨٣ ج ٢

عربلر دور جاهلیتده و اوائل اسلامیتده بر آدمك بر قیزایله معاشقه‌ده بولندیغنی آ کلادقلرنده او آدمك سودیکی قیزایله ازدواجنه حائل اولور ایکن دور عباسیده بالعکس عاشقلرك بر برینه قاووشدورلمسی بر مزیت ، بلکه‌ده بر فضیلت صاییلمغه باشلامشدی [۱] .

ایشته بتون بو حاللر قادینك انحطاطنه ، عزت نفسی ایله استقلال فکرینك زوالنه باعث اولنجه ارککلر قادینلری حقیر کوردیلر. قادینلر حقنده سوء ظنده بولنمق، انلری دشمن عدایتمك ، قادینلره امنیت ایدلمامسنی توصیه ایتمك بر عادت حکمنه کچدی. ارککلر قادینلر ایله احتراز وحذر ایله یاشامغه، حریتلرینه قارشی قپو وپنجره‌لری ، یوللری، جاده‌لری قاپامغه، خانه‌دن طیشاری چیقمقدن ، سوز سویلمکدن منع ایتمکه باشلادیلر . حال بوکه قادینلرك انحطاطنه اصل سبب بالذات ارککلر ایدی . قادینلرك خائنلکی ، غدارلنی ، سوء نیتی او قدر زبانزد اولمش ایدی که بو کادائر برچوق حکایه‌لر ، ماصاللر ، شعرلر یازلمش ایدی . قادینلر حقنده سوء ظن اظهارینی، قادینلردن حذر ایدلمسنی متضمن غایت بلیغ سوزلر ، بیتلر ، ضروب امثال ترتیب ایدلمش ایدی. المزده بولنان « بیك بر کیجه » کتابی قرون اسلامیهٔ وسطاده اوطه‌لق آلمق عادتنك شیوعی واسلاملرك ذوق وصفایه انهما کندن صکره قادینلرك حال وموقعنی پك صریح بر شکلده کوسترمکده‌در. او جمله‌دن اوله‌رق عربلرك شاعر حکیمی اولان مشهور (ابو العلا) باقکز قادینلر ایچون نه دییور :

« برچوجق اون یاشنه کلدیمی، حرمه کیرمامیلدر. بوکا مخالف حرکت ایدر ایسه‌ك نه قدر عقللی اولورایسه‌ك اول احمق صاییلمقدن قورتوله‌مازسك. اعلی بیلملیسك که قادینلر شروفنالق طوزاغیدر . اك عالی‌شان وشرف قادینلریوزندن ضایع اولور» [۲].

ینه بو تأثیرایله منشیلردن بری دوستلرندن برینه برقیزینك وفاتندن طولایی برتعزیتنامه یازمق لازم کورنجه (ابوبکر خوارزمی) نك یاپدیغی کبی تعزیتنامه‌یه

[۱] تزیین الاسواق ۱۲۲ [۲] الف‌با ۷۷ ج ۲

اذا بلغ الولید لدیك عشراً فلا یدخل علی الحرم الواید
وان خالفتنی واضعت نصحی فانت وان رزقت حجا بلید
الا ان النساء حبال غیٍ بهن یضیع الشرف التلید

بدل عادتا برتبریکنامه یازاردی . (ابوبکر خوارزمی) دفن بنائی حسنات ومکرماتدن عد ایدییور ، قیزلر ایچون مقبری اك بیوك نعمت کورییوردی .

« اك بیوك نعمت بر عرضك قبر ایله ستریدر » سوزی بر بیت عربی مألی اولدیغی کبی [١] «قیزم حیاتمك امتدادینی ایستر ، بن ایسه شفقتمدن موتنی آرزو ایدرم . حرم ایچون اك ذکرلی نعمت اولومدر » سوزلری ده دیکر بر بیت عربی مألنی تشکیل ایدر [٢] .

والحاصل قادینلرك تحقیر موقعنه دائر اولان بوکبی مثالر، شعرلر پك چوقدر. دردنجی وبشنجی عصر هجریده کی اسلاملر ایله اسلام شاعرلرینك قادینلر حقنده کی فکر ومطالعه لری هپ بویله ایدی .

بو جهتله دور عباسیده دولتك بقا وسلامتنه لازم کورولن سخا و کرمدن بشقه مناقب کزیدهٔ عربیه دن بر اثر قالمامشدی . سخا و کرم او دورلرده اك مهم بر منبع معیشت تشکیل ایتدیکی ایچون بقا واستمراری ضروری ایدی .

سخا وکرم ایله تأمین معیشت ایتمك

عصر حاضرده پاره قازانمق قوای انسانیه ایله ثمره ونتیجه لری آره سنده موازنه ونسبت اساسی اوزرینه مؤسس برطاقم قواعد اقتصادیهٔ عمرانیه یه تابعدر. انسان تجارت ، زراعت ، صناعت وسائره ده اولسون، هرهانکی قازانج طریقنده بولنسون، عقل وذکاسی درجه سیله سعی وغیرتی مقدارینه کوره پاره قازانیر. اکا کوره چکینیر . مصرده شو صوك زمانلرده بردن بره ظهور ایدن غلای اسعار کبی برطاقم خصوصی احوال مستثنی اولمق اوزره پاره قازانمغه ، چکینمکه خادم نه قدر وسائط وار ایسه جمله سی محدود ، معین قواعد آلتنه آلنمشدر. هرحالده برصنعتکارك اجرتی ایشنك مقدارینه کوره تقدیر اولندیغی کبی برتاجرك قازانجی دخی سرمایه سنك مقدارینه نظراً چوق ویا آز اولور .

[١] ولم ارنعمة شملت کریماً کنعمة عورة سترت بقبر
[٢] رسائل الخوارزمی ٢٠

تهوی حیاتی واهوی موتها شفقاً
والموت اکرم نزال علی الحرم

مدنیت اسلامیه دورنده ایسه ذکر ایتدیکمز اصول وقواعد یالکز چفتجیلر ایله صاتیجیلر وارباب صنایعدن مرکب اولان عوام صنوفنه شامل ایدی. خواص ایله منسوبینه کلنجه بونلر الیوم ممالك متمدنه‌ده امثالی موجود اولمیان دیکر بر طرزده پاره قازانمق ایله تأمین معیشت ایدرلردی . بو طرزك اك مهم محوری خلفا ووزرانك ، سرای اطرافندن ورجال دولتدن کچینن موقعاً دها کوچك آدملرك متسلسلاً اطرافه صاچدقلری «سخا وکرم» دن عبارت ایدی . پاره‌لرك منبعی خزینهٔ دولت ایدی . خزینهٔ دولت یاخلیفه‌نك ویاخود انك مقامنه قائم اولان وزرا ، قوماندانلر ایله امرانك امرینه - هربرینك شکل نفوذی نسبتنده - تابع ایدی . بیت‌الماله پاره‌لر خراج وجزیه حاصلاتندن کلیردی. ایکنجی جلدده کوردیکی اوزره دولت عباسیه‌نك برنجی دورنده ۶۰۰ میلیون درهمه بالغ اولان سنوی وارداتندن طوغریدن طوغری‌یه دولت امورینه ۵۰ میلیون درهمدن فضله صرف اولنمازدی . متباقی اولان ۳۰۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم اکثری خراج وارداتندن متشکل اولمق اوزره خزینه‌ده قالیردی . اودورلرده خراج حاصلاتك نصف ویا ثلثنی آلمق صورتیله استیفا ایدلدیکی جهتله پك آغیر بر ویرکی ایدی . بو عصر آدملری بونسبتده بر ویرکی‌یی پك فاحش ، پك ظالمانه عد ایدرلر . حال‌بوکه او عصر آدملری بونی ظلم صایمق شویله طورسون بالعکس مرحمت ، نعمت کبی تلقی ایتمشلر ، او قدر آغیر کورمه‌مشلردی . چونکه دها اول خراج مساحه اوزرینه ترتیب اولنمش مقطوع برویرکی شکلنده ایدی. اراضی زرع‌اولنسون، اولنمسون خراج تماماً تحصیل ایدیلیردی عباسیلر دهازیاده عادلانه حرکت‌ایتمش اولمق اوزره خراجی یالکز مزروع‌اراضی‌یه منحصر وحاصلاتك برقسمندن عبارت یاپمشلردی .

عربلرده قازانج اصولی

دولتك خزینه‌سندن آرتان پاره‌دن برقسمی حکومت مأمورلرینك معاشاتنه صرف اولندقدن صکره متباقیسی خواص صنوفنه متسوب ذواته معاش وعطیه شکلنده توزیع ایدیلیردی . خواص صنوفی آلدقلری معاش ویا احسانلردن

زیاده اشـغال ایتدکلری موقع ومنصب نسـبتنده شرف وحیثیتجه بیودکلری
جهتله شرف وحیثیتلرینی محـافظه ایچون پك چوق پاره‌لر صرفنه مجبور
اولورلردی . بونلر پاره‌لری کندی اطرافلرنده بولنانلره صرف ایدرلردی .
ایشـته پاره‌لر بو صورتله خلیفه‌دن وزرا ، ولاة وسـائر بیوك مأمورینه ،
بونلردن کندی تعلقـاتلریله معیت آدملرینه ، بونلردن دخی عوامدن اولان
صاتیجیلره ، دکانجیلره وسائره‌یه انتقال ایلردی. عوامدن ویرکی شکلنده آلنان
پاره‌لر اشیا ومأ کولات اثمانی اوله‌رق تکرار عوامه ویرلدیکی ایچون کندیلرندن
آلنمامش کبی اولوردی . بوشـکلده قزانج وهبهٔ اولاده مدنیت اسـلامیه‌یه
مخصوص برحال ظن اولنور ایسه‌ده حقیقت حالده بتون اسکی مدنیتلرده عیناً
جاری ایدی . مثلا یونانلیلرده خواص صنوفنی تشـکیل ایدن آتینه‌لیلر پاره
قازانمق ، کچنمك ایچون هیچ بر صنعت تعـاطی ایتمزلردی . کچنملری
منحصراً خزینه صرتندن ایدی . مقدار و زمانی معین معاشـلر ویا زمان
ومقداری غیرمعین عطیه واحسانلر ویاخود غنائم اموالندن وامثالندن حصه‌لر
آله‌رق یاشارلردی . آتینه‌لیلرك سعی وعمله بدل باشـلیجه مشغولیتلری سیاسی
ویاعلمی نطقلر استماع ایتمك ، شهرك عمومی باغچه‌لرنده طولاشمق ، احتفالات
رسمیه‌ده حاضر بولنمقدن عبـارت ایدی [١] . فقط بو حال یالکز (آتینه)
وامثـالی کبی بیوك شهرلره منحصر ایدی . عمومی دکلدی. اسـلاملره کلنجه
بونلر عربلرك سخا ایله مفطور اولملرینه وتا زمان جاهلیتدن اعتباراً او شکلده
کچنمکه آلیشمش بولنملرینه بناءً مدنیت قدیمه‌ده جاری اولان مارالذکر طرز
ارتزاقه فضله وسعت ویرمشلردی . اسکیده بر عرب قبیله رئیسی قبیله افرادی
ایله غزو وغارته چیقاردی . بونلرك النه هرنه‌مواشی واموال کچرایسه قبیله‌نك
ایلری کلنلرینه توزیع اولنوردی. بونلرده او اموال غنائمی کندی اقربالرینه،
آدملرینه طـاغیدیرلردی . بو جهتله « چوق قاپمق ، چوق ویرمك » عربلرك
قازانج اصوللری جمله‌سندن ایدی [٢]. پاره ، اموال ادخاری عربلرجه چرکین،
منفور کورولوردی [٣] .

[١] Library of Univ. Hist. II 150
[٢] ابن خلکان ١١٧ ج ٢ [٣] اغانی ١٥٦ ج ١٢

بو مزیتك عربلرده بقاسنه ، دیكر مناقبك زوالنه سبب ایسه مذكور عصرلرده ، باخصوص امویلر خلافتنده كوز دیكدرك پاره قوتی ایله طرفدار جلب ایتمك اوزره خلق عطیه واحسانلره آلیشدیردقدن صكره ، دولتلرك بقا واستمرارینه خدمتی ایدی . بالآخره عباسیلر موقع حاكمیته كلنجه بو یولی تعقیب ایتمكدن بشقه چاره بوله‌مدیلر. حتی یالکز تعقیب دكل، بعض وجوهدن دها ایلری كیتمكه مجبور اولدیلر. بوجهتله سخایه دولتك پایدار اولمسی ایچون بر مجبوریت كوریلیوردی . امساك عسكر ایله رجال دولتك عصیان وتمردینی موجب اولیوردی .

راشدین عصرنده صحابهٔ كرام عربلرك اعتیادات قدیمه‌سنه ویا (قیس بن عاصم) طرفندن روایت اولنان « نعم المال الاربعون والاكثر الستون وویل لاصحاب المئین .. = اك بركتلی ثروت قرق دوه‌دن عبارتدر. حد اعظم اوله‌رق آلتمش دوه‌یه مالكیتده جائزدر. فقط ویل او كیمسه‌لره‌كه یوزلرجه دوه‌لری وارایكن بو ثروتلرندن همجنسلری مستفید اولماز » حدیث شریفنه تبعاً [۱] چوق اموال صاحبی اولمغه رغبت ایتمزلردی. بوجهتله خلفای راشدین بیت المالده بریكمش پاره براقمازلردی . اوصره‌ده اسلاملر دهشت نبوت تأثیری آلتنده ، اله كچیردكلری اموال غنائم ایله مشغول ایدیلر . جهاده بیوك بر صدق واخلاص ایله قوشیورلردی . خراج ده پك معتدل بر شكلده طرح اولنیوردی . بونك ایچون خراج وارداتندن بیوك بر فضله آرتمازدی . فقط بالآخره امویلر سلطنته كوز دیكنجه بونلر پاره تحصیلی ، وارداتك تزییدی ایچون هر واسطه‌یه مراجعت ایتدكلری كبی عسكرك معاشاتنی‌ده تزیید ایلدیلر . برچوق عطیه واحسانلر ویردیلر. صحابه‌نك اوغللریله قرشیلردن سائر اصحاب نفوذك معاشاتنی تضعیف ایتدیلر . بیت المالدن بو صورتله كلیتلی معاشلر آلمغه باشلایان بو ذوات پاره‌لری كاشانه‌لر انشاسنه ، خدمتكار وجاریه‌لر استخدامنه ، شاعرلره ، ندیملره ، معیت خلقنه صرف ایدرلردی . بو پاره‌لر كلدیكی كبی كیدزدی .

عم نبی حضرت عباسك مخدومی (عبیدالله) ، (عبدالله بن جعفر) ، (سعید بن العاص) هپ بو صورتله حركت ایدرلردی [۲] . بونلردن بری

---

[۱] اغانی ۱۵۲ ج ۱۳ [۲] العقد الفرید ۸۵ ج ٤

(معاويه) ويا اوغلى (يزيد) ك يانـه كيتدكجه خليفه انك معاشنى صرف ايدردى. بعضاً قيمتدار بر هديه‌ده ويريردى. بونلر بوپاره‌لرى آله‌رق كندى مملكتلرينه عودت ايدرلر ، هپسنى كندى اقربا وتعلقاتلرينه توزيع ايلرلردى [۱] . خلفا بوحالى بيلدكلرى ايچون بونلره ويريلن پاره‌لرى بتون مدينه اهاليسنه ويرلمش عد ايدرلردى [۲] . بو طرزده حركت يالكز بر قاچ ذاته مخصوص دكلدى. اكثريتى شامل ايدى. حتى (سكينه بنت‌الحسين) و (عائشه بنت طلحه) وسائره كبى صحابه قيزلرى دخى او يولده حركت ايدييورلردى . مشاراليهادن (عائشه) بعضاً الى ، آووجى بوش اولنجه خليفه‌نك نزدينه كيدر، احتياجندن بحث ايدردى . خليفه مثلا اكا يوز بيك درهم عطيه ويريردى . مشار اليها مجازه عودت ايدنجه كنديسنه مراجعت ايدن ارباب استحقاقه بيكر ، بيكر عطيه ويريردى. ياننده هيچ بر پاره قالمازدى [۳] . اوزمانلرده شاعرلر بيله آلدقلرى عطيه واحسانلرى اطرافلرنده بولنانلره طاغيديرلردى. بوسببدن او دور آدملرى پك چوق پاره‌لر آلدقلرى حالده بورج آلتنده ياشارلر ، چوقلرى فقر وضرورت ايچنده وفات ايدردى [٤] .

دها صكره موقع اقتداره كلن عباسيلر كندى دورلرنده ثروت دها زياده آرتديغى جهتله عطيه و معاش اعطا وتخصيصنده ، معاشاتى تزييد ده بو قاعده وجه ايله حركت ايتديلر. عطيه ومعاش اصحابى پاره‌يى آلير آلماز طاغيديرلردى. مثلا مدينه‌ده اقامت ايدن (موسى الكاظم) بغداده كلدكجه (مهدى) اكا پك چوق پاره‌لر ويرييوردى . (موسى) مدينه‌يه عودت ايدنجه پاره‌لرى چيقينلره قويه‌رق خلقه طاغيديردى [٥] . واليلر ، مكتوبجيلر ، شعرا ، مغنيلر هپ بو يولده حركت ايدييورلردى . هركس كندى حالنه ، معاشنك مقدارينه كوره آلديغنى ويريردى. بونلر خليفه‌نك حضورينه قولايجه كيره‌بيلمك ايچون بعضاً سراى مأمورلرينه وخدمه‌سنده‌ده پاره طاغيديرلردى [٦] .

اك ايله خلق ممنون ايتمك

والحاصل خلفا ، امرا عوام وخواص صنوفى حقنده كرم وسخايى كندى

[۱] مسعودى ۱۱۱ ج ۲ [۲] العقد الفريد ۱۱۰ ج ۱
[۳] اغانى ٦۱ ج ۱۰ [٤] اغانى ۱۷۰ ج ٥ و ۱٥٦ ج ۱۷
[٥] ابن خلكان ۱۲۱ ج ۲ [٦] اغانى ٨٤ ج ٥ و ۱۱ ج ۱۲

حاكميتلرينك تأييد وتقويه‌سنه خادم برفريضه عد ايديبورلردى . عوام صنفنك ممنونيتنى جلب ايچون سخانك الك ساده شكلى اولان ضيافت طريقى اختيار ايديليردى . خلفا ايله امرانك ضيافت قپولرى خلق ايچون كشاده ايدى . بر اميرك سفره‌سنده صباح ، آقشام بيكلرجه انسان يمك يردى . خلفاى راشدين دورندن اعتباراً بو عادت توالى ايتمش ايدى . ابتداى امرده اسكى عرب عادتى اوله‌رق التزام ايدلمش، دها صكره مختلف قبائلك جلب ممنونيت ومظاهرتى ايچون اختيار اولنمشدى . بالآخره بويولده پك زياده ايلرى كيديله‌رك يوللرده سفره‌لر قورمق درجه‌لرينه وارلمش ايدى . يوللرده ايلك سفره‌لر قوران (عبيدالله بن عباس) ايدى [١] . اسلاميتك ابتدالرنده خلفاى امويه‌دن بيوك معاشلر آله‌رق بو معاشلرى سخا يولنده صرف ايتمكله اشتهار ايلين بر قاچ ذات يتشمش ايدى . بونلرك اسملرى يوقاريده كچمشدر .

دولت امويه واليلرندن ذكا ودها ايله شهرت آلانلر دخى بويولده حركت ايدرك يوللرده سفره‌لر قورارلردى . اوجمله‌دن (حجاج) رمضان امتدادنجه هركون بيك سفره ، ايام عاديه‌ده بش يوز سفره ترتيب ايتديريردى . هربرى اون كشى ايچون قورولان بو سفره‌لرده اون چشيد يمك ، آتش اوزرنده پيشمش تازه بربالق ، شكرلى سودلاج بولنوردى .

(حجاج) برمحفه ايچنده اولديغى حالده بالذات بوسفره‌لرى برر برر طولاشير، سودلاجلردن برى اوزرنده شكر كورمز ايسه درحال آشجى‌يى چاغيره‌رق شكر قويمسنى امر ايدر ، شايد شكر ايله عودت ايدنجه‌يه قدر سودلاج يتير ايسه آشجى‌يه ٢٠٠ دكنك اوردورردى . (حجاج) ك معيتنده بولنان بيوك مأمورلر دخى مأمور اولدقلرى شهرلرده عين طرزده حركت ايدرك بعضلرى اوكله ، آقشام كونده ايكى دفعه سفره قوردوررلردى [٢] . (هشام بن عبدالملك)ك عراق واليسى (يوسف بن عمر) بش يوز سفره قوردورردى [٣]. (يزيد بن هبيره) دخى خلقك اطعامنه مخصوص اوله‌رق بيك سفره ترتيب ايتديريردى [٤]. سائر واليلرى‌ده اكا كوره قياس ايديكز. مثلا مصرواليسى

[١] العقدالفريد ٨٣ ج ١ [٢] العقدالفريد ٦ ج ٣ وابن خلكان ٨٢ ج ١
[٣] العقدالفريد ٦ ج ٣ [٤] ابن خلكان ٢٧٢ ج ٢

(احمد بن طولون) عوام وخواص ایچون متعدد سفره‌لر قویدوروردی [۱]. مصرده دولت فاطمیه زماننده یتیشن مشهور مابینجی (لؤلوء) طرفندن یاپیلدیغی کبی بعضاً ده سفره قوردورمقسزین خلقه یمك طاغیدیلیردی. موماالیه هر کون یمك تجربه‌لریله برابر ۱۲,۰۰۰ اکمك طاغیدیردی. رمضانده ایسه بومقداری بر قات دها آرتدیریر، توزیعنه کندیسی بالذات نظارت ایدردی [۲].

عوامك کوکلنی خوش یاپمق ایچون صدقه نامیله بذل ایدیلن اموال ایسه بشقه‌در. کتابمزك ایکنجی جلدنده ذکر ایتدیکمز وجه ایله هر خلیفه‌نك صدقه نامیله بر مقدار یومی صرفیاتی واردی. مع‌مافیه بعض خلفا بوصدقه پاره‌سنی مجرد ثوابه نائلیت، یاخود جومردلك حسنه تبعاً صرف ایدرلردی.

بونکله برابر عوام طاقمنه بوصورتله یمك‌یدیرمك یالکز اسلاملره مخصوص برشی دکلدی. بو، پك اسکی عصرلرك برعادتی ایدی. زیرا رومادە عوام طاقمی رجال دولت طرفندن اون، اتدن متشکل اوله‌رق توزیع ایدیلن یمکلردن کچینیرلردی. اسکی ایران حکمدارلرندن بعضلری هر بری اوزرنده یاریم قویون، برصحن حلوی ویابال، اون اکمك، بر دستی شراب ویاسوت، بر بالق اولمق اوزره یومی ۵۰۰ سفره قوردورردی [۳]. ایشته اسلاملر برچوق شیلرده ایرانلیلری نصل تقلید ایتدیلر ایسه بو خصوصده دخی انلری تقلید ایلشلردی.

بر مأموریت دولتده بولنمقسزین خواص صنفندن عد ایدیلن ذوات ایله اوحکمده بولنان مقربینه کلنجه دها اول عرض ایتدیکمز اوزره حریتلرینی، اراده و اختیارلرینی سلب ایچون بونلره خلفا طرفندن هبه‌لر، معاشلر ویریلیردی [٤]. بوجهتله عزت نفس صاحبی، پرستشکار حریت اولانلر کندی استقلاللرینی، وجدانلرینی اسیرایتمامك اوزره خلفانك ویردکلری احسانلردن، معاشلردن نفرت ایدرلردی. بو یولده حرکت ایدنلر ــ باخصوص برمکیلرك فلاکتندن صکره ــ علی‌الاکثر چول خلقی ایدیلر. برمکیلرك دوچار اولدقلری منکوبیت دیللرده داستان اولمشدی. خلفا طرفندن ویریلن پاره‌لر ایله زنکین

[۱] ابن خلکان ٥٥ ج ۱ [۲] مقریزی ۸٥ ج ۲ [۳] ترتیب الدول ۱۲۰
[٤] اغانی ۱٥٤ ج ۱۷

اولانلرك حياتى تهلكه آلتنده بولنـهجنى اعتقـادى تعمم ايتمش ايدى. بونك ايچون برچوق چول خلقى خلفانك احساننـدن چكينيرلردى [١] .

هبه‌لر ودیانت

بونكله برابر دولت امويه‌نك ابتدالرنده ظهور ايدن فقها ، ارباب صلاح خلفانك عطيه واحسانلرينى رشوت عد ايدرك قبولنده تردد ايلرلردى . فقط بونلر دخى چوق زمان كچمدن عطيه آلمغه آليشمشلر ، حتى عطيه واحسـانه نائليتى بر مفخرت عد ايتمكه باشلامشلردى .

دهاصكره خلق كچنمك فكريله پاره صاحبلرينه تصلف وتزلفه قويولديلر. بعضلرى عطيه واحسان ، بعضلرى‌ده معين معـاش آلمقله كچينيرلردى . معين معاش آلانلر على الاكثر محتـاجين ، عجزه ايله ايتام وطول قادينلرندن [٢] ، قبائل ، فرقه‌لر رؤساسندن متشكل ايديلر. معاشلرك مقدارى خلفا ويا امرانك اراده وتقديرينه تابع ايدى. بعض خلفا ووزرا انصار ومهاجرينك اولاد واحفادينه معاشلر تخصيصنه ميل ايتدكلرى حالده بعض خلفا علويلره ويا طالبيلره ، ديكر خلفادخى قريش قبيله‌سنه منسوب ذواته ويا يمنليلر وياسائره‌يه معاشلر ويريرلردى. مثلا خلفاى عباسـيه‌دن (مقتدر) ك وزيرى (على بن عيسى) طالبيلر ايله عباسيلره ، انصارك احفادينه [٣] معاشلر تخصيص ايتمش ايدى. وزرادن (ابن الفرات) حد اعظم آيده يوزر دينار ، وحد اصغر بش درهم اولمق اوزره فقها ، علما ، فقرا واشرافه معاشـلر باغلامش ايدى [٤] . مصرده حكومت سورن اخشـيديان ملوكندن (كافور) بغداد ده بولنـان خليفه‌نك عليهنده كنديسنه التجا ايدن مخالفين وسـائره‌يه ويرملك ايچون بر پاره تخصيص ايتمش ايدى [٥] .

ايشته بوسببلردن طولايى خلفاشاعرلره بيت المالدن احسانلر اعطاسنى جائز كورورلردى . چونكه بو صرفيـاتى دولتك تأييد نفوذى ايچون ضرورى بولورلردى. بونكله برابر خلفانك بوخصوصده مدافعهٔ نفس ايچون علناً برشى ديدكلرى يوقدى . فقط نفوذ دينى اصحابندن بو صرفيـات ايچون مواخذه‌لر

[١] اغانى ٩ ج ١٢ [٢] ابن الاثير ١٠٤ ج ٦ [٣] تاريخ الوزرا ٣٢٣
[٤] ابن خلكان ٣٧٢ ج ١ [٥] الفرج بعدالشده ١٤٢ ج ٢

كوررلر ایسه سكوت ایدرلر . انلری ممنون ایتمكه چالیشیرلر ، (رشید) ایله (مهدی) نك (سفیان ثوری) یه قارشی معامله‌لری كبی ابن ایله مدافعهٔ نفس ایلرلردی [١] .

بیوكك كوچكدن كچنمسی

مدنیت اسلامیه دورنده كوچكلرك بیوكلردن كچنملری ذكر ایتدیكمز شكلده ایدی . بیوكك كوچكدن كچنمسنه كلنجه بو ، سخا ، فقط سخا هدیه شكلنده ، وقوع بولوردی . بیوكلرك كوچكلره ویردكلری پاره‌لره نصل عطیه واحسان ناملری ویرلمش ایسه كوچكدن بیوكه ویریلن پاره‌لره‌ده (هدیه) اطلاق اولنوردی . هدیه ویرمك باخصوص دور عباسیده پك زیاده شایع ایدی . بر والی برولایته تعیین اولندیغی زمان انك مواصلتی كونی اهالینك الك اول یاپدقلری شی پاره ، جاریه ، آت ، البسه وسائره‌دن متشكل هدایا تقدیم ایتمكدن عبارت اولوردی [٢] . والی دخی كندیسنی والی تعیین ایدن خلیفه ویا وزیره اویولده هدیه‌لر كوندرمكه مجبور ایدی . بر والی بر ولایتده اوزون مدت والی قالیر ایسه هرسنه مركزه هدیه‌لر كوندرمك بر مجبوریت شكلنی آلیردی. شاید والی هدایاده امساك ایدرایسه امساكی برتمرد عد اولنوردی[٣].

والحاصل سخا وكرم مدار بحثمز اولان مدنیت دورلرنده زمانك اختلافی ایله شكل وصورتی مختلف اولمقله برابر هیچ بر زمان مستثنی اولمامق اوزره عمومی بر قاعده ، بر عادت ایدی . امویلرك ایلك دورلرنده احسانلر دوه ، آت و مواشیدن عبارت ایدی . خلفا كندیلرینه عرض احتیاج ایدنلره طوغوریجی بردیشی دوه ایله بر دامزلق دوه وچوبانی ، یاخود بر جاریه ، بر آت احسان ایدرلردی. معاشلر ایسه آلتون ویا كموش اوله‌رق تأدیه اولنوردی. فقط امویلرك اواسط حاكمیتی دورنده عطیه واحسانلر ایشلمه‌لی البسه وسائره‌یی حاوی جامدانلره ، كوزل جاریه‌لره ، پاره‌لره تحول ایلشدی . عباسیلر دورنده ایسه آلتون چیقینلره ، مجوهرات طاقملرینه ، ایپكلی قماش جامدانلرینه ، كوشك ، كوی وسائره‌یه تشمیل ایدلمش ایدی .

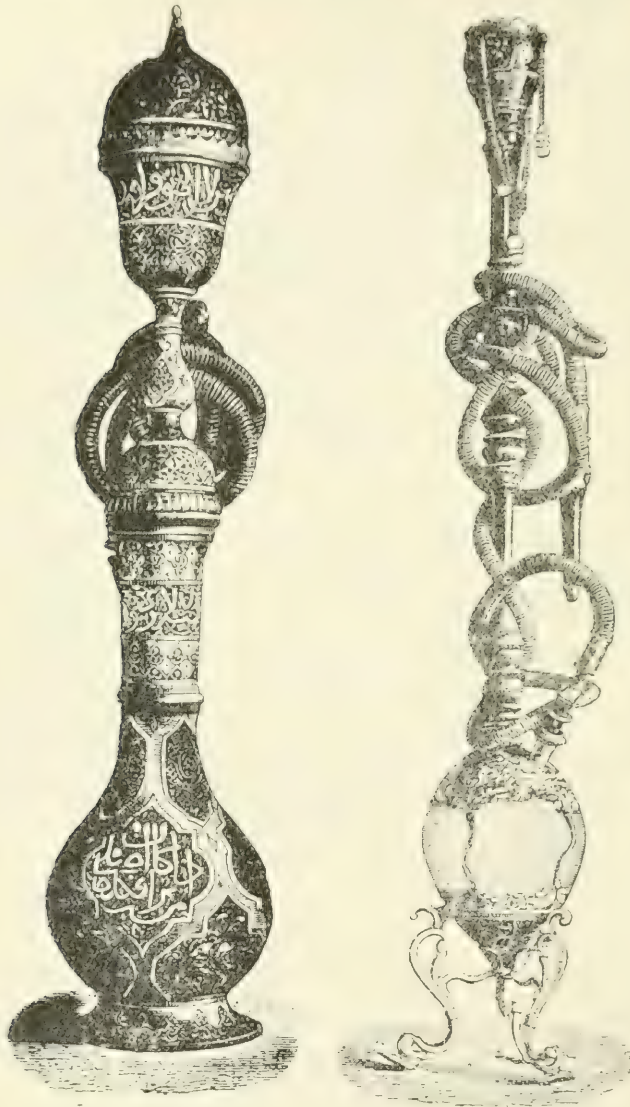
[١] سراج الملوك ٥٦ [٢] ابن الاثیر ٥١ ج ٦ [٣] ابن الاثیر ١٢١ ج ٧

معامله‌ده خاطرنوازلق

معامله‌ده خاطرنوازلق اسلاملر ایله بوکونکی عرب مولدینتجه بر طبیعت راسخه حکمنده ایدی . بعض مدققلر بو منقبتك عربلرك فطرتنده مندمج بر خصلت طبیعه‌اولدیغنی ادعا ایتمشلرایسه‌ده فکرمزجه بوذهاب طوغری دکلدر. بو خصلت توالیٔ اجیال وتقلب احوال ایله عربلرك اخلاقنه عارض اولمشدر . چونکه ویردیکمز معلوماتده کوردیکی اوزره عربلر استقلال فکر وحریت کلام ایله مفطور ایدیلر . خلفای راشدین دورینك صوکنه قدر بو حالده دوام ایلمشلردی . بالآخره امویلر تأمین حاکمیت اغورنده شدت وحیله استعمال ایتدکلری جهتله خلق تزلف ومنافقلغه مجبور اولمشلر ، بودوردن اعتباراً فکر ، لسان شدتلی بر تضییق آلتنه آلنمشدی . تماماً حر بر ملت بودورده اسارت آلتنه آلنیوردی . دیکر جهتدن دخی خلفا مظاهرت ونصرتلرینی جلب ایتمك ، یاخود لسانلرینی کسمك اوزره خلقه خاطرنوازلق کوستریبور ، بوکا « حلم » نامنی ویرییورلردی . دیمك اولیورکه تزلف وتصلف هم حاکم ، هم محکوملرك اخلاقنه کیرمشدی .

بو یولده حلم کوسترنلرك الك مشهور والك اسکیسی (معاویه) ایدی . دردنجی جلدده ذکر ایتدیکمز وجه ایله مشارالیه اهل بیت نبی ارکانی ایله فرقه رؤساسی طرفندن کندی شخصی وحکومتی‌علیهنده سویلنیلن مواخذه‌لره قارشی اختیارسکوت ایدر، حتی بعضاً انلره ایلکلرده، احسانلرده بولنوردی. (معاویه) کعبه‌ده بولنان (شعبه بن‌غریض) ه قارشی اختیار ایتدیکی معامله‌کبی بعضاً مواخذه ودشناملره استخفاف ایله مقابله ایدردی . مشارالیه ، (شعبه)یی نزدینه دعوت ایتمك ایستەمشدی . کوندردیکی آدم (شعبه) یه : « سنی امیرالمؤمنین ایستیور » دیر . (شعبه) بوکا جواباً : « امیرالمؤمنین ارتحال ایتمدیمی ؟ بشقه امیرالمؤمنین وارمی‌یا ! » مقابله‌سنده بولنور . مأمور مخصوص: « معاویه سنی ایستیور » دیر. (شعبه) معاویه‌نك یاننه کیدر. فقط حضورینه کیرر ایکن خلافت سلامی ایله سلام ویرمز. (معاویه) بو آدمك طوغریدن

طوغری‌یه پاره قبول ایتمیه‌جکنی بیلدیکی ایچون مالك اولدیغی برقطعه ارضك مبایعه‌سی وسیله‌سیله اکا اییلك یاپمغی ، عطیه ایله اسیر ایتمکی دوشونه‌رك :

ایران وعرب‌کاری نارکیله　　　عرب‌کاری کموش قاقمه نارکیله

— (تیما) ده‌کی یرك نه‌حالده‌در ؟ دییه صورار .

— وارداتی ایله‌چبلاقلر اکساء قومشولر اعاشه ایدیلیور ، جوابنی ویریر .

— اونى صاتارميسك ؟

— اوت .

— قاچه صاتارسك ؟

— آلتمش بيك ديناره صاتارم . يورد خلقى برصيقينديده بولنمسه‌ايدى بو يرى صاتمازدم .

— فقط بهايى پك يوكسك طوتيورسك .

— سزه اويله يوكسك كليور . بو ير دوستلركزدن ، طرفدارلركزدن برينك اولسه‌ايدى هيچ چكنمه‌دن آلتى يوز بيك ديناره صاتون آلير ايديكز .

— ديمك كه يركزى صاتمق ايسته‌ميورسكز . پدركزك كندى نفسى حقنده ياپديغى مرثيه‌يى بكا انشاد ايدرميسكز ؟

(شعبه) مرثيه‌يى اوقور . (معاويه) شعرى بكنه‌رك :

— بو مرثيه‌يه پدركزدن زياده بن لايق ايدم ، دير .

— خير ، هم يالان سويليورسك ، هم آلچاقلق ايدييورسك .

— يالان سويليورم ، بلكه . فقط الچاقلق ايدييورم ، بو نه‌دن ؟ . .

— چونكه زمان جاهليتده صل حق دشمنى ايديكز ايسه اسلاميتدن صكره ده حق دشمنى قالديكز . زمان جاهليتده جناب حق سزى مغلوب ومقهور ايدنجه‌يه قدر حضرت پيغمبر ايله وحى الهى‌يه قارشى طورديكز . هر فنالغى ارتكاب ايتديكز . اسلاميتدن صكره ايسه اولاد نبى‌يى احراز خلافتدن محروم ايلديكز . سز بر طليق اوغلى طليقسكز . خليفه اولمغه نه حقكز واردى ؟

(معاويه) كمال استخفاف ايله :

— اختيار حقيقةً بونامشدر . قالديريكز ، دير .

خدمه (شعبه) يى (معاويه) نك حضورندن چيقاريرلر .

(معاويه) نك حلمنى كوسترن وقوعاتدن اولمق اوزره هاشمياتدن (اروى بنت الحارث بن عبدالمطلب) پك زياده اختيارلاديغى صره‌لرده (معاويه) نك حضورينه كيرر . (معاويه) :

— خوش كلدك ، خاله ! نه‌حالده‌سك ؟ ديه صورار .

اروى : — يكنم ! ايى حالده‌يم . فقط سن كفران نعمت ايتدك . عمجه زاده‌كه غداراق ياپدك . كندى اسمكدن بشقه بر اسم طاشيورلك . حقكدن فضله آلدك . بو دينك تأييدينه اك زياده خدمت ايدن بز اهل بيت ايدك . حضرت نبى سعى

مشکور ، علی‌القدر اوله‌رق ارتحال ایتدکدن صکره تیم ، عدی ، امیه‌لیلر اوزرمنه صیچرادیلر . حقمزی غصب ایتدیلر . اوزرمزه حاکم کسلدیکز . بز آل فرعون ایچنده بنی اسرائیله بکزه‌دك . (علی بن ابی طالب) حضرت پیغمبردن صکره حضرت (موسی) یه کوره برادری (هرون) مقامنده‌در .

مجلسده حاضر بولنان (عمرو بن العاص) :

— صوص ! عقلسز ، بوناق عجوز ! تکدیریله سوزه قاریشیر . (اروی) صحابیٔ مشار الیهك پدری نامعلوم بر آدم اولدیغنی آکلاتمغه باشلار . (معاویه) « عفا الله عما سلف » دیه‌رك بر شیئه محتاج اولوب اولدیغنی صورار . (اروی) ایکی بیکی ایله (حارث بن عبدالمطلب) اوغللری فقراسنك اعاشه‌سنه تخصیص ایلك ایچون قابل اسقا بر بر مبایعه ایدالك ، ایکی بیکی ینه او سلاله فقراسنك تزویجنه صرف اولنمق ، اوچنجی ایکی بیکی ایسه کندی احتیاجاتنه حصرایلك اوزره آلتی بیك دینارك اعطاسنی طلب ایدر . (معاویه) بو پاره‌نك صرفنی امر ایلر [١] .

(معاویه) فرقه‌لری پاره ، حلم ویا علناً قوهٔ جبریه ایله کندی طرفنه جلبدن عاجز قالدیغنی کورنجه ، مقصدینه حائل عد ایتدیکی کیمسه‌لری کیزلیجه حیله ایله قتله تشبث ایدردی . مشار الیهك مظاهرلری کندیسنك بو اخلاقنی ، احراز غالبیت ایچون خاطرلرینی صایمقده اولدیغنی بیلیرلر ، پاره‌یه ، یاخود بر موقعه نائل اولمق ایچون کندیسنه مظاهر ، مخلص کورونورلردی . دیمك اولیورکه (معاویه) نك مسلك اساسیٔ اداره‌سی منفعت کوسترمك ، خلقی آووتمقدن عبارت ایدی . مشار الیه ذکا ودهاسی ، حزم واقتداری سایه‌سنده بومسلکی پك زیاده مهارت ایله اداره ونتیجه‌ده احراز موفقیت ایتمش ایدی . (معاویه) نك فرط حلمی ، سعهٔ صدری دیلدن دیله زبانزد اولمش ، « الناس علی دین ملوکهم » سوزینه ماصدق اوله‌رق هرکس انی مقتدیً به یاپمش ایدی . اوعصرده علی‌الاکثر رجال دولت آره‌سنده منفعت ، خلوص کوستردرك کچنمك میلی پك زیاده آرتمش ایسه‌ده بو اخلاقك بسبتون حکمفرما اولمسنه عربلرك فطرتنده مندمج اولان مردلك وعالیجنابلق مانع اولیوردی .

بالآخره ایرانلیلر امویلرك علیهنده عباسیلره مظاهرت ایله (ابو مسلم) وفادارلق ، مردلك وعالیجنابلغه مخالف بر یولده تهمت وشبهه اوزرینه انسان قتلنه تشبث ایدنجه اهالی هیچ بر قباحت یاپمدن بیله حیاتلرندن امین اوله‌مامغه

[١] ابوالفدا ١٨٠ ج ١

باشلامشلر، خلوصکارلق ، تبصبص کوسترمکه دها زیاده احتیاج کورمشلردی. ایرانلی سردار دنیایی آل قانه بویادقدن صکره احراز مظفریت ایله زمام دولتی عباسیلره تسلیم ایتمکله خلافت عباسیلر ایله علویلر آره‌سنده منازع فیه برمسأله اولدی . بالآخره (منصور) موقع اقتداره کلیر کلمز بو مسأله‌یی بسبتون حل ایتمك ، خلافتی کندی خاندانه حصر وتأمین ایتمك ایستدی. بومقصده حائل ، مضر کوردیکی (ابو مسلم) ایله برچوق علویلری وسائره‌یی بی‌رحمانه قتل ایتدیردی . (ابو مسلم) یوز بیکلرجه انسانلره آجیمه‌رق ایچیردیکی جام هلاکی کندیسی‌ده ایچمش اولیوردی . فقط دولتده ایرانلیلغك اك بیوك تمثالی اولان بونامدار سردار ایله علویلرك اعدامی عباسیلر ایله ایرانلیلر وعلویلر آره‌سنده‌کی مناسباتی ، امنیتی اساسدن صارصمشدی. حالبوکه عباسیلر دولتك تنظیم ومدافعه‌سی ایچون ایرانلیلره محتاج ایدیلر . بو احتیاج سائقه‌سیله انلری دولت خدمتلرنده استخدام ایتمشلر ایسه‌ده انلره قارشو دائما محترز ، امنیتسز طاورانمشلر ، خفیه‌لرك نظارتی آلتنه آلمشلردی . خفیه‌لك ایکی نوع واسطه ایله اجرا اولنیوردی. بری (برید) مأمورلری ایدی. بونلر والیلرك حرکاتی تجسسه مأمور برر خفیه ایدی . والیلر بونلرك بو مأموریتی حائز اولدقلرینی بیلیورلردی . دیکری خلفا طرفندن وزرایه ووالیلره هدیه اوله‌رق ویریلن جاریه وغلاملردن مأمور ایدیلن سائر خفیه‌لردن متشکل ایدی. جاریه وغلاملر سرایلرده‌بیویه‌رك خلفانك اعتماد وامنیتلرینی احراز ایتدکدن‌صکره وزرا وولاتك خانه‌لرینه کیدنجه اورالرده ندیم ، مغنی ، ساقی اوله‌رق وزیر ووالیلر هرنه یاپارلر ایسه انی خفیاً خلفایه نقل ایدرلردی . بوکا مقابل وزرا دخی خلفا اوزرینه کیزلیجه خفیه‌لر قورلردی .

والحاصل خلق آره‌سنده کین وحسد ایله برابر جاسوسلغك بودرجه تعمم وانتشاری خلوصکارلق ومنافقلغك ازدیادینه باعث اولمش ایدی . هله عنصر عربی‌سقوط ایتدکدن ، عنصر اجنبینك تغلب وتحکمی ایله برابردولت عباسیه‌نك اواسطنده رجال دولت جیبلرینی طولدورمق حرصی ایله یکدیکرلرینه دشمن ورقیب کسلدکدن صکره عربلردن مردلك ، علو جناب ، عزت نفس کبی مناقبك زوالی او ازدیاده برقات دها وسعت ویرمش ایدی . بوندن صکره بی‌پایان برظلم واستبداد چوکدی. قانون ، عدالت طانیمیوردی. عرب اولمیانلردن

موقع حاکمیته کلن امرا لسانلری عربجه اولدیغی حالده کندی حاکمیتلری آلتنه دوشن ، فقط حقیقت حالده خالص عرب اولمیوب ملل سائره‌دن توره‌ین عربلره کمال استبداد ایله تحکم ایدییورلردی . بونك نتیجه‌سنده بو محکوملر الیوم مشاهده ایتدیکمز کبی خلوصکارلق ، تبصبص ، هر شیئی خوش کورمك طریقنه صاپمشلردی . حاکمیته نائل اولان ، عصرلرجه قدرت ونفوذ صاحبی اولمغه آلیشانلر بالطبع مستثنی طوتولمق لازمدر .

مدنیت اسلامیه دورنده عائله

شیمدیکی حالده نصل ایسه مدنیت اسلامیه دوری اورته‌لرنده‌ده عین حالده بولنان ، اك بیوك رکنی قادینلر اولان عائله حقنده دها اول معلومات مقتضیه‌یی ویردیکمزدن بوراده بو خصوصده اوزون اوزادی‌یه بیان مطالعاتی زائد کورورز . بوراده یالکز تستر ، تعدد زوجات ، طلاق کبی عائله‌یه مخصوص احوالدن بحث ایده‌جکز .

١ — تستر

تستردن مراد یشماق وامثالی شیلر ایله باش اورتمك ایسه بونی اسلامیتك ایجاد ایتدیکی بر شی دکلدی . بو شکلده تستر خرستیانلغك ظهورندن اولده موجود ایدی. خرستیانلق آکا هیچ بر تعدیل ادخال ایتمدی . قرون‌وسطی ایله دها صکره‌کی زمانلرده آوروپاده‌ده او قدر تستر واردی . حتی بو کونه قدر اورالرده بونك آثاری کورلمکده‌در .

فقط تستردن مقصد قادینلرك خانه‌لرده حبس وخلق ایله منع اختلاطلری ایسه بو نوعی مدنیت اسلامیه‌نك بر نتیجه‌سی ایدی . زیرا او مدنیتدن اول او کبی بر تستر موجود دکلدی . بونکله برابر تستر اك شدتلی ودقتلی حالنه مدنیت اسلامیه ترقی ایتدکدن ، اسلاملر کندیلرینی بسبتون مدنیته ، ذوق وصفایه ، رفاهت وراحته ویردکدن صکره بالغ اولمشدی. اولجه بدوی قادینلره دائر ویردیکمز معلوماتدن آکلاشیلدیغی اوزره قادینلر ایله ارککلر مساوی

طوتولديغندن چول چادرلرى آره‌سنده شجاعت واقدام ، عقل ودرايت ، علم وعرفان ، ادبيات وسائره ايله برخيلى قادينلر اشتهار ايتمش ايدى. فقط بالآخره اسلاميتك انتشارندن صكره جاريه‌لر چوغاله‌رق اسلاملرجه اوطه‌لق آلمق بر عادت اولمسى اوزرينه ارككلر ايله قادينلر آره‌سنده شبهه‌لر، سوء ظنلر كيردى . ارككلر قادينلره لايق وجه ايله اهميت ويرمامكه باشلاديلر. ارككلر كنديلرينى هر حقى حائز ، خانه‌لرنده هر شيئى اجرايه مأذون ، عائله‌نك رئيسى عد ايتدكلرى جهتله قادينلرى تضييق ، اسارت آلتنه آلديلر . بو حال دولت امويه‌نك ابتدالرنده اولا طواشيلرك ، دها صكره اسلاو كوله‌لرك استخدامى زماننده اعتباراً باشلامشدى .

شو حالده شرقده اسلام عائله‌لرى آره‌سنده جارى اولان شدتلى تستر اركك‌لرك سوء ظنلرى ، عائله‌لرى خلقى حقنده استبداد ايله حركتلرى ، ذوق وصفايى يالكز كندى نفسلرينه حصر ايتمك ايسته‌ملرى كبى سببلردن نشأت ايتمش ايدى . يوقسه ظن اولنديغى وجه ايله احكام اسلاميتدن دكلدى . زيرا قرآن كريمده تستره دائر وارد اولان آيات شريفه‌يى تدقيق ايده‌جك اولور ايسه‌كز بونلرك تفسيرى تسترده ايلرى كيتمك دكل ، بالعكس خفيفلتمك لازم اولديغنى امر ايدر . لكن نه چاره‌كه خلق آيات دينيه‌يى مقصد اصليدن زياده كندى عادتلرينه ويا ميل ومنفعتلرينه موافق بر شكلده تفسيره آليشمشلردر . اربابى مدنيلشوب‌ده كتابلرى تفسيره لزوم كوريلن هر دينده مدعامزه دائر مثاللر بوله‌بيليرسكز. مثلا خرستيانلرك كتب دينيه‌سنده بر آدمك ايكى ويادها زياده زوجه آلمسنه مانع صريح بر نص موجود دكل ايكن رؤساى ديانت بر زوجه آلمقله اكتفايى عائله‌نك سعادت وانتظامنه دها زياده خادم كوردكلرى ايچون تأويل وتفسير طريقيله بعض قرائنه استناد ايدرك وحدت زوجه‌يى قبول ايتمشلردى . اسلاملر دخى بر چوق جاريه‌لره مالك اولدقدن ، كنديلريله زوجه‌لرى آره‌سنده امتزاجسزلك ، عدم امنيت ظهور ايتدكدن صكره قادينلرى رام ايتمك، قاپاتمق ايسته‌مشلردى . بونك ايچون تأويللر ، تفسيرلر بولمق پك كوچ دكلدى . ارككلر بوكا موفق اولنجه قادينلرى حبس، تضييقات آلتنده وضع ايتمشلردى . اركك‌لرك كنديلرندن دها ممتاز ، ايستدكلرينى ياپمغه

صلاحیتدار اولدقلرینه زمانك توالیسیله ذاهب اولان قادینلر ایسه ارككلرك جور وجفالرینه صبر وتحمل کوسترمکه، ارككلردن قورقمغه آلیشمشلر ایسه‌ده انلری بحق سوه‌مامشلردی . بو جهتله ارككلر قادینلردن احترازه دوشه‌رك آنلری خانه‌لرده ، دیوارلر آره‌سنده قاپاتمغی، لزوم کوردیلر . قادینلرك خدمه ، کوله ، جاریه‌لردن بشقه کیمسه ایله قونوشملری ، اوطورملری تحت ممنوعیته آلندی. ارككلر زوجه‌لریله برسفره‌ده اوطورمامغی، پك آز قونوشمغه باشلادیلر . قادینلر حقنده ارككلرك عدم امنیتی ، سوء ظنی کیتدکجه آرتدی . حتی مزاره کوتورلمدن بشقه خانه‌دن چیقمامق ارككلرجه قادینلر حقنده پك بیوك بر فضیلت عد ایدلدی .

حال بوکه قادینلری حقیر کورمك ، حقلرنده بو درجه ظلم کوسترمك قرآن کریمك احکام شریفه‌سنه مخالفدر . چونکه قرآن عظیم‌الشان زوجین آره‌سنده مودت ورحمتی امر ایدر . ایشته آیات کریمه میدانده‌در : « ومن آیاته ان خلق لکم من انفسکم ازواجاً لتسکنوا الیها وجعل بینکم مودةً ورحمةً » ، « ولهن مثل‌الذی علیهن بالمعروف » ، « وعاشروهن بالمعروف ». حیفا که ارككلر ، باخصوص علوم ومعارف دوری منقضی اولدقدن صکره ، استبداددن واز کچه‌مدیلر . بو زمانلرده فقها بر طاقم مناظرات دینیه ایله وقت کچیرییورلردی. خرستیانلره هانکی حال‌عارض اولمش ایسه اسلاملرده غایت‌مظلم بردورجهالته دوشمشلردی. اودورده‌اخلاق فساده، مملکت‌ده‌بیوك براستبداده اوغرامش ایدی. علما آیات واحادیثی وضع اصلی‌یه ، قرائن تاریخیه‌یه باقیه‌رق او محیطه ، کندی میل ومنفعتلرینه کوره تأویل وتفسیر ایدییورلردی. بوحال بیچاره قادینلرك باشنه برفلاکت کسلدی . نتیجه‌ده حقیر ، اسیر دوشمشلردی.

بر مملکتك حکومتی استبداد ایله عامل ایسه اخلاق مستبدانه‌نك محکوملرده سرایت ایتمسی بر امر طبیعیدر . بر انسان برحکومت مستبده‌ده حاکمك ظلم واعتسافنه تحمل ایتدکدن صکره خانه‌سنه عودت ایدنجه چکدیکی ظلم واعتسافك انتقامنی آلمش اولمق اوزره عائله‌سی خلقنه عین معامله‌ده بولنور. مدنیت هانکی شکل ودرجه‌ده اولورایسه اولسون طبیعت بشریه‌نك مقتضاسی بودر. برمملکتك حکومتی اهالی حقنده ظالم‌ایسه اومملکتده عائله رئیسلری‌ده کندی زوجه‌لری، چوجقلری حقنده اویله‌جه ظالم کسیلیرلر. بالعکس حکومت

عادل ، حقپرست ایسه بوکبی برمحیطده قادینلر کندی حقوق طبیعیه‌لرینه نائل اولورلر ، ارککلرده حاکمیتده عدل وانصافه توفیق حرکتدن آیریله‌مازلر . یعنی قادینلرك حقوقی هرهانکی برمملکتده پایمال ایدیلیر ایسه اومملکتده احکام سائره‌ده او نسبتده ظلم واعتساف موجود دیمکدر . احوال عائله حکومتك کوچك برتمثالندن بشقه برشی دکلدر . زیرا برملتده عائله کوچك ، حکومت ایسه بیوك برر دولت حکمندهدر .

اسلام قادینلری انتباه حاضر اوائلنه قدر او یولده ظلم وحقسزلق چکدکاری حالده اسلاملردن هیچ بری مدافعه ایچون آغزینی آچوب بر سوز سویله‌مامشدی . نهایت کچن عصر اورته‌لرنده بعض ارباب قلم بو بحثه کیریشدیلر . صیقی تسترك فنالغندن بحث ایله ترکنی ملتداشلرینه توصیه ایلدیلر. بیلدیکمزه کوره بوبحثه ایلك آتیلان ذات (الجوائب) محرری (احمد فارس الشدیاق) ایدی. مرحوم استانبولده انتشارایدن مذکورغزته‌ده تسترك علیهنده برقاچ بیوك مقاله یازمشدی . مرحومدن صکره سائر بعض ذوات بو بحث حقنده یازی یازمشلر ایسه‌ده هیچ بری مسأله‌یی حقیله تشریح ایده‌مامشدی . نهایت کچن عصر میلادی صوکلرنده مصر ارباب حقوقندن (قاسم امین) بکك (تحریرالمرأة ـ قادینلرك رفع اسارتی) نامنده‌کی کتابی انتشار ایلدی. بوکتاب اوقدر واقفانه یازلمشدرکه مؤلفنی آلقیشلامامق قدر ناشناسلق اولور . متحکم برطاقم عادات سخیفه‌یه قارشی بوکتابك نشری شایان تبجیل برجسارت مدنیه‌در.

٢ — تعدد زوجات

اسلاملرده عائله‌یه سوء تأثیر ایدن احوالدن بری‌ده بر ارککك عین زمانده ایکی ویا درت زوجه‌یه مالك اوله‌بیلمسی‌در . حال‌بوکه شریعت اسلامیه تعدد زوجه‌یی اویله برشرط ایله تقیید ایدییورکه بوشرطه حقیله رعایت ایدن برارکك بردن فضله زوجه آله‌ماز . چونکه تعدد زوجه‌یی جائز کورن آیت کریمه زوجه‌لر آره‌سنده عدالتی شرط قوییور . بوعدالتی اجرا ایده‌مامکدن قورقان بر ارککك برزوجه ایله اکتفا ایتمسی احکام قطعیهٔ قرآنیه‌دندر. آیتك نصی

شودر: «فانكحوا ماطاب لكم من النساء مثنى وثلاث ورباع فان خفتم الا تعدلوا فواحده» . قرآن كريمك ديكر بر يرنده دخى : « ولن تستطيعوا ان تعدلوا بين النساء ولوحرصتم فلاتميلوا كل الميل فتذروها كالمعلقه» نص شريفى وارد اولمشدر. ايشته بو ايكى آيتى بر آره‌يه كتيروب معناسنى دوشونه‌جك اولور ايسه‌كز تعدد زوجه‌يى امردن زياده منعه خادم اولديغنى كوررسكز . بونك ايچون عقللى، حقشناس اولان ارككلر بردن زياده زوجه آلمازلر. بردن زياده زوجه آلمق جاريه، اوطه‌لق اتخاذ اولنان اسكى زمانلرده قولاى ايدى. اودورده اوطه‌لق جاريه‌لردن اولاد طوغيوردى . ارككلر بو نسلى ضايع ايتمك ايسته‌مدكلرى ايچون تعدد زوجه كندى كندينه حاصل اوليوردى . حال بوكه حسيات بشريه‌نك ترقيات نجيبه‌سى سايه‌سنده اسارت بشريه الغا ايدلديكندن آرتق اوطه‌لق اتخاذى پك مشكل كسلدى .

بر ارككك عين زمانده وباخصوص بر آره‌ده بردن فضله زوجه آلمسى انتظام عائله‌يى اساسندن صارصار بر عادت ايكن بو عادت ــ ولو پك آز اولسون ــ بوكونه قدر دوام ايتمكده‌در . بو آزلق ايچنده بعض عقللى ، درايتلى آدملرده كورليور . اسلاملردن بردن زياده زوجه‌لره مالك اولانلر تعداد ايديله‌جك اولور ايسه بونلرك مقدارى برزوجه صاحبى اولان اسلاملرك مجموعنه كوره يوزده بشدن فضله دكلدر . بونلر على الاكثر عوام طاقمندندرلر. خواصدن متعدد زوجه آلانلر تعددى مطلقا برمجبوريت ايله قبول ايتمشلردر.

تعدد زوجه‌يى جائز كورنلر « عدالت » ى محبتده دكل ، يالكز نفقه‌ده مساوات ايله تفسير ايدرلر. بونكله برابر قرون اسلاميهٔ وسطاده حيثيت واعتبار اصحابندن بر چوق ذوات جاريه استفراشى ايله تعدد زوجاتى بر آره‌ده جمع ايتمشلردى. فقط على الاكثر نفوذ برنجى زوجه‌يه مخصوص اوليوردى. عقللى، صلاحيرور بر طاقم قادينلرده زوجلرينه كوزل جاريه تقديمنى فضيلتدن صاييورلردى. نته‌كيم (رشيد) ك زوجه‌سى (ام‌جعفر) مغنى جاريه (دنانير)ى اونوتديرمق ايچون زوجنه اون يولده جاريه‌لر اهدا ايتمش ايدى .

بعض قادينلر دخى مجرد ثوابه نائل اولمق ايچون زوجلرينك ديكر بر زوجه دها آلملرينه معاونت ايتمكده ايديلر . مصرلى مورخلردن (جبرتى) نك پدرينك زوجه‌لرندن برى حقنده ويرديكى معلوماته كوره بو قادين اويله

صلاحپرور ، زوجنه او قدر محب ووفاکار ایمش‌که کندی پاره‌سندن کوزل جاریه‌لر مبایعه ایدرك انی کیدیروب قوشاتدقدن صکره زوجنه تقدیم ایلیور وبو فعل ایله بیوك بر ثواب ایشلدیکنه ذاهب اولیوردی . بوندن ماعدا (جبرتی) نك پدری بر چوق زوجه آلمش ایکن ذکر اولنان زوجهٔ صالحه‌سی بوندن هیچ مکدر اولمامش ، سائر قادینلر کبی اصلا قیصقانمامش ایدی [١] ...

٣ — طلاق

تعدد زوجه‌یه دائر سویلدیکمز سوزلر طلاق حقنده‌ده قابل اطلاقدر . بعض عقلا : « وان خفتم شقاق بینهما فابعثوا حکماً من اهله وحکماً من اهلها ان یریدا اصلاحاً یوفق‌الله بینهما » ، « فان کرهتموهن‌فعسی ان‌تکرهوا شیئاً ویجعل‌الله فیه خیراً کثیرا » کبی آیات کریمه‌یه استناداً طلاقك مکروهیتنه ذاهب اولورلر. حدیث شریفده دخی : « ابغض‌الحلال عندالله الطلاق » وارد اولمشدر . مع‌هذا حضرت (علی) نك مخدومی حضرت (حسن) کبی کبار صحابه‌دن بعضلری پك چوق تطلیقده بولنورلردی . مشار الیه ٢٥٠ ودیکر بر روایته کوره ٣٠٠ زوجه ایله تزوج ایتمش ایدی. بوحاللردن پدرلری پك زیاده جانی صیقیلیردی. تطلیق ایدیلن قادینلرك اقربا وتعلقاتندن محجوبیت سائقه‌سیله مخدومنه نفرت کوستریردی . نطقلرنده : « حسن چوق تطلیق ایدر . صاقین اکا زوجه ویرمیکز » دیردی. صحابه‌دن چوق زوجه تطلیقی ایله اشتهار ایدنلردن (مغیره بن شعبه) دخی اومقداره یقین زوجه آلمش ایدی [٢] . بونکله برابر حضرت (علی) نك سوزلرندن آکلاشلدیغی اوزره طلاق دائما مکروه عد ایدلمشدر. عزت نفس ، فضیلت اصحابندن اولانلر بیوك برسبب ویا بر معذرت شرعیه اولمینجه زوجه‌لرینی تطلیق ایتمزلر . طلاق وقوعاتی علی‌الاکثر عوام بیننده جاریدر .

تسترده پك زیاده ایلری کیدلمسی طلاقك چوغالمسنه بیوك بر سبب تشکیل ایتمکده‌در . زوجه‌سنك یوزینی کورمدن اولنن بر کنج ازدواجدن صکره رفیقه‌سنی طبعنه موافق بولمینجه انی تطلیق ایتمکده کوجلك کورمز . چونکه

[١] جبرتی ٢٨٢ ج ٣ [٢] الف با ٢٤٨ و ٢٤٩ ج ٣

او كنج زوجه‌سنى بكنمديكى تقديرده سهولتله تطليق ايده‌بيله‌جكنى آكلامامش اولسه او شرط ايله اولنمزدى . انسانك تزوج ايده‌جكى قيزى ويا قادينى اولمدن اول كورمامسى كبى تسترده شديد تضييقات دين احكامندن منبعث دكلدر . زيرا انسانك رفيقهٔ حيات اتخاذ ايده‌جكى قادينى اولمدن اول كورمسنى تجويز ايدن متعدد احاديث شريفه وارد اولديغى كبى مطلقا كورمك لازم اولديغنه دائر دخى معناسى پك آچيق حديثلر وارد اولمشدر [١] . ايشته بو احاديث شريفه ايله عمل اولنسه اسلاملرده طلاق وقوعاتى پك چوق آزالير . بونكله برابر شرائط مشروعه وقانونيه‌يه مستند طلاقك فوائدى منكر دكلدر . بوجوازدن محروم اولان ملتلر بو فوائددن محروميت چكرلر.

معيشت عائليه

١ — طعام

قبل الاسلام عربلرك مأكولاتى سوت ، ياغ ، پنير، خرما ، حبوب، اتدن عبارتدى . شمديكى چول خلقنده اولديغى كبى بو مواد پك ابتدائى برشكلده طبخ واعمال اولنوردى . عربلرك على الاكثر قوللاندقلرى ات ، سوت دوه اتى وسوتى ايدى . بو مواددن (تريد) كبى نسبت معلومه‌دن مركب بر طاقم يمكلر ياپيليردى . (تريد) ات ، سوت وا كمكدن مركب بر يمك ايدى . (رغيده) ، (رهيده) ، (عصيده) كبى بعض يمكلر يالكز سوت واوندن ياپيليردى . (بكاله) كبى ياغ ودقيقدن ياپيلان يمكلرده واردى. (وضيعه) كبى بر طاقم يمكلر دخى دقيق ، بال ، ياغدن اعمال اولنوردى . والحاصل بالاده‌كى انواعه مشابه عربلرك قرق درلو قدر يمكلرى واردى .

بونكله برابر بونوع يمكلر ارباب يساره ، مسافر قبول ايدنلره مخصوص ايدى . فقرا صنفنه كلنجه بونلر دوه ويا قيون اتى پك نادر بولورلردى . بونلر اكثريتله كلر، چاكركه، قره‌بوجك، عقرب كبى حشرات ايله كچينيرلردى. حتى آجيقدقلرى زمان يمك ايچون بو حشراتى بوله‌مازلر ايسه دوه توينى طاش اوزرنده قان ايله يوغوروب يرلردى . قرشيلر بو حاله يقين بر معيشت ايله

[١] مشكاة المصابيح ٢٦٩

ياشارلردى [١] . بعضاً دها زياده آچ قالدقلرى زمان درى پارچه‌لرينى ، بوينوز وحيوان طيرناغى قيرنتيسنى ، قيل ايله قاريشيق دقيق اكل ايدرلرى . ايصسز چوللرده صوسز قالوب‌ده صو بولامينجه اشكنبه ايچنده بولنان طوار ترسنك صيقلمش صوينى ويا دوه طمارلرندن آلنان قانى ايچرلردى [٢] .

بالآخره عربلر اسلاميتك ظهورى اوزرينه عراق ، ايران ، مصرى فتح ايدنجه روم وايران آثار مدنيتلرنده كوردكلرى تكملاته ، اسباب رفاهيته قارشى مندهش اولديلر. اوبله يمكلر كورديلركه نه اولديغنى وهلهً آكلايه‌مديلر. بر عرب بو فتوحات اثناسنده بر طوربه كافور بوله‌رق آرقداشلرينه كتيرمش ايدى . بونلر كافورى طوز ظن ايتمشلر ، يمكه قويمشلر ، فقط طوز طادينى بوله‌مامشلردى . كافورك نه اولديغنى آكلايانلردن برى بونلره راست كله‌رك بتون طوربه‌يى ايكى درهمدن فضله دكرى اولمايان اسكى ويرتيق بركوملكله مبايعه ايتمش ايدى [٣] . او عربلردن برى دخى بورك يوفقه‌سنى كورنجه يازى‌يه مخصوص اينجه درى ظن ايتمش ايدى [٤]. عربلر كوردكلرى پيشمش پرنجى زهرلى بر يمك عدايلمشلردى [٥] . فقط بوچول خلقى مدنى اقوام مذكوره آره‌سنده اقامت ايتدكدن صكره چوق زمان كچمه‌دن او اقوامك وبالخاصه ايرانيلرك يمكلرينى اوكرنه‌رك انلردن برچوق اخلاق وعادات اقتباس ايتدكلرى كبى بو يمكلرى‌ده اقتباس ايتديلر . تحريمى حقنده نصوص صريحه وارد اولان شيلردن بشقه اىى يمكلرى اوكرنوب يمكه اسلاملر ايچون بر مانع دينى يوقدى .

اسلاملر امويلر زماننده اعتباراً طريق مدنيت وتكمله سالك اولمشلردى. اجنبيلرى بو خصوصده ايلك تقليد ايدن ، ييه‌جك، ايچه‌جكده رفاهيت آرايان (معاويه) ايدى [٦] . مشار اليهدن صكره موقع اقتداره كلن خلفا ايله رجال دولت ومملكتك ايلرى كانلرى او يولى تعقيب ايلديلر . سركه‌لى ات صوبى ايله اتدن عبارت اولوب « سيدالمرق ــ ات صولرينك پادشاهى » نامى ويريلن (سكباج) ، برنوع حلوى اولان (فالوذج) ، ايچى بادم وشكر ايله طولديريلان

[١] ابن‌خلدون ١٧٠ ج ١ [٢] كتاب البخلاء ١٨٣ [٣] الفخرى ٧٤
[٤] ابن خلدون ١٤٤ ج ١ [٥] همدانى ١٨٨ [٦] دميرى ٥٥ ج ١

(لوزينج) ، جوز طاتليسى (جوزاب) ، خشاف ، كلاّب وسائره برر برر عرب مطبخلرينه كيرييوردى. طريق اعتلاده ايلرى كيدلدكجه آرتق ات، سوت، سبزه ، بهارات ايله درلو درلو يمكلر ياپيليوردى .

٢ — ملبوسات

زمان جاهليتده عرب لباسى

زمان جاهليتــده عربلرك يمكلرى ، سـائر طرق معيشتلرى نصل ايسـه كيدكلرى البسه دخى پك ساده ، پك ابتدائى ايدى. بوكون چولده‌كى عربلرك ملبوساتى اسكى عربلرك ملبوساتنه معادلدر. بواثوابلر كوملك ، استارلى انتارى، احرام ، عبا ، صاريقدن عبارت ايدى. طون ، شالوار، قفتان عربلرجه معروف دكلدى [١] . بونلر بالآخره ايرانليلردن انتقال ايتمشـدر . كذلك پاپوش ، چيزمه‌ده قوللانلمازدى. بونلرى يالكز بعض زنكينلر كيردى. عربلر قيليجلرى اوموزلرينه آصارلر، على‌العموم ديزدن آشاغى‌يه قدر قيصه البسه كيرلردى[٢] .

عربلرك او زمانلرده كيدكلرى البسه‌يى كوسترمك ايچون حضرت پيغمبرك كيديكى اثوابى ايراد ايتمكدن دها ايى بر مثال اولماز . روايتــه كوره حضرت پيغمبرك اك زياده سوديكى البسه خرقه ايدى . قوللرى بيلكه قدر قيصه ايدى . حضرت نبى بعضاً ديزدن آشاغى‌يه قدر قيصه ، قرمزى استارلى قفتان كيردى. پاپوش وچيزمه دخى قوللانيردى [٣] . غرور كوسـترمك ايچـون يرلره سـوروتن اوزون اثواب كيلمسى حديث شريف ايله منع ايدلمش ايدى . « اوزون انتارينك فضله‌سى جهنمه عائددر » مآلى بر حديث شريفدر [٤] . عربلر پاموق ويوكدن بشقه منسوجات بيلمزلردى .

بونكله برابر عرب زنكينلرندن تجارت ويا سياحت ايچون شامه ويا عراقه كيدنلر كوزل البسه كيمكده شامليلر ايله عراقليلرى تقليد ايدرلردى . بونوعدن مزين ، كوزل البسه كينلر ، باخصوص اسلاميتك اوائلنده ، قبائل آره‌سـنده بيوك بر شهرت آليرلردى . اك مشهور روايته كوره عربلردن سـياهه مائل

[١] البيان‌والتبيين ٥٣ ج ٢ [٢] سراج‌الملوك ٧١ [٣] تهذيب الاسماء ٦٠
[٤] الكامل (للمبرد) ٢٦

رنکده تفتیکدن ایلك اولەرق البسه کین (عبدالله بن عامر) ایدی . کذلك عربلردن ایلك سیاه فراجه قفتان کین (مختار بن عبید) اولدیغی کبی مدینەده الك اول صوندورمه کین ذاتده (جبیر بن مطعم) ایدی [۱] . عربلرك ظهور اسلامیتدن صکره ملل اجنبیەدن اقتباس ایتدکاری سائر البسه انواعنیده اکا کوره قیاس ایدیکز . بو کبی تقلیدلره عادت وجه ایله الك اول اکابر باشلار . صکره سائر خلق انلره اقتدا ایلرلر . کثرتلی صرفیاتده، استکمال اسباب راحتده اجنبیلری تقلیده ایلك اقدام ایدن ذات دها اول بیان اولندیغی اوزره (معاویه) ایله اکابر رجال دولتی ایدی . انك دور خلافتنده عراقده والی بولنان (زیاد بن ابیه) ایرانلیلری تقلیداً عربلردن ایلك اولمق اوزره اطلاس قفتان کیمش ایدی [۲] . بصره ده ایلك دوز چیزمه کین‌ده بو والی ایدی .

بالآخره امویلر رفاهت ومشکلپسندلکده ایلری کیدنجه ایپك منسوجاتنك هرنوعنی کیدکدن ماعدا ایپکدن پك مکلف البسه یاپدیرمشلر، صرمەلی منسوجاته پك زیاده رغبت کوسترمشلردی . سائر خلق امویلری تقلیداً ایپکلی البسه کیمکه باشلادیغندن صرمەلی البسه بیوك بر رواج بولمش ایدی . عربلر روم بچمنده البسه یاپدیرییورلردی . فقط حال بداوتدنده آیرلمق ایستەمدکلرندن صاریغی دکیشدیرمدکلری کبی قلیجی‌ده اوموزه باغلامقدن واز کچەمامشلردی. کبار تابعیندن (احنف) « عربلر صاریق کیدکجه، قیلیجلرینی اوموزلرینه اصدقجه عرب قالیرلر » دیر ایدی [۳] .

مدنیت دورنده ملبوسات

وقتاکه خلافت اسلامیه ایرانلیلرك تأثیر سیاسیسی آلتنده قالان، تشکیلات دولتی، برچوق اخلاق وعاداتی ایرانلیلردن اقتباس ایدن عباسیلره انتقال ایلدی، بوخاندان سلطنت دولتلرینك تشکلی تاریخندن اعتباراً البسەده بسبتون ایرانلیلری تقلید ایتدیلر. حتی بونی رسماً اعلان ایلدیلر. ایکنجی خلیفهٔ عباسی (منصور)

[۱] ابن قتیبه‌نك المعارف کتابی ۱۷۷ [۲] اغانی ۱۰٤ ج ۹٤
[۳] الکامل للمبرد ۱۰۰

صاریقلره بدل داخلاً چبوقلر ایله تقویه ایدلمش ایران کاری اوزون کلاه کیله‌رك اوزرینه کوچك بر صاریق صارلمسی، قیلیجلرك بله آصلمسی، البسه‌نك عموماً سیاه رنکنده اولمسی حقنـده ۱۵۳ سنهٔ هجریه‌سـنده بر امرنامه اصدار ایتدی . امویلرك علامت فارقه‌سی بیاض رنك اولدیغی کبی عباسیلرك علامت فارقه‌سی‌ده سیاه رنك ایدی . دولت مشـارالیها زماننده خلیفه‌نك حضورینه کیره‌بیلمك ایچون « سواد » نامی ویریلن وسائر البسه‌یی اورتن سیاه بر جبه کیمش اولمق ضروری ایدی. (منصور) رجال دولتی ایله معیتی‌خلقنه صرتنده « فسـیکفیکهم الله وهوالسـمیع العلیم » آیتنی حاوی فراجه قفتـانلر کیدیریبوردی [۱] . اطراف سـائره‌ده بولنان والیلرینه معیتلرینی بو قیافتـه صوقملرینی یازمشدی [۲] .

روایته کوره مشهور دربدر شعرادن (ابو دلامه) مذکورقیافته کیردکدن صکره (منصور) ك حضورینه داخل اولور .

خلیفه آ کا : « نه حالده‌سك؟ » دییه صورار، شاعر دربدر : — شوکتمآب ! بوندن دها شنیع بر حال تصور ایدرمیسکز؟ یوزم اورته‌مه ، قیلیجم قالچه‌مه ، کلام‌الله آرقه‌مه کلمش ، سیاهلره بویانمشم . بوندن دها فنا نه ایسترسکز ؟ جوابنی ویریر .

(منصور) شـاعر لطیفه پردازك سوزلرینه قارشی کوله‌رك کندیسنی بو قیافتدن عفو ایدر . « صاقین بونی کیمسه‌سندن ایشتمسون! » دییه تنبیه ایلر.

ایشته او آندن اعتباراً عربلر وبالخاصه رجال دولت ملبوسـاتده بسبتون ایرانلیلری تقلیده قویولدیلر . عوام وفقرا طاقمی اسـکی عرب قیافتنی محافظه ایتدکلری حالده رجال دولت ایله ارباب ثروت وسائر خواص قفتانلر، شالوارلر، صوندورمه‌لر، چیزمه‌لر ، چورابلر وسائره کییورلردی . دها صکره هر صنف کندینه مخصوص بر البسه ایله تمیز ایتمکه باشلادی .

علی‌الاکثر خلفا کلاه ، سیاه فراجه قفتان کیرلردی [۳] .

فقها ایله علمانك قیافتی بر شکل مخصوصده واستارلی سـیاه صاریقدن ، سیاه صوندورمه‌دن عبارت ایدی . [٤] رجال علمیه صنفنی بوشکله ایلك وضع ایدن ذات خلیفـه (رشـید) ك قاضی‌القضاتی فاضل مشهور (ابو یوسف)

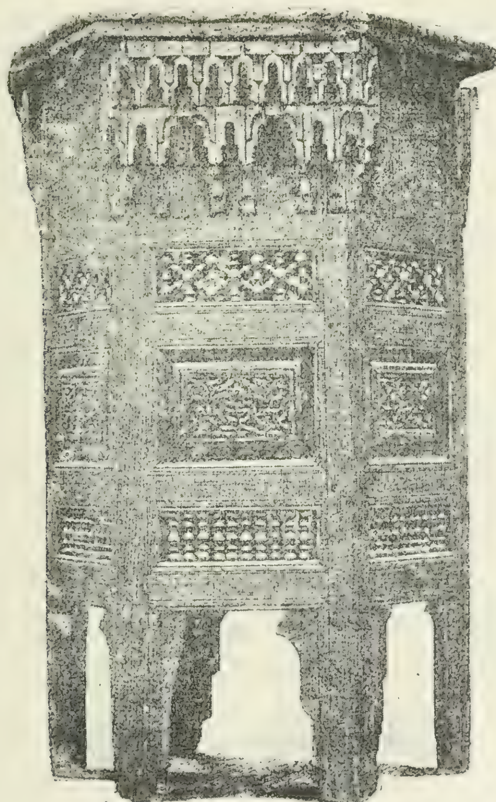
[۱] اغانی ۱۲۱ ج ۹ وابن‌الاثیر ۲۸۹ ج ٥ والعقدالفرید ۷٤ ج ۱

[۲] طغربردی ٤۳۷ ومقریزی ۳۰۷ ج ۱ [۳] ابوالفدا ۳٦ و ۳۷ ج ۲

[٤] اغانی ۱۰۹ ج ٥ و ٦۹ ج ٦ وطبقات‌الاطبا ٤ ج ۲

ایدی [١] . قاضیلر اوزون کلاه ، اینجه صوندورمـه کیرلردی . معمافیـه بو قیافت دولتلرك وزمانلرك اختلافی ایله بعض تبدلاته اوغرایوردی .

عوام صنوفنـه کلنجه بونلرك صنعت ، حال وصنفلری اعتباریله وممللکت وعصرلره کوره قیافتلری مختلف ایدی . بو قیـافتلری بر انضباط تام آلتنـه آلمق ممکن دکلدر. بونکله برابر خلاصةً دینیله‌بیلیرکه عمومیتله بونلرك قیافتلری

قاهره‌ده عرب مصنوعاتندن بر ماصه

صاریق ، فراجه قفتان ، شالوار ، کوملك ، عادی قفتان ، جبه ، چوراب ، پاپوش وچزمه‌دن عبارت ایدی. لکن عصرك ابتداسنده مصرلیلر ایله سوریه‌لیلر بو قیافتده ایدیلر. بوکون بوشکل تلبسی محافظه ایدنلر عربستانده‌کی مشایخدر.

[١] ابن خلکان ٢٠٣ ج ٢

منادمه‌یه مخصوص البسه ، عطریات سورونمك ، صاچ وصقال بویامق

رجال دولت ایله خواصدن او اعتبارده بولنانلرك ذوق وصفا عالملرینه مخصوص « ثیاب‌المنادمه » نامیله اثوابلری وار ایدی. قرمزی، صاری ، یشیل کبی نظربا رنکلرده بولنان بوالبسه پك پارلاق اولنجه‌یه قدر جلا ایدیلیردی. بوعالمره اشتراك ایدنلر کوزل قوقولر سورونورلردی . خانه‌لرده کیجه‌لك کبی خفیف بر نوع البسه استعمال اولندیغی کبی سیاحتلر ایچون دخی دیکر برنوع البسه مستعمل ایدی .

عطریات سورونمك زنکینلك ، شرف واصالته بر دلیل عد اولنوردی . « نصل بر آدم اولدیغی آکلاشیلنجه‌یه قدر انسانك شو اوچ حالدن برنده بولنمسی انك شرف واصالتنه حکم ایتدیریر : آته راکب اولمق ، فصیح سوز سویله‌مك ، کوزل قوقو سورونمش بولنمق » سوزلری عربلرجه بر ضرب مثل ایدی .

صاچ ، صقال بویامق عربلرجه مقبول بر عادت عد ایدیلیوردی . صاچ بویامق فی‌الاصل هندلیلره مخصوص بر عادت ایکن انلردن ایرانلیلره [١] ، بونلردن دخی قبل‌الاسلام عربلره انتقال ایتمش ایدی . روایته کوره مکه اهالیسندن صاچنی، صقالنی قنا ایله ایلك بویایان ذات (عبدالمطلب) ایدی [٢] . دیکر بر روایته کوره ایرانلیلری بو خصوصده ایلك تقلید ایدن (مغیرة بن شعبه) ایمش . فقط اسلامیتك ظهوری ایله عربلر هر طرفه انتشار ایدنجه صاچ ، صقال بویامه‌نك انواعنی اوکرندیلر . قرال صاچلری زعفران ، قرمزی صاچلری قنا ایله بویادقدن ماعدا سیاه صاچ بویاسنی‌ده قوللانیورلردی. صاچ ، صقاللری بیاض کوسترمك ایچون کوکورد استعمال اولنوردی [٣] . صقالنی زعفران ایله ایلك بویایان ذات شاعر مشهور (جریر) ایدی [٤] . شاعر نبوی (حسان بن ثابت) صقالنی بر طرز مخصوصده بویامقده ایدی . بیقلرینه ، دوداق آلتنده بیتن قیللره قنا اووردی . وهلهٔ اولاده آغزی قانه بویانمش بر آرسلان ظن اولنوردی [٥] . ارککلر ایله قادینلرجه مستعمل

[١] مسعودی ١١٥ ج ١ [٢] لطائف المعارف ٨ [٣] الف‌با ٣٤٤ ج ٢
[٤] المعارف لابن قتیبه ٩٩ [٥] اغانی ٣ ج ٤

اولان سائر صاچ بويامق اصوللرینی‌ده آكا كوره قياس ايديكز . بو عادت شرقده بو كونه قدر جاريدر . چوقلرى سياه بويا ايله ، بعضلرى قنا ايله حالا صاچ ، صقال بويارلر. اليوم زعفران ايله صاچ بويايانلر پك نادردر. صاچلرينى كوكورد ايله آغاردان حالا آدم بولنديغنى بيلميورز .

٣ — مسكن

عربلرك مسكنلرى

زمان جاهليت شهرلرندن (مكه) ، (مدينه) ، (طائف) وسائره‌ده اقامت ايدنلر مستثنى اولمق اوزره عربلر على‌العموم قبائل سياره‌دن متشكل ايديلر . نره‌يه كيتسه‌لر اقامتكاهلرينى دوه‌لرينك صرتلريله طاشيرلردى . بالآخره جهانكيرلكه تشبث ايتدكلرى زمان بو سبكبارلق اسباب موفقيتلرندن برينى تشكيل ايتمش ايدى. ممالكى تسخير ايتدكدن صكره دخى شهرلرده اوطورمقدن چكينه‌رك صانكه اوممالكى موقتاً اشغال ايتمشلر كبى شهرلرك خارجنده چادرلرينى قورمشلر ، ياخود قامشدن وسازدن كلبه‌لر ياپه‌رق ايچنده اقامت ايلمشلردى . كنديلريله مقر خلافت اولان (مدينه) آره‌سنده فاصل بر صو بولنمامسنه فوق العاده دقت ايدييورلردى . شايد عملكرده‌لرى اولان بو كلبه‌لر ييقيلير ويا يانار ايسه مصر ، شام وعراق قطعه‌لرنده فتح ايتدكلرى شهرلرده اولديغى كبى طاشدن خانه‌لر انشاسنى خليفه حضرت عمردن استيذان ايليورلردى . فقط حضرت خليفه ذوق وسفاهته دوشملرندن قورقه‌رق عربلرك مدنيلشملرينى موافق بولميوردى. بوسببدن انلرى زراعتدن منع ايلمش ايدى. نهايت حضرت عمر طاشدن ابنيه‌يه مساعده ايتدى . فقط غايت اقتصادكارانه ياپى ياپلمسنى شرط قوييوردى. مثلا (كوفه) نك طاش ايله تأسيسى ايچون كنديسندن استيذانده بولنديغى زمان « طاشدن بنالر ياپيكز . فقط هيچ بريكز اوچ اوطه‌دن فضله بنا ياپمسون . بنالرى يوكسك ياپميكز . دائما سنت شريفه‌يى التزام ايديكزكه دولت سزك قالسون » [١] مطالعه‌سنده بولنمش ايدى .

فقط قانون تكامل اسلاملرك اردوكاهلرده حصر اقامت ومعيشت ايتملرى حقنده حضرت عمر طرفندن اظهار اولنان آرزويه غلبه چالدى. چوق كچمدن

[١] ابن خلدون ٢٩٩ ج ١

اسلاملر طریق مدنیته سالك اولمقله تأسیس ایتدکلری اردوکاهلر معمور بر
شهره منقلب اولدیغی کبی فتح ایلدکلری اسکی شهرلرده‌ده اختیار اقامت ایلیه‌رك
اورالرده دها اول تأسیس حکومت ایدن دولتلری تقلیداً خانه‌لر ، کاشانه‌لر ،
سرایلر کبی بنالر وجوده کتیرمکه مسارعت ایلدیلر .

اسلاملرده طرز معماری

عربلرك ترك ایتدکلری مبانیٔ مخلده عصر حاضر معماریسی ایچون جداً
جالب نظر دقتدر . اوروپالیلر (الحمرا) سراینك بعض اقسامی ایله قاهره
وقدسده بولنان بعض جامعلردن ماعدا بومبانی‌یی هنوز بحق تدقیق
ایده‌مامشلردر .

اسلام معماریسی هرقطعه‌یه کوره بر طرز مخصوصده تجلی ایتمشدی .
مصر وشام قطعه‌لرنده بولنان مبانیٔ اسلامیه بیزانس طرز معماریسندن توره‌مش
اولدیغی کبی فارس وخراسان قطعه‌لرنده نظر تقدیره چارپان مبانی‌یه دخی ایران
طرز معماریسی اساس اتخاذ ایدلمش ایدی . اسپانیاده واطرافده بولنان مبانیٔ
اسلامیه‌نك اساسی ایسه غوت طرز معماریسی ایدی . چونکه عربلر طریق
مدنیته داخل اولدقدن صکره ابنیه انشا ایتمك ایستدکلری زمان بیزانسلیلر ایله
ایرانلیلردن مهندسلر استخدام ایتمشلردی. فقط چوق زمان کچمدن عربلر بو
صنعتی اوکرنه‌رك شرقلیلرك طبعنه واسلامیته موافق بعض تعدیلات ادخال ایتمکله
بوندن عرب معماریسی دینیلن بر طرز مخصوص ظهور ایتمش ایدی. بو طرز
معماری قطعه‌لرك ، حکومتلرك ، زمانلرك اختلافنه کوره مختلف نوعلرده
بولنمقده ایسه‌ده بو نوعلر اوچ بیوك دوره حصر ایدیله‌بیلیر :

اولا بیزانس دور عربیسی : — اساسی بیزانس طرز معماریسی اولان
بو دورك آثار معماریه‌سی اسلام اصول معماریسنك الك اسکیسیدی . مدنیت
اسلامیه اثناسنده بو طرز معماری بش شعبه‌یه آیرلمش ایدی : (۱) سوریه
طرز معماریسی . قدسده بولنان (مسجد اقصی) ایله شامده‌کی (جامع اموی)
بو طرزده انشا ایدلمشدر . (۲) مصر طرز معماریسی . فسطاطده‌کی (جامع
عمرو) بو طرزدندر . (۳) آفریقا طرزی . (قیروان) جامعی بوطرزده انشا
اولنمشدر . (٤) سیچیلیا طرز معماریسی . (زیزا Ziza) و (قوبا Cuba)

قلعه‌لرى وسائره بو طرزندر . (٥) اندلس (اسپانيول) طرز معماريسى . قرطبه جامعى ايله اونجى عصر ميلادينك انقضاسندن اول (طليطله) ده انشا اولنان بعض مبانئ عربيه بو طرزده انشا ايدلمشدر .

ثانياً صرف عرب دورى : — اقتباس اولنديغى اساسلردن بسبتون آيريله‌رق عربلغه مخصوص اشكالده تكون ايدن بو دور طرز معماريسى ايكى قسمدن متشكلدر : (١) مصر طرز معماريسى . ميلادك اونجى عصرى ايله اون بشنجى عصرى آره‌سنده مصر قطعه‌سنده وجوده كتيريلن مبانى بو طرزندر . قاهره‌ده‌كى ظاهر جامعى كبى مماليك دورنده انشا اولنان جامعلر ايشته بو نوعدن معدوددر . (٢) اندلس طرز معماريسى . اونجى عصر ميلاديدن صكره اندلسده عربلر طرفندن ياپيلان بنالر بوطرزندر . (اشبيليه) و (غرناطه) ده موجود اولان ابنيه كبى .

ثالثاً مختلط دور : — انواع آتيه بو طرزندر : (١) اسپانيول ـ عرب طرز معماريسيدركه اسلاملرك اسپانيادن خروجلرندن صكره اسپانيوللرطرفندن اسپانياده وجوده كتيريلن مبانى بو نوعدندر . (٢) اسرائيلى ـ عرب طرز معماريسى . طليطله‌ده بولنان سيناغوغلرك انقاضى بوطرزده انشا ايدلمش ايدى . (٣) ايران ـ عرب طرزمعماريسى . ايرانممالكنده وبالخاصه اصفهانده اسلاميتك انتشارندن صكره ايرانيلر طرفندن انشا ايديلن جامعلر كبى . (٤) هند ـ عرب طرز معماريسى . بو طرز هند وعرب اصول معماريه‌سنك بربرينه قاريشمسندن وجوده كلمشدر . كتاب قله‌سى ، بندرابند معبدى ، علاءالدين قپوسى بو نوعدندر . (٥) مغول ـ عرب طرز معماريسى . الك مشهورى تاج محل ، شاه سرايى ، بر چوق مسجدلر وامثالى اولمق اوزره هندستانده مغول حاكميتى زماننده تشييد اولنان مبانى بو نوعدندر [١] .

والحاصل مدنيت اسلاميه دورلرنده اقامته مخصوص اوله‌رق وجوده كتيريلن بنالرك شكلى زمان ومكان اعتباريله مختلف اولديغى كبى بيوكلك وكوچكلكى ده او اماكنى اشغال ايدن صنوف ناسك موقع ودرجه‌لريله متناسب ايدى . الك عادى بركلبه موجود اولديغى كبى پك يوكسك واحتشاملى سرايلرده موجود ايدى .

---

[١] La Civilisation des Arabes 597

آتيده‌كى مدنيت بحثنده سرايلر ايله سائر بيوك مبانئ اسلاميه حقنده بعض مثاللر ذكر ايده‌جكز .

مملكت اسلاميه‌نك مدنيتى

مدنيتدن مقصد اك يوكسك درجهٔ ترقياتنده دولتك بالغ اولديغى ثروت ، بوللق ورفاهيت ، اسراف وسعادتدن عبارتدر . دولت اسلاميه بو مرتبه‌يى عباسيلر زماننده ايكنجى عصر هجرى اورته‌سندن دردنجى عصر هجرى اورته‌سنه قدر بغداد ده ، امويلر زماننده دردنجى عصر هجريده اندلسده وفاطميلر دورنده دخى دردنجى عصر هجرى اورته‌سندن آلتنجى عصر هجرى اورته‌سنه قدر اندلسده بالغ اولمشدى .

مدار بحثمز اولان مدنيت وسائطى ايكى بيوك قسمده تجلى ايدر : برنجيسى وسائط معموريت ، يعنى شهر ، كوى ، يلانقه ، قله ، سور ، كوشك وسراى تأسيسى‌در . ايكنجيسى ثروت وساماندن عبارتدر . ثروت ذوق وصفاء بوللق وراحت ، رفاهيت وسعادته انهماكك اساسيدر . او حالده اولا شهرلر ومبانى حقنده معلومات ويره‌لم . صكره ملتك احراز ايتديكى ثروت ورفاهيتى كوستره‌لم .

شهرلرك عمرانى

اسلاملر طرفندن مقر اقامت اتخاذ اولنان ، مدنيت اسلاميه‌نك آلايش ودبدبه‌سنه مظهر اولان شهرلر يوزلر ايله تعداد اولنه‌بيلير. آسيا ، آفريقا ، آوروپا قطعه‌لرنده كائن اولان بو شهرلردن بر قسمى اسلاميتدن اول موجود ومعمور ايدى ايسه‌ده ديكر قسمى طوغريدن طوغرى‌يه اسلاملر طرفندن تأسيس واعمار ايدلمش ايدى . ايكنجى جلدده مدنيت اسلاميه دورنده اسلام شهرلريله احوال ثروت وعمرانندن باحث برفصل مخصوص يازه‌رق اوشهرلرك اك بيوكلرى اولان بصره ، كوفه ، فسطاط ، بغداد ايله اكتفا ايتمش ، بحثك اكمالنى بو جلده براقمش ايدك . او حالده تفصيلات ويره‌لم :

مصر قطعه‌سى

بو قطعه‌ده‌كى اراضئ زراعيه‌نك مساحه‌سى

مصر قطعه‌سى اليوم اويله بر اعتلاى اقتصاديده بولنيوركه ثروت مملكت خارق العاده بر ترقى‌يه نائل اولديغندن هركس انك بر عكس العملندن قورقيور. مصرده امثالى كورلمين بر غلاى اسعار بردن‌بره حكمفرما اولدى . اراضئ زراعيه مساحه‌سى بر عصر ظرفنده اسكيسنك آلتى مثلى آرتدى . اراضئ زراعيه ممالك دورنده بر ميليون وكسور فدان مساحه‌سنده ايكن بو عصرده سكز ميليون فدانه بالغ اولدى . بر فدان اون بش ، يكرمى ليرايه صاتيلوب آلنيور ايكن يوز ، يوز اللى ويا دها زياده ليرا اتمكه باشلادى . حال بوكه مدنيت اسلاميه دورنده مصر قطعه‌سنده بولنان اراضئ زراعيه‌نك مساحه‌سى (٢٥) ميليون فدان ايدى . بونى آكلادقدن‌صكره اراضئ زراعيه‌نك بوعصرده سكز ميليون فدانه بالغ اولمسى شايان استغراب برشى عد ايديله‌بيليرمى ؟ مصر اراضئ زراعيه‌سنك اسكيده‌كى مساحهٔ عظيمه‌سنى برنجى جلدده اك معتبر عرب مورخلرندن نقلاً كوسترمش ايدك . فقط بو معلومات بعض فضلاجه نصلسه غريب كوروله‌رك اسلام مورخلرينك سائر سوزلرى كبى بونى‌ده بر افسانه ، بر يالان قبيلندن عد ايتمشلردى . عربلرك هر شيئى تحقيق وتدقيقه فوق‌العاده اهميت ويردكلرى مسلم بر قضيه‌در . اسناد اصولنى ايجاد ايتملرى‌ده تدقيق وتحقيقه فرط ميللرى نتيجه‌سى ايدى . او حالده بو معلوماتى بر افسانه قبيلندن عد ايتمك نصل جائز اولور ؟

بونلكه برابر بز او معندلرى معذور كورورز . چونكه انسان هر شيئى امثالنه قياس ايدرك حكم ويرير. فى‌الحقيقه مصر قطعه‌سنك بوكونكى احوال اقتصاديه‌سنى ، ثروتى كچن ايكى عصر اثناسنده‌كى حالنه قياس ايده‌جك اولور ايسه‌ك مصر اراضئ زراعيه‌سنك مدنيت اسلاميه دورنده بوكونكى مساحه‌نك اوچ مثلى اولديغنى حقنده عرب مورخلرى طرفندن ويريلن معلوماته قولاى قولاى اينانه‌ميز . فقط بوكونكى انسانلره مصر اراضئ زراعيه‌سنك اون سنه صكره اون ويا اون ايكى ميليون فدانه بالغ اوله‌جغنى سويلر ايسه‌كز بو سوزه ايناتمامقده چوق اصرار ايتمزلر . چونكه او اراضينك بر ميليون فداندن سكز ميليون فدانه وارديغنى بالفعل كورمشلردر . فقط بو سوز كچن عصرده

یتیشن انسانلره سویلنمش اولسه ایدی بونی محال، افسانه نوعندن عد ایده‌جکلرینه شبهه یوقدی . چونکه او صره‌لرده مصرده قابل زراعت اولان بتون اراضینك مساحه‌سی ۷,۰۰۰,۰۰۰ فداندن زیاده تخمین اولنمیوردی. بونی مؤید اوله‌رق دوقتور (قلوت) بك طرفندن ۱۸۴۰ سنهٔ میلادیسنده [۱] فدان اعتباریله یاپیلان تخمینی آتی‌یه نقل ایدییورز :

	اراضیٔ مزروعه	غیر مزروعه	یکون
مصر سفلی	۲,۲۴۹,۰۰۰	۱,۵۵۱,۰۰۰	۳,۸۰۰,۰۰۰
» وسطی	۸۵۶,۸۲۶	۷۶۳,۱۷۴	۱,۶۲۰,۰۰۰
» علیا	۷۵۰,۴۰۰	۸۴۳,۶۰۰	۱,۵۹۴,۰۰۰
	۳,۸۵۶,۲۲۶	۳,۱۵۷,۷۷۴	۷,۰۱۴,۰۰۰

شو حالده مصرده قابل زراعت اولان بتون اراضی ۷,۰۱۴,۰۰۰ فداندن عبارت ایدی . مصر اراضیٔ زراعیه‌سی مساحه‌سنی بو مقدارده بیلن بر انسانه بو اراضینك اون ، اون بش سنه صکره اون ویا اون ایکی میلیون فدانه بالغ اوله‌جغی سویلنیر ایسه طبیعی بو سوزه اینانه‌مازدی .

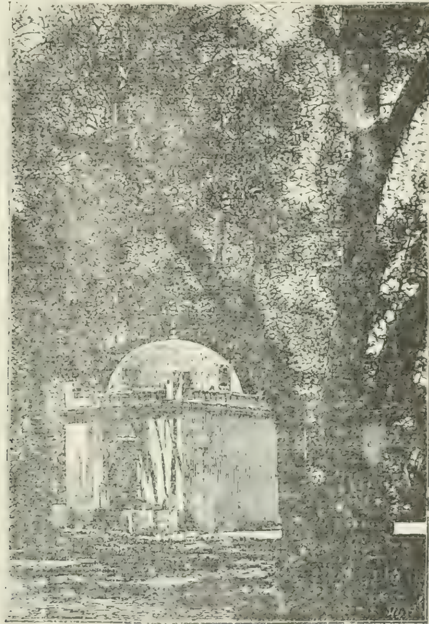
عدد نفوس

اراضی مساحه‌سی نصل ایسه عدد نفوس حقنده دخی عین حال واقعدر . کچن عصرك اورته‌لرنده بری چیقوب‌ده مصر قطعه‌سنده بولنان نفوسك مقداری اون ویا اون ایکی میلیونه بالغ اوله‌جغنی سویلسه ایدی سوزی افسانه نوعندن کوروله‌جك ، یاخود (قلوت) بکك دیدیکی کبی « شرقلیلره مخصوص مبالغاتدن» عد ایدیله‌جکدی. چونکه (قلوت) بك زماننده مصر قطعه‌سنده بولنان اهالینك مقداری ۳,۰۰۰,۰۰۰ دن زیاده دکلدی . بونك درت مثلی آرته‌جغنه نصل اینانیله‌بیلیردی ؟ بو سوزلری تحکم ویا فرضیات قبیلندن سویله‌میورز . بلکه او عصرك مورخی اولان (قلوت) بکك سوزلرینی نقل ایدییورز . موما الیه مصر قطعه‌سی حقنده یازدیغی اثرده او صرده‌ده ، یعنی ۱۸۴۰ سنهٔ میلادیه‌سنده اوچ میلیوندن عبارت اولان مصر

Aperçu Sur l'Egypte I. 265 [۱]

اهالیسی حقنده معلومات قید ایدر ایکن اسکی زمانلرده مصرك عدد نفوسندن بحث ایدرك شو مطالعاتده بولنمشدر :

« یونان مورخلری طرفندن ویریلن معلوماته نظراً (سیزوستریس) وبطلمیوسلر زماننده مصر قطعه‌سی نفوسنك یدی میلیون مقدارنده بولندیغی آکلاشلمقده‌در . عرب مؤرخلرینه کلنجه بونلر (عمروبن‌العاص) زماننده بو قطعه‌ده بولنان نفوسك یکرمی میلیون اولدیغنی ادعا ایتمشلردر . بو ادعا

جزائرده (بلیده) نام قصبه‌ده بر تربه

شرقلیلرك هر یازدقلری شیده التزام ایتدکلری مبالغه‌یه دلالت ایدر . . . چونکه مصر قطعه‌سنی بشقه یرلرده‌کی مقدار نفوس ایله اشغال ایتدکلری اراضی مساحه‌سی آره‌سنده موجود اولان نسبته قیاس ایدر ایسه‌ك هر درلو ترددك ازاله‌سنه خادم بر نتیجه‌یه واصل اولورز . مصرك مساحه‌سی فرانسه قطعه‌سی مساحه‌سنك آلتیده بریدر. نیل وادیسی نه‌قدر محصولدار اولور ایسه اولسون ، قابل زراعت واعمار اراضیسی حقنده هرنه دینیلیر ایسه دنیلسون ، حتی قوملی اراضینك قابل زراعت بر حاله وضع اولنه‌بیله‌جکی فرض اولنسون ؛ بتون بو

واسطه‌لر ایله برابر ینه مصر قطعه‌سی اهالیسنك عربلر طرفندن ذکر اولنان مقدارك ثلثندن فضله‌یه وارمسی، (یعنی ٦،٣٣٣،٠٠٠ نفوسی کچمسی) محتمل دکلدر » .

ایشته (قلوت) بك بوفکر ومطالعه‌ده ایدی . حالبوکه بو کونکی مصر نفوسی اون میلیونی کچمشدر . بر قاچ سنه صکره عدد نفوسك ١٥ میلیونه ، یاخود (قلوت) بك طرفندن حد اعظم اوله‌رق ظن اولنان مقدارك ایکی مثلنه بالغ اوله‌جغنی قرائن کوستریور .

شو دلائل کوز اوکنده ایکن مصرده عدد نفوسك ایلریده (٢٠،٠٠٠،٠٠٠) ه بالغ اوله‌جغنه برمانع کورمیورز . اوحالده مدنیت اسلامیه دورنده بو مقدارده بولنمش اولمسی حیرتی موجب بر شی دکلدر . باخصوص عرب مورخلرینك بو بابده‌کی نقلیاتی بر طاقم وثائق رسمیه‌یه مستند ایدی . عربلر جزیه ، خراج جبایتنی بر اساس اوزرینه وضع ایتمك ایچون معین زمانلرده اراضی‌یی مساحه ، نفوسی تعداد ایتمشلردی . ایلك تعداد حضرت عمر دورنده مصرك فتحنی متعاقب وقوع بولمش ایدی . (مقریزی) نك ویردیکی معلوماته کوره جزیه اعطاسیله مکلف نفوسك مقداری تعداد ایدیله‌رك ٨،٠٠٠،٠٠٠ دن متشکل اولدیغی آکلاشلمش ایدی . بو مقداری بتون اهالینك ثلثی اعتبار ایدرایسه‌ك او صره‌ده مصرده مقیم نفوسك مجموعی ٢٤،٠٠٠،٠٠٠ اولمق لازم کلیر . مصرده ایکنجی دفعه اوله‌رق تعداد نفوس ١١٠ سنهٔ هجریه‌سنده (ولید بن رفاعه) نك والیلکی زماننده وقوع بولمش ایدی . والیٔ موماالیه تعداد نفوس ایچون کندیسی بالذات مصر قطعه‌سنده طولاشمش ، صعیده کیده‌رك (اصوان) ه قدر وارمش ایدی . معیتنده بر چوق کاتبلر ، مأمورلر واردی . وجه‌بحری طرفنده‌ده اوچ آی طولاشمشلر، تحریرده بولنمشلردی. نتیجهٔ تحریرده مصر قطعه‌سنده الك کوچکی جزیه اعطاسی اسنانده بولنان ٥٠٠ انسانی حاوی اولمق اوزره اون بیك قریه موجود اولدیغی تحقق ایتمش ایدی . مذکور اون‌بیك قریه‌یی هپ کوچك اعتبار ایتسه‌ك جزیه اعطاسی‌ایله مکلف‌اولان انسانلرك‌مقداری ٥،٠٠٠،٠٠٠ اولمق‌لازم‌کلیر. شمدی چولوق چوجقلرك ، قادینلرك، اختیارلرك وسطی برحسابله مقدارینی‌علاوه‌ایدر ایسه‌ك مذکور قطعه‌ده ٢٠،٠٠٠،٠٠٠ نفوس بولندیغنه ایناتمق پك‌طبیعدر.

اراضئ زراعیه‌نك مساحه‌سی

بو مطالعه‌لر اراضئ زراعیه حقنده‌ده عیناً قابل اطلاقدر . چونکه بو اراضینك خراجنی تقدیر ایچون مساحه‌سنی رسمی جدوللر ایله استخراج ایتمشلردی. (عبیدالله بن الحبحاب) طرفندن ١٠٧ سنهٔ هجریه‌سنده اجرا اولنان مساحه اوجمله‌دندی. او زمانلرده نیل نهرینك اسقا ایتدیکی اراضئ زراعیه‌نك مساحه‌سی ٣٠,٠٠٠,٠٠٠ فدانه بالغ اولیوردی که بومساحه الیوم حکومت مصریه‌نك کوپری ، سد وسائر وسائط فنیه‌یی حسن استعمال ایله قابل زرع بر حاله کتیردیکی یرلر داخل اولمق اوزره موجود اولان اراضینك درت مثلی قدر ایدی . عرب مورخلری طرفندن ویریلن معلوماتی اهمیته لائق کورمز ایسه‌ك بالاده‌کی مطالعاتك یالان اولدیغنه بلا تردد حکم ایتمه‌مز لازم کلیر . فقط مسأله‌یی ایجه تدقیق ایلر ایسه‌ك حقیقته وصول اوقدر کوج اولمدیغنی آکلاشیلیر.

ذکر اولنان مساحه‌یی قید ایدن (مقریزی) ایله سائر مورخلر بو بابده ویردکاری معلوماتی اویله کیفمااتفق روایت ایتمدکاری کبی التباس وابهامه دخی محل براقمامشلردی. دیکر بریرده دخی اراضئ زراعیه‌نك مصر والیسی (ابن مدبر) زماننده ، یعنی ایلك مساحه‌دن بر عصر وکسور زماندن صکره ٢٤,٠٠٠,٠٠٠ فدانه تنزل ایتدیکنی ذکر ایله اکتفا ایتمیه‌رك اراضیده ایشلین عمله‌نك مقدارینی دخی یازمشلردی . عمله‌نك مقداری حاصلات ارضیه‌نك مقیاسی ایدی. مقدارلری نه‌قدر آزالیر ایسه واردات دولت او نسبتده تناقص ایتمکده ایدی [١] .

حقیقتی آیجه آکلامق ایچون اوصره‌لرده مصرده موجود اولان اراضئ معموره‌نك یرلرینی‌ده آراشدیرمق اقتضا ایدر . فی‌الواقع ازمنهٔ مذکوره‌ده مصر اراضئ معموره‌سی شمدیکی حدود داخلنده ، یعنی شرق وغربدن ایکی طاغ ایله شرق صحراسی وبحیره ایله محدود اولسه ایدی معلومات سالفه‌یی مستحیل کوررداك . چونکه واحه‌لر ، نیل ایله بحر احمر وعریش آره‌سنده کائن اولان چول داخل اولمق اوزره الیوم مصرك مساحهٔ جغرافیه‌سی ٤٠٠,٠٠٠ میل مربعندن عبارتدر . بونك قسم اعظمی غیر منبت صحرادن متشکلدر . مصرك

[١] مقریزی ١٠٠ ج ١

الیوم قابل زراعت اولان اراضیسی ١٧,٧٢٦ میل مربعدر . بونك ٤,٧٥٠ میلی مسطحات نیلیه ، قناللر ، بطاقلقلر ، كوللر وسائره تشكیل ایلر . قالان ١٢,٩٧٦ میلدركه بوایسه تقریباً ٨,٠٠٠,٠٠٠ فدانه بالغ اولور. ایشته شمدیکی مصر اراضیٔ زراعیه‌سی بوقدردر . دها فضله تزییدی غیر ممكندر .

فقط كرك عربلر طرفندن مدنیتلری زماننده ، كرك دها اولكی اسكی زمانلردن منقول معلوماتدن آكلاشیلیوركه مصر اراضیٔ زراعیه‌سنك حدودی ذكر اولنان حدوددن دها واسع ایدی . روایته كوره اسكیدن بوحدود اسكندریه چوللك آرقه‌سندن (برقه) یه امتداد ایتدیكی كبی [١] شرقدن دخی سویش حدودی ایله (عریش) ه منتهی اولیوردی . حال بوكه الیوم اورالرك قسم اعظمی غیر منبت قومساللردن متشكلدر . فقط اسكیدن اویرلر منبت ومحصولدار ایدی. زعفران ، عصفر ، شكر قامشی كبی محصولات یتشدیریردی. صویی پك مبذول ایدی. حالا اویرلرده اسكی معموریت آثاری نظره چارپمقده‌در. زیرا اورالرده حفریات اجرا ایدیلنجه سطح ارضی استیلا ایدن طبقهٔ رملیه‌نك آلتنده منبت سیاه طوپراقدن برطبقهٔ ارضیه كورلمكده‌در [٢] .

[١] مقریزی ١٨٢ ج ١

[٢] تدقیقات تاریخیه وارضیه‌دن شمدی آكلاشیلیوركه آفریقا ممالك شمالیه‌سی اسكیدن دها واسع اراضیٔ منبته ومعموره‌یه مالك ایدی . صحرای كبیردن سواحله طوغری تهاجم ایدن قوملی روزكارلر عصرلرك توالیسی ایله اوكنه كلن اراضیٔ منبته‌نك برقسمنی تدریجاً قاپلامش ، قومسال اراضی حالنه كتیرمشدر . جزائر وفاسده صحرا طرفنده طبیعی بر دیوار كبی موجود اولان یوكسك طاغلر بو قوم استیلاسنه مانع اولدیغی كبی مصرده دخی هرسنه نیلك فیضانی ایله اراضی اوزرنده حاصل اولان چامورلی طبقه قوملرك تخریباتنی ازاله ایتمكده ایسه‌ده اوكبی جبال وانهاردن محروم بولنان طرابلس غرب ممالك مذكوره آره‌سنده بالخاصه اك زیاده قوم استیلاسنه معروض قالمش وقالمقده‌در. صحرای كبیر قوملرینك بوقطعه‌ده اجرا ایتدیكی تخریبات پك مدهشدر. اورالرده اراضینك قسم اعظمی قوملر آلتنده قالمشدر. حتی فوق العاده مساعیٔ فنیه صرفی ایله قوم استیلاسنه ممانعته مسارعت ایدلیه‌جك اولورایسه مذكور ولایتك ازمنهٔ مستقبله‌ده باشدن باشه بر قوم دریاسی كسیله‌جكنه شبهه یوقدر. بوبابده وبالخاصه بتون آفریقا قطعه‌سنك احوال ماضیه ومستقبله‌سنه دائر جدی معلومات آلمق ایستینلر یوز باشی (O. Meynier) نك L'Afrique noire نامنده‌كی كتابنه مراجعت ایتملیدرلر . شو حاله كوره اون اوچ عصردن بری برچوق استیلالره معروض اولقله سوریه ومابین النهرین قطعه‌لرینه عارض اولان حال خرابی كبی مصرك دخی بلیهٔ اهمال واستیلای رمال یوزندن برچوق اراضیٔ معموره‌سنك چول حالنه دونمش اولمسی مستبعد دكلدر . مترجم

مصرك (صعید) جهتی دخی معمور وشرق جهتندن بحر احمر ایله بجه اراضیـنه قدر ممتد ایدی [۱] . کذلك (فیوم) ك اراضیٔ زراعیه‌سی‌شمدیکی معروف اولان اماکن معموره‌نك آرقه‌سـنده پك اوزاق یرلره قدر امتداد ایدییوردی . ایشته شو معلومات نظردقته آلنیر، اسکیده نیل نهرینك تفرعاتی، صویی ، فیضانی شمدیکندن دها چوق فرض اولنور ایسه اسکیده‌کی اراضیٔ زراعیه‌نك وسعتی حقنده ویریلن معلوماتی مألوفمزدن بعید اولدیغی ایچون غریب کوزر ایسه‌كده غیرصحیح ، اصلسز بولماز . ایلریده شرکتلر تشکل ایله قوملق یرلرده بولنان قوم طبقه‌سـنك قالدیرلدیغی ، اویرلرك قناللر واسطه‌سـیله نیل صویی ایله ، یاخود آبار ارتوازیه ایله صولانمغه باشلادیغی کورر ایسه‌ك اوزمان ذکر اولنان معلوماتی پك معقول بولورز . الیوم بوجهتی تدقیق ایله مشـغول ایش آدملری واردر . اوحالده بوکبی برمعموریتك حصولی پك بعید صایلماز .

قاهره شهری

دوراسلامیده مصرقطعه‌سنك الك مشهور شهرلری (فسطاط) ایله (قاهره) ایدی . (فسطاط) حقنده ایکنجی جلدده معلومات لازمه‌یی ویرمشـدك . (قاهره) یه کلنجه بوشهر دردنجی عصر هجری اورته‌لرنده سردار (جوهر) طرفندن افندیسی ملوك فاطمیه‌دن (معزلدین‌الله) ایچون اردوکاه اولمق اوزره تأسیس ایدلمش ایدی . قاهره شهری دولت فاطمیه زماننده توسیع معموریت ایده‌مامشدی . چونکه بتون همت اعمار (فسطاط) ایله (قطائع) شهرلرینه مصروف ایدی. (مقریزی) نك ویردیکی‌معلوماته کوره قاهره‌دن‌ماعدا مذکور ایکی شهرده هرخانه‌ده یوز ، ایکی یوز انسـان بولنمق اوزره ۱۰۰,۰۰۰ خانه واردی . چونکه خانه‌لر بشر ، آلتیشر ، یدیشر قاتدن متشکل ایدی [۲] .

بونکله‌برابر (مقریزی) نك تأميناتنه کوره بونلر (بغداد) شهرینك بر ثلثندن فضـله دکلدی . عجبا بغدادك معموریتی نه‌قدر بیوك ، پارلاق ایدی ؟ بالآخره حاکمیت (صلاح‌الدین ایوبی) یه انتقال ایدنجه مشارالیه اوزمانه‌قدر اردوکاه حالنده بولنان (قاهره) ده اهالینك اقامتنه مساعده ایلدی. بوتاریخدن اعتباراً (قاهره) بیومکه باشلادی . نهایت (فسطاط) شهرینه التصاق پیـدا

[۱] مقریزی ۱۸۹ ج ۱ [۲] مقریزی ۳٤۱ ج ۱

ایتدی . دها اول (فسطاط) ه (مصر) نامی ویریلیوردی . بالآخره بو التصاق حاصل اولوب‌ده قاهره ایله برابر برشهر حالنی کسب ایدنجه ایکیسنه « مصر والقاهره » ، دها صکره ایسه واوعاطفه قالدیریله‌رق (مصرالقاهره) اطلاق ایدلمشدر . دها صکره (فسطاط) خراب اولنجه‌بواسم مشهور اولدیغی وجه ایله (قاهره) شهرینه قالمشدر .

اندلس قطعه‌سی

اسلاملر اندلسی‌فتح ایتدکاری زمان بوقطعه نفوسی چوق، معمور برقطعه ایدی . فقط اسلاملر بورالرده مقراقامت اتخاذ ایتدکاری شهرلرك معموریتنی بر قات زیاده اعلا ایلدیلر. مذکور شهرلرك الك مشهوری (قرطبه) ایدی. اسلاملر آتیده ذکر ایده‌جکمز اوزره بو شهرك اطرافنده بیوك شهرلر جسامتنده انشا ایتدکاری عظیم‌سرایلر ایله شهره بیوك برجسامت ویرمشلردی.

قرطبه

اندلوسیا ولایاتندن اولان بوشهر (وادئ کبیر) نهری کنارنده کائندر . صوینی اندن آلیر . قرطجه‌لیلر طرفندن تأسیس اولندیغی مظنوندر . بو شهر اسلامیتدن اول‌ده معمور ایدی . قبل‌المیلاد ۱۵۲ سنه‌سنده رومالیلرك حوزهٔ تسخیرینه کچمش ، دها صکره برچوق احوال وتقلباته اوغرامش ایدی . نهایت اسلاملر اندلس قطعه‌سنی فتح ایدنجه اولا (طلیطله) یه ایتمشلر ، دها صکره (قرطبه) یی مقر امارت اتخاذ ایتمشلردی . امویلر انشا ایتدکاری سرایلر ، کاشانه‌لر ، جامعلر ، کوپریلر ایله بو شهرك معموریتنی فوق‌العاده تزیید ایتمشلردی. اسلاملر زماننده شهرمذکورك مساحه‌سی پك چوق آرته‌رق اصل شهرك محیطی ۳۳٫۰۰۰ ذراعه بالغ اولمش ایدی . شهرك یدی قپوسی واردی . اطرافنده یکرمی بر واروش تأسیس ایدلمش ایدی . هر واروشده او واروشك احتیاجاتنه تماماً کافی مسجدلر ، چارشولر ، حماملر انشا اولنمش ایدی. بوواروشلر ایله برابر شهرك طولی ۲٤ وعرضی ٦میله ، یعنی مساحه‌سی ۱٤٤ میل مربعه بالغ اولمش ایدی. حالبوکه الیوم لوندره‌نك مساحهٔسطحیه‌سی

١١٧ ميلدن عبارتدر . مذكور نهر كنارنده كائن اولان بو مسافه خانه‌لر ، كاشانه‌لر ، جامعلر ، باغچه‌لر ايله آبادان ايدى .

(قرطبه) نك اعتلاى معموريتى زماننده كرك اصل شهرك ، كرك واروشلرينك احتوا ايتديكى مبانى حقنده متعدد تعدادلر ياپلمش ايدى . خلاصه‌لرندن آكلاشلديغنه نظراً مبانينك مقدارى بروجه آتى ايدى :

عدد	
١١٣,٠٠٠	رعايا خانه‌لرى
٤٣٠	قصر كبير (بيوك سراى) ك خانه‌لرى
٦,٣٠٠	رجال دولته مخصوص قوناقلر
٣,٨٧٣	جوامع ومساجد
٩٠٠	حماملر
١٢٤,٥٠٣	

اندلس ملوك امويه‌سندن (هشام) ك وزير مطلق (منصور بن ابى عامر) زماننده (قرطبه) نك مبانيسى حماملر ، خانلر داخل اولمامق اوزره ٢٠٠,٠٠٠ رعايا خانه‌سى ، ٦٠,٣٠٠ رجال دولته مخصوص خانه ، ٨٠,٤٥٥ دكانه بالغ اولمش ايدى [١] .

فقط بو ايكنجى تعداد مبالغه‌دن خالى دكلدر . برنجيسى طوغرى‌يه دها قريبدر. شو حالده برنجى تعداده دكان وخان مقدارينى علاوه ايده‌جك اولور ايسه‌ك مجموعك قاهره‌نك اليوم محتوى اولديغى مبانينك ايكى مثلندن فضله اولديغى تظاهر ايدر .

بالاده‌كى جدولده خواص ايله عوامه مخصوص خانه‌لرك آيرى آيرى ذكر ايدلمسى نظر دقتى جالبدر. بونلرى بربرينه نسبت ايدر ايسه‌ك خواصه مخصوص خانه‌لرك يوزده آلتى نسبتنده اولديغى كورولور . حالبوكه رومانك الك پارلاق اعتلاسى دورنده ارباب اصالته مخصوص خانه‌لرك مقدارى ٢,٠٠٠ دن زياده دكلدى [٢] . شو نقطهٔ نظردن (قرطبه) نك معموريتى خارق العاده برشى

[١] نفح الطيب ج ١ ص ٢٠٦ [٢] Gibbon I, 829

ایدی . اهالیسی ایسه ایکی میلیوندن فضله ایدی . سرایلری حقنده ایلریده ملومات ویره‌جکز .

غرناطه ـ غرناطه‌یه کلنجه میوه‌لریله اوزوملرینك ، سائر محصولاتنك کثرتنه بناءً اکا (دمشق الاندلس) نامی ویرلمکده ایدی . شامده (بردی) نهری شهرده نصل توزیع اولنیور ایسه مذکور شهرده دخی اویله بر نهر صوینك خانه‌لره ، چارشولره ، حماملره ، سائر داخلی وخارجی جهتلرینه ، باغچه‌لرینه طاغلمسی ایله سائر اندلس شهرلری آره‌سنده متمیز بر موقع طوتیوردی . (غرناطه) اك پارلاق اعتلا دورینه دولت نصریه زماننده واصل اولمش ایدی . دولت مذکوره‌نك اك مشهور حکمداری سکزنجی عصر هجری اورته‌لرنده یتیشن (ابن احمر) ایدی . حمرا سراینی انشا ایدن بو ذات ایدی . نته‌کیم ملوك امویه‌دن (عبدالرحمن ناصر) قرطبه‌ده زهرا سراینی انشا ایتمش ایدی . شمدی آرتق سرایلر وسائر مبانی حقنده معلومات ویردلم .

سرایلر وبنالر

(ابن خلدون) ك فکرینه کوره « ملت اسلامیه‌ده وجوده کتیریلن مبانی ، قلاع وحصون ملتك قدرتنه ودول سالفه‌یه نسبتله آز ایدی » . فقط حق الانصاف دوشونولور وعلی التوالی ظهور ایدن بونجه اختلاللر ، فتنه وفسادلر یوزندن ممالك اسلامیه‌یه عارض اولان کوناکون تخریبات عظیمه‌یه رغماً شام ، عراق ، ایران ، هند ، اندلس قطعه‌لرنده پایدار قالان مبانیٔ اسلامیه نظر تأمله آلنیر ایسه بو مبانینك مورخ حکیمك ظن وتخمین ایتدیکی مقداردن دها چوق اولدیغی کورولور . احتمال که مشار الیهك بوذهابی مبانیٔ مذکوره‌دن اکثری انك یاشادیغی عصردن صکره مصرده‌کی کوله‌من حکومتی دورنده انشا ایدلمش اولمسندن وبعض مبانینك‌ده ایران ، هند وسائره قطعه‌لرنده بولنمسی جهتیله بونلر حقنده معلومات آله‌مامسندن نشأت ایتمکده ایدی . فی الحقیقه مختلف ازمنه وممالکده تأسس ایدن دول اسلامیه‌ده خلفا وامرا غایت محتشم ومزین جامعلر ، قلعه‌لر ، سورلر ، سرایلر تأسیسنه فوق العاده اعتنا ایدییورلردی . طرح وانشا ایتدکاری سعد آبادلر ، باغچه‌لر ایچون مبالغ عظیمه صرف ایدییور ، جهانك

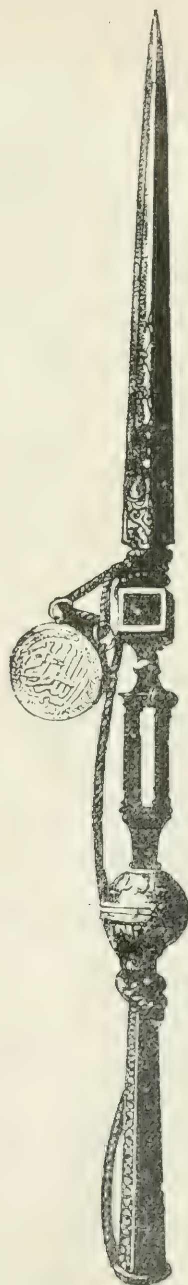
عرب پرنسلرينه مخصوص اسلحهٔ عتيقهٔ عربيه

خنجر

طوپوز

مزراق

هر طرفندن كوزل چيچكلر ، آغاجلر كتيره‌رك او تزهتكاهلر ايله مكلف باغچه‌لرى تزيين ايليورلردى. صالونلره زراندود اشعار وتصاوير ايله زيب وفر ويريورلردى . بوتصاوير ميانندە آتيده كوروله‌جكى اوزره حيوان ، انسان ، چيچك ، آغاج وسائره رسملرى موجود ايدى .

١ — شامده‌كى مبانئ امويه

شامده قبل‌الاسلام اعزهٔ نصارادن (سان‌ژان) نامنه تأسيس ايدلمش بر كليسا ايكن فتوحات اسلاميه اوزرينه شرقى نصفنده اسلاملر ، ديكر نصفنده‌ده خرستيانلر نماز قيلمق ايچون بين‌الملتين يارى‌يارى‌يه تقسيم ايدلمك اوزره‌اسلاملره انتقال ايدن (جامع اموى) دن بشقه امويلر طرفندن انشا ايديلن مبانى‌حقنده شايان اهميت معلومات مفقوددر .

ملوك امويه‌دن (وليدبن عبدالملك) مقام خلافته كلديكى زمان كليسانك نصف ديكرينى آله‌رق جامعى يكيدن انشا ايلدى . بونك ايچون روم ممالكندن ١٢,٠٠٠ صنعتكار كتيرتدى . ديوارلرينى رنكا رنك وقيمتدار موزاييقدن آغاجلر ، داللر ايله تزيين ايتديردى . جامعك انشاآتنه صرف ايلديكى مبالغ ١١,٢٠٠,٠٠٠ ديناره بالغ اولمشدى . جامعك طولى ٦٨ ديرك اوستنده قائم اولمق‌اوزره ٣٠٠ وعرضى ٢٠٠ ذراع ايدى . اك زياده جالب نظر هيئت‌جهتى محرابه متصل واستداره وارتفاعى غايت عظيم اولان قورشوندن مصنوع قبه‌سى ايدى . سياح مشهور (ابن جبير) آلتنجى عصرهجريده بوجامعى زيارت‌ايده‌رك بوراده ذكرى تطويل مقاله باعث برچوق معلومات ويرمش ، كندى زمانته قدر اولان احوال تاريخچه‌سنى يازمشدر [١] . اسلاملرك اك محتشم ابنيه‌سندن معدود بولنان جامع مذكور الى يومنا هذا پايدار طورمقده‌در . (وليد بن عبدالملك) محتشم بنالر وجوده كتيرمكه پك مراقلى خلفادن ايدى [٢] .

دولت امويه‌نك اك مشهور امراسندن اولان (حجاج بن يوسف) واسطه اودورك اك بيوك مبانئ اسلاميه‌سندن بولنان (قبةالاسلام) ى انشا ايتمشدى .

٢ — مبانئ عباسيه

عباسيلردن ابنيه انشاسيله اشتغال ايدن ايلك خليفه (منصور) ايدى .

---

[١] ابن‌جبير سياحتنامه‌سى ٦٣، [٢] ابوالفدا ١٩٨ ج ١

مشاراليه خلقك كعبهٔ معظمه‌يه اولان ميلنى تحويل ايتمك اوزره (قبهٔ خضرا)يى انشا ايتديكى كبى بغدادده جامع كبيرى ، سورلرى ، خلد وباب الذهب سرايلرى وسائره كبى برطاقم محتشم ومكلف سرايلرده بنا ايلمش ايدى. دها صكره موقع اقتداره كلن خلفا خليفهٔ مشاراليهك ، وزرا وامرا ايسه كندى خليفه‌لرينك اثرينه تابع اولدقلرندن بغدادده شماسيه جهتنده انشا اولنان برامكه سرايلرى ، بغدادك جانب شرقيسنده تشييد ايديلن ابن الخصيب سرايى ، ام حبيب سرايى، بصره‌ده خلف اوغللرينك سرايى ، هاشميلر طرفندن (منصور) زماننده ايلك اولمق اوزره تأسيس ايديلن عيسى بن على سرايى ، وضاح نامنده بولنان بر ذات طرفندن (مهدى) ايچون انشا اولنان وضاح سرايى ، رشيد سرايى ، امين سرايى ، وزرادن ابن‌الفرات سرايى ، كذلك وزرادن ابن‌مقله سرايى كبى مؤسسلرينك نامل‌رينى آلان برچوق بيوك ومكلف سرايلر وجوده كتيرمشلردى. بونلردن ماعدا دار ـ خانه ناميله دخى برطاقم سرايلر دها انشا ايدلمش ايدى . آتيده ذكرى كله‌جك اولان دارالشجره ، رشيدك زوجه‌سى زبيده‌نك سرايى بولنان دارالقرار وسائره اوجمله‌دن ايدى . عباسيلر طريق مدنيتده وثروت ورفاهيتده ايلرى كيتدكجه سراى انشاسنه دها زياده رغبت كوستريورلردى . بعض خلفا عظيم ومكلف بنالر وجوده كتيرمكله برابر بويولده خلقه تشويقاتده بولنمه‌ده پك مراقلى ايديلر . بونلرك ايلكى اولان (معتصم بالله) بو مراق سائقه‌سيله معيتنده‌كى ترك عسكرى ايچون (سامرا) شهرينى تأسيس واطراف واكنافنى انلره اقطاع وتخصيص ايلمش ايدى . كذلك ابنيه انشاسنه پك زياده مراقلى اولان (متوكل على الله) بويولده پك چوق پاره‌لر صرف ايدرك برچوق بنالر ياپمش ، طرز معمارئ حيرى ، رواقلى طرز معمارئ كمين كبى دها اول موجود اولميان برطاقم معمارى طرزلر وجوده كتيرمش ايدى . مشار اليه (هارونى) ، (جوسق) ، (جعفرى) نامل‌ريله انشا ايتديرديكى اوچ بنا ايچون ١٠٠,٠٠٠,٠٠٠ درهمدن زياده صرف ايتمش ايدى [١] . بونلردن يالكز جعفرى سراينه صرف اولنان مبالغ ٢,٠٠٠,٠٠٠ دينار [٢] ، ياخود ٤٠,٠٠٠,٠٠٠ درهمدن فضله ايدى . دها صكره نزهتكاهلردن ماعدا محتشم ومكلف ابنيه وجوده كتيرمك خلفاجه بر عادت حكمنه كيرمش ايدى .

---

[١] مسعودى ٢٧٩ ج ٢. [٢] ابن الاثير ٣٣ ج ٧

(اسماعیل بن علی) انشا ایتدیکی نزهتکاه ایچون ٥٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم صرف ایتمش ایدی [١] .

تاج وثریا سرایلری

خلفای عباسیه‌دن (معتضد بالله) دخی ابنیه‌یه مراقلی برحکمدار اولدیغندن بغدادك جهت شرقیه‌سنده (قصرالتاج) نامیله برسرایك انشاسنه باشلامشدی . بو سرای بانیسی زماننده اکمال ایدیله‌مدی. اوغلی (مستکفی) طرفندن اتمام اولندی. بوسرایك یرنده (جعفر برمکی) طرفندن انشا اولنمش دیکر برسرای موجود ایدی . دولت عباسیه امراسندن (حسن بن سهل) اوراده اقامت ایتدیکندن سرایه (قصر حسنی) نامی ویریلیوردی . ایشته (معتضد) ٢٧٩ سنهٔ هجریه‌سنده مقام خلافته کلنجه جوارنده‌کی یرلری علاوه ایتمك صورتیله مذکور سرایك یرینی توسیع ایتدیکی کبی اطرافنه دخی برسور ایله برابر خانه‌لر انشا ایتمش، قیردنده بریر آله‌رق سرایه مخصوص برمیدان یاپمش ایدی. صکره سرایك انشاسنه باشلامشدی . فقط اوصره‌ده بالتصادف (آمد) ه سیاحت ایدییوردی . سیاحتدن عودت ایدنجه سرایی دومانه معروض کوره‌رك موقعنی بکنمدیکندن ایکی میل اوته‌سنده (ثریا سرایی) نامی ایله اوچ میل طولنده یکی برسرای یاپدیردی. بونك ایچون ٤٠٠,٠٠٠ دینار صرف ایلدی[٢]. ایکی سرایی بربرینه بتیشدیره‌رك آره‌لرنده جاریه ، حرم واوطه‌لقلرینه کذرکاه اولملق اوزره برسرداب انشا ایتدیردی . بغدادده وقوع بولان برنجی طغیان میاهه قدر بوسرایلر پایدار قالمش ایدی . مشاهیر شعرای عربدن (ابن المعتز) مذکور سرایی برشعرده شو صورتله توصیف ایدییوردی :

« ای امیرالمؤمنین! مسعود وبختیار اولکز. الی الابد بزی سایهٔ کرمکزده مستظل ایلیکز . وجودعالیتبارکزه آرامکاه کزین اولان ثریا سرایی نه‌رشك انداز عالم برقصرمعموردر! فرح افزا باغچه‌لری، بربرینی‌قوجاقلامش نهال‌ترینی، یشیل ولطیف یاپراقلری، نظربا میوه‌لری حسن وطراوتده بی‌نظیردر. داللری اوزرنده اوچوشان ، یووه‌دن یووه‌یه صیچرایان طیور لطیفه‌سی ترنمات وجد وطرب ایله انسانی لبریز سرور ونشوه ایدییور. بوعالم‌فیروزه فام‌ایچنده سرای؛

[١] ابن الاثیر ٢٠١ ج ٦ [٢] مسعودی ٢٢٨ج ٢

پراحتشام بالقونلريله ، هيئت دلرباسيله برعروس زيبنده‌يه بكزر . انهاردن ، حوضلردن فيشقيران صولرزادهٔ نوين رياحين وازهارى ارضاع ايچون اوخضارته قاريشوب كيتمكده‌در » .

(معتضد) ك وفاتندن صكره اوغلى (مكتفى) ٢٨٩ سنهٔ هجريه‌سنده مقام خلافته كلنجه تاج سرايى انشا آتنى اكمال ايلدى. سرايك جبهه‌سى هركمرى بشر ذراع طولنده اون ديرك اوستنده اولمق اوزره بش كمر اوزرنده بنا ايدلمش ايدى [١] .

دارالشجره

خلفاى عباسيه‌دن (مقتدربالله) دردنجى عصرهجرى ابتداسنده فرحفزا باغچه‌لرى حاوى اوله‌رق بيوك برسراى ياپديرمشدى كه ايچنده بولنان آلتون وكموشدن مصنوع برآغاجدن طولايى (دارالشجره) ناميله معروف اولمشدى. بوآغاج سرايك ايوانى اوكنده‌كى حوضك اورته‌سنده ، باغچه‌لرك آغاجلرى آره‌سنده بولنيوردى . آلتون وكموشدن اون‌سكز دالى واردى . هردال مجوهراتدن ياپلمش ميوه‌لر ايله مزين برچوق تفرعاتى حاوى ايدى . داللرك اوزرنده آلتون وكموشدن انواع طيور لطيفه موجود ايدى. روزكار بوقوشلرك اوزرنده وزان اولدقجه لطيف چويلديلر ، غريب نغمه‌لر ايشيديليوردى . سرايك برطرفنده حوضك صاغنده اون بش آت اوزرنده اون بش سوارينك هيكللرى مركوز ايدى . حوضك صولنده دخى ينه بوقدر سوارى هيكلى واردى . بوهيكللر رنكارنك ايپكلى البسه ايچنده ، قليجلرينى قوشانمش ، اللرنده قيصه مزراقلر طاشيمش اولدقلرى حالده ، برخط اوزرنده حركت ايتمكده ايديلر. بونلره باقانلر سواريلردن هربرى ديكرينك آرقه‌سنده قوشيور ظن ايدرلردى [٢] .

آل بويه دولتى زماننده (معزالدوله) دار معزيه ناميله معروف اولان سرايى ياپديرمش ، بونك ايچون ١,٠٠٠,٠٠٠ دينار صرف ايتمش ، طاوانى آلتون ايله قاپلامشدى . روايته كوره بوسرايى هدم ايتمك ايستدكلرى زمان سقفنك نقلى آرزو ايتمشلردى. فقط بوكا مقتدر اوله‌مدقلرندن اوزرنده بولنان

[١] معجم ياقوت ٨٠٦ و٩٢٤ ج ١ [٢] معجم ياقوت ٥٢٠ ج ٣

آلتونى ٨,٠٠٠ ديناره صاتمشلردى [١]. حيفا كه بتون بو سرايلردن بوكون هيچ براثر قالمامشدر .

٣— اندلسده‌كى مبانىٔ امويه

اندلس خاندان امويسى اورالرده اويله محتشم ابنيه وجوده كتيرمشدى‌كه بونلر بالخاصه پك بيوك برشهرت آلمش ايدى . بوابنيه‌دن بعضلرينك آثارى الى يومنا هذا پايدار طورر . على‌الاكثر قرطبه وغرناطه‌ده بولنان بوابنيه‌دن قرطبه‌ده احداث اولنانى شونلردى :

قصر كبير

اك پارلاق ومكلف آثار معماريه‌دن معدود بولنان بوسرايك انشاسنه ايكنجى عصر هجرى اورته‌لرنده (عبدالرحمن داخل) طرفندن باشلانلديغى حالده دها صكره كلنلر طرفندن اكمال ايدلمش ، داخلنده برطاقم سرايلر انشا اولنمش ايدى . (قرطبه) ده بولنان مبانى حقنده دها اول قيد ايتديكمز جدولده كورلديكى اوزره بوجسيم سرايك‌داخلنده ٤٣٠ خانه موجود ايدى. فقط خانه نامى آلتنده بولنان بومبانى ميانده جداً بيوك ومدبدب وبراسم مخصوص ايله معروف برطاقم سرايلرده واردى . كامل ، مجدد ، حائر ، روضه ، معشوق ، مبارك ، رستق ، سرور ، بديع ناملرنده بولنان سرايلر اوجمله‌دن ايدى . سرايلرك زينت واحتشامنه فوق‌العاده اعتنا ايدلديكى كبى جابجا مواقعنه حوضلر، صهرنجلر ، شادروانلرده علاوه اولنمش ، اوزاق مسافه‌ده‌كى طاغلردن قورشون بورولر درونده صولر جلب ايديله‌رك خالص آلتون وكموشدن وياقاپلانمش طونجدن موصلقلر ، آرسلان وقپلان كبى حيوانات مفترسه وياطيور ناديده شكلنده اولوقلر واسطه‌سيله غايت نظر ربا برطرزده مرمر حوضلره اجرا ايتديرلمش ايدى [١] .

قرطبه جامعى

قرطبه‌نك حاوى اولديغى اك عظيم ومكلف ابنيه‌دن برى‌ده جامعى ايدى . تأميناً روايت ايدلديكنه كوره بتون ممالك اسلاميه‌ده بوجامع قدر بيوك ، تزييناتى درجه‌سنده قيمتدار ولطيف برجامع موجود دكلدى. دها اول جامعك

[١] ابن‌الاثير ١٥١ ج ٩ [١] نفح‌الطيب ٢١٩ ج ١

يرنده بركليسا واردى . اسلاملر قرطبه‌يى فتح ايدنجه شامده‌كى جامع اموى حقنده ياپدقلرى كبى بوكليسايى‌ده پايلاشمشلردى . دها صكره مرور زمان ايله كليسالرك انقاضى ايله جامعى توسيع وتزيين ايلمشلردى. جامعك نظر دقته‌چارپان الك حيرتفزا قسمى قله شكلنده بولنان مناره‌سى ايدى . روايته كوره سائر ممالك اسلاميه‌نك هيچ برجامعنده بوجسامتده برمناره كورلمامشدى . غايت ايرى طاشلر ايله انشا ايدلمش اولان بومناره‌نك مؤذنك طوردیغى شرفه‌يه‌قدر ارتفاعى ٥٤ ، الك صوك نقطه‌يه قدر يوكسكلكى ٧٣ وهرتربيعده‌كى عرضى ايسه ١٨ ذراع ايدى .

قرطبه جامعى متوالياً علاوه ايديلن اقسام جديده ايله تدريجاً پك بيوك بروسعت كسب ايتمش ايدى . اوقدركه خليفه (ناصر) زماننده‌كى مساحه‌سى ٢٢٥ ذراع طول و ٢٠٥ ذراع عرضه بالغ اولمشدى. خليفه (حكم) جامعك طولنى ١٠٥ ذراع توسيع ايلديكندن اوزونلغى ٢٣٠ ذراع اولمش ايدى . وزير اعظم (ابن‌ابى عامر) دخى عرضنه ٨٠ ذراع علاوه ايتمش ، بوسفر عرضى‌ده ٢٨٥ ذراعه وارمش ايدى . زمينى غايت جسيم اون بر دوشمه‌طاشى ايله دوشنمشدى‌كه اورته‌ده بولناننك كنيشلكى ١٦ ذراع ايدى . بو طاشك غرب و شرق طرفنده بولنان ايكيشر طاشك عرضى‌ده ١٤ ، ديكر آلتى طاشك كنيشلكى ايسه ١١ ذراع ايدى. (ابن ابى عامر) بوطاشلره هر برى اون ذراع عرضنده سكز دوشمه طاشى علاوه ايتمش ايدى . جامعك سقفى مرمردن ١,٢٩٣ ديرك اوزرنده قائم ايدى. ايچنده ٢٨٠ آويزه‌واردى. محفل همايون‌طرفنده بولنان آويزه‌لر خالص كموشدن ايدى. جامعك اورته‌سنده طونجدن بيوك برتنور (تاندر) موجود ايدى‌كه بيك قنديل احتوا ايتمكده ايدى .

جامعك يدى قپوسى وارايدى‌كه آلتيسى طونجدن معمول ايدى. يدنجيسى اولان محفل همايون قپوسى ايله محرابك ديوارى واطرافى ايسه آلتوندن ايدى. بورالرده بولنان‌موزاييق‌ده آلتون ايله ايشلنمش ايدى. مناره‌نك تپه‌سنده‌اوچر بچق‌قاريش‌محيطنده اوچ الما موجود ايدى‌كه ايكيسى خالص آلتون وبرى‌خالص كموشدن اعمال ايدلمش ايدى . هرالمانك آلتنده خارق‌العاده برمهارتله ياپلمش برسوسن چيچكى دالى، تپه حربه‌سى‌اوزرنده‌ده آلتوندن كوچك برنارموجود ايدى . منبرده حضرت عثمانك مصحفى اينجى وياقوت وسائر احجار قيمتدار ايله

مزین بر محفظه درونده محفوظ ونهایت مکلف ایکی پوشیده‌لر ایله مجلل ایدی. عود آغاجندن مصنوع وچیویلری آلتون اولان بر کرسی اوزرنده موضوع ایدی. اندلس احوال تاریخیه‌سنه دائر الك معتبر آثاردن معدود اولان (نفح الطیب) مؤلفی بوجامع ایله ایچنده صرف ایدیلان زیت وموملر حقنده تفصیلات مکمله ویرییورکه آرزو ایدنلر اورایه مراجعت بیوره‌بیلیرلر [١] .

فقط قرطبه شهری تکرار اسپانیوللرك النه کچنجه، جامع مذکور کلیسایه تحویل ایدلمشدر . بوبنا حالا شکل اسلامیسنی ، نقوش وتزیینات شرقیه‌سی ایله کتابات عربیه‌سنی محافظه ایتمکده‌در .

زهرا سرایی

قرطبه‌یی او دور اعتلاده تزیین ایدن محتشم ونظر ربا سرایلردن بری ده (زهرا قصری) ایدی. ملوك امویه‌دن (ناصر) طرفندن ٣٢٥ سنهٔ هجریه‌سنده شهردن درت میل مسافه‌ده انشاسنه باشلانمش، اوغلی حکم طرفندن انشاآتی اکمال ایدلمش ایدی. سرای قرق سنه‌ده وجوده کلمش ایدی. شرقدن غربه اولان طولی ٢،٧٠٠ ، عرضی ١،٥٠٠ ذراع اولوب عادتا بیوك برشهر کبی ایدی . ٤،٣٠٠ مقدارینه بالغ اولان دیرکلرندن بر قسمی روما و آفریقای شمالیدن قرطبه‌یه کتیرلدیکی کبی دیکر قسمی ده قسطنطینیه ایمپراطوری طرفندن هدیه اوله‌رق کوندرلمش ایدی. دیرکلر بیاض ، یشیل ، پنبه ، داللی الکالی مرمردن ایدی. قصر کبیر، یعنی بیوك سرایده اولدیغی کبی زهرا سراینده دخی محتشم برجامع، متعدد سرایلر وباغچه‌لر ، هر نوع ورنکدن بالقلری حاوی کوللر ، کونا کون نقشلر ایله مزین ، مذهب وغیر مذهب مرمردن حوضلر واردی . او جمله‌دن انسان اشکالنی حاوی برحوضی استانبولدن کتیرلمش ایدی . (ناصر) بوحوضی سرایك (مؤنس) نامی ایله معروف مجلس شرقیسنده یتاق دائره‌سنده قوردوره‌رق اوزرینه قرمزی آلتوندن معمول وپك نفیس وقیمتدار اینجی ایله مرصع اولمق اوزره قرطبه دارالصناعه‌سی معمولاتندن اون ایکی هیکل قویمش ایدی . بونلر برآرسلان ، آرسلانك یاننده برجیلان ، جیلانك یاننده برتمساح، قارشیسنده بریلان ایله برطوشانجیل وبرفیل شکلنده ایدی . هرایکی یانده دخی

---

[١] نفح الطیب ٢٦٠ ج ١

بركوكرجين ، بر شاهين ، بر طاووس ، بر طاووق وخروس ، بردولنكج ، بركركس واردى . بونلر هپ جواهرايله مرصع آلتوندن ايدى. صو بونلرك آغزندن مرمر حوضه آقاردى [١] .

(ناصر) كنديسندن صكره بوسرايلرك انشاآتنى اوغلى (حكم) ه حواله ايتمش‌ايدى. روايته كوره (ناصر) بوسرايلرك انشاآتنه واردات دولتى‌تشكيل ايدن ٦,٠٠٠,٠٠٠ دينارك ثلثنى صرف ايديبوردى. شوحالده بوسرايلر ايچون سنه‌ده ايديلن مصرف ٢,٠٠٠,٠٠٠ دينار ايدى . سراى انشاآتنك قرق‌سنه سورديكنى‌دها اول ذكرايتمش‌ايدك. فقط هرسنه اوقدر بيوك برمصرف‌اختيار ايدلمش اولمسى مستبعددر . چونكه اومدتك ياريسى اولان يكرمى سنه ظرفده عين‌صرفياتده بولنلديغى فرض‌ايدلسه زهرا سرايى ايچون ٤٠,٠٠٠,٠٠٠ دينار كيتديكى آكلاشيلير. بوپاره ينه پك‌بيوك برمبلغ تشكيل ايتمكده‌در. اوحالده ثلث وارداتك يالكز بعض سنه‌لرده صرف ايدلمش اولديغى، سائر سنه‌لرده ايسه‌اندن دها آز برپاره‌نك صرفيله اكتفا اولنديغى اقرب فرضياتدر .

ديكر بر يرده كورولن معلوماته كوره (ناصر) مذكور سراى ايچون سنه ده ٣٠٠,٠٠٠ دينار صرف ايتمكده ايدى . سنوى مقدار مذكوردن ماعدا اوغلى (حكم) طرفندن دخى مذكور قرق سنه‌دن كندى زمان حاكميتنه تصادف ايدن مدت ظرفنده وقوع بولان صرفياتى بونسبتده فرض ايدر ايسه‌ك بو بيوك سراى ايچون صرف ايديلن پاره ٢٠,٠٠٠,٠٠٠ دينار اولمق اقتضا ايدر [١] . بوقدر بيوك بر مبلغى پك چوق كورماملبدر . فى‌الحقيقه سرايك تفرعاتنى نظر دقته آلير ايسه‌ك كليتلى صرفياتى مستلزم غير قابل تعداد تزيينات اختيار ايدلديكنى كورورز . سرايك مرصع و مذهب پك چوق مشتملاتى واردى . حتى بعض كرميدلرى آلتوندن ياپلمش ايدى . او درجه‌ده محيرالعقول وجسيم بر سراى ايدى . انشاآتده ١٠,٠٠٠ آدم ايله ١,٥٠٠ حيوان استخدام ايدلمكده ايدى . فقط دها غريبى شوراسى‌كه (ناصر)ك بومرتبه‌ده عظيم صرفيات ايله بوسرايى انشايه تشبث ايتمسى (زهرا) نامنده سوديكى براوطه‌لق جاريه‌يى ممنون ايتمك ايچون ايدى. جاريه كنديسندن

[١] نفح الطيب ٢٤٨ و ٢٦٧ ج ١ وابن‌خلكان ٢٩ ج ٢

[١] معناده كوريلن تشوش اصله راجعدر . اصلده بوصورتله برسهو موجوددر.

برشهرك تأسيسى ايله كنديسنه تخصيصنى ايستەمشدى . ايشته بونك ايچون اوعظيم كلفت اختيار ايدلمش ، اوسراى ياپلمش ايدى [١] .

زاهره سرايى

وزير اعظم (منصور بن ابى عامر) دخى خليفه ناصرك اثرينـه اقتفا ايليەرك ٣٦٨ سـنهٔ هجريەسـنده كندى اقامتنه مخصوص و دشمنلرينه قارشى برتحصنكاه اولمق اوزره (زاهره) ناميله برسراى انشاايتمش ايدى. سراى‌شهرك اوجنده ، قرطبه‌نك بيوك نهرى كنارنده ياپلمش ، انشاآتنده برچوق اوستەلر. عمله قوللانلمش ، سورلرينك پك‌يوكسك اولمسنه صرف غيرت ايدلمش ، كيلارلر. ارزاق‌انبارلرى ، ديوانلراوجملەدن اولەرق اكا برچوق‌ابنيەوتفرعات علاوه‌اولنمش ايدى . وزيراعظم‌سرايه‌جواراولان‌يرلرى كندى وزيرلرينه ، كاتبلرينه ، سردارلرينه مقـاطعه صورتيله احسـان ايتمش ايدى . بونلر اوجوارده قوناقلر ، سرايلر انشا ، مكلف ونظر ربا باغچەلر طرح ايتمشلردى . بونك اوزرينه برفعاليت تجاريه اورايه انتقال ايلمش ، اوجهتلرده بازارلر ، چارشيلر تأسيس ايدلمش ايدى . بر چوق خلقده رجال دولته يارانمق ايچون اوطرفلرده اقامتكاه انشـاسنه قوشمشلردى . بنـاءً عليه سراى واطرافنده‌كى ابنيه اوقدر كسب‌وسعت ايتمش ايدى‌كه واروشلرى برطرفدن قرطبه‌نك واروشلرينه يتيشديكى كبى ديكرجهتدن دخى زهرا سراينه اتصـال پيدا ايلمش ايدى . خلق آرتق بوشهرلر آره‌سنده اون‌ميل وسعتنده برمسافه‌داخلنده فنارلرك ضياسى آلتنده كيدوب كلمكده‌ايديلر.

قرطبه كوبريسى

اسـلاملر طرفندن قرطبه نهرى اوزرنده انشـا ايديلن جسيم كمرلى كوپرى‌يى‌ده بوصره‌ده ذكر ايتامك جائز دكلدر . بوكوپرى اسـلاملردن اول موجود ايدى . فقط بالآخره منهدم اولديغندن اسلاملر (عبدالرحمن غافقى) زماننده ٨٠٠ ذراع‌طولنده ، ٢٠ قولاج عرضنده و٦٠ ذراع ارتفاعنده اولمق اوزره بناسنى تجديد ايلمشلردى . كوپرينك منحنياتى ١٨ اولوب اوزرنده ١٩ قله وارايدى [٢] .

[١] نفح‌الطيب ٢٤٨ ج ١ [٢] نفح‌الطيب ٢٢٦ ج ١

الحمرا سرايى وامثالى

الحمرا سرايى غرناطه‌ده كائن پك مشهور برسرايدر . حالا شكل اصليسنى محافظه ايتديكندن هر طرفدن ارباب سياحت اورايه كيدوب بوسرايى تماشا ايدرلر . دها اول بيان ايدلديكى اوزره مذكور سراى (ابن احمر) طرفندن ٣٥ فدان مساحه‌سنده واسع برباير اوزرنده انشا اولنمش‌ايدى . روايته كوره كره‌ميدلرينك قرمزى رنكندن طولايى اكا (الحمرا) نامى ويرلمش ايدى . آرسلانلر حوضى ايشته بو سرايده بولنمقده‌در . حوضك داخلنده مرمردن آرسلان هيكللرى واردركه صولر غايت لطيف برشكلده بونلرك آغزلرندن دوكولور .

(منصور بن الاعلى) دخى (بجايه) ده بيوك برسراى انشا ايتديكى كبى سرايك ايچنده‌ده غايت مكلف ومزين بر حوض ياپديرمش ايدى . حوضك كنارلرنده آغزلرندن صو جارى آرسلانلر ، داللرى حوضه صارقمش آلتون وكموشدن آغاجلر ، بوآغاجلرك اوزرنده‌ده ـ عباسيلره عائد مبانى‌يه‌دائر معلومات ويرديكمزصره‌ده ذكرايتديكمز وجه‌ايله ـ خلفاى‌عباسيه‌دن (مقتدر)ك سراينده بولنان آغاجه مشابه اوله‌رق غايت صنعتكارانه ياپلمش اشكال مختلفه والوان لطيفه‌ده قوشلر بولنمقده ايدى. اندلسده يتيشن مشاهير شعرادن (ابن حمديس) بوسرايك خوضى ايله آرسلانلرينك آغزندن صو نصل جريان ايتديكنى‌ابيات آتيه ايله توصيف ايلمش ايدى :

وضراغم سكنت عرين رياسة ... تركت خرير الماء فيه زئيرا
فكأنما غشى النضار جسومها ... و اذاب فى افواهها البلورا
اسد كأن سكونها متحرك ... فى النفس لووجدت هناك مثيرا
وتذكرت فتكاتها فكأنما ... اقعت على ادبارها لتثورا
وتخالها والشمس تجلولونها ... ناراً والسنها اللواحس نورا
فكأنما سلت سيوف جداول ... ذابت بلا نار فعدن غديرا
وكأنما نسج النسيم لمائه ... درعاً فقدر سردها تقديرا[١] .

اندلس طوائف ملوكندن (مأمون بن ذى‌النون) طرفندن ياپديريلان

[١] نفح الطيب ٢٢٣ ج ١

سرایی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز . مشارالیه بوسرای ایچون پك چوق پاره‌لر صرف ایتمش ایدی . خارقه شیلردن اولمق اوزره بر کول قدر بر حوض ، حوضك اورته‌سنده بر قبه یاپدیرمش ، غایت مهارتکارانه بر شکل هندسیده صولر یرلر آلتندن آقیتدیریله‌رق قبه‌نك تپه‌سنه چیقارلمش ایدی. صولر قبه‌نك تپه‌سندن فیشقیرییور، اطرافنه دوکیله‌رك براتصال لطیف ایله حوضه آقیوردی. قبه متمادیاً صودن بر پوشیده ایچنده ایدی . (مأمون) انك درونده وقت کچیرییوردی [١] .

٤ — مصر مبانیسی

آل طولون طرفندن احداث اولنان ابنیه

الك مشهوری (احمد بن طولون) طرفندن انشا ایدیله‌رك آثاری حالا قاهره‌ده مشهود اولان جامع اولمق اوزره طولون خاندان حکمرانیسی مصرده بر چوق بیوك ومحتشم ابنیه وجوده کتیرمشلردی . مشارالیهك بیوك برمیدانی حاوی اولمق اوزره (قطائع) ده یاپدیردیغی سرای دخی مبانیٔ طولونیه‌نك الك مشهورلرندندی . (احمد بن طولون) وفات ایدنجه اوغلی (خمارویه) سرایی توسیع ایتدیکی کبی میدانی‌ده باغچه حالنه تحویل ایلمش ایدی . باغچه‌ده هرنوع چیچکلر ، میوه‌دار آغاجلر اکدیرمش ، قیصه بویلی او پك لطیف خرما آغاجلریله باغچه‌یی تزیین ایتمش ایدی . انسان طوردیغی ویا اوطوردیغی یرده بو آغاجلردن خرما قوپاره بیلیوردی . الك قیمتدار ولطیف آشیلی آغاجلر ، کوناکون کول آغاجلرینی جلب ایدرك باغچه‌ده اکدیردیکی کبی زعفران دخی زرع ایلمش‌ایدی. خرما آغاجلرینی آلتون یالدیزلی طونجایله قاپلامش ، بوقاپلامه ایله آغاجك جسملری آره‌سنده قورشوندن بورولر قویمش، صوبی صنعتکارانه بر طرزده او بورولردن آقیتدیرمش ایدی . ایشته بو صورتله صولر خرما آغاجلرینك چقور یرلرندن آقه‌رق بر طاقم فسقیه‌لره دولیور ، فسقیه‌لر طولدقدن صکره طاشیه‌رق خصوصی مجرالرده باغچه‌نك سائر طرفلرینی صولایوردی . چیچکلر پك دلربا نقشلر ، کتابه‌لر شکلنده یتشدیریلیوردی . بوشکللر ایله کتابه‌لرك انتظامنه خلل کلمامك ایچون فضله یاپراق بیتدکجه باغچوان

[١] سراج‌الملوك ٥٠

طرفندن مقاص ایله کسیلیوردی . باغچه‌ده قرمزی ، ماوی ، صاری نیلوفر ، جنوه جنسی لطیف نیلوفر چیچکی یتشدیرلمش ، خراساندن بر چوق کوزل آغاج فدانلری هدیه صورتیله کلمش ، قایسی آغاجلری بادم ایله آشیلانمش والحاصل باغچه الك نادیده وکزیده چیچکلر، آغاجلر ایله تزیین ایدلمش ایدی. قفص مقامنده قائم اولمق اوزره ساج آغاجندن قبارتمه نقشلر ایله مزین بر قله یاپدیره‌رق متنوع بویالر ایله بویاتمش ، زمینی دوشمه طاشلریله دوشه‌مش ایدی . طاتلی صو قویولرینه جاری اولان جدوللردن قله‌نك اطرافنه غایت لطیف آرقلر شکلنده صو آقتدیرمش ایدی . بورادن کچن صولر آغاجلری وسائره‌یی صولایوردی. قمری ، موسیجه قوشلرینك انواعی ایله شکلی، اوتمسی لطیف اولان سائر هرنوع قوشلری طوپلامش ایدی . بوطیور جمیله اوته‌رك ، جدوللرده ییقانه‌رق انظار تماشایه غایت لطیف برمنظره عرض ایدییورلردی . یمورطه‌لامق ، یاوری یاپمق ایچون قوشلره قووالر داخلنده یووالر یاپدیره‌رق دیوارلرك ایچنه صوقدیغی کبی قوشلرك قونمسنه ، قارشی قارشی‌یه طوروب اوتمسنه مخصوص اولمق اوزره قله‌نك جابجا محللرینه چبوقلر قویدورمش ایدی. طاوس ، حبش طاووغی وامثالی کبی دها پك چوق طیور نادیده کتیره‌رك باغچه‌نك ایچنه صالمش ایدی .

(خمارویه) سرایی داخلنده قبه‌لی ودیرکلی (بیت الذهب) نامیله بر دائره یاپدیرمش ، دیوارلرینه الك ظریف نقشلر ایله مزین لاجورد مینالی آلتون قاپلامش ایدی. دیوارلرده آغاج اوزرینه قبارتمه شکلنده برچوق بوی جسامتنده اوله‌رق غایت صنعتکارانه ومزین بر طرزده کندیسی ایله اوطه‌لقلرینك ومغنیه‌لرینك رسملرینی یاپدیرمش ایدی که بو قادینلرك رسم مجسملرینه الك خالص آلتوندن تاجلر کیدیرمش ایدی . رسملره حقیقی انسان کبی مجوهرات کیدیرلمش ، کوده‌لری البسه رنکنده غایت ماهرانه تلوین ایدلمش ایدی . والحاصل بودائره پك عجیب وحیرتفزا بر دائره ایدی .

مشارالیه بوبنا داخلنده برحوض یاپدیره‌رق جیوه ایله طولدورمش ایدی. بوکا سبب شوایدی‌که (خمارویه) چکدیکی اویقوسزلقدن طبیبنه شکایت ایتمش ایدی . طبیبی تغمیز (ماساژ) ایله تداوی‌یی توصیه ایتمش ایدی . فقط (خمارویه) بوندن استنکاف ایتمش، « برکیمسه‌نك اوزریمه ال طوقوندورمسی

چکه‌م » دیمش ایدی. (خماروبه) طبیبك توصیه‌سی وجه ایله پك چوق پاره‌لر صرفی ایله روایته کوره اللیشر ذراع طول و عرضنده بر حوض یاپدیره‌رق ایچنه جیوه طولدورمش ، حوضك اطرافنه حلقه‌لی بیوك چیویلر چاقدیرمش ، ایپکدن باغلر یاپدیرمش ، دریدن ایچی بوش بریتاق اعمال ایتدیره‌رك هوا ایله طولدوردقدن صکره حوضده‌کی جیوه اوزرینه سردیرمش ، او ایپکلی باغلر ایله کموش چیویلره باغلاتمش ایدی . رفاهیت پرست حکمدار بویتاق اوزرنده اوزانه‌رق جیوه‌نك ارتجاجی ایله یواش یواش صاللانیوردی. بو حوض حکمدارلر طرفندن وجوده کتیریلن الك عجیب شیلردن بری ایدی . کیجه‌لین نور قمرك حوضده‌کی جیوه اوزرینه انعکاسندن غایت لطیف وبهیج بر منظره حاصل اولیوردی [۱] .

فاطمیلره منسوب مبانی

بالآخره فاطمیلر موقع حاکمیته کلدکاری زمان قاهره‌ده بو کونه‌قدر پایدار ومعمور قالمش اولان (ازهر جامعی) ایله الك مشهورلری قصر شرقی وقصر غربی اولمق اوزره بر طاقم سرایلر یاپدیرمشلر ، یالکز قصر غربینك انشاسنه ۲,۰۰۰,۰۰۰ دینار صرف ایتمشلردی [۲] . (دارالفطره) ، (دارالدیباج) وسائره کبی ملوك فاطمیه طرفندن وجوده کتیریلن سائر سرایلر ایله قوناقلر ایچون نه قدر کلیتلی مصرفلر ایدلدیکنی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز . فاطمیلر مدنیت وعمرانلری ذروهٔ اعتلایه واردیغی زمانلرده قاهره‌ده خلیج ونیل ساحللرنده درلو درلو مقصوره‌لر ، اطرافه ناظر کوشکلر وجوده کتیرمکه غیرت ایتمشلردی . خلیج کنارنده کائن جامع ازهر ولؤلؤ کوشکلری ، یانلرنده‌کی غزاله کوشکی ، سکره کوشکی ، دکه ، مقس ، تاج ، بابالفتوح ، بعل ، دارالملك کوشك ومقصوره‌لری او جمله‌دن ایدی . بونلردن ماعدا ملوك فاطمیه‌دن (آمر باحکام‌الله) طرفندن دلداده‌سی اولان بدوی قیز ایچون یاپیله‌رق اسمنه (هودج) اطلاق ایدیلن سرای کبی برچوق بیوك سرایلر ایله بیوك نزهتکاهلر انشا ایلشلردی .

فاطمیلر مدنیت وترقیلرینك پك یوکسك اولدیغنه دال بر شکلده کرك

[۱] مقریزی ۳۱٦ ج ۱ [۲] مقریزی ٤٥۷ ج ۱

مقصوره وكوشكلرك ، كرك سرايلرك پك مزين ومكلف اولمسنه فوق‌العاده اعتنا ايتمكده ايديلر . ازجمله (بركة‌الحبش) كوشكى بويالى تخته‌دن مصنوع ايدى . ديوارلرنده شعراى عصر ايله منسوب اولدقلرى شهرلرك رسملرى تصوير ايدلمش ايدى . هر شاعرك باشى يانده كوشكك توصيفنه دائر او شاعر طرفندن نظم ايدلمش بر طاقم ابيات محرر ايدى . هر رسمك يانده مذهب لطيف بر رف واردى . خليفه هرنه زمان اورايه كيرر ، اشعارى اوقور ايسه هررف اوزرنده اللى دينارى حاوى برچيقين قونلمسنى امر ايدردى . شاعرلر كوشكه كيررلر ، چيقينلرينى آليرلردى [١].

ايوبيلر ايله كوله‌منلره منسوب مبانى

مصرحكومتى كردلره انتقال ايدنجه بونلر الك بيوك اثر اولمق اوزره قاهره قلعه‌سنى وجوده كتيرمشلردى . (صلاح‌الدين ايوبى) طرفندن اهل شيعه‌يه قارشى كنديسنه بر تحصنكاه اوله‌رق انشا ايديلن بو قلعه بوكونه قدر پايدار طورمقده‌در .

اليوم مصرده موجوداولان آثار بنائيه‌نك قسم‌اعظمى وباخصوص (سلطان حسن) ، (مؤيد) ، (قايتباى) ، (قلاوون) وسائره جامعلرى كبى بيوك ومحتشم جامعلر كوله‌من سلاطينى طرفندن وجوده كتيريلن مبانيدندر. قاهره‌نك خارجنده كائن قبور خلفا دخى هر نه قدر اسماً خلفايه منسوب ايسه‌ده فعلاً سلاطين مشاراليهمك اثر همتلريدر . بو سلاطينك فاطميلرى تقليداً زينت واحتشامنه پك چوق امك ويره‌رك وجوده كتيردكلرى حالده مرور زمان ايله منهدم ونابود اولان دها بر طاقم سرايلرى واردى . (اشرف خليل بن قلاوون) طرفندن (جيزه) نك هر طرفنه ناظر يوكسك بر موقعده انشا اولنان سراى او جمله‌دن ايدى . سرايك ديوارلرى امرا وخواص دولتك رسملريله تزيين ايدلمش ايدى . ديركلر اوزرنده غايت مزين ومكلف برشكلده بر قبه ياپديرلمش ايدى . حكمدار بورادە اقامت ايتمكده ايدى . كذلك (بلبغا قصرى) او جمله‌دن اولوب (ملك ناصر محمد بن قلاوون) طرفندن ٧٣٨ سنۀ هجريه‌سنده امرادن (بلبغا) نك اقامتنه مخصوص اوله‌رق انشا ايدلمش ايدى . ايشته بونلر ايله سائر بر طاقم سرايلردن اليوم هيچ بر اثر قالمامشدر.

---

[١] مقريزى ٤٨٦ ج ١

ثروت واسرافات

خلفا ایله امرانك شهرلر تأسیس ، سرایلر ونزهتکاهلر انشاسی ایله اشتغاللری ، شبهه‌سز ، ثروتك وبیت‌المالده نقودك چوغالمسندن ایلری کلیوردی . اوله بیان ایتدیکمز اوزره ثروت حکمدارلردن رجال دولته ، بونلردن ده درجه درجه سائر صنوفه انتقال ایدییوردی . او حالده خلیفه طوغریدن طوغری‌یه بیت‌الماله حاکم اولدیغی ایچون او مملکتك اك زیاده صاحب سامانی ایدی. خلفادن صکره زنکینلکده صره‌ایله وزیرلر، مکتوبجیلر ویاباش کاتبلر، والیلر، خاندان هاشمی‌یه منسوب ذوات، اتباع واعوان ، ارباب تجارت وسائره کلیوردی . بوخصوصده مثال اولمق اوزره معلومات آتیه‌یی ویرییورز :

خلفا ایله اقربا وتعلقاتلرینك ثروتی

خلفا امور دولتی رأساً وکمال استقلال ایله اداره ایتدکلری ایچون مملکتك اك زنکین ذواتی ایدیلر . بالآخره حاکمیت فعلیه خلفایه بدل وزرایه انتقال ایدنجه ثروت‌ده وزرایه تحول‌ایتمش ، خلفا آرتق برچوق وقتلرده عادتا سائر فقرا کبی بیوك بر یوقلق وسفالته دوشمشلردی . بیت المالده اساس قاعده دولته عائد بر پاره اولمق ، مصالح و منافع حکومته صرف اولنمقدن عبارتدی . خلیفه‌نك ایسه آیریجه برخزینهٔ خاصه‌سی بولنوردی . فقط خلفا اموال بیت المالی ابتداده دولتك تأیید و تحکیمی فکریله کیفمایشا صرفه کندیلرنده صلاحیت کوردکلری کبی متعاقباً ینه اوفکره خدمت مقصدیله‌هدیه وعطیه صورتنده‌ده بذل واعطادن کیری طورمامشلر ، دها صکره‌لری ایسه اموال دولتی ذوق وصفالرینه ، رفاهیتلرینه صرف ایتمکه باشلامشلردی . فقط بواسرافاته رغماً خزینهٔ مالیه‌ده ینه پك چوق‌پاره‌لر قالیوردی. دولت‌عباسیه‌نك خلفای اولینی اولان (منصور) ، (مهدی) ، (معتصم) ، (مستعین) ، (مکتفی) وسائره زماننده خزینهٔ دولتده آرتمش قالان مبالغ ایله خلفانك نه قدر چوق چفتلك واراضی‌یه مالك اولدقلرینی ، خلفا والده‌لرینك وبالخاصه (رشید) ك والده‌سی (خیزران) ایله (معتز) ك والده‌سی (قبیحه) وسائره‌نك نه‌درجه عظیم ثروتلر الده ایتدکلرینی ایکنجی جلدده کوسترمش ایدك. بونلری

بوراده تكرار كوسترمكه لزوم يوقدر. يالكز بوراده نمونه قيلندن برخليفه‌نك ثروتى ذكر ايتمك فائده‌دن خالى دكلدر . روايته كوره خلفاى عباسيه‌نك اون يدنجيسى اولان (مكتفى) وفاتنده ١٠٠,٠٠٠,٠٠٠ ديناره بالغ بر ثروت ترك ايتمش ايدى‌كه مفرداتى بروجه آتى ايدى [١] :

دينار	
٢٠,٠٠٠,٠٠٠	نقود واوانى
٢٠,٠٠٠,٠٠٠	مفروشات
٢٠,٠٠٠,٠٠٠	حيوانات ، سلاح ، كوله
٢٠,٠٠٠,٠٠٠	چفتلكلر ، عقار ، املاك
٢٠,٠٠٠,٠٠٠	قيمتدار مجوهرات وامثالى

رجال دولت وسائره‌نك ثروتلرى

وزراى دولتك نه‌كبى طرز و وسائط ايله استحصال ثروت ايتدكلرينى ، مقدار ثروتلرينى ، وزرادن (ابن الفرات) ، (ماردانى) ، (ابن كلس) ، (افضل) ، (ابن شهيد) ك ثروتلرى نه مقداره بالغ اولديغنى ايكنجى جلدك ١٨٢ نجى صحيفه‌سنده كوسترمش ايدك . بوراده برقاچ مثال دها كتيره‌لم :

وزرادن اك اول ثروت صاحبى اولانلر خليفه (رشيد) زماننده پك بيوك بر نفوذ وقدرت كسب ايدن برمكيلر ايدى . بونلر پك چوق چفتلكلره مالك اولمشلر ، يالكز (يحيى) ايله‌اوغلى (جعفر) ك سنوى وارداتى ٢٠,٠٠٠,٠٠٠ دينار راده‌سنه وارمش ايدى . صدمهٔ منكوبيت واداباره اوغرادلدقلرى زمان چفتلكلر ، خانه‌لر ، مفروشاتدن ماعدا كنديلرندن مصادره ايديلن اموال ٣٠,٦٧٦,٠٠٠ ديناره بالغ اولمش ايدى [٢] .

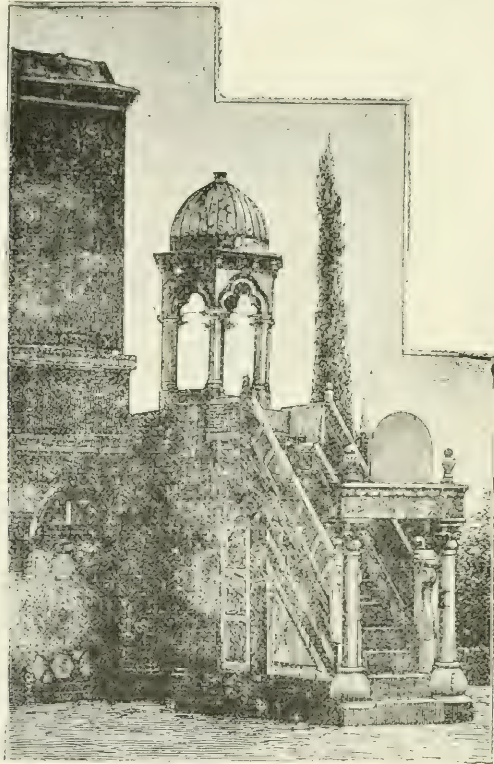
بغدادده‌كى وزرايه مقابل مصرده باش كاتبلر بيوك ثروتلر طوپلايورلردى. بونلردن بر چوقلرى مهم بر ثروت صاحبى اولمشلردى . نته‌كيم (ماردانى) اوغللرى اوچنجى عصر هجرى اورته‌لرنده بوكا برمثال تشكيل ايديورلردى . انلردن (محمدبن‌على ماردانى) نك ثروتى شام ومصر قطعه‌لرنده چفتلكلر وامتعه‌دن متشكل اولمق اوزره ٣,٠٠٠,٠٠٠ دينار ايدى. حال بوكه بونلر خلقه معاش وعطيه

---

[١] لطائف المعارف ١٢ [٢] العقدالفريد ٢٢ ج ٣

اولەرق پك چوق مصرفلرده بولنيورلردى . مشار اليهك سنوى وارداتى ٤٠٠,٠٠٠ دينار ايدى [١] . معمافيه بوثروت برمكيلرك ثروتنه نسبةً اهميتسز بر شى ايدى . كذلك مصرده (مغربى) و (كتامى) عائلەلرىدە باش كتابت سايەسندە مهم بر ثروت صاحبى كسلمشلردى .

واليلر ايله سردارلره كلنجه بونلر ، باخصوص تفويضى حائز اولانلرى، پك بيوك ثروتلر جمع ايتمكده ايديلر . پاره طوپلامق بونلر ايچون پك قولاى

قدسده منبر عمرى

ايدى . چونكه واردات دولت كندى اللرنده ايدى . ايستدكلرى كبى يد تصرفلرينه آليورلردى . بومأمورلر وزارت منصبى ايجاد ايدلمدن اول تا امويلر زماننده اعتباراً ثروت صاحبى اولمغه باشلامشلردى . مصر فاتح شهيرى (عمرو بن العاص) وفات ايتديكى زمان يتمش بهار طولوسى دينار براقمش ايدى . بهار

[١] مقريزى ١٥٥ ج ٢

مصره کوره ایکی اردب آلتون دیمك ایدی [١] . عراق والیسی (خالدقسری) دخی وفاتی صره‌سنده ١٣,٠٠٠,٠٠٠ درهمدن متشکل بر ثروت براقمش ایدی [٢] . والیلر ایله امرا عباسیلر زماننده ، باخصوص استقلاله کوز دیکدکدن صکره ، دها زیاده ثروت صاحبی اولمغه باشلامشلردی . (خراسان) جهتنده حکومت سورن (بنی لیث) دولتنك مؤسسی وبرنجی حکمداری اولان (یعقوب بن لیث صفار) وفات ایتدیکی زمان بیت‌المالده ٥٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم ایله ٤,٠٠٠,٠٠٠ دینار ترك ایتمش ایدی [٣] . مصرده حکم سورن کوله‌من سلاطینی ایله رجال حکومتلرینك ثروتلرینی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز . بوذواتك براقدقلری مجوهرات وحلیات بطمان ، قنطار ، صندوقلر ایله تقدیر وتخمین ایدلمکده ایدی . مثلا (ملك ناصر محمد بن قلاوون) ك امراسندن اولان (سیف‌الدین تنکز تستری) وفاتی صره‌سنده ١٦ رطل زمرد ویاقوت ، ٨ صندوق مجوهرات والماس پارچه‌لری ، بیوك ومدور وهر بری بر درهمدن بر مثقاله قدر آغرلقده اولمق اوزره ١,٢٥٠ دانه اینجی ، ٢٤٠,٠٠٠ مثقال آلتون ، ١٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم کموش ، کوپه وبیله‌زیك کبی شیلردن متشکل اولمق اوزره ٤ قنطار حلیات وامثالی ، ٦ قنطار کموش مصنوعاتی ایله نقد اوله‌رق ١,٢٠٠,٠٠٠ دینار براقمش ایدی . خلفای فاطمیه ایله کوله‌من وسائر اسلام سلاطین وحکمدارلرینك ثروتلرینی اکا کوره قیاس ایدیکز .

(صلاح‌الدین ایوبی) نك مخدومی یمن امیری (سیف‌الاسلام ظهیرالدین طغتکین) زمان حکومتنده ارباب تجارتدن اموال تجاریه‌یی مبایعه وایستدیکی فیأتلر ایله فروخت ایتمکدن پك بیوك بر ثروت طوپلامشدی . آلتونی دکرمن طاشی قطعه‌سنده بیوك سبیکه‌لر شکلنده دوکه‌رك ادخار ایتمکده ایدی [٤] .

او صره‌لرده معیت مأمورین ومنسوبینی ایله بر صنعت ویا شعر ویا تجارت سایه‌سنده بیوك ثروتلر صاحبی اولانلرده پك چوق ایدی . دها اول بعض تاجرلرك ثروتی حقنده معلومات ویرمش ایدك . طبیبلر ، مغنیلر ، شعرا کبی سائر صنوفدن اولان مالدارانی‌ده اکا کوره قیاس ایده‌بیلیرسکز . خلیفه (رشید) ك مغنیسی (ابراهیم موصلی) وفات ایتدیکی زمان ٢٤,٠٠٠,٠٠٠ درهم مقدارنده

[١] مقریزی ٢٠١ ج ١ [٢] ابن‌الاثیر ١٠٣ ج ٥
[٣] مسعودی ٣١٤ ج ٢ وابن خلکان ٣١٩ ج ٢ [٤] ابوالفدا ٩٣ ج ٣

جسیم بر ثروت ترك ایتمش ایدی [١] . خلیفه (رشید) ك سر طبیبی (جبرائیل بن بختیشوع) ك نه قدر معاش آلدیغنی ایکنجی جلدك ١٦١ نجی صحیفه‌سنده معاشلر بحثنده ذکر ایلمش ایدك .

ثروت نتیجه‌سی

هرهانکی بر ملتده ثروت چوغالیر ایسه اوملت افرادینك صرفیاتده دها زیاده ایلری کیتملری ، امور معیشتجه طریق رفاهیت آرایه‌رق مأکولات ، مشروبات ، موسیقی و سائره کبی اذواق جسمانیه‌ده مشکلپسند کسلملری ، مکلف وقیمتدار البسه ومفروشات آراملری ، دها صکره مجوهرات ، عقاراته مالك اولمق ، الیوم بعض زنکینلرك مطبوعاتی طرفدار اتخاذ ایتملری کبی او زمانك شاعرلریله مورخلرینی اطرافلرینه طوپلایه‌رق شهرت کسب ایتمك ایله افتخار کبی اذواق معنویه‌یه رغبت ایتملری ترقئ مدنیت و معموریت قانونی ایجاباتندندر . بوخصوصده‌کی بحثمزی برقاچ فصله تقسیم ایده‌جکز :

١ — یبوب ایچه‌جکده مشکلپسندلك

عربلرك یدکلری شیلر حقنده دها اول ویردیکمز معلوماتدن آکلاشلدیغی اوزره عربلرده مأکولات ابتدالرده غایت ساده و ابتدائی شیلر ایدی . دها صکره اجنبیلر وبالخاصه ایرانلیلر ایله اختلاط ایدنجه یمکلری تعدد وتکمل ایتمش ایدی . عربلر اصول ادارهٔ مملکتله برابر بر چوق وسائط وتکملات مدنیه‌ده ایرانلیلری تقلید ایلمشلردی . بایرام آلایلری ، دوکون ویا ختان جمعیتلری یاپدقجه ایرانلیلرك او کبی زمانلرده نه کبی مراسم اجرا ایتدکلرینی آرایه‌رق اکا کوره تقلیدده بولنورلر ایدی . دها اول صحابهٔ کرام عادات بداوتکارانه‌یه تابع اولمقله برابر خلفای راشدین حضراتنه اقتداءً رفاهیت وتنعمدن چکنیرلر ایکن عربلر تا امویلر زماننده اعتباراً بو یوله سلوك ایلمشلردی . صحابه‌دن (ابو موسی‌الاشعری) عربلرجه معروف اولمدیغنی نظر دقته آله‌رق طاووق اتی یمکدن چکینیردی . عربلر حضرت عمرك « چوق ات ین چوق شراب ایچن کبیدر » سوزینه امتثالاً چوق ات یمکدن چکینیرلر ،

[١] سیرالملوك ١١٣

بو کونکی نباتیونك مسلکنه مشابه برفکرده چوق ات یمه‌نك مضر اولدیغنه ذاهب اولورلردی . فقط امویلر موقع اقتداره کلنجه بو فکر ، یواش یواش تبدله اوغرامش ، تنعم وترفهه میل ایدیله‌رك ایرانلیلری تقلید ایتمکدن بشقه چاره قالمامش ایدی . عراق والیلرندن بر قاچی ایرانلیلری بردن تقلید ایتمك ایسته‌مشلر ایسه‌ده عادات متحکمهٔ بداوتکارانه طبعلرینه غالب کلمش ، معتادلرندن واز کچه‌مامشلردی . روایته کوره عراق والیسی (حجاج بن یوسف) اوغللرندن برینك ختانی اجرا ایتمك ایستدیکی زمان ایرانلیلرك بو کبی جمعیتلرده نه یاپدقلرینی آکلامق اوزره ایران بکلرندن برینی یانـنه چاغیره‌رق ایرانلیلرده کوردیکی الك پارلاق ولیمه حقنده معلومات ویرمسنی طلب ایتمش ایدی . ایرانلی بك بوکا جواباً : « کسری مرزبانلرندن برینك بر ولیمه‌سنی کوردم . یمکلر آلتون طباقلرده ، کموش ماصه‌لر اوزرینـه قونلمش ایدی . هر سـفره‌ده درت طبـاق واردی . هر ماصـه‌یه درت دلبر جاریه مأمور ایدلمش ایدی . سـفره‌لرده دردر کشی اوطوریپوردی . مدعولر یمکلرینی یدکدن صکره سفره ، آلتون طباقلر ، جاریه‌لر کندیلرینه احسان اولنیوردی » معلوماتنی ویرنجه (حجاج) بوضیافتی جداً مدهش کورمش ، عادات بداوتکارانه‌یه مغلوب اولمقدن کندینی آله‌میه‌رق دوه ، قویون کسیلوب خلقه‌یدیرلمسنی امر ایله اکتفا ایلمش ایدی [۱] .

فقط عربلر چوق زمان کچمدن بولندقلری محیطك جاذبهٔ رفاهیتنه مجلوب اولمقدن کندیلرینی آله‌میه‌رق او محیطك ایجـاباتنه اویمغه باشـلامشلر ، اولجه کافوری طوز ، پیلاوی زهرلی بر یمك ، یوفقه‌یی کاغـد ظن ایدرکن ، دوه تویننك قان ایله یوغورلمسندن حاصل اولان مکروه طعامی ، سیاه بوجکلری ، عقربلری عصرلرجـه یمکه ، بغدایی کپکی ایله یوغورمغـه [۲] آلیشمش ایکن بوسفر فیض منعم مدنیت واعتلا ایله اسـباب معیشت ورفاهیتـده ایرانلیلر ایله زوملری فرسـخ فرسـخ کچمشـلردی . آرتق ماهرانه پك چوق اتلی یمکلر یاپیورلر ، بر قات دهـا اشتهایی آچمق ایچـون بهارات ایله یمکلرك تکملنـه چالیشیورلردی . بنی هاشمدن اولان خلفا وملوك یمکه اوطوردقلری زمان بر طاقم اطبا اللرنده اودورلرك اصطلاحنجه موسم ایله متناسب معجونلری حاوی

[۱] ابن خلدون ۱٤٥ ج ۱ [۲] ابن خلدون ۱۷۰ ج ۱

دستیلر وکاسه‌لر بولندیغی حالده اطرافلرنده طوررلردی [۱] . سائر امرا ورجال دولت دخی بو یولده حرکت ایدرك حفظ صحتلری ایچون هر موقعده وحتی یمکه اوطوردقلری صره‌ده اطبانك نصائحی ایله عامل اولورلردی . آل حمدان ملوکندن سیف‌الدوله یمکه اوطوردیغی زمان کندیسی ایله برابر سفره‌ده معاشلی ۲٤ طبیب اوطورردی .

بالآخره خلفا ات ، قوش ، میوه انواعندن اك نفیسنی آرامقده پك ایلری کیده‌رك نه‌قدر اوزاقده اولور ایسه اولسون هر نره‌ده اوکبی نفیس ولذیذ شیلر بولندیغنی آکلارلر ایسه انلری پوسته‌لر ایله کتیریرلر ، بواغورده پك چوق پاره‌لر صرف ایدرلردی [۲] . اتنك لذتنی ، یاخود نفعنی تزیید ویا هضمنی تسهیل ایده‌جکنی توهم ایلیه‌رك طیور اهلیه‌یی مغذی یملر ایله بسلرلر ایدی . ایشته بو فکره بناءً بسلدکاری پیلیچلره جوز ایچی یدیریرلر ، سوت ایچیریرلردی [۳] . آشچیلر پك زیاده مغذی ویا صحةً نافع ظن اولنان یمکلری ترتیب وطبخده فوق العاده مهارت وتنوع کوستریرلردی . بعضاً‌ده خلیفه (رشید) ك برادری موسیقیٔ شهیر (ابراهیم بن مهدی) نك مشارالیه برادری ایچون کشیده‌ایلدیکی ضیافتده یاپدیغی کبی بویولده پك چوق افراطه واریلیردی . (ابراهیم) ك بو ضیافتده برادری ایچون یاپدیغی متعدد یمکلر آره‌سنده برطباق پارچه‌لانمش بالق واردی . (رشید) بالق پارچه‌لرینی پك کوچك کورنجه سببنی صورمش ، (ابراهیم) ایسه طباقده‌کی یمکك بالق دکل ، آنجق بالق دیلندن متشکل بریمك اولدیغنی سویلمش ایدی . یالکز بو طباقده‌کی یمك بیك درهمه مال‌اولمش ایدی [٤] . فستق ازمه‌سی ایله پالوزه ، شکر وبال‌ایله ایلك تربیه‌سی یاپمقده کوستردکاری مهارت وتنوعی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز .

ایشته بوصورتله یمکارك انواعی چوغالدیغی کبی یمك مصرفی دخی پك‌زیاده آرتدیغندن خلفا ، امرا مطبخلری اونسبتده بیومش ایدی . حتی هرصنف یمکلر ایچون بر رئیسك تحت نظارتنده خصوصی آشچیلر ومأمورلر استخدام اولنوردی . مثلا قوش بسلمك ایچون برمدیرك امرینه تابع باشلیجه براداره موجود ایدی. خلفای عباسیه‌دن (مقتدر) زمانده یالکزاوردکاره ویریلن

[۱] طبقات الاطبا ۱۷۵ ج ۱ — [۲] لطائف‌المعارف ۹٥ وابن بطوطه ۳ ج ۲
[۳] طبقات الاطبا ۱٤۰ ج ۱ — [٤] مسعودی ۱۹۹ ج ۲

علوفه هر آى ٣٠ قفيز آرپه‌يه بالغ اولمش ايدى [١] . بونى نظر دقته آله‌رق برينك كندى‌مطبخنى بريره نقل‌ايتمك ايستينجه طاشيمق ايچون نه‌قدر حيواناته محتاج‌اوله‌جغنى دوشونه‌بيليرسكز. دهااول اسمى كچن (يعقوب بن‌ليث‌صفار)ك برادرى دولت صفاريه‌نك ايكنجى حكمدارى اولان (عمروبن ليث‌صفار) ك مطبخى ٦٠٠ دوه اوزرينه طاشينيردى [٢] . مشاراليه اودرجه عظيم برثروت صاحبى ايدى‌كه « بلخ نهرى اوزرينه آلتوندن بركوپرى‌يابمق‌ايسته‌سه‌م ياپابيليرم » دييوردى . خلفاى عباسيه‌دن (مقتفى) نك عائله‌سنه يالكز دجله‌دن صو طاشيمق ايچون سكسان‌دوه استخدام اولنوردى [٣]. هرنوع يمكدن نه‌مقدار طبخ اولنديغنه كانجه بونك ايچون هيچ برمقياس يوق ايدى . فقط مسافر كله بيلمسى احتماله بناءً هر حالده لزومندن پك فضله يمكلر پيشيريليردى . بو يمكلردن صرف ايديله‌بيلن مقدارى صرف اولندقدن صكره هرنه قاليرسه خدمتجيلرك اله كچر ، بونلرده انى صاتوب اثمانى درجيب ايدرلردى [٤] .

يمك انواعنك چوغالمسى ، خلقك يمكه انهماكى ارباب ترفه وتنعم آره‌سنده مجراى هضمده قولنج ، تلبك معده ، دوزنطاريا ايله چوق ات يمكدن نقرس ، روماتيزمه وسائره كبى خسته‌لقلرك ظهورينه سبب اولمش‌ايدى. كذلك بوسببدن اودورخلقنك مزاجنه سرعت حدت وغضب‌مستولى اوله‌رق‌وقايع تاريخيه‌لرنده كورلديكى اوزره پك‌چوق قتل وخونريزلك حادثاتى وقوع بولمغه باشلامشدى. على‌الاكثر اوخونريزلكه سبب سوء هضم‌ايدى. خلفا ايله امرادن اوبورلق ايله برقاچ ذات شهرت آلمش ايدى . امويلر زماننده (معاويه بن ابى سفيان) ، (عبيدالله بن زياد) ، (حجاج بن يوسف) ، (سليمان بن عبدالملك) وعباسيلر زماننده (محمدالامين) اوجمله‌دن اوله‌رق پك اوبور ايديلر [٥] .

٢ — ملبوساتده بوللق واسراف

صدر اسلاميتده اسلاملر طرز معيشتده خشونت واقتصاده ، مأكولات وملبوساتده تعفف ومحروميته ميل ايتدكارندن خلفاى راشدين حضراتى يامه‌لى اسكى بركوملك ويا قباچولدن برانتارى ، ليفدن برآياق قابى كيدكلرى ،

[١] تاريخ الوزرا ٣٥١ [٢] الفخرى ٢٣٢ [٣] الفخرى ٢٧٦
[٤] مقريزى ٣١٨ ج ١ [٥] مسعودى ٢٦٧ ج ٢ والفرج بعدالشده ١٠٢ ج ١

حامل اولدقلری قلیجك آصقیسی ینه‌ایقدن اولدیغی، اللرنده حد شرعی‌یی اجرا ایچون بر طره بولندیغی حالده کزوب طولاشیرلردی [١] . مشارالیهمك والیلری‌ده عین‌حال وطورایله متصف ایدیلر. انلردن‌بری خلیفه‌نك یاننه کلدکجه یوکلی برجبه، قاتلانمش برصاریق، بربری‌اوزرینه قاتلانوب‌دیکلمش آیاق قابلری کیه‌رك حضوره کیرردی[٢]. امرای مسلمیندن پادشاه قیافتنه کیرن ایلك ذات (معاویه) ایدی. مشارالیه تاشامده والی‌ایکن بوقیافتی اتخاذایتمش ایدی. اوانناده حضرت (عمر) شامه کله‌رك (معاویه) یی بو کسوهٔ سلطنتده کورنجه موافق بوله‌مامش . « سلطنت کسرویه‌یی تقلید ایدییورسك ها ! » دییه‌رك اظهار استغرابدن کندینی آله‌مامشدی [٣] .

فقط دها صکره عربلر طریق مدنیته سالك اوله‌رق زنکینلشدکلری حالده اجانب ایله اختلاط ایدنجه سائقهٔ مدنیت واعتلا ایله اسباب معیشتده توسع وملبوساتده تنعم وتکمل آرامغه مجبور اولمشلردی . دها اول بیان ایتدیکمز اوزره امویلرنقشلی وصرمه‌لی البسه‌یه رغبت ایتمشلردی. انلردن بونوع البسه‌یه اك زیاده مراقلی اولان (هشام بن عبدالملك) ایدی . مشارالیهك ١٢,٠٠٠ نقشلی کوملك ایله ١٠,٠٠٠ ایپکلی اوچقوری واردی . حجه کیتدیکی زمان اثوابی ٧٠٠ دوه‌یه تحمیل اولنیوردی [٤] . امویلر زماننده دستکاهجیلر غایت کوزل نقشلی اقمشه یاپمغه صرف غیرت ایتمشلردی . دها صکره عباسیلر زماننده اسلاملر تنعم وترفهده دها زیاده ایلری کیتمشلردی . بو دورده ارباب تجارت هر طرفدن دارالملك عباسی‌یه قوشه‌رق نقشلی ، ایشلمه‌لی ، آلتون ویا کموش صرمه‌لی ، احجار قیمتدار ایله مرصع ، بتون جهان مدنیت معمولاتندن اولمق اوزره یوکلی ، ایپکلی هر نوع اقمشه کتیروب صاتارلردی .

اوزمانلرده اك قیمتدار اقمشه‌دن بری (خز) دینیلن یموشاق قماش ایدی‌که خالص ایپك ایله ارکك طاوشان یوکندن اعمال اولنوردی [٥] . کذلك اك خالص ایپکدن یاپیلان (ابریسم) ، صرمه‌دن حیوانات اشکالنی وسائره‌یی حاوی منسوجات حریریه‌دن اولان (دیباج) ، خالص پاموقدن برقماش اولان (بز) دخی اك قیمتدار منسوجاتدن معدود ایدی . بونلردن ماعدا ایپك ،

[١] الفخری ٢٥ و٦٦ [٢] العقد الفرید ٦ ج ١ [٣] ابن خلدون ١٦٩ ج ١
[٤] المستظرف ٤٠ ج ٢ والعقد الفرید ٢٦٦ ج ٢ [٥] الف با ١٨٧ ج ٢

کتان ، یوك وسائره‌دن دها برچوق انواع اقمشه‌استعمال اولندیغی کبی (سمور)، (قاقم) وسائره‌دن غایت قیمتدار کورکلر دخی قوللانلمقده ایدی . بواقمشه‌دن قفتانلر ، فراجه قفتانلر ، باش وبیون شاللری ، جبه‌لر ، صاریقلر ، خرقه‌لر ، نیمتنلر ، اورتولر ، چارچفلر ، طونلر ، شـاشلر ، اوچقورلر وسائره یاپلمقده ایدی .

ثروت ورفاهیت ایچنده یوزمکده اولان اهالی وبالخاصه خلیفه ایله رجال دولتی غایت کوزل وقیمتدار اقمشـه آرادقلری ایچون ارباب صنائع اکا کوره برشوق آله‌رق فوق‌العاده مکمل منسوجات وجوده کتیرمکه چالیشیورلردی . خلق نفیس منسوجات آرایور ، بهاجه آز ، چوغه باقیوردی . حتی (دیبقی) قماشندن برصاریغك اثمانی بش‌یوز دیناره بالغ اولدیغی حالده ینه هرکس بوقماشی آلمقدن چکنمیوردی. بعضاً برآدم ثروت ورفاهیتنی کوسترمك ایچون هربری بررنکده اولمق‌اوزره بربری اوستنه طقوز قفتان کییوردی. ینه بوسـائقه ایله علی‌الاکثرلزومندن پك فضله البسه یاپدیرلدیغندن برآدمك وبالخاصه خلیفه‌نك برنوعدن اونلر، یوزلر ، بیکلرایله البسه‌سی اولوردی. خلیفه (مکتفی بالله) ك ترك ایلدیکی البسه‌یی مثال اوله‌رق آتیده کوستریورز :

عدد	
۱,۰۰۰,۰۰۰	حولیلردن ماعدا جرپجیدن کچمش لبسه
٦٣,۰۰۰	خراسانك مرو شهری معمولاتندن البسه
۸,۰۰۰	اورتو
۱۳,۰۰۰	مرو معمولاتندن صاریق
۱,۸۰۰	آلتون ایله‌طوقونمش نقشلی یمن‌معمولاتندن قفتان وشال
۱۸,۰۰۰	کرماندن قامش بوریلری ایچنده جلب ایدلمش یتاق‌چارشفی
۱۸,۰۰۰	ارمنستان معمولاتندن کلیم

دولت عباسیه اعاظم رجالندن ، خراسانده حکومت سورن (بنی طاهر) دولتنك مؤسسی (طـاهر ذوالیمینین) وفات ایتدیکی زمان اثواب خزانه‌سـنده غیرمستعمل ۱,۳۰۰ شالوار بولندیغی کبی خلفای عباسیه زماننده یتیشن مشاهیر اطبادن (بختیشوع) دخی وفاتنده قماش دیبقیدن ٤۰۰ شالوار ترك ایتمش‌ایدی.

مصرده ملوك فاطميه‌دن (حاكم بامرالله) زماننده بر مدت پك بيوك بر نفوذ قازانان مشهور (برجوان) ك تركه‌سنده قماش ديبقيدن ١،٠٠٠ شالوار ايله ايپكلى ١،٠٠٠ اوچقور بولنمش ايدى .

اسلاملر ملبوساتده اوقدر اسرافاته كيتمشلرايدى‌كه بيندكارى حيواناته بيله صيرمه‌لى ونقشلى ايپكلى خسروانى قماشندن پالانلر اوررلردى . قاهره‌ده بوكبى منسوجات حريريه‌يى طوقومق ايچون بر دارالصناعه موجود ايدى . كذلك فاطميلرك (دارالكسوه) ناميله‌بر اثواب دائره‌لرى وارايدى‌كه بوراده هرنوعدن اولمق اوزره ياپيلان البسه ملوك فاطميه طرفندن قيشلق ويازلق اثواب اوله‌رق مقربينه احسان اولنوردى . (مقريزى) ده بو اعمالاتخانه‌ده ياپيلان البسه ايله رنك واشكالى حقنده تفصيلات موجوددر [١] . خلافت عباسيه زماننده مصرده تفرد ايتمش اولان (بنى طولون) امراسنك ايكنجيسى (خمارويه) قيزى (قطرالندى) يى خليفهٔ عباسى (معتضد) ايله تزويج ايتمك اوزره جهازينى ياپديغى زمان تجهيز ايتديكى اشيا ميانند‌ه هربرى اون دينار قيمتنده بيك اوچقور بولنمقده ايدى [٢] . سائر البسه‌يى اكا كوره قياس ايديكز .

دولت عباسيه دورنده (محمد بن عبدالملك بن‌الزيات) مقام وزارته كلنجه‌يه قدر وزرا قفتان كيرلردى. فقط مشاراليه وزير اعظم اولنجه، قفتانه بدل‌فراجه، قفتان كيمه‌يى ، قيليجى آصقى ايله طاشيمه‌يى شرط اتخاذ ايتمش ، طلبى اسعاف اولنمش ايدى [٣] . (ابن‌الزيات) « مرحمت سيكير ضعفندن كلير . كيمسه‌يه مرحمت ايتمدم » دين آدمدر .

٣ ــ مفروشات وتزيينات بيتيه ، مجوهرات

خلفاى راشدين حضراتى سائر خلق كبى ير اوزرنده اوطورورلردى . واليلرى دخى عين حالده ايديلر . مثلا مصر فاتحى (عمروبن‌العاص) مصرده كندى قصرنده عربلر ايله برابر يرده اوطورردى . (مقوقس) يانته كلدكجه آلتون تختنى آدملره طاشيده‌رق برابر كتيرير، حكمدارلر كبى تخته اوطورديغى حالده (عمرو) ايله كوروشوردى . فوجه عرب فاتحى كندى نفسى ايچون اصلا دبدبه واحتشام آرامديغى كبى اهالينك امتيازات سابقه‌سنى محافظه ايده‌جكنى

[١] مقريزى ٤٠٩ ج ١ [٢] مقريزى ٣١٩ ج ١ [٣] اغانى ٤٩ ج ٢٠

تعهد ایتمش اولدیغندن والیٔ سابقك بو دبدبه‌سنده بر بأس کورمزدی . فقط اسلاملر دها صکره چوق زمان کچمدن مدنی ، زنکین اولمشـلر ، کندیلری دخی آلتون وفیل دیشـندن تختلره اوطورمغه باشـلایه‌رق حتی بو یولده روم وایران پادشاهلرینی کچمشلردی . اسلاملرده تخت قوللانان ایلك ذات (معاویه بن ابی سفیان) ایدی . تختدن مقصد بیوك کرسی ویا صندالیه دیمك ایدی . بونکله برابر (معـاویه) بیوك وآغیر وجودلی اولدیغی ایلری سـوره‌رك اسلاملردن مساعده آلمدن تخت استعماله جسارت ایده‌مامشدی . اندن صکره کان خلفا تخت اتخاذینی عادت ایتمشلردی [۱] .

ایرانیلرده مفروشات وتزیینات بدیعه

خلفای راشدین دورنده اسلاملر فتوحاته چیقدقلری زمان مزین ومکلف مفروشـات ایله اك قیمتـدار مجوهراتی ایرانده (مدائن) ك فتحی اثناسـنده کوره‌رك حیرت ایچنده قالمشـلر ، قیمتنی آکلایه‌مامشـلردی . روایته کوره بدویلردن بری (مدائن) محاربه‌سـنده اله کچیردیکی غایت قیمتـدار بیوك بر یاقوت طاشنك نه اولدیغنی بیله‌مدیکندن ایلك چیقان قورناز بر مشتری‌یه بیك درهمه صاتمش ایدی . حالبوکه او یاقوت پارچه‌سنك بو مبلغدن قات قات زیاده دکری وار ایدی . دوسـتلرندن بری او قیمتدار طاشی یوق بهاسنه صاتدیغی ایچون کندیسنی مواخذه ایدنجه جاهل بدوی : « بیکدن فضله برعدد بولندیغنی بیلسه ایدم او عددی ایستردم » جوابنی ویرمش ایدی [۲] .

(مدائن) ك فتحی اثناسنده بر چوق اوانی وحلیات مرصعه ، کسرانك حقیقی تاج کرانبهاسی ، آلتون صرمه‌لی ، احجار قیمتدار ایله مرصع دیبـادن بر البسه اموال غنائم میاننده اله کچیرلمش ایدی . عسکرك بر طاقمی دخی ایکی سپت الده ایتمشلر ایدی که برنده کموش اکرلی ، آغز وبوغازی کموش اوزرنده یاقوت وزمرد دیزیلری ایله مرصع آلتوندن بر آت ایله آتك اوستنده احجار قیمتدار ایله مزین کموشـدن بر سواری ، دیکر سپتده ایسه کموشدن معمول بر دیشی دوه ایله دوه‌نك اوزرنده مجوهرات ایله مرصـع آلتوندن بر چول وار ایدی . کذلك اسـلاملرك النه آلتمش ذراع طول وعرضنده (قطیف)

[۱] ابن خلدون ۲۱۷ ج ۱ [۲] الفخری ۷٤

تسمیه اولنان بر کلیم کچمش ایدی که مصنوعات ایرانیهٔ کرانبهادن اولان بو بی‌نظیر کلیم کونا کون رسملر ایله مزین ، نهرلر شکلنده احجار کرانبها ایله مرصع ، زمینی آلتون صرمه‌لی ، زمینك جابجا یرلری اینجی کبی مجوهرات ایله مطری ، کلیمك کنارلری ایسه صانکه ایلك بهارده بر بستان طراوت و خضارتدن نمونه‌نما یاپراقلری ایپکدن ، داللری آلتون وکموشدن ، میوه‌لری مجوهراتدن انواع ازهار واشجار ایله مطرز ومصنع ایدی . حیفا که بو قیمتدار کلیم مدینه‌یه حضرت عمره کوتورولونجه قیمتی بیلنمیه‌رك پارچه پارچه یاپیلوب سائر اموال غنائم کبی تقسیم ایدلمش ایدی [۱] .

حضرت عمر عراق طرفلرندن کلن اموال غنائم ایچنده مجوهرات کبی کرانبها شیلر کوردکجه اسلاملرك بو قیمتدار اشیایی کورمکدن اسراف وسفاهته قاپلمرندن قورقه‌رق آغلایوردی . اسلامیتك نصرت وتقویه‌سنه دها اول پك بیوك خدمتلرده بولنان حضرت (ابوبکر) بوخصوصده عین فکر ومطالعه‌ده ایدی . مشارالیه ارتحاله یاقلاشدیغی زمان مهاجرینی آرایش مدنیته قاپلمقدن تحذیر ایدرك : « یازیق ، ایپکلی دوشکلر ، پرده‌لر قوللانه‌جقسکز » دیمش ایدی . ذاتاً حضرت نبی ایپکلی البسه کیمه‌یی ، آلتون اوانی قوللانمه‌یی دها اول منع ایلمش ایدی [۲] . فقط بتون بو منعلر ایله تحذیراتك فائده‌سی اولمامش ایدی. اسلاملر طریق مدنیته کیرر کیرمز اسباب تنعم ورفاهیت آرامغه ، یوشاق وکوزل مفروشات، مکلف وقیمتدار تزیینات قوللانمغه قویولمشلردی .

حاکمیتده مقاصد دنیویه‌یی مقاصد دینیه‌یه ترجیح ایدرك حکومتی خلافت شکلندن بسبتون مادی سلطنت شکلنه تحویل ایلین امویلر بو خصوصده خلقه رهبر اولمشلردی . اسرافات ایله شهرت آلان بعض ملوك امویه وبالخاصه (ولید بن یزید) پك چوق مجوهرات قوللانیورلردی . مشارالیه مجوهراته پك مراقلی ایدی. هر طرفدن مجوهرات جلب ومبایعه ایتدیکندن مجوهرات اثمانك یوکسلمسنه سبب اولمش ایدی [۳] . بونکله برابر امویلر بداوته میال قالمشلر ، مدنیتك یالکز بوکبی شیلریله اکتفا ایتمشلردی. فضله اوله‌رق مصر معمولاتندن ایشلمه‌لی پرده‌لرده قوللانمقده ایدیلر . خرستیانلرك بسمله‌سنی حاوی اوله‌رق

[۱] ابن الاثیر ۲۵۵ ج ۲ [۲] الف با ۱۸۷ ج ۲ [۳] اغانی ۱۲۹ ج ٦

دها اول روملر ايچون مصرده طوقونان بوپردەلر فتحدن صكره عربلر ايچون اعمال اولنيوردی [١] . (عبدالملك) مقام خلافته كلنجه بو پردەلرك اوزرنده بولنان خرستيان بسملەسنی قالديرەرق يرينه عبارهٔ توحيد قويديرمش ايدی . امويلر بوندن ماعدا سوسلی وايشلمەلی دوشكلر دخی قوللانمشلردی .

عباسيلرده مفروشات وتزيينات بيتيه

دولت اسلاميه عباسيلره انتقال ايدنجه بودولتك ايلك خليفەلری (سفاح) ايله (منصور) دولتك تأسيس وتحكيمی ايله اوغراشەرق بشقه شيلره اهميت ويرەمامشلردی . فقط دولت محكم تمل اوردقدن صكره عباسيلر دخی تنعم وترفهه ميلدن كنديلرينی آلەميەرق قانون تكامله تبعاً دها اولكی دولتلری تقليد ايتمكه ، احجار قيمتدار ايله مرصع آلتوندن وياخود فيل ديشی ايله مزين آبانوزدن تختلره مالك اولمغه ، قيمتدار كرسيلر ، قولتوقلر ، قولتوق ياصدقلری قوللانمغه ، خانەلرنده آلتون شمعدانلر قورەرق عنبردن موملر ياقمغه ، ايشلمەلی وصرمەلی پردەلر قورمغه ، سوسلی وقيمتدار كليملر ، خاليلر ، آلتون صرمەلی وانجی وياقوتلی حصيرلر سرمكه قويولدقلری كبی [٢] آلتون وكموش اوانی استعمالنده دخی پك ايلری كيتمشلردی. او زمانكی عالم مدنيتك هر نرەسنده ايی بر شی وار ايسه انی جلب ايدرلردی . بو جهتله نقشلی پردەلری (فسا) دن ، كليم وسجادەلری (تستر) و (بخارا) دن ، حصيرلری (عبادان) دن ، قولتوقلری‌ده (دشت) دن كتيرمشلردی . فقط اك ايی آلتون صرمەلی مفروشات (ارمنستان) دن كليوردی. ياصدقلری واورتولری ايله برابر اون نمازلق سجادەدن متشكل اولان ارمنی طاقمی بش بيك دينار قيمتنده ايدی [٣] . مكەده مستعمل تخته طباقلر (طبرستان) دن ، مصنوعات خزفيه وزجاجيه (بصره) دن جلب ايدلمكده ايدی . بومصنوعاتك اكثری دها اول تجارت بحثنده بيان ايتديكمز اوزره - چين مالی ايدی . شو قدركه اينجه جام مصنوعاتی (شام) دن كوتوروليوردی . بو جام اينجەلك وتميزلك ايله مشهور ايدی . ضرب مثل اولەرق « شام زجاجندن دها رونقلی وبراق » دينيليوردی [٤] . ايشته عربلر بالادەكی اوانی ومفروشاتی روم وايرانيلری

[١] دميری ٥٨ ج ١ [٢] ابن خلدون ١٤٥ ج ١ [٣] الفرج بعدالشده ١٠٢ ج ١ [٤] لطائف المعارف ٩٥

تقلیداً اسکی حالده نه ایدی ایسه او حالده اقتباس واستعمال ایتدکدن صکره او اشیایی عربلاشدیرمشلر ، اوزرلرینه نقش ایتدکلری عربجه حکم ، امثال واشعار ایله تزیین ایتمشلردی . بو یولده یاپیلان پردەلر آلتون وکموش مخلوطه تعلیق اولنیوردی [١] . خالی وکلیملر غایت مصنع ومزین یاپلمقده ایدی . بونلرك اورتەلرینه حیوانات بحریه ویا بریه نقش ایدلدیکی کبی کنارلرنده صرمه ایله بر طاقم ابیات یازیلیر، حتی بعضاً بر کلیمك کنارینه بتون بر قصیده نقش اولنوردی [٢] . بوخصوصده اوقدر ایلری کیتمشلر ایدی‌که اوانئ زجاجیه ، یمك طباقلری، صالون دیوارلری، قپو اوزرلری هپ اشعار ایله تزیین ایدلمکده ایدی . بو تزیینات صنوف ناسه کوره شکلاً ، مقداراً مختلف ایدی . هرکس اقتدار مالیسی ایله متناسب مزین اشیایه رغبت ایدییوردی. مثلا برصنف خلق کلیملرده تزیینات شعریەیی ساده ایپکله ایشلتدیردکلری حالده ثروتجه دها مقتدر سائر طبقات حال ووقتلرینه کوره صرمەلی، آلتون تللی، حتی یاقوت والماسلی کلیملر، خالیلر قوللانیرلردی . خلفای عباسیەدن (مستعین) ك والدەسنك یانندە جسملری آلتوندن وکوزلری یاقوت ، الماس وسائرەدن هر جنس حیوانات ایله قوش رسملرینی حاوی پك قیمتدار بر خالی وارایدی‌که مشارالیها بو خالی ایچون ١٣٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم صرف ایتمش ایدی [٣] .

خلیفه (رشید) زماننده عباسیلر دها اول موجود اولمیان برچوق مفروشات انواعنی ایجاد ایتمشلردی . روایته کوره کموش ، آبانوز . صندالدن مصنوع ، چنککلری آلتون وکموشدن معمول ، اوستنه سمور ، دیبا ایله قرمزی ، صاری ، یشیل ومائی رنکلرده سائر ایپك منسوجاتی کچیرلمش قبەلی خیمەلری ایلك استعمال ایدن ؛ خلیفهٔ مشارالیهك زوجەسی (زبیده) ایدی [٤] .

عباسیلر (مذاب) دنیلن بر نوع یلپازەلر اختراع ایتمشلردی‌که دها اول معروف دکلدی [٥] . بو یلپازەلری سوسلی یاپمقده ، اوزرینه بر ظرافته ویا برمقصده مناسبتی متضمن شعر یازمقده فوق‌العاده ابراز مهارت ایدییورلردی. مشاهیر شعرادن (ابوالعتاهیه) خلیفه (رشید) ك سراینه منسوب (عتبه) نامندەکی جاریەیه مفتون ایدی . شاعر جاریەیه نائل اولمق ایستیور ، فقط رد

[١] اتلیدی ٩٨ [٢] اغانی ٤١ ج ١٥ [٣] مستطرف ١٢٤ ج ١
[٤] مسعودی ٢٦٦ ج ١ [٥] اغانی ٨١ ج ١٢

اولنمقدن قورقيوردی . بناءً عليه استعطاف مقصديله خليفه‌يه اوچ يلپازه تقديم ايتمش ايدی‌كه هر يلپازه‌يه شو ابياتدن برينی يازمش ايدی :

ولقد تنسمت الرياح لحاجتی فاذا لها من راحتيه شميم
اعلقت نفسی من رجائك ماله عنق يحث اليك بی ورسيم
ولربما استأسيت ثم اقول لا ان الذی ضمن النجاح كريم [١]

مع ذلك يلپازه‌لر اوزرينه شعر يازمق امويلردورنده دخی معروف ايدی [٢] .

عباسيلرده مجوهرات

خلفای عباسيه على العموم مجوهراته وبالخاصه (در) دنيلن بيوك اينجی ايله (بهرمانی) نامی ويريلن پك زياده قرمزی ياقوته فوق العاده رغبت ايدييورلردی . بو نوع ياقوتدن صكره اعتبارجه صره ايله نار رنكنده‌كی قرمزی ياقوت ، (اسمانجونی) ناميله معروف اولوب قرمزی‌يه چالان قويو ماوی ياقوت ، پك صاری ياقوت ، آلتون رنكنده ياقوت طاشلری كليوردی. مذكور رنكلرده بولنان طاشلرك تميزلكلرينه ، حجملرينه كوره قيمتلری واردی. كذلك او دورلرده نظر رغبتی جلب ايدن احجار قيمتداردن بری‌ده زمرد ايدی . زمردك اك ايی نوعی رنكی يشيله چالان بيوك سينكلرك رنكنه بكزه‌ديكی ايچون (زبابی) دينيلان جنس ايدی . الماسلردن اك زياده مقبول اولان نوع دخی رنكی بر آز قرمزی‌يه چالان قطعه‌لر ايدی. فيروزه ، مرجان ، عقيق، جزع كبی شيلر ايسه پك چوق بولنديغندن حكمدارلر بونلره پك نادر اوله‌رق اهميت ويريرلردی .

دولت اسلاميه‌نك اوائلنده اسلاملرك حوزهٔ استعماللرنده بولنان مجوهراتك قسم اعظمی ايران غنائمندن انتقال ايتمش ايدی. چونكه اسلاملر ايران ممالكنی فتح ايتدكلری اثناده ايرانليلرك عصرلردن بری طوپلايوب آبادن اولاده ميراث طريقيله براقدقلری حسابسز ، امثالسز مجوهراتی بردن اغتنام ايلمشلردی . هم بوقيمتدار اشيانك قيمتنی ــ دها اول بيان ايتديكمز اوزره ــ آكلايه‌مامشلردی. كذلك اسلاملر كردلر ايله حرب ايتدكلری اثناده او كبی پك چوق قيمتدار

[١] مسعودی ١٩٦ ج ٢ [٢] العقدالفريد ١٨٤ ج ٣

اشیا اله کچیرمشلردی . مذکور محاربه‌ده اسلاملر مجوهرات طولی بر سپت اغتنام ایدرك حضرت (عمر) ه کوتورمشلردی . خلیفه مجوهراتك صاتلسنی، اثماننك اسلاملره تقسیم ایدلمسنی امر ایتمش ایدی . بونلردن یکرمیشر بیك درهم قیمتنده بولنان طاشلر ــ آکلایه‌مامق سیئه‌سیله ــ بشر درهمه صاتلمش ایدی [١] .

فقط بالاخره بو حال بداوت وجهالت کچنجه مجوهراتك قدری آکلاشلمش، اوکبی اشیا ایچون پك بیوك پاره‌لر صرف ایدلمکه باشلامشدی . از جمله خلیفه (رشید) اسکیده بر چوق حکمداران یاننده پك معتبر طوتولان (جبل) نامنده بر قرمزی یاقوت طاشنی قرق بیك دیناره صاتون آله‌رق اوزرینه کندی اسمنی نقش ایتلمش ایدی [٢] . کذلك خلیفهٔ مشارالیه یوز یکرمی بیك درهمه بر حجر قیمتدار دها مبایعه ایتمش ایدی [٣] . بغدادده بر مجوهرات تاجری (یحیی بن خالد برمکی) یه بر سپت مجوهرات کوسترمش ، (خالد) ایسه اکا یدی میلیون درهم مقدارنده بر فیأت ویرمش ایدی [٤] .

اسلاملر بیوك مبلغلره بدل مجوهراتی استعمال ایدرلردی . مثلا بری اون بیك دینار مصارفه محتاج اوزون بر یوله چیقدیغی زمان او مقدار پاره‌یی آلتون وکموش اوله‌رق برابر کوتورمکدن ایسه جیبده حفظی دها قولای بر ویا متعدد حجر قیمتدار کوتورردی . او آدم قصد ایتدیکی شهره واردیغنده الیوم مستعمل اولان بانقه حواله‌سی ویا بانق نوطلرکبی اومجوهراتی صاتار ، پاره‌سی ایله ایشنی کورردی .

مجوهراته دخی رغبت ایدن امویلر برچوق اوانئ مرصعه استعمال ایتدکلری کبی کرك کندیلرینك ، کرك حرم وجاریه‌لرینك زینتلرینه خدمت ایتمك اوزره مرصع کردانلقلر یاپدیرمشلردی. فقط عباسیلر بو یولده پك ایلری کیتمشلردی. حتی خلیفه (رشید) ك همشیره‌سنك یاپدیغی کبی حرملرینك باش باغلری بیله مرصع یاپلقده ایدی [٥] . (رشید)ك زوجه‌سی (ام جعفر) آیاق قابلرینی دخی الماسلی یاپدیرمش ایدی [٦] .

والحاصل خلفای عباسیه تعداد وتقدیری غیر قابل مرصع برچوق اوانی ،

[١] ابن‌الاثیر ٢٤ ج ٢ [٢] مسعودی ٣٠٠ ج ٢ [٣] اتلیدی ١٤١
[٤] طبری ١٨٩ ج ٢ [٥] اغانی ٨٣ ج ٩ [٦] مسعودی ٣٦٦ ج ٢

تزیینات بیتیه ، مجوهرات ، البسه اقتناسـنه فوق‌العاده غیرت ایتمکده ایدیلر . خلیفه (مکتفی) وسائره‌نك دها اول ذکر ایتدیکمز متروکاتی مدعامزه شاهد اولدیغی کبی بشـنجی عصر هجری اورته‌لرنده (بساسیری) فتنه‌سنده خلیفه‌نك خانه‌سندن ـ موجوداتك بر قسمی اولمق اوزره ـ مصادره ایدیله‌رك ٧٥,٠٠٠

عرب قادینلرینه مخصوص کموشدن تزیینات

قطعه دیبا ، ١١,٠٠٠ زره ، ٣٠,٠٠٠ قیلیجه بالغ اولان اشیا دخی دیدیکمزی مؤیددر. بونکله برابر بو اشیا فاطمیلرك سرایلرنده بولنان قیمتدار اشیایه نسبةً بیوك بر شی صاییله‌مازدی .

علامهٔ شهیر (ابن خلدون) عباسیلرك خشونت بداوتدن قورتوله‌مدقلرندن بحثله ملبوسات ، تزیینات وسائر وسائط مدنیه‌ده پك چوق ایلری کیتمدکارینی

ادعا و بو مدعاسنی تأیید ایچون (مسعودی) ایله (طبری) نك سوزلریله استشهاد ایتمکده‌در [۱] .

حالبوکه علامهٔ مشارالیهك بوبابده‌کی ادعاسی نه ذکر ایتدیکی ایکی مورخ معتبرك ، نه‌ده بالذات کندیسنك سوزلرینه منطبق دکلدر. زیرا (ام جعفر) ك صلاح ایله مشهور اولدیغی حالده مرصع آیاق قابلری کیدیکنی حکایه ایدن (مسعودی) در . کذلك (طبری) خلیفه (رشید) زماننده عباسیلرك اسرافاتنه دائر بر چوق معلومات ویرمشدر. بوندن ماعدا (اغانی) ، (العقد الفرید) ، (المبرد) ، (المعارف) ، (لطائف المعارف) وسائره کتابلری مؤلفلری کبی دها اول یتیشمش اولان تاریخ وادبیات علماسی طرفندن دخی بو یولده خیلی معلومات اعطا ایدلمشدر. بتون مورخلر بومعلوماتی ذکر اولنان کتابلردن نقل ایدرك بونی غریب ویا شایان اعتراض کورمامشلردی . حتی بالذات (ابن خلدون) کندی تاریخنك مقدمه‌سنده « مأمون ك (بوران) ایله زفاف اولدیغی کیجه مهری میاننده کندیسنه بیك قیمتدار یاقوت طاشی هدیه ایتدیکنی ، هربری یوز من وایکی ثلث مندن مرکب عنبر موملری یاقدیردیغی کبی حصیرلری آلتوندن منسوج وانجی ویاقوت ایله مرصع اوتلق اوزره مندرلر دخی سردیکنی » یازمقده‌در [۲] . فکرمزجه دولت عباسیه‌نك ابتدالرنده خلفانك چکندکلری شی آلتون تزیینات ایله آلایه چیقمقدن عبارتدی . او کبی بر آلای ایله چیقان ایلك خلیفهٔ عباسی (معتز بالله) ایدی [۳] . عباسیلر اسرافاتده پك ایلری کیتمش ایکن مورخ فیلسوفك انلری بو حالدن تنزیهه چالیشمسی فضله بر غیرت عد اولنور .

فاطمیلرك اسرافاتی

عباسیلر دها صکره مصر ، شام ، مغرب واندلسده موقع اقتداره کلن حکمدارلر ایچون رهبر اولمشلردی . مصرده تأسیس حاکمیت ایدن فاطمیلر هر شیده وحتی اسباب مدنیتده عباسیلری تقلید ایدییورلردی . او وقته قدر مدنیت اسلامیه تعالی ایتمش ، دولت عباسیه‌ده انحطاطه یوز طوتمش ایدی . فاطمیلر اسراف وتبذیراتك اکثرنده وبالخاصه مفروشات وتزیینات بیتیه ایله

[۱] ابن خلدون ۱٥ ج ۱ [۲] ابن خلدون ۱٤٥ ج ۱ [۳] مسعودی ۳۰٥ ج ۲

البسه‌يه متعلق شيلرده عباسيلرى فرسخ فرسخ كچمشلردى. عباسيلر حرملرينك باش باغلريله آياق‌قابلرينى مرصع ياپمشلردى. حالبوكه فاطميلر بلوردن اولان باده ابريقنى احجار قيمتدار ايله مرصع ياپدقلرى كبى تپسيلرى‌ده اك ناديده اينجيلر ايله قاپلامشلردى. آلتون، كموش مصنوعاتنه پك چوق رغبت ايدرك اوطوردقلرى صالونلرى مرصع هيكللر ايله تزيين ايليورلردى. خلفادن برى راحت آلمق ويا البسه دكيشديرمك ايچون مقصوره‌لردن برنده اوطورديغى زمان اطرافنه انسان ويا فيل، زرافه وامثالى حيوانات تمثاللرينى حاوى مرصع تپسيلر قونولوردى. بوهيكللر آلتون، كموش، عنبر، كچه واورمه مرسين آغاجندن اعمال ايديلير، اينجى، ياقوت وزبرجد ايله مزين بولنوردى. عنبردن ياپيلان فيل شكللرنده‌كى ديشلر كموشدن، كوزلر ايسه بيوك احجار قيمتداردن ايدى. بو جوهرپاره‌لر آلتون ميخلر ايله يرلشديريليردى. فيللرك اوزرنده عود آغاجندن تختلر، كموش وآلتوندن دوشكلر ياپيليردى. تختلرك اوستنده دخى كذلك كموشدن اولمق اوزره مكمل اسلحه ايله مجهز متعدد قهرمان شكللرى موجود ايدى. حيوانات مفترسه‌نك تمثاللرينه كلنجه بونلر شكارلريله برابر عود آغاجندن ياپيلير، كوزلرى برر قرمزى ياقوت طاشندن مركب بولنوردى. ميوه‌لرى اينجيدن متشكل اولمق اوزره مرسين آغاجندن معمول داللر بو تمثاللرى احاطه ايديوردى [١].

اسرافات وتبذيرات ادواتنك حفظنه مخصوص اوله‌رق فاطميلرك (خزائن) نامى ويريلن بر طاقم دارالتحفلرى واردى. بونلرك بعضلرى مفروشاته، بعضلرى مجوهراته، ديكر بعضلرى‌ده كوزل قوقولره، سنجاقلره، سلاحلره، اكرلره، زرهلره. كسوه‌لره، ارزاق ومأكولاته، مشروباته، بهاراته، چادرلره تخصيص ايدلمش ايدى. خليفه مذكور خزينه‌لره كيدرك اوطورمسنه مخصوص يرلرده اخذ موقع ايدردى. او موقعلر دوشكلى وياصديقلى برر صوفه‌دن عبارت ايدى. صوفه‌لرده برر فراشت مأمورى موجود ايدى. صوفه‌نك نظافت و انتظامنه باقاردى. (مقريزى) بو دارالتحفلر ايله حاوى اولدقلرى آلات وادوات، مفروشات وتزيينات، البسه ومجوهرات، كوزل قوقولر حقنده بو مقامك وسعى فوقنده بر چوق تفصيلات ويرمكده‌در. آرزو

[١] مقريزى ٤٧٢ ج ١

ایدنلر اورایه مراجعت بیورسونلر [١] . بوراده مثال اوله‌رق یالکز بعض مختصر معلومات ویره‌جکز .

فاطمیلرده حلیات ومجوهرات

هجرتك ٤٨٧ سنه‌سنده وفات ایدن (مستنصر بالله) ك دور حاکمیتنده مجوهرات خزینه‌سندن صیقندی زماننده آلنان قیمتدار اشیا میاننده یدی مد زمردی حاوی بر صندوق چیقاریله‌رق قیومجیلردن انك قیمتی صورلمش ایدی . قیومجیلر امثالی موجود اولمیان برشی ایچون قیمت تقدیر ایدیله‌من دیمشلردی . کذلك مذکور خزینه‌دن برکیله طولوسی مجوهرات آلنمش ایدی‌که بونك ایچون دخی قیومجیلر قیمت تقدیر ایده‌مامشلردی . بو مجوهراتك اصل قیمتی ٧٠٠,٠٠٠ دینار ایکن اوصره‌لرده یکرمی بیك دیناره صاتلمش ایدی . مذکور خزینه‌ده تعداد واحصاسی غیر ممکن نقشلی وساده بلور قدحلری ایله بعضلری یوزلرجه دینار دکرنده مینالی صحنلر بولنمش ایدی . دیکر بریردن دخی هر بری ١٠ دیناردن بیك دیناره قدر دکرده ١٨,٠٠٠ قطعه بلور ، مینالی وساده انواع نقشلر ایله مزین بر چوق آلتون تپسیلر ، ابپك اوزرنده آلتونلی ١٧,٠٠٠ قلیف ، اکثری اوستنده (رشید) نامی محرر یوز شیشه قدر باد زهر وامثالی چیقارلمش ایدی .

بونلردن ماعدا آلتونلی ، کموشلی ، قبضه‌لری مختلف احجار قیمتدار ایله مرصع صندوقلر طولوسی هرشکلده دویتلر بولنمش ایدی‌که هر دویت بیکدن بر قاچ بیك دیناره قدر قیمت ایدردی . کذلك کافور ، عنبر ، تیبت مسکی ، عود آغاجی وسائره‌دن بر چوق شیلر بولنمش ایدی .

خلیفه (معز) ك کریمه‌سی (رشیده) نك متروکاتندن اوله‌رق مذکور خزینه‌لرده محفوظ قالان اشیا ١,٧٠٠,٠٠٠ دینار قیمتنده ایدی . ١٢,٠٠٠ رنکلی البسه ، (معز) دورندن قالمه وتپه‌لری مجوهرات ایله مزین ١٠٠ قوانوز کافور قیصوری ، خلیفه (رشید) ك (طوس) ده ایچنده وفات ایتدیکی ایپکلی سیاه چادر او جمله‌دن ایدی . کذلك (معز) ك دیکر کریمه‌سی (عبده) دخی بیوك بر ثروتدن نمونه نما اشیا براقشدی‌که بونك تفصیلی اوزون سورر .

[١] مقریزی ٤٠٩ ـ ٤٢٥ ج ١

هر قطعه‌سى بيك دينار دكرنده انواع چينيلرى حاوى خزينه‌لر ، اون رطل آغيرلغنده بر آلتون حصير دخى بولنمش ايدى . بو حصيرك دولت عباسيه اعاظم امراسندن (حسن بن سهل) ك كريمه‌سى (بوران) ك ـ دها اول بيان ايدلديكى اوزره ـ خليفه (مأمون) ه زفاف اولنديغى زمان اوزرنده اوطورديغى حصير اولديغى ظن ايديليوردى . روم پادشاهى طرفندن (عزيز بالله) ه اهدا ايديلن آلتون تپسيلرده او ميانده چيقمش ايدى .

مرصع آلتون وكموشدن ويا مرصع فيل ديشى وآباتوزدن معمول درلو درلو سطرنجلر ، طاوله‌لر ، كلدانلر وامثالى بولنديغى كبى الك كوچكى ١٢ من آغرلغنده اولمق اوزره عنبردن ٢٢,٠٠٠ هيكل ، خليفه‌نك بى‌حد وحساب هيكل مجسملرى بولنمش ايدى . آلتوندن مرصع طاووسلر ، جيلانلر ، خرما آغاجلرى ، ابريقلر كبى دها برچوق مصنع ، ناديده وقيمتدار اشيا الده ايديلن مجوهرات ميانده بولنمقده ايدى .

فاطميلرده مفروشات واشياى بيتيه

فاطميلرك مفروشات خزينه‌لرندن حسابسز اشيا وتزيينات بيتيه اله كچيرلمش ايدى . اكثرى آلتون صرمه‌لى اولمق وهربرى ٣,٥٠٠ دينار قيمتنده بولنمق اوزره ١٠٠,٠٠٠ قطعه ايپكلى مفروشات ايله آلتون صرمه‌لى اطلسدن برچوق فيل چوللرى ، ياصديقلرى ، سديرلرى ايله كليملرى ، پرده‌لرى وسائره‌سى هپ تمام اولمق اوزره بياض ايله قاريشيق قرمزى رنكده ٢,٠٠٠ ايپكلى اوطه طاقمى ، برچوق قديفه‌لر ، اطلاسلر ، اوزرلرى انواع تصاوير ايله مزين سائر منسوجات حريريه اوجمله‌دن ايدى . كذلك دول معروفه‌نك پادشاهلريله اعاظم رجالنك تصويرلرينى ، اسملرينى ، مدت حاكميتنى ، ترجمهٔ حالنى حاوى آلتون صرمه‌لى رنكارنك بيك قدر ايپكلى پرده ، هر بوغچه‌سى بر اوطه طاقمنى مشتمل ٤,٠٠٠ بوغچه مذهب خسروانى دخى چيقارلمش ايدى . (تستر) ك ماوى ايپكندن رنكارنك ايشلمه‌لى و آلتون صرمه‌لى بر طوپ قماش بولنمش ايدى كه ملوك فاطميه‌دن (معزلدين الله) طرفندن ياپديرلمش اولان بو قماش اوزرنده كرهٔ ارض اقاليمى ايله دكزلرى ، شهرلرى ، نهرلرى عادتا خريطه كبى نقش ايدلمش ايدى . مكهٔ مكرمه ايله مدينهٔ منوره‌نك شكللرى‌ده ترسيم اولنمش ايدى . هرشهرك ، هرطاغك ، هرنهرك ،

هر دکزك اسمی آلتون ويا کموش صرمه ويا ايپك ايله يازلمش ايدی . قماشك آشاغی طرفنده ايسه « ٣٥٣ سنهٔ هجريه‌سنده (معزلدين الله) طرفندن حرم اللهه اشتياق ورسول اللهك آثار جليله‌سنی اشهار سائقه‌سيله ياپديرلمشدر » عباره‌سی تحرير ايدلمش ايدی .

بوکبی شيلری نظرتأمله آله‌رق مدنيتك اوصره‌لرده نه‌درجه‌لره قدر اعتلا ايتديکنی اکا کوره دوشونکز. اوقيمتدار اشيا الی يومنا هذا قالمش اولسه‌يدی نه‌عظيم پاره‌لر ايده‌جکدی .

فاطميلرك سائر خزينه‌لرنده بولنان قيمتدار اشيانی‌ده اکا کوره قياس ايديکز . مثلا سلاح خزينه‌سنده حضرت (حسين بن علی) نك قليجی ، (حمزه بن عبدالمطلب) ك قالقانی ، (جعفر صادق) ك قليجی ، يوز بيکلرجه قالقان ، قليج ، اوق ، قارغی وسائره موجود ايدی . کذلك اکر خزينه‌سنده بعضيلری بيك دينار قيمتنده اولمق اوزره پك قيمتدار بيکلرجه اکر بولنمقده ايدی. چادر وخيمه خزينه‌سنده دخی ايپکدن وسائره‌دن غايت مکلف ومزين اوتاغلر ايله چادر وخيمه‌لر واردی . کونا کون برچوق رسملر ايله مزين وديرکلری کموش قاپلامه اولان بو چادرلرك بعضلری ٦٥ ذراع بوينده غايت بيوك ايدی . مشتملاتی ايله برابر هر چادری يوز دوه طاشيردی . سنجاق خزينه‌لرنده ايسه فوق‌العاده مکلف ومزين برچوق سنجاقلر موجود ايدی .

مذکور دولتك اسرافات وتبذيراتنه نمونه اولمق اوزره (حاکم بامرالله) ك همشيره‌سی (ست‌الملك) ك مشاراليه برادرينه اهدا ايتديکی شيلر ميانده بری مرصع ، ديکری بلوردن اوله‌رق آلتون اکرلی اوتوز آت ايله الك قيمتدار مجوهرات ايله مرصع برتاج ، انواع اشجاری حاوی کموشدن بر بوستان وار ايدی .

بالاده ذکری کچن شيلرك مبالغه‌دن خالی اولمديغی ، ياخود افسانه قبيلندن بولنديغی بلکه وارد خاطر اولور . فقط بغداد کندی مدنيتی زماننده ثروت ايله نصل شهرت قازانمش ايسه مصر دخی عصور اسلاميهٔ وسطاده بيوك بر ثروت وسامان ايله کسب شهرت ايتمش ايدی . کذلك سائر خلق يوقلق ومحروميتدن شکايت ايتدکلری زمانلرده مصرليلر زنکينلك واسرافات ايله طانيليورلردی[١].

[١] ابن خلدون ٣٠٢ ج ١

بونك ایچون ضرب مثل قبیلندن اوله‌رق « هرکیم مصره کیردیکی حالده زنکین اولمامش ایسه الله اونی بردها زنکین یاپمسون » دینیلیوردی. باخصوص بوقیمتدار اشیا ایله امثالی الك معتبر کتب تاریخیه‌ده ذکر ایدلمشدر . حتی بعض مورخلر بونفیس اشیایی رأی‌العین مشاهده ایتمشلر ایدی . آز جمله مورخ شهیر (ابن الاثیر) صلاح‌الدین ایوبینك مصرده خطبه‌یی فاطمیلردن عباسیلره نقل وخلفای فاطمیه سرایلرنده ـ مستنصر فتنه‌سی صره‌سنده وقوع بولان یغما کرلکلردن صکره ـ قالمش اولان اشیایی مصادره ایتدیکی زمانه مصادف ۵٦۷ سنهٔ هجریه‌سی وقائعنی ذکر ایتدیکی اثناده معلومات آتیه‌یی ویریور :

« بتون او اشیا صلاح‌الدینه کوتورولوب تسلیم ایدلمشدی . کثرتی جهتیله تعداد وترتیبی امکان خارجنده بولنان بوقیمتدار اشیا میاننده بی‌نظیر پك چوق مجوهرات ، یاقوتلر ، زمردلر موجود ایدی . او کبی نفیس وقیمتدار اشـیا بشـقه هیچ بریرده یوق ایدی . اون یدی درهم ویا مثقـال ثقلتنده بردیزی یاقوت بولنیوردی‌که بونی بالذات کندم کوروب طارتدم. کذلك بواشیا میاننده بولنان ایجیلرك هیچ بریرده امثالی یوق ایدی. درت پارمق طولنده، قالین بر پارمق عرضنده زمرددن برقبضه موجود ایدی [۱] . »

اندلسلیلرك اسرافات وتبذیراتی

اندلس ملوك وامراسی دخی هرنه‌قدر اسرافات وتبذیراتده عباسیلره اقتفا ایتمشلر ایسه‌ده بویولده مصریلره یتیشه‌مامشلردی. مع‌هذا بعض اندلس ملوکی هیچ برکیمسـه‌نك یتیشه‌مدیکی درجه‌لرده اسرافات وتبذیراتده بولنمشـلردی . نته‌کیم وزیر اعظم (منصور بن ابی عامر) اودورده خرسـتیان دولتلرینك الك بیوکی اولان روم دولتی حکمداری طرفندن اسـلاملرك احوالنی ، درجهٔ قوتلرینی کورمك اوزره کوندریلن سفیر مخصوصه دولتك شان وشـوکتنی ، ثروت وسامانتی کوسترمك مقصدیله میللی بیوك برحوضده نیلوفر اکدیرمش ، دردر قنطار آلتون وکموشك نیلوفرلره صیغه‌بیله‌جك کوچك حجمده دوکیله‌رك بتون نیلوفرلرك بوکموش وآلتون قطعه‌لریله طولدیرلمسنی امر ایتمش ایدی . صکره فجردن اول سفیری نزدینه (زهرا) سراینه چاغیره‌رق حوضه ناظر بر موقعده اوطورتمش ایدی . طلوع شمس یاقلاشـنجه مکلف قفتانلی ، آلتون

[۱] ابن الاثیر ۱٦۵ ج ۱۱

وكموش قوشاقلی بیك اسلاو اوشاق بش یوزی آلتون ودیكر بش یوزی كموش اولمق اوزره بر تپسی حامل اولدقلری حالده كاوب طورمشلردی . اوشاقلرك كوزللكلرینه قارشی حیران قالمقدن كندینی آله‌میان سفیر بونلرك كلمرنده‌كی مقصدی آكلایه‌مامشدی. فقط خورشید عالم‌آرا اشعه صالنجه نیلوفرلر انعكاس ضیا ایله پارلامغه باشلامشدی . اوشاقلر نیلوفرلره یاقلاشه‌رق آلتون قطعه‌لرینی آلتون، كموش قطعه‌لرینی‌ده كموش تپسیلره طوپلادقدن‌صكره (منصور)ك حضورینه كیروب كومه‌كومه یاپمشلردی. سفیر ثروت و سامانك بودرجه‌سنه قارشی حیرته دوشمكدن كندینی آله‌مامش ، مصالحه طلب ایتمش ایدی. ینه بو (منصور) درگه (هشـام) ك والده‌سی (صبح) سلطانك محبت و میلنی جلب ایتمك مقصدیله كموشدن بر كوشك یاپدیره‌رق برچوق انسانلرك باشی اوزرینه طاشیتدیرمش ، سلطان مشارالیهایه تقدیم ایلش ایدی [١].

اندلس طوائف ملوكندن (معتمد) ك اعتماد نامنـده‌كی زوجه‌سی ایچون یاپدیغی شی دهـا زیاده شـایان حیرت صاییلیر . مشـارالیها چول قادینلرینك چامورلر ایچنده چپالری صیغالی اولدیغی حالده (اشبیلیه) ده طولوملر ایچنـده سوت صاتمقده اولدقلرینی مشاهده ایدرك زوجنه : « جاریه‌لرمله برابر بن‌ده بو قدینلر كبی یاپمق ایسترم » دیمش ایدی . (معتمد) سراینده عنبر ، مسـك ، كافور ، كل صوینـدن مركب برچامور یاپدیرمش ، ایپكدن طولوم و ایپلر یاپدیرمش ایدی . زوجه‌سی جاریه‌لریله برابر چیقه‌رق او چاموردە طولاشمش ایدی [٢].

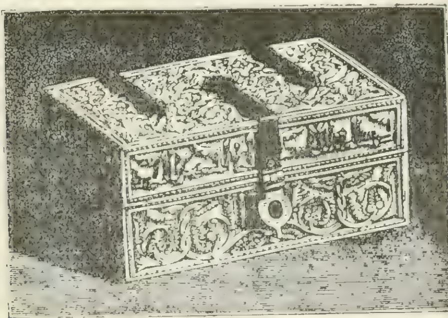
اسراف وتبذیر دورنده یتیشن سـائر حكمداران اسلامیه‌یی‌ده اكا كوره قیاس ایدیكز. ایرانده حكومت سورن ملوك سلجوقیه‌دن (ملكشاه) ك مخدومی (سنجر) ك یاننـده ١,٩٣٠ رطل آغیرلغنده مجوهرات وار ایدی كه هیچ بر حكمدارك نزدنده بوقدر مجوهرات بریكدیكی ایشیدلمامشدی. بعضاً تنویر ایچون صرف اولنان موم اسرافاته برمقیاس اتخاذ ایدیلیردی. آل بویهدن (عزالدوله بختیار) ایله وزیری (ابن‌بقیه) دن هر برینك آیلق موم صرفیاتی بیك من ایدی[٣].

[١] نفح الطیب ٧٣١ و٧٣٢ ج ٢ [٢] نفح الطیب ٢٠٨ ج ١
[٣] ابن خلكان ٨٧ ج ١ و٦٣ ج ٢

خلفاى عباسيه‌دن (محمدالامين) بيوك مومللر ياقمقله اشتهار ايتمش ايدى. اسرافات وتبذيرات يالڭز خلفا ، ملوك وامرايه مخصوص دكلدى. بتون رجال دولته ، بونلرك سايه‌سنده كچينن صنوف خلقه‌ده شامل ايدى . حالبوكه عوام صنوفى على الاكثر بالعكس يوقاق وضرورت ايله وقت كچيريرلردى . ايكنجى جلدك ٢٠٠ نجى صحيفه‌سنه مراجعت بيورلسون .

٤ — اوطه‌لق آلمق

اوطه‌لق آلمق جاريه‌لرى آلت اذواق اتخاذ ايتمك ويا انلردن اولاد صاحبى اولمق مقصديله وقوع بوليوردى . بونلرك اوعصرلرده نه قدر چوغالدقلرى ، جاريه تجارتى نصل رواج بولديغى ، تربيه‌لرينه نصل اعتنا ايدلديكى ، بونلرك

اون ايكنجى عصر ميلادى معمولات اسلاميه‌سنده
فيل ديشى ايله مزين بر صندوقچه

هديه صورتيله نصل آلنوب ويرلديكى حقنده اولجه معلومات ويرمش ايدك . بوراده سفاهت سائقه‌سيله انلرك نصل اوطه‌لق و مستفرشه اتخاذ اولندقلرينه دائر بسط مطالعات ايليه‌جكز. فقط شمديدن شوراسنى اعتراف ايتمك لازمدركه اوطه‌لقلر على الاكثر زوجه اوليورلردى . چونكه هركيم كندى اوطه‌لغندن چوجق صاحبى اولنجه اوجاريه‌يى مشروع زوجه اتخاذايدردى. دهااول عربلر جاريه‌لرايله ازدواجدن نفرت ايلركده ايديلر. بناءً عليه صدر اسلامده فتوحات سايه‌سنده پك چوق جاريه‌لر اله كچديكى حالده خلفاى راشدينندن هيچ برى

بونلردن زوجه اتخاذ ایتمامشدی [١]. بونکله برابر جاریه‌لری مستفرشه آلمقده بأس کورمیورلردی. حضرت (علی) وفاتنده ٤ زوجه ایله ١٧ اوطه‌لق براقمش ایدی [٢]. اودورده بر مستفرشه صاحبی مستفرشه‌سندن چوجق صاحبی اولسه بیله ینه او مستفرشه‌یی عادی جاریه کبی صاته‌بیلمکده ایدی. بالآخره حضرت (عمر) والده اولان جاریه‌لرك فروختنی منع ایتدی [٣]. بونکله برابر عربلر والده‌لری (یزدجرد) ك قیزلرندن اولان اوچ بیوك ذات یتیشنجه‌یه قدر جاریه‌لردن طوغان کیمسه‌لره نظر حقارت ایله باقمقده ایدیلر [٤]. ایشته بو تاریخدن اعتباراً خلق جاریه‌لردن اوطه‌لق آلمغه رغبت کوسترمشلردی.

اوطه‌لق آلمق اسلاملر طرفندن ایجاد اولنمش بر عادت دکلدی. رومالیلرجه‌ده اوطه‌لق آلمق شائع ایدی. رومالیلرده بر اوطه‌لق بر زوجه اعتبارینی حائز دکلسه‌ده هر حالده مشروع روابط ایله زوجنه مربوط ایدی. عربلرده اولدیغی کبی رومالیلر دخی ابتدالرده اوطه‌لق آلمقدن نفرت ایدییورلردی. فقط دها صکره بیوك امرادن ایکی ذاتك اوطه‌لق آلدقلرینی کورنجه او نفرت مبدل رغبت اوله‌رق بی‌پروا مستفرشه‌لر آلمغه باشلامشلردی [٥].

اسلاملره کلنجه اعتلای مدنیتلری دورلرنده مستفرشه‌لر اتخاذینه پك زیاده رغبت کوستردکلرندن خلفانك چوقلری اکثریا جاریه‌لردن تولد ایدییوردی [٦]. سائر رجال دولتك زوجه‌لری‌ده علی‌الاکثر جاریه‌لردن متشکل بولنمقده ایدی. مملکتك ایلری کلنلری، زنکینلری دخی عین حالده ایدیلر. اوطه‌لق آلمق بر عادت حکمنه کیرمش ایدی. هر کیم کندی اوطه‌لغندن اولاده مالك اولور ایسه یا او اوطه‌لقله عقد نکاح ایدر، یاخود انی آزاد ایلردی. حتی اوقدر چوق اوطه‌لق قوللانلمشدی که بعض خلفانك اوطه‌لقلری بیکلره بالغ اولیوردی. روایته کوره خلفای عباسیه‌دن (متوکل) ك ٤,٠٠٠ جاریه‌سی وار ایدی که جمله‌سنی استفراش ایتمش ایدی [٧]. خلیفهٔ مشارالیهك جاریه‌لره شو صورتله فرط میل ورغبتنی آکلایان امرا وسائر اعاظم رجال دولت کندیسنه کوزل جاریه‌لر اهدا ایتمك صورتیله جلب توجهنه چالیشمقده ایدیلر. امرای

[١] ابن‌الاثیر ٢٦ و٩٢ ج ٣ [٢] الفبا ٣٤٧ ج ٢
[٣] ابن‌الاثیر ٢٩ ج ٣ [٤] ابن خلکان ٣٢٠ ج ١ [٥] Gibbon II 205
[٦] کتابمزك دردنجی جلدی [٧] مسعودی ٢٧٩ ج ٢

دولتـدن (عبدالله بن طاهر) متوكله ٤٠٠ جاريه تقـديم ايتمش ايدی [١] . (ميافارقين) اميری (نصرالدوله) نك سنه كونلری مقدارنجه ٣٦٠ اوطه‌لغی وارايدی [٢] . سازنده وخواننده‌لك ايچون قوللانيلان جاريه‌لر ايسـه بشقه ايدی . خليفه (رشيد) ك ٢,٠٠٠ جاريه‌سی [٣] واردی‌كه بونلردن ٣٠٠ ی خواننده وسازنده ايدی [٤] .

والحاصل پك چوق جاريه قوللانمق مألوف برعادت حكمنه كيرمش ايدی. قادينلر بيـله محضا احتشـام وزينت ايچون جاريه‌لره مالك اوليورلردی . مثلا (جعفر برمكی) نك والده‌سنك ياننده كندی خدمتنه مخصوص اولمق اوزره ٤٠٠ جاريه واردی [٥] . اولجه بيـان ايدلديكی وجه ايله خليفه (رشيد) ك زوجه‌سی (زبيده) اندامی متناسب جاريه‌لری اركك قيافتنه صوقديغندن اكابر مملكت قادينلری‌ده مشـار اليهايی تقليداً او قيافتده جاريه‌لر قوللانمشلردی . دها صكره خلفا وامرا وسائر اعاظم مملكت بو يولده پك ايلری كيتمشلردی. اودرجه‌ده‌كه خلفای عباسيه‌نك اون طقوزنجيسی (قاهر بالله) بر بوی واندامده بولنان جاريه‌لردن بر طاقم تشكيل ايدرك بونلره اوغلانلر كبی خرقه ، قفتان ، تقيه ، آلتون ويا كموش قوشاقلر كيديرمش ايدی [٦] .

كرك شرق، كرك غربده تشكل ايدن سائر دول اسلاميه‌ی‌ده بوخصوصده اكا كوره قيـاس ايديكز . فقط فاطميلر چوق جاريه‌لره مالك اولمقـده دخی سائرلرينی‌كچمشلردی. مثلا (حاكم بامرالله) ك سراينده ١٠,٠٠٠ جاريه واوشاق وار ايدی [٧] . كذلك مشـاراليهك همشيره‌سی (سيدهٔ شريفه ست‌الملك) ك معيتنده ٨,٠٠٠ جاريه‌موجود ايدی‌كه بونلرك ١,٥٠٠ ی قيز اوغـلان قيز ايدی [٨] . مشهور (صلاح‌الدين ايوبی) فاطميلرك سرايلرينه استيلا ايتديكی زمان ايچلرنده خليفه ايله عائله‌سی افرادی واركك اولادندن بشقه اركك بولنمامق اوزره مذكور سرايلرده ١٢,٠٠٠ نفوس بولنمش ايدی . خدمتكاران وغلمان بونلرك خارجنده ايدی. بونلر ايله برابر سرايلرده برچوق قيمتدار امتعه واشيا بولنمش ايدی . (صلاح‌الدين) جاريه واوغلانلرك صاتلمسنی امر ايتمش، فروخت

[١] اغانی ١٢٣ ج ١٩ [٢] ابن خلكان ٥٧ ج ١ [٣] اغانی ١٨ ج ٩
[٤] اتليدی ٦٧ [٥] مسعودی ٢٠٨ ج ٢ [٦] مسعودی ٣٦٦ ج ٢
[٧] مقريزی ٣٦ ج ١ [٨] مقريزی ٤٨٥ ج ٢

ایشی اون سنه سورمش ایدی [١] . عین حال مصر کوله‌منلرنده دخی موجود ایدی . اندلس امویلرینك سرایلری‌ده کذلك جاریه‌لر ایله طولو ایدی .

جاریه‌لرك اثمانی

اوائل اسلامیتده غنائم حربیه اولمق اوزره پك چوق قیز ، قادین اسیر ایدلدیکندن او صره‌لرده چوق جاریه‌لر صاحبی اولمق بیوك بر مصرفه محتاج دکلدی . فقط دها صکره مدنیت شعشعه‌پاش اولنجه جاریه‌لر مبایعه صورتیله آلنوب ویرلمکه ، بهالرینك یوکسلمسنه چالیشلمغه باشلانلمش ایدی . بر آره‌ده هم کوزل یوزلی، هم کوزل سسلی ، هم‌ده شرقی سویلمکده مهارتلی جاریه‌لرك اثمانی قات قات فضله اولیوردی . جاریه‌لرك اثمانی بر قاچ یوز دیناردن بر قاچ بیك ، یاخود یوز بیك دیناره قدر مختلف مقدارلرده ایدی. بومقدارده بیوك بر مبلغ ویره‌رك جاریه صاتون آلان ایلك ذات ملوك امویه‌دن (سلیمان بن عبدالملك) ك برادری (سعید) ایدی . مشار الیه (ذلفا) نامنده‌کی مشهور خواننده وادیبه جاریه‌یی بر میلیون درهم [٢] ، یعنی ٧٠,٠٠٠ دیناره صاتون آلمش ایدی .

خلیفه (رشید) بر جاریه‌یی یوز بیك [٣] ، دیکر بر جاریه‌یی‌ده مغنیٔ مشهور (ابراهیم موصلی) دن ٣٦,٠٠٠ دیناره مبایعه ایتمش ایدی . (رشید) بو ایکنجی جاریه‌یی بر کیجه یانده الیقویدقدن صکره (فضل بن ربیع) ه ویرمش ایدی. مشارالیهك اوغلی (محمد الامین) ـ که مقام خلافتی احراز ایدن عباسیلردن ایدی ـ عمجه‌سی کذلك خلفای‌عباسیه‌دن (هادی) نك اوغلی (جعفر) دن بر جاریه‌سنی صاتون آلمق ایسته‌مشدی . (جعفر) بیعه موافقت ایتمینجه (امین) انك قایغنی آلتون طولدورمش ، بو آلتون ٢٠,٠٠٠,٠٠٠ درهم [٤] ، یعنی بر ملیون دینـاردن زیاده بر مبلغ طوتمش ایدی. بوروایت صحیح ایسه او دورلرده جاریه ایچون ویریلن اك بیوك پاره بودیمك اولور .

بونلردن ماعدا ملوك امویه‌دن (یزید بن عبدالملك) سلامه نامنده‌کی خواننده جاریه‌یی یکرمی بیك دیناره صاتون آلدیغی کبی (ضیا) نامنده‌کی دیکر جاریه

[١] مقریزی ٤٩٧ ج ١ [٢] العقدالفرید ٢٠٣ ج ٣ والمستطرف ١٣٢ ج ٢
[٣] طبری ١٣٢٢ ج ٢ [٤] العقد الفرید ٤٣ ج ٣ داغانی ١٤٥ ج ١٥

دخى اللى بيك ديناره فروخت ايدلمش ايدى. وزراى برامكه‌دن (جعفر) بر جاريه‌يى قرق بيك ، خلفاى عباسيه‌دن (واثق بالله) ده (صالحيه) نامنده مولد بر جاريه‌يى اون بيك ديناره صاتون آلمشلردى. بو مبلغلردن كرك دها يوكسك ، كرك دها آشاغى بهالر ايله مبايعه اولنان جاريه‌لر ايله بويولده اختيار ايديلن مصرفلرى اكا كوره قياس ايديكز .

٥ — كرم وسخا

عربلرك ، تا زمان جاهليتدن طبعاً كرم و سخا ايله مفطور اولدقلرينى ، بو سجاياى قديمه‌لرينى بعدالاسلام دخى محافظه‌يه مجبورقالدقلرينى، كرم وسخانك خليفه‌نك ورجال دولتك اطرافنده بولنانلر ايچون عادتا بر واسطهٔ معيشت كسيلديكنى دها اول ويرديكمز ايضاحاتده كوسترمش ايدك . بالآخره خلفا ورجال دولتك النه پك چوق پاره‌لر كچنجه ، اذواق ماديه‌يه متعلق احتياجات وتكملاتده ايلرى كيديلنجه حسن صيت قازانمق كبى اذواق معنويه‌يه‌ده ميل ايتمشلردى . عربلر اساساً مردلك وعلو جناب صاحبى ايديلر . ستايش و استحجاده پك زياده ميال اولدقلرندن اوكبى اذواق معنويه‌يه نائليت ايچون كرم وسخايى اك موافق و اك واسع بر واسطه كوره‌رك فخر ومباهاته ويا اجر وثوابه باعث اولمق اوزره شاعرلره ، نديملره ، مغنيلره و لطف و احسان يوزندن كچينن سائر صنوف ناسه پك چوق پاره‌لر صرف ايتمكه باشلامشلردى.

عموميتله سخانك درجه‌سى

عربلرده بو منقبت جاهليه‌نك بر عادت متحكمه حكمنده بقاسنه باعث اولان اسبابى كرم وسخا سايه‌سنده كچنمك بحثنده بيان ايتمش ايدك . اسلاملر طريق مدنيتده قطع مراحل ايتدكجه بو منقبتدده‌او نسبتده ايلرى كيتمشلر ، عطيه واحسانلر دخى على‌التوالى وقوع بولان ازدياد ثروت نسبتنده آرتمش ايدى. امويلرك عطيه واحسانلرى بيك ويا برقاچ بيك درهمه علاوةً برمقدار مواشى ويا البسه ويا آتدن عبارت ايدى . مع مافيه عطيه و احسانده بيوك بر منفعت كوردكلرى زمان عطيه مقدارينى اون بيك ، برقاچ اون بيك ، يوز بيك ، برقاچ يوز بيك درهمه ابلاغ ايتمكده ايديلر . نته‌كيم (معاويه) خلق

ممنون ایتمك ، هاشمیلری كندی طرفنه جلب ایتمك ایچون بو صورتله حركت ایتمش ، اصحاب كرامك مخدوملرینه هر سنه تأدیه ایدلمك اوزره میلیونلره بالغ معاشلر تخصیص ایتمش ایدی . اسلاملرده بومقدارده معاشلر تخصیص ایدن ایلك ذات (معاویه) ایدی. مشارالیه او ذواته سبیلی ، سببسز آیریجه هدیه‌لر دخی ویرمكده ایدی . نته‌كیم صحابهٔ كرامدن (عبدالله بن جعفر بن ابی طالب)ك بر اركك اولادی دنیایه كلنجه (معاویه) طفل نوزاد (معاویه) نامیله تسمیه ایدلمك اوزره صحابئ مشارالیهه ١٠٠,٠٠٠ درهم ویرمش ، (عبدالله) ده بوهدیه‌یی قبول ایتمش ایدی. فقط شایان حیرتدركه (عبدالله) فرط سخاسندن طولایی تماماً بو پاره‌یی طفل نوزادك قدومنی تبشیر ایدن آدمه ترك واحسان ایتمش ایدی [١].

(معاویه)دن صكره موقع اقتداره كلن اموی خلفا ایله امرا بو یولده مشارالیهك اثرینی تعقیب ایلیورلردی. دولت عباسیه زماننده سخا وكرمده برمكیلر تصل احراز شهرت ایتمشلر ایسه دولت امویه زماننده دخی (مهلب) زاده‌لر بوكبی بیوك برشهرت قازانمشلردی [٢]. عراق والیسی (خالد قسری) ایله سخایه لزوم كوردیكی زمانده مشهور (حجاج بن یوسف) امویلرك سخی وجومرد والیلرندن معدود ایدیلر . بونلردن (حجاج) هند بنت اسما ایله ازدواجنه واسطه اولان ذاته هر بری ایله برابر اون بیك درهم اولمق اوزره اوتوز كوله ، هرجاریه ایله برابر دخی بر بوغچه البسهٔ فاخره وسائر بولنمق اوزره اوتوز جاریه ویرمش ایدی [٣]. صحابه‌دن (سعید بن العاص) بر كیمسه‌یه بر كوله واسطه‌سیله بر هدیه كوندردكجه او كوله‌یی ده برلكده اهدا ایتمكده ایدی [٤] .

عباسیلره كلنجه بونلرك زماننده ثروت وسامان دها زیاده بول بولندیغندن عطیه واحسانلری اونلرجه ملیونه بالغ اولیوردی. بومقدارده عطیه ویرن ایلك ذات خلیفه (منصور) ایدی [٥]. دها صكره چفتلكلری ، مملكت خراجنی هبه ایتمكه ، قایقلر طولوسی آلتون ویا كموش ویرمكه ، پاره چیقینلرینی حامل اوله‌رق كوله‌لر اهدا ایتمكه ، یوزلرجه حیوان اوزرنده هدیه‌لر كوندرمكه ، والیلكلری

[١] اغانی ٧١ ج ١١ [٢] ابن خلكان ٢٦٦ ج ٢ [٣] اغانی ١٣٠ ج ١
[٤] الفرج بعدالشده ٣٣ ج ٢ [٥] لطائف المعارف ١٦

سائر مأموريتلرى احسان صورتيله توجيه ايتمكه باشلامشلردى . عباسيلر بر شيدن نشوه‌ياب ويا بر ستايش واطرادن ممنون اولدقجه عطيه واحسانلرى فضله فضله ويريپورلردى . بو قبيلدن اولمق اوزره خليفه (سفاح) بر قصيده ايچون برينى (اهواز) ه والى تعيين ايتمش ايدى [١] . كرم وسخا على الأكثر نفعى دولته عائد مقاصد سياسيه‌يه صرف ايدلمكده ايدى . نته‌كيم خليفه (منصور) عمجه‌لريله الك ايلرى كلن قوماندانلرينه ـ كنديسنه قارشى طورملرينه ميدان براقمامق ، صوصديرمق ايچون ـ بركونده اون ميليون درهم طاغيتمش ايدى. مشاراليهك اوغلى (مهدى) مقام خلافته كلديكى زمان مهاجرين وانصارك اسملرينى يازديره‌رق بر مجلس عقد ايلمش ، او مجلس اثناسنده ٣,٠٠٠,٠٠٠ درهم توزيع ايتمش ايدى . بوندن ماعدا كندى عائله‌سى افرادندن هر برينه سنوى ٦,٠٠٠ درهم [٢] تخصيص ايلديكى كبى ايستديكى ذواته ويرمك صلاحيتى ايله (مغيره بن حبيب) ه ده قرق عطيه ويرمش ايدى [٣] . خليفه (رشيد) دخى بركونده ١,٣٥٠,٠٠٠ دينارطاغيتمش ايدى [٤] . مشاراليه كونك برنده كيفلنه‌رك خلق اوزرينه ٦,٠٠٠,٠٠٠ درهم صاچمش ايدى [٥] . دردنجى خليفهٔ عباسى (هادى) پدرينك ضبطيه ناظرى (عبدالملك بن مالك) ه احسان ايتديكى بيوك بر مبلغى ٤٠٠ قاطيره يوكلده‌رك كوندرمش ايدى [٦] . خليفه (امين) سليمان بن ابى جعفره بر ميليون درهم ويرمش ايدى [٧] . مشاراليه احسان طالبلرينك قايقلرينى آلتون ويا كموش طولديرمق كبى بر طاقم سخا انواعى ايله تفرد ايتمش ايدى . سراىى (دجله) نهرى اوزرنده ايدى . بر قايق ايچنده بر شاعر ويا ديكر بر احسان طالبى يانه كلوبده اندن ممنون اولنجه ، ياخود مشروبات ايله كيفلننجه « بونك قايغنى آلتون ويا كموش طولديريكز » امرينى ويرمكده ايدى. فقط هروقت بويله قايق طولوسى آلتون ويا كموش ويرمك ممكن اولمديغندن بو امرلر پك نادراً انفاذ ايديليردى . نته‌كيم (ابو محمد تيمى) حقنده اوصورتله حركت ايدلمش ايدى . بوذات خليفه (امين) ى پارلاق برقصيده ايله ممنون ايتمش ايدى. (امين) وزيرى (فضل

---

[١] فوات الوفيات ٢٠ ج ١ [٢] سير الملوك ٦٥ و ٦٦ [٣] اغانى ٩٨ ج ١٨
[٤] مستطرف ١٣٥ ج ١ [٥] اغانى ٨٨ ج ٩ و ١٢٤ ج ١٧
[٦] ابن الاثير ٤٢ ج ٦ [٧] مستطرف ١٢٣ ج ١

بن ربیع) ه شاعر مدیحه خوانك قایغنك پاره ایله طولدیرلمسنی امر ایتمش ایدی . وزیرده « پکی افندم » دیمش ایدی . فقط بالآخره (ابومحمد) وزیره بالمراجعه پاره‌یی ایسته‌یجه وزیر « جانم ! سن چیلدیردکمی؟ قایغکی طولدیره‌جق پاره‌یی نره‌دن بوله‌جغز ؟ » جوابنی ویرمش ، دها صکره ۱۰۰,۰۰۰ درهم تأدیه ایله صلح اولنمش ایدی [۱]. (مأمون) کندیسنی بر خسته‌لقدن قورتارمغه موفق اولان (جبرائیل بن بختیشوع) نامنده‌کی طبیب خصوصیسنه عطیه اوله‌رق برمیلیون درهم ایله بیك کر بغدای ویرمش ایدی [۲]. ینه خلیفهٔ مشار الیه بر ساعتده ۲٦,۰۰۰,۰۰۰ درهم طاغیتدیغی کبی کندیسنی برشعر ایله مدح ایدن بر بدوی‌یه‌ده اوتوز بیك دینار عطیه‌ده بولنمش ایدی [۳] . خلیفه (متوکل) ستایشلر ایچون مقاطعه‌لر احسان ایتمکده ایدی [٤]. سائر خلفانك عطایا وهدایاسنی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز. بونلرك اك بیوکلرینی ذکر ایتمه‌مز دور مدنیتك اك پارلاق اواننده او یولده صرف ایدیلن پاره‌لری کوسترمك ایچوندر .

خلفای عباسیه دولتلری اورته‌لرنده یوقلق وپاره‌سزلغه دوشونجه اهالی‌یی ممنون ایتمك ایچون رتبه‌لر، طنطنه‌لی لقبلر توجیهنه باشلامشلردی . ادیب شهیر (ابوبکر خوارزمی) طرفندن سویلندیکی مروی اولان آتیده‌کی ابیات اوالقابك اسباب توجیهنی آچیقدن آچیغه افاده ایدر :

مالی رأیت بنی‌العباس قد فتحوا — من‌الکنی، ومن‌الالقاب ابوابا
ولقبوا رجلاً لوعاش اولهم — ماکان یرضی به للحش بوابا
قل‌الدراهم فی کفی خلیفتنا — هذا فانفق فی‌الاقوام القابا

« عباسیلرك قورو رتبه والقاب قپولرینی آچمش اولدقلرینی کورمك شایان حیرت دکلیدر ؟ اویله آدملره نام ولقب ویریورلرکه ایلك خلفای عباسیه بو زمانده یاشامش اولسه‌لر ایدی انلری آبدستخانه‌لرینه قپوجی یاپمغه بیله تنزل ایتمزلردی . فقط نه چاره ! شمدیکی خلیفه‌مزك آووجلرنده پاره آزالمش . آرتق پاره برینه لقب ورتبه احسان ایدیور » .

[۱] اغانی ۱۱۸ ج ۱۸ [۲] طبقات الاطباء ۱۲۸ ج ۱
[۳] فوات‌الوفیات ۲٤۰ ج ۱ [٤] اغانی ۳ ج ۱۱

برمكيلرك سخا وكرمى

هر حالده برنجى دور عباسى برمكيلرك وجودى ايله رونق واحتشام بولمش ايدى. خلفايى جومردلكه تشويق ايدنلر كنديلرى اولمش ايدى. برمكيلرك برنجيسى (خالد) ايدى. بوذاتك يتيشديكى زمانلرده ثروت مملكت هرنه قدر صكره‌ده اولديغى كبى بيوك بر انكشاف حالنده دكل ايدى ايسه‌ده خلفانك احسان و انعامنه مفتقراً مراجعت و استرحام عاطفت ايدنلره « سؤال ــ سائللر » نامى ويرلمكده ايدى. (خالد) بو اسمى چركين كورمش ، « بو اسمك اطلاقى ارباب جود وكرم ايچون لائق دكلدر . انعام خواهلر ايچنده معتبر، محترم آدملر وار. بونلره زوار ــ زائرلر نامى ويرلمليدر » ديه‌رك عطيه‌جولره ديكر نام ايله توجه ايدن نظر حقارتى رفع ايتمش ايدى. اوصره‌ده (خالد)ك يانده بولنه‌رق بو سوزلرينى ايشيدن مشاهير شعرادن (بشار بن برد) بومسأله حقنده شو ابياتى سويلمش ايدى :

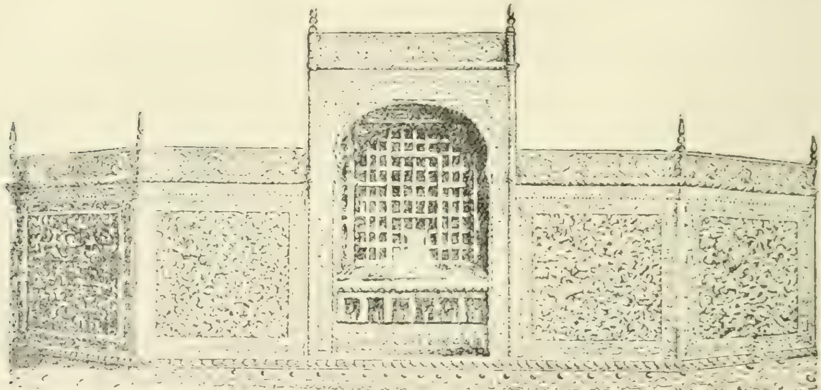
حذا خالد فى فعله حذو برمك	فمجد له مستطرف واصيل
وكان ذوو الامال يدعون قبله	بلفظ على الاعدام فيه دليل
يسمون بالسؤال فى كل موطن	وان كان فيهم نابه و جليل
فسماهم الزوار ستراً عليهم	فاستاره فى المهتدين سدول

(خالد) بوشاعر اعمايه شو بيتلردن هر برى ايچون بيك درهم ويرمش ايدى[١]. مشاراليهك اوغلى (يحيى) آلاى ايله راكباً چيقديغى زمان يولده هركيم كنديسنه مراجعت ايدر ايسه ٢٠٠ درهم عطيه ويرمكده ايدى [٢] . (يحيى)نك جومردلكنه دائر روايت اولنان شيلر حقائقدن زياده افسانه‌لره بكزر. بوراده تاريخ وادبيات كتابلرنده ذكرى توالى ايدن بر حادثه‌يى ذكر ايده‌جكزكه مشاراليهك جومردلكنه پك بليغ بر مثال تشكيل ايلر. شويله‌كه : برمكيلر دوچار منكوبيت وپريشانى ايديلنجه خليفه (رشيد) انلرى قاله آلمغى، انلر حقنده مرثيه خوان اولمغى منع ايتمش ايدى. آرتق هيچ بر كيمسه انلرك اسملرينى علناً سويليه‌ميوردى . اوغللرى (امين) ايله (مأمون) زمانلرنده

[١] اغانى ٣٦ ج ٣ [٢] ابن خلكان ٢٤٤ ج ٢

دخی بو ممنوعیت دوام ایلمش ایدی. کونك برنده (مأمون) بر اختیار آدمك
برمکیلرك سوندورلمش اولان خانمانلری خرابه‌لرینه آره صیره کله‌رك آغلادیغنی ،
فریاد و فغـان ایتدکدن صکره بر شـعر ایله مرثیه خوان اوله‌رق کیتمکده
اولدیغنی ایشـیدوب او آدمی حضورینه جلب ایدر. اختیـار آدمجغز خلیفه‌نك
حضورینـه کلنجه (مأمون) اکا قارشی سرت معـامله‌ده بولنور . اسمنی ،
برمکیلر حقنده بو یولده حرکتی موجب اولان اسبابی صورار . پیر نعمتشناس
هیـچ قورقمه‌دن شو جوابی ویریر:

— شـوکتمآب ! برمکیلر قولکزه پك بیوك لطفلرده ، ایلکلرده
بولنمشلردر. مساعده بیورورسه‌کز عرض ایده‌یم .

تاجده شاه جهان تربه‌سنی احاطه ایدن بیاض مرمردن اویمه‌لی پارماقلق

خلیفه طرفندن ویریلن مأذونیت اوزرینه اختیار واقعی شو شـو صورتله
حکایه ایدر :

— قولکز شـاملی (منذر بن مغیره) یم . بیـوك بر نعمت ووارلق
ایچنده بیودم. فقط بالآخره او زنکینلك دوام ایتمـدی ، زائل اولدی. او
درجه‌یه قدرکه اویمی صاتمغه مجبور اولدم . دهـا صکره صوك درجه احتیـاج
وضرورت ایچنده قالدم . بونك اوزرینه بعض ذوات برمکیلره التجایی توصیه
ایلدیلر. یکرمی مقـدارینه بالغ اولان عائلهم افرادی ایله برابر شـامدن
مفارقت ایتـدم. بغداده کلدم. عائلهم افرادینی بر مسـجدده آچ ، نفقه‌سز
براقدقدن صکره دیکر بر مسـجده کلدم. مسجدده اوستی باشلری غایت تمیز

ومنتظم بر طاقم آدملره راست کلدیکمدن یانلرنده اوطوردم . انلره نه صورتله حکایهٔ حال ایده‌جکمی دوشـونیور ، عرض احتیاج ذلتنه قارشی عزت نفسمی عاصی کورییوردم . همان او صره‌ده بر اوشـاق ایچری کیره‌رك او آدملری قالدیرتدی . بن‌ده برابر قالقدم . اورادن بیـوك بر قوناغـه کیردیلر . بن‌ده انلر ایله برابر کیردم . قوناغك ایچنـده باغچه‌نك اوزرنده برنشیمن اوزرنده (یحیی بن خالد) اوطورییوردی . یوز مقدارنده بولنـان بوذوات اوطورنجه بن‌ده اوطوردم . یوز اوشاق کلدی. اللرنده برر عنبر قطعه‌سنی حاوی آلتون بخوردانلر وار ایدی . اطرافی تعطیر ایلدیلر . (یحیی) قاضی‌یه یاقلاشدی . اکا : « بوعمجه زاده‌مك ؛ قیزم عائشه ایله نکاحنی عقد ایت » دیدی . مراسم عقد اجرا ایدلدی . صاچیلان مسك ، عنبر ، ندلری هرکس یردن طوپلامغه باشلادی . بن‌ده المه کچنی طوپلادم. متعاقباً اوشاقلر اللرنده مسك ایله قاریشیق بیك دیناری حاوی برر کموش تپسی بولندیغی حالده موجود اولان ذواته یاقلاشـدیلر . هرکس پاره‌یی قوینته ، تپسی‌یی قولتوغی آلتنه آله‌رق چیقمغه باشـلادی . یالکز قالدم . انلر کبی پاره‌یی ، تپسی‌یی آلوب چیقه‌میوردم . اوشـاقلردن بری بکا بر کوز اشارتی ایله پاره‌یی ، تپسی‌یی آلوب چیقمقلغمی آکلاتدی ، پاره ایله برابر تپسی‌یی آلوب یورومکه باشلادم . کیدر ایکن تلاش کوستریور ، تپسی ایله پاره‌نك بندن اسـترداد اولنمسندن قورقیوردم . فقط بن دقت ایده‌مدیکم حالده (یحیی) بتون بوحاللریمه دقت ایتمش ایدی. پرده‌نك یانته‌وارنجه بنی کیری چویردیلر . پاره‌نك المدن آلنه‌جغنی آکلایه‌رق فوق‌العاده مأیوس اولدم . بنی تکرار (یحیی) نك یانته کوتوردیلر . اوطورمه‌می امر ایتدی . اوطوردم . حال وشانمی صوردی. کندیسنه حکایه‌می عرض ایتدم . تأثرندن آغلادی. صکره اوغلی موسایی چاغیرتدی. موسی کلنجه اکا « اوغلم! ایشته سکا پروردهٔ نعمت برذات. زمانك غدرینه اوغرامش. یانکه آل. حقنده وظیفهٔ مهمانتوازی‌یی ایفا ایت » دیدی . موسی بنی برابر آلدی . بکا خلعت اکسا ایتدی. تپسی‌یی یانمده حفظ ایتمکلکمی سـویلدی . بر کون ، بر کیجه انك یاننده غایت‌مرفه ومعزز مسافر اولدم. ایرتسی کونی برادری (عباس)ی چاغیرتدی. اکا « وزیر اعظم بکا بوذاتی‌مسافر ویردی. حال‌بوکه بن‌امیرالمؤمنین افندمزك سراینه کیتمك ایستیورم . بوکونده سنده مسـافر قالسون » دیدی.

بوذاتك يانندەده غايت پارلاق بركون مسافرلكنى ياپدم . آرتق هر كون بنى بريرده مسافر ايديپورلردى. بن ايسه عائلەم افرادينى دوشونيور، فقط انلرى قاله آلمغه جسارت ايدەميوردم . اون كون بو صورتله مسافرلك كچيردكدن صكره (فضل بن يحيى) يه كوتورلدم . بوذاتك يانندە بركون، بركيجه قالدم . ايرتسى كونى يانمه براوشاق كلەرك بكا : « قالقكز. عائلەكزك، چوجقلركزك يانانه كيديكز » ديدى . كندى كنديمه : « ايواه ! تپسى ، ايچنده بولنان پارەلر هپ المدن كيتدى. كاشكى تا ايلك كوندن انى ياپسەلردى‌ده عائلەمدن آيرمسەلر ايدى ! » ديدم . آياغه قالقدم . اوشاق اوكمده كيتديكى حالده يورومكه باشلادم. اوشاق بنى قوناقدن طيشارى كوتوردى. برقات دها مأيوسيته دوشدم . صكره بنى غايت كوزل ومكملاً مفروش برخانه‌يه ادخال ايلدى . خانه‌نك اورته‌سنه وارنجه عائلەمى بوراده ايپكلى البسه، ايچنده غايت مرفه برحالده كوردم. عائلەمه يوز بيك درهم ايله اون بيك دينار نقد كوتورولوب تسليم ايدلمش ايدى. اوشاق اله ايكى كويك سند تصرفلرينى تسليم ايدرك : « كرك بوخانه‌ايله موجوداتى، كرك بو ايكى كوى سزكدر . كاملاً احسان ايدلمشدر » ديدى . آرتق بو لطف احياكارانه بنى برمكيلره اسير ايتمشدى . شمدى‌يه قدر انلرك سايهٔ انعامنده ياشادم. فقط بالآخره آدمكز (عمروبن مسعده) بنى راحت براقمدى. بو ايكى كويه ايرادلرندن فضله خراج قويدى. بن‌ده هر حال مأيوسيته كلدكجه بنى نعمت واحسانلريله احيا ايدن برمكيلرك قوناقلرى خرابه‌لرينه كيدرك آغلامقله تشفيهٔ صدر ايتمكده‌يم » .

بونك اوزرينه (مأمون) عمروبن مسعده‌يى چاغيرير . بيچاره اختيارك كويلرى ايچون فضله استيفا اولنان پارەنك تكرار اختياره اعادەسنى ، برمكيلرك زماننده بوكويلره هانكى خراج طرح ايدلمش ايسه او مقداردن فضله خراج آلنمامسنى امر ايدر . اختيار شدتله آغلامغه باشلار . (مأمون) : « نه ايچون آغلايورسكز؟ مغدوريتكزى ازاله ايتمدممى؟ » ديه صورار. اختيار: « اوت ، شوكتمآب ! عنايت بيورديكز. فقط بوده انلرك سايه‌سنده اولمديمى؟ » جوابنى ويرير . اختيارك وفادارلق وقدرشناسلغنى فوق‌العاده تقدير ايدن خليفه :

« وفادارلق وقدرشناسلغكز شايان تبجيلدر. وفا مباركدر. حسن عهد ايماندندر» سوزلريله او آدمى تطييب ايدر [١] .

ايشته بومناقب كزيده ايله كرك (يحيى) نك اوغللرى (جعفر) و(فضل)، كرك سائر برمكيلر بيوبوب طانلمشلر ، پك چوق بندكان ومنسوبينه ، ارباب احتياجه معاشلر باغلامغه قدر جومردلكده پك ايلرى كيتمشلردى . اولجه بيان ايتديكمز اوزره برمكيلرك سنوى وارداتى ٢٠,٠٠٠,٠٠٠ ديناره بالغ اولمش ايدى . (جعفر) اعدام و برمكيلرك اموالى مصادره ايدلديكى زمان موجوداتى ميانده معين معاش ويا عطيه وسائره قبيلندن اوله‌رق اوزرلرنده بر طاقم ذوات نامنه سندلر موضوع ١٢,٠٠٠,٠٠٠ دينارى حاوى چيقينلر بولنمش ايدى [٢] . برمكيلر جومردلكده درلو درلو اصوللر ايجاد ايديورلرى . او جمله‌دن يحيانك اوغلى (فضل) « فلان صرافه كيت . اندن بو قدر دينار آل » مألنده وجدانتك تقديرينه كوره مبلغلرى حاوى كندى خط دستى ايله برطاقم كاغدلر يازدرق كيجه‌لين ، ياخود كوندوز اوكله زمانى آته راكباً سوقاقلرى برر برر طولاشير ، بو كاغدلرى آتاردى . (فضل) بو حركتنك حكمتنى صورانلره : « احسانمك يانه ، كله‌مين ، كنديسنى طانيمديغم كبى بنى طانيميان كيمسه‌لرده‌ده شامل اولمسنى آرزو ايديورم » ديمش ايدى . هر كيمك النه بو كاغدلردن برى كچر ايسه صرافه كيديور، حاوى اولديغى مبلغى قبض ايديوردى. بو مبالغى قيرديرمامق ، اكسيك ويرديرمامك ايچون صرافك ياننده امين بر مأمور بولنديريليوردى . بو مأمور هر آدم ايچون يالكز بر كاغد صرف ايتديريور ، انك اسمنى ، هويتنى آرايوب صورميوردى . بعضاً بوكاغدلرى چوجقلر ، قادينلر ، غير مسلملر بولوب كتيريور ، بدللرى عمومنه بلا استثنا تأديه اولنيوردى [٣] .

برمكيلردن‌صكره وزرادن سخا وكرمده خليفه (مقتدر) زماننده (فرات) زاده‌لر شهرت قازانمشلردى . اوته‌كيلر كبى علما ، ادبا ، فقها وارباب احتياج وضرورته معاش باغلايان بو ذوات برمكيلر كبى منكوب وپريشان ايدلمشلردى . فقط برمكيلرك شهرتى سائر شهرتلره غالب كله‌رك جومردلكده ضرب مثل

[١] الفرج بعدالشده ٢٢ ج ٢ وسيرالملوك ١١١ واتليدى ١٣٢
[٢] العقد الفريد ٢٢ ج ٢ [٣] ترتيب‌الدول ٢٢

اولمشلردی . خلق برمکیلره عائد مناقبی، افعال سخاوتکارانەیی کمال ستایش ایله
وردزبان ایدییور ، اعاظم رجالی او یولده سخا وکرمه تشویق ایلیورلردی .
حتی بعضلری او مناقبی اصلسز حکایەلردن ، افسانەلردن ظن ایتمشلردی .
احتمال که سخا وکرمه تشویق ایچون خلقك میل ورغبتی او مناقبه بر طاقم
مبالغەلر قاریشدیرمشدی . فقط علی‌الاجمال او مناقب یالان دکل ایدی. مشهور
(صلاح‌الدین ایوبی) نك برادری (ملك عادل) کونك برنده حضورنده
برمکیلر ایله سائر ارباب سماحته دائر برطاقم مناقب ذکر اولننجه : « بوحکایەلر
کتابجیلر ایله مورخلرطرفندن یالاندن اویدورلمش شیلردرکه بوندن مقصد ملوك
واکابری اظهار سخا وتبذیر امواله تشویقدن عبارتدر » دیمش ایدی . فقط
حاضروندن بری : خداوند ! اویله ایسه سزك حقکزده نەدن بویله یالان شیلر
اویدورلیور ؟ » حوابنی ویرەرك شو صورتله بو حکمدارك خستنی یوزینه
چارپمشدی [۱] .

شاعرلر ایله مغنیلره بذل اولنان پارەلر

. شاعرلره پك چوق احسان وعطیەلر ویرلمکده ایدی. بو عادت دها اول
ذکر ایتدیکمز اسبابه بناءً تا ابتدای اسلامیتدەده جاری‌ایدی. الیوم‌مطبوعاتك
بر مسأله ویا بر مسلکه مظاهرتنی تأمین ایچون بعض دولتلرجه صرف ایدیلن
مبالغ اساس اعتباریله بوکا بکزەمکدەدر . الحالة هذه بو یولده مطبوعاته
ویریلن پارەلره اعانه ویا معاش دینیلدیکی کبی او زمانلرده ، شاعرلره اعطا
ایدیلن عطیه واحسانلردە « جائزه » ویا « صله » نامی ویرلمکده ایدی .
مع‌هذا بعض خلفا آیدن آیه ویا سنەدن سنەیه تأدیه ایدلمك اوزره شعرایه
معاشلرده تخصیص ایدییورلردی. برشاعرك سنەده برکره خلیفه ویا امیرك نزدینه
کلەرك عطیه آلمسی معتاد ایسه بوکبی عطیەلر بعضاً معاش‌قبیلندن عد اولنیوردی.
شعر ایله سائر احوالی حقنده دها اول معلومات ویرمش ایدك . شمدی‌مدنیت
اسلامیەنك اعتلاسی صرەسنده خلفانك شاعرلره قارشی کوستردکلری سخایی
ذکر ایدەجکز .

اسلامیتده شعرا حقنده کلیتله ایلك آثار سخا کوسترن ذوات امویلر

[۱] نفح الطیب ۷٤۲ ج ۱

ایدی. انلرك اڭ جومردی (ولید بن یزید) ایدی . شعرك ابیاتنی صایان ، هر بیت ایچون بیك درهم احسان ویرن ایشته بو ذات ایدی [١]. دها صکره موقع اقتداره کلن ملوك امویه عین طریقی طوتمشلردی. فقط دها صکره عباسیلر بو یولده دها واسع بر مقیاسده حرکت ایدرك بر قصیده ایچون ١٠٠,٠٠٠ درهم عطیه ویرمشلردی . عربلرده بو مقدارده بیوك بر احسانه ایلك نائل اولان ذات مشاهیر شعرای عربدن (مروان بن ابی‌حفصه) ایدی‌که بوعطیه خلیفه (مهدی) طرفندن انك مدحنی متضمن و « طرقتك زائرة فحی خیالها » مطلعلی برقصیده ایچون کندیسنه ویرلمش ایدی [٢] . اوصره‌ده ینه مشاهیر شعرادن (سالم‌خاسر) مشارالیهی « حضرالرحیل‌وشدت‌الاحداج » مطلعلی بر قصیده ایله مدح ایتدیکندن (مهدی) مروانك عطیه‌سندن بر مقدارینی کسمك ، بو ایکنجی شاعره ویرمك ایسته‌مشدی. فقط (مروان) بوندن طولایی فنا حالده قیزمش ، آرتق ١٠٠,٠٠٠,٠٠٠ درهمدن اکسك مکافات آلمیه‌جغنه یمین ایتمش ایدی . روایته کوره (مهدی) شاعره بو پاره‌یی ویرمشدر [٢]. اغلب احتماله کوره (مروان)ه یالکز ١٠٠,٠٠٠ درهم اعطا ایدلمش ایکن مبلغ مذکور مستنسخ خطاسی اوله‌رق بر (الف ـ بیك) کلمه‌سنك علاوه‌سیله بر میلیون شکلنه وضع اولنمشدر. (سالم خاسر) خلفای عباسیه‌دن (مهدی) و (رشید) زماننده یاشامش بیوك شعرادن ایدی . فسق وسفاهتله مشهور ایدی . (خاسر) لقبیله تلقیب اولنمسی بر مصحف شریف صاته‌رق اکا بدل اثمانی ایله بر طنبور صاتون آلمسندن ایلری کلمش ایدی . خلیفه (هارون‌الرشید) اوغلی (محمد امین)ه بیعت ایتدیردیکی وقت (سالم) بو خصوصه دائر بر قصیده سویلمش ایدی . (امین) ك والده‌سی شاعرك آغزینی اینجی ایله طولدیرمش وسالم بو اینجی‌یی یکرمی بیك آلتونه صاتمش ایدی .

(مهدی) دن اول کرسیٔ خلافتده بولنان (منصور) شاعرلره قارشی فوق‌العاده بخیل ایدی . شاعر مدیحه خوانی اولان (ابودلامه) یه بر عطیه

[١] ابن‌الاثیر ٢٢٧ ج ٥ واغانی ١٤٨ ج ١٧ و ٢١ ج ٩

[٢] ابن خلکان ١٩٨

ويرمك ايستدكجه هاشميلردن ايكيشر دينار طوپلاتديرير، شاعره ويريردي [١].
خليفه (رشيد) ه كلنجه شاعر (مروان) ه (مهدي) نه قدر ويرييوردي ايسه او مقدارده احسان ، يعني يوز بيك درهم اعطا ايتمكده ايدي [٢] . بر دفعه‌سنده‌ده ٥,٠٠٠ درهم ايله اون اسير ويرمشدي . (رشيد) شاعر مشهور (ابوالعتاهيه) يه عطيه واشيادن ماعدا سنوي معاش اوله‌رق ٥٠,٠٠٠ درهم تخصيص ايتمش ايدي [٣] . خليفه (متوكل) ايسه بو خصوصده اسلافني گچمكده ايدي . چونكه مشاراليه شاعر (حسين بن ضحاك) ك سويلديكي بر قصيده‌نك هر بيتي ايچون شاعره بيك دينار ويرمش ايدي . اسلاملرده بو مقدارده بيوك عطيه ويرن ايلك ذات (متوكل) ايدي [٤]. خلفاى عباسيه‌دن (معتصم) بر شاعرك شعرني بكندكجه مكافات اولمق اوزره او شاعرك آغزيني جواهر ايله طولدورردي . فقط بويله بر حركت كنديسندن اول ملوك امويه‌دن (يزيد بن عبدالملك) طرفندن ياپلمش ايدي [٥] . بو خصوصده كنديسي برنجي دكلدي .

دولتك وزرا و امراسي بو خصوصده خليفه‌لريني تقليد ايتمكده ايديلر . امويلرك عراق واليسي (خالد قسري) شاعرلرك قبول ومكافاتي ايچون بر كون تخصيص ايتمش ايدي . كذلك (مهلب) زاده‌لر شاعرلره بر چوق عطيه‌لر، معاشلر ويرمكده ايديلر [٦] .

دولت عباسيه زماننده ايسه برمكيلر وبالخاصه (فضل بن يحيي) شاعرلره عطيه ومعاشلر اعطاسي امرنده هيچ بر وسيله‌يي اهمال ايتميورلردي . حتى شعرادن بري آتيده‌كي بيت ايله فضلك سخاسي بتون خلقي شاعر ياپمش اولديغي ادعايه قدر وارمش ايدي :

مالقينا من جود فضل بن يحيي ترك الناس كلهم شعراء [٧]

(فضل)ك پدري (يحيي) برشاعره ملاقي اولوبده اوزرنده پاره بولنماز ايسه بينديكي آتي شاعره هبه ايلمكده ايدي [٨] . في الحقيقه برمكيلر جود

[١] اغاني ١٢٨ و ٤٣١ ج ٩ [٢] اغاني ١٩ ج ١٢ [٣] اغاني ١٥٧ ج ٣
[٤] اغاني ١٨٤ ج ٦ [٥] اغاني ١٧٤ ج ٦ و ١٤٧ ج ١ [٦] اغاني ١٦٤ ج ١١
[٧] ابن خلكان ٤١١ ج ١ [٨] اغاني ٨ ج ٥

وکرمده خلفایی بیله کچمشلردی. انلرك شاعری اولان (ابان لاحقی) نك تك بر قصیده ایچون آلدیغی عطیه (مروان بن ابی حفصه) نك مدت حیاتنده خلیفه (رشید) دن نائل اولدیغی عطیه واحسانلرك مجموعنه معادل ایدی [۱] . سائر وزرا وامرا طرفندن اظهار اولنان آثار سخایی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز . (رشید) زماننده یتیشن امرادن (یزید بن مزید) برشاعره ثروتنك نصفنی ویرمش ایدی [۲] .

بو درجه فرط سخا مغنیلر حقنده دخی مبذول ایدی . خلیفه (مهدی) مغنی (دحمان) ه کندیسنه الحان روحنوازانه‌سیله طرب ویردیکی ایچون بر کیجه‌ده ۵۰,۰۰۰ دینار ویرمش ایدی . خلیفه (امین) دخی مغنئ مشهور (ابراهیم موصلی) یه کندیسنك مدح وثناسنه دائر بر شعری بسته‌لیه‌رك تغنی ایتدیکی ایچون ۱,۰۰۰,۰۰۰ درهم ویرمش وبو کلیتلی مبلغ مغنی‌نك اوینه یوز فراشت مأموری واسطه‌سیله کوندرلمش ایدی [۳] . خلیفه (هادی) موما الیه (ابراهیم) ه عطیه واحسانلردن ماعدا آیلق اوله‌رق اون بیك درهم باغلامشدی . خلیفه (رشید) ایسه طرب یاب اولدقجه پك چوق آثار جوانمردیده بولنوردی. حتی (ابراهیم بن صالح) ی کندیسنی کوزل شرقیلریله اطراب ایتدیکی ایچون مصره والی تعیین ایتمش ایدی [٤] . شاعرلر ایله مغنیلره دائر بویولده دها پك چوق احوال واردرکه انلری ذکر ایتمك تطویله باعث اولور .

دها صکره تشکل ایدن دول اسلامیه اعاظم رجالی بوخصوصده هر نه‌قدر عباسیلرك کعبنه وارمامشلر ایسه‌ده اساس اعتباریله انلرك اثرینه اقتفا ایدرك سخا وجوانمردلکه فوق‌العاده اهمیت ویرمشلردی .

٦ — مسکرات

قبل‌الاسلام شام ، عراق ، فارس، مصر، جزیرة‌العرب قطعه‌لریله سائرده‌ده مسکرات شائع ومستعمل ایدی . ایران حکمدارلری ذوق وصفایه ، مسکراته

[۱] اغانی ۷۳ ج ۲۰ [۲] ابن خلکان ۲۸۵ ج ۲ [۳] اغانی ۹۹ و ۱٤۱ ج ٥ [٤] حلبة‌الکمیت ٦۳ و ٦٤

میال ایدیلر. روایته کوره روماليلر آنجق آسیایی فتح ایتدکدن صکره مسکراته آلیشمشلردی. بونکله‌برابر ارباب عقل واذعان؛ عربلرك جاهلیتی زماننده بیله مسکرات استعمالنی تحریم ایتمکدن خالی قالمامشلردی . حتی عربلردن بعض عقلا کندی نفسلرینی وعیال واقربالرینی مسکراتدن منع ایلدکلرندن کندیلرینه منسوب بر فردك تأثیر مستی ایله عربده چیقاردیغنی وبو فعلك انك طرفندن تکرر ایتدیکنی کوررلر ایسه کندیسنی خلع، نفی وانکله علاقه‌یی قطع ایدرلردی. بالآخره وقتاکه اسلامیت ظهورایلدی ، مسکرات تحریم اولندیغی کبی مسکراتی استعمال ایدنلر حقنده دخی دایاق آلتنه آلمق ، حبس ایتمك ، باش ویا صقال ویا بیق تراش ایتمك ، معاش کسمك کبی جزالر ترتیب ایدلمشدی . کذلك مسکرات صاتانلرده ـ باخصوص خلفای راشدین زمانی ایله امویلرك ایلك دورلرنده ـ جزالره اوغرادلمش، آلات وادواتلری قیردیرلمش ایدی . حضرت (عمر) بو یولده او قدر ایلری کیتمش ایدیکه حمامده شرابلی بر صو ایله کندینی دلك ایتدیرن (خالد بن‌ولید) ه « جناب‌حق شرابك ظاهر وباطنی، تماسنی هپ تحریم ایتمشدر. جسمکز ایله اکا تماسده بولنمیکز » دیمش ایدی . بونکله برابر اسلاملرك ممالك مفتوحه‌ده اهالئ اصلیه ایله اختلاط ایتملری استعمال مسکراته کندیلرینی آلیشدیرمشدی . حتی صحابه‌دن وابنای صحابه‌دن برطاقملری مسکرات ایچمکه باشلایه‌رق بوندن طولایی جزایه اوغرامشلردی . اسلاملردن بویولده برنجی اولمق اوزره جزایه اوغرایان؛ حضرت‌حمزه‌نك قاتلی (وحشی بن حرب) ایدی [۱] . دها صکره (ولید بن عقبه) ، (یزید بن معاویه) ، (عبدالله بن عمر بن‌الخطاب) ، برادرلری (عبدالرحمن) و (عاصم) ، (عباس بن عبدالله بن عباس) ، (قدامه بن مظعون) ، (عبدالعزیز بن مروان) ، قاضی (عبدالرحمن بن عبدالله ثقفی) ، (ابو محجن ثقفی) وسائره کبی کبرا داخل اولمق اوزره صحابه‌دن ومخدوملرندن بر چوق ذوات مسکرات شربندن طولایی جزا دیده ایدلمشلر ایدی [۲] .

اسلاملر آره‌سنده مسکراتك انتشارینه باعث اولان اسبابدن بری‌ده خلفای امویه‌دن (یزید بن معاویه) ، (عبدالملك بن مروان) ، (یزید بن عبدالملك) ،

[۱] ابن قتیبه‌نك المعارف کتابی ۱۱۲ [۲] العقدالفرید ۳۱٤ ج ۳

(ولید بن یزید) کبی ذواتك مسكرات ایچملری ایدی [١] . عربلردن ایلك اولمق اوزره شرابی شعراً ذکر وتوصیف ایدن‌ده مشارالیه (ولید) ایدی . شاعرلر بوتوصیفاتی سرقت ایدرك کندی شعرلرینه ادخال ایلمشلردی . (ولید) رند مشربلکده او قدر ایلری کیتمش ایدی‌که کعبهٔ معظمه اوزرنده سرخوش اولمق ایسته‌مشدی . آنجق دوستلری بو حرکتك هیجان افکاره وخلقك تجاوزینه باعث اوله‌بیله‌جکندن بحثله کندیسنی بو فکردن واز کچیرمشلردی . (ولید) ی بو درجه افساد ایدن ، کندیسنه رندلك ، حجابسزلك وشوخ مشربلکی اوکردن معلمی (عبدالصمد بن عبدالاعلی) ایدی [٢] . بونکله برابر حکومت آدملری مسکراتی منعده ، ایچنلره جزا ترتیبنده پك شدتلی حرکت ایتمکده ، حتی بالذن مسکرات یاپلمامسی ایچون برچوق دفعه بال‌فروختنی بیله منع ایلمکده ایدیلر [٣] . مسکراتك منعی حقنده فوق‌العاده التزام شدت ایدن خلفانك الك مشهورلری امویلردن (عمر بن عبدالعزیز) ایله عباسیلردن (مهتدی) ایدی . فقط نه چاره‌که کیتدکجه اسباب مدنیتك توسعی ، دین دهشتنك زوالی ، خلقك موسیقی وجاریه‌لر ایله اشتغالی ایله مسکرات کوندن کونه دها زیاده انتشار ایتمکده ایدی. اودرجه‌که آرتق علناً ایچلمکه باشلامشدی . بر طاقم خلفا ، خلفا زاده‌لر ، رجال دولت شرابخوارلقله ، مجالس عیش وطربده حجابسزلك وشوخ مشربلك ایله کسب شهرت ایتمشلردی. بونك اوزرینه برطاقم دالقاووق ومتبصبص فقها وسائر دین آدملری مسکراتك جواز شربنه دائر تحلیللر بولمغه قویوله‌رق انواعی آره‌سنده‌کی فرقلری آرامغه باشلامشلر ، حلال ویا حرام اولمق اوزره ایکی نوعه آیرمشلر ، (خمر) ك تحریمنه متفقاً قرار ویردکلری حالده (نبیذ) ك تحریمنده ، هانکی نوعنك حرام وهانکیسنك حلال اولدیغی کیفیتنده اختلافده بولنمشلردی. فقط بالاجمال دینیله‌بیلیرکه عراق اهالیسی (نبیذ) ك استعمالنی حلال ، عراق اهالیسی ایسه بالعکس حرام کورمکده ایدیلر [٤] .

(نبیذ) میوه انواعنك اکثرندن وباخصوص یاش اوزوم ، خرما ، قورو

[١] اغانی ١٥٤ ج ١٩ و ١٥٧ ج ١٣ والعقدالفرید ٣١٤ ج ٣
[٢] ابن الاثیر ١١٤ و ١٣٦ ج ٥ [٣] مقریزی ٢٩٧ ج ٢
[٤] ابن الاثیر ٣٦ ج ٦ وابن خلدون ٢٥ ج ١

اوزوم ، الما ، قايصی ، داريدن ياپلقده ايدی . مملكتك ، صورت اعمالنك اختلافنه كوره مختلف ايدی . فقط هر حالده شو ذكر ايتديكمز ميوه‌لردن برينك عصاره‌سندن ، ياخود اليوم اوزومدن ياپلقده اولان (خوشاف) كبی منقوعندن عبارت ايدی . بعضاً اكا بال ويا پكمز قاريشديرلمقده ، ياخود بعض حبوبات ايله بال ويا پكمزدن مركب اوله‌رق آتش اوزرنده قايناتمق صورتيله اعمال ايدلمكده ايدی [١] . اسلاملر بو مايعی ايچمك ايستدكاری زمان انی سوزرلر ، بيوك قدحلر ايله ايچرلردی . بعضاً اندن (خمر) ياپلقده ايديلر . (نبيذ) سوزولوب شيشه‌لره قونولور ايسه انی خمرويا اوزوم وبال شربتلرندن فرق وتمييز ايتمك كوجلشيوردی [٢] . ايچمك ايستينلر (نبيذ) اعتبار ايده‌رك تناولنده بأس كورمزدی . فقط چوق ايچيلير ايسه عادتا خمر (شراب) كبی انسانی سرخوش ياپاردی. اسلاملردن بعضلری خمرك جزئی مقدارده استعمالنی حلال ، بالعكس كليتلی مقدارده شربنی حرام كورمكده ايديلر . بعضلری‌ده سرخوشلغه قدر كيتمامك شرطی ايله خمرك شربنی حرام بولميورلردی [٣] . فقط علمانك اكثری خمری حرام كورمشدی. بوخصوصده اوزون اوزادی‌يه مطالعه‌لری واردركه كتب شرعيه‌ده مذكوردر .

والحاصل بعض بزم طربلرده سرخوش اولدقلرينی آكلاديغمز عقللی خليفه‌لر (نبيذ) ك استعمالنی جائز كورمكده ايديلر . (نبيذ) طاتلی ويورك آچاز مشروباتدن بری ايدی . انك ايچون اندن بيوك مقدارده ايچيورلر ، سرخوش اوليورلردی . رطللر ايله ايچملری بو ديديكمزی تأييد ايدر. مغنیٔ مشهور (اسحق موصلی) معروف خوانندكاندن (عقيل) ك ترنمات طرب افزاسندن نشوه‌ياب اوله‌رق بر جلسه‌ده درت رطل باده ايچمش ايدی [٤] . امويلردن (عبدالعزيز بن عبدالملك) ه زوجه اولدقدن صكره (هشام بن عبدالملك) ك دائرهٔ زوجيتنه داخل اولان و (يزيد بن هشام) ك والده‌سی بولنان (ام حكيم) ك سكسان مثقال ثقلتنده آلتون قولبلی يشيل جامدن بيوك قدحی پك مشهور ايدی. كاسه شكلنده اولان بوقدح اوچ رطل باده آليوردی.

[١] كتاب البخلاء ٥١ [٢] اغانی ٤ ج ٥ و ١١٢ ج ٤ و ٣٥ ج ٣
[٣] العقد الفريد ٣٠٩ و ٢١٨ ج ٣ و ٢٧٠ ج ٢ والف با ٨١ ج ١
[٤] اغانی ١٣٨ ج ١٦

شرابخوارلغی، آچیق صاچیقلغی، فسق وفجوری مشهور اولان (ولید بن یزید) مذکور قدحی شو ایکی بیت ایله نامدار ایتمش ایدی :

علّلانی بعاتقات الکروم　　واسقیانی بکأس ام حکیم
انها تشرب المدامة صرفاً　　فی اناءٍ من الزجاج عظیم

مشار الیها بلا انقطاع شارب اللیل والنهار بر قادین ایدی [١] . انك (هشام) دن اوغلی اولان (مسلمة بن ابی شاکر) ده والده‌سی کبی شرابخوار ایدی. بویولده هممسلکی بولنان (ولید بن یزید) انی شوصورتله تشهیرایدییوردی:

یاایها السائل عن دیننا　　نحن علی دین ابی شاکر
نشربها صرفاً و ممزوجةً　　بالسخن احیاناً وبالفاتر

بومعلومات او صره‌لرده مسکراتك نه درجه انتشار ایتدیکنه کافی برفکر ویره‌بیلیر . (نبیذ) چوق زمان قالیر ایسه اختمار پیدا ایدر، ولو آزمقدارده اولسون الکحوللی اولور . بزم طربلر بعضاً اوزون زمان دوام ایلکده، سرخوشلقلره، عربده‌لره صحنه اولمقده ایدی . بو قبیلدن روایت اولنان اك دهشتلی حاللردن اولمق اوزره ایوبیلردن (ملك معظم) ك اوغلی (ملك ناصر) سرخوش اولدیغی زمان « فلان کوله‌مك هواده اوچدیغنی کورمك ایسترم » دییوردی. بونك اوزرینه زواللی کوله طوتولوب کتیریلیور، منجنیقه قونوله‌رق هوایه آتیلیوردی. ظالم حکمدار بیچاره‌یی هواده کورنجه قهقهه‌لر ایله کولیور، ایچیور ، « فلانك‌ده پیشمش اتنك رائحه‌سنی قوقلامق ایسترم » دییوردی . درحال بوزواللی آدم دخی کتیریله‌رك اتی کسیلیور، پیشیریلیوردی [٢]. ادبیات کتابلرنده بزم شرابلرحقنده پك چوق‌معلومات مندرجدر. علی الاکثر خواننده و سازنده‌لره جلوه‌کاه اولان بوبزملر پك زیاده رواج بولمش ایدی . خلفا ، وزرانك بوبزملردن چکنملری نادر ایدی . عباسیلردن بزم طربلره اك زیاده رغبت ایدن خلفا (هادی) ، (رشید) ، (امین) ، (مأمون) ، (معتصم) ، (واثق) ، (متوکل) ایدی . بالعکس (منصور) ایله (مهتدی) بزم طربلردن

[١] اغانی ٥٠ ج ١٥　　[٢] فوات الوفیات ١٥٧ ج ١

پك زياده مجتنب ايديلر . فاطميلردن (مستنصر) بو طربكاهلرده آچيق صاچيقلقله شهرت آلمش ايدى [١] . ملوك فاطميه‌دن (حاكم بامرالله) ايسه آنك عكسى ايدى . مسكراته پك دشمن ايدى . پك چوق دفعه شرابلرى ، شراب ياپلسنه خدمت ايتمامك ايچون باللرى دوكديروب امحا ايدييوردى .

عياشاق ، ذوق وصفا خوارزمشاهيان دولتنك صوك حكمدارى اولان (جلال‌الدين خوارزمشاه) ك اضمحلالنه اجرا ايتديكى تأثيرقدر هيچ بركيمسه‌يه اجراى تأثيرايتمامش ايدى . هلاكو اوردوسنك ممالك اسلاميه‌يه طغيانى صره‌سنده (جلال‌الدين) ك تاج وتخت سلطنتى زير وزبر اولمش ؛ شهردن شهره تعقيب ايدلمكده ايدى . فقط بدبخت حكمدار فلاكتنى بالتقدير كمال عقل واذعان ايله اسباب مدافعه‌يه توسله بدل هر آقشام شراب ايله ، دف وزورنا ايله وقت كچيرييور ، سرخوش اوييور ، مخمور قالقيوردى . اردوسى كوندن كونه پريشان اولديغى ، سحاب مظلم اضمحلال هرطرفدن كنديسنى احاطه ايتديكى حالده آكلايه‌ميور ، كنديني طوپلايه‌ميوردى. حتى شاعرى كنديسنه خطاباً :

شاها زمى كران چه بد خواهد خاست و زمستى هر زمان چه برخواهد خاست
شه‌مست وجهان‌خراب ودشمن‌پس‌وپيش پيداست كه ازين چه بر خواهد خاست

ديمش ايكن هيچ آلديرمامشدى .

خلفاى عباسيه‌دن (محمدالامين) دخى سرخوشلق ، ذوق وصفا ، سفاهت يوزندن مضمحل اولان حكمدارلردن ايدى. بتون اوقاتى اويون ، ذوق‌وصفاايله كچيرييورايدى. روايته كوره كونك برنده وزير اعظمى (فضل بن ربيع) ايله ، قازانان ديكرينك يوزوكنى آلمق اوزره ، طاوله اوينامشدى . يوزوكاردن برى مهرخلافت ، ديكرى مهر وزارت ايدى. (امين) اويونى قازانمش ، وزيرينك يوزوكنى آلمش ايدى. شوخ مشرب خليفه يوزوكى كيزليجه بر حكاكه كوندره‌رك (فضل) ك نامى آلتنه لسان ادبه آلنه‌ميه‌جق بر لفظ حك ايتديردكدن صكره وزيرينه اعاده ايلمش ايدى . وقعه‌دن‌خيلى زمان كچمش .. بركون (فضل بن‌ربيع) (امين)ك حضورينه كيرنجه خليفه وزيرندن يوزوكنده نه يازلمش اولديغنى صورمش ، فضل « نم اسمم ايله پدريمك اسمى » جوابنى ويرمش ايدى . (امين) يوزوكى آلمش ، (فضل)ه كوستره‌رك « اسمك آلتنده شو يازلمش اولان شى نه‌در ؟ » سؤالنده بولنمش ايدى . (فضل بن ربيع) اسمنك آلتنه حك ايدلمش اولان بى ادبانه كلمه‌يى كورنجه آرتق كنديني ضبطه موفق اوله‌ميه‌رق :

« لاحول ولاقوة الا بالله العلى العظيم . دهشتلى اضمحلال ، محو وانقراض بوكا ديرلر . وزير اعظمكز اوله‌يم ، بوقدر كوندن برى دولت نامنه اطرافه اصدار اولنان اوامر رسميه‌يى بوشكله كيرن مهر ايله مهرليوب كوندره‌يم، ايشته بو، دولتك صوكنى، اضمحلالنى كوستريز . آرتق نه سز ، نه بز موقع صاحبى اوله‌ميز » مقابله‌سنده بولنمش ايدى . فى‌الحقيقه از برمدت صكره (امين) ك خلع ومقتوليتى وقوع‌بولمش ايدى [٢].

---

[١] مقريزى ١٦٤ ج ٢ [٢] الفخرى ٤١

مسکراته انهماك یالکز خواصه مخصوص دکلدی . عوام دخی مسکراتك انواعنی قوللانمشلر ، حتی بوخصوصده انهماك وافراطه وارمشلردی . ذاتاً بوحال هریرده هرزمان واقعدر . رجال حکومت مسکراته منهمك اولمسه‌بیله عوام طاقمی اکا منهمك اولور . علی الاکثر شراب خوارلر نبیذی کندیلری اعمال ایدرلردی . بعضلری دوستلرینك خانه‌لرنده ، بعضلری‌ده میخانه‌لرده ایچرلردی . پك چوق میخانه‌لر واردی . بومیخانه‌لرك صاحبلری علی الاکثر یهودی ایدی . اسلاملر بعضاً شرابی مناسترلرده ایچرلردی . مناستر شرابی نفاست ایله مشهور ایدی .

روایته کوره آل بویه ملوکندن (رکن الدوله) نك وزیری ادیب شهیر (ابن العمید) پادشاهنك اوغلی (عضدالدوله) نك خشم وغضبنه اوغرامدن برکیجه اول کویا که متاعب یومیه‌یی صفای لیال ایله تلافی مقصدیله او کیجه غایت دبدبه‌لی ومحتشم بر بزم طرب عقد ایتمش ایدی . اطرافی روایح طیبه ایله معطر نورا نور بر حجره ده ندیملر ، مغنیلر ، خواننده‌لر حضورنده باده‌لر آلتون قدحلر ایله ، بیوك بر ذوق وصفا ایله تعاطی ایدلمش ایدی . قوجه ادیب اوچ بیت نظم ایتمش ایدی :

دعوت المنی ودعوت العلی	فلما اجابا دعوت القدح
وقلت لایام شرخ الشباب	الی فهذا اوان الفرح
اذا بلغ المرء آماله	فلیس له بعدها مقترح

بوبیتلری خواننده‌لره ترنم ایتدیریوردی ، کیفلنیوردی . سرخوش اولنجه‌یه قدر ایچمش ، یاتمش ایدی . حیفا که بوشب صفانی تعقیب ایدن صبح جفاده (عضدالدوله) کندیسنی دردست ایدرك بر کوزینه میل چکمکله برابر بروتی‌ده کسدیرمش ، بتون سعادت حیاتنی بردها تلافی ایدلمامك اوزره محو ایلمش ایدی [١] .

وزرا ویا امرا شعرادن ویاخود خواننده‌کاندن برینی نزدینه چاغیرمق ایسته‌یوب‌ده هانکی‌برده اوطوردیغنی بیلمزلرایسه ضبطیه‌ناظری واسطه‌سیله‌انی بولدیروب‌کتیریرلردی . شاعر ویا خواننده بزم انس وصفایه کیرمدن اول تمیزلندیریلیر ، صاچلری آلنیر ، تمیز البسه کیندیریلیردی [٢] .

اوزمانك ادباسندن بری بر بزم انس وشرابی شو صورتله توصیف ایدییوردی :

« قاینار چوملکلر ، دوار قدحلر ، سامعه نواز نغمه‌لر ، لطیف ومؤنس مصاحبه‌لر ، آی پارچه‌سی کبی ندیملر آره‌سنده نظامی سرور بر بزم آبده ایدم » [٣] .

بونکله برابر مسکراتدن فوق‌العاده متنفر ، حتی مسکرات دشمنی ذوات پك چوق ایدی . حتی بعضلری حیات بخش اولسه بیله مشروباتی استعمال ایتمزلری . روایته کوره

---

[١] ابوالفدا ١١٧ ج ٢ [٢] اغانی ٨٦ ج ٢٠ [٣] اغانی ٦١ ج ٢٠

(ملك صالح اسماعيل بن نورالدين محمود بن زنكى) قولنجدن صوك درجه مضطرب اولديغى صره‌ده اطبا كنديسنه شراب استعمالنى توصيه ايتمشلردى . مشار اليه قطعياً رد ايتدى . اولنجه‌يه قدر استعمال ايتمدى [١] .

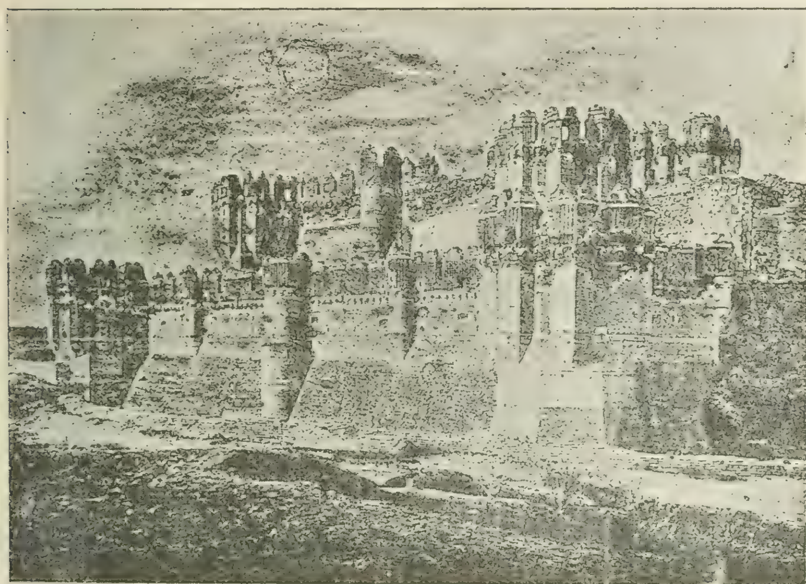
٧ — آچيق صاچيقلق

مدنيت ، ذوق وسفاهت اوته‌دن برى عرض ايتديكمز درجه‌ده ترقى وتوسع ايدنجه آكا بر آز آچيق صاچيقلق ، فحشيات قاريشمسى پك طبيعى ايدى . هيچ بر ملت مدنيتدن نه‌قدر اوزاق اولور ايسه اولسون او كبى بر حالدن خالى اوله‌ماز . حال‌بوكه مدنى ملتلر برچوق اسباب تنعم وترفهه مالك اوله‌رق آسوده بر حيات كچيردكلرندن بوحاللره معروض اولمقدن كنديلرينى قورتاره‌مازلر . عربلرك زمان جاهليتلرنده بر طاقم فاحشه‌لر وار ايدى كه اقامتكاهلرينك بر فحشخانه اولديغى ديكدكلرى بايراقلردن معروف اولوردى . ارباب فسق وفجور اولان دليقانليلر بو دارالفسقلره دوام ايدرلردى . بعض كيمسه‌لر دخى پاره قازانمق مقصديله جاريه‌لرينى فاحشه‌لكه اجبار ايلكده ايديلر [٢] .

معهذا بوحاللر شهرليلشمش عربلره مخصوص ايدى . بدويلر ايسه‌اخلاق فاضله‌يه دها زياده رعايتكار ايديلر . غايت ابتدائى بر دور مدنيتده فحشيات بوصورتله باش كوستريرايسه مدنيتك اعتلاسى دورلرنده كثرت نفوسلى بيوك شهرلرده ثروت وسامان چوغالديغى ، جاريه مقدارينك آرتديغى ، مسكرات وموسيقى هرطرفه انتشار ايلديكى اثناده ذوق وصفا ، فسق وفجورك پك بيوك بر مقياسده توسع ايده‌جكنه شبهه يوقدر . مذكور مدنيتك اعتلاسى دورنده بغداد ، قرطبه ، قاهره ، فسطاط شهرلرى ثروت ورفاهيت ايچنده يوزمكده‌ايدى . بتون بوشهرلر اهاليسى آره‌سنده باخصوص قرون متوسطه‌ده فحشيات فوق العاده‌انتشار ايتمش‌ايدى . حتى فحشيات ؛ فسق وفجورارباينه مرجع‌اولمق‌اوزره بر رئيس ايله اداره اولنور برصنف حالنى كسب ايتمش ايدى [٣] . فاحشه‌لر ، قوادلر ، سائر فاسقلر بر صنف مخصوص تشكيل ايلمكده ايديلر . بو صنعتك

[١] ابوالفدا ٣ ج ٣ [٢] العقد الفريد ٢ ح ٢ [٣] الفرج بعدالشده ١٤٣ ج ٢

تأمين رواجنده پك زياده ايلرى كيديه‌رك حماملرك ديوارلرينه قادين رسملرى تصوير ايديليوردى [١] . ذوق پرست زنكينلر ـ ابن طولونك ياپديغى كبى ـ سودكلرى جاريه‌لرك تصويرلرينى كندى قوناقلرينك ديوارلرينه ترسيمه باشلامشلردى . بونكله برابر رجال حكومتدن ارباب عقل واذعان اولانلر فحشياتك عدم انتشارينه بتون قوتلريله چاليشمقدن كيرى طورميورلردى [٢]. بونلر بوقوتلرينى صرف ايتدكدن صكره جبراً فحشياتى منعه مقتدر اوله‌مينجه

اندلس عربلرينك سه‌غووى شهرنده‌كى الازهر خرابه‌لرى

سائر صنعت وتجارت اربابى اوزرينه طرح ايديلن ويركيلر كبى فحشيات اربابى اوزرينه‌ده برطاقم رسوم طرح ايتمشلردى [٣].

مدنيت مبحوث عنها اثناسنده فسق وفجورك كوزه چارپان اك چركين نوعى محبوب دوستلق ، غلامپرستلك ايدى. بوحال بالخاصه خليفه (امين) زماننده كوزه چارپمش ، بالآخره (معتصم) زماننده اعتباراً اسارت ويامبايعه صورتلريله ترك وروملردن كوله‌من مقدارينك تزايدى اوزرينه هرنوع فحشيات

[١] ابن خلكان ١٢٧ ج ٢ ونفح الطيب ٨٦٠ ج ٢ [٢] ابن الاثير ٩٥ ج ١٠ و ٢١٥ ج ١١ ومقريزى ٣١٦ ج ١ [٣] مقريزى ٨٩ ج ١

بك زياده توسع ايلمشدی . اساساً بو عادت ايرانليلردن عربلره انتقال ايتمش ايدی . خلق كوزل جاريه صاحبی اولمغه ، جاريه استفراشنه نصل رغبت كوسترمشلر ايسه غلمان حقنده دخی اوصورتله بيوك بر رغبت كوسترمشلر ، غلمانك كوزل قوقولر سورنمسنه ، كوزل كينوب قوشانمسنه هوس ايتمشلردی . غلامپرست اكابر غلمانك كندی حرم وجاريه‌لرينه تسلطلرينه حائل اولمق اوزره انلری طواشی ايدييورلردی . مصرده رجال حكومت آره‌سنده محبوب دوستلق اوقدر انتشار ايتمش ، اوقدر لسان شعرايه دوشمش ايدی‌كه [١] قادينلر بوندن قيصقانه‌رق زوجلرينك كوكلنی جذب ايتمك ايچون اوغلان قيافتنه كيرمكه تشبث ايتمشلردی [٢] .

كذلك بعض سرايلرده پك چوق جاريه بولنمسی او جاريه‌لرك درلو درلو فحشيات انواعنی ايجاد ايتملرينه ، (احمد بن طولون) ك اوغلی مصر حكمداری (خمارويه) ك جاريه‌لری طرفدن ياپيلديغی كبی هرجاريه‌نك برطواشی‌يی كندی نفسی ايچون زوج كبی اتخاذ وتخصيص ايلمسنه باعث اولمش ايدی [٣] . (خمارويه) كندی ياتاغنده بعض كوله‌لری طرفدن قتل ايدلمش ايدی. سببی شوايدی‌كه حكمدار مشاراليه جاريه‌لرندن هربرينك برطواشی‌يی زوج كبی اتخاذ ايتديكنی ايشيده‌رك بعض جاريه‌لرينی استجواب آلتنه آلمق ايسته‌مشدی . حقيقتك ظهوری‌ايله انتقامدن قورقان كوله‌لر برآره‌ده بالاجتماع (خمارويه) ی قتل ايلمشلردی . بعض اكابر قادينلری كنديلرينه كفو زوج بوله‌مامقدن ، ياخود ديكراسبابدن طولايی اولنمكه مقتدراوله‌مينجه انلرده بوكبی برحالی‌اختيار ايتمكده ايديلر. بناءً‌عليه ازدواجسزلك يوزندن فساد اخلاق پك زياده آرتمش ايدی[٤]. روايته‌كوره مصرده خلفای‌عباسيه‌يه تابع اوله‌رق حكومت سورمش اولان اخشيديانك صوكنجيسی (احمد بن علی) نك قيزی ذوق و صفاسنه اويولده خدمت ايتمك‌اوزره برجاريه صاتون آلمش ايدی. اوصره‌ده هنوزتونس قطعه‌سنده بولنوب مصره هجوم ايتمك ايستديكی حالده موفقيتسزلكدن قورقان ملوك فاطميه‌دن (معزلدين‌الله) اخشيدك قيزينك ذوق وصفايه بودرجه انهماكنی ايشيدنجه بونی كنديسی ايچون بر فال خير عد ايدرك « اضمحلال وپريشانی‌يه

---

[١] تزيين الاسواق ١٦٣ [٢] مقريزی ١٠٤ ج ٢ [٣] ابن‌الاثير ١٨٨

[٤] الفرج بعدالشده ٦١ ج ٢

بوندن دها بلیغ بردلیل اولەماز » دیمش ، عسکر سوق ایله مصری تسخیر ایتمش ایدی . فی‌الحقیقه عفت اعتلای بشریتك ارکان اصلیه‌سندن بریدر .

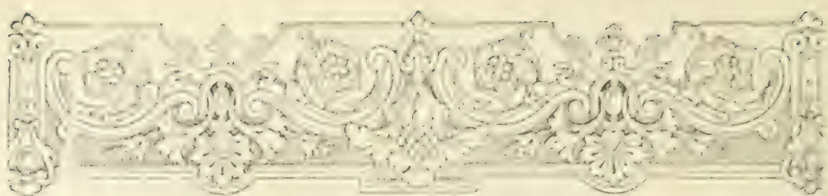
ممالك اسلامیه‌ده فساد اخلاق دها صکره دها واسع برمقیاسده آرتمش ایدی . بشنجی قرن هجری اواخرندن یدنجی عصر هجری اوائلنه قدر (خوارزم) ده حکومت سورن خوارزمشاهیان دولتنك صوکنجیسی (جلال‌الدین بن قطب‌الدین) بر مملوکه عادتا مسخر وپرستشکار اولمش ایدی . ممالکنی زیر وزبر ایدن تاتار طغیانی اوکنده مقهور ومضمحل اوله‌رق شهردن شهره تعقیب ایدلدیکی اثناده او مملوك وفات ایتمش ایدی . (جلال‌الدین) چلدیریرجه سنه محزون اولمش ، اهالی‌یی انك ایچون آغلامغه ، مأتم مراسمی یاپمغه مجبور ایتدکدن ماعدا میتی دفن ایتدیرمیه‌رك هرنره‌یه کیتمش ایسه انی برابر کوتورمش ، آغلامقله ، آه وواه ایتمکله وقت کچیرمشدی . هیچ بر کیمسه حکمدار دیوانه اطوارە مملوکك وفات ایتمش اولدیغنی سویلکه جسارت ایده‌میوردی . بالعکس معیت خدمه‌سی حکمدارلرینی ممنون ایتمك ایچون کویا مملوك صاغ ایمش کبی اکا یمك کوتورمك ایله کوریلیورلر ، یمك کوتوروب دوندکجه مملوکك آیاق اوپدیکندن ، صحتی حقنده دها ایی برحالده بولندیغنی سویلدیکندن بحث‌ایلیورلردی . (جلال‌الدین) ك بوحالی معیتی امراسنك کندیسندن فوق‌العاده صغوملرینه باعث اولمش ایدی [۱] .

(اغانی) ده روایت اولندیغنه کوره ملوك امویه‌دن (ولید بن عبدالملك) مدینه‌یه کیده‌رك اورادن (طائف) ه کیتمك ایسته‌مشدی . (طائف) ك احوالنی بیلیر بر آدم آرامش ، کندیسنه شاعر مشهور (عمر بن ابی ربیعه) کتیرلمش ایدی . برابر یوله روان اولمشلر . اثنای مصاحبه‌ده عمرك اوموزی آچیله‌رق اوزرنده برعلامت کورلمش . (ولید) بونك سببنی صورمش . شاعر شوخ مشرب برجاریه‌نك یانه کاوب کندی قولاغنه بر طاقم کیزلی شیلر سویلدیکی صره‌ده بشقه بر جاریه طرفندن مرسل دیکر بر جاریه‌نك یانه کلدیکنی ، اوته‌کی جاریه‌یی کورنجه قیصقانوب اوموزندن‌ایصیردیغنی ، اوبر جاریه‌نك لذت مصاحبه‌سنه طالدیغندن طولابی جاریه‌نك ایصیرمه‌سنی حس ایتمدیکنی ، ایشته بوعلامت اونك نتیجه‌سنده حاصل اولدیغنی سویلمش . . (ولید) قهقهه‌لر ایله کولمش . عمر آرقداشلرینك یانه عودت ایتدیکی زمان خلیفه‌ایله نه قونوشدیغنی‌صورولونجه « بتون مصاحبه‌مز زنایه دائر ایدی » جوابنی ویرمش [۲]

بونکله برابر (معتضد) کبی بعض خلفا فوق‌العاده عفیف وجدی آدملر ایدی [۳]

---

[۱] ابوالفدا ۱٤۷ ج ۳ . [۲] اغانی ٥۰ ج ۱ [۳] ابوالفدا ٥۹ ج ۲

دولتك احتشامات ودبدبه‌سی

دولتك احتشـامات ودبدبه‌سندن مقصد انك اعتلاسی دورنده كوستردیكی احوال مدنیتكارانه و اطوار عظمتپرورانه‌دن عبارتدر . بو بحث خلفـانك مجلسلرینی، موكبلرینی ، دولتلرینك عظمت وشانی، اویونلرینی، اكلنجه‌لرینی، البسه‌لرینی وتفصیلاتی آتیده مندرج اولان سـائر خصوصاتی شاملدر. دولت عباسیه بو خصوصلرده دیكر حكومات اسلامیه‌نك اسبق و مقتدی بهی اولدیغی جهتله بحثمزی دولت مشـاراليها زماننده‌كی آثار شـان وشوكته حصر ایدرك دول سائرهٔ اسلامیه‌دن ایسه بعض مستشهدات ایرادی ایله اكتفا ایلیه‌جكز.

١ — خلفانك مجلسلری

خلفانك مجلسلری دولتلرك ، عین دولتك احوال و اطوارینك ، حتی بر حال وطوردن تعقیب ایدیلن مقصدك اختلافنه كوره شكل و احتشامده مختلف ایدی. خلفای راشدینك مجلسلری مسجدده‌ویاكندی خانه‌لرنده قورولورایدی. اوزمانكی خلفا بر عبا ویا امثـالی بر كسوه‌یه صارلمش اولدقلری حالده برحصیر ویا بر پوسـت اوزرنده اوطوررلردی . خلق بو حالده بولنان خلیفه‌نك یانه كیره‌رك هرنه ایشـلری وار ایسه سربست سـویلیوب حل ایدرلر ، خلفایه مجرد اسملریله خطـاب ایلرلر ، بو خطـابده مبالاتسزلك ویا بر اثر تحقیر كورمزلردی. سردارلردن بری حرب ایچون بر جهته مفارقت ایتدیكی زمان خلیفه پاسبانسز ، سـنجاقسز ، داوولسز اوله‌رق انی تشییعه چیقـار، سرداره هر كارنده بصیرت ، صبر وثبـات ، رفق و عدالتی توصیه ایلردی. اطرافده

بولنان واليلری دخی بويولده عين مسلکی تعقيب ايدييورلردی . معذلك بو واليلر ايرانليلر ويا روملر طرفندن تأسيس ايدلمش شهرلرده اقامت ايتدكلرينه، او ايكی دولتك آثار مدنيتلرندن بر چوق شيلر كوردكلرينه نظراً احتشام ودبدبه‌يه خليفه‌لرندن دهازياده يقين ايديلر . آلايش مدنيته ، دبدبه و احتشاماته قاپلقدن كنديلرينی آله‌ميورلردی . فقط خلفای راشدين كندی واليلرندن بريننك بويولده بر حالنی كوردكجه او والی حقنده استعمال شدتدن كيری طورمازلردی . نته‌كيم حضرت عمر كوفه اميری (سعد بن ابی وقاص) ك بر كوشك اتخاذ ايدرك اكا بر قپو قويديغنی ايشيدنجه معيتی رجالندن برينی كوفه‌يه كوندره‌رك امير مشارالیهك كوزی اوكنده او قپويی ياقديرمشدی .

حال بوكه دها صكره طبيعت عمران وقانون تكمل بو سادكیٔ ابتدائی‌يه غالب كلمش ايدی . آرتق خلفا ، امرا ياواش ياواش دبدبه واحتشاماته قاپيليور، پرده اتخاذينه ، آثار شكوه و عظمت ارائه‌سنه باشلايورلردی. بوكا الك اول (معاويه بن ابی سفيان) بدء ايلمشدی. مشارالیهك عراق ومصر قطعه‌لرنده بولنان واليلری‌ده بو خصوصده كنديسنه عادتا معين كسلمشلر ، عينی يولی تعقيب ايلمشلر، بولندقلری مملكتلرده دها اول موقع حاكميتده بولنان حكمدارانه عائد بر طاقم دبدبه‌لی واحتشاملی عادتلرك اقتباسنی كنديسنه توصيه ايتمشلردی. بالآخره مقام اقتداره كلن سائر خلفای امويه عين اثره اقتفا ايلمشلردی. بونلردن صكره موقع حاكميته كچن عباسيلر ايسه دولتك الك مهم منصبلرنده استخدام ايتدكلری ايرانليلر ايله دبدبه واحتشاماتده برقات دها ايلری كيده‌رك ايران حكمدارلريننك كندی مجلسلرنده وسائر احوالده تابع اولدقلری عادات و تشريفاتدن ، آلايش عظمتپرورانه‌دن پك چوق شيلر اقتباس ايلمشلردی. آرتق خلفا مجلسلری مختلف شكللرده ، ترتيباتده تنظيم ايديليوردی. بر مجلس فصل دعاویٔ انام ايچون قوروليوردی. ديكر مجلس منادمه‌يه ويا مناظره ومذاكره‌يه تخصيص اولنيوردی. بر ديكر مجلس‌ده ديكر خصوصات ايچون انعقاد ايدييوردی. هر مجلس موضوع لهنه كوره احتشام ودبدبه‌ده بر ترتيب و انتظام مخصوصه تابع ايدی .

بونكله برابر دولت مؤسسلری اولان ذواتك مجلسلرده ايش كورمكدن ، بنيان دولتی تحكيم ايتمك مشاغل مهمه‌سندن بشقه شيلرايله وقت كچيرملری نادر

ایدی. مثلا دولت امویه مؤسسی (معاویه بن ابی سفیان) ایله [١] دولت عباسیه‌نك الك عزمكار خلفاسندن (ابو جعفر منصور) [٢] هر كوننكی وقتلرینی بیوك بر انتظـام ایله امور اداریه و سیاسیه‌یه ، مذاكره ومشـاوره‌یه ، تدقیق و مطالعه‌یه تخصیص ایتمشـلردی. دولتك اورته زمانلرنده مجلسـلرك عددی چوغالمش ایدی. بوراده علی‌الاكثر مجلسـدن مقصد مهام امور دولته باقمق ایچون عقد اولنان مجلسدن عبارتدر .

مجلسك شكلی. مفروشاتی

بالاده بیـان ایتدیكمز اوزره خلفای راشـدین ایله والیلری مسجدلرده اوطورورلردی . چونكه او وقته قدر اسـلامیت هنوز صرف دیانتدن عبارت ایدی. دها صكره وقتا كه امویلر اسلامیتی دولت شكلنه صوقدیلر ، مسجدلره بدل ، دها اول دول سـابقه طرفندن یاپدیرلمش اولان سرایلری مقر اقامت اتخاذ ایتمشـلر ، یاخود یكیدن سرایلر انشا ایدرك ایچنی تختلر ، كرسـیلر ، خالیلر ، سـجاده‌لر ، یاصدیقلر ، پرده‌لر ایله تزیین و تشریفـاته واسطه اولمق اوزره مابینجیلر استخدام ایتمشلردی. تخت ، یعنی اریكه‌لری ایلك اتخاذ ایدن ذات (معاویه) ایدی. بوخصوصده شامده بولنـان روم پطریقلرینی (امرای عسكریه‌سـنی) تقلید ایتمش ایدی. كذلك پرده‌لری ، خالیلری انلری تقلیداً اتخاذ ایتمش ایدی. كرسیلر وصندالیه‌لره گلنجه ، ظاهردن آكلاشلدیغنه كوره ، بونلری ، ایران رؤسای عسكریه‌سنی تقلیداً قوللانمش ایدی. چونكه امرای مسلمیندن انلری ایلك استعمال‌ایدن ذات (معاویه) نك فارس قطعه‌سی والیسی (زیاد بن ابیه) ایدی [٣]. بوجهتله احتمالكه بوذات كرسی وصندالیه‌لرك شامه انتقالنه واسـطه اولمشدی. بونكله برابر (معاویه) نك كرسی و صندالیه‌لری طوغریدن طوغری‌یه روملردن آلمش اولمسی‌ده محتملدر. اسـلاملرك اقوام سائره‌دن اقتباس ایتدكلری طراز ، صالونلرك صدرنده اشعار یازمق ، مفروشات حریریه ، ابانوزدن ، صندال آغاجندن ، فیل دیشـندن ، آلتوندن و سائره‌دن تختلر اتخاذ ایتمك كبی سـائر آثار مدنیه و احتشامكارانه‌یی‌ده اكا كوره قیاس ایدیكز .

[١] مسعودی ٥١ ج ٢ [٢] ابن‌الاثیر ١١ ج ٦ [٣] العقد الفرید ٤ ج ٣

دولتك امور وخصوصاتی عموماً بر بناده اداره وتسویه اولنور ایكن بالآخره هر شعبهٔ اداره ایچون بر بنای مخصوص اتخاذ ایدلمش ایدی. حتی اعاظم رجال دولتدن بعضلری خلفانك معیتنده بولنان تحریرات ، محاسبه ، اطبا وسائره دوائرینه مشابه اولەرق كندی ادارەلری ایچون بر طاقم متعدد دوائر تشكیل ایتمشلر ایدی [۱]. عباسیلر زماننده ادارهٔ امور مملكت ایچون بری خصوصی ، دیكری عمومی اولمق اوزره ایكی نوع مجلس واردی. برنجیده خلیفه اعاظم رجال دولتی ایله ، یاخود نزدینه كلن بیوك امرا ویا حكمداران ایله اوطورردی. دیكرنده ایسه سائر ایشلره باقار ، معتاد اولان مجلسلری عقد ایلردی .

مدنیتك اعتلاسی دورنده مجلسلر ؛ دیوارلری حیوانات بریه وبحریه ، نباتات ، طاغ ، درەلر و امثالی رسملر ایله ، آلتون وكموش یالدیزلریله مزین بیوك بر بر صالونده عقد اولنوردی. صالونك زمینی دیبادن و امثالندن بر قطعه خالی ویا متعدد خالیلر ایله مفروش بولنوردی. صالونك اطرافنده تنویر ایچون موم وضعنه مخصوص اولەرق آلتون ویا كموش شمعدانلر قونولوردی [۲]. مجلسك قپو وپنجرەلرینه ال ایشلمەسی اولەرق دولتك علامت مخصوصەسنی ، ویا بر طاقم اشعار و حكمیاتی ، یاخود آیات و احادیثی ، یاخود شهر ، نهر ، طاغ رسملرینی حاوی ایپكلی ویا سائرەدن پرەلر وضع ایدیلیردی . صالونك اورتەسنده فیل دیشندن ویا آبانوز آغاجندن مصنوع آلتون قاقەلی برسده ویا بر تخت قونولوردی كه اوزرنده خلیفه اوطورردی [۳] . خلفای فاطمیه تختلرك تزییناتی ایچون او قدر چوق مصرف اختیار ایدرلردی كه یالكز بر تخته ۱۱۰,۰۰۰ مثقال خالص آلتون كچیریلیردی [٤] . بعضاً خلیفه زینت اولمق ، یاخود كندیسی ایچون بر اكلنجه تشكیل ایتمك اوزره یاننده بر طاقم قیمتدار آثار نادیده وامثالی شیلر بولندیریردی . اندلسده تشكل ایدن طوائف ملوكك اك بیوكی ایكن (یوسف بن تاشفین) ك عسكری طرفندن اسارت وفلاكته اوغرادلدقدن صكره ایكی قیزی مراكش قطعەسنده كائن (اغمات) شهرنده شرقیلر سویلیەرك پاره دیلنمك درجەسنه قدر تذلیل ایدیلن مشهور (معتمد

[۱] طبقات الاطبا ۱۳۰ ج ۱ [۲] العقدالفرید ۱۰۸ ج ۳ [۳] طبقات الاطبا ۲ ج ۱
[٤] مقریزی ۳۸۵ ج ۱

بن عباد) موقع عزواقبالده بولنديغى صره‌ده برى آلتون وانجى ايله مرصع ،
ديكرى كوزلرى ياقوتدن اك قيمتدار انجيلر ايله مزين اولدرق ايكى دوه تمثالى
او جماعه‌يه داخل اولمق اوزره‌اوكنه عنبردن برطاقم تمثاللر وضع ايديليردى[۱].
خلفا خلق ايله اختلاط ايتمدكلرى جهتله اوطوردقلرى صالونده كنديلريله‌سائر
اوطورانلر آره‌سنده بر پرده قويدوريرلردى . ياخود كنديلريله جليسلرى
آره‌سنده قفسلى برنجره بولنوردى. قيش مفروشاتى ايله يازمفروشاتى آره‌سنده
بيوك بر فرق واردى . قيشين مفروشاته منغاللر علاوه ايديلير ، آتشه‌نده ،
عنبر آتيله‌رق صالونلر تعطير اولنوردى . خلفا زمانه كوره غايت قيمتدار
ونظربا كوركلر كيرلردى [۲] .

مجالسۀ خلفا

دخول ايچون استيذان

خلفاى راشدين‌زماننده خليفه‌نك حضورينه كيرمك ايچون استيذان قپوده
طوريله‌رق « السلام عليكم ، كيره‌يمى ؟ » سؤالنى اوچ دفعه تكرار ايلك‌شكلنده
وقوع بولمقده ايدى . بو اوچ دفعه تكراردن صكره مساعده ايدلمز ايسه
سؤال بردها تكرار ايدلمزدى [۳] . خلفاى مشاراليهمك، بعض احوالده ، منع
ازدحام ويا استيذان ايچون، مابينجى قوللاندقلرى‌ده اولوردى. بو دور ختامه
ايريجه صنفلرينه كوره اوقات معينه‌ده خلقك حضوره قبولى ايچون مابينجى
وتشريفاتجيلر تعيين اولنمش ايدى . جلسا ، ادبا ، شعرا وسائره آيرى آيرى
وقتلرده‌قبول ايدلمكده ايدى[٤]. عمومى مجلسلرده ايسه خلق رتبه ومقاملرينه
كوره تشريفاته تابع ايديلر .

خلفانك حضورينه تشريفات ايله دخولى ترتيب وتنظيم ايدن ايلك ذات
عراقده (زياد بن ابيه) ايدى. كنديسنه بويولده حركتى اوكردن‌ده مابينجيسى
(عجلان) ايدى. احتمال كه بوذات شومراسمى ايرانليلردن اقتباس ايتمش ايدى.
بوتشريفاته اولا اصالته ، ايكنجى درجه‌ده ياشه ، اوچنجى درجه‌ده ده اديبلك،
شاعرلك كبى مزيته رعايت ايديليردى [٥] . بو اصول تشريفات بتون امويلر

[۱] نفح الطيب ۱۲۸، ج ۲ [۲] اغانى ۹۹ ج ۳ [۳] العقد الفريد ۲۱ ج ۱
[٤] اغانى ٦۰ ح ٥ [٥] العقدالفريد ٥ ح ۳ و ۲۱ ح ۱

زماننده دوام ایتمش ایدی . بر قاچ کشینك حضور خلیفه‌یه دخوللری ایچون استیذان ایدیلنجه الك اول الك زیاده حسب ونسب صاحبی قبول اولنوردی . حسب ونسب مساوی اولور ایسه الك زیاده یاشلی اولان ذات تقدم ایدردی . شاید سن‌ده مساوی کورولور ایسه اوزمان بونلردن الك زیاده مزیت صاحبی الك اولان کیرردی. بو اصول تشریفاته دها صکره سائر ازمنهٔ اسلامیه‌ده رعایت ایدلمش ایدی .

کرك امویلر زماننده ، کرك دولت عباسیه‌نك اوائل حاکمیتنده حضوره کیرمك ایچون خلیفه‌نك ویا امیرك یانه کیدن ذوات انك قپوسنده طوررلر ، اذن طلب ایدرلردی . خلیفه ویا امیر حضوره کیرملرینه یا مساعده ایدر ، یا ایتمزدی . مساعده ایتمزایسه دیکر بروقتده ینه کلیرلردی . بوسفرده مساعده ایتمز ایسه حضوره کیرمکه موفق اولنجه‌یه ویا اوصانج کتیروب واز کچنجه‌یه قدر اوچنجی ، دردنجی دفعه ، ویادها زیاده دفعات ایله مراجعت ایدرلردی. ایشته بو مکرر مراجعات برنجی ، ایکنجی ، اوچنجی اذن تعبیریله افاده اولنوردی [۱] . خلیفه‌نك حضورینه قبول اولنمق فکریله اوزاقدن کلن ذوات ایچون عمومه مخصوص سرای جوارنده برطاقم مسافر اوطه‌لری یاپلمش ایدی که کلنلر حضوره کیرنجه‌یه قدر بواوطه‌لرده اقامت ایدرلردی. بونی ایلك یاپان خلفای عباسیه‌دن (منصور) ایدی . مشارالیه (بغداد) شهرینی تأسیس ایتدیکی زمان کندی نفسی ایچون انشا ایلدیکی سرایده اوکبی ارباب مراجعته مخصوص اوله‌رق اوطه‌لر یاپدیرمش ، دها صکره دولت عباسیه‌ده بو عادت دوام ایلمش ایدی [۲] . کلن ذوات یورغونلقلرینی چیقارنجه‌یه قدر اوراده اقامت ایتدکدن صکره قبوللرینه مساعده ایدیلیردی. هم سرایه ، هم مجلسه دخول ایچون آیری آیری اذن طلبی‌ده بعضاً وقوع بولوردی .

خلیفه‌نك حضورینه دخول ، خلیفه‌یه سلام

بر ذاتك حضور خلیفه‌یه دخولنه مساعده ایدیلنجه اوذات خلیفه‌نك یانه یاقلاشه‌رق کندینه سلام ویریردی . ابتدای اسلامیتده عمومی نسلام قوللانلقده ایدی. خلیفه ، امیر ویا والینك حضورینه کیرن ذات اکا سادهجه « السلام

[۱] اغانی ۷۰ ج ٦ [۲] لطائف المعارف ۱٤

علیك » دیردی. « علیك السلام » دیمكدن ایسه نفرت اولنوردی . چونكه بوسلام اولولره توجیه اولنور برسلام ایدی [١] . بعضاً سلامه خلیفه ویا امیرك كنیه‌سی علاوه ایدیلیر ایسه‌ده‌دها فضله الفاظ تعظیمیه قاریشدیرلمازدی. فقط وقتا كه عربلر عرب اولمیانلر ایله اختلاط ایدرك انلرك رئیسلر ایله مرؤوسلر آره‌سنده برفرق كوزتدكلرینی كوردیلر ، تقلیدلرینه شتابان اولمشلردی . بوطریقی تقلید ایدن ایلك ذات مشاهیر دهات عربدن كوفه والیسی (مغیره بن شعبه) ایدی . مشار الیه « امیر ایله رعایاسی آره‌سنده بر فرق بولنمق لازمدر » دییه‌رك زیر دستانی « السلام علیك ایها الامیر ورحمة الله وبركاته »[٢]ویاخود«السلام علی الامیر ورحمة الله» شكلنده بولنان امارت سلامی ایله كندیسنه سلام ویرمكه مجبور ایتمش ایدی . بونك اوزرینه سائر اسلاملر بو یولی طوته‌رق خلفایه خلافت سلامی ایله سلام ویرمكه وخلیفه‌نك حضورینه كیردكجه اكا « السلام علیك یا امیرالمؤمنین ورحمة الله و بركاته » ویاخود « السلام علی امیرالمؤمنین ورحمة الله » دیمكه باشلامشلردی [٣] . مدنیتلری تملق وتبصبص ایله فساده اوغرادیغی تاریخه‌قدر اسلاملر بوشكلده سلاملر ایله اكتفا ایتمكده ایدیلر . فقط دها صكره دول سائره‌نك مراسم تعظیمیه‌سنی تقلیده قویولونجه خلیفه‌یی سلامه قارشیلق ویرمك مجبوریتنده بولندیرمامق ایچون حضوره كیرنلر خلیفه‌یه سلام ویرمكدن منع و « خدمت » ودعا ایله اكتفایه مجبور ایدلمشلردی . خدمت باش اكمك ایله ركوع درجه‌سنه قدر اكیلمك آره‌سنده مختلف درجه‌لرده انحنادن عبارت ایدی. فقط هر حالده بو شكلده اكلمك ركوع درجه‌سنی تجاوز ایتمسنه مساعده ایدلمزدی . چونكه او درجه‌نك فضله‌سی سجود شكلنی آلیردی كه بو ایسه اللهك غیری ایچون جائز دكلدی .

بعضاً خلیفه‌یه عرض تعظیمات ایدیلیر ایكن النی‌ده اوپمكده ایدیلر . اوائل اسلامیتده خلیفه‌نك الی بیعت مراسمی اجرا اولندیغی ، یاخود یكیدن معاش ویرلدیكی ، عفو و احسان صادر اولدیغی ویا وداع اجرا ایدلدیكی صره‌ده اوپولوردی . صحابهٔ كرام حضرت نبی‌یه قارشی اویولده معامله‌ده بولندیلر . دها صكره خلفانك اكثری بوطریقده دوام ایتدیلر . بالآخره خلفا اللرینی

---

[١] العقدالفرید ٢٠٩ ج ١ [٢] اغانی ٣٥ ج ١٢ [٣] مقریزی ٢٨٨ ج ٢

اوپديرمكه تنزل ايتامكه باشلادقلرندن الهبدل قبول ايديلنلرك درجه ومقاملرينه كوره دامن وعتبه تقبيلی عادت اولدی . خليفهٔ عباسی (مهدی) نك (مسلم بن قتيبه) يه قارشی ياپديغی كبی خلفادن بری برسردارك قدرينی اعلا ايتمك ايستديكی زمان انی ال وياانك اوپمكدن منع ايدردی . (مهدی) مسلم بن قتيبه‌نك اوپمك ايچون كندی النه صارلديغنی كورنجه اكا « سنی بوتشريفاتدن عفو ايدرز ، فقط ديكرلرينی بوندن مستثنی ايتميز » ديمش ايدی [۱] . بعضاً بونوع مراسم تعظيميه اشخاص وحكوماتك ، زمان واحوالك اختلافنه كوره مختلف شكللرده وقوع بولمقده ايدی . مشهور سردار (جوهر) مصرك فتحنه متوجهاً افنديسی (معزلدين الله) ه وداع ايتديكی صره‌ده (معزلدين‌الله) اكرام وتوجهه دليل اوله‌رق مخدوملرينی آتلردن ايندیردی ، بتون رجال دولت آتلردن اينه‌رك مراسم وداعيه‌يی ايفا ايلدی . (جوهر) دخی معزك النی ، آتنك طرناغنی اوپه‌رك عرض تعظيمات ايتدی [۲]. (مهدی) نك ضبطيه ناظری (عبدالله بن مالك) مقام خلافته كلمدن اول (هادی) يه سوكوب صايديغی ايچون اندن پك چوق قورققده ايدی . (هادی) خليفه اولنجه (عبدالله بن مالك) حقنده حليمانه ، رعايتكارانه معامله‌ده بولندی . بونك اوزرينه (عبدالله) هادينك النی ، آياغنی ، آتنك طيرناغنی اوپمكدن كندينی آله‌مامشدی [۳] . (ابراهيم موصلی) دخی هرون رشيد كنديسنی زيارته تنزل ايتديكی ايچون آتنك طيرناغنی اوپمش ايدی [٤]. بونكله برابر دين وزهد اربابی خلفانك حضورينه كيردكجه سائرلری كبی باش اكمك ، دعا ايتمك مراسمنی ايفا ايتمزلردی . كمال سكون ووقار ايله كيررلردی .

خليفه‌نك حضورينه كيرنلر مقام ومرتبه‌لرينه لائق موقعلرده اوطوررلردی . انلرك بو صورتله اجلاسلرينه « حاجب » ويا « آذن » دينيلن مابينجی نظارت ايدردی . دولت امويه زماننده خليفه‌دن صكره برنجی مقام خاندان اموی اركاننه مخصوص ايدی . بونلر تختلره ، هاشميلر ايسه كرسيلره اوطوررلردی . دها صكره عباسيلر دورنده برنجی مقام بنی هاشمه ويرلمش ، انلره « ملوك » ويا « اشراف » اطلاق ايدلمش ايدی . خليفه تخت ويا سده اوزرنده اوطورردی . هاشميلر كرسيلره ، امويلر ـ كاذكلرنده ـ كنارلری ايكی قات ايدلمش مندرلره

[۱] ترتيب الدول ٦٠ و ۹ [۲] ابن خلكان ۱۱۹ ج ۱ [۳] ابن الاثير ٤۲ ج ٦
[٤] اغانی ۹۱ ج ۹

جلوس ايدرلردی [۱] . شوقدركه عباسيلر امويلری تنكيل واك چوقلرینی قتل ايتدكدن صكره امويلرعباسيلرك مجلسلرنده پك نادر اثبات وجود ايلرلردی. امويلردن صاغ قالانلر خليفه (مستعين) دورنده ۲۵۰ سنهٔ هجريه‌سنده مقامدن، مراسم رعايتدن اسقاط ايدلمشلردی [۲] . سائر رجال دولت وصنوف ناس ذكر اولنان ذواتدن دها آشاغی مواقعده اوطوررلردی . بوموقعلر زمان واحوالك اختلافنه كوره مختلف ايدی .

خليفه‌نك حضورينه عرض تعزيت ايچون كيرلديكی زمان صاريغی چيقارمق عادت ايدی . چونكه باشده صاريق اولديغی حالده خلفايه عرض تعزيت ايديله‌مزدی [۳] .

خلفانك حضورنده آداب ومراسم

خلفای راشدين غايت ساده وقناعتكارانه برحالده ياشادقلری جهتله اوائل اسلاميتده خلفاايله ملاقات ايتمك، مجلسلرنده بولنمق سائر خلق ايله كوروشمكدن فرقلی دكل ايدی . خليفه‌يه ساده اسمی ويا كنيه‌سی ايله خطاب اولنور ، « ياعمر ! » ، « يا معاويه ! » دينيله‌رك بوصورتله كلفت وتعظيمات لفظيه‌دن آزاده خطابده بأس كورلمزدی . خلفانك مجلسلرنده خليفه ايله برابر اوطورانلر دها اول بيان ايتديكمز اسبابدن طولايی چكنمك، قورقق حسی ايله متحسس اولمقسزين كوروشوب قونوشورلردی . فقط دها صكره حاكميت اسلاميه مظهر وسعت وجسامت ، هيبت ودهشت نبوت ايسه دوچار زوال وانحطاط اولنجه امويلر حكومات مستبده‌نی تقليده باشلاديلر . ارباب دهادن اولان واليلری خليفه‌نك تعظيمنه ، مقام ومرتبه‌سنی پك يوكسك كوسترمكه ، مجلسنی سائر خلق مجلسلرندن منزه وممتاز طوتمغه چاليشديلر . بو يولده ايلك تشبثی اجرا ايدن ذات عراق واليسی (زياد ابن ابيه) ايدی كه « خليفه‌نك حضورينه كيرنلره حضورده بولندقجه سلام ويرلمامسی » قاعده‌سنی وضع ايتدی [٤] . دها صكره ايسه خليفه‌نك حضورنده على الاطلاق سوز سويلنك منع ايدلدی . بونی ايلك ياپان خليفه (عبدالملك بن مروان) ايدی . متعاقباً بسبتون تكبر

[۱] اغانی ۹۲ ج ٤ [۲] ابن الاثير ٥۱ ج ۷ [۳] اغانی ۹۷ ج ۹
[٤] العقد الفريد ٦ و ۲۱۸ ج ۲

و تجبر طریقی اختیار اولندی . خلفـا خلق اسکی خلفایه توجیه ایتدکلری خطابلر کبی کندیلرینه خطاب توجیهندن منع ایتمکه باشلادیلر. بویولده اظهار تجبر وعظمت ایدن ایلك خلیفه (ولید بن عبدالملك) ایدی . خلقی سـلفلرینه توجیه ایتدکلری خطابلر کبی کندیسنه خطـاب توجیهندن منع ایدرك بر طاقم سوزلردن صکره « اللهه قطعی عهد وقسمم اولسون: اویولده هرکیم بکا توجیه خطاب ایدر ایسه او آدمی هلاك ایده جکم. رعایا کندی پادشاهلرینه قارشی یوز آلیرلر ایسه کندیسنی استخفافه ، اوامرینه عدم اطاعته جرأت ایدرلر » دیمش ایدی. (بنی مره) قبیلهسـندن بر شخص بر کون کندیسنه « ولید ! اللهدن قورق . کبریا جنـاب حقه مخصوصدر » دیدیکی ایچـون (ولید) او آدمی آیاق آلتنه آلدیرهرق هلاك ایتدیرمش ایدی. خلق بوشدتی کورنجه کندیسندن فوق العاده قورقمغه باشلامشلردی [١]. خلقی دهااول خلفاایله ویا بربرلریله مکتوبلشدکلری کبی کندیسی ایله مکتوبلشمکدن ایلك منع ایدنده (ولید) ایدی .

خلفا حضورنده هیچ بر کیمسـه ایچون دعاده بولنمامق دها صکره خلفا مجلسلرنده برعادت اولمشـدی [٢]. خلیفهنك حضورنده اوطورانلر یکی کیرن برذات ایچون خلیفه آیاغه قالقمازایسه کندیلری آیاغه قالقهمازلری. دهاصکره بیوك ، کوچك اولسون بتون دوائر حکومت رؤسـا ومأمورینچه وظیفهلری باشنده بولندقلری زمان یانلرینه هرکیم کیرر ایسه آنك ایچون آیاغه قالقمامق عادت اولمش ایدی [٣]. خلیفهنك حضورنده بولنانلر آنجق کندیلرینه سؤال توجیه اولندیغی زمان سـوز سویلیه بیلیرلر ، یعنی کندی کندیلرندن سـوزه باشـلایهمازلردی . بو ذواته اسـکی عربلرجه مستعمل و « افندی ! خیردر انشاءالله ! » مآلنی متضمن اولان سؤال توجیه اولنوردی [٤]. اوذات مرامی هرنه ایسـه عرض ایدردی . فقط اویله برسـؤال ایله مرامی استفهام اولنماز ایسه آغزینی آچامغه ، سکوت ایتمکه مجبور ایدی .

بوحال خلیفه (مأمون) ك زمانه قدر دوام ایتمش ایدی. مشارالیه خلیفه اولنجه مجلسده بولنانلری محاوره ومناظره اجراسـنه مأذون قیلدی [٥]. دها

[١] لطائف المعارف ١٤ والبیان والتبیین ١٢ ج ٢ وابن الاثیر ٢٥١ ج ٤
[٢] البیان والتبیین ٣٨ ج ٢ [٣] الفرج بعدالشده ١٠٠ ج ١
[٤] ترتیب الدول ٩٢ [٥] اغانی ٣٦ ج ١٤ ومسعودی ٢٥٧ ج ٢

صکره ایجاب حال و زمانه کوره بعض تبدلاتله برابر بومساعده دوام ایلدی . خلیفه‌نك حضورنده خلیفه طرفندن سؤال وقوعنی بکلمکسزین سوز سویلین ایلك ذات خلیفه (معتصم) ك وزیری (احمدبن ابی دواد) ایدی [١]. فقط بالآخره بتون زمام اقتدار سردارلرك النه کچنجه خلفانك هیبتی ضعفه اوغرایه‌رق بتون اومراسم وتشریفات اهمال ایدلمش ، همنشینلره حضورده اویون اوینامق ، کولمك ، شاقه ایتمك بیله جائز کورلمش ایدی. بوکا الك اول مساعده ایدن ذات اوچنجی عصر هجری اورته‌لرنده خلیفه (متوکل علی الله) ایدی [٢] .

خلفا مجلسلرنده رعایت اولنان آداب جمله‌سندن اوله‌رق مجلسده خلیفه‌دن ماعدا کیمسه امر ایده‌مزدی [٣]. خلیفه آیاغه قالقنجه مجلسده بولنان ذواتك کافه‌سی آیاغه قالقارلردی. همنشینك خلیفه‌نك هرسوزینه کمال دقت ایله قولاق ویرمسی ، بشقه شیلرایله مشغول اولمامسی مقتضی ایدی . بو خصوصه دائر روایت اولنان وقوعات لطیفه‌دن اولمق اوزره (معاویه) یزید بن سحره ایله قونوشیوردی . (یزید) انی بتون دقتی ایله دیکله‌یوردی . او صره‌ده بر طاش کلیر ، (یزید) ك آلننی یارار ، قان (یزید) ك یوزینه ، صقالنه ، اثوابی اوزرینه آقمغه باشلار. (یزید) صانکه برشی اولمامش کبی کمال دقت ایله (معاویه) نك سوزلرینی دیکله‌مکه دوام ایدر . نهایت (معاویه) : « جانم ! آل قان ایچنده قالدیکز. خبریکز یوقمی ؟ » دییه کندیسنی ایقاظه لزوم کورر. (یزید) بوکا جواباً : « شوکتمآب! طاتلی سوزلریکز فکریمی ، قلبمی اوقدر تسخیر ایتدی‌که بکا کندیمی ، سائر هرشیئی اونوتدیردی » مقابله‌سنده بولنور. (معاویه) جوابدن ممنون اوله‌رق (یزید) ك معاشنی تزیید ایلر [٤].

خلفایه علی العاده عرض تعزیت ایدیله‌مزدی . او موقعلرده انلرك دوام عمر واقباللرینه ، ازدیاد شوکت وسعادتلرینه دائر مختصر بر دعا ایله اکتفا اولنوردی . خلفایه « نصل صباحلادیکز ؟ » ، « کونی نصل کچیردیکز » سویلنه‌مز ، کندیلرندن « کیفکز ، حالکز نصلدر ؟ » دییه صوریله‌مازدی . سویلدکلری سوزلر ، یاپدقلری ایشلر ایچون اطنابکارانه مدحیاتده بولنمق جائز دکلدی. خلفایه بر شیئی تکرار سویلتمك ، برخصوص حقنده فضله ایضاحات

[١] ابن خلکان ٢٢ ج ١ [٢] مسعودی ٢٦١ ج ٢
[٣] العقد الفرید ١١١ ج ٣ [٤] مسعودی ١٥٧ ج ٢

ایستمك بيوك برجرأت صايیلیر ایدی . خلفانك حضورنده سوز سویلر ایکن ال اشارتی یاپلمسنه ، یاخود خلیفه‌یه کوز ویا قاش وسائره اشارتنده بولنلمسنه جواز ویرلمزدی . کذلك حضور خلیفه‌ده کیدن بر آدمك تشییعی ویا کلن بر ذاتك استقبالی ایله اشتغال ایدیله‌مز ایدی [١] . خلیفه‌نك سوزلرینه قارشی « خیر » جوابنی ویرمك جائز اولمدیغندن بو کلمه‌یه بدل دها لطیف ونازك بر تعبیر ایله افادهٔ مرامه چالیشیلیردی [٢] . پادشاهلره مصاحب اولمقدن احتراز معرضنده : «پادشاهك حضورینه کورکیرملی، دیلسز چیقملی‌در» دیمشلردی [٣] . خلفا حقنده اظهار اولنان آثار تعظیمیه جمله‌سندن اوله‌رق خاندان عباسیدن (عبدالملك بن صالح) خلیفه (رشید) ه خیزران سپتلر ایچنده میوه تقدیم ایتدیکی زمان خلیفهٔ مشارالیهك (خیزران) اسمنده بولنان والده‌سنك اسمنی ذکر ایتمامك فکرتعظیمکارانه‌سیله سپتلر ایچون (داللردن مصنوع‌سپتلر) تعبیرینی استعمال ایتمش ایدی [٤] .

اسلامیتك ابتدالرنده خلفانك حضورنده استعمال اولنان لسان ؛ فصیح عربجه ایدی . بتون محاوره‌لر بلیغ ، پاك بر لسان ایله وقوع بولمقده ایدی . هر هانکی خلیفه قواعد صرفیه ونحویه‌یه مخالف بر طرزده قونوشور ایسه لسانی بوزوق عد ایدیلیردی . بو جهتله ملوك امویه محضا لسان تحصیلی ایچون چوجقلرینی چولده لسانلری فصیح اولان عربانك آره‌سنده بیودورلردی . بتون خلفای امویه لسانجه دوزکون ایدیلر . یالکز (ولید بن عبدالملك) عربجه‌یی یاکلش قونوشوردی . چونکه پدری کندیسنی چوله کوندرمامش ، لسانی بوزوق اوله‌رق بیومشدی. حالبوکه پدری عربجه‌یی یاکلش سویلکدن پك زیاده نفرت ایدر بر آدم ایدی : « لسانده بوزوقلق البسه‌ده یرتیقدن ، یوزده چیچکدن دها چیرکیندر » و « فرائضی نصل اوکرنیور ایسه‌کز لسانکزی‌ده اویله‌جه اوکرنیکز » دییور ، خطبه سویلدیکی زمان یاکلش سویلکدن پك چوق قورقیور، متأثر اولیوردی. کندیسنه: « ای‌امیرالمؤمنین! صاچلرکز پك چابوق آغارمش » دین بر ذاته « منبرلره چیقمق ، یاکلش تلفظدن قورقمق بنی اختیارلاتدی » دیمش ایدی . (ولید) ك یاکلش تلفظی

---

[١] ترتیب‌الدول ٦١ [٢] ابن‌الجوزی ٢٦ و ٦٠ [٣] ترتیب‌الدول ٩٨
[٤] فوات‌الوفیات ١٣ ج ٢

حقنده مضحك شيلر نقل ايلرلر [۱] . مشهور (حجاج بن يوسف) دن ماعدا دولت امويه واليلری‌ده لساناً فصيح ايديلر . يالكز (حجاج) بعضاً ياكاش قونوشوردی [۲] . فقط وقتاكه عباسيلر دورنده دولت عربيه اجنبيلشدی ، لسانك دوزكونلكنه اهميت ويرلمامكه باشلادی . بودورده يتيشن (ابوحنيفه) ، (ابو عبيده) وسائره كبی برطاقم اعاظم‌فقها وعلما بيله قواعده موافق بر طرزده دوزكون برعربجه قونوشه‌مازلردی . (رشيد) كبی برچوق خلفای عباسيه لسان فارسی‌يی دخی بيليورلردی .

خلفانك پرده آرقه‌سنه چكيلملری

اولجه‌ده بيان ايدلديكی اوزره خلفای‌راشدين خلق ايله بر آره‌ده‌اوطورورلر ، طوغريدن طوغری‌يه قونوشورلر ، كيمسه‌يه قارشی كيزلنمزلردی . بالآخره امويلر مقام حاكميته كلنجه بونلر خلقدن چكنمشلر ، حضورلرينه قبول‌ايتدكلری ذوات ايله كنديلری آره‌سنده پرده قويدقلری كبی خلقك مراجعاتنه باقمق اوزره‌ده واسطه‌لر استخدام ايتمشلردی . ملوك امويه‌دن خلقدن چكينن ايلك ذات (معاويه) ايدی . بوكا ٤٠ سنهٔ هجريه‌سنده خارجيلردن (برك بن عبدالله) طرفندن قتلی ايچون وقوع بولان سوء قصددن صكره لزوم كورمشدی . خارجئ مرقوم جامعده اوطورمش ، صباح نمازينی قيلمق ايچون جامعه كلن (معاويه) نك اوزرينه قيليچ ايله هجوم ايدرك كنديسنی جرح ايلمش ايدی . (معاويه) آلديغی ياره‌دن شفاياب اولنجه او كبی ديكر بر سوء قصدك وقوعنه حائل اولمق اوزره جامعده برمحفل ياپديره‌رق اوراده نماز قيلمغه باشلامش ، معيتی رجالندن وطانيوب كوروشديكی ذواتدن ماعدا سائر خلق ايله اختلاطدن چكنمش ايدی . مشارالبهدن صكره دولت امويه‌نك اوائلنده مقام حاكميته كلن خلفا دخی بو اثره اقتفاءً حركت ايتدكاری كبی دولت عباسيه‌نك ايلك دورهٔ حاكميتنده دخی عينی يول تعقيب ايدلمش ايدی [۳] .

حجاب ، يعنی پادشاهلرك رعايا ايله عدم اختلاطلری عادتی ايرانليلرده تا (آردشير) زماننده اعتباراً جاری ايدی . ايرانليلر پادشاه ديواننده پادشاه

[۱] العقدالفريد ۲۲٤ ج ۱ والفخری ۱۱۲ [۱] ابن خلكان ۲٤٤ ج ۱
[۳] مسعودی ۱۰٦ ج ۱

ایله همجلسی اولان ذوات آره‌سنده پادشاهه وجلسایه اون ذراع مسافه‌ده بر پرده قورارلردی . ایشته عباسیلر ابتداده بو خصوصده ایرانلیلری تقلید ایتمشلردی . فقط دها صکره بعض احوالده حجابده دها زیاده ایلری کیتمشلر ، بربری آرقه‌سنده اولمق اوزره متعدد پرده‌لر قورمغه باشلامشلردی . برمکیلر دخی بویولده پرده‌لر اتخاذ ایتمشلردی [۱] . عباسیلر سرایلرینه دخی بربری آرقه‌سنده متعدد قپولر یاپدیرمشلردی [۲] .

بغداد شهری مناظرندن

ایشته ایلك خلیفهٔ عباسی (سفاح) دن اونجی خلیفهٔ عباسی (متوکل) لك زمانده ودها صکره‌کی زمانلره قدر عباسیلر هپ اویولده حرکت ایتمشلردی . یالکز دردنجی خلیفه (هادی) براستثنا تشکیل ایدرك هیچ کیمسه‌دن احتجاب ایتمامشدی [۳] . خلفا علی‌الاکثر ندیم ومغنیلر ایله سائر صنوف عوامدن احتجابه لزوم کوریور ، خواصدن ایسه پك نادراً چکینیورلردی. پرده‌نك یاننده صاحب الستاره (پرده‌دار) نامیله برمأمور مخصوص بولندیریورلری .

[۲] الفرج بعدالشده ۲۳ ج ۲ ومستطرف ۱٦٤ ج ۱ واتلیدی ۱۲۳
[۳] اتلیدی ۱۱٥ [۱] اغانی ۱٦ ج ٥

پرده آرقه‌سنده حضورده بولنانلره ، نديملره اوامر خلفا بو ذات واسطه‌سيله تبليغ اولنيوردى . مصر واندلسده تشكل ايدن دول اسلاميه دخى عباسيلرك بويولده تعقيب ايتدكلرى عين اصوله اقتدا ايلمشلردى .

چكلمك اشارتى

خليفه كندى حضورنده بولنانلرك چكلملرينى آرزو ايتديكى زمان براشارت معروفه‌ده بولنور ، حضورده كيلر چكيلوب كيدرلردى . بو اصول بر عادت ايرانيه‌دركه مشهور (نوشيروان) طرفندن وضع ايدلمش ايدى . مشاراليه نديملرينك حضوردن چكلملرينى آرزو ايدنجه بر آياغنى اوزاديردى . نديملر چكيلوب كيدرلردى . دها صكره مقام سلطنته كلن ايران حكمدارانى بوطرزه متابعت ايتمشلردى . مثلا ملوك ايرانيه‌دن (فيروز) كوزلرينى اوغوشديرييور ، (بهرام) ايسه باشنى سمايه طوغرى قالديرييوردى [١] . اسلاملر تا امويلر زمانندن بو خصوصده ايرانليلرى تقليد ايلمشلردى . مثلا (معاويه) حضورده بولنانلرك چكيلوب كيتملرينى آرزو ايتديكى زمان « اذا شئتم ــ ايسترسه‌كز » ، ياخود « العزة لله ــ عزت اللهه مخصوصدر » ديردى . اوغلى (يزيد) حضورده بولنانلرى « على بركة الله » سوزلريله صاواردى . ملوك امويه‌دن (عبد الملك بن مروان) ايسه النده بر خيزران بولنديريردى . مشاراليه خيزرانى يره براقديغى زمان حضورنده بولنانلر آرتق چكلمك لازم اولديغنى آكلارلردى [٢] . سائر خلفاى امويه ايله سردارلرينك بويولده استخدام ايتدكلرى اشارتلرى‌ده اكا كوره قياس ايديكز . مثلا صوك خليفهٔ اموى (مروان بن محمد) زماننده يتيشن امرادن (يزيد بن هبيره) حضورنده بولنانلرى صاومق ايستديكى زمان بر منديل طلب ايدردى . حضورده‌كيلر اشارتى آكلايه‌رق چكيليرلردى .

عباسيلره كلنجه بونلردن (سفاح)ك چكلمك اشارتى اسنه‌مسى ، النده‌كى يلپازه‌يى يره براقسى ايدى [٣] . (مأمون) حضورنده بولنانلرى صاومق ايستديكى زمان اورته پارمغنى باش پارمغنه كچيره‌رك « برق يمان برق يمان »

---

[١] حلبة الكميت ٢٦ [٢] البيان والتبيين ٦٠ ج ٢ والعقدالفريد ٢١٩ ج ١
[٣] اغانى ٢٠٦ ج ١٨

دیردی. خلیفه‌نك حضورندن چکیلنلر یوزلری خلیفه طرفنه چویرلمش اولدیغی حالده کیریدن کیری‌یه یورویوب چیقارلردی .

۲ — ادب وشعر مجلسلری

خلفانك اطلاعه هوسلری

وقائع تاریخیه و ادبیه‌یه اطلاعه خلفـانك پك بیوك بر میل و رغبتلری واردی. بونك ایچون مجلسلر قورارلردی. بر چوق علما ، ادبا ، شـعرا بو مجلسلرده حاضر بولنورلر، عرب وقائع تاریخیه‌سندن، نوادر ادبیه وشعریه‌سندن خلیفه‌نك خوشـنه کیدن بر چوق معلومات نقل ایدرلردی. (معـاویه) ، (هشام) ، (منصور) ، (ابن هبیره) [۱] کبی دهاة خلفا و امرا مخصوص آدملر طوته‌رق ایران ورومدن بیوك سردارلره ، پادشاهلره ، اسکی دولتلره، قهرمانلغه، حسن تدبیر واداره‌یه دائر اولان وقائعی اوقوتدیروب دیکلرلر ایدی. الیوم اعاظم رجالك تراجم احوالنی مطـالعه ایتمکدن هانکی اسـتفاده تأمین اولنیور ایسـه او زمانلرده او بیوك ذوات دخی او معلوماتدن دهاده ، امور اداره‌ده ، سیاستده بر قات دها اکتساب مهارت ایدییورلردی .

فقط على الاکثر بو ادب مجلسلری امور دولت ایله اشتغالدن حاصل اولان یورغونلغی ازاله ایتمك ، وقائع تاریخیه و ادبیه‌یه دائر معلومات آله‌رق متلذذ اولمق مقصدیله انعقاد ایلیوردی . اوقات معینه‌ده کلوب مصـاحبه‌ده بولنمق ، یاخود جان صیقندیسی ویا اویقوسزلق زمانـنـده دعوت اولندقلرنده دعوته اجابت ایتمك اوزره هر خلیفه کندیسنه معاصر اولان برطاقم تاریخشناسلری ، ادبایی دائرهٔ انتسابنه آلیردی. بعضاً بو مصاحبه مجلسلری کیجه یاریلرنده خلق اویقوده بولنور ایکن انعقـاد ایدردی . مصـاحب خلیفه‌نك جان صیقندیسی کیدنجه‌یه قدر نکات تاریخیه‌دن ، نوادر ادبیه‌دن ، شـعردن بحث ایلردی . بعضاً مصـاحب بویولده بتون بیلدکلرینی سـویلدیکی حالده خلیفه‌نك صدری منشرح اولماز ایسه بر نکته ویا بر حکمت اوزرینه مؤسس اولمق اوزره انك خوشنه کیده‌جکنی بیلدیکی برحکایه‌یی کندیلکندن اویدوروب سویلردی [۲] .

[۱] ابن الاثیر ۱۱ ج ٦ ومسعودی ٥۱ ج ۲ وابن خلکان ۲۸۰ ج ۲

[۲] مسعودی ۱٦۳ ج ۲

خلفانك علمایه حرمت ورعایتلری

خلفا وباخصوص (رشید) ایله (مأمون) ادبا ، علمایه حرمت ایدرلر ، حمایهٔ مخصوصه‌لرینه آلیرلر ، آنلره پك چوق پاره‌لر ویریرلر ، مدافعه‌لرندن کیری قالمازلردی. (رشید)ك علما حقنده کوستردیکی معامله‌لره دائر روایت اولنان معلومات بوخصوصده متعدد مثاللر تشکیل ایدر. مشارالیه ادبادن ووقائع شناساندن (اصمعی) حقنده پك زیاده توجهکار و حرمتکار طاورانیر ایدی. (اصمعی) ایله یالکز قالدیغی زمان اکا برچوق سؤاللر توجیه ایدرك علماً، ادباً مستفید اولدقدن صکره « خلق حضورنده بزی توقیر وتعظیم ایدر . خلوتده ایسه بزه معاملك ایلر » دیردی. انی عطایای سنیه‌یه مستغرق ایلردی. علمادن (ابومعاویه الضریر) برکون (رشید) ایله یمك یدکدن صکره اللرینی ییقامغه قالقدیغی زمان خلیفه بالذات ابریقی آله‌رق آنك اللرینه صو دوکمش. (ابومعاویه) اعمی اولدیغی ایچون اللرینه صویی دوکنك کیم اولدیغنك فرقنه وارمامش . رشید :

— اللرکزه صویی دوکن کیمدر ؟ بیلیرمیسکز ؟

— خیر ، شوکتماٰب !

— صویی دوکن بنم .

— سزمیسکز ؟...

— اوت ، بوصورتله‌ده علمك قدرینی تکریم ایتمك ایسترم [١].

(زنبور) و (نحله) مسأله‌سی حقنده (سیبویه) و (کسائی) آره‌سنده جریان ایدن مناظره ، (امین) ك (کسائی) یه ، (مأمون) ك ایسه (سیبویه)ه طرفدارلقلری ، بالذات (رشید) ك دخی بو مسأله‌ده (کسائی) یه طرافدار اولمسی مسائل علمیه‌یه ، علمایه نه‌قدر اهمیت ویردیکنی کوستریر . بومسأله‌یی دها مفصل برصورتده اوچنجی جلدك ١٥٠ نجی صحیفه‌سنده ذکر ایتمشدك .

خلفانك کندی اوغللرینی تحصیل علم ، حفظ اشعار وتاریخه تشویق و معلملکلرینه زمانك الك مشهور علماسنی تعیین ایتلری‌ده علوم ومعارفه عطف ایتدکلری اهمیتی کوستریر دلائلدندر . مثلا خلیفه (منصور) اوغلی

[١] سیرالملوك ٧٩

(مهدی) نك معلملکنه مشاهیر علمادن (شرقی بن قطامی) یی تعیین ایدرك شهزادهٔ مشار الیهه وقائع تاریخیهٔ عرب، مکارم اخلاق و قرائت اشعاری اوکرتمسنی توصیه ایتمش ایدی [۱]. خلیفه (رشید) ایسه اوغلی (امین) ك تربیه وتعلیمنی اولا (احمر نحوی) یه ومتعاقباً (کسائی) یه تودیع ایتدیکی کبی دیکر اوغلی (مأمون) ك تحصیل وتربیه‌سنی‌ده (یزیدی)، (سیبویه) وسائره‌یه حواله ایتمش ایدی. (امین) ك تعلیم وتربیه‌سنی مشار الیه (احمر) ه تودیع ایدر ایکن (رشید) ك او استاد مربی‌یه توجیه ایلدیکی روایت اولنان بر وصایا نامه وارد رکه دیکر ابوینه جداً شایان امتثال بر نمونه تشکیل ایدر:

« احمر! خاطرکدن چیقمسون که امیرالمؤمنین سکا جکر پاره‌سنی، نوردیده‌سنی تسلیم ایلشدر. انی زیرجناح شفقت وتربیه‌که آل. سکا حرمت ایتمکه مجبور ایله. سن اکا مربی شفیق اول، او سکا تلمیذ حرمتکار اولسون. اکا قرآن عظیم الشانی، وقائع جهانی، اشعار وادبیاتی، سنن شریفه یی، لسانك دقائقنی اوکرت. وقتندن بشقه زمانلرده کولمکدن منع ایت. بنی هاشم اکابری انك یاننه کلدکجه کندیلرینه حرمت وتعظیمه، سردارلر کندیسنی زیارت ایتدکجه بونلری دخی اکرام واعزازه آلیشدیر. فائده بخش معلومات اکتسابندن خالی زمانلر مرورینه مساعده ایتمه. هر فرصتده فکرینك توسیعنه چالیش. فقط کندیسنی محزون ایدرك ذهننی پریشان ایتمکدن، یاخود یوز ویره‌رك تنبللکه آلیشدیرمقدن صاقین. رفق وملایمت ایله تهذیب اخلاقنه غیرت ایت. شاید رفق ولین تأثیر ایتمز ایسه اوزمان شدته مراجعت ایدرسك » [۲].

خلیفه (مأمون) ایکی اوغلنه صرف ونحو تعلیمنی مشاهیر نحاتدن سالف الذکر (فرا) یه تودیع ایتمش ایدی. (فرا) کونك برنده بالتصادف کندی خصوصی ایشلری ایچون قالقوب، کیتمك ایستر، (مأمون) ك اوغللری خواجه‌لرینك آیاق قابلرینی تقدیمه مسارعت ایدرلر. هر بری کندیسی تقدیم ایتمك ایستر. اختلافه دوشرلر. نهایت هر بری آیاق قابلرندن برینی تقدیمه قرار ویریر. (مأمون) اوغللرینك کندی معلملرینه قارشی وقوع بولان بو اثر حرمتلرینی ایشیدنجه (فرا) یی نزدینه چاغیریر. « انسانلرك اك معزز و مکرمی کیمدر؟ » دییه صورار. (فرا) « انسانلرك ایچنده أمیرالمؤمنین افندمزدن دها معزز ومکرم کیمسه بیلمیورم » جوابنی ویریر. (مأمون):

[۱] مسعودی ۱۸۰ ج ۲ وطبقات الادبا ٤۲
[۲] ابن خلدون ٤۷۵ ج ۱ ومسعودی ۱۹٤ ج ۲

— خير ؛ انسانلرك اك معزز ومكرمى اوذاتدركه قالقديغى زمان اسلاملرك ايكى ولى عهدى انك آياق قابلرينى تقديم ايچون منازعه‌يه دوشرلر ، نهايت هر برى آياق قابلرندن بر تكنى تقديم ايله خشنود اولمق ايستر .

— شوكتمأب ! كنديلرينى بو حركتدن منع ايتمك ايستدم. فقط صكره دوشوندم‌كه غايت نجيب بر حس فضليت ، اصيل وكريم بر سائق صفوت ايله بوكا اقدام ايتمشلردر ، قلبلرى منكسر اولمامق ايچون منعى مناسب كورمدم[١].

خليفه (متوكل) كندى اوغلنك تربيه‌سنى اعاظم ادبا وعلم لغت ائمه‌سندن (ابن سكيت)ه توديع ايتمش ايدى [٢]. خاندان عباسيدن و اعاظم شعراى عربدن (عبدالله بن‌المعتز) علوم ادبيه و لسانيه‌يى ائمهٔ علم و ادبدن (مبرد)، (ثعلب) ، (احمد بن سعيد دمشقى)دن تحصيل ايتمش ايدى [٣] .

شعرايه اعزاز واكرام

خلفا علمايه قارشى كوستردكلرى آثار حرمت و اعزاز كبى شعرا حقنده دخى التفات وتوجه كوسترمكدن كيرى طورمامقده ايديلر. شعرايه پك چوق عطيه‌لرده ، احسانلرده بولنيور ، معاشلر ويرييور ، دها اول بيان ايتديكمز وجه ايله حضوره قبوللرى ايچون اوقات مخصوصه تعيين ايليورلردى. شاعرلره ويريلن پاره‌لر يا سنه‌دن سنه‌يه وقوع بولان مراجعت ، ياخود قصيده اوزرينه ايدى. ياخود هر بيت شعر ايچون بر مبلغ معين ويريليوردى . مع ذلك شعرانك مقاملرى خلفانك مزاجلرى ايله مقصدلرينه ، احوال سياسيه‌يه كوره يوكسلوب الچالايوردى. (عبدالملك بن مران) ايله اوغلى (وليد) كبى خلفادن بعضلرى خستلرندن طولايى شعرادن اوزاق طورمقده ايديلر [٤]. خلفاى امويه‌دن (عمر بن عبدالعزيز) شعرايه بيت‌المالدن احسان اعطاسنى جائز كورمديكى ايچون انلرى قپوسندن ايچرى صوقمق ايسته‌ميوردى . (عبدالله بن‌الزبير) وسائره كبى بر طاقم صحابه زاده‌لر دخى بو خصوصده عين فكرده ايديلر. ايكنجى خليفهٔ عباسى (منصور) دولتك تأييد وتحكيمنه وقتنى صرف ايتديكى

---

[١] طبقات‌الادبا ١٣٠ وابن خلكان ٢٢٨ ج ٢ [٢] طبقات لادبا ٢٣٨

[٣] فوات الوفيات ٢٤١ ج ١ [٤] اغانى ١٥٨ ج ١٥ و ١١٩ ج ٢٠

ایچون شعرایه قارشی بخیل طاورانیوردی. شعرا بوخلیفه‌نك دورنده بغدادی براقه‌رق شـامه کیدییور ، امویلر ایچون بر میل مخصوص بسله‌دکاری حالده اوراده طوپلانوب مصاحبه‌لرده بولنیورلردی [۱] .

فقط خلفانك اکثری شعری سو ییورلردی ، شاعرلری التفات و انعامه مستغرق ایلیورلردی. بعضلری ده عروضی او کرنه‌رك شعر نظم ایتمشلردی. خلفانك مشهور بیتلری واردر. شـعرا ایسه مدحیات ایله خلفـا و امرانك توجهنی جلبه چالیشیور، بویولده الك قبیح یالانلری، مبالغاتی ارتکابدن چکنمیورلردی. شعر ایله کچنمك ایسته‌مین شعرا بالطبع بو خصوصده مستثنی ایدیلر. فقط او کبی شاعرلر نادر ایدیلر. شعرانك رجال دولت نزدنده پك بیوك بر موقعلری واردی [۲]. سـائر شعرا مدح ویاذم وقدح ایله کچینیورلردی . زمان سعادت شعراسندن (حطیئه) یه : « صاقین خلقی هجو ایتمه » دینیلمش ، هجوکار شاعر ایسه : « اوحالده چولوق چوجغم آچلقدن اولورلر . بونم یکانه صنعتم ، مدار معیشتمدر » جوابنی ویرمش ایدی [۳]. مشاهیر شعرادن (نابغهٔ جعدی) کبی بعض شاعرلر تأمین منفعت مقصدیله بربرینه ضد ورقیب اولان ایکی خلیفه‌یی مدح ایتمکدن چکنمزلردی . نته‌کیم شاعر مشارالیه هم حضرت علی‌یی ، هم ده (معاویه) یی مدح ایتمش ایدی [٤] .

برشاعر بر قصیده ایله خلیفه‌نك حضورینه کیردیکی زمان آیاقده طوردیغی حالده او قصیده‌یی یوکسـك سس ایله انشـاد ایدردی . قصیده تقدیمی ایچون حضوره متعدد شاعرلر کیرمش ایسه یاش صره‌سیله انشاد ایتدیریلیرلردی. خلفا سویلنن شعرلرك الك دقیق معنالرینی آ کلامق ایسترلر ، حتی برچوق دفعه بر بیتك ویا کلمه‌نك معناسی ایچون شعرا ایله مباحثه‌لره کیریشـیرلردی . بر خلیفه زیارتنه آلیشدیغی برشاعر ویا راویه‌نك وقت معتادنده کلدیکنی کوردیکی زمان انی دعوت ایچـون یانته عراق ویاحجازه آدم کوندریر ایدی . بعضاً بو دعوت مجرد بربیت ویا برقصیده سویلتمك مقصدیله وقوع بولور ایدی . نته‌کیم (ولید بن یزید) کندی مغنیه‌سنه ترنم ایتدیرمك اوزره بر قصیده‌نك انشادی ایچون راویه (حماد) ی عراقدن یانته جلب ایتمش ایدی [٥]. یاخود برحادثه حقنده

[۱] اغانی ۹۱ و ۱۰۲ ج ۱۲ [۲] اغانی ۷۹ ج ۲۰
[۳] اغانی ٥٥ ج ۲ [٤] اغانی ۱۳۹ ج ٤ [٥] اغانی ٦٥ ج ۲

برشعر نظمی ایچون شاعرك احضارینه لزوم كورولوردی . نته‌كیم خلیفه (واثق) اوطه‌لی كندیسنه طارلدیغی زمان شاعر (ابن‌ضحاك)ی اوحادثه‌حقنده برشعر سویلك ایچون چاغیرتمشدی [١]. خوشه كیدن برشاعری ویا بر مغنی‌یی تقدیم ایدنلره‌ده بعضاً عطیه ویرلمكده ایدی. نته‌كیم خلیفه (مهدی) مغنیٔ شهیر (ابن جامع) ی كتیروب تقدیم ایتدیكی ایچون (فضل بن ربیع) ه اون بیك دینار احسان ویردیكی كبی كندیسنی‌ده مابینجی تعیین ایتمش ایدی [٢].

خلفا لطف واحسان التماسی ایچون نزدلرینه كلن شعرا ایله اكتفا ایتمیوب كندیلری شعرایی آرایه‌رق نزدلرینه جلب ایلرلردی. بویولده اك زیاده ایلری كیدن (رشید) ایدی [٣]. انك دورنده سرایی اطرافنده اوقدر چوق شعرا طوپلانمش ایدی كه بغداد شهری انلری استیعاب ایده‌مامش ، بو شاعرلره احسانلر تخصیص‌ایده‌بیلمك ایچون امتحانلرینه لزوم كورلمش‌ایدی. وزیراعظم (یحیی بن خالد برمكی) شاعرخاصی (ابان لاحق) یه اوزمان‌شعراسنی امتحان ایتدیرمش ایدی [٤]. بودورلرده برخلیفه شعرا ایله مصاحبت ایتمك ایستینجه اك كزیده‌لرینی انتخاب ایتمك ایچون شایان اعتماد بر آدمی تعیین ایدوب كوندریردی [٥]. خلیفه‌نك خاطرینه بربیت ویا برقصیده كلوب‌ده اوبیت ویا قصیده‌یی برشاعره سویلتمك ایسترایسه برسرای اوغلانی‌ویا مابینجی وامثالی‌كبی برمأمور مخصوص چیقار، شعرایه « سزدن‌هركیم فلانك شعرینی بیلیور، یاخود فلان قصیده‌یی حفظ ایدییور ایسه ایچری كیرسون . شوقدراحسان آله‌جقدر » دیردی [٦]. خلفا شعردن پك چوق خشنود، متلذذ اولیور، حتی بعضاً فرط تقدیر وخشنودیدن اوطوردقلری یردن قالقیورلردی [٧].

٣— مناظره وعلم مجلسلری

اولجه بیان ایتدیكمز اوزره امویلر زمانی ایله عباسیلرك ایلك دورلرنده‌كی ادب مجلسلرنده جریان ایدن مباحثات مسائل ادبیه وعلوم لسانیه‌یه منحصر ایدی. بالآخره عباسیلر زماننده فنون ومعارف عربی‌یه ترجمه ایدلدكدن‌صكره

[١] اغانی ١٧٨ ج ٦
[٢] اغانی ٧٣ ج ٦ [٣] اغانی ٧٤ ج ١٧ [٤] اغانی ٧٣ ج ٢٠
[٥] اغانی ٢ ج ١٢ [٦] اغانی ١٣٥ ج ١١و١٤١ ج ١٧ [٧] سیرالملوك ٩٣

علم کلام ظهور ایدنجه علما ایله فقها آره‌سنده علم مناظره انتشار ایتمکه باشلامشدی . هرکسدن اول علم کلامه ، مناظره‌یه اهمیت ویرن برمکیلر ایدی. برمکیلردن (یحیی بن خالد) کائنات ، ظهور ، قدم ، حدوث ، اثبات ، نفی وسائره‌کبی علم کلام اوزرینه مؤسس مسائل فلسفیه‌دن بحث ایتمك ایچون مجلسلر عقد ایدییور ، بومجلسلرده علم کلام علماسی ایله سائر مذهب وفرقه‌لر رجالی طوپلانیوردی [۱] .

دها صکره بالذات خلفا ـ باخصوص خلق قرآن دعواسی اورته‌یه چیقدقدن وخلیفه (مأمون) اکا طرفدار اولدقدن صکره ـ علم کلامه ، مناظراته اهمیت ویرمشلردی . خلیفهٔ مشارالیه کرك خلق قرآن مسأله‌سندن ، کرك مسائل علمیهٔ سائره‌دن بحث ایتمك ایچون مجلس عقدینه صالی کونلرینی تخصیص ایلمشدی . یوم مذکورده خلیفه‌ایله مناظره اجراسی ایچون فقها وعلما مراجعت ایتدکلری زمان مفروش بر حجره‌یه ادخال اولنورلردی. آیاق قابلری چیقاردیریلیر[۲]، یمك یدیریلیر، کندیلرینه آبدست آلدیریلیردی. انلردن آغیر صاریغندن مضطرب آدم وار ایسه قالدیرمسی توصیه‌ایدیلیردی. صکره بخوردانلر کتیریلیر ، کوزل قوقولر ایله تبخیر اولنورلردی . متعاقباً خلیفه‌نك حضورینه کیررلر ، کندیسنه یقین یرلرده اخذ موقع ایدرلردی . (مأمون) بوذوات ایله مکابره‌دن پك اوزاق، غایت عاقلانه، لطیف برطرزده مناظره‌ده بولنوردی. مجلس غروب شمسه قدر حال انعقادده قالدقدن‌صکره ایکنجی دفعه سفره‌لر قورولور، فقها وعلمایه‌یمك تقدیم‌اولنوردی. یمك‌بیتنجه چیقوب کیدرلردی[۳]. خلیفه (واثق) بویولده (مأمون) کبی یاپمش ایدی . یکی برمسألهٔ علمیه ویا مذهبیه‌نك تدقیقی لازم کلدکجه بومجلسلر انعقاد ایدییوردی .

---

[۱] مسعودی ۲۰۲ ج ۲ وابن خلکان ٤٨٠ ج ۱

[۲] تعظیم اشارتی اولمق اوزره آیاق قابلرینی چیقارمق شرقده جاری اولان اك اسکی عادتلردندر . آتشلی چالیدن حضرت موسایه توجیه اولنان خطاب الهیده « آیاقلرکدن آیاق قابلرینی چیقار . زیرا طوردیغك برمقدس طوپراقدر » دیه امر ایدیلیوردی‌که بو ایسه شو عادتك پك اسکی اولدیغنه ، اسلاملر طرفندن ایجاد اولنمدیغنه قطعی بر دلیل تشکیل ایلر .

[۳] مسعودی ۲۳۱ ج ۲ وابوالفرج ملطی ۲۳۶

مصرده دولت فاطمیه یرلشدیکی زمان وزیر اعظمی (یعقوب بن کلس) عباسیلرك وزیر اعظمی (یحیی) نك یاپدیغی کبی یاپمش ، فقه ، ادب ، شعر ، علم کلام وسائره یه دائر مناظره لر اجراسی ایچون مجلسلر تشکیل ایتمش ایدی . بومجلسلر دولت مشار الیهانك استنادکاهی اولان مذهب شیعی یی تقویه وتحکیم ایتمك مقصدیله عقد اولنیوردی . ملوك فاطمیه دن (حاکم بامرالله) علما ایله استشاره ایدییور، انلره مکافاتلر وریبور، قاهره ده تأسیس ایتدیکی (دارالحکمه) نامنده کی کتبخانه ده بحث ومناظره اجرا ایتملری ایچون علمایه تسهیلاتده بولنیوردی [١] . بعضاً جامعلرده وسائره ده دخی مناظره حلقه لری عقد ایدیلیوردی .

دولت عباسیه دن صکره اکا خلف اولان ویااندن تشعب ایدن حکومات اسلامیه ده او کبی مجلسلر عقدی تعمم ایتمش ایدی . عقللی وقوتلی ملوك وسلاطیندن اکثری بومجلسلری مناظره ایچون عقد ایلیورلردی . (صلاح الدین ایوبی)، (سیف الدوله)، (نظام الملك)، اندلسلی (حکم) اوصورتله حرکت ایتمشلردی. علوم ومعارف اربابی، وجوه مملکت، اطبابوخصوصده حکمدارلرینك اثرینه اقتفا ایلیورلردی . هرموضوعدن بحث ایچون بیوك بر سربستی موجود ایدی . مشاهیر اطبادن (یوحنابن ماسویه) طرفندن بغدادده فلاسفه ، اطبا ، ادبا ، متکلمین وسائره دن مرکب اولمق اوزره هرصنفدن علمایی شامل عقد اولنان مجلس اوصره لرده اونوعدن تشکیل ایدیلن الك مشهور مجلسلردن ایدی [٢] . بغداد رئیس الفقهاسی (ابوحامد اسفراینی) نك مجلسی ده بیوك برشهرته مالك ایدی . بومجلسده ٣٠٠ فقیه حاضر بولنوردی . خلیفه (مکتفی) نك ندیمی اولوب علم کلامده ید طولی اصحابندن بولنان (ابن منجم) طرفندن خلیفهٔ مشارالیهك حضورنده عقداولنان مجلسی ده اکا کوره قیاس ایده بیلیرسکز [٣] .

٤ — تغنی وصحبت مجلسلری

مغنیلرك مرتبه سی

شرقی ایله اصلی وکیفیت انتشاری حقنده اولجه معلومات ویرمش ایدك .

[١] کتابمزك اوچنجی جلدی ٤١٣ [٢] طبقات الاطبا ١٧٥ ج ١ وابوفرج ملطی ٢٢٧
[٣] ابن خلکان ٢٣٥ ج ٢

خلفا باخصوص اعتلاى مدنيت دورنده ثروت وسفاهت عصرلرنده تغنى‌يه فوق‌العاده رغبت كوستره‌رك مغنيلرك كندى مجلسلرينه قبوللرى ايچون نوبت ايله وقتلر تخصيص [١] وشعرايه نصل معاشلر باغلامشلر ايسه مغنيلره دخى معاشلر تعيين ايتمشلر ايدى . بونلرك امور وخصوصاتنه باقمق ايچون سراى ويامعيت رجالندن بعض ذوات مأمور ايدلمش ايدى [٢] . خلفا آووه وياسائر يرلره چيقدقلرى زمان مغنيلرى برابر كوتوريور ، كنديلرينى بيوك عطيه واحسانلره مستغرق ايدييورلردى[٣] . مغنيلرك آلدقلرى عطيه واحسانلر شعرايه ويريلن عطيه و احسانلردن دها بيوك ايدى . چونكه خلفانك مجلس انس وطربلرى على‌الاكثر ايچكيدن خالى اولماز ايدى . بومجلسلرده خلفا طرب‌ياب اولنجه مغنيلره حسابسز احسانلرده بولنورلردى .

خلفاى امويه‌دن موسيقى‌يه اك زياده رغبت كوسترن ، مغنيلره الڭچوق احسانلرده بولنان (يزيدبن عبدالملك) ايدى. مشار اليه جاريه‌سى (حبابه) نك ترنمات روح نوازانه‌سندن نشوه‌ياب اولنجه « اوچمق ايسترم » ديمش، (حبابه)ده « بوملتى ، بزى كيمه براقه‌جقسك ؟ » جوابنى ويرمشدى [٤] . اوغلى (وليد) ده عين اخلاق ومشرب‌ايله متخلق ايدى. خلفاى عباسيه‌دن (مهدى)، (رشيد) ، (امين) ، (مأمون) ، (واثق) ، (متوكل) ايله انلرك زمانلرنده يتيشن اشراف و اعاظم‌ده شرقى وچالغى‌يى سوييور ، مغنيلره پك‌چوق عطيه واحسانلرده بولنيورلردى .

بونكله برابر خلفا (مأمون) ك خراساندن‌عودت ايتديكى صره‌ده ياپديغى كبى دولتك حيات سياسيه‌سنى نظردقته آلمق مجبوريتى ايله سقوطندن قورتمغه باشلاينجه امور دولت ايله اشتغاله حصرفكر ايتمك اوزره مغنيلردن چكينيرلردى [٥] . (ابراهيم موصلى) ، اوغلى (اسحق) ، (ابن‌جامع) كى بيوك مغنيلرك دولتجه پك بيوك برموقعلرى وار ايدى . بونلرك خلفادن آلدقلرى عطيه واحسانلر حصر واحصا فوقنده ايدى . روايته كوره مارالذكر (ابراهيم موصلى) شاعر مشهور (ابونواس) ك :

---

[١] اغانى ٩ ج ١٣ [٢] ابن‌الاثير ٦١ ج ٨ [٣] اغانى ١١١ ج ٥
[٤] مسعودى ١٢٦ ج ٢ [٥] الفرج بعدالشده ٨٧ ج ١

رشأ لولا ملاحته خلت الدنيا من الفتن

« اوبله بر آهو یاوریسی درکه کوزلکی اولسه ایدی جهان عشق وفتنه‌دن آزاده قالبردی »

شعرینی (امین) ه ترنم ایتمش ایدی. (امین). بوترنمادن اوقدر طربیاب اولمشدی‌که فرط نشوه‌سندن اوطوردیغی یردن صیچرایه‌رق (ابراهیم) ك اوزرینه بینمش، باشنی اوپمکه باشلامش ، (ابراهیم) دخی آیاغه قالقه‌رق (امین)ك آیاقلرینی ، باصدیغی یرلری اوپمکه قویولمش ، پرطرب اولان خلیفه مغنی‌یه اوچ بیك درهم احسانده بولنمش ایدی . (ابراهیم) « شوکتمآب ! قولکزه بوآنه قدر ویردیککز احسانلر یکرمی بیك درهمه بالغ اولمقده‌در » دیمش، امین ایسه « بو احسانلر برسنجاغك خراجندن فضله برشیمیدر ؟ » جوابنی ویرمش ایدی [١] . (ابراهیم موصلی) یه خلیفه (رشید) وسائره طرفندن ویریلن عطیه‌لری‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز . بناءً علیه مغنیٔ موما الیه حین وفاتنده بیوك بر ثروت براقمش ایسه شایان استغراب کورلمملیدر . صنعت موسیقی‌یی اندلسه ادخال ایدن مغنی (زریاب) مغرب ممالکنده بیوك بر شهرت قازانمش ایدی . موماالیه اوقدر زنکین اولمش ، اودرجه بیوك برمقام واعتبار احراز ایلمش ایدی‌که بینوب چیقدیغنده ٢٠٠ کوله ایله یورردی. آت، کوی، کوله‌لردن ماعدا ٣٠,٠٠٠ دینار نقده مالك ایدی [٢] .

مضحکلر ومجنونلر

مضحکلر ایله مجنونلر سالف‌الذکر مجلسلر توابعندن معدود ایدی. بونلرك اك‌مشهورلری دولت امویه زماننده یتیشن (اشعب) ایله خلیفه (رشید) دورنده بولنان شاملی بی‌عار (ابوالحسن) ، (متوکل) دورنده یتیشن (ابوالعبر) ایدیلر. بونلردن ماعدا بو نوعدن دها پك چوق آدملر یتیشمش ایدی . انعقاد ایدن بزم انس‌وطربده قدحلر توالی ایدوب‌ده خلیفه پرنشوه اولنجه بومضحکلر ایله مجنونلر آیی ومایمون قیافتلرنده کولونج البسه کییه‌رك ، بیونلرینه چینغراقلر ، چاکلر طاقه‌رق درلو درلو مسخره‌لقلر یاپارلردی . خلفای امویه‌دن (ولید) سالف‌الذکر (اشعب) ی حجازدن کتیره‌رك او کبی کولونج بر قیافته صوقدقدن صکره حضورینه ادخال ایلمش، طاقیندیغی بی‌عارانه بروضعیته سجده ایتدیرمش.

[١] العقدالفرید ١٩٥ ج ٣ [٢] اغانی ١٣٢ ج ١٠

ايدی . (اشعب) ك مسخره‌لغی ، هله پاره‌یه حرص وطمعی مشهوردر . بوخصوصده فضله معلومات آلمق ایسته‌ينلر (اغانی)نك ١٧ نجی جلدينه مراجعت ايتمليدرلر هجرتك طقوزنجی سنه‌سنده تولد و (مهدی) نك دورنده وفات ايدن بو اضحوكه ، پرداز غايت خوش صحبتلی ، ايشتديكی شرقيلری بيوك برمهارتله ترنم ايدر برآدم‌ايدی. (وليد) ك نديملرندن ايدی. خليفه‌لر طربياب اولدقاری زمان بومجنونلری طاقت بشر فوقنده اذيت واشكنجه‌لره معروض ايدرلر ، عذابلرندن ذوق آلوب اكلنيرلرايدی. مثلا خلفای عباسيه‌دن (متوكل) نشوه‌لنديكی زمان شقلابان واضحوكه پرداز (ابوالعبر) ی منجنيقه قويديره‌رق صويه آتديريبور ، بيچاره آدم ايپكلی بركوملك لابس اولديغی حالده هوايه يوكسلنجه « الطريق ! الطريق ! » دييه باغيرييور ، صكره صويه دوشونجه برطاقم شناورلر طرفندن اخراج اولنيوردی . بعضاً قايجی بر موقعه قونيور، حوضه‌قايديريلوب دوشوريليوردی. صكره خليفه انك‌اوزرينه برآغ آته‌رق بالق چيقارير كبی انی صودن چيقارييوردی [١]. ذكر اولنان (ابوالعبر) ابوتمام ، بحتری ، ابوالصمت ، ابن ابی حفصه وامثالی كبی فحول شعرا زماننده يتيشن شعرادن ايدی . متوسط اولان كندی شعرينك اوكبی بيوك شاعرلر ياشادقجه رواج بوله‌ميه‌جغنی آكلاديغی ايچون حماقت ايله ، خفت مشرب ايله اشتهاره ضايمش ايدی . غايت كولونج حكايه‌لری ، تحف سوزلری واردر . بو واسطه ايله اك بيوك شاعرلردن زياده پاره قازانمش ايدی . خليفه (امين) طربياب اولديغی زمان نديملريله سائرهم‌مجلسلرينه «هانكيكز بكامركب اولور؟» دييه صورييور ، هركس « بن » جوابنی ويرييوردی . اسير ذوق وصفااولان خليفه مركب‌اولمق ايستين رفقای سفاهتی‌اوزرينه بينيور، ركوب ذوقنی آلدقدن صكره انلره‌عطيه واحسانلر طاغيدييوردی [٢]. (وليدبن يزيد) ك بزم طرب وسفاهتی قولاً ، فعلاً اويله برطاقم بی‌عار وبی‌حجاب صفحات سرمستانه‌یه صحنه اوليوردی‌كه ذكرندن قلممزی تنزيه ايدرز. خلفا اسباب معيشت وترفهه بيوك بر وسعت ويرمشلر ، ذوق وصفايه فوق‌العاده بر انهماك كوسترمشلردی . بوسببدن قيصه عمرلی ايديلر . چوقلری كهولت ياشنه ، يعنی اوتوز ايله اللی آره‌سنده‌كی ياشه وارمدن اول وفات ايتمشلردی .

---

[١] اغانی ١٣٢ ج ١٠ [٢] اغانی ٢٠٣ ج ٦

۳— خلفا آلایلری

خلفا آلایلرندن مقصدمز خلیفه ، سلطان ویا امیرك بایراملرده ویا سائر کونلرده چیقدیغی زمان ترتیب اولنان آلایلردر . آلای ترتیب ایتمك عظمت وشوکت، مدنیت مقتضیاتندندر. آلای ترتیبی زمان جاهلیتده عرب حکمدارلرنجه معروف برعادت ایدی . یمنده ایرانلیلرك نصرت ومظاهرتی ایله مقام سلطنته کلن (معدیکرب بن‌سیف بن‌ذی‌یزن) ك برطاقم حبش کوله‌لری وار ایدی‌که یورودیکی زمان بوکوله‌لرالالرنده حربه‌لر اولدیغی حالده اطرافنده یوررلردی[۱]. بالآخره اسلامیت ظهور ایدنجه ایلك اسلاملر زهد وتقوی طریقنی التزام ایتدیلر . بوجهتله خلفای راشدین بریره چیقدقلری زمان آحاد ناسدن فضله احتشامات ودبدبه‌یه رعایت ایتمزلردی . مثلا حضرت پیغمبردن صکره مقام خلافته کلن (ابوبکر) مدینه جوارنده (سنح) محله‌سنده اقامت ایتمکده‌ایدی. هرکون یایان اوله‌رق مدینه‌یه کیدرك آلیش ویریشده بولنیوردی. مالك اولدیغی برسوری قویون اسباب معیشتنه یاردم ایدییوردی. بعضاً کندیسی بالذات یالکز اوله‌رق قویونلری اوتلاتمغه چیقاردی. کذلك حضرت(عمر) چارشولرده ماشیاً کزردی . والیلریله سردارلرینك ایران وروم رجال حکومتی کبی عظمت ایله بینوب یورومیلرندن پك زیاده دلکیر اولیوردی. شامه درت دفعه سیاحتده بولندی . برنجیسنده آته ، ایکنجیسنده دوه‌یه ، اوچنجیسنده قاطره ، دردنجیسنده ایسه مرکبه بینمش ایدی . بوسیاحتلرندن برنده سردارلرینك شام ولایتنه تابع و (حوران) ك شمالنده کائن (جابیه) قریه‌سنده کندیسنه ملاقی اولملرینه دائر خبر کوندرمشدی . سردارلردن اوراده کندیسنه ایلك ملاقی اولان (یزیدبن ابی سفیان) ، (ابوعبیده) ، (خالدبن الولید) اطلاس وسائر ایپك البسه کیمش، آتلره بینمش ایدیلر. حضرت (عمر) انلری بوحالده کورنجه بیندیکی حیواندن اینه‌رك یردن‌طاش آلمش، انلری طاشلامش‌ایدی[۲]. سائر خلفای راشدینی‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز .

---

[۱] مسعودی ۱۹۷ ج ۱

[۲] ابن‌الاثیر ۲۴۶ ج ۲ والعقدالفرید ۲۳۶ ج ۲

اعتلاى مدنيت دورنده خلفا آلايلرى

دور اسلاميتده آلايلر ترتيبنه ، دبدبه واحتشامات وسائطنى اتخاذه الك اول واليلر باشلامشـلردى . چونكه بونلر روم وايران ساحهٔ مدنيتلرينه دها يقين موقعلرده ايديلر . دولتك علامات رسميه‌سـندن اولان داوول ، سنجـاق ، معيت محافظه عسكرى وسائره اتخاذ ايتمشلردى. معيت محافظه عسكرى اتخاذينه انلردن الك اول (معاويه) مسارعت ايتمش ايدى . مشار اليه نفسنه سوء قصد وقوعندن قورقه‌رق حربه‌لر ايله اوكنده واطرافنده بولنمـق ، ياخود جامعده نمـاز قيلديغى محفلده قليجلر ايله طورمق اوزره محافظه عسـكرى تشـكيل ايتمش ايدى [١] . واليلرى‌ده بويولده كنديسـنه اقتفا ايتمشلر ، حتى بعضلرى اندن اول او يولى طوتمش ايدى . مثلا عراق واليسى (زيادبن ابيه) معيتنده ديركلر ، ياخود حربه‌لر ايله يورور آدملر استخدام ايتمش ايدى [٢] . خلفانك اوكنده واطرافنده ديركلر، ياخود حربه‌لرايله يورومك بالآخره رسمى برعادت اولدى . دها صكره حربه‌لى آدم ايله يورومك ولى عهدلر ايله بيـوك واليلره تخصيص ايدلدى. حربه‌يى طاشيان آدم برآته راكباً خليفه ويا سردارك اوكنده يورردى . خلفاى عباسيه بوعادته اتباع ايتمشلردى [٣] .

اصلى نجاشىٔ حبشه منسـوب اولديغى حالده حضرت پيغمبره انتقال ايدن (عنزه) نامنده برحربه خليفه (متوكل) ه كتيريلوب تقـديم ايدلمش ايدى . حربه وقتيله نجاشى طرفندن كبار صحابه‌دن وعشرهٔ مبشره‌دن (زبيربن العوام) ه وصحابىٔ مشار اليه طرفندن‌ده حضرت پيغمبره اهدا اولنمش ايدى . حضرت پيغمبر ايكى بيرامده بو حربه‌يى قارشيسـنده ركز ايتديرير ايدى . (متوكل) بوحربه‌يى اله كچيردكدن صكره آلايه جيقدقجه اوكنده كيدن ضبطيه ناظرينـه طاشيتديريردى [٤] .

خلفا طريق مدنيتده وتوسيع سلطنتده ايلرى كيتدكجه دبدبه واحتشاماته اونسبتده وسعت ويرمشـلردى . حتى آته بينمكه بدل ركوب ايچون محملر ، قبه‌لر ، محفه‌لر ياپديرمشـلردى. يمن امراسـندن وصحابه‌دن (اشعث بن قيس بن

[١] الفخرى ٩٧ [٢] لطائف المعارف ١٢ والعقدالفريد ٤ ج ٣
[٣] البيان والتبيين ١٥ ج ٢ وابن الاثير ٣٩ ج ٦ والمقريزى ٣٠٧ ج ١
[٤] بن الاثير ٣٢ ج ٧

معدیکرب) بویولده حرکت ایدنلرك الك اسکیسی اولوب بیندیکی زمان خلق اوکنده یایان کیدرلردی [١] . بالآخره مسلح اولەرق خلفانك اوکنده یورومك عادت اولدی . بونی ایلك یایان خلیفۀ عباسی (هادی) ایدی . مشار الیه آلای ایله راکباً چیقدیغی زماناوکنده عسکر، قینلرندن صیرلمش قلیجلر، تشهیر ایدلمش دیرکلر ، کرلمش یایلر ایله یوررلردی [٢] . دها صکره (رشید) مقام خلافه کلنجه بو خصوصده دها ایلری کیدرك آلایلرده (نمل ـ قارنجه) نامی ویریلن برطاقم کوچك خدمه اتخاذ ایتمش ایدی . بونلر اللرنده فندق یایلری بولندیغی حالده موکب خلیفەنك اوکنده یوررلر، کذرکاهه تجاوز ایدن خلقه فندق دینیلن مرمیاتی آتوب کذرکاهی آچارلردی [٣] . (رشید) رقەیه کیتدیکی زمان مذکور شهره قبەلی بر دوه اوزرنده مواصلت ایتمش ایدی . دها صکره وزیرلر ایله سردارلر بوخصوصده خلفانی تقلید ایدرك کندیلرینه مخصوص آلایلرده کندیلری بینوب سائرلرینی یایان یورتمکی عادت یاپمشلردی . کندیسی راکب اولدیغی حالده سائر رجال دولتی اوکنده یایان یورودن ایلك وزیر خلیفه (مسترشد) ك وزیراعظمی (حسن بن علی) ایدی [٤]. اوتاریخه قدر خلفا آلایه چیقدقلری زمان صرمەلی خفیف البسه کیرلر ، اطلاس اکرلی آتلره بینرلردی . دها صکره آلتون صرمەلی کسوه وتزیینات ایله چیقمغه باشلادیلر . آلتون کسوه وتزیینات ایله آلایه چیقان ایلك خلیفه ٢٥٥ سنۀ هجریەسنده وفات ایدن (معتز) ایدی . دها صکره آلتون صرمەلی کسوەلر وتزیینات ایله چیقمق عادت اولدی .

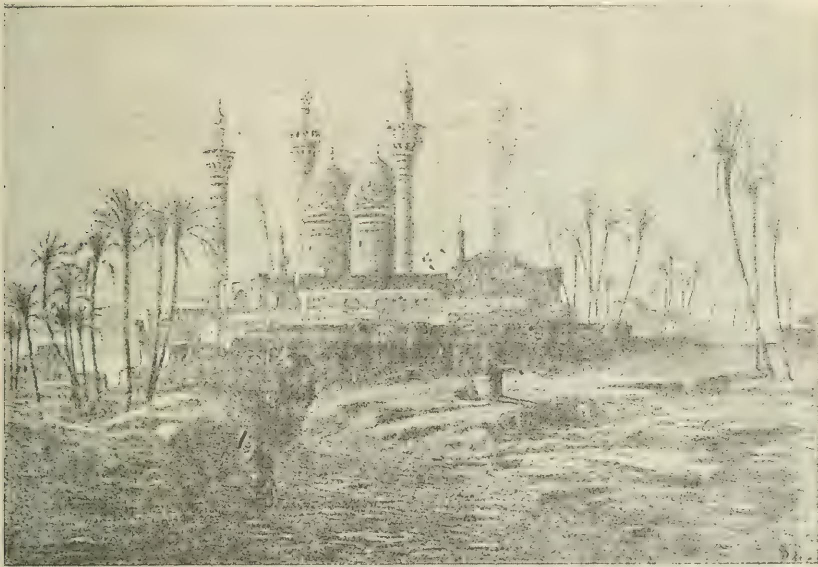
خلیفۀ عباسی (متوکل) اوغللرندن ولی عهدلر تعیین ایتدیکی اثناده (سرمن‌رأی) ده غایت مطنطن ودبدبەلی برآلای ترتیب ایلمش ایدی. بوآلای محتشمده ولی‌عهدلر خلیفەنك، ترك امراسی ولی عهدلرك اوکنده اسبسوار اولەرق اخذ موقع ایتمشلر، امرا زادەلر ایسه بللرنده آلتون‌قوشاقلر، اللرنده التون‌ایله مزین تبرلراولدیغی حالده خلیفه‌ایله ولی‌عهدلرك آرەسنده یورومشلردی .

مصره کلنجه اورالرده تأسیس حکومت ایدن فاطمیلر سائر مدنی خصوصاتده اولدیغی کبی آلای تشکیلاتندەده خلفای عباسیەیی تقلیدایتدکدن‌ماعدا

[١] لطائف‌المعارف ١٢ . [٢] مسعودی ٣٦٥ ج ٢ [٣] اغانی ٩٤ ج ٢٠
[٤] الفخری ٢٧٢

فضله اولەرق آلايلرده خليفەنك باشی اوزرنده مظله وشمسيه طاشيتديرمشلردی. احتمالكه بوعادت مصره مغرب بلادندن انتقال ايتمشدی. چونكه اسلاميتدن اول اورالرده حكمدارلرك باشی اوزرنده طاؤوس تويی رفع اولنوردی [١]. ايشته فاطميلر بوعادتی كورەرك طاؤوس تويندن كونلك ومظلەلره بدل ساده اطلسدن ويا آلتون واحجار قيمتدار ايله مزين اطلاسدن شمسيەلر اتخاذ ايتمشلر، اطرافنەده احوالك اختلافی ايله مختلف رنكلرده ياپلمش سنجاقلر طاشيمشلردر.

سلاطين سلچوقيه آلای ايله چيقدقلری زمان احتشام ودبدبەيه علامت

قاهرەده بر جامع

اولمق اوزره داوول، بوری، سنجاقلر ايله چيقارلر، باشلری اوزرندەده (چتر) دينيلن كونلك طاشيديرلردی. برمزراق اوزرنده هواده كوچك برقبه شكلنده بولنان بوسلطنت شمسيەسنی حكمدارك يانندە يوروين برآدم كوتورر، حكمدارك باشی اوزرنده طوتەرق كنديسنی كونشدن وقايه ايدردی. چتر اطلاسدن ويا آلتون صرمەلی قطيفەدن اعمال ايدلمكده ايدی [٢].

اسلاملردن آلای ايله چيقديغی زمان باشی اوزرنده سنجاق طاشيدان ايلك حكمدار (موصل) آتابكی (سيف الدين غازی بن عماد الدين زنكی) ايدی. مشار اليهك امری ايله

[١] اغانی ٥٩ ج ٦ [٢] ترتيب الدول ١٠٣

سواری عسکری قلیجلری قوشاقلرینه ، کورزلری ایسه دیزلری آلتنه آلمش اولدقلری حالده آلایلرده یوررلردی . اطرافده بولنان سائر آتابکلر بونی کورنجه بوشقالده آلایلر یاپمغه باشلامشلردی [١] .

مع مافیه بو آلایلر حال ومقصدك ، دولت وزمانك اختلافنه کوره شکل واحتشام ودبدبهجه مختلف ایدیلر . اك دبدبهلی آلایلر حجه کیتمك ، یاخود برشهردن دیکر برشهره سیاحت ایتمك ایچون ترتیب ایدیلن آلایلر ایدی . کذلك بیرام کونلرنده تشکیل اولنان آلایلر غایت دبدبهلی اولوردی . بوصوك آلایلرده فضله اولهرق کذرکاهك ایکی طرفنده عسکردن صفلر تشکیل ایدیلیردی . آلایلرده صفوف عسکریه آرهسنده یوروین ایلك ذات ملوك امویهدن (یزیدبن ولید) ایدی . مشارالیه بیرام آلایلرنده مسلح ایکی صف عسکر آرهسنده حرکت ایدردی [٢] .

خلفانك اوقدر انواعی چوق آلایلری وار ایدی که جملهسنی ایراد ایتمك لازم کلسه مقامك مساعدهسی فوقنده برچوق شیلر یازمق ایجاب ایدر . فقط شوقدر دییهبیلیرزکه خلفا آلایلرده یا برآت اوزرنده ، یاخود برقبه درونده اولهرق چیقارلردی . سرای ارکانی ایله رجال دولت اسبسوار اولهرق خلیفهنك اطرافنده اخذ موقع ایدرلردی . چری باشیلر پیاده اولهرق یوررلردی . کذلك هرصنف وطبقهدن اولان سرای اوغلانلری آلتون قوشاقلر طاقینمش اولدقلری ، قامچیلر ویا آلتون ایله مزین تبرلر طاشیدقلری حالده یایان کیدرلردی . خلق ویا عسکر آلای کذرکاهنك ایکی طرفنده صفلر تشکیل ایدرلردی . آلای بوصفلر آرهسنده یوروردی . آلایك اوزونلغی اظهار وارائهسی آرزو اولنان احتشام ودبدبه درجهسنه تابع ایدی . خلیفهٔ عباسی (متوکل علیالله) ك آلایی درت میل اوزونلغنه بالغ اولمش ایدی . بتون بو مسافه امتدادنجه خلق خلیفهیه اظهار تعظیم ایچون آتلردن اینمشلر ایدی [٣] . خلیفه اوزاق بريره کیدهجك ایسه انك استراحت ویا بیتوتتی ایچون یولده بیوك چادرلر قورولوردی [٤] .

٤٦٧ تاریخ هجریسنده وفات ایدن یکرمی آلتنجی خلیفهٔ عباسی (قائم بامرالله) برفتنه اثناسنده آلای ایله چیقدیغی زمان ساده سیاه البسهیه بورونمش ، خرقهٔ سعادتی

[١] ابوالفدا ٢١ ج ٣ [٢] ابن‌الاثیر ١٤٧ ج ٥ [٣] ابن‌الاثیر ٣٦ ج ٧ واغانی ٣٢ ج ٩ وابن خلکان ٩٨٠ ج ٢ [٤] فوات الوفیات ٤ ج ١

اوموزینه آلمش ایدی . الندە برقلیچ بولنیور ، باشی اوزرینەدە سنجاق طاشینیوردی.
اطرافندە عباسیلردن وسرای خدمەسندن برزمره تشهیر سیوف ایتمش اولدقلری حالدە
یورومشلردی [۱] . مع مافیه بر اختلال صرەسندە خلیفەنك سرایدن بوچیقیشنه رسمی
آلای اطلاقی جائز دکلدر .

مصردەکی خلفای فاطمیه جمعه نمازینی (جامع ازهر) دە قیلارلردی .
خلیفه آته راکب اولدیغی ، باشی اوزرندە آلتون صرمەلی سلطنت شمسیەسی
طوتولدیغی حالدە حرکت ایدردی . اوکندە واطرافندە ۵,۰۰۰ قدر پیادە
یورردی . خلیفه اوزرندە طیلسان ، قلیچ ، الندە قضیب خلافت بولندیغی
حالدە جامعه کیدر ، نماز قیلاردی . فاطمیلرك نمازدن اول اجرا ایتدکلری
دها برچوق مراسم واردی . خلفای فاطمیه بیعت ، یاخود خلیجك کشادی
مراسمنی اجرا ایچون چیقدقلری زمان مجوهرات صاریغنی [۲] ، (بدنه)نامندە
بولنان کاملاً آلتون صرمەلی، نقشلی ایپکلی کسوەیی کیرلر، باشلری اوزرندەدە
کسوەنك رنکندە سلطنت شمسیەسی کوتورولوردی . اوکلرندە مجوهرات ایله
مرصع آلتون صرمەلی اکرلر ، عنبر اکرلری ، اطلاسدن قبەلر ایله مزین
یدك آتلری بولنوردی. مختلف قیافتدە بولنان ترك، دیلملی، عزیزیه، اخشیدیه،
کافوریه فرق عسکریەسی آغیر اطلاسدن مکلف البسه ایچندە ، آلتون صرمەلی
قوشاقلر قوشانمش اولەرق یوررلردی . سلاحشورلری حامل اولەرق برطاقم
فیللر ، زرافەلر آلایه اشتراك ایدردی . خلیفەنك باشی اوزرندە طوتولان
سلطنت شمسیەسی غایت قیمتدار مجوهرات ایله مرصع بولنوردی . خلیفه
بوآلایدە خلافت قضیبنی الندە طاشیردی . اوکندە صره ایله آلتون، کموش ،
طونجدن بوریلر ایله مجهز بوریزنلر ، بیوك داووللی داوولجیلر صفلر تشکیل
ایدرك کیدرلردی. داوولر تختەیه بدل کموشدن مصنوع ایدی. آلایك اوزرندە
مزین ونظرربا سنجاقلر تموج ایدردی .

احتفالات مخصوصەلری

احتفالات دینیه

مدنیت اسلامیه دورندە اجرا ایدیلن احتفالات مخصوصەنك برقسمی مولد،
بیرام ، کسوۀ شریفه مراسم مخصوصەسی کبی دینی اولدیغی کبی دیکر قسمیدە

[۱] ابوالفدا ۱۷۷ ج ۲ [۲] مقریزی ۲۸۰ و ۲۸۵ ج ۲

نوروز ، مهرجان ، شم النسیم ، فتح خلیج کبی صرف وطنی ایدی . خرستیانلر یورطیلرنده اجرا ایلدکاری مراسم مخصوصه‌لرینك بعضلرینی بتپرستلردن نصل اقتباس ایتمشلر ایسه اسلاملر دخی احتفالات دینیه‌لرینك طرز واسلوبنی کذلك غیر مسلملردن اقتباس ایتمشلردی . اعیاد اسلامیه‌ده دبدبه‌لی مراسم مخصوصه اجراسی عادتی بوکونه‌قدر دوام‌ایتمکده‌در . مدنیت اسلامیه دورنده احتفالات دینیه ووطنیه‌یه اك زیاده اهمیت ویرن دولت فاطمیلر ایدی . (مقریزی) ده تفصیلاتی کوریله‌جکی اوزره روز عاشورا ، مولد نبوی ، مولد حضرت علی ، مولد فاطمه ، مولد حضرت حسن ، مولد حضرت حسین ، ولادت خلیفه ، رجبك برنجی کیجه‌سی ، عید اضحی ، عید فطر ، فتح خلیج ، نوروز وسائره اودورده بر وسیلهٔ احتشام واحتفال تشکیل ایتمکده ایدی [۱] . ایام مخصوصهٔ مذکوره‌یه کوره برطاقم مراسم مخصوصه اجرا ایدیلیردی . بو وسیله‌لر ایله برچوق پاره‌لر صرف اولنیور ، صدقه‌لر ویریلیور ، نقد ، البسه ، مجوهرات وسائره‌دن متشکل هدیه‌لر تعاطی ایدیلیوردی .

(اربل) آتابکی (مظفرالدین‌ابوسعیدکوکبوری) بالخاصه احتفالات دینیه‌یه فوق‌العاده اهمیت ویرمکله اشتهار ایدن امرادن ایدی . مشار الیه مولد نبوی‌یه تصادف ایدن یوم مخصوصده صوك درجه دبدبه‌لی واحتشاملی مراسم اجرا ایدردی . روایت مشهوره‌یه کوره مولد نبوی‌یی الیوم جاری اولان مراسم ایله تبجیل وتکریم ایدن ایلك ذات مشار الیه ایدی [۲] . کذلك افریقاده (تلمسان) امیری (ابوحمو موسی) دخی او یولده عین میل واجراآت ایله شهرت قازانمش ایدی [۳].

آل بویه ملوکندن (عضدالدوله) هرکون بغدادده اوچ نماز وقتلرنده ، یعنی صباح ، اوکله ، آقشام نمازلری زمانلرنده داوول چالدیریردی . انك حفیدی اولان (سلطان الدوله) بغداده کیردیکی زمان هرکون بش نماز زمانلرنده داوول چالدیرمشدی [٤] .

خوارزم شاهیان دولتنك برنجی حکمداری (قطب الدین محمدبن انوشتکین) اسکندر کبیرك اردوکاهنده جاری اولان عادته تبعاً کونده ایکی دفعه ، یعنی صباح ، آقشام داوول اوردورمقله اکتفا ایتمش ایدی . بوعادت ایلك وضع ایدلدیکی زمان یکرمی یدی امیرزاده طورمش ، آلتون ایله مزین یکرمی‌یدی داوول اوزرینه نوبتی اجرا ایتمشلردی.

[۱] مقریزی ٤٩٠ ج۱ [۲] ابن خلکان ۳٦ : ج ۱ [۳] نفح الطیب ٦۰٤ ج ٤
[٤] ابوالفدا ۱٤۸ ج ۳

دها سكره موقع اقتداره كلن خوارزمشاهيان ايله ملوك سلجوقيه كونده اوقات خمسه‌ده داوول چالديريرلردى .

آل بويه ملوكندن (معزالدوله) ٣٥٢ سنهٔ هجريه‌سنده بغدادده محرمك اوننجى كونى حلول ايدنجه اهالى‌يى دكان ومغازه‌لرينى قاپايه‌رق ايشلرينى تعطيل ومراسم مأتمه اشتراك ايتمكه ، قادينلرى‌ده صاچلرى طاغنيق ، اثوابلرى يرتيق ، يوزلرى سياهلره مستغرق اوله‌رق حضرت (حسين بن على) ايچون يوزلرينه اوروب آغلامغه مجبور ايتمش ايدى . سنى اولان اهالى شيعه‌نك چوقلغى وحكومتك انلر ايله برابر اولديغنى كوره‌رك ايستر ايسته‌مز بو مراسمى اجرا ايلمشلردى [١] .

دوكون ، مأتم ، ختان وسائره كبى احتفالات اجتماعيه ، مرخص وسفرا استقبالى ، بيعت ، تتويج ، خلع مراسمى كبى احتفالات سياسيه ايسه بشقه ايدى. بوخصوصلر ايچونده آتيده برقاچ مثال ذكر ايده‌جكز :

دوكونلر ايله امثالنده اجرا اولنان احتفالات

دوكون احتفالاتى مختلف شكلرده اجرا ايدلمكده ايدى. مملكتلرده جارى اولان بشقه بشقه عادتلره ، دوكون ياپانلرك ثروت واقتدارلرينه كوره برطاقم فرقلر نظر اعتباره آلنمقله برابر اساس اعتباريله اودوكونلراليوم مصر اسلاملرى دوكونلرنده اجرا ايديلن احتفالات ومراسم مخصوصه‌يه تماماً بكزمكده ايدى. تاريخ اسلامده دبدبه واسرافاتيله شهرت آلان ايكى احتفال دبدبه‌دارى بوراده مثال قبيلندن ذكر ايده‌جكز :

برنجيسى دولت عباسيه امراسندن (حسن بن سهل)ك كريمه‌سى اولوب (بوران) دخى تسميه ايديلن (خديجه) نك خليفه (مأمون) ايله زفافى اثناسنده ياپيلان طنطنه‌لى دوكون ايدى . (واسط) جهتنده (فم الصلح) موقعنده اجرا اولنان بودوكون اثناسنده اختيار ايديلن دبدبه واسرافاتك دها اول وقوع بولمش برمثلنه تصادف ايديله‌مز . كلينك پدرى هديه وعطيه قبيلندن اولمق اوزره هاشميلر ايله سردارلر وكاتبلرك اوزرينه كوى ، جاريه ، آت وسائره اسم وتعريفاتنى حاوى مسكدن فندقلر سرپمش ايدى. برفندق برآدمك النه دوشونجه او آدم انى آچيور ، ايچنده‌كى كاغدى اوقوييور ، هبه‌كار سماحتشعارك بوايش ايچون تعيين ايتمش اولديغى مأمور مخصوصه مراجعت ايدرك كاغدى ويرييور ،

[١] ابوالفدا ١٠٤ ج ١

ایچنده كوی ، یاخود دیكر برعقار ، آت ، جاریه ، مملوك ، هرنه محرر ایسه آلوب احراز ایلیوردی . مشار الیه خلیفه (مأمون) ایله معیتنده بولنان سردارلر ، معیت آدملری ، عسكره وسائره ایچون صرف ایتدیكی غیرقابل احصامبالغ عظیمه‌دن ماعدا اهالینك سائرضنوفی اوزرینه‌ده برچوق آلتونلر ، درهم دینیلن كموش پاره‌لر ، مسك كوبكلرینی ، عنبر یمورطه‌لرینی سرپدیرمشدی . روایته كوره مذكور دوكونده ۳٦,۰۰۰ كمیجی ایفای خدمت ایتمش ودوكون اثناسنده بركون اودون قالمینجه تجره‌لرك آلتنده اودون یرینه زیتون یاغنه باتیرلمش چواللر یاقلمش ایدی . زفاف كیجه‌سی (بوران) خلیفه (مأمون) ك حجرهٔ زفافه ادخال اولندیغی زمان (مأمون) كلینك كذركاهنه برآلتون حصیر سردیرمش ، بیوك اینجیلری حاوی مرصع برزنبیل كتیریله‌رك ایچنده بولنان اینجیلر (رشید) ك زوجه‌سی (زبیده) وكریمه‌سی (حمدونه) داخل اولدقلری حالده اوراده بولنان قادینلرك اوزرینه سرپلمش ایدی . فقط مشار الیهما وقار اصالتكارانه‌لری الجاآتیله بو اینجیلردن برشی آلمدیلر . آنجق (مأمون) او ایكی سلطان اصیل واستغناكاره « اینجیلردن برشی آلمقله بنی شرفیاب ایدیكز » دینجه مشار الیهما مجرد خلیفه‌یی ممنون ایتمك ایچون اللرینی اوزاده‌رق یالكز بر اینجی آلدیلر . دیكر اینجیلر او آلتون حصیر اوزرنده پارل پارل پارلادیغی حالده قالمش ایدی . (مأمون) بولطیف منظره‌یی كورنجه : « خبیث حسن بن هانئ ! .. صانكه بولطافتی كوره‌رك توصیف یاده‌ده :

كأن صغری وكبری من فواقعها حصباء در علی ارض من الذهب

بیتنی نظم ایتمش » دیمشدی .

(مأمون) ك اوطوردیغی صالونده یوز رطل ثقلتنده عنبردن برموم یاقلمش ایدی . مشارالیه عنبرك دومانندن مضطرب اولدیغندن خالص مومدن اوحجمده برموم یاپیلوب یاقلمش ایدی . (مأمون) ك اوراده كچیردیكی كیجه‌لر موملردن انتشار ایدن ضیالر ایله عادتا كوندوز كبی ایدی . مذكور دوكون ایچون صرف ایدیلن پاره‌لر ۵۰,۰۰۰,۰۰۰ درهمه بالغ اولمشدی . (مأمون) دوكونك ختامندن صكره اورادن مفارقت ایتدیكی زمان قائن‌پدرینه ۱۰,۰۰۰,۰۰۰ درهم ویردیكی كبی (فم الصلح) جهتلرینی‌ده اكا بخش واحسان ایتمشدی . فقط (حسن بن

سهل) بوپاره‌لری آلیر آلماز کندی قوماندانلرینه ، دوست و ظهیرلرینه ، خدم وحشمنه توزیع ایلمشدی . (مأمون) (حسن بن سهل) ه فضله اوله‌رق فارس قطعه‌سی ایله اهواز قضالرینك بر سنه‌لك خراجنی ویرمشدی. خلیفهٔ مشارالیه زفاف کیجه‌سنك ایرتسی آقشامی کلینك یاننه کیرمك ایستینجه کلینك بیوك والده‌سی بر آلتون تپسی ایچنده بولنان بیك اینجی‌یی کوکینك باشی اوزرینه سرپمشدی [۱] . مذکور دوکونده دها بونك کبی نیجه اسرافات یاپلمشدی‌که انسان اکا ایناتمق ایسته‌میور .

ایکنجی‌احتفال‌دبدبه‌دارایسه‌خلیفه (متوکل‌علی‌الله) طرفندن‌اوغلی (معتز)ك (بر کوازا) نامیله معروف اولان موقعده مظفر اولدیغی زمان اجرا ایدلمش ایدی. سردارلر ، اعاظم رجال‌دولت یمکی بیتردکدن صکره (متوکل) برمجلس عقد ایدرك حضورنده عنبر ، ند ، مسك خمیرندن یاپلمش کوناکون شکللرده تمثاللری حاوی و مجوهرات ایله مرصع آلتون چقور تپسیلر سرلمش ، عادتا بوتپسیلر یرده برپوشیده تشکیل ایلمش ایدی . متعاقباً سردارلر ، مصاحبان ، اصحاب مراتب دعوت اولنه‌رق ایکی طرفلرینه انواع مجوهرات ایله مرصع تپسیلر وضع ایدلمش‌ایدی. اوته‌کی صره‌ایله بوصره آره‌سنده بربوشلق‌براقلمش ایدی . دها صکره فراشت مأمورلری اوزری دری قاپلی ویاری یاری‌یه دینار ودرهم طولی زنبیللر ایله کله‌رك ایچنده بولنان نقودی تپسیلردن دها یوکسك برارتفاعه وارنجه‌یه‌قدر آواره‌لغه دوکوب ییغمشلردی. حاضربولنانلره ایچکی ایچلمسی ، ایچلدکدن صکره صره ایله هرکسك اوپاره‌لردن اوچ دفعه ایکی آووچ طولوسی آله‌رق چکلمسی امر اولندی . بریرده پاره‌لرك مقداری آزالدقجه زنبیللردن پاره‌لر دوکیله‌رك اسکی حالنه ارجاع ایدیلیوردی . دها صکره مجلسك آشاغی طرفلرنده برطاقم معیت اوغلانلری طورمش ، « امیر المؤمنین افندمز امر ایدییور. هرکیم ایستر ایسه ایستدیکی قدر آلسون » دییه باغیرمشلردی . خلق اللرینی اوزاده‌رق پاره‌لری آلمشلردی . ذکر اولنان شعشعه‌لی احتفالده اوقدر چوق پاره‌لر ویرلمش ایدی پاره آلانلردن چوقلری اوزرلرنده یر قالمدیغنی کورنجه طیشاری چیقه‌رق پاره‌لری کندی اوشاقلرینه تسلیم‌ایتدکدن صکره تکرار ایچری کیرییور ، یکیدن پاره آلیورلردی. خلیفه

[۱] لطائف‌المعارف ۷۳ وابن خلکان ۹۳ ج ۱

مجلس طاغلديغى زمان بيك خلعت احسان ايتديكى كبى بيك كوله دخى آزاد ايلمش ايدى. خلعه‌لر ايله قدرلرى اعلا ايديلن ذوات آلتون وكموش ايله بيك كمى‌يه بينديرلمش ايدى [١].

خليفه (مقتدى بالله) ك ٤٨٠ سنهٔ هجريه‌سنده سلطان سلچوقى ملكشاهك قيزى ايله وقوع بولان زفافى ايله جهازك مقر خلافته نقلى اثناسنده اجرا ايديلن احتفالاتى دخى اكا كوره قياس ايديكز [٢] . سلاطينك تتويجلرى ، بيعت زمانلرنده اجرا اولنان احتفالات ومراسم حقنده دها اول برنجى جلدك ١٠٥ و١٣٨ نجى صحيفه‌لرنده بعض مثاللر ايراد ايلديكمزدن بوراده تكرارينه لزوم كورميز .

وزرايه خلعتلر احسان ايتمك

وزرا وسلاطينه خلعت احسان ايتمك دخى طنطنه ودبدبه‌لى برطاقم احتفالات اجراسنه وسيله تشكيل ايدييوردى. خلفانك خلعتنه مظهر اولان ايلك ذات (جعفر برمكى) ايدى. خليفه (رشيد) كرسئ خلافته جالس اولديغى كون رفيق طفوليت وصباوتى ادارهٔ مملكتده معين اتخاذ ايتمكله برابر اكا توجيه ايتديكى خلعتلر جمله‌سندن ١٠٠ كيسه درهم ودينار ويرمش ، خلقى عرض تبريكات ايچون بر آلاى ايله نزدينه كوندرمش ، ايستديكى كبى استعمال ايتمك اوزره مهر سلطنتى كنديسنه توديع ايلمش ايدى [٣]. دها صكره موقع اقتداره كلن خلفاى عباسيه بويولى تعقيب ايدرك وزيرلرى ايله واليلرينه احوالك اختلافنه كوره شكلاً ومقداراً مختلف خلعتلر احسان ايتمشلردى . هرحالده بو خلعت احسانلرى ايچنده بر كسوه بولنوردى كه خلعتى ويرن ذات طرفندن كوندريلير ، خلعته مظهر اولان كيمسه طرفندن كيليردى. اكا (خلعت) نامى ويريليوردى. خلفاى فاطميه‌دن (عاضد) مصرده (صلاح الدين ايوبى) يه منصب وزارتى تفويض ايتديكى زمان اكا (ملك ناصر) لقبنى توجيه ايلديكى كبى (فرما) ايله (دمياط) آره‌سنده كائن (تنيس) آطه‌سى معمولاتندن كنارى آلتون صرمه‌لى بياض بردستار ، آلتون صرمه ايله مطرز بر قفتان ، كذلك آلتون صرمه‌لى بر جبه ، ينه آلتون صرمه ايله مطرز بر طيلسان ، اون بيك دينار قيمتنده مجوهراتدن بر كردانلق ،

[١] لطائف المعارف ٧٤ [٢] ابن الاثير ٦٥ ج ١٠ [٣] مقريزى ٩٩ ج ٢

تزییناتی بش بیك دیناره مال اولان بر قلیج ، سکز بیك دینار قیمتنده غایت مکلف ومذهب واحجار قیمتدار ایله مزین برچادردن متشکل بر خلعت دخی احسان ایلمش ایدی. خلیفه بوخلعتایله برابر برچوق ملبوسات فاخره‌یی حاوی متعدد بوغچه‌لر ، آتلر ، سائر اشیا دخی اهدا ایتمش ایدی . منشور وزارت بیاض اطلاس اوزرینه یازلمش ایدی [١] .

بالآخره خلافت عباسیه مصره انتقال ایدنجه اوراده ایلك خلیفه اولان (مستنصربالله) اوزمانك حکمداری غلامان اتراکدن (ملك ظاهربیبرس) ك مقامنه تعظیماً اکا سیاه برجبه ، سیاه بر دستار ، بوغازینه برآلتون کردانلق ، آیاقلرینه برآلتون بوقاغی‌دن متشکل برخلعت ویرمشدی [٢]. سائر خلعتلری‌ده اکا کوره قیاس ایدیکز .

هیئات مخصوصه‌نك رسم قبولی

نزد خلیفه‌یه کلن هیئات مخصوصه‌یه ـ هله بوهیأتلر اجنبی حکمدارلرندن بری طرفندن کلیور ایسه ـ غایت دبدبه‌لی واحتشاملی رسم قبوللر یاپلقده ایدی. بودبدبه واحتشام ایله دولت اسلامیه‌نك شوکت وعظمتی کوسترلمك ایستیلیوردی. رسم قبوللر احوالك اختلافنه کوره مختلف ایدی. مثال اولمق اوزره خلفای عباسیه‌دن (مقتدر) ك ٣٠٥ سنهٔ هجریه‌سنده روم قیصری طرفندن نزدینه کلن هیئت مخصوصه حقنده اجرا ایتدیکی رسم قبولی ذکر ایلیه‌جکز . مشار الیه هیئت مذکوره‌یی اوجه ذکری کچن (دارالشجره) سراینده قبول ایتمش ایدی. هرطرف عسکر ایله طولدیرلمش ، سرای اسلحه وکوناکون وسائط زینت ایله تزیین ایدلمش ایدی . بومراسم اثناسنده صفلر تشکیل ایدن عسکرك مقداری سواری و پیاده داخل اولمق اوزره (١٦٠,٠٠٠) ه بالغ اولمش ایدی . مکلف البسه‌لی ، آلتون صرمه ایله مزین قوشاقلی اوله‌رق مراسمه اشتراك ایدن (غلمان حجریه) نك عددی ایسه ٢٢,٠٠٠ ایدی . ٤,٠٠٠ ی بیاض و ٣,٠٠٠ ی سیاهی اولمق اوزره مراسمه ٧,٠٠٠ خدمه وطواشی دخی اشتراك ایتمش ایدی . برصره‌ده طوران پرده دارلرك عددی ایسه (٧٠٠) ایدی . دجله‌ده بولنان کمیلر ، صندالر غایت پارلاق برصورتده تزیین ایدلمش ایدی .

[١] سیوطی ٢٥ ج ٢ [٢] سیوطی ٥٨ ج ٢

سرایك خارق‌العـاده تزییناتی میاننده (۱۲,۵۰۰) ی صرمه‌لی اطـلاس اوله‌رق اوزره ۳۸,۰۰۰ پرده قورولمش ، یرلره ۲۲,۰۰۰ کلیم سرلمش ایدی . یوز آرسلان یوز شیریانك معیتنده اوله‌رق تحیید رسمی اجرا ایتمش ایدی . سرایه زینت واحتشام ویرن اشیای فاخره ونادره جمله‌سندن اومشهور آلتون وکموش آغاجی انظـار تماشـایه معروض ایدی . اولجه تعریف ایتدیکمز اوزره سیم وزردن اون سـکز دالی حاوی اولان بو قیمتدار آغاجك داللری بر صنعت مخصوصه ایله کندی کندینه اکیلوب قالقیوردی . داللرك اوزرینه آلتون وکموشدن مختلف شکللرده یرلشدیرلمش بولنان قوشـلر کندی کندیلرینه اوتیورلردی . هیئت مخصوصه‌یی تشـکیل ایدن ذوات بو آثار عظمت وشوکتی کوره‌رك مندهش اولمشلردی [۱] .

خلفا ایله حکومات معاصره

عربلر فتح ممالکه تشبث ایتدکلری زمان جهان مدنیت عظیم بر پریشانی ، خلق بیوك بر عطالت ومسکنت ایچنده ایدی . عربلر بردن‌بره اوخلق اوزرینه آتیله‌رق اون بش ، یکرمی سـنه ظرفنده تاریخده امثـالی کورلمین بر طرز معجزه‌کارانه‌ده مملکتلرینی فتح و تسخیر ایتمشلردی . ممالك مفتوحه اهـالیسی بالآخره خواب غفلتدن اویانه‌رق عربلره قارشی کلمك ایستمشلر ایسـه‌ده بوکا بردرلو مقتدر اوله‌مامشلردی . متعاقباً چوق زمان کچمه‌دن ممالك مفتوحه اهالیسی عربلرك مدنیت واعتلالرینی ، عمران وترقی‌یه سعیلرینی ، علوم وفنون ، صنائع ، تجارت وسیاحت ایله اشـتغاللرینی کوره‌رك انلره قارشی بر حس حرمت طویمغه مجبور اولمشـلر ، (مدینه) یه ودها صکره (شـام) ه هیئت مخصوصه‌لر ایله هدیه‌لر کوندرمکله عربلره خوش کورنمکه باشلامشلردی . دها صکره (بغداد) شهری شرقاً هند و چیندن ، شمالاً آسـیانك یوقاری طرفلری ایله اوروپانك ممالك مرکزیه‌سندن ، غرباً آفریقانك منتهاسـنه قدر اولان ممالکدن ، جنوباً بحرهندیدن کلن قاصدان وهیئت مخصوصه‌لره اجتماعکاه کسلمش ایدی . (بصره) شهری دخی شرقك مرکز تجـارت بحریه‌سی واوزاق دکزلردن کلن سفائنك التقاکاهی اولمش ایدی .

---

[۱] ابوالفدا ۷۳ ج ۲ وابن‌الساعی ۷۵

چين تاريخنده اسلاميت

مشهور اولديغى اوزره اسلاميتك ظهورى ايله انتشارى حقنده يالكز اسلاملر معلومات ويرمشلردى . كذلك اوزمانكى تاريخ اسلامى يازانلر دخى يالكز اسلاملر اولمش ايدى . حتى روملر بيله اوصرەلردەكى ترقيات فكريه وعلميەلريله برابر ينه اونلردن هيچ بر مورخ معاصر اسلاميت واسلاملر حقنده برشى يازمامشدى. فقط چين مؤلفات تاريخيەسنى تدقيق ايدن بعض علما او كتابلرده اسلاميت وانتشارى ، خلافتك (معاويه) يه انتقالى ، (ابومسلم خراسانى) نك ظهوريله خلافتى عباسيلره تحويلى وسائرەيه دائر برطاقم معلوماته راست كلمشلر، (محمد)،(قريش) ، (معاويه) ، (ابوالعباس) ، (ابوجعفر) كبى رجال اسلاميەنك اسملرينى چين حروفى ايله محرر كورمشلردر . آثار مذكورەنك مطالعەسندن آكلاشلديغنه كوره (ابو جعفر) ٧٥٦ تاريخ ميلاديسنده چين ايمپراطورينك نزدينه بر هيئت مخصوصه كوندرمش . بوهيئت چين پايتختنده شمالى مغولستاندەكائن (هوى هو)دن برهيئتك قدومنه تصادف ايتمش. هانكيسنك ايمپراطورك حضورينه دها اول كيرەجكى مسألەسنده ايكى هيئت آرەسنده اختلاف ظهور ايلمش. ايمپراطورك مابينجيسى حكيمانه حركت ايتمش. هرهيئتى برقپودن حضوره ادخال ايدرك مشكلى ازالهايلمش .. معلومات مذكوره (تونغ شو) كتابنك اوتنجى فصلنده ايمپراطور (سوت سونغ) ك ترجمۀ حالى صرەسنده كورلمكدەدر . كذلك چين كتابلرنده دينيليوركه : « دها صكره خلافت (مهدى) يه ، مهديدن صكره دخى (هارون الرشيد) ه انتقال ايلمش. ايشته بو خليفه زماننده (٧٨٥ سنۀ ميلاديەسندن ٨٠٤ سنەسنه قدر) سياه جبەلى اولان عربلر توفان (تيبت) قطعەسى اوزرينه سوقيات عسكريەده بولنمشلر. دها صكره (تيبت) اهاليسى عربلرك مهاجماتنه قارشى كلك ايچون هرسنه تحشيدات عسكريه ياپمغه باشلامشلر .. ٨٩٨ سنۀ ميلاديەسنده عربلردن اوچ ايلچى ايمپراطورك سراينه كلمش .. الخ » [١] .

ارباب تحقيق عربلرايله چينليلر آرەسنده اوتنجى عصر ميلادى اورتەسندن،

[1] E. Brekschneider, The knowledge by The Ancient Chinese of the Arabs & Arabian colonies . 7

یعنی اوچنجی عصر هجریدن اعتباراً وجوده کتیریلن مناسبات تجاریه حقنده دخی برطاقم معلومات بولمشلر، برچوق عرب سفینه‌لرینك جام، شکر وسائره‌یی حاملاً چین ساحللرنده اجرای سیر وسفر ایلدیکنی، عربلر ایله سفائن رئیسلرینك برچوق دفعه‌ایمپراطورك سراینه‌کیده‌رك حضورینه قبول اولندقلرینی، ایمپراطورك بوجسور وعزمکار آدملره مملکتلری، پادشاهلری، سائرحاللری حقنده سؤاللر صوردیغنی آ کلامشلردر. عرب اولمیان حکومات اسلامیه ایله چین ممالکی آره‌سنده دخی ذکری تطویله باعث اوکبی برطاقم مناسبات بولندیغی‌ده کورلمشدر. بو معلومات غایت مختصر، وقوعات قاریشیق، اسملرده بر طاقم تحریفات بولنمقله برابر ینه فوق‌العاده اهمیتلی صاییلیر. چونکه مستقل برچین منبعندن آلینیور.

عرب مورخلریله سیاحلرینه کلنجه بونلر چین وهندستان ساحللرینه ایندکلرینه، او ایکی قطعه حکمدارلرینك سرایلرینه کیردکلرینه، بعض مسائل تجاریه ایچون اوحکمدارلر ایله قونوشدقلرینه دائر برچوق معلومات ویرمشلردر. فقط چوغمز شمدی‌یه قدر بو معلوماته اهمیت ویرمیور ایدك. چونکه بیك‌برکیجه‌ده کوریلن (سندباد بحری)، (فرس مسحور) وسائره کبی افسانه‌لره قیاساً او معلوماتك پك چوق مبالغات وخرافات ایله آلوده اولدیغنی ظن ایدییور ایدك. حال بوکه او افسانه‌لر فی‌الاصل اقوام اجنبیه‌دن اقتباس اولنمش ایدی. حتی عربلره منسوب خرافاتك اکثری‌ده عرب محصولی دکلدی. بالذات عربلرك یازدقلری شیلر، باخصوص وقائع تاریخیه وامثالی معلوماته کلنجه بونلر بیوك بر تدقیق و طوغریلق ایله قلمه آلنمشدی. منصف بر منقد نظریله براو آثاری اوقوییکز، برده اوعصرلر ایله عصر حاضر آره‌سنده‌کی فرقی نظر امعانه آلکز، بو مدعامزی پك محق بولورسکز.

بونکله‌برابر عربلرك علوعزمنه دال اولان اوکبی وقائع‌خارقه‌یی نظر اهمیته آلمیانلری شایان مواخذه کورمیز. چونکه‌بومشکلپسندلر، عربلری، زمان‌شوکت واعتلالرنده دکل، دولتلرینك زوالی ایله عصبیتلرینك انحلالندن، همتلرینك انحطاطی‌ایله عزم‌وفعالیتلرینك ضعفه سقوطندن صکره طانیدقلرندن اوخارقه‌پیرا مدنیت‌دورنده انلرك اوکبی تشبثات عزمکارانه واقدامپرورانه‌ده بولنمش اولملرینی

مستبعد کوره‌رك عرب کتابلرنده بو خصوصه دائر اوقودقلری شیلره ایناتمق ایسته‌مه‌مشلردر. فقط شمدی کوریلیورکه چین کتابلری بوخصوصده مؤلفات عربیه‌ده ویرلمش اولان معلوماتی تأیید ایدیور. آرتق او معلوماته ایناتمق پك ضروریدر.

عربلر ایله چین ممالکی آره‌سنده تأسیس ایدیلن مناسبات تجاریه ایله عرب ارباب تجارتنك ممالك مذکوره سواحلنه نزول و سیاحتلرینی مبین الك اسکی اولمق اوزره المزه کچن اثر (سلسلة التواریخ) کتابیدر. تاریخ هجرینك اوچنجی عصری رجالندن (سلیمان تاجر) ایله (ابوزید حسن) طرفندن قلمه آلنان بو اثر عربلرایله ایرانلیلرك بصره کورفزی سواحلندن هندستان وچین ممالکنه اجرا ایتدکلری سیاحات بحریه‌یی متضمندر. مذکور کتاب مستشرق شهیر (رینو) طرفندن فرانسزجه ترجمه‌سی ایله ١٨١١ تاریخنده پارسده طبع ایدلمشدر. ایکنجی درجه‌ده قدمده (مسعودی) نك (مروج الذهب) ی کایرکه بو کتاب بین‌الناس مشهور وکثرتله متداولدر. بونلردن ماعدا عربیده بر چوق امهات کتب جغرافیه واردرکه بونلر کافةً حقیقی سیاحتلر محصولیدر. الك مشهورلری (بلخی) ایله (اصطخری) ، (ابن حوقل) ، (مقدسی) وسائره‌نك یازدقلری آثاردر. بونلرحقنده فضله معلومات ویرمك موضوعمزك خارجنده بر بحث تشکیل ایدر.

فقط خلاصةً دینیله‌بیلیرکه عباسیلر ایله هند وچین حکمدارلری آره‌سنده برطاقم مناسبات بولندیغنه ، ایکی طرف بیننده بلا انقطاع هدایا تعاطی ایدلدیکنه دائر عرب مؤلفات تاریخیه‌سنده پك چوق معلومات موجوددر. ایکنجی عصر هجرینك صوکلرندن اعتباراً هندستان حکمدارلری طرفندن بر طاقم هیئات مخصوصه هدایا ، مکتوبلری حاملاً بغداده کلمکده ایدیلر [١]. چین حکمدارلری طرفندن دخی بغداده هیئتلر کلمش اولمسی لابددر.

اسلاملر ایله اوروپا حکمدارلری

اسلام حکمدارلریله اوروپا حکمدارلری آره‌سنده‌که انلرك او دورلرده الك بیوکلری روم ، ژرمن ، فرنك ، اسپانیا حکمدارلری ایدیلر ــ تأسیس

[١] العقد الفرید ١٤٩ ج ١ ومسعودی ٢٤٨ ج ٢ وترتیب‌الدول ٩٦

ایدیلن مناسبات اطراف سائره ، یعنی شرق حکمدارلریله اولان علاقه‌لردن دها قوتلی ایدی. روملر ـ که قسطنطینیه حکدارلری ایدیلر ـ بونلر ایله عرب حکمدارلری آره‌سنده تا امویلر زماندن اعتباراً صلح عقدی و یا هدایا واسیر تعاطیسی ایچون مخابرات دوام ایتمکده ایدی[۱]. ایکی طرف کرك براً ، کرك بحراً محاربه‌دن خالی طومازلردی. امویلر برقاچ دفعه (قسطنطینیه) شهرینی محاصره ایدرك هرنه قدر فتحنه موفق اوله‌مامشلرسه‌ده اوروپا قطعه‌سنده بر طاقم سائر شهرلری فتح ایلمکله فرنك دولتلرینی خوف وتلاشه دوشورمشلردی. عباسیلر دخی عین آثار سطوت کوسترمشلردی [۲]. خلیفه (رشید) قسطنطینیه ایمپراطوریچه‌سی (ایرنه Irène) یی کندینه خراجکذار یاپمشدی.

هدایا تعاطیسی خصوصنه کلنجه خلیفه (رشید) ك فرانسه قرالی (شارلمان) ه کوندردیکی هدیه ذکره حاجت براقمیه‌جق درجه‌ده مشهوردر. بونکله برابر روم حکمدارلری طرفندن دارالخلافه‌یه علی الاکثر قیلچ ، البسه وقماش ، عطریات ، کزیده کلبلردن متشکل هدیه‌لر توالی ایدییوردی. روم ایمپراطوری (احتمال که میخال Michel) ك یوز رطل مسك ویوزسمور کورکی کبی قیمتدار اشیا داخل اولمق اوزره خلیفه (مأمون) ه کوندردیکی هدیه اوجمله‌دن ایدی [۳].

فرنك‌قرالیچه‌سی تریا بنت‌الاوباری (اصلده بویله‌در) ۲۹۳ سنهٔ‌هجریه‌سنده خلیفه (مکتفی بالله) ه اللی قلیچ ، ۵۰ مزراق ، ۲۰ طوپ آلتون صرمه‌لی قماش ، ۲۰ اسلاو اوشاق ، ۲۰ جاریه ، آرسلانه مغلوب اولماز ۱۰ بیوك کلب ، آلتی طوغان قوشی ، یدی شاهین ، قوس قزح کبی رنکارنك ایپکلی بیوك بر چادر اهدا ایتمش ایدی [٤].

خلفا دخی مخابره اجراسی ایچون روم ایمپراطورلرینه هیئات مخصوصه کوندریرلردی. اوجمله‌دن اولمق اوزره (آل بویه) ملوکندن (عضدالدوله) ۳۷۱ سنهٔ هجریه‌سنده (ابن باقلانی) نامی ایله معروف‌اولان قاضیٔ اشعری‌یی روم‌ایمپراطوری (ایکنجی واسیل)ك نزدینه برنامه‌نك‌جوابنی‌حاملاً کوندرمش وبوذاتك ایمپراطور سراینده کوستردیکی عزت نفس اوراده اسلاملرك قدرینی اعلا ایلمشدی [٥].

[۱] المبرد ۲٦۹ و ۳۲٤ [۲] ابن‌الاثیر ۷٤ ج ٦ [۳] فوات‌الوفیات ۲٤۰ ج ۱ [٤] مستطرف ٤٦ ج ۲ [٥] ابن‌الاثیر ٦ ج ۹

اندلسليلر ايله فرنك حكمدارلرى

اندلسده تشكل ايدن حكومات اسلاميه حكمدارلرى‌ايله اوروپا حكمدارلرى آره‌سنده‌كى مناسبات دها صيقى ودها قوتلى ايدى . چونكه (قسطنطنيه) ايمپراطورلرى هم كنديلرينك ، هم‌ده اندلس امويلرينك دشمنى بولنان عباسيلر عليهنده مظاهرتلرينى قازانمق ايچون اندلس خلفاى‌امويه‌سى ايله دوست‌كچنمك ايسترلردى . حتى اندلس ملوك امويه‌سندن (عبدالرحمن اوسط) ه معاصر اولان شرق روم ايمپراطورى (تئوفيل Théophile) ۲۲٥ سنهٔ هجريه‌سنده خليفهٔ مشاراليه برچوق هدايا ايله برابر برنامه كوندره‌رك (مأمون) و(معتصم)طرفندن كورديكى تضييقات اوزرينه كنديسنى شرق ممالك اسلاميه‌سنك فتح واستيلاسنه تشويق ايلمش وذكر اولنان مكتوبده او ايكى خليفهٔ عباسى‌يى جاريه‌زاده‌لكله تحقير ايچون (مراجل) و (مارده) اوغللرى تعبيريله توصيف ايتمش ايدى . (عبدالرحمن) دخى بو هدايايه مقابل بر طاقم هدايا ايله برابر دولتنك اعاظم رجالندن شاعر خاصى (يحيي الغزال) ى ايمپراطورك نزدينه اعزام ايله تحكيم موالات ايلمش ايدى [۱]. بالآخره (عبدالرحمن ثالث) ك زمان خلافتنده اندلس جيوش اسلاميه‌سى اوروپا ممالكندن دها اول هيچ براسلام‌عسكرينك آياق‌باصه‌مديغى يرلره قدر توسيع دائرهٔ صولت ايدنجه ممالك‌مذكوره‌حكمدارلرى خليفهٔ مشاراليه ايله تأسيس روابط موالاته مجبور اوله‌رق ترك مخاصمات ، عقد صلح ، تأمين موالات مقصديله (روما) ، (قسطنطنيه) وسائره‌دن مقر سلطنت اسلاميه‌يه سفيرلر، هديه‌لر كلمكه باشلاديغى كبى اندلس ممالك‌اسلاميه‌سى حدودى اوزرنده (قشتاله Castille) و (بنبلونه) ايله‌اكا منسوب ثغورحوفيه جهتلرنده بولنان اسپانيا حكمدارلرى دخى انك يانته كله‌رك النى اوپمك ، ممنونيتنى جلب ايتمك ، عطيه واحسانلرينى آلمق ، آتلرينه بينمكدن چكنمه‌شلردى [۲] .

(عبدالرحمن ثالث) ه اسپانيانك سائرحكمدارلرندن دخى هدايا توالى‌ايتمش ايدى . (برشلونه Barcelone) و (طركونه Tarragone) حكمدارلرى تجديد صلح ايچون كنديسى ايله هديه‌لشدكلرى كبى [۳] اوزمانكى اسلاو حكمدارى

[۱] نفح‌الطيب ۱٦۳ ج ۱ [۲] نفح‌الطيب ۱٦۷ ج ۱
[۳] نفح‌الطيب ۱۸۱ ج ۱

اولانذوفوه(اصلده هكذا)، آلمان حكمداری (احتمال كه بیوك اوتون Othon) ایله (رون Rhône) ك آرقه‌سنده بولنان فرانسه‌نك او زمانكی حكمداری (اوفه ؟) وشرق منتهاسنده‌كی فرانسز حكمداری كلده (احتمال كه قونراد Conrad) طرفندن كوندریلن سفیر مخصوصلر ایله خلیفهٔ مشارالیهك نزدینه بر سفیر كوندرمش ایدی. خلیفه (عبدالرحمن) بو سفیرلره فوق‌العاده محتشم بررسم قبول‌اجرا ایتمش ایدی. سفیرلر عودت‌ایتدیكی زمان‌خلیفه (عبدالرحمن) اسلاو حكمدارینك نزدینه اسلاو سفیری ایله ایپیسقوپوس (ربیع) ی كوندرمش‌ایدی. والحاصل (عبدالرحمن ثالث) پك معظم وشوكتلی برحكمدار ایدی. روم قیصرلری، فرنك، اسپانیول، ژرمن حكمدارلری داخل اولمق اوزره‌اوروپاده انك موالات ومصافاتنی‌احرازه چالیشمیان حكمدار قالمامشدی. مشارالیهك بوحكمدارلر طرفندن كلن سفرانك قبولنده دولت اسلامیه‌نك شان وشوكتنی ارائه مقصدیله اجرا ایتدیكی احتفالات مدبدبهٔ فوق‌العاده حقنده (مقری) نك (نفح‌الطیب) كتابنده تفصیلات مكمله واردر [١]. (عبدالرحمن ثالث) زاهره سراینی انشا ایتمك ایستدیكی زمان آنف الذكر حكمدارلر طرفندن رنكارنك و متنوع مرمر وطاشدن پك چوق شیلر هدیه ایدلمش ایدی [٢]. بو خصوصی اومحتشم سرایك انشاسی حقنده ویردیكمز معلومات صره‌سنده ذكر ایتمش‌ایدك.

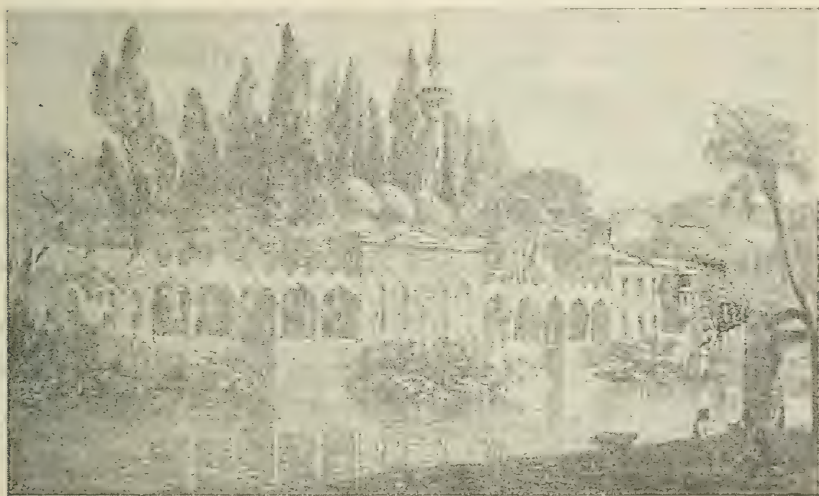
اوروپا حكمدارلری ایله سائر اسلام خلیفه‌لری آره‌سنده احداث اولنان مناسبات ودادیه‌یی‌ده اكا كوره قیاس ایده‌بیلیرسكز. مثلا (قسطنطنیه) قیصرینك هدایاسی مصر حكمدارینه ـ بالخاصه فاطمیلرك اعتلای شان و شوكتلرینی متعاقب زمانلرده ـ توالی ایلیوردی. او جمله‌دن اولمق اوزره ایمپراطور طقوزنجی (قسطنطین) ملوك فاطمیه‌دن (مستنصربالله) ه ٤٣٧ سنهٔ هجریه‌سنده بر طاقم هدایای فاخره كوندرمش ایدی‌كه قیمتی اوتوز قنطار خالص آلتونه بالغ اولمش ایدی. هر قنطار اون بیك دینار اولدیغندن هدایای مذكوره‌نك قیمتی ٣٠٠,٠٠٠ دینار دیمك ایدی [٣]. روم حكمدارلری طرفندن قاهره‌یه ایلچی كلدیكی زمان (باب‌الفتوح) ك یاننده آتدن اینیور،

[١] نفح‌الطیب ١٧٢ ج ١ [٢] نفح‌الطیب ٢٧٠ ج ١
[٣] المستطرف ٤٦ ج ٢

یورویه‌رك یرلری اوپدیکی حالده خلیفه‌نك مقری اولان (قصر کبیر)ه وارییوردی [١] .

٨ — خلفانك اویونه اکلنجه‌لری

حکمدارلر تا اسکی زمانلردن اعتباراً بوش وقتلرنده فکراً ، بدناً برریاضت اولمق اوزره اویون ایله اکلنمکه رغبت کوسترمشلردی. هر ملت کندی اخلاق وعاداتی ایله متناسب خصوصی اویونلر ایله تمیز ایتمش ایسه‌ده حکمدارلر بالعکس اویونلرده عین مقصد تعقیب ایتدکلرندن بویولده‌کی اکلنجه‌لری بر برینه

اورفه شهرنده برجامع

بکزه‌مکده‌ایدی. خلفایه مخصوص اوله‌رق نوعلری پك چوق بولنان بواویونلرك بعضلری ـ که آووه کیتمك، قوشلر ترتیب ایتمکدن عبارتدر ـ زمان جاهلیتده‌ده معروف ایدی. فقط کره وچوکان ایله اوینامق ، فندق آتمق، طاوله وسطرنج اوینامق وسائره کبی دیکر بعضلری ایسه عربلرك غیرندن اقتباس ایدلمش‌ایدی. بو اویونلری اك اول اقتباس ایدن اسلام حکومتی خلیفه (رشید) زماننده دولت عباسیه ایدی. چونکه خلفای اسلامیه‌دن کره وچوکان ایله اوینایان ، مزراق تپه‌سنه هدف دیکه‌رك اوق نشانی ترتیب ایدن ، سطرنج ، طاوله ایله

[١] مقریزی ١٠٧ ج ٢

اویناپان واویونجیلری کندینه یاقلاشدیره‌رق انلره معاش باغلایان ایلک ذات مشارالیه ایدی [١]. مدنیت اسلامیه‌نك اك پارلاق زمانلرنده خلفانك باشلیجه اویونلری شونلر ایدی :

١ — آووه چیقمق

آووه چیقمق زمان جاهلیتده دخی معروف براکلنجه ایدی. فقط اوزمانلرده شکلاً اوق ویا فق وقپـان ایله جیلان ویا قوش آولامغه انحصـار ایدییوردی. بالآخره عربلر روم و ایرانلیلر ایله بالاختلاط احراز مدنیت ایدنجه سـائر شیلرده اولدیغی کبی آو اشکالنه دخی وسعت ویره‌رك طوغان قوشلری، شاهینلر، طوشانجیللر، آتماجه‌لر کبی ییرتیجی قوشـلری استخدام ایتمکه وانلری قوش آوینه آلیشدیرمغه باشلادقلری کبی طوموز، جیلان، یبان اشکرینی آولامق ایچون دخی کوپکلر قوللانمغه اهمیت ویرمشلردی. آو ایله اشتغال ایدن ایلك خلیفه (یزید بن معاویه) ایدی. مشارالیه پك زیاده ذوق وصفایه، صیدوشکاره میال ایدی. بر چوق ییرتیجی قوشلر، مایمونلر، پارسلر بسلمکده ایدی. آوی ریاضت ایچـون دکل، اکلنجه ایچون اختیار ایدییوردی. کوپکلرینه آلتوندن حلقه‌لر، بیله‌زکلر طـاقدیرییور، آلتون صرمه‌لی چوللر کیـدیرییور، هر کوپکك خدمتنه بر کوله تخصیص ایدییوردی [٢]. کثرت میلده رغبت امرنده بعض تفاوت ایله برابر خلفـای امویه‌نك دیکر بعضلری دخی صیدوشکار ایله اشتغال ایتمش ایدی.

دها صکره مقام خلافته کلن عبـاسیلر بنیان دولتلرینی تحکیم ایدنجه صید وشکاره اهمیت ویره‌رك ییرتیجی قوشـلر ایله آو کوپکلری وپارسـلرك انتخاب وتربیه‌سـنده پك ایلری کیتمشـلر، بویولده مبـالغ عظیمه صرفندن دخی چکنمامشلردی.

بو حیوانات مفترسـه وطیور جارحه ایچون شـاهینجیلر، آتماجه‌جیلر، حجاللر (ککلکلری طوتانلر)، شیریانلر، زغرجی باشیلر وامثالی کبی مأمورین مخصوصه استخدام وانلره معاشلر ایله اقطاعات سنیه تخصیص ایتمشلر، حضورلرینه کیرملری ایچون تسهیلات مخصوصه‌ده بولنمشـلردی. شعرای معاصرین طیور

[١] مسعودی ٣٦٥ ج ٢ [٢] الفخری ٤٩

وحيوانات مذكورەنك شكل واندامارينى ، سرعت حركاتنى ، مزاياى سائرۀ مخصوصەلرينى تصويردە بربرلرينه مسابقت ايديور [١] ، علماى معاصرين‌دخى صيد وشكارك انواع و اشكالى حقندە (كتاب‌البزاة والصيد) ، (كتاب المصائد والمطارد) كبى برچوق كتابلر يازيورلردى [٢] .

خلفاى عباسيه جيلانلر ، طيور مختلفه ، يبان اشكلرندن ماعدا وحوش مفترسەنك صيد وشكارندن دخى ذوق آليورلردى. عباسيلردن آووە ميل ايدن ايلك خليفه (مهدى) ، دها صكره (رشيد) ايدى. (رشيد) ك مخدومى (صالح) طوموز آوينى پك زيادە سوييوردى [٣] . حال بوكه ديگر مخدومى (مأمون) وحوش مفترسه آوينه مراقلى ايدى . بوحيواناتى (اصحاب‌اللبابيد ــ لچه‌جيلر) ناميله معروف بر طاقم آدملر واسطه‌سيله آولامقده ايدى [٤] . خليفه (معتصم) ه كلنجه بو ذات آووە خلفاى عباسيەنك اك مراقليسى ايدى . مشار اليه (بغداد) قربنده (دجيل) نهرى جهتلرنده صيد وشكار ايچون بر چوق فرسخ اوزونلغنده برديوار ياپديرمش ايدى . آووە چيقنجه ديوارە مقابل اولان يرلردە آدملريله برابر حيوانات غيراهليه‌يى قووالايوب ديوار طرفه قاچيرييور ، صكره آدملريله ، آتلريله ، آوكوپكلرى ايله ، پارسلريله برنيم حلقه تشكيل ايدرك كيتدكجه بونيم حلقه‌يى كوچلدييور ، نهايت اوغير اهلى حيوانات اوكلرندە اوديوار ايله (دجله) نهرندن بشقه بريره بوله‌ميه‌رق اوتلرك ، چاليلرك آره‌سنده صيچرايوب طورييوردى . خليفه (معتصم) ايله اوغللرى ، اقربا وتعلقاتى ، خواص معيتى او طار دائره ايچنده‌كى حيواناته هجوم ايدييور ، ايستدكلرى قدرلرينى قتل وصيد ايليور ، آولامقله اكلنيور ، بوقتل بى‌رحمانه‌دن صاغ قالانلرينى براقوب كيدييورلردى [٥] .

عباسيلردن ، فاطميلردن ، مروانيلردن‌اولان سائر خليفه‌لرايله سلچوقيلردن ، آتابكلردن ، ايوبيلردن ، كوله‌منلردن اولان سائر حكمدارلرى ده اكا كورە قياس ايده‌بيليرسكز . ملوك سلچوقيه‌دن (ملكشاه) ك بر دفعه صيد وشكار ايتديكى حيواناتك مقدارى صاييله‌رق اون بيكه بالغ اولديغى كورلمش وبونلردن

[١] ترتيب‌الدول ١٣٦ وديوان ابى نواس واغانى ١١٦ ج ٩
[٢] ابن خلكان ٢٣٥ ج ٢ و ٤٢٢ ج ١ [٣] اغانى ٩٧ ج ٩
[٤] مسعودى ٢١٣ ج ٢ [٥] الفخرى ٤٧

یالکز یبان اشکارینك آیاقلری ایله جیلانلرك بوینوزلرندن بر مناره شکیل ایدلمش ایدی[١]. مشارالیه آولادیغی هرحیوان ایچون بردینار صدقه ویریوردی. اوکون بوبیوك صیدوشکار ایچون اون بیك دینار صدقه ویردی [٢]. ملوك سلجوقیه‌دن سلطان (مسعود) آو کوپکلرینك ترفیه وتعزیزنده پك زیاده ایلری کیدییوردی. کوپکلرینه صرمه‌لی اطلاسدن چوللر کیدیرییور ، ال و آیاقلرینه آلتون بیله‌زکلر طاقدیرییوردی. سلطان (ابوعبدالله مستنصر) مغربده (بنزرت Bizrete) جهتارنده دوز براووه‌ده دیوارلی بر شکارکاه یاپدیرمشدی . آدملریله آووه چیقدیغی زمان (معتصم) کبی شکارلری دیوارك دیبنده صیقشدیرمقده ایدی [٣]. (ابن منقذ) ك (کتاب الاعتبار) نده آوجیلق و آو اشکالی حقنده معلومات مفصله موجوددر .

٢ — آت قوشولری

بالخاصه یونانلیلر ، روماللر ، ایرانلیلر داخل اولمق اوزره کرك اقوام قدیمه‌دن، کرك اقوام اخیره‌دن قوشولره اهمیت ویرمین برملت یوقدر. جاهلیت عربلری دخی اك اسکی زمانلرندن اعتباراً آت قوشولرینی ترتیب واحراز اسبقیت ایدن اسبسوارلر ایله افتخار ایلرلردی . حتی پك چوق دفعه‌لر بو قوشولر یوزندن بین القبائل محاربه‌لر وقوع بولوردی . عربلر قوشو ترتیب ایتدکلری زمان آتلرینی میدان مسابقه‌یه اونر اونر کوندریرلردی . قوشولرده صره ایله مسابقه‌یی قازانان آتلرك اونه قدر قاچنجی کلدیکی اعتباریله اسم مخصوصلری واردر [٤] .

عربلر دهاصکره طریق مدنیته کیرنجه قوشو میدانلری تنظیمنه، کثرتله آت صاحبی اولمغه، آتلری یاراندیرمق ایچون درلو درلو اصوللر ایجادینه فوق العاده اهمیت ویرمشلردی . برنجی خلیفهٔ اموی (معاویه) نك برقوشو میدانی وار ایدی که معین زمانلرده اوراده قوشولر ترتیب ایدیلیور ، احراز قصب السبق ایدنلره جائزه‌لر ویریلیوردی . قوشو میدانلرینك نهایتلرنده بر قصبه (قامش) دیکیلیوردی . اك اول اکا واروب یرندن چیقاران برنجیلکی احراز ایتمش عداولنیور ایدی . (قصب السبق) تعبیری ایشته اورادن کلیور .

[١] ابن خلکان ١٢٤ ج ٢ [٢] ابوالفدا ٢٠٣ ج ٢
[٣] کتاب الاعتبار ١٥٠ [٤] مسعودی ٣٨٠ ج ٢

روایت ایدیلن وقوعات غریبه‌دن اولمق اوزره (یزیدبن معاویه)نك (ابوالقیس) نامنده بر مایمونی وار ایدی. (یزید) بومایمونی مجلس صحبتنده بولندیریبور، برمندراوزرنده اوطورتدیریبوردی. (ابوالقیس) غایت ذکی، قورناز، حیله‌کار برمایمون ایدی. (یزید) اهلی وتربیه‌لی اولمش، آغزینه کم، صرتنه اکر طاقیلمش بر دیشی یبان مرکبنه بومایمونی بیندیریبور، قوشولره چیقاریبوردی. (ابوالقیس) برکون سائر آتلردن اول قوشویی قازانمش، قامشی یرندن چیقارمش، آلوب کتیرمش ایدی. او کون بو عجیب حیوان صاری ایپکدن برقفتان، ایپکدن رنکارنك وپارچه‌لری صارقیق برکلاه کیمش، نقشلی قرمزی ایپکدن براکره بینمش ایدی [١].

خلفای امویه‌دن (هشام بن عبدالملك) دخی آت قوشولرینه فوق‌العاده مراقلی برذات ایدی. بومراق سائقه‌سیله قوشو آتلرینه پك چوق اهمیت ویریبور، ایی آت بولدقجه مبایعه‌سی ایچون پاره‌یی اسیرکه‌میوردی. درت‌بیك آته مالك اولمش ایدی‌که اوتاریخه‌قدر هیچ برعربك نزدنده بوقدر آت اجتماع ایتمامش ایدی. دائما احراز مسابقه ایدن (زائد) نامنده برآتی وار ایدی‌که او دورده پك بیوك برشهرت آلمش ایدی. کذلك خلفای امویه‌دن (ولیدبن یزید) دخی قوشو آتلرینه پك‌زیاده مراقلی اولوب آخورنده بیك آت بسلمکده ایدی. انك اك سریع آتی (سندی) اسمی ایله معروف ایدی. مشارالیه (هشام) زماننده بوآت ایله مسابقه‌لره اشتراك ایدیبوردی. (سندی) بومسابقه‌لرده (زائد) دن کیری قالیور، فقط علی‌الاکثر اکا یتیشیور، مسابقه‌ده ایکنجی چیقیوردی. اوصره‌لرده اك مشهور قوشو میدانی (رصافةالشام) ده ایدی. او دورك دها برچوق مشهور قوشو میدانلری، برچوق نامدار مسابقه‌لری واردی [٢]. خاندان امویدن (محمدبن یزیدبن عبدالملك بن مروان)ك پارلاق بر قصیده‌سی واردرکه میدان مسابقه‌ده برنجی کلن آتدن اونجی کلن آته‌قدر صره ایله قوشویی قازانان آتلرك اسم وتعریفاتنی متضمندر. بوخصوصده نظم ایدیلن قصیده‌لرك اك پارلاغیدر [٣].

عباسیلره کلنجه بونلر قوشولره امویلردن دها آز مراقلی دکل ایدیلر.

[١] مسعودی ٦٨ ج ٢ [٢] مسعودی ١٢٩و ١٣٥ ج ٢
[٣] مسعودی ٣٨١ ج ٢

(رقه) ، (شماسـيه) ده بيوك قوشـو ميدانلری واردی . خليفه (رشيد) قوشولرده پك مشهور ايدی . شعرا مسـابقه‌يی قازانان آتلرك مدح وثناسـنه دائر قصيده‌لر نظم ايدرلردی [١] . سائر حكومات اسـلاميه دورلرنده ترتيب اولنان آت قوشـولرينی ، ميدانلرينی‌ده آكا كوره قياس ايديكز . بونلرك الك مشهورلری مصرده (ابن‌طولون) ، (بيبرس) ك ميدانلری [٢] ايله اندلسـنده (حكم) ك ميدانلريدی .

٣ — كره وچوكان

بو اويون ايرانليلردن كلمه بر اويون ايدی. امويلر بو اويونی بيلميورلردی. عرب خلفاسـندن كره وچوكان ايله ايلك اوينايانلر عباسـيلر ايدی . هپسندن اول اوينايان‌ده خليفه (رشيد) ايدی . كره وچوكان اويونی اسـمندن دخی آكلاشلديغی اوزره منطار وامثالی كبی خفيف ويموشاق شيلردن مصنوع بر كره ايله‌باشلری اكری برطاقم دكنكلردن عبارت‌ايدی. كره‌اويون‌ميدانه‌آتيليوردی. اوينايانلر آتلره راكباً و او دكنكلری حاملاً كره‌يه قوشيور، كره‌يی دكنكلر ايله هواده يردن يره آتيورلردی . مذكور اويونه پك زياده مراقـلی اولان (معتصم) حقنده لطيف برفقره نقل اولنور . مشار اليه بركون بو اويون ايله اوينامق ايسـته‌يه‌رك آدملرينی اويون صره‌سـنه كوره ترتيب ايتمش ، امرادن (افشين) ی كنديسـنه قارشی معارض جهته قويمق ايسـته‌مش ايدی . (افشين) :

— شوكتمآب ! قوللكزی بوندن عفو بيوريكز .

— نه‌ايچون ؟ ..

— چونكه كرك جديت ، كرك اويون موقعلرنده اولسـون اميرالمؤمنين افندمزك عليهنده برموقعده طورمق ايسته‌ميورم .

خليفه بوجوابدن ممنون اوله‌رق (افشين) ی كندی‌طرفنه آلمش ايدی [٣] .

(امين) مقام خلافته كلير كلمز ايرتسی كونی كره وچوكان اويونی ايچون منصورك سرايی جوارنده برميدان تأسيسنی امر ايتمش ايدی [٤] .

[١] العقدالفريد ٤٧ ج ١ ومسعودی ١٩٩ ج ٢ [٢] مقريزی ١١١ ج ٢
٣ ترتيب‌الدول ١٣٠ [٤] تاريخ الخلفا ١١٦

٤ — فندق آتمق اویونی

فندق طوپراق ویا طاش ویا قورشون و سائره‌دن یاپیلان کولله‌لردن عبارت ایدی. کرك لفظی ، کرك شکل استعمالی ایرانلیلردن انتقال ایتمش ایدی. فندقلره (جلاهق)ك جمعی اولان (جلاهقات) دخی اطلاق اولونوردی . ایرانلیلر اسکی دورلرنده اوق آتارکبی بوفندقلری یایلر واسطه‌سیله آتمقده ایدیلر. عربلر بو اویونی حضرت عثمانك اواخر ایامنده ایرانلیلردن اقتباس ایلدیلر. مدینه‌ده ایلك ظهورنده منکراتدن عد ایدلمش ایدی [١]. فقط چوق زمان کچمدن عربلر اکا آلیشمشلر ، حتی فندق اندازلردن بر طاقم فرق عسکریه تشکیل ایتمشلردی . اولجه ویردیکمز معلوماتده کورلدیکی اوزره (رشید)ك نمل نامنده بر فرقه‌سی وار ایدی‌که بوفرقه آلای کونلرنده اوکده کیده‌رك یولده طورانلره فندق آتمقله کذرکاهی آچاردی . عباسیلر دورنده پك چوق فندق اندازلر توره‌مشدی . بونلر شهرلرك خارجنه چیقه‌رق قوش و امثالی شیلره فندق آتمقله وقت کچیریرلر [٢] وبومز یتی قابادايیلق نوعندن عد ایدرلردی. فندق اندازلرعلی‌الاکثر کوکرجین اوچورمقله وقت‌کچیرنلردن ایدیلر. بر شکل مخصوصده شالوار ایله ممتاز بر قیافت مخصوصه‌ده‌بولنورلردی. اکا قابادايیلق شالواری نامی ویریلوردی . بغداد اهالیسندن توره‌ین عیارلر دولت عباسیه‌نك صوك زمانلرنده بوشالوارلری کیمکده ایدیلر. نهایت ٦٢٢ سنهٔ هجریه‌سنده وفات ایدن خلیفهٔ عباسی (ناصرلدین‌الله) مقام خلافته کلنجه مشارالیه فندق آتمغه وکوکرجین اوچورمغه پك زیاده مراقلی اولدیغی ایچون فندق اندازلغه پك بیوك بر شان و شرف ویردی. کندیسی بالذات قابادايیلق شالوارینی کیمکده ایدی . فندق اندازلغه او قدر اهمیت ویرمش ایدی‌که الیوم موجود اولان بعض خفی جمعیتلرده اولدیغی کبی آره‌لرنده روابط قویه بولنمق اوزره قابادايیلق شربتی ایچن ، شالوارلرینی کینلردن ماعدا عموم ایچون فندق اندازلغی منع ایتمش ایدی. کندینی دخی فندق اندازلره پیر یاپمش ، ایستدیکنی بو طریقته قبول ، ایسته‌مدیکنی محروم ایلمکده ایدی. خلیفهٔ مشارالیه ٦٠٧ سنهٔ هجریه‌سنده خلافتی طانیان ملوك وامرایه بر نامه یازه‌رق قابادايیلق شربتی

[١] ابن‌الاثیر ٩٠ ج ٣ . [٢] اغانی ٩٣ ج ٢

ایچملرینی ، شالوارلرینی کیملرینی ، فندق اندازلقده کندیسنه‌منسوب اولملرینی، کندیسنی بوطریقتك پیری اوله‌رق طانیملرینی توصیه ایتمش، انلرده بوکا موافقتده بولنمشلردی. بوطائفه سلکنه دخول ایتمك ایستینلر بغداده کیدییور، خلیفه‌نك الی ایله طریقت شالوارینی کییورلردی. آرتق هیچ برکیمسه بوطریقته کیرمدن فندق انداز اوله‌میور ، فندق آته‌میوردی . عراق و سائره‌ده بولنان بالعموم فندق اندازلر بوجماعت سلکنه داخل اولمشلردی. یالکز (ابن‌السفت)نامنده‌بر فندق انداز بوسلکه کیرمك ایسته‌میه‌رك بغداددن شامه قاچمش ایدی . خلیفه انك آرقه‌سنده آدم کوندرمش ، طریقتی وکندیسنك پیرلکنی قبول ایتمسی ایچون پاره دخی ویرمك ایسته‌مش ایسه‌ده حریف رد ایتمش ایدی. (ابن السفت) رد واقعنی موافق کورمینلره : « جهانده نه قدر فندق اندازلر وار ایسه جمله‌سی خلیفه‌یه منسوب .. کندی نفسنه تابع یکانه تیر انداز موجود ایسه اوده بنم . بوتفرد بنم ایچون اك بیوك شرفدر » دیمش ایدی [١] .

والحاصل عصور اسلامیهٔ متوسطه‌ده عراق، شام ، مصر ، فارس قطعه‌لریله سائرجهتلرده فندق اندازلغك پك بیوك براهمیتی واردی. قاهره‌ده‌کی خطالبند - قانیین فندق یاپارلری صنعتنه منسوبدر [٢] . دها صکره شمدیکی تفنك دمیرینه مشابه برشکلده مجوف مزراقلر ویا انبوبه‌لر ایله کیریدن تضییق هوا واسطه‌سیله فندق آتمق یولنی بولدیلر . بالآخره بارودی ایجاد ایدنجه فندقی اوانبوبه‌لر واسطه‌سیله وبارود قوتی ایله آتمغه باشلادیلر. فندق آتان بوآلته (بندقیه) نامی ویرلمش ایدی‌که عربیده الیوم تفنك دیمك اولان بو لفظ ایشته اوصورتله فندقه منسوب اوله‌رق وجوده کتیرلمش ایدی . هواده ویا بر قارغی تپه‌سنده هدف دیکه‌رك اوق ایله نشان آلمق اویونی‌ده فندق اندازلق قبیلندن ایدی. بو دخی ایرانلیلردن عربلره انتقال ایتمش بر اویون ایدی . ایلك اولمق اوزره خلفادن بویولده تیر اندازلق ایدنده خلیفه (رشید) ایدی .

سطرنج دخی اویون واکلنجه انواعندن معدوددر. بواویون هنداویونلرندن ایدی . فقط عربلرانی هندلیلردن دکل ، ایرانلیلردن اقتباس ایتمشلردی .

[١] ابن‌الاثیر ٢٠٢ ج ١٢ و ابوالفدا ١١٩ و ١٤٢ ج ٣ وابن خلدون ٥٣٥ ج ٢
[٢] مقریزی ٣١ ج ٢

كذلك بو اويون ايله ايلك اوينايان خليفه (رشيد) ايدى . نته‌كيم خلفادن طاوله اوينايان ايلك ذاتده اولجه بيان ايتديكمز اوزره مشاراليه ايدى .

۹ — ييرتيجى حيوانات بسلمك

رعايايه هيبت ودهشت القا ايتمك مقصديله ييرتيجى آرسلانلر، فيللر، قاپلانلر بسلمك خلفا اكلنجه‌لرندن برينى تشكيل ايتمكده ايدى. خلفاى اسلاميه‌دن بونوع اكلنجه‌يه ايلك اهميت ويرنلر عباسيلر ايدى. (منصور) اسكى حكمدارلرك فيله پك زياده اهميت ويردكلرينى آكلايه‌رق برچوق فيل مبايعه وتربيه‌سنه اعتنا ايتمكده ايدى. (رشيد)ك قفصلر ايچنده برچوق آرسلان ، قاپلان وسائره‌سى وار ايدى [۱] . مشاراليهدن صكره موقع اقتداره كلن خلفاى عباسيه اوكبى ييرتيجى حيوانات ايله كوپك ، مايمون و امثالى حيوانات بسلمكده دها زياده ايلرى كيتمشلردى . روايته كوره (رشيد)ك زوجه‌سى (ام‌جعفر)ك يانده بر مايمون موجود ايدى . اوتوز كشى انك خدمتى ايله مكلف ايدى . عادتا انسان كبى اكا البسه كيديريليور، بلنه قليج طاقيليوردى. آته بينديريله‌رك چيقارلديغى زمان دخى بو اوتوز كشى انك خدمتنده بولنيور ويانه كيردكلرى زمان اللرينى اوپيورلردى. بركون (يزيد بن مرثد) وداع ايچون والده سلطان (زبيده)نك يانه كيدر. مايمونى يانه كتيريرلر ، كنديسنه اللى اوپديرمك ايسترلر. مايمون اللى اوپمه‌يى عزت نفسنه ياقيشديره‌ميان (يزيد) قلنجنى چكه‌رك بر ضربه ايله مايمونى ايكى پارچه ايدر . وكمال حدت ايله اورادن صاووشوب كيدر. (رشيد) وقعه‌يى ايشيدنجه (يزيد)ه آدم كوندرير، كنديسنى حضورينه كتيره‌رك بوفعلدن طولايى مواخذه ايدر. (يزيد) :

— شوكتمآب ! خلفانك اللى اوپمك ايله مشرف اولدقدن صكره مايمون اللى اوپه‌يم. بونى اصلا قبول ايده‌مم ، دير. (رشيد) انى عفوه شايان كورر [۲].

مهتدى مقام خلافته كلنجه‌يه قدر بتون خلفاى عباسيه حيوانات وحشيه بسلمه‌سنه اهميت ويرمشلردى. مشاراليه زهد وصلاحده (عمر بن عبدالعزيز)ه

[۱] العقدالفريد ۱۵ ج ۱ [۲] ادوارد برون طرفندن انكليزجه‌يه ترجمه ايديلن (ابن اسفنديار) ك طبرستان تاريخى صحيفه ٤٥

بكلزەمك ایستین خلفادن ایدی. بناءً علیه موقع اقتدارە كلیر كلمز سرایلردە بولنان حیوانات وحشیەنك اتلافنی ، كوپكلرك طرد واخراجنی امر ایلدی . فقط او ممنوعیت دوام ایتمامشدی . مشار الیه وفات ایدنجە تكرار حیوانات وحشیەیە رغبت ایدلمش ، حتی بعضلری بو حیواناتی اوطوردقلری دیوانلردە باغلامغە باشلامشدی. مثلا (آل بویە) دن (عضدالدولە) كندی دیوانندە تخت اوزرندە اوطوردیغی زمان خلقە قورقو ودهشت ویرمك ایچون زنجیرلر ایچندە آرسلانلر ، فیللر ، قاپلانلر كتیریلیور ، دیوانك كنارلرندە باغلانیوردی [۱].

مصر ، اندلس قطعەلریلە سائر یرلردە تشكل ایدن حكومات اسلامیەیی دە اكا كورە قیاس ایدەبیلیرسكز. ازجملە مصردە تفرد ایتمش اولان (بنی طولون) امراسنك ایكنجیسی (خمارویە) ك آرسلان بسلمەسنە مخصوص بر دائرەسی وارایدی. دائرەدە هر بری بر آرسلان ایلە دیشیسنی استیعاب ایدەجك درجەدە طولانی اولر ، هر اودە یوقاریدن اوستەلقلە آچیلیر قپولر یاپدیرلمش ایدی . اولرك برر پنجرەسی واردی . آرسلانلرە باقان آدملر او پنجرەدن كیرییور ، اولرك زمینی قوم ایلە تفریش ایدییورلردی. هر اوك یانی باشندە صویك آقمسی ایچون باقر اولوقلی بر مرمر حوض یاپلمش ایدی. اولرك اورتەسندە غایت بیوك برصوفە موجود ایدی . برطرفندە بیوك باقر اولوقلی بیوك برمرمر حوضی حاوی اولان بوصوفە قوم ایلە دوشنمش ایدی. آرسلانلردن هر هانكی برینك سایسی او آرسلانك اونی تمیزلمك ، یاخود یمك ایچون ات تعیینی قویمق ایستدیكی زمان اوك یوقاریسندن قپویی آچیور ، آرسلانە باغیرییور ایدی . آرسلان همان اورایی براقوب صوفەیە چیقیوردی . سایس قپویی قاپایور ، پنجرەدن اوك ایچنە كیرییور ، پیسلكی سوپورییور ، یردەكی قومی تمیز قوم ایلە دكیشدیرییور ، ات تعیینی یومرولردن تمیزلیوب پارچەلادقدن صكرە محل مخصوصنە قویور ، حوضی تمیزلیور ، صو طولدیرییور ، صكرە طیشاری چیقیور ، پنجرەیی قاپایوب قپویی آچیوردی. بوصورتلە خدمتە آلیشمش اولان آرسلان قپونك آچیلدیغنی كورر كورمز همان اوینە كیدرك قونیلان اتی ییور ، طولدیریلان حوضدن صو ایچیوردی. بتون بواولر آرسلانلر ایلە طولو ایدی .

[۱] الفخری ۲۰

برطاقم اوقات معینه‌ده بتون اولرك قپولری آچیلیوردی. آرسلانلر هپ صوفه‌یه چیقیور، طولاشیور، بربرلریله اوینـاشیور، برکون صباحدن آقشـامه قدر بوحالده قالیوردی. آقشام اولنجه سایسلر برصیحه قوپاریبیورلردی. آرسلانلر هپ صانکه هر بری کندی اونی بیلیورمش کبی یرلی یرلرینه عودت‌ایدییورلردی.

بونلرك ایچنده ماوی کوزلی اولدیغی ایچون (زریق) نامیله تسمیه ایدیلن برآرسلان (خمارویه) ه پك زیاده آلیشمش، پك اوصلی اولدیغی، کیمسه‌یه طوقونمدیغی ایچـون سرایده سربست براقلمش ایدی. هر کون اکا بول بول ییه‌جك ویریلیوردی. (خمارویه) سـفره‌یه اوطودیغی زمان (زریق) سفره ایله برابر کلیور، (خمارویه) ك قارشیسنده اوطوریبوردی. (خمارویه) یمك یدلجه اکا سفره‌ده بولنان نفیس یمکلردن تمام طاووقلر، اوغلاق اتنك الك ایی پارچه‌لرینی آتیوردی. (زریق) بونلری کمال اشتها ایله ییوردی. اهلی حالنه کلن بو آرسـلانك دیشیسی انك کبی اوصلی، انیس اولمدیغی ایچون خصوصی براینده حبس ایدلمش ایدی. زریق اوقات مخصوصه‌ده انك یانـه کیدییور، زیارت ایدییوردی. (خمارویه) اویودیغی زمان (زریق) اکا بکـجیلك ایلیوردی. (خمارویه) تخت اوزرنده یاتمش ایسـه (زریق) تختك یانـده اوطوریبور، افندیسی اویقوده قالدقجه اویانیق قاله‌رق اکابکجیلك‌ایدییوردی. (خمارویه) یرده یاتمش ایسـه (زریق) اکا یقین بر یرده اوطوریبور، یانـه کیرنلره‌دقت ایلیور، برلحظه غفلتده بولنمیوردی. بو آرسـلان بتون حیـاتنی بوصورتله کچیرمش ایدی. (خمارویه) ه پك زیاده آلیشمش ایدی. بوغازنده برآلتون طاسمه واردی. (زریق) خمارویه‌دن اویقو زماننده آیرلمدیغی ایچون هیچ برکیمسه اکا اویومش ایکن یاقلاشه‌مازدی [١].

دیکر بعضلری حیوانات وحشیه بسلمکده اوقدر ایلری کیتمشلر ایدی‌که هوام وحشراتی بیله بسلیورلردی. خلفای عباسیه‌دن (مقتدر) ك وزراسندن (جعفربن خنزابه) انـکرك یيلانی، ییلان، عقرب، قرق آیاق و امثالی کبی حشراتی کورمکدن پك زیاده ذوق آلدیغی ایچون قاهره‌ده‌کی خانه‌سنده اوکبی حشرات مضره‌یه مرمر دوشمه‌لی لطیف بر صـالون تخصیص ایلمش ایدی.

[١] مقریزی ٢١٧ ج ١

انكركار ايله سائر ييلانلر خصوصی سپتلرده بسلنيوردی . بونلرك تربيه‌سنه باقمق ، قالديروب قويمق ايچون ماركيرلر وسائر مأمورين مخصوصه تعيين ايدلمش ايدی. مصرده بولنان ماركيرلر او دوردهبيوك برفعاليتده بولنيور ، طوتدقلری ييلانلرك جنسی ايله ، بيوكلكی ايله افتخار ايديبورلردی . بونلر شو حشرات منفوره‌دن نادر برشی طوتدقلری زمان وزير مشار اليهه كوتوريبورلر، بوهديهٔ غريبه‌يه مكافاةً برچوق عطيه و احسانلرينه نائل اوليورلردی . (جعفربن خنزابه) اوقات مخصوصه‌ده بر پيكه‌اوزرنده اوطوريبور ايدی . ماركيرلر وسائر مأمورين مخصوصه صالونه كيره‌رك حشراتی سپتلرندن چيقاريبور ، مرمرك اوزرينه صاليويريبور ، بربرلريله دوكوشديريبورلردی. وزير هوام پرست كمال ممنونيت‌ايله انلری سيرايديبور، بوتماشادن بيوك برذوق آليوردی [١].

ذكر اولنان دورلرده جيلان ، قمری و امثالی كبی حيوانات اهليه‌نك تربيه‌سنه دخی اهميت ويريليوردی . اوكبی حيوانات اطرافی ديوارلر ايله محاط آغللر ، قفصلر ايچنده بسلنيور ، آنلره باقمق ايچون مأمورين مخصوصه استخدام ايديليوردی [٢] .

مصر ملوك فاطميه‌سندن (عزيز بالله) ك حوزهٔ تملكنده عنقا قوشی دخی (؟) داخل اولمق اوزره دها اول هيچ بر حكمدارك النه كچه‌مين پك چوق حيوانات عجيبه طوپلانمش ايدی. ويريلن معلوماته كوره « مصرصعيدندن كتيريلن بو قوش بالقجيل قوشی بوينده ، فقط جسماً اندن دها بيوك ايدی . چكه‌سنك آلتنده صقاقلری ، صقالی واردی . تپه‌سی اوزرنده بر سپر موجود ايدی. متعدد رنكده بولنان تويلری ايله برچوق قوشلره بكزيبوردی » [٣].

اندلس ملوك‌امويه‌سندن عبدالرحمن ناصر (ثالث) زهرا شهرنده حيوانات وحشيه و آرسلانلر ايچون اطرافی‌وديوارلری غايت واسع يرلر، قوشلرايچون‌ده بيوك قفصلر كبی اوزری شبكه‌لر ايله مصون محللر ياپديرمش ايدی [٤] .

بونلردن ماعدا خلفانك بر طاقم اكلنجه‌لری دها وار ايدی. نته‌كيم خليفه (امين)ك يانده كوپه‌لی بر بالق موجود ايدی. بو بالق كوچك ايكن آولانه‌رق

[١] فوات‌الوفيات ١٠٥ ج ١ [٢] مسعودی ٢٦٠ ج ٢ وابن‌الاثير ٦٦ ج ٨.
[٣] ابن‌خلكان ٢٦٧ ج ١ [٤] نفخ الطيب ٢٧٤ ج ١

آكا كتیرلمش ؛ قولاقلرینه ایكیشر اینجی یی حاوی برر كوپه طاقدیره‌رق بیوتمش ایدی. كذلك قوش اوچورمق ، قوچ ، خروس دوكوشدیرمك وسائره كبی اكلنجه‌لرایله وقت كچیریلیوردی كه بونلرك ذكرینه حاجت كورمیورز.

بشنجی جلدك فهرستی

صحیفه

٣ مقدمه

٩ بغداد شهرینك خریطه‌سی

تشکلات اجتماعیه

١٠ شام وعراق قطعه‌لرنده صنوف اهالی

١٨ مصرده تشکلات اجتماعیه

١٩ افریقیه « »

٢٠ فارس قطعه‌سنده تشکلات اجتماعیه

٢٣ دور جاهلیت عربلرنده تشکلات اجتماعیه

٢٤ راشدین دورنده « »

٢٥ امویلر « « »

عباسیلر دورنده تشکلات اجتماعیه

٢٨ خواص صنفی

٣٠ خواصك توابعی

٣٣ کوله‌لر واسیرلر

٣٩ طواشیلر

٤٢ جاریه‌لر

خواصه منسوب بولنان عوام صنوفی

٤٩ صنائع نفیسه اربابی

٥١ مغنیلر

٥٩ علما ، ادبا وفقها

٥٩ ارباب تجارت

٦٧ ارباب صنایع

سائر عوام صنوفى

٧٠ كوى خلقى اولان چفتجيلر
٧٠ شهرلرده مقيم عوام صنفى
٧٧ عوامك اخلاقى

آداب وعادات اجتماعيه

٨١ زمان جاهليت عربلرينك مناقبى
٨٦ دور جاهليتده قادينلر
٩٠ دور اسلامئ عربى
٩٥ امويلر دورى
١٠٠ امويلر دورنده قادينلر

عباسيلر دورى

١٠٩ دور عباسيده قادينلر
١١١ سخا وكرم ايله تأمين معيشت ايتمك
١٢٠ معاملهده خاطرنوازلق
١٢٥ مدنيت اسلاميه دورنده عائله
١٢٥ تستر
١٢٨ تعدد زوجات
١٣٠ طلاق

معيشت عائليه

١٣١ طعام
١٣٣ ملبوسات
١٣٨ مسكن

مملكت اسلاميهنك مدنيتى

شهرلرك وسرايلرك عمرانى

١٤٢ مصر قطعهسى
١٤٩ اندلس قطعهسى

١٥٣ شامده‌كی مبانیٔ امويه
١٥٢ عراقده‌كی مبانیٔ عباسيه
١٥٧ اندلسده‌كی مبانیٔ امويه
١٦٣ مصر مبانيسی

ثروت واسرافات

١٧١ بيوب ايچه‌جكده مشكلپسندلك
١٧٤ ملبوسانده بوللق واسراف
١٧٧ مفروشات وتزيينات بيتيه ، مجوهرات
١٩٢ اوطه‌لق آلمق
١٩٦ كرم وسخا
٢٠٨ مسكرات
٢١٥ آچيق صاچيقلق

دولتك احتشامات ودبدبه‌سی

٢١٧ خلفانك مجلسلری
٢٣٤ ادب وشعر مجلسلری
٢٣٢ مناظره وعلم مجلسلری
٢٤١ تغنی وصحبت مجلسلری
٢٤٥ خلفا آلايلری
٢٥٠ احتفالات مخصوصه‌لری
٢٥٧ خلفا ايله حكومات معاصره
٢٦٤ خلفانك اويون واكلنجه‌لری
٢٧٢ يرتيجی حيوانات بسلمه‌لری
٢٨٠ كتاب اسملری جدولی

کتاب اسملری جدولی

بو کتابی یازار ایکن مراجعت ایتدیکمز عربی واجنبی قاموسلر ومحیط المعارفلردن ماعدا کتابمزک صحیفه‌لری ذیللرنده محرر اولان کتابلر ایله مولفلرینک اسملرینی ومحل طبعلرینی حروف هجا صره‌سیله آتیده کوستریبورز :

کتابک اسمی	مؤلفنک اسمی	باصلدیغی یر وسنه
الآثارالباقیه عن‌القرون الخالیه	بیرونی	لیبسیغ سنه ۱۸۷۸ م
الآداب السلطانیه (الفخری)	ابن‌الطقطقی	مصر « ۱۳۱۷ هـ
ابجدالعلوم ۳ جلد	صدیق‌القنوجی	هند « ۱۲۹۶ هـ
ابن‌الاثیر	(الکامله مراجعت)	
ابن‌الجوزی	(کتاب‌الاذکیاء)	
ابن حوقل	(المسالک والممالک)	
ابن خردادبه	« «	
ابن خلدون	(العبر والمبتداوالخبر)	
ابن خلکان	(وفیات‌الاعیان)	
ابن الساعی	(مختصر اخبارالخلفاء)	
ابن عساکر	(تاریخ دمشق)	
ابن‌الفقیه	(کتاب‌البلدان)	
ابن هشام	(السیرة النبویة)	
ابوالفرج ملطی	(مختصرالدول)	
ابو المحاسن	(النجوم الزاهره)	
الاتلیدی	(اعلام‌الناس)	
احسن‌التقاسیم فی‌معرفةالاقالیم	مقدسی	لیدن سنه ۱۸۷۶ م
الاحکام السلطانیه	ماوردی	مصر « ۱۲۹۸ هـ
اخبارالدول وآثارالاول	قرمانی	بغداد « ۱۲۸۲ هـ
ادب‌الدنیا والدین	ماوردی	کشکولک هامشنده
الاستقصا فی‌المغرب الاقصی ٤ جلد	سلاوی	مصر « ۱۳۱۲ هـ
اسدالغابه فی اخبارالصحابه ٥ جلد	ابن‌الاثیر	مصر « ۱۲۸٦ هـ
الاصطخری	(المسالک والممالک)	
اعلام‌الناس	اتلیدی	مصر « ۱۳۱۸ هـ
اغانی ۲۰ جلد	ابوالفرج اصبهانی	بولاق « ۱۲۸٥ هـ

الافادة والاعتبار	عبداللطيف بغدادى	مصر	« ١٢٨٦ ه
الف با ايكى جلد	يوسف بلدى	مصر	« ١٢٨٧ ه
بخارى	(صحيح بخارى)		
بغيةالطالبين فى علوم وعوائدالمصريين	احمد كمال بك	بولاق	« ١٢٠٩ ه
بلا ذرى	(فتوح البلدان)		
بلوغ الارب فى احوال العرب ٣ جلد	الوسى	بغداد	« ١٨٩٨ ه
البيان والتبيين ٢ جلد	جاحظ	مصر	« ١٣١٣ ه
بيرونى	(الآثار الباقيه)		
تاريخ ابى الفدا ٤ جلد	ملك مؤيد	استانبول	« ١٢٨٦ ه
« الامم والملوك ١١ جلد	طبرى	ليدن	« ١٨٨٥ م
« دمشق	ابن عساكر	(ال يازيسى)	
« المشارقه	صليبا بن يوحنا	«	«
« الوزراء	هلال صابى	بيروت	« ١٩٠٤ م
تحذير المسلمين	محمد ظافر	مصر	« ١٩٠٤ م
تراجم الحكما	ابن قفطى	(ال يازيسى)	
ترتيب الدول	حسن بن عبدالله	بولاق	« ١٢٩٥ ه
تزيين الاسواق	داود انطاكى	مصر	« ٣٣٠٨ ه
تهذيب الاسماء	نووى	غوتنغن	« ١٨٣٢ ه
جبرتى	(عجائب الآثار)		
حسن المحاضره فى مصر والقاهره ٢ جلد	سيوطى	مصر	« ١٢٩٩ ه
حلبة الكميت	شمس الدين نواجى	مصر	« ١٢٩٩ ه
حياة الحيوان البكرى ٢ جلد	دميرى	مصر	« ١٢٩٠ ه
الخراج ـ كتاب	ابو يوسف	بولاق	« ١٣٠٢ ه
« «	قدامه بن جعفر	ليدن	« ١٣٠٦ ه
الخطط التوفيقيه ٢٠ جلد	على باشا مبارك	بولاق	« ١٢٠٦ ه
خطط مصر ٢ جلد	مقريزى	بولاق	« ١٢٧٠ ه
الخميس ٢ جلد	ديار بكرى	مصر	« ١٣٠٢ ه
دميرى	(حياة الحيوان)		
ديوان ابى نواس	حسن بن هانى	مصر	« ١٨٩٨ ه
رحلة ابن بطوطه ٢ جلد	ابن بطوطه	مصر	« ١١٧٧ ه
رحلة ابن جبير	ابن جبير	مصر	« ١٨٥٢ ه
رسائل الخوارزمى	ابو بكر خوارزمى	استانبول	« ١٢٩٧ ه
سراج الملوك	طرطوشى	ابن خلدون مقدمه سنك هامشنده مصر	« ١٣٢١ ه
سلسلة التواريخ	سليمان وابو زيد	پارس	« ١٨١١ ه
السيرة الحلبية ٣ جلد	ابن برهان الدين	مصر	« ١٣٠٢ ه

سيرالملوك	عبدالرحمن اربلى	بيروت « ۱۸۸۵ ه
السيرةالنبويه ۳ جلد	ابن هشام	بولاق سنه ۱۲۹۵ ه
سيوطى	(حسن‌المحاضره)	
شعراءالسريان	قرداحى	روما « ۱۸۷۵ م
الشعر والشعراء	ابن قتيبه	ليدن « ۱۹۰۲ م
الشقائق النعمانيه فى‌علماءالدولة العثمانيه	طاشكبرى زاده	ابن خلكان هامشنده
شهرستانى	(الملل والنحل)	
صحيح بخارى ٤ جلد	امام بخارى	مصر سنه ۱۳۰٤ ه
طبقات‌الاطبا ۲ جلد	ابن ابى اصيبعه	مصر « ۱۸۸۲ م
« الادبا	عبدالرحمن انبارى	مصر « ۱۲۹٤ ه
« ابن سعد	ابن سعد	(ال يازيسى)
طغربردى	(النجوم الزاهره)	
العبر والمبتداوالخبر	ابن خلدون	بولاق سنه ۱۲۸٤ه
عجائب‌الآثار	جبرتى	ابن‌الاثيرك هامشنده
« المخلوقات	قزوينى	دميرينك هامشنده
العقدالفريد ۳ جلد	ابن عبد ربه	مصر سنه ۱۳۰۵ ه
« «	ملك سعيد	مصر « ۱۲۸۳ ه
فتوح‌البلدان	بلاذرى	ليدن « ۱۸٦٦ م
الفخرى	(الآداب‌السلطانيه)	
الفرج بعدالشده ۲ جلد	تنوخى	مصر « ۱۹۰۳ م
الفلاحة النبطيه	ابن وحشيه	(ال يازيسى)
الفهرست	ابن‌النديم	ليپسيك ۱۸۷۲ م
فوات‌الوفيات ۲ جلد	ابن شاكر كتبى	مصر سنه ۱۲۸۲ ه
قاموس‌الاداره والقضاء ۷ جلد	فيليب جلاد	مصر « ۱۷۹۰ م
القانون	ابن سينا	روما « ۱۵۹۳ م
القبةالزرقاء	دوقتور فانديك	بيروت « ۱۸۹۳ م
قدامه	(الخراج)	
قرمانى	(اخبارالدول)	
قزوينى	(عجائب‌المخلوقات)	
الفوانين العقاريه	حكومت مصريه	مصر « ۱۸۹۳ م
الكامل ۱۲ جلد	ابن‌الاثير	مصر « ۱۳۰۲ ه
كتاب الاذكيا	ابن جوزى	مصر ۱۳۰٦ ه
الكامل	مبرد	مصر ۱۲۸٦ ه
كتاب‌الاعتبار	ابن منقذ	ليدن ۱۸۸٤ م
كتاب‌البخلا	جاحظ	مصر ۱۳۲٤ ه
كتاب‌البلدان	ابن‌الفقيه‌الهمدانى	ليدن ۱۸۸۵ م

کتاب البلدان	یعقوبی	لیدن ۱۸۸۵ م
کتاب الحیوان ۳ جلد	جاحظ	مصر ۱۳۲٤ ﻫ
کشف الظنون ۲ جلد	کاتب چلبی	استانبول ۱۳۱۱ ﻫ
الکشکول	عاملی	مصر ۱۳۰۵ ﻫ
لطائف المعارف	ثعالبی	لیدن ۱۸٦۷ م
اللمعة الشهية فی اللغة السريانيه	مطران یوسف داود	موصل ۱۸۷۹ م
ماوردی	الاحکام السلطانیه	
مجمع الامثال ۲ جلد	میدانی	بیروت ۱۳۱۲ ﻫ
مختصر اخبار الخلفا	ابن الساعی	بولاق ۱۳۰۹ ﻫ
« الدول	ابوالفرج الملطی	بیروت ۱۸۹۰ م
مروج الذهب ۲ جلد	مسعودی	مصر ۱۳۰٤ ﻫ
مزهر ۲ جلد	سیوطی	بولاق ۱۲۸۲ ﻫ
المسالك والممالك	ابن حوقل	لیدن ۱۸۷۳ ﻫ
« «	ابن خرداذبه	« ۱۳۰٦ ﻫ
« «	اصطخری	« ۱۸۷۰ ﻫ
المستطرف ۲ جلد	ابشیهی	مصر ۱۳۱۱ ﻫ
مسعودی	(مروج الذهب)	
مشکاة المصابیح	ولی الدین عمری	دهلی ۱۳۱۰ ﻫ
المعارف	ابن قتیبه	مصر ۱۳۰۰ ﻫ
معجم البلدان ٦ جلد	یاقوت حموی	لیبسك ۱۸۷۰ م
مفتاح السعاده	طاشکبری زاده	ال یازیسی
مقدسی	(احسن التقاسیم)	
مقری	(نفح الطیب)	
مقریزی	(خطط مصر)	
الملل والنحل ۲ جلد	شهرستانی	لوندره ۱۸٤۲ م
موطأ	امام مالك	(ال یازیسی)
میدانی	(مجمع الامثال)	
میزانیة مصر سنه ۱۹۰۲	مصر حکومتی	بولاق ۱۹۰۳ م
النجوم الزاهره ۲ جلد	ابوالمحاسن	لیدن ۱۸۵۱ م
نفح الطیب ٤ جلد	مقری	بولاق ۱۲۷۹ ﻫ
نهایة الارب فی قبائل العرب	قلقشندی	ال یازیسی
الهدایه	برهان الدین فرغانی	لکنهو ۱۳۱٤ ﻫ
همذانی	(کتاب البلدان)	
وفیات الاعیان	ابن خلکان	مصر ۱۳۱۰ ﻫ
یعقوبی	(کتاب البلدان)	

شبلى النعمانى'نك هند لسانده محرر وعلى كدهده ١٨٩٨ سنه‌سنده مطبوع رسائلى .

Gibbon's Boman Empire	London	
Bretschneider's Knowledge		
Possessed by ancient chinese		
of the arabs	»	
Porter's Constitutional History		
of turkey	Ms	
Lane Poole's Mahammadan		
Dynasties	London	1894
Statesman's Year bouk	»	1904
William's Sanskrit Grammar	Oxford	1876
Browne's Literary History		
of Persia	London	1902
Frazer's » »		
India	»	1898
Rawlinson's Ancient		
Monarchies, 4 Vol.	»	1862
Whitaker's Almanack	»	1901
Browne's Translation of Ibn		
Isfendiyar's History of Tabraristan	Leyden	1905
Library of Universal History,		
8 Vol.	New-York	1897
Clot Bey, Aperçu sur l'Egypte,		
2 Vol.	Paris	1840
Labout, Christianisme dans		
l'Empire Perse,	»	1904
Revue Archiologique	»	1905
Van Vlonten, la Domination		
Arabe etc . sous le khalifat		
des Omayades	Amsterdam	1894
Von Kremer, Einnahmebuddjet		
des abbass	Vienne	1887
Von Kromer, Culturgeschichte		
des Orients, 2 Vol.	»	1875

تصحيح

كوره‌بيلديكمز بعض خطالر :

صحيفه	سطر	خطا	صواب
٣٧	٤	مقابل وپك	مقابل پك
٧١	٥	صاتجلر	صاتيجيلر
٨٥	١٥	ارتكاب سيئاتندن	ارتكاب سيئاتدن
٧٨	١٣	بنى تميم	بنى تيم
٩٣	٢٥	اجر	اجرا
٩٤	١١	اجله	اجلهٔ
٩٤	١٤	شعرا وادبياته	شعر وادبياته
٩٥	١٦	ايتمكله برابر	ايتديكندن
٩٥	١٧	تبدلدن	تبدلدن بسبتون
٩٩	٢٣	استشار	استشاره
١٠٠	٥	علو جنابلق	علو جناب
١٠٠	٧	علو جنابلق	علو جناب
١٠٢	١١	دوشونجه	دوشولونجه
١٠٢	٢٠	مدينه‌ده	مدينه‌ده‌كى
٢٢٧	١٤	آراده	آزاده

٢٤٨ نجى صحيفه‌ده‌كى رسمك تعريفنى (بغدادده برجامع) صورتنده تصحيح ايتمليدر

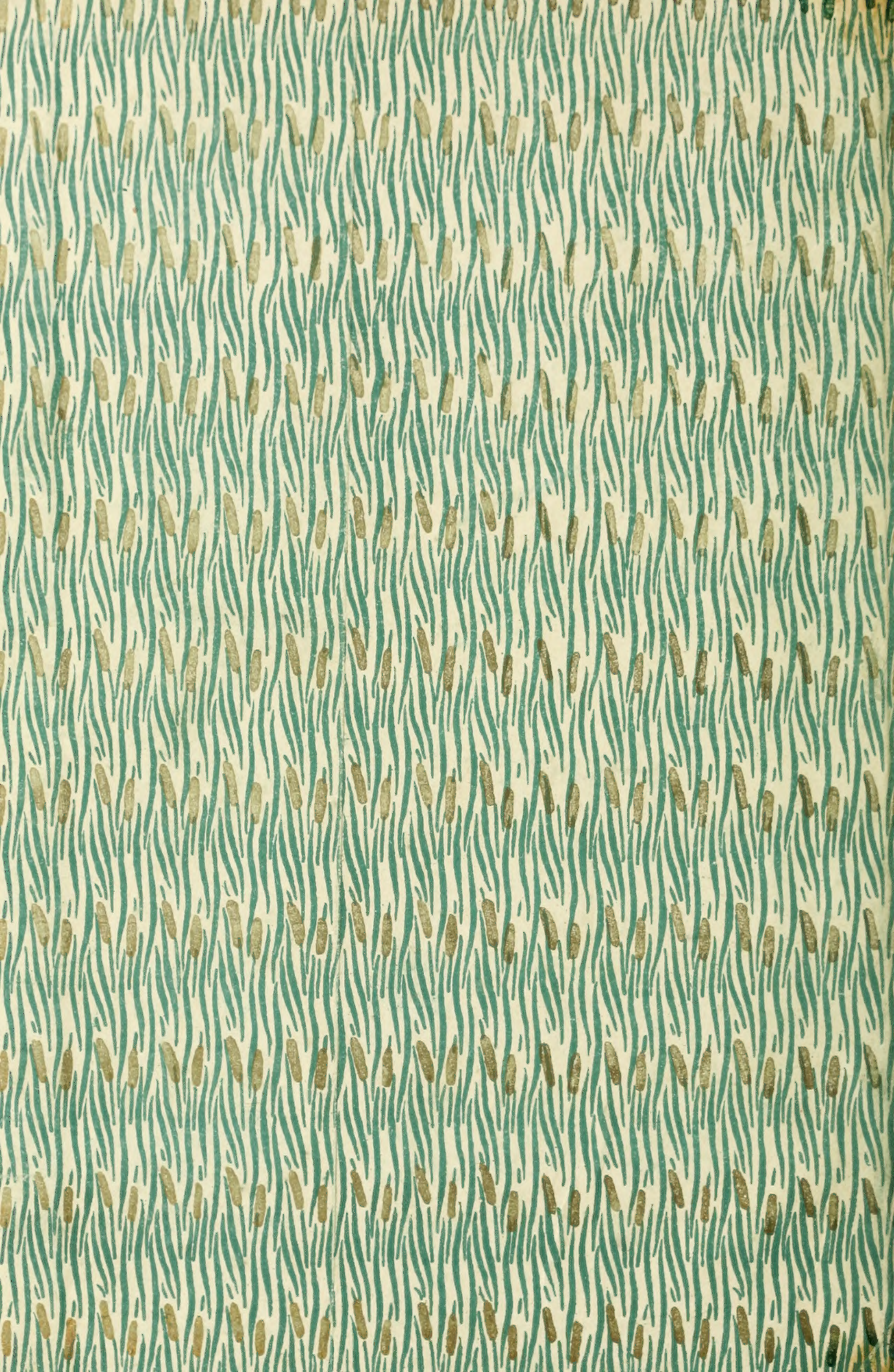
مؤلفك تصحيحى

اوچنجى جلدك ٣٩١ نجى صحيفه‌سنك ٢٠ نجى سطرنده مذكور اولان (ابراهيم بن اسحق موصلى) نك صوابى (اسحق بن ابراهيم موصلى) در .

دردنجى جلدك ١٠١ نجى صحيفه‌سنك ٥ نجى سطرنده ذكر ايديلن (عبدالملك بن مروان) ك طوغريسى (عبدالملك بن صالح) در . اوراده « بويولده الك زياده » ديه باشلايه‌رق « ديردى » ايله ختام بولان عباره‌يى حذف ايتمك لازمدر .

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00364896 1